

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

4° 46. Sept. 41^s

Konversation

4° 4^e sept. 41^e

Konversation

SVENSKT

**KONVERSATIONS-
BOKEN.**

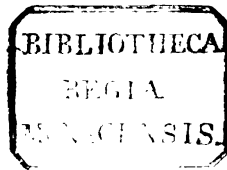
TREDJE DELEN.

STOCKHOLM.

TRYCKT HOS P. G. BERG.

1848.

N.

Naaldvyck, Peter van, född i Holland, var stadsfysikus i Götheborg omkring 1620 eller 1630. Har i Leyden år 1631 utgifvit en bok om häst-skötseln, kallad: *Libri duo Philippicorum, sive de Equorum natura, electione, educatione, disciplina et curatione*, hvilken, enligt Bergii försäkran, skall hafva det värde, att den förtjente öfversättas på Svenska.

Nabb, i gamla Svenskan detsamma som *udde*, hvar-af Elfsnabben. Sannolikt är nabb endast en förändring af näbb.

Naborätt kallas den företrädesrätt, som i vissa fall tillhör närmaste granne, vid försäljning af fast egendom. Då nemligen ingen släkting bördar försälda hus och tomter, kunna de bördas af granne. Naboer eller grannen har rätt framför andra obeslägtade personer; likväl har naborätten i senare tider blifvit inskränkt, så att den nu gäller blott vid hus och tomter, hvilka blifvit styckade eller afsöndrade från naboens hus eller tomt, samt vid hus der naboer har halfva muren, eller nyttjar den andres mur, och slutligen äfven om naboer märkligen besväras af den andres hus, genom takdropp, mörker eller dylikt.

Nacka, annex till Huddinge, beläget i Svartlösa härad af Stockholms län, $\frac{1}{2}$ mil S.O. från Stockholm. Vid gården *Nacka*, nu mera ett vårdshus-ställe, synes varit ett krutbruk i äldre tider; ty i bref d. 28 Febr. 1621 anbefaller konung Gustaf Adolf Gabriel Oxenstjerna att Antonio Monier, i anseende till det kontrakt han har med kronan om *Nacka* och *Wettinge* (Wellinge?), skulle få stora ekar till "krut-hoor", i anseende till hvarjehanda byggningar han der lofvat uppsätta. Jemte annexet *Erstavik* består *Nacka* af 10 mtl. med 340 invånare. Arealn utgör 27,147 tunn., hvori annexerne *Bränkyrkas* och *Erstaviks* äfven äro inbegripne. Adr. Stockholm.

Nackreij. Denna adeliga ätt härstammar från Fyen, hvarifrån *Christian N.*, född i Nyborg, i senare hälften af 1600-talet inflyttade till Werm-land, gjorde kronan åtskilliga försträckningar och inrättade ett manufaktur-smide, såsom belöning hvarför han 1712 upphöjdes i adligt stånd. En af hans söner,

Nackreij, Olof von, född d. 4 Dec. 1728, blef härads-höfding i Östersyslet af Werm-land, hof-rättsråd, general-auditör, lands-höfding, först i Halland, sedan i Kronebergs och sist i Upsala län, samt R. af N. O., upphöjdes i friherrligt stånd 1778, men som han dog ogift d. 22 Juni 1783,

utgick denna ättgren med honom. Flere af denna släkt hafva innehaft domare och andra juridiska embeten i och under Götha hofrätt, och en *Lorenz von N.* utgaf 1775 i Wenersborg en historisk och vittret veckotidning.

Næsen, Dantel Erik, född d. 11 Mars 1752 i Skara, der fadern var stads-kaplan, studerade medicinen och blef 1782, då han ännu icke var medicine licentiat, föreslagen till provincial-läkare i Umeå. Han tog då den erforderliga examen, blef ledamot af kollegium medikum och utnämnd till provincial-läkare. Anlånd till sin bestämmelseort, vinnlade han sig mycket om dess naturalhistoria, bragte koppymningen i gång, upptog nya helso-brunnar vid Rathen och Piteå, istånds-satte lazarettet i Umeå och dog der d. 2 Dec. 1808, smittad af den gängse febern i fältlazarettet, öfver hvilket han hade inseendet. Han var en skicklig musikus och invaldes derför i musikaliska akademien; men isynnerhet har han mycken förtjenst om Sveriges Fauna, hvilken han riktat med flera nya insekter, hvaraf en efter honom blifvit kallad: *Tortrix Næzeniana*, hade en betydlig samling naturalier, särdeles insekter, och har efterlemnadt åtskilliga skrifter och uppsatser, dels i vetenskaps-akademien handlingar, af hvilken akademi han äfven var ledamot, dels i tidskriften: *Läkaren och Naturforskaren*.

Naf betydde i gamla Svenskan *ihållighet*, och anses af Ihre vara detsamma som det Engelska *Nave* och det Franska *Nef*, sjelfva rummet i en kyrka.

Nafvel-laf, letlaf (*Lichen omphaloides*), en lafart, hvilken förekommer öfverallt på berg och stenar vid öppna slätter, särdeles nära stora sjöar och kärr. Den innehåller en betydlig mängd lafbrunt och användes derför till husbehöfsfärgning.

Nafver, nafverlönn, fältlönn (*Acer campestre*), ett mindre träd, eller större buske, som endast förekommer vildt på några ställen i södra delarne af Skåne, och är af föga användbarhet, ehuru det kan uppdragas till häckar, och veden, såsom hård och vacker, kan begagnas till finare slöjdarbeten. **Naga** nyttjades i gamla Svenskan såsom liktydigt med *gnaga*, dels samma ord som detta, dels härledande sig från *nagel*.

Nagelfare (mythol.). Det största och tillika det underharaste skepp i verlden. Det var gjordt af och lastadt med döda människors naglar, och bestämdt till att föra en del af Muspels söner till Asgård, då Ragnarök skulle inträffa. Sturleson beskriver detta sålunda: "Då blifver skeppet Na-

gelfare löst. Detta är gjordt af döda människors naglar, hvarföre det är nödigt att varna menniskor, ty när någon dör, hvars naglar icke blifvit afskurna, påskyndar han derigenom byggnaden af detta skepp, som både gudar och menniskor måste önska sent blifva färdigt. Men i denna öfverövämning varder Nagelfare flott. Jätten Hrymer är den som styrer Nagelfare."

Nagglaf (Lichen fimbriatus), en lafart, som förekommer på ljunghedar och torra backar allmänt, samt kan användas till husbehöfsfärgning.

Naglem, annex till Wenersborg, beläget i Wäne härad af Elfsborgs län, $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från staden, vid Götha elf och Trollhättan. Socknen skall hafva fått sitt namn deraf, att i hedniska tiden här bott afkomlingar af en höfding vid namn Næfillus, hvaraf trakten blifvit kallad Næfillernes hem, sammandraget af Næfilhem, Nagelhem, hvilket ock socknen i gamla handlingar nämnes, och slutligen Naglem eller Naglum. I socknen märkes: säteriet *Odensjö* eller *Onsjö*, 3 $\frac{1}{2}$ mtl. Egendomen är fideikommiss och har ett vackert läge vid Götha elf. Framlidne öfversten W. Hay, som ägt detta säteri, har i en löfskog på ägorna låtit uppressa minnesvårdar åt aktningssvärde medborgare; stället kallas därför *Minnets tempel*. Bredvid gården anlade öfversten en graf åt sig och sin familj, samt blifvande fideikommissarier. *Restad*, 1 mtl., kungsladugård, anslagen på lön åt landshöfdingen i Elfsborgs län; stället har högländt belägenhet vid Götha elf och behaglig utsigt emot de å andra stranden varande sätesgårdar samt Halleberg och Hunneberg. *Hull*, $\frac{1}{2}$ mtl., $\frac{1}{4}$ mil från Götha elf, med *Qvarntorp*, $\frac{1}{4}$ mtl. frälse, är utmärkt för åbyggnadens läge på en hög bergsplan, hvaräst är fri utsigt öfver det på andra sidan elfven liggande Tunhems pastorat. Stället har varit upplåtet åt Trollhätte bolag. *Strömmen* eller *Åkersström*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, vid Götha elf och ytterst i socknen, mot Bohuslän, $\frac{1}{2}$ mil nedom Trollhättefallen; här står en sluss. År 1648 d. 7 Okt. skedde ett stort jordfall vid Åkersström, då ett stycke land af 1 tunnland ifrån Bohusländska sidan föll till denna sidan om elfven och har allt sedan tillhört hemmanet Stabbered. Jordstycket, som föll in i Götha elf och dämde densamma, var några 100 famnar i längden, 26 alnar djupt, och gick fallet 800 alnar upp ifrån elfven. Den å, som förr gjorde skillnad här emellan Naglums socken och Bohuslän, samt kommer ifrån Öresjön och sammanstöter med den andra ån, vid Åkersström, som förat gick in i elfven, blef igenfylld och elfven tog en annan väg. Socknen består af 25 $\frac{3}{8}$ mtl. och har 1,800 invånare. Dess areal, hvaraf 1,480 tunn. äro sjö och kärr, utgör 12,034 tunn. Adr. Wenersborg.

Nagll, en broder till Önder, var lagman i Westergöthland mellan 1160 och 1170, berömmes som en rättvis man.

Naguenis, J. P., utgaf 1632 ett sorgeqväde öfver Gustaf Adolf den Stores död, kalladt: "*Nagu Boars Klagevijsa, then the uti sina Gillen och Conventer klageligen sjunga, quidandes öffuer thet högst klagtigste Konglige dödsfall. Efter then Melodie och*

Thon, såsom: Kom Gud min Skapare stat mig bi", &c. Det är tillegnad drottning Christina.

Nakterhus kallas ett, framför ratten i kajutkappen befintligt, skåp, hvaräst styrkompasserne äro inrigtade uti fartygets medel-linje.

Nama eller **Näma**, i gamla Svenskan detsamma som *taga*, och tydligt ett lån från det Tyska *nehmen*. Ordet är emellertid ganska gammalt och betydde äfven *lära*, *förstå*, hvaraf *namé*, lärdom.

Namn. Lagens mening är att hvar och en må behålla sitt namn oförkränt, och sjelf ansvara för de handlingar han underskrifver. Derföre beläggas äfven förfalskning af fremmande namn med svåra straff. Fälskt bruk af konungens namn eller insegel straffas med ärans förlust, jemte spö eller ris, eller ock fängelse vid vatten och bröd. Förfalskas underordnad domstols namn, så blir kroppsstraffet något mindre; äfven förfalskande af enskildte personers namn straffas med ärelöshet. — Namn gäfvos våra hedniska fäder sina barn kort efter födelsen under en ceremoni "vattenösnigen", hvilken motsvarade de kristnes dop. De äldsta mansnamnen äro mest enstaviga och klangfulla, ofta hemtade från naturföremål, särdeles ur djurriket, såsom: Orm, Ulf, Björn, Rafn (korp), o. s. v. Vedernamn erhöles vid mognare år, och hvartill anledning hemtades af någon tillfällighet, eller af en egenskap hos personen, o. s. v. Dylika namn, stundom tillagda en person med anledning af något lyte eller mindre god egenskap, ansågos icke vanhederlige utan antogos och buros hela lifvet igenom. Så erhöill konung Rolf namnet *Krake* för sitt magra och långa ansigte; konung Harald namnet *Lufva* för sitt okammade yfvinga hår, hvilket namn dock sedermera uthyttes mot det mera väljudande *Här/ager*. Nästan alla forntidens berömda män ägde dylika vedernamn. Den som gaf någon ett sådant var skyldig att låta namnet åtföljas af en föröring, hvilken fick namn af *Namn/fäste*, och hvars värde rättade sig efter namngifvarens och namntagarens förmögenhet och samhällsställning. Skepp, vapen och dyrbara prydnader voro de vanliga namnfästningsgåfvorna. De gamla vackra forntidanamnen utträngas nu hos Svenska allmogen allt mer och mer, af moderna och utländska, särdeles på orter der många ståndspersoner finnas. Äfven häruti går Svenskbeten tillbaka.

Namnerum, en å, i Halltorps socken af Kalmar län, har sitt ursprung från Brandemåla-sjön i Wissefjärda.

Namnsdagar. De namn som för hvarje dag af året finnas upptagne i almanackan, hafva merendels tillhört profeter, apostlar, biskopar, martyrer, kyrkofäder och helgon, hvilkas minne katolikerna velat förvara, på det sättet, att de infört deras namn och lefnadshändelser i en bok, kallad *canon*, hvaraf ett stycke, till munkarnes uppbyggelse, hvarje dag förelästes dem i klostren. Då man sedermera började skriva almanackor, infördes dessa namn deruti, på det att katolikerna, bland hvilka en hvar hade sitt eget skyddshelgon, skulle veta när dess namnsdag inföll, så att de då skulle kunna serskildt fira densamma. I nyare tider

hafva dock åtskilliga andra namn blifvit införda i almanackan, t. ex. regerande personers, eller sådana, som nu för tiden äro brukliga, utan afseende på hurvida de tillhört några utmärkta personer eller icke.

Namnsedel kallas den uppgift om författarens namn, som hvarje boktryckare måste besitta, för att ej sjelf, enligt tryckfrihetslagen, blifva ansvarig för de skrifter han tryckt. I afseende på periodiska skrifter är den allmänna regeln, att utgifvaren blir ansvarig för tidningens innehåll, och hans namn uppgifves inför domstolen af justitie statsministern, hos hvilken tidningens utgifvande måste anmälas. Ingen författare är skyldig att ut-sätta sitt namn på den bok han utgifver; men väl att tillställa boktryckaren en förseglad uppgift om sitt namn, och bör riktigheten af denna namnsedels innehåll vara bestyrkt af tvenne tillförlitliga män. Deremot kan boktryckaren möjligtvis sjelf vara okunnig om namnsedels innehåll; men om han icke kan uppvisa namnsedel då skriften åtalas, står han sjelf författarens ansvar. Befinnes åter namnsedeln innehålla falskt namn, eller alldeles sakna namn, faller ansvaret på borgesmännen. Namnsedeln infordras af domstolen, och får brytas endast efter dess beslut. Dess ändamål är att framkalla den verkliga författarens, i fall fråga blifver om ansvar enligt tryckfrihetslagen; men för att tillika skydda en lölig anonymitet är det förbjudet, att bryta namnsedeln utan domstolens beslut. Ett olödigt kungjörande af författarens namn straffas med 200 R:drs böter och kungjöres i allmänna tidningarne. Blir namnet kungjördt genom en obehägnad rättslagen och deraf föranledt brytande af namnsedeln, pliktas 100 R:dr.

Namnstämpel, den kungliga. Vid 1756 års riksdag beslöt det då rådande hattpartiet, att en stämpel med konungens namn skulle förfärdigas, hvilken rådet ägde att sätta på de beslut, som konungen kunde vägra att underteckna, eller när han var förhindrad att deltaga i rådets öfverläggningar. Denna namnstämpel begagnades också verkligen vid flera tillfällen, särdeles under den år 1758 af ständerne tillsatta särskildta kommissionens dommar öfver åtskilliga för stämplingar anklagade personer, hvilka konungen nekat att förse med sitt namn. Ett sådant verkligt missbruk af konungens namn underlät ej att väcka ovilja hos många af nationen, och gaf fart åt det revolutionsförsök, som gjordes vid samma riksdag, då beslutet härom fattades. Vid Norrköpings riksdag förordnades, att den i Stockholm kvarvarande delen af rådet skulle med denna stämpel förse de handlingar, detsamma utfärdade.

Nanna (mythol.), Neps dotter. En älsklig, skön och god Asynja. Hon var den sköna och fromme guden Balders maka och moder till Forsete, rättvisans gud. Hon var sio make så tillgifven, att när han genom Lokes list blef mördad, hon icke kunde lefva längre, utan dog genast af sorg, då deras lik blefvo brända på samma bål och de tillsammans fingo vietas i Hells boning, derifrån Nanna aldrig kastade en enda saknadens blick mot Walhall.

Namme, en lagman i Småland hos konung Edmund Slemme, hvilken, jemte flere andra lagmän, åtföljde honom vid gränsregleringen med Danmark. En annan, **Grimolder Namnir**, uppgifves såsom samme konungs råd och lagman i Södermanland.

Naplan, en elf i Jemtland, hvilken utgör utlopp för en sjö, belägen i Offerdal, ned till Storsjön.

Napoleon. Såsom en liten egenhet torde förtjena nämnas, att Gustaf IV Adolf, hvilken nekade erkänna Napoleon såsom kejsare, aldrig tillät att han i Svenskt tryck benämndes annorlunda än Herr N. Buonaparte, samt att Rothlieb, i sin beskrifning öfver Riddarhelmskyrkan, utgifven 1822, ännu vidhöll detta bruk, så att han bland serafimer-rid-darne anför: "Herr Napoleon Buonaparte. Född d. 14 (15) Aug. 1769. Utnämnd till *Riddare af Serafimer-Orden* d. 3 Febr. 1810, såsom Frans-männens kejsare. Död d. 5 Maj 1821 på ön St Helena, med erkänd rang af general."

Napp detsamma som *knapp*, *ringa*.

Napp, hörde fordom till kyrkoskruden, och var ett slags knapp, som hängde bak på chorkapporna. En sådan napp var af silfver, och vägde stundom ända till 2 $\frac{1}{2}$ lödlig mark.

Nappa spink, en folklek, som lekes på Öland och flere andra orter. En person ställer sig på golfvet och en annan håller för hans ögon. De öfriga nappa och rycka honom, en i sender, och han gissar hvem som gjort det. När han träffat rätt, aflöses han af den han gissat på. — Denna lek skall begagnas på Öland, äfven vid pantutlösnings.

Narbköck, ett hemman i Ödeshögs socken af Östergötland, hvarst en drabbning skall hafva ägt rum år 1452. Då konungarne Carl VIII Knutsson och Christian I nämnde år täflade om Svenska kronan, hade Christian med sin här tagat genom Småland, för att genom Holveden, då en mycket tät och stor skog, inrycka i Östergötland. Biskopen i Linköping, Nikolaus III (Kenicius eller König), samt lagmannen i Östergötland, Er. Niepers, samman-drogo biskopens vanliga livvakt, samt en mängd allmoge. En drabbning föreföll vid Narbköck å länegränsen, der de Danske blefvo slagne. Pilarne bidrogo isynnerhet till nederlaget; ty af dem som stupade hade många 6 pilar i kroppen, och pålyxorna fullbordade segern. Linköpings biskopskrönika säger om deras förlust:

"The Danske voro glade,
Som åter kommo hem;
Borta voro fyra af hvarje fem."

Och Ericus Olai:

"Complures Holawed
De Dacis follo döda ned,
Dat finem rixæ
Dacis den Soenske Polyxe."

Narcissaner-orden, ett danssällskap med ordensreglor, hvilket stiftades vid Djurgårdsbrunn 1797, men upplöstes i början af 1800-talet, då ordens skattmästare lærer hafva rymt med dess kassa.

Nare. *Nare* betyder skarp vind. Vinden i Mars månad, hvilken plägar gifva skarp hud, kallas i södra Sverige *Marsa-Nare*. "Det är en *Marsa-Nare*", säges ock om en elak kvinna.

Narven är annat folk lik, ett gammalt ord-språk, betecknande, att man ej kan bedömma någons värde efter det yttre.

Naresius, Johan, var född i Dortrecht i Holland, d. 19 Nov. 1580, blef prest i Geldern, men hade det missödet, att på Dortrechtska mötet 1619 afsättas från läro-embetet, troligen till följd af sina Armenianska villosatser. Han lade sig nu på medicinen, promoverades till doktor deri och vistades någon tid hos konung Gustaf II Adolf i Lifland, der han år 1627 antogs till historiegraf, med uppdrag att författa Sveriges historia på Latinsk vers, dock utan att inblanda några poetiska dikter. Dog i slutet af 1630-talet, såsom läkare och justitiarie på en Holländsk koloni i Ostindien. Är känd såsom författare till åtskilliga Latinska poemer, hvaribland må nämnas: *Gustavus Saucius, Tragodia*; *Gustaviada seu de bello Sveco Austriaco*; *Funebria Gustaviana*, m. fl.

Naruscewitz, Alexander, skickades, jemte Leczinsky, 1655 till Carl Gustaf, att underhandla om fred eller rättare att afböja det krig, hvarmed konungen hotade deras fädernesland. De gjorde allt för att undvika fredsbrottet, men förgäfvess, ehuru de sjelfva bemöttes med all möjlig artighet, och, vid sitt afskedstagande, öfverhopades med skänker.

Narva. Denna Estländska stad förekommer flera gånger i Svenska historien. År 1581 d. 6 Sept. intogs den först af De la Gardie, då Ryssarne förlorade 5,000 man och ett stort byte tillföll segren. Om tullens erläggande derstädes begärde hertig Carl år 1595 rådets betänkande, hvilket utföll så, att de varor, för hvilka afgifter der vore erlagda, skulle sedan fritt kunna utföras. År 1607 bekräftade Carl, såsom konung, stadens privilegier. Namnkunnigast är staden dock genom slaget derstädes d. 20 Nov. 1700. — Carl XII gick, då han fick underrättelse om att Narva belägrades af Ryssarne, ombord i Carlshamn, med en styrka, som var bestämd till den hotade stadens undsättning, och anlände d. 17 Okt. till Pernau. Hela den styrka, han hade samlad, uppgick likväl endast till 3,000 man kavalleri, 5,000 man infanteri och 37 kanoner. Med densamma beslöt han icke desto mindre att angripa fienden, hvars här uppgafs vara 80,000 man. Tsaren uppgifver i sin dagbok Ryska trupperna endast till 28,000, men hvilket är alldeles för litet, emedan Svenskarne efter slaget räknade 18,000 af dem på platsen. Han hade sjelf, dagen förut, haft den försigtigheten att, tillika med Menschikoff, begifva sig från hären. Svenskarne hade biträde af ett starkt snöglöpp, hvilket slog Ryssarne i ansigtet. Wellingk kommenderade högra flygeln, Rhensköld den venstra och Sjöblad artilleriet. Då konungen, drifven af sitt stridsbegär, skulle spränga öfver en gräf, nedsjönk hästen i dyn, och Carl, som åtföljdes blott af en kammarherre, räddades endast med möda, samt med förlust af värjan och ena stöfveln. Fienden drefs öfverallt tillbaka, många omkommo i vågorna, då en bro öfver floden, som de skulle passera, brast under dem. Mörkret gjorde slut på striden. Följande morgon erbjöd

sig general Weide att kapitulera. Svenskarne togo vid detta tillfälle 145 nya metallkanoner, 151 fanor, 20 standarer, hela krigskassan och en ofantlig mängd fångar. Dessa sistnämnde kunde ej förvaras, utan måste hemförlofvas; några fingo till och med behålla vapnen. Svenskarne förlorade 2,000 man döde och sårade; största förlusten uppkom deraf, att gardet och Dalregementet under mörkret råkade i handgemäng, och många stupade innan misstaget upptäcktes. Denna seger grundlade Carls hjelterykte, men väckte äfven hos honom, hans folk och här, ett öfverdrifvet begrepp om hans öfvervinnerlighet. Lagerbring säger också derom: "Segren var hedrande, lagom gagnande, intet hafvudsaktlig. Än om den var skadlig?" Också afskräckte den icke tsar Peter från krigets fortsättande, emedan Carl helt och hållet försummade att fullfölja sina fördelar och begagna den förskräckelse, hans nästan fabelaktiga framgång väckt hos fienden. — Den 10 Augusti 1704 eröfrades Narva med storm, af fältmarskalken Ogilvi, och har sedan förblifvit i Ryssarnes våld.

Narve (myth.). En jätte. Han var fader till Lokes maka, Sigyn. Narve hette ock en af Lokes söner, den som blef söndersliten af sin till varg förvandlade broder, hvarefter Asarne togo hans tarmar och bundo dermed Loke vid de tre klipporna i den underjordiska grottan.

Nas (bergsm.-term), kallas i allmänhet alla trögsmläta slaggarter, som bildas uti olika slags smältugnar vid metallurgiska arbeten i stort. Vid vissa tillfällen, såsom isynnerhet vid blysmältningar, är man angelägen om att få en sådan slaggsamling, eller nas, af behörig storlek bildad framför formöppningen, för att dels skydda forman mot förbränning, dels äfven minska luftströmmens allt för häftiga inverkan på det smältande godset, hvarigenom en del af metallen skulle förslaggas eller förflygtigas. Vid jerumalms-smältningar är man deremot högst angelägen att förekomma all bildning af nasar, hvilka dock vid mindre god gång af masugnen lätt uppkomma.

Nasa fjäll eller **Nasavaarna** i Piteå Lappmark, är långslutt å östra och södra sidorna, mera brant mot norr och nordvest, skiljer sig från omkringliggande höga fjäll genom breda och jemsluttande dalar. Det utgör ingen spets, utan utbreder öfverst en långsträckt kullring, till större delen öfvertäckt med ständigvarande snö. Öfversta planen af fjället, grafvefältet och afsättningen mot S.V. samt en del af den nedanför belägna dalen, äro vid Juli månads slut i det mesta befriade från snö. Då man nalkas dessa fjäll, på 7 till 10 mil nära fjällryggen, ser man skogen aftaga i täthet och på $6\frac{1}{2}$ miles afstånd från Nasa fjäll finnas de sista tallar mot fjällhöjden; sedan försvinner äfven granskog, så att strödda björkar och små rönnar äro de enda trädslag, hvilka något bekläda de med stenmylla och lösa stenar öfverdragna fjällen. Ju högre de mellan fjällspetsarne belägna och långsluttande fälten bestigas, ju mera aftager björkskogen, den blir vaneskaplig, och trädens höjd ej större, än 3 till 4 alnar, med krokiga på

mångfaldigt sätt böjda grenar och qvistar, samt skarpa och spetsiga, små löf. Träden blifva ändtliga busklika, och dessa finnas ej vidare, än på 3 till 4 mils afstånd från dessa fjäll. Den lilla fjällbjörken (*Betula nana*), Rypria, tryckes sedan mer och mera till låg växt, och slutligen ses å fjällen ej annat än snöbetäckta fält, eller den från växter kala fjälljorden, bland en mängd af låsa, rundade och kantiga stenar, samt liggande stenhällar. Utsigten från Nasa fjäll är dock åt Svenska eller östra sidan vidsträckt och behaglig, genom den breda och jemslottande dalen, der Lais-elfven framlöper. En hög bergskedja af åtskilliga brådstupande fjäll följer denna elf vid södra stranden, och man kan från Nasa fjäll på 6 mils afstånd utmärka belägenheten af Adolfs-ströms forna smålver. Åt vestern eller Norrska sidan är deremot utsigten inskränkt, och förfärlig till sådana fjäll, hvilka synas uppstaplade på hvarandra, med kala bergspetsar och stora stenras, öfvertäckta med ständig snö, omgifna, äfvensom Nasa fjäll, större delen af tiden med moln eller skyar. Hälle-arten vid Nasa fjäll är granit af kvarts, glimmer och fältspat, och genomskäres af en mäktig kvartsgång eller lager, från Silbonasi grufva till Samovards grufva, öppnad med 190 famnars längd, med åtskilliga brytningar i dagen. I den stora kvartsgången består malmfyndigheten af blyglans, samlad i större och mindre körtlar. Silfvermalmen angafs 1635 af en Lapp, och blef derefter med arbete belagd för kronans räkning, samt smålthyttan uppyggt 1637, med namn af *Piteå* eller *Nasa fjälls silfververk*, hvartill kronans räntor i Piteå Lappmark blefvo anslagne. År 1643 voro tre grufvor i arbete för kronans räkning, en för Piteå stads borgerskap, och en grufva för serskildte delägare; men sedan lemnades alla grufvorna, jemte silfverhyttan, af kronan till Piteå borgerskap, med enskildta intressenter, hvilka fortsatte arbetet till 1659, då, under krigstid, de Norrske uppbörade alla byggnader och förstörde verket, hvarefter det förblef i ödesmål i mer än hundra år. Under förutnämnde tid af 22 år hade, jemte bly, blifvit tillverkade 4,294 marker silfver. Under året 1660 besigtigades grufvorne af bergs-kollegii president Erik Flemming, med flere, och anföres i berättelsen derom till konungen 1666, att malmen hållit sig ymnigt i dagen, men ej fortsatt på större djup än 10 till 15 samnar, samt att värdet af tillverkningen ej varit tillräckligt, att dermed betala omkostnaderna. År 1769 upptogs åter silfververket af delägare, och 1773 uppyggs dertill Adolfsströms silfverhytta vid Ladevi-ån, omkring 6 mil Ö. från Nasa fjäll och några 30 mil så väl från Piteå som Skellefteå kyrka. Sedan den tiden fortsattes arbetet af ett bolag, ehuru med förlust. Efter skedd smältning erhöill man årligen 20 till 50 och stundom något öfver 100 marker silfver, utom bly. Till år 1784 voro 21 nybyggen anlagde. År 1804 besatte sig major Sten v. Holstein vid Adolfsström, och draf arbetet för det gamla bolaget, så väl vid silfververket, som vid nybygget Kasker, 6 mil nedom Nasa fjäll. Arbetet kunde

likväl ej fortättas med drift, af brist på medel, ehuru något allmänt understöd redan var erhållet. Också upphörde grufarbetet 1808, sedan det under de sista åren varit i beständigt aftagande.

Naskow. Vid Carl Gustafs tåg öfver Bält och härens ankomst till Laaland, d. 7 Febr. 1658, gaf sig denna fästning vid första uppmaningen, en framgång, som mycket glädde konungen. Deremot måste G. O. Stenbock följande året allvarsamt belägra staden, förrän dess kommandant kunde förmås att kapitulera.

Nassakin, Peter, en Rysk bojar, gick 1611 i Svensk tjenst, och blef 1668 såsom ryttmästare introducerad på riddarhuset. Han berättas år 1669 hafva råkat "i mansskada för sin dräng."

Nassau-Dillenburg, greve Johan von, en erfaren Tysk general, gick år 1601 i Carls tjenst, men lemnade den åter följande året, troligen i anledning af något missförstånd mellan honom och hertigen. Hans villkor voro eljest, att han skulle blifva fältherre för hela Svenska hären i Lifland, erhålla fritt bord för 30 personer, utfodring för 24 hästar och i månadlig lön 3,000 Frankfurter gulden, eller 2,545 Svenska riksdaler. När han icke var i fält, skulle ett slott eller stad åt honom upplåtas och hertigen åt honom underhålla ett garde af 300 man till fot och 120 till häst. Han slog Polackarne i deras läger vid Riga, men rådde hertigen att upphäfva belägringen af nämnde stad. Han dog d. 27 Sept. 1623 i en ålder af 62 år.

Nästrand (myth.). Den ohyggligaste trakt i underjorden. Den var belägen i Nifhem, och beständ till de ogudaktiges och brottsliges vistelseort efter döden. Inbillningen hos de gamle, hvilken var lika rik, antingen det kom an på att måla herrliga eller vederstyggliga bilder, föreställde sig Nästrand som en oerhörd stor byggnad, med väggar af sammanflätade lefvande ormar, de der utspjutade sitt etter i en djup etterström, hvaruti de fördömda måste vada, hvilket förorsakade dem outhärliga kval.

Nate (*Potamogeton*), ett växtsläkte, hvaraf 9 arter förekomma hos oss, allesammans växande i vatten, men utan särdeles hushållsnytta; ändock kunna de med fördel användas till beredning af komposter, emedan man ej behöfver frukta för dermed draga in något ogräs på åkrarna, då hvarken rötter eller frön af dessa växter gro derstädes. Dess frön tjena dessutom till föda för åtskilliga vattenföglar och under bladen uppehålla sig en mängd vatten-insekter och larver, hvilka tjena till föda för fiskar.

Nath. greve von der, född Holsteinare, erhöill på Görtz's förslag, år 1716 chefskapet för finans-ärenderna och lät utgifva de s. k. myntsedlarna. Han var likväl icke rätta mannen för en så brydsam befattning. Invecklad i Görtz's olycka arresterades äfven han efter Carl XII:s död; men sattes på fri fot i Juni månad 1720.

Nathorst är namnet på en anedd läkaresläkt, ursprungligen härstammande från England; men

som öfverflyttat till Tyskland och derifrån kom till Sverige, med

Nathorst, Johan Theophilus, född i Breslau år 1723. Vid 21 års ålder kom N. till Stockholm till stadsfältskären Norell, och blef 1762 sjelf stadsfältskär, hvarunder han förvärfvade namnet för utmärkt skicklighet, vann derigenom mycket förtroende, en vidsträckt praktik och icke obetydlig förmögenhet, samt dog d. 29 Okt. 1793. Hans broder,

Nathorst, Theophilus Erdman, kom på 1750-talet till sin äldre broder i Stockholm, hos hvilken han lärde kirurgien, studerade sedan i Upsala, under Linné och Rosenstein, besökte utländska läroanstalter och blef vid en af dem promoverad till doktor, hvarefter han återvände till Stockholm, der han, isynnerhet på Södermalm, hade en anseelig praktik och samlade förmögenhet. Dog ogift d. 11 Aug. 1804, omkring 71 år gammal. Det var efter en af dessa män har den bekanta anekdoten, hvilken sedan blifvit vid flere tillfällen begagnad, om en attest, utfärdad för en person, som blifvit misshandlad vid ett slagsmål, af innehåll, att "N. N. hade fått michen schtrik, men hade kunnet tåle mer." Meningen var att han likväl icke tagit någon skada till lif eller helsa.

Nathorst, Johan Theophilus, son af den äldre brodern, och född i Stockholm d. 17 Juni 1760, egnade sig åt faderns och farbroderns yrke, blef 1783 oppbördsläkare vid stora flottan, vid krigets utbrott mot Ryssland expeditions-kirurg på galer-eskadern, fick sedan öfverinseende vid ambulatoriska sjukhusen, hvilka åtföljde hären vid Kymmene-elf, erhöill 1790 assessors titel och blef s. å. regements-läkare vid Smålands kavalleri. Dog i sin bästa ålder 1798, endast 38 år gammal. Det säges om honom i Sacklén's Läkare-historia, att han "hade ett lyckligt snille och lätt skrifart." Han var äfven litteratör, och har, bland annat, hållit ett tal på konungens födelsedag 1789, inom ett i staden Lovisa inrättadt gille, kalladt: Kärleken till nästan. Hans son,

Nathorst, Johan Theophil, född år 1794 på egendomen Knutstorp i Flisby socken af Jönköpings län, började ganska ung sina studier i Upsala, tog sedan kansli-examen och tjänstgjorde någon tid i kongl. kansliet. Han lemnade likväl snart statstjensten för att egna sig åt landtbruket, och är i vårt land en af de få, af bildning och förmögenhet gynnade personer, som förstått dettas värde och omfattat det såsom ett studium och ett yrke. På säteriet Näs, som hans far köpt, men dit denne af döden hindrades att flytta, idkade han ett vidsträckt åkerbruk, och blef deruti allmogens rådgifvare och undervisare, studerade färskötseln och emottog 1822 det på Flyinge belägna schäferiet, som af konung Carl Johan införts från Frankrike. Följande året gjorde han en resa till Preussen och Sachsen, för att lära känna dessa länders färskötsel, och tillbragte några månader hos Thaer på Mögelin. Efter återkomsten afgaf han en berättelse derom, och lät trycka en skrift kallad: "Handbok i Uddnedom och Färsköt-

sel," som Patriotiska sällskapet belönade med dess stora guldmedalj, och från hvilken den Svenskan ullkulturen, efter vetenskapliga grunder, egentligen kan räkna sin utvecklingstid. År 1831 inrättade han på Näs, med offentligt understöd, en herdeskola, från hvilken en mängd skicklige elever utgätt. Schäferiet på Näs har emellertid bibehållit första rangen bland alla Svenska anstalter af detta slag, och den der erhållna ullen har på Norrköpings ullmarknad blifvit betald till högsta priset. Som likväl ullen i senare åren fallit i värde, förnåddes N. att inskränka sitt schäferi, och herdeskolan flyttades 1839 till excellensen Trolle Wachtmeisters egendom, Årup. N. hade erhållit anbud, att, på ganska fördelaktiga villkor, emottaga styrelsen öfver ett i Finland inrättadt landtbruks-institut, men han afböjde det och emottog i stället år 1841 samma plats vid den Södermanländska landtbruks-skolan på Wäderbrunn, vid hvilken egendom han dessutom införde många förbättringar, isynnerhet uttorkning af den vattensjuka jorden. Då sekreterare-tjensten i landtbruks-akademien sistnämnde år blef ledig, genom Granbergs död, erbjöds den åt N., som äfven emottog den, och i några år skötte båda befattningarne gemensamt, tilldess han år 1846 öfverlemnade landtbruks-skolan åt en af sina söner. Har besökt utländska landtbruksmöten i Tyskland och England, samt 1847 i sistnämnde land gjort ett betydligt uppköp af boskap, för de på allmän bekostnad inrättade stambolländerierna. Har med sin bustru, soldatdottern Lovisa Sofia Jönsson, som skänkt honom 16 barn, hvilka alla lefva, tillbragt ett 31-årigt lyckligt äktenskap. Belöntes 1834 af landtbruks-akademien för en skrift, till svar på dess prisfråga. Har utgifvit: *Praktiska regler i färskötseln*; *Den kloke och förståndige färgubben*; *Quartalsakrift för landtmän*, jemte flera uppsatser i tidningar och tidskrifter. R. af N. O. led. af vetenskaps-akademien.

Nationaldrägt. Se: *Allmogens klädedrägt*.

Nationalkassa. Under denna benämning finnas i Stockholm och Göteborg af skeppsredarne i dessa städer bildade fonder, den förre stiftad 1772, den senare 1773. Stockholms nationalkassa inrättades till utrikes skeppsbrudet och sjukt Svenskt sjöfolks hemförsäffande till fäderneslandet, och böra de handlande derstädes, en gång om året, vid första utresan, erlägga 12 öre kopparmynt för hvarje läst, för alla skepp och fartyg, som gå utom sundet, samt för de fartyg, hvilka segla i Östersjön likaledes 16 öre kopparmynt för hvarje läst, oberäknadt den vanliga sjömansbus-afgiften af 12 öre. Denna kassa och fond står under sjömansbus-direktionens inseende och förvaltning, och anses medlen, hvilka inflyta i denna kassa, såsom de handlandes af skeppsredarierna enskilda egendom. Afgiften till kassan upphör, så snart denna är i det tillstånd, att ändamålet af dess inrättande kan vinnas utan vidare tillskott. De Stockholmska sjömän, som efter skeppsbrott sjelfva draga försorg om deras hemresa till Stockholm från utrikes orter, inom 3 månader å Östersjön, samt 6 månader utom Sundet, erhålla skäligen ersättning ar

kassen, för sina härvid hafte kostnader. Nationalkassan i Göteborg har till hufvudsakligt ändamål, att lemna ersättning åt dervarande skeppsredier, för de kostnader, som de få vidkänna för hemförskaffande af skeppare och sjöfolk, sedan dessa på resor, med staden tillhörande fartyg, lidit skeppsbrott, afägset från hemorten. För utgörande af dessa ersättningar, anses denna kassas svarande kapital, omkring 22,666 R:dr 32 sk. Rko, vara tillräckligt, så att någon afgift af rederierne, för detta ändamål, icke tills vidare erfordras. Af räntemedlen kunna göras anslag till ändamål, som hafva gemenskap med skeppsfarten, så vidt icke så betydliga ersättningar måste utbetalas till rederierna, att kassans kapitalfond nedsattes till 20,000 R:dr eller derunder. Denna kassa står under Göteborgs sjömanshus-direktions inseende och förvaltning. De ersättningar, som från denna kassa utgå, äro: från utrikes orter vid Östersjön, Jutlands östra och västra stränder, kusten af Norrige norr om Lindersnäs, för skepparen 25 R:dr, för styrmannen 20 R:dr och för hvardera af den öfriga besättningen 16 R:dr 32 sk.; från Nordsjöns öfrige stränder: 40 R:dr, 33 R:dr 16 sk. och 26 R:dr 32 sk.; från Engelska kanalens stränder: 50 R:dr, 43 R:dr 16 sk. och 36 R:dr; från stränder i Europa, vid norra Atlantiska oceanen: 60 R:dr, 52 R:dr och 44 R:dr; från stränder vid Medelhafvet och Svarta hafvet: 70 R:dr, 61 R:dr och 52 R:dr; från ställes atom Europa och norra Atlantiska oceanen: 100 R:dr, 83 R:dr 16 sk., och 66 R:dr 32 sk.; samt från ställen söder om eqvatorn, i södra Atlantiska oceanen, i Ostindien, på Amerikas västra kust, uti Indiska, samt norra och södra Stilla oceanen, och alla i dessa farvatten ej uppräknade haf och kuster: 150 R:dr, 116 R:dr 32 sk. och 83 R:dr 16 sk, allt banko och efter samma fördelning som förstnämndt är.

National-museum. På 1844—1845 årens riksdag afgaf regeringen till rikets ständer proposition om byggande af ett museum, hvori alla för närvarande i Stockholm befintliga och staten tillhöriga konstsatser, jemte kongl. biblioteket, skulle förvaras, och hvartill begärdes ett anslag af en half miljon riksdaler banko, att utgå med 50,000 R:dr om året. Detta beviljade ständerna. Något ordentligt kostnadsförslag var likväl icke uppgifvet, lika litet som någon plats bestämd för byggnaden. Åtskilliga platser föreslogos, men slutligen stannade man vid den s. k. Kyrkholmen, emellan Blasöholmen och Skeppsholmen, och för att lemna rum åt byggnaden, beslöts, att det på holmen befintliga slagtarhuset, jemte fiskaregången och gröna gången, skulle nedrivras. Nu återstod ritningen. En sådan hade väl blifvit uppgjord och godkänd, men sedermera förkastad. Man anmodade Preussiske öfverbyggnads-rådet, R. af N. O. Stüler att besöka Stockholm, gifva sitt yttrande rörande platsen och granska de uppgjorda ritningarna. Detta skedde 1847. Men ännu 1848 är ingenting definitivt afgjort, ehuru åtskilliga arbeten för grundens läggande äro började.

Nationer kallas de afdelningar, hvaruti den studerande ungdomen vid universiteterna i Sverige indelas. Denna indelning bestämmes nemligen icke efter olika studier utan efter de staderandes härkomst från serskildta landskaper. Nationerna äro öfverhufvud lika många som gymnasierne i riket, så att de lärjungar, som ett gymnasium afsänder till universitetet, tillhöra en deremot svarande nation. Då nu likväl mången söker inträde vid universitetet, som aldrig besökt något gymnasium, så inskrifves han vanligen i den nation, som bär namn af landskapet der han är född. Dessutom plägar inträde icke nekas i den nation, hvaraf ynglingens fader varit medlem, äfven om sonen genom börd eller uppfostran skulle snarare tillhöra en annan. Adelsmän äga frihet att inträda i hvilken nation som helst, samt äfven att studera vid universitetet utan att tillhöra någon viss nation. Denna senare rättighet begagnas dock, åtminstone vid Upsala universitet, högst sällan; ofrälse studerande måste tillhöra någon viss ibland nationerna och inträde för dem icke nekas i vederbörlig nation, så vida de medföra erforderligt betyg öfver sitt uppförande. Nationernas ändamål är dels att understödja den akademiska styrelsen vid handhafvandet af disciplinen, dels att lätta öfversigten af studenternes antal och förhållanden. Hvarje nation väljer sin kursor, som utöfvar den närmaste disciplinära uppsigten och förer nationens samt hvarje dess ledamots talan inför rektors-embetet. Genom honom meddelar äfven den akademiska styrelsen sina beslut till nationen. Nationerna hafva ock bildat biblioteker, för att begagnas af sina ledamöter och, i den mån tillfället medgifver, äfven af andra studerande. För förvarandet af dessa biblioteker och för sina ekonomiska sammankomster och sällskapen hafva en del af nationerna i Upsala förskaffat sig egna hus, för hvilkas uppbyggande fonder erhållits genom sammanskott i landskaperna. För underhållet af dessa hus, för räntor och amortissementer å de skulder, som en del nationer i och för busens uppbyggande iråkat, för aflöning af vaktbetjening och för bibliotekets förkofran hafva studenterna nödgats underkasta sig s. k. nationsafgifter, hvilka i en del nationer äro ganska dryga. De utgöra stundom tio till tolf riksdaler riksgälds årligen. Kassan förvaltas af någon dertill utsedd ledamot af nationen. Hvarje nation väljer en af professorerne till sin inspektör. Han är då nationens främste ledamot och bevakar dess intresse inom den akademiska senaten. Fordom brukade studenterna nationsvis sysselsätta sig med lärdomsöfningar, disputationer o. s. v., men detta bruk, ehuru det icke alldeles försvunnit, har dock förlorat betydligt af sin vikt och intresse. Dessa disputationsofningar hafva till en stor del urartat till en död form och det litterära lifvet vid universitetet blifvit allt mera och mera oberoende af nationsinrättningen. Men i disciplinärt afseende äro de ännu af vikt. Nationerna utöfva en varnings- och bestraffningsrätt öfver sina medlemmars uppförande, som sträcker sig ända till att utesluta dem ur samfundet, för begångna större fel eller

ett i allmänhet oordentligt uppförande. Då ingen student af ofrälse stånd äger rätt att studera vid universitetet utan att tillhöra en nation, så har ett sådant uteslutande samma kraft och verkan som en förvisning af den akademiska styrelsen. Denna styrelse brukar äfven grunda de flit- och sedebetyg, som den utfärdar, på de s. k. nationsbetygen, hvilka nationen är skyldig att vid påfordran afgifva öfver hvar och en af dess ledamöter. Dessa betyg bestämmas vanligen genom omröstning inom nationen eller en särskildt för detta ändamål utsedd kommitté.

Natron-spedumén, oligoklas, ett till släktet silikater hörande mineral, som består af trefaldt kiselhydrat natron, kali, kalk och talkjord i förening med tvefaldt kiselhydrad lerjord, och förekommer i granitlager och gångar uti och omkring Stockholm, såsom vid Danviks hospital och tall, samt vid Skeppsholmskyrkan, amorft, men i bladiga massor, hvari genomgångarne likna fältspatens, dock med mindre glans på brottytan; till färgen gulgrönaktigt, af 2,668 egentlig vikt och för blås-röret temligen lättmältligt till ett färglöst glas.

Natt (myth.). En jättekvinnas dotter till Narve eller Nörve. Hon var den personifierade natten, derföre skildras hon såsom svart och mörk. Likväl blef hon tre gånger gift: först med Nagelfare, åt hvilken hon skänkte sonen Öder; sedan med Anar, åt hvilken hon födde dottern Jord (Hertha Göje) och sist med Dellung (gryning), som blef fader till sonen Dag. Natt och hennes son Dag blefvo sedan af gudarne utsedde till att kura tvenne kärror på himlen, den förra om natten, den senare om dagen. Nattens häst heter Rimfaxe och är kol-svart, då deremot dagens häst, Skinfaxe, är ljus och har en gyllene man.

Nattetid. Att då angripa någon, ansågs af våra förfäder som skamligt, och endast nidingar och trollkarlar skydde dagen för sina vapens bruk.

Nattfari. Se: *Dagfari*.

Nattflöter, yxne, ståndpers (*Satyrion bifolium*), en två-årig växt, hvilken förekommer på hårda, skogiga betesmarker öfverallt i riket, d. v. s. från Skåne till öfre delen af Wermland och Norrland, äfvensom i de lägre delarna af Lappland, ehuru mera sparsamt. Blomman är väluktande, isynnerhet om natten, hvaraf namnet härrör. Roten består, likasom hos de flesta af detta släkte, nästan helt och hållet af växtslem och kan användas såsom Salep.

Nattfly (*Noctua*), ett insektsläkte af fjärilarnes ordning, med merendels enkla, borstlika, sällan kam-made, antenner; vingarne hvila antingen takformigt eller horisontellt hoplagda; spinner odugligt silke. Hos oss finnas följande arter: *Blåhufvan*, *Humle-masken* eller *Humleflyt*, *Slökornflyt*, *Sådesbroddflyt*, *Ypsilonflyt* och *Ärtflyt* samt *Förgyllda nattflyt* (*N. Chrysis*), af $\frac{2}{3}$ tums längd och $1\frac{1}{2}$ tums bredd emellan vingspetsarne; gul- och brungrå, med svarta ögon; hvita fransar på bakvingarne, antenner och halsring samt 2 små tofsar på underlifvet, pomeransgula; de gråbruna framvingarne prydda med 2 förgyllda tvärbälten. Förekommer i Juli på blom-

mor i trädgårdar och ängar. Larven är ungefär 1 tum lång, gräsgrön, af en dufpennas tjocklek; lefver om våren på gräs och mindre örter, hvaraf han förtär en god del; förpappas uti ett emellan hopvecklade blad spunnet silkeshus, och utkommer derur såsom fullbildad insekt i slutet af Juni. *Gräsflyt* (*N. Graminis*), af $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ tums längd, 1— $1\frac{1}{2}$ tums bredd; hufvudet, ryggskölden och framvingarnes rätsida gulbruna; de senare med hvita och mörka teckningar; hela underlifvet, bakvingarne samt framvingarnes afgvisida brungrå. Förekommer på gräsrika ställen i Juli och Augusti åtskilliga år allmänt, andra sällsynt. Larverne, kallade *gräsmaskar*, utkläckas ur de vid gräsrötterne lagda äggen och lefva tillsammans i stora hopar, samt förorsaka, sedan de blifvit fullväxta, stor skada på ängar, så att de ofta på en enda natt kunna afbeta en äng af flere tunnlands rymd såsom om den vore afslagen med lia, sålunda härjade de i Bohuslän 1716, 1741, 1742 och 1747; i Helsingland och Gestrikland 1742; vid Upsala 1705 och 1713; i Christianstads län 1834 och i Upland samt flerstädes 1836. *Kålflyt* (*N. Brassicæ*), af $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ tums längd, $1\frac{1}{2}$ tums bredd; rödbrun eller rödgul; framvingarne tecknade med linjer och fläckar; både bak- och framvingar på öfre sidan rödflammiga. Träffas i slutet af Maj till Juli i kåltäppor, der den lägger sina ägg. Larverne, som äro gröna med gula sidolinjer, förekomma allmänt om hösten på kål- och sallatväxter, hvarpå de göra stor skada om de äro talrika.

Natt och Dag. Denna släkt är en af de äldsta i Sverige och uppgifves härstamma från *Sigtryg*, en ansedd man, som bodde i Nerike och hos hvilken, jemte dess son Ivar, konung Olof Trygvason uppehöll sig under våren, då han begaf sig till Wermland, sedan han nedlagt Erling Skialgson, samt nödgades hålla sig dold för konung Knuts öfvermägt. Detta skulle hafva skett omkring år 1030. Stjeraman åter härleder ättens ursprung från riddaren *Benedikt Mattsson*, hvilken omkring 1220 var Erik Läspes råd. Huru än härmed må förhålla sig, är det visst, att denna släkt var en af de mest ansedda i landet, att många män af betydelse tillhöra densamma, och att flera af dem innehaft rådsvärdigheten. Bland dessa må nämnas: 1:o *Nils Sigridsson*, riddare och lagman i Småland, hvilken afled år 1299 och i Ugglas rådslängd uppgifves såsom den förste kände stamfader för ätten, samt skall hafva varit son af väpnaren *Bo*, "som af somlige orätt kallas *Sigtryg*." Hans son, 2:o *Bo Nilsson* till Åkerö, riddare och lagman i Östergötland, död år 1327. Hans son 3:o *Bo Bosson* till Säby, riddare och riksråd mellan 1362 och 1370. Hans dödsår är icke bekant, men han lefde ännu 1376. Hans son 4:o *Sten Bosson*, till Göksholm, riddare, fogde i Södermanland, lagman i Nerike, riksråd mellan 1371 och 1396, var en bland verkställarne af Bo Jonssons testamente. Hans broder var biskopen *Bo Bosson* (se längre ner). Hans son, 5:o *Nils Stensson*, blef riksråd 1434, fogd på Stegeborg 1438 och följande året af Erik XIII förord-

nad till riksmarsk emot Carl Knutsson, som konungen fruktade och hvilken han ville beröfva denna värdighet. Den icke farliga medtållaren dog likväl samma år i Norrköping af en smittosam sjukdom. Hans broder 6:o Bengt Stenstam till Göksholm, riddare, lagman i Nerike, höfvidsman på Kalmar, riksråd 1434 och död 1444, var fader till Engelbrekts mördare; 7:o Måns Bengtsson, (se: *Engelbrekt och Göksholm*). Efter mordet sökte han draga enskild nytta deraf, begaf sig till Örebro slott, i tanke att genom list bemäktiga sig det, men då sådant ej lyckades, sköfde han hvad som fanns i staden af den mördades egendom. Sedan begaf han sig, jemte sin fader, till Ringstholm att skydda sig undan folkets förbittring. Johannes Magnus har väl berättat, att han ångrat sitt brott, att han varit äggad dertill af Danskarne och derföre hyste mycken förbittring mot dessa; men allt sådant är obevist. Säkert är deremot, att Carl Knutsson beskyddade honom genom ett utfärdadt lejdebref, och derigenom ådrog sig sjelf misstankar för delaktighet eller kunskap om brottet, ehuru andra vilja skrifu det på släktskapens räkning, emedan Måns Bengtssons farbroder var gift med Carl Knutssons syster Margaretha. Han blef sedan riksråd, riddare, lagman i Nerike och höfvidsman på Axevalla slott; men var icke derföre trognare mot Carl Knutsson, utan stämplade, jemte sin släkt, på hvarjehanda sätt emot honom, och höll sig till hans fienders parti. Dog på 1460-talet. 8:o Bo Nilsson till Åkerö, son af riddaren Nils Bosson, blef sjelf riddare, lagman i Östergötland, fogde öfver Widbo härad och Rumlaborgs län, mellan 1434 och 1461; 9:o Bo Stenstam, riddare och höfvidsman på Kalmar slott 1436, var broder till Nils Stenson, upptog, enligt Uggla, Sture-namnet och blef stamfader för den yngre Sture-ätten; 10:o Johan Månsson, son till Engelbrekts baneman, Måns Bengtsson, skref sig, liksom fadern, till Bro och Göksholm, blef riddare år 1501, ståthållare öfver Kalmar slott samt öfver Småland och Öland och dog i Kalmar 1520. Han hade kort före sin död visat, att han ej var Danskt sinnad, då han, uppmanad af Christias II, att till honom öfverlemna Kalmar slott, gaf honom derpå ett hänligt svar. Förut hade han begätt ett dröp på Jeppe Bagge, hvilket han försönade med 200 Ungerska gylden, dem han gaf deenes bröder i förlikning, enligt deras qvittens af år 1494.

Natt och Dag, Knut Bosson, son af N:o 3 Bo Bosson, ingick i adeliga ståndet, och var år 1398 kantor vid Linköpings domkyrka, hvilket embete då stod i högt anseende. År 1392 valdes han af kapitelsmännen till biskop, och affärdades till Rom att förskaffa sig påfvens bekräftelse. Till denna resa upplånte domkapitlet af höfvidsmannen i Örebro, Algot Månsson Sture, 900 Svenska mark. Det lyckades äfven för Knut att öppna ändamålet för sin resa, och han återkom följande året med sitt pallium, hvilket han ikläddes i Wadstena d. 1 Juni 1393, samma dag den heliga Britas skrinläggning der firades, och hvartill en ofanlig men-

niskomassa församlat sig från hela norden. Biskop Knut var en bland undertecknarne af Kalmar unionen, och visade sig ganska nitisk om stiftets vård, så att han äfven besökte Gottland, hvilket hörde derunder, men dit sällan någon biskop färdades. Äfven bemödade han sig att få sin företrädare i embetet, biskop Nicolaus, kanoniserad, ehuru sådant icke lyckades honom, utan detta skedde först 1520. Under hans tid hände den olyckan, att åskan, en natt efter Christi himmelsfärdsfest år 1416, slog ned i domkyrkan, och der gjorde mycken skada, hvilken biskopen bemödade sig att ersätta. Att han, liksom hela hans släkt och de andliga i allmänhet, var Danskt, eller som då var detsamma, aristokratiskt sinnad, kan synas deraf, att när Engelbrekt, på mötet i Wadstena 1434, ville förmå rådet att uppsäga Erik XIII tro och lydnad, gjorde biskopen många invändningar, hvarföre Engelbrekt grep honom i kragen, och hotade att kasta ut honom till den uppretade allmogen, hvars gny hördes utanför salen, såsom det heter i rimkrönikan:

"Först tha grep han Biskop Knut

Ock ville honom draga til Almogen uth;

Biskop Stige af Skara,

Han monde sammaledes fara", o. s. v.

Detta skäl hjälpte och herrarne gifvo med sig. Emellertid var biskop Knut visserligen icke bland de värsta af sin släkt, ehuru han var densamma mycket tillgifven och beskylles för att hafva gynnat sina bröder, Bo och Bengt, med penningeförsträckningar, för hvilkas anskaffande han skall hafva pantsatt några af domkyrkans gårdar, som aldrig inlöstes. Han dog d. 12 Mars 1436 sedan han i 44 år innehaft Linköpings biskopsstol, således, enligt Rhyzelius, längre än någon före eller efter honom.

Natt och Dag i Långden. Så kallades den gren af ätten, som förde i vapnet en på längden delad sköld, hälften svart och hälften hvit. Stamfader för densamma var Ingewald Estridsen till Hammerstad, väpnare, och det första riksrådet af nämnda gren. Han var advocatus Stockholmiensis och skall hafva reviderat Södermanlandslagen. Dog på 1330-talet. Efter honom äro kände: 1:o Johan Götthesson var riksråd 1364; 2:o Ehrengisle Nilsson, son af fogden på Stockholms slott, riddaren Nils Ingevaldsson, skref sig till Hammerstad, Ulfåsa och Töresö, blef riksråd 1374, lagman i Södermanland och häradshöfding i Oppunda härad. Dog 1417. Hans son, 3:o Nils Ehrengisle, skref sig till Hammerstad, Saxholm, Ulfåsa och Winäs, riddare, lagman i Södermanland, död d. 1 Aug. 1440, sannolikt ganska gammal, emedan han varit en bland dem, som undertecknat Kalmar unionen. Hans son, 4:o Ehrengisle Nilsson, väpnare, lagman på Öland, höfvidsman öfver Östergötland och sedan på Örebro slott, dog 1470, då Hammerstads-släkten utgick med honom. Hans halfbroder, Bo Nilsson, upptog sin morbroders, af den utgångna Gripsläkten, vapen, och blef stamfader för friherrarne Grip. Birger Nilsson Grip till Winäs, hans ättling, upphöjdes nemligen af Erik XIV, vid dess

kröning, till friherre; men ätten utgick före det nuvarande riddarhusets stiftelse. På detsamma introducerades likväl den ursprungliga Natt och Dag-ätten år 1625, med

Natt och Dag till Bro, Säby och Wisbohammar. Han var år 1612 hertig Johans kansli-råd och afled 1634.

Natt och Dag, Åke Axelsson, en son till häradshöfdingen i Östra härad i Småland, Axel Johansson, född i April 1594 på Göksholm. Såsom endast fyra års barn, skall han, på Hofva gästgifvaregård, hafva blifvit qväfd af någon för häftigt nedsväljd köttbit, som fastnat i hans hals; men som han behöll kroppsvärmen, hastade man ej att begravna honom; efter åtta dagar uppvaknade han i likkistan och lefde sedan i 57 år. Studerade i Upsala under Messenius, blef 1612 kammarjunkare hos Gustaf Adolf, anträdde sedan en utländsk resa, hvarunder han besökte universitetet i Tübingen och disputerade samt orerade derstädes, blef, efter återkomsten, hofråd hos hertig Carl Filip, kammar-råd, ståthållare på Kalmar, vice president i Svea hofrätt, landtmarskalk vid riksdagarna 1631 och 1632 samt följande året riksråd. Märkligt nog utnämndes han sistnämnde år till assessor i samma Svea hofrätt, der han tre år förut varit vice president, ett bland de många bevisen på den ringa ordning, hvarmed man vid denna tid ansåg sig behöfva gå till väga vid besättandet af civila embeten. År 1634 uppdrogs honom att, jemte Axel Oxenstjerna och flera andra, underhandla om stilleståndets förlängning med Polen. Sedan reste han med Gabriel Oxenstjerna omkring i landet för att lugna sinnena, hvilka blifvit upprörda genom småtullarnes införelse. Utnämndes till riksmarskalk, lagman i Nerike och häradshöfding på Gottland, men tog år 1651 afsked från riksmarskalks-embetet, till följd af sin ålder och bräcklighet, ehuru han då var endast 57 år. År 1652 upphöjdes han till friherre, då han till friherreskap erhöi några hemman uti Io socken i Österbotten. Afled d. 1 Febr. 1655. Hans friherrliga ätt utgick med hans son, kammarjunkaren Åke Åkesson, som afled ogift i i Okt. 1676, endast 22 år gammal.

Natt och Dag, Sten Arvedsson. Se: *Sture*.
Natt och Dag, Otto, officer vid Svea lifgarde, hade 1815 utgifvit en skrift kallad: *Projekt till ny organisation af Svenska arméen*, hvilken missagade på högre ort, hvarföre den unge författaren tillsades att lemna sin under-löjtnants post vid gardet och utbyta den mot en vid Jemtlands regemente. Missnöjd öfver denna förflyttning tog han afsked, reste till Tyskland, begaf sig der till Badiska hofvet och lät på Tyska utgifva sin skrift, med dedikation till Svenska folket, hvilken påstods innehålla ämnen "hvarigenom åsyftats en kränkning af nationens ära och lagarnas belgd", samt förgrifliga uttåtelser mot d. v. kronprinsen. Författaren stämdes nu genom *Hamburger Correspondent* att inställa sig inför Svea hofrätt; men som han icke infann sig, utan redan lemnat Carlsruhe, afsade hofrätten *in contumaciam*, under d. 21 November 1816, sitt utslag, hvori det heter, att

som han "oppmanat Svenska folket till rubbning och kränkning af successionsordningen" och "emdan löjtnanten, genom ofvanberörde företag, fastän i alla afseenden alltför vanmäktigt, att kunna verka på Svenska folkets tänkesätt, dock uppenbarligen ådagalagt en förrädisk afsigt, att stämpla till rikets akada och förderf samt att befordra ändring i omförmälte grundlag, hvilken Natt och Dag, lika med andra Svenske medborgare, besvurit; ty pröfvar kongl. hofrätten, i förmåga af 4 kapitlet 1 och 8 §§ missgärnings-balken, rättvist, döma honom, förre löjtnanten Natt och Dag, förlustig af adeligt namn och stånd, samt att mista lif, ära och gods; i följd hvaraf han förklarar fridlös öfver hela Sveriges rike, med alla dertill hörande länder, och skall, om han ertappas, genast gripas och straffet undergå, samt emellertid allt det gods, han i riket äger, löst och fast, tillfalla kronan." Det anmärktes mot detta utslag, att de som straffbara ansedda uttrycken icke ens voro uppgifna, att brottet, skriftens tryckning, blifvit begånget på fremmande ort, att författaren aldrig försökt i landet inpraktisera skriften och att denna således icke egentligen hörde under Svensk domstol. Natt och Dag afhördes emellertid icke. Han begaf sig till Amerika, der han ännu lefver, såsom en förmögen jordägare.

Natt och Dag, Åke Johansson, son till riksrådet Johan Månsson och sonson till Engelbrekts mördare (se No: 10 bland riksråden af Natt och Dag-släkten), var, enligt Berfod, riksråd och lagman i Westergötland, men enligt Stjernman, höfvidsman på Öresten år 1502, då det intogs af d. v. Danske prinsen Christiern, och sedan ståthållare öfver Örebro slott och Nerike, samt drunknade 1510. Dalin och Afzelius (i hans sago-häfder) berätta deremot om honom, att han med en flock ryttare tågat ned att undsätta Öresten, som hårdt belägrades af Christiern. Han ansåg likväl oridderligt, att angripa de sofvande Danskarne och bland dem en konungason, utan lät trumpetarne blåsa för att väcka dem. Striden begynte, och då fotfolket kom efter till herr Åkes bistånd, lyckades han tillbakatränga Danskarne och slutligen drifva dem ur landet, ända ned inom Halländska gränsen. Han blef sedan Westgöthernes höfvidsman och fick tillnamnet: "Danskarnes Gissel", i anseende till de nederlag och förluster han åtskilliga gånger tillfogade dem. I spetsen för 700 af Sten Stures ryttare, inryckte han år 1510 i Halland och sedan i Skåne, der han hade mycken framgång; men lät af en förrädisk Dansk spejare vid namn Lasse Frost locka sig in i ett trångt pass, kalladt Fantebål, der han angreps af ett Danskt bakbåll. Han sjelf blef af Frost stucken genom ryggen och de flesta af hans folk stupade, derihland äfven Brynte Börjesson Liljehök och Marquard Guldsmid från Skara. Åke Johanssons lik fördes till Helsingborg, der den Danske riddaren Tyke Brahes fru lät anständigt begravna det. Euligt Dalin var det fru Anna Rosencrantz, Danske befälhafvaren Tyge Krabbes fru, som gjorde den fallne denna sista tjenst.

Natt och år, ett talesätt som förstades förekommer i 1734 års lag, hvaremot det dermed liktydiga "år och dag" uteslutande förekommer endast i 8 § 18 kap. giftermåls-balken. O. Rabenius, i dess akademiska dissertation: "Primæ Jaris-prudentiæ Svecanæ lineæ", förklarar med år och dag elter natt och år böra förstås en dag eller en natt utöfver almanaks-året. Deremot utsättes i en kongl. författning, neml. privilegierne för Stockholms stad d. 10 Mars 1636, § 25, år och dag till 52 veckor, hvilket då hvarje vecka beräknas till 7 dagar, blott utgör 364 dagar. Sådana skiljaktheter i begreppen om lagens bokstafliga förstånd, ehuru de i sig sjelf synas obetydliga, hafva likväl i frågor om förlorade fatalier, orsakat vidlöftiga och penningeöddande rättgångar. Det har verkligen händt, att domstolar i Stockholm, vid beräkning af natt och år, tagit sig anledning af 11 kap. 4 § rättgångs-balken, och flera lagens rum, der lagmånaden utsättes till 30 dagar, att bestämma årets belopp till 360 dagar efter 30 dagar på månaden, så att fatalierna gått till ända klockan 12 före middagen å 361-sta dagen. Flinberg anför, i dess lagfarenhets bibliotek, del. II, att, efter hans öfvertygelse, och så vida dygnet slutas midnattstid, eller kl. 12 efter middagen, och ingen vid domstol får nattetid bevaka fatalier, den som ägt år och dag, eller natt och år sig föreskrifva, ej kan lagligen förverka sina fatalier, då han inom kl. 12 före middagen, eller inom rättgångstimmans slut, å första dagen efter almanaks-årets förlopp inställer sig hos domstol i staden, eller inom kl. 12 efter middagen å samma dag, hos domaren på landet.

Nattskärnan, nattskräfva, nattblacka, kärrgylta (*Caprimulgus europæus*), en gångfogel, tillhörande sjette familjen, svalartade foglar, af 10 $\frac{1}{2}$ tums längd, 22 tums vingbredd och stjerten 2 tum ulom vingarne, afrundad, bestående af 10 pennor; vingarne långa; benen med tre tår framåt, en bakåt inåt riglad och jemte dess klo mycket kort; näbben mycket kort samt nedtryckt och klafven ända bak under ögonen, så att gapet är utomordentligt stort; blekt köttfärgade munvikar, kastade med styfva framåt rigtade borst; näsborarne, vid näbbroten, utgöra korta framåt rigtade rör; tungan liten, spetsig; ögonen stora svarta; ögonlockskanterne rostgula; benen gråbruna; klorne svartbruna. Hela fjäderklädnaden spräcklig af askgrått, svart, rostgult och hvitaktigt. På hufvudet och längs åt ryggen fina svarta långsgående streck och fläckar; öfver vingarne går ett perlband af rostgulaktiga fläckar, och längs näbbviken, under ögat, ett kort streck; nedre kroppsdelen tecknade med rostgula och svartaktiga fläckar; vingpennorna svartbruna, med rostgula fläckar i yttre fanen och en stor rund vit fläck i inre fanet på hvardera af de tre yttersta. Stjerten spräcklig af askgrått, rostgult och svartaktigt, samt tecknad med 9—10 svartaktiga tvärband; de två yttersta pennorna med bred rent vit spets. Honan är betydligt blekare, askgrå, och de svarta strecken, isynnerhet på stjerten, mycket smalare

samt saknar alldeles de hvita fläckarna på vingpennorna och den hvita spetsen på stjertpennorna. Nattskärnan vistas i skogarne, särdeles der mycket ljung finnes, och ligger om dagen äfven på stenar och klippor, vanligen vid södra sidan af skogsbrynet. I skymningen flyger hon ut för att jaga insekter, så väl med mjuka som hårda vingar, hvilka utgöra hennes föda, och under vackra aftnar i Maj och Juni månader hör man ofta i skogen hennes besynnerliga sång, som har någon likhet med bullret af en surrande spinrock, "urrrrrr" eller "urrrrrrr", hvilken fortsättes med vissa afbrott, och då flera finnas i samma trakt af skogen, skärpa de vaxelvis och liksom aflösa hvarandra. Hon finnes ej blott i de södra landskaperna, utan äfven i de nordligare, men är en flyttfogel som anländer i Maj och flyttar bort i September. Under jagten flyger hon med uppspärradt gap, så att de insekter hon träffar fastna vid dess klubbiga insida. Honan lägger två aflånga, hvita, glänsande, öfverallt med gråa fläckar marmorade, ägg, af 1 tum 3 linjers längd och 7 $\frac{1}{2}$ linjes tjocklek, på marken bland ljungen, uti hål i träd, eller i en bergaskrefva. Hon gagnar genom utrotandet af en mängd för skogarne skadliga insekter och dess kött har en angenäm smak.

Naturalisation kallas den handling, hvarigenom en utländning erhåller Svensk medborgare-rätt. Grundlagen stadgar intet rörande detta ämne; men konungen har af gammal häfd ansetts kunna naturalisera fremlingar, och gör det ännu. I Norrige äger stortinget rättighet att naturalisera fremlingar. I Sverige, ehuru väl konungens rätt i detta fall är obestridd, derföre att ständerna icke förbehållit sig något deltagande deri, kan den likväl anses inskränkt i ett afseende. Grundlagen stadgar nemligen, att ingen kan befordras till civilt embete, eller domarettjenst, utan att vara infödd Svensk man. Då nu naturalisationen väl kan förvandla en utländning till Svensk medborgare; men han i alla fall icke är infödd Svensk, synes som skulle konungens rätt ej sträcka sig derhän, att i rikets tjenst, med undantag af krigstjensten, bruka naturaliserade utländningar. Ville man nemligen tillägga naturalisationen ett så vidsträckt begrepp, att den meddelade alldeles samma rättigheter, som en infödd Svensk åtnjuter, skulle stadgandet, att ingen annan än infödd må befordras i civil och juridisk tjenst, så godt som förfalla. Ty då konungen naturaliserar utländningar efter behag, kunde grundlagens bud i detta fall helt och hållet kringgå. Hvad deremot beträffar utländningars användande i krigstjenst, så kan detta äga rum äfven utan naturalisation, enär konungen, enligt regeringsformen, äger obestriddig rätt, att i sådana befattningar begagna utländske män. Ett undantag finnes dock; ty konungen kan icke befordra en utländning till kommandant i fästning. Då likväl för ett sådant förtroende icke fordras att vara infödd, synes naturaliserade medborgare derill kunna användas.

Naturforskarmöten. Idéen till dessa möten är ursprungligen Tysk. Man utlyste sammankomster af

vetenskapsmän, att årligen hållas i någon stad, och dit sådana personer inbjödos från alla Europas länder. Detta föranledde särskilda staters lärde att samlas sine emellan, och de Skandinaviska rikenas naturforskare öfverenskommo om dylika möten inom de olika rikenas hufvudstäder och på bestämda tider. År 1842 i Juli månad var Stockholm utsatt till samlingsort, och riddarhusets sal var åt de lärde anvisad till sessionsrum. De hafva sedan sammanträtt i Köpenhamn och Christiania.

Naturhistoriska samlingar. Den utom all jemförelse största och betydligaste, af sådant slag, inom Sverige är vetenskaps-akademien; men i Stockholm finnas äfven andra dylika, t. ex. Carolinska institutets, läkare-sällskapets, veterinär-inrättningens, Bergianska trädgårdens och skogs-institutets. Vid Upsala och Lunds universiteter finnas likartade samlingar, och åtskilliga af gymnasierna äro äfven försedda med sådana.

Naturvetenskaperna äro ibland alla vetenskaper, de som företrädesvis blomstrat i Sverige. Det största namn, som naturvetenskapernas historia känner, Linnés, var Svenskt, och i våra dagar är Berzelii rykte spridt öfver alla bildade länder. Utom dessa båda män hafva äfven flere andra Svenskar inlagt odödliga förtjenster inom dessa vetenskaper. Hvad Svenskar uträttat inom andra vetenskaper har hufvudsakligen stannat inom Sverige, och varit af en mera inskränkt festerländsk betydelse. Inom naturvetenskaperna hafva Svenskarne deremot mera verksamt och afgörande ingripit i mensklighetens allmänna utveckling. Detta förhållande har dock äfven till någon del sin grund i dessa vetenskapers natur, hvilken är mera kosmopolitisk, än t. ex. de politiska vetenskaperna. De hafva, i nyare tider, gjort förvånande framsteg, och deras tillämpning på det allmänna lifvet har visat sig långt mera ingripande än någon tid förut kunnat ana. Hvad i denna väg blifvit upptäckt och uträttadt hos andra folk, hafva Svenskarne tillägnat sig, såsom ångkraftens användande, o. dyl. Naturvetenskapernas bearbetande i stor stil är likväl hvarken i Sverige eller annorstädes särdeles gammalt. Filosofi, historia, vitterhet blomstrade hos Greker och Romare; i naturens kännedom hannu dessa folk ej långt. Medeltiden förkofrade ej naturkunnigheten; snarare led densamma af tidens vantro och blandades med dess vidskepelse. Först under 1500- och 1600-talen framträdde den mera själfständig hos Kopernicus, Galilei, m. fl. och i Sverige under 1600-talet hos de båda läkarne Hoffwenius och Rudbeck, den Svenska medicinens fäder. Rudbecks snille var dock af mera liflighet än ihärdighet, och allt för mycket beherrskadt af en utsväfvande inbillning. Rudbeck ilade från en sak till en annan, och förirrade sig i fantastiska utflykter. Hans afhandling *om lefvern* förvärfvade honom en stor förtjenst om läkarekonsten; men sedermera vände sig hans båg mera åt fornforskningen, der han förvånade mera än upplyste sin samtid med sin lärdom och snillrika hugskott. Botaniken idkades äfven af honom, och han anlade den botaniska trädgården i Upsala. Under det följande

de århundradet ägde Sverige de utmärkte läkarne Rosén von Rosenstein, af Acrel, m. fl. och matematiken samt dess tillämpning på astronomen bearbetades af Celsius, Klagenstjerna och slutligen Melanderhjelm. Af Polhems mekaniska snille äga vi ännu ovärderliga minnesmärken i Trollhätte kanal och dockan vid Karlskrona; Ehrensward byggde Sveaberg. Man ser huru naturvetenskapernas inflytande blifver allt större, till dess slutligen de stora upptäckterna af maskiner vid fabrikerna och ångkraftens bruk såsom rörelsemedel alldes omskapade det industriella lifvet. Dessa upptäckter äro dock ej Svenska. Men Svenskt var Linnés snille, som omfattade hela naturens område, och isynnerhet botaniken, der hans ära står ouppnådd. Kemien fördes till nya upptäckter af Svensken Bergman, en värdig föregångare till Berzelius. Det nu löpande århundradet har sett Linnés arbeten med framgång fullföljas af E. Fries och Wahlénberg, samt zoologien arbetas af utmärkte män, såsom Nilsson, Schönberr, Gyllenhaal, och de matematiska vetenskaperna af Jöns Svanberg och Rudberg, m. fl.

Nauckhoff, Henrik Johan. Nauckhoffska släkten härstammar från Estland. Den här ifrågasättande Henrik Johan, som till majoren Johan Henrik N., föddes d. 13 Okt. 1744, ingick först, vid 16 års ålder, vid Uplands regemente och blef 1763 konstapel vid volontär-regementet i Carlskrona, men befordrades så, att han 1778 var kapiten vid amiralitetet. Han hade året förut, jemte sina tre bröder, blifvit naturaliserad som Svensk adelsman. Han gick nu i Fransk tjenst och anställdes vid Fransyska flottan, på hvilken han tjenstgjorde under Nord-amerikanska frihetskriget intill dess slut. Härunder utmärkte han sig vid flere tillfällen, särdeles i sjödrabbningen d. 12 April 1782, då begge kapitenerne å skeppet Northumberland, på hvilket han tjenstgjorde, stupat, och han, hvilken väl genom sin egenskap af utländning och protestant, hindrades från att emottaga befälet, likväl med sina goda råd biträdde den unge skeppsfändriken, som var närmast i befälet, och derigenom frälsade skeppet, oburen sjelf särad. För denna bedrift erhöill han en gratifikation af 200 louisdorer, en lifstidspensjon af 800 livres och löfte om eget befäl på ett fartyg, i händelse kriget komme att fortvara. Han hade redan af Frankrikes konung blifvit prydd med merite-orden och af sin egen med svärds-orden. Återvänd till Sverige, blef han major vid flottan och kommanderade, i slaget vid Hogland, först fregatten Minerva och sedan skeppet Wasa. Följande året förde han, såsom öfverste-löjtnant, skeppet Adolf Fredrik, hvarmed han deltog i slaget vid Öland; år 1790, på Hedvig Elisabeth Charlotta, hvilket vid reträtten från Wiborg stötte på grund, då han, jemte besättningen, föll i Rysk fångenskap. Under de följande fredsåren hade han åtskilliga uppdrag och var, vid utbrottet af 1808 års krig, kontre-amiral, ordförande i konvoj-kommisariatet, general-adjutant af flottorna och Kom. af S. O. Han beordrades nu att taga befälet öfver örlogsfloktan, med hvilken han instängde den Ry-

da i Rogersvik, utan att någon drabbning emellom båda flottorna föreföll. Efter 1809 års revolution blef han vice amiral och Kom. med stora korset af S. O., sedan friherre, ordförande i marine-direktionen, amiral, befälhafvare för örlogsfleeten och öfverkommandant i Carlskrona. Dog i Stockholm d. 18 Febr. 1818. Hans äldste son,

Nauckhoff, Johan Otto, född d. 1 Okt. 1788, ingick vid lifgardet till häst, der han befordrades till major, sedan chef för Hallands infanteri-bataljon, adjutant hos konungen, R. af S. O. och 1833 ladsböfding i Blekinge, hvarifrån han tog afsked år 1847.

Nauckér, Samuel, född den 13 April 1724 i Delsbo socken af Helsingland, der fadern var kyrkoherde (se: *Nauckerus*), studerade läkarekonsten och blef doktor i Upsala 1750, s. å. provincial-läkare på Gottland, der han mycket vinnlade sig om helsevårdens förbättrande och upptog en mineralkälla i Hamra socken, flyttade 1759 till samma beställning i Uddevalla, der han upptog flera mineralbrunnar, bland andra en, $2\frac{1}{2}$ mil från Uddevalla, hvilken efter honom kallades Nauckérs källa. Dog i sina bästa år, under en resa till Gottland, i Wisby d. 2 Maj 1770.

Nauckerus, Olof, son till markscheidern vid St. Kopparberget Olof Simon N., föddes i Wika socken d. 1 Maj 1675, och blef, efter att hafva fungerat som hofpredikant och notarie i hofkonsistorium, år 1716 utnämnd till kyrkoherde i Delsbo der han afled d. 10 Juni 1732. Var en lärdd och vittor man, som har utgifvit åtskilliga predikningar, ett företal till *Carla Segersköld* och en versifierad ansökning till Leksands pastorat.

Namm, annex till Ryda, beläget i Barne härad af Skaraborgs län, $3\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Lidköping. Kyrkan byggd 1811, 1812 och 1813 af ek, samt då utvidgad och rymligare än förut. I socknen märkes säterierne: *Kartakastorp* och *Ribbingstorp*, hvardera om 1 mtl. Socknen innefattar $13\frac{1}{2}$ mtl. och har 700 invånare. Dess areal utgör 2,569 tunn., hvaraf 20 äro sjö och kärr. Adr. Skara eller Lidköping.

Naumann, J. Gottlieb, en utmärkt tonsättare och på sin tid troligen, näst Mozart, Europas störste kompositör, var Sachsisk kapellmästare då han år 1782 inkallades till Stockholm, att komponera musiken till *Cora och Alonzo*, hvarmed stora theatern skulle öppnas, och sedan till *Gustaf Wasa*, troligen hans mästerstycke. Han återvände likväl till Tyskland innan denna opera hann uppföras. Dog d. 21 Sept. 1801 vid 60 års ålder.

Naverstad eller **Nafverstad**, ett pastorat, innefattar Bullarens härad i Bohusläns fjällbygd, på gränsen mot Norrige, är till arealen det största prestgäll inom nämnde län. Det utgöres af socknarne Nafverstad och Moo, med en jordrymd af nära 4 kvadratmil. Pastoratet upptages af de två väldiga fjällsträckningar, som från söder till norr genomlöpa norra Bohuslän, parallelt med hvarandra. De skiljas af en föga bred dalsträckning, i hvilken de 3 mil långa, men föga breda, nästan elfiska Bullaresjöarne utsträcka sig. Utem dessa

sjöar finnes här en hop mindre vattensamlingar, som alla hafva karakteren af fjällsjöar, med höga branta stränder och sins emellan förbandne genom vattendrag, hvilka med väldiga språng kasta sig utför klipporna och drifva en myckenhet vid dem anlagda vattenverk. Särdeles anmärkningsvärda äro Kynne-elfs fall vid Sundshult och Elgåfallet på sjelfva riksgränsen, af hvilka det senare håller 60 fots höjd. Pastoratet, som af alla i Bohuslän äger den största höjden öfver hafsytan, omkring 400 fot i allmänhet och på sina ställen ända till 6 à 700 fot, äger en övanlig och sublim naturskönhet. Fjäll, sjöar, skogar och odlade fält omvexla hvaråt ögat blickar, och karakteren af det hela är vild och storartad. För öfrigt är orten mager och jordbruket följaktligen föga gifvande, men odlingstillfällena stora. Den hufvudsakliga binäringen har hittills varit skogshushållningen, men hvilken på senare tid blifvit otillräcklig, i anseende till skogarnes medtagna skick, att jemte jordbruket underhålla den tilltagande folkmängden, hvarföre här årligen om somrarne aftågar en hop ungdom till Norrige för att såsom dagsverkare der förtjona sig sitt uppehälle för vintern. Folkmängden utgöres af omkring 4,500 personer. Inbyggarne, som ännu för 30 år sedan voro halfvilda, hafva genom framl. prästen W. Geintscheins lyckade bemödanden vunnit nästan lika mycken hyfsning, som länets öfriga befolkning, samt utmärka sig för sedlighet, arbetsdrift och färdighet i handslöjder. Ortens skogs- och öfriga produkter afsättas hufvudsakligast i Fredriksball. Nafverstads socken, i norra delen af nämnde pastorat, har på en vidd af omkring 3 qv.-mil $59\frac{1}{2}$ hemman och en folkmängd af cirka 3,000 personer. Den kallades fordom Nafirstadir. Rådande jordmån är sand af svaga produktionsanlag. Afkastningen af vårsåden stiger sällan öfver fjerde kornet, och i missväxtår få inbyggarne någon gång gripa till barkbrödet. I socknen finnes intet säteri. De utmärktaste gårdarne äro *Sundshult*, med stora vattenverk, och *Sam*. Kyrkan, af hög ålder, äger den mest underköna belägenhet på den branta klippstranden af Bullarsjön och förvarar en gammal väl arbetad madonnabild af ek. Under krigen mot Norrige har den ofta varit begagnad till trossmagasin, till och med till stall. Orten är ganska rik på fornlemningar, hvaribland utmärka sig lemningarne efter det historiskt märkvärdiga *Olaborg* samt efter en djupt i fjällen och skogarne gömd borg, *Trollestott* (se dessa ord). Stora grupper af ättehögar, hvaribland många af aflång form, eller s. k. skeppshögar, förekomma på Moarne vid Nafverstads kyrka, Tyft, Bullareby och Säm, m. fl. ställen. De förstnämnde äro de märkvärdigaste och sättas af traditionen i samband med ett i forna dagar på kusten gjordt infall af Skottske vikingar (se: *Grebbeast* och *Skottehögarne*). Randade stensättningar och resta stenvårdar äro mera sällsynta. Många traditioner, af mer eller mindre historiskt värde, lefva på allmogens läppar och förknippas med på marken varande minnesmärken. Sådana äro sägnerna om strider emellan konungarne Kane och Röre, sagan om en drake, som

uppehållit sig under Drakestenen vid Buanesjön, o. s. v. Nafverstads regala pastorat inbegrep fordom äfven Eonigedals socken, men hvilken afsöndrades till Ide prestgäll i Norrige, vid fredsslutet 1658, på den grund att den erlade sina utskylder till Aggerhus län. De märkvärdigaste pastorerna i Nafverstad äro upptagne under namnen Gädde, Geint-schein och Lindström. Adr. Uddevalla.

Navigations-skolor. Nyttan af denna skol-inrättning insågs redan af konung Carl X, hvarföre äfven genom kongl. brevet till general-kommerse-kollegium d. 4 Juni 1658 anbefalles, att en navigations-skola skulle inrättas i Stockholm och en skicklig man antagas till läromästare. Men denna inrättning kom likväl icke till verkställighet förr än 1726, då viss lön anlogs för föreståndaren. Dessa skolors bestämmelse är, att vetenskapligt bilda öfver- och underbefäl för handelsflottan. Undervisningen meddelas i trenne serskilda afdelningar, af hvilka den första skall omfatta de läroämnen, hvilkas kännedom fordras hos styrmän af andra klassen; den andra de ämnen, hvilkas kännedom erfordras för att antagas till styrmän af första klassen eller sjökapiten af andra klassen; och den tredje de ämnen, hvilkas kännedom är föreskrifven för sjökapitener af första klassen. Stockholms sjömanshus-skola stod tid efter annan under olika myndigheters öfverinseende, såsom öfverståthållare-embetet, hvilket 1774 utfärdade instruktion för stadens matematikus eller föreståndaren vid skolan; senast och intill Oktober 1842 ägde sjömanshus-direktionen befattning dermed. Nu mera utöfvas den närmaste befattningen med och tillsynen å de serskilda navigations-skolorna af en direktion, bestående af minst fyra och högst åtta ledamöter, hvilka inför magistraten väljas af borgerskapet i den stad, der sådan skola finnas, bland dervarande handlande, skeppsredare, sjökapitener och andra sakkunnige män. På borgerskapets godtfinnande ankommer, om skoldirektionens befattning må öfvertagas af stadens sjömanshus-direktion. Den allmänna uppsigten öfver samtliga navigations-skolorna och dervid anställda lärare tillkommer kommers-kollegium. För att såsom elev i skolan blifva inskrifven, erfordras: att hafva uppnått 14 års ålder och äga god frejd; att minst tre månader i ut- eller inrikes färd hafva varit anställd i sjömanstjänst; att kunna skrifva läsligt och någorlunda felfritt efter dikten, samt att obehindradt kunna räkna quatuor species i hela tal. Afgiften i första afdelningen är 2 R:dr, i den andra 4 och i tredje 8 R:dr B:ko, hvilken erlägges vid början af hvarje läse-år, räknadt från d. 1 Okt. Någon annan afgift äger ej rum, hvarken för undervisningen vid skolan, eller för betyg öfver derstädes undergången examen. Examina böra omfatta nedannämnde för hvarje afdelning bestämda läroämnen, neml.: I första afdelningen: räknekonst, geometri, navigation och kännedom af lastning och stufning; i andra afdelningen: utom förestående ämnen, i vidsträcktare kunskapsmått, trigonometri, astronomi, tackling och sjömanskap, den praktiska delen af fartygs manövrerande, författningar som

äga gemenskap med sjömansyrket, samt ekonomien om bord och besättningens vård; i tredje klassen, utom förestående ämnen, mekanik, astronomi i vidsträcktare mått, samt skeppsbyggeri. Nu mera finnas navigations-skolor i Stockholm, Göteborg, Gefle, Malmö, Kalmar, Wisby, Carlshamn och Hernösand, utom den förstnämnde inrättade i början af 1840-talet. Stockholms navigations-skola har eget hus å Södermalm. Enligt den fastställda staten för denna skola utgår i lön till skolans ordinarie lärare 1,500 R:dr och till en underlärare 200 R:dr, samt såsom arvode till astronomie professorn 400 R:dr, en lärare i skeppsbyggeri 200 R:dr och en lärare, som meddelar undervisning angående ångmaskinens konstruktion och behandling. Till reparationer, inventarier och diverse omkostnader åtnjuta dessa skolor 300 R:dr årligen. Aföningsstaten för samtliga navigation-skolorna utgjorde 1846 en summa af 11,300 R:dr B:ko, hvaraf för Stockholms 2,800 R:dr, Göteborgs och Gefles hvardera 1,700 R:dr, Malmö och Kalmar hvardera 1,500 R:dr, samt 700 R:dr till hvardera skolan i Wisby, Carlshamn och Hernösand. Under namn af navigations-skolepenningar skulle, enligt kongl. brevet d. 21 Juli 1774, af hvarje fartyg erläggas på Stockholms tolagskammare 4 rist pr läst. I Carlskrona har äfven en navigations-skola varit inrättad, till fond för hvilken stadens skeppsrederier, efter åtagen förbindelse, vid skeppsbesättningarnes första förhyrning hvarje år, erlade 2 sk. pr läst, efter dräktigheten af deras ägande fartyg, och hvilken afgift äfven fremmande skeppare skulle betala, då de från sjömanshuset förhyrde besättning.

Nebb, Jens, pastor i Thorslanda på Hisingen vid medlet af 1500-talet, har vunnit en viss ryktbarhet på denna ort genom om honom gängse traditioner. Han ansågs på sin tid såsom särdeles trollkunnig och troddes innehafva en s. k. "svartkonstbok." Jagad ur landet för ett begånget mord på en skeppare, flydde han till några släkttingar på Jutland, hvilka åt honom upplåto så stort markstycke, att han derpå kunde föda en bäst och en ko. Presten gick rundtomkring den erhållna jorden, och drog en rand med sin käpp, och såges det att aldrig något kreatur i Nebbs tid vågade öfverträda den sålunda uppdragna gränslinjen.

Necken, sjöarnas, flodernas och vattendragens gud, sammanblandas stundom i den gamla sagan med Oden, hvilken var en väldig sjökonung och äfven räddade öfver hafven. I inskränkta mening är emellertid necken detsamma som "Strömkarlen", och sålunda strömmarnas herre. Han är, af hela den gamla hedniska gudaskaran, den ende, som i folktron öfverlevat kristendomens införande, och på många ställen anses ännu existera, väntande förlossningens stund och hoppandes på delaktighet i återlösningsens verk. Han är en utmärkt skicklig spelman, som äfven stundom lärar bort sin konst, men då endast på hårda villkor. Den som önskar vinna en sådan öfning, bör gå ned till floden och offra ett svart lam åt necken, hvilken då visar sig gungande på vägen, stämmer sin violin och säger: "Stäm emot." Detta bör då lärjungen göra och inhemtar snart

mästarens föredrag. Vid utöfningen af hvad han lärt förfaller han likväl stundom i raseri, störtar, under krampryckningar, och är förlorad om ingen medlidsam menniska skär af alla strängarne på hans violon. — Necken lockas ofta fram att spela om någon på stranden lofvar honom saligheten; men om en annan då säger: "Hvad är det mödan värdt du spelar, du blir ändå icke salig!" så sönderslår han instrumentet och försvinner bland vågorna. Den yppersta af flodgudens melodier är Neckens polska, som påstås först hafva blifvit spelad af en spelmansslägt i Neckaryd i Småland, icke långt ifrån Wätterns strand, hvars stamfader skall hafva lärt den af necken sjelf. Hofpredikanten Arvid August Afzelius har skrivit den "Neckens visa", som nu allmänt sjunges på den sköna melodien, hvilken ej underlåter att väcka beundran, hvar hon låter höra sig, och hvartill någon like knappt torde upptäckas bland något annat lands folktoner.

Neckens berg i Björkviks socken af Södermanland. Se: *Jättestenarne*.

Neckströmmen, en längesedan igenfylld vattuled i Stockholm, hvilken från Packartorgaviken föll ut i Norrström, vid slutet af Trädgårdsgatan.

Nederbörd. I mellersta Sverige är denna ringare, än på åtskilliga ställen i det öfriga Europa och beräknas under en tid af 36 år till i medeltal $17\frac{1}{2}$ decimaltum. Vanligen är den störst i Augusti och minst i Mars månad. I Falun utgör den endast 15 decimaltum; i Stockholm var den år 1643 så ringa, att den för hela året ej utgjorde mer än $8\frac{1}{2}$ decimaltum. Likväl bör det anmärkas, att detta är var derstädes utomordentligt tort. Eljest räknar man i hufvudstaden i medeltal 140 nederbördsdagar, 105 klara och 24 till 25 stormdagar.

Nederlag kallas den rättighet, som, i vissa fall, är medgifven, att införa och upplägga i magasin utländska varor, utan erläggande af tull. Nederlag är likväl icke detsamma som tullfrihet, ty tillen skall äfven för nederlagsvaror erläggas; men icke förr än de uttagas ur magasinet, till förbrukning inom landet. Deremot om varorna icke blifva försälda eller förbrukade inom landet, så kunna de fritt utföras. Förmånen af nederlag ligger således deruti, att tullavgiften icke behöfver erläggas förr än varorna verkligen säljas. Det innebär ett uppskof med tullavgifterna, och fullkomlig frihet derifrån, i fall varorna icke finna köpare. Säljaren betalar ej tull förr, än han vet att han får sälja sin vara. Nederlagsfrihet beviljades redan 1653 åt staden Göteborg, utsträcktes 1658 till Stockholm och Landskrona, 1692 till Carlskrona och 1723 till alla stapelstäderna. Likväl var nederlagsfriheten icke oinskränkt. Den var medgifven endast för vissa varor och för viss tid. Efter nu gällande förordningar äga alla stapelstäder nederlagsrätt för salt, hampa och malen spannmål; vissa städer äga samma frihet för alla varor. Dessa städer äro Stockholm, Göteborg, Carlskrona, Landskrona och Söderköping, samt till en viss grad äfven Norrköping. Staden Strömstad äger också en inskränktare nederlagsrätt, nemligen för Danska och Norska varor, som äro tillåtna till införsel,

samt äfven för andra varor, så vida de införas med stadens egna fartyg; likväl få de ej stå på nederlag utöfver tvenne år. Nederlagsgoods förvaras inom serskildta magasin under tullstyrelsens uppsigt, och förtullas, när de uttagas från nederlaget, samt efter de föreskrifter, som då äro gällande för tullavgifters erläggande. Ehuru tull ej betalas när varor uppläggas på nederlag, fordras dock en annan afgift, hvilken benämnes rekognition och utgör en half procent af värdet; den erlägges både vid uppläggandet och vid uttagandet från nederlaget, dock med undantag för det upplag af salt, som stapelstäderna äro ej blott berättigade, men skyldige att hålla. Med undantag af Strömstads mera inskränkta nederlagsrätt, äger denna frihet rum lika väl om varorna inkomma på Svenska eller utländska fartyg, för Svensk eller utländsk mans räkning.

Nederländerna. Med dessa ingick Gustaf I år 1526 ett handelsförbund, i afsigt att mildra och motväga det förtryck Hansestäderna utöfvade öfver Sverige, med stöd af de traktater han, i nödens stund, blef tvungen att afsluta med dem. Holländarne försäkrades om fri sjöfart och handel på Sverige, om lotsar och konvojer genom skären, till skydd mot sjöröfvere, hvaremot Svenskarne skulle erhålla samma förmåner i Holländska hamnar och farvatten. Lybeckarne, hvilka härigenom sågo sina fördelar minskas, voro ganska missnöjde med dessa förbindelser, och det tros, att den brist på salt, som kort derefter yppade sig i Norden, och hvarunder en tunna kostade ända till 24 öre, var en tillställning af dem. Men nu sörjde Nederländske köpmän för afhjelpandet af detta behof och tillställningens afsigt förfelades sålunda.

Neflungar (mythol.), detsamma som Gjukungar. De voro konung Gjukes afkomlingar och härstammade, genom deras fader, från Nefve, Halfdans son. En berättelse om deras öden författades i forntiden och finnes att läsa i den s. k. Neflinga- eller Niflunga-sagen.

Nefve, en son af Halfdan, stamfader för en ryktbar ätt, kallad Neflungarne eller Nefunga-ätten.

Nefvitahög, annex till Brågård, beläget i Bara härad af Malmöhus län, $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Lund, består af $18\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,050 invånare på en areal af 3,078 tunn. hvaraf 4 äro sjö och kärr. Adr. Lund.

Negerlafvarna på ön Barthelemy. Dessas antal lärer under senare tider vara betydligt förminskadt, ty omkring år 1820 uppgäfvo de till 1,500, men då förslag om deras friköpande af regeringen vid 1844 års riksdag gjordes till ständerne, utgjorde antalet endast 531. Friköpandet troddes kunna ske till ett pris af 100 piaster för person, och ständerne anslogo härtill 30,000 piaster, att utgå under loppet af 3 år. Enligt guvernörens försäkran var dessa slafvars belägenhet, till följd af åtskilliga tid efter annan vidtagna författningar, redan bättre än på någon af de kringliggande öarne, så att de hvarken behandlades hårdt eller betungades med öfverdrifvet arbete. Svenska statsverkets hela utgiftssumma för ändamålet, steg

till, 47,200 Spanska piäster eller 119,760 Rdr Svenskt B:ko, och d. 9 Okt. 1747 förklarades slafveriet på St Barthelemy för alltid afskaffadt.

Neghendank, Lüdike, uppgifves år 1375 såsom rikets råd. Troligen var han en af de många Tyskar konung Albrekt medförde till Sverige, eller som dit inlockades genom den ynnest, hvarmed han omfattade sina landsmän.

Nehrman, David. Se: *Ehrenstråle*.

Neikter, Jakob Fredrik, född nära Köping 1744. Fadern var kronofogde. Ernade först studera theologien och predikade flere gånger i Carlskrona, hos hvars borgmästare han hade kondition som informator, men befanns vid återkomsten till Upsala så underbyggd, att han väckte lärarnes uppmärksamhet. Fick 1779 anträda en utländsk resa tillika med greve Märten Bunge, hvarunder han i 5 år besökte Danmark, Tyskland, Nederländerna, England och Italien. I sistnämnde land blef han känd af Gustaf III, som utnämnde honom till professor regius och bibliotekarie vid Upsala akademi. Konungen hedrade sedan flere gånger hans föreläsningar med sin närvaro. År 1787 befordrades han till Skytteansk professor. Såsom sådan föreläste han Livius, statistik och allmän historia, hvartill han hade stora samlingar, dem han gjort isynnerhet under sina utländska resor, då han anställt många observationer rörande klimaternas inverkan på folkslags lynne och seder. Han var en man med stor beläsenhet, en ädel karakter, något häftig till sinnes, men godlynt. Böjd för satiren, men hvarmed han aldrig sårade någon. Dog d. 4 Maj 1803, innan han hunnit sluta åtskilliga påbörjade afhandlingar. Han har utgifvit en *Afhandling om smakens olika förhållande hos olika folkslag*, hans inträdestal i vitterhetsakademien; *Tal* vid konungens och dess familjs närvaro i Upsala 1801; *Rigidores Hiemes ex Annalibus, præsertim Medii Ævi*, m. fl., hvarförutan han presiderat för 151 disputationer.

Nejlikor (Dianthus), ett växtsläkte, utmärkt af sina smala jemnbreda blad och sköna blommor, hvaraf flere arter hos oss förekomma vilda, nemligen: *Saronsblomster*, *Ängsnejlikor*, *Praktnejlikor* och *Sandnejlikor* (se dessa ord). Dessutom odlas flera afarter af en utländsk art, neml.: *Tradgårdsnejlikor* (D. Caryophyllus), och dessa afarter indelas uti 3:ne klasser, neml. enfärgade, sträckade och fläckiga, hvaraf finnes både fyllida och enkla, som alla sätta frön, samt *Kinesisk nejlika* (D. chinensis). För att anses sköna måste en nejlika hafva följande egenskaper: stjelen bör vara frod-växt och hög; blomman stor och dubbel, i midten något upphöjd, i omkretsen cirkelrund; blomfodret får ej vara uppsprucket; blombladen måste vara fint tandade samt färgen lifvig, ren och glänsande.

Nejlirkrot, benediktröt (Geum urbanum), en mång-årig växt, hvaraf 3:ne afarter förekomma vid gårdsgårdar, murar och vägar på slättbygden, från Skåne till Bohuslän, Westergöthland, Nerike, Westmanland, nedre delen af Dalarne samt Upland, ymnigt. Roten, som har svag lukt och smek af nejlikor, användes något i medicinen, samt innehåller

garfämne och kan användas både till garfning och färgning.

Nejsjö-ga, nättling (Pteromyzon fluviatilis), en ringmundt broskfisk, af 8—12 tams längd, med kroppen ofäckad; ryggfenernas strålar serskiljda; de eftersta något kantiga; tvenne större isärstående tänder framför svalget; kroppen i tum tjock i omkrets, af brungrå färg, och på ömse sidor om hufvudet en rad af nio hålöppningar ej olika ögon, hvaraf namnet härrör. Förekommer i Kattegatt och Östersjön och går om vartiden, ehuru sällan, upp uti floderna, samt fångas, isynnerhet vid Elfskarleby, äfvensom i Götha elf, i stor mängd uti dertill inrättade mjårdar.

Nejsjö-rem. I Unnaryds socken af Småland, på hemmanet Fagerhults ägor, vid Nejsjöns norra strand, förekommer under denna benämning en högst märkvärdig fornlemning. Den består af ett större griftrör af 40 fots tvärlinje och 5 till 6 fots höjd, sammansatt af jord och sten. Skattsökare hafva öppnat detsamma, och ett stort furuträd sedermera uppväxt i öppningen. På rörets östra sida märkes en krets af 8 rundformiga stensättningar, i hvilka 5-, 7- och 9-talen förekomma. Kretsarne ligga helt nära hvarandra. En eller annan sten är antingen borttagen eller ned-sjunken i jorden; några äro omkullfallne och öfvervuxne med mossor, samt åtskilliga blott lutande, så att stensättningen vid första påseendet liknar de på slagfält vanliga stenresningarne; men kretsarne kunna likväl tydligt utmärkas. På en 2½ aln hög och lika bred sten i östra bågen, tycker man sig finna anledning till skrifttecken, liknande dels runor, dels Latinska bokstäfver; men de äro till det mesta utplånade af tiden. Nära griftrörets vestra rand finnas tvenne enskildte bautastenar reste, samt, 26 alnar bort i samma väderstreck, ännu tvenne dylika, bredvid hvilka en tredje finnes liggande, troligen lemningar af en trestenig bildning. Fornlemningen intager blott en rymd af 26 alnars bredd och 125 alnars längd, och är omgifven, utom af sjön, af en jemn plan, nu mera be-vuxen med furuskog och ljung. Stället kallas af kringboende allmoges Nejsjö-Rem eller Nejsjö kyrka, hvilket väl skall häntyda på dess egenskap af helgedom; men röret är otvifvelaktigt en griftvård.

Nelanden, Johan, son af kyrkoherden i Fornåsa och Lönsås församlingar i Linköpings stift, föddes d. 4 Okt. 1709, blef 1730 magister i Lund och 1745 professor juris naturæ, gentium et moralium derstädes. Han var till sina politiska tänkesätt mössa, hvarigenom det lyckades hans motståndare af hattpartiet, att frångåta honom rättigheten till säte och stämma i juridiska fakulteten, föregifvande, att han icke ägde behöriga kunskaper i civil-lagfarenheten. Ständerne tillade honom likväl denna rättighet vid 1765 års riksdag, men utan att han begagnade sig deraf. Han dog i Lund d. 26 Okt. 1789, sedan han i 44 år varit inspektor för Smålands nation, som derunder gaf honom flere bevis på sin aktning och erkänsla. Han hade länge arbetat på och äfven fullbordat en *Jurisprudentia Ecclesiastica Universalis*, som han lemnat

till en vän att genomgå. Efter hans död hände arbetet likväl icke återfinnas, utan har gått förlorat, till stor saknad för de många, som väntat derpå, emedan just ett sådant verk behöfdes.

Nemmelius, Segericus, var född år 1600 i Nedansjö i Gudmundrå socken af Ångermanland, utaf hofsföräldrar, kallade sig först Gunrodes, sedan Nemzelius, men var allmännast känd under namnet Mäster Seger, blef filos. magister och prest. För rättade 1630 hofspredikants- och fältpredikantstjänsten hos Gustaf II Adolf. Blef 1635 kyrkoherde i Stora Tena i Dalarne, men dog redan d. 16 Juli 1638. Var en lärd man, hvilken författat åtskilliga disputationer och ett Latinsk poem, samt har efterlämnat åtskilliga handskrifter och anteckningar.

Nerés, Joakim von, son till apothekaren i Götheborg Neresius, ingick i riksarkivet och Svea hofrätt, blef kommissions-sekreterare vid Svenska legationen hos Generalstaterna, 1723 polisbergsmästare i Götheborg och 1728 handelsbergsmästare i Stockholm, med kansli-råds titel. Adlad 1730, då han antog namnet *von Nerés*. Dog 1748, vid 59 års ålder. Ätten utgick med hans son, läjtmanten Peter Jakob von N., som dog ogift.

Nerike, ett landskap, som, jemte 5 härader af Westmanland och 2 socknar af Wernmland, bildar Nerikes eller Örebro län, hvilket sträcker sig från norr till söder emellan Dalarne och Westergöthland, i en längd af vid pass 15 mil, med en medelbredd emellan Södermanland och Wernmland af 7 mil, samt innehåller i vidd 83,2 qv.-mil, hvar af den egentliga landvidden utgör något öfver 72 qv.-mil eller 1,673,244 tunn., af hvilka 809,500 till Nerike, 733,454 till Westmanland och 130,290 till Wernmland. I fordena tider har Nerike haft sin egen konung, och förmodar man att det lydt under Westgötha lagsaga, hvilket bestyrkes af dess i samma lag utsatta rämärke; men att det sedermera fått sin egen lagman, ehuru icke ser-skrifda lag. Landets namn skall antingen betyda ett nedre rike, i anseende till dess belägenhet emot Upland, eller ock ett Neris rike, af Neri Jarl. Nerikes vapen är tvenne i kors lagda pilar, med fyra rosor rundt omkring, i rött fält; skölden är betäckt med hertiglig krona. — I hela sin längd, från Dalarne till Westergöthland, är länet genomskuret af en bergsträckning, hvilken inkommer ifrån Norska fjällryggen, vid norra gränsen af Hellefors socken, och framgår såsom landtrygg eller vattaledare mellan de dalar, hvilkas vattenförgreningar utfalla på vestra sidan om landtryggen till Wenner och Kattegatt, samt på östra sidan till Mälaren och Östersjön. Ända från östra gränsen och längs de begge stora flökar, som omgifva vestra och större delen af Hjelmaren, fram inåt medelsta delen är Nerike slättbygd och snart en vidsträckt dæld, till större delen omgifven af sjöar, stogar och berg. Denna slättbygd sammanhänger och med Westmanlands och Södermanlands slätter. Mot de andra gränstrakterna, synnerligast den nordvestra, blir landet småningom högländt, skogbevuxet och bergigt. De rika tillgångar på jernmalm, som gifvit upphovet åt denna ortens haf-

vuðningar, grufvetrytning och tackjernstillsättning, förekomma alla uti glimmerskiffer och hornstensarter; företrädesvis i de förstnämnda. Malmen bildar flere genomlöpande gångformiga streck, hvilka i glimmerskiffern äro sammanhängande på sträckor af flera mils längd; men som i hornstensarterna bestå af åtskilda körtlar eller stockar, hvilka dock vanligen, genom läge och likartad beskaffenhet, utvisa spåren till den afbrutna kedjan. Nerike har tvenne malmtrakter, nemligen i den nordvestra och i den sydöstra delen, af hvilka den förra hafvudsakligen har jernmalmsstock och den senare koboltmalm. *Bergsrörelsen*, eller egentligen jernhandteringen inom detta län, är en af de betydligaste i riket. Grundad på ymniga och välrättade malmtillgångar har den, under en mängd af år, varit i ständig tillväxt, spridd bergning och välmåga bland sina idkare, och i väsendtlig mån bidragit till åkerbrukets och öfriga näringars förkofran. *Jernmalmsbrytningen* har, under de 10 åren 1832—1842 i medeltal uppgått till 243,750 skepp:d om året, och utgjorde 1841 öfver 290,200 skepp:d. Ensamt inom *Nora bergslag*, som för sina rika och värlartade malmtillgångar, intager främsta rummet bland de öfriga, har medelbeloppet af årliga malmsuppföringen uppgått till 136,077 skepp:d, eller mer än i de öfriga bergslagerne tillsammansagna. *Lindes* eller *Ramsbergs* bergslager hafva ej så rika och goda malmer som Nora; men malmfångsten är tillräcklig och har i medeltal uppgått till 49,540 skepp:d. *Nya Kopparbergs* bergslag har äfven betydliga malmfält, hvarå malmsuppföringen utgjort 22,200 skepp:d. *Hjultjå* bergslag saknar ej heller malmsförande trakter, hvarå malmfångsten i medeltal utgjort 11,120 skepp:d; på *Hellefors* och *Grythytt* bergslagers malmfält har den varit 8,870 skepp:d om året. *Lekebergslag*, der årliga malmfångsten i medeltal varit 13,500 skepp:d, aflemnar äfven malm till *Lerbäcks* bergslag och till åtskilliga bruks masugnar utom bergslagen. *Carlsköya* har ej något löande malmbrott. I *Lerbäcks* bergslag, hvars årliga malmfångst icke gått till mer än 1,200 skepp:d, har, genom upptäckten af flera betydliga malmsstockar, jernmalmsbrytningen nu tilltagit och uppgick 1842 till 8,470 skepp:d. Af de i bergslagerne och bruksdistrikten belägna byttor och masugnar hafva 57 till 60 varit i gång, och lemnat en årlig tackjernstillsättning, som i medeltal för 10 år uppskattas till 152,367 skepp:d. Under loppet af åren 1833—1842 har tackjernstillsättningen ökat sig med omkring 20,000 skepp:d, eller 2,000 skepp:d om året; en följd ej mindre af en ökad malmsuppföring än af en förbättrad smältningprocess, hvarigenom en större tillsättning på kortare blåsningstid, med mindre malm- och koltillgång kunnat vinnas. De s. k. *ädlare bergverken* löna, oaktadt dem medgifna stora privilegier, dels icke, dels i ringa mån, det arbete och de medel som å dem blifvit använda, hvarom tillräckligt vittna de många grufarbeten på silfver- och kopparmalmsanledningar, hvilka nu finnas nedlagde. *Hellefors* fordom betydliga silfvergrufva har i flera år varit bearbetad, hafvudsakligen i afsigt att under-

söka malmfältet, i hopp att på den gamla grufvans botten träffa en större malmfyndighet. Anvisningar på *kopparmalm* finnas spridda på åtskilliga ställen i länet, men föga lönande. Hela koppartillverkningen i länet har i medeltal utgjort 117 skepp:d om året, men uppgick 1842 till 395 skepp:d. *Kobolt-tillverkningen* utgör årligen omkring 12,000 skålp:d, men har förut uppgått ända till 47,700 skålp:d. *Svafvelltillverkningen*, vid Dylta, har förr varit betydlig; men på de senare 10 åren nedfallit till 180 å 290 skepp:d. *Kalkbranning* förekommer på många ställen i länet, så väl inom som utom bergslagerne, eburn mest för eget och krigsboende grannars behof. *Taljestens-* och *sandstens-* brotten gifva anledning till en icke obetydlig arbetsförtjenst. Värdet af tillverkningarne vid samtliga stenbrotten kan antagas till omkring 10,000 R:dr. *Tegeltillverkningen*, lämpad efter behof och afsättning inom länet, uppgår till ett värde af omkring 20,000 R:dr. — *Jordbruket*, i förening med ladugårdsskötseln, utgör, i det egentliga Nerike, hufvudnäringen, och på slättbygden, den enda. Det gynnas af en i allmänhet bördig jordmån, af ett för afsättning fördelaktigt läge, angränsande till sådesbehöfvande bergslager och skogsbygder, och af bekväma transporter på goda vägar och segelbara sjöar; men denna näring mötes ock af ett mäktigt hinder för sin fortkomst, i den sidländthet och vattensjuka hvaraf slättbygden flerstädes besväras. Att landtbruket går framåt, om ej med stora, dock med säkra steg, lider intet tvifvel. Nya landvinningar af förut oduglig mark tillkomma med hvarje år, i bredd med ett förbättrade bruksingsätt af den redan odlade jorden, och ej mindre de större godsägare än bemedlade ståndspersoner i allmänhet använda sin tid, sina kunskaper och tillgångar, till landbrukets rationella behandling. Äfven i allmogens jordbruk förekomma förbättringar, hvartill spåren visa sig i jordens omsorgsfullare dikning, i användandet af trädesjord till odling af foderväxter, o. s. v. Allmänast vidhänger dock allmogen den gamla metoden af åkerns trädande hvartannat, samt, på några ställen, hvar tredje år. Såsom åkerbrukare förmår också Nerikesbonden icke hålla sig i jembredd med sina grannar i Södermanland och Östergötland. Efter utsädet myckenhet sås i länet: potates, råg, hafra, blandsäd, korn, arter och hvete. Produktionen af spannmål utgör omkring 223,000 tunnor. Lin odlas allmänt; men på långt när icke till husbehof. Hampa förekommer mera sällan, både till odling och förbrukning. Humleplanteringen är i allmänhet vanvårdad; idkas föga på slättbygden och alldeles icke i bergslagerne. Vid några egendomar har odling af rapsat blifvit försökt; men oakadt varans höga värde har den icke ansetts fullt lönande, eller passande för ortens klimat. Odlingen af rotfrukter, äfvensom mest brukliga trädgårdsväxter, förekommer temligen allmänt i täppor eller särskilda inbägnader vid allmogens boningshus; men trädgårdsanläggningar, plantering af fruktträd, m. m. till nytta och prydnad, finnas nästan aldrig vid bondgårdarne. *Ängs-*

och *boskaps-skötseln*, helt och hållet beroende af hvarandra, röja en, med hvarje år tillväxande förkofran; den förra särdeles i bergslagerne, och man kan säga, att i allmänhet stå åkerjorden och ängsmarken här i ett riktigare förhållande till hvarandra än i Upland och Westerås län. Dessa näringsars tilltagande äro en följd af dels en i allmänhet ökad fodertillgång, vunnin å en mängd tillkomna nyodlingar och genom foderväxter odlade på trädesjorden; dels genom rasernas förädlande och kreaturens omsorgsfullare skötsel. Förbättringen måste likväl uteslutande tillskrifvas de större godsägare i länet, och sträcker sig föga utom herrgårdarnes område. Mängden af allmogen inser ej vigten deraf, och förmår ej följa de efterdömen som erbjudas. Den kvarhålls vid förfäders vanor och bruk, af medellöshet, okunnighet och fördom, och nöjer sig med den ringa skörden af sina mosslopna ängar, hvarmed den lifnär en svag och föga lönande afvel. Bristen på goda och tillräckliga betesmarker är också på slättbygden ett betydligt hinder för boskapsskötselns tillväxt, och kännes avrast i de låglänta trakter, der kärr- och sidvallshö utgöra nästan enda fodertillgången. I bergslags och skogsbygderna är väl betet mera tillräckligt å de vidsträckt markerna, samt fodertillgången mera ymnig och god; men den senare medtages der för framfödandet af den mängd hästar, hvilka, för bergsbruket och dermed förenade körslor, måste underhållas på den öfriga ladugårdens bekostnad. På Nerikes slättbygd och lågland uppköpes derföre hornboskap, synnerligen oxar, från Östergötland, ej mindre till underhållande af egen afvel, än till uppställning och försäljning; likaså i bergslagerne, der ladugårdarne, till en del, underhållas genom inköp af ungboskap och kor. Endast i Nerikes södra skogsbygd hålles boskap äfven till afsalu. Hästar uppfödas till ringa antal inom länet. Bergslagerne, som halva starka och hårdiga hästar, hvilka väl underhållas, köpa dem vanligen från Norrland, Wermland och Dalarne, hvaremot slättlandets, som merendels äro snärra och svagare, upphandlas från Öster- och Östergötland. Någon förbättring synes hästafveln likväl vunnit de senare åren, så att stundom remonter till det i länet förlagda kavalleri kunnat antagas af allmogens egen hästafvel. Afveln af finulliga får har, under föregående tiotal af år, blifvit af flere godsägare uppdrifven till sådan höjd, att endast Skåne i detta afseende lär vara Nerike öfverlägset. *Skogsbruket* är af största betydelse för detta län, hvars vidsträckt bergsbruk helt och hållet beror deraf. Det oakadt är skogshushållningen i allmänhet mycket vanvårdad, och först på senare åren, då de rika skogstillgångarne börjat synbarligen aftaga, har omtanken blifvit väckt på angelägenheten af skogarnes vidmagthållande, genom en omsorgsfullare vård och behandling. Kolätgången vid samtliga masugnar och hamnarverk kan skattas till 230,000 stigar om året. Inom Nerikes slättbygd finnas omkring 600 skoglösa hemman, de der erhålla sina skogsförmödenheter dels efter utsyning, från häradsallmänningarne,

dels genom köp från angränsande skogsbemman. De stora mossstrakterna erbjuda väl en ersättning i bräntorf, hvilken finnes att tillgå i åtskilliga af dem; men bruket af detta brännämne är icke allmänt. Allmogén i skogsbygden anlitar starkt sina skogar, samt utan beräkning på framtida behof, och hemtar af dem en inkomst, som ofta öfverstiger afkastningen af dess jordbruk. Också finner man icke endast bergning, men ock välmåga, der allmogén kan, till närliggande skogbehöfvande brak eller till städerna och den skoglösa slättbygden, afyttra sina skogsprodukter; hvaremot de hemmansägare i samma trakter, hvilka hafva inga eller uthuggna skogar, med svårighet berga sig på sina små, sönderstyckade hemmansdelar. Kolning utgör det hufvudsakligaste målet för skogsboens idoghet. I öfrigt finnar han mera uträkning vid och mera öfverensstämmande med sitt lynne, att sälja rån skogsämnen, än att, genom deras förädling, gifva dem ett högre saluvärde. Tjårubränning idkas endast på få ställen och till ringa belopp. Näst skogsbruk intager *varuforsling* förnämsta rummet bland allmogens binärningar. Ehuru i flere afseenden oförenlig med jordbrukets sanna fördelar, är denna näringsgren likväl af särdeles vikt för den obemedlade landtmannen, och utgör, i många delar af länet, en behöflig, till skatternas afbördande påräknad, penninge-inkomst. Någon *sjöfart* idkas väl, mest på Wätern; men afser förnämligast transport af länets tegel-, kalk- och jeratillverkningar, samt återfrakter af malm, spannmål och andra handelsvaror. *Fisket* utgör ett icke obetydligt bidrag till folkets bergning, ehuru icke någon egentlig binärning eller inkomstkälla å andra än de kring Hjelmaren belägna trakter. *Linne- och ylleväfnader* utgöra en temligen allmän husslöjd, som likväl, med obetydligt undantag, icke sträcker sig öfver fyllnaden af det egna behövet. — *Folklynnet* inom detta län, med ett antal af 125,061 invånare, företer icke några utmärkande egenheter, till skillnad från omgifvande orter; dock finner man i detta afseende en icke obetydlig olikhet inom bergstrakterne och slättbygden. I följd af lefnadsförhållanden och näringsfång är bergsbon djerf, verksam och fyndig. Han saknar icke anlag till slöjd- och konstfärdighet, men han öfvar dem icke utan behof; han föredrager vågsamma, lifsfarliga företag. Den rika bergamannen kläder sig efter förfädrens bruk, i samma tarfliga sockendrägt som den fattige, men i hans hus råder vällefnad och ofta öfverflöd, jemte stråfvandet att bärma ståndspersoners bruk och lefnadsvanor. Slätthön är i allmänhet arbetsam, tarflig och förnöjsam, men saknar alldeles håg och händighet för slöjder, och i ogynnsamma år tar han heldre sin tillflykt till en likaöjd försakelse än till austrängd verksamhet. I allmänhet är länets allmoge känd för sedlighet, laglydnad och redlighet. Grofva brott, som utmärka inrotad last och vildt sinne, äro sällsynta och i aftagande, hvaremot stöldar och snatterier ofta förekomma, särdeles sådana år då missväxt eller arbetslöshet ökar fattigdomen bland de arbetande klasserna. Nerkingen fortfar i allmänhet att

bruka hemväfda kläder, efter gammaldags snitt. Ett utmärkande plagg är rocken, som är lång, med hela skörten, till färgen dels blå, dels och vanligen svart eller svartbrun, samt på ryggen, mellan knäparne, försedd med ett sockenmärke af blå tråd. Med få undantag igenkänner man derföre af klädseln till hvilken socken bonden hör. Serskildt brukar Glanshammarsboerne en röd kant på krage och uppslag. — Nerikes län består, i afseende på styrelse och uppbörd, af 4 fögderier: Östra och Vestra Nerikes, Lekebergs och Carlskoga, samt Nora och Lindes, hvilka äro underafdelade i 17 länsmansdistrikter. I juridiskt hänseende består länet af ett helt och delar af tvenne lagmansdömen eller lagsagor. Nerike jemte Fellingsbro härad utgör en egen lagsaga; länets andel i Westmanland, med undantag af nyssnämnde härad, hör till Westmanlands och Dalarnes, samt Carlskoga härad till Wermlands lagsaga. För lagskipningen på landet i första instansen finnas 3 domsagor, utgörande 16 härader, hvardera ett tingslag, samt, oberoende af dessa, 2 bergmästaredömen med 8 bergsfögderier eller bergslagsting. Länets fyra städer: Örebro, Askersund, Nora och Lindesberg, hafva hvardera sin serskildta jurisdiktion. I kyrkligt hänseende hör länet till fyra stift, nämligen: de 5 häraderne af Westmanland till Westerås stift; Nerike till Strengnäs stift; de 2 socknarne af Wermland till Carlstads stift, samt en mindre del af länet, förenad med Regna socken i Östergötland, till Linköpings stift. Kyrkoärenderna äro inom länet fördelade på 7 prostier eller kontrakter (hvaraf ett till en del ligger inom Wermland), hvilka innehålla 4 stadsföramlingar och 36 pastorater, bestående af 60 socknar och sockendelar. Den militära indelningen rättar sig efter landskapen, så att Nerikes regemente, hufvudstyrkan, 474 man, är roterad i Nerike och de öfriga i Wermland, samt af Westmanland 55 man inom de till landslag hörande socknarne af länets andel i Westmanland. Hela länet, med undantag af bergslagerne, är dessutom indeladt till underbåll af 335 man af lifregementets husar-korps. Landets urgamla indelning i härader är till namn och gränsoföfrändrad, och öfverensstämmer så väl med länsindelningen i fögderier och länsmansdistrikter, som med den juridiska i domsagor och tingslag; så att flere eller färre ostyckade härader utgöra ett fögderi och en domsaga, och hvar härad består af ett länsmansdistrikt och ett tingslag; endast med den skillnad att Vester-Nerikes domsaga innefattar 2 fögderier och att Komla härad är deladt emellan 2 länsmän. Deremot söker man förgäves någon reda och öfverensstämmelse i den kyrkliga, af de förra alldeles oberoende, indelningen, lika litet som i länets omfång och gränso, hvilka hafva ingenting gemensamt med de öfriga förvaltningsområdena. Så t. ex. är Lekebergs härad deladt på 2 prostier och består af 7 socknar, alla så styckade, att somliga höra till 2, andra till 3 serskildta fögderier, länsmansdistrikter, härader och tingslag, och af dessa socknar, ligger annexet Nysund till hälften inom Wermlands

En, der också moderförsamlingen Rudshoga samt kontraktet Wisnium, hvar till detta sexsex hör, äro belägna. Likaså har Wingåkers socken i Södermanland ett halft hemman som ligger i Nerikes län och hör derunder i administrativt hänseende; flera oförmligheter ätt förbigå. — Länets areal uppgår i tunn. till 1,719,932, hvaraf 193,496 äro sjöar och kärr. Det innefattar 2,725 mtl., jemte 7,568 tunn., städerna tillhörig jord. Länets hela uppskattningsvärde utgör 14,754,984 R:dr Bko.

Nerikes husar-korps. Se: *Lifregementets husar-korps.*

Nerman, Clas Ulrik, son af lands-sekreteteraren i Halland Johan N., född d. 5 Okt. 1792, undergick 1813 juridisk examen i Upsala och inskrefs kort derefter i Götha hofrätt, der han följande året blef kriminal-notarie. Fick 1815, ehuru endast 23 år gammal, förordnande att handlägga ett konkursmål, såsom ordförande i Dahls häradsrätt; hade sedan åtskilliga andra domare-förordnanden, blef i Götha hofrätt befördrad till civil-notarie med häradsbördförings titel och 1825 häradsbördföring i Öroust m. fl. bärader i Bohuslän. År 1827 flyttades han till Nordals domsaga på Dalsland, och kallades 1830 att förestå polismästaretjensten i Stockholm, fick lagmanstitel, pryddes med Wasa och Nordstjerne-ordnarna, förordnades 1836 att förestå justitie-kanslers-ombetet och utnämndes 1838 till justitie-kansler, men två år derefter till landsbördföring i Kalmar. Herr N. blef, såsom polismästare och justitie-kansler, olika bedömd. Rättvisan eller orättvisan deraf torde framtiden komma att afgöra. Hans yngre broder,

Nerman, Wilhelm Samuel, född d. 23 Febr. 1795, blef 1811 studerande i Lund, reste 1819 till England att besöka Londons lasarett, blef med. licentiat 1821, kirurgie magister s. å. och bataljons-läkare vid Jemtlands fältjägare, 1822 docens i anatomien och kirurgien vid Carolinska institutet, s. å. transporterad till bataljons-läkare vid lifgardet till häst, der han 1828 blef regements-läkare, promoverades 1825 i Lund till medicine doktor, kongl. lifmedikus 1832, R. af W. O., är en af hufvudstädens mest ansedde praktiserande läkare. Har författat åtskilliga uppsatser i Tidskrift för läkare och farmaceuter.

Nerwander, Johan Jakob, fys. professor i Helsingfors, vann år 1832 i Svenska akademien belöningen för ett skaldestycke, kalladt: *Minnesång i Israel*, och har författat åtskilliga poemer i kalendern: "Winterblommorna", m. fl. och öfversatt *Serviska Folksånger*, m. m. Utmärkt såsom fysisk vetenskapsman.

Necher, Daniel Georg, född d. 16 Juli 1753 i Stockholm, der fadern var källarmästare, och död derstädes, såsom vinhandlare, d. 7 Jan. 1827. Har gjort sig ett aktadt namn, icke blott inom sitt yrke, utan äfven genom en förtjenst, som icke synes stå i något samband dermed: den af bok- och myntsamlare. Hans samlingar rörde i synnerhet Svenska historien, och han gick dervid till väga med en urskiljning och samvetsgrannhet, som ännu mer hedra honom, än sjelfva handlingen.

Hans hemdanden hafva äfven efter hans död blifvit fruktbärande för vetenskapen, emedan hans samlingur haft den sällsynta lyckan, att icke förskingras. Af fruktan för Ryssarnes annalkande skilde han nemligen 1809 en myntsamling till greve Bende, och, efter hans fräufälle, köptes de båda andra af grosshandlaren Scharp i Stockholm. Hans bok- och manuskriptsamling, den förra 5,657 och den senare 268 numrer, köptes af kongl. biblioteket i Stockholm för 7,000 R:dr, och den tryckta katalogen deröfver rådfrågas ofta som en vägledning af bokväänner och historieforskare.

Netherwood, Carl och Jöns, söner af skeppskapitenen Wilhelm N., som i första hälften af 1600-talet inkom ifrån Skottland till Sverige, naturaliserades, den förre såsom kammarherre hos riksmiralen Gyldenbjelm år 1649, och den senare såsom kornett 1672. Den äldre broderns ätt är utgången, men den yngre fortlevver. Från denna härstammade

Netherwood, Adam Fredrik, son af kapitenen Magnus Wilhelm N., född 1770, ingick vid 16 års ålder i krigstjenst och blef 1795 vice korporal vid lifdrabant-korpsen. Han lär hafva varit gynnad af Reuterholm, hvilken begagnade honom till ett sällsamt företag, åsyftande att, genom förespegling af de faror, som omgäfvö hertigen-regenten, återställa sitt sjunkande anseende hos denne. Aftonen d. 18 Mars lossades ett skott i Drottningholms park, hvilket träffade N:s rockärm, men förmodades hafva varit rigladt åt hertigen, emedan tvänne personer straxt derefter rusat på N., skuffat omkull honom, men, då de blefvo varse sitt misstag, ropat: "det var ett förbannadt skott!" och skyndat derifrån. En belöning af 4,000 R:dr utlofvades för gerningsmannens upptäckande. Det visade sig snart, att denne var ingen annan än Netherwood, som sjelf lossat skottet mot sin i en buske upphängda rock. Hans kamrater uppsade nu tjenstgöringen med honom, men Reuterholm tröstade honom, och han fick resa utrikes, försedd med respensningar. Han gick i Fransysk tjenst; men då han ett par år derefter återkom, sade honom Sköldebrand, att det var för bittida, och han for ånyo ut, bivistade, bland annat, slaget vid Pyramiderna, tog med egen hand en pascha tillfång och ådrog sig af Napoleon det smickrande vitsordet, att han var ett marskalks-ämne. När han nu besökte fäderneslandet, emottogs han på ett smickrande sätt, och hade kanske kunnat qvarstanna, men han längtade tillbaka ut på ärans bana. Denne afbröts likväl för honom alltför tidigt, ty han dog i gula febern d. 25 April 1803 på St Domingo, dit han begifvit sig såsom brigad-chef och förste adjutant hos general Rochambeau.

Nettelblm, Christian von, född d. 26 Okt. 1696 i Stockholm, der fadern var grosshandlare. Blef student i Upsala 1714, reste sedan ut till Tyska universiteter och anställdes 1720 som kanslist vid en beskickning till Braunschweig, då konung Fredrik af egna medel betalade hans utbildning, tog juridiska graden i Gröningen, uppehöll sig vid Greifswalds universitet, der han blef professor,

valdes till ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala och föreslogs 1739 af konungen, såsom hertig af Pomern, till assessor vid riks-kammar-rätten i Wetzlar, hvilket embete han också erhöll 1748. Blef Pomersk adelsman och riks-friherre, samt R. af N. O. vid Adolf Fredriks kröning. Hade det missödet, att vid riks-kammarrätts-revisionen 1773 förlora sitt embete, man vet ej af hvad orsak. Dog i Wetzlar d. 20 Aug. 1775. Var en beläst och mycket flitig författare, som utgivit en mängd skrifter, dels på Latin, dels på Tyska, dels rörande Romerska rikets rättsförhållanden, dels historiska anekdoter, dels angående Sverige, hvars historiska ära han sökte sprida, trogen Rudbecks system om dess fäderneslands höga ålder. Han hade dock icke sin förebilds snille och led således åtskillig smälek för sina hypoteser.

Nengebauer, Martin von, född i Danzig, blef informator för en Rysk prins, men tröttnade vid det Ryska lefnadssättet, och begaf sig till Carl XII, hvilken han följde i sex år och anställdes som dess kammarherre. Skickades 1709 till Konstantinopel att anmäla konungens ankomst till Turkiet, och utnämndes till envoyé, för att kunna få företräde hos sultan, hvilket han äfven erhöll, och gjorde, under sitt vistande i Konstantinopel, Carl många tjänster. Blef 1711 regerings-råd i Bremen, 1728 kansler i Pomern, Svensk adelsman, friherre och R. af N. O. vid dess stiftelse. Dog 1759 ogift, då åttan utgick med honom.

Neuman, Balthasar von, var 1638 öfverste-löjtnant i Svensk tjänst, då han bevisade sig vara Tysk adelsman och därför introducerades på Svenska riddarhuset. Åtten utgick med hans sonson, hvilken dog år 1751, såsom ryttmästare vid Östgötha kavalleri.

Neuman, Melchior, född i Labiau i Preussen, men kom 1692 till Sverige, och blef 1699 regements-barberare vid greffe Spens's regemente. Antogs 1703 af Carl XII till dess fältskär och kammarjenare. Då konungen blef sårad vid Pultava och de öfrige läkarna ville afsäga bennet, frälste N. Carl derifrån, och återställde honom, utan en sådan operation. Härigenom vann han i hög grad konungens förtroende, fick direktörs titel och löfte om hof-intendents; men hvilket hindrades af konungens död. När denna blef känd, reste N., som då vistades i Stockholm, till Uddevalla och balsamerade det kongl. liket, hvarom han författat en berättelse, hvilken finnes tryckt i Svenska konungars olycksöden af Schützerantz. Dog 1742.

Nexoe, på Bornholm, angreps af Carl Gustaf Wrangel d. 9 Juni 1645. Allmogen hade velat försvara staden, och samlades för sådant ändamål; men hindrades derifrån af två sine kapitener, Sigvard Gagge och Just Nikolausson, hvilka försäkrade, att Svenskarne voro så öfverlägsne, att det vore förgäfvets söka fördrifva dem. En kapitulation afslöts därför med borgerskapet, som åtog sig att betala 10,000 R:dr i brandskatt.

Nicelius, Olof, född 1638 i Näs socken i Upsala, der fadern, Erik Fiknerus, var kaplan, blef

1672 magister i Upsala, fick, med en Liljehök, göra en resa till Frankrike, blef professor i Upsala, prost i Wångåker och 1703 biskop i Göteborg, der han afled d. 21 Juni 1710. Något mer om honom är icke att anföra.

Nissamelsaskas, det största vattenfall i Sverige, uti Luleå elf. (Se: *Harsprånge*).

Nianfors, kapellförsamling. Se: *Njutånger socken*. **Nianfors**, jerabruk. Se: *Iggessund*.

Nibelius, Gustaf, son af kyrkoherden i Grangärdet i Dalarne, doktor Simon N., född 1789, var kyrkoherde i Fellingsbro pastorat då han år 1839 utsåmdes till biskop i Westerås stift. Theol. doktor, Kom. af N. O.

Nibble, egendom i Tillberga socken af Westmanland, anmärkningsvärd, endast för det en löjtnant vid Westmanlands kavalleri, Israel Olofsson Färling, blef skendöd här d. 17 Okt. 1664, och fortfor i detta tillstånd i sex veckors tid, hvarefter han, till allas stora förnär, åter uppvaknade och lefde till d. 2 Febr. 1666, då han blef 79 år gammal. Färling skall hafva varit en orolig man, efter denna händelse skytt människor samt derföre i orten blifvit kallad Nibble Skrubben.

Nicander, Anders, född d. 29 Aug. 1707 i Näshtals socken i Wexjö stift, der fadern var kyrkoherde. Han hade 1732 den lyckan, att antagas som underlärare för greve Fersens söner fick genom honom en aktuarie-tjänst vid tullverket, sökte, ehuru förgäfvets, ett professors-embete, men blef i stället packhus-inspektör 1758, hvarjämte han erhöll en pension af 1,500 daler k:m:t och professorstitel. Dog 1777. N. var en lycklig Latinsk skald, och bar äfven med framgång författat Svensk och Tysk vers, nästan endast på hexameter. Sålunda har han öfversatt större delen af Virgilias, hvarföre ständerna 1756 belönade honom med 3,000 daler k:m:t, *Konunga- och köldings-styrelsen*, ett underd. skaldeqvåde 1771, ett åttaradigt Latinskt *onomasticon* vid kronprinsen Gustafs födelse, hvilket tullarrende-societeten belönade med 800 daler k:m:t, eller 100 daler för hvarje rad; dessutom *Anmärkingar öfver Svenska skaldekonsten*; *Gamla sanningar i ny drägt*; o. s. v.

Nicander, Henrik, född d. 18 April 1744 i Wena socken i Södermanland. Fadern var en fattig bonde, hvilken dock genom flit och arbetsambet så förkofrat sig, att han kom i bättre omständigheter. Dessa räckte likväl ej att bekosta sönnernas studier, utan han förklarade dem, att hvad någon ville lära utöfver de första elementerna, det fick han själf besörja. Detta afböll likväl icke två af hans söner att beträda lärdomsbanan. Den ene af dem var **Hensrik**, som vid 19 års ålder blef student i Upsala, magister och 1770 docens i astronomen. Han anmodades, sex år derefter, att biträda Wärgentin, då han valdes till vetenskaps-akademiens ledamot och andra sekreterare. Efter W:s död fick han 1784 dess plats, såsom förste sekreterare, hvilken han innehade i 27 år, då han tog afsked med bibehållande af lönen. Fick kansliråds titel. Dog d. 12 Febr. 1815. Såsom ogift testamenterade han sin förmö-

genhet till nyttiga ändamål. Några vänner läto 1814 öfver honom pregla en medalj. N. har stor förtjenst om tabellverkets ordnande efter en bättre method. Har utgifvit alla akademiska almanackor och kalendrar från 1785 till 1803; ett *Tal om Romerska, Grekiska och Ebreiska mått, mål och vigter*, vid inträdet i akademien; *En afhandling om Svenska mått och vigter*; svar på direktionens för Gustafs hospital år 1800 framställda frågor, rörande *fattigvården i Stockholm*, m. m. utom en mängd rön och uppsatser i akademiens handlingar.

Nicander, Karl August, född d. 20 Mars 1799 i Strengnäs, der fadern var konrektor, blef student i Upsala 1817, ingick 1823 i kongl. kansliet, blef följande året magister och dog d. 7 Febr. 1839. Detta var det historiska af hans biografi. Verlden hoppades dock en tid, att den mera lysande delen deraf skulle blifva hans litterära, hvartill han gaf anledning genom några små poem, med hvilka han uppträdde i *Kalender för Damer* 1820 och ännu mer genom sitt följande året utgifna sorgespel: *Runesvärdet* eller *Den Förste Riddaren*, hvilket röjde omisskänneliga spår af anille. Han skref sedan *Fjärilar från Pinden*; *Rosalas lefverne och död*; *Runor* och 1826 *Tassos död*, hvilket skaldestycke Svenska akademien belönade med sitt stora pris. Till följd af de sålunda väckta förhoppningarna, omfattades han med välvilja af d. v. H. K. H. kronprinsen och af akademien, samt erhöi af båda understöd att företaga en resa till Italien 1827. Efter att der hafva tillbragt någon tid, var det erhållna understödet slut, dels emedan det icke var särdeles rikligt tilltaget, dels kanhända emedan skalden ej förstod att nog varsamt använda det. Han måste då tänka på återresan; men denna försvarades af samma anledning som den påtänktes, och blott efter många svårigheter och bekymmer, lyckades det honom omsider att hinna hem. Äfven här hade utsigtterna mörknat. För tjänstemanna-banan, på hvilken han aldrig hann längre än till kanslist, utan lön, hade han föga kallelse. Han skulle nu lefva af sitt skriftställeri, men för detta hade han föga produktivitet. En och annan vän tröttnade dock ej att bistå honom, men deras deltagande kunde ej fylla alla hans behof. Dessa blefvo allt mer känbara, och han led af en sjukdom (hypertrofi i hjertat), hvars plågor han för ögonblicket mildrade med döfvande medel, hvilka likväl bidrogo att föröka det onda. Så nedsjönk han allt mer och mer i bekymrets djup, och afled omsider nära 40 år gammal. Nicanders sångarlynne var egentligen lyriskt, och andades den söderländska naturens värma och ljufhet. Hans versifikation utmärker sig genom harmoni och väljud.

Nicka är så godt som handtag, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande, att det gör lika mycket, om man vinkar åt sin vän, eller tar honom i handen, då allt är välment.

Nickala, en by af omkring 40 strödda bondgårdar i Torneå socken af Westerbottens län, vid en vik af hafvet. Öfver denna vik leder en bro, på hvilken böjer sig öfver en fotställning af granit, en marmorelare med följande inskrift på Svenska

och Finska språken: "I konung Gustaf III:s andra regeringsår, 1772, när rikets grundlag förbättrades, byggde Torneås församling denna bro och uppreste denna minnesvärd."

Nickel, en elektropositiv metall, som först upptäcktes af vår landsman Cronstedt och förekommer härstädes i förening med arsenik, bildande ett mineral kalladt *kupfornickel*, dels i förening med svafvel ensamt uti *härkis*, eller i förening med svafvel och arsenik i *nickelglans* (se detta ord). Nickeln har på senare tider erhållit en temligen vidsträckt användbarhet för beredning af s. k. *argentan* eller *nysilver*, som är en legering af koppar med zink och nickel. För detta ändamål utbringas den äfven hos oss i ej obetydlig kvantitet ur en nickelhaltig magnetkis, vid Klefva, men i förening med en viss mängd koppar och bringas i detta tillstånd i handeln.

Nickelglans, hvit nickelmalm, ett mineral af slaget nickel, bestående af tvefald svafvelnickel och tvefald arseniknickel, som förekommer derb utan bestämd form, bildande små lager uti hornblende; till färgen tennhvitt, starkt metallglänsande, tungt, sprödt och skört, med finkornigt brott, starkt dekrepiterande i kolf, för blåsrör och vid glödgning afgifvande mycket röd svafvelarsenik samt antagande utseendet af kupfornickel, och liknande denna i sitt förhållande till flusser.

Nickelhaltig magnetkis, utgör den vid Klefva förekommande nickelmalm och innehåller omkring 3 proc. nickel, i form af svafvelnickel, jemte litet koppar, kobolt och mangan; den är derb, till färgen mörkgul, starkt metallglänsande, af 4,674 egentlig vikt, och ger svart pulver.

Nicktistel (*Cardus nutans*), en ett- eller två-årig växt, hvilken förekommer vid byar och städer i Skåne, på Gottland och Öland, vid Upsala ymnigt, vid Gefle sparsamt, äfvensom vid Marstrand. Örtens ätes af kor och hästar och stjelkarne kunna före blomningen användas till matredning.

Niclasdam, ett jernbruk i Varnums socken af Wermland, anlagdt 1666, har 2 härdar och 933 skepp:d priv. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 9 skepp:d 6 lisp:d och 13 skålp:d. Tillverkningen afsättes på Götteborg. Smidesstämpeln visar G L inom en kvadrat. Bruket äges af M. T. Berggren.

Nicolai Arbogensis, Erasmus, var år 1554 rektor vid den nya skolan i Arboga, men lemnade den fyra år senare, för att göra en utländsk resa, hvarunder han besökte Wittenberg, tog der magister-graden och anställdes som kollega vid det filosofiska kollegiet derstädes. Han blef derunder känd af Melancthon och vistades någon tid i hans hus, hvarest han ådagalade så mycken flit, att han af sin lärare varnades för öfverdrifna ansträngningar. Hemkommen till Sverige 1562, blef han rektor i Westerås, 3 år senare pastor derstädes, 1567 kyrkoherde i Stora Tuna, 1571 domprost och 1574 biskop i Westerås, hvartill han följande året vigdes med åtskilliga påfäga ceremonier. Dessa lät han sig behaga, emedan han redan visat mycken eftergifvenhet för konung Johans afsigter med liturgierna

införande, hvilken eftergifvenhet han äfven ådagalade vid Erik XIV:s begrafning, som han förrättade efter Johans önskan. På sotsängen skall han dock hafva ångrat sin svaghet. Döden träffade honom d. 10 Maj 1580. Har utgifvit några predikningar och Latinska andliga skrifter.

Nicolai Laurentius, Norvegus. Se: *Kloster-Lasse*.

Nicolai Ericus, kyrkoherde i Westerås stift, i medlet af 1500-talet, var en af dem, hvilka samlades i Upsala 1548 för att pröfva den s. k. *Interims-boken* (se detta ord), och alldeles förkastade den.

Nicolai, Laurentius, hofpredikant hos hertig Magnus under hans vistande i Wadstena och närvarande vid hans död, samt derefter kyrkoherde i Winnerstad, der han afled 1517, har utgifvit: *En sanferdigh berättelse om Högbornne Furstet och Hertzen, Hertigh Magni till Östergöthland, salige och Christelige affgångh ifrån denna bedröffeliga världen*.

Nicolai Magnus, eller **Magnus Nilsson** bör dig från Särkilax, och tillhörande den ansedda Carpelanska släkten, hade blifvit magister i Paris och 1465 domprost i Åbo. Om honom berättas, att han lät i Flandern gjuta en dyrbar kopparstod, att sättas öfver biskoparne Tawasts och Olof Henrikssons grafvar. Kejsar Fredrik III skall hafva utnämnt honom och alla hans efterträdare i domprostembetet till pfaltzgrefvar, eller Comes Palatinus, med rättighet att förklara oäkta barn för äkta. Han valdes d. 1 April 1489 af domkapitlet till biskop. Eburu då redan en gammal man, emottog han likväl embetet och visade mycket allvar mot de missbruk, som inrotat sig bland stiftets presterskap. Han stiftade äfven en allmän spisanstalt för vikarier och messeprester. Dog d. 12 Mars år 1500.

Nicolai, Laurentius, född i Helsingborg, hade en tid varit skolmästare i Wisby, sedan kyrkoherde i Barlingsbo och Ekeby församlingar, samt blef år 1595 superintendent på Gottland. Afled 1613 vid 63 års ålder, med namn af en försigtig och allvarsam man.

Nicolai, S:t, en socken, utgörande annex till Nyköpings vestra stadsförsamling, belägen i Jönåkers härad af Södermanlands län, vid en vik af Östersjön. Här märkes kungs-ladugården *Väderbrunn*, hvarest ett landtbruks-institut finnes inrättadt. Socken består af 78 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,725 invånare. Arealn utgör 35,038 tunn., hvaraf 300 äro sjöar och kärr.

Nicolai kapell, i Stora Tuna socken af Stora Kopparbergs län, anlades 1831, i stället för Silfbergs kapell. Det är beläget på Gränsbammars ägor och utgör en vacker rundta, som höjer sig från en löfberäxt kulle, i alla afseenden en stor olikhet mot det fordna kapellet vid Silfberget.

Nicolai, S:t, eller Storkyrkan i Stockholm, anlades af Birger Jarl, då han grundlade staden. Den kallades först bykyrkan, och såsom den äldsta och enda intill konung Johan III:s tid, förtjenar hon ännu sitt namn af stadens storkyrka; ty de andra hafva, intill reformationen i

Gustaf Wasas tid, varit klosterkyrkor. En del af våra hånförmän, att kyrkan blifvit anlagd, andra åter att hon blifvit färdigbyggd år 1264. En så stor byggnad synes dock hafva fordrat en längre tid än fyra år, isynnerhet då försvarsverket var ett angelägnare föremål, hvilket gaf första anledning till stadens grundläggning. I början af femtonde århundradet skall kyrkan blifvit utvidgad på bredden, och, med en tillbyggnad vid vestra ingången, alldeles fullbordad 1478. Dess längd är 184 fot, och bredden 104. Af hvad anledning den blifvit helgad åt Ryssarnes skyddspatron, den helige Nicolaus, har icke kunnat utredas. Kyrkan är byggd i Göthisk stil, med tvenne pelarrader ända fram till choret. Af dess äldsta utseende, med dess små torn, och takets trenne afsatser, samt tornet med en hög spira, förvaras en gammal målning i kyrkan. Den var förut omkring 15 alnar längre än nu; men Gustaf I lät år 1555 aftaga östra gäveln för att utvidga vägen till slottet och sjelfva slottsgraven, så att den delen, som förr var grunden till högchoret, nu står under gatan, der hertigarne Eriks och Waldemars samt många andra lik varit begrafna. Den vanskapliga fäçaden åt slottsbacken, som kyrkan nu har, är efter stadsarkitekten Carlbergs ritning, och inskriptionen å den stora koppartaflan på gäveln, med fastspikade förgyllda bokstäfver, författad af doktor Alstrin. Konung Gustaf I säges varit sinnad att dels för bättre utrymme, dels i anseende till slottets försvar vid en fiendes anfall, låta nedrifva hela kyrkan, från hvilket han likväl afstått, på inrådan af Olof Skepper, hvilken skall föreställt honom, att sådant kunde väcka Guds hämnd. Äfven Gustaf III hade, åtminstone för en tid, allvarsamt fattat beslut att nedrifva kyrkan. Enligt Messenii berättelse skall hon i Gustaf I:s tid varit prydd med halfdöme, hvaraf hon sedermera ofta blifvit kallad Stockholms domkyrka. Under katholska tiden hade hon icke mindre än 23 altare och åtskilliga kapeller och chor, af hvilka man nu endast finner blotta namnet, genom några gåfvo- och testamente-bref. Liksom i andra katholska kyrkor fanns äfven här en mängd beläten, inför hvilka hopen förrättade sin gudstjenst, med hånvor och skänker, hvarföre de erhöilo 40 dagars syndaförlåtelse. Bland gåfvor, prydnader och konstens minnesmärken i denna kyrka, må isynnerhet anföras: den vackra dyrbara altartaflan, förfärdigad i Augsburg, skänkt af riksrådet Adler Salvius och af hans enka aflemnad 1654, som skall hafva kostat omkring 80,000 R:dr. Den föreställer Kristi födelse, lidande och uppståndelse, i ett arbele af guld, silfver, elfenben och ebenholz, och kan öppnas och tillslutas som ett skåp. Predikstolen, ett vackert, rikt förgylt bildhuggeri-arbete, skall hafva kostat 10,600 daler kopparm:t, och är en frikostighet af fru Elisabeth Funck, den stora silfverkronan (se: *Kronor och stakar, Ljus-*); de kongl. stolarne, öfver allt förgyllda, byggdes 1694, efter Nik. Tessins ritning; orgelverket skall vara det största i riket och består af 66 stämmor. Till kyrkans antiqviteter och konstalster kunna hänfö-

ras, den stora messings- eller sjustake, skänkt af konung Magnus Smek (se: *Kronor och stakar, Ljus-*); S:t Görans heläte (se: *Göran, St.*), Olof den Heliges kask och sporrar, hvilka Erik XIV togit från hans graf i Nidarås och år 1564 hemfört, för att vittna om hans seger i Norrige, samt Ehrenstråls stora tafflor, målade 1694. Bland monumenter förtjena anmärkas epitafierna öfver riksrådet Adler Salyus och hans enkefru, samt det öfver fältmarskalken Simon Grundel Helmsfelt. Bland märkvärdiga händelser och ceremonier, som timat i Storkyrkan, kunna nämnas, att den förste Lutherske erkebiskop, Laurentius Petri, härstädes valdes d. 24 Juni 1531, och erhöi 150 röster. Det var äfven här som den olycklige fängne konung Erik XIV d. 24 Jan. 1569 framfördes i cho-ret, der ständerna voro församlade, och ställdes här till ansvar inför sina undersåter. Dagen derpå fälldes man äfven här domen öfver honom. Efter Carl XII:s död hafva alla kröningar, med undantag af Gustaf IV Adolfs, firats härstädes, och vid alla riksdagar, som från äldre itill nuvarande tid blifvit hållna i Stockholm, hafva riksdagspredikningar hållits i Storkyrkan. S:t Nicolai församling är regalt privilegierad, dess kyrkoherde är pastor primarius och såsom sådan ordinarie preses i stads-konsistorium. Folkmängden är omkring 12,000 personer.

Nicolai, St., kyrka, eller som den af Aschanens kallas S:t Claesis kapell, är den yngsta af de kyrkor, man med visshet vet hafva funnits i Sigtuna. Den påstås hafva blifvit uppygd af de Moscoviter, hvilka här varit bosatte såsom handlande, men namnet, liksom andra Nicolai-kyrkor, häntyder endast på detta helgon, såsom handelns skyddspatron. Den tyckes hafva varit begagnad till 1188 års förstöring; men måtte likväl blifvit reparerad, måhända af Johan III. År 1612 var den likväl redan i börjande ruiner, undergick 1616 dock ännu en reparation, men förstördes vid 1658 års brand.

Nicolai, St., kyrka i Wisby, kallades och skrefs fordom på moderspråket "S:t Niklawesses kyrka" och har varit en utmärkt skön byggnad, hvilket nog samt skönjes af ännu kvarstående murar. Denna kyrka är härstädes den äldsta af dem i hvilken spetsbågen dominerar. Byggnadsåret 1097 betvivlar Jöran Wallin i sina "Gottländska samlingar", Kyrkans hela längd är 100 alnar och dess hvalf hvilat på 10 fyrkantiga kolonner, med kapitäl, som påminna om antiken. Nästan midt på en af pelarna står på en i sköldform huggen sten inskrifd med namnet Jacob Crabba. Skeppet upplyses af 24 fönster, som dock icke tillhöra den renare Göthiska stilen. De äro af olika storlek, och det skönaste af dem är cirkelformigt, som är anbragt öfver en af södra ingångsportalerna. Ornamentet bildar en rosett, som fyller hela fönstret. Kyrkan har trenne större ingångsportar och öfver en af dessa äro på yttre sidan i en halfcirkelformig marmorstod utbyggne bilderna af S:t Nicolaus och S:t Augustinus, hvardera i sin biskopsskrud. En vindeltrappa i norra muren leder upp på kyrkans hvalf, hvarifrån man har en herrlig utsigt, isyn-

nerhet åt söder öfver staden och kusten. Bland prydnader märkas på vestra gavlens yttre sida tvenne stora rosetter, uti hvilka, enligt sagan, tvenne stora karbunklar varit infattade, hvilka bortrövades af Waldemar III, då han plundrade Wisby. Kyrkan ägdes, troligen sedan 1248, af Dominikaner-orden, som nämnde år nedsatt sig på Gottland. Detta tempel afbrann 1509 då Lybeckarne brände och sköfde stadens norra del.

Nicolaus, en son till Westgötha-jarlen Ulf, konung Stenkils anförvandt, anføres som den förste erkebiskopen i Upsala omkring år 1130. Om honom vet man endast att han skall hafva blifvit vigd till sin höga värdighet i Bremen och att han med vänskapens och aktningens hand varit så fäst vid konung Inge Halstansson, att han, enligt Messenii uppgift, sörjt sig till döds öfver nämnda konungs fränfalle.

Nicolaus blef, genom konung Magni Smeks be-medling år 1351, biskop i Linköping. Som han var sin konung och välgörare särdeles tillgifven råkade han i ogunst hos dess fiender, hvilka äfven föranstaltade, att då han, efter Magni olycka och fall begaf sig till honom i Norrige, afsattes han från embetet, hvilken åtgärd äfven påfven bekräftade, emedan han alltför mycket "blandat sig i krig och verldaligt buller." Såsom en tröst för detta missöde, gaf påfven honom väl titel af biskop i Slavonien, men Nicolaus kvarstannade hos sin olycklige monark och dog i Bobus år 1374.

Nicolaus August, Sveriges arfprins, född d. 2 Aug. 1831.

Nicolaus eller **Niklas**, St., har i Sverige blifvit i forntiden vördad, vanligen under det senare namnet. Han var en Grekisk biskop, hvilken liksom dit mycket för sin ståndaktighet i Kristi namn bekännande. S:t Nicolai kyrka i Stockholm, som kallad Storkyrkan, är invigd till hans minne. Forsboms kyrka å Kinnekulle finnes hans bild huggen i sten. Flera kyrkor äro honom tillägnade men mest har han af Svenska folket blifvit känt genom Ryska fångar, som merendels bära detta deras skyddshelgon med sig, afbildad på en liten silfver- eller kopparplåt. *Nilsmessan* firades d. December under katolska tiden och denna dag blifva namnet Nicolaus i vår almanaka. Till predikotext på denna dag hade man Luc. 12 kap. 3 v. etc. Utom denne Grekiske biskop, fanns äfven en Nicolaus Hermani som 1374 blef biskop i Linköping, samt för sitt dygdiga lefverne och uti sin gudstjänst, år 1520, uti Sten Sture d. tid, skrinlagd, söndagen efter Kyndersmessa-dagen och hvarom den gamla rimkrönikan förmåler:

"Gudt låter sin Näder skina på,
Med helige Biskop Nils i Linköping så,
Hans heliga been de lagdes i skrin,
Det sågh jagh medh ögon min (Steno Junior).
Bisper och Prælater voro ther när,
Mycket Herrskap och allmoge voro där,
Tijdegärd höltz bögtijdelig,
I den Högthiden dagelig,
Hvar Prælat hölt då sijn,
Somme på Svenska och somme på Latin.

Biskop Hans Brask, hölt der til kost,
Och skiänckte alla både mäd och most,
Möd eller Öhl gafz ther nogh,
Som hvar bäst lyste han ther af togh,
Der voro och de som der på skulle achta,
Som hus och eld skulle grannelig vachta,
I Domkyrkan många lyktor och lius uptändes,
Och brunno alt til all tijdegård ändes,
Den högtijd stod i dagar tree.

Stor ähro och beder mände ther skee.

Denne biskop Nicolaus är den siste af Svenska belgonen.

Nid betydde i fornu-Svenskan *stängt*, *stängt*. Det hette sålunda *nidarar*, *stättar*, och i Östgöthalagen säges det: *nidium innan tridie knä*, (släktskapen i tredje led). En annan bemärkelse af *nid* var *afund* och *nidingsverk*, var således en *skada*, som man af *afund* tillfogat en annan. Äfvenledes betydde det *girighet*, hvaraf *nidsk*, *nisk*, *änd*.

Nida (myth.). Ett ställe i Asgård, en sal eller en samlingsplats för gudarne. Der utanför var lävalen belägen.

Nidafjällem (myth.). Enligt Eddans ord är en god bönig, kallad Sindre, byggd på Nidafjällen. Den är sammansatt af idel rödt guld, och skall tjena till samlingsort för de rättfärdiga människorna, efter döden, eller rättare, efter Ragnarök.

Nidelberg, **Ambrosius**, hette förrat **Nidus**. Han, advokatfiskal och assessor i Åbo hofrätt, död i Åbo år 1689, enligt uppgift, i yttersta fattigdom, emedan han, genom eldsvådorna i nämnde stad d. 23 Sept. 1678 och d. 29 Mars 1681 förlorat all sin egendom både i löst och fast. Han var eljest en grundligt bildad man, hvilken, utom några dissertationer, utgifvit en öfversättning af *Martinus historia om det tartariska kriget uti Konungariket Sina, sampt theras Seder*, och en annan af *Schovtens Sanfärdig Beskrifning om Konungariket Siam, Thess Keyering, Mackt, Religion, Seder, Handel och Wandel, så och andra tänkvärdiga Saaker*.

Nidhögg (myth.). En förfärlig orm eller drake, hvilken ständigt gnager på världsträdet Yggdrasils rot, i afsigt att störta det; således en sinnebild af det i mörkret smygande onda. Nidhögg är den som gifvit lif åt alla andra ohyggliga ormar, de der bo omkring brunnen Hvergelmer och flitigt hjälpa till med gnagandet af det heliga trädets rot.

Niding, ett uttryck, som torde vara det värsta man kan begagna om någon person och såsom sådant ansågs det äfven af Sveriges äldsta invånare. Nidingsverk var det gröfsta hofstycke någon kunde begå. Blef fribores man beskyldd för feghet eller att hafva flytt för någon, så utmanade han äreskändaren på enigeskamp, och den, som föll, "fåg ogill", d. ä. ohämnad af lagen. Kom den utmanade ej till stället, utropade hans motpart tre gånger: "Niding!" och blef han då, hvad de kalla ärelöfs. Med *nid*-visor betecknades vanbetrande qväden.

Nidingsverk kallas stora brott, hvilka genom särskilda omständigheter, hvarunder de utföras, erhålla ett värre skaplynn än de äga i och genom sjelfva

handlingen. Nidingsverk är t. ex. mord på öfvermaga under tolf år, eller på sofvande, simmande, badande personer och i allmänhet sådana, som ej hafva förmåga eller äro i tillfälle att förvara sig. Äfven stöld kan vara nidingsverk, nemligen om någon bestjäl en sjuk menmiska, en sofvande ute å marken, eller plundrar lik, o. s. v. Den juridiska betydelsen af nidingsverk ligger deruti, att straffet för sådana brott är svårare än eljest, när en sådan handling åklagas och straffas. Nidingsstöld ligger i tveböte emot enkel stöld, och kan i vissa fall, nemligen vid stöld under eldsvåda, skeppsbrott eller vid likartade tillfällen, straffas med lifvets förlust, samt, vid andra tillfällen, med böter till fyradubbelt det stolna gods värde. Äfven kroppsstraffet försvåras för den stöld, som har arten af nidingsstöld.

Nidung (mythol.). En väldig konung i Sverige, ytterst grym och tyrannisk. Han tillfångatog Waulund, en utmärkt skicklig smed, förlamade hans ben, och tvang honom sedan att arbeta åt sig. Denne uppfann en ryslig bämnd; han dödade konungens barn, tog ut deras tänder och ögon och infattade dessa i gyllene smycken för konungens räkning.

Niepertz, **Erik**, son till riddaren Cordt Persson N., sjelf riddare, lagman i Östergöthland och hofvidsman på Stegeborgs slott, var konung Christian I:s rådsherre och stupade i slaget vid Öresten, emot riksföreståndaren Sten Sture d. ä.

Nieroeth, **Carl Gustaf**, en af Carl XI:s mest utmärkte krigare, hade redan förtjent sina sporrar i slaget vid Landskrona och flera andra träffningar under Carl XI:s tid. Vid utbrottet af Carl XII:s krig 1700 var han general-majör och öfverste för Smålands kavalleri, samt hade ett befäl vid gången öfver Düna. Såsom general-löjtnant skickades han af Carl, att betäcka konung Stanislaw kröning och hade dervid d. 21 Juli 1705, nära det fält der Polske konungarne plägade väljas, en drabbning med en öfverlägsen Sachsisk korps, hvilken, under Paykulls befäl, skyndat dit att störa kröningshögtidligheten. Paykull blef slagen, med 1,000 mans förlust och sjelf fången; men segraren belönades med ett rådsemete och presidentskapet i Götha hofrätt, blef på samma dag friherre och grefve, general-guvernör öfver Estland och Revel och fick 1710 befälet öfver hären i Finland, hvilket han i 2 år skyddade mot Ryssarnes infall. Till landets och härens olycka afled han i sitt ståndquartermästare Gislom d. 25 Jan. 1712, några och 60 år gammal, med rykte om en lika rättskaffens menmiska som skicklig fältherre. Hans förlust blef så mycket mera kännbar, som han efterträdades af sin fullkomliga motsats: Lybecker. Hans sonsöner gingo i Rysk och Preussisk tjänst, och en grefve **Nieroeth**, som är riddare af Svenska Svärds-orden och Rysk general-majör, är en af hans ättlingar. **Nieroeth**, **Johan von**, son till regements-quartermästaren Nieroeth, hvilken år 1645 i Skåne blef ihjelslagen af öfversten Henrik Horn, adlades såsom ryttmästare vid Smålands kavalleri 1648 och är af en helt annan släkt än den förutnämnde. Hans

bror, som kort derefter upphöjdes i adligt stånd, antog namnet *Gyllenieroeth*.

Nieroeth, Balsar August Carl von, af en Pomersk släkt, född d. 27 Dec. 1767, gick 1790 som kapiten, med kongl. tillåtelse, i Rysk tjenst, blef flygeladjutant hos furst Potemkin, 1791 major och erhöill Ismailskorset, återvände sedan till Sverige, blef major i arméen, öfver-adjutant, öfverste-löjtnant och placemajor i Stockholm, der han ådrog sig mångas ovilja genom sin småaktighet och sitt tjesk. År 1805 vice landshöfding i Westernorrlands län och 1807 ordinarie landshöfding. General-intendent vid norra arméen 1808, och 1817 landshöfding i Östergötland. Följande året naturaliserad såsom Svensk adelsman och friherre, R. af S. O. och Kom. af N. O. Anklagades år 1822 för åtskilliga tjenstefel och dömdes 1826 förlustig sitt embete. Dog d. 14 Okt. 1842.

Niethammar var hofmedikus hos konung Johan III år 1579, men såges med sina kurer ingenting hafva uträttat, hvarken hos konungens gemål eller hertig Magnus. Icke desto mindre berättas han af hertig Carl hafva fått 500 dlr och af drottningen 700 dlr, utom skänker.

Nifhem (mythol.). Mörkrets, köldens, eländets och fasans verld, belägen djupt under jorden. Den var till före den synliga världens skapelse, likasom Muspelhem. Uti en afdelning deraf var Helved beläget (se: *Helvord*, *Hel*), i en annan deremot Nastrand, de evigt fördömdas bostad (se detta ord).

Niger, Petrus Andreæ, blef 1542 kyrkoherde i Björkskog i Westmanland, 1548 hofpredikant hos Gustaf I och 1556 biskop i Westerås, der han hade heröm som en god biskop. Var ständigt närvarande vid konungens dödssäng, men kallades af hoffolket med smädenamnet "Hoff-Teuffel", man vet ej af hvad skäl. Dog d. 5 Okt. 1562. Har efterlemnadt flere skrifter, såsom en *Kronika öfver Westerås Biskopar*; en *Historia om Gustaf I på Svenska rim* och en likpredikan öfver konungen.

Nig-leken är en folklek med dans och sång, som förekommer i de flesta Svenska landsorter och äfven i Finland. Sången beledsagas ofta af något musikaliskt instrument och leken tillgår sålunda, att den som anför den går fram till en annan, bjuder upp med en nigning och sång (om melodien se: Svenska Fornsånger af A. I. Arwidsson, Del. III). Den andra svarar med en nigning och en lika sång, och den inbjudande liksom tackar, med nigning och sång. Derefter dansar den anförande omkring golfvet, åtföljd af den uppbjudna, hvarvid åter sjunges. Sedan hvarvet kring golfvet är slutadt, uppbjudes en annan, på lika sätt, och med samma sång och svar. Den anförande vänder sig derpå om, gör nigningen och får svar, begge under sång, af den först uppbjudne. Den andre uppbjudne slutar sig till raden efter den första, och vandrigen kring golfvet förnyas, jemte sången dervid. Den anförande uppbjuder en tredje, efter samma regel som de två första; vänder sig om, niger för den andra, denne för den tredje, den tredje åter för den andra, den andra för ledaren af leken, allt under sång; hvarefter

vandrigen kring golfvet företages, under afsjundande af melodien dertill. Detta förnyas för en hvar uppbjuden, hvarvid noga iakttages, att nigningshelsningarne och svaren alltid upprepas af dansens ledare, fortsättas till den sista och återvända till honom, från man till man, samt att en vandrigen, med sin sång, försiggår efter hvarje uppbjudning. Då dessa nigningar och svar verkställas fort och raskt, får leken mycket lif och munterhet. När man vill sluta leken, börjar nigningen, liksom till afsked, från den eftersta i raden, och fortsättes till ledaren af leken, samt återsändes från honom, hvarefter den sista afträder. Derpå följer åter en vandrigen kring golfvet, med sin sång. Sålunda aftroppar oafbrutet den yttersta i raden, till den anförande blir ensam.

Nils, Mäster, professor i Upsala, var, jemte sin medbroder Jakob Eriksson, anförare för de Upplandsbönder, som år 1598 skyndade hertig Carl till hjälp emot Finnarnes anfall. (Se: *Korsfägel*.)

Nils Guldsmed var en rik handtverkare i Wisby, känd för de dyrbara och väl arbetade käril och andra klenoder, han förfärdigade, men ännu mera för sin sköna och högmodiga dotter, hvilken tvärt emot landets sed, gick klädd i siden och gylfene smycken. Många unge män på ön hade friat till henne, men blifvit med förakt afvisade, emedan de ej voro nog förnåma. Då drogo sig småningom alla från umgänge med den odrägligt stolta släkten, och folket kallade flickan på spe "kolpustarens dotter." I harmen häröfver för Nils Guldsmed till konung Waldemar i Danmark, hvilken han sökte reta till ett härnadslag mot Gottland, genom förespegling om de stora rikedomar, som skulle finnas hos Wisby borgare och hvarom en visa sjöngs:

Nils Guldsmed drager till Konungen och ljuger,
Den lede förrädare och slemme tjufver:
"De Gottländske hafva så mycket guld,
Det vore dig godt att vinna;
Svinen de äta ur silfvertråg
Och med gullten bustrurna spinna."

Nilsmessan. Se: *Nicolaus*, *St.*

Nilsson, embetsmålare i Stockholm, väckte året 1844 och följande något uppseende, genom en rättegång, hvilken anställdes emot honom för det han öfvergått till katolska religionen, förmodligen på sin bustrus inrådan, som var född Tyska och katolik. Den slöts med hans landsförvisning, då han flyttade till Köpenhamn, der han afled 1847.

Nilsson, Carl, hade studerat utrikes, åtföljde Petrosa (se detta ord) hem till Sverige, och skall hafva varit delaktig i hans stämpling, likasom en Lars Borlangius. Deras brottslighet lär likväl hafva funnits af mindre vigt, hvarföre de undsluppo med lifvet, men dömdes att vara närvarande vid Petrosas afrättning. Sedan insattes de i fängelse, der de kvarhöllos så länge Carl IX lefde. Nilsson satt på Kastelholm, men föll här i en obotlig sinnessvaghet.

Nilsson, Jöns (Ulf sax), till Oseby, af Smålands kanske äldsta ätt, var ståthållare öfver hela Småland 1568; den siste af dess inhemska ätter, som

var styresman öfver hela det gamla Svenska Vir-daland (utom Bleking). Ätten dristade framstå som en känd fiende till Wasahuset. En fru Kerstin till Oseby måste, på konung Johan III:s skriftliga befallning, fria sig med 12 adliga qvinnors ord, att ej genom trolldom hafva varit orsaken till konungens frillodotter Lucretias död 1585. Wieselgren, som anför detta i sin "Ny Smålands Beskrifning", anför åter på ett annat ställe i samma arbete, att det var från L. Gyllenhjelm's död hon skulle fria sig.

Nilsson, Lars, kom i krigstjänst 1700, såsom ryttare vid Westgötha kavalleri, men befordrades snart, så att han 1704 var kornett vid Dükers dragoner, utmärkte sig med mycken tapperhet i stormningen af Reusch-Lemberg, då han var den förste, som, med 12 man, genombröt palisaderingen, anförde kompaniet i slaget vid Punitz, då hans kapiten blifvit skjuten och löjtnanten var sjuk, blef sårad vid Smilai och Krasnakut, samt eröfrade vid ett annat tillfälle, då han högg in på ett Ryskt dragonregemente, ett par pukor, ett standar och en kessack-fana. Blef, som kapiten, fången vid Pul-tava, och förd till Tobolsk, men fick tillåtelse att hemresa 1719, således något före sina kamrater; blef då major vid norra Skånska kavalleriet, tog afsked såsom öfverste-löjtnant 1723 och fick S. O. 1742. Han upphöjdes 1719 i adligt stånd, hvar-vid han antog namnet *Östner*; men som han dog baralös d. 24 Mars 1760, troligen nära 80 år, utgick ätten med honom.

Nilsson, Måns, en rik man i Aspeboda i Dalarne, hvilken, under det Gustaf Wasa som flyktning vistades hos Arendt Persson, nekade att deltaga i dennes förräderi, ändrade sedan tänkesätt, och då konungen ville taga de öfverflödiga kyrkoklockorna till rikets behof, gaf sina grannar, som ville inbenta hans tanke, det rådet, att med käppslag drifva bort konungens sändebud. Han sjelf var likväl försigtig nog, att icke ställa sig i spetsen för dem, utan föreslog dem i stället en annan rik bonde, *Nils* i Söderby. Den sistnämnde blef, efter upprorets dämpande, halshuggen vid Falun, jemte 4 af sina förnämste anhängare, och en näfverkro-
na sattes på hans hufvud. Måns Nilsson hade sedan i Stockholm samma öde; men för de tjänster han fordome gjort konungen, återfingo hans enka och barn de frändömda godsens.

Nilsson, Nils, var år 1436 fogde på Örebro slott, hvilket han manligen försvarade emot Puke, när denne belägrade detsamma.

Nilsson, Nils, borgmästare i Stockholm, var en af dem, som vid 1650 års riksdag isynnerhet ledde de ofrälse stånden och invecklades i Messeniernes olycka. Han fängslades, men fruktan för det stora anhang, han hade bland borgerskapet, förmådde regeringen att släppa honom på fri fot, mot löfte, att han ej skulle rymma. Han anklagades för att hafva fört allehanda otillbörligt tal, att hafva beklagat sig öfver grefve Magnus, att ej hafva velat emottaga det adelskap hvarmed man sökte vinna honom, o. s. v.; han kunde dock ej öfverbevisas om någonting och blef således frkänd.

Nilsson, Samuel, var son af Nils Goldsmid i Stockholm, förvärfvade sig sjelf frälse och adelig sköld, och skref sig till Hessel. Blef 1600 förordnad till öfverste-general för allt fotfolket i Lißland, der han förhöll sig tappert, stod i synnerlig ynnest hos Carl IX och blef skjuten vid Dorpt 1607. Ut i ett bref af d. 9 Juli 1605, lemnar konungen honom följande instruktion: "Widare är vår vilje, at J se til, det J uti stillhet och hemlighet få några Ryssar vid hofvudet, och låta skarpt examina dem, så at man får vist vota hvem som Storfurste är, och hvart den andre hopen är tagen vägen; om de äro om halsen bragte, eller ock ännu i lifvet. Och sedan skole J sända samme Rysse til sin Himmelske Fader, eller dit som han intet kommer igen. Detta måtte J så med behändighet och uti stillhet beställa." Vid underrättelsen om Nilssons död antecknade konungen uti sin almanaka detta bedrande vittnesbörd: "Den 31 Oct. kom min Espännare ifrån Lißland, och visste berätta för sanning om Samuel Nilssons Död, hvars Sjal Gud hugavale! och där hafver jag mist en trogen och dugtig Man, hvilkens Like icke många finnas i Sverige. Nu Patientia. Alles von Gott."

Nilsson, Sven, professor i naturhistorien vid Lunds universitet, kyrkoherde i Nöbbelöf och Skifarp, Led. af W. A., R. af Wasa-, Nordstjerne- och Danska Dannebrog's-orden, är yngsta barnet bland sex syskon af hemmansbrukaren Nils Nilsson i Alfvarstorp af Asmundstorps församling i Lunds stift, och född derstädes d. 8 Maj 1737, blef magister 1811 och 1819 intendent öfver Lunds akademis zoologiska museum, gjorde på allmän bekostnad resor i Norrige och Bohuslän till undersökning af fiskerierne derstädes, öfvertog 1828 värden om vetenskaps-akademiens zoologiska museum, och fick 1832 zoologiska professionen i Lund, samt blef 1838 pastor i Nöbbelöf. Utgaf 1817 i Köpenhamn en Svensk *Ornithologi*, sedan en *Skandinavisk Fauna*, hvaraf det band, som innehåller foglarna, af vetenskaps-akademien år 1836 belönades med dess stora guldmedalj; *Skandinaviens Ur-invädnare* och dessutom en mängd uppsatser, införda i vetenskaps-akademiens handlingar och i fysiografiska sällskapets skrifter. Höll om sommaren 1847 i Stockholm några offentliga föreläsningar i geologien.

Njord (mythol.). En skön yngling vf Vanernas slägte. Han blef af dem skickad till Asarne såsom gisslän, då de begge slägterna, hvilka under flera århundraden fört krig med hvarandra, äntligen slöto fred. Han hölls i stor ära bland Asarne, och dyrkades af menniskorna såsom vindens och vädrens gud. Han rådde öfver elden och stillade hafvet; honom åkallade man under sjöresor och vid fiske. Han var, enligt Asaläran, så rik och mächtig, att han kunde gifva gods och egodelar åt dem, som derom anropade honom. Hans maka var Skade, jätten Tjasses sköna dotter, hvilken skänkte honom sonen Frej och dottern Freja, båda voro Asarnes stolthet och glädje, och de dyrkades af menniskorna, den förre såsom solens och årsväxtens gud, den senare som skönhetsens

och kärlekens gudinna. Niord och Skade lefde dock icke lyckligt tillsamman; ty de hade ömsesidiga vanor, dem de icke ville bortlägga. Skade ville bo der hennes fader bott, nemligen på fjällen i Thrynbem; Niord deremot ville bo i Noatun, nära sjön. De kommo då öfverens, att bo nio nätter i Thrynbem och tre nätter i Noatun. Slutligen åtskiljdes de helt och hållet. Skade bodde på Thrynbems fjäll, gick på skidor och jagade skogens djur, med båge och pil; Niord deremot i Noatun, der han i sin båt for ut på sjön och roade sig med fiske. Ett gemensamt slott hade de dock i Walhall, hvarast de tidtals bodde med hvarann.

Niord, Odens sonson och efterträdare samt fader åt Yngve Frej och Freja, en lika mycket mytologisk som historisk person, uppgifves för öfrigt som en fredlig regent, hvilken på sin dödsång läst med spjutsudd helga sig åt Oden.

Niords eller Nordlans hög, i Norsonda socken af Upland, är, enligt Sjöborg, den äldsta Svenska ättehö, och står, med sina 1800 år på bjessan, ganska reslig och vördnadsbjudande, ännu utmärkt af en ättbäll. Högens lodräta höjd är 30 alnar, diametern vid foten öfver 9 alnar, en rund plan ofvanpå har emot 20 alnar i diameter; ättbällen är plattformig, öfver 3 alnar hög, bredden nära 3 och tjockleken $\frac{1}{2}$ alm. I denna hög tros Odens efterträdare Niord hvila och då denne var en lycklig, välgörande och efter sin död dyrkad regent, är ganska troligt, att först tacksamheten och sedan en grundad tradition både länge och väl bibehållit så väl hans minne, som hans minnesvård. Omkring Niords hög märkas ännu närmare 50 mindre grafhögar, uti hvilka man funnit urnor och gammal spik. Man uppgifver att denna hög någon tid blifvit använd till tingsförsamlingar.

Niotalet var beligt hos de gamle Götherne och hvar nionde månad började man, enligt Dalin, offra åt gudarne.

Nisbeth, Wilhelm, introducerad såsom kapiten på riddarhuset år 1675, emedan han bevisade sig vara af en gammal Skottsk ätt, hvilken florerat sedan slutet af 1200-talet.

Nissafors, järnbruk i Källeryds socken af Jönköpings län (upptages af Wieselgren, Tuneld och i den 1845 utgifna Hammarskatts-längden såsom beläget i Öryds socken af samma län), utgör med Källeryds säteri ett betydligt gods och fideikommiss för friherrliga släkten Löfvensköld, stiftadt 1785 af öfver-kommissarien Samuel Löfvensköld. Bruket anlades 1725 af brukspatron Camitz, på säteriet Bjersveds ägor i Öryds socken, på Nissas västra sida, men flyttades år 1806 af nuvarande ägaren, excellensen m. m., frih. Salomon Löfvensköld, till den östra och kom således inom Källeryds socken. Bruket har 4 härdar och 3 stångjärnshamar med 1,586 skeppd 13 lispd årlig smidesrätt, taxerad till 14 skeppd 19 lispd 7 skålpd hammarskatt, samt 4 manufakturhamrar. Frälseamidet utgör 90 skeppd; tackjärnsfånget är eget. Tillverkningen afsattes på Halmstad och Götneborg. Smidesstämpeln visar ett sammanbundet NF: inom

en krets. Till brukets drifvande äro 17 $\frac{7}{8}$ hemman underlagde, med en ägorymd af 30,000 tunn. Braket har egen masugn i Bonstorps socken.

Nissa-slaget är den äldsta kända krigshändelse, som förefallit vid Halmstad, och det af Sturleson omtalade *Nissaar orosto*. Detta slag stod år 1062, emellan Norska och Danska flottorna, hvilka Larsmessodagen sammanträffade i en häftig sjödrabbning. Den Norska, anförd af Hakon Ivarson Jarl, och bestående af 150 segel, tog sin ställning vid Nissa-strömmens utlopp i hafvet, och den Danska, bestående af 300 segel, anfördes af Hallandska Jarlen Fin Arnason. Slaget var blodigt, fortsattes in på natten, och segern förklarade sig omsider genom Hakon Jarls tapperhet på de Norskes sida. Danske konungen Sven Ulfsson var förklädd, och under antaget namn af Vanradder, sjelf närvarande i slagtingen.

Nissa-å har sin första upprinnelse ur Nissa källa i Nissa kärr på Hackelsbo ägor i Månsarps socken, i Småland, $\frac{1}{2}$ mil V. från Taberg. Från denna källa leda sig tvenne sankar "råker" (trakter, prov. danken), en i norr och en i söder. Ur den senare uppkommer Nissa-å, hvilken genast bildar en större bäck, som fördelar sig i två grenar, af hvilka den vestra, utgör Nissan. Den flyter först nordligt, men tar snart en sydvästlig riktning genom nordvestra och vestra Småland samt sydliga Halland och faller ut i norra ändan af Laholmsbugten. Den flyter strid genom en trång, sandig och, till det mesta, ofruktbar flodbädd, hvilken, på något afstånd från hafvet, yrdgar sig, hvar efter floden antager ett sakta lopp, här och der afbrutet af smärre vattenfall, samt omgifves af löfrika stränder och bördiga slättfält. Vid Nissans utlopp fångas den i hela riket bekanta Halmstads-laxen. Förslag att göra Nissafloren segelbar hafva blifvit gjorda 1664, 1680, 1719, 1740 och senast 1838; men alltid utan framgång. (Bexell uppgifver i Hallands Beskrifning, Del. I sid. 332, åns upprinnelse ur en annan Nissa källa i Bonstorps socken, i Småland, hvilket i så måtto kan vara sannigt, att äfven från denna källa utlöper en bäck, hvilken förenar sig med den verkliga Nissa-å. Tunelds uppgift om ursprunget är riktig sid. 841, men ogrundad sid. 464. I fjerde delen af nämnde författares geografi sid. 185 finner man den besynnerliga uppgiften att Nissan uppkommer i Höttna socken i Westergöthland, men på följande sidan, att den upprinner i Gulleruds socken, nära Smålands gräns.)

Nisse var en konstig man, en folklek med sång och dans, som, med mångfaldiga förändringar, lekes i flera Svenska och Finska landsorter. Ringen dansar omkring, så länge de två första raderna sjungas. Vid den tredje stannar ringen, och en hvar eftergör orden i sången, eller ock befinner sig en person inom ringen, handlar efter sångens ord och de öfriga lekaude efterfölja honom. Orden (hvar till melodien återfinnes i Del. III af de utaf A. I. Arwidsson utgifne Svenska Fornsånger) lyda: Nisse var en så konstiger man, Femton konster kunde han: Han kunde niga och bocka,

Han kunde rosoraa plocka; Han kunde spela på näsa, Han kunde breffvena läsa; Han kunde hoppa och dansa, Han kunde svissa och svansa; Han kunde kyssa och klappa, Han kunde bararne nappa; Han kunde på rocken spinna, Han kunde nysta och tvinna; Han kunde handskarne sömma, Han kunde glaseña tömma; Han kunde garnena nysta, Han kunde barnena vyssa; Han kunde hoppa på ett ben, Han kunde skjula fogel på gren!" På vissa orter utföres leken sålunda, att för hvarje ny komst Nisse uppgifves kunna, begynnes sången från början.

Nissen, Henriette, näst Jenny Lind för närvarande Sveriges mest utmärkte sångerska, och, såsom hon, åtnjutande en Europeisk ryktbarhet, är född i Götneborg af Judiska föräldrar 1821. Redan som barn röjdes hennes musikaliska fallenhet, och vid 13 år sjöng hon inför ett sällskap, bestående af släktlingar och vänner, Annas parti i *Don Juan*. Ej blott hennes röst, utan äfven hennes föredrag, en följd af barnets egen uppfattning, väckte de närvarandes förvåning, och man fann skäl att icke försumma utbildningen af så ovanliga naturgåfvor, hvarföre hon erhöi till lärare musikdirektören Günther, fader till den utmärkte tenoristen vid kongl. theatern. Hon inskränkte sig likväl ännu till enskilda sällskapakretsar, och någon gång att offentligt uppträda för ett välgörande ändamål, eller för att biträda resande artister, hvilka i hennes födelsebygd gäfvor konserter; men kännare försäkrade, att hennes anlag förtjänade en mera artistisk behandling och kunde göras äfven ekonomiskt inbringande. Den unga sångerskan hade ännu aldrig tänkt på annat ändamål med deras odling, än eget nöje och glädjen att kunna dermed bereda andras, samt till lön skörda deras bifall. Hon borde likväl tro hvad behörige domare sade henne, det hon var ämnad att lysa i en större sfer, än den inskränkte sällskaps- eller på sin höjd amatörskretsen, och hon beslöt således, i Juli månad år 1840, att begifva sig till Paris. Föräldrar och anförvandter gäfvor ändtligen, icke utan tvekan, sitt samtycke härtill. Sedan hon i ungefär två år i Paris njutit den ryktbare Garcias undervisning, erbjöds henne anställning vid Italienska operan understädes, och hon uppträdde med den mest bestämda framgång i Adalgisas rol i *Norma*. År 1843 gjorde hon ett kort besök i fäderneslandet och kom äfven till Stockholm, der hon gaf flera konserter, deribland den sista middags tiden på kongl. theatern, något som häadt blott en enda gång förut, med Taglioni, och af samma orsak, nemligen att hon följande morgon skulle afresa, och de många, som ännu ej fått höra henne, önskade sig ett tillfälle dertill. Hon har sedan tillhört dessa Europeiska konst-ryktbarheter, dem hvarje stor lyrisk scen söker att, åtminstone för någon tid, tillägna sig. Hon har således uppträdt än i Petersburg, än i Tysklands och Italiens förnämsta städer, 1847 i Florenz och 1848 i London, och torde ännu hafva en lång och lysande konstnärshana sig förelagd, emedan hon öfverallt haft vinstbringande platser och skördat det mest otvetydiga bifall. Hennes röst är, säger

Viard i Franska tidningen *l'Opera* för d. 1 Dec. 1842, "en utmärkt vacker sopran."

Nissenius, Öllegård, dotter till Henrik Nissenius, prost öfver Willands härad och kyrkoherde i Ljunghby, skall, då Carl XI under Danska kriget vistades i trakten, funnit nåd inför konungens ögon och stått i ett förtroligt förhållande till honom. Det var för hennes skull som hennes broder, Peter N., jemte systrarna, adlades år 1679, under namnet von der Wettering. Efter konungens bortresa blef jungfru Öllegård gift med borgmästaren i Malmö Aschenborn. Såsom enka efter honom skall hon låtit förföra sig af majoren Casper von Böhnen, som lofvat henne äktenskap, hvilket löfte dock aldrig gick i fullbordan. Enligt Stjernman har hon dött 1712, men enligt Barfod skall hon hafva lefvat långt efter v. Bönnen, hvilken adled 1719. Hon skall då hafva varit i flera år blind och hennes enda nöje under detta tillstånd, varit att handtera sina dukater, dem hon hade inlagda i en s. k. katt eller luden skinnpung. En flicka, som hon haft hos sig, säges dock hafva spelt henne det puts, att sprätta upp pungen och småningom minska dukaternas antal. Då gumman tyckte sig märka denna minskning, förstod flickan aflägsna hennes misstankar, genom den anmärkning, att det endast var känslökraften i den gamlas fingrar som blifvit försvagad.

Nisser, Kristoffer Daniel, kryddkrämhandlare och lotteri-kollektor i Stockholm, son till regements-fältskären vid Nerikes regemente Daniel N., född 1753, blef bekant genom sin olyckliga död. Han mördades nemligen pingstdagen den 17 Maj 1818 under gudstjensten, och detta mord hade den egenheten, att man aldrig, oakadt många gissningar, förmådde upptäcka banemannen.

Nisshytte masugn, i Sätters socken af Stora Kopparbergs län, 1 mil S. från staden Säter, är af ålder privilegierad och har haft flere delägare af bergsmän i Hedemora; år 1638 blef myntmästaren Markus Kock ensam ägare af masugnen och ombyggde den på det den tiden så kallade Fransyska sättet. En del af tillverkningen utsmides vid Rissbytte hammare och vid Tollfors bruk i Gestrikland.

Nisewandt, J. E., har 1777 i Stockholm utgifvit en *Underrättelse om ett fördelaktigt byggnings-sätt* och 1798 *Om sättet att tillreda Svenska viner*.

Nissöga (Cobites Tænia), en mjukfenig benfisk om $3\frac{1}{2}$ —4 tum längd, med sammantryckt hufvud och sluttande panna, den öfre käken längre; kroppen sammantryckt; stjerten rundad. Förekommer här och der i bäckar, t. ex. i Lida-å i Westergötland och Keplinge-å i Skåne.

Nithardus, en systerson till biskop Gautbert och hans följeslagare på dess resa till Sverige omkring år 836.

Nittorp, annex till Dalstorp, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Ulricehamn. Här märkes tvenne mindre herrgårdar: *Skogsere* och *Huckere*. Socknen innefattar $15\frac{1}{2}$ mtl. och har 836 invånare. Dess areal utgör 18,630 tunn., hvaraf 372 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Nidung, är namnet på ett fornrike, hvilket skall hafva utgjort en del af det nuvarande Småland, och förenades, jemte Wärend och Finveden, sedermera med Tio härads lagsaga. Det utgjorde tidigt ett Östra och Westra härad i den Wärendska lagsagan; men detta rike har lemnat få spår af sin forntida, högst sannolika sjelfständighet. En Isländsk saga, ehuru utan historiskt värde, anses beröra detta fornrike. Det är Krembres, skrifven, enligt G. Bondes anmärkning, med afsigt att gälla som en inhemsk skrift, rörande Kimbrernes för Romarne så väl kända värf. Som Nidung hvarken har någon serskildhet, som vittnar om dess ursprungligen sjelfständiga rättsförfattning, eller folksägnen om egna konungar och dylikt, så synes tydligen, att detta lilla rike blef förenadt med sina grannriken, innan dess egna lag bann skrifvas, så att egenomligheten kunde bevaras.

Njalne-fatte är namnet på ett klädesplagg, som begagnas af de Lappska kvinnorna, då de äro ute på resor, eller eljest under elakt väder. Detta plagg är en vid fällkrage, som öfvertäcker, lik en shawl, axlar, bröst och rygg. Den är hopsydd rundt omkring och har en rund öppning midtpå, hvarigenom hufvudet trädes in, är vidare fästad i ett slags yttremössa, hvilken sättes på hufvudet. Denna krage betäcker så väl de nämnde kroppsdelarne, att endast ansigtet synes, samt afvärjer regn och snö.

Njuponbuske, nyponbuske, hundtörne, hibentorn, törne (Rosa canina), en buske, hvaraf 2:ne arter förekomma vid gärdsgårdar och vägar på högt liggande grund, isynnerhet i slätt- och kustbygderna, från Skåne till Bobuslän, Westergöthland, Nerike och sedan utmed Östersjön, ända till södra delen af Ångermanland, ymnigt: Frakten eller fröhuset användes, sedan den blifvit torkad och befriad fröen samt den häriga och stickande beklädnaden på insidan, till matredning under namn af nypon, njupon, hypon, vipon, klingon, juglon och göpon.

Njuponflugan, nyponflugan (Tephritis alternata), en insekt af tvåvingarnes orduing; 2 linjer lång; ockragul, med hvitglänsande munsköld och gulröda ögon, smtt två svarta fläckar på bakryggen; vingarne hvitaktigt klara, tecknade med ådror och tvärband. Förekommer från Juni till Augusti månad, vanligen på törnbuskar, läggande sina ägg i fruktämnet, hvarefter den utkläckta larven, som är $1\frac{1}{2}$ till $2\frac{1}{2}$ linje lång, till färgen ockragul och får namn af *nyponmask*, lefver i nyponet till hösten, då han äter sig ut för att förpuppas i jorden och nästa sommar framkomma som nyponflyga.

Njurar (bergm.-term) kallas de runda klampar eller körtlar af mineralier eller vissa bergarter, som infalla här och der styckevis uti berg- eller malmgångar.

Njurunda, en socken, belägen i Medelpads fögderi af Westernorrlands län, $1\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Sundsvall, vid hafvet. Här märkes jernbruket *Gallström* (se detta ord). *Nolby-Knylen*, ett högt berg, som är god landkänning; *Bråmön*, en ansenlig ö i hafvet, med en hamn och ett kapell. Sockenens bör till 3 kl. reg. pastorater. Den består af $46\frac{1}{2}$

öförm. mtl. och har 2,224 invånare. Adr. Sundsvall.

Njutånger, med Nianfors kapell, annex till Enånger, beläget i norra Helsinglands fögderi af Gefleborgs län, socknen $1\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Hudiksvall och vid hafvet, kapellet $2\frac{1}{2}$ mil S.V. från nämnde stad. Här märkes jernbruket *Iggesund* (se detta ord). Sockenens består af något öfver 25 mtl. och har 1,112 invånare. Dess areal utgör 25,874 tunn. Adr. Hudiksvall.

Nobel, Immanuel, född i Upsala 1757 och underläkare vid Uplands regemente, följde med det till Finland 1787 och deltog i alla de träffningar som regementet bivistade. I första slaget vid Svensksund d. 24 Aug. 1789 var han nära att falla i Rysk fångenskap, emedan Turuma Ragwald, hvarpå han befann sig, togs af fienden; men N. räddade sig på en båt, hvarmed han måste ro 8 mil, tills han kom i säkerhet.

Nobynäs, säteri. Se: *Linderås* och *Lemmarug*, socknar.

Nog har den, som nöjd är, ett ordspråk, hvarmed man antyder, att den som låter sig nöja med litet, snart blir nöjd.

Nogtew, Andrej Iwanowitsch, furste, var anförare för den Ryska här, som år 1555 tvang Jakob Bagge att upphäfva belägringen för Schlüsselburg.

Nohlanwähr, Johan, son till kyrkoherden Andreas Petri Noræus, kallade sig Nordauvåder, men då han år 1662 upphöjdes i adligt stånd, utbytte han detta namn mot det, i hans tanke, förmodligen mera väljudande: *Nohlanwahr*. Han hade likväl det missödet, att detta namn icke ens fick öfvergå till efterverlden, emedan han ej hade några barn, utan i sitt adelsbref upptog tvenne stufvödottrar. Han var då sekreterare i bergskollegium, och dog 1707, såsom lagman i Östergöthland.

Nohrborg, Anders, född d. 9 Mars 1725 i Norberg, der fadern då var komminister, innan han blef kyrkoherde i Bro uti Westmanland. Vid 20 års ålder afgick han till Upsala, der han 1752 blef magister. År 1754, således först vid 29 års ålder, prestvigdes han i Westerås. I 11 år predikade han som adjunkt i Finska kyrkan i Stockholm, innan han blef så bemärkt, att han kallades till ext. hofpredikant; men en svag helsa lade honom två år därefter på sjuksängen och han dog d. 30 Nov. 1767. N. var en af Svenska kyrkans ypperste predikanter, hvars värde först efter hans död blifvit rätt uppskattadt, men då likväl så mycket bestämdare, ty en samling af hans predikningar, hvilken under namn af: *Den fullna människans salighetsordning*, utgafs af hans broder, kyrkoherden i Irestad, doktor Daniel Nohrborg, sjelf en utmärkt theologisk författare, har erhållit tio upplagor, hvaraf den sista utkom 1844, ett bevis, att äfven tidens förändrade smak icke förringat dess anseende.

Nolanabber (Hieraceum umbellatum), en mångårig växt, som förekommer på torra och skogiga ställen öfverallt i riket. Den ätes af alla husdjur

och kan användas såsom gult färgstoff vid husbetsfärgning.

Nolcken, Erik Matthias von, född d. 24 Mars 1694 i Riga, der fadern var öfverste och landt-råd, studerade i Upsala och anställdes 1716 hos baron Görtz i Holland. Carl XII antog honom som ext. kanslist vid utrikes expeditionen. Han steg sedan i befordringar, så att han 1726 var kommissions-sekreterare vid Berlinska hofvet, år 1730 blef han regeringsråd i Pomern, der han medverkade till åtskilliga författningars och inrättningars vidtagande, samt utnämndes 1738 till envojé vid Ryska hofvet, hvilken kinkiga befattning han med mycken utmärkelse förestod, så att han utnämndes till andre kommissarien vid den fred, hvilken slöt det olyckliga kriget mellan Sverige och Ryssland. Blef derefter stats-sekreterare vid utrikes expeditionen, hof-kansler, Kom. af N. O., friherre och 1750 president i Götha hofrätt. Dog d. 18 Okt. 1755. Han är känd icke blott för sin diplomatiska skicklighet, utan äfven för sin sällsamma tankspriddhet, hvarpå han gaf åtskilliga prof, såsom då han inför kronprinsen, i stället för det ärende han hade att föredraga, uppläste köpebrevet på sitt hus; eller då han, frågande efter grefve Tessin, som var i rummet närvarande, på dennes svar, att grefven redan gått ut, begaf sig bort, men återkom med vaktmästarens försäkran, att han måste vara der inne, ännu en gång förnyade denna vandring och först af de närvarandes skratt räddes ur sin dvala. Af hans söner kommo tre till böga värdigheter. En blef förste stallmästare hos hertig Carl, R. af S. O. och Kom. af N. O.; den andre envojé i London och Kom. af N. O., samt den tredje sändebud i Petersburg och Wien, och prydd med enahanda ordens-dekorationer. Den äldste sonens tvenne söner blefvo, Arvid, landshöfding i Wermland, der han dog 1807, endast 36 år gammal, och Erik Reinhold, i Christianstads län, hvarifrån han tog afsked 1811 och dog d. 13 Maj 1834 i en ålder af nära 61 år.

Nolhaga, säteri i Alingsås socken af Westergöthland, har den täckaste belägenhet mellan sjön Mjörn och staden Alingsås. Säteriet tillhörde, på 1750-talet, friherrarne Alströmer. Här fanns då ett schäferi, der den Angoriska kamelhårs-, bock- och getafveln sköttes med mycken framgång. Flera tusende träd äro här planterade till häckar och alléer. På ägorna är ett af de äldsta och bästa pip- och tegelbruk.

Nom eller **Nontid**, betydde i gamla Svenskan *klockan nio*, eller tredje timman före middagen.

Noma, Småländsk dialekt, betyder sjunga sakta någon melodi, utan att säga orden.

Nontuna eller **Njordtuna**, en bondgård, belägen midt emot Ultuna kungsgård straxt utom Upsala stad, skall vara detsamma som *Noatuna*, höfdingen Niords boställe, hvilket omtalas af gamla häfdalecknare. Det skall äfven hafva varit Agnar Jorls hemvist.

Noer, ett ypperligt gods i Knifsta socken af Up-

land, 2 mil från Upsala. Sätessgården består af 3 hemman, samt 7 rå- och röstorp. År 1788 bar i Sverige aloen först blommor, och den stora Amerikanska aloen (*Agave Americana*) började blomstra här i Sept. nämnde år, och fortfor dermed hela den påföljande starka vintern. Häröfver skrefvo arkiatern Ol. Rudbeck och fru Brenner Svensk vers, samt Tobias Schubert och Magnus Rönnow Latinsk vers. Godset har tillbört friherrliga släkten Hermelin, och ägdes äfven en lång tid af grefliga släkten Gyldenstolpe.

Noor eller **Norvik**, säteri om 3 mtl., i Bro socken och skeppslag af Stockholms län, försedt med anseelig åbyggnad. Har tillbört släkterna Bjelke, Oxenstjerna, Horn, Danckwardt och Stjernheim. Här finnes äfven ett tegelbruk, samt mjöl- och sågvarn.

Nors, ett kontrakt af Carlstads stift i Wermlands län. Omkring 1634 delades Mellansysslets kontrakt i tvenne prosterier; Fryksdals och Näshärads. Till detta senare lades då Kilns, Carlstads, Hammaröns, Kila, By och Millesviks pastorater. Då Carlstad 1647 blef superintendents-säte, skildes prebende-pastoratet Kila, Carlstad, Grafva och Hammarön från detta kontrakt och gjordes till ett serskildt prosteri. Biskop Schröderheim söntrade 1788 härifrån Kila pastorat och bitlade i stället Nors. Kontraktet fick då namn af Nors kontrakt och utgöres nu af trenne konsist. pastorat, nemligen: Nor med Grums, Ed, Segerstad och Borgviks kapell; By med Bro och Ny, samt Millesvik med Botilsäter, Eskilsäter med Ölserud. Kontraktets folkmängd utgör 17,373 personer.

Nors, en socken, med Grums, Ed, Segerstad och Borgviks kapell, belägen i Grums härad af Wermlands län, Nors kontrakt af Carlstads stift, 1½ mil V. från Carlstad, vid Wenern. Här märkes säteriet *Höglunda* eller *Hollene* (se detta ord). En tomt å Snarbergs ägor har under katolska tiden blifvit gifven af en qvinna till presten såsom försönings-offer för ett dråp, och har alltsedan behållit namnet *Själ sino*. Vid *Warpnas* hölls fordom marknad. En lund af löfrika björkar, vid Nors-elfvens västra bredd, vittnar, tillika med folkets allmänna berättelser, att här varit något heligt rum och offerställe; att der funnits en allmän begravningsplats bevisas af flera ättehögar. Pastoratet bildar hela Grums härad, det hör till 1 kl. konsist., och har 8,948 invånare, hvaraf Nor socken 2,700. Denna socken består af 27 mtl. med en areal af 22,125 tunn., af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Nora, en bergstad i Nerikes län, 21½ mil N.V. från Stockholm, 3½ mil från Örebro, ligger på slutningen af Norasjöns västra strand, nära utloppet af Hagbyån; omgifven af bördiga fält, som omvexla med löfrika skogshöjder, å hvilka, helt nära staden, äro belägna de vackra egendomarne Christinelund och Hagby, samt bergmästare-bostället Knutsberg. Jemte ett bebagligt och trefligt läge, har Nora fördelen af en regelbunden anläggning. Orten kallades vid reformations-tiden *Noraskog*. Sjelfva staden anlades 1643, samtidigt

med Lindesberg; en köping lär likväl varit här redan år 1422, emedan biskopen i Westerås, Olaus Helgonis, d. 23 Jan. sistnämde år utgaf en stadga för Nora bergstads inbyggare om deras årliga afgift till biskötselns, ostridigt är likväl, att här af ålder varit en handelsplats. År 1579 stadfästade bertig Carl Wernlands bergslags uråldriga frihet, att drifva handel och vandel vid Nora kyrka. År 1644 erhöill landshöfdingen i orten drottning Christinas befallning att residera vid Nora, och Christen Carlsson Bonde blef året derpå förordnad till landshöfding öfver Nora stads landshöfdingedöme. Sitt ursprung leder staden från den omgifvande bergslags-ortens behof och bekvämlighet, och grundar sitt bestånd på handel med bergsallmogen; ju lifligare denna handel varit, ju mera har stadens välstånd tillväxt och tvertom. Stadens invånare idkade fordorm, liksom Lindesbergs, en betydlig förlagshandel med bergslagerne invånare, och det der tillverkade tackjernet gick för det mesta genom borgarens hand, som deremot försåg bergsmannen med spannmål, viktualier och andra förnödenheter, på hvilken den förra hade en dubbel vinst såsom köpare och säljare, men genom en lyckligare konjunktur för jernhandteringen behöfva bergsmännen icke mera taga förlag af de handlande, utan kunna sälja sitt tackjern direkte till bruksägarne och af landtmannen uppköpa spannmål och andra födoämnen. Då handeln således minskats, har välmågan i Nora stad småningom aftagit, icke blott hos dem som sysselsätta sig med handel, utan äfven hos handverkare, hvilka i detta hänseende dela det handlande borgerskapets öde. Af stadens 12 handlande hafva dock några en betydlig och indräktig handel med bergslagerne. Årliga omsättningen af tackjern anses uppgå till 30 å 35,000 skeppd och af jernmalm nära 100,000 skeppd, som afyttras i Lekebergs och Carlskoga bergslager, äfvensom i Lerbäcks och Hammars socknar; för öfrigt synes inom handtverkerierne och andra borgerliga yrken närings- och medellöshet vara i tilltagande. 40 handtverksmästare och näringsidkare mäga icke hålla och sysselsätta mer än 30 gesäller och lärlingar. Stadens ågorymd är icke betydlig. Den utgör 746 tunn., hvaraf 495 odlad jord, som, med ortens sedvanliga vaxelbruk, anses i medeltal afkasta 485 tr spannmål jemte 500 tr potates, samt underhålla 36 hästar och 117 boskaps kreatur. Af landtmannavaror har staden ymnig tillförsel, på de vanliga torgdagarne, de enda marknader här hållas. Vid norra sidan af det rymliga torget i midten af staden, ligger kyrkan, en gammal stenbyggnad, som af landt-församlingen gemensamt med staden begagnas och underhålles. Detta pastorat är regalt af 2 kl. Hus och tomter, till ett antal af 121, uppskattas till 125,475 R:dr. Stadens jord, upptagen till 3 mtl., är serskildt värderad till 70,673 R:dr. En verklig prydnad för staden utgör det vackra rymliga skolhus som nyligen blifvit uppfördt, förmodelst enskildtes donationer och bidrag. Utom böningsrum innehåller det en stadsskola eller pedagogi, vanligen begagnad af omkring 20 lärjungar;

en folkskola med vaxelundervisning, inrättad för 100 lärjungar; en småbarnsskola, samt en arbetskola för qvinnolöjd. En söndagsskola, stiftad 1842, besökes af mer än 100 lärjungar, ett, i förhållande till stadens folkmängd, 756 personer, ganska betydligt antal. I Nora stad är tingsställe för bergsingen med Nora bergslag och Dylta svafvelbruk. Dessutom finnes här kämnarsrätt, postkontor och apothek, samt sparbank, grundad 1836 och hade vid 1843 års slut en insatssumma af 10,810 R:dr, hvaraf nära hälften tillhörande de arbetande och tjenande klasserna. Utskylderna till kronan och staden utgöra 6,382 R:dr, hvaraf i bevilning för borgerliga näringar 440 R:dr. Den behållna inkomsten af dessa näringar är således uppgifven till 8,800 som gör omkring 29 R:dr, på hvar och en af de der-vid skattskrifna 303 personer. Staden styres af en borgmästare och hör till femte klassens städer, samt har N:o 52. Vapnet är ett skogbevuxt berg.

Nora, en socken eller landsförsamling, är ansex till Nora stadsförsamling, hör till Nora bergslag och omgifver staden på alla sidor. I denna socken märkas: *Jerla*, stångjernsbruk, *Hagaby* bruk och *Fibbhytte* plåthammare, *Hammarby* stångjernsbruk, *Dalkarlsbergs* och *Klacka* odal-grufvefält, (hvarom se dessa ord), *Knutsberg* bergmästare-boställe, *Risbacka* rödfärgsverk; *Bröstorps* hammare, hör under Hammarby bruk, består af 1 stångjernshammare och en härd; *Bergsang* $\frac{1}{4}$; *Christine-lund* $\frac{1}{2}$; *Stora Elfsjö* $1\frac{1}{2}$ mtl.; *Bomanshyttan* $\frac{1}{4}$ mtl.; *Fingerboda*, häradskrifvare-boställe, $\frac{1}{2}$ mtl.; *Östra Sund* 1 mtl., kyrkoherde-boställe. Under namn af *Pehrshytte grufvor* hafva trenne jernmalmsfält på gamla Pehrshytte mark, nära dess by och hytta ifrån äldre tider varit kända. På Ringshyttehemmanets utmark finnes en lång bergshöjd, som småningom höjer sig söder från *Fogdhytte* grufvor och på $\frac{1}{2}$ mils längd, hyser inom sig åtskilliga malmsfält; *Åsöbergs*, *Nybergs*, *Mogrufo* och *Skärhytte* malmsfält. Dessutom märkes följande hyttor och masugnar: *Gamla Pehrshyttan*, *Skrikarhyttan*, *Elfhyttan*, *Gamla Wickershyttan*, *Norshyttan*, *Blexberghyttan*, *Westgöthahyttan*, *Grexåforshyttan*, *Ringshyttan*, *Åshyttan*, *Ferhyttan*, *Timanshyttan*, *Oskevikshyttan*, *Uskebohyttan*, *Bernshyttan* och *Suöberghyttan*. Nora, Jernboås och Hjulsjö socknar utgjorde förut ett pastorat tillsammans; men åtskilljdes år 1795. Socken består af 181 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 5,632 invånare. Dess areal utgör 101,041 tunn., hvaraf 15,500 äro sjöar och kärr.

Nora, helsobrunn, ligger i vester om staden af samma namn, å en vret af omkring 12 $\frac{1}{2}$ tunnoländ. Helsovattnet innehåller, efter en äldre analys, kalksyrad kalk och kolsyrad jernoxidul, samt ett extraktiv-ämne; men buravida detta är källsyra eller källsatsyra, är icke undersökt. Det har isynnerhet visat sig tjenligt för chlorotiska och nervösa personer, samt upptogs 1764 af rådmannen Magnus Norgren. Äfven finnes vid Nora, $\frac{3}{4}$ mil S. om Dalkarlsbergs grufvor, några källor, som kallas "varma baden"; men som numera icke be-

gagnas. Likväl hemtas derifrån gylltja till bruk vid baden i Nora badhus.

Nora, bergslag och härad, beläget i Nerikes län och innefattande Nora stad och landsförsamling, samt Jernboås och Hjulsjö socknar. Konung Albrekt stadfastade endast de privilegier konung Magnus utgifvit, dock tillades uti stadgan af år 1368, att de i Nora bergslag skulle vara fria från all skjuts. Inom Nora bergslag, som för sina rika och välartade malmtillgångar, intager främsta rummet bland öfrige bergslager i Nerike, har medelbeloppet af årliga malmuppfordringen, åren 1847—1841, å *Dalkarabergs, Stribergs, Klacka*, m. fl. grufvefält uppgått till 144,269 skepp:d, eller mer än i de öfriga bergslagerna tillsammansstagne. Utom nämnde tre grufvefält märkas: *Blanka, Glifsa, Grönvalls, Hagby, Kopparbacks, Lång, Pehrshytte, Prestabergs, Rodberg's Stora, Rösberg's Björk, Rösberg's Ox, Slotterbergs, Stribergs, Åbobergs* samt *Ångagrufvan*. Masugnar äro: *Born, Carlsdal, Gamla Elfhytten, Ferhyttan, Lindesby, Läckhyttan, Pehrshyttan, Skrikarhyttan, Snoberghyttan*, m. fl. Bergslagen innefattar 240 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 9,636 invånare. I förening med Linde, Nya Kopparbergs och Grythyttan bergslager utgör Nora ett fögderi, samt med dessa och Ramberga, Hjulsjö och Hellefors tingslag en domsaga. Arealn utgör 171,951 tunn. af hvilka 21,600 äro sjöar och kärr.

Nora, kontrakt af Westerås stift och Nerikes län, utgöres af 6 pastorat, nemligen: Nora stads- och landsförsamling; Jernboås, Hjulsjö, Ljusnarsberg eller Nya Kopparberget, Grythyttan samt Hellefors. Af dessa pastorat äro trenne regala och trenne konsistoriella. Kontraktets folkmängd uppgår till 21,508 personer.

Nora, en socken och konsist. pastorat af 2 kl., belägen i den delen af Upland eller Fjerdhundra, som lyder under Westerås höfdingedöme, Väla härad samt norra Fjerdhundra kontrakt af Upsala stift, 4 mil N.O. från Sala. Pastoratet består af 49 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,330 invånare. Dess areal utgör 52,002 tunn., af hvilka 6,295 höra till Simtuna härad samt 3,950 äro sjöar och kärr. Adr. Sala.

Nora, en socken med Bjerträ och Skog, belägen i Södra Ångermanlands fögderi och kontrakt af Westernorrlands län och Hernösands stift, 3 mil N. från Hernösand, vid hafvet. Detta pastorat har förut varit regalt, men är nu präbende af 1 kl. Kyrkan räknar sin ålder från trettonde århundradet. Allmogens vanliga näringsvandel äro åkerbruk, boskapskötsel, fiske och väfnad. Skog finnes knappt mer än till busbehof, utom vid några byar; tallskog är sällsynt. Gårdarne äro i allmänhet väl byggda med stora fönsterluster. Här äro flere vattuleder, utom Ångerman-elfven och hafsvikarne, såsom *Nora ström* och *Saltedn*, som utfaller i Nora sund, hvilket skiljer socknen i två delar. De öfriga äro: *Kors-, Klock-, Gål-, Nylands-, Grubbe- och Skullersta* sjöar. I skärgården finnes fiskehamnar, hvarest årligen fångas 3 till 400 tunnor strömming. Vattenverken här äro ej andra än 61 husbehofssqvattor. Vidare märkes

här: *Sandö*, glasbruk (se detta ord). *Nordvik*, en egendom, till belägenhet bland de vackrare ställen i landet, med vacker trädgård. Socknen innefattar 52 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,215 invånare. Dess areal utgör jemte annexernes 88,591 tunn., af hvilka 10,800 äro sjöar och kärr. Adr. S. Hernösand, N. Bjästa.

Norafors, jernbruk i Sättra socken af Medelpad och Westernorrlands län, har 5 härdar och 2,595 Skepp:d priv. årligt smide, af köpetackjern, taxeradt till 25 skepp:d 10 lisp:d hammarskatt. Frälse-smidet utgör 45 skepp:d och har bruket äfven manufakturverk. Med uppförandet af 2:ne härdar, privilegierade för 1,200 skepp:d smide, är anstånd beviljadt till November 1848, enligt kongl. brefvet d. 29 Sept. 1843. Bruket äges af frih. C. F. Wrede och skeppar på Sundsvall och Stockholm. Smidesstämpeln visar tvenne korslagda svärd. **Norame**, jernbruk, privilegieradt att uppföras i Lungseruds socken af Wermlands län, med 2 härdar och 1,200 skepp:d årlig smidesrätt. Privilegierna äro utfärdade för Svaneholms bruks-intressenter, men bruket var 1845 ännu ej uppfördt. Smidesstämpeln skall visa C U med krona öfver. **Noraskog**, det fordnä namnet på trakten omkring staden Nora.

Nora-sjön, i Westmanland, 278 fot högre än Östersjön.

Nora-ån. Se: *Hagby-ån*.

Norberg, Johan Erik, född i Westerås d. 12 Sept. 1759, ingick, efter slutade studier, i bergs-kollegium, sedan vid amiralitetets mekaniska stat och blef 1780 kapiten mekanikus, gjorde flera nya uppfinningar och hade oppseende öfver åtskilliga byggnader, bland andra den af nya hamnen i Carlskrona, och vid det stora krono-bränneriet Tanto i Stockholm, blef bergsråd, led. af vetenskaps- och målare-akademierna, samt af den sistnämnda vald till direktör för mekaniken. Han läser dock icke ansett sig nog belönt af sitt fädernesland, var kanske äfven mindre lycklig i sina ekonomiska företag och lemnade derföre 1804 Sverige, för att gå först i Dansk och sedan i Rysk tjenst, der han slutligen erhöill statsråds-titel, fick stora korset af Wladimirs-ordens andra klass och en skänk af 50,000 rubel. Han uppgjorde härunder planen till den förträffliga hamnen vid Reval, som väl ej blef färdig under hans lifstid, men hvilken dock förevigar hans namn. Dog d. 11 Juli 1818. Har utgifvit åtskilliga skrifter i mekaniska ämnen, dels på Svenska, dels på Fransyska, hvaribland flera om bränvinsbränningen, som blifvit öfversatta på Tyska, Franska och Ryska.

Norberg, Hans Gustaf, född i Nyköping d. 28 Okt. 1783, blef 1804 antagen till underläkare vid Södermanlands regemente, följde det till Norrige 1808, blef 1814 bataljons-läkare vid Westerbottens beväring, föll vid Kongswinger i Norsk fångenskap, och blef s. å. underläkare vid arméens flottas eskader i Stockholm. Var af ett stilla och fromt sinne, men missnöjd med sin ställning, böjd för mjältsjuka och grubblande öfver sin utkomst, hvilket allt samverkade till hans

bedröfliga beslut, då han hängde sig på sin kammarare d. 29 Dec. 1823.

Norberg, Anders, född d. 13 Dec. 1745 på Hubbo prostgård, der fadern var kyrkoherde, blef 1765 student i Upsala, 1770 magister, två år derefter docens i historien och 1775 bospredikant samt pastor vid lifdrabant-korpsen. Han hade redan gjort sig känd såsom en utmärkt litteratör, genom ett tal vid konungens kröning, ett äreminne öfver Grill m. fl., till följd hvaraf han invaldes till ledamot i *Utile Dulci* och vitterhets-samhället i Götteborg. År 1780 företog han en resa genom flere Europeiska länder, och följde 1784 ordensbiskopen baron Taube till Rom, der konungen vistades, då N. predikade i Peterskyrkan anandag påsk, dagen efter sedan Gustaf III der tagit nattvarden. Hemkommen härifrån utnämndes han till kyrkoherde i Söderköping, hvilket pastorat han dock ej tillträdde förr än 1787, och der han afled d. 5 Sept. 1820, efter att hafva tillbragt ett lugnt lif, hvarunder han icke särdeles befattade sig med pastoralvården och icke ens med vitterheten, men hvest han njöt allmänt anseende för sin lärdom och rättskaffenhet och samlade en icke obetydlig förmögenhet. Blef theol. doktor vid kröningen 1800. Har, utom de ofvannämnde skrifterna, lemnat flera bidrag till Gjöhwells *Svenska Resebeskrifvare* och andra tidskrifter, samt öfversatt några arbeten af Gellert och Robertsson.

Norberg, Matthias, en af Sveriges mest utmärkte orientalister, var född omkring midsommars-tiden 1747 i Nätra socken i Ångermanland, hvarest fadern var länsman och direktör öfver linnetillverkningen derstädes. Hans moder var ett i sitt slag namnkunnigt fruntimmer, emedan hon undervisade allmogem i den finare linspånaden och kan anses såsom denna näringsgrens stiftarinna i orten. Efter genomgångna lärdomsprof blef han, år 1773, i Upsala promoverad till magister. Han hade isynnerhet vinnlagt sig om de orientaliska språken, och det anseende han genom sina kunskaper deri förvärfvat, var så stort, att då fråga uppstod att välja en reskamrat åt Björnståhl på den vidsträckta färd han, efter konungens befallning, skulle företaga till Österlandet, föreslogs Norberg dertill. Gustaf III gillade förslaget, och Norberg afsändes att uppsöka bonom. Han befann sig då redan, på kongl. bekostnad, stadd på en resa genom Frankrike och Tyskland. I Paris träffade han en Svensk vid namn Otter, sedermera professor i Arabiskan, hvilken, under en resa till Turkiet och Persien, samlat åtskilliga manuskript och deribland Sabernas religions-urkund, den s. k. *Adamsboken*. Norberg afskref och öfversatte detta viktiga verk, hvilket han sedermera utgaf. Det var likväl icke den enda tjenst han gjorde den lärda världen. Han afskref äfven ett annat viktigt fynd, nemligen det s. k. *Originis Hezapla*, eller originalet till de 70 uttolkares version af bibeln. Hans resa till Orienten blef likväl af en bedröflig händelse inställd, nemligen genom Björnståhls död, hvilken inträffade kort efter Norbergs ankomst till Konstantino-

pel. Till svar på den förfrågan han hemskickade rörande sin resa, erhöill han befallning att återvända hem och emottaga den genom reskamratens fränfalle ledigblifna orientaliska professionen i Lund. Efter ett års vistande i Konstantinopel afreste han till Italien, med förökade kunskaper i Arabiskan och Österlandets tungomål och litteratur, hvilka han skulle göra fruktbara i sitt fädernesland. Här förestod han i 40 år, med utmärkt beröm, sin lärostol, utgaf frukterna af sina forskningar och de fynd han gjort, samt nedlade år 1820 embetet, för att tillbringa sin återstående lefnad i sin hembygd, der han nedsatte sig i grannskapet af Hernösand. Här lefde han till nära julhelgen 1825, då han reste ned åt landet till en vän, förkylde sig och dog i Upsala d. 11 Jan. 1826. Han hade erhållit kansliråds titel, blef riddare af N. O., af Köpenhamnska universitetet gjord till theol. doktor, ehuru ej prest, och var medlem af flera in- och utländska akademier. Med en del af sin förmögenhet beslöt han stifta en profession vid Lunds akademi, i Grekiska språket och litteraturen; men omgjorde detta på sin systers begäran och inrättade i stället en i de lefvande språken, hvartill han utnämnde systersonen Stecksén, hvilken då var sjökapiten, och som skänkte hans förmögenhet åt Upsala akademi. Har utgifvit: *Rudimenta linguæ Hebrææ*; *Lexidion Codicis Nazarei*; *Beskrifning om Regimentsförändringen i Circassiska riket af Schelli Effendi*; *Turkiska rikets annaler*, sammandragna ur dess egne urkunder, m. fl.

Norberg, bergslag eller härad i Westmanlands län, är uråldrig och har redan af konung Magnus Ladulås år 1282 samt af konung Magnus Smek erhållit bergsfrihet och stadga år 1354, så väl som af följande konungar. Sistnämnde stadga innehåller, att i Nora skulle en bergsrätt liksom liksom vid Kopparberget bestå af 12 män, den konungens fogat eller embetsman skulle utnämna och sjelf vara deras hufvudman. Ingen "gengärd" eller förplägning skulle af bergslagen utgöras, on icke för att emottaga konungen sjelf eller hantombafvande; ingen lösdriifvare borde tålas och den som ej arbetade borde kastas i fängelse. Vid Norberg var det 1342—1371 tillåtet att rödjemarken, äfven den som tillhörde en annan och behålla samma mark för sig och efterkommande men med halft afrad till jordäganden emot de som tillföre var vedertaget. Norbergs bergslag anses för den bäst reglerade i riket. Den innefattar 4 socknar, nemligen: Norberg, Westanfors Vester-Våhla och Karbenning, hvilka tillsammans utgöra 97 $\frac{3}{4}$ mtl. med 6,686 invånare. Bland de privilegier och förmåner som bergslagen gemen samt äger, kan med skäl räknas att ifrån Vester Fernebo och Vester-Våhla socknar erhålla köpekol till tackjernsblåsningarne. Denna rättighet grundar sig på drottning Christinas resolution, d. 27 Nov. 1649, hvilken upptager Fernebo socker såsom en under bergslag lydande ort, utan att kunna skiljas derifrån. Af ett skattebref 171 inhemtas, att förbindelsen af körsior, forslor oc

kalbetjening eller allt hvad de kunna åstadkomma till bergslagen skulle åtfölja hammaren. Såsom anmärkningsvärdt torde böra anföras, att vid alla kommissions-förrättningar härstädes den grundsats blifvit bibehållen, att Norbergs bys hemmansägare, framför andra, äga företräde till upptagande af grufvor i odalfälten, samt att uti dem icke grufvetrytning, och har såsom skäl dertill blifvit anset, att, sedan Norbergs bys hytta nedlades, all till byn hörande skog anslogs till grufvorne och är, i anseende till dem som bo utom bergslagen, eller icke äro bergslagens ledamöter samma grundsats ursprungligen bekräftad 1521. Jordmånen är i allmänhet icke ofruktbar; består på flera ställen af myllblandad lera, och därför äfven skogen af god växt. Den rådande hällearten är glimmerskiffer och kalk, hvarjemte äfven röd fältspat. Grunden för bergshandteringen är grufvetrytning. Bergslagens förnämsta grufvor äro belägne inom Norbergs socken. Hela bergshöjden N.N.O. om kyrkan består till det mesta af jernmalm, som derstädes samlat sig i större och mindre lager, så att det torde vara visst, att man kan finna jernmalm, hvarhelst man toge sig ned under jordytan. Malmfälten och grufvorne i denna bergslag äro: *Risbergsfältet, Norbergsfältet, Kallmor-, Norr-, Sand-, Röd-, Ragvalds-, Smör-, Klack- och Kolnings-berget, Bojmsfältet, Stripåsen, Andersbenning-berget, Johannisbergs-, Måbo och Eskilbäcks- eller Storgruvan, Gullkärsberget och Löfvedet, Damsjöberget, Kummeråsen, Eriksgruvan* med dess malmfält, *Mor-, Skarp- och Billjö-berget, Bennbo kopparmalmsskärpning* samt grufvor vid *Landsberget* eller *Breakarr.* Bruk, hyttor och masugnar äro i Norbergs socken: *Gåssjö bruk, Bjurfors bruk, Rabbatsbenning, bergsmanshammare, Rosendals och Lifsdals hammare, samt Persbo bruk, Fraggas, Halfvarsbennings Bråfors och Nordansjö hyttor, Nyhytte, Flåks och Vesterdjupkärra masugnar; i Westanfors socken: Fagersta, Semla och Westanfors bruk, Melings, Bastmora hyttor; i Karbennings socken: Högfors bruk och masugn, Nickebo masugn, Bastbäcks hytta, Hastbäcks, Nyhytte och Örbäcks bergsmanshammare, Karbening hy, hytta och hammare, Klingbo hytta, Bennbo och Olsbennings hyttor och hammare, Långsjö masugn; i Våhla socken; Engelbergs masugn, Stabäcks hammare, Trummelsbergs bruk samt slutligen Ombennings hytta. Bergslagen har egen läkare. I Norbergs tingshus hålles bergsting med Norbergs bergslag och bruken vid Ramnäs strömmen. Af häradets areal 139,738 tunnland, utgöra 17,320 sjöar och kärr. I förening med Norrbo, Wangsbro och Skinskattebergs härader utgör Norberg en domsaga, samt med Wagnsbro och Skinskattebergs bergslag ett fögderi.*

Norberg, en socken, belägen i Norbergs härad af Westmanlands län, Fernebo kontrakt af Westerstås stift, $7\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Westerås. År 1607 erhöill hertig Gustaf Adolf gamla Norbergs socken, tillika med flera andra, att deraf, såsom af sitt eget hertigdöme, uppbära alla årliga inkomster, som till kronan borde erläggas. Norbergs

kyrkoby är anseelig; här finnas gator anlagda och bodar till bergslagens behof. Denna kyrkoby har i biskop Olof Knäps tid, varit en köping och kallades *Oppidum*, men *Oppidum* betydde då ej här detsamma som *Civitas*, hvilket ett fördrag af år 1347 tillkännager, deruti borgarne och bönderne upprepas i denna ordning: *Civitatenses, Burgenses, Villani, Oppidarii et Rustici*. Kyrkobyn kan anses såsom en köping hvarest drifves åtskillig handel af kontingenthandlande och i öppna salubodar. Inom socken finnas 24 jernmalmsgrufvor, till större delen rikhaltiga, hvaraf icke allenast de inom bergslags-fögderiet belägne, utan äfven andra orters masugnar förses med malm. De skola äfven äga den bästa jernmalm här i orten. Man har deribland anmärkt: *Risbergsfältet, Norrbergsfältet, Morbergsfältet, Storstrecket, Kockstrecket, Gråstrecket, Andersbenningberget, Klackbergsfältet och Kolningsberget*. I socknen finnes äfven koppargrufvor, som blifvit öfvergifne, nemligen *Norberget*, hvarest kopparmalmen stundom varit rik; men ofta jernblandad; i *Kallmorberget* der man äfven funnit vismut; i *Stripåsen*, der vismut och molybdenum med flera arter blifvit funne. I forna tider har här varit ett kloster, kalladt *Marieberg* (se detta ord). Vidare märkes här: *Bjurfors*, förut messingsbruk, numera jernbruk, *Rabbatsbenning*, bergsmanshammare, *Gesjö* samt *Pehrso bruk* (se alla dessa ord). Vid *Lifsdal* har varit en stångjernshammare med 2 härdar, privilegierad 1685, och nedlagd 1710. Vid *Rosendal* har fordom funnits en kronohammare, som nedlades 1707. *Nordansjö*, en betydlig masugn (se detta ord). *Norbers grufvor* voro i äldre tider arbetade både i jern och stål; en del af Norbergs jern- och stålberg lemnades af Torkel Knutsson till konung Birger, uti ett bytesbref af 1304. *Eriks* grufve-malmfält, der man funnit flera koppar- och jernmalmsgångar, som sedan blifvit öfvergifne. Socken hör till 2 kl. konsist. Den består af $39\frac{3}{4}$ mtl. och har 2,644 invånare. Dess areal utgör 57,441 tunnland af hvilka 5,880 äro sjöar och kärr. Adr. Avesta.

Norby, Nils, född d. 25 Mars 1675, i Klinta socken på Gottland, der fadern var kyrkoherde, blef 1691 student i Lund, begaf sig sedan till Rostock, och, med några vänners understöd, till Jena, der han isynnerhet studerade Hebreiskan och vann deri en sådan utbildning, att flere rabiner ansågo honom för jude. Han talade dessutom, med lika färdighet som modersmålet, Latin, Grekiska och Tyska, blef 1704 Svensk kyrkoherde i Stettin, men hade derunder många bekymmer, emedan hans lön, till följd af kriget, i flera år icke utföll. År 1724 fick han anbud att blifva theol. lektor i Linköping, och straxt derefter kallelse till en theol. profession i Åbo, men undanbad sig begge i anseende till sin ålder och sjuklighet, och anhöll i stället om ett pastorat på Gottland. År 1727 fick han också Närs och Laus pastorat, och dog i lugn derstädes d. 11 Juli 1742. — Förmodligen en ättling af honom var

Norby, Johan, öfverste vid artilleriet, en käck och kunnig militär, hvilken stupade i Pomern år

1807. Han var född i Wisby d. 30 April 1754, blef 1773 officer och utmärkte sig under kriget i Finland, genom ett nio timmars försvar af batteriet vid Hadila by, d. 1 Sept. 1789, mot en mångdubbelt starkare fiende, hvarför han dagen derpå af konungen belönades med S. O. Han ådagalade ej blott tapperhet, utan äfven theoretiska insigter, och var flera gånger ledamot i de kommittéer, som sammankallades för att granska eller föreslå förändringar och förbättringar af artillerivapnet. Om sommaren 1801, då man fruktade ett besök af Engelska flottan i Stockholms farvatten, fick han uppdrag att befästa segelleden vid Waxholmen och Fredriksborg, hvilket uppdrag, liksom alla andra, han utförde med den verksamhet och det nit, som i allt karakteriserade honom. Detta nit gick någon gång utöfver skyldighetens stränga gränser, och blef äfven slutligen orsaken till hans död. Vid en rekognoscering, som d. 21 Febr. 1807 företogs mot Fransmännens ställning utanför Stralsund, var han densamma följaktig, ehuru sådant ej af pligten föreskrefs. Då tvenne af ridande artilleriets kanoner blifvit skickade att beskjuta ett fiendligt retranchement, tytnade den ena kanonens eld, genom någon tillfällighet vid laddningen. Norby skyndade fram för att efterse orsaken, och träffades dervid i hufvudet af en jägarekula, som fällde honom genast död till marken.

Norcopensis, Canutus Christophori, så kallad af sin födelseort Norrköping, blef kyrkoherde i Arvika och underskref Upsala mötes beslut. Dog 1600. Har författat en *Sångbok* med noter öfver den Svenska messan, jemte åtskilliga psalmer, samt öfversatt *Utzingeri Sandebref till alla fromma Kristna*. — En annan **Norcopensis, Andreas**, en klassiskt bildad man, har, mellan 1677 och 1685, utgifvit några akademiska dissertationer, t. ex. *De certo vitæ genere deliquendo; Rectæ vitæ studium et præmium; De Educatione Liberosum, per tres priores aetates*, m. m.

Nordal, ett härad i Elfsborgs län af Dalsland, utgöres af följande 6 socknar, nemligen: Ör, Gunnarsnäs, Dalskog, Skållerud, Holm och Jern, innefattande 128 $\frac{3}{8}$ mtl. och med en folkmängd af 8,186 personer. Af dess areal, 62,926 tunn., äro 9,253 sjöar och kärr. Jemte Sundals och Walbo härader utgör Nordal ett fögderi och en domsaga.

Nordanskog, var den forna benämningen på Svea rike, då deremot Götta rike kallades Sussanskog.

Nordanskog, säteri i Småland. Se: *Hylletofta socken*.

Nordanskogsing kallas, af den på södra sidan boende allmogen, de som bo på norra sidorna af en till hafvet gående bergssträckning, benämnd Oxåsen, i den nordligaste delen af Medelpad, samt af Skulaberget och deromkring liggande skogbevuxta höjder i Wibyggerå socken af Ångermanland.

Nordansjö, en betydlig masugn i Norbergs socken af Westmanland, hör under Svanå bruk och har ansenlig skog. Med ett enda undantag har masugnen, så länge man vet, tillhört samme äga-

re som Svanå, och underhållit detta bruk med tackjerna. Den tillhör grefve Knut Lindorm Poses arfvingar. På ägorne härstädes finnes en källa, hvarifrån Svartån har sitt ursprung. Man har anmärkt ett konstverk, med jordägarens tillstånd, här uppsatt af Norbergs bergslag för att utpumpa vattnet utur de här omkring liggande jerngrufvor.

Nordberg, Jöran, den kände författaren af Carl XII:s historia, föddes den 3 Sept. 1677 i Stockholm, der fadern var bokare, blef student i Upsala 1691, filos. magister och prest 1703, samt anställd såsom predikant vid artilleriet. Från denna tid följde han Svenska hären på alla dess tåg ända till Pultava, der han föll i Rysk fångenskap. Han hade förut råkat blifva bemärkt af konungen, som utnämde honom till förste predikant vid lifdrabant-korpsen och ordinarie hofpredikant. I fångenskapen tilläts det honom, att hålla predikningar för de förnämste af Svenska generalitetet, hvilka delade hans olycksöde, och han ansågs såsom chef för sina medfångar af preteståndet, hvilka voro ej mindre än 65. Kyrkodisiplinen vårdades här af honom med samma nit och noggrannhet, som om han befunnit sig inom fäderneslandet, hvarvid han sörjde med en urskiljning och ett saktmod, hvilka lände honom till största heder. Efter flera flyttningar af och an i Ryssland, blef han äntligen utlöst år 1715, och fick återvända till Sverige. Han begaf sig i början af år 1716 till konungen, hvilken då var i Stralsund, och utnämndes till hans biktfrader samt preses i fältkonsistorium. Derifrån följde han honom till Skåne och under första fälttåget till Norrige, men hugnades år 1717 med pastorsbeställningen i Clara och Olai församlingar i Stockholm, hvilka då voro förenade. Han tillträdde genast detta embete och förvaltade det till sin död, hvilken inträffade d. 23 Mars 1744, sedan han förut flera gånger varit riksdagsman och år 1732 blifvit theologie doktor. År 1731 uppdrogs honom att författa en historia öfver Carl XII. Den genomlästes, i den mån hon blef färdig, af Ulrika Eleonora, som dervid rättade och utströk, samt af en serskild kommission, hvarefter den utkom 1740 och öfversattes på flera språk. Ehuru detta arbete icke är utmärkt hvarken genom stil eller forskning, har det likväl, genom sin rikedom på materialier, blifvit en hufvudkälla till kunskapen om den Svenske hjeltens lefnad och bragder. N. var för öfrigt en god talare, känd för sina snillrika infall, och stod i högt anseende både vid hofvet och i världen. Har dessutom författat Anmärkning öfver Lewenhaupts öfversättning af *Evangelii sedolära; Företal till Nya Testamentet*, samt *Clara Kloster* och flera likpredikningar, om hvilka han ofta anlätades.

Nordberg, Gustaf Henrik, kapiten vid arméns flottas Götteborgs eskader, har gjort sitt namn odödligt genom en träffning vid Strömstad d. 16 April 1808, då han, med endast 4 kanonsloopar och en bestyckad båt hela dagen utbärdade ett anfall af en Norrsk styrka, bestående af icke mindre än 30 slupar och tvang dem till återtåg. Denna hjeltebragd har sedan hvarje år firats

Strömstad. Begraven behöndades med S. O. och dog 1823 som varfamajor i Göteborg.

Nordblad, Carl, född d. 15 Sept. 1778 i Gefle, der fadern var provincial-läkare, promoverades 1800 till med. doktor, blef provincial-läkare i Helsingland, fick professors titel, blef sin faders efterträdare, såsom provincial-läkare i Gefle, R. af W. O. och Led. af W. A. Har utgifvit en *Sundhetsbok för menige man* och en mängd uppsatser i vetenskaps-akademiens och läkare-sällskapets handlingar.

Nordblom, Johan Erik, född d. 12 April 1788 i Upsala, der fadern var skräddare, var först bestämd för handelsyrket, men fördes af sin håg derifrån till musiken, hvilken han studerade under Hæffner, blef 1814 musik-direktör vid Gefle gymnasium, sedan sånglärare vid musikaliska akademien, hvilken 1827 kallade honom till sin ledamot, samt 1833 musik-direktör vid Upsala universitet, hvarmed två år senare förenades organist-sysslan vid domkyrkan. N. har med mycken framgång komponerat flera saker för stor orkester, men är isynnerhet känd genom sina *Sånger vid Fortepiano*, hvilka blifvit allmänt spridda och sjungas öfverallt, äfvensom hans fyrstämmiga *Sånger för Mansröster*. Sin största förtjenst har han dock genom sin *Sångskola eller Lärobok i sång för högre och lägre undervisningsverk*. Hans dotter är en ung, ganska lofvande, sängerska, som med mycket bifall uppträdte vid åtskilliga konserter.

Nordell, Anders, häradsböfding i Wärentuna, Danderyd, Wernmö m. fl. lagsagor, invecklad i konungamordet, men frikänd, emedan ingenting kunde mot honom bevisas, död omkring år 1820, några och 70 år gammal, har utgifvit en *Bondpractika* och *Försök till en moralisk eller sedolärare och politisk eller borgerlig Cateches*.

Nordeman, Martin, född den 24 Juli 1696 i Hernösand, der fadern skall hafva varit borgmästare, enligt sonens, Nordenstråles (se nedanför) uppgift; men enligt Gezelius skall han hafva varit en fattig länsmän i Ångermanland. Såsom informator för flere förnämna ynglingar fick han tillfälle att göra utländska resor, och utnämndes, under sin frånvaro, till math. professionen vid Lunds akademi, med hvilken han, efter hemkomsten år 1667, förenade akademi-räntmästare- och sekretärer-sysslor. Han lärar på ett tillfredsställande sätt hafva förvaltadt sina uppdrag, men är icke känd i den litterära världen och hans lefnad afbröts dessutom under hans verksamaste ålder genom döden, som träffade honom d. 10 Jan. 1684.

Nordenadler, Anders, son till rådmannen i Skenninge Thore Andersson, kallade sig förut Schenling, men då han år 1727, såsom guvernements-sekretärer i Malmöhus län, med assessors titel, uppböjdes i adligt stånd, antog han namnet *Nordenadler*. — En N. Nordenadler har 1789 utgifvit *En Svensk Officers Samlingar under dess vistande i Ryssland åren 1784—1787*.

Nordenankar, Johan, föddes d. 2 Okt. 1722 i Hagbyhöga uti Småland, der fadern, Daniel Corvin, var kyrkoherde. Johan ingick, efter slutade studier, 1749 som medelstyrman vid amiralitetet,

der han följande året befordrades till löjtnant. Han trädde nu i utländsk sjöföretag, dels på Engelska, dels på Malthesiska fartyg, deltog i flera expeditioner, bland andra i sjöslaget mellan Maltheserne och Algerierne d. 16 Mars 1752, samt besåg de förnämsta hamnar och sjö-etablissemanger i nästan alla Europas sjöstater. Efter hemkomsten användes han i flera fredliga förrättningar, befordrades efterhand till chef för den då s. k. galärflottan i Stockholm, till vice amiral och amiralitets-råd. Hunnen till kapiten-löjtnants-graden, adlades han, hvarvid han antog namnet *Nordenankar*. Han hade förut haft uppdrag att undervisa den 12-årige prins Carl, hvilken man beklädt med storamirals-värdigheten i sjömansyrket, och sedan tjenstgjorde han hos konung Gustaf III, såsom general-adjutant. Han afled d. 3 Sept. 1804, i en ålder af nära 82 år R. af S. O. och Led. af W. A. Har utgifvit åtskilliga skrifter i sin vetenskap, såsom: *Inledning till Sjömanskonsten; Om förmånen och nödvändigheten af sjömakt*, m. m., *Tal vid presidii nedläggande om Strömgångarna i Östersjön*; åtskilliga *Karlor öfver Kattegat, Östersjön, Balterna, Finska viken*, o. s. v. Tillika med Johan N. adopterades äfven hans begge bröder, *Alexander* och *Daniel*, hvaraf den senare dog ogift, men den förre blef stamfader för Nordenankerska släkten. Hans son, *Nordenankar, Gustaf Peter*, född 7 Sept. 1774, ingick äfven vid flottan, befordrades till öfverste-löjtnant och R. af S. O., samt tog afsked 1811. Utnämndes 1822 till landshöfding i Kalmar län, dog derstädes d. 3 Mars 1839. Hans äldre bröder,

Nordenankar, Johan Fredrik, född 1769, ingick vid artilleriet, hvarifrån han 1810 tog afsked såsom öfverste och R. af S. O., samt dog d. 15 Mars 1821. Om honom berättas, att då han under 1788—1790 årens krig vid något tillfälle fördelaktigt utmärkt sig, ernade Gustaf III pryda honom med S. O.; men då han fick höra, att han endast var en 19 års yngling och utan förmågenhet, skickade han honom i stället 200 Rdr. N. återsände likväl penningarne, med den förklaring, att "han slogs för sin pligt, men ej för drickspenningar." Konungen tyckte icke illa om detta svar, och gaf honom nu i stället en hedersvärja. I Biogr. Lex. ontalas han år 1809, såsom chef för artilleriet vid Norska gränsen, hafva ägt kunskap om den tillämnade revolutionen, och emedan han både hade en äldre fullmakt och var "i militäriska förtjenster långt öfverlägsen Adlersparre, hade han kunnat bestrida honom befälet öfver den s. k. vestra arméen, hvilket han säkerligen skulle fört med ära, om icke med så stora anspråk." Om han äfven ägde Adlersparres förmåga att lifva trupperne genom sina tal och hela sitt väsende, är en annan fråga. Hans son,

Nordenankar, Fredrik Wilhelm, född 1800, andre major vid lifregementets husarer och R. af S. O., har utmärkt sig såsom riksdagstalar och anses äga vidsträckt finansiella kunskaper.

Nordenbjelke, Lars, föddes d. 7 Mars 1745. Fadern var amiralitets-kapitenen Lars Bogeman och

modern Chapmans syster. Hans bestämmelse till sjömansyrket och skeppsbyggeriet var således ett arf både på fädernet och modernet. Han antogs 1762 i tjänst af sin morbroder, följde honom till Sveaborg, biträdde vid byggandet af flera skär-gårdsfartyg och förfärdigade gravyrerne till hans stora verk: *Architectura navalis Mercatoria*. Hade, under honom, uppsigt öfver byggnaden af de linjeskepp och andra fartyg, hvilka, intill början af 1788 års krig, verkställdes i Carlskrona, der han under kriget förrättade öfver-skeppsbyggmästare-tjensten och besörjde flottans utrustning. År 1790 flyttades han i samma egenskap till Stockholm, och blef 1793, såsom öfverste-löjtnant, chef för flottornas då nyinrättade konstruktions-korps. Befriades följande året från all annan tjänstgöring, för att uteslutande få egna sig åt konstruktions-vetenskapen; blef 1805 öfverste, R. af W. O. och Led. af W. A. samt upphöjdes 1809 i adligt stånd; men som han vid sin död d. 19 Maj 1814 ej efterlemnade några söner, utgick ätten med honom. Var en kunnig, driftig och blygsam man, med allt för litet förtroende till sin förmåga. Hade upptäckt ett sätt att länge konservera virket i skepp, hvaröfver han ernade utarbete en fullständig afhandling, men hvilken döden afbröt.

Nordenborg, Johan Henrik, son till prosten och kyrkoherden Petrus Nordberg, föddes i Werm-land i början af 1680-talet, studerade i Upsala, blef 1703 underofficer vid Bohusläns dragoner, men var 1710, då han sårades i slaget vid Helsingborg, löjtnant och regements-quartermästare vid Östgötha kavalleri. Deltog i Carl XII:s Norska fälttåg, befordrades till major, adlades 1726, då han antog namnet *Nordenborg*, och dog barnlös 1739, då ätten utgick med honom.

Nordencrantz, Anders, född d. 5 Jan. 1697. Fadern var borgmästaren i Hudiksvall, Lor. Backman. Egnade sig åt handeln, företog således en resa till Skottland, hvarunder han fick tillfälle lära känna Englands handels-system, och sökte, efter återkomsten derifrån 1724, gagna sitt fädernesland med de kunskaper han inhemtat, särdeles i mekanisk väg. Han inrättade ett pumpverk vid dockan i Carlskrona, hvarför han belönades af staten, samt steg allt mer och mer både i förmögenhet och anseende. Såsom bevis derpå valde staden Sandsvall honom 1727 till sin riksdagsfullmäktig. De talanger och den patriotism han här utvecklade, föranledde hans utnämmande till Svensk konsul i Lisabon. Äfven på denna fremmande ort blef han icke obemärkt, och man erbjöd honom att gå i Portugisisk tjänst, med 4,000 Crusaders lön, men hvilket han undanbad sig. Under vistandet i Lisabon uppdrogs honom en hemlig beskickning till Spanska hofvet, hvilken han utförde till regeringens belåtenhet. Han hade under tiden, genom den handel som han, likt andre konsul, idkade jemte sin offentliga befattning, förvärfvat en betydlig förmögenhet, hvilken han tyckte sig kunna använda med mera nytta för sig sjelf och fäderneslandet inom dess gränсор, hvarföre han år 1738 begärde och erhöill sitt återkallande. Redan förut,

eller 1780, hade han uppträdt såsom författare med ett arbete kalladt: *Arcana Economica et Commercii*, eller *Handelns och Hushållningsverkets hemligheter*, samt år 1733 med en *Beskrifning om orsakerna till Göthiska rikets undergång i Spanien och om dess närvarande tillstånd*, men hvilka båda arbeten föga lästes, i anseende till deras tröga stil, hvarförutan det förra är författadt i den då rådande statsekonomiska andan, hvilken i förbuds- och skråsystemet trodde sig se källan till näringarnas flor och nationalvälmågans förökning. Efter återkomsten till Sverige lefde han en tid på landet, men förlorade ej derföre de utmärkelser hans nyttiga verksamhet och hans rikedom borde tillvinnat honom. Han upphöjdes nemligen 1743 i adligt stånd, såsom belöning för sina förtjenster om upphjelpandet af handeln på Portugal och Medelhafvet, hvarvid han antog namnet *Nordencrantz*, samt utnämndes till kommerseråd och R. af N. O. Hans nya stånd gjorde honom till sjelfskrifven representant, och han försummade icke de tillfällen till inflytande och betydighet detta kall gaf honom. Han slöt sig till Mössorna, vann ibland dem mycket anseende och bidrog vid 1765 års riksdag väsendtilligen till utfärdandet af tryckfrihetsförordningen. Han afled i Stockholm d. 19 Juli 1772, och slöt sin ätt på svärdssidan. Man får ej bestrida honom liflighet, verksamhet, forskningsbegär, samt till en viss grad förstånd och omdöme, äfvensom man berömmar honom för patriotism och sanningskärlek efter sina åsigt; men deremot beskyllas han för vinningslystnad, ensidighet, oförsonlig fiendskap och beroende af förutfattade meningar. Har, utom ofvannämnde arbeten, författat en mängd andra, hvilkas titlar allena fylla två kvartspalter i Upsala biblioteks katalog. Bland dem förtjena nämnas: *Historisk berättelse om de förändringar, som sätten, till inkommande och utgående Tullens betalande i Sverige från alldre Tider undergått; Bekymmerslösa stunders menlösa och oväldiga tankar; Märkvärdiga jämförelser af 1762 års Berättelse om Sveriges Finance Wärk, med dess Tillstånd 1693, af dess Tillstånd 1697 och 1720, samt af 1772 års Tillstånd med 1771 års Stats-Deputations Berättelse, m. m.*

Nordencrantz, Jakob, hette förut **Hagman**, var född i Nyland d. 12 Dec. 1691 och dog d. 1 Mars 1747 i Stockholm, såsom öfver-direktör för landtmäterierna i Sverige och Finland. Då han adlades 1719 och sjelf icke ägde någon son, upptogs hans måg, dåvarande kapitenen Schultz, gift med hans stufvdotter, under hans nummer. Denne

Nordencrantz, Filip, ingick, efter slutade studier, 1699, såsom furir vid fortifikation, der han 1717 var kapiten, då han försändes till Werm-land, hvarest han anlade Eda skans, anförde andra afdelningen af ingenjörerne vid anfall på Fredrikshall och efter Carl XII:s död var det hap, som förde liket ur approachen till högkvarteret i Tistedalen. Skickades 1719 till Waxholm, att der bygga nya fästningsverk, blef major och 1740 general-quartermästare-löjtnant i Finland. Under det utbrustna kriget blef han, natten emellan den 17 och 18 Juni 1742, i sin säng vid Qvarnby, öfverraskad

af en trupp ströfvande kossacker, och, jemte sin betjent, mördad. Liket, hvilket insattes i kyrkan, uppbändes straxt derefter, äfvensom denna, af Ryssarne. Hans son,

Nordencreutz, Fredrik Johan, född d. 13 Maj 1723, gick sin faders bana och blef 1764, såsom han, general-quarttermästare-löjtnant, sedan öfverste vid Skånska brigaden, R. af S. O., vice landshöfding i Nyland 1768, och kommandant i Lovisa, hvarifrån han tog afsked 1780. Dog d. 29 Nov. 1793. Undervisade år 1758 kronprinsen Gustaf i fortifikationen, och sedan hans begge yngre bröder. Har utgifvit en *Berättelse om Hjelmars Slussverks tillstånd*.

Nordenfalk, Johan, son af kyrkoherden Norén, född 1727, adlades 1769 såsom protokolls-sekretärare, då han antog namnet *Nordenfalk*; var en tid vice landshöfding i Westernorrlands län. Dog d. 21 Aug. 1806. Hans sonson,

Nordenfalk, Johan, född 1796 och son af brukspatronen Carl Fredrik N., ingick i kansliet, där han befordrades till förste expeditions-sekretärare, då han 1828 förordnades till stats-sekretärare vid krigs-expeditionen, från hvilken beställning han tog afsked 1831, emedan han ville undgå att kontrasignera ett beslut, som han ansåg inkonstitutionellt; kom likväl derföre icke i onåd, utan uppbjordes 1838 till friherre, blef 1844 statsråd och s. å. justitie minister, men hvarifrån döden borttryckte honom året derpå. N. var en man med talargåfva och rättskaffens karakter, men inga utmärkande talanger.

Nordenfelt, Johan och Olof, tvenne bröder, söner till bergsfogden Nils Norén, adlades 1720 för deras förtjenster om brukshandteringen. Begge hade förut varit bergsfogdar, och voro brukspatroner vid sin uppbjölse i adligt stånd. Den förre berömmes för att hafva inrättat ett nyttigt jernverk ej långt från Wermländska gränsen, upptagit nya malmstreck och anlagt ett nytt kopparverk vid Grezaster. Han fick äfven öfver-kommisarie titel. Dog i Stockholm 1725. En ättling af denna släkt,

Nordenfeldt, Olof, född på Björneborgs bruk i Wermland d. 14 Mars 1790, ingick 1811 i kabinettet för utrikes brevexlingen, blef legations-sekretärare i Köpenhamn, sedan i Wien och en tid chargé d'affaires derstädes, hvarifrån han återkallades 1821, kammarherre, R. af N. O.; dog endast 53 år gammal d. 18 Aug. 1843, med namn af en bildad, redlig, välsinnad och kunnig man, aktad som embetsman, såsom deltagare i offentliga värf och som menniska.

Nordenflycht, Anders, son af rådmannen i Norrköping Arosius, kallade sig Nordbohm, till dess han 1727, såsom kamrerare i kammar-kollegium, adlades, då han antog namnet *Nordenflycht*, hvilket sedan blef så ryktbart. Dog 1734 vid 60 års ålder. Hans dotter,

Nordenflycht, Hedvig Charlotta, föddes i Stockholm d. 20 eller 28 Nov. 1718. Genom sin ovanliga fattningsgåfva inbemtade hon, såsom helt ung, ej blott sitt köns, utan äfven det andra kö-

nets kunskapsgrenar, och deribland äfven Latin. Vid 16 års ålder förlorade hon sin fader, som på sotsången fordrade att hon skulle gifta sig med en mekanikus vid namn Tideman. Det är ovisst om detta äktenskap någonsin fullbordades; men visst är, att det upphörde genom Tidemans död 1737. Hon förlofvade sig nu med en ung prest, Fabricius (se detta ord). Deras förlofnings-tid var de lyckligaste åren i hennes lefnad. Fabricius hade äfven anlag för poesien; de vexlade ej mindre kärleksbref, än skaldebref, och de fyra år som förflöto, innan de kunde gifta sig, voro för dem en fortsatt idyll. Uppskofvet vållades dels af några Fabricii släktlingars motstånd, dels af hans otillräckliga utkomst. Då han slutligen blef utnämnd till amiralitets-pastor i Carlskrona, uppbörde detta hinder och de älskande blefvo förnådde, samt flyttade ned till hans nya hemvist. Men deras sällhet varade endast 8 månader. Fabricius afled d. 20 Dec. 1741, och lemnade sin maka enka vid 23 års ålder och försäinkt i den djupaste smärta. Denna antog, såsom allt hos henne, en svärmisk och romanesk karakter. Hon förälskade sig i sin sorg, skref elegier öfver den förlorade och utgaf dem under titeln: *Den sörjande Turturdufvan*. Detta var början till hennes ryktbarhet. Hon flyttade tillbaka till Stockholm, antog sin faders namn, blef bekant med den tidens unga vitterhets-idkare, Creutz, Gyllenborg, m. fl. och stiftade med dem ett vittert samfund, som efter hennes död kallades *Utile Dulci*. På sina sista år flyttade hon till ett litet ställe under Sko kloster, som hon kallade *Lugnet*, men hvilket för henne blef en stormarnas boning. Hon hade nemligen på sina äldre dagar förälskat sig i en ung man, den sedermera bekante ekonomiske författaren Fischerström. Då hon såg sin kärlek obesvarad, beslöt hon att göra ett slut på den tillika med sitt lif, och kastade sig i den förbi hennes boning flytande ån. Hennes betjent, som misstänkt hennes afsigt, hade likväl följt henne och uppdrog henne ur vattnet, men hon afled, dels till följd af själlsskakningen, dels af sjelfva fallet, tre dagar derefter, d. 28 Juni 1763, i en ålder af 44 år. Hon begrofs d. 4 Juli, och genom hennes vänners och grannars föranstaltande blef hennes likbegängelse så romantiskt sorglig som hennes död, och enligt med den karakter, hon dels ägde, dels älskade att framställa. Fischerström, den oskyldiga orsaken till hennes sista bedröfliga katastrof, och som aldrig uppbört att högaktas och värdera henne, ehuru han ej för henne kunde bysa de ömmare känslor hon fordrade, besörjde utgifvandet af hennes arbeten. Till de förnämsta bland dessa höra: *Tankar om skaldekonstens nytta*; *Det frälsta Svea*, ett episkt poem i fem sånger; *Quintligt Tankespel af en Herdinna i Norden*; *Andliga skaldeqväden*; *Fruentimrens försvar mot Rousseau*; åtskilliga mindre poemers införda i *Våra försök*, en samling utgifven gemensamt med hennes vittra vänner; *Skuggor af en förlorad van*, i anledning af sin kusins, akademie-sekretäraren Klingenberg's, död o. s. v.

Nordenheim, Johan Christoffer, hette förut

Mayn, son af haf-fältskären Mikael H. Född i Stockholm d. 15 Dec. 1681 och död der i Maj månad 1740. Promoverades vid 23 års ålder till med. doktor i Hårdervijk, blef fältmedikus vid armén i Kurland, sedan assessor i koll. medikum, undervisare för harnporskorna, lifmedikus och upphäjd i adligt stånd. Har utgifvit: *Tal i anledning af Prins Carl Fredriks af Holstein födelse*, hvilket han höll på riddarhuset 1707; *Beskrifning om Wårby källa*; *Underrättelse om Engelska sällets rätta och försiktiga bruk m. m.*

Nordenhielm, Abraham Jonkim, af en annan släkt, som till kyrkoherden i Ilomants uti Finland Clas Johan Molander, född d. 6 Mars 1771, ingick 1788 som fänrik vid Karelska jägarkorpsen och tog derifrån afsked 1810 som major, blef öfverdirektör för landtmäterikontoret i Finland, landshöfding i St Mikels län, adlad, riddare af Stanislas ordens andra klass med kransban, tog afsked 1837.

Nordenhielm, Anders, född i Norrköping 1633, der fadern, Nils Andersson, var borgmästare; reste, efter slutade studier, genom nästan hela Europa, och blef 1667 filas. och 1672 eloqv. professor i Upsala. Då den endast 4-årige kronprinsen Carl år 1686 skulle få en informator, tillkåts honom välja bland tre af Upsala professorer, då gossen utan tvekan räckte handen åt Norcopenses, såsom han då kallade sig, tilldeas han upphöjdes i adligt stånd följande året och antog namnet *Nordenhielm*. Han anses som en ganska utmärkt latinare. Dog i Stockholm d. 23 Dec. 1694, med titel af kansliråd och stats-sekreterare. Har presiderat för en mängd disputationer.

Nordenskjöld, Anders Johan, föddes i Nyland d. 21 Dec. 1696. Hans fader var öfverinspektoren för salpetersjuderierna i Finland, Johan Erik Nordenberg, som dog omkring 1740, skall hafva gifvit planen till krigskollegii inrättning och förstod så noga gifva akt på naturens bushällning samt förbudet till den blifvande väderläken, att han aldrig fick misaväxt, hvarföre allmogén ansåg honom som en trollkarl. Under pesten 1710 skall han hafva vidtagit det sällsamma skyddsmedlet, att lasta ett fartyg med lifsförnödenheter, hvarpå han förde ombord hustru, barn och tjänstfolk, och kryssade så af och an på Ålandsbåt, till dess farvoten var öfver. Hans äldste son, **Anders Johan**, ingick vid fortifikationen och bistade Fredriksbolls belägring, men efter krigets slut gick hans befordran så trögt, att han i 16 år var löjtnant. Men 1735 utnämndes han till informations-kapiten vid lifgardet, kallades, vid vetenskaps-akademiens stiftelse, till dess ledamot, fick befallning att sätta Vaxholms fästning i försvarsstånd, befordrades till general-quartermästare-löjtnant, R. af S. O. vid ordnarnas stiftelse och adelsman 1751, då han kallade sig *Nordenskjöld*. Landshöfding öfver Savolax och Kymmenegårds län, hvilket han 1756 utbytte mot Nylands och Tavastehns. Tog afsked 1761 och dog d. 26 Januari 1763, efter att i flera år hafva dragits med mångfaldiga kroppsbräckligheter, hvilka dock icke förmådde hämma hans själs verk-

sambet. Har mycken förtjänst om en förbättrad landthushållning i sin ort, och skref åtskilligt ekonomien. Hans yngre bröder,

Nordenskjöld, Carl Fredrik, var född d. 28 Sept. 1702. Delade temmeligen öde med sin äldste bröder, ingick som han vid fortifikationen, var som han, oaktadt de många uppdrag han erhöi och som han väl förrättade, löjtnant ännu vid 37 års ålder, då han tillika med Anders Johan invaldes i vetenskaps-akademien, blef på samma gång som han adelsman, sedan öfverste för Finska hrigaden, R. af S. O. och tog afsked 1763. Sin återstående lefnad egnade han åt landthushållningen, gjorde en mängd nya inrättningar och anläggningar, förkofrade sin förmögenhet och upphjelpste äfven kringhoende allmoges förmögenhetsvilkor, genom de förbättringar den af honom förväddes vidtagna i sin hushållning. Dog d. 19 Mars 1779, efter att ett helt år hafva varit sängliggande och illa sjuk. Har i vetenskaps-akademiens handlingar infört åtskilliga rön och efterlemnad handskrifter rörande gamla testamentet. Hans son,

Nordenskjöld, Otto Henrik, föddes d. 7 Mars 1747, antogs, efter slutade studier i Åbo, vid amiralitetet, der han genomgick alla graderna ända till vice-amirals, Kom. med stora korset af S. O. och 1815 frih. Dog d. 8 Aug. 1832 i en ålder af 85 år. År 1770 utmärkte han sig genom en handling af mensklighet, då han vid prins Henriks af Preussen öfverresa från Stockholm till Åbo, under en storm, med lifsfara räddade prinsens svit; gick 1778 i Fransysk tjänst och bistade flera sjödrabbningar mellan Franska och Engelska flottorna; blef vid 1788 års krig flaggkapiten på hertig Carls chefsfartyg och hade mycken andel i de härader förfallna krigsföretagen, särdeles i anfallet mot Reval och reträtten från Wiborg. År 1796 kommenderade han en eskader af 8 linjeskepp och 3 fregatter, hvilken förenade sig med en Dansk, då N. en tid förde befälet öfver hela flottan. Var en bland stiftarna af örlogsmanna-sällskapet. Tillbragte senare delen af sin lefnad dels med läsning, dels med landthushållning. Hans fru, Beata Jaquette Wrangel, var ett fruntimmer lika mycket utmärkt genom sin skönhet, som genom sina förträffliga egenskaper. Hon var hela ortens läkarinna, men hennes välgörenhet blef slutligen alltför dyrköpt både för henne sjelf och hennes närmaste, ty då hon lyckats till hälsan återställas en tiggarflicka, behäftad med en elakartad sjukdom, angreps hon sjelf deraf, och borttrycktes tillika med 2 söner och en dotter. N:s äldste son **Carl Reinhold**, född 1791, är nu kontre-amiral, R. af S. O. och befälhafvande amiral i Carlskrona.

Nordenskjöld, Carl Fredrik, son af öfversten med samma namn, föddes på Eriksnäs på Nyland den 13 Mars 1756. Ingick vid endast 14 års ålder som auskultant i Svea hofrätt samt der efter i kansli-kollegium, der han väl fick protokolls-sekreterare fullmakt, men först efter 14 år tjänstgöring någon lön. Han företog derföre flera

utländska resor, särdeles till England, hvare statsförfattning och rättegångssätt han studerade. Återkommen derifrån, började han år 1788 att utgifva en tidskrift: *Medborgaren*, hvartill Addissons *Spectator* tjänade till mönster. Den misshagade likväl och indrogs, äfvensom en annan: *Allmänna mågazin*et, hvilken sequestrerades och förstördes. Båda utkommo likväl till följd af den tryckfrihet hertigen-regenten en tid medgaf. N. var väl frisinnad, men äfven böjd för mysticism, tillgifven Svedenborgs läror och förtrogen med Björnram. År 1826 i Rostock, emedan han öfvergifvit Sverige, sedan ett alchymistiskt försök för honom misslyckats. Har utgifvit en *Oneiromanti, eller Konsten att tyda drömmar*.

Nordenstjerna, Otto Gustaf, son till öfversten Anders Gustaf N., född i Finland d. 9 Dec. 1780, inskrefs, endast 10 år gammal, vid kadett-korpsen i Carlskrona, flyttades till Carlberg, efter krigs-akademien inrättande derstädes, blef 1795 fänrik vid flottan och beforderades dervid så, att han 1840 var vice amiral, blef följande året friherre, öfverkommendant i Carlskrona, från hvilket embete han tog afsked 1846. Redan som ung gjorde han flera sjöresor till Medelhafvet, blef krigsfånge i England 1801, hade 1802, såsom chef på fregatten Ulla Persens åttioårsslop, en träffning med 3 Tunesiska barker, hvaraf han eröfrade en, kommanderade 1808 första kolonnen af flottans batkasser, som antrade hemmema Styrbjörn, hade befälet öfver en kanonslops division, hvilken utförde anfallet på Umeå d. 18 Aug. 1809, och 1814 på den fregatteskader, som skulle blockera Norrskas kusten, anförde en bataljon sjöfolk vid anfallet på Kragerö och Fredriksstad, samt var 1828 chef för den eskader, som då afgick till Medelhafvet; blef varfs-amiral i Carlskrona, sedan chef för sjöförvaltningen och 1841 befälhavande amiral i Carlskrona. Hade här den olycka att se sin förhoppningsfulla son drunkna i sjelfva hamnen, och sin fru ett par dagar derefter borttryckas af sorg öfver denna förlust.

Nordenstam, Carl Fredrik, son af amiralitets-kammarrådet Börje Svart, född d. 25 Febr. 1720, blef 1741 vice auditör vid Willebrandska regementet, sedan fältsekreterare vid general Bousquets härfördelning i Finland, general-auditör 1750 och följande året adlad. År 1762 landshöfding i Stockholms län, men dog i sina bästa år d. 23 Febr. 1768.

Nordenstjerna, Thomas och Olof Martin, söner af kapiten-löjtnanten i amiralitetet Henrik David Fust, af en under Gustaf Adolfs tid till Sverige inkommen Tysk ått, uppbjordes 1799 i adligt stånd, då de antogo namnet *Nordenstjerna*. Båda voro då kontre-amiraler och R. af S. O. Den äldre, **Thomas**, var född d. 24 Aug. 1731, gjorde i ungdomen vidsträckt sjöresor, dels på örlogs-, dels på handels-fartyg, men vinnlade sig äfven om det vetenskapliga af yrket, så att han 1775 utgaf ett *Sjöartilleri-Exercis-Reglemente* och 1780 ett *Informationsverk för Sjöartilleriet*, hvare undervisning han då i flera år besörjt. Vid ut-

brottet af 1788 års krig fick han, såsom öfverste-löjtnant och tygmästare, öfverinsesendet vid Carlskrona stads försvar och fästningsverkens iståndsättande. Härunder hade han det missödet, att vid en exercis blifva illa sårad af en söndersprungen kanon. Blef kontre-amiral 1797. Död år 1810. Den yngre brodern, **Olof Martin**, var född d. 17 Juli 1787, ingick 1755 i Engelsk sjö-tjenst, der han tillbragte flera år och deltog i många sjödrabbningar. Först 1761 fick han vid hemkomsten undergå officers-examen och konstituerades följande året till löjtnant; men var redan 1774 major och fick följande året öfverinsesendet vid dockbyggnads-arbetet, hvilket han sedan i flera år besörjde. År 1788 förde han, såsom öfverste-löjtnant, skeppet *Rättvisan*, hvarmed han deltog i slaget vid Hogland och följande året skeppet *Uladislaus*, då han deltog i träffningen vid Öland. Hade s. å., som chef för 3 linjeskepp, 3 fregatter och 3 mindre fartyg, en hemlig expedition till Finska Viken, hvarför han, såsom tecken af konungens välbehag, fick en dyrbar gulddosa. Följande året hade han ett likadant befäl, deltog sedan med sitt skepp i träffningen vid Reval och Cronstadt samt utgången ur Wihorgska viken. Hans välförhållande dervid belönades af konungen med en hedersvärja. Blef 1798 kontre-amiral och 1799 vice-amiral, men dog ogift d. 25 Jan. 1802.

Nordenstolpe, Elias Magnus, hette förut *Inguman*, och skall hafva härstammat från en Fransk ått, hvilken af religionsskäl måste öfvergifva sitt fädernesland. Han var, då han 1758 adlades, konstituerad att föra presidium i amiralitets-kammarrätten, blef sedan kammar-revisionsråd och dog på Rörstrand d. 23 Januari 1774. Han lär ej blifvit introducerad, men efter hans död togo hans fyra söner introduktion. Den yngste af desse, då löjtnant, sedan major, **Anders N.**, är fader till nuvarande justitie-rådet och R. af N. O. **Georg Nordenstolpe**, född d. 1 Mars 1789.

Nordenstråhle, Olof, son till professoren i Lund Martin Nordeman (se ofvan), föddes d. 26 Aug. 1683, och blef efter slutade studier 1706 auskultant i Götha hofrätt, rekommenderades hos enkedrottningen Hedvig Eleonora, att som advokat-fiskal bestrida uppbörden i hennes lifgeding, der han sedan blef häradshöfding. År 1719 anställd som assessor i Svea hofrätt, då han var en af de många, som upphöjdes i adligt stånd, för att motverka den gamla adeln, af hvilka flera ansågos tillgifna Holsteinska huset. Emot detta försvarede han drottning Ulrika Eleonoras arfsrätt. Inkallades 1727, såsom revisions-sekreterare, till ledamot i lagkommittéen, der han efter Cronhjelm blef president. År 1737 justitie-kansler, 2 år senare riksråd och som sådan vald till kansler för Lunds akademi, vid hvilken han 30 år förut förgäfvats sökt sekreterare-tjensten. Var en verksam och sjelfständigt styresman för akademien, men fick ej länge utföra sina båda viktiga befattningar, ty en sjuklighet, hvaraf han i många år lidit, lade honom äntligen i grafven d. 21 Maj 1742. Såsom ogift slöt han sjelf sin adliga ått.

Nordenfjård, Niklas, son till bergsfogden i Carlskoga, Johan Norin, född i Örebro 1682 eller 1683, blef år 1701 sergeant vid Westmanlands regemente och följde från och med denna tid Carl XII i alla dess fälttåg ända till år 1709, öfverallt utmärkande sig genom tapperhet och undfångna sår. I slaget vid Klissow fick han tvenne sådana, lika många vid passagen öfver Weichselströmmen och i slaget vid Franenstadt, öfvergången af Düna, och i slaget vid Pultava erhöill han ej mindre än sju blessyter, hvilka kvarhölllo honom på valplatsen i tre dagar, innan han förmådde släpa sig till Ryska läget och der gifva sig fången. Förd till det inre af Ryssland, ådrog han sig, genom sina kunskaper och behagliga umgängessätt, en godsägares välvilja till den grad, att denne utnämnde honom till guvernör för sina söner och till deras förmyndare efter sin död, ett verkligt sällsynt förtroende för en fremling och fiende. Ingen kunde likväl bättre förtjena ett sådant. Fadern dog snart och Norin förvaltade så väl sitt uppdrag, att han icke blott förkofrade sina myndlingars egendom, utan äfven förvärfvade sig deras varmaste kärlek och tillgifvenhet. Då freden ändtligen slöts och N. kunde återvända till fäderneslandet, gjorde han reda för sitt förmynderskap, och skiljdes med saknad från ynglingarne, hvilka i honom sågo sin andre far. Hemkommen utnämndes han till major, och adlades år 1727 under namnet *Nordensvård*, men tog samma år afsked med öfverste-löjtnants titel. Han afled i Christinehamn år 1762, i en ålder af 79 år, barnlös, och den adliga ätt han börjat, utlocknade med honom. Vid afskedstagandet pryddes den gamle krigaren med Svärds-orden.

Norderling, Johan, son till prosten Gabriel N., född d. 23 Juni 1760, magister i Upsala 1782, blef få år derefter legations-sekreterare i Marocko, 1787 justitiarie på Barthelemy, hvarifrån han tog afsked och blef 1801 handelsagent i Algier. Guvernör på Barthelemy 1819. Dog d. 31 Maj 1828; fick landshöfdings titel, R. af N. O. och Nederländska Lejon-orden.

Norderön, en af Storsjön kringfluten ö, kallas i gamla handlingar äfven *Närderön*, utgör ett annex till Sunne pastorat och hör till Jemtlands läns södra fogderi, samt ligger 1½ mil från Östersund. Kyrkan, af sten, skall vara bland de äldre i landet. Här hålles gudstjänst endast hvar tredje helgdag; dessemellan fara öboerne till Marby eller Sunne. På kalksten, hvaraf de flesta berg består, finnes här ymnig tillgång, också brännes här kalk i ymnighet. Socknen innefattar 13¼ mtl. och har 265 invånare. Adr. Östersund.

Nordevall, Erik, född d. 2 Juli 1753, i Öfver-Kalix socken, der fadern, Jonas Nordvall, var kyrkoherde, ingick, efter slutade studier, såsom auskultant i bergskollegium och följande året uppdrogs åt den 21-årige ynglingen att förrätta afvägningarne till Strömsholms kanal, öfver hvilken han 1778 fick öfverinseende som byggmästare, och den han fullbordade 1782. Vid samma tid var han underasmästare i vestra bergslagen, fick sedan

styrelsen öfver Eskilstuna fristad, öfver Carl Gustafs gevärsfaktori, och 1785 anförtröddes honom inrättandet af åtskilliga mekaniska arbeten vid Elfdals porfyrverk. Vid Falu och Dannemora grufvor vidtog han några ansatser till grufvornas skyddande och till arbetets befordran. Då Trollhätte kanal hunnit ett stycke, uppkommo hos direktörerna olika tankar om företagets ytterligare bedrivande. Nordevall, som fulländat det första större kanalarbete i Sverige, kallades att utlåta sig häröfver, uppgaf en annan plan, den der antogs, och efter hvilken han år 1800 fullbordade verket. Södertelge kanal börjades 1803 och slutades 1820 af honom. Hans förtjenster belönades med adligt stånd, öfverste-löjtnants-platsen vid flottans mekaniska korps, Wasa-orden och ledamotskapet i vetenskaps-akademien, som öfver honom preglade en medalj efter hans död, som inträffade d. 2 Maj 1835. Har utgifvit: *Afhandling om mekaniken, med tillämpning isynnerhet till bruk och bergverk.*

Nordfors, Carl Gustaf, föddes d. 2 Aug. 1763 i Malingsbo, der fadern var brukspredikant. Af honom själf, en lärd och ganska bildad man, erhöillo sönerne sin första, till en del sin enda undervisning. För den äldre blef hon den enda, ty han måste innan 20 års ålder för sin utkomst, antaga plats som bruksbokhållare vid Malingsbo. Härifrån kom han 1785 till Stockholm, anställdes vid tullverket, blef känd af general Arbin och af några bland den tidens störste vitterhetsidkare och konstnärer. Äfven konungens uppmärksamhet väckte han genom den raska beslutsamhet han ådagalade vid en i Stockholm utbrusten eldsvåda, och, efter krigets början 1788, genom ett till monarken stäldt skuldebref, hvari han bad om tillåtelse, att få utbyta pennan mot svärdet. Denna önskan uppfylldes på sitt sätt, då han anställdes hos general Armsfelt i egenskap af auditör, och af honom omsfattades med mycken ynnest. Han lærer äfven någon gång hafva deltagit i krigsföretagen, deribland vid eröfringen af Elgsö-batterierna. Efter krigets slut anställdes han som kapiten vid d. v. Götha garde, och befordrades några år senare till major, ehuru det torde vara ovisst, om han någonsin bestridt egentlig militärisk tjänstgöring, hvar till hans öfriga befattningar ej heller syntes lemna honom någon tid. Han hade nemligen år 1789 vunnit Svenska akademins stora pris, för en sång öfver Baltzar Horn, derigenom befastat sin rang som litteratör, och utnämndes på grund häraf följande året af Gustaf III till styresman öfver dramatiska theatern, hvilken befattning sedan utsträcktes äfven till lyriska scenen, och hvarmed N. fortfor ända till år 1818, med undantag af någon tid omkring 1803, då han entledigades derifrån af anledningar, hvilka aldrig blifvit riktigt kända. Man kan eljest säga, att han, under hela denna tidrymd, var den egentliga själen i theaterstyrelsen. Han skref och öfversatte pjäser, besörjde deras inöfning, anordnade hvad dertill bärde och ombesörjde uppsättningen med så mycken hushållning som möjligt. Detta var isynnerhet märkbart då, efter stora operans upphäfvande 1806, en ringa er-

sättning derföre skulle gifvas allmänheten i de s. k. eperett-spektaklerna, för hvilka blott ett ringa anslag var bestämdt. Sin största förtjeenst har han likväl genom den värd han tog om den theatraliska dialogen. Man har förebrått honom, att han låter personerna i sina pjesser tala ett alltför trivialt språk, i stället att söka höja det till mera öfverensstämmelse med skriftspråket. Nordfors utgick emellertid från den åsigten, att hvarken theatern eller någon enskild person eller stiftelse förmer ändra ett folks seder och bruk, och då till dessa hos oss hör, att man talar ett i många afseenden olika språk mot det som skrifves, och i det tillåter sig friheter, både till prosodi och konstruktion, som ingen bildad människa begagnar i skrift, trodde han, att theatern, hvilken bör vara ett uttryck, en bild af lifvet, också borde återge detta så troget som möjligt, särdeles i sättet att yttra sig. Olika meningar kunna möjligen byzas om riktigheten af denna åsigt; men enligt den är det onekligt, att N:s theaterspråk erhöi en ledigbot, enkelhet och naturlighet, som det aldrig förut ägt på Svenska scenen. Särdeles lycklig var han äfven i öfversättning af lyriska stycken, der han med mycken talang förstod lämpa orden efter musiken, utan att derföre nedsätta diktionens behag eller adelhet. — År 1810 vann han åter akademiens stora pris, för en sång öfver Carl August, och hans lyckas sol, hvilken en tid varit förmerkad, uppgick nu åter i sin fulla glans. Han befordrades till öfverste-löjtnant, adjutant hos öfver-ståthållaren, R. af S. O. och öfverste. Då theaterns hittills varande chef, greve Gustaf Löwenhjelm, år 1818 lönade sin plats, och fråga uppstod att förvandla theatern till en enskild inrättning, lönade N. äfven sin befattning som andre direktör, med bibehållande af lönen som pension, mot förbindelse, att årligen förse theatern med en större och en mindre pjäs. Dessutom fick han af Svenska akademien ett arvode för redigandet af Post- och Inrikes Tidningarnas utländska nyheter, så att hans senaste lefnadsår voro betryggade mot behovet. Han tillbragte dem derföre icke sysselsökt, utan författade bland annat en moral-filosofisk afhandling, kallad *Vihn*, hvilken 1822 af Svenska akademien belönades med stora priset i värtaligheten. Vid Bellmansfesten d. 26 Juli 1832 hade han det missödet, att falla och stöta hufvudet, hvarvid en åder lærer sprungit i bröstet, och ehuru läkarevård snart anskaffades, kunde blodflödet ej hämmas, utan han dog följande morgon, vid nära 69 års ålder. Bland hans skrifter, utom de förut anförda, må nämnas farsen: *Tanddoktorn*, uppförd 1803, och hvilken på sin tid gjorde mycken lycka, samt tillfällighetspjäsen *Föreningen*, som gjorde en ännu större, och i början af 1815 gafs mer än 30 gånger för fulla hus. En *Epilog* på kronprinsens födelsedag 1814 var äfven af honom. Han har dessutom öfversatt mer än 30 theaterstycken, hvaribland må nämnas: *Ædipe i Athen*; *Cendrillon*; *Don Juan*; *Sargines*; *Fiskaren*; *Det befriade Jerusalem*; *Lilla Matrosen*; *De begge Arrenterna*; *Målaren och Modellerna*; *Cafén i Bag-*

dad; *Akino*, m. fl. En liten skrift, kallad: *Om Judernes företräd, värde och tycka*, är af hans hand, ehuru den kallas öfversättning, och han skall i manuskript efterlemnadt ett episkt poem: *Engelbrekt* och ett theaterstycke: *Gylfe*, ej fullbordade. Hans yngre broder,

Nordfors, Erik Ulrik, föddes d. 31 Juli 1771, och fadern hoppades att han skulle välja dess yrke, hvarföre han 1788 skickades till Upsala, ehuru bristande medel ej tillåto honom fortsätta sina studier. Han predikade, som yngling, en gång, och röjde för detta kall utmärkta gåfvor; men ändrade tankar och beslöt att blifva officer. Detta lyckades äfven och han anställdes 1789 som kornett vid de s. k. lifkossackerna, en af blott 100 man bestående korps. Vid dess upplösning följande året blef han löjtnant vid Götha gardet och lærer hafva bivistat tvenne fälttåg. År 1795 befordrades han till kapiten, men som han tyckte sig hafva föga utsigt på den militära banan, tog han afsked år 1800. Han hade, dels för sin utkomst, dels för sitt nöje, omfattat skriftställaryrket och började 1796 utgifva en tidning, kallad: *Telegrafen*, som väl vann allmänt bifall, men förbjöds 1798. N. var en man med ett utmärkt fördelaktigt utseende och ett intagande väsende. Då man härtill lägger hans litterära bildning och författare-förmåga, samt att han redan vid 24 års ålder hunnit till kapitensgraden vid ett gardesregemente, måste man förundra sig öfver, att han ej gjorde större lycka. Förklaringsgrunden ligger likväl i den omständigheten: han hade offentligen vidrört politiska ämnen, och deröfver yttrat frisinnade åsigt, hvilka på den tiden voro en vådlig kontrabandsvara. Ett af honom utgivet *ABCD* i omvänd ordning, eller *Lexikon för Dagen*, uppräbrändes högtidligt år 1803, och författaren var både förut och isynnerhet derefter illa anskrifven hos regeringen. Ekonomiska bekymmer, i förening med sjuklighet, bräckte den kraftfulla kroppen vid knappt uppnådda mannaår, ehuru de ej förmådde nedså själens mod och verksamhet; men ett, såsom det tros, vårdslöst tillagadt kräkmedel, som han intog d. 8 Maj 1806, lade honom likväl tidigare i grafven, än man ens, till följd af hans sjuklighet, skulle förmodat, vid icke fyllda 35 års ålder. Han har utgivit ett *Svenskt och Fransyskt Handlexikon*; *Strödda Anmärkingar i Krigsvetenskapen*, hvartill han föranleddes af sitt ledamotskap i krigsmanna-sällskapet; *Arnton*, lektyr för olärda, fortsatt i *Bukoleon*; *Pinnen en nationalkaraktär i Sverige?* och öfversatt åtskilliga theaterstycken, såsom: *Wallendragaren*, *Den Girige*, *Det Westindiska Arfvet*, m. fl. Efter hans död sequesterades hans papper, och ett der befintligt, icke fullbordadt arbete: *Franska revolutionens historia*, uppräbrändes.

Nordgren, Carl Wilhelm, född i Stockholm 1804, var i yngre åren anställd vid lifgardets till häst musik-korps, men öfvergaf denna tjänst för att egna sig åt ett med hans anlag mera öfverensstämmande yrke: målarekonsten, åtnjöt undervisning af Westin, och har sedan med framgång

idkat denna konst, särdeles som porträttmålare. Hans son är en ung, ganska lofvande landskapsmålare.

Nordin, Carl Gustaf, född d. 2 Jan. 1749 i Stockholm, der fadern då var predikant vid lifgardet. Endast 14 år gammal inskrefs han vid Upsala akademi och blef magister derstädes 10 år senare, samt 1775 lektor i värtaligheten och poesien vid Hernösands gymnasium. Föreslagen att utgifva ett Svenskt *Corpus diplomaticum*, kallades han till Stockholm och blef känd af Gustaf III, som fattade behag för hans intressanta umgänge, hans vitttra anlag och hans politiska talanger. Han utnämnde honom till Skellefteå pastorat 1784, då N. lät prestviga sig, och inkallade honom till en af de förste ledamöterna i Svenska akademien samt i den åter upplifvade vitterhets-akademien. Derjemte använde han honom i politiska värf, och gaf honom en plats i sin konselj. Förslaget att arresteras oppositionsmännen vid 1789 års riksdag lärar hafva utgått från N., som likväl dervid rådde i strid med sin medtäflare, biskop Wallqvist. Han skall, vid 1792 års riksdag, haft det förslag, att förskaffa banken silfver och dermed upphjelpa rikets finanser. Det antogs väl icke då, men författaren valdes till bankofullmäktig. Efter konungens död blef N., liksom nästan alla Gustafs gunstlingar, ett mål för den nya regeringens förföljelser, och för att kunna slippa honom i Stockholm, befaldes han lemna sin plats i banken, ehuru ständerne uppdragit honom den, och återvända till Hernösand. Efter Gustaf Adolfs tillträde till styrelsen, uppgick dock äfvea för honom en bättre dag. Han fick Nora pastorat, i stället för Skellefteå, blef Led. af N. O., theol. doktor och 1805 biskop i Hernösand. År 1809 blef han kommandör. Dog d. 14 Mars 1812. N. hade en högst dyrbar manuskriptsamling i Svenska historien, bestående af 2,400 band, hvilken kronprinsen Carl Johan 1814 inköpte för 3,000 R:dr Bko och skänkte Upsala bibliotek. Han sjelf meddelade aldrig något resultat af sina historiska forskningar. Såsom kritisk granskare har han gjort sig känd genom den sällsamma hypotesen, att samtliga de gamla klassiska författarnes arbeten varit understuckna verk, författade i medeltidens kloster och sedan utgifna i Romares och Grekers namn. Som biskop har han utmärkt förtjenst genom sitt nit och ordningssinne. Som litteratör är han isynnerhet känd genom sina *Minnen öfver namnkunnige Svenske män*, upplästa i Svenska akademien vid dess högtidsdagar från 1786 till och med 1811, men dem man förebrår bristande plan och historisk grundlighet. *Tal* vid kronprinsen Gustaf Adolfs födelse och *Handlingar till upplysning af Svenska krigshistorien*. — Hans son, **Gustaf af Nordin**, kammarherre, öfverste i arméen, R. af S. O. och af Ryska St. Anne-ordens 2:a klass, var förut chargé d'affaires i Washington och är sedan 1845 envoyé i Petersburg.

Nordin, Johan Magnus af, biskopens äldre broder, föddes i Stockholm d. 16 Juni 1746, blef student i Upsala, ingick 1766 i Svea hofrätt, der

han befordrades till vice fiskal och utnämndes 1770 till lands-sekreterare i Gefle, för hvilka åtgärd ständerne vid 1771 års riksdag ansågo rådet ej kunna undgå ansvar. Blef sedan häradsbörfding i Gestriklands domsaga, lagman i Westernorrland, adlad och vice landsbörfding i Gefle, men 1790 ord. landsbörfding i Falun. Ridd. och sedan Kom. af N. O., friherre 1800, tog afsked 1812 och dog d. 15 Mars 1823. Var, liksom brodern, en smidig hofman, och beredd att i allt göra sin konung till viljes. På senare åren en skicklig landbrukare. Hans son,

Nordin, Carl Johan af, född i Augusti månad 1785, ingick 1802 vid lifgardet till häst, hvarifrån han 1809 tog afsked med öfverste-löjtnants titel och egnade sig åt landtbruket, hvarom han förvärfvade utmärkta förtjenster. Visade sig vid 1815—1818 och 1823 årens riksdagar såsom en kunnig och verksam representant. Som bevis på det förtroende han derunder förvärfvat, uppdrogs honom 1824 utredningen af magasins-direktionens ärenden. Följande året blef han stats-sekreterare för krigsexpeditionen, statsråd 1828 och derunder på ett år t. f. öfver-ståthållare i Stockholm. Lemnade statsråds-platsen 1831, och utbytte den mot presidents-embetet i bergs-kollegium. Tog afsked 1839, och nödgades, ett par år senare, till följd af ekonomiskt betryck, öfverlemnna sina vidsträckt egendomar åt borgenärerna. Friherre N. är R. af S. O., Kom. af N. O. och Seraf.-ridhare.

Nordin, Daniel, föddes d. 7 Febr. 1778 i Thorsås församling af Wexjö stift, af bondeföräldrar, blef student 1800, magister 1806 och året derefter theol. kandidat, regementspastor vid Svea lifgardet, med hvilket han 1808 bistade träffningen vid Lokalax och Helsing, kyrkoherde i Willstad af Wexjö stift 1811, prost, theol. doktor och Led. af N. O., har utmärkt sig genom de rika samlingar han lemnat till redigerandet af en ny Smålands beskrifning, som en driftig landtushållare, en redlig och välsinnad riksdagsman och isynnerhet genom den nitiska vård han egnat sina sockenboers både ekonomiska och moraliska förkörran. Han har inom sitt pastorat bragt det derhän, att bränvinsbrännningen derstädes nära upphört.

Nordingrån, en socken med Ullånger, belägen i norra Ångermanlands fogderi af Westernorrlands län, Ångermanlands östra kontrakt af Hernösands stift, 4 $\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Hernösand, vid hafvet, der den omgifves af flere vikar och är således till större delen kringfluten. Till detta pastorat, som är regalt af 1 kl., hörde förut Wibyggerå socken, som nu mera utgör ett eget pastorat. Socken har ett särdeles utseende, alldeles som en skärgård, emellan en myckenhet hållar, med flere i höjden uppskjutande runda eller spetsiga kullar, många der nedanför i dalarne belägna sjöar. Byarne skiljas från hvarandra genom höjder, på si-dorna finnas således branta backar, med backar, de der samlas i samma sjöar, hvilka äga sina för-murar af stupande berg, hvadan ordspråkvis säges: "En grind, backe, berg och sjö, utgör en by i Nordingrån." Kyrkan skall vara byggd i tolfte

århundradet. Åkerbruket anses i denna socken för det svagaste i nedre landet, emedan åkern mest består af sand och s. k. stenjord, utom vid några byar jemte vägen och kring kyrkan, hvilka äga lera; dock, som här idkas vidlyftigt fiske, hvarigenom landbruket torde något hindras, så fylles bristen genom byte af spannmål mot strömming. Mulbetet är fett och gräsrikt i backar och dällder, hvar-est boskapskötsel är lönande. Gräset afslås med korta liar och räfsas sedan i "dysajor"; att "lada hö" säges här, då det hemföres på vanliga härror eller låga skriador med små hjul. Utom löfskog finnes mest gräs, hvars lösa och gråaktiga beskaffenhet gör byggnaden mindre varaktig. Näringssättet är åkerbruk, boskapskötsel och fiske; äfven idkas här mycket smide och svarfning, så att landet merendels härifrån förses med spinnerockar och liar. Finare och gröfre lärt väfves ock till afsåla, likaså vadmal. Kalk brännes årligen något, ehuru sten dertill ej finnes i orten, utan hitföres af Gefle fiskerskap. Kronofskan finnes här ö, utom socknens enskilda haf- och strömmingsfiske, idkas äfven något fiske till hushållen i flere småsjöar. Af de fyra större hafs-fjärdar, som skjuta in här, gå *Omne-* och *Edsätter-vikarna* fram i socknen; men *Ullerångers* är på norra sidan och *Gulviks-fjarden* på södra sidan. Fiskebatter, med tid efter annan uppbyggde kapell, finnas åtskilliga i denna trakt. Af de många holmar, som pryda socknens skärgård må nämnas: *Långsön*, *Långskaret*, *Jarmersö*, *Beckerholmen*, m. fl. God landkänning hafva sjöfarande ifrån denna socken af en mängd höga berg; ibland sådana må nämnas: *Rafsklubben*, *Skärstenagubben*, eller *Högbocken*. *Omne*-, *Gämnas*-, *Kåsta*-, *Sunda*-, *Körnings*-, *Medans*- och *Ödens*-bergen äro bekanta för sin storlek. Bervis på vattenminskningen i Östersjön, eller rättare, jordvallen höjning, finner man här af en 29 alnar lång köl efter ett fartyg, som blifvit funnen i en längsoden iengrundad fjärd. Af fornlemningar märkes tvänne åttehögar vid Själandsby, samt en runsten. *Bärands* by, hvilken nu bebos af bönder, skall fordom varit kungsgård. Sockenens innofattar 70 $\frac{3}{4}$ mil. och har 2,415 invånare. Jemte annexet Ullånger och Wibyggerå socken utgör arealen 114,811 tunn. af hvilka 4,500 äro sjöar och kärr. Adr. söderifrån: *Hörnösand*, norrifrån: *Bjåsta*.

Nordiskt Bopping (*Podiceps arcticus*), en simfogel, tillhörande familjen gumpfotade foglar, af 12 toms längd, med svart, i spetsen samt vid underkäkens rot blek, näbb; utåt svartaktiga, inåt ljusgrå ben; hufvudet svart, med ett rostfärgadt band genom ögonen till sidorna af nacken; nästan ingen nacktefs, men på sidorna af nacken och öfre delen af halsen långa fjädrar, hvilka dock icke bilda någon halskrage; strupen och hufvudets sidor svarta; öfriga halsen framtill samt sidorna af öfverbrödet brunröda; nedre kroppdelarne atlasvita; halsryggen långsamt, och ryggen svartbruna, den senare glänsande och med smala gråaktiga fjäderkastor; de 11 främre vingpenarna bruna, den 12te gråbrun och vit; de följande hvita. Fjä-

derklädadens färg och beskaffenhet föränderlig efter årstiden, så att i första höstdräkten de långa fjädrarne bakom ögonen äro färre eller blekare, samt hufvudets sidor stötande i grått. Förekommer öfverallt i landet, dock oftast i de norra och nordvestra delarne, om sommaren, på insjöar, dammar och messar, helst sådana som äro omgifna af vass; han dyker med mycken färdighet och är mycket skygg. Födoämnen utgöras af vattenväxter, insekter och larver. Äggen äro hvita och läggas 3—4 nti ett flytande nästa bygd af stora vattenväxter.

Nordlindh, Daniel, föddes nära Avesta i Dalarne d. 19 Febr. 1662. Hans fader var landesmännen Erik Erlandsson Norenius; skickades, efter undergången filos. kandidat-examen 1687, på en utländsk resa, hvarifrån han återkom 1691, med beröm för grundlig lärdom, och erhöill således första rummet vid magister-promotionen i Upsala samma år. Han hade då nyss förut blifvit prestvigd och pastor vid Dalregementet; fick 1700 fullmakt på Folkerna pastorat i Dalarne, men hvilket han ej kom att tillträda, emedan han nästan samtidigt, på enkedrottningens förslag, utnämndes till drottningens hofpredikant. Tre år senare blef han den unge hertig Carl Fredriks af Holstein lärare i teologi och kyrkohistoria, och tillträdde kort derpå presidium i hofkonsistorium. Ibland andra uppdrag erhöill han äfven det obehagliga, att till döden bereda Sachsiske generalen Paykull. År 1708 blef han kyrkoherde i Ridderholms församling i Stockholm, med Bromma till prebende, och 1710 i Clara. År 1716 utnämndes han till superintendent i Carlstad, och året derpå till biskop i Strengnäs. Theol. doktor vid Ulrika Eleonoras kröning; död i Stockholm d. 15 Dec. 1728. Var ej vän af det kongl. enväldet, men icke desto mindre i gunst hos konungen; likväl ej heller någon vän af mångväldet, men hvilket ej hindrade honom från att vara väl ansedd hos dettas författare och upphofsmän. Han döttes således i 1713 års riksdag och yrkade dervid, att prinsessan och senaten skulle åtaga sig att stifta fred; men vid 1719 års riksdag ville han att drottningen skulle omedelbart välja sina rådgifvare och bestridde den stränga eden om suveränitetens afsvärjande. Han var en exemplarisk biskop och en ganska utmärkt predikant, som har efterlemnadt flere af trycket utgifna likpredikningar.

Nordmaling, en socken, belägen i norra Ångermanlands fogderi af Westernorrlands län, Ångermanlands nordvestra kontrakt af Hernösands stift, 4 $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Umeå. (Upptages orätt i Forsells statistik, såsom tillhörande Westerbottens län.) Sockenens namn torde rättast härledas af belägenheten norr om en fordom märklig stor skog, kallad *Malingen*, ehuru man äfven påstår, att mårdar eller *malar*, som i äldre tider i myckenhet funnits här i orten, gifvit anledning dertill. Kyrkan skall hafva blifvit uppbyggd redan i 13:de århundradet, och har sedermera undergått flere ombyggnader. Det första orgelverk i Ångermanland uppsattes i denna kyrka 1750. Utom vanlig gudstjänst hålles härstädes höst och vår kateches-förhör alla söndags-

eftermiddagar, och förklaras då tillika epistelo. Häraf är brukligt, att allmogen, som har lång väg hem, de flesta 2 till 3, men en del 6 till 7 mil, vistas längre vid kyrkan, och behöfver äfven flere resdagar dit. På kyrkovalLEN äro flere små stugor uppsatte, som de aflägsna sockenboerne bebo vid sådana tillfällen, men hvilka stugor dess emellan bebos af fattige och orkeslöse, som ej hafva hemvist, och försörjas genom frivilliga samman-skott. Näringsmedel gifvas många i denna socken; ty utom de vanliga, åkerbruk, boskapsskötsel, fiske, djur- och fogelfänge, idkas här brädsågning, skjaljagt, tjärubräddning, kolning och fartygs byg-gande, såsom mer och mindre lönande. Boskaps-skötseln fordrar mycket arbete och vidlyftig berg-nings. Mo- och sandbedar, med stenbunden mark samt mossar lemna föga mera anledning till upp-odling ned i socknen, som har svag betesmark. Kreaturen måste derföre öfver sommaren födas vid aflägsa fäbodas. Öre, Lede och Lögde elfvar ge-nomskära socknen och hafva efter sina ådalar gif-vit läge för flere der anlagda byar. Åtskilliga hafsvikar och sund med många holmar pryda den-na sockens skärgård, som för flere näs af landet gör öfver 6 mil med sina bugter. Björnön, Lång-on, Kråkon, Drifon, Kronörn och Lillyovik, m. fl. äro här märkliga. Ifrån kyrkan går en udde af socknen, såsom ett näs eller halfö, 1 mil ut mot hafvet, hvarpå äro belägne byarne Brevik och Jer-näs. Ett annat näs utskjuter vid Rönholm emot Kronörn, inom hvilket ligger den s. k. *Nordmalings fjärd* af 1 mils längd och $\frac{1}{2}$ mils bredd. Af skepps-hamnar är *Skurun* den bästa; men den uppgrundas årligen af hafssand. Gammalt folk utvisar här flere-städes förut allmänna, men nu obrukbara skepps-och båtleder, samt höga hållar, hvilka vittna om jordvallens höjning. Måga klippan *Gamle man* eller *Bonden*, en märklig hafskänning mot denna socken, ligger 2 mil N.O. ut i sjön, 6 mil från Umeå, är mycket brant på tre sidor; men något sluttande på den fjerde. Ingen båt kan ligga der i storm, utan måste oppdragas på klippan, hvars vidd är omkring 400 alnar. Mindre vattenverk, utom hus-behofs-mjölqvarnar, äro åtskilliga grofbladige el-ler små sågar, med hvilka sockenboerne länge id-kat sågning, så att härifrån årligen blifvit för-sålde flere 100 tolfter halfbotten bräder. Flere små sågar hafva dock blifvit nedlagde, sedan fin-bladige sågverk uppstått. Bland dessa märkas *Håknäs*. *Olofsfors* jernverk är beläget i den-na socken (se vidare under dessa ord). Skogen användes här till flere behof än i andra socknar af Ångermanland. Eburu vidsträckt, gifva de näm-nade vattendragen god anledning till timmerflottning om våren af sågblockar, på 7 till 8 mil, utom hvad på närmare håll hemtas till kolning. Det bästa furu-timmer har funnits här i trakten; men har ej blif-vit rätt vårdadt. Tjärubrädderier finnas ock här in-rättade. Ortens alster och afvel förtryttas både till Herrölands och Umeå handlande, hvilka här haf-va gemensam handelsfrihet, så väl på marknader-na i Augusti och November månader, som vanliga torgdagar, alla lördagar. — I socken finnes post-

kontor. Socknen hör till 2 kl. konsist. och har 3,425 invånare. Den innefattar $52\frac{1}{2}$ öförm. mtl. på en areal af 257,094 tunn., af hvilka 15,000 äro sjöar och kärr. Adr. Nordmaling.

Nordmark, Zacharias, född d. 29 Okt. 1751 i Luleå, der fadern var komminister. Kom 1767 till Upsala, der han snart erhöill kondition såsom informator för flere bildade mäns barn, blef ulti-mus vid promotionen 1776, s. å. astronomie de-cens och 1783 fys. professor i Greifswald. Här-ifrån flyttades han 1787 till samma profession i Upsala, hvilken han innehade i 40 år, och då han lemnade denna senare hade han, under 44 års tjenstgöring såsom professor, aldrig försummat en enda lektion, ett enda sammanträde i kon-sistorierne eller kommit en enda minut för sent. Han var en ganska utmärkt vetenskapsman, prydd med N. O., Led. af W. A. och flera utländska lärda samfund. Belönades af den Londonska So-ciety of the Encouragement of Arts, af Svenska jernkontoret och serskildt af marin-departementet i Petersburg, för en dit insänd afhandling om *Vattnets motstånd*, hvilken utgör en af hans förmästa skrifter och hvari han utvecklade flera nya theo-rier. Har derjemte i vetenskaps-akademiens hand-lingar och i flera andra offentliga tidskrifter med-delat uppsatser och rön. Dog d. 26 Juni 1828.

Nordmark, ett härad i Wermlands län, innefat-tande socknarne: Holmedal, Carlanda, Tyxmark, Fogelvik, Östvallskog, Silbodal, Blomskog, Tran-kil, Sillerud, Jernskog och Skillingmark, tillsam-mans utgörande $206\frac{1}{2}$ mtl. inom en areal af 406,328 tunn., af hvilka 61,970 äro sjöar och kärr. Jemte Näs och Gilbergs härader bildar detta härad en domsaga och fögderi eller det s. k. Södersysslet. Häradets folkmängd utgör 18,224 personer. Inom detta härad märkas Nordmarks rikhaltiga grufvor, samt jernbruken: Carlsfors, Koppom, Lennartnäs, Löfstafors, Skillingsfors, Snarkil och Töksfors.

Nordmark, ett kontrakt af Carlstads stift, be-stående af 4 konsist. pastorat, nemligen: Holme-dal, Fogelvik, Tyxmark, Östervallskog och Car-landa; Blomskog, Trankil, Torskog och Värvik; Sillerud, samt Silbodal, af hvilka socknar Värvik och Torskog tillhöra Elfsborgs län och landskapet Dalsland, men de öfriga Wermlands län. Då We-stersysslets kontrakt 1653 delades i tvenne: Jösse-härads och Nordmarks, lades till detta sistnämnde Gilberga, Holmedals, Blomskogs, Silleruds och Sil-bodals pastorater. Gilberga gäll skiljdes dock här-ifrån 1788, då biskop Schröderheim af det samt Kila och Stafnäs inrättade ett nytt kontrakt. Nord-marks kontrakt har en folkmängd af 17,792 per-soner.

Nordmark, annex till Filipstad, beläget i Filip-stads bergslags härad, $1\frac{1}{2}$ mil N. från nämnde stad. Kyrkan uppbyggdes 1727 och invigdes fyra år derefter. Här märkes *Nordmarks* grufvor, hvil-ka skola blifvit upptagne och arbetade före diger-döden. De hafva äfven blifvit kallade "*Norsbergs*" och "*Nohlebergs*", samt "grufvorne norr i marken", och sägas vara uppfunne genom en bock, som spar-kat mossen af berget. Socknen utgöres af $3\frac{1}{2}$ skatte-

hyttor och 2 krono-bergstorp. Folkmängden 1,830 personer. Hemmantalet är 5 och arealn 317,569 tunal., hvari de öfrige annexernas äfven inbegripes; men hvaraf Nordmark ensamt har 4,230 tunal. sjö och kärr. Adr. Filipstad.

Nordqvist, Pehr, lærer varit född omkring år 1770, blef elev vid målare-akademien och gjorde så utmärkta framsteg, att han erhöill en kongl. pension för att besöka Italien. Denna resa företogs under olyckliga förbud, ty nära Helsingborg hade han det missödet, att, vid ett fall ur vagnen, afbryta benet, så att han måste der tillbringa flera veckor, innan han tillfrisknade. Detta minskade likväl icke hans goda lynne, utan äfven på sängen och under plågornas anfall förfärdigade han teckningar, hvilka till och med förlöjligade hans egen belägenhet. Han kom till Paris, sedan till Rom och Neapel, men förföll i en tilltagande sjuklighet och dog på sistnämnde ställe af lungsot, i November 1805, vid några och 30 års ålder. Hans starka sida var handteckningen och karrikaturen, hvari han stundom lifvades af en Hogarthsk anda. Hans teckningar till åtskilliga af fru Lenngrens berättelser äro förtäfliga. Eljest var han landskapsmålare och af hans hand finnes en utsigt af Saint Cloud, som anses för hans bästa arbete. Han dog under sin utvecklingsperiod.

Nordre (mythol.), en dverg. Asalärans skapelsehistoria berättar, att då gudarne af Ymers hufvudskål skapade himlen, satte de under dess fyra hörn fyra dvergar att uppehålla den. De hette: Nordre, Södre, Östre och Vestre. Således de fyra väderstrecken.

Nordre elf, en gren af Götha elf, sträcker sig genom Bohuslän och har sitt utlopp i hafvet.

Nordstjerne-orden stiftades, tillika med Serafimer- och Svärds-orden, på konung Fredriks födelsedag d. 28 April 1748. Den skulle utdelas till belöning för förtjenster på den civila ämbetsmannavägen, inom lärdomen och vitterheten. Stjernen är delad i fyra strålar och i dess midt synes, i svart fält, en nordstjerna med omskrift: *Nescit occasum*. Den bäres i svart band. Kommendörerna bäre en något större stjerna, äfven i svart band, om halsen, och på bröstet en kraschan helt och hållet af silfver med en nordstjerna i midten. Vid konung Oskars kröning 1844 undergick orden sin första förändring, då den erhöill kommendörer och kommendörer med stora korset. Alla de redan utnämnde förklarades tillhöra den första laget. Dock är emellan in- och utländske den skillnad, att alla sedan år 1844 utnämnde utländningar äro kommendörer med stora korset.

Noråm, järnbruk i Stora Tuna socken af Kopparbergs län, anlagdt af och tillhörigt Stora Kopparbergs bergslag. Bruket är privilegieradt till 1,800 skepp:d stångjärnsmide af eget tackjern, har 4 härdar och privilegium att vid ett särskildt manufakturverk förädla 300 skepp:d, deraf tillverka spik, liar eller annat svartsmide. Afsättningsorten är Stockholm. Smidesstämpeln visar ett N med en upptående pil i midten af bokstafven.

Noro, en af de Fornjoterska sagedrottarne, som med sin broder Gore drog ut att bekriega och eröfra nästgränsande länder. Han förmenas dervid hafva stiftat Norska riket.

Norrell, Carl Johan, hofrätts-råd i Svea hofrätt, R. af N. O., ledamot af lagkommissionen och af högsta domstolen, från d. 1 Nov. 1796 till sin död d. 21 Febr. 1803. Har utgifvit lagsamlingar från 1792 till 1798.

Noréus, namnet, är aktadt både inom Svenska kyrkan och i läkarehistorien. Således är Noréus en gammal prestsläkt från Nora. En ättling deraf, **Magnus Noréus**, var 1720 hospitals-syssloman i Upsala, då hans son, **Olof**, der föddes d. 21 Aug., hvarefter fadern flyttades till sin hembygd Nora församling, der han likväl snart afled. Sonen **Olof** blef kongl. hofpredikant, prinsessan Sofia Albertinas lärare i kristendomen, 1763 kyrkoherde i Bollnäs och der död d. 5 Sept. 1802, såsom en aktad själsörjare. Af hans söner blefvo tvänne läkare. **Johan**, d. ä., född d. 24 Juli 1769, död d. 17 Dec. 1814, såsom fältläkare i Fredrikshall, smittad af en der gängse feber. Det säges om honom, att "han var en ömsint och oförtruten läkare och nitisk ämbetsman, samt blef saknad ej allenast af hela provinsen, utan ock af enskilda och vänner." Den yngre brodern, **Olof**, född d. 17 Sept. 1770, blef 1797 promoverad till medic. doktor, 1800 stadsfysikus i Linköping och straxt derpå provincial-läkare i Östergötland, der han med mycken drift vinnlade sig om befordrandet af vaccinationen, så att han inom två år med egen hand ympade 4,000 barn, och ombesörjde 13,000 andras vaccination. Då 1814 en farlig epidemi yppat sig bland de Franska krigsfångarne i Linköping, hvaraf äfven läkarne blefvo angripne, diktallades N., hvilken efter tre veckors förlopp lyckades häfva sjukdomen, hvarföre han belönades med professors titel. Förmodligen af samma släkt var den **Israel Noréus**, burggreffe i Götheborg, hvilken, jemte sin stufson, då ännu en ung student, adlades 1653, under namnet *Norfeldt*. Ätten utgick likväl med dem.

Noréus, Jean, var född 1773, son till landtränmästaren Johan N. och Ugglas syster, gjorde sig tidigt känd genom kunskaper och duglighet, blef 1794 magister, 1797 lands-sekreterare i Stora Kopparbergs län, år 1809 fick han lagmans titel, 1816 nordstjernen och blef vid kröningen år 1818 juris doktor, tog afsked 1822, Kom. af W. O. 1826 och dog d. 15 Febr. 1831. Var riksdagsman vid 1823 och 1828—1830 årens riksdagar, hvarunder han ådagalade mycken takt och duglighet, och der hans tillgifvenhet för regeringen icke förringade hans anseende hos ståndet, hvars vice talman han var vid den sistnämnda riksdagen. Hans yngre broder,

Noréus, Samuel, född d. 22 Mars 1775, gick äfven den juridiska vägen, fick 1800 häradsböffdinge titel, blef 1805 protokolls-sekreterare, 1809 revisions-sekreterare och general-auditör, samt förestod 1811 en tid justitie-kanslers-embetet. Följande året blef han justitie-råd, från hvilken plats

döden oförmodadt borttryckte honom, under en resa, i Westervik d. 13 Sept. 1826, eberu hans halsa och starka kroppsbyggnad tycktes lofva honom ett långt lif. Kom. af N. O. Han ansågs för en af de mest utmärkte ledamöterna af högsta domstolen och åtnjöt allmänt anseende både för rättsskaffenhet, skarpsynhet och karaktärsfasthet. Derjemte hade han, liksom äldre brodern, en lycklig talgåfva.

Norevallna, skall, enligt fornsägen, varit en liten stad eller by, på västra sidan om hemmanet Öna i Norunga socken af Westergötland. Dess illa stenlagda gator vill menige man uppvisa i två delar, hvilka innefatta en oval ljungkulle, 150 alnar lång och 50 bred. Straxt utanför den angifna södra gatan rinner Säfve-å, öfver hvilken en bro varit anlagd, och skall staden eller byn legat på begge sidor om ån.

Noring, Carl, föddes d. 16 Juni 1717 å Larfs prestgård. Fadern var kyrkoherde i socknen, samt en grundligt lärd och som menniska aktningsvärd man. Carl blef år 1744 magister i Upsala, benämde Holland, Frankrike och England, i hvilket sistnämnda land han 1748 blef pastor vid Svenska församlingen, theol. doktor, tog afsked 1760 och flyttade till fäderneslandet, der han köpte Svensjö egendom i Småland och förskaffade adelsskap åt sin treårige son, Carl, hvilken då kallades *Noring*. Han hade likväl ingen särdeles glädje deraf, ty *Noring* dog barnlös vid 30 års ålder d. 24 Aug. 1788. *Noring* sjelf adlad d. 3 April 1786. Hans namn lever i ett tacksamt minne, isynnerhet hos släktingar och prestsöner från Skara stift, för hvilka han stiftat det s. k. Victorinska stipendium, benämndt efter hans morbroder handlanden i London Victorin, efter hvilken han erhöit ett betydligt arf. Af detta använde han en fjerdedel till det ofvannämnda stipendium, hvilket skulle utdelas till sju släktingar eller prestsöner från Skara stift. Vill man erfara huru frömma stiftelsers medel kunna, genom mindre kloka, eberu ganska välmänta, anstalter förringas och till stor del bortslumpas, så bör man se det Victorinska stipendiet. Detta var 4,000 P. Sterl., således efter vår tids kurs motsvarande 48,000 R:dr Riko. En egendom, år 1755 inköpt för penningarne, skulle hafva lemnat en afkastning af nära 3,000 R:dr Riko, och således åt hvar och en af de 7 stipendiaterne omkring 700 R:dr. I dess ställe insatte testator penningarne i banken, förmodligen för att hafva dem fullt säkra. Banken emottog dem endast mot 3 procent och evaluerade dem efter gångbar kurs i bankosedlar. Dessa hafva efter hand undergått åtskilliga realisationer och de sju stipendiaterne erhålla nu hvardera 50 R:dr Riko, tillsammans 350 R:dr, motsvarande 5 proc. ränta å 7,000 R:dr, eller ungefär en sjundedel af det ursprungliga kapitalet. **Carl N.** delade det ofvannämnda arfvet i fyra delar, hvaraf han sjelf behöll en, gaf den andra åt sin broder **Peder** och den tredje åt den äldre brodern, **Noring, Lars**, född 1711. Denne blef magister i Upsala 1740, gjorde utländska resor, pre-

moverades derunder till theol. doktor i Göttingen 1749, prestvigdes efter hemkomsten 1751, blef theol. lektor i Skara och fick 1755 titel af öfver-hofpredikant. Dog hastigt d. 9 Aug. 1757. Det yttrades om honom, att han "ägte de eldigaste natursgäfvor och det ädlaste hjerta." Hans son, **Noring, Lars**, född 1751, studerade medicinen, fullbordade sina kunskaper i Göttingen och ansågs som en utmärkt skicklig ögonläkare. Han praktiserade likväl icke, utan lefde, såsom enskild person, på sin gård Onsberg vid Skara, men biträdde utan vedergällning en mängd fattiga, och förrättade många lyckliga starr-operationer. År 1796 gjorde han med den bekante John Hall en resa till Tyskland, Danmark och Norrige, och dog i Christiania d. 17 April 1798, enligt Sacklén "vid 39 års ålder", men hvilket antingen måste vara orätt eller ock är födelse-året origligt uppgifvet. Yngre brodern,

Noring, Jonas, född 1755, ingick, efter slutade studier, i kongl. kansliet, företog en utländsk resa i Matthias Norbergs sällskap, och fick 1785 af Gustaf III uppdrag att antråda en ny genom Portugal, Spanien, Frankrike och Italien, för att samla artistiska och litterära märkvärdigheter. Ett bland resultaten af denna resa var en samling af 10 quartband "Svenska Handlingar", som efter hans död inköptes af konung Carl Johan och skänktes till Upsala bibliotek. N., hvilken var en i högsta grad både litterärt och vetenskapligt bildad man, dog på sin gård Ranåker vid Skara, d. 4 Febr. 1823. Hans son,

Noring, Alexia, född d. 22 Okt. 1799, blef magister i Upsala 1827, ingick i krigs-expeditionen, blef sekreterare vid öfver-stateri-styrelsen, derjemte privat lärare för greffe Björnstjernas båda äldsta söner, och handsekreterare hos excellensen greve Stedingk, egnade sig åt landbruket och särdeles åt hästkulturen, besökte flera gånger Danmark, Tyskland och England och blef först känd af Svenska allmänheten vid kappridningarne i Stockholm 1831 och 1832, då han alltid vann högsta priset. Detsamma tillföll honom äfven i Mecklenburg vid Güstrow, vid Augustenburg och vid York, der han besegrade den namnkunnige ryttaren Osbalderston. Sådant kan ej hero endast på hästens duglighet, utan äfven på dens, som förstår leda och uppelda honom. Han bor för närvarande i Lund, sysselsatt med spridande af insigter i landbruket. Har utgifvit: *Tidskrift för hastvänner och landtmän; Ett och annat om boskaps-skötsel; Quartalskrift för landbruk och husdjurs-skötsel; Handbok i husdjurs-skötseln och Handbok för Skånske bonden.*

Noring. I Boyes målare-lexikon förekomma tre namn af detta namn. Fru *Clementine Wallin*, född *Noring*, som "kopierar med mycken skicklighet i olja andra mästares arbeten", och *Noring, Timoleon*, färdrik, född i Westergötland 1804, död 1832, "hade mycket naturanlag för konsten och målade skickligt miniatur."

Norka eller murstenen kallas en bergart, bestående af quartz, glimmer och en mängd små tätt inspräng-

de jerngranater, som lades på flera ställen i fjäl-
len mot Norrige och med fördel användes till qvarn-
stenar, hvilka ej behöfva hackas utan skäras på
det sätt att grof sand males emellan dem, då glim-
mern bortnötas, men isynnerhet granaterna blifva
qvar och göra stenen skarp på ytan.

Norrköping, Sven Adolf, född d. 10 Nov. 1786
i Götheborg, skickades, endast fyra år gammal
till pensions-inrättningen i Christiansfeld, der han
qvarblef till 1800, blef sedan elev vid Skara ve-
terinärskola, student i Lund 1804, chir. studiosus
1808, beordrades att tjenstgöra som underläkare
vid vestra arméens sjukhus, men fick följande
året uppsigt öfver nämnde härs hästläsarettor,
blef 1810 förste lärare vid veterinär-inrättningen
i Skara, 1813 dess föreståndare och 1820 flyttad
till Stockholm som chef för veterinär-inrättningarne
i riket, med öfver-direktörs namn och tromans
värdighet; 1825 R. af W. O., hvars dekoration
tilldelades honom i briljanter, och af Ryska S:t
Annæ-ordens 3:de klass.

Norrmlåsa, en socken med Herrberga, belägen i
Wifolka härad af Östergötlands län, Wifolka och
Walkebo försnade kontrakt af Linköpings stift,
2 $\frac{1}{4}$ mil V. från Linköping. *Spartan* genomskär
socknen. Kyrkan ombyggdes och utvidgades åren
1766 och 1767. Här märkes ett epitafium öfver
kyrkoherden Nicol. Eschett, som först var munk
i Wadstena och den förste prest, som efter re-
formationen vågade gifva sig, och det med en
anna. Sockenens hör till 1 kl. konsist. och har
762 invånare. Den innefattar 36 $\frac{1}{4}$ mtl. på en
areal af 4,837 tunn., hvaraf 20 äro sjö och kärr.
Adr. Linköping.

Norn, Petrus And., föddes i Stockholm 1674,
blef student i Upsala 1688, prestvigd 1697 och
promoverad magister i Lund följande året. År
1700 anställdes han som hofpredikant hos enke-
drottningen. Härunder hade han en ledsam tvist
med konsistorii-pedellen Hertenberg, men hvilken
bilades. Ett värre mål gjordes mot honom an-
hängigt, då drottningen lät, år 1706, genom öfver-
hof-predikanten Molin, till hof-konsistorium inlemna
åtakilliga klagopunkter, att hon "icke utan särde-
les rörelse måst förnimma, det icke allenast hela
then Kongl. hof-församlingen så i sjelfva Kwaga-
huset som i Riddarhus-kyrkan på mag:r Petri Norns
både ordasätt och åtbärfvor i predikningarne samt
ovanliga och otjenliga åtbörder vid andra tillfäl-
len och heliga förrättningar fast högeligen stött
och förargat hafver, förutan det at Hennes Maj:t
och de Kongl. Arf Printessorna, eburn de gerna
med hans svaghet et nådigt och ömt medlidande
hafva, i några åhr tillbaka hvarken af hans pre-
dikningars innebåll, eller andra förrättningar någon
uppbyggelse hafva kennat", m. m. Norns felaktig-
het lærer hafva bestått i någon allt för uttrycks-
full förklaring öfver Davide 51:sta psalm, 7 ver-
sen. Han sökte väl rättfärdiga sig, sade, att han
ord för ord endast utlagt den "förträfflige och
rättrogne läraren, superintendentens öfver hela Ulm
doktor Carl Dieterichs skrift"; men detta hjälpte
icke. Han entledigades från sin tjenst, likväl med

bibehållande af hofpredikants heder och värdighet,
samt en anseelig pension. Denna åtnöt han lik-
väl icke länge, ty han dog i Stockholm i pesten
1710, efterlemnande hustru och många barn i stor
fattigdom.

Norn eller Nornsberg, jernbruk i Hedemora
socken af Stora Kopparbergs län, 1 $\frac{1}{2}$ mil från
Hedemora stad, har 2 stångjernshammare och 3
hårdar, samt är privilegieradt på 1,600 skeppd
smide af eget tackjern. Under bruket hörer Norns
masugn, privilegierad 1761. Hammarskatten ut-
gör 16 skeppd. Här finnes äfven brukskyrka.
Bruket tillhör intressenter och disponeras af N.
Tersmeden. Afsättningsorten är Stockholm. Smi-
desstämpeln visar N B. med tvenne korslagde pi-
lar emellan.

Nornagest (myth.). Son till en Dansk man,
Thord Tingbit. Om honom berättar sagan: vid
hans födelse inställde sig tre trollnornor eller Va-
lor, af hvilken de tvenne äldsta öfverhopade bar-
net med välsignelser, och spådde det en lycklig
framtid. Men den yngsta Valen, dels stött öfver
att de andra undantogo henne alla välönskingar-
na, så att hon hade ingen att gifva, dels förargad
deröfver, att en mängd folk trängde sig omkring
barnet, så att hon blef knuffad åt sidan, fogade till
systrarnes välsignelser den spådomen, att furste-
sonen skulle lefva endast så länge som det bred-
vid honom upptända ljuset varade; men när det
blef uppbrändt, skulle han dö. En annan af Va-
lorna utsläckte då ljuset och gaf det åt barnets
moder, med tillsägelse att väl bevara det; ty
derpå berodde sonens lif. Troget förvarade mo-
dern det dyrbara ljuset, tilldess gossen blef full-
vuxen, då hon öfverlemnade det åt honom sjelf.
Han förde det med sig från land till land, och
aktade det mycket noga. Han utförde många hjel-
tebragder; de mest lysande hof hyste honom skif-
tevis under trenne sekler, tills Olof Tryggvason
ändtligen förmådde honom att antaga kristna läran.
Trehundra år gammal, upptände han då, på Olofs
begäran, sitt ljus, sedan han emottagit det heliga
dopet, och då ljuset var utbrunnet afsomnade
Nornagest.

Nornor (myth.). Ödets gudinnor, till antalet tre.
De hette: *Urd* (det förflutna), *Werdandi* (det när-
varande) och *Skuld* (det tillkommande). De voro
sköna; men ytterst allvarsamma, och hvad de en
gång beslutat, kunde aldrig ändras eller återtagas.
Sjelfva gudarne voro underkastade deras magt,
och kunde ingenting uträtta mot deras domar.
Deras boning var vid den roten af asken Ygdra-
sil, hvarest Mimers brunn var belägen. Hvarje
dag öste de vatten ur den heliga brunnen och
stänkte på verldstrådet, så att det icke skulle för-
torka, hvarefter de beströko dess stam med vit
lera, för att bevara den från förstörelse. Alla
menniskors öden bestämdes af Nornorna, och de
voro således en personifiering af det obevekliga
ödet. Namnet Norna tillades äfven spåqvinnor;
emedan de, genom sina förutsägelser, liksom be-
stämdo människors öden.

Norra befallningen på Gottland, innefattar Bro, Lumelunds, Forsa, Rathe, Båls, Lina, Endre, Dede, Halla och Kråklunge ting.

Norråla, en socken med Trönö, belägen i södra Helsinglands fögderi af Gefleborgs län, Helsinglands östra kontrakt af Upsala stift, $\frac{3}{4}$ mil N.V. från Söderhamns, vid hafvet. Helsinglands apostel den helige Stephanus eller Staffan vistades mycket i denna socken och skall äfven vara begravnen härstädes; ty ännu underhålles ett litet upptimradt kapell öfver grafven, som af folket kallas "Hille-Bror Staffans stupa", d. ä. den belige brodern Staffans graf. Längre samlades sedan hans vänner och de kristna i landet på detta för dem heliga rum, höllo bön och styrkte hvarandra i tron och hoppet, till dess munkarne längre fram, vid den första enfaldiga kristendomens förfall, begagnade denna vörddnad för stället, att med diktade underverk och jättecken förlöda folket till vidskeplig vantro, att derstädes offra, söka bot för sjuka kreatur och att dyrka Staffan som sitt skyddshelgon. På en kulle i granskapet af gästgifvaregården Kungsgården, har det numera upphörda sällskapet *Pro Amico* i Gefle låtit uppressa en sten, till minne af den tid, då Gustaf Wasa här uppmanade Helsingarne till fäderneslandets räddning. Inskriften på stenen är följande: "Här uppmanade Gustaf I, år 1521, samlade Helsingar till rikets räddning. Frihetshjälten till ära, under ättlingens Gustaf III:s regering, restes stenen 1763 af sällskapet *Pro Amico*." Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 57 $\frac{1}{2}$ öförm. mtl. och har 1,780 invånare. Dess areal utgör 36,936 tunn., af hvilka 3,200 äro sjöar och kärr. Adr. Söderhamns.

Norrberg, en bergsmanshammare i Ofvansjö socken af Gefleborgs län, har 2 hürdar och 685 skepp:d 13 lisp:d årlig smidesrätt af eget tackjern, med en hammarskatt af 6 skepp:d 17 lisp:d 3 skålp:d. Afsättningsorten är Stockholm och Gefle. Äges af bergsmän samt L. Hallencreutz m. fl. intressenter. Smidesstämplarne äro tre: N; N med ett Ö ofvan och H inunder, samt C H med krona öfver.

Norrberke, en socken och konsist. pastorat af 2 kl., belägen i Vestra bergslagens fögderi af Stora Kopparbergs län, Norrberkes kontrakt af Westerås stift, 6 $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Falun, var intill 1646 annex till Söderberke. Socknen är 2 mil bred och 3 mil lång, samt består af 56 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 5,249 invånare. Den utgör till större delen en dal efter det betydliga vattendrag, som från sjön Wesman kastar sig i sjön Barken. Marken är ojemn, bruten, bergig, omväxlande med sjöar, åar, böjder, dalar, löfskog, åkrar och ängar samt odlingar, hvilket gör att man här finner härliga utsigter. Jordmånen är mest sand och grus, på få ställen lera. Skogstillgången är hjälplig. Förmämsta näringsfånget består af bergsbruk. Åkerbruket ger ej tillräckligt säd för socknens behof. Boskapsskötseln är jemförelsevis bättre. De största sjöarne äro: *Norra Barken*, som gifvit socknen namn, och hvars norra hälft ligger inom denna socken samt har flera öar; *Nedre Hillen*, hvars

vatten går genom sjön Leran åt Barken; vidare *Haggen*, *Laxen*, *Snösjön*, m. fl. och anses antalet af småsjöar uppgå till öfver 100. Vid de många vattenfallen äro qvarnar, sägar och squaltor anlagde. I socknen märkes för öfrigt: *Mörtkarnberget* (se detta ord) *Vestra Silfverberget*, ett gammalt och vidaträckt malmfält, som redan i början af femtonde århundradet arbetades med fördel. År 1610 erhöill hertig Gustaf Adolf Vestra Silfbergs silfverbruk, jemte Norrberkes och flera socknar, att deraf, som sitt eget hertigdöme, uppbära alla årliga skatter, som till kronan borde utgöras. Brytningen skedde här till 1620 på kronans bekostnad, sedan under enskildt arrende och blef 1647 lemnad till riksrådet grefve Jac. De la Gardie och riksamiralen Gyllenbjelm. Bruket kom vid reduktionen under kronan och blef sedan nedlagdt. År 1711 upptäcktes den s. k. Nora silfvergrufvan, hvilken i början var mycket rikhaltig. *Vestra Silfverbergs kungsgård*, har varit belägen vid de gamla silfvergrufvorne, Johan III och Gustaf II Adolf vistades stundom här. *Nyberget*, ej långt från silfverberget, har åtskilliga jerngrufvor, ehuru mesta malmen ger rödbräckt tackjern. *Sicksjöbergs* grufvor, de äldsta i socknen, hålla en välrättad magnetisk jernmalm; *Ufberget*, en ansenlig höjd, i hvars affall man funnit anledningar på silfver, koppar och jern. *Norsberget*, mellan sjöarne Hillen, visar anledning på silfver, koppar och zink. *Hernboberget*, *Hagge malmfält*, *Daykarlsboberget* (se dessa ord). *Hemgrufvan*, vid Gesberg, håller en grå magnetisk jernmalm. *Östanberget*, håller en magnetisk jernmalm af 49 procents halt. *Jobsbo*, har flera jernmalmsgrufvor. *Sollaön*, i sjön Barken, har några anvisningar på magnetisk jernmalm, som varit arbetad. Vidare märkes här: *Smedjebacken*, en stor by, betydligare än mängden småstad; *Hagge* och *Schisskylte* jernbruk, *Morgården*, f. d. bergsmanshammare, *Marnäs*, *Bysmedjan* och *Flatenbergs* bergsmanshammare (hvarom se alla dessa ord). Bergsmanshyttor finnas i denna socken till ett ej ringa antal, nemligen: *Schisskyltan*, anlagd 1643, *Snödn*, 1599, *Hellsjön*, uppbyggd 1639, lyder under Hammarsbo-verken; *Björnsjö*, uppbyggd 1655 och privilegierad 1660, lyder under Malingsbo bruk; *Marnäs* och *Flatenberg* i urminnes tider anlagde. *Starbo*, uppbyggd 1605, till större delen lydande under Baggå bruk; *Stimmerbo*, *Vestansjö* och *Bommarsbo*, i urminnes tider anlagde; *Spjutbo*, uppbyggd 1621; *Bredsjön*, 1677, *Gesberg*, hvaraf Skinnskattebergs bruk äger $\frac{2}{3}$ och Baggå bruk $\frac{1}{3}$; *Mattsbo*, 1644, höra under Ljusneverken; *Fimbo*, 1572, hör till Ferna bruk i Westmanland. Följande bättre bebyggda egendomar finnas i socknen: *Risingsbo*, en vacker och välbebyggd egendom, vid elfven Flogen; *Vanbo*, *Eriksberg*, m. fl., hvarjemte goda åbyggnader finnas så väl vid bruken, som de flesta hyttorne. I Norrberkes socken finnes äfven Finnmark. Socknens areal utgör 97,431 tunn., af hvilka 12,000 äro sjöar och kärr. Adr. Smedjebacken.

Norrbo, ett härad i Westmanlands län och Westerås norra fögderi, utgöres af 6 socknar, nem-

ligen: S:t Hien, Skeriko, Skultuna, Romfartuna, Haraker samt Fläckebo, tillsammans innefattande 329 mtl. med 6,575 invånare. Märkligaste orter äro: *Westerås stad*, *Azholm säteri*, *Svand stångjernsbruk* och säteri samt *Skultuna messingsbruk*. Härads areal utgör 82,528 tunn., hvaraf 3,475 äro sjöar och kärr. I förening med Vagnsbro, Norrbergs och Skinskattebergs härader utgör Norrbo en domsaga, samt med Trebandra och Siende ett fögderi.

Norrbo, en socken med Bjuråker, belägen i Norra Helsinglands fögderi och kontrakt, af Gelleborgs län och Upsala stift, $3\frac{1}{2}$ mil N.V. från Hudiksvall. Till sin egentligen bebyggda del är socknen belägen på näset emellan de tvenne största sjöarne i Helsingland, nemligen: norra och södra Dellen. Norrbo har utan tvifvel sitt namn, af sin belägenhet norr om södra Dellen, likasom den söder om liggande socknen Delsbo, fordom kallades Söderbo. I längst förlutna tider skall ock Norrbo hafva med Delsbo och Bjuråker varit förenad till ett pastorat, under namn af Norrbo, Söderbo och Stråsjö kapell. De s. k. *Kapellsvalarne*, i Stråsjö af Bjuråkers socken, förvara ännu namnet af det 1597 ödelagda kapellet. Sin skog och betesmark har socknen hufvudsakligen i norr om norra Dellen, hvaräst ock dess norra gräns löper öfver vackra, skyhöga berg, som likna "ovaknade, afstolnade vågor." Hufvuddraget i folkets karakter är, såsom Helsingens i allmänhet, välvillighet, sjelfständighet och slughet, med de lyten, hvaruti dessa egenskaper så lätt öfvergå. Norrbo nuvarande kyrka färdigbyggdes 1799. Sägnes förmåler, att gamla kyrkan, hvars ålder är okänd, varit bygd, såsom det heter "midt i byn"; men aldrig kunnat fullbordas, af samma skäl, som anföras om så många andra af våra landskyrkor, eller, att hvad om dagen byggdes om natten åter nedrefs af en osynlig magt. Att orten varit ganska tidigt befolkad, bevisas af flera intill kyrkan befintliga ätte- och grafhögar, hvars antal dock tillsförene varit större än nu. Vid ett torpställe, kalladt *Jernblåsten*, utvisa qvarvarande slaghögar, att man här fordom idkat jernstillverkning, förmodligen af myr- och sjömaln. Nära socknens västra gräns och vester om *Norrbo-dn*, hvilken genomskär det härstädes ganska smala näset emellan norra och södra Dellen, märkes en förskansning med vall och graf, om hvars tillkomst upplysning saknas; men det synes ej sakna sannolikhet, att denna förskansning tillkommit under de fejder, hvilka fördes här i landet under Engelbrekts och Erik Pukes tid, då det Faxehus, eller Saxaholms, vid Söderhamn belägna fäste, under Pukes befäl iafogs och uppbrändes af Helsingarne och andre Norrländningar, sedan Danskarne, som innehaft det, blifvit dels nedgjorde, dels förjagade. Nära intill denna förskansning finnes en myra, kallad *Blodmyra*, hvilken traditionen förmåler fått sitt namn, till följd af den blodiga drabbning der ägt rum. Drabbningen skall hafva varit så häftig, att blodet gått öfver skorna, och allmogen har fordom menat och föregifvit, att vattnet, som i nämnde myra är till färgen brunaktig, bibehållit denna

färg efter det här utgjutna blodet. Ett icke långt härifrån beläget ställe kallas *Danskvik*, och synes genom detta sitt namn stå i något förhållande till omförmälde sägen. Slagsvård skola blifvit funne i denna myra. Strömbäcka och Hedvigsfors uti Bjuråkers socken belägna jernbruk, hafva här i socknen, i östra ändan af norra Dellen, ett faktori eller lastage-plats, kallad *Halbo*. Hit forslas dessa bruks jern och bräder, m. m. för att sedermera landvägen forslas till Hudiksvalls hamn. Några sätesgårdar finnas ej här; men hvarje bonde, torpare eller busman, som bor under eget tak, säger dock alltid: "Här är min herregård!" Vid Norrbo prestgård finnes en anmärkningsvärd tall, hvilken egentligen består af fyra ifrån roten sammanväxta och till ett träd förenade stammar, hållande i höjd endast $8\frac{1}{2}$ alnar, men, utvecklande sin hela växtkraft blott i horisontel riktning, sträcker den sina nätförmigt tätt sammanflätade och i hvarandra hopväxta grenar, till en omkrets af nära 50 alnar. Stammens omkrets vid roten är $7\frac{1}{2}$ alnar. Denna tall har under mansåldrar burit namn af *Pehrs stol*, och ingen minnes dess tillväxt i höjd, men väl i vidd. Socknen hör till 2 kl. konsist. pastorat och har 861 invånare. Den består af $22\frac{1}{2}$ mtl; dess areal utgör 35,941 tunn., af hvilka 16,380 äro sjöar och kärr. Adr. Hudiksvall.

Norrbottnens län är det nordligaste af Sveriges landskap, och består af tvenne, i hänseende till landets beskaffenhet och odling, invånarnes bildning och lefnadssätt, näringarne, beskattningssättet och politiska styrelser, så olika och skiljda delar, att det vanligen indelas i kustlandet, eller det egentliga Norrbotten samt Norrbottens Lappmarker. Länet innefattar en areal af $970\frac{1}{10}$ qvmil och består af norra delarne af Westerbotten och Lappmarken eller Pite, Lule och Torne Lappmarker, d. v. s. Pite Lappmark, omkring Skellefte- och Pite-elfvarnes öfra vattendrag; Lule Lappmark, omkring Lule-elfvens öfre grenar och källor, samt Torne Lappmark kring öfra Kalix-, Torne- och intill Muonio-elf. Kustlandet består i allmänhet af större och mindre bergsträckningar, hvilka, utgående från Lappmarksfjällen, emot hafskusten alltmer så sänka och förplatta sig, att åtskilliga delar, isynnerhet af de nordligaste socknarne, äro mera jemna, och att nejderna vid hafskusten på flera ställen hafva till och med rätt stora fruktbara fält. Mellan bergen och höjderna omvexla dälдер, sjöar, träsk, mer eller mindre djupa kärr och myror, samt hedland och skogar, hvarifrån vattnet afledes genom mindre skogsbäckar och åar, hvilka öfverallt genomskära landet, som dessutom äfven på bredden är genomskuret af de större och mindre elfvar, hvilka hafva sin upprinnelse i Lappland. Lappmarkerne bestå af högre och lägre fjällar, samt utgreningar från dem, dels beläckta af evig snö och is, och dels skogbevuxna, med mellanliggande mångfaldiga dälдер, sjöar, träsk och myror, skogar och hedland, allt större än i kustlandet. Den stora fjällryggen uppnår inom detta län och i Luleå Lappmark sin största höjd,

hvarjemte här finnas Sveriges högsta fjällberg. Bland dessa senare må nämnas, i ordning från söder: *Skeldevaare*, *Kabblafjäll*, *Skallapuolda*, *Routivaare*, *Voluvaare*, *Sirkastuokt*, *Siggevaare*, *Swappavaare* och *Kerunavaare*. Bland höga berg märkas: *Sulitelma*, *Jegnafo* och *Åsnajolos*, begge 5,200', samt *Staika* 4,750', alla i Luleå Lappmark, och *Ivarsten*, på riksgränsen. Bland länets oräkneliga vattendrag må nämnas; *Pited-*, *Luled-*, *Råned-*, *Kalix-*, *Muonio-* och *Torneå* elfvar (se dessa ord), *Kaitom-*, *Lina-*, *Wittangi-*, *Lainio* jemte en mängd andra elfvar. I norra trakterne af länet finnas koppar och jernmalmsfält, rikhaltiga och nästan outtömliga. Bergsrörelsen, hvilken gynnas af sådana malm tillgångar, lider dock ett stort hinder deruti, att transporterne äro så svåra och långväga; likväl voro, år 1842, här 5 masugnar i gång och 24 härdar. Malmbrytningen verkställdes då inom Lappmarkerne på *Junosuvando*, *Luosavaara*, *Swappavaara* och *Gellivaare* jern-malmberg (se dessa ord), af hvilka det sistnämnda är det betydligaste. Flera nya grufvor hafva under de senare åren blifvit inmutade; men de flesta af dem äro ännu icke bearbetade till den grad, att deras verkliga värde bunnit utrönas. Tvenne uppfunna kopparmalms-anledningar förtjena anmärkas: den ena i Öfver-Torneå socken, den andra på vestra sidan af Torneå-träsk och *Schangeli* berg, omkring 48 mil från Haparanda stad, med stor tillgång på ovanligt rik kopparmalm. I Lappmarkerne drifves ingen bergverksrörelse för inbyggarnes räkning; men Lapparne i Gellivaare, Juckasjärvi och Enontekis Lappmarker hafva betydlig inkomst med försling af malm från Gellivaare malmberg och från de under Kengis jernverk lydande grufvor, helst större delen af den malm, som årligen brytes från dessa grufvor, transporteras med renar. *Jordbruket* bedrifves af allmogen inom länets socknar i kustlandet såsom hufvudnäring, och kan i medelmåttiga år gifva länet dess spannmålsbehof. Hufvudsädet är korn. I södra delen af länet, eller egentligen Piteå socken, besås hälften af åkerrymden med korn, en fjerdedel med höstråg och det öfriga hålles i träde; men i det öfriga af länet sås obetydligt vinter-råg och trädes blott en ganska liten del af åkern. Vårråg, blandsäd och hafra nyttjas mycket litet, och hvete samt ärter nästan icke. Potates, rofvor och kolrötter odlas till husbehof; men hampa och lin deremot ej på långt när tillräckligt, och ännu mindre humle, hvilket senare dock icke verkar stor afsaknad, emedan allmogen sällan begagnar annan dryck än mjölk. Afkastningen är för de, genom frost, ofta inträffande missväxtåren och för trakternas olika beskaffenhet, svår att beräkna; men torde efter afdrag för utsädet, kunna i kustlandet antagas till 10:de å 12:te kornet af rågen och 3:e å 4:e af det öfriga sädet, ehuru i Luleå socken, en af de fruktbaraste i Norrland, rågen kan gifva väl ända öfver 20:de kornet. I Lappmarken bedrifves jordbruket i en mycket liten skala af hemmans-innehafvare och nybyggare. Korn är här enda utsädet. Och som åkrarne bestå af små spridda fläc-

kar samt äro illa häfdade, blir afkastningen ringa och kan öfverhufvud icke uppskattas högre än 2 $\frac{1}{2}$ tunnors behållning af 1 tunna utsäde. Efter medlet och i slutet af Maj, stundom äfven i början af Juni, sker vårsåningen och skördetiden inträffar vanligen i slutet af Augusti. För att så mycket möjligt är fortskynda sädens växt och möjligen kunna få densamma mogen förr än nattfrosterne vanligen inträffa, är här nödigt att väl och flitigt gödsla åkern, hvilket behof torda ökas deraf, att nästan endast ensäde begagnas. *Boskapsskötseln* svarar i allmänhet mot länets behof, och mot dess i bruk varande åkervidd. Ut i Finska församlingarne, samt i de norra Svenska församlingarne inom kustlandet, utgör boskapsskötseln en ganska vigtig näringsgren, i anseende till den stora mängd ladugårdsläster, som årligen afsättes från dessa socknar, och anses den här vara oppdrifven till och med så högt som den kan, i förhållande till landets beskaffenhet. Äfven i länets Lappmarker idkas den med ganska god framgång. Omkring elfvarne och sjöarne finnas de bästa naturliga ängar, och i Luleå socken kan gräset å dem stå ända till 2 alnar högt. Omtanken att föröka höbördet visar sig allmänt och i tilltagande, så väl genom rödjning af de naturliga ängarne, som genom utdikning af myror och småsjöar, och vatten-oppdämningar på lågländta stränder, är så mycket nödigare som fodret är af dålig beskaffenhet, och kreaturen måste födas inne från i Sept. till i början af Juni, hvarunder räknas 400 lisp:d hö för en häst, omkring 190 för en ko samt 30 till 35 för ett får. Hästarne äro små, men hårdiga och goda, påläggas dock här ganska litet, utan inköpas för det mesta från Ångermanland och Finland. Oxar begagnas endast på högst få ställen. Den väsendtligaste och nästan enda penningegifvande ladugårdsafkastningen utgöres af smöret; ty osten, köttet, talgen och hudarne ätgå vanligen till husbehofvet. Fårslaget är det Svenska grofulliga; men fårafveln likväl rätt betydlig. Svin kreatur finnas deremot så litet, att antalet af gottor är vida öfverstigande, ehuru de hållas endast i skärgården och de högre skogstrakterne. Lapparne boskap är endast deras renar och utgör denna allmoges hufvudnäring, hvarifrån den nästan uteslutande hemtar alla sina lefnadsbehof. Huru stora deras hjordar kunna vara är omöjligt att bestämma; emedan Lappen fördöljer detta omsorgsfullt, af fördom att upptäckten deraf skulle förorsaka olyckor bland renboskapen. *Skogstillydningen* består egentligen af tall och gran, samt något björk. Den är dock mycket olika i olika trakter. Omkring sjökusten och å de större byarnes områden har duglig skog redan sedan lång tid tillbaka blifvit ganska mycket medtagen, till byggnadsvirke och utskjeppning. Men äfven under senare år hafva skogstillydningarne från afägsnare skogar blifvit betydliga antitade samt tillgång isynnerhet på större timmer och skeppsvirke i följd deraf minskats. Hårtill har bidragit: först och främst att afsättning af skogseffekter utgjort hufvudsakligaste källan för allmogens uppehälle under missväxtåren, hvaran man

ock nödgats tillgripa skogarne mera än tillfö-
rene för sådant behof. Sedermera har en mer än
vanlig liflighet uti skeppsbygget framkallat en
större afsättning af dertill erforderligt byggnads-
virke, och slutligen hafva stegrade priser på brä-
der, plankor, bjelkar och sparrar lockat allmogen
och sågverksägare, att deraf tillverka så mycket
som varit möjligt. Den inkomst som häraf upp-
kommer, är för orten mycket välgörande, och bi-
drager till många fattiga hushålls bergning och
utkomst. I Lappmarkerna användas skogarne en-
dast till husbehof och äro dertill fullt tillräcklige,
med undantag af sjelfva fjälltrakterne, som äro
kala. Utaf de närmast kustlandet vid Luleå elf i
Jockmocks Lappmark bosatte åboer, kunna dock
några skogsprodukter afyttras, ehuru sådant är
obetydligt. Jagten vid kustlandet är i årligt af-
tagande, såsom följd af den framskridande odlin-
gen. Fogelfångsten är numera obetydlig; men
deremot inbringar jagt efter räf, filfras, mård,
hermelin och ekorre någon inkomst för orten.
Fiske idkas efter lax, strömming, sik och gädda,
samt åtskillig småfisk, och svarar alltid mot
ortens behof, samt lemna äfven något öfverskott
till afsalu utom orten. Torneå, Kalix samt Luleå
elfvar förtjena egentligen att nämnas såsom laxfi-
skan, och beräknas årliga laxutskipningen derifrån
till omkring 800 tunnor. Något skjälfske idkas
äfven af skärgårdsinbyggare, deraf afkastningen af-
yttras till en del utom landskapet. Tjårubräkning
är för orten en ganska vigtig näringsgren, syn-
nerligast under missväxtår. Med kolning sysselsätter
sig en ganska obetydlig del af den intill bruken
och bergverken närboende allmogen, emedan ägar-
ne af dessa senare i allmänhet begagna egna ko-
lare, hvarföre och denna binäring anses som min-
dre lönande. Pottaske-tillverkningen har deremot
under senare år intagit ett rum bland ortens bi-
närningar; men är ännu i sin linda. Den framskri-
der dock småningom, isynnerhet som ingen brist
finnas på råämne. Handsågning af plankor har
inom detta län varit en förut högst obetydligt
begagnad näring; men allmogen har under senare
tid börjat att mycket befatta sig dermed. I Lapp-
marken äro binärningarne jagt, fiske, limkokning,
hvilka alltid lemna något öfverskott till afsalu.
Tjårubräkning idkas här obetydligt, hvaremot pott-
aska tillverkas uti icke obetydlig mängd. Handel
idkas väl af några få bland allmogen inom länets
kustland; men om man undantager det olofliga
vid utföningen deraf, så kan någon egentlig han-
del icke antagas såsom näring, helst dertill icke
kan räknas den handel, som med landtmannapro-
dukter inom orten utfövas och som inskränker sig
endast till afsättning af tillverkarnes egna produk-
ter, samt uppköp af varor för eget behof. Lik-
väl finnas hemmansbrukare, som året igenom
drifva handel samt till och med skatta dertill.
Ehuru derigenom uppkommer en för allmogen
icke otjenlig täflan med städernas handlande,
torde dock fördelen icke öfverväga olägenheten af
öfverflödsvarornas lättare och allmänare spridande.
Skadligare för orten anses gårdshandel vara,

hvilken här inträngt uti icke ringare mått än i syd-
ligare landskap. Inom Lappmarkerna sker handeln
mest om vintern, och på de inom hvarje socken
inträffande frimarknader. *Sjöfarten* idkas ej så-
som allmän näringsgren; men så väl bruks- och
sågverks-ägare som ståndspersoner, jemte en del af
allmogen hafva dock egna fartyg för fraktandet
af landets alster, både inrikes och utrikes, samt
återfraktande af ortens förnödenheter. Folkets
sysselsättningar för öfrigt och under den långa
mellantiden för jordbruket, d. v. s. dess *handstölj-
der*, äro: karlarnes: uppförande och inredande af
byggnader, förfärdigande af trädkärl för ortens
produkter, snickare-, vagnmakare- och smedshandt-
verk, samt tegelslagning och kalkbrändning för or-
tens behof; kvinnornas: linne-, ylle- och bomulls-
väfnad, äfven för afsalu; och kunna flera af de-
ras tillverkningar i finhet och godhet täfla med
utländska tyger. Folket, så väl i kustlandet som
i Lapplandsdelen består, af trenne, till utseende,
språk och lynne skiljda folkstammar, nemligen den
Svenska, Finska och Lappska. I kustlandet äro
Svenskarne den talrikaste delen, dernäst Finnar
och Lappar, hvilka sistnämnde äro fåtaligast och
utgöra blott några få, här och der spridda hus-
håll, uppkomna från nedflyttade utfattiga Lappar,
hvilka äro lättjefulla, till kroppsbildningen svaga
och egna sig aldrig åt något bestämdt yrke. I
Lapplandsdelen utgöra Lapparne flertalet, och der-
näst Svenska och Finska nybyggare, hvilka likna
sina stamförvandter i kustlandet. Svenskarne äro
någorlunda resliga och af stark kroppsbegagnad,
Finnarne deremot mera kortväxta och undersätt-
siga. Folket är allvarsamt, hatare af tvång, bär-
dadt af luststreck och lefnadssätt fördrager det tål-
ligt mödor, besvär samt till och med brist, när så
fordras, är raskt och oförsägd, hårdadt och ar-
betsamt; men hänger envist fast vid gamla bruk
och vanor. I klädedräkten äro karlarna mera spar-
samme än kvinnorna, särdeles ungdomen, som fika
efter yppighet, hvaremot den välmående bondens
öfverflöd består i att hafva vackra byggnader,
goda hästar och vackra åkdon. I hvardagslifvet
är folket högst tarfligt; men i samkväm ganska
öfverflödigt i mat och dryck. Till lynnet utmär-
kes Norrbottningen af en viss stolthet, hvilken,
emedan den saknar ett städadt uttryck, lätt nog,
men orätt, förblandas med sträfbet och oghet.
Lika ömtålig om sina egna rättigheter, som kall
för eller i sådana frågor, hvilka icke närmare eller
personligen röra honom, ådagalägger han tillika
mycken fallenhet för tvister och rättgångar, samt
en särdeles egensinnighet vid fullföljande af dem;
härjemte råder hos honom stor böjelse för handel
och byten, hvilka ofta urarta till vingleri. I af-
seende på styrelse och uppbörd består länet af 3
fogderier: Luleå, Kalix och Torneå. I juridiskt
hänseende hör det under kongl. Svea hofrätt och
innefattar tvenne domsagor: Norrbottens södra och
norra; den förra bestående af 6 tingslag, den se-
nare af 7. I kyrkligt hänseende hör Norrbotten
under Hernösands stift, och innefattar 3 prostier,
med 14 pastorater af hvilka 4 äro Lappmarks-

pastorat. Häradens antal är lika med fögderiernas; socknarnes 20. Länets har 3 städer: Piteå, Luleå och Haparanda. Folkmängden, hvari städernas invånare äro inberäknade, beräknas till 44,500 personer. Länets hemmantal är 625½. Dess areal i tunnland utgör 16,788,152, af hvilka 1,601,341 upptages vara sjöar och kärr.

Norrbottnens Håstjägare-skvadrons fond, förvaltas och redovisas af kongl. krigs-kollegium och är ursprungligen bildad, i och för organiserandet inom Norrbottens län af en kavalleritrupp, genom de årliga vakansafgifter för 115 nummer vid Westerbottnens fältjägare-regemente, som vederbörande rotehållare, enligt med dem afslutade kontrakter af d. 20 Aug. 1824 och d. 7 Juli 1826, förbundit sig att under en tid af tjugu år, räkna de från 1827 års början, erlägga. Denna fond bestod 1843 af tillsammans 82,700 R:dr B:ko.

Norrby, Severin. Denne Danske höfding har blifvit ryktbar i Svenska historien, både såsom verkställare af sin konung, Christian II:s, befallningar, och genom de egna planer, han efter dess fall uppgjorde, att grunda sig ett sjelfständigt välde i norden. Såsom Christian II:s amiral intog han åt honom Gottland och härjade på Svenska kusterna, bidrog sedan att lägga landet under hans välde, bar spiran vid konungens kröning, blef sedan af honom slagen till riddare och fick Kalmar slott i förläning. Den 7 Nov. 1520 lät han, jemte Clas Bille, gripa dem af biskoparne och rådet, hvilka voro bestämde att uppföras. Efteråt, då han märkte hvad intryck de begångna grymheterna gjort, beskyddade han flere af de Svenske herrar, som togo sin tillflykt till honom. Sedan Christians tyranni burit sin välförtjenta frukt, både i Sverige och Danmark, hoppades Norrby kunna för egen del bemäktiga sig Gottland, hvilket också lyckades honom. Berndt von Mehlen afskickades af Gustaf att återtaga ön, och skulle sannolikt äfven kunnat göra det, omedan hans folk hade öfverhanden i nästan alla träffningar, som här föreföllo, om han icke af Norrby och sin egen fru lätit förläda sig att ingå ett stillestånd, hvilket N. begagnade att öppna underhandlingar med Danmark, och öfverlemnade ön åt dess konung. Under tiden friade han till Christina Gyllenstjerna, som likväl ej synes hafva varit honom bevägen, intog, för Christierns räkning, flera Skånska städer, förlikte sig med konung Fredrik och fick Sölfritsborgs slott i förläning, hvarifrån han dock förjagades af Svenska och Danska trupper i förening, då han omsider nödgades fly efter en sjöträffning d. 24 Aug. 1528, hvari han förlorade 400 man och 7 fartyg; begaf sig till Ryske tsaren, hvilken han sökte relä till krig mot Sverige, och då detta ej lyckades, tog han tjänst vid kejsrerliga hären i Italien och stupade 1530 vid belägringen af Florenz. Under bättre tider hade denne kloke, tappre och verkamme man sannolikt både förtjent och erhållit ett bättre öde.

Norrby, en socken, utgörande ett konsist. pastorat af 3 kl., belägen i Fjerdhundra, eller den del af Upland, som lyder under Westmanlands höf-

dingedöme, Öfver-Tjerbo härad, samt södra Fjerdhundra kontrakt af Upsala stift, ¼ mil S.O. från Sala. Socknen innefattar 48½ mtl. och har 1,201 invånare. Dess areal utgör 27,656 tunnland, af hvilka 680 äro sjö och kärr. Adr. Sala.

Norrby, jernbruk, i Fellingabro socken af Nerikes län, har 2 härdar med 568 skepp: d 6 liap: d årlig smidesrättighet af köpetackjern, hvarföre hammar-skatt erlägges med 5 skepp: d 13 liap: d 13 skålp: d. Bruket har underlydande hemman af åtskillig natur jemte tillhörande augmenterranta, skattlagd qvarn med 3 par stenar och husbehofs-skattessåg. Hit höra äfven Norrby samt några andra skatte-rusthåll. Bruket skeppar på Stockholm och äges af J. O. Abenius.

Norrby, 3 mtl. frälse-säteri, i Asby socken af Östergötland, har tillhört släakterne Hørn, Bock, frih. Clerck, Bildstein, v. Kothen samt frih. Robbinder. Säteriet har vidsträckt skog och en såg. På ägorna märkes *Adolfs hetsokalla*, förut kallad *Hålken*, hvilken man ansett äga samma kraft som Mødevi. Vackra spatsergångar öka stället naturliga täckhet. Flere grifthögar finnas omkring egendomen.

Norrbyås, annex till Stora Mellösa i Askers härad, beläget i Skyllersta härad af Nerikes län, 1½ mil S.O. från Örebro. Här märkes: *Sörby*, 2 mtl., riksrådet frih. N. Palmstjerna skref sig till denna gård, samt dog derstädes d. 16 Febr. 1776. Socknen innefattar 23½ mtl. och har 777 invånare. Dess areal utgör 6,480 tunnland, af hvilka 1,350 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Norreross, troligen till börden Engelsman, skall, under senare åren af Carl XII:s regering, föreslagit att anlägga en Svensk koloni på Madagaskar, hvilket förslag sedermera åter upptogs under den följande regeringen. N. var utsedd till befälhavare för den expedition, som skulle afgå dit, men hvilken likväl icke blef af. År 1718 skall han hafva haft befälet på ett kaparefartyg, med hvilket han utförde åtskilliga hemliga uppdrag, troligen mest som spion. Efter Carls död beskylldes han att hafva förehåft flera stämplingar i samråd med baron Görtz, hvarföre han i nio månader hölls fangen i Götteborg. Efter freden gick han någon tid i Rysk tjänst, såsom skeppschef, reste sedan till Frankrike, men kom åter till Sverige, då man der började påtänka koloni-anläggningen på Madagaskar. När denna plan förföll, for N. till Danmark, der han fängslades, misstänkt för att hafva velat med en Svensk slup fånga och bortföra Danske kronprinsen, som plägade spatsera ensam på Seländska stranden. N. slöts i kedjor och insattes i en jernbur, der han hölls fangen i 14 år. Härunder växte hans skägg honom ned till midjan. För att fördrifva tiden uppfann han hvarjehanda syselsättningar, bland annat den, att tämja råttor. Han har under fångenskapen äfven författat sin lefvernesbeskrifning, och finnes aftecknad i sin bur.

Norredius, Anders, död d. 29 Dec. 1749, såsom bibliotekarie vid Upsala akademi, 71 år gammal, var en i Hebreiska och Rabbinska litteratu-

ren, naturhistorien och Svenska bibliografin ganska kunnig man, och har utgifvit: *Xylobatesum artificiale*; *Schediasma de Lege Cibaria Levit. IV*; *De Avibus eru licitis*; *Bevis utur Sohar*, att *Judarne af Gamla Testamentet haft samma lära som de Christne*, m. fl. Var gift med erkebiskop Benzeli's dotter, men hade den olyckan, att nödgas skiljas vid henne, i anseende till hennes otrohet.

Norrfors silfvergrufva, i Lötts socken af Östergötthland, upptogs 1737, ett litet stycke från Borgs dåvarande kyrka, men ödelades redan 1740, såsom ej lönsade.

Norrhammar, eller **Tabergshammar**, jernbruk, tillhör Månsarps socken af Jönköpings län, men är beläget på Flahults ägor i Barnarps socken, och anlades 1618, har 2 härdar, af hvilka blott en begagnas, och är privilegieradt till 200 skepp:d årligt smide, af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 2 skepp:d. Har alltid tillhört Hörle bruk och äges af greve John Hamiltons sterbhusdelägare. År 1634 fanns här en esmunds-smedja. Smidesstämpeln visar ATB sammanbundne. Afsättningsorten är Götheberg.

Norrhammar, jernbruk, i Westmanland. Se: *Karrensbo-verken*.

Norrhult, en by i Målexanders socken af Östergötthland, hvarest Nils Dacke, under trenne vintrar, åren 1543, 1544 och 1545, skall legat fördold i en källare, som ännu är bibehållen.

Norrhviddåmge, en socken med Dagstorp, belägen till en del i Harjagers och en del i Onsjö härad af Malmöhus län, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Lund. Pastoratet är konsist. af 2 kl. och hör till Harjagers kontrakt af Lunds stift. Sockenens består af 21 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 935 invånare. Dess areal utgör 4,893 tunn. Adr. Lund.

Norrige har ifrån de äldsta tider befunnit sig i mera eller mindre nära förbindelser med Sverige. Det beboddes ursprungligen af samma folk, och dess forntida religion och samhällstillstånd liknar i de flesta fall vårt eget. Deruti voro dock Sverige och Norrige olika, att något allmänt nationaltempel, såsom helgedomen i Gamla Upsala, icke fanns i det senare landet, och följaktligen icke heller någon på besittningen af en sådan helgedom grundad konungamägt. Först sedan Harald Härfager underlagt sig de många småkonungarne, framstår Norrige såsom en enda monarki vid sidan af det Svenska och Danska väldet. Detta skedde vid början af 900-talet. De tre rikena stodo sedermera jemte hvarandra såsom ett nordiskt statsystem, till dess att kristendomens införande förändrade hvartdera rikets inre förhållanden. Norrige och Sverige voro under dessa tider aldrig förenade, men väl Norrige och Danmark, då konung Knut den Store lyckades afvända det Norska folkets sinnen från deras konung, Olof den Helige. Norrige blef då en del af konung Knuts stora monarki, som äfven omfattade Danmark och England. Efter hans söners tidiga död återkom Olof den Heliges son, Magnus den Gode, erkändes för konung och var på väg att äfven bemäktiga sig Danmark, hvilket land blott med möda försva-

rades af Sven Estridsson. Norrige förblef ett eget rike intill drottning Margarethas tid. Dess konungar härstammade, ehuru standom på sidolinjen, ifrån konung Harald Härfager, hvilken sjelf åter ledde sina anor från den i Sverige rykthara Ynglinga-ätten och genom denna släkt ända upp till Oden. Harald Härfagers ätt uteslocknade med Margarethas son, konung Olof, år 1387. Under denna tid hade fred och krig emellan Sverige och Norrige omväxlat. Gränsorna voro obestämda och krig uppstodo ofta i anledning deraf. Det nuvarande Bohuslän (som då innefattades under benämningen Viken), Wermland, Dalsland och i norr Jemtland och Herjedalen, räknades af Norrmännen till deras land och voro också för det mesta dermed förenade. Jemtland och Herjedalen voro likväl under konung Olof Skötkonung Svenska landskaper; men gäfv sig vid slutet af Stenkilska ättens tidehvarf under Norrige. I Wermland krigade Harald Härfager med konung Erik Emundsson, och landet var mera Norskt än Svenskt. Det var nemligen den till Norrige gränsande delen af Wermland, hvilken först odlades och det var just derifrån som Ynglinga-ätten inkom i Norrige; det skedde, om man får tro sagan, sedan Ingiald Illrådas son Olof, flyende efter sin faders död, funnit en tillflykt i Wermlands skogar. Norrige blef ett land, dit Svenska farstar togo sin tillflykt under de strider, hvilka söndrade Sverige under medeltiden. Så flydde konung Knuts son, prins Erik, till Norrige, och återkom derifrån för att eröfra sina faders thron. Likaså deltog Norrige under Folkunga-ätten såsom medlare i konungahusets strider. Slutligen, sedan konung Magnus Ladulås släkt blifvit förödd genom brödrabat, ledde dessa förbindelser till Sveriges och Norriges förening under samme konung. Det skedde då konungen i Norrige afidit utan söner, och hans dotterson Magnus, hvars fader var den Svenske hertig Erik, erkändes för konung i Norrige. Samme prins Magnus hyllades äfven i Sverige efter sin faders mord, och sin farbroders, konung Birgers afsättning år 1319. Föreningen räckte likväl endast under denne konungs regering. Den upphörde, då han af de store i landet förmåddes att dela magten med sina söner Erik och Håkan. Den förre blef konung i Sverige, den senare i Norrige. Håkan intog väl sedermera äfven Sveriges thron; men blott för en kort tid. Förjagad derifrån behöll han Norrige allena. Det var drottning Margaretha förbehållet, att genom Kalmar-unionen 1397 ännu en gång förena de båda länderna, och derjemte Danmark. Under Kalmar-unionen var Norrige närmare förbundet med Danmark än med Sverige. Den Svenske konungen Carl Knutsson valdes väl till konung äfven i Norrige, men förlorade inom kort detta land, hvilket i allmänhet följde Danmarks öde under dess unions-konungar. Det förblef äfven förenadt med Danmark, efter unionens upplösning, under Gustaf Wasas tid, och utgjorde sedermera i sjelfva verket en Dansk provins, som delade Danmarks öden, dess fred och krig. Under Erik XIV:s regering fördes Sveriges och Danmarks krig till någon del i det till Norrige

hörande Bohuslän. I följande århundradet förlorade Norrige, genom Sveriges öfverlägsenhet, Jemtland, Herjedalen och Bohuslän. Under Sveriges och Danmarks krig deltog Norrige i striden såsom en del af Danmark, dels med infall i Sveriges gränsländskaper, dels fick det uppbära Svenskarnes angrepp. Konung Carl XII:s död vid Fredrikshall inträffade under ett sådant anfall. Slutligen förenades Norrige 1814 åter med Sverige. Grunden till denna förening lades genom freden i Kiel, då konungen i Danmark afstod Norrige såsom en provins till Sverige. Norrmännen underkastade sig likväl icke detta, utan sökte återställa sin gamla sjelfständighet såsom en egen stat. Sveriges vapen och förbund med Europas stora magter voro dock Norrmännen öfverlägsna, och en del af Norska folket önskade äfven en förening med Sverige. Den tillvägabragtes genom Norska stortingets beslut, att välja konung Carl XIII till Norrignes konung. Detta skedde 1814, samma år som freden afslöts i Kiel. Den statsförfattning Norrmännen gifvit sig sjelfve erkändes af den nye konungen, och en riksakt uppgjordes 1815, som bestämde förhållandet emellan begge länderna. Norrige utgör en sjelfständig stat, med egna lagar, egen beskattning och egen statsförvaltning, men förenad med Sverige under samme konung, och utgör med detta land en enda statskropp, i förhållande till det öfriga Europa. Krig och fred äro gemensamma; men för öfrigt intet utom konungens person. Regeringen utöfvas af konungen ifrån dess vanliga residens i Stockholm; likväl kan konungen, äfven då han vistas i Norrige, regera begge länderna. Det land, der han för tillfället icke vistas är representeradt af ett visst antal ledamöter inom dess statsråd, hvilka åtfölja konungen. Vid tronledighet, eller om konungen reser utrikes, utöfvas hans myndighet af en utaf Svenska och Norska statsrådet gemensamt bildad interimregering. Utslocknar konungahuset väljes ny konung eller tronföljare af Sveriges riksdag och Norrignes storting, och ifall begge ländernas val icke fallit på samma person afgöres tvisten af en kommitté, särskildt vald för detta ändamål, och hvilken mötes i Carlstad. Likaså tillgår vid val af förmyndare för omyndig konung.

Norrköping, en stapelstad, belägen i Östergötland, vid Motala ströms utlopp i Bråviken, $17\frac{1}{2}$ mil från Stockholm, är, efter ordningen inom rikets borgarstånd, den tredje och i afseende på fabriksrörelsen den andra i riket, samt har i forna tider varit befästad. Tiden för stadens grundläggning är okänd, sedan dess äldsta och förnämsta handlingar, under flere eldsvådor, gått förlorade. Under konung Albrekts tid har den redan varit i godt stånd och då haft egen stadsrätt, samt tvenne borgmästare, hvilket inhämtas af ett kongl. bref af år 1384. Redan 1183 var den likväl icke okänd i det aflägsna Rom, hvilket bestyrkes af påven Lucii III:s bulla, daterad 1185, hvilken stadfäster Askaby klostrets besittningar och egendomar i Norrköping. För något mindre än 200 år tillbaka, växte anseelig tallskog på den sydvästra de-

len af nuvarande staden, och vid samma tid var den nu så väl bebyggda Saltängen icke annat än ett sidlänt ställe för några hundrade alträd. Redan före 1719 års brand räknades Norrköping bland rikets vackrare städer; men efter denna fullkomliga förstöring har den dock vid nybyggnaden vunnit anseeligt. Johan III befallte väl ortens ståthållare, Johan Bjelke, att genom en byggmästare från Wadstena, utstaka platsen på norra sidan om strömmen i fyrkant, efter en dertill upprättad grundritning; men de ständiga oroligheterna, som efter konungens död skakade riket, hindrade fullbordandet af detta förslag, till dess hertig Johan af Östergötland gaf både ut- och inländske män tillstånd, att få fullborda detta arbete till deras egen bekvämlighet. Detta nybygge fick då namn af Nya Staden, eller Nordanqvarteret och Saltängen, och behoddes i början af en anseelig mängd Tyskar. På Louis De Geer d. ä. ansökning gaf äfven drottning Christina befallning att Norrköping skulle "noga inrättas till torg och gator, efter den planta och ritning, som general-qvartermästaren Olof Hanson var beordrad att med det första inlemna på stadens rådhus." Vid afträdet från regeringen förbehöll Christina sig Norrköping såsom lifgeding, hvilket hon bibehöll till sin död, och verkades under denna tid af 35 år betydligt till Norrköpings förbättrande, både i utseendet, hushållningen och välmågan. Staden har ofta lidit af stora förödelse, af hvilka isynnerhet må anföras följande: år 1567 då Danskarna, 8,000 man under Rantzous befäl, nästan helt och hållet upptrände staden; 1655 upptrände nästan hela staden inom nio timmar; 1698 upptrände 13 gårdar; 1711 lades 150 gårdar i aska, 1713 åter 61 gårdar och 18 lador fulla med säd. Bland alla dessa minnen utgör dock stadens totala förstöring 1719 det mest beklagansvärda, så mycket mer, som man förundrar sig öfver den motvilja och lamhet, hvilken öfverallt mötte dem, som skulle befatta sig med försvarsanstalterna för orten och staden (se här om "Berättelse om Norrköpings totala förstöring af Ryssarne", af M. G. von Block). Af hela staden återstodo då blott trene gårdar och 4 sädeslador, nära Vestertull. Betydliga eldsvådor inträffade äfven 1803, 1812, 1822 och 1825. — Några märkliga riksdagar hafva äfven blifvit hållna i denna stad, nemligen år 1404 under drottning Margarethas egen öfvervaro, år 1604, då hertig Carl förklarades för Sveriges konung och den bekanta arfföreningen upprättades. År 1769 i April börjades här en urtima riksdag som i Juni månad flyttades till Stockholm, samt en annan år 1800 d. 10 Mars, då Gustaf IV Adolf och dess gemål kröntes i St Olai kyrka d. 3 April och hyllades af ständerne d. 7 i samma månad. Vid denna riksdag beslöts bland annat, att genom realisation af riksgäldssedlarne sätta rikets penningverk i ordning; åtskilliga ledamöter af ridderskapet och adeln afsade sig äfven då deras adliga värdighet. — Af fabriksrörelsen, som redan från drottning Christinas tid blifvit frikostigt uppmuntrad och nu mera utgör stadens hufvudnäring, inlages första rummet

af klädestillverkningen, som är den första i riket, så väl i afseende på myckenheten, som beskoftenheten af tillverkningarne, hvilka varit i ett jemnt stigande. År 1818 tillverkades 144,876 alnar, till ett värde af 747,045 R:dr; 1823 tillv. 200,306 alnar, värde 1,094,160 R:dr; 1828 tillv. 278,153 alnar, värde 1,335,513 R:dr; 1833 tillv. 391,868 alnar, värde 2,502,501 R:dr; 1838 tillv. 453,424 alnar, värde 3,014,179 R:dr; 1843 tillv. 638,940 alnar, värde 3,932,718 R:dr; år 1846 tillverkades i de 96 i gång varande fabriker, hvarvid begagnades 525 stolar och 2,808 arbetare, 655,849 alnar, af hvilket belopp det betydligaste utgick från bolaget S. J. Söderberg & Arosenii fabrik, med ett värde af 226,456 R:dr. De årliga ullmarknaderna, som här hållas, äro en fördel för både köpare och säljare, genom det tillfälle de lemna till urval af lämpliga sorter, till jemförelse dem emellan och till bedömande af inhemska tillgångarne på detta råmoe. Af öfriga i staden befunliga fabriksinrättningar kunna anmärkas: 2 sockerbruk, 1 pappersbruk och 1 snusfabrik. Alla fabrikerne sammanräknade tillverkning utgjorde 1843 i värde $4\frac{1}{2}$ miljon och sysselsatte desamma dervid 4,162 arbetare. Utrikes handeln lemnade samma år i tullmedel och afgift till handels- och sjöfartsfonden omkring 254,000 R:dr B:ko. År 1846 funnos i Norrköping 131 handlande med 153 handelsbetjente; 147 handtverksmästare, med 222 gesäller och 263 lärlingar. — I staden finnas flere torg. Den är reguliert byggd och bildar nästan en fullkomlig fyrkant, hållande i längd 2,800 alnar, i bredd 1,900 och i vidden 270 tunnland. Hus och tomter utgöra enligt Tuneld 898, enligt af Forsell endast 454. I staden finnas följande kyrkor: *S:t Olai* eller stadskyrkan, med *S:t Johannis* landsförsamling till annex. Församlingens äldsta kyrka lär hafva varit af träd och begagnades till 1614, då Gustaf II Adolf befallte, att en annan af sten skulle uppbyggas, hvilken invigdes 1626; men nedbrann åter 1655. Derefter uppfördes af bräder ett *k. k.* predikohus, hvilket upprändes. Den nuvarande *S:t Olai* kyrka fullbordades 1767, och är uppförd af tegelsten på sandstens fot. Pastoratet är regalt privilegieradt, på så sätt, att församlingen kallar profpredikanter och upprättar förslag af tre, hvilket underställes konungen. *S:t Hedvigs* eller Tyska kyrkan; den fick sina första privilegier 1613, men grunden till kyrkan lades först 1660, och efter betydligt både in- och utländskt understöd invigdes den 1673 och nämndes efter Carl X:s gemål. Af 1719 års brand förstördes äfven denna kyrka nästan alldeles; men fullbordades åter 1758. Detta pastorat är äfven regalt privilegieradt; församlingen kallar profpredikanter och föreslår hos konungen, till fullmagts erhållande, den som fått de flesta rösterna. *S:t Johannis* kyrka tillhör väl landsförsamlingen, men är belägen i staden, och har den gamla kyrkan ostridigt varit en af de äldsta kyrkor i Östergötland. Den nya kyrkan grundlades 1787 och invigdes tvenne år derefter. År 1822 lades den i aska; men blef 1827 åter uppbyggd. *Judiska synagogan* är en do-

nation af landshöfdingen greve Axel Löwen. Ett frökenstift inrättades här i staden 1783, af framl. riksrådet, greve C. F. Scheffer, hvartill han anslog fond och inköpte ett stenhus, uti hvilket en abbedissa och sex meddellösa fröknar ägde beständigt och fritt underhåll, under öfverinseende af direktionen för Wadstena adliga jungfrustift; men det kunde ej bestå länge orubbadt, hvarföre huset, med konungens bifall, år 1800 försålles af direktionen och fröknarne erhöilo tillstånd att uppehålla sig hvar de ville, emot en årlig pension, grundad på ränta af berörde fond och köpeskilling. Bland offentliga byggnader märkas rådhuset, stads huset, ridhuset, theaterhuset och corps-de-garde. Allmänna inrättningar och fromma stiftelser äro: krono-spinnet, färdigbygd 1791; enke- eller fattighuset, inrättadt 1754; frivilliga arbetshuset, en genom privata aktier uppkommen inrättning; Gustavianska uppfostringshuset, inrättades vid Gustaf III:s kröning 1772; sjömanshuset, inrättadt 1746; kur- och sjukhuset, inrättadt 1785. Undervisningsanstalter äro: trivial-skolan, stiftad 1649 af drottning Christina; Schwartziska friskolan, inrättad af fabrikören P. Schwartz, stadfastad 1772; Tyska skolan; södra och norra fattigskolorna; Ebersteinska vaxelundervisnings-skolan (se detta ord); Mobergska flickbarnhuset och skolan, grundar sig på framl. handlanden Jer. Mobergs i liftiden gjorda disposition af all sin qvarlätenskap till inrättande af denna uppfostringsanstalt. Den tog sin början 1811. Staden har äfven jern- och viktualie-vågar, samt packhus, trenne skeppsvarf, postkontor, boktryckeri, apothek, m. m. — Kloster och kapeller, som i hela rikets någorlunda stora och uråldriga städer fordom ofta förekommit, saknas här nästan alldeles; likväl omtalar biskop Brask ett *capella Norrcopensis*, som skall hafva legat nordantill i staden. År 1623 åtog sig en Hans Ekner från Nürnberg, att förbättra och istandsätta det redan förut här anlagda harneskmakeriet. som af Louis De Geer förbyttes till gevärsfaktori, hvilket ännu 1774 ägdes och bedrefs af öfverdirektören And. Schenbom, efter hvilken tid det år från år förföll och var redan 1798 i ödesmål. År 1626 ägde staden ett mynthus, hvaräst preglades ett mynt, som å ena sidan föreställer en upprest vase, ibland bokstäfverne G. A. R. samt i kanten M- N- E- T- A- N- O- V- A. I oR. Å andra sidan afbildas en grip uti fullt språng med omskrift: Civit. Norrcopensis 1626. År 1627 började Wilh. De Besche att här anlägga ett messingsbruk, hvilket dock ej hann till fullbordan förr än genom ofvannämnde De Geers driftiga åtgärd och betydliga omkostnader, och blef, såsom det första i sitt slag här i riket, en slags plantskola för dylika inrättningar; här är nu Holmens eller Norrköpings jern- och pappersbruk, som äges af L. M. Trozelli. En kopparhammare anlades här 1654, och uppränd 1743. Under Carl X:s regering voro faktorierne i Norrköping så högt drifne, att der tillverkades nästan allt hvad under då påstående krig erfordrades till Svenska härens beklädnad och utrustning. I strömmen finnas 16 qvarnar med 70 par stenar. — Norrkö-

ping hör till första klassens städer; dess vapen är ett krönt N, emellan en bila och en regeringsstaf. Staden styrdes i äldre tider af konungens fogdar samt borgmästare och råd; under drottning Christinas tid af en justitie-president, som äfven kallades burggreffe, och 6 samt ända till 18 rådmän, utom byfogden. Stads-styrelsen utgöres nu mera af 1 justitie- och 1 handels- samt politie-borgmästare och 11 rådmän. Här finnes kämnersrätt och en sjudanskommare, som förvaltar stadens inkomster och utgifter. — Marknader hållas i Januari, September och Oktober månader. Folkmängden utgör omkring 14,000 personer. Norrköpings jord anses svara mot $27\frac{1}{2}$ hemman. Under stadens disposition äro 690 tunn. jord. Staden är skyldig anskaffa 42 båtsmän.

Norrköping eller Holmen, ett jernbruk i Norrköping, har 1 härd och 100 skepp:d årlig smidesrätt, jemte något manufaktursmide, af köpetack-jern. Hammarskatten utgöres med 1 skepp:d. Här finnes äfven papperstillverkning af omkring 15,000 ris årligen, förutan papp och takpapper, i värde af 72,000 R:dr B:ko. Bruket äges af L. M. Trozelli. Smidesstämpeln visar R & C med H öfver.

Norrköping, ett örlogsskepp, fördt af kapiten Ehrensköld, hvilket i November månad 1708, då eskadern under amiral Ankerstjernas befäl var på hemvägen till Carlskrona, under en svår storm kom i lägervall på kusten af Dagön. Sedan alla segel voro bortblåsta, och då ingen annan räddning syntes möjlig för manskapet, beslöt Ehrensköld att sätta på land. Sjöbrytningen var emellertid så svår, att ingen möjlighet förefanns att genast komma i land, utan måste folket i $2\frac{1}{2}$ dygn uthärda på vraket, under den strängaste köld, innan de kunde bergas.

Norrköpings besluts gods. De missbruk, som åtskillige Svenske konungar dittills bedrifvit med förskingring af kronogodsen, föranledde år 1594 ett beslut i Norrköping, att sådana gods ej skulle för alltid få afhändas kronan, genom köp eller skänk, utan borde, när läntagarens manliga ätt utgått, återfalla till staten. De sålunda förlänta godsen kallades *Norrköpings besluts gods*. Att detta beslut icke aktades, syntes likväl snart både under Carl IX, under Gustaf Adolf och aldramest under Christina.

Norrköpingshjelpen. Se: *Johannisborg*.

Norrland, en af de trenne hufvuddelar, hvaraf Sverige nu mera består, är beläget mellan 61 och 69 gr. nordlig bredd samt mellan 32 och 41 gr. 50 min. östlig längd; gränsar till Svealand, Bottniska viken, Norrige och Finland, och utgör i längd omkring 80, i bredd 30 mil och i arealvidd 2,240 qv.-mil. Från Norska fjällen till Bottniska viken har hela landet ett sluttande läge. Det är till större delen uppfyllt af berg, hedar, skogar, mossar, träsk, sjöar och strömmar. Dessa rinna merendels genom dalar, på sidorne innesluten af landtryggar eller bergshöjder, och af olika vidd. Ådalarna hafva på flere ställen fruktbara åkrar och gräsrika ängar, samt ymnigt bete. Luftstrecket är, i anseende till landets nordliga läge,

här kallare än i rikets sydligare trakter, hvarföre det är mindre lämpligt till sädesodling än de öfrige; men naturläget är dock behagligt och landet vackert, särdeles under sommaren, då en upplifvande värme råder och solen större delen af dygnet är uppe öfver synkretsen, samt i de nordligaste trakterna (hvilket nu mera benämnes Norrbotten), mellan 66 gr. 30 min. och 69 gr. nordlig bredd, vid midsommarstiden aldrig sjuncker under horisonten. Många berg af anseelig höjd märkas i Norrland; de högsta antingen i Norska fjällryggen eller nära densamma, såsom: *Sukhtelma* i Luleå Lappmark 6,342 fot öfver hafvet. *Åreskutan* och *Sylfjällen* i Jemtlands län, den förra 4,919, de senare 5,920 fot öfver hafsytan; *Aniskutan*, *Stöttingsfjället*, *Kalahögen* m. fl., hvardera mera än 1,200 famnar i lodrät höjd öfver vattubrynet i Bottniska viken. Sveriges största och betydligaste strömmar tillhöra Norrland och äro, inom denna del af landet, följande: *Muonio-*, *Torneä-*, *Katix-*, *Stora Luleä-*, *Piteä-*, *Skellefteä-*, *Umeä-*, *Ångerman-*, *Indals-*, *Ljusne-* och *Dal-elfvarne*, samt *Ljungan*, hvilka alla hafva sitt utlopp i Bottniska viken och utgöra hvardera omkring 30 till 40 mil i längd. Bland insjöar, är den i Jemtland belägna *Storsjön* den anseeligaste, betydande äro derjemte: *Torneä träsk*, *Stora Luleä vattnen*, *Horn-Åvan*, *Stora Windelen* och *Stor-Uman*, alla inom Lappland. De hålla hvardera i vidd mellan 2 och 4 qv.-mil. Landets betydligaste mineralprodukt är jern, hvilket i stor myckenhet finnes uti nordligaste delen deraf, och af den rikhaltighet att malmen innehåller 60 till 70 proc. jern. Andra metaller förekomma jemväl, såsom silfver, koppar, bly och quicksilfver, men i ringa mängd; ej heller saknas andra mineralier, såsom alun, antimonium, bergkristall, amiant, kalk, marmor, tålgsten, berggröna, bergblått, granat, ametist, blåsten, svafvelkis, blyerts, m. m. Norrland äger stora och betydliga skogar, de största belägna mellan fjällryggen och Östersjön; ty i de några få mil från hafvet liggande trakterna är skogen till större delen uthuggen, och närmare fjällryggen är den mindre ymnig. Trädslagen består mestadels af furu, gran, björk och al, jemte någon asp, rönn, sälg, pil och en. Frukträd hafva i detta kalla luftstreck ingen synnerlig trefnad; det oaktadt finnas trädgårdar, innehållande både äpple-, päron- och körsbärsträd, i de orter som ligga nära hafvet. Bär af hvarje handa slag, såsom hjortron, äkerbär, hallon, smultron m. m., växa i ymnighet. Korn är det allmänast brukade sädeslaget; jemväl hafra och blandsäd. I de sydligare delarne af landet, äfvensom vid hafskusten, har man i senare tider temligen allmänt börjat så råg, hvilken sädesart man länge ansåg ej kunna trivas i detta kalla luftstreck; den har emellertid hunnit mognad i några trakter, som ligga norr om polarcirkeln, 12 till 15 mil från hafvet. Klimatets stränghet gör, att hvete ofta icke mognar, hvarföre det äfven sällan begagnas till utsäde. Öfverhufvud är sädesafkastningen icke tillräcklig för landets behof, utan måste bristen fyllas från andra landskap, ehuru på vissa orter, förnämligast i sö-

den delen af Norrland samt vid hafskusten, såd växer till den ymnighet, att man på stället ej allsamt har nog till eget behof, utan äfven kan afläta öfverskott till andra orter. Lin odlas mycket och växer frodigt i de södra trakterna, vid hafvet. På godt och saftigt gräs är ymnig tillgång. Det rika betet och de vidsträckta ängarne göra det för landmannen möjligt att underhålla en myckenhet beskap, isynnerhet nötkreatur, getter och renar. Vilda djur, som lemna kostbart pelaverk, och vildbråd vistas i myckenhet i de stora skogarne; dit böja björnar, vargar, jervar, loar, råfvar, mårder, seblar, hormeliner, ekorrar, harar, lemlar och vilda renar. Skogsfogel finnes i anseelig mängd, såsom tjädurar, orrar, ripor, hjerpar, m. fl. Hvarjehanda slags sjöfogel anträffas i öfverflöd. Hafvet är rikt på fisk, förnämligast strömming och lax. Färsksjöfisk, af de vanliga slagen, anträffas ymnigt i strömmar och sjöar. Jemfördt med rikets begge andra hufvuddelar, äger Norrland framför dem den största myckenhet vilda djur, vildbråd, renar, skogsfogel och skog. Bland rikets alla hufvuddelar har Norrland den minsta folkmängd, hvilken uppgår till omkring 325,000 invånare. Hufvudnäringar äro beskapsskötsel och åkerbruk, hvartill kommer linodling, bergsbruk, skottsbyggeri, skogsbygge, brädslagsning, tjärubränneri, pottaske-tillverkning, djurfångst och fiske. Inbyggarna utgöres af Svenskar, Finnar och Lappar, af hvilka de förra äro vida öfverlägsna till antalet. Norrland innefattar landskapen Gestrikland, Helsingland, Herjedalen, Medelpad, Jemtland, Ångermanland, Westerbotten, Norrbotten och Svenska Lappland, eller de 5 länen: Gefleborg, Jemtland, Westernorrland, Westerbotten och Norrbotten. I kyrkligt hänseende bildar Norrland ett stift, neml. Hernösands. I rättegångs-ärenden hörer landet under kongl. Svea hofrätt, samt innefattar 2:ne lagsagor och 13 häradsbörding-jurisdiktioner. I Norrland finnas 89 stångjersbruk och bergsmanshammare, de senare blott i Gefleborgs län, samt omkring 30 masugnar. I freden med Ryssland 1809 afträdde till nämnde rike allt det land, som är beläget på östra sidan om Torneå och Muonio elfvar, från hafvet till Norska fjällryggen, och utgöra således dessa strömmar riksgränsen mellan Sverige och Ryssland. (Se för öfrigt under de fem länen, som Norrland innefattar.)

Norrlanda, annex till Gauthem, beläget på Gottland i Lina ting och länets norra fogderi, 3 mil S.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan, af sten, skall vara byggd 1169. Socknen består af 11½ mil. och har 300 invånare. Dess areal utgör 7,799 tunn., af hvilka 360 äro sjö och kärr. Adr. Wisby.

Norrländslaf (*Peltidea arctica*), en lafart, hvilken förekommer allmänt i Norrland under enbuskar, samt äfven, ehuru sällsynt, i Wermland, Westerbotten och Östergötland. Den är rik på färgämne och kan derför användas till färgning af ylle och silke.

Norrmalm i Stockholm. Denna del af Sveriges hufvudstad, utom all jemförelse den största, betydligaste, folkrikaste och bäst bebyggda, bestod, vid tiden af stadens anläggning, förnämligast af

en hög åt öster och vester sluttande lång sandås, kallad *Sand-* eller *Brantberget*, tills det, efter riksrådet Brunkes afrittning derstädes, blef kalladt *Brunkeberg*. På sidorna om åsen var trakten sannolikt beväxt med skog, i öster genomskuren af Neckströmmen och i vester begränsad af Mälaren. I den mån sandåsen började undanröjas och skogen nedbuggas uppstodo här efter hand åtskilliga byggnader, hvaribland Klara kloster, Jakobs kyrka och S:t Görans hospital voro de förnämsta. Omkring år 1340 lär en liten församling börjat bildas på Norrmalm, men hvilken dock var så ringa, att ännu 1517 funnos der endast 30 hushåll, som betalade skatt till staden. År 1554 d. 27 Juni afbrann hela norrmalm. Den begynte väl åter bebyggas, men dess invånare tyckas för det mesta hafva bestått af "allenast fiskare och andra goda embetsmän", hvaremot allt köpslagande var der, liksom på södermalm, vid vite förbjudet. Traktens fördelaktiga läge lockade dock efter hand äfven förmögnare borgare dit ut, och omkring 1602 lär en på malmen hafva funnits öfver 100 bebyggda gårdar. Carl IX skiljde då Norrmalm från staden, med föreskrift, att ståthållarens bud och besallningar skulle efterlevas, hvad utlagorna angick; men enskildta brott mot lag och stadgar skulle dömas af malmens "egna medel." Denna författning bekräftades ytterligare år 1604. *Norra forstaden*, som den då började kallas, fick sin egen stadsrätt, egen magistrat och eget vapen, samt hade egna fullmäktige vid riksdagarne. Gustaf II Adolf gaf denna magistrat frihet, att, till förstadens nytta, uppbära de borgerliga utskylder, sakören och tomtören, som der kunde falla. Så fortfor det i 30 år, tills, efter konungens död, 1634 magistraten och borgerskapet inom broarne, besvärade sig öfver detta förhållande. Öfverståthållaren understödde deras besvär och norrmalmsborerne sjelfve hördes deröfver, då det, genom kongl. resolutionen af d. 21 April 1635, stadgades såsom nyttigare för "bägge städernas egen regering och tillväxt, ja, hela riket hederligare, att Norrmalm blifver införlifvad med sjelfva staden till en kropp." Deremot skulle på Norrmalm inrättas en kämnärsstuga, till alla smärre måls afgörande, hvarifrån sedan kunde vädjas till Stockholms stads rådstuga. Under de 30 frihetsåren hade emellertid förstaden så förkofrat sig, att vid dess sammanläggande med sjelfva staden, funnos der öfver 1,000 gårdar. För närvarande består Norrmalm af tre hufvuddelar: den egentliga s. k. Norrmalm, utgörande Clara, Adolf Fredriks, Jakobs och Johannis församlingar, samt Ladugårdslandet och Kungsholmen, hvar för sig en församling. Här finnas följande tullar eller infarter till staden: Norrtull, Roslagstullen, Ladugårdslands-, Kungsholms- och Sabbatsbergstullarna, samt dessutom Carlbergshomen, Laboratorii- och Djurgårdsportarne. Norrmalm innehåller tillsammans 293 qvarter.

Norrmalmstorg i Stockholm hette i början Malmtorget och lär en uppkommit i den mån trakten började bebyggas. Dock blef det först vid malmens reglerande i drottning Christinas tid, or-

dentligt afmått och planerad. Då man år 1775 började gräfva grunden till Gustaf Adolfs staty fanns, 8 alnar under jordytan, en murad spis och eldstad jemte qvarlefvor af pålverk. År 1778 bild detta torg sorgligt märkvärdigt genom den olyckshändelse, som der tilldrog sig. Staden hade nemligen, till firande af kronprinsen Gustaf Adolfs födelse, der låtit emellan Kastenhoff och det dåvarande Lejelska huset, bygga en 80 alnar lång, af bräder hopfogad, salong, hvari dansmusik uppfördes och förfriskningar skulle utan betalning utdelas åt folket. Dervid hade man bagått den obegripliga oförsigtigheten, att ej förse den med tillräckliga utgångar, så att, då hopen ouppbörligt påträngde, men de redan innevarande ej kunde komma ut, blefvo en mängd människor ihjेलklämda och qvåda af hettan. Deras antal uppgifves till 64. — Genom ett kongl. påbud af år 1806 förordnades, att torget skulle kallas *Gustaf Adolfs torg*, hvilket namn det alltsedan burit. Det kan med skäl anses som det skönaste i Stockholm, genom de palatser hvarmed det är bebygdt, Gustaf Adolf den Stores bildstod, som pryder detsamma, och genom den praktfulla anblicken derifrån öfver Nya bron och slottet.

Norrman, Georg, lærer varit född i Pomern, studerade i Wittenberg, blef magister derstädes, och rekommenderades af Luther och Melancthon till lärare för Gustaf I:s unge son, Erik, hvartill han också antogs 1539. Likväl stannade han ej länge kvar vid denna befattning, emedan Gustaf ansåg honom tjenlig för andra och högre värf. Han gjorde honom 1541 till Svea rikets råd, och skickade honom att hålla visitationer i stiftet, då konungen indrog det öfverflödiga kyrksilfret. Äfven begagnades han i diplomatiska värf, hos Danska, Fransyska och kejserliga hofven. Då Gustaf ville gifta sig med sin aflidna gemåls systerdotter, höll N., vid mötet i Wadstena, ett långt tal till ständerne på Tyska, hvari han bevisade lagligheten af ett sådant äktenskap. Dog 1553.

Norrman, Olle, en religiös svärmare, hvilken, omkring år 1730, vid Ljunghy i Skåne höll enskildta sammankomster, predikade emot allmänna kyrkogången och nattvarden, samt utspridde flera dylika villomeningar. Då han ej med godo kunde förmås afstå från sina dårskaper, ställdes han inför domstol och förvisades ur riket.

Norrmannus eller Norrman, Lars, föddes d. 24 April 1651 på Norrby i Jäders socken af Södermanland, der fadern var kamererare öfver Axel Oxenstjernas egendomar. Karakteristiskt för tidens seder är, att det i hans biografi anmärkes såsom någonting ovanligt bland förmöget folk, att modern själf ammat denne son. Lars studerade i Strengnäs, och då han, vid 17 års ålder, afgick derifrån till Upsala, gaf rektorn honom det vittnesbörd, att Strengnäs aldrig förr skickat en sådan lärjunge och aldrig mer skulle göra det. Den unge studenten jäfvade icke det vitsord, som gymnasisten erhölet. Man kan ej säga, att han egentligen lade sig på någon viss lärdomsgren, ty han egnade sig nästan lika åt alla och gick nära lika långt i alla. Theologien, efter tidens sed den för-

nämsta bland dem, var likväl den, som han föredrogsvis omfattade. För att fullkomna sina studier gjorde han tre utländska resor, och utnämndes år 1682 till professor vid Upsala universitet i Hebreiska och Grekiska litteraturen, samt till assessor i antiqvitets-kollegium. År 1695 preatvigdes han och erhöoll Waxala till prebende, sedan han förut utbytt sin profession mot en i theologien. År 1703 utnämndes han till biskop i Götthebergs stift, hvilket embete han önskade afstå sig. Konungens samtycke till denna hans önskan dröjde likväl, och Norrmannus måste således emottaga embetet, hvartill han vigdes d. 3 Maj 1703, tillika med Jesper Svedberg, utnämnd till biskop i Skara. Han tillträdde det likväl aldrig, ty han afled aderton dagar derefter, d. 21 Maj. Hans oupphörliga studier undergräfvade hans af naturen starka helsa. Hans manuskript, till större delen kommentarier öfver gamla auktorer, fyllde tre kister, ehuru hans äldste son påstås hafva betydligt förminskat dem, emedan han använde dem till det profana bruket af fidibus, att antända pipen. Detta förakt för lärdomens alster hindrade likväl icke denne son att sedermera själf uppträda som författare. — Bland den lärde Lars Norrmans skrifter må nämnas: 75 dissertationer; *Orthodoxa Confessio Cathol. et Apostol. Ecclesiae Orient.*; *Aristides artium Oratorias. Lib. II.*; *Phobammonis de Schematibus oratoris Scholia*; *Theoduli Monachi sive Thomae Magistri Laudatio Gregorii Nazianzeni*, m. fl.

Norrmås, en egendom om 3 mtl., å Wermdön, i Skägga fjerding; riksråden Knut Andersson Lillje, Göran Stjernsköld och Göran Fleming skrefvo sig till denna gård. Egendomen har sedermera tillhört släakterne Saeckenberg, Oxenstjerna, Wefverstedt och Stjerncrona. Ägaren har patronaträtt till Wermdö socken. På Norrmås visades, innan en för flere år sedan timad eldsvåda, det rum drottning Christina bebodde, då hon besökte riksrådet frih. Lars Fleming; öfver viken vid samma gård fanns en bro, kallad Drottningbron.

Norrport i Stockholm försvarade inträdet till staden från norra sidan. Tvenne sådana funnos, den inre och den yttre, begge på Helgeandsholmen, den yttre vid norra ändan deraf mot Brunkeberg, och den inre vid södra ändan mot staden. Den inre var förmodligen vänd mot det nuvarande Mynttorget, hvilket deraf länge behöll namnet *Norrport*, ty i kongl. brevet af år 1669 till öfverståthållaren talas om en gatas anläggande från Norrport till Gråmunkeholm, hvarmed förmodligen menas den nuvarande Myntgatan. Den yttre norrport var ett fästningsverk, bestående af tre torn; genom det mellersta af dessa gick vägen till inre porten. Vid Christian II:s intåg d. 1 Nov. 1520 nedrefs norrport. Den inre norra porten försvarades af ett rundt torn.

Norrsten, ett fiskeläge, ej långt från Öregrund, hvars invånare här idka strömmingsfiske.

Norrström i Stockholm kallas Mälarens norra utlopp i saltsjön, omkring Helgeandsholmen, emellan Norrmalm och den egentliga staden. I den fanns på 1400-talet ett qvarnhus, som tillhörde Clara

kloster, och äfven flera andra qvarnar läsa deri varit belägne, men hvilka för längesedan blifvit bortrifna. Öfver denna ström gingo från staden till Norrmalm, genom Helgeandsholmen, tvenne trädbroar, den västra, den egentliga s. k. Norrbo och den östra eller slagtarhusbron. Tessin föreslog år 1692, att en bro af sten skulle byggas från slottets norra sida till norrmalmstorg. Enligt hans ritning skulle denna bro icke vara hög, mer än som strändernas läge medgaf, men jemn och hvilande på 8 eller 10 mindre hvalfbågar. Under Gustaf III:s tid vidtog först verkställigheten af denna plan. Redan i Adolf Fredriks tid hade väl tvenne stenistor blifvit nedsänkta i södra grenen af Norrström, der man ernat anlägga en marmorbro; men som de icke blifvit lagda på pålar i botten, borttrycktes de af 1780 års höga vattenflod. Först 1787 d. 19 Aug. lade Gustaf III grundstenen till den nya bron, hvilken skulle uppföras på stadens bekostnad. Att härtill anska medel tilläts en förhöjning i börsafgiften, hvilken förför till år 1838. Byggnaden företogs genast, efter Adolffcrantz's ritning, och 1794 i slutet af Juli voro de tre första hvalfven lagda. Med deras beklädnade och planerade drog dock ut till d. 31 Okt. 1797, då denna del af bron öppnades, och man, der den sköt, öfver den på med gående återstående delen af slagtarhusbron, kom fram till östra slutningen af Lejonbacken. Med det öfriga af bron dröjde ännu i 10 år, eller till hösten 1807, då den öppnades. Den s. k. Norrbo medbräts nu, och blott en provisorisk spång gick från Mynttorget till Helgeandsholmen. Vid denna brobyggnad tyckes ett högst väsentligt fel vara begånget, då man afvek från Tessins ritning och gjorde hvalfven både för breda och för höga, hvarigenom bron får ett tungt utseende, och hvad värre är, Norrmalmstorg derigenom betydligt skadades. Det kom nu att ligga alldeles för lågt mot bron. Man måste då fylla på det, men derigenom förderfvade man utseendet af operahuset och prinsessans palats, hvilka nu mera tyckas ligga nedanför torget. Detta redan ohjelpiga fel har man ytterligare ökat genom anläggningen af den lilla rundeln vid sydöstra delen af bron, som först ämnades till bålhamn, sedan till plats för ett badhus, och som man stannade vid att 1832 låta plantera med träd och göra till en slags liten promenad, som dock endast bortsnydder bron, utan att ersätta detta genom platsens egen skönhet. Arbets fasthet och soliditet är emellertid satt utom allt tvifvelsmål.

Norrunda, en socken, belägen i Erlinghundra och Häbo härad af Stockholms län, halfvägs emellan Stockholm och Upsala, vid Mälaren, utgör annex till Skåne i Seminghundra härad. Här märkes kongl. lustslottet *Rosersberg* (se detta ord). *Husby*, bredvid kyrkan. Der vid åsen skall under beändomen varit konung Niords eller Nordians säte. Han har ock haft sin boningsplats på Noatuna eller Nontuna, och skall ligga begravnen i den stora högen här bredvid. På denna hög hafva ting fordom blifvit hållne (se *Niords* hög). Fornfor-

skare hafva här anmärkt en runsten. Sådana märkas äfven vid Norslunda, Vikby, Brystad, Linsunda och Kinsunda backe samt i Hyrkodörren. *Vallstans*, fideikommiss-egendom (se detta ord). Socken består af 37 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 753 invånare. Dess areal utgör 6,272 tunal., af hvilka 50 äro sjöar och bärr. Adr. Stockholm, Skånehallholm.

Norrtelge, en sjöstad i Upland och Stockholms län, 7 $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Stockholm, vid Saltjöna, var förut en marknadsplats. Först efter 1280-talet nämnes Telge i några gamla handlingar, och 1412 såsom ett erkebiskoparne tillhörigt andligt gods, hvilket konung Gustaf I läser indragit under kronan. Johan III utfärdade 1589 bref, att Norrtelge skulle besökas endast af skärkarlar och fiskare; men ej af handlande. Vid 1614 års riksdag blef hamnen ansedd såsom laglig, och fick der tills vidare ske vanlig byteshandel, med fisk och landtmannavaror. År 1617 bibehölls väl orten vid samma rättighet, och Stockholms borgerskap, som klagade öfver landthandeln, skulle tillse, att några missbruk ej föröfvades af Norrlandsingarne. År 1622 anlade konung Gustaf II Adolf staden Norrtelge, vid begge stränderne af en å uti en dæld, hvaraf isynnerhet södra sidan mötes af en kal och hög bergssträcka. Så väl samma år, som åren 1625 och 1629, blef den försedd med stapelfrihet och andra förmåner, hvilka den dock till en del ej begagnade längre än till 1636. I det goda vattenfallet härstädes lät konungen inrätta ett gevärsfaktori, hvilket blifvit idkadt intill närvarande tid, men nu är nedlagdt, och hvarst tillverkades omkring 2,000 gevär om året. Jemte närgränsande härader lades staden år 1648 till Ortala grefskap, hvarmed fältmarskalken greve L. Torstensson förlänades. År 1765 erhöill Norrtelge frihet till inrikes sjöfart, och vid riksdagen påföljande året föreslogs den, jemte flere städer, till en allmän frihetsort för en hvar, som ville arbeta i finare smide. Handel och handverk äro de hufvudsakliga näringar, hvarpå stadens bestånd grundas. År 1842 blefvo i staden skattskrifne 20 handlande, hvilka i bevilling för deras handelsrörelse erlade tillsammans 144 R:dr; 50 handverkare, hvilkas bevilling uppgick till 175 R:dr, samt dessutom 1 apothekare, 1 klädesfabrikör, 3 färgare, 1 spegelfabrikör, 3 urmakare, 5 bagare, 5 krögare, 1 källarmästare, 12 notfiakare och 7 slagtare, hvilka i bevilling utgjorde tillsammans 217 R:dr B:ko. Stadens sjöfart, bestående endast i hemtning af varor från Stockholm, bedrifves med tvenne jagtbåtar, om tillsammans 28 lästers dräktighet. Fiskeriet, som hufvudsakligen afser strömmingsfångst, lemnar sina idkare, för flere otillräcklig, utkomst. Det öfverdrifna antal af handlande och handverkare, samt andra näringsidkare härstädes, utgör hinder för välmågens stigande, och har förbrukningen betydligt minskats genom gevärsfaktoriets nedläggning. Skola och ett mindre lasarett finnes i staden. Norrtelge styres af en borgmästare; stadsförsamlingen hör till 3 k. konsist. pastorat. Staden har vid riksdagarna 49:de rummet och bör till femte klassens städer. Vapnet är ett upprest ankare. Staden har 143 hus

och tomter samt 803 tunn. den tillhörig jord. Uppskattningsvärdet är 188,265 R:dr B:ko.

Norrvidinge, ett härad i Kronobergs län, innefattande 7 socknar, neml.: Tolg, Asa, Tjureda, Berg, Ormesberga, Gårdsby samt Rottne eller Säraby. Norrvidinge härad, i lagskipning förenadt med Albo och Kinnevalds härader till en domsaga, men med särskildt tingställe i Tjureda, utgör med Kinnevald länets tredje fögderi. Dess största längd är $3\frac{1}{2}$ mil och största bredd $2\frac{1}{4}$ mil. Det anses innehålla omkring 6 qv.-mil, hvaraf sjöar upptaga 1 qv.-mil. På de återstående 5 milen, innehållande 198 $\frac{1}{2}$ mtl., lefva 7,530 personer. Vid skiftet emellan hertigarna Erik och Waldemar 1315 föll "Norrvidinga" på den förres lott. Sigillet visar en lummig gran, med öfverskrift "Norrvidinge härads sigill." Jordmänen är sandmylla, sällan lera, oftare en svår och öfvervinnerlig bergsyra. Folkökningen, 25 procent sedan 1770, har ej blott varit en verkan af hemmansklyfning, utan ock genom nybyggen, och följts af ökad drift i jordens odling. Länets kongl. hushålls-sällskap har ofta vitsordat utmärkta odlingsföretag i detta härad. Landet är rikt på vackra utsigter. Floran företer ett och annat mindre allmänt.

Norrvidinge kontrakt i Wexjö stift och inom Kronobergs län, består af 3 pastorat, nemligen: Tolg, Asa och Tjureda, konsist. af 1 kl.; Berg och Ormesberg, konsist. af 3 kl., samt Gårdsby och Rottne (Säraby) prebende af 2 kl. 1 afd. — Kontraktets folkmängd lika med häradets, såsom bildadt af endast samma socknar.

Nors (Osmerus Eperlanus), en mjukfenig benfisk, af 3—4 tums längd, med brun rygg och blåaktigt silfverglänsande sidor samt genomskinande, hvaraf tvenne afarter förekomma, neml. den nyssnämnda samt ett större slag, af 7—8 tums längd, kallad *slom* eller *norskung*, båda i stor mängd uti sjöar och floder i de flesta landskaper, likväl icke i Skåne. Den leker i Mars, April och Maj månader samt fångas med huf mest uti strömmar, der han företrädesvis leker. Köttet är fint och välsmakligt, ehuru många ej fördraga fisken i anseende till den starka lukten, hvilken dock är svagare hos slommen. Norsen användes dessutom så länge den är färsk med fördel till bete för ål, lake, aborre och gös.

Norsån, i Södermanland, faller vid säteriet Sjösa, i Svärta socken, ut i hafvet.

Norsborg, 2 $\frac{7}{8}$ mtl. säteri, i Botkyrka socken af Södermanland, vid en vik af Mälaren, ej långt från Stockholm. Stället är otvifvelaktigt ett bland de först bebodda i landet och har i många år varit lagmansäte, hvarom ännu vittnar en kvarvarande byggnad, benämnd "lagmansbyggningen", hvilken anses vara öfver 200 år gammal. Stället tillträdtes 1780 af H. Exc. riksrådet grefve Joh. Lilljencrantz, emot utbyte af Näsby i samma socken, som då blef lagmansäte, samt några hemman i Oppunda härad af Södermanland. Åbyggnaden på Norsborg är af träd, men i fullkomligt godt stånd; mangården smakfull. En mängd smärre bögar vittna om de i forntiden här hållna drabbningar, med Ester

och andra ströfvande folkslag. De urgamla namnen Hundhamraborg, Borg och Bergen, torde härleda sig ifrån den äldriga, fordom med vallar och af naturen befästade borg, hvaraf ännu finnas lemningar. Dessutom förekomma här 6 ofantligt stora ättehögar, och på ett högt berg, en plan i fyrkant, ristad med runor. År 1846 uppfördes här en på alla sidor öppen danssalong, med musikläktare, hvarigenom Norsborg under nämnda års och 1847 års somrar högst talrikt besöktes af Stockholms mest danalytiska invånare, likvisst icke af den högsta klassen. År 1802 stiftades Norsborg af riksrådet, grefve Joh. Lilljencrantz till fideikommiss, och ikladdes natur deraf vid stiftarens död 1815, samt äges nu af hofmarskalken, grefve Lilljencrantz. Stället, sedt ifrån sjön, röjer nästan intet af sin vackra belägenhet och ovanliga fägring.

Nors-elfven. Se: *Fryks-elfven*.

Norshammar eller **Svärta**, jernbruk i Svärta socken af Södermanlands län, är anlagdt omkring 1623 af Gert. Störning. Bruket har 345 skepp:d privil. årligt smide, samt 600 skepp:d rekognitions-smide, för 2 härdar och af eget eller köpt tackjeru. Hammarskatten är 3 skepp:d och frälsesmidet 45 skepp:d. Afsättnings-orten: Stockholm. Bruket äges af L. Lagerqvist. Dess smideastämpel visar G S med ett N under och ett streck deremellan.

Norsholm, säteri i Östergötland, består af 7 $\frac{3}{4}$ mtl., egendomen ligger vid stora landsvägen, emellan Linköping, samt östra ändan af sjön Roxen; den kallades fordom *Munkeboda* (se detta ord), då här fanns ett kloster. Biskop Henr. Tideman byggde derstädes ett stort och starkt stenhus, såsom ett slott, emellan åren 1470 och 1500, hvilket efter hans död beboddes af biskop Haas Brask, och indrogs till kronan efter hans flykt ur riket år 1527. Det har från den tiden varit i flerfaldiga ägares händer, och man ser der ännu lemningar af en stor stenhusbyggnad, som tros hafva varit biskoparnes magasin eller tyghus. Nära förbi stället framgår Götha kanal, och får vid inre segelfart å kanalen, gods lossas och inlastas härstädes.

Norsjö, en socken med Jörans kapell, belägen i Westerbottens län och dess andra fögderi och kontrakt, 19 mil N.V. från Umeå, utgör ett regalt pastorat af 3 kl. i Hernösands stift och har 1,130 invånare. Adr. Skellefteå.

Norska kansliet i Stockholm bebor det forna Pechlinska huset på Blasieholmen. Det består af en expeditions-sekreterare och chef samt två fullmäktige och nödig underbetjening.

Norska Skogsbygd, fordom en socken i Kulings härad af Westergötland, nu mera införlifvad med Norunga i Geseneds härad, har i urminnes tider utgjort en egen kyrka, hvarefter nästan omärkliga lemningar finnas.

Norsk Oxel (Sorbus Aria), ett lägre träd, med tjocka trubbiga grenar, hvilket förekommer på de yttersta hafskusterna i Bohuslän, Skåne och på Göttska sandön, sparsamt. (Se vidare *Oxel*.)

Norstedt, har 1780 och 1781 i Petersburg utgifvit ett *Ryskt och Svenskt Lexikon*, 2 band i quart.

Norå, bergsmanshammare, i Grangärdes socken af Stora Kopparbergs län, med 1 hammare, 2 härder och 328 skepp:d 6 lisp:d årlig smidesrätt, af eget tackjern. Hammarskatten är 3 skepp:d 5 lisp:d 13 skålp:d. Manufaktursmide finnes äfven här. Afsättningsorten: Stockholm. Smidesstämpeln visar N.S. inom en cirkel. Bistämpel: O.O.S. Ägare: Olof Olsson och åtskillige bergsmän.

Norhammberland skall en tid hafva lydt under Sverige, emedan Ivar Widfamne, Harald Hildetann, samt, före dem, kanske äfven andra nordiske konungar, innehafvt det, eller åtminstone en del deraf. Då Sigurd Ring uppsteg på thronen, var denna del inkräktad af Westsachske konungens broder, lagiald. De gamla anspråken upplifvades nu af Sigurd, hvilken, för att göra dem gällande, utrustade en mächtig flotta, och afseglade dermed till England. En stor del af invånarne förklarade sig för honom, men lagiald mötte honom med en här. Ett slag uppstod, hvori både lagiald och hans son stupade. Sigurd insatte då en af sina släktingar till konung i landet och återvände hem.

Norhamm, Magnus Magni, född 1620, son till den förste kyrkoherden i Säter, Magnus Andreæ Coriander, blef 1646 magister i Upsala, och, ehuru ännu icke prestvigd, pastor för "Norrlands och Jämtlands krigsfolket", hvilket han följde ut i kriget. År 1655 blef han känd af Carl Gustaf, som antog honom till sin hofpredikant och 1657 utnämnde honom till kyrkoherde i Lindesbergs stads- och landsförsamlingar. Här skickade han sig likväl så otillbörligt, att han fyra serskildta gånger suspenderades från embetet, för åtskilliga tjänstefel, för det han varit öfverlastad af starka drycker, derunder glömt döpa ett barn i faderns, sonens och den helige andes namn, i flera afseenden fört ett förargligt lefverne, illa behandlat sin hustru, utfarit i skymford mot församlingen, handlat med bänkrummen i kyrkan och därför behållit penningarne, öfverfallit collega scholæ i Linde, magister Magnus, med hugg och slag i dess eget hus, stulit höns under vägen, dem han slagtat och förtärt, o. s. v. På sin broders, general-auditören Croneborgs förbön, och sedan han lofvat bot och bättring, återfick han likväl embetet; men då han förgick sig femte gången 1663, förlorade han det alldeles. År 1670 följde han dock guvernören Leon. Ribbing, såsom huspredikant, till Gottland, men förlorade äfven denna befattning till följd af någon begången felaktighet. I slutet af år 1671 fick han likväl, på någon gynnares förord, ett litet pastorat i Skara stift, inom hvilket han aldrig kom att tillträda, emedan döden vid samma tid slöt hans oroliga lefnad.

Norrum, jernbruk i Nyeds socken och härad af Wermlands län, vid Norrums-sjöns utlopp och den elf, som förenar denna sjö med sjön Gaperen, anlades 1630. Bruket har 1 härd och 652 skepp:d 1 lisp:d årlig smidesrätt, med en hammarskatt af 5 skepp:d 17 lisp:d 13 skålp:d. Tackjernsfånget är köpetackjern. Frälsesmidet utgör 63 skepp:d 15 lisp:d. Afsättningsorten: Götneborg. Vid bruket finnes en fast bruks-skola, hvars lärare aflö-

nas af bruksägaren L. Lennartsson. I skolrummet samlas, äfven under mellanterminerne, bruksfolket och brukets underhåfvande på söndagseftermiddagarne till bön, sång och kristendomsöfning. Karaktärsbyggningen är uppförd 1718, af trä; men synes till sitt yttre knappt 20 år gammal. Smidesstämpeln visar HK sammanbundne och N i tveåne förenade kretsar. Bistämpel: Norum.

Norunda, ett härad i femte fögderiet af Upsala län, innefattar 6 socknar: Tensta, Björklinge, Lena, Ehrentuna, Wiksta och Harbo. Häradet är slätt, med få skogar och insjöar. Dess hemmantal uppgår till 265 $\frac{1}{2}$. Märkligare ställen äro: *Salsta* och *Walholm* bruk. I förening med tingslagen Wessland och Elfskarleby, Tierp, Wendel, Löfsta, Film och Dannemora samt Olands härad utgör Norunda en domsaga, samt med Örbyhus härad ett fögderi. Detta härad har en folkmängd af 5,229 personer. Dess areal är 77,669 tunn., hvaraf 3,820 äro sjöar och kärr.

Norunda kontrakt af Upsala stift, inom Upsala län, innefattar 5 konsist. pastorat, neml.: Tensta, Björklinge, Lena, Ehrentuna och Wiksta, af hvilka 2 äro af 2 kl., och 3 af 3 kl. Folkmängden i kontraktet utgör 5,031 personer.

Norunga, en socken med Ljar, Ornunga, Qvinnestad och Asklanda, belägen i Geseneds härad af Elfsborgs län, Kullings och Geseneds förenade kontrakt af Skara stift, 2 $\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Alingsås, utgör ett konsist. pastorat af 3 kl. Inom pastoratet finnas 36 små sjöar, hvaribland märkas: *Säfsesjön*, *Ornungasjön* och *Qvinnestadssjön*. En stor slätt, af $\frac{1}{4}$ mils längd, vid namn *Stora Soddan* märkes här. Norunga kyrka är af okänd ålder, har i äldre tider varit af trä; men är nu murad af grof sten. Den fordnä Norska Skogsbygd socken, 10,900 tunn. i Kullings härad, är införlifvad med Norunga. Fornsägen förmåler, att på vestra sidan om hemmanet Öna en liten stad eller by varit belägen, kallad Norevalla. Slaget vid Herrevadsbro (se detta ord) skall hafva stått i denna socken. Norunga socken består af 17 $\frac{3}{8}$ mtl. och har 1,296 invånare. Dess areal utgör 21,596 tunn., af hvilka 1,980 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Nosa, *Nänsja*, Smålands-dialekt, betyder: icke våga sig. "Nosa gör det", våga att göra det, om du törs! Detta ord tyckes härleda sig från det Franska verbet: *n'oser*.

Noraby, en socken, belägen i Willands härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 1 $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Christianstad, 1 $\frac{1}{2}$ mil från Åhus och hafvet, utgör ett prebende-pastorat, af 3 kl., åt stadskomministern i Christianstad. Här märkes säteriet *Hammar*, 4 mtl., har i senare tider blifvit styckadt och försålt till bönder, sjelfva byggnaderna jemte $\frac{1}{2}$ mtl. äges af häradsböfdingen Hertzman. Då Skåne var ett Danskt landskap, lär Hammar utgjort kungsgård och kallades då *Hammarhus*. Enligt en sägen skall konung Christian IV, då han en gång uppehöll sig på nämnde gård, en natt hafva drömt, att han på Allö, hvilken låg i granskapet, anlagt en stad med ett större tempel, hvars hvalf uppbyros af gråstenspelare.

Vid uppvaknandet föresatte sig konungen att verkställa sin dröm, och snart reste sig på Allö en stad, hvilken bar konungens namn, med ett tempel sådant han förut såg det i drömmen. Socken har 1,700 invånare och består af 14 mtl.; läget är på båda sidor om en vik, som bildas af Helje-ån, i norr gränsar den till Råbelöfs-sjön. Allmogens klädedrägt är vacker, utan flärd. Allt silfver, såsom kors, knappar och kedjor, som fordom brukades af kvinnorna, är nu bortlagdt. Högtidsdräkten är af fint kläde, svart eller blått. Qvinnornas "klat", eller hufvudbonad, är af fin kambrits, uti rikt mått försedd med dyrbara spetsar och broderier. Till skärningen har dräkten i senare 30 år förändrat sig, så att de yngres kläder äro mycket olika de äldres. Sockuens areal utgör 7,012 tunnol., af hvilka 1,626 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Nose var en **Danneman**, en folklek med dans och sång, allmänt bekant inom Småland och Östergötland. En person besätter sig inom ringen, med förbundna ögon. Ringen dansar omkring och afsjunger första versen. Vid dess slut stannar ringen, alla stampa med fötterna, klappa med händerna, och hålla sig derefter tysta. Den med förbundna ögon går fram till ringen, och söker, att, liksom luktande, utgissa den person, framför hvilken han stannat. Händerna hållas dervid på ryggen, eller bakbindas. Har han träffat rätt, aflöses han af den person, han gissat på; i annat fall sjunges andra versen, och leken förnyas, till dess den sökande vunnit sitt ändamål. Verserna (hvertill melodien återfinnes i del. III af de utaf A. I. Arwidsson utgifna *Svenska Fornsädnger*) lyda, 1:sta versen: "Nose var en Danneman, I lunden! Han kunde nosa te, Han kunde klyfva ve. Nos mig till med näsan din, Som du såg jag gjorde med min, I lunden!" Den andra versen lyder: "Nose var en ställe, I lunden! Han kunde intet nosa te, Han kunde intet klyfva ve, Nos mig till, etc."

Nossan, en å, som ifrån Elfsborgs läns gräns genomlöper Barne, Wiste och Åse härader, samt Nybele by i Ås socken faller ut i en vik af Wernern, kallad Dettern.

Nosserot (Orchis), ett växtsläkte, hvaraf flere arter hos oss förekomma, alla utmärkta genom rötternas stora halt af växtslem, i följd hvaraf de flesta kunna användas till beredning af Salep.

Note, i forn-Svenskan detsamma som *sällskapsbroder*, *förläslagare*. Det hette sålunda i gamla lagen: *vara i flock ok farnote* (vara i samråd om något brott). *Riddarenote* var en trupp ryttare, *sudnote*, *bordskamrater*, *blotnauti*, *deltagare i offer*, *thingnote*, de som tydde under samma domstol, *skipnote*, de som färdades på samma fartyg.

Notgräs (Lobelia Dortmanna), en mångårig växt, hvilken förekommer uti sjöar med sandbotten och klart samt kallt vatten, isynnerhet i de högre belägna skogstrakterna, såsom i Småland och dertill gränsande delar af Halland, Blekinge och Westergötland ymnigt; i Wermlands bergslager, Nerike; Westmanland och Dalarne; men mera sällan vid Mälaren, och i Skåne i Helge-å vid Christianstad.

Har ej någon hushållsnytta, men utmärker sig genom sin vackra växt och sina blommor.

Noth, Thomas von der, härstammade från en gammal adelig släkt i Brabant, var 1674, då han upphöjdes i friherrligt stånd, öfverste för Westmanlands regemente och blef 1677 general-major samt underkommandant i Stettin. Här dödades han d. 4 Aug. s. å. af en granat, hvilken, under belägringen, inkastades i hans hus. Ätten utgick med hans son öfversten **Lamural Thomasson von der Noth**, som stupade ogift i slaget vid Helsingborg d. 28 Febr. 1710.

Notholmen i Stockholm, det fornda namnet på Kastellholmen, hvilket tyckes gifva tillkänna, att den hufvudsakligen begagnades af fiskare, som der upphängde sina nät.

Notifikationer eller tillkännagifvanden om dödsfall, hafva i de händelser der de fått äga rum, varit af lag föreskrifna. Sålunda stadgas i en förordning af d. 8 Nov. 1731, att inga notifikationer, hvarken personligen eller skriftligen få ske, vid vite af 100 daler silfvermynt, till andra än inom närmaste släkt, till och med syskonbarn, "varande nog", såsom orden lyda, "at den dödes namn och caractere utan vidlöftighet vid Tacksägelsen på Prediko-stolen nämnes." Justitie-kanslern klagade 1749, att denna förordning ej efterlefdes, och regeringens befallte öfver-ståthållaren, "att varna och förmana hvar och en", att rätta sig efter förordningen.

Notslanga var ett gammalt namn på ett visst slag murbräcker. Så kallades nemligen det grofva artilleriet, hvilket nyttjades att beskjuta fästningar. Dit hörde s. k. karteger och notslangor. Dessa senare voro längre än kartegerna; men kulans vikt var lika med de kulors, som skötes ur en half karteg, och sjelfva vapnets tyngd svarade ungefärligen deremot. En förteckning öfver gammalt artilleri, från tiden före Gustaf II Adolf, uppger den dubbla kartegens längd till $7\frac{1}{2}$ å $7\frac{1}{2}$ aln, half karteg till $7\frac{1}{4}$ och notslangan till 8 aln; men deremot den dubbla kartegens vikt till 50 å 60 skepp:d, den halfva kartegens till 16 och notslangan till 24 skepp:d; kulan åter i dubbel karteg vägde 100 mark, i half karteg 25 och i notslanga också 25 skepp:d. Utom notslangor funnos äfven fältslangor, som icke börde till belägrings- utan till fältartilleriet, och var af mindre både längd och vikt. Den dubbla kartegen var således vida tyngre artilleri än notslangan, ehuru väl man någon gång äfven begagnade s. k. fyr-dubbla notslangor, hvilka mycket öfvergingo kartegerna i tyngd. De vägde nemligen 75 skepp:d, och sköto sannolikt vida större kulor än de vanliga murbräckorna.

Nottarö, en mindre ö, belägen i Södermanlands-skären, emellan Utö och Landsort, $\frac{1}{2}$ mil S. om Utö. På denna ö märkes det namnkunniga *Drottningberget* (se detta ord).

Nottebäck, en socken med f. d. annexet Granbult, utgör numera ett konsist. pastorat af 3 kl., och är beläget i Uppvidinge härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, $4\frac{1}{4}$ mil N.O.

från Wexjö. Här räknas 16 sjöar och 88 gölar; af de förra märkas: *Madekroken* eller *Makroken*, *Norre sjö* och *Ångshulls sjö* äro störst och hafva jernmalm. *Klafrestrom* sammanbinder de tre nämnde sjöarne. Å skattehemmanet *Klafreda* ligger *Klafrestroma* jernbruk (se detta ord). Marknad har länge funnits vid Nottebäck. *Målkällan* ligger 746 fot öfver hafvet. Floran är utmärkt i åtskilligt i detta hägländ. *Grann-kånebro* (af Tunold kallad *Grans Kånebro*), d. ä. grannqvinnoarnas bro, ligger öfver gränsbäcken emellan Korsberga i Njodung och Nottebäck i Wärend. Om denna fanas 1757 en sägen (antecknad af M. Strandmark), "så kallad af de rädda Östrahärade qvinnornas läger, som der uppsloges, då Blendadem uppbådade på Brävalla hed." *Kolskull* och *Lubbokull*, tvenne säterier hvardera om 2 mtl. Nottebäcks kyrka säges först varit byggd på frälsehemmanet Hults ägor, der en grandval ännu 1757 syntes. Den nya kyrkan, invigdes 1837 till bruk för Nottebäcks och Granhults till en bestämd församling; den har en vacker altartafla, föreställande Kristi nedtagande af korset, som hitskänktes af konung Carl XIV Johan och invigdes 1842. Granhults kyrka, byggd af träid, ansågs 1757 vara "den hanske äldsta i stiftet." År 1829 stadgades att kyrkerna fingo sammanbyggas; likväl medgafs, det Granhultsboerne, om de så åstundade, skulle få behålla sin gamla kyrkogård och klockor tills vidare. Rörande gudstjensten tillstyrkte domkapitlet, att den skulle inställas, då Nottebäcks nya kyrka blifvit färdigbyggd; men satte sig ifrigt deremot, att Kongl. Maj:t tillät att Granhults kyrka finge kvarstå och gudstjenst hållas deri hvarje högtidsdag och annars blott hvar tredje söndag. År 1845 stadgades åter, att gudstjenst skulle upphöra att hållas d. 1 Maj 1846, hvarigenom den fullständiga församlingen af de begge församlingarne försiggått. Pastoratet består af 46 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,557 invånare. Arealen utgör 44,689 tunn. af hvilka 4,220 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Nottryckeri. Det första af detta slag i Stockholm anlades på 1780-talet, af d. v. kamreraren Olof Åhlström, hvilken derpå erhöill privilegium.

Nowgorods eröfring. Under medeltiden hade Nowgorod, som bildade en egen handelsrepublik, vunnit en sådan rikedom och styrka, att den kunde försvara sig mot Mongolernes och flera eröfrares anfall, så att det sätligen blef ett ordspråk: "Hvem kan stå emot Gud och stora Nowgorod!" De la Gardie anföll staden, i spetsen för 5,000 man. Natten emellan d. 15 och 16 Juli 1611 lätade han hafva för afsigt att angripa den s. k. handelsstaden, som var den rikaste, men svagast befästade, och drog ditåt Ryssarnes uppmärksamhet, hvarunder han oförmärkt förde sin styrka mot den vestra, hvilken var starkast, men nu lemnad nästan obevakad. Fienden blef derföre ytterligt öfverraskad, när Poppler och Cobron, i spetsen för sina regementen, med en petard sprängde porten och deras folk började uppfylla gatorna. Ryssarne förlorade härvid all besinning och blefvo hoptals

nedhugne. De flyende plundrade sjelfvo och antände en del af handelsstaden, hvar efter de skyndade undan till Moskwa. Invånarne öfverlemnade sig, jemte slottet, åt De la Gardie och lofvade välja en af Carl IX:s söner till storfurste. Denna framgång ökade ännu mer De la Gardies anseende och begreppet om hans och hans härars öfvervinnerlighet.

Numers, Fredrik Magnus von, härstammade från en Estländsk adlig ätt, hvilken år 1654 introducerades på Svenske riddarhuset. N. föddes 1725, ingick tidigt i krigstjenst, och bivistade, såsom volontär vid Preussiska hären, fälttåget i Böhmen 1745, blef vid hemkomsten löjtnant vid Hamiltonska regementet och R. af S. O. Blef vice landshöfding i Wasa och tog afsked ur krigstjensten 1781. Dog nyårsdagen 1796. Hans son,

Numers, Gustaf von, född 1752, var 1775 kapiten vid Österbottens regemente, hvars chef han blef 1794. År 1786 vice landshöfding i Uleåborgs län. R. af S. O., generalmajor 1809. Tag afsked 1810 och gick i Rysk tjenst, blef likväl 1817 Kom. af S. O. Dog d. 24 Febr. 1826.

Numermatik, kallas den vetenskap, som sysselsätter sig med kunskapen om mynt. Den utgör en sidogren af det historiska studium. Mynten äro nemligen en ibland källorna för vår kunskap om förflutna tider; att uttyda deras inskrifter och förklara från hvilken tid de härstamma, under hvilken regering de blifvit slagne, erfordrar mycken historisk forskning, särdeles för bestämmandet af tiden då händelser tilldragit sig. Inskriften på mynten upplysa nemligen vanligtvis, under hvilken furste de blifvit slagne. Sverige äger en stor mängd gamla mynt från fremmande länder, deribland många från Orienten, hvilkas förvarande i Sverige från århundraden tillbaka vittnar dels om vikingatågens vidsträckt röfverier, dels om en handelsförbindelse med afägsnare länder under medeltiden. En stor samling af dessa mynt förvaras i kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitetens-akademien.

Nummerlotteri. Se: *Lotteri*.

Nunneklöster, det första i Sverige. Se: *Gudhem*, kloster.

Nunnes, Smålands-dialekt (i Finland m. fl. orter: *nunnas*), betyder: nyss på stunden.

Nunne-ört (*Corydalis bulbosa*), en mångårig växt, som förekommer af tvenne eller trenne afarter uti lundar, den ena varieteten på de flesta ställen i riket, med undantag af de inre delarne af Norrland. De hafva ingen känd hushållsnytta, men blomman är vacker och framkommer tidigt på våren, hvarföre de stundom inplanteras i trädgårdar.

Nupakår, ett 236 alnars högt vattenfall, som Vester-Dalelven bildar der den i Särna socken kastar sig utför Dreve-fjäll.

Ny, en socken i Elfdals härad och kontrakt af Wermland. Se: *Elfdal*.

Ny, annex till Arvika, beläget i Jösse härad af Wermlands län, 8 $\frac{1}{2}$ mil N.V. från Carlstad. Sjelfva namnet tillkännager, att denna kyrka är yngre än pastoratets öfriga kyrkor. Troligt är, att den trakt i socknen, der folket efter digerdöden började först

ökas, byggde man en ny Gunnarskogs kyrka (äfven annex till Arvika) emedan den gamla sockenkyrkan var både för aflägsen och förfallen. Den upptimrades af träd och helgades åt S:t Margaretha; förändrades 1756 till korskyrka. I socknen märkes säterierna *Rud* och *Norserud*. Sockenens består af 19 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,447 invånare. Dess areal utgör 16,478 tunn., af hvilka 4,180 äro sjöar och kärr. Adr. Arvika.

Ny, annex till By, i Näs härad af Wernlands län, 5 mil S.V. från Carlstad, vid Wenern. Denna församling torde vara yngre än de öfrige i pastoratet. Den omnämnes emellertid långt före reformationen. Kyrkan är belägen $\frac{1}{4}$ mil från Wenern och dess tvenne hamnar *Stavik* och *Hästholmarne*, i hvilka fartyg ligga i säkerhet för hvarje oväder och derföre äro mycket besökta. Man har deraf förmodat, att kyrkan blef byggd till de sjöfarande tjänst; det är emellertid blott en gissning, den icke ens Fernow anser antaglig. Kyrkan var liten och af träd intill dess nuvarande stenkyrka 1768 upbyggdes. Med denna församling förenades, år 1842, Huggenäs socken, som intill denna tid utgjort en egen församling. Dessa förenade socknar innefatta 26 oförm. mtl. med 1,821 invånare. Dess areal utgör 19,714 tunn., hvaraf 125 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad eller Ämål.

Ny, Westra (Nykyrka), en socken belägen i Aska härad och kontrakt af Östergötlands län och Linköpings stift, 2 $\frac{3}{4}$ mil N. från Wadstena, vid Wettern. Marken är dels jemn, dels bergig och backig; jordmänen syrsand, spiklera och svartmylla. Af insjöar märkas: *Bock-*, *Re-*, *Från-*, *Lund-* och *Kalfsjöarne* samt *Svarten*, m. fl. Sockenens hör till 3 kl. konsist. och har 1,725 invånare. Kyrkan, nära stora landsvägen emellan Linköping och Askersund, tillbyggdes 1766; altartaflan är målad af Hörberg. Här finnas en gravård öfver den berömda kemisten Torbern Bergman. Nära kyrkan ligger *Svanhals fattighus*, stiftadt af postmästaren Svanhals. I socknen märkes: *Medevi* säteri och helsökälla, *Bona* jernbruk (se dessa ord); *Blommedals* manufakturverk, består af 2 knipphamrar med en stock och en härd, samt räckhammare, privilegierades 1758 och 1762, med en årlig förädling af 150 skepp:d stångjern. *Blommedal*, fordom *Uddevalsby*, 2 $\frac{1}{2}$ mtl. berustadt säteri vid Resjön; *Åskeback*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, med vacker belägenhet utmed Wettern, samt husbehofsvarn. *Åsanby*, 1 mtl. berustadt säteri, *Grepträdsolmen*, *Bo-ön*, *Gopön* och *Sjöholmen*, ligga i Wettern och äro mer eller mindre skogbevaxna. *Skerfvestra*, en stenrefvel i Wettern, är länsgräns emellan Östergötlands, Nerikes och Skaraborgs län. Å ägora till hemmanet Näs, vid Wettern, finnes ett godt qvarnstens- och ställstensbrott. I öfrigt må nämnas, såsom ej utan märkvärdighet, den s. k. *Hungerskällan* eller *Oårsbrunnen*, liknande ett litet kärr, i vanliga år, som, i särdeles våta somrar, merändels är alldeles utsint och torrt; men deremot flödar öfver bräddarne i utmärktare tork-år. Man har af dessa egenheter trott sig kunna sluta till årsväxten och deraf härleder sig benämningen hun-

gerskällan. Under de svåra torkåren 1819, 1826, 1834 och äfven 1846, på hvilka följde en svår och dyr tid, flödade denna källa, då flere andra goda vattentillgångar funnos utsinte. Sockenens innefattar 26 $\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal utgör 19,046 tunn., af hvilka 1,550 äro sjöar och kärr. Adr. Motala.

Ny, Östra, en socken med Rönö, belägen i Björkekinds härad af Östergötlands län, Wikbolands kontrakt, 1 $\frac{1}{2}$ mil Ö. från Söderköping, vid Östersjön. Marken är bergig, dels slättland; jordmänen lera med någon dungjord. *Lyngsjön* ligger inom socknen. Kyrkan förbättrades och utvidgades betydligt år 1821. Här märkes *Norr Ladugård*, f. d. kungsladugård under Stegeborgs slott, nu indelt till häradshöfdinge-boställe i Hammarkinds härad och Stegeborgs skärgård. Sockenens hör till 3 kl. reg. och har 855 invånare. Den innefattar 42 $\frac{1}{2}$ mtl. inom en areal af 9,975 tunn., af hvilka 695 äro sjöar och kärr. Adr. Söderköping.

Nya Elementarskolan. Se: *Elementarskolan*.

Nya Kopparbergs bergslag. Se: *Kopparbergs, Nya*.

Nya qvastar sopa väl (remt), ett gammalt Svenskt talesätt, som användes om dem, hvilka i början af sin tjänstetid äro mycket nitiska.

Nya sektem. Under detta namn samlade sig i början af 1780-talet uti Stockholm en hop svärmare af båda könen, för att förrätta sina andaktsöfningar. En komedi kallad *Nya sekten*, uppfördes; och man hörde icke vidare omtalas denna i några veckor ryktbara sekt.

Nya stylen. Se: *Gamla stylen*.

Nya Sverige var en Svensk koloni, som under Gustaf Adolfs tid anlades i Norra Amerika. Flera fästnen byggdes och kolonien började verkligen upplomstra, då Holländarne år 1655, emot all folkrätt, angrepo och eröfrade den, och moderlandet, som just nu sjelf var invecklad i krig, kunde ej gifva den något bistånd. Den gick sålunda förlorad för Sverige. (Se: *Amerika*).

Nya Varfvet, station för den i Götheborg förlagde eskader af flottan, utgör liksom en liten egen stad. Här bredvid intill sjön, ligger ett af de försvarsverk, som beskjuta inloppet. Det kallas *Rillingen* och anlades 1700, tillika med nya varfvet, hvilket besköts af amiral Tordenskiöld 1719.

Nyberg, Christer, hette förut *Nyman*, blef 1672 soldat vid gardet, 1674 fänrik vid bergsregementet och 1679 löjtnant vid Kronobergs regemente. Han adlades 1683, för det han "i det sist förflutna Danska kriget har vist åtskilliga vackra prof af sin devotion, tro och redlighet." Befordrades till kapiten, och tog afsked 1703. Ätten utgick med hans son, **Erik N.**, som stupade ogift i Carl XII:s krig.

Nyberg, Julia Christina, föddes d. 18 Nov. 1785, på Skultuna messingsbruk i Westmanland, der hennes far, Pehr Svärdström, var inspektör. Vid 13 års ålder förlorade hon sina föräldrar, men brukets ägare, Adlerwald, en högt bildad man, intog deras ställe, blef den unga flickans förmyndare och välgörare, och skickade henne år

1809 till Stockholm, der hon insattes i pension hos Franske markisen Daries, hvilken i hufvudstaden inrättat en bokhandel och en läroanstalt för Franska språket. Redan som ung röjdes hos henne ej blott kärlek för vitterheten, utan äfven anlag för dess yrken; men hon öfvade dem endast för eget nöje, emedan hennes anlag voro förenade med det för den sanna förmågan karakteristiska draget: misstroende till egna krafter. Först sedan hon 1809 trädte i äktenskap med krambändaren i Stockholm Asping, men nödgades genom en laglig skilsmessa låta upplösa detta, emedan de båda makarnas lynne föga öfverensstämde, framkallade denna omständighet hennes sångmö till offentligt lif, och hon uppträdde i *Poetisk Kalender* år 1817 med några klagande sånger. Det biföll, dessa vunno, förmådde henne att fortfara på den beträdda banan, och hon inlemnade flera bidrag både till *Poetisk* och *Opoetisk Kalender*, samt till några tidsningar, hvarvid hon alltid undertecknade sig *Euphrosyne*, hvilket sedan förblifvit hennes skaldenamn, äfven då hon utgaf sjelfständiga arbeten eller samlingar af sådana. Den första af detta slag utkom år 1822, under titel: *Dikter af Euphrosyne*, hvarpå följde ett dramatiskt poem: *Vubina*. År 1828 utgaf hon *Nyare Dikter*, 1832 *Samlade Dikter*, 1840 *Sylfiden*, och tredje bandet af hennes *Nya Dikter*, hvilka alla blifvit omfattade af både kritikens huldhet och aktning. Under tiden hade hennes enskilda förhållanden tagit en lyckligare vändning, ty hon gifte sig med numera bruksförvaltaren Wilhelm Nyberg, med hvilken hon ännu sammanlefvat, dock utan att hvarken i detta eller i sitt första äktenskap hafva haft några barn. Den tid, hennes hushåll lemnat henne öfrigt, har hon använt dels på vitterheten, dels på skötseln af sina blommor, ty hon älskar de täcka naturbarnen lika mycket på jorden som i poesien. År 1843 företog hon, för sin helsas skull, en resa till Danmark, Tyskland och Frankrike. Svenska akademien har, såsom ett bevis af sin aktning, tilldelat henne sin jetton i guld.

Nybloms, Gustaf, var född d. 11 Apr. 1783, son af inspektoren på Gimo bruk, Erik N., var hofrättsråd i Svea hof-rätt och R. af N. O., då han år 1831 kallades till justitieråd. Kom. af N. O. Hans äldre broder,

Nybloms, Johan Erik, född d. 3 Dec. 1780, blef 1807 kirurgie magister och vikarierande läkare vid allmänna barnhuset, vid hvilken inrättning han alltsedan varit fäst. Tjänstgjorde 1812 som läkare vid kustarméens fältsjukhus i Stockholm, blef 1812 ord. läkare vid barnhuset och 1827 läkare vid norra korrektions-inrättningen. Har i Svenska läkare-sällskapets och vetenskaps-akademiens handlingar meddelat flera rön och uppsatser.

Nybloms, Johan, student vid Upsala universitet, är redan sedan flere år tillbaka känd såsom en af Sveriges bästa yngre skaldar. Nyblom är född år 1815 och ingick såsom student vid universitetet år 1835. Kort efter denna tid började hans poetiska talang blifva känd af allmänheten. Seder-

mera har den äfven af Svenska akademien blifvit uppmuntrad. Nyblom erhöi år 1838 andra priset af akademien för sitt skaldeestycke *Aminas Sång*, egentligen en episod i ett större poem: *Sista Natten i Alhambra*, och 1845 tilldelades Nyblom änyo andra priset för dess *Christliga Kleyer*. Ett annat större skaldeestycke: *Byron i Grekland*, har han äfven utgifvit, och för öfrigt en mängd smärre poem, som finnas dels spridda i tidningar, dels särskildt utgifna vid de tillfällen då de författades, dels samlade i en upplaga af hans *Dikter*. Nybloms poesi är utmärkt för en rik och grann diktion, och en särdeles liflig fantasi. Utom sin skaldekonst är Nyblom äfven känd såsom improviserande talare och har såsom sådan ådagalagt samma egenskaper som i poesien, en ovanlig värma och en praktfull fantasi, hvartill äfven kommer en stark och väljudande röst, samt en liflig deklamation, hvilka egenskaper göra Nyblom till en talare, som gerna böres vid ungdomens sammankomster. Särdeles utmärkte sig Nyblom i denna egenskap vid den fest, som en stor del af Upsala studenter firade d. 6 April 1845 för att uttrycka sitt deltagande för det Danska folkets strid för sin sjelfständighet. Nybloms Sång och Tal vid detta tillfälle är utgifvet i en tryckt Berättelse om denna fest.

Nyborg, slaget vid. Det stod d. 14 Nov. 1659. Pfaltzgreffen af Sulzbach, och under honom Gustaf Otto Stenbock, anförde Svenska trupperna, bestående af 5,000 man. De angrepos af en mer än dubbel styrka Danskar, Holländare, Polackar, Österrikare och Brandenburgare, understödde af Danska och Holländska flottorna. Svenskarne slogos med mycket mod och drefvo fienderna flera gånger tillbaka, men kunde i längden ingenting uträtta emot öfvermagten. Pfaltzgreffen visade både en fältherres och en soldats egenskaper, nedbögg med egen hand Polske hjälptruppernas anförare öfverste Przimsky, Danske öfverste-löjtnanten Rantzau och sex andra fiender, men allt förgäfvat. Uttröttade måste Svenskarne om aftonen draga sig tillbaka; 2,000 af dem hade stupat och de andra måste följande morgonen gifva sig fängne. Af fienden hade omkring 1,900 man stupat. Härigenom var hela Fyen förlorad för Svenskarne. Gynnade af nattens mörker lyckades det Pfaltzgreffen och Stenbock att obemärkte passera Danska flottan och undkomma till Carl Gustaf, som då vistades i Korsör. Han blef högeligen både uppbragt och nedslagen öfver denna olycka, och ropade förbittrad, med afseende på Stenbocks namn: "Har fan tagit alla getterna, så hade han kunnat taga bocken med!"

Nyborg, säteri om 17 mtl., i Hågeby socken af Upland, lärar under katolska tiden varit kloster; men huru det sedermera kommit i världsliga ägares händer känner man ej. Reformationen lär hafva bidragit dertill. I början af 1630-talet ägdes det af en Ulfsparre, som på klosterbyggnadens grundmurar uppförde en större byggnad af sten. Egendomen har derefter tillhört flera adliga släkter, tills den omkring 1750 ägdes af hof-kans-

leren frih. von Koecken, hvars dotter blef gift med öfverste Druftva, som sedermera tillöste sig Nyborg. Deras son, landshöfdingen frih. D. förskönade och utvidgade stället omgifningar (1818), hvilka i förening med dess vackra läge, framställde Nyborg som ett af de största herresäten i Upland. År 1823 köptes Nyborg af dåvarande riksståthållaren i Norrige m. m. greve J. A. Sandels.

Nybron i Stockholm, hvilken bör noga skiljas från Nya bron, sammanbiuder Ladugårdslandet och Blasiholmen. Den byggdes i början af 1600-talet och underhölls af amiralitetet, som på Ladugårdslandet hade åtskilliga magasin, hvarförutan en mängd af sjöfolket hade boningsplatser sig der anvisade. Sedermera öfvertogs bron underhåll af staden, som år 1740 fick rättighet att derföre uppbära bropenningar af de passerande, hvilken beskattning dock 1746 upphäffdes, på Ladugårdslands församlings invånares klagomål deröfver. Den gamla trädbron, som var 320 alnar lång, ägde bestånd ända till 1846, då den nedrefs efter att tre år hafva varit obegagnelig. Man hade nemligen redan 1839 börjat anlägga stenkistor på ömse sidor om bron för att utföra den uppgjorda planen, hvilken är att, sedan Packartorgsviken blifvit igenfylld, jemna platsen, stembekläda kajen åt Ladugårdslandsviken och nedanför vägen anlägga en båthamn. Denna väg öppnades till begagnande d. 1 Maj 1848, men det öfriga af planen är ännu ofullbordadt.

Nybro-strömm. Se: *Svartån*.

Nyby, ett på senare tider af nuvarande ägaren, direktören A. Zethelius anlagdt jernbruk, i Thorsbälla socken af Södermanlands län, med 1 härd. Utom skrotsmältningshärd finnes här puddlings- och vällugnar, valsverk och momblingshammare, samt tillverkas gröfre och finare plåtar, hörnjern, stock- och rundsågar, sågblad, maschin-spik m. m., allt af köpetackjern och till obegränsadt belopp, upptaget till en medeltillverkning af 3,000 skepp:d. Smidesstämplanne äro: $N \frac{1}{2}$ samt $N \frac{1}{4}$.

Nyckeln, ett linjeskepp om 84 kanoner, fördt af major Lauw, hade ifrån Kalmar, der en del af Svenska flottan låg, d. 20 Juli 1679, jemte 4 andra skepp, varit ute på kryssning i norra delen af sundet, då Danska flottan upptäcktes. Från Kalmar gafs genast signal åt eskadern att återvända, hvilket äfven skedde; men Nyckeln stötte, genom lotsens försumlighet, på grund nära inloppet. Som det ej kunde komma löst, lades det medelst spring, med bredsida mot den anryckande fienden, och skeppet Jupiter, fördt af kapiten Ankarfelt, beordrades att understödja det. Danske amiralen Span angrep med 4 skepp dessa två Svenska, och det på så nära håll, att man å båda sidor använde, icke blott kanoner, utan äfven handgevär. Flera Danska skepp måste tid efter annan draga sig ur striden, till följd af de skador de erhöillit. Äfven på Nyckeln stupade mycket folk, men som förlusten ständigt ersattes från Kalmar, kunde elden med oafbruten liflighet fort-

sättas. Danske befälhafvaren måste flytta sin amiralsflagg till Christian IV ifrån Gyldenlöwe, som fått flera grundskott. Ett försök gjordes att med tre brännare antända de Svenska skeppen, men en af dem sköts i sank och de andra blefvo så skadade, att de måste bogseras undan. Sedan striden varat i nära 5 timmar, ville Danskarne draga sig tillbaka, då skeppet Nyckeln i detsamma sprang i luften, man vet ej af hvad orsak. Den kække Lauw, jemte 2 officerare och 40 man räddades af Danskarne, då amiral Juul med mycken aktning behandlade dem, isynnerhet den illa skadade Lauw. Skeppet Jupiter blef antändt af det brinnande vraket och illa skadadt, men lyckades omsider, ehuru med mycken möda, berga sig, sedan back och skans blifvit afbrända. Ett par andra personer räddades, nästan såsom genom ett underverk; det var en båtsmansbastru med sitt 18 veckors gamla barn från Öland, hvilken om morgonen hade rott ombord med förfriskningar åt sin man, men ej fick tid att komma derifrån innan den fiendtliga elden började. Under striden hade hon, med barnet i famnen, satt sig på andra däckets mellan en hop trädbräde, och derifrån kastades hon vid explosionen långt bort i sjön, men upphemtades genast lefvande och med armarna knutne om det likaledes oskadade barnet.

Nyckeln till jungfruns skrin, en pantlek, som lekes i Upland, Östergötland, Småland och på Öland. De lekande sitta i ring. Den som anför leken begagnar: "Här är nyckeln till lilla jungfruns skrin!" Detta upprepas af alla deltagande, hvar i sin ordning. Derefter fortfar anföraren med följande ordformier, uttalade en i sender, hvilka eftersägas af alla lekande hvar i sin ordning: "Här är remmen, som satt i nyckeln till lilla jungfruns skrin!" — "Här är rättan, som gnagde remmen, som satt i nyckeln till lilla jungfruns skrin!" — "Här är katten, som tog rättan, som gnagde remmen", etc. — "Här är ugglan, som bögg katten, som tog rättan", etc. — "Här är skytten, som sköt ugglan, som bögg katten", etc. — "Här är smeden, som smidde bössan, hvarmed skytten sköt ugglan, som bögg katten", etc. — "Här är smedjan, der smeden smidde bössan, hvarmed skytten sköt ugglan, som bögg katten, som tog rättan, som gnagde remmen, som satt i nyckeln till lilla jungfruns skrin!" Detta kan ökas, efter uppfinningsförmågan hos anföraren i leken. Den som vid upprepadet öfverhoppa något eller stapplar, ger pant. En annan dylik lek är *Nyckeln till rike mans port*.

Nyckelsten, vid Mälarens vik Skarfven, $\frac{1}{2}$ mil ifrån Sigtuna, på den s. k. Nyckeludden å Thorsåtra ägor. Detta minnesmärke består af en ända ned från stranden liggande temligen grundfast klippa, $3 \frac{1}{2}$ alnar bred och $4 \frac{1}{2}$ alnar hög, i hvilken varit inbuggen en pil emellan tvenne nycklar. Numera skönjes der dock endast den ena nyckeln; ty den andra och pilen äro öfvervuxna af mossor. Denna nyckel är $1 \frac{1}{2}$ alm lång. Stenen står så nära vattnet att dess fot sköljes deraf, då vattenhöjden är något högre än vanligt. Säger

om denna sten äro flera. Några påstå, att då Esterna förstörde Sigtuna och seglade härifrån med stadens silfverportar, hade de här tappat nyckeln till dessa portar, och skall, enligt folketron, nyckeln ännu skimra på botten vid nymånens sken, och kunna upptagas af en oskyldig flicka. Andra förmena, att benämningen uppkommit deraf, att stadens torn och fästen synta hit för de sjöfarande. Äfven säges, att här varit gränsen för Sigtuna stads område. Slutligen må anföras, att man ansett platsen midt emot och på denna Nyckeludd verkligen hafva varit såsom en nyckel till inloppet i Sigtunafjärden, samt att benämningen härleder sig derifrån. En dylik Nyckelsten skall äfven hafva funnits å det midt emot utskjutande Steningelandet, men blifvit använd vid uppbyggandet af Steninge slott af Gyllenstjerne, i början på 1700-talet. Emellan dessa skulle då varit spänd en kedja för att skydda inloppet.

Nyckelången vid staden Falköping och Mössoberg. Våra häfdatecknare hafva föregifvit, att här stått ett slag, Mattsmessodagen 1379, emellan konung Albrekt och drottning Margaretha, då den förre tillika med sin son och flera personer blef tillfångatagen, hvilket slag lade grunden till den ryktbara Kalmar-unionen. I senare tider har likväl blifvit bevisadt, att detta slag stod i Åsledds socken.

Nyckleby, kallades tillföre den ort, der Carlskrona anlades.

Nycopensis, Laurentius Eriks eller Lars Ersson från Nyköping, lärar hafva varit hofmedikus hos Carl IX, och beskyllas att hafva velat "ställa sig in och få något att bestyra med de förbrutna godsen." Har år 1602 utgifvit: *En nyttig undervisning och läkedom emot pestilention och hennes förgift, samt hennes orsak.*

Nycopensis, Andreas Johannis, var den förste kyrkoherden i Jakobs församling i Stockholm, hvartill han invigdes d. 26 Nov. 1643, samma dag som sjelfva kyrkan. Han var tillika hofpredikant och amiralitets-superintendent. Dog d. 16 Nov. 1652 endast 54 år gammal och är begrafven i kyrkans sakerstia.

Nycop, Gustaf Adolf, löjtnant vid flottornas konstruktions-korps, en förhoppningsfull ung man, hvilken borttrycktes i blomman af sin ålder. Han var född d. 12 Maj 1782 på Sveaborg, der fadern var fältkamererare. Redan såsom gosse röjde han ovärliga anlag och vid 15 års ålder kunde han taga examen som sjöofficer, i alla till yrket hörande kunskapsgrenar, samt undergick den med största utmärkelse. Han ernade välja den akademiska banan, men lät af sin lärare, kapiten Rosvall, förmå sig afstå derifrån, och i stället egna sig åt skeppsbygget. År 1801 tog han konstruktörs-examen och omfattades med mycken välvilja af Chapman, samt företog nämnde år en vetenskaplig resa till Frankrike och Italien. Han hade då redan i Carlskrona utgifvit en *Analytisk afhandling om koniska sektionerna*. År 1804 befordrades han till löjtnant, och invaldes i krigs-vetenskaps-akademien. År 1808 anställdes

han som konstruktions-officer på örlogsflottan, vid hvars ankomst till Finska viken tyg- och ekipagemästare-beställningen tillika uppdrogs åt honom. I början af Augusti beordrades han till Stockholm, att inhemta underrättelser om Sveaborgs ialepp och fästningsverk. Han företog återresan på örlogskuttern Hök, och man har sedan aldrig hört talas om honom eller om ofvannämnda kutter. Det förmodas, att det lilla fartyget nattetid blifvit angripet af ett öfverlägset fiendtligt krigsskepp, hvilket skjutit det i sank. N. var en lika älskvärd människa som utmärkt för sina kunskaper och insigter, och flera af honom påbörjade vetenskapliga arbeten afbrötos genom hans för tidiga död, vid endast 26 års ålder.

Nydala, en socken, annex till Wrigstad, belägen i Westra härad af Jönköpings län, $5\frac{1}{4}$ mil S. från Jönköping. Utom 9 mindre sjöar finnes här *Ros-eken* eller *Rusken*, $1\frac{1}{2}$ mil lång, samt Munksjön. *Nydala kloster*, har här haft en vacker belägenhet bredvid Munksjön, der kyrkan och *Nydala herrgård* nu äro belägna. Klostret anses varit uppbbyggt på jord, som afsöndrats från nuvarande Lundholmens, det gamla *Witanzby*. Det skall hafva blifvit grundlagt år 1144 af Gisle, biskop i Linköping, som hade hela Småland under sitt biskopsdöme, på konung Sverker Kolsens eller d. ä. befallning, och förmodligen på hans bekostnad, med påfven Eugenii samtycke och på drottning Alfhilds inrådan. Häfderna förmåia, att samma dag då Sverker på förmiddagen lade grund till Alvastra kloster i Östergötland, lade Gisle på eftermiddagen grund till Nydala kloster, då han dertill gaf några gårdar med alla väntor och tionden i Nylinge och Fineda. Abboten och munkarne i detta kloster, af dem kalladt *S:t Maria de Nova valle*, lydde derföre alltid, ehuru det var beläget i Wexjö stift, under biskoparne och domkapitlet i Linköping. Benediktiner-munkar skola först hafva blifvit insatte i detta kloster; men konung Carl Sverkersson hitflyttade, år 1257, Cistercienser- eller Bernhardinar-bröder. Luther dömdo om Nydala-munkarnes ordenstiftare Bernhard: "har någonsin en gudfruktig och from munk funnits på jorden, så var det han, hvilken jag värderar en-sam mer än alla munkar och prester i verden." Klostret anlades, medan denna ordensstiftare ännu hade en lärjungskara af sin ädla anda omkring sig. Klostrets abboter upprättade mångenstädes klosterhus, der munkar bodde, hvilka undervisade nejdens herrebarn, upptogo tionde och skötte afvelsgården. Nydalas äldste munkar voro ock tillgifne den läran, att man borde använda den tid, då man ej hade andlig öfning, till lekamlig, således arbetande, "så att svett droppen från pannan sammanflöt med bönetåren från ögat"; men ej med läsning af profana författare, eller öfvande "grannlätskonster", såsom Cluniasenserne. "Altartjensten åstadkom ej fromt lif, utan förutsatte det", sade Bernhardinerna, och då Cluniasenserna frågade, hvad som då åstadkom ett heligt lefverne, svarade Bernhardinerna: "ingenting utan tron, den tro nemligen, som verkar genom kärleken efter en rätt kunskap." Ty sträng var deras fordran på sedligt lefverne. Sina

bandarbeten sände dessa flitiga munkar till marknader; sina föl sålde de ej förr än de ombytt 4 tänder. Deras *Conversi medici*ingo ej blifva borta öfver natten; deras *Conversi artifices*ingo ej arbeta hos andra. Munkar som gjorde *rithmos* (visor) skickades till kloster, som tillåto dylikt. I klostret var alltid en *Biblicus magister* och en *magister sententiarum* (theol. och filos. lektor). De höllo sjelfva sina *Conversi* vid den erkebiskopliga katbedralskolan i Lund, för att få dem undervisade. Åt nunnorna skaffade de böcker på modersmålet, hvilka deingo begagna i sina refektorier. De arbetande munkarne utgingo på arbete före soluppgången, under psalmsång. Smäländningens allmänna hårdighet torde ej sakna allt förhållande till dessa *Conversi artifices*, i Nydala. Klostrets gods och anseliga förmögenhet tillväxte isynnerhet genom gåfvor och testamenten, i 14:de och 15:de århundradena; men fortfor ända till reformationen, hvarigenom Nydala blef ett af de förmögnaste i riket. Bland abboter härstädes må nämnas Arvidus Martyr, hvilken 1521, kyndelmesso-aftonen fick besök af Christian II, hvilken ropade: "Fram med ert bästa vin och edra gödda oxar, J late munkar; ty jag, eder kung, är hungrig och vill göra er äran att uppåta hvad här finnes; om ej edra förrådshus äro lika bottenlösa, som edra pungar." Han åt och begärde få dunbolster; men enligt sin klosterregel hade munkarne ej dylika, och kunde således ej framtaga dem, ehuru de piskades dertill. Arvid nedgräfvde om natten klostrets dyrbarheter, men hörde dervid en röst ropa: "hvad hjälper det menniskan om hon ägde hela världens skatter, då hon följande morgon skall dö"; hvarvid han såg två eldstrålande ögon blicka på sig. Konungen fann munkarne om morgonen förrättande ottesången, och han hånade dem under sakramentets utdelande. Då bannlyste abboten tempelskändaren. Konungen fattade dervid abboten i kragen; men fick ett slag af abbotstafven, att han föll ned framför altaret. Arvid flydde, men upphangs, då han vid Roseken höll på att lösgöra en ökstock. Han fängslades och återfördes af soldater; men slet sig lös och kastade sig i Munksjön, för att simma undan. En soldat stack honom då i ryggen och höll honom vid botten tills han dog. Konungen plundrade derpå klostret. Joh. Martini, vigd till abbot 1524, lærer varit den sista abboten härstädes, i följd af den utaf ständerne i Westerås 1527 beviljade indragning af klostergodsen. Det innebad sedan en tid såsom kongl. län. Klostrets öden äro för öfrigt obekanta. Man förmodar, att efter dess förfall, mycket sten och virke blifvit användt till Kronobergs slottsbyggnad år 1545 och följande år. I kongl. riksarkivet i Stockholm förvaras ett stort antal permabref, rörande detta klostres angelägenheter. Utstigt af Nydala kloster ruiner ses i Dalbergs Sv. Ant. & Hod., samt i M. G. Ankarsvärds: "Sveriges märkvärdigaste ruiner", liksom i "Svenska minnen." Nydala säteri, 2 mtl., har uppstått på Nydala klostergrund och är en af de betydligare egendomarne i orten, med stort och i senare åren ut-

vidgadt jordbruk, hvilket har 2 $\frac{3}{4}$ hemman i sambruk, härunder lyda 9 $\frac{1}{2}$ hemman samt 34 större och mindre torp. Egendomen indrogs vid reformationen till kronan; löstes till frälse 1640. Den har tid efter annan tillbört slägtarna Gudmundsson, Ridderhjelm, Strömberg, Linroth, Löwenhjelm, Stedt samt, sedan 1806, ryttmästaren Carl Silfversparre. Egendomen är väl bebyggd, med trädgård och växthus. Ägaren har, sedan 1768, patronaträtt till komministers tillsättning i Nydala socken. På herrgårdens och kringliggande hemmans ägor märkas åtskilliga fornlemningar. Mellan hemmanet Hunnavik och sjön Roseken märkes en stenkista i en hög, kallad Hannegraven. (Wieselgren, i dess "Ny Smålands beskrifning, inskränkt till Wexjö stift", anmärker härom; "man kan dock ej af dylika benämningar berättigas att antaga, det lunnar efterlemnadt alla sådana grafvar. Man kan historiskt bevisa, att de kristna missionärerne i flera länder med Germanisk befolkning funno före sig bruket att nedlägga lik i stenkistor, ställde i ättehögar. Troligen smädade de kristna dessa grafvar, för att samla liken i sina kyrkor och kyrkogårdar, med namnet "*hundhedensgrafvar*", hvaraf Hunnagrafvar och Hunnenbetten bildades.") Vidare märkes här *Carlströms* jerumanufakturverk, anlagdt af ryttmästaren Carl Silfversparre. Nydala kyrka blef ombyggd redan 1692, och är en lemming af gamla klosterkyrkan, ty hon utgöres af den sistnämndes chor och norra korset; men södra chorgafveln är tillbyggd i senare tider, förmodligen när de gamla murarne bereddes till den nuvarande kyrkan. Grundmuren och gafveln åt vester förte ännu så mycket, att man kan mäta längden till något öfver 60 alnar inom väggarne, hvaraf nuvarande kyrka upptager 27. Af vestra gafveln till klosterkyrkan stå ännu förfallna murar till en höjd af mera än 10 alnar. Efter klostrets byggnader finnas tvenne lemningar efter hus öster om kyrkan, hvilka kallas *Skallkammaren*, samt ett uthus vid herrgården, som tyckes vara bibehållet från äldsta tider. Murar träffas på en stor omkrets i jorden, då gräfningar ske. Socken består af 30 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,230 invånare. Dess areal utgör 31,660 tunnln, af hvilka 7,250 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Nyde (mythol.). En dverg. Hans namn betydde *Nedan*, då deremot hans kamrats, Nyes, betydde *Ny*. De voro begge månan följaktige.

Nye (mythol.). En af de tvenne dvergar som ätföljde månan, och förorsakade dess af- och tilltagande.

Nye, annex till Skirö, beläget i Östra härad af Jönköpings län, 4 $\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Ekesjö, är 1 mil lång och $\frac{1}{4}$ mil bred, samt har 10 små sjöar. Kyrkan, gammal, dels af träd och sten, utvidgades och förbättrades 1835. I socknen märkes: *Farstorp*, 1 mtl. frälse-säteri, med underlagdt 1 mtl. säteri ladogård, är väl bebyggd, har stor trädgård och park, mjölkvarn, m. m. I *Trollebo* sjö, som stöter till socknen tages malm till Klafverströms jernbruk i Nottebäcks socken. Nye socken innefattar 35 mtl. och har 930 invånare.

Dess areal utgör 10,044 tunn., af hvilka 1,570 äro sjöar och kärr. Adr. Hvetlanda.

Nyed, ett härad i Wermlands län, består af tvenne socknar: Nyed och Elfsbacka, har förut varit inbegripet i nuvarande Wäse härad, men skiljdes derifrån i början af 1700-talet. Häradet innefattar endast 30 $\frac{2}{3}$ mtl. och har 5,480 invånare. Dess areal utgör 79,242 tunn., af hvilka 11,680 äro sjöar och kärr. I förening med Wäse och Ölme härader samt Filipstads bergslag bildar Nyed Öster Syslets fögderi, samt jemte häraderne Wisnum, Wäse, Fernebo och Ölme en domsaga. Öster Syslets domsaga.

Nyed, ett kontrakt i Carlstads stift och Wermland, utgöres af 5 pastorat, nemligen: Filipstad, Fernebo, Gäsborn, Brattfors, Nordmark och Näsräm, reg. 2 kl.; Wäsehärad, Fogelvik och Alster, konsist. 2 kl.; Nyed och Elfsbacka, konsist. 2 kl.; Ölmehärad, reg. 2 kl.; samt Kroppa och Lungsand, konsist. 3 kl. År 1721, efter kontraktsposten L. Tolstadii död, delades Öster Syslets kontrakt i tvenne: Nyeds och Wisnums. Till det förra lades Wäsehärad, Filipstad, Kroppa och Nyeds pastorater, och 1725 förenades härmed afven Ölmehärad's gäll. Kontraktets folkmängd utgör 30,499 personer.

Nyed, en socken, med Elfsbacka, belägen i Nyeds härad och kontrakt af Wermlands län och Carlstads stift, 3 mil N.N.O. från Carlstad. Nyeds pastorat, som äfven innefattar hela Nyeds härad, är sammankommet af hemman, som förut hört till de kringliggande öfra och nedra Ulleruds socknar samt Wäsehärad's och Filipstads pastorater, hvilkas åboer, för den långa och svåra kyrkovägen, sökte och 1608 erhöillo Kongl. Maj:ts tillstånd att bygga egen kyrka och få serskild prest, då Joh. Bråtz, som från 1593 här var kapellan, blef den förste kyrkoherde. Innan denna kyrka byggdes, har dock sannolikt här funnits en interimskyrka redan 1593. Då konung Carl XI en gång färdades förbi det ställe, hvarest Nyeds prestgård nu är belägen, skall Bråtz inför konungen beklagat sig öfver sina ringa tillgångar samt att han saknade boställe och tak öfver hufvudet, hvarvid konungen skall hafva pekat på ett torp eller nybygge, benämndt Kohärret, och sagt: "der skall du bo." På detta sätt skall Nyeds pastorsboställe hafva uppkommit. Nyeds socken är uppfyllt af skog, berg och sjöar, samt äger ett rikt förråd af naturskönheter, särdeles i medelpunkten af socknen och i trakten omkring kyrkan, der äfven finnes mången rik skörd för botanisten. Bergen äro väl icke särdeles höga, i jemförelse med dem i Fryksdalen och norra Wermland; men *Wallserudshöjden* och *Råglandaberget* äro likväl anmärkningsvärda. Bruksegendomar och jernbruk inom socknen märkas följande: *Råglanda, Molkom, Norum, Fösked, Kärn* eller *Nåshammar* samt *Lindfors* (se dessa ord), dessutom åtskilliga sågverk och qvarnar. Kyrkan är af träd, öfver hundra år gammal. Den kyrka som byggdes 1608 afbrann genom åskeld 1643, och 1703 på samma sätt den som dorefter uppyggdes. Den nuvarande, en korsbyggnad af träd, uppfördes 1703. En

stor del af kyrkans väggar är invändigt beklädd med likkistplåtar, och ännu fortfar bruket att i kyrkan uppfästa dylika plåtar såsom minnesmärken af släktningar och anhörige. Kyrkogården är ovanligt vacker, omgifven af lummiga träd, samt på trenne sidor inhägnad af en stenmur och på den fjerde af *Bors-sjön*. Här finnes, liksom nästan öfverallt, en gammal inrotad fördom, att ej vilja begravna sina döda på norra sidan af kyrkan; men då denna sida af Nyeds kyrkogård har den vackraste belägenheten, sluttande emot sjön och öfverskuggad af vackra hängbjörkar, hafva ståndspersonerne inom församlingen der utsett begravningsplatser åt sig, hvarvid de, i anledning af nämnde fördom, äro "befriade från hvarje intrång af allmogen." I östra delen af socknen märkes en djup dæld mellan höga sandkullar. Vid brädden af denna dæld har en byväg blifvit anlagd, och då man färdas på denna väg befinner man sig lika högt med topparne af de ansenliga mastträd, som växa blott några famnar ifrån vägen. Denna dæld, med sina ovanligt tvärbranta sandväggar, synes vara urgröpt af någon härstädes fordom framstrykande större flod; men nu finner man endast en liten bäck, hvilken slingrar sig fram i dældens botten. Detta ställe kallas af traktens allmoge *Tju/dalen*. Benämningen berättas hafva uppkommit på följande sätt: Ett större tjufband, som fordom under en längre tid oroadе hela trakten, uten att man kunde upptäcka dess hufvudtillhåll, blef slutligen angifvet af en i sällskapet varande qvinperson. Denna hade väl, af sina vilda följeslagare, blifvit tvungen att genom ed förbinda sig att för alla människor hemlighålla deras vistelseort. Slutligen tröttnade hon likväl vid detta lefnadssätt i vilda skogen, och begaf sig till närmaste gård, hvarest hon ej träffade någon inne i stugan, utan började då, och för att ej bryta sin ed, att för "stöttan" i spiseln berätta sin nöd, och huru hon genom en aftvungen ed förbundit sig att qvarblifva hos det allmänt fruktade tjufbandet, och ej för någon människa upptäcka dess vistelseort. Hennes berättelse hördes likväl af en i nästa rum varande person, och då hon varnade detta, beslöt hon för sin egen säkerhet och befrielse, att lemna tjufvarne i rättvisans händer. Emellertid skulle hon återvända till bandet; men på det att vägen till dess gömställe skulle kunna finnas af dem, som följande dag uppbådades att gripa dem, skulle qvinnan medtaga halm och utströ på den väg hon återvände. Bandet greps äfven följande dag uti den mörka och djupa dal, hvilken alltsedan burit namn af *Tju/dalen*. På den ej långt härifrån belägna skogen *Brattforsheden* berättas 12 konungars hästar en gång hafva varit bundna vid en stor buske. På gränsen emot Wäsehärad finnes en stor och djup källa, *Nygårdskällan*, belägen i en trång dal. Oaktadt denna källa är 3 alnar djup, är likväl dess ädra så stark, att vattnet synes i en beständig kokning. Tvenne större öppningar af en arms tjocklek, äro genom det kristallklara vattnet synliga på botten. Här samlades fordom, mera än nu, hvarje midsommarsafton folk från kring-

liggande hemman, och ungdomen till dans och lekar, dracko af det klara vattnet samt offrade i källan koppar- och silfvermynt. — Brudvigsel förrättas sällan i kyrkan, utan hemma hos brudens föräldrar eller anhöriga, eller ock på prestgården, eller "hvarhelst presten kan anträffas." I förmögnare bondehus är ofta stort öfverflöd, vid sådana tillfällen, och begagnas ända till 10 rätter mat, jemte desert, samt hvarjehanda viner, punsch och bischoff. Dansen, som vidtager sedan kaffet är druckit efter maten, börjar med en gammaldags polska, hvarvid presten bör begynna dansen med bruden, hvilken sedermera fortsätter den med hvar och en af karlarne som anmäla sig, och hvilka, efter slutad dans, måste betala s. k. danspenningar till bruden. Så länge denna inkassering varar, spelas polska; men sedan är vals den dans som nu mest brukas af allmogen. Brudens skrud rältar sig efter förmögenhetsvilkoren. Den består vanligtvis af svart bombasin, en mängd glasperlor och glitterverk på hufvudet och halsen, målade pappersblommor och lingonris i stället för myrten. Krona är bruden sällan i tillfälle att begagna. Vid begrafningar deltaga både män och kvinnor i processionen, trenne i hvarje lag, männerna först och kvinnorna efter. — Samma dag ett barn födes eller dagen derpå befordras det vanligen till dopet, hvilken sed, äfven med fullkomligt friska barns dop, numera torde härleda sig icke så mycket ifrån den gamla fördomen, som förbjöd släcka elden i huset så länge barnet ej var döpt, på det den onde icke måtte få magt med barnet, som fast mera från den oreden, att alla grannar och bekanta skola strömma ut och in i huset och rikligen undfagnas, så länge barnet ännu är odöpt. För att undvika detta påskyndar man dopet. Ut i allmogens klädedrägt torde böra anmärkas, att då en bonde är nog bögmödig att lägga sig till galoscher, få de vanligen sitta på både inne och ute, på det hans välmåga så mycket bättre må falla i ögonen. Vid nattvardsgång begagna kvinnorna, hvilka alltid framträda efter karlarne, mörkblå och ljusblå mössor, med stora handrosetter i nacken och ett s. k. stycke framtill. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 27 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 4,487 invånare. Dess areal utgör, jemte annexats, 79,242 tunn., af hvilka 11,680 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Nylors, jernbruk. Se: *Klot-verken*.

Nygården, ett hemman i Aspeboda socken af Dalarne, skall hafva tillhört Nils Månsson i Aspeboda. Då han efterspanades för sin delaktighet i upproret 1533, flydde han in i skogen vid denna gård, och dolde sig i en kolmila, der han, efter några dagar, uppvädrades af sin egen hund och blef fängslad af Lasse Eriksson och dess knektar. Drottning Christina skänkte detta hemman åt Falu kyrka. Det har på senare tider tillhört brukspatron Ström.

Nygårdsängen, $\frac{1}{4}$ mil från Wenersborg, är mötesplats för kongl. Westgötha-Dals regemente. Tillhör nämnde stad.

Nyhammar eller **Sunnansjö**, jernbruk i Grangärdes socken af Stora Kopparbergs län, anlagdt

i vattendraget från sjön Malognen till Bysjön vid Grangärdes kyrka, uppbygdt 1627, bekräftadt år 1689, var på 1750-talet bergsmanshammare med 330 skepp:d smide; men 1823 fingo ägarne privilegium på en ökad tillverkning af 450 skepp:d, emot dubbel hammarskatt, hvarest smidesrätten, för 4 härdar, tid efter annan blifvit ökad till den nuvarande, 2,400 skepp:d af eget tackjern, från Abeckshyttan och Saxhyttan, uti hvilka braket äger största delen. Hammarskatten utgöres med 24 skepp:d. Afsättningsorten är Stockholm. Smidesstämpeln visar L I med tvenne korslagda pilars emellan och krona öfver, inom en åttkant. Ägare: C. G. Johansson, C. M. Littströms arfvingar och E. G. Littström.

Nyhammar, jernbruk. Se: *Karmansbo-verken*.

Nyhytte masugn, i Norbergs bergslag af Westmanland, hade legat öde i många år, då den 1689 änyo uppbyggdes af häradshöfding Gyllenbök. År 1781 erhöi Th. Levis tillstånd, att här inrätta en mindre ugn för gjuterier. År 1812 sålde ägaren, Anders Hebbe, Nyhytte masugn till dåvarande ägaren af Bergsunds gjuteri, Gustaf D. Wilke, som härstädes uppbyggde ett präktigt gjuteri; men då sådana inrättningar, i anseende till kolhandeln, anses skadliga för bergsrörelsen, inköptes egendomen sedermera af hofmarskalken, grefve Knut Posse, som nedlade blåsningen vid Nordansjö, och år 1821 flyttade den hit till Nyhyttan.

Nyhytte bergsmanshammare, i samma bergslag som ofvannämnde masugn, skall vara uppbyggd 1631. Hammarskatten är redan 1699 upptagen till 10 lisp:d, och utgjordes smedjelaget endast af tvenne bergsmän. Tackjernsfånget är ifrån Hästbäcks hytta, och har hammarskatten och smidet alltid varit enahanda med hvad det nu är, eller 50 skepp:d.

Nykil, en socken och pastorat, i Walkeho härad af Östergötlands län, Wifolka och Walkebo försenade kontrakt af Linköpings stift, $1\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Linköping. Denna socken utgör nästan en skogsbygd; jordmänen består af lera, sandmylla och dungjord. Ibland insjöar äro *Bjersen* och *Limmern* de största; en del af *Drögen* stöter härintill. Kyrkan ombyggdes 1785. I socknen märkes frälseäteriet *Åserum*, 1 mtl., samt åtskilliga slags boställen. Gediget bly har blifvit funnet i ett berg; jernmalm har man funnit på hemmanet Sibbenhörvas ägor. Sandstens-, qvarnstens- och slipstensbrott finnes på Dröghults hemmans ägor. Socknen hör till 2 kl. konsist.; den innefattar $41\frac{3}{4}$ mtl. och har 2,219 invånare. Dess areal utgör 32,000 tunn., af hvilka 1,780 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Nykirk, Henrik, konung Sigismunds hofjunkare, hvilken, straxt efter Johan III:s död, af konungen skickades till Sverige, att undersöka ställningen derstädes, och vid återkomsten försäkrade, att hertig Carl icke önskade bemäktiga sig riket, utan endast att dess bästa måtte af konungen befordras. Han hade äfven uppdrag att af hertigen begära några ombud till Polen, för att der med Sigismund öfverlägga om hvad som vore att göra. Samme Nykirk sköt, i slaget vid Stångebro, tvärt

öfver strömmen på bertigen, medan vapenhvilen afhandlades, och träffade dervid Carls harnesk, så att märke syntes efter kulan. Nykirk skall hafva skurit deröfver, att han med detta skott trodde sig hafva nedlagt konungens värste fiende, hvartill Sigismund svarade, att han ej ville, det någon af hans tjenare skulle hafva gjort det.

Nykyrka, socken i Aska härad af Östergötland. Se: *Vestra Ny* socken.

Nykyrka, annex till Sandhem, belägen i Warfsta härad af Skaraborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil N.V. från Jönköping. *Knipsjön* är belägen på gränsen emellan denna och Habo socknar. Der Tidan rinner ur sjön Stråken märkes *Broholms bro*, öfver hvilken stora landsvägen går till Jönköping. Ej långt från Tidan finnas stora hälor, hvilkas regelbundna form likna djupa fat. Uti den delen af Tidan, som går genom denna församling finnas 9 qvarnhus samt 1 såg, eller 20 par qvarnstenar inom $\frac{1}{2}$ mil. Kyrkan, byggd af träd 1655, ombyggdes 1777. För öfrigt märkes här *Ryfors* jernbruk (se detta ord). Socken har 496 invånare. Dess areal utgör 5,878 tunal., af hvilka 1,010 äro sjöar och kärr. Hemmanstallet upptages jemte modersocknens. Adr. Falköping.

Nykyrka, annex till Stigtomta, beläget i Jönäkers härad af Södermanlands län, 2 mil V.N.V. från Nyköping, har 330 invånare och består af $19\frac{1}{4}$ mtl. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Nyköping.

Nyköping, en vacker och välbyggd stapelstad i Södermanland, vid en vik af Östersjön, $11\frac{1}{2}$ mil landvägen och 28 mil sjövägen S.V. från Stockholm, är säte för höfdingen i länet, med ett vackert residenshus. En stor å, som flyter ur sjön Långhalsen, går midt igenom staden och delar den i tvenne delar, den vestra och den östra. Den förra ligger i Jönäkers härad och den senare i Rönö härad. Hamnen, skeppsbron och lastageplatsen äro i strömmen nedan om slottet; men dervid uppstår den svårighet, att inloppet till staden på en mil nära, ifrån Hasselö skans vid hafsbandet, i senare tider uppgrundar sig, och måste genom mudderverk hållas öppet. Den betydliga utrikes handelen har derföre förminskats, då dertill erforderlige fartyg icke mera skulle kunna utgå lastade härifrån. Staden har dock det fördelaktigaste läge, så att här finns blott en mils skärgård. Vid skeppsbron märkes ett på 1750-talet inrättadt skeppsvarf. Staden har lidit stor skada, så väl af inländske mordbrännare, i konung Albrekts tid, då de s. k. Hättebröderne uppbrände densamma, som af våldeld 1665, då jemväl slottet afbrann, och har sedan den tiden ej blifvit fullkomligt iståndsett, samt 1719, genom Ryssarnes fiendtlighet. Äfven 1825 afbrann en del af staden. Det härvarande urgamla, men nu förfallna slottet, har fordom varit Södermanlands konungasäte, samt blifvit så befestadt, att det, näst Stockholms och Kalmar slott, varit det starkaste i Sverige, och utstått många belägringar. Det är i historien bekant af konung Waldemars död härstädes i fängelset, 1302; af konung Birger Magnaussons fångenskap

(1306—1308); af de tvenne olycklige bröderne, hertigarne Erik och Waldemar, som 1317 ihjelmungrades härstädes, samt deras broder, förutnämnde Birger. Hertigarnes uppretade anhängare intogo och förstörde slottet; men det uppbyggdes snart ånyo. Efter Erik XIV:s afsättning bodde ofta der hans bror, hertig Carl, som härstädes höll sitt biläger med Christina af Holstein, 1592; här föddes år 1584 Carls dotter Catharina, hvilken år 1622 här blef moder åt Carl X Gustaf och prinsessan Christina Magdalena; här dog 1611 Carl IX och 1625 hans andra gemål. Staden äger tvenne vackra kyrkor, nemligen St Nicolai och All-Helgona, samt en hospitalskyrka. De tvenne förra utgöra serskildta regala församlingar af 1 kl.: Nyköpings vestra stads- och St Nicolai landsförsamling, samt Nyköpings östra stadsförsamling med annexerne All-Helgona och Svärtuna (Svärta). Under katholska tiden fanns i Nyköping ett kloster. — Några namnkunniga riksdagar hafva der blifvit hållne, hvaribland märkes den år 1396, i drottning Margarethas och konung Erik XIII:s tid, då *Nyköpings recess* blef författad, hvarigenom en anseelig reduktion anställdes af de kronogods och hemman, hvilka under Tysk länsrätt, eller genom köp, förpantningar och byten, eller genom olaglig rusttjänst blifvit frälse, men då åter indrogos till kronan. Konung Gustaf II Adolfs enkedrottning, Maria Eleonora, erhöll denna stad och slott till boförsättning, år 1651. — Staden har fordom idkat betydlig både ut- och inrikes handel och sjöfart, hvilken dock nu inskränker sig till det mesta af utminuteri af hvad från närbelägna socknar hemtas, äfvensom af hvad från landet och skärgården inkommer. I staden finnes en lärdomsskola, samt tvenne folkskolor, en för gossar och en för flickor. Dessutom en mekanisk verkstad eller faktori, och fyra klädesfabriker. Dessa inrättningar, jemte handel, utgöra stadens hufvudnäringar, ehuru handtverkerierna äfven kunna räknas dertill. Ett messingsbruk anlades i Nyköping 1646 af W. Momma, hvilket upphörde under senare åren: Förut var här privilegieradt ett stångjernsbruk, för 1 härd och med 450 skeppd smide af köpetackjern. Vid bruket finnes pudlings- och vällugnar, mumblingshammare och valsverk, för obegränsad tillverkning, i förening med gjuteri och mekanisk verkstad. Staden håller årlig marknad d. 29 Juni och 26 September. Den är skyldig att prestera 20 stadsbåtsmän. Nyköping styres af en borgmästare, hör till städerna i andra klassen och har N:o 9 vid riksdagar. Vapnet är ett torn. Hus och tomter äro 547; folknnummer 3,486 invånare. Man har anmärkt att här och i nästliggande orter talas den bästa Svenska. **Nyköpings gästabud**. Så kallas den låga handling, hvartill konung Birger Magnusson lät förledda sig, för att hämnas det lika trolösa, men mindre grymma förräderi hans bröder begingo emot honom vid Håtuna. På Birgers inbjudning kommo hertigarne Erik och Waldemar till honom, i början af December 1317, och blefvo af både konungen och hans gemål emottagne med mycken vänlighet

och riklig undfågnad. Sedan de om natten gått till hvila, väcktes de af Brunke, i spetsen för lifvakten, som inslog dörren till deras sofrum. Waldemar sökte försvara sig, öfvermannade drabanternas anförare Kolar Tisar, men fann snart att allt motstånd var förgäfvat. Begge blefvo nu gripne, misshandlade och halfnakne släpade i ett djupt fängelse, der de fastsmiddes vid väggen. Birger själf infann sig, jemte sin drottning, att småda dem i deras olycka, och frågade dem, om de påmint sig Håtuna-leken. Deras folk, som blifvit inqvarteradt ned i staden, öfverfölls äfven och nedhöggs. Båda hertigarne tillbragte nära ett halft år i sitt fängelse, och omkommo följande året vid midsommarstiden genom den sjukdom, som otjenlig föda, vanskötsel och mishandlingar måste ådraga dem. Birgers grymma och trolösa handling har emellertid för honom andra frukter, än dem han beräknat, ty hela landet uppreste sig mot honom och han förlorade för alltid den thron, han hoppades sålunda befästa.

Nyköpings testamente. Då riksrådet och kansleren Erik Sparre fick underrättelse om de många afträttningar Carl befallt ske vid Kalmar, efter denna stads öfvergång, förutsåg han sitt och sina medfångars öde, och uppsatte mot hertigens förfarande en protest, känd under namn af *Nyköpings testamente*. Han beskyller deri hertigens regeringslystnad och hämdgirighet såsom skulden till alla de sista tolf årens olyckor, protesterar "inför Gud, den heliga Trefaldighet, alla englar och all himmelens här, att han aldrig mot sin konung och fädernesland förehaft annat, än det som troget och ärligt varit", och "instämmer förbemänte hertig Carl att på Guds rättvisa domedag inför den heliga Trefaldighet, alla englar och hela världens menighet stå honom till svars för sitt uppförande."

Nyköpings Vestra kontrakt af Strengnäs stift, hör med undantag af Qvarsebo socken, som ligger i Östergötland, till Södermanlands län och utgör 8 pastorat, nemligen: Björkvik; Halla och Wrena; Lunda och Kila; Nyköpings Vestra stads- och St. Nicolai landsförsamling; Qvarsebo eller Christinæ kapell; Råby och Bårbo; Stigtomta och Nykyrka, samt Tuna, Bergshammar och Tunabergs kapell. Af hvilka pastorat 1 är regalt och de öfriga konsistoriela. Kontraktets folkmängd utgör 16,843 personer.

Nyköpings Östra kontrakt af Strengnäs stift inom Södermanlands län, utgöres af 7 pastorat, nemligen: Bälinge med Tystberga; Ludgo med Spelvik; Nyköpings Östra stadsförsamling med Allhelgona och Svärtuna; Rifså med Lid; Runtuna; Settersta med Bogsta, samt Thorsåker med Låstringe. Af dessa 7 pastorat är 1 regalt; 3 konsistoriela, 2 patronela och 1 skiftesvis konsist. och patron. Kontraktets folkmängd utgör 12,869 personer.

Nylander, Johannes, född i Uleåborg d. 20 Aug. 1698, blef 1723 magister i Åbo och 1726 lektor vid gymnasium i Borgå, der han 1745 valdes till biskop, hvartill han också utnämndes. Lärar hafva dött omkring år 1770.

Nylander, Margaretha, har gjort sig känd genom en *Handbok i den finare matlagningen*, som med mycken välvilja blifvit omfattad af allmänheten, och erhållit nio upplagor.

Nyman, Pehr. Denne väl bekante folkpredikant, värd ett sådant namn mer än de flesta, är född d. 23 April 1794 i Wrå socken af Wexjö stift, der fadern var klockare. Icke utan svårighet lyckades det honom, jemte hans broder, att få studera; likväl kunde han ej förr än 1818, således vid 24 års ålder, komma till Lund, och två år senare blifva prestvigd. Han hade som gymnasist uppehållit sig med författande af tillfällighetsverser vid bröllop och begrafningar, m. m. Sedan han blef prest skall en märkbar förändring hafva försiggått i hans lyone, såsom det påstås, i följd af en tillfällighet, då han råkat köra omkull och dervid utstått mycken dödsångest. Han började ifrigt studera bibeln och Luthers skrifter, med allvarliga betraktelser öfver sitt eget och folkets själstillstånd i allmänhet. Följden häraf visade sig snart i hans predikningar, hvilka fingo en alldeles ny form och nytt föredragnings sätt. De voro i full biblisk anda, till en icke ringa del fyllda af bibelns språk, enfaldigt men hjertligt, rörande eller skakande, och flödande såsom en rik källådra i aldrig hämmad fart. Han hade, ehuru med ganska ringa litterära anlag, likväl en lycklig fallenhet för improvisationen, och det härigenom uppkommande osökta, ehuru, i brist på kunskaper, mindre städade, men just derför på det enfaldigare sinnet mera anslående i framställningssättet, gjorde en oemotståndlig verkan på åhörarne. Folket strömmade från när och fjerran att höra honom, och detta gick så långt, att Wexjö konsistorii uppmärksamhet fästades härpå. Han inkallades till konsistorium, med befallning att föredraga en skriven predikan, och då man hvarken mot hans lära eller leverne kunde hafva något att erinra, tilläts det honom att fortsätta sina predikningar. Det uppseende, dessa förorsakat, föranledde tanken att anställa honom såsom predikant vid pionier-korpsen på Wanås. För sådant ändamål kallades han till Stockholm, der han efter hand predikade i de flesta hufvudstadens kyrkor, och tilloppet var här icke mindre, än i de landsförsamlingar, der han låtit höra sig. Detta skedde år 1826, och han förordnades till bataljonspredikant på Wanås. Här qvarblef han, befordrad till garnisonspastor, till 1837, då han utnämndes till kyrkoherde i Wemmerlöf i Lunds stift, hvilket pastorat han 1842 utbytte mot Linnés födelseort Stenbrohult, i Wexjö stift. Af sina tusentals predikningar har han, så vidt man vet, utgifvit blott en enda från trycket, nemligen: *Tal, då fästningsången Österberg utfördes till döden i Götheborg*. Denne missdådare hade nemligen envist vägrat att låta bereda sig till döden, hvarför Nyman af regeringen erhöi detta kinkiga uppdrag; han lyckades röra det förhårdade hjertat och stämma det till mildare känslor.

Nyman, Martin, sedan borgmästare i Stockholm, har år 1664 i Upsala utgifvit en: *Oratio De conservanda Linguae Patriæ integritate atque*

Rectitudine, och öfversatt *Psyches historia* efter Apulejus.

Nymansson, Nils Jakob, en på sin tid ganska omtyckt predikant, född i Björklinge prestgård i Upland, d. 1 Maj 1735, magister i Upsala 1758 och redan året förut prestvigd, blef 1768 hofpredikant och 1770 kyrkoherde i Kungsholms församling i Stockholm. År 1776 blef han utnämnd till kyrkoherde på Wermdön, men hann ej tillträda detta pastorat, emedan döden borttryckte honom d. 17 Okt. 1777. Var en man med utmärkta gåfvor, äfven för sällskapsumgänget och för skaldekonsten. Har från trycket utgifvit några tal och predikningar.

Nymö, annex till Fjälkinge, beläget i Willands härad af Christianstads län, 1 mil från Åhus, $1\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Christianstad. Kyrkan är en ur gammal grästensbyggnad och skall hafva varit offerkyrka. Pastoratet är en jemn sandslätt, utan dalgångar, vattendrag, skogar, höjder eller berg, med undantag af ett enda: *Fjälkinge backe*, ett ganska högt, enstaka granitberg, med en vidsträckt synkrets så väl öfver det kringliggande landet, som Östersjön. — Fordom brukades i denna socken, såsom öfverallt i Skåne, mycken ståt, isynnerhet vid bröllop; men allt detta är nu bortlagdt och allmogens förrättningar aflöpa tyst och ordentligt. Klädedräkten liknar den Blekingska, både för man och qvinkönet. Blott vid högtidliga tillfällen nyttjar det senare hvita klular, knutue öfver hjessan och försedda med spetskantade, nedhängande ändar; i vanligt lag begagnas mångfärgade bomullsdukar. Socken består af $8\frac{1}{3}$ mtl. och har 307 invånare. Dess areal utgör 2,823 tunn. Adr. Christianstad.

Nymö med Oppeby, säteri i Bälinge socken af Södermanlands län, 3 mil från Nyköping, består tillsammans af 4 mtl., hvarunder lyda $18\frac{1}{4}$ mtl., dels rå och rör, dels frälse. Vid arfskiftet efter Nils Boson Grip, blef Erik Eriksson Gyllenstjerna, gift med Grips dotter och död 1541, ägare af Nymö. Deras efterkommande innehade egendomen till år 1769, då den af enkefrieberrinnan Sofia Sack såldes till ryttmästaren David Hildebrand, hvars son, David Gothard H., vid sin död 1808, testamenterade den till sin systerson, juris doktorn frih. Carl Carlsson Bonde, hvilken 1812 bortbytte den åt sin fader H. Exc. frih. Carl Bonde. Det nuvarande prydliga stenhuset är uppfördt på 1650-talet af riksrådet frih. Erik Gyllenstjerna, hvars son sedermera utförde byggnaden med all den smak och prakt, som tillhörde hans tid, isynnerhet äro sängkammaren och gipstaken anmärkningsvärda. H. Exc. frih. C. Bonde har här samlat ett bibliothek, bestående af omkring 4,000 band.

Nyqvarn, bruks- och landlegendom i Thuringe socken af Stockholms län, 5 mil från Stockholm, $1\frac{1}{2}$ mil från Södertelge och $\frac{1}{2}$ mil ifrån egen lasteplats vid Mälaren. Nyqvarns, eller såsom det fordom kallades Thuringe bruk, erhöill sina första privilegier af d. v. hertigen af Södermanland, sedermera konung Carl IX, genom bref af den 11 April 1590, dateradt Gripsholm. Detta privilegium utfärdades för borgaren i Stockholm Hans

Ulfson, att vid Thuringe ström anlägga en hammarsmedja, med rättighet att bruka och behålla ett kronans hemman Söderby, jemte en utjord i Ströpstad, allt emot en årlig afgift af "en Portugaleser i gull och 30 Daler pengar." Tid efter annan äro åtskillige kongl. resolutioner och andre tillståndsbrief utfärdade, till inrättande vid Nyqvarn af masugn, kopparhammare, klingemakeri och mesningsbruk; men dessa verk äro nu mera nedlagde. I sambruk med Nyqvarn är nära derintill beläget Ströpstads säteri, hvilket innebades emellan åren 1664 och 1670 af general-tulldirektören Drakenhjelm, och ärfdes af hans dotter, gift med general-guvernören, kongl. rådet och fältmarskalken greve Erik Dahlberg, som skref sig "Herre till Stroepstad." Greve Dahlberg har vid Thuringe kyrka, der han ligger begravnen, låtit efter egen ritning, intagen i hans "Svecia Antiqua & Hodier-na", i listiden uppföra för sig och sin familj ett prydligt grafchor. Major Cronstedt och en Adlerberg, afkomlingar efter greve Dahlbergs dotter, sålde Ströpstad år 1750 till majoren Alexander Tham, hvilken förenade detsamma med Nyqvarn, hvartill han 1739 genom köp blifvit ägare. Genom ytterligare inköp af flere andra tillgränsande hemman, har egendomen blifvit bildad till dess nuvarande storlek. Bruket utgöres för närvarande af en stångjernshammare med 2:ne härdar, stål- och manufaktur-smedja med räck- och spikhamrar samt stålugsbyggnad med 2:ne kistor; varande brukets årliga tillverkningsrätt, med kolfångst från egna skogar, 1,000 skepp:d. Hammarskatten 9 skepp:d 8 lisp:d. Frälsesmidet 60 skepp:d. Hufvudsakliga tillverkningen är stål, som utskeppas från Stockholm och hvars stämpel (K med en krona öfver) har särdeles god kredit. Landegendomen består af $16\frac{1}{2}$ mtl., hvaraf $3\frac{1}{4}$ mtl. säteri och $12\frac{1}{2}$ mtl. frälse, med en total-areal af omkring 9,600 tunn., hvaraf 674 tunn. brukas till hufvudgården, omväxlande med säd och foderväxter, jemte en betesareal af nära 500 tunn. Godsets öfriga inägor brukas af 20 arrendatorer och 29 torpare, hvarförutan 4,371 tunn. skog är indelad till traktthuggning och, jemte 1,000 tunn. reservskog, förser bruket med erforderliga kol. Vid egendomen finnes för öfrigt tullmjölkvarn med 3 par stenar, skattlagd såg, tegelbruk och träskverk, allt för vattendrift. Ägare: J. Th. Bergelin. — Dessutom är vid Nyqvarn för närvarande under anläggning ett maschinpappersbruk i större skala. Adr. Södertelge.

Nyrén, Carl, föddes d. 30 Aug. 1626 på trumpetarebostället Skränge, i Gammelkils socken af Linköpings län, då bebodt af fadern, trumpetaren vid Östgötha kavalleri, Peter Nyman. Sonen röjde mycken fallenhet både för läsning och musik, men stannade vid den förra; studerade de lärda språken, statsekonomi och de ämnen, som ingå i slöjder och landthushållning; ådrog sig härigenom Jonas Alströmers uppmärksamhet och kallades af honom till Alingsås, der han fick bese anläggningarna och erhöill uppdrag att ordna Alströmers bibliothek, hvilket N. fann vida större och af mera

värde, än Lunds universitets. Detta verkställde han så till Alströmers nöje, att denne uppdrog honom styrelsen öfver hela Alingsås, under hans egen frånvaro vid 1756 års riksdag. Härmed fortfor han till 1761, blef lektor först i ökonomen och naturalhistorien, derefter i Grekiska språket vid Lönköpings gymnasium, sökte kring staden anlägga en mellbärsplantering, men mötte mycket motstånd både af magistraten och allmogen; blef 1769 kyrkoherde i Kuddby pastoral, theol. doktor, dertill utnämnd af Königsbergs universitet och död d. 25 Jan. 1789. N. hade sinne ej blott för lärdomen och ekonomen, utan äfven för poesien, och var ledamot af *Utile Dulci*, samt har skrifvit vitterhetsstycken både i allvarsam och skämtsam stil. Till det senare slaget höra en *Mappa Geographica Scetastina* eller *Stora Skåmslandets beskrifning* och 12 bröllopsskrifter vid Patrik Alströmers bröllop, hvar af den 12:te har en lång titel och skildrar de Tyska gesällernes seder: *Så gjorde Fabriks-gesällerna i Alingsås sej en liten pulstuslughets rothighets af-ton*, m. m.; den gjorde på sin tid mycket uppseende och omtrycktes flera gånger. Vidare har N. utgifvit: *Anmärkingar angående honingens bruk och nytta*; *Afhandling om bögarekonsten*; *Smittenöjen*; öfversättning af *Rabeners Satirer*, af Blackwells, Swifts, Görtz lefverne, m. fl.

Nyssaskog, träffningen vid, emellan Sturarnes folk och Krik Carlsson Wases. Denne sistnämnde blef här slagen och drifven på flykten. För denna seger hade Sten Sture isynnerhet att tacka sina kucke Dalkarlar.

Nystad, freden i. Den afslöts d. 28 Aug. 1721. Ennå svår och förnedrande denna var och isynnerhet blef, till följd af de intriger, som drefvos för Ulrika Eleonoras och Fredriks uppböjelse på thronen, för hvilket ändamål man uppoffrade allt, slöts likväl härigenom det långa och förödande kriget med Ryssland. Sverige afsträde till denna sistnämnda stat Ingermæland, Estland, Lifland och Wiborgs län, med en del af Karelen. Det öfriga af de eröfrade landskaperna återställdes till Sverige, hvarjemte Ryssland till detsamma betalade 2 miljoner riksdaler. Det skulle ej inblandas sig i Sveriges inre angelägenheter, och det sistnämnda landet hafva rättighet att tullfritt från Rysska hamnar årligen utföra spannmål för 50,000 rubel. Fredsunderhandlare å Svenska sidan voro riksrådet greve Liljenstedt och presidenten friherre Strömfelt. Att desse underhandlares oskicklighet eller svaghet, man vill ej säga förräderi, var skulden till att så mycket uppoffrades å Svenska sidan, är oenligt. Osterman hade af tsaren fått 100,000 dukater att använda, men behöfde ej utgifva mera än 10,000. Härigenom hade han förskaffat sig afskrifter af underhandlarnes instruktioner, och då desse gjorde svårigheter vid någon punkt, sägande, att de ej hade rätt att bevilja den, bad Osterman dem se efter i den eller den paragrafen af sin instruktion. Flata och förvirrade häraf gäfvos de med sig i allt hvad man begärde. Krigsfångarne skulde å ömse sidor utvexlas, men de Svenske haue ej den långa vägen för än följande året, då

blott 300 officerare och 600 soldater återvände till fäderneslandet. Efter detta fredsslut antog Peter kejsaretiteln.

Nystrand, bergsmans-egendom, särdeles vacker, belägen nära Sala stad. Gården är välbyggd; här har blifvit anlagd en klädesfabrik med kard- och spinnmaskiner, färgeri, press och valk.

Nyström, L., har 1788 utgifvit: *Beskrifning öfver de förnämsta hannar i Norrbotten* och 1803 *Minnesbok öfver hannar vid Norrbottens Viken*. — En annan **Nyström**, kanslist i kommers-kollegium, har 1784 utgifvit: *Beskrifning om Svenska hemman* och **Barnh. Nyström** år 1795 en ny upplaga af Björkegrens *Franska och Svenska Diktionär* samt *Spensk och Fransk Håndbok för barn*.

Nyström, Pehr Olof, öfver-kommissarie vid kongl. flottan, med amiralitetsråds titel och R. af W. O., född i Ystad d. 24 Sept. 1764, död i Carlskrona d. 15 Juli 1830, gjorde sig känd ej blott såsom en ganska skicklig och driftig embetsman, utan äfven som en lycklig vitterhetsidkare. Han hade likväl den sällsynta blygsamheten, att ej till trycket befordra några af sina arbeten, ehuru flera af dem visserligen i hög grad förtjent att komma till allmänhetens kunskap. Han lærer dock af Svenska akademien blifvit belönad med 100 dukater, hvilket pris en okänd utsatt för 20 psalmer, som skulle införas i nya profpsalmboken. N. blef sedan medarbetare i det förslag till förbättrade kyrkosånger, hvilket utgafs 1814, och i vår nuvarande psalmbok äro de båda sköna psalmerna N:o 260 och 475 af honom. Han uppbrände före sin död sina flesta handskrifter, men bland de bibelhållna skall vara en lokaliserad öfversättning af Molières: *l'Ecole des Marts*, hvilken mycket berömmes af dem, som haft tillfälle att se densamma.

Nyström, Pehr Axel, född d. 23 Febr. 1793 i Stockholm, der fadern var skräddare. Erhöll undervisning i målare-akademiens elevskola, och blef 1811 gesäll vid murmästare-embetet, men följande året ext. ordn. vid öfverintendents-embetet, kort derefter konduktör vid detsamma och anställd till tjänstgöring vid statens byggnader. Dekorationsarbetet vid konungens hyllning 1818 utfördes af honom, och s. å. fick han gifva ritning till pryndet af Ridderholms-kyrkan, för enkedrottningens begrafning. Erhöll hofarkitekts titel och 1819 akademiens stipendium, att företaga en resa till Frankrike och Italien, hvarpå han tillbragte sex år. Återkommen till fäderneslandet 1825 blef han arkitekt på stat vid de fria konsternas akademi, som valde honom till sin ledamot. Har sedan blifvit dess sekreterare, professor för byggnadskonsten vid densamma och R. af W. O., samt har dessutom erhållit de flesta offentliga uppdrag och befattningar, som i hufvudstaden inom hans väg äro att tillgå. Han är således stadsarkitekt i Stockholm, värderingsman vid stadens brandförsäkringskontor, har inseende öfver slottsbyggnaden, är intendent vid öfverintendents-embetet, otom flera tillfälliga förtroenden. Han har gifvit ritning till Serafimer-lasarettets ombyggnad, till Kamlå kyrka i Norrke, till Gustavianiska chorets prydnad i Up-

mla domkyrka, till Dybackska och det stora Nordenskiöldska huset vid Bronkebergstorg, till en förändrad inredning af Lunds domkyrka, till nybyggnaden vid Adelsvårdska huset å Blasiholmen, till Riddarholmskyrkans dekorering vid prinsessan Sofia Albertinas och Carl Johans begrafningar, m. m.

Nysund, annex till Rudskoga, beläget $3\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Christinehamn, vid Let-elfven. Af denna socken, som är fördelad på trene härader, nämligen Wisnams, Edsbergs och Lekebergs, hör större delen eller $16\frac{1}{4}$ hemman till Nerikes län. Inom nämnde län var kyrkan fordom byggd på östra sidan om Let-elfven. Den kallades Skogshö kapell, och qvarlefvor derefter syntes ännu år 1735. Nuvarande kyrka uppfördes 1638 på västra sidan Let-elfven och invigdes 1641. Hon kallades i förstora Sunds kyrka, men blef sedan, till skillnad från Sunds eller Sunne kyrka i Fryksdalen, kallad Nysunds. Den är byggd af trä och ännu utvidgad på 1680-talet. I socknen märkes: *Ösboda* jernbruk (se detta ord). Socknen innefattar $26\frac{3}{4}$ mtl. och har 3,070 invånare, hvaraf $11\frac{3}{4}$ mtl. samt 1,150 invånare inom Wermland och det öfriga i Nerike. Hela arealen utgör 49,596 tunn., af hvilka 7,500 äro sjö och kärr. Adr. Åtorp.

Nysätra, en socken och konsist. pastorat af 2 kl., i Westerbottens första fögderi och kontrakt af Westerbottens län och Hernösands stift, 6 mil N.O. från Umeå, vid hafvet. Socknen innefattar 35 mtl. och har 2,240 invånare på en areal af 59,616 tunn., af hvilka 4,500 äro sjöar och kärr. Adr. Anäset.

Nysätra, en socken med Östersunda (som hör till Westmanlands län), belägen i Lagunda härad och kontrakt af Upsala län och stift, 3 mil V.S.V. från Upsala, $2\frac{1}{2}$ mil från Mälaren, är mycket bergig och uppfylld med kärr och vattendrag, af hvilka senare märkes: *Bromsösjön*, *Alsta sjö*, förenad genom *Örsunda å* med Mälaren, *Nålsjön* samt *Rysjön*, emellan Nysätra och Östersunda. Af egendomar märkes: *Ryda*, kungsladugård (se detta ord), samt *Restå*, 3 mtl. säteri; till denna gård, hvilken äges af justitie-rådet G. Nordenstolpe, skref sig rikstygmästaren, friherre Pehr Sparre. Såsom något ovanligt må här nämnas, att i en dalsträcka utmed prestgården nedföll på snön, d. 31 Mars 1844, en otrolig mängd maskar. De voro ej fullt en tum långa, hade svarta hufvuden, voro i öfrigt gula till färgen och tycktes vara döda; men quicknade då de kommo i värme. Socknen bör till 2 kl. reg. och räknar 862 invånare. Den innefattar 40 mtl. och har en areal af 12,844 tunn., af hvilka 340 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Nytt-elfven. Se: *Finnhytte elf*.

Nyttja vinden, du vet icke hur länge den blåser, ett gammalt talesätt, hvarmed betecknas, att man bör begagna lyckan, medan den varar.

Ny-år hos de gamle börjades med längsta vinternatten, som kallades *modernatt*. Deras nyårsönskan var en helsning till "godt julamot." Nyårsdagen hade äfven sin förhelgd och vigilia, eller nativak och nattsång.

Nåd. Rättigheten att gifva nåd åt brottlingar tillhör konungen, såsom en majestätsrättighet. Benädningsrätten är likväl ej detsamma, som konungens domaremagt; skillnaden består deruti, att då konungen, såsom högste domare, dömer efter lag, kan han deremot, i kraft af sin benädningsrätt, mildra den lagligen fälda domen efter billighetsgrunder. Konungen kan således gifva nåd ifrån det straff, hvartill han sjelf förklarar den anklagade skyldig. Konungen utöfvar också sin benädningsrätt i egen person, efter sitt statsråds hörande; men domaremyndigheten i högsta hand är anförtrödd åt konungens högsta domstol, hvilken dömer i konungens stad och ställe. Högsta domstolen har deremot ingenting vidare att beställa med benädningsfrågor, än att den yttrar sig öfver den dömdes ansökning om nåd, innan denna föredrages hos konungen. Högsta domstolen är vid sådana tillfällen icke domstol, utan rådgifvande myndighet. I afseende på omfånget af konungens rättighet att benåda, är föreskrifvet, att den blott gäller brottmål. Konungen kan efterskänka eller mildra straff; men icke frikalla någon från dess borgerliga förbindelser, eller, under form af nåd för en person, beröfva en annan dess lagliga rätt, t. ex. upprifva ett arfskifte, o. s. v. Deremot lemnas det alltid i den dömdes och benådades personens eget, fria val, att emottaga konungens nåd, eller att undergå det ådömda straffet.

Nåd betydde i gamla Svenskan äfven detsamma som *hvila*, *lugn*, samt *nåda* att *lugna någon*, och *onåda*, att *störa*, *oroa*.

Nådel, i gamla Svenskan liktydigt med *skada*; troligen en förvriddning af det Tyska *Nachtkeil*.

Nådår hafva sannolikt uppkommit af de s. k. *Annatärne* under katolska tiden. Dermed menades ett års inkomst af lediga prestgäll, hvilken inkomst tillföll påfvestolen. Efter reformationen öfvergick denna rättighet till konungen. Men redan i Örebro Artiklar 1586 blef den förbehållen åt den aflidne prestens familj, och rättigheten dertill är nu ett privilegium för prestandet. Hvarje prest-enka, samt alla oförsörjda barn efter aflidne prest-män, äga rätt till ett års inkomst, utom det löpande tjänståret. Afliider således en prest i början af tjänståret, så har familjen att uppbära tvenne års inkomst, först tjänstarets och sedan nådårets. Derutöfver brakar konungen af nåd bevilja ett, stundom tvenne extra nådår. Ett extra nådår nekas sällan, om ej boet är förmöget; tvenne extra nådår förekomma blott vid mera ömmande omständigheter. Nådårsansökningen bör nemligen åtföljas af boupptecknings-instrumentet, hvilket utvisar husets behof och underställes först domkapitlets och landshöfdinge-embetets yttrande. Nådåren tillhöra enkan och barnen, aldrig den aflidnes borgenärer. Rättigheten till nådår sträcker sig äfven till lärare vid de allmänna undervisningsverken.

Nålasten, en 3 alnar hög, upprest sten, något nedom den s. k. Svärtingskulle i Rafunda socken af Christianstads län. Denna sten, såsom stående ensam vid en ättehögd, är hos oss en stor sällsamhet; men i Norrige ej ovanligt. Den lär

antingen varit en gammal skyddspelar, vid hvilken Svärting, en nordisk furste, fått sin hög, eller en kvarleva af en fotkedja eller fredsbans omkring högen.

Nåldymor, lommegräs (*Thlaspi Bursa Pastoris*), en årlig växt, som förekommer på åkrar och ängar, öfverallt i landet, och växer så hastigt att den gifver minst tvenne gånger om året mogna frön, hvilka tjena till föda för småföglar. Sjelfva örten ätes af hästar och nötkreatur.

Nås, en socken och sedan 1822 ett konsist. pastorat af 2 kl., i Vester-Dals fögderi och kontrakt af Stora Kopparbergs län och Westerås stift, 8 mil V.S.V. från Falun. Nås var den första socken i Dalarne, som undergick storskifte, och innehöll då 1,931 tunnl., $15\frac{1}{4}$ kappl. åker samt 4,546 tunnl. $9\frac{3}{8}$ kappl. äng och annan slogs, hvilka fördelades i 214 hela besutnheter emellan 175 besutne och 101 obesutne åboer. Skogen utgjorde 19,406 tunnl. $21\frac{1}{4}$ kappl., hvaraf 21,060 tunnl. 20 kappl. afvittrades åt kronan som allmänning och resten anslogs åt byarne. Landet är, likt öfrige Vester-Dalarne, skogigt, brutet och vattenrikt. Dess största slätt finnes omkring kyrkan och mesta odlingen kring Dalälven, hvarföre den och ofta lider af öfversvämning. Utom något åkerbruk och boskapsskötsel är vigtigaste näringsfånget arbete åt bruken, med kolning, körslor och hyggster. De betydligaste sjöarne äro: *Bysjön*, *Nåsen*, *Nårnen*, *Grycken*, *Långsjön* och *Flatsjön*. Genom det nordligaste hörnet af socknen rinner Vester-Dalälven i en sträcka af omkring 1 mil. Utidensamma infaller ån *Eskan*, som kommer ifrån Säfsen. De märkvärdigaste bergen äro: *Björn-*, *Börtin-*, *Furu-*, *Möckel-*, *Fagu-*, *Långsjö-*, *Ert-* och *Buller-*bergen, m. fl. Af mineral-anledningar märkes: *Palahöjden* med silfverhaltig blyglans, och *Garberget* med gul kopparkis. År 1607 anlades vid Nås kyrka marknadsplats, der marknad årligen hölls i 8 dagar efter första söndagen i fastan, men upphäfdes 1806, såsom ansedd skadlig för orten i flere afseenden. Vidare märkes här *Lindensås*, jernbruk (se detta ord). Sockenens innefattar, enligt af Forsells statistik, 14 mtl., men $17\frac{1}{4}$ mtl., enligt Lästboms matrikel år 1845. Dess areal utgör 105,948 tunnl., af hvilka 10,800 äro sjöar och kärr. Folknummerna uppgår till 2,375 personer. Adr. Gagnef.

Nås-elfven, i Dalarne, uti hvilken Gullgrådan och Häggrådan äro bekanta strömfäll.

Nåbbgädda, horngädd, horngädda (*Belone vulgaris*), en mjukfenig benfisk af 2 fots längd, med ofvan grönaktig, på sidorna silfverfärgad kropp; nästan rund nos, med den öfre käken lång och benhård, samt bruna ögon. Förekommer i Kattegatt, Öresund och södra delen af Östersjön. Lecker i Maj månad och samlas då i stim, samt fångas då helst på grund med nät och eldstödjande.

Nåbbhval (*Hyperoodon borealis*), ett däggdjur, tillhörande ordningen hvaldjur, första familjen, tandhvalar, som blir öfver 30 fot lång, med kegelformig eller spolförmig kropp; hög kullrig, nästan vertikalt nedgående panna, under hvilken käkarna framstå som en smal, nästan jemabred, ned-

tryckt nåbb, hvilken man liknat vid en gånåbb. Spruthålet enkelt, balfmånförmigt, med bakåt vända spetsar. Ögonen små, ligga bakom mungiporna. Fenorna små; bröstfenorna elliptiska; ryggfenan rätt uppstående, med främre brädden konvex, bakre något utringad. Stjerifonan tvåflikig som vanligt. Färgen, gråaktig, svart, under blekare, enligt en annan uppgift, helt svart och enfärgad. Förekommer, ehuru sällan, i Kattegatt och äfven Öresund, i följd hvaraf ett exemplar strandade vid Landskrona i April månad 1823, och skelettet deraf finnes till största delen i Lunds zoologiska museum; ännu mera sällan går han in i Östersjön. Sitt egentliga tillhåll har han i de nordliga trakterna af Norra oceanen, hvarest han för det mesta lefver ensam, dock träffas han äfven i flock. Födoämnen utgöres af smärre fiskar, sopier och åtskilliga blötdjur. Späcket ger en tran, hvilken är god att bränna i lampor; men förtärd har laxerande egenskaper. Af en fullväxt nåbbhval erhålles ända till 9 tunnor tran.

Nåbbmus (*Sorex*), ett släkte af däggdjurens andra ordning, gräfvare, med nosen utdragen till ett spetsigt tryne; kroppen klädd med mjuka ullika hår; tårna spensliga, klufna ända till roten och klorna hoptryckta, krökta spetsiga; svansen tunn, hårbelagd, mer eller mindre lång; de två mellersta framtänderna störst; kindtänderne fint taggade, fyra ofvan och fyra nedan, den innersta minst; mellantänderne enspetsade, flere eller färre hos olika arter; fallen fin, tät och temligen yfvig, men på benen med korta tilltryckta hår. De likna till kroppen möss och till hufvudet mullvadar, men äro alltid ganska små, så att den minsta af detta släkte är det minsta af alla kända däggdjur. De uppehålla sig uti hål i jorden, dölja sig der om dagen och äro i rörelse om natten, men ligga ej i vinterdvala. Födoämnen utgöres af insekter, larver och maskar, men de förtära äfven kött, så väl af varm- som kallblodiga djur, samt äro i förhållande till sin storlek de glupskaste rofdjur. Honan har 6 par spenar och sätter flere kullar om året. Hos oss förekommer af detta släkte följande arter: *Allmän Nåbbmus* (*S. vulgaris*), af 2 tum 6 linjer till 3 tums längd, med öronen korta ej synliga utom fällen; ofvan mörkt gråbrun, under ljusgrå; sidorna rostgrå; svansen 1 tum 3 linjer till 1 tum 5 linjer lång, med tilltryckta hår, ofvan brun, under blek; hufvudet hälften af den öfriga kroppslängden. Förekommer öfverallt i riket, så väl i trädgårdar, på ängar och öppna fält, som i skogar och bergstrakter, stundom äfven i stall, kallare och andra uthus, och löper snabbt, men föga uthållande och ej åt samma rigtning. Han är den glupskaste af alla våra djurarter, och tål ej ens några timmar att lida brist utan att dö, samt försäker till och med friheten heldre än en bit kött. Födoämnen äro de för släktet uppgifna; fortplantningen säges ske flere gånger om året och ungarne, som födas nakna och blinda, äro 5—10 i hvarje kull. *Dverg nåbbmus* (*S. pumilus*), är det minsta af alla kända däggdjur, endast 1 tum $4\frac{1}{2}$ linje lång; svansen af 1 tum $2\frac{1}{2}$

linje och hufvudet af 6 linjers längd, samt således nästan lika långt som hela den öfriga kroppen, kegelformigt med långt utdragen nos, som i spetsen är något tvåklufven genom en vertikal fura; ögonen små; öronen knappt märkbara utom fällen; svansen tunn, slutande med en spetsig härpsel; färgen rostbrun, längs rygg och lår mörkbrun; undre kroppsdelen hvitaktiga; svansen ofvan brun, under hvit; benen hvitgrå; bottenfärgen på alla kroppsdelar gråbrun, och endast de yttre härpselsarna olika färgade. Blott ett enda exemplar af denna djurart är funnet härstädes i norra Skåne, nära gränsen af Blekinge. *Tjockransad Näbbmus och Vatten-näbbmus* (se dessa ord).

Näbbrocka, blagarna-, plogjerna- eller Spansk rocka (*Raja Fullonica*), en tvärmundt broskfisk med rhomboedrisk kropp, framåt skarphörnig; öfver och under slät; taggarne på ryggen enkla, på stjerten i tredubbla rader, de mellersta mycket stora; ryggfenorna närstående, utan mellanvarande taggar. Förekommer, ehuru sällsynt, i Kattegat.

Näbbfisk (*Coregonus oxyrinchus*), en mjukfenig bensk, med näbbformig, köttig, svart nos, samt den öfre käken längre; längden 1 till $1\frac{1}{2}$ fot; kroppen upphöjd, sammantryckt, under nästan jemn; hufvudet kegelformigt sammantryckt; nosen rundad, mer eller mindre framstående; främkäken tandlös; näsborrarna närmare intill ögonen än till nosens spets. Här af förekommer tvenne afarter, nämligen med svartbrun, grönaktig rygg; sidorna ofvan blåaktiga, under silfverfärgade och kortare nos; samt med ryggen och sidorna ljusare och längre nos. Det förra slaget uti Mälaren, det senare, som man uteslutande kallar näbbfisk, i Wernern. De leka i Oktober och det förstnämnda slaget säljes då, likasom i November månad, i stor mängd i Stockholm.

Näckna eller **Sten** samt **Grafversfors**, jernbruk, i Qvillinge socken af Östergötland, privilegierade 1741, 1750 och 1763. Näckna har 3 härdar och 1,350 skepp:d priv. årligt smide, med 12 skepp:d 6 lisp:d hammarskatt, Grafversfors 2 härdar, 1,500 skepp:d smidesrätt, och 12 skepp:d hammarskatt, allt af köpetackjern. Frälsesmidet vid Näckna utgör 120 skepp:d; och finnes derstädes stålugn privilegierad samt vid Grafversfors spik- och manufaktur-smide. Skeppningsorten är Norrköping eller Stockholm. Smidesstämpeln visar N inom en uddad krets. Bruket äges af D. Reder.

Näckros, näckblad, skallblad (*Nymphaea*), ett växtsläkte med mångåriga rötter, hvaraf tvenne arter förekomma hos oss, nämligen: *Gul näckros*, gulåkanna (*N. lutea*), hvilken växer i stillastående vatten öfverallt i riket, ända upp i Lappland ymnigt, och hvaraf finnes tvenne afarter, samt *Hvit näckros*, hvitåkanna, kjernrosor (*N. alba*), som växer på samma ställen, dock sparsamt på Öland. Blommorna af begge slagen äro vackra och bladen prydliga, men busbällsnyttan är ringa. Roten innehåller väl garfämne, men ändock för litet för att kunna med fördel användas till garfning; likväl kan den användas till nödrödsämne och ätes gerne af svin.

Näckström, var en ström eller bäck, som fordom lærer gått från Träsket i Stockholm och haft sitt utlopp i Packartorgs-viken. Den var en tid både djup och bred, emedan i den drabning, som d. 10 Okt. 1471 stod vid Brunkeberg mellan Svenskar och Danskar, 900 man af de sistnämnde skola hafva drunknat i Näckström, då de ville tränga sig öfver bron, der Svenskarne sågat af bropälarna. Ännu 1652 fanns en bro öfver rännen; men efter hand har den så uttorkat, att blotta namnet deraf finnes i behåll. Då grundvalen lades för nya theatern vid Lilla Trädgårdsgatan, der kvarteret "Näckström" ligger, träffades, på 4 å 5 alnars djup under jorden, en mängd grofva stockar, lemnigar efter en bro eller brygga derstädes, och då en brunn gräfdes på samma ställe fann man der lemnigar efter en öckstock.

Näckten, en af Jemtlands större sjöar, belägen midt emellan Storsjöns södra vattenled och Lockne samt Råfsunds sjöar; räknas från dess början, i Näs socken af nämnde län, 4 mil i längd och $\frac{3}{4}$ mil i bredd; säges hafva 300 holmar, åtminstone begynner man sig ofta såsom i en irrgång emellan dessa holmar, och har svårt, att vid oväder finna fasta landet.

När, **Björn**, lærer hört till Ferla-släkten, och var 1288 riksråd och lagman i Södermanland. Han begrofs år 1312 i Warnhem.

När, **Pehr**, var 1251 riksråd och lagman i Westergötland. Han har år 1273 underskrift ett bytesbref emellan hertig Birger och Gudhems kloster.

När, **Jakob**, friherre af Metie i Skottland, kom år 1579 till Sverige, försedd med rekommendationsbref af Jakob VI, hvarföre Johan III förordnade honom till ståthållare i Westmanland och Dalarne. Här lærer han i början förvärfvat allmogens tillgifvenhet, men hvilken sedermera, då han, under tvistigheterna mellan Sigismund och Carl, tog konungens parti, förvandlades till det vildaste hat. År 1596 hade han företagit en resa upp till Dalarne, att bevaka Sigismunds sak, men som allmogen var gynnsamt stämd för hertigen och När låtit undfalla sig några förgrifliga yttranden om denne, väckte det böndernes förbittring, så att han blott med möda undkom. Två år senare, 1598, skickades han åter af Sigismund upp till Dalarne, att tillkännagifva det hertigen blifvit förklarad landsförvist och hans anhängare fridlyste. Detta retade folket, och bönderne samlades för att hämnas på konungens utskickade. De angrepo desse, hvilka vistades i Tuna prestgård, misshandlade När på allehanda sätt, instängde honom först i ett fängelse, men släpade honom åter derur, och, eburu han bjöd dem 2,000 R:dr för sitt lif, klöfvo de likväl hans hufvud och störtade det vanställda liket i en vattengrop. Denna illgerning är känd i historien under namn af *Näfdåget*. Sedermera upptogs liket och begrofs i Tuna kyrkogård. Mågen, riksrådet Johan Skytte, lät år 1634 öfver sin olycklige svärfader uppressa en gravvård.

Näslar (*Lichen calicaris*), en lart, som ymnigt växer på gräs och stammar af hårdare löfträd, isynnerhet i kusttrakterna, samt kan användas till färgning på ylle och silke.

Näslinge, socken till Winslöv, beläget i Vestra Göttinge härad af Christianstads län; $1\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från Christianstad. Socknen innefattar $10\frac{7}{8}$ mtl. och har 590 invånare på en areal af 7,521 tunn., hvaraf 39 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Nävelsjö, socken till Björkö, beläget i Östra härad af Jönköpings län, $3\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Ekesjö. Sjöar äro här: *Nävelsjö*, *Tjurken*, *Lilla Nömmen*, *Unglarp* eller *Naglarp*, hvilken skall hafva tvenne hottnar, *Näbbels-*, *Wrd-*, *Boda-*, *Kjättel-* och *Mya-sjön*. *Kroppån* rinner genom socknen. Kyrkan är gammal och byggd af sten. Vid hemmanet Glömsjö tvertöfver en vidsträckt kärräng, hvilken synes fordom varit en fortsättning af Nävelsjön i Njudungen, står ännu en dubbel rad af fasta ekpalar, som på några ställen omvexla med en forntida broanläggning af stenar. Vid ett vattudrag emellan Nävelsjön och Glömsjö finnes, å vestra sidan, en spång, men å östra sidan är nu den gamla bron upprifven och hälsart öppnad. Denna gamla nu obrukbara "*Glömsjöbro*" äger en sträckning af flera hundra famnar, och har fordom, emellan Nävelsjö och Myresjö socknar, erbjudit en kort och bekväm farväg af hugst $\frac{1}{2}$ mil, i stället för den omväg af 3 mil, man nu måste färdas. Vidare märkes *Bjurvik*, 1 mtl. frälsesäteri, jemte *Rulleberg*, 1 mtl. säteri ladugård, tillhör S. J. Wettermark. Vid Åbult finnas ättebögar; vid Glömsjöbro tvenne runstenar, vid Nävelsjö nära Dalskog, *Högaspring*, en ganska brant och hög ättastupa. Ena källan vid Lannaskede (se detta ord) nära Nävelsjö bys ägor kallas *Nävelsjö kalla*; men ingen helsokälla är känd inom socknegränsen. Socknen består af $25\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,196 invånare. Dess areal utgör 14,048 tunn., af hvilka 2,600 äro sjöar och kärr.

Nävelsgravn, ett kopparverk i Tuna bergslags socken af Södermanland, 2 mil från Nyköping, hemtar sin malm från Tunabergs grufvor. År 1631 anlades här styckebruk, som förstördes af Ryssarne 1610, men blef åter upptaget. Generalkonsul Sederholm har här anlagt fabriker för koboltförädling, skedvatten m. m. Här finnes äfven metallgjuteri, krök- och spikhammare samt borrar.

Näverlax, nävermossa (*Lichen glaucus*), en lart, hvilken förekommer på torra stenar och klippor, sällan på träd, i de större skogarne här och der, och kan användas till färgning.

Nähr, en socken med Lau, belägen på Gottland i Burgs ting och länets södra fögderi, 5 mil S.S.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan är byggd af sten år 1122. I socknen märkes: *Nährshamn*, en landthamn; samt *Nährsholm*, en halfö. Socknen hör till 2 kl. konsist. och har 928 invånare. Den består af $17\frac{5}{8}$ mtl. på en areal af 6,341 tunn. Adr. Wisby.

Näktergal, nordisk näktergal (*Sylvia Philomela*), en gångfogel af sångarnes familj, $6\frac{1}{4}$ till 7 tum

lång; alla öfre kroppdelar dunkelt gråbruna, med rödbrun anstrykning; stjerten och dess öfre täckfjädrar mer rödbruna. Strupen åt midten hvit, med gråbrun infattning; kräfsan, öfverbröstat och sidorna brongrå; magen hvit; undergumpen och stjertens nedre täckfjädrar rostgulaktiga; näbben hornfärgad, inunder blek; munvikarne gula, ståtande; näsborrarna äggformiga, omgifna med en hväld bissa; munnen inuti gul; tarserne blekt perl-färgade; tårna något mörkare; iris rödbrun. Förekommer hos oss i alla sydliga och ostliga trakter af landet, der lokalen är passande, och finnes på somliga ställen i mängd, så t. ex. finnas de icke blott i Skåne, utan äfven i vissa trakter af Blekinge, i Kalmar län, på Öland och Gottland, men på vestra sidan icke norr om Hallandsås. Näktergalen är ostridigt den första af skogens sångare, dock påstår man att den hos oss vanliga arten skall öfverträffas af den *sydliga näktergalen* (*S. Luscinia*), som tillhör de södra, mellersta och vestra delarne af Europa, men äfven lär vara funnen hos oss. Dess sång består af vid pass fyra och tjugu strofer, af hvilka de första kunna med ord uttryckas sålunda:

"Tjuu, tjuu, tjuu, tjuu,
Soe, tjo, zqua,
Tjo, tjo, tjo, tjo, tjo, tjo, tio, tiz,
Qutio, qutio, qutio, qutio,
Zquo, zquo, zquo, zquo,
Tzy, tzy, tzy, tzy, tzy, tzy, tzy, tzy, tzy, tzi,
Quorror, tiu, zqua, pipiquiz."

Alla näktergalar äro dock ej lika goda sångare, men man märker hos dem en tydlig sträfsan att öfverträffa hvarandra och en hög grad af afundsjuke i detta afseende, så att då flere sjunga i samma trakt eller voliere, skrika de stundom så häftigt att de blifva besa eller till och med dö, genom sprängning af blodkärl, ja till och med af harm öfver sin underlägsenhet, så berättas t. ex. att en person, som lärt sig att fullkomligt härma näktergalens sång, en gång gifvit sig i täflan med en dylik, som var en utmärkt sångare; men då han dervid allt mer och mer höjde stämman, kunde näktergalen slutligen ej följa med, hvarföre han genast tystnade och inom ett par dagar dog af grämselse. Näktergalen är flyttfogel och anländer till Skåne i slutet af April eller början af Maj, hvarvid hannarne alltid komma först, uppsöka sina förra vanliga stambäll och locka till sig de antågande honorna med sin sång. De uppehålla sig i skuggrika trakter der täta buskar finnas, isynnerhet i sumpig buskmark, eller i graanskapet af vatten. Deras sångtid varar endast omkring 6 veckor, och i Augusti eller början af September försvinna de oförmärkt. Födoämnen utgöras af insekter och larver, om hösten äfven af bär. Äggen äro 4—5, olivbruna, ofläckade och läggas i ett af gräs och torra löf sammansatt näste på något med täta buskar beväxt ställe. Begge makarne rufva äggen voxelvis och uppföda äfven ungarna gemensamt, med insektslarver. I Svartåsjö slottspark finnes fordom näktergalar, men på senare tider, som det säges, straxt efter drottning

Lövis Utrikas död, härn de hafva alldeles öfvergifvit denna uppehållsort.

Nämterregal var ett af de många namn, som man, i början af krutets begagnande, tillade kanonerna, och hvilka namn troligen härleddes sig, antingen från det ljud pjeseb tycktes gifva ifrån sig vid aflösandet eller från de prydnader, hvarmed den var försedd.

Nämndö, en ö i Uplands-skären och hafsbandet i Stockholms härad af Stockholms län, $5\frac{1}{2}$ mil S.O. från Stockholm. Ön består af $10\frac{1}{4}$ mtl. med 309 invånare och utgör kapellförsamling under Österbönninge socken, från hvars kyrka den är belägen 4 mil. Adr. Stockholm.

Nämnd, **Nämndeman**, äro mycket gamla inrättningar i vår Svenska lagskipning. Nämnden har förblifvit ett element i underdomstolarne, oaktadt alla förändringar, som vårt lagverk undergått; men dess betydelse är dock nu helt olika emot fordom. Nämndens äliggande i äldsta tider var att säga hvad sannt var, domarens åter att säga hvad lag var; domarens och nämndens bestämelse var således helt olika, och begge gemensamt utgjorde domstolen. Nämnden ransakade och domaren dömde. Nämndens uppkomst tillskrifves af en del rättslärde, enligt Saxo Grammatici vittnesbörd, Ragnar Lodbrok, hvilken skall hafva förordnat, att alla tvister skulle undersökas af tolf erfarna män. Säkert är, att nämnden fanns hos oss i uräldsta tider, och förekommer i alla våra landskapslagar och äldsta dombref. Helsingelagen omtalar nämnden, såsom ämnad att ersätta den afskaffade jernbyrden; men uttrycken visa tillika, att den icke var någon ny inrättning, utan tvertom en gammal sed, hvilken funnits före och jemte jernbyrden, men nu skulle ensam fylla dess plats. För öfrigt kan anmärkas, att tolf-talet ofta förekommer i den gamla Norden; tolf voro Odins Diar, tolf Olof Skötkonungs rådsberrar. Sannolikt var nämnden en utbildning af Edsgärdsmännen. Dessa valdes af hvardera parten, och skulle med sin ed gifva styrka åt parternes utsago. Sedermera förbandes de, att mera opartiskt efterforska sanningen, och dermed var i sjelfva verket nämndens inrättning gifven. Det är för öfrigt bekant, att nämnd förekommer icke blott i rättegångar utan äfven att nämnd ger namnet åt hvarje utskott, som blifvit tillsatt att på andras vägnar utöfva någon viss befattning. Rättegångsnämnden brukades vid fjerdingss-, härads-, lagmans- och konungs-tingen, äfven vid gårderätternas domstolar och biskops-tingen. Nämnden valdes af begge parterne, hvilka kunde jäfva hvarandras föreslagna nämndemän; i vissa mål tillsattes dock nämnden icke omedelbart af parterne, utan desse nämnde först vissa fullmäktige, hvilka sedermera utsågo nämnden. Likaså hade konungen och kyrkan del i tillsättandet af nämnden då saken var af vikt för staten eller det andeliga ståndet. Råfstetingen gjorde ett undantag; ty dervid tillsattes nämnden af konungen och landskapet, och icke för hvarje tillfälle, utan såsom ett stadigvarande utskott. Parternes inflytande derpå inskränkte sig till rättigheten att jäfva

ett visst antal af nämnden. Nämnden valdes ibland bönderne, som voro *män för sig*, ej i tjänst hos någon herre; men vid konungs-tingen infördes, efter frälseståndets uppkomst, den förändring, att nämnden bestod till hälften af frälsemän och till andra hälften af bönder. Då nämnden i allmänhet valdes af parterne, följer deraf, att den icke var någon beständig myndighet, utan bildades för tillfället när den behöfdes. För nämndens beslut erfordrades icke enhällighet, utan pluraliteten afgjorde; men hvarje nämndeman sade inför domaren sin mening och styrkte den med ed. Alla rättegångar voro dock icke nämndemål, utan blott de som rörde viktigare frågor, så väl civila som brottmål, och dess utslag kunde blifva föremål för värdjande. Sådan var nämnden efter de gamla lagarne. Nu är den helt olika. Den väljes icke af parterne, utan af socknemännen; den är stadigvarande och den icke blott ransakar utan äfven dömer, gemensamt med domaren. Dess verksamhet är skendart sförrö, men i sjelfva verket mindre; ty den kan öfverrösta domaren endast i ett fall, nemligen om den är enhällig. Domarens mening ensam har eljest företräde, och bestämmer utslaget. Dessa förändringar hafva icke blifvit stadgade genom lag, utan infördes genom praxis. I 16:de århundradet anser man att nämnden redan varit ständig; i det 17:de synes dess deltagande i domarens äliggande hafva vunnit häfd.

Närholåga eller **Ljunga-Jöströmmen**, i Leksands socken af Dalarna. I skogen vid denna ström dolde sig Gustaf Eriksson i tre dagar, under en nedfallen tall, eller s. k. *låga*, för att sköta sina, under flykten i balmlasset, undfädda sår, då mat och dryck skickades till honom från Marnäs. Stället har sedermera blifvit kalladt *Narbo*.

Närdinghundra härad, kallades fört Närdinghundari, är beläget i den del af landskapet Uppland, som hörer under 3:dje fögderiet af Stockholms län, och består detta härad af 6 socknar, nemligen: Almunge, Knutsby, Faringe, Ununge, Edsbro och Bladåker; med tillsammans 7,580 invånare. I förening med häradet Frösåker utgör detta härad ett fögderi, samt med Sjubundra, Lyhundra, Frötuna och Länna en domsaga. Närdinghundra härad innefattar 218 $\frac{1}{2}$ mtl. på en areal af 130,711 tunnln., hvaraf 10,930 äro sjöar och kärr.

Närdinghundra kontrakt af Upsala stift, inom Stockholms län, består af 5 konsistoriella pastorat, nemligen: Almunge, Knutsby med Faringe, Ununge med Edsbro, Edebo, samt Häfverö med Singö, af hvilka pastorat 3 höra till 2 kl. och 2 till 3 klassen. Kontraktets folkmängd utgör 10,395 personer. **När land fyller hand**, **tefts både folk och land**, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed antydes, att då hvar och en arbetar för det allmänna bästa, står det väl till i landet.

Närtna, en socken med Gottröra, belägen i Långhundra härad af Stockholms län, Seminghundra kontrakt af Upsala stift, 4 mil S.O. från Upsala, 5 mil N. från Stockholm, utgör ett regalt pastorat af 2 klassen. Här märkes säteriet *U-*

hamra 3 mtl., med god åker och äng. Runstenar märkes i denna socken vid Uddby gärde och Malmby samt i kyrkomuren. Socknen består af 48 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 950 invånare. Dess areal utgör 11,062 tunn., af hvilka 580 äro sjö och kärr. Adr. Upsala.

Näs, ett härad i Wermlands län, innefattande socknarne Kila, Tvetå, By, Bro, Ny, Huggenäs, Millesvik, Ölserud, Botilsäter och Eskilsäter, hvilka tillsammans utgöra 217 $\frac{3}{4}$ mtl. och hafva en folkmängd af 12,148 personer. Den sägen, att Näs härad blef i Wermland först befolkadt och odladt, vinner mycken sannolikhet af den mängd fornminnen der träffas. Som de kristna missionärerne alltid uppsökte de ställen, der det mesta folket fanns, så är intet tvifvel, att de tidigt gjort besök härstädes, också lärers kyrka här blifvit byggd straxt efter det kristendomen infördes i Wermland, och kyrkoherde i Kila socken inom detta härad omnämnas redan 1240. Häradets areal utgör 150,011 tunn., af hvilka 9,460 äro sjöar och kärr. Jemtö Gilbergs och Nordmarks härad utgör Näs härad en domsaga och fögderi eller det s. k. Söder-Sysslets.

Näs, en socken och konsist. pastorat af 2 kl., i Åsunds härad och kontrakt af Upsala län och stift, 5 $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Upsala, vid Mälaren. Här märkes: *Brunsholm*, 10 $\frac{1}{2}$ mtl., har enligt anteckningar af år 1635, varit säteri från arminnes tider; *Kaksta*, sätesgård om 2 mtl., hvarunder hör säteriet Säfsta, 4 hela hemman; *Julsta*, 1 $\frac{1}{4}$ mtl., med åtskilliga rå och rörstorp, samt *Nyby* eller *Nybyholm*, 2 mtl., jemte 6 rå och rörstorp samt frälsehemman, som lyda derunder. På Åsunda ägor finnes en runsten. Socknen innefattar 33 $\frac{7}{8}$ mtl. och har 815 invånare. Dess areal utgör 8,470 tunn., af hvilka 80 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Näs, annex till Vestra Ryd, beläget i Bro härad af Upsala län, 4 $\frac{1}{2}$ mil S. från Upsala, vid Mälaren. Här märkes: *Lennartsnäs* (se detta ord), 1 mtl. säteri, *Ördker*, $\frac{1}{2}$ mtl. skatte med underlydande Tuna 6 mtl., Berga 1, Frölunda 2 $\frac{1}{2}$, Ålsta 2, Sylta 1 $\frac{1}{2}$ samt Skälby 1 $\frac{5}{8}$ mtl. Äges af excellensen, grefve Gustaf af Ugglas; *Aspvik* 3 mtl., *Fibble*, 3 mtl., gästgifvaregård, Kyrkobyn och *Eckhammar*, 1 $\frac{3}{4}$, äges af grefve E. A. Lantingshausen; *Almare-Stäk*, 1 mtl. berustadt säteri (hvarom se detta ord), tillhör löjtnanten, grefve M. Björnstjerna. Socknen består af 30 $\frac{1}{8}$ mtl. och har 525 invånare. Dess areal utgör 6,249 tunn., af hvilka 130 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Thorsätra.

Näs, en socken, i Ulleråkers härad och kontrakt af Upsala län och stift, $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Upsala, vid Mälaren, utgör ett probende-pastorat af 3 kl. Här märkes säteriet *Ylternäs*, 2 mtl. I kyrkomuren samt vid Högby finnas runstenar. Socknen innefattar 24 $\frac{7}{8}$ mtl. och har 482 invånare på en areal af 6,156 tannl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Näs, en socken, i Åse härad af Skaraborgs län, 1 $\frac{3}{4}$ mil Ö. från Wenersborg, utgör ett regalt pastorat af 3 kl., i Wäne härads kontrakt af Skara

stift. Socknen var fordom annex till Flo, men förordnades 1810 till serskildt pastorat. Den har sitt namn i anseende till dess belägenhet på ett näs, på trenne sidor omgifvet af Wenern och dess vik Dettern, och endast i söder sammanhängande med fasta landet, som här i allmänhet är godt och fruktbärande, ehuru på flera ställen uppfyllt af kärr och mossar samt klippor och berg, isynnerhet vid stränderna åt Wenern; men deremellan finnas vackra ängar, prydda med hvarjehanda löfträd. Åkerjorden, god och fruktgifvande, består hufvudsakligast af lera och lermylla. Kyrkan, på okänd tid uppförd af sten, tillbyggdes 1702 och har i senare tider blifvit förbättrad. I socknen märkes *Frugård* (se detta ord), ett betydligt säteri samt *Wenersnäs*, 1 mtl. säteri med vacker belägenhet och sätesbyggnad; har tillhört släakterne Flemming, Stake, Ulfsparre, Lilje, Wall och Silfverhjelm. Socknen innefattar 24 $\frac{5}{8}$ mtl. och har 1,027 invånare. Dess areal utgör 10,137 tunn., hvaraf 55 äro kärr. Adr. Wenersborg.

Näs, annex till Yllestad, beläget i Wartofta härad af Skaraborgs län, 1 $\frac{1}{4}$ S.O. från Falköping. Kyrkan, af hög ålder, samt byggd af kalksten, är belägen i den delen af Näs by som kallas Uppholmen. Socknen har 269 invånare på en areal af 810 tunn. Dess hemmantal upptages jemte modersocknens. Adr. Sköfde.

Näs, annex till Gullarp, beläget i Onsjö härad af Malmöhus län, 2 $\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Lund. Här märkes frälse-säteriet *Trollenäs* (se detta ord). Socknen består af 11 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 560 invånare. Dess areal utgör 1,752 tunn. Adr. Lund.

Näs, annex till Brunflo, beläget i Jemtlands läns norra fögderi, 3 $\frac{1}{2}$ mil S. från Östersund. Kyrkan, af sten, tillbyggdes på 1770-talet. Näs' inbyggare äro bättre jordbrukare än de i modersocknen och idka minuthandel, hvarföre de till större delen äro välmående, hvar till fördelaktigt fiske och ymnigare boskaps-afvel äfven bidrager. Säg och några mjölkvarnar finnas i Månsta ån. Af större sjöar i orten märkes *Näckten* (se detta ord). Socknen består af 23 mtl. och har 664 invånare. Dess areal är upptagen under modersocknens. Adr. Östersund.

Näs, annex till Hafdhem, belägen på Gottland i Gröttinge ting af länets södra fögderi, 6 $\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan, af sten, är byggd år 1182, och har trenne likstenar med runor. Skjäl- och sjöfogelfångst äro betydliga i denna socken. Näs består af 13 $\frac{7}{8}$ mtl. och har 548 invånare. Dess areal utgöres af 6,873 tunn., hvaraf 35 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Näs eller **Näsbo** slott på Wisingsö, har varit konungasäte för Magnus Ladulås, och förmodligen för flere af dess efterträdare. Slottet har varit beläget vid öns södra ända, nära intill sjöstranden och på hyn Näs' gärde. Det kallades äfven "Konung Magnus Ladulås' slott." Ruiner af Näs slott äro mångenstädes beskrifna; men de hafva sjunkit i vattnet, der de dock ännu vid klart väder kunna skönjas.

Näsä egendom i Skåne, numera Trollenäs, var Thottiska släktens stamgods, och är i orten bekant genom de många fornsåger, hvilka derom äro gångse. Sälunda finnes der, nära intill herrgården, en vacker skogbevuxet kulle, liknande en ättehö, på hvars topp synes ett stort bokträd, hvilket, ett par alnar från marken, delar sig i tvenne stammar. Ur denna klyfta upptrinner en frisk och ymnig källa. På denna kulle skall fru Anna Rosensparre, Anders Stigson Totts hustru, omkring år 1458, hafva stått, nyss tillfrisknad efter en barnsäng, och sett efter sin man, hvilken någon tid varit borta. Då han syntes komma ridande på landsvägen, skickade frun sin piga att öppna trädgårdsporten, men då herr Anders kom till stället, jemte tjenarinnan, var frun försvunnen, och alla efterspaningar fruktlösa. Några år senare trädde han i äktenskap med Ellen Brahe. Men just under bröllops-måltiden kom ett bud, att den försvunna frun befann sig i yttre rummet och bad att få tala med sin man. Här berättade hon, att hon blifvit bergtagen, men nu fått trollens tillåtelse, att på en kort stund besöka sin man och sina barn. Hon kunde ännu räddas, om det tilläts henne att få tillbringa natten i hans säng, hvarom hon på det ömmaste anhöll, med löfte, att ej göra några anspråk på äktenskapets fortsättning, eller att förnäma den nya brudens rättigheter. Denna hade likväl skyndat efter sin brudgum, och sökte öfvertala honom, att ej bevilja hennes begäran. Under hans tvekan förföll den utsatta tiden, och trollen kommo med mycket gny att återtaga sitt byte. Fru Anna fattade då i portens handtag och höll sig der så fast, att märken ännu synas efter fingrarna. Flera andra sagor, af ungefär lika halt, berättas i orten om detta ställe.

Näsä, säteri i Småland, (om det namnkunniga bröllopet härstädes. Se: *Adelöfs* socken.)

Näsborg, i Björksta socken af Westmanland, har fordom varit ett slott och fäste. Folksågnen anför, att en drottning Thorborg här haft sitt säte, och vid en strid med Westgötha-konungen Göthriks son, Rolf, härifrån flyktat till Ulleråker i Simluna socken.

Näsborg, ett skogbevuxet berg i Björksta socken af Upland, har fått sitt namn af en gammal borg, som finnes derpå. Borgen är aflångt rund, och äger en omkrets af 300 alnar. Sjelfva berget bildar, mot Saga-ån, östra sidan af fästet, hvilket äger en enda smal ingång genom motstående vestra sido-muren. Murarne hafva från 9 till 12 alnars bredd och bibehålla flerstädes en lodrätt höjd af 4 alnar. Marken inom ringmuren är, ebura bevuxen med skog, temligen jemn. Sågnen förmäler, att ett bergtroll fordom funnits i Näsborg, samt att en man, som hade sitt tillhåll icke långt derifrån, kom i stor gunst hos trollet och blef inom kort mäktig rik. Han började nu lefva mycket öfverdådigt, och blef "som han varit vild", hvarföre hans bekanta drogo sig ifrån honom. En afton då han sökte trollet, var det bortflyttadt. Kort derefter såga mannen ro ut på Sagån, och hade på

hvar sin sida om sig två stora penningpåsar, dem han fastbundit vid lifvet. Han lade årorna i ökan; men sjelf kastade han sig i ån och de tunga påsarne drogo honom ned i djupet. Man sökte länge efter honom, men förgäflves. "Han skulle väl aldrig upp mer."

Näsby, en socken med Ervalla, belägen i Fellingsbro härad och kontrakt af Nerikes län och Westerås stift, 3 mil O.N.O från Örebro, utgör ett pastorat af 2 kl., hvartill konsistorium och ägaren af Ervalla säteri (i Ervalla socken) skifteavis tillsätta pastor och komminister. I denna socken märkes: *Frövi*, stångjernsbruk (se detta ord); *Hinseberg*, säteri, hvarunder lyder en betydlig landt-egendom med stor och prydlig åbyggnad af sten, och är i förening med Frövi bruk, sällsynt vacker och en af de större egendomar i orten; tillhör J. J. Tersmeden. *Näsbybacka*, 1 $\frac{1}{4}$ mtl. säteri, har samma ägare. *Medinge*, 2 mtl. säteri, är utmärkt väl bebyggt. Socken består af 25 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 950 invånare. Dess areal utgör 12,191 tunn., af hvilka 2,150 äro sjöar och kärr. Adr. Arboga.

Näsby, annex till Bexheda, beläget i Östra härad af Jönköpings län, 8 mil S. från Ekesjö. Kyrkan, af sten, tillbyggdes af träd 1727. I socknen märkes: *Hellinge*, herregård, *Fliskull* med *Kalkaby*, samt *Hullaby*, säterier (se dessa ord). *Bo* säteri, med Stenseryd, 2 mtl. säteri. Socken innefattar 26 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 670 invånare. Dess areal utgör 11,142 tunn., af hvilka 1,390 äro sjöar och kärr. Adr. Hvetlanda.

Näsby, sätesgård i Täby socken af Upland, har vacker belägenhet vid Saltsjön, 1 $\frac{3}{8}$ mil från Stockholm, består af 16 $\frac{1}{2}$ mtl. med 36. underlydande torp. Har tillhört släkterna Wrede, Sparre, Meijerfelt, m. fl.

Näsby, en betydlig egendom och säteri i Taxinge socken af Södermanland, utmärkt för sitt sköna läge vid Mälaren, i början af Mariefreds-viken, och sin vackra, smakfulla åbyggnad. Har tillhört släkterna Westphal, Fleetewood, Kierrman och Duvall, samt äges nu af frih. Warendorff. Här finnes mjölqvarn, 5 par stenar och grynqvarn, såg, tröskverk, trädgårdar, rika på blomsteranläggningar, med en mängd fruktträd och betydliga växthus. I den utmärkt sköna parken märkes en bronsgrupp, tagen vid Prags belägring och hemförd af fältmarskalken Königsmark. I en romantisk dal märkes en helsökälla, hvarom sågnen anför, att den blifvit upptäckt af drottning Catharina Jagellonica, under hennes gemäls fångenskap på Gripsholms slott, och af denna anledning ännu kallad Drottningkällan. På ågorna finnas lemmingar efter borgar, jemte åtskilliga ättehögar. Stället har likväl äfven högt intresse för konstvännen, genom Holtermanska samlingarne i litteratur och konst, i sin art kanske en af de betydligaste i Sverige. De tillföll frih. A. v. Warendorff och dess fru, född Holtermann, med det förordnande af testator, att de alltid skulle åtfölja Näsby egendom vid ombyte af ägare. Bland tafvelsamlingen anträffas åtskilliga mästestycken af Seghers, Palamedes, Rafsä, äfven målningar af Mörner, Sandberg,

Martin, Fablerantz, m. fl. Biblioteket är ej särdeles stort; men valdt och har ett stort antal praktverk.

Näsby, säteri, i Rystads socken af Östergötland. Se: *Rystads* socken.

Näsbyfältet vid Christianstad, är mötesplats för kongl. Wendes artilleri-regemente. Äges af nämnde stad och Näs by.

Näsbyholm, frälse-säteri i Skåne. Se: *Gerdlöfs* socken.

Näsbyholm, säteri i Småland. Se: *Fryeled*.

Näsbyn. Se: *Elfdals* porfyrverk.

Näsgård, ett fögderi i Stora Kopparbergs län, innefattande socknarna Hedemora landsförsamling, Husby, Folkärna, By, Garpenberg, Grytnäs och Avestad, hvilka tillsammans utgöra 375 $\frac{3}{4}$ mtl. med en folkmängd af 20,317 personer. Flera betydande bergverk öppna för folket utväg till arbete och förtjenst i detta fögderi, som fört haft namn af län, efter den i Husby socken belägna kungsgården Näsgård (se här nedan). Marken är i allmänhet mera slät och fruktbar än i Kopparbergs fögderi, och har det bästa och mest gifvande åkerbruket i hela länet, samt anses nära kunna fylla invånarnes spanmålsbehof. Märkligaste ställen inom fögderiet äro: Hedemora stad, jernbruket Närn, Wikmanshytte, Lågfors, Stjernsund, Engelfors, Avesta, Horndal, Husaby kungsgård, Klosters krutbruk och jernverk, Garpenbergs koppar- och jernverk, Viks stålverk, Garpenbergs grufva, m. m.

Näsgård, en gammal kungsgård, i Husby socken af Stora Kopparbergs län, af hvilken länet deromkring fått namn af Näsgårds län. Den kallades fordom Kongsnäs, Näs, Näsholm och Näsbyholm, samt anses så uråldrig, att Norske konungen Olof den helige år 1030 der haft nattläger, då han reste igenom Dalarna. Den har fordom varit ett gods tillhörigt släkten Ulf, och skänkt till Husby kloster, men kom vid reformationstiden under kronan; har sedermera varit bortförlänad, men åter blifvit indragen till kronan. Vid reduktionen blef Näsgård, 1692, anslagen till öfverste-boställe vid Dal-regementet; men har numera upphört att vara det, och är, sedan 1814, utarrenderad af kronan, och arrendesumman i penningar och spanmål tillslagen såsom lön åt inspektören för andra infanteri-inspektionen.

Näshammar eller **Näsm**, jernbruk i Nyeds socken och härad af Wermland, har 1 härd och 644 skepp:d och 10 lisp:d smidesrätt, af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 6 skepp:d 8 lisp:d 18 skålp:d. Smidesstämpeln visar N med ett streck tvärs öfver och inom en krets af punkter. Bruket skeppar på Götneborg och äges af C. W. Geijers konkursmassa.

Näshult, en socken med Stenbergas, belägen i Östra härad och kontrakt af Jönköpings län och Wexjö stift, 5 $\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Ekesjö. De största sjöar äro. *Kyrko-*, *Breda-*, *Tryt-*, *Seraps-* och *Kullebo-*sjöarne. I de tvenne sistnämde tages jernmalm, hvilken forslas till Klafreströms bruk. Jordarten är öfverhufvud svartmylla. Boskapsskötseln

är den förnämsta näringen. De flesta hemman äro skoglösa; få äga skog till eget behof. Kyrkan, af träd, tillbyggdes 1732, den har en altartafva, som är tagen i Polen och hitskänkt af major Fixenbjelm, föreställande tolf apostlar omkring Gud fader, Jesus och Maria. För öfrigt märkes i socknen: *Näshult*, 2 mtl. och *Kullebo*, 1 mtl. säteri; *Odmundetorp*, 1 mtl. säteri, är nu en bondgård. Vid Götneborg skattehemman finnes ett garfveri; i Höghults utmark finnes en underjordisk gång, kallad *Bockhål*, hvilken säges hafva sträckt sig till Trytsjön, $\frac{1}{6}$ mil. Ut i denna gång har man i senare tider framträngt 50 alnar långt. I denna utmark finnes äfven en helsebrunn. Socken hör till 2 kl. 2 afd. konsist. pastorater. Den innefattar 38 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,270 invånare. Dess areal utgör 18,468 tunn., af hvilka 1,620 äro sjöar och kärr. Adr. Hvetlanda.

Näshulta, en socken belägen i Öster Rekarne härad och kontrakt af Södermanlands län och Strengnäs stift, 2 $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Eskilstuna vid Hjelmaren. Här märkes: *Hedensö* samt *Näshulta* bruk (se dessa ord). Socknen hör till 3 kl. patr. pastorater. Ägaren af Hedensö kallar pastor, men icke komminister. Socknen innefattar 24 $\frac{7}{8}$ mtl. och har 1,280 invånare. Dess areal utgör 24,809 tunn., hvaraf 2,520 äro sjöar och kärr. Adr. Eskilstuna.

Näshulta, stångjernsbruk i ofvannämnde socken, har 2 härdar och 690 skepp:d priv. årligt smide, hvaraf frälsemidet är 90 skepp:d och hammarskatt utgöres med 6 skepp:d, allt af köpetackjern. Bruket skeppar på Stockholm, och har till smidesstämpel II S. Tillhör J. A. Arfwedsons storbhus-delägare. Disponent: W. v. Ehrenheim.

Näskömungar kallades i forna dagar ett slags vikingar, som fingo detta namn deraf, att de, för att bedrifva sitt yrke, vanligen bodde på ett näs eller udde i sjön. *Näsevisar* voro af samma, ebur af ringare, slag. Emedan de ej ville erkänna någon öfverherre, utan i allt följde sin egen vilja, kallades de *Näsevisar*.

Näskott, annex till Rödön, beläget i Jemtlands läns norra fögderi, 2 mil N.V. från Östersund. Namnet utmärker belägenheten på ett stort näs, omgifvet af sjöar och strömmar, och är denna socken äfven landfast blott mot Aspås. I Danska tiden kallades den Näsgaadt och Näsgatu, förmodligen af stora landsvägen eller gatan, som löper härigenom. Af sjöar, utom Storajön och Masiljetjärnor, märkes *Nalden*. Här äro: *Naldbäck*, *Ytterån* och *Waplan*. Socknen innefattar 11 $\frac{2}{3}$ mtl. och har 568 invånare. Dess areal upptages under Rödöns. Adr. Östersund.

Näskäm, annex till Filipstads pastorat, beläget i Filipstads bergslags härad, 3 $\frac{1}{2}$ mil N. från nämnde stad. Intill dess kyrka här färdigbyggdes 1786, hörde denna socken till Gäsborns församling, och kallades fordom Rämman, Rämm och Reen. Från kapellskyldighet till nämnde församling, befriades den 1790. En del af socknen hörde under Äppelbo församling i Dalarna, intill 1805. Här märkas: *Lemåfors*, *Liljedal* och *Myhrmansfors*, jernbruk (se

denna ord). Socknen består af ett oförm. hemmen och $\frac{1}{2}$ skattehytta. Folkmängden är 1,531 personer. Adr. Filipstad.

Nässja, annex till Örberga, beläget i Dals härad af Östergötland, $\frac{1}{2}$ mil V. från Wadstena, vid Wettern, i hvilken sjö Nässja och Örberga socknar bilda en halfö. Kyrkan, urgammal, byggd af kalksten och gråsten, har vackert läge på en höjd nära Wettern. I grannskapet af kyrkan märkes grifvbjörkar och bautastenar. Säkra ankarplatser äro *Kampudden* och *Aludden* vid Wettern. Vid stranden af denna sjö synas lemningar efter en skans, kallad *Getryggen*, samt äfven af en vall. På Nässja bys ägor finnes en domarering eller gammal tingsplats. Socknen innefattar endast $8\frac{1}{2}$ mtl. och har 270 invånare. Af dess areal 1,713 tunn., äro 10 sjö och kärr. Adr. Wadstena.

Näs-sjö, kallas vågor som bryta mot ett fartygs bog, från rätt för-ut, och hvilka härröra af vind som blåst nyligen förut.

Näs-sjö, annex till Barkaryd, beläget i Tvetas härad af Jönköpings län, $3\frac{1}{4}$ mil S.O. från Jönköping. Kyrkan upbyggdes 1791 af sten, och förbättrades betydligt 1845. Genom en påligg bulla förklarades denna socken, år 1412, tillhöra Salvators-orden i Wadstena. I socknen märkes: *Ingarsberg*, 1 mtl. säteri, tillhörigt fru A. M. Höglander, född Björk. Förra ägaren, afl. postdirektören och ridd. And. Sjölin, gjorde här betydliga odlingar och anläggningar. *Vestansjö*, ladugård till Bodans säteri i Westra härad, $1\frac{1}{2}$ mtl., äges af enkefru doktorinnan Fowelin. *Träslända*, skattehemman. På hemmanet Hultarps ägor, skall i fortiden varit ett kapell, hvaraf ännu finnas lemningar, samt en offerkälla å frälsehemmanet Fagerlöfta ägor, der äfven ett afgudatempel skall varit byggt. Socknen består af 27 mtl. och har 1,426 invånare. Dess areal utgör 20,898 tunn., af hvilka 2,990 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Nässkatt, omtalas i Ynglinga-sagan, såsom en af Odin införd beskattning. Den skulle hafva bestått i en viss afgift för hvarje näsa, d. v. s. för hvarje person. Dess verkliga tillvaro beror på den trovärdighet man vill tillerkänna sagans berättelser om Odin, såsom historisk person. Den omtalas äfven i konung Magni Ladulås's testamente, under namn af *Næfgjald*, och var måhända densamma som Westgötha-lagen benämner *Allmanningsöre*, och i städerna kallades *Allmanningsgjald*. Dess ändamål skall hafva varit, att bidraga till de hedniska offrens underhåll. Huru dermed förhållit sig, är omöjligt att afgöra. Det vissa är, att en personlig skatt funnits i Sverige från urminnes tid, samt att denna fordomdags kallades *Nässkatt* eller *Næfgjald*.

Nässkåddo, är i somliga landsorter benämningen på skjorta, lintyg.

Nästorp, säteri i Södermanland. Se: *Floda socken derstäda*.

Nässum, annex till Jemshög socken i Listers härad af Blekinge, belägen i Willands härad af Christianstads län, $3\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Christianstad, skall i äldre tider varit moderförsamling i

stället för nu annex till Jemshög. Socknen utgör en del af Skånes östra gräns mot Blekinge, och löper skiljelinjen genom det s. k. *Ryssberget*, rätteligen *Rese-berget*, till följde af en sägen, att det varit bebodt af jättar, efter hvilka visas en mängd fotspår, och en jättegryta på bergets östra sida. Bergsträckan, omkring 2 mil i längden, har tillförene varit bevuxen med ansenlig bokskog, hvaraf några lemningar ännu återstå. Den vestra bergsträckan, emot Vånga socken, är märkvärdig för sina mineralier. Vid Vestanå innehåller den flissten, jernmalm och ett mineral, som H. Exc. grefve Trolle-Wachtmeister på Årup undersökt och funnit vara pyrröphylit; nordligare i detta berg finnes lösa massor af glete och en dermed blandad stenart, som allmogen kallar "leesten", och låter bryta sig i parallelogrammer af $\frac{1}{2}$ alns längd, 2 till 3 tumes bredd och tjocklek. Den säljes i städerna för att utföras, till hvad ändamål är obekant. I *lfö sjön*, till hvilken socknen gränsar i söder, fångas ej sällan den största Svenska insjöfisk, kallad mal (*Silurus glanis*), vägrande till och med 5 till 6 hsp.d. På stränderna finner man de af allmogen kallade "Brattingsborgs penningar" (se detta ord), hvilka icke äro annat än skal efter den lilla musslan *Crania nummulus*. En sägen är bibehållen, att Brattingsborgs slott nedsjunkit uti *lfö sjö* samt att grundvalen, nemligen 4 hörnstenar och innanför dem ett jemnt och vackert stengolf, blifvit sedt af gamla fiskare, på några alnars djup, men straxt invid ett förfärligt djup och hafsvall. "Man må ej nämna Brattingsborg, då man är på sjön, så vidt man vill komma väl i land." — Igenom socknen flyter Holjeån, som här kallas *Edre*; utmed den, å Sibbarps ägor, visas grundvalen efter *Biörkebergs* förstörda fästning. Här bodde Malfred, älskad af en ung man Ingemar, som tillvunnit sig hennes hjerta, under hennes fästmans, Lave Lavmanssens, frånvaro i krig. Enligt visan, som sjunges derom, återkommer "Lavmanssen, så vrede till by." De älskande taga sin tillflykt till *Marie*s gamla kyrka, för att rädda sig. Den förgrymmade älskaren påtänder kyrkan, jungfru Malfred kastar sig ut genom fönstret och faller i sin fästmans armar; men Ingemar blef innebränd och kyrkan lagd i aska. Att denna gamle *Marie* eller *Vårfru kyrka* fordom stått å Nässums åkergräde, på en hög ned emot *lfö sjön*, synes ännu spår till. Klockorna sägas på det sätt blifvit skingrade, att den ena kommit i en mosse och sedan blifvit upphittad; men den andra kastades i ån, der den hördes ljuda hvarje högtidsnatt. Då man höll på att fiska upp den, sade en af de sökande: "vi få henne väl med Guds hjälp"; en annan svarade: "vi få henne, antingen Gud eller vår fru vill", hvarefter hon aldrig mer blef hörd eller funnen. Kyrkan förlades sedan på ny grund, samt ombyggdes 1793 helt och hållet. Den förete ingenting märkvärdigt utom ett vapen efter prostén Nissonius i Ljunghy, hvilken af konung Carl XI adlades, med namnet von der Wettering, och i socknen inköpte en del frälsehemman, för att sammandraga dem till ett fideikommiss, hvil-

ket dock aldrig hann till fullborden. Tvenne halfva hemman, Oretorp och Bilstorp, hafva tillhört afl. handlanden Textonius i Christianstad, hvilken låtit å det senare uppföra en grundmurad graf åt sig och sin fru, och till grafvens vidmagt-hållande donerat förenämnde hemman till Näsums kyrka samt socknens skolverk och fattigvård. — Ut i Näsums bys östra gärde finnes många stora grafvar, hvaraf slutas att fordom något stort fältslag stått här. I Östads vång hafva äfven blifvit funna, jemte en betydlig stensättning, åtskilliga lerurnor. Nära häradsvägen öster om densamma ligger en hög sandkulle, hvilken benämnes med det stolta namnet *Trekronors skans*. Socknen innefattar 35 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,677 invånare. Dess areal utgör 21,893 tunn., hvaraf 1,850 äro sjöar och kärr. 14 $\frac{1}{2}$ mtl. af socknen äro utsockne frälse under Årups och Trolle-Ljungby säterier i Ifvetofta och Ifö socknar af Blekinge. Adr. Sölftvitsborg.

Näsvis. Ursprunget till denna benämning skall härleda sig af de fordna småkonungarnes eller vikingarnes tilltagsenhet och djerfhet. De senare isynnerhet hade sina boningar på klipporna och näsen vid hafsstränderne, och kallades näskonungar eller näsvisare; ty ordet "viser" betyder i gamla nordspråket höfding och konung. De trotsade, i sina borgar och på sina skepp ofta både konungarnes och lagens magt, och deraf kom sedan, att en tilltagsen, själfständig människa kallades *näsvis*.

Nätra, en socken, belägen i Westernorrlands län, Ångermanlands norra domsaga och fögderi, 7 $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Hernösand, samt utgör ett konsist. pastorat af 2 kl., inom Ångermanlands nordvestra kontrakt af Hernösands stift. Socknen mötes i öster af hafvet och är genomskuren af *Bjåsta* elf, samt delad i fyra delar, benämnde: Kornsjö-fjordingen, Sjömans-fjordingen, Sehlmans-fjordingen och Skulmans-fjordingen. Socknens storlek i äldre tider skall varit anseelig; men för något i kyrkan begånget dråp, har Nätra i fjortonde århundradet blifvit minskad, så att dess norra del, eller som det säges, 2 fjordingar blifvit lagda under Själevad. Berättelsen derom är olika. Ut i Palmasköldska samlingen anmärkes, att "Skjuppe sköt prästen ihjäl vid Löja altaret i Nätra; derföre lades två fjordingar till Sjåla och blef der mässlöst"; men bland sockneboerne har, sedan äldre tider, man ifrån man gått den sägen, "att en bonde ifrån Nässjö by, skall en Julmorgon rändt knifven i magen på kyrkoherden under messan eller communion, och det af orsak, att han vid då infallande urväder, ej låtit väga öfver sina ägor, som lågo i dess färd. För samma mord har denne bonde blifvit stenad ett stycke från prestgården", hvarest utvisas ett stenröse, som blifvit hopkastadt öfver honom. Kyrkan, med torn af sten, färdigbyggdes 1807, samt är vacker och prydlig. Gamla kyrkan, som var belägen straxt invid prestgården, och efter hvilken icke obetydliga lemningar finnas, skall blifvit anlagd i tolfte århundradet. I denna socken märkes: *Bjåsta*, vid kyrkan, socknens och traktens hufvudort, med domarens bostad, provin-

cial-läkare, apothek, postkoster, äfvensom vanligen bostad för chefen vid det i orten förlagda båtsmanskompani; *Förnåtra* eller *Gustafsberg*, bredvid Bjåsta och skildt derifrån af Bjåsta elf, med garfveri, färgeri, betydlig mjöl-tullkvarn och icke obetydliga kopparmalms-anledningar på ågorne, *Ulfön*, en betydlig ö i yttersta hafsbandet, med två byar, kapell, jerngrufva, särdeles god hem och lots-station, äfvensom station för en tullbetjent; *Skule*, urgammal by, den sydligaste i socknen, utgjorde i 13:de och 14:de århundradet bostad åt lagmännen i Ångermanland, af hvilka ännu nämnes Knut Ingelsson Björnklo; *Naste*, med ett längeseden nedlagdt linoljeslageri, benämndt Christiansfors, lastageplats, fordom också marknadsplats; *Kornjö*, en för sin fruktbart och vackra läge utmärkt by, bebos af ortens rikaste bönder; *Norrsvedje*, enstaka hemman, äfven bekant för en ovanligt vacker belägenhet; *Prestbordet* likaså, äger betydlig vidd och har på sina ägor kommunisters-, organist- och klockar-boställen; har gemensamt med Bjåsta by ett icke obetydligt laxfiske; *Fröstdal*, med tegelbruk; *Gården*, hvarest förut funnits ett nu mera nedlagdt jernmanufakturverk. — Hufvudnäringen, näst jordbruket, som medelst odlingsföretag befinnes i jemnt tilltagande, är lärftstillverknigen, hvilken här nått en särdeles fulländning, och var redan för hundra år sedan af utmärkt beskaffenhet. Någon brådtillverkning finnes väl äfven; men, oakadt sågarnes mängd, obetydlig, i anseende till ringa skogstillgångar. Betydligt strömmingsfiske idkas i skärgården, särdeles kring Ulfön, och finnas tvenne betydliga kronofisken: *Trysunda* och *Marviksgrundet*. Stora landsvägen, som går igenom socknen, lättar rörelsen, så att ej obetydlig handel idkas i socknen och särdeles kring Bjåsta. Med undantag af Bjåsta elf finnes ej något större vattendrag; men socknen äger likväl så stor rikedom på smärre sjöar och vattendrag, att nästan ingen by saknar sådane, hvilket betydligt bidrager till socknens förskönande. Särdeles rik tillgång på kalkkällor finnes äfven, och märkas flere helsokällor, hvaraf isynnerhet tvenne med framgång blifvit begagnade, den ena å Prestbordets och den andra å Bjåsta bys ägor. Vid Skule by märkas kringmurade grafbogar, från den tid då ännu ej funnos gemensamma grifthögar. Allmogens klädedrägt är särdeles vårdad, nästan för dyrbar. Någon egenhet deri finnes ej, om icke att, i stället för öfverplagg, begagnas ett ylleskärp, som hårdt tillknytes kring underlifvet. Såsom arbetsplagg under vintertiden begagnas korta rockar, eller långa jackor af hvitt kalfskinn. Begrafningar, bröllop och barndop firas med särdeles ståt, merendels i närheten af kyrkan. — Bland inom socknen födde män, som vunnit ryktbarhet, märkes den Europeiskt ryktbare orientalisten Mathias Norberg, länsmans-son i socknen, samt tvenne hans bröder, hvilka äfven vann lagerkransen. Äfven prosten Johan Tollstén har, genom donationer till socknen och Upsala akademi, vunnit välförtjent ryktbarhet. — Socknen utgöres af 65 mtl. skatte och har en areal af 68,711 tunn.,

hvaraf 6,300 äro sjöar och kärr. Folkvärdningen utgör 3,300 personer. Adr. Bjästa.

Nöbbelöf, en socken i Medelstads härad och kontrakt af Blekinge län och Lunds stift, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Carlskrona, vid hafvet, utgör ett konsist. pastorat af 3 kl. Till socknen höra åtskilliga holmar, hvaribland äro: *Aspö*, $3\frac{1}{2}$ mtl., hvaräst är inloppet till Carlskrona; på den härvid belägna holmen *Drottningkärr* är ett sjökastell till hamnens försvar. Äfven finnes der ett kapell för Kungsholms och Drottningkärrs kastells församling. Socken innefattar $35\frac{1}{2}$ oförm. mtl. och har 1,827 invånare. Dess areal utgör 6,318 tunnland, af hvilka 150 äro sjöar och kärr. Adr. Carlskrona.

Näås, säteri och fabriksegendom i Skallsjö socken af Wädte härad och Elfsborgs län, vid sjön Sävelången. Säteriet lär vara temligen gammalt; emedan traditionen förmäler, att Christian II någon tid valt detta ställe till sitt residens och sina jagtbojen. Äfven skall Näås, under Danskarnes ströftåg, blifvit omgäfvad af deras trupper. Säteriet innehåller 6 mtl., med 12 underliggande arbets- och räntehemman. Det har tillhört släktarne Ulfspärre, Natt och Dag, Cronskjöld, Götthensstjerna, Utfall och Reenstjerna, samt äges nu af P. W. & I. T. Berg, hvilka här anlagt mekaniskt bomulls-spinneri samt klädesfabrik. Tillverkningen vid det förra uppgick 1846 till 418,146 skålp:d. Den senare har en årlig tillverkning för omkring 32,000 R:dr B:ko. Dessutom finnes färgeri och blekeri. Egenheten har på senare tider vunnit ett förbättrade skick, så till byggnader som afkastning. Ett äldre bibliotek finnes härstädes, innehållande flera goda arbeten på Franska, Tyska och Engelska språken. På säteriets grund finnes ett större skolhus, uppfördt för godsets och Lundby pastorats barn.

Nöbbelöf, en socken med Östra Thorsås, belägen i Konga härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, $2\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Wexjö, utgör ett prebende-pastorat af 1 kl. som är anslaget domprosteriet. Kyrkan, af sten, färdigbyggdes 1829, och invigdes 1832. Nära derinvid, vid Billahemmet, finnes en märkvärdig stensättning. Vid en bro ej långt från Nöbbelöfs prestgård blef konung Gustaf I:s befallningsman på Kronoberg, Jöns Jönsson, skjuten och dog efter 2 timmar i prestgårdens, då han 1545, under Dackefejden, skulle rida till Ryd i denna socken, der ting då hölls. Mördaren var af det anhang, som flytt till hertig Albrekt af Mecklenburg; men af honom blifvit åter-sändt. I socknen finnas 9 sjöar, af hvilka *Rottne* är den största, 1 mil lång och $\frac{1}{2}$ mil bred, samt *Transjön* så djup, att man ej skall kunna nå dess botten. Trenne säterier märkes här, nemligen: *Ängnäs* 2 mtl., *Ulfåkrakholm* 1 mtl., samt *Wärnlunda* eller *Waderlunda* $4\frac{1}{2}$ mtl. Man har föregifvit att Blenda här har sitt grafställe eller kummel. Sitt hemvist skall hon haft i Wärnlunds by. Griftbögar och stensättningar utvisas här liksom vid Orraryd. Socken består af $42\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,565 invånare. Dess areal utgör 24,022 tunnland, af hvilka 2,610 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Nöbbelöf, annex till S:t Peders kloster, beläget i Torna härad af Malmöhus län, $\frac{1}{4}$ mil N.V. från Lund, 1 mil från hafvet. Nöbbelöfs by har alldeles utmärkt god och mycken åker, äng och torfjord, samt räknas allmänt för den bästa by i länet; emedan jorden är ovanligt fruktbar och ägorna dertill lika vidsträckt jemförelsevis med andra byalag, hvarföre också åboerne äro ganska välmående. Socknens areal utgör 1,293 tunnland jord. Den innefattar $5\frac{1}{2}$ mtl. och har 265 invånare. Adr. Lund.

Nöbbelöf, en socken med Skifarp, belägen i Ljunits härad af Malmöhus län, Ljunits och Herrestads förenade kontrakt af Lunds stift, $1\frac{1}{4}$ mil V. från Ystad, vid hafvet, utgör ett regalt pastorat af 2 k. Socken innefattar $17\frac{1}{2}$ mtl. och har 782 invånare på en areal af 2,314 tunnland. Adr. Ystad.

Nöbbelöf, en socken med Felestad, belägen i Onsjö härad af Malmöhus län, Rönnebergs kontrakt af Lunds stift, $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Landskrona; annexen belägen i Rönnebergs härad. Socken hör till 3 kl. reg. och har 445 invånare. Den består af $6\frac{3}{4}$ mtl. inom en areal af 1,643 tunnland, ganska fruktbar åker och äng. Adr. Landskrona.

Nöbbelöf, annex till Cimbrits, beläget i Järrestads härad af Christianstads län, $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Cimbritshamn, vid hafvet. Vid sjöstranden på Gislöfs bys ägor började 1724 en blygrufva bearbetas, hvilket arbete åter afstannade 1739, såsom icke lönande. Socken består af 13 mtl. och har 850 invånare. Dess areal utgör 2,037 tunnland, hvaraf endast 8 äro sjö och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Nödhjelp-kassan är en af de många fromma stiftelser, som finnas i Stockholm. Den inrättades 1759 af dåvarande pastors-adjunkten i Maria Magdalena församling Peter Norman, i anledning af den nöd och förödelse, som träffade många af denna församlings invånare vid den stora eldsvåda, hvilken d. 19 Juli nämnde år härjade densamma. Norman förenade sig med komministern i församlingen, sedermera kyrkoherden Åhman, samt några välgörande borgare, af hvilka må anföras Berger, Bergman, Bratt, Dahlgren, Diedrichsson, Forubom, Jöransson, Råberg, Schenmark och Wechter, att i sådan afsigt bilda en kassa, hvartill fond samlades af egna medel, och hvilken stiftelse 1769 gillades och fastställdes af kongl. maj:t. Bland gåfvor till denna kassa förtjena nämnas 2,000 specie af enkefru Kniper och 50,000 R:dr af direktören Georg Fr. Diedrichsson. Direktionen består af 12 ledamöter och har sammanträdde fyra gånger om året. Kassans angelägenheter, redogörelse m. m. besörjes frivilligt af denna direktion, och kan fonden helt och hållet användas till sitt välgörande ändamål, emedan den ej är betungad med några utgifter till hyra, löner eller arvoden, med undantag af en obetydlig lön till en vaktmästare. Det obetydliga understöd kassan i början kunde lemna, ansågs blott som en nödhjelp, hvilket äfven gaf anledning till dess namn. Huru mycket den likväl förkofrat sig inhemtas deraf, att 1799

utdelades underhåll till 66 personer, med högst 24 och minst 12 R:dr för hvardera om året; men 1842 var kapitalets belopp 116,865 R:dr, och utdelades berörde år understöd åt 214 personer, till ett belopp af 5,764 R:dr, hvilket visar en dividend af något öfver 26 R:dr 44 sk. för hvardera. Dessutom är under nödbjelps-kassa-direktionens förvaltning ställd en af framlidne stämpelmästaren, assessoren Erik Törnebohm, stiftad pensionsfond, hvaraf räntan är beräknad att användas till pensioner, hvardera af 50 R:dr, till enkör och barn efter aflidne tjänstemän vid Stockholms stads juridiska verk, samt efter aflidne fabriks-idskare, som varit borgare i Stockholm. Denna fond atgjorde vid 1842 års slut 75,059 R:dr, pensionärernas antal 52, och de för året utbetalda pensionerna 3,704 R:dr.

Nödinge, annex till Starrkärr, beläget i Ale härad af Elfsborgs län, $1\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Götheborg, vid Götha elf, $\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Kongelf. Här märkes: *Surte* och *Skårdals* hemman, hvilka skulle bestrida malningen för Bohus fästnings behof, men blefvo under Danska och Norska regeringen utbytte mot Lundby pastorat på Hisingen. *Skårdal*, mellangård vid Götha elf, $1\frac{1}{2}$ mil från Götheborg, har ett vackert läge utmed stora landsvägen. Socknen består af $13\frac{1}{4}$ mtl. och har 735 invånare. Dess areal utgör 4,999 tunnln., af hvilka 530 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg.

Nödsatt (bergsm.-term) kallas sådant tackjern, som blifvit tillverkad med uppsättning af mindre malm mot kolen än dessa kunnat smälta, eller då masugnen hålles i hvad man kallar *kräfvita* eller *kräffjelag*, och är således motsatsen till hårdsett, utmärkande sig hufvudsakligen derigenom att det är trögsmältare, segare, men mindre hårdt, faller bättre i formen och krymper vid stelnandet mindre än det sistnämnda, hvarjemte det vid färskningen lider mindre afbränning, ehuru det färskar trögare än detta, men angripes lättare af rost.

Nördlingen, slaget vid. Detta olyckliga slag, det svåraste missöde näst Gustaf Adolfs död, som träffade Svenskarne under 30-åriga kriget, stod d. 25 Aug. 1634. Det företogs tvärt emot den erfarna Horns råd, och på hertig Bernhards yrkande. Äfven under slaget var det Bernhards hetta, som vållade förlusten. Horn sökte i det längsta fördröja nederlaget. Han hade i åtta timmar stått i elden, och då han såg, att ingenting kunde vinnas, föreslog han hertigen att aftåga. Denne dröjde, och då han slutligen samtyckte, gjorde han det så brådstörtadt, att hans folk kastade sig på Horns flygel och bragte den i oordning. Sedan Horn länge sökt försvara sin ställning emot de påträngande Österrikarne, men hans lilla trupp efter hand glesnade, måste han sjelf gifva sig fången. Hertig Bernhard var utom sig af förtviflan, kallade sig sjelf en narr, en däre, slet af sitt hår och var isynnerhet otröstlig deröfver, att han trodde sig hafva vållat Horns död. Svenskarne förlorade härvid 6,000 man döde, lika många fångar, 4,000 trossvagnar, 300 fanor och alla sina kanoner, samt, hvad som var aldri värst,

sin öfverlägsenhet i Tykland, tills den småningom hann återställas genom Axel Oxenstiernas klockhet och Ranérs segrar.

Nössemark, annex till Ed, beläget i Wedbo härad af Elfsborgs län och landskapet Dalsland, 9 mil V. från Åmål, $2\frac{1}{4}$ mil Ö. från Fredrikshall. Denna socken innefattar $14\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,610 invånare. Af dess areal 47,675 tunnln., äro 13,750 sjöar och kärr. Adr. Åmål eller Wenersborg.

Nöt, kallas en i ett timmer gjord inbuggning för att passa tvärs öfver ett annat timmer. Kreatur benämnas äfven nöt.

Nötebohm, Wilhelm Johan, var regements-quartermästare vid öfverste Ritters regemente, då han år 1652 adlades. Ätten härstammade från Estland, men utgick med N. sjelf, som dog utan manliga arfvingar. Förmodligen lär han hetat Nussbaum, hvilket ord man öfversatt på Svenska, der det har en tvetydigare betydelse än på modersmålet.

Nötkräka, nötknäcka, notknäcka (*Caryocatactes guttatus*), en gångfogel, tillhörande familjen kräkfoglar, af 1 fot 2 tum längd, 1 fot 12 tum vingbredd, med kroppens hela fjäderbeklädnad lång, mjuk, yfvig och dunlik, isynnerhet på sidorna och bakryggen; hufvudet mörkbrunt; pannan svartaktig; kräfvän ofläckad; vingfjädrarne hvita med svarta kanter; ett hvitt streck emellan näbb och öga; ryggen, skuldrorna, hufvudets sidor och alla andra kroppsdelar bruna, beströdda med hvita dropplika fläckar, som ofvan äro något mindre och glesare, under större, tätare och stundom hoplöpande; öfvergumpen baktill hvitgråaktig; vingarne svarta; vingtäckarne svarta med hvita spetsfläckar; stjertpennorna svarta, de tre mellersta enfärgade, de öfriga i spetsen hvita, hvilken färg tilltager i bredd på sidopennorna; nedre stjerttäckarne rent hvita, de öfre svarta; näbb och ben svarta. Hannarnes bruna partier mer rostfärgade och med större fläckar. Förekommer egentligen i de mellersta landskaperna, om sommaren, men då äfven i de nordligare, i de södra endast om hösten och vintern, dock ej alla år. Bebor om sommaren helst barrskogar i bergiga trakter, men om hösten, då han ströfvar omkring i flock, träffas han isynnerhet i ek-, bok- och hasselskogar. Dess skrik liknar hackspettens, flykten skrikornas. Födoämnen utgöras om sommaren isynnerhet af lusektslarver dem han uppsöker under trädens barr äfvensom dagmaskar och sniglar, om hösten åter af bär, nötter, ollon och trädfrön och af olloner samlar han äfven vinterförråd; om vintern uppsöker han äfven nötter under snön samt hafrekornen i bästspillning på landsvägarne, hvarförut han äfven förtär foglar, som fastnat i snaror samfogelungar och ägg. Dess ägg, som äro smutsig gulbruna, med små rostfärgade och mörka fläckar läggas 5—6 uti ett bo i ihåliga träd. Köttet ä ätbart och fogeln ej skygg, så att han lätt kan skjutas.

Nöttnäcka, hasselnötvifvel (*Balanus Nucum*), en skalbagge af vifvelsläktet, 3 linjer lång; äggformig med något nedplattad rygg; kroppen svart

med härlika grågula silkesfjäll, som på vingarne frambringa teckningar; näbbspetsen, antenner och fötter rödbruna; ögonen stora. Förekommer isynnerhet på hasselbaskar och lägger sina ägg på hasselnötter innan de hårdnat, så att den utkläckta larven, hvilken egentligen får namn af *nötmask*, kan äta sig in i nöten, hvar efter hålet växer igen och han qvarstannar och lever af kärnan till dess han är färdig att förpuppas, då han åter borrar sig ut genom det hårdnade skelet, samt gömmer sig i jorden der han undergår sin förvandling.

Nötskrika, ollonskrika, kornskrika, skogsskata (*Garrulus glandarius*), en gångfogel, tillhörande familjen kråkfoglar af $13\frac{1}{2}$ — 14 tums längd och 20 tom 4 linjers vingbredd. Kroppens grundfärg, öfver- och innder, askgrå, med rödlätt anstrykning, dock så att halsen ofvan och på sidorna stöter mera i rött; ryggen och bröstet mera i askgrått. Främre delen af hufvudet hvitaktigt, med svarta fläckar och långsgående streck; bakom underkäken på sidan af strupen ett svart band; strupen hvitaktig; öfver- och undergumpen rent hvita; vingpennorna af första ordningen svartaktiga och i yttre fanet hvitgrå, de 4 — 5 följande svarta, i midten af yttre fanet perlhvita (hvaraf en stor vit fläck uppkommer på den hoplagda vingen), de följande svarta; de större vingtäckarne skönt azurblå med svarta tvärstreck; stjerten nästan två, svart; näbben svart; iris gråhvit; benen brunaktiga. Förekommer allmänast i de sydligare och mellersta landskaperna, äfven, ehuru sällan, i södra Ångermanland, men inom polcirkeln alldeles icke. Hon uppehåller sig i så väl barr- som löfskogar, dock företrädesvis i de senare, särdeles der ollon finnas. Hennes skrik är ett strävt "*gådk, gådk*", och hon är mycket rörlig, så att hon sällan sitter stilla. Flykten är sväfvande, tyst och föga uthållande, med undantag af hösten och vintern, vid hennes vandringar familj- eller flockvis, då hon flyger längre och högre, samt dervid äfven någon gång besöker trädgårdar på Skånska slättbygden. Hon är dock ingen egentlig flyttfogel, men ströfvar blott omkring, stundom församlade till stort antal, hvarvid de dock alltid flyga spridda. De kunna tämjas och lära att efterhärma ord. Födoämnen utgöres under hösten och vintern förnämligast af ollon, dessutom äfven af insekter, maskar, fogelägg, bär och frukter, äfvensom foglar hvilka fastnat i snaror ofta blifva hennes rof. Hon gör skada så väl i trädgårdar som på åkrar, hvilka gränsa till skogslundar, derigenom att hon äter mogen säd och skidfrukter, samt stundom upprifver de nyssuppkomna köksväxterna. Sina ägg, som äro blekt blågröna, beströdda med olivbruna och grå punkter, lägger hon, till ett antal af 5 eller 6 , uti ihåliga träd, helst i gamla ekar. Hon skjutes för lock och fångas dels i donor med rönnbär, dels på limspön med en lefvande eller uppstoppad uggle till lockfogel, hvilken man anbragt på taket af en hydda, och i fall den är uppstoppad sätter i rörelse med ett snöre, under det man härmar dess läte, hvarvid nötskrikorna samlas och slå ned på de uppsatta limspöna samt sålunda blifva fångna.

Nötsuga, krokhumla (*Ecturus bovis*), en insekt af stygsläktet, 3 linjer till $\frac{1}{2}$ tum lång, hvitgul eller gulhvit, luden, med ögonen och hjessan bruna; ett bredt svart band tvärs öfver ryggskölden; underlifvet vid basen gulhvitt, på midten svart; gumpen brandgul. Förföljer om sommaren nötkreatur för att få släppa sina ägg på deras rygg, hvarvid dessa råka i största förskräckelse och på allt sätt söka att undfly dem, så att de derföre ej sällan störta sig i sjöar eller floder. Sedan ägget blifvit lagt utkläckes larven, som genast intränger emellan hull och skinn, der han uppehåller sig uti en efter hans kropp formad säck, utväxer till nära 1 tums längd och är beväpnad med små köttaggar i bakändan. Sedan han blifvit fullväxt sönderspränger han den omgifvande säcken och nedfaller på jorden för att förpuppas, hvar efter såret i huden läkes.

Nöttja, annex till Annerstad, beläget i Sunnerbo härad af Kronobergs län, $8\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Wexjö. Kyrkan, af sten, är urgamal. I socknen märkes: säteriet *Malmryd*, 1 mtl.; i dess gärde ligger en stor romad sten jemte 5 som stå vid ett stort kummel. Vid Nöttja och Bolmaryds byar finnas runstenar. *Bolmdn* går genom socknen, och infaller i *Ejen*, som är $\frac{1}{4}$ mil lång, en sjö, hvartill Nöttja, Hamneda och Hinnersyd sammanstöta. Socknen innefattar $22\frac{1}{2}$ mtl. och har 562 invånare. Dess areal utgör $15,575$ tunn., af hvilka $1,150$ äro sjöar och kärr. Adr. Ljungby.

Nötväcka (*Sitta europæa*), en gångfogel, tillhörande familjen tunn-näbbar, af $5\frac{1}{2}$ till $5\frac{3}{4}$ tums längd och $9\frac{1}{2}$ tums vingbredd; hela kroppen undersåtsig och kort. Alla de öfre kroppsdelarne gråblå; från näsborrarna genom ögat och vidare åt sidan af halsen går ett svart band; undre kroppsdelarne hvita, med svag rostgul anstrykning på bröst och mage; slaksidorna och skänklarna rost-röda; vingpennorna mörkbruna; de inre af ryggens färg; stjerten temligen kort, dess pennor svarta; de 3 — 4 yttre med en vit fläck mot spetsen, alla i sjelfva spetsen, och de två mellersta öfverallt, gråblå; de undre stjärtläckarne hvita, med roströda kanter; näbben svartaktig, innder från roten utåt hvitaktig; iris nötblun; benen gulaktigt grå. Honan något mindre och med mindre lifliga färger, samt det svarta bandet mindre tydligt än hannens. Förekommer allmänt i skogar i de södra landskaperna samt äfven i de högre belägna, och qvarstannar hela året om. Hon uppehåller sig om sommaren i löfskogar, särdeles der gamla ekar och bokar finnas, om hösten och vintern besöker hon trädgårdar och är alldeles icke skygg, ehuru hon ständigt är i rörelse. Dess lockton är ett gällt och hastigt hvisslande: "*tjutt, tjutt, tjutjutt, tjutjutt*." Om natten uppehåller hon sig i hål i träd. Födoämnen utgöras hufvudsakligen af insekter, hvilka hon uppsöker i trädens bark, äfvensom om hösten af ollon, hvilka hon på ett eget sätt öppnar för att komma åt kärnorna, och hvaraf hon äfven samlar vinterförråd, hvilken drift man äfven förmärker i hennes fångna tillstånd, då hon kan födas med bampfrön, hafra, eller bröd

som blifvit uppmjukadt i mjölk och hvaraf hon alltid undangömmar det öfverblifna till en annan måltid. Äggen äro hvita, beströdda med röda fläckar; de läggas till ett antal af 6—7 uti gamla ihåliga träd, och om öppningen på dessa är för

stor tillsmetas den med våt jord, så att den endast blir tillräcklig för ut- och ingåendet; båda makarne rusva äggen vexelvis. Köttet är ätligt, och om hösten göra foglarna skada på nötskogen, hvarföre de skjutas och fångas.

O.

O. Denna vokal har i Svenskan tvenne ljud, det slutna som *o* och det öppna nära nog som *d*. Några reglor för det olika uttalet äro nästan omöjliga att uppgöra, utan måste det läras genom bruket. *O* framför ett ord har samma nekande betydelse som *un* i Tyskan och *in* i de från Latinet härledda språken, såsom *olycklig*, *osynlig*, *otydlig*, m. fl.

Obedin till, går otack ifrån, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed förstås, att tillbjuden tjänst ofta blir försmädd.

Obeliskem i Stockholm. Då Stockholms borgerskap, under kriget 1788—1790, hvilket erfordrade hela härens närvaro i Finland, ensamt bestridt vaktgöringen i hufvudstaden från September månad 1788 till samma tid 1790, och beslutit uppressa konungens bildstod, förklarade Gustaf III på rådbuset i borgerskapets närvaro d. 30 Aug. sistnämnda år, att han, till minne af dessa förtjenster om det allmänna, ernade uppressa en obelisk. Till detta ändamål skulle de prispennningar användas, hvilka fallit på hans lott, såsom befälhafvare för flottan. Stället skulle få uppgifvas af magistraten och borgerskapet. Andra ärender och konungens död hindrade verkställigheten, och under förmyndarregeringen lades denna angelägenhet åsido, liksom de flesta andra Gustaf III:s företag och planer. Gustaf Adolf upptog, efter sitt anträde till regeringen, saken å nyo, och d. 4 Dec. 1797 anbefalldes d. v. öfver-ståthållaren, friherre Ugglas, att besörja om obeliskens förfärdigande. Platsen bestämdes till Adolf Fredriks torg. Vid verkställigheten fanns likväl både stället och grunden härtill mindre tjenliga, och man stannade slutligen dervid, att stenen skulle resas på slottsplanen mellan slottet, storkyrkan och f. d. Indebetouska huset. Arbetet uppdrogs åt Jonas Lidströmer (se detta ord), som började lägga grunden i Januari månad 1798. Arbetet bedrefs med den skynsamhet, att det var färdigt 2 år derefter, och d. 3 Okt. 1800 kunde obeliskens afläckas. Man har tadlat detta arbete, såsom utfördt i för små dimensioner — hela stoden är blott något litet högre än slottet — och i för många delar, hvartill kommer, att genom det använda svalet vid stenarnas sammanfogning, en på den tiden antagen method, har den utflytande rosten fläckat den och skadat det helas utseende. Som en ursäkt må anföras, att arbetet gjordes i en tid af sparsamhet, då man allvarligt hushållade med allmänna medel, och

bedömde detta företag mera under synpunkten af den kongl. erkänsla man ville ådagalägga, än den högre konstens och skönhetssinnets fordringar. Detta arbete är emellertid hittills det största i sitt slag i Sverige och i hela Skandinavien.

Obeliskem i Upsala, uppsattes på konung Carl XIV Johans bekostnad, till minne af Gustaf II Adolf, och afläcktes på hans sekular-fest d. 6 Nov. 1832. Den är af fin buggen granit, jemte fotställningen nära 30 alnar, således något mer än hälften så hög som obeliskens på slottsbacken, och har på norra sidan följande inskrift: "Gustavo Adolpho Magno nomine populi Svecani Carolus XIV Johannes die VI Novembris MDCCCXXXII." Och på södra sidan samma inskrift på Svenska: "Åt Gustaf Adolf den Store i Svenska folkets namn af Carl XIV Johan den VI November MDCCCXXXII."

Obega, säteri. Se: *Linderås socken*.

Obols- eller Åbords-ön, belägen i Ångermanlands-elfven, 200 alnar från Högsjö socken, är $\frac{1}{2}$ mil lång och $\frac{1}{4}$ mil bred och består af en by om $1\frac{1}{4}$ mtl., som merändels innehafves af ståndspersoner.

Obotligas sjukhus, är benämningen på ett försörjningshus, förenadt med staden Göteborgs veneriska kurhus, och inrättadt för sådana eländiga varelser, som äro obotliga. Till en sådan anstalt testamenterades af assessoren M. G. Schulzen ett kapital af 500 R:dr, och genom magistratens och borgerskapets omsorg upphygdes 1800 ett lasarett, der de som länge blifvit vårdade och ansedde för obotliga, ehoru sjukdomens smittande egenskap är dämpad, njuta bergning för sina återstående dagar.

Obrecht, Elias, född i Strassburg d. 13 April 1653, blef känd af riksrådet Ehrensten, under dess vistande i Köln, och af honom antagen till informator för dess söner, samt, efter ankomsten till Sverige, rekommenderad till Skytteanska professionen, hvilken han äfven tillträdde, och innehade till sin alltför tidiga död d. 16 Jan. 1698. Var en utmärkt latinare och en lärd man, hvilken på ett värdigt sätt försvarade sin plats. Har utgifvit 30 disputationer och ett vackert minnestal öfver sin välgörare Ehrensten. Hans bibliotek var så dyrbart, att det värderades till den då för tiden ganska betydliga summan af 5,000 R:dr.

Observatorium i Stockholm. Förslag till uppbyggande af ett sådant väcktes i vetenskapsakademien af Elvius, och man beslöt att det skulle

anläggas på den återstående delen af Brunkoberg ofvsnör Drottninggatan. Clas Grill lofvade att förskjuta penningarne utan ränta, till tacksamhet hvarföre akademien lät slå en minnespenning, och grefve Johan von Seth åtog sig tillsynen öfver byggnaden. Observatorii polhöjd är 59 gr. 20 min. 21 sec. och dess geografiska longitud 35 gr. 36 min., 16 sec. öster om Ferrö. Grundstenen lades d. 26 Maj 1748 och d. 20 Sept. 1753 kunde byggnaden invigas och öppnas för sin bestämelse. I senare åren har detta observatorium blifvit försedt med flera nya och dyrbara instrumenter.

Oby, säteri, i Blådinge socken af Kronobergs län, med underlydande hemman, 6 mtl., straxt utmed stora landsvägen emellan Alvarstad och Gåttåsa gästgifvaregårdar. Egendomen har ett vackert läge emellan tvenne sjöar, är väl bebyggd, har vackra trädgårdar och spatsergångar. Ut i trädgården står en dopfunt, som fordom tillhört Blådinge kyrka och på hvilken är följande inskrift med runbetsälfver: "Finvid bögg detta kar på Tjuraberg." I rummen finnas flera minnen af den genialiska konstnären Hjalmar Mörnens pensel, samt en porträttsamling. Ägare hertill hafva varit medlemmar af släkterna Rosenbjelke, Lagergren, Bourdon, Cronhjort, Netherwood, Stenflycht, Stjernblad, Gyllenberg, Steuch, Mörner, Cederström, v. Blixen, Finecke och Gyllenkrok.

Ockelbo-verken, i Gefleborgs län, utgöres af jernbruken *Wij*, *Brattfors* och *Åmot*, i Ockelbo socken, samt *Cathrineberg* i Hanebo socken, hvilka tillsammans hafva 5,400 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern för 12 hårdar. Brattfors skall först blifvit anlagdt af Rob. Petró den äldre i Arboga och privilegieradt 1675. Smidet, som 1695 var 600 skepp:d och 1749 reglerades till 900, utgör numera 1,800 skepp:d, hvarföre hammar-skatt utgöres med 15 skepp:d; emedan bruket har 300 skepp:d s. k. bögre frälsesmide; hårdarnes antal äro 4. *Wij* bruk har 2 hårdar och 900 skepp:d priv. årligt smide, hammarskatten är här 9 skepp:d. Vid detta bruk äro flera manufaktur-verkstäder tillåtna, fastän för det närvarande endast något spiksmide der idkas. Åmots bruk anlades 1710 af biskopens i Westerås, Carl Carlssons onka, Cath. Bröms. Bruket har 4 hårdar och 2,100 skepp:d priv. årligt smide, för hvilket hammarskatten är 21 skepp:d. Åmots masugn derintill, byggdes vid samma tid som bruket. Åbro masugn hör under Brattfors och anlades samtidigt med bruket. Betjenas lika med Brattfors och Åmot af egna hemmans skogar, och tillslagne rekognitions-allmänning. Vid dessa bruk finnas äfven husbehofs-qvarnar och sågar. Belägenheten är sådan, att stångjernnet föres landvägen ifrån begge bruken till lastageplatsen Norrsundet i Hamrånge. Cathrinebergs bruk har 2 hårdar och 600 skepp:d smide, samt 6 skepp:d hammarskatt. Af-sättningsorten för dessa bruk är Gefle och Stockholm. Ägare: J. A. S. Åberg; disponent C. A. Roth.

Ockelbo eller **Uglebo**, en socken med Åmots kapell, utgör ett konsiat. pastorat af 2 kl. i Ge-

striklands kontrakt af Upsala stift, och är belägen Gestriklands fögderi af Gefleborgs län, 4½ mil N.V. från Gefle. Kyrkan grundlades 1791 och uppbyggdes af sten. Invånarnes näringsfång utgöres af åkerbruk, boskapskötsel, kolning och körslor för bruken, samt brädsågning. Vattendragen intaga mycket af socknens vidd. Här finnas öfver 50 större och mindre sjöar, utom många tjärnar eller skogssjöar, samt mossar, särdeles på vestra trakten, hvilken utgör en betydlig sträckning. Berg intaga en stor del af socknens mark, särdeles på bruksskogen och allmänningen, hvarest både norra och vestra sidorna äro liksom instängde af sammanhängande bergsträckningar. Mineralkällor träffas på några ställen. Den s. k. Finmarken är belägen öfverst i socknen, emot Helsingland och Dalarne, till större delen vester och norr om kyrkan, uppå de till jernverken upplätne skogstrakter. I konung Carl IX:s tid skola först några åboer hitflyttat från Finland, och, såsom här förmenas, från Nyland. Dessa hafva liksom i Dalarne anlagt sina torp på höjder, 2 till 3 mil från kyrkan, och de bebyggda ställena föra merendels namn efter första anläggarna. Jernbruken i denna socken bidra till största rörelsen. Under namn af *Ockelbo-verken* (se ofvan), inbegripes ej allenast 3 här belägna, utan och 2:ne i närmaste socknar, tillhörige samma ägare. Af de förra märkas: *Åmots* och *Brattfors* bruk samt *Åbro* masugn. Dessutom märkes här *Wi*, det enda säteriet i orten, grundadt 1683 af arkisterna doktor Sven Bröms, och på senare tider tillhörigt släkten Cederström. Pastoratet innefattar 35½ mtl. på en areal af 209,536 tunel., hvaraf 18,000 äro sjöar och kärr. Folk-mängden uppgår till 4,758 personer, hvaraf 1,100 i annexet. Adr. Gefle.

Ockra kallas en mer eller mindre ren blandning af kiselsyrad jernoxid med jernoxidhydrat, som förekommer ganska allmänt, utgörande större delen af s. k. myr- och sjömalmer, samt användes dels till jernets utbringande, dels, då färgen är ren och vacker, såsom gul målarfärg i sitt naturliga skick, eller såsom brun färg efter föratgången upphettning i luften, bränd ockra.

Oemå, är den Latinska benämningen å tredje söndagen i fastan, som förekommer i historiska urkunder rörande medeltiden.

Od, **and** eller **öä**, betydde i forn-Svenskan *egendom*; deraf Upsala öde eller Upsala egendom. Af Od härleder sig klenod, odal, m. fl. En annan betydelse derpå var *lätt*, *hastig*. Det heter således i rimkrönikan:

"Han thera ärende väl förstod;

Ty var han ej i svarom odh."

Odal är ett urgammalt nordiskt ord med betydelse af *egendom*, på hvilken ingen annan kan göra anspråk. Den med lagarne, som det synes, mest öfverensstämmande derivation af odal, är: *Od* (audr), *egendom* och *all*, full, alltså full egendom, full äganderätt. *Allod* är en omkastning af stafvelserna. Det synes uteslutande användt på jordagods och bildar en motsats till läns- och förpantningsjordar. I Bohuslän och Dalsland finner man ter-

men: "till arf och odel" ännu någon gång använd i köpe- och testaments-handlingar, såsom en motsvarighet till det allmänt brukliga Svenska uttrycket: "till arf och eget."

Odalgrufvor kallas de äldsta grufvorne uti riket, såsom Stora Kopparberget, Salberget m. fl. och äro undantagne från de regler vid utmål som gälla för nyare uppfunne.

Odaljordar och **Odalstorp** beteckna i vestra Sverige sådana jordstycken, som fordom blifvit undanköpta från hemman, till köparens everlideliga ägo, och hvilka, utan att utgöra något hemmantal, likväl vid skiften behandlas såsom ägande ett visst sådant, och för öfrigt äro belagde med ordinarie jordränta. De motsvara de i andra provinser befintliga s. k. skattetorp och skattlagda utjordar.

Odalman betydde från gammalt en fri jordägare, och torde kunna öfversättas nära nog med det mera moderna "frälse-ägare." Odalmännen, de fria bönderne, motsatta thignarmännen. Hirdmännen och förläningstagarne utgjorde kärnan af nationen, med palladierna af skattefrihet för sin jord och fri yttranderätt, samt böra anses såsom stammen för Sveriges bondestånd, ehuru med tiden de måtgästa af dem småningom höjde sig öfver sin afundsvärda klass och jemte thignarmännen bildade adeln. Man har försökt härleda ordet adelsman från odalman, men med föga sannolikhet. Odalqvinna, odalkona, förekommer ofta i fornhandlingar såsom benämning på en fri jordägarers hustru eller enka, och äfven ogift qvinna, som genom arf kommit i besittning af odalgods.

Odarslöf, annex till Igelösa, beläget i Torna härad af Malmöhus län, $\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Lund. Här märket *Svenstorp*, säteri (se detta ord). Socken innesfattar 24 $\frac{1}{2}$ mtl. och 520 invånare. Dess areal usgör 3,564 tunn. Adr. Lund.

Oddur, munk, och **Erik Oddson**, tvenne isländske historieskrifvare på 1100-talet. Den senare har författat Harald Gilles, Sigurds, Inges och Sigard Slemmedjeknes historia; den förre, som var prest i Tingeyra, är isynnerhet känd genom sin historia om Olof Tryggvason. Begges verk böra till de källor, dem Svenska händelseforskningen måste begagna, att fylla bristen i egna torfliga krönikor.

Odel, **Anders**, son till kyrkoherden i Hängsöla Anders Thore Odhelius, född 1718, död i Stockholm d. 16 Sept. 1773, såsom direktör i häll- och mansfaktar-rätten, har gjort sig känd såsom en lycklig författare af tillfällighetsverser, dem han vanligen utgaf under det antagna namnet *Cel-Adon*. Bland hans skaldestycken är Sinclairs visa den namnkunnigaste, och bidrog icke litet att rota sinnena mot Ryssland, samt att stämma dem efter hattpartiets önskingar. Bland hans öfriga skrifter må nämnas: *Det lysta och belevade Stockholm*; *Hjalmers dröm och resa till Walhall*, också en politisk sång, emedan Hjalmar anföres talande med Benér och Sinclair; *De maktlösa högatsaliga konungarnes Gustaf Adolfs och Carl XII:s rop ifrån de dödas rike till hjeltinnan Söva*; *Plato om Sverige*;

Sagan om lagen och friheten, *Hjaltar och folket*, o. s. v.

Odellin, **Lars**, död 1755, såsom kyrkoherde i Elmeboda, nära 70 år gammal, gjorde sig känd som ovanligt kunnig i Grekiskan, så att han skref Grekisk vers. Han var förut lektor i Wexjö, och då landshöfdingen derstädes, frih. Johan Brauner träffade honom, plögade de samtala på Grekiska. Såsom ung var han informator för sedermera prosten Wiesel, och det är honom Samuel Ödmann omtalar i sina "Häskomster från hembygden och skolan", såsom ett bevis på den tidens stränga seder, att då han om söndagsmorgnarna skulle med nål och tråd hopfästa skjortärmarna på sin discipel, och dervid råkade taga ett stygn genom skinnet, vågade gossen ej klaga deröfver, och sömmarens oskicklighet upptäcktes först, när armen började svullna.

Odelstjerna, **Erik**, son till doktor Erik Odhelius (se detta ord), föddes d. 26 Jan. 1661 och blef vid 15 år student. Redan vid 20 år väckte en hans disputation, om tingens magnetism, det största upseende. Erkebiskopen och alla professorerne uppträdde såsom opponenter, men den unge respondenten försvarade sig sjelf så väl, att preses alldeles icke behöfde yttra sig. Efter en utländsk resa blef han, år 1688, utnämnd till bergmästare i Nya Kopparbergs och Hellefors distrikter, och då Carl XI befallde, att den erfarnaste bergsmannen i riket skulle, på kongl. bekostnad, genomresa Europa, för att se och inhemta hvad som kunde lända de Svenska bergverken till gagn, ansågs Odhelius sjelfskrifven till detta uppdrag. Återkommen till fäderneslandet efter två års bortovaro, medlade han resultaten af sina forskningar i en "Beskrifning", hvilken ännu förvaras i bergskollegium, såsom en skatt af högt värde. År 1695 erbjöds honom en medicine-profession i Upsala; men som han vid samma tillfälle hade anbud af en assessorsplats i bergskollegium, valde han den senare. Adlad år 1698 antog han namnet *Odelstjerna*. Alltför tidigt borttrycktes han af döden år 1704, i sin bästa ålder. Utom den skada den praktiska bergshandteringen deraf led, tillskyndades vetenskapen en icke mindre, i det tvenne verk, med hvilka utarbetande han var sysselsatt, *Lexicon Metallicum* och *Suecia Subterranea*, tillgifven afbröts. O. var på sin tid Sveriges störste bergsman och en ganska utmärkt kemist. Har utgifvit 34 *Bref till Urban Hjärne*, införda i Svenska biblioteket, och i Rheims 1687: *Obss. Chemicæ-Metallurgicæ circa ortum et effluvia Metallorum*. — Hans sonson, **C. Odelstjerna**, död 1795, såsom informationskapiten vid artilleriet, har utgifvit: *Föreläsningar i artilleriet*, och en skrift, kallad: *Den grävande Ämbetsmannen eller Tankear i allmänhet om Indelta Arméer*, hvilken utkom 1774 och konfiskerades.

Odelström, **Erik**, son till inspektoren på Strömsholm Carl Henriksson, hvilken var gift med dotter Erik Odhelii dotter, hvarigenom hans efterkommande blefvo grenar af den vidsträckt Odheliska släkten. Han var född d. 9 Juni 1684, in-

gick vid fortifikationen, och sedan vid öfverste Dükers regemente, med hvilket han, som kapiten, blef fängin vid Pultava, men lyckades rädda sig med flykten, kom hem och blef major vid ett fem-månings kavalleri-regemente. Med detta deltog han i slaget vid Helsingborg, och blef der sårad samt erhöill till belöning för sitt förhållande öfverste-löjtnants-graden vid lifdragonerne, och upphöjdes 1711 i adligt stånd, tillika med sin äldre bröder, hvilken, liksom han, bibehöll namnet *Odelström*, det de antagit efter sin morfader. Carl dog som kongl. bibliotekarie, ogift, vid 38 års ålder, d. 21 Dec. 1721. Erik tog afsked såsom öfverste sistnämnda år, blef 1739 landshöfding i Westernorrland, tog afsked härifrån 1749 och dog i Gefle d. 8 Febr. 1753 i en ålder af 69 år. Ätten utgick med hans son, kapitenen Carl Kasten *Odelström*, som dog ogift 1756.

Oden (*Odin*) (mythol.), den förnämste och mäktigaste af alla Asagudar. Han benämnes vanligen *Walfader*, deraf att halfva antalet af de hjeltar som stupade på valplatsen tillhörde honom. Oden var icke en af evighet född och i evighet lefvande gud, utan af jordiskt ursprung och underkastad den allmänna naturlagen, att en gång förgås, nemligen vid Ragnarök, då man trodde att han skulle uppslukas af Fenrisulven. Om Odens födelse berättar Eddan: Af de saltstenar som kon Audumbla slickade, framkom en jätte, som hette Bure. Denne blef fader till en son, kallad Bör. Han gifte sig med jättedottern Bestla, och hade med henne tre söner, Oden, Vile och Ve. Af dessa tre döddes jätten Ymer, hvilken fått sin tillvaro af de gnistor, som sprukat från det evigt flammande Muspelhem, och af iskölden från det evigt frusna Niflhem. Utaf de strömmar blod som flöte ur jättens sår uppstodo haf, floder, sjöar, bäckar och alla slags vattendrag; af köttet bildades jorden, och Eddan anmärker dervid att af de maskar som voro i köttet, finge dvergarne sin tillvaro. Ymers ben förvandlades till berg, klippor och stenar, hvilka kunna anses såsom jordens benbyggsad. Af håret blef skog; men af hufvudskålen gjorde Asarne himlahvalfvat, och satte under dess fyra hörn fyra dvergar, Nordre, Sydre, Östre och Vestre. Af hjernan skapades de på himmelen tågande skyarne. Ögonbrynen togo Börs söner och gjorde deraf en skans randtomkring jorden, hvilken de gäfvu namn af *Midgård*. Vidare omtalas att Börs söner, Oden, Vile och Ve, gingo vid stranden af en sjö, sedan jorden var skapad. Der funno de tvenne träd, dem de upptogo, och skapade deraf det första människoparet, kallande mannen Ask och qvinnan Embla. Oden gaf dem anda, lif och förstånd; en af hans bröder gaf dem målföre och rörelse; den andre hörsel, syn och alla sinnen. Från dessa tvenne härstamma alla de människor, hvilka sedermera bebodde jorden eller Midgård. Oden var vis, tappr, högsint och ädel, såsom det höfves en öfvertröst. Oden ägde tvenne korpar, Hugin och Munin, hvilka satte på hans skuldror och hviskade till honom om allt hvad de hade sett och hört i världen; ty öfverguden sände dem hvarje dag ut

att speja öfver alla land. Äfven kunde han själf se allt hvad som tilldrog sig, då han uppsteg på sin thron *Lidskjalf*, belägen i palatset *Walaskjalf*, derifrån han hade utsigt öfver all världen. Oden var visare än alla andra gudar, därför att han erhöill en dryck ur Mimers brunn, hvarföre han nödgades sätta sitt ena öga i pant. Han hade äfven vetat att förskaffa sig det herrliga skaldomjeldet; men för att vinna det nödgades han använda mycken list (se *Böge*, *Bölverk*, *Gunlöd*, m. fl.). Odens gemål var Frigga, den mäktigaste af Asynjorna. Hon blef moder till Baldar, Thor, Brage, Hermod och Thyr. Oden hade äfven sönerne: Vale, hvars moder hette Rinda och var en Asynja. Vidar, son af jätteqvinnan Gridar, Heimdal, son af nio mör, hvilka alla voro systrar, Höder, som väl nämnes Odens son, men om hvars moder sagorna icke äro rätt ense. Häfderne omtala ock flera hjeltar, hvilka voro eller åtminstone kallades Odens söner. Oden hade trenne slott, det ena skönare och mera strålände än det andra. Först *Walaskjalf*, hvarst fanus det namnkunniga högsätet *Lidskjalf*; dernäst *Walhall*, det mest bekanta af alla himlapalatser, hvilket var en boning för *Einheriar*. Så kallades efter döden de på valplatsen föllne hjeltarne. *Walhall* var en oerhördt stor boning; den hade femhundra portar, och hvarje port var så bred att åttatio kämpar i full rustning kunde gå i bredd ut och in derigenom. Det tredje af Odens palatser hette *Gladhem*. Der stodo högsäten för tolf af öfverguden tillsatte domare, eller de förnämste af Asarne; men ett trettonde, högre och herrligare än de andre, bestämdt åt Oden själf. Dessa ofärligenliga palatser voro, likasom de öfriga gudaboningarne, belägna i Asgård. Oden försmädd icke att dricka med sine män och de i *Walhall* gästande *Einheriarne*; men ehuru han bespisade dem rikligen, förtärde han själf ingen mat. Allt hvad som framsattes åt honom gaf han sina tvenne ulvar, Gere och Freke, hvilka följde honom öfverallt, såsom trogna hunder. Han betjenades af tvenne sköna Valkyrior, Hrist och Mist, hvilka bragte honom vin; ty Walfader själf smakade ingen annan dryck, ehuru hans bordgäster förtärde mjöd i myckenhet. — Oden, som var en vän af strid och kämpalekar, försmädd ej heller att blanda sig i *Einheriarnes* strider, då de endast för tidsfördrif och nöje krigade på slätten *Vigrid*. Oden ägde dessutom den åttafotade hästen *Sleipner*, samt ett ståtligt spjut, kalladt *Gugner*, hvilket aldrig förfelade sitt mål.

Oden, den historiske, hvilken icke är lätt att skilja från den mythologiske, emedan hans historia så ofta sammanblandas med mythen, skall förut hafva betat Sigge Fridulfsson, och det är allmänpast antagit, att han omkring 100 år före Kristi födelse anländt till Sverige, hvilket land lärar haft ett eget, vildt, men hämförande behag. Detta förmodade honom att själf stanna der, sedan han insatt sina söner till konungar i rikare, och af naturen mera gymnade, länder, hvilka således tyckas hafva berett vara mera inbjudande för en bosättning. Sigurlam skall hafva blifvit konnag i Ryas-

land, Weldeg i Sachsen, Beldeg i Westphalen, Sigge i Franken, Skjöld i Danmark, Seming i Norrige och Yngve Turkarnes konung. Att Oden varit en lycklig anförare för en stridhar och alldeles icke obildad folkstam, som nedsatte sig i Norden, är det enda man, med någon visshet, kan säga om honom.

Oden. "Nu gifver jag dig Oden", var afgudaprestens ord, då en menniska offrades.

Odemcrantz, Thor August, son till lagmannen, hofrättsrådet Johan O., hvilken adlades jemte sina bröder. De voro söner af biskop Rhyzelius. Han föddes på Wårdsberg i Östergötland d. 22 Jan. 1782 och har, såsom det heter om honom i Biogr. Lex., lemnat "ett särdeles aktadt och ärat minne i Götha rike." Dog som hofrättsråd i Götha hofrätt d. 29 Okt. 1829. Har förtjenst som domare och embetsman, samt utgifvare af 16 häften af Jönköpings läns hushålls-sällskaps handlingar; var tillika en vän af konsterna och vitterheten.

Odendal, Anders, hette Wallant, och var född i Amsterdam 1655, hade mycken böjelse för filosofien, naturalhistorien och medicinen, men tillika för köpmansyrket. Emedan han ej på annat sätt kunde förskaffa sig medel att fullfölja sina studier, åtog han sig att indrifva fordringar åt köpmän mot en viss procent; men då äfven detta yrke ej inbragte så mycket han behöfde, gifte han sig med en bandförsäljerska, som hade egen bod. Nu kunde han resa till Utrecht, och blef der med verkligt beröm medicine doktor. Det lyckades honom likväl icke att här vinna någon särdeles praktik, hvarföre han for till Stockholm, egentligen för att indrifva en fordran åt en HOLLÄNSK köpman. Här hade han någon framgång som läkare, men kollegium medikum nekade att emottaga honom som sin ledamot. Detta afskräckte honom likväl icke. Han försålde hustruns krambod, köpte upp varor, dem han trodde kunde vara begärliga i Stockholm, återvände dit och afyttrade dem i en särskild bod i packhuset, den tid han hade öfrig från besök hos sina patienter. Kollegium medikum afslog väl ännu en gång hans begäran om ledamotskap, men omsider fick han 1685, efter undergången examen, konungens tillåtelse att praktisera. Han hade mycken kredit hos utländske ministrar, och tillkallades äfven stundom på hovvet. Ehuru han bortsålde sin krambods inventarier, bibehöll han dock några skeppsandelar, och att köpmannen hos honom låg i själens grund, kan synas deraf, att då han kallades till en sjuk, stannade han först midt på golfvet, väntande på sin betalning. Dröjde denna, så vände han om, och den, som sedan ville hafva honom tillbaka, måste förut betala honom arfvodet. Han lär varit skicklig läkare och botanist. Carl XII upphöjde honom år 1704 i adligt stånd, med namnet **Odendal**, men han dog vid samma tid, så att han aldrig hann introduceras.

Odensala, en socken, utgör med annexet Husby ett konsist. pastorat af 2 kl., och är beläget i Erlinghundra härad och kontrakt af Stockholms län och Upsala stift, 3 mil S.O. från Upsala, 1 mil

från Mälaren. I den urgamla kyrkan är hvalfvet anmärkningsvärdt för den från urminnes tider väl förvarade alfresco-målning derstädes, öfver Gamla och Nya testamentets viktigaste händelser och berättelser. Bland fornlemningar märkes en offerhöjd å Transåkers ägor, en ättehöjd vid Harga by, med en derifrån skild runsten, samt lemnningar af ett skepp i en mosse, på hvilket, enligt sägen, en vid namn Ricka seglat, som skall hafva anlagt Rickaby, samt fäst en jernring i Vårsta-berget, hvarest skeppet legat förtöjdt. Då konung Erik XIV skyndade ifrån Upsala, efter mordet på Storen, kom han på fjärde dagen fram till Odensala prestgård och var då alldeles vansinnig. Oaktadt sin sådriga drägt igenkändes han och qverbölls här i två dagar, till dess han fick andra kläder och bledsagades till Stockholm. — Invånarne äro nästan alla jordbrukare och i allmänhet utmärkta för goda seder, flit och ordentlighet. År 1847 öppnades här en ny fast folkskola. Socknen innefattar 51 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 510 invånare. Dess areal utgör 10,900 tunnl., af hvilka 120 äro sjö och kärr. Adr. Stockholm, Forsby.

Odensbacke, vid Telgebron, i Stora Mellösa socken af Norike, är märkvärdig för sin ättehöjd och runsten.

Odensfall (mythol.). Så kallades den första fulla bågare, hvilken, vid dryckesgillen anställda efter offer, välsignades af presterne och egnades Oden.

Odens hästar. Åt dessa brukade man fordom uti Blekinge lemna en kärve kvar på åkern. Vid det buller, som nattetid stundom höres i luften och liknar dånets af förbifärande ryttare, säger folket: Oden far förbi.

Odenshög, i Warnums socken af Westergötland, är en höjd af omkring 20 alnar, som skall varit ättestupa; men är nu mycket förfallen. Ruadt omkring vid foten stå hvassa stenar. Ut i denna hög skall en bonde funnit ett skrin med så mycket penningar uti, att han derföre köpte ett hemman.

Odensjö, en socken, utgör, med Lidhult och Wrå till annexer, ett konsist. pastorat af 2 kl. 2 afd. och är belägen i Sunnerbo härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, 9 $\frac{1}{2}$ mil V. från Wexjö. Bland sjöar märkes här *Botnen* och *Unnen*. Kyrkan är af sten, uppförd på den gamla grunden 1912. Å *Odensjö skog finnes* ett monument i form af ett altare, som anses vara helgadt åt Oden, hvaraf socknen troligen fått sitt namn; äfven anträffas deromkring en mängd grifthögar och en graf, kallad *Odens graf*. Vid kyrkodörren finnes en runsten. Socknen består af 15 mtl. och har 835 invånare. Dess areal utgör 25,874 tunnl., hvaraf 7,980 äro sjöar och kärr. Adr. Ljungby.

Odensjö eller **Önsjö**, 3 $\frac{3}{4}$ mtl. säteri, i Naglems socken af Westergötland, skall hafva namn af Oden. Egendomen, vackert belägen vid Götha elf, är fideikommiss inom släkten Hay, har stor och prydlig åbyggnad. Framlidne öfversten W. Hay har i en löfskog på ägorna, låtit upprätta minnesvårdar åt aktningvärd medborgare; stället kallas derföre *Minnets tempel*. Han anlade äfven bredvid

gården på en upphöjd och med löfträd omgifven plan, en graf för sig och sin familj samt blifvande åidekommissarier, hvilken begravningsplats invigdes med Kongl. Maj:ts nådiga tillstånd.

Odensjö, 1 mtl. säteri, med 5 mtl. underlydande, i Barnarps socken af Jönköpings län, tillhör till $\frac{3}{4}$ enkefru assessorskan Chr. Sjögren och till $\frac{1}{4}$ inspektoren S. Wessman. Egendomen skiftades 1824, då den förstnämnde bibehöll gamla mangården, som har vacker belägenhet, med trädgård, vid stranden af Barnarpsjön; den sistnämnde utflyttade och anlade på en höjd vackra byggnader, trädgård, m. m.

Odensjö, en stor by af $7\frac{1}{2}$ mtl. i Skatelöfs socken af Kronobergs län, på östra sidan om sjön Åsen. I granskapet af denna by förekomma flera märkvärdiga fornlämnningar. Nära härintill har fordom stått en offerlund, deruti de Wärendska sköldmöorna, efter sin lyckliga seger, samlades till offer och festliga lekar.

Odensjön, i Röstänga socken af Malmöhus län, är, enligt all sannolikhet, kratern efter en fordom här utbrusten underjordisk eld. Omkring sjön, der, liksom i allmänhet inom Röstänga bys område, marken består af trapp, finnas öfverallt vulkaniska lämningar, och i dess granskap träffas flera basaltkullar. Vid sjöns östra sida står en lodrät ättestupa, med ett stort otillgängligt hål i dess midt, från urminnes tid bebodt af ett par af den i södra Sverige sällsynta *Falco peregrinus*, bekant i orten under namn af sjöfoglarna. Sjön äger, till följd af sin trattform, ett betydligt djup i midten, hvilket förhållande föranlett den tro hos allmogen, att sjön vore bottenlös. Den har ock alltid blifvit ansedd utgöra ett tillhåll för sjörå. Personer finnas, som försäkra, att de, under sommaren 1822, sett en vacker qvinna till hälften höja sig ur vågen och genast försvinna. Folket i det närbelägna Nackarp, af hvars ägor sjön fordom varit omgifven, säges alltid stått i vänskapligt förhållande till sjöns invånare. En bonde i Nackarp skall en gång företagit sig att mäta sjöns djup, hvarvid han begagnat 18 sammanfästade hövålingar (rep, hvarmed i Skåne höllass ombindas); men icke funnit botten. Vid tagets uppdragande fanns, i stället för den vid dess ända fästade jernstäng, ett krumt baggehorn. Påföljande afton inkömde till bonden en sjöte med helning från "far", att återfå hans nya "söbesked" (matsked), hvartill bonden svarat, att skeden skulle utlemnas, då jernstängan återställdes; hvarefter, och sedan någon stund förflutit, stängan kommit farande öfver taket in i gården och hornet genast dansat ut genom stugudörren och försvunnit. Enligt Ebrensans uppteckning af denna sägen, fanns, "i stället för den vid repet bundna ploghilen, ett vådurshorn, och en röst hördes utur vattnet, som sade: "Lad mej fa min kielkrog (kittelkrok) tillbaka igen." Allmogen har för öfrigt, angående sjön, allehanda vidskepliga sägner, och ibland dessa äfven den, att vid sjöns strand fordom varit belägen en konungaborg, hvilken, till straff för det konungen en stor högtidsdag dragit ut på jagt, vid hans hemkomst sjun-

nit; men att borgen, hvars tak skall kunna ses vid klart väder, ännu står i djupet af sjön, samt, liksom förr, bebos af konungen och dess hof. Enligt i senare tider anställda mätningar skall sjöns djup i midten utgöra 36 till 40 fot. Vattnet är, såsom bergsvatten i allmänhet, mycket klart och kallt. Sjön är ganska fiskrik, och man påstår sig deri hafva sett gäddor af ovanlig storlek. Fisket lemnas obegagnadt, helst notdrägt svärligen kan företagas, dels i anseende till sjöns form och dels den mängd träddräte, som tid efter annan nedstörtat från bergen, som omgifva sjön.

Odens krubba kallas en vid Kråketorps gård, i Åsa socken af Kronobergs län, befintlig stenmur af 6 alnars tjocklek, 80 alnar lång och 20 bred. "Krubban" är säkert ett bondtull af *krypta*, hvilket i medeltiden var namnet på ett slags tempelram.

Odens kulle, i Gökboms socken af Westergöthland, $\frac{1}{4}$ mil från Möseberg, är hög, men icke vidsträckt, kal och slät. Den har tvenne afsättningar, kallade *Piggen* och *Kronan*. Man skall fordom här hafva dyrkat Oden, och i pesttider härstädes anlagt begravningsplats.

Odens lund är en liten, temligen inskränkt, plats nedanför slottet i Upsala, planterad med några träd och hvari ett monument öfver Gustaf Adolf den Store är uppfördt i anledning af hans jubelfest år 1832. Den akademiska ungdomen plägar samlas här vid högtidliga tillfällen af nationell betydelse, eller då någon af universitetets högtider firas, och afsjunga sånger, hvartill dagens fest ger anledning.

Odens staty. Denna kolossala bild är i marmor utförd af den utmärkte konstnären Fogelberg. Oden föreställes stående i begrundande ställning, stödd mot sitt spjut. Bilden är placerad nära fonden af kongl. museum, till hvars prydnader den hör.

Odensvala, svartstork (*Ciconia nigra*), en fogel af vadarnes ordning, $3\frac{1}{2}$ fot lång, med hufvud, hals, kräfva, alla öfre kroppsdelar, vingar och stjärt svarta, med präktig grön- och purpurglans; bröstet, magen och de följande nedre kroppsdelarne hvita; näbben, den nakna ögonfläcken samt svalgsäcken och benen, röda; iris brun. Ungfogeln olik den äldre, de hos dessa svarta ställen hos de förra bruna, eller svarta utan grön glans. Förekommer ganska sällsynt, blott ensam eller parvis, vid kärr, mossar, insjöar och floder uti skogstrakter i Skåne, Halland och Östergöthland, såsom flyttfogel anländande om våren och åter flyttande om hösten. Födoämnen utgöres af grodor, ödlor, ormar, kräftor, vatteninsekter och maskar, samt framförallt småfisk, och derjemte gräs. Sitt bo bygger hon i något högt träd bland löfven i kronan, och honan lägger deruti 3 till 4 hvita ägg, större än hönsägg.

Odensvi, en socken och konsist. pastorat af 3 kl., beläget i Södra Tjusts härad och kontrakt af Kalmar län och Linköpings stift, $3\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Westervik, $1\frac{3}{4}$ mil från hafvet. Här märkes: *Odensviholm*, med vacker belägenhet på en udde

vid Odensvi eller sjön Retsen, på hvars andra strand Odensvi kyrka är byggd. Gården var fordom bondgård, och kallades Hargh, inköptes och tillbyttes till frälse, tillika med många andra hemman i socknen, af landshöfdingen, sedan riksrådet Conrad Falkenberg, isynnerhet i drottning Christianas tid, då Hargh blef säteri. Det kom derefter till kongl. rådet greve Gabr. Falkenberg, hvilken vidare bildade denna egendom, så att den bestod af Odensviholm, 2 mtl. säteri, samt säterierne *Klitt*, *Ogestad* och *Näring*, utgörande nästan hela socknen, eller 46 hemman. Gabr. Falkenberg gjorde egendomen till fideikommiss, hvilken egenskap den bibehöll till 1769, då, efter skedd utbyte år 1756 af fideikommisset mot *Lagmansö* i Södermanland, den såldes till lagmannen Granschough. Här finnes 3:ne mjölkvarnar, med 8 par stenar, sågar, oljeslageri, tegelbruk och stampverk. Vid *Strömstad* är oljeslageri, tegelbruk och mjölkvarn. Vid *Hafvet* och *Lagmansö* äro mjölkvarnar, samt 5 tull-sågvarnar i socknen. Kyrkan byggdes 1774 och 1775; altartafeln är målad af Hörberg. Socknen består af 47½ mtl. och har 1,555 invånare. Dess areal utgör 29,900 tunn., af hvilka 4,780 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby.

Odensvi, en socken och konsist. pastorat af 2 kl., belägen i Åkerbo härad och Köpings kontrakt af Westmanlands län och Westerås stift, 1 mil N. från Köping. År 1609 erhöill hertig Gustaf Adolf Odensvi socken och Skogsfjording i förläning. Socknen innefattar 58¾ mtl. och har 1,556 invånare. Af dess areal 20,204 tunn., äro 390 sjöar och kärr. Adr. Köping.

Odensvi, öfre och nedre, i Wiby socken af Nerike, 2 mtl. frälse. Namnet härleder sig förmodligen från Oden; men troligare är, att egendomen i forna tider hört till Upsala öde. Här märkes en mängd större och mindre ättehögar, hvaruti, vid gräfning, funnits svärd och pilar. Några hundra elnar från gården är en skans af grofva kullerstenar, uppförd på ett berg, kalladt *Beshälla*. Skansen omgifver den högsta delen af berget på tre nio sidor, den fjärde är alldeles lodrät brant, och således otillgänglig, inuti skansen är en källa genom berget. I gårdet, som stöter intill *Beshälla*, hafva under plöjning pilar af koppar blifvit funna, så hårda att endast slipning kunnat afnåta den yttre rosten, utan att man kunnat hvassa dem.

Odensvi, frälse-egendom. Se: *Högsby* socken.

Odensviholm, säteri i Kalmar län. Se: *Odensvi* socken.

Odensåker, en socken, utgör, med annexerne Tidavad, Låstad och Binneberg, ett regalt pastorat af 2 kl., och är beläget i södra Wadsbo kontrakt och Wadsbo härad af Skara stift och Skaraborgs län, 2 mil S.S.O. från Mariestad. Åkerbruken är förnämsta källan till nödig utkomst och bergning, hvilket derföre skötes med oförtrutenhet och på ett sätt, som af ålder varit vanligt, hvilket ock i anseende till lekalen ensamt torde vara det tjenliga. Åkerjorden i församlingen är till läge och godhet mycket olika. Samma förhållande är äfven med vidden af jorden by-vis. Per me-

dium kan i Odensåker räknas 25 tunn. på ett halft mantal. Odensåkers kyrka skall, efter allmän sängen, vara den äldsta i orten. År 1759 och följande åren blef hon nästan helt och hållet ombyggd af sten; hvarföre nu istat af byggnaden finnes som vitsordar dess ålder. — Stora och Lilla Rörs byar hafva förmodligen sitt namn af ett vid den sistnämnde befunnit, ovanligt stort, rundt stenrör, innehållande många tusen lass små kullersten, och förmodar man att någon märkvärdig person är härstädes begravnen. Nära deristill, å en kulle, står en sten upprest, som kallas Grimsten, med stensättning omkring. Några hundra elnar derifrån å en högre kulle synas dels runda, dels triangelformiga och dels fyrkantiga och ovala stensättningar. *Skalkerike* by skall hafva sitt namn deraf, att då Danskarne i forna tider trängt in i landet till denna by, en bonde på hemmanet Kivnåbben, kallad Jöns i Nåbben, nedrifvit hogge broarne öfver Tidan, der mött en mängd folk, som han samlat från skogs hemman, och tillbakadrifvit Danskarne, hvilka sedan kallat byn Skalkerike eller Skalkarsrike. Vid sitt återgång skola de bränt upp Odensåkers kyrka och nedsänkt klockorna i sjön. Socknen innefattar 23¾ mtl. och har 575 invånare. Af dess areal 2,222 äro endast 15 sjö och kärr. Adr. Mariestad.

Oderljunga, en socken med Pehrstorp belägen i Norra Åsbo härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 4½ mil O.S.O. från Engelholm, utgör ett regalt pastorat af 3:dje klassen. År 1676 eller 1677, under kriget emellan Sverige och Danmark, blef denna församling, i anseende till Snapphanarnes öfvervåld och ströfvande, tvungen att öfvergifva kyrkan, hvilken ligger invid vägen, och hålla sin gudstjänst en half mil upp i skogen, vid en stor och flat sten, kallad altarstenen. Då snapphanarne fått underrättelse härom, samlades de till ett betydligt antal, för att begäbba pastorn i församlingen, kommo nattetid till hans gård, sadlade hans häst, gingo in uti hans kammare och befulld honom stiga upp, kläda på sig, förse sig med vin och oblater, samt göra dem sällskap. Pastorn, hvilken kände dessa våldsvärkare, ibland hvilka äfven funnos många af hans egna åhörare, blef bestört; men måste likväl åtyda befallningen och erbjuda sitt förestående öde. Han fördes emellan dem upp till altarstenen, hvarest han fick befallning att skrifa och kommunicera dem. Han vågade icke motsätta sig desse bofvar, men betjente sig af tillfället, och uti skriftermålet angrep han med sådan kraft den inre menniskan, att de under bittra tårar måste erkänna sina missgerningar och lofva allvarlig bättring, hvarpå de blefvo kommunicerade. De förde honom derpå till sitt boställe, och sedan de tagit ett ömt farväl foro de hvar till sitt och återgingo derefter till sina fredliga yrken. Socknen innefattar 21½ mtl. och har 1,255 invånare. Dess areal utgör 27,008 tunn., hvaraf 930 äro sjö och kärr. Adr. Christianstad.

Odersberga, säteri, i Filckestads socken af Christianstads län, har ifrån arälldriga tider alltid va-

rit förenadt med godset Råbbelöf under en ägare. Den förste kände ägaren var den bekante Hvitfelt, hvilken skall här hafva skrivit sin krönika. Säteriet är fideikommiss inom släkten v. Rosen. Åkerjorden och höbolet till gården är både tillräckligt och godt, hvarförutan gården äger 2:ne mjöl och 1 sågqvarn.

Odin, en socken, utgör, med annexerna Öra, Albåga och Molla, ett konsist. pastorat af 2 kl. och är beläget i Geseneds härad af Skaraborgs län, Ås kontrakt af Skara stift, 2½ mil O.N.O. från Borås. Hela pastoratet består af gråberg och sandåsar samt dalarne mellan bergen af kärr och mossar. Tjugutvå sjöar finnas, med sandbottnen, hvaräst på flera ställen är tätt med fururötter. Jordmånen är mager sandmylla, sand- och mjelljord. Sockenens skall varit befolkad före hedniska tiden. Kyrkan är byggd af gråsten, förmedligen på 1100-talet och skall varit i stort anseende under katolska tiden. I socknen märkes: *Junga*, en egendom med vacker belägenhet invid stora landsvägen emellan Götheborg och Jönköping. I Junga gårde finnes en källa utbuggen i hälleberget, i form af en gryta; här har man fordom offrat. Griftdögar finnas på flera ställen. Sockenens består af 25½ mtl. och har 972 invånare. Dess areal utgör 11,571 tunn., hvaraf 720 äro sjö och kärr. Adr. Alingsås, Uptorp.

Odhelius, Erik, född d. 21 April 1620, i Odhs prestgård af Westergöthland, der fadern, Haquinus Laurentii, var kyrkoherde, blef vid 16 års ålder student i Upsala och vid 19 år prest och faderns medhjelpare. Hans ovanliga kunskaper och lofvande anlag föranledde hans återkallande till Upsala, der han 1656 blef magister. Företog sedan, som kongl. stipendiat, en utländsk resa, och tjänstgjorde derunder en tid, såsom legationspredikant, i Paris, blef 1662 theol. professor och doktor, pastor i Börje prebende och sedan i Danmarks församling. Utnämndes 1665 till pastor primarius i Stockholm, men var då, för att återställa sin helse, stadd på en utländsk resa, hvarifrån han aldrig återvände, emedan han dog i Hamburg d. 31 Juli 1666. Då tvister yppat sig inom Svenska församlingen till följd af Therseri och Johan Matthiæ skrifter, uppdrog regeringen åt O. att ~~redigera dem, hvilket han äfven gjorde i ett~~ vidlyftigt arbete, som först efter hans död till en del blef tryckt. O. var en grundlig theolog, en utmärkt orientalist och en lycklig Latinsk skald. Hans äldste son ~~Olof~~ drunknade i Stockholm 1688, såsom utnämnd theol. professor i Dorpt, en berest och kunnig theolog. En annan son, *Lars*, var en af Sveriges störste orientaler och skulle i Giessen emottaga theol. doktorsvärdigheten, då han derstädes hastigt afled 1691.

Odhelius, Johan Lorenz, af en annan släkt. Fadern var handlande och rådmän i Strengnäs, der sonen föddes d. 2 Mars 1737, blef 1753 studerande i Upsala och promoverades 1760 såsom fränvarande, emedan han då tjänstgjorde som fältläkare vid hären i Pommern. År 1763 anställdes han såsom Dorellis biträde vid lasarettet i Stockholm,

hvilken befattning han innehade i mer än ett halft århundrade, blef assessor i collegium medicum och slutligen medicinalråd, Led. af W. A. År 1810 blef han jubeldoktor. Dog i Stockholm d. 23 Aug. 1816, i en ålder af 79 år. Han var en verksam, driftig, forsakande och i sina föresatser och åsakter bestämd man, hvilken bestämdhet likväl stannade ädrosom fiender, äfvensom hans oförskräckta nit mot fördomar och villfarelser. Detta sistnämnda var likväl ofta ganska nyttigt, bland annat för att utrota de många vidskepelser och bedrägerier, hvilka började blifva gängse på 1770—1780-talen. Han försökte sig äfven i vitterheten och har utgifvit en öfversättning af *Popes Forsök om menniskan*, samt *Väldet på Belindas lock*. Den sistnämnda blef anledningen till en tvist med en annan läkare, hvilket föranledde ett bekant epigram af Leopold. Har författat en mängd uppsatser, rön och tal i vetenskaps-akademiens handlingar, samt uti Läkaren och Naturforskaren. För öfrigt utgifvit åtskilliga skrifter, dels i original, dels i öfversättning, såsom: *Försvar för Svenska Läkare om Kin-kinans nyttjande*; *Påminnelser vid det brukliga sättet att bota dygnsjukdomar*; *Läkareråd att med minsta kostnad kunna bota de nu (1808) gängse fältsjukdomar*, m. fl.

Odhelius, Erik d. y., en ättling af denna släkt, var född d. 8 Nov. 1760 i Flo pastorat af Östergöthland, der fadern var kyrkoherde, blef student i Upsala 1777 och 1785 med. doktor, då han hade bedersrammet vid promotionen. Följande året regements-läkare vid Skaraborgs regemente, hvilket han följde under krigen i Finland och mot Norrige, erhöi assessoris fullmakt och tog afsked 1812, men anställdes i stället såsom intendent vid Lunds hälsobrunn. Led. af vetenskaps-akademien. Drunknade vid öfverfarten på en is d. 7 Febr. 1834. Var en i orten mycket anlitad läkare, känd för sitt sträfva lynne mot de rika och förnåma, men för sin välvilja och hjälpsamhet mot de fattige.

Odinkar skall hafva hört till den Danska släkten Ilvit, och varit sambroder med Palne Toke. Var en af de kristna lärare, hvilka, under Olof Skötkonungs tid, inkommo i Sverige och der utbredde kristna läran. Hans brorson, **Odinkar**, Palnes son, trädde sedan i hans fotspår.

Odling är i egentlig mening ofruktbar och s. k. död jords oppbrytning och förvandlande till bärande, d. v. s. till åker och äng. Sker odling i skogsmark kallas den rödjning, ifrån hvilket svedjande bör skiljas, såsom afseende blott ett års utsäde i den brända, men icke uppbrutna och byfsade jorden. Uppodlingarne i Sverige hafva sedan 1810 pågått med jättsteg, särdeles i vissa provinser, såsom Norrland, Wermland och Bohuslän, der den odlade jordens yta nu är nära nog en gång till så stor, som den var nämnde år. Sädesproduktionen har följaktligen ökat sig till den grad, att såd nu mera utgör en vigtig exportartikel för landet. Folkökningen och enskiftena äro de närmaste och mest drifvande orsaker till de fortgående odlingarne. Tid efter annan hafva åtskilliga bestäm-

mände författningar för jords uppodling utkommit. Några af dem inskränka rättigheten till densamma, eller rättare sagt göra den betingad af vissa villkor. Endast på kronoparker och krono-allmänningar äro nyodlingar tills vidare alldeles förbjudna. I allmänhet söker staten på flera sätt oppmuntra odlingsföretag, och hvilket sker genom frihetsår (från utskylder), penningebidrag och till och med genom hedersbevisningar, såsom medaljer o. dyl. En sådan oppmuntran äro de så kallade

Odlingstämnen, hvilka, emot 2 procents ränta och återbetalningsskyldighet med $\frac{1}{2}$ årligen efter 4 års förlopp, tilldelas under vissa villkor sådana åboer, som vid skiften antingen nödgas flytta sina åbyggnader, eller utbyta sin odlade jord mot ouppodlad. Högsta tillåtna lånesumman är 2,000 R:dr B:ko, om bonde måste flytta till blotta utmarken, men 1,000 R:dr om han i skiftet erhåller någon betydlig del af inägor och odlad mark. Minsta lånet är 200 R:dr B:ko.

Odor, odensbär, böljon, blåbuk, gorvålta, våmmstöt, svålon, slinner, ölbär, öbär, utterbär (*Vaccinium uliginosum*), en mindre buske, med brunaktiga grenar, som växer på sumpiga och magra skogsängar, isynnerhet i de norra provinserna, särdeles i fjällbygden, öfverallt ymnigt, på slättbyggena sparsamt och på Gottland icke alls. Bären likna blåbär, men användas icke hos oss; bladen kunna, i anseende till sin halt af garfsyra, användas till garfning och hela växten begagnas med fördel till askbränning.

Odowalsky, Ernst Otto, hade från ungdomen tjent i kejsrerliga hären, och ifrån simpel soldat stigit till öfverste-löjtnant. I 1639 års fälttåg borttog en kanonkula hans högra arm, då han blef oduglig till kristtjänst och satte sig ned på en liten egendom i Böhmen. När detta land år 1647 plundrades af Svenskarne, och O. derigenom bragtes till tiggartafven, begaf han sig till Wien, der han sökte understöd och tienst. Båda lofvades honom, men han affärdades slutligen med ett par hundra riksdaler. Nu gick han till Svenska hären och uppgaf för Königsmark sättet att öfverraska Prag. Königsmark antog förslaget och eröfningen lyckades öfver all förmodan lätt (se: *Prag*). Odowalsky belönades med chefskapet för ett regemente, 6,000 R:dr och Svenskt adelskap, under namnet *von Streitberg*. Han introducerades 1652, och kallas i matrikeln Walsky. Hans öfriga öden äro obekanta; man vet endast att ätten är utgången.

Ödrygt det viethus, som samkas med orätt, ett gammalt Svenskt ordspråk, liktydigt med: illa fånget, snart förgånget.

Ödrärer (myth.). Så hette en kittel, hvaruti dvergarne Fjalar och Galar tappade en del af Qvasers blod, hvaraf de tillredde skaldemjödet.

Ödört, sprängört, bunerot (*Cicuta virosa*), en mångårig växt, hvilken förekommer här och der uti skogskärr och småsjöar, nästan öfverallt i riket, med undantag af fjälltrakterna. Hela växten, men isynnerhet roten, är ganska giftig, dock för-

lorar den betydligt af denna egenkap genom torkning. Den användes i medicinen.

Oelreich, Bernhard, var född i Itzehoe i Holstein d. 5 April 1626, der fadern var handlande. Vid 20 år blef han magister och vid 21 år professor i Grekiskan vid Sorö akademi, samt vid 25 år utnämnd till kyrkoherde vid det betydliga Åsums och Skepparlöfs pastorat i Skåne. Då detta landskap kort derefter kom under Sverige, var O. en af dem, som trognast slöt sig till den nya regeringen och gaf Carl Gustaf förslag till stiftandet af Lunds universitet. Hans nit och förtjenster belönades med prokancellariatet deröfver, hvilken utmärkelse ådrog honom en fortfarande fiendskap hos den sålunda förbigågne biskop Vinstrup. Under kriget mellan Danmark och Sverige sökte han på allt sätt skydda sina sockenboer mot inqvarteringar och andra olägenheter. De omfattade honom också med en motsvarande tillgifvenhet, och då han år 1672 utnämndes till pastor primarius vid Petri kyrka i Brehmen, begärde de, att Åsums och Skepparlöfs församlingar måtte få anses som hans prebende till dess hans äldste son, **Johan**, kunde efterträda honom i embetet. Denna begäran kunde väl icke bifallas; men i stället utnämndes hans måg, Ingelotz, till kyrkoherde i nämnde församlingar. Han dog d. 30 Maj 1686, med namn af en aktad, verksam och rättvis prokansler och kyrkolärare. Hans sonson,

Oelreich, Niklas von, son till auditören och lagmannen Nils O., föddes d. 12 Jan. 1699, måste i barndomen kämpa mot mycken fattigdom, då en sköterska vid Malmö hospital af barmhertighet tog vård om honom. Genom hennes försorg blef han student i Lund 1716, här känd af en prost Hildebrand och sedan af biskop Rydellius, hvilka begge gynnade och understödde honom för hans lofvande anlags skull. Blef lärare åt Lagerbring, magister 1726, sedan lärare åt greve Fersens söner samt 1732 bibliotekarie och E. O. professor i filosofien vid Lunds universitet, hvarpå 1739 följde en ordinarie profession i filosofien. Han skall härunder hafva röjt nit för tankefriheten, något, hvarför han ej kan särdeles berömmas i den befattning, han sedermera utöfvade. Han blef nemligen 1747, med titel af kansliråd, kallad till Stockholm, för att, i Hattpartiets anda, genom tryckpressen verka för dess syften, gjordes till censor librorum och började 1755 utgifva tidskriften: *Ärlig Svensk*. Hans egna uppsatser deri skola hafva utmärkt sig genom deras ledsamma vidlyfthet, men för öfrigt skrefvo partiets ledare eller läto skriva deri hvad de ville hafva sagdt allmänheten. Hvad som stridde emot tidskriftens yttranden och åsigter undertrycktes med sorgfällighet af censorn, och icke ens den fogligaste kritik tilläts utkomma. I hvad som icke stridde mot den "Ärlige Svenskens" grundsatser eller uppdragade dess brister, skall O. likväl hafva ådagalagt en viss liberalitet. Hans förtjenster belönades med ett adelsbref, som sjelfve den fromme Adolf Fredrik ej skall kunnat förmås att underskrifva, genom stats-sekreterare- och hof-kanslers-

titlarna, samt ädligtigen presidentskapet i kommerskollegium, hvilket han innehade från 1768 till sin död d. 4 Sept. 1770. Han var en partiman, och bedömdes af partierna. Detta omdöme har icke utfallit fördelaktigt. Han skildras såsom lycksockore, smutsigt snål, föga skicklig hvarken som skriftställare eller embetsman, och till sin person ful och oansenlig. Har, utom den ofvannämnda tidskriften, utgifvit: *En gammal mans instruction för sin son, då han första gången bioistade riksdagen*.

Of betydde, i sammansättning med ett annat ord, detsamma som *ganska*, t. ex. *ofmycket*, *ganska mycket*; *ofstor*, *ganska stor*; *ofsannelika*, *ganska säkert*.

Ofatt, Ångermanlands-dialekt, betyder stor.

Ofeggh, *Johannis Nicolai*, tros varit född i Glanshammars socken af Nerike och lærer hafva blifvit magister. Med säkerhet vet man ingenting om hans lefnadsförhållanden, förrän han år 1562 blef biskop i Westerås, der han dog d. 2 Jan. 1574. Han är bekant genom tvenne omständigheter: den ena hans stadga för kapellaner och klockare, hvori föreskrifves, huru de borde behandlas, och hvilken utgör ett karakteristiskt bidrag till kännedom om tidens seder, emedan deri t. ex. yttras, att pastor bör gifva sin sacellan (adjunkt) mesta parten af de rätter han äter sjelf och endast af sitt matöl; att sacellanen bör sjelf bädda sin säng, elda sitt rum (på det att någon piga ej skulle komma in till honom), tunna ölet och lägga hummelgård, m. m. Den andra handlingen är hans förklaring, afgifven under Danska kriget, (då sådan brist på vin var i landet, att nattvarden derföre ej på alla ställen kunde utdelas), att något annat än vin härtill kunde begagnas, t. ex. mjöd, eller vinet utspädas, en mening, hvarom O. kom i strid med erkebiskopen Laurentius Petri. Han fick härigenom spenamnet: *Liquorista*.

Offer, egentligen ett från Latinet lånadt ord, med betydelse af något, som, för vinnande af ett visst ändamål, erbjudes en annan, betecknar i allmänhet de gåfvor människor hembära högre magter, i afsigt att blidka deras förmenta vrede, eller utverka sig deras ynnest. Begreppet om offer förutsätter alltid begreppet om nödvändigheten af försoning, och seden att frambära dylika torde följaktligen vara lika gammal, som det till andeligt medvetande uppvaknade människoläget. Offeringar anträffas hos alla äldre folk, således äfven hos våra bedniska förfäder, ibland hvilka de voro både talrika och af skiljaktig beskaffenhet. De serskilda religionskulturer, efter hvilka man i Norden träffar spår, ägde hvar sina. För de äldre voro de ohyggliga mennisko-offren, hvilka till sitt upphof hänvisar till människolägets råaste bildningsgrad, icke fremmande. Vid de Nerthusfester t. ex., som Tacitus omtalar, offerades de trälar, som biträdt med mysterierna och tvått gudinnans vagn. Från Druid- eller Baldersdyrkan, hvilken öfverflödades af mennisko-offer, med de rysligaste omvexlingar, synes dessa ohyggligheter hafva inkommit i Odinsreligionen, hvilken tillfogade sig

ej blott fremmande gudar, utan äfven deras dyrningsätt. Sålunda räknade en kristen mot slutet af nordens hednatid ej mindre än sjuttio två menniskor och hundar, hvilka, efter att hafva blifvit dränkta, voro uppbängda i den heliga lunden omkring Upsala tempel. Under stor allmän nöd ut-sågos till och med konungar och deras barn till offer åt gudarne, såsom Upsalaäroten Domalder och Olof Trätelja, hvilka båda offerades för afvärande af fortfarande missväxt, och Hakon Jarls son, Erling, hvilken af fadern gafs åt Oden för erhållande af seger öfver Jomsvikingarne. Hästar, hundar och bökar voro eljest de vanligaste offerdjuren. Våra förfäder firade årligen tre stora offerfester (*blót*), men om tiden för deras firande är man, i följd af skenbart stridiga uppgifter, icke alldeles ense. Kanske ock denna tid var olika i olika trakter af Norden. Första offeret firades i September vid den så kallade första vinternatten, det andra (*midvetrarblót*) vid midvintern eller julen, hvaraf det ock bar namn af *Jolablot*, och anställdes för god årsväxt. Det tredje var det stora *Disarblót*, hvilket firades i Gjemånaden för seger i krig, och sannolikt är detsamma, som i några fornskrifter omtalas, såsom ett sommar-offer, men rättast borde benämnas ett *offer för sommaren*, likasom det i September firade var ett offer för vintern. Till dessa offer (*höfuðblót*) samlades hela allmogen. Men utom dessa har man underrättelser om ett ännu större offer, hvart nionde år, åtminstone i Danmark och södra Skandinavien, och vid hvilket offerades ett niotal af allt bankön, menniskor inbegripna. Dessa öfverfester var hela allmogen pligtig att hivist, och måste de första nykristna lösa sig med en viss afgift ifrån denna skyldighet. Baldersdyrkans offerfester firades under bar himmel, inom för ändamålet uppförda runda stenkretsar, hvilka man ännu varseblifver här och der i Norden. Äfven anställdes de på höga kullar och bergspetsar, eller i lundar. Odinskultens åter i tempel eller offerhus. Vid offerfesterna gick till ungefär på följande sätt. Sedan menigheten var samlad och afväpnad, dömdes de till offer bestämde djur eller menniskor. De senare dömdes ordentligt till döden, inom en dertill serskildt bestämd stenkrets, hvarefter de antingen dränktes i en enkom dertill begagnad källa (*Blotkiell*), eller fingor ryggen krossad öfver en i bemälda krets befintlig sten, vanligen kallad *Thorsten*. Djuren slagtades och blodet samlades i dertill bestämda skålar, benämnda *Hlaubollar*, hvarefter gudabilderna beströkos med blodet, hvilket äfven stänktes öfver templets innandöme och troligen äfven på menigheten. Af djurens inelfvor och af blodets rinnande hemtade man spådomar. Efter sjelfva offeringen vidtog gästbuden, hvilka utgjorde en vigtig del af högtiden, samt varade minst 3 dagar, och stundom, såsom vid juloffret, nära 3 veckor. Till dessa gästbud var hvarje bonde förpligtad att bidraga, med sammanskott af öl, mjöd och matvaror. Menigheten satte sig derefter på det med halm beströdda golfvet i offerhuset, i hvars midt

var upptänd en stor stockeld, öfver hvilken hängde en kittel, deri de offerade djurens kött kokades till allmogens välfägnad. Genom samma eld skulle alla ifyllda dryckeshorn föras, innan de tömdes, hvarefter skålar förslögas af offerföreståndaren, som var konungen sjelf, eller, i hans frånvaro, af den förmämste höfdingen. Dessa skålar voro flera, nemligen först Odins eller Thors skål till seger för konungen, sedan Niords och Freys, till god årväxt, vidare Bragebägaren till afdöda hjeltars ära, och sist enskilda minnesskålar för gudar, fränder och vänner. Efter slutad fest, hvilken hölls så helig, att den som derunder begick någon våldsgerning förklarades för varg i veum (i helgedomen) och blef fogelfri, höllos ting, hvarest skipades lag och rådslogs öfver allmänna angelägenheter, äfvensom stora köpstämmor då blefvo hållna. Distingen i Upsala (*Disarthingel*) är en lömning efter den köpstämman eller marknad, som hölls vid den forna Disarbloten. Ett slags mindre, men allmänt brukliga offer, hvilka anställdes hemma i husen, voro de s. k. Alfablöten, och hvarvid äfven oblodiga offer framburos. Huru dessa "blot" voro beskaffade känner man ej så noga af häfderna; men i södra Norrige och i Bohusläns fjällbygd har bibehållit sig en sed, hvilken sannolikt erinrar om denna del af våra fäders gudsdyrkan, nemligen seden att dricka Alfsborgs- eller Eldsborgsskål. Denna tillgick ännu för några år sedan på det sätt, att husmodern, antingen Walborgs- eller Kyndelsmessonatten, upptände eld i ugnen samt der framför uppställde sitt husfolk, hvilka, efter att hafva bitit af en smörgås, drucko Eldsborgs (Alf-bøjar = gårdens skyddsandes?) skål ur en skål med öl, hvarefter återstoden inkastades i ugnen under mumlande af vissa ord och högt upprepande af formeln:

"Så hög min eld,
men ej högre och hetare heller."

Detta offer tyckes närmast afse gårdens skyddande för eldsfara. Eljest brukade Eldsborgsskål drickas på det sättet, att en dyna lades på golfvet emellan tvänne upptända ljus, och på hvilken hvarje af familjen och husfolket i sin ordning satte sig, och tömde en ölskål till "Eldsborgs" ära, sedan en del af drycken blifvit utgjuten. Den drickande kastade sedan med tänderna skålen öfver sitt hufvud, för att af sättet, på hvilket den föll, hemta ett orakelsvar om sitt kommande öde. Föll den nemligen upp och nedvänd till golfvet, ansågs detta såsom ett tecken att den kastande skulle dö inom år och natt. Sannolikt har de gamles Alfablöt bestått af liknande ceremonier.

Offer kallas i åtskilliga landsorter vissa till presten eller kyrkobetjeningen, vid vissa tillfällen, af församlingen eller någon del deraf sammanskjutna gåfvor, hvilka äro att betrakta såsom ordinarie inkomster. Benämningen, uppkommen i katholska tiden, angifver den då gängse föreställningen, att gåfvor åt kyrkor och presterskap voro en försörjningsgård till Gud. Öfren finnas egentligen blott i vestra och södra Sverige; de motsvaras å andra orter af kollekt, som uppbäras på ett anständigare sätt än de förra. Vid offringar, hvilka

ake vid bröllop, baradop och kyrkogångar, af dem som deruti deltaga, och på vissa högtidsdagar, tillgår sålunda, att, efter predikans slut, de offerkyldige, under psalmens afsjunge, framträda, efter att hafva bildat queu, till altaret och der åt den bugande presten uppstapla sedlar och löspennningar. Oftast går för detta ändamål truppen inom altar-ringen under stoj och oväsande. Man kan svärigen tänka sig något för Svenska kyrkan mera vanhedrande oskick, än ett sådant bruk, öfvalt under full gudstjänst, och man måste djupt beklaga, mindre att detsamma är grundadt på gällande författningar, än att dess afskaffande, hvarom fråga ofta varit väckt, möter hinder så väl hos prästerne, som åhörarne; hos de senare på den grund, att de på offerdagarne hafva tillfälle att, genom sin större eller mindre frikostighet, ådagalägga sin välvilja eller sitt missnöje med vederbörande lärare. I nya Sverige och de delar af Westergötland, som tillhöra Götheborgs stift, har pastor rättighet att upptaga offer jul, påsk och pingst; komministern två gånger om året, och adjunkterna en gång. Klockaren tager det på samma dagar, som pastor. Dessutom tilldelas offer äfven åt fattiga studenter, hvilka dertill erhållit konsistorii tillåtelse. Offret utgör hufvudsakliga aflöningen åt adjunkterna; men är en inkomst grundad endast på frivillig öfverenskommelse, eller rättare sagdt på gammal sedvänja.

Offeraltaren är en oriktig benämning på det slags fornlemningar, som bestå af en stor takhäll, upplagd på uppresta väggstenar, och hvilka allmänligen benämnas dyrhus, samt utgöra gravvårdar. Ett slags yngre fornminnen, bestående af en slät öfverliggerare, uppburen af tre bärstenar, och hvilka sparsamt förekomma i Halland och Småland m. fl. ställen, torde dock böra tilläggas detta namn.

Offerbord, ett Götiskt sådant finnes bland andra fornlemningar i Bolmsö socken af Småland. Det är en rektangelformig stenbäll, 4 alnar lång och 2 alnar bred, hvilande på fyra underlagda alnhöga stenar.

Offerdal, en socken, med annexerne Alsen och Mattmar, utgör ett konsist. pastorat af 1 kl., och är beläget i Jemtlands södra fögderi och norra kontrakt, $4\frac{1}{4}$ mil N.V. från Östersund. Anledning till namnet, som i gamla handlingar skrives Öfverdal och Ålodal, förmenas vara en vartiden starkt flödande elf vid byn Ålöd, $\frac{1}{2}$ mil V. från kyrkan, som genom en stor dal faller ifrån fjällsjöar i Hällsjön, går sedan intill kyrkan åt Ede och Åge byar, löper så i Näliden, vidare förbi Fox-elfven, genom ån Waplan och sist genom Ytterån i Storsjön. Kyrkan nybyggdes 1767. Såsom moderkyrka hade Offerdal ständig gudstjänst ifrån äldre tider; men då byggde ock hvar socken sin prestgård, efter en gammal förening i Danska regeringen, som kallades *Sahm*. Först på 1700-talet uppkom derom en vidlyftig tvist, hvilken ej slöts förr än med 1741 års förenig, då Offerdal afstod hvar fjerde söndagspredikan, för att få annexernas hjälp till prestgårdsbyggnad. Åkerbruket

har förr varit mera vidsträckt än nu. Boskaps-
skötsel värdas väl. Nästan hela sommarn födes
boskapen i fåbodar, der bete är ymnigt. Eburn
ängarne vid byarne rödjäs nu mera än förr, må-
ste dock en stor del af fodret hemtas från 2 till
8 mil afhuges fjällmyror och fåbodaallar, hvilket
utgör drygaste arbetet för folk och hästar. Sko-
gen är vidsträckt, men kan för dess afhågsenhet
fåga nyttjas, utom till någon laggnings, slöjdning
och tjärubräkning till husbehof. *Olders-grufvan* i
Öfver-Oldersfjäll, 5 mil från kyrkan, blef arbetad
för kronans räkning omkring år 1650. Den hade
en blymalms-anledning, med litet silfver, som drefs
till 5 alnars djup, men lades öde 1737 och har
en lång tid stått under vatten. Det i orten in-
rättade kopparverksbolag började här sedan sin för-
sta rörelse; men nödgades snart lemna arbetet, så-
som icke lönande. Kristallbrott finnas äfven inom
socknen. Vid den längst i väster belägna byn Gärde,
hafva sådane en tid blifvit brutne, men lära nu
vara öfvertäckte med grus. Berg stänga socknen
på vestra och norra sidan. Fjällen emellan Offer-
dal, norr- och sør-Lie socknar i Norrige, tjena
bär till gränsskillnad. Utom *Anadts-, Olders-,
Stens-, Grubbedals-* och flere stora fjäll, äro *Alm-
åsa* eller *Risaberget*, $\frac{1}{2}$ mil N. om kyrkan, och på
södra sidan *Helleberget*, märkliga för sin höjd och
brantbet. Vattuledningar förekomma här flere, och
äro med fjällsjöarne väl 30 till antalet, hvaraf
Garde-, Hallsjön och Nalden äro störst. I prest-
gården förvarades ännu i slutet af förra århundra-
det den i orten bekanta Offerdals-bullen, som är
en 14 kannors trädvri eller svarfvad skäl, röd-
målad, med tunnband och handtag af tenn, prydd
med 8 silfverplåtar och några verser. Inuti stå
åtskilliga minnesskrifter, der denna bulla kallas
"Gertrud." På brädden läses: "Gästbudsbulle för
Bonden i Offerdal på dess Pastors och Präp. Mag.
Abr. L. Burmans och dess hustru Elisabeth Zach-
dotter Plantins Hedersdag d. 24 Febr. 1690." Ef-
ter gammal vana ville bönderne hafva den qvar
att dricka utur, när de leverera sin tiondesäd,
hvarföre pastor inlöste den för 170 daler. Sock-
nen innefattar $35\frac{2}{3}$ ml. och har 1,918 invånare.
Pastoratets areal utgör 727,473 tunn., af hvilka
50,000 äro sjöar och kärr. Adr. Östersund.

Offerhällar äro klumpformiga, ofvanpå flata ste-
nar, således olika offeraltaren, som hafva en sten-
skifva, hvilande på fötter; skilja sig äfven från
altarkummel, de der bestå af en massivare takbäll,
ofvanpå flat, upprest på grofva kummelblockar,
emellan hvilka bildas en grotta. Offerhällar, ebu-
ru mera klumpformiga, äro deremot, såsom alta-
ren i våra kyrkor, af så stor och fast beskaffen-
het, att de behöfva inga fötter. Offeraltaren fun-
nes allmänt, och finnas ännu, på ett och annat
ställe, på och vid högar, eller andra monument,
utgörande högtidliga samlingsställen; men offerbäl-
lar anträffas merendels enstaka i skog och vild mark;
likväl åtföljer ej sällan någon tradition och be-
nämning af altare. På öfra flata sidan af alla
slags offerstenar ser man stundom några ingräf-
da hål, hvilkas ändamål torde varit att deri sam-

la askan. Offerhällar finnas på flera ställen, i
Bleking det s. k. Hoby altare i Hoby socken, samt
tvenne i Thorhamns socken, på ett flatt berg, kal-
ladt Akermoen; i Småland, Östbo härad, Fryeleds
socken, vid Svenaryd på Altaremåsen; i Halland i
Grimmetons socken, Altarstenen, en dylik emellan
Walda och Ängås, äfven kallad Altarstenen, m. fl.
Att offerlunder funnos hos oss, vittnar ej allenast
bihanget till Gottlands-lagen, utan intygas äfven
af de på många ställen i riket förekommande lem-
ningar och sägner om dem.

Offerhögar hafva altare och fredsbana, och kun-
na dessutom, äfvensom ättehögar, hafva krona och
fotkedja. Hos oss finnas ej vid offerhögar dessa
vårdprydnader i behåll. De anträffas ofta trenne
tillsamman, antingen i en trekant, såsom Trehögarne
vid Lund, eller ock stå de i en rät linje. Offer-
högarne hade hvar sitt offeraltare öfverst på hö-
gen. Troligt är, att hvarest trenne offerhögar fin-
nas, blef den meilersta helgad åt Thors, den till
höger åt Odens och den till venster åt Freys dyrkan.
Offerkistor, eller **Offerblockar**, funnos för-
dom uppställda vid offerkällor, i kyrkor, helge-
andshus eller hospital, samt framför helgonbilder.
Namnet angifver bestämmelsen. De som voro för
kyrkans och de fattiges räkning bibehållas ännu
på de flesta ställen, under namn af kyrko- och
fattigbössor; men de som stodo vid källor och
helgonbilder aflystes redan kort efter reformatio-
nens införande. Likväl synas de hafva blifvit bi-
behållna på Gottland, ia i följande århundrade;
emedan ännu år 1611 derstädes utkom ett strängt
påbud om deras borttagande.

Offerkyrkor kallades sådana kyrkor, hvilka, upp-
byggda i följd af något löfte eller med anledning
af någon serskildt händelse, icke underböllos af
någon menighet, utan endast genom frivilliga gåf-
vor. Dylika helgedomar ansågos af folket med
mera vördnad än andra, och man ihågkom dem
med gåfvor, äfven från aflägsna orter, likasom man
deruti lät hålla förböner för utsocknes boende sju-
ka. I nöd gjordes löften till desamma. En sådan
offerkyrka är Grinneröd i Bohuslän, 2 mil söder
om Uddevalla, och finnes ännu i densamma qvar
den inmurade starkt jernbeslagna offerkistan af ek.

Offerkällor. Se: *Heliga källor*. Offeringar i dy-
lika af små mynt, knappar, nålar och andra ting,
brukas ännu i dag på ganska många ställen i lands-
orten, och härrör från urgammal sed. Vid dylika
källor äro vanligen fästade minnen af förmenta
helgon eller underverk, hvilka minnen sannolikt
gifvit anledning till offerandet. I katolska tiden
begagnade sig presterskapet och munkarne af den-
na vidskepelse, och hade vanligen vid sådana käl-
lor uppsatta offerkistor, i hvilka de emottogo de
enfadiges gåfvor.

Offerlunder. Se: *Offerhällar*.

Offerredskap. Hit höra först knifvarne, hvilka
sannolikt varit af flinta, som alltid blifvit ansedd
helig, och af hvilket ämne de flesta folks offer-
knifvar varit förfärdigade, en omständighet, som
antyder offrens uppkomst i en tid, då metaller än-
nu voro okända. Den gamla fördomen, att i hvarje

fiatknif se ett offerredskap, är emellertid orimlig, då det visar sig att dylika varit använda, i brist af metallredskap, till dagligt bruk. Ett slags stora urhålkade stenblock, hvilka stundom anträffas på platser för forna tempel, hafva påtagligen blifvit använda vid offren till att förvara blodet. Eljest samlades detta i ett slags stora runda trädskålar (Hlautbollar). Blodet ströks på gudabilderna, med s. k. Hlaut-teinar, hvilka bestodo af en lång stake, på hvars ända var fästad en borste eller viska af tagel eller mossar.

Oficer. Hårtill får, enligt kongl. brefven af d. 24 Jan. 1835 och d. 26 Juni 1844, ingen föreslås efter d. 1 Jan. 1846, som icke genomgått den s. k. mindre studentexamen, eller krigs-akademien på Carlberg.

Ofko anses liktydigt med Christoffer, var, omkring 1216, biskop i Strängnäs. Det är allt hvad man vet om honom.

Ofkon (Ophion), ett insektslägte af steklarnes ordnng, afdelningen parasitsteklar, med ovanligt långa fina borstlika antenner; krökt, hoptryckt lieformigt underlif, med mycket smal stielk. Deraf förekommer *Brandyul Ofon* (O. luteus), af $\frac{3}{4}$ toms längd, med hela kroppen, äfvensom de vattenklara vingarnes ryggådror, bradgul, mer eller mindre allmänt på umbellatväxter och löf, samt bland gräsen uti skogar och plantager i Juli och Augusti månader, läggande sina ägg uti larver af silkespinnare och nattflyet, af hvilka larven efter utkläckningen lefver, och till hvars utrotande och förminskning han således verkar.

Ofner (mythol.). En orm, hvars skapnad Oden tog, då han, för att åtkomma det af Suttung förvarade skaldemjödets, kröp genom ett hål borrarat i klippan.

Ofreden, den stora. Se: *Gyldenlöwsfejden*. Ut i Finland ger man detta namn åt Carl XII:s krig och isynnerhet den tid som Finland då var intaget af Ryssarne.

Ofrihmäns frälse kallas i Bohuslän de utsockne frälsehemman af ridderskapet och adelns strögods, hvilka, enligt 1723 års adliga privilegier,ingo afyttras till och besittas af ofrälse män. De skatta lika med adelns utsockne frälsegårdar, med det undantag, att i norra länet hvarje sådant hemman har i påökt ränta en famn granved, efter det värde, hvartill denna artikel finnes utsatt i äldre jordeböcker.

Ofrågen, Ångermanlands-dialekt, betyder omog-nad.

Ofriälse. Detta ord härleder sig från medeltiden, då den så benämndes, som genom åtagandet af rust-tjänst frälst eller friat sin egendom från andra skat-ter och utskylder, samt derigenom ansågs hafva stig-it i ett högre stånd, till åtskillnad hvarifrån de, hvilka ej gjort det, kallades *ofrälse* eller icke befri-ade. Detta gällde då ännu om egendomen. Då jor-den sedermera började till en del frångå sina adliga ägare, men dessa för öfrigt bibehöllo alla sina öf-riga privilegier, öfvergick ordet äfven till perso-ner, och de, som icke voro adelsmän, kallades med ett gemensamt namn *ofrälse*. Enligt 1809

års grundlag bör konungen, vid befordringar, icke göra afseende på börd, utan endast på förtjenst. Likväl bibehölls ända till 1830 deri föreskriften, att konungens högsta domstol skulle bestå af 6 frälse och 6 ofrälse män; men vid sistnämnda rika-dag förbyttes ordet *och* till *eller*. Nu mera göres ingen skillnad på adelsmän eller icke-adelsmän, och det finnes inom landet intet ombete eller värdig-het, hvarifrån en ofrälse person är af lagen ute-sluten. Då det talas om ofrälse stånden vid riks-dagarna, menas dermed preste-, borgare- och bonde-stånden, till åtskillnad från ridderskapet och adeln. **Ofres,** Jemtlands-dialekt, betyder, förundra sig. **Ofra rosas mannen död,** som aldrig gaf något bröd, ett gammalt talesätt, betecknande att, mången får beröm för ganska litet och skam för alldeles intet.

Ofva, annex till Husaby, beläget i Kinnafjerdings härad af Skaraborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Lidkö-ping, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Skara, $\frac{3}{4}$ mil från We-nern. Kyrkan är byggd af sten och försedd med ett litet trädtrorn. Man har föregifvit, att kyrkan, med undantag af att hon i senare tider blifvit om-och tillbyggd, är densamma som 1668 blef upp-förd å säteriet Mariedal af riks-kansleren greve M. Gabr. Dela Gardie, hvilket säteri är beläget blott några hundra alnar ifrån kyrkan. En sägen förmäler om de sista kvarlefornas af Mariedals kapells eller kyrkas förflyttande till det ställe, der Ofva kyrka nu är belägen och der hon då redan var uppbyggd. I socknen märkas: säteriet *Mariedal*, *Gudvalla* kloster samt *Lunds* helsobrunn (hvarom se dessa ord). Socknen innefattar $8\frac{1}{4}$ mtl. och har 330 invånare. Dess areal utgör 2,037 tunn. Adr. Lidköping.

Ofvansjö, en socken med Högbo kapell, belägen i Gestriklands fögderi och kontrakt af Gefleborgs län och Upsala stift, $\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Gefle, och utgör ett konsist. pastorat af 1 kl. Namnet ut-märker belägenheten nordvest ofvan om Storsjön. Man finner det likväl fordom olika skrifvet, både Odensjö, Odensö och Ofvansjö. Kyrkan, hvilken står vid bergslagsvägen, är en af de prydligare i orten och fullbordades 1763; den gamla kyrkan, obekant till sin ålder, nedrefs trenne år förol. Brittmeßan, eller söndagen näst efter Michaëlis dag, skall fordom blifvit firad här som kyrkofest. Näringar, jemte åkerbruk, boskapsskötsel och nå-got fiske, är isynnerhet bergslags-handtering. En del sockenboer äro således bergsmän, hvilka idka både tackjernsbläsning och smide; andra kola och många hafva vinst af flera slags körslor för or-tens jernverk, hvilka äro: *Hammarby bruk*, *Ham-marby* och *Hosjö* bergsmanshammare, *Högbo bruk*, *Jaderbo öfre* och *Jaderbo nedre*, *Wall*, *Norrberg*, *Ås öfre* och *Ås nedre* eller *Åttersta* bergsmanshamma-re, samt *Kungsfors* och *Uhrfors* jernbruk (se alla dessa ord). Kungsgården, med vacker belägenhet nära kyrkan, af $1\frac{1}{2}$ mtl., har i katolska tiden, under namn af Wijkbol lydt under prestbolet, men efter reduktionen blifvit kallad kungsgård. — Vatten stänga socknen på östra sidan medelst Storsjöns vikar, hvarförutan finnas en mängd åar

och sjöar, utom en myckenhet små tjärnar, hvilka alla samlas till *Storsjön*, hvilken säges vara 3 mil efter dess många krökningar. Berg förekomma flera, men inga särdeles märkvärdiga; Kungsberget anses som det högsta och bortskymmer solen midt i vintern sex veckor, för den nedom belägen Kungsbergs byn, ehuru den ligger högt, norr om berget. Af ålderdomsmeningar finnas flera här, än i de andra Gestriklands socknar, hvilka bestyrka att denna trakt varit bland de först bebodde. Ättehögar påträffas på flera ställen. Pastoratet innefattar $87\frac{1}{4}$ oförm. mtl. och har 5,895 invånare. Dess areal utgör 135,964 tunn., af hvilka 16,000 äro sjöar och kärr. Adr. Gefle.

Ofvanskog, en benämning hvarmed fördom försteds öfre delen af Sverige med Norrland, och således var liktydigt med benämningen Nordanskog (se detta ord). Äfven Södermanland och Nerike ensamt skall blifvit kalladt Ofvanskog.

Ofvanskog, en socken och konsist. pastorat af 3 kl., beläget i södra Helsinglands fögderi och Helsinglands Vestra Nedre kontrakt af Gefleborgs län och Upsala stift, $9\frac{1}{4}$ mil V. från Söderhamn. Socken har 2,814 invånare på en areal af 89,512 tunn., af hvilka 10,200 äro sjöar och kärr. Den innefattar något öfver 40 oförm. mantal. Adr. Bollnäs.

Ofvåltes, ett gammalt Svenskt ord, betydande: stjelpt på rygg och oförmögen att hjälpa sig.

Ofymdig (bergsm.-term) kallas det berg eller den gång som ej förer någon malm.

Ogilvie, Patrik, af en gammal Skottsk ätt, inkom till Sverige under Gustaf II Adolfs tid, var major vid öfverste Sass's regemente, då han, år 1642, introducerades på riddarhuset; blef sedan öfverste och 1660 landshöfding i Kexholms län. En **Jakob Ogilvie**, förmodligen hans son, major och kommandant i Christianstad, har utgifvit en afhandling på Latin om militär-exercisen och en annan kallad: *Stadsmajorens exercitier*, hvilken utkom i Westerås 1677.

Ogild (myth.). Så benämner Eddan ett ställe i Sverige, der hjelten Sigurd blef dödad.

Ogm betydde i forn-Svenskan *fruktan*.

Ohemul, ett ord som förekommer i vår lag, betyder vanligen detsamma som obevist, eller utan orsak; men toges ofta för missfirmande eller vanbedrande, när parten icke har något skäl till sitt anmälda klagomål.

Ohre eller **Ore**, en socken och konsist. pastorat af 3 kl. belägen i Nedre Siljans fögderi eller Öster Dalarne samt Rättviks kontrakt af Stora Kopparbergs län och Westerås stift, 7 mil N.N.V. från Falun, skildes 1607 från Orsa socken dit den tillförde börde. Den hade då endast 300 invånare, hvilkas antal nu uppgår till 2,352. Socken har på statens bekostnad blifvit storskiftad och indelades då i 376 besutenheter och fördelades emellan 389 åboer. Kyrkan är byggd af gråsten, är otillräcklig och förfallen, samt skall nybyggas. Läget är förträffligt, vid Ohre-sjön; prestgården är en bland de täckaste i Dalarne. Marken är bergig och skogig, dock i södra delen

af socknen något jemnare. Rådande jordmånen är sand, ehuru lera förekommer på vestra sidan af Ohre-sjön. Största sjöarne äro: *Amungen*, som till en del ligger inom denna socken, likaså *Skatvagen*. *Ohresjön*, af $\frac{1}{4}$ miles storlek och 774 Sven-ska fot öfver hafvet; *Lömmingen*, *Stockholm*, *Kijen* och *Hälsjesjöarne*. Af åar märkes *Ore-elf* och *Böhle-ån*. Bruks-egendomarne äro: *Furudal* samt *Dalfors* (se dessa ord). Sederna hos folket äro här ännu mycket raa, hvarföre ock presterskapet bitills sällan varit med vid dess samkväm. Offri-gen vid bröllop är afskaffad. Klädedräkten har ingenting utmärkande; rocken svart eller grå. Torftigheten föreskrifver lefnadsvanoraa, hvilka äro högst enkla. Till följe häraf och det ansträngande, hårda arbetet är ock sinnelaget sträfft och något misstänksamt. En förtjenst har dock Ohrekarlen framför många andra: den att i sin fattigdom vara reel betalare. Deremot vidlåder honom ännu mycken väntro och skrock; såsom t. ex. om icke på grafölet efter den fällda björnen, dess blod, drickes med graföls-bränvinet, blir skyttet icke lyckligt nästa år. Ohrekullorna äro kända för att vara skickliga ladugårdspigor, likasom karlarne driftige skogsarbetare. Näringarne inom denna församling äro något åkerbruk, mera boskapaskötsel, understödd af fåbodar och myrslogar, kalkbränning samt kolning och körsler åt bruken. Landsväg går genom socknen förbi kyrkan, Furudals och Dalfors bruk åt Woxna i Helsingland. Socken består af $7\frac{1}{2}$ mtl., och har en areal af 207,823 tunn., af hvilka 16,800 äro sjöar och kärr. Adr. Gagnef.

Ohu, jernbruk, beläget i Gällaryds socken af Jönköpings län, 6 mil från Jönköping med 7 hela hemman. Bruket anlades 1668 af Christoffer Hem-pel och ägdes sedermera, i förening med Hörle-verken, af Holländaren Justus Backe; hade tid efter annan åtskilliga ägare tills det 1819 köptes af bergsrådet J. L. Aschan, som först vid Smäländska bruken infört formning i sand och äfven anlade gjuteri härstädes, hvar till brukets melmer äro i högsta grad tjenliga. Det tillhör nu sonen Nils Nilsson Aschan, hvilken uppfört corps de logis och anlagt pappersbruk. Bruket har 2 bärdar och 666 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern; här finnes masugn, 1 storhammare, 1 knipp- och 2 spikhamrar, stamp m. m. Något manufaktursmide idkas äfven. Hammarskatten utgöres med 6 skepp:d 13 lisp:d 7 skålp:d. Afsättningsorten är Götheborg. Smidesstämpeln visar ett sammanbundet DL inom en fyrkant af punkter.

Oknytt, Ångermanlands-dialekt, betyder skrymt-aktig.

Okolne (myth.). Den del af himlen Gimle, hvaruti salen Brimer var belägen, der de rättfärdiga människorna skulle glädjas i evighet och aldrig lida brist på herrligt mjöd.

Okome, en socken, och jemte annexerna Köinge och Svarträ ett regalt pastorat af 2 kl., är belägen i Faurås härad af Hallands län, Warbergs kontrakt af Götheborgs stift, $2\frac{1}{4}$ mil N.O. från Falkenberg. Med ena ändan sluttande mot Etraån,

sträcker sig detta pastorat öfver hela bredden af Faurås härad. De strömdrag som här finnas, äro, utom förenämnde *Etraå* äfven *Högvadsån*, hvilken skiljer Svarträ och Köinge socknar ifrån Okome, bildar tvenne icke obetydliga vattenfall vid Tubared och Köinge, samt förenar sig med Etran vid Axtorna; *Stocketå* i Okome, *Rambeck* i Köinge, och *Perlabeck* i Svarträ, hvilka alla tre falla i Högvadsån. Ibländ sjöar äro de vid Wälasjö i Okome och vid Björka i Köinge störst. *Björkeberget*, *Restareberget*, *Tjurberget* och *Rainberget* utmärka sig för en mer betydlig höjd. Okome socknen indelas vanligen i tvenne delar: den norra och den södra delen. Af fornlemningar märkes på det s. k. Lyngabete, söder ifrån kyrkan, en slät plan med en idavallur eller domkrets, bestående af 16 stora stenar, af hvilka en utmärker sig genom en ansenlig storlek. Alla stenarne hafva domstensform och kretsens diameter är 24 steg. Stället kallas *Domstenarne*. Dessutom finnes på åtskilliga andra ställen i socknen en mängd stenrör och stensättningar. Socknen består af $31\frac{1}{2}$ mtl. och har 770 invånare. Dess areal utgör 12,173 tunn. af hvilka 1,210 äro sjöar och kärr. Adr. Falkenberg.

Okänd man gifte icke vitsord, ett ordspråk, upptaget bland domare-reglerna i Svenska lagen, betecknande, att man icke lätt tror den, som man icke känner.

Ol betydde i gamla Svenskan *låder*, särdeles *låderrem*.

Olag fång är ofång, ett gammalt ordspråk, som finnes upptaget bland domare-reglorna i vår lag, hvarmed förstås att det som erhållits olagligt, går lagligt tillbaka.

Olai, Andreas, juris doktor, användes af Gustaf I i åtskilliga beskickningar till England och kejsaren, omkring år 1550. Han var en lärd och skarpsynt man, som både väl uträttade sina uppdrag och derjemte studerade länder och folkslag, dem han besökte. Har författat berättelse om sändebudens svar och noter, samt en beskrifning öfver Engelska staten, sådan han då fann den, under titel: *Relatio de Statu Angliæ*. Hans födelse- och döds-år, äfvensom hans öfriga lefnadsomständigheter, äro obekanta.

Olai, Andreas, lärar varit född Svensk och uppfostrad i Lutherska läran, men afföll till den katolska, blef hofpredikant hos Sigismund och af honom förordnad att förestå katolska gudstjensten i det s. k. Keithska huset (se detta ord) och sedan att vårda slottskyrkan. I anledning af detta uppdrag har han blifvit bekant i historien, genom den häftiga strid han förde med hertig Carl om nycklarna till sistnämnda kyrka, och hvarom han berättar i ett bref till jesuiten Sigismund Ehrenboffer. Han omtalar deri, huru hertigen först haft flera bud hos honom och begärt nycklarna, emedan han ville inställa all gudstjenst i slottskyrkan, intill konungens återkomst, och försägla dörrarna. Dertill nekade Andreas Olai. Hertigen kallade honom nu upp till sig, och då han fortfor i sin vägran, blef Carl, efter väntigheten,

utom sig af vrede, bestående att med sitt svärd hugga honom i stycken, "gaf honom tusen djeffar i våld" och sade: "Om än nycklarna suto i skallen på dig, skall jag dock rycka dem ut." När ej heller detta hjälpte, lät hertigen söndersåga kyrkodörrarna och dref den motsträfvige ur riket. Han förfogade sig år 1596, genom Finland tillbaka till Polen, der han stannade. Hans vidare öden äro obekanta.

Olai, Martinus. Se: *Martinus Olai*, *Helsingius*.

Olai, Ericus, doktor, theol. professor och domprost i Upsala under senare hälften af 15:de århundradet, är den förste egentlige namagifne Svenske historieskribent, hvars Svenska historia går från de äldsta tider till 1464, och vid hvars författande han tydligen begagnat äldre källor, hvilka sedan gått förlorade. Hans arbete är skrifvet på Latin, men år 1678 af Johan Sylvius öfversatt på Svenska, under titel: *The Svenskes och Göthers Historia*, Skrefven på Latin Aff Erico Olai, Widh pass Tuhundrade och Siutton Åhr sedan, Hvilken war Doctor och Prof. uthi then H. Skriff, sampt Deoanus och Domprobst i Upsala. Han begynner henne aff Christi födelses Tijd, berättar om Siu och Sextio machtige Konungar, och fullfölter henne intill Åhr 1464. Liksom alla gamla skribenter börjar han sitt lands historia med Noach och hans son, Japhet, hvars släkt och efterkommande sägas hafva gått från Schytien och kommit hit in i landet. Han har emellertid skrifvit med sanningskärlek och opartiskhet. Har äfven författat en psalm, hvilken, med några förändringar, infördes under N:o 205 i gamla psalmboken: "En riker man, väldiger han" m. m. Dog julaftonen 1486.

Oland, ett härad af Upsala län, är till det mesta skoglöst, men genomskuret af många vattendrag, omväxlande med skogsbäckar och småsjöar. Häradet består af 11 socknar, nemligen: Alunda, Morkarla, Tuna, Stafby, Löfsta, Tegelsmora, Dannemora, Film, Hällnäs, Ekeby och Skefthammar, innefattande $557\frac{1}{2}$ mtl. med en folkmängd af 16,700 personer. Märkligaste ställen inom häradet äro: Lydinge gods, Gimo, Österby och Löfsta jernbruk, samt Dannemora grufvor. I förening med Wessland och Elfkarleby, Tierp, Wendel, Löfsta, Film och Dannemora samt Norunda tingslag, utgör Olands härad en domsaga, samt med Löfsta och Dannemora tingslag ett fogderi. Häradets areal utgör 256,448 tunn., af hvilka 20,848 äro sjöar och kärr.

Olander, Erik Johan, prov. läkare i Mariestads distrikt, född i Småland d. 27 Jan. 1766, promoverad till med. doktor i Lund 1794, hvarvid han innehade andra hedersrummet, fick år 1834 af Lidköpings borgerskap en eklöfskrans, såsom tacksambetsbevis för dess outtröttliga nit att söka hindra kolerans utspridande, och, sedan han verkligen utbrustit i staden, såsom det troddes, till följd af tre falska sundhetsbetyg, att då hämma dess framsteg och rädda de deraf angripna.

Olands och **Frösåkers** förenade kontrakt af Upsala stift, innefattar 9 pastorat, hörande dels till Upsala, dels till Stockholms län, nemligen:

Börstäl, Östhammars stad och Gräso, Alunda och Merkula, Tana och Stafby, Öregrund, Harg, Forsmark, Bökhufvad och Skeffthammar, Walö, samt Ekeby och Bladåker. Af dessa pastorat äro fyra regala, tre konsist., samt två patronella. Kontraktets folkmängd uppgår till 17,255 personer.

Olans, kanonikus i Upsala, seföres i rådslängden, såsom ett af rikets råd omkring 1290.

Olans den Wiso, berre till Forsa i Tensta socken och son af riksrådet Björn Nilsson Näf, var domprost i Upsala, då han år 1314 valdes till erkebiskop. Han reste till Lund och lät viga sig af erkebiskopen derstädes; men emot denna undergifvenhet protesterade domkapitlet i Upsala, hvarföre någon tid torde hafva åtgått, innan han blef erkänd såsom erkebiskop. Härefter kallade han sig *Archieleetus*. Detta skedde just under schismen mellan Rom och Avignon, i hvilka båda städer påfvar residerade, så att erkebiskopen först 1319 fick sitt pallium af påfven Johan XXI, hvilket måste köpas med 8,780 R:dr i silfver, som af samliga rikets stift skulle sammanskjutas. Det berättas äfven, att då han skulle resa för att hemta sitt pallium, blef hans följeslagare, kaniken Nikolaus Sigvasti, arresterad på skeppsbron i Stockholm, på hertig Waldemars befallning. Dog d. 13 Mars 1332. Tillnamnet "den wise" skall han hafva fått genom sin lärdom och sitt förstånd; men hvad han uträttat med denna sin vishet, finnes icke omtaladt.

Olavi, Nicolaus, från Genistorp, skall hafva tillhört en adlig släkt, var decanus i Wexjö, då han år 1476 valdes till biskop derstädes och af påfven bekräftades; blef inkallad som sådan i rådet och var en af dem, hvilka underskrefvo Upsala akademies privilegier. Afled i en hög ålder 1494.

Olavi, Johannes, var född i Pargas socken af Finland, hade i Paris blifvit promoverad till magister, och utnämndes år 1500 till domprost i Åbo samt 1507 till biskop derstädes. Hans företrädare släktningar, som innehade Kustö slott, Åbo biskopars fäste, och der domkyrkans egendom förvarades, ville likväl icke till honom öfverlemnade detta slott, förrän han till dem betalt 200 Svenska mark. Under hans tid sköflades Åbo stad af Danskarne, under Otto Rud. Biskopen afled hastigt d. 6 Juli 1510, qväfd af ett köttstycke, som fastnat honom i halsen.

Oldendorp, träffningen vid. Den stod d. 28 Juni 1633, emellan Svenska hären under hertig Georgs af Lüneburg befäl och den Österrikiska under Groensfeld och Merode. Segern afgjordes genom Hessiske generalen Melanders klokhet och Svenska rytteriets tapperhet, samt dess anförare Lars Kaggs mod och beslutsamhet. De kejserlige förlorade 6,000 man i döde, 3,000 fångar, 16 kanoner och 73 fanor. Bland de fallne var äfven general Merode. Svenskarne förlorade endast 300 döde; men bland de sårade voro Soop och Stålhandske. Efter denna seger hade Svenska hären under hela fälttåget en ständig öfvervigt i nordvestra Tyskland.

Olderman, Johan, född d. 3 Okt. 1660 i Stockholm, der fadern var handlande, blef magi-

ster 1685, samt återkommen från en utländsk resa, företagen i sällskap med tre baroner Tenger, hvar på han använde 6 år och besökte de flesta Tyska, Holländska och Fransyska akademier, blef han år 1692 e. o. theologie professor i Upsala och 1694 verklig professor samt kyrkoherde i Danmarks socken, då han lät prestviga sig. Dog i sin bästa ålder d. 22 Juli 1697. Berömmes för allvarlig gudsfruktan, samt mycken kunskap i den bibliska filologien och kyrkohistorien.

Oldevig, Hans Fredrik, född d. 12 Okt. 1793, son till d. v. kapitenen vid amiralitetet Johan O., blef 1826 landsekreterare i Wernlands län och 1842 landshöfding derstädes. R. af N. O. Är en af de få ofrälse, hvilka, utan att hafva förvärfvat adelskap, ifrån en befattning inom ett landshöfdinge-embete, blifvit befordrade till sjelfva embetet.

Ole den Engelske, son af Kirick och brodern till Ivar Widfamnes gemål, Moald den tjocka, sattes af konung Sigurd Ring till skattekonung öfver Northumberland och innehade det i många år, tilldess han, efter flera drabbningar, fördrefs derifrån af Ubbes son, Samme eller Samna. Ole flydde nu till Sverige, till konung Ring, som gjorde honom till höfding öfver Jutland, hvilket han, i egenskap af län, innehade till sin död och efterträdades af sin son Grim den grå.

Olin, fru, gift med assessor Olin, var på sin tid Sveriges största sängerska, och uppträdde såsom Thetis i operan *Thetis och Pelé*, hvarmed Svenska lyriska scenen öppnades år 1773. Hon var sedan i många år denna scens prydnad. Afled 1827, vid några och 80 års ålder. Några veckor före sin död skall hon hafva besökt fru Catalani, hvilken då vistades i Stockholm, och sjungit för henne, som icke litet förvånades öfver att så mycken styrka och skönhet kunde, vid den höga åldern, bibehållas i en stämma, helst så högt uppe i Norden. Hennes dotter, sedan gift med Carl Stenborg, var äfven en utmärkt aktris och sängerska.

Olin, Johan Henrik, en berömd läkare, provincial medikus i Småland, med professors titel, född i Wexjö d. 5 Dec. 1769 och död derstädes 1824. Äfven skicklig botanist, hvars namn förvaras af örtsläkten *Olinia*; har lemnat flera uppsatser i Läkaren och Naturforskaren, och utgifvit åtskilliga öfversättningar, såsom "Isertz bref om Guinea-kusten"; "Totts resa i Tarkiet" m. fl. Rådfrågades af kronprinsen Carl August vid dess resa ned till Skåne genom Eksjö, och var af samma tanke som professor Lodin, att prinsens död blifvit vållad af förgift.

Oliva, freden i. Den undertecknades, efter gamla stilen, d. 23 April 1669 och slutade omsider ett nära hundraårigt krig med Polen, hvilket först fördes om besittningen af Litland och sedan om Warszarnes arfsrätt till Sveriges thron. Underhandlingarna börjades under Carl X, som längtade efter fred med Polen, först i Thorn och sedan i Oliva kloster, icke långt ifrån Danzig, der de Polske sändebuden bodde, medan de Svenske, Gabriel De la Gardie, Bengt Oxenstjerna, Schlippenbach och

Gyllenclou, bodde i byn Tzoppot. Mellan dem reste Franska sändebudet de l'Hombres, medlare vid fredswerket och hvilken dervid, både enskildt och på sitt hofs vägnar, gjorde Sverige betydliga tjänster. De begge partierna förde, enligt tidens sed, skriftväxlingen med så mycken bitterhet, att de slutligen måste afstå derifrån och öfverlemnade åt medlaren, att till den ena öfverföra den andras tankar och förslag. Underhandlingarna drogo ut på tiden, till följd af kurfurstens af Brandenburg intriger, och en del Polackars yrkande, att man borde begagna Sveriges svaghet och förlägenhet. Omsider kom likväl freden till stånd, och genom den återlemnade Österrike och Brandenburg till Sverige hela Pommern, och Polens konung afstod sina anspråk på Svenska kronan samt på Lifland, hvilket Sverige behöll. *Olova kloster* var förut känt i Svenska historier, emedan det var der, som Sigismund d. 27 Sept. 1587, inför altaret aflade sin ed såsom konung af Polen.

Oliveblad, Magnus, härstammade från Gustaf I:s sekreterare Clemet Hansson till Wårby. Hans ätt introducerades på riddarhuset 1632, då han var öfverste-löjtnant vid ett infanteri-regemente, blef 1644 stads-öfverste i Stockholm, men tog afsked två år senare för sin böga ålder. Ätten utgick med hans sonson, kapitenen vid gardet **Carl O.**, som stupade ogift vid Klissow d. 9 Juli 1702. Så lyder uppgiften i Stjernmans matrikel; men enligt Rotblies sammandrag af matrikeln, utgifvet 1816, skola bröderna Ivan och Måns Clementsöner blifvit adlade 1576, ätten år 1631 introducerad genom Hans Månsson O., och utgått med majoren **Magnus Oliveblad**, som afled d. 15 Febr. 1706.

Olivecrantz, Johan Paulin, son af erkebiskopen Laurentius Paulinus Gothus och född d. 1 Aug. 1633 i Strengnäs, då fadern var biskop derstädes. Höll, såsom studerande i Upsala, ett tal på Grekiska till Christinas ära, hvilket synes hafva utgjort början till den nåd, hvori han alltsedan stod hos drottningen, som till och med ville öfvertala honom att flytta till Rom. Han blef 1654 aktuarie i kongl. kansliet och adlad, hvarvid drottningen föreskref hans nya namn. Han kallade sig då herre till Ulfhäll, Larslunda, Vestrå Herregård, Fröshammar, Hoffmantorp och Keholm. Afgick 1658, såsom legations-sekreterare, med Svenska ministrarne Bjelke och Björnklo till kejsarevalet i Frankfurt, blef sedan sändebud vid Holsteinska hofvet och vid fredskongressen i Nimwegen, samt år 1680 ståthållare i Revel. Drottning Christina utnämnde honom följande året till general-intendent och guvernör öfver hennes domäner, sedan till general-guvernör deröfver och sitt råd, då han måste antaga titeln excellens. Carl XI använde honom likväl icke, men han blef derför icke utan inflytande på ärenderna, emedan han sades helt och hållet styra grefve Hastfer, som hade konungens öra. Efter konungens död skall det varit i fråga, att åt honom öfverlemnade de utrikes ärendernas ledning, emedan han ansågs äga stora statsmannainsigter. Detta blef likväl icke af, och

O. dog d. 10 Jan. 1707, utan att hafva erhållit någon anställning. Han ligger begrafven i Strengnäs domkyrka, der ett präktigt marmor-epitafium är uppsatt öfver honom, försedt med en af honom själf författad inskrift. Har efterlemnast åtskilliga vältalighets- och skaldestycken på Latin, i hvilket språk han var så hemmastadd som i modersmålet, ett *Ode öfver Drottning Ulrika Eleonora*, ett *Epigram öfver den i Sverige nedgående solen*, ett *Qvæde öfver Carl XII:s kröning*, ett annat öfver *Slaget vid Narva*, o. s. v. *Sjölagen* af år 1667 skall äfven vara skrifven af honom.

Olivecrantz. Under detta namn adlades biskop Johan Gezelii d. y. barn 1719; men först hans sonson, **Johan**, introducerades 1752. Denne var född i Stockholm d. 17 Okt. 1721, blef akademie-sekreterare i Åbo, lagman i Skåne och Blekinge, hvarifrån han tog afsked 1777 och dog d. 14 Mars 1804. Skall hafva varit en utmärkt orientalist, väl hemmastadd i Syrisk, Arabisk och Etiopisk språken.

Olivecrona, Isak, son af rådmannen i Stockholm Thomas Perman och född der på 1680-talet, blef 1707 ext. ord. i riksarkivet och auskultant i Svea hofrätt, 1710 häradshöfding i Trögd, Åsunda m. fl. härader, adlad 1719 jemte sin broder, sedan assessor och hofrättsråd i Svea hofrätt, fick landshöfdingetitel och dog d. 4 Mars 1764. Har utgifvit: *Kort samling om ursprung til åtskilliga folks skriftligen författade och utgifne lagar*. Hans broder,

Olivecrona, Hans, hvars födelseår ej heller är bekant, men hvilken dog 1741 som hofrättsråd, åtföljde, såsom auditor, Kalmar regemente från 1704 och efter Pultava-slag Carl XII till Bender, hvarifrån han, såsom sekreterare, afgick till Konstantinopel med ministern Märten Neugebauer, ledsagade envoyén Fonck till Pruth, hade flera penningenegociationer med Turkarna och visade dervid mycken drift och skicklighet, samt iakttog, vid brefväxlingen öfver Svarta hafvet till Bender, särdeles klokhet och försigtighet.

Olivehult, säteri i Östergötland. Se: *Krigsbergs socken*.

Olivehill, sätesgård i Strengnäs socken af Södermanland, 4 mtl., med det derinvid belägna *Larslunda* säteri, 2 mtl., kallades förut Ulfhäll och är en egendom, som grundlades af de s. k. Finningehemmanen, sedan desamma i början af 1600-talet blifvit inköpte af biskopen i Strengnäs, **Lars Paulinus**, hvarefter sätesgården blifvit bebyggd och under den tid den varit uti dess sons, guvernören öfver drottning Christinas lifgeding, **Joh. Paulinus Olivecrantz**, arfvingars ägo, efter honom blifvit kallad Olivehill. Egendomen innehades sedan af trenne bröder Gripenmark, den ena efter den andra; köptes 1782 af direktören vid Ostindiska kompaniet **D. af Sandeberg** och tillföll i arf mågen, presidenten grefve **C. J. Gyllenborg**, som betydligt förbättrade och bebyggde gården. — På *Larslunda* ägor är en mineralkälla med samma namn, som, sedan derstädes ett brunnshus blifvit bygd och en promenadplats för brunnsgästerna anlagd,

ofta med fördel begagnas af Strengnäs stads invånare, samt kringboende allmoge.

Olivlaf (Lichen olivaceus), en luftlaf, som växer på den slätare barken af löfträd och buskar, öfverallt ymnigt, samt kan användas till färgning.

Oljebill (Meloë), ett insektslägte af skalbaggar-nes ordning, med stor, tjock, aflång, mjuk och glatt kropp, utan hinnor; hufvudet stort, aflångt, plattkullrigt, lodrätt, bredare än thorax, som är liten, nästan fyrkantig, smalare än skalvingarne och ofvan något platt; antennerne långa, perlbandslika, fästade under ögonen; skalvingarne kullrigt hjertformiga, tunna och mjuka, hälften kortare än underlifvet, som är mjukt, uppsväldt samt tjockare och tyngre än hela den öfriga kroppen; gångfötterne medelmåttiga, hoptryckta, utsipprar vid knäna en skarp blåsdragande vätska. De märkvärdigaste hos oss förekommande arter äro: *Svartblå oljebillen* (M. proscarabeus), af $\frac{3}{4}$ till 1 tumslängd, blåsvart med violett anslöpfung på sidorna af hufvudet, ryggskölden och fötterne; de förra oregebandet punkterade och skalvingarne chagrinerade, den öfriga kroppsytan slät. Förekommer allmänt om våren på torra backar och lefver af skarpa örter, blad och blommor. Äggen läggas på marken bland gräs och mindre örter, men larverne fästa sig på humlor och bin, samt lefva af de vätskor som dessa utdunsta, till dess de äro färdiga att förvandlas. I anseende till den omnämnda af-söndringen af en skarp vätska användes oljebillen fördom i medicinen. *Ljusblå oljebillen* (M. violaceus), liknar den förra till lefnadssätt och skapad, men är mindre, med smalare och kullrigare ryggsköld, samt längre antenner och öfver hela kroppen ljusblå till färgen.

Oljeslagerierne i riket voro 1846 ett antal af 54, hvarvid tillverkades, med undantag af fabrikationen af det grosshandlaren G. Sommelius tillhöriga oljeslageri i Stockholm, hvars tillverkning ej är uppgifven, 163,558 kannor lin- och rofolja, samt 25 kannor kumminolja, hvarförutan af råämnet, sedan det blifvit pressadt, erhöles 3,960 skepp: d oljekakor, och skattades berörde produktion, jemte tillägg af den hos Sommelius åstadkomna, till 352,769 R:dr. Vid förutnämnda oljeslageri, samt M. E. Delbancos tvenne oljeslagerier i Mölndal vid Götheborg, bereddes de betydligaste kvantiteter olja, å förra stället till ett värde af 115,400 R:dr och vid sistberörde verk för tillhoppa 110,250 R:drs värde. Införseln af hamp-, lin- och rofolja utgjorde samma år 131,199 kannor, deraf 106,646 kannor hampolja, eller 112,909 kannor mindre än hvad af sådana varor året förut infördes. Utförseln af olja uppgick till endast 39 kannor, men af oljekakor utskippades för ett värde af 57,004 R:dr, hvilket likväl med 8,000 R:dr understeg värdet af 1845 års utförsel af denna vara.

Ölkjoki, konventionen i, afslöts d. 19 Nov. 1808. Finska hären, utmattad af sitt långa återtag, de blodiga träffningar, som derunder förefallit, och sammansmält genom sjukdomar — 6,000 man lågo sjuka — fick, till följd af denna öfverenskommelse,

obehindrad draga sig tillbaka från norra Österbotten, hvilket öfverlemnades åt Ryssarne, och taga sitt högkvarter i Torneå. Denna konvention kan anses såsom ett slags seger, ty Siikajoki å, som var tillfrusen, gick upp, och den öfverlägsna Ryska styrkan hade således kunnat kringgräna och nästan utan motstånd taga de återstående Svenska trupperne.

Ollieqvist, Johan, den äldste af fyra bröder, söner till biskopen i Strengnäs Johannes Matthiæ, för hvars förtjenster de år 1645 upphöjdes i adligt stånd, då de antogo detta namn. Johan dog, enligt Stjeraman, såsom kammarherre, ogift i Paris 1661; men enligt andra uppgifter läser han lefvat ännu 1667. Är bekant genom sin *Historia Caroli Gustavi*, hvilken dock består endast af 2 ark, och sin *Epistola ad patrem de continuando studio Concordiæ Ecclesiasticæ*.

Ollon, Gustaf, född på Wikbolandet i Östergötland år 1646 och död år 1703, såsom kamerare vid stora sjötullen i Stockholm, är känd som en af sin tids lyckliga, andliga skaldar och författare af psalmerna N:o 45, 261, 268, 299 och 300 i gamla psalmboken, hvarförutan han öfversatt några andra.

Ollonberg, Thore, hette förut **Thore Olofsson**, och var inspektör öfver fältherren greve Jakob De la Gardies grefskap Leckö; visade, under kriget med Danmark, mycket nit och oförskräckhet vid bevakandet af gränsen, hvarvid han samlade och anförde allmogen, samt gjorde dessutom kronan åtskilliga försträckningar. Hans förtjenster belönades också 1648 med adelskap, då han antog namnet *Ollonberg*. Dog 1680. Hans son,

Ollonberg, Carl, blef, såsom öfverste för östra Skånska regementet till fot, år 1720 friherre, sedan öfverste för Westgötha-Dals regemente, död d. 21 Aug. 1745 i en ålder af 68 år.

Ollonborrar (Melolontha), ett insektslägte af skalbaggar-nes ordning, med stor äggrund kullrig och hårig kropp; medelmåttiga trådlika antenner, i ändan klubblika; benen raka och släta; tassarne långa; klor och hinnor stora. Hos oss förekomma: *Allmänna ollonborren*, majbaggen (M. vulgaris), af 1 tumslängd; svart med gulbruna fötter och skalvingar, silkesludet bröst och ryggsköld. Förekommer i Maj och Juni på allehanda löfträd, allmänt i de södra landskaperna, och uppäter dels såsom fullbildad insekt trädens löf, dels såsom larv, då den får namn af *engertling*, deras rötter, samt förorsakar derigenom stor skada på unga träd, särdeles i trädskolor, isynnerhet i södra Europa, hvarför han der ifrigt förföljes, nu medelst hopsamling och dödande, fördom stundom medelst bannlysning, besvärjningar samt till ork med instämning för rätta, så t. ex. instämdes ollonborrarne 1499 för en andlig domstol i Lausanne och dömdes formligen der till bannlysning. *Kastanjebaggen* (M. Hippocastani), af 1 tumslängd; svart med gulbruna fötter och skalvingar, de senare svartkantade; bröstet silkesludet, på hvarje baksida en rad af trekantiga hvita fläckar. Förekommer temligen allmänt i mellersta delen af

riket och liknar den allmänna ollonborren till lefnadssätt, m. m. *Lilla ollonborren* (*M. horticola*), af 3 linjers längd, något platt; silkesluden; blå eller buteljgrön, med bruna strimmiga skalvingar och trubbig gump. Förekommer allmänt i Skåne uti trädgårdar, på fruktträd och rosenbuskar, samt vid landsvägar på pilbäckar, hvars blad och blommor den ofta alldeles uppäter, men är sällsynt i norra delen af riket. Larverne, som lefva i jorden, gnaga rötterna på mindre växter och förstöra sålunda dessa.

Ollongkild var en ränta, som, till följd af Nyköpings recess år 1537, skulle betalas för de svin-kreatur, hvilka ängo intagas på kronans ollonskogar och har i senare tider gällt isynnerhet Skåne och Holland. Den bestämdes först till hvar femte svin; men har sedan utgått med hvar tionde, för hvilka betalades en afgift i penningar, för ett större 8 öre silfvermynt och för ett mindre 6 öre. Allmogem har flere gånger sökt befrielse från denna skatt, som var mera besvärlig än för kronan indräktig, men hvilket ej kunnat beviljas, förr än den slutligen upphäfdes vid 1844—1845 årens riksdag.

Olof I, den förste Svenske konung med detta namn, om hvilken man likväl ej vet annat, än att han hade sitt säte på Björkö och efterlemnade en son, Ring, som Björn IV upptog till medregent. Björns son,

Olof II, upptog Emdad den Slemme till medregent och dog 964. Han är känd såsom fader till Styrbjörn den Starke, och till Gyrith, förmäld med Danske konungen Harald Blåtand. Ojemförligt märkvärdigare är

Olof III, med tillnamnet *Skötkonung*, son af Erik Segersäll och Sigrid Storråda. Han var född 984, och redan under faderns lifstid byllad såsom dess efterträdare. Emedan han då var så liten, att han bars på armarna, gaf man honom tillnamnet: *Skötkonung*. Vid endast 10 års ålder blef han, genom sin faders död, år 994 konung öfver Sverige och Danmark. Så ung, sjelf oerfaren och af ett högt sväfvande sinne, kunde han icke motstå de frestelser, hvarför han var blottställd. Hans egenskaper svarade ej heller mot hans anspråk, och hans regering blef därför hvarken lycklig eller ärofull. Visserligen förmådde han att, i förbånd med Danske konungen Sven Tjugeskägg, slå Norske konungen Olof Tryggvason och eröfra en del af hans rike, men han behöll det icke länge. Danmark frångick honom genom hans egen moders svekfullhet, och med Svenska folket kom han i åtskilligt missförstånd (se: *Thorgny Lagman*). Han var den förste kristne konung i Sverige, och lät döpa sig vid Husaby källa i Westergötland år 1008; uthytte titeln Upsala konung mot den af *Svea konung*, hvilken titel hans efterträdare sedan behållit. Upptog år 1024 sin son, Anund Jakob, till medregent, då denne endast var 12 år gammal, dertill tvungen af rådet och folket. Undervisad af erfarenheten om omöjligheten för en konung, att i längden motstå folkets önsknin- gar, skall han på de sista åren visat mera foglighet och ef-

tergifvenhet, men döden slutade hans regering i hans bästa år, enligt Lagerbring år 1024, men enligt Sber. Rosenbane 1026.

Olof, son af konung Håkan och hans gemål Margaretha, född 1371, valdes, sex år gammal, till konung i Danmark, der han blef *Olof VI*, och 1380 till konung i Norrige, der han blef *Olof V*. Han dog likväl i Falsterbo d. 3 Aug. 1387, och hans moder ärfde begge dessa hans riken.

Olof, äldste sonen af konung Christian I och dess första gemål Dorothea, föddes 1450, men dog redan följande året.

Olof, S:t, eller **Olof Haraldsson**, en af Norriges märkvärdigaste konungar och ett bland Nordens mest ryktbara helgon, tillhör både genom bafden och legenden vår historia. Han var son af Norska småkonungen Harald Grænske och drottning Asta, och förespåddes, redan före födelsen, sin blifvande storhet, af dåvarande Svenska drottningen Sigrid Storråda. Sina ungdomsår tillbragte han, enligt tidens sed, på vikingafärder, till dess han år 1013 anlände till Norrige, på hvars thron han, såsom Harald Hårfagers ättling, gjorde anspråk, och hvilken han efter ett par års strider lyckades eröfra. Redan såsom viking hade han kommit i fiendtlig beröring med Sverige, derigenom att han inträngde i Mälaren, och anföll Sigtuna. Här instängdes han af Svenskarne, som med kedjor, kastell och sin flotta tillspärrade norrström; men Olof gräfdde ett annat utlopp för sina skepp, hvilket utlopp man origtigt ansett vara nuvarande söder ström, men som troligen bör sökas vid Södertelge. Genom Norriges eröfring blef striden med Sverige hårdare. Olof lät hänga ett par af den Svenske konungens uppbördsmän och underlade sig Bobuslän, derigenom att han genom lönmord lät undanrödja dervarande höfdingar. Fiendtligheterna utbröto dock icke i öppet krig; men Olof behöll hvad han tillagnat sig. Hans förlikningsförslag till Svenske konungen afvistes af denne med förakt och hån, och vunno gehör endast genom lagman Thorgnys bekanta tal på Upsala alsheriarting. Fördraget skulle grunda sig på ett giftermål emellan Olof och den Svenske konungens dotter Ingegerd, hvilket dock sedermera gjordes om intet, men ersattes genom en dylik förbindelse med hennes syster, hvilken, fadern oåtspod, gifte sig med Olof. Ett krig var nu oundvikligt, men hindrades genom ett i Sverige utbrustet uppror, hvilket tvingade Olof Skötkonung att förlika sig med Olof Tjocke, såsom den förre kallade på spe sin mäg, samt att dela thronen med sin son. Freden slöts genom de båda konungarnes möte i Kongahell år 1022. Emellertid hade Olof Haraldsson, genom det grymma nit, hvarmed han sökte utbreda kristendomen i Norrige, och sin för öfrigt egenmäktiga styrelse, ådragit sig missnöje hos så väl allmoge som höfdingar i sitt land. Tvungen af de ständiga upproren och af krig med Danmark, måste han, oaktadt undsättning från Sverige, öfvergifva sitt rike och söka skydd i Sverige och Ryssland. Härifrån återvände han med härmagat för att återtaga sin krona, men stupade

för sina undersåters yxhugg i det märkvärdiga slaget vid Stikelstad d. 23 Juli 1030 i en ålder af 35 år. Konung Olof var till växten kort och tjock, med blåa ögon och rödlätt ansigte samt rött skägg. Till lynnet var han grym och lömsk, men hans ätt för kristendomen, en solförmörkelse, som inträffade vid hans död och några förmenta underverk, hvilka tilldrogo sig med hans lik, såsom t. ex. att detta ej förruttnade, att skägg och naglar växte m. m., verkade, i förening med folkets missnöje med Danska oket, och munkarnes iatrigar att den stupade konungen förklarades för martyr, helgon och sedermera för hela Noriges skyddspatron. Hans dyrkan utbreddes sig öfver hela Norden, der lättrogenheten trodde de i hundradetals legender utbredda underverk, dem han påstods hafva uträttat, och der en mängd kyrkor, kapell och altaren uppfördes till hans ära. En kämppe, fallen i öppen drabning med svärdet i hand, var just ett helgon, hvilket skulle företrädesvis omfattas af Nordens krigiska folk. Han gjorde ock ett så djupt intryck på dem, att de gäfvos hans namn åt otaliga ställen, dem de i något afseende höllo minnesvärda, såsom gamla offerkällor, o. s. v. Hans ben förvarades i ett kostbart skrin, på högaltaret i den praktiga Christkyrkan i Trondhjem. Öfver hela Norden firades hans minnesfest d. 29 Juli, hvilken ännu under namn af Olsmessan är en märkelsedag hos Svenska allmogen.

Olof, St., en socken, utgörande annex till Sigtuna, belägen i Erlinghundra och Håbo förenade härad af Stockholms län, Erlinghundra kontrakt af Upsala stift, 3 mil S. från Upsala, vid Mälaren. Socknen uppkom då St: Olofs kyrka i Sigtuna efter Stockholms anläggning fick sig byar anslagne till sin församling, hvilken kallades St: Olofs socken. Kyrkan, nu mera en ruin, var näst St: Pehrs och Lars kyrkor, i Sigtuna, den äldsta, och blef reparerad efter 1188 års förstöring. Den tyckes varit helgad till minne af Norske konungen Olof den Uelige; samme man, som likväl förut härjat Mälarens stränder. Äfven finnes nämnde konungs symbol, bilan, i denna församlings sigill. Kyrkan ligger alldeles vid landsvägen, som bär till Wenngarn och Upsala. Den äger nu inga tak, utan stå sidomurarna otäckta. Dess hela längd utom murarna är 43, största bredden $35\frac{1}{2}$ alnar. Den har varit korskyrka, särdeles mörk och blott försedd med små gluggar; tornet har tvenne hvalföppningar åt hvar sida nära spetsen. På dess norra sidohvalf, det enda som ännu finnes oskadadt, växa tre stora granar och en tall; på flere andra ställen uppskjuta unga rönnar. I socknen märkes kungsgården *Wenngarn*, samt *Löfstaholms* gods (se dessa ord). Socknen består af $22\frac{3}{8}$ mtl. och har 391 invånare. Dess areal är 4,814 tunn. l., hvaraf 35 äro sjöar och kärr.

Olof, St., en socken, belägen i Albo härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 1 mil från hafvet, 2 mil N.N.V. från Cimbritshamn, är enligt kongl. brefvet d. 27 Juli 1814, tills vidare förenad med Stiby socken och utgör ett regalt pastorat af 3 kl. Gillberg anför i sin "Be-

skrifning öfver Christianstads län", att orten är särdeles bekant i anseende till den vidskepelse som den enfaldigare hopen här förefvar, särdeles St: Olofs och midsommarsaftonen uti St: Olofs vid kyrkan belägna källa. Socknen innefattar $9\frac{1}{8}$ mtl. och har 1,029 invånare. Dess areal är 7,313 tunn. l., af hvilka 25 äro sjö och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Olof Kyrre, en af Norrigen älskvärdaste och visaste regenter, var son af Harald Hårdråde och lyckliggjorde, under en regering af 26 år, sitt rike genom fredliga bragder, som alla afsågo folkets byfsning, upplysning och välstånd. Han dog på nuvarande bondgården Håkeby i Tanums socken af Bohuslän d. 22 Sept. 1095. Tillnamnet Kyrre betyder den stilla och fredlige.

Olof Näskonung, en betydande man i början af 1100-talet och fader åt Ragvald Knaphöfde. I en gammal konungalängd anföres han bland Sveriges konungar, men hvilket är oriktigt, så framt man till dessa ej vill räkna andra än dem, som verkligen regerat öfver hela landet, ehuru det är troligt, att Olof kunnat vara höfding öfver något särskildt landskap.

Olof Ragvald i Tofta, uppgifves, jemte Peter Helsing i Wall, hafva varit Gottländska allmogens anförare under dess strid med Wisbyboerne, och i träffningen vid Högebro. (Se detta ord).

Olofsdotter, Karin, var den sista abbedissan i Wadstena kloster. Hon hade nyligen blifvit bekräftad i embetet af konung Sigismund, men måste lemna sin plats kort derefter, eller 1595, då hertig Carl helt och hållet upphäfde klostret. Orsaken till hans stränghet berättas hafva varit, att, under det han vistades i Wadstena, hade man i ett gammalt ihåligt äppleträd i trädgården, funnit en mängd skeletter efter barn, som nunnorna i hemlighet födt och mördat. Af de nunnor, som nu funnos i klostret, voro också verkligen flera hafvande. Fru Karin Olofsdotter begaf sig till Oliva kloster vid Danzig, och flera af de öfriga klostersistrarna togo äfven sin tillflykt till Polen.

Olofsfors, jernbruk i Nordmalings socken af Westerbottens län, anlagdt af hofmarskalken J. Jennings, har 4 härdar och 1,800 skeppd privil. Årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 18 skeppd. Afsättningsorten är Nordmaling eller Stockholm. Smidesstämpeln visar J C P med krona öfver. Bruket äges af intressenter.

Olofs gille, St., i Vingåker af Strengnäs stift, var på sin tid mycket anseeligt, hade sina senior, adessorer och flere bröder.

Olofs holme, St., på nordöstra sidan af Gottland. Här skall konung Olof Haraldsson landstigit, för att införa kristna läran på Gottland. Han uppbyggde här ett kapell och omvände en del af norra Gottlands inbyggare; men invånarna i södra delen af ön grepo deremot till vapen för att fördrifva de kristna. På *Lekarehed* anföllos Olofs krigare af bedningarne. Slaget var ganska blodigt och utgången oviss. Konungen fäktade sjelf med största tapperhet och kastade sig under striden på knä uppå en sten, som ännu visas. Han

bad Gud ifrigt om bistånd; de kristna segrade och landet antog sedan öfverallt kristna läran. Bönen var så kraftig, att spår eller tio runda hål uti stenen ännu synas efter S:t Olofs armbågar, hopknäppta händer och knän i tvenne ställningar. På denna holme finnas ruiner efter ett kapell, som säges varit det äldsta på Gottland, uppbyggt af en Ormice af Hainam (Heimhem), som der blifvit döpt af konung Olof Haraldsson.

Olofs kapell, S:t. Se: *Adolf Fredriks församling* i Stockholm.

Olofs kloster, S:t. i Skara, lærer blifvit anlagdt omkring år 1240, för munkar af Dominikaner-orden. Detta kloster var mycket rikt begäfvadt; men indrogs till kronan, liksom de andra klostren, efter Westerås recess 1527. Större delen af munkarne, som voro duglige och "icke envisades i papisteriet", blefvo efter band anställda vid församlingarne; men några som voro gamla och oduglige, tillät konung Gustaf kvarblifva i klostret på nådebröd. Som dessa senare herbergerade och gömde en Thore Munk, hvilken blifvit landsförvist, förtörnades konungen och befallte den förste evangeliske biskopen i Skara, Sven Jacobi, att han år 1530, så snart han komme hem från Upsala, skulle uppbåfa Dominikanerklostret och sända de kvarvarande munkarne till Sigtuna, hvarefter klostret lemnades öde och förföll, samt förstördes helt och hållet 1567, då Danskarne satte staden i brand. En stor del var likväl förut nedbrutet och hade blifvit användt till kungsbusets byggnad.

Olofs källor, S:t. så nämnda dels deraf, att konung Olof den Helige i dem låtit döpa hedningarne, dels emedan de blifvit till hans namn invigda eller legat i grannskapet af någon kyrka, som haft honom till skyddshelgon, finnas mångastädes: såsom på Ekefjäll i Dalsland, i Frösunda socken i Upland, vid Berg i Holms socken af Wermland, i Hardemo socken i Nerike, samt på flere andra orter i riket.

Olof Skygge, en gammal fylkiskonung i Nerike, hvars dotter, Alof, blef mormoder åt Ingiald Ill-rådas drottning, Göthilda, moder åt Olof Trätelja.

Olofmessan eller **Olsmessan** var under katolska tiden en stor högtid, med fasta och förhelg, som firades den 29 Juli, hvilken dag ännu uti vår almanaka är betecknad med namnet Olof. Den firades till åminnelse af Norske konungen Olof den Helige, och bibehölls äfven under den första tid evangeliska läran här predikades. Till text valdes denna dag Job. Evang. 12 från 24 till 27 versen, samt episteln af apost. Jakob 1 kap. från 2 versen. Äfven en annan dag lærer hafva blifvit firad af samma anledning; men tiden derföre är okänd. Olsmessan betecknades med en stridsyxa, emedan Olof den Helige stupade i ett slag med sina egna undersåter, och en sådeskrok för årstiden. (Om den s. k. Olsmessofloden i Ostergöthland, då hungersnöd och annat elände inträffade; se *Fornås socken*.)

Olofs Orden, S:t. instiftades d. 21 Aug. 1847 af konung Oskar I, såsom Norrignes konung. Ibland de frågor, som sysselsatt Sveriges och Norrignes

allmänhet sedan föreningen emellan begge rikena ingicks, har äfven varit den om Svenska ordnars utdelande i Norrige. Då detta land icke haft någon egen riddare-orden, har konungen brukat belöna äfven Norska förtjenster och visa sin ynnest äfven emot Norska män genom tilldelande af Svenska ordensvärdigheter. Detta förhållande har lätteligen framställt sig såsom sårande för den i hög grad ömtåliga Norska nationalkänslan. Det kunde visa sig ur den synpunkt att Norrige, likasom det varit en Svensk provins också kommit till delaktighet af Svenska ordensvärdigheterna. Genom utnämning af Norska officeranter vid de Svenska ordnarne, hade också saken fått det utseende såsom skulle de Svenska ordnarna igenom rikenas förening äfven blifvit Norska. Förhållandet var således icke alldeles detsamma, som när en monark tilldelar ordenstecken åt en fremmande stats medborgare. Å andra sidan innehåller Norska grundlagen en bestämd rättighet för konungen att inrätta riddare-ordnar. Det är denna rättighet som konungen begagnade genom instiftelsen af S:t Olofs orden; derigenom uppfylldes en af de fordringar på en äfven i det yttre ådagalagd fullkomlig jemlikhet, hvilka Norrmännen gjort eller i stöd af föreningen kunnat göra. Om riddare-ordnars nytta i våra dagar kan mycket sägas, men så länge de finnas i Sverige var det också fullkomligt konsequent att en sådan inrättades i Norrige. Ur denna synpunkt betraktad kån inrättandet anses såsom ett af en förnuftig politik föreskrifvet steg, hvilket i sin ringa mån kan bidraga att aflägsna det misstroende, som varit rådande emellan Svenska och Norska sinnena, och hvars utrotande genom ett fullkomligt erkännande af begge folkens oafhängighet måste vara ett ibland hvarje Svensk och Norsk regerings hufvudsakliga syftemål. S:t Olofs orden utdelas äfven åt Svenskar, likasom åt andra icke-Norrmän, men är en Norsk, icke Svensk orden. Den har tre klasser: storkors, kommandörer och riddare, samt de i Sverige vanliga ordens-embetsmännen, en kansler, en kansler, en skattmästare, en sekreterare och ceremonimästare, en ordenshärold och 3 kanslister. Konungen är ordens herre och stormästare och de Norska prinsarne sjelfskrifne innehafvare af högsta ordensgraden. Orden är ämnad till att belöna utmärkta förtjenster af konung och fädernesland, af menskligheten eller af konster och vetenskaper, och vid utnämningarne brukar tillkännagifvas af hvad slag de förtjenster varit, som den utnämnde riddaren ådagalagt. Detta tillkännagifvande sker dock endast i allmänna ordalag, såsom "för embetsmannaförtjenst", "för förtjenst af vetenskap och konst", o. s. v. Ett närmare uppräknande af förtjenstfulla handlingar skulle också många gånger vara omöjligt, då en lång trogen verksamhet i fäderneslandets tjenst visserligen kan förtjena belöning, utan att dock förtjensten kan sägas bestå uti vissa särskilda handlingar. Ordenstecknet är för storkorsets grad en silfverstjerna med strålar med ett hvitt emaljeradt kors i midten, omgifvet af en röd ring med blå och hvita kanter; i midten af

korset synes riksvapnet och i hörnen ett Anglo-sachsiskt *O* till minne af stiftarens namn. Kommandörerne bära silfverkorset på bröstet utan strålar och utan emalj, samt om halsen ett emaljeradt kors med riksvapnet på ena och stiftarens valspråk "Ret og Sandhed" å andra sidan. Riddarne bära på bröstet ett dylikt kors, men något mindre. Storkorset bäres på bröstet, men derjemte utmärkes denna grad af det stora bandet, som går från högsta axeln öfver bröstet; bandet är rött, vattradt med blå och hvita kanter. För militärer är den förändring gjord att på deras kors äfven finnas tvenne korslagda svärd under den kongl. kronan, och andlige män, som erhålla storkorset, bära orden om halsen utan axelband. Dubbning med svärd äger ej rum i denna orden, utan ordenstecknet öfverlemnas med en viss stadgad ordformel. Antalet af storkors är för närvarande 12, af kommandörer 18 och af riddare 43.

Olofs penning, S:t., var en skatt som hela Norrland fordom utgjorde till S:t Olofs altare i Trondhem. Den utbetalades ännu i medlet af 1500-talet; men tillades då "skolmästaren i Upsala."

Olofs penning, S:t., var en ringa penningsskatt, som konung Erik Presthatare i Norrige ålade bemännen att årligen utgåöra omkring år 1280. Det är den första penninge-afgift man med säkerhet vet pålades odaljorden. Den bibehålles ännu i Bohuslän, under namn af "Penning", och är högst obetydlig. Epithetet S:t Olofs kom ur bruk efter reformationen.

Olofs skatt, S:t., omtalas hafva af några landsorter blifvit i äldre tider och ännu på 1520-talet utgjord till domkyrkan i Upsala, och bestod i spannmål eller andra alster, stundom äfven i penningar.

Olofsson, Gudmund., född Isländare, dog 1698 såsom translator vid antiqvitets-kollegium, har på Isländska och Svenska åren 1694 och 1695 utgivit: *Sagan af Sturlauge hinum Starf-sama. Eller Sturlög then Arbetsammes Historia. Fordom på gammal Göthiska skrifven och nu på Svenska utthälad aff Gudmund Olofsson, samt Sagan af Illuga Grydar Fostra.*

Olofs valar eller vårdar, S:t., kallas 6, på ett högt berg ofvanför Kyrkesund, i Klöfvedals socken af Bohuslän, uppmurade, runda stenpelare. Ett par af dem äro nedrasade, och af de kvarstående äga de största en höjd af fyra alnar. En är ihållig och kallas *kyrkan*. Sägner om dessa stenstoders tillkomst förmåler, att S:t Olof och hans broder Harald anställt en vadsegling, hvarvid den förre, som blifvit efter, emedan han först ville afhöra messan, spände med fulla segel fram igenom Kyrkesund, der förr icke fanns skeppslopp, och fick derigenom försprång för sin broder, som tog vägen utomskärs. Kyrkesunds farled tillkom härigenom, och S:t Olof lät, till minne af det gjorda underverket, uppressa nämnde sjömärken. En annan sägen är, att de varit troll, som velat hindra konungens färd, men blefvo af honom förvandlade i sten. De gamle på Tjörn hör man ännu sjunga stycken af en folkvisa härom, hvil-

ken för öfrigt i sin helhet är upptecknad af den bekante samlaren P. Syw. Denna legend saknar dock all annan historisk grund, än måhända den, att konung Olof varit den förste, som med ett så stort skepp som hans "Oxe" (Visundr), seglat genom det svåra inloppet i Kyrkesund. Hvad S:t Olofs valar vidkommer, synes deras bestämmelse från början hafva varit, att tjena till sjömärken. En rik källa nedanför berget, på hvilkets spets dessa stå, kallas *S:t Olofs källa*, och sjöfarande bruka offra deruti vid vattenhemtning.

Olof Tryggvasson, Norriges enväldskonung, en af nordens ypperste hjeltar och sin tids förste idrottsman, var son af den Bohusländske konungen Tryggve och drottning Astrid, samt föddes i ett skogssnår på en holme i Randsfjorden, dit hans moder flyktat efter konung Tryggves mord (se: *Tryggve*). Redan genom sin födelse tillhör han således vår historia, men ännu mera genom sin lefnad och död. Troligen har ingen konung haft mera underbara öden än denne, och få utfördt så lysande bragder och dött med så mycken ära som han. Förföljd af sin faders banemän, sina egna närskyllda fränder, jagades han, som spädt barn, med sin moder från trakt till trakt, och lyckades äntligen efter otroliga faror och mödor finna en fristad i Sverige. Men slutligen äfven der icke säker om sitt lif, nödgades han med sin moder flykta till Ryssland. Under vägen togs skeppet, hvarpå de färdades, af en Estländsk sjöröfvare. Drottning och prins såldes som trälar åt hvar sitt håll, Olof emot priset af en bock. Sedan såldes han för en kappa till en Estländare, ifrån hvilken han lösköptes af sin morbroder, som händelsevis träffade och igenkände honom. Han kom nu till Ryssland, der han utsattes för ny förföljelse, för det han vid 12 års ålder ihjelslog den sjöröfvaren, som tillfångatagit och sålt honom och hans moder såsom trälar. Han räddades likväl af drottningen, för hvilken han yppade sin börd, och upptogs af henne med en ynnest, som snart tvingade honom att uteslutande egna sig åt vikingalifvet. Genom oafbrutna segrar och furstliga giftermål ökades oupphörligt hans ära och magt, särdeles i England, uti hvars politiska oredor han ingrep med afgörande hand. Emellertid lockades han derifrån till Norrige, genom en list af Hakon Jarl, som satt sig i besittning af Harald Hårfägers rike och nu ernade undanröjda hans sonsons son, i hvilken han med skäl började frukta en tronpretendent. Listen lyckades likväl icke bättre, än att Olof vid sin ankomst till fädernejorden fann allt i fullt uppror emot den förhatlige Hakon Jarl, som i samma dagar mördades, då ock hela allmogen erkände den unge Olof Tryggvasson såsom Norriges konung. Han företog nu det stora verket af kristendomens allmänna införande i Norrige, börjande på Bohuslän, som godvilligt emottog den nya, fastän ej obekanta, läran. I den öfriga delen af riket mötte han deremot ofta rätt kraftigt motstånd, men besegrade allt genom klokkhet, kraft och stundom genom en gräslig grymhet, hvilken skulle fästa afskyvärda fläckar vid hans namn, om den ej bör-

de ursäktas genom tidalynnet och hans fanatiska nit för kristendomen. Hans regering i Norrige var verksam, men kort; och ett skymligt uppförande i Kongabell emot Svenska enkedrottningen Sigrid Storråda, som han ernade taga till äkta; men, då hon vägrade att hörsamma hans uppmaning att antaga dopet, slog med sin handske i ansigtet under oqvädinsord, vållade hans bane. Den sårade qvinnan gifte sig kort derefter med konung Sven Tjuguskägg i Danmark, och uppretade denne, jemte sin son konung Olof Skötkonung i Sverige, till hämnd på Olof Tryggvasson, som dessutom hade förolämpat Sven, genom att emot hans vilja äkta hans syster, den sköna Thyra. De förenade konungarne, understödda af Erik Jarl, passade på tillfället då Olof Tryggvasson återvände från Venden, dit han, emot sin vilja, men för att göra sin gemål till nöjes, begifvit sig, för att utkräfra lösen för några hennes der beäntliga egendomar. Vid Svolderön (se detta ord) stod d. 9 Sept. år 1000 det minnesvärda slag i hvilket Olof, som förutskickat sin flotta, med några få skepp, och själf om bord på den ryktbara Ormen Långe, kämpade mot tre förenade härsmagter. Berättelserna om denna slagting äro de herrligaste fornhäfderna bevara. Efter flera timmars kamp, efter underverk af tapperhet, och sedan Svenskarnes och Danskarnes flottor blifvit öfvervunna, bestogs äntligen Ormen Långe af Erik Jarl och hans Norrmän, och den sårade konungen sprang, åtföljd af nio af sina öfverblifne män, i full rustning öfver bord, och slöt troligen på detta sätt sitt bragdrika lif. Likväl utspriddes genast ett rykte att han afklädt sig rustningen under vattnet och blifvit upptagen i en båt, som för detta ändamål var till hands, och sålunda undkommit. Resande Norrmän berättade sedermera, att de sott honom i Jerusalem såsom munk, men hvilket dock synes mindre sannolikt. Han dog i sitt 30:de år, med det ryktet, som senare tiders historia ej jäfvat, att nordens forntid ej sett hans like. Sturlesons beskrifningar öfver hans kroppsfärdigheter gränsa till det otroliga, men bestyrkes af samtida vittnen. Ett rörande minne är fästadt vid hans död, nemligen att hans drottning vid underrättelsen om bjeltens fall dog af sorg.

Olof Trätälja, Ingiald Illrådas son, flydde, efter sin faders död, och då lvar Widfamee inkräktat hans rike, till Wermland, hvilket han började odla och der uthugga skogarne. Han var oskyldig i sin faders företag, emedan han blifvit uppfostrad i Westergöthland, hos en förnäm man vid namn Boye. Till Nerike hade han någon arfsrätt efter sin moder; men denna kunde han icke upprätthålla emot folkets förbittring, hvarför han stannade vid sitt beslut att draga sig undan till Wermland. Här grundade han efter hand åt sig ett litet rike, som han själf kunde sägas hafva skapat, och spenamnet "Trätälja" eller "Vedhuggaren", hvilket tillades honom för hans odlingar och skogsröjdningar, blef i själfva verket inför den bättre tänkande efterverlden hans hederstitel. Hans samtid förstod likväl änne icke värdet af hans företag.

Mycket folk, missnöjdt med Ivars styrelse, samlades hos Olof, och då vid samma tid en missväxt eller åtminstone en klen skörd inträffade, skyllde man detta på höfdingen, öfverföll honom i hans hus vid Wenern och innebrände honom, till ett offer åt Oden för god årsväxt. Sedan detta mord var begånget, tyckes man hafva ångrat sig, och sökte godtgöra det genom ett annat brott, men hvilket tidens tänkesätt adlade. Man angrep nemligen det lilla Norska konungariket Solö, der Olofs svärfader, konung Sölve, regerade, dödade honom och insatte Olofs son, Ingiald, till regent.

Olof Trätäljas hög reser sig i närheten af Sälle bro i By socken och Näs härad af Wermaland, på Byelfvens härliga strand. Högen äger omkring 140 alnars omkrets vid roten, samt 15 alnars bibehållen sluttningshöjd. Den är beväxt med ung tallskog. Man har antagit att Olof Trätälja fått sin hviloplats i denna hög; men enligt en folksägen skall Olof hvila i en annan ättehög, som utvisas vid Nysätersbron i Gilberga socken, 1 mil från Sälle.

Olubening, bergsmanshammare i Karbennings socken af Westmanland, har 2:ne hamrar och 2:ne härdar samt 195 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten utgör 1 skepp:d 19 lisp:d. Skeppningsorten är Stockholm. Ägare: bergsmän m. fl. intressenter.

Olsborg var ett på sin tid ryktbart fäste, beläget på en hög klippa, kallad Slottsberget, hvilket med lodräta väggar, stupar ned i den romantiska Bullaresjön i norra Bohuslän. Lemningar deraf synas ännu, och visa att slottet haft 3 ringmurar inom hvarandra. Efter själfva byggnaderna synes nu mera endast några grundmurar och stenhopar, samt spår efter en gammal vattencistern. Anblicken af själfva stället, sedt ifrån den motsatta stranden, är utomordentligt skön. Enligt en sägen i orten, skall borgen ifrån början vara anlagd af Olof den Helige omkring år 1020 — 1030. Den befästades sedan af Thord Bonde, under kriget mot Norrige i medlet af 15:de århundradet, samt innehades likaledes af Svenskarna under oroligheterna vid 16:de århundradets ingång. En Nils Nautzen eller Rantzen var då borgherre. Dess eröfring af Danske riddaren Otto Rud jul-aftonen 1502 är särdeles bekant. Rud beslöt att bemäktiga sig borgen med list, och lyckades också att obemärkt nalkas fästet, derigenom att han lät sitt folk draga hvita skjortor utanpå rustningarne, för att ej röjas emot den nyfallna suön som betäckte den tillfrusna sjön. Vakterna öfverrumplades och Otto Rud med sina Danskar stod plötsligt i själfva dryckessalen, der besättningen var samlad vid julbordet under fullt rus. Endast borgherren Nils Nautzen försvarade sig ensam i ett torn, med bugg och stenkastning, till eftermiddagen på juldagen, då han gaf sig, eller, efter en annan berättelse, störtade sig ned på den tillfrusna Bullaresjön och undkom. Till belöning för bragden förlänade konung Johan II Otto Rud med Olsborg och dess län till evärdelig tid. År 1523 intogs det likväl af de Svenske, och en Nils Riane-

son blef dess höfvidsman. Följande året förstördes det i grund af konung Christian III, vid hans infall i Bohuslän.

Olstdotter, Brita, en gammal gumma i trakten af Linköping, som gjort sig namnkunnig under Rysarnes härjande i Norrköping 1719. Då fienden d. 3 Aug. uppbröt från nämnde stad, för att äfven skölja Linköping, möttes de vid Herrebro, $\frac{1}{4}$ mil utom denna stad, af Brita Olstdotter, som påfann den berättelsen, att en kurir ankommit med nyheten, att Engelska flottan vore i anmalkande och 20,000 Svenskar i fullt antåg från Småland till Norrköping. Knappast hade fienden hört denna nyhet, förr än han återvände, gick om bord och gaf sig med falla segel på flykten. Gummans krigslist friade således vestra och sydvestra delen af landet, från ett öde, som sjelfva ortens höfding ansåg oöndvikligt.

Olstdotter, Sigrid, en bondhustru i Nätra socken af Ångermanland, förtjenar anmärkas, såsom den hvilken i medlet af 1700-talet gjorde början med den finare linspånaden och väfnaden, och derigenom lade grunden till senare inrättningar af detta slag. Hon erhöll ock derföre det första premium. Hennes dotter **Martha Olstdotter** i Bjästad, följde moderns bemödanden och fick äfven belöning derföre.

Olshammar, ett säteri, under Aspa bruk i Nerike, beläget vid Wettern, $\frac{1}{4}$ mil från bruket, utgör med Bocksjö 30 mtl. och 80 torp. Säteriet anses för ett af de äldre i Nerike, emedan en sägen är, att det beboddes af St Brita och hennes man, lagmannen i Nerike, Ulf Gudmarsson, innan Wadstena kloster upphygges. Lemningar synas ännu, som sägas vara efter ett kloster samt en kyrka, sedan af brukspatron C. v. Warendorff reparerad och beprydd, med bibehållande af de i fönsterglasen inbrände vapen. Olshammar ägdes derefter af Håkan Knutsson Hand, ståthållare på Kronoberg, som med sorgfällighet underhöll alla forntidslemningar och bestod säteriet den tiden af 50 hela hemman; men hvilka sedan af Carl XI blefvo återlagde under kronan. Vid egndomen finnes ett stort tegelbruk, hvilket anses så gammalt, att det försett Wadstena kloster och kyrkobyggnad med tegel; detta bestyrkes af en i senare tider funnen tegelogn, med lika beskaffadt tegel som vid Wadstena; tegelbruket utvidgades ansevärt af v. Warendorff, som 1812 sålde egendomen tillika med Aspa och Ahlgrena bruk (se dessa ord). På gården vid Olshammar märkes en stor flat sten nära kyrkan, hvilken sten, enligt sägen, skall begagnats af St Brita, då hon steg till häst för att rida till Wadstena.

Olshyttan, jernbruk i Garpenbergs socken. Se: *Wik*.

Olsmessokroken är en benämning på tiden omkring Olsmessan eller slutet af Juli, då, i väntan på skörden, matförrådet vanligen är knäppt. Deraf brukas i oegentlig mening denna benämning, att beteckna äfven andra tider af trångmål och knapphet. Namnet "krok" härledes från den krokiga knif, hvilken, jemte St Olofs bila, utmärker denna dag på runstafven.

Olsmåla, ett gammalt, nu reduceradt säteri på Tjörn i Bohuslän, var den urgamla ätten Måneskölds (af Norrige) stamgods, samt bebos ännu af denna ätts afkomlingar, som dock nu äro bönder. Olsmåla lærer, enligt sägen, varit konungasäte för Alfhem, såsom Bohuslän fordom kallades, och man hör allmogens ännu beprisa dess herrlighet, då det speglade sina torn med "fjorton förgyllda flöjlar" i Hakefjordens böljor.

Olsson, Jon, en religiös svärmare eller s. k. bondprofet, hvilken år 1619 gick omkring på Stockholms gator och predikade för menigheten åtskilliga villosatser, t. ex. att apostlarna ingenting skrivit, att ingen rövare hängt tillsammans på korset jemte Frälsaren, o. s. v. Han fann icke få som lyssnade till hans ord, men biskop Rudbeck tvang honom att lemna staden.

Olsson, Daniel Johan, har år 1623 i Westerås utgifvit: *En ny Vijsa om Foglars Art uti Dygd och Lythe. Naturen i hastighet att beskoda*, ett qvæde i 64 sexradiga strofer, af sedolärande syftning, men för öfrigt utan all betydenhet.

Olsson, Pehr, bonde från Gladhammars socken i Småland och talman för sitt stånd vid flera riksdagar under Carl XI:s regering, skall hafva varit en slug och förståndig man, som hade mycket inflytande på sitt stånd. Då Carl XI bjöd rikets ständer till faddrar vid sin sons, prins Carl Gustafs dop (född d. 17 Dec. 1686 och död d. 3 Febr. 1687), föreställdes de af sine talmän, bland hvilka Pehr Olsson var en. Till minne af denna utmärkelse fick han af konungen en silfverkanna, hvarur han drack sin gudsons och hans kongl. föräldrars skål, med ett litet väl hållet tal, hvilket så behagade, att konungen tillika skänkte honom 100 dukater, och rättighet att välja sig ett hemman inom sin församling, hvilket han helst ville, hvarvid han valde prestgården, såsom det bästa han kände. Drottningen lät måla hans porträtt af Ehrenstrahl, och Linsköld, vid tillfället fadder jemte honom, skref derunder den bekanta versen:

"På Bondeståndets vägnar,
Pehr Olsson Herredagskar;
Han sig den nåd tillegnar,
Att han tillika var
Vittne till Prinsens dop;
Han kunde sig väl skicka,
Väl tala och väl dricka,
För all Allmogens hop."

Olsson, Lars, född i Groröd i Bohuslän d. 22 Jan. 1759, var häradsdomare och blef 1786 första gången riksdagsman för sin ort, hvilket förtroende sedan förnyades vid tio derpå följande riksdagar. År 1809 fick han det kinkiga uppdraget att vara ståndets talman. Då bondeståndet förbjöd talmannen att underskrifva regeringsformen, förr än åtskilliga af dess besvär blifvit afhjelpa, förstod Lars Olsson likväl att förmå allmogens ändra detta beslut och tillåta honom underskrifva den nya grundlagen. Han belönades derföre med Wasa-orden, en utmärkelse, som icke vederfarits någon bonde före eller efter honom. Han hade

emellertid den lyckan att med hofvets förtroende och välvilja förena äfven sitt stånd, så att detta utan missnöje såg honom åter intaga talmansstolen vid fyra derpå följande riksdagar och invalde honom till fullmäktig i banken. Vid den sista han bivistade, 1828—1830, kände han sig likväl för gammal att åter emottaga klubban, hvilken då anförtroddes åt Longberg, eller att fortfara med sitt bankofullmäktigskap. Han dog två år efter riksdagens slut, på sin gård Åker vid Uddevalla, d. 10 Sept. 1832. Lars Olsson hade inga utmärkta egenskaper, men ägde ett lugnt, jemnt och värdigt väsende, och en personligen redlig och aktningvärd karakter, samt detta slags sunda begrepp och omdöme, hvilket man älskar att anse såsom ett utmärkande drag hos den Svenske bonden. Han kunde verkligen, ur mer än en synpunkt, betraktas som typen för en sådan.

Olstorp, frälse-säteri i Askeryds socken af Östergötland, $3\frac{3}{8}$ mtl., är väl bebygdt, har vacker trädgård, oljeslageri, tegelbruk, tullqvarn och såg, samt flere underlydande bondhemman. Har en lång tid tillbört grefliga släkten Mörner.

Olstorps manufakturverk, med samma belägenhet som ofvannämnde säteri, vid ån som sammanbinder sjöarne östra och vestra Läjern, privilegierades d. 1 Nov. 1798, med 2 knipphamrar och 30 skepp:d stångjernsförädling till knippjern, spik och andra svartsmides-sorler.

Olthoff, Justus Ludvig von, son till superintendenten vid Mechlenburg-Schwerinska hofvet, Lukas Olthoff, blef juris doktor i Greifswald, borgmästare i Stralsund, landträd i Pomern och 1707 regeringsråd, då han adlades. Dog år 1716 i en ålder af 56 år. Hans son,

Olthoff, Christian Charicus von, introducerades på riddarhuset 1723, hade, med general-löjtnanten Trautwetter, bivistat 1718 års fälttåg i Norrige, ingick sedan vid utrikes expeditionen, der han blef registrator, åtföljde 1727 en beskickning till Algier, blef kammarherre, presidents-sekreterare i kansliet och postdirektör i Pomern. Var en litterärt bildad man, och utgaf år 1740 en komedi kallad: *Plutus eller Mammon*. Genom grefve Höpkens försorg fick O. tillåtelse att i Stockholm inrätta en Svensk theater, hvilken öppnades i Oktober 1737, med en komedi i 5 akter: *Den Svenska Språthöken* af Carl Gyllenborg. Död på 1760-talet. — En ättling af denna familj var aktör vid Djurgårds-theatern och dog helt hastigt i Stockholm 1842, omkring 30 år gammal.

Olstorp, 1 mtl. säteri rusthåll, hvarest funnits ett på senare tider nedlagt alunbruk, det äldsta i Skaraborgs län och anlagt 1726 af general-majoren och landshöfdingen Joh. v. Menzer, samt efter honom och hans fru kalladt *Jean-Catharine alunbruk*.

Olufa eller **Aluf**, Ragnar Lodbroks dotter med Thora Borgarkjort. Hon blef gift med en förnäm Engelsk herre, af de gamla Svenska häfdatecknarena kallad Steinar, och stammoder för Norske konungen Olof den helige.

Oluström, slaget vid, så kalladt efter den å, som flyter nära förbi Alvastra. Här sammanträffade Knut Johansson Länges krigsmagt med konung Erik Låspes och Haltes. Den senare blef slagen och nödgades fly till Danmark, hvarefter Knut bemäktigade sig konungaväldet och utförde det intill slaget vid Sparsätra (se detta ord), hvilket gjorde slut på det och på hans lif. Slaget vid Oluström kallas äfven af några slaget vid Alvastra och utsattes af en del till 1229, men af andra, och deribland Sh. Rosenhane, till d. 1 Dec. 1230.

Olvom, ugglerönn, ulfrönn, fogelbär, qvalbär, hållbär, olgonträd, ulfbär (*Viburnus Opulus*), ett litet träd, som växer på något fuktiga ängar, från Skåne till Wermland. Veden användes till skopinnar och väfskedständer, de unga rotskotten till pip-skaft, afkok på spåda qvistar kan användas till färgning. En afart af växten planteras i trädgårdar och få namn af *Snöbollsträd*.

Om betydde i forn-Svenskan *morbroder*; sannolikt ett lån från det Tyska *Oheim*.

Omabola, Jemtlands-dialekt, betyder: nederbörd.

Ombenning, en bergsmans-lackjernshytta norr i Wester Våhla socken i Westmanland, äges af flera intressenter så väl der som i Norbergs och Vestanfors socknar. Hyttan är upptagen å 1651 års längd; men icke för Våla, utan för Norbergs socken. Den är taxerad till 16 lisp:d pr dygn.

Örnbergs höga berg och kronopark i Östergötland ligger till en del i Vestra Tollstads socken af Lysings härad, samt till en del i Roglösa och Våfversunda socknar af Dals härad, emellan sjöarne Wettern och Tåkern. Berget uppreser sig från ett ganska flakt lågland, enstaka som en ö, och sträcker sig, efter krökningen åt sjösidan, $1\frac{1}{2}$ mil i längden och $\frac{3}{4}$ mil i största bredden, samt 573 Sv. fot i höjden; den absoluta höjden öfver hafsytan är 868 Sv. fot. Det består af gneis och glimmerskiffer samt öfvergångs lerskiffer, är här och der beströdt med lösa kalkstensflisor, och tros hafva fått sitt namn af en drottning Ama eller Omena. Det har ett grönt och vackert utseende åt landsidan; men lodräta klippväggar åt sjösidan. Berget har åtskilliga trakter eller afdelningar. Nordligaste ändan åt vestra eller sjösidan kallas *Borgsudden*, af en gammal borg, der förenämnda drottning residerat. Från denna udde kommer man till *Svartebergen*, hvilka hafva mörka hål vid vattengången, liknande hvälfdä kallare. Några bland dessa, af naturen danade hål, äro så djupa, att de kunna befaras med båt; en af dem kallas *Flåskhållet*, emedan allmogen, vid Polackarnes infall i konung Sigismunds tid, skall här hafva gömt sina matvaror. Intill dem stöter *An-udden*, *Tittebergen* och *Måke- eller Måse-bergen*, der fiskmåsar hafva sina nästen. Nedanför vid Wettern märkes några bergsklintar, som fått namn efter deras skapnad, nemligen: *Munken* eller *Gråkarlen*, liknande en gråklädd reslig karl, nu sönderslagen af ett berggras; *Predikstolen*, med uppgång på begge sidor; *Jungfrun*, som egentligen är en gul fläck, af *Lecidea orosthea*. Klippan *Petterspall* eller *Bonde-*

paßen, har sitt namn af en bonde, som här stör-
tal sig i djupet. Vestra väggarne bilda högsta
klippan af Omberg, och intill dem ligga *Muller-
darna*, hvilka likna ett jordras och bestå af öfver-
gångs lerskiffer. Vid *Elfoarums-udde* börja åter
höga berg, kallade i sin sträckning *Grytsbergen*
och *Orehåsen*. Söder härifrån ligga *Stocktycke-
bergen*, som innehålla glimmerskiffer och sträcka
sig till *Rödajfvel*, i hvars väggar finnes en grotta,
68 fot i längden och omkring 30 i höjden, den
största af alla grottor i berget. Rödajfvel hö-
jer sig lodrätt från stranden, och har öfverst en
fördjupning, efter ett utfallet hvalflikt klippstycke,
kallad *Rödajfvels port*. Midtför denna anses Wet-
tern vara djupast. Ibland den myckenhet bokar,
hvilka från bergets södra sida höja sina kronor och
utgöra den s. k. *Boketiden*, utmärker sig *Apostla-
boken* (se detta ord). En åttandedels mil härifrån
är den högsta spetsen af Omberg, kallad *Ombergs
hjesse*, hvarifrån man har den vackraste utsigt öf-
ver Öster- och Westergöthland, till och med öfver
Nerike och Småland. Midt på hjessen är en grift,
i hvilken en af landets forna småkonungar ligger
begrafven. På slätten deromkring står upprest ett
sjöomärke för sjöfarande på Wattern. Här bred-
vid finnes en inbägnad plan med bänkar och ett bord
på hvars stenskifva, som fordom betäckt nämnde
grift, en mängd resande tecknat namn och årtal.
Längre upp i parken är en annan bergsträcka kal-
lad *Marbergen*. Vid *Stora Korsrödjan*, midt i sko-
gen, framväller en källa ur sjelfva klippan, be-
nämnd *Helig källa*, nu kallad *Ulle-källan*, firad af all-
mogens vidskepelser; flera andra källor hafva äf-
ven sitt ursprung ur berget. På östra sidan af
Omberg märkes följande bergshöjder: *Alvastra bran-
ter*, *Ktintebergen*, *Lilla* och *Stora Makersbergen* och
Blankebergen. En myckenhet kron- och dofhjortar
vårdades här fordom för hofvets räkning; men den
behållna afveln försåldes 1805. Öfverallt före-
kommer här en mängd sällsynta växter. Krono-
parkens vidd anses utgöra 4,136 tunnland, och in-
bägnaden sträcker sig $2\frac{1}{2}$ mil. Parken är ställd
under vård af landshöfdingen i Östergöthland.

Om bord säges det vara som befinner inom ett
fartygs reling eller sidor. Till förekommande af
om bord läggning eller påstötning nattetid fartyg
emellan, skola kongl. flottans ångfartyg under sjö-
expeditioner, emellan solens ned- och uppgång upp-
sätta signal-lanterner af följande beskaffenhet, nem-
ligen: *under gång*, på förtoppen 1 lanterna med
hvitt sken, på stybords sida, 1 dito med grönt
sken och på babords sida 1 dito med rött sken.
Till ankars: en lanterna med vanligt klart sken.

Omenius, Andreas Amhernt, var 1608 född
af fattiga bondeföräldrar i byn Öm, nära Sköfde,
hvaraf han tog sitt namn. Kämpande mot många
svårigheter, lyckades det honom likväl att 1628
komma till Upsala, såsom studerande, och att vid
25 års ålder bli rektor i Sköfde. Han reste se-
dan ut till Rostock och Greifswald, der han blef
magister, befordrades till theol. lektor i Skara,
dömdrost och 1677 till biskop. Han var då re-
dan en 69 års man, men skötte likväl sitt ansvars-

fulla embete med mycken drift och verksamhet,
till sin död d. 6 Sept. 1684.

Omskrummet, Jemtlands-dialekt, betyder: förutan.

Omslättilige krono-hemman kallas sådana hemman,
hvaraf kronans räntor ej utgå efter de allmänna
beskattningslagarne, såsom kungsgårdar med till-
hörigheter, och sådana som äro analogne till visst
fortfarande särdeles bruk, hvilket ej kan samman-
stå med enskildtes besittning af jord eller ränta,
t. ex. boställen, till allmänna inrättningar gifne
hemman o. s. v. Desse hemman få ej bortlem-
nas i byte; emedan sådant skulle strida mot kro-
nans behof och bekvämlighet.

Omm är en i vestra Sverige allmänt bruklig be-
nämning på ugn.

Ommabänken kallas i de gamla Bohusländska stu-
gorna den bänk, som sträcker sig utmed spisel-
muren, eller emellan denna och dörren, samt är
den plats dit tiggare och i allmänhet mindre ak-
tade personer vid sina besök hänvisas. Den bil-
dar motsatsen till *frambanken*, midt emot dörren,
der ståndspersoner och andra ärade gäster ensamt
tillåtas slå sig ned, samt *långbänken*, hvilken delas
af husets folk och mera vanligt besökande.

Omyndig. Se: *Myndig* och *Må*.

Onda bettet, tagelmusk (*Gordius aquaticus*), en
trädmask af $\frac{1}{2}$ fots längd, liknande ett svart, brunt
eller gult tagelstrå; hannen med klufven, men ho-
nan med trubbig stjert. Förekommer ofta i bäc-
kar och vid sjöstränder och tros af allmogen för-
orsaka folslag eller det äfven så kallade onda bet-
tet i fingerarne.

Ond kryddas förgås icke, ett gammalt ord-
språk, liktydigt med: Ogräs växer ovattnadt.
Man brukar vanligen säga: "Ondt krat förgås
icke"; men ordet "krat" är här en förvridning af
det Tyska ordet *Kraut*, som betyder: ört, kryddas.

Ondvegin. Se: *Öndvegin*.

Onera. Se: *Skaller*.

Onsala, ett regalt pastorat af 2 kl. utgöres af
Onsala socken, belägen i Fjäre härad och kon-
trakt af Hallands län och Götheborgs stift, 1 mil
S.S.V. från Kungsbacka, vid hafvet. Endast på
norra sidan förenadt med fasta landet, utgör Ons-
sala en halfö, hvilken i öster omslutes af Ströms-
fjord, samt i vester och söder af hafvet. Utmärkt
af en i allmänhet stenbunden jordyta, saknar den-
na trakt större strömdrag, och ibland de mindre,
hvilka leda sin upprinnelse ur kärr, och ur de
emellan bergen liggande dalarne, må anmärkas:
Forsbäcken, *Hasta* och *Dragsbäcken*. Ibland en mängd
öar, som ligga i hafvet utanför Onsala-landet, må
nämnas: *Sandö*, *Ejderön*, *Öckarö*, *Malön*, *Stenshol-
marne*, *Wassholmen*, *Böttholmen*, *Grytan*, *Hästbua*
samt *Nidingen*, 1 mil längre S.V. ut i hafvet;
dessutom i Strömsfjord *Ramnö*, *Brokö*, *Brattö*, *Ram-
nökalf*, *Hästklöfvarne* m. fl. Med undantag af Ni-
dingen, begagnas alla i hafvet liggande öar till
betesmarker af delägarne i de utmarker, som på
fasta landet ligga midt för Öarne. Hamnar finnas
här flera, såsom vid Sandö, Ejderön, Ökrösund, m.
fl. Nidingen är en ovalformig klippa i hafvet 3000
alnar lång och 1,400 bred. Ifrån denna klippa

sträcka sig tvenne ref: *Lilla-Land* i S.V. 2,000 alnar från Nidingen; i N.V. *Klücksfoten*, med en längd af 4,500 alnar. På dessa hafva många seglare förolyckats. De dolda faror, hvilka uti detta farvatten försäkrigt ligga för seglaren, hafva gifvit våra förfäder anledning att benämna stället Nidingen. Tvenne fyror brinna här om nätterne, under den mörka årstiden. Genom framledne amiralitets öfver-kommissarien Löwenskjölds föranstaltande, blef år 1766, på Nidingen, hvarest fordom så många människolif gått förlorade, och der de rikaste laddningar blifvit uppförade, en stapel uppbyggd med en metallklocka, om 11 skepp:da vikt. I mörkt, tjockt, dimmigt väder klämtas 32 slag i hvarje timma på denna klocka. Kal och blottställd för alla vindar, saknar Nidingen all växtlighet. De högsta berg i socknen äro *Skölleredsberg* och *Ambjörnsberg*, hvilka begge tjena sjöfarande till landkänning, och ifrån det senare har man den mest vidsträckt utsigt öfver Kattegat. Vid kyrkan märkes Gatenhjelmiska grafven. Uti denna stå tvenne hvita marmorkistor, af hvilka hvar och en innesluter först en trädskista och sedan en af koppar. Dessa marmorkistor förtjena hänföras till konststycken, och hafva äfven vunnit en viss ryktbarhet. De förfärdigades i Rom, och voro bestämde att förvara stofvet af några vid Danska hofvet aflidne personer. Under ett kapartåg träffade Gatenhjem det Danska skepp, som skulle öfverföra marmorkistorne till Köpenhamn, förklarade dem för god pris och förde dem till Onsala, hvarest Gatenhjem begrofs 1718. Fornlemningar finnas på åtskilliga ställen, såsom stensättningar och bautastenar, samt äfven lemningar efter skansar. Socknen består af 94 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,304 invånare. Dess areal utgör 10,275 tunn., af hvilka 120 äro sjöar och kärr. Adr. Kungsbacka.

Önsjö, ett härad i Malmöhus län, består af följande socknar, nemligen: Norrhviddinge, Nöbbelöf, Torlösa, Skreflinge, Reslöf, Östra Karleby, Gullarp, Näs, Bosarp, Strö, Konga, Ask, Bihlinge, Röstänga, Stödhaf, Annelöf och Hallaröd, hvilka tillsammans innesfatta 274 $\frac{3}{4}$ mtl. Folknummern utgör 14,000 personer. Arealn är 81,417 tunn., hvaraf 56 sjö och kärr. Eburu detta härad har inom sig stora och betydliga skogar, samt mycken ängmark, är åkerjorden icke så oansenlig, bestående mest af lava, grusjord och sandmylla och utgör åkerbruksskötseln äfven inom häradet en vigtig näringsgren, hvilken gemensamt med bopapsafveln, linnetillverkning och skogsafkastning lemnar häradets invånare tillräcklig inkomst för deras bergning och underhåll. Allmogens kläde-dräkt är lika med den som finnes beskrifven för Luggude härad, eller att männen bruka långa gråa, blåa eller hvita rockar, samt qvinnorna Norra härad-dräkten. Inom häradet finnes många utmärkt vackra och herrliga trakter, samt en ganska sällsam sjö, Odenasjö, af ett alldeles ovanligt djup, rundt omkring omgifven af höga backar, utan något utlopp, och med ett alldeles utmärkt starkt genljud ifrån alla sidor. Önsjö härad ut-

gör tillika med Luggude och Rönnebergs en domsaga.

Önsjö kontrakt af Lunds stift, ligger inom Malmöhus län och består af 4 regala pastorat: Bihlinge med Röstänga, Konga med Ask, Reslöf med Östra Karleby samt Torlösa med Skreflinge; två skiftevis reg. och patr.: Bosarp med Strö samt Gullarp med Näs, och ett patr. nemligen: Stödhaf. Folkmängden i dessa 7 pastorat utgör 12,858 personer.

Önslund, en socken belägen i Ingelstads härad af Christianstads län, 2 mil V.S.V. från Cimbritshamn, utgör annex till Tranås pastorat i Malmöhus län. Socken innesfatta 11 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,190 invånare. Dess areal utgör 3,633 tunn., af hvilka 120 äro sjö och kärr. Adr. Ystad.

Önsångarne (Odins ängar). Vid Sätuna, i Westergöthland, der man förmenar att stad varit anlagd, emedan tecken efter stenlagda gator och ett torg ännu finnas derstädes, Odins hästar uppgifves hafva betat på de vackra ängar, som nu kallas Önsångarne.

Op betydde fordom detsamma som *rop*, *skri*. Det heter i Östgöthalagen: "Höris op ok skellan" (höres skri och rop om hjälp).

Opalinski, **Anders**, öfvermarskalk i Polen, skickades 1587 till Johan III att bilägga tvisten om Estland, hvilket äfven lyckades honom på det sättet, att frågan derom uppsköts till dess Sigismund sjelf skulle tillträda regeringen äfven i Sverige. Denne Opalinski som kom 1594 såsom påfåg legat till Stockholm, der konungen då vistades.

Operahuset i Stockholm. Dess byggnad beslöts d. 17 Dec. 1773 af Gustaf III, som lät på sig öfverflytta köpekontraktet om det vid östra sidan af Norrmalmstorg belägna s. k. De la Gardieska huset, hvilket förut tillhört greve Axel Lilje, och som blifvit af öfver-ståthållaren baron Carl Sporre inköpt för 270,000 daler k. m. Adelerantz uppgjorde ritningen och kostnadsförslaget som uppgick till 597,897 daler silf. mt., hvilken summa sedsattes till 440,000 daler och skulle huset byggas på entreprenad, hvarom statskontoret erhöi befallning d. 28 Febr. 1775. Medlen skulle tagas af slottsbyggnadsfonden, konungen afstod det inköpta huset och theatern skulle blifva statens egendom. Byggnaden fortsattes i nära 8 år, och d. 30 Sept. 1782 öppnades ändtligen theatern med ett galspektakel, i anledning af drottningens kyrktågning efter prins Carl Gustaf, med operan: *Cora och Alonzo* af Adlerbeth, hvartill Neumann skrifvit musiken. Huset är 210 fot långt, 150 fot bredt och 57 fot högt. Öfver frontispicen står inskriften: *Gustavus III, Patria Musis*. Det Ekebladska huset, som låg der bredvid, fick konungen först sedermera inköpa och förena med sjelfva operahuset. Här, i en af sina förnämsta skapelser, träffades Gustaf III d. 16 Mars 1792 af det förrädiska skott, som d. 29 i samma månad slutade hans dagar. Minnet af denna sorgliga händelse hade ofta upprört hans son, Gustaf Adolf, hvarföre han också 1806, då det mjeltsjuka lynnet hos honom fick

uitt mera öfverhand, beslöt operans upphörande, och han ville till och med nedriva sjelfva huset, hvarifrån Edelskrantz med möda lyckades att förmå honom afstå. Representationerna inställdes likväl, de förnämsta sjuetterna sattes på pensionsstat och på den dramatiska theatern tilläts en skugga af den lyriska scenen förtärfva, under namn af *Operett-spektaklet*. År 1808, då landtvärmsjukan rasade i Stockholm, användes en del af operahuset till sjukhus. Efter 1809 års revolution beslöts theaterns användande ånyo för sin bestämmelse, och den öppnades åter om hösten samma år med en representation af dramaen *Christina*. Ursprungligen hade theatersalongen endast 4 logerader, men det ständigt växande tilloppet af besökande föranledde år 1815 inrättandet af en femte rad, hvilken väl ökat utrymmet, men skadat utseendet. För närvarande rymmer salongen något öfver 1,100 åskådare.

Opinionsnämnden kallas en af tolf ledamöter utaf hvarje riksstånd bestående nämnd, som vid hvarje riksdag yttrar sig hvarvida högsta domstolens ledamöter gjort sig förtjente att bibehållas i sitt viktiga kall. Opinionsnämnden är således en domstol öfver högsta domstolens embetsutöfning; men den är deruti olik vanliga domstolar, att den fäller sitt utslag utan ransakning, utan skäl och bevis, utan föregående öfverläggning, utan att höra någon bestämd anklagelse eller något försvar. Opinionsnämnden äger icke rätt att granska högsta domstolens protokoller, icke heller att bedömma någon viss handling, utan blott att med tyst votering afgöra om någon af högsta domstolens ledamöter bör anses halva förverkat allmänt förtroende, och i följd deraft bör skiljas från sin plats. Meningen är att nämndens utslag skall uttala den allmänna meningen i landet, och att genom den rikets ständer må kunna aflägsna en eller annan ledamot ur domstolen då folkets allmänna röst anser honom oskicklig eller ovärdig att utöfva det högsta domare-embetet. En sådan inrättning som opinionsnämnden måste naturligtvis inskränka domaremagtens oberoende, och det är ur denna synpunkt, som den blifvit mycket klandrad och dess upphäfvande påyrkad. Man har sagt, att det skulle kunna brukas såsom ett vapen af politiska partier, att förfölja en hatad, men oskyldig domare; man har fruktat att den högsta domaremagten, oberoende af regeringen, skulle kunna förnedras till ett verktyg för folkviljan, då mäktige demagoger kunde, genom opinionsnämnden, injaga skräck hos domaren. Men å andra sidan kan ock sägas, att om denna nämnd ej funnes, skulle högsta domstolen blifva oberoende af både konung och ständer, och upphöjas nära nog till en stat i staten. En ledamot af högsta domstolen, hvilken allmänt ansågs skyldig till grof egennytta, och som förlorat allmän aktning, skulle då vara oåtkomlig för båda statsmagterna, enär hvarken ständerne eller konungen ägde att afsätta honom; högsta domstolen, skulle ostraffadt kunna vanvårda rättvisan och blindt underkasta sig de mest obehöriga inflytelser. Emot denna åsigt in-

vändes att högsta domstolen i alla fall är juridiskt ansvarig inför riksrätt; men denna ansvarighet gäller blott vid grofva fel, hvilka kunna juridiskt bevisas. Opinionsnämndens bestämmelse är att uttala den moraliska öfvertygelsen om högsta domstolens förtjenst eller brottalighet, och en verklig brottalighet hos en domare kan visserligen finnas, ehuru den icke är juridiskt bevislig. Dessutom har man sagt, att om äfven opinionsnämnden beginge en orättvisa emot högsta domstolen vore det bättre att en eller annan ledamot oskyldigt aflägsnades, än att rättvisan i högsta hand förvaltades af personer, för hvilka folket icke byste förtroende. Det är icke nog att lagskipningen är opartisk; för att denna opartiskhet skall vara tillräcklig fordras äfven att den erkännes. Om folket anser lagskipningen vara öfverlåten i ovärdiga händer, uppkommer deraf ett förhållande som är nästan lika olyckligt, ehvad denna föreställning är grundad eller ej. Opinionsnämnden är således en politisk inrättning af mycket ömtvistadt värde. Till dess försvar kan dock slutligen anföras att sjelfva formen för dess verksamhet innehåller icke obetydliga garantier emot dess missbruk. Den får nemligen för det första ej utvotera hela högsta domstolen, utan högst tre af dess ledamöter; för det andra måste flera omröstningar föregå, innan detta kan ske, ty första omröstningen afgör blott om någon skall utvoteras eller icke. År denna fråga besvarad med nej, så är högsta domstolen frikänd; besvaras den åter med ja, så uppsätter hvar och en ledamot af nämnden en lista på de af domstolens ledamöter, hvilka han vill sätta i fråga till afsked, och de tre som dervid fått med sig de flesta rösterna komma sedan under omröstning hvar och en serskiildt för sig. Vid denna sista votering fordras minst två tredjedelar af rösterna för att fälla; hvaremot hela högsta domstolen redan i första omröstningen blifver frikänd, om den också ägde blott en enda rösts pluralitet i nämnden.

Oppboga, jorabruk, beläget i Fellingsbro socken i Westmanland, 3 mil från Örebro, anlades 1641 af borgaren i Arboga Olof Lörsson, blef år 1643 såldt af Jon Gunnarsson till P. Schay, som 1660 sålde det till general-löjtnanten Claes Dankwardt Liljeström, han skref sig till Oppboga, Frötuna och Vogelsang, samt har sedan genom arf och köp tillhört hans släkt. Bruket har 2 härdar och 845 skepp:d 16 lisp:d priv. årligt smide af köpetackjerna. Frälsesmidet utgör 82 skepp:d 10 lisp:d och hammarskatten 7 skepp:d 12 lisp:d 13 skålp:d. Afsättningsorten är Stockholm. Smidessämpeln visar :P.F. Disponent för bruket är I. M. Winther; meddelägare F. och G. Dankwardt-Liljeström. Fellingsbro jagtörening har sina målskjutningar vid Oppboga bruk.

Oppboga gård, i Fellingsbro socken, består af 4 mtl. berustadt säteri. 3 mil från Örebro, har vidsträckt och förmånliga ägor, samt brukas under Frötuna säteri.

Oppboga ström, och träffningen dervid. Oppboga ström kallas den vattuledning som bildas af Dylta

å, då den infaller i sjön Wäringen i Westmanland. Sedan riksrådet Erik Carlsson (Wase) till Norrby, medelst sina upproriska rörelser, haft några framgångar mot konung Carl Knutssons trupper och inbillade sig derigenom erhålla Svenska kronan, bragte han Westmanlänningarne i vapen för konung Christian I, och samlade vid början af år 1470 en krigsmagt af 30,000 man, hvarmed han ville tränga upp i Dalarne, plundra kopparberget och på en gång utrota begge Sturarne; men blef vid Hudemora slagen af Sten Sture. Erik Carlsson fattade då stånd vid Oppboga färga; men der angrep honom Nils Sture med hela sin här, d. 13 Jan., och erhöll öfver Erik Carlsson en fullkomlig seger, så att han sjelf måste fly, 16 mil i en rikt, och med nöda kom undan till Juleta kloster och sedan till Danmark.

Oppeby, annex till Hägerstad, beläget i Kinds härad af Östergötthland, $4\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Linköping. I socknen finnas flere insjöar, och ibland dem äro *Nimmern*, *Berkern*, *Nedra Ämmern*, *Eljörn* och *Wångsjön* de största. Åsunden begränsar en stor del af socknen, och löper in med flera vikar. Jordmånen är styf lera. Kyrkan är byggd 1760, invigdes d. 7 Sept. af biskopen Rhyzelius och erhöill namnet *Karls kyrka* i Kinden. Af egendomar märkas. *Frösvik* säteri, $3\frac{1}{2}$ mtl.; *Utdala* $2\frac{1}{2}$ mtl. säteri, var under katolska tiden ett prebenda diaconi; *Wada*, 1 mtl., frälse-säteri, samt *Sjervevik*, $3\frac{1}{2}$ mtl. berustadt säteri, kallades först Oppeby. På hemmanet Idhults ägor finnas lemningar efter en gammal forskansning, samt äfven efter ett fäste på hemmanet Sättras ägor. Socknen innefattar $24\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,170 invånare. Dess areal utgör 22,935 tunnland, hvaraf 7,390 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping och Linnäs.

Oppensten eller **Öppensten**, i Åsarps socken af Westergötthland, har varit ett gammalt befästadt slott eller borg emot forna Danska gränsen. Konung Erik XIII räknar det bland Sveriges slott och län, uti sin jordbok. Det lærer likväl ej blifvit byggt af honom, men har i början varit uti enskildta personers ägo; ty slottet var byggt på Sturarnes grund, och drottning Margaretha gaf Benkt Sture och hans moder vederlag så väl för sjelfva slottsgrunden, som för godset kring Oppensten, hvilket äfven räknades ibland Bo Jonssons pantegods i dess testamente. Riddaren Algot Månsson, exekutor af Bo Jonssons testamente, uppgaf 1388 detta slott åt drottning Margaretha, som förlänte det åt sin gunstling, Abraham Brodersson. I en munklegend om kristi kors uti Svartbrödra klostret i Stockholm berättas, att en marmästare, vid namn Herman Pedersson, murat slottet Oppensten år 1422, då Marquard Ling var konungens fogde derstädes; men dermed lærer få förstås endast någon reparation eller utvidgning. En Tysk, med namn Märten Graby, var kommandant här 1434 och hade fått detta slott uti sin vård af en grefve Hans, åt hvilken Erik XIII anförtrott det, tillika med underliggande län. Så snart Engelbrekt ankom hit lemnade Graby genast slottet åt honom genom dagtingan. Engelbrekt

lät straxt nedbränna det samma, såsom ett skadligt näste för utlänningar. Få lemningar synas deraf.

Opphoff. Med detta namn finnas i Svenska läkrehistorien trenne män, nemligen två bröder, **Adolf Fredrik** och **Johan Gustaf**, söner af hoftumpetaren Johan Didrik O., den förre bergslagskirurg i Lindesberg och drunknad i Mälaren under hemresan från Stockholm d. 17 Jani 1806 vid 58 års ålder, den senare död i Sala såsom brukskirurg d. 6 Mars 1809, vid 65 års ålder, samt den förres son,

Opphoff, **Carl Adolf**, född i Lindesberg d. 1 Sept. 1788, promoverades frånvarande i Upsala 1813 till med. doktor, då han tjenstgjorde vid fälthospitalerna i Tyskland, år 1819 regementsläkare vid andra lifgardet, hvilken befattning han ännu innehar. Har på åtskilliga tider varit förordnad öfver-fälthälskare för Stockholms garnison. R. af W. O. Har meddelat åtskilliga uppsatser i läkare-sällskapets handlingar och öfversatt: *Säkra medel mot Tandverk eller Tanddoktorn*, m. m. **Oppmannas** pastorat utgöres af Oppmannas socken och annexet Vänga, beläget i Willands härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $2\frac{3}{4}$ mil N.O. från Christianstad. Pastoratet är regalt af 3 kl. Oppmannas socken består af $21\frac{7}{8}$ mtl. och har 1,610 invånare på en areal af 11,919 tunnland, af hvilka 1,660 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Oppsjö hammare. Se: *Grönzinka* jernbruk.

Oppunda, ett härad af Södermanlands län, innefattar 13 socknar, nemligen: Husby, Bettna, Lerbo, Floda, Sköldinge, Blacksta, Vadsbro, Stora Malm, Östra Vingåker, Vestra Vingåker, Österåker, Julita samt Wrena, hvilka sammantagne utgöra $741\frac{1}{2}$ mtl. Häradets folkmängd är 26,470 personer. Dess areal 308,773 tunnland, af hvilka 41,090 äro sjöar och kärr. I förening med Höllebo, Rönö, Jönåker och Willättinge härad utgör detta härad en domsaga, och med Willättinge ett fogderi.

Oppunda. Med detta namn finnas tvenne kontrakt af Strenguäs stift, nemligen det Östra och det Vestra, begge inom Södermanlands län. Oppunda östra kontrakt utgöres af 5 konsist. 1 skiftesvis konsist. och patr., samt 1 patr. pastorat: Bettna; Blacksta och Vadsbro; Floda; Husby Oppunda; Lerbo; Sköldinge, samt Årdala och Forsa. Kontraktets folkmängd utgör 11,619 personer. Oppunda vestra kontrakt utgöres af 2 regala och 3 patronela pastorat, nemligen: Julita, Stora Malm, Vestra Vingåker, Östra Vingåker samt Österåker. Detta kontrakt har 16,141 invånare.

Opse betydde i gamla Svenskan *fiendtligt våld*. Det säges i Westmannalagen: "Utan elder aller opse thränge æghanda til (så framt icke våld eller fiendtligt våld tvingar ägaren).

Optionsrätt, kallas den rättighet, som i vissa fall tillerkännes en part, att välja emellan olika behandlingssätt af ett anhängigt mål. Så t. ex. om en part har rätt att fordra upptagande af sitt mål vid hvilken han helst vill af flere domstolar, så kallas detta optionsrätt. Likaså kallas optionsrätt den rätt en räntegifvare af kronans spannmål

Stajeler, att antingen leverera räntan in watare eller lösa den efter i författningarne fastställt pris, o. s. v.

Or (Acarus), ett släkte bland spindelkräken, hvaraf märkes: *Or*, mjölflött (A. Sirio), af ett litet sandkorns storlek, med linseformig kropp; mjölkhvit med genomskinligt underlif; hufvudet och de 8 fötterna blodröda. Förekommer i mjöl, gryn, ost, m. fl. matvaror och gör dem hvad man kallar *origa*, d. v. s. meddelar dem en obehaglig urinartad lukt och en frän smak. Matvaror som äro angripna deraf, böra icke användas till föda hvarken för djur eller människor, emedan sjukdomar deraf lätt uppkomma.

Öra betydde i gamla Svenskan *Slagthämd*, eller den upprättelse för ett mord, som den dödes släktningar ägde att utkräfa. Sålunda heter det i Östgöthalagen: "Nu kumber oran manna mällum, ok agtu ther alla ena kirkin: nu tha hin stander inne sum orar, tha ma anoar saklöst uthe standa." (Nu uppkommer dödlig fiendskap, slagthämd, emellan några som höra till samma socken, och den, som har hämdens rätt att utkräfa, är inne i kyrkan; då må den andra, som har skyldighet att gifva upprättelse, stå säker utan för kyrkans portar). *Oranbot* var den ersättning, som gafs för att försona ett begånget mord. *Ordela*, göra slut på tvisten. I Westgöthalagen heter det: "Ordeler han sik innan nästa Lanzting, wæri saklös." (Gör han slut på tvisten eller bevisar sin oskuld innan nästa ting, vare saklös).

Öra-elf i Dalarne, har sitt ursprung ifrån en källa, kallad *Orane*, vid Norska gränsen, hvarifrån *Woxne-elfven*, som löper åt Helsingland, äfven utrinne. *Öra-elf* är i Finnmarken nog liten, men sedan den i Öhre socken fått tillökning af flera strömmar, blir den större, och flyter sedan genom *Orsa-sjöarne*, och kallas så *Orsa-elf*, tills den vid *Noret* i Mora förenar sig med *Östra Dalelven*. *Öresjön* ligger 774 fot högre än hafvet och håller 0,28 kvadratmil.

Örakad. Att gå örakad och med dåliga kläder, plägar hos karlarne på Tjörn i Bohuslän, vara ett uttryck af djup sorg.

Orcharton, Johan, af en urgammal Skottsk ätt, var major i Svensk tjenst då han 1664 introducerades på riddarhuset; blef 1679 öfverste-löjtnant. Ätten är längesedan utgången.

Orchimont, Carl Ferdinand Johan d', af en gammal Fransysk ätt, född d. 19 Apr. 1757, var major vid artilleriet och R. af S. O., då han 1812 introducerades på riddarhuset som Svensk adelsman. Hans son,

Orchimont, Wilhelm Albrekt d', född d. 28 Juni 1783, blef 1801 fänrik vid lifregementets värfvade infanteri, 1812, såsom kapiten vid gardet, ordonans-officer hos d. v. kronprinsen, sedan dess adjutant, 1817 öfverste och chef för Westgöthadals regemente, 1837 landshöfding i Skaraborgs län, general-major, Kom. af Sv. O.

Ordalier, eller Guds domar, benämndes under medeltiden vissa med religiösa ceremonier beled-

segade prof, som en med halft skäl öfvertygad anklagad underkastades, för att ådagalägga sin förmenta oskuld. Sådana ordalier were, utom en-viget, jernbörden, öfvergjutning med sjadande vatten eller nedstörtande i kallt dylikt, m. m. Gick man oskadd ur de förra profven, eller flöt man ofvanpå vattnet då man deri nedkastades, frikändes man från anklagelsen. En tid, före år 1200, were ordalierna *lagliga* bevisningssätt, grundade på tron, att Gud genom underverk skulle fria den oskyldige. Många genomgingo dem lyckligt, hvilket bör tillskrifvas presternas dervid använda bedrägerier; hvarom Norriges historia isynnerhet lemнар tydliga bevis. De afskaffades i Sverige under Birger Jarls regeringstid. (Se vidare: *Jernbörd*, *Tvekamp*, *Vattenprof*.)

Ord och afsked gör god kredit, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed förstås att man gerna brukar sätta tro till en hederlig karls ord. **Ordensbiskopar**. Detta embete stiftades år 1783 af Gustaf III, som ville gifva ökad glans åt Serafimer-orden. Den förste, som bekläddes med denna värdighet, var biskopen, friherre Taube. Efter honom följde biskoparne Benzeltstjerna, Flodin, Murray, Joh. Olof Wallin och biskop Agardh, hvilken nu (1849) innehar embetet. Biskop Heurlin är ordensbiskop i survivans. Ordensbiskopen biträdes af tvenne kapellaner. Dessa äro för närvarande kongl. hofpredikanten C. W. Pettersson, kyrkoherde i Floda, och E. J. Nordensön, pastor vid hof-församlingen samt kyrkoherde vid Lofö och Drottningholms församlingar.

Ordnar. Den första Svenska orden, hvarom man har någon kunskap, är den år 1285 af Magnus Ladulås stiftade, hvilken många ansett för att hafva varit Serafimer-orden, dervid stödjande sig på ett gammalt testamente, hvari en förnäm man bland andra sina egodelar omtalar den gyllene kedja med de englahufvuden, som hans fader fått till skänks af konung Magnus. På konungens grafvård i Riddarholmskyrkan är han äfven föreställd med en sådan kedja, men hvilket egentligen ingenting bevisar, emedan denna bild är huggen 300 år efter hans död. Orden måste åtminstone kort tid efter hans död hafva kommit ur bruk. De sedermera af konungarne slagne riddare erhöilo en vanlig guldkedja, och gingo den vanliga riddare-eden att skydda Kristi kyrka, att försvara faderlösa barn, jungfrur, enkor och fattiga. Sannolikt var Magnus Ladulås' orden icke heller något annat, ehuru kedjan var försedd med den ofvannämnda prydnaden. Blott konungar kunde förläna riddarevärdigheten, och bland skälen till Sten Sture d. ä. aflägsnande från riksföreståndarskapet och konung Johans upphöjelse på thronen var, att så många adliga fruar önskade se sina män och söner pryddes med detta hederstecken. Den första riddarorden i vanlig bemärkelse, hvarom man har någon redigare kunskap, är den Helige Frälsarens orden, som Erik XIV stiftade vid sin kröning, d. 29 Juni 1561. Den upphörde likväl med hans afsättning, och i dess ställe införde Johan vid sin kröning, d. 10 Juli 1569, Guds Lambs orden. Den

lärer ej hafva öfverlevat honom. Märkvärdigt nog hade Sverige ifrån denna tid, i mer än ett och ett halft århundrade, just under det staten var på höjden af sin magt och anseende, och dess vapen föreskrefvo lagar åt en stor del af Europa, ingen orden att belöna de förtjänster af alla slag, som då uppträdde. Det fick först sådana 1748, då Fredrik på sin 73:dje födelsedag, efter gamla stilen d. 17, efter nya d. 28 April, upplifvade den gamla Serafimer-orden och stiftade Svärds- och Nordstjerne-ordnarna. Anledningen var, att man öskade slippa den mängd af fremmande ordnar, hvarmed de förnämte eftersträfvade att prydas, och som de på ett eller annat sätt sökte förskaffa sig. Enda medlet dertill var, att med inhemsk grannlåt tillfredsställa fälskan. Gustaf III stiftade, dagen före sin kröning d. 28 Maj 1771, den fjerdre Svenska ridder-orden: Wasa-orden, och Carl XIII, d. 27 Maj 1811, en orden med sitt namn: Carl XIII:s orden, såsom det hette "till uppmuntran och belöning för medborgerliga och välgörande bemödanden, till nödlidandes och allmänt gaga"; men i sjelfva verket var den ämnad att utdelas till innehafvarne af de högsta graderna inom frimureriet. Den var således egentligen icke någon statsorden, men har dock blifvit upptagen bland dessa, och såsom sådan är den bibehållen af stiftarens efterträdare. (Om dessa ordnar se vidare hvar och en på sitt ställe.)

Ordningemål kallas i tryckfrihetslagen sådana frågor, som angå de reglementariska föreskrifterna för boktryckerier och bokhandel. Sådana äro boktryckares skyldighet att inom föreskrifven tid anmäla till justitie statsministern eller dess ombud hvarje hos honom tryckt skrift, att å skriften utsätta sitt namn samt tryckningsort och årtal, att då han anlägger boktryckeri, eller då ett förut befintligt tryckeri ombytt ägare, sist inom trettio dagar förr än någon skrift derifrån utgifves, anmäla anläggningen hos den stads magistrat, under hvars domrätt tryckeriet skall böra, samt hos konungens befallningshafvande; slutligen räknas ock för ordningemål bokhandlars skyldighet att ej försälja skrifter, hvilka sakna boktryckarens namn, ort och årtal. Ordningemål äro ej underkastade den vanliga rättgångsordningen i tryckfrihetsmål, utan afdomas af justitie statsministern omedelbart utan jury och domstol. Öfver justitie statsministerns utslag kan dock klagan föras hos konungen i dess justitie revisions-expedition. Straffen för öfverträdelse af dessa föreskrifter bestå i penningböter af 100—600 R:dr B:ko, och i vissa fall boktryckeriets förlust.

Org, ett gemensamt namn på alla vapen i forntiden.

Orga, ett forntida jernbruk i Wånga socken af Östergötland, som konung Gustaf I år 1542 skall låtit inrätta till en stålsmedja; äfven fauns här en masugn, uti hvilken bergsmännen gjort sin månadsblåsning; men 1635 såldes hammaren med dess ström och lägenheter till skatte, sedan bruket legat öde i 20 år. Den förfallna hammaren och masugnen blefvo då ånyo uppbyggda, men mas-

ugnen ädelades alldeles 6 år derefter. Bruket bestod sist af en stångjernshammare med tvenne härdar; men är för många år sedan nedlagd, och en mjölkvarn med tre par stenar i stället uppbyggd.

Orgverk och **Orgbyggare**. Svenska orgverks första byggnad kan med skäl hänföras till 11:te och 12:te århundradet, sedan kristendomen allmänt blifvit antagen, och kyrkor hunnit fullbordas. Att sådana inrättningar först böra tilläggas de mest namnkunniga domkyrkor, torde man bestämdt kunna antaga, då man känner katolska biskoparnes bemödanden att befördra det, som kunde gifva gudstjeasten mera anseende och tjena till kyrkans prydnad. Man saknar dock bevis vid de flesta domkyrkor om anläggningen af deras äldsta orgverk, och som nu mera inga äldre finnas i behåll än de som äro nybyggde inom 150 eller högst 250 år, torde det vara svårt att bestämma, hvarest orgor först varit inrättade i Sverige. Likväl vill det synas, som om Wisby kyrkor först ägt sådana; åtminstone är visst, att redan på 1300-talet funnits både orgverk och orgbyggare på Gotland. Nästan vid samma tid, eller något förut, skola likväl domkyrkorna i Lund och Skara ägt orgor. De först anlagde orgverk voro, efter forntidens ringa konst och osäkra grunder, små och ofullkomliga, så att de ej kunde äga långt bestånd, utan efter reformationstiden måste de ombyggas och utvidgas, så fort nödigt funnits och orgbyggeriet stigit. Beskaffenheten af våra äldsta orgverk var vida skild från den nu brukliga. Fastän nu mera inga sådana finnas i behåll, har man likväl anledning att sluta, det de varit mycket små och icke haft några olika stämmor, emedan en enda utgjort hela inrättningen. dock så, att 3, 4 till 5 pipor gifvit samma läte och varit *unisonæ* för hvar ton i klaveret, endast att fylla öronen. Sådana verk skola ock i början bestått endast af 2 oktaver, utan semitoner, men haft breda och grofva tangenter, hvilka ofta, när handen icke var tillfyllest att nedtrycka dem, måste röras med knäet. Vid Höjentorps kungsgård, hvilken fordom lydt under Skara biskopssäte, har funnits lämningar af ett sådant gammalt orgverk, men det förstördes vid en eldsvåda 1722. Sedan pedalen 1470 blifvit upfunnen förbättrades visserligen orgbyggeriet i Sverige; men konsten har dock först under senare tid hunnit sin höjd. Bruket af orgor i katolska tiden, har i Sverige, liksom på andra orter, mest varit lämpadt till att underhålla Latinska sången och vid vissa tillfällen öka högtidligheten. I klostren funnos äfven orgor, ehuru man ej kan nämna flera bevis derom än för St: Clara. Vid reformationstiden fick äfven orgspelningen ett bättre bruk och värde. Laurentius Petri, i sina kyrkostadgar och ceremonier 1566, ansåg orgverk ibland sådana nyttiga inrättningar, som efter behag kunde brukas eller umbäras; men förkastade allt påviskt föregifvande, att de borde bibehållas såsom någon religionens nödvändighet. Redan i konung Gustaf I:s tid funnos skicklige organister och en Laurentius Organista, eller, såsom han stundom kallas, Larens Orgelshare stod i mycken nåd hos konungen.

Om orgbyggare under äldre tider äga vi ganska liten underrättelse. På 1500-talet nämnes blott en och annan; det är dock troligt, att flere fannits, fastän deras minne försvunnit liksom deras små verk. Men vid 1600-talets början synes ett orgbyggarekonsten blifvit något uppförd, emedan då träffas åtskilliga utländningar, som på flera ställen i riket anlagdt byggnader, särdeles under Gustaf II Adolfs och Christinas regering. Ibland sådane införskrifne mästare nämnas Paul Müller 1615, Hoor. Cahman 1631, Göran Spett 1630—1666; Frans Bell hade omkring 1660 uppsatt orger i S:t Jakobs kyrka samt ingått aftal om ett nytt verk i Upsala, men dog under arbetet 1677. Göran Weitius var bekant på 1680-talet; Filip Kisenmenger 1649; Joh. Buxtehude, Pehr Hansson Thel, Georg Hum, Casper Frager, m. fl. Flere små verk hafva ock då blifvit byggda i landskyrkor af åtskilliga infödde, hvilka, der de ännu finnas i behåll, visa konstens och byggmästarens oföhlömlighet. I tillik konung Carl XI:s och Carl XII:s tid saknades hos oss förfarne orgbyggare; men sedan Hans och Johan Niklas Cahman (se dessa ord) blifvit bekante härstädes, och några lärningar hos dem fått mera insigt i konsten, tyckes den märkligt hafva stigit vid 1700-talets början. Olof Hedlund och Daniel Stråhle berömmas mycket, såsom de der vidare sökt konstens förkofran; men begge afledde nog tidigt. Vid denna tid byggdes eljest små verk i landsorterna af mindre förfarne män; men så hafva dock andra mera förtjente och berömda orgbyggare alltid sedan fannits, bland hvilka må nämnas Jonas Wistenius, Jonas Gren och Petter Stråhle (se detta ord), samt Carl Wälström. Utom dessa hafva andra både förr och senare idkat orgbyggeri i landsorterna, af hvilka några haft privilegium, bland dessa må nämnas: Jakob Westervik, Joh. Ewerhard, P. Qvarnström, L. Wahlberg, A. Malmlöf, N. Söderström, P. Schölin, Olof Schwan och L. T. Hammardal. På senare tider hafva utmärkt sig G. Andersson och Strand. Orgbyggares examina anställas i någon privilegierad orgbyggares närvaro i musikaliska akademien, hvilken det tillkommer att pröfva orgbyggares skicklighet samt meddela dem behörigt intygande.

Ordnenslätt, Jonas, född under senare hälften af 1500-talet på Bolmsö i Småland, der fadern Nils var bonde. Genomgick först Wexjö läroverk och begaf sig 1660 till Wittenberg, att fullända sina studier, och blef der magister 1603. Hemkommen blef han rektor i Nyköpings skola och 1612 superintendent i Mariestad, der han dog d. 9 April 1646, med namn af en nitisk, allvarsam, stundom till och med något sträng förman. Han har många förtjenster om sitt stift, hvilket då omfattade Wermland och en del af Westergötland. Han var här den siste superintendenten, erhöill rättigheten att inviga prester, hvilken varit hans företrädare vågrad, lade sig mycken vinning om Mariestads och Carlstads skolor, fullhordade kyrkobyggnaden i förnämnda stad och gjorde täta visitationer. Berömmes såsom en grandlärard theolog

och rättslärd patriot. Han hade den smäktan att se tre sina söner, visterna 1639—1640, drunkna i Wenern. De kallade sig *Rodwig*. Den äldste af dem, *Nikolaus*, hade studerat i Leyden, var underlagman i Wermland och har utgifvit flera dissertationer. De två yngre skulle innan kort afresa till Indien. Denna olycksbändelse väckte sådant uppscende, att en serskild sorgfest i anledning deraf föranställdes vid universitetet i Dorpt.

Ordnenslätt. Sverige har, särdeles i äldre tider, haft flere utmärkte sådana, hvilka till någon del erhållit ett Europeiskt namn. Till de förnämste höra: i 17:de århundradet *Forssius*, *Rothovius*, *Hambraus*, *Palmroth*, *Liljeblad*, *Lars Odhelius*, *Terserus*, *Arensbeckius*, *Sven Jona*, *Sparfvenfelt* och *Fahlenius*. I 18:de århundradet: *Aurivillius*, *Brenner*, *Lundius*, *Henrik Benzelius*, *Olof Celsius*, *Göranseon*, *Arosenius*, m. fl., och i det 19:de: *Agroll*, *Norberg*, *Berggren*, *A. Swanberg*, *Tingstadius*, *Sjöbring*, *Lindgren*, *Bohmér*, *Hampus* och *A. F. Fekberg*, *Thornberg*, *Geitlin*, *Carlking*, *Knös*, *Gumälius*, m. fl.

Ordnenslätt, annex till Markim, är beläget i Söminghundra härad af Stockholms län, 4 mil N. om hafvudstaden. Här märkes *Lindholmen* (se detta ord). Runstenar finnas på åtskilliga ställen i socknen, såsom vid Bergabäll, Yttergården, Söderby och Söderby gårde samt vapenhusdörren, kyrkogården, kyrkodörren och sakristimuren. Socknen innefattar 18½ mtl. och har 350 invånare. Dess areal utgör 4,258 tunn., af hvilka 190 äro sjö och kärr. Adr. Stockholm, Mörby.

Ordnenslätt kallas det skriftliga intyg, hvarigonom husbonden berättigar sitt tjenstehjon att söka annan tjenst, och tillika gifver sitt vittnesbörd om dess uppförande under tjenstetiden. Sådan orlofsedel äger tjenstehjonet rätt att fordra, när det i laga tid blifvit uppsagdt, eller sjelf uppsagt tjensten. Orlofsedeln skall innehålla tjenstehjonets namn, huru länge det varit i tjensten, hurudan dess frejd och serskildt dess skicklighet och nit i sin tjenst varit, hvad slöjd eller yrke det för öfrigt förstår, och skuligen dess ledighet att söka ny tjenst. Falsk orlofsedel straffas med ärans förlust och temligen höga böter, nemligen 40 dlr. Å andra sidan kan tjenstehjon, som anser sig hafva erhållit en orättvist förklenande orlofsedel, stämma sin husbonde, hvilken då kan dömas till 6 R:dr 32 sk. B:ko böter, i fall klagan finnes grundad. Samma böter drabbar den som nekar orlofsedel, efter skedd, laglig uppsägning.

Ordnenslätt, prebende-pastorat af 3 kl., utgöres af Orlanda socken, belägen i Aska härad af Östergötland, Dals kontrakt af Linköpings stift, ½ mil S.O. från Wadstena. Marken är jemn; jordmånen dungjord. Kyrkan är ganska gammal och byggd af kalksten. I socknen märkes en vidsträckt höjd på Grimskulla ägor, som öfverallt har grifvöggar och stensättningar. Pastoratet består af 16½ mtl. och har 480 invånare. Dess areal utgör 2,499 tunn., af hvilka 20 äro sjö och kärr. Adr. Wadstena.

Ormar (Ophidi), utgöra amfibiernes tredje ordning och hafva stark utfärdlig mun och svalg, sakna bröstben och extremiteter, men hafva många och mycket rörliga reffben, hvilka tjena till rörelse-organer i stället för fötter och bakben; tungan spetsigt tvåklufven, vid roten omgifven af en hylsa; ögonen sakna ögonlock; trammhiana finnes icke; kroppen långsträckt, ofvan täckt med fjäll, under med tvärplåtar. De indelas uti giftlösa och giftiga. Till de förra hörer snoksläktet (Coluber) (se detta ord), till de senare huggormsläktet (Vipera), af hvilka hos oss förekommer: *Vanlig huggorm* (V. Berus), som har hufvudet äggformigt, ofvan beläckt af flere särskilda plåtar; kroppen trind, på undre sidan något plattad, tjockare på midten; stjerten kort, hos honan något längre och smalare än hos hannen; öfre kroppsdelen belagd med lancettlika, tätt tegellagda fjäll. Långa ryggen, från nacken till stjärtspetsen, löpa ett på sidan tandadt band af mörkare färg än grundfärgen och på sidan står en rad rundaktiga eller kantiga fläckar; hufvudet ofvan mörkt, baktill med ett åt hvardera sidan böjdt band; ett svart streck från ögonen längs tinningarne till halssidan, fortsattes på kroppssidorna och delar nämnde fläckrader; längs öfverkäkskanten en rad af 5—7 blekare, stundom vitaktiga, fläckar; undre kroppsdelen merendels blyfärgade, stundom spräckliga. Hannen till färgen oftast olik honan, stundom med hvit grundfärg och mera svart teckning längs ryggen, äfven undre kroppsdelen mer eller mindre svarta; underkäken och strupen stundom gulaktiga. Färgen vid olika åldrar äfven olika hos båda könen, och för öfrigt varierande helt och hållet svart, med 5—6 hvita fläckar. Största längden 2 fot 2½ tum. I öfre käken har han tvenne bredvid hvarandra stående bakåtböjda, krökta gifttänder, fästade vid ett rörligt ben, hvarigenom de kunna nedfällas mot gommen och uppresas med spetsen nedåt och bakåtvänd, samt försedde med utförsång från giftkörteln. Huggormen förekommer hos oss öfverallt der lokalen är passande, d. v. s. öppen för solvärme, försedd med säkra gömställen och tillräckliga födoämnen, hvilka utgöras af små däggdjur, amfibier och insekter; han kan flera dagar lefva utan föda, men då han har tillgång derpå frossar han glupskt. Parningen sker i Maj och redan då ormen är i 3:dje eller 4:de året, fastän han ej är utväxt förr än i 6:te eller 7:de; äggen utkläckas uti äggledaren så att ungarne framfödas levande. Han skadar genom sitt giftiga bett, hvilket likväl sällan är lifsfarligt för fullvuxna och friska personer, ehuru ofta för mindre barn; men medför alltid svåra plågor, äckel, kräkning och hufvudvärk, ofta stark feber med brännande törst. Giftet är en tunn gul vätska, som invärtes tagen ej förorsakar någon skada, men deremot blandad med blodet genom öppna sår visar sina verkningar.

Ormbunke, ormkagge, träjon (Polypodium Filix mas), en ormbunke-art och den största bland de hos oss förekommande, växer vid bergsrötter i skogar, öfverallt ymnigt. Färsk ätes den af get-

ter; torkad användes den, och isyanerhet roten, med fördel till sörp åt nötkreatur och hästar, dessutom användes torra växten till strö, äfvensom till askbränning, och roten i medicinen.

Ormem, stora eller hafsormen, känd ända sedan mythen tider, utgör dock ännu, hvad dess tillvaro vidkommer, ett tvistefrå emellan de lärde. En del neka den, en annan åter antager den. Det vissa är dock att, så vidt man ej vill förneka sanningsenligheten af flere ögonvittnens berättelser, som tid efter annan sett detta underdjur, måste man erkänna dess tillvaro. Begreppet om detta djur träffas redan i mythen om Midgårdsormen, hvilken på botten af hafvet slingrade sig omkring jorden, och en och annan gång genom Thors gudakraft upplöckades i dagen. Från senare, ehuru från oss aflägsna tider, har man flera berättelser om att den stora hafsormen visat sig i Atlantiska hafvet, och särdeles utaför Norriges kust, och äfven i våra dagar, samt senast 1848, skall han, enligt flere skeppsbesättnings edsvurna uppgifter, hafva varit synlig. Det försök de personer, som ej antaga annat än hvad de sjelfva sett, gjort att bortresonnera berörde vidunders tillvaro, genom att förklara hans uppenbarelse såsom helt enkelt en hop hvalar, hvilka simmat efter hvarandra, duger icke, då man af nämnde berättelser inhemtar att djuret höjt en del af sin kropp i lodrätt ställning öfver hafsytan. Alla underrättelser man emellertid inhemtat om detsamma öfverensstämma deruti, att det med en olika längd af ifrån 80 alnar till och med 80 famnar, har en mörk färg och mahn utåt ryggen, hvilken mahn naturligtvis är en fena och hänvisar djuret, icke till orm utan till ålsläktet. På Bohuslänska kusten upprepas på flera ställen sägner om tid efter annan der synliga hafsormar. Särdeles märklig är den om en dylik, som uppgått i Gullmarfjorden, och lagt sig tvert för inloppet till Saltkällebugten. Den skall enligt sagan hafva legat der en längre tid, och väckt allmän förfäran i orten. För att befria sig ifrån den obehagliga gästen, skodde man ett fartyg i förstäfven med hvassa jern och bemannade det med förbrytare, hvilka hade löfte om benådning från straff, om de vågade försöket. Skeppet styrde en dag, under en stark sydväst vind, för fulla segel mot det spärrade inloppet och lyckades tillfoga odjuret ett så djupt sår, att det deraf fick sin bane. Stället, der detta skedde, kallas ännu *Ormskredet*. Blodet och en del af inelfvorna flöto ut till en vik på det motliggande Tungenäset, hvilken derefter erhöi namnet *Gärvik*, och såsom minne af händelsen upphängdes i Skredsviks kyrka ett ben af samma djur, hvilket ännu finnes kvar, och torde förtjena att undersökas af någon vetenskapsman. Det är omkring 6 kvarter långt, temligen krökt och af röd färg.

Ormen Långe, forntidens mest frejdade och största skepp, byggdes af konung Olof Tryggvason i Norrige omkring år 999. Byggmästaren var en viss Thorberg Skafhug. Det var byggt på kravel, med 74 alnars köl och höga skanskläddningar, samt hade 34 roddarbänkar och lärar haft ända

till 1,000 mans besättning, krigsfolket inberäknadt. Framstammen bildade ett drakhufvud och bakstammen en drakstjert; båda voro helt förgyllda. Sekunderadt af endast ett par skepp, uthördade det länge striden emot tre rikens förenade sjömagter i Swolderslaget år 1000, men ändrades slutligen af Norske jarlen Erik Hakonsson. Ännu på Sturlessons tid kunde man i Norrige se de kolossala lemningarna efter detta sin tids jättefartyg.

Ormer, fosterfader åt Herwa eller Herwor (se detta ord), hvilken han sände att bjuda Hunnerne till strid vid Söderport. Han fällde dervid så många, att det "vore svårt att dem uppräka." En annan sägen gör honom till en Engelsk konungason och Herwors älskare.

Ormesberga socken är annex till Berg, och belägen i Norrvidinge härad af Kronobergs län, 2 mil N. om Wexjö. Kyrkan, belägen på en hög backe, är byggd af sten på kronogrund. I socknen märkes: *Soands*, säteri, 1 mtl. med 8 torp, såg och qvarn, ägdes i medlet af 1600-talet af Axel Oxenstjerna. En grevinnan Oxenstjerna sålde det till proviantmästaren J. Michelsson, hvars efterkommande, adlade med namnet Svanhjelm, en tid bebodde Svanås och gjorde åtskilliga gåfvor till kyrkan. En senare ägare, häradshöfding Nyman, skänkte ett kapital till kyrkan, af hvars ränta medel skulle samlas till ett orgelverks byggnad, hans grafs underhållande, samt biträde till organists aflönande. På sådant sätt har det vackra orgelverket tillkommit, för något öfver 50 år sedan. Säteriet äges nu af öfverste-löjtnanten J. M. Radebeck. En lindlund på säteriets ägor har troligen och efter gammal sägen fordom varit begagnad antingen till offerande eller domaresäte. Den består af ett med jord öfvertäckt stenröse, uppkastadt på en bergshöjd. Den omgifves af 28 lindar, af hvilka somliga 1828 hade 5 till 6 quarters diameter. Dessa uråldriga träd, som ganska tydligt synas vara uppvuxna ur gamla rötter, förmodas härstamma från 10:de eller 12:te århundradet. *Utnäs*, säteri, 1½ mtl., äges af bönder. Socken innefattar 11½ mtl. och har 335 invånare. Dess areal utgör 11,016 tunn., af hvilka 1,998 äro sjö och kärr. Adr. Wexjö.

Ormgård. Fornsagorna omtala, på ett par ställen, ett slags rysliga dödsstraff, hvilka bestodo deruti, att den lifdömda nedsänktes i en med ormar fylld båla, och af dessa blef söndersliten. De Ediska sägnerna omtala att Gjukungen Gunnar på detta sätt blifvit afdagtagen af sin släktigen Atle. Sittande i ormgården med bundna händer, slog han likväl harpan med tärna och söfde med harposlagen alla ormarne, utom en enda, som bet sig in i hjertat. Sängen (Gunnars Harposlag), som han härunder sjöng, är ännu i behåll. En annan, som utstod samma dödsdödsätt, var konung Ragnar Lodbrok, hvilken, tillfångatagen af konung Ella i England (i 9:de århundradet), sattes i en ormgård, då han icke ville säga sitt namn. En silkesskjorta, som han fått af sin gemål, skyddade honom länge för odjurens bett; men aftogs slutligen på Ellas

befallning, hvarefter "etterormarne började bygga i hjertats sal." Skalderna föregåfvo, att han, under dödsplågorna, qvädit den herrliga dödsång, som är känd under namnet Krákumål. På hällristningarne i Bohuslän träffas bilderna af män, som bitas af stora ormar, och hvilka sannolikt syfta på ifrågavarande rysliga dödsdödsätt. Nyare vetenskapliga undersökningar hafva uppdagat, att de "ormar" som sagorna omtala, för sådant ändamål underhöllas, alldeles icke voro ormar utan ett slags ålar, *Muræna Helena*, hvilka utmärka sig för sin storhet och skarpa tandbyggnad, samt hafva den egenheten att anfalla och söka uppäta de menniskor och djur, som komma i deras närhet.

Ormika i Halmalm, en rik Gottländing, som berättas hafva mött Norske konungen Olof Haraldsson, sedan Olof den Helige, med skänker och förfriskningar, då denne, under sitt ströftåg uti Östersjön, landsteg i hamnen Akirgarn på Gottland. Olof lät nu döpa Ormika, som kort derefter uppbyggde det första kristna kapell på ön.

Ormnösen, en hög på Björkö i Mälaren, öster om den forna staden. Denna hög är omkring 90 steg i omkrets och af 10 alnars lodrät höjd. Osäkert är huruvida den är en grift eller varit en offerbög.

Ormräs, bräken, ormkagge, getrunris, enestabb, fräken, ormbunke (*Pteris Aquilina*), en ormbunkeart, som förekommer öfverallt i magra sandiga skogstrakter. Den kan med fördel användas till strö, äfvensom till bränsle vid bakning och brygd samt lemnar en särdeles stor mängd utmärkt god aska.

Ormröt (*Statice Limonium*), en mångårig växt, som förekommer sparsamt i de vestra kustlandskaperna, och är utmärkt för sina vackra blommor.

Ormsaltare, Jemtlands-dialekt, betyder: *elak*.

Ormelår (*Ophiosauri*), utgöra ödloras andra familj och utmärka sig till det yttre genom en långsträckt ormlik kropp, täckt med glatta fjäll samt försedda med korta eller inga fötter. Hit hörer *Ormslät* (*Anguis fragilis*), äfven kalladt kopparorm, ett litet vackert alldeles oskadligt djur, af 15—16 tumslängd; långsträckt, trindt, nästan cylindelformigt, trubbigt, ytterst glatt och glänsande, med stjerten längre än hela kroppen; till färgen brungrå, brons- eller kopparfärgad, alltid starkt glänsande på ryggen; sidorne vanligen kopparbruna, med en mörkare kant upptill; ett svartaktigt smalt streck går från nacken längs midten af ryggen; undre kroppsdelen stålblå eller svartblåaktiga, stundom långstrimmiga; ungarne äro hvitgråaktiga, vid födseln endast 2½ tum långa. Han förekommer ganska allmänt, isynnerhet på högländt torr mark, bland buskar och uppehåller sig i mossor, blad och nedfallna löf. Ligger om vintern i dvala under högar af ruttan ved, löf o. dyl., samt framkommer tidigt om våren. Han är ytterst rädd, men lätt att fasttaga, ty han är hvarken så snabb eller vig i sina rörelser, som ormar och egentliga ödlor, då han tages gör han sig så styf att han med lätthet afbrytes, men deremot gör han sällan försök att bitas, och hans tänder

genomtränga i alla fall ej huden. Födoämnena äro sniglar, insekter, larver och metmaskar. I Augusti eller September föder honan 7, högst 13 lefvande ungar, som äro mycket lifliga och genast börja att förtära små larver, snigelungar o. dyl.

Ormsson, Carl, till Bjurum, förde ett gumsehufvud i vapnet, var höfvidsman på Westerås slott, sedan i Dalarne, och riksråd från 1434 till sin död 1441, blef svärfader åt Carl VIII Knutsson, som förmäldes med hans dotter Catharina.

Ornvråk, qvidfogel, musråg, musvråk, slaghök (Falco Buteo), en till falksläktets sjetta underafdelning, vråk, hörande fogel, af 1 fot 8 tumslängd och 4 fots vingbredd; till färgen i hög grad varierande, stundom är hela fjäderbeklädningen mycket mörkt brun eller svartbrun; på hufvud och hals enfärgad; på skuldror och vingtäckare med rödgråaktiga fjäderkanter, stundom mera hvit till grundfärgen med bruna fläckar, dock i allmänhet ofvan mörkbrun; under än mörkbrun, än smutsigt hvit, med talrika mörkbruna fläckar; stjerten föga längre än vingarne, mörkbrun, med 10—12 tvärstrecker; tarserne blott till öfre delen fjäderklädda; näbben svart; näbbhuden, ögonringarne och benen gula; de yngre till färgen olika de äldre, i allmänhet ljusare. Förekommer ganska allmänt, någon gång till och med ända upp i Lappmarken, dock vanligen i de södra landskaperna. Om hösten, då han flyttar, visar han sig stundom i större antal tillsammans, annars alltid spridd. Flygten är långsam och trög, hvadan han är en af de trögaste och oskickligaste roffoglar; stämman är hög och klagande, liknande "gaah." Födoämnena bestå isynnerhet af amfibier, såsom ormar, ödlor, grodor samt större insekter, regnmaskar, sniglar och snäckor, stundom äfven råttor, fältnöss, mullvadar samt bar- och fogelungar, ofta går han äfven på as. Nästet anlägges uti skogen i stora träd, och innehåller 3—4 ovala, hvitaktiga ägg med grönaktig anstrykning och lefverbruna fläckar, de äro 2 tum 2 linjer långa samt 1 tum 6 linjer tjocka. Han gagnar genom utrotandet af smärre skadedjur.

Ornuögon, paddfot (Asperugo procumbens), en ettårig växt, som förekommer på smutsiga ställen vid vägar och hus, öfverallt i riket, utom i fjällbygden och Småland. Späd kan den användas såsom grönkål och ätes äfven af boskapen.

Orna vid, ett provinsord, som betyder återupplifvas, vederqwickas. Det kommer sannolikt af forn-nordiska ordet *orna*, uppvärma.

Orne är en i landsorterna i vestra och södra Sverige bruklig benämning på fargalt.

Ornithologer, de förnämste Svenska, äro för närvarande professorerne Nilsson, Sundevall och Lovén.

Ornunga, annex till Norunga, beläget i Geseneds härad af Elfsborgs län, 3 mil Ö. från Alingsås. Kyrkan är byggd af sten på okänd tid. Socknen innefattar 13 mtl., har 525 invånare och en areal af 3,495 tunn., hvaraf 675 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Ornäs, i Thorsånga socken af Dalarne, med ett behagligt läge vid sjöa Runn, 1 $\frac{1}{2}$ hemman, är en gammal sätesgård, af de äldsta i orten, 1 $\frac{1}{4}$ mil från Falun. Man förmodar att gården under äldsta tider haft namn af Bergsnäs och att Arendt Persson (Örnlycht), hvilken genom gifte blifvit ägare deraf, förändrat det till Ornäs. Sjöa omgifver gården på östra, södra och vestra sidorna. Den har ifrån uråldriga tider varit bebodd af frälsemän och, på lika sätt som alla andra adliga frälsegods, fritt från alla utskyllder till kronan, dess storlek är i åker och äng 120 spannländ; skogen räknas till 400 tunnland; jordmånen är ler- och mobländad samt ganska fruktbärande; fisket är godt. I forna tider hafva följande egendomar legat härunder, nemligen: *Thonenäs*, i Thorsånga socken, *Forsbacka*, *Gylla* och *Sölverbo* i Tuna socken och *Jönshyttan* i Sätters socken, hvilka likväl tid efter annan blifvit afsöndrade derifrån. Redan före Arendt Perssons tid skall en qvarn varit anlagd härstädes; äfven skola långt före denne ägares tid här funnits kopparhyttor i gång, hvilka först blifvit ödelagde omkring år 1668. De äldsta kända ägare af Ornäs hafva varit adliga släakterne Svinakolla eller Svinhufvud och Diekn; den sistnämnde var utländsk och inkom till Sverige i konung Albrekts tid. Genom Barbro Stigsdotter, Stig Hansson Diekn dotter, som blef gift med Arendt Persson, kom denne i ägo af Ornäs. Det uppgifves af några att fru Barbro varit i frändskap med Gustaf Erikssons mor. Då Gustaf Eriksson 1520 flydde från Rankhyttan, begaf han sig i November månad, Andersmessotiden, till Ornäs, der han med stor vördnad emottogs af Arendt Persson. Gustaf skänkte honom sitt förtroende och uppmanade honom till biträde; men Arendt beslöt att förråda Gustaf; han ställde sig likväl som han vore intagen af medlidande för hjeltens olyckor, visade det största deltagande, utforskade Gustafs afsigt och tillbjöd sig att arbeta på dess fullbordande; han förde Gustaf öfver gården till loftsbyggningen, der han, sedan de gått uppföre en hög vindeltrappa, anvisade honom vid ändan af en lång gång, ett oeldadt rum (Käteburen), och bad honom der med trygghet hvilas sig. Gustaf, som ej förmodade Arendts förräderi, fägnade sig åt hans beredvillighet; denne, för att underrätta sig om sina grannars tänkesätt, reste hastigt till en af sina släktingar, Måns Nilsson (Svinhufvud), för att anstalta om Gustafs fasttagande. Arendts bustru, fru Barbro Stigsdotter (Svinhufvud), kände sin mans falskhet, och hade sett då han, ifrån Måns Nilsson, hvilken afslög att bistå hans trolöshet, skyndade förbi sin egen gård till Sättra, der hans svåger Brun Bengtsson, konungens fegde bodde; hon förstod straxt hvad detta betydde. Rörd af medlidande öfver Gustafs förestående öde, uppväckte hon honom långt innan gryningen, och underrättade honom om faran, samt lemnade honom häst och släde att genast resa ifrån Ornäs öfver sjöa Runn förbi Korsnäs och Sandvika hyttor och så vidare till Svärdsjö. Då Arendt Persson tidigt om morgonen återkom, straxt sedan Gustaf afrest, med 20 man för att gripa ho-

nam, föregaf att han redan om aftonen förut blifvit saknad, utan att någon visste hvart han flyktat. Det förmåles att fru Barbro sedan icke fått komma för sin mans ögon, men dock måste ligga ihop med honom om natten i en säng, som gick tvert igenom väggen emellan deras kamrar; denna skall hafva varit gjord som ett skåp, med dörr på begge sidor, och ännu i behåll vid början af 17:de århundradet. Man har vid Ornäs anmärkt det utbyggda hemliga rum, hvarifrån Gustaf Eriksson, då han af fru Barbro, för att ej väcka tjänstfolkets uppmärksamhet, blifvit med ett långt handkläde, sådant som ännu stundom ses i allägsna bondgårdar, nedsläppt på 9 alnars djup; hon har då haft drängen Jakob Jakobsson från Wiken och en släda nedanför i beredskap. Barbro Stigsdotters och Arendt Perssons efterkommande släktingar innehade Ornäs till 1623, då det försålles till landshöfdingen Petter Kruse; kom sedan till släkten Hjort, som lär vara beslägtad med Arendt Persson. Den gamla stamgården, eller Stora Ornäs, ägdes sedan af öfversten Adr. Hertzenhjelm (se detta ord). Lilla Ornäs af släkten Hjort af Ornäs. Kammaren eller den s. k. Fatebaren, hvaruti konung Gustaf hvilat, är i loftsbyggningens norra ända, ännu med stor omsorg bibehållen och byggningen i samma skick som i den höga flyktingens tid; man har endast deråt gifvit ett annat tak; den vittnar om dess forna invånares enkelhet. I likhet med Schweitziska bondhus, är öfre våningen utbyggd på begge sidor långt fram om den nedre, derigenom är ett slags upptill betäckt balkong bildad, dit man uppgår på en trappa; denna balkong utgör ingången till huset. En af gårdens ägare, kamereraren J. Brandberg, har år 1753 med stor kostnad bitsamlat en mängd älderdomsminnen; huset var förut mycket vanvårdadt, men han påkostade dess iståndsättande med 12,000 d:lr k:mt; byggningens ålder synes af dess byggnadsätt. Den är uppförd af hela stockar utan att vara afhuggne eller afslöjdade; der finnas 8 fönster i rad och årtalet 1397 ristadt på en stock, hvilket likväl torde skedd i senare tider. Till byggningens reparation har konung Fredrik år 1741 anslagit 1,583 d:lr 16 öre k:mt, samt år 1753 20 d:lr s:mt af Thorsångs sockens behållna kronodagsverken. Kammaren, der Gustaf vistades, är nästan en liten sal med helt små fönster; här finnes den gamla säng, hvaruti han legat under sitt vistande på Ornäs; den är mycket uppböjd från golvet, men af ringa utseende, med höga gaffar och runda knappar på deras grofva bräden; man har sedermera öfver densamma på väggen uppsatt en stor kongl. krona med derifrån hängande omhängen af blått tyg med påsydda gula kronor; denna har tjänat till mönster för de s. k. Gustavianska sängarna. I norra gävelhörnet, emellan begge fönstren, står konung Gustaf I:s bild af träd, uti sin tids klädekräkt, under en blå med kronor prydd himmel. Bilden liknar en man vid 30 års ålder, med pipskägg, bart hufvud och kort hår, han håller i högra handen en tub, i stället för kommandostaf, och den venstra hvilar på bibels,

hvars utgifvande på Svenska år 1541, konungen föranstaltade; denna bibel ligger på ett bord; derpå ligga äfven hans jernhjul, jernringkrage, jernhandskar, försilfrade sporrar, en hjullåsbössa med bokstäfverna G. S. G. R. (*Gustavus Svecorum Gothorum Rex*) och ett messingsur, som konungen sjelf brukat; vidare förvaras i samma rum hans pansarskjorta af messingstråd, hans värja, armborst eller bäge, åtskilliga gamla drickeskärl, och en karta, som visar Gustaf Wasas flykt genom Dalarne, Gustavianska ättens stamtäfla, samt Svenska konungars porträtter af denna ätt; ett porträtt af Gustafs räddarinna fru Barbro Stigsdotter, förvaras äfven härstädes. Vid dörren stå tvenne bilder, den ena föreställande lifknekten eller den förutnämnde drängen Jakob Jakobsson, och den andra Engelbrekt från Mora. Uti detta rum äro äfven uppsatte tvenne tablåer med minnesskrifter på vers.

Ornö, en stor ö, belägen $5\frac{1}{2}$ mil S.O. från Stockholm i skärgården mellan Utön och Dalarö, består af $18\frac{3}{4}$ mtl. med en folkmängd af 536 personer. Den lyder till det mesta under der varande Sundby säteri, 2 mtl., som äges af hofmarskalken, grefve Hamilton i Skåne. Ornön utgör en kapellförsamling under Österhanninge pastorat, från hvars kyrka afståndet är 3 mil.

Orosta, i forn-Svenskan *drabbing*, *örlig*.

Oroust (fordom **Ordost**), en af Sveriges största öar, belägen i Bohusläns skärgård, innehåller en vidd af öfver 3 qv.-mil, samt räknar en folkmängd af omkring 23,000 personer. Den är indelad i tvenne härad: Orousts östra och vestra, och innehåller 3:ne pastorater, nemligen: Tegneby, Myckleby och Morlanda, med tillsammans sju kyrksöcknar. Ön är uppfylld af berg, emellan hvilka fruktbara delar intränga ifrån havsvikarne. Hela nordvestra stranden bildas af en hög framlöpande bergskedja, och spridda åsar framstryka derifrån i olika riktningar. Endast norra och nordvestra delarne äro skogbevuxna. Ön producerar mycken spannmål. Invånarne äro af stark, men icke särdeles reslig växt, samt hafva merendels mörkt hår, men blåa ögon. En stor del af dem äro sjömän och fiskare. På ön finnes ett för några år sedan inrättadt postkontor.

Orrafors och Höneström, jernbruk i Kronobergs län, det förra i Helleberga, det senare i Elghults socken. Orrafors anlades 1720 på Tikaskrufs säteris ägor. Bruket hafva 3 härdar och 1,053 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Frälsesmidet utgör 90 skepp:d och hammarskatten 9 skepp:d 12 lisp:d 13 skålp:d. Spik- och manufaktur-smide idkas äfven här. Afsättningsorten är Kalmar. Smidesstämpeln visar O F inom en krets af punkter. Under Orrafors lyda Gullaskruf och Orranäs säterier, tillika med ladugården Tikaskruf. Ägare: friherre C. E. Taube.

Orrhenne, ett slags snara, som begagnas om vintern till orrfångst på sådana ställen der orrar samla sig för att äta björkknopp, samt inrättas sålunda, att på toppen af en högt stående björk fästes en obarkad björkknopp af 6 kvarters längd,

likväl så högt från de närmaste grenarne att orren ej från dem racker betet. Vid begge ändarne af käppen fästes en af 8—9 tagelstrån gjord snara, lodrätt uppstående, och på hvardera sidan om denna fästes i käppen en 9 tum lång pinne, rigtad uppåt och något utåt, så att snaran, hvilken bör vara 6—7 tums diameter då den är spänd, har tillräckligt rum emellan pinnarne, vid hvilka hon äfven löst fästes uti en inskränning i barken. Vid käppens ändar, tätt under snaran, fästes en knipna björkris, som är rikt på knoppar och 6 tum lång. När nu orren sätter sig i hjörktoppen och blir varse den knopprika björkrisknippan, hoppar han upp på käppen, men för att räcka knoppen nödgas han träda hufvudet genom snaran och blir hängande deruti.

Orre, orrhöns (Tetrao Tetrix), en till hönsfoglarnes ordning hörande fogel, hvars hanne är 21—22 tum lång, med svart, kort och tjock näbb, hvars käkkanter äro inböjda och öfverkäken i spetsen något nedböjd; ögonlocken beväxta med korta dunfjädrar; öfver ögonen en stor halfmånformig naken röd fläck, tätt belagd med syllika, långa utskott, hvilka under lektiden äro mycket uppdrifna; iris svartbrun; fjädrarne på strupen ej så långa och afsmalnande som hos tjädern; stjerten mycket klufven, bestående af 18 pennor, af hvilka sidopennorna äro starkt utåt krumböjda som en skära, dess undre täckfjädrar längre än de mellersta stjärtpennorne; tarserne klädda med gråbruna och svartaktiga hårfjädrar; tårna bruna; klorna svarta. Hufvudet, halsen och öfvergumpen svarta, med skön blå glans; rygg, skuldror, vingtäckare, mage, sidor och stjärt dunkelt svarta; snedt öfver vingarne ett hvitt band; vingpennorne af första ordningen mörkt gråbruna, i yttre fanen något spräckliga; vingarnes och stjertens undre täckfjädrar samt armhålen rent hvita; tarsernes fjädrar svartaktiga; skänklarne på insidan hvita. I sommarträgt, från Juni till September, har han på hufvudet och halsen små spräcklor af rostgrått och svart; strupen vit med svarta fläckar och streck samt ett bredt svart band från näbben under ögat till tinningen. Honan är betydligt mindre; dess stjärt mindre klufven och sidopennorne icke utböjda; den röda fläcken öfver ögonen är mindre och baktill kortare; hela kroppen spräcklig, med rostgula och svarta tvärband och fläckar; bröstet och undre kroppsdelen äfven spräckliga, med hvita tvärband samt dylika fläckar på vingarne, på hvilka dessutom stå två hvita tvärstreck; öfre stjärttäckarne af ryggens färg; de undre hvita, med svarta tvärband; stjerten svart, med smärre rostgula tvärstreck och hvitspräcklig spets. Ungarne af båda könen, i sin första fjäderklädnad, spräckliga och fläckiga af rostgult och brunt. För öfrigt varierar fogeln äfven, så att den stundom är hvit med små svarta fläckar eller otydliga brunaktiga vågor. Orren förekommer hos oss allmänt i de bästa skogar, från Skåne till Lappland, dock mest i de vidlyftiga och täta skogarne i Wermeland och Norrland. Han är vild, skygg och listig, med skarp syn samt fin hörsel och lukt; flykten

är bullrande, men ej tung. Om vintern ströfvar han omkring i betydliga flockar och stundom låter han snöga ned sig, så att endast hufvudet är fritt, och om natten hvilar han alltid på marken, vanligen vid en stubbe eller tufva. Utan att vara flyttfogel ströfvar han dock vida omkring höst och vår, men samlas alltid till sina vanliga kläckställen. Födoämnen bestå af björkhängen och frön, spåda blad och skogsbär, samt insekter och larver. Hans lektid inträffar tidigt på våren, så snart bara fläckar börja att uppkomma på några släta ställen i skogen, såsom mossar, samt till och med på tillfrusna kärr och skogssjöar. Lekarne utgöras af 30—40, ända till 100 foglar, hvilka iafinna sig i dagbräckningen och slå ned nästan alla på en gång samt börja genast blåsa, springa och hoppa om hvarandra, slå med vingarne på olika sätt, uppresa och utbreda stjerten. Stundom kuttra de äfven, och då de blifva onda eller märka någon fara, hafva de ett eget läte. Derjemte släsa topparne sins emellan alldeles som hönstupparne, och honan löper dervid omkring dem med ett pjunkande läte samt åtföljer segraren. Parningen sker vanligen på leken ganska tidigt, eller omkring kl. 5—6, efter slutadt spel, bland täta buskar. Somliga orrar spela dock alldeles ensamma i träd eller på bergällar, till och med på släta marken, och dessa kallas *squallorror*. Efter soluppgången spela dock alla orrar i toppen af böga träd och honan finnes då alltid deromkring på marken, och från början af Maj spela de äfven om aftnarne; ungarne spela äfven om hösten. Honorna aflägsna sig från leken, så snart de blifvit befräde, och lägga 8—12 ägg af $2\frac{1}{2}$ tums längd, $1\frac{1}{10}$ tums tjocklek, till färgen blekgula med mörkare fläckar och punkter, isynnerhet omkring den smala delen, i en liten håla på marken, med eller utan bale, merendels under en buske, och ruvar dem 3 veckor. Orrar skjutas och fångas på flerehanda sätt, neml. för raphöhshund, för fogelbund, på orrlek eller spel, för lockning, för bulvan samt med snaror, giller, orrbenne och orrbur.

Orreholmen, 3 mtl. krono-säteri eller kungsgård, belägen i Skörstorps socken af Westergöthland, $\frac{3}{4}$ mil från Falköping, och är öfverstebo-ställe vid kongl. Westgötha regemente. Man finner ej denna kungsgård omtalad, förr än i Erik XIV:s tid. Under kriget med Danmark vistades Erik på Orreholm någon tid af åren 1563 och 1565, hvadan således då här måste hafva varit en vacker åbyggnad. Men 1566 blef gården af Danskarne upptränd och förstörd, hvarvid den delade lika öde med städerna Lidköping, Skara och Falköping, samt kungsgården Höjentorp. I derpå följande oroliga tider lærer kungsgården saknat regeringens verksamma åtgärd till sitt upphjelpande, till dess Johan III år 1578 anbefallte ståthållaren öfver Westergöthland frih. Erik Gustafsson Stenbock, att, som konungen ämnade resa ned till denna landsort, med det första låta uppsätta några våningar på Orreholmen, för konungens nattläger, efter der var vacker plats och lägenhet. Äfven skulle Lasse Hansson 1579 "draga försorg om gårdens nybyg-

gaude, samt öfverleman den till några förmögna bönder under frihetsår till uppodling, på det kronan, som längre tid iagen afkastning uppburit deraf, måtte komma till någon nytta." År 1592 d. 7 Febr. förordnade konungen, att all ränthesmål skulle erläggas efter "Hjo kopparskeppa, samt Skara och Orreholms mål." År 1622 erhöi öfversten Jakob Speas, som af konung Gustaf II Adolf då upphöjdes i friherrligt stånd, Orreholmen till friherreskap; men egendomen blef 1681, vid reduktionen, tillerkänd kronan och anslagen till boställe för öfversten vid kongl. Westgötha, nu till infanteri afsuttna kavalleri-regemente.

Orrellius, Magnus, bar, emellan 1750 och 1778, utgifvit åtskilliga större och mindre arbeten, såsom: *Historia animalium; Inledning till Djurkännedomen; Tankar om folkminskningen och sederernas förderf i Sverige; Allehanda sedolärande fabeler*, öfvers.; *En gammal Soensk Norsk patriots och landmans hushållsbok; Ekonomiska och hushållsreglor*; m. m.

Orrfelt, Elias, hette förut **Orre** och var ryttmästare, då han 1651 adlades och antog namnet **Orrfelt**. Stupade i slaget vid Warschau år 1656. Ätten är utgången.

Orrhjelm, Anders Fabian, son af lektorn i Borgå Gustaf Orræus, född d. 30 Nov. 1762, blef 1792 borgmästare i Borgå, lagman i Kymmene lagsaga, kallades 1800 till Stockholm, att i högsta domstolen föredraga de Finska storskiftes-ärenderna, men undanbad sig för sjuklighet detta uppdrag, blef 1809 antagen att bestrída guvernementssekreterare-tjensten i Finland och bondeståndets sekreterare vid landtdagen i Borgå s. å.; förestogs enbälligt af ständerna till ledamot af Finska konseljens justitie-departement. Adlad samma år, då han antog namnet **Orrhjelm**. R. af S:t Annæ-ordens 2:dra klass, prokurator och statsråd i kejsrerliga senaten 1816, men dog d. 2 Dec. s. å., då ätten utgick med honom.

Orre och Samuel, tvenne bröder, söner af hamnfogden i Carlskrona Jakob Orre, adlades 1773, men introducerades först 1781. **Lars**, född i Carlskrona d. 22 Jan. 1724, var då öfver-kommissarie vid amiralitetet och dog som krigsråd, utan söner, d. 15 Mars 1799. **Samuel**, född d. 27 Dec. 1730, var då kapiten-löjtnant vid amiralitetet och R. af S. O., blef major dervid och kommanderade 1780 en fregatt, hvarvid han hade, som det heter, d. 14 Aug., "en demelö med Engelska flottan under amiral Gerris befäl." Död 1788. Ätten utgick med hans son, fändriken **Gustaf Bernhard O.**, som dog ogift i Bengalen 1804.

Orsa socken, med Skatunge kapell, är belägen i Ofvan-Siljans fögderi af Stora Kopparbergs län, Rättviks kontrakt af Westerås stift, 10 mil N.V. från Falun, och utgör ett konsist. pastorat af 2 kl. Pastoratet består af 49 mtl.; längden är 9 mil och bredden 4; folkmängden 4,242 personer. Marken är i allmänhet bergaktigt samt uppfyllt af sjöar, träsk och mossar. Rådande jordmänen är sandmylla, blandad med något klappur eller med

kalksten, samt något bördigare än i fögderiets öfriga socknar. Skogen är betydlig, och i norra delen af socknen äro finmarker och fåbodar. De betydligaste sjöar äro: *Orsasjön*, som dock, till större delen belägen i Mora socken, ligger 522 fot öfver hafvet och flyter ut i Siljan, samt är af nära $\frac{1}{4}$ qv.-mils storlek; *Skatungen* är något öfver $\frac{1}{4}$ qv.-mil stor, ligger 600 fot öfver hafvet och uttömmar sig genom Ore elf i Orsa-sjön. Genom norra delen af socknen löper ett vattendrag genom flera sjöar, såsom Hambresjön, Landsjön, Gälsjön m. fl. och utfaller i Woxna elf i Helsingland. Oreån har äfven sin uppkomst i Orsa. De berg inom socknen, hvilka gränsa till Mora, hålla porfyr, såsom Svartklintberget, Hornberget, Ladberget, Nyängsberget, Gräsberget m. fl. Vid Åman och i Ladoberget finnes jernmalm. I Myrberget, Lovenberget och Lusanberget anträffas lerskiffer, som användes till brynsten. Uti ett betydligt sandstenslager inom socknen, bearbetas flera slipstensgrufvor vid Kallmora. De bestå af tvenne slag: det ena nästan grått och mindre klyftigt, samt svårare att använda; men det andra rödaktigt och rättklufvet, samt lätt att arbeta. Grufvorna räknas till 35 stycken. Äfven finnes öfvergångs-kalksten, med petrifikater (hufvudsakligen ortoceratiter), såsom vid Digerberget, beläget vid Orsasjön. Af näringar intager slipstenstillverkningen ett betydligt rum, och allmogen förer den sjelf vidt omkring till afsalu. I socknen märkes: *Fredshammars jernbruk* (se detta ord), med *Bäcka masugn*; *Orsa skans*, hvaraf få lemnigar synas, anlades i Carl Gustafs tid år 1657, att afvärja Danskarnes ströfvande, och iständsattes på Carl XI:s befallning 1677. Herr Sten, kyrkoherde i Orsa, var år 1527 en af Daljunkarens medhållare, och hjälpte bonom att fly till Norrige. År 1677 yppades trollväsendet äfven här i socknen. *Skatunge* kapell ligger $1\frac{1}{4}$ mil från Orsa kyrka, vid Ore-elfvens utlopp ur Skatungssjön. Pastoratets areal utgör 529,439 tunnll., af hvilka 35,000 äro sjöar och kärr. Adr. Gagnef.

Orsa-elf, i Dalarne. Se: *Orsa-elf*.

Orsten, ett slags kalksten eller kolsyrad kalk, som är mer eller mindre genomträngd med en naturlig brännolja, hvaraf den har en obehaglig lukt, särdeles då den rifves, och vanligen äfven en grå eller brunaktig, till och med kolsvart färg. Den finnes dels kristalliserad i rhomboedriskä tärningsprismer, fina eller grofva fjäll, dels ock derb, och förekommer hos oss ganska ymnigt uti de s. k. Westgöthabergen, vid Wena i Nerike, Rättvik i Dalarne, samt uti Jemtland, dels uti flötsformationer, dels uti lösa jordstenar.

Ört (bergsm.-term) kallas vid grufvor och bergverk de arbeten, hvilka, likasom öppna gångar, drifvas ur berget under dag, så att berget utgör både väggar, tak och botten. De anläggas dels för att undersöka om några malmgångar finnas i jemnbredd med dem som kunna bearbetas, och kallas då försökningsorter; dels för att frambringa luftvexling, dels för att sammanbinda ser-skildta arbetsrum i grufvan, kommunikationsorter;

dels och för sjelfva malmens vinnande, då denna styckas i fält, och kallas då fältorter.

Ortala jernbruk, beläget i Wäddö socken af Upland, Stockholms län, har i äldre tider varit kungsgård. Uti Johan III:s tid uppbyggdes här ett bruk af Georg Eggerts, på egen bekostnad; men drefs sedan för kronans räkning. Åren 1597—1600 idkades här rännverks-smide. Verket öfverlemnades sedan mot viss afgift åt Henrik Lemmens, hvilken ombyggde det till vallonsmide. År 1648 erhöles tillstånd att nedlägga Kornäs eller Bredssunds hithörande masugn i Häfverö, och uppbygga en ny vid Kallboda, hvilken äfven är inställd sedan 1767. En plåthammare beviljades 1685 och en manufakturhård 1695. Efter reduktionen arrenderades bruket af åtskilliga och köptes 1760 af herrar Jennings och Finlay och förentes med Norrtälge gevärfaktori, hvarest numera hithörande manufaktur-verkstäder finnas. Bruket har 3 hårdar och 800 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten är 8 skepp:d, afsättningsorten är Stockholm. Smidesstämpeln visar SS inom tvenne cirklar. Bruket är ägdes af A. Arfvedsson.

Orthit, ett mineral af släktet silikater, bestående af kiselsyrad ytterjord, ceroxidul och jernoxidul, som förekommer vid Ytterby i Upland, på Skeppsholmen, Djurgården och Drottningholm vid Stockholm, i Falu grufva samt i Gottbecksgång vid Finbo, på det senare stället olika till sammansättning med den på de öfriga och bestående af dubbelsilikat af kalk och lerjord, samt af jern- och ceroxidul, jemte silikat af ytterjord och manganoxidul.

Orthopediska Institutet (nu mera *Gymnastiskt-Orthopediska Institutet*). Denna inrättning, stiftad för att lemna vård och bot åt patienter, hvilka lida af hvarjehanda missbildningar, t. ex. snedhet i ryggen, halsen, höfterna eller skuldrorna, krökning af benpiporna, fötternas onaturliga skapnad genom vridningar åt sidorna o. s. v., grundlades 1827 af medicine doktorn och professorn m. m. Nils Åkerman, praktiserande läkare i Stockholm. Det var vid brunnsinrättningen å kongl. Djurgården utanför hufvudstaden som de första patienterna då emottogos till behandling af institutets stiftare, hvilken den tiden var ägare af Djurgårdsbrunn. Det orthopediska institutet, framkalladt till lif af en man, bland hvars utmärkta egenskaper icke den var minst, att med oförfärad mod, trots alla hinder, framgå på den bana han af ädelt patriotiskt nit sjelf brutit; detta institut, så mycket mer behöfligt för samhället, som det var det enda i riket, utvidgades snart i enlighet med behovets påkallande, och flyttades följande året till staden, hvarest för detsamma en rymlig och vacker lokal hyrdes vid Drottninggatan. Endast den som närmare känner till förhållandena i afseende på ifrågavarande gren af den praktiska medicinen, den ihärdighet som fordras för kureras genomförande, och den tidsutdrägt som de måste upptaga, helst i de ofta förekommande fall der man för länge uppskjuter med att söka hjälp, dels afskräckt genom den dryga afgiften, dels tvekan i förtroendet för en kur, som man på för-

hand så litet känner till, och vacklande i beslutsamhet att lemna det sjuka barnet ifrån sig, att vårdas och ledas af fremmande personer — endast den som känner till detta, kan fullkomligt bedöma hvilka uppoffringar och svårigheter den går till mötes, som företager sig, att i ett mindre folkrikt land och fattigt, såsom vårt, upprätta och vidmagthålla ett orthopediskt institut. Professor Åkermans outtröttliga nit för orthopedien och det af honom stiftade institutet kunde icke ensamt förslå att betrygga detsammes framtid, och ännu mindre att bereda möjlighet för fattigare patienter, att vid inrättningen blifva vårdade; han insåg detta och vädjade till Svenska allmänheten om understöd för sitt menniskoälskande företag, med den påföljd, att snart en så stor summa var donerad till bildande af en fond för medellösas understöd, att ett visst antal sådana kunde kostnadsfritt erhålla nödiga bandager. Denna fond, vid slutet af år 1847 belöpande sig till en summa af något mer än 5,000 R:dr B:ko, förvaltas för närvarande af en till detta ändamål bildad direktion, under namn af *Direktionen för det Gymnastiskt-Orthopediska Institutets fattigfond*. — Dels till befrämjande af institutets framtida bestånd, dels emedan dess organisation egnade sig fördelaktigt till emottagande äfven af andra än "orthopediska patienter", nemligen sådana som, lidande af hvarjehanda kroniska sjukdomar, voro i behof af att blifva vårdade under ständigt läkarettillsyn, ikläddes snart denna inrättning liknande egenskaper med de s. k. *Maisons de Sante* i Paris och andra utländska stora städer; och emottogs nu äfven derstädes ett antal patienter af nysnämnde kategori. Sträfvande alltjemt till fullkomnande af sin allmännyttiga stiftelse, nöjde sig professor Åkerman icke länge med det skick uti hvilket institutet sålunda befann sig, oaktadt det lofordande erkännande af detsammes ändamålsenliga tillstånd som lemnades både från kompetente auktoriteter och enskildte vettenskapsmän; han ansåg ännu en väsendtlig sak fattas för sina patienters behandling, nemligen gymnastiken, detta så vigtiga medel till underlättande af sjelfva kurerne, till afvärjande af den orthopediska spännehandlingens möjligtvis eljest menliga inflytelse på det allmänna helsotillståndet, och till betryggande för återfall efter genomgången kur. Ett större hus inköptes nu i medelpunkten af staden och inreddes på ändamålsenligaste sätt, och en särskild rymlig lokal hyrdes på kongl. Djurgården, att under sommarmånaderna begagnas af institutet. I tvenne rymliga salar inom nämnde hus blef en fullständig gymnastik anlagd, samt riktad med de nyaste uppöfningar, som i detta afseende blifvit gjorda vid de förnämsta orthopediska inrättningar i flera af Europas hufvudstäder, och i den för institutet hyrda lokalen på Djurgården uppbyggdes, med dryga kostnader, en i fria luften stående gymnastik, både ändamålsenlig och prydlig. En i Amoro's ryktbara skola i Paris bildad professor i gymnastik antogs äfven till biträde vid gymnastikens användande. Slutligen må läggas härtil inrättandet af 2:ne goda badanstalter för patienterna, både vid

institutets lokal i staden och på Djurgården. Att alla dessa omkostnader på det kunnbaraste måste inverka på grundläggarens finansiella förhållanden följer af sig själf. Det var väl nu, om någonsin, behöfvt att från statens sida en stödjande hand räcktes åt den förtjenstfulle stiftaren af landets enda orthopediska helsevårdsanstalt. Detta behof, så väl som inrättningens värde, erkändes ock öppet både i utlåtanden från kongl. sundhets-kollegium och Svenska läkare-sällskapet, i hvilket sistnämndas protokoll af d. 26 Maj 1840 förekomma följande ord: "Herr Prof. Åkerman har, med anledning af ett hos Rikets nu församlade Ständer begärdt understöd för det Orthopediska Institut, som han stiftat, begärt Svenska Läkare-Sällskapets yttrande, huruvida Sällskapet ansåge detta institut ändamålsenligt och förtjent af något understöd af statsmedel. Sällskapet har därför tagit i öfvervägande, att Orthopediska kuranstalters allmänliga nytta numera i de flesta länder sesas satt otom allt tvifvel, hvilket bäst bevisas deraf, att sådana anstalter på flere ställen, t. ex. i Berlin och Paris, blifvit satte i förbindelse med allmänna sjukvårdsanstalter; att det äfven för vårt fädernesland måste vara nyttigt och nödigt, att hafva åtminstone en sådan; att då för en sådan anstalt, enligt konstens närvarande ståndpunkt, erfordrar en större mängd kostsamma apparater, det för mindre bemedlade enskilde blifver omöjligt att emottaga och lämpligt behandla biträdande sjuko, med mindre än att äska en afgift, som för de fleste öfverstiger tillgångarne och således utesluter dem från kuranstaltens begagnande; och särskildt hvad Prof. Åkermans Institut beträffar, att, såsom Sällskapet har sig noga bekant, kurmetoden der ändamålsenligt verkställles, enligt vetenskapens och erfarenhetens nu allmänt erkända fordringar, ej mindre medelst gymnastik och öfrige läse och yttre kurativa hjälpmedel, än medelst maskinerier; att Prof. Åkerman enskildt uppoffrat betydliga omkostnader, för att grundlägga och underhålla nämnde anstalt; och att den afgift, som erläggas för den sjukes behandling, der är, jemförelsevis emot på andra orter, ganska måttlig; och ansåg sig Sällskapet till följe häraf böra uttala å ena sidan den önskan, att Prof. Åkermans nitfulla bemödanden och oegennyttiga uppoffringar måtte för den goda sakens skull välförtjent hugnas med ett kraftigt understöd af allmänna medel, och å en annan sida, den öfvertygelse, att denna vackra och välgörande anstalt, förutan ett sådant understöd, säkerligen måste förr eller senare upplösas, då den i sakernas närvarande skick ej kan underhålla sig själf, hvilket genom utdrag af protokollet skulle herr Prof. Åkerman meddelas." — Visserligen gafs äfven en uppmuntran åt företaget genom ett, till följe af ständernes beslut, tvenne särskilda gånger lemnadt anslag till inrättningen, samt dessutom en årlig pension af 500 R:dr B:ko åt föreståndaren enskildt; men vid detta anslag, belöpande sig till 1,500 R:dr B:ko årligen, fästades sådana villkor, att intet stöd för inrättningens ekonomi genom detsamma kunde påräknas. (De

vid sista anslaget fästade villkoren voro, att så länge anslaget utginge, trenne fattiga patienter skulle samtidigt kostnadsfritt underhållas och vårdas vid institutet, samt en biträdande läkare anställas och lönas, för att en gång blifva stiftarens efterträdare, när dennes ålder icke längre tillåte honom att förestå institutet.) Utan tvifvel kan man härleda bristen på tillräckliga sympatier för institutet från en mängd ofördelaktiga tankar om detsamma, till en del möjligtvis framkallade af intolerans mot denna branche af läkarekonsten, som vågade beträda gymnastikens område, oberoende af det s. k. central-institutet, hvilket förhållande man ock så litet vårdade sig om att dölja, att öfentligheten till och med framträdde öppet vid en offentlig gymnastikexamen i ett tal öfver den Svenska gymnastiken. (Se: *Dagl. Allehanda* af d. 25 April 1839.) Det synes vara en gifven lott för hvarje enskild man, som bryter en ny bana, om än aldrig så allmänt nyttig, att förföljas af mer eller mindre häftig övilja. Så hade både institutet för de Blinda och Döfstumma, samt det gymnastiska central-institutet sina fiender att bekämpa, och att det orthopediska institutet skulle gå fritt för alla anfall, hade väl varit orimligt att begära. Sorgligast är dock, att anfallen skulle ske just ifrån ett håll der man själf förut varit i samma fördomelse. Under nu omnämnde förhållanden började patienternas antal förminskas, samt svårigheterna att upprätthålla institutet, i mån deraf, förökas; och då slutligen den bestämda terminen för statsanslaget var tilländalupen, syntes icke vidare någon möjlighet att längre upprätthålla inrättningen i dess närvarande skick. Då inträffade samtidigt härmed, att en af hufvudstadens yngre läkare, doktor *Herman Säterberg*, hvilken under några år, till följe af de villkor som voro fästade vid ofvannämnde statsanslag, biträdt såsom andre läkaren vid institutet, ställde sig i spetsen för en på medicinska grunder fotad sjukgymnastik, hvars behof för samhället redan länge varit af hufvudstadens läkarekorps insedt och öfverklagadt. Enligt en emellan honom och professor Åkerman träffad öfverenskommelse öfvertog han äfven vården om de orthopediska patienter som ännu funnos kvar vid institutet, åtog sig dertill att, i likhet med hvad professor Åkerman hittills gjort, lemna kostnadsfri vård åt de orthopediska patienter som hade behof af fattigfondens understöd, samt sammanknöt på detta sätt det orthopediska institutet med nyssnämnde gymnastikinrättning, hvarigenom det förändrades till ett *Gymnastiskt-Orthopediskt Institut*. — Den gymnastik-lokal som dertills varit begagnad uthyttes ock nu emot en bättre belägen (vid Munkbron), och flere assistenter antogos för gymnastiken. Den nya lokalen upptages för närvarande af 2:ne gymnastik-salar (en större och en mindre), ett rymligt hvilkabinett och toalettrum för de gymnasticerande, samt ett mottagningsrum för de besökande. Såsom assistenter vid gymnastiken äro anställda 12 personer, derutaf för fruntimmersgymnastiken 6 fruntimmer, och för herrarnes 6 herrar. De patienter hvilka erfordra en fullständig orthopedisk

kur, inackorderas och vårdas hos en guvernant, som bor i närheten af gymnastik-lokalen. Denna förändring i institutets organisation synes ock hafva vunnit bifall från allmänhetens sida, och antalet af dem som samtidigt under sista kvartalet af år 1848 begagnade den medicinska gymnastiken, belöpte sig redan till omkring 90 personer dagligen. Till understöd för inrättningen erhöles vid 1847—1848 års riksdag ett anslag af 1,500 R:dr B:ko, att årligen utgå, till nästa statsreglering, under betingande af de villkor, att 3:ne orthopediska patienter skola åtnjuta fri läkarevård, och 4 friplatser vid institutets gymnastik varda upplätne för mindre bemedlade patienter.

Ortolansparf, ortolan (*Emberiza hortulena*), en gångfogel af $6\frac{1}{4}$ — $6\frac{1}{2}$ tums längd, med hufvudet och halsen ofvan askgrått, med olivgrön anstrykning; mage och bröst brunröda. Hannen har en fläck kring ögonen samt strupen gul, äfvensom ett streck från näbbviken af samma färg, skildt från den gula strupen genom ett svartaktigt; vingpennorne och deras större täckfjädrar kantade med rostgrått; stjerten svartaktig, med ett hvitt band som går snedt från spetsen af inre fanet till ändan af det yttre, på de två yttersta pennorne; näbben köttfärgad; iris brun. Honan har talrika svarta streck eller fläckar åt fjäderspolarne på hufvudet, halsen och ryggen; ögonkretsen, strupen och en del af framhalsen blekgula; bröstet upptill tecknad med svartaktiga streck. Ungarne olika de gamla. Förekommer isynnerhet i de södra och västra trakterna af landet, särdeles allmänt på några ställen i Skåne. Han anländer dit såsom flyttfogel i början af Maj; hans sång är välljudande och kan uttryckas med stafvelserna: "titi, tack, tack, tack, tjokn!" i Augusti och September flyttar han åter bort. Födoämnen utgöras under den tid han uppehåller sig hos oss, isynnerhet af insekter och larver, hvarmed han äfven uppföder sina ungar, eljest förtär han också åtskilliga slags växtfrön och säd. Sitt bo bygger han bland gräset under en buske, af grässtrån, och lägger deruti 4—5 blackiga ägg, 7 linjer långa, 5 linjer tjocka, glest beströdda med större och mindre svarta punkter eller fläckar samt i ändan otydligt gråaktiga; i Juli äro ungarne flygfärdiga. Fogelns kött är utmärkt läckert.

Orubbadt bo. Att sitta i orubbadt bo kallas den förmån som en enkling eller enka besitter genom ett testamente af sin aflidna maka, hvilket berättigar den efterlevande, att utan delning med sina barn eller andra arfvingar, behålla hela det gemensamma boet intill sin död. Sådana testamenten uppsättas ofta ömsesidigt, så att hvilkendera maken som efterlever kommer i åtnjutande af denna förmån.

Orvarbod, ordagrant öfversatt: *Pilbud*, kallades fordom den uppbudning af allmogen till krig, som verkställdes förmedelst en pil (*ör*, genet. *orvar*), hvilken jemte budkaflen, gick man från man, och, vid höga böter, ej fick stanna förr än den gjort sin rund inom den trakt, för hvilken den var bestämd. Det kallades äfven att uppskära *Hår-rör*. Sjelfva

pilen bestod oftast af en i form af ett sådant vapen uppskuren käpp, bränd i ena ändan till tecken att den som ej genast afsände honom från sig var hemfallen till straffet att få sin gård nedbränd. För orvarbodets gång var serskildt sträng lag stadgad. Se: *Budkafe*.

Orvar Odd (rättare *Örvar Odd*, *pil-Odd*, *Odd* med pilarne), en namakunnig viking, Hjalmars vän och stallbroder (se *Hjalmar den hugfulle*). Om deras första sammanträffande berättas, att Orvar, vid ett af sina vikingståg, träffat på Hjalmar, som låg i land med 15 skepp, hvardera bemannadt med 100 man. Besättningen var uppe på stranden och roade sig med allehanda tidsfördrif. O. beslöt angripa den, och lät sitt folk upphäfva ett häftigt hälskri. Då han likväl fann, att detta och ännu ett annat sådant ej gjorde det minsta intryck, och att kämparne ej ens upphörde med sina lekar, afstod han från förslaget att öfverrumpla dem, utan manade dem till öppen och årlig strid följande dagen. Denna ägde rum, men hvarvid Hjalmar hade den högsinheten, att bortsända en del af sitt folk, så att han ej blef starkare än Orvar. Sedan man kämpat hela dagen, höjde anförarne om aftonen sina sköldar, då striden upphörde. Hjalmar tillfrågade O. huru den leken behagat honom, och om han ville förnya den följande dagen? Detta skedde, och O. försäkrade, att han aldrig träffat raskare och stridbarare män. Tredje dagen kämpade man med lika liten framgång å någondra sidan. Nu slöts striden med ett vänskapsförbund emellan kämparne, hvarvid Hjalmar, såsom uttryckligt villkor, förbehöll sig, att ingen skulle äta rått kött, ingen dricka blod, ingen plundra köpmän eller bönder, om icke nöden fordrade det till lifvets uppehälle, samt ingen röfva qvinnor eller föra dem med sig emot deras vilja.

Oråd kommer tids nog, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande att en dålig gerning aldrig sker för sent.

Orätt saköre glöra ingen Herra rijk, men Lagh och rätt är Herrans prijs, ett gammalt ordspråk i slutet af domare-reglorna i vår Svenska lag.

Os i forn-Svenskan detsamma som *mun*, äfven *dmüne* eller utloppet af en å, flod. Allmogen gifver denna benämning äfven åt sådana ställen i sjöar, der vattnets rörelse på sjöns för öfrigt lugna yta, eller, om vintren, en ständigt öppen vak eller falsk is, tillkännagifver en underjordisk utloppsåder. Man träffar dylika os i de flesta sjöar. Ett märkligt förhållande med ett sådant i Grimsjön, belägen i Grimethons socken af Halland, uppdagades genom en tillfällighet för omkring 40 år sedan. En person i orten ernade i bemälda sjö draga not, och lät, för att locka fisken till ett fiskställe i närheten af oset, derstädes utkasta mäske efter bryggd. Några dagar derefter skall en starkt flödande källa, belägen nära en half mil derifrån, befunnits innehålla en myckenhet af samma ämne, hvars ditkomst ej på annat sätt kunde förklaras än förmedelst källans gemenskap med berörde sjö, just genom nämnda os.

Örnagius, Anders Gustaf, kamrerråttersåd, född 1837. Har utgifvit: *Semmandrog af på kamrerråttens kungabref 1634—1831 grundade, hitills stryckte, prejudicer, (om uppbörd, kontroll och rättegångs-ordningen).*

Örander, Olof, son till kyrkoherden i Linneryd Nils O., föddes der, tvilling, d. 5 Sept. 1700. Vid 7 års ålder fördes han, jemte sin broder, till Wexjö skola på det sättet, att fadern hofpogade två tornistrar, stoppade en af de småväxte sönerne i hvardera, hängde dem framför sig öfver sadelkappen och red så med dem in till staden. De följdes åt i studierna, blefvo båda 1718 studenter i Lund, 1723 magistrar och fortsatte sina studier vid Tyska universiteter. Här skiljdes deras banor något, ty **Olof** blef vid 30 års ålder domprost i Wexjö, promoverad till theol. doktor i Lund, icke af kongl. nåd, utan efter genomgångna lärdomsprof, och kallades 1748 nästan enhälligt af sitt stift till dess biskop, hvartill han också utnämndes. Bivistade de flesta derpå följande riksdagar, men blandade sig föga i politiken, och var, då han nödgades yttra sig öfver ett sådant ämne, ganska medgörlig för hvad man önskade af honom. Så mycket mera nitisk var han deremot i sitt embete, der han i allt var en exemplarisk biskop. Man kan förebrå honom endast en viss benägenhet att samla, hvilken yttrade sig i en flitig utnämning af prostrar och vice-pastorer för den dermed förenade fullmagtslösen. Han lyckades också att åt sin familj efterlämna en ganska betydlig förmögenhet. Blef vid 85 års ålder prydd med nordstjernen, och dog d. 13 Juni 1787. Var ej blott en utmärkt latinare, utan äfven så förfaren i Grekiskan och Hebreiskan, att han med största lätthet kunde, när så behöfdes, anföra citationer ur bibeln på grundspråken. Har utgifvit några predikningar. Barnen adlades under namnet *Sander-sköld*. Yagre brodern, **Nils**, dog 1747 såsom poes. lektor i Wexjö, med namn af en lärd och döglig man.

Osbeck, Pehr, född d. 9 Maj 1723 på Os, ett litet torp i Hälanda socken af Götheborgs stift, hvilket hans fader innehade. Då denne dog i gossens späda år, hade modern, utom honom, fyra små barn att försörja. Man kan häraf lätt föreställa sig hvilka strider och oppoffringar det skulle kosta den långirige gossen, att få följa sin böjelse för studierna. Det lyckades honom dock omsider med flera gynnares och menniskovänners biträde, så att han vid 22 års ålder kunde besöka Upsala. Här väckte hans anlag för naturhistoriens studium snart Linnés uppmärksamhet, och han blef en af dess mest älskade lärjungar. Genom dennes rekommendation fick han flera gånger besöka Stockholm, och der hålla föreläsningar i botaniken, hvilken då kommit i rop. År 1750 tillbjöds honom att, såsom skeppspredikant, få åtfölja ett af Ostindiska kompaniets skepp till Kina, hvarvid vetenskapsakademien gaf honom ett serskildt uppdrag, att, under resan, anställa naturhistoriska forskningar. Resultatet häraf blef hans år 1757 utgifna *Dagbok öfver en Ostindisk resa åren 1750, 1751 och*

1752, hvilken väckte det största uppscende inom den vetenskapliga världen, samt öfversattes på Tyska och Engelska. O. invaldes i vetenskapsakademien, men som han ännu icke kunnat få någon anställning, emottog han grefve Tessins anbud att vistas på hans slott Leckö, der O. tillbragte fem år, dem han ansåg för den gladaste tid i sin lifnad. År 1758 blef han förordnad till vice-pastor i Håslöfs och Woxtorps församlingar af Götheborgs stift, hvars kyrkoherde var af sin höga ålder hindrad att tjenstgöra, och efterträdde honom två år senare. Här tillbragte han ett lugnt lif till sin död d. 23 Dec. 1805, och föredrog denna plats framför det anbud af en botanisk profession, som gjordes honom från Petersburg. Hans emhetsgöromål här hindrade honom likväl från att egnas så mycken tid han skulle önskat åt sin älskingsvetenskap; dock blef han icke heller sysselsatt i detta fall, utan har meddelat åtskilliga rön och berättelser i vetenskaps-akademiens handlingar och flera lärda samfunds, som gjort honom till sin medlem. Från Ostindien hade han hemfört 900 växter och en mängd insekter, enligt Linné den största samling som dittills någonsin kommit derifrån, med undantag af Hermans, hvilken der tillbragt nio år. Den store mästaren har förvarat hans namn i en blomma, *Osbeckia Chinensis*, och kallat en Phalæna efter honom *Osbeckiana*. Blef prost och theol. doktor. Hans son,

Osbeck, Carl Gustaf, född i Håslöfs prestgård d. 2 Aug. 1766, blef 1785 student i Lund, 1790 squadrons-fältskär vid norra Skånska vargeringen, chir. magister 1793 och gjorde åren 1797—1800 två resor till Ostindien såsom förste läkare. Blef sistnämnde år andre läkare vid veneriska kurinrättningen i Wadstena, der han med framgång begagnade en förut oförsökt method, att återställa sådana af inrotade veneriska symphomer angripna sjuka, som dittills ansetts obotliga. År 1809 anhöll han hos regeringen att få anställa försök dermed i Stockholm, samt, om dessa lyckades, erhålla en viss belöning för methodens upptäckande. Anbudet antogs, och då försöken utslagit till fullkomlig tillfredsställelse, erhöill han, såsom belöning, en årlig pension af 333 R:dr 16 sk. B:ko, samt åtog sig att, utan annat arfvode än denna pension, organisera och sköta Stockholms läns kurhus. Härmed fortfor han till sin död d. 24 Nov. 1841. Genom denna method och införandet af rökkuren har han räddat en mängd människors lif och hälsa. Hans belöning för dessa tjänster blef en assessors-titel. Har, utom några uppsatser i läkare-sällskapets handlingar, utgifvit: *Till den Svenska allmänheten, Fullständig uppgift af min brukade cur-methode emot urartade veneriska sjukdomar.*

Osbyholm, frälse-säteri, beläget i Hörby socken af Malmöhus län, består af 3 mtl. Gården har förut varit belägen närmare byn Orsby eller Ousby, på ett ställe som ännu kallas *Slottet*, men flyttades i medlet af sjuttonde århundradet till sin nuvarande plats närmare Ringsjön, af dåvarande ägarinnan fröken Christ. Ramel. Af denna släkt

var Danska statsrådet Ove Ramel den siste som innehade detta gods, han sålde det 1684 till Olof Nilson Engaholm. Gårdens belägenhet är förträfflig. Egendomen är väl bebyggd. Åkerjorden är sidlång och kall; men höböstnaden och betet ganska betydligt. Till egendomen böra många vidsträckta ägor, hvilka forna ägare förstått att från nästgränsande grannar inkräkta på en tid, då skog och utmark mindre värderades. Betydliga skogar och torfmåsar böra äfven till de fördelar denna gård äger. Egendomen tillhör framl. kammarherren von Seths omyndiga arvingar och enka, hvilken senare styrer hushållningen derstädes.

Oscar II (såsom kronprins **Josef Frans Oscar**), Sveriges och Norriges nu regerande konung, son af Carl XIV Johan, född i Paris d. 4 Juli 1799. Uppsteg på thronen den 8 Mars 1844 och kröntes i Stockholm d. 28 Sept. s. å. Konungens kröning i Norrige har ännu (Febr. 1849) icke ägt rum. Förmäld d. 19 Jani 1823 med Josefine Maximiliana Eugenia (se detta ord).

Oscar Fredrik, konung Oscars tredje son, hertig af Östergötland, född d. 21 Jan. 1829.

Oscars hospitals-inkrättning. M. K. H. prins, vid kongl. lifgardet till häst, är grundad på nådiga gåfvor och afgifter af regementets officerkorps. Denna inrättning ägde 1842 ett kapital af något öfver 18,000 R:dr B:ko, och hade samma år i pensioner och understöd till 71 personer utdelat 1,371 R:dr 16 sk.

Oscars skola, prins, är en i Götheborg för soldatbarnen vid kongl. Götha artilleri-regemente år 1810 af officerare och civilstaten vid nämnde regemente stiftad skolorättning. Enligt öfverens-kommelse skulle stiftarne samtliga tillskjuta något af sina löner, till ett företag, som äsyftade att draga regementets soldatbarn undan vanvården. Skolan benämndes efter dåvarande H. K. H. arf-furstens Oscar. Den underhölls under sin första tid endast genom tillskott af regementet i Götheborg, sedan har direktionen för artilleri-regementernas barnhus-kassa i Stockholm dertill anslagit ett understöd först af 66 $\frac{2}{3}$ och slutligen af 100 R:dr B:ko årligen. Götheborgs förmögnares invånare hafva äfven genom gåfvor till skolan visat sitt nit att befordra den. Ett hundrade soldatbarn, hvaraf 60 gossar och 40 flickor, njuta här undervisning; de äldre flickorna äfven i fruntimmers-slöjder. Alla barnen erhålla af skolan s. k. par-radkläder. Tvenne gånger i veckan öfvas gossarne i militäriska rörelser och exercis med gevär, samt erhålla distinktionstecken, till uppmuntran af flit och sedlighet. Dels genom subskription, dels genom insända gåfvor hade skolan erhållit en fond af omkring 5,500 R:dr, innan den af konungen i nåder skänkta delen af fästningsverken blef såld för något öfver 14,000 R:dr B:ko. Skolans angelägenheter vårdas af en direktion, i hvilken öfverste-löjtnanten vid regementet för ordet; öfrige ledamöter äro regements-pastorn och en officer af hvar grad. Årliga omkostnaderne hafva utgjort omkring 1,000 R:dr B:ko, hvaraf regementets tillskott utgör omkring 400 R:dr.

Oculatorium. Se: Menhet.

Oseedher bör ingen hjälpa, en af domare-reglorna i vår Svenska lag, betecknande, att ingen bör kunna ursäktas sig med enahanda felsteg hos andra som det man sjelf begått.

Osenhielm, Josef, hette förut **Oos**, var öfverste-löjtnant, kommandant, först i Carlshamn och sedan i Kalmar, då han 1692 adlades och antog namnet **Osenhielm**. Han hade då "tient Kronan i samfalta 41 år väl och troligen, samt dervid bivistat åtskilliga vackra krigs-actioner." Som han dog utan söner, utgick ätten med honom.

Osenius, Anika Olufsdotter, var klockarehustru i S:t Clara församling i Stockholm, samt är anmärkningsvärd för det hon icke mindre än sex serskildta gånger gifte sig med klockare inom församlingen. Under ledigheterna efter deras död förestod hon alltid klockarsysslan till församlingens nöje. År 1656 gifte hon sig med Olof Pedersson Osenius, 1665 med Erik Pedersson Sund, 1675 med Jöns Eriksson Wessenius, 1681 med Anders Lund, 1693 med Jonas Hasselbeck och slutligen 1705 med Anders Qvarnström, samt dog i pesten 1710, nära 100 år gammal. Hennes sista man lät på hennes graf lägga en sten, hvarpå stod ristadt: "Här hvilar i denna graf kyrkoklockarne i S:t Claræ Församling i Stockholm Anders Lundh och Jonas Hasselbeck och deras gemensamma Hustru i Embetet och Äktenskapet Anika Olufsdotter och efterlevande Mannen 1710." Grafstenen förstördes vid den våld, som 1751 öfvergick S:t Clara kyrka.

Ösinne i forn-Svenskan detsamma som olycka, missöde. I Westgöthlagen heter det: "Han var usini sva brat af dagum takin", (Hade det missödet att så hastigt blifva afdagatagen).

Öslättfors, jernbruk i Hille socken af Gefleborgs län, 2 mil från Gefle. Första anläggningen skall skett af en inspektor Isak Rök, med 1 hammare, som privilegierades 1696; derefter byggdes den andra 1701. År 1710 fanns här en smedja att förfärdiga jernlavetter; då den inställdes, anlades 1723 manufaktur-smide; derefter byggdes spikhammare 1724, hvilken nedlades 1726; men numera idkas åter vid bruket manufaktur- samt spik-smide. Stångjernsmidet var först 1,200 skepp:d; men ökades 1778 med 100 skepp:d, så att det priv. årliga smidet nu utgör 1,300 skepp:d för 4 härdar, hvarföre hammarskatt utgöres med 13 skepp:d. Tackjern köpes ifrån Norbergs- samt Öster- och Wester-berglagen. Stångjerns-förseln sker landvägen till Gefle. Vid bruket finnes äfven ett kapell och predikant. Smidesstämpeln visar O med ett f tvärs igenom. Ägare: L. P. Löthman.

Osmundsberget, i Rättviks socken af Dalarna, har 150 fots lodrät höjd och innehåller kalkifer, kalkstenshvarf, bergolja, bergbeck och valklerebrott. Här finnes ett kalkstensbrott, hvilket bereder en del af Rättviks sockens invånare penningeförtjenst inom och utom socknen.

Osmundajern. Se: Jern.

Gottländsk. Denna hufvudstad i biskopstiftet af samma namn, intogs af Svenskarne 1633, efter slaget vid Oldendorp. Den blef sedan namnkunnig genom den Westfaliska fredens afslutande härstäda och i Münster. Underhandlingarna börjades d. 1 Juli 1643, då det, för att undvika alla rægtvider, fastställdes, att Svenskarne skulle stanna i Omabrück och Fransmännen i Münster. Christina yrkade, att detta biskopstift skulle afsträdas till Sverige, emedan hon ville förlåna det åt greffen af Wasaborg; men Franske ministern Chanut förmodade henne afstå derifrån, hvilket hon slutligen gjorde, då Wasaborg i stället fick 80,000 Rdr och amtet Wilshausen.

Gottskellig, Jemtlands-dialekt, betyder: *osnygg*.

Osson, Agnastius Moaradgou d', född d. 31 Juli 1740 i Konstantinopel. Fadern var konsleren och förste tolken vid Svenska konsulatet i Smyrna, Johannis Moaradgou. Endast 23 år gammal ingick han i tjänst vid Svenska beskickningen i Konstantinopel, och blef 1768 förste dragoman eller tolk vid densamma. Hans kunskaper och beläsenhet förmodade honom att utgifva en historia om Selim III, men hvilken han, enligt Svenske ministern Celsings uppmaning, förändrade till en skildring af hela Turkiets tillstånd, hvaraf första delen år 1784 utkom i Paris, dit han begifvit sig, under titel: *Tableau général de l'Empire Othoman*, och utgör en af hufvudkällorna till kunskapen om Turkiska riket, hvarpå sedan följde: *Tableau historique de l'Orient*. Blef chargé d'affaires och sedan Svensk minister i Konstantinopel, R. af W. O. och adelsman, hvarvid han fick tillåtelse att äfven upptaga de farbroders, d'Ossons, namn. Dog 1807. Hans son,

Osson, Abraham Konstantin d', föddes i Konstantinopel d. 26 Nov. 1779, uppföstrades först i Paris, der fadern då vistades, och sedan i Wien, men fulländade sina studier i Upsala, dit han anlände 1798 och ingick följande året i kansliet vid utrikes expeditionen, blef 1805 legations-sekretär i Madrid och sedan i Preussen, återvände 1808 i samma befattning till Spanien och flyttades 1810 till Paris, der han sedan en tid tjänstgjorde som chargé d'affaires; följde, under kriget 1813 och 1814, kronprinsens högkvarter och bestridde under fälttåget i Norrige kabinets-sekretäretjänsten. År 1815 öfvergick han från katolska läran, hvari han blifvit uppfödd, till den Lutherska. År 1816 utnämndes han till envoyé vid Nederländska hofvet och flyttades 1835 i samma egenskap till Berlin, der han ännu är Sveriges sändebud. Upphöjd i friherrligt stånd, R. och sedan Kom. af N. O., ledamot af vetenskaps- och vitterhetsakademierna. Friherre d'Osson har använt den tid, hans diplomatiska göromål lemnat honom öfrig, åt lärdomen och vetenskaperna. År 1820 utgaf han tredje bandet af sin faders *Tableau général de l'Empire Othoman*; har under Berzelius stöderat kemien, och under den tid, han vistades hemma, 1825 och 1826, uppläste han, vid presidii nedläggande i vetenskaps-akademien, en historisk öfversigt af kemiens framsteg från äldsta tider.

År 1828 utgaf han, under titel: *Des peuples du Caucase ou Voyage d'Abou-t-Cassim*, en skildring af de folkslag, som i 10:de århundradet bodde på och norr om Kaukasus, författad i form af resebeskrifning, efter Persiska och Arabiska manuskript, samt år 1835 i Haag ett historiskt verk i 4 ocktavband, benadt ur Persiska och Arabiska källor, kalladt: *Histoire des Mongols depuis Tchinguis-Khan jusqu'à Timour*.

Osten, von der, genant Sacken. Med detta namn har på Svenska riddarhuset funnits en friherrlig och två adliga ätter. Släkten härstammar från Pomer, och var känd redan i 13:de århundradet. En gren deraf kom till Kurland och Lifland, samt derifrån till Sverige med Salomon von der O. Hans fader, Otto Hermannson von der O., hade anført Kurländska ridderskapet vid Polska hären i slaget vid Kerkholm 1604, der han stupade. Hans son, Salomon, gick 1620 i Svensk tjänst och befordrades till öfverste för Östgötha infanteri, då han 1634 adlades. Dog 1667, i en ålder af 74 år. Hans son,

Osten, von der, genant Sacken, Gustaf Adolf, född d. 2 Febr. 1636, tjente i Carl Gustafs och Carl XI:s krig, blef öfverste-löjtnant vid Östgötha kavalleri, upphöjd i friherrligt stånd, landsböfding på Gottland 1689 och död der 1716, vid 80 års ålder, utan manliga arfvingar, då hans friherrliga ätt utgick med honom.

Osten, von der, genant Sacken, Georg, född på Ösel, var landträd derstädes, då han år 1675 introducerades på Svenska riddarhuset. Hans ätt utgick med sonen, Johan Gustaf, hvilken dog barnlös år 1717.

Österman, Henrik Johan Fredrik, son af en Tysk Luthersk prest, sedan Rysk statsminister och storamiral, men af Elisabeth förvist till Sibirien och död i Beressoff 1747, har blifvit känd i Svenska historien genom de underhandlingar han, på sin monarks vägnar, hade med Svenska regeringen, rörande fredsslutet, och sändes för sådant ändamål till Stockholm för att fortsätta de på Åland afbrutna negociationerna, men hvari han då icke lyckades. Bättre framgång hade han vid fredsslutet i Nystad (se detta ord).

Östfluga, ostmask (Piophila Casei), en insekt tillhörande tvåvingarnes ordning, af 1—1½ linjes längd; glänsande svart, med ansigtet, antennerne, böfterna, knäna samt bak- och mellantassarne gulbleka; ögonen bruna; vingarne ljusa och klara med bleka ådror. Förekommer talrikt i skafferier, isynnerhet på gammal ost, samt i skogar på svamparter, och lägger sina ägg uti dessa ämnen hvar utur framkläckas små, först hvitgula sedan brungula, eliptiskt cylindriska larver, hvilka kallas ostmaskar, emedan de hoptals lefva i gammal möglad, fet ost, hvilken af många anses såsom en läckerhet.

Östindiska handeln och kompanierne. Den Svenska Ostindiska handeln påtänktes redan af Gustaf II Adolf; men konungen uppmuntrade förgäfvos dertill och utlofvade femton frihetsår åt dem, som ville ingå deruti; ty förslaget blef utan verkställighet och råkade snart i fullkomlig glömska.

Det upplifvades först under den regering, som efter Carl XII:s död använde alla omsorger till väckelse af inhemsk idoghet. Vid riksdagarna fann det många motsägelser, och flere, som bestridde det, voro verkligen öfvertygade, att denna handel skulle mera skada än gagna fäderneslandet. Emellertid segrade dess försvarare, och d. 14 Juni 1731 utfärdades konungens privilegium för ett Ostindiskt kompani, för hvilket handelskommissarien H. König stod i spetsen. Det första skeppet afgick från Götheborg i Febr. 1732, då en af kompaniets direktörer, Colia Campbell, medföljde för att bringa handeln i ordning. Fartyget seglade till Kanton, återkom i Augusti 1733 och följande året erhöilo intressenterne, i tvenne utdelningar, 75 procents vinst. Härigenom uppmuntrades intressenterne att fortfara, oaktadt åtskilliga inträffade missöden, hvaribland äfven voro de binder, som Engelsmännen sökte lägga i vägen för Svenska Ostindiska handeln, och hvaruti de gingo så långt, att ett i Porto Novo, på Koromandelska kusten, anlagdt Svenskt faktori blef plundradt och alla effekter bortförde. Genom regeringens bemedling erhöil kompaniet, flere år derefter, 45 procents ersättning för detta förleri; emellertid hade ett skepp, som utgick 1733, nödgats återvända utan laddning. Denna oktroj slutades med 1746, och hade derunder 25 skepp blifvit utrustade; kompaniet hade häraf stundom erhöilitt ända till 100 procents vinst. — Nya eller andra oktrojens första expedition gjordes i December 1746. Den forlör ända till 1753 på samma sätt som den första: det vill säga att för hvarje resa gjordes ny insättning, och för hvar hemkommet skepp en serskildt utdelning af förtjensten, hvilken uppgick till 30, 40 å 100 procent. Under dessa åtta år utrustades 14 skepp, hvaraf intet enda förolyckades. Man fann nu tjenligare att inträtta en beständig fond, hvaraf vissa utdelningar, tid efter annan, borde göras; denna inrättning tog sin början 1753, och ifrån denna tid till 1763, då oktrojen slutades, utgingo 17 skepp, hvaraf ett förolyckades. Vinsten var denna gång mellan 6 och 25 procent. Ifrån Ostindiska kompaniets inrättning, och isynnerhet från den tid dess handel började drifvas med en beständig fond, blefvo alla dertill hörande handlingar en hemlighet. Böcker och räkenskaper öfversågos sedan hvar tredje år, af vissa revisorer, hvilka aktie-ägarna utsågo, och sedan dessa, som under tysthetsedingo upplysning om kompaniets hemligheter, godkänt direktionens och vederbörande embetsmäns förvaltning, blefvo alla granskade räkningar förstörde, så att intet åtal vidare kunde uppkomma. — Den tredje oktrojen erhöil sina privilegier 1762; men börjades ej förr än 1766. Den räckte i 20 år och var i början mindre förmänlig; men under det krig som Amerikanska fristaterna, från 1780 till 1784, förde med England, inträffade den lyckligaste tidpunkt för denna handel. För öfrigt var detta kompani ovanligt lyckligt i anseende till sina skepp; ty af de 39, som under hela oktrojen utrustades, led icke ett enda ens någon större sjöskada. Detta kompani var inrättadt med en stående fond, hvilken

lärer utgjort en miljon R:dr specie och inbetalades på fem terminer med 15 till 30 procent; sammanlagde utdelningarna härå utgjorde 298 $\frac{1}{2}$ procent, och kapitalet återbetaltes 1787. — Det kompani, som erhöil sina privilegier 1782, tog sin början 1786, och var äfven bestämdt att räkna i 20 år; men genom inträffade omständigheter kunde inga expeditioner göras längre än till 1803. Subskriptionen till denna oktroj gjordes 1785, och den fond, som dertill upptogs var 1,222,800 R:dr specie, hvilka inbetaltes på fem terminer med 10 till 25 procent. Då detta kompani började sina expeditioner, tycktes allt lofva största framgång åt Ostindiska handeln; men efter åtskilliga förluster råkade kompaniet i ett obestånd, hvarigenom det slutligen nödgades 1809 göra cession, utan att hafva erhöilitt någon enda utbetalning åt aktie ägarne under alla föregående åren. Under denna oktroj utgingo 32 större och mindre fartyg från Götheborg. Beloppet af Ostindiska varor som från nämnde stad utfördes från 1768 till 1790 utgjorde omkring $\frac{1}{2}$ och 2 miljoner R:dr för året. Privilegium för ett nytt Ostindiskt kompani utfärdades 1806; minsta lott, för hvilken man kunde deltaga här, var 100 R:dr specie, hvaraf 5 procent genast skulle inbetalas; hela fonden blef likväl ej mer än 450,000 R:dr B:ko. Som detta kompani icke kunde uppfylla sin egentliga bestämmelse, handla på Kina, återkallades privilegiet, och med början af 1814 blef handla på Ostindien fri för hvar och en Svensk medborgare. — Enligt "Kommerce-Kollegii underdåniga berättelse om Sveriges utrikes handel och sjöfart år 1846", utgjorde införsela från hela Ostindien och öfriga Ost-Asiatiska länder, beräknad för den del som verkställes med Svenska fartyg, med ledning af prisen i dessa länder, 683,000 R:dr, hvaraf 672,000 R:dr med Svenska, för 10,000 med Norska och för 1,000 R:dr med fremmande fartyg; samt utförsela på samma sätt beräknad till 266,000 R:dr. Den bestod uteslutande med Svenska fartyg, hufvudsakligen af stångjern, stål och trädvaror.

Ostmöte, beskrifves af Ödmann, såsom ett slags folkfest. I Småland hör det till presternas rättigheter, att årligen undfå en aftons mjölk från hela socknen. Vid dessa sammanskott tillkomma de ryktbara Smålands-ostarne, hvilkas godhet beror så väl af mjölkens myckenhet, som ortens bete. Ett stort antal af dessa ostar togo vägen till Wexjö "den tiden, då biskoparne voro mera flitige att hålla prestmöten", hvilka deraf vanligen kallades ostmöten. Den delen af socknen, som låg närmast kyrkan, sammankallades midsommardagens afton till prestgården. Omkring kl. 9 samlades nejdens flickor med sina mjölkhyttor på hufvudet. Byttorna voro vid lockets brädd pryddas med en eklöfskrans för att förekomma mjölkens squalpning. Mjölken silades i stora kar, och sedan flickorna fått någon välfägnad, öppnades i socknestugan en bal, till hvilken socknens drängar voro sjelfbjudne. Ljus och svagdricka bestod af prosthuset. En oskyldig glädje varade, till dess solen påminte sällskapet att återgå. Ostarne voro

å velen under prostinnens egen hand färdiga, och de, som det åstundade, hemtade mjölkhvasulan efter ystningen.

Ostra (*Ostrea edulis*), ett till masselförarnes första ordning, bladgillade, hörande djur, hvars gälar utgöras af 4 stora blad. Djuret är omslutet af skal, bestående af tunna kalklager, bildande tvänne halffver, den undre hullrig, den öfre platt; undre skalet sitter ofta fästadt vid klippor, stenar o. dyl. under vattenytan, och på sådana ställen hepa sig ostronen på hvarandra och bilda s. k. ostronbankar; ungarne äro små, rörliga och simma fritt omkring utan att vara omgifna af skal, men då dessa utbildats fästa de sig ofvanpå mindre ostron och tillväxa jemte skalet, bildande på detta sätt de mindre ostronbankarne; på ställen der fast bottnen ej finnes, ligga de dock lösa på hafsbotten. De förekomma temligen ymnigt vid våra västra kuster, men alldeles icke i Östersjön.

Ostronfångst, eller **Ostronfiske**, bedrivs med fördel på Bohuslänska kusten; men icke sydligare än Marstrand. De bankar, hvarifrån de förnämsta ostronen fås, äro belägna i Sannäs fjorden utanför Tanum, hvarest de utmärkt stora och läckra profoss-ostronen uppkäpas, samt i den s. k. Stifjorden, belägen emellan Orust och Tjörn. Efter bottnen, på hvilken dessa djur tagas, indelas de i ler- och bergostron, af hvilka de senare i alla afseenden äro läckrare, såsom fetare och större. Ostronfångsten tillgår på det sätt, att en eller flere båtar, hvardera bemannad med ett par man, ro eller segla för en lätt bris öfver bankarne. Efter båten släpas, under farten, och fästad vid en lång line, en s. k. *skaf*, bestående af en notkasse bunden vid en tung järnram, och skötes af en i aktern stående person. I denna skaf, hvilken stundligen uppdreges och tömmes, samlas och upphemtas de på botten befäntliga ostronen. Ett annat sätt för ostronfångsten, men som svårligen kan öfvas utan på is, är att taga dem med tång, ett slags tånglikt redskap fästadt på långa stänger. Dymedelst uppkäpas de ostron som fästadt sig på de branta klippväggarne, och som ej kunna åtkommas med skafven. De som på detta sätt erhållas äro bättre än de andra. Fångsten förvaras sedan efter omslängtheterna i hafsvatten, tills inpackning och afsändning sker. Inpackningen sker i s. k. *träd*, målkärl af gran, större än vanliga fjerdingar, och skiljes emellan lös och fast eller s. k. Stockholmspackning. Den senare skiljer sig ifrån den förra derigenom, att ostronträdet, sedan det blifvit fylldt, slås tre gånger emot berget och det genom sjunkningen då oppkomna tomrummet erhåller ny fyllnad. Ett fast träd, hvars medelpris i Bohuslän vanligen är 7 till 8 R:dr riksgälds, innehåller omkring 14 till 16 tjog ordinära ostron. Den viktigaste afsättningsorten för dem är Stockholm, dit foror hvarje vecka afgå med gästgivarerskjuts. De flesta äro dock döda och skämda innan de framkomma; men förtäras likväl med god smak. Ostronets lif och friskhet visar sig af skalens sammanbällning. Så snart ostronet dör, öppna sig dessa. Frusna, ehuru upptiade, ostron an-

ses giftiga, och följaktligen höget vådliga att förtära.

Ostekatt tillhör utskylderne i Herjedalen. Hvarje mantalsförd karl erlägger årligen, så länge han icke är mantalsfri, bland annat äfven en ost af en dags mjölk, som faller efter all bondens mjölkbeskap. Osten göres på en viss tid, mellan Vårfrudag och midsommar, då mjölkningen är ymnigast, ifrån 5—6 marker stycket, allt efter beskapens myckenhet. Vid intågten, som sker af kronofogdar, vägas först alla ostar serskildt, men läggas sedan pundtals för hvar socken i tre lika delar. Sockenkyrkan, pastor och kronan få hvar sin tredjedel. Af kyrkans ost får kontraktsprosten årligen 2 lispd i stället för den vanliga prosttunnan.

Ostvälling är hos Lapparne en högtidsrätt, och den, som blifvit van dervid, finner knappast någon välling eller soppa mera välsmakande än denna.

Ös-ån, i Sunnerbo härad af Småland, är sjön Flårens utlopp, faller i Berga socken in i Laga-ån.

Öterig, i gamla Svenskan detsamma som *osnygg*.

Öthem, en socken, belägen i Forsa ting af Gottlands norra fogderi, 3 mil N.O. från Wisby, vid hafvet, utgör med annexet Boge, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Wisby stifts norra kontrakt. Kyrkan, af sten, skall vara byggd 1086 och har fönster med glasmålningar. På chorgolfvet ligga 5 likstenar med run- och munkstil. I socknen märkes den forna fästningen *Carlssvärd* och skansen *Carlshälle* (se: *Carlssvärd*). Vid Slitehamn härstades landsteg konung Birger 1312, för att tukta de upproriske Gottlänningarne. Denna landthamn erhöill 1827 förmån af fri import- och export-handel med lof gifna varor. Socknen innefattar 8 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 568 invånare. Dess areal är 10,437 tunn. Adr. Wisby.

Otta betecknar i fornspråket tiden emellan klockan 3 och klockan 6 på morgonen. Ordet nyttjas ännu i samma betydelse hos allmogen i västra delen af riket. Då fråga förekommer om något, som tilldragit sig under nämnde tid, heter det alltid: att "det skedde i otta", då deremot hvad som inträffar näst före eller efter dessa klockslag säges hafva skett om natten eller på morgonen. Ordet otta utmärker således en serskild indelning af dygnet, hvilken ej betecknas af något ord i det nuvarande skriftspråket, och således borde deri upptagas. Derifrån härleder sig ordet *ottevar*, hvilket utmärker en person, som är tidigt uppe och i verksamhet om morgnarna.

Ottar (mythol.). Son af konung Junstein och den sköna Hledis. Han var ryktbar för sin gudsdyrkan och utomordentliga kärlek till Asarne, hvilken föranledde honom att åt Freja bygga ett tempel af alipade stenar, glatta som glas. Ottar och en annan hjelte, benämnd Angantyr, hade ett arf att lyfta, hvilket skulle tillfalla den af dem båda, som upphöjde sitt namn till den största ryktbarhet. Ottar bad då den sköna Freja, att hon måtte göra honom till den ryktbaraste. Gudinnan hörde hans bön, men bar sig dervid litet besynnerligt åt. Hon omskapade Ottar till en galt, satte sig på

hans rygg och red till Hyndla, en sammenhengig trolldvinna, hvilken, bekant med alla slägters idrotter, under sång berättade för gudianne hvad Ottar hade att göra, för att uppnå den största ryktbarhet. Ottar hörde och förstod allt, oaktadt sin förvandling. Sedan återgaf Freja honom sin rätta skapnad och befälte hexen gifva honom en minnesdryck, på det han ej skulle glömma hvad han hört. Ottar segrade sålunda öfver Angantyr i fråga om arfvet.

Ottar, jarl hos konung Erik Segersäll och morbroder åt Palne Toke, lærer egentligen hafva varit jarl öfver Götha rike. Då Håkan Sigurdsson från Norrige angrep Öster- och Westergöthland och härjade derstädes, samt bland annat upptrände ett Göthiskt tempel, helgadt åt Thor, hvilket skall hafva innehållit 100 gudabilder, samlade Ottar en mängd folk och skyndade efter honom. Han lærer likväl icke bunnit honom, hvarföre han utlyste ett allmänt ting och lät der förklara Håkan för varg i veum, d. v. s. en som kränkt ett heligt ställe. Enligt Starlesson skall han likväl hafva upphunnit Håkan och stupat i en drabbning mot honom. Denne Ottar är af Uggle ställd främst på listan bland Sveriges 27 jarlar.

Ottar, bördig från Halogaland i Norrige, är märklig, såsom en af nordens äldste geografer. Han lefde i nionde århundradet och var ett slags höfding öfver de Lappska stammarna, hvilka gifvo honom skatt. Han tog tjänst vid konung Alfreds i England hof, och företog på hans befallning en upptäcktsresa sjöledes utmed Skandinavians norra kuster, ända till Dvinaflodens utlopp, för att derstädes, såsom han tredde, finna en väg till Indien. Hans resebeskrifning, känd under namnet Others Periplus, upptecknade konung Alfred själf på Anglosachsiska språket, och den har blifvit bevarad ända till våra dagar. Deri förekomma åtskilliga underrättelser om Sverige, men framför allt om de Lappska och Finska folkstammar, som bebodde kusterna utmed Ishafvet.

Ottar Ingialdsson af Sibbendalen eller Silbodal, lefde i konung Inge d. y. tid, och blef, år 1131, utnämnd till landtvärnsman, lagman och höfding i Wermland, samt begäfvad med "härkläder och brynja" af Ragvald Knaphöfde, hvilken vid denna tid började resa sig, och, såsom Stenkils sonson, trodde sig äga rätt till Svenska thronen, sedan han först funnit ynnest hos Östgötharne. Ottar behöll då sina förfäders vapen och urgamla sköldemärke: en fullrustad ryttare till häst. Efter Ragvalds fall gaf han sig i de följande konungarnes tjänst och visade alltid trohet mot riket. Han deltog i slaget vid Upsala 1161, då Svenska konungen, under Fale Bure d. ä., hämnades Erik den Heliges död.

Ottar Svarte var en skald hos konung Olof Skötkonung och hans son Anund Jakob. Det berättas om honom, att han, jemte sin medbroder skalden Gitsor, stått i stor nåd hos konung Olof Skötkonung, men likväl inför dennes dotter aflagt ett ganska fördelaktigt vittnesbörd om Norske konungen Olof Haraldsson, som friske till henne, ehuru de väl visste att sådant icke var deras herre be-

hagligt. Han for år 1093 till Norrige, der han då äfven blef väl emottagen af dess konung, men råkade i fara för lifvet, emedan han författat ett qvade till drottning Astrids beröm.

Ottar Wendilkraki eller Hjelten från Wendel, son af Eigil, blef, efter sin faders olyckliga död, konung i Upsala. Han var, liksom sin fader, visserligen en tapper krigare, men tillika en fridsäll man, som besittade sig om landets odling. Under ett härdaadståg till Jutland, angreps han oförmodadt i Limafjorden af konung Frodes tvänne fältherrar Wottar och Faste, och stupade, jemte större delen af sitt folk, efter ett tappert motstånd. En saga berättar, att segrarna kastat Ottars döda kropp på en backe, till rof för vildjur och foglar, samt till Sverige hemskickat en kråka af träd, såsom sinnebild af det ringa värde, de ansågo Ottar äga. Enligt en annan förklaring var Kraki icke något smädeord, utan skulle betyda manlig, hjeltomodig. Den enklaste utläggningen torde vara, att, emedan *Kraki*, uti Isländskan betecknar en ung gosse, så betydde *Wendilkraki* detsamma som *Wendilgossen*, gossen från Wendil. *Puttebo*-heren är ännu en likartad benämning i Småland. Ottars son och efterträdare var Adil. Han lærer hafva lefvat, enligt Dalin i början af 600:talet, men, enligt Sh. Rosenhanes räkning, i slutet af 5:te århundradet.

Ottarp, ett patroniskt pastorat af 2 kl. utgöres af Ottarps socken i Luggude härad och kontrakt af Malmöhus län, och beläget $1\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Landskrona. I socknen märkes säteriet *Bälleberga* (se detta ord), samt *Widröra* frälse-säteri $1\frac{1}{2}$ mtl. Pastoratet består af $41\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,199 invånare. Dess areal utgör 7,295 tunn. jord. Adr. Landskrona.

Ottensby, kungsladugård på Öland i Ås socken, hvarest finnes kongl. stuteri och schäferi. Denna kungsladugård består af $7\frac{3}{4}$ mil., intager med sina ägor södra udden af landet, har stor och vacker sätesbyggning. Här har af ålder funnits ett kongl. stuteri, hvars ras var mycket berömd; det upphörde under flere år, men inrättades ånyo 1831. Stuteriets tjänstemän och betjening utgöras af följande: en chef, en beridare, en bokhållare, en skrivare, en viterinär-läkare, en fodermarsk, en hofamed, en stovaktare, tretton stalldrängar, tre äldre och tre yngre stallgossar. I medeltal skall stuteriet bestå af följande hästkreatur: 4 stuteri-beskällare, 8 landtbeskällare, 60 moderston, 31 föl i fjärde året, 33 föl i tredje, 35 föl i andra och 37 i första året; tillsammans 208 hästkreatur, hvaraf 30 stycken äldre och yagre hästar anses årligen kunna försäljas. Hingstarne, af hvilka tre äro fullblodsras, hållas och födas på stall hela året igenom. Stona åter gå alltid fria, likväl erhålla de under den kallare årstiden foder uti dertill inrättade skjul eller öppna staller. Schäferiet utgöres af omkring 500 st. får, alla af ädlare slag. Norr om Ottenby sträcker sig en stor stenmur, $\frac{3}{4}$ mil lång, tvärs öfver landet, ifrån den ena sjöstranden till den andra, hvilken fränskiljer yttersta udden, af $\frac{1}{2}$ miles längd, och inneslänger Ottenbys

kungadugård, tillika med en särskildt djergård, ifrån beta ön. Muren har år 1653 blifvit uppförd af Carl X för att instänga hjortarne, och är 3 alnar bred och 5 alnar hög. *Ottobý Lund*, $\frac{1}{4}$ mil lång, belägen inom muren, är skön och väl vårdad samt består af ek, asp och björk. *Ottobý* girld uppbändes af Danskarne 1568.

Otter, Casten, var född i Brehmen 1589 och blef i Sverige stamsfader för den Otterska släkten. Han kom, förmodligen helt ung, till Sverige, emedan hertig Carl såges hafva skänkt honom några lägesbeter i Nerike. Antingen måste ej hertig utan konung Carl hafva skänkt honom detta — emedan Carl blef konung 1604 — eller är födelseåret orätt uppgifvit. Han tjente sedan dess enkedrottning Christina, såsom faktör för den kopparhandel hon iökade, och efter hennes död prins Carl Filip, till dess denne afled 1622. Han arrenderade nu kronans ränta af Södermanland och Nerike, anlade ett fabriks i Örebro, byggde ett borrhús, 2 stång-jernskamrar och en sågqvarn, samt fick flera donationer. Dog 1657. Hade med sina båda hustrur haft 20 barn. Det är anmärkt att den första hustrun, född Danekvardt, hade haft 28 systrar. Hans son,

Otter, Salomon, d. M., född i senare giftet d. 11 Okt. 1647, var en i kammeral- och amiralitets-ärenden skicklig och erfaren man, hvilken också ofta anlätades i sådana. Ingick 1667 i kammar-kollegium och två år senare i stats-kon-toret, blef 1689 kamrer vid amiralitetet och ledamot i en kommission, hvilken skulle föreslå instruktioner och reglementen för verket. Detta arbete följ hafvudsakligen på O., och behagade så Carl XI, att författaren belönades med adelsskap, öfver-kommissarie-embetet vid amiralitetet och en gratifikation af 3,000 daler s. m. Han fick sedan befallning att uppgöra liiquidation emellan kronan och Gripenstjerna, och verkställde den på tio månader; blef kammarråd, och sedan krigsråd. Man anmärker, att då han 1712 svor eden såsom kammarråd, skedde detta d. 30 Febr., "ett datum, som aldrig skrefs förr sedan Christus föddes." Var en tid vice landshöfding i Blekinge, och blef 1719 verklig landshöfding derstädes samt friherre. Tog afsked 1729 och dog d. 23 Nov. 1732. Han säger sjelf, att ännu vid 70 års ålder hade han aldrig haft någon enskild tråta, för hvilken han varit stäm'd till någon rätt eller dit låtit stämma någon annan. Hans son,

Otter, Samuel von, d. Y., född i Carlskrona d. 1 Maj 1693, ingick vid 21 års ålder i kansli-kollegium, blef känd af baron Görtz och anställd vid upphandlings-kommissionen. År 1723 föredrog han bondeståndets allmänna och enskilda besvär, blef legations-sekreterare i Haag och 1731 rid-darbus-sekreterare. Inkallades i vetenskaps-aka-demien 1740 och bidrog väsentligt att öka dess förd derigenom, att han förmädde sina medarfvingar att på denna akademie öfverflytta en gälv, som hans svärfader gjort, "till lön för någon skicklig man, som i Stockholm skulle gagna ungdomen med offentliga föreläsningar." Detta var grunden

till de s. k. Thamiska föreläsningarna. Dog d. 14 Okt. 1745, endast 52 år gammal.

Otter, Gustaf von, född d. 1 Maj 1775, blef, endast sju år gammal, inskrifven som fanrik vid Björneborgs regemente och var, då 1808 års krig utbröt, sekund-major vid Adlercreutaka regem-entet. Anställdes som adjutant hos sin öfverste, när denne blef Fiaska härens general-adjutant. Deltog i de flesta krigsföretag nämnda år, dubbades på valplatsen vid Revolax den 27 April till R. af S. O., och blef illa sårad vid Oravais. Vid revolutionen d. 13 Mars 1809 var han en af de sju, hvilka, med Adlercreutz i spetsen, utförde denna statsvälföring, blef a. å. öfverste i arméen och öfverste-löjtnant vid Westmanlands regemente, sedan kabinetts-kammarherre, chef för Nerikes regemente, general-major, kom. af S. O. och R. af Mariæ Theresie-orden. Såsom general-adjutant för arméen skulle han 1818 sitta i den då till-förordnade riks-rätten; men bortakickades i ett uppdrag, emedan man ej var säker på hans röst. Död d. 19 Mars 1820, icke fullt 45 år gammal, af sorg öfver förlusten af sin fästmo Maria Charlotta Conradi, död d. 20 Okt. 1815 och begravnen i sin brudskrud på den utsatta bröllopsdagen. Friherre von Otter var en man af ett sannt ridderligt sinne, ej blott tapper, men ädel, finkänslig, högtänkt och derjemte älskvärd i sitt umgänge.

Otter, Johan, af en annan släkt, och son till en handlande i Christianstad, föddes der d. 23 Okt. 1707. Han studerade i Lund, dit han kom 1724 och lade sig isynnerhet på de linguistiska studierna, hvori han bragte det så långt, att han, vid 20 års ålder, med lätthet skref och talade de flesta Europeiska språk. Derunder förföll han likväl i åtskilligt religiöst grubbel, begaf sig till Franska sändebudet i Stockholm, grefve Courte-Brancas, och lærer der hafva afsvurit lutherska läran samt öfvergått till den katolska. Han reste nu till Frankrike och intogs på andeliga semina-riet i Rouen, men hans samvetsskrupler hindrade honom från att ingå i det andeliga ståndet. Kardinal Fleury kallade honom till Paris, anställde honom vid postverket och skickade honom 1734 till Konstantinopel, för att studera Österländska språken och tillika efterforska huru Frankrikes förfallna handel på Persien skulle kunna återupplifvas. Han var då endast 27 år gammal, men egnade sig med sådan ifver åt inhemtandet af Arabiska och Turkiska språken, att han snart talade dem nästan som en infödd. Nu reste han till Persien, blef känd och värderad af schach Nadir, så mycket den vilde eröfraren kunde förstå och värdera en sådan man, och flyttade 1739 från Ispahan till Basra, der han lefde i fyra år. Härunder till-egnade han sig alla Arabiska språkets finheter, så att han öfver allt ansågs som infödd Arab, lärde sig äfven Persiska och Sanskrit, men för-älskade sig så i Österländningarnes seder och bruk, att han, efter nära 10 års vistande i Orienten, var nästan mera Österländning än Europé, och i synnerhet gerna skulle qvarstannat i Basra, hvil-ken stad mycket behagade honom, och åt hvars

kristne han företagit sig att på Turkiska öfversätta nya testamentet. Han återkallades likväl helt oförmodadt till Frankrike i Maj 1743 och lydde genast, ty så stor var hans punktlighet och pligtkänsla, ehuru denna lydnad stridde mot hans böjelse, och han måste lemna sitt nyssnämnda öfversättnings-arbete ofullbordadt. Återkommen till Frankrike, fick han en pension af regeringen, anställdes vid kongl. biblioteket och blef 1746 professor regius i Arabiska språket, samt 1748 medlem af Franska vitterhets-akademien. Hans flera arbeten och deribland en öfversättning på Fransyska af Dalins Svenska historia, afbrötos likväl oförmodadt genom döden d. 26 Sept. 1749, vid icke fullt 42 års ålder. O. var en utmärkt språkkunnig man, derjemte af en redlig karakter, samvetsgrann, öppenhjertig, sanningsälskande, men utan någon fantasi eller egentlig skarpsynhet, hvilka brister ofta träffas hos dem, som gjort språkforskningen till sitt hufvudstudium, och då vanligen ej hafva sinne för något annat. Hans *Resa i Turkiet och Persien*, skrifven på så god Fransyska, att ingen skulle kunna tro den härröra från en icke infödd Fransman, har stort värde genom sin noggrannhet och tillförlitlighet.

Otterstad, ett regalt pastorat af 2 kl., som i jordboken kallas Källands-ö (se detta ord), emedan det är beläget på denna ö, utgöres af Otterstads och Senäte socknar, med S:t Marie kapell och Leckö slotts-kyrka, samt består af 35½ mtl. med 1,459 invånare, hvaraf omkring 900 i Otterstad socken, samt ligger i Källands härad och kontrakt af Skaraborgs län och Skara stift, 1¼ mil N. från Lidköping. Kyrkan är af okänd ålder. Ej långt derifrån, vid den s. k. Ladugårdsbron, står en stor runsten, af mer än en mans längd, upprett på en kulle. Fornsägen förmäler, att en Sigge här ligger begravven, förmodligen densamme, som af allmogen kallas Sigge Fiskare (se: Källands-ö), och skall vara den första, som här nedslagit sina bopålar. I socknen märkes: *Leckö* slott (se detta ord), *Traneberg*, 1 mtl. säteri, på vstra stranden af Källands-ö, är väl bygd och har en af de vackraste trädgårdar i orten, anlagd vid sidan af gården, hvarifrån man på 30 trappsteg dit nedstiger utför sluttningen af ett berg, som är planerad, till 4 stenbesatta blomsterpartarrer och afsättningar. Trädgården är väl underhållen, har dessutom åtskilliga prydnader, tillika med en mängd fruktträd af alla slag. Egendomen har ganska bördig åker af god lerjord, vidsträckt, men sankt ångar och mer än 2,000 tunn. grof skog af alla slag, hvaribland en mängd ekar, vidsträckt och förmänligt fiske i Wenern, god jagt af flera slags villebråd. Tranebergs gods är, liksom Källands-ö i allmänhet, mycket folkrikt, och man finner allmogen här skicklig till slöjder och byggnads-arbeten. Säteriet utgör en tredjedel af Källands-ö och kallades till år 1618 Torsö, har 26 jordtorp och innehåller, sammanlagdt med underlydande 1¼ rå och rör, 3,400 geometriska tunnland. Enligt runskrift i stenhällar, som funnits på ägorna uti en hög nära Pirums hamn, och

af hvilka håller stycken ännu finnas, samt enligt befunnlige handlingar, äro stället ägare kända ifrån 800-talet. *Torsö* kyrka eller kapell, beläget uti säteriets ens gärd, byggdes i Erik IX:s tid 1150 eller 1151, enligt en i muren inbuggen skrift. Efter sägen var denna kyrka ämnad att uppföras på ett annat ställe, der nu en stuga finnes; men stenarne skola hafva blifvit flyttade hvarje natt till dess nu innehafda plats. Detta kapell förföll nästan helt och hållet under digerdöden; men reparerades 1544 af en fru Elin Kyhle, som begrofs der, samt ytterligare af Magnus Gabriel De la Gardie 1678, hvilken kallade det *S:t Marias kapell*, efter sin gemål, furstinnan Maria Euphrosyne, och förordnade, att gudstjenst der skulle hållas hvarannan predikodag och annandagar, i anseende till gårdens svåra läge. År 1741 blef kyrkan åter iståndsatt och utvidgad af öfversten Erik Ulfspärre, i anseende dertill, att detta var närmaste kyrka för de många sjöfarande som kommo till Tranebergs hamnar. Kapellet ligger i vstra delen af ön, mot hvilket på östra sidan svarar S:t Katharinas kapell, som af greve Magnus Gabr. De la Gardie förvandlades till ett hospital, men hvaraf föga lämningar nu synas. På en holme nära Traneberg, vid stranden af Wenern, synas ännu grundmurarne efter det jagt- eller lusthus, som der stått, och hvilket nämnde De la Gardie, vid anläggningen af Lidköpings nya stad, ditflyttade och änvände till rådstuga, förmodligen densamma som ännu finnes der. Vidare märkes säterierne *Wansjö* och *Storegården*, hvardera om 1 mantal. Kyrkoherde-bostället *Skog* och *Backa* utgöra en halfö. Det förra har den vackraste belägenhet, omgifvet på begge sidor af Wenern, hvars uddar och vikar äro bevoxna med löfskog. Å en annan sida visar sig Leckö slott med sina många torn och återför tanken på flydda århundradens mödor. Pastoratet innefattar en areal af 10,599 tunn., af hvilka 350 äro sjö och kärr. Adr. Lidköping.

Ottesunds borg. Se: *Frösunda* socken.

Ottesång. Under påfviska tiden utgjorde sången nästan hela gudstjensten; hvaraf vi ännu hafva namnen *Ottesång* eller *Afonsång*. Att trenne samlingstider på helgdagar äfven då varit i bruk bevisas af ett ställe i våra gamla lagar, lydande: "Nu är thetta Kluckarä skuld ringa til Ottusang oc Mässu oc Aptusang." I början af reformationen var icke antaget, att tre predikningar skulle nödvändigt hållas hvar söndag och stor helgdag. Något stadgande i lag derom förekommer ej förr än 1753. År 1612 kommo äfven presterna öfverens att på den stora böndagen, den sista Januari, skulle ottesång hållas så väl i städerna som på landet. År 1686 stadfästades det såsom allmän lag, att i städerna skulle hållas ottesång på söndagar, de tre stora högtidsdagar, samt allmänna stora böndagar och jemväl på andra högtidsdagar. Tiden till dessa sammankomsters början utsattes i kyrkolagen sålunda, att till ottesången ringningen skulle, i Stockholm och andra stora städer, ske kl. 4 och sammanring kl. 5; men i mindre

städerna börjades kl. 8 och ringdes samman något före 6. År 1748 anbefälldes, att tiden härtill skulle blifva en timma senare. Genom kongl. brefvet d. 1 Okt. 1805 stadgades, att ifrån d. 1 Maj skola ottesångerna i Stockholm börjas kl. 7, hvilket 1813 fastställdes för hela året. I Linköping och Norrköping hållas ottesånger från d. 1 Maj till d. 1 Okt., enligt kongl. brev. d. 13 Okt. 1811. På landet börjas ottesången en timma före högmessen på högtids- och böndagar. Juldagen börjas ottesången tidigare, vanligen emellan 6 och 7. År 1808 blefvo ottesångerna i städerna, med undantag af Hernösands stift, från d. 1 Sept. till d. 1 Maj, till en början till 1811, indragne, utom på 1 advents-söndagen, 1 och 2 dag jul, nyårsdagen, långfredagen, 1 och 2 dag påsk, samt böndagarna, och i stället katechismi-förhör rotevis påbjudna, på enahanda sätt och med enahanda förbindelse, som är stadgad om busförhör, och ålades konsistorierne, att inom nämnde tid afgifva underdåniga utlåtanden, huruvida denna författning uppfyllde den dermed väntade nyttan eller icke. Sedermera hafva ottesånger under den mörkare årstiden i Stockholm och flere städer åter blifvit införda, sedan prestandet vid 1823 års riksdag öfverlemnadt åt konsistorierna, att, efter behörig anmälan af församlingarnes presterskap, hos kongl. maj:t i underdånighet söka den förändring, som kan pröfvas lämplig och bäst ledande till det goda ändamål, som äsyftas. I Örebro hållas ifrån år 1787 ottesånger blott på större högtids- och bönedagar. I Nyköping hållas, till följd af kongl. utsl. d. 14 Jan. 1767, skiftesvis, den ena söndagen ottesång eller förhör i Östra, och aftonsång i Västra kyrkan och tvertom, utom på stora högtids- och bönedagar. Straxt efter reformationen hölls ottesången med Guds ords läsande, predikande och sång. Föreläsningarne och predikan skedde på Svenska. Stundom förklarades helgdagens epistel; men merändels förelästes sådana texter af nya eller gamla testamentet, som voro de begripligaste och nyttigaste för åhörarne. Vid sången kunde man icke undgå att inblanda Latin. Uti de första messordningar, som utkommo i Sverige, nämnes likväl ingenting om gudstjensten i ottesången. Detta ämne inföto först i 1693 års handbok, nästan med samma ord, som derom stadgas i 1686 års kyrkolag. Huru denna gudstjenst numera hålles inbemas af 1809 års handbok.

Otto, skickades år 1601 af Ryska tsaren med ett bref från prins Eriksson till Finnarne, hvori de uppmanades att öfvergifva bertig Carl och hålla sig till honom. Brefvet var falskt, skrifvit af prinsens sekreterare och försegladt med hans sigill, hvilket sekreteraren förstätt åtkomma ur prinsens gömmor. Det gjorde likväl ingen verkan på Finnarne, ty Otto kom ej längre än till Wiborg, der han fann ett kallt emottagande, hvarför han genast återvände.

Otto, bertig af Harburg, kom 1543 med kansleren von Pyhy till Gustaf I och erbjöd honom sin tjenst, jemte grefven af Solms. Hans anbud emottogs väl icke, men konungen gaf honom en årlig pension af 500 gyllen.

Otto Ludvig, Rhen-grefve, stridde i Svenska hären under 30-åriga kriget, och utmärkte sig vid flera tillfällen. Efter slaget vid Nördlingen drog han sig, med en del af Svenska trupperna, åt Elsass, och började underhandla med Frankrike, för att sålunda vinna bistånd mot de kejserlige; men han dog d. 6 Okt. 1634 till stor saknad för protestanterna.

Ottrava, en socken, är belägen i Wartofta härad af Skaraborgs län, 2 mil Ö. från Falköping. Den var fört annex till Dimbo, men blef 1814 förenadt med modersocknen.

Ottrillan, eller Otterhällan, såsom det egentligen heter, kallas ett berg, på hvilket en del af Götheborgs stad är uppyggt. Det är beläget nära elfven, inom vestra delen af den egentliga staden. Det har sitt namn af de uttrar, som fordom der hade sitt tillhåll. Stället, hvilket om det vore försedt med större byggnader skulle blifva den största prydnad för staden, är för närvarande den sämst bebyggda delen deraf och äger blott ett prydligare hus, det s. k. Backmanska, hvilket ock för sitt höga läge erhållit namnet *Stottet*. På Ottrilleberget är uppförd en telegraf, hvilken meddelar sig med Marstrands, genom telegraferna på Nya Varvet och Hisingen.

Ousby socken med Loshult, är regalt pastorat af 2 kl., och beläget i Östra Göinge härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $4\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Christianstad. Vid hemmanet Sibbarp skall, enligt anteckning i sockenkyrkan, d. 28 Sept. 1657 stått en träffning emellan Sven Ranck och öfversten Knut Ulfeldt, hvaruti den senare blifvit dödad på valplatsen. Vid länsmanshustället Hönjarum i Hassleryet finnes lemningar efter tvenne skansar, af hvilka den senare förmenas vara uppkastad af en ryttmästare Nieroth, till värn emot Snapphanarne. Socken innefattar 49 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 3,155 invånare. Dess areal utgör 34,853 tunn., af hvilka 2,125 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Ousbyholm säteri. Se: Hörby socken.

Oviken ett regalt pastorat af 1 klassen, består af socknarne Oviken, Hackås och Mysjö, och är beläget i Jemtlands södra fögderi och kontrakt af Jemtlands län och Hernösands stift, $2\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Östersund. Belägenheten på ett näs eller halfö, emellan tvenne vikar af Storsjön, har gifvit socknen namn. Kyrkan, som står på en höjd emellan Sandsundet och Myrviken, hvarifrån man har utsigt öfver hela pastoratet, är en ibland de större i länet. Pastoratet har tillförene varit det största i Jemtland, innan Bergs socken 1650 afskiljdes härifrån; likväl är Oviken en bland de större socknar i detta landskap. Näringssättet är åkerbruk och boskapsskötsel, hvartill kommer djurfång och fiske. Boskapsskötseln måste, för ringa bete hemma vid byarne, mest idkas vid fåbodarne. Midsommarstiden, eller något fört, allt som väderleken är, drifvas kreaturen till sagda aflägsna ställen, 4 till 5 mil mot fjällen, hvarest allmogen har sina myrslotter och afradsland. Kreaturen blifva kvar här till Augusti månads slut. En del alla-

Del. III.

19 ^

ngge, som har flera fäbodar, flyttar boskapen efter höbergningen och sädestiden, ifrån det ena till det andra stället, för bättre betes skull. Oviks-smöret, som fås ifrån dessa fäbodar, anses i orten för det bästa, isynnerhet det från Lökardalen. Fjällsmöret är annars i allmänhet begärligt, gult som vax och tyngre än vanligt, hvarföre det alltid betalas högre än annat smör. Handel på Norrige idkas här af några vissa, hvilka tillbyta sig hästar och fiskvaror, mot myrjernsmide, som något tillverkas här i socknen. I Oviks-fjällen, som bestå af flera bergsträckningar, ha Lappar; men de höra icke hit, utan till Lappförsamlingen i Fölinge. De bevista dock gudstjensten ömsom här och i Undersåker. Dessa fjäll, hvilka gränna emot Herjedalen och begynna i Klöfsjö i Bergs pastorat, sträcka sig mest väster om denna socken till Norska gränsen, der andra fjäll möta; men det egentligen s. k. Oviksfjäll och Hundshögen ligger närmare den bebodda trakten. På höjden söder om kyrkan finnas lämningar efter en skans. Vid 1677 års fiendtliga infall från Norska sidan, skall allmogem i denna socken försvarat sig tappert, och ömtalas bland annat buru en kapiten Rutencrantz, med 100 man posterat sig inom kyrkogårdsmuren, der afbidat fiendens ankomst, och sedan i flera timmar visat prof på mannamod; men då de Norske voro honom öfverlägsne, drog han sig in i kyrkan, och försvarade sig der ett halft dygn. Som en väntad undsättning uteblef, kapitulerade han, med frihet för sig och manskap, hvilket likväl icke hölls, emedan de alla fördes såsom krigsfångar till Throndbium. Pastoratet innefattar 288,753 tunn., hvaraf 47,000 äro sjöar och kärr. Ovikens socken innefattar $44\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,520 invånare. Adr. Östersund.

Owen, Samuel, född d. 12 Maj 1774 i byn Northon i Engelska landskapet Stropshire, der fadern var en utmärkt agronom. Hans ekonomiska omständigheter tyckas dock ej hafva varit de bästa, emedan sonen Samuel, efter en ganska torftig skolundervisning, måste, vid 10 års ålder, taga tjänst som gäs- och svinvaktare. Han kom sedan, såsom yngling, i lära hos en timmerman och snickare, använde en del af sin knappa veckopening att kunna besöka en aftonskola, blef derefter arbetare vid en ångmaskins-fabrik, förkörfade sig småningom i kunskaper och skickades 1804, af sedermera presidenten friherre Edelcrantz, hvilken då vistades i England, till Sverige, att uppsätta fyra af E. i England inköpta ångmaskiner. Återvände följande året till England; men fick der 1806 ånyo kallelse från Edelcrantz, att sätta upp en ny ångmaskin vid Eldqvarnen i Stockholm. Anlånd dit befanns han likväl öfverflödigt, emedan andra Engelska arbetare, Edelcrantz övetande, blifvit afsända och kommo till Stockholm dagen efter Owen. Denne antog nu anställning vid Bergsund, såsom verkmästare, men inrättade 1809 ett eget gjuteri på Kungsholmen, hvilket kan anses som de Svenska jerngjuteriernas stammox och gaf en ny riktning åt denna del af jernstillverkningen inom Sverige. Han har dervid förfärdigat mer än 60

ångmaskiner och öfver 1,000 tröskverk, hvaraf en stor del blifvit utförde till främmande länder, utom en mängd andra maskiner och gjutgods af alla slag. Redan 1817 blef han betänkt på att tillägna Sverige fördelen af den då nya uppfinningen, ångfartyg, och förfärdigade följande året ett, hvarvid han försökte anbringa hjulet i aktern, eller s. k. propeller. Detta försök måste han dock öfvergifva och följa det antagna sättet med vattenhjul. Han lärar redan om hösten 1818, med sitt första ångfartyg, hafva besökt Westerås marknad; men 1819 blef den lilla ångbåten Amphitrite, det första Svenska ångfartyg, färdig, och började göra resor emellan Stockholm och Drottningholm. Sedermera har ångfarten så hastigt utvecklats sig, att Sverige i detta fall kan, relativt till sin folk-mängd och sina tillgångar, anses intaga det tredje rummet bland världens nationer. Oaktadt de fördelar landet hemtat af den nya näringsgrenen O. der infört, hade han sjelf likväl vunnit ganska få, och nödgades 1843 afstå sin egendom åt sina bergärare. Hans förtjenster om det allmänna hafva dock icke blifvit af detsamma obemärkta. Ständernas analogo åt honom, vid 1828 års riksdag, en årlig pension af 2,000 R:dr, jernkontoret en af 333 R:dr 16 sk. B:ko, hvilken öfvergår på hans änka. Han har blifvit R. af W. O. och ledamot af vetenskaps-akademien. O. är en ifrig nykterhetsvän och nykterhetsföreningarnes stiftare i Sverige. Hans ait för den Wesleyanska metodismen förmådde honom, att, år 1826, hit inkalla methodistpredikanten Stephens och efter honom Scott (se detta ord).

Owlin, Övem, anføres som rikets råd omkring år 1200.

Övättar. Enligt forntidens tro beboddes högarne och bergen i hvarje ort af ett slags andar, som kallades *vättar*. De indelades i goda och onda; de förra boro namnet *govättar* och de senare *ö-vättar*. De troddes stå under särskildt skyddsgud (laddas) för hvarje land. Emedan de ansågos efter behag kunna tilldela menniskorna lycka eller olycka, fruktade man högeligen att på något sätt förolämpa dem, och hvilket lättast skedde derigenom att man visade dem gapande djurhufvud. Det fanns derföre en paragraf i Islandslagen, som förbjöd seglare att nalkas landet med de djurhufvud, hvilka vanligtvis prydde förstammarne på de gamles skepp, utan skulle dessa nedtagas, då landet kom i sigte, på det ej vättarne skulle blifva oroliga och förtörnade. En egen berättelse är upptecknad om vikingen Eigill Skallagrimsson. Han uppsatte på ett skär en nidingstäng, med ett gapande hästhufvud, vändt mot land, i afsigt att örea övättarne, på det de skulle tillfoga Norska konungen Erik Blodix och hans hus ofärd. Detta ansågs såsom ett så stort nidingssåd, att en lag utkom, hvilken på det strängaste, vid straff af fredlöshet, förbjöd en hvar att företaga en sådan handling, så väl mot Svenska och Danska, som mot Norska konungen.

Oxaberget. omtalas i 1509 års synedom, i egertvisterna mellan Helgeandshuset och Svarthörsdalen.

stet, såsom liggande på Ladugården, det nuvarande Ladugårdslandet vid Stockholm, således förmedlades detta som de nu s. k. Tyskbagarebergen.

Oxel (*Hesperis Cotonaster*), en liten buske, hvar af 3 arter förekomma i bergiga trakter på öfverbergssformationer; bladen ätas af boskapen, men för öfrigt användes de ej.

Oxfjället, ett af inloppen till Stockholm i skärgården, norr om Waxholmen. Redan Johan III, och efter honom Carl Gustaf, befälde att försänkningar der skulle företagas; men som dessa icke befannos ändamålsenliga, i anseende till sundets djup, lät konung Fredrik år 1724 der uppföra Fredriksborg. I senare åren har man likväl helt och hållet försänkt denna färled. (Se vidare *Fredriksborg*.)

Oxe, Peder, Skåningarnes anförare, då Engelbrekt ryckte emot desse, som kommo till Låhols undsättning. Sedan de båda härarna någon tid legat i åsyn af hvarandra, afslöt Engelbrekt med Peder Oxe den öfverenskommelse, att om han icke inom påskafesten förmått intaga Låhols slott, skulle han afstå ur Halland, men om han lyckades eröfra det, skulle han behålla det och landet hafva fred med Skåningarne.

Oxe, Petrus, prior för dominikanerne i Stockholm år 1527, då klostret upphäfsdes. Munkarne ville, sedan deras egendom blifvit tagen i beslag, vandra omkring staden och försörja sig med tiggande; men då detta vägrades dem, anhöll den ofvannämnde priorn, Petrus Oxe, jemte läsmästaren Lars Enger, hos stadens magistrat, att dem måtte tillåtas med något löfligt arbete förskaffa sig sitt underhåll, hvilket naturligtvis gerna beviljades dem.

Oxe, Erik. Ätten är ganska gammal och skall härstamma från Carl Bengtsson Oxe, hviken afled i digerdöden år 1350. Erik O. var således en af dem, som introducerades på riddarhuset vid dess inrättning 1625. Han var då öfverste-löjtnant och slottshoppman på Kalmar, blef 1648 landshöfding i Nyland och Tavastehus län och 1652 i Koporie, Jama och Ivanogorods län, hvarifrån han fick afsked 1655. Hans son,

Oxe, Harald, blef 1666 landshöfding i Åbo och Björneborgs län, hvarifrån han tog afsked 1682 och dog 1690. Ätten utgick med koffertikapitlen Henrik Oxe, som dog barnlös, 68 år gammal, i Mönsterås, d. 15 April 1790.

Oxelhufvud, Anders Olofsson, af en gammal ätt, hvars stamfader var Bo Andersson till Hoff, som lefde år 1500, var en af hertig Carls tillgång och användes af honom vid många tillfällen, skickades 1593 omkring i landet att kungöra hertigens och rådets förening om regeringens förändring, och följande året att emottaga allmogens ed åt hertigen och mot Sigismund. Vid Carls kröning bar han rikets baner. Han hade 1573 fått öfverstebefallningen på Elfsborgs och Gullbergs fästningar och 1609 blifvit landsherre i Westergötland. Hans son,

Oxelhufvud, Olof Andersson, ståthållare på Kalmar, såldes af Johan III 1592; men först hans sonen, **Olof**, introducerades 1625. Enligt Rothlieb ska ätten vara Dansk.

Oxelhufvud, Anders, kapiten vid enkedrottningens lifregemente, föll vid ett utfall från Stettin år 1710 i Rysk fångenskap, der han födde sig med att binda peruk- och fisknät; lyckades, efter flera års förlopp, att rädda sig med flykten, då han bland annat hemförde en sele, hvarmed han, såsom fånge, nödgats draga plogen. Gick sedan ej mer i tjänst, utan lefde på sitt stamgods Säby, (hvilket uppgifves hafva i nära 400 år tillhört hans ätt), intill sin död 1772. Han var då 84 år gammal, men af ett gladt sinne, välbildad och så stark, att han äfven under de sista åren af sin lefnad följde sina söner på jagt och fiske.

Oxejern kallades det jern, som bergsmännen i Wermland smida på sina egna hamrar. Bergsmännen hafva alltid haft tillstånd, att härföre tillbyta sig oxar och andra åthära varor af gränsebönderne, som deremot fått i Norrige förvandla det till salt, fisk, viktualier eller penningar, fastän all annan stångjernshandel på Norrige då var förbjuden, hvilket bekräftades 1723; men annan allmog fick ej handla mera af detta jern, än till busbehof, eller öck föra det till någon stad. Ej heller fick gränse-allmogen, under förvärdning af sitt oxejern, drifva landköp. Sedan flera bruk blifvit anlagda vid gränsen, har denna handel aftagit.

Oxel, Norsk (*Sorbus Aria*), ett lägre träd, med tjocka grenar, hvilket förekommer uti de yttre kusttrakterna, isynnerhet de vestra, sparsamt, t. ex. i Bohuslän, vid kullen i Skåne och på Gottska sandön. Veden är hård och en af våra vackraste slöjdvirken; bären kunna användas till bryggd och beredning af sirap, samt att göda svin med. Af samma slag förekommer äfven *Rönnozel* och *Svenak oxel*.

Oxelberg, Peter, riksdagsman för bondeståndet vid 1810 års riksdag i Örebro, gjorde sig der känd såsom en af oppositionens dristigaste medlemmar; men har isynnerhet blifvit bekant genom det missöde hans opposition medförde för honom. Han hade i bondeståndets plenm d. 30 Aug. uppläst ett memorial rörande magasins-direktionen, hvari han yttrar, att "denna direktions ögonmärke hade bordt gå derpå ut, att hålla jemvigten vid magt näringarna emellan; men hurudan har denna jemvigt varit? Inblandad i sjelfva jordbruksnäringen igenom brännvinsbränning och spanmålshandel, har denna direktion hittills varit ett merkantiliskt kollegium, hvars medlemmar, i liäsom med den öfriga handels-societeten, handlat med statens penningar såsom ett förlag och strukit vinsten i egna fickor, på både statens och näringarnas bekostnad, och dessutom af den förra dragit de största löner på köpet." Detta föranledde dåvarande statssekreteraren för handels- och finans-ärenderna, Hans Järta, att i ett till statsrådets protokoll för d. 10 Sept. afgifvet anförande, mot Oxelberg yrka laga ansvar för denna beskyllning, om han ej kunde bevisa den, tilläggande, att om icke den beifra-

des, ansåg han sig ej längre kunna "utöfva den embetsbefattning, som Eders Kongl. Maj:t nådigst behagat mig anförtro, och jag, med uppoffring af enskilda fördelar, emottagit, under ett ömsesidigt förutsättande af rikets konstitutionella och borgerliga lagars helgd." Bondeståndet hade den eftergifvenheten, att samtycka till regeringens begäran om en aktion emot Oxelberg, och denna börjades efter riksdagens slut. O. sökte förklara sina ord, såsom icke åsystande någon tillvitelse för egen nytta mot spasmåls-direktionens ledamöter, utan endast yttrandet af den åsigt, att inrättningen ej uppfyllt sin bestämelse. På denna förklaring gjordes likväl intet afseende, utan rådhusrätten i Örebro dömd honom att, för det åtalade uttrycket, straffas med ärans förlust, 28 dygns vatten och bröd, samt offentlig afbön till magasin-direktionens ledamöter. Utslaget fastställdes af bofrätten och slutligen af högsta domstolen d. 13 Febr. 1812. Äfven hans nåde-ansökning afslogs. Utmattad af ett långvarigt fängelse, hvarest han lærer blifvit strängt behandlad, och af det moraliska lidande rättgängen för honom medförde, dog han i häktet, innan han hunnit undergå det ådömda straffet.

Oxelgren, Magnus, född d. 1 Nov. 1686 på Wisingsö, der fadern var konrektor och komminister, hade, till följd af sin medellöshet, många svårigheter att öfvervinna för fullföljandet af sina studier; måste en och annan gång afbryta dem för att försörja sig med konditionerande, och blef först 1717 inskrifven bland de studerandes antal i Upsala, eburu han blifvit det i Lund redan 1703. Följande året, eller 1718, prestvigdes han och anställdes såsom adjunkt hos kyrkoherden i Clara församling i Stockholm, Göran Nordberg, der han kvarblef till 1721, då han utnämndes till filosofie lektor på Wisingsö. Ändtligen 1729 blef han pastor i Skärstad af Wexjö stift, och 1744 utnämndes han till prost öfver sitt eget pastorat och Wisingsö församling, der han, i biskopens frånvaro, skulle hafva inseende öfver gymnasii- och skolverket. Dog d. 21 Maj 1750. Har utgifvit två disputationer om Wisingsö; *En Kristlig Kommunikant; Rätta grunden till otvifvelaktig visshet i Kristendomens sanning*. För öfrigt har han anställt meteorologiska observationer för år 1728, som blifvit intagna i de Engelska "Philosophical Transactions."

Oxen är en benämning, som folksagan ständigt tillägger Olof den Heliges skepp, hvarmed han seglade lika bra öfver land, som på sjö; emedan landet öppnade sig och bergen veko undan för dess köl. Namnet utgör en häntydning på nämnde konungs förnämsta härsknepp, Visundr (uroxen), så kalladt för dess stamprydnad, som föreställde ett buffelhufvud.

Oxenstjerna. Denna ätt anses härstamma från riksrådet **Nils Sixtensson** till Tofta, hvilken innehade rådsemetet från 1224 till 1240 och var gift med Erik X:s dotter Märtha eller Margaretha. Han var af Sparresläkten och antages som stamfader för både Sparreska och Oxenstjernaska slä-

terna. Denna genealogi förekommer dock något mörk, hvaremot andra räkna Oxenstjernorna för en sjelfständig ätt, börjande med en herr **Benedict** i Langserum, hvilken skall lefvat emellan 1230—1245. Hans son, **Nils Bengtsson** till Langserum, hvilken blef riksråd 1279 och dog 1296, skulle då vara den första Oxenstjerna som innehafte rådstolen. I Uggla's *Svea Rikes Rådslängd* säges, att med hans sonsöner utgick den gamla Oxenstjerne-ätten, hvarföre hans dotterson, riksdrotset **Nils Ambjörnsson Sparres son, Bengt Nilsson**, upptog det Oxenstjernaska vapnet. En annan stamtafla är uppgjord af författaren i Biografiskt Lexikon, 10 B. sid. 253, enligt hvilken Oxenstjernaska ätten går i rätt nedstigande linje från far till son. Med detta namn hafva på Svenska riddarhuset funnits tre grefliga och en friherrlig ätt. Den sistnämnda, från hvilken hela den senare Oxenstjernaska familjen härstammar, blef, vid Erik XIV:s kröning, beklädd med friherre-värdigheten och innebar N:o 1 på riddarhuset bland friherrar, eburu han ej var den förste som dertill af konungen utnämndes, hvilken ära tillföll **Gustaf Olofsson Stenbock** till Torpa. De tre grefliga ätterna äro **Axel Oxenstjernas till Södermöre**, hvilken utgick med hans sonsöns son, **Carl Gustaf Carlsson Oxenstjerna**, död endast 20 år gammal, såsom volontär vid Svenska hären, i en hetsig feber nära staden Slucz i Polen, d. 6 April 1706; den andra är **Oxenstjernas af Korsholm**, hvilken år 1651 upphöjdes i grefligt stånd med riksrådet **Gabriel Bengtsson O.** och är den ännu fortlevande, samt grefvarne **Oxenstjernas af Kronoborg**, i hvilken värdighet riksrådet, friherre **Gabriel Gustafsson Oxenstjernas** fyra söner, äfvenledes 1651, upphöjdes. Den sista ättlingen af denna släkt, eller yngste sonen, **Gabriels sonsöns sonson, greve Gabriel O.**, dog ogift i Stockholm d. 3 Jan. 1803, och den Oxenstjernaska ätten af Kroneborg utgick med honom. — De, som under medeltiden innehafte riksråds-embetet äro följande:

1. **Nils Bengtsson**, se ofvanföre.

2. **Bengt Nilsson** till Salestad, riddare, son af **Nils Ambjörnsson Sparre**, enligt rådslängden, men, enligt genealogien i Biogr. Lex., af **Nils Torstensson** till Langserum, blef riksråd 1362 och lefde ännu 1406. Hans söner,

3. **Arvid Bengtsson** till Follnäs, riddare och riksråd, från 1388 till 1396, och

4. **Jöns Bengtsson** till Salestad, från 1388 till 1393. Dennes son,

5. **Nils Jönsson** till Djursholm och Frösvik, riddare, ståthållare på Nyköpings och Örebro slott, samt 1448, efter konung Kristoffers död, en liten tid riksföreståndare, tillika med sin broder,

6. **Bengt Jönsson** till Salestad, lagman i Upland, riddare och rikshofmästare. Båda hade förut, under Kristoffers frånvaro, haft riksstyrelsen sig anförtrödd. När **Carl Knutsson** i Maj 1448 återkom från Finland, tog han likväl sitt riksföreständerskap tillbaka. **Bengt** afled på 1450- och **Nils** på 1460-talet. Begge voro till och med på förslag

till konung vid valet; men erhöillo tillkammars endast 8 röster af de 70 väljande. Nils var sedan en af de tolf ädlingar, som på mötet i Halmstad år 1450 beslutade att Kalmare-unionen skulle äga bestånd, Carl Knutsson afsäga sig Norriges krona, eller de tolf gå i fängelse i Danmark, samt Carl afstå från rättigheten att af- och tillsätta lärens höfvidsmän. Vågrade han att ingå på dessa villkor, skulle de erbjuda Svenska kronan åt Christian I. För detta förräderi förlorade Nils Jönsson sina förläningar af Nyköpings och Örebro slott. Han beskrefves som en kraftfull och mäktig, men elak man. Bengts son,

7. **Jöns Bengtsson**, erkebiskop, se nedan-före. Hans broder,

8. **Christer Bengtsson** till Salestad och Årstad, riddare och höfvidsman på Åbo slott, död 1476, fick af konung Christian I förläning hela Norunda härad, med all konungslig ränta och rättighet, i sin och sin hustrus lifstid, till belöning för den tro och de tjenester han bevisat nämnde konung. En tredje broder,

9. **David Bengtsson** till Ekolsund, riddare och död 1472.

10. **Erik Nilsson** till Djarsholm och Frösvik, son till N:o 5, riddare, höfvidsman på Westerås slott och ståthållare öfver Westmanland och Dalarna, var riksråd 1464—1466.

11. **Bengt Christersson**, son till N:o 8, till Salestad, Mörby och Steninge, riddare, dog på 1490-talet. Hans halfbroder,

12. **Sten Christersson** till Salestad, riddare och höfvidsman på Nyköpings slott, var i början tillgifven Danska partiet, men öfvergaf det, då konung Hans fräntagit honom laxfisket i Elfkärleby, hvarföre konungen förklarade honom, jemte det öfriga rådet, för edsbrytare och upprorsstiftare. Han innehade Nyköping till 1516, då Sten Sture d. y., som anade ett nytt förräderi, öfverraskade och tillfångatog honom på nämnde slott. Här insjuknade och dog han d. 15 Aug. s. å., men upptäckte före sin död de stämplingar erkebiskop Trolle förbehåde, jemte deltagarne deruti.

13. **Christer Bengtsson** till Mörby och Steninge, son till N:o 11, riddare, var sändebud vid underhandlingarne i Warberg och undertecknade ossdagen före Allhelgonadagen 1520 den arfförering, till följd hvaraf Christian II antogs till Sveriges konung. Denna tjänst belönade Christian genom hans halshuggning, vid blodbadet d. 8 Nov. samma år.

Oxenstjerna, Jöns Bengtsson, son till N:o 6 och Christina Wase, var född 1417, och blef, till följd af sina mäktiga släktförbindelser, år 1431 kanonikus eller domherre och tio år senare domprost i Upsala, samt 1448, då blott en 31-årig man, vald till erkebiskop, samt erkänd såsom sådan af kyrkomötet i Basel. Han var likväl en studerad man och magister artium och baccalaureus i påfliga lagen; men som han blifvit det vid 13 års ålder, kan det betvivlas huruvida icke äfven här hans börd och rikedom mera bidragit till denna utmärkelse, än hans kunskaper. Högmod, ärelyst-

nad och öfverdåd synas hafva varit grunddragen i hans lynne, måhända förenade med några andra egenskaper, åtminstone med en viss kraft. Härpå gaf han ett bevis, då han, ännu innan påfven Nicolaus V:s fastställelsebref anländt, lät d. 29 Jan. 1449, med nästan kongliga ceremonier, af biskoparne i Linköping, Strengnäs och Westerås inviga sig i sitt kall. År 1455 fick han påfvens tillåtelse att kalla sig *Primas Regni Sueciæ*. Det enda man vet att han gjort såsom erkebiskop, är att han fullbordade den af företrädaren påbörjade slottsbyggnaden vid Stäket, hvartill han använde mycket af domkyrkans tillgångar och det som var samlat af stiftet till pallii inlösen. Då detta var gjordt, visade han hvad afsigten dermed varit: uppreste sig mot sin konung och frände Carl VIII Knutsson, förklarade honom uppenbart krig, nedlade sin erkebiskopsskrud på altaret i domkyrkan, bredvid Erik den Heliges skrin, iklädde sig i stället harnesk och hjälm, satte sig i apelsen för en samlad här, lät hylla sig af allmogen och lyckades störta Carl från thronen. Han skref sig nu: "Vi Jenis med Guds Nåde, Archibiskop i Upsala och Sveriges Furste, och på thenna tid Höfvitsman och Riksens Förståndare i Sverige." Han förde i sitt sigill icke S:t Eriks bild, som erkebiskoparne förut brukat, utan sin egen med krona på hufvudet, spiran i högra handen och riksäpplet i den venstra. Hans afsigt tyckes således i början hafva varit, att göra sig sjelf till verklig konung; men antingen han härvid mötte något motstånd i de andra förnåma slägtarnas afund, eller han ansåg det beqvämare att styra genom en af honom tillsatt regent, nog af han inkallade, efter Carls fall år 1457, Christian I. Denne blef likväl icke så foglig och medgörlig som erkebiskopen väntat, utan misstänkte honom för att vilja emot sig förnya samma handling, som han tillåtit sig emot Carl. En uppenbar ovänskap utbröt emellan dem båda, och konungen lät 1463 fängsla erkebiskopen och föra honom till Danmark. Detta föranledde biskop Kettil Wases (se detta ord) uppresning, då Christian lösgaf Oxenstjerna ur sitt fängelse. Han återvände nu till Sverige, fördref Carl år 1465 för andra gången ur riket, och regerade, tillika med biskop Kettil, enväldigt i nära tvenne år. Deras anhängare minskades likväl efter hand, Carl kom för tredje gången tillbaka och lyckades 1467 uppstiga på thronen, der han bibehöll sig till sin död. Erkebiskopen måste nu fly till Borgholm på Öland, der han lefde någon liten tid, hatad och misstrodd af alla, och dog d. 15 Dec., enligt Rosenhane 1467, men enligt Rhyzelius 1468. År 1473 blef hans lik hemtadt härifrån och begravet i Upsala domkyrka, bland hans förfäders och anförwandters.

Oxenstjerna, Gabriel Christersson, var son till den i Stockholms blodbad af lifvade Christer Bengtsson (N:o 13). Denne hade med sin andra hustru haft 12 barn, hvilka alla dogo straxt efter sin födelse, och ätten hotade således att utsläckas, då den, emot förmodan, räddades af en uppenbarelse, som hans fru fick, då hon gick hafvande med det trettonde barnet. Hon erfor nem-

ligen i en dröm, att det var hin onde sets vridit helsen af de föregående tolf barnen, innan de kunna döpas; men att, om den son, hon nu skulle föda, genast kristnades till *Gabriel*, ett inom släkten dittills övanligt namn, skulle han icke allernäst blifva vid lif, utan en mäktig och lysande ätt skulle äfven komma att härstamma från honom. Detta råd åltyddes, och den onde fienden måste aftaga med harm och nesa. Man känner icke Gabriels födelseår, men det måste hafva inträffat omkring år 1500, emedan han skall hafva varit munk i Sigtuna kloster i början af 1520-talet. Christian II lärde ännu låta afrätta honom och han insattes i fängelse, men räddades af bödeln, på hvad sätt är icke uppgifvet. År 1538 nämnes han såsom slottslofven i Stockholm, och måste kort derefter blifvit riksråd, emedan han 1542 d. 8 Nov. var en bland dem, som då i Linköping underhandlade med Nils Dacke. År 1544 underskref han Westerås arf-förening, och 1560 konung Gustafs testamente. Vid Erik XIV:s kröning var han en af dem, som då upphöjdes till friherrar och dubbades till riddare af S:t Salvatorsorden. Användes af Erik i åtskilliga beskickningar, deribland till frieriet i Hessen, men hvarvid han jemte de öfrige sändebuden en tid qverhölls i Danmark. Var konung Erik verkligen tillgifven, vernade honom för hans obetänksamma giftermålsförslog och förföljelse mot Sturarna, samt undvek att deltaga i uppresningarna mot honom. Icke desto mindre utnämnde Johan honom till riksmarskalk, och gaf honom ett uppdrag i Lifland. Då Revels slott här öfverraskades af Clas Kurselt, blef han fangen, men snart fri igen, när slottet återtog. År 1572 fick han det obehagliga uppdraget, att föra den fängne Erik från Gripsholm till Westerås, blef lagman i Södermanland och amiral öfver hela flottan. År 1570 började han bygga det präktiga Mörby slott, hvaraf nu mera få lemningar finnas kvar, och der han sista året af sin lefnad lät anställa den s. k. Mörbyleken (se detta ord). Dog 1585 i en ganska hög ålder. Hans äldste son,

Oxenstjerna, Christer Gabrielsson, friherre till Steninge, herre till Hammarskog och Björkevik, var Johan III:s hofjunkare, då honom år 1573 uppdrogs öfverste-befallningen på Gripsholms slott, der Erik förvarades, blef lagman i Södermanland, ståthållare öfver Narva slott, stad och län, samt en ibland sändebuden, som år 1285 bivistade mötet mellan Ryske och Polske legaterna, hvarvid ett stillestånd afslöts. Vid resan derifrån var han nära att drunkna i Narva elf, blef hertig Carls hofråd och 1576 Svea rikes råd. Då han år 1589 åtföljde Johan till Revel ådrog han sig dess onåd, emedan han afstyrkte Sigismunds återresa till Sverige. Han hade förut varit nära att ådraga sig ett dylikt missöde genom sitt motstånd mot liturgien. Var en sträng och allvarlig, men rättsinnad man, samt känd för mycken duglighet, hvarför han också åtnjöt allmän aktning. Dog d. 20 Febr. 1592.

Oxenstjerna, Carl Eriksson, friherre till

Lindö och Björå, var son af Gabriel Oxenstjerna och hans andre son, Erik, och född d. 12 Apr. 1582. Han blef 1613 hertig Carl Filips hofråd, och erhöi i dennes testamente en gåfva af flera dyrbara silfverkäsil. Var häradshöfding i Norra Møre, blef enkedrottningens marskalk, ståthållare och landshöfding på Åbo slott och län, jemte Tavastehus, Borgå och Raseborgs län, blef 1625 riksråd och följande året kansliråd, hvarvid han fick styrelsen öfver riksarkivet. Dog d. 3 Febr. 1629. Hans son,

Oxenstjerna, Erik Carlsson, till Eka och Lindö, introducerades 1625 på riddarhuset, såsom N:o 1 bland friherrarna. Han dog d. 2 Aug. 1622, som landshöfding öfver Skaraborgs län. Dennes sonson,

Oxenstjerna, Erik, herre till Lindö, Norrberg, Burvik, Runö, Christineholm och Harg, född 1684, blef krigarad med landshöfdinge titel, R. af N. O. 1748 och död 1760. Han köpte Hargs bruk, som han gjorde till fideikommiss inom sin släkt. Af hans tvenne söner dog den äldste, **Carl**, 1795, vid 58 års ålder, såsom öfver-stallmästare hos drottningen och Kom. af W. O. med stora korset, och den andre, **Axel**, år 1816, nära 73 år. Han hade varit kapiten i Franck tjänst, blef öfverhofjägmästare, excellens, kom. af N. O. och R. af Carl XIII:s orden. Hans son, **Carl Gabriel**, född d. 1 Nov. 1802, filosofie magister och hofmarskalk, är den friherrliga ättens nuvarande hufvudman.

Oxenstjerna, Erik Åkesson, broder till den ofvannämnde Erik, bodde på sitt fädernegods Eka, utan någon offentlig tjänst, men erhöi dock Wasaorden. Hans söner voro: **Carl Gustaf**, minister i Lissabon och Köpenhamn, kom. af N. O., död 62 år gammal d. 12 April 1815, och **Sven Gabriel**, kapiten vid Uplands regemente, sedan hofmarskalk, död 1830 vid 71 års ålder.

Oxenstjerna, Bengt Gabrielsson, friherre till Lindholmen och Mörby, herre till Ekebygården, Frugården och Ervalla, var tredje son till Gabriel Christersson O., den som af Erik XIV gjordes till friherre, var hertig Carls furstliga råd, marskalk, gubernator öfver Södermanland, Nerike och Wermland, lagman i sistnämnda provins, stod i sådan ynnest hos hertig Carl, att han år 1582 fick hertigens fullmakt, "att förestå Hans furstliga Nådes land och undersåter i furstendömet, under Hans furstliga Nådes frånvaro." Dog i sina bästa år d. 12 April 1591. Hans son,

Oxenstjerna, Bengt Bengtsson, var född d. 19 Okt. 1591, och skickades 1707 till Rostock och andra Tyska universiteter, att fullända sina studier. Denne man blef väl äfven, liksom nästan alla af hans släkt, befördrad till höga embeten, blef öfverste-stallmästare, hofmarskalk, sändebud till Danmark, Holland och Frankrike, guvernör öfver Lifland och Ingermanland, riks-stallmästare och riksråd; men sin förnämsta ryktbarhet har han genom en på hans tid högst övanlig utmärkelse: sina vidsträckta resor i Asien och Afrika, samt sin deröfver förda dagbok, hvilket allt förskaffade

hem tillnamnet af *Beogr-Bengt*, hvarunder han är allmännast känd. Han begaf sig nembigen, efter eldade studier, år 1612 till Jaffa och derifrån landvägen till Jerusalem; blef, under resans fortsättning, sargpen och illa sårad af Arabiske röfvere, hvarföre han måste återvända till Europa, tog nu tjänst på Toscana's flottan, gjorde 1614 flera sjötåg emot Turkarne, hvarunder han fick icke allena tillfälle att bese en stor del af Medelhafvets öar och norra Afrikas kuster, utan äfven förvärfvade mycket byte och prispenningar. Följande året besökte han hofven i Florenz, Parma, Rom och Venedig. Hans reslust var dock härmed icke tillfredsställd, utan han begaf sig 1616 till Konstantinopel, der han lärde sig Turkiiska språket, Troja, Syrien, Bagdad, Ispahán, der han väl emottogs af Persiska Schacken och följde honom under 1617 års fälttåg mot Turkarne, for sedan till andra delar af Persien och äfven till Ormus, men biadrades, dels af sjukdom, dels af en Turks falska angivelse från att besöka Indien, såg likväl Egypten, Alexandria och slutligen Saveyen, Schweiz, Frankrike, Spanien, Portugal och Nederländerna. Återkom till Sverige 1620; var en rättskaffens, värvillig och duglig embetsman. Dog barnlös i Riga d. 9 Juni 1643.

Oxenstjerna, Gustaf Gabrielsson, son till Gabriel Christersson, född 1551. Han skref sig friherre till Fibolm och Rinkestad, och herre till Flad, tjente i kriget mot Ryssland, sedan i Nederländerna mot Spaniorerne och i Ungern mot Turkarne. Hemkom 1580, då han blef häradsbärföring i Långbändra härad af Upland, sedan öfverste-ståthållare i Revel och 1590 riksråd. Efter Johans död deltog han med hertig Carl och några andra af rådet i rikets styrelse, samt under tecknade Upsala mötes beslut. Eburu han ej vände sig tillgifven Sigismund, utan tvertom gjorde honom flera föreställningar mot hans okloka regeringsystem, värderades han likväl af denne för sin redliga karakter, och gjordes till kammarråd samt häradshöfding öfver Östra härad i Småland. Dog alltför tidigt d. 18 Jan. 1597. I Jäders kyrka i Södermanland, der han är begravnen, finnes ett praktfullt marmor-epitafium uppsatt öfver honom. Af hans tre söner blefvo två stamfäder för tvenne greffliga ätter, nemligen: **Axel Oxenstjerna**, den store riks-kansleren, och **Gabriel**, som uppböjdes till grefve af Kroneberg.

Oxenstjerna, Gabriel Bengtsson, son af Bengt Gabrielsson och sonson till Gabriel Christersson, föddes på Lindholmen d. 26 Mars 1586, fulländade, enligt tidens sed, sin uppfostran genom utrikes resor, och blef 1604, vid återkomsten, Carl IX:s kammarherre, deltog 1611 i kriget mot Danmark, hvarunder han vid Ryssby blef skjuten genom bägge armarne, sedan guvernör öfver Revel och Estland, 1617 riksråd och öfverste-jägmästare, derefter hofrättsråd, lagman i Wernland, gubernator öfver hela Finland och 1634 riks-skattmästare, president i kammaren samt en af drottning Christinas förmyndare. Bland dessa spelade han onekligen ej blott den obetydligaste,

utan äfven den tvetydigaste rollen, beskyldes för egen nytta, för försällningar och att hafva tillvärlat sig kronogods mot ganska ringa lösen, derjemte att han var försumlig i sitt embete och höll ingen reda på sina underlydande. Icke desto mindre stod han väl hos drottning Christina, som gjorde honom till rikasmiral och president i amiralitets-kollegium, ett embete, hvars åligganden voro honom aldeles fremmande, samt upphöjde honom till grefve af Korsholm, med Mustasaari, Lill- och Stor-Kyro socknar till grefskap, d. v. s. 500 hela hemman, med en årlig inkomst af 13,000 dlr samt. Axel O. var ej nöjd med honom, och då hans son, Erik, ernade fria till en af riks-skattmästarens döttrar, afstyrkte han det, emedan hennes far ej var berömvärd, hvarken som offentlig eller enskild man. Han dog d. 12 Dec. 1636. Hans äldste son,

Oxenstjerna, Gabriel Gabrielsson, grefve till Korsholm och Wasa, friherre till Mörby och Lindholmen, herre till Roseraberg, Edsberg och Kaperie, var född d. 6 Mars 1619, blef år 1644 öfverste för Uplands regemente, då han deltog i sejden mot de i Wernland infallne Norrmännen, blef sedan häradshöfding i nedre Satakunda, riksjägmästare, riksråd, lagman i Wernland och riksmarskalk. Dog d. 12 Jan. 1673. Carl XI, som, då nysa tillträdte regeringen, synes hafva hyst goda tankar om honom, besökte honom på hans sotsäng, grot vid bortgången derifrån, och åtföljde, jemte enkedrottningen, begrafnings-processionen. — Hans dotter, **Christiana Juliana**, född på Stockholms slott d. 23 Sept. 1661, ett beläst, aktningvärdt och religiöst fruntimmer, har isynnerhet blifvit bekant genom den häftiga kärlek hon väckte hos pastorn vid Franska församlingen i Stockholm, Nicolaus Bergius (se detta ord), och sitt hemliga giftermål med honom d. 2 Dec. 1691. Detta äkteenskap ingick hon likväl icke af någon passion, utan dels af öfvertygelse om mannens värde, dels för att rädda honom från den till sinnessvaghet urartade moraliska förslappning, hvari hans böjelse hotade att försänka honom. Hon var dervid aldeles icke blind för världens oblidla om-döme, och för sitt ständs, isynnerhet sin egen slägts hat och förföljelse, hvilka hon härigenom skulle ådraga sig; men hon hade nog mod och själshöghet att trotsa dessa obehag, för att lyda, hvad hon ansåg vara en högre pligts fordringar. Hon dog d. 27 Febr. 1701, utan att efterlemnna några barn, emedan de tre första redan före henne gått i grafven, och det, som var orsaken till hennes död, snart följde henne dit. Hon testamenterade sin qvarlätenskap åt sin man; men var under lifstiden välgörande äfven mot dem af sina anförvandter, som mest smädat och förföljt henne, när dessa sedan behöfde hennes bistånd.

Oxenstjerna, Georg Gabrielsson, sonson af den föregående och son af kammarherren Gabriel O., föddes d. 7 Sept. 1699, skref sig grefve och herre till Skeuås. Han gick 1717 i krigstjänst, blef vid Fredrikshalls belägring befördrad till fänrik; sedan i Fransk tjänst, men blef 1728 fänrik

med indelning vid Södermanlands regemente. I slaget vid Wilmanstrand, der han utmärkte sig genom sin tapperhet, blef han illa sårad och föll i Rysk fångenskap. Återkommen derifrån, måste han, till följd af sin blessyr, begära tjänstledighet, befordrades emellertid så, att han 1747 var öfverste i arméen och kommandant på Carlstens fästning; blef general-major och tog afsked 1762. Dog d. 23 Sept. 1788 vid 89 års ålder, med namn af en beläst och hederlig man. Han hade fyra söner, hvaraf Axel Fredrik, först kapiten vid lifgardet, sedan blef hofrättsråd i Wasa hofrätt och ledamot i högsta domstolen, var en af Gustaf III:s förtrogna vänner, och ansåg sig derföre böra taga afsked efter hans död, för att undgå förmyndare-ogeringens förföljelser. Dog d. 1 Nov. 1841, vid 88 års ålder. **Georg Ludvig**, major, R. af S. O. blef illa sårad i 1789 års fälttåg, erhöll 1790 Svenska akademien högsta pris för 2:ne ärominnen öfver Magnus Stenbock och Franske marskalken hertigen af Villars. Han hade hvarken förr eller sedan gjort sig känd som vittersidkare, om man undantager en öfversättning af romanen: *Klosterbarnen*. Dog d. 1 Okt. 1804 endast 48 år gammal. **Jakob Gustaf**, född d. 10 Juni 1760 och död d. 29 Sept. 1824 såsom öfverste-kammarjunkare och kom. af N. O. Märkvärdigast af alla bröderna är likväl den äldste, **Oxenstjerna, Johan Gabriel**, född d. 4 Juli 1750. Hans moder var Gyllenborgs syster. En stor del af sin barndom tillbragte han hos morbrodern, och då han, 12 år gammal, skickades till Upsala, emottogs han i en annan släkttinge, Ibres, hus, fick Bergklint till informator samt blef snart känd och med välvilja omfattad af Creutz. Man kan således säga att snillet och de vittra anlagen hos honom voro ett slägtarf, och de utvecklades af både själs- och blodsförvandter. Denna utveckling röjde sig redan hos den 17-årige ynglingen, då han, vid drottning Lovisa Ulrikas och dess son Gustafs besök i Upsala, försvarade thesor, som drottningen själf uppgifvit och gjorde det så väl, att kronprinsen sade: "Det är skada, att han inte heter Axel." Icke desto mindre blef han genom samme Gustaf, såsom konung, sin stora namnes efterträdare i samma embete, ehuru alldeles icke utrustad med hans anlag dertill, och sannolikt till mehn för hans verkliga anlag. O. ingick 1768 i kansliet, skickades vid 20 års ålder, såsom kommissions-sekreterare, till Wien, der han vantrifdes, hemkallades 1774 och fästades vid hofvet, der han steg till öfverste-kammarherre och slutligen till riksmarskalk, sändes i en ceremoni-beskickning till Köpenhamn, blef excellens, riksråd och efter Creutz's död kanslipresident samt R. af Seraf. orden. Han skulle önskat slippa alla dessa värdigheter, men hade ej kraft nog att säga nej, lika litet som han kunde säga det till alla de ringhaltigare ansökningar, hvarmed han besvärades, både af släktingar och fremmande, och hvilka satte honom i en oafslätlig ekonomisk förlägenhet. Han nedlade riksmarskalks-värdigheten år 1801; afled d. 29 Juli 1818. Intogs i Svenska akademien vid

dess stiftelse, i vetenskaps-akademien, i nästan alla andra lärda och vittra samfund och uti akademien i Marseille. Att Gustaf III använde honom på en politisk plats, der O. icke passade, härrörde sannolikt af konungens kärlek för det lysande historiska namnet, men äfven af kärlek till personen, om hvars höga poetiska egenskaper och redliga karakter han var lika mycket öfvertygad. Gustaf var dessutom själf sin egen minister, men trodde sig behöfva ett sådant namn som O:s till representant på platsen. Ärenderna förlorade sålunda ingenting derpå, men vittterheten gjorde det; ty ehuru högt rum O. intagit inom densamma, intager han likväl icke det som han sannolikt skulle gjort, om det tillåtits honom uteslutande egna sig deråt. Dels anlitades han alltför ofta att med sin sångmö's alster förherrliga hofvets fester, dels upptogs han af embetsgöromålen, för hvilka han kände sig sakna verklig kallelse och följaktligen lust. Den milda, fänkänsliga, elegiska anden i hans skaldestycken förlorade på detta sätt visserligen ingenting af sin färgprakt och behag, men väl något af den kraft och lidighet han sannolikt eljest skulle utvecklat. Hans verser blefvo stundom något uttänjda, och för den stora allmänheten mindre njutbara. Detta är isynnerhet fallet med det hufvudsakligaste af hans arbeten: *Skördarne*. I hög grad älskeliga och alltigenom förträffliga äro deremot: *Dagens stunder*, *Oskuldens Religion*, oderna öfver *Hoppet* och *Ödet*, samt öfversättningen af Miltons *Förlorade Paradis*. Äfven i den skämtsamma stilen var han ganska lycklig, hvarpå, utom annat, sagan om *Diss* är ett bevis. Den godsinte, menniskoälskande O., som aldrig med vett och vilja sårade någon, skref dock ibland epigrammer med ganska skarp, ehuru aldrig orättvis udd. Ehvad man i öfrigt må hafva att anmärka emot Oxenstjernas brister som skald, intager han likväl, såsom sådan, ett bland de högsta rummen på den Svenska parnassen och skall alltid bibehålla det. Hans ende son, grefve **Gustaf Göran Gabriel Oxenstjerna**, född 1794, är öfver-kammarherre hos drottningen, R. af N. O. och under-ceremonimästare vid serafimer-orden.

Oxenstjerna, Bengt Gabrielson, son af den ofvannämnde Gabriel Bengtsson O., föddes d. 16 Juli 1623. Han skall i sitt 8:de år hafva hållit ett Latinskt tal på gymnasium i Åbo, der fadern då vistades såsom gubernator öfver Finland, skickades 1637 till Upsala och blef 1648 vid 20 års ålder, lärosätets rector illustris, hvilket på den tiden icke var något ovanligt med högtättade ynglingar. Året derpå nedlade han likväl rektoratet och företog den vanliga utländska resan, som då ansågs oundgänglig. Han återkom derifrån 1647 och fick tillåtelse att bivista fredskongressen i Münster och Osnabrück. Efter fredsslutet erhöill han uppdrag att besörja fredens verkställighet, hvarvid han hade att låta utrymma icke mindre än 110 fästningar, som innehade Svensk besättning, samt att genomföra en mängd underhandlingar. Härmed drog ut till år 1651, hvarefter han befullmäktigades som minister vid sammanträdet

i Frankfurt am Mayn, blef president i Wismarska tribunalet och kallades 1654 till riksråd, den förste Carl Gustaf dertill utsåg. Efter att hafva förrättat flera updrag och diplomatiska värf, blef han general-guvernör öfver Warschau och hög-Polen, hvarvid han höll kongl. stat, och efter konungens död afslöt han frederna med Polen, kejsaren och Brandenburg. Förestod någon liten tid kansliet hemma i Sverige, men när det öfvertogs af De la Gardie, återvände han till sin post i Wismar, hvarifrån han sedan flyttades till general-guvernörskapet öfver Lißland. Efter Carl XI:s antråde till regeringen erhöill han åtskilliga diplomatiska updrag. I Juni 1680 blef han kansli-president, och från denna tid daterar sig hans namnkunnighet, emedan alla utrikes ärender ombesörjdes af honom, och han kan anses såsom själen i den fredspolitik, Carl under hela sin återstående regering följde. Han stod äfven i hög ynnest både hos honom och ännu mer hos hans moder, och ehuru Carl, under sina sista år, upptog gunstlingar, som i högre grad hade hans öra, förmådde de likväl icke ändra den allmänna gången af hans statskonst, hvilken konungen i sitt testamente förklarade vara den för riket nyttigaste. Efter Carl XI:s död blef han en af förmyndarna för den unge konungen, men hvarifrån han, liksom de öfrige, snart befriades, då den 15-årige Carl XII förklarades myndig. Nu var Bengt Os tid egentligen förbi, men han bibehölls likväl på sin plats till sin död d. 12 Juli 1702. Man har beskyltt honom för egen nytta, men dessa beskyllningar äro till större delen öfverdrifna. Han var en arbetsam, driftig och klok embetsman, med jemna och lugna, men icke högsinta, åsichter; till sitt yttre liten och oansenlig, tyst i sällskaper, men belevad och saktmodig. Redaktionen förskonade honom icke, men han fick af Carl någon ersättning. Hans kostsamma lefnadsätt bragte honom ofta nog i penninge-förlägenhet. Hade 8 söner och 10 döttrar. En af de förre stupade, som öfverste-löjtnant, i slaget vid Ramillies 1706, och alla de öfriga dogo dels i ungdomen, dels ogifta.

Oxenstjerna, Gustaf Gabrielsson, den föregående broder, föddes d. 16 Mars 1626, blef, efter hemkomsten från sina utländska resor, 1653 drottningens öfverkammarherre. Krigstjensten var likväl mera öfverensstämmande med hans böjelser än hofstjensten, hvarföre han blef öfverste för Helsinges regemente och sedan för artilleriet, deltog i Carl Gustafs Polska, Tyska och Danska fälttåg, blef general-major, rikstygmästare, riksråd och krigsråd. Vid 1672 års riksdag var han landtmarskalk, och fick sedan ett ministerielt uppdrag till Moskwa, samt befattning med försvarsverket först i Lißland och Estland, och sedan i Södermanland. Blef lagman i Karelen och dog d. 18 Dec. 1693.

Oxenstjerna, Axel Gustafsson, son till friherre Gustaf Gabrielsson och sonson till Gabriel Christersson, föddes på Fånö i Upland d. 16 Juni 1583, studerade först hemma och skickades 1598 till åtskilliga Tyska universiteter. Härunder uppe-

höll han sig isynnerhet i Wittenberg, der han studerade theologien, emedan han ernade blifva prest, men måste, till följd af Carls befallning till alla utrikes vistande Svenska ädlingar, återvända hem 1602. Här utnämndes han till konungens kammarjunkare, och fick 1606 en beskickning till Meklenburg. Snart upptäckte likväl Carl den unge mannens egenskaper, och skänkte honom hela sitt förtroende. Ett bevis derpå erhöill han, då han år 1609, ehuru frånvarande och endast 26 år gammal, kallades till riksråd, enligt Biogr. Lex. den 14:de, enligt Fryxell den 15:de, men enligt Ugglan den 18:de af sin ätt. Vid sin död uppdrog konungen honom till och med chefskapet i regeringen, och förmynderskapet för de kongl. barnen. Det första af dessa uppdrag torde O. likväl egentligen föga hafva utöfvat, emedan konungen redan d. 26 Dec., således icke två månader efter sin faders död, förklarades myndig och det till en stor del genom Os medverkan. Den nye konungen omfattade honom ej blott med samma, utan med ännu större, förtroende än den afidne, ett förtroende, som räckte under hela hans listid och rättfärdigades på det mest lysande sätt. Det var mindre monarken och undersåten än två vänner som umgingos, rådgjorde, kände sin förmåga och sina brister, och der den enes egenskaper alltid ersatte hvad som kunde fattas hos den andre. "Om icke min hetta satte lif i Er köld, skulle allt atelna", sade Gustaf Adolf då han en gång blef litet misslynt öfver Os långsamhet. "Om icke min köld svalkade Ers Majestäts hetta, så skulle allt brinna upp", svarade O. Under 30-åriga kriget förklarade Gustaf Adolf, att om han icke vore säker om rikskanslerens trogna omsorger, ville han nedlägga både krona och spira, och afstå från hela företaget. Verlden lär svärigen hafva sett en förening af två sådana män, som Gustaf Adolf och O.; men blott genom denna förening kan det förklaras, att Sverige, som uthärdat ett nära oafbrutet 50-årigt krig, kunde 1630 uppträda med sådan kraft i Tyskland och der utföra sådana värf. O. var likväl icke benägen för 30-åriga kriget, men han gaf efter för konungens vilja, sägande, att han "drifves af en mächtig ande, den ingen motstå kan." Straxt efter konungens myndighetsförklaring utnämndes O. till rikskansler, hvilket embete han bibehöll till sin död. Han fick snart det svåra värfvet att afsluta freden i Knäred, hvilken medförde så stora uppförringar, men som voro nödvändiga. År 1617 blef han den förste presidenten i kansli-kollegium, och då konungen om höstarna reste hem från Polska fälttågen, fick O. merendels styrelsen derstädes öfver både hären och landet. Vid riksdagen i Örebro 1617 författade han riksdagsordningen, och bar riksäpplet vid kröningen, liksom 27 år senare vid Christinas. Vid förra tillfället förrättade han den första theologie doktorspromotionen och slogs sjelf till riddare på rikssalen. Det är svårt att från denna tid uppräknas alla hans värf och förrättningar, emedan nästan ingen enda sådan af någon vikt föreföll, som han icke dels omedelbart utförde, dels lät

ombesörja. Stilleståndet i Stamsdorff var hans verk. Då 30-åriga kriget börjades, kvarstannade han i Preussen att ombesörja värfningarna. Efter segern vid Leipzig uppvaktade han konungen i Frankfurt, men sade honom uppriktigt, att han heldre önskat träffa honom i Wien. Gustaf skickade honom till Maynz att ombesörja de diplomatiska ärendena, och till honom hänvisades nu mera alla utländska sändebud. Efter Gustaf Adolfs död emottog han ledningen af kriget, förklarades för Evangeliska Förbundets direktor, och åtskilliga af Tyska riksständerna ville 1634 välja honom till kurfurste af Maynz, men hvilken beder han undanhåll sig. Efter slaget vid Nördlingen besökte han Frankrike, der han emottogs med de största hedersbevisningar och afslöt ett nytt förband, hvilket satte Sverige i tillfälle, att godtgöra förlusterna och med ny kraft uppträda i Tyskland. Furstar gjorde ansökningar hos honom, såsom hos en länsberre, och han anmärkte sjelf, att det borde upptecknas såsom en märkvärdighet, att Tysklands furstar emottagit förläningar af en Svensk adelsman. År 1636 återvände han till Sverige, för att ånyo inträda i rådet och blifva en af den unga drottningens förmyndare. När han här för upp till skottet, ingo Tyska prinsar kring hans vagn. Fredsslutet med Danmark i Brömsebro afslöts af honom, och skulle blifvit långt fördelaktigare, om icke Christina, genom sin otålighet, alltför mycket påskyndat det. Han utnämndes der-efter af henne till grefve af Södermöre, hvilket härad han fick till grefskap, med 610 hela hemman och en årlig inkomst af 15,000 dlr s.mt. Derjemte erhöi han Kongsbergs gods i Södermanland, blef lagman i Herjedalen och kansler för Upsala universitet, liksom han förut var det för Erfurts. Men dessa nådebevisningar voro icke ett prof på drottningens förtroende. Tvertom minskades det från denna tid oupphörligt. Hon fann sig besvårad af honom och hans råd, hvilka han kanske icke alltid ansåg sig behöfva framställa med en hofmans smidighet och underfallenhet. Tvertom vände hon sig till ganslingen De la Gardie och till andra favoriter, som utträngde denne. Hon sökte i Adler Salvius uppställa en motvigt mot rikskansleren och såg icke ogera den misshäktighet, som uppkom emellan denne och Axels son, Johan Oxenstjerna. Åtskillige afensmän ville äfven motverka honom, så mycket de förmådde, både hos Christina och inom rådet. Men hans anseende hos samtid och efterverld förmådde de ej fördunkla. Han betraktades af hela Europa såsom dess störste statsman. Sjelfva påfven gaf honom detta vittnesord, Richelieu och Mazarin instämde deri, och hans motståndare, Franske ministern Chanut, sade till honom en gång, just då Christina som mest sökte aflägsna honom, "att han var den Axel, kring hvilken hela världen hvärfde sig." Carl Gustaf, hvars uppstigande på thronen han icke gynnade, emedan han ständigt afstyrkte drottningens förslag att wedlägga kronan, gjorde honom likväl full rättvisa, benämnte honom med den största äktning och beundrade honom på hans sotsång, då O.

drog af sitt finger den dyrbara ring, han fått af Ludvig XV och skänkte konungen. Man beskyllde honom för att vara aristokrat; men såsom han betraktade aristokratien och sådan den var på hans tid, i förhållande till de andra stånden, måste nästan hvar och en tänkande man vara aristokrat. Han gynnade förtjensten framför allt hvar den fanns, utan afseende på börd. Som menniska var han öppen och flädfri, redlig och ordbällen, såsom statsman rörde han samma egenskaper, men trodde, att man, för att ej bedragas af världen, aldrig borde förgäta, det han bestod af förställning och falskhet. Han var en god hushållare, men vårdade sig omsorgsfullt om sina underhållvandes bästa. Han gynnade lärdom och bildning, befördrade stiftelsen af Åbo universitet och flera gymnasier, underhöll vid Upsala 10 till 15 studerande och byggde gymnasiehuset i Westerås på egen bekostnad. Någon gång i offentliga lifvet ansåg han sig böra utveckla ståt och representation; i sitt enskilda var han enkel och tålrig. Till det yttre var han af en hög och aktningssjudande gestalt. Han författat flera skrifter, hvaraf hans bref till sin son, Johan, äro allmänast bekanta; andra delen af Chemnitii *Historia Belli Sueco-Germanici* är af honom, liksom *De Arcanis Austriacæ Domus*, m. m. Han dog d. 28 Aug. 1654, men begrofs först följande året d. 18 Mars, i Storkyrkan, i konungens närvaro och med mycken ståt. Liket fördes sedan till Jäders kyrka i Södermanland, der ett marmor-epitafium är uppsatt öfver honom. Hans äldste son,

Oxenstjerna, Johan Axelsson, föddes i Stockholm midsommarsdagen år 1611. Fadern undervisade honom, efter fulländade studier, sjelf i uppställandet af diplomatiska noter och ville att han äfven skulle lära känna handeln, bokhålleriet, räkenskaper och vexelsaker. Han skickades der-efter på utländska resor, och erhöi magister-diplomet i Oxford. Blef 1632, endast 21 år gammal, öfverste, men fadern kallade honom till sig i Frankfurt och uppdrog honom åtskilliga beskickningar. År 1636 utnämndes han till kammar-råd och fråga väcktes om hans inkallande i rådet, men hvilket fadern då afstyrkte. Det ägde likväl rum år 1639, då han tillika blef kansliråd och kort der-efter häradshöfding öfver Ivanogorod, Jama och Kaporie lagsagor. År 1641 uppdrogs honom, att, jemte Adler Salvius, leda fredsunderhandlingarna i Westfalen. Då han häremot gjorde invändningar, med anmärkning om sina otillräckliga krafter, gaf den gamle statsmannen sin son det bekanta svaret: "Vet du då icke, min son, med hura ringa vishet världen styres?" Valet var emellertid kanske icke det lyckligaste. Rikskansleren hade hoppats genom sin son blifva den verkliga fredsstiftaren, men deremot upprepte sig dennes underlägsna skicklighet och häftiga lynne, drottningens afund samt Adler Salvii intriger, egenmytta och fäfnaga. Också var fredsslutet icke efter Axels önskan, och skedde, enligt hans tanke, för tidigt. Johan kvarstannade ända till 1651 i Tyskland, för att reglera åtskilliga ärenden, förmedla af freden. Han ar-

biff straxt derefter amtet Padegla och godset Melin på ön Usedom som manslän, blef sedan hemsu i Upland, riksmarskalk, kansler för Greifswalde akademi och president i Wismarska tribunalen. År 1655 skickades han som extr. ord. legat till Tyskland, och dog i sina bästa år i Wismar d. 5 Dec. 1657. Ägde icke faderns egenskaper, men var likväl rättskaffens, öppenhet, vålsig och frikostig, älskade prakt och utvecklade en sådan, större än man någonsin förut sett i Sverige. Af en förteckning på hans inkomster för ett år, 1641, finnas dessa tillsammanslagda hafva utgjort 101,726 dlr, i anseende till varopriiserna svarande ungefär mot 25,000 tunnor säd. Utgifterna stego dock ej till högre än 76,069. Hans andra fru var den bekanta grefvinnan Margaretha Brahe (se detta ören).

Oxenstjerna, Erik Axelsson, den föregående broder, var född på Fiholm d. 13 Febr. 1624. Han var den af rikskanslerens söner som ansågs stå honom närmast i själsegenskaper, och förmenades af fadern vara utsedd till den unga drottningens gemål, ett förslag, som Richelieu, om icke uppgjort, åtminstone sökte göra gällande, men hvilket O. sjelf förkastade. Det kom likväl sedan till Christinas öron, och i ett ögonblick af upptrusning, förebräde hon sin minister en sådan djerfhet. För att vederlägga detta rykte, rådde fadern då sin son att snart gifta sig, och han gjorde det 1648 med Elsa Elisabeth Brahe. År 1645 blef han öfver-kammarherre, följande året guvernör öfver Estland och Revel, en följd af den onåd, hvari fadern då stod, hvarföre den sista utnämningen var för sonen ett slags förvisning. År 1651 återkallades han likväl, intogs i rådet, blef president i kommers-kollegium, och, efter faderns död, hans efterträdare i rikskanslers-embetet, samt lagman öfver Westernorrland. Han hade den äran att underskrifva äktenskapskontraktet emellan Carl Gustaf och dess gemål, samt att hemföra den kongl. bruden. Följde konungen till Warschau och blef generalguvernör i Preussen, men dog endast 32 år gammal, af en hetsig feber, i Frauenburg d. 23 Okt. 1656. Var en rättvis, klok, vänlig och saktmodig man, och skulle sannolikt blifvit, äfven som statsman, en värdig son af en sådan fader, om en längre lifstid blifvit honom förunnad. Under sista åren af Christinas regering gingo de flesta ärenden genom honom och hans fader. Med hans sonson, **Carl Gustaf**, utgick greffliga Oxenstjernaska ätten till Södermöre.

Oxenstjerna, Gabriel Gustafsson, son till friherre Gustaf Gabrielsson O. och yngste brodern till den store rikskansleren, föddes d. 15 Juni 1587. Han skref sig friherre till Kimitto och Nynäs, herre till Tyresö, Örnäs, Sätuna, Kalmarenäs och Sturefors. Hade, liksom alla andra af hans ätt, studerat först hemma och sedan vid Tyska universiteter, blef 1604 Carl IX:s kammarjunkare och följde honom under fälttågen i Lifland. Efter Carls död blef han hertig Johans råd och kansler, men in kallades 1617 i riksrådet, utnämndes till ståthållare öfver Stockholms och Upsala slott, vice president

i Sven hofrätt och 1634 riksdöts samt en af Christinas förmyndare. Han hade förut haft det sorgliga uppdraget, att från Tyskland hemföra hennes faders lik. Han berämmas såsom ärlig, förståndig, gladlynt, oegennyttig och älskad af höga och låga. Var alltid fredsstiftare mellan grefve Jakob De la Gardie och sin store broder, hvars tanka han i allmänhet delade. Vid 1634 års riksdag skickades han att öfvertala bönderne till att gilla regeringsformen och bevilja skatterna, då han besökte dem på deras gillesstufva, men kunde, ehuru väl sedd af dem, likväl föga uträtta. När det i rådet klagades öfver adelns missbruk med sina s. k. försvarskarlar, d. v. s. bönder, som nedsatte sig på de adliga godsens inom fredsmilen och derigenom befriades från utskrifning mot en afgift till sina skyddsherrar, föreslog Gabriel O., att i detta fall afstå från de adliga privilegierna och låta utskrifningen gå öfver all frälsejord, liksom öfver skatte- och krono-jorden. Dog i sin kraftfullaste ålder d. 27 Nov. 1640 och begrofs i Tyresö kyrka, hvilken han låtit återuppbbygga. Hans barn och barnbarn upphöjdes år 1651 till grefvar af Kroneborg. Hans son,

Oxenstjerna, Gustaf Gabrielson, född d. 29 Aug. 1613, blef 1639 landshöfding öfver Westmanland, tre år senare guvernör öfver Estland och Revel och hemkallades 1646 för att inträda i rådet, då han tillika blef kansli-råd (så kallades på den tiden vice rikskanslers-embetet, emedan han vid rikskanslerens förhinder eller sjukdom företrädde dennes ställe), samt häradsböfding öfver Stora och Lilla Savolax härader. Dog i sitt 34:de år d. 31 Mars 1648. Märkvärdigare än han är likväl hans fru, **Maria Sofia De la Gardie**, en dotter af riksmarsken Jakob De la Gardie och Ebba Brahe, genom en för hennes kön, hennes stånd och isynnerhet på hennes tid, högst ovanlig förtjenst: den om ekonomiska och industriella företag, äsyftande fäderneslandets bästa. Hon var, som enka vid 21 år, så skön och intagande, att fråga väcktes om hennes för målning med Carl Gustaf, hvilket äktenskap, i fall det kommit att äga rum, och hon således blifvit moder åt Carl XI samt öfver honom förvärfvat samma inflytande som hans moder ägde, sannolikt skulle blifvit till rikets bättnad. Hon använde sin 48-åriga enketid till en särdeles verksamhet. Bland hennes första företag var att år 1667 åter upptaga Högånäs stenkolsverk, hvarifrån hon försåg fyrrarne på Kulen, Falsterbo och Nidingarne med stenköl och äfven utskleppade sådana. Derefter anlade hon klädesfabriker vid Tyresö, från hvilka hon kunde leverera 30,000 alnar kläde till härrens behof. Härtill införskref hon väfware och färgare. Lät uppköpa och till Spanien utskleppa bräder, anlade ett gevärsfaktori, deltog i Westerviks skeppsvarf, i Afrikanska kompaniet, i Palmstruchska banken, upptog en ny grufva, o. s. v. Derjemte försummade hon ej åkerbruket och dref en betydlig spannmålshandel. Men reduktionen, hennes eget ståndsfund och motsträfvigheten mot det prohibitiva systemet, som hon ansåg böra skydda och understödja

den inhemska industrien, ådrogo henne förluster och obehag, hvilka förbittrade slutet af hennes lefnad, hvartill kommo otrogna fogdar och förvaltare, så att hon invecklades i en mängd processer, dem hon likväl skötte med lika förstånd och drift, som sina öfriga angelägenheter. Hennes afundsmän anstiftade mot henne till och med ett slags högmålsprocess, der satan själf sades genom en "cörperligen besatt piga", hafva angifvit henne, jemte flera andra förnäma, för stämplingar emot konungen. Riksrådet frikallade henne likväl helt och hållet, och förklarade angifvelsen vara "af null och intet värde." Hon afled 1696 i en ålder af 69 år. — En yngre broder till hennes man, **Thure Oxenstjerna**, född 1614, död 1669, råkade i ogunst hos drottning Christina, till följd af en häftig tvist som han haft med en af Gyllenbjelms fogdar, och befalldes 1645, att taga afsked från sitt landshöfding-embete i Upsala län, ehuru detta afskedstaggande skulle få anses frivilligt. Thure O. var visserligen icke utan sina fel, men förnämsta skälet till denna stränghet var, att drottningen ville på allt sätt visa sin obenägenhet emot rikskanslaren, den store Axel.

Oxenstjerna, Gabriel Thuresson, son till landshöfdingen öfver Stockholms län, Thure Gabrielsson O. (död år 1669 vid 55 års ålder) och sonsonson till Gabriel Christersson, stamfadern för den friherrliga Oxenstjernska ätten, föddes d. 10 Okt. 1641, skref sig greve af Kroneborg, herre till Fiholm, Hjulstad, Stenstad och Botten, begaf sig, efter slutade studier i Upsala, år 1663 på utrikes resor och ingick 1666 som volontär på Engelska flottan, hvarunder han bivistade flera sjöträffningar, blef, vid återkomsten följande året, kammarherre hos Carl XI och kapiten vid amiralitetet. År 1668 fick han titel af kansli-råd och skickades i diplomatiska värf till Portugal, England och Danmark. Under Danska kriget förde han befälet öfver en från Götheborg utsänd eskader, hvarvid han ådagalade mycken skicklighet, utsågs till landshöfding i Kalmar, men undanbad sig detta embete, hvar emot han, efter freden, emottog en ministerpost i Wien, sedan i Holland och derefter i England, hvars konung han år 1692 följde under fälttåget mot Fransmännen i Flandern, återvände sedan till Wien och blef utomordentligt sändebud vid fredsun derhandlingen i Rysswik. I Wien hade han något obehag, i anledning af en våldsamhet som öfverste-löjtnanten Johan v. Klinckowström begått emot en af de kejserlige fullmäktige, och hvarför O. förbjöds att visa sig vid hofvet. Blef 1697 guvernör öfver Zweibrücken, om hvars förvaltning han hade stora förtjenster. Dog d. 28 Febr. 1707, med namn af en kunnig, klok, redlig och ädelsinnad man. Var gift med Eleonora Elisabeth Oxenstjerna, sondotter till Axel O., med hvilken han hade 10 barn. Af dessa erhöill sonen **Axel Gabriel**, efter hemkomsten från Ryska fångenskapen, general-majors afsked 1723 och tillbragte sin återstående lefnad, hvilken slöts 1755, på Tidö herrgård, med studier och astronomiska observationer.

Oxenstjerna, Johan Thuresson, den föregående broder, reste genom Europas flesta länder och blef öfverallt väl ansedd för sitt fina omgängessätt, sin qvickhet och sin lysande lefnad. Härunder förstörde han dock både helse och egendom, öfvergick nu till katolska läran, blef Maltheser-riddare, abbot och kanonikus i Köln. Här gifte han sig 1711 med riksgrefvens af Bentheim enka, Anna Isabella, dotter af riksgrefven Limburg Styrum in Gornen. Äktenskapet blef likväl olyckligt. Han kom tillbaka till Sverige, började öfvertänka sin förlutna lefnad, hvad han var och kunnat vara, blef gudfruktig, samt öfvergick åter till Lutherska läran. Utgaf en skrift, som väckte upseende genom sin stil, och dog fattig och bernalös i Stockholm 1733, sannolikt mellan 60 och 70 år gammal. Den ofvannämnda skriften, hvilken erhöill flera upplagor och öfersattes på åtskilliga språk, deribland på Svenska, under titel: *Betraktelser i ensligheten*, heter på Franska, hvarpå den är skriven: *Pensées de Mr le Comte d'Oxenstirn sur divers sujets, avec des Reflexions Morales du même Auteur*. Han författade öfver sig sjelf en Latinsk grafskrift, hvilken i öfersättning lyder sålunda: "För den sanna religionens, en elak hustrus och podagerns skull har jag förlorat fädernesland, hembygd och värld. Jag var en syndare, jag är ett stof och ingenting annat. Gå vidare vandringsman, innan kort skall du vara detsamma."

Oxenstjerna, Gabriel Gabrielsson, son till riksdrotset Gabriel Gustafsson O., föddes d. 7 Juni 1618, skref sig friherre till Kimitto, herre till Smedby, Hoff och Nordvik, och upplefde ej den tid, då hans faders barn upphöjdes i grefligt stånd, studerade vid det af Gustaf Adolf inrättade Collegium Illustre i Stockholm och sedan i Upsala, der han blef rector illustris, hvilken befattning han med beröm förestod och höll flera tal; företog utrikes resor och studerade ytterligare i Leyden, begaf sig till Paris och Italien, samt återkom 1640 till Sverige, der han blef kammarherre hos drottning Christina och fick tillåtelse att åhöra senarens öfverläggningar, i anseende till den lärdom och erfarenhet han förvärfvat. Fick 1643 ett uppdrag till Lennart Torstensson, hvarvid han på hemvägen var i mycken lifsfara, blef rikskammar-råd och 1645 landtmarskalk vid ständernes utskotts möte i Stockholm, utnämndes 1646 till president i Dorpts hofrätt, men kom ej att tillträda embetet, emedan han dog i Stockholm d. 25 Febr. 1647, endast 28 år gammal. Från honom härstammade sonsonsonen **Gabriel O.**, hvilken blef löjtnant vid lätta dragonerna, såsom lifgardet till häst då kallades, förstörde i utsväfningar sin förmögenhet, begick åtskilliga förbrytelser, för hvilka han dömdes till lifstidsfångelse å Malmö fästning, benådades och utsläpptes, tog tjenst som simpel soldat vid lifgardet och dog der d. 30 Jan. 1803, hvarmed den grefliga Oxenstjernska ätten till Kroneborg utgick.

Oxenstjerna, A. G. Var kapiten vid Bohusläns regemente då han 1808 blef skjuten vid Svinnesund, under en parlamentering. Var då adjutant

hos general en chef för vestra armén. Bivistade 1806 och 1807 årens krig i Svenska Pomern. R. af S. O.

Oxhelgen Stora och Lilla. är benämningen på tvänne kreatormarknader i Filipstad, den förra d. 8 Sept., den senare åtta dagar förut. Denna marknad har bedrifvits alltsedan stadens början. Fordom drefvos hit tusendeltals oxar från Wester- och Östergötland, Nerike, Dalsland, Bohuslän och hela bondbygden i Wermland, isynnerhet gränshäraderna, hvilka tillbytte sig *oxejern* (se detta ord).

Oxhufva (*Bombyx Bucephala*), en insekt af spinnerslägtet, 1 tum lång och 2 tum bred emellan vingpetsarna; har på hufvudet och ryggskölden en ljus pomeransgul slöja; öfver framvingarnes silfvergrått valtrade rätsida löpa 3 par ljusbruna tvärstreck i vågor, och inom det öfversta fanet en liten brun fläck med gul kant; vid vingpetsen en stor ljusgul ögonfläck; bakvingarne och underlivet hvitgulaktiga. Träffas i Maj och Juni samt lägger ägg på afgvisidan af löfträdens blad, ur hvilka kläckas larver, som fullväxta äro öfver 2 tum långa, tjocka som en grof gåspenna och till färgen gemenligen svarta, med 4 svafvelgula linjer på hvarje sida, samt bredare pomeransgula tvärbånd med en prick i midten, samt i pannan ett gult vackert märke. De lefva på alla slags pärlar och poppel m. fl. löfträd, i början uti ett slags silkesbinna, och förpuppas under nedfallna löf vid jordytan utan att spinna någon bylsa.

Oxie, ett härad af Malmöhus län, innefattar Malmö stad och socknarne Sallerup, Ingelstad, Östra Grefvie, Åkarp, Gessie, Eskilstorp, Arrie, Hököpinge, Tygelsjö, Klagstorp, Bunkeflod, Hyllie, Fosie, Lockarp, Husie, Vestra Skredinge, Kärrstorp, Glostorp, Särslöf, Oxie och Törringe, hvilka tillsammans utgöra 315 mtl. med 12,466 invånare, obetänkt Malmö stads 10,000. Inom detta härad finnes intet enda säteri, inga större skogar, åar eller sjöar, och blott en enda kungsgård, Månstorp, som är chefs-boställe för öfversten vid södra Skånska infanteri-regementet. Inom detta härad äro alla byalag enskiftade och innehåller för öfrigt, med ganska få undantag, jemna och bördiga åkrar och ängar, att knappast någon enda till odling tjenlig jordtorfva anträffas, som icke är upptagen för sagde ändamål, hvarföre åkerbruksskötelsen, som här äfven skötes med en berömvärd omsorg, äfven utgör hufvudnäringen. — I vestra delen af häradet, och närmast sjökusten, är uttalat mera Danskt, än uppåt landsbygden. Gamla bondedräkten är helt och hållet bortlagd, kläderna allmänna af blått vadmal eller kläde, yppigheten och öfverflödet i mat och kläder större än i de andra begge häraderna, allmogen öfverhufvud välmående. Åkerbruket skötes ganska väl, isynnerhet på de flera ställen inom häradet, hvarest ståndspersoner bosatt sig, hvilka här utgöra ett vida större antal än inom något af de öfrige begge häraderna. Bildningen bland allmogen i detta härad närmar sig mera de andra ståndens seder och lefnadsätt, isynnerhet bland dem, som bo närmast Malmö, hvilket framför allt röjer sig hos qvinkö-

net både i tal och klädsel. De utsira sig med sidenband på kläderna och hufvudet, shavlar och shavletter af utländska tyger, tröjor och listtycken, eller såsom de sjelfva kallade dem, öfverlif, af sammet och dyrbara sidentyger, med tvänne rader breda band på ryggen och stora silfverspännan med s. k. maljor, hvarmed öfverlifvet genom stora och långa silfverkedjor åtsnøres, lifvet och kroppen sammanpressas i en vacker ställning, med temligen långa lif och kjortlar, hvilka senare äro nedtill kantade med breda sidenband, merendels af ljusare färg än sjelfva kjortelen. Trädskor, så väl som trädbottnar i läderskor och stöflor äro i allmänhet brukliga, dock mest hos karlarna. Bland allmogen hållas och läsas flera tidningar både af landskapets och andra orters. Häradets areal utgör 44,458 tunn., af hvilka endast 47 äro sjö.

Oxie kontrakt af Lunds stift, består af 9 regala och 2 prebende pastorat, nemligen: Malmö stads St Petri församling, Bunkeflod och Hyllie; Malmö Caroli eller Tyska församling; Husie och Vestra Skredinge; Arrie och Hököpinge; Gessie och Eskilstorp; Mellangrefvie och Åkarp; Ingelstad och Östra Grefvie; Fosie och Lockarp, Sallerup, Tygelsjö och Klagstorp; samt Kärrstorp och Glostorp. Hela kontraktets folkmängd utgör 21,112 personer.

Oxie annex till Bjersbög, är beläget i Oxie härad af Malmöhus län, 1 mil S.O. från Malmö. Från Oxie by hafva genom enskiftet flera hemman blifvit sammanslagne, och sammanbyggde till trenne större gårdar, utan att i publika handlingar hafva annat namn än byns, men kallas annars *Christineberg* och *Oxiegården*, lydande under Skabersjö fideikommiss, i socknen med samma namn och Bara härad, och från krono utbytte till skatte, enligt bref af d. 16 Dec. 1664, samt *Fredriksberg*, tillhörigt direktör B. Kockum, hvilka äro välbyggde, större planteringar dertill anlagde, och belagne bredvid allmänna landsvägen, emellan Malmö och Klörup. Socknen består af 18 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 614 invånare. Dess areal utgör 2,407 tunn. jord. Adr. Malmö.

Oxtunga, färtunga, jernrot (*Anchusa officinalis*), en mångårig växt, hvaraf tvänne afarter förekomma allmänt vid landsvägar, bus och gärdsgårdar, men sällsynt i åkrar och ängar i Skåne, på Gottland, i Upland, Nerike och Halland. De spåda bladen kunna användas såsom grönkål eller spenat.

Oxvik, ett färgställe på yttersta udden af Bokanäset i Bohuslän, hvarifrån transporteras till köpingen Lysekil och Fiskebäckskil, är tillika en förmanlig handelsplats och äger ett slags antiqvarisk märkvärdighet, derigenom, att der varit i katolska tiden uppfördt ett kapell, som lydt under Dragsmarks kloster, och efter hvilket kapell lemningar ännu äro synliga.

Oxöga, en god helsobrunn i Kumla socken af Nerike. Man har anmärkt dess vatten såsom klart, lindrigt och välsmakande samt innehållande något svafvelånga och liknande Loka-vattnet. Denna brunn har ifrån äldre tider varit ansedd såsom en

lake-källa, hvilken äfven i senare tider betat flera sjukdomar. Emedan dess öppning liknar ett Örnäga, har den erhållit detta namn.

Oär, liktydigt med missväxtår.

Ökta barn. Emedan dessas antal i senare tider visat sig i ständig tillväxt, har man deraf dragit den slutföljd, att osedligheten i landet ökats i en fruktansvärd progression. När man likväl jemför förhållandet med folkmängden, befinnes det, att de snarare af- än tilltagit, och att de, under nedanstående qvinvennier förhållit sig till folkstocken i följande proportion:

Hela Riket:

Åren.	Folkmängd.	Ökta barn	mot de födda som	m. som
1815—20.	2,579,121.	29,478.	1—14 $\frac{1}{2}$.	1—87.
1821—25.	2,771,252.	33,566.	1—14 $\frac{1}{4}$.	1—82.
1826—30.	2,888,082.	29,621.	1—16.	1—97.
1831—35.	3,025,439.	31,369.	1—15.	1—96 $\frac{2}{3}$.
1836—40.	3,138,887.	32,429.	1—14 $\frac{1}{2}$.	1—97.

I Stockholm:

1815—20.	75,569.	4,710.	1—2 $\frac{2}{3}$.	1—16.
1821—25.	79,423.	5,054.	1—2 $\frac{1}{4}$.	1—15 $\frac{2}{3}$.
1826—30.	80,621.	4,812.	1—2 $\frac{2}{3}$.	1—16 $\frac{3}{4}$.
1831—35.	82,665.	5,409.	1—2 $\frac{1}{2}$.	1—15 $\frac{5}{8}$.
1836—40.	84,161.	5,600.	1—2 $\frac{1}{3}$.	1—15 $\frac{1}{4}$.

P.

P. Denna bokstaf var, enligt Ihre, okänd hos våra förfäder, i stället för hvilken senare runskrifvare använde β . Ihre anser likväl icke derföre alla ord, som börjas med denna bokstaf, för utländska. I anseende till ljudlikheten förblandades den stundom, liksom ännu sker, med B.

Pannisk, Bengt, omtalas bland rikets råd år 1419, såsom riddare och ståthållare på Åland. (Se: *Podebusch, Otto*.)

Paban är namnet på tvenne Fransyske språkmästare, far och son. Den äldre, **Louis**, född i Marseille 1777 och död i Stockholm år 1823, åtnjöt i många år af Stockholms invånare mycket förtroende, både för sin skicklighet som undervisare, och för sitt filantropiska nit för befrämjandet af åtskilliga goda ändamål. Genom hans försorg inrättades sällskapet: *De Nöddidandes Vänner*. Hans son, född 1804, hvilken beträdd faderns bana, har utgifvit åtskilliga undervisningsskrifter, såsom: *Beautés de la langue Française; Recreations*, m. fl.

Pabel, ett provinsnamn på ett slags flaskor; nyttjas i norra Bohuslän och sannolikt äfven på Dalsland.

Packhuset i Stockholm, vid Skeppsbron, upbyggdes i stället för ett gammalt, beläget på samma ställe, hvilket nedrefs 1785. Kronan del-

Öfriga Städerna:

1815—20.	185,605.	4,305.	1—6 $\frac{3}{10}$.	1—43.
1821—25.	200,806.	4,939.	1—6 $\frac{1}{10}$.	1—40.
1826—30.	199,765.	4,482.	1—6 $\frac{3}{4}$.	1—44 $\frac{1}{2}$.
1831—35.	207,297.	4,661.	1—6 $\frac{1}{4}$.	1—44 $\frac{1}{2}$.
1836—40.	218,985.	4,920.	1—6.	1—44 $\frac{1}{2}$.

Landsbygden:

1815—20.	2,323,516.	20,460.	1—18 $\frac{1}{2}$.	1—113.
1821—25.	2,490,973.	23,589.	1—18 $\frac{3}{4}$.	1—105.
1826—30.	2,607,696.	20,327.	1—21 $\frac{1}{2}$.	1—127.
1831—35.	2,735,487.	21,299.	1—20 $\frac{1}{2}$.	1—128.
1836—40.	2,835,741.	21,950.	1—19 $\frac{1}{2}$.	1—130.

Häraf synes, att de i sjelfva Stockholm på de sist 20 åren icke tilltagit, att de i de öfriga städerna något aftagit, att de på landsbygden betydligt minskats och att de i hela riket äfvenledes aftagit. När man vidare erinrar sig, att äkten-skapen under de senare 20 åren bestämdt minskats i förhållande till folkmängden, så har man åtminstone den tillfredsställande vissheten, att osedligheten icke ökats.

Ökta Rapunzel (*Campanula rapunculoides*), en mångårig växt, som förekommer på åkrar, isynnerhet på mergelgrund, uti slätt- och kustbygderna i Nerike, Halland och Bohuslän sparsamt, i Skåne, Upland samt på Gottland och Öland ymnigt. Rötterna äro mest nyttiga, likasom dess samsläktningen den *Äkta Rapunselen*.

tog till tre fjerdedelar i kostnaden och staden till en fjerdedel. Huset blef färdigt 1788, men på inskriften öfver dess portal läses: *Gustaf III:s sextonde Regeringsår*, emedan konungen icke ville räkna sin regerings början förr än efter revolutionen, som återgaf konungamagten sin betydighet och sitt anseende. Huset har en vacker byggnadsart, lämpad efter dess bestämmelse; men för sitt ändamål: varors uppläggande och förvarande, är det icke väl tillräckligt, emedan större delen af lokalen är upptagen af embetsrum för tullverket. General-tulldirektören har boställsrum i den åt Österlånggatan belägna delen af huset.

Packarepenningar, hvilka i städerna erläggas för packning af hvarjehanda slags saltad fisk och kött, omnämnas redan 1541 i Stockholms magistrats taxa, och sträckte sig den tiden ej allenast till nämnde viktualier, utan äfven till budar och osmundsjern. För en tunna lax, strömming, kött, m. m. betaltes i packarelön 1 öre. I konung Erik XIV:s privilegier för Stockholms stad d. 12 April 1563, stadgades, att alla sådana varor, som ankomma till staden skulle, vid 12 markers bot, packas och cirklas. Konung Johan III påbjöd 1569, att den fisk, som infördes till staden, borde vara försvarligen saltad och i rätta käril pac-

had, samt ingen, vid varans förlust och 40 markers smts plikt, fördrista sig, att *sälja* eller *köpa* någon salt fisk förrän fiskopackaren benom ranssatt och gillat. Denna packning blef 1570 ytterligare påhjuden och 1636 anbefalltes, att all salt fisk, som till staden inkom, eller der upplades, skulle föras till Packaretorget, att der besigtigas, packas och cirklas, förr än något deraf såldes och upptöptes; sunnes svek häre skulle godset tillfalla hospitalet. Nu mera är den trettonde tunnan af hvarje läst saltadt kött och fisk af alla slag, hvilken bestås till packning, fri från tull och afgifter till släderna.

Padda (Bufo), ett släkte af groddjurens andra familj, paddor, med kroppen tätt beströdd med vårtlika knölar; bakbenen föga längre än frambenen; en större knöl bakom ögonen och tungan fram till sväxt; bak till fri, afrundad. Deraf finnes hos oss tre arter, neml.: *Vanlig padda* (B. vulgaris), af ända till $3\frac{1}{2}$ tumms längd och $2\frac{1}{4}$ tumms bredd, honan större än hannen; mörkbrun och oredigt svartfläckig, bakbenen med till hälften lyckta tår; kroppsformen klumpig, bred och nedplattad. Förekommer på några ställen i landet, och i södra delen temligen allmänt, på fuktiga och skuggrika ställen, med undantag af parningstiden, då hon vistas i dammar och kärr. Om dagen håller hon sig dold i skrymslen under stenar och trädrötter eller någon storbladig, starkt luktande växt, och framkommer först i skymningen för att under natten söka sin föda, som består af insekter, larver och maskar, hvilka hon fångar med tungan och i betydlig mängd förtär; hon gagnar således genom ströandet af skadliga insekter och larver, samt användes äfven uti husmedicinen att lägga lefvande på elakartade sår, kräftsår o. dyl. Parningen sker i April eller början af Maj, under hvilken tid hon låter höra sitt läte, som är ett fukt "rony" eller "ritt, ritt." Äggen äro omgifna af ett geléartadt ämne och utgå i en smal dubbelsträng. Ungarne äro lifliga och hoppa omkring, fastän de fullvuxna djurens rörelser äro långsamma och oviga. Om vintern gräver hon sig ned under trädrötter eller stenar och tillbringar der den kalla årstiden. Det uppgifves att hon omsluten af sten kan lefva uti ett dvalligt tillstånd i århundraden, så att hon blifvit funnen lefvande inuti flötsbergarter, hvilka tydligen bildat sig omkring henne. Allmogén anser henne vara giftig, och isynnerhet den klubbiga vätskan som afsöndras af öronvärterna, paddgift. Likasom smoken finner hon sig stundom, för att söka värme, i fåusen och tros då förorsaka den sjukdom hos boskapen, som allmogén kallar att vara "malstungen." *Grönfläckiga paddan* (B. variabilis), ofvan grön med hvita streck, som nästan bilda ett nät på ryggen, sidorna, fram- och bakbenen, på hufvudet gå strecken längsofter; de andra delarne hvita, med mörkare fläckar på bröstet. Förekommer i södra delen af landet på sina ställen lika allmänt som den vanliga paddan, hvilken hon liknar i lefnadssätt, men är mindre långsam i sina rörelser. *Stinkpaddan* (B. calamita), ofvan olivgrön, med mörkare kropp och ett gult

streck från pannan till bakdelen; en rund hvit knöl från öfverkäken till frambenen; sidorna, fram- och bakbenen marmorerade med gult och hvitaktigt; andre delarne hvita med små mörka fläckar. Förekommer i de södra landskaperna upp till Halland. Löper snabbt som en rätta och ger en vidrig stank ifrån sig, som förorsakar kräkning och hufvudvärk, då hon oroas. Liknar annars till lefnadssättet sina samslägtingar.

Paddbär, trollbär, hundbär (Actaea spicata), en mångårig växt, som förekommer vid foten af klippor och ouppödlade ställen i skogar, uti flere landskaper, ända till fjälltrakten i Dalarna och Lappland, men synes icke finnas i västra delen af Småland, Bohuslän och Wermland. Hela växten, liksom de vanligen svarta, men i Lappland rödaktiga, bären anses för giftiga och har en obehaglig lukt. Bärena kunna användas till färgning af ylle och siden.

Padreimen utgjorde ett kärt samtalsämne för de från Miklagård till nordren hemkomne vringarne och andra resande. De gäfvos nemligen detta namn åt Hippodromen i Byzanz, eller den circus, der offentliga kappkörningar, konsttrider, lindansning, fyrverkerier, djurstrider och andra skådespel uppfördes till folkets förlustake. De bildstoder af bronx, utförda med fölländad Grekisk konst, och föreställande Grekiska gudar och hjeltar, som pryddes padreimen, gjorde ett starkt intryck på nordens raa, men för det sköna tillgängliga söner, hvilka uti desamma trodde sig återfinna bilderna af Walhalls gudar och Eddens hjeltar, såsom Asar, Volsungar och Gjukungar. Lekarne, särdeles kappkörningarne, på padreimen hänförde så nordboerne, att konung Sigurd Jorsalafar, hvilken år 1111 besökte Konstantinopel, föredrog bivistandet af dessa lekar framför den gäfvan af 6 pund guld, som kejsar Alexius Komnenus erbjöd honom. Man bar till och med anledning att tro, det ett och annat minne från padreimen finnes inbugget på våra hällristningar, såsom t. ex. på den s. k. Runehällan vid Lilla Gerum i Tanums socken af Bohuslän. Sjelfva padreimen bestod af en stor slätt, inbegagnad genom en hög rund stammar, omkring hvilken terrassformiga bänkar höjde sig för åskådarne. Inom domet öfverflödade af kolonner, bildstoder, symboler och talismaner, och på kopparportarne voro ristade, af undergöraren Apollonius från Tyana, hemlighetsfulla skriftecken, hvilka innehöllo profetior om kejsarstadens och rikets framtida öden, och om hvilka en ryktbar filosof yttrade en gång, att det varit en vinst för honom om han icke lyckats utforska dem. Hippodromens lekar hade en symbolisk betydelse af dels religiös, dels matematisk mening. Dessa lekar, särdeles kappkörningarne emellan det s. k. blåa och det gröna partiet, urartade ofta till allvarsamma stridigheter, ja till och med till uppror, så vilda, att en gång 30,000 menniskolif dervid förspildes.

Pahl, **Mans**, son till handlanden i Stockholm Mathias Pahl, var notarie i kammar-kollegium med titel af referendarius, och blef sedan sekreterare derstädes. Denna hans förtjenst var väl icke nog, att bereda honom adelskap, men han hade dessutom

fört protokollet i likvidations-kommissionen, och varit sekreterare hos riksskattmästaren Sten Bjelke. Detta förklarar hans upphöjelse i adligt stånd år 1689, då han likväl behöll sitt namn. Ätten utgick med sonsonen, hvilken dog ogift, som styrman år 1769.

Pahlen, von der. Denna gamla Lifländska adliga ätt introducerades år 1680 på Svenska riddarhuset bland friherrnar, med 6 bröder, hvaraf den yngste, **Carl Detlof**, dog som löjtnant, af sina sår i slaget vid Landskrona, hvilket stod d. 13 Juli 1677, så att han först tre år efter sin död blef friherre. Den äldste brodern, **Johan Anders**, var general-major af kavalleriet och drunknade i hamnen vid Revel. En annan broder, **Fredrik Adolf**, dog som öfverste-löjtnant i Rysk fångenskap. Alla dessa bröders ätter äro utgångna i Sverige, men den tredje i ordningen, **Gustaf Christians** afkomlingar hafva nedsatt sig i Ryssland, der familjen kommit till högt anseende. Denna släkt uppgifves vara densamma som den Koskullska. Tvenne bröder skola nemligen hafva ägt starostiet Burteneck, icke långt ifrån Riga. Den ene af dem var i Polsk tjänst och återkom derifrån efter 15 års bortovaro. Den hemmavarande ville då icke erkänna honom som sin broder, och lemna honom sitt fäderne-arf, men då det slutligen tillerkändes honom af domstolen, blef den andre så uppbragt öfver denna utgång af saken, att han i strömmen, som flyter förbi godset, afskildje sin del med messingspålar och kallade sig derefter *von der Pahlen*.

Palkull, Georg, härstammade från en gammal Lifländsk ätt och var född i Revel d. 2 Maj 1605, gick i Gustaf Adolfs tjänst och befordrades till öfverste. År 1642 blef han kommandant i det eröfrade Olmütz, hvilket han bibehöll åt Svenska kronan ända till krigets slut, ehuru i nära tre år blockerad af fienden. Härunder tog han ed af invånarne, att de icke skulle inlåta sig i förbindelse med de kejserlige; men då några af dem bröto den, lät han halsbugga 28 af de förnämste skyldige och mellan 4 hästar sönderslita stämplingens upphofsman. Denna stränghet verkade och afskräckte från förnyande af försöket. P. befordrades sedermera till general-major och general-löjtnant, samt deltog 1648 i eröfringen af Prag. Vid drottning Christinas kröning nekade han, liksom flere af de förnämste generalerne, att taga plats i processionen efter rikets råd, utan föredrog att med dem rida kring drottningens vagn. Upphöjdes till friherre med 82 hemman i Wörå socken i Österbotten såsom friherrskap. Blef sedan krigsråd, guvernör i Wismar och 1654 en bland rikets råd. Afled i Stockholm d. 1 Febr. 1657. Ätten utgick med hans son, ryttmästare vid lifregementet, hvilken stupade i slaget vid Lund 1676.

Pajala, ett konsist. pastorat af 3 kl., bestående af Pajala socken, belägen i Torneå fögderi af Norrbottens län, Westerbottens fjerdte kontrakt af Hernösands stift, 16 mil N.N.V. från Haparanda, har förut varit kapellförsamling till Öfver-Torneå socken, men skiljdes derifrån i början af 1840-

talet. Kengis här belägna bruk hade i flere år egen prest och kyrka för underliggande. De så kallade öfverbyggare eller der omkring boende allmoge, hvilka 1725 erhöilo kongl. tillstånd att anlägga ett kapell, blefvo med bruksägarna öfverens om nyttjandet af en gemensam kyrka, som nämnde år nybyggdes och kallades Fredrika kapell. Sedan kapell-laget 1757 fått en kapellan, har en tid varit tvenne prester, vid dessa dubbla, men till en kyrka sammanlagde församlingar. Förening emellan bruksägare och allmogen stadfästades 1783, i anledning hvaraf öfverenskommelse gjordes om både kyrkobyggnad och presters aflöning, så att begge församlingarna sedermera uppbyggde tillhoppa ny kyrka, hvarest hölls Svensk och Finsk gudstjenst. Pastoratet består af något öfver 12 mtl. och har 2,023 invånare. Adr. Haparanda.

Pakett, Gillus, byssegjutare under Gustaf I:s och Erik XIV:s regeringar, med arklirmästare titel, förmodligen Fransman eller Nederländare, har gjutit 12 kanoner eller s. k. apostlar, hvilka sköto stenkulor, och 2 ännu större sådana, Dyfvel och Dyfvls moder. Denne Pakett tyckes för öfrigt hafva varit en lycksökare och förslagsmakare, som konung Erik förebrädde, att han lofvade mera än han kunde hålla. Sålunda hade han åtagit sig att förfärdiga ett konstrikt fyrverk, troligen en bomb, hvarmed ett halft skepp:d krut skulle kunna kastas in i en fiendtlig stad, men bomben ej antändas förr än den träffade målet. År 1565 hade han af 10 skålp:d takkoppar förfärdigat en slagkula af en half famns längd, hvilken skulle fyllas med 5 skålp:d krut, och försök dermed göras på S:t Claras gårde utanför Stockholm, den då för tiden vanliga exercisplatsen, men hvilket experiment ej lærer lyckats, lika litet som hans åtagande att årligen gjuta "godt och oförfalskadt byssegods" af 1,500 skepp:d rå koppar och leverera skepp:d för skepp:d m. m.

Paktum kallas det förord, rörande inskränkningar i giftorätten, som någondera af makarna, eller dess målsmän skriftligen upprätta före vigseln. Det upprättas i två vittnens närvaro, och bör påtecknas af den tjänstförrättande presten, samt inom en viss tid efter vigseln företes inför vederbörlig domstol, om det skall äga gällande kraft. Öfver den del af sin egendom, som den ena maken upprättat paktum, har den andre, eller dess arfvingar och fordringsägare ingen dispositions- eller åtkomsträtt.

Palander, Lars Adolf, regements-läkare vid örlogsfloktan i Carlskrona, född i Köping d. 13 Mars 1758, har oafbrutet haft tillsynen öfver Carlskrona länsläsarett från dess stiftelse 1797. Död 183-. Har författat åtskilliga uppsatser i Läka-ren och Naturforskaren, i Läkare-sällskapets handlingar och i *Nordisches Archiv für Naturkunde*. En skicklig och i orden mycket anlitad läkare. Hans son, **Palander, Axel Fredrik**, kapiten vid flottan, R. af Ryska Wladimirs-ordens 4:de klass, Preussiska Röda Örnens-orden och Danska Dannebrogens-orden, född 1802, tillförordnades år 1847 att förestå landsböfdinge-tjensten i Blekinge, hvilket val väckte mycken belåtenhet i orten; men den

hoppfalle nye ombetsmannen borttrycktes redan i början af följande året (1848) af döden, och efterträddes af sin ansöfvandt, Arvid Gustaf Faxo (se detta ord), som just vid samma tid inträdde ur statsrådet.

Pallistik, Matthias, af en Pomersk adlig ätt och född i Hinter-Pommern d. 23 Dec. 1623, studerade vid flera universiteter och förvärfvade ej blott grundliga insigter, utan lärde äfven haft ett intagande umgängessätt, emedan han öfverallt vann de ansedda personers bevägenhet, med hvilka han kom i beröring. Då han, endast 20 år gammal, i Hamburg blef känd af fältmarskalken Gustaf Horn, öfvertalade denne honom att följa sig till Sverige, der han så behagade den unga drottning Christina, att hon utnämnde honom till sin hofjunkare och kapiten-löjtnant vid lifgardet. Hans håg var likväl riglad på kunskapen om fremmande länder, och han erhöill drottningens tillåtelse, att härpå få använda 4 år, med rättighet att derunder behålla tjänst och lön. Då han insjuknade vid Dalarön, skickade Christina honom sin lifmedikus, apothekare och kirurg. Tillfrisknad, anträdde han ändtilligen resan, besökte de flesta Europas länder samt Egypten, och återkom 1648 till Sverige. Här fick han ej stanna länge, utan skickades i Januari år 1649 såsom sändebud till Venedig och Toskana. Återkommen i Mars 1650, utsändes han till Carl Gustaf, som då vistades i Nürnberg, att underätta denne om drottningens beslut rörande thronföljden. Hade sedan flera beskickningar till Frankrike, Spanien, Nederländerna och kejsarliga hofvet. Riksrådsvärdigheten erbjöds honom 1667, men hvilken han undanbad sig. År 1675 upphöjdes han i friherrligt stånd, då han skref sig friherre till Alvastra, men afled redan d. 20 Okt. 1677 på sin gård Juleta i Södermanland. Ansågs för en god diplomat, men beskylltes af Danske ministern att hafva underblåst osämjan mellan Polska och Österrikiska hofven. Hade djupa insigter i Grekiska litteraturen och antiqviteterna.

Palen, Erik Johan af, son till häradsbördingen Abraham P., och född d. 15 Maj 1716, lagman i Norr-Finne lagsaga 1766, hvarifrån han tog afsked 1783, var en på sin tid ansedd och mycket anlitad embetsman, hvilken erhöill förtroendet att vara bondeståndets sekreterare vid 1756, 1762 och 1769 årens riksdagar. Hans dervid bevisade tjänster belönades 1770 med adelskap. Dog d. 6 Sept. 1787. I "Gustavianska Papperen" beskylldes han att hafva blifvit köpt af Mössorna, och därför uppskjutit bondeståndets sammankallande till talmansval vid riksdagen i Norrköping, i afsigt att motverka hofvets plan. Förslaget lyckades likväl icke, ty Olof Håkansson blef åter vald. — Ätten utgick med hans son, öfversten vid andra gardet, general-adjutanten och kom. af S. O. Axel af P., en god sällskapskarl, en lefnadsglad man och en skicklig garnisons-officer, men utan krigare-egenskaper. Känd genom sina torroliga infall, t. ex. det, då en vän trugat honom att på ett par dagar lemna staden och göra honom sällskap till hans landtgod, der han förde honom öf-

verallt omkring, visande honom stället behag och frågade hvad han tyckte om trakten, hvartill P. svarade: "Åh jo, men här är så förbannadt grönt." Han dog ogift d. 21 Juni 1810.

Paletskel, Demetrius Fedorowitsch, var, jemte Schtschenalew, anförare för den Ryska styrka, som i Januari 1556 inföll i Finland och belägrade Wiborg, men åtnöjde sig med att härja landet och undvika hvarje träffning.

Pallin, Nils Gustaf, född d. 15 eller 30 Aug. 1765 i Stockholm, der fadern var möbelhandlare, ingick, endast 18 år gammal i konungens kansli, och, ehuru ej understödd af bördens förmåner, hvilka syntes erforderliga för framgången på den diplomatiska banan, ersattes bristen hos P. både genom hans skicklighet och genom hans älskvärda umgängesgåfvor. Han fick samma år följa konungen på dess resa till Italien, erhöill sedan åtskillige uppdrag, som legations-sekreterare i Madrid och Wien, blef chargé d'affaires i Dresden 1801 och 1805 i Konstantinopel, der han 1814 utnämndes till minister-resident, och hvarifrån han tog afsked 1824. Hade under tiden företagit flera resor i mindre Asien och Egypten. Upphöjdes i adligt stånd, blef R. af N. O. och ledamot af Vet. societeten i Upsala, samt Vitterhets-akademien. Sedan han lemnat sitt embete, hvarunder han haft tillfälle att 1812 medverka till fredsslutet emellan Ryssland och Porten, besökte han på någon tid fäderneslandet, men öfvergaf det åter, för att välja sin bostad i Rom, der Byström upplät åt honom en paviljong i sin trädgård på Villa Malta. Här öfverfölls han 1842 af en mördare, som våldsam slutade den gamle mannens dagar, i hopp att rikta sig med hans skatter. Dessa bestodo dock förnämligast i lärdoms- och konst-skatter. P. var nemligen lärd och fornforskare, ännu mera än diplomat och embetsman. Isynnerhet hade han egenat sig åt de Egyptiska hieroglyfernas studium, och hans arbeten deröfver ädrogo sig i hög grad Europas uppmärksamhet, ehuru han icke förmådde rätt lösa det problem han föresatt sig, och man förebrår hans undersökningar bristande system och kritik. Utom sina skrifter i detta ämne, alla skrifna på Fransyska, har han äfven utgifvit: *Observations Numismatiques, dédiées à Thorvaldsen*. **Pall**, ett provinsord i vestra Sverige, betecknar en liten afsats af en framstående klippa.

Pallium var ett utmärkelsetecken för de forde katolska erkebiskoparne, och hvilket ansågs så beligt och nödvändigt, att erkebiskopen ej fick deltaga i sitt embetes utöfning, samt ej en gång bära namnet af sin värdighet, innan han erhållit berörde tecken; till och med de förrättningar han kunnat göra såsom biskop voro honom förbjudna såsom erkebiskop, förr än han från Rom emottagit detsamma. Dessa föreskrifter härledde sig från påfvarnes egen nytta, hvilka läto betala sig ofantliga summor för pallium. Så måste t. ex. en erkebiskop i Lund, kort före reformationen, betala därför flera tusende dukater och ifrån Upsala utgick en gång för ett sådant, 559 mark silfver, utgörande efter vår myntfot, omkring 4,476 specie R:dr, och hvartill alla

rikets dåvarande stift måste lemna ett visst bidrag, efter en fastställd taxa. Upsala stift ensamt betalade tredjedelen. Pallii-afgiften var vidare fördelad på prosterierna och härader. En sådan taxa för Upsala stift är ännu i behåll, och stadgar den för Attundalens 228 mark penningar, för Tiundalens 300 d:o, af Fjerdhundraland 171 mark o. s. v. Priset för nordboerne var dock billigt, i jämförelse med hvad som togs af vederbörande i södra län-der, der t. ex. erkebiskopen i Maintz måste betala 20,000 dukater. Den valuta man emellertid erhö-ll dertill i sjelfva pallium, var dock ingenting mindre änansenlig. Detta bestod nemligen helt enkelt af ett band af hvit ull, tre finger bredt, hvilket häng-des öfver skuldrorna och bröstet, och med en tvärhands bred förlängning, som nedföll på bröst och rygg. På ändarna hängde tunna blyplåtar, fastsydda med svart silke, och, att döma af gamla afbildningar, synas några kors äfven varit anbragta på detsamma. Ullen var tagen af särskildt för detta ändamål underhållna får, hvilka på St Agnetas dag belgades derigenom, att de upplades på St Petri altare i Rom, och sedan utsläpptes och vallades af dertill utsedda andeliga män. Erkebi-skopen begrofs alltid med sitt pallium, hvars kraft följaktligen ansågs uteslutande fästad vid den per-son, för hvilkens räkning det blifvit förfärdigadt. Förlorades det på något sätt, var det ganska svårt att få det ersatt med ett annat. Endast med möda kunde erkebiskopen i Upsala, Olaus Lambatunga, erhålla ett dylikt, sedan han, genom oldsvåda, för-lerat sitt förra, omkring år 1200. Olaus Beronus måste 1316 dertill erlägga 1097½ mark silfver.

Palm, N., kopparslagare i Stockholm, har blifvit bekant genom följande handling: Då Ridderholma-kyrkans torn år 1700 undergick en reparation och tuppen skulle uppsättas på dess spets, klättrade P. dit upp på de små jernpinor, som för sådant än-damål vore inslagna i tornet, bärande tuppen på ryggen. Anländ till spetsen, satte han sig öfver korset, fäste tuppen på sitt ställe, framtog ur ena vestfickan en butelj vin och ur den andra två glas, slog i åt sig, drack konungens och eakedrottnin-gens skål och kastade glaset på marken, hvaraf ett nedföll oskadadt och förvarades i kyrkan som en sällsamhet. Sist upptog han ett par pistoler ur fickan, afsköt dem och anträdde derefter sin äf-ventyrliga återfärd, hvilken han också lyckligt full-bordade.

Palm, Abel, var år 1565 ståthållare i Kalmar, jemte Jon Carlsson Gyllenstjerna.

Palm, Måns, hette förut **Mårteneson**, och var född i Stockholm 1572, fullbordade sin upp-fostran genom flera utrikes resor, blef fält-sekre-terare hos Jakob De la Gardie, under dess Ryska fälttåg och användes i flera underhandlingar med Ryssarne, särdeles vid fredstraktaten i Stolbova, blef sedan häradsbörding i Kexholms län, kammar-råd, krigs-kommissarie i Riga, assessor i krigsrät-ten och sist häradsbörding i Wermland. Då han adlades 1615, antog han namnet **Palm**, men som han d. 9 Mars 1641 afled i Stockholm, utan man-liga arfvingar, utgick ätten med honom.

Palm, Peter, en af Carl XII:s hämpar, var löjtnant vid Södermanlands regemente och föll med det, efter slaget vid Paltava, i Rysk fångenskap. I Tobelsk var han lärare vid fångarnas skola, och undervisade gossarne i rita. Tog afsked efter hemkomsten 1722.

Palm, Lars Andreas, kyrkoherde i norra Wrangs och Bjufs församlingar i Skåne, en lyck-lig andelig talare och mycket förtjent om kyrkans ekonomi i den församling, der han, sedan 1797, be-sörjde själavården, dit kallad af sockneboernas allmänna önskan. Var född i Carlshamn d. 9 Nov. 1769 och död d. 10 Jan. 1826, som theol. dok-tor och led. af N. O. Hade, tillika med prästen, doktor Nördvall, uppdrag att, jemte erkebiskopen Lindblom, möta kronprinsen Carl Johan i Helsingör och emottaga hans trosbekännelse. Riksdagsman vid 4 riksdagar, från och med 1812, och var den, som gaf anledning till uppreisande af missesstö-den öfver Carl August på Qvidinge hed.

Palm, Gustaf Wilhelm, född i Christianstad 1810 och agrée af de fria konsternas akademi, är för närvarande en af Sveriges utmärktaste land-skapsmålare. Har bildat sig genom fleråriga resor i Tyskland och Italien, der han ännu vistas.

Palm, Fredrik Christian, stadsläkare i We-sterwik, med professors titel, död d. 20 Mars 1827, vid 84 års ålder. En aktad och ansedd praktisk läkare.

Palma, Jonas Germund, son af kyrkoherden Germundus Jeas i Götheryd i Småland, skref sig sedan **Palma**, af en sälg, som stod på prestgården och som der på orten kallas palm, men äfven **Palmarus, Austriacus** och **Austroburgius**. Understöddes af Axel Oxenstjerna, så att han fick staderna i Danmark och vid Tyska akademier, hvarifrån han som magister återkom i början af 1600-talet och efter 15 års bortvaro. Utnämndes år 1611 af Carl IX till dess hofpredikant, samt till superinten-dent öfver Jemtland och Herjedalen. Här lärde han af det under Sveriges lydnad nyss komna fol-ket blifvit till en del mindre väl sedd, och råkade i ett ovänligt förhållande till befälhafvaren öfver Svenska styrkan, öfverste Beck. Allt detta för-anledde Gustaf Adolf att indraga det nya superin-tendents-embetet; P. kallades till konungens hof, der han dock icke var särdeles nöjd med vistel-sen, och stämndes dertill kyrkoherde i Fa-lun. De fiender han ådragit sig i Jemtland, rak-nade nu. Han anklagades af en att hafva flyttat ett råmärke i Tuna, och af sin egen svägerska att han förfört henne, hvartill hennes man sann-likt martrat eller tvungit henne. Följden blef emel-lertid att P. vid prestmötet i Hedemora 1624 af-sattes från embetet. Sedermera återkallades an-klagelsen af svägers, Michel Nilsson Skräddare, som erkände, att hans Danska sinnesstämning här-till varit orsaken, hvarföre han dömdes till öffent-ligt arbete. Ett par präster lära äfven varit del-aktige i anläggningen. Palma återinsattes nu i prestembetet och blef 1627 kyrkoherde i Thors-tuna i Upland, der han utträttade mycket godt för församlingen och dog d. 16 Maj 1632. Var

en känd man, som utgifvit flera skrifter, t. ex. *Speculum Hominis*; *Synopsis historiae Jesu*; *Compendium theologiae*, m. m. Genom sin dotterson blef P. stamfader för Cederhjelmiska ätten.

Palmer, Henrik Bernhard, son af prosten och kyrkoherden i Hjorthed, Isak Magnus P., föddes i Östergötland d. 21 Aug. 1801, blef studerande i Upsala 1819 och filosofie magister 1830. Samma år blef han medicine kandidat och 1832 tillförordnad kemie och farm. adjunkt vid Carolinska institutet, hvilken tjänst han bestridde till år 1835, då han flyttade till Linköping, der han anstade ett boktryckeri. Innehade äfven någon tid en lärareplats vid landthrukskolan i Sjögestad. Valdes till fullmäktig för Linköpings stad vid riksdagen 1847—1848. Har utgifvit: *En liten Lustresa, skildrad i bref till W. v. B.*; *Bref från Stockholm under riksdagen 1847—48*, samt dessutom författat en mängd uppsatser i Aftenbladet, Östgöta Korrespondenten och andra tidsningar.

Palmenberg, Johan, phys. lektor i Strengnäs 1674, och 1688 kyrkoherde i Thuringe samt prost. Dog här 1691. Var väl hemma i botaniken, anstade i Strengnäs en botanisk trädgård och utgaf den första handbok i Svenska floraen, kallad *Serita Flore Suecana*, eller *Svensk Örterans*, med i träd skurna figurer, hvilken blef Linnés första ledning till örtkonskapen.

Palmenberg, Lars Johan, domprost i Upsala, förste theol. professor och doktor, var född d. 10 Aug. 1713 i Strengnäs, der fadern var borgare. I anseende till föräldrarnas meddelöshet kunde han först 1737 komma till Upsala, der han blef magister 1749, såsom primas vid promotionen. Han qvarstannade vid lärosätet under hela sin lifstid, och förestod der åtskilliga lärarebefattningar, men hans befordringar gingo trögt likasom hans studier. De gingo dock, likasom dessa, säkert. Först vid 60 års ålder eller 1773 blef han extra ordinarie professor. Han hade två år förut blifvit prestvigd och fått den akademiska doktorsgraden i theologien. Sjelfva värdigheten tilldelades honom vid kronprinsen Gustaf Adolfs födelse. Blef sedan theol. professor med Börje till prebende och 1803 domprost och förste theol. professor. Han var då en 90 års man, som icke länge kunde förmodas innehafva sitt embete, hvilket ej heller blef fallot, emedan han afled d. 28 Okt. 1804; men likasom han öfverskridit den vanliga människooålderns gräns, så öfvergick han de vanliga människokrafternas, ty han tjänstgjorde ännu vid denna höga ålder, prebenderade i December 1803 för en disputation, prebenderade under sitt sista lefnadsår femton gånger, dels i domkyrkan, dels i landsförsamlingen, och 5 dagar före sin död förrättade han en jordfästning på kyrkogården. Har utgifvit: *De Antiquitatibus Scientiæ* i 5 delar och *Theologia Jobi*.

Palmbad, Wilhelm Fredrik, son af krigskommissarien Carl Fredrik P., född i Östergötland d. 16 Dec. 1788, blef student i Upsala 1806, akademiboktryckare 1810, magister 1815, docens 1822, professor i Grekiska språket 1835, R. af N. O. Har utgifvit *Svensk Litteraturtidning* och utgifver ännu

Biografiskt Lexikon, i hvilka båda han författat en mängd artiklar. För öfrigt utgifvit *Sophokles' sorgespel*; *Aeschylus dito*; *Palcatina*, en geografisk, archeologisk och historisk beskrifning; *Handbok i äldre och nyare Geografien*; *Lärobok i nyare historien*, *Norriges Statistik*; *Den Argusiska dynastien*; *Om sällheten af Ministertytelse*, m. m. Författat en mängd uppsatser i *Poetisk Kalender*, *Phosphoros*, *Hermes*, *Scandia*, *Mimer*, Brockhaus Konversations-Lexikon, Leipz. Allg. Zeitung m. m., och senast utgifvit tidsningen *Tiden*, som började i Stockholm i September 1847 och numera fortsättes i Upsala.

Palmerantz, Magnus, hette förut **Beechius** eller **Beeches**, och var född på Öland d. 31 Okt. 1653, ingick 1683 i Svea hofrätt, der han sysselsatte sig med att ordaa alla kongl. förordningar, bref och reskripter, hofrättens egna utslag och andra domstolars samt lärde mans yttranden och meningar i juridiska frågor, hvilka kunde anses som prejudikater. Detta nyttiga arbete belönades med hof-auditörs-tjensten, hvarpå sedan följde assessors-embete i kongl. berggrätten och adelskap 1692. Blef äfven sekreterare i laghommisjonen. Dog d. 10 Juni 1703.

Palmerantz, Peter, hette förut **Malmberg**, och var född i Malma socken 1668, blef kamrerare i riks-amiralen Stenbocks storbhus, sedermera öfver-krigskommissarie och general-krigskommissarie. Då Danskarna år 1712 öfverraskade de Svenske transportskeppen vid Jasmund, räddade han krigskassan, som han förde till Tönningen. Efter kapitulationen i sistnämnda stad, fick han uppdrag att sammanträda med de Danske kommissarierna, att öfverlägga om kapitulationens verkställighet. Adlades 1719, fick afsked med krigsråds titel 1728 och dog d. 28 Juli 1738.

Palmerona, Carl Gustaf von, var bergmästare i Ystad och en verksam riksdagsman vid riksdagarne från 1738 till och med 1751. Hette **Boberg**, men adlades sistnämnda år, då han kallade sig **Palmerona**. Han lät icke introducera sig på riddarhuset, och enda följden för honom af adelskapet blef, att han måste lemna sin borgmästaretjänst och följaktligen sitt riksdagsmannakall. Först 1762 blef han lagman i Upland. Bytte sig till ett hofrättsråds-embete i Svea hofrätt, men afled samma dag detta byte beviljades d. 31 Jan. 1771,

Palmenberg, Justus von, hette förut **Biesenmvinckel** och var född i Riga, der han, efter fulländade studier och utrikes resor, blef stadens arkivarie och sekreterare; skickades, jemte äldermännen och några bland de äldsta af båda gyllena, i några af stadens angelägenheter till Carl XI, hos hvilken han så väl förrättade sitt uppdrag, att han, ehuru frånvarande, utnämndes till rådmän, kvarterherre och *Præfectus Portorii*. Men det var icke blott sina kommittenters välvilja han förvärfvade, utan äfven konungens, hvilken upphöjde honom i adligt stånd, då han antog namnet **Palmenberg**, och nyttjade honom i åtskilliga värf. År 1697 blef han vice president i Dorpts hofrätt, och

1704 tredje sändebudet vid traktatens uppgörande mellan Sverige och Polen, då han, äfvensom de andra sändebuden, Arvid Horn och Wachsblager, togos till krigsfångar af konung August. Han utväxlades sedan, skickades följande året åter som ambassadör till Warschau, blef 1706 landshöfding öfver Åbo och Björneborgs län samt Åland, och samma år friherre. År 1714 erhöill han från Bender afsked för sin ålderdom, men innan det framkom, hade han redan aflidit d. 20 Mars, utan manliga arfvingar, då den friherrliga ätten utgick med honom.

Palmencrona, Lars, hette fört Båttman, gick omkring år 1690 i Engelsk sjötjenst och for både på handels- och örlogs-fartyg, samt bivistade på dessa senare åtskilliga belägringar och träffningar; återkom år 1700 till Sverige, der han blef amiralitets-löjtnant, och användes vid anläggningarna för flottans räkning i Göttheborg, gick 1703 åter i Engelsk tjenst, sedermera i Venetiansk och i Genuesisk, återkom 1706 till Sverige och inträdde i sin löjtnants-beställning, utförde derunder åtskilliga förrättningar, bland annat då han upptog och till Göttheborg införde det på Skagern förölyckade skeppet *Oland*, hvars kanoner och utredning han äfven räddade; bivistade flera träffningar, bland andra de i skärgården vid Strömstad förefallna, hvarvid han alltid förhöll sig tapert och vid ett tillfälle blef sårad; befordrades till amiralitets-kapiten och adlades jemte sina styfsöner *Bryngel* och *Henrik Rahde* år 1718, då de antogo namnet *Palmencrona*. Han dog utan barn och likaså de begge styfsönerne, af hvilka den äldste, *Bryngel*, som var krigskommissarie, sköt sig sjelf i Göttheborg på 1720-talet. Ätten är således utgången.

Palmerius, Nikolaus, utmärkte sig som ung genom sina lyckliga natursgåfvor, hvarföre Johan III skickade honom att studera vid utländska universiteter, der han blef juris doktor och öfvergick till katolska religionen. Efter hemkomsten anställdes han i konungens kansli. Han anfördes bland dem, som på Söderköpings riksdag förklarades berättigade till fri religionsöfning, så länge de förhöll sig stilla, och till hvilka hörde Erik Brahe, Erik Gyllenstjerna, Casper Paulinus, m. fl. Sedan hertig Carl blifvit riksföreståndare och han i hvarje katolik trodde sig se en anhängare af Sigismund, fann P. sig icke äga någon säkerhet i Sverige, hvarföre han begaf sig till Polen, der han slutligen blef konung Uladislai sekreterare och hertig Carl Ferdinands kansler, samt adlad under namnet *Palmerius à Palmgarten*. Var en lärd man och känd genom åtskilliga skrifter, t. ex. *de Militia aurata Sueciæ* och *de Testamento Regis Gustavi I:mi*.

Palmfelt, Gustaf, son til statskommissarien Gustaf Palm, hvilken 1687 adlades under namnet *Palmfelt*, född 1680, ingick i civila befattningar och vid hofvet, blef på senare stället kammarjunkare och de förra redan 1714 krigsråd, år 1729 landshöfding i Skaraborgs län, då han tillika uppböjdes i friherrligt stånd; bytte embete med

Ehrenstrahl och blef sålunda 1783 landshöfding i Stockholms län, samt 1737 president i kammarkollegium. Ansågs för så brukbar och skicklig, att Tessins motparti trodde sig kunna sätta honom till kandidat mot denne vid landtmarskalksvalot, men den mere inbundne och sluge, än verkligt statskloke P., var dock ingen farlig medtäffare för Tessin. År 1752 inkallades han i riksrådet, ändrade nu parti, och slöt sig till hofvet vid alla tillfällen. Isynnerhet var det han, som bidrog att förskaffa konung Fredrik de penningar han behöfde, att följa kronprinsen Adolf Fredrik, då denne skulle fara att möta sin gemål. P. sjuknade hastigt vid konungens bord och dog d. 14 Sept. 1744. Var en lärd och vittor man, känd genom sina öfversättningar af Molières *Ecote des femmes* och af *Virgili Ecloger*, hvarföre han af fru Nordenflycht kallades den "Svenske Maro." Hans äldre broder, **Palmfelt, Johan**, född på 1670-talet, blef landshöfding först i Blekinge och sedan i Elfsborgs län, der han dog nyårsdagen 1740. Blef äfven friherre, men lät icke introducera sig.

Palmfelt, August Fredrik, son af majoren och R. af S. O. Gustaf Fredrik P., född d. 3 Sept. 1767, gick i krigstjenst, der han befordrades till chef för Åbo läns regemente och generaladjutant, blef 1813 vice landshöfding i Åbo län och R. af S. O. med stora korset. Efter fredsslutet med Ryssland, tog han år 1810 afsked ur Svenska tjensten, för att ingå i den Ryska, der han blef general-major, ledamot af regeringskonsejen för Finland och inspektör öfver Finska milisen, men dog i sin bästa ålder, d. 20 April 1814.

Palmgren, Jonas, hette fört *Loverus*, var krigsråd och inspektör öfver saltpetersjuderierna i riket; adlades 1654. Ätten utgick med hans son, kapiten-löjtnanten vid amiralitetet, *Carl Magnus Palmgren*.

Palmhielm, Carl Johan, son af hofrättsadvokaten i Stockholm Johan Joel Apiarius, blef 1703 volontär vid Uplands femmännings regemente till fot, men befordrades så, att han var löjtnant då han 1710 bivistade slaget vid Helsingborg, befordrades till öfverste-löjtnant och R. af S. O. samt fick afsked som öfverste år 1748. Dog 1752, i en ålder af 64 år. Ätten utgick med hans son.

Palmkron, Andreas Nicolai, hette fört *Schomorus*, hvilket namn han sedan ändrade till *Sparrman*, emedan han var född 1609 i Sparrsätra socken i Upland, der fadern var kyrkoherde, och hette Nicolaus Olai. Han blef vid 16 år student i Upsala, egnade sig åt läkarekonsten och började på 1630-talet praktisera i Stockholm, der han snart kom i sådant ryckte för sin skicklighet, att han af staden erhöill ett stipendium, att, till sina insigters fullkomnande, företaga en utländsk resa. Detta gjorde han äfven, och promoverades år 1637 i Lejden till medicine doktor. Återkommen till fäderneslandet blef han år 1641 drottning Christinaas lifmedikus, och beklädde samma förtroendesyssla hos Carl Gustaf, hvarjemte Stockholms stad kallade honom till sin fysikus. År 1641 upp-

håjdes han i adligt stånd, då han skref sig *Palm-kron till Grön*. Afled i Stockholm d. 30 Nov. 1658. Åtten utgick fyra år senare med hans son. P. var ej blott praktiserande läkare utan äfven författare, och har utgifvit några skrifter i sin vetenskap, hvaribland må nämnas: *Sundhetzens Spēgel och Consilium antidiysentericum, thet är en Berättelse huruledes man i thessa tider, i hvilka alskande Buchflusser etc. grassera, sig förhålla skall*; m. m.

Palmerden, eller: "det fruktbringande Sällskapet", omtalas som ett samfund, hvari Carl Gustaf såsom ännu endast hertig, låtit intaga sig. Om sällskapet öfriga bestämmelser och historia vet man ingenting vidare.

Palmqvist, Gustaf. Arrendatorn af kronans inkomster i Marks och Kinds härader, Erik Gustafs son, hade tvenne söner, som blefvo stiftare för hvar sin adeliga ätt, nemligen *Erik*, som adlades under namnet *Gyllenberg* (se detta ord) och *Gustaf*, som år 1660 upphöjdes i adligt stånd och dervid antog namnet *Palmqvist*. Han var då kommissarie öfver staten, och blef sedan kammarråd. Dog d. 3 Apr. 1689. Hans son,

Palmqvist, Magnus, var född i Stockholm d. 28 Aug. 1660, ingick vid 18 års ålder som soldat vid lifgardet, men befordrades der år 1681 till officer. Han hade isynnerhet vianlagt sig om fortifikationen och artilleri, och för att fullkomna sig i desaa vetenskaper, fick han 1689 kungagens tillstånd att besöka fremmande länder. Han bivistade nu vid Tyska hären flera fälttåg och krigsförrättningar, bland andra slaget vid Fleury, begaf sig 1692 till Franska hären och tjänstgjorde som adjutant hos general Feuquières, då han deltog i slagen vid Neervinden och Landau. Återkommen till Sverige blef han 1696 major vid lifgardet, 1699 kommandant i Wismar och öfverste för ett der liggande värfvadts regemente, samt 1706 general-quarttermästare och direktör för fortifikationen, i hvilket embete han efterträdde sin svärfader friherre Stuart, och der han fann sin rätta verkningsskrets. Han deltog icke i krigshändelserna, utan hade den allmänna öfversigten af alla de vidlyftiga åtgärder, som tillhörde detta embete; men då Danskarne inföllo i Skåne, skickades han till Stenbocks här och anförde venstra flygeln i slaget vid Helsingborg. Befordrades dertill till general-major och 1719 till general-löjtnant. S. å. blef han landshöfding i Westernorrland, och 1727 president i bergskollegium. Afled d. 27 Juli 1729. År 1712 hade han blifvit upphöjd i friherrligt stånd. Hans son,

Palmqvist, Fredrik, var född d. 28 Juli 1720, och ingick, liksom fadern, vid 18 års ålder, vid fortifikationen, men angreps kort derefter af en sjukdom, hvilken gjorde honom lam i alla lemmar och slutade med att göra honom ofärdig, så att han hvarken kunde gå eller stå, utan måste låta bära sig, då han ville flyttas ur det ena rummet i det andra. Denna olycka nedslag likväl icke hans mod och arbetslust. Han egnade sig åt matematikens studium, hvari han redan fört inhemtat grundliga

kunskaper, och sysselsatte sig med att dels författa, dels öfversätta nya arbeten i denna väg. Han vann härigenom ett sådant anseende, att sjelfva Chapman infann sig att af honom lära matematik. Hans kunskaper och verksamhet erkändes äfven af konungen, som utnämnde honom till major vid fortifikationen, af ständerna, hvilka gäfvon honom en pension och af vetenskaps-akademien, som valde honom till sin ledamot. Likväl voro hans ekonomiska omständigheter knappa, så att hans släktning, riksrådet greve Beckfries, stundom måste mellankomma med sin hjälp. Afled d. 18 Juli 1771. Bland hans förnämsta skrifter räknas: *Inledning till Algebra; Undervisning i räknekonsten; Beskrifning på koniska sektionerna; Grunder till mekaniken*; o. s. v. Hans son,

Palmqvist, Magnus Daniel, var född d. 6 Januari 1760, egnade sig tidigt åt sjömansyrket, så att då han 1778 blef fänrik vid amiralitetet, hade han redan bivistat tre sjöexpeditioner och deribland en till medelhafvet. Lik flere af sina landsmän på den tiden, tog han tjänst vid Franska flottan, under det Nord-Amerikanska frihetskriget, och bivistade flera af dess förrättningar, pryddes med orden: *Pour les Merites Militaires* och fick, eburu blott 21 år gammal, äfven den Svenska Svärds-orden. Återkommen till fäderneslandet efter fredsslutet, fick han 1784 befälet på den fregatt, som till den nyförvärfvade ön St Bartelmy öfverförde dess förste guvernör, baron Rayalin. Då kriget mot Ryssland utbröt, anställdes han såsom öfveradjutant och hof-kavaljer hos hertig Carl och bivistade de flesta af flottans förrättningar, samt befordrades i Juni 1790 på en gång från kapiten till öfverste vid amiralitetet. Efter freden gjorde han tjänst i Stockholm som generaladjutant af flottan, fick sedan befälet öfver en del af den eskader, hvilken skulle skydda neutrala magters fartyg mot de krigförande staternas våldsamheter, och hade härunder det obehagliga uppdraget att öfverraska och från Neapel afhemta baron Armfelt, då anställd som minister vid Neapolitanska hofvet, men anklagad för en förrädisk anläggning till att öfverändakasta regeringssättet i Sverige. P., hvilken icke ville tjena Reuterholms hämnplaner, utförde detta uppdrag med sådan långsambhet, att Armfelt fick tid att undkomma, hvarföre P. efter hemkomsten ställdes under tilltal. Han satt härvid arresterad i gamla kungshuset på Riddarholmen. I krigshofvrätten ville en ledamot döma honom till tjänstens förlust, två andra att arkebuseras, men fem till ett års suspension. I högsta domstolen fälades han till tjänstens förlust; men i konseljen blef straffet ett halft års suspension, med bibehållande af lönen. Han befordrades sedan småningom ända till amiralsgraden, blef chef för 2:dra volontär-regementet, befälhafvande amiral och öfverkommendant i Carlskrona, samt kom. med stora korset af S. O. Afled i Carlskrona d. 6 Nov. 1834.

Palmroot, Johannes, son till rådmannen och handlanden i Arboga Nils Svensson och född dertstädes d. 25 Mars 1659, skickades, endast nio år

gammal, till Upsala att studera, och promoverades der 1685 till magister med den utmärkelse, att han, tre dagar efter promotionen, föreslogs och utnämndes till filosofie adjunkt. Fick ett kongl. stipendium att företaga en utländsk resa, hvarefrån han återkom till julen 1692, och utnämndes 1695 till Börje pastorat, samt följande året till professor i Österländska språken, åt hvilkas studium han isynnerhet egnat sig, och hvare han undervisat många, som hans lätta method och klara framställningssätt förmådde draga till den eljest temligen tröga kunskapsgrenen. Blef sedan theol. professor, med Waxala prebende. År 1705, då den sista theologie doktorspromotionen ägde rum, der batten erhöles, icke af kongl. nåd utan till följd af genomgångna lärdomsprof och aflagda specimina, var P. en af de promoverade. Dog d. 14 Maj 1727. Har utgifvit: *Historiola linguae Sanctae; Historiola linguae Graecae; Grammaticae Hebraeae Compendium*; m. m.

Palmstiöld, Erik, son till häradskrifvaren Laurentius Erics och född på Selaön i Södermanland d. 7 Okt. 1608, kom 1627 till akademien och blef två år senare kanslist i riksarkivet, der han 1644 utnämndes till aktuarie, och hvarest han qvarstannade till sin död, ehuru en assessorsplats i Åbo hofrätt tillbjöds honom. Hans stora förtjenster om arkivets ordnande belönades med adelskap, då han antog namnet *Palmstiöld*. Han hade vid 8 riksdagar uppdrag att emottaga allmogens besvär, författa och till regeringen ingifva dem. Från 1654 till 1667 hade han äfven om händer förvaltningen af ränthammarer eller kongl. kansli-kassan. Afled år 1684. Har utgifvit en skrift: *Inventarium Syracidis, eller hvarl och ett Språks och Lärpuncters richtige sammanfogelse, såsom thessförutan uti Syraches Husbok här och thär finnes förströdd*. Hans son,

Palmstiöld, Elias, född i Stockholm d. 18 Juli 1667, blef 1693 sin faders efterträdare såsom aktuarie i riksarkivet och 1702 dess sekreterare, i hvilken befattning han afled d. 7 April 1719, då ätten utgick med honom. Han har gjort sitt namn frejdadt genom sina ryktbara *Samlingar*, ursprungligen ämnade att komplettera Dahlbergs *Suecia*. Han har för det mesta med egen hand renskrifvit detta vidlyftiga arbete, hvilket inköptes af Upsala bibliotek, der det förvaras såsom en skatt.

Palmstedt. En Ebeling Henrik v. Schilling, herre till Ivangorod, född i Lidand 1660 och död nära Stockholm d. 3 Mars 1709, skall, såsom öfverauditör och assessor i Åbo hofrätt, hafva blifvit adlad år 1706, men icke tagit introduktion.

Palmstedt, Erik, professor och kongl. arkitekt, född i Stockholm 1742. Studerade der byggnadskonsten och blef vice stadsarkitekt. Företog åren 1778; 79 och 80 en resa genom Danmark, Tyskland och Italien, uppehöll sig öfver 4 månader i Paris och nära ett år i Rom, samt genomreste därefter flere delar af Italien. Återkommen till fäderneslandet, utförde han både i hufvudstaden och annorstädes, efter egna planer, flere stora byggnadsföretag, t. ex. Riddarholmsbron, norra

afdelningen af nya bron, mellan Gustaf Adolfs torg och Helgeandsholmen, obeliken på Slottsbacken, ordnade platsen kring konung Gustaf III:s bildstod, uppförde börsbyggnaden, talhuset vid Skeppsbron, Bodeska palatset, Hildebrandska huset, prins Gustafs nuvarande palats vid Gustaf Adolfs torg, f. d. Palmstedtska huset vid Vesterlånggatan, m. fl. Gaf ritning till orgeln i Storkyrkan och utförde flera förändringar i choret derstädes, o. s. v. Han byggde theatern i Gripsbolms slott, kyrkan vid Söderfors bruk, uppgjorde plan till ändringen af altaret och det inre af choret i Carlstads domkyrka, och utförde flere andra byggnader uti åtskilliga landsorter. Ansågs både af konung Gustaf III, som mycket använde honom, och af andra sakkunniga personer, för en af de skickligaste arkitekter på sin tid. Ut i en 1775 utgifven, i Stockholm tryckt, *Beskrifning öfver åtskilliga på flere ställen verkställda inrättningar till veds besparing och flere förmåners vinnande m. m.*, åtföljd af 12 i koppartryck utförda ritningar, har han meddelat upplysningar och föreskrifter, som ännu i vår tid finna efterföljd. Han idkade tillika tenkonsten, och var i 27 år organist uti Riddarholmskyrkan. Ledamot af akademien för de fria konsterna och några år före sin död akademiens skattmästare, ledamot af musikaliska akademien. Han dog i Stockholm i Juni månad 1803. Hans son,

Palmstedt, Carl, född i Stockholm d. 9 Juni 1785, började helt ung, under informators handledning, sina studier vid universitetet i Upsala, genomgick därefter en öfnsigskurs uti Tyska Lyceum i Stockholm, afreste sedan till Berlin samt stannade vid universitetet i Greifswald, der han tillbragte något öfver tvenne år. Men kort före faderns död återkallad till fäderneslandet, afbrötes genom detta dödsfall hans studier, och han föranleddes att under en tid af några år öfverlemnna sig åt merkantila sysselsättningar. Författade åtskilliga afhandlingar i lönthushållningen, af hvilka en del finnas tryckta i landbruks-akademiens annaler. Flyttade 1815 till Stockholm, och började året derpå ett allvarligt studium af fysiska vetenskaperna, isynnerhet kemien, hvaruti han, efter en förberedande lärokurs hos framl. professorer m. m. doktor N. G. Sefström, hade den lyckan att få begagna den oförgätlige friherre Berzelii undervisning och att uti hans laboratorium arbeta i nära 8 års tid. Under denna tid öfversatte P. på Tyska språket flere af frih. Berzelii och andre vetenskapsidkares afhandlingar i kemi och fysik. År 1824 utkom i Dresden frih. Berzelii *Lärobok i Kemien*, 2 del., som af P. blifvit öfversatt på Tyska. I egenskap af delägare i Gripsbolms tekniskt-kemiska fabriker, emottog P. redan 1820 styrelsen öfver dessa fabrikers så väl tekniska som ekonomiska angelägenheter, anlade der en blyhvittsfabrik, efter Thénards och Roards method, och förbättrade i öfrigt denna på sin tid välbekanta fabriksinrättning. År 1822 arbetande ledamot i vetenskapsklassen af landbruks-akademien. Företog från 1819 till 1823, nästan hvarje sommar, vetenskapliga resor i Sverige, de flesta uti frih. Ber-

soli sällskap, samt derefter i Tyskland, Estland, Lifland, Kurland och Finland. Uppgaf 1828, efter samoden, planen till organisation och inrättandet af Chalmerska slöjdskolan uti Göttheborg, och afreste derefter, i frih. Berzelii sällskap, till Berlin, för att deltaga uti Tyska naturforskarnes och läkarnes möte, och att ytterligare studera tekniska läro-anstalterne samt anskaffa fysiska instrumenter m. m. för den nya tekniska läro-anstalten i Göttheborg. Flyttade 1829 till Göttheborg, organiserade der förenämnde läro-anstalt, ombesörjde inredningar af lokaler, anskaffande af materiel, m. m., och började höstetiden samma år, såsom direktör och förste lärare i fysik och kemi, denna undervisningsanstalts arbeten. Uti en tryckt skrift, med titel: *Den efterlänksumme välgörenheten till behjertande*, gaf P. förslag till inrättandet af a. k. "Grefverksläder" för fattiga gossar. Denna nyttiga välgörenhetsanstalt fortfar ännu under sin egen styrelse, förenad med Willinska fattigfriskolan i Göttheborg. Företog åren 1837, 38 och 39, vetenskapliga resor i Frankrike, Danmark, Tykland och Böhmen. R. af N. O. och Led. af W. A. 1840. Företog åter resor till England och Frankrike, samt 1843 en dylik till flera delar af Tyskland, Elsas, Frankrike och England; 1844 åter till Paris för att taga hänsedom om expositionen af Franska slöjdsalter; 1846 likaledes en vetenskaplig och industriel resa, genom en del af norra och sydvestra Tyskland, Belgien och Frankrike till Paris, samt tillboka öfver Havre de Grace, Hamburg och Köpenhamna. Ridd. af Franska bederslegionen. Efter hemkomsten från resan afgaf han till kongl. kommerskollegium en berättelse derom, som blifvit till trycket befordrad. Ordnade såsom sekreterare och ledamot af bestyrelsen, expositionen af Svenska slöjdsalter 1848, och utgaf berättelse derom, hvarefter en ny resa företogs till Danmark, Tyskland och England. Utom förestående afhandlingar och berättelser, har P. författat ett betydligt antal dels genom trycket bekantgjorda, dels ännu icke utgifna afhandlingar, anteckningar under resor, tal, poetiska försök, uppsatser och berättelser m. m.; bland de sistnämnda Chalmerska slöjdskolans årsberättelser. P. fortfar ännu, vid början af år 1849, att vara föreståndare för Chalmerska slöjdskolan i Göttheborg samt förste lärare i fysiska och kemiska kunskapsarter derstädes.

Palmtjerna, Magnus, hette förut Schittler, och lærer hafva härstammat från en gammal Nersk ätt, *Kula*, var kommissarie i kammar-revisionen, då han 1692 adlades, hvarvid han antog namnet *Palmtjerna*, blef sedan assessor i Götha hofrätt, lagman öfver Skåne och Bleking, och dog i Wexjö, under en resa ned till Skåne år 1716, endast 50 år gammal. Hans son,

Palmtjerna, Nils, föddes i Stockholm d. 1 Nov. 1696, studerade i Lund och Upsala och gick 1716 in som volontär vid Skånska dragonerne, blef kornett vid Westgötha och löjtnant vid Östgötha kavalleri, bistade Fredrikshalls belägring, utnämndes till ryttmästare 1723 och gick straxt derefter i Frank tjenst, der han blef kapiten vid grefvens af

Sachsen regemente, deltog i fälttåget vid Rhen och befordrades till öfverste vid Languedocska dragonregementet. Återvände till Sverige 1736 och skickades 1739 såsom envoyé till Danmark. Inkallades i rådet 1746, utnämndes till friherre följande året, samt 1748 till Kom. af S. O. med St. K. d. 16 April och dagen derpå till Seraf.-riddare; blef Lunds akademies kansler 1752. P. var en man med kunskaper och daglighet, af en fast karaktär, hvarföre man likaade honom vid Cato; men då man närmare undersöker hvad som låg på botten, finner man der aristokraten och partimannen i högsta grad och så mycket farligare, som han var beredd att, för sina syften, uppoffra allt och skona ingen. Han var således egentligen själen i blodsdomarne 1756, hvilka väl för ögonblicket genom skrämseln stärkte hans parti, men i längden försvagade det, emedan de gjorde det förhatligt. Äfven det vanvettiga kriget mot Preussen var förenämligast hans verk, företaget i afsigt att "qvåsa" Fredrik den Store, för att sålunda qvåsa hans syster, drottning Lovisa Ulrika. Hvad kriget kostade riket i folk och penningar, frågade han ej efter, och kunde icke fatta hela vidden af den politiska förståndslöshet, som låg till grund derför. Då Mössorna åter arbetat sig upp till välde, och sådant förenämligast genom Palmtjernas och hans anhängares hårdhändhet och oklokhets, blef, vid 1761 års riksdag, fråga om att ställa honom jemte de förnämsta af hans parti under riksrätt; men åtgärden inskränkte sig till att P., v. Höpken och Scheffer utgingo ur rådet d. 28 Febr. De två sistnämnde, såsom mindre hatade, inkallades straxt derefter, men P. först 5 månader senare. Som han emellertid väl insåg, att det endast skedde för synas skull, vägrade han att emottaga kallelsen, svarande: *vestigia terrent*. Han afled på sin sätesgård Sörby i Nerike d. 10 Febr. 1766. Såsom Lunds akademies kansler har han mycken förtjenst om införandet af en bättre ordning, om disciplinens vidmagthållande och afhjelpandet af flera bland lärosätets materiella behof. Var Led. af W. A. och har som sådan i dess handlingar låtit införa några uppsatser, såsom: *Om märkvärdiga äskedag*; *Om Talsstensbrätt i Östergötland*; *Om Kolmitors bästa ställning*; *Om plantering af Trefle*; m. m.

Palmtjerna, Nils Fredrik, sonson till riksrådet P., och son till öfversten Måns P., född d. 1 Dec. 1786, ingick först uti militärtjenst och blef 1812 kapiten vid Bohusläns regemente, men lemnade denna bana för att inträda på den diplomatiska, hvilken han redan såsom militär besträdt, då han 1809 antogs såsom andra sekreterare i kabinettet. Blef legations-sekreterare i Wien 1816 och 1818 envoyé derstädes, hvarefrån han 1820 flyttades till Petersburg, der han kvarstannade till 1845, då han erhöi afsked, såsom det troddes, till följd af de konservativa länsesätt, eller åtminstone för regeringen missagliga åsigtter han yttrat å riddarhuset vid 1844—1845 årens riksdag. Han hade emellertid kvarstått i armén och der blifvit befordrad till general-löjtnant. Är öfverste-kammarjunkare, Kom. af

N. O., banérförare vid Seraf.-orden, R. af Ryska Wladimirs-ordens 2:a klass med stora korset. Har efter sitt afskedstagande bott nära Hamburg. Hans yngre broder,

Palmstjerna, Carl Otto, född d. 27 Nov. 1790, blef kornett vid Westgötha dragoner 1807, bivistade fälttågen i Pomern s. å., de vid Norska gränsen 1808—1809, samt i Tyskland och Norge 1813—1814, blef 1835 chef för Westmanlands regemente, general-adjutant i armén och 1836 landshöfding i Linköpings län. Utmärkte sig som en verksam riksdagsman, ledamot af statsutskott och statsrevisioner, samt 1840 landtmarskalk. Öfverste-kammarjunkare, R. af S. O., Kom. af N. O. och Seraf.-ridhare. Har utgifvit: *Handbok i Statshushållningsläran och Om beskattningsen tillstånd i Sverige*.

Palmstjerna, Sven, död 1828 vid några och 70 års ålder, såsom bataljons-chef vid Gottlands beväring, med öfverste titel och R. af S. O. År känd genom sitt olyckliga befäl på Dänholmen nära Stralsund 1807, då han lät öfverraska sig af de landstigande Fransmännen och blef med hela besättningen, 500 man, efter ett obetydligt motstånd, förd som krigsfånge till Frankrike, hvarest de kvarhölls till fredsslutet.

Palmstruch, Hans, yngste sonen till en Holändsk handlande i Riga, Wittmacher, hvilken gjorde Gustaf Adolf betydliga försträckningar, hvarföre hans söner adlades 1651. Den ifrågavarande Hans var född 1610, kom till Sverige och blef 1654 kommissarie i kommers-kollegium, fick två år derefter privilegium att inrätta en lombard- och en giro-bank (se: *Lånebank*). Företaget skulle hafva varit lika nyttigt för riket som för stiftaren, om icke rikskansleren De la Gardie inblandat sig i dess styrelse, och förmått P. att utgifva ett öfverdrifvet antal sedlar, hvaraf rikskansleren påstods hafva delat vinsten. Banken måste derföre inställa sina betalningar, och P. blef dömd till en ersättning, den han ej förmådde åstadkomma. Dog 1671 såsom assessor i kommers-kollegium.

Palmstruch, Johan Wilhelm, af den ofvannämndes äldre broder Reinholds ätt, född d. 3 Mars 1770, son till majoren Urban Reinhold P., blef, endast fem år gammal, sergeant och vid elfva år fändrik vid Uplands regemente. Som han likväl hade mera lust för ajötjensten, gick han 1786 in vid arméns flotta, bivistade det första sjöslaget vid Svenskund 1789, utmärkte sig der och befordrades till löjtnant. I det stora slaget på samma ställe följande året ådagalade han så mycket mod och rådhighet, att han, under sjelfva drabbningen, fick befälet öfver en mörsare-division samt till belöning pryddes med Svärds-orden och Svensksunds-medaljen. Följde 1791 öfverste Rosenstein på dess beskickning till Marocko och erhöll äntligen samma år fändriks lön, sedan han varit officer i tio år och deltagit i tre fälttåg. Blef kapiten i armén och 1796 ryttmästare vid adelsbanan, gränsen för hans militära befordringar. Han förmådde likväl, genom sina insigter och talanger, bana sig en annan väg till utmärkelse och namnkunnighet.

Vän af botanikens studium och mer än vanligt hemmastadd deri, började han år 1802 att utgifva *Svensk Botanik* och 1806 *Svensk Zoologie*, tvenne arbeten, de första och enda i Sverige, och hvilka, både derföre och för sin verkliga förtjenst, vunno mycket anseende. Af den förra utkommo 72 och af den senare 9 häften under P:s lifstid. Denna blef beklagligen icke lång, ty han afled oförmödat under en resa i Wenersborg d. 30 Aug. 1811. Var till sin karakter en älskvärd, godsiat och anspråklös man.

Palmvärd, Johan Erik, son till konsistori-notarien Johan Nibelius och född d. 7 Maj 1745, ingick 1769 som auskultant i Svea hofrätt, der han 1784 blef assessor, sedan revisions-sekreterare, underståthållare i Stockholm, 1798 vice president i kommers-kollegium, samt justitie-råd vid högsta domstolens nuvarande inrättning, efter antagandet af 1809 års regeringsform. Vid kröningen 1809 Kom. af N. O., den første ofrälse som denna ära vederfarits, emedan endast adelsmän förut kunde blifva kommandörer deraf och af Svärds-orden. Adlades sedan 1812. Tog 1817 afsked från justitieråds-embetet, och afled 1821. Var på sin tid en ansead jurist och en rättvis domare.

Palmvändagen infaller åtta dagar före påsk, och har den erhållit sitt namn af de palmqvistar, hvilka då ströddes på vägen framför Kristus, då han red in till Jerusalem. Denna söndag hade dessutom flere andra namn: Ambrosius vid pass 380 kallar den "Dominica in ramis olivarum", hvilket häntyder på samma bemärkelse. Den kallades "Osanna", af folkets fröjde- och lyckönskansrop till Frälsaren. Med hänseende till de åtskilliga förrättningar, som hos de kristna då förebad, erhöill dagen jemväl andra namn: "Dominica Competentium", emedan de lärjungar, som åstundade döpas, då erhöillo trosbekännelsen; "Capitilavium", emedan deras hufvud då blefvo tvädda, hvilka skulle döpas på den instundande påskhögtiden, och som i denna vecka fångar utsläpptes ur deras fångelser och större syndare erhöillo aflösning, kallades denna söndag äfven "Dominica Indulgentiæ." Af gamla Svenska handlingar inhemtas, att man denna dag invigt och helgat sitt salt, vigvatten och rökelse, samt huru palm- och oljeqvistar välsignades, och blefvo i procession kringburne på gatorna, under utrop: Hosianna Davids Son. På mötet i Örebro år 1529 måste man ännu tillåta, att inviga och bruka palm; dock icke till annat ändamål, än såsom en påminnelse om den vördnad folket bevisade Frälsaren, då han for upp till Jerusalem. Denna söndag, hvars predikotext är 1 Cor. 11: 23—28, firas nu hos oss såsom åminnelse af den heliga nattvarens instiftelse, och vanligen hålles då nattvards-gång, såsom enligt med dagens betydelse.

Palna Toke, höfding för Jomsvikingarne (se: *Jomsborg*), lærer varit född Svensk på mödernet; återtog, efter Styrbjörns fall, Jomsborg, hvilket han sedan inbade till sin död.

Palme var en Dansk höfding på Dalaborg, hvilket en af Engelbrekts höfdingar, Peder Ulfsson, belägrade och slutligen intog med storm. Svenskarne,

förbilltrade öfver hans och besättningsens toppra motstånd, ville nedgöra den kække mannen; men Peder Ulfason förmådde dem att åtnöjas med hans egendom, hvilken lemnades dem till rof, och Palme fick i fred draga derifrån till Danmark.

Palme Eriksson. Se: *Rosenstråte*.

Palstermacka (*Portoreum sativus*), en två-årig växt, som förekommer vild vid städer och byar i Skåne, ymnigt på fästningsvallarne vid Malmö; roten af denna är liten, torr, skarp och osagäm, men genom odling erhåller den helt andra egenskaper och man odlar den derföre allmänt såsom köksväxt. Rötterna äro vanligen långa, toppformiga; men det finnes äfven en afart af växten med runda rötter, hvilka äro finare till smaken än de långa, men mindre gifvande.

Paltbeboken är en jordbok öfver de Lundska erkebiskops- och hospitals-godsen, hvilken uppsattes år 1374. Den kallas egentligen *Registrum Domini*. Namnet "Paltbeboken" skall, enligt Ihre, härleda sig från det Latinska *Liber Palatii*. Lagerbring förmodar, att det ock kan vara ett smädeord af *palt*, hvilket betyder *slarf*. (Se: *Lunde Landebok*.)

Paludanus, Matthias, troligen son till Fransmannen La Paly eller Paludanus, som varit lifmedikus hos Gustaf I. Matthias P. innehade samma embete hos Erik XIV och skickades af honom till Stockholm att rädda hans fader under dess sista sjukdom, ehuru han kom för sent. Han skall hafva varit en skicklig läkare, men om hvilken man för öfrigt ingenting vet. Lärer hafva dött kort efter Eriks anträde till regeringen.

Pampineus, Jakob, sekreterare hos hertig Johan af Östergötland, insattes af hertig Carl i två års fängelse, emedan han påstods hafva alltför dristigt talat emot sin herres förfarande, då denne förmåddes afstå från alla anspråk på Svenska kronan. Hofkanslern Chesnecopherus lärar varit hans fende.

Panaschmossa (*Hypnum delicatulum*), en mossväxt, som förekommer ymnigt på öppna ställen i slättbygden ända till Upsala och användes, liksom sina samslägtingar, väggmossa och ängsmossa, till diktning af trädhus.

Pankras-messan omnämnes i ett bref af biskop Brynii i Skara, och ansågs i denna landsort för en hög fest; ty i nämnde bref förekommer: "Hvilken man sargär man, eller dräper thenne samfund i Skarum etc. eller Pancrazmässu, tha böte Biskupi tiu marker." — Pancratius säges varit en yagling om 14 år, hvilken, för Kristi lära, blifvit halshuggen uti Rom, på kejsar Diocletiani befallning, omkring år 287.

Panso, Georg Bernhard, son till hofrättsadvokaten i Stralsund Georg P., ingick år 1707 som volontär vid Svenska hären, hvilken då stod i Sachsen, tjente upp sig till, som det kallas, öfveradjutant vid "Stockholmska arméen", och var en af de många som adlades 1719. Dog 1742 ogift, då ätten utgick med honom.

Pantlista. Då utlagorna vid uppbördsstämmorne icke ingått, ej heller deremellan blifvit erlagde,

uttagas de innan uppbördsårets utgång, antingen exekutivt, hvarvid landshöfdingens befallning ej behöfva afvakas; eller ock lägges kvarstad å så mycket af den restskyldiges egendom, som svarar emot resten. Öfver sådan kvarstad upprättas ordentlig förteckning, kallad pantlista, hvilken, upptagande personens namn, det pantade godset och dess uppskattade värde, heatyrkes af länsman och nämndemän, uppläses i sockenstämma och verifceras af presterskapet.

Panzar, ett medeltidsord, utmärker den del af rustningen, som skyddade sjelfva bälen. Bestod det af sammansatta ringar, kallades det panzarskjorta och motsvarade vår forntida brynja.

Papegojja, Brynte. Så sällsamt det än låter för våra öron, har detta namn verkligen varit begagnadt af en Svensk adlig ätt, hvilken, enligt Rothlieb, härstammade från Westergötland, men, enligt Stjernman, från Finland. Den introducerades år 1627 på riddarhuset, med ryttmästaren Brynte P., men utgick i början af 1700-talet. En Johan P. lärar varit guvernör i Nya Sverige, hvilken plats han erhöi efter sin svärfader Johan Printz (se detta ord).

Papism (af Papa, *Påve*), är ett uttryck, som den lutherska kyrkan fordom nyttjade för att beteckna catholicismen.

Papisteri är ett ord, hvilket nyttjas af Bobuslänska allmogen, för att beteckna hvarje gröfre skrock och vidskepelse, på grund af deras tro, att allt sådant härleder sig ifrån munkarne.

Papisternes hus. Se: *Keiths hus* i Stockholm.

Papke, Christian, född i Greifswald d. 22 Dec. 1634, och der promoverad till magister. Den i Lund nystiftade akademien förmådde honom att der söka en beställning, hvilken han också erhöi 1670, såsom theologie adjunkt, derefter som professor i filosofien och sedan i theologien, hvarmed förenades Tyska pastorsbeställningen vid akademien. År 1688 kallades han enhälligt till stiftets biskop, och att denna kallelse föll på en utländning visar, i hvilket anseende han stod hos stiftets presterskap, både för sina personliga egenskaper och sin lärdom. Afled, endast 59 år gammal, d. 9 Mars 1694. Hans son,

Papke, Carl, född i Lund d. 1 Okt. 1681 och död der den 1 Febr. 1740, sedan han blott ett år innehaft sin faders biskopsstol, hvartill han vigdes i Upsala domkyrka nyårsdagen 1739. Han hade förut varit eloqv. och theol. professor vid universitetet. Hans son,

Papke, Carl Carlsson, född d. 10 Aug. 1723, kyrkoherde i vestra Wingåker 1754 och titulerad öfver-hofpredikant, var på förslag till biskop i Kalmar, men dog d. 15 Maj 1767, icke fullt 44 år gammal.

Pappenheim, Gottfried Henrik, greve af, har blifvit ryktbar äfven i Svenska historien, genom sitt uppträdande som en af Gustaf Adolfs värdigaste motståndare under 30-åriga kriget. Dödligt sårad i slaget vid Lützen, dog han dagen der-efter, d. 7 Nov. 1632, endast 38 år gammal.

Pappersbruk. Vårt nu brukliga papper nyttjades år 1350; men man känner hvarken när det först uppfanns, eller när det blef bekant hos oss. Af erkebiskop Birger i Lund hafva vi ett bref på papper af år 1482, men i Nescherska samlingarne i Stockholm förvaras ett original på papper af år 1445, från konung Christoffer af Bäjern till konventet i Wadstena, deruti han begär att få låna en af deras bästa kronor att begagnas af drottningen vid förmålningshögtidligheterna, och torde något äldre, på papper skrifvet dokument, ej kunna företes. Sedan boktryckerikonsten blifvit införd i Sverige af Sten Sture d. ä. 1483, får man 40 år derefter först höra omtalas ett Svenskt pappersbruk, hvilket inrättades i Söderköping vid år 1523 af biskop Brask; men denna s. k. "pappersmølla" blef snart nedlagd, hvarefter intet pappersbruk omnämnas, förr än det, som anlades i Upsala 1612, på konung Gustaf II Adolfs bekostnad. Nu mera finnas 82 fabriker för åstadkommande af papper, hvilkas tillverkning år 1846 utgjorde 207,413 ris papper af flerfaldiga alag, samt en betydlig kvantitet papper, beräknad efter vikt eller i stycketal, rullar och bundtar, äfvensom ett stort antal blanketter till sedlar m. m. förfärdigade vid riksbankens pappersbruk Tumba, alltsammans i värde uppskattadt till 809,155 R:dr, och tillverkades i allmänhet för 88,000 R:dr mera än åren förut. Bland pappersbruken lemnade år 1846 nedannämnde den största tillverkningen, nemligen: det i Christianstads län anlagda verk, kalladt Klippan, som äges af S. M. Sunnerdahl, hvarest fabrikationen uppgick till 32,423 ris och värderades till 139,727 R:dr; Holmens fabrik i Norrköping, tillhörig H. C. Trozelli, hvarvid tillverkningen bestod af 25,425 ris samt 470 lisp:d, uppskattadt till nära 112,000 R:dr, Lessebo och Tånga bruk i Kronobergs län, tillhöriga bergsrådet I. L. Aschan, och hvilkas sammantagne tillverkning utgjorde 23,212 ris, 4,100 stycken och 477 rullar, samt Grycksbo i Stora Kopparbergs län, tillhörigt J. H. Munkell, med en tillverkning af 19,890 ris. Af utländskt papper infördes 1846 för ett värde af 19,000 R:dr. Utförseln åter af inom riket beredt papper utgjorde i värde närmare 50,000 R:dr. Af lump till beredning af papper inkom endast 4 lisp:d, hvar emot utförseln af denna vara uppgick till 5,473 lisp:d.

Par, Pare, betydde i gamla Svenskan detsamma som *svek*. Det heter således i Rimkrönikan: "*Mine egne mæn gjorde mig ett ondt par.*"

Paradis kallas en bondgård i Ås socken i Halland, belägen i den bördiga dal, hvilken öppnar sig söder om Wiska-ån. Enligt en gammal anteckning i pastorsarkivet, skall gården hafva erhållit sitt namn af ett ungt par, som var det enda öfverlevande i dessa trakter efter digerdödens härjningar. Mannen skall hafva kommit från Mark; men hvar han ingick, påträffade han endast lik efter menniskor döda i pesten. Slutligen uppsteg han på ett högt berg, för att öfverse trakten, och varnade då en rök från en aflägsen gård.

Vid ankomsten dit fann han blott en ung flicka vid lif, med hvilken han gifte sig, och blef stamfader för en ny befolkning i orten. Sägna tyckes, ehuru den icke saknar motstycken i flera delar af riket, likväl vara nog mycket utstofferad.

Paradiset. Enligt biskop Bängs försäkrän i sin Kyrkohistoria, skall det hafva legat i Finland, äfvensom Adam bott i Kälkestad och varit den förste Svenske biskop.

Parasithumla (Psithyrus), ett insektslägte af steklarnes ordning med kort, ludnare kropp än humlorne samt glesare hår, men deremot hårdare ytterhud och starkare innanbyggnad; hufvudet är större och underlifvet längre, men vingarne likadana som hos humleslägtet. Mundbläerne äro tandlösa och benen utan korgar för uppsamling af vax, det de ej heller behöfva, ty de bygga inga celler utan lägga sina ägg i humlornes bon, tillsammans med deras ägg, på det att de derutur ntkläckta larverne må finna sin föda af humlelarverne, hvilka de döda och uppäta. Derföre anfalla humlorne dem ock då de intränga i deras bon, men förmå dock icke att skada dem i anseende till deras hårda betäckning, hvarjemte dessa äfven försvara sig med sin gadd, som är sylfornig, mycket grof och vida farligare än humlornes. Hit böra *Svarta* och *röda parasithumlan* (P. rupatiris), af sammetsvart färg, med bukringarnes bas naken och glatt; gumpen rödgul; vingarne soliga; honan under svartbrun samt 5 linjer ända till 1 tum lång; hannen deremot blott af 3 linjers längd. Förekommer i sydliga och mellersta delen af riket, men är likväl ej fångad längre norr ut än i Gestrikland.

Parasollmossa (Spangneum rubrum), en bladmossa, hvilken förekommer på fuktiga och härräktiga ställen i skogarne uti de nordligare landskaperna.

Par Bricole. Detta sällskap, känt såsom en samlingsplats för glädjen och munterheten, anser Kexell för sin egentlige stiftare. Enligt en berättelse, uppsatt af en Jon Cederstedt, skall anledningen till dess inrättande hafva varit en pörenation, som Hallman höll i November 1774, på källaren Kejsarkronan i Stockholm, öfver en vid namn Sackenbjelm, och hvari deltagarne sedan samlades på ofvannämnde ställe. Detta sällskap bildade Kexell småningom till en slags orden. Det bjöds en gång af hertig Carl på en maskrad, hvarvid bokhandlaren Schildt bar en kvaschan med två förgyllda svan uti. År 1778 flyttade det till börssen, der det höll sin första sammankomst d. 1 Nov., och började förrätta ordentliga receptioner, med kommandörs- och riddare-grader. I öfverkommandörsgraden gjordes första receptionen d. 11 Nov. 1799, då en matrikel användes, hvartill Schylander präntat titelbladet och som ännu lärers begagnas. Bland de 12, som då erhöilo nämnde grad, var Kexell den förste och Schylander den siste. För öfrigt intogos Stjernerantz, Schildt, Gripenmark, Adolf Kirstein, o. s. v. År 1779 antogs Barbara-dagen, d. 4 Dec., till ordens högtidsdag och har alltsedan varit dertill bibehållen. Flera både äldre och yngre författare hafva på

densamma hållit tal, hvilka sedan blifvit utgifne genom trycket. Allmänheten har, sedan 1829, äfven fått sin andel i sällskapets glädje, genom den offentliga vård det tagit om förherrligandet af Behmens minne. Den 26 Juli nämnde år afstäcktes nemligen hans bildstod på Djurgården, och från den tiden har denna dag hvarje år varit firad genom en fest, då sällskapet samlas kring densamma med musik och sång, vänligen hans melodier, och hvarvid stundom äfven åtskilliga af ordens insignier varit uppsatta kring stället.

Paris. Under de förfärliga härjningståg, hvarmed de nordiska vikingarne i 9:de århundradet hemsoekte vestra Europa, var Frankrike företrädesvis utsatt för deras besök. Detta kom sig dels af landets rikedom, hvilken lockade de fattige nordboernes roflystnad, dels af dess svaga regering under Carl den Skallige, som ej kunde bereda något kraftigt försvar mot de djerfva och eniga fienderne. Ofta utan att röna motstånd, trängde dessa på små lätta fartyg på floderna in i hjertat af Frankrike, och utbreddo död och förstörelse. Sjelfva Paris föll i deras händer ett par gånger. Detta skedde första gången i Mars 845, då staden eröfrades, sedan vikingarne sprängt en till densammes försvar utsänd Fransk här. Vid fiendens annalkande bade likväl invånarne flyktat, så att vikingarne vid sin ankomst funno allt öde och tomt, och voro nära att få återläget sig afskuret. Mera förstörande blef stadens eröfring år 856, då en del deraf, jemte flere kyrkor och kloster, plundrades och uppbändes, och återstoden kunde räddas från samma öde, endast genom den ofantliga brandskatten af 685 mark guld och 3,250 mark silfver. Äntligen, sedan Frankrike genom politiska underhandlingar, förenade med de drygaste uppoffringar i guld och länder, lyckats köpa sig fred af den egentlige anordnaren af dessa härtåg, den förfärlige Hasting, fosterfader till vår bekante konung Björn Jernsida, började Paris åter resa sig ur sitt grus. Detta skedde omkring år 863, då en mängd af dess flyktade invånare, och framför allt dess munkar och presterskap, hvilka varit de begärligaste föremålen för vikingarnes mordlust, återvände med de dyrbarheter, relikier och andra belgedomar, som de lyckats radda undan förstörelsen. Häfderna hafva bevarat minnet af de dagar, då detta skedde, såsom af de lyckligaste och minnesvärdaste i Franska historien. Tre år derefter, eller år 866, hotades likväl staden med en påhelsning af samma förfärliga beskaftenhet, som de förutnämnda, emedan en ny vikingsflotta trängde upp i Seinefloden, och var nog djerf att ditsända en beskickning, för att pockande utfordra en större mängd vin. Ehuru denna fordran, sannolikt af brist på tillgång af den begärda varan, icke kunde tillfredsställas, skonades dock Paris denna gång för vidare fiendtligheter, och dess nu påbegynta befestning afböll sedan allt framgent Skandinavernes ödeläggande besök. — I Paris slöts d. 6 Jan. 1810 fred mellan Sverige och Frankrike. Underhandlare å Svenska sidan var excellensen friherre H. von Essen. I denna fred,

som Frankrike ingick äfven på sina allierades vägnar, återställdes väl Pomeru med Rügen till Sverige, men sedan alla domanialgodsen blifvit bortgifna till Franska bögre embetsmän, och Sverige förband sig att ingå i kontinentalsystemet samt tillsluta sina hamnar för England. De ofvannämnda godsen återtogos 1813, då Sverige ånyo förklarade Frankrike krig, från sina innehafvare, och åtskilliga af dem tilldelades i stället officerare af Svenska arméen, till och med majorsgrad. Då Pomeru sedan år 1815 afträdde till Preussen, utlöstes dessa gods och af lösningssumman erhöles donatörerna, hvilka äfven blefvo de officerare som deltagit i kriget mot Norrige, ehuru de ej bivistat Tyska fälttåget, en något nedsatt andel i penningar. Denna andel blef för de minsta donatörerna 2,000 och för de högsta 60,000 riksdaler Svenskt banko.

Parise, J., var en medaljör, som under Gustaf II Adolfs regering inkallades till Sverige, och här graverat åtskilliga medaljer.

Parkkuumäki, träffningen vid, föreföll d. 21 Juli 1789. Svenskarne, under dåvarande generalen, friherre Stedingks befäl, slogo här Ryske generalen Schultze, eröfrade hela fiendens läger och förräder samt togo 19 officerare och 440 man till fånga.

Parlamentet i Helsingborg kallas i fornhäfderna det möte med Skånska ständerna, som konung Magnus Eriksson höll i nämnde stad år 1351; men om hvilket man för öfrigt icke känner annat, än att det bivistades af några biskopar från Sverige och Danmark, samt att förhandlingarne till någon del rört Skånes öfverlemmande åt Danmark och Magnus' återinsättande med våld i sina höghetsrättigheter i Sverige, hvilka der genom hans söners utnämmande till medregenter blifvit betydligt minskade.

Parus, ett rymdmått, hvarmed hö mätes, bör innehålla $3\frac{3}{4}$ alnars höjd, samt $4\frac{3}{4}$ alnars bredd på alla sidor, och får köparen deri bringa så mycket han kan, så att då en person inkastat höet i parmen, må en annan trampa det tillsamman, eller när flera kasta, flera trampa; dock är råga förbuden. Nu mera säljes dock hö efter vikt.

Parnassus, den triumferande, var titeln på en balett, som 1651 gafs vid drottning Christinas hof, och hvilken ensam skall hafva kostat 30,000 R:dr.

Parola malin, mötesplats för Finska regementen, har blifvit bekant genom Gustaf III:s fall af hästen derstädes 1787, hvarvid han bröt armen, till hvars läkande han ansåg sig böra företaga en resa till något utländskt bad. Oppositionen lät förstå, att detta armbrott endast var en förevändning, för att undvika en utlofsvad resa till Petersburg; men vid öppnandet af det kongl. liket 1792 syntes att det verkligen ägt rum.

Parter uti ett vid domstol anhängigt mål, äro: *karanden*, hvilken inför domaren fordrar något, samt *svaranden*, af hvilken något inför domaren fordras. I ekonomiska mål benämnas dessa oftast *sökande* och *förklarande* part. Parter kunna sjelfva eller genom fullmäktige utföra målen. Det lig-

ger i sakens natur att kronans mål alltid måste utföras genom fullmäktige, såsom fiskaler, advokatfiskaler, konungens ombudsman, revisorer, kronobetjente, i mindre viktiga mål utan, men i viktigare mål, efter särskildt af förmän meddeladt förordnande. Så plåga och menigheters samt allmänna inrättningars talan utföras genom ombud, antingen antagne för beständigt, eller befullmäktigade i hvarje särskildt fall.

Partilled, annex till Landvetter, beläget i Säfvedals härad af Göttheborgs och Bohuslän, $\frac{3}{4}$ mil Ö. från Göttheborg. Marken är jemn och fri från sten, samt åkerjorden god, bestående af lera och svartmylla. Socknen är skoglös och utgör en dalsträckning omkring Säfve-å, hvilken faller i Götha elf vid den s. k. Gamla staden, $\frac{1}{4}$ mil från Göttheborg. Folket har sin näring af åkerbruket. Kyrkan är af okänd ålder, samt byggd af sten och träd. I socknen märkes säteriet *Jonsered* (se detta ord), samt *Partilled*, en vacker och välbyggd egendom, bestående af 8 mtl. med underliggande hemman. I Partilleds socken i Säfve-å, är ett laxfiske, som enligt kongl. donation tillhör staden Göttheborg. Krono- och kronoskatte-hemmanen i pastoratet erlagga sina hemmansränder till Göttheborg, som genom de för staden utfärdade privilegier af d. 4 Juni 1621 bland andra förmåner erhållit all kronans rätt till Säfvedals härad. Dessa hemmansränder betalas efter en ständig markegång, hvilken, enligt kongl. stadfästelse, ej får förändras. I afseende på roteringen höra hemmanen äfven till Göttheborg, der rotarne hålla sina soldater, hvilka der skiftesvis göra vakt och derföre kallas stadssoldater. Igenom Partilleds socken går stora landsvägen från Göttheborg till Alingsås. Socknen innefattar $39\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,540 invånare. Dess areal utgör 8,609 tunn., af hvilka 390 äro sjö och kärr. Adr. Göttheborg.

Partisan. Se: *Bardisan*.

Pasch, Johan, född i Stockholm af en Tysk fader, målaremästaren Dankvardt P., blef känd af Hårleman och använd vid pryndandet af Stockholms slott, samt anställd som professor vid den nystiftade målare-akademien. Redan som ung hade han företagit en utländsk resa, för att befördra sin bildning. År 1740 var han i tillfälle att anträda en vidsträcktare, hvarunder han äfven besökte Rom och Neapel. Erhöll 1758 hof-intendents titel. Dog d. 16 Jan. 1769. Var egentligen dekorationsmålare, men har efterlemnad ganska vackra saker, äfven i historiska stilen. Såsom hans förnämsta arbete anses taket i slottskyrkan i Stockholm. Han målade äfven med framgång landskap, blomster-, frukt- och jagststycken.

Pasch, Lorentz, son af Johans broder, Lorentz P., hvilken sistnämnde dock ej vunnit något namn inom konstverlden. Till skillnad från farbrodern, plågar man kalla denne *den yngre*. Han var född i Stockholm år 1733 och bestämd till prestembetet, men för hvilket han icke hade någon lust. Gossens håg stod deremot till målarekonsten, hvari han blott i smyg lyckades någon gång få öfva sig. Fadern gaf dock slutligen efter, och tillät honom

följa sin böjelse. Han måste likväl hjälpa sig fram på egen hand, och allt det biträde han erhöll, var ett rekommendationsbref från farbrodern till professor Pilo i Köpenhamn. Detta var likväl ganska mycket, ty den hederlige Pilo' emottog honom i sitt hus och vid sitt bord, samt lät honom studera konsten under sin ledning. Han kom till Köpenhamn 1752 och qvarstannade der till 1758, då han på egen bekostnad reste till Paris, sedan alla försök, att från Sverige erhålla något understöd, misslyckats. I Paris måste han, sedan hans få tillgångar voro medtagna, uppehålla sig med porträttmålning, men fick omsider 1764 ett litet obetydligt penningebidrag från slottsbyggnads-deputationen, som föreslog honom att återvända hem. Der till beslöt han sig också, men dröjde under vägen i Flandern och Tyskland, hvarest han upptogs med beställningar, så att han anlände till Stockholm först i November 1766, efter 14 års bortovaro. Här fick han uppdrag att måla kongl. familjens porträtter, blef professor för teckningen i målare-akademien, och 1794, efter sin välgörare Pilos, död, direktör för densamma. R. af W. O. 1797 och dog d. 29 April 1805. Hans arbeten utmärka sig genom lif och raskhet, ehuru man i dem tycker sig finna en något hård tusch. Han skall hafva lyckats bäst i porträtter af äldre personer. Hans syster,

Pasch, Ulrika Fredrika, född d. 10 Juli 1735 (enligt Biogr. Lex. 1740), hade äfven utmärkta anlag för målarekonsten och skulle kanske, under lyckligare omständigheter, deri gått ganska långt, men hennes faders behof tvungo henne att egna sin flit åt deras afhjelpande, och, efter hans död, slöt hon sig såsom en moderlig vän till sin yngre syster, hvars ledarinna hon blef, dervid biträdd af sin just då till fäderneslandet återkomne äldre broder. Så lefde dessa tre syskon i endragt och kärlek tillhopa i ett hus i 30 år. De biträdde och understödde hvarandra icke blott i fyllandet af de materiella behofven, utan äfven i dem, som deras talang medförde. De råd, upplysningar och rättelser Ulrika erhöi genom broderns högre förmåga och insigter, vedergrällde hon derigenom, att hon på hans porträtter fullbordade utarbetandet af de många spetsar, broderier och andra prydnader, som tillhörde den tidens dräkt, men hvilket enformiga handtverksarbete måste förefalla den genialiske konstnären tröttsamt. Hon, den milda och anspråkslösa, förlorade deremot icke tålmodet, lika litet som hon förlorade det glada lynnet, ehuru dess tillräcklighet ofta pröfvades. Tack vare hennes outtröttliga ansträngningar, klokhets och omtanka, ljusnade likväl utsigterna allt mer och mer, och hon njöt den glädjen, att ej blott kunna förskaffa sina syskon många af de små njutningar och bekvämligheter, som öka lifvets trefnad, utan äfven att kunna lätta fremmande människors lidande och nöd, hvarvid hon likväl sorgfälligt dölde den hand, ifrån hvilken hjälpen kom. Ständigt lika arbetsam, kunde hvarken hennes böga rykte eller hennes älskade broders råd förmå henne att höja det måttliga priset på sina arbeten. Denna be-

nes blygsamhet hindrade likväl icke världen från att erkänna hennes konstnärslära, och ehuru hon ej kunde erhålla den pension af staten, som för henne söktes, men öfver hvilket missöde hon aldrig beklagade sig, åtnjöt hon likväl den utmärkelsen, att år 1773 kallas till ledamot af målarskoleakademien. Hon dog d. 2 April 1796, och hennes syster, för hvilken hon varit allt, följde henne några veckor derefter i grafven.

Pasch, Gustaf Erik, professor, Led. af W. A., samt Themisk och teknisk lärare vid densamma, är född d. 3 Sept. 1788 i Norrköping, der fadern var timmerman och hette Berggren. Sonen antog likväl namnet *Pasch* efter fosterfadern, blef student i Upsala 1807 och 1821 filos. magister, s. s. farmacie adjunkt vid Carolinska institutet, följande året Themisk lärare vid vetenskaps-akademien, med professors rang. Erhöll 1824 offentligt understöd, att företaga en vetenskaplig resa till främmande länder i sällskap med den berömda Franske mineralogen Brogniart och hans son, den utmärkte botanisten. Efter återkomsten derifrån blef han 1827 vald till ledamot i vetenskaps-akademien. Har i dess handlingar afgifvit: *Årsberättelser om teknologiens framsteg*.

Passevalks eröfring. Den lilla Pomerska staden *Passevalk* hade en tid varit besatt af Wallensteins trupper, hvilka tungt beskattat och helt och hållet utsugit den. Invånarne blefvo derför ganska glada, då en Svensk styrka af 300 man d. 3 Sept. 1630 nalkades till dess befrielse, och de kejserlige, som då utgjorde ett ringa antal, måste draga sig tillbaka. De emottogo befriarna med jubelrop, och dessas första omsorg blef att iståndsätta fästningsverken. Men d. 7 Sept. återkommo de kejserlige, 3,000 man starka, till större delen Kroater, under befäl af öfverste Götz, som förut innehaft *Passevalk*. Svenskarna voro för svaga att afslå stormen, staden intogs och sedan besättningen stupat intill sista man, plundrades och antändes hon af segraren, ett nidingsdåd, som väckte allmän ovilja äfven hos katolikerna.

Pass. Stadganden om resandes skyldighet att vara försedde med pass finnes redan ifrån gamla tider. Konung Gustaf I anbefalte sin regering i Westergötland, att hålla noga uppsigt på vägfärande, och under de följande konungarne utbildades passförfattningarne allt mera. Af konung Carl XI:s bref till landshöfdingarne, d. 27 Mars 1685, synes, att pass den tiden borde uttagas af öfverståthållare-embetet i Stockholm, och af länsstyrelserna på landet eller städernes magistrater. Så tillgår äfven ännu i dag. Pass åligger hvar och en resande att medföra, med undantag af dem som för sina personer äro allmänt kända i den ort der resan sker. Allmoge, som för sitt uppehälle företager utvandringar att söka arbetsförtjenst i andra orter, behöfva icke pass, blott prestbetyg. Passlöse resande insändas till kongl. befallningshafvande, och behandlas af dem efter författningarne om polismål. Passen utfärdas af öfverståthållaren, länsstyrelserna och magistraterna i de städer, der landshöfdinge-embete ej finnes, de gälla för viss

uppgifven resa till bestämd ort eller äfven för alla resor som innehafvaren kan vilja företaga inom viss uppgifven tid. Passet kan, i fall så åstundas, äfven gälla för flere personer, hvilka då allsammans upptagas deruti. Utom uppgiften på innehafvarens namn, yrke, o. s. v. bifogas äfven en kort beskrifning på hans utseende, dock endast i det fall att han är utlänning eller hör till arbetsklassen; embetsmän äga icke rätt att erhålla pass, utan att uppvisa tillstånd af sina förmän att företaga resan. Tjugufem R:dr böter äro stadgade för den som byser passlös person. Rörande utländske resandes pass är föreskrifvet, att landshöfdingarne väl må utfärda pass, men genast göra anmälan hos utrikes statsministern om hvarje utlännings ankomst. Deremot erfordras numera icke konungens serskildta tillstånd att vistas i Sverige, utan står detta hvar och en fritt, som äger behörigt pass, påskrifvet af något Svenskt diplomatiskt ombud eller konsul.

Pass- och Nationalitets-handlingar skola alla Svenska fartyg, däckade eller odäckade, byggda på klink eller kravel, af dräglighet öfver 10 läster, medhafva till ort utom Sverige, för bestyrkande af deras nationalitet. Dessa handlingar utgöras af bilbref, måtebref, sjömansrolla och fribref. Om fartyg vid utklarering till ort utom Sverige ej är försedt med dessa skeppshandlingar, är det ej berättigadt att tillgodonjuta de förmåner, som, på grund af författningar och gällande traktater, tillkomma Svenska fartyg.

Passsaga, ett provinsord, som betecknar anekdot, eller i allmänhet hvarje historierad eller romantiserad berättelse.

Passevolans kallas den afgift, som rust- och rotehållare erlagt, i stället för kosthåll åt den indelte soldaten under möten. *Passevolans*-författningar af mera inskränkt syftning finnas redan från äldre tider, men en allmän *passevolans* för hela den indelta hären beviljades 1812 af rikets ständer, och förnyades på ytterligare femton år vid 1828—30 årens riksdag. Ändamålet dermed var, att bereda en större rörlighet åt trupperna och vana vid fältlefnaden, äfven under möten i fredstid. *Passevolans*afgiften bestod i 7 R:dr B:ko årligen för hvarje rotenummer, och dessutom för kavalleriet 25 lisp:d hö, en tunna hafre, samt fem lisp:d råghalm, dem rusthållaren ägde att erlagga efter eget val, antingen in natura eller med kontant lösen efter markgång. Emot dessa afgifter åtog sig kronan att förpläga manskapet, och bestå hästarne furagering. Dessa s. k. *passevolans*-medel bildade en kassa, hvilken, såsom alla andra statsmedel, granskades af rikets ständer och deras revisorer, och ansågos såsom rust- och rotehållares egendom, så att de besparingar, som möjligen kunde uppkomma, skulle förräntas och begagnas till nedsättning af *passevolansen*, vid blifvande ny reglering. Nu mera är *passevolansen* öfverflyttad på allmänna riksstaten. Detta skedde vid 1840—41 årens riksdag, då ständerne förvandlade denna afgift ifrån ett rust- och rotehållares serskildta åliggande till en allmän statsbörda, dock gjordes der-

vid det förbehåll, att om det i stället för passivolansen beviljade statsanslaget åter upphäfves, äger konungen att återfordra af rust- och rethållare deras gamla bidrag till soldatens underhåll på möten.

Passionspredikningar kallas de predikningar öfver kristi pinas historia, som pläga hållas i veckorna under fastan. På landet predikas blott en sådan hvarje vecka, men i de stora städerna två, hvarjemte å senare ställena sådana predikningar hållas dagligen i den s. k. passionsveckan, eller veckan före påsk, med undantag af lördagen. Efter sådana predikningar, hvilka ej få räcka längre än en halftimma, pläga i landsorten s. k. passionsförbör anställas med församlingen.

Pastelberger, Johan Wolfgang, född d. 7 Sept. 1682, ingick 1699 som handtlångare vid artilleriet, der han tjente sig upp till styckjunkare, inträdde sedan vid Mejerfeldts dragoner, samt derefter vid Albeydyls, der han var ryttmästare, då han med regementet blef fången vid Pultava och förd till Galitsch. Lyckades att fly derifrån till Archangel, hvarest han upptogs af ett Holländskt skepp, som förde honom till Stralsund 1715. Konungen utnämnde honom då till kapiten vid Jönköpings regemente och samma år till major vid det Anklamska. Vid fästningens öfvergång blef han krigsfånge, och förd till Polen, hvarifrån han icke återkom förr än 1724. Nu blef han major vid grefve Dohnas regemente och sedan vid Westmanlands, fick öfverste-löjtnantstitel och blef 1748 kommandant i Stralsund, der han dog d. 4 Apr. 1760. Han hade bivistat alla Carl XII:s fälttåg, från slaget vid Narva till det vid Pultava.

Pastellmålning. I detta sätt att måla med torra färger, hvilket egentligen först började begagnas af Fransmannen Joseph Vivien, är Gustaf Lundberg den som först i Sverige egentligen införde denna konst.

Pastor, vice. Vice pastor titeln tillhör, enligt gammal praxis, de icke-kyrkoherdar, hvilka, på grund af förordnanden, förestå pastoralvården i en församling, och bör följaktligen upphöra med förordnandet. Några konsistorier, t. ex. Upsala och Götteborgs, samt de begge i Finland, utfärda dock ordentliga fullmäktig på vice pastors namn, heder och värdighet, hvilket tillägges mera gynnade prestmän. För att skilja sålunda titulerade och verkligt tjänstgörande vice pastorer ifrån hvarandra, har man antagit den skillnaden i benämningen, att man kallar de senare *vikarie pastorer*, hvilka äro i värdighet underlägsne de förre, eburu det icke sällan händer, att dessa tjänstgöra såsom adjunkter hos komministrar, de der sakna vice pastorstitel.

Pastoral-examen kallas det theologiska lärdomsprof, som förutsättes för rättigheten att söka pastorater. Det afläggas inför biskopen och domkapitlet, och på det betyg som deröfver utfärdas, beror rättigheten att söka större eller mindre gäll. De af första klassen äro förbehållna åt den högre lärdomen, hvilken utmärkes af de högsta betygsgraderna i examen; vid besättande af pastorater utaf andra klassen fästes gemensamt af-

seende på lärdom och ålder i tjänsten; vid dem af tredje klassen gäller åldern ensamt. Detta har dock afseende på upprättandet af förslaget; ty sedan detta blifvit uppsatt är konungen, vid de regala, och församlingen vid de pastorater, hvilka tillsätts genom val, ingalunda förbundne att fästa afseende på bättre eller sämre pastoral-examen. Den förre utnämner och den senare väljer hvilken helst af de föreslagne. Konungen kan äfven nämna någon sökande utom förslaget, dock endast någon som genomgått pastoral-examen eller i dess ställe aflagt ett theologiskt lärdomsprof vid universitetet eller domkapitlet. Detta senare, såsom lika gällande med pastoral-examen, tillåtes förtjente universitetets lärare och rektorer vid gymnasium att aflägga. Det består då i en theologisk afhandling, hvilken offentligen försvaras ifrån kathedern, samt underkastas den theologiska fakultetens bedömande. Men offentlig befrivelse från både detta prof och egentlig pastoral-examen åtnjutes endast af dem, som tagit theologiska licentiat-examen, den högsta theologiska examen hos oss. Pastoral-examen åter består äfven i en disputation, men hvilken vanligen ej utgöres af en afhandling utan af smärre theser, som icke nödvändigt måste vara af theologiskt innehåll, och utgivas icke vid universitetet utan i stiftsstad, samt bedömas af biskopen och domkapitlet. Sedan denna disputation försiggått följer den egentliga examen. Den afläggas stundom först långt efter det förstnämnda profvet. Ingen är skyldig att aflägga pastoral-examen, såvida han ej vill göra anspråk på den dermed följande rättigheten att söka pastorat, men hvar och en prest, som uppnått den föreskrifna åldern af 30 år, eger rätt att undergå examen, när han anmält sig dertill.

Pastoralier kallas de inkomster i natura eller i penningar, hvilka äro anslagne en kyrkoherde till lön. Dertill räknas juridice äfven bostället. Af pastoralier kan detta, jemte tertial, smör och qvicktionde, ved m. m. utarrenderas och uppbäras; men de s. k. jura stolæ, eller likstolar, afgifter för lysning, vigsel, barndop och kyrkgång, o. s. v. få endast af en prestman uppbäras, som derföre redovisar för vederbörande. Njuter enka under nådår pastoralier, och dör hon innan dubbla nådårets början, tillfalla desamma konsistorium. Alla, eller de flesta pastoraliers förvandlande i penningar, och dessas uppbärande ur statskassan har ofta varit förslaget, men, eburu nyttigt ej mindre för presterna, än för åhörarne, har detta förslag dock af de förra rönt största ovilja och motstånd.

Pastoral-utskott eller rättare, ecklesiastik-utskottets pastoral-afdelning kallas det utskott, som presteståndet vid riksdagarne brukar utvälja för behandlandet af sådana frågor, som enskildt angå ståndet och icke röra dess juridiska förhållanden. Dessa senare höra till ecklesiastik-utskottets lagafdelning. Båda dessa utskott äro enskildte för presteståndet, som dervid begagnar den rätt riksdagsordningen gifver hvarje stånd att utom de allmänna utskotten äfven välja enskildte för hvarje stånd.

Pastorat eller **gädd**, hvilket utgör den gamla benämningen, betecknar en eller flera socknar eller församlingar, hvars andeliga vård är uppdragen åt en kyrkoherde, emot åtnjutandet af vissa derifrån gående utskylder. Rikets närvarande indelning i pastorat är ur gammal, med undantag af några få i senare tider tillkomna gädd, eller af sådana, som blifvit sammanslagne. För att erhålla pastorat måste man vara prestvigd och hafva undergått pastoral-examen. I anseende till storleken af sina inkomster, indelas pastoraten i tre klasser, till den första af hvilka utmärkt lärdom ger ostridigt företräde; vid andra klassens jämföres den enes större kunskaper med den andres tjänster, och till den tredje klassens gäller endast tjänstår. I anseende till tillsättningsrätt åter indelas pastoraten i *regala*, *konsistoriella* och *patronella*, eftersom de kunna besättas med pastorer af konungen, församlingen sjelf, eller enskild person eller korporation. Ett i detta fall särskildt slag af pastorat äro de s. k. privilegierade stadsförsamlingarne, hvilka äga rätt, att, utan konsistorii hörande, kalla till profpredikant hvilken pastorabel prest dem lyser, samt att "presentera" hans val till stadfästelse hos kongl. maj:t. Sådana pastorat äro Storkyrkans och Mariæ i Stockholm, Norrköping, Malmö, Jönköping, Arboga, Carlskrona och Sala, m. fl. Flera andra stadsförsamlingar ägde denna rättighet, men hafva förlorat den i senare tider. Finska nationella församlingen i Stockholm är berättigad, att, såsom profpredikanter, böra alla de ansökande, som fullgjort åligganden för erhållande af pastorat, hvilket pröfvas af Stockholms stads konsistorium. Den som, vid anställt val, erhållit församlingens flesta röster, anmäles till fullmakt af kongl. maj:t, och kan pastoratet ej gifvas åt någon annan. Ännu ett särskildt slag af pastorat äro de s. k. *Stätpastoraten*, hvilka utgöra ett slags fideikommiss, gifna åt vissa släkter, som efter far eller måg efter svärfader till evärdelig tid, dock naturligtvis med vilkor att innehafvaren skall vara prest och pastorabel. Dessa slätpastorat äro dock icke flera än tre, nämligen: 1:o Annerstad i Wexjö stift, som konung Johan III gaf åt Georgius Marci och hans bröstarfvingar, "för den långliga tjänst och uppvaktning han konungen bevisat hafver"; 2:do Wessige i Götteborgs stift, hvilket den genom sin fosterlandskärlek och underbara öden odödlige Martin Nilson Kjerrulf erhöill till evärdelig tid år 1677 af konung Carl XI, för sitt under Danska kriget ådagalagda välförhållande och gjorda uppoffringar; samt 3:tio Åhus i Lunds stift, hvilket af sistnämnde konung tillförsäkrades Casten Rönnow och hans ätt, för det Rönnow genom sin rådighet räddat konungen, derigenom att han gömde honom i skorstenen, vid ett tillfälle, då han, under ett besök i prestgården, öfverraskades af Danske ryttare. De indräktigaste pastorer i riket, t. ex. Stora Tona, Fellingsbro, Sala, m. fl., gifva lika mycket som vissa biskopsstift, under det andra knappast afkastade 600 Rdr. För att jemka detta stora missförhållande, har fråga ofta förekommit om de största pastoraters klyfning i flera medelmåttiga hvilket

äfvén, åtminstone i början, skulle hafva ett godt inflytande på befordringen presterna emellan.

Pastorn och **pastorskan**, en folklek, bekant i Westmanland, Södermanland, Öster- och Westergötland, samt på Öland. De lekande sitta i ring; pastorn och pastorskan inom densamma. Hvarje deltagande har namn af någon till kyrkan hörande tjänsteman eller annan person, och deras omgifning, såsom komminister, adjunkt, deras fruar, barn, m. m., klockare, klockerska, kyrkovaktare, kyrkovakterska, dödgräfvare, m. fl. Under samtalet begagnar pastorn och pastorskan ordet *du* till hvarandra och till de i leken deltagande; men dessa senare benämna de förra med deras titel. Någon börjar med frågan: "Hvar har herr pastorn (fru pastorskan) varit i natt?" — Past. "Hos klockaren (klockerskan)." — Klock. "Det var icke sanni!" — Past. "Hvar var du då, klockare?" — Klock. "Hos kyrkovakterskan." — Kyrkov. "Det var en stor osanning." — Klock. "Hvar kunde du då vara?" — Kyrkov. "Hos adjunkten." o. s. v. — Sålunda korsa frågor och svar hvarann, och kunna förbytas äfvén till andra, såsom: "Hvar har du dansat, ätit", o. dyl. Den som ej genast igenkänner sitt namn och svarar, eller begagnar *du*, samt *herr pastorn* och *fru pastorskan* emot ofvanstående regel, ger pant. Denna lek benämnes äfvén *biskopen* och *biskopinnan*.

Pastor primarius kallas kyrkoherden vid Storkyrkoförsamlingen i Stockholm. Han är den främste af hufvudstadens presterskap, och företräder i vissa fall en biskops ställe. Han är ordinarie preses i Stockholms stads konsistorium, och har, förmodligen derföre, samma rättighet som biskoparne, att utan val införas sig vid riksdagarne. Konungen kallar honom till riksdagarne liksom biskoparne. Stockholms stad hör icke egentligen till något visst stift, ty det har sitt eget konsistorium, men räknas dock så till vida till erkestiftet, att erkebiskopen eger, att, när hans öfriga göromål det tillåta, intaga platsen såsom preses i Stockholms konsistorium. Pastor primarius öfvergår då från ordförande till ledamot. Pastor primarius utnämnes af konungen inom ett af storkyrkoförsamlingen uppsatt förslag, och för denna plats, likasom i allmänhet för Stockholms presterskap, gäller ingen indignationsrätt, utan prester ifrån hvarje stift kunna befordras dertill.

Pata betydde fordom detsamma som *rykte*, *sågen*, således: *Han hafdi pata af* (han hade af ryktet fått höra).

Patén, egentligen ett latinskt ord, som betyder fat, kallas det lilla fat, på hvilket vid nattvardsgång brödet omkringbäres. Paténet är vanligen af silfver eller guld, och försedt med inskrifter och sinnebilder. Af dylika från äldre tider finnas några af stort värde kvar. Paténer af glas hafva också varit nyttjade.

Patent. Ehuru monopolier äro förbjudna i gällande regeringsform finnes dock s. k. patenträttighet eller uteslutande rätt att begagna nya uppfinningar inom näringar och slöjder. En sådan uppfinning betraktas såsom uppfinnarens egendom, hvil-

ken genom patent försäkras honom att ostörd utaf andras täflan få begagna. Patent kan erhållas både på nya uppfinningar, på förbättringar af äldre och på införande i Sverige af utländske upptäckter; det gäller för viss i patentet uppgifven tid, hvar efter uppfinningen blifver fri till allmänt bruk, och denna tid får ej vara längre än 15 år för nya upptäckter, 10 år för förbättringar och 5 år för införandet af utländska uppfinningar. Patent utfärdas af kommerser-kollegium och medför icke blott rättighet utan äfven skyldighet att broka patentet, hvilken skyldighets fullgörande bör inom viss tid styrkas inför kommerser-kollegium. Patenträttigheten betraktas såsom innehafvarens egendom, kan gå i arf och äfven säljas till annor man. Tvister om patent, ifall någon skulle påstå den patenterade uppfinningen förut vara i riket använd, afgöras af gode män. År 1846 utfärdade kommerser-kollegium 58 patent å här i riket förut okända uppfinningar.

Patentbössan är en uppfinning af ryttmästaren, numera kommandanten på Waxholms fästning, Åkerstein, på hvilken uppfinning han erhöi ett femtonårigt patent. Denna bössa äger många fördelar; den har ingen stock utom sjelfva kolfven; anläggningen kan lämpas efter kroppsställningen hos hvilken skytt som helst; vid rengöring behöfver man ej röra mer än en skruf; laddningen sker ganska fort och utan laddstock, och hammarens planum justerar sig sjelf vid slaget emot knallhaten, så att ingen klickning uppkommer af felaktig sammanjemkning af hanen och cylinderns plan. Konstruktionen är för öfrigt ganska enkel.

Pater Noster-skären, är en mycket bekant skärsamling utanför Tjörn i Bohuslän. Bestående af flera hundrade klippor, dels böga och branta, dels blott uppskjutande öfver vattnet, och dels alldeles dolda derunder, sträcker densamma sig öfver en mil vestvart från nämnde stora ö. Anblicken i lugnt väder af dessa, liksom af en besynnerlig slump, kringssådda klippor är en af de mest ovanliga, man kan få se; men få skådespel kunna jemföras med det Pater Noster-skären erbjuda under eller kort efter en sydlig eller vestlig storm. Hela den hafstrakt, i hvilken de äro belägne, utgör då en enda ofantlig bränning, hvilken med ett förfärligt dån slungar vattenpelare öfver hundrade fot i höjden, och insveper allt i skum och fradga. Den seglare, som under sådana förhållanden nattelid inkommer i Pater Nosterna är ohjelpigt förlorad. Denna skärsamlings farliga beskaftenhet för sjöfarande har ock gifvit den sitt namn, emedan, efter sägen, de som i katolska tiden nalkades densamma brukade bedja ett pater noster för sina själar. Derom erhöi ock den norr ifrån kommande seglaren en påminnelse vid Korsfjorden, som i norr stöter till nämnda skär, och hvarst ett kors fordom stod upprest. I sednare tider hafva sjöskador mindre ofta timat, sedan Marstrands fyr kom till stånd. De som nu inträffa här härröra till större delen af förvexlingen emellan Marstrands och Skagers fyrar. Yttersta skäret i Pater Nosterna heter Hammeskär. Ett par af de innersta

skären äro bebyggda. De flesta begagnas af närboende allmoge till sommarbete för får.

Paterson, Benjamin, född i Götteborg år 1748, kom först der i tjenst hos embetsmälaren Simon Fick och blef vid 21 års ålder gesäll, men fann sig snart äga anlag äfven för det bögre af konsten, hvilken han derföre började studera, reste på 1700:talet till Ryssland, blef der kejserlig bofmålare och dog 1814. I kongl. museum finnes af honom tre arbeten, det ena en utsigt af Petersburg och det andra en Ryss, säljande kringlor. De vittna om en utmärkt talang.

Patkull, Jöran, af en Lifländsk ätt, var 1610 Carl IX:s hofjunkare, blef 1622 öfverste-löjtnant och 1635 införd på Svenska riddarhuset. Lefde ännu 1649. Från honom härstammar,

Patkull, Georg Reinhold, son af öfverste-löjtnanten Henrik Jobanson Patkull till Posendorff, blef 1677 fändrik vid lifgardet, gick sedan i Österrikisk tjenst och bistade kejserliga härens fälttåg mot Ungrarne under prins Eugène, samt Belgrads belägring; återkommen till Sverige blef han 1697 öfverste-löjtnant vid Westgöthadals regemente; upprättade 1702 fyr- och fem-männingsregementet i Westergöthland, Nerike, Wermland, och Dalmland, hvars chef han blef; sedan öfverste för Westgöthadals regemente; år 1710 generalmajor; följde Stenbocks här och blef med den fängen i Tönningen; återkommen blef han 1716 landshöfding i Jönköpings län och s. å. friherre, men tog afsked 1718 och dog barnlös 1723, då den friherrliga ätten utgick med honom.

Patkull, Johan Reinhold, eller **Regivald, von**, var 1660 född i Stockholm uti det fängelse, der hans far var inspärrad för det han "på ett lättfärdigt sätt", förrådt staden Wolmar åt Polackarne. Hans bustru hade följt honom dit, och deras son såg dagen inom häktets murar, ett sorgligt förebud, hvilket hans slutliga öde sedan alltför väl bekräftade. Han ingick i Svensk tjenst, och var 1689 kapiten, då han tillät sig allvarsamma föreställningar mot de ingrepp Carl XI gjort i Lifländska adelns rättigheter. Konungen kallade då en deputation af nämnde adel till Stockholm och med densamma följde äfven P., som med kraft och värma talade till försvar för sin sak. Detta skall till en början icke hafva missagat Carl, hvilken klappade honom på axeln och sade, att han yttrat sig som en bra karl. Sedermera ändrade Carl tankar och intet afseende gjordes på de inlemnade klagomålen. Missnöjet växte härigenom, och några af adeln erbjödo sig att lemna Lifland åt kurfursten af Brandenburg eller konungen af Danmark. Vid landtdagen i Wenden 1692 afgäfvos ytterligare häftiga klagomål till general-guvernören, med hvilken Patkull serskildt lärar varit övan, till följd af någon kärleksbandel med en fröken Lindestjerna, och ett bref uppsattes af honom till konungen, undertecknad af landtmarskalken och landträderna Reichau, Cronstjerna, Vitinghof, Budberg och Löwenstein, hvori de bland annat yttrade: "Vi bedyre i underdånighet inför Ers Majestät, att om Gud lemnat oss valet mel-

kon antingen ett krig med den grymme fienden, vår granne, eller de olyckor vi nu lida, vete vi ej om vi icke skulle föredragit det förra." Nu kallades undertecknarna till Stockholm och anklagades 1694 af hof-kansleren Bergenbjelm inför en kommission, som dömdo Vittinghof, Budberg, Patkull och von Mengden till döden, hvilken dom af konungen mildrades till lifstida fängelse, men hvarifrån de utsläpptes på hans sotsäng. Patkull hade likväl fört flytt ur arresten och sökt skydd hos kurfursten af Brandenburg och Johan Sobieski i Polen, likväl utan att blifva emottagen, hvarföre han begaf sig till det i onåd fallne Brandenburgske geheimerådet baron Dankelmans gods i Pays de Vaud, der han, under namnet Fischering, lefde, sysselsatt med vetenskapliga forsakingar, till 1659, då Sachsiske general-löjtnanten Fleming öfvertalte honom att gå i tjänst hos konung August, hvilken anställde honom såsom sitt geheime-krigsråd. När August sökte eröfra Lifland, understödde P. honom i denna plan, dels af fosterlandskärlek, dels af hämnd emot Sverige, begaf sig till Ryssland och afslöt der ett förbund mellan tsaren och konung August. Detta ökade oviljan mot honom i Stockholm, der hans försvarsskrift mot sin dom blef offentlig uppbänd. Deremot förmådde han tsaren att låta i Moskva år 1702 uppbända den i Stockholm utkomna vederläggningen. Han gick derjemte i Rysk tjänst, samt användes i åtskilliga diplomatiska värf, äfvensom i militära, så att han, bland annat, intog Warschau genom kapitulation. Likväl tyckes det, som om han skulle ådragit sig någon misstanke, antingen hos Peter eller hos August, ty han blef i December 1705 arresterad, jemte 18 af sina förtrogne, och förd till fästningen Sonnenstein, samt derifrån till Königstein. Då freden i Altranstadt afslöts, var ett af villkoren Patkuls utlemnande, och August hade den fegheten att uppfylla det. P. fördes bunden på en kanon efter Svenska hären, och i klostret Casimir, icke långt ifrån Posen, blef han af en krigsrätt dömd att lefva i rådbråkas, hvilken dom gick i verkställighet d. 10 Okt. 1707. Rådbråkingen skulle ske nedifrån uppåt, och, genom Polske bödelns oskicklighet, blefvo hans plågor odrägliga, så att han släpade sig till stopstocken och sjelf ropade: "Lieber, Kopf ab!" Hufvudet afhögs nu och kroppen lades på 4 stegel, hvarifrån August först 1713 lät hemta benen och begrafva dem i Warschau.

Patriotiska sällskapet anses ursprungligen vara stiftadt af Engelbrekt och Carl Knutsson, men organiserades 1766 som ett ordenssällskap, hvilket än kallades *Patriotiska förbundet*, än *Svenska landtorden* och än *Pro patria*. Det egade sin omsorg åt nyttiga kunskapers spridande, slöjdernas och landbrukets uppmuntran. För att befordra dessa ändamål bildades ett eget utskott, hvilket snart skildes från stammen och blef det *Patriotiska sällskapet*. Den egentliga stammen valde då välgörenhet till sitt hufvudsyfte, kallade sig *Pro patria* och fick 1798 namn af kongl. sällskap. Det bibehöll ännu sin ordensform, men förändrade den, då det

d. 25 April 1814 erhöill nya stadgar. Det underhåller ett eget barnbördshus i Stockholm. Det *Patriotiska sällskapet* utdelar belöningar åt trogna tjenare och för odlingar, bestående i silfverbägare, skedar, eller medaljer. Båda dessa sällskap hafva ett rum i kalendern, och ägde, 1849: det *Patriotiska* 105 och *Pro patria* 88 ledamöter af olika samhällsklasser.

Patronat-rätt (jus patronatus) kallas den rättighet någon enskild har, att i en församling tillsätta pastor, hvarföre ock ett sådant pastorat kallas patronat. Dervid måste likväl iakttagas, att den utnämnde är efter författningarne kompetent dertill, patronaträtten sträcker sig dock ej till att afsätta pastorer, eller befatta sig med något, som angår läran och prestembetets utöfning. Patronats-rättigheten är af kanonisk upphäufning, och har funnits i Sverige allt ifrån katolska tiden, då utnämningrätten kallades "fadhurligan rätt." Dess första upphof torde hafva varit anläggning af enskilda kapeller och oratorier, som benämndes *ecclesiae laicorum*, hvarvid de anställde presterne kallades *laicorum clerici*. Kyrkolagen uppgifver patronat-rätt grunda sig på gifva af jord och grund då kyrkan uppbyggdes; på uppförande, utvidgning eller märkelig förbättring, samt på donationer af jord till prestebolet. I äldre tider, då det låg socknenmenigheten, att ej allenast bygga kyrka, utan ock sköta henne med jord, såg den säkerligen gerna, att någon enskild lindrade den i dessa skyldigheter, till och med under afstående af sin rätt att deltaga i prestens utväljande. Till patronaträtten hör äfven någon gång rättigheten att uppbära tionde och andra kyrkoinkomster; förmån med bänkum i kyrkan; samt äfven deruti, att icke något rörande kyrkobyggnaden får åtgöras, utan patroni råd och vetskap. Hans skyldigheter äro: att vårda sig om kyrkan och församlingen, hvar af följer åliggandet att redovisa kyrkans medel, (hvilka stå under patroni vård), så ofta landsböfding och konsistorium pröfva sådant nödigt; försvara kyrkans och församlingens rätt emot allt ingrepp och förfång; sjelf bygga och underhålla kyrkan, nemligen då tionde uppbäres. Patronat-rätt kan äfven ännu förvärfvas, likväl kan ingen annan än kongl. maj:ts bevilja sådan. (Se äfven *Patronella pastorat*.)

Patronella pastorat äro sinsemellan skiljaktige dervföre, att antingen patroni nominationsrätt (se *patronat-rätt*) beror af olika omständigheter, eller att hans rätt är förbunden med ekonomiska fördelar. I afseende på det förra är väl patronaträtten gemenligen åtföljande någon viss fastighet, såsom ett jus reale, i hvars hand egendomen ock vara må; stundom händer dock att det tillkommer någon viss slägt. Kyrkolagen omtalar den rättighet, som efter förfäder är till arf fallen. Stundom är det alternativt emellan kongl. maj:ts och patronus, emellan församlingen och patronus, emellan viss egendom och viss slägt, och har en patronat-rätt vid moderkyrkan och en annan vid annexen, skall hvardera njuta sin utnämningrätt skiftesvis. I afseende åter på det senare äro patronat-rättig-

heterna *lucrative* eller *non lucrative*. De förva, hvilka kunna endast i Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän, bibehållas från Danas tider, äro förbundne med rättigheten att uppbära tionde och kyrkans inkomster, emot skyldighet att underhålla kyrkan och aflöna pastor; och tyckes det som skulle denna patronaträtt ej kunna frånträdas, utan församlingens begifvande. De senare äro de vanliga i Sveriges öfriga landskap, der prest tillsättes pro honore, utan att tionde får uppbäras af patronus, som eljest måste fullgöra de skyldigheter, hvilka kunna vara stadgade såsom följder af patronaträtten. De patronella pastoratens antal äro 127, hvaraf i Upsala stift 15, Linköpings 17, Skara 5, Strengnäs 22, Westerås 4, Wexjö 4, Lunds 52 och Götheborgs 8.

Pauli Skrifvare anföres bland befallningsmän öfver Nyslott och dess län, hvilket han år 1535 säges hafva fått "i en ärlig och redlig slottslofven."

Pauli, Hinricus, blef, på erkebiskopens af Lund Asveri förord, utnämnd till biskop i Westerås, och arbetade på att förhjelpa Danske prinsess Magnus Nilsson på Svenska thronen, följde honom till Danmark, och stupade, jemte honom, tillika med 4 andra biskopar och 60 prester, i slaget vid Fotevig år 1135.

Pauli, Paulus, född i Sköfde, der hans far varit kyrkoherde, studerade i Greifswald och vid andra Tyska lärosäten, blef, efter hemkomsten, år 1576, theol. lektor i Skara, sedan kyrkoherde och prost i Bröddetorp, samt var en af dem, som underskrefvo Upsala mötes beslut. Valdes år 1611 till biskop i Skara, men som Carl IX här till utnämnet en annan, professor Paulinus Gothus, dröjde det till följande året innan han fick tillträda biskopstolen. Han innehade den endast till 1617, då han afled. Under sin studietid i Greifswald hade han utgifvit: *Ita hiet Corpus Doctrinae*.

Pauli, Zacharias, son af Wolfgang P. till Negerschick i Österrike, der han var född år 1586, kom år 1603 till Sverige, men återvände till Ungern, der han gick i tjänst; här fick han dock ej qvarstanna, emedan han bekände protestantiska läran, hvarföre han ånyo, jemte tre sina bröder, begaf sig till Sverige, der han blef kammarjunkare hos Carl IX, och 1611 ryttmästare vid dess lifkompani, stallmästare hos dess enkedrottning och sedan hos hertig Carl Filip. Var 1628 öfverste för Södermanlands regemente. Dog af pesten i Stockholm, natten emellan den 24 och 25 Augusti 1630. Från honom härstammade

Pauli, Wilhelm Mauritz, född i Småland d. 3 Dec. 1730. Fadern var öfverjägarmästare. Efter 9 år tillbragta med studier i Upsala, gick han 1751 som sergeant till Possiska regementet i Stralsund, samt derefter i Fransk tjänst vid grefve Fersen's regemente; här qvarstannade han till efter freden, då han fick afsked som aide-major-general, med 600 livres i pension, och återvände hem, hvarest han emellertid blifvit befordrad till stabskapiten. Var, vid utbrottet af 1788 års krig, chef för Westerbottnens regemente, med hvilket han afgick till Finland, i träffningen vid Uttiarmalm

d. 28 Juni 1789, anförde han, under konungens befäl, förtruppen och utnämndes samma dag, för sitt värförhållande, till R. af Sv. O. Den 4 Juli deltog han i träffningen vid Likala och d. 21 Aug. vid återtagandet derifrån, då han försvarade passet mellan Memmälå och Anjala, till dess begge bryggorna öfver elfven hunnit svängas. Anförde bögra flygeln i slaget vid Walkiala d. 29 April 1790, under Gustaf III:s eget befäl, och erhöll, efter segern, på slagtfältet en guldvärja. Den 20 Maj s. å. anföll han, med 10 bataljoner, utom kavalleri, jägare och artilleri, vid Keltisbarackerna, Ryssarne, som blefvo slagne, hvarest han intog lägret vid Werälå. Till belöning dertföre blef han R. af S. O. stora kors. Efter freden befordrades han till general-löjtnant, chef för Skaraborgs regemente och förste stallmästare hos hertigen af Östergötland. År 1794 erhöll han kommandörstecknet af S. O. stora kors. Tog afsked från regements-befälet 1796 och afled i Stockholm d. 11 Aug. 1800.

Paulin, Arvid, född år 1687 i Wirolax socken i Wiborgs län, der fadern hade sitt boställe, som kvartermästare vid Wiborgs kavalleri. Denne stupade i slaget vid Narva, och hans död försatte enka och barnen i så knappa omständigheter, att de en lång tid måste föda sig med barkbröd. Med möda lyckades Arvid från flera håll samla ett litet förråd af födoämnen, hvarmed han från sin moders hus begaf sig till Kexholms skola. År 1708 kom han till Åbo akademi, prestvigdes 1712 och blef adjunkt hos kyrkoherden i Urdials. Då Ryssarne följande året inföllo i landet och Halikko socken var nästan utan någon prest, emedan kyrkoherden var sängliggande och komministern flytt till Sverige, begaf han sig dit, enligt församlingens önskan, och förrättade der själevården under ständiga faror, emedan han ej sällan måste vara med-läre emellan fienden och sina sockneboer, för hvilka han oftast lyckades utverka någon lindring i de bördor, hvarmed de eljest skulle blifvit tryckta. Församlingens tacksamhet blef äfven lönen för hans ädla ansträngningar, och 1724 begärde socknemännen hos konungen att P. måtte förordnas till kaplan i moderkyrkan, hvilken anmälan äfven bifölls, ehuru en annan redan var af konsistorium utnämnd, och då kyrkoherden, efter en mångårig sjuklighet, omsider afled år 1735, valdes han enhälligt till dess efterträdare. Halikko sockens kärlek för det Paulinska namnet öfvergick äfven sedan till hans efterkommande, ty då han dog 1750, begärde de hans son till sin pastor, och, efter dennes död, sonsonen.

Paulinus, Petrus, brorson till erkebiskopen Laurentius Petri Gothus, och äldre broder till erkebiskop Laurentius Paulinus Gothus, var född 1550 i Söderköping, der fadern var smed och borgmästare, blef 1574 student i Upsala, hvarest farbrodern då var professor. Han gick i dennes fotspår, reste ut till fremmande lärosäten, blef magister vid ett Jesuitiskt universitet, och, efter hemkomsten, prestvigd samt rektor i Enköping. År 1584 kallades han till konung Johan III:s bespre-

dikant och kyrkoherde vid Storkyrkoförsamlingen i Stockholm. Här uppträdde han offentligen som lögbergens författare, och råkade derigenom i mycket misshällighet med stadens invånare. Lönarhet väckte han förgelose genom sin likpredikan öfver ståthållaren på Stockholms slott, Nils Hansson, afiden som katolik, och hvars själ han, till trots af folktron, försäkrade vara "hos Gud i paradiset." Ne fordrade både presterskap och lekmän hans bestraffning, och Johan, vacklande i sin tro som i sin politik, måste 1590 afsätta honom från hans kyrkoherde-embete. Vid det stora kyrkomötet i Upsala 1594 blef han ställd till ansvar inför det församlade presterskapet, anklagad för många fel, deribland äfven för falskt vittnesbörd och afsatt från prediko-embetet. Han dog kort derefter s. å. af sorg och grämske, hos klockaren på Munsön, dit han flyttat. Ett bevis på tidens råbet är början af ett hans tal till Stockholms invånare: "J paddor ären icke värdige en sådan hög och dyr man. Jag är ock ett högre och bättre kall värd, än att vara er kyrkieherre. Lucifer må predika för eder", m. m., och likväl var Paulinus visat icke mindre bildad än mängden af hans samtida, utan tvertom stod han i detta fall öfver mängden af dem. Har utgifvit: *Een rätt Christeligh undervisning om heela menniskones leffnad här på jordene, Een böön till Jesum vår Nydhersgoffva*; m. m.

Pauliska donations-fonden, till pensioner för enklor samt fader- och moderlösa barn, förvaltas af direktionen för norra frivilliga arbetshuset i Stockholm. Denna fond ägde 1842 en fastighet, värderad till 45,000 R:dr, samt fordringar och konstanta medel till belopp af 67,139 R:dr. Dess inkomster samma år, bestående af räntor och hyresmedel, utgjorde 5,563 R:dr, hvaraf till pensioner och sjukvård användes 4,375 R:dr. Understöds-tagarne vore 160, bland hvilka 140 bodde i Stockholm och tillsammans erhöles 3,650 R:dr B:ko.

Paulströms, jernbruk, i Kalmars län, anlades 1726 af majoren och öfverjägmästaren W. M. Pauli, som hade använt mycket lit på jernmalms uppletande, och erhöles tillstånd att få anlägga en masugn, 1 stångjernashammare med 2:ne hårdar, samt en spik- och manufaktur-hammare. Bruket har nu 1 hård och endast 50 skeppd priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten utgör 10 lisp:d. Manufaktur-verkstäder finnas vid bruket, hvilket äges af H. Ekelund. Afsättningsort: Kalmars och Westervik.

Pauls kyrka. Se: *Krageholm*.

Paumgarten, Johan Georg von, kejsarlig kansler, skickades år 1542 till konung Gustaf I, att förstå honom loma något bidrag till kriget mot Tarkarne, hvartill det Schmalkaldiska förbundet utfäst sig; men konungen, som icke var medlem deraf, svarade, att riket, utmattadt af ständiga krigsoraligheter, ej kunde efterkomma kejsarens önskan.

Pavo, höfvidsman i Sigtuna och öfver Upland år 1274, skall hafva varit den siste, hvilken, i egenkap af hödding öfver Uplands län, haft sitt residens i Sigtuna.

Paykull, Otto Arnold, son till en Lifländsk adelsman och född troligen år 1662, reste vid 15 års ålder eller år 1677 till Sachsen, der han inträdde vid kurfurstens gerde och befordrades till general-löjtnant, samt bivatade, bland annat, öfvergången öfver Düna. Han hade sedan gift sig och satt sig i ro, då han af sin landsman, Patkull, öfvertalades att åter iagå i konung Augusts tjänst, skickades af honom till tsar Peter, att öfverlägga om fortsättningen af kriget, men blef, i en liten träffning vid Warschau d. 21 Juli 1705, tillfångatagen af öfverste Borensköld och skickad till Stockholm. Här ställdes han under tilltal inför Svea hofrätt och dömdes till döden såsom landsförrädare, emedan han var född Svensk undersåte. Förgäfvades invände han, att han aldrig svarit Svenska kronan trohetsed, att han, såsom yugling, lemnat landet, och då han 1692 gjorde en resa till Lifland, förklarar för guvernören baron Seop, det han aldrig tänkte åter inflyttas i landet, samt ändligen, att han var en fremmande magts undersåte och embetsman. Allt detta hjälpte likväl icke. Då erbjöd han sig slutligen att göra guld, och att åt konungen årligen anskaffa en miljon riksdaler, endast han fick behålla lifvet, ehuru kvarhållen i ständigt fängelse. Carl svarade: "Om än Paykull kunde förvandla Brunkeberg till guld, skall han ändå dö", och den olyckliges afrättning försiggick den 4 Februari 1707, utanför Norrtull vid en backe, som ännu bär hans namn. Den namnkunnige Urban Hjerne har, kort efter hans död, uppsatt ett intyg, hvari han på ganska många både vetenskapliga och moraliska skäl försäkrar, att P. verkligen varit en "Adeptus", hvarmed han sökte vederlägga många utspredda rykten och misstankar om något begånget bedrägeri af honom. Paykull gjorde nemligen i sitt fängelse verkligen en liten kvantitet guld, hvaraf en medalj slogs, hvilken ännu förvaras i myntkabinettet, och har på ena sidan Carl Xl:s bröstbild, samt på den andra följande inskrift: *Hoc Aurum Arte Chemica Conflavit Holmia A. 1706. O. A. v. Paykull*. Han hade gjort en guldtinktur, hvartill han gifvit receptet åt öfverste Hamilton, hvilken visat honom mycken godhet. Denne hade, efter hans uppgift, sedermera gjort en dylik tinktur, och derigenom förvandlat ett stycke bly till 147 dukater fint guld. P. hade äfven sagt Hamilton, att, för att göra 10,000 dukater, behöfdes ingrediensier endast för 12 till 14 R:dr. Hjernes syntes bysa de bästa tankar om Paykulls kunskaper och själsegenskaper, och uppger, att han först ett halft år före sitt tillfångatagande inhemtat den dyrbara konsten, samt att han med mycket lagn och frimodighet gick döden till mötes.

Paykull, Gustaf. Majoren vid artilleriet, R. af S. O., Carl Fredrik P., härstammade troligen från samma Lifländska ått, som den ofvannämnde generalen och guldmakaren Paykull, och introducerades 1756 på Svenska riddarhuset bland adelsmän. Sonen Gustaf föddes d. 21 Aug. 1757, ingick i kansliet, befordrades der till protokolle-sekretärare, men fick sedan kanslivädes titel, blef hofmar-

skalk och R. af N. O., samt 1818 friherre. Omfattade redan som ung med mycken värma vitterheten, gjorde öfversättningar från Anacreon, Sappho och Moscus, och skref åtskilliga visor, bland andra: "När jag dricker, saillets gud" m. m., som länge bibehöll sig. Han författade äfven theaterstycken, såsom tragedierna *Domald* och *Virginia*, ur hvilken Leopold, med författarens samtycke, åt sin tragedi lånat den vackra versen:

"Jag skulle välja förr en slaf, än en tyrann."

Äfven har han skrifvit en komedi: *Ordensvurmen*. Hans vittra försök hade likväl icke någon särdeles framgång, och han lyckades aldrig få inträde i Svenska akademien. Vida lyckligare var han på äldre dagar, då han egnade sig åt naturalhistorien, anlade ett zoologiskt museum på sin egendom Wollox-Säby i Upland, riktade det genom köp och byten, samt utskickade samlare till dess förökande, så att det slutligen blef på foglar och insekter det rikaste i Norden. Han skänkte det sedan till vetenskaps-akademien, och belönades derföre med friherrediplomet. Afled d. 28 Jan. 1827. Har, utom sina vittra arbeten, utgifvit en *Fauna Suecica*, som har mycken förtjenst, en *Monographia Staphylinorum*; *Monographia Caraborum Suecicæ*; *Monographia Curculionum*, o. s. v. Var ledamot af vetenskaps-akademien och en mängd utländska lärda samfund.

Pecentel, Albrekt, förekommer, enligt Uggle, i rådslängden för 1435 och 1436. Han uppgifves deri som väpnare. Dalin omtalar honom deremot såsom Engelbrekts tjänare, hvilken Måns Bengtsson, efter det verkställda mordet, medfört till Örebro, i afsigt att genom honom kunna bemäktiga sig slottet.

Pechlin, Johan Niklas, farfader till den bekante general P. (se nedanföre), var född i Leyden, blef 1673 medicine professor i Kiel och 1680 lifmedikus, bibliotekarie och hofråd hos hertigen af Holstein. År 1698 följde han hertig Fredrik till Stockholm, reste snart hem, men införskrefs åter af prinsessan Hedvig Sofia. Härunder blef han sjelf illa sjuk, och beskyllde de Svenske läkarna att hafva gifvit honom en hop vedervärdiga medikamenter. År 1704 kallades han för tredje gången till Stockholm, såsom guvernör för den unge prinsen Carl Fredrik. Han blef här medlem af kollegium medikum, men dog i Februari 1706. Var en lärd man, hvilken utgifvit både theologiska och medicinska skrifter, hvaribland må nämnas: *Diatriba de Nigredine Ethiopium*, m. fl.

Pechlin, Carl Fredrik, son till Johan Pechlin, baron von Löwenbach, hvilken en tid var Holsteinsk minister vid Svenska hofvet, och född, enligt de tillförlitligaste uppgifter, d. 8 Aug. 1720. Var endast 6 år gammal, då han kom till Sverige, men lärde sig likväl aldrig Svenska språket så fullständigt, att han kunde skriva det felfritt. Han ingick vid blott 13 års ålder, såsom volontär vid fortifikationen, men flyttades sedan till åtskilliga regementen, så att han 1751, då han naturaliserades som Svensk adelsman, var öfverste-löjtnant vid Kalmar regemente. Under Pomerska kriget

utmärkte han sig genom talang och mod vid flera tillfällen, särdeles vid Wollins eröfring, hvarvid han blef sårad, och belönades derföre med chefskapet för Jönköpings regemente och svärdsorden. År 1770 blef han general-major, men tog afsked 1773. P. har emellertid sin största namnkunnighet såsom politisk person, såsom riksdagsman, och rättast såsom vinglare och partigångare. Man beskyller honom för att redan som helt ung hafva börjat sin rol med spioneri på sin egen fader, hvars bemödanden för hertigens af Holstein räkning 1742, han förrådade för konung Fredrik. Detta skrifves likväl till en del på kärlekens räkning, emedan han då var förälskad i Plomgrens dotter, med hvilken han sedan blef gift, och Plomgren var af faderns motparti. Tidigt utmärkte sig Pechlin genom de egenskaper, som hela lifstiden igenom utmärkte honom: slughet, förslagenhet, rådhighet, mod och försigtiga beräkningar. Men dessa voro tillika förenade med så mycken sjelfvisshet, list och opålitlighet, att han aldrig kunde vinna något partis verkliga förtroende, emedan han ständigt var färdig att förråda det han tillhörde, och att han aldrig förmådde göra sig till chef för ett eget, hvilket troligen var hans syfte. Han kunde nemligen aldrig vinna aktning hos något, hvilket likväl var ett onödgämligt vilkor. Derföre hände honom också vid 1761 års riksdag den förödmjukelsen, att han utvoterades från riddarbusen, ehuru han och hans sväger, Jennings, använde alla bemödanden för att afvärja faran. Sällan har adeln varit så talrikt samlad som vid denna votering, ty den steg till 800 närvarande. Visserligen beslöts utvoteringen blott med en rösts pluralitet, men P. och svägern hade ej blott gjort alla möjliga försök, lagliga och olagliga, utan äfven i mutor utgifvit, som det sades, 100,000 plåtar, kanske mera än P. sjelf förut erhållit i dylika. Kort före revolutionen 1772, var han, under Rudbecks bortovaro, i tre veckor tillförordnad öfverståthållare i Stockholm, utverkade sig sedan befallning att afresa till sitt regemente, för att föra det mot Christianstad, der en uppresning yppat sig, men arresterades under vägen dit i Jönköping och fördes till Gripsholm, samt derifrån till Stockholm, och ställdes inför krigsrätt. Han kunde likväl icke fällas utan lössläpptes, efter fem månaders fångenskap, sedan han besvarit den nya regeringsformen. Efter sitt afskedtagande satte han sig ned på sin egendom, der han underbläste allmogens missnöje med brännvinsbrännings-förordningen och ställdes derföre under tilltal, men äfven utan påföljd. Efter konungamordet häktades han, såsom misstänkt för delaktighet deri, hufvudsakligen på Liljehornas angivelse. Sannolikt var han också anläggningens verkliga själ, men hade förstått att så försiktigt igensopa spåren efter sig, att ingenting kunde bevisas emot honom. Han ansågs likväl såsom till hälften förvunnen och insattes på behaglig tid på Warbergs fästning, der han dog d. 29 Maj 1796, utan att ens i döden röja någon ånger eller upp-täcka något af hvad man ville veta. Illsluga planer syntes vara ett behof för honom, och hans

ära var att förefalla alla såsom en gåta. Han och Palmatjerna voro också de, som Gustaf III sade sig mest afsky.

Pedarerna kallades ett vapen, som barkebusieren, eller den lätta ryttaren, i Gustaf Adolfs krig bar vid sidan. Man vet derom nästan ingenting, utom att det brukades både till bugg- och stickvapen.

Pedell är en gammal benämning på konsistoriivaktmästare, och nämnes sålunda i kongl. förordningen d. 11 Febr. 1687, hvarest stadgas, att "i hvar och ett konsistorio skal vara en pedell."

Peder af Westergöthland anföres år 1150 bland konung Erik den Heliges och hans efterträdares råd.

Peder, Mäster, har på Latin författat en *Jungfru Maria Örtagård*, som Nicolans Ragvaldi öfversatt på Svenska.

Peder, S:t, annex till Skepplanda, kallas äfven *Gamla Lödese socken*, är belägen i Ale härad af Elfsborgs län, 3 $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Götheborg, vid Götha elf. S:t Peders kyrka, fordom Gamla Lödese, är uppförd af gråsten på okänd tid. Fältmarskalken Lennart Torstensson erböll i denna socken åtskilliga gods och gårdar, under ärfligt frälse. I socknen märkes det fornds konungasätet *Gamla Lödese* (se detta ord). Socknen innefattar 14 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 700 invånare. Af dess areal 12,613 tunn., äro 1,380 sjöar och kärr. Adr. Götheborg.

Peders gille, S:t, i Sigtuna, omtalas i ett gammalt testamente af år 1325.

Peders kloster, S:t, en socken med Nöbbelöf, utgör ett konsist. pastorat af 3 kl. i Torna kontrakt af Lunds stift, och är belägen i Torna härad af Malmöhus län, omgifver Lund i vester. Här märkes *S:t Peders klosters säteri*, eller så kallade *Klostergården*, nu mera Trolleberg, 1 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, väl bygd, har i äldre tider varit ett Fransiskanerkloster, anlagdt af erkebiskopen Ove 1231, och för hvilket med flere erkebiskop Åke Sparre 1532 förbehöll sig att vara föreståndare, då han afsade sig erkebiskops-embetet. Detta säteri har mycken och förträfflig åker och ängsmark. Vid egendomen hålles ett betydligt schäferi, namnkunnigt för sin ovanligt fina ull. Socknen innefattar 12 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 580 invånare. Dess areal utgör 1,990 tunn. jord. Adr. Lund.

Peder Larsson, underbefälhafvare på Svenska krigsflottan i konung Erik XIV:s tid, gjorde sig, såsom sådan, särdeles förtjent af fosterlandet. Under 1566 års krig höll han sträng jagt på kaparne i Östersjön, skyddade Svenska handeln och försåg landet med tillförsel. Ett par år derefter undsatte han Revel, bortjagade der en hel kapareflotta, samt skrämd sig till eröfringen af Sonneborgs slott på Ösel.

Peder Nilsson, befallningsman öfver Dahl och Wermland i senare hälften af 16:de århundradet, utmärkte sig ett par gånger i det nordiska sjö-åra kriget. Med en fännika knektar slog han, om vintern 1567, på Norsk botten ett dubbelt så stort antal Tyska trupper, borttog deras kanoner och tress, samt afbrände några socknar i Norrige.

Peder Store, farfader till erkebiskopen Johannes Magnus, var en ansedd man i Westergöthland,

som förenade sig med Engelbrekt, då denne belägrade Årevall, följde honom under hans härtåg och var vid de flesta tillfällen hans banérförare.

Peder Svenske, en riddare, hvilken särdeles utmärkte sig i det tornerspel, som hölls till ärande af Gustaf I:s bröllop med Katharina af Sachsen-Lauenburg. En af dem, som följt prinsessan till Sverige, en Holsteinsk riddare vid namn Schach von Ahnefelt, af en stor och reslig växt, var en bland de kämpande. Mot honom uppträdde inom skranket herr Peder, med tillnamnet *den lille*, men hvilken likväl två gånger å rad kastade sin väldige motståndare ur sadeln, så att han ej hade lust att försöka den tredje dusten.

Pehr, en son af Carl VIII Knutsson, med dess andra gemål, men som dog i barnåren.

Pehr, S:t, en socken i Sigtuna pastorat, belägen i Erlinghundra och Häbo förenade härad af Stockholms län, 3 mil S. från Upsala, vid Mälaren. Maria, eller nuvarande stadskyrkan i Sigtuna, är gemensam för staden samt S:t Pehrs och S:t Olofs landsförsamlingar. S:t Pehrs-kyrkan har varit Sigtunas både äldsts och förmästa tempel. Den delade hela stadens öde vid 1188 års förstöring; men var det första tempel som återuppbyggdes. Då Stockholm anlades och Sigtunas befolkning började minskas, anslagos några kringliggande byar till denna kyrkas församling, och kallades den, efter kyrkans namn, S:t Pehrs socken. Templet har varit helgadt åt apostelen Petrus, hvarföre församlingens sigill, och äfven Erlinghundra härads bär S:t Petri myckel. År 1529, då Mariakyrkan uppläts åt alla församlingarne, upphörde detta tempel att begagnas, och lemnades att förfalla. Under Johan III upptogs det väl i dess allmänna tempelreparationer här, men efter denna tid lemnades det åter till spillo, och är nu mera blott en ruin. (Se vidare härom: *Sigtuna, det fornda och närvarande*. Upsala, 1847). Socknen innefattar 11 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 250 invånare. Dess areal utgör 4,235 tunn., af hvilka 30 äro sjö och kärr. Adr. Sigtuna.

Pehr, S:t, annex till Wadstena, är beläget i Aska härad af Östergöthland och angränsar Wadstena i öster. Marken är jemn; jordmånen svartmylla på lerbotten. Lin och hampa odlas här mycket. I socknen märkes *Starby*, kungsladugård, $\frac{1}{2}$ mil från Wadstena, 10 $\frac{1}{2}$ hemman, blef 1757, enligt rikets ständers beslut, upplåten till intressenterne i kammarduksfabriken i Wadstena. Arrendatorn var förbunden att drifva linne- och drällsamt nämnde fabrik i staden, utvidga linkulturen och beredningen på Holländsda sättet, samt underhålla ett schäferi af Spanska får. *Egeby*, 2 mtl. berustadt säteri. Socknen innefattar 24 mtl. och har 370 invånare. Dess areal utgör 3,957 tunn., af hvilka 20 äro sjö och kärr.

Pehr Olsson, en bonde i Dillne i Ovikens socken af Jemtland, var på sin tid känd såsom en skicklig kyrkobyggare, har 1770 bygd Ovikens kyrka, samt dessutom 17 andra kyrkor.

Pehr på Horskullen kallas en stor, på Torpa sockens utmark i Halland, rest bautasten, hvilken

står i förbindelse med en närbelägen grafkista af uppresta hällar, och påstås förvara benen efter en i traditionen ryktbar kämpe med namnet Pehr eller Peder. Namnet är likväl för mycket bristligt för att kunna sättas i samband med fornlemningen.

Pehrshergs grufvor i Wermland, $\frac{3}{4}$ mil från Filipstad, lära blifvit upptagne straxt efter digerdöden. Berättelsen härom lyder, att en mandräpare legat flyktig på Ridderön vid Kroppa i 7 år och födt sig der med fisk. Under sin länga fasta har han vandrat omkring i skogen och äfven kommit upp på detta berget, der han fann malm, och trodde sig derigenom kunna erbjålla nåd. I detta ändamål skref han till konungen och uppgaf att han funnit ett jernberg, hvarföre han blef eftersökt och fick nåd. Dessa grufvor äro i orten kända för sina välartade och ymniga jernmalmsförräder, hvilka på senare tider dock aftagit. Pehrshergs grufvor lemna dessutom flera anmärkningsvärda fosillier.

Pehrsho, jernbruk i Westmanland. Se: *Högfors*.

Pehrshy, jernbruk. Se: *Forsbacka bruk* i Elfsborgs län.

Pehrshotter, Ingrid, nanna i Wadstena kloster, bekant genom sitt *Kärleksbref* till "sin Allrakäraste Hjärtans Vän, Vålborne Svennen Axel Nilsson", skrifvet 1498, och emot hvilket Hammarsköld finner sjelfva Popes Heroid "af ingen betydighet." Visst är, att det utgör ett ibland de vackraste prof af forntida poetiskt sinne, innerlighet och varm känsla, som vi hafva i behåll.

Pehrshotter, Karin, vanligen kallad *Hång-karin*, var en piga, hvilken, i början af 1770-talet gjorde mycket uppteende i Stockholm genom sina predikningar, dem hon isynnerhet höll på Södermalm. Både konsistorium och kollegium medikum höllo undersökningar om henne, men man kom slutligen till den öfvertygelse, att hon var en nervsvag person, som hörde under läkarnes behandling, hvarföre hon också intogs till vård på lasarettet.

Pehrshytte grufvor i Nora socken af Nerikes län; under detta namn hafva trene jernmalmsfält på gamla Pershytte märk, nära dess by och hytta, ifrån äldre tider varit kända, nemligen: *Pehrshytte-berget*, hvari finnas omkring 7 särskilda grufvor, af hvilka Kittelgrufvan lär vara den förnämsta; *Lockgrufveberget* och *Storgufveberget*.

Pehrs i stolen dag, *S:t* (Petrus in cathedra), eller *S:t Pehrs dag om vintern*, är en af de fordna katolska högtidsdagar, som äfven bibehölls efter reformationens införande i riket. Den förra benämningen på denna Petri dag är rättast; den har blifvit förblandad med en annan åt apostelen helgad dag, nemligen: *Pehr Winkels dag* (Petri vinculia dag), hvilken är apostelen Petri dag, då han satt i bojer; men denna dag inföll om hösten, d. i Aug., hvar emot Pehrs i stolen d. 22 Febr. Denna helgdag har fått sitt namn deraf, att de påfviske föregifva, det apostelen Petrus denna dag uppsattes på biskopstolen och till öfverste-prest-embetet öfver församlingen i

Antiochia. Fordom, dock efter lutherska lärans införande, predikades här Matth. 16 Kap. från 13 vers., samt till epistel: 1 Petri epist. 1 Kap. 1 v.

Pehrs lek, *S:t*. Denna så kallade lek, hvilken finnes i slutet på en del runstafvar, är ett nyare påfund. Sagan är, att *S:t* Pehr var om bord på ett fartyg, i sällskap med 15 kristne och 15 judar; en storm uppkom, och hälften af besättningen skulle kastas i sjön. Apostelen uppställde då de 30 passagerarne och hvar nionde kastades öfver bord; men han hade uppställt dem med en sådan beräkning, att alla de otrogne kommo i sjön, och det på följande sätt, såsom man ser på flere runstafvar, då X betyder de kristne, men I judar: XXXXIIIIXXIXXXXIHXIIIIXXI. Detta kan än tydligare visas med röda och svarta kort, och blir då ett slags kortkonst.

Pehrsmessan firades fordom d. 29 Juni, hvilken dag ännu i vår almanacka bär namnet Petrus. Denna fest räknades bland de största, och hade den sin vigilia, förhelgd, hvarförut man fastade flere dagar förut. Ut i gamla psalmböcker kallas denna dag Petri och Pauli dag, af skäl att dessa begge apostlars födelsefest firades då. Södermanlands-lagen visar att *S:t* Pehrs äminnelse blifvit mycket helighållen i Strengnäs, så att denna dag äfven bevarades med fridlysning. Det heter neml.: "Bryter man fridh i Strängnäs om Pättersmässu, böte Konunge 20 marcker och Biskupi 20."

Pehrsnäs, konsist. pastorat af 1 kl., utgöres af Pehrsnäs och Föra socknar, och är beläget på Öland i dess norra kontrakt af Kalmar stift, Pehrsnäs socknen ligger i Åkerbo härad af Ölands norra Mot, $3\frac{1}{4}$ mil N.O. från Borgholm. I socknen märkes: *Lilla Horn*, 1 mtl., har, som sätesgård, fordom tillhört Sigmund Horn, stamfader för adliga ätten Horn. *Hallnäs sten*, vid byn Hallnäs, förmodas vara rest efter en Ryning, som här fallit af hästen och dödt. Häromkring äro äfven flera stensättningar. På kyrkogården märkes en sten, *Digerflisan*, hvarpå, enligt allmogens berättelse, de efter digerdödens härjande öfverblifna kunnat rymmas. *Grythamn* och *Hjorthamn* äro små bugter inåt landet. *Matkroken*, en krokig refvel, $\frac{1}{2}$ mil lång ut i hafvet, består af klippor och stenar. Socknen innefattar $30\frac{7}{8}$ mtl. och har 1,325 invånare. Dess areal utgör 10,322 tunn., af hvilka 50 äro sjö och kärr. Adr. Borgholm.

Pehrsson, Anders, en rik bergsman och ägare af Rankhyttan, hos hvilken Gustaf Wasa tog tjänst under sin flykt till Dalarne, och på hvars löge han tröskade. Röjd af en piga, som bemärkte den guldstickade silkeskragen under hans bondtröja, förtrodde han åt Anders Pehrsson sitt förbehållande och bad om hans bistånd, men hvilket denne ej vågade lemna honom, utan rådde honom att begifva sig längre bort. Då Dalkarlarna sedan blefvo upproriske mot den till konung valde fordne flykten och det s. k. klockekriget utbröt, deltog äfven Anders Pehrsson i resningen, och delade de öfrige rebellernes öde.

Pehrsson, Arendt. Se: *Örsflykt* och *Ornda*.

Pehrsson, Göran. Denne Erik XIV:s ryktbare och olycklige rådgifvare lär varit född omkring 1530 i Sala, der fadern var prest och en bland de förste, som begagnat tillåtelsen för prester att gifva sig. Han skickades till Tyckland att fullborda sina studier och återkom derifrån 1552 med bref från Melanehton. Gustaf I emottog honom nu i sitt hof, men skall hafva blifvit så missnöjd med honom för hans dåliga uppförande, att han dömdo honom till döden, men hvilket straff han, på hertig Johans och Svante Stures förbön, mildrade till landsflykt. P. begaf sig likväl i stället till hertig Erik, hvars ynnest han förstod vinna och bibehålla ända till sin död. När hertigen blifvit konung, upphöjdes Pehrsson till hans sekreterare och ombudsman samt benådades med adelsbref. Han anses från den tiden såsom själen, ofta kanbända blott som verkställaren, af de våldsamma, erättvisa, blodiga och till en del vansinniga, handlingar som utmärkte Eriks regering och slutligen medförde hans fall. Att hatet och illviljan skrifvit gunstlingens historia är oeckligt; men att åtskilliga af beskyllningarna äro grundade synes af Pehrssons uppträdande vid några tillfällen och deraf, att han qvarblef i en herres tjänst, som regerade på det sättet. Omöjligt är att nu mera afgöra hvad som med rätta faller honom till last eller hvori han kan vara oskyldig. Måhända kommer man sanningen närmast om man säger, att Göran Pehrsson var en klok, förslagen och dristig lycksoökare, som ville komma sig upp, likaöjd om medlen; att han hatade och afundades adeln, som bemött honom med förakt, att han ville nedsätta henne, både för att tillfredsställa sin egen böjelse och för att stödgå sin herres thron; att han för samma ändamål tillstyrkte eller understödde förfarandet mot hertig Johan, men att han öfverallt, der icke hans politik eller hans egoism kommo i vägen, sökte konungens och landets verkliga gaga, hvarföre åtskilliga af de nyttiga författningar och inrättningar, som utmärkte början af Eriks regering, torde få tillskrifvas honom. Han lät emellertid icke befordra sig till särdeles höga embeten, och det är aldrig bevisat att han samlat stora ägodelar. Man anklagade honom likväl för allt det onda som skedde, och efter Sture-morden fordrades af allmänna rösten hans straff. Han blef dervore ställd till rätta och d. 19 Okt. 1567 dömd till döden af en domstol, bestående af 48 personer. I nära ett halft år qvarhöllen i fängelset, förlorade han emellertid icke hoppet på konungens nåd och bedrog sig ej heller deri. Han kallades nemligen till Eriks läger och blef i Mars månad följande året förklarad för en oskyldig och ärlig man. Vid hertigarnes uppresning mot Erik samma år, och då de belägrade Stockholm, samt underhandlingar emellan dem och konungen öppnats, fördrade de, som första vilkor, Göran Pehrssons utlemnande. Erik sträfvade väl häremot, men Dalkarlarne grepo och utlemnade honom. Nu blef han lagd på sträckbänken och d. 28 Sept. rådbräkad. Hans moder (Celsius säger hans hustru), hvilken ansågs för en häxa och som man ämnat

samma dö, undgick det derigenom, att hon kastade sig ned af hästen och bröt af sig halsen.

Pehrsson, Matts, riksdagsman för Nordmarks härad i Wermland vid 1809 års riksdag och död i Stockholm d. 30 Dec. sistnämnda år, var född d. 23 Juni 1754 i Utsand, Folkerna socken och Stora Kopparbergs län. Han hade förut varit riksdagsman vid 1786 och 1800 årens riksdagar, samt vid den senare fullmäktig i riksgäldskontoret, hvilken befattning han innehade ända till sin död. Vid detta års riksdag blef han vald till ledamot i konstitutions- och hemliga utskottet. Han var en af de utmärktaste representanter bondeståndet någonsin ägt; hans rättskaffenhet och goda afsigter erkändes af alla, äfven af hans politiske motståndare; han var en varm förfäktare af allmogens rätt, men iynnerhet af hvad han ansåg fäderneslandets bästa fordra; talade ej ofta, men med eftertryck när det skedde, hade lyckliga svar då det behöfdes, och åsyftade mer att gagna än att lysa med motioner och förslag. Hvad han sade och anförde var alltid hans eget. Då i konstitutionsutskottet fråga var om 37 § regeringsformen, rörande upphöjelse i adligt stånd, sade M. Pehrsson att ridderskapet och adeln nog samt sjelf visste, att ju mera tillgång fanns på en vara, desto mindre värde hade hon, hvarföre det vore adelns egen fördel att dess antal inskränktes. Derefter diktade han till dess protokoll paragrafen, sådan den nu finnes, och hvilken var, äfven till ordformerne, fullkomligt riktig, ehuru M. Pehrsson aldrig åtnjutit någon ordentlig uppfostran. Vid regeringsformens antagande var han en bland dem, som verksemmast motsatte sig 114 § om ståndsprivilegierna, och yrkade på all jords lika beskattning. Anders Danielsson säger om honom, i talet vid minnesfesten efter aflidne riksdagsmän 1823: "Det ädlaste och upplystaste bondeståndet kanske någonsin kunnat framvisa ibland sig, den ovanlige Matts Pehrsson, måste ovilkorligt genast framställa sig för min tanke." Hela ståndet följde honom till grafven och lät så en minnespenning öfver honom. Ganska många af de öfriga stånden deltog i likbegängelsen och jordfästningen förrättades af erkebiskopen, som dervid höll ett tal, tolkande den aflidnes förtjänster.

Pehrsson, Pehr, bergsman, häradsdomare och f. d. riksdagsman från Jernboås socken i Nerikes län, har gjort sig känd för särdeles frikostighet och välgörenhet inom nämnda socken. Var fullmäktig för flere härader vid fem riksdagar, och har tvenne gånger deltagit i revisionen af statsverkets räkenskaper. Bivistade konung Carl XIII:s begrafning och konung Carl XIV Johans kröning, samt var vittne vid prins Oskar Fredriks döpselsakt. För allt detta erhöll han af sistnämnde konung tvenne medaljer, en i silfver och en i guld att bäras på bröstet. Pehr Pehrsson har bekostat den färdiga målningen af socknens kyrka, och sedermera skänkt ett kapitel af 2,000 R:dr, hvars ränta, enligt gifvarens förordnande, är bestämd att till en tredjedel utgå såsom påökning af en socken-skollärares lön, och två tredjedelar till be-

bestående af middagsmåltid åt några af de fattigaste socknens barn under skoltiden. För denna sista donation hugnades han med en tredje medalj i guld af femte storleken, "för medborgerlig förtjenst."

Pehrs sten, Srt. Se: *Hofa* socken.

Pehrstorp, annex till Oderlunga, beläget i Norra Åsbo härad af Christianstads län, $4\frac{1}{4}$ mil O.S.O. från Engelholm. Här märkes *Gustafshorvs* säteri, som intill 1762 varit glasbruk, men nämnde år erhöill säterisfrihet. Gården är väl belägen emellan tvenne små sjöar, och väl bebyggd. Socken innefattar 14 mtl. och har 838 invånare. Dess areal utgör 12,150 tunn., af hvilka 480 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Pehrstorp, ett ödelagt hemman, vid Kalmar, på hvars äng Svenska krigsbären, anförd af konung Carl IX, år 1611 lägrade sig, midt emot den Danska krigsmagten, och så nära, att de kunde råka hvarandra med ett muskötskott. Danska rytteriet gjorde ett utfall, men blef förjagadt.

Pehr vinkels dag. Se: *Pehrs i stolen dag*.

Pell, köpman i Stockholm, förmodligen till börden Holländare, var den, som år 1772 biträdde Gustaf III med ett penningeförskott, oombärligt för att verkställa revolutionen, en tjänst, för hvilken konungen sedan alltid höll honom räkning.

Pelpus, sjöträffning på. Se: *Hökeflycht*.

Pelarbacken i Stockholm. Hättebröderne (se detta ord) berättas hafva, till försoning för det å Stockholms borgare begångna nidingmordet, blifvit ålagde att anlägga ett s. k. Kalvarieberg. De läto då, år 1400, på ett ställe å Södermalm midt emot det dåvarande kapellet, der nu Catharina kyrka står, uppressa tre pelare, hvilka fingo sin plats så långt ifrån rådhuset, som den väg Frälsaren troddes hafva tillryggelagt, då han första gången stupade under korset. Stället fick häraf namnet *Pelarbacken*. De ifrågakvarande pelarne voro ej annat än flata stenar, på hvilka man inbuggit Kristi nedfallande under korset, sjelfva korsfästelsen och begrafningen. Den ena af dem, ungefär $5\frac{1}{2}$ aln. hög ofvan jord, är flyttad några steg från sin gamla plats och står lutad mot en qvarn; den föreställer Kristus på korset och två der bredvid stående kvinnor. Den andra finnes i nästa hus, men sönderfallen och använd som trappsten. Den föreställer Kristi graf. Af den tredje återstår intet spår.

Pelarne, annex till Wimmerby, beläget i Svedes härad, $\frac{1}{2}$ mil V. om Wimmerby. Kyrkan, af träd och obekant ålder, har ett högt läge. I socknen märkes: *Mossebo* och *Herrtorps* säterier (se: *Mossebo*) samt *Rostorp*, 2 mtl. säteri, utom några några underlydande hemman. Socken består af $26\frac{1}{2}$ mtl. och har 738 invånare. Af dess areal 11,872 tunn., äro 970 sjöar och kärr. Adr. Wimmerby.

Pell betecknar ett slags baldakin eller dyrbart täcke, som vid högtidliga tillfällen, såsom en hedersbevisning, hålles öfver vissa personer. Ännu äga vi kvar brudpellen, hvilken under brudpsalmens afsjungande, eller då brudparet knäböjer, hålles öfver detsamma, då sådant äskas och bru-

den icke är ålderstigen, eller genom felatag förverkat rättigheten dertill. Pellen hålles blott en kort stund, och uppbäres af ett par yaglingar och jungfrur. Serskildt brudpell finnes ännu vid åtskilliga kyrkor, och är den vanligtvis af siden med rika broderier, samt med i börnen vidfästade handtag eller hållare af skulpterad och förgylt träd. I brist på sådan begagnas till pell en shavl af silke eller dylikt.

Pelt, Carl, son af en till Stockholm inflyttad Holländsk handlande, egnade sig åt läkarekonsten och promoverades till medicine doktor i Harderwijk år 1706, blef, efter hemkomsten, provincialläkare i Gefle, och var der, samt i trakten deromkring, högt ansedd för sin skicklighet. Tog 1743 afsked, med assessors titel, och tillbragte sin öfriga lefnad som brukspatron på Åvika bruk i Norrland, der han afled år 1756, vid 70 års ålder.

Pem, provinsord i vestra Sverige (lån från Danskan), betyder fin, putsad, välklädd. Deraf kommer *kyrkepen*, egentligen helldagsklädd, men i högre mening än detta ord tages, samt *pentetif*, som betecknar snörlif, och *petentlig*, sipp, behagsjuk, o. s. v.

Penal, ett Halländskt ord, betecknar atom, grand. Uttrycket: "icke den ringaste penal" är således detsamma, som det vanliga: aldrig ett grand.

Penemünde, en skans vid Penflodens mynning i Pomern, intogs af Sachsarne 1711, kom sedan åter i Svensk ägo; men angreps af Danskar och Preussare med storm, efter några dagars belägring i Augusti 1715, då den ock blef, efter ett skarpt motstånd, intagen, och garnisonen nästan helt och hållet nedbuggen.

Penning var foratidens minsta myntslag. På ett öre gingo 24 penningar och på en mark 192. Mark penningar skiljas ifrån mark silfver, och förhöll sig till denna ungefär såsom ett till fem. Enligt vårt föräldrade skatteväsende förekommer ännu penning i sin gamla bemärkelse, nemligen i skattlängderna.

Penningeby, ett urgammalt säteri i Länna socken af Upland, vid Vassby-sjön, 1 mil från Norrtelge, består af 5 hemman och 21 rå- och rörstorp; har ett gammalt stenhus, som fordom varit ett slott. Säteriet har tillbört släakterne Bonde, Sture, Roos, Ryning, Oxenstjerna, Torstensson, Stenbock, Bauér, m. fl. På en äng här bredvid har, under urminnes tider, stått en drabning med Esterne, hvarföre den ännu kallas Estängen och förekomma der höga jordvallar.

Penningeland utmärker, efter den äldsta jordrefningen, omkring ett sjettedels kappland. I de från Norrige eröfrade landskaperna benämnas det penningebol.

Penninggräs, skärffrö, spillingar, taxgräs, trädslök, åkerdön (*Thlaspi arvense*), en ettårig växt, som förekommer på åkrar, ängar och i trädgårdar, öfverallt i riket, och är ett af de ymnigaste ogrässorter, utan någon slags hushållsnytta, men skadligt dels derigenom att om kreaturen förtära det, får mjölken och det deraf beredda smöret, äfvensom sjelfva köttet, en högst obehaglig smak,

och om fröet medföljer säden vid malsningen, gifver mjölet ett tungt och osundt bröd.

Penningsört (*Lyxmachia nummularia*), en mångårig växt, som förekommer på något fuktiga ängar, hvilka stundom öfversvämmas, vid hafvet eller större sjöar, här och der i Skåne, Halland, Bohuslän, på Gottland och Öland samt i Nerike och Upland; utan någon hushållsnytta.

Pents, Carl Johan, född d. 3 Juli 1774 i Alingsås, der fadern var rådman och faktor, studerade medicinen och blef 1803 regements-läkare vid Nerikes och Wernlands regemente, hvilket han följde till Pomern år 1807, och 1808 till Norska gränsen, men der han afled i fältsjukan d. 2 Dec. sistnämnde år, endast 34 år gammal. Var känd för utmärkt skicklighet och hade en rik samling af örter, som han till en del ärft af sin fader, men hvilken han sjelf betydligt utvidgat och ordnat.

Pepparrot (*Cochlearia armoracia*), en mångårig växt, som väl icke förekommer vild, men likväl på några ställen förvildad, då roten är oanvändbar. I trädgårdar odlas den, som bekant är, deremot allmänt såsom kökskrydda; användes äfven i medicinen.

Pepperling (*Agaricus piperatus*), en hästsvamp, som förekommer här och der uti tjocka tallskogar och innehåller en skarpt smakande mjölksaft.

Perer (*Stellaria holostia*), en mångårig växt, som förekommer i lundar och på torra ställen i de södra landskaperna; utan någon känd hushållsnytta.

Pericoper. Se: *Predikotexter*.

Peringsköld, Johan, föddes d. 6 Okt. 1654 i Strengnäs, der fadern, Lars Fredrik Peringer, var lektor i poesien och historien. Han kom vid ungefär 17 års ålder till Upsala, der antiqvitettskollegium nyligen blifvit inrättadt, hvarigenom han fick tillfälle att följa sin bøjelse för fornforskningen, samt anställdes år 1682 derstädes som kanslist. Han gjorde sig snart bemärkt genom sin outtröttliga flit och noggrannhet, och började samla ett diplomatarium från 11:te århundradet, hvar till materialier skulle anskaffas genom resor i landsorterna. För detta ändamål erhöill han ett kongl. reseunderstöd. Han utnämndes till assessor i antiqvitettskollegium och blef, efter Hadorphs död, år 1693, riksantiqvarie, då han tillika adlades under namnet *Peringsköld*. På egen begäran blef han 1698 äfven translator regni, hvilken syssla han bestridde i 14 år, då han fick den öfverflyttad på sin son. Tog afsked år 1719 och dog följande året d. 24 Mars. Den oförtrutne samlaren hade lyckats sammanföra en stor mängd bref och handlingar, samt andra materialier till Svenska historien, men hvaraf en betydlig del, deribland 18 band af det ofvannämnda diplomatarium, förstördes vid Stockholms slotts brand 1697. Bland hans utgifna skrifter må nämnas: *Catalogus Codicum Mscr. et impressor, quos R. Antiquit. Archivum legavit J. G. Sparsoenfelt*; *Ätt- och Stamgård för K. Carl XII*; *En Book af Menniskiones Slächt och Jesu Börd*; *Wilkins Saga*; *Ättartal för Svea och Götha Konunga-*

hus; *Helms Kringle*; *Ulteråkers Håradts Minnings-Merken med Gamla Upsala*, m. m. Hans son, **Peringsköld, Johan Fredrik**, född år 1688, blef, såsom ofvån är nämnt, 1712 translator regni, och då fadern år 1719 tog afsked från riksantiqvarie-tjensten, blef han äfven deri dess efterträdare. Han var väl då blott en 30 års man, men hade snart sagdt blifvit uppmädd till sysslan af sin fader, hvars handledning understöddes af ynglingens egna anlag. Det fanns dock en, som härtill hade, utom skicklighetens anspråk, äfven ärens, och som man ej kunde utan orättvisa förbigå, nemligen assessoren Keder (se detta ord). Han undanbad sig likväl platsen i anseende till sin höga ålder. Icke desto mindre öfverlefde han i 10 år den dertill utnämnde unge P., som dog d. 2 Mars 1725, blott 37 år gammal. Som han var ogift utgick ätten med honom. Af hans utgifna arbeten anmärka vi: *Chorographia Scandinaviae*; *Segubrott af nockorum Fornkongum i Dana och Svea Veldi samt om Brävalla slag*; *Hjalmters och Olvers Saga på det gamla Nordiska Språket med Svensk Uttholkning*; *Asmund Kappabanes Saga*; m. fl.

Perioden, ett pappersbruk, anlagdt bredvid Nyköping, uti Helgona socken, på S:t Annas frälsegendom.

Periodisk skrift kallas sådana tryckta skrifter, hvilka utgifvas i nummerföljd och på bestämda tider. Den periodiska eller tidningslitteraturen har, genom den lätthet, hvarmed den kringsprides, genom mångfalden af sitt innehåll och ur ännu andra skäl ett stort inflytande — i de flesta fall större än boklitteraturen — på det allmänna tänkesättet. Att ordna dess juridiska förhållanden, så att misbruken förekommas, är tryckfrihetslagens svåraste och viktigaste uppgift. Med afseende å det stora inflytandet af dessa skrifter, har man i vår Svenska tryckfrihetslag belagdt hvarje tryckfrihetsbrott, som begås medelst sådana skrifter, med dubbelt högre böter, än som eljest stadgas. Äfven i ett annat afseende är den underkastad en särskildt regel, nemligen att den ansvarige utgifvaren ständar författare-ansvar för tidningens hela innehåll, ehuru detta i de flesta tidningar förskrifver sig ifrån flere författare. Det är också vanligt, att den ansvarige ingalunda är den verkliga utgifvaren, utan någon helt annan person, som icke har mera att beställa med tidningen, än att han undertecknat den anmälan om tidningens utgifvande, hvilken skall göras hos justitie statsministern. En sådan anmälan måste nemligen ske för att få utgifva en periodisk skrift; men justitie statsministern har ingen rätt att afslå densamma. Meningen dermed är blott, att justitie statsministern, såsom väktare mot tryckfrihetens missbruk, skall känna hvilka tidningar utgifvas och hvilka personer som äro ansvarige för dem inför lagen. Hvar och en medborgare, som icke blifvit dömd för nesligt brott eller förklarad förlustig att föra andras talan, äger rätt att utgifva periodiska skrifter. Men sker det utan tillståndsbegis af justitie statsministern, pliktar boktryckaren 100 R:dr och tryckningen inställes till dess tillståndsbegis blifvit erhållit. Under

begreppet periodisk skrift hänföres icke blott dagblad, utan äfven litterära journaler, hvilka utkomma i nummerföljd. För innehållet ansvarar utgifvaren, likasom författare i allmänhet, och rättsgångsättet med jury är detsamma som i andra tryckfrihetsmål.

Perlfiskerier. Ehuru man derom saknar säkra underrättelser, synes det likväl, att perlfiskerierna fordom varit på vissa orter hos oss en icke obetydlig näringsgren för personer, hvilka haft tid att egna sig deråt. Isynnerhet var detta förhållandet i förra århundradet, då de äfven blefvo föremål för den lagstiftande magtens uppmärksamhet, och, att döma af derom utfärdade författningar, tyckas de då hafva blifvit betraktade såsom synnerligt viktiga. Redan d. 20 Sept. år 1723 utkom en kongl. förordning, angående perlfiskerierna, hvilken skärptes genom en ny förordning af d. 4 Maj 1731, hvaruti sagde fiske på skattegrund, hvilket genom den förra till någon del frigafs, åter förklarades för ett regale, som på arrende uppläts åt dertill hugade personer, hvarjemte ett vite af icke mindre än 500 dlr samt, eller 32 par spö och fästningsarbete, m. m., stadgades för den, hvilken olofligen idkade samma fiske. Denna nog grymma förordning upphäfdes dock 16 år derefter, då perlfisket åter frigafs, utan all afgift, åt oohvar, som för dess idkande anmälte sig hos vederbörande ombetsmyndigheter. Deremot föreskrefs att de erhållna perlorna icke finge afyttras till enskildt person, för att derigenom förebygga svek i handeln dermed, utan skulle desamma bebjudas kronobetjeningen, efter pris, som en serskildt upprättad taxa bestämde, hvarjemte regeringen drog försorg om, att vissa personer utsågos inom hvarje ort, der perlfiske fanns, hvilka borde om samma näringsfängs rätta skötsel meddela gäneliga upplysningar. Sedan dess har ifrågavarande idustrigen ej varit föremål för statens uppmärksamhet, hvilket man likväl kan hafva sina skäl att beklaga, då fördelen deraf, om den förra på vederbörligt sätt uppmuntrades, ej borde blifva obetydlig, särdeles om man ihågkommer, att barn och mindre arbetsföra kunde sysselsätta sig dermed. Flera af våra åar och bäckar föra perlmusslor, isynnerhet några på vestra kusten, t. ex. Bullare-sjöarnes atlopp i Idefjorden vid Norska gränsen, Kyrkelfven, äfvensom den å, hvilken rinner förbi Ljungs kyrka, söder om Uddevalla, och isynnerhet Himle-ån i Halland, ifrån hvilken perlor af icke ringa värde i senaste tider blifvit uppfiskade. Som bekant är, bildas perlorna genom en egen sjuklighet hos vissa musslearter. Denna sjuklighet undersöktes och upptäcktes till sin beskaffenhet af vår store v. Linné, för hvilken så af naturens hemligheter förblefvo dolda. Han upptäckte äfven sättet att frambringa desamma, och dymedelst enskaffa så många och så stora perlor man behagade. Denna hemlighet var likväl den enda man känner att han förtegit, och det af ett slags, för honom annars fremmande, egen nytta. Han erbjöd nemligen sin upptäckt åt dåvarande regering och sländer, emot en betydlig, ehuru, med afseende på vinsten deraf, ingalunda

för stor lösumma; men vederbörande antogo ej anbudet, och Linné tog sin hemlighet med sig i grafven, derur den sedan ej kunnat uppmanas. Perlor erhållas eljest ej blott i färskvattensmusslor, utan äfven i ostron.

Perlgräs (Melica). Af detta temligen mångartade grässlägte äger äfven Sverige några arter. Det allmännaste är det s. k. lutande perlgräset (*M. nutans*), hvilket allmänt förekommer på högländta ställen och berg, som äga någon skugga, helst under de mot norr och vester belägna klippafsatserna. Det är fäbladt, men långt (omkring $\frac{1}{2}$ aln högt). Blomvippan, som utspricker i Maj månad, är lutande och klsalik, med rödbruna och trubbskaliga småax, hvilka sitta blott åt en sida. Detta slags perlgräs, hvilket går långt upp åt nordn, utgör ett begärligt bete för boskapen. I senare tider har man med fördel försökt att i Sverige, särdeles södra landskaperna, naturalisera ett annat slag af perlgräset, nemligen den i Sibirien, Ungern och på Kaukasus inhemska *Melica altissima*, den största arten af detta grässlägte. Denna mångåriga växt, hvilken ganska väl tål vårt klimat, är ganska yfvig och bladrik. Den hinner en höjd af halfannan aln, är glatt och ljusgrön till färgen. Blomvippan är, likasom föregående, klaskformig och sammansatt af en mängd småax af lika färg, som den olvannämndes, och med trubbiga borstlösa skal, men sittande åt alla sidor, hvarjemte vippan är upprätt. Detta slags perlgräs, hvilket i anseende till sin rika växt och begärlighet för kreaturen, förtjenar jordbrukarens synnerliga uppmärksamhet, frodar sig helst på lätt mylla och kalkhaltig jord, hvilken den snart sammanbinder. Det uppsticker ganska tidigt om våren, blommar i medlet af Juni månad och är moget i Juli. Frusättningen är rik. Sadden häraf bör helst ake om hösten, och beräknar man vanligtvis per tunnland omkring 14 skålpd frö.

Perlhöna (Numidia Meleagris), en hönsfögel af omkring 30 tumas längd, med kroppen mörkt askgrå, beströdd med hvita punkter; hufvudet och den nakna delen af halsen gråblå; på hjessan en kegelformig hjälm. Förekommer vild i Afrika, särdeles i de södra och vestra delarne deraf, och är i samt tillstånd kringspidd öfver en stor del af Europa. Hos oss förekommer hon likväl mindre allmänt, endast här och der hos ståndspersoner, men förtjente att vara allmännare; ty ehuru hon förtär mera än en vanlig höna och äfven är besvärlig för sitt skarpa, genomträngande skrik, så värper hon deremot hela sommaren och hösten ända till 70 ägg, och dessa äro vida bättre än hönsägg. Äfven köttet, särdeles af unga perlhöns, är mycket smaktligt.

Perlor och Perlband träffas icke sällan i graflemningarne efter våra gamla förfäder, af hvilka kvinnor de begagnades såsom prydnader. De äldsta äro af bersten, och ofta arbetade i form af små stridsyxor, o. dyl. Ifrån järnperioden finner man dylika af harts, terra cotta, lera, glas och andra ämnen. Ett serskildt slag af perlor ifrån denna tid äro de så kallade mosaikper-

tern, hvilka äro lika vackra som konstnämigt arbetade.

Perstilla, silmån (*Homorobius perla*), en insäkt af sländornas ordning, $\frac{1}{2}$ tom lång; gulgrön med guldglänsande ögon och hvita, klara grönidriga vingar. Förekommer silmånst om våren och hösten i trädgårdar och andra ställen der bladlöss uppehålla sig, och lägga sina ägg på ett märkvärdigt sätt fästade på små stjelkar, på bladen. De utkläkta larverne, som mycket likna myrlejon, lifva endast af bladlöss, bland hvilka de anställa en stor fördöelse, hvarföre de ock fått namn af *Bladluskejon*.

Perstilla (*Strix Tingmelmii*), en roffogel af uggle-släktet, $9\frac{1}{2}$ —10 tum lång, 22 tum bred emellan vingpelsarne. Ofsan gråbrun, med hvita fläckar; insider oregelbundet gråbrun och hvitfläckig; stjerten med parvis ställda hvita fläckar och dylika i yttre fasen af de främre vingpennarne; fötterna klädda med yfviga dun; hufvudet stort; näbben klyktig, med uppdrifven näbbhud och runda näsborrar; iris starkt gul; ögontrakten vit; klorna svartaktiga, långa och mycket skarpa. Förekommer om sommaren i de större skogarne i norra delen af landet; men inlämnar sig om vintern äfven i de södra erterne, till och med Skåne, fastän sällsynt. Hon sitter om dagen gömd bland de tätaste grenarne af träden och är i rörelse endast om natten, emedan hon är i hög grad besvärad af dagaluset. Dess födoämnen äro isynnerhet råttor och småfuglar, dock skall hon äfven förtära insekter. Den är för öfrigt föga känd, och bosas säges lägga 3—4 hvita ägg, uti ihåliga träd.

Permbref, **Permbref**. Ordet, sammandraget af pergamentsbref, betecknar i allmänhet hvarje på pergament skrifven förhandling. Allmogem benämmer dem skändomar och kalfskinnsdomar. Permbrefvens antal i våra offentliga samlingar kan uppskattas till 12,000 och ett ännu större antal är förvaradt hos enskilda personer. Intill slutet af förra århundradet skrefves vissa offentliga handlingar, såsom köpebref, o. dyl. på pergament. Sigillen på dylika äro i vax, och hänga stundom dervid i små med lock försedda lådor. Fordom underskrefves icke dylika bref, utan namnen på dem eller den, som utfärdade desamma, började sjelfva handlingen. Sigillen ersatte underskrifternas ställe. De flesta begynga ungefär sålunda: "Alla de detta bref se, läsa eller höra helsar jag N. N. evinnertliga med gudi, och kunnis jag att", &c., eller: "Thet skall allom mannom vederligt vara, som thetta bref höra, se eller läsa", &c. Pergamentet, beredt af kalfskin, är en urgammal upplanning från Pergamus i mindre Asien. Det blef kort efter kristendomens införande bekant i Norden. Biskoparne hade en särskildt inkomst af presterne, bestående i kalfskinn till pergament, såsom skriftmaterial, och denna årliga inkomst var så anseelig, att deras högvärdigheter med dem konnat hålla ordentlig lädermarknad.

Pernan, en stad, med befästadt slott, i Estland, nämnes flera gånger i Svenska krigshistorien. År 1662 eröfrades det ifrån Polackarne sjelfva pingst-

dagen, med storm, af Clas Christerson Hara. Vid påsktiden tre år derefter intogs staden genom förräderi af en Meissnisch adelsman, Kants von Ende, som dock sjelf dervid stupade. Förraderiet utfördes genom ett tillstäldt gästbad, under hvilket stadnycklarna bortstulos från en drucken rådsborre. Svenskarne behöllo dock slottet ända till pingstfesten, då de, i brist på undsättning, måste gifva sig. Under Johan III:s, Carl IX:s och följande regenters krig föreföllo flera krigshändelser uti och omkring Pernan. År 1710 belägrades staden och slottet af Ryssarne under general Bawer, och måste slutligen kapitulera d. 21 Aug., sedan Svenska garnisonen, under öfverste Svengel, genom pest och brist på lifamedel, blifvit minskad till 800 man.

Persedeljern kallas i bergslagerne, särdeles i Nora och Lindes, en hemmanen åsatt jordebokränta, hvilken lär hafva sin upprinnelse ifrån den afgift till kronan för s. k. osmudejerns-smide, som fordom utgick härifrån. Den betalades förr med tackjern in natura, hvilket, jemte kronans öfriga tiondejern försålles på auktion. Enligt senare författningar får persedel-, likasom tionde- och hammerskatts-jernet, lösas med penningar efter bestämd taxa, men kan likväl, om sådant önskas, af de skattskyldige, levereras in natura, så framt sådant anmäles hos vederbörande kronofogdar före en i författningen bestämd tid. Lösningens pris är olika för olika bergslager, bruk och mosugnar; det högsta är 12 Rdr och det lägsta 3 Rdr 32 sk. för skeppendet.

Pesten, en smittsam och folködande farst, hvars förmästa kännetecken äro s. k. pestbölder, har flera gånger härjat Norden, och der gjort stora ödeläggelser. Första gången man vet att den varit här, var år 1291, och den andra år 1316. Fruktansvärdast rasade den dock i Norden från 1350 under namn af digerdöden (se detta ord), hvars minne ännu kvarlefver i alla landsorter. Vidare härjade den här åren 1446, 1465 och 1549—1550, då konung Gustaf I:s svärmor, Ebba Lejonhufvud, äfven föll ett offer för densamma, samt 1602—1603 och 1623, under hvilket sistnämnda år öfver 20,000 människor ströke med. Något lindrigare var den åren 1629, 1654 och 1657, men utbröt på nytt år 1710, då den, med undantag af digerdöden, rasade häftigare än någonsin förr. Då, som de flesta gångerna förut, hitfördes den ifrån södra Östersjöländerna. Den utbröt i Juni månad, öfverförd af Lifländska flyktingar. Det första offret var en skeppare från Pernan, som dog vid Erstavikskragen, hvarefter flera, som haft befattning med lastens lossning, afledo. Undersökningar anställdes nu öfver beskaftenheten af den utbrustna smittan. Kollegium medicum förklarade den för icke pest, utan för ett slags elakartad feber, härrörande af dåvarande brist på lifamedel, och anförde såsom skäl för sin mening, att endast fattigt folk dog deraf. I Augusti månad utbredde sig emellertid smittan till personer af bättre klassen, så väl på malmarne, som i staden. Kollegiet fortfor att vidhålla sin förra mening, men ändtligen erkände arkisterna Urban Hjär-

ne smittan för pest. Åtskilliga författningar vidtoges då till hämmande af dess vidare utbredande. En skrift utgafs på allmän bekostnad, innehållande underrättelser om farsotens kännetecken och botemedel, och deruti man, såsom preservativ, tillstyrkte rökande med enris, sköljande i mannen med ättika och taggande på hvitlök, m. m. Ett spärrningssystem uppgjordes och handhafdes strängt. Hus, deri pestsjuka dött, igenspiakades, den största renlighet anbefalldes, o. s. v. Af fruktan för smittan, beslöts hofvets och embetsverkens afflyttning från hufvudstaden. Hofvet begaf sig till Sala, kongl. senaten till Arboga, och hofrätten jemte kollegierne till Westerås. Den allmänna förskräckelsen och villervallan gjorde att flyttningen blef både sen och oordentlig. De kongliga personerna ankommo först d. 24 Sept. till Sala, sedan de nödgats lemna större delen af sin betjening och hela köket efter sig. Rådets och embetsverkens flyttning fördröjdes ännu längre och var af föga nytta, emedan pesten redan utbrutit så väl i Arboga som Westerås. Dessutom uppkom genom folkmängdens tillökande och spärrningsanstalterna på alla ställen, dit utflyttningar skett, en den känbaraste brist på lifsmedel, ved och penningar. Sjelfva hofvet led en sådan brist på penningar, att det måste låta nedsmälta en stor del af de ädla metallerna i sin toilett och servis, m. m. I Sala dogo likväl, trots de sundhetsanstalter grefve Nikod. Tessin vidtog, 16 personer af pesten. Dessa anstalter visade sig öfverallt otillräckliga för sitt ändamål. Smittan, af hvilken Hjärne trodde sig igenkänna tre serskilda, på samma gång gängse, former, utbredde sig öfver hela landet, och var på sina ställen så våldsam, att många hus och gårdar helt och hållet blefvo ödelagda, och man sedermera fann kreaturen af brist på tillsyn liggande ihjelsvultna i stall och ladugårdar. Man bör kunna bedöma pestsmittans härjningar deraf, att endast i Stockholms stad dogo till början af Februari öfver 30,000 människor, således väl öfver halfva befolkningen, och man öfverdrifver visst icke rätta förhållandet, om man beräknar offrens antal öfver hela landet till minst 200,000. Farsoten aftog från Februari månad och upphörde helt och hållet på våren.

Pestilensört (*Tussilago petasites*), en mångårig växt, som förekommer på fuktiga ställen vid bäckar och åar i Skåne. Ätes innan den blifvit för stor af både hästar och hornboskap.

Petarder kallades en art ihåliga metallkuler, hvilka fylldes med krut och brukades till storm emot fästningsportar. De förekommo i Gustaf Adolfs krig, och hörde till det s. k. fyrverket. De antändes så långsamt, att den antändande sjelf hann draga sig undan. Petarden slungades nemligen icke såsom en bomb, utan fastsattes vid porten, hvilken den sedan sprängde genom sin explosion. De visade isynnerhet sin nytta vid små skansar, der sjelfva den stängda porten utgjorde det förnämsta försvaret.

Peters, Srt, penning, var en årlig afgift, som kardinalen Nicolaus Albanensis, på mötet i Linkö-

ping 1152, förmådde Svenska folket att åtaga sig. Biskoparne, hvar och en i sitt stift, borde uppbära densamma och aflenna den till biskopen i Westerås, hvilken antogs till den heliga stolens skattmästare.

Petersen, Johan Christian, var född i Nensstätt år 1739 och äldste son af sedermera arkitekten von Hejdenstam, kom 1746 med sina föräldrar till Stockholm och valde, enligt faderas råd, medicinen till sitt studium, och, efter en grundlig och mångsidig förberedelse, tog han också 1758 medicine kandidat-examen. Han var, säger Sacklén, af naturen ämnad till en stor man; men värdet af hans utmärkta anlag förminskades genom hans nyckfullhet, hans böjelse för satiren och en viss filosofisk liknöjdhet, hvilken stundom gick till cynism och folkskygghet. Han hade eljest godt minne, godt förstånd och goda utförsälvor, men kunde icke draga nytta af dessa egenskaper, och i allmänhet ej umgås med menniskor. Sålunda stötte han sig, kort efter sin examen, med medicinska fakulteten, begärde att blifva befriad från sin kandidated, hvilket beviljades, och reste år 1763 till Greifswald, der han promoverades till doktor. Uppehöll sig sedan på flera ställen i Tyskland, men hade ringa praktik. Det är ovist huru det i sådant fall kunnat gå honom i Stockholm, dit han återvände 1773, ty han dog här i Mars månad 1774 i torftighet samt "af chagrin och mjeltsjuka." Förmodligen lärar han icke heller stått i något särdeles godt förstånd till sin fader, hvars introducerande på riddarhuset han icke upplefde.

Peterséns, af. Direktören och grosshandlaren Herman Petersén, född 1713, död 1765, var på sin tid en ansedd köpman och riksdagsfullmäktig, direktör i Ostindiska kompaniet och intressent i vaxelkontoret. Ett bevis på den betydelse han hade inom sitt stånd och sitt parti är, att konungen, vid 1756 års riksdag, på ständernes tillstyrkande, måste förklara honom sitt välbehag för inrättandet af en messingstrådsfabrik och utförsel till utrikes orter af krut och kanoner. Hans förtjenster belönades fem år efter hans död, år 1770, på sönerne, Johan Abraham och Herman, då helt unge män, den ene 28 år, afskedad kanslist i kansliet, och den andre 26 år, grosshandlare, men med nedlagd handel, hvilka då upphöjdes i adligt stånd, hvarvid de antogo namnet af *Peterséns*.

Peterson, Johan Henrik, född i Carlskrona d. 28 Jan. år 1768, var kommerseråd och justitie-ombudsmannens suppleant, då han 1814 utnämndes till justitieråd, R. af N. O. 1815 och kommandör 1825, tog afsked 1838 och dog 1846. På sin tid ansedd som en utmärkt jurist.

Petræus, Mikil, född i Nor i Wermland der fadern var komminister, år 1593, blef, efter flera utländska resor, theol. lektor i Åbo, och, då gymnasium derstädes stiftades, dess förste theol. professor. År 1652 valdes han enhälligt till biskop, men dog, efter att blott i 4 år hafva innehaft embetet, d. 27 Sept. 1657. Var en lärd och driftig man, som har mycken förtjenst om Finlands

andliga bildning. Genom hans verksamhet utkom den Finska bibelöversättningen af år 1642. Han har äfven utgifvit en följd af meditationer öfver sön- och högtidsdags-evangelierna, samt flera predikningar.

Petrander, Petrus Petri, har år 1625 utgifvit två andeliga visor: *Om Guds heliga ord* samt *Om Falskhet och Bedrägeri*. Hammar-sköld säger derom, att "de äro temligen ledigt versifierade, fast aldeles opoetiska, så till uppfinning som utförande."

Petre, Johan, död som borgmästare i Arboga 1726, anföres bland de Svenskar, som efter reformationen, besökt Jerusalem.

Petrijus, Gudmundus, var kyrkoherde i Säby i Småland, samt en af dem, som, emedan han satte sig emot liturgi-ens införande, måste lemna sitt embete. Han tog nu sin tillflykt till hertig Carl i Södermanland, som först insatte honom till underskolmästare vid trivialskolan i Nyköping, hvarifrån han sedan befordrades till kyrkoherde i Yttersela, derafrån i Åkers församling och sist till demprost i Nyköping.

Petrijus, Petrus, var, under Carl IX och sedan under Gustaf Adolf, sändebud i Ryssland. Man känner ingenting vidare om hans öden, födelse och död, men väl om hans litterära verksamhet, hvilken varit för hans tid ganska stor. Man har således af honom en *Beskrifning om Carl IX:s krönning och Eriksgata*; *En kort och nyttig Chronica om allo Soerikis och Göthis Konungar, som hafva både in och utrikes regerat ifrån K. Magog intill n. v. Konung Gustaf Adolph så ock om the Amazoniska Quinnors bedreef*, hvilken länge nyttjades som skolbok; *Institutio brevis Linguae Fennicae*; men framförallt är hans *Beskrifning om Ryssland* det märkvärdigaste af hans skriftställeri, både för de upplysningar han meddelar om dåvarande tillståndet derstädes, och om dess äldre historia: *Een viss och egenalligh Beskrifning om Rydzland med the många och stora Furstendömen*; *Historia Pseudo Demetrii seu Griska Drapeia Ducis Moschovitarum sermone uelico*, m. m.

Petri, Olaus, son af smeden Peder Olofsson i Örebro och äldre broder till den högt förtjente erkebiskopen Laurentius P. (se detta ord), var född 1497. Återkommen från Tyskland, hvarest han, jemte sin broder, studerat i Wittenberg, der de blifvit promoverade till magistrar samt inhemtat Luthers reformations grundsatser, strandade deras fartyg nära Gottland och han började redan här utöfva den nya lärans föreskrifter, i det han hos Severin Norrby gjorde allvarliga föreställningar mot afätskrämiet. Till Stockholm anlände han just vid blodbadet och då han der högt yttrade sin afsky, var han nära att med lifvet få omgälla sin frimodighet, ty han greps af bödelsknektarne och fördes inom spetsgården, då till hans lycka en Tysk soldat, Ebert Leuf (se detta ord) eller Leux, som han äfven kallas, räddade hans lif. Samma nit, förenadt med samma oförsigtighet, utmärkte honom sedan under hela

lifstiden. Då Gustaf blifvit konung, underrättade han sig af Olaus om den nya läran han predikade, för hvilken Gustaf snart fattade behag, emedan den lika mycket öfverensstämde med hans själs behof som med hans politik, och Olaus utnämndes år 1523 till Stockholms stads sekreterare. Derjemte lät konungen i Storkyrkan åt honom bygga en hög predikstol, hvars form gaf folket anledning att kalla honom "Mäster Olof i Korgen." Här predikade han på Svenska språket den nya läran och vann dervid bifall af många, men af många äfven tadel och handgripliga försök till vederläggning. Man kastade ej sällan stenar och käppar efter honom, och han råkade mer än en gång i verklig fara, likväl utan att derigenom låta afskräcka sig. Med Peder Galle (se detta ord) hade han i Upsala och Westerås de ryktbara disputationerna. År 1525 trädde han i äktenskap, vid hvilket tillfälle messan sjöngs på Svenska språket. Detta steg väckte hos många andäktiga katoliker mycken förargelse för sin nyhets skull, men konungen gillade det både enskildt och i ett bref till biskop Brask, som deröfver förargat sig. År 1531 blef han konungens kansler och emottog rikssigillet, samt användes i åtskilliga värf, men fortfor alltjemt att predika. Likväl blef han först 1539 prestvigd och s. å. utnämnd till kyrkoherde i Stockholms Storkyrka. Men ehuru god protestant till dogmerna, var han dock temligen katolskt sinnad i fråga om presterskapets magt och betydelse. Missnöjd öfver de inskränkningar deri, som Gustaf vidtog, kanske äfven icke tillfreds med den, jemförelsevis obetydliga, plats som anvisades honom, emot den hans yngre broder erhöi, tadelade han konungen vid flera tillfällen, kallande honom "en tyrann och en girigbuk", och inlät sig slutligen i den sammansvärjning Lybeckarne anlagt emot honom, och som gick ut på ingenting mindre, än att spränga Gustaf i luften uti sjelfva Storkyrkan. Ställd till rätta derför, sökte han undskylla sig med det förtroende om anläggningen han fått under bigtens hemlighet. Denna ursäkt godkändes dock icke, utan han dömdes från lif och embete, och hans broder sjelf måste underskrifva domen. Konungen var så förbittrad emot honom, att han länge vägrade lyssna till de ansökningar om nåd, som från flera håll gjordes för honom, och gaf först efter, då Stockholms borgerskap bönföll för sin kyrkoherde och erlade 500 Ungerska gyllen i böter. År 1542 återfick han Stockholms stads sigill och följande året äfven kyrkoherdesysslan, hvilken han bibehöll till sin död d. 10 April 1552. Olaus P. var icke blott en stor predikant och religionslärare, han var äfven en litterärt bildad man och författare, som har utgifvit en *Svensk Krönika*, hvarvid han dock till en stor del följt Ericus Olai. Har för öfrigt utgifvit: *Een liten undervijsning om echtenskapet*; *Ilt fögho Sendebräf tiil Pau-tum Helie*; *En liten bock om Sacramenten*; *Några Gudhetige Vijsor uthdragne aff then Helga Skrift*; *Een liten Postilla offuer all Evangelia*; *Tobie Com-media*; *En verldennes största förvandlingar och ålder*; m. m.

Petri, Laurentius, Nericus och Gethus.
Se: *Laurentius*.

Petri, Jonas, född i Nerike, man känner ej årtal och föräldrar, lika litet som hans yngre års historia. Han är endast känd derföre, att han, såsom Johan III:s hofpredikant och bigtfader beredt konungen under hans sista sjukdom och uppsatt en berättelse derom, samt om hans död, under titel: *Agon Regius, sive devota confessio dicti Regis Sermone Latino, quo tunc cum Confessionario Solo utebatur Rex in Agono mortis constitutus*. Han blef sedan kyrkoherde och prost i Skenninge der han dog 1611. Har underskrifvit Upsala mötes beslut.

Petrosa, Petrus, hette egentligen **Peder Eriksson**, var född i Österbotten och en bland dem Johan III på sin bekostnad skickade till utländska lärosäten att studera, emedan han hade goda tankar både om deras anlag och deras benägenhet att tjena hans religiösa afsigter. Petrosa, som blifvit promoverad till juris doktor, hade i Tyskland antagit katolska läran, men dolde det och utgaf sig för lutheran. Blef derföre tagen i hertig Carls tjänst och använd på en beskickning till Österrike, att begära kejsarens bemedling emellan Sverige och Polen. Härunder lærer han hafva besökt konung Sigismund och åtskillige af de landsflyktige Svenske herrarne, samt med dem inlåtit sig i hemliga stämplingar. Till Sverige följdes han af en Lars Borlangius och en Carl Nilsson, begge uppenbara katoliker, hvilket sällskap ådrog honom sjelf misstankar. Icke desto mindre tjänstgjorde han i Carls kansli. Men då han en gång var ensam med honom och Carl råkade hastigt se sig om, fann han Petrosa stående bakom honom med blottad värja, färdig att nedstöta honom. Han fängslades nu och ställdes till rätta inför ständerna, på riksdagen i Örebro 1606. Lagd på sträckbänken tillika med sine ofvannämnde följeslagare bekände de stämplingen, och man fann i Petrosas gömmor ett af Sigismund för honom utfärdadt lejdref. Han dömdes att rådbråkas, hjertat skars ur hans bröst och kastades honom i ansigtet. De båda följeslagarne måste åskåda hans straff, och höllos sedan i fängelse så länge Carl lefde. Äfven biskop Bellinus anklagades för att vara i hemligt förstånd med honom och lagfördes derför, men fick sedan nåd och embetet tillbaka.

Petrus Dominus hade varit Erik XIV:s hofpredikant, och anklagades under Johan III:s regering att hafva blandat sig i politiken, hållit den afsatte konungens parti och fört ett liderligt och förargerligt leverne. Han blef likväl sedan pastor i Luleå församling i Norrbotten.

Petrus de Swechia var en Svensk man, hvilken Lybeckarne år 1337 affärdade till erkebiskop Petrus i Lund, med begäran, att han ville låta årligen uppläsa kardinal Guidos basylsning öfver alla dem, som voro nog ogudaktige att tillägna sig strandadt gods emot ägarens vilja, hvilken begäran erkebiskopen efterkom.

Petrus af Alvastra och **Petrus af Wadstena** voro tvenne på sin tid högt ansedde andelige

män. Den förre var prior i Alvastrå, följde den heliga Brigitta under hennes resor och antecknade hennes uppenbarelser, dem han öfversatte på Latin. Slutligen hade han den hedern, att föra hennes ben från Rom till Wadstena, i hvilken sistnämnde stad han dog år 1399. Den senare var den förste *Confessor generalis* i Wadstena kloster, och följde den heliga Brigitta såsom hennes bigtfader till Jerusalem. Dog år 1378.

Petrus blef år 1188 vald till erkebiskop i Upsala, och inställd i embetet af erkebiskop Absalon i Lund. Berömmes för sin gifmildhet, emedan han dragit kyrkotionden af Bälinge och Waxala socknar undan biskopsbordet, och "för sin, sina före- och efterträdare sjäalars ryckt och gagn", anslagit den åt kanikerne. Han sökte äfven öfvertala konung Knut Eriksson att deltaga i korstågen till det förlofvade landet, men det heliga verket hindrades först af konungens död och två år derefter af erkebiskopens, hvilken inträffade d. 18 Sept. 1197.

Petter i Hofvesta, var en af de svärmare som uppstodo i början af 17:de århundradet, såsom ifriga förfäktare af judaismen, hvilken blifvit bragt på bane af en bergare i Westerås, Hans Jansson, redan år 1590. Han biträdades af en viss Skulterus, som äfven kallades Husbyjuden, samt af en bonde, Pehr i Grytnäs, och blef med flera sina anhängare afträttad.

Pettersen, Carl Julius, född d. 16 Dec. 1771, var son af kontreamiralen Rosensvärd; men som fadern aldrig introducerades på riddarhuset, blef han icke adelsman, utan bibehöll farfaderns namn. Blef kadett vid amiralitetet 1787, och fändrik följande året. Gjorde åren 1792—1795 tjänst på Holländska flottan, befordrades, efter hemkomsten, genom de serskildta graderna så, att han år 1826 blef kommandör-kapiten af första klassen och 1837 kontreamiral, samt 1842 befälhafvande amiral och öfverkommandant i Carlskrona, kom. af S. O. Tog afsked 1843.

Pettersson, Abraham, född d. 17 Mars 1724 i Götheborg, der fadern var postdirektör. Det berättas att han, såsom spädt barn, blifvit så hårdt insvept i sin linda, att hans bröst deraf tog skada, och hans förtidiga graf deraf bäddades. Hade en så afgjord kallelse för predikstolen, att han uppträdde deri redan före 17 år, blef prest 1747, s. å. hofpredikant, magister i Upsala 1749, theol. doktor vid Adolf Fredriks kröning och följande året kyrkoherde i Riddarholms och Bromma församlingar. Dog d. 23 Maj 1773. Var en högst utmärkt predikant, och hans utgifna predikningar voro länge en allmänt begagnad andaktsbok.

Pettersson, Abraham Zacharias, den föregående sonson, född d. 17 Nov. 1792 i Carlsbana, der fadern var rådman och magistrats-sekreterare, blef student i Lund 1808 och magister 1811, prestvigd 1815, höll, som domkyrko-adjunkt och vice pastor, offentliga föreläsningar öfver nya testamentets exegetik och predikoföredragets teori, blef 1819 præfectus seminarii och kyrkoherde i Kärrsterps och Glösterps prebendepastorat, 1826

kyrkoherde i Landskrona, 1830 flyttad till Jakobs och Johannis församlingar i Stockholm, samt, efter Hagbergs död 1843, pastor primarius i Storkyrkan. Theol. doktor, led. af N. O., riksdagsman vid 1828 och följande årens riksdagar, bankofullmäktig sedan 1841, hvarförlutan han haft och har en mängd kommunala uppdrag. Har utgifvit ett stort antal predikningar och tal vid särskilda tillfällen, isynnerhet öfver aflidne personer, samt åtskilliga tillfällighetsstycken i bunden stil.

Pottersson, Lars Svante, född i Wexjö d. 12 April 1768 och promoverad till läkare 1793, blef 1795 provincialmedikus i Kronobergs län och dog i Wexjö d. 6 Okt. 1808. Han har, heter det hos Socklén, "gjort sig ihågkommen både som en insigtsfull Läkare och ökningsvärd Medbergare."

Peyron, Gustaf Abraham, son till Svenske ministern i Neder-Sachsiska kretsen och R. af N. O. Bartholomé Peyron. G. A. Peyron är född d. 16 Juli 1794. Ingick vid 10 års ålder som fändrik vid amiralitetet och blef s. å. kadett vid krigsakademien, var 1808 kapiten i armén och tjänstgörande vid general-adjutants-expeditionen, samt, under fälttåget i Tyskland 1813 och 1814, öfverste-löjtnant och chef de bureau, blef 1818 chef för Jemtlands, 1821 för lifbeväringens och 1823 för Westmanlands regemente, 1825 landsböfding i Södermanland, 1833 general-befälhafvare i 6:te militärdistriktet, 1837 öfver-postdirektör och följande året derjemte president i krigskollegium, fick 1841 filos. doktorsdiplom från universitetet i Jena, inkallades 1844 i statsrådet, såsom chef för landtförsvars-departementet, hvilken plats han lemnade år 1848. General-löjtnant, friherre, kom. med stora korset af S. O., storkors af Hannoverska Guelfer-orden, af Dannebrog-orden, R. af Wladimirs-orden 2:dra klassen, af S:t Annæ-orden 2:dra klassen, af Preussiska Röda Örn-orden 2:dra klassen med stjärna och af Preussiska militära Förtjenst-orden.

Pfalz-Zweibrückiska konungadömet inkom i Sverige med Johan Kasimir (se detta ord), och uppträdde med hans son, Carl Gustaf, på Svenska thronen, hvilken den innehade till Ulrika Eleonoras död år 1741.

Pfeiffer, Fredrik och Daniel, voro söner af biskopen öfver Estland och Revel, Pfeiffius, och blefvo, jemte deras moder och systrar, år 1768 uppböjdes i adligt stånd, för deras faders "långliga, nyttiga och oförtrutna tjänster." Fredriks ätt otäck med honom, men Daniels uppböjdes i friherrligt stånd med hans son,

Pfeiffer, Pehr, general-löjtnant och R. af S. O., född d. 9 Febr. 1690, hade redan 1756 tagit afsked från chefskapet vid lifgardet, då han år 1772, således en 82-årig man, uppböjdes i friherrligt stånd, och introducerades vid 86 års ålder, troligen en af de äldste personer, som tagit introduktion på riddarhuset.

Pfeiffer, Johan, född d. 22 Jan. 1731 i Stockholm, der fadern var kopparslagare-älderman, blef, vid 13 års ålder, student i Upsala och 1756 magister, samt året derpå promoverad till med. doktor.

Praktiserade i Stockholm och sysselsatte sig derunder tillika med öfversättningar, blef fattigläkare, amiralitets-medikus och 1770 assessor i koll. medikum. År 1772 bytte han sig till stadsläkarsyslan i Gefle, men tog afsked derifrån redan följande året, emedan han hade valt sig en annan bana för sin verksamhet. Han hade nemligen köpt direktör Mommas betydliga tryckeri, det s. k. ordens-boktryckeriet, jemte tidningen *Dagligt Allehanda*, en på sin tid indräktig spekulation, hvarpå Pfeiffer också vid sin död, d. 12 Dec. 1806, samlat en icke obetydlig förmögenhet. Allehanda var nemligen då icke allenast hufvudstadens enda annonsblad, utan äfven en tummelplats för dagens politiska och litterära tvister. P. berömmes som en välsinnad och bederlig man, samt vän af musiken, hvarföre han äfven valdes till ledamot i musikaliska akademien.

Pfennig, Matthias, född Tysk, uppträdde i Stockholm 1642 såsom profet, och sade sig vara Judarnes, Israeliternes och Svenskarnes konung. Derjemte utgaf han en profetia, hvilken tydligen vittnade om en förryckt hjerns. Icke desto mindre blef han afträttad, hvarvid han utöste smädelser emot Gud och hans ord.

Pflug, Hans, borgare i Rostock, skickades år 1542 af hertig Albrecht i Mecklenburg, såsom sändebud, till Nils Dacke. Albrecht hade förut gjort ett misslyckadt försök att vinna Danska kronan; nu trodde han tillfället gynnande att åtkomna den Svenska, till hvilken han förmenade sig hafva några anspråk, såsom härstammande från det gamla Folkungahuset, genom konung Magni syster, Euphemia. Det Albrechtska namnet lät emellertid icke väl i Svenska öron, och som hertigen dessutom icke kunde lemna Dacken någon redbar hjälp, utom tvertom af honom begärde ett penningeförskott, till värfvande af krigsfolk, så afärdade denne sändebudet med det svar, att en förlikning just nu var på vägen att afslutas mellan konung Gustaf och Smäländingarne. Han gaf likväl sändebudet sitt pass för återresan, hvari Pflugs namn förbyttes till Lorentz Hansson; men i Sölvisborg blef den olycklige gripen af Danskarne och af konung Christian, som derigenom ville gifva Gustaf ett bevis på sina upprigtiga och vänskapliga tänkesätt, dömd till döden och afträttad. Han bekände härvid hela sammanhanget, hvilket genast meddelades Svenska hofvet.

Pflugh, Johan, föddes i Carlskrona d. 26 Mars 1696, blef kollega vid Malmö skola 1738. Kyrkoherde i Gylle och Kyrkoköpinge af Lunds stift. Död d. 6 Juni 1756. En nitisk samlare af mynt, antiqviteter och djur. Om honom yttrar Linné, i sin Skånska Resa, sid. 212: "Pflugh, Johan var den curieusaste af alla prester, som vi besökt på denna resa, han hade gjort en samling af åtskilliga naturalier, fyrfotade djur, foglar och fiskar, dem han hängdt i sin sal öfver allt. Han hade dessutom en täck samling af små mynt, utom conchylier och en stor hop artificialibus."

Pfeiffer, von. Med detta namn funnos tvänne bröder, Adam och Konrad Bernhard, som, un-

der 30-åriga kriget, voro generaler i Svensk tjänst. Den senare, vanligen för sin korta växt kallad: *Lille Pfucl*, var af ett oroligt och egenmyttigt sinne. Efter Gustaf Adolfs död satte han sig, jemte Mitzlaff, i spetsen för de missnöjde, som tadtade Oxenstjerna och Horn, klagade deröfver att öfverstarne icke hade det inflytande på ärenderna, som dem tillkom, och fordrade den för några månader inestående solden. Pfucl öfvergick sedan till de kejserlige, der han blef general. **Adam P.** var mera trogen och äfven utmärktare genom sina krigsförtjenster. Efter Banérs död var han den äldste af de närvarande generalerne, och emottog, jemte Wrangel och Wittenberg, befälet öfver trupperna, intill Torstensons ankomst. Någon missämja uppkom likväl derom mellan Pfucl och Wrangel. P. gick sedan i Dansk tjänst, samt blef der geheime-krigsråd och general-krigskommisarie. En **Jakob von Pfucl**, sannolikt en släkting till desse, blef, såsom öfverste-löjtnant, år 1686 introducerad på Svenska riddarhuset; men hans ätt utgick med sonsonen, kapitenen **Jakob v. P.**, hvilken dog 1760, utan manliga afkomlingar.

Pharmaceutiska Institutet. Det oundgängliga behovet af en särskildt läroanstalt för pharmaciens idkare inom fäderneslandet har redan länge varit insedt och icke minst af pharmaceuterne sjelfve, hvilka ock med en berömvärd omtanka varit de, som utan biträde från det allmännas sida, först tillvägabringat en sådan. Redan år 1822 beslöt apothekare-societeten, att af den fond, som genom några frivilliga gåfvor tillkommit, använda räntan jemte ett årligt tillskott, hufvudsakligast utgående från apothekarne i Stockholm, för att bilda ett bibliotek till begagnande af yngre pharmaceuter, hvarjemte sådana af dessa, hvilka visade flit och lyckligare anlag, erhöilo stipendier för att vid universitetet kunna fullkomna sig i studier. År 1827 antog societeten en särskildt lärare för att gifva apothekseleverne i Stockholm undervisning i lefvande språk. Då likväl dessa åtgärder på långt när icke voro tillfyllestgörande, öfverenskommom samtliga apothekarne i riket att årligen betala en viss afgift, för att dymedelst, på ett verkammare sätt kunna bidraga till pharmaciens förkofran medelst inrättande af en läroanstalt i Stockholm för pharmaceuter, och hvarvid hufvudsakligen afsågs underlättandet för de studerande att inhemta de theoretiska kunskaperna. Detta skedde år 1836 och snart derefter började läroanstalten, som fick namn af pharmaceutiskt institut, sin verksamhet medelst föreläsningar, hvilka höllas af tvenne lärare, en i kemisk farmaci och en i naturalhistoria; men då det vigtigaste af undervisningen, pharmaceutiska laborationer, i anseende till medlens otillräcklighet, ej kunde åstadkommas, begärdes för läroanstaltens utvidgande ett statsanslag, som det lyckades att vid 1845 års riksdag få beviljadt att årligen tills vidare utgå med 1,000 R:dr B:ko, dock med vilkor att apothekare-societeten äfven årligen skulle lemna ett lika stort belopp för anstaltens behof. Sedan denna tid har undervisningsanstalten fått en ända-

målsenligare organisation och i betydlig mått utvidgad verksamhet. En särskildt instruktion utfärdades för institutet år 1846 af sundhets-kollegium, under hvars inseende läroanstalten blifvit ställd. Enligt denna instruktion utgöres institutets styrelse af de vid inrättningen anställda lärare, af hvilka en är inspektor, jemte tvenne af apothekare-societeten valde deputerade. Undervisningen börjas d. 1 Okt. och fortgår, i tvenne terminer, oafbrutet, med undantag af 3 veckors ferier vid jul, till slutet af Maj. Lärarne äro trenne, hvar af den ene, läraren i kemi och pharmaci, 4 timmar i veckan föreläser pharmaceutisk kemi. Läraren i pharmacognosi och naturalhistoria föredrager, under 4 timmar i veckan, läran om drogerna, deras igenkännande, ursprung, förfalskning m. m., samt meddelar undervisning i naturalhistoria. Under dessa föreläsningar anställa lärarne upplysande försök, preparater och droguer förevisas och vid med eleverne anställda repetitioner förhöras de och få tillfälle att visa, äfven praktiskt, om de riktigt uppfattat hvad de inhemtat. Som tillfälligtvis undervisningen för närvarande bestrides af personer som äro lärare vid Carolinska institutet, uppkommer deraf den fördel att föreläsningarne vid båda dessa läroanstalter kunna sättas i ett nyttigt samband med hvarandra, till icke ringa lättnad och bekvämlighet för dem som studera pharmacien. Den tredje läraren, laboratorn, meddelar tvenne hela dagar i veckan undervisning i kemiska och kemiskt-pharmaceutiska operationer, hvilka af eleverne utföras under laboratorns inseende. Institutets inkomster utgöras af ofvannämnde 2,000 R:dr B:ko årligen, hvartill kommer påräknade 200 R:dr B:ko, hvilka erläggas af eleverne. Med dessa medel bestridas lärarnes och en vaktmästares aföning, hushyra för föreläsningssalarna, inköp af instrumenter, ved, kol och ljus, m. m. Elevernes antal uppgår hvarje termin vanligen till 20 och deröfver, och ingen antages till elev förr än han tagit pharmacie studiosi-examen. Att denna anstalt på ett fördelaktigt sätt verkat är otvifvelaktigt, isynnerhet i betraktande af de knappa tillgångar som äro för handen, men att isynnerhet den praktiska undervisningens utvidgande vore önskvärd är obestridligt, och inses lätt af hvar och en som förstår värdet af att äga skicklige kemister i apothekarne, hvilka på så mångfaldigt sätt kunna vara af en oberäknelig nytta för industrien i landet.

Phase var det tillnamn Olaus Petri en tid bar, men som han sedan bortlade.

Philip, Halstans son, blef, jemte sin broder Inge den fromme, år 1112, efter farbroderns Inge I:s eller godes död, konung i Sverige; men dog 1118. Hvad han uträttat under sin 6-åriga regering är alldeles obekant. Det enda man vet om honom är, att han var gift med Norake konung Harald Hårdrådes dotter, hvars namn man ej heller känner, men som var enka efter konung Olof Hunger i Danmark.

Philip, var andra sonen af Erik den Helige, men hvilken dog i unga åren.

Philip, en tvillingson af Christian Tyrann, född 1519, och, jemte sin broder, död i vaggan.

Philippa, dotter till konung Henrik IV i England, blef d. 26 Okt. 1406 förmäld med Erik XH. Hon var liten till växten, men af ett ädelt och älskvärdt lynne och hade i början något inflytande på sin gemål, hvilket lände både honom och hans folk till nytta. Derjemte var hon af ett modigt sinne, och då Erik år 1428 kom i oenighet med Hansestäderna, så att dessas flotta, 260 skepp stark, sköflade norra Jutland och angrep Köpenhamn, hvaröfver Erik sjelf så förfärades, att han gömde sig i Sorö kloster, behöll hon ännu sitt sinneslugn, samlade fartyg, uppmuntrade besättningen, samt anföll och förjagade fienden. Då hon likväl följande året, uppmuntrad häraf, ville ytterligare tukta Hanseaternes djerfbet och med en liten flotta af 75 skepp angrep Stralsund, men dervid led någon förlust, var hennes osle gemål nog lägsint att med hugg och slag misshandla henne, och det charu hon då var i välsignadt tillstånd. Den kropps- och själs-sjukdom denna nedrighet ädrog henne, förenad med sorgen öfver Eriks ovärdiga lefnadssätt i öfrigt, förmädde henne att lemna hans hof och draga sig undan till Wadstena kloster, der hon afled redan året derpå, d. 5 Jan. 1430.

Philippi, Petrus, en son af riksrådet och rid-daren Filip Finvedsson till Runby, prior för dominikanerne i Sigtuna, blef, i början af 1330-talet, vald till erkebiskop i Upsala, i hvilket embete han afled år 1341. Hvad han derunder uträttat är föga känt, mer än att han krönt konung Magnus Smek och hans gemål Blanka, byggt en sekristia af sten på Arnö, och, till följd af påfven Benedikti XII:s hotfulla bref, af sina lydbiskopar indrifvit den sexåriga afgiften till krigets underhållande mot de otrogne i det förlofvade landet.

Philipsen, H. Th., grosshandlare i Stockholm och ledamot i drätsel-kommissionen, var en utmärkt driftig och för allmänt nyttiga inrättningar varmt deltagande och verksam, man, hvilken hufvudstaden har att tacka för stiftandet och förnyandet af flera sådana. Ibland annat inrättade han på egen bekostnad år 1811 i Maria församling i Stockholm en skola för 50 barn, hälften af hvaradera könet, som der undervisades, icke blott i vanliga elementar-kunskaper, utan äfven i handa-slöjder. Småningom utvidgades skolan, så att hon kunde emottaga 60 flickor och 40 gossar, och slutligen förenades dermed församlingens fattigskola. Vintermånaderna erhålla alla barnen mid-dag i skolan. Här infördes först vexelundervisningsmetoden, år 1819, af läraren, magistrarna P. R. Svensson, hvilken på allmän bekostnad gjort en resa till England att inhemta kunskap härom. Efter stiftarens, herr Philipsens, alltför tidiga död 1819, då han under feberyrseln kastade sig ut genom fönstret och dog af falllets följder, har hans enka, född Charlotta Moll, död 1835 vid 57 års ålder, fortsatt hans omsorger om skolan, till hvilken hon lemnade ett dels doneradt, dels genom

fleras bidrag samadt, kapital, stort 19,666 R:dr 32 sk. B:ko, och som hon för öfrigt understödt dels med betydliga pensingebidrag, dels med en moderlig tillsyn om barnen. I skolans lokal vid Adolf Fredriks torg finnas både Philipsens och hans frus bröstbilder huggna i marmor.

Philipsen, Lorentz Månter, född d. 17 Mars 1766 i Ystad, der fadern var rådman och handlande, blef 1782 student i Lund och 1790 medicine doktor, sjukhus-läkare i Carlskrona under krigsåren, flyttade sedan till Stockholm, der han 1792 blef professor och lärare i anatomen vid målare-akademien, 1806 sekreterare i koll. medikum, från hvilken befattning han för sin höga ålder tog afsked år 1835. Har, utom medicinen, äfven egnat sig åt den sköna litteraturen och utgifvit en periodisk skrift, kallad: *Patrioten; Försök till Bonapartes historia; l'Observateur ou recueil des lectures instructives et agreables*; m. m.

Philipsen, Philip, magister och dekanus i Linköping, var konung Magni Smeks kansler 1320—1322 och blef sedan riksråd. Han skall hafva varit af den gamla Puke-ätten.

Philipsen, Johan, en af Folkungarne och deras höfding, då de angrepp och dödade Ingemar Nilsson, hvilken öfverdådiga och grymma handling konung Magnus Ladulås kort derefter hämnades, genom en annan lika grym, men mera trolös, då han lätsade försonlighet och glömska, bjöd de brottslige till sig på Gällaqvist, men der lät gripa dem, döma till döden och halsbugga dem. Endast Filip af Runby fick lösa sig med anseuiga böter. Johan och Birger Philipsson, Folkungar, voro redan gamle män, då de låtit förleda sig till mordet på Ingemar och nu fingo umgälla det.

Philippstad. Se: *Filipstad*.

Philp, Welam, infördes på Svenska riddarhuset 1638, sedan han förevisat konung Carl Stuarts Latinska betyg om hans Skottska adeliga börd. Blef 1645 öfverste för Westmanlands och 1657 för Uplands regemente.

Phoebus, var benämningen på ett af de s. k. mynttecknen, hvilka slogs under konung Carl XII. Phoebus slogs 1718. (Se vidare: *Mynttecken*.)

Phoenicianer, ett af forntidens märkvärdigaste folk, med en egen bildning och särdeles utmärkt för sin handel och sina utflyttningsföretag, samt i den historiska tiden bosatt på Afrikas norra kust, der hufvudorten var det verldsbekanta Karthago. De tillhöra i många fall nordens äldsta historia. Denna seglande och handlande nation öppnade redan i äldsta tider en liflig förbindelse med Östersjö-kusterna för handeln med bärnsten, som invånarne der den tiden ägde att i myckenhet afåta. Att Skåne härunder besöktes är mer än bevisligt. Att samma folk, hvilket ständigt bildade nya anläggningar på Europas syd- och vestkust, samt närliggande stora öar, och troligen äfven i södra Amerika, äfven kastat dylika bit i Skandinavien, har man, på senare tider sökt göra troligt. De som hylla denna åsigt hafva antagit, att, omkring år 500 före Kristus, tvenne kolonistflottor utsändes från Karthago, af hvilka den ena med 30,000 ny-

byggare, tog vägen söder ut från Gibraltarsund och den andra, äfvenledes ganska stark, styrde nordlig kurs, under befäl af en Hamilo. Den förbiseglade England, styrde efter polstjernorna och hana efter 120 dagars segling ett högt i nord- den beläget land, med skyhöga klippor, bevoxna med äldrig skog och bebodt af en rädd folkstam. Synbarligen menas här Skandinaviens vestkust, ifrån Bohuslän till trakterna omkring Bergen. Nybyggenas historia, till och med den om deras mera bestämda läge, känner man dock icke närmare, och hvilket är mindre underligt, då deras anläggande infaller uti en, för nordens förhistorisk tid. Emellertid tror man sig här hafva upptäckt en mängd omiskänneliga spår af Phoeniciernas bildning och måhända äfven af Phoeniciskt blod. I den nordiska gudaläran är inväld på ett oupplösligt sätt mythen om Balder, solguden, den Phoeniciska Baal, efter hvilkens dyrkan, likasom efter den, äfven från nämnda folk härstammade gudamodern-kulten, otaliga qvarlevor ännu anträffas i allmogens seder, bruk och fördomar, m. m. Alla lemningar i bronz-perioden anse denna menings förfäktare bära spår af Phoenicisk bildning. Till många ortsnamn, särdeles i södra Sverige vill man och söka roten i Phoeniciska språket; äfvensom man tror sig igenkänna afkomlingar af samma folk på vissa orter, såsom t. ex. på Tjörn och andra ställen i Bohuslän. Allt detta är likväl mer än problematiskt. I detta lära upptäcktes emellertid för några år sedan ett märkvärdigt fynd, hvilket man antager såsom bevis på Phoeniciernas forntida förbindelse med der- varande kust. Några mil norr om Uddevalla, på Stångenäs, funnos nemligen, uti en, på 150 fots höjd öfver hafsytan belägen, fossil snäckbank, tvenne skeletter efter människor, hvilka drunknat derstädes den tid nämnde bank låg under vattenet, och öfver hvilka snäckbanken sedan fortfarit att bilda sig. Att de ej blifvit der begrafne visade sig tydligen deraf, att snäckorna lägo öfver dem i orubbade och olikfärgade lager. Den egna bildningen på deras hufvudskålar uppger man häntyda på den Phoeniska folkrasen.

Phosphorister kallades de yngre författare, som i strid med det Gustavianska tidehvarfvets vittra smak införde en ny anda i den Svenska vitterheten. Namnet kommer af *Phosphoros*, som åter var benämningen på en vittr tidskrift, hvaruti de uttryckte sina åsikter. Sedan nemligen under konung Gustaf III:s tid den Fransyska vitterheten varit det enda mönstret för den Svenska, bildade sig i början af 1800-talet ett lifligt motstånd deremot inom den vittra världen i Sverige. Striden utgick ifrån ett förbund af ynglingar vid Upsala universitet, hvilka genom studium af den Tyska filosofien, särdeles Schellings system, som då var nytt, och den Tyska vitterheten, särdeles Schiller, Goethe, Tieck, Novalli, bröderna Schlegel, inhemtat andra åsikter än de hittills herskande. Derjemte arbetade de äfven för ett i deras tro grundligare studium af den gamla klassiska, särdeles Grekiska litteraturen, och ville på dessa vägar nydan den Svenska poesien. Oaktadt all den sämning,

som låg till grund för deras sträfvanne, hto de hänföra sig af ungdomlig ifver till en alltför bitter och ensidig strid. Deras egna skrifter, ehuru utmärkta för ett varmt nit och ej utan djupsinnighet, vanställdes dock af en mörk och i hög grad svärfattlig framställning, hvilken äfven blottställde dem för motståndarnes satir och den opartiska allmänhetens löje. Nu mera är striden slutad; deras öfverdrift är erkänd, men deras åsikter hafva i det hela blifvit segrande. De bilda en öfvergång i Svenska vitterheten från det Gustavianska tidehvarvet till det närvarande. Deras egen period infaller ungefärligen emellan 1810, då Phosphoros utkom, och medlet af 1820-talet. Utom Phosphoros uttalades phosphorismen äfven i tidskriften *Polysem* och i *Svensk Litteraturtidning*. De mest kände ibland phosphoristerne äro *Atterbom*, *Hammarshöjd*, *Palmblad*, *Askelöf*, hvilken sistnämnde var utgifvare af *Polysem*. Bland Atterboms arbeten höra hufvudsakligen hans *Poetiska Kalendrar* samt *Lycksalighetens ö* till denna period. Å motsatta sidan stod Svenska akademien, såsom försvarare af den gamla skolan, och derjemte bekämpades de uti en tidning, benämnd *Journal för Litteraturen och Theatern*, sedermera kallad *Allmänna Journalen*. Oberoende af begge dessa partier arbetade *Göthiska förbundet*, hvars utmärktaste medlemmar voro *Geijer* och *Tegnér*. Den förstnämnde stod dock phosphoristerne temligen nära och äfven den sistnämnde, ehuru han förföljde dem med bitande satirer, var dock åtminstone lika nära beslägtad med dem som med den gamla skolan.

Phrygius, Sylvester Johannes, var född d. 25 Dec. 1572 i Kalmar, der fadern lärar varit borgmästare, studerade i Tyskland, blef magister i Wittenberg och *Poeta casareo-laureatus*; återkommen till Sverige blef han först rector scholæ i Linköping och 1610 kyrkoherde i Sköfde, som då var stiftstaden i hertig Jobans hertigdöme, hvilket bestod af några härader i Öster- och Westergöthland samt Dalsland. Öfver detta hertigdöme blef han superintendent, men som ingen lön var anslagen till embetet, beklagade han sig öfver knappa inkomster. År 1619 flyttades han till Götteborg, der han likaledes blef kyrkoherde och den förste superintendenten, samt hvaräst han dog år 1628. Han var en utmärkt Latinsk skald och tillika en ganska skicklig predikant, men lärar varit något böjd för fäfänga. På båda dessa hans egenskaper lemnar följande anekdot ett bevis. Då han en gång spatserade utanför staden, mötte han en ryttare, som frågade honom hvem han var? Han svarade: "Jag heter magister Sylvester, mästare för alla prester." Ryttaren svarade: "Det var ett långt namn; jag heter blott Gustaf Adolf, kung i Sverige." Den förlägne presten skulle nu gerna velat gömma sig undan, men kunde det ej vid gudstjensten, der han skulle predika. Konungen uppgaf då texten, hvaröfver han höll en predikan, hvilken lyckades så väl, att Gustaf Adolf förklarade, det han förtjente titel: "Mästare för alla prester."

Pickedala-Ölav, benämndes en i staden Carls- hamn bosatt borgare, hvars egentliga namn är

okänt, hvilken, då Danckars 1678 härjade i Helsinge, hade visat dem vägen till nämnda stad. Efter förutgången dom blef han lefvande bränd på ett utom staden byggt hål, till hvars upprättande halfru delen af missgörmingsmannens bus användes.

Pietism, Pietistert, ett från Latinet härleadt ord, och hvilket kan översättas med frambets-fjäsk, betecknar i allmänhet en för mycket affekterad godaktighet. I trängre mening, och ursprungligen menades dermed den praktiska religiositet, som i slutet på 12:de århundradet, genom Frankas nitiska verksamhet, uppstod i Tyskland och särdeles Sachsen, samt trädde i strid med den tidens matta kristendom och theologiska gräl, men slutligen urartade till sektväsende och svärmeri, hvadan namnet blef ett öknamn, likasom det Svenska *laseriet*. Sedan pietismen uppväckt många stridigheter i det land der den uppstått, sträckte den sig äfven till Sverige, der den framkallade konventikler eller enskilda sammankomster till religionsöfningar, samt isynnerhet ådrog sig presterskapets hat. Redan år 1706 utfärdade konung Carl XII ett strängt förbud emot pietism och pietister, och hvaruti stadgades, att de, som med sådant sig befattade skulle ej blott anses ovärdiga att offentligt embete och tjänst förestå, utan äfven beläggas med annat straff, och hvarjemte föreskrefvos åtskilliga försigtighetsmått deremot, såsom t. ex. förbud för Svenska studerande att besöka de Tyska universiteter, som misstänktes för pietistiska sympathier o. s. v. Förordningen utfärdades från fältlägret i Lussac i Wolhynien. Slutligen upphäufdes den af konung Fredrik, sedan en mängd pietister blifvit lagförda, men bevisat sin oskuld för dem tillvitade förbrytelser och brott mot renlärigheten, och bruket af namnet pietist, hvilket nu var ett smådeord, förbjöds uttryckeligen.

Piga var fordom den allmänna benämningen på alla ogifta fruntimmer, som ej voro konungens eller riddares döttrar.

Pigghvarf eller **Pigghvar** (*Pleuronectes maximus*), är näst helgedundran den största arten af flandreslägget. Kroppen är, i förhållande till längden, ganska bred, och af nära rhomboedrisk form. Öfre sidan är öfverströdd med bentubercler. Dess kött anses för en stor läckerhet, och den betalas högst af all slags hafsfisk. Pigghvarfvens egentliga tillhåll är utanför Norrige och i Kattegatt, men den fångas äfven i Öresund och någon gång till och med i Östersjön.

Piggvin. Se: *Igelkott*.

Piggstisel, vägstisel (*Carduus acanthoides*), en mångårig växt, hvilken förekommer vid vägar och byar i de södra kustlandskaperna, särdeles ymnigt i Skåne; ätes af nötkreatur och hästar.

Pihl är namnet på 4 Svenske läkare. Den äldste af dem, **Johan Pihl**, var född i Upsala d. 5 Aug. 1683. Var först bestämd för den presterliga banan, men han fattade tycke för medicin och praktiserade, först i Stockholm samt under pesttiden i Upsala; begaf sig derefter till Gottland, der han blef provincial- och stadsläkare i Wisby. Men då provincial-läkarelönen indrogs 1718,

ernade han egen sig åt lagfarenheten såsom häderyrke, följde en häradehöfding som tingamotarie samt erhöi till och med förslag till bergmätartjensten i Wisby. Då han likväl år 1720 återfick provincial-läkarelönen, öfvergif han juridiken och vände sig ånyo till medicin, hvilken han dock mest älskade. Emedan han likväl kände, att han deri behöfde utvidga sina kunskaper, skaffade han sig en student till vikarie, reste ut till Tyskland och Holland, samt promoverades till doktor i Harderwijk. Efter återkomsten till Gottland 1721 inrättade han ett apothek i Wisby, det han likväl bortsålde 1724. Hade anseende som en skicklig och driftig läkare, fick assessors fullmakt och blef vetenskaps-societetens i Upsala korrespondent. Dog d. 13 Maj 1751.

Pihl, Martin, var född d. 23 Juni 1731 i Glückstadt, der fadern var handlande, kom, efter att hafva studerat medicin i Berlin, år 1757 till Pomefyn, der han anställdes som kompani-fältskär vid fältartilleriet och gjorde tjenst under hela det följande kriget. Efter dess slut, kom han till Stockholm, der han blef kirurgie magister, blef sedan regements-fältskär vid artilleriet i Malmö, derefter vid konungens eget värfvade regemente, och sist vid Skånska husarerna, fick assessor fullmakt och dog d. 12 Jan. 1798. Hans son,

Pihl, Johan Christian, född i Malmö d. 29 Aug. 1768, omfattade faderns yrke, blef, som han, regementsläkare vid Skånska dragonerna, kirurgie magister, assessor, brigadläkare vid andra kavalleri-brigaden och tog derifrån afsked 1819.

Pihl, Carl Fredrik, född d. 3 Mars 1745, blef brukskirurg vid Avestad och dog der d. 27 Maj 1798.

Pihlcrantz, Peter. På den tid, då adelskap stundom ganska lätt förvärfvades, blef Pihlgren, hvilken år 1673 ingått som simpel ryttare vid öfverste Knutsdorffs regemente i Bremen, och tjeht sig upp till kornett, såsom sådan år 1693 adlad, då han antog namnet *Pihlcrantz*, blef sedan regements-qvartermästare och ryttmästare, samt fick år 1703 majors afsked. Ätten är längesedan utgången.

Pihlgren, Elias, var född i Stockholm, utan att man vet om han tillhörde den adliga Pihlgrenska ätten, blef, såsom yngling, page vid Lüneburgska hofvet, hvarifrån han 1699 tog afsked och gick i sitt lands krigstjenst, bivistade öfvergången öfver Düna och slaget vid Klissow, der han sårades i armen, var kapiten då han år 1709, efter Pultava slag, föll i Rysk fångenskap och fördes till Tobolsk, hvarifrån han hemkom först vid den allmänna befrielsen 1722; fick då kapitens indelning vid Östgötha infanteri, hvarifrån han tog afsked med pension 1741 och dog 1750. Var ledamot af vetenskaps-akademien, hvilken han gjorde till sin arfving.

Pihlgren, Magnus, utgaf 1761: *En fri Svensk*, en tidskrift, hvaraf 50 nummer utkommo, *Nya Småsaker till Nöje och Tidsfördrif* samt *Adelheid och Hindrik*.

Pihlhielm, Johan, son till sämskmakare-äldermannen i Stockholm Baltzar Melcher Pihl, blef 1708 volontär vid bergsbataljonen och 1712 löjtnant vid lifdragonerna, bivistade slaget vid Gadebusch, fick kapitens titel och anförtröddes af fältmarskalken Stenbock några angelägna bref, att från Tönningen öfverföra till grefve Wellingk i Hamburg, hvilket äfven lyckades honom; men på återvägen blef han fången af Danskarne och fördd till Glückstadt, flydde derifrån, kom öfver Holland och Tyskland till Polen, der han blef förrädd och tillfångatagen af Ryska hären, men kom undan till Danzig och derifrån till Sverige; befordrades 1718 till stabsadjutant och bivistade samma års fälttåg i Norrige; följande året ryttmästare vid Smålands dragoner och som sådan adlad 1719, tog afsked och blef 1720 lifdrabant, 1722 öfverinspektör vid sjö tullskamrarna i Skåne, fick 1728 kapitens indelning vid Kareliska dragonerna och tog afsked 1744. Ätten utgick med hans son, kapitenen Baltzar Pihlhielm, som dog ogift 1770, vid 59 års ålder.

Pijk. Med detta namn förekomma i rådslängden tvenne riksråd under Erik XIII:s regering, hvaraf den ene, **Bo**, var erkedjokne i Linköping, och den andre, **Magnus**, skref sig till Bjursnäs.

Pijlefelt, Pehr, hette förut **Bengtsson**, blef, efter sin fader, Bengt Pehrsson, fogde i Kinnekällan, Åsa och Wista härad med Leckö slott. Han hade blifvit adlad af konung Sigismund, men ätten introducerades först med hans son, **Bengt**, år 1634, och utgick med dennes son, öfverstelöjtnanten **Johan Pijlefelt**.

Pijlegren, Börje, hette förut **Svensson**, var kapiten då han 1647 adlades. Ätten är utgången.

Pik. Dermed förstås ett redskap, bestående af en hvass spets af metall eller annat hårdt ämne, fäst på en stång, och hvilket är ett af människans äldsta vapen, ej mindre till jagt än till strid. Pik är ursprungligen detsamma som spjut, och först i nyare tider, har man gjort skillnad i begreppen dem emellan. Denna skillnad består egentligen deruti, att det senare var längre, men lättare och lämpligt att nyttja äfven såsom kastvapen, då deremot piken var kortare och starkare samt ämnad att aldrig komma ur handen. Ännu i vår tid vid hastiga folkbeväpningar, nyttjas piken, såsom ett lika fruktansvärdt, som lättfångat vapen. Under Gustaf Adolfs krig begagnades den till den reguliera härens beväpning, och denne konung vann många slag genom tillhjälp af de pikenerare, med hvilka han späckade sina slagtordningar, och hvars framsträckta pikar afböjde de fiendtliga ryttarskarnas anfall. I vapensamlingar ifrån denna tid träffar man ofta pikar, vid hvilkas skaft skjutgeväär, isynnerhet större pistoler äro fastgjorda. Detta slag af stickvapen har gifvit första anledningen till nutidens bajonetter.

Pikenerare voro fordomdags hufvudstyrkan af Svenska folket i krig. De väpnades med barnesk af hatt, krage, rygg-, bröst- och lårskenor, och voro således fullt rustade. Deras anfallsvapen voro *piken*, eller, såsom den ock kallades, *spetsen*, stundom äfven yxor. Deras företråde framför mu-

sketerarne låg i deras kraft att emotstå ett anfallande rytteri, och den större lätthet, hvarmed ööfvade soldater inlärde pikeneraretjensten. Deremot voro de långsammare i rörelserna, och detta nedsatte dem till andra rummet i Gustaf Adolfs krig, hvilkas långvarighet föranledde bruket af värfvade och mera öfvade musketerare, samt äfven gaf rekryten tillfälle till mera öfning i den svårare musköttjensten. Pikenerarnes vidsträcktare användande tillhör således de äldre krigen. Piken började äfven afläggas och bardisaner brukas i atället. Den förra var spjutformig, fördes i högra handen, men kastades icke såsom spjut, utan brukades att stöta med handkraft. Bardisanen åter var likasom piken fäst på ett skaft, men liknade mera en art värja; ty den var hvass på båda sidor och temligen bred. Så väl pikens, som bardisanens skaft hade betydlig längd, ända till 10 å 11 fot.

Piksborg, i Sunnerbo härad af Kronobergs län, på en ö i sjön Bolmen, 6 till 7 mil från Wexjö, har fordom varit ett slott, hvarest lemningar af vallar ännu synas; det innehades af drottning Margarethas gunstling Abraham Broderesson. Anläggningstiden kan ej uppgifvas. I ett bref af år 1402 kallas det Castrum Riksborg. Slottet blef alldeles förstördt af Engelbrekt, genom Herman Berman, år 1434. Bland allmogens omtalas, att en konung Pigge uppbyggt slottet och bott der, och då han nödgades flykta derifrån, har han seglat öfver Bolmen uti en kopparkettill; blef sedermera anfallen och afled i Lidhults socken, hvaraf den bär sitt namn, emedan han dött der af stort lidande.

Pikter, ett folk, som bebodde norra Britannien i början af vår tidräkning, och sedan länge bibehöll sig derstädes; anses af några forskare, ehuru endast på lösa grunder, hafva varit utvandrade Skandinaver. Här skulle deras bostäder hafva varit Bohuslän eller Wiken, såsom detta fordom kallades. Denna uppgift stöder sig dock endast på gissningar.

Pii. Bågen och pilen äro, jemte klubban och piken eller spjutet, människans äldsta strids- och jagtredskap. Bågen har med tiden erhållit flera olika former, hvilka varit allt mera lämpliga för dess bestämelse. Ursprungligen bestod den af en böjd trädgren, i hvars ändar en spänd sena eller sträng var fästad. Grenen utbyttes sedermera emot en metall- eller stålstång, och slutligen försågs bågen med ränna och lås, då den fick namnet armborst och brukades här i Norden redan på 1100-talet. Pilens form åter har ej undergått så stora förändringar. Dess grundskapnad har alltid varit densamma, nemligen en spets af hårdt ämne, fäst på ett kort skaft af träd eller rör, och hvilket i motsatta ändan var försedt med en vidfästad stjert af fjädrar, som styrde dess lopp under farten. Vi äga i våra forntidssamlingar pilspetsar — och spetsen är naturligtvis detta redskaps väsentligaste del — från Nordens olika bildningstider. De från den första af dessa äro af flinta och ben. Flintpilarna, hvilka med barts eller bast varit fästade i skaften, äro dels jemnbreda

och trekantiga, samt stundom försedda med skarpa tänder, dels äro de lansettformiga och någon gång af hjertlik skapnad, då de ock ibland hafva hullingar. Beupilarne åter bestå af ett långt och smalt tillspetsadt ben, med i sidorna inskurna rännor, i hvilka tunna skarpa flintflisor äro insatta med ett slags harts. Dylika höra till de mest sällsynta fynd. De finnas någon gång i Skåne och Bohuslän, uti torfmossarne. En sådan upphittades på ett betydligt djup vid gräfnigen af Götha kanal. Ännu brukas sådana, under namn af fogelpilar, af Grönländarne och kastas der med en otrolig skicklighet förmedelst en inrättning, som kallas kastbräda. Stenpilar, sannolikt jordfynd, begagnades äfven under järnperioden, och tillskrefvos då åtskilliga magiska egenskaper, hvarföre de nyttjades mot sådana, som troddes vara trollkunniga, och på hvilka jern icke troddes kunna bita. Pilarne ifrån brons- och järntiden hafva för det mesta hylsor, hvarmed de äro fästade på skaften. De ifrån den senare tiden äro något olika sins emellan. En del äro försedda med dubbla hullingar och likasom sågtänder, af hvilka sären blefvo sådana att vapnet måste skäras ut ur kroppen. Andra voro tvåuddade och gjorde äfven svåra sår. En sådan kallades *Tviöddr* och *Flein*. Pilen användes mest på jagten; men öppnade äfven striden. Att emot sin fende begagna ett dylikt skottvapen ansågo dock våra tappre förfäder, de der voro vana att gå sin motståndare på lifvet, ej alldeles ridderligt, hvarföre det mest användes af svagare och sega personer, eller emot sådana, som ansågos stå utom den tidens folkrätt. Tre tolfter pilar hörde, under medeltiden, till fotfolkets beväpning; men nyttjades aldrig i striden af riddaren.

Pil (*Salix*), ett släkte af träd- eller buskartade växter, hvaraf ett betydligt antal arter förekomma i olika delar af riket, under olika benämningar, såsom *Grönpil*, skärpil (*S. fragilis*), ett medelmåttigt träd, hvaraf tvenne afarter förekomma på fuktiga slätter, från Skåne till södra delarne af Wermland, i Dalarne nära Falun, samt här och der i Gestrikland.

Pilbåda kallades nyttjades i forntiden, att kalla folket till ting. Det berättas sålunda i Olof den Heliges saga, att han dermed samlat menigheten till ett ting, hvarvid han sjelf var tillstädes. (Se: *Budkaste*.)

Pilegården, en bondgård, belägen vid Idefjorden i Näsing socken af Bohuslän, har fått ett slags ryktbarhet, såsom det ställe, öfver hvars ägor konung Carl XII lät föra sina öfver land dragna gallerer. Under samma tid, eller under förberedelserna till Fredrikshalls belägring, uppehöll sig Carl ofta på Pilegården. Ännu år 1842 träffade pastorsadjunktén Holmberg, som då reste i orten, för att samla materialer till sin Bohusläns beskrifning, på samma gård en älderstigen qvinna, hvilkens far såsom gosse hade skjutsat konung Carl, och som om honom hade mycket att förtälja. I närheten af gården ligga ett par källor, ifrån hvilka konungen lät hemta sitt dricksvatten, nemligen Dragon- och kung Carls

källa. Framför den senare skall konungen en gång stått med korslagda armar, försänkt i djupa tankar och yttrat: "Pilegårds källa, hur mången mans först har du icke släckt", ett utrop, som ännu några hevaradt af folksägner, sannolikt framkallades af en utaf hjelten gjord jemförelse emellan källans obemärkta välgörenhet och hans egen förödande storhet.

Pilsmåk (*Fringilla montana*), en till finksläktet hörande gångfögel af $5\frac{1}{2}$ tumas längd, med hufvudet ofvan rödbrunt, strupen och örontrakten svarta, öfver vingarne två hvita tvärstreck. Hannen i sommardräkt har hufvudet och halsen ofvan mörkt rödbruna eller kopparröda; trakten emellan näbb och ögon, en fläck på tinningen, samt ett band på underhakan och strupen ända ned mot bröstet, svarta; hufvudets sidor rent hvita samt ett halsband af samma färg; ryggen och skuldrorna rödbruna, med svarta fläckar; vingarne och stjerten svarta, med rödbruna fjäderkanter; de smärre vingtäckarne, med hvita spetsar, hvilka bilda de två hvita banden på vingarne; bröstet askgrått; magen svart; näbben svart; iris brun; benen grå eller blekt köttfärgade; stjerten tvär, $1\frac{3}{8}$ tum utom vingarne. Honan har tinningsfläcken mindre och det svarta bandet nedåt strupen vida kortare. Förekommer tillfälligtvis varierande med flere eller färre hvita fjädrar bland de vanliga, stundom till och med helt hvit. Om vintern äro färgerna mindre rena och näbben vid roten blekt gulaktig. Han vistas mycket allmänt i de södra delarne af landet, men äfven i de nordligare; lefver tillsammans i stort antal och ströfvar omkring i skockar. Locktonen är ett starkt "*kipp, kipp, kjapp*"; flykten är snabb, men gången hoppande och oskicklig. Han kvarblifver hela året om, och födoämnen äro om våren och sommaren insekter och larver, om hösten sädes- och andra frön, om vintern alfrön samt korn o. dyl., dem han upplockar vid ladugårdar. Han fortplanter sig flera gånger om året och man finner dess ägg, som äro grå, marmorerade med mörkgult, 7 linjer långa, $5\frac{1}{4}$ linje tjocka, ifrån April till slutet af September, på ett underlag af strån, mossar, fjäder och hår, uti bon som äro anlagda inom ihåliga träd, der de vexelvis rufvas af begge könen, hvilka ock gemensamt uppföda ungarne med insekter och larver. I trädgårdar gör han nytta genom utrotandet af skadliga insekter; men på åkrar deremot skada. Köttet är smakligt och han skjutes dels om vintern i flock med fogeldunst, dels fångas han med slagnät och limspön.

Pilgrim, sannolikt härleadt af Latinska ordet *Peregrinus*, hvilket betyder fremling, betecknar en person, som för andlig uppbyggelse företager en vandring till något beligt ställe, t. ex. Palestina, Rom, m. fl. der martyrer och andra helgon dött och blifvit begrafna. Pilgrimsfärder tillhöra den katholska och muhamedanska trosbekännelsen, och inom den förra var det ett nödvändigt, åtminstone högst förtjenstfullt vilkor för en sådan, att färden företogs till fots, i en viss dräkt och under sådana förhållanden att försakelser dervid afsågos och voro oundvikliga. Från 12:te till 15:de år-

hundredet greps äfven nordboerne af lusten för pilgrimsfärder, hvilka betraktades såsom försöningsmedel för begångna synder och brott, samt ålades såsom sådana. Färderne företogs till Jerusalem, Rom och S:t Jago di Compostella i Spanien (der apostelen Jakob tros vara begravnen), Threndhiem, o. s. v.; mest gällde det Rom. De förnämsta Svenska pilgrimer äro några furstar och S:t Brigitta, med hennes barn. Slutligen fann man på att för beqvämlighetens skull, men med samma anspråk som för längre resor, anställa pilgrimsfärder till vissa heliga ställen inom landet, t. ex. till Wadstena m. fl., och man kan sannolikt betrakta allmogens i Sverige sed, att vissa tider under året besöka vissa aflägsna kyrkor eller heliga källor, bland de senare framför allt de, som bära namnen efter S:t Olof och S:t Erik o. s. v., såsom kvarlevor af dylika heliga fotvandringar, hvilka af munkar och prester så mycket mera uppmuntrades, som pilgrimerna, efter framkomsten till målet, måste offra derstädes. Den egentliga pilgrimsdräkten bestod af en brun eller grå kappa med krage, på hvilken senare några snäckor fram till voro fästade. Kappan sammanhölls af ett rep om midjan, med hängande ändar. På hufvudet bars en hatt med breda bord, något liknande våra så kallade schäferbattar, och i handen fördes en lång staf, vid hvars öfre ända en flaska vanligtvis var fästad. Att anträda och fullberda pilgrimsfärden barfotad ansågs utomordentligt för tjenstfullt. Med samma varsamhet som man i allmänhet, vid reformationens införande, gick tillväga med afskaffandet af de katolska bruknen, behandlade man äfven pilgrimsfärderne. Ännu på mötet i Örebro år 1529 tillätos de; men presterskapet uppmanades att undervisa folket, det de borde företagas endast i den afsigt, att dermed skaffa sig bättre lärdom och undervisning, och icke för någon "besynnerlig Guds tjänst eller aflats skull", hvadan och de, som bestämt sig för pilgrimsfärder, först skulle bibringas nödig undervisning om beskaftenheten och afsigten med dylika, innan de gäfvos sig åstad.

Pilgrimfalk (*Falco peregrinus*), en till falksläktet hörande roffogel, af 1 fot 3 tum långd, med stjerten ej längre än de hoplagda vingarne; brun med 8—10 grå tvärband och hvit spets. Tarsen ej längre än mellantån (utan klo); en svart fläck under ögonen vid begge sidorna af strupen; benen blekgula. Fjäderklädnaden olika för olika kön och ålder. Hannen, med hufvudet ofvan och halsryggen svartaktiga; ryggen och vingarne blåaktigt askgrå, med svarta spolar och bruna tvärfläckar; under ögat en halfmånformig svart fläck; halsen framtill och på sidorna hvit; öfre bröstet hvitt, med rostgul anstrykning och små bruna fläckar eller streck; nedre delen af bröstet, magen och låren gråaktigt hvita, med talrika bruna tvärstreck; vingpennorna af första ordningen svartaktiga, med många rostgulaktiga ovala fläckar; stjerten grå, med bruna tvärlinjer; näbben blåaktig; iris brun; ögonkretsen, näbbhuden och benen gula. Honan har hufvudet och halsen ofvan svartaktiga;

från näbbroten under ögat, vid sidan af strupen, en svart fläck; rygg och vingtäckare gråbruna, med ljusare grå tvärstreck och ändkanter; strupe och frambäls hvita, med rostgulaktig anstrykning och gläsa bruna långstreck på kräfvän; bröst, mage och lärfjädrar rostgulaktigt hvita, med bruna tvärstreck; stjerten brun, med 10 grå tvärstreck och hvit spets. Ungarne ofvan svartgrå, med rostbruna fjäderkanter; pannan smutsigt hvit; ögontrakten svartaktig; en svartaktig fläck under ögat; nacken rostgulaktig; kroppens nedre delar gulaktigt hvitt brunnfläckiga; strupen ofläckad; stjerten med smärre askgrå och mörkbruna tvärstreck och hvitgul spets; iris brun; näbben hornbrun, vid roten blek; näbbhuden och munvikarne blå; ögonkretsen naken, blekblå; ben och tår blekgula. Förrekommer som flyttfogel, isynnerhet i de norra delarne af landet, sparsammare i de mellersta och sällan i de södra, alltid i bergiga trakter med stela klippor. Dess flygt är hög och utmärkt snabb. Födoämne utgöras isynnerhet af änder och andra simföglar, hvilka bebo hafsvikar och sjöar, i hvars grannskap han mest uppehåller sig, dessutom alla slags större föglar, hvilka han jagar och griper i flykten samt sedan bär i klorna till en trädtopp eller kal klippa, der han förtär rofvet. Sitt näste lägger han, af tort ris och pionar, uti en bergskrefva eller i kronan af ett högt träd. Äggen äro 2—3 till antalet, hvitaktiga eller rödgula och tätt beströdda med små rödbruna fläckar. Fångades fordom och dresserades till jagt, likasom jagtfalken.

Pilhamm, kapellförsamling till Wernadö pastorat. (Se detta ord).

Piljerna är en jagtterm, som nyttjas om fogelhunden, då han, på jägarens befallning, uppstötter den fogel, för hvilken han gjort stånd, äfvensom då han går att hemta det fällda villebrådet.

Pilkritet. Så kallades träffningen vid Brunbäck, der Gustaf Wasa, i spetsen för Dalkarlarna, slog Danskarna. De hade här mycken nytta af de stora och starka pilar Gustaf lärt dem att smida, och hvaraf några ännu derstädes träffas i jorden. I Wäxjöns-bygden sjunges en visa, som börjar sålunda:

"De Dalkarlar skynda så fort i sitt lopp
Allt neder till Tuna hed", m. m.

Pilo, Carl Gustaf, föddes d. 19 Mars 1712, enligt andra uppgifter d. 6 Mars 1713, i Runtuna socken af Westmanland. Fadern Olof P., död i en hög ålder år 1777, var sjelf en skicklig målare, som fullbordat den af Sylvius började stora trappan på Drottningholm; men han skördade så ringa fördelar och uppmuntran af sin konst, att han öfvergaf den och satte sig ned som landtbrukare på en liten gård. Då han märkte gossens lust för sitt forna yrke, sökte han afråda honom från att välja det, men gaf dock slutligen efter för gossens afgjorda anlag, och lät honom komma i lära hos Crisman i Stockholm, hvilken på den tiden stod i mycket anseende och der han blef gesäll. Då målareakademien inrättades år 1735, blef han en af dess förste elever, reste sedan genom en

stor del af Tyskland, återkom derifrån och uppehöll sig en tid i Skåne, hvarifrån han 1741 begaf sig till Köpenhamn, der han anställdes såsom ritmästare för kadetterna, blef professor vid målarskademien och slutligen dess direktör. Han stannade här i 30 år, och skulle troligen qvarblifvit för alltid, om icke en lampen intrig bragt honom i ogunst vid hofvet och vället hans afskedstagande ur Danska tjensten. Hans viddareed, såsom riddare af Wasa-orden, togs härvid till förevändning. Likväl erhöll han 300 Rdr i pension. Detta skedde år 1772. Gustaf III, som redan kände och värderade honom, gaf honom en pension, utnämnde honom till direktör vid målarskademien och oppdrog åt honom att måla sin kröningstafla. Detta arbete, hvilket han fick börja först vid närmare 70 års ålder, och det han aldrig hann fullborda, anses såsom ett mästertycke. Han afled, enligt Biogr. Lex. d. 2 Mars 1794, men enligt andra uppgifter 1792. Pilo var en af Sveriges störste målare, mindre tecknare än kolorist, och de flesta af hans arbeten skulle med veder försvara sin plats i Europas första gallerier. Bland de förnämsta räknas *Cain och Abel*, samt *la Charité Romaine*.

Pilplantaren (*Bombyx salicis*), är en hvit och silfverglänsande nattfjäril, med alldeles enfärgade viingar, svarta palper och svartpräckliga fötter. Vingbredd omkring 2 tum. Ingen fjäril är vanligare än denna på de orter der pil och vide allmänna planteras, t. ex. på Skånska slätten. Här ser man i Juli och Augusti månader alla aftnar pilbäckarne hvimla af dessa genom sin färg så i ögonfallande insekter, och med sitt oupphörliga fladdrande mellan blad och qvistar åstadkomma de ett ganska eget mullrande ljud. Honan lägger sina ägg på löfvens undersida. Larven är svart med gula fläckar och strimmor, på sidorna gråaktig samt besatt med långa hårpenslar. Han inspinner sig vid förpuppningen mellan hopfästade löf. Pappan är svart- och hvitfläckig. Denna larv är Skånska pilplanteringarnes plågoris. De finnas här i sådan talrikhet, att de inom kort alldeles aföfva en häck af 50—100 alnars längd.

Pilt, ett gammalt Svenskt ord, som betyder gosse, brukas ännu i norra Bohuslän; men betecknar der hvarje vuxen hemmavarande son. Under denna benämning inbegripes således hvarken barn eller tjenare.

Pilt, **Malvar**, en Svensk ansedd man, som jemte en Magnus och en Åke Jätte, stod i spetsen för en hop Svenskar, hvilka år 1342 biträdde befallningsmannen på Wordingborg, Marquard Schöne i en tvist, som han hade med konung Waldemars marskalk, Fredrik af Löhn, hvilken understöddes af Danskarne. Tvisten slutades dermed, att Marquard tog till flykten, och de Svenske herrarne blefvo slagne.

Pilört (*Sagittaria sagittifolia*), en mångårig växt, hvaraf tvänne afarter förekomma uti kärrvattnen, mynnerhet på slättbygden, från Skåne till Bohuslän, Nerike och Upland ymnigt. Den ätes af hästar, nötkreatur och svin.

Pimentelli, Spaniskt sändebud, skickades, mot slutet af Christinas regering till Sverige för att åstadkomma upplösningen af detta rikets förbindelse med Portugal, för hvilket ändamål han sades medföra 800,000 livres. Han uppnådde väl icke denna afsigt med sin beskickning, men lyckades derom så mycket mera att genom sitt personliga intagande umgäta vinnas Christinas enskilda bevägenhet, och verka på hennes beslut att nedlägga kronan och antaga katolska religionen. Hon ville till och med, såsom ett bevis på sina vänskapliga tänkesätt för Spaniens konung, skänka honom ett af sina gardesregementen under Dohnas och pfaltsgrefven Adolf Johans befäl. Blott med möda lyckades det Carl Gustaf att afstyra detta förlögnafall.

Pimpla. Se: *Pirka*.

Pimpla (*Pimpla*), ett insektsläkte af steklarnes ordning, tillhörande familjen ichneumonider, med kullrig skutell, chagrinerad bakrygg, underlifvet jemnbredt, platt och fastvuxet vid thorax; äggläggarna rakt utstående. Här af finnes hos oss *Borspimplan* (*Pimpla* ell. *Lissonota setosa*), $\frac{3}{4}$ tum lång, svart med rödgula fötter. Lefver såsom larv uti trädöfverens larver, hvilka deraf utödas.

Pimpsten, ett vulkaniskt mineral, utmärker sig genom sin svampaktiga sammansättning, i följd hvaraf det flyter på vattnet. Pulvriserad är pimpstenen dock vida tyngre än detta, neml. 2,2. Den finnes i alla vulkaniska trakter i stora lager eller massor, och utkastas ständigt i förenig med lavan ur vulkanerna. Pimpsten finnes spridd i mindre stycken öfver hela Bohuslänska kusten, samt har träffats i torfmossar på mer än 100 fot öfver hafvets nuvarande yta. Dess tillkomst der kan icke förklaras annorlunda, än att den blifvit delförd från Island, efter någon eruption från Hekla, under den tid större delen af Bohuslänska kustlandet låg under vattnet.

Pinadö och **Pina-rasa-dö** äro ett slags i veta Sverige brukliga eder, hvilka leda sin upprinnelse ifrån katholska tiden och äro otvifvelaktigt betydanden vid vår herres *pina* och *död*.

Pincler, **Johan Ludvig**, var hertigens af Schleswig-Holstein-Gottorps geheimeråd och öfver-krigskommissarie för dess milis. Blef 1693 adlad i Sverige och 1698 gjord till friherre, ehuru han aldrig varit i Svensk tjenst. Endast hans befattning såsom sekreterare hos hertigen förskaffade honom denna utmärkelse. Han blef sedan 1709 geheimeråd i Danmark och 1714 direktör för högsta rätten i Gottorp samt amtman i Apenrade. Lärar dött omkring 1720, utan arfvingar, så att ätten utgiick med honom.

Pinello, **Johan Baptista**, var född i Genua d. 24 Juni 1682. Fadern, som härstammade från en gammal adlig ätt, hvilken gifvit republiken flere utmärkte män, var kapten vid galers-eskadern i Savonna och stupade 1694 i en träffning mot Barbareskerne. Johan begaf sig, efter idkade studier, på utrikes resor, kom till Paris, der han öfvade sig i heridarekonsten och anlände 1698 till Sve-

rige, hvarest han antog Lutherska läran och anställdes vid kongl. stallstaten. År 1702 begaf han sig till Svenska hären i Kurland och anlog tjänst som simpel ryttare vid lifregementet, men befordrades efter hand till löjtnant vid Westmanlands regemente, bivistade de flesta större krigsföretag under Carl XII:s fälttåg, såsom Thornos belägring, slaget vid Frauenstadt, Holofzin och Mobilew, öfvergången öfver Liesna och stormen å Wipreck, hvarvid han fick flera sår, samt äntligen slaget vid Pultava, der han blef i två dagar liggande nära halfdöd på valplatsen; upptogs likväl af Rysarne och fördes till Sibirien, der han hölls fång till 1715, då det lyckades honom att, efter mångfaldiga faror och svårigheter, öfver öknar och strömmar, undkomma till Archangel och derifrån på ett Holländskt skepp till Sverige. Han träffade konungen i Ystad, deltog i 1716 års Norska fälttåg samt i de följande årens och fick kompani vid Bohusläns regemente. År 1748 tog han afsked, då han pryddes med Svärds-orden, blef 1751 naturaliserad som Svensk adelsman, fick 1759 öfverste-löjtnants titel och dog på sin gård Ramneborg i Bohuslän d. 20 April 1775, nära 93 år gammal. Ätten fortlevde ännu i Finland.

Pingsthögtiden. Den Judarnes fest, som firades dels till minne af lagens utgifvande på berget Sinai, dels till tacksamhet för lycklig skörd, hade flera namn. I anseende till de sju veckor, som voro deremellan och påsk, kallades den *veckohögtid*, och som den begicks på femtionde dagen efter annan dag påsk, nämndes den på Grekiska *Pentecoste*, som betyder den femtionde dagen, hvaraf vi hafva ordet *pingst*, *pingst*. Ebury de kristna firade sin högtid egentligen till den heliga andes ära, behöllo de dock det vanliga namnet, efter den inträffade på samma tid, som Judarnes pingst. Men likasom påsk hos de förste kristna hade en dubbel bemärkelse, förhöll det sig äfven med ordet pingst. Så kallades stundom alla femtio dagarne efter påsk, hvilka firades med hvarjehanda gudaktighets öfningar; emedan Frälsaren då förklarar sig lefvande för sina apostlar och vänner. Rättegångar voro väl allenast förbudna första veckan efter påsk, och handarbete tillstoddes förutan om söndagarne; men under hela den tideningo inga skådespel anställas. Man läste dagligen apostlagerningarne, och till bevis på andlig glädje var förbudet att fasta och bedja knäböjande. Men den egentliga pingstdagen inföll på den femtionde dagen efter påsk, då man förnyade åtanken af den heliga andes utgjutande och hans gåfvor; hvarföre ock denna fest kallades den *heliga andes dag*. På mötet i Örebro 1529 beslöts, att denna fest skulle bibehållas. Sedan har detsamma flera gånger blifvit stadfästadt, nemligen i 1571 års kyrkolag, på Upsala möte, uti kyrkoordningen af år 1686, samt vid 1741 års riksdag. Att denna högtid firades i åtta dagar, inhemtas af Östgöthalagen, hvarest det i Krist. Bek. 22 flock. heter: "Nu ganger Pingesdaga hälgd in a aptinum sidhan aptunsanger är siungin, ock är ther til Aptunsanger är siungin a attunda daghinnan."

Pinkor var ett bland samnen på de gamla Svenskarnes mindre fartyg.

Pinnow. Med detta namn hafva tvenne Svenske rådsherrar funnits, nemligen Johan P., förmodligen Tysk och inkommen till Sverige med Albrekt, satt i rådet år 1375; samt hans son, Thidrik P., som år 1420 var en af Erik XIII:s råd.

Pinnse är en provins-benämning i vestra Sverige på Igelkotten.

Pionierkorpsen. Denna korps upprättades, till följd af kongl. brefvet d. 26 Okt. 1826, vid Wagnäs och bestod af 2 arbetskompanier, med namn af pionierer, hvarterda af 150 man med nödigt befäl. Till dem skulle, vid dåvarande arbetsinrättningar, utväljas sådane karlar, som utmärkt sig genom ett stilla och beskedligt uppförande, icke föröfvadt gröfre brott samt voro till arbete duglige. I reglementet för korpsen såges att den i sig förenade tvenne ändamål: "det första och viktigaste att manskapet må, under sin tjänstetid, vinna en sådan moralisk förbättring, att detsamma deretter kan återlemnas till samhället såsom fria och gagnelige medborgare, och det andra att truppen, genom nyttigt arbete, må återgälda statens på densamma använda kostnader. Dessa tvenne ändamål vinnas genom samma medel, nemligen att truppen, under sträng ordning och krigslydnad, hålles i jemn sysselsättning, på ett sätt, att den får kärlek till sedlighet, arbete och ordentlighet, omtanka att genom redliga medel förvärfva, och utsäit att, efter slutad tjänstetid, kunna blifva för sig och andra nyttig." De som en längre tid utmärkt sig för lydnad, ordning, sedlighet och pålitligt uppförande, skulle insättas i en särskild elit- eller förtroende-klass, få bära epåletter, stå på högra flygeln vid parader, stundom kunna erhålla permission, o. s. v. År 1829 befalltes, att soldater från Stockholms militär-kompani icke kunde skickas till pionierkorpsen. År 1834 föreskrefs att till tjänstgöring vid denna korps kunde dömas från 2 till 4 år äfven andra personer än utstrukne soldater. Genom kongl. brefvet af d. 8 Aug. 1842 upphäfdes likväl pionierkorpsen och förenades med den genom samma kongl. bref stiftade kronoarbetskorpsen. (Se: *Korrektions-inrättningar*.)

Pipdån, plester, suger, pipsör, korsört, hampört (*Galeopsis Tetrachet*), en ettårig växt, hvaraf 3:ne afarter förekomma ymnigt på åkrar och odlade ställen öfverallt i riket. Fröen gifva vid pressning olja, och växten kan användas till färgning.

Piper. Denna ätt härstammar från Lybeck, hvarifrån den i 16:de och 17:de århundradet spridde sig till Lißland och Finland. En **Behrendt P.** var borgmästare i Wiborg, hans son, **Henrik**, blef öfver-borgmästare i Nyen och Svensk kommissarie i Ryssland, samt adlad år 1678. Han blef likväl icke introducerad och utnämningen ansågs förfallen, hvarför hans son och sonsöner 74 år senare erhöilo ett nytt adelsskap. Den ofvan-nämnde borgmästaren i Wiborg, **Behrendt P.**, hade en annan son, **Peter**, som blef tullnär derstädes, och en tredje, **Carl**, som blef kamrer i

i krigskollegium. Dennes son, den ryktbaraste af hela släkten,

Piper, Carl Carlsson, var född i Stockholm d. 29 Juli 1647, skickades vid 13 års ålder till Upsala, med sin lärare O. Nozelius, som sedan blef biskop i Götteborg, kom 1666 till Stockholm och antogs två år senare såsom e. o. kanslist i kongl. kansliet. Här gjorde han sig snart känd för arbetsamhet och fick 1673, i egenskap af ambassad-sekreterare, följa riksrådet G. Oxenstjerna på en beskickning till Ryssland. Under Danska kriget gjorde han tjänst i fältkansliet, blef 1679 sekreterare i kammarkollegium och adlad, 1689 kansliråd och stats-sekreterare, vid hvilken sistnämnda post han qvarstod ända till Carl XI:s död, ehuru bedrad med dess fulla förtroende, samt under de sista åren af konungens regering, nära nog uteslutande gunstling. Han lär dock hafva fannit denna plats ekonomiskt fördelaktig, och ej önskat någon annan, äfvensom han ej behöfde någon annan, när konungens nåd i sjelfva verket gaf honom det högsta anseende och inflytande. Han beskylles för att här icke hafva varit otillgänglig för skänker, och att han med dylika lagt grunden till sin stora förmögenhet. På sin sotsång omfamnade Carl honom och tillsade honom att endast för dess son och moder yppa hvad han visste om konungens afsigter rörande vissa embetsmäns tillsättning och andra förhållanden. Han vann snart hos sonen samma plats han innehafte hos fadern, hvartill han lade grunden då han, såsom förnämsta driffjedern, beredde den 15-åriga konungens myndighetsförklaring, en åtgärd, hvartill man dock velat finna orsaken, icke blott i enskild ärelystnad, utan äfven i afsigten att afböja den reaktion mot reduktionens grundsatser, som några hoppades åstadkomma genom enkedrottningen. P. belönades med kongl. råds- och grefve-värdighet, hvilka han erhöll på samma gång med Polus, nyårsaftonen 1697 och d. 3 Jan. 1698. Han var sedan denna tid oskiljaktig från Carl, under de första 12 åren af hans regering, blef, efter Bengt Oxenstjernas död, Upsala akademies kansler och öfverste-marskalk, samt anes som själen i Carls rådslag. Detta torde likväl icke få tagas helt och hållet efter bokstafven, ty under senare hälften af denna tid aftog Pipers inflytande tydligt, i den mon Rhenskölds och andre förtrognes växte. Han såges hafva afstyrkt de öfverdrifna fordringarna på konung Augusts förödmjukande, och tillstyrkt en billig fred med honom, samt rigtandet af alla bemödanden mot den farligaste fienden Ryssland. Äfven skall han hafva varit emot planen att tåga icke till Petersburg, utan till Moskwa, isynnerhet marschen till Ukrän, och vid Pultava räddade han, att ej så länge uppehålla sig vid denna obetydliga ort, men hans råd bördes icke. Han beklagade, att det nu var kommit så långt som han ofta förutsagt, att konungen icke skulle veta hvart han skulle taga vägen, emedan han icke hade någon bestämd plan, utan när han bad fältmarskalken Rhensköld att de icke skulle färdas så öfverdådigt fram, log denne och konungen behandlade P. "*en ridicule.*" Om han likväl ej förmådde alltid

uträtta det goda, får det ej nekas, att han afböjde mycket ondt, och att det, efter hans afhängande, gick ännu ojemförligt sämre och oklokare till i Carls rådslag än förut. Måhända skulle han dock hafva verkat mera, om han mindre likat efter hofgunst och egen vinning, samt om han haft mod att gifva eftertryck åt sina råd genom ett afskedstagande, något, hvarom likväl den tidens ministrar ännu knappt hade något begrepp. När han sagt sin tanke, trodde han sig hafva gjort nog, och ansåg sig sedan pligtig att blidt verkställa monarkens bud. Efter slaget vid Pultava måste han, för att rädda sitt lif, gifva sig fången jemte hela kansliet, och fördes till Moskva, der han i början behandlades väl, men sedan lärar ådragit sig Peters misstankar, så att denne till och med gaf befallning om hans aföfande, hvilken grymhet Menschikoff likväl afböjde. Ännu i fångenskapen var han ganska verksam och förde en flitig brefvexling, men hvilken afbröts, då han 1714 helt oförmodadt fick befallning att begifva sig till Petersburg. Här behandlades han illa, och man sökte till och med att genom svält tvinga honom till eftergift för de penningefordringar, man gjorde på honom för åtskilliga Svenskars utlösen. Hans egen bade ett par gånger varit i fråga, men Carl syntes derför icke vilja göra något allvarligt bemödande, kanhända emedan de nya gunstlingarne ej voro angelägne om den gamles återkomst. Man hade aftvingat honom en vaxel på sin grefvinna, stor 30,000 R:dr, att betalas till Ryske ministern Kurakin, men han lät, genom sin betjent, underrätta sin ur fångenskapen återvändande brorson, att denne måtte tillsäga hans fru, att ej inlösa vaxeln, hvartill hon, som var ganska sparsam, också lätt fanns benägen. Då underrättelsen härom kom till Petersburg 1715, blef P. insatt på fästningen Nöteborg, hvarest hans behandling mycket försvarades, och han dog här d. 19 Maj 1716, såsom några påstått i samma rum der prosten Boëtius hållits fången, till straff för det han ogillat Pipers verk: enväldets öfverlätande åt ett barn. Hans lik blef 1716 hemsändt till Stockholm, balsameradt i groft salt. P. var ganska rik, en frukt ej blott af hans och hans grefvinnas goda bushällning, utan äfven af de skänker han erhöillit, både af landsmän och fremlingar. Dock skall det ej vara sannt hvad man uppgifvit om de stora gåfvor han emottagit af Marlborough, ända till 100,000 pund sterling, för att förmå Carl att ej inblanda sig i Spanska arfföljdskriget, något, som konungen aldrig lärar åsyftat. Hans ende son,

Piper, Carl Fredrik, var född d. 20 Febr. 1700. Hans uppfostran var så sorgfällig, man kan säga, så lysande, som det då för tiden var möjligt, och lyckades äfven fullkomligt, understödd af ynglingens längirighet och goda anlag, så att han, utom de vanliga embetsmannakunskaper han ägde, ej allenast grundligt skref och talade Latin, utan äfven Tyska, Franska, Engelska och Italienska. Då underrättelse ankom om faderns död, ville Carl XII belöna dess trogna tjänster på sonen, och visste dertill intet bättre medel, än att låta ho-

mon ingå i krigståndet; men hans mor, som ville rädda honom undan det öde, som träffat hennes man, skickade honom i hemlighet ur riket, innan befällningen kom henne tillhanda. Han reiste nu genom flera Europas länder, och uppehöll sig isynnerhet i Holland och Lejden, der han fortsette sina studier, samt återkom först efter 8 års frånvaro, 1724. Han användes nu som ambassadsekreterare till Ryssland, blef kammarråd, hofkansler, 1747 president i kammarkollegium och följande året Seraf.-riddare. Tog afsked 1756. Var tre gånger på förslag till riksråd, men undanod sig utnämningen. Afled d. 27 Aug. 1770. Hade sinne för lärdom och bokliga konster, ansågs och var en mecenat, samt invaldes som sådan i vetenskapsakademien. I tidens politiska tvister deltog han icke. Hans äldste son,

Piper, Carl Gustaf, öfver-kammarherre och Kom. af N. O., född d. 18 Mars 1737, död d. 31 Jan. 1803, anslog lön för en bibliotekarie vid Linköpings gymnasium, åt hvilket farfadern förut förärat flera stipendier. Hans äldste son är nuvarande excellensen, general-majoren, öfverste-kammarjunkaren, Kom. af S. O. med stora korset, serafimer-riddaren och riddaren af Carl XIII:s orden, **Carl Clas Piper**, född d. 12 April 1770.

Piper, Gustaf Abraham, son till ståthållaren öfver Ingermanland, Henrik Henriksson P., hvilken var kusin till den ryktbare Carl Piper. Han var född 1692, gick vid 14 års ålder i krigstjänst, såsom volontär vid fortifikationen, blef sedan fänrik vid Björneborgs regemente, Helsinge fem- och tremännings-bataljon, derefter vid Östgötha regemente och sist vid gardet. I den förfärliga köld, som, under tåget till Ukrän, inträffade vintern 1708—1709, förkyldes han, på sjelfva julaftonen, fötterna, så att han på händer och knän måste inkrypa i den nyligen eröfrade staden Wipreck. Fältskärerna ville afsäga båda benen, men han satte sig deremot, föredragande döden för ett lif som krympling. En gammal fältskär räddade honom utan denna stympning, ehuru han ej kunde nyttja sina fötter. Då Carl såg honom komma åkande vid Pultava, frågade han honom om orsaken dertill, och när P. upplyste, att både tår och hälar voro borta, sade konungen: "Åh, lappri, jag har sett dem som misst foten så långt", (hvarvid han pekade på sin stöfvel) "men när de stoppat upp stöfveln ha de gått lika bra som förut." Efter slaget föll han i Rysk fångenskap, men slapp, såsom invalid, att deltaga i den skymfliga marchen under de sju triumfbågarna. Han fördes till Gatchisch, der fångarne blefvo illa behandlade. Här födde han sig med afskrifning af psalmböcker och exercisreglementen samt förrättade prestsysslan för sina kamrater. Hans anförvandt, kongl. rådet greve P. tog honom till sig som sekreterare 1713 och 2 år senare utvexlades han tillika med doktor Nordberg. Hemkommen blef han kapiten vid gardet och fick 1743 afsked med krigsråds titel. År 1746 blef han landshöfding i Österbotten, vid ordnarnas instiftelse R. af S. O., 1752 adels-

man och 1753 general-major. Afled d. 10 Mars 1761. Hans son,

Piper, Sten Abraham, född d. 19 Sept. 1737, ingick, efter slutade studier, i konungens kansli och blef 1772 ambassad-sekreterare i Petersburg. Drottning Lovisa Ulrika fäste kort derefter sin uppmärksamhet vid honom, och en platonisk kärlek påstås hafva uppstått emellan den några och 50 år gamla drottningen samt den några och 30-årige Piper, det är likväl ovist hurvida den af honom besvarades. Säkert är, att drottningen omfattade honom med utmärkt välvilja, att hon gjorde honom till sin handsekreterare, kammarberre, hofmarskalk samt guvernör öfver Drottningholm och Svartajö, öfverhopade honom med skänker och fröjdade sig som en mor, eller snarare som en älskariana åt all den artighet eller de tjänster, som bevisades honom, samt fann en särdeles tillfredsställelse när Gustaf III och hans gemål med någon välvilja talade till eller om honom. Detta förhållande, hvilket räckte till drottningens död, var ett ämne för både det gamla och unga hovets samtals och munterhet. P. var för öfrigt en beredlig, bildad och vittner man, ledamot af vittnerhets-akademien och Kom. af N. O. Har hållit ett loftat öfver sin välgörarierna och öfversatt stycken ur Tacitus. Afled d. 12 Juni 1813.

Piper, Peter Bernhard, son af kapitenen vid amiralitetet Henrik Berndt Henriksson Piper, var född d. 14 Jan. 1723, blef, efter slutade studier, vid 18 års ålder, volontär vid artilleriet, gick sedan i Fransysk tjänst och utnämndes till underlöjtnant vid Royal Svedois samt deltog i åtskilliga af Franska härens fäktåg, blef, efter återkomsten, kapiten, då han bistade Pomerska kriget, efter dess slut öfver-adjutant hos greve Ehrensvärd, R. af S. O. och 1772 plas-majors på Sveaberg. År 1776 fick han, jemte sin broder, **Gabriel Magnus**, förnyelse på gammalt adelskap, hvari deras farfaders broder år 1678 blifvit upphöjd. Mellan 1780 och 1784 var han anställd som kommandant i Götheborg, blef öfverste i arméen och general-intendent vid Finska kommissariatet. Lärer hafva tillhört oppositionen mot Gustaf III, men inlät sig dock icke i sammansvärjningarna mot honom. Stod således väl under förmyndar-regeringen, hvarföre han 1792 blef guvernör för krigsakademien på Carlberg, general-majors, president i krigskollegium och Kom. med stora korset af S. O. Afled d. 27 Maj 1799. Hans äldre broder, **Gabriel Magnus**, som tillika med honom fick förnyelse på adelskapet, var född 1721, blef Holsteinskt kammarråd, sedan Svensk hofintendent och dog 1777 i Helsingfors.

Piper, Peter, son af tallnären i Wiborg, Peter Berndtson Piper, och äldre broder till kamreren i krigskollegium Carl Berndtsson P., kongl. rådets fader, var född i Wiborg 1642, ingick som simpel soldat både i Holland och Sverige och tjente sig upp så, att han 1679 var major vid Äboläns kavalleri. I denna beställning adlades han 1684, men dog barnlös på Runo gård d. 13 Mars 1696, då denna adeliga Piperska ätt utgick med honom.

Piper, Fredrik Magnus, vice president och direktör för arkitektur-skolan vid målarskolan, R. af W. O., född 1746, död 1824, var, enligt Beijer "en ganska skicklig arkitekt, hade en god och behaglig stil, samt omfattade sitt yrke med drift och värme för skön konst."

Piperska muren. Så kallades en på Kungsholmen belägen mahagård, tillhörig presidenten i kammerkollegium Carl Fredrik Piper, utmärkt för den omgifvande trädgården med sitt vackra orangeri, sina plantager, alléer, grottor och byster. Kring egendomen gick en hög stenmur, hvaraf den fått sitt namn. Denna mur har i sista åren blifvit borttagen och ersatt med ett staket. Egendomen inköptes sedan af Amaranther-orden, derefter af Coldins-orden och begagnades 1834 som kolerasjukhus.

Piphaven, piprör (*Calamagrostis arundinacea*), kallas ett långt, men kärfat och af kreaturen ogera, såsom färskt, förtärdt grässlåg, hvilket allmänt förekommer under en- och andra buskar på terra bergshöjder. Bladen äro sträfvä. Vipporna, sittande på långa stielkar, äro kortgreniga, under blomningen utspärrade, samt gulgröna till färgen, med någon dragning åt rödbrunt. Piphaven växer på torrare och magrare jord än de flesta andra grässlagen. I Halland på flera ställen förfärdigar man af piphavens, som der kallas Hvojner, axstänglar hvarjehanda nätta fåtarbeten, såsom sommarhattar, korgar, o. dyl., hvilka blifva finare än liknande arbeten af halm, samt vida starkare och lättare.

Piplärka (*Anthus*), ett till gångfoglarna hörande släkte, utmärkt af larkgrå färg; näbben rät, tunn, syllik, trind, mot spetsen hoptryckt; käkkanterna i midten merendels inböjda; öfverkäken vid roten försedd med rygghant, i spetsen något nedböjd och inskuren; näsborrarna vid näbbroten äggrunda, ofvan halftäckta af en bar, hvälfad hinna; benen något undersätliga; tarserna längre än mellantån; vingarnes första penna försvinner, 2:dra, 3:dje och 4:de nästan lika och längst; den 17:de lika med de längsta. De lefva endast af insekter och uppehålla sig vanligen på öppna skoglösa fält vid vatten, samt löpa snabbt på marken. Under fortplantningstiden stiger hannen sjungande i luften, svänger sig der i båge och nedsänker sig merendels på samma ställe derifrån han flög upp. Sitt bo lägga de på marken, och då man nalkas det låta de höra sitt ängsliga pipande läte. Hos oss förekomma fyra arter, näml.: *Skärpiplärka*, *Trädpiplärka*, *Ängspiplärka* samt *Fältpiplärka* (*A. campestris*), af 7 tums längd och $11\frac{1}{2}$ tums vingbredd; ofvan grå eller rostgrå, med bruna fläckar och ett bredt hvitaktigt streck öfver ögonen; inunder varhelt gul, med några små bruna streck på bröstet; vingarne med rostgula fjäderkanter; de två yttersta stjärtpennorna utvändigt, snedt öfver, hvita; baktån kort, nästan rak; näbben ofvan mörkbrun, under och vid roten ofvan blek; näsborrarna runda; iris brun; benen blekt köttfärgade eller perigrå. Ungarne mycket olika de gamla; ofvan mörkbruna, med rostgula fjäderkanter; de mellersta ving-

pennorna, de större täckfjädrarne och mellersta stjärtpennorna, med breda rostgula kanter; ett svart streck från underkäken nedåt sidan af halsen; ett hvitgult band öfver ögonen; bröst och sidor med svartaktiga fläckar; näbben svartbrun, under ljus köttfärgad; benen perigrå. Förekommer som flyttfogel på totra fält och sandheter i södra delen af landet, på sumpiga ställen talrikt, aldrig i öfve delen af landet. Auländer i Maj och flyttar i September; har ingen egentlig sång, men en lätt igenkännlig, hastig lockton: "zir-ty! zir-ty Avit!" hvilken han, dels flygande, dels sittande, ofta upprepar. Födoämnen utgöras af insekter; sina ägg, som äro blåaktigt hvita, med rödbruna och violetta fläckar och streck, lägger hen, till ett antal af 4—6, uti ett af terra grässtrån och mossor byggt och invändigt med här belagdt bo, på marken bland gräs, under en buske eller vid en sten. Ungarne äro flygfärdiga i Juni och ha sågas ligga två kullar om året.

Pipping, Johan Gustafsson, född d. 5 Maj 1760 i Åbo, der fadern var handlande, valde medicinen till sitt lefnadsyrke, blef anatomie professor 1784 och 1785 stadsfysikus i Åbo, samt promoverades, frånvarande, i Upsala till med. doktor, utnämndes 1786 till regements-fältskär vid lifdragon-regementet, och förvaldade 1788—1790 läkare-tjensten i Helsingfors; år 1789 e. o. med. professor, och befordrades år 1812 till professor i barnförlossningavetenskapen i Åbo, sedan han förut, samma år blifvit upphöjd i adeligt stånd, då han antog namnet *Pippingsköld*. Kallades 1804 till ledamot af vetenskaps-akademien, och dog hastigt af slag d. 26 Febr. 1815, icke 55 år gammal. Har utgifvit åtskilliga skrifter och uppsatser i sin vetenskap, tryckta dels i vetenskaps-akademien handlingar, dels i Åbo tidningar.

Pippla böns är benämningen på en folklek, som är känd i de flesta Svenska och Finska landsorter. Alla i leken deltagande lägga sina pekfinger i sågens knä, eller på ett bord. Den som anför leken (pipplar, såsom det kallas), vidrör dem hvar i sin ordning, och uttalar dervid ett af följande ord för hvarje finger: "Pippla böns! Mina små, grå böns, Gå i bondens (grannes) lada, Göra (stor) skada; Bitå strå, Ligga i vrå! Brem stot, Knäpp ut, Vip-pa, vappa, Källe tappa! Dig bör åt dörren locka! Lacka sta!" — Den, på hvars finger sista ordet föll, går åt dörren. Pipplaren gör nu, åt en hvar af de medlekande ett namn, t. ex. riddare, knekt, häst, kopparslagare, smed, m. m.; men hviskande så att han (hon) vid dörren icke vet, huru namnen utfallit. Derefter uppräknar han för personen vid dörren de utdelade namnen, och frågar på hvem han vill rida hem. Den uppgifna bär eller låtsas bära honom fram. Pipplaren frågar den härnænde: "Hvad här du?" — "Säck!" — "Hvad här du i säcken?" — "Påse!" — "Hvad i påsen?" — "Nystan!" — "Hvad i nystanet?" — "Nålar!" — "Hvad i nålarne?" — "Knutar!" — "Hvad i knutarne?" — "Ohyra!" — "Rista dem i elden (spisen); men akta kungens kälgräta!" — Då går den bärande med sin börda (eller den han leder) till

spisen, och skakar honom kraftigt. — De ofvan apprepade orden lyda i Finland sålunda: "Mina små pippla höns, Gå i lada, Göra skada! Den som sist fingret kommer på, Han skall till dörren gå!"

Pipkakål kallas ett slags ofantliga ölkäril, hvilka brukas vid gästabad på Tjörn. De äro runda, men låga, samt skurna af ett enda trädstycke, vanligtvis af pil. Öppningen är ganska vid. Från sjelfva skålens buk utlöper en pip å esa, och ett handtag å motsatta sidan. Rymden innehåller stundom ett ankare och derutöfver. Pipskålarne, hvilkas bruk och form säkert är uråldrig, finnas öfverallt prydda med utskurna sirater, namn och dylikt. De nyttjas under gästabaden, såsom tillbringare. Stundom tjena de till kraftmätare för ungdomen, hvilken täflar om att på rak arm lyfta en sådan, fylld upp till kanten.

Piringsla, Jemtlands-dialekt, betyder mager och hopfallen.

Pirka (äfven **piumla**), kallas det fisksätt, då man, förmedelst en s. k. pirk, eller ett redskap, bestående af flera å ett blysänke fästade, utstående krokar, och hvilket hålles i ständig rörelse, hugger fisk i stimmen. Pirken agnas aldrig, utan är beräknad att träffa fisken i buken, och kan följaktligen användas endast i stimmar. Den användes mest på strömmingsfiske, men äfven på torsk, särdeles vid Lofoden i Norrige, men anses hvad den senare beträffar, såsom skadlig för fiskets bestånd; emedan en mängd fisk säras obotligen deraf, utan att likväl kunna uppdragas.

Pirlanda, en gård i Klöfvedals socken på ön Tjörn i Bohuslän, hvarst man finner en högst märkvärdig fornlemning. En backe af 200 alnars längd och 100 alnars bredd är alldeles öfversädd med stensättningar. Man räknar här 30 med jord fyllda cirkelformar, hvaraf de flesta hafva i midten en upprest stenvård. Uti den största af dem, som håller 18 alnar i genomskärning, stå tvenne dylika. Vidare 4 ofyllda, runda stenkretsar, 2 fyrkanter af 5 alnars bredd och 7 till 15 alnars längd, flera spridda bantastonar samt 25 mer och mindre rubbade griftekullar. Uti en af de runda kretsarne äro de 6 resliga omgifningsstenarne sammanbundne med mindre randstenar. Vid gräfning i dessa cirkelformer träffas en myckenhet väl arbetade lernurnor, försedda med öron och inritade sirater, samt fyllda med ben. Här är således en begravningsplats, kanske också valplats, och traditionen, att *Pirlanda domstenar*, såsom minnesmärket kallas af allmogen, skola beteckna ett forntida tingsställe, är oriktig. En sägen förmåler, att Irländarne landstigit på Tjörn och blifvit slagne, och anser Sjöborg dessa stenar, såsom platsen för den hufvudsakligaste af dessa träffningar.

Pirrål eller **Pirål** (*Myxine glutinosa*), är namnet på en fisk af lägsta ordningen. Den bildar öfvergången emellan fiskar och maskar. Den är ungefär en half aln lång, mjuk och slemmig, samt saknar synorganer. Gälarne öppnas med två hål under magen. Pirrålens uppehållsställe är Kattegatt och Nordsjön; helst trifves han på dyhotten.

Han uppsöker gorna torak och koljer, som fastnat i nät eller på krok, och inkryper i dem genom gälarne eller ändtarmen, samt förtär allt köttet, så att blott ben och skinn äro kvar. Då storm eller annan orsak hindrar fiskarena att i tid vittja sina fiskredskap, kunna de ofta påträffa uti en enda fångad fisk fyra ända till sex pirrålar.

Piska kallas i Nora bergslag vid masugnarne ett mått, bestående af en 10 å 12 kvarters lång stör, hängande med en jernlänk på ett långt skaft, hvarmed mätes upp uti masugnen när uppsättningen hunnit till bämål, eller så djupt som käppen är lång, då den hänges uti ugnen, hvilken tillkännagifver att en ny uppsättning måste påböras.

Piskar utgör för närvarande allmogens förnämsta vapen, hvilken den aldrig är utan på sina marknads- och andra färder, der det möjligtvis kan vankas hugg. Dermed menas dock ett eget slags piskor, hvilka allmänneligen benämnas bly- eller skojarpiskor, och som bestå af ett kort skaft af vid pass en alns längd, af träd, läder eller spanskt rör, och uti hvars smala ända är för syns skull fästad en liten snärt, men hvars tjockända antingen är försedd med instöpt bly, eller skodd med en tung och kantig knapp af malm. Dessa piskor utgöra fruktansvärda stridsvapen, samt äro i vissa landsorter vid vite förbjudna genom polisförfattningar, ehuru de dock allmänt både bäras och begagnas. Man kan kalla dem stridsklubbor, och de hafva mycken likhet med de vapen af detta slag, som begagnades under bronzperioden. I Norrige hafva dessa piskor efterträtt stridsyxarnas ställe, och erhålla nu alltid sin plats ofvan högsätet i bondens stuga.

Pistol. På Svenska riddarhuset finnes fyra adeliga ätter, som tagit sitt namn af detta vapen. Den äldsta af dem är **Pistol**, **Jakob**, hvilken förut hette Jakobsson och som ryttmästare adlades 1636.

Pistolekors, **Jöran**, hette förut **Olofsson** och skref sig till Podoga, var löjtnant vid öfverste Yxkulls Finska ryttare och adlades 1645. Det säges att han "då gjort Kronan Sverige uti 44 år goda tjenester i de Ryska och Polska krigen, och bär i sitt änne kännetekn det han sin fiende intet skytt och undagätt", blef sedan öfverste-löjtnant och fick 1676 afsked för sin sjuklighet. Hans son, **Erik**, blef chef för Helsinges regemente och kommandant i Malmö.

Pistolhielm, **Erik**, hette förut **Persson** och var major vid öfverste Kruses regemente, då han adlades år 1650.

Pistoleksöld, **Harald**, hette förut **Podolin**, och var son af kapitenen Gustaf P., hvilken med honom tjent i 30-åriga kriget och under Carl Gustaf. Harald P. blef helt ung volontär vid Ahren-dorffska regementet, sedan kvartermästare vid lif-regementet, 1677 kornett i sin stupade broders ställe, deltog i slagen vid Halmstad, Lund och Landskrona; i det vid Lund blef han illa sårad, men anförde likväl skvadronen sedan hans ryttmästare stupat. Adlades som löjtnant 1682 och fick ryttmästare afsked 1696.

Piteå, stapelstad i Norrbottens län och residens för länets höfding, är belägen vid Piteå elfs utlopp i Bottniska viken, 2 mil från hafshundet, $23\frac{1}{2}$ mil ofvanom Umeå, $6\frac{1}{2}$ mil från Luleå, samt 93 mil från Stockholm, på en ö, fordom kallad *Häggholmen*. Första anläggningen till stad skedde i Gustaf II Adolfs tid, vid Piteå sockenkyrka, $\frac{3}{4}$ mil N.V. härifrån, hvaraf stället ännu kallas *Gammelstaden*, der birkarlar äfven haft sina hemvist, och idkat betydande handel. Sedan regeringen beslutat stadens anläggning, och plan dertill 1620 blifvit utstakad, gjordes början dermed 1621. Den 13 Juli 1666 uppbrenn den genom våld. Som läget då ansågs obeqvämt för seglation, i anseende till vattnets utfallande och sandens grundning, söktes tillstånd att flytta närmare sjösidan, hvilket verkställdes 1668, från hvilken tid Piteå nya stad räknar sin början. Stapelfrihet erhöles den 1765. Vapnet är ett renhufvud, och ordningsnummern bland städerna 74. De öden, som öfvergått staden hindrade länge dess förkofran och tillväxt; 50 år efter dess anläggning, eller 1716, blefvo invånarne plundrade af kosacker; detsamma hände d. 14 Juni 1721, då staden afbrändes af Ryssarne. Tillståndet var då beklagligt, hvarföre ock många flyttade härifrån, hvilket förorsakade att stadens återuppbyggande och tilltagande rörelse erfordrade en längre tid. Läget och utseendet är något särdeles. Belägen på en holme, framställer sig staden hel och hållen åt flere sidor; men ifrån N.V. synes den liggande lågt emot de höjder, hvaröfver landsvägen går norr ut. Läget midt i staden är högt, och slutningen åt alla sidor nästan lika. Som ön likväl ej kan tilldela större rymd, än som redan längesedan varit bebodd, så hafva på andra sidan om Stads- eller Kyrksundet tomtplatser blifvit anvisade, hvilka till en stor del blifvit bebyggde, och kallas norrmalm. Kyrkan ligger norr om staden, på andra sidan om nyssnämnde sund, är korsbyggnad af träd, anlagd något senare än staden, eller omkring 1670. Stads- och landsförsamlingarne, jemte annexet Elfsby, utgöra ett reg. pastorat af 1 klassen, hvilket räknar omkring 10,000 invånare, hvaraf Piteå stad har 1,246. Staden har en lärdomsskola, hvilken utgöres af rektor och fyra kolleger, af hvilka en tjenstgör i apologistklassen. De näringar, hvarpå stadens bestånd grundar sig, utgöras förnämligast af handel, sjöfart, skeppsbyggeri, handverk, fiske, åkerbruk och boskapsskötsel. Handeln idkas för det mesta på Stockholm; men har, under de senare åren, varit utsträckt jemväl till Götteborg, Köpenhamn och Lübeck. Ulförselsartiklarne bestå af tjära, bjelkar, sparrar, plankor, pottaska, smör, fisk, skinnvaror, renstekar och renbudar, samt upphandlas förnämligast inom Piteå socken, jemte Arvidsjaur och Arjeplogs Lappmarker. Från Stockholm återhemta stadens handlande sina förlag af spannmål, salt, tobak, specier och kramvaror, hvarmed de sedan förse trafikerande i staden och på marknaderna i Skellefteå och Burträsk socknar, samt nämnde Lappmarker. Sjöfarten var förr betydande, utgjorde en vigtig näringsgren, och

sträckte sig ända till Medelhafvet. Nu mera äger staden blott 3 till 4 egna fartyg, om tillsammans 130 till 160 lästers drägt, hvarföre ock hufvudsakligaste utförsela ombesörjes med fartyg befraktade från andra orter. Skeppsbyggsead verkställas för andra än stadens redier. Marknader hållas här i Mars, Augusti och December månader. Staden har 146 hus och tomter, samt 2,400 tunn. den tillhörig jord.

Piteå, socken eller landsförsamling, med Elfsby kapell, under vid pass $65\frac{1}{4}$ graders polhöjd, är belägen i Luleå fögderi af Norrbottens län, Westerbottens andra kontrakt af Hernösands stift, $3\frac{1}{2}$ mil från Piteå stad i N.V. vid hafvet, omgifves i S. af Skellefteå socken och Jöms under Norsjö lydande kapellförsamling, i N. af Neder- och Öfver-Luleå socknar, sträcker sig från Bottniska viken upp till Arvidsjaur Lappmarks gräns, i Ö. och V. med en längd af cirka 11 mil. Högsta bredden i N. och S. torde utgöra 6 mil. Arealen är 968,714 tunn. eller omkring 42 qv.-mil. Uti moderförsamlingen är likväl den egentligen bebodda trakten inskränkt inom ett par mil från sockenkyrkan. Antalet af dem, som bo på längre afstånd är, jemfördt med de öfrige, ganska ringa. De bebodda lägenheterne i Elfsby äro spridda inom en krets af tre mil från församlingens kyrka. Piteå sockenkyrka, af sten, är anlagd först på 1500-talet, sedan den förut varit af träd, och fick då namnet Maria. Genom våld 1666 och Ryssarnes härjande 1721 afbrändes kyrkan; men har sedan genom förbättringar och tillbyggnader blifvit en af de vackraste i orten. Ulf Gråträsk kapell, som i början af 1600-talet uppfördes nära intill Lappmarksgränsen, 10 mil från Piteå landskyrka, är nu mera intet öfrigt. Vid Gråträsk bo de tvänne hemmansägare, hvilka hafva den längsta vägen till sockenkyrkan. Inom socknen märkas: stångjernsbruken *Aller* och *Degerfors* (se dessa ord), *Rosfors*, masugn, äges af intressenter, och hemtas malmen från Utö grufvor. *Långviken*, glasbruk, äges af intressenter; *Borgfors*, *Aller*, *Helleström*, *Degerfors* och *Storfors* äro fem skattlagda sågqvarnar, hvaraf de trenne förstnämnde förut tillhört H. M. konungen, men äro nu mera försålde åt enskildte intressenter, den fjerde brukspatron Degerman och den femte ett intressentskap. Härifrutan äro tvänne såganläggningar i fråga, nemligen *Roka* och *Arnemark*. *Altters* hemmanslägenheter, fordom kallade *Piteå stora nybygge*, utgörande 2 mtl. säteri och 18 mtl. frälse, innehafvas af H. M. konungen. Dessutom märkes trenne skattlagda mjölkvarnar samt åtskilliga boställen. Socknens hemmantal är 141 $\frac{3}{4}$. Folkmängden uppgick den sista December 1845 till 9,582 personer, hvaraf i moderförsamlingen 8,394 och i Elfsby 1,188. Den första, för nära 100 år tillbaka, eller 1749, uppgjorda tabell visar, att Piteå socken då ägde 3,206 invånare. För 50 år tillbaka, eller 1795, var socknens folk mängd 5,245. Det är isynnerhet i de klasser, hvilka få namn af backstugu- och inhysseshjon, som man blir varse den starka folkökningen. Uti 1795 års tabell är antalet af personer, hö-

ronde till dessa klasser, utfördt med 470 och nu, femtio år derefter, uppgår det till omkring 2,800, hvaruti icke äro inberäknade fattige arbetare vid verk och bruk, med deras barn, utgörande omkring 850. Fattigvården, gemensam för hela socknen, är så utmärkt väl ordnad, att tiggeri härstädes helt och hållet upphört. — Folket befinnes i allmänhet arbetsamt och händigt. Skeppstimmermän från denna socken äro eftersökta till varfven både utom och inom orten. På smeder, snickare, murare, i skienberedning kunnige personer, urmakare, målare m. m. är ingen brist. Spånad och väfnad idka allmogens kvinnor till husbehof. Lina utsås ej till någon betydighet; hamputsädet är allmänare. Denna sockens inbyggare äro ansedde för de bästa åkerbrukare i länet; men jordmänen är ej den tacksammaste. Åkern besås mest med korn. Allmogen har intill de senare åren haft ringa förtroende för rågsäde, och ehuru luftstreckt viast icke är mera missgynnande för detta sädeslag, än för korn, voro dock skördarne af rågåkorn svaga, dels emedan åkern ej var väl lagd och dikad, dels emedan utsädet gjordes för sent på hösten. Potatoes odlas öfver allt, ehuru i mindre skala; andra rotfrukter föga. Af lodugården hemta väl de flesta jordägare i socknen en icke obetydlig del af sitt lufsuppehälle; men bokapsskötseln är likväl här mindre förmånlig, än hos angränsande, hvilka hafva mera gifvande ångar och ymsigare sommarbete. Inom Piteå socken finnes visserligen ännu oupptagen odlingsbar jord. Nya lägenheter uppstå ock tid efter annan; men hämed går likväl långsammare än man skulle förmoda, då kändt är att i socknen finnes en mängd tjenstlösa söner och döttrar af fältjägare, backstugubjorn och inhysingar, samt en skara gifta, unga, arbetsföra personer, hvilka ingen jord äga och icke sällan falla fattigförsörjningen till last. Men här fordras något mer än armar, för att i ödemarken uppföra hus, anskaffa bohag, upparbeta åker och äng. Företag i denna väg, utan egna tillgångar eller god kredit, kunna icke gerna annat än misslyckas. Det understöd som nybyggarna erhålla af staten är otillräckligt. Såsom binäringar förekomma tjärubränning, saltpetersjudning, pottasketillverkning, sågtimmerhuggning, bjelkar, spanrar och läkter till utförsel, skeppsvirke till det i senare åren här anlagda Oskars varf. Fiske idkas vid hafskusten och i Piteå elf samt i några insjöar; men är mindre gifvande. I sin matordning är allmogen tårlig. Karlarnes högtidsdrägt är merendels af mörk färg, helst svart, och af vadmal, mindre vanligt af kläde. Qvinnornas, af kutton, bombasin, m. m., är mera yppig och lysande, likväl bäras äfven af dem, så i kyrkan som vid andra högtidligare tillfällen, kläder af hemväfnad. Hustrur och enkor bruka mössor af svart, de ogifta qvinnorna af hvitt siden; men de senare föga vid andra tillfällen än nattvardsgång. De gå inne i rummen med bart hår, betäcka ute och i kyrkan hufvudet med en kattuns- eller silkesduk. Hos härvarande allmoge röjes stark känsla för frihet och sjelfständighet. Inbundna lynnen förekomma och mängden är ej

fri från tidens sjukdom — egoism. Emellertid saknar man ej heller drag af ädelmod. Till sederne äro Piteå sockens invånare i allmänhet icke att kländra. I bildning hafva de väl icke uppnått någon hög grad; men lågt stå de icke heller. Allmogens bröllop, hvilka i forna tider varade flere dagar å rad, afslutas nu på andra dagen; endast närmaste anhörige till de nygifva kvarblifva till aftonen denna dag. De hållas vanligen i brudens föräldrars hus, så framt dessa äro vid lif. Brudgummen är merendels klädd i svarta kläder af vadmal, någon gång af kläde, och de flesta brudar bära svart klädnad af orleans samt krans och krona, gjorda af grönfärgadt linne eller kambrick. Bröllopsgästerna bordsättas af värdar och värdinnor före vigseln; de nyvigde gå från brudstolen direkte till middagsbordet, der presten intar sin plats närmast brudgummen. Vid sidan af bruden sitter brudfrämman. Bordsbönen läses af ett barn, stående framför borden, eller af presten. Aptituppen tages och man låter sig väl smaka de framburna rätterna: kokt kött, fisk, soppa med ruasin och aviskon, stek, krem och bakelse. Efter måltiden läses en tacksägelsebön och en vers afsjunges; men innan samlingen uppstiger från bordet kringgå tallriker till upphämtning af gåfvor för lasarettet och socknens fattige. Fordom uppbyros så kallade bröllopsgåfvor; nu mera eller för några och tjugu år sedan har denna plägsed upphört. Efter måltiden drickes kaffe, derpå bjudes en kaffesup. Vidare tömmas hos dem, som äro bättre lottrade, brudparets och någon gång deras närmaste anhöriges skål i ett glas punsch eller bischoff. Sedan denna ceremoni försiggått uppståmma tvenne eller trenne spelmän musik till dans, hvilken af de yngre fortsättes intilldessa värdar och värdinnor gifva tecken att borden skola dukas till aftonmåltid. De äldre fördrifva emellertid tiden med sampråk i hvarjehanda ämnen. En och annan gång går brännvinsglaset, med tilltugg af mjukt bröd eller bakelse; men högst sällan ser man här i församlingen någon öfverlastad vid bröllop. Efter intagen aftonmåltid går sällskapet till hvila; några i bröllopsgården, andra i grannskapet. Morgonen derpå församlas gästerna åter, undfågnas gonast med frukost, dansen och samtalet fortsätts till middagen, hvarefter, med undantag af de nygiftes nära anförvandter, samtliga begifva sig på hemfärden. Äro brudparets eller deras föräldrars tillgångar så knappa, att de icke äro i tillfälle att göra bröllop, sker vigseln vanligen i närheten af kyrkan på en söndags eftermiddag, i närvaro af några få anhöriga och bekanta; likväl händer stundom, att graannar till brudpar, som hafva små tillgångar, göra sammanskott till välfägnad åt ett mindre antal gäster vid vigseln, samt att denna, i sådant fall, förrättas i den by der brudgummen eller bruden haft sitt hemvist, eller der de komma att bosätta sig. Begrafningarna ske om söndagarna före gudstjensten. Högst få och endast några af de intill kyrkan nära boende låta begrafva sina lik på annan tid. Vanligen anskaffas liken lördags eftermiddagarna till kyrkans när-

bet. Om graföl hålles samma dag, infinna sig de bjudna gästerna på förmiddagen, undfågas med mat och dryck, afresa vid middagstiden i procession till kyrkan, inqvartera sig öfver natten i sina kyrkobystugor, församlas påföljande dag vid andra ringingen till gudstjensten, för att under den tredje eller sammanrigningen vara liket följaktigt till grafven. Sedan klockorna stannat, framträder presten och förrättar jordfästningen. Till de graföl, hvilka anställas söndags eftermiddagarne, afresa graföfshaget, som varit den afldne följaktigt till grafven, efter slutad gudstjenst. I senare tider har man begynt att uppskjuta graföfen till måndagen eller dagen efter begrafningen, och det synes, som denna plägsed skulle blifva allmän. Här må den anmärkning göras, att brännvinsglaset plägar anlitas litigare vid graföl än vid bröllop. Större berusel förekomma sällan hos almogen. Dertill bjudas vanligen icke flere än faddrarne; men många, isynnerhet mindre bemedlade, undvika all kostnad vid detta tillfälle. Blott af några få, som ha nära intill kyrkan, blir presterskapet kalladt att förrätta baradöpet i deras hus. Det vanliga är, att barnet inställes hos presten, för att döpas eller till bekräftelse af vöddop, det flere barn och förnämligast de från presten aflägsa boende undfått. — Socknen är indelad till knektehåll vid Norrbottens fältjägare-regemente, och atgör ett eget kompani, kalladt Piteå kompani. Detta har 125 summer eller rotar, af hvilka 106 innehafves utaf fältjägare i effektiv tjänstgöring. Indragne äro: till fourirs nummer 2:ne, till lönsflynad åt underofficerare 12, samt till musikens underhåll 5. Socknens hemmantal är, utom 3:ne åt Piteå stad skänkte mantal, 141 $\frac{9}{2}$ mtl.

Piteå elf, en af landets större vattuleder, går nästan midt igenom Piteå socken. Den kommer fram ifrån fjällen och Lappmarken, för i Arjeplog ansenlig tillökning, och blir med i socknen mycket bred genom flera vikar, som närmare utloppet prydas af åtskilliga vackra holmar. Den är mest 100 famnar bred, har till en del stengrus och sandbotten mot 10 mil från Bottniska viken till Storforsen, ett märkligt fall, som skall vara 100 famnar högre än hafvet, och slänger laxens uppgång. Jordmänen på ömse sidor består af jordvallar och tallmoar, hvarutom gå bergsryggar på båda sidor, hvilka, der forsar äro, draga sig ned åt elfven.

Piteå Lappmark kallas den af Lappar och några nybyggare bebodda fjälltrakten emellan Piteå och Skellefteå elfvar. Den är vattenrikare än öfriga Lappmarkerna, samt innefattar tvenne församlingar nemligen Arjeplog och Arvidsjaur. Piteå Lappmark räknades förut till Norrbottens län, men tillhör nu mera, ifrån 1837, Norrbottens.

Pitholmen en större ö i Piteå socken af Norrbottens län, af omkring 1 mils längd och bredd, samt bebodd.

Pixmodig betyder på Bohuslänska dialekten sprättaktig, kokett.

Pjeteryd, ett konsist. pastorat af 3 kl. utgöres af socken med samma namn, och är beläget i Sun-

nerbo kontrakt och härad af Wexjö stift och Kronobergs län, 6 mil S.V. från Wexjö. Pastoretets längd är 2 mil, bredden $\frac{1}{2}$. Utom Möckeln äro här några flere sjöar, såsom *Wigsjön*, *Pietorydsjön* och som mindre. Kyrkan är byggd 1833—1834. I socknen märkes: *Öjhult*, 2 mtl. säteri, med 4 fjerdingshemman rå och rör, samt 18 st. torp; *Oskult*, 2 mtl. säteri; *Ruke*, $\frac{1}{2}$ mtl. säteri; *Gustafsors* pappersbruk, anlagdt af kapten Gust. Cavallius, hvartill höra $\frac{1}{2}$ mtl. rusthåll, färgeri, qvarnar och såg. Socknen består af 40 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,945 invånare. Dess areal utgör 31,920 tunn., af hvilka 4,590 äro sjö och kärr. Adr. Wexjö.

Pjett är benämningen på haren i Norra Bohuslän och en del af Dalsland.

Pkenning, *Matthias*, en beryktad svärmare, lefde på konung Gustaf II Adolfs tid och förfäktade isynnerhet jedendomens dogmor. Politiska vurmerier syssehsatte honom äfven. Han utgaf sig för en af Gud utsänd profet och skref sig "de Juddars, Israeliters och Svenskers konung." År 1624 författade han en på Tyska och Svenska språken skrifven profetia, hvilken innehåller en mängd med förklaringar försedda figurer. För sina mantliga och skriftliga hädelser emot Gud, bibeln och öfverbeten, dömdes han till döden och afrättades på Södermalms torg i Stockholm.

Plaam, *Daniel*, son af kyrkoherden i Östergötland *Plaander*, kallade sig endast *Plaam* och bibehöll detta namn, då han 1688 upphöjdes i adlig stånd. Han var då sekreterare i reduktionskollegium och blef sedan assessor i Svea hofrätt. Dog 1691 vid 61 års ålder. Vid sin död hemnade han sin enka med 7 barn i mycken torftighet, emedan deras egendom blifvit indragen vid reduktionen. Ekan vågade likväl söka företräde hos Carl XI och skildrade för honom sin nödställda belägenhet med den ovanliga framgång, att de indragna godsens blefvo henne återgifna. Sonen,

Plaam, *Edvard*, revisions-sekreterare och ledamot i lagkommittén, född 1681, död d. 13 Juli 1733, är känd för ett tal på 1723 års riksdag, hvori han med mycken kraft förvarade adelns rättigheter, samt för sina stora samlingar af böcker, mynt, skjutgevärf och vapen, hvilka voro med mycken ordning uppställda på dess egendom Aggarön i Westmanland. Hans son,

Plaam, *Gustaf*, lagman på Gottland och död 1786, i sitt 68:de år, har utgifvit: *Tal öfver kammarherren Gabriel Polhem*, då dess vapen sönderslogs; *Tal om förvandlingar*, hållet i Pro Patria, samt ett äminnelsetal öfver herr Buchau.

Placerings-kommittionen kallades den kommission, som 1722 tillsattes att granska de ur Ryska fångenskapen återkomne Svenske officerars anspråk, och föreslå deras anställande på regementerna, deras befordran eller pensionering. Emedan dessa voro ganska många, till ett antal af 600, och ledigheterna få, var sådant ett hvarken lätt eller behagligt uppdrag, och de, som trodde sig orättvist behandlade, klagade derföre mycket både öfver kommissionen i allmänhet och särskildt öf-

ver dess ledamöter. Bland dessa var d. v. landsböfdingen, sedermera presidenten Konrad Ribbing. I ett hus på Lilla Nygatan i Stockholm, der man trodde honom bo, inkastades nattetid en sten, inlindad i papper, med påskrift: "K. Ribbing! beställ om ditt hus; ty du måste dö för dina gerningar i placeringen." Hotelsen blef dock utan all verkan både på R. och placeringen, hvilken sedan fortgick i vanlig ordning, hvarvid åtskillige måste nöja sig med en mindre grad än de förut innehaft.

Plagemann, Johan Joakim Fredrik, rektor vid Tyska skolan i Stockholm, var född d. 29 Nov. 1740, i byn Spornitz i Mecklenburg-Schwerin, blef 1776 kallad till Stockholm, att ställas i spetsen för dervarande Tyska national-lyceum, och, oaktadt hans förtjenster om uppfostringsverket och hans vitsordade lärdom och skicklighet, kunde han ej erhålla någon befordran, utan hade det missödet, att ofta se yngre och icke mer förtjente kamrater föredragas sig till pastorater och professorer i Pommern och på Rügen. År 1800 var han föreslagen till professor i Greifswald, med rekommendationer af Edelcrantz, Hultén, Lydecke, Melanderhjelm och Wilcke. General-guvernören Essen, som då vistades i Stockholm, emedan han nyss blifvit utnämnd till ombetet, kallade honom till sig och frågade, om han skulle klaga i fall han ej kom på förslag? Den oegennyttige 60-årige mannen svarade, att ehuru han fått konungens löfte att denna gången komma främst på förslaget, kunde han likväl förstå, att excellensen ernade föreslå någon annan, som han ansåg skickligare, och att han ej ville hindra det, enär sådant förmodligen komme att bli af större nytta för den studerande ungdomen. Denna själförsakelse rörde emellertid icke excellensen, och P. blef äfven nu förbigången af en ung magister från Göttingen, och dog som rektor d. 11 Sept. 1806. Hans äldste son,

Plagemann, Carl Johan Fredrik, är född i Stockholm d. 3 Maj 1779, egnade sig åt apothekareyrket och tillhandlade sig 1803 apotheket i Södertelge, hvarmed han förenade en tillverkning af salmiak, bensvärta och flera kemiska apparater. År 1812 öfvergaf han Södertelge och anlade en dylik fabrik i Stockholm, fick det förtroendet att biträda professor Berzelius vid den kurs i kemien, som d. v. arsprinsen Oskar önskade genomgå och erhöll 1816 tillåtelse att inrätta det trettonde apotheket i Stockholm, på norrmalm ofvanför Hötorget, med förbindelse, att biträda kemie-professorerna vid Carolinska institutet vid provisorers undervisning och examina. Svårigheten att erhålla en lokal enligt föreskrift, var icke liten, men ändligen lyckades det honom att få en sådan i d. v. Westmanska huset; men när detta inköptes af vetenskaps-akademien, uppkom ett nytt bekymmer, emedan P. i den senaste tillstånds-resolutionen blifvit förbjuden att ytterligare besvara kongl. maj:t med någon ny ansökning i detta hänseende. Slutligen förmådde han dock skaffa sig tillstånd att flytta apotheket Nordstjernan till det

hus på Drottninggatan, der det nu befinnas. Allt detta kunde endast ske af kongl. nåd, och denna bevektes blott genom särskildta mäktiga gynnes förord. I Sverige torde nemligen icke finnas något skrä eller monopolium så trängt begränsadt, som apothekarnes, och som förmått bibehålla sig under det så många andra privilegier äro afskaffade. P. blef sedan lärare i kemien vid Carlberg, och fick assessors titel. År 1833 anmodades han af en enskild person, grosshandlaren Liljewalch, att i Skellefteå stifta en inrättning för tillverkning af bartz, terpeninolja, harpojs och kimrök af grankåda. Detta företag fäste regeringens uppmärksamhet på den nytta de norra provinserna kunde hemta genom ett bättre tillgodogörande af sina skogars afkastning, och han fick således ett anslag, att under fem års tid meddela allmogen undervisning i dessa ämnen, isynnerhet i pottaskeberedning. Af denna vara utfördes också, från 1834 till 1840, för ett värde af 356,365 R:dr B:ko. Herr P. har meddelat allmogen i Dalarna en lika kunskap. I Skellefteå har han inrättat en fabrik för gelatin af renshorn. Blef 1843 direktör för salpetersjuderiverket i Norrland, R. af W. O. Har utgifvit flera skrifter rörande dessa ämnen jemte uppsatser öfver kemiska föremål, samt öfversatt åtskilliga dylika. Hans son,

Plagemann, Carl Gustaf, född år 1805 i Södertelge, egnade sig i början åt faderns yrke, men öfvergaf det sedan, för att följa sin naturliga böjelse för målarekonsten; blef 1827 elev vid de fria konsternas akademi och utvecklade isynnerhet sina anlag under Westins ledning. Han erhöi af akademien flera belöningar, och slutligen ett resestipendium. Bland hans mest utmärkta arbeten är en taffla som föreställer Judas återlemnande de trettio silfverpenningarna. Han har, sedan 16 eller 17 år, vistats i Rom, der han förnämligast lärer syselsätta sig med restaurerande af gamla mästares arbeten.

Planman, Anders, fysices professor i Åbo, anställde tre gånger astronomiska observationer i Kajana och bar mellan 1773—1786 meddelat vetenskaps-akademien, hvars ledamot han var, 18 rön, som finnas införda i dess handlingar.

Planta, Peter Jakob, en ibland de få Svenskar, som egnat sig åt missionsverket i fremmande länder. Denne var född i Jönköping 1721, ernade välja fältskärsyrket och tjänade i Stockholm på ett apothek, då han ändrade lefnadsplan och 1747 afgick som missionär till Jamaika, der han i 20 år predikade kristendomen för negerslafvarne, hvarunder han ofta var blottställd för de största faror. Man känner icke hans öden under senare hälften af hans lifstid, endast att han kom till England och dog i Ockbrook 94 år gammal.

Plantberg, P., kämnär i Stockholm, har år 1787 utgifvit: *Grundreglor till Svenska Orthografien och Påminnelser* derom i Inrikes Tidningar.

Plantenstedt, Olof, son till prosten och kyrkoherden i Umeå Ericus Olai Plantin, hvars far och farfader före honom innehaft samma beställning. Olof valde lagfarenheten till sitt studium, blef as-

soner i Svea hofrätt, sedan lagman i Westerås läns lagsaga och 1719 en af de många, som då adlades. Han dog två år derefter, 1721, ogift, och ätten utgick med honom.

Planting Berglod, Mikael, son till pitscherstickaren i Stockholm Johan Planting, blef 1674 frivillig vid sin farbroders, general-majoren Planting-Berglods regemente, tjente sig upp till kapiten-löjtnant och blef 1682 på nämnde sin farbroders begäran å dess sotsäng adlad med hans namn, befordrades 1709 till öfverste-löjtnant vid samma bataljon af Helsinglands och Gestriklands tre- och fem-männingar, följande året öfverste för Jemtlands regemente, tog afsked 1717, fick general-majors titel och dog 1726.

Planting, Joen, son till en Jon Planting, som inkommit från Tyskland, var skeppskapiten då han 1637 adlades. Hans barn kallade sig sedan *Planting-Gyllenbåga*, till åtskillnad från ätten Planting-Berglod. Hans sonson,

Planting-Gyllenbåga, Georg, kom i tjänst 1701, såsom rustmästare vid Uplands regemente, deltog i de flesta af Carl XII:s fälttåg och derunder förefallna krigsföretag, såsom öfvergångarna öfver Düna och Weichseln, Thornas belägring, slaggen vid Klissow, Holofozin och slutligen vid Pul-tava, der han blef sårad och fången. Han var då kapiten och fördes till Sarauski, der han qvarhölls till 1722. Efter hemkomsten blef han väl öfverste-löjtnant, men endast med kapitens indelning. Dog 1747, vid 67 års ålder. Hade utmärkt sig vid flera tillfällen, särdeles vid Strassburg i Preussen, der han med endast 45 man afslog ett anfall af 500 Polackar och tog sju af dem till fånga, samt i träffningen vid Sowotzin 1709, der han likaledes med tapperhet höll stånd mot en öfverlägsen fiende.

Plata, ett forn-Svenskt namn på *handske*. Det heter i Rimkrönikan: "Och hade sina platar aflöst", det är: hade dragit af sina handskar.

Plata, Ehrengisle. Då konung Magnus Ladulås lät inbjuda Danske konungen Erik Glipping till Skara, der de båda regenternes barn förlofvades med hvarandra, nemligen prins Birger med Eriks dotter Märtha, och hans son med Magnus' dotter Ingeborg, höllos stora gästbud och tornerspel. Vid ett af dessa sistnämnda visade sig en Dansk riddare, Magnus Disavald, inom skranket, ridande på en präktig häst, hvilken han, jemte hundrade marker i silfver, utsatte till pris för den, som vågade en dust mot honom och kunde besegra honom. Denne Magnus ansågs nemligen som den väldigaste bland alla Danska kämpar. Svenskarne tvekade således att antaga utmaningen, då en ung riddare, Ehrengisle Plata af Skara, ändligen gjorde det, och i första sammanträffandet kastade honom ur sadeln. Det kan möjligen hafva varit samme man, som år 1290 uppräknas bland rikets råd. — En annan Plata, Nils Classon, riddare, var år 1435 en bland Eriks af Pomern råd. Han lefde ännu 1466. Den sistnämndes son, Claus Plate eller Nicolaus Plata, var vid samma tid befälningssman öfver

Österbotten och 1456 höfvidsman på Korsholm. Dessa Platar förde samma vapen som Brabesläkten. Om de begge släkternas förhållande till hvarandra finnes en lång genealogisk afhandling i Biografiskt Lexikon under artikeln *von Platen*, hvarest äfven ett par riksråd uppräknas, som Uggla ej upptagit i sin rådslängd. Huruvida denna släkt är densamma som den nuvarande Platenska, torde vara svårt att med säkerhet afgöra.

Platen, Balthasar Achates von, son till kapitenen vid Elbingska regementet Pribbert Achates von P. till Casselwitz, född i Stralsund d. 17 Nov. 1712, blef 1726 volontär vid drottningens lifregemente och ingick sedan vid konung Stanislai lifdragoner i Danzig, vid hvilken stads öfvergång han blef sårad och fången af Ryssarne, skickades sedan till Sverige, gick i Österrikisk tjänst och derifrån åter i Svensk, der han blef major, R. af S. O. och introducerad på riddarhuset 1752. Ätten säges vara ganska gammal och omtalas redan år 926. Den är ej densamma som en annan Pomersk adlig ätt med samma namn, men annat vapen.

Platen, Philip Julius Bernhard von, son till landtrådet Christoffer Ernst von P., föddes på familjens stamgods Dornhoff på Rügen d. 14 Mars 1732, gick, efter slutade studier, vid endast 14 års ålder, såsom volontär in vid Schwerinska regementet, men sedan vid drottningens lifregemente, der han blef fänrik och löjtnant. Fick, vid 7-åriga krigets utbrott, tillåtelse att gå i Preussisk tjänst och bivistade träffningen vid Prag, der han blef sårad. När Sverige sedan förklarade Preussen krig, återkallades han och deltog med en skvadron husarer, som han sjelf uppsatt, i Pomerska krigets flesta händelser mot sina forna vapenkamrater. Befordrades till major och öfverste-löjtnant, blef sedan öfverste för norra Skånska kavalleriet, samt 1776 general-major. Naturaliserades såsom Svensk adelsman 1778. I kriget mot Ryssland 1788—1790 var han alltid tjänstgörande vid den del af hären, som konungen sjelf anförde, och tillvann sig vid alla tillfällen dess bifall. Bevis derpå voro hans utnämningar till general-löjtnant, Kom. af S. O. med stora korset, samt, efter freden, till Serafimer-riddare. Efter Gustaf III:s död bibehöll han likaledes regeringens ynnest, blef general, friherre, general en chef i Skåne, excellens, general-guvernör i Pomern, kansler för Greifswalds akademi och 1799 fältmarskalk. Under sin styrelse i Pomern, hvilken endast räckte 4 år, lärre han likväl ådragit sig någon onåd, så att han år 1800 fick befallning att taga afsked, men hvilken gafs i ganska nådiga ordalag, och med 3,000 R:dr Pomersk kurant i pension. Afled d. 28 April 1805 på samma fädernegods, der han var född. P. var aktad både som militär och menniska, och man anförde ofta hans yttranden och handlingar såsom märkliga anekdoter. Han lärre hafva skrivit en så svärläst stil, att han sjelf ofta icke kunde läsa sina bref eller order. Hans son, **Platen, Baltzar Bogislaus von**, var född på Dornhoff d. 29 Maj 1766. Sedan föräldrarna

i hans barndom öfverflyttat till Sverige och gese-
nen ytttrat en bestämd lust för sjöväsendet, insat-
tes han i kadettskolan i Carlskrona, deltog år
1779 i en öfnings-expedition, der han blef känd
af hertig Carl som förde befälet, reste sedan, för
att praktiskt lära känna sitt yrke, flera år till
sjöns på handelsfartyg och ingick derefter såsom
officer vid flottan. Han hade den olyckan att blif-
va fången i slaget vid Hogland, tillika med hela
besättningen, på linjeskeppet prins Gustaf, der
han befann sig om bord, och affördes till Ryss-
land, hvarest han qvarhölls ända till fredsslutet.
Ehuru fången och frånvarande, befordrades han
likväl i sin tur till löjtnant och kapiten, hvilka
befordringar ytterligare fortforo till år 1800, då
han tog afsked ur krigstjensten, såsom det tros,
till följd af den onåd, hvilken träffade hans fader
såsom general-guvernör i Pomern (se ofvan). Han
erhöll dervid öfverste titel. Sedan tillbragte han
tio år utan embete, men derföre icke utan sys-
selsättning, ty han använde tiden på studier och på
genomtänkandet af ett företag, hvilket sedan blef
hans lefnads mål, neml. anläggandet af Götha kanal.
Han samlade alla de vetenskapliga materialer, som
behöfdes, för att theoretiskt uppfatta det, och för
att äfven i praktiskt hänseende förbereda sig, ge-
nomreste han hela den sträcka, kanalen skulle in-
taga, i en båt, som dervid ofta måste bäras öf-
ver land. Efter revolutionen år 1809 inkallad i
konungens statsråd, företog han genast sitt älsk-
lingsförslag, hvilket också lyckades honom, så att
han följande året fick börja det, då han sjelf blef,
som billigt, ordförande i Götha kanaldirektion.
Verkställigheten mötte sedan många svårigheter, i
ansende till förändrade tider och åsikter; men
med den kraft och ihärdighet, som voro honom
egna, förstod han besagra dem, ehuru det icke
var honom förunnadt att blifva vittne till fullbor-
dandet. För att uteslutande egna sig åt tillsynen
öfver kanalen, lemnade han statsrådet år 1812,
der han icke alltid var af lika tanke med sina kol-
leger, och der hans öfverlägsenhet stundom gjorde
honom af dem mera fruktad än älskad. Han
fick likväl flera förtroende-uppdrag, såsom det af
general-intendent vid hären i Norrige, en af kom-
missarierna vid föreningens ordnande, chef för stor-
amirals-embetets tredje afdelning och år 1827 så-
som riksståthållare i Norrige, der han afled d. 6
Dec. 1829. Äfven motståndarne af Götha kanal
hafva aldrig vägrat rättvisa åt denne mans ovan-
liga förmåga, kraft, redlighet och öfriga utmärk-
ta egenskaper. Platin erhöll af regeringen nästan
alla de utmärkelser och nådebetygelser, som i Sve-
rige kunna vinnas, d. v. s. blef greffe, serafimer-
riddare, excellens och vice amiral. Vetenskaps-
akademien kallade honom till sin ledamot.

Platin, Peter. Denne man, som fått ett rum i
Sveriges läkarehistoria, gick verkligen en sällsam
väg till sitt mål. Hans födelseår är ej uppgifvet,
men födelseorten är Wexjö, der fadern då var
theol. lektor, sedan prost och kyrkoherde i Nöb-
beled. Han blef 1707 student i Upsala, lärde nå-
got medicin, men äfven farmaci, till dess han år

1710 kallades till Westerås, att hjälpa doktor Bro-
mell vid de pestsjukes skötsel. Följande året kal-
lades han till biträde åt doktor Lindelius i Wexjö
och 1712 till Malmö, hvilken stad saknade både
läkare och apothekare. Här skötte han en mängd
pestsjuka, på hvilka han isynnerhet använde svett-
drifvande medel, jemte öppnandet af de mogna böl-
derna, hvarvid han sjelf undgick smittan genom
tuggning af ingefära. År 1717 gifte han sig med
apothekaren i Wexjö Henrik Wolfs enka, och före-
stod apotheket i nio år, men utan att blifva exa-
minerad apothekare förr än 1726. Märkvärdigt
nog blef provincial-läkaren Rothman nu mera miss-
nöjd både med hans sätt att sköta apotheket och
med hans bustrus inblandning i den medicinska prak-
tiken. Han förmådde derföre P. att öfvergifva
apotheket, och flytta till Ljunghy gästgifvaregård,
som han arrenderade. Medan doktorn skötte gäst-
gifveriet, skötte hans hustru läkarevården. Man
beskrifver isynnerhet en af hennes kurer såsom
lycklig. Den bestod deri, att när bönderne i gäst-
gifvarestugan tagit sig rus och kommit i slags-
mål, plägade hon lägga dyfvelsstreck i ett fyrfat
och dermed röka dem ut ur rummet. Slutligen
hände sig att en fremmande minister, under sin
resa till Stockholm, råkade sjukna på Ljunghy
gästgifvaregård. Fru P. åtog sig hans återstäl-
lande till helsan och lyckades äfven, hvarföre di-
plomaten, såsom tacksambetsbevis, skaffade hennes
man, ej allenast doktorsdiplom från Rostock, utan
äfven år 1735 provincial-läkaresysslan i Jönköp-
ings län, hvilken i flera år stått ledig, emedan
kollegium medikum icke dertill kunnat erbjuda nå-
gon promoverad läkare. P. blef nu examinerad af
kollegium, godkänd och antagen till dess *membrum*,
samt bibehöll sig äfven, i trots af sin ringa skick-
lighet, vid befattningen till år 1749, då han tog
afsked och dog följande året.

Plemningsköld, Matthias, hette förut **Ple-
ningius**, var först borgmästare i Carlstad, blef
sedan assessor i amiralitets-kollegium, derefter hä-
radshöfding på Dal i Wermland, så för andra gån-
gen assessor i ofvannämnde collegium och adlad
1654. Ätten utgick med hans son, häradsböfdin-
gen P., som dog utan söner 1687.

Plenum kallas den sammankomst, hvaruti ett
riksstånd vid riksdagarne håller sina öfverläggning-
gar och fattar sina beslut. Ordförande i plenum
är talmannen, som utfärdar kallelse till plenum när
han behagar; men kan icke upplösa detsamma utan
ståndets bifall. Plena hållas, så vidt sig göra
låter, i alla fyra stånden på en gång; likväl stund-
om i ett stånd allena. Det händer nemligen, att
det ena afgör ärenderna mera långsamt än de an-
dra och derföre behöfver tätare plena. Öfverhuf-
vud hållas plena tvenne gånger i veckan; men äf-
ven oftare, då göromålen så erfordra. De dagar
då plenum ej hålles i något stånd äro anslagne
till utskottens arbeten; ty utskott får ej hållas på
samma gång som något stånd bar plenum. I an-
nat fall skulle ledamöterna af detta stånd vara
hindrade att bivistå antingen utskotts-sammanträ-
det eller plenum. Men väl kan plenum hållas på

förmiddagen och utskott på eftermiddagen samma dag, o. s. v., blott ej på samma timmar. Den vanliga tiden för plenum är förmiddagen, efter kl. 9—10 och eftermiddagen kl. 6; stundom fortsättes det långt in på natten. Kallelse till plenum sker genom anslag på vissa allmänna ställen, och bör vara utfärdad isom en viss tid före sammankommet. Intet plenum får hållas i konungens närvaro; men deremot äger allmänheten tillträde såsom åhörare. Gemensamt plenum för flere stånd finnes icke; alla sådana sammankomster äro blott enskilda möten, der öfverläggningar väl kunna hållas såsom i enskilda samkväm; men utan någon beslutande magt. Den gemensamma sammankomst, som kallas plenum plenorum är åter af en helt annan art.

Plenum plenorum kallas den sammankomst af alla fyra riksständerna på rikssalen, som äger rum vid högtidliga tillfällen under riksdagen. Vid sådana tillfällen får ingen öfverläggning, intet beslut äga rum; det är blott en ceremoni, att riksstånden meddela sig med konungen under denna högtidligare form. Konungen, eller i hans ställe statsministern för utrikes ärendena, förer ordet till ständerne i plenum plenorum, och besvaras af talmännen, hvar och en för sitt stånd. Konungens tal i plenum plenorum vid riksdagen är det s. k. thronalet, hvilket brukar innehålla korta antydningar om den politiska ställningen och de viktigaste frågor, som komma att sysselsätta ständerne. Derefter meddelas berättelsen om hvad sig tilldragit i rikets styrelse sedan sista riksdag, och slutligen framträda talmännen, hvar och en i sin ordning, och framföra i korta tal riksståndens vördnadsbetygelser. Om konungen så vill, kan äfven propositionen om statsverkets tillstånd och behöf öfverlemnas i detta plenum plenorum; men annars gifvas propositionerna serskildt åt hvarje stånd i dess plenum, och öfverbringas då af någon statsrådets ledamot. På samma sätt slutas äfven riksdagen med ett plenum plenorum; skillnaden är blott, att då uppläses riksdagsbeslutet, i stället för den vid riksdagens början meddelade berättelsen om rikets styrelse. Dessutom äger sådan sammankomst rum en och annan gång under riksdagens lopp, då ständerne skola meddela sitt bifall till konungens propositioner i grundlags- och lagfrågor, eller konungen sitt svar — vare sig bifall eller afslag — på ständernes beslut i sådana ämnen. För dessa meddelanden är denna högtidliga form föreskrifven, sedan naturligtvis beslutet förut blifvit fattadt af ständerne i deras plena och af konungen i sitt statsråd. Men om ständerne afslagit en kongl. proposition i dylika ämnen, meddelas detta svar icke i plenum plenorum, utan enskildt af talmännen. De ofrälse ständerna uppträda i plenum plenorum, först bondeståndet, sedan borgare- och sist prestatåndet; derefter inträder konungen, åtföljd af ridderskapet och adeln. Om konungen icke vill vara närvarande uppläses hans tal af den ofvannämnde statsministern; men under konung Carl Johans regering brukade detta, i konungens närvaro, ske af kronprinsen.

Plessen, Jakob Levin von, född i Mecklenburg 1701, blef slottshauptman i Eutin och president i kansli- och kammar-kollegium derstädes, domprost i Lybeck, hofmarskalk hos furstbiskopen Adolf Fredrik, hvilken han, vid dess val till Svensk kronprins, följde till Sverige, der han blef serafimer-riddere och 1746 naturaliserad såsom Svensk adelsman. Han var då redan riddare af Alexander Newsky-orden. Härstammade från en gammal Tysk adlig familj. Hans Svenska ätt utgick likväl med honom, emedan han dog d. 21 Sept. 1762 utan menliga afkomlingar.

Pletting, Harald, omtalas såsom Sten Stures hofman, hvilken en af konung Johans Danska fogdar, Hans Falster, år 1500 lät, utan dom och ransakning, upphänga i stöflor och sporrar, något som med skäl förtröt bönderne, hvarföre de samlades vid Arboga och ihjelslog Falster.

Plets, Martin, vice borgmästare i Skara, har derstädes 1762 utgifvit: *Then Engelska Flygarens Resebeskrifning; Grundsatzer uti Then Naturlige Lagen och Folkerätten*.

Pilt är en gammal benämning på hvarje slags sidevapen; men egentligast sådana, som vero ernade till stickning.

Plog. Användandet af detta åkerbruksredskap är uråldrigt i Norden. Det omtalas redan i Eddans sånger, och finnes aftecknad på våra hällristningar. Den forntida plogen hade sannolikt samma skapnad, som det nuvarande årdret, d. v. s. hade blott bill, men ingen vältskifva. Ännu för ett halft århundrade sedan begagnade allmogen i vissa delar af Sverige plogar endast af träd. Nu brukas dylika redskap af de mest olika slag, och icke blott för brytning af vall och åker, utan äfven för dikning. Den allmännaste och för vår jord kanske lämpligaste åkerplogen är den så kallade Werm-ländska, hvilken kan köras med två hästar.

Plogkakan. I Bohusläns fjällbygd är sedan gammalt en sed, att då plogen första gången om våren sättes i jorden, samtliga husfolket tager plats på den så kallade plogåsen, och der bryter, samt i mjölk förtär plogkakan, hvilken för detta tillfälle blifvit bakad vid föregående julen, och hvarå vanligen ses de flesta åkerredskapen afbildade i deg.

Plomgren, Thomas, var född d. 16 Aug. 1702 i Stockholm, der fadern var linkrämare och hvars rörelse, efter hans död, den 14-årige gossen, jemte sin äldre broder (se nedanför), en tid förestod, tills han 1719 begaf sig till Königsberg, att öfva sig i det högre af handelsyrket. Härifrån återvände han 1725 till Stockholm, der han började en egen handel, och vann så snart anseende och förtroende bland sitt stånd, att han redan 1728, således endast vid 26 års ålder, valdes till en af stadens äldste, hvilka på den tiden voro 48, samt till ledamot i borgerskapets be-medlings-, tolags- och inqvarterings-kommissioner, hvarpå sedan följde åtskilliga uppdrag, bland annat att vara fullmäktig i tullarrende-societeten och i banken. Att en så utmärkt ledamot af sitt stånd icke kunde förbigås vid val till riksdagsmannakallet, faller af sig sjelft på en tid, då detta var

vägen till all slags betydelse och uttrycket af medborgares och omgifningars aktning, samt ett omdöme om mannens värde. Plomgren blef således för första gången år 1738 vald till riksdagsman och utmärkte sig här för samma insigter, skarpsynthet, verksamhet och patriotism, som han i alla sina andra befattningar ådagalagt. Hans val förnyades vid de följande riksdagarna, och han kunde, vid hvar och en sådan han bivistade, anses såsom själen i rådslagen och driffjedern till beslutet. Belöningar för hans förtjenster uteblefvo icke heller. År 1747 fick han först assessors fullmakt, straxt derpå kommerseråds och utnämndes några veckor senare till handelsborgmästare i Stockholm; rådmänsembetet, hvartill han några år förut blifvit vald, hade han undanbedt sig. År 1751 blef han utsedd till sitt ständs talman, och förstod så väl förhålla både hofvets och representationens äsigtter och intressen, att han var lika högt ansedd af begge. Ett bevis på det förras bevägenhet erhöill han genom upphöjelsen i adligt stånd, hvilken värdighet likväl skulle ryckt honom från en plats, der han kunde göra så mycken nytta och var så nödvändig för staden och enskilda, hvarföre den endast tilldelades hans barn. Han sjelf utnämndes till R. af N. O. Att uppräknå alla de befattningar, hvartill han kallades, vore att uppräknå nästan alla de serskilda kommissioner och municipal-inrättningar, som på den tiden funnos i Stockholm, och hvartill ledamöter af verldaligt och ofrälse stånd plägade utses. Dessutom var han oftast kallad till rådslagen öfver statens ärender, till hvilket förtroende han var särdeles skicklig, ej blott genom sitt skarpa omdöme och sina insigter, utan äfven genom hvad som hos de högt uppsatte ofta har mera värde, emedan det först faller i ögonen och således af dem lättast fattas: en högväxt, manlig gestalt, ett fördelaktigt utseende, behagliga omgångesgåfvor och lätthet att tala. Denne sällsynte man söktes ej blott af sina yrkesbröder och af statens mäktige, utan äfven af lärdomens adepter, och valdes till ledamot af vetenskaps-akademien vid dess stiftelse, en utmärkelse, som på den tiden ej vederförs andra, än verkligen utmärkta personer, hvarföru tan han hade en lycka, som i hopen ögon mest skattas: rikedom, hvilken han samlat genom sina kloka och fördelaktiga handelsföretag. Dessa sträckte han till orter, som förut icke varit mycket besökta af Svenska fartyg, särdeles till Medelhafvet. Hans af naturen och lyckan så högt gynnade lefnad blef likväl icke långvarig, ty den afbröts genom en, som det tycktes, för tidig död, d. 21 Juni 1754, i en ålder af icke fullt 52 år. Att förtalet icke skonade honom, hvarken under hans lefnad eller efter hans död, faller af sig sjelft, och man hviskade således, att hans stora rikedom icke var förvärfvad endast med rätta, utan till en del på det allmännas bekostnad; men sådant är obevist. Hans sonson,

Plomgren, Peter von, son af kommerserådet Plomgrens yngste son, öfverste-löjtnanten och R. af S. O., Carl Fredrik von P., var född d. 10 Juli 1770, blef fändrik vid konungens regemente, men

ingick sedan vid Mörnerska husarerna, bivistade sjöslaget vid Hogland, träffningen vid Cronstadt och reträtten från Wiborg; blef 1805, såsom ryttmästare, R. af S. O., deltog i Pomerska kriget 1805—1807 och föll derunder i Fransk fångenskap; återkommen derifrån, följde han regementet under 1813—1814 årens fälttåg, blef öfverste och 1818 upphöjd i friherrligt stånd, fick 1822 general-majors afsked och dog d. 8 Juni 1848.

Plomgren, Anders, kommerserådets äldre broder, var född d. 11 Febr. 1700, gick i kompani med sin broder, såsom grosshandlare i Stockholm och åtnjöt mycket förtroende bland sitt stånd, samt äfven hos regeringen, så att han länge var en bland de 6 ledamöterna af de 48 borgerskapets äldste, hvilka, under tysthetslöfte, borde gå kommerskollegium tillbanda med råd och upplysningar; blef direktör i Ostindiska och Levantiska kompanierna, kommerseråd, och fick år 1761 tillåtelse att besitta säterier. R. af N. O. Dog i Stockholm d. 2 Juni 1766.

Plommon (*Prunus domestica*), ett allmänt känt trädslag af tjugumänningarnes klass, odlas öfver allt i trädgårdarne; men finnes äfven i vildt tillstånd på Kinnokulle. Detta fruktträd är i allmänhet småväxt och flerstammigt, blommor i Maj och har mogen frukt i Augusti och September. Frukten aflång, köttig och välsmakande, innesluter en oval kärna inom ett hårdt benskal. Flera afarter finnas deraf. Trädet kan användas till häckar och lefvande gärdslar, samt lemnar ett fint, hårdt och ganska vackert virke af mörkbrun färg till finare snickare-arbeten. Frukten förtäres dels frisk, dels torkad eller syltad, äfvensom den kan användas till ättiksrygd och brännvinsbränning. Såsom frisk, och förtärd i större ymighet, anses den vara farlig, särdeles då smittsamma sjukdomar, såsom kolera, rödsot m. m., äro gängse. Med plommonbark och alun färgar allmogen ylle och lin gult. Trädet fortplantas genom kärnor och rotskott.

Plommonbacken är ett litet ställe på Stockholms Djurgård, belägen på dess östliga udde vid Wärtans strand, hvarpå hamnspektoren Valtins-son på 1770-talet fick förläning. Arealen utgör något öfver 5 tunnland, till det mesta berg, men som både V. sjelf, och isynnerhet hans son, med mycken kostnad och arbete förvandlat till en vacker anläggning, som nu är bebyggd med flera små hus, hvilka uthyras till sommarnöje. Stället är taxerad till 3,000 R:dr.

Plommonfelt, Carl Anders, var född d. 7 Aug. 1750 och blef för sin farbroders skull, år 1770, upphöjd i adligt stånd, då han antog ofvannämnda namn. Han hade något studerat bergsvetenskapen, ingick i bergskollegium, der han blef vice notarie och företog vidsträckta resor till de förnämsta bergverk i Europa för att utbilda sig i yrket. Härvid tyckes han likväl mindre hafva studerat det än bisaker; men blef, genom sitt omgångessätt och sin lysande lefnad, bekant på alla ställen der han vistades samt äfven intagen i flera utländska akademier, såsom i Bologna, Florenz, Rouen och Berlin. Han lär äfven blifvit invigd

uti åtskilliga ordenssällskaper, och som, vid hans hemkomst 1776, ordensavmerket just var på modet, och P. genom sina förhållanden till det stora Plomgrenska handelshuset och till en släkting, sin kusins man, den då mycket ansedde generalen greve Fredrik Horn, kunde räkna på att vara väl ansedd både inom hof- och börsverlden, blef han snart upptagen i de högsta sällskapskretsarna och 1778 tjänstgörande ceremonimästare vid Gustaf III:s hof. Här verkade han i hemlighet på den för ordenshemligheter svaga hertig Carl. Derunder lärar han emellertid haft någon andel qvar i det Plomgrenska huset, hvilket 1779 gjorde cession. Denna var icke endast en följd af olyckor och förluster, utan äfven föranledd af beräkningen, att någorlunda göra reda för sig inom landet, men på bekostnad af sina utländska borgenärer. Dessa voro isynnerhet Flandriske köpmän, hvilka emellertid icke läto afskräcka sig, utan ditskickade ombud, som skulle utföra deras talan och äfven finga företräde hos konungen. De föreställde honom huru hela landets kredit skulle lida om ett slikt förfarande fick ske utan straff. Konungen lofvade dem rättvisa, och använde äfven ganska allvarliga bemödanden att förskaffa dem den. Dessa bemödanden motarbetades likväl både af Plomgrenska husets juridiska och finansiella anhängare och af Plommonfelt, som hade understöd af hertig Carl och af sina förnäma ordensbröder, riksråderna Stockenström, Bjelke och Bunge, samt sin anförvandt greve Horn. Nu dog enkefru Plomgren och husets kompanjon, Lundin, hvilken var själen i anläggningen, rymde. Konungen förtörnades deröfver än ytterligare, tillsade polismästaren arrest, skref ett skarpt bref till öfverståthållaren Carl Sparre och anmodade sin broder att för sina ordensvänner, Horn och Plommonfelt, hålla allvarliga föreläsningar öfver bederns lag. Dessa sistnämnde blefvo nu lika förbittrade mot konungen, som de förut varit hans entusiastiske vänner (se: *Horn, Fredrik*), isynnerhet då ett försök att draga ut processen på tiden misslyckades, genom konungens bestämdt förklarade vilja och det deraf föranledda beslutet i rådkammaren, hvarigenom försöket oinlettgjordes och hofrätten anbefalles att infordra upplysningar af under-rätterna, men icke dit återförvisa målet. Det var nu som Plommonfelt, under en anteckning, som någon gjort på en ruta å Klas på Hörnet: "Gustave III, premier citoyen", skref "premier fourbe." Ett vittne till händelsen, kapitenen Lundstedt, skar ut rutan och bar den, såsom ett bevis, till öfverståthållaren. Saken gjordes anhängig mot Plommonfelt, hvilken ej kunde neka; han dömdes, såsom majestätsförbrytare, genom hofrättens utslag af d. 22 April 1782, att mista lifvet. Till följd af en kunglig skrifvelse förklarades hans ätt utgången på svärdsidan. Han lyckades dock, som man tror med konungens tillåtelse, att fly ur häktet och begifva sig utomlands, der hans öfriga öden äro obekanta. Man ser af denna historia på hvad grund hatet och smädelsen mot Gustaf III icke sällan hvilat. — Angifvaren, Lundstedt, belönades väl med

adelskap, under namnet *Lindestam*; men som hans kamrater uppsade tjänstgöring med honom, måste han taga afsked och blef aldrig introducerad.

Pludderman (*Pleuronectes microstomus*), kallas en fisk af hundreslägtet, hvilken icke sällan anträffas i Kattegatt och Nordsjön. Den har ovalformig kropp, litet huvud, med trång munöppning och tjocka läppar, samt afrundad stjert.

Plankor (bergst.) bestå i malmens frambärning, häfning i tunnan, styrning, murning, m. m.

Plusmund, en ort belägen halfannan mil ifrån Narva, bekant i historien för de vapenstillestånd, som derstädes afslötes emellan Svenskar och Ryssar under konung Johan III:s krig. Det första afslutades i Mars 1583, då befullmäktigade å begge sidor voro så noga om sin värdighet, att ingen ville först besöka den andre, utan måtte tälten flyttas så nära tillsammans, att man kunde samtala ifrån dem. Den 10 Augusti samma år slöts vid Plusmund en tre års fred, på fördelaktiga villkor för Sverige. Vid ett sammanträde på samma ställe 1585 förlängdes freden eller stilleståndet på fyra år, räknade till trettondedagen år 1590. Förhållandena utvecklade sig emellertid på det sätt, att en ny sammankomst vid Plusmund blef nödvändig följande året, då underhandlingarne höllo på att taga en hotande vändning; men lemnade dock, såsom slutföljd, en förlängd vapenhvila, hvilken slöts genom freden i Teussin 1595. Det var under återvägen från sistnämnde möte, som Pontus De la Gardie drunknade i Narva-elfven.

Platen, Jemtlands-dialekt, betydelse: trumpen.

Pluto är namnet på fyra mörsare, hvilka Carl XII d. 11 Dec. 1701 eröfrade, tillika med fästningen Neumünde. De äro prydda med figurer, hvilka föreställa fabeln om Proserpinas bortröfvande af Pluto, och skola, efter en inskrift å pjeserna, vara gjutna i Dresden år 1678 af Andreas Herold. På tappfältet bära de äfven namnet *Pluto*. De förvaras i artilleriets tyghus i Stockholm.

Plysnier, Samuel, var regements-fältskär vid Södermanlands regemente, föll med det, efter slaget vid Pultava, i Rysk fångenskap och fördes till Wologda, der han afled.

Plåt, en gammal Svensk ätt, som med dåvarande befälningssmannen i Pernau, **Hans P.**, år 1627 introducerades på riddarhuset. Den är längesedan utgången.

Plönies, Herman, var år 1524 Lybeckarnes sändebud till Sverige, då de yrkade, att Gustaf I skulle, genom ett krigståg mot Gottland, göra slut på Norrbys sjöörfverier, hvilka mycket oroade handeln på Östersjön. De lyckades också omsider, dels med föreställningar, dels med list att göra slut på konungens betänkligheter i detta fall. Denne P. blef sedan borgmästare i Lybeck, men måste år 1533, till följd af en intrig, såsom katolik afgå från embetet, hvilket han med heder förvaltat, och dog kort derefter.

Podebusch, Otto, hvars namn äfven skrives **Paausisk, Pagvisk** och **Pogvisk**, lärar varit son till det förut omtalade riksrådet och riddaren Bengt Paausisk (se detta ord), som år 1419 satt i

rådet och var höfvidsman på Åland. Hans fru, Ida eller Uda Henningsdotter Königsmark, fick, efter sin mans död, Kastelholms slott med Åland i förläning af Erik XIII, och insatte sin son, Otto, till höfvidsman på borgen. Denne plågade landets invånare på mångfaldigt sätt, och kallade dem med förakt "doglösa kräk." Men då, under Engelbrekts befrielsekrig, Pukes höfding, Johan Folkesson, anryckte mot Kastelholm och kringrände fästet, sjönk herr Ottos mod och han var genast färdig att kapitulera och öfverlemnade slottet.

Poesien i Sverige är urgammal, då man tillerkänner Sverige sin del i den gamla Isländska poesien, som var gemensam för hela Skandinavien. En egen Svensk poesi kan deremot ej urskiljas förr än långt senare. Under medeltiden fanns en folkpoesi af visor, som i nyare tider blifvit utgifna af Geijer och Afzelius samt af Arwidsson, hvarjemte fremmande romantiska dikter, såsom om konung Arthur, om Flores och Blanzeflor m. fl., bearbetades. Af dessa har äfven i våra dagar genom Svenska fornskriftsällskapets försorg ett och annat blifvit ånyo upplagdt; de äro dock mera märkvärdiga i litteraturhistoriskt afseende, såsom minnen af en förfärlig tids smak, än i poetiskt. Ehuru medeltidens arbeten genom både smakens och språkets förändringar förlorat en stor del af sitt värde, var dock denna tid långt rikare i poetiskt afseende än den derpå följande reformationstiden. Det var först med *Stjernhjelm* och *Spiegel*, hvilka lefde i senare hälften af 1600-talet, som ett nytt tidehvarf ingick i Svenska skaldekonstens historia. *Spiegel* var andlig skald och, jemte biskopen Jesper Svedberg, skapare af den nu s. k. gamla psalmboken. *Stjernhjelm* var episk och didaktisk skald i *Hercules*, och utmärkt äfven för sina tillfällighetsdikter. Till denna sistnämnda klass hörde de flesta af den tidens vittra alster. *Arrhenius*, *Frese*, *Dahlstjerna*, *Lasse Johansson*, äfven kallad *Lucidor*, voro omtyckta dels psalmförfattare, dels lyriska poeter. Dramatiska försök framträdde ett och annat, likväl mest s. k. balletter, der allegoriska personer uppträdde. Efter Carl XII:s död inträngde den Fransyska smaken och blef fullkomligt herrskande under Gustaf III. *Dolin* var under frihetstiden Sveriges namnkunnigaste vittre författare och äfven kritikus. Efterverlden har efter honom, utom en mängd mindre, särdeles tillfällighetsstycken, samt ett och annat satiriskt poem, äfven ett allegoriskt epos, *Svenska friheten*, och två dramatiska arbeten, nemligen tragedien *Brynhilda* och komedien *Den Afundajuke*. Samtida med *Dolin* var den såsom lyrisk skaldinna berömda fru *Nordenflycht*, något yngre deremot grefvarne *Creutz* och *Gyllenborg*. De verkade ännu under Gustaf III:s tid; den förre är författare till den berömda idyllen *Atis och Camilla*, den senare till hjeltedikten *Tåget öfver Bält* samt *Människans elände* och flera andra lyriska sånger af mycket värde. Under Gustaf III lefde och herrskade inom den vittra verlden *Kellgren*, såsom kritikus i tidningen *Stockholms Posten*, samt *Oxenstjerna* och *Leopold*. De följde den Fransyska smaken, som äfven ibland kritici och pre-

saister hade en utmärkt representant i *Nik v. Rosenstein*. Svenska akademien inrättades 1786 och arbetade i samma anda. Utanför akademien stodo *Lidner* och *Bellman*, och i motsats emot den herrskande smaken uppträdde *Thörild*, som dock mindre var skald än tänkare. Af *Oxenstjerna* äger man två större skapelser *Dagens stunder* och *Skördarne*, samt en herrlig öfversättning af *Miltons Förlorade Paradiset*. Äfven *Tassos Befriade Jerusalem* hade han börjat öfversätta, men fallbordade det aldrig. *Leopold* försökte sig i dramatiken uti tragedierna *Oden* och *Virginia*; lyrici voro alla dessa skald, *Kellgren* kanske mest sjelfständig, likväl med undantag af *Bellman*, den djupaste af dem alla. *Lidner* sysselsatte sig äfven med dramatiska arbeten, sorgspelet *Erik XIV* samt *Medea*. *Leopold* och *Oxenstjerna* lefde nog länge att se ett nytt tidehvarf ingå. Det var 19:de århundradets poesi, som inleddes af phosphoristerne, hvilka satte den Tyska smaken i stället för den Fransyska. Öfvergången utmärktes af en häftig och bitter strid emellan dem, eller den s. k. nya skolan, och den gamla Gustavianska vitterheten. I det hela segrade phosphoristerne genom den djupare uppfattning af poesiens betydelse, som de onekligen ägde, eller som åtminstone under striden utbildade sig. Den nya poesiens karakter blef likväl icke alldeles deras, utan mera enkel och klar såsom den Gustavianska smaken varit, men djupare än denna. Detta nya tidehvarfs utmärktaste skald, *Tegnér*, *Franzén*, *Wallin*, *Stagnelius*, *Vitalis*, *Ling* och *Nikander*, tillhörde icke phosphorismen, ej heller *Geijer*; men på denna skaldekonstens utbildning hade dock phosphorismen utöfvat ett stort inflytande. Senast har Svensk poesi klingat skönast utom Sverige uti *Runebergs* Finska arbeten, sådana som *Elgskyttarne*, *Hanna*, *Julqnäcken*, *Nadeschda*, *Kung Pjalar*, *Fändrik Ståls Säger*, m. fl. arbeten af stort värde. Romanlitteraturen har betydligt ökat, mest genom framtimmersarbeten af *Fredrika Bremer*, *Emilie Carlén* m. fl., samt den mångsidige *Almqvist*, hvars poesi har en egen, af mången strängt ogillad, men dock märkvärdig karakter.

Pohlso, en lägenhet på Stockholms Djurgård. Konditorn Pohl fick år 1829 besittningsrätt till en plats på slätten, der han byggde ett tvåvåningars hus och anlade en smakfull paviljong för konditoriet. Denna sistnämnda afbrann likväl vid den eldsvåda som d. 2 Maj 1847 förstörde Tournierska manegen, hvilken låg straxt der bredvid. Boningshuset räddades likväl, och är nu inredt till konditori. **Poltz**, en gammal Svensk ätt, som adlades redan år 1436 med en vid namn *Oluf*. En af hans efterkommande, proviantmästaren *Mårten Mårtensson Poltz* till *Poisilla*, blef år 1561, för något begånget fel, af Erik XIV dömd att slås i jern vid Nacka hammarsmedja och der hållas till smedsarbete. Han frigafs sedan och blef 1565 proviantskrifvare på flottan. Hans son, kapitenen *Mårten P.*, introducerades 1638 på riddarhuset. Blef 1641 "slottsheppman" på Jama. Ätten är utgången.

Polchow, Johan Wilhelm, var sekreterare och hofmästare hos kongl. rådet och presidenten Gustaf Lilljecrona, blef sedan öfver-sekreterare i Revel och i denna beställning adlad 1690, men dog baralds d. 11 April 1700 och slöt själf sin ätt.

Polen. Eburn skildt genom hafvet ifrån Sverige har dock Polen ägt många politiska förbindelser med vårt land. Dessa härledde sig från den tid, då begge länderna voro eröfrande magter. Deras vapen möttes i tredje mans land, och de kämpade med hvarandra om besittningar, hvilka ursprungligen icke tillhört någondera. Därföre minskades, och snart sagdt upphörde dessa förbindelser, sedan eröfringsperioden var slut. Det är emellan medlet af 16:de och första tredjedelen af 18:de århundradet, som Sveriges Polska krig ägde rum. De började genom Erik XIV:s företag, att gå öfver Östersjön och taga Estland under sitt beskydd; de slutade med förlusten af Sveriges besittningar bortom hafvet. Estland och Lifland voro undergifne svärdriddarnes orden och inkallade både Svenskar och Polackar till hjälp emot Ryssland. Dessa tre magter ville allesamman underkasta sig de båda nyssnämnda länderna; Sverige vann till en tid, Ryssland slutligen. Den första perioden af Sveriges förbindelser med Polen är uppfylld af Erik XIV:s och Johan III:s krig, dels emot Polen, dels emot Ryssland, under vänskapligt förhållande till Polackerna. Johan III förde nemligen en Polsk prinsessa på Svenska thronen, och inledde derigenom en annan art af förhållanden. Sonen af detta äktenskap, konung Sigismund, blef både Polens och Sveriges konung, och dervid började en ny period, då Sverige och Polen skulle vara förenade under samma monark. Detta tillstånd blef ej långvarigt. Såväl olikhet i religionen, som den Svenska aristokratiens bemödanden att begagna konungens frånvaro i Polen, för att ändra regeringsättet i Sverige, måhända äfven Carl IX:s ärelystnad, föranledde den revolution, hvarigenom konung Sigismund förlorade sin ärfda krona. Mycket bidro äfven de stridande intressen, länderna emellan. Föreningen var onaturlig, då samma konung skulle regera tvenne så olika folk och som hade en så vigtig fråga som besittningen af Lifland oafgjord. Med Sigismunds afsättning i Sverige börjar den period, då Sverige på en gång söker afvärja den fördrifne konungens anspråk och tillika försvara sina eröfringar, Polen deremot strider för besittningen af Lifland och Estland, och dess konungar söka tillika att med Polska nationens magt göra sina ärfliga rättigheter gällande. Denna period omfattade Carl IX:s, Gustaf II Adolfs och Carl X:s krig. Den var i allmänhet segerrik för Sverige. Carl IX gjorde väl ej nya eröfringar, men bibehöll dock krigsäran; Gustaf II Adolf tvang Polen i stillståndet uti Stumsdorff att erkänna Sveriges rätt till de omtvistade landskaperna, Carl X eröfrade hela Polen och det syntes ett ögonblick såsom skulle föreningen under samma konung förnyas. Men detta kunde ej medgifvas af det öfriga Europa; Polen fick bundsförvandter i kejsaren, Danmark och isynnerhet i kurfursten af Branden-

berg. Carl X:s eröfringar blefve därför af kort varaktighet, och freden i Oliva, som afslöts 1660, bekräftade Stumsdorff-fördraget af 1635 och lemnade Sverige i besittning af Lifland, men att Polen sitt oberoende. Carl XI upprätthöll freden med Polen, så väl som med andra stater; i 1670-talets krig deltog icke Polen. Med Carl XII:s uppstigande på thronen börjar den sista perioden, då Polens konung, i förbund med Ryssland och Danmark, angrep Sverige. Det blef en ny strid om Östersjöländerna, deruti Carl XII:s svärd till en början bestämde öfver Polska thronen; men slutligen dunkade under. Konung August fördrefs af Sverige, och Stanislaus Leczinsky valdes under inflytelse af Sveriges härmagt till konung. Den som bröt denna Sveriges nya öfvermakt var icke Polen själf, utan Ryssland. Slaget vid Pultava återförde konung August till Polen, men förskaffade Ryssland en öfvervigt, som blef Sveriges olycka utan att blifva Polens lycka. När Carl XII föll var och förblef Ryssland i besittning af de länder, hvarom Polen och Sverige tvistat, kriget emellan dessa länder afstannade så godt som af sig sjelft och har icke blifvit förnyadt. De voro ej mera grannar, ej mera eröfrande stater och Sverige har sedermera blott med deltagande blickar betraktat Polens olyckor och slutliga undergång.

Polhem, Christoffer, var född d. 18 Nov. 1661 i Wisby, der fadern, Wulf Christoffer Polhammar, var handlande. Vid 12 års ålder förlorade Polhem sin fader, som lemnade honom, icke blott obemedlad, utan ännu ouppfostrad. Modern gifte om sig, och stjufladern hvarken kunde eller ville fullborda hans undervisning. Han kom då till sin farbroder, som var bokhållare vid Stockholms postkontor, och denne satte honom i Tyska räkneskolan; men då äfven farbrodern 2 år derefter bortrycktes af döden, måste gossen själf söka förtjena sitt bröd. Han blef nu gårdsskrifvare på Kungshamns säteri vid Upsala, och fick sedan någon befattning vid Wansta gods. Ynglingens håg för mekaniken hade tidigt vaknat, men hans sinne var nära att nedslås, då han började inse sin brist på kunskaper, och isynnerhet att matematikens grunder måste inhemtas på ett språk, som han ej förstod: Latin. Han rådgjorde härom med en prest, som skänkte honom ett Latinskt och Svenskt lexikon, hvilket P. började lära utantill. Snart fann han likväl att denna method gagnade till ingenting, och han vände sig därför till en annan prest, herr Lars Welt, åt hvilken han lofvade förfärdiga ett ur, som skulle slå hela, halfva och fjerdedels timmar, visa dagar i månaden samt ny och nedan, om han ville lära honom Latin. För att komma sin lärare närmare, uppsade han sin tjänst på Wansta och flyttade till Follnäs, der Welt var huspredikant. Denne fick likväl snart en annan beställning, men kyrkoherden Dryselius lofvade ersätta hans plats och P. gick nu, under sju månaders tid, hvarje dag, i trots af väder och väglag, tre fjerdedels mil och lika mycket tillbaka, för att emottaga undervisning. Han var nu 23 år gammal och så långt kommen, att han kunde besöka

Upsala. Här omfattades han med välvilja af Spole och gaf ett prof på sina ovanliga mekaniska anlag, då han åtog sig att iordningsätta det gamla konstrika uret i domkyrkan, hvilket en munk i Wadstena förfärdigat och som visade solens och månans gång, samt hvilken planet, enligt astrologernes föreställning, regerade hvarje dag i veckan. Detta var af en ganska invecklad sammansättning och hade på 100 år ej kunnat begagnas. P. förenklade dess mekanism och bragte det i gång på ett vida lättare sätt än förut. Det gick sedan osfbrutet till 1702, då det förstördes vid den stora eldsvådan, som ödelade både staden och domkyrkan. Äfven förfärdigade P. modellen till ett förbättrat och mindre kostsamt malmuppforderingsverk vid Falu grufva, hvilket han förevisade bergskollegium, som i sin ordning visade det åt Carl XI. Han blef nu bergsmekanikus med 500 dlr s:mt i lön och fick 1694 tillfälle att göra en resa till Tyskland, Holland, Frankrike och England, hvarifrån han 1697 återkom, riktad med nya insigter. Han hade härunder gjort sig fördelaktigt känd äfven bland främlingar. I Paris erbjöd han sig att förfärdiga ett ur, som skulle slå, ej blott dygnets vanliga tolf timmar, utan äfven de Turkiska, Judiska, Babyloniska och Italienska. Det blef verkligen utfördt efter en modell, som han, hemkommen till Sverige, ditskickade, och användt såsom present från hofvet i Versailles till det i Konstantinopel. På hans förslag blef ett mekaniskt laboratorium inrättadt i Stockholm, hvars stora nytta för spridandet af mekaniska kunskaper snart erkändes. Hans rykte hade emellertid utbredt sig kring Europa och från flera regeringar erhöill han anbud, dels att tråda i deras tjänst på fördelaktiga villkor, dels att åt dem förfärdiga modeller till konstrika mekaniska inrättningar. De första förkastade hans fosterländska hjerta, de senare omfattade hans vetenskapliga snille med värma, och utförde dem till de anmodandes fulla tillfredsställelse. Det var likväl Sverige, som isynnerhet drog nytta af hans verksamhet. År 1712 började han dockbyggnaden i Carlskrona, och åtog sig vid samma tid uppförandet af Trollhätte slussar, hvilka borde vara färdiga inom fem år. Arbetet afstannade under Carl XII:s olyckliga krig, men, sällsamt nog, företogs det åter några och trettio år derefter, då P. bunnit öfver den vanliga menniskoålderns gräns, till närmare 90 år, och ännu här ägde nog kropp- och själskrafter att gå tillhanda med råd, planritningar och modeller. Att uppräknas den mängd af sådana han efterlemnade, dels till allmänt, dels till enskildt bruk, dels för viktiga, dels för obetydligare, förrättningar, skulle fylla en bok, och denna bok skulle bli en samling af genialiska drag, någon gång måhända öfverträffade af senare tidens erfarenhetsrön, men aldrig af det tankedjup, som låg till grund derföre, och som utmärkte alla hans skapelser. Bland dem förtjena nämnas: slussen i Stockholm, en verkstad för urfabrikation och tillverkning af förtent jernbleck, dammen vid Lyckeby qvarnar, inrättningen af strumpväfveri-stolar, en

myntmaskin i Kassel, en maskin att mäta rinnande vattnes kraft jemte tabeller, dem han häröfver utgaf, med hvilka tillhjälp en hvar kunde anställa de för strömbyggnader nödiga beräkningar m: m. För sin person var han lika aktingsvärd, som han var stor i vetenskapligt hänseende, flitig, lätt tillgänglig, anspråkslös och flärdfri. De serskildta regeringar, hvilka under hans långa lefnad, efterträdde hvarandra, voro ej likgiltiga för hans ovanliga förtjenster. Carl XII upphöjde honom redan 1716 i adligt stånd, då han antog namnet *Polhem*; han blef en af vetenskaps-akademiens första ledamöter, kommerseråd och vid ordnarnas stiftelse Kom. af N. O. Aflad 90 år gammal d. 31 Aug. 1751. Hans son,

Polhem, Gabriel, var född i Falun d. 11 Febr. 1700. Efter sin äldre, ganska förhoppningsfulle broders död, var han sin faders ende son, och denne använde på hans uppfostran all upptänklig omsorg. Han förvärfvade äfven vidsträckt kunskaper och röjde bestämd fallenhet att gå i sin faders fotspår. Denne sistnämnde kände alltid den brist på elementarbildning, som brytt hans ungdom och hade svårighet att i ritning och skrift framställa sina genialiska tankar. Sonens kunskaper och skicklighet blefvo honom således till mycken nytta. Han fick redan 1716 uppsigt vid dockbyggnaden i Carlskrona och 2 år senare vid slussanläggningen i Carlsgraf, förrättade sedan afvägnarna vid Trollhättan, fullbordade slussbyggnaden i Stockholm och bidrog verksamt till utförandet af flera bland sin faders verk. Han kallades, jemte denne, till ledamot af vetenskaps-akademien vid dess stiftelse, fick en kammarherre-fullmakt och ett stipendium af 300 dlr s:mt från bergskollegium. Detta var likväl allt hvad han erhöill af det allmänna. Det var dock nog för honom, emedan han var en stilla, anspråkslös och flärdfri man, hvilken dessutom något älskade maklighet och vällefnad. Aflad d. 1 Aug. 1772, då åtten utgick med honom på svärdssidan.

Poliskammaren i Stockholm inrättades genom kongl. brefvet af d. 13 Febr. 1776. Hufvudstadens polis hade förut blifvit bandhaf af en afdelning af magistraten, poliskollegium, men hvilket sistnämnda år 1821 indrogs och förenades med embets- och byggnings-kollegium. Då den kollegiala formen icke ansågs medgifva den skyndsamhet och drift, som de egentliga polisärenderna erfordrade, anförtröddes dessa åt en serskild myndighet, hvilken skulle stå under polismästarens omedelbara ledning, och som började sina arbeten d. 22 April 1776. Polismästaresysslan förklarades för en förtroendetjänst, hvilken konungen ville uppdraga åt den han ansåg dertill skickligast. Den förste innehafvaren af embetet blef d. v. sekreteraren i slottskansliet Henrik von Siewers, sedan adlad under namnet *Liljensparre*. En summa af 1,344 R:dr 21 sk. 4 r:st anslagos att disponeras till polisens upmantran och belöning. Många år åtgick endast hälften och likväl har Stockholms polis aldrig varit bättre, ändamålsenligare och åtnjutit större förtroende än under denna tid. Dess första sessions-

man voro i öfverståthållare-huset, hvarest det flyttades till det ladebetonska, dervifrån till amiralitets-huset på Ridderholmen, 1798 tillbaka till öfverståthållare-huset och dervifrån till de af konungen inköpta husen på Helgeandsholmen, der den ännu har sitt säte. Polisbetjeningens antal var obestämmt. Ännu 1800 bestod den endast af 50 personer; för närvarande torde den vara omkring 150, hvilka af polismästaren antagas och förfäskas. — År 1807 inrättades äfven en poliskammare i Göttheborg, då förut derstädes varit endast en poliegevaldiger, och sedermera hafva poliskamrar blifvit i Norrköping och Carlskrona. År 1845 hafva vid Stockholms poliskammare blifvit sakfälda: 3,926 män och 1,057 kvinnor; vid Göttheborgs 1,771 män och 277 kvinnor; vid Norrköpings 249 män och 21 kvinnor; vid Carlskronas 19 män och 5 kvinnor samt i Eskilstuna 120 män och 1 kvinna.

Polixena, Henrietta, var den sista afkomlingen af den store Gustaf Adolfs stam, såsom sondotter af hans son med Margaretha Cabeljan, grefven af Wasaborg. Hon var född d. 22 Febr. 1696, invecklades i flera kärleksäfventyr och bodde, på sin höga ålderdom, nära nog som fattighjon, i den lilla Westfaliska byn Hundlosen. Kölnska geheimerådet friherre Münster underrättade Gustaf III om hennes sorgliga belägenhet, i ett bref af d. 6 Dec. 1776, hvilket konungen d. 26 Jan. följande året besvarade. I detta bref, hvori konungen hade den artigheten att kalla henne *ma cousine*, var inlagd en nådegåfva af 500 dukater, jemte löfte om vidare understöd. Den gamla grefvinnan fick likväl icke länge njuta af denna lycka, ty hon dog samma år d. 30 Okt. 1777.

Pollet, Johan Frans, var född d. 11 Mars 1729 i Skenninge, der fadern var kyrkoherde. Han skall hafva härstammat från en gammal Flan-drisk adelig ätt, känd redan på 1300-talet. Sonen drogs af sin böjelse till krigsyrket och gick, efter slutade studier, som volontär in vid fortifikation, samt derefter som sergeant vid Hessensteinska regementet. År 1745, således endast 16 år gammal, reste han till Frankrike, der han blef fänrik vid regementet Royal-Suedois, samt befordrades efter hand till öfverste och riddare af orden Pour les merites militaires. Derunder hade han bivistat de flesta af Franska härens fälttåg och deltagit i sju stora fältslag och tre belägringar, utom en mängd smärre träffningar samt vid flera tillfällen fått pensioner och gåfvor. Han hade icke blifvit obemärkt äfven i fäderneslandet, och erhöill Svärds-orden 1761. Gustaf III lärde, som kronprins, känna honom i Frankrike, och ville hafva honom i Svensk tjenst. Han uppbjordes således i adligt stånd, och, sedan han tagit afsked ur Fransk tjenst, hvarvid han fick en pension af 3,290 livres, blef han 1776 öfverste i armén och kommandant i Stralsund. Han bivistade sedan kriget i Finland, blef general-major, general-löjtnant och Kom. med stora korset af S. O. Efter krigets slut hade han, d. 13 Mars 1791, uppdrag att utdela en mängd guldmedaljer åt officerare, som gjort sig genom sin tapperhet deraf

förtjente. Bland dessa befunno sig äfven hans båda söner, som då voro kapitener, men som begge dogo före fadern, den ene som öfverste-löjtnant och R. af S. O. Han sjelf afled d. 26 Febr. 1802. Hans dotter är den ännu lefvande enke-öfverstinnan Marianne Ebroström (se detta ord). Hans fru, Carolina Helena von Pachelbel Gehag, född 1749 och död i Stralsund 1797, omtalas i Boijes målare-lexikan, der det om henne heter: "målade i pastell och gouache i en större grad af skicklighet än den konstlökare i allmänhet pläga hinna." **Poletter**. Så kallades de kopparslantar Falu borgslag under senare hälften af 1700-talet lät slå, till afhjelpande af den då redan ofta öfverklagade bristen på skiljemyt. De voro vida lättare än de representerade, men emottogs dock med begärlighet i allmänna rörelsen.

Politi-, embets- och byggnings-kollegium kallas en afdelning af Stockholms magistrat. Af hafvudstadens trenne borgmästare är en chef för denne afdelning, en annan för justitie-kollegium och den tredje för handels-kollegium. Likaså äro rådmännen fördelade på de tre kollegierna. **Politi-, embets- och byggnings-kollegium** handlägger den del af Stockholms stads styrelse, som icke angår lagskipning, ej heller kommersiella förhållanden, utan hörer till den allmänna ordningen och offentliga inrättningar af andra slag, allmänna byggnader, o. d.

Polus, Thomas, var år 1634 född i Revel der fadern, Timotheus P., magister och poëta laureatus, då var professor. Fadern dog tidigt, och gossen upptogs såsom fosterson af domprosten i Westerås, Holstenius, hvilken höll honom till studier och lät honom, för att fullända dem, göra flera utrikes resor. Han var således redan 31 år gammal då han antogs till sekreterare hos hertig Adolf Johan, samt referendarie i kongl. kansliet. Afgick 1666 som legations-sekreterare med Svenska beskickningen till England, och sedan till kongressen i Breda. År 1671 blef han sekreterare och sedan adelsman samt hofråd hos enkedrottningen, i hvilken befattning han kvarstannade ända till 1693, då han blef kansliråd och sekreterare af staten vid utrikes expeditionen. Följande året, på sjelfva nyårsaftonen, antog Carl XI denne sin moders gunstling till informator för sin son, hvars förtroende han så förvärfvade, att han helt oförmodadt blef, på samma gång med Piper, nyårsaftonen 1697, utnämnd till statsråd, hvilket embete hade lika rang och lön med kongl råd, samt d. 3 Jan. 1698, jemte honom, på samma gång friherre och grefve. Afled d. 27 Mars 1707. P. var en lärd, vittor och mångkunnig man, som har efterlemnadt flera Latinska poemer, en berättelse om sin kunglige lärjunges studier och ett par Latinska statsskrifter: *Livonia perfide cruentata* m. m.; *Unio et Communio Leonina ad opprimendam serenissimam Domum Slesvico-Holsaticam Gottorpiensem* m. m. Såsom statsman var han väl ingenting utmärkt, och lærer ej heller haft något särdeles inflytande på ärenderna, men efterlemnade ett namn, aktadt för redlighet och insigter. Hans grefliga

ätt utgick med sonen, **Thomas**, som var kapiten och dog 1737. En äldre broder, **Carl**, kammarherre och fullmäktig i rikets ständers kontor, dränkte sig år 1723.

Polutasvarf var en af de nordiska varingarnes förmåner i Byzanz, hvilken tillföll dem vid kejsarens död. Man har mycket tvistat om betydelsen och härledningen af detta ord. Sturleson öfversätter det såhunda: "att vid kejsarens död skola varingarne hafva polutasvarf, d. ä. att de skola gå igenom alla kejsarens poloter (palatser), hvarest hans skatter gömmas, och skall då hvar och en äga frihet att behålla hvad han med bänderna kan få fatt uti." Andra hafva trott, att dermed förstods, att den afdödes klädkammare fördelades emellan lifvakten. Det förra är dock troligast, då man tager i betraktande dels de skatter de hemvändande varingarne medförde, och dels den trovärdighet Sturleson måste äga, såsom icke långt skild från en tid, då polutasvarf ännu fördes till Norden.

Pomeranslusen (*Coccus Hesperidum*), en insekt af sköldlus-släktet, hvars hona till formen nära liknar en sköldpadda, med indragna fötter och hufvud, på ytan glänsande, liksom fernissad; till färgen vanligast gulbrun eller brungult spräcklig, med svarta ögon och vid gumpen en urringning på skölden, hvilken tjänar ungarna till uppehållsort. Ungarne, innan de ännu fäst sig, äro platta, grå eller gröna, och de fästades sköldar äro stundom så klara, att både fötter och inelfvor kunna ses derigenom. Lefver i stor mängd på orangeriväxter, särdeles hos oss på pomeransträd, hvilka i hög grad lida deraf och endast med stor svårighet, genom borstning och andra mekaniska medel, kunna befrias från dem.

Pomern. Detta hertigdöme afträddes genom freden i Osnabrück år 1648 till Sverige, som dervid erhöill Vor-Pomern, Rügen, Stettin och Odermyningarna, likväl ej Hinter-Pomern, ehuru Oxenstjerna yrkat derpå, men hvilken andel tillerkändes Brandenburg. Efter det olyckliga slaget vid Fehrbellin intogs landet helt och hållet af den store kurfursten Fredrik Wilhelm, men hvilken genom fredsslutet i Lund och Fontaineblau nödgades återställa det aldramesta deraf. Under sista åren af Carl XII:s regering föll landet åter i fiendens händer, men lemnades tillbaka till Sverige genom freden 1720, hvarvid konungen af Preussen erhöill Stettin och landet på andra sidan Peeneströmmen, men erlade dertföre 2 miljoner riksdaler. Att Pomerens besittning var någon fördel för Sverige kan mycket betvivlas, emedan det vid många tillfällen invecklade detsamma i krig, hvilket eljest troligen skulle kunnat undvikas. Ett sådant var det s. k. Pomerska kriget, börjadt 1757 och slutadt 1762. Det fördes mot Preussen i trots af all sund politik, kostade Sverige betydliga penningesummor, men gaf det inga fördelar och ingen krigsära. Genom Pomerens besittning blef det Gustaf IV Adolf möjligt att inblanda sig i kriget mot Napoleon, hvilket medförde ej blott stora olyckor för detta landskap, som år 1807 intogs

och hårdt beskattades af Fransmännen, utan väntade äfven för Sverige kriget med Ryssland följande året och Finlands förlust. Genom freden i Paris 1810 återställdes väl Pomern till Sverige, men afträddes, genom freden i Kiel, till Danmark, som dertmot afstod Norrige. Genom en senare afhandling blef Pomern afträdt till Preussen, som dertföre erlade en summa af 8 miljoner R:dr och Danmark erhöill i stället Lauenburg. Sedan den tiden har Sverige ingen besittning på andra sidan Östersjön.

Pomerska domänerna. Se: *Paris*, freden i. **Pompe**, var en konung Carl XII:s favorithund, hvars namn blifvit bevaradt genom de verser, som konungens fältsekreterare, krigsrådet Israel Holmström skref öfver det trogna djuret:

Pompe, kungens trogne dräng,
Sof hvar natt i kungens säng;
Sist af år och resor trötter,
Led han af vid kungens fötter. —
Mången täck och fager mö,
Önskade som Pompe lefva;
Många hjeltar eftersträfvade
Att få såsom Pompe dö.

Pomponne, Fransk minister, skickades af Ludvig XIV till Stockholm, dit han anlände d. 8 Aug. 1671, att underhandla om Sveriges deltagande i det tillernade kriget mot Holland och Tyska riket, hvarvid man lofvade ansemliga subsidier och säkerhet för Sveriges besittningar. Detta förslag understöddes af De la Gardie och dess parti, men motverkades af Björneclo, Gyllenstjernorna, Kurk, Fleming, Bengt Oxenstjerna, Sten Bjelke och Thord Bonde Ulfsson. Efter Pomponnes afresa fortsattes underhandlingarna af dess efterträdare Courtin, och ledde slutligen till förbundet med Frankrike, hvilket ingicks d. 14 April 1672 och invecklade Sverige i det derpå följande förderliga kriget mot Danmark, Holland och Tyska riket.

Poniatowsky, Stanislaus, af en gammal Polsk grefflig ätt, född 1678, gick, under Polens krig med Carl XII, i den sistnämndes tjänst, följde honom, efter Pultava-slaget, till Bender, och skickades såsom minister till Konstantinopel, der han sökte förmå Porten till krig mot Ryssland. Efter Carls död vände han sig åter till konung August, fick sina gods tillbaka, blef fältmarskalk och stor-skattmästare af Lithauen, palatin af Masowien och slutligen kastellan af Krakau. Dog 1762. Har utgifvit: *Remarques d'un Seigneur polonais sur l'histoire de Charles XII par Voltaire*.

Pontén, Johan, filosof. magister, prost och kyrkoherde i Korsberga församling af Wexjö stift, led. af W. O., är född i Wederlöfs kaplansgård d. 2 Maj 1776, har, utom sitt presterliga kall, äfven vinnlagt sig om naturhistorien och medicinen, samt gjort åtskilliga lyckliga kurer med svagsinta, af hvilka han årligen hos sig emottager och vårdar flera. Har utgifvit: *En handbok för insektsamlare; Läkebok eller anvisning till de mest enkla och minst kostsamma läkemedel; Uppgift på använda läkemedel, vård och behandling för sinnessvaga och*

gula menniskor; *Grundfrågor till förklarande af vår christendoms cateches; Om produktjonen i Småland.* Lärer i manuskript hafva färdig en *Fauna Suetlandica* samt en *Beskrifning om Sueteka Spindlar.*

Pentlin, Måns, äfven kallad, enligt tidens sed, **Magnus Pentlinius,** föddes d. 11 Dec. 1623 i Kalmar, der fadern var skräddarehållerman. Han rjöde tidigt fallenhet för läsning och föräldrarnas beviljade derföre, oaktadt sin fattigdom, att låta honom gå studiernas väg. Likväl kunde han först år 1641 komma till Linköpings gymnasium och 1643 bli student i Upsala. (Enl. Biogr. Lex. skall detta hafva skett redan år 1638, då han endast var 15 år, men hvilket synes mindre troligt.) Han var så fattig, att han, för sitt lifsuppehälle, måste emottaga skämde matvaror, som de andra studenterna bortkastat; men han blef snart informator hos professor Leccenius. Gjorde sig känd som Latinsk välfalare och skicklig i Grekiskan, tog graden 1652; och kallades s. å. af prins Carl Gustaf till eloq. et hist. lektor i Kalmar, der han utmärkte sig såsom en ovanligt god predikant, hvarigenom drottning Hedvig Eleonora, som lärde känna honom, då hon år 1654 anlände till Kalmar, förmäddes att kalla honom till sin hofpredikant. Blef kyrkoherde i Eskilstuna 1661, men hvilket embete han ej kom att tillträda, emedan han följande året utnämndes till kyrkoherde i Jakobs församling i Stockholm och amiraltitets-superintendent. År 1681 upphöjdes han på Linköpings biskopstol, som han innehade till sin död d. 21 Aug. 1691. Var en nitisk, om lärdomens och vitterhetens uppmuntran särdeles omsorgsfull biskop. Har i manuskript efterlemnadt 2,300 predikningar och en *Daybok*, skänkt till Linköpings gymnasium, samt utgifvit åtskilliga likpredikningar och en *Ordförklaring öfver Pauli Epistel till the Galater.* Hans sonsons sonson

Pentlin, Magnus Martin af, föddes d. 20 Jan. 1781 i Askeryds prestgård af Linköpings stift, der fadern då var kyrkoherde, innan han flyttades till Torpa pastorat. Blef student i Upsala 1798 och 1808 promoverad till med. doktor, hvarvid han innehade hedersrummet som ultimus, prov.-läkare i Stockholms län och 1807 farmacie adjunkt samt hofmedikus. Följande året beordrades han att tjänstgöra vid kongl. hofvet på Haga, såsom drottningens läkare och efter 1809 års revolution f. d. kongl. familjens läkare under dess fångenskap på Gripsholm, hvilken befattning först upphörde, då familjen i December månad gick ombord i Carlskrona för att afresa till Tyskland. Läkemedici-tjensten hos den afsatte konungen utbytte han nu mot samma befattning hos den regerande eller egentligen hos drottningen, hvilken han innehade till den sistnämndas död 1818. Efter kronprinsen Carl Augusts oförmodade fränfalle 1810, skickades han, jemte professor Berzelius, till Skåne, att företaga det kongl. likets öppnande, men hvilket redan var förrättadt, och för de kommitterade återstod således blott att efterforska dödsorsakerna, så vidt de kunde upptäckas af kvarlevor-

na. År 1813 blef P. assessor i sundhets-kollegium och 1841 medicinalråd. Led. af vetenskapsakademien, der han, under Berzelii frånvaro år 1819, förestod sekreterarne-tjensten, adelsman 1817 och R. af Nordstjerne- och Wasa-ordnarna; stiftade Svenska trädgårdsföreningen 1831. P. är icke blott vetenskapsman utan äfven vitterhetsidkare, och har uppträdt såsom lycklig författare i begge dessa egenskaper. Har således utgifvit: *Äminnelsestaf öfver Schultzenheim, Hagströmer, Nordvall, Silfveratråde, Jakob Adlerbeth, m. m. Ord till sorgmusiken vid enkedrottningens begrafning; Rosterländsk sång vid Götha kanals fullbordan; Året 1834, Oratorium; Öfversättning af tragedierna Hernani, Sylla och Konung Edwards söner; Anteckningar öfver Natur, Konst och Vetenskap under en resa i Tyskland; Avisning till valet af lakemedel vid allmänna sjukvården; m. m.* Hans son,

Pentlin, Erik Magnus Constant, föddes d. 24 April 1819 i Stockholm, blef student i Upsala 1836 och anställdes följande året som e. o. kammarist i d. v. hofkanslers-expeditionen. Kammarjunkare 1840, E. O. notarie i Svea hofrätt och 1843 vice-notarie vid Stockholms kämmerarsrätt. Har utgifvit ett *Äreminne öfver grefve Dahlberg*, belönt af Svenska akademien 1846; En resebeskrifning under titel: *Här och der bland Skandinaver och Tyskar*; En roman: *Lydia; Förr och nu i Wadstena; Embetsverkens ställning till talangen; Judarnes emancipation ur Svensk synpunkt betraktad; o. s. v.*

Poppel. Af detta nyttiga löfträdssläkte, hvilket inom sig innefattar flera arter, finnes blott en vildt växande i Sverige, nemligen aspen. De öfriga arterna härstades finnes, äro hit införda från utlandet. Alla utmärka sig för sin prydlighet och sin hastiga växt. Den mest kända af dem är *Populipilen* (*Populus nigra*) eller *Svartpoppeln*, med stora, trekantiga och sent på hösten qvarsittande löf. Den låter lätt plantera sig genom sättqvistar, helst på lös och fuktig jord. Den uppnår en anseelig storlek, och växer så fort, att den redan vid 10 till 12 års ålder ofta lemnar större kubikmassa träd, än 50-åriga granar och tallar. Isynnerhet är poppelipilen lämplig, att, såsom lugnträd, planteras kring gårdar och hus på slättbygder. Virket är löst, men segt, och, såsom ved anväadt, föga värmegifvande. Eljest är den i flera afseenden nyttig. De torkade löfven lemna ett godt foder; af barken skall kunna beredas nödbröd. Af den välluktande kådan, hvarmed knopparne äro öfverdragne, kan beredas ett vax, hvilket genom blekning blifver hvitt och kan användas till vaxljus. Fröduken påstås kunna begagnas till papper. De spåda årsskotten, småhackade och kokade, gifva åt ylle, som betas i Wismuth- eller tenn-upplösning, en vacker, gul färg. Denna poppelart har en fiende i råttorna, hvilka ofta afgnaga barken och uppåta rötterna, då trädet snart dör ut. Ett annat slags poppel är den s. k. *Silfverpoppeln* (*P. alba*), ett af de prydligaste träd man kan se. Den har erhållit sitt namn af silfverfärgen och mjöligheten på de ofvan mörkgröna bladen under ytor. Den växer icke så hastigt, som öfriga pop-

pelarter, och är skörare än dessa, hvidan den ofta skadas af storm. *Balsampoppeln* (P. balsamifera) skiljer sig ifrån de öfriga, genom sina spetsigt ägg-runda blad, de der utslå tidigt på våren, ur stora uppsvällda klibbiga knoppar, hvilka, isynnerhet under löfsprickningen, sprida en stark balsamisk lukt, något liknande rhubarber. Den trivres på magrare jord, än de andra här uppräknade arterna, växer fort och tål vårt luftstreck ganska väl. *Pyramidpoppeln* (P. dilatata) är den ömtåligaste af dem alla och bortfryser ofta i topparne i spädare år, men repar sig åter och förlskar sig sedan ganska väl med vårt strängare luftstreck. Den älskar lös, men föga fet jord. Särdeles lämpar den sig till alléer, och når en utomordentlig höjd. Den har sitt namn af sin pyramidlika form, hvilken härrör deraf att grenarne utslå nära roten och följa stam-men tätt efter, så att nästan ingen qvistfri stam finnes, om de icke bortskäras. Den planteras med sättqvistar, och kan här i Sverige, inom åtta år, uppnå en höjd af 10 till 12 alnar. Nyttan i hushållningen är ringa, om man undantager det färgämne, rotskotten lemnar, i likhet med poppelpilens.

Poppelman, Johan, född d. 6 Okt. 1649 i Warberg, der fadern var sjötullavaktmästare, enligt andra uppgifter, tullförvaltare. Efter slutade studier vid det nyligen anlagda universitetet i Lund, begaf han sig 1672 till Wittenberg, der han blef filosofie magister. Hemkommen till fäderneslandet, utnämndes han 1674 till lektor vid Götheborgs gymnasium, for derifrån åter till Wittenberg och promoverades 1683 till theol. doktor. Blef 1692 theol. professor i Lund, samt pastor i Wallkärre och Stångby prebende-pastorat och 1711 biskop i Göteborg, hvilket embete han, såsom Rhyzelius säger, "förvaltade med mycken sachtmodighet under hög ålderdom, till allas nöje." Dog d. 20 Juni 1725.

Poppius, Gabriel, föddes d. 12 Dec. 1770 i Jokkas socken af Savolax, der fadern var kyrkoherde och theologie doktor, blef 1786 studerande vid Åbo universitet, och ingick, efter slutade juridiska studier, år 1792 i Åbo hofrätt, der han 1794 förordnades att förestå Stor-Savolax domsaga, blef 1799 häradsbörding i Satakunda härad och kallades 1801 till Stockholm, att, såsom revisions-sekreterare, föredraga de Finska egodelningsmålen, hvarvid han, i sin egen närvaro, uti rådkammaren erhöill lagmans titel med tur och befordringsrätt. Redigerade 1807, utan serskildt arvode, den s. k. lagvämningen, belönades s. å. med N. O., fick följande året transport till Öster- och Wester-Rekarnes domsaga i Södermanland, och skickades, efter Ålands befrielse från Ryssarne, såsom justitie-kansler dit att återställa ordningen och uppsätta ett landtvärn. Vid högsta domstolens nuvarande inrättning 1809 blef han justitieråd, 1812 kom. af N. O., 1826 president i kommers-kollegium och 1833 inkallad i statsrådet, hvilket han åter lemnade 1836. Blef 1843 Serafriddare, har ej emottagit de anbud om adelskap, som blifvit honom gjorda. Efter att hafva innehaft en mängd serskildta förtroende-uppdrag, så-

som ordförandeskapet vid nummerlotteriet, i direktionen öfver teknologiska institutet och direktörsplatsen i landtbruks-akademien, bibehåller han nu ensamt den sistnämnda. Såsom ledamot af vetenskaps-akademien, valdes han till riksdagsman 1828 och 1834. Har mycken förtjänst om ullkulturens befrämjande. Hans skrifter äro: *Tal om Handverks-skrd*, vid presidii nedläggande i vetenskaps-akademien år 1830; *Årsberättelser i landtbruks-akademien*, jemte ett par uppsatser i nämnde akademies handlingar.

Porath, Edrik von, född i Meklenburg, kom i Svensk tjenst och följde 1677 Svenska beskickningen till Ryssland, besökte sedan de förnämsta fäktskolor i Frankrike och Tyskland, och blef en så utmärkt fäktemästare, att han fick anbud på en sådan tjänst af flera Tyska forstar. Han föredrog likväl Sverige och antogs 1677 till fäktemästare vid kongl. hovet, då han utgaf sin bok om fäktkonsten, ett arbete i folio, kalladt: *Palæstra Nobilitatis Suecana*, hvilket utkom 1693. Han hade äfven det förtroendet att undervisa konungarne Carl XI och Carl XII i fäktkonsten. Såsom belöning derafter, upphöjdes han år 1699 i adligt stånd.

Porfyr. Se: *Elfdals porfyrverk*.

Porta, helsobrunn. Denna källa, belägen i Skagerhults socken i Nerike, 1 mil från stora landsvägen mellan Stockholm och Göteborg, $5\frac{1}{2}$ mil från Örebro, torde hafva varit känd redan i medeltiden och fanns, då hon 1724 änyo upptogs, igenfylld med stenar liksom de flesta helsokällor, hvilka munkarne, vid sitt fördrifvande, på detta sätt sökte förstöra. Dess återupptagande påstås vara föranlett af en gammal läkare i Westergöthland vid namn Richter (se detta ord). Visst är, att allmogen, som kallar den *Pulle källa*, länge haft kunskap derom, tillskrifver henne en nära undergörande kraft och samlas der hvarje midsommarsafton för att dricka, bada och offra. Namnet *Porta* har hon af sin egenskap att ständigt från bottnen uppdrifva luftblåsor. Hon blef likväl först åren 1808—1809 allmännare begagnad. Dess vatten anses som ett af de verksammaste i Sverige och atmärker sig genom sin ovanligt ymniga halt af extraktivämne, jern, kväfgas och kolsyregas. Kongl. privilegium för densamma utfärdades d. 10 Febr. 1819. Belägenheten är icke vacker och från den vidsträckta mosse, som nästan på alla sidor omgifver den, uppstiga kalla dimmor. Likväl är i senare tider mycket gjordt till stället förskönande, först af öfverdirektören Strömstedt, som år 1809 uppförde lasarettet och 16 andra byggnader, hvilka blifvit ytterligare förökade dels af öfverste-löjtnanten greve Wachtmeister, dels af det bolag, som nu äger inrättningen. Brunn-drickningen sker i tvenne terminer, den första från den 9 Juni till den 6 Juli, och den andra från den 9 Juli till den 5 Augusti. Här finnes äfven ett badhus och ett lasarett för fattiga. Adressen är Ramundaboda och Porta.

Pors, körning (Myrica Gale), en buskartad, ofta alnshög växt, som förekommer i kärr, på dybotten, öfverallt i landet, ända upp till Ångerman-

land, samt sedan utofver Östersjökusten, ända till de södra gränssorna af Lappland. Växten begagnades fordom mycket allmänt att lägga på öl, i stället för humla, emedan det deraf får en, för de flesta, angenäm smak, men det blir tillika icke endast starkt resande, utan förorsakar äfven stark och ihållande hufvudvärk; ty den innehåller ett döfvande ämne, hvarföre man ock stundom använt den att, upphängd öfver sängen, eller lagd under hufvudkudden, befordra sömn, hvilket dock är ganska skadligt. Om bladen torkas och blandas med röklobak, så får den deraf en egen, angenäm lukt. Bladen äro för öfrigt betäckta med ett tunnt lager af vax, hvilket, då de kokas i vatten, afskiljer sig på ytan af detta och kan tillvaratagas. Mängden är likväl så ringa att det ej lönar besväret, hvilket deremot är förbållandet med dess samslägtninge, den s. k. *Varbusken* (*M. cerifera*), som växer i Amerika, och hvaraf betydliga partier vax der beredas, under namn af myricanvax. Porsen innehåller ej obetydligt af garfämne och kan derföre användas till garfning af tunna skinn; likaledes kan den begagnas till färgning, samt i husmedicinen till förbindning af elakertade sår.

Porse, Peder, en Dansk ädling, hade af konung Erik Glipping att fordra en penningssumma. Såsom betalning derför gaf Erik honom anvisning på en del af sin fordran hos konung Magnus Ladulås. Denne lemnade honom Axevalle slott i förläning, och Porse begagnade, enligt tidens bruk, sin magt till allt slags förtryck och röfveri, både mot resande och landtbyggnaden rundt omkring. Häröfver klagades väl, men konungen aktade föga derpå, emedan fremlingen genom sitt angenäma umgängesätt förstätt innåtala sig i hans ynnest. I stället att straffa honom, bibehöll han honom tvertom i sin nåd, och hedrade honom stundom med besök på hans rövvarborg. Vid ett af dessa, då konungen med ett föga talrikt sällskap oförsigtigt infunnit sig hos honom och blifvit väl undfägnad, förklarade Porse honom fången, tilldess han betalt dess fordran. Magnus nödgades ej allenast gifva honom tillräcklig säkerhet derföre, utan äfven med ed förpligta sig, att ej hämnas och att bibehålla honom vid samma nåd som förut. Historien påstår, att han var antingen nog samvetsgrann eller nog intagen af blind tillgifvenhet för sin ovärdige gunstling, att äfven uppfylla detta löfte. Herr Peders son,

Porse, Knut, förklarade sig, efter hertigarne Eriks och Waldemars död, emot deras broder och mördare konung Birger, och, efter träffningen vid Karleby, då konungens trolöshet verkligen lagt öfvermagten i hans hand, var det Knut Porse som beröfvade honom frukterna af segern, sålunda, att han angrep och slog dess strödda trupper och derigenom tvang honom till flykten. P. blef härigenom en betydande man och inkallades i rådet, men ådrog sig tillika de öfrige herrarnes ofund och misstroende, som ännu mer ökades, då konung Kristoffer i Danmark, hvilken han lemnat åtskilliga penningeförsträckningar, belönade honom med titel af hertig öfver södra Halland och

Samsö. Men ej nog härmed. Han lyckades äfven tillvinna sig den afiidne hertig Eriks enkas, prinsessan Ingeborgs, kärlek, och såg derigenom ett vidsträckt fält öppnas för sina ärelystna planer. Dessa sökte Svenska rådet tillintetgöra derigenom att det skiljde hertiginnan från all delaktighet i regentskapet under sin sons, konung Magni, minderårighet, utbytte hennes morgongåfvogods, som legat vid gränsen, mot Dalfvö län och herrskap, samt förklarade Knut P. landsflyktig ur riket och indrog hans förlänningar mot någon penninge-ersättning. Allt detta minskade likväl icke Ingeborgs tillgifvenhet för sin älskling, utan tvertom förmäde hon sig med honom 1327. Då Danske konungen, genom sin dåliga regering, retat sina undersåtare till uppror, tvekade P. icke att draga nytta af tillfället, ehuru det skulle ske på hans forndne väns och välgörare bekostnad, förenade sig med de upproriske och blef innehafvare af Seland och Skåne. Sannolikt skulle han ej slutat förr än han svingat sig upp på thronen, om icke döden i förtid afbrutit hans bana, ty han afled år 1330 eller 1333.

Porse, Magnus Pehrsson, till Follnäs och Engasö, förmodligen af en annan släkt, var konung Albrekts råd och höfvidsman på Nyköping emellan 1375 och 1380.

Porsgården, Strömsnäs, eller, som den sedan 1643 blifvit kallad, *Vestra Herrgården*, är ett säteri om 2 mtl. i Arboga socken af Westmanland, nära staden Arboga. Man förmodar att namnet härleder sig af konung Magni Smeks stjuftader, hertig Knut Porse, som lefde 1327. Gården erhöill namnet Strömsnäs år 1744, af dess dåvarande ägare, ryttmästaren Jakob Dankwardt Liljeström. Egendomen bestod år 1539 af 3 hemman. Under fru Märta Lejonhufvuds tid, intill 1566, brukades denna gård af landtbönder, hvilka lågo under Kågleholm i Nerike. Sagde år delades ägorne, och en ny gård anlades, hvilken först kallades Vingården, sedan Nygården, nu Kallstensgården. Härunder hör *Hal-larö*, $\frac{1}{2}$ mtl. rå och rör.

Porslinsbruk finnas endast tvenne uti riket, nemligen Rörstrands i Stockholms stad och Gustafsbergs i Stockholms län. (Se dessa tvenne ord). Värdet å fabrikationen vid dem uppgick 1846 till 121,539 R:dr å förra stället, och vid det senare till 150,000 R:dr, eller tillsammans 271,539 R:dr. Berörde år inkommo till riket efter förtullning 56,462 skålp:d porslin, uppskattade till 46,902 R:dr. Utförseln af sådan vara uppgick samma år till 4,875 skålp:d, värde 1,339 R:dr.

Porsöl, en gammal dryck, hvilken bryggdes på pors (*Myrica gale*), brukades fordom öfver hela Norden, och var särdeles rusgifvande. Ännu kan man i Bohusläns fjällbyggd någongång få smaka denna, för en dervid ovan, förrådiska dryck. Den är brun och har en aromatisk lukt, samt är skäligen välsmakande.

Porten, Matthias von, var född i Revel, i hvars borgrätt han 1655 blef assessor, sedan ståt-hållare på Revels slott och ekonomie direktor i Estland. Adlades 1673, då han antog *von* framför

sitt namn. Dog på Wanholm 1720. Åtten är utgången.

Porter-fabrikationen. För denna näringsgren finnes i Sverige blott ett enda privilegieradt verk, nämligen det nära Götteborg anlagda, D. Carnegie Jr tillhöriga porterbryggeri. År 1846 tillverkades derstädes 400 oxböfden, 240,000 hel- och 184,800 halfbuteljer porter, 197,700 halfbuteljer ale och 164 oxböfden drafterporter, alltsammans värderadt till 126,533 R:dr; hvilket med nära 35,000 R:dr öfversköt föregående årets tillverkningsvärde. Härvid torde böra ihäggkommas, att portertillverkning äger rum vid flere i riket beäntliga ölbryggerier, särdeles de på senare tider anlagde, efter Bäjersk method. Införseln, år 1846, af porter och andra ölsorter utgjorde 5,684 kannor, hvar emot utförseln af dessa drycker uppgick till 53,700, hvilket quantum likväl utgjorde 9,000 kannor mindre än hvad 1845 utfördes.

Port-fjället är det märkvärdigaste fjäll i Lappmarken, 13 eller 14 mil från Ströms kyrka i Jemtland. Dess sträckning går i norr och söder längs gränsekölen, är ganska bögt, men midtpå tvärsigenemskuret af en djup graf eller gata, till några famnars längd, brandt och slätt på sidorna, som en vägg, af omkring 30 famnars höjd. Här förekommer liksom en port eller öppen gata, synlig flere mil ned åt Wassdalen.

Porthan, Henrik Gabriel, född i Finland d. 9 Nov. 1739 uti Viitasaari socken, der fadern var kyrkoherde. P. blef vid 15 år student i Åbo och vid 20 år magister. Hela hans öfriga lefnad förflöt sedan vid detta lärosäte, der han 1772 blef bibliothekarie. Emedan han ända dittills varit lönlös, samt, äfven efter erbållandet af bibliothekarie-sysslan, hade blott en knapp inkomst, inrättade han, i förening med några yngre lärare, en enskild undervisningsanstalt, hvilken fortfor långt efter sedan han ej mer hade tid att med samma ifver egna sig deråt. Den gaf honom likväl icke fulla tillgångar att företaga en utländsk resa till Danmark, Tyskland och England, dit han längtade, utan han måste härtill låna största delen, och företog den 1779. Återkommen derifrån tillträdde han eloqu. professionen, hvartill han redan 2 år förut blifvit utnämnd och som han innehade till sin död. P. bar stor förtjenst om Åbo universitet, hvars bibliotek han fördubblat, till en del af egna medel, och om undervisningen derstädes. Men han har en icke mindre förtjenst om Finland i allmänhet. Han arbetade nemligen outtröttligt på utbildningen af dess språk och kännedomen om dess forntid och nutid. Sålunda bidrog han väsentligt till dess beskrifning i Tunelds geografi, och till utgifvandet af Hermelins kartor öfver Finland. Var sjelf något poet och medverkade genom sitt exempel och sin undervisning till utbildande af flera, ännu större, skalders anlag, såsom Kellgrens, Edelcrantz's, Tengströms, Choræi och Franzéns. Hans förtjenster blefvo ej heller obelönte. Han invaldes i vetenskaps-akademien, blef R. af N. O. och fick kansliråds titel. Dog ogift d. 16 Mars 1804. Hans död vållades deraf, att han

gick ut i sitt oeldade bibliotek att framtaga böcker, som en resande utlänning ville låna, och dem han bar, så kalla de voro, mot sitt bröst, hvilket ådrog honom en förkylning. På sotsången testamenterade han sina böcker och samlingar åt akademien, mot vilkor af en lifstidsranta åt sina tvenne oförsörjda, ålderstigna systrar. Anbudet emottogs, ehuru efter någon tvekan hos åtskillige konsistoriales, men med konungens bifall. Sedan de gamla fruntimren afidit, befanns det återstående värdet af Porthans skänk stiga till 4,000 R:dr i silfver. Hans vigtigaste arbete är *Pauli Juustens narratio; Chronicon Episcoporum. Finlandensium*. Bland de öfriga må nämnas: *Anmärkingar rörande Finska folkets läge och tillstånd vid den tiden, när det först lades under Svenska kronans vissa och varaktiga valde; Undersökning om de nationer, hörande till Finska folkstammen, hvilka i den äldre nordiska historien omtalas; Försök att upplysa konung Alfreds Geografiska beskrifning öfver den Europeiska nordden, m. m.*

Porto Novo, ett fabriksort för Svenska Ostindiska handlande, på kusten af Koromandel. Det plundrades af Engelsmännen 1733, för att förstöra denna handel. (Se vidare *Ostindiska handeln*.)

Portpenningar. Under denna benämning beviljades 1758, att en afgift af 1 öre silfvermynt skulle i Götteborg erläggas af ut- och inpasserade genom stadens portar, efter en viss tid om aftnarne. Denna afgift uppbars för dervarande frimurare-barnhus' räkning, var meradels utarrenderad och inbringade omkring 1,000 R:dr B:ko. Men redan i början af detta århundrade har staden öfvertagit densamma, för att undvika de olägenheter, som voro förenade med inbringandet af denna port-afgift. Den har sedermera upphört och barnhuset erhåller, såsom ersättning, af stadens kassa 1,200 R:dr B:ko årligen.

Porträttmålare i Sverige. Bland sådana anmärkas i 16:de århundradet: *Kasper*, konstmålare samt *Anders* och *Knut*, målare, hvilka Gustaf I underhöll och lät förfärdiga porträtter på Gripsholm, hvarest äfven finnes ett af Catharina Mänsdotter, måladt af Erik XIV; i 17:de århundradet: Holländaren *David Beck*, *Hinrik Mönichhofen*, Engelsmannen *Cooper*, Fransmannen *Bourdelot*, Ehrenstrahl och hans dotter, dvergen *Behn*, *David von Kraft*, *Martin Mejlens* och hans son, *Elias Brenner*, *Georg Engelbrekt Schröder*, *Dahl*, *Ulterhielm*, m. fl.; i 18:de århundradet: syskonen *Pasch*, *Pilo*, *Gustaf Lundberg*, *Wertmüller*, *Arenius*, *Anna Hilselung*; i 19:de århundradet: *Breda*, *Westin*, *Södermark*, *Sandberg*, *Kraft*, *Nordgren*, *Berggren*, *Wallgren*, *Andersson*, *Sparrgren*, m. fl.

Portschävar började först kringbäras på gatorna i Stockholm d. 11 Okt. 1726, enligt Rüdling.

Posse. Denna adliga ätt är en bland de äldsta i Sverige och anses härstamma från *Knut Posse*, som var hertigarne Eriks och Waldemars krigsöfverste mot deras broder konung Birger 1317. Hans efterkommande kallade sig *Posse*, intill 1473, då riksrådet *Lage Lagesson* ändrade namnet till *Posse*. På riddarhuset finnas med

detta namn fyra ätter: en grefflig, två friherrliga, af Hedensund och af Säby, hvarsaf den förra är utgången, och en adlig. De märklige af dessa släkt äro under medeltiden följande riksråder: 1:o **Lage P.**, riddare, hvilken inkallades i rådet år 1450; 2:o hans son, **Knut P.** till Berrö, höfvidsman på Tavastehus och sedan ståthållare på Wiborg, der han d. 30 Nov. 1495, genom den ryktbara *Wiborska smällen*, befriade staden från de belägrande Ryssarne. Denna lärer bestått af en mängd krut, hvilket P. hade förvaradt i ett af tornen, och som han antände just då fienden riktade sitt hufvudenfall mot den sidan af staden. Ryssarne, som ännu lära varit föga bekanta med dessa nya uppfinningar, blefvo dels krossade af de kringflygande stenarna, dels döfvade och förskräckte af smällen, så att de grepo till flykten, efterlemnande flera tusen man döde. Posse fick häraf namn för att vara en trollkarl. Om honom berättas, bland många andra sagor, äfven den, att då han skakade sitt betsel på Wiborgs skans, framkom en häst, med hvilken han på 24 timmar färdades till Brunkeberg vid Stockholm och derifrån lika skyndsamt tillbaka. Tornet, som sprängdes, kallades *Wiborgs Kittel*, och Posse skall, vid utförandet af sin handling, haft till hjälp en man vid namn *Winkolt*; 3:o **Nils P.**, väpnare, hvilken blef riksråd 1491, och 4:o hans son, **Axel Nils-son P.**, väpnare, inkom i rådet 1512. Hans son, **Posse, Knut Axelsson**, till Sätenäs och Hellekis, var slottslofen på Leckö slott och inkallades af Johan III i rådet 1569; blef riddare af Guds Lambs orden, ståthållare öfver Westergötland, lagman i Småland och dog 1595. Hans son, **Posse, Jöran Knutsson**, var född d. 14 Jan. 1556, och togs, vid 17 års ålder, i konung Johan III:s tjänst såsom page; bistade fleraåriga fälttåg mot Ryssarne, hos hvilka han flera gånger var gisslan, och användes äfven stundom vid underhandlingar med dem. Var kammarråd, då han år 1590 inkallades i riksrådet, och, efter konungens död, jemte flera andra, öfvertog regeringen intill Sigismunds ankomst, hvarigenom han, likasom de andra, ädrog sig mycken ogunst hos hertig Carl. Han var likväl icke någon af dessa fasta karakterer, som förblifva orubbliga vid en gång fattade föresatser och beslut, eller hvilka handla efter någon bestämd grundsats, utan han rättade sig, så ofta möjligt var, efter omständigheterna. Sålunda ingick han i Januari 1593 en förening med hertigen och undertecknade Upsala mötes beslut, hvar- öfver Sigismund så vredgades, att han frantog honom hans pension; men då konungen sedan kom till Sverige, höll han riksbanneret vid dess kröning. Carl sökte derefter draga honom till sig, men här- till fanns han ej heller fullkomligt beredvillig, utan afreste 1597 till Sigismund och deltog med honom följande året i hans krigståg till Sverige. I träffningen vid Stegeborg bad han konungen låta uppböra med blodsutgjutelsen, emedan de, som föllo å ömse sidor, likväl voro hans undersåter. Efter slaget vid Stångebro blef han, jemte flera andra, såsom gisslan utlemnad till hertigen, hårdt be-

handlad, hällen i fängelse och ställd under tilltal i Linköping, der han dömdes till döden. Han bad likväl hertigen om nåd och erhöill den, sedan han nödgats vara vittne till de fyra olyckskamraternes afrättning. Som hvarken han eller hertig Carl ansågo sig kunna lita på hvarandra, tog P., hvilken år 1603 blifvit frigifven på hela Finska adelns förbön, följande året sitt parti och flydde från Kalmar öfver Danska gränsen, samt derifrån till Polen. Han åtnöt mycket förtroende hos Sigismund, som kallade honom till råds i många viktiga ärenden. Åfled 1616, med namn af en "kunnig, slug och smidig herre." Hans söner öfvergingo, efter hans död, till Sverige. Den äldste af dem,

Posse, Gabriel, skall, enligt Biogr. Lex. hafva dött 1641, såsom landshöfding i Westmanland, men hvarom Stjernman ingenting vet, emedan hos honom ej finnes någon Posse med det namnet, och Gustaf Gabrielsson Oxenstjerna det nyssnämnde året var landshöfding i Westmanland och 1642 efterträdde af Christer Posse, hvarom här nedanföres. Tillförlitligare är deremot hvad som berättas om Jöran Knutssons andre son,

Posse, Knut Jöransson, hvilken var född d. 2 Mars 1592. Efter faderns död begärde och erhöill han af Gustaf Adolf tillåtelse att återkomma till fäderneslandet, dit han anlände 1625 och svor konungen sin trohetsed. Han fick väl ersättning för de indragna fädernegodsen, men synes likväl ej hafva åtnjutit något särdeles förtroende hos konungen; som icke åt honom uppdrog något em- bete. Först efter dess död erhöill han ett sådant, blef 1633 ståthållare i Södermanland, följande året landshöfding i Östergötland, hofråd hos enkedrottningen, riksråd, öfverståthållare i Stockholm och upphöjdes 1651 i friherrligt stånd, då han skref sig friherre till Hedensund, herre till Hellekis, Hammarskog, Tible och Sickelsjöhof. Blef s. å. presi- dent i Götha hofrätt, derefter lagman i Medelpad, tog afsked 1662 och dog d. 5 April 1664. Hans son,

Posse, Gustaf Knutsson, var född i Stock- holm d. 29 Maj 1626, besökte, för att fullända sina studier, flera utländska lärosäten, blef, efter hemkomsten, kammarherre hos drottning Christina och 1653 landshöfding i Jönköping, samt landt- marskalk på det herremöte, som der samlades 1657 med ständerne i Småland och Östergötland, för att öfverlägga om medel att utföra kriget. Konung Carl Gustaf var så nöjd med hans tjänst, att han 1658 utnämnde honom till geheimeråd, en i Sverige ovanlig titel. Vid riksdagen i Götheborg 1660 var han landtmarskalk, inkallades sedan i riksrådet och höll tal vid konungens begrafning; blef 1664 hofrättsråd i Åbo hofrätt, straxt der- efter i Götha hofrätt, med hvilket embete förena- des Norrünne lagsaga, och 1665 president i sist- nämnde hofrätt, hvars hus han färdigbyggde lika- som Jönköpings stadskyrka. Dog i Stockholm d. 26 Juni 1676, endast 50 år gammal. Kallas en "lärd, värtalig, from och rätträdig herre." Hans son, **Lennart**, kammarherre hos enkedrottningen, dog 1689, då friherrliga Posse-ätten till Heden- sund utlocknade.

Posse, Jöran Nilsson, till Sjögerås och Gammelstorp, son af befallningsmannen på Elfsborg Nils Axelsson P., och kusin till den ofvannämnde Jöran Knutsson P., blef 1591 slottslofven på Narven, var nitisk för evangeliska läran och kom därför i ogunst hos Sigismund. Han fördes likväl öfver på dennes sida genom förtrytelsen öfver hertig Carls grymhet och de öfrige herrarnes fega underhandlingar, så att han i slaget vid Stångebro anförde Westgötha rytteri. Efter slaget förlikte han sig med hertigen; men Axel Lejonhufvud, hvilken han af Sigismund fått uppdrag att gripa lefvande eller död, lät fängsla honom och föra honom med handklofvar upp till Carl. Detta förtröt honom bittert, och då hans kusin år 1604 flydde till Polen, gjorde han honom sällskap. Här författade han den bekanta skriften: *Hertig Carls Slaglarebänk*, hvari han, med något för starka färger, skildrar Carls förfarande. Hans dödsår är obekant.

Posse, Mauritz Nilsson, son till kapitenen Nils Axelsson P., född 1632, blef landshöfding i Kronobergs, derefter i Kalmar och i Westmanlands län, och, såsom sådan, nämnde år upphöjd i friherrligt stånd samt stamfader till den ännu fortfarande friherrliga ätten Posse till Säby; tog afsked 1683 och dog d. 4 Febr. 1702. Hans son,

Posse, Nils Mauritzson, född i Geneve, hans moders hembygd, d. 12 Febr. 1660, och död i Stockholm d. 12 April 1723, ingick i krigstjänst, blef öfverste för tremännings-regementet af Nerike och Wermland, derefter för lifregementet till fot, år 1711 landshöfding på Gottland och sedan öfver Götteborgs och Bohus län. Hans son,

Posse, Mauritz Nilsson, var född 1712, ingick såsom volontär vid lifgardet 1731 och befordrades, först efter genomgåendet af alla grader, följande året till fändrik; inträdde sedan i Fransk tjänst och bivistade Franska härens fälttåg vid Rhen och Mosel 1735; befordrades, efter återkomsten, så att han 1749 blef öfverste för ett eget regemente, hvilket han åtog sig att värfva och uppsätta. Vid ordnarnas stiftelse blef han R. af S. O. och 1756 kommandör deraf. Han var då sedan 1752 envoyé vid Ryska hofvet, hvarifrån han återkallades 1762, blef öfverste för Savolax regemente, general-major och landshöfding i Elfsborgs län, riksråd och upphöjd i greffligt stånd, men lät aldrig introducera sig. R. af Seraf.-orden; uteslöts ur rådet 1772, när Mössorna fingo öfverband, men återkallades straxt efter revolutionen. Följde konungen på dess besök i Petersburg 1777. Dog i Stockholm d. 19 Juli 1787. Hans son,

Posse, Nils, född d. 4 Okt. 1739, var löjtnant vid lifgardet och kammarherre, hvilken sistnämnda befattning erhöill en högre rang, då han, jemte sina kamrater, 1783 fick titel af öfverste-kammarjunkare; R. af S. O., korporal vid lifdrabanterne, Kom. af N. O., R. af Seraf.-orden och Carl XIII:s orden, öfverste-kammarherre, excellens och en tid tillförordnad riksmarskalk. Innehade i det allmänna tjenst ingen annan befattning, än som ordfö-

rande i tulldirektionen från 1791 till 1813. Dog d. 7 Jan. 1818.

Posse, Carl Henrik, son till majoren och R. af S. O. friherre Carl Åke P., föddes d. 15 Febr. 1767, ingick som barn i krigstjänst, var fändrik vid 12 års ålder och kapiten vid 19; bivistade kriget i Finland 1788 och följande år, samt utmärkte sig vid åtskilliga tillfällen, särdeles vid Partakoski, för hvilket han erhöill S. O., och vid Kärnäkoski. År 1807 hade han redan stigit till öfverste-löjtnant, då han befann sig i Pomern, och vid Anklam utförde ett ärofullt försvar mot den öfverlägsna Franska styrkan. Under Norska fälttåget 1808 var han brigad-chef, men hade föga tillfälle till några krigsbragder. Icke omedveten om vestra arméns företag 1809, infann han sig, efter den framgång som krönte det, i Stockholm att skörda lönen derför. Han hade redan nyårsdagen 1809 blifvit utnämnd till chef för Skaraborgs regemente af Gustaf Adolf. Den efterträdande regeringen gjorde honom till Kom. af S. O. och general-adjutant; han blef sedan general-major och divisions-chef i fälttåget 1813. Här anförde han den andra fördelningen, som d. 19 Dec. sistnämnde år intog Fredriksort. Befordrades sedan till general-löjtnant, general, befälhafvare i tredje militär-distriktet, Kom. med St. K. af S. O., greve, Seraf.-ridhare och excellens, tog afsked år 1837 och dog d. 4 April 1843. Hade ett fördelaktigt yttre, obestridlig tapperhet, ett lyckligt sätt att umgås med soldaten och saknade ej anlag, som blott behöft en bättre uppfostran för sin utveckling. År nästan den ende af hela Possesläkten, som utmärkt sig på den militära banan. Hans yngre broder, **Christer P.**, dog 1836 vid 60 års ålder, såsom general-adjutant, chef för Skaraborgs regemente och Kom. af S. O.

Posse, Knut Jöran, son till öfverste-löjtnanten Jöran Johansson P., hvilken, såsom kommandant i Christianstad år 1676 fallit i någon onåd, hvarföre han hemsickades och tillbragte sin öfriga lifstid utan embete. Han blef illa sårad vid Thorns belägring och hade, som kommandant på Laholm 1675, på konungens befallning lätt förstöra denna fästning. Dog 1687 vid 67 års ålder. Hans son, den ifrågavarande **Knut**, var, vid Danska krigets utbrott, löjtnant vid lifgardet, deltog i slagen vid Lund, Landskrona och Halmstad, der han ådagalade mycken tapperhet och befordrades så, att han 1686 var öfverste-löjtnant vid lifgardet, blef 10 år senare öfverste för det samma och för drabanterne till häst, samt friherre. År 1700 blef han general-major och bivistade Carls krig ifrån landstigningen på Seland till belägringen af Thorn. Hemsändes 1705, då han blifvit utnämnd till kongl. råd och öfverståthållare i Stockholm. Upphöjdes följande året i greffligt stånd. Dog d. 7 Aug. 1714. Af hans söner (*Arvid Knutsson*, se nedanföre), blef **Carl Knutsson P.** öfverste för Nerike och Wermlands regemente, envoyé i Berlin och död 1737 vid endast 48 års ålder. Dennes son, **Fredrik Carlsson P.**, blef chef för Kalmar och sedan för Westgöthadals regemente,

general-majör och Kom. af S. O., och död 1801 vid 79 års ålder. Hans tre söner erhöles, hvar på sitt sätt, en viss utmärkelse. Den äldste,

Posse, Carl Henrik, af Fogelvik, hade varit kammarherre och kapiten vid Svea lifgarde, utmärkte sig såsom landthushållare, patriot och riksdagsstalare å oppositionssidan. Dog oförmodadt i Stockholm, under riksdagen 1823, endast 45 år gammal. Var gift med ett Fransyskt fruntimmer, Adine de Bréant, begåfvadt med skönhet och talanger, men som förföll i religiöst svärmeri och skall hafva träffats, gående barfota såsom botgörerska, å gatorna i Paris, ett par år efter mannens död. Hans yngre broder,

Posse, Arvid, född 1782, löjtnant och kammarherre, blef 1818 i Rom gift med en af Lucien Bonapartes döttrar, Christina, men från hvilken han skildes på 1820-talet, efter ett missnöjdt äktenskap, hvartill hon ej lærer gifvit anledning. Yngste brodern,

Posse, Clas Fredrik, född 1785 och död d. 6 Sept. 1839, ingick vid Svea lifgarde, der han befordrades till major och blef hofmarskalk hos dåvarande hertigen af Södermanland, nu mera konung Oskar, samt chef för dess hof, chef för Södermanlands regemente, general-majör och Kom. af S. O. Hade, liksom bröderna, något anlag till sinnessjukdom, hvaraf han stundom angreps.

Posse, Arvid Knutsson, son till kongl. rådet Knut Jöransson P., var född i Stockholm d. 23 Nov. 1689, blef 1705 volontär vid lifgardet, hivistade Stanislaw kröning i Warschau och befordrades, efter slaget vid Grodno 1707, till grenadier-fänrik vid gardet, samt löjtnant sedan han deltagit i slagen vid Holofzin och Smolensk. Efter slaget vid Pultawa föll han i Rysk fångenskap, men hvarur han redan 1711 frigjordes, följde Carl XII till Norska gränsen och öppnade 1718 tranchéen vid Fredrikshall, blef 1727 öfverste för lifgardet, general-majör, riksråd, samt, vid ordnarnas stiftelse, Seraf.-riddare. Dog d. 30 Jan. 1754. Beskrifves i personalierna såsom: begåfvad med många goda egenskaper; men af andra såsom: till den grad enfaldig, att han alltid förenade sig med parti-cheferne, utan att ens veta hvad deras mening var. Hans son,

Posse, Fredrik Arvidsson, var född d. 17 Maj 1727, ingick vid Helsinges regemente och var redan 1755 dervid major och R. af S. O., deltog i Pomeriska kriget, samt i ett par derunder förefallande träffningar, blef chef för Ellsborgs regemente, sedan för Nylands och derefter för Westmanlands, general-majör, general-löjtnant, Kom. med St. K. af S. O. och ledamot i krigs-kollegium. Hörde länge till Gustaf III:s närmaste omgifning; men konungen lærer sedan hafva tröttnat vid honom, emedan han fann honom alltför inskränkt såsom hofman och alltför litet kunnig såsom militär. Han önskade derföre aflägsna honom och gaf honom sådant, på ett ganska otvetydigt sätt, tillkänna, genom ett af stats-sekreteraren kontraseradt embetsbref, hvari det, bland annat, hette:

"och hade Vi hellre af eder, Grefve Posse, önskat en trågnare tjenstgöring och uppfyllande af edert embete inom Krigs-Collegium, än eder trågnas uppvaktning vid vårt Hof på våra Levéer." P. förstod likväl ej, eller låtsade ej förstå, denna vink, utan begärde i stället, som en nåd, att, ehuru han ej tjenstgjorde i egenskap af general-adjutant, likväl få bära den till ombetet hörande kappen. Gustaf, hvilken, man vet ej af hvad anledning, ville skona honom, gaf honom nu Tavastehus regementet, en gratifikation af 20,000 dlr k.m.t., för det han samtyckte att emot det utbyta Westmanlands regemente, hvilket hertig Fredrik skulle erhålla, utnämnde honom till Seraf.-riddare och general en chef i Finland. Såsom sådan gjorde han, under det utbrustna kriget, egentligen ingenting, fick efter dess slut Österbottens regemente, blef general af infanteriet, chef för Småländska fördelningen, excellens och dog i Stockholm d. 11 Dec. 1794. Hans son,

Posse, Arvid Erik, född d. 22 Juni 1753, ingick, efter slutade studier, år 1771 i Svea hofrätt samt i justitie-revisionen, blef lagman i Blekinge 1777, då icke 24 år gammal, sedan i Tio härad, fick landshöfdinge titel, blef 1795 president i Götha hofrätt, Kom. af N. O., R. af Seraf.-orden, excellens, tog afsked 1825 och dog d. 25 Mars samma år. Hans son,

Posse, Arvid Mauritz, född d. 5 Jan. 1792, ingick vid 17 års ålder som auskultant i Götha hofrätt, der han 1814 blef adjungerad ledamot, med häradshöfdings titel, assessor, kammarherre, lagman i Skånska lagsagan, förordnades 1822 att förestå landshöfdinge-embetet i Östergötland, under aktionen mot Nieroth, blef 1824 landshöfding i Skaraborgs län, Kom. af N. O., general-tulldirektör 1829, 1840 justitie-minister, hvarifrån han dock samma år tog afsked, landtmarskalk vid riksdagen 1844—1845, Seraf.-riddare och riksmarskalk, 1846 åter justitie statsminister; men lemnade embetet ånyo vid statsrådsförändringen d. 10 April 1848. Dess äldre broder,

Posse, Fredrik Salomon, född d. 27 Febr. 1785, blef, 2 år gammal fänrik vid Tavastehus regemente, vid 16 år auskultant i Götha hofrätt, och följande året kornett vid Skånske husarerna, der han befordrades till förste major. År 1835 landshöfding i Malmöhus län, general-adjutant, Kom. af S. O. och N. O.

Posse, Christer Axelsson, son af Axel Knutsson P. till Bergshammar, var född d. 3 Aug. 1601, blef, vid 19 års ålder, konung Gustaf Adolfs hofjunkare och 1625 kornett vid adelskompaniet i Upland, hvarvid konungen sjelf föreställde honom för kompaniet och, med ett vackert tal, öfverlemnade standaret till honom. År 1633 öfvergick han likväl från krigstjensten till den civila, blef assessor i Svea hofrätt, och skickad, jemte flera andra af adeln, att från Wolgast öfverföra konungens lik till Sverige; 1637 landshöfding i Helsingland och derefter i Westmanland. Förut hade han följt Axel Oxenstjerna till Brandenburgska hofvet och Gabriel Oxenstjerna på beskick-

ninger till Holland, England och Danmark. Dog d. 16 April 1643.

Posse, Gustaf Mauritz, son af kammarherren friherre Carl Henrik P., född d. 21 Febr. 1737, gick, vid 20 års ålder, in i Götha hofrätt, der han blef hofrättsråd 1782, samma år och derefter vid flera tillfällen vice landshöfding i Jönköpings län, ledamot af konungens högsta domstol från 1796 till 1800, vice president i Götha hofrätt, Kom. af N. O., tog afsked 1816. Dog d. 21 Okt. 1827.

Poselt, Ernst Ludvig, Tysk historieskrifvare, född 1763 och död 1804 i Heidelberg, genom ett fall från fönstret, i hvilket han hade den oförsigtigheten att luta sig för långt ut. Var en frisinad man och vän af Moreau. Har för Sverige intresse såsom författare af en *Historia om Carl XII* och en om *Gustaf III*, hvilken sistnämnda 1810 blef öfversatt på Svenska af nuvarande biskopen Hedrén.

Possession för sig sjelf, kallas i kameral-lagsfarenheten, en så beskaffad lägenhet, att den, ensam för sig, är bestående, och ej utgör någon del af en annan.

Possevin, Anton, en bekant jesuit, ankom i början af år 1578 till konung Johan III:s hof, i egenskap både af kejsarligt sändebud och påflig nuntius. Hans egentliga uppdrag var, att förmå konungen öfvergå till katolska läran, hvilket äfven lyckades så, att denne d. 16 Maj samma år, i Possevias händer, afsvor lutheranismen. Kort derefter afreste Possevin till Rom, för att der ytterligare bereda Sveriges omvändelse, för hvilket ändamål han anlade tvenne jesuitiska seminarier för Svensk ungdom, det ena i Brunsberg i Preussen och det andra i Olmütz uti Mähren. Till det förra skänkte drottning Katharina Jagellonica 10,000 R:dr. Följande år återkom han till Sverige, ebaru protestanterna satte försåt för honom i Tyskland. Han uppträdde nu helt öppet såsom jesuit och missionär för den Romerska stolen, och ifrån denna tid kan man räkna det egentliga papistiska oväsendet, under konung Johans regering. Efter väl förrättade ärenden återvände Possevin till Italien, i slutet af året; men fortsatte sedan en jemn breffvexling med den katolskt sinnade konungen. Possevin användes ytterligare af påfven i flera politiska värf; men utförde ett af dessa så illa, att han föll i onåd och måste en natt rymma från Rom. Han dog i Ferrara år 1611.

Posseleth, Johan, var född d. 31 Dec. 1667. Fadern, som härstammade från en till Sverige flyttad Walonsk ätt, var bokhållare vid Ortala bruk. Vid 16 års ålder begaf sig sonen till Upsala, der han, för medellöshets skull, måste, efter tidens sed, försörja sig med sjungande utanför dörrarne och uppässning hos förmögna studerande. Han fick sedermera goda konditioner, och blef 1697 magister docens vid akademien samt följande året prestvigd. År 1700 kallades han till Stockholm, såsom huspredikant hos kongl. rådet grefve Wrede, blef 1705 pastor vid Hamiltonska regementet, hofpredikant, och 1722 kyrkoherde i Riddarholms och

Bromma församlingar, i hvilka befattning han afled d. 27 Juli 1728. Han var en af sin tids mest utmärkte predikanter, och tillika en lycklig både Svensk och Latinsk poet. Har efterlemnadt i handskrift öfver 2,000 predikningar. Åtskilliga af dem äro utgifna, och dessutom: *Verser till Doktor Berns vederquickelsestunder; In nuptias Frederici Principis et princ. Ulricæ Eleonoræ. Carmen prolixum.* Genom sitt giftermål med Katharina Bonde, enka efter en borgare i Stockholm, hade den fordom fattige studenten blifvit en rik man, så att han vid sin död kunde, ebaru han efterlemnadt flere barn, testamentera 70,000 d:lr komt till stipendier åt studerande af Stockholms och Roslags nationer.

Post kallas i Bohuslän hvarje slags bro, som är lagd öfver diken eller mindre bäckar.

Post, Wilhelm Mauritz von, född d. 27 Febr. 1625, på sitt fadernegods Bosfels i Westfalen, gick i tjenst hos landtgreffen af Hessen, der han blef hofjunkare och kornett, och skickades af honom till Sverige att öfvervara arfskiftet efter Johan Casimir; följde sedan landtgreffen, såsom dess hofmarskalk, åter dit 1654, ingick då i Svensk tjenst, blef ryttmästare vid Smålands dragoner och 1664 introducerad som Svensk adelsman. År 1676 blef han öfverste för Skånska och Bohuslänska dragon-regementet. I slaget vid Landskrona, d. 13 Juli 1677, fick han icke mindre än 8 sår, hvaraf han dog d. 19 i samma månad. Hans son, äfven **Wilhelm Mauritz von P.**, blef general-majör, och dennes son, som hade samma namn, lagman i Östergötthland.

Posten kommer! är benämningen på en lek, känd i Upland, Småland, Blekinge och Finland, och hvarvid sällskapet sitter i en ring. Den som börjar leken, säger till sin granne: "Posten kommer!" hvilket upprepas omkring hela laget. Den förste frågar: "Hvad för han med sig?" — Hvilket äfven förnyas af alla de andra, jemte efterföljande: "Ett grönt blad!" — "Hvad står på det gröna bladet?" — "Mitt namn, N. N.:" — "Och min kärestas namn, N. N.!" (Vanligen någon af närvarande karlar och fruntimmer). — "Huru skola de lefva tillsammans?" — "Som englar" (som hund och katt; som städigt folk; som eld och vatten, m. m.). Lekens liflighet beror deraf, att den blifvande sammanlefnaden tecknas så löjlig som möjligt. Eller och säger den som börjar leken: "Posten kommer!" — "Hvad innebär den?" — "Giftermål!" — "Hvem skall gifta sig?" — "N. N.!" — "Hvem skall han (hon) ha?" — "N. N.!" — (Ju löjligare svaret blir, desto mera lif får leken.) — "Det var ett vackert par!" Frågor, svar och anmärkningar kunna ökas, efter infall och uppfinningsförmåga hos den, som anför leken. — Ännu ett annat sätt att utföra denna lek, är då de deltagande sitta i en halfrund och en person, föreställande postbud, går fram till en af sällskapet, slår med en käpp i golfvet, och säger: "Posten är kommen!" — Den tilltalade frågar: "Hvarifrån kommer den?" — Svaret innehåller någon person eller ort, med hvilka den frågande äger närmare förbindelser. Begge skynda derefter hastigt till

ett höra af sammet, hvarest postbudet uttiller käppen ifrån sig, och hastar till den ledigblifna platsen. Den andre fattar käppen, och söker att dermed få vidröra postbudet, innan han uppnått nämnda plats. Lyckas han deruti, måste postbudet föraya leken; i motsatt fall blir den andre postbud.

Posthemman benämnas de hemman, som fått sig ålagdt att fortskuffa posten, hvilken inrättning är lika gammal som postinrättningen sjelf. Den återfinnes i kongl. förordningen om posten af år 1636. För denna börda åtnjuta posthemman åtskilliga motsvarande fördelar, icke allenast lega af postmedlen, utan äfven frihet från hållskjuts och vissa allmänna bördor, som annars hvila på jordegendom.

Postilla. Sedan sön- och högtidsdagstexterna blefvo bragte uti ordning, skall kejsar Carl den Store, i nionde århundradet, låtit utur fädernes skrifter samla utläggningar öfver hvar och en text. De kallades postilla, efter de lästes *post illa verba*, eller efter de ord, som voro anförda af den heliga skrift. Kejsaren fann, att man i ett så okunnigt tidehvarf kunde heldre läsa fädernes gudeliga och uppbyggeliga predikningar, än låta hvar och en munk framföra sina fäfängligheter. Paulus Warnefridus och Alcuinus berättas hafva börjat med en så nyttig samling, hvarifrån man förmenar att våra postillor haft sin upprinnelse. De postillor vi nu hafva äro: doktor Luthers, Norborgs, Hagbergs, Wallins, Franzéns, Tollensons, Ekmanssons, Linderoths, Dubbs, Åströms, m. fl. (Se: *Homiletik*.)

Postporto kallas den afgift, som erlägges för fortskaffandet af bref och paketer med allmänna posten. Den betalas hos oss af den som afsänder brefvet eller paketet, och icke af emottagaren. Postmedlen, hvilka uppkomma genom denna afgift, räknas ibland statsinkomster och bevillnings natur, användas till postanstaltarnas underhåll, postverkets hus, m. m. och öfverskottet ingår till statsverket. Såsom varande bevillning tillhör bestämmandet deraf rikets ständer. Det beräknas efter visst belopp för hvarje lod, som brefvet väger, och tillika med afseende på vägens längd, som posten passerar. Detta senare beräkningsätt antogs vid 1828—30 årens riksdag, då ett visst belopp bestämdes för ett visst antal mil, o. s. v. Förut beräknades beloppet efter postkontorens antal, hvilka brefvet borde passera, före den slutliga ankomsten; ett ojemt beräkningsätt, när postkontoren i vissa orter ligga hvarandra temligen nära, i andra åter på längre afstånd. Derigenom kunde hända, att postporto för en kortare väg blef dyrare än för en längre. Undantag från postporto eller s. k. fribrefsrättighet, äga offentliga embetsverk och tjänstemän, i och för embetsbref. När ett bref väger öfver åtta lod, betalas ett lägre postporto, i så måtto, att portot ökas med blott en skilling för hvar fjärde lod, så att bref af 9—12 lod betalas såsom för 8 lod, o. s. v.

Posträtt, samt blandade post- och rådstufvurätter, äfvensom Kongl. Maj:ts kansli-rätt, i hvad

postväsendet angår, indroges 1836, enligt kongl. kungörelsen d. 9 Nov. s. å., då dithörande mål öfverflyttades till de allmänna domstolarna, med iakttagande: att postförvaltare, uti alla mål angående åtal för tjänstefel, lyda under rådstufvurätt i den stad, der postkontoret finnes, men å landet, under rådstufvurätt i länets residensstad; att till den domstol, hvarunder postförvaltaren lyder, jemväl höra misbruk om fribrefsrättighet; att mål rörande postiljons och postförarens förbrytelser, handläggas vid rådstufvurätt i residensstaden för det län, der förbrytelsen timat; att postmål i Stockholm behandlas af stadens kämnars-rätt; att frågor om fel och försummelse i tjänsteutföring af öfverpostdirektören och de till hans embetsverks kansli samt kamrar och revisionskontor hörande tjänstemän, skola af Svea hofrätt omedelbarligen upptagas och afgöras; samt att härigenom ej någon ändring göres uti hvad som blifvit stadgadt, dels genom kongl. förordn. d. 15 Mars 1755, derom, att mål, angående våld å den som förer posten, och stöld af postväska eller utur den, tillhöra ordinarie domstolen i den ort, der gerningen blifvit begången, dels och uti kongl. kammar-rättens instruktion d. 15 Okt. 1831, rörande denna rätt tillkommande pröfning af balansmål, m. m.

Postverket i Sverige inrättades under drottning Christinas tid. Förut skickades den offentliga magtens skrivelser med ett slags kurirer, kallade *Postvapner*, emedan de buro rikets vapen på kläderna, såsom ett tecken att de voro kronans tjenare. År 1636 inrättades postverket, såsom en offentlig stiftelse. Det ställdes under kansli-kollegii tillsyn och närmast under en egen direktör, hvilken, ifrån 1654, var ett af rikets råd och benämndes general-riks-postmästare. Detta upphörde dock redan 1660, efter hvilken tid postverkets chef väl förblef ledamot af kansli-kollegium, men icke riksråd. Under dessa postverkets första tider var det icke blott en kommunikationsanstalt, utan hade äfven ett åliggande att brefvexla med fremmande länder, för att förnimma dagens viktigare tilldragelser. Dermed var förenadt utgifvandet af s. k. Avisor till allmänhetens upplysning. Postverket var således tillika ett tidningsinstitut. Carl XII gaf 1704 instruktion för öfver-postdirektören, och gjorde på samma gång postverket till domstol, i mål som angingo dess embetsärenden. Den s. k. *Posträtten* inrättades då. Postverket, hvilket i början gaf föga eller ingen vinst, utgör nu en ibland statens inkomstkällor; det inbringar omkring en half miljon. Såsom varande ett finansiellt verk, har postverket blifvit ställt under finansdepartementet, ehuru det, såsom kommunikationsanstalt, med lika mycket skäl kunnat förläggas inom civil-departementet. Chefen är, såsom förr, en öfver-postdirektör, hvilken, med sitt kansli, har sitt säte i Stockholm, och under honom lyda postförvaltare vid alla rikets postkontor, som i allmänhet äro förlagda i städerna, men äfven, i vissa orter, på landsbygden. Detta sednare är fallet der städer finnas blott på längre afstånd. Konungen utnämner postförvaltare, stundom ibland ver-

kets tjänstemän, men lika ofta, om ej oftare, bland afskedade militärer.

Potatoes, Potatis eller Potäter. Denna allmänt utspridda, högst nyttiga och i så många afseenden användbara rotväxt, tillhör egentligen Amerika. Derifrån fördes den, under drottning Elisabeths tid, till England, af den berömda verldssmägslaren Drake. I Sverige begynte den planteras i slutet af 17:de århundradet, men endast såsom en trädgårdsväxt, till dess den namnkunnige patrioten Jonas Alströmer, i förra hälften af sistförflutna århundradet, vianlade sig om införandet af dess allmänna odling. Honom är det vi egentligen hafva att tacka för potatisodlingens utbredande. Han införskref stora partier deraf, och utdelade bland allmogens i sin hembygd till sättnings; men rönt till en början misstroende och ovilja för sin uppoffring och sitt nit. Först efter Pomerska krigets slut, då de hemvändande soldaterna lärt sig inse nyttan af denna växt, som till stor del tjänat dem till föda under fälttåget, krönas Alströmers bemödanden med framgång, och potatisodlingen blef allmän. Ännu lefva dock icke så särdeles gamla personer, hvilka veta att omtala, huru potatisen i deras barndom var så sällsynt, att den endast en och annan söndag syntes på bordet. Nu åter är den så allmän, att den utgör snart sagt hufvudfödoämnet för minst tre fjederdelar af Svenska nationen, och många tusende menniskor lefva uteslutande deraf. Potatisen utgör ock Sveriges drufva, emedan nästan allt brännvin, som här tillverkas, nu mera brännes af potatis. Egentligen torde man böra tillskrifva en utvidgad brännvinsbränning den utomordentliga höjd, till hvilken potatisodlingen nu stigit, särdeles inom vissa orter. Denna odling står ock uti ett nära förhållande med folkökningen och hemmansklyfningen, emedan den tilltager mångdubbelt med de båda senare, i thy att en liten jordlapp, som icke kan lemna såd att föda en tredjedel af hushållet, förmår, besädd med potatis, gifva rikligt underhåll åt hela, och stundom ända erbjuda ett öfverskott. Den så högt upptrifna potatisodlingen har likväl många motståndare, hvilka, medan de sjelfve egna stora fält deråt, likväl ifrå emot densamma, såsom skadlig för landet. Hvad de likväl icke kunna neka, är att, genom odling af denna växt, kan Sverige föda dubbelt större antal invånare än eljest, äfvensom de måste erkänna den utomordentliga användbarheten af potatisen, hvilken ej blott, såsom ett begärligt födoämne, träffas i palatset som i backstugan, och förtäres äfven af alla husdjur, kanske med undantag af hästen, utan ock lämpar sig till beredning af de mest olikartade ämnen, såsom mjöl, stärkelse, socker, brännvin, piplera, till och med blanksmörja, m. m. Såsom växtalster betraktad tillhör potatisen femmänningsarnes klass, och äger det botaniska namnet *Solanum tuberosum*. Den är ettårig, med saftigt, busklikart örträs, hvilket icke tål frost. Blommorna äro stora, prydliga, blåa eller hvita, med gula och röda befrukningsdelar. Frukten är frön, sittande i ett saftigt,

grönt så kalladt äpple. Roten har en mängd knölar, hvilka utgöra den egentliga potatisen. Dessa äro af olika form och färg; men alla försedda med rotögon. Likasom alla Solaner är äfven potatisväxten giftig; men detta gäller endast frukten och örtståndet. Rotknölarne innehålla endast stärkelse, och det obetydliga giftet (Solanin), som deruti kan innehållas, försvinner alldeles genom kokning eller urlakning. Af växten finnes flera bestämda varieteter, hufvudsakligast skiljda genom rotknölarne och blommas färg, samt de förras form. Sälunda finnes hvit, gul, blå och röd potatis. De senare äga alla den runda formen; men af den förstnämnda finnas dels runda, dels aflånga, dels ovala, dels månformiga, o. s. v. Flera af dessa varieteter skilja sig ock genom högre örtstånd och tidigare mognad. De bära olika namn, såsom svinmagar, palt-, Engelsk, socker-, mandel- och gäll-potatis, m. m. Af alla dessa är den röda sorten den förnämsta; men senast inkomna. Den gifver mest i skäppan, är mjöligast, fastest och innehåller största procenten födoämne. Den odlas isynnerhet inom vestra Sverige, der den af brännvinsfabrikanter betalas högre än hvarje annan sort. Sättet att odla potatis är i Sverige olika. Alltid sker detta likväl genom rotknölar, ehuru frön äfven kunna användas; dessa gifva likväl ingen duglig skörd, förr än i tredje utsädet. Rotknölarne planteras på der till väl gödslad och tillredd jord; den bästa är sandblandad svartmylla. På lerjord blifver potatisen sämre med hvarje år, nemligen lösare och mera vattenaktig. De läggas vanligtvis, der utrymmet sådant tillåter, uti hvarannan plogfåra, på vid pass en half alns afstånd emellan hvarje potatis, denna må för öfrigt vara hel eller sönderskuren, blott bitarne äro försedde med rotögon. När plantorna äro någorlunda vuxna, "kupas" desamma, d. v. s. de mellanliggande fårorna uppköras med plog, så att jorden faller intill plantorna å ömse sidor. På vissa orter brukar man förrätta denna kupning med hacka; men hvilket är besvärligare. Växten bör befrias från kringväxande ogräs, och då den blommar brukas på många orter att afbryta blomstren, då rotknölarne sägas blifva större och smakligare. Upptagningen sker vanligtvis i början af Oktober månad, då riset genom frost eller mognad förvisnat. Potatisens mognad kännes derpå, att rotknölarne lätt släppa rötterna. Sjelfva upplöckningen, som verkställas under det fårorna uppköras med plog, uppgräfvas med spade eller backa, sysselsätter en stor mängd menniskor, isynnerhet barn. Den upptagna jordfrukten förvaras i luftiga; men frostfria källrar. Redan mot våren begynner den undergå förvandling genom grodd och förlust af saft, och sålän kan man förvara densamma, tills den nya skörden blir användbar. Enligt polisförfattningar i städerna är försäljandet af för tidigt upptagen och omogen potatis, såsom varande skadlig för helsen, förbjuden vid vite och varans förlust. Ett visst slag af denna rotväxt, den så kallade Gällpotatisen, kan man dock få nära fullvuxen och ätlig re-

den vid midsommar; de andra slagen åter kunna ej ätas förr än uti Augusti månad. Potatisodlingen, hvars upphörande skulle för vissa delar af vårt land medföra de betänkligaste följder, synes på senaste tider hotas af en, sedan några år uppkommen, farsot, hvilken angriper och förderfvar rotknölarna. Denna farsot, hvilken hitkom från Tyskland och Danmark, visade sig i Skåne och i Bohuslän första gången år 1844, och har sedan årligen utgrenat sig och tilltagit i styrka. Den benämnes allmänt *potatisnjuka*, och består uti en torr-röta, hvilken börjar förmedelst en särskild upphöjning å skalets yta, och fylles med ett slags hvitgult, stinkande var, som visar sig, om nämnde upphöjning eller skroflighet tryckes med nageln. Rötan fortgår sedan inåt uti koncentriska ringar, hvilka utvidga sig tilldess hela rotfrukten är förderfvad. Den sålunda angripna potatisen är dock icke skadlig att förtära, ehuru den för menniskor är osmaklig. Om orsaken till och beskaffenheten af denna farsot hafva sakkunnige mycket tvistat, utan att hafva kommit till något erkänt domslut. De flesta föreslå sig i antagandet, att den härrör af en egen, ytterst fin lufart, som genomtränger och fräter rotknölen, och stundom äfven angriper stjelen. Säkert är emellertid, att om potatisen får kvarblifva i jorden botar den sig sjelf. Man har nemligen haft flera exempel derpå, att angripna potatis, hvilken man för regn eller frost ej i rätt tid kunnat upplaga, befunnits vara alldeles oskadad, sedan upphörandet af dessa hinder tillåtit upptagningen. Förståndiga jordbrukare på orter, der nämnda farsot är gängse, låta ock, i följd af denna erfarenhet, potatisen stå kvar i jorden, så länge de möjligtvis kunna. Att potatissjukan förr eller senare skall upphöra, eller, om hon fortfar, åtminstone ej skall anställa så stora härjningar som nu, är otvifvelaktigt. — Potatisodlingen har blifvit så förökad, att 1805 sattes 90,000 tunnor samt skördades 360,000, och 1842 sattes 691,047 tunnor och skördades 4,620,781, eller 13 gånger mera.

Potthundar eller **Pottungar** var en art fältstycken i de äldre krigen. Om deras beskaffenhet känner man föga. De brukade laddas med skrot och hagel, och synas varit ganska små, ty man vet att konung Carl IX befallde att låta förfärdiga några tusende sådana, för fästningarna i Lifland. De brukades både af koppar och jern, och synas hafva haft omkring 6 lisp:ds vikt.

Pouget, Johan Nikolaus, var född i Stockholm d. 25 Nov. 1687, af Franska föräldrar. Fadern var nemligen drottning Ulrika Eleonoras kammarjämnare och hofskomakare, Jean P., hvilken, såsom katolik, år 1694 flyttade till Köpenhamn, för att åtnjuta större frihet i utöfningen af sin religion. Sonen, som hade lust för studier, blef af Österrikiske ministerens i Stockholm legationspredikant, vid dennes hemresa från Köpenhamn, medtagen till jesuiterseminariet i Lintz, hvars föreståndare var Galdenblad, och af honom, såsom landsman, omfattad med mycken välvilja. Här tillbragte han 10 år, blef prestvigd 1709 och

1712 promoverad till filos. theol. doktor, hvilken akt bivistades af påfven sjelf, som gaf honom en anseelig skänk. Han skickades nu, som pastor, till katolska församlingen i Utrecht, och 1715 till Hamburg, såsom legationspredikant hos kejsarlige ministern greve Fuchs. År 1716 gjorde han en resa till Köpenhamn, för att besöka sin gamle fader, vann mycket förtroende hos dervarande katoliker och anställdes såsom prest derstädes. Under tiden hade hos honom uppstått tvifvelsmål om katolska lärans sanning. Han meddelade sina skrupler åt professor Dürkop, samtalade mycket med denne, och reste, på hans råd, till Lybeck, der han, Trefaldighets-söndagen 1719, i S. Petri kyrka offentligen öfvergick till Lutherska läran och tog nattvarden efter dess ritual. Fick tillåtelse att predika, gjorde det med mycken framgång och kallades 1721 till predikant vid S:t Anne klosterförsamling i Lybeck. Denna tjänst lemnade han likväl efter ett års förlopp, emedan församlingens föreståndare ville föreskrifva honom vilkor, dem han ej kunde antaga, sysselsatte sig med barns undervisning och reste 1724 öfver till Skåne att hälsa på sin syster, som var gift med pastorn vid Tyska församlingen derstädes. Han anställdes vid densamma såsom aftonsångspredikant, prestvigdes och förrättade tjensten till allas belåtenhet ända till 1729, då han kallades till komminister vid Tyska församlingen i Stockholm. År 1731 blef han kyrkoherde i Catharina församling, men dog redan 1733 d. 12 Juli af slag. Var en lärd, välsinnad och om de fattige omsorgsfull man.

Pontu, eller **Pontu, Bengt**, bonde i Kyro socken af Österbotten, ställde sig i spetsen för en deputation af allmoge, som, i Augusti månad år 1596, reste öfver till Stockholm, att hos hertig Carl klaga öfver de kongl. truppernas hårda framfart och folkets olyckliga belågenhet. Här fick han det besked, att allmogen borde sjelf skaffa sig rätt. Sådant läto bönderna icke säga sig tvenne gånger, utan reste hem. Här samlade de sig under den ofvannämnde Bengts befäl, förklarade uppenbar fejd emot konungen eller egentligen emot Fleming, af hvars ryttare han isynnerhet anföll och nedergjorde flera partier. Slutligen blef han likväl sjelf gripen af konungens befallningsman i Österbotten, Abraham Melchiersson, och förd till Åbo, der han dog i fängelset.

Prag. Denna stad intager ett utmärkt rum i 30-åriga krigets historia. Detta börjades der och slutades derstädes, och äfven under dess lopp tilldrog sig här en händelse, som blef af stor vikt för Sverige. Efter det olyckliga slaget vid Nördlingen, trodde nemligen kurfursten af Sachsen tiden vara inne, att gifva vika för sitt vankelmod och sin afund, samt, utan att tillfråga Svenskarne, afsluta en serskild fred med kejsaren. Efter långvariga underhandlingar ingick han fredsslutet d. 20 Maj 1635. Häre bestämdes väl en försoning med alla Tyska stater och furstar, men hvarifrån nndantogs Würtemberg och Pfaltz, samt de, hvilka ej ville deltaga i freden. Om Sverige gjorde det, skulle det få en miljon riksdaler i skadestånd, men eljest

skulle dess trupper med våld fördrivas ur Tyskland. Denna kurfurstens trolöshet väckte allmän förbittring mot honom, och han hade i längden lika liten nytta som heder deraf. — Den sista händelse, hvarigenom Prag blef namokunnigt under kriget, var dess egen eröfring af Svenskarne, natten mellan d. 15 och 16 Juli 1648. (Se: *Odowalsky*). Eröfringen gick så hastigt, att den kostade Svenskarne blott en man död och två sårade. Det var väl egentligen blott den s. k. lilla sidan af staden som intogs, men denna var den viktigaste, ty här bodde de förnäma och rika, hvilka isynnerhet nu difört sina skatter, dem de här trodde sig hafva i säkerhet. Soldaten tilläts 3 dagars plundring, och bytet var ofantligt. Königsmark skall derifrån hafva afsändt fem med silfver och guld lastade vagnar endast för egen räkning. För det allmänna togs en stor boksamling, en mängd konstskatter och handskrifter, 80 metallkanoner och mycket annat krigsförråd. De enskilde befälhafvarne och soldaterna blefvo ej heller lottlöse, och värdet af hela bytet skattades ända till 12 miljoner riksdaler. Deribland fanns den namokunniga rubinen, hvilken ansågs för den största i världen. (Se: *Kronjuvelerna*). Äfven domkyrkan undgick ej den allmänna plundringen. Det öfriga af staden belägrades och besköts härifrån, hvilket var så mycket lättare, som lilla sidan ligger vida högre. Som i staden funnos 10,000 vapenföre borgare och de kejserlige skickade betydligt understöd, fördröjdes intagandet, hvilket dock icke i längden kunnat uteblifva, men eröfringen hindrades genom Westfaliska fredsslutet.

Pramberg, Johan Bernhard, artis obst. & chir. professor vid Lunds universitet, föddes d. 30 Okt. 1788 i Östra Ljungby i Skåne, der fadern var gästgifvare, blef student 1804 och promoverad medicine doktor, samma år anatomie professor i Lund och följande året lärare i pastoralmedicinen, 1832 befordrad till anatomie och chir. professor vid universitetet. Erhöll 1847 transport till professionen i ars obst. & chirurg. Har presiderat för en mängd disputationer.

Prampera betydde fordom *prakt*, *ståt*, hvarför det i Rimkrönikan säges: "*Swa mycken pramperan the hafva*", d. ä.: de uppträda med så mycken *prakt*.

Prebende-hemman hafva tillkommit i första hälften af 1600-talet, och blifvit anslagne till löneförbättringar åt professorer vid akademierna samt lektorer vid gymnasierne, på de vilkor donationsbrefven utvisa; men om sådana bref icke voro att tillgå, skola dessa hemman njuta "samma vilkor och conditioner som konung Gustaf Adolph Lectoribus i Westerås anno 1623 d. 23 Martii på deras præbender efterlåtit hafver." Eljest innehafvas de ock efter gammal häfd, med derå förunnade rättigheter. Dessa hemman äro vanligtvis fria från allehanda vissa och ovissta utlagor, samt förvaltas och byggas af sina innehafvare sjelfve; men äro landtbönder derå antagne, vidkännas de några personella utskylder.

Precht, Bernhard, föddes d. 28 Okt. 1651, i Brehmen, der fadern var bildhuggare. Soanen antog hans yrke och gjorde sig tidigt känd för utmärkt skicklighet deri, så att hofbildhuggaren Mellich från Brabant, som enkedrottning Hedvig Eleonora införskrifvit, att pryda hennes lustslott Drottningholm, år 1672 kallade honom till sitt biträde. Efter dennes bortresa 1674 öfvertog P. ledningen af arbetena, och har, bland annat, förfärdigat de 12 bildstoder, som pryda stora trappan. Han blef snart så värderad för sin talang, att Nicod. Tessin önskade för alltid fästa honom vid Sverige, der konsten ännu låg i sin linda. För att ytterligare utbilda honom sjelf och skaffa honom materialer till de arbeten, som Carl XI tillämnade, tog han honom med sig på sin resa till Frankrike och Italien år 1687. Återkommen derifrån användes Precht vid den nya slottsbyggnaden, hvilken då börjades, och hans lika fitiga som skickliga hand har dessutom lemnat ganska värderade minnen på många ställen inom riket. Sådana äro minnesvärden öfver greve Johan Gabriel Stenbock i Stockholms Storkyrka, det öfver Carl XII och baron Knut Lejonhufvud, i Ridderholmskyrkan, en mängd predikstolar och altarprydnader, jemte andra monumenter, såsom: kungsstolarne i Stockholms Storkyrka och predikstolen derstädes, altarprydnaden och predikstolen i Upsala domkyrka, den sistnämnda ansedd för den yppersta i riket och förfärdigad efter mönstret af den i Loreto; en äldre i samma kyrka, hvilken förstördes vid Upsalas brand, en sådan, jemte altarprydnaden i Maria kyrka i Stockholm, hvilka hade samma öde 1759 o. s. v. P. dog i Stockholm d. 26 Febr. 1738, i sitt 87:de år. Han efterlemnade flera söner, som alla ärfde en del af faderens anlag. En af dem blef bildhuggare hos hertigen af Lothringen och öfvergick till katolska läran. En annan, *Gustaf*, som fortsatte faderens arbete vid altarpbyggnaden i Upsala och fick titel af hofkonduktör, öfvergaf sedan konsten, för att hängifva sig åt sin smak för nöjen. Yngste sonen blef guldsmed, och i detta yrke en verklig artist.

Predikan utgör i Svenska kyrkan det hufvudsakligaste af den allmänna gudstjensten. Enligt kyrkolagens föreskrift skall den vara enlig med bibeln och de symboliska böckerna, icke innehålla någon världslig moral och med kristendomen oförenlig filosofi. Okända villfarelser och obetänkta bestraffningar få deruti icke förekomma, ännu mindre någon person deruti utpekås. Predikningarne äro af flera slag, neml. högmesso-, ottesängs- och aftonsängs-predikningar, hvilka icke, eller åtminstone högst sällan, hållas på landsbygden. Vidare kateches-, vecko- och passions-predikningar, samt domstols-predikningar (vid hofrätter, rådstugor och ting), samt liknande föredrag vid särskilda tillfällen, såsom t. ex. klagodagar, m. fl. Fordom hölles äfven marknadspredikningar. Högmessopredikan får icke räcka öfver en timma, utom på långfredagen, då den må utdraga halfannan timma, i anseende till ämnets vikt och textens längd. Uti högmessan predikas öfver dagens evangelium, eller

sorakild dertill förordnad text; i aftensången öfver den andra af dagens texter, och i ottensången är valet af text fritt.

Predikningar. Se: *Postilla* och *Homiletik*.

Prediko-förhör kallas de förhör, som, med anledning af predikan, och till dennas bättre förklaring, hållas med församlingen efter slutad gudstjänst. De äro anbefallda att hållas så ofta sådant kan ske, men anställas numera aldrig, utom i fastan, efter passions-predikningarne.

Prediko-munkar. Se: *Dominikaner-orden*.

Predikotexter. Dessa, eller, såsom de äfven kallas, *pericoper*, innefattas uti vår vanliga s. k. Evangeliebok. Urvalet af dem är föga lyckadt, men det härleder sig ock från kyrkans äldsta tider, och är gjort med afseende på de kätterier, som tid efter annan då upptodo och spridde sig. De flesta af högmessotexterna innehålla sådana stycken af evangelium, som omtala vår frälsares underverk. Dessa utiåges i fjerdte seklet af vår tideräkning, för att gifva anledning till vederläggning af Arian kätteriet, hvilken förnekade kristi guddom. Om lämpligheten af de gamla texternas bibehållande inom Svenska kyrkan har varit mycket tvistadt och skriftverkladt, utan att leda till någon afgörande slutföljd. Både för deras bibehållande och deras förkastande finnas många skäl. De för det senare äro dock de starkaste, och göra sig troligen med tiden gällande.

Predikotolkar brukades, under äldsta tider, i Finland och äfven sedan i Lappmarken, och de skulle, när prästerne ej kände språket, stå i gånge uti kyrkan och öfversätta deras predikan. Detta tillgick så, att då prästen sagt at en mening, gjorde han ett uppehåll, och tolken skulle öfversätta den på Lappska. Man kan lätt föreställa sig hvilket jemmerligt innehåll här af skulle uppkomma, och hurdan åhörarnes andakt skulle vara, då de emellan hvar mening måste höra ett prat, som nödvändigt skulle förekomma dem löjligt. Lägges man här till, att sjelfva tolkarna, som voro okunnigt folk och icke kunde uti vissa synonyma begrepp attrycka åtskilligt, för hvilket Lappska språket saknar ord, oftast råkade i yttersta förlägenhet, hvarnär de hjälpte sig endast på det sättet, att de pratade hvad som föll dem in. En tolk, som råkade i förlägenhet för ordet krabba, som ej finnes i Lappska språket, redde sig sålunda, att han öfversatte: "och the lade honom uti ena krubbo", med: o, Herre Jesus, hvad det är kallt! — Detta undervisningssätt bibehöll sig i Luleå Lappmark ännu emot ardetonde århundradet.

Predikstolar skola, enligt Bælter, under påviska tiden i Sverige varit så alldeles komma ur bruk, att då konung Gustaf I lät uppsätta en sådan i Stockholms Storkyrka, ansågo papisterna honom för en korg, och kallade Olaus Petri, som predikade der, "mäster Olof i korgen", hvarjemte de i sin bitterhet äfven understödo sig att kullkasta den. Wieselgren anför likväl, att äfven under påviska tiden funnos ett slags predikstolar, under

nåmn af *ambones*, och att vid St Catharinæ kononisation i Wadstena 1489 "predikades ok idhkelik wte wppå kirkiogardhenom, twa predikstola i sänder, een i sioder oc annor i nör", samt att troligen den ovanliga formen på den predikstol, der Ol. Petri predikade, gifvit anledning till benämningen: mäster Olof i korgen. Men våra evangeliske fäder, hvilka droge försorg om reformationen, ansågo predikstolen för så oumbärlig, att de ställde den på det bekvämaste stället i kyrkorna, och läto för detta ändamål undanröjda altare, stolar, heläten och annat. År 1571 funnos likväl ännu landskyrkor, som ägde aatingen inga eller högst obehväma predikstolar, hvarföre man nödgades med böter tvinga allmogen att upprätta sådana. — Predikstolar invigas vanligen med ett för tillfället lämpligt tal.

Preis, Joakim Fredrik, född 1666 i Dorpt, der fadern var general-superintendent. Af dess 16 barn var Joakim det yngsta och togs af kongl. rådet greve Hastfer i dess hus, såsom lärare för hans barn. Derefter anställdes han i grefvens kansli och kom sedan i kongl. kansliet i Stockholm, der han med välvilja omfattades af dåvarande kanslirådet Polus, som stätt fadder åt honom. År 1692 for han öfver Danmark till England, och promoverades i Oxford till juris doktor; sedan till Paris, der han på egen bekostnad och understödd af Polus, uppehöll sig i 7 år, arbetande i Svenska residenten Palmqvists kansli, hvarunder han ofta begagnades af denne vid konferenser med Franska ministären. Ändtligen fick han en länge efterlängtd befördran, då han 1703 blef kommissions-sekreterare hos Palmqvist, hvilken nu blef envoyé i Haag, och hvarest P. sedan kvarstannade under hela sin återstående långa lifstid. Hans förman hemreste 1715, för att emottaga hofkanslersplatsen och Preis ärfde nu hans befattning, den han bibehöll till sin död, först med hofråds och sedan med kansliråds titel. Upphöjdes i adligt stånd, blef R. af N. O. vid ordnarnas stiftelse och vid 90 års ålder friherre. Afled d. 22 Dec. 1759, i en ålder af 93 år, med namn af en redlig, skicklig och djuptänkande diplomat. Har efterlemnadt åtskilliga skrifter af politiskt och historiskt innehåll, dels på Fransyska, dels på Holländska eller Tyska, såsom: *Lettres d'un ami à Dantzic à un ami à Amsterdam*; *Sendschreiben betreffend das Acrochement des Nordischen Friedens*; *Lettre d'un Gentilhomme de Meklenbourg à son ami à Copenhague*, m. fl. — Hans son, kongl. sekreteraren **Predrik P.**, hvilken introducerades bland friherrarna, dog barnlös d. 7 Juni 1788, då ätten utgick med honom.

Prejelskurra är ett Bohuslänskt ord, som be-tecknar den rem, hvarmed sjelfva "prejeln" eller "valen" på tröskslagan är fästad vid skäftet.

Pregonstranter-munkar skola, enligt Messenius, inkommit till Sverige år 1132, medan de-na ordens stiftare, Noribert, död 1134 såsom erkebiskop i Magdeburg, således ännu lefde. Det enda kloster de lära innehaft, var Öveds kloster i Skåne. Upphövet till sammet premonstranter skall

härleda sig antingen af Premonstrant, en liten stad i Picardie, eller af *præmonstrando* (förutvisande); emedan dessa munkar skulle visa för andra, huru de borde lefva efter den regel, som S:t Augustinus uti en dröm skall hafva uppenbarat och visat åt Noribert.

Presbeckius, lärare vid gymnasium i Stockholm 1643, var en man af ett ombytligt och oroligt sinne, med tydliga anlag för galenskap. Än var han stilla och from, men orolig, och önskade tröst af presterskapet; än yttrade han förakt för detsamma, öfverlemnade sig åt dryckenskap, dans och svordom och var så våldsam, att bustru och barn måste fly ur huset. En dag, om sommaren 1647, då drottning Christina bivistade gudstjensten i slottskyrkan, der Emporagrius slutat predika och alla åhörarne nedlutade sig i bön, gick P., med värja vid sidan, fram i choret, öfverhoppade bröstvärnet och nalkades drottningen. Pehr Brabe, som märkte det, ropade åt vaktin, hvilken satte hillebarderna emot honom; men han bröt sönder den ena och hoppade öfver den andra. Christina blef nu själf uppmärksam och stötte till den i bön knäböjande gardeskapitenen, hvilken sprang upp och fattade P. i håret. Denne hade hos sig tvenne knifvar utan slidor. Tillsjådd om sin afsigt, sade han än, att denna var ganska oskyldig, än att han ernat begå något brott, som skulle ådraga honom döden, än att han velat åt Emporagrius, hvars predikan misshagat honom, än att han ansåg drottningen icke äga full majestätsrätt, men att, om en konung funnes, skulle han nog få befordran, sade sig vara i djefvulens klor och bad om en snar död, o. s. v. Emedan hans vansinne ej kunde betviflas, insattes han på Westerås slott, der han lefde i flera år.

Prest. Denna benämning tillkommer mindre en religionslärare, än en, som handhafver gudstjensten, och förrättar de heliga bruken och ceremonierna. Prestens embete är troligen lika gammalt som människoslägtet själf, åtminstone träffas det så långt de historiska traditionerna gå tillbaka. Ej heller finnes det något folk, hos hvilket man icke upptäckt särskilde prester. Hos flera bildade dessa en egen kast, med ärftliga värdigheter. En tillstymmelse till sådan röjer sig äfven hos våra förfäder, ibland hvilka prestvärdigheten var förbehållen de högre släakterne och alltid förenad med höfdingskap. Den förnämste höfdingen var alltid öfverföreståndare, och Upsalakonungen den förste af dem alla. Hela det Odinska hofvet bestod, enligt sagorna, af idel tempelfurstar (hofgoder). Presterne hafva städse utöfvat ett mäktigt inflytande på folkens politiska förhållanden, och ett begär dertill tyckes vara oåtskiljaktig ifrån den presterliga värdigheten. Förklaringen dertill torde böra sökas, dels i det inflytande de, genom sina embeten, utöfva på folkets samveten och öfvertygelse, och dels genom den föreställning, de oftast sökt förfäktat, att nemligen utgöra en nödvändig medlareklass emellan människan och högre magter, och att följaktligen de senares bevågenhet mot den förre, och dennas deraf härflytande

väl eller ve, berodde af dem. Detta begrepp af prest gäller ännu i den katolska kyrkan; men förkastas af protestanterne, hvilka, endast för god ordnings skull, bibehålla ett serskildt prestembete; och, under förklarande, att detta kan, då sådant blifver nödigt, utöfvas af hvilken kristen som helst, utan att dertill vara serskildt invigd och förordnad. Sådant öfverensstämmar och fullkomligt med den urkristna idéen om kristenheten, såsom ett allmänt presterskap. Enligt protestantismens begrepp om nyttan af ett serskildt presterskap, endast för ordningens skull, förklaras ock, i motsats mot katolikernes; att, i anseende till sitt embete, äro alla prester like, och att grader deremellan i magt och rang tillåtas, endast för samma yttre ordnings skull. Den högste presten i hvarje protestantiskt land är det verldsliga öfverhufvudet, således hos oss konungen; dernäst komma biskoparne, hvilka, utom i den katolska världen, bibehållas endast i de nordiska länderna och England. För den Svenske presten finnes snört sagdt en egen lagstiftning. Ingen får vigas till prest förr än han fyllt 23 år, undergått vederbörliga examina samt blifvit inskrifven ibland beväringen. Invigningen, hvilken bör ske framför altaret i domkyrkan, måste alltid förrättas af en biskop. Prest kan afsättas från embetet, då han blifver förvunnen till svårare brott, eller till vissa förseelser i sin tjenstutöfning, såsom t. ex. då han viger sådana, som ej måga äktenskap bygga, eller lyser i annan ordning än den föreskrifna, eller värfvar röster för sin befordran, o. s. v. Afsättningen är förknippad med ett slags ceremoni, nemligen kappans och kragens afkläddande inför konsistorium. Omtalar prest hvad honom i samvetssaker hemligen anförtrödt är, straffas han med lifvets förlust, äfvensom hans utsago i sådant fall icke gäller såsom vittnesmål. Prestens äligganden, såsom ombetsman, äro i Sverige till stor del fremmande för hans egentliga bestämmelse. Särdeles är detta förhållandet med pastorerna på landet, hvilka fått sig uppdragna nästan alla möjliga tjenstemannabestyr.

Prestaf kallas en med svart flor öfverklädd staf, hvilken föres framför likprocessioner. Namnet har öfvergått äfven på de personer, som föra dylika, och hvilka alltid äro värdar, eller marskalkar i sorghuset. Vanligtvis nyttjas två prestafver. Egentligen få dylika föras endast vid begravingar efter personer, som innehaft kongl. fullmakt, eller äro deras vederlikar.

Prestbevis eller **Prestbetyg** kallas sådana, af vederbörlig prestman utfärdade och underskrifna, handlingar, hvilka meddela uppgifter om en persons ålder, frejd, kristendoms-kunskap och andra förhållanden, och hvilka erfordras i mångahanda fall. Dessa fordras isynnerhet vid flyttningar ur en församling till en annan, vid lysningar till äktenskap, vid stundande vapenöfningar, vid anklagelser af svårare art inför domstol, o. s. v. Prestbevis vid flyttningar måste, vid stadgad vite, inom viss förelagd tid uppvisas för pastorsembetet i den församling, dit inflyttningen sker. För dylika attester, äfvensom för sådana, som gifvas åt kronans

manskap eller för domstolsaker får prest, vid stadsgadt vite, ej taga någon betalning.

Prestbol eller **Prestgård** kallas på landsbygden de hemman eller jordar, hvilka blifvit anslagna till beställden åt ordinarie presterlige tjänstemän, och egentligast de som äro upplåtna åt pastorerna. De räknas nu, så framt församlingarna icke i senare tid inköpt desamma, till kronohemman, ehuru de fleste af dem ursprungligen blifvit skänkte af enskildte personer. För prestgårds bebyggmed och häfd finnas serskildta författningar. Prestgårdsbyggnad sker vanligtvis af hela pastoratet, efter oförmedladt hemmantal. Deruti deltaga också ägnare af atångjernshammare och masugnar; endast säterier äro derifrån befriade. Sedan prestgård är byggd skall innehafvaren vidmagthålla den med smärre reparationer, och till utröanddet deraf, äfvensom af beställets häfd i öfrigt, är förordnad, att så kallade ekonomiska besigtningar derå skola anställas, i början hvar tredje, och sedan hvar femte år. Byggnadsskyldigheten är likväl så fördelad, att presten äfven har vissa hus, som han ensam måste bygga och underhålla, nemligen källare, drängstuga, badstuga, svin-, får- och vagnshus, samt sädeslada, o. s. v. Från dessa allmänna stadganden undantagas kyrkoherde-boställena i Skåne, hvilka boställs-innehafvarne sjelfve skola till alla delar bebygga, äfvensom komministersboställena öfver hela riket, med hvilka förhållandet är enahanda. Detta tyckes vara så mycket mera orättvist, hvad de senare beträffar, som deras innehafvare vanligtvis äro högst svagt lönade, och sjelfva boställena långt mindre än pastorernas. En ringa ersättning härför ligger uti kapellansbolens befrielse från extra rotering, hvilken befrielse ej är förunnad pastorsboställena.

Prestekallspenningar utgöras i Skåne, och voro bestämda till ett visst belopp af hvar kall, utan afseende på prestens större eller mindre inkomst, men blefvo 1670 satta i förhållande till flere eller färre hemman i socknen, samt deras egenskap och godhet, ödeshemman oräknade. De erläggas i persedlar eller penningar, och utgå i Blekinge under namn af kongs-skatt eller taxa; men kallas i Halland kongs-skatt och i Bohuslän kontribution.

Presten messar icke desto mer, ju högre kyrkan är, ett gammalt Svenskt ordspråk, liktydigt med: Kon mjölkar icke i förhållande till stäfvans storlek.

Presteståndet, såsom riksstånd, utgöres af erkebiskopen och alla biskoparne samt pastor primarias, hvilka äro sjelfskrifne riksdagsmän och, såsom sådane, kallas af konungen till riksdagarne, samt valde ombud af kyrkoherdar, komministrar och universiteterna, jemte vetenskaps-akademien. Hvarje stift sänder visse riksdagsmän till olika antal, efter stiftens storlek. Erkestiftet, Linköpings och Westerås stift sända hvardera fem, Skara, Strengnäs och Lund skicka fyra, Wexjö, Göteborg och Hernösands tre, samt Kalmar, Carlstads och Wisby stift två kyrkoherdar; likaså väljas tvenne af Stockholms stads pastorer. Kommini-

strarne äro icke, såsom kyrkoherdarne, skyldige att ställa riksdagsmän; men äga rättighet dertill, nemligen en ifrån hvarje stift och en ifrån Stockholms stad. Hvardera universitetet äger rättighet att välja två och skyldighet att välja en; vetenskaps-akademien väljer två. Erkebiskopen är talman, och en af biskoparne utnämnes af konungen till vice talman. Konungen har en i gammal häfd grundad rättighet, att bevilja ledighet åt de biskopar, hvilka för ålderdom, sjuklighet eller dylika skäl önska befrielse från sitt riksdagsmannakall. Valrätt och valbarhet äro inom presteståndet lika, så att den som väljer äfven kan väljas, men valsättet är icke närmare bestämdt i grundlagen; det beror på serskild ordning i hvarje stift. Likväl gäller detta förhållande om valrätt och valbarhet icke för universiteterna och vetenskaps-akademien. Vid de förstnämnda kunna väljas endast professorer ur de verldsliga fakulteterna, således ej ur dem theologiska; men valrätt tillhör hela lärarepersonalen, så vida den har presterlig befodringsrätt, hvilket gäller om alla universitets-lärare, utom de s. k. exercitiemästarna. Genom detta vilkor, att presterlig befodringsrätt medför valrätt, tillhör denna rättighet äfven tjänstemännen vid de akademiska biblioteken. Serskildt är stadgadt, att valrätt äfven tillkommer universiteternas räntmästare och sekreterare. Theologie professorerne, som icke kunna väljas af universiteterna, äro deremot valbare i stiftet, såsom pastorer i prebende-pastorater. Vetenskaps-akademiens riksdagsmän måste vara ofrälse, civile ledamöter, och då detta vilkor icke inträffar med alla akademiens ledamöter, så äro de icke heller alla valbare. Presteståndets arfvoden utbetalas, genom sammanskott, af de väljande, utom för vetenskaps-akademiens ombud, som äro de ende valde riksdagsmän, hvilka söka allt arfvode, samt universiteternas, som aflönas af universitetets allmänna medel, dock blott en ifrån hvardera stället; ty om universiteterna vilja begagna sin rätt att skicka tvenne ombud, måste den andre aflönas af de väljande. Presteståndet utgöres, efter denna indelning, i fall att alla biskoparne äro närvarande, af några och sextio ledamöter. Dess deltagande i riksdagsärenderna härleder sig ända ifrån katholska tiden, ehuru då endast biskoparne och mera ansedde prelater plägade infinna sig; först efter reformationen infördes en allmännare representationsrätt för kyrkoherdar och komministrar. Universiteterna och vetenskaps-akademien erhöilo sin valrätt vid 1823 års riksdag, och begagnade den första gången 1828. Komministrarne hafva, med undantag af Stockholms stad, sällan begagnat sin rätt. — Enligt 1840 års qvin-qvennii-tabell bestod presteståndet af följande:

Högre presterskap, till och med kyrkoherdar	1,102.
Kapellaner	884.
Adjunkter och vice pastorer	986.
Regements-pastorer, huspredikanter, m. fl.	169.
Professorer och lärare, prestvigde	219.
Adjunkter, informatorer, klockare, m. fl. . .	61.

Summa 3,421.

Flera antalet af detta stånd, med hustrur och barn, var 14,995 personer. Enligt representations-kommitténs statistiska tabeller ägde detta stånd, år 1845 på landet 257 hemman, hvilka innehades af 421 personer, och dess boställen utgjorde 1,950 hemman, som beboddes af 2,278 personer. Med ägande, eller ständig, äborätt innehade 45 personer ett egendomsvärde af 1,159,938 R:dr. Deras boställen voro värda 7,631,508 R:dr, och besattes af 2,417 personer. Det olika personal-antalet, mot den förra uppgiften, förklarar deraf, att i taxeringsvärde-tabellen äfven upptagas fastigheter, som ej äro satta i mantal. Af preteståndet voro 1,479 personer, till beivllning af förmögenhet eller inkomst, taxerade till 24,248 R:dr. 3,170 personer hade uppgifvit en löne-inkomst af tillsammans 1,739,551 R:dr, hvaraf 2 uppgifvit tillsammans 10,459 R:dr. I städerna voro 194 prestor ägare af fast egendom, till ett värde af 777,306 R:dr, och dessutom 79 ägare af stadsjord till 72,943 R:drs värde. Deras boställen i städerna voro värderade till 667,570 R:dr och innehades af 266 personer. Beivllning för inkomst eller förmögenhet erlades af 707 personer, med 13,593 R:dr. Löne-inkomsten var af 867 personer uppgifven till 654,049 R:dr. De pensionerade ecklesiastiska tjänstemännen voro ej fler än 9, hvilka tillsammans uppbäro 5,905 R:dr.

Prestexamen kallas det händelseprof, som närmast föregår invigningen till prestembetet. Det afläggas, likasom pastorexamen, inför biskopen och domkapitlet, och består i en muntlig pröfning, så väl i theologiska som allmänt humanistiska kunskaper. Den äger rum efter slutade studier vid universitetet och uppnådda 23 års ålder; tidigare får ingen vigas till prest. De presterliga universitets-studierna återigen äga rum under den theologiska fakultetens ledning, och slutas med s. k. dimissionsexamen ifrån fakulteten och afläggandet af homiletiska skrifprof. Från prestexamen äro theologie licentiat och kandidater befriade; de förstnämnde underkastas icke heller pastorexamen.

Presthammaren. Se: *Ramshytte hamnen*.

Presthus, konservera. I äldre tider var det mycket vanligt, att gifta sig till ecklesiastika tjänster. Joh. Hammarin, i dess Carlstads stifts herdamne, anför att domkapitlet i nämnde stift var mycket nitiskt att tillställa äktenskap med afidne prestmäns enkör och döttrar. Sådana giftermål kallades att *konservera presthuset*, och finnes derom i konsistorii protokoller mycket både ömkligt och löjligt. Så heter det i protokollet d. 15 Mars 1677: "Mag:ro Langio confereras Gilberga pastorat, sub fide matrimonii cum filia och att upprättas huset", samt i samma dags protokoll § 5: "Magister Johannes Lind får Bolstad, så framt han befryndar sig i sterbhuset derstädes och till den ändan reser dit neder om påsk, när skolan uppgifves." Den 30 Juni 1702 "biföll konsistorium Brunskögs pastorats kallelse för studenten Renström, att blifva komminister Åhmans medhjelpare, emedan pastor consenterade dertill, dock lade domkapitlet för Renström det vilkor, att han genom giftermål

skulle konservera Åhmans hus, så skulle han och vid Åhmans död vara och blifva ordinarie sacellanus i Brunskog", och d. 3 Sept. s. å. "blef det i domkapitlet afsgott, det prosten D. Lagerlöf skulle resa till Brunskog, och grannaliga efterhöra hvad slet, som han blifva emellan monsj. Renström och hr Åhmans dotter, angående deras äktenskap." Flera andra dylika exempel anföras. Det sista officiella försök, att genom giftermål få pastorat, skedde af dåvarande komministern i Ämäl, sedan kyrkoherde i Silbodal, Lars Klockhoff. Han hade blifvit improberad i pastoral-examen; men sökte det oaktadt Milliesviks lediga pastorat. Då domkapitlet afslog hans ansökan, besvånade han sig deröfver hos Kongl. Maj:t och erbjöd sig, att, i stället för examen, gifta sig i presthuset. Han yrkade sin rätt till förslaget, emedan lagen blott föreskrifver, att sökanden skall hafva lagit pastoral-examen, och att han det gjort kan ingen bestrida. Det, att han blef improberad, förmentes han icke kunna förändra, att den ju var adagd. Ansökningen blef afslagen.

Presthyttan och **Lågfors**, jernbruk, i Hedemora socken af Stora Kopparbergs län, uppygdt 1626 och privilegieradt 1679. Denna egendom var till en del år 1591, under Johan III:s tid, under kronan; sedan hafva åtskilliga personer, äfvensom Hedemora stad, varit ägare deraf. Presthyttan har 1 härd och 266 skeppd 13 lisp:d privil. årligt smide; Lågfors har 2 härdar och 991 skepp:d 13 lisp:d smide af eget tackjern. Hammarskatten utgöres för begge bruken tillsammans med 12 skepp:d 11 lisp:d 14 skälp:d. Spik- och manufaktur-smide idkas äfven. Afsättningsorten är Stockholm. Bruket erhåller tackjern från dertill hörande *Drecke masugn*, anlagd i början af 1600-talet. Ägare äro Sten Halling och G. Kjerrulf. Smidesstämp-larne visa, den ena L F D inom en krets af punkter, den andra: E. F.

Prestkandidat är egentligen den, som vid universitetet genomgått sin förberedande presterliga lärokurs; men benämningen utsträcker äfven till dem, som der idka studier för att beträda den presterliga banan. En sådan skall inskrifvas i theologiska fakulteten, för genomgåendet af sin kurs, hvilken är bestämd till ämnen och insigter, men icke till tid.

Prestkragar (*Chrysanthemum leucanthemum*), en allmänt känd växt, hörande till Syngenesisternas klass, utmärker sig för sina stora prydliga blommor, med sin gula disk och hvita utdragna strålblomster. Den växer öfverallt på torra ställen, och blommor från Juni till Augusti. Dess nytta i hushållningen är ännu okänd; såsom foderväxt rätas den af nöt- och svinkreatur. Uti det olika antalet af strålblomster söker, enligt gammal traditionel sed, ungdomen på landsbygden, att utleta orakelsvar på sina önskingar, särdeles i kärleksväg. — Den gula prestkragen är ett envist ogräs på åkern, den inkom till Sverige 1624. Efter missväxten nämnde år införde den namkunnige Holger Rosencrantz åtsäde från utländska hamnar, några uppgifva från Holstein, till sin gård

Skattep i Skammenöds socken i Holland. Partyget, på hvilket säden fördes, strandade utanför bya Mahabäck i Harplinge socken, och byamännen skyndade att plundra säden, den de sedermera utsläde; men till straff var säden uppblandad med prestkrägar, hvilka icke blott blefvo Hallanda, utan många andra Svenske orters landsplåga.

Prestkål kallas allmänt Åkersenapen (*Sinapis arvensis*), en växt af Tetradynamisternas klass, med sina gula, välluktande blommor. Den är ett bevärdigt ogräs i vårsäd, särdeles i bön- och linåkrar. Den blommar i Juni och Juli månader, då stundom hela fält lysa gula deraf, och sprida kring vejden en aromatisk lukt. Den utgör ett begärligt foder för alla husdjur, atom hästen. I Skåne använder allmogeen dess blad till grönkål. Fröna, svarta till färgen, äro särdeles oljerika, och försök hafva blifvit med fördel anställda, att pressa dem, då de befunnits gifva alltid en femtedel, men till och med en tredjedel olja mot fröets vikt. I anseende till växtens egenkap af ett bevärdigt ogräs, är dock dess odling för oljelagerierna icke att förordas.

Prestmöten kallas de sammankomster, hvar till biskoparne sammankalla stiftens presterskap, i och för lärdomsöfningar och öfverläggningar i ämnen, som röra det presterliga embetet. De höllas fördomdags oftare än nu, till och med årligen; nu mera sammankallas de mera sällan, eller när biskopen så finner för godt. Fordom höllo äfven prostarne, inom sina områden, sådana mindre möten, hvilka nu äro aflagda. Lärdomsöfningarne, de der utgöra det ena af prestmötenas föremål, bestå vanligtvis i en disputationssakt öfver någon, för tillfället utgifven, theologisk afhandling, samt i predikningar och tal. Officianter vid disputationen, predikanter och talare utses vid hvarje prestmöte för det nästföljande. Till dessa lärdomsöfningar hörer äfven ett slags examen med det yngre presterskapet, hvilken anställles af någon dertill utsedd äldre, ansedd prestman, som i denna egenkap kallas prestmötes vice preses. Preses utgifver disputationssafhandlingen; den egentlige ordföranden är deremot biskopen, som leder öfverläggningarne och äfven brukar meddela en berättelse om kyrkans tillstånd och de märkvärdigaste nya tilldragelserna inom detsamma. Prestmöten besökas af alla prester, hvilka icke i och för tjänstgöringens skull måste stanna hemma vid församlingarne, eller eljest af sjukdom och dylika giltiga skäl förhindras att infinna sig. Rådplägningarne röra presterskapets ekonomiska angelägenheter, kyrkoförvaltningen, o. dyl.

Presteståndigheter kallas de löneförmåner, hvilka, atom bestället, tillkomma en ordinarie prest att årligen njuta af sina åhörare. Dessa s. k. rättigheter, bestående i tionde och andra inkomster, grundas sig hafvudsakligast på 1681 års kongl. förordning, hvilken dock omkring år 1723 upphörde att vara gällande i Skåne och Bohuslän, på båda orterna i följd af serskilda författningar, af hvilka den Bohuslänska är känd under namnet: *Bohusläns förening*. Denna hafva presterskapet flera

gångar försökt att få upphäfvon eller förändrad, och senast år 1841; men den blef då af Kongl. Maj:t ånyo stadfästad. Oberoende af alla dessa författningar, kunna dock presterne och församlingarne sina emellan i godo öfverenskomma om presteståndigheternas utgörande; men sådana konventioner förblifva gällande blott en kortare tid, och måste af Kongl. Maj:t stadfästas.

Prestestånd. Svenska kyrkan bibehåller en egen allmän skrud för sina prester, utan hvilken ingen må förrätta sitt embete, nemligen krage och kappa, hvilkas beskaffenhet är allmänt känd. Den förra har dock med tiden undergått stora förändringar, nemligen ifrån att omeluta halsen och till en del betäcka bröstet, öfvergått till en liten tvåklöfven lapp, af ett par eller tre tumslängd. Betydelsen af detta tecken är svår att utreda; ty hvad man föregår, att det skall symbolisera lagens taylor, är mindre sannolikt, då man ihågkommer kragens utseende i fornda dagar. Kappan af aiden är ett utmärkelsetecken för vissa grader inom presteståndet, och får brukas endast af biskopar, domprestar, konungens egne ordinarie hofpredikanter, kyrkoherdarne i Stockholm samt theol. professorer och doktorer. Färgen och snitten på presterens öfriga dräkt äro icke vidare föreskrifna, än att båda skola vara allvarsamma. En allmän sed är dock att nyttja svart, samt att bruka veckade lifrockar, med en knapprad, eller så kallade kaffaner eller samarier. Ifrån den allmänna presteskruken bör skiljas den större eller mess-skruken, hvilken får nyttjas endast inom kyrkans dörrar och speciellt för altaret, samt dertill blott vid högtidligare tillfällen. Den består af en fotsid linne-skjorta, med en betäckning öfver bröst, rygg och axlar af galoneradt sammet, och prydd vanligtvis med bilden af ett kors eller ett strålände öga, försönings och gudomens sinnebilder. Denna skrud är till sitt ursprung katolsk, likasom biskops-skruken, hvilken består af en nära liknande, men hvar till hörer en tvåhornad hög mössa, samt en krokstaf, eller så kallad kräkla, och ett guld-kors, hvilket för erkebiskopen är försedt med en gloria. I sammanhang med presteskruken bör nämnas, att man på 1830 års riksdag föreslog prestkragens utbytande emot ett silfverkors, att bära i kedja öfver bröstet; men förslaget, som föranledde vidlyftiga debatter och mycket gyckel, kunde icke genomdrivas.

Presteståndskap. Det äldsta af sådant slag i landet lærer vara det Götteborgska, hvilket stiftades redan 1814. Det i Stockholm inrättades, i anledning af reformationens jubelfest, d. 31 Okt. 1817, isynnerhet genom dåvarande öfverhofpredikanten och kyrkoherden doktor Hedröns bemödanden. Ledamöterna samlas hvarje vecka under vintermånaderna, och fira sin högtid på reformationsdagen. Inrättningens afsigt är "att bereda tillfälle till en närmare förening med bröder, hvilka inom samhället hafva enahanda bestämmelse, och att uppmuntra hyarannan till bemödandet för Kristi rikets tillväxt." Äfven i andra stift lära dylika sällskap blifvit inrättade; men i Skåne har serskildt bildat

sig ett *Presterligt Litteratursällskap*, hvilket har för ändamål att utgifva en tidskrift.

Prestval. I alla församlingar, der prest skall tillsättas, utom i de patronella, skola prestval hållas, och hvilket består i församlingens omröstning på de föreslagne kandidaterna. Serskildta författningar för prestval bestämma på det nogaste hvad dervid är att iakttaga, ej mindre hvad den föreslagne, än de röstande vidkommer, och hvilket är så mycket nödvändigare, som det sällan vid något tillfälle intrigeras så mycket, som vid prestval, i trots af det derföre stadgade ansvar. För de sökande är all röstvärfning, äfven på indirekt sätt, förbjuden, vid embetets förlust, och får ingen af dem under ledigheten förestå sysslan. Prestvalet anställes i moderkyrkans chor, tredje söndagen efter den siste sökandens predikoprop, och fjorton dagar efter den så kallade frågodagen, på hvilken val-längden, som utfärdas af häradskrifvaren eller mantalskommissarien, granskas och församlingen tillfrågas om den är nöjd med förslaget, o. s. v. Valförrättningen, som hålles af kontraktsprosten, eller annan af honom förordnad prestman, öppnas, genast efter gudstjenstens slut, med afsjungandet af en psalm och ett lämpligt tal, hvarefter rösterna afgifvas, muntligen, af de röstberättigade sjelfva, eller genom lagligen befullmäktigade ombud, eller ock genom bevittnade valsedlar. Hvarje närvarande väljande skall framträda till valbordet, då han afgifver sin röst. Skulle så hända, att blott en eller några vilja rösta, gälla deras röster likväl såsom pluralitet; undandraget sig åter hela församlingen, skall sådant, om pastoratet är regalt, anmälans hos konungen, men om det är konsistorielt, tillsätter domkapitlet, utan församlingens vidare hörande, en af de tre föreslagne prester till sysslan. Röstningen beräknas, på landet, efter oförmedlat hemmantal, och med dessa jemförbara bruk, fabriker, o. s. v. I städerna åter följes den för hvarje ort stadgade grund. Sålunda beräknas till exempel i allmänhet rösträttigheten till prestval efter afgiften till brandvakten, under det i några städer, t. ex. i domkyrkoförsamlingen i Götteborg, röstas lika efter matlag, o. s. v. Prestvalsförrättningen slutas med tillkännagifvandet huru rösterna fallit, och med läsandet af en bön och välsignelsen ifrån altaret.

Preussen. Med detta land har Sverige stått i förbindelse, långt innan den Preussiska monarkien var bildad. Den Tyska riddare-orden, som innehade landet, under senare hälften af medeltiden, ägde gods i Sverige. Det är likväl förnämligast genom eröfringskrigen efter Erik XIV:s tid, som förhållandet till Preussen blef en vigtig fråga för Sverige. Landet var då, till en del, ett Polskt landskap, till en annan del åter förenadt med Brandenburg, men såsom ett län af Polen. Gustaf Adolf förde sina segrande vapen till den Polska andelen af Preussen, och Sverige kom, genom fördraget i Stumsdorff 1629, i besittning af de Preussiska sjöstäderna, men förlorade dem, efter några få år, i det nya Stumsdorffer-fördraget 1635. Carl X tvingade kurfursten af Brandenburg, att öfver-

flytta på honom det vasall-förhållande, hvari han stått till Polen. Men detta upphörde snart, och Carl X:s krig ledde Brandenburg till fullkomligt oberoende af både Sverige och Polen. Från denna tid uppsteg den Preussiska monarkien till större vikt i Europa. Dess systemål har sedan varit att utvidga sig i Tyskland, och detta har skett på Sveriges bekostnad. Redan i 30-åriga kriget voro begge ländernas fördelar fiendtliga, och en ibland de största svårigheterna vid Westfaliska freden var frågan, huruvida Sverige eller Brandenburg skulle erhålla Pomeranien, hvilket omsider blef deladt emellan begge länderna. På 1670-talet var Sverige i fara att förlora alla sina Tyska länder till Brandenburg; men undgick detta genom Frankrikes bemedling och uppoffrade blott obetydligt. Större blef förlusten, då Brandenburg, som efter 1701 kallades konungariket Preussen, på Carl XII:s tid intog och äfven behöll en stor del af Pomeranien. Under den följande tiden har Sveriges förhållande till Preussen varit fredligt. Svenska Pomeranien blef väl omsider en Preussisk besittning, då Europas magter ordnade sina angelägenheter, efter Napoleons besegrande; men Pomeranien förlorades ej genom vapenskipte, utan utbyttes af Sverige emot föreningen med Norrige, och gick ur Danmarks hand, som då erhöill detsamma, till Preussen. Sedermera har Sverige stått i förhållande till Preussen, såsom till en måttlig och vänskapligt sinnad granne. De senast timade händelserna hafva infört ett mera osäkert fredstillstånd, då Sverige uppträdte till Danmarks försvar emot eröfringsplaner af den Tyska nationen, för hvilka Preussen lånat sig till verktyg. Hittills har dock freden förblifvit ostörd.

Preussiske riddarne eröfra Wisby. Medan Vitalianerne eller Hättebröderna innehade Gottland, oroade de med sina sjöröfverier hela Östersjön, och äfven de Preussiske riddarnes undersåter ledo deraf. För att göra ett slut derpå, utrustade stormästaren en flotta och intog Wisby samt en stor del af ön. Nu fordrade Albrekt att Gottland skulle återställas till honom, och reste sjelf till Preussen i sådan afsigt. Efter flera underhandlingar läto riddarne omsider förmå sig att till Albrekt utbetala en penningssumma, hvaremot han till dem afträdde sina anspråk på ön, hvilka i sjelfva verket voro inga, då han redan förlorat Sveriges krona. Drottning Margaretha lät göra ett försök att återtaga landet från de orättmätige innehafvarne, och ditsände trupper under Abraham Broderssons och, Algot Månssons anförande. De intogo väl sjelfva landet; men icke Wisby, hvilket de belägrade. Riddarne kommo staden till undsättning och en drabning föreföll, hvari de Svenske väl behöllo fältet, men måste kort der-efter utrymma ön. Slutligen afslöts fred i Helsingborg d. 1 Sept. 1403, hvarigenom stadgades, att Preussiska orden skulle erhålla en lösen af 9,000 rosenobler. En dryg skatt utlogs för detta ändamål af Sverige; men afsigten var aldrig att derföre lägga Gottland åter under deas väld, utan Erik XIII, som der anlade Wisborgs slott, ernade

da till en Dansk besittning och drog sedan sjelf nytta af dess ägande. — Preussiska orden var vid denna tid på höjden af sin magt, och Conrad von Jungingen dess stormästare.

Preutz, Niklas von, son till justitie-borgmästaren i Nyköping Hans Larsson P. (hvars ene son adlades under namnet *Ehrenpreutz*), blef amiralitets-assessor och adlades 1678, emedan han gjort kronan stora försträckningar. Tog afsked 1680 och dog 1696. Hans ätt utgick med dess "lärde son", som han kallas i adelsmatrikeln, **Fredrik von P.**, hvilken dog i Stockholm år 1700, såsom löjtnant vid lifdragonerne.

Preutz är namnet på fyra Svenske läkare, hvar af tre voro bröder och söner af kämnars-preses i Borås, Hemming P., samt den fjerdre son till en af desse bröder. Ingendera uppnådde likväl någon särdeles rang, hvarken på den vetenskapliga eller embetsmannabanan.

Preutz, Laurentius Johannis, född på 1630-talet, i Söderköping, der fadern var prost och kyrkoherde, begaf sig, efter slutade studier i fäderneslandet, till flera utländska lärosäten, men återkom och tog filosofiska graden i Upsala år 1661. Blef hofpredikant hos Magnus De la Gardie och dess forstinna, samt derefter prost och kyrkoherde i Pedersöre församling af Österbotten, der han dog 1692. Var en lärdd och värtalig man, som från trycket utgifvit ett vida större antal predikningar, än på hans tid var brukligt, samt från Tyskan öfversatt: *Lutkemans försmak af Guds godhet* och *Kempis Jesu Christi efterföljelse*.

Primeros, Henrik, son af handlanden i Stockholm Hans P., hvilken förmodligen härstammade från den gamla Skottiska adliga ätten Primerose, hade tjent sig upp till major vid Svenska hären under 30-åriga kriget och blef kommandant på fästet Johannishögen vid Norrköping, då han adlades 1655. Ätten är längesedan utgången.

Primisigning var, under de äldsta katolska tiderna i Sverige, en ceremoni, som föregick dopelsen, då presten tecknade ett kors på den, som var bestämd till dopet, men hvilket senare ofta verkställdes långt efteråt, stundom först på sotsängen. Ordet härleder sig troligen af det Latinska: *primum signum*.

Primstaf, detsamma som *runstaf*, af *Prim*, som betydde första dagen i månaden.

Prins, af det Svenska kongliga huset, är, enligt grundlagarne, underkastad vissa serskildta förbindelser. I afseende på sitt enskildta lif är han inskränkt i valet af gemål, genom förbudet att äkta enskild mans dotter, vare sig Svensk eller utländsk, och genom åliggandet, att för sitt giftermål inhemta konungens tillstånd. Konungen är icke blott giftoman för sina barn, utan för hela sin ätt. Vidare får en prins icke resa utom landet, utan konungens bifall, samt icke utan konungens och ständernes emottaga regeringen öfver en fremmande stat. Om en sådan skulle tillfalla honom genom arf eller val, så fordras således äfven riksdagens samtycke. Det är honom således icke tillåtet, att, genom alägtförbindelser, sammanknyta Sverige vid

utländska stater, utan folkets eget begifvande. Om man t. ex. skulle tänka sig en Svensk konung förmäld med en prinsessa från ett land, der kronan vore ärftlig på qvinnolinjen, skulle det kunna inträffa, att Svenska konungens gemål blef regerande drottning i detta land, och hennes son efter henne. Denne skulle då ärfva både Sveriges krona och den fremmande. Ett sådant förhållande har successions-ordningen hindrat, genom stadgandet om ständernes bifall. I fall desse neka, kunde den ifrågavarande prinsen antingen upphöra att vara Svensk prins eller frångå sin rätt till det andra landet. Påföljden, i fall något af nämnde stadganden öfverträdades, är arfsrättens förlust för sig, barn och efterkommande. En prins, som öfverskrider successions-ordningens villkor, har således derigenom träd ut ur kretsen af Svenska konungahuset, och måste sedermera inför lagen betraktas såsom en enskild man. Samma påföljd träffar honom äfven, om han öfvergifver landets religion; men sträcker sig icke då till hans barn och efterkommande. En prins, som afsvurit den evangeliskt-lutherska läran kan icke erhålla thronen; men väl hans son, i fall han blifvit uppfödd i denna kyrka eller återvändt dit. Deraf skulle besynnerliga förhållanden kunna tänkas uppkomma. Om t. ex. en prins på detta sätt förlorat sin arfsrätt, så skulle hans yngre bror i följd deraf kunna erkännas för konung. Antages nu, att sedan detta inträffat, den äldre prinsens son uppträdde och bekände sig till den Svenska kyrkan, skulle han då återinträda i sin faders rätt? Skulle han då uppstiga på thronen, genast eller vid farbroderns död, eller hans ätt återfå arfsrätten, först sedan hela den linjen utdött, som emellertid kommit i besittning af kronan? Successions-ordningen har intet svar på dessa frågor, hvilka också mera kunna anses för en art juridiska problem, än för politiska frågor af praktisk vikt; ty sjelfva händelsen är i hög grad osannolik. — Inför Sveriges lag äro prinsarne ansvarige för sitt enskildta lif, såsom andra medborgare. Det heter blott, att konungens person är helig, hans gerningar från allt åtal fredade; men detta nämnes icke om prinsarne. Deremot åtnjuter en prins större helgd och säkerhet emot personligt våld än andra, likväl endast de, som äro konungens egna barn. Icke blott mordanslag, utan allt våld emot konungen, drottningen eller deras barn, räknas såsom förräderi och är belagdt med dödsstraff; men med undantag af de förolämpningar, som bestå i smädliga yttranden i tryckta skrifter. Dessa försonas med 100 R:dr B:ko böter, så vida de icke gälla kronprinsen, ty han njuter äfven i detta afseende samma helgd som konungen. — Om prinsarnes underhåll af allmänna medel är intet stadgadt; det beror på rikets ständer, att anslå hofhållningssumma eller icke. Men deremot förbjuder grundlagen allt inrättande af hertigdömen eller lifgeding; blott titeln af hertig utaf vissa landskap kan tilläggas prinsarne; ej heller kunna de beklåda civila embeten i landet. Men militärbefäl kan af konungen anförtros dem.

Prinsessa. De kvinnliga medlemmarna af Sveriges konungahus äro i de flesta fall underkastade samma villkor som de manliga, dock med några undantag. Den största skillnaden ligger deruti, att de icke hafva någon arfsrätt till thronen, hvarken för sig sjelfva eller sina söner. Härigenom förekommes kronans öfvergång till en fremmande ätt, hvilket skalle kunna inträffa om en Svensk, med utländsk förste förmäld, prinsessas son ägde arfsrätt till Sveriges thron. Men genom detta uteslutande från all sådan arfsrätt, äro äfven prinsessorna befriade från all påföljd, genom öfverträdandet af successions-ordningen; ty den enda påföljden vore förlust af arfsrätten, och denna äga de icke. För deras giftermål gäller ej samma inskränkningar, som för prinsarnes. Det är dem förbjudet att äkta enskildt Svensk man; men förande utländsk finnes ingenting stadgad. Icke heller måste en Svensk prinsessa nödvändigt bekänna sig till Sveriges statsreligion. För öfrigt är hennes ställning lika med prinsarnes. Men i Norrige gäller det serskildta privilegium för hela konungahuset, både prinsar och prinsessor, att de ej kunna för sina personer dömas af någon annan domstol, än den konungen dertill förordnat. Detta stadgande finnes ej i Sverige. I öfrigt är deras ställning i allmänhet lika i båda länderna, emedan successions-ordningen är gemensam Svensk och Norsk lag. Det nyssnämnda förbehållet igenfinnes i den Norska grundlagen. I afseende på Svenska fureters giftermål bör äfven anmärkas, att om konungahuset är så talrikt och utgrenadt på flere linjer, att prinsar och prinsessor finnas, som icke äro närmare beslägtade, än att deras skyldskap faller inom sådana leder, der äktenskap ej är förbudet i Sveriges lag, så kan giftermål äga rum emellan Svensk prins och Svensk prinsessa. — Prinsessors hemgift var under Gustaf I:s tid bestämd till 100,000 R:dr, hvilken skulle utgöras af landet. Vid Cecilias förmålning begagnade sig konungen likväl icke af sin rätt att utskrifva en bröllopsgård, utan betalte penningarna af egna medel. Af tacksamhet derföre infunno sig också de flesta biskopar, adelsmän och städers invånare med frivilliga skänker.

Printz, Johan, född d. 20 Juli 1592 i Bottaryds prestgård i Småland, der fadern, Bero Johannis, säges hafva varit kyrkoherde i 70 år, och efter hvilken son och sonson innehade pastoratet. Sonen Johan var äfven bestämd till studiernas väg, och fick af Gustaf Adolf, som en gång gästade hos fadern, understöd att besöka utländska högskolor. Här blef han, nära Meinungen i Schwaben, jemte några andra studenter, anfallen af en trupp krigsfolk och förd in till staden, der han måste låta värfva sig till soldat af en Venetiansk öfverste och följa med till Italien. Efter flera krigsäfventyr i åtskilliga magters tjänst, kom han 1625 tillbaka till Stockholm och anställdes vid öfverste Gustaf Horns regemente, deltog i Preussiska och 30-åriga krigen, blef öfverste-löjtnant vid Westgötha kavalleri; men ställdes under krigsrätt, för det han uppgifvit fästningen Kemnitz, och

derföre dömd sin tjänst förlustig. Han tyckes likväl sedan hafva kunnat rättfärdiga sig, emedan han 1642 upphöjdes i adligt stånd, hvarvid han antog namnet *Printz*, efter sin morfader (se: *Pult*). Han skickades nu till Nya Sverige, som guvernör, anlade här Nya Götteborg, och gjorde Svenska namnet aktadt i Pensylvanien. Efter 12 års styrelse återvände han 1654 till Sverige, och dog, genom ett fall från hästen, d. 3 Maj 1663. (Se: *Papegoja*). Som han icke hade några söner, utgick ätten med honom.

Printz, kapiten vid flottan, förde, år 1712, Svenska fregatten Hvita Örn, och hade derunder en skarp träffning med en Dansk fregatt, Blå Flägern, af 28 kanoner och 128 mans besättning, förd af kapiten Rosenpalm. Efter 2 och en half timmas strid måste den fiendtliga fregatten stryka, sedan den förlorat en tredjedel af sin besättning. Samme kapiten P. angrep 1715 Danska fregatten Svarta Örn om 30 kanoner, förd af kapiten Reeder, hvilken efter en lika lång strid äfvenledes måste gifva sig, då 70 man af dess besättning frivilligt togo tjänst på Svenska flottan. Det är ej bekant huru den kække segraren belönades.

Printzencreutz, Abraham Roland von, hette förut *Printz*; men upphöjdes år 1820 i adligt stånd, hvarvid han antog namnet *Printzencreutz*. Var då expeditiions-sekreterare i ecklesiastik-expeditionen, fick sedan stats-sekreterare titel och pryddes med nordstjernen samt dog 1836.

Printzensköld, Johan, var major vid ett Tyskt regemente, då han 1649 blef adlad och utbytte namnet *Printz* mot det af *Printzensköld*, befordrades sedan till öfverste-löjtnant och utnämndes, under Carl Gustafs krig, år 1658, till slottshauptman på Bornholm. Då han d. 8 Dec. sistnämnde år satt till bords hos borgmästaren i Rönnestad, anfalls han der af Hasleboerne, fördes till en Jöns Sevrinssons gård och nedsköts, hvar efter hans lik släpades upp på rådhuset. Traditioner om hans mod och stora kroppsstyrka äro ännu gängse på Bornholm, och minnet af hans mod förvaras i en folkvisa. Han ägde tre söner, och desse, jemte hans bustru, fördes vid mordtillfället fångne till Köpenhamn, der yngste sonen, blott några månader gammal, dog i fängelset af vanskötsel. Från andre sonen härstammar den nu levande ätten.

Printzensköld, Carl, född d. 1 Mars 1796. Ingick 1817, efter vid Upsala akademien fullbordade studier och afslagda kunsksprof, på den civila tjänstemannabanan. Blef 1835 advokat-fiskal i kongl. kammar-rätten och har såsom sådan, icke utan utmärkelse, utfört åtskilliga kinkiga mål, bland andra det rykthara tullbalansmålet. Först vid 1840 års riksdag uppträdde han egentligen såsom riksdagsman af den aristokratiskt-konservativa meningen och blef, kanske i följd häraf, bemärkt; 1843 tillförordnad landshöfding i Jemtland. För sin ätt bivistade han 1844 års riksdag, och tillhörde samma politiska tro som förr, samt yttrade sig ifrigt och frimodigt i andan af denna. Men detta väckte missag hos styrelsen af d. 6

Marr, och P. entledigades från sitt förordnande d. 24 Sept. 1844. Under riksdagen blef han genom sitt ständs förtroende invald till ledamot af bevillnings-utskottet och till fullmäktig i riksgäldskontoret.

Printzstjärna, Pehr Erik, född i Linköping d. 28 Mars 1731. Fadern, Printz, hade varit kapiten vid Östgötha infanteri, blifvit fången vid Pollawa och tillbragte 13 år i Sibirien, samt afled 1747 vid 90 års ålder. Sonen **Pehr Erik** var adjutant vid ofvannämnde regemente, och lärde visat mycket nit vid 1772 års revolution, hvilket straxt derpå belönades med adelskap. Han afled som major, d. 6 Maj 1802, utan söner, och slöt sjelf sin adliga ätt.

Printzsköld, säteri, i $1\frac{1}{2}$ mtl., i Sandsjö socken af Jönköpings län, kallades fordom Söndrarp, är troligen benämndt efter framlidne ägaren öfversten Carl Printzensköld, omkring 1690. Säteriet är väl bebyggt. På dess ägor anlades 1758 manufakturverket *Printzfors*, som har räckhammare och 2 spikhamrar, med 50 skeppd stångjernssmide. Manufakturverket är beläget vid den från Wallsjön utgående ån, som löper mot Näfvelsjön och genom Emmån utfaller i Östersjön.

Printzsköld, Paul och Erik Roland, tvennne bröder, den förre kommerseråd, preses i Stockholms hall- och manufaktur-rätt, ledamot i lag- och polis-kommissionerna samt i bränneri-direktionen; den senare bergmästare och derefter lagman. De voro söner af brukspatron Printzell, hvilken ansågs härstamma från den gamla Bure-ätten. Deras äldre bröder var förut adlad, under namnet *Stockenstrom*; men dessa två antogo namnet *Printzsköld*, då de 1778 upphöjdes i adligt stånd.

Prisa varlig, lasta sparlig, ett gammalt ord-språk, hvarmed förstås, att man skall iakttaga måtta i både beröm och klander.

Priskuranter åligger det magistraten, att trenne gånger om året, noggrant låta upprätta öfver de allmänna priserna å landmannavarer i hvarje stad, hvilka priskuranter eller förteckningar skola vara så inrättade, att den första innehåller uppgifter för Februari, Mars, April och Maj månader, den andra för Juni, Juli, Augusti och September, och den tredje för Oktober, November, December och Januari månader, till hvilka priskuranters författande någon af de handlande och en handverkare böra utses, för att, jemte stadsfiskalen och en handelsmäklare i de större städerna, samt någon af öfverbetjeningen vid tallen i de mindre, der den finnes, vid uppgifterna af varupriserna biträda och deltaga med den magistratsperson, som dertill förordnas. Sådana priskuranter skola för hvarje af nämnde tertialer, inom den påföljande månadens slut, vid 25 R:drs vite, af hvarje stads magistrat insändas till kommers-kollegium.

Priskännen och Prisfrågor utgifvas och framställas årligen af kongl. Svenska samt vitterhets-, historie- och antiqvitet-akademierna, och stundom af andra samfund. Belöningarna äro flera, men olika.

Privatbanker hafva uppstått i Sverige under de båda sista decennierna, förnämligast sedan riket erhållit ett fast mynt, genom realisationen, som bestämt vid 1828—30, och utfördes vid 1834—35 årens riksdagar, då banken öppnades till silfverutvexling. Privatbanker finnas i Ystad för Skåne, i Jönköping för Småland, i Linköping för Östergötland, i Örebro för Nerike, i Carlstad för Wernmland, i Westerås för Mälareprovinserna, Upland, Westmanland och Södermanland, i Falun för Stora Kopparbergs län och bergslag, samt i Götteborg. Hvar och en af dessa banker har sitt privilegium eller s. k. öktroy af kongl. förordningen d. 9 Jan. 1846, som bestämmer vissa allmänna grunder för de banker, som efter dess utfärdande kunna komma att uppstå. Denna kongl. förordning utfärdades i stället för den lag för enskilda banker, som rikets ständer vid 1844—45 årens riksdag uppgjort, men hvartill konungen vägrade sitt bifall. Enligt denna förordning fördras, såsom säkerhet för banken, först en tecknad kapitalfond af minst 666,666 R:dr 32 sk. B:ko, och för det andra, att 25 procent deraf skola inbetalas i rikets allmänna mynt, och säkerhet lemnas för de öfriga tre fjerdedelnarne. Med sådan grundfond äger banken att utgifva sedlar å minst 3 R:dr och 16 sk. B:ko, och, efter 1850 års slut, å minst 6 R:dr 32 sk. B:ko. Större, men ej mindre, sedlar få utgifvas. Dessa sedlar löpa i allmänna rörelsen till den giltighet, som hvar och en vill tillerkänna dem; deras värde beror helt och hållet på bankens kredit. De ställas till innehafvaren, och måste inlösas af banken vid anfordran. Sådana förbindelser deremot, som äro räntebärande, äger banken icke att utfärda på mindre belopp än 333 R:dr 16 sk. B:ko. Till yttermera visshet, att banken ej må utgifva en sedelmassa, utan motsvarande valuta, är föreskrifvet: att dess sedlar och invisningar på rikabanken ej få öfverstiga dess behållning i egna kassor af rikets mynt, dess i riksbanken deponerade kapital samt dess grundfond, och till en viss grad äfven säkerhets-handlingarne för lemnade kassa-kreditiver. För bankens förbindelser åro alla delägare ansvarige, en för alla och alla för en. Af de nu bestående privatbankerna äro Mälare-provinsernas samt Götteborgs de yngsta; de öfriga sex hafva redan funnits till öfver ett decennium. Den 30 Dec. 1848 var bankernas ställning följande: den *Småländska*, behållning i riksbanks-sedlar, guld och silfver 1,001,845 R:dr; räntebärande obligationer 504,660 R:dr; utelöpande creditsedlar 2,480,175 R:dr. Den *Skånska*, riksmynt 363,054 och hos bankens vextlingsombud på åtskilliga orter 93,709 R:dr; räntebärande obligationer 49,550 och utelöpande sedlar 1,660,748 R:dr. *Örebro bank*: riksmynt 406,918 R:dr, räntebärande obligationer 35,600 och utelöpande creditsedlar 1,213,494 R:dr. Den *Wernländska*: riksmynt 259,672, räntebärande obligationer 30,000 och utelöpande creditsedlar 1,135,481 R:dr. *Östgötha bank*: riksmynt 328,353, räntebärande obligationer 7,750 och utelöpande creditsedlar 1,184,667 R:dr. *Stora Kopparbergs bank*: riksmynt 490,290, räntebä-

rande obligationer 16,608 och utelöpande kreditsedlar 571,613. *Måtareprovinsernas bank*: riksmünt 273,136 och utelöpande kreditsedlar 885,126 R:dr. *Götheborgs bank*: riksmünt 493,220, och utelöpande kreditsedlar 1,390,000. Samtliga privatbankerna hade således, vid 1848 års slut, en sammanlagd, utelöpande sedelmassa af 10,521,304 R:dr. I deras kassor fanns en sammanlagd tillgång af riksmünt af 3,710,199 R:dr. När denna afgår från den ofvannämnda summan, återstår således 6,811,205 R:dr, hvarmed privatbankerne ökat den utelöpande sedelstocken i landet.

Privilegium kallas en lag eller genom lag bestämd förmån, som icke gäller för medborgare i allmänhet, utan blott för någon viss klass, eller korporation, eller enskild person. Ett privilegium medför alltid en förmån, från hvilken hvar och en annan medlem af samhället är utesluten. Så snart deremot privilegium utsträcker till alla, upphör det att vara privilegium och antager arten af allmän lag. Så t. ex. då ridderskapet och adeln, vid 1809 års riksdag medgaf hvar och en Svenskman rättighet, att köpa och besitta säterier, upphörde säteriernas besittning att vara ett adeligt privilegium, men förlorade icke derföre alldeles egenskapen af privilegium; ty de företräderna, som säterierna åtnjutit framför andra egendomar, fortfarande ännu. Skillnaden är, att detta privilegium numera är fästadt vid sjelfva jorden; icke vid ägarens stånd. På privilegier grunda sig de olika stånden i samhället. I senare tider hafva privilegierna småningom blifvit minskade, genom eftergifvenhet för tidehvarfvets fordran, hvilken riktar sig emot alla sådana undantagslagar och yrkar lika rätt för alla medlemmar i staten. Men de gamla riksstånden i Sverige hafva likväl förbehållit sig, genom den 114 § regeringsformen 1809, att deras privilegier ej må afbändas dem, utan alla fyra riksståndens sammanstående beslut. Innet riksstånd kan således, utan sitt eget begifvande, förlora något af sina privilegier. Dessa privilegiers historia är till mesta delen ståndens egen. Det största är visserligen det, att utgöra ett eget riksstånd, och således utöfva en fjerdedel af all rikets ständers magt. Detta är, hvad beträffar ridderskapet och adeln, samt borgare- och bondestånden, det enda nu återstående privilegium af vigt. Ridderskapets och adelns historia, under senare begge århundraden, innehåller beständiga förluster af privilegier, derigenom att folket i allmänhet blifvit delaktigt af adelns gamla företräderna. Adelns äldsta privilegium var frälsefriheten för dess egendomar, emot vilkor af rusttjenst, och ifrån detta, hvilket härleder sig ända ifrån Magni Ladulås tid, steg detta stånd till allt större företrädes-rättigheter. Under Kalmare föreningen erhöill det förmånen att ensam äga tillträde till konungens råd, att få befästa sina gårdar, o. s. v. Under konung Erik XIV tillkom säterisfriheten, under konung Johan III fick adeln rättighet att bibehålla sin adliga värdighet, äfven om den icke ägde frälsegods och gjorde rusttjenst. Under konung Carl XI förlorade adeln en stor del af sin

verkliga magt, genom konungens envælde, hvilket gjorde den politiskt beroende, och genom reduktionen, som beröfvade den högre adeln en stor del af dess egendomar. Men privilegierna inskränktes icke, ehuru de, genom nyssnämnde orsaker, förlorat en stor del af sitt värde. Adeln bibehöll ännu sin rätt, att ensam innehafva rikets högre embeten och all privilegierad jord. Men år 1789, i sammanhang med förenings- och säkerhets-akten, beviljades alla klasser rättighet att förvärfva frälsejord, och 1809 utsträcktes denna rättighet äfven till säterieegendom. Nu återstår hufvudsakligen: representations-rätten vid riksdagarne, och rättigheten att i viktigare rättegångar dömas endast af hofrätt, icke af underdomstol. Adelns privilegier äro flere gånger förnyade i äldre tider, sist år 1723. Hvad som innehålles i denna akt, hvilken här namn af adelns privilegier af år 1723, är otvifvelaktigt af privilegii natur, och kan icke upphävas, utan ståndets eget bifall. Deremot kan det omtvistas, huruvida någon förmån, som icke innefattas deruti, kan anses för privilegium. Detta har blifvit yrkadt, i fråga om den olika arfsrätten för man och kvinna, hvilken adeln i våra dagar velat anse för privilegium, men påståendet lemnades utan afseende af konungen, då han gaf sitt bifall till de öfriga ståndens beslut: att upphäva denna olika arfsrätt. Den behandlades således icke såsom privilegium, utan såsom allmän lag. Borgarståndet har dels sin representationsrätt, såsom allmänt ståndsprivilegium, dels de serskildta ständerna hvar och en sina privilegier. Det kan dock sättas i fråga, huruvida dessa senare böra betraktas såsom ståndets privilegier, eller såsom enskildta staders rättigheter, d. v. s. huruvida de kunna upphävas, såsom andra lagar, eller blott efter alla fyra riksståndens och konungens gemensamma vilja. Bondeståndets privilegium är att utgöra ett riksstånd; för öfrigt är bondeståndet icke ett privilegieradt stånd, utan den allmänna grund, hvarutur de privilegierade klasserna uppväxt. Presteståndet hade under katolska tiden stora privilegier, såsom att vara befriade från skatt och tunga, samt att äga en egen lagskipning. Dessa privilegier gingo förlorade vid reformationen, men det protestantiska presterskapets ställning bestämdes genom nya, ehuru inskränkta privilegier på drottning Christinas tid och senast 1723, på samma gång som adelns. Presteståndet njuter, utom sitt deltagande i riksmötena, det vigtiga privilegium, att dess löneförmåner äro detsamma försäkrade, med privilegii natur, och således ej kunna fräntagas detsamma, utan dess eget begifvande. Till detta privilegium hör äfven, att enkan och barn af presteståndet hafva rättighet till nådår. Under de presterliga privilegierna inbegripas äfven de allmänna läroverken. Frågor om ståndsprivilegier kunna väckas vid riksdagarne, och behandlas såsom andra riksdagsärenden, men ingen rubbning i privilegierna ske, såsom anfördt är, utan alla ståndens bifall. Detta är klart, men deremot icke hvad som är privilegium eller ej. Detta visade sig vid 1844 års riksdag, då fråga uppstod om den olika arfs-

rätten; det har dessutom visat sig flere gånger vid andra frågor. Borgareståndets rätt till s. k. telag har man påstått vara af privilegii natur, o. s. v. Om nu en fråga väckes, huruvida en rättighet bör betraktas såsom privilegium eller icke, finnes ingen form bestämd i grundlagen att afgöra den. Ifall ett stånd påstår, att en viss ifrågavarande sak utgör dess privilegium, men detta bestrides af de öfriga stånden, och konungen bekräftar deras beslut, så återstår endast att protestera emot beslutet, men detta blifver vid full kraft och verkan. Det är blott de privilegier, som af alla stånd erkännas vara af privilegii natur, hvilka skyddas af § 114 Reg.-F. Icke heller kunna derunder föras de privilegier, som icke äro fastade vid något visst riksstånd, t. ex. den privilegierade jordens frihet från vissa beskattningar. Denna frihet var ett ståndsprivilegium, så länge ett visst stånd, nemligen adeln, ensamt ägde rätt att besitta all privilegierad jord; den är det icke längre, sedan den upphört att vara en rättighet för ett visst stånd. Frälse- och säterifriheten kan således rubbas i lagstiftningsväg af konung och ständer, i vanlig ordning. Det vore äfvenså ett misstag, att anse privilegii-frågor vid riksdagarne böra behandlas af konstitutions-utskottet såsom grundlagsfrågor; de behandlas rätteligen såsom andra frågor, och beredas af det utskott, till hvars befattning saken genom sin beskaffenhet hör. Utgör det ett beskattnings-privilegium, så går saken till stats- eller bevillnings-utskottet; är det en lagfråga, t. ex. adelns forum inför hofrätt, så upptages den i lag-utskottet, o. s. v. Privilegii frågor hafva endast det gemensamt med grundlagsfrågor, att de fordra alla fyra ståndens samtycke, för att någon förändring må äga rum. Nya privilegier kunna icke uppkomma, utan konungens bifall till alla fyra ståndens beslut, men huruvida icke blott de fyra ståndens, utan äfven konungens, bifall fordras, för att upphäfva ett ståndsprivilegium, är icke rätt klart af § 114 Reg.-F. Det torde bero på den serskildta beskaffenheten af det för tillfället ifrågavarande privilegium, nemligen om detta är af sådan beskaffenhet, att, i fall det icke vore privilegii-fråga, konungens samtycke då fordrades.

Prix, en liten stad i Böhmen, som Banér, under fälttåget 1639, tågade förbi. Han skickade dit och fordrade brandskatt, men på hvilken fordran invånarne gäfvö det lakoniska svaret: "*Prix giebt nichts*." Härpå svarade Banér med den grymma ordleken: "*Prix wird zu nichts*", lät storma och uppbränna staden.

Pro Amico. Se: *Kungsgården*.

Proba. Att sättas i proban (arrest), var ett förut brukligt straff vid gymnasier och skolor.

Professorer vid universiteterna hafva öfverhufvud tre slag af göromål: att offentlig, ifrån kathedern, föredraga sin vetenskap, att besörja examina, och att deltaga i universitetets styrelse och förvaltning. Dessa båda sistnämnda arbeten tillhöra dock endast de ordinarie professorerna; de extra ordinarie äro i allmänhet befriade derifrån,

men njuta icke heller någon professorslön på stat. Extra-ordinarie professorer utnämnas af konungen, utan ansökning och till obestämdt antal. De hålla offentliga föreläsningar och äro ledamöter i den fakultet de tillhöra, men icke i det af alla fakulteterna sammansatta konsistorium. De behålla, såsom extra-ordinarie professorer, den lön, som de förut innehaft, eller njuta de extra löneanslag, som möjligen kunna dem beredas. De ordinarie deremot hafva lön på stat, hvilken är af olika storlek. De yngste erhålla 1,600 R:dr B:ko i penningar, de äldre åter spanmålslön af något öfver 200 tunnor, och de äldste dessutom ett tillskott af 300 R:dr B:ko kontant, allt utom hushyremedel, eller i dess ställe fri bostad, en förmån, som dock endast tillhör innehafvarne af några få, serskildt bestämda, professioner. Dessa äro i Upsala: förste theologie professorn, som tillika är domprost, dessutom professorn i den ekonomiska lagfarenheten, en af de medicinske professorerna, samt kemie professorn och den Skytteanske. Denne sistnämndes embete är grundadt på en enskild gäfva, sedan 1600-talet, af riksrådet Skytte. Hans lön utgår ej på akademiens stat, utan af Skyttes dertill anslagna hemman på landet. Professorernes antal är fyra i den theologiska fakulteten, lika många i den juridiska och medicinska, samt 12 å 13 i den filosofiska, ty vetenskapernas indelning är icke alldeles lika i Upsala och Lund. De utnämnas af konungen, efter förslag, upprättadt af akademiens konsistorium, och sedan kanslern afgifvit sitt yttrande. Före förslaget uppsättande lemnas de sökande tillfälle att ådagalägga sin skicklighet, genom utgifvande af en akademisk afhandling, hvilken det åligger författaren att i offentlig disputationssakt försvara.

Pro fide et Christianismo. Detta sällskap stiftades 1771, i den vackra afsigten, att, genom utgifvandet af tjenliga böcker, hindra kristendomens förfall. Vid sin stiftelse räknade det 76 ledamöter, hvaraf 26 utländningar. Samfundet består af en pastoral- och en uppfostrings-afdelning, hvardera med sin egen ordförande. Alla dess embetsmän äro lönlöse, utom den inländske sekreteraren. Det säges härom hos Thomée: "Nytan af allt detta beror naturligtvis på urvalet både af personer och skrifter, och att detta urval ej alltid varit lyckligt, torde ej kunna nekas. Också har samfundet i de senare åren verkat mera i tyshet, och kanske inskränker dess verksamhet sig nu blott till hufvudstaden."

Profess var fordom ett ansedt embete. Under konung Erik XIV:s tid fanns en general-riks profoss, hvilken utgjorde en art krigs-fiskal. Profossen var åklagare i krigsrätt, och således mera en juridisk embetsman än en sådan rättvisans lägre handläggare, som i våra dagar. Från Gustaf Adolfs tid förekomma kongl. befallningar, hvilka gäfvö general-profossen ett slags extra-judiciel domsrätt. Han ägde att straffa ända till lifvet, om han träffade någon soldat i förbrytelser på bar gerning. Denna magt var dock mera ett undantag, än den allmänna regeln. Profossens hufvudbestämmelse

Del. III.

31

blef, att vara åklagare och att gripa de brottslige. Han var rättsbetjent; blott undantagsvis domare, när konungen, i vissa fall, eller emedan öfvervådet blifvit alltför allmänt, tilldelade dem en sådan större myndighet. Utom general-profossen funnos regements-profosser, hvilka, vid de lägre krigsrätterne, utförde samma åligganden. Ännu under konung Carl XI:s tid gjorde profossen fiskaltjänst, enligt instruktionen för general-gevaldighern och regements-profosserne, af d. 2 Mars 1683. Han framstår der såsom polisappnytningsman i lägre, såsom fängvaktare, samt angifvare af förseelser och brott, hvilka begingos äfven af befälet. Regements-profossen var underordnad general-gevaldighern, och hade sjelf en lägre grad under sig i kompani-profosserne. Dessa skulle inställa de brottslige hos regements-profossen, och han befodra dem till rannakning och dom. Profossen är således i konung Carl XI:s lagstiftning något nedsatt, till vikt och värdighet, emot på Gustaf Adolfs tid. Sedan har embetet småningom öfvergått till hvad det nu är. Profossen har blifvit rättsbetjent och den juridiska delen af hans befattning är tilldelad andra tjänstemän.

Profpredikan kallas den predikan, med åtföljande altartjänst, som ordinarie sökande till pastorat eller komministeratur, måste hålla uti moderkyrkan af de församlingar, dit han vill blifva befordrad. Profpredikanter missiveras af konsistorium, hvilken för dem bestämmer dag, då provet skall afläggas. Den som äger sista förslagsrummet predikar den första, och den som har det första, den sista söndagen. Uti regala pastorat kan fjerdre profpredikant begäras af församlingen. Profpredikant får icke, med mindre annan prest ej är att tillgå, förrätta andra presterliga göromål på profdagen, än predikan och altartjensten.

Pro joco, ett sällskap, som bildade sig i Stockholm omkring 1810. Det säges derom hos Hammarssköld: att sällskapet "förde inga protocoller, samlade inga handlingar. Det utgjordes af några glada vänner, som samtalade om litterära ämnen och stundom lemnade bidrag till Polyfem."

Pro jure et populo, var konung Sigismunds valspråk.

Pro-kansler är en titel, som åtföljer såväl erkebiskopens embete, som biskopens i Lund. Pro-kanslerens befattning är svår att uppgifva, ty den består mindre i bestämda förrättningar, än i en allmän, faderlig uppsigt öfver universitetet. Han är i kanslerns stad och ställe; men alla akademiska ärenden afgöras af kanslern sjelf, och om kanslern är förhindrad att sjelf förrätta kanslersgöromålen, uppdragas de åt någon annan, hvilken serskildt tillförordnas. Denne kan visserligen vara pro-kanslern; men han är icke sjelfskrifven dertill. Prokanslerns yttrande brukar afgifvas, innan målen afgöras af kanslern, men den närmare och egentliga förvaltningen af universitetets ärenden tillhör icke honom, utan universitetets konsistorium, bestående af alla ordinarie professorer samt räntmästaren, under ordförande af rektor, hvilket embete går i tur ihland professorer-

ne, och dess innehafvare ombytes en eller två gånger om året.

Proklama eller **Årsproklama**, äfven **Åröstämning** å döda mans borgenärer, kallas den stämning, hvarigenom alla fordringsägare kallas, att, på viss dag, uppgifva sina fordringar inför domstol. Den som försummar årsproklaman, förlorar sin rätt. Ändamålet är att försäkra arfvingarne emot okända fordringsanspråk. På det fordringsägaren, genom okunnighet om proklama-tiden, ej måtte blottställas att gå miste om sin rätt, är det stadgadt, att sterbhuset skall ingifva till rätten en förteckning, under edelig förpliktelse, på alla kända borgenärer, och dessa kallas då serskildt. De okända underrättas blott genom lysning i allmänna tidningarne. Proklaman äger rum på bestämd dag, näst efter natt och år, sedan kungörelsen i tidningarne utgått. Den, hvars fordran varit bevisligen känd af sterbhuset, men ej upptagen på dess förteckning, eller, om detta skett, dock ej blifvit serskildt kallad, äger sin rätt oförminskad. Utom vid dödsfall kan äfven årsproklama äga rum vid äktenskapsskillnader, vid upplösning af bolag, och då myndig person försättes under förmyndare. Vid konkurser äger den alltid, rum. Rätten kallar alla borgenärer, genom anslag på rättegångs-rummets dörr, genom kungörelse i tidningarne, och genom serskild anmaning till alla kända borgenärer, inom landet. Den borgenär, som ej sjelf, eller genom laga ombud, inställer sig vid proklaman, förlorar all talan i saken, såvida han ej kan bevisa, att han ej kunnat veta det konkurssaken rörde hans rätt, eller också kan styrka laga förfall, som hindrat honom att inställa sig.

Promotion kallas den högtidliga akt, hvarmed universiteterna utdela sina lärdomsgrader. De firas numera nästan endast inom den filosofiska fakulteten, och der hvart tredje år. Någon juris doktors-promotion, i Upsala, har ej ägt rum sedan 1827, och medicine doktors-promotionen sista gången 1841. Den juridiska doktors-graden sökes numera sällan, och den medicinska brukar tilldelas af konungen, efter aflagda lärdomsprof. Äfven den filosofiska har varit i fråga att afskaffas, såsom dels kostsam, dels hinderlig för studiernas grundlighet; men dessa skäl hafva blifvit bestridda och den fortfar ännu. Antalet som promoveras är olika, vanligen 75 eller något derutöfver. Högtidligheten förrättas i domkyrkan, dit akademiestaten, med dem som skola promoveras, uppträder i högtidlig procession. Akten börjas med sång, hvarefter den ibland fakultetens professorer, som är promotor, d. v. s. promotions-förrättare, inviger akten, med ett tal, och sedan kröner kandidaterna, hvar och en med sin lagerkrans. På samma gång lemnas doktors-diplomet och ringen, hvilka trenne tecken är den filosofiska doktors-gradens utmärkelser. Sedan detta skett nedstiger promotor, och de, som innehafva hedersrummen bland de nyss promoverade, uppträda i den öfre kathedern, hvarefter *primus*, eller innehafvaren af första hedersrummet, besvarar den s. k. magister-frågan. Denna fråga är ett vetenskapligt problem, som på förhand med-

dela, så att både frågan och svaret framställas af någon bland fakultetens adjunkter. Därefter slutar *ultimus*, d. ä. den som bekläder det andra hedersrummet, akten med bön och tacksägelser, samt afskedshelsningar till universitetets lärare och den närvarande allmänheten. Sist hålles gudstjänst med predikan, af någon för tillfället utsedd prest. Efter slutad högtid intages gemensam middagsmåltid. Promotionens högtidlighet ökas icke litet genom det glada målet af ankommande vänner och anförvänder, hvilket gör denna högtid till en verklig folk- och familjefest. Talen och magisterfrågan hafva brukat utföras på Latin, men i senare tider någon gång på Svenska.

Promotorial kallas den handling, hvarigenom konungens befallningshafvande i ett län anmodar samma myndighet i ett annat, att utsöka en förfallen skuldfordran, för enskildt persons räknag. Då nemligen en person vill lagsöka en gäldenär, som är bosatt i annat län än fordringsägaren, brukar han vända sig med lagsökningen till konungens befallningshafvande, hvilken då, likasom en kommissionär, besörjer om lagsökningen hos konungens, befallningshafvande i det län der gäldenären bor. Konungens befallningshafvande handlar i sådant fall, likasom ett ombud för borgenären, och dennes fördel består deruti, att slippa besväret att själv bevaka sin rätt i en aflägsen landsort. Till detta biträde af den offentliga myndigheten äger man dock ingen rättighet; det innehåller ett besvär för landshöfdinge-embetet, hvilket detta kan afsäga sig, och det beviljas icke heller i alla län.

Proposition kallas konungens förslag vid riksdagarna, i motsats emot dem som väckas af enskilda riksdagsmän, och benämnas motioner. Rättigheten att väcka frågor är gemensam för konungen och hvarje riksdagsman; men utövas mera oinskränkt af konungen, ty konungen kan icke blott, likasom den enskildte, väcka frågor i hvad ämne som helst, utan äfven på hvad tid som helst. Han är icke bunden af den bestämda motionstiden, af en månad, utan kan, när han behagar, under riksdagens lopp, afläsa sina framställningar. Propositionen om statsverkets tillstånd och behof gör dock äfven häruti ett undantag; ty den lemnas antingen i plenum plenorum vid riksdagens början, eller till stats-utskottet. Propositionerna behandlas i allmänhet lika med motioner, remitteras till utskott och afgöras slutligen, med bifall eller afslag, med eller utan förändringar. Men om förändringar göras i konungens förslag, är det att anse såsom afslaget, i sitt ursprungliga skick, och det förändrade förslaget öfverlemnas till konungen, såsom en kontraproposition från ständerne, hvilken det då beror på honom att antaga eller förkasta. Med grundlagsfrågors behandling är i detta, såsom i alla afseenden, ett särskildt förhållande.

Pro patria. Se: *Patriotiska Sällskapet*.

Pro Patria et Libertate var en lösen, som adeln begagnade på 1738 års riksdag, då det var nära att komma till handgemäng emellan de särskilda partierna, och man å ömse sidor dragit värjorna. Tumultet stillades likväl genom general

Wrangelns mellankomst. Han ropade med sin starka basstämma: "Bröder, sägen mig, viljen i här fäktat eller deliborera? J skolen likväl för få bugga mig i stycken, än jag låter tvinga mig till något." Lewenhaupt började nu sansa sig och sökte lugna sina anhängare. Tessin anstade äfven och haltade med sin käpp så länge, tills han omsider lyckades göra sig hörd, och freden återställdes någorlunda.

Pro rege, lege et grege (För konungen, lagen och folket) var titeln på en bok, hvilken Erik Sparre år 1582 utgaf, och hvari han sökte visa huru nödigt det var för rikets lugn och säkerhet, samt för konungamagten, att hertigarne, konungens bröder, ej hade alltför stora prerogativ. Johan III blef mycket nöjd med boken, och upphöjde dess författare till riksråd, men Carl fattade ett oförsonligt hat mot honom, hvars verkningar yttrade sig 18 år senare i Linköping.

Prosperin, Erik. född d. 25 Juli 1739 på Närke i Upland. Fadern var brukspatron och lemnade sonen en icke obetydlig förmögenhet, hvilken satte honom i tillfälle att sälja sina båda älskingsböjelser: för friheten och vetenskaperna. Blef student i Upsala vid 12 års ålder och vid 22 år magister. Egnade sig åt mathemathiken och fysiken, blef astronomie observator 1772, och 1793 astronomie professor, hvilken syssla han måste öfvertalas att emottaga, men som han också lemnade följande året, dock med bibehållande af lönen. Vetenskaps-akademien och vetenskaps-societeten i Upsala valde honom till sin ledamot, och den senare till sin sekreterare. Samma plats erbjöds honom äfven af den förra, men han afslög den. Dog ogift d. 4 April 1803. Var en högst utmärkt matematikus och astronom, hade smak för vitterheten och satiren, men var af ett godt sinne och trelligt umgängessätt. Har författat en mängd uppsatser i de båda lärda samfundens handlingar han tillhörde.

Prost, betyder egentligen detsamma, som eljest kallas härads-prost eller kontrakts-prost. Prosten är biskopens och domkapitlets ombud bland församlingarnes presterskap. Hvarje prost utöfvar den närmare uppsigten öfver ett visst antal församlingars presterskap, hvilka utgöra ett s. k. prosteri eller kontrakt. I dessa församlingar åligger det prosten att hålla visitationer, för att tillse huru kyrkornas kassor vårdas, räknenskaperna föras, o. s. v. Han åtnjuter, för sitt besvär, en tunna spanmål af hvarje pastorats kyrka, hvilken inkomst kallas prostetunna. Men dessutom tillägga biskoparne titeln af prost åt hvilken kyrkoherde de bebaga, likväl utan någon dermed följande besättning eller inkomst. Äfven härads-prostarnes utnämning beror på biskopen.

Prosteri. Se: *Prost*.

Proste-ting hålles i Lappmarken af visitator, hvarvid standom verkställas ordentlig ransakning med dem, som försummat bönedags-gudstjänsten, hvarvid de frikännas, om de kunna styrka laga förfall, eller ock fällas de till böter.

Prostetunna kallas en afgift af en tunna råg eller korn, hvilken af hvarje kyrka utgår, såsom

hå åt kontraktsprosten. Dessa lösas efter markgångspris, utom i Bohuslän, der de, på grund af ett gammalt kyrkorna förunnadt privilegium, lösas med 24 sk. b:ko. Under nådåren tillgodonjuter presten kan en del af prostetunnan.

Prou, Jacques de, Fransman och reformert, blef, efter åtskilliga äfventyr, ryttmästare i Svensk tjenst. Då han, vid ett muntert tillfälle, ville kasta en granat, afbrann den i handen på honom och afslog densamma, så att han sedermera nödgades bruka en stålhand. Efter denna olycka anställdes han 1688 som kapiten vid flottan, tog afsked ur Svensk tjenst 1693, samt ingick i Holländsk, hvarest han dog som amiral. Det berättas, att då han 1690 öfvervintrade med sitt skepp i Marstrand, blef det så uppfyllt af stora råttor, att dessa nästan förtärde besättningens hela vinterproviant. Fara var att döda dem med förgift, och skrymslorna, hvori de undagömdes sig, så många, att det var omöjligt att uppsöka dem alla, utan att skada sjelfva skeppet. Fällorna voro äfven otillräckliga för en sådan myckenhet. Kapiten de Prou, styrmannen och hela besättningen blefvo rädlösa, så väl för sig sjelfva som för skeppet, hvilket kunde skadas af dessa gäster. En Finsk båtsman på fartyget var nog lycklig att utöda dem, medelst ett konstigt blåsande i en pipa, hvarigenom han först inlockade råttorna i skafferiet och sedan, genom ett hål, uti en lång säck, hvori låg åtskillig lockmat. Säckerna tilldrogs derpå med snören, då han samlat en betydlig mängd, och kastades i vattnet. Denne Finne ansågs sedermera allmänt för en trollkarl af den öfriga besättningen.

Provincial-läkare äro de läkare, som på landet, hvar inom sitt område, utöfva den närmaste uppsigten öfver allmänna hälsovården. Hvarje landskap har sin provincial-läkare, och vissa landsorter flere, allt efter sin olika storlek. Hvarje provincial-läkare har sitt vissa distrikt och sin station, hvarest han bör vara bofast och kunna träffas. Provincial-läkare utnämns af konungen, efter förslag af sundhets-kollegium, som helst bör föreslå sådana, hvilka förut berömligen tjenstgjort såsom civil-läkare, och aldrig andre, än verkliga medicine doktorer och kirurgie magistrar. Provincial-läkaren är skyldig att biträda hvar och en inom distriktet, som anlitar hans hjälp, och får derför ej aflägsna sig utom distriktet, utan landshöfdingens tillstånd. Dessutom åligger det honom, att med uppmärksamhet följa allmänna hälsotillståndet och fästa landshöfdinge-embetets uppmärksamhet på utbrytande farssoter, eller de förhållanden i folkets lefnadssätt och vid naturhändelser, m. m. som kunna föranleda till sådana olyckor. Serskildt bör han hafva uppsigt öfver vaccinationen, att den icke försummas, samt tillhandagå ympnings-föreståndare med råd och upplysningar. Likaså bör han tillse, att barnmorskorna uppfylla sina skyldigheter, och att vederbörligen godkända barnmorskor finnas. Den medico-legala besigtning, som offentlig myndighet kan fordra, vid hastiga dödsfall af okänd dödsorsak, vid misstanke för mord, eller dylika till-

fällen, åligger det provincial-läkaren att verkställa. Vid bevärings-manskapets mönstring biträder han med sjukbesigtning, och apotheken stå under hans inseende, samt visiteras af honom. Rörande alla dessa sina embetsåliggande insänder han en årlig berättelse till sundhets-kollegium. Såsom medhjelpare äger han att bruka de inom distriktet boende bataljons-läkare, hvilka landshöfdingen för sådant ändamål påkallar. Provincial-läkare, likasom sundhets-kollegium och hela hälsovården, stå under ecklesiastik-departementet, i de fall då deras embetsåtgärder blifva föremål för Kongl. Maj:ts pröfning eller föreskrifter.

Provinser. De, som ännu tillhöra Sverige, äro, i Svea rike: Upland, Södermanland, Nerike, Westmanland och Dalarne. I Götha rike: Östergötland, Westergötland, Småland, Blekinge, Skåne, Halland, Bohuslän, Dalslän, Wermland, Öland och Gottland. I Norrland: Gestrkland, Helsingland, Herjedalen, Medelpad, Ångermanland, Jemtland, Westerbotten och Lappmarken. Dessa 24 landskaper delas i 24 län, hvilken fördelning likväl icke bestämdt rättar sig efter landskaperna, utan somliga af de sistnämnda innefatta flera län, hvaremot åter på andra ställen mer än en provins eller stycken af flera innefattas uti ett. De, der länegränsen äfven utgör den administrativa gränsen, äro egentligen endast Blekinge och Gottland.

Provisoriska sjukhuset, i Stockholm, är inrättadt å Södermalm, uti Catharina f. d. kronbränneri-egendom, och har till ändamål, att, vid inträffade epidemier och en mera utbredd sjuklighet, emottaga sjuka, som ej på de öfriga sjukvårdsanstalterna kunna inrymmas, eller icke böra der intagas, i anseende till den smittande egenskapen af deras åkommor. Detta sjukhus har varit upplåtet, för botande af koppsmittade, eller med veneriska sjukdomar behäftade personer; men är för närvarande (1849) inrättadt till bensårs-sjukhus, och till kopphus, i anseende till koppsmittans härjande vid denna tid. Kostnaden för detta sjukhus utgår af allmänna fattigvårdens medel.

Prud, i forn-Svenskan: *prydlig, praktig*.

Pruthiströmmen. Här led Carl XII:s lycka åter ett af dessa skeppsbrott, som förföljde honom, utan uppehåll, under senare hälften af hans bana. Sedan han, genom idkeliga bemödanden vid Ottomaniska hofvet, lyckats förmå Porten att förklara Ryssland krig, och Peter med sin här blifvit instängd vid Pruth af Turkiska arméen, lät storviziren, dels förledd af Peters d. v. älskarinna, sedan dess gemål, Catharinas, skänker, dels förtrytsam öfver Carls stolthet, förmå sig att d. 1 Aug. 1711 afsluta en fred, hvarigenom han utsläppte Ryska hären, som han kunnat tillintetgöra, och förbehöll sig endast fästningen Azows afsträddande. När Carl fick höra Ryssarnes belägenhet, skyndade han till storviziren, men möttes då med underrättelsen om den afslutade, osliga freden. Han förebrädde storviziren denna feghet, då han kunnat tillfångataga hela Ryska hären och Peter sjelf. Turken svarade helt flegmatiskt: "Och hvem skulle då under tiden styrt hans rike? Det är ej godt att konun-

gar äro länge borta från sina stater." Carl lät-sade ej höra den bittra anmärkningen, kastade sig ned på soffan, sönderslet med sin sporre Turkens koftan och skyndade bort. Störviziren blef väl afsatt från sin post, men Carl, långt ifrån att ens se resa hem och godtgöra sina förluster, dröjde kvar i Turkiet i ännu tre år, och förnötte tiden med misslyckade försök, att åter anstifta ett krig mellan Porten och Ryssland, medan denna sist-nämnda magt och dess bundsförvandter intogo hans länder.

Frydd krigsman skrämmar ingen hende, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande att den yttre grannlåten icke vinner segern.

Prygel, ett militäriskt straff, hvartill nyttjas käpp af $1\frac{1}{2}$ alns längd, samt omkring $\frac{1}{2}$ tums diameter, och gifves straffet öfver sätet, på byxorna. Det minsta antal prygel, hvartill en soldat kan dömas, är 3, motsvarande 1 par spö; högsta kroppsplikt är 100 prygel, motsvarande 40 par spö. Tiden till straffets undergående måste lämpas så, att straff af 50 prygel, det högsta som får gifvas på en dag, är fulländadt inom tio minuter, och mindre antal i samma förhållande.

Prytz, Andreas Johannes, född 1590 i Arboga, der fadern var rector scholæ, blef 1611 student i Upsala, och åtta år senare, efter hemkomsten från en utländsk resa, derstädes promoverad till magister, samt 2 år derefter eloqv. professor, kongl. hofpredikant, och, på borgerskapets i Götneborg begäran, år 1631, pastor derstädes och superintendent öfver Götneborgs stift. Han ansågs för en så stor andelig talare, att Stockholms borgerskap, 1639, kallade honom till pastor primarius, men hvilken kallelse han icke antog. År 1647 utnämndes han till biskop i Linköping, der han dog d. 7 April 1655. P. var tillika en lerd, samt för sin tid, en vittor man, hvilken skrifvit ett par komedier: *Olof Skottkonung* och *Gustaff then första*, men hvilka isynnerhet åsyftade kristna religionens förherrligande, och sålunda ej kunde göra särdeles lycka på skådeplatsen. Har dessutom från trycket utgifvit åtskilliga likpredikningar, dels på Svenska, dels på Latin.

Prytz, Claudius Johannes, född i Arboga, der hans far var rector scholæ. Magister C. J. Prytz blef 1613 hertig Johans hofpredikant på Stegeborg, der han, enligt anteckning i Norrköpings Sankt Olofs församlings kyrkobok, "för thet han uprögte en Trullpacka, som bodde uti Hertigens torp, och hade förgjort både Hertigen och Hertiginnan, att de voro lika som ifrån sina sinnen, råkade uti yttersta lifsfara; ty då ransakning blef hållen öfver henne, vid Mogata ting, och magister Prytz befalle, att handskarne måtte dragas af henne, lofvade hon, att hon derföre en gång skulle göra honom bätt om öronen; det hon ock på följande sätt sökte att fallborda. Då hon, för sitt stora brott, var dömd att lefvande brännas, begärde hon endast denne Prytz, att följa sig till döden. Hon gjorde för honom, såsom man tyckte, en öppenbjertad bekännelse, och blef utförd att undergå straffet på Ramshäll, vid Söderköping.

Hon blef der bunden för ögonen, och händerna på ryggen, men lagade dock så, att hon, då hon skulle kastas på bålet, som brann häftigt, fick bak efter sig, uti herr Prytzs koft och ville rycka honom med sig i elden. Men bødelen fick åter uti kappan, och hölt honom så tillbakars, at hennes onda upsat icke lyckades, emedan banden voro väl starka och bødelen af större krafter än Trullpackan; dock hade han så när blifvit qvasd vid detta tillfället. Dessa kappebanden blifva ännu förvarade uti Linderås, af dess efterkommande. Hertigen och Hertiginnan blefvo sedermera friska och sunda, och lefde ännu många år." Prytz blef 1619 pastor i Högby, och 1639 förordnad till kyrkoherde, vid ofvannämnde Olofs församling, hvilket embete han innehade till sin död d. 18 Aug. 1658.

Prytz, Johan, född d. 4 Okt. 1621 i Högby prestgård i Östergötland, der fadern var kyrkoherde, hade kallelse till eloqv. professionen i Upsala, men föredrog att 1650 bli rådmän i Stockholm, der han sedan befordrades till justitieborgmästare, med kansliråds titel, och upphöjdes i adligt stånd år 1661. Dog d. 12 Dec. 1667. Var gift med borgmästaren Grundels dotter, och således sväger med Helmsfelt. Hans brorson,

Prytz, Claes, född på 1650-talet och död ogift i Jönköping d. 12 April 1704. Han var son af Peter Prytz, äfven justitieborgmästare i Stockholm, och sin yngre broders företrädare, samt död i April 1659. Claes P. gick den diplomatiska vägen, följde Svenska sändebudet till Regensburg 1682, blef sedan sekreterare hos Svenske ministern i Wien, Gabriel Oxenstjerna, derefter kommissions-sekreterare i kongl. kansliet, assessor i Götha hofrätt och 1693 upphöjd i adligt stånd. Som han dog ogift, utgick ätten med honom.

Prytz. Vid Södermanlands regemente funnos, då det deltog i Pultava slag, tre med detta namn, som dervid föllo i Rysk fångenskap. Den ene, **Johan,** var då kapiten och hade bivistat flera af de, under de föregående fälttågen, levererade träffningar. Hemkommen 1722 fick han följande året majors afsked, och dog 1753 vid 73 års ålder. Han ligger begravnen i Askersunds kyrka, jemte sina tre fruor. **Claes P.** kom i tjänst år 1700, som furir vid ett värfvadts regemente, avancerade sedan och var löjtnant, då han, 1708, blef sårad i slaget vid Liesna; befordrades till regements-quartermästare vid Södermanlands regemente, hemkom från Tobolsk 1722, och tillträdde sin förra befattning med majors titel; fick afsked 1741 och dog, 68 år gammal, år 1747. Den tredje, **Anders P.,** var löjtnant, då olyckan vid Pultava inträffade; måste äfven kvarstanna i fångenskapen till 1722, och tog, efter hemkomsten derifrån, afsked med pension.

Pråla sakta i byn, bönderne äro druckne, ett gammalt talesätt, liktydigt med: "Väck icke hunden medan han sover."

Pröfnings-kommitté kallas den sista af de trenne kommittéer, genom hvilkas åtgärd bevillnings-förordningen årligen tillämpas. De andra begge äro

Berednings- och Taxerings-kommittéerna, af hvilka den förstnämnda förenär beloppet eller värdet, hvarför hvar och en skall taxeras, och den andra påför sjelfva bevillnings-beloppet. Pröfnings-kommittéen åter granskar taxeringen, och pröfvar de anmärkningar, som kunna göras emot den beslutade taxeringen, samt gör rättelser i densamma. Pröfnings-kommittéen samlas emot hösten, sedan de andra begge kommittéerna varit tillsammans tidigare på året. De äro flere inom hvarje län, så att hvarje kommitté blott har en socken, eller åtminstone ett mindre distrikt, pröfnings-kommittéen är blott en i hvarje län och utgöres af ledamöter, som landshöfdingen utser ibland dem, hvilka taxerings-kommittéerna föreslagit. Fyra ledamöter kallas ur hvar och ett af de fyra riks-stånden och dessutom fyra ståndspersoner. Lands-kamreraren är tillstådes å kronans vägnar; landshöfdingen är ordförande. Stockholms stad har sin egen pröfnings-kommitté, under ordförande af öfver-ståthållaren, och bestående af: tre af ridderskapet och adeln, tre prester, två af magistraten och tolf borgare.

Psalmbok. Den Svenska kyrkans psalmbok förskrifver sig ytterst från reformationens tidehvarf, då gudstjensten började hållas på modersmålet. Andliga sånger på Svenska språket funnos likväl redan under katolska tiden. Latinska psalmer sjöngos länge, jemte de Svenska, så att till och med i 1695 års psalmbok några Latinska psalmer finnas kvar. Den Latinska sången var likväl då längesedan afskaffad i kyrkorna. Den första Svenska psalmboken utkom 1530, flera andra följde sedan tid efter annan, och begagnades vid gudstjenserna. Svenska församlingen hade ännu ingen gemensam psalmbok, förr än erkebiskop *Spegel* och biskopen i Skara, *Jesper Svedberg*, utarbetade en sådan, hvilken granskades af en kommitté af erkebiskopen, biskoparne och superintendenterna, samt anbefalldes af konung Carl XI till allmänt bruk, år 1695. Denna begagnades nu ända till år 1819, då den nuvarande psalmboken stadfästes. Den hade länge varit i fråga. Det första utkastet uppgjordes på 1760-talet af en kommitté, bestående af Stockholms kyrkoherdar, biträde af en musikus. Men saken förföll tills vidare. Under Gustaf III:s regering bragtes den åter å bane af prästerskapet. En ny profpsalmbok utkom 1793, kort före jubelfesten; den var utarbetad af konsistorierne; en kommitté nedsattes, utan att likväl ännu på länge något hufvudsakligt blef uträttadt. Enskilda försök utkommo af professorerna *Ödman* och *Dahl*, samt af *Choræus*, *Wallin* och *Franzén*, och en kommitté nedsattes 1811, som utgaf en ny profpsalmbok 1814, hvarefter följde en dylik, särskildt föranstaltad af *Wallin* 1816, ehuru med bidrag af flere författare. Denna sistnämnda ligger till grund för den nu till offentligt bruk antagna psalmboken, som konungen stadfästade 1819. Den anbefalldes dock ej till bruk, utan det lemnades hvarje församling frihet att begagna antingen denna nya eller den gamla 1695 års psalmbok. Den nya innehåller 500 psalmer, således något mera än den gamla, hvilken

har 418. En stor del af de gamla psalmerna äro bibehållna, med någon förändring; de nya, som tillkommit, äro mest originaler; en och annan dock öfversättning.

Psalmmedikon. Se: *Dikter*.

Psallander, Gustaf von, född d. 16 Aug. 1669 i Stockholm, der fadern var inspektor i kammararkivet. Sonen, som följt en rådman Hagemeister till Pomern för att lära Tyskan, blef, 18 år gammal, kompani-skrifvare vid amiralitetet, gick sedan i utländsk sjötjänst, hvilken han började som matros på Holländska flottan, hemkom och blef underlöjtnant vid amiralitetet, men avancerade så, att han år 1703 var kapiten på 50-kanonskeppet Öland, med hvilket han konvojerade handelsfartyg till Holland och England. Då han år 1704 var ute i samma förrättning, träffade han d. 27 Juli vid Orfordness en Engelsk eskader, under kommandör William Whetstones befäl. Denne hade den djerfheten att fordra, det fartyget skulle palma in vimpeln och hissa bramseglen för Britiska flaggan. Då P. icke kunde ingå på en sådan fordran, fick han ett lag från det främsta Engelska skeppet Worchester. Härpå svarade P. med ett annat, som tvang Engelsmannen att draga sig undan. P. sökte komma från den olika striden, men hvilket ej lyckades, emedan de Engelska skeppen voro bättre seglare än hans. Han måste således hålla ut i 4½ timmar emot de nio Engelska skeppen, som tillsammans förde 454 kanoner, och då flera af hans egna voro demonterade, andra ej kunde begagnas, han på alla sidor var omringad af fienden och tillräckligt upprättbållit sin flaggas ära, ansåg han sig ej längre böra blottställa sin tappra besättning, af hvilken han, märkvärdigt nog, ej förlorat mer än 16 döde och 27 sårade. Han upphörde nu med elden, strök likväl ej flaggan, utan hissade den i shau till tecken, att han befann sig i nöd. Engelsmännen upphörde nu äfven med sin eld och förde det Svenska skeppet till England, der det, på Brittiska regeringens bekostnad, reparerades och återställdes, samt dess kække befälhåfvare fick en guldvärja af drottning Anna. Märkvärdigt nog erhöll han ingen belöning af sin egen monark, Carl XII, ehuru hans bragd var helt och hållet i deennes smak. Han deltog sedan i flottans expeditioner, befordrades först småningom, blef 1712 schoutbynacht och adelsman, sedan vice amiral, amiral, landshöfding på Gottland och friherre. Han flyttades 1728 till Kalmar, hvarvid Gottlands allmoge förärade honom, såsom tacksambetsbevis, en stor silfverbägare. Blef 1734 president i amiralitets-kollegium och afled d. 18 Mars 1738. Var en kunnig, bildad man, af en aktningvärd karakter. Svenska akademien slog 1831 öfver honom en minnespenning. Hans son,

Psallander, Pehr von, född d. 20 Sept. 1702, gick den civila vägen, blef, vid 21 år, kanslist vid utrikes expeditionen, sedan assessor och hofrättsråd i Åbo hofrätt, hvilken sistnämnda plats han dock utbytte mot assessors-embetet i Svea hofrätt, handsekreterare hos kronprinsen Adolf

Fredrik, landshövding i Kronobergs län, R. af R. O., tog afsked 1763 och dog d. 11 Mars 1776, sön, då den friherrliga ätten utgick med honom.

Pallander, Fredrik Christoffer, född d. 17 Okt. 1785 på Strömsbergs bruk i Upland, der fadern var inspektör, blef student 1802, egnade sig åt läkare-vetenskapen, och blef 1810 medicins doktor, samt straxt derefter prov. medicus på Öland, bytte följande året tjänst med regements-läkaren vid Svea artilleri, Willman, följde regementet under fälttågen i Tyskland och Norrige, blef brigad-läkare vid andra kavalleri-brigaden, regements-läkare vid Skånska dragon-regementet, sedan vid Westgötha regemente och intendent vid Alingsås halsobrunn. Dog i sistnämnda stad af koleran d. 30 Aug. 1834. Har utgifvit: *Håndbok för arméens halsvård; Husmedicin eller korta och lättfattliga underrättelser för allmänheten; Reglor för en sund matlagning, jemte tillägg om kryddor, drycker och måltider o. s. v.*

Pallanderhjelm, Johan, en broder till den ofvan omtalte sjöhjelm, född i Stockholm d. 13 Febr. 1664, blef ränsmästare vid amiralitets-krigsmanshuskassan, 1720 öfver-kommissarie och samma år adlad, tillika med sin måg, kamreraren Dahl. Dog d. 11 Febr. 1722. Hans son,

Pallanderhjelm, Nils, var född d. 26 Nov. 1706, egnade sig åt bergsvetenskapen och företog, tillika med Svab, för att fullända sina studier deri, flera resor, både inom landet och i Norrige, inträdde i bergskollegium, och besökte, likaledes i sällskap med Svab, Tyskland, Italien, Holland, Frankrike och England, samt gick 1736 i Rysk tjänst som bergshauptman. Tog afsked derifrån 1742 såsom ober-bergshauptman, och hemkom till Sverige efter 13 års frånvaro. Kunde dock först 1748 blifva bergsråd och ledamot af vetenskaps-akademien, åt hvilken han skänkte sin dyrbara mineralsamling. Hans arfvingar ökade sedan gifvan äfven med hans bibliotek. Dog d. 4 Aug. 1768. Denna ätt utgick egentligen med kontre-amiralen, R. af S. O. **Gustaf Pallanderhjelm**, död barnlös 1811, och **Arvids** ätt med hans son, kanslirådet och riddarhus-sekreteraren **Johan Gustaf P.**, död, äfven barnlös, 1782. Den fortplantades likväl med en **Petter Andreas Ebbeltoft**, öfverste vid flottan och R. af S. O., som år 1802 adopterades under dess nummer. Han dog d. 17 Aug. 1808, vid 62 års ålder.

Pallanderskiöld, Nils, född 1707 d. 6 Nov. Fadern var öfver-kommissarie vid amiralitetet och tredje brodern till den utmärkte sjömannen **Pallander**. Gick 1724 i Engelsk tjänst och bistade flera af Engelska flottans krigsoperationer, samt återkom först 1741, då han blef kapiten-löjtnant och deltog i flottans krysståg i Finska viken, under de följande årens krig med Ryssland. Kommanderades 1744 en fregatt af den eskader, som till Sverige öfverförde kronprinsessan; blef 1758 schestbynacht och 1761 chef för den eskader, som utrustades mot Preussen; sedan blef han vice amiral, amiral och Kom. af S. O., upphöjd i friherr-

Ngt stånd, men tog ej introduktion; död d. 3 Mars 1783, då ätten utgick med honom, men fortsattes med hans sysslings son, **Nils Nilsson P.**, hvilken adopterades under dess nummer.

Pallsten Fide kallades ett år 1716 pregladt mynttecken. (Se vidare ordet: *Mynttecken*).

Pallstet, eller offentlighet, äger rum vid flera, dock ej alla allmänna förhandlingar i vårt land. Offentlighet vid domstolarne är en grundsats, som ofta blifvit yrkad i fria samhällen; men icke alltid medgifven. I Sverige finnes den vid underdomstolar, men ej vid öfver-rätter. Uti de förvaltande verken finnes den icke, aldraminst i sjelfva regeringen, hvars protokoller ej en gång få tryckas, utan konungens tillstånd. Eljest är äfven vid de domstolar och embetsverk, der man saknar den större publiciteten, hvilken består i åhörarens närvaro, likväl alltid medgifven en inskränktare offentlighet, genom tryckfriheten. Hvar och en äger rätt att af trycket utgifva alla allmänna handlingar, med undantag af statsrådets och de inför konungen, i diplomatiska ärenden och kommandomål, förda protokoll, samt riksständens protokoll och en del af deres utskotts-handlingar. Ibland dessa senare äro nemligen undantagna från offentlighet konstitutions-utskottets protokoll om statsrådet, hemliga utskottets, banko- och statsutskottens och revisorernes öfver banko- och riksgäldsverkens, rörande dertill hörande hemliga ärenden, samt äfven banko- och riksgäldsverkens egna protokoll. I allmänhet tryckas ej ständernes utskotts-protokoll; men riksständens egna (hvilka enskildt man ej äger rättighet att utgifva, utan det ständs tillstånd, hvars protokoll han önskar erhålla), tryckas deremot af ständerne sjelfve, på allmän bekestnad. Grundlagen har ålagt rikets ständer denna art af offentlighet; derjemte hafva de sjelfve underkastat sig en annan och större, derigenom att de lemna åhörare tillträde till sina öfverläggningar. Frågan här om uppstod isynnerhet vid 1823 års riksdag; väckte mycket motstånd, men likväl ännu mera bifall. Den förföll likväl då, emedan konungen, för sitt bifall dertill, fordrade ett gemensamt beslut af alla fyra ständer, och en serskild lagstiftning för åhörare. Dessa vilkor kunde ej vid den riksdagen uppfyllas; men vid 1828—30 årens riksdag stiftades en sådan lag, och alla ständer antogo offentligheten vid sina öfverläggningar. Den ställdes i verket, ifrån början af 1834 års riksdag, sedan de ofrälse ständer då erhållit något rymligare samlingsrum. Någon olägenhet af denna offentlighet har icke försports, oaktadt de faror som förespeglades. Man fruktade nemligen ett obehörigt inflytande af åhörarne på öfverläggningarna, och för att förekomma detta har också hvarje stånd förbehållit sig rättighet, att, när som helst, utvisa sina åhörare. Detta har och någon gång skett, då frågor af en mera ömtålig natur varit under behandling. Vid utskottens öfverläggningar äga deremot åhörare ej tillträde. — I allmänhet råder, genom tryckfriheten, en temligen stor offentlighet i alla förhållanden inom Sverige. Tryckfrihetslagens bestäm-

melse är just att ordna vilkoren, och hämma missbruket af publiciteten. (Se: *Tryckfrihet*.)

Publika byggnader. Så kallar man vanligen statens, till olika ändamål bestämda, hus och anläggningar. Att få någon tillförlitlig uppgift om dessas antal och beskaffenhet, är knappt möjligt, emedan deras vård och underhåll står under så många olika auktoriteter, och ingen af dessa har kunskap om några andra, än dem, öfver hvilka tillsynen särskildt åligger dem. Kammar-kollegium har hittills haft vårdan om en del af dessa byggnader i landsorten, och på ständernes begäran öfver dem upprättat en s. k. Liggare; men enligt regeringens befallning skall denna vård år 1849 öfverlemnas till öfverintendents-embetet, hvilket hittills haft tillsynen endast öfver dem i hufvudstaden. Uppgifter äro af kammar-kollegium infördrade efter ett af detsamma uppsatt formulär, upptagande allt som rör hvarje särskildt hus eller lägenhet, såsom dess historia, byggnadstid, kronans åtkomst deraf, beskaffenhet till areal och inredning, disposition, värde, brandförsäkring, inventarier, o. s. v.; och det skulle således tyckas, som om man genom rådfrågande af dessa begge Liggare, kammar-kollegii och öfverintendents-embetets, skulle kunna få en bestämd kännedom i ämnet. Sådant är likväl för ingen del fallet. Dels har formuläret icke af alla blifvit noga iakttaget, dels stå på långt när icke alla byggnaderna under de ofvannämnda embetsverkens vård, utan, icke nog med att de militära, såsom kaserner, förrådshus, o. s. v., lyda under arméns och flottans befälhafvare, och de hofvet tillhöriga under riksmarskalks-embetet, samt en del fängelser under fängstyrelsen, utan vissa hus, som borde höra under samma kategori med de ofvannämnda, vårdas och repareras af sina vederbörande embets-myndigheter. Så t. ex. står posthuset under öfverpostdirektörs-embetet, kommers-kollegii hus under kommers-kollegium, landtbruks-akademiens hus under nämnda akademi, tullhuset i Stockholm, äfvensom tullhusen i landsorterna, under general-tullstyrelsen, lasaretterna under serafimer-ordensgillet, o. s. v. Deremot stå garnisons-sjukhuset och garnisonens kolerasjukhus samt Riddarholmskyrkan och konunga-statyerna, äfvensom obeliskerna, under öfverintendents-embetet. Man upptager således här endast de i Stockholm, under öfverintendents-embetets vård ställda husen, och åtnöjer sig med att lemna en ungefärlig öfversigt af dem i landsorterna; men förf. skall bemöda sig att, när artikeln: *Statens egendomar* förekommer, söka meddela närmare uppgifter på kronans återstående hus och byggnader utom de ofvannämnda. De i Stockholm äro:

Gamla Kungshuset på Riddarholmen, begagnadt till embetsrum för Svea hofrätt, kammar-kollegium och statskontoret, innehåller tillsammans 80 rum och är upplaget till ett värde af 68,666 R:dr 32 sk. B:ko.

Kammar-rättens hus, äfven på Riddarholmen, hvilket tillika innehåller kammar-kollegii arkiv, består af 47 rum och är värderadt till 33,166 R:dr 32 sk. Begge dessa hus, äfvensom alla de följande,

de, der sådant icke är särskildt uppgifvit, äro ej brandförsäkrade.

Förvaltningens af Sjöärenderna hus, som tillika innehåller embetsrum för krigs-hofrätten och fängstyrelsen, består af 41 rum, är värderadt till 22,166 R:dr 32 sk. och brandförsäkradt till 10,000 R:dr.

Riks-arkivet, i hörnet af Slottsbacken och Skeppsbron (f. d. Ridderstolpeska huset), hvars öfrå våning innehåller antiqvariska riksmuseum, består af 33 rum. Inköptes 1845 för 100,000 R:dr B:ko, men hvari inrednings- och reparations-kostnaden ej är inberäknad, äfvensom den icke finnes uppgifven. Brandförsäkringsvärdet är 18,333 R:dr 16 sk.

Krigs-kollegii hus vid Munkbrogatan, innehåller 71 rum och är värderadt till 66,666 R:dr 32 sk.

Mynthusen (kallas numera *Kongl. Känslihuset*), som tillsammans består af 93 rum och för närvarande (1849) äro disponerade till embetsrum åt justitie-revisionen, justitie-kanslers-embetet samt finans-, civil- och ecklesiastik-departementens expeditioner, äro nu under inredning, för att, sedan myntet blifvit flyttadt till f. d. Owenska egendomen å Kungsholmen, inrymma landtförsvars-departementets expedition och öfverintendents-embetet, hvilka hittills haft sina sessionsrum i kommers-kollegii hus. Båda mynthusen äro värderade till 72,833 R:dr 16 sk.

Gamla Banken, huset i hörnet af Storkyrkobrinken och slottets yttre borggård, som är upplåtet ensamt åt bergs-kollegium, består af 34 rum och är värderadt till 17,333 R:dr 16 sk.

Sundhets-Kollegii hus (f. d. nummer-lotteriets) vid Svartmangatan, innehåller 33 rum, värderadt till 30,000 R:dr och brandförsäkradt för 18,000 R:dr.

f. d. Preisiska huset (se: *Preis*) vid Drottninggatan, hvilket har rum för landshöfdinge-embetet i Stockholms län och landtförsvars-departementets kommando-expedition, består af 60 rum, är värderadt till 50,000 R:dr och brandförsäkradt för 16,666 R:dr 32 sk.

Gymnastiska Central-Institutet, i hörnet af Beridarebangatan och Clara Bergsgränd, begagnas ensamt af detta institut. Det innehåller 27 rum, utom gymnastik-, fäkt- och anatomi-sal, samt ridhus. Köptes af kronan 1756 för 50,000 d:lr samt mot vissa villkor, som ägaren, öfverdirektören Meyer, fäste dervid. Hans arfvingar hafva likväl nu börjat en rättegång mot kronan och fordra köpets återgång, emedan, såsom de påstå, de fastställda villkoren icke blifvit uppfyllda. Husets värde upptages efter inköpssumman till 16,666 R:dr 32 sk.; det är brandförsäkradt till 7,683 R:dr 16 sk.

Teknologiska Institutets hus, i hörnet af Beridarebangatan och Mäster Samuels gränd, innehåller 43 rum. Intet värde finnes derå uppgifvet.

Byggnaderna vid Banan. De, som upptagas i öfverintendents-embetets Liggare, äro endast statybildhuggare-bostället, med dit hörande lägenheter, emedan tvenne delar af banan äro fränskilda, hvaraf den ena är upplåten åt landtbruks-aka-

demien och den andra åt kongl. hofvet, som derpå låtit bygga en vagnbod. Det ofvannämnda bostället, som innehåller 29 rum, är värderadt till 39,000 R:dr och brandförsäkradt till 15,000 R:dr. Genom professor Byströms död 1848 har likväl huset, tillika med det af honom byggda, blifvit för kronan disponibelt, och lär nu komma att användas till boningsrum åt en eller flere af statens högre embetsmän.

Operahuset vid Gustaf Adolfs torg innehåller 167 rum och är värderadt till 122,000 R:dr, men brandförsäkradt till 211,066 R:dr 32 sk.

Utrikes Minister-hotellet vid Blasieholmstorg består af 54 rum, är värderadt till 46,000 R:dr B:ko och brandförsäkradt till 10,000 R:dr.

Landtmäteri-Kontorets hus vid Stora Trädgårdsgatan och Carl XIII:s torg innehåller 23 rum, är värderadt till 20,000 R:dr.

Lifrustkammaren och Orangeribyggnaden vid Carl XIII:s torg. Den senare, som uthyres till värdsbusrörelse eller konditori, innehåller 11 rum. Den förra är till en del upptagen till förvarande af några, konungen tillhöriga, marmorbildstoder, och begagnas för öfrigt om sommaren af professor Mosander för Carlsbader-brunnensinrättningen, de öfriga årtiderna till gymnastikrum och de sista 2 åren vid jultiden till försäljning af inhemska slöjdepå produkter. Båda byggnaderna äro värderade till 7,000 R:dr B:ko.

Hofbageriet, huset N:o 79 på Regeringsgatan, inköptes 1803 af kronan för 7,333 R:dr 16 sk. Innehåller 29 rum, hvilka blifvit begagnade, dels till bageri, dels till boningsrum. Är värderadt till 13,333 R:dr 16 sk. och brandförsäkradt till 10,000 R:dr, men lär nu vara inköpt af Jakobs och Johannis församlingar att användas till skolrum.

Carolinska Mediko-kirurgiska Institutets hus å Kungsholmen innehåller tillsammans 71 rum, hvaraf 24 äro uthyrda. Köptes 1816 af Judiske handlanden Jakobssons konkursmassa för 66,666 R:dr 32 sk.; är brandförsäkradt för 60,000 R:dr.

Garnisons-Sjukhuset å Kungsholmen innehåller tillsammans 101 rum. Lägenheten har af ålder tillhört kronan, men det nuvarande stora huset byggdes åren 1817—1834 för, som det heter, "cirka 300,000 R:dr."

Garnisonens Kolerasjukhus, det fordnä Brandelska sockerbruket, på Ladagårdslandet, i hörnet af Seved-Båthsgatan och Liljans väg, och hvilket en tid begagnades för Svea artilleris matinrättning, uppgifves väl innehålla 17 rum, men kan egentligen sägas vara oinredd. Inköptes 1783 af kronan för 6,500 R:dr, och användes länge till spannmålsvindar för Ladagårdslands kronobränneri. Upptages nu till ett värde af 8,000 R:dr.

Staten har således, endast i dessa 20 hus, en egendom af 1,099,500 R:dr, utom värdet af teknologiska institutet, som ej är uppgifvet, och hvilket, utan öfverdrift, torde kunna upptagas till 40,000 R:dr. Hvar och en inser likväl utan svårighet, att det verkliga värdet är ojemförligt större; ty ehuru t. ex. Ridderstolpeska och garnisons-sjukhusen äro vida för högt uppskattade, äro deremot de

flesta andra för lågt beräknade. Om man således höjer hela fastighetsvärdet med 50 proc. och dertill lägger de, här icke inberäknade, kronan tillhöriga hus, som stå under andra auktoritetens vård, så kan man med någorlunda trygghet antaga värdet af statens fastigheter i Stockholm till 2 miljoner R:dr, utan att deribland räkna kongl. slottet och hofvets öfriga hus, eller de, hvilka disponeras af garnisonen och flottan. — För att gifva ett ungefärligt begrepp om förhållandet mellan de rum, hvilka begagnas för det egentliga ändamålet: embetsverken, eller till boställen i de hus, der sådana äro anvisade, må nämnas: att i f. d. Preisiska huset äro 16 rum på nedra botten upptagna af landshöfdinge-embetet, och 6 en trappa upp af landtförsvars-departementets kommando-expedition, men 18 rum, med 7 källare, af nämnda departements chef, och 21 rum med 5 källare af landshöfdingen; i landtmäterikontorets hus 7 rum med 1 källare af kontoret, men 11 rum med 5 källare af direktören, och 5 rum med 2 källare af vaktmästaren; i garnisons-sjukhuset 64 rum för sjukhusets eget behof, och 37 af boställsinnehafvare, o. s. v. — Emellan det antagna värdet och brandförsäkringsvärdet finnes ej heller något jemt förhållande, ty då t. ex. riks-arkivet, inköpt för 100,000 R:dr, är brandförsäkradt endast till 18,333 R:dr 16 sk., utrikes minister-hotellet, värderadt till 46,000, är brandförsäkradt till blott 10,000, o. s. v., har operahuset blifvit värderadt till 122,000 R:dr, men brandförsäkradt till 211,066 R:dr 32 sk. — I landsorterna bestå de offentliga byggnaderna, de nemligen, som finnas upptagna i kammar-kollegii ofvannämnda Liggare, till det mesta af landshöfdinge-residensen och de för embetena behöfliga hus, jemte fängelser. De enda undantagen derifrån äro: *Leckö slott* och det gamla *Kalmar slott*, hofrättshuset i Jönköping, några broar, såsom de till Drottningholm, med husen dervid, bron och islafvarna vid Nyqvarn, qvarnhuset derstädes, broarna vid Strömsholm, byggnaden vid Mora stemar, hvarunder de förvaras, lifstallbyggnaden vid Kungsör, krono-inspektorsgården vid Avestad, en s. k. kungskällare i Utmedlanda by i Mora socken i Dalarne, o. s. v. Utom länsfängelserna, der sådana ej ligga i själfva slotten, utan äro särskilda byggnader, äger kronan dessutom en mängd härads- och sockenfängelser, och ett korrektionshus i den s. k. gamla kanslibyggnaden i Nyköping. De öfriga fängelserna, som ej äro städernas eller häradernas, stå under vård, dels af fängstyrelsen, dels af militärbefälet i de städer, der de finnas. Äfven har kronan några tionde-jernbodar på ett och annat ställe. I ett enda län, Norrbottens, har landshöfdingen intet residens och inga embetsrum, utan 300 R:dr B:ko årligen äro för dem anslagna till hushyra. — Vid åtskilliga af de ifrågakvarande lägenheterna är värdet uppgifvit, men vid de flesta icke, och ingen enda har blifvit brandförsäkrad. Äfven de uppgifna värdena äro, som det tyckes, tagna temligen på höft. Sålunda är Upsala slott, med 91 rum, men en del, isynnerhet entresolen, oinredd, värderadt till 194,444 R:dr. Kalmar slott deremot, med 47

rum, upptages endast till 80,000 R:dr, men landshöfdinge-residentet i Linköping, med 41 rum, till 73,500. Deremot värderas landshöfdinge-residentet i Jemtland, en träbyggnad, men med 15 rum, endast till 2,200 R:dr. Det besynnerliga förhållandet uppkommer häraf, att om man antager hyresvärdet till 5 procent af uppskattningsbeloppet, bor landshöfdingen i Jemtland för 110 R:dr, men den i Linköping för 3,675, och den i Upsala för nära 10,000 R:dr. På sistnämnda ställen, äfvensom på några andra, finnas likväl i slotten rum för kongl. familjen, vid dess besök i orten. Likadant obestämdhet tyckes råda vid de uppgifna värdena af de öfriga lägenheterna. Sålunda är Drottningholms flottbro värderad till 10,666 R:dr 32 sk., Tranebergs bro till 16,666 R:dr 32 sk., men Nockeby bro till 60,000 R:dr, utom boningshuset derstädes, som är uppskattadt till 3,666 R:dr 32 sk. Ett fänghus i Trögds härad värderas till 335 R:dr 16 sk., det i Tierp till 500, qvarhuset vid Nyqvarn till 215, den ofvannämnda kungskällaren i Mora socken till 50 R:dr, o. s. v. — Inventarierna, hvilka borde uppgifvas på alla ställen, äro det äfven i landsorterna, såsom det tyckes, stundom med en småaktig noggrannhet, så att t. ex. i kungsalen på Leekö slott anföres "en gammal bordsfot utan skifva." För öfrigt bestå de nästan endast af hvad som behöfves för embetsverken, t. ex. deras skåp, bord, stolar, m. m. I Stockholm deremot upptaga inventarii-förteckningarna ingenting annat än brandredskapen, hvarförutan i ett par boställs-lägenheter skola finnas några trymåer. Skället är, att embetsverken äro skyldiga att för expens-medlen sjelfva ombesörja anskaffandet af sina möbler och öfriga inventarier. Ett undantag härifrån borde väl vara för minister-hotellet, hvilket staten icke blott möblerar, utan äfven förser med en ganska dyrbar silfverservis, och der icke sålän kostsamma reparationer företagas, då nya innehafvare tillträda embetet, så att t. ex. vid greve Wetterstedts kostnaden derföre steg till 30,000 R:dr. Det lär likväl vara kabinetskassan, som har vård härom, och inventarierna äro således icke uppgifna till öfverintendents-embetet.

Pufendorf, Samuel von. Denne utmärkte tänkare, rättslärde och historieskrifvare var född d. 8 Jan. 1632 i Dippoltswald i Meissen, der fadern var kyrkoherde. (Enligt andra uppgifter var födelseorten byn Flöhe, nära Kemnitz.) Han blef år 1658 guvernör för Svenske ministernas vid Danska hofvet Coyets barn; men snart känd, genom sina skrifter, isynnerhet *Elementa juris prudentie naturalis*, som utkom i Haag 1660, utnämndes han af kurfursten af Pfaltz, Carl Ludvig, till hvilken han dedicerat sitt arbete, till professor i natur- och folk-rätten vid Heidelbergs universitet, hvilken lärostol, den första i sitt slag i Tyskland, skapades enkom för honom. Hans frisinade åsichter retade likväl emot honom många fiender och afundsmän, mot hvilka kurfursten ej kunde skydda honom. Han emottog således år 1667 Svenska regeringens kallelse till *Juris naturæ & gentium nec non Ethicæ & Politicæ* professionen vid det nyligen stiftade uni-

versitetet i Lund. Denne lärostol innehade han med stort beröm och anseende i mer än åtta år, kraftigt skyddad af styrelsen mot de förföljelser, afundsen och småsinnet bland hans kolleger äfven här sökte väcka mot honom. Då universitetet upplöstes under Danska kriget, begaf han sig till Stockholm, der han utsåmdes till handsekreterare hos konungen och rikshistoriograf, med uppdrag att skrifva *Trettioåriga krigets och Carl Gustafs historia*. Detta gjorde han också, och båda arbetena utkommo på Latin under titel: *Commentarii de rebus Suecicis ab expeditione Gustavi Adolphi usque ad abdicationem Christianæ* och *De rebus gestis Caroli Gustavi, regis Sueciæ*. Han vistades 12 år i Stockholm, men dels lærer någon kallelsnighet uppkommit emellan honom och Carl XI, hvars enväldigrundsatsen den frisinade filosofen ej kunde gilla, dels lærer han hafva lidit af hemlängtan. Han emottog således, med konungens tillåtelse, år 1688, en kallelse af kurfursten i Brandenburg, såsom hofråd, historiograf och assessor i kammar-rätten, begaf sig till Berlin och dog der d. 27 Okt. 1694. Carl XI, som gaf honom en betydlig pension, upphöjde honom äfven i friherrligt stånd, men P. lät ej introducera sig, kanhända emedan han icke hade några söner. — Bland hans öfriga skrifter anmärkas: *De jure naturæ et gentium* och *De officio hominis et civis*; *Den store Kurfurstens historia*, på Latin, och *Einleitung in die Geschichte der Europäischen Staaten*, ett ibland de få arbeten han författat på sitt modersmål och, märkligt nog, ett af de minst lyckade, i anseende till stilen. Hans broder,

Pufendorf, Esaias von, född d. 25 Juli 1628, blef 1649 magister i Leipzig, kom till Sverige och anställdes i kansliet; blef 1665 kommissions-sekreterare i Paris, sedan minister derstädes och skickad till flera Tyska hof. Adlades 1673, blef af konung Carl II i England slagen till riddare, kansler i hertigdömena Brehmen och Verden, samt direktor öfver Brehmiska kammaren, hvarifrån han tog afsked 1679. År 1686 rymde han från Stade till Hamburg, och utsågs följande året till statsråd i Danmark samt konung Christian V:s sändebud till Regensburg. I Sverige blef han, efter hvad det heter i matrikeln, "som en perduellis", dömd från lif, ära och gods. Dog i Regensburg d. 5 Sept. 1689, utan barn, då den adliga ätten utgick med honom. Har författat: *Les Anecdotes de Suede ou Histoire secrete des changemens arrivés dans ce royaume sous le regne de Charles XI*.

Pugerup, frälse-säteri, 2 mtl., i Gudmuntorps socken af Malmöhus län, är en ladugård under Skarhults egendom och har förut legat vid Ringsjön, der nu Bo är beläget; har god åker och bödböstad, skog och torfjord, samt fiske i Ringsjön.

Pukbergeret, ett anmärkningsvärdt berg i Nysätra socken af Upland, uti hvilket finnas flera stora hålor, liknande kammare.

Puke. Af denna gamla Svenska ätt, som delade sig i treuue grenar, hafva följande innehaft rådevärdigheten: 1:o **Magnus Carlsson**, hvilken år 1292 nämnes bland rådet, och lefde ännu 1306;

2:o **Ragwald**, från år 1300 till 1308; 3:o **Asget Jonsson**, lagman i Wernland, och hvilken upptages, såsom riksråd, närvarande på herredagarna 1319 och 1322; 4:o **Erik Mettilason**, som blef riksråd 1376, och tio år senare riksmarsk. Man har orätt att göra honom till en ättling af Wasabuset. År 1396 blef han, jemte sin son, af den uppretade allmogen ihjelslagen på ön Oronst i Bohuslän; 5:o **Nille Gustafsson** till Rutzvik, riddare och lagman i Upland, som dog på 1440-talet; 6:o **Ragwald**, väpnare, lagman i Östergötland 1441, och 1444 lagman i Småland; 7:o **Erik P.**, var riksråd 1440 och höfvidsman på Korsholm, gaf 1443 sitt geds Myckleby på Öland åt Nådendals kloster, samt

Puke, Erik, under medeltiden den namnkunnigaste af släkten. Han var son till den ofvannämnde Nils Gustafsson. Då denne senare deltagit i Engelbrekts uppresning och blifvit utsedd till befälhafvare på Westerås slott, öfverlemnade han sitt förut innehafda län, Korsholm i Östergötten, åt sin son, Erik. Till honom skref Engelbrekt, och uppmanade honom att följa sin faders exempel, samt bidra till de fremmande fegdarnes fördrifvande. Erik antog med nöje denna uppmaning, församlade Helsingarne och angrep Faxeholm, en fästning, belägen ungefär der det nuvarande Söderhamn ligger. Slottet förstördes och besättningen nedgjordes. Styresholm i Ångermanland och Kryssberg i Westerbotten eröfrades likaledes af Puke, som derefter begaf sig ner till Engelbrekts här och dessa båda män förblefvo sedermera oskiljaktige vänner och följeslagare. Hans förtjenster belönades med förläningen af Rasbohundare, han inkallades i rådet och var på förslag till riksföreståndare. Då han, liksom Engelbrekt, förbigicks af det aristokratiska partiet, hvilket utsåg Carl Knutsson till detta böga förtroende-embete, kunde han ej, såsom den store fosterlandsvännen, underordna sin enskilda ärelystnad det allmännas nytta, utan hans harm mot den lycklige medtäflaren gaf sig fritt lefvt vid alla tillfällen, och dennes störfande blef nu hans förnämsta syftsmål. Engelbrekts död gaf ny näring åt hans hat, och då vännens lugna klokhet ej längre återhöll honom, sammanstod han sig med åtta af sina vänner att mörda riksföreståndaren. Detta misslyckades, men P. lät deraf icke afskräcka sig från förnyade försök, och på ett gästbud, dit han bjudit Carl, var han nog oförsigtig att i ruset skryta af, att för ingen gädda, emellan Kalmar och Stockholm, så många krokar varit satta, som försåt utlagda för Carl, på dess resa från Wadstena. Carl Knutsson, som visste i hvilket anseende P. stod hos folket, skönade honom likväl, bibehöll honom vid sina förläningar och utnämnde honom till höfding i Helsingland. Allt detta afväpnade likväl icke Puke, hvilken tvertom, i December 1436, skickade honom en ordentlig krigsförklaring. Han uppretade Westmanlänningarne till resning och belägrade Westerås slott; men då detta käckt försvarade sig, förlorade han modet, lemnade allmogen åt sitt öde och repte upp till Dalarna, hvars invånare han äfven

uppviglat. Carl Knutsson tågade emot honom, men utan att vilja inlåta sig i någon träffning, hvareföre han samtyckte till det möte Puke begärt vid Harekers kyrka. Här lofvade P. tro och vänskap åt Carl, samt anhöll om ett nytt möte utanför Westerås. Detta medgafs äfven; men då Carl märkte att Puke endast sökte vinna tid, begaf han sig emot de upproriske bönderne, som funno sig för svaga mot hans trupper, begärde tillgift för sitt uppror och erhöilo den. Nu ansåg sig Carl ej längre behöfva iakttaga skonsamhet mot Puke, utan då denne oförsigtigt infannit sig till ett samtal på Westerås slott, lät han der gripa honom och skicka honom till Stockholm, der han på rådets befallning afrittades. Detta skedde år 1437. Puke var en tapper och dristig, men oklok och orolig, man, och hans öde väckte nu mera föga deltagande hos folket.

Puke, Johan, hade såsom ung gått i Holländskt tjenst, der han befordrades till kapiten vid artilleriet; hemkommen inlät han sig i 1756 års konspiration, blef arresterad med de öfrige, undergick tortyr och halsböggs på Ridderholmstorget d. 23 Juli sistnämnda år. Han var då endast några och 30 år gammal. Hans son,

Puke, Johan af, var född i Carlskrona d. 27 Febr. 1751 och skall, efter faderns olyckliga död, varit lemnad nästan hjälplös, så att han som liten gosse gått omkring på Carlskronas gator och sålt avafvelsticker. Vid 11 år blef han skeppsgosse, för på handelsfartyg och blef 1770 konstapel på en örlogsfregatt; gick derefter i Holländskt tjenst, men återkom till Sverige, der han blef löjtnant vid amiralitetet 1777. Då Amerikanska kriget utbröt, gick han i Fransysk tjenst, var en af dem, som räddade sig vid fregatten la Charmantes skeppsbrott, utmärkte sig vid flera tillfällen, blef riddare af orden Pour les merites militaires och Svenska svärds-orden, samt, efter krigets slut, kapiten vid flottan, förde befälet öfver den fregatt, som till den nyförvärfvade ön St Barthelemy förde dess nye guvernör, var, vid krigets utbrott, major och chef på fregatten Fröja, med hvilken han deltog i bataljen vid Hogland, blef öfverste-löjtnant, och fick befäl öfver linieskeppet Enigheten. De två följande krigsåren förde han skeppet Dristigheten, var flottans ledare i slaget vid Öland, men hade der den olyckan, att af en söndersprungen kanon, som anställde mycken förödelse, nödgas draga sig ur linien. Vid utgången från Wiborgska viken var han äfven flottans ledare och konung Gustaf III på minne honom, före träffningen, om hvad hans far vågat för Gustafs fader, samt lofvade att ej glömma hvad han skulle göra för dess son. Efter freden blef han R. af S. O. St. K.; befordrades så att han, vid revolutionen 1809, var adelsman, Kom. med St. K. af S. O. och amiral; efter densamma blef han friherre och öfver-amiral, samt fick befälet öfver expeditionen till Ratan. Härvid gjorde han allt hvad på honom kunde ankomma, och om expeditionens ändamål icke desto mindre förfelades, var det visserligen icke hans skuld. Han inkallades sedan i statrådet, blef general-amiral,

öfverbefälhafvare för flottorna, grefve, excellens och serafimer-ridhare. Under fälttåget emot Norrige 1814 hade han åter befälet öfver flottan, samt eröfrade Kragerö och Fredrikstad. Tog afsked ur statsrådet 1815, och dog i Carlskrona d. 21 April 1816. Hans äldste son,

Puke, Johan Carl, afled i Stockholm 55 år gammal, d. 21 Dec. 1847, såsom general-major, öfverste-löjtnant och befälhafvare för lifgardet till häst, Kom. af S. O. och R. af Wladimirs-ordens 3:dje klass. Hade, utom andra befattningar, äfven direktörskapet öfver kongl. theatern, ifrån 1827 till 1831.

Pukeberget, ett i Lofta socken af Kalmar län beläget, och för sin höjd, anmärkningsvärdt berg, med ett hvalf af 5 alnars höjd. Öppningen till grottan är liksom till en bakugn, så att man måste krypa för att komma in.

Puketenen, en sten i Harakers socken af Westmanland, som ännu förvarar minnet af slaget emellan riksrådet Erik Puke och riksmarsken Carl Knutsson 1436, och berättas fått sitt namn deraf, att Puke, sedan han förlorat slaget, gömt sig derunder; men blifvit tillfångatagen af Carl Knutsson.

Pul, betydde fordom *möda*, *svårighet*. Det heter i Tegels Gustaf I:s historia: "*Han kom undan med puul och stor lifsfara.*" (Han undkom med svårighet.)

Pulkapole berg, vid Torneå elf, på östra sidan om Jukkasjärvi kyrka, är mycket lågländt, beväxt med skog och omgifvet af kärr och mossar, samt skall, till $\frac{1}{4}$ mils längd, i bergsträckningen visa åtskilliga små kullar, hvilka bestå af jernmalm, blandad med mer och mindre bergart. Vid stranden af Torneå elf utskjuter en udde af berget, som visar malm till 20 famnars längd utmed stranden. Tillförene har denna malm blifvit bruten, och nyttjad i blandning med Svappavaara malm i Kengis bruks masugnar.

Pulkalla, träffningen vid, stod i Finland d. 2 Maj 1808, då Svenska trupperna, under öfverste Sandels befäl, angrepp en Rysk korps, som blef slagen och hvaraf 6 officerare och 250 man tillfångatogs.

Puls, är en i Bohuslän bruklig benämning på huddragare eller nattman.

Puls, ett fiskredskap, bestående af en lång trädstäng, med en trissa på ena ändan; begagnas att dermed stöta upp och ned i vattnet, för att skrämma fisken uti utlagda nät. Detta fisksätt kallas pulsning, och kan användas endast i mindre åar.

Pultawa. Denna i Svenska historien olyckligt ryktbara stad är belägen inom Kiowska guvernementet i Ukrän. Då Carl XII:s här d. 1 Maj 1709 närmade sig densamma, var fästningen i ganska dåligt försvarsstånd, så att den utan särdeles svårighet kunnat med storm eröfras. I stället började Carl, tvärt emot sin vana, der en ordentlig belägring efter konstens regler, ehuru flere af hans förståndige generaler afstyrkte densamma. Härigenom fick Peter tid, att samla sin här och anrycka emot Svenskarne. I medlet af Juni stodo de på andra sidan Worskla-strömmen, till antalet vida öfverlägsne Svenskarne. Vid en skärmytsling d. 16 Juni hände den olyckan, att Carl blef så-

rad i foten, hvaraf han hindrades att stiga till häst. Ändtligen beslöt han att angripa fienden d. 27 Juni. Då befunno sig likväl trupperna i ett bedröfligt tillstånd. Artilleriet hade hvarken kulor eller krut, så att kanonerna måste qvarlemmas vid trossen, med undantag af 4, under det Ryssarne hade 132. Kavalleriet gjorde ej heller sin skyldighet, kunde också blott med svårighet manövrera på den otjenliga marken, och deltog föga eller intet i striden, som egentligen utkämpades af 11,000 man infanteri. Icke desto mindre tycktes segern i början luta åt Svenskarnes sida. Generalmajoren Axel Sparre eröfrade 3 af Ryssarnes 7 redutter och desse gjorde sig färdige att retirera. Men generalmajoren Rosen, som skulle angripa de andra 4, hann icke fram i rättan tid, utan då han såg Ryssarne, 22,000 man starka, rycka emot sig, drog han sig tillbaka till Pultawa och gaf sig fången. Lewenhaupt gjorde, med 4,000 man, ett anfall på fienden, som kröntes med framgång; men han understöddes ej. Ryssarne framträngde nu, genombröto Svenska linjen, och slaget var förloradt. Hade man förut tänkt på möjligheten af något sådant, så hade en reträtt visserligen kunnat ske; men ingen hade vågat nämna en dylik händelse såsom tänkbar. Lewenhaupt rädde nu Carl att uppbränna bagaget, sätta infanteriet på trosshästarna och så, öfver Worskla, genom öknarna, draga sig undan till Krimiska Tartariet. Hårtill ville Carl likväl icke lyssna, och blott med möda förmåddes han, af Lewenhaupts och Creutz' föreställningar, att rädda sig sjelf. Hären drog sig ned till Dniepern, och måste der gifva sig fången. Den bestod då af 9 till 10,000 man friske, samt ungefär 5,000 sjuke och till krigstjänst oduglige. Enligt Ryska uppgifterna utgjorde Svenska fångarne 18,746 man. Artilleriet och allt bagaget föll äfven i fiendens händer. Ungefär 1,500 man kommo, med konungen, undan till Turkiet. Orsaken till slagets förlust får väl hufvudsakligen sökas i Svenska härens ringa antal och modfärdhet, samt brist på ammunition; men ganska bidragande anledningar voro äfven konungens sår, samt oenigheten mellan generalerna. Fångarne fördes till Moskwa, der de måste visa sig i ett der anställt triumftåg. — På steppen, 6 werst från Pultawa, är en ofantlig jordhög uppkastad, kallad *Svenska graven*, hvilken säges förvara liken efter de här stupade Svenskarne.

Pultusk, träffningen vid. Här angrep Carl XII d. 21 April 1703 Sachsarne och Lithauerne, och dref dem med stor förlust tillbaka, efter en kort strid, hvilken kostade segraren endast 11 man.

Punart är namnet på ett forntida vapen, troligen ett slags värja, emedan slida äfven begagnades dertill.

Pundare eller **Pyndare**, den gamla benämningen på de slags vigter, som vi kalla betsmän. En dylik pundare, funnen i en grafhög i Bohuslän, förvaras på det historiska museum i Stockholm. Den är hel och hällen af jern, och består af en rund, smal stäng, vid hvars yttre ända en ganska stor krok är fästad, förmedelst en bygel

på en genom stängen stucken spets. Denna spets har, likasom de tvänne andra ännu qvarsittande, varit lös, så att kroken kunde efter behag flyttas längre in på vigten, hvarigenom dennas användbarhet naturligtvis betydligt förökades. Å motsatta ändan af stängen sitter en knapp med infalsad ränna, tydligen för att derpå hänga den tyngd, som utvisade vigten af det, som vägdes. Denna fornlemning är veterligen den enda i sitt slag.

Puppördare (*Pteromalus puppareus*), en insekt af lönnmördarnes släkte, $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ linje lång, ljus eller mörkt metallgrön, med bruna ögon, gula fötter och hvita vattenklara vingar; antennerne hos hannen af samma färg som fötterna, hos honan svartbruna. Läger ägg på alla slags kälmaskar och några andra fjärl-larver, antingen straxt innan de förpappas, eller på själva pupporna, medan de ännu äro mjuka, så att dessa ofta innehålla hundra delars ägg, hvilka deruti utkläckas.

Pusa betydde fordom *hustru*, *gemål*. Norske konungen Håkan Maganusson skrifver sålunda år 1314: "Värre Kærasto Pusu, Fru Euphemie Drottningar", (vår älskliga gemål, drottning Euphemie).

Putbus, hvilken äfven skref sig Podebusch, var en Pomersk adelsman, som år 1520 intogs i riksrådet. Han flydde likväl ur riket, efter Christierns fall, och anfördes 1524 bland Danska rikets råd.

Putbus, *Mauritius Ulrik*, landtråd och arf-landtmarskalk i Pomern och Rügen, samt riddare af Johanniter-orden, intogs år 1731 bland grefvar på Svenska ridderhuset, och blef 1733 president i Wismarska tribunalet. Hans sonson, *Matte P.*, hvilken en liten tid tjänstgjort vid Svea lifgardet, blef år 1805 af Gustaf IV Adolf upphöjd i furstligt stånd, den ende furste någon Svensk konung utnämnt. Han blef sedan general-major, Kom. af N. O. och R. af S. O., likväl utan att någonsin tjänstgöra.

Putt, *Sveno Benedictt*, var kyrkoherde i Stengårdshult i Småland, visade sig mycket nitisk för liturgi, och kom derigenom i stor nåd hos konung Johan III, som befordrade honom till Fogläs pastorat, med titel af domprost, samt upphöjde hans barn i adligt stånd, under namnet *Printz*. Hans dotterson upptog sedan namnet, då samma ära vederförs honom. (Se: *Printz, Johan*.) Putt dog 1587.

Pyhy, *Konrad von*, såsom han sjelf kallade sig, eller, såsom Luther kallade honom, *Peutinger*, och om hvilken den store reformatorn hade en dålig tanke, och benämnde en äfventyrare, inkom under Gustaf I:s regering till Sverige, och under den brist på kunnigt och dagligt folk, som då var i landet, antogs han i dess tjänst. Han utgaf sig för juris utriusque doktor; men Celsius kallar honom "en förlupen jurist från Tyskland, med ridderligt namn och anseende." Han innästlade sig likväl i konungens förtroende, blef 1534 dess kansler och riksråd, samt 1538 dess öfverste-kansler, krigsregements- och secreter-råd. Användes vid flera beskickningar, bland andra i en till Frankrike år 1543, men hvarvid han öfverskred sin fullmägt, och lærer hafva förlöst en del af

de medhafda penningarna. Då öppnades konungens ögon, Pyhy fängslades och ställdes derefter under tilltal. Nu kommo åtskilliga besvärspunkter i dagen emot honom, såsom att han under sin beskickning förfarit egenmäktigt, upplånt af konung Frans I, för konungens af Danmark räkning, 6,000 kronor, och ådragit sig en skuld af 58,646 R:dr, för hvilken han icke kunde göra redo. För öfrigt hade han inlåtit sig i obehöriga underhandlingar med flera Tyska furstar, och lockat ett par sådana in i riket, under förespeglning om befordran i Svensk tjenst. P. afsattes från sina embeten, genom dom af d. 16 Sept. 1543, och sattes i fängelse på Westerås slott. Här skall han efter några uppgifter hafva aflidit, enligt andra kommit på flykten, samt några år senare blifvit död af en bland sine fordnas sekreterare, hvilken kastat honom en sten i pannan.

Pyrothit är ett mineral, som förekommer vid Falun och i Skinnskatteberg. Formen är snedt fyr-sidigt prismatisk. På friskt brott är färgen svart, på vittrad yta åter gulbrun. Det träffas vanligtvis i långa fina strålar, som ligga antingen isolerade eller äro förenade i knippor. Det är ogenomskinligt, men ganska löst. Specifika vigten är 2,19. Det kan upplösas af syror, då det lemnar ett svart pulver, äfvensom det vid uppglödning förbrinner af sig sjelft, men utan både rök och låga. Efter förbränningen blir stenen hvit och ganska lätt. Hufvudbeståndsdelarne äro kol, cer-oxidul och kiselsyra, hvartill komma något ytterjord, ler- och kalkjord, samt jern- och mangan-oxidul, äfvensom en hop flygtiga delar.

Pyrosmalith, ett mineral, som först upptäcktes i Nordmarks grufvor i Wermland af våra Svenska mineraloger Gahn och Classon. Det förekommer kristalliseradt i regelbundna, sexsidiga prismer, hvilka äro för ändarne rätvinkligt afskurna; men kanterna ersatta af två facetter. Färgen stöter något i gröngult. Pyrosmalithen är föga hård och nästan ogenomskinlig, och äger en vikt af 3,081. Hufvudbrottet är bladigt, tvärbrottet åter småsplittrigt. Lagd på kold gifver den ifrån sig en syrlig lukt, samt smälter lätt till en slät, glänsande kula, af jerngrå färg. I kolf för blåsror lemnar den först vatten, och sedan en gul materia, som i vatten upplöses i gula droppar, innehållande en stark syrlighet, och bestående af upplöst saltsyrad jernoxid. Detta ämne, jemte kiselsyra och manganoxid, hvartill kommer någon saltsyra och kalkjord, utgöra pyrosmalithens kemiska beståndsdelar.

Pyte eller **Pyrtö**, en forntida hamn i Luleå.

Pys, **pysing**, Ångermanlands-dialekt, betyder liten gosse.

Pyssling, detsamma som *Möting* eller *Mordling*, är, enligt folktron, små mördade barns vålnader, hvilka irra omkring på jorden så lång tid, som de eljest skulle tillbragt der, i fall deras lifstråd icke blifvit i förtid afklippt. Mångfaldiga sägner finnas och tros om dem. På ljungen mellan Skånör och Falsterbo står ett gammalt äppelträd, under hvilket bor ett pysslingsfolk, en skomakare-

familj. Det berättas, att man ofta än i denna dag ser, huru i vackert väder små lintyg och andra linnepersedlar äro upphängda här och der i trädet att torka. En bonde skar en gång en gren af detta träd, för att sätta sig i respekt hos några kalffvar, och kände genast, enligt hans egna ord: "en sådden pinsle i sine invelver, a han motte be om förlädelse; men, när han gjort ded, veddrede han sej strajs." En sjöman i Falsterbo, som fått hastiga uppbrottsorder och ej hade sina skoden i ordning, sade på skämt, att han skulle låta laga sina stöfkor af skomakaren under äppelträdet, då han for förbi. Följden blef, att, när han om qvällen kom till det stället, for han vilse, och körde hela natten rundt omkring trädet. Spåret efter vagnen skall ännu vara att se.

Påcker, Jemtlands-dialekt, betyder: *sin onde*.

Påfvenfelt, Nils, hette förut **Påfve**, och adlades 1651. Var då major vid artilleriet, till hvilken post han blifvit befordrad efter 24 års krigstjänst, hvarunder han flera gånger varit sårad och fången. Blef 1655 öfverste-löjtnant, och 1660 dömd från lifvet, emedan han, tillika med öfver-kommandanten, general-majoren Mejer, under-kommandanten öfversten Mollin och flera andra regemens-officerare, underskrifvit den kapitulation, hvarigenom Mietaus citadell uppgafs. Han benådades likväl sedermera, och blef kommandant för artilleristaten i Götheborg och Wenersborg. Dog 1675. Ätten utgick i början af 1700-talet. Hans broder,

Påfvenhjelm, Erasmus, var ryttmästare och upphöjdes 1654 i adligt stånd, under ofvansagda namn. Äfven denna ätt är utgången.

Påla-penningar var på 1400-talet benämningen på den afgift, som nu mera, under namn af *Bro- och lastpenningar*, utgöres i Stockholm. Anledningen till denna benämning var, att så väl på östra, som vestra sidan af gamla staden voro husen byggda nära intill, och oftast på pålar öfver vattnet, och der utanför var, rundt omkring hela staden, ett, i dubbla rader, med hammarband sammanknutet, pålverk, kalladt *kransen*, försedt med flera öppningar, hvilka kallades bomar, emedan de af s. k. bomslutare tillstängdes med svängbomar och lås, hvarigenom fartygen hindrades att lägga intill hus och bodar, innan brotullen och påla-pennningarne blifvit erlagde. Inom detta pålverk var hamnen för båtar, skutor och mindre fartyg, hvilka der sades ligga "inom bommen." Vid hvarje bom var merändels ett torn anlagdt till dess försvar.

Påldrickning kallades i forntiden det slags dryckeskamp, då pinnar af olika längd slogos i bägarens botten eller sidor, och priset tilldömdes den, som kunde dricka till den djupaste pålen.

Påle, eller schavott, brukas vid nesliga brott. Spöstraffet tillämpas vid påle, och äfven utan sådant förekommer schavottering ännu såsom straff för bedrägerier i konkursmål och förfalskning af domböcker, kronans räkenskaper, o. s. v. samt för utprängling af falska sedlar. Är bedragaren förrymd, så att han ej personligen kan undergå straffet, skall hans namn uppslås på pålen.

Pålman, Johan och Gustaf, tvänne bröder, begge officerare, och söner af en Jöran P., som "gjort kronan trogen och goda tjenester", adlades år 1650. Af denna ätt härstammade

Pålman, Otto Fredrik, son till kapitenen och R. af S. O. Johan Magnus P., född d. 24 Mars 1785, var löjtnant vid gardet vid 1809 års revolution, och utmärkte sig vid nämnde års och de följande årens riksdagar, såsom en lycklig talare på ridderhuset och en verksam ledamot i utskott. Han blef också medlem af den finans-kommitté, som tillsattes 1820, fullmäktig i riksgäldskontoret, öfverste-löjtnant i armén, R. af S. O. och Wladimirs-ordens 4:de klass. År 1819 fick han uppdrag, att såsom vice landshöfding utreda ett i Nyköpings län yppadt balansmål, och i början af Januari 1822 vice landshöfding i Östergötland. Den förmodligen lysande bana, som vändade honom, afbröts likväl genom en hastig död, d. 8 Maj sistnämnda år.

Pålsmessan, eller rättare **Paulsmessan**, firades fordom med kyrkogång till apostelen Pauli ära, hvarföre den ock räknades bland de större festerna, samt hade sin förhelgd, fasta och vigiliam. Af forndne försvars, biskopars och andras bref, skrifna till församlingarna här i riket, tillgifves folket, på "Guds barmhertighet sampt St. Pährs och Pähls auctoritet och myndighet", 40 dagars syndaförlåtelse. Denna Pålsdag firades d. 25 Jan. och skiljes från Pålsdagen om sommaren, genom benämningen *Pauli conversionis*, eller Pauli omvändelsedag.

Pålsmesse marknad, en bland de betydligare i de norra orterna, hålles i Sollefteå socken d. 25 Jan., och är den största vintertiden, både för allmogens handel och byte. Marknaden hålles vid prestgården.

Pålstafvar äro ett slags gamla vapen eller redskap, som hufvudsakligast synas tillhöra bronsåldern. De flesta äga formen af ett mot eggen utvidgadt buggjern; med den öfra, afsmalnande ändan hafva de varit fastsatta i ett trädstäkt. En egen art af dessa fornlemningar äro de s. k. Keltarna (se detta ord), hvilka upptill äro utbållade, för att påsättas ett skaft, samt försedda med en ögla, för att bättre fasthålla detta. Pålstafvens bestämmelse är ännu en gåta; sannolikast synes, att den varit använd såsom en slags yxa eller urbållningsinstrument. På Island lærer ännu dylika brukas af jern, såsom ett slags brytningsredskap.

Pålsundet vid Waxholmen är ett af inloppen till Stockholm, hvilket 1726 fylldes med stenklstor, så att endast en genomfart för båtar lemnades öppen. Vid Stockholm finnes äfven ett *Pålsund*, hvilket nu mera kallas *Spinnhus-sundet*.

Pånavento, Jemtlands-dialekt, betyder: *handelsevis*.

Pårup, ett hemman under säteriet Trolleholm i Skåne, hvarest fordom bodde en vid namn Puke, som enligt sägen skall ägt konsten att beherrska naturandarne, såsom troll, gastar, m. fl. En höstafton träffade han på Ulfs gästgifvargård några bekanta, hvilka, likasom Puke, ernade sig hem. Puke var till fots, men de andra hade åkden. Med dem

häll nu Pake vad, att han före dem skalle blika till nästa gästgifvargård, Blekmåsa, ehuru de sänge resa i förväg. Då de hunnit halfvägs och tredde Paken vara långt efter dem, kom denne ridande i sporrstreck, på en gast, förbi dem, och då han var mit i för dem, ropade han till gästen: "lys upp!" hvarvid denne blossade förfärligt. Deraf ordspråket: "lys upp, sade Paken till gästen."

Påskallavik, 6 mil från staden Kalmar, i Döderhults socken, har köpings privilegier.

Påskhögtiden, såsom äminnelse af vår frälsares uppståndelse, har blifvit firad i kristna församlingen, allt ifrån apostlarnes tid. Påskaftonen syselsatte sig våra förfäder med sin eldövning. Dessutom hafva de äfven med stor högtidlighet, processioner och stått invigt dopfunten, uti hvilken barnen skulle döpas. Härvid tillgick så, att de, klädda uti hvita kläder och med brinnande vaxljus i handen, kommo till funten, hvarvid en person gick förut, hållande ett stort vaxljus, som kallades "*påskaluset det stora*." Om ursprunget härtill anför Olaus Petri följande: "Våra förfäder först i Christenheten hade så stichtat, at döpelsen, allena skulle skee på Påskafton, och Pingesdagu afton, och dess emellan om året vardt ingen döpt, uthan nöden så tilkrafte, at någon lågh på sin sootsång, der med tillkännagifva, att Christus Jesus lågh hela den dagen öfver begrafven, så skulle ock de som på bemelte dagar döpte voro, begrafvas medh honom, och uppstå med honom nya Menniskior. Och thet gifves tillkänna medh de ceremonier och uthvårtas åtbåfvor, som de stichtade i kyrckiorne på den dagen, som är medh Funtvijgning, lius och annat sådant. Så var det medh det stora Påskaluset, medh hvilket de ville beteckna Christum, som föregick, och de andre, som döpte voro gingo i process efter medh deras brinnande lius, betecknandes, at såsom Christus gick före med ett godt exempel, så skulle och de medh deras brinnande lampor vandra i ett godt lefverne efter honom. Och gingo de denna beela veckona öfver i Process, i hvijta kläder och brinnande lius, till Funten." Våra påfviske förfäder förehade nog besynerliga ceremonier om påskmorgonen. Vid altaret ställdes en kista, som liknade en graf, hvaruti låg ett beläte af sten eller tråd, hvilket de smorde med välloktande balsam, som skulle beteckna den smörjelse, som var Christo tillämnad af qvinnorna. Med korsbilden bedrefs åtskilliga äfventyr; men allt detta afskaffades vid reformationen, dock utan att rubba sjelfva högtiden. Vår evangeliska församling erkänner, att den har sin upprinnelse från apostlarna, hvarföre vi varit så mycket angelägnare om dess firande. Mötet i Örebro 1529, den äldre och nyare kyrkoordningen, Upsala möte 1593 samt kongl. förordningen af år 1741 äro öfvertygande vederbörliga derom. Uti våra gamla lagar finnes stadgad, att den som icke till påsken fullgjort sin skyldighet till presten eller klockaren, fick uteslutas från nattvarden. Gamla kyrkolagen säger härom: "Nu kan bondä qvar medh tijond sittia etc. Tha må Präster offore haanum halda Guds likama a Paskedagh."

I Westgötha-lagens kyrkobalk VI §. läses: "Then bondä ei vil kläckare rätt giöra, fore hanum a Paska dagä redskaper uphaldes. Then a Prästir haanum thianist opphaldä." Äfven påskfrid stadgas i de gamla lagarne, i Westgötha-lagen: "fra klokma Odhensdagh och till Paskedagh at Qvælde"; det är, ifrån dagen före skärthorsdagen till påskdagen afton. Klokna Odhensdagh benämndes den, emedan klockorna ej begagnades utan att kläpparne voro uppbundne. Östgötha påskfrids påbud lyder: "Nu ganger in Paska fridher a odinsdaghinum i Dymbilviku, tha upbindas klockur, ock standher ther til Aptemsanger är siungin, a attunda dagh äfte första dagh." — Under 1823 års riksdag väcktes presteståndets uppmärksamhet på den skiljaktighet i tiden för påskhelgens firande, hvilken stundom inträffat i Sverige och andra evangeliska länder, härrörande deraf, att Nicäiska mötets beslut, hvarigenom de kristne förbjödos att fira sin påsk på samma dag som Judarne, och hvilket hos våra trosförvandter i denna del till sin kraft upphört, likväl ännu iakttoogs i Sverige vid bestämmandet af påskhögtiden, hvarigenom häadt, att vi flera gånger, och äfven i framtiden under stundom skulle kommit att fira påsken en vecka senare än t. ex. i Norrige (såsom 1818), och förordnade Kongl. Maj:t d. 8 Okt. 1823, att, med iakttagande i allt öfrigt af de om påskterminens bestämmande gifna föreskrifter, denna dag skulle hädanefter i almanackorna utsättas alldeles oberoende af Judarnes påskhögtid, om verkställigheten hvaraf vetenskaps-akademien förständigades.

Påskpenningar kallas den inkomst af 1 öre silfvermynt för hvarje konfirmerad person i församlingen på landet, hvilken är gifven presten i stället för de gamla skriftermålspenningarne, som vid hvarje nattvardsgång offrades på altaret. I städerna kallas denna inkomst *Påskören*, och dess belopp bestämmes af hvarje betalandes goda vilja. Der uppbäres den under fastlagen.

Påskkräcka. Se: *Långfredag*.

Påsköndagarna. Uti historiska urkunder, som röra medeltiden, nämnas oftast helgonens namnsdagar och fester. En och annan gång förekommer äfven söndagarnes benämningar. Sålunda benämnes 1 söndagen efter påsk *Quasimodogeniti*, 2 söndagen efter påsk *Misericordia*, 3 söndagen efter påsk *Jubilate*, 4 söndagen efter påsk *Cantate*, bönsöndag *Rogate*, 6 söndagen efter påsk *Exaudi*, och hafva dessa ord till större delen afseende på katolska ritualen, och första ordet i den då upplästa bibeltexten.

Påskören. Se: *Påskpenningar*.

Pädagogiska Föreningen bildade sig i Stockholm år 1846, kort efter Pestalozzi-festens firande. Den består af skol-lärare och andra för ungdomens undervisning nitälskande män, hvilka tid efter annan hålla sammankomster, för att öfverlägga om undervisnings- och skol-ärenden. Den har utlyst ett möte att hållas d. 18 Juni 1849, hvarvid bit hörande frågor skola afhandlas. Till bestridande af kostnaderna härvid har den af re-

geringen erhållit ett anslag, stort 333 R:dr 16 sk. B:ko.

Pälikäne, en socken i Finland, i grannskapet af Tammerfors. Der stod den 6 Oktober år 1713 en träffning emellan Svenskarne, som under general Armfelts befäl förskansat sig i ett dervande pass, och en långt öfverlägsen Rysk styrka, under amiral Apraxin och furst Galitzin. Ryssarne blefvo tillbakadrifne; men Armfelt ansåg dock rådligast, att, efter stridens slut, öfvergifva sin ställning och draga sig tillbaka till Tammerfors.

Päpling betydde fordom en yngre prest, eller en ännu icke i embedet invigd.

Pä-Pälle, en Finne, som i Erik Läspes tid inkom till Sverige, i spetsen för en flock af sine landsmän, och säges hafva upptäckt Sala silfvergrufva, hvaraf ett schakt derefter kallas *Finngrufvan*. En sådan benämning finnes äfven på en ort i Nya Kopparberget, på hvilket sagan således också kan lämpas. *Pä-Pälle* (rättare: *Pää-Pälle*, hufvud-Pälle), betyder *Stamfader-pelle*.

Päronträd (*Pyrus communis*), ett allmänt känt fruktträd med mångfaldiga artförändringar (man

har räknat ända till 300 sådana), högstamligt och med uppgående grenar, hvilka äro försedda med piggar ända ut på småqvistarne, förekommer vildt växande äfven i Sverige. Måhända är det dock från aldra första början här förvildadt, emedan det förekommer nästan icke annorstädes än på ställen, som fordom varit bebyggda. Vildpäronets frukt är liten och hård, och kan icke förtäras rå, äfven då den nått sin fulla mognad. Dess hufvudsakliga nytta ligger uti sjelfva trädslaget, hvilket utmärker sig genom sin hårdhet, finhet, färg och lätthet att emottaga polering. Af odlade päronsorter känner man icke mindre än 300 slag, af hvilka de flesta ganska väl tåla vårt luftstreck.

Pörte, på Finska *Pirtti*, stugor, der röken går in i rummet vid eldandet, hvilka ännu förekomma på åtskilliga ställen inom Finnmarkerna. De hafva öppning genom en trädpipa på taket, der röken utsläppes, emedan elden göres i en ugn, utan murad skorsten. Innanredet består vanligen af ett långt bord och bänkar kring väggarna. Stundom hafva de äfven lafvar, och begagnas då äfven såsom badstugor.

Q.

Q. Denna bokstaf, ehuru icke fremmande för Svenska språket, der den af ålder varit begagnad, är likväl i detsamma den mest öfverflödiga, emedan den ej användes mer, än i några få ord, och aldrig annat än framför bokstäfverna *u* eller *v*, hvilka genom sammansättningen dermed bli lika ljudande. Den skulle således lätt kunna umbäras, och en och annan skriftställare har försökt att utbyta den emot *K*; men hittills har sådant ej blifvit allmännare antaget, utan den bibehålles ännu, likt mycket annat, af gammal häfd.

Quedlinburg är ett adligt jungfrustift i Öfver-Sachsiska kretsen, stiftadt af kejsar Henrik år 937. Det tillhörde kurfursten af Brandenburg och lyder nu under Preussens konung. Det har blifvit bekant i Svenska historien deraf, att två Svenska fruntimmer derstädes varit abbedissor, nemligen Aurora Königsmark och prinsessan Sofia Albertina (se dessa ord). Den sistnämnda åtnjöt likväl endast någon inkomst härifrån; men Aurora var verklig abbedissa, och hennes stoft hvilar i stiftskyrkans grafhvalf.

Quensel, Conrad, en på sin tid utmärkt fysiker och astronom, föddes i Stockholm d. 16 April 1676. Fadern var d. v. häradsböfding, sedermera assessorn i Åbo hofrätt, W. J. Quensel. Gossen var af en liten och klen kroppsbyggnad, men røjde ovanliga själsanlag, hvilka äfven i tid utvecklades, så att han vid 10 års ålder inskrefs bland de studerande i Upsala, hade, vid icke fyllda 17 år, redan predikat flera gånger och vid 18 år promoverades han till magister i Åbo, en,

isynnerhet då för tiden, ganska sällsynt tilldragelse. År 1704 föreslogs han af akademiska senaten i Perna till math. professor derstädes, ty så känd och aktad var han för sin lärdom och sina insigter. Han utnämndes också dertill af Carl XII, och kvarstannade vid nämnda universitet ända till dess Ryssarne år 1710 framträngde mot staden. Då flydde han med sin familj till Stockholm, men inträffade der just under pestens härjningar, hvaraf hans husfolk angreps, en son borttrycktes, och hans älskade hustru smittades, så att hon afled i Umeå, dit han flyttat, i hopp att der vara i säkerhet. År 1712 utnämndes han till math. professor i Lund, och förblef, ända till sin död d. 13 Jan. 1734, en af detta lärosätes förnämsta prydnader. Han förstod, att, på ett dittills ovanligen lättfattligt och praktiskt sätt, föredraga den eljest torra matematiken, hvarigenom hans föreläsningar blefvo ganska flitigt besökta. Var äfven hemmastadd i sin tids humaniora. De årliga almanackorna i Sverige utgäfvos af honom från 1715 till 1732. Har efterlemnadt flera uppsattser af värde i Upsala vetenskaps-societets handlingar, och dessutom många disputationer, såsom: *de cyclo solari*; *de cyclo lunæ*; *de Tonitru*; m. fl. Hans sonson,

Quensel, Conrad, son till prosten och kyrkoherden i Ansås i Skåne, Jakob Q., var född d. 10 Dec. 1767, blef student i Lund 1783 och magister derstädes vid 19 års ålder 1787. Hans håg drog honom tidigt till naturhistoriens studium. Förd af denna håg gjorde han 1789 en resa till Lappmarkerna, der han upptäckte flera nya insekt-

arter. Promoverades 1797 till med. doktor, fick följande året inreendet öfver vetenskaps-akademien ena naturalie-kabinett och blef lärare i kemi och natural-historien vid Carlberg. År 1799 företog han, med sina disciplar, baronerna Ridderstolpe, en resa till Danmark och Tyskland, utnämndes 1805 till hist. natur. et pharm. professor i Stockholm, men borttrycktes redan följande året d. 22 Aug. 1806 af döden, i sitt 38:de år. Q. är bekant såsom stiftare af de båda verken: *Svensk Botanik* och *Svensk Zoologi* (se: *Palmstruch*), och har för öfrigt utgifvit: *Elefantens natural-historia*; *Anledning till kemiska och fysiska försök* m. m. En Svensk insekt, *Bombyx Quenseliana*, är uppkallad efter honom.

Quickelberg, Lucas von, en Flandrisk adelsman, hvilken, för att undgå Spanska inquisitionens förföljelser, lemnade fäderneslandet och begaf sig till Sverige, der han blef arkitekt hos Gustaf I och hans söner Erik XIV och Johan III. Hans dotterson, **Johan Gubbart**, upptog morfaderens namn, då han 1654 adlades. Han var då borgmästare i Arboga. Dog 1681 vid några och 60 års ålder. Ätten utgick med hans son, holm-majoren **Paul von Quickelberg**, som dog barnlös 1693.

Quinti del Ponte, Neapolitansk öfverste-löjtnant, hade, efter öfverenskommelse med kejserlige generalen Conti, utlagt en snara för Gustaf Adolf, då denne vistades i Pomern, för att antingen döda honom eller helst gripa honom lefvande. I sådan afsigt öfvergick han, för syns skuld, till Svenska hären, emottogs utan misstroende och anställdes vid Falkenbergs regemente. Han träffade här en ryttmästare Baptista, äfven Italienare, hvilken i samma afsigt öfvergått till Svenskarne. De blefvo snart ense, och uppgjorde en plan att narra konungen i ett försåt (se: *Gartz*). Då planen misslyckats, räddade sig del Ponte och återvände till sina landsmän; men Baptista, hvilken qvarstannat, blef upptäckt och afrättad.

Qui pro quo är en ofta i tal och skrift använd Latinsk term, hvilken betyder ett misstag, uppkommet genom förväxling af personer eller saker.

Quärsåt betydde fordom detsamma som ledingspenningar eller krigsgärd.

Qvadrautinus, Fabian, jesuit och hofpredikant hos Sigismunds gemål, drottning Anna, hvilken han åtföljde till Sverige, vid dess besök derstädes 1593. Hade varit uppfosttrad i evangeliska läran, men afföll derifrån till den katholska, och inträdde 1588 i Jesuiter-orden. Han var då redan 39 år gammal. Dog i Braunsberg d. 6 Mars 1605, vid 56 års ålder.

Qvalsta, ett säteri om 2 mtl., i Östuns socken i Upland, vid sjön Walloxen, beskrifves af Salvius: såsom ägande 4 vackra trädbyggningar i fyrkant, herrlig skog och väl odlad åker och äng. Det tillhörde af ålder släkten Svinhufvud.

Qvansvis betydde i gamla Svenskan detsamma som: *för syns skuld*. Det betes sålunda i Tegels historia om Gustaf I: "*Bernhard von Mellens Tjänare*

togo honom på qvansvis tillbaka igen." (Toge honom för syns skuld tillbaka igen.)

Qvant betydde i gamla Svenskan: *ung, liten*, äfven *plåga, obekag*. Sålunda säges i Alexander Magni historia: "*Alexander gör mangom qvida och qvant*" (Alexander gör många sorg och plåga.)

Qvantem, vom. Denna adeliga ätt härstammar från Sachsen, och introducerades år 1650 på riddarhuset med **Jost** eller **Jakob Qvant**, hvilken då var ryttmästare, och skref sig: till Haapaniemi i Nyland. Det säges om honom i matrikeln, att han "i en rund tid tienst Kronan troligen och tappert." En öfverste von **Quanten** har åren 1770 och 1773 utgifvit: *Inledning till krigskonsten*, samt *Tankar i krigsvetenskapen*.

Qvantensborg (hette förut Kambol), ett säteri på Dalsland nära Dalaborg, har en prydlig åbyggnad, god åker, äng, skog och fiske.

Qvarken kallas den smalaste delen af Bottniska viken, som ligger emellan städerna Umeå i Westerbotten och Wasa i Finland. Afståndet emellan de båda fasta landen är 12 mil; men genom de holmar, som ligga på ömse sidor, blir den öppna sjövägen något förminskad. På Holmön i vestra Qvarken, på Svenska sidan, underhålls en fyrbåk. Om vintern färdas man öfver denna ö till Österbotten, men hvilken väg är osäker, emedan östra Qvarken, åt Finska sidan, sällan fryser, förr än i Februari. Likväl hafva inbyggarna på Holmön vissa tecken, hvaraf de med någorlunda trygghet kunna sluta, huruvida vägen till andra stranden är säker. Vid skeppsbrott och andra olycksbändelser hafva dessa öboer ofta uppfört sig ganska ädelt, och räddat flera människors lif. — Under kriget emellan Sverige och Rysland gick, i Mars månad 1809, en Rysk här, under Barclay de Tollys befäl, från Wasa öfver till Umeå. Härunder tillbragte den tvenne nätter på klipporna i hafvet, och den tredje på Umeå elf.

Qvarn, ett jernbruk i Krigsbergs socken och Bobergs härad i Östergöthland, har en stångjerns-hammare och 2 härdar, med 450 skepp:d privil. årligt smide. Det anlades 1640 af en Nicol. Basillier. Bruket har tillräcklig egen skog, men köper tackjern. Skeppar på Götheborg och Stockholm, dit det har 8 mil landväg. Hammarskatten är 4 skepp:d 10 lisp:d. Vid bruket finnes en skattlagd mjölkvarn. Tillhör brukspatronen P. H. Victorin.

Qvarnar omtalas af flera slag i äldre handlingar. Vid den tid, då qvarntullen, hvaraf mantalspenningar sedan uppkommit, blef införd, omtalas *hand-qvarnar*, såsom mycket brukliga till husbehofsbruk, *hast-qvarnar*, hvilka just då förbjödos, *bäcke-qvarnar*, anlagde i små vattendrag, hvilka kunde drifvas endast vid höst- och vårflödet, och äfven kallades *små-qvarnar* eller *squallor*, *squall-qvarnar*, ett ännu brukligt namn för sådana smärre qvarnanläggningar. Dessa sistnämnde hade äfven andra namn, nemligen *fol-qvarnar*, *enfota qvarnar*, *folviskor*, allt benämningar med afseende på byggnadssättet. *Väder-qvarnar* fannos äfven den tiden, och sattes, jemte de nämnde småqvarnarne, i motsats emot *odal-qvarnar*, hvarmed betecknades de

stora qvarnar, der förmalningen icke skedde blott för husbehof, utan såsom en näringsgren. Dessa större qvarnar ägdes nästan blott af kronan, frälset och förmögnare personer. Äfven vid småqvarnar drefs stundom mällden såsom näringsfång, men detta betraktades i lagstiftningen såsom ett missbruk. Riksdags-beslutet 1625, då qvarntullen infördes, föreskref en undersökning, dervid alla öfverflödiga småqvarnar, eller de som voro till förfång för odalqvarnarne, skulle utdömas. Något senare anbefalles undersökning, vid härads-rätt, om nya qvarn-anläggningar, och från denna tid uppkom en mera bestämd skillnad emellan *husbehofs-* och *tull-qvarnar*. Qvarnens beskattning har åtföljt jordens; så att qvarnen upptagits, vid skattläggningen, som en hemmanets tillhörighet och förmån. Enligt de gamla lagarne ägde hvar och en anlägga qvarn, äfven på fremmande strand, om ej jordägaren förekom honom; numera är qvarnstället strandägarrens tillhörighet. Qvarnar anläggas, med tillstånd af landshöfdinge-embetet, efter föregången undersökning af härads-rätt, och sedan äldre qvarnars ägare i orten blifvit hörde. Ändamålet med undersökningen är att tillse, det öfversvämnningar må undvikas och ingen äldre rätt förnärmas. De skattläggas med afseende på de lokalförhållanden, hvilka bestämma qvarnens indräktighet, såsom vattentillgång, ortens behof af mæld, o. s. v. Äfven för husbehofs-qvarnars anläggning fordras sådan undersökning, och skillnaden är endast den, att dessa ej skattläggas. Ägaren af sådan qvarn pliktar, om han der emottager mæld för betalning.

Qvarnbacka bruk. Se: *Wedevåg*.

Qvarnbo eller **Qvarnboda** i Läby socken i Upland, en gård, hvilken fått en slags märkvärdighet deraf, att Gustaf Wasa, i sin ungdom, der tillbragt en del af ferierna under sin studietid. Han vistades äfven stundom i Wänge och Björklinge prestgårdar.

Qvarnholmen. Se: *Kalmar stad*.

Qvarnlöt, ett litet ställe under Sko kloster, äfven kalladt *Lugnet*, bekant derigenom, att fru Nordenflycht här tillbragte sina sista lefnadsår, och äfven här slöt sina dagar. (Se: *Nordenflycht*, *Charlotta*).

Qvarnström, Carl Gustaf, vice professor vid de fria konsternas akademi, hvars skattmästare han tillika är, samt kongl. hof- och staty-bildhuggare, är född i Stockholm 1810, elev af Byström, och har utbildat sig i Italien, der han tillbragt 6 år. Man har af honom en mängd sköna bildstoder, basreliefer och statyetter, hvaribland serskildt må nämnas Ullers staty och en flicka, tagande en törntag ur sin fot. Han är nu sysselsatt med modellen till Tegnér's kolossala bildstod. Ännu stadd på sin utvecklingsbana och med säkra steg framåtgående till konstens mål, torde det vara för bittida att om honom fälla ett omdöme, hvilket tillkommer framtiden, som troligen skall sätta honom på en af de första platserna inom den Svenska skulpturens pantheon.

Qvarntorp, stångjernsbruk i nedre Ulleruds socken af Wermland, har, vid 2 härdar, 1,075 skeppd stångjernssmide af köpetackjern. Utskepp-

ningsorten är Götteborg. Hamnarskatten utgör 9 skeppd 14 lispd. Ägare: brukspatronen L. G. Örn. Bruksstämpeln visar Q med en pil igenom samt en pilspets vid högra sidan.

Qvarntull är namnet på en af de gamla beskattningar, hvilka fordom utgingo af Svenska folket, men numera icke finnes under samma form och benämning. Qvarntullen fortfar nemligen ännu, under namn af mantalspenningar. Dessa hafva uppkommit af qvarntullen, som första gången beviljades af ständerna år 1625. Den var ett af de försök, dem Gustaf II Adolf gjorde, att grunda statsinkomsterna på indirekta skatter. Anledningen till qvarntullen var krigets behof. Förslaget derom väckte motstånd, helst sådens förmalning var till en stor del ett enskildt hushålls-besty, och man fruktade, att den nya skatten skulle drabba den fattige, mera än den förmögne. Den blef likväl beviljad att utgå såsom en tull af all den säd, hvilken fördes till qvarn att förmalas, utan undantag för någon klass af folk, eller skillnad emellan kronans, frälsets eller skattägarnes qvarnar. Den skulle utgå i penningar, och lika för ren och ören säd; men ej lika för olika slag af säd. För en tunna hafra betalades 2 öre, för malt eller rent korn 3 öre, för blandadt korn och råg 4 öre, ärter och bohete 6 öre, råg 8 öre, hvet 12 öre. För att förekomma kronans förlust derigenom, att mycket folk förmalde sin säd på band-qvarnar, förskrefs: att hvar och en, som ägde en handqvarn, skulle uppgifva huru mycket han på den ville för mala, och skatta derefter. Vidare blef stadgad, att qvarntullen kunde bortarrenderas. Dessa båda foreskrifter, om husqvarnarnes skatt och om arrenden, beredde öfvergången ifrån en indirekt skatt till en direkt personel afgift; ty vid bestämmandet af arrendesummans storlek fästade man sig vid antalet af de personer, som malde på qvarnen. Qvarntullen förvandlades redan år 1627 till en personel skatt, hvilken ännu fortfar under namn af mantalspenningar. (Se: *Mantalspenningar*.)

Qvarsebo eller **Christine kapell**, en socken i Östkind's härad af Östergötland, på norra sidan om Bråviken, men hörande till Strengnäs stift, af 3 kl. konsist. pastorater, ungefär midt emellan Norrköping och Nyköping, med omkring $3\frac{1}{2}$ mil till hvardera staden, men postgången till den senare, och Näfveqvarns bruk, består af $6\frac{1}{2}$ förm. mtl. Arealen är 13,747 tunnol., hvaraf 180 bestå af sjöar och träsk. Folkmängden år 1844 var 512 personer. Uppskattningsvärdet 54,338 R:dr. Marken omväxlar af berg, mossar och träsk. Kyrkan, som nybyggdes 1807—1808, har en altartäffa af Hörberg, föreställande Frälsaren, bedjande i örtagården. Den gamla kyrkan, eller Christine kapell, grundlades, enligt en anteckning i kyrkoböckerna, år 1615 af gästgifvaren Kasper Hartwijk, och uppbyggdes af Carl IX:s gemål, drottning Christina, som gaf henne sitt namn. Kapellet lärar hafva legat på gästgifvaregårdens ägor. Här ha fordom funnits flera smärre jernbruk, men hvilka öfvergifvits, emedan malmen var alltför fattig att

län brytningen. I socken märkes Qvarseboklist, ett ganska högt berg, och färgstället, hvarest man färdas öfver Bråviken, hvilken här är 2,333 famnar bred, samt Sätro eller Sättersunds skans, som sålades 1741 att försvara inloppet till Norrköping. Den bestyckades 1788 och fick en liten besättning, men är sedan öfvergifven. Adr. Nyköping.

Qvarstad kallas det förhållande, som inträffar då egendom tages i beslag af offentlig myndighet, på sådant sätt, att den icke får afyttras eller förskingras, ehuru den tillse vidare förblifver i ägarens vård, eller åtminstone ägande-rätten icke fränkännes honom. Qvarstad äger rum i vissa fall, då ägande-rätten är öfvergjord, eller då ett sådant fall kan inträffa, som medför dess förlust. Så t. ex. kan en fordringsägare erhålla qvarstad på gäldenärs gods, och detta verkställles alltid, när konkurs är börjad. Äfven fast egendom, t. ex. omtvistade ägor på marken, kan sättas i qvarstad, medan domaren undersöker tvisten om ägande-rätten. Likaså belägges omtvistad testaments-egendom med qvarstad, äfvensom sterbhusets tillhörigheter, när död mans anhörige icke i laga ordning anställt boupppteckning. Ändamålet med dessa qvarstader är tydligen, att bevara egendomen orubbad till dess att äganderätten blifvit afgjord, eller de vid egendomen häftande förpligtelser uppfyllda. — I tryckfrihets-lagstiftningen är qvarstad ett föremål för vidlyftiga föreskrifter. Rättigheten att belägga utkommen skrift med qvarstad tillhör dels justitiestatsministern, såsom den der bör motarbeta tryckfrihetens missbruk, dels domstolen. Justitiestatsministern kan belägga hvilken skrift han vill med qvarstad, men under tvenne förbehåll; det ena, att detta sker inom viss tid, sedan skriften blifvit utgifven, det andra att åtal, inför laga domstol, skall äga rum, inom en viss tid, efter qvarstadens verkställande. Genom denna lagliga rättgång kan författaren möjligen blifva frikänd och qvarstaden upphävas; men intilldess detta skett, eller domstolen under rättgångens lopp upphävt qvarstaden, fortfar densamma. Den utgör således ett medel för justitiestatsministern, att hindra utspridandet af sådana skrifter, dem han ernar låta åtala såsom brottsliga, men om den anklagade blifver frikänd i rättgången kan utspridandet icke längre uppehållas. Enskild målsägande, som anklagar någon annan för tryckfrihetsbrott, kan deremot icke erhålla qvarstad, utan domstols beslut, således icke före rättgången. Domstolen åter kan belägga anklagad skrift med qvarstad, men, för att icke domstolarna må missbruka denna makt till förfång för tryckfriheten, har det blifvit stadgad, att alla qvarstads-beslut, ehuru de genast verkställas, dock skola, för principens skull, underställas hofrättens och tryckfrihets-kommittéens utlåtande, samt om dessa myndigheter äro af olika mening rörande det ifrågakvarande fallet, bör det äfven komma under högsta domstolen, som der, likasom alltid, afgör i högsta instans, och hvars protokoll i sådana mål måste befordras till trycket af justitie ombudsmannen. Vill åter justitiestatsministern anställa åtal, men utan att anställa qvarstad, kan

han det äfven, och har då en något rymligare prescriptionstid. Sådana åtal får han anställa, ända till och med sex månader efter skriftens utgifvande, men qvarstad får ej läggas senare än åtta dagar, efter det skriften utkommit, och bör då åtal följa omedelbarligen derpå. Det är också tydligt att om qvarstad, när som helst, kunde läggas, vore å ena sidan förläggaren aldrig säker i besittningen af sin egendom, och å den andra skulle qvarstaden förfela sin verkan, om den användes sedan boken redan hunnit utspridas.

Qvarter. Se: *Mätt, Mål och Vigt.*

Qvarter-stycken var fordom benämningen på ett slags kanoner, som brukades om skeppsbord. I 1568 års skeppsgårds-räkenskaper anföras bland jernskytten, hörande till flottans bestyckning, äfven 25 qvarters-stycken.

Qvaser (myth.). Asar och Vaner hade långliga lider fört krig med hvarandra. Ändtligen lednade de å ömse sidor, och önskade fred. De beslöto därför att skapa en varelse, åt hvars vishet de kunde anförtro sig, och som de kunde taga till skiljedomare. De spottade då i ett och samma kärl, och bildade af detta ämne en man, den de kallade Qvaser. Denne man var så vis, att han aldrig blef svarslös, ehvad fråga man än gjorde honom. Han vistades i Valhall bland gudarne, och utgjorde deras dagliga sällskap. Slutligen begaf han sig på resor genom världen, för att lära människorna vishet. Han kom då till dverg-bröderna Fjalar och Gjalar, hvilka mördade honom och tillredde af hans blod skaldemjöd (se: *Fjalar*). Gudarne som började längta efter den vise, låto fråga efter honom, och finga till svar: att Qvaser blifvit qväfd af sin egen vishet.

Qvatember kallades fordom Onsdagen efter 3:dje Söndagen i advent. Den hölls helig, till och med i början af reformations-tiden, hvarvid på densamma predikades öfver Luc. 1 kap:s början.

Qveckfelt, Gustaf. Denna ätts stamfader, Anders Svensson, inkom från Norrige år 1556, och blef höfvidsman för en fana knektar. Hans sonson, Gustaf, hvilken, efter att hafva åtföljt den Svenska legationen till England och Holland 1660, blef assessor i Götha hofrätt, adlades 1675, då han antog detta namn. Blef sedan drottning Christinas hofråd och öfver-intendent i Norrköping. Dog 1712, vid 84 års ålder. Hans son,

Qveckfelt, Erik Gustaf, var en bland de siste Caroliner. Född 1688, kom han vid 17 år i krigstjänst och afsändes till Carl XII:s armé i Polen. I slaget vid Pultava var han kornett vid Cruses regemente, förde standaret, blef sårad, som det uppgifves, af en kula, hvilken gått igenom kroppen, men följde det oakadt konungen på dess tåg till Turkiska gränsen. I öcknen, som härunder måste passeras, plockade han malört, för att stoppa i såret och hålla det rent från maskar. Hann icke desto mindre med Carl fram till Bender. Vid krigets utbrott, mellan Porten och Ryssland, följde han Tartar Kans armé, och skickades följande året tillbaka till Krim, att utlösa 49 Svenska fångar, som flytt ur Ryssland. Deltog i ka-

labeliken och blef Turkarnes fånge. Efter återkomsten till Sverige 1715 blef han ryttmästare vid Smålands kavalleri, 1718 anställd vid drabanterna och 1746 öfverste-löjtnant vid Jönköpings regemente. Befordrades till öfverste, general-major och general-löjtnant, samt vid ordnarnas stiftelse R. af S. O. Tog, efter 56 års tjenstetid, år 1761 afsked med öfverste pension. Dog 1776, i den höga åldern af 88 år.

Qvenland var, enligt Porthan, en del af Norrland, och Qvenerna samma folk med Helsingarne. Namnet härleder sig från det Finska ordet *Kainun-Maa*, en benämning på Karelen, hvilket dock vanligast heter *Karjala*. Enligt Messenius var det gamla Qvenland ett amazonland, beläget i Kajana inom Finland, bebodt af kvinnor, som voro krigiska och färrättade männernes sysslor.

Qvenneberga, en socken i Albo härad af Kronobergs län, belägen 2 mil N.V. från Wexjö, fordom moderförsamling, med Hjortsberga till annex, men numera förenad med det till en enda församling, som håller gudstjenst i samma kyrka. Qvenneberga ensamt består af 16 förmedlade mantal, hvaraf $5\frac{1}{2}$ äro frälse, och utgör en areal af 11,525 tunn., hvaraf 390 äro sjöar och kärr, och har en folkmängd af 620 personer. (Se: *Hjortsberga*.) Adr. Wexjö.

Qvennerstedt, Nils Johan, regements-pastor vid Kronobergs regemente, omtalades 1848 i tidningarna, såsom utmarcherande, enligt förmodan, i sitt tredje fälttåg, sedan han bivistat två andra, hvartdera i olika befattningar. Han hade nemligen 1808 varit läkare och 1813 fändrik.

Qverrestad, en socken i Christianstads län och Ingelstads härad, utgör med annexet Smedstorp ett reg. pastorat i 2:dra klassen, 2 mil från Ystad, der det har sin postgång. Qverrestad består af $14\frac{1}{2}$ förm. mtl., innehåller 4,096 tunn., hvaraf 65 bestå af sjöar och kärr. Folkmängden är 750 personer; uppskattningsvärdet 80,957 R:dr.

Qvesa i gamla Svenskan detsamma som *djup*, *afgrund*, äfven *feber*.

Qvesgräs, björnfloka, barkummin (*Heracleum spondylium*), är en allmänt vid åker-renar, landsvägar och i skogsängar förekommande växt. Den ätes med begärlighet af alla husdjur, och på flera ställen i utlandet äfven af menniskor. Växten innehåller en stor procent sockerämne. Två lisp: d torkade stjekar, hvilkas yttre skal blifvit aftagna, lemna omkring 8 lod socker. Ryssarne begagna växten med fördel till brännvinsbränning. Uti vårt land har man dock, icke ännu, förstått att deraf draga en sådan nytta.

Qvesved, bittersöta, matledsqvistar, ormbär, hållbär, trullbär, m. m. (*Solanum dulcamara*), är en buskartad rankväxt, som förekommer vid fuktiga ställen, helst vid gärdsgårdar. Den blommar i Juli, med vackra purpurroda blommor. Bladen äro vackra och spjutlika. Frukten utgöres af röda bär, hvilka äro ganska giftiga. Deras vämjeliga lukt och smak afhålla dock alla ifrån att äta dem. Man påstår dem orsaka vanskinn, samt till och med döden. Stjelkarne användas mycket i medicin, sär-

deles af allmogen, mot gikt och matlöda, m. m. De afkokas för detta ändamål såsom the. Äfven emot tvinsot skola de vara ganska verksamma.

Qvetta är ett märkvärdigt brant berg på Krokbergs ägor i Tuna socken i Småland, på ena sidan omgifvet af en grof stenmur, der man kan komma uppför höjden. Här har fordom varit ett vikingsnäste eller en röfvarborg, hvilket antydes af sjelfva namnet, som på gammal Svenska var liktydigt med *röfva*.

Qvi betyder i fornspråket en instängd plats, och nyttjas ännu, i vestra Sverige, att beteckna den del af trädesåkern, som under bearbetningen inhägnas, och der kreaturen, synnerligast svinen, insläppas.

Qvía, en väg eller gata mellan tvenne gärdsgårdar. Nyttjas i denna bemärkelse inom åtskilliga landskaper, särdeles på Gottland. Benämnes i Finland: *Tåg*.

Qvibille, en socken i Halmstads län, 1 mil från sistnämnde stad, består af $33\frac{1}{2}$ förm. mtl. Arealen är 8,540 tunn., hvaraf 50 bestå af sjöar och kärr. Folkmängden är 848 personer. Uppskattningsvärdet 89,300 R:dr. Qvibille är annex till Slättåkra. Adr. Halmstad.

Qvickrot, qvickhvete, qveka, hvitrot, m. m. *Triticum repens*, är ett allmänt känt ogräs, af tremänningsarnes klass, och samslägtadt med vårt vanliga hvete. Får det väl taga öfverhand, hvilket alltid är förhållandet, om jorden skötes illa, kan det ej utrotas på många år. Rötterna föröka och utgrena sig otroligt, och kunna ligga flera månader uppryckta och torkade, utan att förlora sin gröningskraft. Man brukar därför den försigtigheten, att, när man hopsamlat någon mängd deraf, uppbränna desamma. Eburu såsom ogräs allmänt hatadt, är dock detta grässlåg i många afseenden nyttigt, särdeles för sina saftiga rötters skull. Dessa äro till föda för kreatur lika begärliga och födande, som hafra. De lemna ock ett smakligt och sundt nödbröd i missväxtår, äfvensom ett ganska godt dricka.

Qvicksundet är en färjestad i Mälaren, mellan dess båda större vikar Galten och Blacken, och hvaröfver vägen går från Westerås till Södermanland. Under biskop Kettils uppresning föreföll här en träffning emellan Rekarlarne och konung Christians folk. Denne senare hade skickat flera af sina krigskepp in i Mälaren, hvilka vid Qvicksund angrepos af bönderne, som nedsköto den ene sjömannen efter den andre, då de stigit upp i tacklen. Slutligen åntrade de fartygen och eröfrade dem. Det heter härom i krönikan:

"Den, som stod å landet fast,
Han grep honom, som satt högst i mast;
Märsen kunde sin man icke hålla,
Derföre måtte han i skeppet nederfalla."

Qvickstunde eller **Äfvelstunde** kallas den tionde af ladugårds kreatur, presterskapet äger uppbara såsom en löneförmån. Den härleder sig, liksom all tionde, ifrån katholska tiden, då tiondedelen af alla produkter, som frambringades, tillhörde kyrkan. Hvar tionde kalf, lam, gris, gås, o. s. v. skulle, efter denna grund, tillfalla kyrkan

och presterkapet. Nu mera är qvicktienden på många ställen utbytt emot vissa bestämda afgifter, genom s. k. konventioner om presträttigheterna.

Qvidling. Denna adliga ätt stiftades af dåvarande stats-sekretären vid krigs-expeditionen och R. af N. O. Bernhard Christoffer Q., som år 1817 upphöjdes i adligt stånd. Han var född 1778, iagick, efter slutade studier, år 1797 i kongl. kansliet, och befordrades efter hand derinom, ända till det vigtiga embete han, som nyss är nämnt, innehade. Han utbytte det sedan emot vice presidentskapet i kommers-kollegium. Afled år 1847.

Qvidinge, med annexet Sönnarslöf, 1 reg. pastorat af 2:dra kl. i Christianstads län och Lunds stift. Qvidinge ensamt består af 33 $\frac{1}{2}$ förm. hemman. Arealen är 10,345 tunn., hvaraf endast 45 äro sjöar och kärr. Det ligger 2 $\frac{1}{4}$ mil från Engelholm och lika långt från Helsingborg. Folkmängden är 1,780 personer. Uppskattningsvärdet 164,300 R:dr. I socknen ligger *Thomarps* säteri, anslaget till öfverste-boställe för Skånska dragon-regementet. Qvidinge hed har i historien blifvit bekant genom det slaganfall, som d. 28 Maj 1810 här träffade kronprinsen Carl August (se detta ord). Till minne af denna beklagansvärda händelse är på heden ett monument upprest. Adr. Åby.

Qviggrind betydde i forn-Svenskan en gärdsgård, eller ett af vidjor flätadt stängsel.

Qvlinge, med Gryts annex, ett reg. pastorat af 2:dra kl. i Christianstads län och Lunds stift, 1 $\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Christianstad, dit det har sin postgång, består af 24 förm. mtl. Arealen är 5,786 tunn., men hvaraf 1,925 äro sjöar och kärr. Folkmängden 898 personer. Uppskattningsvärdet 91,200 R:dr. Här ligger *Hanaskogs* säteri. (Se detta ord och Gryt.)

Qvikjoks socken i Luleå fögderi af Piteå län, annex till Jokmoks moderförsamling. Dessa begge Lappmarker innehålla den ofantliga arealen af 3,633,614 tunn., hvaraf väl 350,000 äro sjöar och kärr, men hvilas återstod likväl är stor nog att bilda en betydlig stat. Likväl är hela denna landssträcka upptagen endast till 26 $\frac{1}{3}$ mtl. med 1,525 invånare, hvaraf 545 tillhöra Qvikjok. (På Svenska "Den forssande ån.") En mil från kyrkan erbjuder sig en af de skönaste utsigter, från höjden öfver Saggat-sjön, med de deromkring liggande fjällbergen, de af gräs och löfskog beväxta holmarna, och öfver skogsparker, genomskurna af Tarra- och Kama-elfvarne, hvilka slingra sig i flera krökningar, och bilda åtskilliga vattenfall. I Qvikjok upptäcktes år 1657 Kedkeware silfvergrufvor, som började brytas för kronans räkning, och der man 1662 erhöill 54 marker silfver. Arbetet befanns likväl så föga lönande, att det åter nedlades. (Se: *Kedkeware*.)

Qvill, ett pappersbruk i Ökna socken af Jönköpings län; det innehafves för närvarande af inspektoren Ljung. Egendomen är 1 mtl.

Qvill, $\frac{1}{2}$ mtl. i Kråksbults socken i samma län, hvilket 1782 bebyggdes af brukspatronen J. G. Blohm, som 1817, vid den genomflytande ån, an-

lade Blomholms pappersbruk. Hans son ierättade här sedan en manufaktur-smedja, ett oljeslageri och flera andra industri-anläggningar.

Qvill i gamla Svenskan detsamma som *uppländs eld*.

Qville, ett härad och pastorat i Bohuslän, omkring 4 mil N. från Uddevalla, innefattar socknarna Qville, Sunneby och Bottna. Det begränsas af Tanums, Bullarens, Tunge och Sotenäs härad, och stöter i vester till hafvet; utanför kusten ligger en stor skärgård, af hvars öar flera, såsom Hamburgön, Hvalön, Kalfön, Jakobsön, m. fl. äga jordbruk, och äro lagda i hemmantal. Hit höra de märkvärdiga Wäderöarne, hvilas antal skola, enligt folksägnerne, vara lika med dagarnes i året, och hvilken skärsamling från ålder varit en fasa för seglarne i Kattegatt. Den landfasta delen af häradet äger karakteren af Bohusläns kustland i allmänhet, och utgöres af ett skoglöst landskap, med bördiga dalar, inträngande emellan branta, kringströdda klippor, hvilka sakna all vegetation på vestra och södra sidorna, och å de andra betäckas med en sparsam beklädnad af mossor och ljung. Den östra trakten bildas af en fjällplan, som nedstiger från Bullarens bergsbygd, och erbjuder en öde och dyster anblick; men i brytningen emellan denna plan och kusttrakten utbreda sig yppiga löfskogar, hvilka bilda ett vackert afbrott mot de branta klippväggarne å ena, och de nakna dalarne å andra sidan. Bergen, bestående af gneis och glimmerskiffer, uppsticka flerstädes uti skarpa spetsar. De högsta punkterna äro de treuddiga Öneskymtarne, som utgöra en vigtig landkänning för seglarne i Kattegatt. Jorden består, å nämnda bergsslätt af sandmylla, men å häradets öfriga trakter af en styf lermylla, hvilken är så mycket bördigare, som den till största delen hvilat på ett lager af mergel och fossila hafslämningar. Gårdarne äro till vidden ganska inskränkta. Hufvudsädet är korn och hafra. Jemte jordbruket idkas fisket, såsom en betydande binäring. Många fisklägen ligga på stranden och öarne; de flesta bestå dock endast af en samling major, bebodda af utfattiga fiskarefamiljer. Hummer- och ostronfisket är ibland det mest lönande. Produkterna af det förra afsättas till Engelsmännen, som för detta ändamål hitskicka dertill utrustade huckertar. Inbyggarne, hvilas antal uppgår till omkring 7,100, hafva på senare tider kommit i mindre godt rykte för sin sedlighet; men hvilket de sista åren på grundade skäl upphört. De utmärka sig för liflighet och raskhet, såsom alla, hvilka räknas till Hättarne (se detta ord). Qvilleboarne äro till större delen ypperlige sjömän, och många af dem idka sjöfart på egen hand. Häradet förer i sitt sigill ett träd. Dess gamla namn var Qvilldir.

Qville socken, moderförsamlingen i ofvannämnda pastorat, innefattar dess norra och betydligaste del eller omkring 2 qv.-mil, bebodd af omkring 5,500 menniskor, deraf ungefär $\frac{1}{6}$ äro uteslutande sjöfarande och fiskare. Utrikes sjöfart bedrifves med ett större antal fartyg. Socken producerar myc-

ken och vigtig säd. Här ligger den utmärkta handelsplatsen Fjellbacka, hvilken, i anseende till bebyggnad, folkmängd och framför allt rörelse, vida öfverträffar många af våra Svenska småstäder. Då sillfisket inträffar, liknar detta ställe den lifigaste marknadsplats, emedan sillen vanligtvis, hvad man kallar "stöter till" här. År 1843 togos här, inom en kort tid på vintern, omkring 80,000 tunnor af denna vara. Fjellbacka är äfven på andra tider en nederlagsplats för landtmannavaror från alla kringliggande härader, och en betydlig mängd spannmål utskeppas årligen härifrån till utrikes ort. Hemmantalet är 128 $\frac{1}{2}$. Den förnämsta gården och enda säteriet i socknen är *Stora Wrem* (se detta ord). Kyrkan, belägen på en slätt, är ganska gammal, men har undergått flera förändringar, och är nu den enda landskyrka i Bohuslän, som äger korsform. Något af konst- eller antiquariskt värde finnes der icke. Qville socken äger ganska många och märkvärdiga fornlemningar. I närheten af kyrkan, samt vid vägen åt Hornborgssund, anträffas flera hällristningar, äfvensom i Wrems gårde. Klipporna på kusten och i skärena äro täckta af bällkiströr; stora samlingar af ättehögar finnas spridda här och der. De märkvärdigaste af dem äro belägna vid Vingen samt vid Jored, der ett högst märkvärdigt fynd gjordes år 1815 (se: *Jored*). Vid Edsten träffas en af Bohuslans största ättehögar. Så kallade Dyrbus förekomma i utmarkerna till hemmanen Vingen och Öds-mål. En vacker stenkista träffas på Dugårds mark. Vid sundet emellan festa landet och Hornborgon ligger det historiskt märkvärdiga Hornborgs slott (se detta ord). En skans från 1600-talet är belägen vid Knaxeröd. Af märkvärdiga naturbildningar, som här finnas, intager en bergsremna vid Fjellbacka första rummet. Man ser här fjället genomskuret till en längd af 300 alnar; de lodräta väggarne äro på sina ställen 30 alnar höga, och i den 3 till 5 alnar breda remnan sväfva, upptill, några ofantligt stora klippor, hvilka af en våldsam naturkraft blifvit ditslungade, sedan remnan var skedd, och der fastnat. En annan naturmärkvärdighet är den ojemna höjning af skären, som här blifvit iakttagen, och hvarpå det i Fjellbacka hamn belägna Gudmunds-skäret lemnar ett lika så intressant, som öfvertygande bevis (se: *Gudmunds-skäret*). I nära sammanhang med den naturhistoriska märkvärdigheten af detta skär, står säg-nen om den siste katolske presten i Qville, herr Gudmund, hvilken, då han måste afstå sitt kall åt sin Lutherske efterträdare, Gude Gädde (se detta ord), höll ett afskedstal till sin församling, hvilken följt honom till Fjellbacka, der han skulle gå om bord, och hvaruti han utbad sig ett tecken af Gud, hvilkendera läran, den gamla eller nya, var den rätta, och derpå kullseglade på ett dittills okänt skär, efter honom sedermera benämndt Gudmunds-skäret, samt drunknade. Den efterträdare, för hvilken han måste vika, var den namkunnige Gude Axelsson Gjedde (se detta ord), som dock en lång tid derefter måste, för sina påfviskt sinnade åhörare skull, färdas emellan kyrkorna

med slagvård och laddade sadelrör vid siden. Adr. Uddevalla.

Qvilledalen, en bred bördig dal, genomkär ön Hisingen, och är så jemn, att ett vattendrag, som genomflyter dalen, utfaller åt båda dalens mynnningar. Båda dessa mynnningar kallas Qvilling, det gamla Elfvarqvilar. Utanför en af desamma föll konungen i Bohuslän, Guttorm Haraldsson, i striden mot sjökonungen Sölfve Klofe.

Qvillfeldt, *Samuel von*, son af kapellanen i Qvillinge socken i Östergötthland, Johannes Netzelius, gick i Österrikisk tjänst och adlades der år 1739, då han antog ofvanstående namn, återvände sedan till Sverige, blef kapiten vid artilleriet och dog 1749 vid 76 års ålder. Hans tre söner naturaliserades 1751 såsom Svenske adelsmän.

Qvillinge, en socken i Bråbo härad i Östergötthland och Linköpings stift, $\frac{3}{4}$ mil från Norrköping, och ligger vid Bråviken. Hör till 1:sta kl. konsist. pastorater. Qvillinge är moderförsamling för annexet Simonstorp. Kallas äfven af allmogen Kul-linge, af de många kullar der finnas. Restår af 56 $\frac{1}{2}$ förm. mtl. Arealen är, med Simonstorp, 55,913 tunn. l., hvaraf 2,580 äro sjöar och kärr. Folkmängden är 2,025 personer. I socknen äro flera insjöar, hvaribland *Näkel*, *Ågelsjön*, samt öfre och nedre *Glottorn* äro de största. Jordmänen är i södra delen bördig, men i den norra mindre fruktbar. Qvillinge kyrka byggdes åren 1788—1790. Dess altartafsa, af Hörberg, var ett af de första arbeten, hvormed han grundlade sin ryktbarhet. Hon föreställer jungfru Mariæ kyrkogång. Konstnärn var så ytterst billig i sina anspråk, att han endast förbehöll sig mat och husrum under arbetstiden och 50 R:dr R:gs i betalning. Hårtill gjordes sammanskott af församlingens barn och tjänstfolk, som utföll så rikligt, att 50 R:dr B:ko blefvo öfver, hvilka afsattes till en fond för inköp af nattvardsböcker för nattvardsbarnen. Hertig Adolf Johan skänkte år 1612 till kyrkan ett frälse sägverk, *Bro-* eller *Kyrkosågen*. I socknen finnas säterierna *Björnviken*, *Björnenäs*, *Ekeby*, *Malmby*, *Krusenhof*, *Lodaby*, *Lida* och *Nylund*, samt *Hulls*, *Stens* och *Grafsfors* jernbruk. Uppskattningssvärdet är 444,170 R:dr. Adr. Norrköping.

Qvinna är, efter Svensk lag, omyndig, så länge hon är ogift, så vida ej konungen, genom serskildt beslut, förklarar henne myndig. Gift qvinna står under sin mans förmynderskap; men en enka är myndig. För öfrigt har lagen, i vissa stadganden, afsett de serskildta förhållanden, hvilka blifva en följd af könsskillnaden, såsom t. ex. att våld emot hafvande qvinna är belagdt med strängare straff än eljest, att qvinor i denna belägenhet ej naderkastas kroppsstraff, utan om en qvinna är dömd dertill, uppskjutes verkställigheten till dess förlossningen skett. Qvinnan utöfvar inga politiska rättigheter, men väl medborgerliga, sådana som åtfölja egendom, hvilken äges af henne, eller tillhöra henne såsom medborgarinna. Så kan en qvinna uppträda såsom part och vittne inför domstol; en mor kan, med god mans biträde, vara förmyndare för sina barn, samt är alltid, sedan mannen aflidit, i besitt-

ning af giftemansarätten för ogift dotter; en qvinnan kan utgifva skuldförbindelser, o. s. v. Qvinnans arfsrätt är nu mera, efter 1845 års riksdagsbeslut, lika med mannens; förut ärfde qvinnan hälften emot mannen i fast egendom på landet och denna arfsrätt har hon åtnjutit sedan Birger Jarls tid. Före denna tid, och särdeles under hednaåldern, ägde qvinnan ingen arfsrätt, ehuru väl hon äfven då, likasom alltid, i Sverige njutit en fri persons rättigheter, och ägt en vacker och inöfvelserik verkningsskrets, inom det enskilda lifvet. — Fastän i landet årligen födas flera gossar än flickor, dö likväl af de förre ett vida större antal, så att proportionen af fullvuxna blir ungefär 16 qvinnor mot 15 män. År 1840 var folkmängden i riket af manliga 1,516,429 och af qvinnor 1,622,458. Redan härigenom är det tydligt, att alla qvinnor ej kunna blifva gifta; men när härtill kommer svårigheten att försörja sig, särdeles inom ståndspersonsklassen, der en tilltänkt praktik öfverstegrat lefnadsbehoven, blifva utsigterna för qvinnorna i detta fall ännu mörkare. I Forsells statistik är den beräkning gjord, att af 47,892 qvinnor, som föddes 1840, uppnå ungefär 32,000 manbarhetsåldern, men endast 18,890 hafva utsigt att blifva gifta. Således mer än 13,000 qvinnor, som måste umbära äktenskapets behag och fördelar.

Qvinnestad, en socken i Gäseneds härad i Elfsborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil från Alingsås, ett af annexen till Norunga moderkyrka, består af $10\frac{1}{8}$ förm. mtl. Arealen är 4,235 tunn., hvaraf 228 äro sjöar och kärr. År 1819 var folkmängden 322 personer, uppskattningsvärdet 23,275 R:dr. I socknen finnas tvenne backar, kallade *Slottet* och *Borrebacka*, åtskilda af en djup graf. På Slottet, som är störst, har man träffat grundmurar af byggnader, samt tvenne jernkulor, hvaraf man förmodar, att stället i forna tider varit befästadt. Adr. Alingsås.

Qvinnefödd. Denna var en af de fyra freder, som konung Magnus Ladulås påbjöd. Det skedde på Alsö herredag år 1285, och var ett upplifvande af Birger Jarls författningar i samma ämne. Qvinnorof förbjöds härigenom allvarligt, och Magnus fick, ej långt derefter, tillfälle att visa, det han ernade upprätthålla sina lagars helgd. (Se: *Ingrid* och *Folke Algotson Grip*.) Birger Jarl hade förut tagit det svaga könet under sitt hägn och tillagt dotter half arfsrätt mot son. Det hade förut betat i gamla lagen, att der söner och döttrar funnos i huset vid faderns död, "*Yunge haltir til och kufva från*." På Alsö herredag förpligtade sig alla de närvarande med ed, att, efter yttersta förmåga, handhafva lagarna.

Qvinale (fiskareterm i vestra skärgården) kallas den leka, på hvilken fiskrefven oppvindas.

Qvisberg, ett hemman berustadt säteri i Winerstad socken i Östergötland, som år 1384 ägdes af den namnkunnige Bo Jonsson Grip.

Qvist, **Bengt Gustaf**, kapiten vid arméens flotta, bidrog, genom ett djerft anfall, ganska väsendtligt till Fredrikstads eröfring år 1814. Han nekades nemligen, med sin kanonslups-division, ett af fästningens batterier, utan att låta upphålla sig af dess

eld, såda intill stranden, der kanorna gingo öfver sluparna, landsteg med sitt manskap, stormade batteriet, nedhalade den Norska flaggan, i hvars ställe han hissade den Svenska, och förklarade besättningen för sina fångar. Hans bragd belönades med Svärdsorden och majorsfallmägt. Dog 1834.

Qvistbro, en socken i Lekebergs härad af Örebro län och Strengnäs stift, 3 mil från Örebro. Hör till 3:dje kl. konsist. pastorater, består af $42\frac{7}{8}$ förm. mtl., hvaraf $4\frac{1}{8}$ äro frälse. Arealen är 17,403 tunn., hvaraf 3,120 bestå af sjöar och kärr. Folkmängden är 2,635 personer; uppskattningsvärdet 317,008 R:dr. I socknen ligger *Svartå* bruk. Adr. Örebro.

Qvistofta, en socken i Rönnebergs härad af Malmöhus län, som, tillika med Glumslöf, utgör ett reg. pastorat af 2 kl. Qvistofta ligger 4 mil från Lund, $1\frac{1}{4}$ mil från Helsingborg och 1 mil från Landskrona, hvars postgång socknen begagnar. Består af nära 12 mtl., hvaraf $1\frac{1}{2}$ utsockne frälse. Arealen är 2,106 tunn. och folkmängden 524 personer. Uppskattningsvärdet är 164,561 R:dr. Det må anmärkas, att detta sistnämnda värde i "Forsells Anteckningar" är uppgifvet till 167,872 R:dr, men att folkmängden också der uppgifves till 1,155 människor, hemmantalet till $26\frac{3}{8}$ och arealen till 3,610 tunn. samt att socknen är der förlagd till Luggude härad. I matrikeln öfver församlingarnas tjenstemän, utgifven af Låstbom 1845, säges Qvistofta, med Glumslöf, innehålla $39\frac{1}{8}$ mtl., hvilket någorlunda stämmer öfverens med Forsell; men i Bruzelii Beskrifning öfver Malmöhus län säges Glumslöf innehålla $12\frac{5}{8}$ och Qvistofta $11\frac{1}{8}$ mtl. På sistnämnda ställe säges också Glumslöfs uppskattningsvärde endast vara 7,700 R:dr. Folkmängden i båda socknarna uppgifves till 1,226 personer, men i matrikeln till 1,967. Med dessa olika uppgifter, som icke blott träffas vid denna församling, utan vid många, äro misstag omöjliga att undvika. — Qvistofta har under de senare åren fått en viss ryktbarhet, genom de bekanta Qvistofta-artiklarna. (Se: *Munck af Rosenschold, David*.)

Qvistrum. Detta för sin utomordentliga naturskönhet och sin ypperliga lax bekanta ställe, är en gästgifvargård och tingsplats i Foss socken af Bohuslän. Det är beläget uti en djup dal, i hvilken Qvistrums-elfven framrisar, och förenar sig straxt intill med hafvet. Å ena sidan reser sig en vild fjällvägg, och å de andra utbreda sig odlade fält och kullar, beväxna med den yppigaste löfskog. Hela trakten omkring Qvistrum utmärker sig dessutom af den största naturskönhet. Det är dock i krigshistoriskt afseende, som Qvistrum vunnit sin största ryktbarhet. För att förklara detta, bör man tänka sig stället läge. Den ofvannämnda fjällväggen tränger sig nemligen på sina ställen så nära än, att utrymmet nätt och jemnt tillåter den från Norrige kommande landsvägen att framlöpa. Åstränderna äro ganska branta, och sjelfva än kan blott på ett ställe öfvervadas; landsvägen ledes deröfver medelst en bro, och kan med lätthet beskötas ifrån Qvistrum. Här är således ett pass, hvilket, försvaradt af en ringa styrka,

omöjliga kan genomträngas af en norr ifrån kommande mångdubbelt starkare fiende, och icke heller kan kringgå, utan öfver Dalsland. Det oakadt har det, under flera krig, blifvit forceradt af Norrmännen. Under Gyldenlöwsejden 1675—1679 togs det flera gånger; endast en gång, 1675, behölls det af general R. v. Ascheberg, hvilken här med 2,700 man tillbakavisade Gyldenlöwes 6,000. Efter Carl XII:s död öppnade förräderiet här en genomgång för Danskarne, hvilka dock ej vågade bogagna sig af sin fördel. Men märkvärdigast af alla här timade krigshändelser är det ryktbara *Slaget vid Qvistrum* d. 29 Sept. 1788. Anledningen till detta var prins Carls af Hessen inbrott från Norge med 9,000 man, för att, genom ett anryckande mot Göttheborg och dess eröfring, understödja Ryska vapnen i Finland. En trupp af några hundrade man, under öfverste W. Tranefeldt (se detta ord), satte sig förgäfvets till motvärn och måste draga sig tillbaka till Qvistrum, der en förstärkning väntade, så att vår styrka uppgick till omkring 800 man och 10 artilleripjeser. En öfverste-löjtnant Funk hade der redan en förskansning färdig, men på ett ställe, som var alldeles olämpligt. Bron blef icke upprifven, ej heller gästgivargårdens åbyggnader upprända, hvilket beggadera varit högst nödvändigt; det senare lärar varit förorsakadt af Tranefeldts ömhet för den vackra gästgifverskan. Norrmännen finga, till deras egen förvåning, passera bron och besätta passets omgifningar, utan ringaste motstånd, och dermed var försvaret af detta föga möjligt. De båda fiendtliga befälhafvarne lefde på förtrolig fot med hvarandra, och Tranefeldt antog d. 29 Sept. en middagsbjudning hos prinsen af Hessen. Under sjelfva måltiden lät den senare sina trupper kringgå Svenskarne, hvarefter anfallet började kl. $\frac{1}{2}$ 6 eftermiddagen. Svenskarne öppnade en liflig eld; men sågo sig innan kort alldeles kringrända, och måste gifva sig fängne. Förlusten i döda var, på vår sida, blott fem, och ungefär lika många på fiendens. De sårades antal var icke särdeles betydligt, om man tager i betraktande skjutningen med tjugå kanoner och handgevärselden på nära håll. Man har, i anledning häraf, kommit på den tanken, att hela bataljen var blott en simulacre, och hela fälttåget en tillställning af konung Gustaf III, hvilken hade endast det att tacka för sin räddning ur Finland och Anjala-förbundet. Detta synes också särdeles troligt, om man sammanlägger den mängd besynnerliga, och på annat sätt alldeles oförklarliga omständigheter, som utmärkte detta företag. Efter slaget vid Qvistrum, hvilket, med undantag af det vid Ratan, var det si-

sta, som blifvit hållet på Svensk botten, tog prinsen af Hessen Uddevalla och tågade på Göttheborg, derifrån han dock måste helt snöpligt återvända hem igen. De eröfrade trofsörarna skulle föras till Danmark; men togos tillbaka vid Marstrand af Svenskarne. Öfver slaget vid Qvistrum nedsattes krigsrätt, hvilken hade till följd att Tranefeldt och Funk blefvo afsatte. Den senare blef med skäl ansedd såsom förrädare.

Qvistrums-elfven, äfven **Örekils-elfven** kallad, är ett af Bohusläns största vattendrag. Den upptrinner på Dalsland i Ödeskölds socken, upptager flera mindre åar, och utfaller nära Qvistrum i hafvet. Den gör flera mindre fall och är vid utloppet temligen bred och djup. Vid Qvistrum leder öfver densamma en utmärkt prydlig och kostbar brygga, hvilken byggdes för icke länge sedan. Vid mynningen af ån fiskas mycken och ypperlig lax.

Qvitta ett är ett provinsord, med betydelsen: *vara likgiltigt*.

Qvällhuk, sitta i qvällhuk, betyder i vestra Sverige detsamma, som att hvila sig i skymningen, eller, hvad man eljest på skämt säger: hålla squalertimma.

Qvämnelig nyttjades fordom i stället för *begymligt*.

Qvändelö skans i Wenern, der uppbyggd af Norske konungen Magnus Barfot, och Qvandils eller Qvaldins-ön, omtalas af Sturleson. Då Magnus drog hem igen till sitt land, lemnade han der en besättning af 300 man, under Finnar Skoftes och Sigurd Ullsträngs befäl. Konung Inge lät likväl angripa borgen, hvilken uppgafs af besättningen. Denna fick väl fritt aftåg, men utan vapen och egendom, och vid uttågandet tilldeltes hvar och en ett slag öfver ryggen med ett ris.

Qvämt fordom detsamma som *qvinna*.

Qvämum, en socken i Skånings härad af Skaraborgs län, annex till Wånga moderförsamling, ligger $2\frac{1}{4}$ mil från Skara. Består af $20\frac{1}{2}$ förm. mtl. Arealen är 9,743 tunn. l., hvaraf 125 äro sjöar och kärr. Folkmängden är 728 personer; uppskattningsvärdet 76,760 R:dr. I socknen ligger *Qvænums* säteri, 1 mtl., fideikommiss i Härlemanska släkten. Icke långt derifrån är Råänge eller Röänge backe, hvarest, enligt sägnen, fordom stått en kungsgård, byggd af en konung Råde eller Röde. Råänge källa troddes äga en underbar kraft, och vid den har fordom mycken vidskepelse blifvit utöfvad.

Qvätt i gamla Svenskan detsamma som *försåt*. Det sades således: "*Lägga sig i skoghen och i qvätt*." (Lägga sig i skogen och i försåt.) Deraf *Qvältor*, röfvare.

R.

Raab, Carl, son af löjtnanten och drabant Axel Hansson R., och härstammande från en Tysk adelig ätt, föddes i Stockholm 1659, blef 1674 vo-

lontär vid amiralitetet, bivistade en stor del af de från denna tid förefallna sjöträffningar, och befordrades derunder till kapiten. Vid expeditionen mot

Seland år 1700 förde han skeppet Wenden, och 1712 skeppet Götha Lejon. Utmärkte sig vid många tillfällen, skickades 1713, tillika med två andra skepp, på en serskild expedition, då han d. 11 Juli våkade i träffning med hela Ryska flottan, bestående af 15 skepp och fregatter, underhöll striden från kl. 3 om morgonen till kl. $\frac{1}{2}$ 8 om aftonen, och tvang fienden till återtåg, med förlust af 2:ne 56-kanoners skepp. På samma resa uppbargte han Engelska skeppet Bollingbrock och flera andra fartyg. Befordrades till kommandör och aflid i Carlskrona d. 1 Mars 1724. Han introducerades år 1719 såsom Svensk adelsman. År 1752 intogs, på hans nummer, på riddarhuset dess brorson, **Rabb, Adam Johan**, son af Svenske pastorn i Revel Carl Axelsson R. Han var född d. 23 Juni 1703, genomgick åtskilliga civila beställningar, blef kammarskrifvare i krigskollegium, stadsbokhållare och kassör i Carlshamn, rådmän i Carlskrona, amiralitets-kamrerare, öfver-kommissarie och kammarråd, samt ändtligen 1769 landshöfding i Kronobergs län. Ehuru han tillträdde detta embete i en ålder, då krafterna vanligen börja aftaga och hvila erfordras, skötte han det likväl med en drift och verksamhet, som ofta förgäfves sökes hos de unga, uppsteg hvarje morgon kl. 3, ehuru han ofta icke fick lägga sig förr än kl. 10 eller 11, tillbragte först ett par timmar med bibelläsning och andaktsöfningar, sedan med embets-görömmål dagen igenom, och slutade den genom aftonbön med barn och tjenstfolk. Under de sista 50 åren af sin lefnad hade han 150 gånger genomläst bibeln, således tre gånger om året. Gjorde tätare resor i länet, vanligen åkande i schäs, med en betjentgosse, och tog ofta in hos bönder. Härigenom lärde han känna tillståndet derstädes, och hans *Relation rörande hemmanshåfden till åker och ång i Kronobergs län*, som han ingaf till ständerna 1771, befunns så förträfflig, att de läto trycka ett utdrag derur. Upphöjdes sistnämnda år i friherrligt stånd och blef R. af N. O. Dog d. 6 Febr. 1776. Af hans söner blef **Claas Jakob R.**, född d. 5 Aug. 1747, efter att vid amiralitetet hafva tjent sig upp till öfverste och R. af S. O., år 1789 landshöfding i Blekinge län, hvarifrån han tog afsked 1800. Dog d. 2 Juni 1804.

Rabb, Johan Jakob, sonson till landshöfdingen i Kronobergs län, Adam Johan R., och son af kaptenen vid amiralitetet, Johan Erik R., var född d. 26 Okt. 1782, åtföljde den expedition, som år 1802 blockerade Tripolis, gjorde flera utländska resor och vistades en tid i Italien. Blef kapten vid amiralitetet, men tog afsked 1807. Lefde sedan som possessionat på Göingebohm i Christianstads län, och utmärkte sig som en ifrig befrämjare af allmänt nyttiga företag. Har författat *Skrifter i medborgerliga ämnen*, som dock ej utkommo förr än efter hans död, hvilken inträffade alltför tidigt d. 1 Aug. 1837.

Rabb, Axel Arvid, son af kaptenen vid arméens flotta Axel Ulrik R., föddes på Djurgården vid Stockholm d. 2 Juni 1793, och dog d. 20 Sept. 1836, som kapten vid topografiska korpsen

och R. af S. O.; var känd genom sin sällsynta mimiska talang och sin ovanliga förmåga att föredraga Bellmans sånger. Det säges i minnesteckningen öfver honom i sällskapet Par Bricole: "han var deruti en mästare, som måhända ej skall öfverträffas, och som sent torde upphinnas. Dertill bidrog, utom hans klara grundåsigt af föremålen, och ett studium, som dock öfverskyldes af improvisatörens liflighet, dess snilles elddrag och denna naturton i uttrycket, som konsten förgäfves härmar. Oförgätlig äfven för den, som blott en gång hört honom, var denna röst, som utan egentlig klangfullhet, i artistisk mening, ehuru stark och af omfång, ägde en i deklamatoriskt hänseende så sällsynt böjlighet och den, för sångaren af Bellman, så högst väsendtliga egenskap, att till en förvånande illusion förmå härmna, icke blott alla instrumenters klang och djurs läten, men jemväl, der sådant kräfdes, elementernas ljud, såsom vindens sus, eldens sprakande, böljans sorl, o. s. v. — Ännu står lefvande för vårt minne detta anlete, regelmässigt bildadt och vanligen af ett allvarligt uttryck, men med en sådan förlighet, att, såsom vi minnas, uti en af Fredmans epistlar, der icke mindre än tjugusju personer uppträda, af hvilka fyra olika karakterer skola betecknas i en enda rad, hans anletsdrag, lika hastigt som orden uttalades, förbyttes till dessa fysionomier, af hvilka ingen ägde något tycke af den andra och allra minst något af sångaren sjelf."

Raam, Feder Nilsson, har 1670 i Strengnäs utgifvit: *Örtuga Delobook eller Den Svenska åker-mätningen*.

Rabb, Knut, omtalas ibland Erik XIV:s hoffolk, under titeln "hofbarbierer." När Sten Eriksson Lejonhufvud 1568 blef illa sårad af en bland Eriks drabanter, i detsamma han skulle taga konungen till fånga, inbars han i denne bardskärarens hus, för att förbindas. I Carl IX:s Rimkrönika berättas detta sålunda:

"Kunde dock förr icke lida,

Än herr Steen hade allareda qvida,

Och var buren i Knose Bardskärarens hus."

Rabbatsbenning, en masugn och bergsmanshammare i Norbergs bergslag i Westmanland. Redan 1602 anlades hammaren. Den har 186 skepp:d privil. stångjerns smide, hvilket skeppas på Stockholm. Bruksstämpeln är IH inom en krets af punkter. Hammarskatten 1 skepp:d 17 lisp:d. Ägare herr G. Svedberg.

Rabbe, Sten af, föddes i Hedemora d. 17 Aug. 1720. Hans far var kaptenen Samuel R. och farfader prostén Nils Rabenius. Ehuru hans första uppfostran varit riktad åt det theologiska studium, fann han likväl snart sjelf, att detta icke öfverensstämde med hans anlag och böjelser, hvarföre han egnade sig åt matematiken, naturkunnigheten och statsvetenskapen, iagick, efter slutade studier, i kanali-kollegium, der han efter hand befordrades till protonotarie och slutligen till kansliråd, förordnades till sekreterare i sekreta-utskottet, der han ofta till protokollet afgaf omständligare och väl utarbetade betänkanden, hvil-

ha isynnerhet utmärkte sig genom en kört och redig karaktärstil. Valdes till ledamot i vetenskapsakademien och fick en plats i tabell-kommissionen. Var en aktad embetsman, såsom det heter i parentationen öfver honom: "Redlig patriot, utan partiyrsel; lärd, utan skryt eller gräl; älskare af laglig frihet, hatare af sjelfaväld; aldrig kär i egna tankar, aldrig träl af andras; vänfast, utan flärd; ifrig försvarare af den fattiges och värlöses rätt emot öfvermodets eller egennyttans förtryck." Han blef 1770, jemte sin broder, statskommissarien Samuel R., uppbörd i adligt stånd; men som ingendera af dem hade några barn, stäm till och med var ogift, togo de ej introduktion. Har utgifvit en *Skaldedigt öfver Klagenstjerna*, under titel: *Mathematikens förlust; Ett tal vid presidenti nedläggande Om folkmängden i äldre och nyare tider*, ett annat öfver bergsrådet Psilanderhjelm, o. s. v. Dog d. 21 Apr. 1773 ännu i sin kraftfulla ålder.

Rabben, Johan, född bondeson i Mustasaari socken vid Wasa d. 14 Dec. 1781, blef 1802 student i Lund, egnade sig åt medicinen och särdeles åt kemien, promoverades 1817 till medicine doktor, tjänstgjorde en tid som provincial-läkare i Wexjö och i flera år som brunsläkare vid Ramlösa. Fick professors titel 1823 och förestod i flera terminer med theor. et pract. professionen i Lund, likväl utan att åstunda någon akademisk befordran. Förste lärare och föreståndare för landbruks-institutet Orup 1846. Erhöll 1848, på begäran afsked från med. adjunkturen med bibehållande af lönen. Har isynnerhet gagnat såsom praktiserande läkare och undervisare i landbruk. Har utgifvit: *Om Skroflernas orsaker och dietetiska behandling; Anmärkningar öfver Skånska äkerbruket*, samt *Lärobok uti landbruket för Skurups socken*, utgifven 29 år efter författarens, Rutger Maclean, död af Johan Rabben.

Rabe, Johan, kvartermästare vid Elfsborgs regemente och död på Germundared i Tårps socken i Westergötland, 1684, hade, under det han tjente vid general Ranks regemente i Lifland, i Riga gift sig med en sekreterares enka, Elisabeth Moritz. I detta äktenskap föddes år 1682 dottern *Catharina*, hvilken sedermera, genom ödets besynnerliga omväxlingar, blef kejsarinna i Ryssland. (Se: Del. I, sid. 243).

Rabenius, Nils. Denne, för sina upptåg och tilltagsenhet bekante prestman, var son till kyrkoherden i Säby, Nils Rabenius, och född d. 27 Okt. 1648 på Råby gård i Thorstuna socken, der fadern då var komminister. Han sattes först i handel i Stockholm, men tröttnade snart dervid och återvände till studierna; prestvigdes 1673 och anställdes såsom adjunkt hos fadern, men blef 3 år senare komminister i Mankorp. Vid kallelsen dit läser han hafva begått ett och annat undersef, hvarför han tilltalades i konsistorium. Efter att i 13 år hafva besöridt komministaturen, önskade han sig någon befordran; men som han stod illa med konsistoriales, valde han den lättare utvägen, att ådraga sig konungens uppmärksamhet och för-

värffa dess nåd. Sådant lyckades honom också, genom det bekanta tilltaget, att, när Carl XI reste förbi från Strömsholm till Kungsör, ställa sig nära landsvägen, körande plogen med ena handen och hållande sitt prediko-koncept i den andra, flitigt läsande derpå, utan att låta störa sig af de förbifarande. Carl stannade också verkligen, inlät sig i samtal med presten, som klagade öfver de ringa inkomsterna vid sacellaniet, hvilka ej tilllät honom att hålla sig någon tjänare, och då de qvicka svar han fick behagade konungen, befalldes R. att följande söndag på Kungsör föredraga den predikan, han nu öfverläste. Denna vann bifall, och ännu mera predikaens tokrologheter. Som han var illa klädd, och, på tillfrågan om orsaken, sade att kläderna voro låuta, emedan hans egna voro ännu sämre, befallde konungen att nya skulde förfärdigas åt honom till nästa söndag, då han åter borde predika för hofvet. Vid detta tillfälle syntes han visserligen ganska väl klädd, men med svårtade ben, som han sade, emedan inga strumpor medföljt den i öfrigt fullständiga dräkten. Hans upplåg fortforo att roa konungen, som utnämnde honom till hofpredikant. Hos hans son, Carl XII, stod han i lika nåd, och antogs af honom till pastor vid lifdrabant-korpsen, hvilken plats han innehade till 1701, då han fann sig mindre väl dervid, till följd af något gyckel med drabanterna. Carl lät honom då draga lott om två lediga pastorater, hvarvid han erhöill Hedemora, dit han också flyttade och der han blef kontraktsprost. Hans gyckel och stortalighet, som gjort så mycken och långvarig lycka vid hofvet, behagade likväl mindre bland det tarfliga folk, som här omgaf honom, och isynnerhet väckte det allmän förargelse, då han en gång från predikstolen utpekade en borgarhustru, som han ganska otvetydigt beskyllde för ett nidingsbrott. Här af uppkom en mång-årig process, hvilken han var glad att få sluta med en förlikning. R. hade mycket nit för samlandet af viktiga historiska handlingar, ägde ett godt bibliotek och insigter i antiqviteterna. Dog d. 7 Sept. 1717. Hans yngre broder,

Rabenius, Olof, var född d. 4 Aug. 1651. Var af ett lynne alldeles motsatt broderns, lika blygsam och anspråkslös, som den förre var påflugen och framfusig. Vianlade sig isynnerhet om Grekiska språket och var utmärkt för sin kunskap deri, men hann likväl icke längre på befordringsbanan, än till græcæ lingu. lektor vid Westerås gymnasium, och sådant först vid 42 års ålder. Ett förslag att anställa honom som professor i Grekiskan vid Upsala universitet kom ej till fullbordan. Efterlemnade en, för sin tid, betydlig baksamling, hvars anskaffande för honom ofta var förenadt med kända uppföringar. Dog d. 22 Apr. 1717.

Rabenius, Olof Engelsson. Denne, på sin tid, Sveriges etmärktaste jurist var ej släkt med de ofvannämnde Rabeniuserna, ehuru äfven hans förfäder, liksom deras fader, antagit namnet från födelseortem Råby. Olofs stambygd var likväl belägen icke uti Thorstuna, utan i St Ilians socken i Westmanland. Släktens stamfader var en *Engel*, år 1598 rytt-

Mallemius vid hertig Carls lif-fana. Olof föddes 1730 i Romfartuna, der fadern då var kyrkoherde, befordrad dit, sedan han, såsom pastor vid norra Skånska kavalleriet, efter Poltava slag fallit i Rysk fångenskap, och der tillbragt 12 år. Blef slutligen kyrkoherde i Leksand. Om hans son, Olof, har man, märkvärdigt nog, blott få och torftiga underrättelser. Man vet endast, att han år 1752 blef promoverad till juris doktor i Upsala, sedan akademiens ombudsman, år 1766 juris professor och död d. 16 Maj 1772. Hans tidiga bortgång anses såsom en af de största förluster detta lärosäte någonsin lidit. Hans skrifter äro för det mesta disputationer, men betraktas som dyrbara skatter af juridisk lärdom och skarpsynthet. De förmästa äro: *De Litis denunciations; De Matrimonio Clandestino; De Jure Civitatis; Om Bordsrätt; Praktisk Afhandling om klander i jordafång; Tankar om Lagfarenhetens nu varande tillstånd i Södra Rike*, m. m. Hans yngste son,

Mallemius, Lars Georg, var född i Näs socken vid Upsala d. 18 Jan. 1771, blef student i Upsala 1788 och magister 1791, juris licentiat 1800; jurispræd. æconomiae et commerciorum professor 1807, hvilken plats han innehade till 1837, då han derifrån tog afsked som emeritus. Juris doktor 1810, Led. af Vet.-societ. i Upsala, R. af N. O., och 1834 upphöjd i adligt stånd. Afled år 1846. Har utgifvit: *Om Sadesquvarnar; Lärabok i Svenska Kammerallagfarenheten; Lärabok i Nationalekonomien; Lärabok i Svenska Kyrkolagfarenheten*; nio akademiska programmer, m. m.

Malacka. Ibland folksägnar är äfven den, att konung Adil, af hat mot Danmark, satt en hund till konung deröfver, men hvilken genom trolldom fått mycket förstånd och talförmåga, så att han kunde göra sig begriplig för sitt hoffolk, hvilket alltid bemötte honom med stor vördnad. Kung Racka ansågs derföre som en vis och berömlig regent; men de andra Danska hunderna kunde ej tåla honom, hvarföre han af dem blef inhjälbiten. Denna fabel kan få anses som ett prof på det inrotade nationalhatet.

Rackare betyder bödelsdräng och huddragare. Ursprungligen hette det Rakokarl af rakn, liktydigt med korp, emedan en sådan gaf korparne mat. Det brukas nu mest af pöbeln såsom ett lågt smädeord.

Rackelhane (Tetrao hybridus, s. urogalloides), kallas en i senare tider, i samma mån som tjäderna undanskjutits, allt mera allmänblifven bartard af orre och tjäder. Vetenskapsmän hafva funnits, som ansett rackelhanen vara en egen fogelart; men orrigt. Den innehar en medelstorlek emellan de arter, af hvilka den utgör en sammanblandning. Hannen är omkring 2 fot 3 tum lång, och honan omkring 1 fot 9 tum. Båda hafva klufven stjärt, med föga utböjda eller räta sidopennor, samt långa tarser. Hannens färg är svartaktig, med skön purpurglans på hals och bröst, en hvit fläck öfver armhålen, samt svarta och hvita, undre stjärtäckare. Näbben, längre och starkare än orrens, är ej så starkt nedböjd i spet-

sen, som tjäderna. Honans färg är spräcklig, med svarta och rostgula tvärband; bröstet är mörkare och merendels rostbrunt, med långa strupfjädrar och trabbig näbb. Rackelhanen förekommer endast på de orter, der både tjäder och orre anträffas, således i djupa skogar, fyllda med berg och mossar. Synnerligast träffas han i mellersta delen af halfön, och vanligen der tjädertapparne blifvit bortskjutna, då hönorna parat sig med orrtuppar. Han finnes nu på ställen, der man icke kände honom för 25 år tillbaka; likväl uppehåller han sig icke ständigt på samma trakt, utan ombyter vistelseort. Hans spel är en blandning af orrens och tjäderns, och består i ett rosslande läte, likt ett upprepadt: *farrfarrfarr*, hvilket slätar med en blåsning, som är starkare än orrens. Liksom alla hybrida arter kan rackelhanen icke fortplanta sitt släkte. Man har aldrig sett honom hafva egen lek; men liksom till hämnd häröfver infinner han sig ofta på tjäder- och orrlekar, för att förstöra dem derigenom, att han skingrar och bortdrifver tupparne, och hvilket han utan svårighet kan göra, emedan han med tjäderns styrka förenar orrens djerfhet. Der rackelhanen finnes, komma derföre lekarne merendels alltid i oordning, hvarföre omtänksamma skyttar alltid först söka fälla honom. Äfven honan parar sig aldrig, enligt allt hvad man känner.

Rackeby, med Skälunda annex ett pastorat af 2 kl. reg. i Källands härad af Skaraborgs län och Skara stift. Rackeby, eller, som det äfven heter, Ranackeby, ligger vid Wenern, 1 mil från Lidköping, består af 22 förm. hemman, taxerade till 105,705 R:dr, och med en folkmängd af 598 personer. Arealen är 4,443 tunn., hvaraf blott 30 äro kärr. Kyrkan är ganska gammal och dess byggnadstid okänd. Jordmånen är i allmänhet fruktbar. I socknen finnas flera ålderdomslemnningar och runstenar, hvaribland en i sjelfva sakristians mur. N.V. ifrån kyrkan är en griftplats och vid vägen nära Almaryd två bautastenar. I socknen har varit ett jarlahus, som det tros, tillhörigt Folkungarne och der Westgötha-jarlarne haft sitt säte. Lemningar deraf quarstå vid Weners strand, der nu en god hamn är, och från hvilken under hedniska tiden en stark jernkedja skall hafva sträckts öfver viken ända till Dalbonäset. — Här märkas för öfrigt *Degeberg* och *Sto-regården* (se dessa ord) samt *Hunsala*, som fordom tillhört Bååt- eller Puke-släkten och 1359 af Ingevald Michelson köptes för 3 mark. En herr Nils Laurentsson i Rackeby skänkte gården år 1452 till Gudhems kloster. Adr. Lidköping.

Rackelöv, Olof Hansson, en artilleristson från Hjerpe skans i Jemtland, hvilken började med att handla med nålar och dog 1802 som en rik köpman i Trondhem, har efterlemnadt ett ganska aktadt namn, genom flera milda åttitelser, icke blott i Norrige, utan äfven i sin födelseort, Underåkers pastorat i Jemtland, der han stiftat en skola, hvartill han anslagit 13,000 R:dr B:ko.

Rad eller **Ratt** hade i forn-Svenskan bemärkelsen: *skyndsamt, hastigt*. Det heter således i Alexander

den Stores krönika: *Witka i stryda, lås komin rat.* (Viljen J strida, så kommen snart.) *Hrada betydde skynda.*

Radband kallades ett band med påträdde kulor, hvarpå katolikerna brukade tälja sina böner, och som vanligtvis bars vid gördeln. De indelades i två slag; det mindre kallades *Rosarium Mariæ*, och bestod af fem större och femtio mindre kulor, de förra för Pater Noster och de senare för Ave Maria. Det större åter af 15 Paternoster-kulor och 100 för Ave Maria, samt kallades *Psalterium Mariæ*. Radbandens uppfinning tillskrifves i allmänhet den i korstågens historia ryktbare Petrus Eremita omkring 1090; men de kommo i allmännare bruk först med 13:de århundradet. Vid bedjandet höll man radbandet i de sammanknäppta händerna, och lät en kula rinna ned för hvarje serskild bön. Kulorna förfärdigades vanligtvis af träd eller sten. De förnämare hade dock stundom desamma af ädla stenar af stort värde.

Radeke, Jonakim von, född i Meklenburg, adlades år 1645 och var då öfverste för ett regemente till fots. Det säges om honom, att han "har tient i många år, och sig emot sin fiende oförskräckt och manligen förhållit, enkannerligen i några särdeles och singuläre acter, der han vist proffer af dessa qualiteter med beröm, och bär på sin kropp noggsamma kännetekn af sitt förhållande." Ätten är utgången.

Rademacher, Reinhold, en borgare från Riga, var egentligen den, som 1656 anlade Eskilstuna jern- och stål-manufakturverk.

Radloff, Fredrik Wilhelm, född d. 19 Sept. 1766 i Moubijärvi socken af Finland, blef studerande i Upsala 1782, 1788 medicine doktor, s. å. fältmedikus vid den här, som sammandrogs i Skåne, år 1790 provincial-läkare på Åland och 1799 i Norrtelge distrikt af Stockholms län; erhöill professors titel och inkallades i vetenskapsakademien, blef 1806 medicine adjunkt och botanices demonstrator i Åbo. När Finland föllit under Ryskt välde blef han referendarie-sekreterare i Finska regeringskanseljen, hvarifrån han likväl år 1811 för sjuklighet måste begära afsked, och flyttade till Norrtelje, der han någorlunda återställdes. Sjukligheten återkom likväl, och, efter att i flera år hafva varit död för världen, slocknade omsider hans lif d. 18 April 1838. R. var en utmärkt läkare och en lika aktningvärd som älskvärd människa. Har utgifvit: *Beskrifning öfver Åland*; *Beskrifning öfver norra delen af Stockholms län*; *Underdånig berättelse om Skogshushållningen i Tyskland*; *Muthmassungen über den Ursprung des Finnischen Volks*, m. m.

Radzejowsky, Hieronymus, krono-underkansler i Polen. Afsattes år 1652 från sin värdighet och hans gods indrogos af Johan Casimir, såsom denne påstod, för hans våldsamheter och sidvördnad, men, enligt R:s försäkran, emedan han ej ville tåla konungens afsigter på hans fru. R. flydde nu till Sverige, der han väl emottogs, och sökte på allt sätt reta drottning Christina till ett

krig mot Polen, hvilket likväl ej lyckades förr än under hennes efterträdare.

Radziwil, Nicolaus, anförde Polackerna i träffningen vid Kockenhusen 1601, der Svenskarne blefvo tvungne till återtåg, med förlust af artilleri och tross. Staden Wollmar, dit de retirerat, kapitulerade kort derefter och intogs af Radziwil, som likväl sedan lemnade hären, dels för sin ålder, dels emedan han ej var i godt förstånd med Kodkiewicz.

Ræfver, Thoror, af Gökhem, berättas år 981 hafva åtföljt konung Emund Slemme till Danaholmen och omtalas år 1030 såsom lagman i Westergöthland, då han måste hafva varit en ganska gammal man.

Rafgalen sades fordorm om en till ytterlig vrede upphragt person.

Rafunda, med Brösärps annex, ett pastorat af 3 kl. reg. i Albo härad af Christianstads län och Lunds stift, ligger vid hafvet, 4 mil från Christianstad, der det har sin postgång. Rafunda ensamt är blott 9 förm. hemman, uppskattade till 53,727 R:dr. Arealen är 6,110 tunnol., för det mesta åkerjord med föga äng, men någon tillgång på ek- och bokskog. Folkmängden är 785 personer. I denna socken finnes en boklund, som i forna dagar varit ett offerställe, och der man tid efter annan funnit urnor med brända ben. Äfven träffas här åtskilliga grifthögar, och deribland en större, hvilken, enligt sagan, skall af sjöfarande hafva varit uppförd till hafsgudens ära. I anledning af dessa ålderdomslemningar säger en landtmätare, Joh. Lor. Gillberg, som i slutet af 1760-talet utgifvit en Beskrifning öfver Christianstads län, att Flormæus i sin Skånska Historia icke utan skäl tyckes till denna orten föra den Phaëtonska diktens ursprung.

Rafn en utmärkt god häst, tillhörig konung Ale i Norrige. Denne häst tillföll den Svenske konung Adil, då denne med sin här inföll i Norrige, samt besegrade och dödade Ale.

Rafn härstammade från Rörik Slaungwanbauge, en son till Harald Hildetan, och skall hafva varit en bland Islands förste bebyggare.

Rafnen eller **Rammen** skall, enligt den forna folktron, skrika om nätterna i träsk och moras. Detta skrän kom från hamnar af mördade män, som der, utan jordfästning, blifvit nedgräfvade af sine mördare.

Rafnäs eller **Rafvanäs**. Se: *Konungssunds socken*, Del. II, sid. 435.

Rafyria, ett Bobuslänskt ord, med betydelsen af tillflykt; anses härleda sig från det Latinska ordet refugium, med samma bemärkelse.

Raga betydde fordorm detsamma som *gå med osäkra steg*; säges nu *ragla*.

Ragatre, är en ed, som brukas å vestra kusten.

Ragiswara eller **Raggiswara**, ett ganska högt fjäll i Torneå Lappmark och Jukkasjärvi socken, 6 mil N. om kyrkan, är 2 mil långt och bredt, med åtskilliga kullar, mellan hvilka ligga vidsträckt slätter och mossar, men utan skog, förr än vid bergets nedersta sluttning. Här började

redan på 1600-talet bearbetas åtskilliga kopparmalmsanledningar; men någon egentlig smältning skedde först på 1750-talet, då malmetaren Nils Peter Fougt inrättade en ny kopparhytta vid Vuosjoki. Försöken öfvergåvos likväl snart, emedan de ej lönade sig.

Ragnar Lodbrok, en af hedniska tidens ryktbaraste konungar och kämpar. Om det, som förtäljes om honom, tillhör honom allena, eller om tvenne personer, med samma namn, af sagan blifvit hopblandade, är nu mera omöjligt att afgöra. Han var son af Sigurd Ring och Alfhild, och blef, efter sin faders död, konung i Danmark, medan Risten Beli regerade i Sverige. Efter dennes fall (se: *Eusten Beli*) tillträdde han styrelsen äfven öfver Sverige. Sedan han i en strid mot Sigurd Fofniskane dödadt den sistnämndes son, Alf, fick han tillnamnet Alfsbane, men hvilket han sedan utbytte mot det af Lodbrok, tydligen föranlett af de ludna kläder han brukade, då han, genom en namnkunnig bragd, förvärfvade sin första gemål, Thora Borgarhjort (se detta ord). Efter hennes död gifte han sig med Aslög, och hans bekantskap och sammanlefnad med henne utgör ett karaktéristiskt drag i våra nordiska förfäders sedemålning (se: *Aslög*). Han tågade under tiden omkring i oupphörliga härfärder, dels i Östersjön, dels i Nordsjön, isynnerhet mot England. På ålderdomen satt han stilla, till dess afunden öfver hans söners hjellterykte förmådde honom att ännu en gång gifva sig ut i härfärd, för att visa världen, det han var densamme som förr. Han seglade då, med endast två skepp, till England, och på sin gemål, Aslögs, föreställning om denna styrkas ringhet, svarade han, att det icke vore någon konst att intaga landet med stor härmagt, men väl att göra det med endast två skepp. Han landsteg på Northumberlands kust, hvars konung, Ella eller Etelred, förut varit honom skattskyldig, men nu gjort uppror. Denne hade likväl samlat en stor här, som snart nedgjorde Ragnars folk, och han sjelf blef fången. Då han icke ville säga sitt namn, kastades han i en ormgröp. Men äfven ormarnas bitt gjorde ingen skada på den silkes-skjorta, hvarmed Aslög försett honom. Då fråntog man honom denna, och nu sönderslets han snart af ormarna. Härunder sjöng han sitt Bjar-kamal, deri uppräknande de 50 strider, hvori han kämpat. Ella erfor alltför sent hvilken fiende han låtit så omkomma, och anade genast den hämd, som väntade honom af hans söner. Desse utförde den också verkligen (se: *Ella*). Händelsen lär hafva tilldragit sig i medlet af 9:de århundradet. Dalin säger till och med bestämdt 860.

Ragnarök (myth.), världens undergång, betyder egentligen gudarnes skymning. De gamle trodde nemligen, att en tid skulle komma, då hela den synliga världen, med all dess herrlighet, skulle förgås; men när den dagen eller stunden skulle inbryta, visste ingen, icke en gång gudarne, hvilka sjelfve voro underkastade den, för alla väsenden, gemensamma naturlagen: att förgås eller förrändas. Sturlesons Edda berättar om Ragnarök sålunda: "Först kom-

mer en vinter, kallad Fimbulvinter, då snö faller från alla kanter, en stark frost herrskar, samt bistra vindar, hvarvid solens värme förtages. Denna vinter består af tre sådana vintrar efter hvarandra, utan någon sommar emellan. Men före dessa skola tre andra vintrar komma, då hela världen varder hemsökt med krig och blodsutgjutelse. Bröder dräpa hvarandra af girighet, och ingen skonsamhet äger ens rum mellan föräldrar och barn." Eddan uppräknar härefter alla de laster, som då skola herrska, jemte allt det elände, som deraf blir en följd, hvarefter hon säger vidare: "Då sker, människorna till största förderf, att ulfven (Hate) uppslukar solen. Den andra ulfven (Skoll) griper månan och åstadkommer sålunda också mycken skada; stjernorna falla ned af himmelen; jorden skälver; träden ryckas upp med rötterne; bergen störta samman; alla fjettar och band brista och sönderslitas. Fenrisulfven kommer lös. Hafvet jäser öfver sina bräddar, ty Midgårdsormen råkar i jätteraseri och söker komma upp på landet. Då blifver äfven skeppet Nagelfare löst. Detta är gjort af döda människors naglar, hvarföre det är nödigt att varna människorna; ty när någon dör, hvars naglar icke blifvit afskurna, påskyndar han derigenom byggnaden af detta skepp, som både gudar och människor måste önska sent blefve färdigt. Men i denna öfversvämmning varder Nagelfare flott. Jätten Hrymer är den som styrer Nagelfare. Fenrisulfven framfar med gapande mun, så att öfverkäken rör vid himmelen och underkäken vid jorden. Vore det rum dertill skulle han gapa än vidare. Eld gnistrar från ögon och näsborrar. Midgårdsormen utspyr så mycket etter, att han sprider det öfver hela luften och hafvet, han är mycket förfärlig och håller sig vid ulfvens sida. Under detta gay remnar himmelen och Muspels söner komma ridande derutur, anförde af Surtur; både framför och efter honom är en brinnande eld. Hans svärd är ganska förträffligt och skiner klarare än solen. När de rida öfver Bifrost, går den i stycken. Muspels söner framtåga på slätten Vigrid; dit komma ock Fenrisulfven samt Midgårdsormen. Der möter äfven Loke; derjemte Hrymer, samt alla Hrymtussarne. I Lokes sällskap är allt Hels följe. Muspels söner hafva en slagtdordning ensamt för sig, som är mycket klar. Slätten Vigrid är hundrade mil åt alla kanter. Men när dessa händelser inträffa, reser sig Heimdal, blåser af alla krafter i Gjallarbornet och väcker alla gudarne, som derefter hålla råd. Oden rider till Mimers brunn, för att bemta råd af Mimer för sig och de sina. Asken Ygdrasil skälver, och allt fruktar både i himmelen och på jorden. Asarne härkläda sig, samt alla Einheriarne, och tåga fram på slätterna. Främst rider Oden, med sin guldhjelm, den fagra brynjan och spjutet Gugner. Så tågar han emot Fenrisulfven. Thor strider vid Odens sida, utan att kunna bistå honom, ty han har nog med att slåss mot Midgårdsormen. Frej strider med Surtur och det blir en svår kamp, som slutas med Frejs fall. Orsaken till hans död är den, att han nu saknar sitt goda

svärd, som han gaf åt Skirnir. Hunden Garm, som var bunden i Gnipagrottan, slipper ock lösa. Han åstadkommer den största olycka. Han atrider mot Tyr och den ene blir den andres baseman. Thor förvärfvar sig väl den äran att vara Midgårdsormens baseman, men sedan han kommit nio steg bort, faller han död ned af det gift, som ormen hade utblåst på honom. Ulfven uppslukar Oden, hvilket blifver hans död. Då resar Vidar fram mot ulfven, och stiger med sin ena fot i hans nedra käft. På denna fot har han den ske, hvartill lädret från älder blifvit samladt af de rimsor, som man skär af skorna för tårna och hälen, hvarföre den som vill komma Asarne till hjälp, icke må försumma att bortkasta dessa lappar. Med den andra handen griper Vidar ulfven i öfverkäken och rifver sönder gapet. Så omkommer Fenrisulfven. Efter allt detta kastar Surtur eld öfver jorden och uppbränner hela världen." Men sedan detta har timat, höjer sig ur hafvet en ny, herrligt grönskande jord, med gräs, blommor och svajande korn. Vidar och Vale, hvilka icke blifvit skadade af Surturs eld, mötas på Idavallen, der Asgård förr var beläget. Der infinna sig äfven Thors söner, Mode och Magne, och medhafva Thors hammare, Mjolner. Derefter anlända Höder och Balder från Hel. De sätta sig bredvid hvarandra och språka om fornda händelser. Alla de öfriga gudarne äro döda och alla Einheriar uppbrände. Hela himmelen Andlång och Asgård, tillika med de strålände himlaboningar som Walhall innehöll, allt detta är förgånet, så väl som jorden och alla de menniskor den byste, undantagande ett enda menniskopar, Lif och Lifthraser, hvilka räddat sig uti en skogstrakt, kallad Hoddmimens-bolt, der de närt sig af morgondagg. De framkomma nu, för att bebo och befolka den ur hafvet uppståndna nya jorden, hvarest Balder och Höder äfven skola bygga och bo. Solen har, nyss förrän hon af Hate blef uppslukad, födt en dotter, hvilken nu i modrens ställe går att lysa på himmelen. Vid dess sken bitta Asarne i gräset på Idaslättan en mängd guldtäflor, som fordom tillbört de hädangångne gudar och gudinnor. Den högste himlen, Vidblain med Gimle, skall icke förgås, utan stråla i evig prakt och glans. I den sistnämnde skola alla rättfärdiga menniskor samlas; ty evinnerligt lif lofvar Asalåran åt alla, nemligen evig salighet åt de goda och dygdiga, samt evigt qual åt de lastbara och elaka. Nastrand himnes icke af Surturs lägor, således förblifver de dervarande olyckligas öde oförändradt. Men i den öfversta himmelen är, jemte Gimle, en trakt, som kallas Okolne, och der är en sal, kallad Brimmer. I den salen skola de lycksaliga menniskorna undfagnas med kostligt mjöd; ty de gamle föreställdes sig, att hvad de mest älskade på jorden, skulle de icke heller sakna i himmelriket. Äfven ständar på Nidafjällen, enligt Eddas uppgift, en herrlig boning, kallad Sindre, der de rättfärdige skola uppehålla sig.

Ragnild. Med detta namn finnas i Svenska historien två drottningar. Den första var Inge den

Gödes andra gemål, som fått tillnamnet *den lätiga*, och Inge II:s, som var en dotter af Ole Halstan. Enligt en annan berättelse tillägges belgonvärdigheten den senare, hvilken, efter sin gemäls död, företog en resa till Rom och Jerusalem. Härunder anfölls hon af röfvere, som frantego henne alla hennes kläder, då en engel nedsteg från himmelen och gaf henne andra. Efter hemkomsten blef hon första abbedissan i det af hennes gemål anlagda Wreta kloster, och förklarad för belgom. Hon är begravnen i Södertelje. Om en annan Ragnild berättas, från medeltiden, att hon i Söderköping orättvist blifvit anklagad för ett brott och dömd till döden. Hon bad då till Gud, att han måtte låta ett underverk ske, för att bestyrka hennes oskuld. Detta skedde äfven, och på det stället, der hennes rena blod flutit, uppsprang en källa, som ännu gifver helaan åt dem, hvilka begagna dess vatten, och som efter henne fått namnet S:t Ragnilds källa.

Ragnildaborg, en egendom nära Södertelje i Tveta socken, tros hafva fått sitt namn efter drottning Ragnild. Här är ett tegelslageri, hvarvid årligen 300,000 mur- och tak-tegel tillverkas.

Ragnilds källa, *St.* Se: Söderköping.

Ragoczy. Se: *Rukoczy*.

Ragunda, en församling i Jemtlands norra fogderi af Hernösands stift, med Fors, Hellesjö, Håsjö och Stuguns kapell, utgörande ett konsist. pastorat af 2 kl. Ragunda ligger 8 mil Ö. från Östersund och består af 20 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 44,240 R:dr, samt med 1,448 invånare. Kyrkan är af sten, gammal och mörk, och har ett orgelverk, som 1754 ditskänktes af kyrkoherden Wargentin. Der förevisas äfven, som älderdomslemningar, ett rökelekar och flera gamla bilder. Här var Olof Classon Ram kyrkoherde 1677. Då Norrmännen inföllo i trakten, skall han hafva förehått med dem åtskilliga förrådiska stämplingar, hvarför han d. 27 Maj 1678 halshöggs vid Rödöns färjesund, tillika med 13 bönder, delaktige i hans brott. Ilustron skall samma dag hafva anländt från Stockholm med hans pardon, men kommit för sent. — Ragunda-elfven flyter genom socknen och bildar deri flera forsar. Många berg och höjder träffas i denna trakt. Adr. Sollefteå.

Ragunda elf. Se: *Indals vattendrag och elf*.

Ragvald, son af Ulf Jarl, blef sjelf jarl hos Olof Skötkonung, och fader till konung Stenkil. Han var så ansedd och mäktig, att han, emot sin konungs vilja, vågade föra hans dotter, som gemål, till konung Olof Haraldsson i Norrige. Olof Skötkonung blef häröfver ganska uppbragt, och ville låta hänga jarlen. Detta var väl icke lätt att utföra; men ett iobördes krig skulle dock kunnat uppkomma. Det förebyggdes likväl af konung Olof Skötkonungs dotter, Ingegerd, hvilken, då hon skulle förmälas med Jaroslav, regent i Holmgården, förbehöll sig Aldejuborg och dess län såsom lifgeding, samt rättigheten att medtaga en Svensk herre, hvilken i Holmgården skulle åtnjuta samma heder och anseende, som i fäderneslandet. Sådant beviljades, och hon valde nu Ragvald Jarl, hvartill

hennes fader måste lemna sitt bifall. Han följde henne, blef hufding öfver hennes län och dog derstädes.

Ragvald Brusson var, enligt Dalin, en Svensk hufding af Orkenöa jarlsläkten, och hade, lik många andra Svenskar, deltagit i slaget vid Sticksätersstad, der de kämpat under konung Olofs baser. Våren derefter for han till Holmgård, der han väl emottogs af Jaroslaw och blef anställd bland hans landtvärnsmän. Både på denna resa, och i nämnda slag, hade han åtföljt Harald, en halfbroder på mödernet till konung Olof.

Ragvald, Nicolaus. Se: *Litté*.

Ragvald, Nicolaus, confessor generalis i Wadstena, död 1514, har utgifvit en Svensk öfversättning af Mäster Peders Latinska *Jungfru Mariæ Yrlegarder*; en öfversättning af *Josue Bok* och en satirisk uppsats om *Herra Abota alle skämtan myckla*, m. m.

Ragvald Knaphöfde, son af Olof Näskonung, blef, sedan Stenkilnska ätten utgått med Inge II, af Uppsvearne vald till konung. Westgötherne hade deremot redan fört valt Danske prinsen Magnus Nilsson, hvilket val ansågs olagligt, hvarföre Ragvald begaf sig till Westergötland, för att omintetgöra det och der skaffa aktning åt Uppsvearnes urgamla rätt, att utse konung i Sverige. Westgötherne voro emellertid ej sinnade att gifva vika, och Ragvald blef af dem ihjelslagen vid Karleby Långa (se detta ord), under förevändning, att han icke gifvit gisslan före sitt inträde inom gränsen. Ragvald skall för öfrigt hafva varit en högväxt, tapper och ansedd man. Hvaraf hans tillnamn kommit är obestämdt. Några hafva velat göra det till Knaphöfding, betecknande hans embete såsom chef för konungens livvakt (knappar); andra åter anse ordet Knaphöfde liktydigt med häftig, hastig, kort om hufvudet. — Inge I hade en son **Ragvald**, med sin tredje gemål Helena, men hvilken dog före fadern.

Ragvaldsberg, en sätesgård i Wika socken i Dalarna, bergsfrälse, tillhörde på 1400-talet en Botolf, och konungens fogde Jösse Finsson, i hvars släkt det länge bibehölls, så att det först på senare åren kommit i andra händer.

Ragvaldus. Med detta namn funnos i äldre tider tre Svenska biskopar, nemligen: 1:o **Ragvaldus**, af en adelig släkt, dekanus i Skara, valdes till biskop derstädes efter Waldemars död år 1252; men adad sjelf samma år. 2:o **Ragvaldus**, född Westgöthe, kallades år 1250 till Åbo biskopstift, hvilket han innehade till sin död 1266. Bland hans "berömliga geringar" anföres, att han förmått allmogen i Finland att årligen gifva sina kyrkoherdar *matkott*, samt att han af påfven Urban IV skaffat sig tillåtelse, att vid biskopsstället inrätta några kanikdömen. 3:o **Ragvaldus**, född på Åland, valdes år 1312 till biskop i Åbo, der han förut varit kanik; lade grunden till slotet Kasto, som skulle blifva hans och hans efterträdares bering och borg; men knappt hade han börjat denna byggnad, förr än Ryssarne infölle i Finland, uppbådade Åbo stad och pladrade dom-

kyrkan. Biskopen hade sedan, under sin återåtönde lefnad, tillräckligt att syssla med återställandet af de skador fienden förorsakat. Dog 1321.

Rahm, Lars Erik, son till kyrkoherden i Askers församling i Norike, Erik Larsson Rahmstadius, var född d. 24 Mars 1646, kom vid 20 års ålder till Upsala, der han prestvigdes 1670, men reste följande året till Tyskland och blef magister i Wittenberg. Återkommen valdes han af riksskattmästarinnan, grefviinnan Magdalena Stenbock, till huspredikant, och blef genom henne känd vid hofvet, samt hos enkedrottningen, som utnämnde honom till sin huspredikant. Kort derefter utsågs han till kyrkoherde i Ladugårdslands församling i Stockholm, med hvilken amiralitetsförsamlingen var förenad. Han stannade dock icke länge qvar vid dessa befattningar, ty 1680 befordrades han till kyrkoherde i Fogdö och Helgarö församlingar i Södermanland, samt 10 år derefter till domprost i Strengnäs. Här var han d. 31 Maj 1712 i fara att drunkna, då båten omstjelpes, genom roddarnes oförsigtighet; men R. var bestämd till ett långt lif och räddades, ehuru hans dräng omkom. Dog d. 21 April 1729. Har utgifvit, under titel: *Sundheets drufvors bittra Vijn och Oljoträds luffiga Saft*, m. m.; en förklaring öfver Jeremias i 182 predikningar.

Rahm, Cornelius, föddes d. 16 Juli 1785 i Götheborg, der fadern, Gustaf Samuel R., var kapten vid Götha artilleri. Redan som ung man kände han en innerlig kallelse, att uppträda såsom missionär bland hedningarne, och afreste 1817 till London, af hvars missions-sällskap han utsågs att, tillika med en Engelsman, Stollybrass, afgå till Buräterne, och ankom till Irkutsch d. 26 Mars 1818. Här predikade han, sedan han hunnit lära sig det svåra språket, ända till 1823 för Kalmuckerne kring Sarepta och Astrakan. Sistnämnda år kallades han likväl till Petersburg, emedan Ryska regeringen ej gerna lärar sett de reformerta missionärernes verksamhet. Han qvarstannade i sistnämnde stad till 1825, då han anställdes som sekreterare för utrikes brevexlingen vid missions-sällskapet i London, hvilken befattning han 1832 uthytte mot den af legationspredikant vid Svenska församlingen derstädes. Blef 1840 kyrkoherde i Kalls, Håkviks, Mårdaklefs och Frölunda församlingar af Götheborgs stift. Fick straxt derefter prost-fullmakt.

Rahmström, Nils Lorentz, regements-läkare vid Helsinges regemente, född julaftonen 1792, deltog såsom beväringsskyldig af studerande korpsen i Upsala i 1814 års fälttåg mot Norrige och befordrades till fänrik, för ådagalagd skicklighet och nit i tjensten. Insjuknad i Fredrikstad återvände han till Sverige och till studierna, förordnades 1822 att förestå provincial-läkaretjensten på Öland, der han organiserade sjukhuset i Borgholm, och promoverades s. å. till medicins doktor. Något uppseende väckte år 1824 en emot honom anställd rättgång, som hade följande anledning: han beordrades nemligen, såsom bataljons-läkare vid Helsinges regemente, att, med en 765 man

stark kommandering af nämnda regemente, afgå på arbete till Hjelmar kanal. Som denna styrka med 265 man öfversteg den, vid hvilken en bataljonsläkare, enligt reglementet för fältläkare-korpsen, är skyldig att tjenstgöra, fordrade doktor Rahmström regements-läkare traktamente. Sådant afslags, hvaröfver han besvärade sig hos justitieombudsmannen, som lade hans skrift ad acta. Därvarande general-adjutanten för arméen, friherre Björnstjerna, betraktade likväl besvären såsom en förseelse mot krigsartiklarna, doktorn åtalades inför krigsbofätten, hvars militära ledamöter, emot den ende civiles och lagfarnes frikännande votum, dömdo honom till 3 månaders arrest å fästning i läst rum, utan sällskap. Häröfver anförde R. besvär hos högsta domstolen, som inskränkte fängelsetiden till 2 månaders kammarrarrest, hvilken ytterligare af konungen mildrades till 12 dagars arrest i oläst rum, på det general-adjutanten icke måtte helt och hållet få orätt. Nu upptog justitieombudsmannen åter saken, och gjorde, vid 1828 års riksdag, en hemställan om det otillbörliga förfarandet emot doktorn, hvilken af lagutskottet gillades. — Doktor R. har meddelat åtskilliga uppsatser i läkare-sällskapets handlingar.

Rahna, dotter af en konung Thore, som bodde i grannskapet af Torskinge socken i Västbo härad och Jönköpings län, var ganska vacker och fick således en friare, med hvilken hennes bröllop skulle firas. Hennes äldre och fulare syster, Grunna, afandades likväl hennes lycka och förleddes af en elak rådgifvare, Gumme eller Unne, att mörda Rahna. Hon narrade henne ned till sjön att bada, der hon skuffade henne ut på djupet, skyndade hem, iklädde sig hennes bruddräkt och blef vigd vid hennes brudgom, Bolmer. Rahna hade emellertid, förr än hon drunknade, upphäft ett nödrop, hvilket hördes af en närboende spelman. Denne upptog liket, bar det hem i sin koja och uppstämde framför det en sorgsång. Dervid förvandlades Rahna i en välklingande luta. Denna tog musikanten och begaf sig till bröllopsgården. Då Grunna hörde hans tredje qvåde, sjönk hon död ned på golfvet. Brudgummen märkte nu sitt miss-tag och begaf sig sörjande ut i vikingatåg. Spelmannen, hvilken ej kunde återskaffa det i ett instrument förvandlade liket, anklagades nu för delaktighet i mordet och den lömske Gumme kastade från Unnaryd efter honom en sten, stor som en liten koja, men hvilken utan skada nedföll på Svenstorps ägor, der den ännu ligger. Rahna har, genom sitt sorgliga öde, gifvit namn åt Rahnsjön och Rannäs by. Grunna ligger begrafven i Grunnarör.

Rahnhjelm, Abraham, hette förut **Rahn**, och adlades 1689 såsom kapten och kommandant på Nyens skans.

Ratcus, Johan, medicine licentiat och rektor vid kathedralskolan i Königsberg, var född i Schlackenwald i Böhmen, kom 1625 till Stockholm, och blef der, på Gustaf Oxenstjernas rekommendation, anställd som medicine professor i Upsala, men flyttades 1629 till Dorpt, att hafva inseende öfver

det gymnasium, som der skulle inrättas. Detta verkställdes 1631; men han afled juldagen s. å. och hann således icke öfverleva gymnasiiförvandling till universitet, hvilket skedde följande året. Har utgifvit flera skrifter och disputationer i medicinska ämnen.

Ralmundius, Laurentius, kyrkoherde i Thüringe socken i Södermanland, har författat en *Historia Lithurgica* och en *Exeges öfver Pentateuchen och Propheterne* samt en *Historia Genesis*, m. m.

Rajgräs, repe (*Lolium*), är ett rikt grässläkte, med i allmänhet flerårig rot. En af arterna är beskrifven under *Dår-repe* (*Lolium tremulentum*). Ett annat slag är *Renrepet* (*L. perenne*), hvilket träffas vid alla åker-renar, gångstigar och gärdsgårdar m. fl. ställen, der en bördigare lera finnes. Norr om Dalelfven blir det mera sällsynt. Det uppskjuter i en bladbuske från en stark mångträdig rot. De höga stråna äro vänligtvis trebladiga. Det platta axet är upprätt eller föga böjdt, med en längd varierande emellan 2 och 6 tum, samt med skiftevis sittande borstlösa småax. Det blommar under högsommaren, och fröna mogna en månad efter blomningen. En annan art af rajgrässläktet har i senare tider blifvit införd i våra sydligare landskap, nemligen *Borst-repet* eller *Italienska Rajgraset* (*L. Italicum*), hvilket växer vildt i Kalabrien och sydligare trakter. Det gifver mera hö, men sämre bete än föregående, från hvilket det skiljer sig genom högre strån, längre ax och färre rotblad. Det är mindre varaktigt än renrepet, men växer bastigare och älskar fet jord. Rajgräs kallas också af landthushållare vissa arter af släktena *Bromus* och *Arrhenatherum*.

Raket-korpsen. Denna inrättades i Stockholm omkring 1840 och var bestämd att användas till kastande af brandraketer; men som ständerna vid sistnämnda riksdag icke beviljade det för ändamålet begärda anslaget, indrogs den åter och förvandlades till den nuvarande fyrverkare-korpsen (se: *Regementerna*), hvilken är förlagd på Marieberg och endast användes till förfärdigande af antändningsrör och knallbattar för arméens behof.

Rakoczy, Georg, furste af Siebenbürgen, är känd i Svenska historien genom sitt förbund med Gustaf Adolf emot kejsaren, hvarigenom han vid ett fredsslut 1645 förskaffade sina protestantiska undersåter fri religionsöfning och återställandet af mer än 90 borttagna kyrkor. Hans son, äfven **Georg**, hade ej hans egenskaper, men väl hans ärelystnad. Med honom ingick Carl Gustaf 1656 ett förbund, till följd hvaraf R. skulle sluta sig till Svenska hären, med en styrka af 40,000 man. Detta skedde väl; men konungen hade ingen nytta af de vilda, disciplinerade skarorna, helst som det hotande kriget med Danmark tvang honom att snart lemna Polen. Rakoczy deremot hade den största skada deraf, ty, öfverlemnad åt egna krafter under återtåget genom Polen, angreps han på alla sidor af de förbittrade Polackarne, tvangs till en skymflig traktat, led icke desto mindre en stor förlust af folk i en uppkommen strid mot Tatarerne, och kom blott med svårighet tillbaka till sitt land. Här lef-

de han i ständig oro och tvister med sina missnöjde undersåter, nedlade regeringen och återtog den flera gånger, samt angreps slutligen af Turkarna, för det han, utan sin öfverherres, sultanens, tillåtelse börjat Polska fejden. I en af dessa fäktingar blef han ändtligen nedhuggen, sedan han likväl förut med förtviflaas mod sjelf dödat icke mindre än 17 af sina angrifvare. Detta skedde år 1659. Carl Gustaf har blifvit mycket tadelad för det han inledde Rakoczy i detta för honom så högst förderliga företag, och utgaf till sitt försvar en serkild skrift, hvori han rättfärdigade sig förnämligast med R.s opålitlighet och enskildta underhandlingar med fienden.

Rallehed är en forntida, ännu i sägner fortlästad benämning på den högslätt, der Tegneby kyrka på Oroust är uppförd, och hvarst ett hedniskt offerhus fordom stött. Detta offerhus kallades *Rulla* på *Rallehed*, och nämnde kyrka tros vara byggd på dess murar.

Ram fordom detsamma som *hand*, men hvilket ord nu mera endast nyttjas om vissa vilddjursarter. Betydde äfven *stark*, *tapper*, *hård*. Det heter således i Rimkrönikan: *The brefven syntes honom ram och stark*. (De brefven syntes honom hårda och starka.)

Ram, Olof Classon. Se: *Ragunda*.

Ram, Thorsten, hette förut *Salmonson* och var befälloingsman på Tavastehus, då han år 1525 adlades, hvarvid han tillika fick ett förläningsbref på *"ith bool i Nykyrkio sokn i Finlandt, som Halla Ländtzmandtz gaardt utbi ligger met alle Konungzlige ränthe och rättigheter."* Ätten är längesedan utgången.

Ramberget, ett berg midt emot Götheborg, på andra sidan Götha elf. Det berättas, att under det Christian IV år 1644 belägrade Götheborg, uppsteg han hit för att derifrån rekognoscera staden och stannade der länge i sådan afsigt. För att skräma honom derifrån, lät kommandanten då på vällen midt emot uppföra två grofva kanoner, som han riktade mot stället; men den oförskräckte konungen tog ingen kunskap derom, utan fortsatte helt lugnt sina observationer. Kommandanten Nils Assarsson Mannersköld (se detta ord) var äfven allt för ridderlig att begagna sina kanoner mot den kongl. rekognoscörens person.

Ramborg, fru till Wijk, ett gods i Balingstads socken i Upland, blef gift med riksrådet Arvid Gustafsson, hvilken i Nyköpings blodbad 1317 genomsköts med en pil. Hon berömmes för mycken gudsfruktan, och skall, för sin äldne mans själaro, på egen bekostnad ha uppbyggt Westeråkers kyrka, hvaröfver ägarne till Wijk alltsedan haft jus patronatus, nu mera alternerande med ägaren till Hammarskog.

Ramdala, med Jemjö annex, ett pastorat af 1 kl. reg., i Östra härad af Blekinge län och Lunds stift, $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Carlskrona. Ramdala ensamt består af $70\frac{1}{2}$ förm. hemman, uppskattade till 583,825 R:dr, med 2,680 invånare. Arealen är 16,061 tunn., hvaraf 450 äro sjöar och kärr. Kyrkan har ingenting märkvärdigt mer än ett

örn, som är en sällsynthet i Blekinge. Adr. Carlskrona.

Ramel. Denna ätt härstammar från Pommern, der den redan på 1100-talet skall hafva beklädt arfmarskalks-embetet. En *Pärvel R.* var, under Gustaf Adolf, öfverste vid hären i Tyskland, och dog förrän han hunnit utnåmnas till general; men ätten inkom egentligen icke till Sverige förr än efter freden i Roskild, då Skåne afträdde af Danmark, och bröderna *Ove* och *Hans* år 1664 introducerades på Svenska riddarhuset. Den förstnämnde af desse öfvergick år 1667 till Danskarne, då hans gods, Beckaskog och Ogerup, skänktes åt fältmarskalken Mardefelt, och hans öfriga egenom åt öfverste Wachtmeister. Han ägnade sig snart, begärde lejd och fick återvända, då Carl XI erbjöd honom att blifva landshöfding i Blekinge. Detta anbud emottog han likväl icke, utan föredrog att blifva Danskt etatsråd, och dog vid 48 års ålder på Seland år 1685. — Yngre brodern, *Hans* till Maltesholm, Löberöd, Widerup, Eriksholm och Borreby, var landsdomare i Skåne och dog 1711. Hans son,

Ramel, Malte, var född d. 6 Aug. 1684 och afled 1752. Denne man har en egen slags märkvärdighet, den, att ej blott icke hafva sökt några embeten, utan att icke ens hafva emottagit de ynnestbevis, som erbjödes honom. Såsom ganska rik, och en bland Skånes magnater, är det naturligt, att regeringen önskade göra honom sig benägen och dertfore ihågkom honom med prof på sin ynnest. Konung Fredrik utnämnde honom sålunda till sin kammarherre; men han undanbad sig denna ära, emedan han, som han sade, ville vara herre i sin egen kammare, och emottog icke heller någon orden. Deremot var han något stolt öfver sin medfödda titel af herre till Maltesholm, Löberöd m. m., och öfver sitt adelskap. För öfrigt en man af verklig bildning, gammaldags enfald, heder och mycken välgörenhet. Hans ende son,

Ramel, Hans, var född d. 2 Juli 1724, gick i krigstjänst vid Skånska kavalleriet, der han på tre år befordrades till ryttmästare, och hvarifrån han tog afsked 1754. Fick sedan öfverste titel, blef R. af S. O. och kort efter Wasa-ordens stiftelse, år 1772, kommandör med stora korset deraf. Upphöjdes 1771 i friherrligt stånd. Dog d. 3 April 1799. Hans fader plägade dels i knyten, dels i tunnor, inlägga sitt samlade silfver och guld i kassahvalfvet på Maltesholm. Sonen klappade en gång på dess dörr och sade: "Tälén er j fångar arma, er förlössare lefver", för hvilka ord fadern satte honom i 8 dagars arrest. Efter den gamles död höll han också ord; men på det ädlaste och värdigaste sätt. Han framdrog nemligen de ofruktbara skatterna till nytta och glädje för världen, blef ej blott en af Skånes och Sveriges störste landthusbållare, utan uppyggde äfven berresäten och gjorde anläggningar, hvilka lika mycket prydde trakten och hedrade deras upphofsman, som de skaffade underhåll åt näringsbiten och konstskickligheten. Han uppdrof afkastningen på sina gods till flera hundra procent, utan att preja eller

förttrycka sina underhafvande, mot hvilka han tvertom var ganska mild, uppbyggde änye Löberöd, Öfvedskloster och Talliesbo, samt Öfveds kyrka, gjorde betydliga reparationer och tillbyggnader vid sina öfriga egendomar, till en del med boggen sten, hemstad från ett af honom upptäckt stenbrott, samt från fyra af honom anlagda tegelbruk. Stenhuggare måste införskrifvas från England, Tyskland och Danmark. Han stiftade en skola och ett fattighus, det senare försedt med en trädgård för de 12 hjonnen, uppbyggde två tinghus, anlade flera broar af grästen och en 2,000 alnar lång, af grästen marad, väg upp till Maltesholm. Trädplanteringar, djurgårdar och trädgårdar, dels vårdades, dels nyanlades af honom. Han samlade äfven konstskatter och på Öfvedskloster finnas flera af Sergels arbeten. Omgaf sig för öfrigt af en nästan furstlig prakt och var icke utan sin aristokratiska stolthet, men hvilken yttrade sig på ett värdigt sätt. Hans söner hade, fadern ovetande, åt honom utverkat friherre-diplomet, hvarmed han öfverraskades, då han fann det under sitt kuvert på bordet vid en anställd fest. Han emottog det visserligen med vördnad, men tillade: "Hans Ramel är mer än friherre Ramel." Bönderne kalla honom ännu: byggmästaren. — Hans fru, dotter af den halsbaggne Ch. Emil Lewenhaupt, var ett ganska originelt fruntimmer, med en manlig smak; gick således i rundklippt hår med karlmössa, jacka, vest, halsduk och kjortel, och besökte i denna dräkt till och med Köpenhamn; var en flitig jägarinna och hade mycken skicklighet i svarfkonsten. — Äldste sonen,

Ramel, Malte, föddes d. 27 Maj 1747, ingick i kansli-kollegium och vid hofvet, blef kommissions- och sedan ambassad-sekreterare i London och Paris, minister vid Spanska hofvet, hofkansler och 1786 riksråd, den siste med en sådan fullmakt, ledamot af vitterhets- och Svenska akademierna, serafimer-riddare och guvernör för kronprinsen Gustaf; 1810 utnämnd till öfverste-marskalk hos dåvarande drottningen, men hvilken heder han undanbad sig. Dog barnlös d. 31 Jan. 1824. Eburu upphöjd till både statens och vitterhetens högsta värdigheter, var riksrådet R. likväl hvarken statsman eller vitterhets-idkare i detta ords högre betydelse; men han var en man lika själfständig till sitt lynne, som till sin ekonomiska ställning, bade de redligaste afsigter, det mildaste umgängessätt, mycken litterär bildning och stor aktning för Svenska vitterheten och Svenska språkets renhet, hvarföre han också, i sitt inträdestal i Svenska akademien, valde till ämne Gustaf I:s, Gustaf Adolfs och Carl Gustafs förtjenster om Svenska språket. Han tros till och med hafva haft en icke ringa andel i akademiens stiftelse. Till sina regenter sade han alltid sanningen och sökte afstyra förhastade åtgärder, så vidt ämnena lågo inom hans fattningsgåfva. Han skall till och med hafva afrådt Gustaf Adolf från hans försök att återställa Bourbonnerne på Frankrikes thron. Var en man med mycken fromhet och religiösa tänkesätt. Hans yngre broder,

Ramel, Charles Emil, var född d. 14 Febr. 1750, ingick som asskultant i Götha hofrätt, der han blef civilnotarie, men utbytte denna bana mot den militära, hvilken han likväl äfven lemnade, då han tog afsked som löjtnant 1781, blef hofmarskalk 1819, dog 1826. Var en ifrig konstvän och bar, särdeles på Öfvedskloster, samlat en mängd konstskatter. Är sorgligt bekant för ett äfventyr under sina utländska resor, som gifvit anledning till en roman, kallad: "Svensken i Italien." En rik jude blef mördad på ett Italienskt värdshus, der baron Ramel tagit in. Värden, som begått mordet, lade vapnet blodigt under den säng, der baronen sof, och lät bloddroppar visa vägen till detta rum från den mördades, hvarest rättsbetjenter eftersändes. Baronen fängslades och lades på sträckbänken, då en af värdshusets betjening, som rördes af hans oskuldslagna under plågorna, angaf den brottslige. Baronen sände, så länge han lefde, en pension till den ärlige tjena- ren. — En annan broder, **Hans Henrik R.**, på Löberöd, skref flera, eburu otryckta, band vers i Bellmans stil, till en del icke ovärdiga hans mönster.

Ramfelt, Daniel, hette fört **Ram**, och upphöjdes 1680, såsom öfverste-löjtnant, i adligt stånd. Han hade utmärkt sig vid flera tillfällen i kriget mot Danmark. Blef sedan kommandant på Malmö kastell, med öfverste titel. Ätten utgick med hans son, majoren vid Södermanlands regemente, **Frederik Christoffer R.**, som dog barnlös i början af 1700-talet.

Ramholmen, en liten ö i Bohusläns skärgård, utanför Orust, omtalas i Hakon Hakonssons saga, såsom det ställe, der nämnde konung samlade sin flotta till härfärden mot Danmark år 1256. Ramholmen bebos af fiskare.

Ramlösa, en helsobrunn, nära $\frac{1}{2}$ mil från Helsingborg, mellan byarna Ramlösa och Köpinge, med ägor utgörande $\frac{1}{2}$ frälsehemman. Redan under Carl XI:s Danska krig var man ej obekant med källans helsogifvande kraft, ty i Aschebergs lefvernesbeskrifning berättas, att soldater, lidande af fältsjukan, återställdes genom vattnet från Ramlösa bys källa. Hon framflyter genom en lodrät öppning ur en 9 alnar hög, med löfrika träd prydd, sandstensklippa, och dess vatten visar sig isynnerhet verksamt mot kolik, slem, rheumatism, gikt, åtskilliga budsjukdomar, o. s. v. Hülphers, i sin år 1770 utgifna beskrifning öfver Svenska mineralkällor, kallar stället ett naturens mästestycke till följd af dess sköna belägenhet vid Sundet. Likväl erhöill det först någon större kredit i slutet af förra århundradet, då, genom landshöfdingen grefve Rosens bemödanden, ett bolag bildades, hvori då varande konungen, Gustaf IV Adolf, tog 30 aktier. Man började nu anlägga byggnader och en mängd försköningar, hvartill traktens egen beskaffenhet gaf temligen lätta utvägar. Ett salt-sjöbad anlades äfven. Öfverste Dannfelt, hvilken sedan blef ensam ägare deraf, fortsatte med mycken omsorg dessa arbeten, och Ramlösa blef snart samlingspunkten för provinsens förnåma och ele-

ganta värld, som här söker och finner både helan och nöje, och förstärkes af resande från Danmark och Tyskland. År 1849 inköptes brunnen af ett bolag af bönder för 80,000 R:dr R:gs. Brunnsgästerna hafva i medeltal utgjort omkring 200.

Rammåsa by. Se: *Dadesjö socken*.

Rammåsa, ett säteri om 3 $\frac{1}{4}$ hemman, i Dadesjö socken i Uppvidinge härad af Kronobergs län, har sitt namn af Ramne, häradets konung, som bott derstädes och der har sin ättebög, hvaräst han jordades sedan han stupat för konung Käre i Kärastad. Här finnes en bautasten och en källa, fördom begagnad som offerkälla.

Ramnäs, en socken och med annexet Sura ett pastorat af 2 kl. konsist., 3 mil från Westerås, i Snåfringe härad af Westerås län och stift. Innehåller 12 $\frac{1}{4}$ förmedl. mtl., hvaraf 5 $\frac{3}{4}$ äro frälse. Till arealen 49,318 tunn., hvaraf 2,500 äro sjöar och kärr. Folkmängden 1,670 personer. Uppskattningsvärdet, tillika med Sura, 440,500 R:dr. Socknen är till det mesta uppfyllt af skog, och åkerbruket svagt, hvarigenom bergshandlingen blifvit anvist invånarne till hufvudsakligt näringsfång. Kyrkan är gammal och har ett torn, som byggdes 1734. Ramnäs å flyter genom socknen, hvilken har en mängd sjöar, såsom *Stora* och *Lilla Morasjön*, *Stenrammen*, *Drupan*, *Damsjön*, m. fl. Här ligga *Ramnäs*, *Bäckhammars*, *Seylingsbergs* och *Fermansbo* samt *Wirsbo* bruk. Adr. Westerås.

Ramnäs bruk, i socknen af samma namn, anlades 1590 på kronsans bekostnad af en Christer Månsson från Jutland, som här byggde en hamnare. För närvarande har det 4 stångjernhamnar med 5 härdar och 2,432 skeppd priv. smide. Här finnes en tullqvarn, en såg och ett tegelbruk. Åbyggnaden är ett stenhus af två våningar under koppertak; huset prydt med frier af huggen granit; portiken af slipad granit, med kolonner och pilastrar af samma stenart, hvilket allt är slipadt och polerat af brukets egne arbetare. År 1809 anlades här en vattenuppfodringsanstalt efter Montgolfiers uppfinning, som förser flera rum med vatten och, i en vattenkonst från en terrass, drifver det till 16 alnars höjd öfver strömmens yta. Strömsholms kanal, som förenar norra Barken med Mälaren, går nära förbi bruket på en sträcka af 4,000 alnars längd. Stället belägenhet är ganska romantisk vid Ramnäs- eller Kolbäcks-ån, som framför gården bildar tvenne med löfträd öfverskuggade vattenfall af något öfver 12 alnars höjd. Hamnarskatt 24 skeppd 6 liap:d. Bruksstämpeln är R. B. Åges af P. R. Tersmedens arfvingar.

Ramnäsholm, en egendom i Wika socken i Dalarna, märkvärdig för sin ovanligt vackra belägenhet på en udde i sjön Runn.

Ramqvilla, en socken i Jönköpings län, annex till Fröderyd, 9 $\frac{1}{4}$ mil från Jönköping, innehåller 32 $\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 95,793 R:dr, med en folkmängd af 1,278 personer. Arealen är 24,338 tunn., hvaraf 3,200 äro sjöar och kärr. Näringsfångat är för det mesta åkerbruk och kolning. Kyrkan har ingenting märkvärdigt. Hon utvidgades 1833 och försågs med ett torn. Lemningar efter

en äldre kyrka hafva träffats $\frac{1}{2}$ mil derifrån. Då grundvalen till ett vapenhus skulle läggas 1765, fann man i en skinspang, jemte några människoben, 200 små silfverpenningar.

Ramsay. Denna ält härstammar från Skottland, der den är ganska gammal, och inkom till Sverige 1577, med *Johan Alexandersson Ramsay* till Sahmäcki och Pikjärvi, hvilken adlad i Finland 1633, efter att hafva tillbragt 55 år i Svensk tjenst. Hans son, *Johan Ramsay*, introducerades på Svenska riddershuset. Han var då ryttmästare, och dog 1648 som major. Af denna ält hafva icke mindre än sex medlemmar beklädt landshöfvingeplatser i Finland. — Hans son,

Ramsay, Anders Erik, född d. 16 Okt. 1646, blef 1674 ryttmästare vid Tavastehus hästregemente och ådagalade mycken tappperhet både under Carl XI:s och hans sons krig, blef 1700 öfverste för Nylands fördubblings-regemente och 1713 landshöfving i Westerbotten. Dog d. 15 Maj 1735, i sitt 88:de år. Hans son,

Ramsay, Johan Carl, född i Juni månad 1675, var 1700, då han deltog i landstigningen på Seeland och der sårades, sergent vid lifgardet, bistad sedan de följande fälttågen och de flesta derunder förefallna krigsförrättningar, ända till slaget vid Pultava, då han, som major vid Östgötha infanteri, föll i Rysk fångenskap, hvarifrån han hemkom 1721. Han placerades då med öfverstlöjtnants titel, men kapteas indelmning, vid Savolax regemente, blef 1723 vice landshöfving i Savolax och Kymenegårds län. Dog 1742 såsom öfverste för Nylands dragoner och general-major.

Ramsay, Anders Henrik, son af öfverstlöjtnanten och R. af S. O. Alexander Wilhelm R., född d. 15 Febr. 1707, blef vid endast 11 års ålder volontär vid hären mot Norrige, då han tjenstgjorde vid Nylands och Tavastehus dragonregemente, der han först 1731 blef sergent. Gick 1734 i Fransk tjenst, hvaräst han befordrades till kapten och tog afsked 1741. Blef 1745 major vid Tavastehus regemente, erhöill S. O. 1749, blef 1763 öfverste för prins Fredrik Adolfs regemente och 1765 landshöfving i Savolax och Kymenegårds län. Friherre 1766, men tog aldrig introduktion, Kom. med St. K. af S. O., general-major och general-löjtnant samt öfver-kommandant i Lovisa 1772, landshöfving i Nylands och Tavastehus län 1774, hvarifrån han tog afsked 1776 och dog d. 22 Febr. 1783.

Ramsay, Otto Wilhelm, född d. 5 Juli 1743. Fadern var löjtnanten Gustaf Wilhelm R.; ingick 1755 vid kadettkorpsen, och blef på sin födelsedag, 1761, utnämnd till fänrik vid Tavastehus regemente. Var, då han 1772 erhöill S. O., kapten vid Savolax jägare, blef der öfverst-löjtnant och 1789 vice landshöfving i Kymenegårds län, verklig landshöfving 1793, men tog afsked icke tre månader efter sin utnämning. Dog d. 22 Nov. 1806. Hans yngre broder,

Ramsay, Anders Johan, född d. 24 Nov. 1744, blef 1758 rustmästare vid Tavastehus regemente och tillika handtlångare vid artilleriet; var öfverst-

löjtnant vid Savolax jägare och R. af S. O., då han 1791 utnämndes till landshöfding i Savolax och Karelen; tog afsked derifrån 1803 och dog d. 11 Aug. 1811. Hans son,

Ramsay, Carl August, född d. 10 Nov. 1791, gick den civila vägen och blef 1808 auskultant i Åbo hofrätt. Efter Finlands afsöndring från Sverige anställd i Finska konseljens kansli-expedition, der han 1812 blef registrator och 1814 riddare af Wladimirs-ordens 4:de klass, förflyttades till den s. k. Finska kommittén i Petersburg, befordrades der till protokolls-sekreterare, erhöll lagmans titel, blef kanslers-sekreterare vid Åbo universitet, statsråd och landshöfding i Wiborg 1827. Ledamot i senatens ekonomi-departement samt chef för kammar- och räkenskaps-expeditionen, hvarifrån han tog afsked 1841. Geheimeråd, filos. doctor honorarius, riddare af Wladimirs-ordens 2:dra klass med stora korsel. Hans yngre broder,

Ramsay, Gustaf Adolf, född d. 23 Mars 1794, ingick 1811 i Svenska arméen, der han erhöll tapperhetsmedaljen och smänigom befordrades till kapten, samt tog afsked 1819, med majors titel, för att gå i Rysk tjänst, hvarest han 1829 var öfverst-löjtnant och bataljons-chef vid Ufimskas infanteri-regementet, då han erhöll medaljen för Turkiska fälttåget och ett års lön i gratifikation. Tog afsked ur krigstjensten 1832, blef följande året vice landshöfding och 1837 ordinarie landshöfding i Savolax och Karelen. R. af S:t Annæ-ordens 2:dra klass.

Ramsay, Jakob, en släkting till den ofvannämnde Johan R., men yngre än han, inkom till Sverige under Gustaf Adolfs tid och befordrades efter hand till general-major. Han var befälhafvare i Hanau, hvilket efter slaget vid Nördlingen hårdt ansattes af Österrikarne. I trots af de belägrandes anfall och det missnöjda borgerskapets stämplingar, försvarade sig R. här i nära 4 år. Blott en enda gång, 1636, fick han någon undsättning från Leslie. För öfrigt helt och hållet öfverlemnad åt egna krafter, gjorde han lyckliga utfall, tillfogade fienden mycken skada och borttog dess förråder, tills det slutligen lyckades Österrikarne att, biträdda af stadens invånare, intränga i fästningen, då R., efter ett modigt försvar, ömsider blef fången och dog några dagar derefter af sår och vanskötsel. Detta skedde 1638.

Ramsberg eller **Ramsbyttan**, en socken i Westerås län och stift, 11 mil från Westerås och 3 mil från Linde, hör till 2 kl. konsist. pastorater. Hemmanen äro, enligt Stiftsmatrikeln, $63\frac{1}{2}$ och folkmängden 3,437 personer; men enligt Forsell äro hemmanen $55\frac{7}{8}$ och folkmängden 3,547. Arealen är 85,481 tunnland, hvaraf 7,190 äro sjöar och kärr. Kyrkan, byggd af sten, invigdes d. 19 Juni 1791, och kallades då Gustaf III:s kyrka, men benämnes vanligtvis Ramsbytte kyrka. Det äldsta kapellet i socknen skall hafva varit byggt 1487. I socknen ligga *Ramsbergs bruk*, *Gammelbo sätesgård*, *Flogfors* eller *Håkanboda* kopparverk, *Presthammars bruk*, *Löa*, m. fl. andra bytter. Anmärkningsvärdt nog är, i en af 1754 af Olof Grau

utgifven beskrifning öfver Westmanland, denna socken helt och hållet öfverboppad, ehuru förf., sid. 31, lofvar att den skall komma "på sitt ställe." Adr. Lindesberg.

Ramsbergs bergslag. Se: *Linde*.

Ramsbergs bruk, i socknen af samma namn, $7\frac{1}{2}$ mil från Örebro, har vid 2 hårdar 674 skeppsd smide af eget tackjern, som skeppas på Stockholm. Hammarskatten är 6 skeppd 15 lispd. Ramsbytte gård, som gränsar derintill, lyder under samme ägare, brukspatronen C. Eriksson. Bruksstämpeln är en liksidig triangel med ett kors inuti.

Ramssele, med Edsele annex, ett pastorat i södra Ångermanlands härad i Hernösands län och stift, hör till 3 kl. konsist. pastorater och blef 1837 ett eget sådant, då det skiljdes från Helgum (se detta ord). Ramssele socken består af $22\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 63,375 R:dr. Kyrkan är af sten och utan torn. Dess ålder är obekant. På predikstols-väggen står väl årtalet 1668, men hvilket sannolikt endast betecknar den reparation hon då undergick. Hon är mörk och trång, alltför otillräcklig att rymma församlingen, som därför vid större högtider till en stor del nödgas stå på gängen eller på bänkar. År 1833 väcktes väl fråga om att bygga en ny kyrka af träd, men hvilket förslag ännu icke kommit till verkställighet. I socknen finnes ett finbladigt sågverk, det enda i trakten. I Ranasjöberget, $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan, ha några anledningar funnits till silfvermalm, men hvilka icke blifvit närmare undersökta. Till märkvärdigheter räknas några jettestenar, liggande i den romantiska Nylandsdalen, dem jettarne kastat åt kyrk-klockorna, men slungat förbi dem. En sådan klocka har, enligt traditionen, under ofredstider blifvit nedsänkt i åbottnen vid Granässet. Försök hafva sedan blifvit gjorda att upphämta henne, men det starka rå, som fått makt dermed, har behållit henne. En annan tradition omtalar ett kors med frälsarens bild, som funnits på den s. k. Etricksskogen, som med två hästar skulle föras till Helgum, men dit de ej kunde dragas, hvaremot färden gick ganska lätt åt Edsele. Folkmängden är 1,522 personer. Afståndet från Hernösand 17 mil. Adr. Solefteå.

Ramselliska fideikommisset. Detta stiftades 1789 af brukspatronen Jakob Ramsell, som genom sin fru, Eva Margaretha Wilkens, blef ägare af Färna- och Bockhammars-verken, jemte flera egendomar, tillsammans värderade till en million R:dr. Emedan Ramsell sjelf ej hade några barn, stiftade han fideikommisset till förmån för sin släkting, lagmannen Lars Fredrik Dahlsson. Ramsell dog 1804 och redan följande året afled den nye fideikommissarien lagman Dahlsson vid endast 50 års ålder, då fideikommisset öfvergick på hans son och dotter, samt till en del på hans enka. I anseende till någon otydlighet i stiftelsebrevet uppkom, omkring år 1830, en långvarig process om besittningrätten, emellan dotterns man, greve Hermansson och andra pretender, hvilken rättgång på sin tid gjorde mycket uppseende, men slutade till förmån för greve Hermansson.

Ramshults säteri, $1\frac{1}{2}$ mtl., 1 mil från Mönsterås i Småland, har de rymligaste äbyggnader i orten. Det har länge tillhört Rothliebska och sedan Weidenhjelmiska släkten.

Ramshyttan, ett säteri med stångjärnsbruk i Kihls socken i Nerike, $2\frac{1}{2}$ mil från Örebro. Sjelfva säteriet består af $4\frac{1}{2}$ mtl. Det erhöi sin frälsefrihet 1679, hvilken Carl XI förlänade sin hifmedikus doktor Georg Durietz. Vid 2 härdar smidas här af eget tackjern mot 6 skepp:d hammarskatt, 690 skepp:d stångjern, som skeppas på Stockholm. Bruksstämpeln är D. Ägare: Hrr J. Hoffman och C. M. Victorin.

Ramshytte- eller Presthammarens, en bergsmanshytta i Rambergs socken, har 946 skepp:d priv. smide vid 2 härdar. Hammarskatt 9 skepp:d 3 lisp:d. Afsättningsorten: Stockholm. Brukastämpeln är PV. Ägare: C. Berglund.

Ramsjöholm, ett säteri i Svattarps socken af Jököpings län, om 2 mtl., utom underliggande hemman, skänktes redan 1378 af Ingeborg Jonsdotter till Wadstena kloster, men hvilken gifwa likväl, man vet ej af hvad skäl, icke lærer gått i fullbordan, emedan det, sedan nämnde tid, varit i flera ägares händer. Det kom under reformationen under kronan och Gustaf Adolf skänkte det 1630 till dåvarande öfversten, sedan riksmarsken greve Lars Kagg. Genom giftermål tillföll det 1720 majoren Beeth, adlad med namnet Adlerbeth, hvars broders sonson, sedan statsrådet, friherre Gudmund Göran Adlerbeth, i 40 år innehade egendomen och använde mycken omsorg på dess förbättring och försköning. Alla byggnaderna, utom ladugården, äro uppförda af honom, på ett näs, begränsadt i norr af Ramsjön och omgifvet af den derur flytande ån, hvilken vid Husqvarna gevärsfaktori bildar vackra vattenfall. På ägorne finnes ett berg, hvars tvärbranta väggar antyda, att det varit en ättestupa, och vid hvars sidor synas 9 stora stenar.

Ramsta, en socken i Hagunda härad af Upsala län, $1\frac{1}{2}$ mil från Upsala, annex till Hagby, består af $24\frac{1}{2}$ förmedl. hemman, med ett uppskattningsvärde af 113,820 R:dr. Folkmängden är 425 personer. Arealen utgör 3,981 tunn., hvaraf 20 äro sjöar och kärr. Folkets näringsfång är åkerbruk. I socknen ligger Årby säteri. En runsten har träffats på berget vid Bragdeby. Adr. Upsala.

Ramström, Nils Matthias, född år 1701 i Sätber, der fadern var bergsman, egnade sig åt medicinen, studerade i Tyskland och blef 1729 anställd som öfver-fältskär vid general-hospitalet i Petersburg samt regements-fältskär vid artilleriet, hvarifrån han tog afsked 1745 för att återvända till Sverige. Ehuru så gammal praktisk läkare, måste han här likväl undergå de kirurgiska mästerförhören för att blifva intagen i societeten, åtog sig af egen drift att hålla föreläsningar för unga kirurger och blef 1757 regements-fältskär vid gardet, 1767 öfver-direktör för kirurgien i riket och præsides i kirurgiska societeten. Tog afsked 1772, men dog några dagar derefter d. 22 Nov. Bland hans 18 barn, af hvilka 12 dogo i späda åren, förtjenar nämnas sonen **Christian Ludvig** (se

nedanföre), samt dottern **Anna Sofia**, hvilken, såsom kammarfru hos drottning Sofia Magdalena, fätt en viss märklighet genom hvad som om henne berättas i *Morianen* af Crusenstolpe. Hon dog 1786 vid 49 års ålder.

Ramström, Christian Ludvig, var född i Ryssland d. 25 Jan. 1740, valde sin faders yrke och blef 1763 promoverad till medicine doktor i Greifswald, företog straxt derefter en resa till Paris för att öfva sig i barnförlossnings-vetenskapen, åt hvilken han hufvudsakligen egnat sig. Efter hemkomsten 1774 blef han medlem af collegium medicum och anlade, med några välsinnade medborgares biträde, barnsbördshuset *Pro Patria*, vid hvilket han förata året på egen bekostnad underhöll 6 sängar och höll offentliga föreläsningar i förlossningskonsten. Blef 1775 assessor i collegium medicum. Samma år råkade han falla vid nedstigandet ur en kabriolett, hvarvid han illa stötte sig i nacken. Genom följderna af denna åkomma, hvarvid han icke fästade nog uppmärksamhet, afled han i sina bästa år d. 23 Nov. 1782. Vid hans liks öppnande fanns i hjernan en svampaktig eller steatomatös växt.

Ramström, Clas Olof, akademie adjunkt, född 1791, har öfversatt *Gesenii Hebreiska Lexikon* och utgifvit: *Om undervisningsverken i Sverige och Lärobok för Folkskolor*. Detta hans författarskap och hans öfriga förtjenster om undervisningen, praktiskt ådagalagda genom en i Stockholm stiftad högre undervisningsanstalt, ett Lyceum, hvarifrån ynglingar dimitteras till universitetet, belönades af 1845 års ständer genom ett understöd af 3,000 R:dr B:ko.

Ramsvärd, Hans, hette förut **Andersson**. Han var son af löjtnanten vid Smålands kavalleri Anders Hansson, hvilken af Gustaf Adolf den Store fått löfte om adelskap, såsom belöning för hans trogna tjenester i Lifländska, Polska och Tyska krigen. Detta löfte uppfyllides 1647 mot hans son, hvilken då upphöjdes i adligt stånd. Han lærer då hafva varit blott en yngling, ty först 8 år derefter, eller 1655, blef han kornett, men tjente sedan upp sig, så att han 1676 var öfverste för lifregementet till häst. Han dog i Upsala 1688. Ätten utgick med hans son, general-löjtnanten och öfversten för adelsfanan, **Anders Ramsvärd**, hvilken sedan lemnade riket och skall hafva dött i Oliva kloster i Polen på 1720-talet.

Ramsåsa, en socken i Malmöhus län, $1\frac{3}{4}$ mil från Ystad, annex till Rödinge moderkyrka, består af $8\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 47,000 R:dr, med en folk mängd af 550 personer. Arealen är 2,731 tunn. Åkerjorden är mager och stenig, men ängsmarken god. Adr. Ystad.

Ramundaboda. Se: *Bodarne*.

Ramundershäll eller **Ramshäll**, ett berg i Östergötland vid Söderköping, hvilket sträcker sig in i Tåby socken. Här finnas lemningar efter *Ramundaborg*, jätten eller kämpen Ramunds fäste. De bestå af en förfallen mur, hvars stenar äro stapplade på hvarandra, utan murbruk, och der en jernring synes, att fästa fartyg vid. Dessa lem-

ningar ligga i Tåby socken. Maren är 147 alnar lång, 3 hög och 7 alnar tjock. Ramund skall hafva varit en son af vikingen Wifelsson, hvilken blifvit ryktbar genom mordet på jätten Harik Järnhö. Ramunder tros hafva lefvat omkring år 760, och ägt borgar äfven i Nerike och Södermanland. Han biträdde sin broder Thor att bortröfva Thora, Grims dotter, på Bolmö i Småland, hvaraf han kallades Grims Hrami eller Grims Råns-man. Sjelf tog han sin brud vid Omberget i Lysings härad i Småland. Om honom gå eljest en mängd sagor, förtäljande hans utomordentliga styrka och våldsamhet. Bland andra en visa om hans strid med en jätte, hvilken derunder sade att "detta var en hård strid", hvartill Ramund anmärkte, att den nyss var begynt. Ramund blef här segraren. Till berättelserna om hans ifrågavarande borg hör, att der skall finnas en källare uppfyllt af guld och ädla stenar, och en trädgård med de skönaste frukter, men båda undångömda för de sökandes ögon. Denna och dylika sagor hafva likväl fordom varit trodda och 1620 d. 5 Dec. voro Henrik Larsson och Måns Nilsson, borgare i Norrköping, en landtbo Jon Larsson och en djekne, Richardus Laurentii, inställda inför Stockholms konsistorium, tilltalade för det de på detta berg "under otillbörlige och ochristlige exorcismer och adjurationer, hafva låsit några gossar i synn, som skulle se them uth nedersatne och fördolde skatter i jorden." De anklagade erkände sin förseelse, men sade, att den härledde sig icke af öfverdåd, utan af oförstånd, hvarföre de båda om skonsamhet. — I bergets rennor finnas flera källor, såsom *S:t Eriks källa*, hvars klara vatten tros stärka svaga ögon, och *Trummekällan*, som förser hela Söderköping med ett ypperligt driksvatten. På bergets öfversta topp, som ligger 38 alnar öfver Laurentii kyrktorn i staden, och hvarifrån man har en vidsträckt utsigt, är en behaglig slätt, kallad *Lekarebacken*, af de lekar, som ungdomen der plägar anställa under den vackra årstiden. Man har fordom i berget träffat kristallstenar och på den tiden Söderköping hade sitt eget myntbus, skall en falsk myntare här hafva haft sin verkstad, hvilken ännu kallas: *Myntmästare-kammaren*.

Ram (myth.). Sjöguden Ägirs maka, en personifikation af hafvet. Hon hade åt sin gemål födt nio döttrar, hvilka, dägeliga och blåbesløjade, hopade kring de seglandes farkoster och än sköto på, än åter hindrade farten. Alla som drunknade, sades komma i Rans rike och hon troddes hafva ett nät, det hon försåttligt utlade för dem som färdades på det våta elementet. Deraf härleder sig den Svenska allmogens vidskepliga sagor om hafsfrun. — Ran hade lånat sitt nät åt Loke, då han fångade dvergen Andvare. Valkyriorna vredo oftast ur hennes händer de skepp, som hon ville neddraga i djupet. — Finnarne dyrkade henne under namn af *Raine*.

Ranck, Sven, son af Anders Svensson i Rankhyttan och härstammande från stamfadern Rancke, hvilken skall hafva lefvat i medlet af 1400-talet, blef 1630, vid 14 års ålder, soldat vid Dalrege-

mentet, och tjante sig upp genom alla graderna ända till öfverste för Elfsborgs regemente, samt 1678 general-major af infanteriet, och somma år landshöfding öfver Halland samt kommandant öfver alla länets fästningar. Han flyttades två år senare till landshöfdings-platsen i Malmöhus och en del af Christianstads län. Dog på Halmstads slott d. 1 Dec. 1684. Han hade två söner. Den ene af dem,

Ranck, Gustaf, blef 1701 öfverste för Kalmar regemente, med hvilket han deltog i slaget vid Klissow, belägringen af Thorn och fälttågen i Polen och Ukrän. Stupade barnlös i slaget vid Pul-tava. Hans broder,

Ramok, Conrad, general-löjtnant af infanteriet och befälhafvare för landtgreffvens Carl af Hessen trupper, samt guvernör öfver Halland. Upphöjdes 1715 i friherrligt stånd.

Randel, Anders, konsertmästare vid kongl. teatern, föddes d. 6 Okt. 1806 i Ramdala socken i Bleking. Föräldrarna voro fattigt torparefolk. Den lilla gossen röjde tidigt ovanliga musikaliska anlag, hvilka han sjelf småningom utvecklade, då han af en kringvandrande spelman fick till skänks en violin, som gifvaren lärde honom stämma och något litet handtera. Han spelade nu snart derpå de psalmer och polskor, som sjöngos för honom af hans syster, hvilken ägde en utmärkt vacker röst. Vid 10 års ålder, då han med sin mor besökte Carlskrona, gjorde han der icke litet uppseende genom de framsteg han redan vannit, och förvärfvade med sitt spel mången gåfva, som föll hans behöfvande släktningar till gagn. Ett vida väsentligare var det för honom, att han af några tonkonstens vänner upptogs i ett i staden stiftadt musikaliskt sällskap, der hans egentliga bildning började. Då konung Carl Johan med sin son, kronprinsen, år 1819 besökte Carlskrona, fick den ännu icke 12-åriga virtuosen låta höra sig för honom och exequerade, till hans fullkomliga belåtenhet, några variationer af Rhode. Bland ädla resande var der äfven baron De Geer från Finspång, hvilken upptog gossen, förde honom hem med sig och lät besörja hans undervisning. Kronprinsen, numera konung Oscar, besökte stundom Finspång, och beslöth, att i samråd med baron De Geer, påkosta hans resa till Paris. Denna anträdde han 1822, fick, ehuru ej utan svårighet, inträde vid konservatorium, hvilket ej gerna medgafs fremlingar, och qvarstannade till 1828, hvarunder han handledes af de stora mästarne Cherubini och Baillot samt äfven fick låta höra sig för Viotti, som klöpade honom på hufvudet och uppmuntrade honom med sitt bifall. Återkommen till Stockholm anställdes han vid kongl. hofkapellet, der han 1838 blef andre konsertmästare. R. är icke blott en utmärkt violin-virtuos, utan äfven kompositör, och har, som sådan, uppträdt med flera konserter, uvertyrer och sångsaker. Här af har han likväl blott utgifvit 7 häften romanser och 10 etuder för violin.

Randgräs kallas en varietet af Rörfläsen (se detta ord), och är allmänt bekant genom sina gröa- och

hvitrandiga blad, af hvilka man aldrig träffar två lika tecknade. Detta randgräs, äfven bandgräs kalladt, växer vildt i hafsbrynet vid Svansund på Örest.

Bandver, Harald Hildetans halfbroder, upptogs af honom till medregent, men stupade i en strid före honom. Han var fader åt Sigurd Ring.

Bandvängen, ett stycke mark strax vid Götheborg. Der stod d. 2 Aug. 1654 en dräbning emellan Svenskarne under Harald Stake och Norrmännen under Hannibal Sehested, hvilken angrep de förre med 4,000 man. En Norsk ryttraretrapp nedhögg der till sista man, utan att erhålla bistånd af infanteriet. Sehested drefs tillbaka till Bohus, och hade, under återtåget, den omenskligheten, att uppträffa hospitalet i Gammelstaden tillika med 18 deri inhysta utslingar.

Rane, en forntida fylkeskonung i Bohuslän, omtalas uti många der ännu gängse sägner, såsom en utomordentligt tapper och stridslysten man. Han skall haft sin hufvudborg der nu Svarteborgs kyrka står och der det ännu synes spår af befästningar. Denna borg hette Raneborg. Rane lefde i ständig fejd med sina grannhöfdingar på Wetteland i Skees socken och Hällungstad i Krakstad, med hvilken senare han kämpade vid Ellinge, der en mängd grafhögar utmärka valplatsen och bevitna den gjorda manspillan. Rane var ständigt segersäll. Intagen af hans tapperhet skall en sköldmö på det i Tanum belägna Heldt fattat kärlek till honom och erbjudit honom sin hand. Rane tycktes i början ej hafva något deremot; men då bröllopet skulle firas, och bruden med sitt följe malkades borgen, ångrade sig Rane och red ut på jagt. Den sköna uppbragtes häröfver, och lät med storm intaga borgen, samt uppträffa den, och befälde, vid sin affärd från dess nedbrända ruiner, att den hädanefter skulle kallas Svarteborg, hvilket namn den ock alltsedan bibehållit. Då hon hannit vid pass en half fjerdingssväg derifrån, rastade hon vid en källa, och aftog sin kronprydd stålbufva, den hon lade på en sten, i hvilken man ännu visar en ringformig urgröpning. Källan, hvars vatten tycktes henne särdeles godt, kallade hon Godta-källan, hvilket namn den ännu bär. Rane varsad af lägnerna från sin brinnande borg, hade återvänt, och uppbann henne vid källan, hvarest en häftig strid uppstod, i hvilken Rane klöf hufvudet på sin förre brud, samt fällde sedan hennes flyende kämpar vid Stenehed (se detta ord), der man finner en af nordens skönaste fornlemningar. Den dräpna sköldmön fördes till sin borg, der en lång bautabäll ännu pryder hennes graf. Ranes ändelykt omtalas ej af folksagan, men väl hans grafställe, hvilket skall vara en ättehög vid gården Wessjö, der ock några bautastenar äro uppresta. Uti Svarteborgs kyrkas gävel finnes inmurad i en spetsbetäckt nisch, en krönt bild, med en slags spira i handen, och hvilken sagan påstår skall föreställa kung Rane. Hans namn ingår dessutom uti åtskilliga ortbenämningar i trakten. Icke osannolikt synes, att det är denna af traditionen så ihågkomne höfding, hvilken ej bör förblandas

med Rane den Götiske, som gifvit Bohuslän det gamla namnet Raneke.

Rane, hvilken i Norska häfder, till skillnad ifrån en annan af samma namn, bär tillnamnet den Götiske, var en utmärkt höfding i konung Erik Wäderbatts tid. Under det krig, som uppstod emellan den senare och Norske konungen Harald Hårfager utsändes Erik Rane till höfding och landtvärnsmän öfver det omtvistade Bohuslän. Rane uppfyllde sin plats väl, och lemnade norrmännen många blodiga strider. För att hindra plundringar i Westergöthland, lät han stänga Götha elf med påning, ehuru med föga framgång, emedan Harald band sina skepp vid pålarna och härjade ohämmadt långt upp i landet. Rane stupade slutligen år 971 (efter den sannolikaste beräkningen), och med hans fall kommo Bohuslän, Dahl och Wernland till Norske väldet. Enligt all sannolikhet var Rane bördig af Westergöthland, och troligen jarl deröfver. De försök man förr gjort att härleda Bohusläns gamla namn Raneke ifrån denne personen äro alldeles misslyckade.

Raneslott en förfallen berglemning på ett lågt, nästan otillgängligt berg i Ler socken af Bohuslän, emellan tvänne sjöar, de s. k. Borgsjöarne, säges hafva sitt namn efter en höfding vid namn Rane, som skall hafva bott derstädes.

Rangeltorp, $\frac{1}{2}$ mtl. säteri i Önuma socken af Westergöthland. Derom berättas i åttonde upplagan af Tunells geografi, 4:de band. sid. 378, att det d. 22 Okt. 1621 af Gustaf Adolf skänktes till ryttmästaren Jon Stårck, hvilken år 1612 utdrifvit Danskarne ur Skara stad och landet. Men sid. 368 berättas samma sak om samma person, hvilken der kallas Jon Pedersson, rörande säteriet Ölstorp. Den sistnämnda uppgiften stämmer likväl öfverens med Stjernmans matrikel. (Se: *Stårck, Jon*).

Rangleholmen egentligen **Ranghildsholmen** kallas en fordom kringfluten, men numera landfast holme i Götha-elf, midt för kastelegården, der den gamla Kongabell låg. På denna holme anlade konung Hakon Hakonsson omkring år 1235 en fästning, som kallades Niklæborg (se detta ord), och vann mycken ryktbarhet.

Rangordning. Sedan statsförvaltningen i Sverige börjat ordnas mera systematiskt än förut, och en embetsmannas-hierarki uppkommit, blef äfven fråga att bestämma en viss rangordning emellan kronans tjenstemän. Detta skedde under 1600-talet. Saken ansågs icke den tiden för en obetydlighet; den gaf tvertom anledning till ganska ömtåliga öfverläggningar i rådet och vid riksdagen. Ridderskapet och adeln betraktade rangen såsom en särdeles vigtig sak för sitt stånd. Frågan ställdes nemligen i förbindelse med adelns värdighet och privilegier; det var en strid emellan börsadeln och embetsmannas-värdigheten, hvilket var detsamma som emellan den gamla och den nya adeln. Frågan om rangordningen visar en sida af den stora kamp, som den tiden pågick emellan den gamla högadeln och den nya, lägre adeln. Grefvar och friherrar fordrade rang framför äfven

høgt uppsatte embetsmän, och å andra sidan yrkades, att embetet, ej börden eller rummet på riddarhuset, borde bestämma rangen. Gamla embetsmän ville ej stå tillbaka för unga grefvar, som icke inlaggt några förtjenster i statens tjänst. Adeln begärde en viss rangordning. Regeringen tvekade länge och vacklade emellan begge dessa grundsatser, innan den slutligen utfärdade rangordningen d. 10 Dec. 1672. Äfven då vågade den ej gå till botten med saken. Den bestämde endast rangen för de högre hof-embetsmännen, och deremot svarande sysslor i rikets tjänst; men lemnade derhän alla tjänstemän under hof-marskalks-graden. Svårast fann den att ordna hoffruntimrens rang. Det berättas då, att riks-kanslern Axel Oxenstjerna skulle hafva svarat drottning Christina, då hon bedt honom bestämma rangen för hofdamerna, att "han gerna ville utföra hvarje befallning, som hennes maj:t ville uppdraga honom, blott ej denna." Fruntimrens rang blef också nu, 1672, obestämd. Den rangordning, som då utfärdades, åberopar en äldre af 1664, hvilken ej lär hafva gjort tillfylllest. Sjelf antog nu regeringen embetets företeelse framför börden. Samma grundsats följde konung Carl XI, då han år 1680 och 1696 fullbordade rangordningen, genom att tillägga dertill äfven de lägre militära och civila tjänsterna. Under frihetstiden, år 1766, upphäfdes rangordningen af rikets ständer, såsom obehöfelig och blott ledande till lycksökeri och fåfänga. Den har dock sedermera återkommit. I våra dagar betraktas rangen såsom en tom artighetsfråga, och det anses icke opassande under vissa förhållanden, att emottaga ett embete med lägre rang än man förut innehaft. Endast i högtidliga processioner och vid dylika tillfällen tillämpas rangordningen. Den enda rang, som grundlagen bestämmer, är statsministerns, såsom den högsta, och statsrådets såsom näst den högsta i riket. Detta hindrar dock icke att excellens-värdigheten anses såsom ännu högre. (Se art. *Excellens*.)

Rangr betydde fordom *skepps-spant*, äfven *stång*, *stor*. I den mindre rimkrönikan heter det: *Hönan setter ei så högt å rang*. (Hönan sitter ej så högt på stång).

Rangvald, lagman i Tiundaland under konung Edmund Slemmes tid, omkring 1050, bivistade gränsegleringen mellan de tre nordiska rikena på Danaholmen.

Rankhyttan, en egendom i Wika socken i Dalarna, 2 $\frac{1}{4}$ mil från Fablan, anses hafva fått sitt namn af en Rancke, som bodde der under senare hälften af 1400-talet och blef stamfader för den friherrliga släkten Ranck. Egendomen är likväl märkligast genom sitt historiska namn. Den ägdes år 1520 af bergsmannen Anders Persson, hvilken studerat vid Upsala akademi och der lärt känna Gustaf Eriksson Wase. Då denne, som varit nära att af sin otrogne tjänare blifva plundrad, öfvergifvits af honom (se: *Kolsund*), vågade han ej längre visa sig under sin rätta gestalt, utan lönade sin häst och sina vanliga kläder i en bondgård, iklädde sig dalkarlsdräkt och gick med yxan

på axeln såsom arbetsdräng ensam framåt. Så kom han till Rankhyttan, på hvars loge han tröskade några dagar. De öfrige arbetarne märkte dock af hela hans väsen, att han icke hörde till deras klass, och en piga upptäckte för husbonden, att hon sett den fremmande drängen bära en guldstickad silkeskrage under tröjan. Anders Persson kallade honom då till sig och igenkände snart sin fordnä läskamrat. Gustaf upptäckte nu för honom sin afsigt att söka åstadkomma en resning af folket till landets befrielse och ville övertala Anders Persson att biträda sig i detta förhållande; men den rike mannen ville ej äfventyra lif och egendom, och vågade således icke ingå på hans förslag, eller ens behålla den farlige gästen kvar i sitt hus, utan afskedade honom med det vänliga rådet, att begifva sig längre upp åt skogstrakten samt ofta ombyta vistelseort. Gustaf gick härifrån till Ornäs, och Anders Persson, som år 1533 deltagit i ett uppror mot konung Gustaf, fick då omgälla både detta brott och sin fordnä feghet. (Se: *Persson, Anders*). Rankhyttan blef efter hans död köpt till skatte af Anders Svensson, men förbyttes 1641 af drottning Christina till bergfrälse, och gick sedan genom flere ägares händer. Carl XI:s förmyndare anslog 1668 ett stycke kronojord till underhåll för den märkvärdiga ladan och 1755 anslogos ytterligare dertill 60 kronodagsverken. Ladan är också ännu bibehållen i sitt ursprungliga skick. Fordne ägare hafva lättit uthugga ett fyrkantigt rum af en tums djup, 1 $\frac{1}{2}$ aln från vestra dörren, för att utmärka det ställe, der Gustaf tröskat, och hans porträtt finnes uppsatt på logen. Egendomens ägare var 1841 grosshandlaren G. Enebohm.

Ranneberget i Åsenhöga socken i Westbo härad af Jönköpings län, är utmärkt genom en i orten gängse folktrö om ett rå, som skall vistas der, och vanligen kallas Rannafrun eller Grå frun. Hon skall vara liten till växten, klädd i en grå tröja och kjortel af gammalmodig snitt och på hufvudet bära ett grått kläde, som hon vanligen drager ned öfver ansigtet, hvars drag man således ej lätt kan urskilja. Hon gör aldrig något ondt, men väl händer det, att hon stundom sätter sig att åka på toma vagnar, då hästarna tröttna af den ofantliga tyngden. Nu skrattar hon så att det höres vidt omkring. Ett "ungt, snillrikt fruntimmer", som på allvar lär hafva trott sagan, har berättat för herr Allvin, författare af "Westbo härrads beskrifning", att hon och ett par andra sett henne på ljusa dagen, sittande på en gärdesgård och noga betraktande sällskapet; men då en af detsamma hälsade på henne, försvann hon öfver skogstopparna.

Ranrike är ett af Bohusläns äldsta namn, hvilket går djupt tillbaka i tiden. Jörnandes, som lefde i 6:te århundradet, omtalar landet under detta namn, och det bibehålles på norra länet ännu i handlingar ifrån slutet af 14:de seklet. Man har sökt härleda det från gamla ordet Rän, röfveri, emedan nämnda landskaps inbyggare, mera än andra nordboer, skola sysselsatt sig med dylika yr-

ben. Andra antaga dock med större skäl, att det härleder sig från någon utmärkt furste, som hetat Rane, men hvars namn försvunnit är den upptecknade historien.

Raneberg, med Möltorps annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Wadsbo härad, Skaraborgs län och Skara stift, 2 mil från Sköfde. Utgör 31 $\frac{1}{2}$ mtl. med en folkmängd af 2,086 personer och ett uppskattningsvärde af 204,475 R:dr. Arealen är 23,536 tunn., hvaraf 2,630 äro sjöar och kärr. Secknen tros ha fått sitt namn af Ranes kulle, der kämpen eller fylkiskonungen Rane skall vara begravnen. Kyrkan, som är mycket gammal och uppförd af gråsten, tillbyggdes 1760. Inom secknen ligger sjön Örlen, 1 mil lång och 305 fot öfver hafvet med ganska vackra stränder. Här märkas *Ärtkärre* och *Nossebos* säterier. Det förstnämnda 1 mtl. med säg och qvarn, är regementsskrifvare-boställe vid Skaraborgs regemente. Adr. Carlsberg.

Ransäter, ett annex till Kilas prob. pastorat af Carlstads stift, 5 mil från sistnämnda stad, utgör med Öfra Ullerud 29 mtl., och en areal af 73,572 tunn., hvaraf 1,275 endast inom Ransäters socken äro sjöar och kärr. Uppskattningsvärdet af sistnämnda socken är 387,755 R:dr och folkmängden 2,116 personer. Kyrkan byggdes af borgmästaren Jean Börjesson för hans bruksfolks räkning och invigdes d. 26 Juli 1672, men tornet erhöi kyrkan först tio år senare. Derinom ligga *Munkfors* bruk och

Ransäter, anlagdt af den ofvannämnde borgmästaren Börjesson. Det delas i öfre, mellan och nedre Ransäter. Hvarstidera har 2 härdar och smida det första 1,400 och de två senare 975 skepp:d, båda af köpt tackjern. Afsättningsorten är Götneborg. Mellan-Ransäter ägdes af brukspatronen D. Dalin, de andra båda af intressenter. Öfra Ransäter har till bruksstämpel IGG, mellan R. F och EF, samt Nedra Ransäter HK.

Rantzow, Daniel, af Holsteinsk ätt, född år 1529 och fältöfverste emot Sverige, under det blodiga nordiska 7-åra-kriget 1563—1570, sammendrabbade ofta med konung Erik XIV:s trupper, och var merändels alltid segrare. Först emot slutet af hans bana blef lyckan honom ogünstig. Han slöt den förra under belägringen af Warbergs fästning i Nov. 1569, då han, stående på ett litet skär, och betraktande försvarsverken å slottet, träffades af en kanonkula. Klippan fick, efter den fallne fältberren, namnet Danielsklippan, hvilket den ännu i dag bibehåller. En **Henrik R.** var Dansk sändebud vid mötet i Stettin. En **Melcher R.** stupade vid en stormning på Kalmar 1611.

Ranunculus (Ranunculus) ett mångartadt örtslägte tillhörigt mångmänningsklass. Dess arter äro i allmänhet lågväxta, hafva gula och hvita blommor, och fröna sitta i en druflik klase. Alla innehålla de en skarp vätska, hvarföre de skys af betande kreatur.

Rappe, **Henrik**, hette förut **Rapp**, men enligt andra uppgifter **Rape**, ovisst aatingen han var

född Svensk eller Tysk, som 1635 i Svensk tjänst och blef general-auditör vid Lifländska arméen, i hvilken beaktning han adlades 1675. Hans son, **Erk R.**, blef, såsom löjtnant vid Kronebergs regemente, fangen vid Pultava, tog afsked efter hemkomsten och dog 1737, vid 52 års ålder. Hans son,

Rappe, **Christoffer Johan**, var född d. 15 Jan. 1719, ingick i Götta hofrätt och sedan i den i Åbo, der han år 1756 var hofrättsråd. Han var ganska betydande som riksdagsman vid sistnämnda års riksdag, hade stor inflytelse på sitt parti, Hattarna, och var en bland hofvets häftigaste motståndare. Anses som upphofsman till det bekanta tjenstebetänkandet, som mycket tadlades, men hvilket hos honom härflöt från de bästa afsigter. Sedan R. insett sitt misstag, slöt han sig till hofvet och åtnjöt af det flera ynnestbevis, pryddes med N. O. 1767 och blef 1769 landshöfding i Åbo och Björneborgs län. Denna utnämning var belöningen för de allvarsamma anmärkningar han, vid sistnämnda års riksdag, skrifvit emot rådet och som föranledde dess afsättning. Tvorne år senare återkom likväl det då slagne partiet till väldet och R. hade allt att frukta af dess hämd. Det förekom likväl genom revolutionen 1772, och R., en bland den s. k. frihetstidens forde väldigaste kämpar, var nu den förste, som på riddarhuset uppstod att prisa dess undergång. Denna förändring i åsigter var likväl hos honom en följd, icke af lycksöckeri, utan af öfvertygelse. Han var sträng i sina tänkesätt och derföre sträng i sitt embete, men värderad af alla som stodo med honom i något förhållande och älskad i sitt län, hvars delniag han föreslog såsom för stort, att af en kunna skötas väl. Var en god stilist och har, utom de ofvannämnda riksdagsskrifterna och några andra dylika, utgifvit: *En Frihetsridderens patriotiska echo af Öfverste Pechlins votum om vdras lagars verkställighet*. Gustaf III, som värderade honom, utnämnde honom 1775 till Kom. af N. O. och skickade riksrådet Ribbing enkom till Finland för att dubba honom. Denne hade varit hans politiske fiende, såsom ett af de licentierade riksråden, och sade derföre till konungen, då han fick detta uppdrag: "Det är mig kärt, ty jag är skyldig honom slänga sedan Norrköpings riksdag." Konungen hade förut 1771 upphöjt honom, jemte hans broder (se nedanföre), i friherrligt stånd, men som han dog barnlös d. 20 Dec. 1776, utgick hans friherrliga ätt med honom. Yngre brodern, **Rappe**, **Carl**, föddes d. 13 Sept. 1721. Gick den militära banan och blef 1735 volontär vid Smålands kavalleri, tog afsked som sekund-major 1760, men erhöi följande året S. O. och blef 1769 löjtnant vid lifdrabant-korpsen, öfverste för Smålands kavalleri, general-major, general-löjtnant och 1774 landshöfding i Kalmar län, hvarifrån han fick tjenstfrihet 1781 och dog d. 3 Okt. 1790.

Rapper, en öfversättning af det Tyska *Rapier*, användes fordom för *sword*.

Rappestad, med Sjögestads annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Walkebo härad af Linköpings

län och stift, består af 31 fhm. hemman, uppskattade till 159,119 R:dr, med en folkmängd af 687 personer. Arealen är 3,911 tunn., hvaraf 30 äro sjöar och kärr. *Lillån* flyter genom socknen. Kyrkan nybyggdes åren 1800—1802, har en af Hörberg målad altartafel, en skänk af tvenne hemmansägare, och ett orgelverk. I socknen ligga säterierna *Ekströmmen*, 6 mtl., och *Forsa*, fordom Biskopsforsa, då det lydde under Linköpings biskopsstol, bestående af $2\frac{1}{2}$ hemman. Adr. Linköping.

Rapphölt. Thomas Balzar, var sekreterare hos öfverståthållaren i Stockholm greve Knut Posse, blef sedan brukspatron i Wermåland och naturaliserades 1734 såsom Svensk adelsman, emedan han visade sig härstamma från en Tysk adlig ätt. Dog d. 10 Febr. 1748 vid ungefär 60 års ålder.

Rapphönssläktet (Perdix), tillhörande hönsfoglarnes ordning, igenkännes på en kort tjock näbb, fjädertäckta ögonbryn, med en naken, vårtig fläck bakom ögonen; nakna tarser och tår; kort rundad och nedböjd stjert samt korta kupiga vingar. Alla rapphönsföglar uppehålla sig uteslutande på åkerfälten och lefva i engifte. Om vintern lefva de tillsammans i flockar, men parvis om sommaren. Af detta släkte finnas två arter i Sverige, hvaraf den ena, *Vakteln* (se detta ord), är flyttfögel, men den andra eller den *Vanliga rapphönen* (P. cinerea) uppehåller sig här ständigt. Den senare fogelns färg är på hufvudpartierna blekt roströd, men grå och vattrad på kroppens främre delar; skuldrorna och vingsäckarna hafva hvitgula långstreck; stjertens sidopennor äro brunröda. Honan skiljer sig från hannarne genom en mörkare fjäderbeklädnad samt svarta tvärstreck på rygg och gump, i stället för hannens rostbruna, äfvensom genom stora svarta fläckar på skuldrorna, med gula och gulhvita streck, hvarjemte hon ofta saknar den kastanjebruna, bästakolika fläck på bröstet, som utmärker hannen. Sommar- och vinterdräkten äro föga skiljaktiga. Rapphönen lærer icke ursprungligen tillhöra nordens Fauna, utan skall vara här planterad på 1500-talet. Ännu har hon icke trängt öfver medlersta delen af den nordiska halfön, men der nedom utbreda hon sig i samma mån odlingsgarne fortgå, och finnes nu på ställen, hvarest hon för icke så länge sedan var alldeles okänd. Der hon en gång bosatt sig, qvarstannar hon hela liftiden. Vanligtvis uppehåller hon sig i åkerfäror och bland enbuskar. I starka vintrar trycka rapphönsen sig tillsammans, och låta ofta nedsnöga sig, samt blifva derunder icke sällan så utsvultna och vanmäktiga, att de låta taga sig med händerna eller dö, hvilket dock mest träffar dem, som uppehålla sig på slättmarker. Deras födoämnen utgöras af insekter, frön, säd och blad eller grässpetsar, hvilka de äfven om vintern uppsöka under snön. Denna föda söka de på hvar sitt håll morgnar och aftnar, men hålla sig det öfriga dygnet tillsammans. Flykten är låg och kort och locktonen ett låte liknande ett: "girrick-girrick." Parningstiden inträffar i April och Maj månader, men äggläggningen aldrig förr än natt-

frosterna upphört. De olivgrå äggen, hvilkas antal varierar emellan 12 och 24, läggas uti en liten håla på marken och kläckas efter 3 veckors liggning. Ungarne, hvilka med mycken ömhet vårdas af föräldrarne, blifva snart utvuxna, men lefva tillsammans ända till parningstiden inträffar. För jagare utgör rapphönsjagten ett särdeles eftersökt nöje, men den är tillåten endast ifrån d. 1 Aug. till d. 1 Nov., hvilken tid dock borde framflyttas en månad, emedan ungarna blifva fullvuxna först med September månads början, om man undantager Skåne, der de tidigare utbildas. Dels skjutas de för hund, och dels tagas de i nät eller s. k. drifgarn. De senare utsättas morgnar och aftnar omkring de ställen, der rapphönsunden visar att foglarna finnas. Sedan garnen äro utsatta, helst så att öppningen till ryssjan står uti en fåra, aflockas hunden, och jagaren drifver, avancerande i sicksack, döld bakom en medförd häst, rapphönsen i nätet. Såsom bekant är, är rapphönsens kött utmärkt läckert och betalas högt. De äro fetast ifrån början af September till slutet af November månad.

Rasbo säges om en grufva, der något löst jordlager eller stenmassa lossnar och nedstörtar. Innan sådant händer, plåga vanligen små stenskrifvor först börja falla och varna arbetarne att i tid skynda undan.

Rasbo, ett härad i Upland, innefattar en del af Uplands slättbygd, men har äfven skogar, höjder och insjöar. Det består af tre socknar: *Fanbo*, *Rasbo* och *Kihl*, tillsammans utgörande $182\frac{1}{2}$ förmedl. mtl., uppskattade till 847,486 R:dr, med en folkmängd af 3,750 personer. Arealen är 51,378 tunn., hvaraf 1,660 äro sjöar och kärr. *Fanbo-sjön* är den största i häradet, $\frac{1}{2}$ mil lång. Det utgör en domsaga tillika med Ulleråker, Hagunda, Waxala, Bälinge och Lagunda, under Svea hofrätt.

Rasbo, en socken i Rasbo härad af Upsala län och stift, med Kihls annex, ett konsist. pastorat af 1 kl., $1\frac{1}{4}$ mil från Upsala. Rasbo ensamt innehåller $93\frac{2}{3}$ förmedl. mtl., uppskattade till 421,745 R:dr. Arealen är 25,064 tunn., hvaraf 710 bestå af sjöar och kärr. Kyrkan är en af de äldsta i erkestiftet, och dess anläggning torde, att döma efter byggnadssättet, kunna hänföras till kristendomens äldsta tider. Den tilltagande folkmängden, som år 1846 var 1,885 personer, har gjort ett ökad utrymme nödvändigt, hvarföre två utbyggnader, som fordom varit grafchor, i senare tider blifvit inredda med bänkrum, hvarigenom kyrkan fått utseende af en temligen ordentlig korskyrka. År 1702 hade hon ett torn, som då var det högsta på orten, men hvari åskan slog ned den 8 Augusti, en böndag, just under gudstjensten, hvarvid flera af åhörarne dödades eller skadades af den i kyrkan inträngande åsktrålen. Allt trädvirke i tornet och hela kyrktaket nedbrunno. År 1795 den 16 Juli tröffades tornet åter af fyra tätt på hvarandra följande åkslag, som splittrade taket och på flera ställen krossade muren. En af kyrkans klockor har en inskription, som angifver dess ålder till 1583, men hon har sedan omgjutits år

1710. Tornet har äfven, hvad som är ovanligt i Svenska landskyrkor, ett urverk som slår dubbla timslag. — I socknen finnes en större fideikommiss-egendom, *Frötuna* (se detta ord), bestående af 21 oförm. mtl., tillhörig löjtnanten friherre C. E. De Geer. — En mängd stensättningar och ättelögar i denna socken äro beskrifna i Göransson's *Bautil* och i *Idunas* VII häfte. — *Långsjön* och *Öfversjön* ligga här i socknen. — Bland bekanta här födda personer förtjena anmärkas en *Bengt*, som blef biskop i Åbo, och öfver-hofpredikanten doktor *Hagberg*. Adr. Upsala.

Rasch, Nils Hansson, sekreterare hos Johan H, som 1584 förordnade honom till slottslofven i Stockholm. Han var son till borgmästaren Bazilius Olofsson R., begagnades i flera ärender af Johan, äfven som spion på hertig Carl, och öfvergick, efter konungens död, i Sigismunds tjänst, hvilken flera gånger skickade honom till sin farbroder med uppdrag, stundom af ganska betänklighet art. Dog nära Danzig 1598.

Rasdalem äfven ett namn på Klöfsjö fjäll i Nerjedalen. (Se Del. II, sid. 397.)

Rasmussen, Henrik, var landsdomare (härads-höfding) uti Inlands södra härad af Bohuslän. Under Hannibalsfejden 1643—1645 satte han sig i spetsen för allmogen i nämnda län, och underhöll ett guerillakrig med Svenskarne. I egenskap af anförare lät han kalla sig öfverste Buur. En af hans mest framstående bröderna är eröfringen af skansen vid Törelunda, hvilken försvarades af en hop Westgötha-allmoge. Skansen återtog dock snart af de Svenske, hvilka läto hela besättningen springa öfver klingen, och derefter inföllo härjande i Hjertums socken, hvars allmoge förgäfves satte sig till motvärn. Rasmussen eller Buurs vidare öden känner man icke.

Rasmussen, Hans, son till prosten i Elfsyssels kontrakt i Bohuslän, var pastor i Solberga ifrån år 1620 till sin död 1649. Man har om honom den besynnerliga anteckning att han, då han en långfredag red till Hälta kyrka att förrätta gudstjensten, blef gripen af trollpackor och förd genom luften till det höga berget Aleklätten i Romelanda socken, hvilket ännu i dag behåller ryktet om att vara en samlingsplats för Blåkullafarare. Presten sof på hästen då enleveringen skedde, och detta torde kunna nöjaktigt förklara hela historien, hvilken är npptecknad af honom sjelf, och som sålunda reducerar sig till en dröm. Emellertid lär herr Hans uppvaknat först på nämnda berg, hvilket är beläget på ett afstånd af ett par mil ifrån hans kyrkoväg, hvaraf man kan finna att hans sömn icke just varit någon "tupplur."

Rasta eller **Rastaborg**, en egendom på Eckerön, består af 4 mtl., har i långa tider tillhört Christjernaska släkten.

Ratan. Regeringen beslöt om sommaren 1809 företaga en expedition till Norrland, för att derifrån fördrifva de Ryska trupperna, ett förslag, hvarmot åtskilligt kunde invändas, emedan man just då stod på vägen att öppna fredsunderhandlingar, till och med redan öppnat dem då expedi-

tionen afgick. Den bestod af 6,434 män, 2 sexpundiga batterier och 4 haubitser under generalen greve Wachtmeisters befäl, som gick om bord på en flotta af 2 linieskepp, 3 frogatter och 24 kanonslupar, samt 40 roslagsskutor för trosen, alltsammans under befäl af öfver-amiralen greve Puke. Den 17 Augusti landsattes denna styrka vid Ratan, en hamn 5 mil från Umeå, Ryska förposterna tillbakaträngdes vid Djekneboda och Svenskarne framryckte till Säfvar. Här begick Wachtmeister det felet att stanna i en ofördelaktig position och invänta Ryssarne under Kamensky, som voro honom öfverlägsna. Efter 8 timmars drabbning, d. 18 Aug., drog han sig tillbaka, emedan han fruktade, att se sin venstra flygel kringränd, och fattade åter poste vid Ratan. Då Ryssarne följande dagen visade sig framför de Svenska positionerna och angrepo dem, blefvo de kraftigt tillbakadrifne, hvarvid arméen understöddes af flottans eld och Svenskarne gingo om bord utan att förlora något af sin materiel. Ryssarne drogo sig sedan undan till Piteå. Deras förlust uppgifves af dem sjelfva till några och 30 officerare, hvaribland 3 generaler, och 2,000 soldater. Svenskarnes var 39 officerare, 36 underofficerare och 951 män döde och sårade. Denna expedition, företagen två månader förut och under en skickligare befälhafvare, hade kunnat blifva af stor nytta. Nu tjente den endast till att uppoffra folk och penningar. Valet af Wachtmeister till chef var ett intrigens verk, som det troddes, en följd af Adlersparres afund mot Adlercreutz.

Ratatösk (myth.). En ekorre, den der springer upp och ned på asken Ygdrasils stam och söker att stifva oenighet mellan den i dess grenar sittande örnen och draken Nidhögg, hvilken oupphörligt gnager på trädets rot.

Rate (myth.). Så hette nafvaren, hvarmed Oden genombrorade klippan, innanför hvilken Suttungs boning var belägen. (Se: *Bölverk*, *Böge*.)

Rathe, Peter, har år 1721 i Stockholm utgivit en *Logica* och 1744 i Göttingen en: *Ontologia Theologiae Applicata*.

Ratt, David Nilsson. Se: *Martyrer*.

Ratt om skeppsbord, är ett hjul, fästadt i lodrätt ställning med en axel, som medelst *rattlinan* eller styrrepet står i förening med rorpinne och sålunda, genom hjulets vridande, med i dess yttre kant anbringade handtag (spakar) tjena att lättare kunna föra rorpinne eller styra.

Ratawil, Nils, af en Ungersk ätt, som 1717 adlades. Han var då ryttmästare vid södra Skånska kavalleri-regementet. Hade förut tjent vid Franska arméen och bevisat slaget vid Hochstedt. Familjen utgick med fänriken vid Östgötha infanteri Erik Magnus R., som dog 16 år gammal d. 20 Okt. 1784.

Raumannus, Johannes Svenonis, född i eller omkring Raumo i Finland, hvaraf han antog namnet, staderade i Wittenberg och promoverades der 1597 till magister, primus bland 17. Återkommen blef han professor i matematiken i Upsala och 1604 pastor primarius i Stockholm. Re-

ste nu åter ut till Tyskland och blef i Marburg theol. doktor, den förste Svensk efter reformatiomen, som innehaft denna värdighet och länge den ende i Sverige, således en vigtig utmärkelse. År 1610 flyttades han tillbaka till Upsala, der han blef öfverste läsemästare eller prokansler. Dock lemnade han denna plats inom ett års förlopp, emedan han tröttnade vid Rudbecks och Messenii tvister. Lärer hafva dött omkring 1620. Har efterlemnadt ett par tryckta likpredikningar och i handskrift en kommentarie öfver de fyra evangelierne. Han säges ha understött Kalvinisten Forbesii förslag om en förening mellan Lutherska och Kalvinistiska församlingarna, men hvilken förståndiga idé fann ett alltför starkt motstånd i det Svenska presterskapets korttänkta orthodoxi.

Raumer är i folksagan namnet på en småkoning, hvilken skall bott på ett ställe vid namn Rott i Bullarens härad. Sagan känner icke vidare om honom, än att han fejdadt med sina grannkonungar, och derunder hållit ett stort slag på Bullaresjön.

Raumer, sonson af den nordiske höfdingen Thore Soarson, lærer varit den förste som upplagit och befolkat Nordmarks härad i Wermland, och sedan utvidgat sina besittningar in i Norrige, der Raumarige kallades efter honom. Han blef gift med en prinsessa Hilda, dotter af Godbrand hin Gamle i Alfheim, och hans efterkommande lära länge ha herskat öfver en del af Wermland.

Raunnala, en Lappby i Enontäkis församling i Torneå Lappmark, beboddes på 1790-talet af 30 skattlagda Lappar. Den ligger 4 mil från fjällen och Norska gränsen. Här var fordom en kyrka, annex under Jukkasjärvi, men hvilken öfvergafs då Enontäki kyrka byggdes.

Rauschgelb, **Renschgelb**, på Svenska *Ryssgull* och i vanligt tal *Ryssgelp* är, enligt det allmänne målarebegreppet, den pomeransgula färgen, som består af mera arsenik än svafvel, och beredes med konst genom förening och sammansmältning af begge dessa delar. Den fås äfven genom sublimation af en arsenikalisk kis, som af naturen innehåller något svafvel.

Rautakoski, ett vattenfall. Lina-elfven (se detta ord, Del. II, sid. 361) bildar en mängd vattenfall, hvaraf detta och Linkan äro de betydligaste och de enda, som hämma båtarten på elfven, hvarför man ansett en sluss vid Rautakoski behöflig.

Rava, en gammal fästning i Polen, känd genom Gyllenhjelm och De la Gardies fängelse derstädes.

Ravaldson, **Rasmus**, i Gudsaret, var år 1574 "Fogte öfver hela Dala och all Bergslagen." Dog år 1578.

Ravare hög, ett stort kummel eller grafhög i Karlaby socken i Skaraborgs län, hvarunder Ragvald Knaphöfde (se detta ord) tros vara begravnen.

Ravius, **Christian**, ifrån Berlin, född 1613, in kallades till Upsala, hvarest han anställdes som professor, och har der utgifvit flera disputationer, t. ex. *De Dudaim Rubenis; Versio et paraphrasis in IV Cap. Genesens m. m.*, och en *Orientalisk Grammatika* på Engelska, tryckt i London. Han flyt-

tade sedan tillbaka till Tyskland och dog derstädes 1677.

Rayalin, **Thomas von**, var född i Finland 1673 och ingick helt ung i sjötjenst såsom kofferdibåtsman; 1690 gick han i Engelsk tjenst, sedan i flera andra nationers, hemkom 1699 och blef då lärstyrman vid amiralitetet. Efter att ha deltagit i de flesta den tiden förefallande sjöexpeditioner, blef han först 1705 underlöjtnant och utmärkte sig vid hvarje tillfälle som yppades. År 1717, då han som kommandör förde skeppet *Vehden*, förföljdes han vid Hanö af tre fiendtlige örlogsskepp och två fregatter, men afslög deras anfall och förde sitt eget fartyg lyckligt in i Carlskrona hamn. Han avancerade sedan efter hand och blef slutligen 1741 vice amiral. Han var nu en 68 års man då han fick befälet öfver den från Carlskrona utsända observations-eskadern jemte gallerflottan. Det usla och hufvudlösa sätt, hvarpå hela kriget med Ryssland fördes, sträckte sig äfven till flottan. Sådant var likväl icke Rayalins fel, utan de högre anordningarnas, som bundo amiralens bänder och tvungo honom, att, rörande hvarje småsak, korrespondera med befälsafvande generalen, Buddenbrock, hvilken sjelf visade sig alldeles oskicklig för sin plats, och med amiralitets-kollegium samt regeringen. Nu hände honom likväl det missödet, att han icke fick några förhållningsorder eller svar på sina framställningar; han kunde således ingenting företaga, utan måste förbli överksam, helst som Buddenbrock yrkade, att flottan borde kvarblifva vid Aspö der hon låg, till arméens understöd, ehuru arméen sjelf ingenting gjorde och intet krig var förklaradt. Sjukdomar yppade sig bland fartygens besättningar, och de afgångne kompletterades med landsoldater, hvilket gjorde det onda ännu värre, emedan desse voro alldeles ovane vid sjötjensten och sjölifvet. I denna förtvivlade belägenhet ville R. inhämta skeppschefernes tanka om hvad som borde göras. De flestes mening blef, att man borde söka en fördelaktigare ankarplats, der man kunde få vatten och förfriskning åt de sjuke; men Rayalin beslöt på eget bevåg att gå till segel på några dagar för att skaffa folket rörelse och frisk luft. Han gjorde det och återkom den 2 Augusti, då han ändtligen fick förhållningsorder och underrättelse, att krig var förklaradt mot Ryssland. Nu skulle han då ändtligen få företaga något; men tiden var förbi, ty sjukdomen hade så tagit öfverhand, att 729 man voro döde och mer än 2,000 sjuke; chefskeppet hade af 595 mans besättning endast 227 tjenstbare, och skeppet Finland af 400 man endast 75 friske. Innan en förstärkt besättning kunde anskaffas och flottan sålunda bli i stånd att manövreras, sjuknade Rayalin sjelf och dog d. 4 Dec. 1741, allmänt saknad som en duglig sjöman, en god medborgare och en redlig man. Han hade äfven uppträdt som skriftställare med tvenne arbeten i sin vetenskap: *Nödig underrättelse om Navigation eller Styrmanskonsten* och *Nödig underrättelse om Skeppshyggiyet och thäraf flytande högnödige och Sjöväsendet samt Taklingen tillhörige pro-*

personer, för hvilka han belönades af regeringen med tillsammans 3,800 d:lr smt. R. uppbjordes, 4 månader före sin död, i adligt stånd, tillika med sine söner, Olof och Johan. Den förstnämnde dog 1764, utan söner, då hans ätt utgick med honom. Den senare,

Royalin, Johan von, var född i Carlskrona d. 19 Nov. 1715, blef 1730 underofficer, 1740 löjtnant och 1751 kapten, samt vid Adolf Fredriks kröning R. af S. O. Han användes vid många tillfällen och avancerade så, att han 1765 var vice amiral. År 1769 var han på riksrådsförslag, men blef i stället landshöfding i Blekinge och öfverkommandant i Carlskrona. Upphöjdes 1771 i friherrligt stånd, men tog ej introduktion, hvilket först skedde af hans söner 30 år derefter. Han blef Kom. af S. O. Tog afsked 1783 från sitt civila embete, märkligt nog, vid samma ålder, som hans far utkommenderades att föra befälet öfver hela flottan vid ett tillämnadt och vidt utseende krig. Dog d. 25 Nov. 1786. Hans son,

Royalin, Samuel Mauritz von, föddes i Carlskrona d. 25 Aug. 1757 och omfattade sjömansyrket likasom nästan hela hans släkt, blef löjtnant vid arméens flotta 1778 och fick tillåtelse att gå i Fransk tjänst, bistående derunder flera af de mellan Franska och Engelska flottorna förefallna sjödrabbningar och återkom 1782, prydd med orden *Pour les merites militaires* samt med Svenska S. O.; blef major 1784 och följande året utnämnd till den förste guvernören på St. Barthelemy. Här kvarstannade han likväl endast två år, återkom 1787 och blef genast landshöfding på Gottland. Detta embete bibehöll han i 25 år, men förrättade det blott på kortare mellantider, emedan han härunder hade mångfaldiga andra uppdrag. Så kallades han 1789 till Stockholm för att emottaga befälet öfver en del af skärgårdsflottan och bade d. 26 Aug. en häftig drabbning med den Ryska, för hvars öfverlägsenhet han väl slutligen måste draga sig tillbaka, men hvarunder han ansågs ha ådagalagt så mycket mod och talang, att han erhöill S. O:s stora kors, en då för tiden ganska sällsynt utmärkelse. Efter krigets slut blef han general-major, sedan kontre-amiral, general-intendent vid flottan, hvilken sistnämnda befattning han innehade till år 1794, vice amiral 1799 och 1801 Kom. med St. K. af S. O. Samma år anställdes han som general-adjutant för flottan och var, under Gustaf Adolfs vistande utrikes, vid flera tillfällen ledamot af regeringen. Under 1808 års krig förde han en tid befälet öfver skärgårdsflottan, men anhöll att befrias derifrån till följd af försvagad helse och aftagande krafter. Han var likväl då endast 51 år. Carl XIII utnämnde honom 1809 till amiral och 1812 till landshöfding i Gefleborgs län. Från båda dessa befattningar nödgades han laga afsked redan i början af år 1813. Anledningen dertill sades vara, att han vid en examen i en skola i Gefle, der tvenne gossar af läraren förklarats lika värdige medaljen, men som blott kunde tilldelas en ende, för att hålla den andre skadeslö, gaf honom en annan medalj,

hvilken råkade vara försedd med Gustaf IV Adolfs bröstbild. Detta rapporterades af det tjenstaktiga nitet, uttyddes till det värsta och hade till följd Royalins onåd. Han lefde sedan som privat person, men äfven nu icke skonad af olyckan. Hans hustru förföll i en mångårig sinnessvaghet, och en vän, åt hvilken han förtrott hela sin egendom, frukten af hans besparingar, beröfvade honom den genom sin cession. Derunder tärdes han sjelf af kroppsligt lidande, men bar dessa förenade motgångar med tålmod och ståndaktighet till sin död d. 23 Sept. 1825. Frimureriet, hvaraf han var en ganska hög adept, gaf honom härunder någon tröst och förströelse.

Re, provinsord, nyttjadt i vestra delen af riket, betecknar de draglinor, hvarmed hafven och andra åkerbruksredskap anspännas.

Realgar, **Risigallum**, **Sundarnaca m. m.**, är namnet på den röda arseniken, som stundom finnes af naturen producerad eller gedigen, stundom göres med konst genom sublimation.

Rebbelberga, nära Engelholm, annex till Barkåkra, består af 10 $\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 61,700 R:dr, med en folkmängd af 620 personer. Arealen är 2,546 tunn. Socknen har sandig åker, men god höfångst. Inom den ligger **Rebbelberga** säteri, anslaget till ryttmästareboställe. Adr. Engelholm.

Rebro, 2 mtl. frälse i Tillberga socken i Westmanland, tillhörde höfvidsmannen på Westerås slott, Måns Jönsson, som Christian Tyrann 1520 lät af-rätta. Gustaf Eriksson begagnade sedan, förmodligen hans son, Jöns i Redebro, att ordna Dal-karlarnes uppressing i en viss trakt; men dervid uppförde han sig så oförsigtigt, att han öfverraskades och ihjälslogs i en badstuga af erkebiskopens fogde, Bengt Bjugg. Rebro hör nu under Hellby säteri. (Se: *Tillberga* socken.)

Redemtions-traktaten. Så kallades en öfverenskommelse som Danmark 1649 ingick med Holland, hvarigenom tulluppbörden i Sundet öfverlemnades åt Holländarne, hvilka härafingo ett nytt och önskligt tillfälle att oroa Svenska handeln.

Red- och Res-kyrkor, en i Wermland bruklig benämning, hvarmed Fernow tror att sådana kyrkor mentes, som voro belägna långt in i skogar och vildmarker, dit man endast kunde komma ridande; men Hammarin, i "Carlstads Stifts Herdaminne", anmärker, att detta i början lärt varit fallet med de flesta kyrkor i Wermland, der åk-vägar och åkdon icke varit så särdeles gamla. Han tror, det ordet *Reskyrkor* betyder, att de voro uppförda af resvirke.

Redlöst säges ett fartyg vara, då det förlorat mast, stång, bogspröt, styre eller något annat, hvarigenom dess manövrerande antingen blir omöjligt eller betydligt försvåras.

Redskapshammare kallas vid jernbruken en hammare, till formen lika med de vanliga stång-jernshamrarna, men något mindre, och inrättad att dermed förfärdiga den grofve redskapen eller för manufakturverken deras ämnen.

Redslared, annex till Svenljunga moderkyrka, ligger i Elfsborgs län, 3 $\frac{1}{4}$ mil från Borås, består

af 7 $\frac{1}{2}$ mtl., uppekattade till 25,310 Rdr, med en folkmängd af 658 personer. Arealen är 7,915 tunn., hvaraf 750 äro sjöar och kärr. Kyrkan, som var af ganska hög ålder, men bofällig, nedrefs 1818, då en ny i stället uppfördes af sten, som är ljus, rymlig och har en vacker belägenhet. Socknen var år 1666 moderförsamling och hade Refvesjö till annex; men som de båda ej kunde försörja sin pastor, lades de under Svenljunga. — På ett berg, kalladt *Brattåsen*, finnes en offerkälla, som mycket besökes af folket. Adr. Svenljunga.

Reduktion eller återtagande af kronans bortgifna egendom är ett faktum, som flere gånger förekommer i Sveriges historia, och är en af de märkvärdigaste tilldragelserna deri. Det var genom förläningsarnes stora mängd, och isynnerhet genom bemödandet att göra länen ärftliga, som den första reduktionen försåksades. Den skedde under drottning Margaretha och var medgifven af de mäktige herrarne på mötet i Nyköping 1396. Att gifva län af kronans gods och höfdingadömen har alltid varit Svensk konungs rättighet, men icke att skänka bort kronans egendom eller gifva län med ärftlig besittning. Landslagen (1442) förbehöll konungen rättighet att återtaga det, som bortkommit under hans företrädares tid. Det är svårt att säga om just mycket reducerades på grund af beslutet under drottning Margaretha. Samma sak var försökt af konung Albrekt, men hade då misslyckats och kostat konungen hans krona. Det var just för sitt reduktionsförsök, som konung Albrekt blef fördrifven af de mäktige herrar, som voro i besittning af den afidne Bo Jonsson Grips stora förlänningar. Ett nytt försök gjordes af konung Carl Knutsson, och riktades denna gång emot kyrkans stora egendomar, men aflöpp lika fruktlöst och med samma påföljd att konungen måste fly ur landet. Konung Gustaf I utförde den första verkliga reduktionen i följd af Westerås recess. Den angick den katholska kyrkans ägodelar. Konungen indrog två tredjedelar af tionden, och af domkyrkornas samt kanikernes ränta så mycket han behagade; vidare indrog han biskoparnes belästade slott, samt gaf klostren i län åt världslige män; slutligen medgaf han enskildte personer att reducera de egendomar, som deras förfäder skänkt till andliga stiftelser. Westerås recess gjorde således konungen till enväldig herre öfver kyrkans egendom. Den utfördes med mycken kraft, och blef grundvalen för den nya ordning i kyrka och stat, som konung Gustaf grundlade. I verkställigheten följde han icke noggrannt recessens ordalydelse, utan förfor såsom en oinskränkt diktator. Denne Gustaf Wasas räfst med kyrkogödsen är den ena af de två stora reduktionerna i Sverige. Den andra skedde under konung Carl XI och föregicks af det beslut om reduktion, som fattades år 1655 under konung Carl X. Denna sista reduktion gällde adeln, som efter Gustaf Wasas tid, särdeles under 30-åriga kriget, och aldra mest under drottning Christina, förvärfvat sig en stor del af kronans fasta gods och äfven af dess skatte-inkom-

ster af den öfriga jorden. Det hade skett genom köp, förpantningar, förlänningar och gåfvor. Länen hade också blifvit ärftliga genom grefve- och friherreskapernas inrättande, samt genom Norrköpings beslut 1604 om de mindre förlänningarne. Följden blef en så stor tillväxt af adelns magt, att den allmänna friheten sväftrade i fara, helst bönderne genom adelns besittning af kronans rätt öfver skattejorden blifvit skattskyldige till adelmännen. Derjemte blef kronan utblottad på sina inkomster. Ur dessa förenade orsaker, folkets klagan öfver aristokratiens öfvermakt och kronans behof, utgick en allmän fordran på reduktion. Den framställdes under drottning Christinas tid, isynnerhet vid 1650 års riksdag, och blef snart så stark i alla stånd, att adeln under konung Carl X måste gifva efter. Då beviljades en reduktion, som var ämnad att tillfredsställa kronans fordran med mätliga uppförringar. Denna 1655 års reduktion inskränkte sig till de gåfvor och förlänningar, som ej buro äldre datum än d. 6 Nov. 1632; alla äldre besittningar lemnades orubbade. För den reduktion, som skulle öfvergå donationerna af yngre datum stadgades först en allmän undersökning af alla sådana donationer och köp, för att utröna om de på lagligt sätt erhållits, och allt, som på olagligt sätt blifvit kronan fränhändt, skulle återgå. Dernäst stadgades, att de gods, som blifvit gifna till everldlig egendom, eller, såsom det het- te, med allodialrätt, skulle förvandlas till Norrköpings besluts gods, d. v. s. till ärftliga förlänningar. Vidare stadgades vissa s. k. omistande gods, som för deras outhärlighet för kronans behof skulle återlösas eller bördas; slutligen skulle också dessutom återbäras en fjerdedel af allt, som erhållits till skänka af kronan efter den utsatta tiden, konung Gustaf Adolfs död. Det är med afseende på detta sista stadgande som denna reduktion brukar kallas fjerdepartsräfsten. Den blef aldrig fullständigt utförd; Carl X:s död afbröt verkställigheten. Carl XI:s förmyndare skötte saken med mycken lamhet och gaf sjelf bort nya donationer och förlänningar. Behofvet af reduktion stod kvar ouppfyldt, då Carl XI blef myndig; de ofrälse stånden förnyade sin fordran och den lägre adeln vände sig med hätsk förbittring emot den högre. Då tog Carl XI saken i sin hand; en vida större reduktion beslöts 1680 och utfördes af konungen med enväldig magt. Nu reducerades alla grefve- och friherreskaper, alla donationer och förlänningar, utan inskränkning af någon viss tidpunkt, eller någon skillnad emellan olika besittningsrätt. Genom de stora skatter, som konung Carl XI på detta sätt förvärfvade, hvilka uppgingo till öfver 1 $\frac{1}{2}$ million d:lr smt i årlig ränta, ordnade han rikets financer och byggde hela statsverket på nya grunder. De reducerade godsen blefvo dels kungsgårdar och kronohemman, som utarrenderades eller besattes med åboer, dels anslogos de till allmänna inrättningar eller indelades till boställen. Hela Sveriges nyare kameralverk är byggt på reduktionens grundval. Dessutom blef ock Carl XI:s reduktion märkvärdig i politiskt afseende, emedan

den gjorde slut på hela det gamla länssystemet och adelns derpå grundade feodala karakter. Reduktionen var, såsom nämnt är, nödvändig genom den omätliga utsträckning, som länssystemet erhållit, och grundade sig på landslagens bud, att en konung kunde återtaga, hvad en föregående konung bortgifvit, men den drabbade hårdt mängen innehafvare af förlänningar, som nu på en gång förlorade sin ärfda egendom, och den utfördes, särdeles i Liåland, med en öfverdrifven stränghet; i många fall blef den äfven missbrukad såsom ett verktyg för hat och förföljelse. Men i sin grund var den rättvis och blef öfverdrifvet svår, därför att adeln, som nu led deraf, icke velat medgifva något, förr än den nu bringades att uppföra allt.

Reduktion betyder i metallurgien egentligen den utväg, som användes att återställa metallerna till deras ursprungliga lynne och gifva dem tillbaka sina verkliga egenskaper när de af eld, luft eller upplösningsmedel blifvit förstörda, under form af jord, kalk m. m. och förlorat sitt lögiston, deras förnämsta beståndsdel. Reduktionen angår således egentligen blott de ofullkomligare metallerna.

Redwin, Wilhelm och Alexander, tvänne Skottar och måhända bröder, voro båda kaptener i Sigismunds tjänst, hvaraf den förre skickades år 1599 till Helsingfors att med hertig Carl underhandla om Åbo slotts uppgifvande. Den andre, **Alexander**, skickades att från Polska sidan år 1601 besigtiga hvad verkan batterierna gjort på Wolmars fästningsverk, som Svenskarne innehade och Polackarne belägrade. Dervid blef han skjuten från fästningen.

Redvägs härad i Elfsborgs län, består af socknarna Timmelhed, Wist, Brunn, Åsarp, Kølaby, Solberga, Smula, Blidsberg, Dalum, Hamla, Böne, Knätte, Liared, Kylingared, Fåfared, Bottnaryd, Bjurbäck, Hössna, Galleder, Strengsared och Åsaka, innehållande tillsammans 302 $\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 786,126 R:dr, med en folkmängd af 11,028 invånare. Arealen är 141,285 tunn., hvaraf 9,782 äro sjöar och kärr. Utgör tillika med Kinds härad en domsaga under Götha hofrätt.

Redvägs kontrakt i Skara stift, dels i Skaraborgs, dels i Elfsborgs, dels i Jönköpings län, består af 10 pastorater: Böne, Bottnaryd, Sandhem, Håbo, Åsarp, Ulricehamn, Stengårdshult, Blidsberg, Hössna och Yllestad.

Reef, Mårten, född i Norrköping 1710, död d. 25 Juli 1764, var på sin tid en ganska ansedd läkare, äfven utmärkt för sitt angenäma omgängessätt. Förrättade en lång tid intendentsysslan vid Djurgårds helsobrunn i Stockholm, der han skall ha upptäckt den starkare ådern.

Reenfelt, Bengt, hette förut **Hansson**, var skrifvare i räknekammaren och blef slutligen general-krigskommissarie i Finland. Adlades 1650. Hans ätt är utgången. En hans bröder var redan förut upphöjd i adligt stånd under namnet *Rehnhorn*. (Se längre ned).

Reenhjelm, Jakob, hette förut **Isthmen**, son af prästen och kyrkoherden i Örebro Isak Isthmenius, gick först i krigstjänst och tjente sig

upp till löjtnant, men blef 1675 antiqvarius regni Sveciae, i hvilken beställning han adlades. Är känd såsom öfversättare af Torsten Wikingsöns och Olof Trygvassons sagor, dem han utgaf med många lärda anmärkningar. Dog på Thäby gård 1691 utan söner, då ätten utgick med honom.

Reenstjerna, Abraham och Jakob, bröder och söner af Wilhelm Momma, adlades 1669, "för det de förskaffat sig en god förfarenhet i handeln och commercerne på alla de förnämsta orter i Europa, och sedan isynnerhet sökt att uppsöka och i stånd bringa åtskilliga bergverk i Svea Rike." De hade anlagt Kengis jernverk i Norrland, Jonsiva och Svapavåhra i Lappmarken, upptäckt kopparverket på sistnämnda ställe, rensat strömmar, byggt broar och anlaggt vägar, underhållit prester och skolmästare vid sina bruk, upprättat ett skeppsbyggeri på Gottland och dessutom gjort kronan betydliga penningeförsträckningar. **Abraham** dog d. 10 Juli 1690 vid 67 års ålder såsom kommissarie öfver manufakturerna i kommers-kollegium, barnlös, så att hans ätt utgick med honom. **Jakob** dog 1778 som kommissarie i samma kollegium. Har utgifvit sin lärare Columbi arbeten, under titel: *Samuelis Columbi Bibliske Verld, samt andre hans Poetiske skrifter*. Hans son

Reenstjerna, Jakob, född d. 3 April 1659, ingick i bergskollegium 1683, men blef några månader senare assessor i Svea hofrätt, derefter lagman i Halland och 1710 landshöfding i Fahlun. År 1712 kongl. råd, med serskildt uppdrag att föra styrelsen öfver kontributions-ränteriet, 1713 president i kommers-kollegium, dessutom friherre 1711 och grefve 1714, så att han inom fyra år erhållit fem befordringar och ynnest-bevis, samt stigit från adelsman och lagman till grefve, kongl. råd och president. Det är icke bekant, att mannen utmärkt sig genom några stora egenskaper, motsvarande denna ovanliga lycka. Han åtnjöt den emellertid icke länge, ty döden borttryckte honom d. 29 Apr. 1716. Hans brorson,

Reenstjerna, Fredrik Ulrik, var född d. 22 Mars 1722, son af hofrådet och minister-residenten i Konstantinopel grefve Axel R., började sin bana som auskultant vid Stockholms stads under-rätter, och ingick sedan, vid 17 års ålder, i Svea hofrätt, der han 1747 var extra ordinarie fiskal; men användes följande året som sekreterare i ständernas kontor, blef lagman i Östergötland och var 1761 på riksrådsförslag; blef ordförande i tulldirektionen och 1775 landshöfding i Östergötland, der han afled d. 7 Okt. 1783 och slöt grefliga Reenstjernska ätten.

Reenstråle, Johan Henrik, hette förut **Se-reen**, var född i Finland 1682, blef 1701 volontär vid Lewenhaupts regemente, gick alla graderna igenom till fältväbel, hvilket han lärt varit ännu, då han blef fången vid Pultava, ehuru han bivistat Carls fälttåg och tyckes hafva deltagit i nästan alla derunder förefallna viktigare operationer. Han lyckades sjelf frigöra sig ur fångenskapen, återkom till Sverige och deltog i sla-

get vid Helsingborg såsom löjtnant vid Uplands femmännings-regemente till häst, befordrades sedan till ryttmästare och erhöill 1721 majors afsked. Carl XII hade lofvat honom edelskap, hvilket löfte uppfylldes 1719, då han antog ofvanstående namn. Dog 1732.

Reeth, Hans, hette förut Reet, hade tjent i 30-åriga kriget och adlades 1653 såsom endast löjtnant. Ätten uppgifves af Stjernman såsom utgången, men skall, enligt Rothlieb, ännu fortleva i Finland.

Ref kallas en eller flera mindre delar af ett segel, hvilka genom sejsingar (korta snören) fästade i horisontellt parallela rader, vid alltför stark kultje hopknytas, så att seglets vindfång derigenom minskas. De kallas första, andra, tredje och fjärde refvet. Blott de större örlogsfartygen ha 4 ref i stor- och förmärs-seglet. Ett segel säges vara *bottenrefvad* när alla refven äro intagna. — **Ref-talja** är ett tåg, fästadt tätt nedom understa refvet, som begagnas vid seglets förminskning eller refning.

Refgräs kallas en art af *Lycopodium* (annotinum), som växer i barrskogar och innehåller mycken skärpa. Det har förr varit användt i medicinen, men är numera åtminstone såsom invertes medel, aflagdt. Refgräs kallas också en art af *Medicago*.

Refil (myth.). Ett präktigt svärd, tillhörigt Regin, Fafners broder. Se: *Fafner*.

Refil, andre sonen af Björns Jernsida. Som hans broder, Erik II, ärfde faderns thron, fann Refil egenskapen af hans medregent alltför ringa för sin ärelystnad, hvarför han valde den då för tiden vanliga utvägen till storhet och utmärkelse, att fara omkring i vikingståg. Erik dog emellertid snart, och lemnade honom ensam i besittning af thronen, som han likväl tyckes icke länge ha innehaft. Äfven han hade, före sin död, upptagit sin son, Erik III, till medregent. Berättelsen, att Refil skulle, under sina krigståg, eröfrat och en tid innehaft Northumberland, anser Lagerbring aldeles obestyrkt.

Refjaggräs (*ranunculus repens*), en allmänt förekommande art af Ranunkel-släktet, trifves särdeles i odlad jord, der den förmedelst sina utbredda och krypande rötter är ett obehagligt ogräs. Denna art innehåller mindre skärpa än ranunkelsläktet i allmänhet, och ätes därför af kreaturen.

Reformationen. Med detta namn, lånadt från Latinet och betydande en förändring till något bättre, har man sedan gammalt betecknat den religionsförändring från catholicism till lutheranism, som här genomfördes i förra hälften af 1500-talet. Dess historia, hvad sjelfva läroförändringen vidkommer, är redan tecknad under ordet Lutheriska lärans införande. Reformationen, påkallad lika mycket af politiken som det religiösa behovet, understöddes af tidsförhållandena här så väl som i Tyskland, och dess genomförande gick därför lättare än man eljest konnat haft skäl att föreställa sig. Hela verket har man att uteslutande tillskrifva konung Gustaf Wasas snille och kraft, hvilken redan från början af sin politiska bana

insett nödvändigheten af hierarkiens krossande, såsom enda medlet för rikets och sitt eget väl samt allmogens hat till prelaterna, hvilka stades hjälpt till att pålägga och qvarhålla dem i det förhatliga Danska oket, funnit det förmästa medlet till prestväldets störtande. Början till det senare skedde på Westerås riksdag 1527, dit konungen kallat ständerna, och genom hvars beslut biskoparnes magt anseeligt förminskades och de andligas egendomar i allmänhet till en betydlig del reducerades. Nödvändigheten af en sådan reduktion inses lätt, då man besinnar att två tredjedelar af rikets fasta egendom voro i de andligas händer. Det inflytande biskoparne direkte haft på statsangelägenheterna derigenom att de haft sjelfskrifven rätt att vara i rikets råd, beröfvades dem genom deras uteslutande ur det sistnämnda. Reformationens förmästa motkämpar voro riksrådet Thure Roos, biskop Brask och erkebiskopen Johannes Magnus, hvilka alla blefvo offer för sitt motstånd.

Reformsgräs, mjölkört, räfmjolk (*Euphorbia*), kallas ett örtalagte med flera arter, som alla utmärka sig för sin starka mjölklika saft. Den är giftig, hvarföre den skys af alla djur, utom af den mindre granntryckta geten. Den allmännaste arten är *E. Helioscopia*, som träffas på åkrar och trädgårdssängar. Då växten såras, framsippras en hvit saft, som vållar sårnader på huden och som bortfräter vårtor. Fälld på vatten bildar samma vätska en i alla regnbågens färger skiftande anlöpfung. Ungdomen på landet tror sig genom detta kunna utröna värman af hvarandras käaslor, och tror den vara kärast af sig, som med reformsgräsens saft kan framkalla den vackraste skiftningen. Deraf kallas också örten *Kärleksgräs*.

Refumdden, en låg udde öster om Trelleborg, som skyddar stadens hamn mot sydliga och ostliga vindar. Derifrån går ett farligt ref $\frac{3}{4}$ mil ut i hafvet, hvilket ej kan anlodas.

Reftaled, med annexet Anderstorp, ett konsist. pastorat af 2 kl., i Wistbo härad af Jönköpings län och Wexjö stift, 8 mil från Jönköping, innehåller 48 $\frac{1}{4}$ förm. hemmen, uppskattade till 90,530 R:dr, med en folkmängd af 1,375 menniskor. Arealen är 39,505 tunnland, hvaraf 1,480 består af sjöar och kärr. Denna uppgift är enligt Forsell, men i Wiselgrens "Ny Smålands Beskrifning" säges arealen vara 29,500 tunn., hvaraf 1,602 vatten. Anderstorp blef först 1817 förenadt med Reftaleds moderkyrka. I socknen ligger sjön Draffen och på Hakarps ägor har man träffat en 24 alnar djup ättestupa med ett altare samt flera ålderdomslemningar. Kyrkan, som befanns otillräcklig för folkmängden, ombyggdes 1837 och invigdes 1839. Hon är belägen 200 alnar från den forna, har ett 52 alnar högt torn och ett orgelverk. Gamla kyrkogården lär ha hafva tillkommit genom en sandkulle, som jemnats, och emedan jorden deri är aldeles stenfri, har sådant föranlett den sägen, att mulen blifvit sållad och därför af listidsfångar. Der finnes en grafsten öfver landshöfdingen Olof Hård till Segerstad, död

1630 vid 75 års ålder och jemte sin fru här begrafven. Deras bilder ses i naturlig storlek i vackert uppböjdt arbete, hans i full rustning, hennes i lifrock. I socknen ligga *Ölmestads* och *Segerstads* säterier. Vid Brödrakalla äro 2:ne stenar, förmodligen runstenar, uppresta till minne af 2 bönder, om hvilka i herndomen blifvit spådt, att de skulle mörda hvarandra, en spådom, som äfven gått i fullbordan, då de, som länge varit åtskiljde, oförmodadt råkades utan att känna hvarandra, och en strid uppkom mellan dem, hvari båda stupade. Här i socknen mördade Westbo bönder år 1618 deras häradsskrifvare på häradstinget, hvarföre Gustaf Adolf den Store sjelf uppträdde som deras åklagare, sägande, att han ej ville hära Sveriges krona, om sådana brottingo begås ostraffade. Adr. Qvarsebo.

Beftelius, Johan Martin, född i Tible i Uppland 1740, der fadern var kyrkoherde, blef med. doktor 1772, fattig-läkare i Stockholm, sekreterare i collegium medicum och läkare först vid koppymnings-huset och sedan vid tullstaten i Stockholm, dog d. 28 Dec. 1799 af slag. Var ej blott en skicklig läkare utan äfven vittterhets-idkare, ledamot af vetenskaps- och vittterhets-sällskapet i Göttheborg. Har utgifvit *Biografier öfver afidne inkare* och åtskilliga verser.

Refvesjö, en socken tillhörande Svenljunga moderförsamling i Elfsborgs län, $3\frac{1}{2}$ mil från Borås, består af $9\frac{1}{2}$ förm. mantal, uppskattade till 38,470 R:dr, med en folkmängd af 440 personer. Arealen är 4,744 tunn., hvaraf 504 äro sjöar och kärr. Kyrkan var af hög och okänd ålder, byggd af sten, men trång och mörk, hvarföre hon 1847 ombyggdes. I socknen ligga *Refvesjöholms*, *Katrinebergs* och *Axelfors* säterier. Det sistnämnda tros hafva tillhört Axel Oxenstjerna. Här skall i forna tider ha stått ett fältslag mellan Svenskar och Danskar, hvilka sistnämnde blifvit slagne och drifne i en liten bäck, der många drunknat, hvaraf den fått namnet Danabäcken. Traditionen berättar om ett annat fältslag, som drottning Christina skall ha åskådat, men hvarom historien ingenting vet. En annan drottning, Bengård, har äfven, enligt sägen, här anfört en här mot Danskarne, och, då hon red öfver Axelfors bro, tappat sin sko, hvarom en visa ännu sjunges i orten. (Se vidare *Redstared*.) Adr. Svenljunga.

Refvinge, annex till Silfåkra moderförsamling, $2\frac{1}{4}$ mil från Lund, består af $6\frac{1}{4}$ förm. hemman, uppskattade till 39,290 R:dr, med en folkmängd af 345 menniskor. Arealen är 3,911 tunn., hvaraf 592 äro sjöar och kärr. Åkerjorden är sandig men vidsträckt, ängsmarken god och inom socknen finnes mycken torfjord. Adr. Lund.

Regala pastorat kallas sådana prestgäll, hvilka pastorat tillsättas af konungen, som vid utnämningen måste hålla sig inom förslaget, endast vid de få ställen, der församlingen äger jus præsentandi. Oktadt konungen således icke behöfver utnämna någon af de föreslagna sökanderne till sysslan, måste likväl desse aflägga sina prof i ve-

derbörllig ordning, och underkastas församlingens omröstning.

Regalia fiscal är benämningen på vissa, kronan förbehålla rättigheter och inkomster, dels under krig, dels under fred. Hit höra icke blott de af ständerna för statens behof, anslagna bergverk, strömmar, sjöar och fisken, eller räntor deraf, utan särskildt *dana-arf* (se detta ord), *jus detractus*, eller en viss afgift till kronan, för arf, som tillfaller utländsk man efter någon i Sverige adidnen, och som utföres ur riket, hvilken rätt likväl är, genom öfverenskommelse med åskilliga fremmande magter för deras undersåtare afskaffad, emot reciprocitet för Svenske män; justitie-statens $\frac{1}{100}$ procent af dödas qvarlåtenskap (se: *Sterbhusavgift*); *utfyllningsavgift*, då någon med sin egen dom flyttar ur riket (se: *Utfyllningar*). *Sakfall* eller *Caduquer* (se det sistnämnda ordet) och *gods*, hvartill ingen ägare finns; *egendom*, förverkad genom missgerningar; *Sakören* (se detta ord), *Konfiskationer* af gods och effekter, förverkade genom vissa författningars öfverträdelse, t. ex. genom lurenrejeri och tullförsänllning, genom olöflig bränvinsbränning o. s. v.; *fynd* och *öfvergyfvet gods* (se: *Fynd* Del. I, sid. 529). Dessa inkomster, med undantag af sterbhusavgiften och sakören, äro likväl ganska obetydliga, och statens rätt dertill efterskänkes ofta. Så t. ex. uppgäfvo vid 1848 års riksdag tvenne *dana-arf*, som borde tillfalla staten, men hvarå anspråk gjordes af personer, som dertill ansågos äga moralisk rätt, eller hvartill kommunen, der de yppats, trodde sig kunna åberopa åtminstone ett giltigt behof, hvilka skäl också af ständerne godkändes.

Regalier. Vanligen förstår man med detta ord de insignier de kongl. personerna bära vid sin kröning, eller då de eljest äro iklädda sin högtidliga skrud, såsom tecken af sin värdighet, och de majestätsrättigheter, hvilka dermed äro förknippade. Konungens regalier äro för närvarande: kronan, spiran, manteln, svärdet, äpplet och nyckeln, hvilka vid kröningen af erkebiskopen öfverlemnas åt honom, med en hön för hvarje serskild, syftande på de magtens attributioner de föreställa. Konungen lemnar åter ifrån sig svärdet och nyckeln, hvilka bäras af andra personer, bibehållande endast, utom kronan och manteln, spiran i bögra handen och äpplet i den venstra. Vid Carl IX:s kröning voro regalierne ökade med ringen, sigillet och karekantet, ett smycke, som i en guld-kedja bars kring bälten. Drottningens regalier äro kronan, spiran, manteln och äpplet. Alla prinsar och förstliga personer bära ej annat än en krona och en mörkblå mantel. Blott vid kröningar bäras alla dessa regalier; då konungen eljest visar sig i sin skrud, något som endast sker vid riksdagens öppnande och slutande, bär han blott kronan, spiran och manteln. Drottningar och prinsessor äro vanligen aldrig iklädda den ifrågavarande skruden oftare än vid kröningar.

Regementerna, de Svenska, äro för närvarande 26 infanteri, 8 kavalleri och 3 artilleri-regem. med en fyrverkarekorps, hvilka utgöra den stående

armén. Infanteriet utgöres af: *Södra Hufvudet*, med 38 officerare, 19 under-officerare, 776 man effektiv styrka och 24 vakante, 49 spel, 2 handtvärkare och 8 civile tjenstemän. Regimentet har sin station i Stockholm, sin mötesplats på Ladugårdsgårdet och kostade 1845 i aflöning och underhåll 156,095 R:dr. Vid hvaradera regementet underhållas 9 hästar för befälets räkning. *Lif-regementets Grenadier-korps*, med 20 officerare, 18 under-officerare, 445 man effektive och 55 vakante, 26 spel och 3 civile tjenstemän, är stationerad i Stockholms, Westerås och Nyköpings län, har sin mötesplats på Utnäs Löt och kostade sistnämnda år 70,243 R:dr; *Första Lif-grenadier-regementet*, med 43 officerare, 39 under-officerare, 1,126 man effektive och 118 vakante, 51 spel och 9 civile tjenstemän, har sin station i Linköpings län, sitt möte på Malmens hed och kostade 121,603 R:dr; *Andra Lif-grenadier-regementet*, med 39 officerare, 35 under-officerare, 888 man effektive, 112 vakante, 51 spel och 9 civile tjenstemän, har sin station i Linköpings och Kalmar län, sin mötesplats på Malmen och kostade 140,548 R:dr; *Westgotha regemente*, med 39 officerare, 35 under-officerare, 883 man effektive och 117 vakante, 51 spel och 9 civile tjenstemän, har sin station i Mariestads, Wenersborgs och Götheborgs län, sin mötesplats på Axevalla hed och kostade 137,909 R:dr; *Smålands Grenadier-bataljon*, med 22 officerare, 18 under-officerare, 26 spel och 6 civile tjenstemän, 445 man effektive och 55 vakante, har sin station i Wexiö och Jönköpings län, sin mötesplats på Ränne slätt och kostade 69,682 R:dr; *Uplands regemente*, med 43 officerare, 39 under-officerare, 51 spel och 9 civile embetsmän, 1,082 man effektive och 118 vakante, har sin station i Stockholms och Upsala län, sin mötesplats på Polacksbacken och kostade 155,219 R:dr; *Skaraborgs regemente*, till personal allt lika med Uplands, är stationerad i Mariestads län, har mötesplats på Axevalla hed och kostade 105,086 R:dr; *Södermanlands regemente*, äfvenledes i allt lika de båda ofvannämnda, har sin station i Nyköpings län, sin mötesplats på Malma slätt och kostade 109,066 R:dr; *Kronobergs regemente* med 43 officerare, 39 under-officerare, 51 spel och 9 civile embetsmän, 982 man effektive och 118 vakante, är stationerad i Wexiö län, har mötesplats på Kronobergs hed och kostade 123,678 R:dr; *Jönköpings regemente*, till personalen i allt lika med Kronobergs regemente, är stationerad i Jönköpings län, har sin mötesplats på Skillingaryd och kostade 91,472 R:dr; *Dal-regementet* med 43 officerare, 39 under-officerare, 51 spel och 9 civile embetsmän, har 1,709 man effektive och 121 vakante, sin station i Fahlun län, mötesplats på Romme hed och kostade 115,364 R:dr; *Helsing regemente*, med 43 officerare, 39 under-officerare, 51 spel och 9 civile embetsmän, har 1,082 man effektive och 118 vakante, sin station i Gefleborgs län, sin mötesplats på Momyskie och kostade 88,119 R:dr; *Ellsborgs regemente*, till personalen i allt lika med Helsing

regemente, har sin station i Götheborgs och Wenersborgs län, sin mötesplats på Frista hed och kostade 90,798 R:dr; *Westgöthadals regemente*, till personalen lika med de båda föregående, har sin station i Wenersborgs och Mariestads län, sin mötesplats på Nygårdsängen och kostade 95,066 R:dr; *Bohusläns regemente*, med 39 officerare, 35 under-officerare, 51 spel och 9 civile tjenstemän, har 810 man effektive och 94 vakante, är stationerad i Götheborgs län, har sin mötesplats på Backa mo och kostade 114,194 R:dr; *Westmanlands regemente*, med 43 officerare, 39 under-officerare, 51 spel och 9 civile tjenstemän, har 1,082 man effektive och 118 vakante, sin station i Westerås, Fahlun och Örebro län, sin mötesplats på Salbo hed och kostade 151,399 R:dr; *Norrbottnens fältjägare-korps*, med 22 officerare, 17 under-officerare, 13 spel och 4 civile tjenstemän, har 334 man effektive och 149 vakante, sin station i Piteå län, sin mötesplats på Pitholms hed, och kostade 37,671 R:dr; *Westerbottens fältjägare-korps*, med 22 officerare, 17 under-officerare, 13 spel och 4 civile tjenstemän, har 401 man effektive och 59 vakante, sin station i Umeå län, sin mötesplats på Gumboda hed och kostade 34,873 R:dr; *Kalmar regemente*, med 43 officerare, 39 under-officerare, 51 spel och 9 civile tjenstemän, har 982 man effektive och 118 vakante, sin station i Jönköpings, Wexiö och Kalmar län, sin mötesplats på Hultsfreds slätt och kostade 106,560 R:dr; *Nerikes regemente*, med 39 officerare, 35 under-officerare, 51 spel och 9 civile tjenstemän, har 686 man effektive och 80 vakante, sin station i Örebro och Carlstads län, sin mötesplats på Sanna hed och kostade 76,063 R:dr; *Wermlands regemente*, med 39 officerare, 35 under-officerare, 51 spel och 9 civile tjenstemän, har 790 man effektive och 118 vakante, sin station i Carlstads län, sin mötesplats på Trossnäs-fältet och kostade 69,415 R:dr; *Jemtlands fältjägare-regemente*, med 38 officerare, 35 under-officerare, 25 spel och 9 civile tjenstemän, har 556 man effektive och 292 vakante, sin station i Jemtlands län, sin mötesplats på Frösön och kostade 56,933 R:dr; *Norra Skånska Infanteri-regementet*, med 39 officerare, 35 under-officerare, 51 spel och 7 civile tjenstemän, har 745 man effektive och 239 vakante, sin station i Malmöhus och Christianstads län, sin mötesplats på Bonarps hed och kostade 83,628 R:dr; *Södra Skånska Infanteri-regementet*, med 39 officerare, 35 under-officerare, 51 spel och 7 civile tjenstemän, har 743 man effektive och 259 vakante, äfven sin station i de båda Skånska länen, sin mötesplats på Tvedövrå och kostade 83,509 R:dr; *Wermlands fältjägare-regemente*, med 30 officerare, 21 under-officerare, 13 spel och 5 civile tjenstemän, har 589 man och 12 vakante, sin station i Carlstads län, sin mötesplats på Trossnäs-fältet och kostade 40,229 R:dr. Af dessa regementär äro de båda garderna och Wermlands fältjägare värfvade, men de öfriga indelta. Af dessa sistnämnda äro lif-regementets grenadier-korps, andra

lif-grenadier-regementet, Westgötha och Bohusläns regemente, samt Smålands grenadier-bataljon afslutade kavalleri-korpsen. Hela infanteriet har således 1,019 officerare, 877 under-officerare, 22,501 korporaler och soldater effektiva, utom 3,108 vakante, med 1,183 spel och 216 civile tjänstemän samt kostar 2,683,145 R:dr R:ko. Om man fördelar kostnaden för befäl, spel och tjänstemän på den effektiva styrkan, så uppkommer en väsendtlig olikhet. Det befäns då t. ex. att hvarje soldat vid lif-regementets grenadierer kostar nära 158 R:dr; en vid första lif-grenadier-regementet 108 R:dr, men en vid det andra 158 R:dr. Denna skillnad kommer deraf, att kavalleri-regementerna alltid hade bättre indelningar och att förhållandet i detta fall ännu ej kunnat jemkas till någon fullkomlig proportion emot de regementen, som af ålder varit infanteri. Men äfven bland dessa sistnämnda är skillnaden ganska väsendtlig. Då således en soldat vid Uplands regemente kostar 143 R:dr, kostar han vid Skaraborgs regemente ej mer än 97 R:dr; i Westmanlands län är soldaten lika dyr som i Upland, men vid Wernlands regemente kostar han blott 88 R:dr. Minst dyr är han vid Wernlands fältjägare, der han kostar 68 R:dr, men äldre dyrast vid andra lif-gardet, der han kostar 204 R:dr. När man likväl besinnar att garderna ligga i daglig garnisons-tjenstgöring, men de indelta regementerna endast äro samlade vid sina möten och att, vid en kommendering eller ett krig, den värfvade soldatens underhåll ingår till statskassan, men den indeltes utgår ofkortad till honom eller hans hustru, utan afdrag för den fältstat han åtnjuter, så befäns det, att den värfvade under denna synpunkt kostar mindre, än soldaten vid åtskilliga indelta regementen, helst som befälet vid andra gardet är både talrikare och högre afhörd, än vid de indelta regementerna. Vid garderna finnes nemligen en officer för hvar 20 man, men vid större delen af de indelta en för hvar 24 man. Några af de sistnämnda göra likväl undantag härifrån, t. ex. Jönköpings och Kronobergs regementen, der en officer finnes för hvar 23 man, och ännu mer vid Jemtlands fältjägare, som har en officer för hvar 14 man. I allmänhet är befälet proportionsvis störst vid jägare-regementerna. En ännu större olikhet råder i fråga om underbefälet. Då vid garderna en under-officer finnes vid hvar 41 man, finnes vid de flesta indelta en för hvar 27 man. Musikens numerär rättar sig icke särdeles efter regementernas nummerstyrka, ty den är lika talrik eller 51 man vid Bohusläns regemente med 810 man, som vid första lif-grenadier-regementet med 1,126 man. Likaså de civile tjänstemännens, hvilka till och med äro 9 vid det sistnämnda regementet, och vid Jemtlands fältjägare, som ej är hälften så starkt eller blott 556 man. Kavalleriet består, såsom ofvan är sagdt, af 8 regementen, 2 värfvade: Lif-gardet till häst och Kronprinsens bussarer, och de öfriga indelta. *Lif-gardet till häst*, med 22 officerare, 21 under-officerare, 8 spel och 8 civile tjänstemän, består af 400 man effektiva och 439 hä-

star, hvaraf 55 äro befälets egna, har sin station i Stockholm, mötesplats på Ladugårdsgärdet och kostar 182,878 R:dr. *Lif-regementets dragoner*, med 25 officerare, 20 under-officerare, 15 spel och 9 civile tjänstemän, har 450 man effektiva och 55 vakante, samt 557 hästar, hvaraf 67 äro befälets egna, har sin station i Upsala, Stockholms och Gefleborgs län, sin mötesplats på Ladugårdsgärdet och kostar 132,033 R:dr. *Lif-regementets husarer*, med 25 officerare, 20 under-officerare, 15 spel och 8 civile tjänstemän, består af 445 man effektiva och 55 vakante, har 552 hästar, hvaraf 67 äro befälets egna, är stationerad i Örebro, Mariestads, Westerås och Nyköpings län, har sin mötesplats på Sanna hed och kostar 129,344 R:dr. *Smålands husar-regemente*, i allt lika med lif-regementets husarer till personal och hästanstal, har sin station inom Jönköpings, Kalmar och Wexiö län, sin mötesplats på Ränne slätt och kostar 123,709 R:dr. *Skånska husar-regementet*, med 48 officerare, 40 under-officerare, 30 spel och 10 civile tjänstemän, består af 890 man effektiva, 110 vakante, har 1,079 hästar, hvaraf 109 äro befälets egna, är stationerad i Malmöhus- och Christianstads län, har sin mötesplats på Bonarps hed och kostar 223,488 R:dr. *Skånska dragon-regementet*, i allt lika med det ofvannämnda, kostar 225,025 R:dr. *Kronprinsens husar-regemente*, med 31 officerare, 30 under-officerare, 19 spel och 7 civile tjänstemän, består af 588 man effektiva, med 12 vakante, har 611 hästar, hvaraf 75 äro befälets egna, är förlagdt, dels i Malmö, dels i Ystad, dels i Helsingborg, dels i Engelholm, har sin mötesplats på Bonarps hed och kostar 157,565 R:dr. *Jemtlands häst-jägarekorps*, med 6 officerare, 8 under-officerare, 4 spel och 1 civil tjänsteman, består af 180 man effektiva och 20 vakante, har 208 hästar, hvaraf 14 äro befälets egna, är stationerad i Jemtlands län, har sin mötesplats på Frösön och kostar 29,736 R:dr. Hela kavalleriet består af 220 officerare, 199 under-officerare, 136 spel, 61 civile tjänstemän, 4,288 man effektiva och 417 vakante, har 5,077 hästar, hvaraf 563 äro befälets egna, och kostar 1,203,778 R:dr. Om man äfven här fördelar kostnaden på den effektiva manstyrkan, blir lif-gardet till häst dyrast, emedan hvarje man der kostar 457 R:dr; vid kronprinsens husar-regemente kostar likväl hvar man endast 268 R:dr, eller icke mycket öfver hälften. Vid de indelta kavalleri-regementerna kostar hvarje karl vid de Skånska ungefär 253 R:dr och vid lifregementets kavalleri-korpsen samt de Småländske busarerna ungefär 290 R:dr. Jemtlands häst-jägarekorps är af alla den minst dyra, emedan hvarje karl der kostar endast 135 R:dr. Det förtjenar emellertid anmärkas, att den indelte kavalleristen således är i medeltal dyrare än den vid det värfvade kronprinsens husar-regemente, hvilket af kännare anses i fråga om öfning, disciplin och tjenstbarhet, intaga främsta rummet inom det Svenska kavalleriet. Det ringa antal spel vid lifgardet till häst förklaras deraf att be-

fålet sjelft underhåller den egentliga musik-korpsen. Artilleriet består af 3 värfvade regement: *Svea artilleri*, med 74 officerare, 48 under-officerare, 37 spel, 17 civile tjenstemän, 856 man effektiva och 119 vakante samt 252 hästar, hvaraf 6 äro befälets egna, och 48 kanoner, är förlagdt i Stockholm, på Waxholmen, Dalarön, i Gefle och Wisby, har mötesplats på Ladugårdsgärdet och kostar 244,202 R:dr. *Götha artilleri*, med 74 officerare, 47 under-officerare, 37 spel och 16 civile tjenstemän, har 900 man effektiva, 75 vakante samt 238 hästar, hvaraf 6 äro befälets egna, och 48 kanoner, är förlagdt i Götheborg, på Carlsborg och Carlsten, har sin mötesplats på Dösebacka slätt och kostar 237,185 R:dr. *Wendes artilleri*, med 51 officerare, 33 under-officerare, 27 spel och 14 civile tjenstemän, består af 724 man effektiva med 26 vakante och 235 hästar, hvaraf 5 äro befälets egna, samt 32 kanoner, är förlagdt i Christianstad och Landskrona, har sin mötesplats på Näsby fält och kostar 183,874 R:dr. En i Stockholm stationerad fyrverkarekorp af 25 man, kostar 5,390 R:dr. Hela artilleriets styrka består således af 199 officerare, 128 under-officerare, 99 spel och 47 civile tjenstemän, har 2,480 man effektiva och 220 vakante, 725 hästar, hvaraf 17 befälets egna, 128 kanoner och kostar 670,651 R:dr. Hvarje man af den effektiva styrkan kostar således 270 R:dr. Till den stående arméen har i Herr kapten Stjernswards tabell blifvit räknad äfven *Telegraf-korpsen* och *Nya ordinarie roterings-manskapet*. Den förra, som år 1845 bestod af en telegraf-major, en linie-chef, 7 stations-chefer, 2 korporaler och 39 telegrafister för de från Stockholm-gående linierna, under det tjenstgöringen vid Götheborgs-linierna bestriddes af från flottan kommenderadt under-befäl och manskap med 2 telegrafister, kostade 13,440 R:dr. Den nya roteringen, som utgöres af all till ord. rotering skyldig, men förut ej dertill indeld oprivilegierad jord, hvarsöre rotefrihets-afgift erlägges, är således ingen effektiv styrka, utan består af 295 vakante inom Westerås, Linköpings, Nyköpings, Wenersborgs, Örebro, Carlstads, Gefleborgs och Bohus-län. Reserv-trupperna bestå af: *Lif-bevarings-regementet* med 30 officerare, 18 under-officerare och 5 civile tjenstemän; manskapet, bevarings-skyldige inom Stockholms stad och län, 5,234 man, med Ladugårdsgärdet till mötesplats, kostade 33,695 R:dr. *Hallands infanteri-bataljon*, med 7 officerare, 4 under-officerare och 1 civil tjensteman, består af de bevarings-skyldige i Halland, som 1845 beräknades till 2,627 män. Kostnaden derföre steg till 10,639 R:dr. Det allmänna bevarings-manskapets styrka var 85,280 man, för hvilket exercis-kostnaden steg till 151,898 R:dr. *Extra roterings-manskapet* var 2,206 man inom 17 län, hvaribland de Norrlandske, utom Gefleborgs, Fäbju, Blekinge och Gottlands ej äro inberäknade. I det sistnämnda är hvar man från och med 18 till och med 60 år skyldig att exercera inom infanteri-, jägare-, pikförel- och artilleri-korpserna, dock utan att kunna beordras till tjenstgöring utom ön.

Hela Gottlands national-beväring bestod år 1845 af 76 officerare, 75 under-officerare, 7 civile tjenstemän och 9,284 män korporaler och soldater. Den kostade 35,230 R:dr. Hela reservtruppernas styrka var 95,347 män. Till arméen hörer äfven *Generalitetet*, 9 personer, med en aflönings-stat af 50,053 R:dr, *General-staben*, hvars personal utgör ett obestämmt antal, kostade 4,600 R:dr, hvarmed de till tjenstgöring hos general-befälhafvarne och kavalleri-inspektören kommenderade officerares aflöning bestriddes; *Topografiska korpsen*, 11 officerare, kostade 14,976 R:dr; *artilleri-staben*, hvars personal-antal äfven är obestämmt, kostade 3,080 R:dr och *Ingeniör-korpsen*, bestående af 27 officerare, 10 under-officerare och 11 civile tjenstemän, kostade 24,437 R:dr. Arméens reserv-befäl, tillsammans 410 officerare, har till sitt underhåll ett årligt anslag af 10,000 R:dr, hvaraf expectanslönerna utbetalas till åtakilliga. Hela arméens personal, med hästars underhåll, kostar således 4,909,592 R:dr. Öfriga utgifter för landförsvaret äro: departements-chefen med dess expedition 31,987 R:dr; krigs-bofrätten 10,135; krigs-kollegium 67,333; kommandant-staten 9,485; krigs-akademien på Carlberg 38,685; artilleri-läroverket på Marieberg 15,233; garnisons-sjukhuset i Stockholm 31,320; inqvarterings-kostnader 3,263; materielen 429,724; allmänna iudragnings-staten 17,598; pensions-inrättningarna 402,914; invalid-inrättningen på Ulriksdal 16,933; diverse anslag 153,887 R:dr. Tillfälliga utgifter eller s. k. extra anslag, som vid 1845 års riksdag beviljades, voro: till topografiska korpsens arbeten 12,000; komplettering af persedlar för nya fält-artilleriet 8,000; afskaffning af nya infanteri-gevär 80,000; tillverkning af nya pistoler 5,333; äldre infanteri-gevärs förändring för slagkruts antändning 20,000; slagkruts-bufvars tillverkning 11,000; bestyckningarna af Waxholms och Carlstens fästningar 40,000; befästnings-arbetena vid Carlsborg, Carlsten och Carlskrona samt i Stockholms skärgård tillsammans 135,000 R:dr. Hela kostnaden för landförsvaret stiger sålunda till 6,449,421 R:dr, hvilken summa erbållit några tillökningar, genom den förhöjning i rika-staten och den nya stats-reglering, som skedde vid 1848 års riksdag. Till ofvanstående komma likväl hästvakans-afgifter vid de afutna kavalleri-regementerna 133,500, af rotebållarne för de vid Skånska infanteri-regementerna för statsverkets räkning vakanta numror 13,860 samt af nya ordinarie rotebållare i rotefrihets-afgift 27,000 R:dr, summa: 174,369 R:dr, men hvilka direkte ingå i statsverkets inkomster.

Regerna är en lysande tråldom, ett gammalt ordspråk, som visar hvilket riktigt begrepp man redan hos våra förfäder gjorde sig om den så mycket afundade och likväl i sig sjelf så föga afundvärda högsta platsen i samhället. I en gammal samling af Svenska ordspråk, utgifven 1665, berättas, att Tigranes, Armeniernes konung, när man bar fram till honom det kongl. diademmet, yttrat: "Mera ädla än lyckliga pryddad! Den som verkliga förstod, med huru många mödor och fa-

ror de är förbunden, skulle icke ens vilja upptaga dig, om han såg dig liggande på marken." Härmed syftade han tvifvelsutan på de mångfaldiga och svåra pligter, som tillhöra regentkallet, och hvilka äro något helt annat, än det tanklösa emottagandet af de stora inkomster och företrädesrättigheter, som åtfölja det.

Regeringen utöfvas af konungen allena i statsrådet. Konungen är ensam beslutande, men skyldig att i hvarje sak inhemta statsrådets tanke. Statsrådet åter är skyldigt att i hvarje sak yttra sin tanke, men äger aldrig att fatta beslut. Konungen är den magtägande; statsrådet äger blott att gifva råd. Men alla regeringsärenden skola föredragas i statsrådet, utom de hvilka röra rikets förhållande till fremmande magter, samt de ärenden, dem konungen afgör såsom högste befälhafvare öfver krigsmagten. De utrikes ärenderna afgöras af konungen efter att hafva hört utrikes statsministern och blott en ledamot af statsrådet dessutom. De sistnämnde eller s. k. kommandomål afgör konungen efter att hafva inhemtat råd af en dertill förordnad föredragande, som dock tillika är föredragande i statsrådet för de land- eller sjöförsvärenden, som ej äro af kommandomåls natur. Men utom detta vanliga behandlingssätt af riksstyrelsen förekomma äfven vissa fall, då konungen är orständsat att regera sjelf. Detta inträffar till en del, då konungen går i fält eller befinner sig på resor eller vistas i Norrige; i dessa fall regerar konungen sjelf och utfärdar sina beslut från den ort, der han uppehåller sig, för hvilket ändamål konungen då alltid är åtföljd af åtminstone trenne statsråd, men dessutom förordnas då äfven en regering af fyra ledamöter, som kvarstanna i Stockholm, hvilken regering dock endast äger att afgöra de ärenden, som konungen uppdrager åt densamma. Den består antingen af fyra ledamöter utaf statsrådet eller af trenne sådana och dessutom en konglig prins, såsom ordförande. Ett annat förhållande inträffar om konungen reser utrikes eller sjuknar; i sådant fall föres regeringen af hela statsrådet med konglig magt. Det enda undantag är att statsrådet icke får utdela adelskap eller riddareordnar, ej heller utnämna embetsmän, utan blott tills vidare förordna om lediga sysslors bestridande. Denna statsrådets regering räcker dock ej längre än tolf månader, efter hvilken tid ständerna skola sammankallas och förordna om regeringens vidare förande till dess konungen tillfrisknat eller återvändt till riket. Men i ingen händelse kan konungen i fredstid regera riket från utrikes ort; blott, såsom nämnt är, om konungen under krigstid sjelf anförer arméen, kan det ske. Ännu ett annat förhållande inträffar, om konungen aflider och thronföljaren är omyndig eller om hela konungaätten på manssidan utslocknar, i hvilket fall hela statsrådet regerar med konglig magt, men i dessa fall icke i tolf månader, utan blott till dess ständerna sammankommit, hvilket oförlofvadt bör ske, och förordnat om regeringen eller utvalt ny konung. Skulle nu det fall vara inne, att en förmyndare-

regering måste tillsättas, så beror dess sammansättning helt och hållet på ständernas val. Den enda inskränkning, som grundlagen stadgar, angår antalet af förmyndare, som måste vara *en, tre eller fem*, således en riksföreståndare eller ett kollegium af helt få personer och alltid udda tal för att undvika rösternas likhet. — Huruvida en, tre eller fem skola väljas, afgöres af riksstånden i deras plena, men sjelfva personerna utses af en dertill utvald nämnd. Sedan beror det derpå, om samma regering äfven blifvit vald i Norrige, ty förmyndareregeringen, likasom konungen, är gemensam för begge länderna. Skulle Sverige och Norrige valt olika förmyndare, afgöres den tvisten genom votering i en kommitté, som sammanträder i Carlstad. Likaså är vid alla de tillfällen, då statsrådet regerar i konungens ställe, denna regering gemensam för Sverige och Norrige, hvarföre då äfven tio ledamöter af Norska statsrådet sammanträdde i Stockholm med det Svenska. I denna regering är Svenska justitiestatsministern och Norska statsministern skiftevis ordförande.

Regeringsform. Den första Svenska urkund, som bär detta namn, är regeringsformen år 1634; fört hade man ingen annan grundlag än konungabalken i landslagen, och äfven 1634 års regeringsform emotsvarar icke vår tids grundlagar. Den handlar mest om rådets och kollegiernas, samt landtregeringens sammansättning, äfvensom förmyndareregeringens under drottning Christinas minderårighet. Den var dock icke ämnad allenast till en stadga för denna regering, utan till en lag för kommande tider. Den blef dock aldrig formligen bekräftad, hvarken af drottning Christina eller Carl X, men fortfor att tillämpas under dessa regenters tid. Efter Carl X:s tid fastställdes 1660 års regeringsform, som icke upphäfde den förra, utan blott var ett tillägg dertill med afseende på Carl XI:s förmyndare. Grundnaturen i begge dessa regeringsformer äro derföre desamma; förhållandet emellan konungen och ständerna så väl som ständernas sammansättning var icke fullständigt utveckladt i någondera. Vid den nya förändringen af statsskicket under konung Carl XI uppgjordes ingen ny regeringsform; det kunde så mycket mindre ske, som konungen just förklarades oberoende af hvarje regeringsform utom Sveriges lag. Det visade sig snart, att han icke ens var bunden af denna, ehuru Carl XI i allmänhet icke missbrukade sin oinskränkta magt, att förtrycka lag och rätt. Konungabalken i landslagen var ännu källan för Sveriges statsrätt, så vida som någon sådan rätt kunde finnas i en stat, der konungen ansågs bunden af ingenting utom sitt samvete. Den första mera utförliga regeringsform är den af 1719, som snart följdes af en ny, den af 1720. Dessa båda urkunder äro verkliga grundlagar; i dem ligger frihetstidens regeringsätt utveckladt. Regeringsformen af 1720 blef i tillämpningen ännu mera inskränkande för konungamagten, än den från början varit. Den är mera utförlig än de föregående regeringsformerne, rörande statsmagternas förhållande till hvarandra. Regeringsformen af 1772

blef den nästföljande och var gällande först till 1789 och sedan med de förändringar, som innefattades i förenings- och säkerhetsakten, till 1809. Regeringsformen 1772 var ämnad att återställa det regeringsätt, som ägt rum, förr än enväldet under konung Carl XI infördes. Den innehåller också åtskilligt om den högre förvaltningen, som påminner om 1634 års regeringsform, dock lämpadt efter tidens förändrade förhållanden; deremot har den likasom 1720 års regeringsform åtskilliga stadganden, som saknas i den af år 1634, om ständernas privilegier och konungens magt i förhållande till dem. Förenings- och säkerhetsakten af 1789 kallades icke regeringsform och var icke heller någon fullständig lag för regeringssättet, ehuru den ganska viktigt ingrep i detsamma. Alla dessa äldre regeringsformer voro antagna af regeringen och ständerna gemensamt; den af 1634 var skriven af Axel Oxenstjerna och godkändes af ständerna; de af 1660 så väl som 1719 och 1720 uppgjordes vid riksdagen; den af 1772 framställdes af konungen till ständernas besvarande med ja eller nej och antogs utan någon öfverläggning; i själfva verket var den så godt som en oktrojerad grundlag, d. v. s. påbjuden af konungen alena. Regeringsformen 1809 uppsattes af ett dertill utvaldt konstitutions-utskott och pröfvades af riksstånden i deras plena, hvarefter den öfverlemnades jemte konungavärdigheten åt Carl XIII, som stadfästade den. Riksdagen sammanträdde i början af Maj månad och i slutet af samma månad var konstitutions-utskottets förslag färdigt. Det antogs efter två å tre dagars öfverläggning i riksstånden. Man skyndade nemligen med afgörandet i anseende till rikets kritiska belägenhet. Därföre blefvo ock de anmärkningar, som gjordes, till en stor del hvilande, för att sedan upptagas såsom förslag till grundlagsförändringar; man ville nemligen framför allt skaffa riket en bestämd statsförfattning och sedan jemka densamma i detaljerna. Sådana jemkningar hafva sedermera skett flera gånger, så att regeringsformen i sitt nuvarande skick är i många delar olika med den ordalydelse den hade 1809. Den största svårigheten vid dess antagande var bondeståndets vägran att erkänna den 114 §, som ger belgd åt ståndsprivilegierna. Bondeståndet reserverade sig emot denna §, såsom lämdande till förfång för allmogen och till fördel för de öfriga stånden, särdeles adeln. Bondeståndets motstånd var så envist och ifrigt, att det nästan fordrades magtspråk för att förmå detsamma att tillåta sin talman underskrifva regeringsformen. Detta skedde ej, förr än hela tre veckor sedan regeringsformen var antagen af de öfriga stånden och äfven af bönderne, ehuru med förbehåll af framtida jemkning i privilegierna. Detta förbehåll förlorade ingenting af sin kraft derigenom att de underskrefvo grundlagen, men ståndet nekade likväl detta enständigt, ända till dess, att konungen uppkallade bönderne på slottet och genom en allvarsam föreställning förmådde dem att gifva efter. — Regeringsformen består af 114 §§ och afhandlar först formerna för konungens styrande magt

och statsrådets sammansättning, samt högsta domstolen, sedan ständernas fri- och rättigheter med dertill hörande frågor, såsom om justitie-ombudsmannen, om statsrådets och högsta domstolens ansvarighet, samt ingår äfven något i bestämmandet af reglerna för ständernas verksamhet med utskott o. dyl. Denna regeringsform är den vidlyftigaste som Sverige haft och utgör den hafvudsakligaste källan för vår nuvarande statsrätt.

Regeringsfullmäktige, konungens, sker nu mera enligt regeringsformen, då han fyllt 18 år, eller om han, vid företrädarens död, är öfver denna ålder. Han emottager då hyllning och trohetsed af alla civila och militära korpsar och auktoriteter, samt af hvarje till myndiga år kommen man i riket. Kröning och hyllning ansågs, ifrån det kristendomen lyckades införa den förnämnda ceremonien, såsom en oungånglig bekräftelse på hans värdighet, hvarför man äfven så mycket möjligt var, skyndade dermed. Under hedniska tiden skedde tillträdet till regeringen derigenom, att den nye konungen drack den afidnes arföl. Alla fylkiskonungarne voro då samlade hos Upsala öfverdröft, der de intogo sina stolar, men konungen stannade vid trappsteget nedanför sin faders thron, till dess *Bragebagaren* inbars. (Se vidare detta ord, Del. I, sid. 170.)

Regie kallas den åtgärd, hvarigenom staten, till förökande af sina inkomster, tillägger sig ensam och uteslutande rätt att tillverka eller försälja vissa allmänna behofsartiklar. I andra länder hafva funnits och finnas ännu sådana å tobak, salt, m. m. I Sverige har egentligen intet sådant funnits mer än brännvinsbränningen för kronans räkning, hvilken infördes år 1775 (se: *Brännvin*). Några år senare, eller på 1780-talet, påtänktes äfven en förpaktning af tobaksförsäljningen, som skulle öfverlätas åt ett Preussiskt tobakskompani; förslaget kom aldrig till verkställighet, men kostade kronan öfver 50,000 R:dr i ersättningar. Det är sådana regier, som menas med monopolier, hvilka nu gällande regeringsform förbjuder. Man har äfven med *regie* förstätt arrenden af kronans inkomster, då staten öfverlätit dessas, eller några vissas deraf, uppbärande mot en bestämd summa, som vanligen förskottsvis erlades. Sådana voro fordom icke sällsynta.

Regiment du Roi de Suede var namnet på ett regemente, som 1808 uppsattes i Carlshamn af bertigen de Pienne, en Fransysk emigrant, som en längre tid vistades i Sverige. Regementet bestod till större delen af Franske krigsfångar, som kunde förmås att dervid taga värfning. Det tjänstgjorde någon tid i Carlskrona, men upplöstes i Juni månad 1809.

Regin (myth.). Ett gemensamt namn för alla de högre gudarne eller de tolf förnämste Asarne.

Regin (myth.). Reidmars son och Fafners broder (se: *Reidmar*). Då de båda bröderna bade tillsammans begått det nidingsdådet att dräpa sin fader, förs att åtkomma det guld, de hade erhållit af Asarne, ville Regin dela skatten med sin broder, men Fafner unnade honom ingen enda penning,

sten öfverföfl honom, så att han måste taga till flykten. Regnå for då till konung Hjalprek i Danmark och blef dennes vapensmed. Det var der han lärde känna den unge Sigurd, son af Sigmund Völsingsson och stufson till Hjalprek. För denne yngling fattade Regnå ett sådant tycke, att han utsåg honom till sin hånare. Han berättade för Sigurd, hvarest Falner hade doldt sitt guld, samt uppeggade honom att bemäktiga sig detsamma. Regnå förfärdigade derjemte åt Sigurd ett svärd, hvilket fick namn af Gram och var det yppersta stridsvapen i hela nejden. Härpå foro de båda att uppsöka Falner. (Se vidare härom art. *Reidmar*.)

Regnå, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Finspångs härad af Linköpings län och stift, men en del af socknen liggande inom Skyllerstads härad af Örebro län, består af 33 $\frac{1}{2}$ förm. hemman, uppskattade till 137,677 Rdr. Folkmängden steg år 1848 till 1,558 personer, hvaraf 329 bodde inom Örebro län. Arealen är 36,450 tunn., hvaribland 4,180 äro sjöar och kärr. Afståndet från Norrköping och Linköping är ungefär 6 mil, men postgången på Norrköping. Kyrkan, som ligger vid Regnåsjöns vestra strand, ombyggdes 1755 och har en altartafel målad af Hörberg, samt ett orgelverk af Strand. Altarklädet är märkligt som ett konststycke i sitt slag, föreställande nattvardens instiftelse; det är väfvt i Wadstena. Allmogens, hvars förnämsta näringsfång är åkerbruk och beskapsskötsel, förmår likväl icke derigenom förskaffa sig tillräcklig bergning, utan måste, genom kolning och sågning af bräder, bereda sig den felande tillgången. Folket är enkelt och okonstladt till sina seder. Likväl förvarar socknens historia minnet af ett der begånget ohyggligt brott, då församlingens kyrkoherde, prosten D. Söderman, en natt i Juni månad 1809 anfölls af 2 eller 3 befvor, ditkomme i afsigt att stjäla, men som, då de sågo sig upptäckte och funno motstånd, gäfvor prosten 30 knifstygn, hvaraf han dog följande dagen, och hans bostru förlorade ena ögat, blef lam i högra armen och rubbad till förståndet för sin återstående lifstid. Den döende mannen ville, på tillfrågan: om han känt de brottslige? icke svara något bestämdt. De ha också aldrig blifvit med vissbet kände, ehuru misstänkte. — Socknen tyckes ha ett sondt läge, ty på 30 år ha inga smittosamma sjukdomar der yppat sig, ehuru sådana gått i trakten rundt omkring. I socknen finnas ännu (1849) 3 personer öfver 90 år. Den 15 Dec. 1787 dog der terparon Anders Olsson i Botten vid 120 års ålder så frisk och stark, att han kort före sin död kunde gå till och från kyrkan, ehuru vägen var lång och svår. — Här finnas några jättegrutor och några gamla ödelagda grufvor. — I socknen ligga säterierna *Regnåholm*, med en ovanligt stor och väl inrättad trädgård, samt *Svarttorp*. En gästgifvare, Nils Renström, har år 1809 till församlingen donerat Hellestads gästgifvargård, med villkor, att en tredjedel af arrendet skulle tillfalla socknens allmänna fattigvård och två tredjedelar användas till lön åt skolmästaren samt understöd åt fattiga skolbarn.

Regnér, Gustaf, född d. 11 Okt. 1748 i Fivelstad socken i Östergötland, der fadern var komminister. Blef 1767 student i Upsala och utmärkte sig der genom sina vittra anlag samt blef en af ledamöterna i sällskapet: *Apollini sacra*, ingick 1774 i kansli-kollegium, der han avancerade till expeditionsskreterare, blef ledamot af vitterhets-akademien samt af vetenskaps- och vitterhets-samhället i Götteborg. Han hade, kort efter sitt inträde på tjenstemannabanan, till den af Gjörwell utgifna tidskriften *Samkaren* insändt ett poem öfver *Ensligheten* på orimade alexandrin, som ådrog sig Solbergs uppmärksamhet. Denne förmädde honom att på Svenska öfversätta Fredrik den Stores *Lettres sur l'amour de la patrie*, som tillsändes den höge författaren. R. hade mycken beläsenhet, en bildad smak och varm kärlek till vitterheten, men inga högre skaldeanlag. Hans största vittra förtjenst är således verkligen hans metriskas öfversättningar ur Ovidius och Horatius. För öfrigt har han författat icke mindre än nio poemer, belönte af åtskilliga samfund, och deribland heroïden: *Gustaf Wasa till Hemming Gadd*, som af Svenska akademien år 1788 erhöill stora priset, hvilket sedan 1802 tilldeltes svaret på akademiens prisfråga: *Om Ålderdomen är efter Naturens Inrättning ett tillstånd af forlorad sällhet eller blott ett tillstånd af ombytta föremål derför?* Sistnämnda år erhöill han äfven Lundbladskas priset för sin afhandling om metriskas versifikation. Hos skoleungdomen gjorde han sig känd och värderad genom sin skrift: *Första Begreppen af de nödigaste Vetenskaperna*, som både under hans lifstid och efter hans död erhöillit mångfaldiga upplagor. Har för öfrigt utgifvit: *Sammandrag af Kronologien*; *Tänkar om Svenska Theateren och Forslag till dess upphjelpande*; *Svenska Parnassen*, vitter tidskrift; *Vitterhetsnöjen*, 2 delar; var redaktör af *Post- och Inrikes Tidningar* från 1784 till sin död den 22 Mars 1819. Hans son,

Regnér, Adolf, protokolls-sekreterare, född 1799, är känd såsom utgifvare af åtskilliga tidskrifter, såsom: *Allmänna Opinionens Organ*, hvilken utkom 1810; *Allmän Politisk Journal*; *Sofrosyne*, ett blad för Svenska fruntimmer; *Tiden*; *Tidens anda*; *Lycurgus* och *Argus IV*. De tvänne första ha isynnerhet blifvit märkliga, genom de åtal, som mot dem anställdes. Den förstnämnda aktionerades d. 7 Aug. 1810 för en artikel, hvilken likväl icke ansågs såsom af orбота beskaffenhet, hvarför nämnedeln icke bröts, utan boktryckaren dömdes till 800 Rdr böter för lögnaktiga uppgifter och vrängda framställningar. Den andra, eller *Allm. Pol. Journ.*, innehöll år 1811 en artikel *Om möjligheten af Finlands återförening med Sverige*, hvilken d. 14 Sept. åtalades inför Svea hofrätt, ehuru saken icke börde dit, då den anklagade ej var adelsman. Aktor sade i sitt anmärkningsmemorial "att det icke vore några strofer eller uttryck, som utgjorde åtalets föremål, utan sjelfva afhandlingen och företaget, att i en tryckt skrift för allmänheten framlägga ett ämne, som vore till sin natur ömtåligt." Det var sålunda

af åklagaren själf medgifvet, att skriften icke var smädelig. För sådana fall säger tryckfrihetsförordningen: "Är skriften ej smädelig eller förgripelig, men genom densamma missförstånd med Utländsk Makt sig yppat, må den utan Rättegång kunna konfiskeras." Hvarje Svensk mans behörighet, att yttra sig öfver hvad ämne som helst, är i samma lag med så bestämda ord försäkrad, att man skulle trott, det hofrätten bordt ogilla sin advokat-fiskals uppenbart lagstridiga yttrande. I det stället säger hon i sitt utslag: "att det ej bordt kunna undfalla Regnér urskillning, att någon författare icke kunde vara tillåtet afhandla ett ämne, så öppet stridande mot fredsfördrag med magter, som äro med riket i fredligt och vänskapligt förhållande, hvarigenom missnöje kunde uppkomma." Då "Regnér genom ett sådant sitt straffvärda företag kunnat blottställa fäderneslandets lugn och säkerhet", dömdes han, att i tre år hållas fängslig å Waxholms fästning. Den 14 Sept. hade åtalet förordnats och med den brådska hade rättegången bedrifvits, att hofrätten redan d. 1 Okt. var färdig med sitt utslag. I dess konceptbok finnes likväl den sällsamma anteckningen, att d. 3 Okt. uppsändes handlingarna till Kongl. Maj:t. Den 4 återkommo de derifrån, och, till följd af det bifogade kongl. reskriptet, afkunnades utslaget d. 5, med utelämnande af sista meningen, som var, att domen underställdes Kongl. Maj:ts pröfning. R. affördes verkligen till Waxholms fästning, men kvarhölls der icke längre än ett år. Båda dessa tryckfrihets-åtal voro, hvar och ett i sitt slag, de första som i Sverige anställdes efter nuvarande grundlagars införande.

Regnsjö, en socken, annex till Mo, 2 $\frac{3}{4}$ mil från Söderhamn i Gefleborgs län, består af 29 $\frac{3}{4}$ mtl. med ett uppkattningsvärde af 92,950 R:dr, och en folkmängd af 220 personer. Arealen är 23,536 tunn., hvaraf 3,850 äro sjöar och kärr. Adr. Söderhamn.

Rehausen, Gotthard, Balthasar Johan och Christoffer, tre bröder af en Tysk adelig ätt, upphöjdes 1685 i Svenskt adligt stånd, men introducerades först 1726. **Gotthard**, den äldste, hade 1655 blifvit ryttare vid öfverste Scotts regemente, sedan avancerat till officer, kommandant på Neuhausen och slutligen major vid Nylands regemente. **Balthasar Johan** var kapten vid öfverste Sasses regemente och den tredje, **Christoffer**, regements-quarttermästare vid densamma. Från en af dem härstammade

Rehausen, Gotthard Mauritz von, född d. 30 Sept. 1761, son af öfversten och R. af S. O. Lorentz von R., ingick först i krigstjänst och blef 1782 löjtnant vid gardet, men beträdde snart den diplomatiska banan, dit hans anlag och höjelse kallade honom; skickades 1787 som ambassad-kavaljer till Köpenhamn och blef 1791 envoyé i Holland. Härifrån erhöill han 1794 ett onådigt afsked, till följd af några bland Armfelts papper upptäckta bref från honom, hvari han lärar yttrat sig på ett tadlande sätt om Renterholm. Onåden upphörde likväl tillika med gunstlingens välde, och re-

dan dess förinnan anställdes han 1795 som legations-sekreterare i Lissabon, der han 1797 blef chargé d'affaires samt öfverstlöjtnant vid Götha gardet. Här gifte han sig med en rik Engelsk handlandes dotter, flyttades 1805 som envoyé till London, hvarifrån han dock repellerades 1807, emedan han troddes icke gilla den politik Gustaf IV Adolf följde. Han kvarblef emellertid i England, på West-Wicham, nära London, der hans hus blef en af samlingsplatserna för den fina och förnåma Brittiska världens notabiliteter. År 1812 återfick han sin plats och utvecklade der mycken skicklighet vid de intrasslade och brydsamma underhandlingar, som detta och de följande åren föregingo mellan Engelska och Svenska kabinetterna, rörande subsidie-ärender, Norriges förening med Sverige och andra frågor af stor politisk vikt. Hans förtjenster i detta fall belöntes med friberreskap och kommandörstiteln af N. O. Dog i Stockholm d. 8 Dec. 1822. Var en vän af målarekonsten, af hvars alster han ägde en ganska dyrbar samling. Såsom ägare af Göksholm i Hjelmaren lät han på Engelbrektscholmen upprepa ett monument öfver denne odödliga man, hvars namn denna holme förvarar. Hans son, friherre **Johan Gotthard von R.**, R. af N. O., hvilken i många år var anställd vid legationen i London, har nu arft sin faders plats derstädes, såsom envoyé e. o. och ministre plenipotentiaire.

Rehbinder, Henrik, son af ryttmästaren Bernhard R., hvilken stupat i slaget vid Wallhof, var född i Lidland d. 18 Okt. 1604, blef 1622 antagen till vapenpage hos konung Gustaf Adolf och följde honom som sådan i Polska och Tyska fälttågen. Märkligt nog blef han först efter konungens död anställd som löjtnant. I slaget vid Wittstock skall han ha fått 18 sår. Icke destomindre var han vid fredsslutet 1648 ej mer än ryttmästare, men hade ådragit sig Carl Gustafs uppmärksamhet och befordrades af honom 1655 med ens till öfverstlöjtnant vid lifregementet till bäst. Här gjorde han konungen en vigtig tjänst, i det han med sitt regemente anföll och skingrade 5,000 Polackar, som öfvergått till Svenskarne, men gjort uppror, tog 520 soldater med 62 officerare af dem till fångar och eröfrade åtskilliga segertecken. Belöningen för denna bragd blef öfverstebeställningen vid lifregementet. Under Rigas belägring visade han många prof på skicklighet och mod. Af Carl XI utnämndes han till general-major och 1680 till friherre, då han tjent riket i 58 år och i dess tjänst hade 10 söner, hvilket ovanliga förhållande utmärktes med 10 stjernor i hjertvapnet. Han dog samma år d. 13 Okt. Bland hans söner och sonsöner anmärkas:

Rehbinder, Reinhold, om hvilken berättas i Stjernmans Höfdingaminne, att han blef general-major af infanteriet 1686, general-löjtnant 1693 och 1701 landshöfding öfver Kalmar län och Öland, i hvilken beställning han dog den 27 Maj 1709. Hans son,

Rehbinder, Henrik Johan, född d. 19 Okt. 1672, blef fänrik vid Nerike och Wermlands re-

gemente 1688, och var öfverstlöjtnant vid detsamma, då han med det blef fången efter slaget vid Pultawa. Hemkommen ur fångenskapen 1722, blef han öfverste och kommandant på Bohus fästning och dog 1734.

Rehbinder, Otto, äldste son till den förstnämnde af Rehbinderska ätten, Henrik R., var öfverste för ett eget värfvadts regemente, som egentligen hade namn af Wyr- och Irfiska-regementet, blef med det först fången i Narva, då denna fästning d. 10 Aug. 1704 med storm eröfrades af Ryssarne, men sattes på fri fot, och deltog sedan under det följande kriget i Lifland till 1710, då han var i Revel, underskref denna stads kapitulation och åter föll i Rysk fångenskap. Dog der i pesten samma år vid 70 års ålder. Om hans yngre år berättas, att han deltagit i Carl XI:s Skånska krig och efter hemkomsten till Lifland blifvit landträd derstädes.

Rehbinder, Carl Reinhold, var major vid ofvannämnde regemente och af den adliga grenen. Blef jemväl fången i Narva samt förd till Wenowa, men lär sedan qvarstannat i Ryssland.

Rehbinder, Otto Magnus, kom i tjänst vid Åbo läns kavalleri 1695 och var ryttmästare vid detsamma, då han 1709 blef fången vid Karnowitz. Han fördes till Tobolsk och qvarblef der till 1722; hemkommen fick han majors titel, blef sedan verklig major och dog 1751 vid 73 års ålder. Under sina fälttåg hade han blifvit sårad vid Jacobstadt, vid Gemauerthof och vid Pultawa.

Rehbinder, Christoffer och Bernhard Wilhelm voro begge majorer vid Est- och Lifländska adelsfane-regementet. Den förstnämnde lär ha blifvit fången i Lifland och förd till ett jernbruk långt in i Ryssland, der han måste qvarstanna till den allmänna befrielsen för de Svenske fångarne. Förut hade han varit ryttmästare vid Åbo läns kavalleri och utmärkt sig särdeles under 1701 års fälttåg, hvarvid han en gång blef illa sårad. Fick år 1728 öfverstlöjtnants afsked, flyttade till Lifland och dog der ogift. — **Bernhard Wilhelm** blef 1609 kornett vid Åbo läns kavalleri, öfvergick sedan till det ofvannämnda Est- och Lifländska adelsfane-regementet och blef med det fången vid Dnieper. Hemkommen 1722 fick han följande året öfverste afsked. Hans dödsår är obekant.

Rehbinder, Bernhard Otto, son af öfversten Otto R. (se ofvan), var född i Revel d. 21 Nov. 1662, lærer tidigt ha gått i utländsk krigstjänst, antagit katolska religionen och stannat i Sardinien, öfver hvars armé han blef stormarskalk och Ridd. af St. Anunciada-orden, hvilken då för tiden hölls derstädes i sådant anseende, att hvarje medlem deraf kallades kusin af konungen och af alla andra excellens. Han hade, bland annat, särdeles utmärkt sig i slaget vid Turin 1706, der Fransmännen blefvo slagne, och hvarest han kommanderade en del af Sardiniska arméen. Dog d. 12 Nov. 1742 mycket rik och ansedd, men barnlös, och har sin mausolé i kyrkan Santo Spirito i Turin.

Rehbinder, Robert Henrik, son af majoren och R. af S. O. friherre Reinhold Johan R., var född d. 15 Juli 1777, blef vid icke 11 års ålder fänrik vid Åbo läns regemente och som sådan 1791 studerande i Åbo. Emedan han vid inträdet i ynglingaåldern kände sig icke äga böjelse för krigstjensten, tog han afsked 1795 och blef extra notarie i Åbo hofrätt, der han 1803 blef adjungerad ledamot och 1807 assessor. Efter Finlands förening med Ryssland anställdes han hos kejsar Nicolaus såsom föredragande af Finska ärenderna och anses som själen i den organisation Finlands styrelse erhöill. Upphöjdes till stats-sekreterare, geheimeråd, greve och pryddes med en mängd Ryska ordnar, deribland Alexander Newsky-orden i briljanter, samt Svenska kommandörstecknet af N. O. Dog 1841.

Rehbinder, Otto, son af kaptenen vid Tavastehus regemente, friherre Otto R., föddes d. 27 Apr. 1797, blef 1815 kadett vid Finska topografiska korpsen och fick öfverste afsked 1835. Han hade då erhållit flera ordnar och deribland medaljen för Turkiska fälttåget. Blef statsråd och 1841 guvernör i Tavastehus län samt R. af St. Annæ-ordens 2:dra klass med kejsarliga kronan.

Rehbinder, Carl Herman, äfven en af de gamle Carolinerne, var född i Wiborg 1686. Hans fader var majoren vid Karelska dragonerne, Gustaf Henriksson R. Vid knappt 15 års ålder kom han till arméen och följde den under alla dess fälttåg, ända till Pultawa, der han, då ännu endast fänrik vid lifgardet, blef fången och förd till Tobolsk. Hemkommen 1722, fick han löjtnants titel, men kunde, ehuru gynnad af konung Fredrik, ej förr än år 1742 bli kapten vid Uplands regemente, hvarifrån han tog afsked och dog 1755. Ehuru han gjort så föga lycka i krigstjensten och tvertom deri förtärt större delen af sin ärftda förmögenhet, hyste han likväl en nästan religiös vördnad för Carl XII, hvars blotta namn bragte honom i förtjusning. Han bar nästan hela lifstiden samma dräkt som hans hjetle och dess drabanter, och, emedan Carl ej tålde manchetter, kunde man icke förmå R. att ens på sin bröllopsdag bära sådana. Hans son (se nedan), har öfver honom i Gottfröa kyrka låtit uppsätta ett epitafium med en lång inskrift i stenstil.

Rehbinder, Johan Adam, född d. 23 Juni 1733, ingick 1755 i kansliet vid inrikes civil-expeditionen, erhöill lagmans titel och dog ogift d. 28 Jan. 1809. Har gjort sig känd som en flitig samlare och utgifvare af åtskilliga arbeten, tjänande till upplysning och vägledning i historien. Sålunda författade han en diplomatisk samling af alla från 1719 till 1778 utgifna adelsbref, hvarföre han erhöill en belöning af 500 R:dr; en annan samling af preste-, borgare- och bondeståndens besvär, som belönades med 666 R:dr 32 sk., en fortsättning af den *Adeliga Matrikeln* från 1755 till 1781, och en lefnadsbeskrifning öfver landtmarskalkarne samt en annan öfver rikskanslerer, hofkanslerer, m. m.

Rehbinder, Gustaf Henriksson, en af ge-

neral-majoren Henrik R:s tio söner, som uppräknas i faderns friherrediplom, var född i Røvel 1647, blef 1666 fänrik vid öfverste Günterbergs Skånska dragonregemente. Såsom major vid Karelska dragonerna deltog han i Carl XI:s Danska krig och blef illa sårad i slaget vid Lund. Dog i Wiborg 1696. — En af hans bröder, Hans Henrik, öfverste för Karelska dragonerna, stupade i slaget vid Narva 1700.

Rehn, Johan Erik, hof-intendent, ledamot af målare-akademien och R. af W. O., född 1717, död 1793, var en ganska utmärkt arkitekt, ehuru hans stil beskylles för att vara mera täck och smånätt än storartad. Hans lavyrer hafva ett rasht manér och äro utförda med mycken säkerhet. I Clara kyrka i Stockholm är ett monument uppfördt öfver honom. Boije tror, att han var broder till den här nedan följande, men sådant är obestyrkt.

Rehn, Olof, född d. 1 Dec. 1723 i Stockholm, der fadern var bryggare. Sonen eignade sig åt konsterna, lärde sig mönster-ritning för fabrikerne och hövistade flitigt undervisningen i målare-akademien, der han gjorde goda framsteg. Vid 31 års ålder anställdes han såsom ritare i antiqvitetens-arkivet, den siste, som innehade denna plats, och i hvilken han gjort mycken nytta. Har efterlemnadt en mängd ritningar af monumenter, munkskrifter, grafstenar och klädedrägter, sändes från de norra orterna. Dödsåret obekant.

Rehnberg, Zacharias, hette förut **Rehnhorn** och var född i Skelefteå i Westerbotten d. 24 April 1634; blef först lakej hos Carl Gustaf, som han följde under hans fälttåg, och sedan dess munsänk; anställdes derefter som kammartjenare hos hans son, hvilken, efter tillträdet till regeringen, år 1673 utnämnde honom till hof-intendent och upphöjde honom i adligt stånd. Han skref sig till Rensta, Wessberga och Zachrisberg, hvaraf kan synas, att den förne lakejen blifvit en både betydande och rik man. Dog d. 18 Jan. 1688.

Rehnhorn, Anders, hette förut **Hansson** och var broder till den likaledes adlade Bengt Reenfelt. Blef 1631 simpel soldat, men tjente sig upp till kapten vid Dalregementet, i hvilken beställning han adlades 1646. Blef sedan major och dog 1651 utan manliga arfvingar, då ätten utgick med honom. Drottning Christina donerade, efter hans död, till Upsala akademi, de gods, som varit honom förlänade.

Rehnskjöld, Gerdt, af en gammal Westfalisk ätt **Rhen v. Kessenbrink**, hette förut **Gerdt Antoni**. Stamfadern, **Hans**, skall år 1572 kommit till Sverige, der han allidit 1615 på Brathalla i Westergöthland. Enligt Stjernmans matrikel skall likväl den ifrågavarande Gerdt, "för religionens skuld", begifvit sig från Westfalen till Sverige, der han anställdes som kammarskrifvare i räknekammaren, blef sedan kamrerare hos Axel Oxenstjerna i Frankfurt och slutade som regeringsråd i Pommern samt universitets-kurator i Greifswald. Dog d. 20 Juli 1658. Han upphöjdes 1639 i adligt stånd, då han antog namnet **Rehnskjöld**. Hans adliga ätt utgick

med sonsonen, kaptenen vid gardet **Frans Amzon R.**, som stupade ogift vid Klissow d. 9 Juli 1702. Den upphöjdes likväl till grefflig, fortlefde ännu i 20 år och hade sin största glans af andre sonen, **Rehnskjöld, Carl Gustaf**, född i Greifswald d. 6 Aug. 1651. Denne gick, efter slutade studier i Lund under Pufendorfs ledning, vid 22 års ålder, i krigstjänst som fänrik vid gardet. Som löjtnant gjorde han 1676 sin första bragd, då han fördref Danskarne från en skans vid Tostebro, hvarför han belönades med kapstens fullmakt, deltog sedan i de följande fälttågen och utmärkte sig i hvartera af de tre stora slagtingarna, samt beforderades efter hvar och en, så att han efter den tredje, den vid Landskrona, blef öfverstlöjtnant. Efter krigets slut biträdde han konungen med indelningsverkets ordnande och gick sedan en tid i Wilhelms af Oranien tjänst, hvarifrån han återkom 1695. Utnämndes då af Carl XI till general-major och af hans efterträdare till general-löjtnant, guvernör i Skåne och friherre. Vid landstigningen på Seeland anförde han venstra flygeln och fördref fienden. Då arméen sedan öfverfördes till Lifland, följde han konungen på amiralsskeppet. Vid landstigningen i Pernau stego begge med kärnan af hären på en jakt, som blef så öfverlastad af menniskor och hästar, att den började sjunka; för att lätta den, sprang R. på sin häst, störtade i sjön och simmade, icke utan stor fara, i land. Han följde sedan konungen under alla årens fälttåg och var den, till hvilken Carl satte det mesta förtroendet bland alla sina officerare, emedan hans lynne och taktiska begrepp mest öfverensstämde med konungens. Hans system var nemligen att låta mannamodet och den personliga kraften afgöra allt, ett system, som i nio år visade sig segrande, och som man ej kan neka, har ganska mycket för sig, ehuru det ej vid alla tillfällen är användbart. Genom det vann han emellertid sin största seger, den vid Frauenstädt. Här angrep han den 16,000 man, efter andra uppgifter 20,000, starka Ryska och Sachsiska hären, som var väl förskansad och hade ett talrikt artilleri, hvaremot Svenskarne blott voro hälften så starka och utan kanoner. Efter en timmas strid hade likväl icke allenast segern förklarats sig för dem, utan deras fiender voro nästan helt och hållet tillintetgjorda. Den förenade arméen förlorade 7,000 man i döda och sårade, 7,600 fångar, 74 fanor och 31 kanoner; Svenskarne deremot endast 400 man döda och 1,400 sårade. Emot denna glanspunkt i R:s historia kontrasterar på ett nedslående sätt den olyckliga slagtingen vid Pultava, hvars förlust man hufvudsakligast tillräknat honom. Det bör likväl erkännas, att berättelserna derom äro skrifna af hans fiender, och att, just då Ryssarne börjat vika, gafs en befallning till en förändring i rörelserna, som bragte allt i förvirring och hvaröfver både R. och Lewenhaupt råkade i yttersta bestörtning. R. red då till konungen, som väl afsagt sig befälet, men var med öfverallt i elden, och frågade om ordena utgått från honom? Härpå svarade Carl nej, men blef röd i ansigtet; det var då som R. utbrast:

"Ja, så går Herrn alltid. Jag får intet göra som jag vill. Gud gifve Herrn ville låta mig råda." Fallet i Rysk fångenskap behandlades han af ezaren bättre, än de flesta andra fångarne och tillfäts kvarstanna i Moskwa, hvarest han understödde sina kamrater så mycket möjligt var och höll fritt bord för flera unga officerare, hvilka han derjemte undervisade i krigskonsten. Efter Carls återkomst till Sverige, hönföll grefvinnen Rhenskjoeld om sin mans atldöning, hvilken också ägde rum, men ej förr än 1718. Han fick nu befälet öfver Skånska arméen och skyddade landet mot Danskernes anfall. Af den nya regering, som följde på Carl XII:s, omfattades han med välvilja, och vid Fredriks kröning satte han kronan på dess hufvud. Konungen rådfrågade honom ofta och kallade honom till sig att följa honom på sin resa kring landet. R. begaf sig då på vägen till Kungsör, men sjönade på gästgifvaregården Läggestad i Södermanland och dog d. 29 Jan. 1722 af blodspottning. Han var nu 70 år, och hans bröst skadadt af ett stycke af en granat, som vid Wiprechts belägring träffat det. Begrofs i Storkyrkan i Adler Salvii graf. Det är tydligt, att denne man måste erbålla alla slags utmärkelser och hederstucken. Han hade således efter hand blifvit general, fältmarskalk, kongl. råd och grefve; men som han icke efterlemnade några barn, utgick ätten med honom.

Reichenslund, ett jernbruk, som år 1828 privilegierades att anläggas i Norrbottens län, förmodligen i Öfver-Kalix socken, och hvarest för 4 händar skulle smidas 1,800 skeppad stångjern af eget tackjern. H. M. Konungen skulle bli anläggningens ägare; men enligt 1845 års *Stämpelbok* var bruket då ännu icke bygd.

Reichel, Carl Breide von, af en Tysk adelig ätt, gick 1703 i krigstjänst och bevisade de Brabantska fälttågen från denna tid till 1711, då han kom i Svensk tjänst som öfverstlöjtnant vid Bossewitzka dragonregementet, med hvilket han deltog i slaget vid Gadebusch; blef sedan öfverste för Wismarska dragonerne, upphöjdes 1719 i adligt stånd, men tog 1723 afsked och gick i Holsteinsk tjänst, der han anställdes som envojé vid Svenska hofvet från 1729 till 1731. Återkommen härifrån, råkade han i Holstein "uthi betryck och häckte", man vet icke af hvad orsak, och kvarhölls der till 1743, då han äntligen på en hög persons förbön blef frigifven. Dödsåret är obekant.

Reichenbach, Niklas Rudolf von, född i Erfurt på 1660-talet, gick först i kurfurstens af Mayntz tjänst och kom 1693 till Sverige, då han skickades att som ingeniör bese fästningarna i Lifland och undervisade många officerare derstädes i fortifikation; blef fången af Ryssarne i en drabbning d. 5 Dec. 1700, men åter fri och fortsatte sin undervisning ända till Revels eröfring 1710, då han flydde öfver till Sverige. Här anställdes han som tygmästare i Carlskrona, blef sedan öfverstlöjtnant vid artilleriet derstädes och adlad 1717. R. af S. O. 1748, men dog redan följande året ogift, och slöt sjelf sin adliga ätt.

Reichenbach, Mattias Philip, född d. 9 Jan. 1744 i Nyköping, der fadern var apothekare, blef 1770 kirurg och hospitalläkare i Södertelje, och fick assessors titel. Dog d. 17 Mars 1817. Hans son,

Reichenbach, Anders Philip, föddes i Stockholm d. 4 April 1775, blef 1802 kirurgie magister, regements-läkare vid lifgardet till häst, hvarefrån han tog afsked 1828, assessor och R. af W. O. Dog 1841.

Reidartyr (myth.). Ett Thors tillnamn.

Reidgothaland (myth.). I hedentime kallades allt det fasta land som ägdes af Oden Reidgothaland, men öarne på andra sidan sundet kallades Ejgothaland.

Reidmar (myth.). Den underbara sagan om Reidmar utgör urtypen eller grundtexten till den i forntidens poesi så märkvärdiga Gjokunga- eller Niflungavisan, innehållande berättelsen om en ryktbar och lysande ätts öden, samt alla dess medlemmars bedröfliga slut.

Reimers, Johan Arendt von, var född i Lifland och tjänstgjorde under 30-åriga kriget hos de Svenske ministrarne, hos hvilka han vid fredstraktaterna i Münster och Osnabrück bestridde marskalks-embetet. För dessa "förtjenster" ihågkoms han 1674 med ett adelsdiplom, då en marskalks-staf sattes i vapnet.

Reimersholm, en liten holme i Mälaren vid Stockholm, hette fört **Mårnesholmen**, men bytte namn då den tillföll rådmannen Anders Reimers, som på dess odling och försköning använde mycken kostnad och möda. Vid slutet af sin lefnad gjorde han den till ett slags fideikommiss åt en af sina döttrar.

Reimhardt, Peter, tullbevaknings-kontrollör och kustföreståndare i södra tulldistriktet, har blifvit bekant genom sin tragiska död. Han hade nemligen utmärkt sig såsom en ganska nitisk och skarp-synt efterspanare af förbrytelser emot tullagarna, och derigenom gjort sig både fruktad och hatad af alla ortens lundrenjare och tullförsnillare. Han hade också blifvit varnad för deras hämdeanslag, och särdeles genom ett anonymt bref 1831, hvare det som skedde nästan ordgrannat förutsades, men på hvilket allt han ej fäste något afseende. Natten mellan den 27 och 28 Juni 1832 väcktes han i sin boning utanför Landskrona af en person, som knackade på fönstret åt trädgården, såsom hans angifvare vanligen gjorde. R. steg upp, gick till fönstret och frågade den utanför stående: hvad han ville och hvarefrån han var? Denne svarade: från Helsingborg och lossade i detsamma på honom ett skott, som gick från högra bröstet ut genom ryggen, och hvars kula fastnade i väggen. R. sprang ut i köket, der han nedföll, och lefde ända till den 5 Juli, då han afled 41 år gammal. Han var gift icke långt förut. Händelsen gjorde ett oerhördt uppseende i hela landet och efterspanningar anställdes med mycken verksamhet; men mördaren har aldrig kunnat upptäckas.

Reinholdsfors. Se: *Brunnsbergs-verken*, Del. I, sid. 192.

Reiser, Anders von, född i Göteborg d. 3 Nov. 1701. Fadern var kapten i Svensk tjänst. Han gick vid endast 14 års ålder som volontär in vid lifregementet till fots och utnämndes till fänrik af Carl XII d. 30 Nov. 1718, således en af de sista, om ej den sista, utnämning konungen gjorde. I denna beställning qvarstod R. emellertid 1737, då han, vid ett besök i Danmark, lyckades vinna en frökens hjerta och fick tillåtelse att gå i Dansk tjänst, hvori han avancerade till öfverstlöjtnant och etataråd. Under tiden qvarstod han äfven i Svensk tjänst, men hvori han ej hann längre än till kapten. Han längtade dock tillbaka till Sverige, hvar till dock hans fru ej ville samtycka, om han icke erhöill en passande rang. Om denna önskans realiserande fördes nu i många år underhandlingar, som hufvudsakligen bedrefvos genom den till Sverige inflyttade juden Levin, och hvilka äro ganska karakteristiska för kannedomen om en mängd personer under den s. k. frihetstiden. Allt måste nemligen ske genom mutor, och dessa användes icke blott på underordnade personer, utan på de högsta i samhället, ty konungen och drottningen begärde och erhöillo ständigt lån af 60 till 120,000 dlr s:mt. Genom dessa medel erhöill R. efter hand landshöfdinge titel, svärdsordens-stjernan och adelskap, hvori han väl upphöjdes 1761, men som först kunde bekräftas genom introduktion 1776, då ändtligen riddarhus-direktionens motstånd öfvervanns genom Gustaf III:s bestämda föreskrift, hvilken, som det tros, på detta sätt betalade sina föräldrars skuld. Den nya ätten blef ej gammal på riddarhuset, ty den utgick 6 år derefter med stiftaren, som dog barnlös i Köpenhamn d. 3 Aug. 1782. Mannens namn är på ett mera bedranda sätt känt genom de donationer han gjorde af sin förmögenhet, hvilken hufvudsakligen bestod af säteriet Lärkesholm i Christianstads län, till underhåll för 20 fattiga, hälften af adel och hälften af ofrälse, till uppbyggande af ett skolhus och ett arbetshus, till brudskänk åt 20 hederliga flickor och till ett resestipendium för någon studerande eller yngre akademisk lärare i Lund.

Reja, Ansgårdsreja, kallas en i fjällen i Norrige och i de mot detta rike angränsande fjällprovinser af Sverige icke sällan uppkommande, men snart öfvergående, orkanlik storm, som, så vidt köld kan sammanliknas vid betta, motsvarar den Afrikanska Samum. Knappt något skydd hjälper mot dess isande verkan, der den framfar. Andedräkten förtages och döden följer ofta deraf hos de lefvande djur, som stå i dess lopp. Enda medlet till räddning är att lägga sig främstupa med ansigt nedtryckt mot marken samt försöka hålla andan tills den är öfver, hvilket ock djuren känna och iakttaga. Rejan förebådas af åtskilliga tecken, såsom vindstilla, ett starkt dån i luften, kreaturens ångest, m. m. Allmoget tror, att onda trolldomsmagter uppväcka densamma och färdas fram deri.

Reka hade i gamla Svenskan flera betydelser, såsom *drifva*, *stota*, *truga*, äfven *sätta*, *plantera*, likaså *sköta*, *uträtta ett ärende*, slutligen *vanka af*

och *an*, *vistas*. Substantivet *Reka* betydde äfven *spade*. *Reke* eller *Racke* betydde *hjelte*, *kämpe*. Det betär i Rimkrönikan: *Ther war manyan artigen rakki*. (Der var mången ärlig kämpe.)

Rekarne, Östra, ett härad i Nyköpings län, består af socknarna Näsuhulta, Husby, Wallby, Hammarby, Tjula, Sundby, Stenqvista, Årila, Jäder, Barfva, Kloster och Fors, tillsammans 364 $\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 1,772,285 R:dr, med en folkmängd af 12,417 personer. Arealen är 138,439 tunn., hvaraf 8,020 äro sjöar och kärr. Utgör, tillika med Vestra Rekarne, Daga, Åkers och Sebebo härad, en domsaga under Svea hofrätt.

Rekarne, Vestra, består af Thorsbälla, Gillberga, Lysta, Öja, Vestermo, Tumbo och Råby socknar, tillsammans 208 $\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 1,054,359 R:dr, med en folkmängd af 6,843 personer. Arealen är 76,000 tunn., hvaraf 2,170 äro sjöar och kärr. — Invånarna i dessa häradar skilja sig, till uttal och klädedräkt, från sina grannar. Ordet *Rekar* skall fordom betyd: *hjelte*, och *Rekarlar* var namnet på folket der i orten. De voro länge kända såsom ganska stridbara och otåliga mot allt förtryck. Under unionstiden voro de således vanligen de förste att deltaga i oppresningarna mot de Danske konungarne och deras fogdar, och utmärkte sig vid flera tillfällen i de derunder förefallna striderna. (Se: *Quicksund*.)

Rekarnes kontrakt, Östra, i Strengnäs stift, består af 6 pastorater: Husby-Rekarne, Jäder, Näsuhulta, Stenqvista, Tjula och Wallby.

Rekarnes kontrakt, Vestra, består äfven af 6 pastorater: Carlskyrka, Eskilstuna, Gillberga, Thorsbälla, Tumbo och Öja.

Rekognition, skogsöre, är vid jernverken den afgift, som deras ägare betala till kronan för begagnandet af dess skogar. *Rekognitions-allmänningar* kallas derföre de skogstrakter, som äro utbrutna från krono-allmänningsarna och anslagna, antingen till de s. k. ädlare verkens (guld och silfver) understöd, eller för jernhandteringen, och *Rekognitionsverk* några af de äldsta jernbruken, som drifva valonsmide, såsom Löfsta, Österby och Gimmo, hvilka, enligt kontrakt med kronan år 1686,ingo oinskränkt rättighet att smida så mycket de ville och förmäde mot en bestämd afgift af 4,000 dlr s:mt årligen.

Rekognitions-skogar kallas vissa kronan tillhöriga skogsmarker, som blifvit upplåtna till brukens och bergverkens begagnande emot en afgift till kronan såsom skogsägare. Denna afgift kallas *rekognitions-afgift*, emedan den gifves *in recognitionem domini*, d. ä. för att dymedelst erkänna att kronan är skogens ägare. Genom denna afgift vinnes ett dubbelt ändamål, dels att kronans äganderätt ej faller i glömska, dels ock, att kronan får en inkomst af skogen, ehuru hon icke sjelf begagnar densamma. En del af dessa skogar har dock blifvit såld under bruken till skatte.

Rektangelformiga eller aflångtyrskantiga stensättningar träffar man här och der i Sverige, och äro forntida grafminnen. Öppnas de, träffas vanligen inom randstenarne nedsatta lerkrukor, fyllda

med aska och brända ben. Rektanglarna träffas alltid i samband med ättebögar och andra grafminnen.

Religion är ursprungligen ett Latinskt ord betydande ett sätt att känna och dyrka ett högre godt väsende, d. v. s. Gud. De äldsta innebyggarnes, hvilka stodo på bildningens högsta trappsteg, kända man icke, men att de haft någon synes tydligen af deras begrepp om ett lif efter detta, hvarom deras sed att hos den döda insätta i grafven hans vapen, födoämnen, m. m. bär vittne. Kelternas eller Bronsfolkets religion var Druidisk hvars hufvudkarakter var dyrkan af solen eller solguden Balder, och efter hvilken ännu många qvarlefvor träffas i allmogens föreställningar och fördomar. Denna religion hade äfven andra naturföremål för sin dyrkan, såsom träd, m. m. särdeles Idegraven, Rönnen och Misteln, hvilka ännu anses af allmogen såsom heliga och ägande en magisk kraft. Jemte denna herrskade Thorsdyrkan, som äfven var en natur-religion, men tillhörig andra stammar. Asa-religionen tillhörig Norræna-stammen, var en sammanblandning af flera kulturer, äfven af Balders- och Thorskulten, hvilkas gudar upptogos i densamma, men underordnades en öfvergud, Odin, hvars söner de flesta gudarne föregåvos vara. Om dessa religioner, se vidare *Hedendomen*. De utträngdes här i Norden, men ej fullständigt, af kristendomen i 10 och 11 seklerna hvilken katolska form i 16 seklet gaf vika för den Lutherska, som nu är Sveriges herrskande statsreligion. Såsom en af de i Norden herrskande forna religioner, torde man äfven böra upptaga Herthuskulten, hvars högsta väsende var gudinnan Herbus eller Hertha, och som äfven synes hafva varit en naturdyrkan. Den har uteslutande tillhört Sveriges sydligaste provinser.

Religionsfrihet blef först i senare tider med någon större utsträckning beviljad främmande trosförvandter. Plakatet härom utfärdades d. 24 Januari 1781. Judarne undantogs dock härifrån, meningo sig den sedan beviljad och sednast år 1838. Religionsfriheten är dock icke absolut utan begränsad. De som tillhöra en annan än vår statsreligion, den lutherska, till hvilken konungen alltid måste bekänna sig, få icke befordras till embeten och tjänster, icke inrätta offentliga skolor, eller söka utbreda deras lära genom missionärer härstädes, icke inrätta kloster eller antaga munkar, icke heller anställa offentliga processioner o. s. v. Deremot få de bygga egna kyrkor, nyttja klockor, kalla egna lärare och efter bästa sätt inrätta sitt kyrkoväsende, samt i allmänhet åtnjuta medborgarligen rättigheter till och med deltaga i riksdagsmannaval, ehuru endast de af reformerta bekännelsen äro valbara. Smädandet af deras religion och störandet af deras gudstjänst är vid strängt straff förbjudet. Giftermål emellan en främmande trosförvandt och en lutheran är icke förbjudet, men bör af presterskapet afrådas. Är mannen af luthersk bekännelse, skola barnen ofelbart i densamma uppfostras, men af kvinnan af denna lära skall förening före vigseln träffas om den bekän-

nelse, i hvilken de blifvande barnen skola uppfostras. Vigseln skall förrättas med de inom begge makarnes församling brukliga ceremonier. Ingen luthersk prest får eljest påtruga, här bosatta, främmande trosförvandter, sin tjänst vid religionsförrättningar. Muhamedaner och bedningar äro i ofvannämnda plakat om religionsfriheten icke inbegripne. För Judarne är, såsom ofvan nämnda, särskildt stadgadt.

Religionsråd. Då Gustaf I blef missnöjd med Lutherska presterskapet, som dels tillät sig kländer öfver hans regerings-åtgärder, dels gick alltför våldsam till väga vid undanröjdandet af påfvedömet qvarlefvor i landet, fattade han den tankan, att upphäfva biskopsvärdigheten och ställa kyrkan helt och hållet under den världsliga styrelsen. För sådant ändamål inrättade han 1539 ett s. k. *religionsråd*, sammansatt af några få personer, som skulle ombesörja kyrkoärendena och i spetsen för hvilket han ställde kronprinsens informator, Georg Norrman (se detta ord, del. 3, sid. 62). Denne blef då i sjelfva verket kyrkans öfverhufvud, besökte stiftet, förhörde presterne, af- och tillsatte kyrkoherdar o. s. v. Endast erkebiskopen benämndes af konungen *biskop*, men de öfrige *ordinarier*. Hela den nya inrättningen varade likväl icke länge.

Religionsöfning. Se: *Gudstjänst*.

Reliker kallas hvarjehanda qvarlefvor, såsom ben, hår, och andra tillhörigheter efter afledna personer, som ansetts heliga, och hvilka tillskrefvos en mot allt ondt skyddande kraft, hvarföre de af den fromma vantron högt skattades. Man bar dem på sig, såsom osvikliga amuleter. Vid hvarje helig byggnad nedlades i murarne eller annorstädes dylika helgedomar, hvilkas värde skattades högre i samma mån de helgon, efter hvilka de voro lemningar, ägde ryktbarhet och anseende. Uti de gamla kyrkorna ser man i altarborden en fyrkantig fördjupning, som tjent till förvaringsrum för dylika. Man tillskref dem äfven en undergörande förmåga, hvarföre de, enligt kyrkomötenes beslut, egnades gudomlig vördnad, hvilken de ännu i katolske länder åtnjuta. De ryktbaraste relikernorden ännu äger qvar äro St Eriks ben, hvilka förvaras i ett silfverskrin, som står på högaltaret i Upsala domkyrka.

Relien, ett häradskrifvare-boställe uti Skee socken i Bobuslän, äger flera märkliga fornlemningar. Enligt sägen skall den i forna dagar hafva stått en kyrka, hvilken tradition ock nyligen blifvit styrkt af en gammal handskrift, hvilken omtalar "Relina socken." Rudera efter kyrkan visas ännu på en höjd, som betäckes af stora aflånga ättehögar.

Rellingeborg, eller som det ursprungligen lärar betat: **Renningeborg**, har varit ett gammalt fäste på Fogdön i Mälaren, 2,000 alnar från stranden på en öfver allt skogbeväxt bergshöjd. Af dess ringmurar återstå ännu lemningar, uppförda af kullerstenar. Öfversta ringen håller i genomskärning i längden 108 och i bredden 75 alnar, med ingången åt nordvest. Mellersta ringmuren har sin ingång åt öster, men den nedersta, som

består af väldiga stenmassor, åt sydost. Utsigten från borgen är ganska vidsträckt. Dess aflägsenhet från stranden visar, att Mälarens vattenyta i forna dagar sannolikt stått vida högre än nu.

Remedium. Se: *Lojering*.

Reminisere är det gamla namnet på 2:dra söndagen i fastan.

Remissinge kallas den procent, som består vissa tjenstemän vid kronans kassor, för de penningar de öfversända till andra verk och personer, äfvensom oppbördsmän för de medel de insända. Detta tillades för första gången räntmästare, genom kongl. brefvet af d. 11 Jan. 1726. Det är olika i mån af förhållandena, från $\frac{1}{8}$ till $1\frac{1}{2}$ procent.

Remmarlöf, annex till vestra Sallerup i Malmöhus län, består af $7\frac{1}{2}$ hemmen, uppskattade till 55,710 R:dr. Folkmängden är 256 menniskor. Arealen 1,180 tunnland. I Remmarlöfs by fanns fordom en kungsladugård af samma namn, som i senare tider utbyttes till skatte. Krigs-kollegium lät för några få år sedan inköpa den för kronans räkning, men sålde den kort derefter ånyo till enskild person. År 1847 såldes den till bönder af ägaren ryttmästaren R. af S. O. Christian Håkanson. Socknen har bördig åker och äng. Adr. Lund.

Remmene, en socken i Wenersborgs län, annex till Herrljunga moderförsamling, består af $8\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 32,570 R:dr. Folkmängden är 315 personer. Arealen är 3,032 tunl., hvaraf 35 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af gråsten och ganska gammal. I dess vapenhus finnes en runsten. Icke långt från densamma synes ett gammalt domaresäte. I socknen ligga Myhrmansfors och Liljendals jernbruk, som efter orten äfven kallas *Rämmsverken*. Adr. Skara och Guntorp. (Se Del. II, sid. 619.)

Remmer, Johan Erik, expeditions-sekretär, död i Stockholm 1843 vid 72 års ålder, har gjort sig ärofullt känd genom ganska lyckliga öfversättningar af flera franska theaterstycken på vers, såsom *Tartuffe*, *Sparsnjuka Hustrun*, *Optimisten*, *Cæsars död*, m. m.

Ren. Renen (*Cervus Tarandus*), den höga nordens allmänt nyttigaste högdjur, och nära nog det enda villkoret för en hel folkstams existens, tillhörer hjortsläktet, och skiljer sig från öfriga arter deraf genom härbeklädnad på hela nospetsen, breda trubbiga klöfvar, hårtofsar på benen, släta, trinda bakåt riktade, och åt alla sidor böjda greniga horn, hvars öfver kransen stående gren är lik en flat band. Längden af en fullvuxen vildren är 6 fot 4 tum, räknadt från nospetsen till svansroten; höjden öfver manken är 3 fot 9 tum. Honan är något mindre, äfvensom den tama renen. Storleken är således mindre än hjortens, men byggnaden starkare. Färgen på kroppen är mörkt gråbrun, med ett bredt mörkare band längs sidorna, undantagande de undre partierna, hvilka äro hvita, likasom de från halsen nedhängande långa håren. Honans horn äro mindre än hannens. Renen har från ålder tillhört Skandinavien sydligaste och norra delar; deremot tyckes han alltid varit högst sällsynt i mellersta delen af halfön.

Nu mera träffas han endast i Lappmarkerna. Man vill bevisa, att de som nu finnas icke härstamma från dem, som förr funnits i Skåne, och efter hvilka man i dervarande torfmössar finner en myckenhet fossila ben och horn. De fornskånska renarne skola följaktligen hafva i en tid, då Östersjön icke fanns, hafva inkommit från Tyskland, der man i norra trakterna också finner en mängd fossila lemningar efter dem. Man träffar dem aldrig nu mera sydligare än 32:dra latitudsgraden. Deremot finnas de ända upp på Spetsbergen och Grönland, till och med på Valderön, under 80 graders nordlig bredd. Sydöstra delen af Norska fjällryggen är renens hufvudtillhåll, och förekommer han der talrikare, än på något annat ställe i Europa. Renen är i sitt vilda tillstånd ett sällskapligt djur, och förenar sig gerna i flockar. Begåfvad med en särdeles fin och skarp lukt, går han alltid mot vinden, för att vädra faran. Vintarne vistas han på de högsta fjällen, men drar sig, allt efter årstidernas blidhet, ned till dalarna. Födoämnen bestå under somrarna af hvarjehanda örter, särdeles af ayre- och ranunkelslägterna; om vintern äter af renmossa, hvilken han uppskrapar under snön. Brunsttiden infaller ifrån medlet af September till samma tid i Oktober. Hannarne strida väldigt om renkorna, eller de så kallade Vajorna, till dess den starkaste eller den så kallade Brunstyngen behåller fältet, förjagar de andra, och herskar sedan enväldigt öfver den flock af honor, som utgjort stridens orsak och pris. Parningen förrättas mest i fult väder, och kort efter densamma följa de äldre hannarne bornen. Honan föller sina horn först sedan ungarna ej mera behöfva hennes försvar emot tjurarne, och hvilket inträffar i Maj månad, då ock samma process föregår med ungrenarne. Honan går dräglig emellan 7 och 8 månader, och framförer sällan tvillingar. Jagten efter vilda renar är ett viktigt och lönande näringsfång. De skjutas med räffelkula på krypskytte. Fordom fångades de uti ett slags gropar, uti hvilka korta jernspjut voro fästade uti en lös axel, och på hvilka renen spetsade sig. Han tages äfven i snaror. Fångad blifver han ganska tam. Hvad som här är sagt om den vilda renen, gäller i allmänhet äfven den tama. Denna utgör, såsom bekant är, Lappens nästan enda husdjur, enda rikedom och ett nödvändigt villkor för hans existens. Lappens förmögenhet bestämmes efter det antal renar han äger, och hvilka stundom uppgå ända till 1,000; eljest är det vanliga antalet af en renbjörd 2 till 300 stycken. År 1774 ägde 200 Lapphushåll, hvilka bebodde Jokmoks församling, icke mindre än 20,000 renar. Renen lemnar Lappen allt hvad han behöfver till sitt underhåll, såsom kött, talg och mjölk till föda, skinn till kläder och bädd, senor till tråd, ben till nålar, skedar och andra bohagting. Äfven är renen Lappens dragare, och spännes såsom sådan för en båtlik släda eller så kallad akkja, hvilken han drager med största snabbhet. Stundom händer dock, att renen blir ond och med framfötterna pryglar upp den i akkjan

vedbäddade Lappen, som då ej har annan råd, än vända attkjan öfver sig, till dess djuret åter blifver fogtigt. De tama renarne vallas ständigt ute, och komma aldrig under tak. De flyttas från en trakten till den andra, efter som hatet fordrar.

Remata, dotter af hertig Frantz af Lothringen, född 1543 och död 1602, har blifvit känd i Svenska historien genom Erik XIV:s frieri till henne. Han hade hört henne berömmas för sin skönhet och hjertats egenskaper, hvartill kom, att hon var dotterdotter åt Christian Tyraan, och således hade arfsanspråk på Danmark och Norrige. Han började derföre underhandlingar vid Lothringiska hofvet, hvartill han hade en särskild orsak, emedan han hoppades derigenom reta Elisabeths af England svartsjuka och förmå henne till större medgörlighet. Alltsammans stannade likväl vid blotta negociationerna. Prinsessan förmältes sedan 1567 med hertig Wilhelm V af Bayern och blef stammoder för det år 1778 utlocknade Chur-Bayerska huset.

Remfana (Tanacetum vulgare), är en stinkande, bitter ört-växt, som träffas i skogsbygder vid åkerrennar och gärdesgårdar. Den ätes af alla våra gräsätande husdjur. I medicin användes denna ört emot mask- och kolikplågor. Med bladen kan man färga grönt, äfvensom citrongult. Växten bär äfven i olika provinser namnet Balram, Däsenegräs och Ölgräs.

Remg eller **RMng**, med Stora Hammars annex, ett reg. pastorat af 2 kl. i Skytts härad, Malmöhus län och Lunds stift, 2 mil från Malmö, vid hafvet, består af 13 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 112,770 R:dr, med en folkmängd af 540 personer. Arealen är 3,657 tunn. Socknen består af en mager och sandig åker, men en ganska bördig ängsmark. Der ligger *Fredshög*, 1 mtl. skatte, som har det besynnerliga privilegium, att de kringliggande grannarna äro skyldige att underhålla alla gärdesgårdar omkring hemmanets ägor. Adr. Trelleborg.

Renhorn, **Olof Bidentius**, borgmästare, har blifvit känd såsom aktor emot de vid 1756 års riksdag tilltalade och dömde, Brahe, Horn, m. fl.

Renkaffe (*Alopecurus agrestis*) är ett mera sällsynt förekommande grässlåg med ettårig rot. Det växer i Skåne, på Gottland och Öland. Vippaxen äro blågröna och slutligen rödbruna med långa krökta borst. Det blommar i Juni och Juli och mognar i påföljande månader.

Renmagt kallas af Lapparne en skara af renar, och der en sådan lågat fram, uppkommer, genom djurens trampning i snön, en väg, jemförlig med den bästa landsväg.

Renmossa (*Lichen Rangeferinus*, s. *cladonia Rangiferina*), en allmänt känd laf, hvilken träffas öfver hela Sverige, men till största ymnighet i de nordligaste delarne deraf, hvarst den är oundgänglig för dessa trakter befolkning. Den utgör nemligen renarnes hufvudsakliga födoämne, särdeles under vintern, då den af dem uppskrapas under snön. Den är der så färdig att växa, att då skog afbrinner, betäckes inom kort det afsvedda fältet af renmossa. Den enda missväxt, som kan träffa

Lappen, är då renmossan, genom för djup snö med skare, blifver otillgänglig för hans renar, och då han icke har annan utväg att föda dessa, än att genom fjällandet af skog bereda dem en sparsam näring af trädlafvar. Der renlafven afbetas, tillväxer den trögare än på nya fält. För att åter blifva duglig till godt bete, skall den i fjällen behöfva äja och nedom fjellen fem år, samt ända till tolf å femton år för att blifva fullmogen. Nybyggarna i Lappmarken insamlar ock dessasamma till viaterföda åt sin boskap, särdeles kor, hvilka deraf mjölka ymnigt. Innan dessa senare dock vilja njuta den, måste den uppblandas med andra födoämnen. Renmossan är i missväxtår ett ganska tjenligt nödrödsämne. För att tjena till sådant måste den förvällas, derpå torkas och molas till mjöl. I medicin är den föga eller intet användbar.

Remmelanda, ett af annexen till Högsäters moderförsamling i Elfsborgs län, 4 $\frac{1}{4}$ mil från Uddevalla, består af 19 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 69,956 R:dr. År 1839 var folkmängden 860 personer. Arealen är 12,821 tunn., hvaraf 670 består af sjöar och kärr.

Renner, **Michael**, har 1690 i Åbo utgifvit: *Tårar vid Christi kors*.

Remmeslör, med Ysby annex, ett reg. pastorat af 3 kl. i Höks härad af Halmstads län och Götheborgs stift, $\frac{3}{4}$ mil från Laholm, der det har sin postgång, består af 25 förm. mtl. med 86,662 R:dr uppskattningsvärde. Folkmängden är 1,290 personer. Arealen är 16,570 tunn. hvaraf 780 äro sjöar och kärr. Ligger vid Laga-åns södra strand. Marken består till en stor del af ljunghedar med flygsand, men icke desto mindre framalstrar jorden i allmänhet nog spannmål till invånarnes behof. Kyrkan, som är gammal och byggd af gråsten, undergick på 1750-talet en betydlig reparation. Bland dess märkvärdigheter är en kalk af antik form, ett af 30-åriga krigets byten och skänkt till kyrkan. Här ligger *Pehrstorps* säteri, 6 $\frac{1}{2}$ oförm., men 2 förm., mtl., som har en anseelig ek- och bokskog. På dess ägor ligger en sjö af s. n. med en ö, hvarst fordom stått en borg, efter hvilken man för icke 40 år sedan upptäckte betydliga ruiner, och dit en bro fört från fasta landet, hvaraf lämningar ännu vid klart väder synas i vattnet. Adr. Laholm.

Remstad, ett frälse-säteri om 3 $\frac{1}{2}$ mtl., i Svanshals socken i Östergötland, med underlydande 10 bondhemman, har en ganska vacker belägenhet vid sjön Tåkern. Hofintendenten Z. Reenberg erhöill säteri-frihet derå 1680.

Renstorps hytta eller masugn i Mänsarps socken i Jönköpings län, privilegierades 1618, dömdes till ödesmål 1706, men upptogs åter 20 år der-efter.

Repellerande kallas de jernmalmer, som föga eller intet dragas af magneten, förr än efter någon beredning genom eldens verkan, och tillkomst af ett brännbart ämne. Af detta slag äro de mycket brunstenshaltiga ifrån Klapperud på Dalsland och från Skidherget i Leksands socken. Somliga

dragas starkt när de äro raa, men svagare efter bränning, såsom Gräsbergs, Burängsbergs, m. fl. **Repp** var en indelning af folk och land i Sverige fordomdags med afseende på fattigförsörjningen. De gamla lagarne, i hvilka släktbegreppet visar sig särdeles viktigt och inflytelserikt, ålägga släkten att underhålla sina fattige. Men de fattige, som saknade släktingar, hvilka kunde åläggas att draga försorg om dem, föllo kommunen till last. Repp kallades nu ett grannelag af busfäder, som voro förbundne att underhålla sina arbetare, sedan de under vistelsen inom reppet råkat i stort armod. Repp var således en kommunal-indelning med gemensam skyldighet.

Reppen kallas den öppning i toppen af Lappens tält eller kåta, hvarigenom röken utgår.

Repplinge, med annexet Högsrum, ett reg. pastorat af 2 kl. på Öland i dess Norra Mot under Kalmar stift, $3\frac{1}{2}$ mil från Kalmar, består af $31\frac{2}{3}$ hemman, uppskattade till 92,330 R:dr, med en folkmängd af 1,110 personer. Arealen är 8,748 tunn. Kyrkan ombyggdes af sten år 1802 och tornet reparerades 1820. I den gamla kyrkan var erkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstjerna begrafven. Hon uppbrändes 1611 af Danskarne, som förut använt henne till stall och som der hade en drabbning med Svenskarne. Till minne deraf är en sten upprest, som kallas Jutestenen. Inom denna socken ligger *Borgholms* kungsladugård och slott samt lemningar efter Svarteberga borg. I trakten träffas flera stensättningar och bautastenar. Folket berömmes af sin pastor för redbarhet och enkla seder.

Representations-förändring. Frågan om förändring i den Svenska fyrdelade ständs-representationen kan sägas först hafva blifvit väckt vid den statsförändring, som inträffade kort efter konung Carl XII:s död. Oförslä ståndspersoner begärde nemligen representationsrätt redan år 1719. Presteståndet visade sig ej aldeles obenäget att medgifva dem ett slags konsultativt deltagande i riksdagsärenderna, men saken förföll. Under hela frihets- eller partitiden var ständsintresset alltför mågtigt för att någon tanke på en mera allmän folk-representation kunnat vinna gehör. Ej heller fanns då någon tryckfrihet, som kunde sprida idéerna, bilda och utveckla en allmän opinion. Samma förhållande ägde i vissa fall rum under Gustaf III och ännu mera under Gustaf IV Adolfs regering. Men vid 1809 års riksdag kom saken å bane för att sedermera aldrig fullkomligt öfvergifvas. Det dröjer dock länge nog, innan opinionen om en representations-förändrings behöflighet vunnit den stadga och kraft, att rikets ständer ej kunde neka att fästa afseende derpå. Smärre jemkningar i ständens sammansättning hafva skett efterhand; så beslöt preste-ståndet att inom sig upptaga universiteterna och vetenskaps-akademien, och likaså intog borgar-ståndet 1829 ibland sig representanter för bergsbruket. Inom bonde-ståndet blef representations-rätten utsträckt först till frälsehemmans-ägare 1834 och sedan 1844 till säteri-ägare, så att numera ingen jordoatur är orepresenterad i

bondeståndet. På riddarhuset har varit fråga om att införa val ibland adeln i stället för den själf-skrifna, ärftliga representations-rätten, men denna idé har icke vunnit bifall. Äfven de oförslä ständerne hafva icke gått längre än till de ofvannämnda förändringarne. Deremot har förslaget om elementar-läroverkens representation i preteståndet afslagits 1840, likaså om domares och civile embetsmäns intagande i detta nyssnämnda stånd (1834) och om oförslä manufakturisters på landet representation i borgare-ståndet; ej heller hafva ständerne velat öppna bondeståndet för oförslä jordägare af ståndspersons-klassen. Allt detta har tid efter annan varit föreslaget och äfven understödt af konstitutions-utskottet, som på detta sätt velat genom partiella förändringar inom de fyra gamla riks-stånden, inpassa de orepresenterade klasserna. Men om detta äfven hade lyckats, skulle dock representationens grundval, som är ständs-indelningen, och äfven ständens rådplägnings på fyra rum hafva blifvit orubbad. I samma mån som dessa mindre förändringar afslagits, hafva fordringarne på en större omskapning stigit. En sådan representations-förändring, som skulle ombyggt riksdagen på helt nya grunder, saknade ej stöd hos 1809 års konstitutions-utskott, som uttalade sitt ogillande af ständs-representationen. Men den farliga tidpunkt, hvarvid riket då befann sig, afskräckte ständerne från att allvarsamt företaga en så genomgripande fråga; de orepresenterade klassernas anspråk, som äfven då likasom 1719 framställdes, blefvo lemnade utan afseende, och de nya grundlagarne förändrade intet i rikets ständers samman-sättning. Under de första tjugu åren efter 1809 års revolution stadgade sig ständerne allt mera, och partiella jemkningar, sådana som de ofvannämnde kommo i fråga. Det var först 1834, som konstitutions-utskottet började gå längre. Det vidhöll dock ännu fördelningen på fyra rum och ständs-indelningen, men tillstyrkte dock att alla fyra ständer skulle äga rätt att sammanträda till gemensam öfverläggning; äfvenså föreslog detta konstitutions-utskott inrättandet af s. k. landt-ständer eller provincial-möten i hvarje län, deruti både de fyra ständer och de orepresenterade klasserna skulle äga säte. Dessa landtdagar skulle äga rätt att framställa motioner till bepröfvande vid den allmänna riksdagen. Men förslaget vann icke ständernes bifall. Vid 1840 års riksdag gick konstitutions-utskottet längre, då föreslogs fullkomligt uppbäfvande af ständs-representationen och införande af samfäldta val samt representation på en enda kammare. Detta ändrades genom ständens beslut derhän, att förslaget blef att bilda två kammare, men med samfäldta val. Grundsatsen af samfäldta val segrade nemligen genom votering i förstärkt konstitutions-utskott öfver den motsatta grundsatsen af klass- eller ständsval, ehuru tre stånd antagit denna senare och bondeståndet ensamt den förra. Efter vidlyftiga öfverläggningar blef nu ett representations-förslag på ofvannämnda grunder antaget att hvila till påföljande riksdag. Det afslogs då (1844) af adeln och preste-ståndet

hvarpå konstitutions-utskottet uppgjorde ett nytt, som dock ej vann så mycket bifall i stånden att det ens blef hvilande, utan förföll genast. Detta konstitutions-utskott hade utgått från motsatta grunder emot det föregående och velat bibehålla stånden, men med intagande af orepresenterade klasser och fördelade på två kamrar i stället för fyra. Genom den kraftiga utveckling, som frågan erhållit vid 1840 års riksdag, hade den emellertid kommit så långt, att den numera kan anses omöjlig att alldeles öfvergifvas. Den återkommer sannolikt vid hvarje riksdag, intilldess något resultat blifver vunnet. Men åsikterna äro ännu långt ifrån sammanjemkade; striden är hufvudsakligast om de tvenne motsatta grundsatserne, samfäldta val eller ständaval, ehuruval på hvardera af dessa grundvalar kunna byggas så olika förslager, att ingendera grundsatsens anhängare inom sig äro ense. Partierne äro således i hufvudsaken två, men hvar och ett af dem delar sig i flera fraktioner. Sedan det visat sig, att intet förslag kunde uppgöras med hopp om framgång vid 1844—45 årens riksdag, begärde ständerne hos konungen att en kommitté måtte nedsättas, för att utarbete ett förslag till förändrad representation. Detta skedde äfven; kommittéen sammanträdde tidigt på våren 1846 och framlade sitt förslag om sommaren 1847. Detta förslag öfverlemnades af konungen åt rikets ständer vid 1847 års riksdag, dock icke såsom en kongl. proposition utan blott till ständernas kännedom. De lade förslaget till handlingarne, och konstitutions-utskottet företog sig att sjelf utarbete ett annat. Utskottet byllade denna riksdag klassvals-principen, kommittéen deremot hade antagit de samfäldta valens. Men innan detta konstitutions-utskotts förslag hunnit framläggas för riksstånden, uppträdde regeringen med ett eget förslag, i vissa delar, men icke i allt liknande kommittéens, dock, likasom detta, grundadt på samfäldta val. Detta regeringens förslag antogs att hvila till nästa riksdag, och på dess antagande eller förkastande vid nästa riksmöte, som inträffar sednast hösten 1850, beror tills vidare sakens utgång. (Se för öfrigt art. *Riksdag*.)

Representations-kommitté brukar man kalla den kommitté, som kongl. maj:t i början af år 1846 förordnade för att utarbete ett förslag för national-representationens ombyggnad. Den nedsattes på ständernas begäran, framställd vid riksdagen 1844—45. Ledamöterna utnämndes af konungen, som dervid afsåg dels de fyra riksstånden, dels de representerade, eller egentligen embetsmannaklassen. Justitie-statsministern var stundom närvarande; de öfrige ledamöterna voro, kammarherren greve Hemming Hamilton, bruks-patronen friherre Tersmeden, friherre Carl Åkerhjelm, biskopen Dr Holmström, kontrakts-prosten Dr Svedelius, som dock snart afled och fick till efterträdare professor Dr Knös, vidare professoren Wingqvist, grosshandlaren Schartau, borgmästaren Evert, brukspatronen Sahlén, f. d. talmännen för bondeståndet Hans Jansson och Anders Eriksson, f. d. riksdagamannen P. Sahlström, justitie-rådet

Bredberg, förste expeditionss-sekretären Fähræus och justitie-ombudsmannen Laxdahl. Kommittéen rådplägade, och voterade, när skiljaktiga meningar uppstodo; voteringen skedde öppet, och kommittéens förhandlingar äro utgifna af trycket. De bestå af kommittéens underdåniga redogörelse till kongl. maj:t för de grundsatser den följt, vidare af sjelfva försöket till ny riksdags-ordning samt de förändringar, som deraf skulle föranledas i de öfriga grundlagarne, slutligen af kommittéens protokoller och enskilda ledamöters reservationer. Dessutom hade kommittéen låtit utfärda statistiska tabeller för att begagnas vid beräkningen af de olika samhällsklassernas personal och förmögenhet m. m., för hvilka kongl. maj:t tillät kommittéen att begagna biträde af uppbörds-tjenstemännen i landsorterna. Kommittéen, som dock ej oafbrutet var tillsammans, slutade sitt arbete i början af sommaren 1847. Det öfverlemnades till ständerna 1847 att deraf taga kännedom, men icke såsom en kongl. proposition, och lemnades till en början utan vidare afseende. Sedermera då konungen öfverlemnade ett annat representationsförslag såsom kongl. proposition visade sig att kommittéens förslag icke saknat afseende hos regeringen. Det är, likasom det kongl. förslaget, grundadt på principen af samfäldta val och två kammar. Den viktigaste tjänst kommittéen gjort för sitt stora ändamål består mera deruti, att dess arbete bidrager att ytterligare nöta emot hvarandra de stridiga åsikterna, än just att kommittéen kan sägas hafva fullkomligt löst sitt problem; derjemte kan ock en väsendtlig nytta påräknas af de statistiska tabellerna, hvilka utgifvande kommittéen föranledde.

Repslagarier. Sådana funnos år 1846 i Sverige 31, med 148 arbetare, och ett tillverkningsvärde af 117,784 R:dr. På landet voro endast 5 repslagare-mästare med 10 lärlingar.

Resare-Bengt. Se: *Oxenstjerna, Bengt*.

Resele med Lidens annex, ett konsist. pastorat af 3 kl. 10 mil N.N.V. från Hornösand, till hvars stift och län det hör, beläget i Södra Ångermanlands fögderi, består af 25 hemman med en folkmängd af 1,033 personer och ett uppskattningsvärde af 81,925 R:dr. Junsele hör för närvarande ännu under Resele pastorat, men skall bli ett eget vid den nuvarande sockenprestens afgång. Alla tre socknarna innehålla en areal af 392,341 tunn. hvaraf 18,000 äro sjöar och kärr. Kyrkan, som ligger vid Ångermanna-elfven, är ganska gammal. Socken är uppfylld af berg och höjder; jordmännen är till det mesta bestående af sand och myror, men åkerbruket har likväl i senare tider betydligt tilltagit. Här finnes en mineralkälla, och på prestgårdens ägor synas några kullar, som antyda forna begravningsplatser. Adr. Solefteå.

Regerementet är den författning, hvarigenom bestämmes det antal hästar och det dagtraktamente, som tillerkännes statens embetsmän vid deras resor i och för tjensten. Det äldre af 1807 tillade den högsta klassen rättigheten att begagna 12 hästar och minskades sedan detta antal hela skalan

igenom, så att t. ex. kaptenar hade 3 hästar, subalterner 2 samt anderefficerare och soldater 1, och alla dessas vederlikar inom civilståndet enligt samma beräkning. Det nya resereglementet, utfärdat den 5 Juli 1827, har bibehållit klasserna, gjort några förändringar, ofta förhöjningar, i traktamentet, men förnämligast minskat hästantalet för de högre klasserna. Det är nu att betrakta som den egentliga rangordningen, emedan det visar huru regeringen klassificerar statens ombets- och tjänstemän, samt skärskådar deras anspråk på förträden och, som det heter, bögra banden, den ene framför den andre. Det skulle vara i detta hänseende en ännu bestämdare vägledning, om man icke vid uppställningen följt det alfabetiska systemet, hvilket väl lättar eftersökandet, men något rubbar eller förblandar den gällande rangordningen, till och med den af grundlagen fastställda. För man å andra sidan anse att regeringen icke gjorde särdeles afseende på denna rangordning, utan ställde de således inom samma klass hänförliga embetsmännen i bredd med hvarandra vid fråga om yttre värdighet, så blir nämnde författning i detta fall en intressant handling, ådagaläggande styrelsens åsigt i ämnet. Så t. ex. innehade fördom rikets råd och, efter rådkammararens upplösning, de s. k. rikets herrar, excellenserna, första rummet på ranglistan. Efter dem kommo fältmarskalkar och presidenter; regeringsformen af år 1809 tillerkänner statsrådena generalers rang och justitierådena general-löjtnants; alla civila embets- och tjänstemän vero ordnade i rang efter militärgraderna, o. s. v. Det nuvarande resereglementet har något ändrat allt detta. Enligt detsamma tillkommer, i *Första klassen*, skjuts för 7 hästar och 10 R:dr traktamente om dagen de båda statsministern och rikets herrar, hvad embete de innehafva; i *Andra klassen*, 6 hästar och 7 R:dr om dagen, generaler, amiraler, general-löjtnanter, vice-amiraler, presidenter, öfverståthållaren, statsråd, justitieråd, hof- och justitie-kanslererna samt alla de högsta hof-embetsmännen, såsom förste hofmarskalken, förste hofstallmästaren, öfverste-kammarherren, öfver-kammarherrar, o. s. v. Sällsamt nog äro fältmarskalkar, öfver-amiraler och general-amiraler icke alla nämnde, och om en sådan icke händelsevis är excellens, finnes för honom, utan särskildt kongl. förordnande, intet rum inom resereglementet; *Tredje klassen* tillerkänner 5 hästar och 5 R:dr om dagen åt general-majorer, kontre-amiraler, landshöfdingar, erkebiskopen, statssekreterare, chefen och sekundchefen för ingenjör-korpsen, underståthållaren, öfver-postdirektören, ståthållare på de kongl. slotten, o. s. v. Här af uppkommer det besynnerliga förhållande, att t. ex. en major, som för närvarande råkar vara ståthållare på Rosersbergs slott, vid sina resor i och för tjensten, erhåller skjuts och traktamente tre grader öfver hvad som verkligen borde tillkomma honom. I *Fjerde klassen* medgifvas 4 hästar och 3 R:dr 32 sk. om dagen åt öfverstar, kapten-löjtnanter vid lifdrabant-korpsen, general-adjutanter, biskopar, kansliråd, öfverdirektören vid landtmä-

teriet, konungens förste arkistar, förste stallmästare, hofmarskalkar, kabinetts-kammarherrar, m. m.; i *Femte klassen* tilläggas 4 hästar och 3 R:dr om dagen åt öfverslöjtnanter, råd i hofrätterna och kollegierna, tjänstgörande lifmedici, lagmän, kabinetts-sekreterare, kongl. bibliotekarien, öfver-fältläkare, o. s. v.; i *Sjette klassen* tillerkännas 3 hästar och 2 R:dr 16 sk. om dagen åt majorer, assessorer, professorer, protokolls-sekreterare, öfverläkare, fältläkare, öfverdirektören vid kontrollverket, polismästaren i Stockholm, m. m.; *Sjunde klassen* med 2 hästar och 1 R:dr 40 sk. om dagen upptager kaptenar, premier-löjtnanter vid flottan, borgmästare utom Stockholm, aktuarien i riksarkivet, kamrerare i kollegierna, provincial-läkare, andre sekreterare i kabinettet för utrikes breffväxlingen, hofjunkare, hofkamrerare, hofpredikanter, prästar och kyrkoherdar, öfver-jägmästare, landskamrerare och sekreterare, m. m.; *Åttonde klassen* med 2 hästar och 1 R:dr 16 sk. om dagen, upptager löjtnanter, sekund-löjtnanter vid flottan, fänrikar, bataljons-läkare och predikanter, auditörer, kopister i kansliet, häradsfogdar och skrivare, konungens kammartjenare, medicine doktorer, rådmän utom Stockholm, premier-ingenjörer, stallpanger, landtmätare, kolleger vid högre lärdomsskolor, m. m.; i *Nionde klassen* tilläggas 2 hästar och 1 R:dr om dagen åt fanjunkare, amanuenser, kadetter, kanslister, kopister, kontors-skrivare, länsmän, tollinspektorer, postmästare utom Stockholm, tolkar, underläkare, förrådsförvaltare, kammarskrivare, provincial-medic medhjelpare, då de ej äro medicine doktorer, o. s. v.; *Tionde klassen* medgifver 1 häst och 40 sk. om dagen åt underofficerare, kompani-skrivare, gruf-fogdar, strandridare, bergs- och landsgevaldigar, m. m.; i *Elfte klassen* medgifves 1 häst och 30 sk. om dagen åt korporaler, enspännare, fjerdingsmän, nämndemän, vaktmästare, m. m.; i *Tolfte klassen* tilläggas 1 häst och 24 sk. om dagen åt soldater af alla slag, handverksgesäller på kronans slott och trosskuskar. Reglementet föreskrifver i öfrigt, att hvar och en är skyldig resa 8 mil om dagen, med undantag af hinder för fart öfver haf eller pass; att ingen må erhålla skjuts och traktamente annat än efter sin verkliga befattning och förrättningens beskaffenhet; att om någon förrättning uppdrages åt en afskedad embetsman eller åt en person, som icke varit i rikets tjenst, vill konungen föreskrifva till hvilken klass han må räknas, o. s. v.

Resemått med annexet Östra Karleby, ett regalt pastorat i Onsjö härads af Malmöhus län och Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil från Landskrona och $2\frac{1}{2}$ från Lund, der det har sin postgång. Består af 36 hemman, uppskattade till 207,414 R:dr, med en folkmängd af 1,710 personer. Arealen är 4,999 tunnland. Socknen har i allmänhet god åkerjord och någon torfjord, men höfångsten är ringa.

Resemått kallas det kolningssätt, hvarvid veden, som skall kolas, reses på ända, så att det ena trädet litet lutar emot det andra, och sådant i en rund krets, liknande en afbuggen sockertopp, i hvars medelpunkt lemnas en öppning af 6 å 9

lune diameter, som kallas tändningshål. På den öfre smalare spetsen fyllas med smärre ved en rundad upphöjning, som får samma af Kellen. Detta är det allmänna kolningssättet och benämnes så, till skillnad från liggmila, som ännu brukas på några orter.

Resmo med Mörbylänga till annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Ölands Södra Mot och kontrakt, 2 mil från Kalmar, till hvars län och stift det hör. Består af 17½ förm. hemman, uppskattade till 64,494 R:dr, med en folkmängd af 740 personer. Arealen är 7,822 tunn., hvaraf endast 10 består af kärr eller sjö. Kyrkan är af sten och en af de vackraste på ön. På kyrkogården är en minneavård upprest öfver prästen Alqvist. I prestgården, som har en vacker trädgård, tillbragte Ludvig XVIII under sitt vistande i Sverige, ett dygn d. 24 Sept. 1804. Nära derintill ligger en källa, som i Tunells geografi kallas "Den största och skönaste af alla källor på Öland." I socknen finnas flera Kummelgrottor samt stensättningar och grifthögar, bland hvilka sistnämnda isynnerhet förtjena nämnas *Myssinge högen*.

Resning kallas ett fartygs master, stänger, rår och taklage i anseende till deras höjd öfver vattenytan.

Ressla är en på åtskilliga ställen i södra Sverige af allmogen mycket använd rätt, bestående af feta ämnen, som samlas, backas och lemnas att härskna, då det hela får en, i folkets tycke, pikant smak. Dermed försättes nästan all slags soppmat och Ressleran utgör till och med på somliga ställen en handelsartikel.

Resta säteri. Se: *Nyndra socken* och *Säby socken*.
Restad, 1 mtl. kungsladugård i Noglems socken. (Se detta ord.)

Restad, en by i Krakstad socken af Bohuslän, äger flera fornlemningar från bedna tiden. På dess gärd stod år 1645 en häftig dräbning emellan Svenskar och Norrmän, deruti de förra blefvo segrare, och hvarefter man ännu finner lemningar i jorden, såsom menniskoben, vapen, kulor och sporrar m. m.

Resvelle kyrka. Se: *Häreneds socken*.

Rethe, Johan, en Tysk medaljör, som från Hamburg inkallades af Gustaf Adolf den Store.

Retlibur, en Wendisk konung, anföll med 11,000 man staden Kongahell n. v. Kongelf, Larsmessodagen 1135, och intog och förstörde densamma, samt bortförde de öfverblifna inneväparne i fångenskap, derur endast få återkommo. Sturlesons beskrifning öfver hans beteende vid detta tillfälle framställer honom i dagern af en ädel och ridderlig man.

Retzius, Johan Benedicti. Se: *Rosenstolpe*. Hans brorson,

Retzius, Nils, son af kyrkoherden i Wånga i Östergötland Israel R., var född d. 17 April 1712. Han förlorade vid 6 års ålder sin fader, men upptogs af morbrodern, biskop Anders Rydellius, hvilken gaf honom en informator, som under två år afstängde honom från alla sällskap, der icke Latin taltes, så att goasen, då han vid 12

år inkrefts som student, var så stark i det klassiska språket, att han samma år antogs till andra informator för general-guvernören greve Hårds båda söner. Blef 1734 magister och 1738 med. doktor, då han var primus vid promotionen, blef 1742 fältmedikus vid den i Skåne sammandragna arméen och satte med mycken möda och kostnad Åby surbrunn vid Christianstad i brukbart skick. Han var en förfaren och driftig läkare, men själf bevärad af en oafslättlig sjuklighet, hvilken hade följande anledning: I Mars månad 1740 öfverfölls han under en resa af ett vattuslände, som förde honom med hästar och vagn mer än en half mil bort och uppkastade honom slutligen på en sandbank, der han efter hand upplifvades af solvärmen. Denna händelse följder lade honom slutligen i grafven d. 17 Januari 1757. Hans son,

Retzius, Anders Johan, var född i Christianstad d. 3 Okt. 1742, ersade först bli apothekare och tog 1761 med utmärkt heder examen som sådan. Emedan likväl en spekulation på apotheket i Cimbrishamn icke visade sig fördelaktig, återvände han till Lund, der han blef docens och adjunkt i natural-historien samt 1795 professor deri. År 1798 uppdrogs honom att äfven hålla offentliga föreläsningar i kemien. Nordstjerne-riddare 1814. Dog i Stockholm 1821. Thunberg kallade ett växtsläkte på Cap efter honom *Retzia*, och icke mindre än 22 in- och utländska lärda samfund tillägnade sig honom som ledamot. R. var en man af gamla världen, som icke gerna antog nya satsar och åsichter, men var ett under af lärdom i allt, hvaråt han ägnat sig, och detta var icke mindre än natural-historien i hela dess omfång, zoologi, betanik, mineralogi, kemi, pharmacologi och ekonomie, och i alla dessa vetenskaper förvärfvade han sig ett aktadt namn som författare. Bland hans skrifter må nämnas 43 disputationer; *Korrt begrepp af grunderna till pharmacien*, allt nyttja vid enskilda föreläsningar; *Nomenclator Botanicus*; *Inledning till djurriket efter Linnés larogrunder*; *Flora Scandinaviae prodromus*; *Försök till mineralrikets kännedom*, en handbok allt nyttja vid föreläsningar; *Försök till en Flora Oeconomica*; *Flora virgiliana*, jemte *bihang om Romarnes matväxter*; m. m. Hans yngre broder,

Retzius, Lorents Christoffer, var född i Christianstad d. 21 Sept. 1745, gick den theologiska vägen, men blef dock icke prestvigd förr än 1783, squadrons-predikant vid Skånska husar-regementet 1784, huspredikant hos direktör König på Storeborg 1796, länge känd såsom en utmärkt och omtyckt predikant, men kunde likväl föret vid 54 års ålder eller 1801 bli kyrkoherde i Tådene af Skara stift, der han qvarblef till sin död 1818. Han är såsom författare känd genom icke mindre än tre ärgångar predikningar, som erhållit flera upplagor, ännu läsas med begärlighet, särdeles af allmogen, och röja "någon lutning åt Brödräfsamlingen i method och åthäfv."

Retzius, Magnus Christian, son af den ofvannämnde natur-historikern Anders Johan R., föddes i Lund d. 28 Mars 1795, blef der stude-

rande 1808 och 1815 med. doktor. Han hade redan två år förut blifvit anställd som bataljonsläkare vid Hollands infanteri-bataljon, hvilken han följde under fälttåget mot Norrige, blef efter hand sjukhus-läkare vid garnisons-sjukhuset i Stockholm, vid krigsakademien på Carlberg, lärare i kemi och natural-historia derstädes, prosektor vid Carolinska institutet, regements-läkare vid Svea lifgarde från 1830 till 1848, då han derifrån tog afsked, director och öfver-läkare vid Pro Patrias barnsörds-hus, lifmedikus, R. af N. O. och Danska Dannebrogs-orden, ledamot af vetenskaps-akademien och flera andra in- och utländska lärda samfund, har varit ledamot af flera kommittéer, tillsatta för vetenskapliga ändamål. Har utgifvit: *Försök till en Handbok i Militär-hygien* och meddelat en mängd uppsatser i krigs-vetenskaps-akademiens, i läkare-sällskapets, i Skandinaviska natur-forskarens handlingar, i tidskriften *Hygiea* och *För Läkare och Pharmaceuter*. Hans yngre bröder,

Retzius, Anders Adolf, föddes i Lund d. 3 Okt. 1796, blef student 1812 och promoverad till doktor 1819. Hade då redan bestridit flera läkarebefattningar, blef 1820 lärare vid veterinär-inrättningen i Stockholm, der han grundlade ett anatomiskt museum, företog en vetenskaplig resa till Norrige och har sedermera gjort sådana genom Lappmarken och två gånger till Tyskland, Paris och London. Professor i anatomen och inspector för Carolinska institutet, professor för målare-anatomen vid de fria konsternas akademi, R. af N. O. och Danska Dannebrogs-orden, ledamot af vetenskaps-akademien och en mängd utländska lärda samfund äfvensom af flera Svenska. Vid naturforskarer-mötet i Breslau år 1833 presiderade han en dag för den zoologiska anatomisk-fysiologiska sektionen och, vid Skandinaviska naturforskarnes möte i Stockholm samt i Christiania, var han sällskapernas sekreterare och på sistnämnda stället ordförande i medicinska sektionen. Började 1832, jemte några andra lärde, utgifva Svenska tidskriften: *För Läkare och Pharmaceuter*. Titlarna på hans skrifter, för det mesta uppsatser i in- och utländska tidskrifter och lärda samfunds handlingar, fylla nära tre med petit tryckta sidor i Biogr. Lexikon, bandet XIII, sid. 185, dit man hänvisar. Den yngste brodern,

Retzius, Carl Gustaf, född i Lund 1798, blef 1817 magister då fadern blef jubel-magister. Docent i kemi vid Lunds universitet 1819. Kemi adjunkt och laborator 1822 och 1830 utnämnd till 3:dje professor vid veterinär-inrättningen, men den förhoppningsfulle mannen afled i Stockholm d. 28 Febr. 1833 endast 34 år gammal. Äldste brodern,

Retzius, Nils Mathias, född 1793 i Lund, var kapten vid kongl. Wendes artilleri-regemente och R. af S. O., då han 1847 blef utnämnd till öfver-jägmästare öfver Skåne och Halland.

Reuter. Med detta namn ha på riddarhuset funnits tvenne adeliga familjer. Den äldsta af dem, **Reuter, Johan** och **Lydert**, två bröder, och söner till befallningsmannen på Stegeborgs slott,

Henrik Nilsson. Den äldste, **Johan Mindersson Rytter** till Lefverne och Restorp, adlades 1615, blef ståthållare på Elfsborg, sedan i Jönköping och sist, 1634, landshöfding och kommandant i Götheborg. Afled i Januari 1644. Hans ätt utgick med sonsonen **Henrik Henriksson R.**, öfverst-löjtnant vid Östgötha kavalleri, som dog barnlös d. 7 Maj 1720. Det tycks som denna gren af ätten icke förändrat namnet, hvilket deremot skedde af Henriks broder, **Ludert Henriksson R.**, född på Bråborg d. 1 Maj 1601, hvilken 1632 adlades och intogs under sin broders nummer, blef sedan öfverste för ett Finskt infanteri-regemente och kommandant i Minden, der han dog d. 21 Januari 1647. Hans gren utgick med sonsonsonen, hofjunkaren **Cornelius R.**, hvilken, vid 71 års ålder, afled d. 22 Febr. 1792 utan söner. Om dennes fader se nedanföre **Reuter, Gustaf**.

Reuter, Carl och **Erik**, bröder och söner till samme Henrik Nilsson, upphöjdes 1642 i adelskap, då de likaledes antogo namnet Reuter, meningo en särskild nummer. **Carl** var då major vid general Slangs kavalleri-regemente och hade flera gånger, i de träffningar han bevisat, blifvit sårad och fången. Blef sedan öfverste och öfver-kommandant på Gottland. Ätten utgick med hans son, kaptenen **Erik Carlsson R.**, som dog ogift i Hamburg 1708. **Erik** var äfvenledes major vid ett Finskt regemente, då han adlades eller, som det heter i matrikeln, fick stadfästelse på sitt adelsbref. Blef sedermera öfverstlöjtnant vid Westgötha regemente till fot och mördades 1653 i Stockholm af sin hofmästare, som skar af honom halsen, då han låg sofvande i sin säng. Han var barnlös och ätten utgick med honom.

Reuter, Gustaf, blef 1687 fänrik vid Westmanlands regemente, gick sedan i utländsk tjänst, hvarifrån han hemkom 1696. Följde regementet under Carl XII:s krig och var major vid detsamma då han med det blef fången vid Dnieper-strömmen 1709. Han fördes nu till Moskwa, der han lærer fått kvarblifva hela tiden ända till 1721. Fick öfverstlöjtnants afsked 1726 och flyttade till Lifland, under det hans fru, en friherrinna Posse, kvarstannade på Ståholm i Westmanland.

Reuter, Jonas, född i Finland 1793, var intendent vid Hilska skolan å Barnängen och är nu föreståndare för en enskild läroanstalt vid Jakobsdahl vid Skanstull i Stockholm; har utgifvit åtskilliga skrifter rörande undervisningen, t. ex.: *Målningar ur Barnverlden*; *En Tysk Grammatika*; *Lärobok för barn*; *Lärobok för begynnare i Svenska språkets uttal och stafningssätt*; *Tidskrift för barn*; *Läsebok för små begynnare i Franska språket*.

Reuter, Lucas, löjtnant, stupade i en träffning i Finland 1599. Han tillhörde bertig Carls folk. Namnet **Reuter** lærer således varit äldre och upptogs endast ånyo af Henrik Nilssons söner, när de adlades. Detta namn har, i förening med en slutändelse, för öfrigt tillbört 13 särskilda adliga ätter, hvaraf de märkligaste äro:

Reutererantz, Esbjörn, hette förut **Mår-**

Tomsson, och var son af borgmästaren i Nyköping Mårten Esbjörnsson; adlades 1649, då han kallade sig *Ryttarekrantz*, hvilket namn sedermera utbyttes mot det ofvennämnda. Blef stallmästare vid Ulfvesunds och Strömsholms stallstat. Dog d. 28 Mars 1658 vid 57 års ålder. Hans son,

Reuterkrantz, Mårten, till Stensjö, Tuna och Misterholt, var hofstallmästare, då han 1677 förordnades till landshöfding öfver Nerike och Wermland. Dog 1680. Åtten utgick med hans son, kammarherren och hofstallmästaren Carl R., som dog d. 31 Okt. 1753 vid några och 70 års ålder.

Reuterkrantz, Mathias, hette fört *Håbro*, blef 1700 volontär vid öfverste Faltzburgs regemente i Malmö, avancerade småningom under de Polska fälttågen, men var ännu 1710, då han deltog i slaget vid Helsingborg, endast kvartermästare. Följande året blef han dock löjtnant vid Westgötha regemente och sedan ryttmästare, i hvilken grad han adlades 1720, då han antog namnet *Reuterkrantz*. Han hade nu i 4 år haft afsked. Af hans söner blefvo tvänne vice landshöfdingar i Jönköpings län, nemligen Carl Gustaf 1776 och Erik 1781. En öfverstlöjtnant vid Elfsborgs regemente, öfverste i arméen och R. af S. O., **C. M. Reuterkrantz**, använde först af alla i Sverige gaslysning, som då kallades "termolampa", och hvarmed försök åren 1804 och 1805 gjordes i stora operabusets förstugor och i ett par andra hus.

Reuterdahl, Henrik, är född d. 10 Sept. 1795 i Malmö, der fadern var härfrisör. Han dog, då gossen var nio år gammal och denne anför i sin själsbiografi, huru många prof han erfarit af välgörenheten och deltagandet, genom hvilka det blef honom möjligt att fortätta sina studier. "Ännu", säger han, "visar mig nästan hvarje gata i Malmö ett eller flera hus, i hvilka jag antingen åtnjutit välgörenhet, eller, själf ett barn, varit barnlärare." Blef student i Lund 1811, magister 1817, docens vid theologiska seminarium s. år, prefekt vid detsamma och kyrkoherde i Kärrstorps och Glostorps församlingar 1826, theol. doktor 1830, theologie adjunkt och pastor i Uppåkra och Flackarp 1833, bibliotekarie 1838, professor i dogmatik och moral samt kyrkoherde i Husie och Westra Skräfvinge 1843, riksdagsman vid 1844—1845 och 1847—1848 årens riksdagar, samt i slutet af sistnämnda år domprost i Lund. Prydd med Nordstjernan 1849. Ledamot af vetenskaps- och vitterhets-akademierna, af vetenskaps-societeten i Upsala samt åtskilliga andra lärda samfund. Har utgifvit: *Epigrammata Platonis, Græce et Suehice; Doctrinæ biblicæ de Spiritu Sancto lineamenta; De fontibus historiæ ecclesiasticæ Eusebianæ; Profeterna, sâdane de i Gamla Testamentet och Alcoran föreställas; Inledning till Theologien; Svenska kyrkans historia; Julläsning för Barn*; m. m.

Reuterhjeltn, Jesper, son af Wising, major i Dansk tjänst, men af Fransysk härkomst, blef 1658 volontär i Svensk tjänst, tjente sig upp till ryttmästare vid drottning Hedvig Eleonoras lifregemente, deltog i slaget vid Halmstad, Lund och

Landakrona, blef generalarmormästare och 1703, i spetsen för ett detachement, som han anförde, af Polackarne inbråd i ett hus, der han försvarade sig emot dem.

Reuterholm, Nils, var född på Fibolm i Westmanland d. 16 Sept. 1676. Fadern, en torpare, men som genom flit, handel och jordbruk förkofrat sig, så att han arrenderade Fibolm och ägde flera bruksdelar, hade antagit detta namn. Sonen, som studerat i Upsala, ingick 1697 vid Svenska ambassad-kansliet i Haag, då fredsonderhandlingarna i Rysswijk förebad; gjorde derefter resor i England, Frankrike och Tyskland, blef 1704 ambassad-sekreterare i Polen, då han föll i fångenskap hos konung August och sattes under Patkulls vård. Utlöst derifrån, blef han sekreterare i fältkansliet, derefter i krigs-kollegium och 1708 adlad, då han bibehöll namnet, framför hvilket han lade ordet *von*, blef krigsråd och hade, som sådan, styrelsen öfver Wadstena krigsmanshus, hvars inkomster han så förbättrade, att de räckte till för ett dubbelt antal pensionärer. Landshöfding i Stora Kopparbergs och 1739 i Nerike och Wermlands län, friherre, ledamot af vetenskaps-akademien och, vid ordnarnas stiftelse, en bland de förste kommandörerna af nordstjerneorden. Tog afsked 1756 efter 59 års tjenstetid och dog kort derefter d. 4 Dec. s. å. Var en utmärkt landshöfding och för sin person en ganska aktuingsvärd man, förlorade synen under sina sista år, men bibehöll minne och tankeförmåga intill sin lefnads slut. Hans son,

Reuterholm, Esbjörn Christian, född d. 12 Mars 1710, ingick äfven i krigs-kollegium och i justitie-revisionen, blef kammarherre, hofmarskalk, vice landshöfding i Örebro och 1765 riksråd. Var en flädfri och skicklig embetsman, på hvilken sistnämnda egenskap han gaf ett ovanligt prof i det han undanbad sig alla ordnar och yttre hederstucken; men hans goda egenskaper bortskymdes mycket af hans hätskhet och partisinne. I det bekanta Cronackerska målet var han en af de verksamaste, yrkande kammar-kollegii aktionerande inför en egen kommission, hvartill han föreslog endast ifriga Mössor, och hvilket votum föranledde Gustaf, då kronprins, till följande anteckning i sina memoirer: "ändtligen är tyranniet stigit till en höjd, att man måste störta våra tyranner eller af dem störtas." Då Mössorna föllo vid Norrköpings riksdag, föll han med dem och licentierades ur rådet, men återinkallades dit, när de änyo fått öfverbanden d. 19 Okt. 1771, dock endast för att åter licentieras dagen efter revolutionens fullbordande d. 22 Aug. 1772. Dog på Surila i Nyland d. 20 Jan. 1773. Har utgifvit: *Upplysningar för Svenska folket om anledningen, orsaken och afslutningen med urtima riksdagen 1769*, samt ett par öfversättningar. Hans äldste son,

Reuterholm, Axel Christian, föddes d. 27 Sept. 1753, var först militär och blef vice korporal vid lifdrabant-korpsen, men öfvergick till den juridiska banan, blef adjungerad ledamot i Åbo hofrätt och 1784 lagman i Nylands och Tavaste-

bus lagsaga. Under hans broders värde uppblossade äfven hans lycka ganska hastigt; han blef ledamot af högsta domstolen, president i Götha hofrätt, Kom. af N. O., president i statskontoret och, tre veckor före förmyndare-regeringens slut, president i Wasa hofrätt. Alla dessa befordringar hade han erhållit inom fyra år, ehuru han var utmärkt för ingenting annat än sitt högmod och sin sjelfklohet. Dock har han förtjensten att ha samlat de s. k. *Reuterholmska Papperen*, som regeringen år 1824 köpte af hans enka för 8,000 R:dr. Dog d. 19 Jan. 1811. Hans yngre broder, **Reuterholm, Gustaf Adolf**, född d. 7 Juli 1756, är den namnkunnigaste af släkten. Tidigt invigd i ordnarnas mysterier, i den tidens alla slags svärmerier och, om ej sjelf fattad af det grubbel, de stundom alstra i svaga hufvud, åtminstone bekant med den nytta deraf kan hämtas, blef han känd af hertig Carl, som egnade honom en synnerlig vänskap, och öfver hvilken han sedan i många år utöfvade ett nästan despotiskt värde. Han lär ej ingått i någon tjänst mer än hofvets, der han blef kammarherre, men på 1789 års riksdag uppträdde som ifrig oppositionsman mot säkerhetsakten. Till följd deraf hörde hans klient, hertigen, också till oppositionen; men det berättas, att Gustaf III skall, för att åstadkomma sin broders omvändelse till andra grundsatser, gifvit Reuterholm en pension af 1,000 R:dr, hvilken också haft åsyftad verkan. För att dölja detta förhållande, var det nödigt, att han tills vidare icke mer visade sig offentligt, enär den forne frihetsförfäktaren ej kunde straxt derefter uppträda som en förfäktare af den oinskränkta konungamagten, och han lemnade därför landet och reste till Italien. Straxt efter konungens död återkom han likväl, och blef nu, mindre genom verkligt embete, än genom sitt inflytande på regenten, den allena styrande under hela förmyndare-regeringen. Han lät väl endast utnämna sig till president i kammar-revisionen, som icke var något af de högsta embetena, men lät göra sig till excellens, pryda sig med kommandörstecknet af N. O. och Seraf.-orden, hvarigenom Gustaf III:s testamente öfverträdades, i hvilket det var regenten förnekadt att utnämna riddare, upphöjde sin broder, såsom ofvan är sagdt, till höga platser, främdrog sina släktingar och vänner, och aflägsnade isynnerhet alla Gustaf III:s gunstlingar, eller som förmodades bysa någon tillgifvenhet för den äldne monarken. Hans regering var icke utan sin förtjenst. Han erkände Franska republiken, hvarföre riket lär ha fått en gåfva af 40 tunnor guld, bibehöll freden — som det likväl torde varit honom svårt att bryta, emedan han saknade all militärisk talang — och vidtog en och annan nyttig anstalt; men han gjorde, mindre sin regering, än sin person, förhatad genom sitt högmod, sin stötande aristokrati både i principer och handlingar, sin bändgirighet och sina förföljelser mot den äldne konungens vänner, hvilket hos allmänheten ansågs lika med förföljelser emot allt stort och ädelt inom landet. Han kan ej beskylas för egen nytta, — han skall dock ha i Peters-

burg fått 40,000 rubel i presenter, för det han förmådde Gustaf Adolf att ditresa — men hans fåfänga gick ända till löjlighet. I hans rum funnos 15 olika monumenter upprest till hans ära, blå bandet målades på hans porträtter, gjorda långt förut, och en vägstistel, hvaraf han varit nära att genomborras vid ett par hästars skenande, visades der förgylld. Den anställda processen mot Armfelt och dess förtrogne, jemte den låga hämdutöfningen mot fröken Rudensköld (se dessa ord), väckte allmän afsky, hvaremot den Netherwoodska historien ådrog honom ett lika allmänt åtlöje. Det berättas, att, i underhandlingarna med Frankrike om republikens erkännande, skall Svenska regeringen intercederat för den då fångna drottningen Marie Antoinette, och Robespierre lofvat att frigifva henne mot en penningssumma; men att när negociationerna voro slutade, och regeringen sjelf fått penningar, skall Reuterholm ej mera brytt sig om saken, icke en gång att derom underrätta Österrikiska hofvet, utan den olyckliga hufvud föll för guillotinen. — I början af sin styrelse ville R. spela liberal och utfärdade en tryckfrihetsförordning, men den återtogs snart, när tryckfrihetens alster icke behagade den enväldige. Han ambitionerade att synas vittor och konstvän, och lät derföre intaga sig i vetenskaps- och målareakademierna. Men då han ej lyckades äfven vinna en plats i den Svenska, straffade han denna missaktning för sin vilja, genom akademiens upphäfvande, hvartill som förevändning togs några uttryck i Silfverstolpes inträdestal öfver Fersen. När befallningen härom utgafs, skall någon ha frågat Kellgren: "Nå, hvad tycks om, hur den lille korpralen" (ett spenama, som man gaf hertig Carl) "nu burit sig åt?" — Härtill svarade K. med bopbitna tänder, som han ofta plägade: "Han är inte korpral, han är gemen." Mot slutet af sin styrelse sökte R., som då greps af fruktan för efterräkningens dag, försona sig med åtskilliga af dem han hittills förföljt. Thorild blef bibliotekarie i Greifswald, Lagerbring öfver-postdirektör, Toll hemförlofvades från Wismar, fröken Rudensköld utsläpptes från spinnet, o. s. v.; men det var då för sent. När Gustaf Adolf sjelf tillträdde regeringen, yrkade hertigen på någon högre plats för honom. Konungen svarade, att han sjelf kunde an hålla derom. Då R. infann sig, erhöi han i stället förebråelser för sitt högmod, sin hämdgirighet och misshushållning, jemte tillsägelse att sköta sin tjänst i kammar-revisionen. R. begärde då afsked från denna tjänst, mot erhållande af de 3,000 R:dr i pension, hvilka hertigen i sådant fall lofvat honom. Konungen ansåg sig ej skyldig att honorera ett sådant löfte, om R. sjelfmant gick bort. Han gjorde det nu, förbjöds att vistas 10 mil nära Stockholm, men fick emellertid för syns skull kallelse att infinna sig vid kröningen i Norrköping, hvilket han dock icke gjorde; begaf sig till Hamburg och andra Tyska orter, der han lefde ganska indraget, men efter 1809 års revolution återkom han, skref till Carl XIII, åberopade sina gjorda tjänster, deras gamla vänskap, talade

om sina brydamma finanser och begärde få söka konungen. Denne hade likväl en mera andra som styrde sig, hvarföre han önskade slippa se den nu förgätne gästlingen. I anledning häraf svarade honom von Engeström, att han i sina bref ej visat majestätet tillbörlig vördnad, hvarför det väl tilläts honom att vistas hvar han ville i riket, men ej vid konungens hof. Han återvände nu till Holstein och vistades hos hertigen af Augustenborg vid Svenska truppernas isarmare i landet. Af förskräckelse häröfver och fruktande, att de kunde ha några afsigter på honom, skall han ha fått ett slagefall, som slutade hans lif d. 27 Dec. 1813. Han var då endast 57 år gammal.

Reuterarmarek, Jonas, son af Anders Larsson Brasch, hvilken tjent kronan i 54 år från simpel soldat till major, blef 1666 page hos Jakob De la Gardies son, gick sedan i Polsk tjänst under Johan Sobiesky, hvars fälttåg mot Turkarne och Tartarerna han bevistade, återkom till Sverige 1674, blef volontär vid Svenska arméen i Skåne, för sitt välförhållande i slaget vid Halmstad kornett, sedan löjtnant vid lifregementet till häst, i denna beställning adlad, då han antog ofvansagda namn och fick 1700 ryttmästare afsked.

Reutersbergs säteri i Säterbo socken i Westmanland vid Arboga-ån, $\frac{1}{2}$ mtl., är utmärkt för sin vackra belägenhet. Det hette förut Munkeboda, förmodligen emedan det tillhört klostret i Arboga, men utbyttes 1637 från kronan till fritt frälse af Jesper Nilsson Crusas, som uppförde åbyggnaden. Öfverste Reuter, som ägde det 1686, gaf det sitt namn.

Reuterskjöld. Hofkonditorn Sven Lefler, död i Stockholm 1721, hade en son, **Daniel**, hvilken ingick i kammar-revisionen år 1700, hade flera civila befattningar, blef kongl. ränthmästare 1724, hade förtjenster om galär-eskaderns nybyggnad och utrustning, och belönades derföre 1719 med adelskap, då han kallade sig *Lagersparre*. Men 1734 blef han ställd under tilltal för det han tillgripit kronans medel, dömdes från ära, tjänst och adelskap samt lifstids fängelse på Marstrand, hvarifrån han af kongl. nåd frigafs på konung Fredriks födelsedag 1747, och dog i Stockholm d. 16 Jan. 1749, några och 60 år gammal. Genom den dom, som öfvergick honom, ålades enkan och baronen att ändra namn och kalla sig *Reuterskjöld*. Dessa barn voro fyra söner, hvaraf en blef löjtnant vid Westmanlands regemente, en annan förare vid Södermanlands regemente, den tredje måste 1745 "för några förseelser emot riksens ständers bank", lemna riket, och den fjerdde och äldste, **Axel Edrik**, allena gjorde något mer lycka, emedan han gick i Hessisk tjänst och fick derifrån ryttmästare afsked. Hans son,

Reuterskjöld, Leonard Axel, född 1766, blef major vid Götha gardet, R. af S. O., vice landshöfding på Gottland, chef för Södermanlands regemente, Ridd. af Preussiska Merite-orden, Kom. af S. O., general-major, tog afsked 1821 och dog 1832; var till sitt sätt att vara något sträf och väckte derigenom hos många föreställningen om

allvar och redbarhet, men var i sjelfva verket såsom militär och embetsman temligen obetydlig. — Yngre brodern, **Casimir E.**, en man af solidare militärisk bildning, dog d. 4 Okt. 1846 vid 78 års ålder såsom general-löjtnant och Kom. med St. K. af S. O.

Reuterstam, Anders, son af kornetten vid Södra Skånska kavalleriet Anders Stoberg, hvilken vid Pultava föll i Rysk fångenskap, der han tillbragte 13 år, och dog 1767. Sönen **Anders** var född i Skåne d. 5 Jan. 1727, blef volontär vid samma regemente som fadern, bevistade kriget i Pommern, blef sedan beridare vid hofstallet och slutligen direktör öfver stuterierna på Strömsholm och Kungsör, i hvilken beställning han adlades 1774, under ofvanstående namn. Dog barnlös d. 23 Sept. 1793, då ätten utgick med honom.

Reuterstjerna, fyra bröder, söner af Erik Arvidsson Ragge, hvilken i matrikeln kallas "Capitaine vid Arboga Slysser", voro bland de många bevisen på huru lätt adelskap då beviljades. När det tillerkändes dem, 1705, var den äldste, **Christoffer**, ryttmästare vid lifregementet, den andre och tredje, **Harald** och **Carl**, drabanter, hvar af den förre arkebuserades i Bender, för det han ihjälstuckit "en kocksgesäll", och den andre, som fallit i Rysk fångenskap vid Pultava, fick efter återkomsten öfverstlöjtnants titel. Den fjerdde, **Erik**, var löjtnant, då han adlades, tillfångatogs af kosackerne vid Lutenska 1709, qvarhölls i Ryssland till 1722 och fick efter hemkomsten majors afsked.

Reutersvärd, Anders, hette förut **Hof**, adlades 1690 som löjtnant, hade bevistat slagen vid Halmstad, Lund och Landskrona, samt blef sedan ryttmästare.

Reutervall, Bengt, son af kyrkoherden Reetz, som skall ha härstammat från en Tysk adlig ätt Bulgrin, var född 1634, blef vid 20 års ålder ryttare vid Königsmarks ryttarekompani i Bremen, bevistade Carl Gustafs och sedan hans sons flerta fälttåg, utmärkte sig vid många tillfällen, blef ryttmästare, adlad 1686 och död året derpå.

Revel. Denna stad, som tillika med Estland, der den är hufvudstad, tillföll Sverige tillika med det (se: *Estland*), förekommer sedan mer än en gång i Svenska krigshistorien. År 1710 gick hon för Sverige förlorad genom kapitulationen d. 28 Sept. Den 13 Maj 1790 gjordes af Svenska flottan här ett fruktlöst anfall på den Ryska, som låg förtöjd nära land, hvaremot den Svenska, som var öfverlägsen, men hade att kämpa mot svårigheten af en hård vind, begick det felet att icke äfven ankra. Nu måste hon, efter flera timmars kanonad, draga sig undan med förlust af tveene linieskepp, Prins Carl som togs af Ryssarne, och Rikens Ständer, som stannade på grund och måste uppbrännas, samt 51 man döda och 81 sårade, hvaraf 2 officerare. Skeppet Tapperheten måste kasta öfver bord 42 kanoner, innan det kom loss från St. Ragnildsgrundet, hvarpå det stött. Linieskeppet Gustaf III, som var chefskepp och fördes af öfverstlöjtnant Klint, var ett af dem som led mest, emedan det var i värsta elden.

Reverberugnar kallas hvälfda dragugnar, som eldas med flamman af stenkol och så inrättade, att flamman icke allenast, genom en ganska hög skorsten eller dome; får ett häftigt drag, utan ock genom reverberation emot hvalfvet koncentreras till ett visst rum i ugnen, der de mest strängflytande metaller, såsom jernet, kan ganska hastigt smältas för hvarjehanda gjutningar. Af sådant slag äro de Engelska kupolugnarna. Med reverberugnar förstås dock egentligen de, som äro inrättade med trånga och långa hvalf för att gifva den starkaste hettan.

Revier eller **Rivier** betyder egentligen hvarje segelbar flod eller ström. I inskränktere bemärkelse förstår man med *rivier* endast en viss del af en segelbar flod eller ström, hvilken är af den beskaffenhet, att man å densamma kan ligga till ankars.

Revisions-skilling. Så kallas den summa af 200 d:lr s:mt (66 R:dr 32 sk. Bko), hvilka måste deponeras för att kunna draga en rättgång ifrån hofrätten under konungens, d. v. s. högsta domstolens, pröfning. Härifrån befrias den, hvilken är så fattig, att han icke äger i löst och fast 500 d:lr s:mt, som ej häfta för gäld, hvilket måste undersökas och med ed styrkas. Den med hofrättens beslut missnöjde måste hos samma rätt söka tillåtelse att begära sakens pröfning i högsta domstolen innan kl. 12 å sjunde dagen, den oräkнад, då utslaget föll, och denna tillåtelse får ej vägras utan laga skäl. Hofrätten behåller revisions-skillingen antingen parterna förlikas eller konungen gillar hofrättens dom. Upphäfves den, återfås penningarna.

Revolax. Här slog Adlercreutz d. 27 Apr. 1808 Ryssarne, som sjelfva uppgifva sin förlust till 800 man, 4 kanoner och 9 ammunitionsvagnar. Å angrep Ryssarne med en ganska ringa styrka, endast 150 man, emedan Cronstedts march blifvit uppehållen af den djupa snön, och var nära att blifva tillbakadrifven, då C. omsider i rättan tid anlände till hans bistånd. Hela Svenska styrkan var dock icke mer än 1,800 man med 4 trepundiga kanoner. Svenskarne togo 2 fästningar, emedan fienden fått tid att från dem borttrifva duken, och 400 fångar, hvaribland den sårade generalen Bulatow.

Revolutioner i Sveriges statsskick hafva varit många, men ej särdeles blodiga, åtminstone ej i senare tider. Den första revolution, som Sveriges historia känner, — för att icke tala om den dunkla sagoåldern — är den då folket var på väg att afsätta Olof Skötkonung och han blott kunde rädsla sin krona genom att erkänna sin son för sin medregent. Genom konungens eftergifvenhet blef denna revolution blott till hälften utförd. Men efter Olof Skötkonungs söners död inträffade det som under hans tid varit förutsagt, nämligen att konungadömet skulle gå ifrån Upsvearnes konungaätt till en Westgötha-släkt, och med detsamma upplågade en lång strid emellan de begge folken, Svearne och Götherne. Denna kamp emellan två nationaliteter förenade sig med kampen emellan hedendom och kristendom, och dessa tvenne orsa-

ker föranledde nu en långvarig, brinnande oro i samhället, likasom ett fortfarande revolutionstillstånd. Först med Folkunga-ättens uppstigande på thronen kan den nya ordningen anses stadgad; en annan period vidtager då, Sverige är ett kristligt land, den Romerska hierarkien är erkänd, motsatsen emellan Svear och Göther är mindre tydlig, adeln, såsom ett privilegieradt stånd uppkommer, och, i förening med den äfven privilegierade kyrkan, tränger den gamla odalmannefriheten i skuggan. De föregående tidernas revolutioner slutade således med aristokratiens öfvervigt, så väl den verldsliga, som den kyrkliga. Folkunga-ättens regeringstid var äfven rik på revolutionära tilldragelser, konungars afsättning, inbördes krig och mord inom konungahuset, men statsförfattningen utbildade sig derunder i den en gång gifna riktningen. Aristokratien omgärdade sig med allt större rättigheter och inkräktade all magt i samhället, dock så att den gamla folkfriheten stundom framträdde under form af nationella uppresningar. Aldra mest visar sig detta under Kalmare-unionen, som var aristokratiens älsklingsidé, men som just bekämpades och slutligen besegrades af folkmassorna. Dessa visa sig i de nu uppkommande riksdagarne, hvaremot aristokratiens våldighet uppenbarar sig i de jemte riksdagarne fortfarande herredagarne, hvilka åter just uppkommit genom de bögre ständens öfvervigt öfver den urgamla folkfriheten. Under hela denna senare tid af medeltiden kan man snarare beräkna — likasom i den föregående tiden — ett oupphörligt revolutionslif än särskilda hvälfningar med mellanliggande tider af orduing och lugn. Nästan detsamma gäller om den Gustavianska perioden. Dess karakter var ett arbete att komma till ordning och skick, som dock aldrig fullkomligt lyckades förr än under Gustaf II Adolf. Gustaf Wasa var en sträng diktator, som skref lagar för alla de öfvermodiga krafter, hvilka före honom upprört samhället. Men hans söners oenighet och oförstånd lemnade åter fritt spelrum åt dessa orons andar. Den ordning Gustaf I upprätthållit föll sönder under Erik XIV. Denne konung störtades från thronen; konung Sigismund likaså och tvenne särskilda revolutioner kunna således urskiljas under 16:de seklet. Men dessa rörde mera thronens besittning än sjelfva statsförfattningen. Denna senare visar sig omsider temligen ordnad under Gustaf II Adolf och det är ifrån denna tid, som man förnämligast kan räkna dessa tidtals återkommande omkastningar i statsskicket, som bilda perioderne i den Svenska samhällsordningens historia. Alla dessa förändringar voro revolutioner, ty de kastade om statsförfattningen från den ena grundsatsen till den andra, men de voro ej förenade med mycken blodutgjutelse. Statsförändringen under konung Carl XI var en sådan revolution, en kastning från en aristokratisk monarki till en monarki utan någon inskränkning, någon motvigt. Den var föranledd af aristokratiens för det öfriga folket farliga öfvervigt och den protest, som de andra stånden uppställde emot densamma. Den blef möjlig genom

adelns oenighet inom sig sjelf. Den dernäst följande revolutionen var den som efter Carl XII:s död störtade den oinskränkta konungamagten och var ämnad att återföra det aristokratiska elementet till dess magt och ära. Men detta lyckades ej, emedan de ofrälse stånden nu stigit till den vikt, att de ej underkastade sig adels- och rådsväldet. Rådet blef väl regerande och handkonungens händer, men rådet betraktades såsom ståndernas fullmäktige och karakteren af frihetstidens regeringssätt var en styrelse af rikets ständer. De missbruk, som deraf föranleddes förorsakade en ny revolution — den som Gustaf III utförde 1772. Hvarken han eller Carl XI fordrade blodiga offer; vid frihetstidens början föll ett sådant, nemligen Görtz. Revolutionen 1809 var icke heller någon blodig massaker; en konungaäkt förjagades och nya grundlagar antogos, men utan blod och vapenskifte. Detta härleder sig väl derifrån, att de Svenska revolutionerna i dessa senare århundraden icke blifvit utförda genom folkresningar och segrande uppror, utan af konungarne sjelfve, såsom under Carl XI och Gustaf III, eller af rikets ständer, såsom 1719 och 1809; den sista gången var det dock enskildte män, som fängslade konungen och om detta icke lyckats hade statsbvälfningen troligen kostat medhogerligt blod. Den innebar ett återgående till gammal ordning, ett upplifvande af den gamla Svenska författningen med de förändringar, som tidens nya skick påkallade. Samma ändamål hade Gustaf III uppgifvit för den förändring, han utförde 1772, men han blef sin uppgift otrogen, då han 1789 genom förenings- och säkerhetsakten på revolutionär väg utbildade statsförfattningen i en oinskränkt monarkisk anda, som ej öfverensstämde med Sveriges behof och det Svenska folkets gamla begrepp. Missbruket af denna konungamagt gjorde 1809 års revolution nödvändig, hvilken intill våra dagar blifvit den sista.

Rexens jernbruk. Se: *Fredros*.

Reymyra glasbruk i Skedevi socken i Östergötland, anlades 1811. Här tillverkas den största och bästa quantiteten glas i riket, dels grönt, dels hvitt, som år 1822 steg till ett värde af 30,175 R:dr, men 1846 till 62,663 R:dr. Här är äfven ett pottaskekokeri, 2 sågar och en mjölgvarn. Ågaren, kaptenen von Post, har på egendomen gjort en betydlig mossodling, hvarigenom 4 sjöar blifvit sänkta och öfver 100 tunnland frukt bärande jord vunnits.

Rhalambius, *Elias Magni Gesticus*, fys. professor i Upsala, har år 1605 i Stockholm utgifvit: *Problemata Physica*, börjande med *Magiri Physiologia peripatetica*. Dog 1708. Sonen adlades under namnet *Rålambstjerna* (se detta ord).

Rhodin, Johan, född i Mariestad 1754, elev af målare-akademien, var en ganska skicklig ritare, som efterlemnade flera goda arbeten, men dog under sin utvecklingsperiod i Göteborg 1783.

Rhoe Skjalge var en höfding öfver östra delen af Wiken eller Bobuslän vid den tid då Olof Haraldsson, sedan den Helige, inföll der, och underlade sig landet samt dödade både Rhoe och Eilif

den Götiske, hvilken herrskade öfver vestra delen. Dalin säger, att detta skedde år 1022.

Rhysellius, Anders Olofsson, var född d. 4 Okt. 1677 i Odbs prestgård i Östergötland, der fadern var kyrkoherde, blef magister 1707, utnämnd theol. professor i Åbo 1711, men hvilket embete han ej tillträdde i anseende till kriget, hof- och drabant-predikant 1716, då han följde konungen i fält och var närvarande, då hans lik børs till lägret. Blef domprost i Linköping 1720 och 1743 biskop derstädes, sedan han vid två föregående tillfällen haft kallelse dit; undanbåd sig erkebiskopsvärdigheten i anseende till sin höga ålder. Han var då 70 år, men lefde ännu i 14 år till d. 24 Mars 1761. Sönerne adlades under namnet *Odencrantz*. R. var en god Latinare, till och med poet, men är isynnerhet bekant genom sin *Biskopskrönika* och sin *Klosterbeskrifning*, en *Swiogothica munila*, eller *Historisk förteckning på Borgar, Fästningar, Slott, Kungshus och Kungsgårdar i Svea och Götha Riken*; en *Judas expticatus*, thet är *Judas Epistel i 24 predikningar, hållne i Stockholm 1715*; flera andra predikningar eller predikosamlingar, o. s. v. Har stiftat ett stipendium för studerande af Öst- och Westgötha nationer, hvartill han donerade ett kapital af 12,000 d:lr k:mt. Föreslog, liksom hans företrädare på biskopsstolen, Brask, en kanal emellan Wattern och Roxen, som skulle utgå i Östersjön vid Söderköping. Var för öfrigt som embetsman ej särdeles betydande, saknade, som skriftställare, både kritik och snille, var de mäktiges tjänare utan all tvekan och så inrotad i gammaldags åsichter, att han ansåg sjelfva vetenskaps-akademien för en hednisk stiftelse.

Ri betydde i forn-Svenskan detsamma som *stock*, *bjelke*.

Riala med Kulla och Norr Ljusterö annexer, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Åkers skeppslag af Stockholms län och Upsala stift, 2 mil S.V. från Norrtelje vid Saltsjön. (Hos Forsell säges det böra till 2 kl. konsist. pastorater.) Består af 24½ hemman, uppskattade till 99,325 R:dr, med en folkmängd af 860 personer. Tillika med Kulla har det en areal af 27,540 tunnland, hvaraf 2,590 äro sjöar och kärr. I socknen finnas 3 insjöar, *Slarmora*, *Denningen* och *Almora*, hvilken sistnämnda genom tvenne åar på hvar sin sida om kyrkan flyter ned i sjön Svartingen. Adr. Stockholm och Beateberg.

Ribalder i forn-Svenskan detsamma som *bof*, *skurk*. — **Ribalderi**, *oanständighet*.

Ribben, Evald, yngste sonen af arkiatern Evald Ribe (se nedanføre), var född i Stockholm d. 29 Nov. 1730, blef student i Upsala 1746, skickades 1752 af sin fader till Berlin, der han tillbragte fem år att studera anatomi, kirurgi och barnförlossningsvetenskap, sedan till Paris, återkom till Stockholm 1759, men tröttnade snart vid de politiska tvister, som der iublandades i alla förhållanden, hvarföre han reste till London, der han praktiserade som läkare i 8 år, tog sedan 1768 doktorsgraden i Greifswald, och satte sig följande året ned i Götheborg, af hvars invånare han dit-

Del. III.

40

kallats, och der han dog d. 11 Sept. 1790. Var en varsam, försigtig och saktmodig man. Upphöjdes 1772 i adligt stånd jemte sin kusin, **Mathias** (se nedan), och sin yngre broder, **Ribben, Carl**, född d. 23 Juni 1734. Detta födelseår, äfvensom broderas, är efter Sacklén, men i matrikeln uppgifves den förre att vara född 1734 och den senare 1738; blef student i Upsala 1751 och medicins doktor 1765, reste sedan till Paris, der han vistades i 3 år, derifrån till Wien och Berlin och återkom till Stockholm 1767, der han redan två år förut blifvit utnämnd till artis obstetriciæ adjunkt; bidrog, jemte då varande professoren Schultzenheim, till inrättandet af barnsbörds-huset i Stockholm, blef assessor i collegium medicum, intendent vid Djurgårdsbrunn och under kriget läkare vid fält-lasarettet i Stockholm. Dog hastigt d. 15 Juni 1803. Var ej blott en lärd och förfaren läkare, utan äfven vittner. Har utgifvit åtskilliga skrifter i sin vetenskap, införda i Läkaren och Naturforskaren, samt *Teckning af en afiden vän, K. Lifmed. Anton Hoffman*. Jemte dessa bröder adlades deras kusin,

Ribben, Mathias, son af assessorn Carl Fredrik Ribe (se längre fram), född d. 23 Juni 1743 och död barlös d. 19 Juni 1811 såsom korporal vid lifdrabanterna och R. af S. O. Emedan hans ofvannämnda kusiner förut äfven dött barmlöse, utgick ätten med honom.

Ribbing. Denna gamla ätt inkom från Norrige, der den är känd under namnet *Ribbunge-släkten*, år 1345 med Seved Ribbing, som gifte sig med en af den heliga Britas döttrar. Ätten introducerades på riddarhuset år 1625 under N:o 15. Derifrån härstamma sedan två friherrliga och en grefelig ätt, hvaraf den sistnämnda är utgången. De af släkten, som innehaft riksrådsvärdigheten, äro följande:

1:o **Peder R.**, som år 1371 anföres i riksrådslängden; 2:o **Nils R.**, riksråd 1510; 3:o **Knut Lindormsson R.**, väpnare, 1517; 4:o **Bengt R.** till Svantserid och Främjestad, skall, enligt Stjernman, ha varit son af riksrådet **Sven Knutsson R.**, men hvilken icke anföres i Ugg-las rådslängd bland riksråderne. Han blef ståthållare i Kalmar och lagman på Öland, i hvilken egenskap han 1588 inkallades i rådet; blef sedan lagman öfver Westmanland och Dalarna, dog 1594 vid 53 års ålder. Hans 3 bröder 5:o **Seved R.** till Fästarid och 6:o **Erik R.** till stora Dala och Svansö samt 7:o **Bo R.** till Säby. Den förstnämnde blef riksråd 1602 vid 60 års ålder, sedan öfverste-räntmästare, lagman i Östergöthland och riks-skattmästare; dog d. 1 Aug. 1613. Den andre, **Erik**, var född 1559, blef äfvenledes riksråd 1602, sedan ståthållare öfver Westergöthland, derefter gubernator öfver hela hertig Johans furstendöme, Östergöthland och Dal, och kallas 1610 "landsherre i Westergöthland." Han skickades 1611 att underhandla om fred med Danskarne, men dog på återresan i Wermland d. 22 Okt. 1612. Den tredje, **Bo**, var född 1560 på elfvatusen jungfrurs dag, blef hofjunkare hos hertig Carl, härads-

höfding öfver Wadsbo härad och lagman öfver Wermland, sedan ståthållare öfver Kalmar slott, derefter öfver Örebro slott och Nerike, kansliråd och hofråd; bar, vid Carl IX:s kröning, äpplet för dess gemål; riksråd 1611, ståthållare öfver Wermland, då han med en uppbådad trupp, en man af hvar gård, försvarade landet mot de infallande Danskarne. Dog 1640. 8:o **Lindorm R.**, född 1569, skref sig till Näs och Måsebro, var först hertig Johans hofmästare, blef 1605 ståthållare öfver Wadstena slott och län, lagman i Östergöthland, så landshöfding derstädes, och 1624 riksråd. Dog 1627. Hans son, 9:o **Pehr** till Zärna, var född på Wadstena slott d. 10 Juni 1606, blef 1626 löjtnant, hvarifrån han avancerade till öfverste för ett regemeste fotfolk, blef 1644 kommandant i Laholm, som han tappert försvarade mot Danskarne, sedan landshöfding i Elfsborgs län och kommandant i Götheborg och 1654 riksråd, då han tillika upphöjdes i friherrligt stånd, tog 1663 afsked från guvernörs-embetet öfver Elfsborgs och Götheborgs län, då han i stället blef hofrättsråd i Svea hofrätt. Dog d. 14 Apr. 1664; 10:o **Fredrik R.** (se nedanför).

Ribbing, Lindorm, bodde i Småland, som det tycks, utan någon embetsbefattning. Under sin hemresa från Stockholms blodbad, lät Christian Tyrann 1520 i Jönköping gripa och halshugga honom jemte några af hans tjenare. Hans söner, som lära hetat **Peter** och **Lars**, ha blifvit i historien namnkunnige genom de rörande omständigheter som åtföljde deras afrittning. Den äldste af dem var 8 år; hans långa hår slogs i en knut, hvarigenom trädde en kalle och barnet upplyftes från marken, på hvilken den liflösa kroppen nedföll, sedan bödeln afhuggit hufvudet. Då den yngre, som endast var 5 år, såg det, sade han till knekten: "Goda man, fläcka icke så min skjorta, ty då får jag bannor af min moder." Detta rörde bödeln så, att han bortkastade svärdet, förklarande: "Förr skall min egen skjorta blodas, än jag blodar din." Då kallade konungen fram en mindre lättrodd bödel, som först afrittade barnet och sedan den medlidsamme kamraten.

Ribbing, Christoffer Persson, son till Peder Svensson, skref sig till Ulfsnäs, Enbörna och Attorp, blef 1620 ståthållare öfver Kalmar och dess län och 1626 öfver Kronoberg och dess län. **Ribbing, Nils**, till Fästarid, der han var född 1590, var öfverste, då han 1633 förordnades till hjälp åt Erik Rynig, ståthållare på Elfsborg, och sedan på Kalmar, hvarifrån han fick afsked för sin sjuklighets skuld 1639. Om honom berättas i Höfdingaminnet att "innan dess afsked ankom, var han redan förut gången öfver gränsen in i Danmark, för det hans hustru hade ånyo begått dråp på en sin tjenstepiga."

Ribbing, Thure, till Grensholm, son af hertig Carl Filips furstliga råd, Sven Sevedsson, var major för hofregementet, blef öfverslöjtnant vid lifregementet, kommandant på Warbergs slott och 1650 landshöfding i Österbotten, hvilken tjänst han afträdde 4 år senare.

Ribbing, Gustaf, till Österby, Ribbingsberg och Walstad, son af Erik Persson R., blef 1663 landsböfding öfver Jönköpings län. Dog 1693.

Ribbing, Bengt, till Dale och Säby, son af N:o 6 bland riksråden, blef 1645 landsböfding öfver Jönköpings län, men hvarifrån han 1653 fick afsked för sin ålderdoms skuld.

Ribbing, Lennart, son af riksrådet N:o 9, friherre Pehr R., skref sig friherre till Sunowa, herre till Stenhamra, Gimmersta och Boxholm, blef 1675 öfverste för ett regemente, som han sjelf skulle värfva och hvarmed han deltog i Carl XI:s Skånska krig; blef 1683 landsböfding öfver Gelleborg och Norrland och dog d. 18 Sept. 1687. Hans son,

Ribbing, Pehr, till Ståringe och Hååfberg, född på Gimmersta gård i Södermanland 1670, är den märkvärdigaste af släkten. Han studerade i Upsala och Lund, gjorde flera utrikes resor och blef 1693 kommissarie i kammar-revisionen, lagman öfver Halland, kammar-råd och 1714 landsböfding öfver Upsala län. Längre hann han icke på embetsmannahälsan, men intager icke desto mindre ett utmärkt rum i historien, såsom en bland sin tids anseendaste män och egentlige stiftaren af det statsskick, hvilket uppkom på enväldets fall. Då Carl XII var död och en riksdag skulle sammakallas, hvilken måste bli af ganska stor vikt, emedan den borde ånyo organisera staten, som nu i sjelfva verket icke hade något öfverhufvud, och ordföranden för adeln, det ojemförligt mest betydande af alla stånden, således var den person, på hvilken allt berodde, föreslogs R. dertill af rådet och prinsessan Ulrika Eleonora gillade detta förslag. En annan sak, som låg prinsessan och det aristokratiska partiet särdeles om hjertat, var att göra Görtz oskädlig, hvarföre man ville ställa honom under en särskild domstol. Till ordförande deri utsågs äfven R., som tillika fick föreslå, nästan välja, både aktor och ledamöter. R. tyckes likväl härvid ha handlat mindre af personligt ägg, än af politiska skäl, emedan politiken på den tiden troddes vara något helt annat än moralen, och ej erkänna annan lag, än sin verkliga eller förmenta nytta. Långt innan kommissionen sammanträdde, var således den anklagades öde bestämdt. Man har allmänt citerat efter R. det summariska domslutet: "som en skälm har han lefvat, som en skälm skall han dö." Det är icke otroligt, att R. enskildt fällt ett sådant yttrande; men hans domskäl till protokollet voro följande: "Baron Görtz's procedurer vid Landtrådet Bassewitz's Legation till Czariska hofvet och vid Stettins inkräktande af fienden öfvertyga mig i mitt sinne att han tjent sin Herre, Hertigen af Holstein som en skälm och haft ett skälmskt uppsåt att ruinera och förstöra Sveriges rike. Huru han det i verket ställt, sedan han, emot Sveriges gamla lag, som en utlänning trängt sig till dispositionen af rikets egendom och hela välfärd, deruti beropar jag mig på Hr Förste Ombudsmannens Stierncronas skriftliga votum, som allt sådant specificerar, och pröfvar med honom skäligt och rättvist, att

Görtz förverkat ära och lif. Sättet att mista lifvet determinerar jag med mitt votum att blifva halsbuggen på galgbacken och der af bödelns nedgräfvnen." Härmed var R:s afsigt att tjena riket och i främsta rammet sitt stånd, icke att utesluta tjena prinsessan, som blott åsyftade, att släpa sin systerson från thronen och derpå uppböja sin gemål. Han ville väl äfven det senare, men blott som ett medel till adelns välde. Han var således den egentliga anledningen att prinsessan återkallade sin förklaring, det hon emottagit regeringen till följd af arfsrätt, utan tvertom erkände, att någon arfsrätt icke fanns. Af ständerna berodde det att välja en regent, och här till föreslog R. prinsessan, hvilket af adeln enhälligt bifölls. R. genomdref nu äfven den nya regeringsformen med lika lättbet som konungavalet, och var, under de tre första månaderna af år 1719, den verkliga magtägande i landet. Men hans valde tog slut, förr än någon anade, tillika med hans lif, ty han träffades d. 14 Apr. 1719, då han nyss hemkommit till middagen, af ett slagansfall, som lade honom i grafven vid endast 49 års ålder. Flera andra af ledamöterna i kommissionen hem-söktes af likartade olycksfall. Åklagaren Fehman rördes af slag och bar märkena deraf under hela sin lifstid; borgmästaren Hyllén åts upp af maskar; doktor Molina föll af stolen och bröt halsen af sig och Lewenhaupt halsböggs sjelf 24 år senare. I allt detta såg folket Guds straff för det oskyldigt utgjutna blodet. — R:s minne var emellertid i högt anseende hos hans stånd, som beslöt att i riddarbussalen uppställa hans byst, hvilket beslut dock ej kom till verkställighet förr än efter 1809. Hans yngre broder,

Ribbing, Konrad, var född d. 6 Nov. 1671. Hans uppfostran fulländades genom utländska resor, efter hvilkas slut han ingick i Svea hofrätt, der han likväl först 1705 lyckades bli assessor; sedan lagman i Nerike, vice landsböfding i Östergötland, hvilken befattning han efter hvarandra erhöill i Nyköpings och Westerås län, tills han 1719 blef verklig landsböfding i Nerike och Wermeland. Detta var belöningen, ej blott för broderns förtjenster, utan äfven för hans egna, ty han var ännu ifrigare att fälla Görtz än Pehr R. Fick 1723 en plats i den s. k. *Placerings-Kommissionen* (se detta ord), och blef 1729 president i herts-kollegium, hvilket embete han innehade till sin död d. 17 Okt. 1736. Var en driftig, ärlig och rättsskaffens embetsman af enkla seder, ehuru af ganska aristokratiska tänkesätt.

Ribbing, Bengt Johansson, var son till general-majoren Johan Bengtsson Ribbing, som stupade i slaget vid Narva. Sonen var född 1686, blef, 16 år gammal, underofficer vid lifgardet och först två år senare fänrik; deltog i Carl XI:s krig och avancerade, men dock ej hastigare, än att han först 1711 blef major vid gardet. År 1715 blef han öfverste för Brehmiska infanteriet och följande året för Westgötha tremännings-regementet, sedan för garnisons-regementet i Götheborg, der han utnämndes till kommandant och 1730 till

landshöfding och öfver-kommandant samt general-major. Friherre 1731. Var 1738 på riksråds-förslag, men undanbød sig denna värdighet. Dog d. 29 Mars 1741. Hans son,

Ribbing, Fredrik, var född i Götheborg d. 23 Apr. 1721, ingick 12 år gammal som volontär vid fortifikationen, der han 1741 blef konduktör, adjutant hos general-majoren greve Dohna och tjenstgjorde som sådan under kriget i Finland, var öfverstlöjtnant vid Nerike och Wermlands regemente då Pommerska kriget utbröt, hvilket han bevistade, och efter hvars slut han blef öfverste för Elfsborgs regemente. Inkallades 1766 i rådet och blef guvernör för hertig Fredrik Adolf, Kom. med St. K. af S. O., Seraf.-riddare och greve vid Gustaf Adolfs födelse. Såsom riksråd licentierades han 1769, men återkallades d. 12 Maj 1772 och bibehölls till sin död d. 16 Okt. 1783. R. var partiman och hofman, utan några utmärkta egenskaper mer än dessa. Som enkedrottningens hofmarskalk hade han många svårigheter att ordna hennes busbällning, hvartill han för ingen del var rätta person, såsom sjelf ganska konfus, och då för öfrigt underbetjeningen hade allt för mycket sjelfsväld. För att karakterisera detta, föreslog han drottningen att göra kamreraren Laurent till öfverste-marskalk, kammarfröken d'Yvoy till öfverhofmästarinna och kocken Bazin till hofmarskalk. Hans fru, född Löwen, var ett skönt och snillrikt fruntimmer, för hvilket Gustaf III troddes ha haft en ömmare bøjelse och på hvars sällskap han åtminstone satte mycket värde. En brytning uppstod likväl sedan och den fordna tillgifvenheten förbyttes i ovänskap. Ende sonen, **Adolf Ludvig R.**, fick en bedröflig ryktbarhet genom sin delaktighet i Gustaf III:s mord. Han var kapten vid gardet och anställd vid konungens hof, hade godt bufvud, fördelaktigt utseende och en fast karakter, men hörde, efter den ofvannämnda brytningen mellan hans föräldrar och Gustaf III, denne ständigt tadlas och fördömas i deras hus, och blef sjelf uppbaggt emot honom, då han förbigicks vid ett gardeskompanis bortgifvande och slogs ur brädet hos fröken De Geer, hvarföre han gaf Gustaf skulden. Det berättas, att han åtföljt konungen på ett besök hos mamsell Arvedsson, som rådt Gustaf att akta sig för en person i röd frack, en dräkt, som ingen då brukade i Sverige. R. skall ha låtit göra sig en sådan och på en promenad mött konungen, som deröfver blifvit förskräckt. Om denna historia är sann, kunde äfventyret åtminstone icke ha bidragit att öka Gustafs bevägenhet för honom. Han blef nu så fanatisk i sitt hat, att han lottade med Ankarström om äran att mörda monarken, hvarföre han, på egen bekän-nelse, d. 15 Aug. 1792, af högsta domstolen dömdes, med mildring i hofrättens dom, till förlust af adelskap och landsflykt. Den grefliga Ribbingska ätten förklarades utgången med honom, hans namn förbyttes till **Fredriksson**, och han lärar ha dött i Paris omkring år 1840.

Ribbing, Carl, äldre broder till Fredrik R., var född d. 18 Okt. 1718, ingick äfven vid fortifika-

tionen, der han avancerade till major, R. af S. O., sedan öfverste i arméen, kommandant i Landskrona samt derefter i Kalmar; skickades 1766 som minister till Petersburg. Utnämndes 1773 till landshöfding i Nylands och Tavastehus län och general-major, men dog samma år den 1 December.

Ribbing, Gustaf, son af general-adjutanten hos konung Stanislaus i Polen, Lennart R., hvilken varit närvarande vid kalabaliken i Bender och dog 1732. Sonen föddes i Stockholm d. 19 Mars 1719, studerade i Lund och Upsala och ingick 1740 i kansli-kollegium, fick lagmans titel, blef sekreterare i riksarkivet, erhöill 1770 kansliråds full-magt och blef R. af N. O. 1775. Har särdeles förtjenst om arkivets ordnande och lättade tillträdet dit för hvem som önskade det. Hade mycken smak för konsterna och ägde en dyrbar samling gravyrer, som han 1797 skänkte åt målare-akademien, hvilken, af tacksamhet derföre, valde honom till sin ledamot. Dog 1803.

Ribbing, Elisabeth, dotter af riksrådet, riksskattmästaren Seved Svensson R till Fästarid, var hemligt gift med hertig Carl Filip och hade med honom en dotter, Elisabeth Gyllenhjelm. I äktenskapskontraktet, som är af den 5 Mars 1620, lyda underskrifterna sålunda: "Eder trogne man så länge jagh lefver, Carolus Philippus och jag Ederhers Furstlige Nådes underdånighe Tjenarinna så länge jagh lefver, Elisabeth Ribbing." Efter hertigens död gifte hon sig med flerr Knut Liljehöök. — Hennes syster, **Christina R.**, var gift med Carl Carlsson Gyllenhjelm år 1615 och dog 6 år efter honom, d. 19 Jan. 1656.

Ribbingsfors bruk. (Se: *Amne härads socken*.) Det hette förut *Hulestad*, men namnet förändrades, då egendomen bättre iständsattes af riksrådet Bo Ribbing. Genom giftermål kom det i slutet af 1600-talet i Posseska släkten, och 1759 till hofsekreteraren och riddaren B. G. Geijer, hvilken dog här 94 år gammal. Bruket anlades 1827 af brukspatronen Jonas Wærn. Genom odlingar och tillköp har egendomen förbättrats, så att den för närvarande består af mer än 6 mtl. säteri och frälse, utom räntan af 5 mtl. frälse. Här finnes en mjölkvarn, 2 sägar och 1 vadmalsstamp, hvarvid ärligen beredas 2,000 alnar. Alla dessa anläggningar drifvas af Guldspångs ström, hvari är ett privilegieradt laxfiske. På ägorna träffas en jordart, hvilken, pulveriserad, användes som krita. Här ligger äfven en sank mark, kallad Noret, som om våren öfversvämmas af Guldspångs elf, men på hvilken om sommaren kan bergas bö. Häröfver har Geijer anlagt en 435 alnar lång bro, dels af träd, dels af sten. Bruket, som drifves med köpt tackjern, har Götheborg till afsättningsort. Bruksstämpeln är BGG. Ägare Hr kapten af Geysterstam.

Ribbingshof, som fordom kallades *Wi*, i Norra Wi församling i Kinds härad i Östergötland, 2 mtl. frälse-säteri, har af ålder tillhört Ribbingska släkten. Dess åbyggnad och utmärkt vackra belägenhet vid sydöstra sidan af sjön Sommen, ådra-ga sig resandes uppmärksamhet. General-majoren

friberre von Schaar, som ägde säteriet 1689 och skänkte kyrkans grund, fick derföre patronatätt, hvilken bekräftades 1779 på det sätt, att patronen kallar pastor ena gången och församlingen den andra efter konsistorii förslag, men att sacellaniet alltid är konsistorielt.

Ribbingeholm. Se: *Kullerstads socken*.

Ribbingelund, en kungsgård om $3\frac{1}{2}$ mtl. i Tjula socken i Upland.

Ribbingenäs, ett frälse-säteri om 1 mtl., i Barkeryds socken i Småland, 3 mil från Jönköping, som är väl bebyggt och anses för den bästa, vackraste och förmånligaste egendom på orten, har 2 väl anlagda trädgårdar, en tullvarn, en såg och betydlig löfskog. På ägorne finnes en mine-ralkälla.

Ribbungen kallades ett mäktigt politiskt parti, hvilket, under anförande af en Sigurd Ribbing, son till thronpretendenten Erling Stenvägg, som på det högsta oroadde Norrige och angränsande provinser af Sverige under åren 1219—1227. Anföraren sjelf, hvilken Svenska historieskrifvare, på ingen annan grund, än den lösa gissningen, ansett för stamfader för våra berömda Ribbingeslägter, fram-bades på den politiska skådebanan af en missnöjd Norsk länshöfding. Han och hans anhängare uppehöll sig mest i Bohuslän, Dalsland och Werm-land. På det förra stället härjade de oförsynt år 1220. Här ägde de två anförare, nemligen Erling Helge på Solberg och Gunnar Assersson. Den senare blef dock jemte 90 af sina män, efter en häftig strid, nedgjord på gården Abalsäter i Lurs socken en natt 1221. Efter ständiga strider och nederlag underkastade sig omsider Ribbungen den lagliga regeringen, men blott för en kort tid. Den nya resningen blef så hotande, att länsherrarne i Bohuslän, ur stånd att kufva den, hotade att lemna landet åt sitt öde, och konung Hakon måste sjelf ned till Kongabell, för att bekämpa rörelsen. Ribbungen flydde då till Sverige, der de rönte medhåll, och hvilket ock föranledde ett fiendtligt infall i Wermland och Dal, julen 1223. Ribbungen höllo sig dock till 1227, då de efter sin höfdings död och genom ständigt lidna nederlag, nedlade vapen och försonade sig med samhället.

Ribe, Mathias Bernhard, var född 1625 i Meklenburg, der fadern varit rektor, inkom under Carl XI:s minderårighet till Sverige, der han 1666 blef ledamot af barberare-embetet, till hvars direktör han sedan utsågs och hofkirurg hos konungen. Dog 1696. Från honom härstammar en talrik läkaresläkt. Äldste sonen,

Ribe, Evald, var född i Stockholm d. 9 Nov. 1667, studerade kirurgien först under sin fader och sedan i utlandet, dit han företog en vetenskaplig resa. Återkommen till Sverige, blef han, samma år hans fader dog, ledamot i embetet och fick sedan af Carl XII fullmagt att vara hofkirurg, den förste som innehaft denna titel; utnämndes 1715 af konungen till öfverdirektör vid barberare-embetet, som han förskaffade ett annat reglemente och benämning af *Kirurgisk Societet*. Men det var ej blott titeln han förbättrade, utan äfven undervis-

ningssättet och kunskaperna, så att "Societeten fick ett förnyadt anseende och kirurgien i riket ett förändradt skick." Tog afsked från sina båda befattningar 1741 och dog d. 2 Mars 1753, "allmänt saknad och berömd för sina grundeliga insigter, vidsträcktta förfarenhet och för sitt lätta och fogliga väsende." Hans son,

Ribe, Evald, var född i Stockholm d. 25 Juli 1701. Företog, vid 21 års ålder, för sin bildning, en utländsk resa, hvilket var så mycket nödvändigare, som de medicinska undervisningsanstalterna i Sverige då befunno sig i ett bögst bristfälligt skick. Han promoverades till doktor i Rheims 1725, vistades sedan ett år i London och återkom 1726 till Stockholm, der han höll föreläsningar i anatomen; blef hofmedikus, sedan lifmedikus, arkiater och präses i coll. medicum samt 1746 upphöjd i adligt stånd, hvaraf han dock icke begagnade sig, emedan först hans söner, år 1772, togo introduktion (se: *Ribben*). Han stod i mycken ynnest hos konung Fredrik, som han skötte under dess sista sjukdom. Sjelf dog han d. 8 Okt. 1752, sedan han länge varit plågad af mjeltsjuka. Var en skicklig, erfaren och välsinnad läkare, Led. af W. A., i hvars handlingar han lemnat åtskilliga uppsatser. Hans yngre broder,

Ribe, Carl Fredrik, var född d. 29 Maj 1708, studerade äfven kirurgien utomlands, blef 1735 regements-fältskär vid lifregementet, sedan lifkirurg hos kronprinsessan Lovisa Ulrika och fick assessors titel, var isynnerhet en utmärkt skicklig okulist, som hade en särdeles lätt och lycklig hand för starroperationer, hvilket förmådde vetenskapsakademien att kalla honom till sin ledamot. Dog d. 20 Dec. 1764 af vattusot. Har lemnat ett par bidrag till vetenskaps-akademiens handlingar. Skildras som en vän af nöjet, men fiende till mödosamma arbeten.

Ribe, Johan Bernhard, yngre son af Ribeslägtens stamfader i Sverige, var född i Stockholm 1671 och blef der 1701 examinerad mästere-fältskär, reste sedan som regements-läkare till England och derifrån till Ostindien, hvarest han dog ogift, man vet ej hvad år.

Riben, Mathias, den ofvannämndes yngre broder, var född i Stockholm d. 28 Maj 1676, blef medicine doktor i Upsala 1698, lifmedikus hos enkedrottning Hedvig Eleonora och sedan hos Carl XII, hvilken 1713 upphöjde honom i adligt stånd, då han antog namnet *Riben*; blef arkiater och präses i coll. medicum, men dog i sin bästa ålder d. 15 Dec. 1723. Hade i sin ungdom varit en skicklig fäktare, haft anlag för skaldekonsten och skrifvit Engelska och Latinska poemer, men uppträdde aldrig som författare i sin vetenskap.

Riccardis eller **Rixa**, konung Albrekts gemål, dotter af grefve Otto af Schwerin, förmäldes med konungen 1365 och dog före hans olycka 1380. Hade med honom, bland andra barn, äfven en dotter *Riccardis*, som förmäldes med marggreffen Johan af Brandenburg.

Richardsson, Jakob, var född 1697 i Halmstad, der fadern, Richard Olofsson, var rådman

och postinspekter. Sonen engagerades 1715 som sekreterare vid Skånska fältstaten, blef sedan krigskommissarie och ingick derefter i antiqvitets-arkivet, der han blef assessor. Har förtjänst om åtskilliga antiqviteters, särdeles i Skåne och Halland, uppsökande och beskrifvande, hvarom han författat ett arbete kalladt: *Hollandia Antiqua et Hodierna*. Har äfven utgifvit en *Historisk Inledning till Krigsvetenskapen* och *Historiskt Bevis till Söa och Götha rikens urgamla Frihet*. Var för öfrigt en man mera utmärkt genom sina besynnerligheter än genom särdeles lärdom eller några förståndsegenskaper. Warmholtz yttrar sig om hans *Hollandia* temligen strängt: "Lycka var, att döden ryckte pennan ur handen på författaren, eljest hade kronan blifvit belastad med ännu mera maculatur." Var känd för sin ovanligt långa och smala näsa, som hof-intendenten Rhen framställt i en karrikerad teckning. Hade en dotter af utmärkt skönhet, men som lärar antingen dött på spinnhuset eller blifvit röjd ur vägen på det icke ett förnämt och rikt bergsråd skulle gifta sig med henne. R. dog i Stockholm d. 16 Sept. 1759.

Richardus är namnet på tvenne Svenske biskopar, hvilkas tillvaro likväl icke är fullt bestyrkt. Den ene skall ha varit Herberts efterträdare, således den andre i ordningen, som innehaft Linköpings biskopsstol, men Rhyzelius erkänner, att han icke vet något bevis på denna uppgifts tillförlitlighet. Den andre *Richardus* skulle ha varit biskop i Westerås vid medlet af 1100-talet, men denna uppgift grundar sig endast på en berättelse af biskop Petrus Svart, och ingen annan bland dem, som uppräknat Westerås biskopar, har talat om honom.

Richert, Johan Gabriel, förste expeditionsskreterare, häradshöfding i Kinnelfjärdings, Kinne, Skånings och Laske härad, R. af N. O., är född 1784, blef student i Lund 1800 och inträdde redan följande året som auskultant i Götha hofrätt; fick 1815 fullmakt på häradshöfdingstitel med tur och beförordningsrätt; blef 1829 sekreterare vid justitie-kanslers-embetet med titel af förste expeditionsskreterare. Redan 1814 inkallades han till ledamot i lagkommittén, der han kvarblef till 1823. Han hade förut 1821 fått en domsaga i Kalmar län, men hvilken han följande året utbytte mot den han nu innehar i Skaraborgs län, och som han tillträdde, då han afgick ur lagkommittén, dit han likväl 1824 återkallades, och kvarstannade till 1832. Vid 1823 års riksdag valdes han till justitie-ombudsmannens suppleant, och, då Kasper Ehrenborg oförmodadt borttrycktes af döden, kallades han att emottaga sjelfva embetet, hvilket han likväl då afsade sig. År 1844 inkallades han i lagberedningen och fick, såsom villkor för kallelsens emottagande, sig tillerkändt ett personelt arvode af 4,000 R:dr, under det de andre ledamöterna endast ha 1,500, samt 1,000 R:dr i flytningshjelp. Utgaf 1821 en skrift kallad: *Något om akademiska jurisdictionen*, i anledning af en då förevarande fråga om detta ämne, och tillika med grefve C. H. Ankarsvärd *Förslag till national-representation*.

Richissa. Detta namn tillhör fem i Sveriges konungaläggd kända prinsessor, nemligen: 1:o Sverker I:s gemål, dotter af konung Boleslaus III i Polen. Hon hade förut haft två män: Walader, furste af Kiev och Dansko prinsens Magnus Nilsson; 2:o Erik X:s gemål, dotter af konung Waldemar I af Danmark och moder till Erik Läspe och Halte; 3:o Birger Jarls dotter, född 1238 och vid endast 14 års ålder förmäld med konungens i Norrige Håken IV:s äldste son, Håkan Håkansson, hvilken redan under faderens lifstid blifvit krönt till konung. Endast 19 år gammal blef hon enka 1257, och flyttade då tillbaka till Sverige, der hon afled; 4:o Magni Ladulås's dotter, hvilken han iasatte till första abbedissa i Clara kloster, der hon dog 1339, och 5:o Carl VIII Knutssons dotter, hvilken dog som nunn i Wadstena kloster.

Richolphus, till börden Engelsman, förordnades af erkebiskopen i Hamburg och Bremen omkring år 1094 till biskop i Skara, sedan han förut någon tid varit medhjelpare åt sin företrädare och landsman Redulvardus (se detta ord.) Han var en stilla och fridsam man, som beforderade domkyrkybyggnaden i Skara, men hade sin station i Husaby, hvilket då ännu var domkyrka. Lärer dött omkring år 1101.

Richter, Johan, var född i Tyskland och skref sig till Långebro; inkallades 1602 af Carl IX och vistades vid dess hof som läkare, intill konungens död. Sedan följde han hertig Carl Filip på dess resor och har derom på Tyska utgifvit en berättelse, som 1772 blifvit öfversatt på Svenska. Han lärar blifvit, som det heter hos Sacklén, "förmodet ett hastigt oförmodadt tillfälle af daga tagen." Hans son, **Erik**, ryttmästare, adlades 1646 med namnet *Gyllenpistol*.

Richter, David, var född i Stockholm och en skicklig miniatur-målare, men lärar dött i unga år. Dessutom finnas tvenne Svenske målare med namnet *Richter*, den ene porträttmålare, som nedsatt sig i Wien, och den andre perspektiv- och landskaps-målare, som vistats i Venedig.

Richter skall ha varit läkare i Westergöthland omkring år 1724, och som han af gamla handlingar inbemtat, att på en viss trakt i Nerike skulle finnas en hälsobrunn med ovanliga egenskaper (*Porla*), skall han ha föreslagit en af sina patienter att söka upptäcka densamma, dock utan att man vet hur sådant lyckats.

Ricka betydde fordom detsamma som *vackla*, *ragla*.

Rickebasta, ett säteri om 2 mtl. i Alsike socken i Upland. Denna gård är urgammal, ty konung Knuts råd, Ragvald, som lefde omkring 1180, skref sig till Rickebasta; likaså Bengt Johansson Folkunge, som år 1300 var konungens råd. Egendomen har sedan tillhört Thengnerska familjen. **Rid** i forn-Svenskan *tidrymd*, äfven *kamp*, *anfall*. Således heter det i Rimkrönikan: *The höllo a markena lange rid*, (De dröjde en lång tid ute på marken) och i Olef den Heliges historia: *Hans ovini varo i samma rijd*. (Hans ovänner voro med i samma strid.)

Ridande even vill ha en åkande mö, ett

gammalt ordspråk, som antydde, dels att man vid äktenskaps ingående bör någorlunda hålla sig inom sitt stånd och inom sin bildningsgrad, dels att den rike, som icke behöfde se på utkomsten, likväl ofta nog gör det och snarare väljer en brud med penningar än en med egenskaper, i stånd att göra en man lycklig.

Riddare, Thurd, var namnet på en Småländsk bonde, hvilken af Nils Dacke förordnades till öfverste för den sednare här, och som lofordas för sitt mod och sin militära duglighet.

Riddare-orden. Riddare-värdigheten infördes i Sverige redan under medeltiden. De äldsta riddare i Sverige, som man känner, lefde på konung Erik Erikssons tid i första hälften af 1200-talet. konung Magnus Ladulås, som var en praktälskande monark, hidrog sedan mycket att göra denna värdighet inhemsk i Sverige. Det var ett ibland försöken att införa i vårt land det öfriga Europas aristokratiska inrättningar. Riddarevärdigheten var den tiden en utmärkelse åt förtjente män och riddareklassen blef efter hand en högre afdelning af adeln. Särskildta Svenska riddare-ordnar funnos ännu icke. De omtalas egentligen under det Gustavianska tidehvarvet, då konung Johan III inrättade *Guds lams orden* och drottning Christina *Amaranther-orden*, hvilka ordnar dock sedermera förlorat sin betydelse. Det var först år 1748 som de nuvarande ordnarna upprättades. Det skedde af konung Fredrik I på ständernes begäran. Ordnarna voro till en början tre, Serafimer-, Svärds- och Nordstjerne-orden, af hvilka Serafimer-orden ansågs såsom ett upplifvande af den gamla riddarevärdigheten och de andra båda såsom helt nya ordnar. Wasa orden stiftades sedan — år 1772 af konung Gustaf III — och konung Carl XIII:s orden af den konung, hvars namn den här, år 1811. Denna orden är olik de andra, deruti att den icke egentligen är ämnad till belöningar för tjänster åt fäderneslandet, utan blott för tjänster inom frimurare-orden. Den gifves endast åt frimurare och betecknar en hög grad inom detta samfund. Svärds-ordens stora kors infördes af konung Gustaf III i 1789 års krig, och Nordstjerne-ordens stora kors i nyaste tider af konung Oscar I. Nu för tiden finnas således följande ordnar: serafimer-orden, som gifves åt fremmande konungar och furstar samt de högst uppsatte bland undersåtare i Sverige och fremmande länder och har denna orden ingen fördelning i olika klasser, Svärds-orden, som gifves för militärisk förtjenst och har dels kommandörer af stora korset, dels kommandörer, dels riddare, dels ock riddare af stora korset och dessa åter fördelade i två klasser. Riddare af Svärds-ordens stora kors utnämndes blott i krigstid, hvar för och deras båda klasser nu efter en lång fred äro icke långt ifrån utslucknade. Nordstjerne-orden har tre klasser, kommandörer med stora korset, kommandörer och riddare, samt gifves likasom Wasa-orden för civile förtjenster. Denna sistnämnda orden har likasom Nordstjerne-orden tre klasser och med samma benämningar, som denna ordens. Konung Carl XIII:s orden har blott rid-

dare. Alla ordens-utnämningar ske af konungen och äro jemte uppböjelser i adligt stånd, samt i viss mån äfven befördringsärenden de enda kongl. regeringsrättigheter, som endast konungen personligen, men icke statsrådet, när det regerar med kongl. myndighet, kan utföra.

Riddarfjärden kallas den del af Mälaren, som omsluter Riddarholmen, hvilken gifvit den sitt namn och sedan går förbi Skinnarviks-bergen.

Riddarholmen i Stockholm, kallades ursprungligen *Kedjeskär*, till följd af den befästning, som derpå var anlagd, och hvilken som en kedja kring-slöt staden. Detta namn förbyttes sedan till *Gråmunkeholmen* eller *Gråbrödraholmen*, till följd af det der anlagda Fransiskaner- eller Gråmunkeklostret med dess kyrka. Det nuvarande namnet torde holmen efter hand ha fått af de många riddaremän och förnåma personer, som läto begrafva sig i denna kyrka, och Carl XI befallte uttryckligen, att hon skulle så kallas. — Klosteranläggningen börjades af Magnus Ladulås omkring år 1284 och kyrkan, i hvilken han genast, samtidigt med sjelfva byggnaden, lät anordna sin egen graf, ansågs för en af de betydligaste kloster-kyrkor i riket. Hon hade ett torn, försedt med skottgluggar, så att det äfven kunde begagnas till blockhus och användas som försvarsverk. Invändigt hade hon många prydnader och, utom högaltaret, 11 andra sådana, till en del byggda i särskildta små chor. Både kyrkan och klostretingo, efter hand, af fromma personer betydliga föråringar, så att de voro ganska rika. Dessutom ägde munkarne, hvad som var vida sällsyntare, ett för den tiden ansenligt bibliotek. Efter Westerås recess indrogs klostret, dit Klara klosternunnoringo flytta; men 1531 förvandlades det till ett hospital eller helgeandshus, som likväl 1551 flyttades till Danviken. Emedan kyrkan ej begagnades, började hon förfalla, och Gustaf I befallde 1555 dess reparation. Magistraten undskyllade sig med stadens knappa tillgångar; konungen förnyade sin befallning, men den blef likväl utan verkställighet. Först under sista året af Erik XIV:s regering begynte han något åtgöra till ändamålet; men det var isynnerhet Johan III förbehållet att bringa arbetet till fullbordan. Härmed fortgick till år 1576, hvarvid kyrkan mycket förändrades. Choret förlängdes med 4 alnar, pelarne gjordes fyrkantiga och förstärktes och tornet påbyggdes betydligt. Kyrkan har likväl aldrig haft någon verkligt regelbunden form, emedan det södra hvalfvet är betydligt lägre än det norra, och det hela utgör således ingen märkvärdig lemnig af den Göthiska byggnadskonsten i Sverige. Efter Gustaf Adolf den Stores död byggdes ett särskildt grafchor på södra sidan af kyrkan till emottagande af hans lik. Det är det Gustavianska. Midt emot det uppbyggdes år 1729 det Carolinska, hvartill Tessin gifvit ritning. Emedan, efter Gustaf Adolf, alla andre kungliga personer här fått sitt hvilorum, började äfven andre ämnedde och förnåma män härstädes söka sitt, och sålunda uppkommo efter hand flera sådana chor. Dessa äro det Wasaborgska, det

Banériska, det Torstensonska, det Wachtmeisterska och Fersiska, samt det Lewenhauptska. I slutet af 1500-talet gjordes Gråmunkeholmen till en särskild församling, som, utom sjelfva holmen, omfattade en del af staden. Såsom förste Lutherske kyrkoherde nämnes år 1581 Olaus Fördeel Angermannus. Den siste blef doktor Anders Borg, hvilken dog d. 23 Febr. 1809 vid 60 års ålder såsom kyrkoherde i Jakobs och Johannis församlingar. Dit flyttades han 1806, då Gustaf Adolf beslöt Riddarholms-församlingens indragning och förening med Storkyrkan. Från denna tid har kyrkan stått obegagnad och endast öppnats vid tillfällen af kongl. begrafningar. År 1817 fick hon likväl en egen bestämmelse såsom förvaringsrum för Svenska arméens troféer, hvilka då ditflyttades från orangeri-byggnaden vid Carl XIII:s torg, der de förut förvarats. (Se: *Arsenalen*). Den 28 Juli 1835, kl. 8 på morgonen, slog åskan ned i kyrktornet, som antändes. Man trodde sig, efter flera timmars arbete, ha blifvit mästare af elden; men den utbröt följande dag på eftermiddagen och afbrände hela kyrkans öfverbyggnad, hvarvid likväl troféerna lyckligt räddades och inflyttades på den nära liggande frimurare-logen. Vid 1840 års riksdag anslogo ständerna 40,000 Rdr till dess reparation. Kyrkan iståndsattes och tornet undergick en betydlig förändring, ty grundmuren påbyggdes och deroftan på sattes en Göthisk genombruten spira af gjutet jern. Troféerna, som emellertid förvarats på kongl. slottet, återflyttades nu dit d. 30 Nov. 1839, och så många äldre konungars rustningar, man äger i behåll, äro i dem föreställda till häst i mellersta hvalfvet. Kyrkan har blifvit kallad *Sveriges Pantheon*, och förtjenar till en viss grad detta namn, dels genom de segertecken, hon förvarar, dels genom de många högt uppsatta och lysande namn, som dervid äro fästade, emedan deras ägare der funnit ett hvilorum. Sådana äro t. ex. Magnus Ladulås och Carl VIII Knutsson, hvilkas bilder ses i hvilande ställning fram i choret, Gustaf Adolf den Store och efter honom alla kongl. personer, Banér, Torstensson, Adam Ludvig Lewenhaupt, m. fl. Alla Serafimer-ridhare få bär sina vapen uppsatta, och vid deras död ringes ännu i kyrkans storklocka, den s. k. Serafimer-klockan. — Kyrkan var förut omsluten af en mur, men hvilken bortogs 1807, så att hon nu är helt och hållet fristående. Sjelfva Riddarholmen, som är förenad med staden genom en liten stenbro af ett hvalf, uppförd 1784 till betydande af Stockholms invånares glädje öfver Gustaf III:s lyckliga återkomst från sin utländska resa, har blott tre enskilda hus, men är för öfrigt helt och hållet upptagen af offentliga byggnader. Sådana äro ständernas hus, riksgäldskontorets, det forndna Hessensteinska, gymnasium, Svea hofrätt, kommers- och kammar-kollegium, statskontoret och kammar-rätten, fängstyrelsen, förvaltningen af sjöärenderna, assistansen med auktionsverket, frimurare-logen, m. m. Vid stranden är den förnämsta hamnen för de ångfartyg, som besöka Stockholm.

Riddarhus-direktionen består af sju ledamöter, som väljas af ridderskapet och adeln in pleno vid hvarje riksdag; de valde behålla sina befattningar, till dess att nytt val skett vid nästa riksdag. Valet tillgår så, att ordförande särskildt väljes, jemte suppleant för honom, och särskildt ledamöterna med trenne suppleanter. Ridderskapet och adeln har ansett ordförandens plats fordra särskildta egenskaper och derföre böra fyllas genom ett särskildt val, hvarföre också suppleanten till denna plats bör skiljas från de andre suppleanterne och utväljas särskildt. Direktionen består alltid af adelsmän, men deruti kunna icke inväljas fullmäktige i banken eller riksgäldskontoret. Likaså äro undantagen från valbarhet till riddarhusdirektörer alla de ledamöter af adeln, hvilka ej kunna väljas till ledamöter af utskott vid riksdagarne; dessa äro konungens rådgifvare, högsta domstolens ledamöter, justitie-kanslern och justitie-ombudsmannen. Riddarhus-direktionens bestämmelse är att förvalta ridderskapets och adelns penningefonder, såsom riddarhus-stipendier o. d. samt Wadstena adliga jungfrustifts angelägenheter, riddarhus-kassan m. m. och att värda sjelfva riddarhuset, som är ridderskapet och adelns egendom, äfvensom det i detta hus befintliga dyrbara arkiv af äldre och nyare riksdagshandlingar. Riddarhus-direktionen redovisar vid riksdagarne inför riddarhus-utskottet och i sista hand inför ridderskapet och adeln. Den är detsamma för adeln som de ofrälse riksståndens kansli-direktioner äro för dem, men riddarhus-direktionen har en vida större befattning än dessa, emedan ridderskapet och adeln har eget hus och kapitaler, nemligen de ofvannämnda stipendierna, pensionsfonder o. d. Det är också riddarhus-direktionen, som meddelar introduktion på riddarhuset åt nya adelsmän. Vid riksdagens början är det riddarhus-direktionen, som biträder landtmarskalken vid anteckningarne, då riksdagsmannas-polleterna uttagas. Sedan dessa anteckningar skett, äger direktionen att ensam utgifva sådana poletter, intill dess att riddarhus-utskottet blifvit valdt, men sedermera är det inför detta utskott, som riksdagsmännen af adeln legitimeras sig. Riddarhus-direktionen har till sitt biträde ett eget kansli med en riddarhus-sekreterare, en riddarhus-kamrerare och en riddarhus-fiscal samt erforderligt antal kanslist.

Riddarhusets byggande beslöts af ridderskapet och adeln år 1625 och ståndet åtog sig en särskild afgift för detta ändamål, hvarjemte stadgades till yttermera visso, att den som "så obetenkt vore, och sitt stånds hatare", att han icke ville underkasta sig denna bevilning, ägde intet säte på det blifvande riddarhuset, ej heller hans barn. Ändamålet var att hålla ett säkert förvaringsrum för adelns privilegier och andra handlingar, en passande lokal för dess högtidliga samkväm och en skola för adliga barn. Konungen skänkte plats till byggnaden, som var ämnad att uppföras i trakten af Tyska kyrkan vid "Svartmuncka-gatan." Denna plats befunns sedan otjenlig och det nuvarande riddarhuset grundlades 1648. Samtida med rid-

darhusets första anläggning är äfven adels-målnings-kelas upprättande, deruti hvarje ätt erhöi sin nummer jemte sin vissa plats på riddarhuset. Denna immatrikulering var så mycket nödvändigare, som man förut ej rätt visste, hvilka voro rätte frälsemän eller icke. År 1641 vidtogos redan alla anstalter och ritning förfärdigades af de la Vallée. Dock blef, enligt densamma, endast hufvudbyggnaden fullbordad, och äfven dermed lærer icke gått särdeles fort, ty först 1669 gjordes kontrakt med Ehrenstrahl om stora salens ornerande, som egentligen bestod i takets målning och hvarföre han erhöi 2,000 R:dr. Adeln lærer derstädes ha hållit sin första sammankomst som riksstånd vid 1680 års riksdag. Väggarnas prydnader bestå i de adliga ätternas vapen, som kring dem äro uppsatta. Salen användes länge vid offentliga konserter, emedan den är ett förträffligt musikrum, men sådant har på de sista åren afskaffats. I huset finnes dessutom rum för adelns kansli, för sekreta-utskottet, som der håller sina sammanträden, och böningsrum för riddarhus-sekreteraren. Riddarhuset har nu en egen kassa, som förstärktes genom en kapitationsavgift, den adeln åtog sig vid 1812 års riksdag, och hvilken sedermera förnyats från riksdag till riksdag. Den utgår med en R:dr R:gs årligen af hvarje adelsman, som erlägger bevillning för tjänst eller förmögenhet. Denna skatt är anslagen till riddarhusets underhåll. Den torde dock rättest betraktas såsom en frivillig afgift, enär ridderskapet och adeln, såsom ett riksstånd, icke äger någon grundlagsenlig magt att pålägga skatter. (Se vidare *Riddarhus-ordning*.)

Riddarhus-kansli kallas de tjenstemän, som biträda ridderskapet och adeln vid riksdagarne och riddarhus-direktionen deremellan vid protokollernas förande och expedierande af skrivelser och beslut. Riddarhus-kansliet tillsättes af adeln, men öppnas under riksdagarne af staten. Det njuter under riksdagen samma säkerhet för sina personer som riksdagsmän. Dess ledamöter äro således fria från bysättning, och kunna ej utan domstols beslut arresteras. Rikets ständer bestämma för hvarje riksdag efter talmännens och stats-utskottets förslag beloppet af kansliernas aflöning. Ridderskapet och adeln äger likväl icke att genom antagandet af en talrik kanslibetjening belasta staten med en öfverflödigt dryg aflöningsstat, men såsom adeln är det talrikaste ståndet och hvarst protokollen äro vidlyftigast, så har också riksdags-ordningen bestämt antalet af dess kanslister till fyra, hvar emot preste- och borgarestånden endast äga rätt att på statens bekostnad antaga en notarie och två kanslister; bondeståndet deremot får hafva två notarier och fyra kanslister. Orsaken till den större talrikheten af bondeståndets kansli är den, att grundlagen förmodat det kanslisterna derstädes utom expeditions-görömlen äfven torde påräknas att hjälpa riksdagsmännen med uppsättandet af deras skriftliga anförenden. Detta stadgande om antalet bör dock icke så förstås, som skulle det vara ett stånd förbjudet att antaga ett större antal, men blott att om detta sker, det öfverskjutande anta-

let af tjenstemän icke äger rätt till aflöning af statens medel. Det är dock ständerne obetaget att anslå arfvoden äfven för ett sålunda förstärkt ständs-kansli.

Riddarhus-ordning kallas den stadga, som ridderskapet och adeln med konungens bifall oppgjort för sitt representationsätt och ärendernas föredragning på riddarhuset. Sådana riddarhus-ordningar hafva tid efter annan varit antagne och förändrade efter olika tidsförhållanden. Den äldsta är af år 1626; deruti stadgas adelns indelning i tre klasser, *Herre-klassen*, som bestod af grefvar och friherrar, *Riddare-klassen*, som innefattar de familjer hvilka härstammade från något riksråd, och *Svenne-klassen*, hvartill hörde hela den öfriga adeln. Dessa tre klasser hade hvar och en sin röst vid beslutens fattande, hvaraf blef en följd, att den högre adeln, som utgjorde tvänne klasser, kunde öfverrösta den lägre, talrikare adelsmenigheten. Detta förhållande fortfor ända till 1719, då votering per capita först infördes. Det återställdes af konung Gustaf III, men försvann åter vid 1809 års revolution, då votering per capita, som ännu äger rum åter infördes. Konung Carl XI, ehuru hans regering var utmärkt af den högre adelns undertryckande, upphäfde dock ej klassindelningen, förmodligen derföre, att han bandlade, vägled af deras råd, som ville underkufva denna gamla adel, för att sjelfva, såsom en ny högadel, intaga dess plats, och konungen i alla fall var detta ständs såväl som hela Svenska folkets oinskränkta beherrskare. Den grundsatsen åter, att hvarje ätt blott har en röst vid riksdagarne har förblifvit gällande allt sedan denna första riddarhus-ordning. Enligt den ägde ätten att utse en representant; begreppet af hufvudman, såsom sjelfskrifven riksdagsman, och dennes rättighet att öfverflytta sin rätt genom fullmakt på någon annan adelsman, framträder i en senare riddarhus-ordning af år 1762; enligt 1723 års riksdag, var det ätten, som ägde gifva fullmakt. Riddarhus-ordningen 1762 ligger till grund för den närvarande. Der förekommer utom hufvudmannens sjelfskrifven äfven ättemäns, d. ä. andra ledamöters af ätten, rätt att vid hufvudmannens uteblifvande intaga säte och fullmäktiges rätt i sista rummet, då hvarken hufvudman eller ätteman infunnit sig. Då Gustaf III år 1772 vid revolutionen utgick från den synpunkten att återställa statsförfattningen, såsom den varit före konung Carl XI:s envælde, följde deraf, att äfven 1626 års riddarhus-ordning blef åter gällande. Efter revolutionen 1809 infördes en ny, som flere gånger sedermera har blifvit förändrad. Den nu gällande bär datum af 1835; den afhandlar dels grunderna för representations-sättet, dels arbets-ordningen på riddarhuset, utskottens val genom bänkmän och elektorier m. m. Riddarhus-ordningen är isynnerhet nyttig derföre, att grundlagarne ingenting vidare stadga om adelns representations-sätt, än blott att det beror på riddarhus-ordningen. Denna åter får icke strida emot grundlagarne. Den är icke grundlag, icke heller allmän lag, utan blott ett enskildt ständsreglemente. Ridderskapet och

adels med konungens bifall kan därför ändra vilkoren för sitt representationsätt, utan de andra ståndens deltagande, ty riddarhus-ordningens förändring beror på ståndet ensamt, dock med konungens bifall. Regeringen har veto emot adels beslut i detta fall, och kan äfven föreslå förändringar, men icke utan adels fria samtycke påbjuda dem.

Riddarhus-sekreterare kallas den tjänsteman, som står i spetsen för riddarhus-kansliet och handhafver adels protokollsföring under riksdagarna. Han är deruti olik de andra riksständens sekreterare, att hans embete fortfar äfven emellan riksdagarna. Han har viss lön af sitt stånd och är sekreterare i riddarhus-direktionen; hans befattning kan icke upphöra med riksdagens fullbordan, emedan riddarhusets och dess fonders vård fordra likasom en riddarhus-direktion, så äfven en riddarhus-sekreterare. Tjensten är således icke ett uppdrag för tillfället, utan en syssla, hvaråt innehafvaren egnar hela sin tid och deraf han hämtar sin bergning. Riddarhus-sekreteraren utnämnes af ridderskapet och adeln, eller på det sätt ståndet förordnar.

Riddarhus-stipendier kallas vissa understöd för studerande af adelig börd vid universiteterna, som utdelas af riddarhusets fonder. Upsala universitet har fyra större riddarhus-stipendier à 240 R:dr B:ko hvar och ett samt lika många mindre à 160 R:dr B:ko och dessutom två, som utgå af en särskild fond, den s. k. Bergenstjernska. Stipendiaterne utnämnes af riddarhus-direktionen, men ansökningen sker hos konsistorium akademicum. Stipendierna tilldelas sådana adliga studenter, som arbeta på någon större akademisk examen såsom filosofiska graden eller motsvarande examen i någon af de andra fakulteterna.

Riddarhus-utskottet kallas den afdelning af ridderskapet och adeln, som väljes vid hvarje riksdag för att bereda till afgörande af ståndet sådana frågor, som angå ridderskapet och adeln utestående. Hvarje riksstånd har nemligen enligt grundlagarne rätt att tillsätta ett sådant enskildt utskott för ståndets egna, från de allmänna riksdagsärenderna särskilda angelägenheter. Riddarhus-utskottet består af tolf ledamöter. Till dess handläggning höra frågor om ändringar i riddarhus-ordningen; dit hänvisas ock frågor om riddarhus-kassans förvaltning och dylika ärenden, likasom utskottet äfven har att granska riddarhus-direktionens förvaltning af denna och öfriga adels kassor, och af Wadstena adliga jungfrustifts ärenden. Öfver denna förvaltning inkommer riddarhus-utskottet med berättelse till ridderskapet och adeln, som derefter fattar sina beslut. Dessutom äger ock detta utskott att utgifva inträdes-poletter för adelsmän, som efter riksdagens början anmäla sig till erhållande af plats på riddarhuset. Men om tvist då uppstår, huruvida den person, som anmäler sig är behörig att intaga säte vid riksdagen, och riddarhus-utskottet vägrar honom polett, hänvisas afgörandet till ridderskapet och adeln in pleno.

Riddarbytte bruk i Skinnskattebergs socken i Westmanland, består af Heds, Lindshyttans och Forshammars bruk, och är numera känt under namn af Hed och Forshammar (se dessa ord).

Riddarbytte eller **Skällå** grufvor, i samma socken ungefär 1 mil från kyrkan, hafva från urminnes tider bearbetats, hvilket synes af de väldiga slagghögarna, hvilka till en del äro öfverväxta med grof skog. En af de gamla grufvorna kallas också *Hedningegrufvan*. Straxt vid strömmen, som faller ur nedra Skärnsjön i Skärvikens, finnas lemnningar efter en gammal bytta, kallad: *Munkhyttan*, ur hvilken en tjock tall oppväxt, som längesedan är afsågad, men den kvarstående stubben visar att trädet minst varit 800 år gammalt. Detta vittnar om stället ålder. Nära derintill är en jättegröta om $1\frac{1}{2}$ alns diameter, men som vidgar sig neråt. Den skall, enligt sägen i orten, härleda sig från en adling, kallad Riddare — man vet ej om det varit hans titel eller hans namn — som ägt byttan och befallt presten, att juldagsmorgonen icke börja gudstjensten före hans ankomst till kyrkan. Då befallningen icke åttlyddes ihjälskjöt han presten, som redan stod på predikstolen och flydde sedan, hvarigenom byttan råkade i ödesmål. I grufvorna brytes ej blott jernmalm utan äfven kopparmalm. Tillverkningen af den sistnämnda var i första hälften af 1600-talet 150 till 200 skepp:d, men öfversteg sedan länge icke 55 skepp:d; utgör för närvarande omkring 300 skepp:d årligen. Det nya kopparverket blef färdigt 1819 och kostade öfver 40,000 R:dr. Det anlades af d. v. ägaren grosshandlaren C. F. Bohnstedt, hvars barnbarn ännu äro i besittning deraf. På ågorna be 120 hushåll, grufarbetare, smältare, smeder, torpare och soldater, så att hela folk-mängden är omkring 1,200 personer.

Riddarö, en liten ö i Östersjön i Kroppa socken i Wermland. Härom berättar Fernow i sin "Beskrifning öfver Wermeland", att en mördare, som flytt undan rättvisans hand, här hållit sig dold i sja år, endast lifnärdd af fisk. Härunder har han vandrat omkring och upptäckt Persbergs grufvor. I den förmodan att denna upptäckt skulle kunna förskaffa honom nåd, skref han till konungen ett bref, hvori han omtalade förhållandet, och som börjas med dessa ord:

"Det ligger en riddare på en ö i Östersjö
Och äter fisk utan salt och bröd."

Denne man tros ha varit ingen annan än Peder Holmfasta, hvilken väl kunnat få sitt namn af sin långa fasta på en holme, således densamme, som omtalas i konung Magni Smeks bref af år 1360. (Se: *Persbergs grufvor*.)

Riddar är, med en tillagd slutändelse, namnet på 28 adeliga ätter, hvaraf nedanstående äro de märkligaste:

Riddarberg, **Marald**, hette förut **Andersson** och adlades som ryttmästare vid Östgötha kavalieri 1679. I Matrikeln säges han ha varit "son af hederliga föräldrar, hvilka för des trogna tjänster och väl förhållande längst för detta voro med adeliga privilegier benådade."

Ridderhjelle, Johan, hette förut **Abrahamsson** och var son af kaptenen vid Södermanlands regemente, **Abraham Larsson**, hvars andre son adledes under namnet **Bruncrana**. Denne Johan blef 1646 korporal vid Södermanlands regemente och befordrades så att han var kapten vid Danaka krigets utbrott och utmärkte sig under delstamma vid många tillfällen. För dessa sine tjänster erhöill han dock ingen annan belöning än adelskapet, hvilket också ej tilldeltes honom förr än 1695. Han dog 1699 i Stralsund genom ett fall utför sin egen trappa.

Ridderhoff, Johan, son af prosten och kyrkoherden i Löfstad i Upland, **Andreas Beld**, var kapten med majors titel, då han 1719 blef en af de många, som då bugnades med adelskap. Han tog likväl icke introduktion förr än tolf år der- efter. Dog 1736. Ätten utgick med hans son, kaptenen och R. af S. O., **Johan Wilhelm R.**, som dog ogift d. 3 Aug. 1796 vid 76 års ålder.

Ridderborg, Jakob, son af Carl Gustafs kam- martjenare **Jaques Demaré**, född i Stockholm 1655, blef 1674 fanjunkare vid Östgötha kavalleri, sedan anställd vid ett Tyskt dragonregemente, och, då Stade 1676 kapitulerade, reste han till London, kom derifrån tillbaka till Skåne, blef löjtnant vid öfverste Cronhjorts dragoner och deltog i slaget vid Lund. Blef 1700 ryttmästare vid öfverste Kruses tremännings-regemente och antogs 1703 till drabant. Följande året adlades han tillika med sin måg (se nedanför **Henrik R.**), följde konungen i alla fälttåg från denna tid ända till Pultava, der han var den förste af dess drabanter, som stupade. Hans son,

Ridderborg, Jakob, var ryttmästare vid ge- neral-major Kruses kavalleri-regemente, blef illa sårad vid Pultava, men upptogs af Ryssarne och fördes till Moskva, samt, då hans sår voro läkta, till Tobolsk, der han försörjde sig med brodering i guld och silfver af mössor och schabracker. Då han hemkom 1722 fick han majors titel med re- gements-kvartermästare indelning vid Westgötha kavalleri. Härifrån bytte han sig till Östgötha hästregemente och tog öfverstlöjtnants afsked år 1738. Hans dödsår är obekant.

Ridderborg, Henrik, hette förut **Scheibe**, och uppgifves i matrikeln såsom son åt pfalzgre- ven Johan Casimirs befallningsman öfver Skenäs, **Bråborg m. m.**, **Wendel Hansson Scheibe**. Detta lärar likväl varit en missskrifning, ty i sådant fall skulle han varit, icke måg, utan morbroder åt den äldre Jakob Ridderborg. Han blef emellertid, liksom denne, drabant 1703 och stupade i slaget vid Holofzin d. 3 Juli 1708.

Riddercrantz, Joachim, son af handlanden i Åbo **Jost Schultz**, var född 1650, blef student vid 12 års ålder, och började, efter fulländade studier, anskultera i Åbo hofrätt, der han med några få afbrött sedan kvarstannade och befordrades 1719 till hofrättsråd. Han hade redan 1698 blifvit ad- lad, då han antog ofvanstående namn. Dog 1724. Har utgifvit: *Oratio de ingeniis honestisque ado- lescentium moribus*. Ätten utgick med hans son,

kaptenen vid lifregementerna **Ludvig R.**, som dog d. 27 Febr. 1742.

Riddercreutz, Olof, son af kyrkoherden i Thorstuna **Olaus Chytræus**, var född d. 6 April 1674, gick den juridiska vägen, var 1707 audi- tör vid Stenbocks dragon-regemente, blef öfver- auditör, satt i åtskilliga kommissioner, fick gene- ral-auditörs titel 1719, då han adlades, blef as- sessor i Götha hofrätt och 1735 verklig general- auditör. Dog d. 25 Sept. 1735. Hans son, **Riddercreutz, Gustaf**, född d. 20 Apr. 1724, ingick i fortifikationens der han blef major och R. af S. O., landshöfding i Kymenegårds eller Hejaala län 1774. Dog d. 10 Maj 1783, då ätten på svärdssidan utgick med honom.

Riddercrona, Peter, hette förut **Brum- man**, var född i Södermanland på 1680-talet, ingick vid fortifikationen, der han avancerade till major, och deltog i en mängd krigshändelser både i Finland, vid Nerska gränsen och i Stralsund, vid hvilken stads öfvergång han blef fånges, men ly- kades undkomma. Adlades 1719, förföll i svag- sinthet och ihjälskjöt, under ett anfall deraf, sin dräng. Dog ogift 1724, då ätten utgick med honom.

Ridderfelt, Bengt, hette förut **Friberg**, ad- lades 1695 till belöning för sin långvariga krigs- tjänst, hvarunder han förhållit sig tappert vid Ge- nevalla bro och Knäröd, i stormningen på Köpen- hamn samt i slagen vid Lund och Landskrona. Var då likväl endast löjtnant vid Westgötha ka- valleri. Ätten utgick med hans sonson, som dog ogift 1755.

Riddergroll, Peter, son af rådmannen i Kö- ping, **Peter Groll**, blef 1695 volontär vid West- manlands regemente och derefter vid lifregementet, som han följde till Lifland, der han deltog i sla- get vid Narva, sedan i det vid Klissow och i de flesta förefallna större och mindre drabbningar ända till Pultava; derifrån följde han konungen till Tur- kiet och var en af hämparne i kalabaliken; ut- nämndes till öfverstlöjtnant vid Uplands tremän- nings-regemente, adlades 1615 och fick öfverste afsked 1719. Dog 1727. Var en man af utmärkt tapperhet och lärar äfven haft den lyckan att icke bli sårad, oaktadt de många tillfällen han haft der- till. Ätten utgick med hans son, majoren och R. af S. O., **Pehr R.**, som dog utan manliga af- komlingar år 1783 d. 13 Maj, 59 år gammal.

Ridderheim, Hans, hette förut **Himmaman**, och var född på 1660-talet, blef 1683 volontär vid amiralitetet, gick sedan i Engelsk och Hol- ländsk sjötjenst och divistade en mängd drabbnin- gar. Hemkallades 1696, då han blef underlöjtnant. År 1701 gjorde han åtskilliga expeditioner på La- doga-sjön, följande året d. 29 Aug. blef han i en skärmytsling vid Kobrona träffad af en musköt- kula i nacken och af en annan genom näsan, öfre gomen och tungan, hvarvid han misste 4 tänder och venstra hillingret. Återställd till hälsan blef han amiralitets-kapten, kommandör och 1717 ad- lad. Dog barnlös 1732, då ätten utgick med honom.

Ridderhjelm, Israel, hette förut **Isaksson**, tjente sig upp från soldat till öfverstlöjtnant vid lifregementet, i hvilken beställning han adlades 1649; blef öfverste för samma regemente, general-major och general-löjtnant. Hans son, **Nils Isak R.**, hade varit från 1680 till 1692 kommandant på Nyensborg, blef sedan general-löjtnant af kavalleriet, guvernör i Wismar och friherre, men lärar icke tagit introduktion. Som han dog barnlös i Wismar 1709, utgick ätten med honom.

Ridderhjerta, Erik och Gabriel, söner af korporalen vid Westgötha kavalleri **Anders Bobäck**, som stupade i slaget vid Helsingborg 1710. De upphöjdes i adligt stånd 1720, Erik som lifdrabant och Gabriel som kornett vid lifregementet. Den förre dog utan söner d. 12 Nov. 1770, då hans ätt utgick. Gabriels sonson,

Ridderhjerta, Gabriel Fredrik, är född d. 12 Okt. 1768. Fadern var vice korporal vid lifdrabant-korpsen, blef fänrik 1790 och placerades 1797 på adelsfanan. Som löjtnant skickades han till Finland att väpna och organisera de frivilliga af allmogen kring Wasa, der han tillfogade Ryssarne mycken skada. Tog en gång 122 kossacker och jägare jemte 3 officerare till fånga och eröfrade ett betydligt spanmålsförråd. Genom sitt mod och sin klokhed bidrog han väsendtligt till Ryssarnes återtag till Lappo, hvarvid han tillfångatog flera officerare, mer än 100 soldater och ett ännu större antal kossackhästar. Vid Nerpis kyrka hade han en träffning med Ryssarne, hvarvid han nödgades draga sig tillbaka för öfvermagten, men fortfor att, under hela det återstående fälttåget, oro dem. Belöningen härföre var en fullmagt som kapten i armén. År 1812 anställdes han vid Gottlands national-beväring, fick Sv.-orden 1829, majors n. b. och v. 1834, och blef 1837 place-major i Wisby, hvilken befattning han ännu innehar, ehuru en 80 års man.

Ridderhusen, Johan von, hette förut **Larsson**, var född d. 6 Sept. 1588, blef skrifvare i kansliet och 1625 den förste riddarhus-sekreteraren. Märkligt nog var han då icke själf adelsman, ty han blef det först 1647. Dog följande året d. 7 Dec. barnlös, då ätten utgick med honom. Han är begravnen i Storkyrkan i Stockholm, till hvilken han skänkt en metall-ljuskrone om 60 pipor. Hans enka lät der öfver honom uppsätta ett epitafium af svart marmor.

Ridderhåf, Lorentz, son af bergsfogden **Rotboff** och född på Ströms bruk i Helsingland d. 8 April 1685, blef beridare, sedan fänrik vid Uplands regemente, följde Lewenhaupts armé, deltog i slaget vid Liesna, der han blef sårad i venstra knäet, stormningen af Wipreck, träffningen vid Krasnakut och slaget vid Pultava, efter hvilket han föll i Rysk fångenskap, fördes till Kasan och qvarhölls der till 1719, då han lyckades rädda sig med flykten och hemkom; blef nu kapten vid Westmanlands regemente, 1727 adlad, sedan korporal och adjutant vid lifdrabanterne, fick titel af öfverstlöjtnant i Hessisk tjänst, R. af S. O., tog af-

sked 1749 och dog d. 7 Jpli 1750, då ätten utgick med honom.

Ridderkorp, Gabriel, son af löjtnanten vid Södermanlands regemente **Carl Korp**, studerade i ungdomen så, att han ägde fullkomliga kunskaper till magistergradens erhållande, något på den tiden ganska ovanligt för en man, som ernade gåden militära vägen. Detta gjorde han 1656, då han blef kornett vid Yxkulls regemente; deltog i Carl Gustafs och sedan i Carl XI:s krig, blef ryttmästare och 1689 adlad, tog afsked 1703, då han fick majors titel.

Ridderlod, Anders Jönsson, hette förut **Trålod**, ingick 1648 i krigstjänst som gefrejt, avancerade till kapten, blef kommandant i Kalmar och tog afsked 1674; men då Danska kriget följande året utbröt, gick han åter i tjänst och blef öfverstlöjtnant för en squadron "sjettingar", adlades följande året, då han antog ofvanstående namn, men lärar ej blifvit introducerad. Dog 1714 vid 85 års ålder.

Riddermark, Lars, var född 1650 i Jönköping, der fadern, **Peter Håkansson Wätterhamo**, var handlande och kommissarie i kommerskollegium. Sedan han slutat sina studier i Lund, begaf han sig på utrikes resor, hvarunder han uppehöll sig vid åtskilliga universiteter, ingick sedan i kommerskollegium och blef 1679 sekreterare hos den namnkunnige **Johan Gyllenstjerna**, hvars anti-aristokratiska grundsatser han inhemtade. Icke desto mindre emottog han, efter dennes död, ej blott en advokatfiskaltjänst vid riddarhuset, utan äfven själfva adelskapet, hvori han 1688 upphöjdes, tillika med sin broder (se nedan). Dervid förändrade han likväl icke sina tänkesätt om aristokratien, utan författade mot den åtskilliga skrifter, som ädrogo honom tvenne rättelångar; den senare slöts för honom ganska menligt, ty han dömdes, som det heter i matrikeln "för otidiga processer och hårt och oförskiämt skrifvande", till förlust af ära och adelskap samt liftids fängelse på Marstrand, der han insattes under namnet **Lars Persson**. Frigafs likväl 1719 och dog på 1730-talet. Ätten utgick med hans son, som dog före honom 1719. Hans yngre broder,

Riddermark, Andreas, var född i Jönköping d. 20 Nov. 1651, erhöll äfven en ganska värdad uppfostran, som han fullkomnade genom elfvaåriga utländska resor. Hemkommen derifrån, blef han 1683 först e. o. hist. professor i Upsala och följande året mathes. professor i Lund, hvarvid han erhöll ett särskildt uppdrag att undervisa ungdomen i Fransyska språket; blef 1702 professor i Svenska och Romerska lagfarenbeten, men dog redan d. 15 Maj 1707. Var känd som en lycklig Svensk och Latinsk skald. Har presiderat för 85 disputationer. Utgifvit almanackor för åren 1692—1706, samt *Elementa Astronomica* och *Elementa Geometriae practicae*. Hans adeliga ätt utgick på 1820-talet med löjtnanten **Erasmus R.**, som dog ogift i Holland (se: *Ridderström*).

Ridderschantz, Johan, hette förut **Hollfast** och adlades 1682 som major vid södra Skånska

regementet, blef öfverstlöjtnant vid detsamma, men stupade i slaget vid Klissow d. 9 Juli 1702. Ätten utgick med hans son,

Ridderschantz, Ebbe Ulefeld. Denne, som en tid tjente i Svenska arméen, gick sedan i Österrikisk tjänst, der han bivistade flera fälttåg under prins Eugène, blef general-major, R. af Svenska S. O. och af kejsar Carl VI upphöjd till Tysk riksgrefve. Han dog ogift d. 6 Apr. 1767, då ätten utgick med honom.

Riddersholm, ett säteri om 2 mtl., i Frötuna socken i Upland, hette fordom *Sidö*. År 1720 utbytte kronan det emot några hemman i Westernås och Östernäs. Åbyggnaden är af sten och betydlig. Egendomen tillhör Ridderstadskas släkten.

Ridderskapet och adeln. Se: *Adel*.

Ridderskjöld, Christian, hette förut *Kolmäter* och var född i Westerås d. 23 Maj 1648; gick i Holländsk tjänst, der han blef fänrik, återkom till Sverige 1675, blef så drabant och bivistade slagen vid Lund, Halmstad och Landskrona; blef ryttmästare vid Blekingiska regementet och adlad 1681, fick öfverste afsked 1706 och dog 14 dagar derefter d. 3 September. Skref sig som adelsman till Fulltofta, Wankifva och Röningholm. Ätten utgick med majoren och R. af S. O. **Henrik Richard R.**, som dog barnlös i Stockholm d. 19 Maj 1816 vid 90 års ålder.

Ridderstad, Peter, hette förut *Soldan*, blef 1685 volontär vid det s. k. drottning Christinas lifregementet, som då kommanderades af generalmajoren von der Pahlen, tjente sig upp till ryttmästare och adlades 1719, då han antog namnet *Ridderstad*. Till belöning för en af honom utförd bragd, der han med sin skvadron intog en Lifländsk stad, som Ryssarne innehade, fördref dem derifrån, bemäktigade sig, bland annat hyte, krigskassan och förde den till Sverige, erhöill han en penningssumma, hvilken utgjorde fonden för inköpet af tvenne gårdar i Frötuna och Rådmansö församlingar i Stockholms län, hvilka han förvandlade till fideikommiss under namn af Riddersholm, der han dog 1732 vid 61 års ålder. Här föddes,

Ridderstad, Carl Fredrik, född d. 18 Okt. 1807. Fadern var stallmästare; ingick 1832 som fänrik vid Helsinges regementet, hvarifrån han 1840 tog afsked som löjtnant. Började nu utgifva *Stockholms Läns Tidning*, hvarmed han dock efter ett halft år upphörde, och öfvertog i stället redaktionen af *Östgötha Correspondenten*, som han ännu fortsätter. Redan som kadett utmärkte han sig med flera lyckliga poetiska försök. Har sedan utgifvit en mängd skrifter, dels på prosa, dels på vers, hvaribland de förnämsta äro: ett historiskt skådespel *Carl IX*, ett annat *Syskonen eller Hallarnas och Mössornas sista strid*, en komedi: *Två aktia män*, gifven på Djurgårds-theatern, en samling poemer och noveller under titel: *Tidsrunor*, historiska dokumenter under den gemensamma titeln: *Gömdt är icke Glömdt*, o. s. v.

Ridderstam, Peter, son af perukmakare-äldermannen i Stockholm, Ludvig Reinke, blef 1709 volontär vid lifregementet till häst och bivistade

följande året slaget vid Helsingborg, blef ryttmästare, deltog i Finska kriget 1741—1742, tog afsked 1744, men blef likväl 1751 adelsman och R. af S. O. Lärer dött omkring år 1760.

Ridderstedt, Stephan, hette förut *Demitz*, blef först page hos riksrådena Creutz och Stenbock, sedan drabant och derefter ryttmästare vid Smålands kavalleri, deltog i de tre fältslagen under Carl XI:s Danska krig och blef derunder tre gånger sårad. Adlades 1691 såsom härstammande från en gammal Tysk adelig ätt. Hans son, ryttmästaren vid Westgötha kavalleri, **Carl Fredrik R.**, stupade på Rügen 1715. Dennes son, d. v. hofsekreteraren **Carl Henrik R.**, tog introduktion för sin ätt först 1743.

Ridderstjerna, Johan, var född i Stockholm på 1660-talet af en från Tyskland inflyttad borgerlig släkt vid namn Heisig. Han studerade i Upsala, der han tidigt utmärkte sig genom sin lärdom och väckte sedan derigenom ett lika uppseende i England, dit han som guvernör följde den unge friherre Erik Axelsson Sparre, och hvarest han kallades till ledamot af Royal Society, hvilken heder han likväl afsade sig, äfvensom den af doktors-värdigheten vid Oxfords universitet. Hemkommen till Sverige tog den unge lärde tjänst som volontär vid gardet, der han 1687 befordrades till adjutant och adlades i denna beställning 1689. År 1693 företog han en utländsk resa, men lemnade dessförinnan åt Carl XI det af honom tillrättaskafade originalet till Upsala mötes beslut, jemte ordförandens, Nikolai Bothniensis, berättelse om mötet. Han dog likväl kort derefter i Hamburg 1684, då ätten utgick med honom. Har utgifvit: *Forklaring öfver texterna vid andra jubelfesten*; en *Katalog öfver kongl. biblioteket i Stockholm*, den första af detta slag offentligt utgifna, m. m.

Ridderstolpe, Carl, son af ryttmästaren vid lifregementet Peter von Frischen och född på Ulavi i Nerike d. 22 Maj 1684, blef 1698 volontär vid amiralitetet och 1706 löjtnant, bivistade åtskilliga sjödrabbningar på Ladogasjön, gick 1707 först i Holländsk och sedan i Engelsk tjänst, hvarunder han deltog i åtskilliga drabbningar; återkom till Sverige 1710 och avancerade till amiralitetskapten, i hvilken beställning han adlades 1715, då han antog namnet *Ridderstolpe*, befordrades sedan ända till vice amiral och chef för Stockholms eskader, blef 1748 Kom. af S. O., friherre 1751, president i statskontoret och amiral. Dog d. 14 Sept. 1762. Skall ha bivistat 15 drabbningar, till minne hvaraf 15 kulor finnas i vapnet. Hans son,

Ridderstolpe, Carl Johan, till Fiholm, född d. 10 Jan. 1719, var en bland hufvudmännen för mösspartiet, en ganska betydande man under riksdagstiderna och en af riddarhusets förnämsta talare, blef riksråd, president i bergs-kollegium och Kom. af N. O. Död 1785. Yngre brodern,

Ridderstolpe, Fredrik Wilhelm, född d. 31 Maj 1730, blef först underofficer vid amiralitetet, men öfvergick sedan till den civila tjänstemannabanan och inträdde i hofrätten, men der-

jemte i konungens hof, der han blef kammarherre och sedan öfverkammarherre, med lika värdighet med general-löjtnanter, hvilken rang sedan förhöjdes till likhet med presidenter i rikets kollegier; inkallades 1787 i rådet, blef president i bergskollegium, ledamot af högsta domstolen, greve och 1809 Seraf.-riddare. Dog 1816. På samma gång som han, upphöjdes i grefflig värdighet hans äldste son,

Ridderstolpe, Carl Ulrik, född d. 11 Nov. 1773, ingick 1781 som kornett vid de s. k. lätta dragonerna, der han 1796 blef kapten och regements-kvartermästare, deltog som major i fälttåget i Pommern 1807, der han d. 17 April vid Ücker-münde föll i Fransk fångenskap. Död 1846 som general-löjtnant och R. af S. O:s stora kors.

Ridderstolpe, Fredrik Ludvig, yngre son af riksrådet greve Fredr. Wilh. R., född d. 19 Maj 1783, ingick först vid Svea artilleri, sedan vid Svea lifgarde, men inträdde 1811 i Neapolitansk tjänst, der han blef kapten och riddare af begge Siciliernas orden, blef 1820 chef för Westgöthadals och straxt derpå för Westmanlands regemente, landshöfding i Westmanlands län 1823, hvärför han tog afsked 1849. R. af S. O. Kom. af N. O.

Ridderstorn, Jonas, hette förut **Hjörnberg**, blef 1674 ryttare vid Hedvig Eleonoras lifregemente. "Bevistade", som det heter i matrikeln, "såsom kvartermästare Malmö belägring, hvarst han så i utfallen, som ajellva stormningen, viste goda prof af en tapper soldat, som utom des bivistade i det då varande kriget alla förefallna battallier och rencontres tappert och manligen, i anseende hvartill han blef cornet af förenämnde regemente", sedan kapten-löjtnant och i denna be-ställning adlad 1690.

Ridderstråle, Sven, född nyårsdagen 1682 på Hesselby sätesgård, der fadern var trädgårdsmästaren Jöns Svensson. Sonen, som kallade sig Hesselberg, ingick, efter slutade studier 1701, vid fortifikationen, blef 1708 löjtnant vid gardet, sedan regements-kvartermästare och som sådan adlad 1713. Bivistade som kapten Fredrikshalls belägring, men öfvergick sedan till civilståndet och blef 1743 lagman i Östergötland och Wadstena län. Hans militära förtjenster belöntes likväl 1749 med Sv.-orden. Dog i Sigtuna 1752.

Ridderström, Mikam, broder till den ofvannämnde Riddermark, blef 1675 soldat vid öfverst-löjtnant "Osenhjelm's manskap", utmärkte sig vid flera tillfällen under kriget i Skåne, der han hade flera lyckliga träffningar med Snapphanarne och fick befälet på några små skansar mellan Ljunghy och Carlshamn, som han tappert försvarade mot Danskarnes anfall. Gick, efter fredsslutet, i Fransk tjänst, sedan i Venetiansk och slutligen i kejserlig, då han bivistade Wiens belägring och blef sårad i hufvudet. Återkom till Sverige och blef faktor vid Jönköpings faktori, i hvilken beställning han adlades 1691. Ätten utgick med hans sonson, kaptenen **Barthold R.**, som dog barnlös d. 18 Maj 1765.

Riddersven, Jakob, hette förut **Svensson**, blef 1685 handtlångare vid artilleriet i Pommern, sedan öfverfyrvärkare, kapten och som sådan fången vid Pultava. Efter återkomsten ur fångenskapen 1722, fick han öfverstlöjtnants titel med tygmästare lön, blef sedan öfverstlöjtnant vid artilleriet i Malmö och adlad 1726. Dog der ogift 1735, då ätten utslocknade med honom. Under sina många fälttåg hade han utmärkt sig vid flera tillfällen, särdeles vid Neumündes och Thorn's belägringar.

Riddersvård, Jöns, Gudmund och Pehr, tre bröder, hette förut **Mamma**, när de adlades 1691. Den äldste, **Jöns**, var då löjtnant vid lifregementet, den andre, **Gudmund**, afvenledes, men blef sedan öfverstlöjtnant vid samma regemente; den tredje, **Pehr**, var fänrik vid Ty-ska lifregementet till fot, och hade, som ryttare vid Westgötha regemente, blifvit illa sårad i slaget vid Landskrona.

Riddersvik, en egendom med det derunder hörande Löfsta i Spånga socken i Upland, är väl byggd och har en utmärkt vacker park på en i Mälaren utskjutande udde. Äges af f. d. musik-handlaren Möller.

Ridgöthaland tros ha varit det forna namnet på Småland. Bland dess konungar nämnas Harald, dess måg Heidrecker, från hvars son Angantyr Ivar Widfamne härstammat, och Hildebrand, som var jernhärskare med Harald Hildetan.

Riddkärm, ett rödfärgsverk i Nya Kopparbergs socken i Westmanland, der de, efter koppartillverkning kvarlemnade varphögar begagnas till rödfärgens beredande. Här af har erhållits mellan 8 till 900 tunnor om året.

Ridö, i Barkarö socken i Westmanland, en gammal, i äldre historien ofta förekommande, sätesgård, som 1368 ägdes af riksrådet och lagmannen Sten Bengtsson Bjelke, hvilken skref sig till Ridö liksom flera af hans efterkommande. Egendomen var belägen på en ö i Mälaren, liggande $\frac{3}{4}$ mil från fasta landet, och var, enligt berättelse, i forna dagar af stor betydelse, hvilket man tror sig kunna sluta af lemningar efter källare och murar, samt efter en kyrka, byggd af tegel. Gården skall, bland andra ägare, ha tillhört en gammal och rik jungfru, som begravits i kyrkan med sina smycken, hvaribland man isynnerhet omtalar en grof guldkedja, som räckt henne från halsen till fötterna. I Carl IX:s och Gustaf Adolfs tid hade kronan här sitt varf och skeppsgård, hvilket synes af regeringens befallning år 1611 till fogden i Westerås, Jesper Jonsson, att låta allmogen i rättan tid framskaffa timmer till Ridö skeppsgård. I Westerås domkyrka ligger en Wilhelm Rüttien (Ruthwen?) begravnen, som år 1614 varit amiral öfver Ridö skeppsgård, hvilket hans vapen utvisar. För närvarande består ön af $3\frac{1}{2}$ hemman, som ligga under Johannisbergs kungäldugård i Lundby socken. Här är ett tegelbruk.

Riets, Johan Ernst, adjunkt vid Lunds universitet och riddare af Danska Dannebrog's-orden, är född d. 6 Sept. 1815 i Carlshamn, der fadern

är skomakars-älderman. Vid 16 års ålder iaskefcs han som student i Lund och var primus vid magisterpromotionen derstädes 1838; ingick s. å. som amanuensis vid bibliotheket, blef 1840 docent i theor. filosofien; år 1843 vid Lunds katedralskola; har förestått filos. theor. och filos. pract. professionerna vid flera tillfällen, och då professor Genberg blifvit utnämnd till statsråd, förordnades R. i Juni 1848 att, mot en lön af 800 Rdr Bko, förestå dess profession. Han hade några dagar förut blifvit prestvigd. R. har egnat sig åt utgifvandet af förut otryckta legender, bönböcker och andra manuskript frän medeltiden, hvortill han samlat originalerna vid bibliotheken i Lund, Linköping och flera andra städer, samt Köpenhamn, der han för sådant ändomål vistats nästan hvarje år alltsedan 1832. Han har äfven besökt åtskilliga Tyiska och Engelska universiteter och skolor. Dessa hans bemödanden för en utvidgad kännedom af medeltidens historia, ha ej blifvit hvarken obemärkta eller obefructa. Han har kallats till ledamot af sällskapet för utgifvandet af handskrifter rörande Skandinavians historia, af fornskrift-sällskapet i Stockholm, af vitterhets-samhället i Göteborg, af Oldskrifts-Selskabet i Köpenhamn, af sällskapet derstädes för Fædrelandets Historie og Spræg samt af det Für Pommersche Geschichte och Königliche Gesellschaft i Königsberg. Konungen af Danmark förlänade honom 1849 Dannebrogens-orden. Har utgifvit: *Grunddragen af Geografiens och Geografiska Uppläsningarnas Historia; Moral-Filosofiens historia; Skånska Skolornas historia*, isynnerhet efter otryckta källor; *En Wadstena-nunnas Bönbok; En Syndares omvändelse*, ett qvæde frän medeltiden; *Scriptores Suecici medii ævi cultum culturarumque respicientes, e manuscriptis huc usque ineditis*.

ERIK betydde i gamla Svenskan dels *klädnad*, dels i adjektivisk *stor*, *förmycken*. Det heter således i Westgöthalagen om konung Emod: *Han war riwar i rafstum sinum* (han gick alltför långt i sin råfist).

Riga, Liflands hufvudstad och fordom en af Hanseatsstäderna, förekommer mer än en gång i Svenska historien. Hon stod sedan 1547 under Polskt beskydd. Carl IX belägrade den förgäfvcs år 1608. Lyckligare var hans son, Gustaf Adolf, 13 år senare. Han angrep staden i Augusti månad 1621 på en gång frän sjö- och landsidan, på den senare med en styrka af 20,000 man. Staden hade likväl goda försvarsanstalter och gjorde ett tapert motstånd. Elden börjades d. 14 Aug., isynnerhet mot Jakobs- och Sandportarna. Sedan den fortfarit i 14 dagar med sådan häftighet, att mången dag mer än tusen kulor inkastades, hvaraf stadsmurarna krossades och tornen nedskjötos, vågade konungen äntligen, natten emellan d. 29 och 30 Aug. en storm, som likväl med förlust afslogs. Den formliga belägringen måste således fortsättas och löpgräfvarna framträngde ända till fästningen, hvarvid konungen och hertig Carl Filip stömdom med spaden i hand med sitt exempel lifvade soldaternes mod och ihärdighet. En gång dödade en

hansenska Liflåndaren Stackelberg vid hans sida, så att han öfverstänktes af dess blod, och en annan gång flög en kula genom hans tält, men utan att han derigenom förmåddes att ändra dess plats. Arbetena fortsattes och strider föreföllo ständigt både öfver och under jorden, emedan båda sidornas minörer ibland sammanträffade. Den 9 Sept. skedde ett nytt anfall mot Sandporten, hvarvid den unge De la Chapelle stupade och både Banér och Horn sårades, men Svenskarne fingo fast fot på vallen. Allt lagades nu i ordning till en storm, men hvilken Rigaboen, på sjelfva Polackarnes tillstyrkan, undveko genom en kapitulation, och konungen höll der sitt högtidliga intåg. Detta var den första stora bragd, hvarigenom han ådrog sig Europas uppmärksamhet. Frän denna tid tillhörde staden Sverige ända till 1710. Vid början af Carl XII:s krig angreps Riga år 1700 af Sachsarne med 13,000 man, men hade då Dalberg till försvarare, hvilken afslog anfallet och tvang Sachsarne att med förlust draga sig tillbaka. Så lycklig var ej staden 10 år senare. Grefve Strömberg var då befälhafvare och lät, på borgerskapets begäran och af egen modlöshet, förmå sig att d. 1 Juli kapitulera. Hårtill medverkade äfven, att pesten utbrustit i staden, att ett krotmagasin, utan känd orsak, måhända genom någon af de många köpta förrådare, som der funnos, sprängts i luften, hvarvid vallarna till en del skadades, och att vice guvernören, general-majoren Albedihl sållt spannmål ur magasinerna, så att hungersnöd snart var att frakta. Garnisonen, som bestod af 5,565 man sjuka och friska, skulle få fritt aftåg, men hvilket löfte Ryssarne bröto under förevändning, att konung Carl XII icke heller uppfyllt sitt löfte efter slaget vid Narva. Albedihl, 5 öfverstar och flere andre regements-officerare, alla infödde Liflåndare, gingo genast i Rysk tjenst.

Riga var ett 50-kanonskepp, som d. 16 Nov. 1717 sprang i luften i Carlskrona, utan att man någonsin kunde erfara orsaken. Detta skedde kl. 8 om aftonen. Fartyget hade samma dag inkommit i hamnen och hela besättningen, 281 man, var om bord. Endast 106 man blefvo räddade. Flera hus ledo skada och alla fönster på amiralitetskyrkans östra sida krossades; men som vinden låg åt sydväst, råkade varfvet och den öfriga flottan icke i någon fara.

Riggsborg. So: *Piksborg*.

Rignabro. Då hertig Magnus, sedan Magnus Ladulås, under den utbrustna fejden mellan honom och hans bröder konung Waldemar år 1277, kom hit för att härifrån inbryta i Skåne, mötte honom Danska hären under marsken Uffos befäl, till följd af förbundet mellan Sveriges och Danmarks konungar. Magnus, som icke hade någon lust att försöka krigslyckan, vände här om med det tagna bytet, och de Danska krönikorna säga, att det skedde "med skam", hvori de också icke ha så alldeles orätt.

Rigsmått kallas en af våra märkvärdigare Eddiska sånger, hvilken afhandlar ständens uppkomst. Deruti beskrifves, huru guden Heimdal, under namnet

Rig, vandrade omkring och gästade hos trenne hjonelag. Hvardera födde sedan en son; den ene blef träl, den andre bonde och den tredje jarl, och äro af deras afkomma träl-, bonde- och herre-ätter uppkomna.

Rika männer ha många vänner, ett gammalt ordspråk, ungefär liktydigt med ett annat: "Så länge min tunna rann, så kände mig både kvinna och man; men när min tunna sluta att rinna, då kände mig hvarken man eller kvinna." Dessa ordspråks ålder bekräfta den allmänna iakttagelsen, att menniskorna äro sig skäligen lika i äldre som i nyare tider.

Rika och fattiga fogeln, en lek, öfvad på åtskilliga orter i landet, hvarvid den, som föreställer den rika fogeln, dansar kring golfvet med de öfriga i rad efter sig, sjungande:

"Den rike fogeln kommer ridandes, kommer ridandes,
Öfver åker, ängar och gården,
Och har jag något till gärd
Så ger jag fattigan någ."

En annan, som föreställer den fattiga fogeln, kommer stödd på en käpp haltande, med ömkliga åtbörder och sjunger:

"Den fattig' fogeln kommer linkandes, kommer linkandes,
Öfver åker, ängar och gården,
Och har du något till råde,
Så gif den fattigan någ!"

Den rike tar då en ur raden och ger honom, hvar efter leken börjar ånyo och fortgår tills den fattige fått alla och den rike blifvit ensam. Orden i sången variera emellertid något på olika orter.

Riker nog som nöjder är, ett gammalt ordspråk af djupare betydelse, än man vid första påseendet torde märka. I allmänhet hade våra föfäder många ordspråk, vittnande om deras sanna och riktiga åsigt af rikedomens verkliga värde, när den är ensam och utan andra och bögre egenskaper. Dessa satser, som lågo på hvar mans läppar, hindrade emellertid då, lika litet som nu, menniskorna från att lika efter rikedom såsom det högsta goda, ofta likgiltiga om medlen till dess förvärfvande.

Rikets Herrar. Se: *Excellens*.

Rikets Råd. Denna statsinrättning, hvars tillvarelse, utveckling och öden äro på det närmaste förbundna med landets historia, leder sitt ursprung från de hedniska konungarnes 12 Diar eller Drottar, hvilka Oden redan förordnade till öfverkonungens medhjelpare vid offren och till rättvisans skipande. Härtill inskränkte sig deras befattning, liksom sjelfva konungens, utom då han drog i härnad, men vid hvilka tillfällen det fredliga rådets funktioner upphörde. De svarade hos konungen ungefär mot tolfmannanämnden hos domaren. De togos vanligen bland folkets förnämste eller odalbönderne. De stodo i högt anseende, men hvilket dock ej skyddade dem för folkets hämd, då det trodde, att de genom sina onda rådslag eller försummade offer bragt gudarnes vrede öfver landet, så att missväxt eller andra olyckor inträffade. Då uppoffrades ej sällan en eller flera af drottarna,

ett öde, hvarför sjelfva öfverdrottens ej alltid var skonad. Efter den statshärföring, som lagald tillråda utförde, och sedan han upphäft fylkiskonungarnes valde, samt Ynglinga-ätten med honom föll från thronen, hvilken intogs af de hvarskas och Lodbrokska släkterna, afskaffades det presterliga råds-embetet, och konungarne valde till sina råd de visaste och ypperste män, till hvilka de hyste förtroende, och med hvilkas biträde de höllo sina råfst- och rättare-ting. Regentens och hans råds magt uppvägdess likväl af folkets, stöfvad genom dess lagmän, hvilka voro att anse som dess ombud och tribuner, förande dess talan och uttryckande dess vilja.

I detta skick förblef statsförfattningen under hela hedniska tiden, och äfven under de två första kristna århundradena. Genom jarla-embetets införande och den betydenhet, som tillades detsamma, inskränktes likväl rådets magt väsendtligt, i synnerhet då jarlsvärdigheten blef så godt som ärftlig inom Folkunga-släkten. Men rådet vann ett ökad anseende, då biskoparne inkallades dit. Första början dermed gjordes, då konung Johan I införde kanslersvärdigheten, ty såsom de andlige voro nästan de ende lärde män i landet, måste man alltid taga en sådan till kansler, och denne borde ha säte i rådet. Han drog snart in andra af sitt stånd, och det berättas, att då konung Erik Läspe afgjorde tvisten emellan Brynolf Stalare och Alvastra kloster, voro sju af hans råd tillstädes och bland dem två andlige herrar, hvar af den ene var magister Stenar (se detta ord). Politik och religion bidrogo lika att indraga biskoparne i rådet. Då nemligen de och alla kyrkans tjenare, genom Skenninge mötes beslut, blifvit undandragne nästan all lydnadspålit mot den världsliga magten, måste denna, om hon ej ville förlora all betydenhet, söka förbinda sig med den andliga, och dertill äfven fästa denna vid staten. Då hertill kom vördnaden för kyrkan, ansåg man i alla hänseenden för en beder och fördel, att biskoparne deltog i rådets öfverläggningar, hvilka derigenom vunno en ökad vikt, när beslutet på en gång hade den världsliga och den andliga kraften på sin sida. I början kallades biskoparne af konungarne in i rådet, men snart ansågo de sig sjelfskrifne och intogo till och med der främsta rummet, äfven fastän de voro yngre än de världslige rådsherrarne.

Lagmännen voro likväl ännu icke ledamöter i rådet; men Magnus Ladulås började inkalla dem dit. Härigenom förlorade desse embetsmän hela sin karakter. I stället att vara folkets målsmän och konungamagtens motvigt, blefvo de konungens rådgifvare och tjenare, och genom denna åtgärd kan man anse den urgamla Svenska statsförfattningen de facto upphäfven, ty all den magt, som förut funnits hos konung och folk, koncentrerades nu hos konungen allena, hvilken sålunda vann i samma mån som folket förlorade. Också upphörde nu mera de forna riksdagarna, hvilka förvandlades till herredagar, på hvilka konungens, kyrkans och de mäktiges angelägenheter och in-

tressen bevakades, men ingen förde folkets talan. Då rådet var samladt, istogo biskoparne första rummet, riddarne det andra, dekani och kaniker det tredje och väpnare det fjärde.

Det system, hvarigenom konungen hoppats befästa sin magt, blef likväl snart just det egentliga medlet till dess undergräfvande och försvagande. Då folket icke mera hade någon röst i landets angelägenheter, befanns konungens vilja snart alltför litet mäktig mot hierarkiens och aristokratiens förenade viljor. Rådet blef den verkligt styrande, det, som dels omedelbarligen, dels medelbarligen genom sina släktingar och anhängare innehade all magt, som till- och afsatte konungar och bestämde styrelsens gång. Sedan Birger Magnusson efter mordet på sina bröder själf blifvit störtad från thronen och ett barn, Magnus Smek, derpå uppbörd, sammanträdde rådet, under Matts Kettilmundssons ledning i Skara, och antog på S:t Margarethas dag en öfverenskommelse, hvilken egentligen införde en oligarkisk författning, hvari stadgades: "1:o att de ville vara konungen hulde och trogne, såsom svarligt är för Gudi och mannom; 2:o förbindande sig inbördes till tro och broderskap sins emellan, att afvärja hvarsandras skada, och icke låta sig genom lockande eller tubbande ifrån hvarandra draga. Om någon felar häremot, skall han svara för riksdrotset. 3:o Allt inbördes hat ifrån konung Birgers tid skall alldeles upphöra. 4:o Ingen må förebrå den andra ogeringar, som förut varit bedrifna. 5:o Inga utländeingar må inkallas. 6:o Skulle någon bryta emot förbundsstadgan, skall han af erkebiskopen och biskopen i Linköping kring hela riket bannlysas." Genom detta förbund, som till en del äfven var riktadt mot den bekante Knut Porse (se detta ord), tillvällade sig 6 åndlige och 29 världslige råds-herrar i själfva verket hela regeringsmagten, som de afhände både konung och folk. Det senare ansågs representeradt af dem, och de betraktade sig själfva såsom medlare emellan det och konungen. Då rådet märkte, att Magnus Smek, såsom fullmyndig regent, röjde någon böjelse att själf styra, sökte det på allt sätt hindra honom derifrån genom tillställandet af oenighet inom hans släkt och sömernes uppviglande mot fadern. Då likväl den äldste af desse, Erik, dog helt ung, och den andre, Håkan, som man satt i hans ställe, tvertom förenade sig med sin fader, beslöt det bådas fall och inkallade i deras ställe Albrecht af Meklenburg. Då likväl äfven denne icke eller var så lydig och medgörlig, som man önskade, och sökte, genom sina landsmäns indragande i rådet och deras försörjande medelst rika giften inom de förnämligaste ättarna, bilda sig ett värn mot aristokraternes tilltagsenhet, afföllo desse äfven från honom, och vände sig till Margaretha, hvilken de också bistodo med all sin magt, så att hon, genom slaget vid Fahlköping och Albrechts tillfångatagande derstädes, kom i besittning af thronen. Då hon genom sin klokhet förmådde de tre nordiska rikena att förena sig till en statskrepp, medelst den ryktbara Kalmar-unionen, kunde sådant icke ske på

andra vilkor, än att hvarje rike skulle försäkras om sina privilegier, hvilket, hvad Sverige angick, med andra ord ville säga, att rådets och adelns privilegier skulle befastas och något utvidgas. Det stadgades således, att konungen skulle styra riket med råds råde, men ej företaga något utan detta råds bifall och medverkan; icke deri inkalla någon utan dess ledamöters samtycke; ej tillsätta drots och marsk utan med råds råde; ej län läna eller någon derifrån afsätta; ej välja sina embetsmän; ej utse ledamöter till råfstetingen, ej nämna män till vapensyn; ej skipa om rikets räntor och drätsel; icke göra någon förändring med mynt eller tull; icke afskaffa gammal eller stifta ny lag; icke pantsätta eller afsöndra något af rikets land, län eller slott; icke pålägga skatt eller tunga; icke begynna krig eller sluta fred; ej draga någon utländsk magt in i riket; inga nya privilegier utgifva, inga gamla afskaffa och inga förkomna förnya; ej gifva sin gemål morgongåfva eller den inlösa; ej vistas i det ena riket mer än i det andra, alltsammans icke utan med råds råde. Således kunde konungen icke utföra något enda af sina prerogativer utan i förening med rådet och efter att ha inhemtat dess samtycke; och som detta råd icke var en permanent, ständigt samlad, korporation, utan spridd kring hela riket, hvars ledamöter, när så behöfdes, måste sammankallas, skulle konungen verkligen ganska litet kunnat regera, om han skolat följa denna stadga efter bokstafven. Men Margaretha var härtill alltför slug, sammankallade nästan aldrig rådet och gjorde isynnerhet föga eller intet afseende på förbudet mot förläningsars öfverlåtande åt utländske män. Vid påminnelserna om denna punkts täta öfverträdande, gaf hon det bekanta svaret: "Förvaren J väl mina bref, jag skall nog förvara Edra slott." Det oakadt var rådet icke i allmänhet missnöjdt med Kalmar-unionen, emedan konungarnes täta frånvaro ur riket lemnade hela magten i dess händer, och det arbetade derföre på allt sätt emot dess upplösning, så ofta den försöktes, och de inhemske konungarne och riksförståndarne, som under detta tidevarf utvaldes, funno inga häftigare motståndare, men de fremmande unions-konungarne vanligen inga yrmare vänner och anhängare, än Svenska rådet.

Då unionen upphört genom Gustaf Wasas val till konung, och isynnerhet då arf-föreningen förvandlat riket från ett valrike till ett arfrike, samt herredagarna uthyttes till riksdagar, i hvilka folket omedelbart deltog genom borgare- och bondestånden, minskades rådets magt betydligt. Det utnämndes af konungen, som bland dess ledamöter valde sina, som det hette, secreter, öfverstesecreter och regementsråd, hvilka voro hans ministrar, och hela rådet, spriddt omkring riket, sammankallades endast när konungen så fann för godt.

Den store Gustaf begick likväl ett stort misstag, då han delade riket emellan sina söner, hvilka blefvo regerande berrar hvar och en inom sina hertigdömen, der de utnämnde sine enskilda råd. När denna åtgärd berit sina soundgängliga frukter,

bröderne råkat i strid mot hvarandra och den ene stigit på den andres fall, uppreste aristokratien åter sitt hufvud. En af dess slugaste tillställningar, men som i längden för henne själf blef bögst förderlig, var den svage Johan III:s förledande att skaffa sin son Polska konungakronan, hvartill isynnerhet Hogenschild och Thure Bjelke, Gustaf och Sten Banér, Erik Sparre och Axel Lejonhufvud voro verkaamma. Intrigen slog likväl ut helt annorlunda, än man beräknat, och i stället för den svage och frånvarande Sigismund fick man den kraftfulle, vaksamme och ständigt närvarande Carl IX till regent. Denne inrättade på riksdagen 1602 en ordentlig regeringens organisation, hvarigenom ett permanent råd infördes, bestående af 12 ledamöter, bland hvilka de fem förnämste voro rikets högste embetsmän. Dessa skulle alltid vara tillstädes och försågos med bestämda löner. De intogo sina säten efter kallelsebrefvets datum, hvarifrån dock den afvikelse gjordes, att företrädet lemnades åt grefvar eller friherrar, likväl så, att de fem höge embetsmännen alltid hade första rummet. Detta ändrades likväl på det sättet, att i fall flera på en dag kallades till rådsherrar, skulle de intaga sin plats, icke efter bördens, utan efter de embeten, de förut beklädt. Så förblef det nästan alltid oförändradt under hela Carl IX:s och Gustaf Adolfs regering. Den enda särskilda förman, som tillades rådet, var genom riddarhusordningen af d. 6 Juni 1626, hvarigenom adeln deltes i tre klasser, af hvilka den andra, eller *Riddareklassen*, skulle bestå af alla de ätter, som kunde bevisa, att någon af deras förfäder haft säte och stämma i rådet. Då denna klass icke var talrik och *Herreklassen*, som bestod af grefvar och friherrar, icke heller var det, hade således ett litet antal af den högre adeln vid omröstningar en bestämd öfvervigt öfver hela massan af adel, som utgjorde den tredje eller *Soennektussen*. Vid 1719 års riksdag upphäffdes likväl voteringen klassvis, och omröstningen skedde derefter "per capita", men benämningarna fortloro ända till 1809. Gustaf III gjorde vid 1778 års riksdag den ändring, att, emedan andra klassen var så fåtalig, att den ej på något sätt svarade mot den första, och än mindre mot den tredje, skulle 300 af de äldsta levande ätterna uppflyttas i den andra, hvilken förman äfven tilldelades dem af tredje klassen, som voro kommandörar af Svärds- eller Nordstjerneordenarna, äfvensom deras efterkommande. Genom 1809 års regeringsform upphäffdes likväl hela denna klassfördelning.

Efter Gustaf Adolf den Stores död antogs, på riksdagen år 1634, den regeringsform, som af honom blifvit föreslagen. Hvarigenom bestämdes rådets antal till 25, de fem höga riks-embetsmännen deri inberäknade, men hvilket antal, om rikets behof och beder så fordrade, kunde ytterligare ökas. Bland de öfriga rikets råd fördeltes ärenderna på det sättet, att tre voro presidenter i Götha, Åbo och Dorpts hofrätter (riksdrotset förde ordet i Svea hofrätt), fyra voro assessorer i Svea hofrätt, två krigsråd, två amiraler och

amiralitetsråd, fyra riks-kansliråd och två kammarråd. General-guvernörer i de utrikes provinserna och öfver-landshöfdingar i de inrikes, voro merendels extra ordinarie riksråd. Öfver-ståthållaren för Stockholms slott och stad var alltid en af de i Stockholm närvarande riksråden. Det tillhörde rikskansleren att låta sammankalla rådet och på konungens vägnar inhemta dess tankar. Rådets svar afgafs genom riksdrotset, hvilken således var dess talman, då kansleren var att anse som konungens ombud.

Efter denna organisation och i stöd af den aktning och förtroende Christinas förmyndareregering med skäl förvärfvade, steg rådets anseende ganska betydligt både inom och utom landet. Då en Svensk, Axel Oxenstjerna, blef direktor för Evangeliska Förbundet i Tyskland med säte framför kurfurstarne, och många Tyska furstar ställde sig under Svenske generalers befäl, gjorde hela rådet snart anspråk på lika rang med Tyska riksfurstar, och framför Spaniens grader samt Englands och Frankrikes hertigar, en rang, som också i många fall godvilligt medgafs dem. Inom landet ansågs det ej tillämpligt att en broder, än mindre en allägnare släkting till ett riksråd, i tal eller skrift, kallade denne broder eller kusin, så framt han icke själf innehade samma värdighet. Riksråderne hade förut icke haft någon bestämd titel, utan kallades än *Eders Herrlighet*, än *Eders Herradöme*; men sedan man i Tyskland blifvit bekant med den der brukliga titeln *Excellens*, tilläts den uteslutande rådets ledamöter. De togo rang framför alla andra Svenska undersåter, hvilket vid drottning Christinas kröning gaf anledning till någon tvist emellan åtskillige yngre rådsberrar och några från Tyskland hemkomne generaler, som man ville gifva platsen efter rådet, hvarföre de togo det parti, att icke åka till kyrkan, utan till bäst omgifva drottningens vagn och i kyrkan hålla himmelen öfver henne.

Under Carl XI:s minderårighet skedde en ny förändring med rådet. Dess antal ökades från 25 till 40, och dess ledamöter skulle, utom rådsembetet, ej kunna innehafva mer än en befattning; till sådana räknades presidentskaperna i bergs- och kommerskollegierna, samt två assessorsplatser äfven i Götha och Åbo hofrätter. Under denna förmyndareregering, som föga liknade den under Christinas minderårighet, tillade rådet sig sjelft åtskilliga förmåner, utan att tänka på följderna, hvilka blefvo enväldets införande och reduktionen. Då Carl själf emottagit regeringen och 1675 kröntes i Upsala, visade sig rådsberrarne klädda i röda fotsida sammetstalarer, fodrade och brämde med bermelin samt likadana hattar, äfvenledes med bermelinsbräm. Denna dräkt ansågs värdigare och lämpligare än de förut brukliga violetta med zobel fodrade sammetskåporna. Underklädnaden var något pråkligt tyg efter hvars och en smak. År 1720 undergick dräkten någon förändring. Konung Fredrik förbjöd då guld och silfver, broderier eller galoner. Riksrådernas underklädnad fick ej derifrån göra något undantag, men det stadgades, att den skulle vara af hvit moir med

sker af hvitt skinn. Talarerna, som förut varit bekt och hållet fodrade med bermelin, blefvo nu, till skillnad från de kongl. mantlarna, endast brämmede dermed. Riksråderna ägo äfven med denna mantel och bekt omgifva sina vapen, och jemväl deras söner eller efterkommande ägo på vapnen nyttja rådschatten, antingen i falten eller till hjälmprydnad.

Den yttre glans, som härvid omgaf rådet, var likväl endast förebudet till den fördunkling i dess verkliga anseende, som förestod, ty genom 1680 års riksdagsbeslut, hvilket ytterligare bekräftades och förklarades på de följande riksdagarna, 1682, 1689 och 1693, tillades konungen en nära einskränkt magt. Han ägde att allena styra efter lag och laga stadgar och att ej oftare följa rikens råds betänkande, än när honom behagade att de skulle inkomma med sådana. De voro ej annat än konungens rådgifvare, men kunde aldrig betraktas som dess medregenter; de voro hans och rikets högste embetsmän och de förste bland ridderskapet och adeln, men ej något särskildt stånd eller mediatorer mellan konung och ständer. För att äfven fahstiskt utmärka detta, förändrade Carl XI titeln af *Vår och Rikens Råd* till *Vår Råd*, och de kallades endast *Kongl. Råd*. Såsom någon tröst försäkrade han likväl, att de derföre icke skulle förlora något i sin rang, och vidtog äfven vid flera tillfällen ganska kraftfulla åtgärder för att gifva vikt åt denna försökran. Då sålunda Franske ambassadören Bazin år 1682, vid sin presentation, gjorde invändningar mot det atagna ceremonielet, och fråga uppstod, huruvida han skulle föras till audiensen af en rådsberre, såsom förut varit vanligt, eller af tvenne, och om de skulle vid ceremonien hafva betäckt hufvud eller icke, samt ändligen, om ett kongl. råd kunde jemföras med en Duc eller Pär af Frankrike, lät Carl, genom sin minister i Paris, förklara, att de kongl. råden både alldeles samma anseende som riksråden, lika värdighet med de Franske pärerna och på intet sätt voro jemförlige med geheimeråd och statsråd hos andra magter. — Genom sitt testamente stadgade konungen, att rådets antal ej skulle öfverstiga 20, och att ej flera än två af en släktingo på en gång sitta i rådet, samt i den egentliga regeringen ej mer än en.

Carl XII utnämnde väl år 1698 tvenne statsråd, Thomas Polus och Carl Piper, hvilka skulle hafva säte och stämma i kongl. rådet och lika rang med dess öfriga medlemmar; men dessa beställningar blefvo ej vidare tillsatta efter innehafvarnes död.

Då Carl XII fallit vid Fredrikshall bestod rådet af ej mer än elfva personer: grefvarne Carl och Nils Gylleustjerne, Rebnsköld, Stromberg, Arvid Horn, Spens, Wellingk, Gustaf Cronhjelm, Tessin, Meijerfelt och Gustaf Mörner, hvaraf icke ens alla voro tillstädes i Stockholm. Carl XII hade väl utnämmt tre andra kongl. råd: Adam Ludvig Lewenhaupt, Düker och Gustaf Adam Tuube, men hvilkas kallelsebreff ej bunnit utfärdas, och Lewenhaupt dog för öfrigt redan i början af år 1719 i Rysk fångenskap.

Då Ulrika Eleonora, vid underrättelsen om sin broders död, på statssekreteraren Barks uppmaning, eller rättare, till följd af hans lyckönskan, antagit regeringen, men med suveränitetens afsäggande, återtog äfven rådsherrarne sin titel af *Rikens Råd*. Vid derpå följande 1719 års riksdag, valdes den d. 21 Febr. till Sveriges drottning och underskref samma dag den nya regeringsformen. Denna gaf, för första gången med folkets ombuds bifall, rådet den verkliga regeringsmagten. Dess antal bestämdes till 24, hvaraf ena hälften borde ha beklädt militära och den andra hälften civila embeten. De kunde endast tillsättas vid riksdagar, och om, mellan dessa, en ledighet yppade sig, skulle den stå obesatt till nästa riksmöte. Förslag härtill uppgjordes af sekreta-utskottet, som derpå uppförde tre kandidater, hvaraf konungen ägde att utvälja en. Häraf skulle åtminstone synas, som om han haft valet mellan tre; men detta stadgande eluderades efter hand. Om t. ex. tre platser voro lediga, uppförde man icke på förslag nio personer, uten föreslog tre till ett i sönder. När nu konungen utnämmt en af dem, uppförde man de två andra på nästa förslag o. s. v., så att han i sjelfva verket af fem måste taga tre. Ändtligen bestämdes vid 1766 års riksdag att den, som tre gånger varit på förslag, den fjerdade vore sjelfskrifven. Konungen ägde att med rådet styra riket, men hade, vid omröstningen inom detsamma, endast två röster jemte utslagsrösten. Ärenderna fördeltes emellan tvenne divisioner, hvaraf den ena, eller *Justitie-revisionen*, utöfvade högsta lagskipningen, och den andra, som kallades *Militär-divisionen*, afgjorde krigs-, utrikes- och civila ärenden. Vigtigare mål föredrogos i rådets plena, hvarvid minst 10 borde vara närvarande. Råden innehade dessutom kansli-presidents- och öfverste-marskalks-embetena, voro presidenter i hofrätter och kollegier, samt dessutom ledamöter i kollegierna, neml. två i krigs-kollegium, tre i kansli-kollegium, en i kammar-kollegium och en i statskontoret, hvarjemte en var öfver-ståthållare. General-guvernörerna i provinserna voro också riksråd, men extra ordinarie. Icke mer än två af samma släkt eller med hvarann förbundne genom svärgslag kunde på en gång sitta i rådet.

Genom 1720 års regeringsform minskades rådets antal till 16; vid 1723 års riksdag ökades det åter till 24, men vid 1731 års blef det ånyo förminskadt till 16 och 1734 än en gång ökad till 20. Lönerna voro ända till 1755 ej mer än 1,000 R:dr, men fördubblades sistnämnda år, hvarförutan kansli-presidenten, öfverste-marskalken och kansli-råden hade taffelpenningar. Gustaf III förbättrade 1778 alla lönerna, hvilka då fastställdes till 2,500 R:dr.

Rådets magt ökades under de följande tiderna i samma mån som konungens minskades, och, genom namstämpelns införande 1756, nedsattes den senares egentligen till null. Men oakadt denna rådets skenbara betydelse, var det i sjelfva verket fullt ut så beroende som konungen, öfver en annan herre. Denne herre var sekreta-utskot-

tet, som i sin ordning tillsattes af partierna, och dessa styrdes i sin ordning af utländska intriger och motor. De s. k. riksdagstiderna voro således flera gånger vittnen till våldsamma och skymfliga förändringar inom rådspersonalen, då det herskande partiet förklarade, att de eller de af rådsherrarne "icke ägde Rikens Ständers förtroende." Den första händelsen af detta slag inträffade 1739, då Hattarna, som innehade magten, aflägsnade sex af ledamöterna: grefvarne Bonde, Bark, Hård, Bjelke, Creutz och Taube, hvilket gaf anledning till den bekanta versen:

*"Kors huru hård sitter barken på bjelken,
sade bonden till dufoan."*

Vid 1761 års riksdag återkallades Bjelke och Bonde, men de andra hade redan aflidit; det är eljest sannolikt, att äfven de skulle nu återvunnit förtroendet. Vid denna riksdag började den egentliga förändringslusten att visa sig verksam, ty på samma år blefvo två rådserrar entledigade och åter inkallade. Scheffer emottog den nya kallelsen, men Palmstjerna afsade sig den, svarande: *Vestigia me terrent.* Fem andra entledigades verkligen. År 1765 entledigades sju, och 1769 icke mindre än tio, samt 1772 ett lika antal.

Genom Gustaf III:s revolution och den nya regeringsform, som då stadgades, återfördes rådet till sin ursprungliga och naturliga betydelse. Dess ledamöters antal bestämdes till 17, dem konungen ägde att sjelf välja, och på hvilkas råd han kunde göra hvad afseende han fann för godt, dock så, att om hela rådet vore af en gemensam tanka stridande mot konungens, borde rådets blifva gällande. I justitie-frågor borde minst 7 vara närvarande. Der kunde votering äga rum, och hade konungen då endast två röster jemte utslagsrösten. Var konungen sjuk eller bortrest, fördes regeringen af de 4 äldsta riksråden jemte kansli-presidenten. Likaså under en konungs minderårighet. Riks-marskalken, öfverste-marskalkarna hos drottningarna, riks-stallmästaren, kansli-presidenten, riks-kansliråden och general-guvernören i Pommern borde alltid vara riksråd; men öfriga embetsmän berodde det af konungen att välja bland riksråder eller andra. Dessutom förbehöll sig konungen att utnämna en klass af *Rikets Herrar*, tagna ur grefve-ståndet, hvilka skulle hafva samma förmåner, titlar och företrädesrättigheter som rikets råd. En sådan utmärkelse tillföll grefve Hessenstein d. 25 Juni 1773 och efter honom åtskilliga andra.

Denna urgamla institution fortfor ända till 1789, då den upphäfdes till följd af den då antagna *Förenings- och säkerhets-akten*. I kraft af densamma förvaltrade konungen regeringen enligt Sveriges lag, men tillkallade hvilka han behagade till rådgifvare och till ärendernas expedierande. Justitie-saker skulle afgöras af *Konungens Högsta Domstol*, bestående af 6 frälse och 6 ofrälse ledamöter, och hvari konungen, om han vore närvarande, endast hade 2 röster. Den andra divisionen i rådkammaren ersattes på visst sätt af *Rikets Allmänna Ärenders Beredning*, hvari 3 riksråd till en början to-

go plats, neml. riksdrotset grefve Wachtmeister, grefve Joakim Beckfries och friherre Carl Sparre, men hvilka snart lemnade platsen, då det visade sig, att denna beredning icke bildade någon stats-konselj, utan endast behandlade mindre viktiga mål, men de verkliga statsärenderna afgjordes i konungens kabinett. De öfriga ledamöterna i beredningen voro de 4 stats-sekreterarne Schröderheim, v. Carlsson, Runth och Franc, biskop Wallqvist, kanslirådet Elers och lagmännen Ahlman och Håkansson. Den regering, konungen utnämde vid sin afresa till 1789 och 1790 årens fälttåg, var äfven oberoende af båda egenskaperna: ledamot af högsta domstolen och af beredningen, ty deri inkallades bland andra, presidenten grefve Munck och general-löjtnanten Zöge von Manteuffel, som icke tillhörde någonsunda kategorien.

I 1789 års kalender uppräknas bland "Deras Excellenser Kongl. Maj:ts och Rikets Råd, som nu innehafva säte i Kongl. Maj:ts Rådkammare", 19 personer; men de voro redan vid säkerhetsaktens antagande minskade till 17 genom friherre Christoffer Falkengrens död och grefve Stockenströms afskedstagande. De sista Svenska riksråd voro då: furst Fredrik Wilhelm von Hessenstein, grefvarne Wachtmeister, Hjärne, Nils Bjelke, Hermansson, Beckfries, Falkenberg, Bunge, Johan Gabr. Oxenstjerna, Carl Bonde, Carl Wilhelm von Düben och Fredrik Ulrik von Rosen (den yngste), samt friherrarne Carl Sparre, Fredrik Sparre, Ramel, Liljencrantz och Fredrik Ridderstolpe.

Rikets Ständer. Se: *Riksdag*.

Rikets Ständers Revisorer utgöra ett af ständerne förordnad utskott, som emellan riksdagarna granskar statsverkets, bankens och riksgäldskontorets förvaltning. De äro sex af hvarje riksstånd och utväljas på det sätt som hvarje stånd för sig beslutar. De samlas enligt riksdagsordningen så ofta, att hvarje revision omfattar tvenne års afslutade räkenskaper. Deras sammankomst börjas på en viss dag, d. 15 Sept., och slutas alltid efter 3 månader, d. 15 Dec. Revisorerne äga, hvad statsverket beträffar, ingen myndighet att gifva föreskrifter för medlens förvaltning, blott att granska, huru de blifvit förvaltrade. Då anmärkingar dervid göras, blifva dessa uti revisionsberättelsen meddelade åt rikets ständer, som vid nästföljande riksdag taga dem i öfvervägande. De meddelas förut åt de embetsverk, hvilkas förvaltning de angå, och dessa verk inkomma med sina utlåtanden deröfver. Men i afseende på banken och riksgäldskontoret, som äro ständernes egna verk, är revisorerne magt något större. De äga nemligen att emottaga och afgöra klagomål af de underordnade tjenstemännen öfver fullmäktiges åtgärder, så vida de röra den klagande personligen. Äfven i befordringsmål kunna sådana klagomål andragas, men gjord befordran får ej återgå till följd deraf; revisorerne äga i sådana fall blott att yttra sig öfver de grundsatser, som blifvit följda. Revisorerne njuta arvode till 3 R:dr B:ko om dagen, samt skjuts för fyra hästar på bort- och hemresan. I och för bankoverkets revision

afägga revisorerne tysthetsed med afseende på enskilda personers förhållande till banken — hvilket är den enda återstoden af den gamla hemligheten, som fordom omgaf banken. Revisorerne i banken hafva samma myndighet som i riksgäldskontoret; på båda ställena äga de att ställa fullmäktige eller andra verkets tjänstemän under tilltal inför laga domstol, om de anses hafva begått sådana fel, att detta kan finnas nödigt. Men för öfrigt äga revisorerne af dessa verk blott att meddela ständerne sina omdömen om verkens ställning och de åtgärder, som ständernes fullmäktige eller andra tjänstemän vidtagit. Rörande statsverkets revision har länge varit tvist vid riksdagarne, dels huruvida den skulle sträcka sig blott till de egentliga statsanslagen eller äfven till alla andra allmänna medel, såsom passevolans-fonden, serafimerordens-gilletts medel o. s. v., dels äfven huruvida revisorerne skulle få utsträcka sin åtgärd utöfver de tvenne åren, för hvilka afslutade räkenskaper hvarje gång finnas, och äfven omfatta den senare tiden. Det förra påståendet är nu sålunda afgjort, att alla medel, af hvad beskaffenhet som helst, hvilka tillkommit genom allmänna bidrag eller trakater med fremmande magter, tillhöra deras handläggning; men hvad den senare tvistefrågan beträffar, hafva de ej erhållit ovillkorlig tillgång till andra statshandlingar än för de tvenne afslutade räkenskapsåren. Men för denna tid erhålla de alla räkenskaper och de förvaltande verkens embetsberättelser till kongl. majt samt de kongl. bref, protokoller och handlingar, hvarpå dessa räkenskaper och berättelser grunda sig. Dessutom förordnar konungen en af statskontorets ledamöter att gå dem tillhanda med upplysningar. Instruksen för revisorerne öfver statsverket har flera gånger efter 1809 blifvit omarbetad och utfärdats med konungens sanktion, men den sist utfärdade instruktionen anmälde blott hos konungen att genom hans försorg kungöras. Detta har nemligen äfven varit en tvistepunkt, hvilken sålunda vid 1840—41 årens riksdag afgjordes till förmån för ständernes myndighet. Rörande ständernes rätt att allena, utan konungens deltagande, utfärda instruktion för revisorerne af banken och riksgäldskontoret har ingen tvist kunnat äga rum, enär dessa verk helt och hållet stå under ständernes styrelse. Men revisorerne för alla tre dessa verk äro samma personer och revisionerne ske samtidigt. Derför utgår också deras ofvannämnda arfvode till hälften af banken och till hälften af riksgäldskontoret. Revisorerne äro icke skyldiga att stå till ansvar utan efter ständernes beslut, och lyda ingen annan instruktion än den ofvannämnde, som ständerne utfärdat. Till revisorer väljas icke nödvändigt riksdagsmän, men dock endast sådana, som äro kompetenta att vara riksdagsmän, och i fall att de voro det, äfven kunde vara ledamöter af utskott. Konungens rådgifvare, högsta domstolens ledamöter, justitie-ombudsmannen och justitie-kansleren kunna således ej väljas, och det ligger dessutom i sakens natur, att valbarhet icke heller finnes för bankens och riksgäldskontorets tjänstemän och fullmäktige.

Rik-Jonas, en på sin tid mycket känd, förmögen Lapp, under Carl XI:s regering, som upptäckt den s. k. Blixgrufvan, tillhörande Ljusnedals bergverk i Herjedalen. Han var mycket stolt öfver sin rikedom och begärde af konungen "att få blifva konung i det fjellet", hvartill Carl svarade leende: "det går ej an, att två konungar finnas i Sverige; men du skall få bli general i fjellet."

Riksakt kallas den urkund, som innehåller lagstadganden för Sveriges och Norriges förening. Denna urkund är i Norrige grundlag, men icke i Sverige. Den kan således å Svenska sidan förändras efter blott en riksdags beslut och konungens samtycke, men i Norrige fordras, likasom vid grundlagsfrågor, tvenne lagtima stortthings sammanstående beslut. Orsaken, hvarför riksakten blifvit förklarad för Norsk men icke Svensk grundlag är den, att densamma till en del utgöres af stadganden, afskrifna ur Norrignes grundlag. Den är dock icke derför af mindre giltighet för Sverige. Skillnaden är blott, att förändringar i densamma behandlas härstädes icke såsom grundlags- utan såsom lagfrågor. Den kan dock aldrig ändras utan begge folkens samtycke, uttaladt genom ständerne och stortthinget. Riksakten uppgjordes vid 1815 års riksdag och samma års lagtima stortthing i Norrige. Den föreslogs af konungen i öfverensstämmelse med dess fördrag med Norska stortthinget 1814 om ländernas förening under en spira, antogs i båda rikena och utfärdades af konungen. Den är icke särdeles vidlyftig och handlar mest om formerna för den gemensamma interimis-regering, som blifvit nödig vid konungens död utan thronarvinge eller vid andra tillfällen, då konungen är urståndsatt att regera sjelf. Dernäst föreskrifver den, huru tvisten Sverige och Norrige emellan skall slutas, i fall att begge länderna valt olika konung eller förmyndare för minderårig konung, samt huru skall tillgå när konungen vill börja krig eller sluta fred. Riksakten vidrör således nästan blott sådana stora statsförhållanden, som sällan förekomma i tillämpningen, men har ingenting bestämt om andra mera ofta förekommande frågor, t. ex. fördelningen af utgifter för gemensamma ändamål, såsom konungens underhåll, o. s. v.

Riksamiral kallades högsta chefen för sjöförvaltningen i äldre tider, förnämligast under 1600-talet. Riksamiralen var då en af de fem höga riksembetena, hvilkas innehafvare voro de förnämsta i rådet och förmyndare för drottning Christina och konung Carl XI. Desse fem riksembetsmän voro chefer för lika många kollegier; deribland riksamiralen för amiralitets-kollegium. Detta kollegium bildades under den tid Carl Carlsson Gyllenhjelm var riksamiral, från 1619 till 1650. Riksamiralstiteln förekommer dock redan 1602; amiralstiteln är visserligen äldre, men betecknade blott befälhafvaren för flottan, icke tillika en allmän uppsyningsman öfver hela sjöförsvaret med säte i rådet. I Latinska handlingar förekommer riksamiralen under benämning af *Archi Thalassus*. Amiralitets-kollegium eller, såsom det också hette, amiralitetet var både domstol i sjökrigsmål och

förvaltande verk för flottans alla angelägenheter, så väl angående materiellen som personalen. Det bestod, utom riksamiralen, af tvenne riksråd och tre å fyra vice amiraler. Riksamirals-embetet upphörde på konung Carl XI:s tid, hvilken lemnade alla fem riksembetena obesatta. Amiralitets-kollegii förvaltning uppdrogs då åt en enda chef, amiral-generalen, grefve Ilans Wachtmeister, som likväl år 1689 erhöill tvenne amiralitetsråd till sitt biträde; och 1692 inrättades för flottans finansförvaltning ett *Amiralitets-, stats- och kammars-kontor*. Rege- ringsformerna 1719 och 1720 omtala ännu ett amiralitets-kollegium, som hade sitt säte i Carlskrona. Men riksamirals-värdigheten var och förblef borta. Amiral-generalens embele under Carl XI var i mycket lik riksamiralens, ty han var, likasom denne, en af rikets råd, eller såsom de nu kallades, de kongl. råden, men efter 1720 upphörde amiralitetets likasom de öfriga kollegiernas presidenter att vara rådsherrar tillika. För ekonomin inrättades (1722) ett *Amiralitets-general-kommissariat* af en amiral och två kommissarier. Amiralitetets domsrätt öfvergick till amiralitets-kammarrätten, som blef ett eget verk, men detta upphäufdes snart och dess ärenden uppdrogos åter åt amiralitets-kollegium år 1735. Kollegium upplöstes af konung Gustaf III år 1791, och under de följande åren skedde täta förändringar med flottans förvaltning. Den öfverlemnades först till ett general-sjömilite-kontor under en särskildt stats-sekreterare för sjöärenderna, sedan till tvenne stor-amirals-embeten, hvaraf det ena hade sitt säte i Stockholm, det andra i Carlskrona. Hertigen-regenten var sjelf storamiral, men under honom hade embetet en kollegial sammansättning. Derefter (1797) upphäufdes storamirals-embetena och tvenne förvaltande kommittéer kommo i dessas ställe, till dess år 1803 den ännu bestående förvaltningen af sjöärenderna upprättades. Denna är vår tids amiralitets-kollegium, men är icke såsom det gamla kollegium på riksamirals-embetets tid en afdelning af rådet, utan blott ett förvaltande verk. I konungens statsråd sitter deremot en föredragande chef för sjöförsvars-departementet. Denne embetsman jemte chefen för förvaltningen hafva således sins emellan fördelade de befattningar, som fordom tillhörde riksamiralen. De gamle riksamiralerne voro: Axel Ryning från 1602 till 1617, Göran Gyllenstjerna till 1618, Carl Carlsson Gyllenbjelm till 1650, Gabriel Oxenstjerna till 1656, Carl Gustaf Wrangel till 1664, Gustaf Otto Stenbock som afled 1685, men de sista åren af sitt lif, efter år 1680, hade föga eller intet inflytande. (Se för öfrigt art. *Riksembete*.)

Rika-antiquarie kallas den embetsman, som har sig uppdraget att värda de samlingar af fornsaker, som vitterhets-, historie- och antiquitets-akademien förvarar, samt hafva närmaste tillsyn öfver fornlämningar i riket, sådana som ättehör, stenkummel, o. dyl. Riks-antiquarietjensten är för närvarande förenad med sekreterare-befattningen i vitterhets-, historie- och antiquitets-akademien.

Riksarkivets första uppkomst går öfver 200 år tillbaka. Konung Gustaf II Adolf är dess grundläggare, då han år 1620 förordnade sekreteraren Peder Månsson Ulter att hafva rikets archivum "i förvaring." Till hans vård skulle öfverlemnas så väl de gamla handlingarne, som de nya, hvilka uppkommo under den dagliga behandlingen af rikets styrelse. Honom ålåg att ordna och akta dem, så att de icke förkommo, att öfverse och läsa dem, så att han kunde gifva rättelse derur, när så behöfdes, samt registrera dem. Före denna tid förvarades rikets dokumenter hos konungens kansler och sekreterare; en stor del hade visserligen också kommit i enskildta inflytelserika herrars vård, och äfven förkommit. Särskildt tror man sig veta, att så väl konung Christian II, som biskopen Ilans Brask vid sin flykt ur riket medfört en betydlig del. Riksarkivet stod under rikskanslerens öfverinseende och fick år 1626 sin egen *custos archivi*, som var ett af rikskansli-råden och skulle vara en förman för riksarkivarien eller, såsom han kallades sekreteraren. En och annan lägre tjensteman fanns äfven, och slutligen en *antiquarius*, som skulle eftersöka gamla handlingar för arkivets räkning. Denna befattning, äfvensom värden af en stor del utaf de gamla handlingarne, öfvergick sedermera (1666) till det nyligen inrättade antiquitets-kollegium. I detta skick befann sig riksarkivet under de förändringar, som kansliet i öfrigt undergick på Carl XI:s och Carl XII:s tid. Arkivet ökades årligen och värdades af lärde och skicklige föreståndare, såsom de i Sveriges litteratur berömde männen, Runell (adlad Palmस्कöld), Sven Lejonmark, v. Stjernman m. fl. Den ständigt växande massan af handlingar gjorde tjenstemännens antal otillräckligt. Isynnerhet klagades deröfver vid 1765—66 årens riksdag, hvarföre ock, när det s. k. manufaktur-kontoret upphäufdes, en del af dess tjenstemän beordrades att biträda vid arkivet. Derutaf skördade dock riksarkivet föga fördel, emedan desse män, vane vid helt andra arbeten, befunnos föga passande till denna nya tjenstgöring. I senare tider hafva tvertom indragning skett af en och annan riksarkivets tjenester, oaktadt behovet af deras förstärkande för handlingarnes vård varit i hög grad känbart. Dessa handlingar hafva tillväxt till ofantliga massor; de förvarades till största delen i underjordiska hvalf under kongl. slottet och för tjenstemännens arbeten voro trenne mörka, trånga och oansenliga rum i slottet upplåtna. Med en sådan lokal var omöjligt att ordna och bevara från förskämping af lukt och mögel de många dyrbara handlingar, som tillhörde arkivet. Denna olägenhet är dock nu till en stor del afhjelp, sedan rikets ständer inköpt ett eget hus, beläget i hörnet af Skeppsbron och Slottsbacken, i hvilket hus riksarkivet inrymdes år 1846. Af ålder var riksarkivet äfven ämnadt till en bildningsanstalt för unge tjenstemän. Axel Oxenstjernas plan var att låta unga civilister börja sin bana med att i riksarkivet studera gamla handlingar för att göra sig bekanta med fäderneslandets äldre statsrätt, såsom källan för den nyare.

Flere af rikets sedermera högt uppsatte och rättvist berömda män hafva börjat sin bana i riksarkivet. Såsom iämfattande de hufvudsakliga källorna för Sveriges historia har också riksarkivet en stor vetenskaplig vikt. Det är på en gång ett förvaringsrum för allmänna handlingar, som embetsverken och enskilda personer i och för handen varande angelägenheter behöfva se och begagna, samt tillika en skattkänmare för Sveriges hufvudsaklig forskning. Riksarkivet äger också ett icke obetydligt bibliotek i följd af det stadgande i tryckfrihetslagen, som förbinder hvarje boktryckare att dit allmänna ett exemplar af hvarje skrift, han trycker. För erhållandet af en ökad tjänstemannapersonal hafva omsider några steg blifvit tagne förnämligast genom riksarkivets föreständares, landshöfdingen Hans Järtas nitiska bemödanden. Han förestod nemligen en längre tid riksarkivarietjänsten utan att uppbära lönen, hvilken han deremot fördelade emellan de yngre tjänstemännen, och sedermera har under de sista åren ett anslag blifvit gifvet, hvarigenom dessas antal blifvit något förökadt, utan att ändock förslå för behofvet. Riksarkivets personal utgöres för närvarande af en riksarkivarie, en aktuarie, en registrator samt en eller annan amanuens, utom de extra ordinarie amanuenser, som kunna finnas benägna att tjänstgöra utan arvode. I nyaste tid har arkivet vunnit en ytterligare tillväxt genom inköp, som konungen beviljat, af de uti Oxenstjernska biblioteket på Tidö slott i Westmanland förvarade samlingarne af bref och andra historiska handlingar, särdeles från 1600-talets tidevarf. Från dessa äldre tider finnas dessutom en otalig mängd af bref, rådslag, författningar, protokoller i rikets råd, hos ständernes kommissioner och dylika myndigheter, traktater med fremmande magter och den s. k. registraturen, som innehåller afskrift af utfärdade kongl. bref med flera handlingar af mångahanda titlar.

Riksdag. Den första form, hvarunder historien visar oss Svenska folket, utöfvande sin lagstiftande magt, var Allshärjartingen. De äro så gamla som någon tillförlitlig historia; de tillhöra den bedniska tiden och stodo i sammanhang med dess religions-högtider. Ty folket samlade sig vid de stora offren i national-templet vid Upsala, och när menigheten då var samlad, höll konungen ting med all Sveriges här, d. ä. Allshärjarting. Der, i folkets närvaro, satt konungen till doms, der föreslog han riksvärdande beslut och allmänna företag, krigståg o. d.; der framställde också folket sina klagomål och konungen förnam dess röst. Den framfördes genom lagmännen, hvar och en i spetsen för sitt landskap. Denna förbindelse emellan konungen och folket upplöstes genom kristendomens införande och genom uppkomsten af en högre, rikare, mäktigare klass, som höjde sig öfver de gamla odalbönderne och inkräktade deras politiska inflytande. Kristendomen förstörde offren och upphäfde i och med detsamma den yttre anledningen till Allshärjartingen; den upphäfde den gemensamma afgudatjänsten i det för både Götthar

och Svear heliga afgudatemplet och dermed äfven föreningsbandet emellan stammarna, hvilka nu drogo i strid emot hvarandra både om religionen och om den politiska magten. Under denna strid — från Stenkilska ättens början till medlet af 13:de sekle — uppväxte den ofvannämnda aristokratiska klassen och det är dess sammankomster, som då intogo Allshärjartingens rum. De kallades *Herredagar*, *konungens samtal*, o. s. v. och der ägde blott infinna sig de, som konungen kallade eller som hade något att andraga. Allshärjartingen upphörde, folkets offentliga magt afskaffades ej, men trädde i skuggan. Det visade sig dock stundom spår deraf och redan i första hälften af 1300-talet framträdde de fyra riksständerna på allmänna möten. Detta är begynnelsen till riksdagarne. Deras skillnad från Allshärjartingen bestod deri, att de utgjordes af valde ledamöter, ej af en allmän folkförsamling och att ledamöterna uppträdde såsom ombud för särskilda stånd i samhället. Sådana hade nu uppkommit och uppträdde såsom från hvarandra skilda korporationer. Huru hvarje stånd var sammansatt, var ännu obestämt och berodde på omständigheterna och godtycket eller olika sed och bruk. Ännu på 1500-talet liknade riksdagarne ofta oroliga folkmöten mera än ordentligt rådslående församlingar. Huru ofta de samlades och hvilka ärender der föredrogos, berodde också på omständigheterna. Icke heller voro herredagarne förbi; de brukades ännu, så att det ibland var herredag, ibland allmän riksdag och den förre ansåg sig så magtägande som den senare. När konungen eller den herre — riksföreståndare eller annan — som sammankallade mötet, behöfde de lägre stånden, kallade han dem till en motvigt emot magnaterna; i annat fall nöjde man sig att höra dem allena. Den första riksdagskallelse, som finnes i behåll, är från år 1359, men redan vid konungavalet 1319 anses de fyra stånden hafva varit tillsammans. Efter Kalmar-unionens slut blefvo riksdagarne alltmera brukliga och herredagarne upphörde. Adeln infann sig utan val; ibland presterne blef representationsrätten mera vidsträckt efter reformationen, ity att landtpresterne då blefvo delaktige deraf; förut var det blott prelaterna. Vid adelns sida uppträdde krigshefälet och bergsmännen stundom bland bönderne och stundom ibland borgarne. Det var dock först 1617 genom riksdagsordningen, som ståndens särskilda öfverläggningar och beslut på fyra rum stadgades såsom lag. Valrätt och valbarhet m. fl. viktiga frågor voro ej bestämda, utan allt sådant berodde på sed och bruk stundom ock på regeringens omedelbara inverkan. Samlingen synes varit talrik. Af adeln brukade hvarje familj hafva en fullmäktig och hela den öfriga adeln vara tillstädes såsom åhörare; af presterne kallades alla biskoparne och en ur hvarje härad, likaså bönderna häradsvis och någon ur hvarje stad af borgerskapet. Utom dessa riksdagar funnos äfven s. k. ntskotts-riksdagar, dervid ej bondeståndet plägade vara närvarande, samt prestmöten, der ständerna i någon viss provins samlade sig särskildt. Gränsen emellan dessa olika

slag af möten i afseende på deras beslutande rätt var ej noga uppdragen. De sistnämnda voro en lemning af det gamla bruket att höra provinserna särskildt i deras egna angelägenheter särdeles rörande bevilningar. Men det finnes också exempel, att på sådana möten beslut fattades, som sedermera ansågos gällande för hela riket. Dessa provinsmöten upphäfdes genom additamentet 1660 till regeringsformen, men de blefvo dock hållna ännu på 1670-talet. Enligt 1617 års riksdags-ordning hade konungen rätt, att, när stånden stadnat i olika beslut, välja det honom bäst syntes; han var således en skiljoman, en medlare, emellan olika intressen. Alla bevilningar fordrade riksdagsbeslut för att gälla; också är det mest sådana, som förekomma i 1600-talets riksdagsbeslut, jemte fråga om utskrifningar — äfven en bevilning — samt om successionen till kronan, med flera viktiga ärenden, som efter konung Gustaf II Adolfs konungaförsäkran ej kunde afgöras oberoende af ständerne. Någon tid för deras sammanträden var ej bestämd förr än 1660 då det föreskrefs, att riksdag borde hållas hvar tredje år; förut berodde detta på omständigheterna. Förut voro riksdagarne temligen tätt på hvarandra följande, men ej långvariga; de räckte en eller annan månad. Under denna period anlades riddarhuset, och adeln indelades der i tre klasser, af hvilka två klasser brukade öfverrösta den tredje, ehuru väl det icke alltid erkände, att besluten skulle fattas klassvis. Genom Carl XI:s statsförändring blef riksdagens magt förminskad, så att ständerne sjelfve ej blefvo annat än rådgifvare åt konungen. Men i ständernas sammansättning skedde ej någon väsendtlig ändring. Utskott såsom särskilda fördelningar af den allmänna församlingen funnos redan på Gustaf II Adolfs tid, men voro ej så viktiga, som nu. Deras utbildning tillhör mest frihetstiden, då t. ex. sekreta-utskottet hade full magt att ej blott utreda till föredragning i stånden, utan äfven att afgöra de viktigaste riksärenderna. Under Carl XI höllos ännu riksdagar, men ej under konung Carl XII, om man undantager riksdagen vid hans tillträde till styrelsen 1697, samt de misslyckade försök att i konungens frånvaro 1710 och 1713—14 hålla en riksdag. Efter Carl XII:s död utkom 1723 en mera utförlig riksdagsordning, sedan den kort förut antagna regeringsformen insatt ständerne i deras gamla myndighet och utvidgat densamma. De voro nu ensamt lagstiftande — ej med konungen gemensamt — de beslöto öfver beskattningen, öfver krig och fred; iaför dem var rådet ansvarigt, och de medverkade äfven vid rådsbetens besättande. De blefvo ännu myndigare genom det sätt, hvar på regeringsformens betydelse förstods; ständerne brukade nemligen emottaga klagomål öfver regeringens beslut, särdeles i befodringsfrågorna, och gjorde sig på detta sätt icke blott till lagstiftande magt, utan tillvällade sig rikets regering till största delen. Rådet var deras fullmäktige och genom detta beheruskades konungen af ständerne, ty han var bunden i de flesta fall af rådets votering. Flärunder utbildade sig ståndens sammansättning.

Adeln fick 1762 en ny riddarhus-ordning, deri hufvudmannens rätt att vara sjelfskrifven representant stadgades. För de ofrälse stånden tillkommo nu flera nya bestämningar, som ännu finnas i riksdagsordningen, såsom att flera små städer kunde förena sig om en fullmäktig, och att de som hört till annat stånd eller yrke ej kunde väljas i bondeståndet. I allmänhet återfinnas i frihetstidens riksdagsordning åtskilliga ännu gällande stadganden om det formella af riksväsendet. Tre stånds beslut såsom gällande emot det fjerdaste ståndets mening, stadgades äfven denna tid o. s. v. Revolutionen 1772 beröfvade ständerna en stor del af deras nya, öfverdrifvel stora magt. Lagstiftningsrätten fingo de nu gemensamt med konungen; beskattningsrätten behöllo de, men kunde ej ingripa i sjelfva regeringen, ej heller utöfva något inflytande på rådet eller tillämpa någon ansvarighet emot detta. Ej heller hade ständerne nu någon säkerhet att blifva sammankallade, ty stadgandet om riksdag hvar tredje år fanns ej i den nya regeringsformen. Om blott ständerne gifvit bevilningen till obestämd tid, så var ingen säkerhet, att konungen samlade dem. Riksdagarne, som under frihetstiden varit långa — ett å ett och ett halft år — blefvo nu korta och sammankallades ej ofta. Gustaf III höll riksdag 1778, 1786, 1789 och 1792. Den sista föranleddes af penningebehovet, ty ehuru förenings- och säkerhets-akten gifvit konungen nästan all magt i staten, hade dock ständerne ännu kvar bevilningsrätten och värden om banken, men då det hette i förenings- och säkerhets-akten, att folket skulle öfverenskomma med konungen om bevilningar, nämndes ej namnet ständer, och det var således en möjlighet att konungen kunde provinsvis, socknevis o. s. v. betinga sig bevilningar. Gustaf IV Adolf höll blott en riksdag 1800, hufvudsakligen föranledd af penningeverkets behof af reglering. Den sista revolutionen 1809 återgäfvö ständerne deras gamla betydelse, men ej frihetstidens öfverdrifna myndighet. De äro nu lagstiftande magt jemte konungen; de utöfva beskattningsrätten oinskränkt i afseende på bevilningar, men icke på hvad beträffar de ordinarie statsinkomsterna. Det har väl blifvit yrkadt, att äfven dessa kunde förändras, upphävas och ordnas baru som helst af ständerne utan konungens deltagande, men detta är icke erkänt, och synes icke klart af grundlagarne. Men användandet af statens medel beror i alla fall på ständerne att föreskrifva. Vidare äro ständerne en kontrollerande magt, som granskar statsverkets förvaltning och genom konstitutionsutskottet kan ställa statsrådet under tilltal eller begära dess entledigande af konungen. Deremot är konungen enväldig i den ekonomiska lagstiftningen, och ständerne kunna i sådana ämnen endast framföra sina önskingar. Icke heller äga ständerne att ändra något af regeringens beslut eller ingripa i verkställande magten; ej heller i den lagskipande. Ständerne hafva fordom uppträdt såsom domare någon gång, såsom 1600 i Linköping, då flere riksråd dömdes till döden af

en ständernes kommission, och 1567 då likaledes Sturarna ställdes till rätta inför ständerne; och under frihetstiden förekommo flere gånger sådana kommissioner. Nu mera äga ständerne alls ingen domsrätt; men väl en egen åklagare, justitieombudsmannen. Riksdag inträffar hvar tredje år, och dessutom så ofta konungen kallar den. Vid hvarje riksdag uppgöres ny statsreglering och bevilning. Till sin sammansättning hafva ständerne utbildat sig på följande sätt. Adeln utgöres af så många familjers representanter, som infinna sig; hufvudmannen, d. ä. den som i ätteledningen står stamfadern närmast, är sjelfskrifven, och om han ej i sinnet sig, kan pollett uttagas af hvilken ledamot af ätten som helst, dock så, att den som är stamfadern närmast har företräde framför de aflägsnare. Kommer ingen af ätten, kan hufvudmannen gifva fullmakt åt någon af annan ätt. Klassindelningen på riddarhuset är uppbädd och alla hafva lika röst. Prästståndet består af alla biskopar och Stockholms stads pastor primarius såsom sjelfskrifven, samt kyrkoherdar 2—5 från hvarje stift och Stockholms stad, allt efter stiftens storlek, en komminister från hvarje stift och Stockholm, ifall komministern vilja begagna sin rätt, och slutligen en å två professorer från hvardera universitetet, samt två fullmäktige från vetenskaps-akademien. Borgareståndet har 10 ledamöter för Stockholm, 3 för Göteborg, 2 för hvarje stad i första klassen, 1 eller 2 — efter städernes eget behag — för de i andra klassen, samt en för hvarje stad i tredje klassen. De mindre städerna äga äfven rätt att sända hvar och en sin riksdagsman, men kunna också förena sig — två å tre — om samma person. Deremot få de ej förena sig med någon stad af högre klass än den tredje, och om förening äger rum med någon stad ur denna klass, måste riksdagsmännen utses ur denna stad, men icke ur de mindre, som förenat sig med den. Dessutom har borgareståndet upptagit fem riksdagsmän för bergverken, som väljas efter särskildt utskade valdistrikt. Bondeslandet har numera uttagit ibland sig ägare af all slags jord, äfven säterier, men bibehållit städgandet, att den som börer eller förut har bört till annat riksstånd eller varit i rikets tjänst, ej får väljas till ståndets riksdagsmän. I förhållande sinsemellan är hvarje stånd oberoende af det andra; de öfverlägga och besluta hvar på sitt rum; blott i utskotten är rådplägningen gemensam. Tre ständs beslut blifver gällande emot det fjerde i de flesta fall; grundlagsstiftning, frågor om något ständs privilegium samt om grunderna för bevillningen göra dock undantag, ty der fordras alla fyra ständens sammanstående beslut. Frågorna väckas af konungen eller af enskilda riksdagsmän, utredas af utskotten och afgöras af stånden i deras plena; blott i vissa fall kan ett utskott väcka en ny fråga eller afgöra en förut väckt. Detta sista fall äger rum med sådana frågor, der ståndens meningar ej kunnat förenas, så att någon bestämd pluralitet stånden emellan finnes; då afgöres saken genom votering i förstärkt utskott. Men

en stor del frågor förfalla i sådant fall, så att förstärkt utskott icke alltid behöfves. Riksdagen kan icke upplösas af konungen förr än efter fyra månader, men sedan när som helst. Ehuru representerande Svenska folket äro rikets ständer icke bundne af någon instruktion af sina kommittenter, utan ställa sig blott grundlagen till efterrättelse. Icke heller kunna de, utom i högst sällsynta fall, ställas till ansvar för sina handlingar såsom riksdagsmän.

Riksdagsbeslut utfärdas vid riksdagens slut och innehåller en sammandragen underrättelse om det som blifvit beslutadt vid riksdagen. Det omtalar icke hvarje ständs särskilda, utan blott rikets ständers gemensamma beslut och detta i korthet. Af de skrivelser, som blifvit afåtna till konungen anföras endast rubrikerna; statsregleringens totalbelopp under hvar och en hufvudtitel angifves o. s. v. samt riksdagskallelse till nästa lagtima riksdag meddelas. Den närmare redogörelsen för riksdagens resultater har man att söka i bevillningsförordningen, i riksstaten och i de särskilda förordningar, som kongl. maj:t till följd af ständernes beslut eller önskningslåter utfärda. Riksdagsbeslutet uppsättes af expeditionens-utskottet med ledning af de handlingar, hvarpå det grundar sig, justeras i stånden, underskrifves af samtliga riksdagsmän och tryckes under tryckfrihetskommitténs uppsigt. Det är icke föremål för någon vidare åtgärd af konungen än att statsrådets ledamot äger rätt att öfvervara de uppsättande i expeditionens-utskottet för att bevaka det riktiga införandet af de konungens yttranden, som der kunna komma att anföras.

Riksdagskallelse utfärdas till lagtima riksdag af ständerne sjelfve genom riksdagsbeslutet vid den föregående riksdagens slut, och till ortima riksdag af konungen, då han finner för godt att sammankalla en sådan. Lagtima riksdag samlas utan annan kallelse än den, som innehålles i förra riksdagsbeslutet, men konungen brukar dock äfven till lagtima riksdag utskicka en påminnelse om riksdagsbeslutets innehåll. Denna påminnelse behöfver dock ej afvakas, utan valen kunna ske när som helst, ehvad den kommit eller icke. Urtime riksdag får ej öppnas förr än trettio, och ej senare än femtio dagar efter kallelsens uppläsande i hufvudstadens kyrkor. Vid de tillfällen då statsrådet rogerar med kongl. myndighet, kan det också utfärda riksdagskallelse och är i vissa fall skyldigt att göra det. Försummas denna skyldighet, så kallas ständerne af riddarhusdirektionen, domkapitlet och landshöfdinge-embetena samt Stockholms magistrat. (Se: *Riksdagstid*.)

Riksdagsmän. För att i de ofrälse stånden vara valbar till riksdagsman eller såsom ledamot af ridderskapet och adeln kunna intaga säte på riddarhuset fordras vissa egenskaper eller rättare, frånvaro af vissa fel, som utesluta all kompetens till riksdagsmannaskap. Dessa egenskaper äro: att ej vara ställd under förmyndare, ej befinna sig i konkurstillstånd, ej vara dömd för nesligt brott eller i laga ordning förklarad ovärdig föra andras

talas, samt att bekänna sig till Lutherska eller reformerta kyrkan och vara tjugufem år gammal. Den som gjort konkurs förblifver inkompetent till dess han kan, på sätt lag förmår, visa sig vara fri från sina kreditors kraf. Alla dessa villkor gälla äfven för valrätt, med undantag af åldern och stadgandet om religionen, ty det fördras blott kristen bekännelse och tjugueft års ålder för rättigheten att deltaga i valet eller gifva fullmakt på riddarhuset. Genom de ofrälse ståndens sammansättning kan valrätt före tjugufem års ålder sällan komma i fråga utom i bondeståndet, der den ofta nog torde utöfvas före denna ålder. I preteståndet deremot kunna blott komministrar eller pastorer utöfva valrätt och intetdera af dessa embeten kan, utom någon gång hvad komministressor beträffar, innehafvas före 25 års ålder. Kyrkoherde-sysslor få i allmänhet icke sökas före fyllda trettio år. I borgareståndet kan snarare, ehuru troligtvis mera sällan än vid bondeståndets val, finnas valberättigade personer före tjugufem års ålder. Vid universiteternas riksdagsmannaval är samma förhållande, derigenom att äfven de yngste akademiska lärare hafva valrätt. Dessa allmänna personliga villkor äro gällande för hvarje stånd, men för öfrigt beror valrätten och valbarheten på ståndens olika sammansättning. I och för ridderskapet och adeln gäller riddarhus-ordningen och för de andra stånden riksdags-ordningen. Enligt den förra utgöras adelns riksdagsmän af de hufvudmän för familjerna, som suunit för godt att inställa sig på grund af sin sjelfskrifna rätt, dernäst af de ättmän, som vid hufvudmännens utblifvande intagit deras platser hvar och en för sin ätt, och slutligen af de adelsmän, som genom fullmakt af hufvudmannen för en annan ätt än deras egen intagit säte. Hufvudmannens rätt att sjelf sitta gäller ovedersägligt, ättman kan blott intaga plats om hufvudmannen ej begagnar sin rätt, och fullmäktig enlast, om hvarken hufvudman eller ättman inställt sig. Men sedan ättman en gång erhållit polett kan han icke beröfvas den för påstående riksdag genom det att hufvudman uppträder, icke heller fullmäktig mister sin rätt sedan han en gång vunnit säte för den varande riksdagen. Och alla dessa tre slag af riksdagsmän hafva lika röster på riddarhuset, nemligen hvarje person en röst. I preteståndet är valrätt och valbarhet lika vidsträckt, så att den som väljer också kan väljas, dock med undantag af universiteterna, der blott professorer ur de världsliga fakulteterna kunna väljas, men icke blott desse utan äfven de theologiska professorerna och alla andra akademiska tjenstemän, som äga presterlig befordringsrätt, samt isynnerhet hela lärarepersonalen deltaga i valet. Men dessutom har preteståndet sjelfskrifne ledamöter i biskoparne. I borgareståndet uppkommer en skillnad emellan valrätt och valbarhet, derigenom att det fordras att i 3 år hafva varit borgare eller magistratsperson för att kunna väljas, men ingalunda för att väljas, så vida icke någon stads enskilda valordning skulle innehålla ett sådant förbehåll. Bergsbrukens valrätt och val-

barhet tillhöra alltid samma personer, utom den skillnad som i allmänhet är stadgad, rörande religionen. Detsamma gäller om bondeståndet, men der torde genom den allmänna föreskriften om 25 års ålder för valbarhet och blott myndiga år för valrätt en större skillnad uppkomma. Likaså sker icke heller valet i alla stånd på samma sätt. Preteståndet har i allmänhet omedelbara val, ehuru väl det icke är förbjudet att välja genom elektor, så vida något stift kommer öfverens derom. Stockholms stad väljer deremot genom elektor; de öfriga städerna med eller utan elektor, allt efter olika sed och bruk; bergsbruket utan, bondeståndet åter med elektor. För universiteterna omtalas icke elektor. Denna olikhet härflyter af ståndens olika beskaffenhet. Samma olikhet visar sig vid röstberäkningen. Presterna välja i allmänhet per capita, åtminstone ger icke riksdagsordningen anledning till något annat bruk; samma förhållande är med universiteterna och vetenskapsakademien, om hvars valsätt intet närmare stadgande finnes i riksdags-ordningen. Borgareståndet voterar efter hvad hvar och en väljande skattar till staden; bergsbruket välja efter sitt olika tillverkningsvärde och Fablu bergslags fjerdepartsägare välja efter värdet af innehafvande grufvudelar. Fablu bergslag betraktas nemligen vid riksdagsmannaval alldeles som en stad och tillhör icke något af bergsbruksdistrikten. Derför fordras också för valbarhet derstädes att hafva varit i tre år brukande bergsman, likasom i städerna att hafva varit borgare eller magistratsperson i tre år. Deremot, om städerna välja genom elektor, förfaller stadgandet om votering i mån af olika beskattningsbelopp, utan då kan votering ske per capita. Hos bondeståndet åter väljas elektorerna i sockenstämma och välja sedan riksdagsman efter hemmantalet, således icke per capita. Någon census eller visst förmögenhetsbelopp för att få välja eller väljas finnes endast i afseende på Stockholms stad, der det fordras ett visst belopp af skatter till staden icke för att välja, men för att väljas till elektor eller riksdagsman. För de öfriga städernas elektorsval är ingenting stadgad, emedan de ej föreskrifvas af grundlagen, utan helt och hållet bero på hvarje stads bruk och särskilda ordning. Bondeståndets valrätt och valbarhet är gemensam för alla hemmansägare och kronohemmans-åboer, utan afseende på storleken eller naturen af deras jord. Deremot äro alla ståndspersoner uteslagna genom den föreskriften, att ingen äger välja eller väljas, som hört eller hör till annat riksstånd eller till statens embetsmannaklass. Städernas valrätt är inskränkt till borgerskapet, och presternes sträcker sig icke till extra-ordinario tjenstemän, ej heller till elementar-läroverkens lärare. Ofrälse ståndspersoner, i tjenst varande eller afskedade ofrälse tjenstemän, vare sig civila eller militära, samt manufakturister på landet med undantag af bergsbruksidkare, äro således uteslagna från alla stånd. — Riksdagsmannas rättigheter äro lika i hvarje stånd att väcka motioner och med sin röst deltaga i hvarje öfverläggning och be-

slut, så vida han icke är af särskildta skäl jäfvis; detta äger ibland rum med konungens rådgifvare, justitie-kanslern, justitie-ombudsmannen och högsta domstolens ledamöter, så vida de äro riksdagsmän. För sin personliga säkerhet njuter riksdagsman det beskydd att förelämnings emot hans person straffas såsom edsöre (se detta ord), samt att han icke kan bysättas för skuld eller arresteras af polisen. Men deremot kan han lagsökas för skuld och hans egendom utmätas, äfvenså kan han anklagas för brott och häktas på domstols beslut, blott icke, såsom nämndt är, af polisen, oberoende af domstol. Gripas han på bar gerning förfaller dock detta förbehåll, och han kan genast fängslas. För sitt förhållande i utöfningen af sitt riksdagsmannakall är han ansvarig inför juridisk domstol blott i två fall. Det ena är, om han förgått sig ända derhän, att han under öfverläggningen öfverfallit annan riksdagsman med hugg och slag; då har han i samma stånd förverkat allt riksdagsmannaskydd och är skyldig till dödsstraff. Det andra fallet är, om det ständ, han tillhör, besluter att tillåta hans anklagande inför domstol. Ett sådant beslut kan deremot icke fattas, om ej fem sjettedelar af de närvarande ledamöterna instämma deri. Genom en sådan öfvervägande opinion kan han således öfverlemnas åt domstol, i fall någon vill anklaga honom, annars icke. Men detta gäller blott om hans politiska handlingsätt såsom riksdagsman; för sina enskildta gerningar ansvarar han, såsom nämndt är, lika med hvar och en annan, inför laga domstol. Ridderskapet och adeln har genom riddarhus-ordningen en särskildt rättighet att utvotera utan laga ransakning inför domstol sådana ledamöter, som ståndet anser hafva missbrukat sitt riksdagsmannakall genom personliga smädelser under öfverläggningen. Men för en sådan utvotering finnes samma föreskrift som ofvan nämndes om en öfvervägande pluralitet, och denna rättighet äger endast rum för detta stånd, icke för de ofrälse. Deremot kan en riksdagsman, som förgått sig genom personligt sårande nfall under öfverläggningen, af ståndet åläggas att emottaga varning af talman. Stånden skipa således till en del sjelfva lag öfver sina medlemmars förhållande i sitt kall, men icke öfver deras handlingar i det enskildta lifvet. Likaså hafva äfven stånden till en viss grad rättighet att kassera olagliga riksdagsmannaval, en rättighet, som dock i vissa fall tillhör högsta domaremagten, samt till och med konsistorier och landsböfdinge-embeten (se: *Riksdagsmannaval*). Till ytterligare säkerhet för riksdagsmän ländes ock, att hvarje försök af civil eller militärisk korps att våldföra ej blott rikets ständer eller någon afdelning af dem, utan ock enskildte riksdagsmän i deras kall, straffas såsom förräderi. Det är då förgäfvets att återopa förmåns befallning; en sådan får ej åttlydas. Skulle detta fall inträffa, är revolution för handen och påföljden beror då på sakens utgång. Icke heller kan riksdagsman förvisas från riksdagen eller hindras att inställa sig der. Men å andra sidan är han ock förbunden att der förblifva till riksdagens

slut, så vida han ej erhållit hemlof för någon kortare tid. Detta hemlof beror på hvarje stånd att bevilja sina ledamöter. Något straff för den som undanhåller sig från öfverläggningarne är icke särskildt stadgad, men väl böter för den som, ehuru vald, ej inställer sig vid riksdagen.

Riksdagsmannammarfvode utgör icke af statens medel utan genom omedelbara sammanskott af de väljande. Hvarje stifts presterskap aföner sina fullmäktige, hvarje stad, bruksdistrikt och härad sina. Det enda undantag, som finnes från denna skyldighet, att betala arfvodet omedelbarligen, är universiteternas rätt att låta arfvodet utgå af sjelfva universitets-inrättningens allmänna medel. Dock får detta endast ske för den ena af hvardera universitetets riksdagsmän, men om något universitet begagnar sin rätt att sända två, måste arfvodet för den andra af dem sammanskjutas af de väljande. Vetenskaps-akademien åter är alldeles befriad från skyldigheten att gifva arfvode åt sina riksdagsmän, men denna befrielse är också det enda undantaget från skyldigheten att gifva arfvode. Beloppet af riksdagsmannammarfvo

det är obestämdt; det kan vara olika i olika stånd och för samma stånd på olika orter; bondeståndet har flere gånger gifvit sina ledamöter protokollsdrag att ståndet ansett 2 R:dr 32 sk. Biko om dagen vara det minsta, hvarmed en riksdagsman af detta stånd kan vara belåten. Arfvodet bestämmes af de väljande inom preste- och borgareståndet före valet; i afseende på bondeståndet är i detta fall intet bestämdt. För ridderskapet och adeln kan intet arfvode komma i fråga, emedan detta stånd icke sitter vid riksdagen på grund af uppdrag, utan genom ärftlig rätt.

Riksdagsmannammarval ske på olika sätt i de tre särskildta stånden, som välja fullmäktige till riksdagen. Den regeln är dock för alla tre densamma, att valrätten icke blott är rättighet utan äfven skyldighet. Den korporation, som försummar att ställa fullmäktig pliktar till sitt ständs kassa det vite, som ståndet kan finna skäl att stadga. Beloppet af dessa böter är icke närmare bestämdt, än att det bör utgöra hvad en dylik valkorporation får erlägga i arfvode för sin riksdagsman. Då emellertid detta arfvode ej är bestämdt i grundlagen, kommer det an på ståndet att bestämma plikten efter kännedom om de arfvoden, som blifvit gifna vid för handen varande riksdag. Samma lag gäller äfven om den valde riksdagsman, som försummat att inställa sig; han förlorar sitt arfvode för den tid han uteblifvit och böter en lika summa dessutom till ståndets kassa. — En annan regel, som är gemensam för alla riksdagsmannaval, är deras frihet från obehörig inverkan af embetsmän eller andra personer; en sådan inverkan straffas med kroppsstraff och tjänstens förlust. Likaså är det gemensamt för alla ständens val att de äga rum inom lyckta dörrar, att enkel pluralitet bestämmer valets utgång, att då flere fått lika många röster, saken afgöres genom lottnings, och att nytt val anställes om den valde dör eller eljest genom laga förfall lemnar platsen ledig.

Utan laga förfall äger ingen att afsäga sig. För öfrigt äga valen rum inför olika myndigheter efter ståndens olikhet. Presteståndet väljer inom hvarje prosteri och domkapitlet hopsommara röster för alla prosterier; universiteterna välja inför sina rectores magnifici; borgareståndet väljer på det sätt, som hvarje stad genom särskildt valordning öfverenskommit. Olika städer kunna således välja på olika sätt, omedelbart eller med elektor, samfäldt eller efter borgerskapets olika klasser. Endast för Stockholms stad har riksdagsordningen föreskrifvit, att dess riksdagsmän skola väljas — tio till antalet — utaf femtio särskildt utsedde elektor, hvilka, klassvis valde, utse riksdagsman, så att hvarje klass väljer för sig, dock med undantag af de tre riksdagsmän, som utses ibland magistratens ledamöter, ty desse utväljas samfäldt af alla elektorerna. Bergsbrukens riksdagsmän utses inför magistraten i den stad inom hvarje valdistrikt, som bergskollegium derom anmodat, och böndeståndet väljer häradsvis inför domhafvanden. Dock får endast ofrälse man förrätta bondeståndets val; är domhafvanden adelsman, förordnar hofrätten särskild valförrättare. Endast Stockholms stad och hela bondeståndet är af grundlagen ålagde att välja genom elektor. Presteståndet, universiteterna och bergsbruket hafva ingen föreskrift om valet skall ske på sådant sätt eller omedelbart; städerna, utom Stockholm, äga frihet att välja efter egen valordning, som dock ej får ändras utan konungens samtycke. Klagomål öfver riksdagsmannaval behandlas i första instans af administrativ myndighet, och i högsta rummet af juridisk, nemligen högsta domstolen. Borgare- och bondeståndets samt bergsbrukens val kunna öfverklagas hos landshöfdinge-embetet, presteståndets hos domkapitlet, men dessa myndigheters utslag kunna dragas under högsta domstolens afgörande. För universiteterna och vetenskapsakademiens val finnes ingen sådan mellan-instans, utan klaganden vänder sig direkte till konungen. Skulle en sådan tvist vara oafgjord, då riksdagen börjas, läser väl den en gång valde sitta i åtnjutande af sitt rum, till dess hans val blifvit lagligen ogilladt. Åtminstone är detta fallet, då anmärkning göres vid sjelfva riksdagen emot hans behörighet. Sådana anmärkningar kunna nemligen framställas vid fullmagternas granskning eller i ståndet under riksdagens lopp och afgöras då af ståndet, i fall saken är klar, eller förvisas i annat fall till laga domstol. Men dessa anmärkningar, som väckas vid sjelfva riksdagen, kunna endast röra de personliga egenskaper, som hvarje riksdagsman måste besitta. Klagomålen öfver sjelfva valet åter kunna äfven angå de formella oriktigheter i röstberäkning o. dyl., som dervid kunnat begås. Anmärkningar vid sjelfva riksdagen kunna blott väckas af andra riksdagsmän eller af fullmäktige i banken och riksgäldskontoret, som jemte justitie statsministern granska fullmagterne; klagomål öfver valen åter kunna anmälans af hvar och en röstande. (Se för öfrigt artikeln *Riksdagsman*.)

Riksdags-ordning. Den första riksdags ordningen i Sverige är af år 1617. Förut berodde allt som rörde ständernes sammansättning och formerna för deras verksambet på häfd och bruk, samt tillgick temligen oordentligt och icke alltid på samma sätt. Äfven 1617 års riksdags-ordning är ganska kort och liknar mera ett ceremoniel än en grundlag. Den beskriver, huru riksdagen skulle öppnas, och man återfinner der åtskilligt, som ännu är brukligt och intaget i nu gällande riksdags-ordning, angående plenum plenorum. Men de vigtiga frågorna om valrätt och valbarhet behandlades icke i denna riksdags-ordning. Blott adelns representationssätt bestämdes — just det stånd, som nu för tiden icke har sin sammansättning föreskrifven i riksdags-ordningen; men det fanns icke heller 1617 någon egen riddarhus-ordning. Om ståndens arbetsordning innehåller 1617 års riksdags-ordning, blott att de skall hvar för sig öfverlägga om ärenderna, och denna lag har således stadgat ständsrepresentationen på fyra kamrar. Hvarje stånd gaf konungen särskildt svar på hans framställningar, och om de voro olika, ägde konungen att låta stånden i sin höga närvaro söka att sammanjemka meningarne, eller ock att laga hvad honom syntes bäst. Konungen fick således en skiljedomares och medlars kall emellan stånden. Denna riksdags-ordning blef gällande till Carl XII:s död, ehuru den lemnade mycket obestämda föreskrifter i afseende på riksdagsformerna, som derföre utbildade sig fritt genom praktiken. Under konung Carl XI:s envælde var den, likasom all annan lag, icke gällande mera än som konungen ville, och ständerne voro efter 1680 nästan blott rådgifvande. Men efter antagandet af 1720 års regeringsform antogs äfven 1723 en ny riksdags-ordning, som är mera utförlig och i många punkter ligger till grund för den nuvarande. Den ingår i noggrannare bestämmanden om ståndens sammansättning, om ständernes magt, om förhållandet emellan riksständer och deras utskott. Denna riksdags-ordning upphäfdes i följd af 1772 års revolution och den gamla af 1617 återställdes till namnet mera än till saken, ty den var ej rätt passande till det förändrade samhällsskicket och till 1772 års regeringsform. Någon ny riksdags-ordning blef emellertid icke utfärdad, utan man hjälpte sig med den af 1617 och med häfdvunnen praxis, samt afgjorde genom 1779 och 1786 års riksdagsbeslut en och annan tvistig punkt. Så blef 1779 den ekonomiska lagstiftningen skild ifrån den juridiska, och det erkändes, att den tillhörde konungen allena; likaså (1786) stadgades, att tre ständs sammanstämmande mening utgjorde rikets ständers beslut. Efter revolutionen 1809 och sedan den nya regeringsformen var antagen, utarbetade konstitutions-utskottet äfven en ny riksdags-ordning, som granskades af riksständer och antogs, innan riksdagen slutades 1810. Den har sedermera flera gånger blifvit ändrad i vissa punkter och är med dessa förändringar ännu gällande grundlag. Den afhandlar ståndens sammansättning utom adelns, som beror på riddarhus-ordningen

och således kan bestämmas af detta stånd allena jemte konungen; den beskriver vidare utskotten och deras göromål, samt riksdagsärendernas behandlingssätt, baru frågor väckas, remitteras till utskott, huru beslut fattas och utfärdas, huru protokoll föres o. s. v., samt riksdagsmäns personliga privilegier, huru klagomål öfver riksdagsmannaval afgöras, samt huru riksdagen öppnas och avslutas. Riksdags-ordningen ingår särdeles noga i detaljbestämmelser, och till och med i föreskrifter om blotta ceremonier. Denna utförlighet är väl dock till någon del en följd af rikets ständers fördelning på fyra särskildt rum.

Riksdagsort är i allmänhet rikets hufvudstad och har så varit ifrån början af 1600-talet; de riksdagar, som sedan denna tid hållits i andra städer kunna anses såsom undantag, men före 1600-talet samlades ständerne oftare i småstäder; dock skedde det äfven den tiden lika ofta, om ej oftare i hufvudstaden. Nu mera får riksdagar samlas i småstad endast om krig, pest eller andra lika viktiga hinder göra sammankomsten i hufvudstaden omöjlig eller vådlig för ständernes säkerhet. Tvenne gånger efter 1809 har riksdag ägt rum i landsorten, nemligen i Örebro 1810 och 1812. Begge gångerna var det den politiska ställningen och de ömtåliga ärenden, som skulle förehafras, hvilka föranledde riksdagens förläggande till landsorten; 1810 års riksdag flyttades med ständernes begifvande till hufvudstaden och slutades der, sedan tronföljarevalet, som varit anledningen till hela riksdagen, blifvit verkställt. Under 1834 års riksdag utbrast cholera morbus, utan att ständerne derföre förändrade vistelseort. Frågan, om tillräckligt viktiga skäl äro för handen att kalla rikets ständer till annan ort än Stockholm, beror på konungens bedömande i samråd med fullmäktige i banken och riksgäldskontoret. Grundlagen har dock uttryckt detta stadgande i sådana ordalag, att konungen skulle kunna anse sig berättigad att ensam afgöra frågan och endast tillspörja fullmäktige om den mindre viktiga saken, hvilken ort bör väljas, sedan det vore afgjort att Stockholm icke får blifva samlingsplatsen.

Riksdagspollett kallas den bricka, som vid riksdagens början lemnas hvarje riksdagsman och sedan tjenar honom till bevis, att han är riksdagsman och har rätt att fordra det skydd, som en riksdagsman tillkommer. De ofrälse stånden erhålla sina polletter, då fullmagterna granskas af justitie statsministern med biträde för hvarje stånd af dess fullmäktige i banken och riksgäldskontoret. Ridderskapet och adelns ledamöter erhålla sina polletter vid riksdagens början, då anteckningar äga rum inför landtmarskalken och riddarhusdirektionen, sedermera af denna direktion särskildt, intill dess att riddarhus-utskottet blifvit valdt, och derefter af detta utskott. Det är således dessa myndigheter, som i första hand pröfva deras rättighet, som anmäla sig att intaga säte på riddarhuset. Om då pollett nekas, på den grund att rättigheten ej är tillräckligt intygad, äger den sökande rätt att erhålla saken anmäld hos ridder-

skapet och adeln i dess plenum, hvilket då ytterst afgör frågan. De ofrälse ståndens polletter gifvas dem af justitie statsministern ovillkorligt, men om någon anmärkning göres emot fullmagternas rättighet eller eljest emot personernes kompetens att vara riksdagsmän, så hänskjutes den till stånden. Sådana frågor afgöras af hvarje stånd, rörande dess ledamöter, i fall ståndet finner saken klar; i annat fall förvisas den till laglig undersökning. Anmärkningarne röra icke valet utan den valdes egenskaper, samt fullmagternas beskaffenhet. Om denna röjer spår af förfalskning eller icke är lika lydande med det i riksdags-ordningen föreskrifna formuläret eller den valde icke har de egenskaper, som alltid fordras af en riksdagsman, kan han uteslutas ur ståndet. Ridderskapet och adeln styrker sin behörighet genom genealogierna, som förvaras på riddarhuset, och, om dessa ej äro fullständiga, genom prestbetyg, eller, om kyrkobok ej finnes, genom betyg af konungens embetsman. Men dessutom fordras af riksdagsman på riddarhuset samma allmänna egenskaper, som i de öfriga stånden. Den som vill bestrida genealogiernas rättighet måste bevisa sitt påstående, och intill dess detta skett, skall frågan om polletts erhållande hvilas. Men har pollett redan blifvit gifven och en annan sedermera påstår, att det skett på grund af oriktig genealogi, förblifver den erhållna polletten giltig, intill dess att detta påstående blifvit bevisadt. Likaså i de ofrälse stånden sitter den, hvars rätt är omtvistad, i besittning af sin plats, intill dess hans obehörighet blifvit styrkt. Riddarhus-ordningen har rörande dessa ämnen bestämt ridderskapets och adelns ställning mera utförligt, än som kunnat ske för de öfriga stånden, hvilka icke hafva en sådan ständsordning. Så t. ex. förloras säte på riddarhuset för den påstående riksdagen, om någon lånat ut sin pollett för att dermed införa en annan person till säte på riddarhuset; likaså måste polletten i hvarje plenum uppvisas för vakten, för att skaffa ioträde. På samma sätt uteslutes den ur riddarhuset för längre eller kortare tid, som utgifvit oriktig fullmakt eller flere än en fullmakt. Men skulle en person först erhållit pollett på stöd af en lagligen utgifven fullmakt och sedan en ny fullmakt framställas för samma ätt, då gäller den förras pollett; framvisas åter flera fullmagter på en gång för samma ätt, ogillas de alla. Sådana föreskrifter dels saknas, dels behövas ej för de ofrälse stånden, som sitta vid riksdagen, icke på grund af enskildte personers fullmagter utan på sina väljande samhällens vägnar. (Se vidare *Riksdagsman*, *Riksdagsmannaval*.)

Riksdagstid. Lagtima riksdag samlas hvar tredje år. Af gammalt var ingen viss period bestämd. Efter 1660 års regeringsform bestämdes hvar tredje år. Under Carl XI hölls riksdagar ungefär lika ofta, ehuru det berodde på konungens valbehag; under Carl XII hölls de mera sällan och voro på väg att alldeles komma ur bruk; under frihetstiden hölls de öfverhufvud hvar tredje år; under Gustaf III och Gustaf IV Adolf var det obestämmt och vanligtvis dröjde det längre tid, om

ej särdeles vigtiga skäl gjorde riksdag onödgånglig. Efter 1809 års grundlagar samlades lagtima riksdagar hvart femte år, men nu har man återgått till hvart tredje år. Dock, i fall att ertima riksdagar kommer emellan, räknas tiden till nästa lagtima riksdag ifrån den ertima riksdagen, och det förra beslutet anses förfallet genom den sista riksdagens mellankomst. Sedan 1809 har detta ofta inträffat. Den första lagtima riksdagen efter revolutionen var 1823; ända ditintills hade oupphörligen ertima riksdagar, 1810, 1812, 1815, 1817—18, afbrutit ordningen. Sedan kom åter en ertima riksdag 1834 och en 1844, men 1828—30, 1840—41 och 1847—48 årens riksdagar voro lagtima. Sedan revolutionen hafva således hållits sex ertima och fyra lagtima riksdagar. Frågan, om de tre åren skola räknas ifrån den förra riksdagens början eller slut, har varit mycket omtvistad, och bruket har i detta fall varit olika; stundom har man räknat ifrån slutet, stundom ifrån början, stundom snarare ifrån midten af riksdagen. I vissa fall måste ertima riksdag sammankallas af regeringen; det är då konungen varit för sjukdom orsakadt att regera öfver tolf månader, eller frånvarande utom Sveriges och Norrrikes gränser lika lång tid, eller om thronen är ledig genom konungahusets utslöckande, eller om den genom konungens död intagits af en omyndig monark. I alla dessa fall är statsrådet förbundet att inom viss tid sammankalla ständerne, och om detta försummas af statsrådet, bör det ske af riddarhusdirektionen, domkapitlen, landshöfdinge-embetena och Stockholms magistrat. Rörande riksdagens slut eller tiden för dess fortfarande har grundlagen uttagit fyra månader, såsom tillräcklig tid. Dessa fyra månader beräknas ifrån den dag, då konungen öfverlemnar sin proposition om statsverkets tillstånd och behof; egentligen skulle det blott vara tre månader och den fjärde begäras af konungen, men detta är blott en formalitet, ty konungen äger icke rätt att afslå den fjärde månaden. Men efter denna månads utgång beror det på konungen att upplösa riksdagen eller låta den fortfara, huru länge som helst. Konungen kan således efter de fyra månadernas utgång när som helst afbryta riksdagen och derigenom tillintetgöra verkan af alla de öfverläggningar, som ännu icke hunnit leda till beslut. De ärender, som nödvändigt måste afgöras, nemligen statsreglering och beviljning, förblifva då i oförändradt skick, sådana de varit sedan den föregående riksdagen. Är åter statsregleringen uppgjord, men ej beviljningen, då uppsättes ny beviljningsförordning af fullmäktige i banken och riksgäldskontoret med tillämpning af den nya statsregleringen på de gamla beviljningsgrunderna. Denna sin rätt att före fullbordade arbeten upplösa riksdagen har konungen icke begagnat, och följderna blifvit, att de senare riksdagarne närmat sig i längd till frihetstidens långa riksdagar. Riksdagen 1828—30, 1834—35, 1840—41, räckte ej långt ifrån 1½ år; ifrån 1809 till 1828 tillväxte deras längd oupphörligt; den första eller sjelfva revolutionsriks-

dagen var lång — jemnat ett år — men 1810 års riksdag i Örebro var kort — från Juli till November; 1812 ungefär lika lång; 1815 räckte nära ½ år; 1817—18 ungefär åtta och 1823 elfva månader. Efter 1840 hafva deremot riksdagarne förkortats, så att 1844—45 räckte vid pass tio och 1847—48 elfva månader, då man förut sedan 1830 börjat vänja sig vid 15—16 månaders riksdagar. Under frihetstiden gingo riksdagarne ofta till ett år och derutöfver, men så väl före denna tid, som under tiden emellan 1772 och 1809 års revolutioner voro riksdagarna korta, knappt öfver tre å fyra månader. Orsaken till deras växande längd ligger i samhällsskicket allt mera invecklade natur, som dels ger anledning till långt flera öfverläggningsämnen än förr, och dels gjort de hufvudsakliga frågorna, såsom statsregleringen m. m., mera vidlyftiga än förr. Skulle, emot förmodan, ärenderna hinna att afslutas före fyra månaders tid, finnes intet hinder för ständerne att åtskiljas. Genom en hastig upplösning efter de fyra månadernas tid skulle ständerne visserligen hindras från utförfningen af flere vigtiga rättigheter, såsom att välja ny justitie-ombudsman, nya banko- och riksgäldskontors-fällmäktige o. s. v., men en sådan upplösning är i allmänhet icke att befara, emedan regeringen vanligen för genomdrifvandet af sina propositioner har större anledning att kvarhålla än att förskingra riksdagen. Under en revolution när tid kunde en sådan upplösning egentligen vara att förmoda.

Riksdagsärenden behandlas dels af utskott, dels af riksstånden i deras plena. Formerna äro i allmänhet följande. Först väckes frågan antingen af konungen genom en proposition eller skrifvelse, som öfverlemnas åt hvarje stånd, i dess plenum, genom en statsrådets ledamot, eller också väckes den af enskild riksdagsman, i hvilket fall den kallas motion. Derefter sändes den väckta frågan till det utskott, till hvars befattning den genom sitt innehåll hör. Före denna remiss till utskott kan väl öfverläggning äga rum, men intet beslut fattas. Undantag derifrån äro grundlagsfrågor, öfver hvilka, när konungen framställa dem, ingen öfverläggning får äga rum, före sakens behandling af konstitutions-utskottet, när åter sådana frågor väckas af enskilda riksdagsmän, sker det icke i ståndets plena utan direkte hos konstitutions-utskottet. Ett annat undantag är, då någon riksdagsman anmäler anledning till anmärkning emot konungens rådgifvare, d. ä. statsrådets ledamöter, i hvilket fall frågan utan all öfverläggning och utan att ens anmärknings-anledningens innehåll får uppgifvas, måste försändas till utskottet. I afseende på antalet af frågor som väckas, är ingen inskränkning bestämd, hvarken för konungen eller enskildte motionärer, men i afseende på tiden finnes en gräns, nemligen att motioner icke få väckas senare än en månad efter den dag, då konungen meddelat sin proposition om statsverkets tillstånd och behof. Denna proposition måste konungen åter öfverlemba vid lagtima riksdag senast fjorton dagar efter plenums plenorum på rikssalen och vid ertima rika-

dager senast en månad efter nyannämnda sammankomst. Denna proposition, som aldrig vid någon riksdag får uteblifva, är också den enda, som ej öfverlemnas i riksståndens plena; den lemnas deremot antingen i plenam plenorum eller direkte till statsutskottet. Senare än en månad derefter få motioner väckas endast i det fall att de förberedas af, under riksdagens lopp, inträffade händelser eller af andra riksdagsärenden, eller em de röra grundlagsfrågor, ty sådana få när som helst anmälas i konstitutions-utskottet. Sedan frågan kommit till utskott, skall den utredas der och utskottets yttrande meddelas riksstånden, hvilka då kunna antaga eller afslå eller återremittera utskottets förslag. Deremot kunna stånden icke göra förändringar deruti, utan, om förändringar sättas i fråga och ståndet derföre ej vill oförändradt bifalla, men ej heller afslå saken, måste den återremitteras. Utskottet åligger då att inkomma med nytt utlåtande, antingen utskottet vidblifver samma mening som förut, eller ändrar den efter ståndens beslut. Sedan detta nya utlåtande inkommit, kunna stånden bifalla, afslå eller med förändringar besluta öfver utskottens förslag. Ifall då händelser, att stånden stadna i olika beslut rörande vissa punkter, åligger utskottet, att söka sammanjemka meningarne, och om stånden icke antaga denna sammanjemkning, voteras i förstärkt utskott, som då afgör de omtvistade punkterna med rikets ständers rätt. Men om tre stånd äro ense, så gäller deras beslut; om två stånd stadna emot två rörande sjelfva hufvudsaken, förfaller frågan. Det är således, när hufvudfrågan är afgjord, men detaljerna blifvit bestämda på olika sätt af de särskilda stånden, som förstärkt utskott måste sammanträda. Men dessutom finnas vissa frågor, som ej förfalla genom det att två stånd stadna emot två, utan i sådant fall alltid afgöras af förstärkt utskott; sådana frågor äro de, som röra statsregleringen, riksgälds-kontoret eller beviljningen. Beviljningsfrågor underkastas till och med förstärkt utskotts votering, då ett stånd stadnat emot tre. Trenne ständs beslut utgör således icke pluralitet i sådana mål. Likaså äro grundlagsförändringar samt privilegii-jemkningar undantag från stadgandet om tre ständs afgörande rätt; sådana frågor fordra nemligen alla fyra ståndens sammanstämmande beslut för att antagas. I de förstärkta utskotten äger ingen öfverläggning rum, blott tyst votering. I de förberedande utskotten brukar hvarje sak först hänvisas till en afdelning af utskottet, hvars yttrande föreläggas hela utskottet, som derefter besluter om sitt yttrande till riksstånden. I stånden åter fattas beslut med eller utan votering, men om ock blott en enda ledamot yrkar votering, kan den icke nekas. Voteringen sker alltid med slutna sedlar. Öfverläggningen fortfar så länge någon ledamot anmäler sig att tala i ämnet. Utskottens förhållande till stånden är således sådant, att saken väckes i stånden, men får ej afgöras, förr än utskott blifvit hört. Stånden äga icke rättighet att vägra remiss till utskott eller — hvilket är detsamma — att afslå frågan på för-

hand, så vida den icke strider emot grundlagarne. Men å andra sidan äger icke utskotten rätt att väcka nya frågor, dock med undantag af konstitutions- och banko-utskotten och i några vissa fall äfven de andra utskotten. Afgörandet beror på stånden, med undantag af anmärkningar emot statsrådet samt grundlagsfrågor, i hvilka båda fall beslutande rätten till en del ligger hos konstitutions-utskottet, samt äfven de frågor, som genom ståndens skiljaktighet kommit till förstärkta utskott. Talmännen deremot hafva intet votum, men kunna neka proposition på alla frågor som strida emot grundlagarne. Vill nu en talman på denna grund förhindra ett beslut, som ståndet icke anser stridande emot grundlagarne, äger konstitutions-utskottet att dömma emellan ståndets och talmännens stridiga åsikter, och denna dom blifver ovedersägligt gällande. I utskotten samråda ledamöter af alla stånden och voteringen sker samfäldt, icke efter stånd. Sedan alla ståndens beslut äro fattade och saken således afgjord, uppsättes beslutet af expedition-utskottet och justeras af riksstånden i deras plena, hvarvid återremiss till expedition-utskottet äfven kan äga rum. För att förekomma öfverraskning måste hvarje utskottsbestämmande hvila på riksståndens bord ifrån ett plenam till ett annat, och kan, om flere ledamöter begära det, hvila ännu en gång, men då det efter andra bordläggningen föredrages, får afgörandet icke uppskjutas längre. Genom ärendernas mängd, då stundom en stor mängd betänkanden hvila på bordet, bänder att en sak icke snart kan föredragas, utan kan blifva ganska länge hvilande, och dessa bordläggningar samt återremisser, der vid öfverläggningsprotokollet afskrifves, för att medfölja till utskottet, bidraga kanske mera än något annat till riksdagarnes långsambet.

Riksdaler. Se: *Mått, mål och vikt.*

Riksdiskonten. Sedan en diskont för statens räkning allt ifrån 1756 varit påtänkt, kom planen äntligen till verkställighet genom kongl. författningen af d. 26 Maj 1773 (se: *Diskont.*) Den egentligen benämnda riksdiskonten stiftades likväl först 1800 och kongl. kungörelsen derom är utfärdad d. 26 Aug. nämnde år. Härigenom öfvertog banken omedelbarligen denna rörelse och dess fond bestämdes till 600,000 R:dr specie. Enskildeingo likväl deltaga deri på 15 år till en tredjedel eller 200,000 R:dr medelst teckning af aktier af minst 50 R:dr silfver, hvilka borde insättas i banken i verksilfver. Enskildes teckning skedde först om sommaren följande året. Icke mindre än 3,318 personer tecknade sig för 6,272 aktier, således för 313,600 R:dr i stället för de bestämda 200,000. En lottning måste nu företagas emellan de 2,954 som tecknat sig för mer än en aktie, för att nedbringa beloppet till det fastställda maximum. Diskonten ställdes under en direktion af 6 ledamöter, 4 valde af bankofullmäktige och 2 af aktie-ägare. Utlåningsvilkoren voro ungefär de samma som vid den nuvarande diskonten och räntan 6 procent, hvilken fördubblades vid försammad inbetalning efter förfallodagen. Detta antal

ökades sedan till 9. Oktrojtiden gick till ända d. 2 Juli 1816 och från denna tid har utlåningen skett endast för bankens räkning under namn af: *Rikets Ständers Banko-Diskontverk*. Det är den nuvarande diskonten, och dess fond beständes sistnämnda år till 5½ million R:dr, utom hvad Götha kanal-diskont disponerade å sitt kreditiv samt Götheborgs och Malmö diskonters utlåning på aktier och publika papper. (Se: *Lånebank*.)

Riksdrots. Se: *Drots*.

Riksembeten kallades vissa de högsta embeten i Sverige under 1600-talet. De voro egentligen fem: drots, marsk, amiral, kansler och skattmästare, men dessutom förekommo äfven benämningarne: riks-stallmästare, riks-jägmästare, rikstygmästare och riks-marskalk. Dessa sistnämnde voro dock i väsendtlig mån olika med de fem förstnämnde, ty de gälfvo icke sina innehafvare något säte i regeringen eller något chefskap för rikets kollegier. De voro deremot på en gång böga hofembeten och tillika statens tjänster, åtminstone stallmästaren, tygmästaren och jägmästaren. Den enda af dessa poster, hvars namn ännu finnes i bruk, är riksmarskalkens; för öfrigt hafva vi hofstallmästare, hofjägmästare och chefer för artilleriet samt ledamöter i krigskollegium; vi hafva ock en öfverstyrelse för stuterierna i riket och likaså för skogarne och jägeristaten. Den del af dessa embeten, som tillhörde staten är afskiljd ifrån befattningen inom hofvet, och denna senare har utbytt benämningen af *riks-* emot den af *hof-*embeten, till tecken af dess mera enskildta natur såsom konungens personliga tjänare. De fem egentliga riksembetena åter hade en gemensam karaktär deruti, att de voro de förnämste i rådet, att de utgjorde förmyndare-regeringen för omyndig monark och voro chefer för de förvaltande verken. Riksembetena voro en art ministrar och statsförvaltningen delad emellan dem, men ordnad i kollegial form; de voro ej ensamt beslutande utan förde blott presidium i kollegierna och deltog med de öfrige råds herrarne i rådets öfverläggningar. Dessa riksembeten uppkommo efterhand; kanslern var äldst och dernäst drots och marsk, hvilka tre funnos redan under medeltiden, ehuru då mera såsom konungens enskildta än såsom rikets tjänare. Amiralen och skattmästaren uppkommo emot 1500-talets slut; 1602 års riksdagsbeslut omtalar alla fem såsom riksembeten; deras tillvaro bekräftades i 1634 års regeringsform och upphörde efter 1680 års förändring i regeringssättet. Konung Carl XI lät innehafvarne dö ut och gaf dem inga efterträdare. Kollegiernas presidenter fortforo dock ännu att vara ledamöter af det kongl. rådet, men detta råd och i och med detsamma dessa presidenter hade ej samma magt som förr. Efter Carl XII:s död skiljdes deras embeten från rådsemetet helt och hållet och den enda lemnningen af riksembetena var kansli-presidenten, som var i rikskanslerens ställe. Kansli-presidentstiteln betecknade frihetstidens första ministrar; Gustaf III, ehuru han efter 1772 års regeringsform sade sig vilja återföra statsförfattningen till hvad den varit före

1680, återupprättade dock ej fullständigt riksembetena. Blott riksdrots-värdigheten återkom, och efter konung Gustafs död, äfven rikskanslerens. Den senare utbyttes åter emot kansli-presidentstiteln, men riksdrots-embetet fortfor till stats-hvälfningen 1809. Då inrättades genom den nya regeringsformen tvenne statsministrar, en för utrikes ärender och en justitie-statsminister, hvilka äro i de gamla kanslerens och drotsens ställe, ehuru med någon olikhet i embetsbefattningarne. De öfriga hafva ingen motsvarighet i våra dagar, ty kollegiernas presidenter äro ej ledamöter i regeringskanseljen, och våra föredragande statsråd hafva uppkommit genom en utbildning af kansliets afdelningar. Ärendernas behandling hos regeringen är skiljd ifrån kollegiernas förvaltning och denna senare underordnad; häruti ligger den stora skillnaden. Stats-departementerna hafva icke uppkommit af riksembetena, utan äro, såsom nämnt är, blott förökningar af kansliet.

Rikens Ständers Bank. Denna stiftades efter den Palmstruchska bankens fall och till fortsättning deraf genom kongl. resolutionen af d. 17 Sept. 1668 för rikets ständer att taga banken under sin förvaltning, hvarigenom kongl. maj:t sades hafva "till Verkets bättre styrka, säkerhet och eftertryck, funnit för godt att genom detta öppna bref uppdraga och öfverlåta samtliga Rikets Ständer ofvanbemänte Vexel- och Låne-bank sig att antaga, och öfver dess upprättande, anläggning och förvaltning förordna och sluta, som de till Verkets befrämjande och för det gemena bästa pröfva nyttigast och rädligast vara." Eburu banken var öfverlåten åt "samtliga" rikets ständer, undandrog sig likväl bondeståndet all delaktighet och ansvar för detsamma, medgifvande endast att bärads sigillerna måtte sättas under den af de andra tre stånden egenhändigt underskrifna banko-ordningen. Bönderne trodde sig nemligen "lida stor skada af bankosedlarna", hvilket de förklarar 1664. Först mot slutet af 1700-talet började de inse bankens nytta och begärde vid 1800 års riksdag att få deltaga i dess styrelse, hvilket också af de tre andra stånden enbälligt medgafs. Banken fortgick hufvudsakligast som en lånebank intill 1701, då den beslöt utgifva *transportsedlar*. Detta beslut läser aldrig blifvit af konungens stadfästadt, ehuru genom detsamma bankosedlarna i sjelfva verket blefvo rikets mynt. "Så länge", säger presidenten Skogman i sina *Anteckningar om Rikets Ständers Bank*, "transportsedlarne voro, enligt sin lydelse, bevis öfver verklig behållning i Vexelbanken, voro de ock en verklig förbättring i allmänna rörelsen; men då de snart utgäfvos utan sådan valuta, blefvo de till form och innehåll alldeles *falska*. Sådan falskhet eller dikt fortfor likväl till år 1836, då Bankosedlarne efter nytt formulär utgäfvos, och den är ännu kvar i småsedlarne." Dessa sistnämnda hafva likväl upphört att utgifvas detta år (1849) och skola ersättas med silfverskiljemynt, hvilken åtgärd isynnerhet vidtogs vid 1848 års riksdag derföre, att småsedlarnas tillverkning årligen kostade omkring

40,000 R:dr, hvaremot man beräknade att silfvermyntets nötning ej skulle kunna medföra större förlust än omkring 16,000 R:dr, så att banken härigenom årligen skulle bespara omkring 24,000 R:dr. — De ofvannämnda transportsedlarna, som började utgifvas 1701, voro af följande lydelse: "Uti Kongl. Maj:ts Ständers Vexel-Banco har N. N. insatt uppå Transport-Räkningen Dal. Hvilken summa af Dal. är tillåtit att kunna transporteras på andra, dock med de vilkoren, att hvar och en som den till en annan uppdrager, gör det tydeligen med dag och datum, samt till hvem han den transporterar, och sälter derunder sitt egenhändiga namn. Skolandes den som Attesten uppvisar, och har sista transporten, hafva att uthekomma ofvanbemäldte insatte medel. Stockholm den." Då bankens sedlar genom oförsigtigt utgifvande deraf vida öfver valutan fallit i värde, och de många försök, man gjorde till detta värdes återställande, endast tjente till deras ytterligare försämrande, beslöto ständerna ändtligen efter 1772 års revolution, genom utlåtande af d. 5 Sept. sistnämnda år, att till konungens försorg öfverlemna den plan de uppgjort, med anhängan "att, sedan Banco-Fullmäktige börde blifvit, Konungen täcktes vidtaga alla de försigtiga steg och anstalter, som kunde leda till det länge åsyftade ändamålet, att penningen måtte blifva ett säkert och fastställt *varumått*; att verkligt mynt i rörelsen erhöles, samt att allmänna krediten finge en fast fot att stödja sig på, med afskaffande af alla vinglerier, förorsakade genom myntets ostadiga värde." Sedan Liljencrantz 1773 blifvit stats-sekreterare vid den då inrättade handels- och finans-expeditionen, började man med allvar tänka på den så länge efterlängtnade realisationen. Underhandlingarna härom mellan regeringen och bankofullmäktige öppnades likväl först 1775. På fullmäktiges fråga svarade konungen, att han bestämt realisationsgrunden till den kurs, som under senare åren ägt rum, eller 72 mark, d. v. s. 18 d:lr kopparmynt för 1 R:dr Svenkt specie, eller, med andra ord: *hälften af nominalvärdet*. Bankofullmäktige yttrade häremot åtskilliga betänkligheter, hvilka dels vederlades, dels togos i betraktande, och d. 26 Nov. 1776 utkom konungens kungörelse, hvari realisationen bestämdes att taga sin början från och med följande året och enligt ofvansagda grund. Bankens kopparmynts-sedlar skulle hädanefter ej mera utgifvas, men få i banken utbytas mot silfver efter 18 d:lr för 1 R:dr specie enligt 1664 års myntfot och nya transportsedlar i stället utgifvas, ställda på specie-riksdaler. Alla kronans, bankens och andra publika verks räkenskaper borde hädanefter föras i riksdaler med 48 skilling på hvarje sådan och 12 runstykke på hvarje skilling; äfvenså handlandes böcker för att äga vitsord; vextlar slutas i speciemynt och Svenska så väl som Holländska dukater i allmänna rörelsen gälla 94 skilling. De i lagen stadgade viten och böter borde dock beräknas efter 3 d:lr eller 12 mark silfvermynt på en specie-riksdaler. Äfvenså alla kronens penningaräntor, som voro äldre än 1719. Der-

emot borde alla sedermera antagna penningaräntor, såsom slottshjelpen, lån- och betalnings-afgiften, riksdagsbevillningar m. fl., jemte acciser-na, ehuru dessa voro äldre än 1719, utgå efter 6 d:lr silfvermynt eller 18 d:lr kopparmynt. Samtidigt härmed eftergäfvo åtskilliga penninge-kontributioner och bevillningar till antalet 12, och utgörande omkring 18 tunnor guld eller 300,000 R:dr årligen.

Bankens sedelstock utgjorde, devalverad efter realisationsgrunden

	R:dr Specie.
vid slutet af år 1776	8,369,423.
dito " 1777	7,845,524.
metall. kassan " 1776	1,907,000.
dito " 1777	4,670,052.

Denna förbättring hade uppkommit, dels genom ett upptaget lån af 1,200,000 R:dr Holländsk kurant, dels derigenom, att 300,000 R:dr i sedlar blifvit af statsverket till banken inlevererade. Ständerna yttrade vid 1778 års riksdag sin tacksamhet för den verkställda realisationen, hvarigenom konungen "inom kort tid utfört hvad Rikets Ständer nästan under 30 år såfångt hade eftersträfvat." Man har anmärkt, att realisationens bestånd förnämligast tryggades genom Sveriges neutralitet under Amerikanska kriget och den deraf föranledda lyckliga handelskonjunkturen, hvilken hade till följd att mellan 1775 och 1789 silfver inkom till riket för ett värde af 7,153,000 R:dr specie, hvaraf för statens räkning allena 2,838,000. Men deremot bör det erinras, att genom 1783 års missväxt ett behof uppkom för riket af mer än en million tunnor utländsk spannmål under nämnda år och det derpå följande, hvarför troligen en ganska stor del af det införda silfret åter utgick ur riket, och att under hela Gustaf III:s regering spannmålsimporten intet år var mindre än 1780, då den likväl steg till 386,000 tunnor.

Från och med 1777 till 1809 förblefvo bankens sedlar i nästan orubbadt värde, ehuru den metalliska kassan år 1800 nedgått till 1,284,000 R:dr, och intet silfver mer utlemnades. Men efter 1808 års krig förändrades förhållandet. Banken måste nu utgifva dels det fastställda kreditivet af en million, dels till betäckande af krigskostnaderna enligt 1809 års ständers beslut, under loppet af 4 år, icke mindre än 10,216,943 R:dr. Härigenom, och genom de bidrag banken lemnade till Götha kanal m. m., föllo dess sedlar till mindre än hälften af nominalvärdet — kursen på Hamburg steg 1811 ända till 135 skilling — och den vidtagna åtgärden, att afbetala bankens skuld med bevillning, ökade endast de skattdragandes bördor, men afhjelpo ej svårigheten. För att vinna det sistnämnda ändamålet höllos långa och brydsamma öfverläggningar vid flera efterföljande riksdagar tills man ändtligen 1830 beslöt, att bankens sedlar skulle inlösas med 128 skilling och banken ställdes, i anseende till skyldigheten att honorera sina förbindelser, under allmän lag, så att hon, om hon vägrade att vid uppvisandet inlösa sin sedel med det belopp i silfver, hvarpå den lydde, därför kunde

tilltalas inför Svea hofrätt. Detta beslut vann d. 1 Mars 1830 konungens sanktion, men silfveratvexlingen tog ej sin början förr än d. 1 Okt. 1834. Realisationens motståndare hade fruktat, att allmänheten skulle, när denna åtgärd kom till verkställighet, störta till bankoluckan och uttaga en oerhörd massa silfver, hvilken genast skulle föras ur riket. Äfven de mindre lättskrämde trodde likväl, att åtminstone en stark påkänning skulle äga rum; men till allas förvåning inträffade den besynnerliga händelsen, att blott nyfikenheten förde några att uttaga litet silfver, att den stora allmänheten blef alldeles likgiltig derför och snarare ansåg silfret som en tunga än som en fördel, åtnöjande sig med den säkerhet hon bade för sedelns verkliga värde och med den beredda tillgången att i behofvets stund kunna uttaga silfver att jemna kursförhållanden och afhjelpa bristen på utländska växlar. Detta sista behof har vid mer än ett tillfälle, särdeles 1838, 1843 och 1849 låtit känna sig, då mindre fördelaktiga handelskonjunkturer inträdt, och då de i Finland löpande Svenska bankosedlarna, genom Ryska regeringens befallning, der förbjödes att längre kursera, hvaraf följden blef, att banken måste inlösa dem och dess silfver under åren 1841, 1842 och 1843 utfördes till Finland till ett sammanlagdt belopp af 1,634,000 R:dr.

Enligt grundlagen står banken endast under rikets ständers styrelse, hvilken vid riksdagarna regleras af deras banko-utskott och mellan dem besörjes af deras fullmäktige, 3 af hvarje stånd. Vid 1830 års riksdag gjordes ett förslag att låta regeringen deltaga i bankens styrelse, till följd hvaraf regeringsformens 72 § skulle erhålla en förändrad lydelse. Det har blifvit sagdt, att utsigten dertill var den, som förmådde konung Carl Johan att sanktionera myntbestämmningslagen, eller realisationen, hvilken alltid dittills i honom haft en motståndare. Men då nämnde § — den så bekanta *sjuttioådan* — vid 1834 års riksdag kom under omröstning, hade opinionen emellertid förändrat sig, misstroendet till regeringen ökats och, ehuru §:n antogs af adel och prester, förkastades den af borgare- och bondestånden, hvarigenom saken grundlagsenligt förföll. Sedan dess har fråga icke mera varit derom, utan banken förblifvit under ständernas ensamma styrelse.

Banken består för närvarande af 10 särskilda afdelningar, kontor och expeditioner, nemligen: *Kassa-afdelningen*, *Sedelkontoret*, *Depositions-afdelningen*, *Låne-afdelningen*, *Lånkansliet*, *Kontroll- och Revisions-afdelningen*, *Boksluts- och Ekonomi-afdelningen*, hvilka sju afdelningars chefer utgöra understyrelsen, samt *Fiskalskontoret*, *Bankofullmäktiges expedition* under deras sekreterares chefskap, och *Understyrelsens expedition*. Kommissarierna äro 17, kamrerarne 9, kassörerne 7 o. s. v., samt hela tjänstemannapersonalen 134, vägare och vaktbeterer deri inberäknade. Dertill komma ständernas fullmäktige i Stockholm samt vid lånekontoren i Götteborg och Malmö, 4 på hvarterda stället. Kostnaderna för bankens förvaltning stego år 1844 till 242,330 R:dr, hvaraf bankofullmäktiges hono-

rarier 8,000, aflönningar 98,653, pensioner 19,846, sedlars skrifning 12,349, sedelblanketter 25,754, o. s. v. Dessutom kostade diskontens förvaltning i Stockholm 19,343, i Götteborg 8,422 och i Malmö 6,766 R:dr. (Se: *Lånebank*, *Diskont* och *Riksskulden*.)

Riksföreståndare, är den titel, som Svenska historieskrifvare gifvit åt de regenter, hvilka i konungens stad och ställe styrt Sveriges rike, vare sig att ingen konung funnits, eller att han varit urståndsatt att utöfva sin myndighet sjelf. Sådane riksföreståndare hade Sverige i medeltiden i Torkel Knutsson såsom förmyndare för konung Magnus Ladulås's söner och i Sturarne, som egentligen äro de hvilka kallas riksföreståndare. Den förre var en förmyndare, tillsatt af en döende konung, för hans barn, och som nedlade sin magt, när hans myndlingar uppväxt; de senare voro partichefer, som under ett våldsamt tidehvarf, stödde på en stark folkrörelse, intogo konungens plats, som för tillfället var tom. De bibehöllo också magten till dess de störtades eller afledo. En andelig man, biskop Kettil Carlsson (Wase) i Linköping hade äfven burit riksföreståndaretiteln en kort tid under striderna, på konung Carl Knutssons tid. Han var äfven en partichef men i motsatt anda emot Sturarne. Gustaf Wasa valdes ock till riksföreståndare, innan han korades till konung. Det var riksföreståndarevalet i Wadstena 1521, som gaf ett slags laglig färg åt hans uppror emot Christian Tyrann. Hertig Carl, under Sigismunds tid, herrskade ock såsom riksföreståndare, likaså den nye hertig Carl under Gustaf IV Adolfs omtydighet och efter hans afsättning, innan ständerne huonit uppdraga honom kronan. Men under Christinas och Carl IX:s omtydighet var regeringen anförtrodd åt ett kollegium af råds herrar, icke åt en riksföreståndare. Skulle under vår nuvarande statsförfattning en förmyndare-regering blifva nödvändig, så kan den, enligt grundlagarne, uppdragas åt en, tre eller fem personer. I första fallet kunde regenten gerna kallas riksföreståndare, men under vanliga förhållanden är denna titel hvilande, och har aldrig funnits utom vid utomordentliga tillfällen, vid revolutioner, eller då konungen varit minderårig.

Riksgäldskontoret inrättades efter konung Carl XII:s död, för att förvalta den gärd, som ständerne åtogo sig till betalande af rikets skuld. Det kallades rikets ständers kontor och bestod af en fullmäktig af hvarje stånd, utom bondeståndet. Detta kontor, inrättadt för ett tillfälligt behof, har sedermera blifvit ett permanent uppbörds- och liqvitationsverk. Det förenades 1765 med statskontoret, men skiljdes åter derifrån 1778 och fick då namn af riksgälds-direktionen. Detta var dock icke ett ständernes utan kronans verk, och bestod af kanslipresidenten, stats-sekreteraren för finanserne, ett kammarråd och en stats-kommissarie. Det gamla ständernes kontor eller riksgäldskontoret, som det redan då kallades, upprättades åter 1789 för att ombesörja förvaltningen af den bevilling ständerne åtagit sig till krigets utförande och betalningen

af den nya statskullen. Ifrån dessa tid har riksgäldskontoret oförbrutet funnits till. Någon stats-skuld finnes egentligen icke numera och kontoret är således i denna del oförverflödigt, men det fortfar deremot att förvalta de allmänna bevillnings-medlen. Det är ett uppbördsverk för dessa medel. De ingå till riksgäldskontoret, likasom de ordinarie statsinkomsterna till statskontoret. Statskontoret erhåller vid anfordran bevillningsmedlen ur riksgäldskontoret för att sedan utbetala dem till de bestämda ändamålen. Riksgäldskontoret åligger äfven att tillhandahålla regeringen de i grundlagarne omtalade kreditiverna och emottager deremot till förvaltning de på statsinkomsterna uppkommande öfverskotten. Riksgäldskontorets styrelse utgöres af tre fullmäktige ur hvarje riksstånd, som väljas ståndsvis från den ena riksdagen till den andra. Det beror då på hvarje stånd att genom nytt val behålla de förre fullmäktige eller ock välja nya, men val äger rum vid hvarje riksdag. Riksgäldskontorets fullmäktige äro icke alltid riksdagsmän, men måste dock väljas ibland sådana personer, som äro kompetente att vara riksdagsmän och, ifall de voro det, äfven kunde väljas till utskotts-ledamöter. Genom denna inskränkning äro statsrådets och högsta domstolens ledamöter, samt justitie-kanslern och justitie-ombudsmannen uteslutne från att kunna väljas till riksgäldskontorets fullmäktige. Riksgäldskontorets förvaltning granskas af stats-utskottet och dessutom af revisorer emellan riksdagarna. Dess politiska vikt i våra dagar ligger förnämligast deruti, att ständerne genom detta kontor komma i tillfälle att sjelfve besörja den finansiella förvaltningen. Derföre har också riksgäldskontorets befattningar blifvit på flerehanda sätt utvidgade; det besörjer en ganska betydlig penningerörelse enligt ständernes instruktion, som utfärdas från riksdag till riksdag, men utan allt beroende af regeringen.

Riks-hofmästare. Se: *Riksmarskalk*.

Rikshufvudbok. Så kallas den sammanfattning af statens inkomster och utgifter, som af statskontoret besörjes, och för hvars författande en särskild afdelning der inom finnes, kallad: *Riksboksluts-kontoret*. Ett utdrag häraf, under titel: *Kapitalrakning för Rikshufvudboken* plägar årligen med Post- och Inrikes-tidningen utdelas till allmänheten, innehållande den summariska öfversigten af statsinkomsternas och utgifternas tillstånd och hufvudtitlarnas belopp, det anordnade, det anslagna, bristerna och besparingarna för det ifrågasvarande året, samt liqviden mellan statsverket och riksgäldskontoret. Som det emellertid befunnits, att det system, hvarefter rikshufvudboken är upprättad, icke fullkomligt motsvarar det dermed åsyftade ändamålet, som var att för rikets ständer och nationen lätta öfversigten af statsverkets tillstånd, utan ett särskildt studium för att förstå densamma, och äfven med det, tillståndet icke blir fullkomligt klart för den oinvigde, har vid de sista riksdagarna fråga väckts om en ny metod för denna hufvudboks uppgörande, och man

läser nu mera vara sysselsatt med utarbetande af ett formulär dertill.

Riks-jägmästare var, enligt 1634 års regeringsform den högste uppsyningsmannen öfver alla kronans parker och djurgårdar, samt hade under sin uppsigt hela jägeristaten, skogvaktarne, o. d. Riks-jägmästaren var en embetsman af hög värdighet, ehuru ej alltid ledamot af rådet. (Se: *Riksembete*.)

Rikskansler. Se: *Kansler*.

Riks-markegång. Se: *Markegång*.

Riksmarsk. Se: *Marskembete*.

Riksmarskalk var af gammalt ett af riksembetena, ehuru ej af de fem, som medförde säte i förmyndare-regering och de högsta platserna i rådet. Men rådsberre plägade dock riksmarskalken vara. Hans embetsbefattning var dock hufvudsakligen att vara den förste inom konungens hof, och denna karakter har embetet ännu. Dess första ursprung är gammalt. Redan under Olof Skötkonung omtalas en *Stallare* och denna titel tros hafva emotsvarat det embete, som sedermera förekommer under *Marsk*-titeln, som visserligen var detsamma som marskalk, ehuru den sedermera kom att betyda en statens embetsman — den högsta krigshöfdingen — mera än en hof-intendent, som den förut varit. Deremot förekomma då särskilda riksmarskalkar, såsom hofstatens högsta chefer. Denna betydelse har embetet ännu i dag; riksmarskalken är den första vid hofvet och embetet helt och hållet beroende af konungen, som, enligt regeringsformen, efter behag förordnar öfver inrättningen af sin hofstat. I stället för riksmarskalken omtalas i gamla tider en riks-hofmästare; detta var en Dansk värdighet, som konung Christoffer införde i Sverige. Såsom riks-hofmästare nämnas: Bengt Jönsson Oxenstjerna, Erik Eriksson Gyllenstjerna, Erik Axelsson Tott, af hvilka de både sistnämnde samtidigt buro riks-hofstallmästare-titeln under Carl Knutsons tid. Hvad embetsbefattning den medförde, är svårt att utreda; den synes hafva varit en hög titel för dessa mäktiga herrar, mera än någon egentlig tjänst vid konungens hof, ty den hindrade icke Erik Axelsson att intaga en lika sjelfmyndig ställning emot konungen, som de öfrige af den tidens magnater. Sturarne hade ingen riks-hofmästare, men deremot fick Sten Sture d. ä., då han nedlade riksförståndaremagten, i stället riks-hofmästare-värdigheten af konung Johan. Under konung Gustaf I förekommer Thure Jönsson (Roos) och under Erik XIV, Pehr Brabe, såsom riks-hofmästare; de senare åren af konung Gustafs regering efter Thure Jönssons uppror och landsflykt fanns dock ingen med denna titel. Konung Johan III antog en riks-hofmästare och en hofmarsk, den förre för hofvets ekonomi och jurisdiktion, den senare för ceremonielet. Hogenschild Bjelke fick den förra och Gustaf Banér den senare befattningen; båda halsböggos af Carl IX och hela deras historia vittnar om en af konungen vida mera oberoende ställning, än som kan väntas af cheferna för dess hofstat; embetet svarade således icke emot vår tids föreställningar om en hof-tjänst,

och troligen var det mera en hög titel än en verklig tjänst vid hofvet, eller också sköttes denna som oftast af andra personer. Carl IX införde riks-marskalkstiteln och gaf den åt Göran Stjernsköld; regeringsformen 1634 omtalar riksmarskalcken såsom hofvets chef och embetet innehades af riksråd, men efter statsförändringen 1680 utbyttes namnet emot det af öfverste-marskalk. Gustaf III återinförde riksmarskalkstiteln ånyo. Deremot har chefen för drottningens och stundom för de kongl. prinsarnes hof brukat kallas öfverste-marskalk. Riks-marskalcken var äfven domare, såsom ordförande i öfre borgsrätten, till dess att denna domstol upphäfdes 1844. Den var en särskild domstol för hofvets tjenstemän, måhända en lemnig af de gamla gärdsrätterna.

Riksmuseum. Under detta namn finnes för närvarande tvenne offentliga anstalter, det *historiska* och det *zoologiska* riksmuseum, så kallade till skillnad från den enda, som fordom benämndes museum: samlingen af konstatster, statyer och målningar, hvilken nu heter *kongl. museum*. Det historiska är det fordna antiqvitetets-kollegii samling af älderdomslemnningar, jordfynd af värde och dyrbara eller märkliga saker, vid hvilka ett historiskt intresse är förbundet. Det står under vitterhets-akademiens styrelse och vårdas af riksantikvariern. (Se: *Antiqvitetets-kollegium*.) — Det zoologiska är vetenskaps-akademiens samling af djurrikets alster, hvaraf dock inga lefvande exemplar underhållas, och som står under vård af nämnda akademi, samt särskildt af intendenterne för dessamma, hvilka äro tre: för samlingarna af vertebrerade djur, för de entomologiska samlingarna och för de helmintologiska och malacologiska samlingarna. (Se vidare: *Vetenskaps-akademien*.) Detta sistnämnda museum hålles öppet för allmänheten Onsdagar och Lördagar mot en afgift af 12 sk. B:ko. Det historiska kan ej få ses annat än genom riks-antikvarierns beredvillighet, men det kongl. museum hålles öppet Måndagar och Thorsdagar, utan afgift.

Rikspröfoss. Se: *Pröfoss*.

Riksrätt kallas den domstol, som dömmar statsrådets eller högsta domstolens ledamöter, när de blifvit anklagade för embetsfel. En sådan anklagelse emot statsrådet kan endast framställas af konstitutions-utskottet, hvilket då anbefaller justitie-ombudsmannen att uppträda såsom aktor. Anklagelse emot högsta domstolen deremot kan detta utskott icke framställa, ej heller någon annan afdelning af rikets ständer, icke ständerna in plenis en gång; den kan blott väckas af justitie-ombudsmannen eller justitie-kanslern. Dessa båda embetsmän hafva samma uteslutande rätt att ställa högsta domstolen inför riksrätt, som konstitutions-utskottet att anklaga statsrådet. Riksrätt får endast påkallas vid stora embetsfel; högsta domstolen kan nemligen blott i det fall ställas för riksrätt att den "af egen nytta, vrångvisa eller försumlighet så orätt dömt, att derigenom någon, emot tydlig lag och sakens utredda och behörigen styrkta förhållande mistat eller kunnat mista lif,

personlig frihet, ära och egendom" — således blott vid grofva lagbrott. Statsrådet åter ställes för riksrätt, när det underlåtit att afstyra sådana regeringsbeslut, som strida emot grundlagarne eller allmän lag. Det är således ej öfver politiska opinioner utan öfver juridiska fakta, som riksrätten har att döma. Konstitutions-utskottet, som ensamt har tillträde till statsrådets protokoll, är derföre den enda som får afgöra, om rättgång inför riksrätt skall äga rum emot statsrådet. Högsta domstolens handlingar få ej granskas af ständerne eller något deras utskott, emedan ständerne då skulle inträda på ett för dem fremmande fält, lagskipningens, men äro deremot tillgängliga för allmänheten. Ingen enskild har dock rätt att väcka ansvarspåstående inför riksrätt, utan blott de begge ofvannämnde högste åklagarne, justitie-kanslern och ombudsmannen. Den förre är konungens ombetsman och konungen kan genom honom anklaga de domare, som i högsta domstolen missbrukat konungens namn. Ty högsta domstolens utslag anses såsom konungens domar, men konungen kan likväl icke afskeda denna domstols ledamöter, emedan de såsom alla domare, böra vara oberoende af verkställande magten. Justitie-ombudsmannen åter har samma magt emot högsta domstolen, emedan det åligger honom att å folkets vägnar bevaka rättvisans skipande och beifra begångna fel, om han anser en medborgare icke hafva fått åtnjuta lag och rätt. Riksrätten är en extra domstol som icke har någon verksamhet oftare än sådana anklagelser, som de ofvannämnde, äga rum. Den dömmar i första och sista hand; dess frikännande är ovillkorligt, afgörande och om den faller den anklagande, kan domen icke ändras; dock kan konungen gifva nåd. Men äfven benädningsrätten är icke oinskränkt, ty konungen kan väl eftergifva dödsstraff o. d., men icke åter insätta i rikets tjenst den som riksrätten dömt tjensten förlustig. Riksrätten dömmar efter allmän lag och — hvad statsrådet beträffar — tillika efter en särskild ansvarighetslag. Riksrätten består af vissa högre embetsmän, nemligen presidenten i Svea hofrätt och i alla kollegierna, högsta befälhafvarne öfver så väl hufvudstadens garnison som den derstädes förlagda eskadern af flottan, de tvenne äldsta råden i Svea hofrätt och det äldsta rådet i hvarje kollegium; när högsta domstolen är anklagad sitta äfven i riksrätten fyra de äldsta statsråden och vid anklagelser emot statsrådet fyra de äldsta justitieråd. Hofrätts-presidenten är ordförande och honom åligger att på anmälan af justitie-ombudsmannen eller justitie-kanslern utfärda kallelse till riksrättens ledamöter, äro några ibland dessa jäfvice, kan rätten i alla fall dömma om blott tolf ojäfvice ledamöter finnas. Denna riksrätt har sin förebild i 1634 års regeringsform, som omtalar en dylik domstol i de fall att någon anklagades "som vore af så hög condition i riket eller ett så högt ärende, att det konungens och chronans majestät anginge." Då skulle alla hofrätterne jemte resten af rikets råd och höfdingarne i riket samt borgmästarne i vissa större städer utgöra en dom-

stol i ständernes ställe. Grundsatsen var således, att ständerne ägde att döma i sådana fall, ehuru deras domsrätt uppdrogs åt ett slags extra kollegium; de hade ock utgjort domstol i högmålsbrott, när Erik XIV dömd Sturarne och Carl IX lät aflifva de fängne rådsherrarne år 1600. Efter konung Carl XI:s regementsförändring blef det åter ständerne som finga den politiska lagskipningen; det var inför en ständernes kommission som Carl XI:s förmyndare ställdes till ansvar. Likaså var det under frihetstiden ständernes kommissioner, som dömd i sådana fall; först Gustaf III i 1772 års regeringsform upplifvade riksrätten och bestämde dess sammansättning ungefär sådan den nu är, dock med någon skillnad. Ty konungen sjelf eller en kongl. prins kunde föra ordet i densamma, och ledamöterna voro hela rådet, fältmarskalken, kollegiernas presidenter, de fyra äldsta hofrättsråderne i alla hofrätterne, en general, två general-löjtnanter, två general-majorer, lika många af aniralitetet samt hofkanslern och statssekreteraren. Justitie-kanslern var aktör, men hvilken som ägde att besluta anklagelse, justitie-kanslern eller konungen, samt i hvilket fall anklagelse kunde ske och emot hvilken den kunde riktas, var obestämt. I detta fall upprepas 1633 års regeringsforms allmänna ordalag. En politisk domstol var dock denna riksrätt ämnad att blifva. Men det är först efter 1809, som den blifvit närmare bestämd på sätt ofvan nämndes. Vid 1818, 1823, 1834 och 1840 årens riksdagar begagnade konstitutionsutskottet sin rätt att infordra statsråds-ledamöter för denna domstol.

Rikssalen på Stockholms slott intar vestra delen af slottets södra fyrkant och är lika stor som kappellet. Till hvardera af dessa rum kommer man genom en praktfull dubbeltrappa. I den gamla rikssalen voro alla provinsers vapen uppsatta, men hvilka ej finnas i den nuvarande. Denna är ett präktigt rum, i hvars fond kongl. thronen finnes upprest. År 1844, till konung Oscars kröning, ditsliddes på hvardera sidan om thronen, Gustaf Adolf den Stores och Carl Johans bildstoder. Salen användes endast vid rikets ständers sammanträden anstades under riksdagarna, vid dessas början och slut, eller då de diktallas för att afhöra konungens svar, huravida af dem antagna lagförslag vunnit sanktion eller icke. För öfrigt användes den blott vid några ceremonifester, s. k. bal paréer, vid kongl. kröningar och dylika tillfällen.

Riks-skattmästaren var en af de fem höga riksembetsmän, som voro i spetsen för de de gamla riks-kollegierna och tillika de förnämsta i rådet samt förmyndare för drottning Christina och konung Carl XI. Dessa fem höga embeten inrättades efter hand i början af 1600-talet eller finga åtminstone vid den tiden sin verkningskrets mera bestämd än förut och fortforo till dess att konung Carl XI, då han blifvit enväldig konung, lemnade dem obeakta. Riks-skattmästaren var den tidens finans-minister, han var chef för den s. k. kammaren eller kammar-kollegium. Redan under medeltiden omtalas en konungens kamererare och i

Gustaf I:s tid en *öfverste-råknemästare* och s. k. *kammarråd*, af hvilka en borde vara ett riksråd. Dessa voro början till kammar-kollegium och riks-skattmästare-embetet. Johan III förordnade en öfverste-skattmästare, men titeln riks-skattmästare omtalas först i konung Sigismunds konunga-försäkran år 1594, deruti det lofvades, att en sådan skulle tillsättas för att jemte tvenne riks-kammarråd och rikets kamererare hafva drätselverket om hand. Carl IX verkställde beslutet, då han år 1604 satte riksrådet Seved Ribbing till riks-skattmästare. Denne efterträdtes 1615 af Jesper Mattson Kruus, men efter dess död, 1622, blef embetet åter obesatt, så länge konung Gustaf Adolf lefde. Denne konung uppdrog nemligen drätselverkets vård åt sin svåger, pfalz-grefven Johan Kasimir, och först efter konungens död, då regeringsformen 1634 upplagit kammaren ibland riks-kollegierna, besattes riks-skattmästare-embetet med Gabriel Bengtsson Oxenstjerna, som i denna egenskap var en af drottning Christinas förmyndare och förblef vid embetet till dess han år 1651 blef riksamiral. Då blef Magnus Gabriel De la Gardie riks-skattmästare, och efter honom, sedan han blifvit rikskansler, kom Gustaf Bonde (1660) såsom skattmästare. Därefter följde (1668) Seved Bååt från Gustaf Bondes död och sist Sten Bjelke, efter hvars afgang konung Carl XI lemnade embetet obesatt. Ännu en riks-skattmästare omtalas, nemligen Herman Fleming, som konung Carl X i sitt testamente förordnat, men denne kom aldrig att utöfva tjensten, emedan testamentet äsidosattes af de magtägande efter konungens död. Ty Herman Fleming var en af hufvudmännen för reduktionspartiet och derföre hatad af den öfriga adeln. Riks-skattmästarens kollegium omfattade hela drätselverket och snart sagt hela rikets ekonomiska förvaltning; det delades redan före Carl XI:s tid, derigenom att bergs- och kommers-kollegierna afskildes derifrån; sedermera inrättades denne konung statskontoret och slutligen uppkom kammarrevisionen, numera kammar-rätten såsom ett eget verk. Dessa kollegier voro en tid blott afdelningar af kammar-kollegium, men blefvo sedermera oberoende deraf. Alla hafva de utgått ur den gamla *Kammaren* eller kammar-kollegium, hvars chef riks-skattmästaren var. (Se för öfrigt art. *Riksembete*.)

Riksskuld. Sverige äger för närvarande icke hvad man i andra länder kallar *statsskuld*, d. v. s. af staten upptagna lån, löpande med bestämd ränta, men med ouppsägbart kapital, hvarå obligationer äro utfärdade, hvilka finnas spridda i allmänna rörelsen och atiga eller falla i värde till följd af det för dagen ökade eller minskade förtroendet till statens förmåga att fullgöra sina förbindelser, och på hvilken opinion allt det inflyter, som kan rubba eller befästa ett sådant förtroende, t. ex. krig eller fred, revolutioner eller en återställd ordning, hungersnöd eller god årsväxt, o. s. v. Hvad man vanligen förstår med "fondsystem" och det deraf härflytande börsspelet eller statspapperens sjunkande eller fallande, ofta för dagen el-

ler timmen, är således här nära nog okänt. Riksgäldskontoret upptager väl stundom ännu lån, hvarå obligationer utfärdas, och upptog senast 1848 ett sådant å 2 millioner R:dr B:ko till gäldande af årets krigskostnader; men dessa lån äro ställda på så bestämda betalningsterminer, och inlösas så punktligt, att de äro med begärlighet eftersökta och aldrig något agio å dem betalas, om ej möjligtvis någon gång för att erbålla dem. Ordet "Riksskuld" kan således här endast angå äldre förhållanden.

Innan riksgäldskontoret år 1789 inrättades och det ensamt emottog den omedelbara befattningen med all rikets yttre och inre gäld, med hvilken regeringen således från denna stund fick ingenting att skaffa, är det ytterst svårt, kanske nära nog omöjligt, att med full visshet utreda denna skulds verkliga belopp. Intill 1772 hade väl ständerna denna angelägenhet om händer och skötte den genom sitt s. k. Kontor; men som det, likt allt annat, stod under sekreta-utskottets öfverstyrelse och måste lyda dess magtspråk, samt utskottet i sin ordning leddes än af den ena, än af den andra inflytelsen, utländsk eller inländsk, samt intressen och behof inverkade på dess åtgärder; så mycket hölls hemligt och det offentliggjorda icke alltid var fullt tillförlitligt; den derpå följande regeringen ensam öfvertog ärendet och var intresserad af att gifva saken en färg efter sina åsikter och planer, och för öfrigt banken alltid inblandades i statens finanser, dess sedlar utgäfvas för att afhjelpa statens behof, och lån åter måste upptagas för att öka eller stärka dessa sedlars kredit, blir det icke möjligt att mer än aproximativt uppgifva det verkliga förhållandet före riksgäldskontorets stiftelse. Carl XII hade under sina krig åsamkat riket en betydlig skuld, hvaraf, enligt presidenten Skogmans uppgift, vid 1739 års slut återstod: 2,048,573 R:dr. Vid 1764 års slut var, genom Pommerska kriget, skulden ökad till 10,695,949 R:dr, hvaraf 7,398,147 R:dr dels till banken, dels till enskilde inom landet. Enligt samme författare var staten år 1773 skyldig till banken något öfver 8,600,000 R:dr, hvilken summa år 1778 genom afbetalningar minskats till 5,248,438 R:dr, som sistnämnda års ständer beslöto skulle afskrifvas. Vi anföra dessa, äfvensom följande, uppgifter utan att likväl kunna kontrollera dem.

Gjörwel uppgifver riksskulden år 1772 till 600 tunnor guld. Detta runda tal torde likväl vara taget temligen på höft och åtminstone icke utvisa rätta sifferbeloppet. Bestämdare äro de uppgifter som finnas i Canzlers *Memoires pour servir a la connoissance des affaires politiques et economiques du royaume de Suède*, emedan de åtminstone äro hämtade ur officiella källor. Sekreta-utskottet vid 1769 års riksdag skall således sjelft ha anført, att kronans skuld 1766 varit 58,910,801 d:lr smt, hvarå till 1770 betalats 15,957,011 d:lr, så att den återstående skulden var 46,948,580 d:lr, hvilka efter 58 marks kurs utgjorde 11,737,146 R:dr Hamb. B:ko. Canzler finner med skäl en motsäggelse ligga deri, att man på tre år (1770—1772)

ökade massan af bankosedlar med ungefär 90 tunnor guld i afsigt att lätta realisationen, och att man ville styra kursen med upptagna utländska lån. När 1771 års riksdag öppnades, hade kronans skuld ökats med 7,961,156 d:lr smt i bankosedlar, utom 1,800,000 R:dr B:ko, som man lånat i Holland. Hela kronans skuld vid sistnämnda riksdags början var:

1:o 979,533 R:dr Hamb. B:ko, hvaraf 179,533 R:dr ännu icke voro accepterade af banken.

2:o 1,754,000 Holländska Gulden accepterade af banken.

3:o 1,829,197 R:dr silfver, nemligen 156,311 R:dr till krigskassan utan accept; 45,097 till privata personer, accepterade; 1,627,789 till banken sjelf.

4:o 46,621,546 d:lr i bankosedlar, nemligen: 96,666 d:lr till Wadstena krigsmansbuskassa mot dels 4, dels 5 procent; 1,693,328 d:lr på åtskilliga håll, accepterade af banken mot 6 procents intresse; 1,194,566 i lottsedlar mot 6 procent; 394,638 d:lr i afräkning på de 41 tunnor guld man utgifvit i skuldförbindelser å 5 procent; 106,900 d:lr till gäldande af fortifikationskontorets gamla skulder å 5 procent; 40,000 d:lr till grosshandlaren Bagge mot 6 proc.; 11,000 d:lr för bergsprängningskostnaden å 6 proc.; 40,733,889 d:lr till banken sjelf mot 3 proc.; 273,246 d:lr till Rålambska, Flemingska och Schlegelska arfvingarna; 1,566,177 d:lr det gamla hofvets skulder sedan 1769 års riksdag; 511,136 d:lr fordringar hos Gripensstjernas, Aschebergs, Brabes, Görtz, m. fl. arfvingar.

I presidenten m. m. Skogmans utgifna "Anteckningar om Rikets Ständers Bank" säges att vid Gustaf III:s antråde till regeringen var den utrikes och inrikes skulden sammanlagd 6,134,527 R:dr, och att den statskuld, som rikets ständer vid 1789 års riksdag garanterade, steg till följande summor:

Äldre utrikes skuld	8,180,005: 8.
Äldre inrikes skuld	2,145,473: 30.
Skulder för 1788 års fälttåg . .	3,410,620: 28.
Behof för 1789 års fälttåg . . .	7,302,727: 38.

Summa R:dr Spec. 21,037,827: 8.

hvilken skuld borde afbetalas med den åtagna bevillingen $1\frac{2}{3}$ million R:dr årligen, inflytande subsidier, skatterättsmedel, lön- och betalningsavgifter samt ordinarie licenten. Vid 1792 års riksdag garanterade ständerna ytterligare krigskostnader till ett belopp af 8,999,990 R:dr. Hela rikets ut- och inländska skuld var således vid Gustaf III:s död något öfver 30 millioner R:dr.

Enligt ofvanstående beräkning skulle riksskulden, när ständernas oinskränkta magt upphörde, endast ha varit något öfver 6 millioner R:dr, hvilket, som man ser, icke stämmer öfverens med Canzlers uppgifter, och Gustaf III skulle, under sin fredliga styrelse intill 1788 ha ökat den med något mer än 4 millioner R:dr. Det är icke möjligt för den oinvigde, om det ens är det för någon, att med säkerhet afgöra hur saken verkligen

förhåller sig; men i en år 1809 af grefve J. Lijencrantz utgifven skrift, kallad: *Anmärkingar vid Stats-Utredningens Berättelse af år 1794 om Statsverkets tillstånd vid Konung Gustaf III:s död*, säger han, att innan han 1786 lemnade förvaltningen af finans-ärenderna, var statsbristen, som i mångfaldiga år besvärat statsverket, till fallo liqviderad, så att den från 1787 års början icke kändes, samt att "Högstsalig Konungen så ädelmodigt och för att göra Realisation så mycket säkrare och varaktigare, gifvit Banquen vid pass 2,700,000 R:dr mera, än Rikssens Ständer sjelfve och deras Banco-Utskott begärt eller kunnat förvänta, samt till statsverket återgifvit de hypothecerade och för det samma i så lång tid saknade Krono-Räntor, nemligen stora Sjö-Tulls-Inkomsten, Kopparräntan m. m., hvarigenom Statens Intrader vunnit den osenliga tillökning år 1778, som Stats-Utredningen omtalar." Huruvida några nya lån under denna tid blifvit upptagna och ökat riksskulden, omnämnes ej.

Under förmyndare-regeringen hade någon ny utländsk skuld åsamkats, hvaraf ständerna vid 1800 års riksdag åtog sig att betala återstoden 266,633 R:dr 4 sk. 7 r:st. Vid nämnde riksdag beslöt de en realisation af riksgäldssedlarna, som under tiden mellan 1793 och 1799 ökat från 11,342,000 R:dr till 16,037,000. Sådant skulle ske på det sättet, att 15 millioner af dessa sedlar af banken inlöstes med 83 $\frac{1}{2}$ procent af deras värde, så att 60 skilling riksgälds gäfvos för en riksdaler specie. Detta var mer än deras verkliga kurs, som höll sig öfver 70 sk. Beslutets verkställighet mötte också oöfvervinnerliga svårigheter, hvarföre regeringen, efter många öfverläggningar, nödgades genom skrifvelse till bankofullmäktige af d. 5 Okt. 1802 förändra de fastställda realisationsgrunderna och öka rabatten från 16 $\frac{3}{4}$ till 33 $\frac{1}{4}$ procent. För verkställigheten häraf hade ständerna åtagit sig en förmögenhetsavgift och i 15 år af bevillningen anslagit 300,000 R:dr, hvarförutan riksgäldskontoret i Leipzig upptog ett lån af 1,350,000 R:dr konventionsmynt.

Vid 1809 års riksdag uppgafs den utländska skulden efter pari-kurs till 9,887,981 R:dr, den inländska till 192,708 R:dr; bankens försträckning 7 millioner, och den genom kriget uppkomna skulden till 1,747,629, statsverkets särskilda äldre skulder till 810,266, m. m. och totala skulden till 27,938,585 R:dr. Den inrikes skulden dels godgjordes genom successiva inbetalningar till banken af 720,000 R:dr årligen, dels genom myntvärdets allmänna förfall till följd af bankens sedel-emission för krigsbehöfven och den deraf föranledda nya realisationen, eller som den benämndes: *myntbestämningen*, stadgad genom lagen af d. 1 Mars 1830 och satt i verkställighet d. 1 Okt. 1834, då silfver började utvexlas mot 128 sk. kurs, d. v. s. att riksdalern af banken inlöstes med 12 sk. Härigenom har den inländska skulden försvunnit, och sista minnet deraf faktiskt uppbört då riksgäldssedlarna med 1845 års slut ej mer af kontoret inlöstes, och sålunda förlorade allt värde. De hade nu varit gångbara i 56 år, eller från d.

17 April 1789, då konungens kongörelse om riksgäldskontorets inrättning och verksamhet utfärdades, hvarefter d. 22 i samma månad kungjordes, att dess obligationer och sedlar skulle med 3 procents ränta emottagas i all kronans uppbörd till deras fulla värde. Man fann likväl snart omöjligheten af denna ränteberäkning på små summor, hvarföre den upphörde med 1792. Riksgäldssedlarnas minsta värde var i början 2 R:dr 24 sk., men sedan utgäfvos de ända till 12 sk.

Den utländska skulden återstod emellertid. Till dess afbördande vidtog regeringen tvenne utvägar: den ena var ett förslag till ständerna vid 1812 års riksdag, hvari klagas öfver Franska regeringens förfarande, som låtit tillkännagifva, att enligt folkrätten alla reklamationer, ansökningar och fordringar hos Franska styrelsen voro genom krigstillståndet nu och för alltid dödade. "Ej mindre", heter det, "vid tillämpningen af denna, utaf en främmande stat, till direkt förfång för Svenske undersåter, antagna princip, än i betraktande af den sedermera inträffade occupationen af hertigdömet Pomern, oansedt den lemnade garantien åt Svenska rikets intéret, äfvensom af de oberäkneliga förluster, Svenske undersåter lidit, dels genom vänskapliga nationers kaperier under lofliga handelsföretag, dels förmedelst dekretet om förändringar i underlagda staters financer, hvaraf det, som rör förra Konungariket Holland, påbjuder en realisation, hvilken med två tredjedelars afdrag å beloppet träffat sjelfva de vänskaplige makternes undersåters der egande fordringar, dervid jemväl Kongl. Maj:ts kärälskelige Herr Son, H. K. H. Kronprinsen, sett den för ett af honom i Holländska fonderna nedsatt betydligt kapital på en gång till en tredjedel förminskas — hade Kongl. Maj:tt funnit det vara hög tid att söka någon säkerhet och fond för Sveriges Kronas och dess undersåters skadeslösbällande, samt att ett nedsättande af Utländska Riksgäldens belopp sålunda skulle ifrågakomma, icke under tillämpning af andra staters grundsatser allena, utan för eget försvar, och såsom medel till ett utbyte mot lika reela fördelar och effekter." I anledning häraf föreslog regeringen att upphöra med all betalning af statens skuld i Holland, Brabant och Genua; att anse en tredjedel af nämnde skuld såsom underpant för Svenska statens indemnisation för lidna förluster, dock utan ränta på denna tredjedel, men att afskrifva de öfriga två tredjedelarna och att af de indragna fonderna betäcka Svenske undersåters fordringar hos Franska regeringen, uppgående till ett belopp af 2,995,937 livres, hvaraf två tredjedelar skulle utbetalas till fordringsägarna, men det öfriga användas till rikets nytta och öfverlemnas till landbruksakademien såsom dess fond. Lånen i Hamburg och Leipzig skulle likväl kvarstå orubbade. Borgarståndet förkastade väl den föreslagna afskrifningen, men de öfriga tre stånden antogo den.

Vid 1815 års riksdag aflät regeringen till ständerna en ny proposition, hvari föreslogs, att af de 24 millioner francs, som Fransyska regeringen åtagit sig erlägga för ön Guadeloupes åter-

ställande (se detta ord), och hvilken summa konungen och kronprinsen betraktade såsom sin tillhörighet, ville de afstå hälften till gäldande af rikets kvarvarande utländska skuld mot vilkor, att ständerna "utaf de till sådana skulders afbördande bestämda medel anslå en årlig summa af Två hundrade tusende Riksdaler Svenskt Bankomtyt, svarande emot räntan af ett stående lån af 12 millioner Francs. Denna summa skall tjena att betäcka Hans Kongl. Höghet Kronprinsen för dess lidna förluster, och vid den fördelning, som deraf kommer att ske, skall Hans Kongl. Höghet äfven finna utvägar att godtgöra de förluster, som dess Gemål, Hennes Kongl. Höghet Kronprinsessan för dess del fått vidkännas. Hans Maj:t vill, att denna sålunda funderade ränta skall anses såsom enskildt tillhörig Hans Kongl. Höghet Kronprinsen och dess arfvingar efter Successions-Ordningen af den 26 September 1810, att af dem efter behag disponeras." Detta förslag antogs utan motstånd af ständerna, och utbetalningen af de begärda 200,000 R:dr skulle börja d. 1 Aug. s. Å. Den utländska skuld, som d. v. kronprinsen åtog sig att betala, steg till 4,155,926 R:dr, hvarförutan riksgäldskontoret skulle liqvidera en särskild post af 34,984 R:dr. Det bör emellertid anmärkas, att man härvid beräknade den utländska skulden efter pari-kurs, så att den Holländske kurant-riksdaleren togs till 44 sk., en gulden till 18 sk., en Genuesisk lire till $6\frac{1}{2}$ sk., Hamburger-riksdaleren till 47 sk. och en riksdaler Sachsiskt konventionsmynt till 32 sk. I verkligheten var den utländska skulden: Holländsk kurant R:dr 1,386,256; Brabantska gulden 2,453,000, Genuesiska lire 3,153,332, Hamb. B:ko R:dr 650,400, Leipziger konventionsmynt med upplupen ränta 1,352,137, utom de ofvannämnda 34,984 R:dr som riksgäldskontoret borde liqvidera. Det har sedan vid flera riksdagar och slutligen vid 1848 års blifvit erinradt, att Svenska statsverkets utelöpande obligationer i Holland icke blifvit återställda till riksgäldskontoret; men, efter hvad som säges, lärers sådant skett detta år (1849).

De ofvan omförmålta 200,000 R:dr, som ständerna 1815 åtog sig att årligen betala till kronprinsen Carl Johan och dess arfvingar efter Successions-ordningen, äro således att anse som Sveriges nuvarande enda egentliga statsskuld.

Riks-stallmästare är ett högt embete, som omtalas i gamla skrifter, och ännu förekommer i 1634 års regeringsform. Det var på en gång en hofstjänst och ett statens embete. Riks-stallmästaren skulle förestå konungens stall, men han skulle också hafva uppsigt öfver kronans hästar och i allmänhet hästafveln i landet. Riks-stallmästare-embetet blef sedermera allenast hof-embete och titeln utbyttes emot den af öfver-hofstallmästare; numera är äfven denna titel bortlagd och konungens stall står under uppsigt af hof- och förste hof-stallmästare. Uppsigten öfver stuterierna i riket är skild från hofstallstaten och anförtrödd åt en särskild styresman.

Riksstat kallas den beräkning öfver Sveriges rikets inkomster och utgifter, som fastställas af ri-

kets ständer vid hvarje riksdag. Den upptager bland inkomsterna en uträkning af det belopp, som de ordinarie inkomsterna, såsom ordinarie räntan, bemyntalsräntan m. m., anses kunna inbringa, och derefter den summa, som ständerne åtagit sig såsom beviljning, alla under dess särskilda titlar. Utgifterna åter indelas efter vissa s. k. hufvudtitlar, nemligen en för hvarje statsdepartement, en för kongl. hof- och slotts-staterne, samt en för pensions-staterne. Riksstaten bestämmes aldrig för längre, men ej heller för kortare tid, än från riksdag till riksdag, så att den gamla riksstaten gäller till slutet af det år, då den nya blifvit antagen. Riksstaten utgör resultatet af ständens och statsutskottets öfverläggningar om statsregleringen; sedan denna är bestämd i alla dess delar uppgöres riksstaten och underskrifves af talmännen. (Se: *Hufvudtitlar*.)

Riksståthållare kallas den höge embetsman, som står i spetsen för den i Christiania befintliga afdelningen af Norrrikes regering. Konungen förvaltar sjelf Norrrikes styrelse och utfärdar sina befallningar ifrån den ort, der han för tillfället vistas, vare sig i Sverige eller Norrige, dock måste han i Norska ärender icke blott inbema de Norska rådgifvarnes tanke, som omgifva honom, utan äfven den i Christiania vistande regeringens. Denna senare har deremot icke beslutande rätt utom i de frågor, dem konungen behagat anförtro densamma. Dess ordförande är riksståthållaren, hvilken således blott är en president i ett rådfärgande statsråd, icke en regerande vice konung. Denna sistnämnda titel — vice konung — omtalas äfven i Norska grundlagen, men betecknar endast kronprinsen eller dess äldste son, i händelse att konungen åt någon af desse höge personer uppdrager att företräda sitt ställe i Norrige, och utföva en riksståthållares embete. Så ofta deremot som detta beklädes af en enskild man, så brukas riksståthållaretiteln, men ej den af vice konung. Riksståthållaren är den ende Norske embetsman, som kan vara af Svensk börd och embetet bekläddes äfven af Svenskar, grefvarne v. Essen, Möerner, Sandels och v. Platen, ända till den senares död, som inföll år 1829. Sedermera stod platsen ledig och riksståthållarens ställe företräddes af äldste statsrådet, till år 1836, då konungen utnämnde en Norrman, greve Wedel Jarlsberg till riksståthållare. Hans efterträdare — ty greve Wedel Jarlsberg dog 1840 — är också en Norrman, Löwenkiöld. Då konungen sjelf inför sig i Norrige, lemnar ordföranden sin anförtrödda plats och intager sitt rum såsom den förste ibland statsrådets ledamöter. Deruti ligger också en skillnad emellan riksståthållarevärdigheten och den af en vice konung, ty denna senare uppbör alldeles att vara till, så länge konungen i egen person förer styrelsen i Christiania. Vice konungen är en kongl. person och kan derför icke utföva en embetsmans befattningar, utom såsom majestätets representant i konungens frånvaro. Riksståthållaren deremot är i sjelfva verket blott det första statsrådet och endast i konungens från-

varo regeringens närmaste chef. Såsom sådan har han, när rösterna äro lika i statsrådet, tvenne röster; i hans frånvaro är det första statsrådet ordförande.

Rikstet, ett säteri om 4 mtl. i Rotkyrka socken i Södermanland, ungefär 3 mil landvägen och 2 mil sjövägen från Stockholm. En Pedér Pedersson Gyllenax, som ärft det efter sin far, skref sig herre till Riksten, då han 1662 bortbytte det emot Rosstorps eller Kosstorps egendom i Westergöthland, som tillhörde friherre Erik Fleming till Lais. Efter att ha gått genom flera ägares händer, tillhör det numera herr professor P. Kraft. Till egendomen hör en af de vidsträcktaste skogar i länet, hvarifrån en mängd skogsprodukter kunna förutträs. På dess område ligga ej mindre än 7 sjöar. En af dessa, *Bynsjön*, faller ut i Bocksjön, och öfver den å, som deraf bildas, skall en bro ha legat, kallad Bockbron, hvaröfver Christian Tyrann berättas hafva tågat, då han från ländstigningsstället på Dalarön framryckte mot Stockholm. Här finnes ett tegelbruk, anlagdt af nuvarande ägaren, en vacker trädgård och en vidsträckt park.

Rikstygsmästare var ett högt embete, ehuru ej alltid förenadt med säte i rådet; det nämnes i 1634 års regeringsform. Rikstygsmästaren hade uppsigt öfver artilleriet och hela försvarsverkets material. Han var dock underordnad riksmarsken och blott ledamot, ej ordförande i riksrådet eller krigskollegium. (Se: *Riksembete*.)

Rimbertus, biskop i Brehmen, påstås ha besökt Norden efter Ansgarius. Han skall, enligt sagan, ha varit begåfvad med en undergörande kraft, så att han med sina böner kunnat bota sjuka, tygla stormar och lugna de upprörda vindarna.

Rimbo med annexet Rö, ett konsist. pastorat af 2 kl., i Sjuhundra härad af Stockholms län och Upsala stift, 2 mil från Norrtelge, består af 37 $\frac{3}{4}$ hemman, med en folkmängd af 1,162 personer. Arealen är 16,177 tunn., hvaraf 1,950 äro sjöar och kärr. Uppskattningsvärdet tillika med annexets är 322,075 R.d. Sockenens hette förut Regnersbro efter en konung Regner, som skall ha bott i en by, hvilken fordom hette Konungsby, men nu Kundby. Hans grafsten inmurades under katolska tiden i den då oppbyggda kyrkan, som uppfördes till S:t Andreæ ära och efter honom kallades S:t Anders-kyrkan. Skriften på runstenen lyder sålunda: "Anund och Erik och Håkan och Ingunars reste stenen efter sin broder Regner; Gud hjälpe hans själ!" Socknens invånares näringsfång är åkerbruk. Der ligga säterierna *Adamsberg* och *Ekebyholm*. Det sistnämnda består af 20 mtl., och har fordom tillhört än Hornska än Oxenstjernska familjerna. Sätessgården ligger vid sjön Syningen och är en storartad byggnad med 2:ne flyglar af sten under koppartak. Den namnkunnige kanslipresidenten, riksrådet greve Arfved Horn, afled här. *Adamsberg*, 2 eller 3 förm. mtl. tillhör f. d. landsböfvingen greve Carl Fredrik Horn. I socknen finnes flera ålderdomslemningar, såsom en runsten i vapenhus-dörren, en kringmurad jättegraf med höga hörnstenar, 2:ne stenbogar på ett berg, en

offersten samt flera jordbogar. En offerkälla finnes, kallad Wallbergs (Wallborgs?) källa, dit ännu från kringliggande socknar folk färdas Wallborgsmesso-afton. Då denna källa år 1739 uppräddes, funnos der några gamla penningar. Adr. Upsala och Bergby.

Rimfaxe (myth.). Nattens kolsvarta häst. Hon hade äfven en annan, kallad Fjörsvartner.

Rimforsen, en by i Grebo socken i Östergöthland. Vägen häre mellan och Målbäck beskrifves af Schubert som en af de vackraste i Sverige. "Allt", säger han, "erinrade mig om de mest tjusande trakterna i Schweiz, omkring sjöarne i Zug och Lungern och om vägen till Meyringen. Straxt bortom Rimforsen passerar man en bro, der några styfver betalas i bropenningar. Här förena sig sjöarne Åsunden och Jernlunden. Nu reser man en hel mil utmed den senares stränder, stundom vid sjelfva vattenbrynet, stundom på höjder, ty stranden är ömsom låg, ömsom bergig, öfverallt betäckt med björklundar, som afbrytas af ängar, åkrar, säterier, bondgårdar och större byar. Skogbevuxta uddar eller holmar, bevuxta med björkbuskar, ängar med sina hölador, fylla eller omgifva sjön. De mångfaldigaste utsigter öfver sjön omvexla från höjderna nästan med hvarje steg. Några ställen äro så retande sköna, att man har svårt att skilja sig ifrån dem. Åkrarna äro redan vidsträcktare än jag hittills sett dem; säden står hög och tät, såsom i Tysklands bördigaste trakter."

Rimgrimmer (myth.). En jätte, med hvars blotta namn Skirner skrämd Gerda, då han for att fria till henne för guden Frej. Gerda nekade i början att bli Frejs gemål, men då förstod Skirner att skrämma henne med många hotelser, bland annat att jätten Rimgrimmer skulle bli hennes make.

Rimkrönikorna, isynnerhet den större, utgöra vigtiga källor för Sveriges historia under medeltiden. Den stora rimkrönikan börjar med Folkungarnes uppror emot konung Erik Eriksson på 1220-talet och förtäljer de märkvärdigaste händelserna i Sverige till början af konung Gustaf I:s regering. Den är utarbetad af flere författare, som fortsatt den ene den andres arbete. Den äldste af dem anses hafva lefvat i början af 1300-talet; de följande voro samtida eller obetydligt yngre än händelserna, som de upptecknat. Den mindre rimkrönikan börjar med gamla hedniska sagominnen och genomgår medeltiden till dess slut, men är betydligt kortare än den större krönikan, och innehåller blott några rader om hvarje konung. Båda rimkrönikorna äro i äldre tider flera gånger utgifna af trycket och senast ibland *Scriptores rerum Suecicarum*, som utgifvits af professorerne Fant, Geijer och S. H. Schröder i Upsala. Dessa båda krönikor äro de som vanligtvis menas med rimkrönikorna. Det finnes eljest flera arbeten, som kunna så benämnas; det var nemligen fordomdags icke ovanligt att uppteckna historiska händelser i metrisk form. Konung Carl IX företog sig att skriva sin egen historia på vers och konung Gustaf I skref sjelf en rimmad vederläggning af en

Dansk krönika, som han ansåg förnärmande för Sverige.

Rimthussar (*Rimtussar*) (myth.). Rimjättar, köldens och frostens andar. De voro från början Asarnes fiender. Denna myth härledde sig deraf, att de gamle betraktade mörkret och kölden såsom något ohyggligt och allt hvad som derifrån ledde sitt ursprung såsom fiendtligt och förstörande för allt herrligt och skönt. Asarne ville gerna utrota Rimtussarne, hvarföre Börs söner fördränkte dem i Ymers blod; men en bland dem, Bergelmer, räddade sig med sin hustru i en liten båt och sålunda fortplantades Rimtussarnes ätt, till stort men för Walhalls gudar.

Rinda på gamla Svenskan *drifva, störla*; äfven *vidröra*.

Rinda (myth.). En af Assynjorna eller Walhalls gudinnor. Hon älskades af Oden och födde åt honom sonen Vale, hvilken, då han lefvat en enda natt, redan var så stor och stark, att han dödade Höder, Balders baneman. Rinda är en personifikation af jorden, särdeles om vintern.

Rindöm, en ö, 2 mil lång, i Stockholms skärgård, nära Waxholms fästning, på hvilken ett blockhus är anlagdt till inloppets försvar. Den har i senare tider vunnit en slags ryktbarhet genom den styrka af arbetskorpser, som blifvit förlagd hit. Det är 9:de och 10:de kompaniet, omkring 230 man hvertdera, som här hafva sin station. Dessa äro allesammans förbrutne, vanligen sådana, som begått en eller flera resor stöld och, efter utståndet straff, blifvit dömda att här hållas till arbete på vissa år.

Ring är namnet på tvenne fylkiskonungar, den ene öfver Östergötland, som Harald Hildetan förlänade med denna provins, och en annan som varit konung i Småland.

Ring var Sveriges konung i början af 900-talet, men tros endast i fyra år ha innehaft tronen, från 933 till sin död 937. Han var fader åt Edmund II med tillnamnet Slemme.

Ringaby skans, fordom en vikingaborg nära *Hilmers* eller *Hjalmars hållar* på skogen Kägla i Nerike. Lemningar härefter synas ännu på ägorne till Ringaby, ett rusthåll i Ödeby socken i Nerike, 2½ mil från Örebro, bestående af 4 mtl. Det har en vacker belägenhet vid den, ur sjön Wäringen flytande, ån, och de betydligaste qvarnar i Örebro län, samt såg och tegelbruk. På samma ägor finnas lemningar efter ett *Eremit-kapell*, ej långt från Djupdalen på samma skog.

Ringal, **Ringbeck**, är ett i folksagan ofta förekommande namn på den ypperste af bergjättarnes kreatur.

Ringar brukades af flera slag och till olika ändamål af våra förfäder. De flesta voro ämnade till prydnad och nyttjades redan af Kelterstammen. Dessa hade dem af bronz och buro dem dels om armen och dels om hufvudet och halsen. Merendels äro de af ett utmärkt prydligt arbete och oftast förgyllde. Från järnperioden äro ringarne af guld och ofta af en förvånande tyngd och yp-

perligt arbete. Finger-ringar brukades äfven, och får man ofta se sådana i våra forsamlingar; de synas hafva varit brukade blott af kvinnor. Af formen på armringarne ses, att de varit burna dels ofvanom armbågen och dels omkring handlofven. Ett eget slag af dem utgöres af en spiralformigt vriden guldten, hvilken tillika var ett slags mynt, hvaraf man efter behof afhög större eller mindre stycken. Talrika fynd af dylika göros ännu på landsbygden vid odlingar och andra tillfällen. En särskild art af ringar äro de s. k. tempel- eller edgångs-ringarne, hvilka, gjorda af guld eller bronz, äro ganska vida och merendels försedda med ett par knappar. Dessa lägo på altaret i de gamla offerhusen och nyttjades vid edgång. När ed skulle afläggas beströk presten ringen med offerblod, hvarefter den som begick eden fattade uti ringen och höll honom derunder i hand. Många af de stora prydligt arbetade bronzringar, hvilka träffas uti dörrarne till våra äldsta kyrkor torde ursprungligen vara dylika heliga ringar från de hedniska templan.

Ringarum, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Hammarkinds härad af Linköpings län och stift, består af 64 förm. hemman, uppskattade till 435,757 R:dr, med en folkmängd af 4,010 personer. Arealen är 36,450 tunnland, hvaraf 4,180 äro sjöar och kärr. Socknens läge är högt och marken bergig, omväxlande med slätter, dalar och sjöar, af hvilka sistnämnda *Yxninen*, *Keks*, *Strölingen*, *Byngarn*, *Storjön* och *Rödingen* äro de största. Jordmänen är i allmänhet lera, som gifver medelmättig afkastning, ängs- och betesmarker äro magra, så att allmogon måste förskaffa sig en del af sin behof genom kolning, tjärubrännning och forslande. Kyrkan, som ligger 1½ mil från Söderköping, nybyggdes år 1777. Hon har en altartafla af Hörberg och ett orgelverk bygd af Jonsson. Gyllenstjernska familjen har der sitt grafchor. I socknen finnes åtskilliga ålderdomslemningar, såsom en runsten, kallad Rings sten, spår af en gammal begravningsplats och murar efter en stenhusbyggnad, som tillhört en fylkiskonung Waldemar, hvilken förmodligen gifvit namn åt den här belägna köpingen Waldemarsvik. — Här finnas tvenne grufvor, som bearbetas, nemligen Wammars- och Humpgrufvan; den senare gifver 2 å 3,000 skeppd malm årligen. För öfrigt märkes här Gusums messingsbruk (se detta ord), samt *Fyllingerum* och *Söderkelholms* säterier, intetdera af någon större betydelse. Adr. Söderköping.

Ringa samman. Enligt Afzelius har denna benämning uppkommit deraf, att Erik den Helige byggde sina första kristna kyrkor något i likhet med afgudatemplen, eller i en rundel, så att talaren stod midtuti och åhörarne omgäfvade honom på alla sidor, liksom de voro vana på thingen. Kyrkogårdsmuren byggdes också i ring kring templet i likhet med stensättningarna kring grifterna. När nu klockorna kallade folket till gudstjensten, samlades det inom ringmuren och deraf hette det att folket "ringdes samman."

Ringberg, Ingrid Catharina, född i Wäby 1749, der fadern Nils R. var kyrkoherde, ingick äktenskap 1791 med hist. professorn i Lund Erland Sam. Bring. Eka 1798 och död 1830. Donerade, utom anslag till fattiga i Lund och Wälinge församlingar, 833 R:dr 16 sk. R:gs till ett stipendium, Bringo-Lagerlöf kalladt, att utdelas åt någon studerande af släakterne Bring och Lagerlöf eller i brist deraf i Blekingska nation, dock ägde nuvarande professorn Ebbe S. Bring rättighet att bestämma, huru länge kapitalet skulle tillökas af räntan. Stipendiet utgör nu 1,000 R:dr B:ko.

Ringdahl, Johan Julius, agrée af de fria konsternas akademi och hjälplärare vid dess elementarskola, lycklig genre-målare, är född 1818. Man har af honom flera vackra taflor såsom: några fiskande gossar, en Rebecka, en Thetis och Achilles.

Ringdufva (Columba Palumbus), en gångfögel tillhörig dufvornas familj, är blågrå med en lång vit fläck på vingen och ett vitgrått band under den temligen långa stjärten, straxt framom dess svarta spets. Hannen är obetydligt större än honan och har en mörkare rödgrå färg på bröstet än denna. Ringdufvan är flyttfögel, samt tillbringar somrarna i de nordliga provinserna af den Skandinaviska halfön, dit hon anländer redan i början eller medlet af April. Dock lär hon under fortplantningstiden uppehålla sig äfven i Blekinge. Dess vistelseort är i djupa barrskogar, der hon lever af träd- och gräsfrön, m. m. Efter kläckningstiden, då ungarne äro flygfärdiga, samlar hon sig i stora flockar, och drager sig småningom söder ut, och infinner sig redan i September månad i Skånska skogarna, derifrån hon gör utflygter till de afmejade åkerfälten. I början af Oktober flytta de alldeles ifrån oss. Ringdufvan häckar två gånger under sommaren. Äggen äro hvita och två till antalet, samt rufvas af båda makarna. De läggas uti ett illa byggt bo i grenarne af ett träd. Ungarne skola i början matas med ett ostlikt ämne, som afsöndras i föräldrarnes kräfv. Ringdufvan, särdeles den unga, skjutes för sitt smakliga kött, men är svår att åtkomma i skogen, för sin skygghet och sin vana att uppehålla sig på toppen af de högsta träden. Då hon samlat sig i flock och är stadd på sin flyttning söder ut, kan man dock lätt åtkomma henne på krypskytte morgnar och eftermiddagar. Hannens locken är ett djupt kuttande läte.

Ringerrum, ett gammalt fäste i Östergötland, der en konung Ring och hans son Herröder sägas hafva bott.

Ringhorne (myth.). Så hette Balders skepp, hvarpå han och hans gemål lik brändes. Naturligtvis brann också skeppet upp, ty då bålet väl var antändt, drefs Ringhorne ut i hafvet.

Ringkarleby, annex under Glanshammars moderkyrka i Nerike, $\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Örebro, vid Hjelmaren, består af 33 $\frac{3}{4}$ hemman, värderade till 118,130 R:dr, med en folkmängd af 848 personer. Arealen är 4,582 tunnland, hvaraf 360 äro sjöar och kärr. I kyrkan har Bondeska familjen,

som skänkt henne de flesta prydnader, sitt grafchor. Man finner här *Nasta* skans, en runsten, ättebögar, domaresäten och flera andra älderdomslemningar. I socknen ligga *Myrå* och *Eptunda* säterier (se dessa ord). Adr. Örebro.

Ringmäla, på Svartsjölandet, i Färentuna socken i Upland, var, under hedniska tiden, fylkiskonnungens säte, efter hvars borg några lemningar ännu finnas. Det omtalas i Olof den Heliges historia, hvarest det heter, att Kettil, som var konungens anhängare mot Svea-jarlen, bodde på "Ringanäs." Det skall ha stått ännu i Gustaf I:s tid, då han lät nedbryta det för att använda stenen till Svartsjö slott.

Ringstadholm eller **Ringstadaholm**, i östra Eneby socken i Östergötland, är ett historiskt namnkunnigt ställe. På en holme i Motala ström, $\frac{1}{2}$ mil från Norrköping, låg detta fäste, i forntiden byggt af en viking, och hvaraf lemningar ännu finnas, äfvensom af stenkar efter den bro, hvilken vid Fiskeby gått från fasta landet till holmen. Ett rött regn, ett s. k. blodregn, skall här ha fallit år 1316. Den äldste namngifne ägaren var riddaren Jon Knutsson Grip, hvars son, riksdrotset Bo Jonsson Grip, sedan ägde det, men hvars son, Knut Boson, år 1388 godvilligt afträdde det åt drottning Margaretha, troligen emot något skadestånd i penningar. Här dog år 1391 St Britas son, Johanniter-riddaren Birger Ulfsson, och här föddes d. 5 Okt. 1409 Carl Knutsson Bonde, som sedan blef Sveriges konung. - Då Engelbrekt 1434 infann sig utanför Ringstadholm och frågade fogden, en Meklenburgare vid namn Henrik Styke, om han ville uppgifva slottet, svarade denne trotsigt, att han ej skulle göra det, och att, hvad Engelbrekt än måtte företaga, skulle han ej kunna eröfra det. Då försäkrade Engelbrekt, att han om sju dagar skulle draga honom ut derifrån vid håret. Han började nu genast bygga en flotta och på den en skans eller s. k. *Barfrid*, i flera våningar med bröstvärn. När Styke såg dessa fruktansvärda anstalter, sjönk hans mod, han begärde fem dagars vapenhvila och, efter dess förlopp, uppgaf han verkligen slottet mot fritt afstått. Efter Engelbrekts död togo hans mördare sin tillflykt hit. Riksdrotset Christer Nilsson Wase förskansade sig här emot Carl Knutsson, men afstod likväl sedan frivilligt borgen, som Carl lät iståndsätta. Under striderna mellan Sten Sture d. ä. och Christian I afbrändes slottet år 1470. Finspångs grundläggare, Louis De Geer, skref sig "Herre till Ringstadholm." Af slottet finnas nu mera endast ruiner kvar, men hvilka dock gifva något begrepp om hvad det fordom varit.

Ringstaf var ett instrument, som valbjonen i Skåne brukade på v. Linnés tid, och utgjordes af en staf, på hvars öfra ända flera lösa ringar voro satta, hvilka vid skakning gäfvö ett skramlande ljud. Stafven begagnades för att dermed sammanfösa den skingrade hjorden.

Ringstedt, Zachris, en af öfverstlöjtnanten Zachris Andersson, blef 1650 ryttare vid öfverte Yxkalls regemente, men tjente upp sig till löjt-

nant vid Uplands rytteri, hvilken grad han likväl icke erhöill förr än 1668, gick sedan i Fransk tjänst vid Königsmarks regemente, hvarest han mycket utmärkte sig. Återkommen till Sverige blef han öfverstlöjtnant och adlad 1681. Dog utan söner, då ätten utgick med honom.

Ringström, Johan Erik, var född i Roslagen 1746. Fadern, en förmögen källarmästare i Stockholm, hade i sitt hus visat gästfrihet åt en Fransk officer, som af åtskilliga omständigheter nödgades hålla sig aflägsen från sitt fädernesland. Då han äntligen kunde återvända dit, erbjöd han sig af tacksambet att medtaga sin värds son och skaffa honom en plats i Franska arméen. Anbudet emotogs och den unge R., då student i Upsala, reste till Frankrike och anställdes som officer vid ett artilleri-regemente. Snart fann han likväl, att krigareyrket icke öfverensstämde med hans anlag och böjelser, hvilka tvärtom voro riktade på studierna, särdeles språkens. Hans Franske gynnare understödde också hans önskan genom sitt förord hos dess fader, som åt honom anslog tillgångar att uppehålla sig i Frankrike och äfven besöka andra länder. Han tog nu afsked, begaf sig till Paris och studerade under de Guigne, de Österländska, isynnerhet Kinesiska och Japanska, språken, reste sedan till Portugal, Spanien och Italien, men hann, af någon okänd orsak, icke till Rom, utan återvände hem, utrustad med en dyrbar skatt af kunskaper och böcker, samt ingick vid kongl. kansliet och biblioteket. Han lemnade likväl snart dessa verk och lefde dels af advokatyret, dels af sin ärftda förmögenhet, men för sin älsklings-sysselsättning. Dock utgaf han icke från trycket annat än ett *Handels- och Seglations-Lexikon*, som utkom 1816. Under senare åren hade han förföljts af missöden, som medtog hans förmögenhet, så att, efter hans död 1819, togs hans boksamling i mät för byran i det hus, som fordom varit hans, och som hans enka och son nu måste utrymma. Flera år efter hans död, 1826 och 1827, utkommo tvenne af hans arbeten: *Afhandling om de förnämste nationers Handelsussancer* samt *Kinesiska Rikets Kejsarhistoria*. Han har dessutom i manuskript efterlemnadt ett *Kinesiskt och Franskt Hundlexikon*, samt öfversättningen af en Kinesisk roman: *Dygdens och Kärlekens beloning*. Ingen Svensk lärar i kannedomen af Kinas och Japans språk ännu kuunnat tälla med den obekante och obelönte R.

Ringtrasten (*Turdus torquatus*), har till storlek, utseende, lynne och lefnadsätt, ganska stor likhet med koltrasten, undantagades att ringtrasten har på bröstet en halfmånformig hvit eller grå fläck, af hvilken han ock fått sitt namn. Han tillhör egentligen den höga nordnen ända till stränderna och öarne i Ishafvet, dit han anländer i början eller medlet af Maj, och derifrån han åter begifver sig till södra länderna i Oktober månad. Hans läte, som han isynnerhet låter höra då han är rädd, är ett squaltrande: "lack, lack, lack." Sången liknar något pipet af en kyckling. Ringtrasten reder sitt bo på murken vid en buske;

äfven lägger han det understundom på en stubbe. Äggen äro 4—6, ljusgröna med rödbruna punkter. **Ringärlan** eller **Sködesärlan** (*Motacilla alba*), är en af våra vackraste och nättaste, samt allmänast kända småfoglar. Grundfärgen är askgrå, med bjessan, nacken, och hos hannen, äfven främre delen af bröstet svart. Stjerten är lång och i en ständig vickning under fogelns gång. Ärlan tillhör flyttfoglarna och hitkommer först då jorden är tjenlig att brytas om våren, man får då se henne helt förtroligt vandra efter plöjaren i den öppnade färan och upplöcka mask och andra insekter, som kommit i dagen. Hannen infinner sig alltid först och ensam. De gå långt upp åt nordn, till och med inom polcirkeln, men i slutet af Oktober begifva de sig åter bort, efter att hafva samlat sig i mindre flockar. Till ärlans egenheter hör, att hon gerna trifves i människors och husdjurs sällskap, samt att hon med skrik förföljer hvarje roffogel, som visar sig. Dess ljud är ett qvittrande: "qui, qui, quirriri." Sitt bo anlägger denna ärla helst vid vatten i ett stenrös, någon öde byggnad eller klippa. Det är konstlöst sammanfogadt af gräs och rötter samt invändigt fodradt med hår. Äggen äro 4—8, gråhvita och brunfläckiga. Det är denna ärla, som utkläcker gökens ungar.

Rink, Melchior. Se: *Knipper-Dolling*.

Rinkaby, annex till Åhus moderförsamling i Christianstads län, ligger vid hafvet, $\frac{1}{2}$ mil från Åhus, består af 10 hemman, uppskattade till 46,411 R:dr, med en folkmängd af 588 personer. Arealen är 6,503 tunnland, hvaraf 1,225 sjöar och kärr. Socknen har god och bördig både åker och äng. Adr. Christianstad.

Rinkestad eller **Ringsta**, ett säteri i Erla socken i Södermanland, om 2 mtl., $7\frac{1}{2}$ mil från Nyköping, tillhörde fordom Natt och Dag- samt Oxenstjernska familjerna, och nu mera den Wachtmeisteriska. Här skall fordom ha legat ett kloster. Den i senare år nedbrända åbyggnaden är afritad i Dahlbergs *Suecia*. Den nuvarande bibehåller dock någon likhet med den fordom. På ägorne ligger ett stort kärr, hvarvid är en betydlig höjd kallad *Oyeklef*, hvarpå ruiner finnas efter en urgammal borg.

Rinnam, Sven, föddes d. 20 Juni 1720 i Upsala, der fadern var landtränsmästare, egnade sig tidigt åt bergsvetenskapen och blef känd af De Geer och Grill, hvilka erbjödo honom att, på deras bekostnad, få företaga en utländsk vetenskaplig resa, ett anbud, som, ehuru öfverensstämmande med hans högsta önskningar, han likväl begärde det honom måtte tillåtas icke förr emottaga, än han dertill samlat behöfliga kunskaper. Denna auspråkslöshet utgjorde alltid sedermera ett af de utmärkande dragen i hans karakter. Efter beunkomsten från nämnda resa, hvarpå han likväl endast fick tillbringa ett år, och som honom ej tilläts utsträcka längre än till Holland, Tyskland och Frankrike, förordnades han till ekonom och byggmästare vid Hellefors silfververk, der han gjorde en mängd anläggningar och förevigade sitt minne genom skrif-

ter, forskningar och uppfinningar af mångfaldiga slag. Till de förra höra isynnerhet en *Jernets Historia* och ett *Bergberks-Lexikon*, som anses för klassiska arbeten, och till de senare åtskilliga förbättringar i stålförädling, alunkokning, kopparplåtars valsning, bormaskiner för kanoner, m. m. Isynnerhet har han stora förtjenster om Eskilstuna fristads inrättning, till hvars direktör han utnämndes år 1784. Ehuru han hedrades med bergsråds titel och Wasa-orden, innehade han aldrig något offentligt embeite; men bruks-societeten, som af hans nit och kunskaper drog så mycken nytta, försåg honom med anständiga inkomster, och har i senare åren, som en aktningsgärd åt hans minne, på Eskilstuna torg låtit åt honom uppressa en minnesvård af jern. Han afled i denna stad d. 20 Dec 1792. Har, utom ofvannämnda skrifter, utgifvit en *Afhandling rörande Mekaniken, med tillämpning isynnerhet till Bruk och Berg*, samt: *Svar på Akademiens fråga: Om och huru godt Tegel hos oss med fördel kan tillverkas utan bränning?*

Rinna, annex till Ekeby moderkyrka i Göstrings härad, Linköpings län och stift, $1\frac{1}{4}$ mil från Skenninge, består af $34\frac{1}{2}$ förm. mtl., uppskattade till 125,900 R:dr och har en folkmängd af 1,424 personer. Arealen är 20,319 tunn., hvaraf 890 äro sjöar och kärr. Den gamla kyrkan, som varit af hög ålder, byggd af gråsten, och i hvilken åskan slog ned år 1700, utan att göra någon skada, raserades 1802, då i stället den nuvarande upbyggdes. Vid Ljungstorp skall fordom, man vet icke när, ett fältslag ha stått, hvilket slutas deraf, att man här träffat lemningar af vallar och förrostade vapen. En stad, Lokestad eller Lockerstad, säges ha legat här i socknen, och vidsträckt stensättningar, som träffats mellan Stens-torp och Gårdslätt, tros vara lemningar derefter. Vid gården Gullkistan stod för icke längesedan en idegran af ovanlig form, vid hvilken folket fäste en vidskeplig vördnad, och dit stora skaror vallfärdade från aflägsna orter, för att med bugningar, anropande och offer vinna befrielse från sjukdomar för sig sjelfva eller för dem, hvilkas ombud de voro. Kyrkoherden förmanade likväl slutligen åhörarna att nedhugga och uppbränna det afgudade trädet. — I socknen ligger *Mossebo* säteri, som d. v. ståthållaren, sedermera riksrådet Lindorm Pedersson Ribbing år 1612 tillhytte sig af kronan och bebyggde till sätesgård, men som nu mera blifvit afhyst och lagdt under Boxholms säteri i moderförsamlingen. Adr. Boxholm.

Rinnefors. Se: *Brunsborgs-verken*.

Ripian (*Lagopus*). Ripslägtet tillhör hönsfoglarnes ordning. Det utmärker sig genom kort, tjock och ofvan kullrig näbb, nakna röda ögonbryn, som upptill äro försedda med en uppstående tandad kam; tarser och tår om vintern tätt fjäderklädda, men om sommaren blottade och belagda med små rundaktiga fjäll; klorna om sommaren halfrinda, men om vintern långa, breda och skåvelformiga. Riporna tillhöra den högre norden, och uppehålla sig på fjäll och i småskogar, men sällan i djupa skogar. De lefva i engifte och samlas vid hösten

i stora flockar. Födan består af bär, frön och örter. De ömsa ett par gånger om året klor, fjädrar och färg. Under parningstiden locka de hvarandra med egna gälla läten. Dess arter äro: Dal- och Fjällripan (se dessa ord).

Ripbär (*Arbutus alpina*), är en låg och krypande buske, som i ymighet växer i rikets nordligaste delar. Den kallas af Lapparne Garanas murie, och har sitt Svenska namn deraf att dess bär utgör ett särdeles eftersökt födoämne för snöriporna.

Riporren (*Tetrao*, hybridus, *Lagopoides*), är en sällsynt batard af orre och ripa. Den bibehåller omisskänliga drag af de båda fogelarter, från hvilka han härstammar, och hvilka han följaktligen förmedlar. Han har orrens klufna stjert, men ripans hvitkantade stjertfjädrar, orrens värtbetäckta fläck öfver ögat, men ripans tandade kam derofvan, ripans fjäderklädda tår, men orrens hornaktiga ringar på dess yttre hälft, o. s. v. Ännu nämner man blott bannen af denna batard. Dess färg är ofvan svart och gråvattrad, hvit- och svartfläckig på hals och vingar, med en stor svart fläck på bröstet. Längden är 18 tum, hvaraf stjerten upptager tredjedelen. I anseende till dess sällsynthet, känner man föga om dess lefnadsätt och öfriga förhållanden. Enligt allt hvad man känner, är denna besynnerliga fogel funnen och anmärkt blott sex gånger, alla i nordliga delarne af den Skandinaviska halfön.

Ripsa, med annexet Lid, ett konsist. och patron. pastorat af 3 kl. i Rönö härad af Nyköpings län och Strengnäs stift, består af $20\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 66,030 R:dr, med en folkmängd af 590 personer. Arealen är 13,724 tunn., hvaraf 3,200 äro sjöar och kärr. I socknen ligger *Ekeby* och *Åboö* sätesgårdar. Adr. Nyköping, hvarifrån det ligger $3\frac{1}{2}$ mil aflägsnadt.

Risa, en sätesgård i Örsås socken i Elfsborgs län. Under kriget mot Danskarne böll Erik XIV år 1565 här en mönstring med sina trupper, hvilka han uppmanade att med tapperhet möta en öfvermodig fiende och tvinga honom till en efterlängtd fred. Hären svarade med höga glädjerop, men bad konungen sjelf spara sin person, hvilket han äfven lofvade, och förordnade Jakob Henriks-son Håstesko till fältöfverste. Risa ögdes då af Erik Brorsson Store eller hans son.

Rissanäs, ett fräsehemman i Ronneby socken i Blekinge, med underliggande Stökö och Harö, är utmärkt för sin vackra belägenhet, har väl mager åker, men god ängsmark, skog, fiske och ett tegelbruk.

Riseberga, med annexet Färingtofta, ett patron. pastorat af 2 kl. i Norra Åsbo härad, Christianstads län och Lunds stift, består af $45\frac{3}{4}$ mtl., uppskattade till 299,325 R:dr, med en folkmängd af 2,825 invånare; arealen är 27,910 tunn., hvaraf 595 äro sjöar och kärr. Åkerjorden är medelmättig, ängen något bättre, och i socknen finnes någon ek- och bokskog. *Herrevadskloster* är här beläget. Adr. Christianstad eller Åby.

Riseberga säteri i Edsbergs socken i Nerike, 4 mtl., nära 3 mil från Örebro, är isynnerhet

märkvärdigt genom det kloster, som här varit beläget. Det skall ha fått sitt namn af en stor byggmästare vid namn Risa, som bott i Leke bergslag vid Garphyttan och haft sina skatter förvarade i Garphytte klint (se detta ord). Konung Sverker d. y. uppgifves emellertid som dess stiftare, omkring år 1200, för nunnor af Cistercienser-orden från Wreta. Klostret erhöll, likt andra stiftelser af detta slag, efter hand en mängd donationer, hvarföre det vid reformationen var ganska rikt. Gustaf I tyckes ha haft ett visst andseende för detsamma, så att han nöjde sig med en afgift af abbedissan för klostrets räntor och uppbörd af 100 mark, hvilka 1531 nedsattes till 60 mark. Dock lära nunnorna ej fått behålla alla sina inkomster, emedan Nils Jaspersson, år 1536, fick Riseberga kloster i förläning. Oakadt konungens mildhet, kunde likväl slottets förstöring ej afböjas, ty en våldel ödelade det helt och hållet år 1546. De återstående ruinerna, som nu mera inskränka sig blott till östra gäfveln, vittna likväl om dess forna storhet. Det har varit bygd af tälsten. Carl IX skänkte det åt befallningsmannen öfver Nerike Jost Kurzel, hvarifrån det gick i arf till hans måg, riksrådet Erik Ryning, men indrogs vid reduktionen till större delen till kronan. Klostret har äfven fått en romantisk betydelse genom nunnan Elisif eller Elisabeth Eriksdotter Wasas äfventyr. Konung Albrekt sökte skaffa en af sina Tyske gunstlingar, riddar Bernhard, ett fördelaktigt giftermål, och uppmuntrade honom derföre att bortröfva Elisif ur klostret. Han förde henne verkligen derifrån, men då han skulle med henne färdas till Gottland, omkom han sjelf i vågor. Elisif upptogs af en fiskare och fördes af biskop Nils Hermansson (se: *Hermann, Nicolaus*) tillbaka till Riseberga kloster, hvarst hon dog några dagar derefter. Händelsen är af biskopen besjungen i en bekant folkvisa: "*Then Högborna Nunnan Elisif Eriks-Dotters af Riseberga Klostet Samtida Händelser*", utgifven af J. G. Hallman 1732.

Riseckatalösa, en socken i Lunds stift, annex till Hesslunda, består af 13 $\frac{5}{8}$ frälse hemman, uppskattade till 50,550 R:dr, med en folkmängd af 433 invånare. Arealen är 2,847 tunn. Adr. Helsingborg.

Risell, Johan, var född 1697 i Ulleråd i Wermeland, studerade i Upsala, egnade sig åt lagfarenheten och var utsämd till stadsfiskal i Köping, men dog innan han hunnit tillträda sysslan. Hade på sin tid ett högt anseende som poet, ehuru hans bana så tidigt afbröts, att han blott kunde sägas ha varit vid början deraf. Har, utom några smärre stycken, utgifvit en *Beskrifning af en soldat; Tal*, hållet i Wermlänningarnes sammankomst i Upsala 1722, och ett ode öfver *Ett stadigt Sinne*, en härmning af Horatius.

Risellschöld, Olof Christoffersson, hette förut **Risell**, var född d. 24 Maj 1725 i Bolstads prestgård på Dalsland, der fadern var kyrkoherde; ingick i justitie-revisionen, erhöll lagmans titel vid sitt afskedstagande och adlades 1788

med namnet **Risellschöld**. Orsaken lär varit, att han, genom sitt giftermål med handlanden i Westervik Dichmans dotter, blef en af landets rikaste possessionater. Ätten utgick med hans son, förste expeditions-sekreteraren och R. af N. O. **Olof Risellschöld**, död d. 17 Mars 1836 vid 64 års ålder, hvars enda dotter var gift med sedermera justitie-statsministern friherre Nordenfalk. **Rising, Johan**, son af kyrkoherden i Risinge Claes Bothvidi och brorson till biskopen af samma namn, var född i Östergötland, studerade i Upsala, sedan i Dorpt, blef 1653 förste sekreteraren i kommerskollegium, s. å. kommissarie och assistansråd vid guvernementet Nya Sverige, samt 1654 guvernör derstädes. Häriifrån återkom han 1657, blef öfverinspektör öfver gränstallarna i Preussen och Pommern samt assessor i sjörätten. Då han år 1653 upphöjdes i adligt stånd, behöll han det namn, han antagit efter sin födelsebygd; men som han d. 28 Jan. 1672 afled utan söner, utgick ätten med honom. Har utgifvit: *Itt Uttoth om Kjöphandelen; Een landbook eller några uppsatser till vår fäderneslands nytta, samt Om landbruk och landtlefverne*.

Risinge, ett konsist. pastorat af 1 kl. i Finspångs socken af Linköpings län och stift, består af 90 $\frac{1}{2}$ förmedl. hemman, uppskattade till 626,292 R:dr, med en folkmängd af 3,435 invånare. Arealen är 51,239 tunn., hvaraf 12,780 äro sjöar och kärr. Bland de betydligaste sjöarna äro *Dofvern, Bönern, Blekern*, o. s. v. Jordmänen är lera och något svartmylla, som i medelafkastning gifver 6:te korvet. De flesta hemman hafva tillräcklig äng och betesmark. Handaslöjder idkas af allmogen, som häri uppnått en icke obetydlig grad af färdighet, något i Östergötland mindre vanligt. Kyrkan, som ligger 2 $\frac{3}{4}$ mil från Norrköping och 4 $\frac{1}{2}$ från Linköping, var fordom invigd åt jungfru Maria. Altarprydnaden var förut af gammalt bildhuggeri, men Hörberg, som sjelf bott i socknen, har dit-skänkt en af honom målad. I kyrkoboken finnes följande sällsamma anteckning: "År 1732 then 4 Dec. föddes hit till världen af en Moder, 3 Söner och 2 Döttrar: thet första klock. 9 om morgonen, som i dopet kallades *Saloneja*, thet andra om natten thereafter, och kallades *Lars*, thet tredje en tima thereafter, och kallades *Anders*; en tima thereafter ett Flickebarn, som för Qvinfolkens häpenhet skull icke bekom dop; och sistst thet femte, som i dopet kallades *Peter*. Förenämnde 4 Barn, som efter döpelsen lefvat en liten stund, lades med thet femte uti en kista, och begrofvos här i Kyrkogården then 10 Dec. Fadren var Hammarsmeden vid Börsjö *Anders Andersson*, och Modren Hustru *Maria Erics Dotter*, som blifvit gifte år 1727, och är Modren, efter förenämnde barnafödande, vorden kyrktagen then 21 Jan. 1733." — En annan anteckning omtalar en gosse, som vid 7 års ålder af sin moder blifvit tvättad med lat i hufvudet och deraf förlorat målet, men återfått det vid 71 års ålder. Stumheten var den enda följden af den oförsigtiga tvättningen. — I socknen finnas åtskilliga ålderdomslemningar, såsom

Ättebogar, jättagrytor och ruiner efter ett starkt fäste Thorsborg, samt ett annat gammalt slott vid Egsnäs nära Glan, som skall ha innehaft af en fylkiskonung Ragufaster Mageson, hvilken lefvat i 8:de århundradet och kommit i tvist med en annan fylkiskonung på Ringstaholm rörande farthen genom Motala ström utåt hafvet. Den förre hade upptränat den senares borg, och sålunda öppnat sig en väg genom Bråviken. — Ett stort fältslag lär ha stått vid Börsjö. — Risinge socken har fordom haft bergslags-privilegier, men som nu blott en tredjedel deraf åtnjuter, sedan de flesta grufvorna för malmbrist måste igenläggas. — I socknen ligga *Finspångs* säteri och bruk, *Stjerneviks*, *Kolstads* och *Eköns* säterier samt *Börsjö*, *Lortorps* och *Börjöhls* jernbruk och *Ysunda* manufakturverk. Här har också funnits en knipphammare, *Wistings*, men hvilken numera är nedlagd. Adr. Norrköping.

Ristlachel, Gabriel Samaliel, var född 1765 på Onsbergs bruk i Storkyro socken af Österbotten, der fadern var bokhållare. Kom till Åbo år 1783 och fick der genast en fördelaktig kondition som informator hos major Wallrang, hvars son han handledde ända till dess hans uppfostran var fulländad 1796. Blef 1800 fattigläkare vid Sättra brunn, promoverades till doktor i Upsala 1804, ehuru frånvarande på en resa i England. Blef sedan förste hofmedikus, följde, som sådan, konung Gustaf Adolf till Pommern, der han äfven gjorde tjänst som fältläkare, och blef 1808 förste fältläkare vid västra arméen. Här dog han s. å. i Wenersborg d. 5 Dec., endast 43 år gammal. Doktor R. var en ganska skicklig läkare och isynnerhet en utmärkt operatör. Derjemte gjorde han samlingar i naturhistorien, särdeles foglar, i hvilkas uppstoppande han hade en utmärkt skicklighet. Denna samling, bestående af 415 species, utom 60 variationer och några mammalia, tillföll Hr Wallrang såsom ersättning för gifna förskotter under doktors utländska resa; men Hr W. skänkte samlingen år 1814 till Åbo universitet, med förbehåll, att den der skulle förvaras under namn af Museum Ristlachianum. Den gick likväl förlorad vid den brand, som år 1827 ödelade staden.

Risschytta, ett stångjernsbruk i Stora Tuna socken i Dalarna, består af Risschytte hammare, privilegierad 1521, utdömd 1687, men åter tillåten 1707, samt af Risschytte östra hammare, som är en ny anläggning af bofjägsmästaren C. G. Söderhjelm, hvilken 1826 fick privilegium på dess uppbyggande mot dubbel hammskatt. Bruket har nu i 2 härdar 840 skeppd smide af eget tackjern, som skeppas på Gefle och Stockholm. Äges af Söderhjelm's arfvingar. Bruksstämpeln är ett brianande berg med 2 stjerner.

Rissla betyder i allmogens språk en afbuggen gren af löfträd.

Ristaler, Peter, provincial-medikus och R. af W. Ö., är född d. 24 Nov. 1781 i Svegs pastorat i Herjedalen, der fadern var kyrkoherde, blef redan 1804 tillförordnad provincial-medikus i Söndsvall, sjukhus-läkare under 1803 — 1809 årens krig,

1812 provincial-medikus i Jemtlands län och följande året, ehuru frånvarande, promoverad till medicine doktor. Har lemnat åtskilliga bidrag till Svenska Läkaresällskapets handlingar.

Rist, betyder i Bohuslän kyrkogårdsport, sannolikt emedan uti sådana finnes inlagda ett gallerverk, för att hindra kreatur gå derigenom. Ett sådant gallerverk liknar ett halster, som fordom och flerstädes äfven ännu heter *Rist*.

Rista blodörm kallades ett barbariskt straff, som våra hedniska förfäder läto krigsfångar, helst sådana, af hvilka de hade en svårare hämd att utkräffa undergå. Det bestod deruti, att köttet bortskars från ryggen, salt ströddes i såren, hvar efter rebben utböjdes likasom vingar och bröstets inelfvor utsletos. Detta straff tillämpades ännu i 10:de seklet. Med ett dylikt utkräffe Lodbroks söner en ryslig hämd på sin faders banemann, den tillfångatagne Engelske konungen Ella.

Ristell, Adolf Fredrik, var sekreterare i patriotiska sällskapet, med titel af kongl. bibliotekarie, samt ledamot i vitterhets-akademien, lärar för åtskilliga tillgrepp af myntkabinettets guld- och silfver-pjeser ha nödgats lemna riket omkring 1790. Han var känd som en af sin tids flitigaste litteratörer, utgaf en *Vitterhets- och Gransknings-Journal*, vann flera pris i vitterhets-akademien och har öfversatt åtskilliga theaterstycken, såsom Voltaire's tragedier: *Merope* och *Zaire*, operorna *Armide*, *Atis*, *Iphigenie i Tauriden* och *Electra*, komedierna *Den bedragne Advokaten*, *Konung Gustaf Adolfs jagt*, *Visittimman*, *Marcus Wimmerberg*, *Krediten* samt *Mor Brita och Spöket*, de båda sistnämnda lära vara originaler. Hans ode *Öfver ett godt Samvele* vann 1775 priset i vitterhets-akademien. I en skrift kallad *Tänkar öfver smak i vitterhet och konst*, redogör han för sina åsikter i dessa ämnen, hvilka i allmänhet voro den tidens, och hvari han fordrar, såsom vilkor för att röra och behaga, både liflig inbillningskraft, sundt omdöme samt ett renadt och upphöjdt språk. Han tillägger egentligen blott de klassiske Franske författarne och Pope verkligt god smak. Privilegiet till inrättandet af Svenska dramatiska theatern utfärdades för honom, och då den öppnades d. 2 Juni 1787, gafs hans ofvannämnda komedi: *Visittimman*, som är en imitation från Fransyskan.

Risteröd, annex till Forshälla, strax söder om Uddevalla, är en af de minsta socknar i Bohuslän, ägande nemligen en arealvidd af blott omkring $\frac{1}{2}$ qv.-mil, samt 15 förmedl. hemman. Gårdarne äro till ägoviddens inskränkta, men äga en ypperlig jord, samt hafva alla husbehofsskog. Jordmånen är till hälften lera och lermylla, och till den andra hälften sandmylla. Folkmängden utgör för närvarande omkring 650 personer. Förmästa hemmanet i socknen är Ristenäs, hvilket fordom varit säteri och tillhörigt de adliga släkterna Green och Hvitfeldt, af hvilka senares sista ättling, fru Margaretha Hvitfeldt, det skänktes åt hennes tjänare Thorkel Valdalim. Kyrkan är en af de minsta i länet, utan all märkvärdighet. Antiquiteterna äro högst få. Den förmästa af dem är

borgen på Borråsen, hvars grundmurar ännu synas, och hvilken, enligt traditionen, skall vara uppbyggd af en konung Borre, hvilken legat i fejd med konung Hake (se detta ord). Invid samma borglemning synes en lemning efter en förstörd grafkista, hvilken man påstår vara konung Borres graf. På Öfra Ryrs mark träffas några cirkelformer af sten, uti en af hvilkas midt stå uppresta stenar. Adr. Uddevalla.

Ritare-akademien i Stockholm var en inrättning af Carl XI, troligen föranledd af den skänk han erhöill från Ludvig XIV, bestående i gipskopior, gjorda i Italien af flera den Grekiska bildhuggarekonstens mästerverk. En ganska skicklig Fransysk tecknare Fouquet var dervid anställd; men akademimens vidare öden äro obekanta.

Rittercrantz, Peter, hette förut **Helsing** och var född i Gefle, blef 1674 kassör hos ambassadören i Polen Anders Liljeböök, och på hemvägen tillfångatagen af kurfursten i Brandenburg; knappt utkommen derifrån skickades han 1676 af Liljeböök med ett bref till Carl XI, men tillfångatogs åter af Danskarne, fördes från det ena fängelset till det andra, men lyckades slutligen göra sig fri och komma till Svenska arméen. Här anställdes han som kornett vid Renskölds squadron, utmärkte sig så i slaget vid Landskrona, att han befordrades till löjtnant, skall ha gjort kronan flera penningeförsträckningar, blef regements-kvartermästare vid adelsfanan 1784 och adlad. Han begärde då få kalla sig **Helsingköld**, men hvilket afslogs, emedan konung Carl "sjelf ville vara Helsinglands, som de öfrige Herredömers och Landskapers Skiöld och försvar." Om det var missnöjet häröfver som verkade eller något annat skäl, nog af, han tog icke introduktion förr än 1719. Ätten utgick med hans son, **Carl Johan R.**, som dog utan manliga afkomlingar d. 28 Okt. 1760.

Rivani, en Italiensk sångare, som drottning Christina tagit i sin tjänst. Då hon år 1667 vistades i Norden, öfvergick han till bertigens af Savojen tjänst. Denna obetydliga händelse gaf Christina en ny anledning att ådagalägga sin fåfånga och de höga begrepp hon byste om sin värdighet. Hon skref nemligen till sin sekreterare i Rom och tillsade honom underrätta Savojens sändebud, att hon ville behålla sångaren, "ty han är till bär i världen endast för min skull, och om han icke sjunger för mig, så skall han icke heller länge sjunga för någon annan, hvem det ock vara må. Om han ock säger sig hafva förlorat rösten, det gör ingenting. Sådan han är, skall han lefva och dö i min tjänst, eller träffas af min hämd."

Ronsjö, en socken i Elfsborgs län, ett bland annexen till Sexdråga moderförsamling, $2\frac{1}{2}$ mil från Borås, består af 6 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 25,030 R:dr med en folkmängd af 545 personer. Arealen är 8,679 tunn., hvaraf 880 äro sjöar och kärr. Kyrkan, som är af träd, byggdes 1690, men tillbyggdes 1783, och erhöill sitt torn 1811. Altartaflan berömmes såsom ganska vacker. I socknen ligger *Appelnäs* säteri, hvarå man såsom en sällsamhet anmärkt en ganska hög, 600 alnar

lång jordvall, hvilken sammanbinder tveene åsar, och svårigen tyckes ha kunnat vara naturens eget verk. I socknen träffas äfven vid Påbol en grafbacke med många stenar. Adr. Svenljunga.

Robeck, Johan, var född 1672 i Kalmar, der fadern var borgmästare. Han studerade i Upsala och röjde en lycklig fattningsgåfva, men en dyster och melankolisk sinnesstämning, så att han förföll i andligt grubbel och ledsnad vid lifvet. För att vinna någon förströelse, antog han kollegatet vid trivialskolan i Kalmar, men tröttnade snart dervid, lemnade Sverige 1704 och begaf sig till Tyskland, der han stannade hos jesuiterna i Hildesheim, i hvilkas orden han ingick, med afsvärande af sin troslära, och förordnades i Wien 1712 till diaconus och prest. Han erhöill en gång af Carl XII tillåtelse att återkomma till Sverige, men begagnade den ej, och då han efter konungens död åter begärde en sådan, förvägrades den honom. Han for nu af och an i Tyskland och vistades i sju år nära Hamburg, der han i en enskild katholiks bus predikade, förrättade messan och afhörde bikt, samt framför allt egnade sig åt sjelfbetraktelser. Härunder tilltog hans melankoli och 1734 begaf han sig till Rinteln, der han något rådgjorde med professorn och bibliotekarien Funccius, men sällan visade sig ute och slutligen höll sig inestängd ett helt år. Omsider skref han 1735 till den ofvannämnde professorn, att han förlorat all sinnesro och beslutat göra sin sista resa, skänkte till akademiens bibliotek största delen af sina böcker och manuskripter jemte 90 gulden och dessutom penningar till tryckande af några af sina arbeten. Dessutom en gåfva åt de fattiga. Om sommaren 1735 reste han till Brehmen, köpte sig en båt och begaf sig på den utföre Weserfloden. Några dagar senare fann man hans lik vid en by tre mil från staden, der han begrofs. Funccius utgaf, efter hans död, en af honom författad Latinsk betraktelse öfver sjelfmord, men hvartill F. bifogade åtskilliga anmärkningar och vederläggningar.

Roberg, Lars, var född d. 24 Jan. 1664 i Stockholm, der fadern var hofapothekare, studerade först under Du Rietz och sedan i Frankrike, England, Tyskland och Holland, der han 1689 blef med doktor i Leyden, assessor i kollegium medikom 1696 och följande året med professor i Upsala. Här nitälskade han mycket för medicins studium, hvilken han sökte upphjelpa ur det förfall, hvari det råkat genom de akademiske lärarnes värdslöshet, och ifrade mycket mot fördomen, att det var nödvändigt söka doktorsgraden vid utländska universiteter. Dock lyckades det honom ej förr än efter 40 års bemödanden att tillvägagå en inhemsk promotion, hvilken skedde d. 10 Maj 1738 i konsistorii sessionsrum, och hvarvid R. höll ett Svenskt tal. Här promoverades emellertid blott en enda person, Hamnerin (se detta ord), hvilken var den enda, som mäktade göra sig fri från den rådande fördomen. En annan förtjenst tillhör R. äfven, den af sjukhusets inrättning i Upsala 1708, hvartill han anskaffade medel genom frivilliga sam-

manskott, och hvartill Oxenstjernska huset inköptes. Dog d. 21 Maj 1742, sedan han s. d. på morgonen druckit sitt kaffe hos källarmästaren Kyronius. — R. var en utmärkt både theoretisk och praktisk läkare, skicklig ritare och har efterlemnade märkliga teckningar både af naturalier och kirurgiska händelser. Derjemte humerist och satirisk poet. Hans goda egenskaper bortskymdes likväl något af hans girighet och hans vårdslöshet om sitt yttre. Han lefde ogift, dels af smak, dels af hushållning, gick uselt klädd i en gammal brun kappa och bodde ensam i en gammal träbyggnad på Nosocomii-tomten. Ehuru flera gånger beröfvad sin egendom, dels genom eldsvåda, dels genom myntvaluation, och dels genom inbrottsstöld, lemnade han efter sig en ansenlig penningesumma och ett talrikt bibliotek. Hade en god hälsa, ehuru han haltade alltsedan han, under sitt vistande i Holland, råkadde att bryta af sig benet. Har efterlemnade en mängd skrifter, såsom: *Guffers lilla Husapotek*; *Osteologia*; *Lijkreoninga Tavlör: ded aer tydelig Utreedning om een människje Cropp, till dees förnaemre fasta declars hjaenningar, om-egor och verkan*; *Characteres morborum*; *Vegetabilium cum animalibus comparatio*, *Artis Chirurgiae Conspectus brevis*; *Barberare-Lärtinge*; *Leksan, på Svensk vers efter Tyskan*; o. s. v.

Robertfors jernbruk i Bygdeå socken i Westerbottens första fögderi och Umeå län, vid hafvet, $5\frac{1}{2}$ mil N.O. från Umeå, består af en masugn, som 1759 anlades af Jennings och Finlay, samt 4 härdar, som senare byggdes, och hvilka hafva 1,845 skeppd privilegieradt smide. Malmen hämtas från Dannemora och Utön. Der finnes äfven ett gjuteri, en spikhammare och ett manufaktur-smide. Derunder lyder *Fredriksfors* bruk i Råneå socken, som anlades 1772 och dit *Strömsunds* masugn hörer. Icke långt härifrån ligger ett berg af folket kalladt *Gudsaltsklanke*, som reser sig kallt öfver en skogbeväxt höjd och från hvars topp man ser 5 kyrkor, ett betydligt antal i denna ödsliga trakt. Vid *Fredriksfors* smidas vid 2 härdar 900 skeppd. Afsättningsorten är Stockholm, dit jernet föres från Sikå lastageplats. *Robertfors* bruk har ett kapell med egen predikant och utgör sålunda ett annex under Bygdeå. Adr. Umeå eller Anäset.

Robertsholm, ett stångjernsbruk i Thorsåkers socken i Gefleborgs län, hvarest vid 2 härdar smidas 1,209 skeppd af eget tackjern. Afsättningsorten är Gefle och Stockholm. Ägare brukspatronen Th. Petré. Bruksstämpeln är R:P.

Robertsson, Jakob, af den gamla Skottiska ätten Robertsons till Strowane i grefskapet Perth, var född i Skottland, förmodligen år 1564, filosofie- och medicine doktor, och antogs 1614 till Gustaf Adolfs lifmedikus, då han kallade sig *Jakobus Robertus*, fick af konungen en trädgård å slottsplanen bredvid Indebetouska huset och 1623 tillåtelse att i Stockholm inrätta ett nytt apotek, som han sedan sålde till Georg Daurer, under det han forfor att sjelf drifva slottsapoteket, upphöjdes 1630 i adligt stånd, då han kallade sig *Robertson* till Struan, Kusta, Moila, Ajakerba och Tensta. Fick dessutom af konungen ett par gods i Lifland och blef äfven drottning Christinas lifmedikus. Dog 1652 vid 86 års ålder, berömd som en ganska skicklig läkare och är begravd i Spånga kyrka, på hvars ena klocka hans namn står. Ätten utgick med hans son, som dog utan manliga arfvingar 1659 eller 1660. Om denne berättas, att han ihjälstack sin hustru under det hon låg i barnsäng, och att han sedan träffades af det rättvisa straffet att lefvande ruttna på en dyngbög.

Robertus, född Tysk, hade varit abbot för cistercienser-munkarne i Saba eller Juleta-kloster i Södermanland, då han 1213 blef biskop i Westerås, och, enligt Rhyzelius, konungens råd, i hvilken egenskap han skall ha undertecknat flera konungabref. Han finnes dock icke upptagen i rådslängden. Skall ha varit en from och gudfruktig, men tillika myndig och ansedd, man. Lärar ha dött 1227. Var den 8:de och siste af de utländningar, som efter hvarandra innehade Westerås biskopsstol, hvaremot efterträdarne voro Svenskar.

Robsahm, Carl Reinhold af, är en af de få, måhända den enda, som, ehuru blott innehafvande en lägre tjenstemannagrad och ännu vid unga år, under detta sekel blifvit upphöjd i adligt stånd. Född på Nygård i Westmanland d. 4 Mars 1788, ernade han i början egna sig åt den civila tjenstemannabanan, och följde en tid med på häradsting; men ändrade, vid utbrottet af 1808 års krig, lefnadsplan och tog tjenst vid Uplands regemente, der han anställdes som rustmästare och följde regementet till Norrige, samt derifrån i Juli till Finland. Här deltog han i träffningen vid Lappfjerd, blef fången vid reträtten från Ömåsa, men lyckades undkomma; bivistade sedan drabbningen vid Oravais, der han blef lindrigt blesslerad, dock utan att derföre lemna striden, utan förde tvärtom befälet öfver kompaniet till affärens slut, emedan det öfriga befälet dels stupat, dels sårats, och rekommenderades för sitt härvid ådagalagda mod till bärande af silfvermedalj; lyckades, under reträtten till Luleåborg, att rädda undan fienden ett kronans förråd af munderingspersedlar; deltog 1809 i träffningarna vid Sävar och Ratan; blef först efter återkomsten från denna expedition fältväbel med lön och indelning, ehuru han redan förut tagit officersexamen och blifvit utnämnd till regementsadjutant; fick 1815 löjtnants fullmakt och 1817 kaptens. Följande året, 1818, upphöjdes han i adligt stånd, då han kallade sig af *Robsahm*. Erhöll 1825 kaptens boställe, men tog afsked redan 1827 och hugnades 1838 med majors fullmakt.

Robsahm, Olof Abraham, var född d. 11 Okt. 1784 på Ackerby bruk i Nerike, tillhörigt hans fader. Blef student i Upsala 1801 och 1813 promoverad till med. doktor, blef bataljonsläkare vid lifregementets husarer och läkare vid krigsakademien på Carlberg. Har utgifvit flera skrifter, såsom: *Något om Drunknades räddning*; *Om nyttan af Bad*; *Ett Ord om Gymnastik* och dessutom en mängd uppsatser i läkare-sällskapets handlingar.

Rockeshelm, ett jernbruk i Grythytte socken i Örebro län vid sjön Halfvarnsören. Det anlades år 1517 af en fru Stockenström född Rockes, af hvilken det fått sitt namn. Har vid en hård 533 skepp'd smide, dels af eget, dels af köpt tackjern, förutan spik och annat manufaktursmide. Här är ett kapell byggt, hvari gudstjenst hålles för brukets folk. Brukspresten är tillika predikant på Carlsdals bruk i Carlskoga socken. Äges af enkefru Holmgren, född Wahlund. Afsättningen sker dels på Götheborg, dels på Stockholm. Bruksstämpeln är ett K'.

Rockhammar med Storboda, ett manufaktur- och stångjernsbruk i Felliagsbro socken i Nerike, nära 4 mil från Örebro. Rockhammar flyttades 1639 af d. v. ägaren Anders Dress från sin första plats längre utför strömdraget till en holme, och fick då af honom namnet Lustholmen, der han anlade en hammare till. Det tillföll, tillika med Storboda, hans måg, en Engelsk köpman i Stockholm, Jakob Leyel, under hvars tid ett stort vattenflöde, år 1677, förstörde båda bruken. Hans son flyttade hamrarna sedan till ett tredje ställe, der de ännu ligga. Bruket, som har vidsträckt skog och betydlig åker och äng samt eget tackjern, smider, utom manufaktur och spik, tillsammans 2,070 skepp'd vid 6 härdar. Afsättningen sker på Stockholm. Äges af presidenten friherre von Schultzenheims arfvingar. Bruksstämpeln är för Storboda $\frac{L}{S}$ och för Rockhammar $\frac{L}{R-1}$ krönta med löfqvistar.

Röd betydde i gamla Svenskan detsamma som *kors*. *Rodefader* detsamma som *Anförare* vid ett uppror. Troligen af det Tyska *Rädeleführer*.

Rodenberg, bysemästare på Stegeborg när Carl Knutsson 1440 belägrade det, lofvade att skjuta honom och riktade derför mot honom en kärrebysa, som kanonerna då kallades. Stenen, hvarmed han var laddad, flög likväl 20 alnar öfver marskens hufvad. En annan kanon sprang sönder vid affyllandet och likaså den tredje. Nu föll Rodenberg, enligt tidens tro, i samvelsqual deröfver att han sökt förgöra ett lif, som Gud velat spara, aftyuade och blef ajuk. När Carl sedan var i Kalmar, låg R. derstädes på sin sotsäng och skickade bud till marsken, att han för Guds barmhertighets skuld måtte besöka honom, emedan han eljest icke kunde dö lugnt. Detta gjorde Carl och försäkrade den döende om sin förlåtelse, hvarefter Rodenberg stilla afsomnade.

Rodenkirke, Herman, väpnare och riksråd 1434, förmodligen en af de många Tyskar, som inkommo under Eriks af Pommern regering.

Rodersköld, Lars, hette förut Bubb, var en käck sjöman, som tjente sig upp till vice amiral och utmärkte sig mycket redan vid Kalmars belägring 1611. År 1642 upphöjdes han i adligt stånd, men dog antingen följande året eller 1644. Ätten är utgången.

Rodga, ett mtl. berustadt säteri, Simonstorps socken i Östergötland $1\frac{7}{8}$ mil från Norrköping, har en vacker belägenhet emellan två sjöar, lik-

som i en inhägnad af skogar och berg. Äger en mjölkvarn och en såg. En jerngrufva upptogs här 1811, och en annan 1826. Den segelduksfabrik, som här anlades 1687, lärar varit den första i riket och drefs i början med 43 stolar, så att ända till 500 hushåll deraf haft arbetsförtjenst, hvilket dock torde tåla någon afprutning. Den har likväl sedan minskats så att den 1828 endast hade 14 arbetare, hvilka årligen väfde omkring 11,500 alnar diverse sortor buldan. I landshöfdinge-embetets sista Femårsberättelse uppgifves denna fabrik som "aftynande".

Rodhe, Christian Wilhelm, prost och kyrkoherde i Elveröd och Sönnarslöf i Christianstads län, född d. 10 Aug. 1802 i Hvalinge. Har utgifvit *Grekisk Läsbok med ordregister* och åtskilliga disputationer.

Rodmar eller **Rhodmar** omtalas såsom konung i Jernbäraland. Hans son, Herfin Jarl, var gift med en konung Pyres dotter, med hvilken han hade en son som hette Framar.

Rodolphus eller **Rolf**, var född i Westergötland och skickades, år 1172 af erkebiskop Stefanus till Åbo, för hvars förste biskop han anses. Lärar haft sitt säte i Rändamäcki, der han i fem år var nitiskt sysselsatt med kristendomens utspridande, men öfverfölls af en flock ströfvande Kurländingar, som härjade i trakten, grepo honom och förde honom hem med sig, der de skola ha mördat honom år 1178.

Rodulwardus, en Engelsman, blef 1077 af konung Håkan Röde förordnad till biskop i Skara eller, som det då kallades, i Götha rike. Under Blotsvens regering fördrefs han och begaf sig då till Rom, men återkom 1080 med ett bref från påfven till konungarne Inge och Halstan. Vistades mest på Mildesbed, men hade sin domkyrka i Husaby. Dog omkring år 1093. Förvaltade sitt embete med mycken stränghet, så att han i ett gammalt biskops-register kallas: *aldre thægne wæster*, eller värst af sine företrädare. Denna hans stränghet anses för orsak, att Östergötland i andligt hänseende skiljdes från Westergötland och fick sin egen biskop.

Roe, eller **Hroe Skjalge** blef af konung Olof Skötkonung insatt såsom länsherre öfver södra Bohuslän, under ofreden med Olof den Helige i Norge 1019. Då han en gång kom från Oroust, der han hade indrifvit skatten till Sveriges krona, väntades han af en beryktad viking, Ejvindr Urarborn, hvilken söder om Marstrand angrep och fällde honom efter en häftig strid år 1020.

Roe, Thomas, Engelskt sändebud, skickades 1529 af sin regering till Preussen, att, i förening med Franska ministern baron Charnacé, medla en förlikning mellan Sverige och Polen, då det äfven lyckades dem att tillvägabrinda stilleståndet i Sten (se detta ord).

Roepsdorf, Johan Adolf von, var en af de flera Holsteinare, som i början af 1700-taletingo Svenskt adelskap. Han hade som ung gjort flera färlttåg i Italien under prins Eugène, blef, efter återkomsten, kammartjenare hos hertig Carl Fre-

drik af Holstein Gottorp, vann dess förtroende, skickades i dess ärender till Frankrike, blef dess hofintendent och som sådan adlad 1716. Ätten är utgången.

Rofdjur kunna jagas af den som äger jagträttighet på hvad sätt han finner tjenligt. Gilrade skjutgevär äro dock förbjudna vid 10 R:drs vite. Den, som utom skallgång, fångar eller dödar rofdjur, erhåller af länets jagtkassa i belöning 12 sk. för hvarje skott på det sättet, att en björn räknas för 12 skott, en varg för 9, en lo för 6, en filfras för 3, en räf eller örn för 1, en mård, biller, utter, lekatt och skjäl för $\frac{1}{2}$, en uf, uggle och bök för $\frac{1}{4}$, en glada och falk för $\frac{1}{8}$ skott. Ungarne räknas för hälften af de gamla. Jägerbetjent är skyldig att, utom skallgång, ärligen göra 6 rofdjurs-skott utan anspråk på belöning. De rofdjursarter, som finnas i Sverige, äro: landbjörnen, jorfvén, vargen, skogsräfven, fjällräfven, fläckiga loen, räflo, uttero, skogsmården, stenmården, illern, stora hermelinen, lilla hermelinen, gråa hafsskjälén, spräckliga fjärds skjälén, ringlade fjärds skjälén, svartside fjärds skjälén och haferts skjälén. Roffoglar äro: kungsörnen, guldörnen, hafsoörnen, stora hafsoörnen, liskörnen, jagtfalken, pelegrimsfalken, slagfalken, lärkfalken, tornfalken, stenfalken, dufhöken, sparsföken, fjösbenta vråken, gladan, fjällugglan, lappugglan, kattugglan, slagugglan, hökugglan, perlugglan, sparfugglan, bergufven skogsufven kortörade ufven. Forsell säger att de dödade rofdjurens antal är med föga förändring ungefär detsamma hvarje år. År 1842 voro de 133 björnar, (hvaraf 42 i Norrbotten, 22 i Dalarna och 21 i Jemtland); 426 vargar (hvaraf 85 i Wermland, 76 i Elfsborgs län med Dalsland, 34 i Jemtland och 33 i Skaraborgs län); 233 loar (hvaraf 52 i Wermland, 34 i Gefleborgs och 23 i Upsala län); 7,898 räfvar (hvaraf 684 i Skaraborgs län, 654 i Östergötland och 639 i Wermland); 15 häfrar, 314 mårdar, 19 billrar, 372 uttrar, 490 lekattor, 2,772 skjälär, 1 jorf, 465 hermeliner, 40 filfrasar, 410 örnar (hvaraf 73 i Westerbotten, 51 i Westmanland och 50 på Gottland); 144 ufvar, 1,343 ugglor, 1,110 bökar (af de tre sista slagen voro de flesta fällda i Norr- och Westerbotten); 207 glador (hvaraf 117 ensamt på Gottland); 130 falkar och 158 korpar (alla på Gottland). Af de mindre pälsdjuren voro i Westerbotten fällda 15 häfrar, 123 mårdar, 77 uttrar, 1,417 skjälär, 465 hermeliner och alla 40 filfrasarna. Den skada de göra är olika i mån af kölden och snön, hvarigenom de blifva hungrigare och djerfvare. År 1827 beräknades den till minst 200,000 R:dr R:gs, mest i Mariestads, Wenersborgs, Jönköpings, Stockholms, Upsala och Nyköpings län. De hade dödat 502 renar, 714 hästar, 4,025 nötkreatur, 28,617 getter och får samt 2,755 svin.

Rogate är ett gammalt namn på 5:te sönd. efter Påsk eller såsom den ock kallas *Bönesöndag*.

Rogberg, Johan, född d. 22 Jan. 1716 i Unaryd i Småland, der fadern var kyrkoherde, blef student i Lund 1734, magister derstädes 1738, rector scholæ i Wexjö 1762, lektor 1771, lät

prestviga sig 1748 och blef domprost i Wexjö 1774, dog d. 28 Maj 1785. Har sin märkvärdighet såsom en af de fyra bröderna Rogberg, hvilka på sin tid ansågos styra stiftet; men var för öfrigt en man med föga egenskaper, hvilket bäst kan inhämtas af Ödmanns omdöme om honom: "Hans uppsyn förrådde en afskräckande stränghet, den hans tal och hans åtgärd fullkomligt bestyrkte. Som rector scholæ hade han varit ungdomens fasa och bar samma intryck med sig på gymnasium. För hans åsyn darrade allt. Han var den ende lector, som extra judicialiter eller utan rectora magt gaf "stat." Han var Græcæ L. lector, men ansågs ha studerat temligen ytligt. Undervisade efter gamla analysmetoden, som upptog mycken tid. Dikterade för okunniga gossar verser ur Homerus, då de sedan med Pasor i hand skulle öfversätta en text, som kunde trotsat sjelfva Norrelli conjectural-kritik. Som consistorial styrde han egenmäktigt och ansågs ej dervid missvärda sina vidsträckta familj-förbindelser." Var riksdagsman vid två riksdagar, 1772, 1778, och var vid den förra, då partierna ännu florerade, en ifrig partiman. Hade fört hållit ett loftal öfver 1756 års blodadomar. Dock bör till hans beröm nämnas, att han förvarade yttranderätten. Har utgifvit ett par predikningar och företalen till *Bäblers Kyrkocoremonier* samt till sin äldre broders beskrifning öfver Småland. Denne broder var **Rogberg, Samuel**, född i Jönköping d. 18 Okt. 1698, blef student i Upsala 1716, magister 1725, följande året hist. et moral. lektor i Wexjö, prestvigd 1730, kyrkoherde i Fröderyd 1739, prost i Westra härad 1745 och död d. 1 Aug. 1760; var riksdagsman vid tre nio riksdagar, och vid den sista af dem, 1756, satt han i den kommission, som dömde Brahe och dess olyckskamrater till döden. Var för öfrigt en man med snille, arbetsamhet och kunskaper, men häftig till sinnes och med ett besynnerligt uttal, som det var svårt att förstå. Är känd genom sin: *Historisk Beskrifning om Småland*, som länge var den enda källan till kunskapen om denna provins, men öfverflödar af fel. Dessa lära dock mindre få tillskrifvas honom, än utgifvarne af hans arbete, som voro utan egna kunskaper och kritik, samt ej kunde ta reda på hans fina och svärlästa stil. Verket utkom nemligen först 10 år efter hans död. Hans sonson, **Rogberg, Carl Georg**, född i Wexjö d. 6 Aug. 1789, blef student i Upsala 1807, magister och prest 1815, seminarie-præfekt och kyrkoherde i Trefaldighets-församlingen i Upsala 1822, theol. doktor 1830, theol. professor och kyrkoherde i Gamla Upsala 1831. R. ansågs för Sveriges störste andelige vältalare på sin tid näst Wallin och tillika som en ganska utmärkt stilist. Hans föredrag hade en enkelhet, hjertlighet och sann kristlig fromhet, som rörde och hänförde hvarje åhörare. Också önskade flera församlingar att tillägna sig honom, deribland Clara församling i Stockholm, och Hernösands stifts presterskap uppförde honom på förslag till biskop; men han undanbad sig dessa befordringar, utan kvarstannade på sin

plats såsom seminarie-præfect, der han verkat mycket godt till unga presters bildning både genom lära och exempel. Beklagligen bortrycktes han alltför tidigt genom döden efter en lång och tårande sjukdom d. 28 Januari 1834. Har utgifvit flera andeliga tal vid särskildta tillfällen, och af hans predikningar hafva, efter hans död, två band utkommit, som erfordrat flera upplagor. Dessutom *Minne af Samuel Ödmann; Inledning till kännedom af de theologiska vetenskaperna; en egen Ecclesiastik-Tidning* och uppsatser i flera andra tidskrifter.

Rogberga med annexet Öggestorp, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Tveta härad, Jönköpings län och Wexjö stift, $\frac{3}{4}$ mil S.O. från Jönköping, består af 39 hemman uppskattade till 127,800 R:dr med en folkmängd af 1,310 personer. Arealen är 22,981 tunnland, hvaraf 980 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af sten, sköflades af Danskarne 1612 och undergick 1817 en betydlig reparation. Har ett orgelverk. Till socknens historia bör, att då Danskarne år 1611 inbrutit i Tveta härad, samlades allmogeen, anförd af en skogvaktare Michel i Thenbult, och slog dem d. 2 Okt. på Myrstada slätt. Att förvara minnet häraf, är en sten år 1842 upprest, försedd med en inskrift. I socknen ligger *Ridderbergs säteri*, 2 mtl., som år 1661 fick sin säterifrihet, hvilken förlänades generalen Israel Ridderhjelm. En annan märkvärdighet är hemmanet *Hyllan*, hvilket Gustaf I år 1530 skänkte till evärdelig besittning åt en von Stahl från Elsas, en konstleraren barnesmed, som satt sig ned vid Husqvarna och blef stamfader för adeliga ätten von Stahl (se detta ord). Adr. Jönköping.

Rogersvik. Denna stad och fästning på Estländska kusten anfölls d. 17 Mars 1790 af d. v. kaptenen, sedan öfver-amiralen m. m. Rudolf Cederström med fregatterna Jaramas och Ulla Fersen samt briggen Husaren. Genom en öfverraskning lyckades han intaga fästningsverken, i det han nalkades under Holländsk flagg, som han uthytte mot den Svenska, sedan han under fregatternas eld, landsatt 110 man. Han hotade nu alla i staden och hamnen befintliga magasinier och fartyg med förstöring, om ej en brandskatt af 5,000 rubel erlades. Härpå gaf kommandanten en förskrifning. Ryssarne antände sjelfve sina magasinier, der 54,000 tunnor säd, mjöl och gryn förvarades; äfvenledes uppbrändes 400 mastspiror, en mängd tillbugget skeppsvirke samt ett stort förråd af beklädnads-, amunitions- och skeppsutrednings-persedlar. Kruthuset förstördes och krutet rullades i sjön; de 49 kanoner som funnos i fästningen, förnagliades, och fienden led en förlust, som skattades till en million riksdaler. Emedan Ryske befälhafvaren likväl snart kunde få förstärkning, afsöglade den Svenska styrkan redan samma dag om aftonen. Cederström befordrades för denna bragd till major och R. af S. O., och flere af de öfrige officerarne belönades. *Rogersvik* blef äfven 18 år senare känt i Svenska krigshistorien, då Ryska flottan 1808 här instängdes af den Svenska, i förenig med ett par Engelska linieskepp och hölls der blockerad under större delen af sommaren.

Man ärnade göra försök med dess förstöring genom brännare, men dessa blefvo så sent färdiga, att fienden under tiden hunnit stänga inloppet, och Svenska flottan måste, då höststormarna började rasa, lemna stationen.

Rogge, Conrad eller Curt, lärar äfven betat **Kyle**, och var son af en Tysk köpman i Stockholm, som härstammade från en adelig ätt. Denne Curt studerade utomlands och blef 1460 doktor i Perruggia i Italien, der han hållit ett Latinskt tal vid sin promötion. Blef efter hemkomsten archidiaconus i Upsala och 1479 kallad till biskop i Strengnäs. Här utmärkte han sig med flera nyttiga anstalter, så att han var den ende af alle katolske biskopar, hvars namn lefde qvar i folkets minne. Var ganska verksam vid stadens och domkyrkans återuppbyggande efter branden d. 5 Juni 1473, nybyggde biskopsgården, som nu är gymnasium, inrättade flera prebender och äfven ett i Upsala, hvartill han gaf elfva sina adingegods i Upland och en gård i staden mot villkor af 4 mässors hållande hvarje vecka för hans och hans föräldrars själar. Var väl, såsom de fleste andre prelater på hans tid, något Danskt sinnad, men derföre icke illvillig mot Sten Sture d. ä., hvars lif han påstås hafva frälst, då konung Johan ville låta mörda honom, genom det han liknade honom vid ett rutet ägg, som väl kunde handteras då det var helt, men gaf en vidrig lukt ifrån sig, om det sönder-slogs. Dog d. 5 April år 1501.

Rogh eller Requiem var en forntida katolsk kyrkoprydnad, om hvars beskaffenhet man likväl nu har föga kännedom. Det synes dock hafva varit en slags ljuskrona, emedan det säges hafva varit "rundt omkring med ljusapipor besatt."

Rogier, Gideon Herman de, föddes d. 16 Nov. 1738 i Wadstena, der fadern då var rector scholæ, innan han flyttade som kyrkoherde till Kättilstads pastorat; blef 1758 student i Upsala, i hvilken stad han tillbragte 20 år, dels med egen, dels med andras undervisning, blef magister 1764 och började först året derpå studera medicin. Reste 1776 med kommerserådet Warendorffs söner till England, Frankrike, Holland och Tyskland och återkom först 1782. Under tiden hade han som frånvarande blifvit promoverad till doktor i Upsala. Emottog ingen offentlig tjenst, lika litet som han sysselsatte sig med praktik, utan egnade sig åt läsning, litteratur och musik. Flyttade på älderdomen till Norrköping och der i samma rum, som Lidén bebott. Här afled han d. 16 Jan. 1814. Det heter om honom hos Sacklén, att "han var en lärd, vittor och i sin vetenskap tillika ganska kunnig man; qvick, finlig och skämtande utan att sära, tillika redlig, ömsint, trofast och uppriktig, var han älskad och högaktd af hvar man och hans sällskap för alla angenämt." Är känd genom utgifvandet af den på sin tid mycket ansedda tidskriften *Journalisten*, hvarvid han biträd-des af sekreteraren Johan Fredrik Bagge; *Eulers Bref*; m. fl. Skänkte 600 volymer åt Linköpings gymnasii-bibliothek och 1,000 R:dr R:gs till stipendium för en gymnasist, som, då han reste till

akademien, på en gång utbekommer fyra års ränta å kapitalet.

Rognvalder, den fjerde af Ragnar Lodbroks söner med Aslög, hvilken stupade i striden mot Eisten Beli.

Rogslösa eller **Roxlösa** med Wälversunda annex, ett konsist. pastorat af 1 kl. i Dabls härad af Linköpings län och stift, vid Wettern, 1 mil S. från Wadstena, består af 26 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 132,583 R:dr, med en folkmängd af 1,050 personer. Arealen är 3,687 tunn., hvaraf 1,610 äro sjöar och kärr. Marken är i allmänhet jemn med undantag af den del af socknen, som gränsar intill Omberget. Kyrkan är ganska gammal, uppförd af huggen tälsten, men i senare tider betydligt tillökad. Altarprydnaden är bildhuggeri, hvilket inköptes år 1705 för det lindriga priset af 142 daler s:mt, och således ej kan göra anspråk på något särdeles konstvärde. I socknen träffas flera griftbögar, en stensättning och lemningar efter en borg, som skall ha tillhört en drottning Ama eller Omma. Vid Wettern ligger *Borghamn* (se detta ord). Adr. Wadstena.

Rogsta med llso annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i norra Helsinglands fögderi, Gefleborgs län och erkestiftet, 1 mil N.N.O. från Hudiksvall vid hafvet, består af 36 $\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 99,013 R:dr med en folkmängd af 1,362 personer. Arealen är 53,645 tunn., hvaraf 2,560 äro sjöar och kärr. Detta är enl. Forsell; men i en från pastorsembetet meddelad uppsats angifves arealen till 30,425 geometr. tunn., hvaraf 295 åker, 2,065 äng och 28,180 tunn. skog och betesmark. Kyrkan lär vara byggd i 11:te eller 12:te seklet. I socknen finnes en mängd smärre sjöar, öfver 70, och deribland 30 ensamt på Hornslandet, en halfö i hafvet. — Efter ett gammalt kloster finnas ännu murar kvar vid Wälsta by, nära landsvägen. Inne i skogen vid Lönnångers by synas 3 stora ättebögar med fördjupningar i midten, i hvilkas botten är bildad en kista af släta stenar, till formen så stor som våra vanliga likkistor. Till sägner från forntiden hör, att en Seger Bengtsson, född i Lönnåkers by i början af 1500-talet rest i fremmande länder och bemkommit så rik, att han låtit sko sina hästar med silfver. Han förvärfvade häraf ett sådant anseende, att det ej ringdes samman till gudstjensten förr, än man hörde hofslagen af hans hästar. Af fruktan för fienden har han nedgrävt en kista med guld och dyrbarheter på ett ställe, som ännu visas, och der åtskilliga anställt fruktlösa gräfningar efter skatten. Adr. Hudiksvall.

Rohne med annexet Eko, ett konsist. pastorat af 2 kl. på Gottland, vid hafvet, 5 $\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Wisby, består af 18 $\frac{1}{4}$ förm. hemman, uppskattade till 73,197 R:dr. Folkmängden är 780 personer. Arealen är 8,771 tunn., hvaraf 1,620 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af sten och byggd omkring år 1090. I socknen ligger *Rohne hamn*, som år 1827 fick stapelfrihet. Utanför densamma ligger i hafvet en stor holme, *Innerholmen*. Adr. Wisby.

Rohr, Georg von, härstammade från en greve Babo von Abensberg i Bäjern, hvilken skall lefvat i början af 11:te seklet, och med sina två fruar haft 32 söner och 8 döttrar. Han bivistade ett tornerspel, anställt af kejsar Henrik II, jemte sina 32 fullvuxne söner, som han allesammans skänkte kejsaren, hvilken upptog gifvan så väl, att han gaf dem alla rikslän. Från dessa 32 bröder skola de förnämsta adeliga ätterna i Bäjern, Karnthen och Franken ha härstammat, och deribland äfven en **von Rohr**, som antagit namnet efter ett kloster. En ättling af denna var den ofva nämnde **Georg von R.**, hvilken under Gustaf Adolf den Stores regering kom till Lifland, blef öfverstlöjtnant och fick af konungen i förläning godset Svida i Ingermanland. Hans tre söner introducerades på riddarhuset 1672; de två äldste voro öfverstlöjtnanter, den yngre kapten. Från dem härstammade ryttmästarne **Georg Johan** och **Hans Christoffer**, som båda stupade i slaget vid Narva.

Rokkestenar, eller **Runkstenar**, är benämningen på ett slags fornlemningar, bestående af ett större stenblock eller häll, upplagd på några underliggare, på det sätt, att den stödjer sig å desamma med blott två punkter, hvilka ligga i stenens tyngdpunktslinia, så att man vid lätt vidrörande kan bringa den i en vaggande rörelse. Blåsten försätter den stundom i denna rörelse. Att ett sådant läge blifvit med afsigt anbragt är otvifvelaktigt, men ändamålet dermed är outredt. Då rokkestenarne vanligen äro täckhällar till de slags grifter, som kallas Dyrhus, och förr oriktigt ansågos såsom altaren, har man trott att deras bestämmelse varit att genom sin vaggande rörelse gifva ett slags orakelsvar, men hvilket antagande synes föga sannolikt. Rokkestenar träffas på Dyrhus i Tegneby och Botlra socknar af Bohuslän, m. fl. ställen. Danmark äger ett stort antal dylika monumenter.

Roland, Erik och Carl von, söner af handlanden i Stockholm Roland Eliesson, adlades, den förre 1719, den senare 1720. Den förstnämnde var då kongl. sekreterare och hade haft åtskilliga uppdrag af regeringen till resor i fremmande länder, fick 1733 kansliråds afsked och dog 1754 vid 81 års ålder. Den senare var löjtnant vid Stenbocks dragoner då han blef fången vid Pultava, återkom 1715, men blef s. å ånyo fången vid Stralsunds öfvergång. Major, kommandant på Skenäs och Sätters skansar och 1749 R. af S. O. **Roldh, Christian**, föddes d. 24 April 1659 på Engeltöfts gård på Läländ, fadern var förvaltaren på nämnde gård, Märten Nilsson. Inspektör på elats- och kansli-rådet Herl af Trolle gård Eriksbolm i Skåne och derefter på Örtofta, död i Christianstad d. 11 Dec. 1735. För sitt namn har han förvärfvat hågkomst hos efterverlden genom följande dispositioner till allmänt bästa: 1) till Christianstads stadskyrka 500 d:lr s:mt i Caroliner; 2) till de fattiges underhåll i Christianstad 1,000 d:lr s:mt; 3) 4,500 d:lr s:mt till stipendier vid Lunds akademi. Enligt testamentet af d. 1 Mars 1734 tilldelas den årliga räntan åt 4 studerande, hvaraf 3

i theologiska och 1 i juridiska fakulteten, och innehafves under 4 års tid. Hela stipendii-kapitalet utgör nu (1849) 1,833 R:dr 16 sk., och undfå bvardera af de fyra stipendiaterna 20 R:dr B:ko. (Se vidare art. *Stipendier*.)

Rolf, son af konung Gautrek i Westergöthland, uppfostrades hos konung Ring i Skåne och blef snart en väldig viking, friade till Upsala-konungen Eriks dotter, Thorborg, och var nära att få dela hennes förre friares öde, men undgick det lyckligt, samlade en här och angrep Ulleråker, der Thorborg hade sitt fäste, inom hvilket hon länge tappert försvarade sig. Slutligen stormade Rolf vallen, men fann ingen lefvande der inom. En håla syntes leda under jorden, dit han, efter någon tvekan, nedsteg med sina män. Hålan ledde till en skog, der Thorborg för sista gången sökte värja sig, men blef öfvervunnen och firade nu sitt bröllop med Rolf (se: *Thorborg*). Kämpen förändrade icke heller nu mera sina seder, utan for om sommaren ut på vikingståg och vistades hemma om vintern, särdeles i den trakt, der Alingsås nu ligger, hvaräst ruiner finnas, som skola ha varit hans borg och der en liten grön kulle ännu kallas konung Rolfs graf. — En annan fylkiskonung var **Rolf Carlsson**, som bott i Halland; men den namnkunnigaste af alla med detta namn var

Rolf Ragvaldsson, en ättling på svärdssidan af Sigurd Ring, känd under namn af *Gånge Rolf*, emedan han var så stor till växten, att han sålän fann någon häst, som förmådde bära honom, hvarföre han till det mesta nödgades gå till fots. Han var jarl under Norske konungen Harald Hårfager och blef sedan hertig i Normandie, då han lät döpa sig och antog namnet *Gånge Rolf*. Dog 932. Hans efterkommande eröfrade sedan både England och Neapel. (Se: *Gånge Rolf*.)

Rolfer, Martin, var född i Oldenburg och kom 1688 i Svensk tjenst som sqvadrons-fältskär vid lifregementet. Han lærer varit den förste regements-fältskär vid Uplands regemente, med hvilket han bevistade Carl XII:s fälttåg och i Ukrän biträdde vid skötandet af konungens sår. Efter slaget vid Pultava blef han fången och lærer aldrig återkommit ur fångenskapen.

Rolfs Kulle, en hög sandbacke, öfverväxt med ljung, $\frac{1}{2}$ mil Ö. från Alingsås, utmed ån Säfvelången. Längre i vester vid stranden förekomma lemnningar efter grafvar och vallar och i Nohlby ångar, närmare Alingsås, är en kulle, kallad *Rolfs graf*, hvilket allt tros vara minnen efter Westgöthakonungen Rolf (se ofvan). Stället har i senare tider blifvit namnkunnigt genom en seger, som Svenskarne under Mornays befäl, d. 9 Aug. 1566, här vunno öfver Rantzow. Denne ernade återtåga till Elfsborg, men angreps af Svenskarne, som voro honom underlägsne till antal, och det med sådan kraft, att, ehuru han lyckades slå sig igenom, skedde det likväl med förlust af 1,500 man och 600 vagnar, fyllda med det byte, han förut samlat i Westergöthland. Mornay förföljde honom

sedan till trakten af Elfsborg, der Rantzow slog sitt läger på Gullbergs ångar.

Rolfstorp, annex till Grimethou af Hallands län och Götheborgs stift, $1\frac{1}{2}$ mil från Warberg, består af $44\frac{1}{4}$ mtl., uppskattade till 122,458 R:dr. Folkmängden är 1,282 personer. Arealen är 14,233 tunn., hvaraf 1,020 äro sjöar och kärr. Socknen genomflytes af Himble-ån, hvilken delar trakten i skogs- och bergsbygd, hvaraf från äldre tider uppkommit benämningarna: "Socknen ofvan ån" och "Socknen utom ån." Kyrkan, belägen på en höjd, omgifven af vackra ekar, är gammal, men tillbyggdes 1817. Altarprydnaden är af bildhuggeri. I socknen ligger på ett berg, kalladt *Stämnet*, en fullständig domkrets, en ättehö, *Namnlösakulle*, som 1815 undersöktes, då man der bland annat fann skifvan till ett gammalt offerbord; en ättestupa *Walaktint* och det ryktbara *Himmelsberget* (se detta ord). Hit brukade för icke länge sedan, vid bröllopp i grannskapet, hela brölloppsskaran tåga, för att här tillbringa någon stund. I Rolfstorps by låg fordom *Rolfs hög*, hvarunder en Rolf varit jordad, som gett socknen sitt namn. Den är likväl nu mera alldeles jennad med jorden. — I socknen ligger *Hofgårds säteri* med 3 qvarnar och ett sågverk. Adr. Warberg.

Rolphus, Johannis Olaf, lærer varit född 1580 och blef hos Gustaf Adolf på en gång musikanth och hofpredikant. Han blef slutligen kyrkoherde i Frösthults församling af Westerås län. Man har af honom en suplik till drottning Christina, hvari han begär befrielse från utskrifning och vissa utskylder för ett af honom inköpt hemman. Han klagar deri mycket öfver den svåra inqvarteringen och gästningen, såsom när drottningen 1642 reste från Enköping till Kopparberget. Det heter: "Weet intet uthaff förr ähn gården ähr full medh höghe och nedrigere Ståndspersoner af Cronones män och tjenare, såsom ock Krijgs-Officerare." Om hans bön bifölls, lofvade han att vara drottningen "een underdånigh Tie-nere och goodh Gestgiffuere efter råd och lägenheet j alla mine lifsdagar."

Rom, en bondby i Svarteborgs socken af Bohuslän, har i orten en viss ryktbarhet för sina åboer, hvilka enligt folksagan skola härstamma ifrån en jättesläkt, som fordom bebott Boråsersödsberget (se detta ord), och derifrån stammodern blifvit röfvad af en rask bondson. Åbosläkten på Rom utmärker sig och genom sin styrka och realighet. **Rom** betydde i gamla Svenskan *bifallsrop*. I Olof Tryggvassons saga heter det: *Var mikil romur geor at mati kungs*. (Konungens tal hördes med mycket bifall.)

Roma, med Björke annex, ett reg. pastorat af 2 kl. på Gottland, $1\frac{1}{2}$ mil S.O. från Wisby, består af $22\frac{1}{2}$ förmedl. hemman, uppskattade till 69,716 R:dr. Folkmängden är 360 personer, arealen 4,791 tunn., hvaraf 450 äro sjöar och kärr. Kyrkan, af sten som alla på Gottland, tros vara byggd år 1086. Här ligger:

Roma eller Runna klostet, en kungsgård, anslagen till lön och boställe åt landshöfdingen. Här

har fordem varit ett kloster tillhörigt Bernhardiner- eller Cistercienser-munkarne, och kallas i gamla handlingar *Guthinsalla-rum*. Tiden för dess anläggning är ej bekant, men det var redan 1318 i stort anseende, emedan hertigarne Erik och Waldemar ibågkommo det i sitt testamente med 20 mark penningar. Bland dess abboter nämnas en Petrus år 1325, en Arnolds 1374, hvilken kallas *vir discretus* och en Martinus Bomsack. Det är nu mera förstördt, man vet icke genom hvad händelse; men af de återstående ruinerna synes, att det varit stort och präktigt, och att mycken marmor varit använd bland byggnadsmaterialerna. Här stod år 1288 ett betydligt fältslag mellan Wisbyboerne och bönderna, hvari många stupade å ömse sidor, utan att segra förklarade sig för någondera. Böndernes anförare härvid voro Olof Ragvald i Tofta och Peter Halding i Wald. — Gården består af $2\frac{1}{2}$ mtl. På dess ägor fanns år 1738 en guldspira, och 1799 en af grof träad vriden sikverring.

Rom byggdes ike på en dag, ett gammalt ordspråk, hvarmed antyddes, att man icke bör fordra, det ett stort och viktigt företag skall brådstörstas, utan att man bör lemna det tid att moget öfvervägas och planmessigt utföras.

Roman, Johan Helmi, var född 1694 och son till Johan R., kapellmästare hos Carl XII; visade tidigt anlag för musiken, hvarför han vid endast 16 års ålder ingick i hofkapellet och skickades på drottning Ulrika Eleonoras bekostnad till England, att der begagna den store Händels undervisning. Han lærer härstädes väckt något uppsående, emedan hertigarne af Malborough och Newcastle gynnade honom, han fick bo hos den senare och kallades allmänt "den Svenske virtuosen." Återkommen till Sverige 1721, fortsatte han sin tjänstgöring i kapellet och blef 1727 hofkapellmästare. Reste 1735 åter ut till England, Frankrike och Italien, inkallades i vetenskaps-akademien och fick hof-intendents titel. Bodde under sina sista lefnadsår i trakten kring Kalmar och dog d. 20 Dec. 1758. Har utgifvit en *Sonat* samt i vetenskaps-akademiens handlingar två uppsatser om sättet att bleka linne och om *Svenska språkets bojlighet till Kyrkmusik*. Har komponerat musiken till konung Fredriks och dess gemäls begrafningar samt till Adolf Fredriks biläger och kröning. Skall ha haft djup kannedom i tonkonstens mathematiska grunder och i de flesta Europeiska språk samt ett ganska fint öra.

Romanson, Henrik Wilhelm, professor emeritus i Upsala, intendent vid Sättra brunn, R. af N. O., är född 1776 i Pumala socken i Savolax, der fadern var kaplan; blef 1797 student i Upsala, promoverad till medicine doktor 1804, följande året anatomis professor, förordnades 1811 att hålla enskilda föreläsningar i fältkirurgien, fick 1813 professors titel, blef 1821 med. adjunkt i Upsala, 1830 anat. och kirurg. professor derstädes och ledamot af dess vetenskaps-societet. Har utgifvit: *Utkast till Föreläsningar för begynnare i*

Kirurgien; Försök till vägledning vid Läkarevelensskapens utövande och en mängd disputationer.

Romare skans. Se: *Fellingsbro härad*.

Romelanda pastorat, innefattande socknen af samma namn och Karreby, hvilken senare är moderförsamling, och efter hvilken pastoratet således egentligen bör benämnas, är beläget i Inlands södra härad vid Kongelf. Större delen deraf upptages af Inlandsfjället med dess stora mängd af mossar och insjöar. Af det senare slaget finner man i Romelanda socken icke mindre än 61 stycken. Pastoratets öfriga del utgöres af en bördig dal, som löper utmed Götha elf och som äger en jordmån af styf, bördig lera, då deremot bergstrakterna hafva sand- och femjord. Hufvudsädet är korn, bönor och blandsäd. Romelanda socken är den nordligaste och största, ehuru rätteligen blott annexförsamling. Dess vidd är något öfver $\frac{3}{4}$ qv.-mil. Den hette fört Runalönd, hvilket sedan utbyttes till Rymeland. Orten är någorlunda skogbevuxen samt rik på torfmossar. En stor slätt, *Dösebacka hed*, sträcker sig till Götha elf, som stöter intill socknen; der håller Götha artilleri sina målskjutningar. Nära intill reser sig det höga Aleklätten, som är ett af Bohusläns högsta berg, och ryktbart genom många om det förtäljda underbara sägner. Socken äger nära 59 mtl., af hvilka en myckenhet smådelar äro belägna i fjället, och kända under namnet Romelanda torp. De äro ytterst svaga, och befolkningen, hvilken icke står i särdeles godt rykte, måste skaffa sig sitt underhåll af slöjdarbeten o. dyl. Utsädet är omkring 25 å 30 tunnor per hemman. Det förnämsta af dessa är det historiskt märkvärdiga *Tjurholmen* (so detta ord), samt *Lyregården*, hvilken med underliggande gårdar bildar ett mindre herregods, och har från ålder tillbört Lachoniuska släkten, men nu tillhör dennas descendenter, Rhodiner. En del af socknens södra hemman räknas till det så kallade *Rankegodset* och tillhöra det i Ytterby socken liggande Mariebergs säteri och hvarå allmogem är i svaga vilkor. I denna socken ligga ock det historiskt märkvärdiga *Solberg* (se detta ord) och den i anseende till sin bördighet utmärkta *Bua* eller *Norrmannebo*. Kyrkan är gammal, men i senare tider förändrad, och äger ett naturskönt, dominerande läge på en med löfträd bevuxen bergshöjd, ej långt från Götha elf. Enligt en i orten gängse sägen, skall man först ernat uppbygga henne vid Hede gästgifvaregård, men då hvad som om dagen uppbyggdes nedrefs om natten, spände man ett tvillingpar oxar för ett stenlass med beslut, att der det stannade uppbygga kyrkan, och skedde detta der denna nu står. Om kyrkklockan, som hänger uti ett torn, går den tradition att hon under Krabbefejden blifvit bitflyttad från Bergsjöms kyrka i Westergötland; eljest säges ock att den af konung Carl X blifvit tagen i Tyskland och af honom bitskänkt. Hon är särdeles väljudande, och skall detta härröra deraf, att hon blifvit bestänkt af gjutarens blod, hvilken vid gjutningstillfället i Wismar 1567 nedstacks af sin mästare. Romelanda socken äger högst få fornlem-

ningar, nemligen några grafhöggar vid Hög och på Lysegården. Vid Broans bro och vid Solberg ligga ett par skansar från 1600-talet, uppkastade mot fiender norr ifrån. Hos inbyggarna, kärnan af de gamla, i historien illa beryktade Elfvargrimmarne, lefva många forntida traditioner. En af de märkligaste är sägnen om en dräng från Grinsvall, som en julafton kom till Aleklätten, för att söka bortlupna får. Der mötte han bergakungen, som bodde i berget, och som bad honom resa till sin bror i Dovrefjäll, med helsning att bergakungen ville flytta till honom, emedan han icke kunde lida bjellekon i Tyftersbåge (Romelanda kyrkoklocka). Drängen, särdeles villig till uppdraget, red åstad på bergakungens bästa häst, och återkom med helsning, att han vore välkommen. Såsom belöning för sin möda, erhöill drängen af sin kommittent tillåtelse att taga och behålla ett af två framsatta skrin, hvaraf det ena var guldbeslaget och dyrbart, men det andra till sitt yttre oansenligt. Drängen, varnad af jätten i Dovrefjäll, tog det senare, hvilket innehöll bergakungens dyrbarheter, då det förra åter var uppfyllt af ormar och grodor m. m., och afägsnade sig skyndsamt dermed till bergakungens stora förtret, hvilken ock sköt efter honom med ett spjut, som dock förfelade sitt mål. Tydligt synes, att denna saga ursprungligen haft en historisk grund, men med tiden blifvit omklädd med en underbar form, i likhet med flertalet af våra äldsta folksägner. Om presterne i Romelanda, se Karreby. Adr. Kongelf.

Romeled, moderförsamling, med Fors, Upphärad, Foxerna och Åsbräcka, ett konsist. (enl. Forsell, men enl. matrikeln regalt) pastorat af 1 kl., i Flundre härad af Elfsborgs län och Göttheborgs stift, 3 mil S. från Wenersborg och 1 mil från Lilla Edet, består af 21 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 100,083 R:dr med en folkmängd af 875 personer. Arealen är 3,657 tunn., hvaraf 510 äro sjöar och kärr. Kyrkan är nybyggd af sten år 1707 och kallas "Frälsarens Kyrka." I socknen ligga *Karstorp* och *Häggåna* säterier. Adr. Göttheborg och Sjuntorp.

Romele Klint, ett berg, O.S.O. från Malmö, 3 $\frac{1}{2}$ mil in i landet, i Weberöds församling i Malmöhus län, som höjer sig 450 fot öfver hafvet, och från hvars topp man har en herrlig utsigt öfver Skånska slätten, ända till Köpenhamns torn.

Romersk poesi. Den utmärktaste och mest produktive bland nyare, och torde hända äfven bland äldre, Latinska poeter i Sverige var J. Vindician Tranér. Isynnerhet i det elegiska skaldeslagets versform, hvilken han mest älskade, rörde han sig med en likasom medfödd lätthet och ledighet, utan att dock afvika från den strängaste konsekvens. Äfven om stilen icke alltid var rätt klar, och om innehållet någon gång nedsjönk till det hvardagliga, saknades dock aldrig versens lätta och väljudande gång. Icke med samma lättrorlighet, utan i tyngre rustning, i mera gravitetisk och arkitektonisk stil framträdde C. G. Brunius i sitt poem "De Diis arctois" och i sina öfriga skaldestycken. Tranérs

ännu ende efterträdare i den rent Ovidianska versformens ledighet och konsekvens, A. Hedner, har utgifvit tvenne häften *Metra Latina*, hvilkas hufvuddrag är klassisk enkelhet. Han har ock utgifvit akademiska afhandlingar om det elegiska skaldeslagets form och innehåll samt redigerat Tranérs samlade poemer under titel: "Carmina J. Vindiciani Tranér." Professor Ek, lektor Östling och docenten Peterson hafva utgifvit dels öfversättningar på Latinsk vers, dels tillfällighetsstycken. Bland ännu lefvande Latinska skaldar böra icke eller glömmas S. E. Hallencreutz och P. A. Wallmark.

Romfartuna, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Norrbo härad af Westerås län och stift, 1 $\frac{1}{2}$ mil N. från Westerås, består af 65 $\frac{1}{4}$ mtl., uppskattade till 313,118 R:dr, med en folkmängd af 1,620 personer. Arealen är 19,579 tunn., hvaraf 550 äro sjöar och kärr. Jordmänen är lera med sand och skogen tillräcklig både till invånarnes behof och till afsalu. Kyrkan, byggd på ett berg, är en af de äldsta i orten, hvilket synes af dess tjocka gråstensmurar och de granitblock, hvaraf tornet är uppmuradt. Hon tros vara anlagd af en Romfarare, en from man, som besökt Rom, men hvars namn historien förgätt. Hans porträtt i kroppsstorlek finnes likväl i kyrkan, måladt i olja på träd och 1775 renoveradt af Netsch. Det föreställer en något äldrig man i pilgrimsdrägt med en lång staf i högra handen och en gloria kring hufvudet, vid hvilket läses i Götiska bokstäver: *Sanctus Romfar*. Kyrkans hvalf uppbäres af 10 starka pelare, som blefvo färdiga 1427. Här finnes ännu en grafsten öfver en lagman Petter från Igelstad, hvarpå står årtalet 1320. Altartaflan är af Mazrelier och skall äga betydligt konstvärde. I socknen ligga *Åbylunds*, *Ansta* och *Igelsta* säterier, hvilka hvar för sig hafva sin märkvärdighet. *Åbylund* donerades 1662 åt öfversten Johan Sparfvenfelt och tillhörde sedan öfver-ceremonimästaren Johan Gabriel Sparfvenfelt (se detta ord), som här samlade sitt dyrbara bibliotek. *Ansta*, som ligger på Badelunda åsen, donerades först 1645 åt öfversten Margalli Granatenfelt och 1678 åt kommerserådet Lejonankar, men indrogs 6 år derefter till militiehemman. Det har sedermera blifvit inköpt af enskild person. *Igelsta* donerades år 1612 af Gustaf Adolf åt ryttaren under Uplands fana, Thomas Larsson (se detta ord). *Julpa*, en gammal sätesgård 1 $\frac{1}{2}$ mtl., har i fornda tider hetat Juluppo, som 1406, af sin d. v. ägare Ingevald Magnusson, bortsålades till Westerås domkyrka, hvilken innehade gården till 1527, då den, till följd af recessen, indrogs till kronan. Gezala by i denna socken är Gezeliernes stamort. I socknen finnas lemningar efter en borg vid Mungasjön och flera mineralkällor, såsom *Åskällan* och *Romfarkällan*. Adr. Westerås.

Ron, i forn-Svenskan detsamma som *lösaktighet*.

Ronander, Carl Wilhelm Henrik, föddes d. 23 Juni 1794 i Stralsund, der fadern var krigsfiskal, blef 1813 student i Upsala, 1819 kirurgie magister, 1821 sjukhusläkare och samma år öfverläkare vid Danviks hospital; promoverades 1822

till medicinska doktor, fick 1824 uppdrag att inspektera rikets hospitaler, följande året läkare vid Carlsbader-inrättningen i Stockholm, 1831 öfverläkare vid Serafimer-lasarettet och Led. af W. A., fick 1833 professors titel, och bestridde vid flera tillfällen föreläsningarna i theoretiska medicinen vid Carolinska institutet. Dog 1847. Har utgifvit: *System i Pharmacologien*; *Svenska Läkarsällskapets Årsberättelser* för 1830—1832, hvilka år han var dess sekreterare, har lemnat flera uppsatser i dess Handlingar och i *Tidskrift för Läkare och Pharmaceuter*.

Rondellitius, Jacobus Petri, var kyrkoherde i Kinnestad i Nerike, har författat en tragi-komedi, hvilken Carl IX lät, ännu såsom hertig, för sig uppföra d. 11 Febr. 1594. Den har en lång titel och kallas: *Judas Redivivus, thet är en christelig Tragico-Comædia, lærandes huru alla sjelfsvrydigom och öfverddådigom Skalkom, som föräldrars, öfverheets och lärars förmaningar och aga förachta, sedan the hafva sin raserijs mått upfyllt, på si-stone till skam varda*, o. s. v.

Ronneby köping. Den var fordom en stad med ett befästadt slott; då dess privilegier blifvit förstörda af en eldsvåda, förnyades de af konung Olof i Ystad 1380. I Rimkrönikan omtalas vid Engelbrekts tåg mot Blekinge:

"Tha han kom för Sillabroo,
 "Ther lago för honom alla Blekingzboo.
 "The hoffmän hörde tha för en gny
 "Huru borgare uthaff Rotnaby
 "Sildabro sönder kasta,
 "The hoffmän toko fast at hasta;
 "Lupo med häste öfver then broo:
 "The borgare rympte och Blekingzboo.
 "Ther lago på bada sijda
 "Döde ok sære i svida.
 "Engilbricht lot stinga opp en batt,
 "The grijpa en frijd ther samman ratt
 "The däktinga ok woro thes ena,
 "The borgare ok bönder mena,
 "Engilbricht the ther hylla,
 "Ok fik Rotnaby som han villa,
 "Han jätte them godt ok foor ther in", o. s. v.

Under Erik XIV:s krig med Danmark blef Ronneby till en del uppträndt af Svenskarne 1563. Följande året kom Erik sjelf med en hop krigsfolk in i Blekinge och började först uppmåna Ronnebyboerne att gifva sig, och, då de vägrade härtill, lät han storma staden. Tre anfall afslogos likväl, men d. 4 Sept., som var en söndag, gjordes det fjerde. Det börjades tidigt om morgonen med en häftig kanonad mot staden, som kl. 8 intogs af Gudmund Olofsson i spetsen för sin trupp. Det berättas i Sjöborgs Blekinges Historia, att folket var i kyrkan och firade gudstjensten, när staden eröfrades. Det sökte skydda sig genom att låsa igen kyrkodörrarna. "En af dessa dörrar, var icke järnbeslagen, och i den började de Svenske att hugga. Då de inläste förnummo, att fienden snart skulle bryta in, öppnade de en annan dörr och gifvo sig ut, men blefvo straxt nedsablade. Ännu förvaras i Rotneby denna gamla kyrkodörr, uti

hvilken märken efter de Svenskas hugg synas." Danska besättningen sökte försvara sig på kyrkogården, men fördrefs derifrån till torget, der en stor del af dem nedgjordes. Omkring 600 drogo ut från staden på vägen åt Skåne, men angrepos här af de Svenske ryttarne och dödades, så att vattnet i ån färgades af deras blod. Segrarne begingo nu mångfaldiga utsväfningar och grymheter. Stadens pastor mördades i sjelfva kyrkodörren. Ej blott de fleste män, utan äfven kvinnor och barn dödades, och staden antändes. Dessa skändligheter väckte några i Svenska hären tjenande Tyska knektars ovilja, och de fordrade med bestämdhet, att man skulle upphöra med slagandet. Den Svenske fältöfversten befallde nu vid lifsstraff att skona kvinnor och barn. Dessa sistnämnda fördes som fångar inom Svenska gränsen, men måste under vägen ännu lida många misshandlingar. Det påstås, att 2,000 män denna dag stupade i Ronneby. Borgmästaren, Matts Jonsson, togs tillfånga jemte Heorik Hoffman, hans söner och några af de förnämste borgarne. Hoffman blef sedan halsuggen till straff för det biträde, han lemnat Dacke. Det byte Svenskarne här togo var ofantligt, men ännu större den skada, de tillfogade staden, som i grund förstördes. — Då Carl XI beslutit anlägga Carlskrona troddes detta ej kunna ske, utan på Ronnebys bekostnad. Det sistnämndas invånare fingo då befallning att lemna sina hem och flytta till den nya staden. Detta gjorde de ogera; men när en eldsvåda år 1680 i Ronneby ödelagt en mängd hus, begäfv sig dessas ägare till Carlskrona. De kvarvarande gjorde ännu ett försök att få bibehålla sina forna hem och anhöll derom hos konungen, som 1681 vistades i Afvelsgärde i Lyckeby; men förgäfves. Christi Himmelsfärdsdag 1687 hölls den sista ottesången i Ronneby och 1714 förklarades det för en köping under Carlskrona. En regering kunde väl befalla allt detta, men kunde ej förändra naturbelägenheten, och följden bar således blifvit, att Ronneby icke desto mindre blifvit en betydande ort genom sin handel, sina näringar, sin välmåga och sin folkmängd, anseeligare än många andra egentliga städer, hvarför också landshöfdinge-embetet i Blekinge i sin sista Femårsberättelse säger om Carlskrona, att "träddvaror äro den enda exportartikel, som för staden kunde vara af någon fördel, derest de angränsande städerna Carlshamn och Calmar samt Ronneby och Christianopels köpingar icke drogo fördelen af deras lyckliga läge." Detta är också gynnadt af alla förmåner, en skön belägenhet, en förbiflytande ström, som här bildar ett praktfullt vattenfall, en god hamn för större fartyg vid Rottneåns utlopp, under det båtar och mindre jakter kunna gå ända upp till köpingen. Denna är, sällsamt nog, förbigången både i landshöfdinge-embetets ofvannämnda berättelse och i kommerskollegii officiella uppgifter, rörande Sveriges sjöfart, samt "fabrikernas och manufakturernas ställning", ehuru dessa sistnämnda hafva en särskild titel för "städer och af stad oberoende köpingar." Det är likväl förmodligen Ronnebys beroende un-

der Carlskrona, som vållat detta förbighående. I Sjöborgs Beskrifning, tryckt 1793, säges, att der funnos då 187 numererade gårdar, 10 handelsbodar, ett sockerbruk (i senare åren nedlagdt), en klädesfabrik, 2 såpbruk, ett stärkelsebruk, 8 garfverier, 3 färgerier, o. s. v. Till stället märkvärdigheter höra *Djupaforss* (se detta ord), flera baustastenar, *Habors kallare*, en murad grop i jorden, som tros ha varit ett röfvarhem, emedan der funnits lemningar efter förskansningar, och det s. k. *Flugträdet*, som är en poppel, hvars blad mot hösten få små ihåligheter, i hvilka det slags insekter uppehålla sig, som Linné kallar *Aphis bur-saria*, samt

Ronneby helsobrunn, hvilken ligger nära köpingen och omgifves af en vacker park, kallad *Snäckbacken*. Brunnen upptäcktes först i början af 1700-talet af smeden Nils Folkesson (kallas af Sjöborg Åkesson) och undersöktes af amiralitetsdoktorn Tranæus. Den utgick oförmodadt år 1726, men apothekaren i Carlskrona, Eberhard Ferber, fann en annan ådra 200 steg derifrån. Dess vatten är jernhaltigare än det i Pyrmont och har en större verksamhet, isynnerhet mot spasmodiska och nervösa sjukdomar. Badgyttjan innehåller samma mineraliska beståndsdelar som helsokällan. En gikt-sjuk, som hvarken kunde röra händer eller fötter, blef frisk på 10 dagar, sedan han tagit ett gyttjebad dagligen. Brunnsterminen är från d. 5 Juni till slutet af Juli. Ett nytt badhus är uppfördt i köpingen. Här finnes ett lasarett med 20 sängar.

Ronneby eller Runneby, en socken i Blekinge, $2\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Carlskrona och, jemte köpingen af samma namn, ett reg. pastorat af 2 kl., bestående af 56 förm. hemman, uppskattade till 995,450 R:dr, med en folkmängd af 5,807 personer. Arealen är 35,802 tunnland, hvaraf 2,370 äro sjöar och kärr. Socknen, som i allmänhet har en bördig jordmån, skog och fiske, ligger vid *Rotneån*, hvilken kommer från sjön Rottnen i Småland och faller ut i hafvet nära köpingen. I byn ligger kyrkan, som fordom betat *Helig Korskyrka*. Den har flera vackra epitafier och målningar, isynnerhet en, föreställande Kristi nedtagande af korset och som röjer måstarehanden.

Ronnan (fornerd. *Ransa*) är namnet på en slags i Bohusläns fjällbygd och på Dalsland bruklig slängunga.

Roos, 1 mtl. säteri i Mellby socken, $1\frac{1}{4}$ mil från Lidköping, har en vacker åbyggnad med skiffer-tak och en trädgård med ett större orangeri, god åkerjord och ymnig tillgång på skog.

Roos, **Ros** och **Rosen** är, dels med, dels utan en tillagd slutändelse, namnet på 55 Svenska adliga ätter, hvaraf de hufvudsakligaste här nedan-före upptagas.

Roos är en ganska gammal adlig släkt, som delar sig i fyra grenar: **Roos** till Ervalla, **Roos** till Hjelmsäter, **Tre Rosor** till Forshivik, **Tre Rosor** till Mörby, hvartill kommer, enligt Ugglas Rådslängd, en femte ätt: **Tre Rosor** till Morshaga. Af dem upplefde blott en enda, **Roos** af Hjelmsäter, det nuvarande

riddarhusets organisation, och introducerades der 1625. Denna ätt inkom från Norrige 1451 med **Knut Brynolfsson**. Hela den Roosiska släktens genealogi är vidlyftigt afhandlad i Biogr. Lex. XII band, dit vi hänvisa. Det torde icke alltid varit lätt att urskilja de fyra grenarna, hvarföre vi här nedan-åtnöja oss att endast anföra de märkligaste af dem i kronologisk ordning. De, som innehaft riksrådsvärdigheten, äro:

Af **Roos-slätten**: 1:o **Peder Ulfsson** till Ervalla, som mellan 1435—1438 var riksråd och bar på St Lucæ dag, förstnämnda år, underskrifvit förlikningsakten emellan Erik XIII och rådet. Hans son, 2:o **Ulf Pedersson**, riddare, som omtalas i Rådslängden mellan 1450 och 1453; 3:o **Carl Knutsson**, riksråd mellan 1471—1475; 4:o **Knut Alfsson**, vapnare, som var riksråd 1490 och 1501 nämnes såsom höfvidsman på Aggerhus i Norrige.

Af ätten **Tre Rosor**: 1:o **Gustaf Månsson** till Revelstad och Horshaga, riddare och lagman i Westergöthland 1413, var konung Erik XIII:s kansler 1417, och den ende världslige person under hela medeltiden, som innehaft kanslers-embetet; lefde ännu 1432. Hans söner 2:o **Bengt Gustafsson**, biskop i Skara (se nedanföre) och 3:o **Måns Gustafsson**, riddare, som var riksråd 1436, och med hvilken Horshaga-ätten utgick; 4:o **Knut Jönsson**, vapnare, lagman i Westergöthland mellan 1438 och 1453. Hans son 5:o **Jöns Knutsson** till Lindholmen och Mörby, riksråd från 1480 till 1482. Dennes son 6:o **Thure Jönsson**, rikshofmästare (se här nedan). Dess son 7:o **Johan Thuresson** till Lindholmen, riddare, höfvidsman på Nyköpings slott, konung Gustafs regementsråd mellan 1540 och 1544. Dog 1556; var gift med Sten Sture d. y:s enka, Christina Gyllenstjerna, med hvilken han hade en son 8:o **Gustaf Johansson**, greve (se nedanföre). 9:o **Lars Thuresson** till Penningeby, broder till N:o 7, kallades som slottslofven i Stockholm till riksråd 1541 och lefde ännu 1544.

Roos, **Bengt Gustafsson**, var son af Westgötha-lagmannen Gustaf Månsson, och säges af Rhyzelius ha tillhört Mörby- och Lindholm-slätten, men hvilket Ugglan anser vara orätt, var erkedjekne i Skara, då han 1450 kallades till biskop derstädes. Samma år bevisade han mötet i Halmstad och lät kort derefter af erkebiskopen Jöns Bengtsson förleda sig att omfatta konung Christians I:s parti, hvarför han öfvergaf sitt stift och flydde till Danmark. Med denne återkom han till Sverige 1457, men hade ett sorgligt och oroligt lif under de fyra år det ännu varade, eller till 1461, då det ändtligen slöts af döden.

Roos, **Thure Jönsson**, lärar varit född på 1470-talet, blef riddare 1499, lagman i Westergöthland 1503 och inkallad i rådet. År 1521 gjorde Gustaf Wasa honom till höfvidsman öfver Westergöthland. Hans fru, Anna Johansdotter Wasse, var Gustafs faster. Den sistnämnde ansåg honom derföre pålitlig och sig tillgifven, och det är ej omöjligt, att han i början äfven var det,

konste emedan han hoppades få styra genom sig
frände, hvarsföre han också icke hindrade dennes
val till konung. Blef rikshofmästare 1526. Nu
läser likväl hans trohet börjat väcka, ty vid ett
möte, som Sveriges och Danmarks konungar höllo
i Malmö, då frågas om Gottfrid företogs och de
Danke rådherrarne sökte visa Danmarks rätt der-
till, skulle Thure Jönsson vederlägga dem. Han
började likväl nu att bosta och stanna och kunde
ingenting anföra, så att Gustaf själf måste ta-
ga till ordet. Westerås recess och den dom rå-
det i en afstviat fältt, hvarigenom han ålades till
konung Gustaf återbära anseelige egendomar, gaf
ökad fart åt rikshofmästarens missnöje, och detta
utbröt i en öppenbar resning emot Gustaf. Han
sökte nemligen förnä Westgötherne att hylla hans
släktunge Måns Bryntesson Liljehök till konung,
och då detta misslyckades (se: *Ler*), flydde han,
jemte biskop Magnus Strömelt, till Danmark. Gu-
staf skref till honom, att han, för dess två trog-
ne söners skull, ville tillgifva honom hans brott
och låta honom återvända till riket; men Thure
Jönsson svarade, att han ej ville göra det med
andra villkor, än att Westerås recess upphäffdes.
Då återtog konungen sitt lejdebrief och Thure dömdes
på Strengnäs riksdag från lif och gods. Nu
förenade han sig med erkebiskop Gustaf Trollö och
begaf sig 1531 till Christian Tyrann, hvilken han
försäkrade, att Sveriges eröfring vore en lätt sak,
och att han, för att åstadkomma den, endast be-
höfde visa sig i landet med 2 eller 3,000 man.
Han var ombord på den flotta, som i Oktober af-
seglade från Holland till Norrige, och drog, jemte
Christians höfvidsman, Cordt Pfenning, i spets-
sen för 1,200 man till Bohus. Till dess befäl-
hafvare skref han, prisande Christians mildhet, och
uppmenade honom till dagtingan, men fick afslag.
Han intog nu Carlshergs slott i Bohuslän, som
nedbrändes, hvarvid höfvidsmannen Åke Claesson
blef skjuten. Därefter infann han sig i Kungälv,
der Christian hade sitt högkvarter. Men emot sta-
den anryckte tusentals väpnade män, hvilka ej kom-
mo i åsigt att hylla Christian. Denne förebrådde
då Thure Jönsson, att han bedragit honom med
sina uppgifter om företagets lätthet, och följande
morgon, en dag i början af år 1532, fanns Thure
liggande hufvudlös på en af stadens gator, för-
modligen så lönad af Christian för sina råd. —
Ibland Thure Jönssons fem söner var **Görran**
Domprost till Björnö den siste katolske dom-
prosten i Upsala. Denne försvarade år 1528 ka-
tholska läran, återopande sig på Decretales, men
hvarvid han råkade säga Driktales. Gustaf inföll
skämtande: "ja, J dricken nog och *talens* vid, men
riket har skaden." Domprosten begaf sig nu till
sin gård Björnö, samlade några förlupne drängar
och gjorde en förhuggning i skogen, men blef
utan svårighet öfvermannad och tillfångatagen. Lö-
släpptes dock efter två års förlöpp såsom alldeles
oskadlig, och dog 1543. Af de öfrige sönerne
lära två dött i unga åren och de båda andra, **Jo-**
han och **Lars**, förblefvo Gustaf trogne.

Roos, Gustaf Johansson, greve af Tre Ro-
ser, skref sig till Haga och Lindholmen. Han var
född i Nyköping 1531, skickades vid endast 23
års ålder, år 1554, som sändebud till kejsar Carl
V och visade dervid så mycken skicklighet, att
konung Gustaf inkallade honom i rådet. Han fick
4 år senare en annan beskickning till drottning
Elisabeth att, jemte andra sändebud, fria till hen-
ne för d. v. kronprinsen Erik. Vid denne sist-
nämndes kröning var han den tredje af dem, som
då upphöjdes i greffligt stånd och pryddes derjemte
med St Salvators-orden. År 1563 fick han åter
ett uppdrag att afhämta Eriks trolofvade brud,
landtgreffvens af Hessen dotter, Christina, men dog
i Rostock 1563. — Af hans söner blef **Johan**,
greve till Bogesend, rector illustris i Rostock,
ståthållare öfver Westmanland och Dalarna, men
afhände sig själf lifvet i Stockholm 1581. Sten
efterlemnade en son, **Johan**, som dog 1624 och
slöt den greffliga ätten.

Roos, Anna Stina, har blifvit bekant derige-
nom, att hon, förmodligen ensam bland sitt kön,
följde Carl XII under en stor del af hans krig.
Som det påstås, af kärlek till en högre officer vid
Svenska arméen, anlade hon mansdrägt och eme-
dan hon var ovanligt lång till växten, gynnade
detta hennes antagande till soldat vid general Dü-
kers regemente. Bevistade sedan af Carl XII:s
fälttåg, och, efter att ha utmärkt sig vid flera
tillfällen, befordrades hon till underofficer, i hvil-
ken befattning hon tjänstgjorde åtta år. Efter
kriget tog hon afsked, blef kort derpå antagen
till hofmästare hos grefvinnan Düker, som mycket
gynnade henne; men händelsevis upptäcktes der
dess rätta kön. Anna kvarblef likväl sedan hos
grefvinnan såsom sällskapsfruntimmer, tills hon gif-
te sig med major Irwing. Med honom ägde hon
en dotter vid namn Margaretha Charlotta, som blef
gift med hofpredikanten och kyrkoherden i Bro,
Nils Larsson Sundell. Hon vistades sedan till död-
dagar på Bro prestgård hos denne sin måg och
dotter, samt visade alltid, äfven under sin höga
ålderdom, vid flera tillfällen prof på ett manligt
och modigt sinne. Majorskan Irwing dog vid nå-
gra och 80 års ålder.

Roos, Brita Jönadotter, kallas af Sh. Rosen-
hane **Edla**, och var, enligt Biogr. Lex., dotter
till riksrådet Jöns Ulfsson, men hvilken icke fin-
nes upptagen i Rådslängden; hade den sällsamma
olyckan att se två sina mäns hufvud falla för bö-
delns bila, och att tredje gången blifva gift med
en otrogen embetsman, som blott genom flykten
undgick ett något nära lika öde. I sitt första äk-
tenskap hade hon rikshofmästaren Erik Nilsson Gyl-
lenstjerna, som blef ett af offren vid Stockholms
blodbad; i det andra Måns Bryntesson Liljehök,
hvilken, efter sitt misslyckade försök att utropas
till konung, måste aflyta tronen mot schavotten,
och i det tredje riksrådet Christoffer Andersson
Röd, med hvilken hon gifte sig samma år hennes
förre man halshuggits (se: *Röd*). I andra äkten-
skapet blef hon moder åt den bekanta *Grefve Edla*
(se detta ord).

Roos, Carl Gustaf, son af Göstaf Eriksson R. på Korpgården, var öfverste för Nerike och Werm-lands regemente då han 1705 upphöjdes i friherr-ligt stånd. Ätten introducerades likväl först med hans son. Han sjelf blef med regementet fången vid Pultava och vistades först i Moskwa och sedan i Kasan. Dog under hemresan från Ryssland 1722. Lärer äfven haft smak för vitterheten och skref, under marchen till Narva, ett bref på vers till sin syster. Sonen

Roos, Axel Erik, var född på Arnäs i Wester-göthland d. 12 Aug. 1684, blef, endast 16 år gammal, page hos Carl XII, med hvilken han be-vistade landstigningen på Seland, och som han se-dan följde i alla dess fälttåg, ända till Pultava, ständigt utmärkande sig genom förstånd, rådhghet och mandom. Som bevis på huru konungen vär-derade honom, kan anses, att han 1709 gjorde honom till sin lifdrabant, och gaf honom flera kin-kiga uppdrag, bland andra att, 1712, klädd som Tatar, afgå med hemliga depescher till fursten af Moldau. I kalabaliken var han ständigt vid Carls sida, betäckande honom än med sin kropp mot fiendens kulor, än skyddande honom mot följder-na af hans egen hetta, då han ville springa ut bland Turkarne, men Roos fattade honom i gebän-get och lyckades öfvertala honom att qvarstanna. Då huset blifvit antändt och elden ej kunde släc-kas, rådde han, att man nu borde söka bana sig väg med värjan i handen. Detta skedde, men ko-nungen föll och Roos kastade sig öfver honom för att skydda honom. Han fördes nu jemte Carl fän-gen till Bender. Efter denna bedrift skickades han af konungen hem till Sverige med ett bref till rå-det. Om denna äfventyrliga resa genom fiendens land och de faror han derunder löpp, läser någon tradition finnas, som gifvit Tegnér ämne till poe-met *Axel*. Från Stockholm återvände han till Stral-sund, delade Carls strider och faror under belä-gringen och skickades som sändebud till Frankrike, hvarest han följde konungen till Norrige, der han bevistade fälttågen ända till Carls död. Han hade, till belöning för sina bedrifter vid kalabali-ken, blifvit general-adjutant och öfverste för Sö-dra Skånska kavalleriet. Efter Carls fall trans-porterades han först till Nylands och sedan till Bohusläns dragoner med general-majors titel; tog afsked 1740, då han blef landshöfding öfver Elfs-borgs län. Härifrån tog han afsked 1749, då han blef general-löjtnant och Kom. af S. O. Dog d. 14 Dec. 1765 vid 81 års ålder och som han öf-verlefvat alla sina söner, utgick den friherrliga ätten med honom. Har författat en *Relation om Kalabaliken i Bender*. Gezelius säger med skäl, att "hans lefnadslopp var en kedja af dygd, ära och hjeltebedrifter."

Roos, Herman Julius, son af majoren Carl Gustaf R., var född d. 1 Mars 1725, blef vid 16 års ålder volontär vid Nerike och Werm-lands regemente, lifdrabant 1747, major och öfverstlöjtnant vid Österbottens regemente, R. af S. O. Var vice landshöfding i Westerbotten från 1776 till 1779. Dog d. 5 Okt. 1786.

Roos, Henrik Leonard af Hjelmsäter, född i Werm-land 1787, hade mycket anlag för målare-konsten och förfärdigade flera oljefärgstafior, men inskränkte sig slutligen till porträttmålning i aqua-rell och etsning, hvari han hade ett ganska lätt manér. Har utgifvit porträtter af åtskillige rika-dagsmän vid 1823 års riksdag, reste till Amerika och dog der år 1827.

Roos, Petrus, föddes d. 11 Maj 1740 i Rödinge prestgård i Skåne, der fadern var prost och kyr-koberde, blef 1758 student i Lund, magister och prest 1766, 1773 kyrkoborde i Skartofta och Öf-veds församlingar, hvaröfver friherre Ramel ha-de jus patronatus och flyttades af honom 1789 till Westerstads och Östraby församlingar; blef kontraktsprest 1802 och 1818 theol. doktor. Dog d. 10 Nov. 1832, vid 92 års ålder, senior bland hela rikets presterskap. Ända till denna böga ålder bibehöll hans själ hela sin verksamhet; han utgaf sista året af sin lefnad 4 afhandlingar och slutade dagen före sin död en skrift kallad: "Religions-läran framställd af en botfärdig syndare: Syndaren frågar, Frälsaren svarar." R. var en af Svenska kyrkans utmärktaste homileter och författare, hvil-ken nära nog bildat en egen sekt, men som stöd-de sig på ren kristlig grund. Har utgifvit ej blott ett stort antal predikningar och andliga tal, utan äfven, som förut är nämnt, en mängd afhandling-ar, t. ex. *Några Folkslags olika tankar om religion och världens danande och dess ålder; Gudaktighetens hemlighet är stor, eller Kort begrepp af vår Sätig-hetslära; Kan det alltid anses lyckligt, som menni-skan kallar lycka? Äro lifs- och kropps-straff för förbrytelser entiga med religion och moral?* o. s. v.

Rooth, Göran, en af Stockholms mest ackredi-terade praktiske läkare var född d. 19 Okt. 1760 i Cimbritshamn, der fadern var borgmästare, blef student i Lund 1776, magister 1779, stadsfysikus i Landskrona 1785, men hvilken befattning han ej emottog, blef fältläkare under 1788—1790 årens krig, efter hvars slut han fick assessors-titel och två år senare plats som sådan i collegium medi-cum, amiralitetsmedikus vid arméens flotta, medi-cinalråd, R. af N. O. och W. O. Dog 1841.

Ropsten, ett gammal jägare-boställe på Stock-holms Djurgård, har fått sitt namn deraf, att, in-nan Lidingöbro byggdes, var här ett färgställe, och man ropade här efter färgkarlen, som bodde på andra stranden. Egendomen förkänades 1746 åt hofqvartermästaren Billing, och har sedan haft flere ägare. Den har en vacker belägenhet vid Wärtan och en skuggrik omgifning. Arealen är 49 tunn., hvaraf 21 äro tjenliga till åker. Egen-domen är taxerad till 19,000 R:dr B:ko.

Rorkrage, om skeppsbord, är en dubbel segel-duk, fastspikad på roret och omkring hålet i hvalf-vet, för att hindra vattnets inträngande genom rortrumman.

Rosa inte kornet af bladen, förr än du har'et i ladan, ett gammalt ordspråk som be-tydde: bedöm ej en sak efter dess början, en per-son efter ytan, utan vänta, tilldess du sett utgån-gen eller tills personen hunnit visa sig i handling.

Ungefär liktydigt med: *Rosa ingen före andan*, samma urgamla råd, som Selon gaf Croesus, att icke prisa någon lycklig, förrän han var död.

Roosback, Zacharias, var kapten vid Jönköpings regemente, då han för sina långa och trogna tjänster, särdeles vid Bobus belägring år 1678, adlades. Dog d. 1 Juni 1701 i Wismar som öfverstlöjtnant. Hans son, **Carl R.**, regements-
 kvartermästare vid samma regemente, och med detsamma deltagande i Carl XII:s fälttåg, försvann i November 1704, utan att man erfarit hvar han tagit vägen, och ätten utgick med honom.

Rosen, Gustaf Fredrik von, d. M., född d. 6 Augusti 1688 i Reval, der fadern var "Mann-richter", blef dragon vid Stenbocks regemente och kornett efter slaget vid Grodno; löjtnant vid norra Skånska regementet och 1711 ryttmästare vid lif-regementet. Från Pultava följde han konungen till Bender, kämpade åter mot Ryssarne under Tatar Chans befäl och hade 1713 ett anfall att utstå af en Turkisk trupp, som han tillbakadref, hvarföre Carl utnämnde honom till general-adjutant. Afgick 1714 med den ambassad, som, under Grothusen, skickades till Konstantinopel, och följde slutligen konungen på dess hemresa till Stralsund. Här blef han ofta lagen för Carl sjelf, med hvilken han hade mycken likhet. I drabbningen på Ysedom frälste han konungen, hvars häst blifvit skjuten, derigenom, att han gaf honom sin. Han sjelf undgick döden liksom genom ett under, skickades till Carlskrona att besörja flottans utrustning och ådagalade dervid ovanliga insigter och duglighet, under den tid han följde henne; blef öfverste för artilleri-volontär-regementet och öfverkommen-
 dant på fästningarna i Carlskrona och Carlshamn. Blef general-major 1722, naturaliserad som Svensk adelsman 1724 och 1728 öfverste för Westmanlands regemente, friherre, riksråd 1739, general-guvernör i Finland 1747, vid ordnarnas stiftelse Kom. af S. O. och Serafimer-ridhare. Vid Adolf Fredriks kröning grefve. Öfvertaltes 1757 att åtaga sig befälet öfver arméen i Pommern, men kände snart att krafterna sveko honom, hvarföre han återvände. Ur rådet tog han afsked 1765, men återkallades 1769. Härtill svarade han likväl: "Jag har nu fått en högre kallelse"; deri hade han också rätt, ty han afled kort derefter d. 17 Juni s. å. Hans son,

Rosen, Fredrik Ulrik von, var född 1731, ingick väl i militärståndet, men befordrades egentligen hofvägen, ty han hann ej längre än till stabs-kapten, hvarifrån han tog afsked 1762, blef kammarherre och hofmarskalk, öfver-hofstallmästare, R. af S. O. och 1776 landshöfding i Åbo. Hvarifrån tog han afsked 1781, men inkallades i rådet 1788, i hvilket han blef det sista riksrådet, och hvarifrån han, efter säkerhets-
 aktens antagande, fick afsked 1789. Dog d. 23 Apr. 1793. Var en partiman, som länge visats i Frankrike och hade Gustaf III:s förtroende. Hans son,

Rosen, Gustaf Fredrik von, d. y., var född d. 6 Jan. 1758, avancerade till ryttmästare och blef

1794 landshöfding i Malmöhus län, hvarifrån han tog afsked 1812. R. af N. O. Dog d. 2 Maj 1815 med namn af en driftig, nitisk och verksam landshöfding, så länge allt gick sin jemna gång, men som tycktes ha förlorat fattningen vid de oordningar, som föreföllo i hans län vid förstärkningsmanskapets uttagande, hvarföre Klinteberg förordnades till vice landshöfding. Hans yngre broder,

Rosen, Axel Pontus von, var född d. 28 Jan. 1773, inskrefs som gosse vid Helsingre regemente, sedan vid Svea lifgarde och derifrån till Nerike och Wermlands, der han, till följd af sin tur som gardes-officer vid 18 år blef kapten, sedan sekundmajor och R. af S. O., landshöfding i Götheborg 1809, Kom. af N. O., general-major och general-löjtnant. Död d. 25 Okt. 1834, aktad och älskad af länets invånare för sitt välvilliga sinne och sitt glada omgängessätt. — Yngste brodern, **Robert**, var känd för sina qvicka infall och sitt välvilliga väsen. Dog 1819 som kapten-löjtnant, general-major, öfver-hofjägmästare och Kom. af S. O.

Rosen, Otto Wilhelm, Fredrik Johan och Axel Didrik von, voro äfven söner af riksrådet greve Gustaf Fredrik R. d. å., men blefvo, besynnerligt nog, icke ansedde delaktige i faderns adelige värdigheter, utan naturaliserades särskildt såsom Svenske adelsmän 1746 och introducerades 1752. De voro alla tre officerare, men utan att hinna till höga värdigheter.

Rosen, Adolf Eugène von, öfverstlöjtnant vid flottans mekaniska korps, R. af S. O., född 1797, har utmärkt sig som civil-ingeniör med flera förbättringar i ångmachiners byggnad och är nu (1849) själen i företaget att i Sverige anlägga jernvägar, för hvilket ändamål han visat sig ganska verksam, dels genom offentliga föredrag, dels genom motioner på riddarhuset vid 1848 års riksdag, som hade till följd att ständerna anslogo 4 proc. ränta å den projekterade byggnadssumman för jernvägen emellan Örebro och Hult under 15 år från det vägen blir fullbordad.

Rosén, Gabriel, var född d. 20 Dec. 1720 i Sexdräga församling af Götheborgs stift, der fadern, Erik Rosenius, var kyrkoherde. Blef student i Upsala 1738, prestvigd 1746 och två år senare hofpredikant. År 1758 blef han öfver-hofpredikant, med hvilket embete då ännu följde ordens-predikantssysslan; blef 1763 kyrkoherde i Riddarholms-församling med Bromma till prebende, konungens bigtfader och bertigarne Carls och Fredrik Adolfs undervisare i kristendomen; var på biskopsförslag till Hernösand och Götheborg samt till Storkyrko-församlingen i Stockholm, men dog likväl som kyrkoherde i Riddarholmen d. 2 Okt. 1784. Orsaken härtill torde ha varit, att han råkat ådraga sig hofvets ogunst genom en predikan om "Lärarens skyldighet att predika lagen hos sin nådiga öfverhet." Den hade till följd att konungen, år 1767, utnämnde en annan, (Enebom) till öfverhofpredikant och preses i

hofkonsistorium, utan att R. visste derom eller blifvit afsatt. Denna åtgärd upphäldes väl af riksrådet, som ansåg R. icke böra förlora sin öfverhofpredikants-tjänst för det han blifvit kyrkoherde i Riddarhelmen; men på 1769 års riksdag, då hofvets parti i början var råddande, ogillades detta beslut och konungens åtgärd fastställdes, hvarigenom R. förlorade sin hofsyssla. Han var en af sin tids ypperste predikanter och har utgivit en mängd predikningar samt dessutom åtskilliga skrifter såsom: *Andakthningar vid tvänne nyligen utkomna skrifter*, den ena kallad: Vårt eviga nådeval i Christo Jesu; den andra: Apostolisk predikan för prester, (som man trodde utgifna af Rethström); *Svar på inkast emot koppymningen af Chais*, m. m. Hans son,

Rosén, Erik Gabriel von, född d. 2 Maj 1775, adlades 1816 såsom hofrättsråd i Svea hofrätt, kamererare vid serafimer-orden och R. af N. O.; utnämndes 1825 till justitieråd; ceremonimästare i närvarande vid serafimer-orden, sedan skattmästare vid densamme, R. af Carl XII:s orden och Kom. af N. O., president i Svea hofrätt 1836, hvarifrån han tog afsked 1845, friherre 1843, ordförande i musikiska akademien.

Rosén, Johan, yngre broder till Gabriel R., var född d. 8 Mars 1726, blef student i Uppsala 1742 och magister i Lund 1748, lät prestviga sig 1756, emedan det icke lyckats honom att få tvänne professioner, hvartil han haft förslag. Han var emellertid icke lyckligare som prest, utan blef 1759 eloqv. och poesies lektor i Göteborg, der han afled d. 6 Sept. 1773. Han hade från Greifswald 1762 erhållit ett doktorsdiplom. Den tid embelet lemnade honom öfrig, använde han på litteraturen och stiftade i början af 1760-talet, i förening med lektor Wallenstråle i Göteborg, ett vittert samfund, som 1778, genom riksrådet greve Scheffers förord, togs i Gustaf III:s beskydd och fick namn af kongl. vetenskaps- och vitterhets-samfundet. Han började 1759 utgifva veckoskriften *Göteborgska veckobladet*, och 1772 en tidning efter samma plan som Stockholms *Allehanda*, kallad: *Hvad Nytt?* hvilken tidning sedan efter hans död fortsattes af hans vänner för sterbhusets räkning. Har dessutom utgivit månadsskriften: *Prestatidningen* samt åtskilliga tal och andra skrifter. Hans son,

Rosén, Gustaf, född 1772, död 1835 som theol. doktor och prost i Åby, var en lärd och vitter man, som verksamt deltagit i vitterhets-samfundets i Uppsala förhandlingar i början af 1790-talet, och utgivit: *Fragmenter af utländsk litteratur*. Hans son, **Johan Magnus R.**, har utgivit åtskilliga romaner, theaterstycken och tidningen *Helios*, samt äfven uppträdt som tonsättare. — Släktens stamfader Rosenius hade äfven 4 äldre söner än de här ofvannämnde, hvaraf två adlades, den ene under namn af *Rosén von Rosenstein* och den andre *Rosenblad*, samt en näst den äldste, hvars lefnadsöden särskildt förtjena omnämnas. Denne var,

Rosén, Sven, född 1708, gjorde, redan som student, uppteende genom hvad man kallade hans

pietism, men som egentligen ej var annat än att han ansåg kristendomen i sitt dåvarande skick ganska förfallen och yrhade åtskilliga, från de allmänt antagna sätterna afvikande, läror om den yttre gudstjensten, bönen och åtskilliga kyrkoförfattningar. Som den protestantiska kyrkan på den tiden icke var särdeles fördragsammare än den katolska, blef R. mål för många förföljelser, dömd till landsförvisning och om våren 1741 med kroneskjots afförd från Stockholm. Många vänner och liktänkande följde honom under tårar och välsignelser ett långt stycke på vägen. Ett bevis huru mannens lifverne öfverensstämde med hans lära, var att han, vid afskedet från sin moder, vägrade emottaga en penningesamma, hvilken rätteligen tillhörde honom som fädernarvf, och att han icke i Köpenhamn genom en osanning ville rädda sig från farsen att bli värfvad. Men hade nemligen i Malmö vägrat honom pass, och således på en gång förhjudit honom att kvarstanna i fäderneslandet och att lemna det, ett nytt drag af det theologiska hatet. Han undgick likväl, liksom af en slump, denna fara, kom till Altona och Stettin, besökte Herrnhut och 1746 Frankfurt am Mayn. Här ingicks han med Frezenius, som ingaf honom fördragsammare tänkesätt, och då bevis härom ingafs till 1747 års riksdag, samt oviljan dessutom hunnit lägga sig, fick han anvisning att resa till de Svenska församlingarna i Westindien. Här ingick han äktenskap med ett rikt adligt fruntimmer af Svensk härkomst, fick med henne en son och dog omkring 1750.

Rosenacker, Amund, hette först Amundsson, blef kammarskrifvare i räktekammaren, sedan kamererare vid Brehmiska staten och i sådan beställning adlad 1651; blef öfverkamererare i Brehmen och Verden. Ätten utgick med hans sonson, öfverstlöjtnanten och R. af S. O. **Masper R.**, som dog barnlös 1753 på öfverstlöjtnantsbostället Kungsnorby i Östergötland.

Rosenadler, Johan, föddes 1664 i Uppsala, der fadern, Erik Hansson Ångerman, var borgare. Sedan han genomgått studierna i sin fädernestad, besökte han, till deras fullkomnande, främmande länder, der han, bland annat, äfven studerade fortifikationen. Återkommen blef han af comst. academicum enhälligt föreslagen till Skytteansk professor och utnämndes äfven dertill, den förste Svensk, som denna utmärkelse vederfarits. Efter 19 års berömlig tjänstgöring, tog han afsked och flyttade till Stockholm, der han utnämndes till *Censor Librorum*, fick först kansliråds, sedan statssekreteraretitel och upphöjdes 1719 i adligt stånd, då han kallade sig *Rosenadler*, i stället för Upmark, hvilket namn han först antagit. Han var en lärd man och skicklig talare, författare till många orationer och parentationer, bland andra Carl XII:s personalier, hvilka på sin tid ansågos som värtalighetsstycken. Han afled år 1743, med namn af en stor orator och latinare. Hans son, hofjunkaren **Johan Adrian R.**, har förtjenst att ha grundlagt Carlstads gymnasii bibliotek derigenom, att han 1756 ditänkade sin faders an-

seuliga beksamling, en så mycket behöfligare gifva som gymnasiij förre obetydliga bibliothek gått förloradt i branden år 1752. Åtten utgick med den sistnämndes yngre broder, Carl Albrekt, hvilken dog harnlös d. 13 Dec. 1799 vid 83 års ålder såsom president, R. af N. O. och ledamot af vetenskaps-akademien, till hvilken han 1777 skänkte halfva köpeskillingen, 8,366 R:dr 32 sk., till det hus, det Lefeburska, på Stora Nygatan, som akademien då tillhandlade sig, och som hon innehade till dess hon 1829 köpte det fordnä Westmanska. Presidenten förbehöll sig derföre 200 R:dr årligen i ränta, hvilken, efter hans död, nedsattes till 100, som han anslog till andra ändamål.

Rosenbanér, Hans Nilsson, var kammarjunkare hos Carl IX, och blef af honom 1602 utnämnd till amiral öfver tre örlogsskepp: Stjernen, Örnen och Lyska Falken, hvarmed han skulle öfverföra de Tyska sändebuden till Tyskland. Blef sedan slottslofven först på Elfsborg och sedan på Waxholm och adlades 1607, då han antog ofvanstående namn. Hans ätt blef likväl aldrig introducerad på riddarhuset och utgick med honom, emedan han dog utan söner.

Rosenbaum, David, statsingeniör i Gefle, har 1830 utgifvit: *Populära underrättelser vid målnings, afvagnings, byggnings, m. m.*

Rosenberg, Simon, hette förut **Simonsson**, blef 1635 kammarråd vid Mayaziska staten och af Axel Oxenstjerna använd vid åtskilliga beskickningar. Adlades 1645 och dog 1689 som krigsråd. Åtten utgick med hans sonson, löjtnanten **Simon Jakob Mårtensson R.**, som ogift stupade vid Pultava.

Rosenberg, Olof, af en annan släkt. Fadern skall ha varit ryttmästare. Sonen, som var född i Westergöthland, blef 1697 drabant, följde Carl XII ifrån landstigningen på Seeland till Riga, Klissow, Pultusk, Thorns belägring, Holofzin, Krasnakut och Pultava, derifrån till Bender, hvarest han deltog i kalabaliken, så till Stralsund och Norrige. Efter hjeltens död tog han afsked 1719, då han fick majors titel och en pension af 106 d:lr smt i hemmansräntor. Dog 1748 på sin egendom Stora Fullerstad, nära Söderköping, 78 år gammal.

Rosenbergs stångjernsbruk i Forss socken i Södermanland, hette fordom Skogstorp. Smedjan, med 2 hamrar, uppbyggdes 1824. Det har 736 skepp: d smide och en skattlagd qvarn.

Rosenbjelke, Jöns Arvidsson, var slottslofven på Kalmar, då han 1576 fick tillåtelse att upptaga den gamla Rosenbjelkska ättens namn och vapen. Sonsonen introducerades 1625 på riddarhuset.

Rosenblad, Eberhard, son af prosten **Rosenius** och broder till **Gabriel**, **Joban** och **Sven Rosen**, var född d. 16 Nov. 1714, blef 1732 student i Lund och bestämde sig till faders lefnadsbana. Men en sjukdom, hvarunder han sköttes af sin broder (**Rosén** von R.) och begagnandet af hans bibliothek förändrade hans lefnadsplan, och han beslöt gå samma väg som denne. Han gjorde det äfven med så utmärkt framgång, att tvenne aka-

demiska afhandlingar, hvilka han som student utgaf, af **Sauvage** antogs för att tillhöra icke honom, utan den presiderande professorn. Vid 27 års ålder blef han promoverad till doktor och straxt derpå expeditious-medikus på den utlöpande örlogsflootten. Här utmärkte han sig genom så lyckliga kurer, att han efter hemkomsten utnämndes till assessor i collegium medicum. I Stockholm skötte han, med särdeles ömhet, många af de olycklige deltagarne i daluppröret, som voro inkastade å sjukhusen, och som knappt någon ville vårda. År 1744 blef han med. pract. professor i Lund, men var, emot vanan, sjelf den ende, hvilken tviflade om tillräckliga kunskaper hos den nye akademiske läraren, hvarför han begaf sig ut till Göttingen att ytterligare studera under den store **Haller**. Han förvärfvade snart dennes aktning och vänskap, bodde i hans hus och gaf honom undervisning i Svenska språket. R. var en lika utmärkt theoretikus som praktikus, och, i trots af sina många akademiska göromål och vidsträckt praktik, fick han likväl tid öfrigt att författa flera afhandlingar, som blifvit öfversatta på fremmande språk, och Latinska orationer, hvilka ansågos som mästestycken. Vetenskapsakademien kallade honom 1752 till sin ledamot och 1770 upphöjdes han i adligt stånd, då han antog namnet **Rosenblad**. Vid 70 års ålder tog han afsked från sin profession och dog d. 21 Mars 1796, efter att ha tillbragt ett nära 50-årigt lyckligt äktenskap med **Ulrika von Hermansson**, dotter af Skytteanske professorn von H. Hans son,

Rosenblad, Elof, född d. 16 Okt. 1756, dog 1839 såsom divisionschef, general-löjtnant, Kom. med stora korset af Sv. O. och friherre, hvartill han utnämndes 1809, adopterad under sin yngre broders nummer. Hade under kriget i Finland 1788—1790, hvilket han bivistade som kapten vid Sprengtportska regementet, vid flera tillfällen utmärkt sig, blef 1798 öfverste för konungens eget värfvade regemente och 1811 för Kronobergs. Hans broder,

Rosenblad, Mathias, född d. 23 Juni 1758, ingick, efter slutade studier, vid Lunds universitet, i konungens kansli, der han 1783 blef revisions-sekreterare. Har som sådan kontrasignerat den bekanta modifikationen af 1776 års författning rörande majestätsbrott. Efter att ha tillbragt 65 år i statens tjänst, lemnade han den 1840 vid den då verkställda förändringen i statsrådets organisation, i hvilket han 1809 fick en plats, såsom greve, justitie-statsminister, riddare af serafimer-orden, hvars dekoration han nyårsdagen 1831 erhöi i briljanter, ordens-kansler och riddare af Ryska S:s **Andræ**, **Alexander Newskys** och S:t **Annæ**-orden, Led. af vetenskaps-akademien, der han tre gånger varit præsides, och hedersledamot af alla öfriga akademier utom den Svenska. Afled på sin egendom **Stafsund** d. 4 Sept. 1847. Öfver honom äro tvänne skädepenningar slagna, den ena 1807 af fabriks-societeten för hans nit om näringarnas befordran, och den andra 1809 till minne af civil-expeditionens tacksamhet,

hvars chef han då varit i 17 år. Alla röster äro enhällige i erkännandet af R:s embetsmannaförtjenster. Man tillägger honom allmänt ovanliga insigter i alla administrationsdetaljer, minne, redighet och sällsynt arbetsförmåga; men mera delade äro tankarna rörande hans statsmannaegenskaper. Han ägde ingen politisk karakter, om icke den att tjena magten, i hvilka händer hon må befinna sig, och efter hvilket system hon må utföras. Att han af ålder och vana införlivade sig med det gamla, häfdvunna, bestående och ogerna deri vidtog eller såg vidtagas några rubbningar, torde ha varit mindre föranledt af öfvertygelse, än af vana. Han var ett förträffligt verktyg, och skulle varit det i hvilken styrelsens hand som helst, men ej ämnad att sjelf gifva färg och karakter åt en styrelse. I Biogr. Lex. säges, i slutet af hans biografi: "Man har beskyllt grefve R. för pietism och intolerans. Den slags pietism, som under oika namn, inom alla christna religions-sekter yrkat, att den christliga tron skall uttrycka sig genom den christliga fromhetens handlingar, den har han alltid hyllat, hvaremot han strängt fördömt den phariseiska sjelfkloshet och det andliga högmod, hvilka hos en del af våra s. k. läsare yttat sig." Sonen af hans äldste broder, generaladjutanten, öfversten vid fortifikationen och R. af S. O., **Nils R.**, död d. 3 Okt. 1827 vid 78 års ålder, är

Rosenblad, Bernhard Emanuel, kommerseråd, R. af N. O. och Kom. af Danska Danneborgsorden, född d. 10 Maj 1796; ingick, efter slutade studier, 1812 som fänrik vid lifgrenadierne och bivistade med regementet flera af operationerna under 1814 års fälttåg i Norrige, såsom landstigningen på Kragerö, Fredrikstads belägring och de begge affärerna vid Kölbergs bro. Efter freden återvände han till Upsala och inträdde 1819 i konungens kansli; tog 1823 afsked ur krigstjensten, blef kammarjunkare och kammarherre, år 1825 legationssekreterare i Berlin, der han kvarstannade till 1831 och flera gånger förestod beskickningen under envojéen Brandels frånvaro; blef 1837 kommerseråd och fick derunder uppdrag att utreda förhållandena med Öresundska tullen, hvarvid han var första kommissarien å Svensk-Norska sidan, och som hade till följd att Svenska handelsafgifter minskades med omkring 80,000 R:dr årligen, och att Sveriges ersättning för underhållna fyrrar ökades från 3,500 till 10,000 R:dr, samt Norriges till 3,500. Var 1843—1844 ledamot i unionskommittéen; blef 1833 banko-fullmäktig, hvarmed han fortfor till 1848. Har alltsedan 1834 deltagit i riksdagarna och derunder uppträdt som en flitig och skicklig talare. Om sina politiska åsikter har han, i en skrifvelse till redaktionen af Biogr. Lex., lemnat en redovisning, hvori det heter: "Uppfödd varm vän af gammal Svensk frihet, d. v. s. under skydd af en stark konungamagt, har jag *aldrig* hyllat den moderna liberalismen, *alltid* fruktat dess följder, äfven när välmening dikterat dess påståenden, anseende densamma, under civilisationens närvarande stadium, ovillkorligt kommande

att slutas med en despotism i den råaste form. Men å en annan sida har jag ingalunda haft betänklighet att medverka till det framskridande, d. v. s. till de *verkligt* nyttiga reformer, som ligga i sakernas natur, att under tidernas lopp ändrade förhållanden fordra, men vid hvarje reform ansett den mognaste pröfning först böra ådagalägga, att ett behof *verkligen* finnes", o. s. v.

Rosenblad, Johan Anders, född d. 1 Dec. 1800, f. d. bryggare i Stockholm, brukspatron och R. af W. O., har på Södermalm i Stockholm anlaggt och underhållit den största trädgård och det dyrbaraste orangeri, som funnits i hufvudstaden innan trädgårds-föreningens anläggning hunnit ordnas. Har 1847 försållt trädgården till annan man.

Rosenborg, Lars och Anders, två bröder, söner af professor Spole i Upsala, adlades 1715. Den äldre, **Lars**, var då fortifikations-kapten vid gardet och hade åtföljt dels Svenska arméen på Seeland och i Lifland, dels den Franska under fälttågen i Flandern, hvarifrån han återkom 1709. Dog som general-kvartermästare-löjtnant d. 22 Mars 1722, barnlös, då hans ättegren utslocknade. Yngre brodern, **Anders**, född i Upsala 1687, studerade der, blef vid 20 års ålder underofficer vid Hamiltonska regementet, sedan grenadier vid gardet och korporal vid detsamma, deltog i slaggen vid Mohilow, Holofzin och Pultava, på hvilket sistnämnda ställe han fick flera sår, blef i Walakiet fången af Ryssarne, flydde undan i båtsmanskläder, kom 1712 tillbaka till Sverige, der han följande året blef löjtnant vid Dalregementet, med det fången i Tönningen, men hemkom 1714; var kapten-löjtnant då han adlades, fick 1741 majors afsked, blef 1748 llkväl ihogkommen med svärds-orden. Dog d. 10 Sept. 1754. — Namnet "Spole" har sedan åter upptagits af en hans ättling, ryttmästaren **Johan Fredrik R.**, som gjort åtskilliga uppfinningar för machinväfstolens förbättring.

Rosenbröljer, Anton, hette förut **Bröljer**, var först köpman, sedan borgmästare i Wiborg, hvilket embete han beklädde i 21 år, gjorde kronan åtskilliga försträckningar och bidrog verksamt till staden Nyens grundläggning och befolkning, för hvilka förtjenster han 1647 adlades. Dog 1678 i en hög ålder utan söner, då ätten utgick med honom.

Rosencrantz. Med detta namn fanns en gammal adelig ätt, stiftad 1612 af Richard Isacsson, hvilken det året var, som det heter, "öfverste för bönderne på Gröneberg", och märklig derför, att han var den förste i Sverige, hvars adeliga tillnamn utsattes i sköldebrevet. Han blef sedan ståthållare på Dünamünde samt i Pernau och dess län. Ätten utgick med hans sonson **Lennart Gustaf R.**, som dog ogift. — År 1752 introducerades den Danska adeliga ätten **Rosencrantz** med godsägaren **Holger Andersson Rosencrantz**'s tre söner, **Holger Anders**, **Henrik Sebastian** och **Gustaf Christoffer**, och hans brors, öfverstlöjtnanten i Dansk och Fransysk tjänst, **Axel Pallesson R**'s son, **Holger Axels-**

son. Den förstnämnde blef sedan öfverste; hade bivistat Pommerska fälttåget och blifvit illa sårad vid Güstrow; den andre, **Henrik Sebastian**, blef kapten vid Södermanlands regemente och R. af S. O., och hans tvillingsbroder **Gustaf Christoffer** blef öfverstlöjtnant och R. af S. O. **Holger Axelsson** hade, då han adlades, afsked som major.

Rosendal, Erik, hette förut **Andersson**, var född i Jusiö i Finland 1615, och adlades 1654 såsom krigskommissarie öfver Finland, blef sedan assessor i Åbo hofrätt, hvarifrån han tog afsked 1688 och dog i Åbo d. 4 Dec. 1690. Ätten utgick med häradshöfdingen **Erik Eriksson R.**, som dog utan söner 1710.

Rosendal å Stockholms Djurgård var ursprungligen ett djurvaktare-boställe, som 1791 donerades till ståthållaren De Besche och sedan gick igenom åtskillige ägares händer tills det i Januari 1817 inköptes af konung Carl Johan för 16,000 R:dr B:ko. Nya anläggningar företogs genast och en ny paviljong byggdes, nedanför höjden, af öfverstlöjtnanten Lidströmer. Det gamla boningshuset, beläget på ofvannämnda höjd, afbrann en söndag om våren 1819, men i dess ställe uppfördes genast en större och smakfullare paviljong efter öfverste Fr. Bloms ritning, 54 alnar lång, 18 alnar bred af stående virke, reveteradt med tegel. Den har formen af en villa och på södra sidan en balkong af Kolmårdsmarmor, hvilande på 4 Joniska pelare. Vackra blomsterplanteringar omgifva slottet på alla sidor. Ställets förnämsta prydnader äro likväl 2:ne porfyrurnor, den ena uppsatt på norra sidan 1825 i form af en vattenbassin, 12 fot i diameter och 9 i höjden, på den södra en annan af ljusare porfyr, uppsatt 1841. Den håller 20 $\frac{1}{2}$ fot i höjden och 4 $\frac{1}{2}$ i diameter. Båda äro förfärdigade vid Elfdals porfyrverk, värderade till 30,000 R:dr stycket och anses bland de skönaste i sitt slag. Carl Johan hade för afsigt, att på ett berg på andra sidan vägen uppföra ett museum, som skulle bli nära 150 alnar långt och hvari dess talrika enskilda konstsamlingar skulle förvaras. Åtskilliga materialier af huggen granit och marmor ditfördes, men verkställigheten uteblef. Deremot har konung Oscar på samma ställe låtit år 1848 uppföra ett orangeri, så helt och hållet af glas ett hus möjligen kan blifva, och som torde vara det vackraste och ändamålsenligaste i sitt slag i Sverige.

Rosendal, en egendom i Follingbo socken på Gottland, är en af de vackraste på ön, och egentligen en skapelse af nu mera aflidne assessor Dubbe. Den ligger på en höjd, hvarifrån man upptäcker 20 särskilda kyrkor. Här äro en mängd anläggningar, bland andra ett lusthus af 2 våningar, hvilande på 4 massiva stenpelare, och hvarifrån utsigten är förträfflig, samt ett grafchor, invigdt d. 2 Sept. 1827, der han låtit begrafva sina trenne före honom aflidna döttrar. Det är täckt med en i Wisby funnen liksten, hvarpå läses årtalet 1333. In i sjelfva grafven är en ljuskrona af jern, som Olof den Helige, vid sitt besök på ön,

skall ha qvarlemnats, och som träffats i S:t Olofs kapell. Den är nu mera förgylld. Berget, hvarpå denna anläggning finnes, kallas *Jakobsberg*, och man kommer dit på en i stenen utbuggen bekväm trappa.

Rosendal, säteri i Skåne. Se: *Kroppss socken*.

Rosendufva, Carl, son af ryttmästaren vid Westgötha kavalleri Sigge Arvidsson till Skaltorp, var ryttmästare för ett kompani Södermanlands och Nerikes ryttere, då ätten 1633 introducerades på riddarhuset, blef 1636 landshöfding öfver Skaraborgs län och 1642 häradshöfding öfver Wilske härad, fick 1648 afsked med underhåll och dog 1653 utan manliga afkomlingar, då ätten utgick med honom.

Rosenfelt. Med detta namn har på Svenska riddarhuset funnits tre redan utgångna adliga ätter. Den äldsta stiftades af

Rosenfelt, Nils, son af bonden Erik Göransson i Svedje by i Nätra socken i Ångermanland, der han föddes d. 15 Jan. 1605, blef vid 16 års ålder skrifvare hos landskamereraren öfver Westernorrland, Pehr Ersson; 1623, således vid 18 års ålder, tullinspektör i Sundsvall, genomgick flera civila befattningar, blef assessor i kammar-revisionen och 1661 vice president i reduktions-kollegium, samt dessutom använd i åtskilliga kommissioner. Dog i Stockholm d. 16 Juni 1682. Ätten utgick med hans son, assessorn **Christoffer R.**, som dog ogift 1736.

Rosenfelt, Ingolf, son af kammar-arkiv-inspektoren mästare Bengt Ingolfsson, som i 45 år förestått denna befattning. Han adlades 1649 såsom stadsmajor i Schweinfurt, blef sedan kommandant på "Walfisken", general-qvartermästare och 1663 kommandant på Wijkers skans. Ätten utgick med hans son, landtjågmästaren i Upland **Bengt Ingolfsson R.**, som dog utan söner 1712.

Rosenfelt, David von, adlades 1645 såsom revisor på Ösel och blef sedan slottshauptman på Wollmar. Hette förut Reimers; blef ej introducerad; men hans son

Rosenfelt, Werner von, blef det 1680. Han var född på Müntenhoff i Estland 1639, var då amiral-löjtnant, blef sedan vice-amiral, holm-amiral och fick inspektionen öfver amiralitetets styrmän. Var en i sitt yrke vetenskapligt bildad man, som utgifvit en *Navigation* eller *Styrmanskonst* och flera andra afhandlingar, en *Karta öfver Stockholm* och dertill uppträdt som poet med en *Lofdicht öfver Stockholms stad* och en samling små poemer under titel: *Den Vaaksammes Roo eller Lustige Ledsamheter*, som utkom 1686. Hammarsköld kallade honom "en rimmare af sämsta slaget." Dog i Carlskrona d. 5 Dec. 1710, då ätten utgick med honom.

Rosenflycht, Nils, hette förut **Johansson**, adlades 1653 som assessor i reduktions-kommissionen, hvilket torde kunna få anses som ett bland bevisen på hvad vigd man den tiden fäste vid nämnda kommission, hvars flesta ledamöter erhöillo

någon utmärkelse. Ätten utgick med hans son, som dog ogift 1672 vid endast 23 års ålder.

Rosenfors, ett stångjernsbruk i Måhills socken i Kalmar län, hvarest vid en hård smidas 230 skeppd af dels eget, dels köpt tackjern. Vid bruket äro äfven 2 manufakturhamrar privilegierade. Ägare är herr C. H. Engqvist. Bruksstämpeln är ett sammanbundet R. F.

Rosenfärgad Drossel (*Gracula rosea*) är den enda art af Drosselslägtet, som någon gång besöker Sverige och hvilket sker ytterst sällan. Han liknar till sitt lefnadssätt ganska mycket stararne. Färgen är rosenröd, undantagandes på hufvud, vingar och stjert, som äro svarta. Nacken är försedd med en tofs af långa, spetsiga nedåtböjda fjädrar. Hans egentliga hem är södra Asiens öknar.

Rosengren, Jakob Thuresson, naturlig son af den bekante rikshofmästaren Thure Jönsson af Tre Rosor och en adelig jungfru Brita Bölja. Han blef sedan riksråd, lagman i Östergöthland, proviantmästare i Jönköping, ståthållare och befallningsman på Warbergs slott och ståthållare i Östergöthland. Dog d. 13 Jan. 1571. Hans son,

Rosengren, Thure Jakobsson, var hertig Johans råd, blef 1606 ståthållare i Östergöthland och användes vid åtskilliga tillfällen af hertig Carl. Dog d. 24 Maj 1611, då den af hans fader stiftade adeliga Rosengrenska ätten lærer utgått, emedan den aldrig blifvit introducerad på riddarhuset.

Rosengrip, Elias, son af ryttmästaren Torkil Rosell och född 1670, adlades som major vid Westgötha tremännings-regemente 1719, bade deltagit i många krigståg både till sjöss och lands och dervid ådagalagt både tapperhet och talang. Dog d. 10 Dec. 1740 och slöt sjelf sin ätt.

Rosenhand, Simon, son af rådsförvanden i Stralsund Nicolaus Mathæi och född der 1613, adlades 1648, såsom assistance-råd *in consilio status* i Pommern, blef der regeringsråd 1655, fick afsked 1662 och dog i Stettin 1663.

Rosenhane. Denna ätt leder sitt ursprung från släkten Tre Rosor. Som dess stamfar anses Göran Johansson till Torp och Haneberg, ståthållare på Nyköpings slott, född 1525 och död 1576. Han var naturlig son till riksrådet och ståthållaren Johan Thuresson till Lindholmen och Sem af ätten Tre Rosor. Hans son,

Rosenhane, Johan Göransson, lærer varit född på Torp 1571, hvilket författaren i Biogr. Lex. anser troligt; men lika sannolikt kan det vara att han, såsom en annan uppgift lyder, var född 1562, emedan han eljest endast skulle varit 17 år, då han 1688 reste ut att bese fremmande länder. Efter hemkomsten 1596 användes han af hertig Carl, som tyckes ha hyst mycken nåd för honom och äfven betalt de skulder han åsamkat sig under sin utländska resa, i åtskilliga förrättningar, bland andra den, att, efter Stångebro slag tala med konung Sigismund och inventera på skeppen. Följande året anställdes han vid kansliet och blef "Öfverste Rikens Secretarius", hvarvid han lærer börjat med riksarkivets ordnande. Han er-

höll sedan flera befattningar, hvarmed handlingars granskning och iordningsättande voro förenade, men äfven år 1606 den, att från Elfsborg afhenta och mönstra det Fransyska krigsfolket. Blef samma år slottslofven på Gripsholm. Efter Carl IX:s död fick han befällning att derom underrätta allmogeen och vaka öfver liket. Vid begrafningen var han en af dem som buro himmelen öfver bårn. Blef 1612 ståthållare på Nyköpings slott. Dog på sin fädernegård Torp d. 28 Jan. 1624. Hans äldste son,

Rosenhane, Schering d. H., var född på Torp d. 4 Juli 1609. Vid 12 års ålder skickades han till Strengnäs skola, och hans beskrifning på vinstandet der gifver ett begrepp om tidens tårfliga lefnadssätt och billiga pris. De bodde hos stadens borgmästare "och hade ett godt herberge; dock betalte vår fader inte mera än 6 mark om vickan för oss båda. Ingen dräng eller pojke hade vi hos oss, utan måste akta oss sjelfva. Præceptoren låg i en annan kammare i staden, och vi hade en liten kammare för oss, der måste vi sjelfva göra eld och akta våra kläder. Om mornarne bitida måste vi i mörker och köld stå upp och ränna åt skolan, och hade alltså i ingen måtta någon mera frihet, än som en annan gemen djeknegosse; inga penningar gaf vår fader oss, utan böcker och kläder, förmente oss inte mer behöfva." Han kom 1624 till Upsala och höll der 1628 en Latinsk oration; året derpå följde han ambassadören Jakob Spens till England; företog 1631 en utländsk resa och hade 1633 det sorgliga uppdraget att föra Gustaf Adolfs lik från Wolgast till Nyköping. År 1634 blef han, såsom assessor i Svea hofrätt, underståthållare i Stockholm, der han anses som den förste, emedan Nils Bengtsson Liljesparre, som förut varit det, hade en helt annan embetsbefattning. Har förtjenst om handels och handtverks-skrånas ordnande i staden; blef sedan landshöfding i Östergöthland och 1642 Svensk resident vid underhandlingarna i Münster, der han ofta uppträdde medlande och försonande mellan Johan Oxenstjerna och Adler Salvius, samt äfven var så ansead och aktad af Tyskarne, att de öfver honom sloga en skädepenning. Han fick likväl icke stanna här längre än till 1645, som det tros, genom en intrig af Björnclou, som ville bli hans efterträdare, utan skickades i stället som resident till Paris. Hans redliga och öppna väsen behagade här icke Mazarin, som utverkade hans rapellerande 1649. Följande året blef han riksråd, kort derefter kansliråd och öfverståthållare i Stockholm. Som sådan har han förtjensten om flera byggnaders och anstalters vidtagande. Sådana äro jernbroarna vid södra slussen, flera andra broar, Ryssgården på Södermalm, skeppsbrons ordnande o. s. v. Han fick uppdrag att författa en ny kansliordning, hvilket han ogera gjorde, emedan han fruktade dermed stöta Axel Oxenstjerna. Då denne ej kunde förmås att deltaga i någon handling vid drottning Christinas thronafsägelse, företrädde R. vid detta tillfälle hans plats. Christina hade redan 1652 upphöjt honom jemte

två hans bröder, Johan och Gustaf (se nedan-före) i friherrligt stånd. Hennes efterträdare visade honom samma välvilja, skickade honom 1654 till Brehmen att bilägga ett der uppkommet oväsende, och utnämnde honom till lagman i Södermanland. Han dog d. 6 Aug. 1663. Var en både för sin lärdom, sin embetsmannas-skicklighet och sin personliga karakter ganska aktningvärd man, som man för dessa egenskaper förlåter hans aristokratiska böjelser och hans motstånd mot reduktionen. Han har derom författat en skrift kallad: *Samtal om de donerade godsens reduktion emellan junker Per, mästare Hans, Nils Andersson och Jon i Berga, hållit i Thomasmessmarknad i Linköping*. Har dessutom efterlemnadt en *Relation om Stockholms stads och slotts tillstånd*, flera Latinska orationer och en stor mängd bref och handlingar, hvaraf en samling finnes på Upsala bibliotek. Hans broder,

Rosenhane, Johan, född d. 11 Febr. 1611, var den äldres följeslagare till Strengnäs skola, men honom underlägsen till både kropp och själ och beskrifves af honom såsom "svag utaf naturen, sjuklig och utaf något svårt ingenio." Icke desto mindre uppsteg han till rikets högsta värdigheter, blef 1636 prins Carl Gustafs hofmästare och följde honom under hans utländska resa, 1646 landshöfding öfver Wiborgs och 1655 öfver Östergötlands län, riksråd 1658 och tillika hofrättsråd, men dog vid 50 års ålder 1661. De ofvannämndes yngste broder,

Rosenhane, Gustaf, född på Torp d. 19 Maj 1619, upphöjdes med dem i friherrligt stånd och dog ogift i Stockholm d. 26 Mars 1684 såsom president i Dorpts hofrätt. Han är känd såsom en för sin tid ansedd poet, hvilken först i Sverige började skrifva sonnetter och uppträdde under namnet: *Skogekiär Bergbo*. Hans förnämsta arbeten äro: *Thet Svenska Språketz Klagemål, at thet som sigh borde icke ähvat blifver; Venerid, i Rym för mer än 30 år skrifvint; Respublica glacialis*, hvari han skildrar vinterfisket i Norden; *Fyratijo små Vysor, till Svånska Språketz Öfningh*. Hammarsköld säger, att hans sonetter äga "en vårdad och lättflytande versbyggnad, naturlighet och täckhet."

Rosenhane, Johan Scheringsson, äldste sonen af riksrådet, friherre Schering R. och dess andra fru, var född i Stockholm d. 16 Mars 1642. Efter så grundliga studier man på den tiden kunde inhämta och som, enligt vana, fulländades genom en utländsk resa, anställdes han 1663 som kammarjunkare hos d. v. enkedrottningen, hvarigenom han mycket var tillsammans med Carl XI, då ett 8 års barn, och i hvars rum han ofta låg. Han berättar, att då konungen steg upp tidigare än vanligt, kom han och lade sig i R:s säng och i hans famn. R. blef nu assessor i kommers-kollegium och fick uppdrag att resa än till Wismar, än till Götteborg att undersöka förefallna ordningar, blef 1675 ledamot i den kommission af ständerna, som skulle granska förmyndare-regeringens förfarande, hvilka, såsom han kallar det, "förhatliga" förrättningar, räckte ända till 1687.

Han hade redan två år förut blifvit utnämnd till president i tribunalen i Wismar. Var en man af stilla sinne och ärliga, men aristokratiska, tänkesätt, som efterlemnadt *Memoirer*, författade på Fransyska och ett par Latinska orationer. Dog i Wismar 1710.

Rosenhane, Schering d. y., sonsonsson af den äldre Schering R., var född d. 6 Jan. 1754, och ingick, efter slutade studier, 1772 i kansli-kollegium, der han 1779 blef andre sekreterare i presidents-kontoret, såsom kabinettet för utrikes brev-exlingen då kallades, och 1786 förste sekreteraren. Han stod ej så högt, hvarken i embete eller Gustaf III:s ynnest, att de under förmyndare-regeringen vanliga förföljelserna mot Gustafs älsklingar kunde träffa honom, utan hade den lyckan att med samma välvilja omfattas af alla de regeringar, som från denna tid intill hans död följde på hvarandra. Således blef han 1792 kabinettsekreterare, kort derefter kansliråd, hvilket embete han bibehöll äfven då han 1800 tog afsked från kabinettsekreterare-tjensten, blef, vid Gustaf Adolfs kröning, statssekreterare, af Carl XIII gjord till Kom. af N. O., riddare af Carl XIII:s orden och 1812 postdirektör, hvilket embete han likväl icke länge innehade, emedan han dog samma år d. 6 Nov. ogift, då Rosenhanska ätten utgick med honom. Scher. R. var en alvarlig, redbar och ordningsälskande embetsman, men mindre märklig som sådan, än som en flitig och insigtsfull bearbetare af våra historiska källor, och författare af flera värderika arbeten af detta slag. Sådana äro: *Svea Rikes Konungalängd; Berättelse om de fem höga riksembeten i Sverige; Utkast till konung Adolf Fredriks och dess gemåls lefvernes-beskrifning, i anledning af de öfver dem slagna skådepenningar; Afhandling om rikets Jarlar*, utom en mängd minnes-teckningar, tal och afhandlingar, införda i vetenskaps- och vitterhets-akademiens handlingar, af hvilka akademier han var ledamot.

Rosenhanska huset å Riddarholmen i Stockholm, uppfördt efter Jean De la Vallées ritning och aftecknad i Dahlbergs *Suecia*, afbrann 1692, men återställdes efter slottsbranden 1697 och uppläts åt kansli-kollegium, hvarföre det kallades stora kansliet; inköptes sedan af justitie-kansleren Fehman och gick derefter genom flera ägares händer. Den kommission, som 1719 dömde Görtz till döden, hade här sina sessioner och 1756 begagnades det af en lika blodig kommission, ständernas, som dömde de i nämnda års anläggning komprometterade. År 1772 såldes det af d. v. ägaren, handlanden Berge Olsson Ström (se: *Strömsborg*), till kronan, som här anlade det då nyligen inrättade assistans-kontoret; men sjelfva hufvudbyggnaden, det gamla Rosenhanska huset, inlöstes 1783 af frimurare-orden, som dervid lät tillbygga norra flygeln, hvilken invigdes 1802.

Rosenheim, Johan von, son af landssekreteraren i Stockholms län Olof Roselius, hvilken bivistade Stralsunds belägring 1715, sedan anställd vid fältkansliet, deltog i fälttågen mot Norrige och dog i Stockholm d. 14 Juni 1740. Han tros härstam-

ma från den urgamla Fale Bure-släkten. Sonen **Johan** var född d. 4 Aug. 1725, ingick 1744 som volontär vid fortifikationen och blef följande året under-konduktör, gick s. å. i Fransk tjänst, men hvilken han måste lemna, då alla Svenskar förbjödos att deltaga i pretendentens expedition till Skottland. Han gick nu i Holländsk tjänst, så i Hessisk, återkom 1760 till Sverige och blef der regements-quartermästare vid Dalregementet samt R. af Sv. O., kommandant på Gustafssvärd's fästning, en tid kommandant på Sveaborg, öfverst-löjtnant vid Jemtlands regemente, vice landshöfding i Westernorrland och 1781 öfverste. Adlades 1758, då han antog namnet *Rosenheim*. Dog i Stockholm d. 16 April 1803. Var hedersledamot af målare-akademien och en ganska skicklig pastellmålare. Hans son,

Rosenheim, Wilhelm von, född i Tournay i Flandern d. 31 Mars 1755, blef student i Upsala 1772, page hos Gustaf III, ingick i utrikes expeditionen, blef kommissions-sekreterare vid beskickningen till Neder-Sachsiska kretsen, hofjunkare och legations-sekreterare i London 1785, hvarifrån han likväl kort derefter återkallades. Blef, för sin prydliga handstil, antagen till skrifmästare hos kronprinsen Gustaf Adolf, och fick som sådan en listids-pension. Uppträdde äfven som författare, ehuru utan några slags högre anlag, samt utan bekantskap med någon annan litteratur än den Fransyska, och har skrivit ett par tragedier: *Frode och Drottning Öda*, komedien *Deucalion och Pyrrha* samt en öfversättning af *Azemia eller Wildarne*. Har äfven utgifvit några smärre skaldestycken. Reste 1819 till Finland och dog i Åbo d. 18 Mars 1822.

Rosenhill å Stockholms Djurgård skänktes år 1825 på 50 år åt numera aflidne öfversten, landtmateri-direktören och kommandören af Forsell, som der lätit uppföra fyra vackra villor, hvilka uthyras till sommarnöjen. Platsen innehåller 4 tunn. och är taxerad till 3,000 R:dr B:ko.

Rosenhjelm, Erik, hette förut **Bröms** och var född i Helsingland år 1603; blef magister i Upsala, sedan assessor i Svea hofrätt och härads-höfding öfver Öknebo, Svartlösa och Sotholms härad. Dog 1688. Ätten utgick med hans son öfverstlöjtnanten **Carl R.**, som afled 1731 utan söner.

Rosenhoff, Johan, son af handlanden i Stockholm Peter Hansen och född d. 9 Dec. 1640, blef kommissarie i kommers-kollegium och i denna beställning adlad 1673, sedan assessor och död d. 11 Juli 1681. Ätten utgick med hans söner.

Rosenholm, Erik, son af prosten och kyrkoherden i Skenninge Petrus Erici Gothus, hvars farfader varit den förste Lutherske pastorn i Wadstena, der **Erik** föddes d. 13 Juli 1613. Han antog namnet Holm, blef, efter slutade studier, rådman i Stockholm, borgmästare och preses i politie-kollegium, sedan assessor i general-kommerse-kollegium och 1665 härads-höfding öfver Seminghundra, Wallentuna m. fl. härad. Dog 1653. Dog

d. 16 Jan. 1672. Ätten utgick med sonsonen **Carl Adolf R.**, som dog ogift d. 12 Aug. 1764.

Rosenholms säteri. Se: *Lannaskede socken*.

Rosenkammaren var ett tortyrtrum på Smedjegården i Stockholm, som 1756 års ständers kommission använde för att af de i nämnda års sammansvärjning delaktige, isynnerhet af Poke, framtinga bekännelser om anläggningen. Den blef, likasom alla andra tortyrtrum, afskaffad af Gustaf III, straxt efter revolutionen.

Rosenkind's källa ligger i parken vid Ottenby kungsladugård på Öland. Den är murad och har någon mineralhalt. Här har i äldre tider legat ett kapell, hvarefter lemningar fordom syntes.

Rosenklinga, Jeremias, hette förut **Pedersson** och var regements-quartermästare då han 1653 adlades. Blef sedan major och kommandant på Warnemünde skans, men ätten utgick med honom, emedan han afled utan manliga arfvingar.

Rosenkrans. Dermed menades under katolska tiden ett bestämdt antal Pater noster och Ave Maria, som af de fromma lästes i den ordning på en tråd uppträdde kulor anviste. Detta sätt att bedja härleder sig troligen från Orientens eremiter och munkar, hvilka betjente sig af små stenar och dylikt, hvarmedelst de brukade räkna antalet af sina böner, hvilka vanligtvis bestodo i ett öfverfaldigt upprepande af psalmerna. I dessas ställe kom sedermera bruket att bedja ett visst antal af ofvannämnde böner. Den helige Dominicus säges hafva varit rosenkransens uppfinnare. Hans rosenkrans bestod af 150 Ave Maria och 15 Pater noster, så att efter hvarje tiotal af den förre bönen, betecknad med 10 smärre kulor, följde en af den senare betecknad med en större kula. Äfven ålåg det den bedjande att vid slutet af hvarje tiotal erinna sig en händelse ur Jesu lefnad. Maa tror, att den helige Dominicus bestämdt antalet 150, emedan psalmerna hafva detta antal, hvarföre äfven denna rosenkrans kallas Psaltaren. Man har äfven rosenkransar af 10 och vanligast af 5 tiotal. I 16:de århundradet inrättades en särskild Rosenkrans-fest, i anledning af de kristnes seger öfver Turkarne d. 1 Okt. 1751 vid Lepanto, den heliga jungfrun till ära, alldenstund man tillskref segren hennes förföner. Påfven Gregorius XIII förordnade att denna Jungfru Mariæ Rosenkransfest skulle öfver hela kristenheten firas den första söndagen i Oktober månad, och finnes derföre i alla katolska kyrkor af denna anledning ett eget Mariæ altare. Benämningen rosenkrans öfvergick sedermera på sjelfva Radbandet. (Se detta ord.)

Rosenlev, Erdtman, hette förut **von Schlow**, och var af en gammal Meklenburgsk adlig ätt, född på 1620-talet. Gick 1640, således vid några och 30 års ålder, i Svensk tjänst, då han blef soldat vid ett värfvadts Tyskt regemente, och först 1644 förare vid Tavastehus regemente. Här tjente han i 37 år, då han 1682 adlades som major, för det han "sig som en rättsskaffens soldat oppfört i det Tyska, Polska, Ryska, bägge Danska krigen

och det Preussiska feltåget." I adelsbrevet föreskrefs att han skulle kalla sig *Rosenklov*, men hvilket namn han lärer funnit mindre lämpligt, så att han utbytte det mot *Rosenlev*.

Rosenlindt, Johan, hette förut **Roselin**, var translator i Ryska språket vid guvernementet i Narva och sedan kongl. translator, då han 1650 adlades; skickades med en kommission till Moskwa och sedan som envoyé till Polen, der han mördades af Kossackerne.

Rosenlunds säteri. Se: *Mörarps socken*.

Rosenmark, Olof och Johan, tvenne bröder, adlades 1672 isynnerhet för deras faders förtjenster. Denne var superintendenten i Götheborg, doktor Erik Brunnias (se detta ord). Ätten är redan utgången.

Rosenmüller, Adrian, hette förut **Müller**, och adlades 1662 såsom Rysk translator och det Ingermanländska (enl. Lagus Lifländska) ridderskapets sekreterare. Hans son, **Christer Adrian R.**, var assessor i Åbo hofrätt och bäradsböfding i Kopurie län. Han dog hjelstedöden, då han år 1700 anförde allmogen i länet mot Ryssarne.

Rosenqvist. Med detta namn ha på riddarhuset funnits tvenne adeliga ätter. Den äldstas stamfader var Sven Andersson, hvilken 1548 af Gustaf I fick frälserätt för sina gods, dem han ärft efter sin farbroder Jöns Tysk. Hans sonson introducerades 1627, men som han dog utan söner, utslocknade ätten med honom. En annan **Nils Rosenqvist** till **Åkershult** hade emellertid 1625 blifvit adlad och 1629 introducerad. Denna ätt fortlever ännu. En afkomling af densamma, kaptenen **Rosenqvist af Åkershult**, utmärkte sig vid flera riksdagar såsom en af riddarhusets flitigaste talare, men lemnade Sverige 1840. Hans son har i Stockholm omkring år 1844 inrättat ett bryggeri efter Bäjersk method, det första af detta slag i Sverige, och som drifves med mycken framgång.

Rosensabel, Erik, stadsmajor i Götheborg, stiftade 1649 en adelig ätt, som 1656 utgick med honom sjelf.

Rosenschantz, Gynthe, hette förut **Jöransson**, då han 1652 adlades som öfverstlöjtnant vid ett regemente Tyska knektar, med hvilka han bivistat Lifländska och Tyska fälttågen. Blef sedan öfverste för ett regemente i Ingermanland och sist kommandant i Landskrona, der han dog 1662.

Rosenschmidt, Jöns, hette förut **Schmidt**, och skref sig, då han som landssekreterare i Finland år 1640 adlades, till **Drucksholm** och **Sparbacka**; blef sedan underlandshöfding i Åbo län. Ätten härstammar från Skottland och är redan utgången. Hans brorssöner, **Jöns** och **Nils**, adlades äfven sedermera, men ingendera tog introduktion.

Rosenschütz, Johan Henrik, son af borgmästaren i Götheborg och direktören vid Ostindiska kompaniet **Jakob Schütz**. Denne man är ett af de bedröfliga bevisen på olyckan att äga pennningar utan förstånd och karaktersstadga. Han var född d. 30 Aug. år 1763 och adlades såsom gosse

1772 i anledning af en föregående kongl. resolution för hans fader. Före 21 års ålder lyckades det att få honom förklarad myndig och följden blef, att vid 40 års ålder hade han förslösat sin ganska betydliga förmögenhet och tillbragte återstående delen af sin lefnad i fattigdom och bekymmer. På tjenstemannabanan hann han till titel af major vid adelsfanan. Dog d. 7 Sept. 1828 utan söner, då hans adliga ätt utgick med honom.

Rosenschöld, Nils Rudolph Munck af, (se detta ord) är född d. 8 Jan. 1815 i Qvistofta, der hans fader, professor David Munck af Rosenschöld, var kyrkoherde. Blef student 1831 och uppträdde på riddarhuset vid 1840—41 års riksdagar, der han tillhörde det liberala partiet. I samma anda uppträdde han äfven vid de tvenne följande riksdagarna. Han har utgifvit ett större antal skrifter och afhandlingar, dels införda i tidningar och tidskrifter, dels särskildt utgifna, såsom: *Nytan af städers anläggande i Skåne; Följderne för Danmark ifall kriget med Tyskland förnyas*; m. m. Hans kusin,

Rosenschöld, Peter Samuel Munck af, adjunkt i fysiken vid Lunds universitet, är född i Lund d. 29 Nov. 1804. Fadern var lagmannen Johan M. af R. Blef student d. 16 Juni 1815, magister d. 23 Juni 1826, docent i kemi 1829 och adjunkt i fysik d. 9 Febr. 1832. Företog 1846 en vetenskaplig resa i Tyskland, bivistade riksdagen 1847—1848 såsom hufvudman för sin släkt. Föreslagen 1839 i 2:a rummet till professionen i fysik. Förestått mathem. professionen år 1834—35, 1844—45. Har utgifvit: *Försök att reducera frictions-electricitets-phenomenen till bestämda lagar* 1837, disputationer, afhandlingar införda i vetenskapsakademiens handlingar, m. m.

Rosenskiöld, Peder, hette förut **Eriksson**, var son af handlanden i Hudiksvall, Erik Michelson, var först "Kopparköpmän" i stora kopparberget, ingick sedan som sekreterare i kammarkansliet och skickades 1635 som legations-sekreterare till flera utrikes hof, deribland till konung Carl I i England, hvilken gaf honom ett adelsbref. Detta erkändes likväl icke af Svenska adeln förr än han 1639 erhöi ett Svenskt. Han var då, som det kallades, president i Götheborg, hvarifrån han tog afsked 1650. Dog 1656. Ätten utgick med sonsonen, kaptenen **Pehr R.**, som lærer dött 1712.

Rosensparre, Birger, hette förut **Baaz**, hvilket namn han antagit efter modern, ty fadern, som var rådman och borgmästare i Halmstad, hette **Albrekt Börjesson**. **Birger** blef 1691 sekreterare vid Skånska general-guvernmentet, sedan häradshöfding, assessor i Götha hofrätt, lagman, först i Hedemora lagsaga, så i Malmöhus läns, derefter på Gottland och sist i Skåne och Blekinge, hvarifrån han 1732 fick afsked med landshöfdings titel. Adlades 1698. Ätten utgick med sonen **Carl R.**, som dog ogift d. 1 Apr. 1755. *Rosensparre* var namnet på en gammal Dansk adelig släkt, om hvilken i vår historia berättas följande vackra drag: i träffningen på Skillingehed 1612, då Danskarne voro bragta i oordniag, ka-

stade sig den 24-årige *Sten Rosensparre* midt i striden för att förmå sina landsmän hålla stånd. En af hans vänner bad honom vara försigtig. "Betänk", ropade han, "att du är den siste af ätten *Rosensparre*!" — "Du har rätt", svarade herr *Sten*, "det är en vacker tanka; ett godt namn går fram för allt", och med dessa ord störtade han midt i Svenska hoparna. Om några ögonblick blef han nedhuggen.

Rosenstam, Erik, son af prosten och kyrkoherden i Kalmare socken i Upland, *Erik Wellstadius*, var född 1686 och adlades 1743 såsom vice landshöfding i Upsala län, blef vid *Adolf Fredriks* kröning R. af N. O. Dog d. 11 Nov. 1754. Ätten utgick med hans yngste son, majoren *Adam Göran R.*, som dog 28 år gammal annandag jul 1770.

Rosenstedt, Henrik, son af prosten och kyrkoherden i Dalarna *Petrus Gangius*, var född i Westerås d. 1 Maj 1666, blef krigsfiskal vid de Svenska trupper, som 1691 skickades, såsom auxiliär-korps, till Rhen; 1693 auditör i Wismar och i denna beställning adlad 1695, blef sedan assessor och hofrättsråd i Svea hofrätt. Dog d. 17 Nov. 1729 utan söner och slöt sjelf sin ätt.

Rosenstein, Nils Rosén von, var född d. 1 Febr. 1706 i Sexdråga socken, och äldre broder till *Rosén, Gabriel* (se ofvan). Vid 4 års ålder angreps han af pesten och lades såsom död på ett bord, men kom sig till allas förvåning. Då han sedan fick se det ställe, der pestens offer blifvit begrafna, väckte detta hos honom en smärtsam tanka derpå, huru många af dem kunnat räddas, om skicklig hjälp mellankommit. Denna föreställning lär icke litet bidragit till hans beslut att utbyta den theologiska banan, hvartill hans föräldrar bestämt honom, mot den medicinska. På denna tog han också ett lika hastigt som oväntadt steg. Medicinska adjunkturen i Upsala hade blifvit ledig efter *Martin*, som förestod sin svärfaders, *Olof Rudbeck d. y:s* profession. Till dess besättande föreslog *Casten Rönnow* den 22-årige *Rosén*, som ingen kände, och hvilken sjelf mest tveiflade på sin förmåga att fylla platsen. Det var likväl just denna betänklighet som ökade *Rudbecks* förtroende till den blygsamme, unge mannen, och han öfvertalade honom således att emottaga syslan. År 1729 företog han en utländsk resa i sällskap med greve *Cronhjelm*s stufson, *Mauritz Posse*, besökte Holland, Frankrike och England och promoverades till doktor i *Harderwijk*, blef 1734 assessor i coll. medicum, med lifmedici titel, och 1740 botan. professor; men bytte 1743 profession med *Linné* för att i stället emottaga den i anatomen, fysiologien och kemien. Någon afund hade förut röjt sig hos R. emot sin store samtiding, *Linné*, den enda svaghet man kan förebrå honom, men hvilken snart utbyttes mot aktning och vänskap. Till belöning för hans lyckliga vård om kronprinsessan vid hennes nedkomst och om den nyfödde prinsen, *Gustaf*, blef han 1745 arkiater och fick en pension af ständerna. En annan lycklig kur, då han botade *Adolf Fredrik* från en svår

hufvudvärk, förskaffade honom 1762 adelskap. *Levisa Ulrika* ville ännu mer förherrliga denna hans åtgärd genom en minnessten, som skulle upprezas vid *Loka*, och hvartill hon sjelf föreslog en inskription, men verkställigheten uteblef. Vetenskapsakademien kallade honom, vid dess stiftelse, till sin ledamot. Han dog d. 16 Juli 1773. R., Sveriges störste läkare på sin tid, har förtjensten om införandet af koppypningen och kinabarkens bruk. Han var född till läkare och hade detta skarpa öga, denna inspiration, som ej kan förvärfvas. Derjemte var han af ett mildt sinnelag och till sitt yttre en ganska vacker man. Både vetenskaps- och Svenska akademierna ha öfver honom slagit skådepenningar. — Har utgifvit: *Underrättelser om Barnasjukaomar och deras botemedel; Hus- och Res-apothek; Afhandling om Gikt och Stenpassion*, m. m. Hans son,

Rosenstein, Nils von, född d. 12 Dec. 1752. Han bortlade det ursprungliga fadersnamnet *Rosén*, och bibehöll endast det genom adelsdiplomet förvärfvade. Ingick 1771, således vid endast 19 års ålder, i konungens kansli, blef 1778 andre sekreterare i presidents-expeditionen och kom tidigt i sällskap med allt hvad den tiden ägde utmärkt i vitterhet och bildning, hvartill, utom hans egen smak och litterära anlag, den omständigheten icke litet bidrog, att han var systerson åt riksrådet greve *Hermansson*. Han blef ledamot af sällskapet *Utile Dulci* och höll der 1780 ett tal öfver kanslirådet *Bjerkén*, hvilket ådrog honom enkedrottningens uppmärksamhet och förmädde henne att välja honom att krossa *Sotbergs* vapen, samt att nämna honom till dennes efterträdare i vitterhets-akademien. Skickades 1782 som ambassadsekreterare till Paris, der han blef bekant med Frankrikes förnämsta snillen, och deribland med kardinal *Bernis*. Denne fattade en så hög tanka om honom, att han särskildt rekommenderade honom hos *Gustaf III*, hvilken befallt R. möta sig i Rom, hvarest *Bernis* då var Franskt sändebud. Konungen uppdrog honom, efter hemkomsten derifrån, lärarebefattningen hos sin son kronprinsen, hvarvid han erhöill kansliråds titel. R. använde det redligaste nit på sin kunglige elevs bildning, och författade, till hans undervisning, *Samtal mellan döda personer*, hvari han äfven sökte bibringa honom känsla för sina höga pligter och frispinnade grundsatser. Dessa läto i mångt förnämt öra så missljudande, att man varnade konungen för den unge demagogen, hvartill *Gustaf* leende skall ha svarat: "Har ingen fara; jag svarar er för, att blir min son konung, så blir han nog rojalist." Vid Svenska akademiens stiftelse var R. en af de 13 ledamöter *Gustaf* sjelf utnämnde, hvarjemte han förordnades till akademiens ständige sekreterare, en befattning, som han utöfvade ända till sin död. År 1787 fick han *Nordstjernan*. Äfven förmyndarregeringen visade honom välvilja. Han erhöill landshöfdings titel och inkallades i Allmänna ärendernas beredning. Hans kongl. elev gaf honom dock intet annat nådebevis, än att han 1802 gjorde honom till Kom. af N. O. Efter 1809 års revo-

lation blef han föredragande för ecklesiastik-ärenderna, ett embete, som han skötte med det nit och den redlighet, som i allt utmärkte honom, dervid icke litet understödd af sitt utomordentliga minne, hvilket var så starkt och bibehöll sig ända in i ålderdomen, då han förlorat en stor del af synförmågan, att han endast behöfde höra ett ärende sig föreläsas ett par gånger, för att sedan kunna, utan att stappla, upprepa saken ord för ord, äfven om den innehöll aldrig så många namn och årtal. Dog d. 7 Aug. 1824. R. var intet egentligt snille och ingen statsman i detta ords högre bemärkelse, men hade talang och smak i vitterheten och välvilliga afsigter i politiken. Derjemte hade han i umgänget en viss treflighet och torrrolighet, och en mängd goda, aldrig sårande, infall citeras efter honom. På ålderdomen förföll han beklagligen alltför mycket och för tidigt till själsegenskaperna, dem kroppen öfverlefde, och de misstag, otympligheter och små uppträden detta föranledde, förvaras i en hop anekdoter, icke mindre talrika, än hans qvicka svar under den tid kropp och själ hos honom åtföljdes. Hans patriarkaliska förhållande till sitt husfolk, särdeles till sin gamle tjänare Hammarberg, har gifvit äfven dennes namn en slags märklighet. R. har icke skrivit mycket; men det han i sina yngre år skref, väckte stort upseende och blef högt, kanske för högt, prisadt. Sådant var t. ex. fallet med hans *Afhandling Om Upplysningen, till dess beskaffenhet, nytta och nödvändighet*, ett tal, hållet vid presidii nedläggande i vetenskaps-akademien, hvaraf han var ledamot; *Anmärkingar om vitterhet och smak*. Dessa äro hans egentliga arbeten. För öfrigt har man af honom nästan endast *Personatier* och *Aminnetal* öfver åtskilliga personer, deribland kronprinsen Carl August; *Företal* till Lidners, Kollgrens, fru Leangrens m. fl. skrifter och åtskilliga smärre uppsatser. Hans systerson,

Rosenstein, Carl von, föddes d. 13 Maj 1766 i Upsala, der fadern, doktor Samuel Aurivillius, var medicine professor. Vid 20 års ålder kallades han att, under Gustaf III:s vistande i Upsala, försvara några theser, hvilka d. v. Skytteanske professorn Lindblom utgifvit, och hvilket uppdrag han så väl fullgjorde, att det fick anses som hans *specimen pro exercitio*. Blef magister 1788 och primus vid promotionen. Theol. licentiat, 1790 prestvigd; följde, som legationspredikant, sin broder, Magnus v. R., på en beskickning till Marocko, och blef 1793 pastor vid lifregementet samt 1796 kyrkoherde i det vackra och indräktiga Kumla. Här qvarstannade han till 1809, hvilken tid han ansåg som den lyckligaste i sin lefnad, ehuru han sistnämnda året flyttades till Linköpings biskopstol efter Lindblom, och, vid dennes död, på erkebiskopstolen. Derjemte ärfde han dess rum i Svenska akademien och hans serafimerordens-dekoration, hvilken nu mera började anses som ett appendix till erkebiskopsvärdigheten. R. var icke utmärkt hvarken som lärd, som vitter författare eller som politisk person, ehuru han skref en god stfl, var en angenäm umgängesman och förde or-

det med redighet och jemnhet på de platser hans embete medförde, såsom præses i konsistorium och sitt stände talman, äfvensom man ej kan förneka honom personlig godsintet och välvilja för åtskilliga hoppgifvande studerande, dem han gynnade och understödde. Han har likväl på ingen plats lemnat något minne efter sig mer än skandalen af en cession, den första och enda tilldragelse af detta slag som någon Svensk prelat fäst vid sitt namn. Ett oförlätligt slarf i hushållningen var härtill skulden och förbittrade slutet af hans lefnad. Denna lycktades genom en tidigare död än hans borge-närer önskat och hans starka hellsa lätit förmoda, till följd af ett fall d. 2 Dec. 1836. Han och hans båda äldre bröder hade 1773 blifvit adopterade under morfaderens adliga nummer. Dessa bröder voro:

Rosenstein, Magnus Rosén von, var född i Upsala d. 9 Mars 1755, ingick vid 10 års ålder som furir vid Uplands regemente, men 1770 som sergeant vid arméens flotta, der han 1771 blef fänrik. Gick 1776 i Engelsk tjänst och avancerade der till midshipman, den högsta grad utländningar på den tiden der kunde vinna. Han lemnade den dertfore 1779, återvände hem och gick sedan i Fransk tjänst, hvari han bevistade de flesta viktigare företag till sjöss, som ägde rum under senare hälften af Nordamerikanska kriget ända till fredsslutet. Var 1781 vid St. Domingo om bord på linieskeppet Intrepide, i hvilket elden kom lös, så att det efter tre timmars fruktlösa försök att dämpa den, sprang i luften, hvarvid R. likväl räddades. I sjöslaget vid Guadeloupe, d. 12 Apr. 1782, måste Franska chefskeppet, på hvilket han var om bord, stryka flagg tillika med fem andra linieskepp, då han föll i Engelsk fångenskap. Här träffade han sin fordoe befälhafvare, amiral Parker, som förde honom, jemte den fängne Franske amiralen De Grasse, till England. Här utvexlades han och kom till Brest, hvarest han besörjde utredningen af fregatten Surveillante, men hvarmed han ej kom att utlöpa, emedan freden slöts i Januari följande året. Han hade under tiden blifvit ridare af Svenska S. O. och den Franska Pour le Merite. Nu begaf han sig hem till Sverige, der han, 1785, blef öfverstlöjtnant, och vid krigets utbrott fick befälet öfver galèreskaderns tredje division, med hvilken han vid Fredrikshamn bortjagade en Rysk eskader. I första sjöslaget vid Svensksund, d. 24 Aug. 1789, måste han, efter 10 timmars kanonad, då blott en enda kanon var i tjänstbart stånd och han sjelf ensam i mer än en timma försvarat passet, hvarigenom flottan fick tillfälle att retirera, stryka flagg på hemmema Oden, som han förde, och gifva sig fången. Den tapperhet, han ådagalagt, bedrades äfven af fienden. Hans värja återställdes honom, och då han i Petersberg insjuknade, skickade kejsarinnan sin förste läkare att vårda honom. Hon ihågkom honom äfven med en dyrbar skänk, när sådana utdelades vid fredsslutet. Återkommen ur fångenskapen, blef han öfverste i arméen, dubbades på Werelä slätt till R. af S. O. St. K. och fick premier-

majors lön. Följande året uppdrogs honom med fregatten Bellona en beskickning till Marocko, der han i samma ärende varit en gång förut, 1784. Denna gång hade han, vid återresan, det sällsamma ödet, att, under det han uppehöll sig i Tan-gers hamn, der nöddas utvärda en 8 timmars bom-bardering af en Spanisk flotta. Blef sedan kontre-amiral och Kom. af S. O. Skulle om hösten 1801 emottaga befälet öfver skärgårdseskadern i Stock-holm, för att afgå till rikets vestra kust att skyd-da Svenska handeln, men sjuknade och dog ogift i Upsala d. 4 Nov. 1801. Hans broder,

Rosenstein, Pehr Herman von, var född d. 7 Maj 1763, blef, liksom sin äldre broder, vid 10 års ålder, volontär vid Uplands regemente, 1779 fanrik vid Westerbottens, der han avancerade till kapten och 1795 premier-major vid Öster-bottens regemente. Utnämndes emellertid till andra guvernören på St Barthelemy sedan friherre Rayalin 1787 derifrån afgått. Blef öfverstlöjtnant i arméen och R. af S. O., men dog i sin bästa ålder ogift d. 29 Sept. 1799. Som erkebiskop Ro-senstein icke hade några barn, och dess bröder voro ogifta, utgick den Rosensteinska ätten.

Rosenstén, Anders, var son af professorn i jus naturæ et gentium i Lund Johan Lundersten, och född i Lund d. 16 Jan. 1687, blef 1708 auskultant i Götha hofrätt, men ingick redan följande året som kornett vid öfverste Bennets rege-mente, der han avancerade till ryttmästare, adla-des 1719, då han antog namnet *Rosenstén*, men lärar icke tagit introduktion, emedan han icke finns i adliga matrikeln. Blef 1729 stadsmajor i Halm-stad och utgaf en *Afhandling om tråds plantering*; en annan *Om Skogars skötsel*; *Beskrifning på en Tröskmachin* m. m., hvilka förvärfvade honom en plats i vetenskaps-akademien kort efter dennas stif-telse. Han dog barnlös d. 14 Febr. 1740, då ät-ten utgick med honom.

Rosenstjelke, Carl, son af kommandanten på Waxholmen och assessor i Svea hofrätt, Carl Olofsson, hvilken 1647 fick afsked ur kronans tjänst, hvori han tillbragt 61 år. Sonen **Carl**, som sedan antog namnet Rosinger, var född i Stockholm omkring år 1620, blef 1638 auskul-tant i Svea hofrätt, reste så utomlands och pro-moverades 1643 till jur. utr. doktor i Leyden; blef nu assessor i hofrätten efter sin fader och 1651 tillika häradsböfding i Rasbo, Waxala, Lång-hundare och Erlinghundare härader, samt adlad 1652. Han dog likväl ogift d. 9 Febr. 1661, då ätten utgick med honom.

Rosenstjerna, Mårten, hette förut **Wewit-zer**, och var son af en Pommersk furstlig pen-sionarius och kyrkoföreståndare Mårten Wewitzer till Schwantewitz, född på sistnämnda ställe år 1582, adlades 1630 såsom kongl. räntmästare el-ler faktor. Han hade förut varit handlande i Stock-holm och blef sedan "Directeur öfver kopparen"; dog d. 21 Nov. 1638 på Rörstrand, som han äg-de. Hans sonson,

Rosenstjerna, Libert, var född 1679 och stu-derade i Upsala, men gick likväl, vid 18 års ål-

der, som volontär in vid gardet, hvilket han se-dan följde genom alla Carl XII:s fälttåg och de flesta derunder förefallna drabbningar, ända till Pultava, der han, då kapten, blef illa sårad och fangen. Enligt Ennes skall han endast ha tillbragt 2 år i fångenskapen, men enligt Stjernman 6, "till dess han sjelf på ett icke mindre dristigt än be-händigt sätt räddade sig derifrån med flyckt." Han blef nu öfverstlöjtnant, öfverste och general-adju-tant af flygeln, deltog i 1716 års Norska fälttåg och var 1718 med vid Fredrikshall, blef öfverste för Westgöthadals regemente, 1720 uppböjd i fri-herrligt stånd och 1722 general-major af infante-riet. Dog d. 5 Aug. 1732 utan manliga arfvin-gar, då den friherrliga ätten utgick med honom. — En **Henrik Rosenstjerna** har 1747 i Up-sala utgifvit en: *Schediasma hist. de ordinib. equestr. in Suecia*.

Rosenstolpe, Johan, var son till kyrkoherden i Wånga, Bengt Retzius, och född der nyårsdagen 1688 (se: *Retzius, Johan Benedicti*). Han stude-rade grundligt och gick först vid början af 1700-talet in i statens tjänst; blef 1716 assessor i Svea hofrätt och befordrades der efter hand till vice president, sedan han en tid varit lagman i Herje-dalen. Var ledamot i lagkommissionen och som sådan en af vår nu gällande lags stiftare, hvars antagande han upplefde, och hvars skipande han i mer än 20 år fick besörja. Var en man af gam-la världen, till det yttre liten, torr och oansen-lig, men hos honom var allt kärna och intet skal. Emottog väl adelskap 1719, men undanbad sig den sedermera erbjudna riddare-orden, sägande, att han inga ridderliga gerningar gjort, samt en annan likaledes honom erbjuden ynnestbevisning, den att få hästar och vagn från konungens stall. Han åkte nemligen aldrig i vagn, utan gick stän-digt till fots, och när hans ben ej ville bära ho-nom, höll han sig inne. Åt alltid på värdsbus och hade hvarje afton, innan han lade sig, betalt sina utgifter. Hade alltid, då han gick hemifrån, pen-ningar hos sig till allmosor, och väntades på vissa ställen emellan hemmet och embetsrummet af nå-gra tiggare, som af honom fingo en gifven all-mosa. Var en i högsta grad ärlig och rättskaf-fens domare. Dog ogift d. 28 Juli 1758 vid 90 års ålder, och slöt sjelf sin ätt.

Rosenstråle. Denna ganska gamla adliga ätt tros härstamma från en Nils Jönsson till Sonstorp i Hel-lestads socken i Östergöthland, som lefde omkring år 1334. Hans sonsons son,

Rosenstråle, Holmsten Jönsson, väpnare och riksråd 1434—1436, har sistnämnda året lå-tit oppbygga choret i Hellestads kyrka. Hans son, **Rosenstråle, Erik Holmstensson**, riddare, var riksråd mellan 1450—1470.

Rosenstråle, Palme Eriksson, till Rafanäs, blef 1592 befallningsman i Östergöthland, men 1594 derifrån afsatt. Denne sistnämnde, eller en person med samma namn, har blifvit ryktbar ge-nom första uppgiften om Helgeandsholms-beslutet (se: *Helgeandsholmen*). Detta skedde under Erik XIV:s och sedan under Johan III:s tid. Den väck-

te genast mycken uppmärksamhet och hos åtskilliga af adels stor förargelse. Göran Pehrsson skref på den kopia af dokumentet, som fanns i antiqvitetens-arkivet: "Palne Eriksons witende undervisning, hvad som i Kong Magnus Ladulås tid skall vara stadgadt, hvilket fast anordnedis står til at bevisse med gamle handlingar, ther han dock slät intet hafver at bevisat med", och rikskansleren Erik Sparre tecknade på en annan afskrift: "Med lögn och alla inlagdt af en hufvud ljugare år 1596, benämnd Palne Erikson till Räfvanäs." Det är icke alldeles omöjligt att den ovilja, han härigenom ådragit sig hos de mäktige, sedan vållat hans afsättning från landshöfdinge-embetet. — Ätten *Rosenström* har på riddarhuset N:o 37 och är den sista af den gamla riddareklassen. Den introducerades der 1693 med en *Jöns R.*

Rosenström, Henrik, hette förut **Thun** och var född i Linköping 1624. Han var handlande i Stockholm, brukspatron och e. o. kommissarie i general-kommerse-kollegium. Adlades 1672, troligen till belöning för de stora penningeförsträckningar han lemnat kronan. Dog 1676. Ätten utgick med hans son, justitiarien **Carl Rosenström**, som dog d. 20 Sept. 1736 vid 60 års ålder, utan manliga arfvingar.

Rosensvärd, Carl Reinhold, hette förut **Pettersen** och adlades 1781, då han antog ofvanstående namn. Dog 1790 vid 60 års ålder såsom öfverste vid arméens flotta och R. af S. O. Hans son, **Johan Samuel Rosensvärd**, född d. 31 Juli 1782, ingick, endast 16 år gammal, vid arméens flotta, der han 1808 blef löjtnant och erhöill S. O. för den skicklighet och mannamod han ådagalade i flera träffningar, särdeles i den vid Grönvikssund. Beforderades efter hand till major vid arméens flotta, öfverstlöjtnant och chef för norra lotsdistriktet; blef 1816 guvernör på St Barthelemy, men borttrycktes redan d. 10 Dec. 1818 af döden, som inom 2 år der beröfvat honom hans hustru och svägerska. — Hans farbroder **Nils Elias Pettersen**, född d. 13 Sept. 1743, ingick vid amiralitetet som lärstyman 1755, blef löjtnant 1769 och d. 21 Juli 1789 på en gång kapten och R. af S. O. för den tapperhet och den talang han visat i slaget vid Hogland. Var 1809 öfverste i flottorna, då han adlades och antog sin äldre broders namn, *Rosensvärd*, men lät aldrig introducera sig. Dog 1817 som koutre-amiral och kommandant i Karlskrona.

Rosentvist, Peter, hette förut **Tvist**, son af råd- och handelsmannen i Halmstad Johan T., var härads höfding i Wälunds, Gärs och Ahlbo härader i Skåne, och adlades som sådan 1695.

Rosersbergs lustslott i Noraunda socken i Uppland, $3\frac{1}{2}$ mil från Stockholm vid en vik af Mälaren, Skarfvén, består af 6 mtl. Egendomen tillhörde, till ena hälften ätten Tre Rosor, hvars stamgods det var, samt tillföll genom arf sedan Oxenstjernska släkten. Andra hälften var ett klosterhemman, som Erik XIV år 1565 donerade till Nils Olofsson. Äfven denna hälft köptes 1620 af riksrådet Gabriel Oxenstjerna. Godset hette då Norsa,

som man tror, efter någon Nore eller Niord, som i forna dagar varit dess ägare och här anlagt Norsaborg, hvaraf ruiner ännu funnits i medlet af 1600-talet. Gabriel Oxenstjerna gaf det sitt nuvarande namn och uppbyggde boningshuset, hvilket sedan betydligt förskönades af kongl. rådet Bengt Oxenstjerna, som 1682 inlöste det, sedan det varit pantsatt åt kongl. rådet Gabriel Stenbock. Presidenten baron Erland Broman, som ägde säteriet 1757, begärde att få utbyta det emot Löfstaholm. Det skedde 1762, då ständerna skänkte det, i egenskap af kungsgård, åt d. v. hertigen af Södermanland, prins Carl, hvilken under hela sin listid använde mycken omsorg på dess förskönande, och vid sin död testamenterade det till sin adopterade son, konung Carl Johan, dock med dispositionsrätt deröfver för sin enka, drottning Hedvig Elisabeth Charlotta, under dess listid. Denna blef likväl icke lång, emedan hon föga mer än fyra månader öfverlefvade sin gemål, då konung Carl Johan trädde i besittning af egendomen. Slottet är möbleradt och anordnad med lika mycken smak som kostnad. Man anmärker här bland annat den s. k. amiralssalen, prydd med porträtter af alla dem, som under Carl XIII:s tid haft något högre befäl vid flottorna; i de öfriga rummen flera bataljmålningar och andra taflor af värde, samt ett bibliotek om 7,000 volymer, hvaröfver Carl XIII egenhändigt skrifvit katalogen. I trädgården står en kolossal marmorstaty af Byström, föreställande en Mars pacificus, och i den vackra och vidsträckt parken äro en mängd anläggningar, såsom ett antikt tempel, en grotta, ruiner af en borg på en liten klippa i sjön, o. s. v. Några runstenar ha fordom träffats på ägorne, men hvilka nu mera äro oläsliga. En af dem skall vara använd vid bryggan.

Rosfors, ett jernbruk i Piteå socken och Norrbottens län, hvarest, vid 2 härdar, äro privilegierade 1,200 skeppd att smidas af eget tackjern; afsättningsorten är Luleå och Stockholm. Här idkas äfven spik- och annat manufaktur-smide. Bruket, som äges af intressenter, åtnjuter vilkorlig befrielse från hammarskatt enligt för detsamma utfärdadt privilegium af d. 14 Maj 1840. Brukstämpeln är en sexbladig ros.

Rosir, Johan, föddes d. 13 Nov. 1700 i Elfsborgs län, der fadern var handlande och possessionat. Dennes förmögenhet satte sonen i tillfälle att studera, och han valde juridiken till sitt yrke, ingick i justitie-revisionen och röjde der snart de egenskaper, som sedermera utmärkte hela hans lefnad: ljust förstånd, redlighet, allvar, flärdfrihet och orubblig sjelfständighet. De förde äfven på en tid, då bördens eller intrigen till en stor del bestämde alla befordringar, denne man utan släktförbindelser till samma mål, som eljest endast genom dessas biträde kunde upphinnas. Han blef nemligen, efter de lägre gradernas genomgående, år 1750 revisions-sekreterare, sex år der efter adlad och erhöill 1762 statssekreterare titel. Vid 1769 års riksdag var han af ständerna uppförd på förslag till riksråd, men blef i stället ju-

stitie-kansler, sedan president i Svea hofrätt, friherre, R. och Kom. af N. O. Hans valspråk som kommandör uttrycker mannens karakter: *Quod fas et leges sinunt*. Han gjorde aldrig något annat, än hvad redligheten och lagarna tillåto, men tvekade också aldrig att göra något som de befallte. Han afled d. 14 Juni 1789; ett par år förut hade han nedlagt sitt presidentembete. I afskedsbrevet förklarade konungen att "han ansåg hela dess lefnadslopp såsom ett värdigt efterdöme för domare, emhetsmän och medborgare." — Som hans ende son, protokolls-sekreteraren **Johan R.**, afledit före fadern d. 1 Nov. 1786, utgick ätten med honom.

Rosett, ett föga hårdt mineral, som träffas i kalkbrotten vid Tandla, Balderstad och Kärrgrufvan i Södermanland, samt äfven i Upland och Nerike, äger en rosenröd, något i violett dragande, färg. De tunna kanterna äro svagt genomskinliga; brottet är tätt och stundom kristalliniskt. Utsatt för blåsroret smälter det på kanterna till ett färglöst glas; löses eljest af borax och soda. Vigten är 2,72. Det består hufvudsakligast af kiselasyra och lerjord, något kalk- och talkjord, samt obetydligt jern- och manganoxid.

Roskarlen kallas ett fogelslägte tillhörigt vadarne ordning. Man känner af detsamma blott en art, nemligen *Streptopelia collaris*, hvilken förekommer ganska talrikt i Bohuslänska skärgården, men äfven på de yttre skären i Östersjön ända upp åt Norrbotten. Han liknar mycket Strandskatan, men är mycket mindre samt har relativt kortare näbb, längre vingar och fyrtåiga, korta ben, som på framsidan äro ringlade. Roskarlens färg är brökgig af hvitt, svart och rostgult, benen äro rödgula. Längden är omkring 9 tum. Till sitt lefnadssätt liknar han nära nog Strandskatan, flyger snabbt, men ryckvis samt med ett gällt skrik af "gilt, gilt" eller "vick, vick." Han är särdeles skygg, utom då han har ungar, då han liksom vipan kretsar helt nära öfver den som nalkas boet. Paren lefva i engifte och hålla sig alltid tillsammans. Honan lägger några få gulgrå och päronformiga ägg. Dessa foglar skjutas för sitt smakliga kött.

Roskild. Denna Danska stad, hvars egentliga namn är "Roeskilde" eller "Roeskälla", har i vår historia blifvit namnkunnig genom tvenne der afslutade fredsfördrag mellan Sverige och Danmark, ganska olika till sin beskaffenhet. Det första var det som år 1568 skulle göra slut på kriget mellan båda magterna, och hvari Sverige afsade sig alla anspråk på Norrige, Gottland, Halland, Skåne och Blekinge, afträdde alla sina eröfringar i Lifland och Estland, återgaf alla kanoner och eröfrade fartyg, åtog sig aflöningen för Danska krigsmakten från den tid fredsonderhandlingarna började, och dessutom medgaf Danmark en skadeersättning som skulle bestämmas af vissa dertill utsedde skiljedomare. Denna skymfliga traktat var så mycket besynnerligare, som Sverige i allmänhet haft fördelen på sin sida under kriget, och ingen således kunde tvinga det att ingå en så neslig fred. Den ogillades också enhälligt af både

konung och ständer och kriget utbröt ånyo, tillfö det omsider slöts genom freden i Stettin (se detta ord). — Af helt annan art var den andra freden i Roskild, som förestafvades af Carl Gustafs svärd och undertecknades af ombuden d. 18 Febr. 1658 samt dagen derpå af båda konungarne. Hufvudvilkoren deri voro: 1:o att Danmark till Sverige afstod Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm, Bohuslän, Trondhjems amt med allt, som hörde till hvart och ett af dessa landskap, likaså den magt som Danmark hittills innehaft öfver åtskilliga på Rügen belägna länderier; 2:o vid genomfarten af Öresund skulle alla Svenska fartyg vara helt och hållet fria från alla tullafgifter, undersökningar och uppehåll, endast de visade lagliga sjöpass. Samma fördel skulle åtnjutas för varor, som tillhörde Svenskar, äfven om de kommo på fremmande skepp; 3:o båda staterna förbundo sig att med all magt hindra hvarje fremmande fiendtlig flotta från att genom Öresund eller Bälternas intränga i Östersjön; 4:o konung Fredrik lofvade, att åt Corfitz Ulfeld återgifva all dess fordom i Danmark innehafda egendom så i löst som fast, samt tillräcklig skade-ersättning för lidna förluster. Denna fred var den fördelaktigaste Sverige någonsin afslutat, och dess landvinningar dervid de betydligaste och redbaraste det någonsin erhållit. Alldeles motsatsen var förhållandet i anseende till Danmark, hvarföre också det ena af de Danska ombuden, Christen Scheel, sörjde sig till döds öfver att han nödgats underteckna den. Vilkoren blefvo också sedan i verkligheten något mindre gynnsamma, då Danskarne dröjde med fredens verkställighet och kriget åter utbröt, samt först upphörde genom freden i Köpenhamn. (Se detta ord).

Rosladin, **Fritz Petrowitsch**, son af Ryske bojaren Peter R., introducerades 1625 på riddarhuset såsom Svensk adelsman. Han var 1621 Gustaf Adolfs "kammardräng", blef sedan kapten och 1625 öfverste för Norrlands regemente. Han skickades 1627 i spetsen för 600 man att besätta Stralsund, men afled kort derefter utan manliga arfvingar d. 5 (hos Rothlieb d. 3) Aug. 1628, då ätten utgick med honom.

Roslaga kloster omtalas i Rhyzelii *Monasteriologia* såsom ett munkkloster i Öregrund, men hvarom han erkänner att han vet ganska litet, hvarken dess uppkomst eller slut, och förmodar, att det åtminstone icke länge konnat existera, emedan sjelfva staden Öregrund icke anlades förr än 1491.

Roslagen är benämningen på östra delen af Upland mot hafssidan. Derunder förstås i allmänhet Stockholms län, norr om Stockholms stad, med alla der inom liggande härader, socknar och orter, samt städerna Norrtälje, Östhammar, Öregrund och Sigtuna, dock så, att Stockholm, Södertörn och Färentuna härads, det forna Svartsjö län, ej inbegripas derunder. Det delas vanligen i Norra och Södra Roslagen. Namnet tros härleda sig från *Rodin*, hvilket fordom betydde skeppslag eller roddaresällskap. De, som bodde häromkring

i skärgården, voro skyldiga att försvara landet mot fiendtliga anfall; de utrustade för sådant ändamål vissa fartyg och hvar skeppslag hade sin förman eller Styrisnåder. Man plägar i dagligt tal kalla allmoget i denna skärgård *Rospiggar*. — Här brytes en fast sandsten, som begagnas till qvarnstenar och andra behof vid byggnader, slipverk, o. s. v. Här har äfven stundom träffats vackra petrifikater.

Roslagius, Ericus Svenonis, var född d. 2 Febr. 1558 i Länna socken i Roslagen, der fadern, Hr Sven, var kyrkoherde, studerade i Upsala och prestvigdes 1582 i Westerås, samt anställdes af dervarande biskop såsom dens kaplan. Denne, som var tillgifven lithurgien, sökte draga R. på sin sida, men då han ville undvika både detta och den förföljelse hans afslag troligen skölle komma att medföra, reste han utrikes och tillbragte två år vid Tyska universiteter. Hemkommen blef han väl utnämnd till hofpredikant hos Johan III, men som han icke ändrade sina tänkesätt i anseende till lithurgien, blef denna hans anställning icke långvarig, utan han flyttades till rektorsysslan i Hedemora. Vid denna kvarstannade han till 1593, då han blef kyrkoherde derstädes sedan han bevisat Upsala möte. Stod i mycket nåd hos både Carl IX och hans son Gustaf Adolf, hvilken sistnämnde befriade ett honom tillhörigt hemman från alla utlagor både under hans och hans hustrus lifstid, en befrielse som Christina år 1648 utsträckte äfven till hans efterkommande. Detta visar i hvad anseende hans minne måste ha stått, ty han själf var redan död d. 1 Okt. 1628. Man har af honom fyra tryckta skrifter nemligen en *Katekes* och tre predikningar.

Roslagius, Petrus Erici, troligen icke slägt med den föregående, var kaplan i Adelunda och Morkare församling i Upland, der han en söndag hade den lyckan att bland sina åhörare få räkna Carl IX, som befann sig på jagt der i nejden. Hans predikan behagade konungen så väl, att han försågs med understöd att besöka först Upsala och sedan utrikes akademier. Återkommen härifrån år 1609 blef han konungens hofpredikant och af Gustaf Adolf 1613 utnämnd till kyrkoherde vid Norrmalmes församling i Stockholm, den nuvarande Clara. I fullmagten, som är daterad Wernamo prestgård d. 3 Jan., heter det till slut: "Bjude och befalla edher trogne Undhersäter förthenskull, att J anamme och bekienne förenemde Her Pedher, för edher rätte Kyrkioheerde och Sjelesörjare utbgiörendes honom i rättan tijdh, goodvillleligen och uthan knorr, Tionde, Lijkstool, och all annan deel, som J efter laagen, Kyrkio-ordningen och een good gammal seedhvänjo skyldige ähre." Han sökte 9 år senare magistergraden i Upsala och vann den, efter afögda lärdomsprof, d. 17 Sept. 1622, då han var primus vid promotionen. Såsom förbättring på sin lön fick han 1624 äfven Bromma pastorat till prebende, ansågs för en lärd och vitt man, hvilket kan inhämtas deraf, att han 1632 utnämndes till *Corrector Typographorum* i Stockholm. Dog 1644.

Roslags Vestra kontrakt i Stockholms län under erkestiftet, består af 7 pastorater: Ed, Wallentuna, Bromma, Spånga, Presta, Wada och Össebygarn.

Roslags Östra kontrakt, likaledes 7 pastorater: Täby, Danderyd, Östra Ryd, Österåker, Waxholms stad, Solna och Wermdö.

Roslin, Alexander, var född d. 17 Juni 1720 i Malmö, der fadern var guvernements-medikus och blef sedan amiralitetsläkare i Carlskrona. **Alexander** röjde tidigt anlag för målarekonsten, hvarför han år 1736 skickades till Stockholm, der han fick studera under hofmålaren Schröder, och gjorde det med sådan framgång, att han redan 1741 kunde på egen hand utöfva konsten i Skåne, der han porträtterade flera förnåma personer och 1745 kallades till margrefliga hofvet i Bayreuth. Här kvarstannade han dock, i trots af de fördelaktiga anbud, som gjordes honom, ej längre än två år, emedan hans båg drog honom till Italien. Efter ett femårigt vistande i åtskilliga Italienska städer, kom han 1752 till Paris, der han emottogs som en ypperlig mästare och inkallades i Franska målare-akademien, hvarest han 1768 fick den akademiska pensionen och 1771 fria rum på gamla Louvren, hvilket på den tiden var en stor utmärkelse. Han besökte 1774 på en kort tid Sverige, der han målade kongl. familjen och erbjöd sig att gratis måla Linné, den enda enskilda person, hvars porträtt han medhann. Gustaf III hade, vid Wasaordens stiftelse, utnämnt honom till den andre ridaren deraf, då Alströmer var den förste. Dog i Paris 1793. Han var en ganska utmärkt historiemålare, men som porträttmålare den störste på sin tid i Frankrike. Hans förnämsta arbete är en stor tafla, föreställande Ludvig XV efter återkomsten från Metz, och hvarpå några och 30 personer äro porträtter. Hans hustru, Marie Susanne Giroup, dotter af en förmögen handlande i Paris, var äfven målarinna och ledamot af Franska målare-akademien.

Rospigius, Ev., har år 1606 i Stockholm utgifvit en katekes: *Spörsmdt*, m. m.

Ross. I gamla Svenskan förekommer stundom detta Tyska ord i stället för *häst*.

Ross, John, kapten i Engelska flottan och Kom. af S. O., känd genom sina expeditioner till Nordpolen att söka upptäcka en väg till Stilla Havet genom Baffinsviken, hade i yngre åren vistats i Sverige och redan 1814 erhållit Svärdsordens-stjärnan. Han utnämndes 1833 till Brittisk generalkonsul i Sverige, der han 1834 pryddes med Svärdsordens kommendörband. Till följd af olyckliga ekonomiska förhållanden måste han 1846 lämna denna plats och företog följande året bemresan till England på en liten jakt, hvarpå han hade blott en enda man jemte sig. Detta företag, som aflopp lyckligt, var så mycket mer vågadt, som Hr Ross är en 70-årig man. Hans utgifna skrifter: *Upptäckteresa i Baffinsviken* och *Beskrifning om en Resa i Polartrakterna hafva utkommit i Svensk översättning.*

Rossberga hammare i By socken i Dalarna är ganska gammal, men fick konfirmation 1689. Den har för en härd 168 skepp'd smide af eget tackjern. Afsättningsorten är Gefle eller Stockholm. Äges af bergsmän. Brukstämpeln är R. Ö.

Rosse eller **Fullsta** hammare i By socken i Dalarna, anlades 1623, har för en härd 175 skepp'd årligt smide af eget tackjern. Afsättningsorten är Gefle eller Stockholm. Äges af bergsmän. Brukstämpeln är ett kors inom en cirkel.

Rosfelt, Carl och **Johan**, tvänne bröder, söner af ryttmästaren Jon Andersson, som stupat vid Kockenhusen i Lifland, adlades 1646. Båda två voro då kaptener vid Södermanlands regemente ochingo tillåtelse att upptaga sin morfaders vapen, emedan ingen återstod af den gamla ätten. **Johan** dog ogift, då hans ättegren utgick; men **Carl** efterlemnade en son.

Rosfelt, Carl, sonson af den ofvannämnde Carl Rosfelt, hade börjat sin militära bana såsom sergeant vid gardet, blef 1704 löjtnant och sedan, som farfadern, kapten vid Södermanlands regemente, gjorde med det fälttågen i Polen och Ukrän, blef fången vid Dniepern och fördes till Tobolsk. Härifrån hemkom han 1722, fick följande året majors afsked och dubbel pension till följd af sina långa och trogna tjänster och erhållna sår. Dog 72 år gammal d. 28 Sept. 1753 och slöt denna adliga ätt.

Rosshyttan, en bergsmanshammare, i Fernebo socken i Westmanland, anlades 1617, har vid en härd 133 skepp'd smide af eget tackjern. Afsättningsorten är Stockholm. Äges af brukspatronen S. von Stockenström och bergsmän.

Rosul, Frans Josef Anton, föddes d. 26 Apr. 1774 i Stockholm, der fadern, till börden Italienare, var optisk instrumentmakare. Han egnade sig ganska tidigt åt medicinens studium och biträdde, endast 15 år gammal, vid fältläsareterna i Finland, samt förrättade om sommaren 1794, under hofvets vistande på Drottningholm, bokkirurg-sysslan, tog följande året kirurgie-magisterexamen, reste ut till Tyskland och blef i Leipzig år 1800, medicine doktor. Efter hemkomsten fatigläkare och anatomie prosector i Stockholm, 1805 lifkirurg hos konung Gustaf Adolf under dess vistande i Pommern och Meklenburg samt 1807 lifmedikus. Erhöll 1810 samma befattning hos kronprinsen Carl August och skickades efter honom vid dess resa till de södra orterna. I denna egenskap var han närvarande vid kronprinsens död och öppnandet af dess lik, men beskyldes för att dervid hafva gått vårdslöst till väga, försummat vidtagande af de medel, som kunnat användas till det kongl. likets förvarande mot förruttnelse och att hafva, vid sjelfva obduktionen, icke iakttagit behörig omtänka, hvarigenom det blef omöjligt att vederlägga de utspridda ryktena om kronprinsens förgiftning. Till följd deraf blef han, genom konungens dom d. 31 Okt. 1810, förklarad sin lifmedici-syssla förlustig, hvarefter han genast reste ur landet och satte sig ned som enskild praktiserande läkare i Goldberg i Meklenburg. Har 1812

i Berlin utgifvit en skrift om *Sättet och orsaken till Carl Augusts död*, försedd med ett företal och anmärkningar af doktor Vogel.

Rosta kallas vid bergverken och vid malmers tillgodogörande den procedur, att medelst eldens verkan och luftens fria tillträde, hos fasta kroppar åstadkomma, dels de flyktiga delarnas afskiljande genom utdunstning ifrån de fastare, dels ock att lättare bringa hårda sten- och bergarter till smärre delar, eller till ett pulfver. — **Rostbråk** kallas vid kopparverken den smältning, hvarigenom kopparn bringas i metallisk form. (Se: *Råkoppar*.)

Rostad, en helsökälla straxt utanför Kalmar, som på senare åren börjat begagnas och vunnit kredit.

Rostius, Christoffer, var född d. 10 Sept. 1620 i staden Dachwich i Sachsen-Thüringen, der fadern var stadskamererare, lade sig på studierna, isynnerhet medicinens, och började, 1650, praktisera i Hamburg, der han vann så stort förtroende, att han rådfrågades af biskopen i Eutin och, på hans förslag, anställdes som arkiatr hos ståthållaren i Norrige, Hannibal Sehested. Under resan dit fick han likväl höra mindre fördelaktiga rykten om denne, hvarföre han qvarstannade i Helsingör, och derifrån reste till Leyden att taga doktorshattn. Nu förordnades han 1664 till general-guvernements-medikus i Skåne och grec. lingv. lektor vid Lunds gymnasium. Då detta sedan förvandlades till en akademi, blef han 1668 primarie medicine professor derstädes med arkiaters titel och bibehållande af guvern.-medici-beställningen. Deltog, på akademiens vägnar, i riksdagen 1672, der han på allt sätt sökte verka till det nya lärosätets bästa. Dog i Lund d. 24 Mars 1687, med namn af en fredsam, gudfruktig och ganska lärd man, ej blott skicklig läkare, utan äfven kemist, teolog, jurist och filosof samt väl bevandrad i Grekiskan och Hebreiskan. Bidrog, jemte professor Sackenskjöld, mycket till den nya akademiens framgång, till hvars bibliotek han skänkt 500 volymer.

Rostojauri eller **Rostojersa träsk**, en insjö i Torneå Lappmark, har utlopp både åt Bottniska viken genom Lairo-elf, som faller i Torneå-elfven, och åt Vestersjön.

Rosvall, F. C., major vid flottorna och R. af S. O., bar mellan 1795 och 1803 utgifvit: *En Sjömans dagliga hjelpreda; Navigationen; Afhandling i skeppsmanövern; Utkast till kunskap i minöriet samt en Matrikel öfver embets- och tjänstemän i Kalmar Län och på Öland.* — En äldre **Rosvall, Alexander**, har 1738 utgifvit en öfversättning af *Crusii korteligen utkastadt porträtt öfver alla vetenskaper* och en öfversättning af Zieglers och Klipphausens *Asiatiska Banise*.

Roteborg, 2 mil från Stockholm vid Rotebro gästgifvaregård, skall ha varit en skans, som Sten Sture den äldre anlade år 1471 och som Gustaf Wasa äfven begagnade vid det läger han hade här 1522 under Stockholms belägring. Här stod d. 17 Aug. 1497 en träffning mellan Danskarne och Svenskarne under Sten Sture, som instängt Ståket, men behöfde draga sig tillbaka till Stockholm, hvilket Danskarne belägrade. För att komma dit, måste

han vid Rotebro slå sig igenom Danska trupperna, hvarvid han förlorade mycket folk, hvarom det heter i lilla rimkrönikan:

"Med honom och hans folk i samma tid

Håller jag vid Rotebro en hård strid."

Lemningar efter Roteborg sägos ännu i medlet af 1700-talet vid stora landsvägen. Vid det bär ligande Jutekärret har man funnit ruiner efter ett gammalt fäste, som allmogen kallat Stridsborg.

Rotebro, träffning vid. Under det Gustaf Eriksson belägrade Stockholm måste han, till följd af Danskarnes öfvermakt, förlägga en del af sina trupper till Rotebro under Lars Erikssons befäl. Här angreps de af Danskarne, som, efter en kort strid, flydde, då de förföljande Svenskarne vid Sollentuna kyrka föllo i ett bakbäll och förlorade mycket folk.

Rotel, af det Latinska ordet *Rotula*, rolle, begagnas i juridisk stil att beteckna den samling af mål, som vid lottoing inom domstolarna faller på särskilda föredragande och som det åligger dem att behandla och förbereda.

Rotenberg, 4 mtl. frälse-säteri, vid Bråviken i Östra Stenby socken i Östergöthland, hette förut Östra Näs, Thorsnäs och Rodeberg, öfverlemnades, enligt Norrköpings beslut år 1645, till landshöfdingen Rothkirch, som här uppyggde ett stenhus. Egendomen indrogs till kronan vid reduktionen, men hans söneringo förläning derpå under deras lifstid. Efter deras död tillbytte sig generalmajoren baron B. Wachtmeister egendomen mot andra gods i Halland. Huset upprändes 1719 af Ryssarne.

Rotenskans i Elfdals socken i Dalarna, anlades 1677, vid Rotelfvens utlopp i Östra Dalälven att skydda landet mot Danskarnes infall. Sockenboerne höllo då här 100 mans besättning. Nu mera återstå deraf blott några spridda lemningar.

Rotering kallas den allmänna skyldigheten att uppsätta soldater, som efter konung Carl XI:s indelningsverk åligger all skattejord och allmänt frälse. Den stående krigsmagten hvilar på roteringen, och denna bragtes till stånd genom s. k. *knektekontrakter* eller öfverenskommelser emellan konungen och allmogen i hvarje ort. Provinserna förbundo sig till att uppsätta ett visst antal soldater, som indelades på jorden. Roteringen skedde ojemnt, så att vissa provinser äro hårdare betungade än andra. Utom sjelfva manskapet åligger äfven rotehållarne att utgöra beklädnad, men sjelfva vapnen bekostas af kronan. Underhåll på möten bestrides genom en kontant betalning, den s. k. *passevolsen*; för öfrigt njuter soldaten s. k. soldattorp. Utom denna ordinarie rotering beviljades år 1810 s. k. *extra rotering* att utgå af den från ordinarie rotering fritagna privilegierade jorden. Extra roteringen utgår endast i krigstid, men har på vissa ställen genom särskilda öfverenskommelser blifvit utbytt emot en årlig vakansafgift, som utgår i både freds- och krigstid. Från ordinarie rotering fria samt deremot extra rotering underkastade äro alla säterier, prestgårdar, militieboställen m. fl., men ifrån extra roteringen äro endast undantagne militieboställen, komministergårdar, samt nå-

gra mindre boställslägenheter, milda stiftelsers heman, o. s. v. Indelningsverkets förändring beror på konungs och ständers gemensamma beslut; det är fullkomligt klart af regeringsformen, att det icke kan rubbas utan begge statsmagternas beslut, men det har till och med blifvit ifrågasatt att knektekontrakternas rubbning dessutom skulle fordra äfven jordägarnes i orterne samtycke, såsom varande fördrag emellan dem och kronan.

Roth, **Carl Anders**, assistent vid rådbusrätten i Stockholm och död der 39 år gammal d. 17 Maj 1803, var känd som en lycklig poet i den Bellmanska genren, som författare af *Bacchi Ströskrifter*; *Parentation i anledning af brännvinsbristen 1785*, isynnerhet den på sin tid mycket omtyckta visan om *Nya Slagtarhuset*. Har äfven försökt sig i den högre stilen och utgivit ett poem kalladt: *Den lidande Frälsaren*. — En **David Roth** skall ha varit en Svensk målare, men om hvilken Boije säger sig icke ha kunnat inhämta några närmare uppgifter.

Rothausen, **Joakim von**, var kanslist hos Svenske envoyéen i Frankfurt am Mayn, Mathias Björnclou och blef 1660 assessor i landträtten i Dorpt och sedan i öfverkonsistorium i Lifland, då han 1682 adlades. Ätten är redan utgången.

Rothenburg, **Fredrik**, blef 1679 jägmästare i Upland, sedan öfver-jägmästare och 1693 adlad "för det han med särdeles vaksamhet fredat de frikallade Kronones parcker och jägeri platser ifrån alt intrång." Till adelsdiplomet torde emellertid äfven hafva bidragit, att han var gift med biskopens i Westerås, Nicolai Rudbeckii dotter, hvilken då var enka efter professor Grubbe. Dog år 1701. Ätten är utgången.

Rothkirch, **Hans**, härstammade från en gammal Tysk adelig ätt, hvaraf några medlemmar skola ha utmärkt sig redan 1241 i det stora fältslaget mot Tatarerne. Adlades 1634 såsom öfverste för Östgötha kavalleri, blef stallmästare och 1640 landshöfding i Södermanland. Hvarken födelse- eller dödsåret äro kända, men han lefde ännu 1652, då han af drottning Christina fick 1,000 R:dr i årlig pension för sina "långliga, tappra och välvilliga så krigs- som civila förtienster." Han lärrer ha stått i nåd hos de mäktige, ty då han 1637 gifte sig med Margaretha Oxehufvud, hölls brölloppet på Stockholms slott.

Rothlieb, **Philip**, hette förut **Roth** och var född i Böhmen, antogs i drottning Christinas tjenst och blef 1649 licent-inspektör i Pommern och Meklenburg, sedan öfver-inspektör och kammar-råd, adlades 1651. Hans son,

Rothlieb, **Philip Fredrik**, blef 1673 musketerare vid Schwerinska regementet i Brandenburgsk tjenst, men gick 1678 i Svensk och blef löjtnant vid Douglas' dragoner; bevistade fälttågen i Skåne och, under början af Carl XI:s krig, slagen vid Narva och Klissow; blef 1704 öfverste för Tyska lifregementet till fot och derjemte kommandant i Landskrona. Hans son,

Rothlieb, **Gustaf Fredrik**, född d. 13 Maj 1686, ingick i kongl. kansliet, blef 1716 sekre-

terare i upphandlings-deputationen, assessor i Sven hofrätt, lagman, först i Nerike, sedan på Gottland, så i Tio Häradet och 1747 landsbörding i Kronobergs län. R. af N. O. 1748. Dog d. 6 Mars 1758.

Rothlieb, Carl Fredrik, exped.-sekret. och kammarjunkare, född d. 24 Mars 1783 och död d. 8 Nov. 1835, har utgifvit tvenne fortsättningar af *Adeliga Matrikeln* och ett kortare *Sammandrag* af densamma, till och med år 1816; *Beskrifning öfver Sko Kloster och Rosersberg*, samt *Stockholms Tidning*.

Rothlöben, Johan Martin, var född d. 19 Mars 1657 i Stockholm, der fadern, Samuel Zier-vogel, var kongl. hofapotekare. Studerade medicinen i Upsala under Hoffwenius, hos hvilken han var inackorderad i kost, företog sedan en utländsk resa och blef 1679 medicine doktor i Leyden. Efter 6 års bortovaro hemkom han 1680, och började praktisera i Stockholm, och anlitades äfven af Carl XI, dels för hans egen familj, dels för att besöka sjuka generaler och andra högt uppsatta personer i landsorterna, dem konungen ville gynna. Blef 1693 kongl. lifmedikus och upphöjdes af Carl XII år 1698 i adligt stånd, då han upptog sin morfaders (se nedanför) namn och kallade sig *Rothlöben*. Följde Carl till Lifland, men dog af en hetsig feber i Reval d. 25 Febr. 1701. Var känd som en ganska skicklig läkare. Har författat en *Afhandling om tobakens nytta och skada*; en *Pharmacopeya Holmiensis* och efterlemnade ett naturaliekabinett, hvaröfver han författat en beskrifning. Den adliga ätten utgick med hans son, amiralitetslöjtnanten *Christian R.*, hvilken dog ogift 1744 vid 55 års ålder.

Rothlöben, Johannes, den föregående morfader, född i Wittenberg d. 4 Aug. 1593, blef 1620 hofpredikant hos enkekurfurstinnan af Brandenburg och följde hennes dotter, prinsessan Maria Eleonora, till Sverige vid hennes förmälning med Gustaf Adolf, hvars Tyske hofpredikant han nu blef. Kallades 1624 till kyrkoherde vid Tyska församlingen i Stockholm med 200 R:dra lön, hvilken ökades med 80 R:dr för tillsynen öfver skolan. År 1638 kom han likväl i någon tvist med pastorerna Linck och Hingher i anledning af predikoturen, och lade den så på sinnet, att han följande året återreste till Tyskland, der han dog d. 22 Mars 1649 såsom superintendent i Hadersleben. Var en lärd man och utmärkt predikant, hvilken utgifvit 45 skrifter, dels på Tyska, dels på Latin, en på den tiden ovanlig mängd. De bestå till större delen i predikningar.

Rothman, Sven, är stamfadern för en läkarsläkt, som på sin tid åtnöt ett förtjent anseende. *Sven* antog sjelf aldrig detta namn, men hans söner gjorde det efter Rottne i Småland, der han var kaplan, och hvarest han äfven dog, troligen omkring 1670, nära 80 år gammal. Han hade 1620 i Lund blifvit känd af en förnäm Persisk herre, *Nicolas Argyrus*, hvilken han följde som tolk genom en stor del af riket, och af hvilken han troddes hafva lärt magien. Visst är att han, för sina ovanliga insigter i medicinen, ansågs för

en trollkarl och kallas för den störste *Empiricus* i Sverige på sin tid. Han troddes, endast genom sin viljas kraft, kunna gifva döden åt hvem som helst, och då biskop Stalenus hastigt afled 1650, sades det ha skett genom Hr Svens konster, mot hvilket förtal han likväl försvarade sig. Han anlitades af många och deribland 1663 af grefvinnan *Sofia Maria De la Gardie*, som en tid troddes vara bestämd till Carl Gustafs gemål. Hans äldste son,

Rothman, Johan Svensson, var född på 1620-talet och ernade studera theologien, men öfvertalades af Hoffwenius att utbyta den mot medicinen. Lemsade Upsala 1667 af förtrytelse öfver att han af konsistorium blifvit pliktfälld, för det han inträngt i apothekarens yrke, tillredt och försållt slagvatten samt andra medikamenter. Han erkände, att han gjort det, emedan apothekaren ej kunde tillaga dessa saker, men dömdes att böta 40 dlr s:mt, hvarjemte medikamenterna konfiskerades. Då han nu begärde att åtminstone utfå återstoden af sitt stipendium, afslogs detta "för hans framsa ingenium." Han lärar varit något besynnerlig och ostadig till sinnelaget, hvarpå hans hela lefnad gaf tillräckliga bevis. Från Upsala reste han till England, der han studerade kemien och fick tillåtelse att docera i Oxford, men ledsnade vid orten och begaf sig till Portugal. Här trufdes han icke heller länge, utan företog sig att till fots genomvandra Spanien, hvarest han plundrades af rövare, som äfven skulle mörda honom, om icke hans reskamrat, en ung Portugis, försäkrat, att de begge voro goda katolikar. De voro emellertid blottade på allt, måste föda sig med vilda drufvor, som de plockade i bergstrakten, och voro ofta i fara att svälta ihjäl. Han återvände nu till Stockholm, sedan till Upsala, genomgick med mycket beröm examen till doktorsgraden, men förargade sig öfver, att han ej kunde slippa filosofiska examen, hvarföre han reste sin väg. Fick nu anbud på medicine professionen i Lund, men hvilket han afslog, emottog likväl sedan amiralitets-medici-tjensten i Carlskrona, hvarifrån han tog afsked 1691, och dog 1695. Under sista året af sin lefnad blef han blind på ena ögat. Hans namn lefver i det bekanta *Rothmans slagvatten*, hvars tillredande han lärt af sin fader. Var äfven ganska kunnig i Hebreiskan. Hans yngre broder,

Rothman, Sten Svensson, född 1640 och död 1703 som kyrkoherde i Lenhöfda, var äfven ganska kunnig i medicinen och för öfrigt en grundlärd, samt om sina åhörare både andliga och lekamliga helsa ganska nitisk man. Hans son,

Rothman, Johan Stenason, var född i Wexjö 1684, och blef student i Upsala 1703. Egnade sig åt medicinen och anatomien, samt förfärdigade sjelf ett skelett, som skänktes till coll. medicum. Anställdes först som pestmedikus, sedan som fältläkare, reste derefter ut till Holland, och blef 1713 med. doktor i Harderwijk. Återkom följande året och blef provincial-medikus i Kronobergs län. Då Carl XII år 1718 indragit alla provincial-läkare-

löner, förordnade ständerna 1719, att han skulle få behålla den mot vilkor, att äfven tjenstgöra som fysices lektor vid Wexiö gymnasium. Här upptäckte han helsovattnet vid Evedal nära Helgesjö, fick 1720 assessors titel. Hade tillbud af professioner både i Åbo och Lund, men afsade sig dem. Förlorade synen 1749, men bibehöll likväl lektorsbeställningen. Dog, efter en lång och nyttig verksamhetsbana, d. 20 Juli 1763. Honom tillkommer förtjensten att ha insett Linnés stora anlag, tagit honom i sitt hus och undervisat honom i naturhistoriens första grunder. Har öfversatt från Engelskan *Don Carlos historia*, utgifvit en skrift *Om Sydens egenskap* och åtskilliga uppsatser i vetenskaps-akademiens handlingar. Hans son,

Rothman, Göran, var född på Husaby bruk, som morfadern ägde, d. 20 Nov. 1730 enligt Biogr. Lex., men enligt Sacklén d. 30 Nov. 1739, hvilket sistnämnda äfven synes sannolikast, blef student i Upsala 1757, magister 1761 och 1763 med doktor. Skickades 1765 till Åland, der han lyckades hämma en i flera år derstädes gängse färsot och upptäckte i Hammarlands socken på Westmyra bys ägor en mineralkälla. År 1771 vistades i Stockholm ett Tripolitanskt sändebud, Hadgi Abdrehmen, hvilken lofvade skaffa en Svensk naturforskare, som ville besöka Afrika, icke blott personlig säkerhet, utan äfven allt möjligt understöd. Detta föranledde vetenskaps-akademien att uppdraga en sådan resa åt R., med ett anslag af 1,000 R:dr. Afrikanens löften visade sig likväl opålitliga, hvarföre R. kunde söga intränga i Afrika, men gjorde 1774 en resa till Gorea, der han samlade många naturalier, och hvaröfver han utgifvit en beskrifning. Hemkom 1776 utblottad på både hälsa och penningar. Lyckligtvis hade han likväl, utom sina medicinska kunskaper, äfven vittra anlag, som han både förut och äfven nu gjorde gällande. Han nödgades väl i början öfversätta utländska tidningar åt boktryckaren Fougé, men förordnades snart till e. o. assessor i coll. medicum och skulle troligen sett sina förtjenster erkända och belönda, om ej döden alltför tidigt bortryckt honom d. 4 Dec. 1778. Var ledamot i *Utile Dulci*. Har, utom flera medicinska och vetenskapliga skrifter, äfven utgifvit öfversättningar af *Orphé och Euridice*, hvarföre Gustaf III skänkte honom en guld-dosa; af Metastasios dram *Alcides*, af *Zadigs historia*, m. fl. Hans broder, **Jakob Gabriel**, filos. magister, känd genom sina riksdagsskrifter i mösspartiets intresse, utgaf 1768: *Den pratsjuke Fritalaren*. Var, liksom brodern **Ludvig**, en snillrik och kunnig man.

Rothoff, Birger Fredrik, född d. 10 Mars 1769, adlades 1812 såsom bergsråd, R. af N. O. och ledamot af vetenskaps-akademien. Ätten härstammade från en äldre ätt **Rothåf**, stiftad 1675 af en **Jonas R.**, revisions-sekreterare, hvilken afled redan följande året endast 37 år gammal. Den utgick med hans son, lagmannen **Jonas R.**, hvilken dog 1721 vid 51 års ålder, känd som en särdeles gudfruktig man, hvilken, jemte flera an-

dra lika tänkande, höllo enskilda andaktsöfningar och, så mycket möjligt var, undveko nattvardens begående i kyrkorna, emedan de ej funno sig tillfredsställda, hvarken af de brukliga ceremonierna eller af presterskapets moraliska tillstånd. De ansågos derföre som pietister. Om de ej det voro, kan man dock ej fränkänna dem någon böjelse både för pietism och mysticism. Rothoffska släkten är för öfrigt densamma som den Rothoviska. — Namnet **Rothoff** är dessutom känt i vår litteraturhistoria. Således har en **L. W. Rothoff** år 1762 i Skara utgifvit: *Hushållsmagazin* och 1773 en *Afhandling om jordmång* och deltagit i redaktionen af *Götheborgs Veckoblad*, samt **E. Rothoff** hållit tal i vetenskaps-akademien om *Hydraulikens närvarande tillstånd* och 1823 utgifvit: *Hvad bör man i finansiell och ekonomiskt hänseende hoppas af den påbörjade Riksdagen?*

Rothovius, Isak, son af bonden Börje Larsson i Hederstors by, Angelstads socken i Småland, studerade, under mycken fattigdom, vid flera Svenska gymnasier och lyckades slutligen, genom Axel Oxenstjernas understöd, att bli magister i Wittenberg, förordnades, efter hemkomsten, till Carl IX:s hofpredikant och 1627 af Gustaf Adolf till biskop i Åbo, der han afled d. 10 Febr. 1652. Honom tillhör isynnerhet förtjensten att hafva genomdrifvit Åbo akademies stiftelse, hvilken han hade den glädjen att se invigd d. 15 Juli 1640. Han hade redan förut, 1627, åstadkommit ett gymnasii inrättande derstädes, hvarjemte skolor anlades i flera Finska städer. Han lät äfven besörja en öfversättning af bibeln på Finska, som trycktes i Stockholm 1642. Vinnlade sig för öfrigt med mycket nit om allt som kunde bidraga till stiftets både andliga och ekonomiska gagn. Under hans tid blef äfven Åbo domkyrka täckt med koppar. Har sjelf författat alla sina synodal-disputationer och dessutom utgifvit flera predikningar. Hans broder,

Rothovius, Jonas, enligt Rhyzelius tvillingbroder med Isak, men enligt Stjernman 2 år yngre, delade icke blott broderns svårigheter under studierna, utan möttes af ännu större, ty då han, trött vid den hårda behandlingen i Kalmar skola, år 1583 flytt derifrån till en prest, Herr Björn i Arby, som han bad om undervisning, tog denne honom i stället till vallgosse åt sina getter och tvang honom att bo tillsammans med dem under kyrkans vestra gavel. Flär tillbragte han 2 år, hvarunder föräldrarna ansågo honom som död tills de omsider upptäckte hans vistelseort och nästan med våld togo honom derifrån. Han understöddes, likt sin broder, äfven af Axel Oxenstjerna och hans bröder och fick jemväl studera vid utländska akademier, der de sjelfva uppehöll sig, och hvarifrån han hemkom 1603. Blef nu kyrkoherde i Angelstad och 1618 superintendent i Kalmar, der han lyckades få skolan förvandlad till ett gymnasium och der han lät anlägga ett boktryckeri, men dog alltför tidigt d. 28 Jan. 1625.

Rothstein, Justus Jonas, född i Billinge i Skåne d. 29 Maj 1788 och död d. 28 Apr. 1843 som kyrkoherde i Frenninge och Wallsjö pastorat

i Jönköpings län, har utgifvit: *Matrikel öfver Lunds stift*; *Biblisk Verbal Concordans* samt flera predikningar och disputationer.

Rothkops grafva. Se: *Hildebrand, Henrik Jakob.*

Rottenby i Kopparbergs socken i Dalarna, en egendom med en ganska vacker belägenhet vid Hosjön, $\frac{1}{2}$ mil från Fahlun, är egentligen märkvärdig derigenom, att den bekanta Rottenbysläkten deraf tagit sitt namn. Den härstammade från Ol. Olsson i Hosjön, sonson till Danska riksdrotset Nils Olsson. Han öfvergaf Danmark i början af 1300-talet och satte sig ned i Sverige, der han blef stamfader för flera ätter, som Stjernbjelm, Svinhufvud o. s. v. Hans efterkommande innehade länge egendomen.

Rottne eller **Söraby**, annex till Gårdsby moderförsamling, i Kronobergs län, 2 mil N.N.O. från Wexiö, består af 25 hemman, uppskattade till 107,135 Rdr, med en folkmängd af 830 personer. Arealen är 10,854 tunn., hvaraf 2,650 äro sjöar och kärr. Har fordom bestått af 2 socknar, Norra och Södra Rottne, men hvilka år 1779 förändrades, då en gemensam kyrka byggdes för dem båda, der den senare kallas, hvilken då kallades Söraby. Den norra socknens kyrkogård finnes ännu i behåll och nyttjas stundom till begravningsplats. I denna socken ligga säteriet *Wartorp*, 1 mtl. och ett ställe, kalladt *Dansbacken* eller *Ekbacken*, hvilket förtjenar omnämnas för sin särdeles bestämelse. Det är nemligen beläget på en hög ås emellan sjöarna *Innarn* och *Helyasjö*, är en jemn och ståt plan, med en lindrig sluttning ned åt Innarn. Denna plan tillhör icke någon enskild, utan är belagd med ett trädgolf och har, sedan urminnes tider, varit använd till ungdomens tidsfördrif. Straxt nedanför i sjön ligger en liten ö, *Qvinnoheden*, för samma ändamål särskild anvisad åt kvinnorna. Adr. Wexiö.

Rottneverken i Sunne socken i Wermland, bestå af *Rottnedal*, som vid 2 härdar smider 920 skepp:d, *Rottneholm*, som vid en härd smider 960 och *Skarpeds*, som vid 2 härdar smider 600 skepp:d allt af köpetackjern. Afsättningsorten är Götheborg. Vid Lersjöfors hit hörande manufakturverk idkas spiksmide. Brukstämpeln är R. O. S. Åges af A. Gullström och medintressenter.

Routivari. Se: *Jokmok.*

Rowa, Erik Emundsson, omtalas år 1320, såsom ståthållare eller slottsberre på Bohus, som då innehades af den Svenske hertigen Erik Magnussons enka, Norska prinsessan Ingeborg.

Roxen, en insjö i Östergötland, 109 fot högre än Bråviken, med hvilken den genom Götha kanal är förbunden å ena sidan, likasom å den andra med Boren. Den får sitt vatten från 30 särskilda åar och bäckar och genomflytes af Motala ström. Dess utlopp är vid Norsholm.

Roxendorff. På riddarhuset ha funnits med detta namn tvenne adeliga ätter, stiftade af tvenne bröder, Roxman, söner af löjtnanten vid Östgötha kavalleri Jonas Månsson. Den äldste, **Johan Baltzar**, som adlades 1686, var då kapten vid Jönköpings regemente; den andre, **Berthil**, ad-

lad 1705, var öfverstlöjtnant vid samma regemente, och fick följande året öfverste afsked med pension, såsom en belöning för sina många bedrifter. Då likväl Danskarne 1709 anföllo Sverige, satte sig den gamle krigaren åter till häst och deltog i slaget vid Helsingborg. Hans ätt utgick med sonsonen **Johan Axel R.**, som dog på 1790-talet. **Johan Baltzars** släkt deremot fortlevver. Hans son,

Roxendorff, Carl Gustaf von, född d. 2 Juli 1697, blef 1714 konstapel vid artilleriet, men avancerade, så att han 1747 var öfverste för Kalmar regemente. Följande året erhöill han Sv. O., blef general-majors och general-löjtnant, bortbytte 1757 regementet mot landshöfvingeplatsen i länet, blef 1762 friherre, tog afsked 1774 och dog 1784 vid 87 års ålder. Hans broder,

Roxendorff, Lorentz, var kapten vid Jönköpings regemente och blef med det fången vid Poltava; fördes till Galitsch, hvarifrån han hemkom 1722, placerades på det värfvade Possiska regementet, hvarifrån han 1732 tog afsked med öfverstlöjtnants n. h. o. v.

Rubenius, Peter, var kongl. translator; man vet icke om han var en brorson till den här nedan nämnde Rubens, men visst är, att han var en utmärkt orientalist, ty han tolkade 1757 det Turkiska sändebudets från Tripoli tal till konung Adolf Fredrik, och har översatt från Persiskan en fortsättning af *Pilpays sagor*.

Rubens, Nils, föddes 1632 i Hvitaryds prestgård i Småland, der fadern, Nils Rubenius, var kyrkoherde, en så utmärkt orientalist, att han skref Syrisk vers. Sonen ärfde dessa faders anlag och blef en af Sveriges största språkkännare, men hvilken kunskap likväl var en för hans samtid och fadersland temligen ofruktbar skatt, ty man vet icke att han utgifvit något. Ej heller innehade han något embete, förr än kort före sin död, en följd, dels af otur, dels af blygsamhet, utan tillbragte mer än hälften af sitt lif med resor i fremmande länder, troligen för det mesta uppehållande sig såsom handledare åt förnåma ungdomlingar, eller med understöd af mæcenater. Han besökte nästan alla Europas stater, och kunde läsa och tala deras språk. År 1687 återkom han ändtligen till Sverige och utnämndes till censor librorum, en syssla, om hvars inrättande presterskapet anhållit vid 1686 års riksdag, för att hindra, det Cartesianska termer i theologi och filosofi icke måtte uttränga de häfdvunna aristoteliska. Han innehade dock icke länge denna befattning, emedan han dog d. 5 Febr. 1689.

Rubzoff, Alexander Lubin, var öfverstlöjtnant i Rysk tjenst, men gick 1617, man vet icke af hvad orsak, i Svensk, der han af Gustaf Adolf användes som sändebud till Chanen i Krimiska Tatariet. Hans son, **Constantin Alexandersson Rubzoff**, dog som öfverstlöjtnant i Narva d. 11 April 1697 vid 55 års ålder. Hans söner, **Rubzoff, Alexander** och **Carl Gustaf**, naturaliserades 1723 som Svenske adelsmän, emedan de tillhörde en gammal Rysk adelig familj från

Smolensk. Den äldste af bröderna, **Alexander**, hade 1702 blifvit fänrik vid gardet och 1706 löjtnant, då han, som följde näst efter Carl XII vid öfvergången af Memelströmmen, blef illa sårad i knäet, så att han sedan haltade i hela sin lifstid, befordrades till kaptan vid Mejerfelts dragoner, deltog i slagen vid Holofzin och Pultava, blef fången vid Dniepern och fördd till Tobolsk, der han vistades till 1722; hemkommen fick han kaptens indelning vid Österbottens regemente med majors titel och dog, 50 år gammal, barnlös 1732. Yngre brodern, **Carl Gustaf**, fick 1722 kaptens titel och dog 1739 ogift, då denna adeliga ätt utlocknade.

Rückerskjöld, Reinhold, son af en handlande i Hedemora och sonson af Gustaf Adolfs läkare, adlades 1751 såsom hofrättsråd i Svea hofrätt. Ätten utgick med hans sonson, majoren och R. af S. O. **Thure Reinhold R.**, som dog utan söner d. 2 Dec. 1811. — En dotter af den ofvannämnde Rückerskjöld, fröken **Anna Maria R.**, har 1785—1801 utgifvit en på sin tid ganska värderad kokbok, under titel: *Hushållsbok, innehållande säker underrättelse om rätta beredningen af hvarje-handa ätliga varor; Fattig mans visthus och kök; Försök till en liten Hushållsskalekes*, m. m.

Ruckman, Johan Gustaf, född i Stockholm 1780, en af våra utmärktaste nu lefvande gravörer "synnerligen i det så kallade punkteringsmanerret, som i senare år gått till en högre grad af fullkomlighet, i hvilket han för det närvarande ostridigt är den andre i ordningen inom Sverige." (Se: Boijes Mål.-Lex.). Hans fru, **Maria Christina Frank**, var en ganska utmärkt dramatisk, och isynnerhet tragisk, skådespelerska vid kongl. theatern, der hon ganska ung inträdde och som hon lemnade 1818. Hon afled 1846 vid 77 års ålder.

Rud, Otto, en Dansk höfvidsman, som år 1502 innehade Bohus slott. Han hade kort förut, under prins Christian, sedan Christian Tyrann, belägrat Elfsborg, der Danska lägret angreps af Svenskarne, och var den, som, genom sin rådhighet, bidrog att rädda prinsens och sine landsmän undan en total undergång. (Se: *Natt och Dag*, Åke Johansson). Ifrån Bohus beslöt han nu angripa Svenskarne, som under Nils Ranzows befäl innehade Olofsborg i Wiken. Hårtill valde han julaftonen, då han förmodade, att finna Svenskarne, som litade på julfreden, oförberedde. Detta lyckades också. Han lät sina soldater draga skjortan öfver kläderna, så att de föga skiljde sig från den nyfallna snön, och besteg i all tysthet vallarna. Den nästan vapenlösa Svenska besättningen mördades utan skonsmål. Den tappre Ranzow drog sig ensam fäktande undan i torntrappan, der han länge försvarade sig, men stupade slutligen för öfvermagten. Rud fick nu Olofsborg i förläning. Denne man stod i mycken ynnest hos konung Hans och hade hos honom fritt språk. Då konungen en gång läste sagan om konung Arthus och hans riddare af Runda Bordet, sade han till Rud: "sådana riddare finnas icke mer som Ivent och Gaudian", hvartill Rud svarade:

"Funnes det blott sådana konungar som Arthus, så skulle det nog finnas äfven sådana riddare." Han fick sedan Öland i förläning, men företog kort derefter en pilgrimsfärd till Jerusalem och dog under vägen i Landsberg.

Ruda, Elias Wilhelm, son af en trädgårdsmästare på Häringe i Södermanland, föddes der d. 3 Sept. 1807, lyckades, icke utan svårighet, att få studera i Upsala, der han blef magister 1833, men dog kort derefter i Örebro d. 18 Aug. s. å. Denna förtidiga död afbröt hans författare-bana, hvilken han börjat under icke olyckliga auspicer, och hvarpå han måhända skulle skördat verkliga framgångar, i händelse en längre lifstid annats honom. Han uppträdde vid 20 års ålder med dikten: *Brynolls äfventyr*, en humoristisk, men icke särdeles lyckad, efterbildning af Tegnér's Frithiof, sedan med poemet: *Wildsvinsjagten*, som anses för det bästa af hans större skaldestycken, tragedien *Hagbard och Signe*, poemet *Aristomenes på Rhodus*, som erhöill Svenska akademien's andra pris; *En Tysk resandes ströfverier på Svenska parnassen*; en vacker novell: *Främlingen från nord*, och dessutom en mängd smärre poemer. Han var till sin personlighet af en from och mild karakter och som skald säges om honom i Biog. Lex., att han var "en märkvärdigt receptiv natur, som återgaf alla sångens tonarter lik ett echo, men äfven deri liknade detta, att återljuden voro betydligt svagare." Han hade "ett vackert, rent och ledigt språk, en melodisk flytande versifikation, sönne och takt för det skickliga, men ett högre mått af originalitet, idéer, fantasi, uppfinning, skarp teckning och djup känsla hade behöfts, för att lyfta honom till poesien's högre regioner."

Rudaborg har varit ett gammalt vikingasäte i Sotholms härad af Södermanland. Likaså Redningeborg.

Ruda skans i Öster-Hanninge socken i Upland har fordom tillhört någon viking, men blott ganska svaga spår återstå numera deraf.

Rudbeckius, Johan. Denne stamfader för den Rudbeckiska släkten och för en afkomma, som 1740 räknades till icke mindre än 397 barnbarn och barnbarnsbarn, ledde sjelf sin härkomst från Eriks af Pommern råd, hofmästaren och riddaren Oxe Öfgeson, hvars son var Peder Oxeson, Danskt riksråd, och om hvilken den föga märkliga förtjensten berättas, att han lärt sine landsmän äta grodor. Från honom härstammade häradskrifvaren eller fogden öfver hela Nerike, **Johan Pederson Rudbeck**, hvilken dog i pesten som stadskrifvare i Örebro 1603. Han hade antagit detta namn från ett gods Rudebeck i Schleswig Holstein, som den ofvannämnde Peder Oxeson ägde. Hans tredje son var den här ifrågavarande **Johan Rudbeckius**, född d. 3 April 1581 i Ormesta by, Almby socken nära Örebro. Efter fulländade studier i Upsala, skickades han till utländska lärosäten och blef 1602 filos. magister i Wittenberg. Hemkommen utnämndes han 1604 till matheseos professor i Upsala, besökte åter Wittenberg, der han isynnerhet vinnlade sig om Grekiskan och He-

brevekan och höll d. 17 Nov. 1608 i Upsala det bekanta samtalet med Forbesius (se detta ord) till försvar för Lutherska läran. Eburu utgången deraf icke kunde vara behaglig för Carl IX, som hyste en viss tillgifvenhet för calvinismen, gjorde han dock rättvisa åt den väldige kämpen för Lutherska kyrkans sak och utnämde honom 1610 till professor i Hebreiska språket samt följande året i theologien. Här hade han en tvist med Messenius rörande jesuiterne, som slöts sålunda, att Gustaf Adolf 1613 utnämnde honom till sin hofpredikant, i hvilken egenskap han följde konungen på flera af dess fälttåg. Vid theologie doktorspromotionen 1617 var han en af de fyra, som erhöles doktorshattn, och utnämndes 1619 till biskop i Westerås stift. Som sådan har han ganska stora förtjenster om allt som hörde till stiftets organisation, hvilket han ej blott upphjelpste ur sitt förfall, utan äfven gjorde till ett mönster för stiftet i riket. Han så godt som nybyggde domkyrkan, skolehuset och biskopsbostället, inrättade ett gymnasium och ett presteseminarium, hvilket blef af stor inäflytelse på prestebildningen, författade en ny skolordning, öfversåg bibelöfversättningen och besörjde en ny upplaga deraf, den bekanta Gustaf Adolfs bibel, ökade biblioteket från 45 volymer till 333, stiftade en flickskola, ett barnhus, anlade ett tryckeri och en botanisk trädgård, underhöll fattiga studerande, ofta med egna medel, lät upprätta kartor öfver alla stiftets församlingar, införde ordentliga kyrkböcker och höll sträng tillsyn öfver både den ekonomiska och själavården, anlade skolor i flera af stiftets städer och församlingar, besörjde många nya kyrkors byggnad, och var derjemte en nitisk och verksam riksdagsman vid de under hans tid förefallna riksdagarna, hvarvid han med värma förfäktade preteståndets privilegier. Denna värma ädrog honom likväl sedan kännbara olägenheter. Gustaf Adolf hade haft för afsigt att inrätta ett general-konsistorium (se detta ord), hvilken idé Axel Oxenstjerna omsattade och sökte genomföra. R. satte sig likväl deremot, emedan han fruktade, att ståndet härigenom skulle komma att bli allt för mycket beroende dels af regeringen, dels af den högre adeln, och för att gifva vikt åt detta motstånd, då frågan, efter Gustaf Adolfs död, åter föredrogs, trädde han i spetsen för de ofrälse ståndens opposition, yrkande på fred, skatternas nedsättning och en billig fördelning af de börgerliga rättigheterna mellan särskilda samfundsklasser. Han hade samlat alla ståndets äldre och nyare privilegier, dem han utgaf i en liten bok, tillägnad rikets råd. Denna togs mycket illa och Axel Oxenstjerna, som icke förut var R. benägen, uppträdde med en viss ovilja emot honom. Man fann boken stridande mot lagen och Westerås recess, åsytande, om icke påfverdömet införande, likväl prestväldets upphjelpande, och Johan Skytte försäkrade, att "intet farligare scriptum här i Sverige varit publiceradt på hundra år." Författaren kallades i Juli 1636 flera gånger inför rådet och man yrkade på hans exemplariska bestraffning; han förklarade sig och gjorde det kanske med någon

betän. Dock understöddes han af sitt stånd, ehuru det icke i allt gillade bokens innehåll. Man ville, att han skulle göra ett slags afbön; men han förklarade då, att han heldre ville dö, än åtaga sig beskyllningen att vara papiet eller att ha velat "tarbera regementet." Slutligen stannade dock alltsammans vid en enskild förklaring emellan honom och rikskansleren. Saken hade dock för R. den följd, att han icke blef erkebiskop, ehuru dertill kallad, isynnerhet af erkestiftet. En ny ledsamhet träffade honom, i det han påstods ha vägrat betala lilla tullen och accison, och ståndet måste här åter intercedera för honom. Genom allt detta bröts emellertid både hans själs- och kroppskrafter, och han afled tidigare än han förmodligen eljest skulle gjort, d. 8 Aug. 1646, ofterlemnande minnet af en bland de utmärktaste män den Svenska protestantiska kyrkan kan framvisa, 11 barn, hvaraf de flesta blefvo ansedda personer och hvarifrån fyra adeliga ätter härstamma, samt flera skrifter, såsom: *En gemeen Bordlag eller Huusrätt, thärigenom en Matfader eller Huusvård med sine gäster och folk må hålla gudfruchtighet m. m.; Logica ex optimis auctor. collecta; Controversiæ Logices*, förtätn en mängd theser, orationer och predikningar. Äldste sonen,

Hudbeck, Nils, var född i Westerås d. 5 Jan. 1622, studerade både i Upsala och vid utländska akademier och blef, vid 23 års ålder, eloqu. lektor i Westerås samt konsistorii-notarie. Fick derefter betydliga pastorater, först i Hedemora, så i Stora Tuna, derefter i Stockholms Storkyrkoförsamling, blef theol. doktor och 1670 biskop i Westerås, der han efterträdde sin svärfader, som följt i ordningen efter hans fader. Han borttrycktes likväl af döden redan d. 2 Sept. 1676, hvilket hans vacklande helsa och svaga kroppsbekaffenhet länge låtit förutse. Hans andre broder,

Hudbeck, Johannes, född 1623, blef 1654 theol. professor i Upsala, 1655 öfverfältpredikant vid arméen i Lifland och 1658 superintendent i Narva. Då likväl staden hotades af Ryssarne, flydde han öfver till Sverige och förordnades till prost i Fahlun. År 1667 utnämndes han jemte sine bröder, Nils och Peter, till theol. doktor, men han var då nyligen sfliden. Hans bröder,

Hudbeck, Peter, var född d. 19 Jani 1625 och studerade i Tyskland, då han 1646 hemkallades att bivista sin faders begrafning, men for åter ut och blef efter hemkomsten 1652 adjunkt och 1663 theol. professor i Upsala, samt 1667 theol. doktor. År 1674 blef han domprost och forfor i 40 år med sina theologiska föreläsningar, till dess han 1692, då en 67-årig man, utnämndes till biskop i Skara. Här förrättade han alla detta embete åtföljande sysslor intill sin död d. 3 Nov. 1701. År författare till åtskilliga skrifter. Den namnkunnigaste af bröderna och af hela släkten var likväl

Hudbeck, Olof, d. H., född i Westerås 1630. Gustaf Adolf befann sig just då i staden, bjöds till fadder af föräldrarna och bar den nyfödde till dopet. Ett sådant barn var värdt en sådan fad-

der, men men har sedan gjort åtskilliga samman-
ningar emot uppgiften, och tror att Olof här
blifvit förblandad med äldste bröderna, Johan,
som denna ära vederfärd. Faderns stånd och
egen hjälps ledde ynglingen på lärdomens väg,
och han egnade sig, såsom egentligt yrke, åt
medicinen, i hvilken vetenskap han år 1658 blef
professor vid Upsala universitet. När man här till
lägger, att han i denna befattning afled d. 16 Sept.
1702, sedan han åt sin son, Olof Rudbeck d. y.,
afträdit sin profession, så har man, med undantag
af några akademiska tvistigheter, sagt nästan allt
hvad som är att säga om hans lifnadsbändelser i
vanlig bemärkelse. Så mycket mer vare deremot
att säga om männens litterära verksamhet. Rud-
beck var en polyhistor eller rättare: ett univer-
salgeni af de få, som förtjena detta namn, ty hans
kunskaper, talanger och skarpsynighet voro ej ytans
månsidighet, de flerfaldiga fasetter, hvori den
oäkta stenen låter slipa sig, och hvarifrån hon
kastar en mängd ljustrålar, utan den sanna dia-
mantens rena vatten, i hvars djup det himmelska
ljuset återspeglar sig. Såsom läkare och anatom
var han upptäckare af de lymfatiska kärlen, och
eburu äran af denna upptäckt blifvit honom be-
stridd af flera samtida, läser efterverlden likväl ej
förneka honom den. Han var, då den gjordes,
endast 23 år gammal. Ett prof på, ej blott sin
skicklighet som anatom, utan äfven på sin själs-
kraft och sinnesstyrka, gaf han dessutom då han
på sin egen hustru förrättade den s. k. *Operatio*
Cæsarea, med sådan framgång, att både moder och
barn räddades. Såsom naturhistorikus inrättade
han en botanisk trädgård och orangeri i Upsala,
den han sedan skänkte till akademien, och hvilken
torde kunna anses som det första monumentet,
rest åt en vetenskap, hvori Sverige var ämnadt
att intaga första rummet inom den lärda världen.
Man har äfven af honom och hans son ett stort
botaniskt verk, kalladt: *Campi Elysi*. Han var en
utmärkt tonkonstnär och sångare, och hans röst,
då han lät höra den, väckte allmän förtjusning.
Ej oförlören i skaldekonsten, har han bland annat
författat en grafskrift öfver Verelius, som blifvit
mycket berömd. Arkitekturen och målningskon-
sten hörde jemväl till hans älsklingsstudier, och
han hade deri så mycket anseende, att vid Carl
XI:s kröning uppdrogs anstaltarnas ordnande åt
honom, och han gaf ritningar till dekorationerna
och bestyrde om musiken samt alla andra detaljer
af högtidigheterna, äfven om fyrverkeriet. Hans
namnkunnigaste verk är likväl *Atlantica sive Man-
heim, vera Japheti posterorum sedes ac patria*, m.
m., hvori han lämpar på Sverige de gamla berättel-
sorna om Atlantis och söker bevisa, att de fle-
sta folkslag härstamma från Sverige, samt att all
kultur utgått derifrån. Man har bestridt denna
åsigtt, och sådant med skäl, men ingen har be-
stridt författaren sin beundran för den omätliga
lärdom, de djupa insigter och de blixtrar af snille-
tetsbetet innehåller. Det är också en oundgänglig
prydnad i alla biblioteker. Dess fjerdde del gick,
jemte flera andra af Rudbecks skrifter, förlorad

vid Upsala brand 1702, och endast 3 exemplar,
som händelsevis voro uttagna, räddades, hvilka se-
dan med mycken kostnad blifvit afskrifna, för att åt
hollsamlare komplettera det dyrbara verket. Utom
de båda ofvannämnda stora arbetena, har han ut-
gifvit: *Deliciae Vallis Jacobae; Hortus botanicus;*
Den mäktige K. Oerres menhaftiga bedrifter, beskrifne
af den djupsinnige deas Skald, Hans Hansson Dröm-
mare, på Svensk vers; Kättiti Mængii et Grimonis
Historia; Jus vetus Uplandicum, m. fl. Hans äld-
ste son,

Rudbeck, Olof, d. y., var född d. 15 Mars
1660, företog, efter genomgångna studier hemma,
en utländsk resa, hvarunder han, genom en Tysk
postiljons förräderi, blef rövad och kom i lifsfara;
promoverades till doktor i Utröcht och fick, efter
hemkomsten, år 1692, survivans på faderns sysla.
Han började genast hålla botaniska föreläsningar,
hvilka besöktes af många åhörare, deribland af
länets höfding. Han biträdde äfven sin fader i
redigerandet af *Campi Elysi*. Företog 1695, på
Carl XI:s befallning, en resa till Lappmarken,
hvilken han beskrifvit i sin *Laponia Illustrata*,
hvaraf likväl blott en del utkom; en annan följd
af resan var en litterär vurm, som påkom honom,
att Lappeka språket var likt Hebreiskan, liksom
Göthiskan är lik Kinesiskan, och att Japhet med
sine söner först befolkade Sverige. För att bevisa
detta, författade han ett stort verk i 10 band,
hvaraf emellertid blott 2 ark blefvo tryckta. Upp-
höjdes 1719 i adligt stånd, och blef arkistar. Tog
Linné i sitt hus som informator, öppnade för ho-
nom sitt bibliotek och lät honom hålla offentliga
betaniska föreläsningar. Stiftade, gemensamt med
Eric Benzelius, 1720, Upsala vetenskaps-societet.
Dog d. 23 Mars 1740. Var af en mild och fred-
sam karakter, med en stark helsa och frisk kropp,
så att han, ännu nära 80 år gammal, kunde stiga
till häst och springa i kapp med ungdomen. Var
äfven en lycklig Svensk poet. Har, utom de of-
vannämnda arbetena, utgifvit: *Specimen Thesauri*
harmonici propediem edendi; Dudaum Rubenis non
Mandragoræ fructus, sed Fraga fuisse; en Sorgesång
vid Carl XII:s död; en *Pröjesång* öfver Ulrika Ele-
onoras kröning; en öfversättning af första boken
af *Ovidii Metamorphoser*; 3:ne psalmer i gamla
psalmboken, o. s. v. Hans sonson,

Rudbeck, Thure Gustaf, son af kaptenen vid
Uplands regemente Olof R., hvilken dog 1716
endast 26 år gammal, var född d. 21 Nov. 1714.
Då han år 1739 ingick som fänrik vid gardet,
utmärktes denna, eljest ganska vanliga, händelse
derigenom, att han var den förste som tog oflö-
cers-examen. Under det kort derefter började
Finska kriget, var han en ibland de få, som ägde
tillfälle att ådagalägga mod och militärisk duglig-
het, ehuru, i anseende till sin ringa tjenstegrad,
blott i smärre företag. Vid Dalkarlarnes uppror
och inryckande i Stockholm, hade han det förtro-
endet att bevaka Riddarholmsbroarna, en vigtig
post, emedan den försvarade avenyen till kongl.
familjens boning. Han belönades härför af konung
Fredrik med en hedersvärja och 100 dukater. I

vanlig ordning avancerade han sedan, så att han år 1760 var öfverste för Uplands regemente, hvilket han anförde i Pommerska kriget. Vid den stormiga och märkvärdiga 1765 års riksdag fick han af sitt stånd det vigtiga förtroendet att vara landtmarskalk. Efter dess slut befordrades han till general-major, men öfvergick sedan till civila befattningar, blef præsäs i Tulldirektionen och år 1722 öfverståthållare i Stockholm, ett embete, som han dock följande året utbytte mot det af landshöfding i Upsala. Härifrån tog han afsked 1782 och dog d. 8 Jan. 1786; var Kom. med stora korset af Sv. O. R. var en käck militär, en rättskaffens man och en god hushållare, men utan hvarken hufvud eller kunskaper. Icke desto mindre blef han, märkvärdigt nog, en af mössornas hufvudmän och genom dem upplyft till de högsta embeten, till och med på riksrädsförslag, ehuru han gick miste om platsen genom Kjerrmans inflytelse till förmån för sin mäg, Duvall. Sålunda blef han landtmarskalk, fick tre fördelaktiga platser: i arméens pensions-kassas direktion, hanken och tull-direktionen, samt äntligen öfverståthållare-embetet i Stockholm. Då resningen i Christianstad utbrustit, skickades han af rådet för att utforska förhållandet, men insläpptes ej i fästningen, utan återvände till Stockholm. De underrättelser han här meddelade, tvungo Gustaf III att påskynda revolutionens utbrott. Vid denna arresterades R. på slottet, men konungen skref, sittande till häst, en tröstande biljett till hans fru. Han utsläpptes, när sakernas nya ordning var fastställd, men förmodades att kort derefter utbyta öfverståthållareplatsen mot den af landshöfdingesysslan i Upsala. Detta var den enda hämd Gustaf tog på honom. I Höfdingaminnet anföras flera tal och memorialer af honom vid riksdagarna, men som ej äro af särdeles betydhet.

Rudbeck, Daniel, son af superintendenten i Narva, sedan prosten i Fahlun, doktor Johan R., var född 1655 och adlades 1698 såsom assessor i Revalska borggården, hvarvid honom tilläts bära det vapen, som tillhört hans förfäder (se: *Rudbeckius, Johan*). Han dog likväl före 1720 utan söner i Reval, då denna ått utgick med honom.

Rudbeck, Carl von, den föregående kusin och son af biskopen i Skara, doktor Peter R., adlades 1692 som häradshöfding öfver några härader i Wadstena län, hvarifrån han 1718 flyttades till Aske, Göstrings, Lysings och Dals lagsaga. Var länge blind. Han dog d. 3 Juni 1747 utan söner, hvarigenom äfven denna ått upphörde.

Rudbeck, Olof, sonson af arkiater Olof R. d. y. och son af vice presidenten i bergskollegium och R. af N. O., Johan Olof R., som dog d. 27 Okt. 1799 vid 88 års ålder, känd genom några mindre poemer och ett sorgetal vid drottning Ulrika Eleonoras död. Sonen, **Olof**, var född d. 3 Dec. 1750, ingick 1774 i riksarkivet, der han blef kanslist 1776, men dog redan följande året d. 23 Mars. Han är namnkunnig som *Bordsiadens* författare. Har dessutom skrivit en mindre känd hjeltedigt: *Neri* och några smärre poemer.

Rudbeck, Thure Gustaf, registrator i kabinettet för utrikes brevexlingen, kammarjunkare och f. d. härold vid W. O., född d. 23 Aug. 1806, bar utgifvit *Skanderbog*, ett historiskt skådespel; *Förrädarne*, en berättelse från Polska frihetsskriget; *Resebilder*, samlade i Tyskland 1839; *Anteckningar under en resa i Frankrike, Belgien och Holland*; *Stockholms forntid*; *Det nya München*; *Den siste Hohenstaufen och hans Vän*, en roman i 2 delar, o. s. v.

Rudberg, Fredrik, var född i Norrköping d. 30 Aug. 1800. Fadern var assessor och anställd i öfverståthållare-embetets kansli i Stockholm. Sonen blef student vid 15 och magister vid 21 års ålder, då han redan två år förut insändt en afhandling till vetenskaps-akademien, hvaraf han, efter en fullbordad utländsk resa, vid 27 års ålder, blef ledamot och 1828 fysices professor i Upsala, i hvilken befattning han alltför tidigt borttrycktes af döden d. 14 Juni 1839. Var en utmärkt vetenskapsman, som gaf föreläsningarna öfver experimental-fysiken ett lif och anseende, hvilket de förut icke ägt i Upsala, och hade, enligt Berzelii intyg, "en hastig uppfattning, skarpt och klart omdöme och öfverträffade de flesta af sina samtida i förmågan att inse och motverka de omständigheter, som föranledde observationsfel." Hade hans hälsa förunnat honom ett längre lif, så skulle han blifvit en af de förste i sin vetenskap. Nu undergräfdes han sjelf hälsan, dels genom öfverdrifna ansträngningar i studierna, dels och hufvudsakligen genom ett oförsigtigt bruk af spirituösa retmedel att stärka de domnade lifskrafterna, men som i stället medförde deras totala förslappning och uttömning. Var R. af N. O. och ledamot af Polytechniska societeten i München. Har efterlemnats flera uppsatser, dels i vetenskaps-akademiens handlingar, dels i Poggendorffs *Annalen der Physik und Chemi*.

Rudberg är äfven namnet på två Svenske läkare, hvaraf den äldste, **Daniel**, dog 1797 vid 73 års ålder med assessors titel. Hade på Dalsland upptagit en ny hälsokälla nära den gamla Gillberga bruun. — Den andre, **Jakob R.**, dog 1778 vid 53 års ålder i Norrköping, der han en lång tid varit stadsfysikus. Hade jemväl assessors titel. Hans yngre son var fader till den ofvannämnde professor Rudberg och dog 1826 vid 59 års ålder.

Rudberus, Johan, prost och kyrkoherde i Lidköping, der han dog 1697 vid 66 års ålder, är märkvärdig derför, att han lät nästan helt och hållet på egen bekostnad uppbygga Lyrestads kyrka, der han var född och der han en tid varit pastor, innan han flyttades till Lidköping. Sonen adlades under namn af *Cederbjelke* (se detta ord i supplementet).

Rudebeck, Paul, son af släktens stamfader, biskopen i Westerås, Johannes Rudbeckius, var född 1632, gjorde, till sina studiers fullbordande, flera utrikes resor och blef efter hemkomsten 1658 borgmästare i Westerås, men erhöill kort derefter samma befattning i staden Rönne på Bornholm. Då ön likväl, efter freden i Köpenhamn, återlem-

nades till Danmark, blef han sekreterare i Götha hofrätt, så assessor derstädes, underlagman i Nerike och häradsbörding i Kunga härad. Adlades 1675 och dog 1687.

Rudén, Torsten, son af kaplanen i Lysviks församling i Wermland, Haquinus Torstani Rudénus och född derstädes d. 9 Mars 1661, blef student i Upsala 1678, men först 1691 magister. Han blef dock några månader derefter förordnad till poes. professor i Åbo, sedan theol. professor, domprost och kyrkoherde vid Svenska församlingen, 1708 superintendent i Carlstad och 1719 biskop i Linköping, der han dog d. 9 Sept. 1729. Var en nitisk, from och välsinnad man, allmänt aktad både som enskild och offentlig person. Var preteståndets talman vid 1723 och 1727 årens riksdagar. Ansågs på sin tid som landets ypperste både Svenske och Latinske poet. Har efterlemnadt *Soenske Poetiske Dichter; Finska Helicon underdånige Fågnedånger öfver konung Carl XI:s och Carl XII:s infallne födelsedagar*, jemte åtskilliga likpredikningar m. fl. — Hans broder, **Bengt**, adlades 1712, då han antog namnet *Rudenhjelm*, som statskommissarie, men dog d. 20 Sept. 1723 barnlös, och slöt själf sin ätt. — Biskop Rudéns söner adlades 1719 under namnet *Rudenskiöld*. De voro till antalet 5, men hvaraf den andre i ordningen och den yngste isynnerhet blifvit bekante. Den förnämnde var,

Rudenskiöld, Carl, född i Åbo d. 12 Okt. 1698, studerade i Upsala och åtföljde 1719 riksrådet Bjelke på dess beskickning till Wien, hade sedan åtskilliga dylika uppdrag, men var icke desto mindre, ännu efter 10 års tjenstgöring, lönlös, tills han 1729 med $\frac{1}{3}$ traktamente skickades som kommissions-sekreterare med general-löjtnanten baron Zülich till Polen. Här blef R. 1732 chargé d'affaires och hade den tillfredsställelsen att se Stanislaus enhälligt våld till konung, hvarom han hos Svenska hofvet väckt förslag, men också kort derpå det missödet att se detta val öfverändakastat genom Ryska vapen och Polackernes feghet och ombytthet. Han följde då den numera landsflyktige Stanislaus till Danzig, men afböjde hans afsigt att söka en fristad i Stralsund. Återvände sedan till Sverige, der han vistades utan någon anställning till 1739, då han afsändes till Preussen som minister och blef kort derefter kansli-råd. Här kom han snart i stor ynnest hos den följande året på thronen uppstigne Fredrik den Store, som en gång bjöd honom att vara ensam hos sig i Potsdam under 8 dagar, och som i hela sin lifstid för honom bibehöll samma aktning och välvillja. Hårtill bidrog, utom R:s karakter och umgängessätt, den omständigheten, att han under Österrikiska successions-kriget lyckats rädda Berlin genom den tidiga underrättelse han erhölet om Österrikiska arméens afsigt på denna stad. År 1747 hemkallades han för att emottaga statssekreterareplatsen vid utrikes expeditionen, blef friherre och 1748 R. af N. O. Invald i sekreta utskottet och den mindre sekreta deputationen hade han den lyckan att återställa sin forðne beskyddare, riks-

rådet Bjelke, i ständernas förtroende. Blef 1756 hofkansler och gifte sig med sin forðne gynnarens dotter. Blef 1758 president i kommers-kollegium samt 1761 riksråd. Hade tillbud af kansli-presidentsplatsen efter Höpken, men undanbad sig den. Blef serafimer-riddare, ledamot af vetenskaps- och vitterhets-akademierna och 1770 grefve, men utan att taga introduktion. Då hattarnas välde störtdes 1765 var R. en bland dem som förklarades ha förverkat ständernas förtroende, och han måste utgå ur rådet. Nu skref Fredrik den Store till honom, erbjöd honom rum i Potsdam och en anständig pension, för att få det nöjet att åldras i hans sällskap; men R. undanbad sig detta prof på kongl. nåd, emedan han ansåg det opassande att en person, som innehafte så viktiga embeten som han, skulle emottaga pension af en utländsk monark. Adlerbeth kallar detta afslag "värdigt en Romare." År 1769 återfick han rådsplatsen, men förlorade den för andra gången 1772, hvilket Gustaf III i sina anteckningar betraktar som ett karakteristiskt prof på partiseriets blindhet. Efter revolutionen erhöjd konungen honom valet emellan ett tredje inträde i rådet och en pension, hvilken sistnämnda han antog och tillbragte 11 år i lugn, dock icke i översksamhet, emedan han var kansler för Upsala universitet, ledamot i de ofvannämnda akademierna och i *Utile Dulci* samt dessutom förrättade åtskilliga kommunala uppdrag. Dog d. 10 Juni 1783. Var en af riksdagstidernas vackraste och fläckfriaste karakterer, om icke någon djupsinnig statsman likväl en ganska skicklig embetsman, hvars diplomatiska skrifter, i anseende till stilen, betraktas som mönster. Har dessutom efterlemnadt: *En stor mans bref till en Lörd, rörande de publika informationsvarken i riket; Tal om Svenska språkets art och nuvarande bruk; Sjelfbiografi*, åtskilliga verser i Sablstedts samlingar o. s. v. — Hans yngre broder, **Bengt**, död 1760 vid 58 års ålder såsom statskommissarie och R. af N. O. skall ha varit utmärkt "genom snille, förstånd, rättskaffenhet och andra medborgerliga förtjenster." Den yngste af bröderna och yngst bland sina 15 syskon, var

Rudenskiöld, Ulrik, född i Stockholm d. 29 Juni 1704 och buren till dopet af prinsessan Ulrika Eleonora på Carlberg, röjde tidigt så vittra anlag, att han, endast 22 år gammal, fick uppdrag att på drottningens födelsedag, d. 23 Jan. 1727, hålla ett offentligt tal inför ständerna på riddarhuset. Med dessa anlag förenade sig, sällsamt nog, äfven de för statsekonomi och mekanik, så att han, vid ofvannämnda riksdag, afgaf ett betänkande om en båtleds öppnande mellan staden Björneborg och sjön Päjäjä i Finland, hvilket ansågs sådant, att en mästare icke behöft blygas derföre. Fick 1730 af ständerna ett anslag att besöka fremmande länder, för att göra sig bekant med deras hushållning, och företog resan i sällskap med sedermera bergsrådet Heykensköld. Sändes 1740 som kommissions-sekreterare vid en beskickning till Spanska hofvet, blef sedan assessor och derefter råd i kommers-kollegium samt dog

d. 6 Dec. 1766, efter en långvarig sjuklighet. Var sedan 1741 ledamot af vetenskaps-akademien. Håmmarskiöld anser hans skaldeanlag öfverträffa icke blott bröderna utan äfven hans samtidas, ett omöte, temligen ensidigt liksom H:s i allmänhet; men visst är, att de voro öfver vänligheten. Man har af honom en mängd smärre poemer i Sahlstedts samling och åtskilliga rön i vetenskaps-akademien handlingar.

Rudenskiöld, Margaretha Charlotta, riksrådet R:s yngsta dotter, var född nyåredagen 1766, då fadern redan var 67 år gammal. Hon anställdes belt ung, vid 18 års ålder, vid hofvet, en vådlig plats, helst i denna tidpunkt, för ett ung, skönt och passionerat fruntimmer, ty vid Gustaf III:s hof fanns då den förföriska, af naturen och monarken lika gynnade, Mauritz Armsfelt. Denne var väl af äktenskapets band fäst vid andra pligter, men hvilka för honom ej voro något hinder, att vid andra föremål fästa sig med kärlekens band, och som gjorde honom icke mindre älskvärd, men så mycket mer farlig. Fröken Rudenskiöld undgick ej denna fara. Tyvärr var hon ej den enda. Icke nöjd med att hafva vunnit hennes hjerta, ville Armsfelt äfven begagna henne till verktyg för sina politiska intriger, och invecklade henne i den stämpling han anlade, för att öfverändakasta den då varande förmyndare-regeringen, och störta den lika förhatlige som allsmäktige gunstlingen Reuterholm. En politisk förföljelse, hvad motgångar den än medför, kan någon gång tjena till att upplyfta och hedra mannen; qvinnan åter nedslås och förkrossas vanligtvis deraf, ty politiken är ej hennes sfer och hon förvillar sig sällan ostraffad inom det för henne fremmande området. Sådan blef äfven händelsen med fröken Rudenskiöld. Hennes verkliga eller föregifna brottslighet, som emellertid aldrig var större, än att hon, förledd af sin älskares böner, samtyckte att vara budbärarinna och verktyg åt hans planer, var en välkommen förevändning åt det ilskefulla hatet och, som det påstas, åt den förmäddas böjelsen, hvilka båda väpnade sig med hela svartskjulkans och hämdens raseri, att uttömma sin oädla vrede på den svaga qvinnan, det offer de kunde åtkomma, och hvori åtminstone den ena trodde sig träffa det föremål, han ej kunde hinna. Det påstods nemligen att både hertig Carl och sjelfva qvinnohataren Reuterholm förgäfvos hemburit henne sin hyllning. Det förra är nära nog säkert, den andra uppgiften mindre tillförlitlig. Den schavott, dit de förde henne, mågtade väl icke i den förståndiga och oväldiga opinionen fästa vanäran vid hennes namn, men nedstötte henne ohjelpigt från dess umgängekrets och från lifvets glädje. Hon fördes från schavotten, efter en fjerdedels timma, afsvimnad, till spinnhuset, der hon visserligen behandlades mildt, men dock qvarhölls i 2 år; utsläpptes, då fruktan började gripa Reuterholm, mot slutet af förmyndare-regeringen och fick en pension samt en gård sig anvisat på Gottland. Uppehöll sig sedan dels i Schweiz, dels på åtskilliga ställen i fäderneslandet samt äntligen i Stockholm, der hon dog 1823. Men hennes

lefnadskraft var bruten, hennes skönhet visnad, hennes liflighet och qvickhet slocknade och hon var en till kropp och själ obetydlig gumma, ännu innan hon hunnit den egentliga ålderdemen.

Rudenskiöld, Torsten, en sonson till riksrådet R., född d. 30 Mars 1798, afskedad med kapstens titel, har i senare åren utmärkt sig genom sitt nit för folkundervisningen och sin 1845 utgifna skrift: *Tankar om Ståndscirkulation*, som röjer en ädel syftning till förbättrande af de fattigare klassernas belägenhet.

Ruder, 2 säterier i Westergöthland i trakten kring Hjo. Se: *Fogtlås* och *Kyrkofalla* socknar.

Ruder, Gustaf, bar, mellan 1737 och 1749, i Stockholm utgifvit: *Anledning till Snillevald* (om val af vitæ genus); *Compendium Characteristicum*; *Tal för Riks-Ständer och Uppfostrings och Läroverkets lämpande till Näringsverkens farkofring etc.*; *Anledning till Laro- och Närings-Warkens förbättring*, m. m.

Ruders, Carl Israel, prost och kyrkoherde i Nysätra församling nära Enköping och död der d. 15 Febr. 1837, nära 66 år gammal, är känd genom sin *Beskrifning öfver en resa i Portugal*, der han var legationspredikant 1798—1802, och som är den bästa, nästan den enda, vi äga på vårt språk. Sina embetsgöromål som kyrkoherde skötte han föga och lät hofstället förfalla, sjelf sysselsatt med sina böcker, ehuru han icke mer uppträdde som författare. Han efterlemnade en icke obetydlig förmögenhet.

Rudin, Per, utgaf 1777 en *Vitterhets-Journal*, innehållande dels recensioner, dels öfversättningar, och hvori utkommande vittra arbeten granskades efter den Fransyska måttstocken, den enda R. erkände. Han sjelf skref äfven några smärre poemer, som på 1760-talet infördes i då utkommande tidskrifter.

Rüdling, J. G., utgaf 1731 *Det i flor stöende Stockholm*, den första beskrifning öfver Sveriges hufvudstad man då ännu ägde och hvartill sedan ett Supplement utkom 1740.

Rudolphi, Israel Asmund. Denne utmärkte zoolog och botanist tillhör blott så vida Sverige, som han var född d. 14 Juli 1771 i Stockholm, der fadern var konrektor vid Tyska national-lyceum. Efter hans död 1778, flyttade likväl modern ut till Pommern. Han blef 1798 med. adjunkt och anat. prosector i Greifswald samt assessor i sanitets-kollegium, men gick 1810 i Preussisk tjänst, der han blef medic. professor i Berlin, geheimer-medicalråd, Ridd. af Röda Örnorden och af Svenska N. O., samt ledamot af vetenskaps-akademien. Dog d. 28 Nov. 1832. Har utgifvit flera arbeten i sin vetenskap.

Rudolphi är namnet på 4 Svenska läkare, utom den ofvannämnde Israel Asmund. De äro 2 bröder, **Gustaf Daniel** och **Johan Jakob R.**, födde i Barth i Pommern, der fadern var handlande, den förra 1739, den senare 1744. **Gustaf Daniel** blef, efter hemkommet från en resa i Tyskland och Frankrike, år 1772 mästervälskär

i Stockholm, men dog redan 1779. Den yngre brodern, **Johan Jakob**, utgick 1765 som läkare på ett för Spanisk räkning befraktadt Svenskt handelsfartyg, under hvilken resa, som räckte i 26 månader, han hade tillfälle att på Norriges, Spaniens, Portugals och Amerikas kuster samla en stor mängd växter, som han hemskickade, dels till Linné, dels till Bergius. Blef 1775 lasaretskirurg i Nyköping, så provincial-medikus i Södermanland och stadskirurg i Nyköping, från hvilka båda befattningar han, efter 40 års tjänstgöring, tog afsked 1816 som assessor och R. af W. O. Dog i Nyköping d. 22 April 1822, ansedd som en skicklig läkare, isynnerhet kirurg. Hans båda söner, **Daniel Fredrik**, född d. 20 Maj 1783, och **Jakob Wilhelm**, född d. 20 Sept. 1786, omfattade båda sin faders yrke. Den förre blef 1805 oppbördsläkare på örlogsflootan och tjänstgjorde 1808 på skärgårdsflootan, med hvilken han bevistade de flesta under årets fälttåg förefallna träffningar. Blef 1809 stadskirurg i Arboga, undergick 1815 examen i sundhets-kollegium för att vinna lika befordringsrätt med medicine doktorer, och blef 1823 provincial-medikus i Filipstads distrikt af Wernlands län. — **Jakob Wilhelm** gjorde 1808 tjänst som regements-läkare vid Åbo läns regemente, blef sedan läkare på Carlberg, divisionsläkare vid arméens mot Norrige år 1814, brigadläkare vid 8:de brigaden med öfverfältläkare titel samt R. af W. O. Dog i Wenersborg d. 28 April 1820.

Rudolphus eller **Rudolph**, son till hertigen af Meklenburg-Stargard, Johan I, konung Albrekts farbror, blef, genom sin kusins förord, 1386 biskop i Skara. Här har han efterlemnadt ett tvetydigt minne, emedan han gjort intet för stiftets och kyrkans nytta, mer än att han 1389 lade Åsaka socken under domprostetiet. För öfrigt, såsom Rhyzelius säger "akrapandes all elden under sin gryta." I slaget vid Fahlköping sistnämnda år, hade han iklädt sig krigisk rustning, kämpade vid Albrekts sida och blef med honom tillfångagtagen. Margaretha släppte honom likväl lös efter någon tid, då han begaf sig till sitt stift, men endast för att plåndra domkyrkan på dess redborheter, med hvilka han reste till Tyskland 1390, och blef biskop i Schwerin, der han låg i ständiga tvister med sitt kapitel. Dog 1415.

Rudskoga, fordom **Rudhaskogen**, med annexet Nysund, ett konsist. pastorat af 2 kl., i Wisnums härad af Carlstads län och stift, 3 $\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Christnehamn, består af 26 $\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 168,179 R:dr, med en folkmängd af 1,460 personer. Arealen är 13,053 tunn., hvaraf 3,530 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af sten. I socknen ligger säteriet *Svensbohl*. Pastoratet var förut förenadt med Wisnum, men delades 1642 till följd af superintendenten Oriensulani eftergifvenhet för riksrådet Bo Ribbing, hvars hofprest, Laurentius Beronis d. y., han utnämnd till kyrkoherde derstädes. Denna utnämning väckte mycket missnöje hos sockenboerna, som önskat få den aflidne kyrkoherdens måg till hans efterträdare. För

att hjälpa saken, delades Wisnum då i tvenne församlingar, hvaraf den ena, *Rudskoga*, anslögs åt den ofvannämnde mågen Erik Björus. Man har i Rudskoga socken funnit några domarestenar. Der ligger *Håkanboda* och *Lidefors* järnbruk. Adr. Åtorp. **Rudskällan**, ungefär $\frac{1}{2}$ mil från Carlstad, i en skogspark i Grafva socken, vid brädden af en liten sjö, hvars vatten vid vissa årstider öfversvämmar källan. Denna innehåller kolsyrade kalk- och talk-jordsalter, chlor i förening med samma ämnen, en liten halt af svafvelsyradt alkali, en ytterst ringa halt af jern, extraktivämne samt något svafvelbandet väte. Vattnets verksamhet tyckes isynnerhet bero på dess friskhet. Stället äges af possessionaten B. Malmén.

Ruff har om skeppsbord flera betydelse: 1:o ett på ett mindre fartygs däck uppfördt rum åt besättningen; 2:o ett slags kajuta på större segelbåtar; 3:o ett med fönster försedt tak på en dylik kajuta; 4:o en förhöjning, med fönster i, öfver nedgången till något visst rum i ett fartyg.

Rügen. Denna ö, som genom Westfaliska freden tillföll Sverige 1648 och af det afträddes till Preussen 1815, förekommer mellan dessa år stundom i Svenska krigshistorien. Den enda större drabbning, som der förefallit, var likväl den vid Stressow (se detta ord). År 1807 låg Svenska arméen der, sedan den evakuerat Stralsund, och fick, genom öfverenskommelse med Franske befälhafvaren, frihet att obehindrad lemna ön. (Se: *Toll*.)

Rügenwalde. År 1630 skulle 700 Skottar i Svensk tjänst under sin landsmans, öfverstlöjtnanten Monroes befäl, från Preussen sjöledes afgå till Pommern. Det skepp, hvarpå han sjelf var om bord, förläste likväl nära Rügenwalde och han, jemte sitt folk, befann sig i en ganska betänklig ställning. Händelsevis kände han likväl, att befälhafvaren på slottet, en Pommeranare, i hemlighet var Svenskarne tillgifven. Han skickade därför ett bud till honom med anmodan, att nattetid bli insläppt i staden. Befälhafvaren antog förslaget, Skottarne insläpptes och de kejserlige förjagades. Monroee förbättrade stadens fästningsverk, och då snart 400 man Tyskt fotfolk samt kort derefter öfverste Hepburn med Gröna regementet anlände till Rügenwalde, var en ansenlig styrka der församlad. Då man berättade detta äfventyr för Gustaf Adolf, sade han, att man med allt skäl kunde hoppas framgång åt saken, när himmelen sjelf understödde den genom sådana nästan underbara tilldragelser.

Rughman, **Jonas**, var född nyårsdagen 1636 på gården Rughstadr i Holum socken på Island, der fadern var prest. Efter att ha studerat hemma, ville han 1658 afresa till Köpenhamn, men fartyget, hvarpå han var om bord, uppbargtes af ett Svenskt skepp och han fördes till Götteborg. Här blef han känd af Pehr Brahe, som åtog sig honom, skickade honom först till Wisingsö och sedan till Upsala att fullborda sina studier, och då nu hans håg för bäfdeforskningen blef känd, sändes han af Magnus Gabriel De la Gardie till Köpenhamn samt derefter till Island att samla gamla

handskrifter. Han skulle i detta fall kunnat ut-
rätta ännu mer, om icke Danska regeringen, af-
andsjuk på den Svenska, förbjudit alla dylika forsk-
ningar af utländningar. Han anställdes nu som Is-
ländsk translator vid antiqvitetets-kollegium, men
dog i Upsala d. 24 Juli 1679. Har mycken för-
tjänst om den Svenska historieforskningen genom
utgifvandet af *Herwora Sagan*, *Herauds och Boses
Saga*, *Norlandz Krönika*, m. fl.

Rühl, Johan Fredrik, var född 1675 i Per-
nan, der fadern var stads-sekreterare. Han blef
först kornett vid Ulrika Eleonoras lifregemente,
sedan drabant och 1707 korporal vid drabanterne.
Vid Poltava försvarade han med 50 man en posi-
tion mot 600 Ryssar, till dess han fick undsätt-
ning, då han endast hade 11 man kvar. Blef se-
dan sårad vid belägringen, fången efter slaget och
förd till den lilla Ryska staden Swiäsk, icke långt
från Kasan. Här uppgjorde han 1710 den djerf-
va planen att med de Svenska fälgarne öfver-
rumpla städerna Kasan och Swiäsk, bemäktiga sig
dem, döda Ryssarne och genom Ukrän afmarchera
antingen till konungen i Turkiet eller till Polen,
och den Svenska armé, som der stod under Mar-
schals befäl. Planen skulle troligen lyckats, om
icke just en Svensk, adjutanten Brink, varit nedrig
nog att, dagen före verkställigheten, förråda hela
anläggningen för Ryske kommandanten. De Sven-
ske officerarne arresterades nu, tvungos genom
knutpiskan till bekännelse, och 10 arkebuserades,
men Rühl insattes i ett underjordiskt fängelse, der
han i 9 år qvarhölls, spisad med vatten och bröd.
Efter freden i Nystad hemkom han, fick majors
indelning vid adelsfanan med öfverstlöjtnants titel,
adlades 1727, blef öfverste vid adelsfanan 1732,
och dog ogift 1740, då hans ätt utslocknade med
honon.

Rühls, Fredrik, var född i Svenska Pommern
1780, studerade i Göttingen, och lade sig tidigt
på forskningen i Svenska historien, så att han re-
dan 1801 utgaf: *Försök till en Historia om det
gamla Skandinaviens religion, statsförvaltning och
kultur*. Blef professor i historien vid Greifswalds
universitet, reste 1810—1811 genom Sverige, der
han önskade blifva anställd, en önskan, som dock
icke gick i fullbordan, men kallades i stället till
den historiska professionen vid Berlins universitet,
blef Ridd. af N. O., men adlad alltför tidigt, d. 1
Febr. 1820 i Florentz, dit han rest att söka åter-
ställa sin hälsa, men der han tvertom fann en graf.
Har stor förtjänst genom sina arbeten i Svenska
historien, hvaraf hans *Svea Rikes Historia från de
äldsta tider till konung Carl XII:s död*, utkommit i
Svensk öfversättning. Han har äfven utarbetat hi-
storien ända till 1809, men hvilken ännu är otryckt.
Hans öfriga skrifter i samma ämne äro: *Minnen af
Gustaf Adolf*; *Finland och dess invånare*; *Eddan
jemte en Inledning om Nordiska Poesien*, m. m. För
öfrigt en *Handbok i Medeltidens Historia*, äfven öf-
versatt, o. s. v. Han var sysselsatt med förfat-
tandet af en *Byzantinsk Historia*, som döden afbröt.

Ruller om, en folklek, då ett snöre eller band
sammanknytes och fattas af de lekande, som stäl-

la sig i en ring och låta snöret löpa mellan sina
händer, sjungande:

"Ruller om,
Ruller om,
Vele vi begynna!
Vackra flickor,
Dygliga snälla,
Låt det gå, som det kan,
Låt knuten löpa fram!
Hvar stannar knuten?"

Den, hos hvilken knuten stannar, när sången slu-
tar, måste ge pant.

Rullstensfloden. Nyare geologiska forskningar
hafva till nära nog oemotsäglig visshet bragt det
påståendet, att Skandinavien ursprängligen utgjorts
af en kal bergmassa, hvars yta behöft sönderma-
las och afslipas, för att i dällderna lemna en grus-
bädd, i hvilken växter kunnat fästa sig, och se-
dan der bilda jordlager. Denna afslipning har skett
genom en våldsam störtflod, hvars rigtning varit
ifrån nordost till sydvest. Man finner efter den-
samma ganska tydliga spår, såsom t. ex. att de
nordiska bergen vanligen äro sluttande och afrun-
dade åt det hållet, derifrån floden kommit, nemli-
gen nordost, men åt det motsatta hållet vanligen
afslitna och branta, med nedanför liggande sam-
lingar af stenar, hvilkas ytor visar att de blifvit
nötta genom rullning. Floden har varit så våld-
sam, att den släpat med sig hela klippstycken,
hvilka under loppet söndersprungit och framförts
med en sådan fart, att de i de fasta bergen or-
sakat djupa refflor, hvilka ännu i dag äro syn-
bara öfver allt, der bergsytan blottas ifrån sitt
jordlager, och hvilka refflor alla gå från nordost
till sydvest. Det bästa beviset, för sanningen af
theorien om rullstensfloden, har man uti våra öf-
vergångsberg, t. ex. Hunne- och Halleberg i We-
stergöthland, deruti nemligen, att jordlagren på
slätter åt sydvest derifrån till flera mil hvila på
söndermalna partiklar ur nämnda berg, under det
inga sådana förekomma i dessa bergs närhet åt
andra väderstreck. Berörda refflor träffas på berg
ända till nära 900 fots höjd öfver hafsytan, och
till och med ned under den sistnämnda, hvilket
ådagalägger rullstensflodens våldsamhet och djup.
Sitt namn har den fått af de stenar den under sin
framfart släpat med sig och hvilka, tjenande så-
som slipstenar mot bergsyorna, genom det rul-
lande lopp, med hvilket de framförts, erbållit be-
nämningen rullstenar. Mäktiga bäddar af de se-
nare träffas på Skandinaviens vestra kust. Huru
och när för öfrigt rullstensfloden uppkommit, och
huru länge den varat m. m. är ännu och skall san-
nolikt alltid förblifva outredt. Theorien om den-
samma tillhör en Svensk lärd, framlidne professor
Sefström.

Rumberg, Stefan, var född 1697 i Hernö-
sand, blef 1715 kompani-kirurg vid Kalmar rege-
mente, med hvilket han tjänstgjorde på flottan och
var närvarande vid Fredrikshalls belägring. Reste
1733 som öfverkirurg till Ostindien, blef sedan
regements-fältskär vid Elfsborgs regemente, från
hvilken befattning han, efter 25 års tjänstetid, tog

afsked 1783, och dog i Warberg 1787 vid 90 års ålder. Hans son,

Rumberg, Erik Steffan, var född d. 24 Apr. 1750, blef 1771 underläkare vid konungens eget värfvade regemente, der han sedan blef regementsfältskär och derefter stadsfysikus i Carlshamn. Dog 1827. Dessa båda män ha således haft en sammanlagd lifslängd af 130 år, och likväl hade sonen år 1804 den olyckan att genom ett fall afbryta venstra lårbenet, luxera högra armen och få flera svåra kontusioner i hufvudet, hvaraf han 1812 tvangs att taga afsked.

Rumbolandet är i Westmanlands skogstrakter en gammal benämning på dem, som bo på slättbygd.

Rumla, rumla bockhorn, en lek, då sällskapet sitter omkring ett bord, på hvilken hvar och en håller ett finger. Lekens anförare upprepar: "Rumla, rumla bock-, ox-, bäst-, katt- m. m. horn", hvarvid han lyfter upp sitt finger. När han nämnt ett verkligen behöradt djur, böra de öfriga äfven lyfta fingret, men låta det ligga stilla, när han nämnt ett djur utan horn. Den felande ger paut.

Rumlaborg, som ursprungligen torde ha hetat Humblarumsborg, i Hakarps socken i Tveta härad i Småland, var ett gammalt fäste, som omnämnes i början af 1300-talet. Det lär varit ödelagd, då konung Albrekt åter uppbyggde det på en mark, som tillhörde Linköpings domkyrka. Det nuvarande Jönköpings län kallades då stundom äfven Rumlaborgs län. Under Sten Sture d. ä:s tid lär det likväl ha öfvergifvits, då Jönköpings slott blef länets enda borg och höfdingens säte. Det föll nu i ruiner, som äro aftecknade i Dalbergs *Suecia*.

Rumlare-sällskapet Les Goinfres. Var en slags orden under andra hälften af 1600-talet, hvars syfte namnet tillräckligen utvisar och som för det mesta hade förnämne män till ledamöter. Man anför bland dem isynnerhet Wolmar Wrangel, en broder till riksmarsken, och Bengt Horn, broder till Carl X:s guvernör.

Rumpejord är en term, som förekommer i ett bref af konung Gustaf I år 1555; den har en kameralistisk betydelse; den afser nemligen sådana jordstycken, som såldes ifrån de gårdar, dem de tillhörde, och blefvo såsom små utjordar för andra hemman, med hvilka de alldeles icke sammanhängde genom sin belägenhet.

Rumskulla med Hesselby annex, ett konsist. pastorat af 2 kl., liggande dels i Linköpings, dels i Kalmar län, under det annexet hör till Jönköpings län. Hela pastoratet lyder dock under Linköpings stift. Rumskulla har i Linköpings län, Ydre härad, 18 hemman, uppskattade till 87,590 R:dr med en folkmängd af 680 personer, och en areal af 15,066 tunn., hvaraf 650 äro sjöar och kärr. I Kalmar län, Sevedes härad, har socknen 26 $\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 106,735 R:dr med en folkmängd af 1,000 personer och en areal af 20,111 tunn., hvaraf 680 äro sjöar och kärr. Dess böjd öfver hafvet är 620 fot. Kyrkan, som ligger i Kalmar län, är gammal, byggd af träd,

förmodligen i 12:te seklet och målad i taket. På altartafelns baksida är en målning föreställande Norske konungen Olof den Helige och hans vapendragare. Sakristian är likväl af sten. I socknen ligga *Ödsjöfors* pappersbruk i Linköpings län vid Stångån, anlagdt år 1777 af afskedade trumslagaren Dristig och *Rumskulla* säteri i Kalmar län 1 mtl., samt glasbruket *Simmonboda*. I *Norrhulls* by i Östergötland uppehöll sig Dacken under vintrarna 1543, 1544, 1545 i en källare som ännu bibehålles. Äfven har han på den lilla *Garpön* i sjön *Hjorten* en tid befäst sig, hvarefter lemningar ännu synas. Man märker här *Waggeberget*, hvari är en grotta, den s. k. *Waggebergsstufvan* med en smal ingång, men inuti rymlig. Den förmodas ha varit ett hem för röfvere. Vid *Mossdåra* i Kalmar län hittades 1827 i ett stenrör, i ett tennstop inlagda, några skedar, knappar och öfver 5,000 bracteater och tvåsidiga mynt ifrån konung Albrekts till konung Christian I:s tid, allt silfver, tillsammans af 320 lods vikt. Adr. Wimmerby.

Rumstera betyder i allmogens språk att med iver och buller söka efter något.

Runa, Runor. Detta ord betecknar ursprungligen hvarje högre, eller hemligare kunskap och vetande, särdeles myther, naturkunnighet och historia. Sedan öfvergick det till betecknandet af hvarjehanda ovanligare färdigheter, särdeles sådana, som troddes härröra från trollkunnighet. Sådana voro t. ex. *Mårunor*, som dels utmärka historisk kunskap och dels lagfarenhet, eller ännu närmare, advokatorisk skicklighet; *Ört-* eller *Limrunor*, läkekonst och kännedom af naturkrafterna; liknande bemärkelse hafva *Frårunor*, som dock närmast afse förlösningskonsten; *Hugrunor* allmän vittterhet, och *Seyer-runor*, skicklighet och tilltrodd förmåga att fästa segern vid sina vapen; *Ölrunor* eller *Aolrunor*, goda umgängesgåfvor, samt *Kraft-* eller s. k. *Meigirunor*, som nära nog äro liktydiga med trolldom. Med runor förstodos således icke ifrån början skriftecken. Först då sådana blefvo kända, öfvergick begreppet runor på desamma, otvifvelaktigt emedan sagda skriftecken af den dermed okunniga hopen betraktades såsom trolldomstecken, eller åtminstone såsom en produkt af ett högre och hemligare vetande. Såsom skriftecken är svårt att utleta runornas ålder. Våra äldre fornforskare, som ville förflytta allt som tillhörde vår fornhistoria så långt tillbaka som möjligt, försökte göra runorna ett och annat årtusende äldre än vår kristna tideräkning. En yngre forskning har dock deremot ådagalagt att desamma icke äro af så särdeles hög ålder. Nekas kan väl icke, att de voro kända af den gamla prestkasten, redan långt förrän de allmännare utspriddes, men de bevarades af den såsom en religionshemlighet. Först då genom bekantskapen med kristendomen, Asalärans tro undergräfvades och dess hemligheter ej mera äktades heliga, utspriddes äfven runornas eller skriftecknens bruk. Dem man derföre finner uppbevarade till våra tider, såsom på stenvårdar och andra monument, äro icke äldre än från 10:de seklet. Man

han icke bevisa, att någon enda runsten förskrifver sig från hednatiden. Tvertom bära de flesta genom sitt innehåll af kristliga önsknings, åkallandet af Gud, Kristus och Maria m. m., de översägligaste vittnesbörd, att deras upphofsmän varit kristna. Såsom ljudtecken betraktade äro runorna af minst tvenne slag. Det äldsta, men minst använda, äro de s. k. Anglosachsiska eller Tyska runorna. De förekomma sparsamt och mest i södra Sverige. De allmännaste eller de s. k. Upsalarunorna äro till antalet sexton. Deras former äro stela och vinkliga, såsom ifrån början beräknade att inbuggas eller inskäras i hårdare föremål, såsom sten, metaller och träd m. m. De äro hvar för sig sammansatta af två delar, *stafven* och *haken*, hvilken senares plats och ställning angifver det ljud runan skall uttrycka. Ut i de s. k. Helsinge-runorna felas stafven, hvilken, bestående i ett rakt uppstående streck är att betrakta såsom ett bihang, väl nyttigt men icke nödvändigt. Tydaren af Helsinge-runorna var den lärde Celsius i förra seklet. Stafven och haken tillsammans, eller runan med afseende å dess yttre form, kallas Runmynd. Förr varmade man mycket uti att finna en mystisk betydelse inlagd i dessa runmynders skapnad, och man gick deruti till och med så långt, att man trodde sjelfva stafven eller grundstreckets anspela på Christi mandoms anammelse. Betraktar man runorna närmare finner man att flera af dem, särdeles B, R och T tydligen äro från början lånade från Latinska alfabetet, eller närmast från Mæsegöthiska bokstafsraden, som till stor del var bildad efter den Romerska och Grekiska. Det ursprungliga antalet af runor var allt för knapphådig att uttrycka det man ville, då behovet och vanan att skriftligen meddela sig utbreddes sig. Man fann därför på att genom tillsatta punkter låta vissa runor beteckna ett par olika ljud, såsom t. ex. B och P, G och K. Småningom ökade man runraden med nya mynder, så att man slutligen fick den förra att till antalet af de senare nära nog motsvara det Latinska alfabetet. Den ursprungliga runradens ordning är denna: F, U, Th, O, R, K, H, N, J, A, S, T, B, L, M och R. Eget nog är att under denna faltigdom runalfabetet äger tvenne tecken för R-ljudet. Den egentliga runperioden infaller emellan 10:de och 13:de seklet. Nästan alla våra runstenar äro under densamma utarbetade. Dock nyttjades de här och der långt senare i tiden vid inskriptioner å kloockor och andra kyrkornas tillhörigheter, samt på runkalendern. Ännu kan man till och med få se dem i vissa landsorter begagnade af allmogen såsom bomärken.

Ranamo, ett berg i Blekinge, der Harald Hildetan, sedan han slutat sina vikingatåg, låtit rista sin morfaders, Ivar Widfamnes, bedrifter i runor, hvaraf berget fått sitt namn. Det ligger i Hoby socken. En Dansk fornforskare har likväl nyligen trött sig finna, att denna förmenta runskrift icke är gjord af människobänder utan af naturens, och sådant får styrka deraf, att i Westergöthland finnas två berg, som likna Ranamo och hafva dylika

runmärken, hvilket Sjöborg redan omnämmer i sin "Blekinges Historia."

Rumby, af. Dessa gamla ätt var länge i stort anseende under medeltiden, men upplefde icke riddarhusets stiftelse. Af densamma ha tre innehåft rådsstolen, nemligen: 1:o **Philp Finvidsson**, som var riksråd 1283 och dog 1308. 2:o **Philp Philipsson**, var en af dem, som år 1295 öfversågo Uplandslagen. Han hade förut 1280 deltagit i Folkungarnes uppresning mot Magnus Ladulås, men friat sig från dödsstraffet derigenom, att han till konungen öfverlätit en stor del af sin egendom. Han var son till Filip Larsson, som halshöggs 1252 för sin ferdna delaktighet i Knut Johansson den Långes uppror, och med hvars enka han sedan gifte sig (se: *Helena*). 3:o Erkebiskopen **Petrus Philippt** (se detta ord).

Rundelius, **Olof**. Denne man har gjort sig känd som anledning till åtskilliga tvister emellan Jakobs och Johannis församlingar i Stockholm. Kaplanen Nortman hade redan 1666 yrkat på deras åtskiljande; men då han afled 1671 upptogs frågan af hans måg, Rundelius, en orolig och bullersam person, som förtröt, att han icke blifvit sin svärfaders efterträdare. Han uppretade dem som bodde på Clara-sidan, vanligen kallade Kungsbacksbeer, att yrka på församlingens delning, lofvade gifva sin gård till prestbeställe, tjena utan lön i 2 år och sjelf underhålla kaplan de första åren. Försöket lyckades, han erhöill erkebiskopens fullmakt och blef kaplan vid Johannis församling, sedan mycket oväsende och många stridigheter föregått. Han hade dock föga gagn deraf, ty han dog i Juli månad 1675.

Rundhult kallas ett fartygs master, stänger, rår, gafflar m. m., och **Rundhultsgalgar** de klykor på öfversta däckets för och akter om fockmasten, hvari reservpersedlar af detta slag äro förvarade.

Runeberg, **Efraim Otto**, var född d. 29 Juli 1722. Fadern var slottsapredikant vid Ulrikedal och dog 1773 som kyrkoherde i Allunda vid 94 års ålder. Sonen egnade sig under sin studietid särdeles åt geometrien, blef 1746 volontär vid fortifikationen och tillika informator hos Louis De Geer på Finspång, rekommenderades af Fagget, hvars måg han sedan blef, hos Ehrensward, som kallade honom till Sveaborg, der han blef konduktör, fick därefter befattning med egodelnings-tvisterna i Österbotten och blef direktör vid landtmäteriet. Dog d. 19 Jan. 1790 efter en svår sjukdom, ådragen genom förkylningar under sina många landtmäteri-förrättningar. Har utgifvit: *Tänker om ett rätt Kammar- och Skattdägnings-Werk* och åtskilliga *Rön* i vetenskaps-akademiens handlingar, men äfven skrifvit öfver konst och filosofi. I denna sistnämnda bemödade han sig att skapa en Svensk terminologi. Sålunda ville han öfversätta *intellectus* med *nimme*, *mens* med *kyane*, *reflexion* med *tankeklöd*, *sensation* med *sansning* o. s. v. — Hans broder, **Edvard Fredrik**, förut inspektör öfver mått, mål och vikt, sedan borgerskapets sekreterare i Stockholm och ledamot af vetenskaps-

akademien, död 1802, har utgivit: *Tänkar om penningars värden, eller Afhandling om växelkursen; Verors värden; Tal om nyttan af Hushållskunskaperna bringande till en vetenskap, samt Tal om mått, måtl och vigts inrättande i Svea rike.*

Runeberg, Johan Ludvig. Ehuru denne man är född och uppfödd i Finland och aldrig besökt Sverige, tillhör han likväl egentligen det, mindre därför, att han är född Svensk undersåte, än till följd af sin bildning och det språk, hvarpå han författat sina skaldestycken, hvilka berättiga honom till ett utmärkt namn på den Svenska parnassen. Han föddes i Jakobstad år 1788. Fadern, sjökapten, befann sig i ganska knappa omständigheter och hade flera barn att uppföstra. Hans mera välmående broder, tullförvaltare i Uleåborg, åtog sig detta värf för Johan Ludvig, och det är sannolikt, att icke blott det gladare, trefligare lifvet inom en bergad familj och det tillfälle till ett mera bildadt umgänge, han der åtnjöt, verkade fördelaktigt på utvecklingen af gossens anlag, utan kanaske ännu mer de minnen af Franzén, hvilka der kunde sägas omsväfva honom, och som bibehöllo sig, med harnasinnets friskhet, ännu under en mera framskriden ålder, då han vaknat till kännedom om sig sjelf. De goda dagarna i Uleåborg togo likväl slut genom farbroderns död, och han måste nu återvända till det torftiga fädernehemmet. Här blef han, endast genom några deltagande mensiskors biträde, satt i tillfälle att besöka Gamla Carleby skola, hvarifrån han 1822 afgick till Åbo och inskrefs der som student. Sedan han tagit magistergraden, blef han docens i estetiken i Helsingfors och derefter lektor i Borgå med professors titel. Konung Oscar utnämde honom 1844 till R. af N. O. Af Ryska regeringen har han ej blifvit prydd med någon dekoration, ehuru frikostig hos eljest plägar vara på sådana, men deremot ihågkommen med något redbarare, en pension af 1,000 rubel, som han uppbär af Finska statskassan. Det första häftet af hans dikter utkom 1830, och följande året belöntes han med andra priset af Svenska akademien, dit han insändt ett skaldestycke: *Grafven i Perrho*. Sedan dess har han utgivit flera större och mindre poemer, hvaribland *Elskyltarne*, *Nadeschda*, *Julkvällen* och hans senast utgifna diktsamling under titel: *Fänrik Ståhls sägner*, innefattande berättelser från 1808 års krig, isynnerhet förtjena nämnas. Han har igenom dessa inlagit icke blott första rummet bland Finlands nu levande skaldar, utan äfven ett af de förnämsta bland Sveriges. Ett Svenskt litterärt blad gör följande jemförelse mellan honom och Franzén: "I de half-lyriska styckena är Runeberg, ehuru aldrig under medelmåttan, lika mycket underlägsen Franzén, som han i de rent idylliska är honom öfverlägsen; i de förra finnes för liten lyrisk kraft eller konst hos Runeberg, och i de senare hos Franzén för mycken konst. Franzéns lyrik, ehuru äfven han är en *real* skald och episk, har på en gång det företrädet, att den ej besväras af Runebergs något förmyckna expansion och uppräknande af evigt samma naturföremål: "sjöar, bäckar, käl-

lor, skogar, foglar, tränk", o. s. v., hvarigenom Runeberg ofta dels glömmar bort, dels ej nog kraftigt skildrar det väsendtliga" o. s. v. — — — "Runebergs episka idyll har derföre företrädet för Franzéns genom uteblifvandet af detta lyriska. Deraf har man det lagna, det om- och fullständigt vidlyftiga, det ointresserade och genomskinliga, som är Runebergs odödlighet och som bevisar lika mycket en medfödd afgjordt episk natur, som ett djupt konstnårs-studium." — Skalden Runeberg älskar med passion jagt och fiske och använder derpå alla lediga stunder. Han anses som en af Finlands utmärktaste fiskare.

Runeholm eller **Runö** i Edbo socken i Upland, en egendom om 4 $\frac{1}{2}$ mtl., innehades till slutet af 1500-talet af släkten Månesköld, som då sålde den till kronan. Den lydde en tid under Harga bruk.

Runell eller **Runske Kettil**, är en sagolik person, om hvilken traditionen i mer än en landsort vet berätta åtskilliga förunderliga saker. Således skall Runell i Delso socken ha vandrat på sjö+ botten från Sandsås till Norrbo, en dryg mil, med en stor kopparkittel på hufvudet, och vid framkomsten berättat, att han under vägen icke sett någon större fisk mer än en lake, hvilken varit så ofantlig, att han väl kunnat sluka honom hel och hällen, om han icke varit försedd med den stora kitteln. Samme man har sedan kommit långt bort i Ostindien och der blifvit begravnen i en stor sjö; men när han vänder sig hvar månad häfver sig sjön och isen brister om sådan ligger öfver dess yta. Ungefär detsamma berättas om Westgötha-trollkarlen **Kettil Runske**, som lefde i Magnus Ladulås' tid. Han gick hela milen utåt sjöbotten i Wattern och hade derunder besvär af snökar och lakar. Han släkte en annan jätte, Gilbertel, ned i sjön, insvept i en tjurhud. När ett år gått förbi för hvarje hår i huden, skall denne ha hopp om att kunna uppstiga ur grafven. Här vänder han sig hvar månad, hvarvid sjön häfver sig. Denna sjö skall vara Wattern och grafven ligga vid stranden af Wisingsö. Grefve Pehr Brabe prydde Wisingsborgs slott med kolossala bilder af Runske med en runkafvel och Gilbertel med en klubba.

Runemark, direktör och bokhandlare i Stockholm, utgaf 1765 en veckeskrift kallad: *Menniskan*. **Rung, Johan Daniel**, född d. 31 Jan. 1763 i Stockholm, der fadern var gördelmakare-ålderman, studerade medicinen och fick 1783, således endast 20 år gammal, åtfölja den kongl. sviten på Gustaf III:s resa till Italien, hvarunder han lyckades bli bemärkt af konungen, och fick fara till Paris, att öfva sig i läkarevetenskapen; promoverades till doktor 1788, följde konungen under fälttåget i Finland och blef 1790 dess förste lifmedikus. I denna egenskap biträdde han vid skötfandet af dess sår och slutligen vid dess liks öppnande. Gustaf Adolf gjorde honom likaledes till sin lifmedikus samt till assessor i coll. medicum, der han blef vice præses. Följde konungen till Baden och Petersburg samt utnämndes till R. af W. O. Han råkade likväl sedan ådraga sig konungens misstänka, dels genom sin bekantskap med

Boheman, dels derigenom att han 1803 föreskrifvit konungen, som då vistades på Haga, ett kräkmödel, hvilket verkade så häftigt, att han trodde sig ha fått förgift. Detta hade till följd hans skiljande från lifmedici-befattningen. Dock misstänkte Gustaf Adolf honom icke värre, än att han i stället anförtrode honom vården om sina barn. Han vaccinerade kronprinsen och återställde honom från en svår höftsjukdom. Dog hastigt d. 18 Apr. 1806 "känd för vidsträckt beläsenhet, skarpt och odladt förstånd, samt för en egen lätthet, både i skriftsätt, uttryck och uppförande." Honom tillhör förtjensten att 1797 ha utverkat medicinens och kirurgiens förening under collegii medici gemensamma styrelse. Har utgifvit åtskilliga medicinska uppsatser i *Läkaren och Naturforskaren*.

Rungarn, 2 mtl., i Bladåkers socken i Upland, ägdes af riksrådet Knut Banér, hvars dotter, Dorothea, blef gift med Christoffer Wase, konung Gustaf I:s farbror.

Rungius, Johannes, var född i Satakunda socken i Finland 1666, blef magister i Åbo 1691, rektor vid katedralskolan derstädes följande året, sedan theol. professor vid universitetet och kyrkoherde i Nummis pastorat. Utnämndes 1701 till superintendent i Narva och år 1703 till theologie doktor. Rhyzelius säger att han var "en from, lärdd och flitig man, som hade then sorgen att höra sin superintendentia af fienden å alla sidor utplundras, och staden Narven belägras; döden ryckte dock d. 3 Aug. 1704 honom undan thet elände och jemmer, som samma Stads eröfring med sig hade. Hvarmed ock Superintendentien i Narven tog en beklagelig enda."

Runius, Johan, var född d. 1 Juni 1679 i Larfs prestgård i Westergöthland, der fadern var kyrkoherde. Han kom 1700 som studerande till Upsala, blottad på alla tillgångar, en belägenhet, som följde honom under nästan hela hans återstående lif. Han hann icke längre än till informator och handsekreterare hos general-guvernören greve Stromberg, hos hvilken han dog af tvinsot på sin födelsedag 1713, sedan han tömt tre glas å rad, det första till erkänsla för lifvets ingång, det andra till tacksägelse för dess framgång och det tredje till lyckönskan för dess utgång. Detta döds-offer utgör hans karakteristik i sammandrag. Han var en folkpoet i detta ords bemärkelse efter hans tids smak och lynne, icke jagande efter rim och infall, utan snarare jagad af dem, aftvingande äfven det sorgligaste ämne en glädligt sida, ofta framblixtrande med omedvetna snilledrag, och som troligen endast behöft lyckligare omständigheter, en mera städad smak hos sina omgifningar och kanske en längre lifstid för att bli en skald af högre ordning. Han var likväl den mest populäre af alla Svenska poeter före Dalin och icke ens af denne utträngd ur folkets minne, som om honom förvarar, icke blott många rim, utan äfven många traditioner. Hedrande för hans karakter är detta yttrande:

"Ett diktadt lof, en konstig lögn att smida,
- Bevar' mig Gud, fast jag fick gull som gräs;

Hos mig, som skref, det efteråt skull' svida,
Och mellertid förarga dem, som läs."

Hans samlade dikter utgäfvos först efter hans död, under titel: *Dudaim (Liljor) eller Andetiga Blommor*, hvartill kom andra delen: *Verdsliga Liljor* och 20 år senare en tredje del: *Sinnaskryddor*.

Runmynt. Man får stundom i myntsamlingar se mynt med åpreglade runor, hvilka, tillskrifna forn-Svenska konungar, visas såsom synnerliga rariteter. De flesta af dessa äro dock i senare tider förfärdigade enkom för lättrogna myntsamlares räkning. De äkta runmynten äro ytterst sällsynta och kunna hänföras till fyra arter. Den första företer å ena sidan en ytterst rå prägel af ett bjelmbeväpnadt hufvud och å den andra en runristning, som man vill läsa Kunar a Moath, och som sannolikt innehåller myntmästarens namn. Man har detta mynt med åtta olika präglar; det är onekligen af alla i sitt slag det äldsta. Den andra arten visar på framsidan en helgonbild och å fransidan ett kors med halfmånar och dylikt samt myntmästarens och myntortens namn med runor. De flesta af dessa, hvilka kända varieteter äro icke mindre än tjuguåtta, äro slagna i Lund af olika myntmästare. Det tredje slaget tillskrifves konung Magnus den Gode 1042—1047, hvars namn är prägladt med munkstil, men myntmästarens och präglingsortens med runor. Af dessa har man 26 varieteter. Det sista slaget åter har med runor orden Svein Rex Tanoim, eller Sven Kuno Taoim (Sven Danmarks konung) m. m., och forskrifver sig ifrån Danska konungen Sven Estridssons regering, som infaller emellan 1048 och 1074. Af denna sista art har man omkring 30 särskilda präglar. Dessa runmynt har man funnit i Upland, på Gottland, Öland, i Skåne, Östergöthland, på Seland och i England.

Runnsborg har legat i Rds socken i Upland vid egendomen Runsa, 4 mtl. Ruiner efter fästet finnas ännu.

Runsko. Se: *Runell*.

Runsten, **Jonas Bernhard**, prost och kyrkoherde i Solefteå, född 1801, har utgifvit: *Taciti Agricola*, text med öfversättning; *Om den konstitutionella monarkiens natur*; *De origine nobilitatis germanicæ*; *Den 4:de Bönens utläggning*, m. m.

Runsten, ett konsist. pastorat af 2 kl. på Ölands norra mot, 2 $\frac{3}{4}$ mil från Kalmar, af Kalmar län och stift, består af 44 $\frac{3}{4}$ mtl., uppskattade till 118,850 R:dr, med en folkmängd af 1,145 personer. Arealen är 10,576 tunn. l., hvaraf endast 15 äro kärr eller vatten. Kyrkan, som är af sten, har två torn, hvaraf det en innehåller flera celler och rum. I socknen är en hälsökälla, kallad *Abrahams källa*, som upptogs 1815. Här finnas ruiner efter S:t Margarethas kapell och flera runstenar och bautastenar.

Runstenar, **Runhällar**. Dermed förstås på marken uppresta eller i kyrkmurar insatta forntida minnesvårdar af sten med inhuggna runinskrifter. Dessa minnesmärken finnas till ganska stort antal i Sverige. Endast i de s. k. folkländerna, d. v. s. den del af Svea rike, som ligger nerom Mälaren,

finnas öfver 800 stycken redan kände. Här tyckes således vara deras egentliga hemland, hvarest de sedan utbreda sig längs Östersjökusten och de större vattnen inuti landet, men blifva allt gläsnare, efter som de afågsna sig från stamorten. Fjälltrakterna äga inga runstenar. Runstenarne äro icke tillhuggna utan bestå af råa hällar, såväl klump- som flisformiga. Å en eller flere af dess sidor äro runorna anbragte, vanligtvis, eller nästan alltid uti en upphöjd konstigt flätad ormslinga. Ristningen börjar alltid vid ormens hufvud och går sedan efter den mångbugtaude slingan till stjerten, samt fortsättes stundom sedan utom densamma på stenen, om slingan lemnat för litet utrymme. Någon gång, ehuru sällan, saknas ormslingan och runorna äro ställda i ordentliga rader. Flera af runstenarne prydas med symboliska föreställningar af underdjur och andra bildverk, någongång framställande den händelse, som gifvit anledning till stenens förfärdigande. På högst få af dem saknas korstecknet — ett tydligt bevis på runstenarnes tillkomst i kristna tiden — och hvilket vanligtvis är sammansatt på mångfaldigt olika sätt. De flesta runstenar äro griftvårdar och innehålla namnen på den afledne, åt hvilken minne stenen är rest, på dem som hafva upprättat vården och oftast på den som utarbetat inskriften. De efterlevandens namn stå först, sedan den dödes och sist stenbyggarens; t. ex. "Ubbe och Sven reste denna sten efter Karl sin goda fader. Ejnar högg märket." Sällan omtalas den dödes bragder på stenen; på sin höjd inskränker detta sig till angifvandet af hans yrke, såsom jarl, bonde, härförare, skald, skeppsstyrman, o. s. v. eller stället der han omkommit, såsom i Austerveg (länderna på andra sidan Östersjön), Estland, Gerklandi (Grekland), m. fl. st., eller egenskaper, såsom tapper, snillrik, djurf o. s. v., eller dödsätt, såsom t. ex. död i halingång, mördad, död efter undfängen primsigning och dop (i hvita vadam) m. m. Inskrifterna äro någongång affattade i det gamla skaldespråket med bokstafsrim, såsom t. ex. på den berömda Karlevistenen på Öland. Man finner till och med en och annan med ordrim, men hvilka röja en yngre tid. Andra runstenar hafva till ändamål att bevara minnet af något lofvärdt företag, såsom anläggandet af vägar, broar, likhus, gästgifverier, eller s. k. själahus, eller att uppmäna till förböner för afsonnade o. s. v. Ett särskildt slags runstenar äro tillhuggna stoder, särdeles i prydlig korsform med åtecknade runor, och som vanligtvis äro grafminnen. Man finner sådana ej blott i Sverige, utan ock i Norrige och England. Här träffa vi sådana på Gottland, Öland och i Småland. På ett sådant, som står i Bondarve gård på förstämde ställe, står afbildad en slöjdande man, som ihjälslås af en annan med en stör, och å andra sidan en runristning med innehåll: Bedjen för Jacobs själ i Annanendium, som Nikolas ihjälslög. Gottland har 10 sådana vårdar; eljest känner man dem stiga till ett antal af 45. De öfriga runhällarne uppgå till omkring 1,400, af hvilka Upland äger ensamt 740, Södermanland 200, Östergötland 100, Små-

land 80, Westergötland 70, Westmanland 40, Skåne 30 o. s. v. Liggande runhällar öfver grafvar finnas mest på Gottland och der till ett antal af 100. De Norska runstenarna, likasom Danmarks, äro högst få.

Runtuna, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Rönö härad, Nyköpings län och Strengnäs stift, består af 52½ förm. mtl., uppskattade till 221,166 R:dr med en folkmängd af 1,120 personer. Arealen är 13,168 tunal., hvaraf 1,200 äro sjöar och kärr. Här finnas på åtskilliga ställen runstenar. I socknen ligga sätesgårdarna *Sörby* och *Ön*. Adr. Nyköping.

Ruschenfelt, Jonas, son af kyrkoherden Humla, antog namnet Rusch, då han gaf sig i Engelsk sjötjänst, hvarest han avancerade till skeppslöjtnant; men då kriget mellan Sverige och Danmark utbröt 1675, begaf han sig hem och anförtroddes af fältherren greve Wrangel att föra ett fartyg, med hvilket han gjorde fienden mycken skada, men deromot skyddade de till Tyskland afgångne handelsfartygen; blef sedan kapten och fick befälet på en fregatt, med hvilken han gjorde mångfaldiga priser, försåg milisen och garnisonerna i Pommern med proviant, höll kommunikationen öppen mellan Sverige och Tyskland, hindrade fiendens försök att försänka inloppet till en Tysk hamn, tog flera med spannmål lastade fartyg och uppbrände dem han ej kunde taga. Då Danskarne anföllo Carlshamn och redan antändt staden, hjälpte han till med sitt folk att släcka elden och följaga fienden. Då han skulle utlöpa, fann han 24 fiendtliga skepp utanför hamnen, men slog sig igenom dem och öfverförde lyckligt sina depescher till Pommern. Vid Danskarne landstigning på Rügen inlät han sig i en träffning med dem, som räckte i 12 timmar, hvarunder hans fregatt blef skjuten alldeles redlös och tre gånger antänd af elden. Icke desto mindre lyckades han föra dess kanoner i land och derigenom rädda fartyget. Till belöning för dessa och flera dylika bedrifter blef han 1685 kommandör och 1695 adlad. Hvarken hans dödsår eller födelseår äro uppgifna. Åtten utgick med hans son, majoren **Peter Carl Ruschenfelt**, som afled utan söner d. 6 Okt. 1761.

Russe, en konung om hvilken sagan berättar, att han i Warnums socken i Westergötland ihjälslagit konung Fogel, hvars hög der visas. Russe har sjelf sin egen grafhögd icke långt derifrån, kallad Russe kulle eller Russe backe. Den är 16 alnar lång, beväxt med buskar, och nära derintill är ett domaresäte.

Russeltimma, Bohuslänskt provinsord, betecknar den timman eller stunden i skymningen, då arbetet vanligen hvilat.

Russla, ett i vestra Sverige brukligt ord, betyder slösa, rumla och förstöra sin förmögenhet på otillbörligt sätt. *Russa mot* åter betyder, att i ekonomiskt afseende hålla sig uppe, äga bestånd, o. s. v.

Runstätt kallas de kronohemman, som blifvit anslagna till rytteriets upprätthållande. Kronan har då efterskänkt jordeboks- och mantalsrätterna,

emot att jordbrukarne uppsätter häst och karl med beklädnad och beväring. Detta är således något annat än den gamla rusttjensten, som bestod i skattejordens förvandling till frälse emot villkor af rustning; här är åter fråga om kronojord med rustning under motsvarande frihet från räntor till kronan. Åboer på rusthåll betraktas i afseende på eganderätten lika med kronobönder i allmänhet. Utom dessa rusthåll finnas äfven berustade säterier, d. ä. säterier som, med åtajutande för öfrigt af säterifriheter, dock bära rusthållsskyldigheter. Detta förhållande uppkom derigenom, att konung Carl XI vid sin stora reduktion återgaf åt sina ägare vissa under kronan hemfallna säterier emot förbehåll att de åtog sig rustning och egendomen iklädde krononatur. Slutligen finnas ock skatterusthåll, nemligen kronorusthåll, som genom skatteköp erhållit skattejords natur.

Rustmästare var lägsta underofficersgraden vid infanteriregementerna, hvars innehafvare hade åliggande att hålla tillsyn öfver gevärens rengöring och underhåll. Denna grad är numera afskaffad (se vidare: *Underofficerare*).

Rustorps säteri. Se: *Jerstorps socken*.

Rusttjenst uppkom i Sverige under konung Magnus Ladulås. Den bestod uti skyldigheten att uppsätta häst och karl med alla vapen till rikets försvär. Rusttjensten var ett fritt åtagande, som hvar och en jordägare ägde rätt att ikläda sig, om han så ville. Den motsvarades af frälsefrihet, så att den, som ville besitta sin egendom såsom frälsejord, var skyldig att utgöra rusttjenst derför, och den, som rustade, erhöll frälsefrihet, såsom en deremot svarande förmån. På detta sätt uppkom frälseståndet och grundade sig på rusttjenst. Detta stånd blef hvad vi kalla adel. Häruti ligger således rusttjenstens politiska betydelse, att den grundlade ett privilegieradt stånd; dess statsekonomiska betydelse visar sig åter i uppkomsten af en egen jordnatur, frälset, och slutligen har rustningen äfven i militäriskt afseende varit af mycken vigt, såsom utgörande grundvalen för rikets försvarsverk i äldre tider. Dess politiska karakter förlorade den, då en obesuten adel började uppstå, hvilket isynnerhet inträffade, sedan konung Johan III:s adelsprivilegier erkänt adelns rätt att behålla adelig sköld äfven utan att äga frälsejord med derå häftande rusttjenst. Under 1600-talet blef en sådan obesuten adel allt mera vanlig. Såsom grund för landets försvar förlorade rusttjensten sin vigt när man började sätta fäderneslandets säkerhet i utskrifning af manskap och slutligen i stående regementen. Denna öfvergång till det nuvarande försvarssystemet tillhör 1600-talet, isynnerhet slutet af detta århundrade, då konung Carl XI fullständigt genomförde företaget att bilda en stående krigshär. Men den ekonomiska sidan af rusttjensten är ännu synbar i den olika beskattningen på frälse- och skattejord. Den förra är den jord, för hvilken rusttjenst fordom utgjordes eller som erhållit sådan jords friheter; den senare är den gamla skattdragande, ofrälse jorden. Nu mera utgår icke rusttjenst in natura, men deremot

är frälsejorden icke alldeles fri ifrån all beskattning, ehuru lindrigare betungad än skattejorden. Medan rusttjensten in natura ännu utgick eller åtminstone skulle utgå, var dess reglering föremål för täta underhandlingar emellan konungen och adeln. Konung Gustaf I införde en vigtig förändring genom stadgandet att rusttjensten skulle utgöras i mån af ägande förmögenhet, så att den som ägde ett visst räntebelopp borde rusta, och de som ägde mera, rustade i förhållande till sin större eller mindre ränta. Detta belopp, för hvilket rusttjenst borde utgöras, förändrades flere gånger i följd af adelns bemödanden. Stålligen på 1700-talet bestämdes, att rusttjenst borde utgöras af en mundering för hvarje 580 markers ränta, om godsen voro i en mans hand, och 500 marker, om de voro delade emellan flere ägare. Truppen, som uppkom derigenom, kallades adelsfana. Den uppsattes numera aldrig, utan i stället för rusttjensten erlättes en deremot svarande bevilning. Denna åter uträknas efter rusttjenstlängderna, som äro en art jordeböcker för frälset.

Ruta, i forn-Svenskan: *springa hit och dit*.

Ruterfjäll i Herjedalen på Norska gränsen, uppgifves af Tuneld 1794 såsom svårt att besöka vid oväder, under den regniga och kalla årstiden, emedan man vid fjällets fot icke vet hurudant vädret är på dess höjd, hvarför det ofta händer, att den resande måste vända om, när han hunnit ett stycke uppföre. På höjden är en fiskrik insjö, så mycket märkvärdigare, som den ej får något tillflöde från högre liggande orter, utan ansågs af Hjerne hafva uppkommit genom smält snö och regn. Men hvarifrån har sjön då fått sin fisk?

Rutenkrantz, Magnus, var naturlig son af Gustaf I:s dottersson, hertig Gustaf Magnusson af Sachsen, Engern och Westfalen och Anna Lillie till Ökna, dotter af riksrådet, ståthållaren öfver Södermanland och lagmannen i Wermland, Knut Knutsson L. Ofvannämnde **Magnus**, som skref sig till Haleqvad, blef öfverstelöjtnant vid Helsinges regemente, dömdes till döden för åtskilliga i Tyskland begångna brott 1636, men förskönades till lifvet. Dog 1640. Hans son,

Rutenkrantz, Carl, adlades 1671 som kapten vid Jemtlands regemente, blef sedan major och 1705 öfverstelöjtnant, då han tjent kronan i 50 år. Hans ätt är utgången, och bör, enligt matrikeln, ej förblandas med tvenne andra adliga ätter af samma namn. Den ena stiftades af en **Henrik Rutenkrantz**, som 1566 fick ett kongl. bref på anläggandet af saltpetersjuderi-inrättningar i riket, eller med en annan, härstammande från en **Johan Cothemius**, som adlades 1651, och kallades **Rutenberg**, men heter i registraturet **Rutenkrantz**. De båda sistnämnde blefvo ej introducerade och man vet ej om det var den ofvannämnde **Rutenkrantz, Carl**, eller en annan med samma namn, som, vid Danskanes infall i Jemtland 1678, från kl. 8 om morgonen till 10 om aftonen, försvarade sig på Övikens kyrkogård, då han slutligen nödgades gifva sig, när landshöfdingen i Norrland Carl

Spærre, som skulle betäcka landet, i etid dragit sig tillbaka.

Rutenfelt, Johan, hette förut Götstigerdinus och var född i Schleswig, kom 1629 till Stockholm, der han fick tillåtelse att idka medicinsk praktik, och blef sedan lifmedikus hos drottning Christina, som 1647 upphöjde honom i adligt stånd. Han återvände kort derpå till Tyskland och dog der 1650. Har utgifvit på Tyska en underrättelse om huru man bör förbålla sig i pesttider och en Latinsk afhandling om hjortborret och dess medicinska nytta. Ätten är längesedan utgången.

Rutensköld, Sten, hette förut Påfvelson, adlades 1645, som det heter i matrikeln, dels för sin svärfaders förtjänster, hvilken stupade 1604 vid Kerkholm, såsom ryttmästare, dels för sina egna, bestående deri, att han till rikets tjänst uppfödt några af sina söner, hvaraf en som kornett vid Uplands regemente stupade vid Wittstock 1636, och den andra som kaptenlöjtnant stupade 1640 i Schlesien, dels och på riksskattmästaren friherre Gabriel Bengtsson Oxenstjernas intercession, hvilken han tjänat öfver 50 år. En hans ättling **Georg Adolf R.**, hofrättsråd och lagman i Tio härad, död vid 74 års ålder d. 13 Maj 1786, har i vetenskaps-akademiens handlingar för 1744 infört: *Beskrifning på ett slags skogsfogel, som af skyttar i Småland och Östergötland kallas; Rachelhanar.*

Rutensparre, Gustaf, son af amiralitetsbryggaren i Carlskrona Märten Skarp, och född der 1685, blef, efter slutade studier, 1707, soldat vid Bergsregementet och tjente upp sig, så att han 1710 var kapten och följande året flyttades som sådan till Elfsborgs regemente; bistod slaget vid Helsingborg, åtskilliga kommanderingar till sjöss, bataljen vid Gadebusch och blef fången vid Tönningen, men återkom och deltog i fästlägen i Norrige, i träffningarna vid Odensta Sund, och midsemmarsdagen 1716 vid Fredrikshall visade han så mycken tapperhet under Carl XII:s egna ögon, att denne utnämde honom till major. Dog som öfverste för ett värfvad infanteri-regemente i Stockholm d. 26 Febr. 1749. Vid sin uppböljelse i adligt stånd 1715 antog han namnet *Rutensparre*. Hans sonson,

Rutensparre, Johan Lorentz, född d. 15 Jan. 1751, löjtnant 1771, och några dagar efter 1772 års revolution, för dess dervid ådagalagda nit och trohet, prydd med S. O., blef 1803 öfverste i flottorna, chef för ett volontär-kompani, öfverkommendant på Carlskrona sjökasteller, R. af Carl XIII:s orden, död d. 26 Juli 1828. Har utgifvit åtskilliga ekonomiska skrifter, såsom: *Anmärkingar om Sillfisket i Bohuslän; Om vattens förörande under sjöresor; Försök att förekomma rot i hvel; Försök till utrönande af klöfverns afkastning*, m. m.

Rutne med annexen Fleringe och Bengo, ett konsist. pastorat af 2 kl. på Gotland vid hafvet 4½ mil från Wisby, består af 9¼ hemman, uppskattade till 51,220 R:dr med en folkmängd af 480

personer. Arealen är 12,567 tunn., hvaraf 630 åro sjöar och kärr. Kyrkan, som är af sten, förmodas vara byggd år 1052. Här finnas två likstenar med runor. I Rutne socken bodde fordom Dackar, höfding öfver norra delen af Gotland, som, vid Olof Haraldssons landstigning på ön 1028, mötte honom med en här, men förlorade drabbingen. År 1807 uppgräfsdes vid Riksarve gård en guldbracte af 5 dukaters vikt. I socknen ligger hamnen *Lergraf*, och der utanför en stor holme kallad *Stenholmen*.

Rutnwen, Patrik, en Skotte, som tjänade i Gustaf Adolfs armé och vid flera tillfällen atmärkte sig. Gustaf Adolf slog honom, efter träffningen vid Dirschau, till riddare. Då några missnöjde Tyskar, i spetsen för hvilka stod Mitzlaff, efter konungens död sökte väcka myteri i hären, yttrade R. högt sin afsky derför. År 1635 stod han med sin trupp i Altmark och lyckades förena sig med Banér, och i slaget vid Dömitz gjorde han, i spetsen för kavalleriet, ett kraftigt anfall på Sachsen, hvarigenom segern afgjordes för Svenska vapnen.

Ruttil, chromhaltig. Detta mineral är funnet i Vester Fernebo socken i Westmanland uti en liten bergshöjd, ½ mil från kyrkan. Det träffades der i form af små njurar, inneslutna i svart glimmer. Det är ogenomskinligt, sprödt och hårdt med nästan bladigt brott, och förändras ej för blåsroret. Dess vikt är 4,207. Man har vid kemisk undersökning funnit det bestå af 97 proc. titansyra och 3 proc. chromoxidul.

Ruttsbo, 2 ⅔ mtl. frälse-säteri i Bjäresjö socken i Malmöhus län, hette förut Gandralöf. Är fideikommiss för äldste manlige arfvingen af grefliga Runthska familjen. Har boningshus af korsvirke, tillräcklig åker, äng, skog, torfjord och fiuke i en egendomen tillhörande insjö. På ägorna finnas åtskilliga forntida gravvårdar och högar, hvaraf den s. k. Herrehögen är den största.

Rutström, Anders Carl. Denne på sin tid ryktbare, förföljde och misskände prest, var född i Westerbotten på 1720-talet, (enligt Hammar-sköld i Luleå d. 30 Nov. 1721) prestvigdes 1748 och ansågs tillhöra den Zinzendorfska sekten, hvarigenom han råkade i tvist med den tidens teologer, hvari han ådagalade mycket nit men mindre försigtighet, än för honom sjelf varit önskligt. Han ställdes vid flera tillfällen under tilltal inför konsistorium, som allt igenom mot honom visade den ytterligaste partiskhet och förföljelselystnad. Man underkastade honom tvenne gånger varningar och ville ha honom dömd till strängare straff. Till sin lycka hade han likväl ej blott fiender, utan äfven vänner och deribland flera af riksrådet, särdeles baron Palmstjerna, i hvars hus han predikat på Palmsöndagen 1757. Denna predikan antastades af konsistorium, och man fann författaren luta än till Herrnhutska, än till Calvinistiska, än till katolska läran. Det bar likväl icke bättre till, än att justitie-kanslern sjelf afhört predikan och i sin berättelse till konungen försäkrade, att han deri icke funnit någon irrlärlighet. Detta hade till

följd, att rättegången nedlades och R. i stället utnämndes till kyrkoherde i Ladugårdslands församling. Han blef väl således sjelf en medlem af konsistorium, men hade derigenom snarare retat än afväpnat sina kollegers vrede. Nya förföljelser anställdes mot honom; man lejde spioner, som skulle, gömda här och der i kyrkan, uppteckna ordalag i hans predikningar, och deribland utmärkte sig isynnerhet hans egen klockares bustru. Sjelfva komministern i församlingen, Muhrbeck (se detta ord) var hans motståndare, ehuru af öfvertygelse. Så tillställdes emot honom den ena processen efter den andra, och, ehuru aktningssvärda vittnen uppträdde på hans sida, församlingens stora pluralitet förklarade sig för honom och emot hans lefverne icke fanns det minsta att anmärka, blef han likväl 1765 af hofrätten dömd till embetets förlust och landsflykt, hvilken dom af rådet stadfästades, ehuru med en svag pluralitet. Härtill bidrog likväl äfven partinitet, ty Rutström var Hatt, och Mössorna voro rådande. Han begaf sig nu till Köpenhamn, der han blef väl emottagen och hvars theologiska fakultet förut gillat en af hans predikningar, som han hänskjutit till dess bedömande, när hon af Stockholms konsistorium förklarades kättersk. Sedan reste han till Hamburg, der han vistades i 2 år, och der diaconus Evers afgaf de bästa vittnesbörd både om hans lära och lefverne. Men äfven nu var hatet emot honom ej blidkat. Man sökte hemma svärta hans handlingar, liksom hans meningar, och utspridde om honom de förklenligaste rykten, bland andra det, att han förgifvit en källarmästare, som var hans vän och testamenterat honom sin förmögenhet, mot hvilka ovärdiga beskyllningar Rutström dock segrande försvarade sig. Då Hattpartiet blef rådande vid Norrköpings riksdag, år 1769, tilläts honom återkomma; men äfven nu lade sig presterskapet nästan enhälligt emot hans insättande i embetet och man lærer äfven lyckats ingifva Gustaf III några miss tankar mot honom, så att han lät arrestera honom på kongl. slottet d. 20 Aug 1772, och han dog i fängelset d. 27 Okt. s. å. utan att få tillgodogjuta den upprättelse, hvarom han just då fått löfte. R., som kallas theol. doktor, utan att man vet när han blifvit det, var äfven Svensk poet, och har författat *Sions nya Sånger*, som utkommo i Köpenhamn flera år efter hans död. Som ett bevis på i hvad anseende han stod i församlingen anföres i ett bref i Dagligt Allehanda för den 26 Juli 1770, att under hans embetstid voro bänkar och gångar alltid fulla med åhörare och kollekterna ovanligt rikliga; att församlingen visade sin välvilja för honom genom byggandet af ett nytt pastorboställe, af ett fattighus, en skola på Djurgården och ett nytt orgelverk i kyrkan. Hans son, **Rutström, Carl Birger**, var född i Stockholm d. 22 Nov. år 1758, blef student i Upsala 1772 och magister 1783, ägnade sig åt naturhistorien och vitterheten, vann 1789 och 1790 vitterhets-akademiens högsta pris för inskrifter och förslag till sinnebilder, företog tvenne resor till Lappmarken, och, med vetenskaps-akademiens un-

derstöd, en utländsk resa till Danmark, Tyskland, England och Holland, hvarunder han 1793 promoverades till med. doktor i Harderwijk; blef, efter hemkomsten, botanices demonstrator och med. adjunkt i Upsala, fick 1798 kallelse att vara sekreterare i Franska hushållssällskapet, men afsade sig denna utmärkelse jemte dermed förenade förmåner, ehuru han icke hade några motsvarande att påräkna hemma. Blef ändtligen sekreterare i landbruks-akademien samt i vitterhetsakademien, hvarmed förenades riksantikvarii-befattningen; fick titel af medicinalråd, pryddes med Nordstjerne-orden samt dog ogift d. 13 April 1826. R. var en redlig, frissinnad, sanningsälskande och ganska mångkunnig man; men frågar man, hvad han gjort för att förtjena det namn af snille, han länge hade, och det val till ledamot i alla lärda och vittre samfund, hvarmed han hedrades, så har man svårt att besvara denna fråga. Han har författat det ofvannämnda förslaget till inskrifter, öfversatt Ovidii fabel om *Phæton*, som infördes i Svenska akademiens handlingar, såsom värd högsta priset, men hvilket den ej kunde erhålla, emedan den inlemnats för sent, samt har skrivit några recensioner i läkaresällskapets handlingar, Stockholms Posten och andra tidningar. Mången har likväl gjort så mycket och vida mer, men ändå ej fått namn af snille, eller blifvit ledamot af alla akademier. Hans skrifter, utom de ofvannämnda, äro: *Positiones nonnullæ physiologicæ, medici et organici argumenti, och Spiceleg. plant. cryptogam.*

Rütz, Lütkeke, anföres 1375 bland Albrekts af Meklenburg råd; en af de många Tyskar han drog in till riket.

Ruuth. Med detta namn ha på riddarhuset funnits en grefflig, en friherrlig och 4 adeliga ätter, nemligen: **Ruuth i Finland**, **Ruuth i Westergöthland**, **Ruuth, Barnholds och Ruuth, Jakobs**, släkter. Den förstnämnda af dessa var ursprungligen Dansk och inkom till Sverige med **Peder R.**, som 1559 slodades af Gustaf I, då han tillika fick Borgå i Finland till förläning. Hans sonson, **Carl Werthilsson R.**, introducerades på riddarhuset 1627. Han blef, efter 36 års krigstjänst, år 1650, öfverste och kommandant i Landsberg, emedan han, för sina svåra blessyrer, ej kunde användas i aktiv tjänstgöring eller göras till general-major af infanteriet, hvilken utmärkelse var honom ämnad. Han dog utan söner, då ätten med honom utgick på svärdssidan. Den andre **Ruuth i Westergöthland**, lærer icke haft något gemensamt med de öfriga ätterna af samma namn. Dess stamfader, **Nils Rasmundsson**, slodades 1590, och hans son, **Pehr**, introducerades 1640. Äfven denna ätt är utgången. Rådsmannen (på ett annat ställe kallas han borgmästare), i Wiborg, **Hans Jakobsson Ruuth**, hade, tillika med sin broder, **Peder**, förlorat sitt adelsskap emedan de gått i borgerligt stånd och trädt i ofrälse giften. De lära således ha härstammat från den äldsta af Ruuth-ätterna, den i Finland. Då likväl sedan de aristokratiska ästigterna blefvo mindre stränga, fick

hans son, kammarrådet **Berthil R.**, död i Stockholm 1707, vid 81 års ålder, år 1659 förnyelse på sitt adelskap, och hans kusin, **Barthold R.**, bokhållare i Tjärnkompaniet, åtnjöt 1685 samma fördel. De blefvo likväl stiftare för hvar sin ny ätt. **Berthils** son, **Carl R.**, blef amiral och amiralitetsråd och dog 1736 vid 74 års ålder. Hans son,

Rooth, Gustaf, var född d. 12 Jan. 1697, ingick vid amiralitetet der han blef löjtnant och föll i Dansk fångenskap vid träffningen i Bålt d. 24 Apr. 1715. Befriad härifrån 1717, blef han följande året kapten-löjtnant och 1719 kapten; skickades 1723 af regeringen till Italien och Malta att inhemta kunskap om galärers byggnad; reste äfven till Konstantinopel och Smyrna; hemkom 1728 och sattes då i spetsen för den nya galärbyggnad, som företogs, enligt hans förslag. Tyckes ha stått i mycken nåd hos de magtägande, emedan han befordrades från den ena graden till den andra, så att han vid inkallandet i rådet 1755 var amiral, amiralitetsråd, Kom. af Sv. O. och R. af Seraf.-orden. Han afled d. 28 Aug. 1757. För hans förtjenster blefvo hans söner, 20 år efter hans död, upphöjde i friherrligt stånd. Den yngre af dem, **Gustaf Adolf**, var då 23 år, och hade ingen syssla. Märkligare, och utan tvifvel rätta anledningen till friherreskapet var den äldre brodern,

Rooth, Erik, född d. 24 Okt. 1746. Han var, vid upphöjelsen till friherre, afskedad kapten och R. af W. O., men varmt tillgifven Gustaf III. Denne befordrade honom också till statssekreterare vid handels- och finans-expeditionen, president i statskontoret, ledamot i tulldirektionen och utredningskommissionen, till ordförande i Magasins-direktionen, president i kammarkollegium, ledamot i regeringen under konungens frånvaro, Seraf.-riddare och greve, det sistnämnda som belöning för hans förtjenster vid Gessle riksdag, der han var landtmarskalk. R. skall hafva afstyrkt Finska kriget, hvilket Gustaf III intygar i det protokoll, som fördes vid öfverläggningen derom på Haga. Han var ingen statsman och icke heller krigare, men verksam, driftlig och icke okunnig i finansvetenskapen, hvarför han också användes som en slags finansminister. Hans egenskap af gunstling hos Gustaf var nog, att, efter dennes död, blottställa honom för det allmänna förföljelsesystemet. Han blef visserligen upphöjd till excellens och general-guvernör i Pommern; men knappt hade han afrest dit, förr än en process emot honom anställdes för hans finansförvaltning, och han sades vara på en betydlig ballans. Vid afresan från Marsvinsholm hade R. förlorat ett schatull, som, utom en betydlig penningssumma, innehöll Gustaf III:s påskrift med decbargé för hans förvaltning, och på de hemliga protokoller som förts angående densamma. För-gäfvess utlofvade R. i tidningarna att den, som återskaffade dokumenterna, skulle få behålla penningarna. De kommo aldrig tillrätta. Då förevisade R. afskrifter deraf, vidimerade af Reuterholm och Oxenstjerna. Den förre, som var president i

kammarrätten, således just i den domstol, som skulle dömma öfver R., bestridde all verkan af denna vidimation, sägande, att han ej intygat mer, än att afskrifterna voro lika med de papper R. företett, men att han icke sagt, att dessa voro originaler. Oxenstjerna deremot godkände sin påskrift utan all inskränkning. Icke desto mindre dömdes kammarrätten honom att betala 324,693 R:dr med ränta från 1790, dock med afdrag för en kontrafordran af 18,562 R:dr. Denna dom fastställdes af högsta domstolen i Mars 1796, hvarvid det likväl förtjenar anmärkas, att Calenius var af motsatt mening och helt och hållet frikände den anklagade. R. tog afsked från general-guvernörs-embetet 1796. Gustaf Adolf gaf honom intet annat nådebevis, än att han 1805 gjorde honom till Kom. af W. O. med stora korset. Han blef sedan R. af Carl XIII:s orden och öfverste-marskalk hos drottning Hedvig Elisabeth Charlotta. Afled d. 25 Maj 1820. R. har mycken förtjenst som landtushållare och särdeles som nitisk för Höganäs stenkolsverks bearbetning. Han gjorde i dessa fall många försök, som gäfvö honom förlust, men det allmänna vinst. Var ledamot af vetenskapsakademien. Afgaf vid 1800 års riksdag ett förslag till förbättrande af rikets penningställning. **Rya**, annex till moderkyrkan Örkellunga i Christianstads län, $2\frac{1}{2}$ mil Ö. från Engelholm, består af $13\frac{1}{2}$ hemman uppskattade till 68,425 R:dr, med en folkmängd af 980 personer. Arealen är 13,377 tunnland, hvaraf 430 äro sjöar och kärr. Socknen har medelmåttig åker, men behöflig äng, ek- och bokskog samt fiske. Adr. Engelholm.

Ryadal, gamla, ett säteri af $2\frac{1}{2}$ hemman i Gammalstorps socken i Blekinge, har en vacker belägenhet, 1 större och 2 mindre trädgårdar, god åker och äng, öfverflödigt skog och fiske, 1 qvarn och 1 tegelbruk. *Nya Ryadal* i samma socken är ett hemman frälse.

Ryarabbe. Se: *Nya Elfsborg*.

Ryd, jernbruk i Götheryds socken i Kronobergs län (uppgifves i jernkontorets *Stämpelbok* origtigt för att ligga i Sunnerbo socken, hvilken ej finnes, emedan Sunnerbo är namnet på häradet), anlades år 1828 af brukspatronerne Unér och Hjerpe. Kallas äfven Delary. Har vid 2 hårdar 500 skepp: d smide af eget tackjern. Tillverkningen afyttras mest inom orten. Bruksstämpeln är D. R. Tillhör excellensen C. C. Piper. Vid bruket är en qvarn och en såg.

Ryd, ett af annexen till Sköfde stads- och landsförsamling, med hvilken sistnämnda den numera är sammanbyggd. Kyrkan raserades, enl. Tuneld, redan år 1400 och lemningar deraf synas $\frac{1}{2}$ mil från Sköfde, till hvars kyrkas reparation stenen användes. Utgör ensamt $8\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 54,550 R:dr med en folkmängd af 312 personer. I socknen ligga säterierna *Karstorp* 1 mtl. och *Ryd Millomgård* 1 mtl. med derunder lydande Ryds by, som består af 6 mtl. På berget *Billingen*, straxt ofvanför Ryd, är en betydlig rämna, som af allmogen kallas *Jättestugorna*. Dess bredd är på sina ställen 20 alnar och djupet stundom 22. På bottnen ligga

ofantliga stenmassor, som nedfallit då berget brast. Sidorna äro lodräta. Folktron förmenar att en man här ligger förstenad och att stället är farligt att besöka. Ej långt ifrån säteriet *Ryd* har det fordnä *Ymsingsborg* legat, och stället kallas ännu "Slottet." Borgen har på norra sidan varit skyddad af bergets branta vägg och på den södra af en mosse. En 3 aln. bred mur är den enda återstående lemningen. Det har sannolikt varit en vikings säte.

Ryd, Västra, moderförsamling och, med annexet *Svinholt*, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Ydre härad af Linköpings län och stift, $1\frac{3}{4}$ mil från Eksjö och 8 mil S.S.V. från Linköping, består af $34\frac{3}{4}$ förm. mtl., uppskattade till 150,640 R:dr med en folkmängd af 989 personer. Arealen är 18,584 tunn., hvaraf 2,000 äro sjöar och kärr. Af sjöarna är *Östra Lejern* den största. Kyrkan, som är belägen på en höjd i socknens norra del, är ganska gammal, och fanns redan 1350, då digerdöden härjade, emedan flera fastigheter dit-skänktes för de i sjukdomen aflidnas själar, men hvilka egendomar sedan återtagits. Altarprednaden är bildbuggeri och uppsattes 1722. Socknens åkerjord är obetydlig till arealen, men god, så att man räknar 6:te å 7:de kornet. Största delen är skogsbygd. En särdeles omständighet är, att socknens norra gräns sammanstötter med *Sunds* och *Askeryds* socknar på den lilla ön *Wäggehall* i den ofvannämnda sjön *Lejern*, och dess södra med socknarna *Askeryd*, *Hult* och *Eksjö* på *Hästön* i *Hästsjön*. På denna ö, som endast är 60 alnar lång och 40 alnar bred, mötas icke endast 4 socknars gräns, utan äfven 3 häraders (Ydre, samt södra och norra *Wedbo*), och 2 läns (Jönköpings och Linköpings). I socknen ligga *Malma* och *Salebo* säterier. Det förra består af 3 hemman, har tullqvarn och såg; det senare är 1 hemman, äfvenledes med qvarn och såg. Adr. *Eksjö*.

Ryd, Västra, med annexet *Näs*, ett reg. pastorat af 2 kl. i Bro härad, *Upsala* län och stift, består af $22\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 164,103 R:dr, med en folkmängd af 710 personer. Arealen är 11,201 tunn., hvaraf 350 äro sjöar och kärr. Åkerjorden är fruktbar och skogen god. En del hemman hafva fiske i *Mälaren*. I socknen ligger säteriet *Granhammar*. Det består af 2 mtl. med en prydlig åbyggnad. Har varit Örnflychtska familjens stamgods. - Vidare ligga här *Thorsåtra*, *Tåbla*, *Tranbygge* och *Örnås* med *Wiby*, allesammans säterier. Dessutom *Sundby*, $6\frac{1}{2}$ mtl., dels berustadt säteri, dels skatte. (Se hvar och ett på sitt ställe). Afståndet från *Upsala* är $4\frac{1}{2}$ mil. Adr. *Stockholm* och *Thorsåtra*.

Ryd, Östra, ett patr. pastorat af 3 kl., i Skärkinds härad i Linköpings län och stift, $3\frac{1}{2}$ mil från Linköping, består af $51\frac{3}{4}$ förm. hemman, uppskattade till 259,928 R:dr, med en folkmängd af 1,510 personer. (Hos *Forsell* uppgifves hemmantalet till 52). Arealen är 25,342 tunn., hvaraf 1,780 äro sjöar och kärr. Af sjöarna är *Skirn* den största. Hertig *Adolf Johan* hade för afsigt

att uttappa den och deraf bilda en äng, emedan djupet ej är betydligt. Från sjön *Höfvern* flyter genom socknen en å, som faller ut i *Hellerstad*-sjön. Kyrkan, som 1776 undergick en betydligare reparation, har en altartafla målad af kaptenen och R. af S. O. *Anders Rålamb* på *Björkvik*, och föreställande *Christi upståndelse*. Hon har äfven ett orgelverk. Ibland familjegravvar anmärkas riksrådet *Jöran Holgersson Geras*, hvars bild, äfvensom hans frus, är uthuggen i stenen. Åkerjorden är knapp och både ångar och skogar svaga. Några ålderdomslemningar af ättehögar och stensättningar träffas på ett par ställen i socknen. Här ligga ej mindre än 6 säterier: *Björkvik*, hvars ägare har patronatet. Det består af 2 mtl. med underliggande $7\frac{3}{8}$, och har fordom tillhört släkten *Gera*. Till godset höra 3 mjölkvarnar och 2 sågverk. *Wiby*, 2 mtl., på hvars ägor ligger en stengrund, hvarom man ej vet, antingen det varit ett offerställe eller grunden för en gammal trädkyrka. *Hellerstad*, 1 mtl., ägdes 1831 af sekreteraren *Braad*, som der ordnat ett större bibliotek med många handskrifter och en dyrbar *Ostin*-disk naturaliesamling; *Fyrby*, $1\frac{1}{2}$ mtl., som har på ägorna flera jordhögar, hvari man träffat ben och hufvudskälar; *Tåby*, 2 mtl. och *Leneshull*, $1\frac{1}{4}$ mtl. Adr. *Norrköping*.

Ryd, Östra, ett patr. pastorat af 3 kl. i Danderyds skeppslag af *Stockholms* län och *Upsala* stift, 2 mil N.O. från *Stockholm* vid saltsjön, består af 34 (enl. *Forsell* och *Tuneld*, men enl. *Matrikeln* 35 $\frac{1}{2}$) förm. mtl., uppskattade till 172,100 R:dr, med en folkmängd af 997 personer. Arealen är 18,144 tunn., hvaraf 500 äro sjöar och kärr. Kyrkan är uppbyggd af *Rydboholms* ägare. I socknen ligga säterierna *Rydboholm* (se detta ord), *Frösåvik*, 2 mtl. med väderqvarn och tegelbruk, som nu hör under *Boyesund*, 2 mtl., med ett högt stenhus på *Väderön*, som synes långt ut i sjön, och anlades 1670 af riksdrotset *Pehr Brabo*. Det är afritadt i *Dahlbergs Suecia* och *Thersners "Fordna och nuvarande Sverige"*. Egendomen har genom giften kommit i andra händer.

Ryda, moderförsamling med annexen *Naum* och *Kjedum*, ett konsist. pastorat af 2 kl., $3\frac{1}{4}$ mil S.V. från *Lidköping* i *Barne* härad i *Skaraborgs* län och *Skara* stift, och består af $25\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 112,747 R:dr, med en folkmängd af 928 personer. Arealen är 4,143 tunn., hvaraf 25 äro sjöar och kärr. Kyrkan var en af de äldsta i trakten och skall ha blifvit byggd omkring 1270 af *Westgötha* lagmannen *Algot Brynolfsson Sture*; men som hon var trång och otillräcklig för behöfvat, ombyggdes hon 1799 och är nu en af de vackraste kyrkor i *Westergöthland*, försedd med ett torn. I socknen ligga säterierna *Lilla Attorp*, 1 mtl., som 1812 köptes af bönder, och *Rylanda* 2 mtl. I socknen finnes en hälsokälla på *Almesås* ägor, som dock fordom varit mera begagnad än nu. Adr. *Skara* eller *Lidköping*.

Ryda, en kungsgård om 5 mtl., i *Nysätra* socknen i *Upland* vid *Hernevi-ån*, har omkring 50

tannens årligt utsäde, god ägsmark och beté, en anseelig hummelgård, men föga skog. Manbyggnaden jemte ladugården förstördes helt och hållet af en våld, natten mellan d. 27 och 28 Maj 1791.

Rydaholm, moderförsamling med annexet Gällaryd ett reg. pastorat af 1 kl. i Östbo härad, Jönköpings län och Wexiö stift, 10 mil S. från Jönköping, består af 73 $\frac{1}{4}$ förm. hemman, uppskattade till 228,453 R:dr, med en folkmängd af 2,996 personer. Arealen är 44,134 tunn., hvaraf 3,850 äro sjöar och kärr. Icke mindre än 19 smärre insjöar ligga i denna socken. Märkligast bland dem är *Helysjö*, hvarifrån Helga-ån har sitt ursprung, hvilken sedan faller ut i hafvet vid Åhus. En saga går, att här i socknen skall ha legat en stad, vid namn *Ytterstad*; sannolikare är att der varit en kungsgård, hvaraf trakten också blifvit kallad *Rydinge*, hvilket man, bland annat, vill sluta af ett dubbel torn af huggen sten, 60 alm. högt, i samma stil som Lunds domkyrka, och som bibehållits i den nya kyrkan, som byggdes 1793. Man har på den gamla kyrkodörren anmärkt en alm, ditsatt för nära 600 år sedan, som i gamla handlingar omtalas. (Se: *Ryholms alm*). Här hölls fordom vapensyn med Tiohärads frälse, och man har ännu spår efter en bred graf, hvaröfver rytaren borde spränga med sin bäst, för att få den gillad. På Skartorps gårde finnes en runsten och på flera andra ställen lemningar efter fordna grifter. I *Rydaholms* socken buro fordom vissa släkter bland allmogeen en egen röd klädedräkt, den enda af denna färg i Småland, och som troddes häntyda på någon förnämre härkomst. Adr. Wername.

Rydberg, Sven, adjunkt vid Lunds universitet och lärare i Engelska språket derstädes, är född d. 11 Aug. 1789 i Carlskrona, der fadern var garfvar, blef student 1806 och magister 1811, vistades i 4 år i England såsom biblioth. amanuons hos Josef Banks; förestod Nordbergska professjonen från 1835 till 1840. Har utgifvit: *Om Svearnes och Göthernes strid om konungavalet*.

Rydberg, Abraham, Praktiska Sjömansskola. Rydberg, grosshandlare i Stockholm, dog derstädes, 60 år gammal, hastigt af slag juldagen 1844, i ett frommande hus, der han varit till middagen. Hans efterlemnade testamente var redan 10 år gammalt, och sedan den tiden hade både hans förmögenhet betydligt ökat sig och de förhållanden ändrats, hvarunder det blifvit stiftadt. Genom öfverenskommelse med hans släktingar blefve likväl de väsendtligaste af hans donationer bestående, och särdeles den rörande en navigations-skolas stiftelse. En sådan i vanlig bemärkelse fanns redan, och man inrättade således en anstalt, hvari ynglingar från 12:te till 20:de året undervisas, icke i teorien, utan i det praktiska af sjömansyrket, d. v. s. fartygs upp- och aftackling samt manöver och segelsömnad. Ett fartyg är för detta ändamål inköpt och åtskilliga mindre turer företagas dermed, under hvilka eleverne hafva allting frött om bord. Under den öfriga lärotiden, som börjas d. 1 Maj och slutas d. 30 Sept., hafva en-

dast 8 de mest behöfvande fri middagspisning. Undervisningen besörjes af en kapten, som är öfverlärare, en förste styrman, en understyrman, en båtsman och en segelmakare. Skolan öppnades d. 1 Maj 1849 och redan detta år hafva nära 100 elever vid densamma varit antagne. Dess lokal är i Ladugårdslandet, i hörnet af Riddare- och Styrmansgatorna. Den för ändamålet anslagna fonden är 150,000 R:dr B:ko.

Rydboholm, ett säteri af 28 mtl. i Östra Ryds socken i Upland, 3 mil från Stockholm. Tillhörde fordom Wasa-ätten. Gustaf Eriksson uppfödtes här och hade en särdeles förkärlek för detta ställe, så att han i början af sin regering, innan han blef konung, skref sig: Herre af Rydboholm, Sveriges föreståndare och höfvitaman. I en särskild byggnad liggande bredvid sjelfva mangården och som med omsorg underhålles, visas ännu hans studerkammare med några enkla möbler, bord och stolar af träd och en gammal karta. I parken har han planterat 2:ne ekar, men hvaraf blott en ännu finnes i behåll. Der bredvid står en sten, som antyder trädets ålder och märkvärdighet. Då Gustafs syster, Margaretha Wase, gifte sig med Riksrådet Joakim Brahe, tillföll godset dennes ätt, inom hvilken det alltsedan förblifvit. Slottet, som har ett vackert bibliothek och flera dyrbara taflor, finnes afritadt i Dahlbergs *Suecia*. Till detsamma hör en vacker och väl underhållen Engelsk park. Bland synvärda föremål derinom anmärkas en minnesvård, af excellensen greve Magnus Fredrik Brahe upprest öfver hans första fru, grefvinnan Ulrika Koskell. Han använde för öfrigt i allmänhet mycken omsorg på stället förskönande. Då riksrådet greve Abraham Brahe begrofs i Ryds kyrka d. 23 Maj 1630, bevisades begrafningen af konungen, drottningen, prinsessan m. fl. Det var det sista samqväm, hvari Gustaf Adolf deltog i Sverige.

Rydhäck, Erik Olof, född d. 17 Aug. 1732 i Ringarums socken i Östergötland, der fadern då var kaplan, studerade i Upsala och promoverades der 1766 till med. doktor; blef stadsfysikus och sedan provincial-medikus i Wadstena, der han dog d. 14 Jan. 1795. Var icke blott en skicklig läkare, utan äfven vitterhetsidkare och har utgifvit åtskilliga poemer under titel: *Plockegods*.

Rydelius, Anders, föddes d. 24 Aug. 1671 i Linköping, der fadern var komminister, blef 1710 filos. professor i Lund, sedan theol. professor i Upsala och domprost, samt 1734 på stiftets enhälliga kallelse biskop i Lund och universitetets prokansler. Han fick likväl icke länge förvalta detta embete, ty han afled under resan till 1738 års riksdag, d. 1 Maj, i Osby prestgård vid Småländska gränsen. Rhyzelius säger om honom i sin biskopskrönika, att "om annat äreminne icke upprest och lämnadt är efter honom, så lefver hans namn uti hans af trycket utkomna monga Disputationer, Orationer, Predikningar och andra verk, som alla vittna icke mindre om hans arbetsambet och lärdom, än om hans brinnande nit för både Theologisk och Filosofisk sanning." R. var också

verkligen på sin tid en af Sveriges utmärktaste akademiske lärare och författare, den förste som sökte på Svenska bilda en filosofiskt-dogmatisk diktion, hvars prosa rörde en sällsynt renhet och hvars vers har en ovanlig kraft och harmoni. Har efterlemnad en mängd skrifter, såsom: *Förnuftsöfningar*; *Sedebok*; *Anmärkningar till Christiani Democriti så kallade demonstratio evangelica*; åtskilliga *Sånger* vid särskilda tillfällen; flera skolböcker, som ännu i nära ett sekel efter hans död begagnades, t. ex. *Grammatista philosophans*; *Compendium Logices brevissimum* och en mängd predikningar. Hans yngre broder,

Rydellius, Magnus, var född d. 24 Juni 1676 i Fornåsa prestgård, der fadern blifvit kyrkoherde, promoverades 1702 till magister i Upsala, der han sedan uppehöll sig i flera år och gaf enskild undervisning, särdeles i Kartesianska filosofien, hvarigenom han ådrog sig många tvister; blef 1711 rektor vid katedralskolan i Lund, så akademie-räntmästare, derefter eloquentie, vidare hist. et poes. professor och sist theologie doktor och domprost, i hvilket embete han afled d. 1 Dec. 1742. Då Carl XII en gång var i Lund 1716 och en disputationakt der hölls, för hvilken R. presiderade, öfverraskade han de närvarande med ett besök, och fann särdeles behag både i præses föredrag och i hans person, om hvilken han sade, det han var en karl att sätta i spetsen för ett regemente. R. var nemligen af en reslig och stark växt och hade en ovanligt skarp och genomträngande röst. Han var likväl äfven utmärkt genom själens egenskaper, lärdom, författaretalang och kristliga dygder. Skref verser, som hade en vacker diktion och en prosa lika ren som broderns, ehuru icke blixtrande af hans genialitet, samt var derjemte mycket välgörande. Eburu han hemsöktes af 2:ne eldsvådor, förde han likväl sin hushållning med den ordning, att han kunde spisa många fattiga och särdeles vid julen utdela lifsmedel åt flera behöfvande hushåll.

Rydén, Arvid Johan, vice pastor i Jönköping, är född i Bergunda 1816, studerade i Lund, der han 1833 blef student. Har utgifvit: *Sveriges Kyrkolag af år 1686 med de till 1845 utkomna ändringar och tillägg*, Jönköping 1844—45; *Bihang till P. Wieselgrens Ny Smålands Beskrifning*, Jönköping 1847, m. m.

Rydingstjerna, Gustaf, son af korporalen vid Östgötha kavalleri Håkan Andersson, kallade sig Ryding, blef 1682 häradsböfding i Kåkind, Waila, Gudhems m. fl. härader i Westergöthland och adlades 1687, till belöning för det han, vid skatteläggning af åtskilliga nyupptagna hemman, med mycken omsorg bevakat kronans rätt. Hans ätt är utgången.

Rydingevärd, Erik, son af general-kvartermästare-löjtnanten David Ryding, blef 1700 ryttare vid Nylands dragoner, tjente sig upp till regements-kvartermästare och bevestade nästan alla de drabbningar, som föreföllo under Carl XII:s krig ända till Pultava, der han blef fången, men räddade sig med flykten och blef efter hemkom-

sten 1710 ryttmästare vid lifregementet, följande året major vid Östgötha kavalleri och 1712 adlad; befordrades samma år till öfverstlöjtnant vid Uplands ständs-dragoner. År 1715 blef han på en rekognoscering intill Moss i Norrige tillfångatagen af Danskarne. Dog 1730. Hans son, **Johan Erik R.**, blef 1773 kommandant på Ny Elfsborg, hvarifrån han tog afsked 1787. Dog d. 5 Jan. 1806 som öfverste i arméen och R. af S. O. vid 75 års ålder. Dennes son,

Rydingevärd, Johan Henrik, född 1796, kontorsskrifvare i banken, agréé vid målare-akademien och död 1834, var en utomordentligt skicklig ritare. Hans lavier i Sepia i en ovanlig stor skala, ehuru för det mesta endast kopior af andra mästares originaler, voro likväl själfständiga konstverk, återgifvande bljefärgstaflans hela mjukhet och behag. Ett fall i barndomen hade gjort honom så halt, att han nödgades gå på krycka, och påskyndade kanske hans alltför tidiga död.

Rydgvist, Johan Erik, föddes d. 2 Okt. 1800 i Götheborg, der fadern var sekreterare hos handels-societeten och borgerskapets äldste. Af sina föräldrar bestämdes han först till handeln och stiftade derunder 1817 ett debatterande sällskap i Götheborg, men fick år 1819 följa sin bøjelse och egna sig åt studierna, tog 1826 juris kandidat-examen i Upsala, då han redan 2 år förut ingått i handels- och finans-expeditionen, blef 1827 amanuens vid kongl. biblioteket, der han för närvarande är förste amanuensen, och ånyo börjat tjenstgöra, återställd från en långvarig sjuklighet; företog 1836, med understöd af staten och Svenska akademien, en resa till Tyskland, Frankrike och Italien. Är ledamot af vetenskaps- och vitterhetssamhället i Götheborg, af Danska oldskrifts-sällskapet, den Würtenbergska *National Verein für Musik und ihre Wissenschaft* och har 1849 invalts i Sv. Akad. Började i Stockholm år 1828 utgifva tidningen *Heimdal*, som upphörde 1832; belöntes för en skrift kallad: *Framfarna dagars vittra idrotter* 1827 af Sv. Akad., som följande året tilldelade honom Lundbladska priset; vann högsta antiqvariska priset i Vitterh.-Akad. 1836 för en arkeologisk afhandling om *Nordens äldsta Skådespel*. Har för öfrigt utgifvit en öfversättning af: *Irländska Melodier och Dikter* af Thomas Moore; *De civila Embetsmännen i Sverige*; *Resa i Frankrike, Tyskland och Italien*; *Tidens oro och Tidens kraf*, samt poetiska och prosaiska uppsatser i åtskilliga tidningar.

Rydbo bruk i Thorups socken i Hallands län, har en vacker belägenhet vid Nissa-ån, der ett godt lax- och ålfiske finnes. Det har vid en hård 600 skepp:d stångjernssmide af köpetackjern, utom spik- och annat manufaktur-smide. Afsättningsorten är Halmstad. Brukstämpeln är AR sammanbundna. Ägare: brukspatronen J. M. Modén. — Jernbruket **Ryde**, se: *Långaryds* socken.

Ryfors, ett jernbruk i Nykyrka socken af Skaraborgs län, anlades 1741, har för 2 härdar 400 skepp:d smide af köpetackjern, utom spik- och hvarjehanda svartsmide. Afsättningen sker på Götheborg. Masugnen vid Svenshult i Habo socken

är bitflyttad. Brukstämpeln är R: F. Ågare: G. M. Sager.

Rygga eller **Rugga** kallas i Norrland en röd sådesrost, som sätter en röd prick på kornen i hvarje ax, hvarigenom de vissna och förderfvas. Den anses uppkomma af de om sommartiden ur kärr och moras uppstigande dimmorna. I Delsbo sockens beskrifning säges, att husen der på orten med tiden rodna af denna dimma, som om de varit öfverdragna med rödfärg, men att bon har på timret en alldeles motsatt verkan, emedan det blifver deraf hårdt och varaktigt, då säden åter mjuknar och vissnar.

Ryhof eller **Rydahof**, en kungsladugård om 3 mtl. vid Räcksjön i Jönköpings län, har en ganska vacker belägenhet, är anslagen till indelningshemman och boställe åt landshöfdingen.

Ryholms Alm fastställdes på Norrköpings riksdag 1605 såsom allmän mätare för hela landet, då äfven Örebro betsmän, som var 5 marker drygare än det Stockholmska, antogs till allmän viktbestämmare.

Ryktet växer medan det löper, ett gammalt ordspråk, troligen lika äldrigt som sjelfva ryktet, och en öfversättning af Virgilii: *Fama crescit eundo*.

Rylanda- och **Häggetorps-släkten** var fordom en gammal adlig ätt, som 1627 introducerades på riddarhuset med **Gustaf** och **Hans Jonssons** barn, men hvilken åter längesedan utgått. Den ledde ätt ursprung från

Rylanda, 2 mtl. säteri i Ryda socken i Skaraborgs län. Här bodde en Jon Svensson till Kedum, som adlades 1575 och blef stamfader för ofvannämnda släkt. Hans son kallade sig **Lindelöf**, och dennes söner, **Gustaf** och **Hans**, introducerades 1627. Rylanda tillhörde sedan en tid Kafler-släkten och 1812 häradshöfdingen Hvitfeldts arvingar.

Rylander uppgifves i Boijes Målare-lexikon år 1833 vara "Guldsmid i Åmål, men målar miniatur med verklig skicklighet."

Rymossa (Bryum) kallas ett talrikt släkte af bladmossa, hvars olika arter uppsöka de mest olika växtställen. De flesta trifvas på sådana torra ställen, der ingen annan vegetation är möjlig, såsom t. ex. på glasbitar och dylika föremål. Härigenom blifva de af stor nytta för växtligheten, emedan de icke allenast sjelfva öfvergå till svartmylla, utan hopsamla uti och omkring sig alla i luften kringförda jordpartiklar, hvilka sedan kunna alstra en rikare vegetation. Rymossan äger den egenkapen, att, huru förtorkad hon än må vara, återlifvas hon af väta. En särskild art deraf, den s. k. **Takmossan** (B. rurata), betäcker alla gamla halmtak, och påstås göra dessa långt varaktigare än de eljest skulle vara.

Rymge gård, i Sjörups socken i Malmöhus län, 1½ mtl. utsockne frälse, med god åker, höbol och skog; är ganska välbyggd. Har i sista ägarens, kommerserådet Lundgrens, hand betydligt förbättrats.

Ryngensås. Se: **Mörlanda** socken.

Ryning, Peter, är den äldste af Ryningska släkten, som förekommer i Svenska historien, ehuru den räknar sin början från **Greger R.**, hvilken lefde i Skåne 1360. Den ofvannämde Peter, eller som han äfven kallas **Påtar**, var 1430 höfvidsman på Borgholm på Öland, då han lemnat Carl Chistiersson Wase, enligt dennes bref, 20 mark och 100 mark "Gutniska påninga för then feristadhen honom hafver i Ölande", m. m. Af släkten ha följande innehaft rådsvärdigheten, nämligen: 1:o **Bengt R.**, riddare, som år 1490 nämnes i Rådslängden och lefde ännu 1504; 2:o **Nils R.**, riddare, som samtidigt med honom satt i rådet; 3:o **Erik Bengtsson R.**, väpnare, förmodligen en son af No 1, som 1512 blef riksråd och föll ett bland offren i Stockholms blodbad; 4:o **Axel Nilsson** och 5:o **Erik Eriksson** (se nedanför) samt 6:o **Peder R.** till Ryningsholm, broder till No 4, hvilken som hofråd och slottslofven på Stockholms slott år 1605 inkallades i rådet och dog 1611.

Ryning, Axel Nilsson, var en af hertig Carls varmaste anhängare, blef dess furstliga råd och följde honom redan 1577 på hans friarerresa till Tyskland; blef 1594 ståthållare på Stockholms slott, hvarifrån Erik Brahe, som katolik, afsattes. Då Carl 1599 drog emot Wiborg, anfördes rytteriet af Ryning, som, efter stadens eröfring, blef ståthållare i detta höfdingedöme. Upphöjdes 1602 till riksråd och riksamiral, ehuru han fick ett bannebref af sin herre för det han icke med nog drift påskyndat flottans utrustning 1604. Icke desto mindre gjorde Carl honom redan följande året till ståthållare på Revel och 1611 till riksmarsk, lagman och guvernör öfver Södermanland samt en bland Gustaf Adolfs förmyndare under hans korta minderårighet. Vid den sistnämndes kröning blef han slagen till riddare, men dog s. å. 1617. Hans yngre broder, **Erik**, blef 1600 ståthållare öfver Westmanland och Dalarna och dog d. 20 Okt. 1613. Dennes son,

Ryning, Erik Eriksson, var född på Gimmersta i Södermanland d. 1 Nov. 1692, ingick i krigstjenst och var 1629 öfverste, då honom uppdrogs befälet öfver en del af flottan. Samma år blef han guvernör i Elbingen och var en af de fullmäktige vid stilleståndets afslutande i Stum. Då Gustaf Adolf 1630 förde sin här till Tyskland, kommanderade R. flottans fjerde division på skeppet Nya Svärdet. Han utnämndes till kommandant öfver garnisonen i Stralsund, intog Wismar 1631 och förstörde fiendens flotta, hvarför han sattes till guvernör i nämnde stad; blef 1633 riksråd och lagman i Södermanland. År 1644 skickades han som general-guvernör till Lißland, men återkallades genast att öfvertaga befälet öfver flottan, sedan dess amiral, Fleming, blifvit skjuten. Härunder hann han dock icke, för ständiga motvindar, göra mer än intaga Wisby, då han blef landshöfding öfver Gottland med bibehållande af sitt amirals-embete. Upphöjdes i friherrligt stånd 1651, men dog barnlös i Stockholm d. 6 Dec. 1654, då ätten utgick med honom.

Rypa, *sofva rypa*, betyder i Bohusläns-dialekten att taga sig en hvilostund i skymningen.

Ryr, en socken, $2\frac{1}{2}$ mil från Wenersborg i Elfsborgs län, annex till Frändefors moderförsamling, består af $21\frac{2}{3}$ förmedl. mtl. och uppskattade till 85,785 R:dr, med en folkmängd af 1,670 personer. Arealen är 18,815 tunnland, hvaraf 2,050 äro sjöar och kärr. Här ligga egendomarna *Vägsäter* och *Liljenbergsfors*. Adr. Wenersborg.

Ryr, ett af annexen till Wenersborgs lands- och stadsförsamling, 1 mil V.S.V. från Wenersborg, består af $8\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 77,366 R:dr, med en folkmängd af 660 personer. Arealen är 6,873 tunnland, hvaraf 720 äro sjöar och kärr. Socken kallas äfven *Södra Ryr*, till skillnad från de tvänne angränsande, den ene i Bohuslän, den andra på Dalsland. Kyrkan var fordom ett kapell af trä, och flyttades 1730 till sin nuvarande plats. Inom socknen ligger *Kollerö bruk* (se detta ord). Adr. Wenersborg.

Ryrs socken, landsförsamling till Uddevalla pastorat, innefattar den östra bergstrakten af Låne härad, och är en i senare tider skedd utbrytning af Bäfve socken, med hvilken den nu mera åter är sammanslagen. Marken är steril och uppfylld af skogbeklädda berg; dess areal är omkring $\frac{2}{5}$ qv.-mil med 29 förmedl. mtl., bebodda af omkring 1,700 menniskor. Rådande jordmån är sand; hufvudsädet råg och hafra, hvaraf utsädet per hemman uppgår till omkring 30 tunnor. Vigtiga mergeltillgångar finnas, men begagnas icke, äfvensom ganska goda odlingstillsfällen. Allmogen har en binäring uti afsättning och förädling af skogsprodukter. Dess moralitet har på senare tider icke varit den prisvärdaste. Inom densamma träffas likväl en hjälplig välmåga. Inga utmärktare gårdar äro här till finnandes. Kyrkan är af trä och i intet afseende märklig, om icke för en klocka, hvars inskrift tyder på 30-åriga krigets fasor och dymedelst angifver sitt ursprung från Tyskland. En kyrkan tillhörig gammal brudskrud synes räkna sin tillkomst från katolska tiden. Den förvaras i Uddevalla. Fornlemningarne äro ganska få. Den märkligaste af dem är belägen vid Ryrs kyrka och är ett griftmonument, i hvilket man funnit ben och flintredskap, och som kan anses såsom det nordligaste, hittills kända, grafminne efter nordens äldsta ur-iövanaro. Ättehögar förekomma sparsamt på ett och annat ställe. En yngre fornlemning är den s. k. *Glimmingsstämmostenen*, hvarpå allmogen brukar för några ögonblick uppsätta de lik, som föras till kyrkogården, och hvilken sed blifvit ärfd derutaf att konung Carl XII:s lik, hvilket, efter att hafva blifvit balsameradt i Uddevalla, hvilades på samma sten, under dess bärande till Wenersborg. Traditionen om denna enkla omständighet är emellertid nu så tillkonstlad, att allmogen påstår det berörde bäll, hvilken utgöres af ett kolossalt klippblock, blifvit af konung Carl lösryckt ur berget, för att af honom begagnas till hvilostol.

Ryska kyrkan och Ryssegården. Ryske handlande hafva i Sverige åtnjutit samma handelsfri-

heter som Svenske i Ryssland, och i drottning Christinas tid beviljades dem en plats vid Södermalmstorg i Stockholm att uppslå sina bodar. Då stadshuset byggdes i Carl XI:s tid, fingo de här en plats sig anvist, och vid Stadsgården tilläts dem uppslå några bodar, hvilket allt ytterligare bekräftades efter freden i Nystad, då de skulle få bygga tvénne flyglar till stadshuset. I den ene flygeln fingo de inrätta en kyrka, hvarom ett kongl. bref till öfverståthållaren af år 1748 talar. Denna kyrka har, efter flera genomgångna reparationer, varit der ända till 1846, då hon flyttades till ett hus, som för ändamålet särskildt blifvit byggt på Malmkillnadsgatan, och der hon invigdes om hösten sistnämnda år. Det bör anmärkas, att de tider, då ingen Rysk minister funnits i Stockholm, har icke heller någon Rysk gudstjänst hållits i kyrkan.

Ryssberget eller Rissberget i Blekinge, är en 3 mil lång bergsrygg, som sträcker sig från Sölvisborg upp i Jemsjö eller Jemshögs socken, der den förenar sig med andra berg. I Gammalstorps socken synes på Ryssberget spår i stenen efter människors och hästars fötter, hvilka, enligt traditionen, härleda sig derifrån, att två jättar fordom slagits här, den ene till fots och den andre till häst. På ett annat ställe synes en fördjupning i stenen, der en jätte setat. En annan aflång urholkning, kallad *Löyeträdet*, skall ha begagnats af jättinnorna att deri bada sina barn. En jättekitel finnes äfven här vid Ryadal, 1 alm i diameter i öppningen. Man har på berget funnit ett skeppsankare, hvilket tros ha varit delfört som offer af någon sjöfarande.

Ryssby, moderförsamling, med annexet Tutaryd, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Sunnerbo härad, Kronobergs län, Wexiö stift, består af $57\frac{1}{2}$ förmedl. mtl., uppskattade till 181,795 R:dr, med en folkmängd af 2,135 personer. Arealen är 42,051 tunnland, hvaraf 4,830 äro kärr och sjöar. De sistnämnda äro 5, hvaribland må nämnas *Soarte sjö*, hvars vatten är så mörkt, att ingenting under ytan skall kunna urskiljas ens på 2 tums djup. Helga-ån flyter genom socknen. Jordmånen är mycket sandblandad. Kyrkan utvidgades väl 1770, men fannas dock snart för liten, så att hon ombyggdes 1840 och blef färdig 1844. Hon är af sten med torn. Söder om henne finnas åtskilliga grifthögar, å Tuna gårde ett stenrör, kalladt *Helgerör* och på andra ställen några s. k. Jättegärdar. I socknen finnas säterierna *Stensås*, 3 mtl., fideikommiss i Liljenbergska släkten; *Uglandsryd*, 1 mtl., *Borsna*, 2 mtl., och *Fylleskog* $\frac{1}{2}$ mtl. säteri-ladagård. Till sägner, som äro gängse i trakten, hör, att när St Brita bortplockat all sten från kyrkogården och kringliggande trakt, bar hon den i sitt förkläde; men detta råkade gå sönder, när hon kom till socknens östra del, hvilken blef derigenom helt och hållet öfversälad med sten. Efter detta arbete behöfde helgonet tvätta sina händer, och på hennes vink uppsprang nu en källa, som än i dag kallas *S:t Britas källa*. Här offrades fordom penningar och sjuka barn tvättades i dess vatten för att återfå helsan. Adr. Ljungby.

Ryssby, ett konsist. pastorat af 2 kl., $1\frac{3}{4}$ mil N. från Kalmar i Norra Møre härad af Kalmar stift och län, består af $66\frac{1}{2}$ förm. hemman, uppskattade till 314,098 R:dr med en folkmängd af 3,086 personer. Arealen är 52,951 tunn., hvaraf 1,160 äro sjöar och kärr. Kyrkan afbrändes af Danskarne d. 5 Dec. 1611, men reparerades åter. Den nuvarande byggdes 1750, har ett torn och orgelverk. I socknen finnas säterierna *Knappegården*, 1 mtl. med underliggande 2 mtl. frälse och $1\frac{1}{2}$ mtl. krono-skatte, som har en vacker åbyggnad och en utmärkt täck belägenhet. Derunder lyda 4 kvarnar med 9 par stenar och en såg. Tillhör doktor Jon Engström (se detta ord). *Nöblö* eller *Nybbö*, 1 mtl. med en skön utsigt från sitt höga läge; derunder lyder *Rötorps* qvarn; *Törnerum*, 3 mtl. berustadt säteri, ligger vid Saltsjön. Egendomen *Haraldsmåla*, 5 oförm. mtl., hvaraf några ligga i Ålems socken, tillhörde hof-intendenten Helmich Roman (se detta ord), som dog här. Stället har ett vackert läge och en prydlig trädgård. Namakunnigast är likväl socknen genom de krigsbragder, som här öfvades i och omkring *Ryssby skans* (se detta ord), hvaraf lemningar ännu synas vid gästgifvergården. Här märkas: ön *Skäggnäs* (se detta ord); egendomen *Ryssbylund*, $5\frac{1}{4}$ hemman, med ovanligt väl odlad jord, vackert läge och åbyggnad; på dess ägor är ett s. k. Jättekummel; tillhör kammarherren baron A. C. Raab; en s. k. Kungsek, hvarunder Carl IX skall ha ätit middag d. 8 Juli 1611; en alldeles flat och slät sten om $1\frac{1}{4}$ alns höjd och 3 aln. omkrets, kallad Altarstenen, hvilken tros fordom varit begagnad vid några slags högtidligheter, och ett aflatsbref, utfärdadt i Rom d. 20 April 1488, hvari loivas 100 dagars aflat åt alla kristtrogne, som på vissa bestämda dagar besökte kyrkan. — Socknen har flera goda hamnar, såsom *Hästenäs*, som kan emottaga 6 fot djupgående fartyg, *Ljungnäs*, tillgängligt för 12 fots, samt *Girsholmen*. Adr. Kalmar.

Ryssby skans. Sedan Kalmar, genom Somes förräderi, fallit i Danskarne händer, stannade Carl IX kvar i ett befästadt läger vid Ryssby. Detta angreps af Danskarne och en blodig träffning uppkom, som räckte i tre dagar, d. 22, 23 och 24 Aug. 1611. Båda konungarne gingo i apelsen för sitt folk och Carl fick en kula genom jackskörtet. Ändtligen måste Danskarne med förlust draga sig tillbaka. De förnyade väl sedan ett par gånger försöket, men med lika litet framgång. I September afreste ändtligen Christian till Danmark och Carl till Nyköping, der han kort derefter afled. Till ortens senare märkvärdigheter hör, att Ludvig XVIII, under sin landsflykt, skall bär d. 13 Okt. 1804, för första gången efter elfva års skilsmässa, ha återsett sin broder, dåvarande hertigen af Artois, sedan Carl X.

Ryssgrafven kallas det ställe vid Lilla Stäket, ett smalt sund, som åtskiljer de båda Mälarfjärdarna Skarven och Gjörveln, hvilket Ryssarne påstås ha grävt på en natt för att komma ut ur Mälaren, der de af Birger Jarl Brosa blifvit instängde. Flera andra ställen finnas vid Mälaren,

om hvilka traditionen förvarar ett dylikt minne, såsom *Ryssviken*, *Ryssudden* och *Ryssbacken* vid Yröda i Fröjesunds socken, der en mängd slagne Ryssar och Ester sägas vara begrafne.

Ryssgårda frälse-säteri i Södra Willie socken i Ljunits härad och Malmöhus län, består af $\frac{3}{4}$ mtl. utom underliggande hemman, har en vacker belägenhet, är på 3 sidor omgifvet af skog och en insjö, med en vacker utsigt öfver den åt ena sidan öppna nejden och saltsjön, har ett 2 våningars boningshus af sten, en ganska god trädgård, fiske, skog, god och tillräcklig åker, som nuvarande ägaren, kammarherren Carl Hallenborg, med mycken omtanka vårdat och förbättrat, ängsmark, bete, samt en vatten- och en väderqvarn.

Ryssland har i längliga tider stått i förbindelser med Sverige. Redan i hedendomen förekomma exempel derpå. Sagorna förtälja om vikingatåg, ej blott till Östersjöns östra kuster, som nu tillhöra Ryssland, utan äfven till Biarmaland, som tvifvelsutan var en del af det egentliga Ryssland, nemligen den del, som gränsar till Hvita hafvet. Ett rike omtalas i det nuvarande Ryssland med sjelfständiga furstar; det kallades Gardarike, äfven Holmgård. Detta land tros ha legat innanför Finska viken, omkring Nowgorod. Ivar Widfarnes dotter flyktade dit och blef konungens gemål i detta land; detta är väl saga, ej historia, men så mycken sanning ligger dock i sagorna, att man kan antaga en förbindelse, fredlig och krigisk, emellan Sveriges folk och de stammar, som då voro spridda öfver de vidsträckta Ryska markerna. Sedan kommer en tid, då äfven Ryska minnen häntyda på en annan och viktigare förbindelse emellan begge länderna: det är Ruriks tid, det Moskovitiska väldets grundläggare, som anses hafva varit af Svensk börd. Ryssarne inkallade Waregerne att herrska öfver dem; de nykomne voro således icke en folkvandring utan en fremmande herrskarestam, som icke med svärd utan på fredlig väg kom till valde i landet. Dessa Wareger tros hafva varit ifrån Sverige och man har satt sjelfva namnet Ryssland i etymologisk förbindelse med det gamla *Roden*, såsom Roslagen fordom kallades. Dessa Wareger förlorade sig snart bland den Slaviska befolkningen och den Svenska kolonien hindrade icke Ryssland att blifva ett rike med afgjordt Slavisk karakter. En af dessa Waregiska furstar, ehuru betydligt yngre än Rurik, var den Jaroslav, åt hvilken Olof Skötkonung gaf sin dotter till gemål. För öfrigt känner historien föga om dessa gamla förbindelser; det är dock anmärkningsvärdt, att i ett fredsfördrag, som finnes i behåll från 10:de seklet, emellan Ryssarne och den Byzantinske kejsaren förekomma bland underskrifterna nästan blott Germaniska namn. Sedermåla har Sveriges historia föga att berätta om förhållanden till Ryssland; de torde med vikingatagens upphäfvande hafva till en stor del försvunnit; det är dock troligt, att Sveriges handel under medeltiden till en stor del gått öfver Ryssland, hvilket land då skulle hafva bildat en föreningslänk emellan Norden och Orienten. De många

Österländska mynt, som blifvit uppgrädda ur jorden i Sverige, hänlyda på ett sådant sammanhang. Politiska förbindelser emellan båda länderna uppkommo änyo genom Sveriges eröfringar bortom Östersjön. Det var i Finland, som Ryssar och Svenskar möttes och första gången mätte sina krafter, ej mera på vikingavis, utan såsom kämpande, folk emot folk, stat emot stat. Thorkel Knutsson och Magnus Smek krigade med Ryssland, den förra med framgång, den senare med underlägsenhet. Under Kalmare-unionens senare tider, nemligen under konung Hans' och Sturarnes regering, härjade Ryssarne i Finland. Ett dylikt härjningskrig var det som konung Gustaf I utförde emot czar Ivan Wasiliewitsch. De Ryska krigen fingo dock en större karakter först då Sverige under Erik XIV gjorde anspråk på väldet i Estland och Lifland. Estland gaf sig under Sverige just för att undgå Ryssarnes öfvermakt, och dessa sträfvade till Östersjön. Polen, Sverige och Ryssland täflade om dessa länder. Det var under dessa krig, som Sverige en gång hade uppnått den öfverlägsenhet, att de Svenska vapnen framträngde ända till Moskau och det fattades föga att en Svensk prins bestigit den Ryska thronen. Sådant blef möjligt genom Svenskarnes öfverlägsenhet i krigisk bildning, genom fältherrarnes, De la Gardies och Evert Horns, klokhet och aldramest genom Ryssarnes oenighet. Sveriges öfverlägsenhet stadfastades genom freden i Stolbova 1617, deruti Ryssland erkände Sveriges besittning af de omtvistade Östersjö-provinserna. Konung Gustaf Adolf såg den fara, som hotade Sverige i en framtid från detta håll, och sökte förebygga den genom att stänga Ryssarne från hafvet och befästa skillnaden emellan länderna genom en säker gräns af sjöar och träsk. Detta ansåg han nyttigare för Sverige än att sätta sin broder, Carl Philip, till Rysslands czar, och befordrade därför icke denna plan; den förföll också. Under den följande tiden blef det Sveriges politik att bibehålla det närvarande förhållandet till Ryssland och icke låta denna makt tränga fram till Östersjön. Rysslands intresse var alldeles motsatt, och detta i grunden fiendtliga förhållande bröt sig slutligen i det stora kriget emellan czar Peter och Carl XII. Ett föregående krig på Carl X:s tid hade blifvit utan resultat, men nu gjorde slaget vid Pultava epok. Detta fältslag, viktigt i sig sjelf såsom ett stort nederlag, blef ännu viktigare såsom inledningen till ett förhållande, det förra motsatt. Ty från denna tid var Ryssland den öfverlägsne. Dess första mål var uppnådt, Östersjön var dess gräns, och det byggde en ny hufvudstad inom Sveriges gamla gränser. Men ännu återstodo beta strider, så länge Finland ännu var Svenskt; Ryssland kunde ej för sin egen säkerhet lemna detta land ointaget. Å andra sidan kunde Svenskarne ej glömma olyckan vid Pultava. Hela Sveriges och Rysslands politik under århundradet ifrån 1709 till 1809 utgår ifrån Rysslands naturliga sträfvande att befästa sina gränser genom Finlands besittning, och Sveriges försvar emot dessa anslag

samt bemödande att ersätta sina under Carl XII lidna förluster. Af detta nationella hämdebegär uppkom 1741 års krig, som hade ledt till hela Finlands införlifvande med Ryssland, om ej thronföljarevalet i Sverige hade erbjudit ett tillfälle att på ett mindre dyrbart sätt försona Ryssland. Kejsarinnan Elisabeth återgaf största delen af Finland, emot det att Svenskarne valde den hon ville till thronföljare. Det derpå följande kriget, 1788, var åter ett patriotiskt hämdekrig, som likväl stod i sammanhang med den allmänna Europeiska politiken. Turkiet var i krig med Ryssland, England och Preussen voro förenade att bindra den Ryska magtens alltför stora inkräktningar. Det var förräderiet vid Anjala, mera än de Ryska vapnen, som hindrade Sveriges planer; freden lemnade allt i sitt gamla skick. Men då konung Gustaf IV Adolf genom sin hårdnackade önsighet uppbragt Napoleon emot sig, uppoffrade denne Sverige åt Ryske kejsaren, i det han lät denne eröfra Finland. Detta sista krig, 1808—1809, kostade väl Sverige hela Finland, men fördes dock med glänsande tapperhet. Från denna tid synes saken afgjord Sverige och Ryssland emellan; det senare är den mäktigaste ibland Östersjöstaterna, och det förra är kastadt tillbaka på sin halfö. Hatet hos Svenskarne emot allt Ryskt har sin grund dels i den gamla och långvariga fiendskapen, dels i det barbari, hvarmed Ryssarne handterat land och folk, der de såsom fiender dragit fram. Nu senast hafva dock Svenskar och Ryssar, 1813, kämpat gemensamt emot Napoleon.

Rystad, ett reg. pastorat af 2 kl. i Åkerbo härad, Linköpings län och stift, $\frac{5}{8}$ mil från Linköping vid sjön Roxen, består, enl. Forsell af $47\frac{1}{2}$, men enligt Stiftsmatrikeln och Widegrens "Östergötlands Beskrifning" af 56 förmedl. mtl., uppskattade till 205,620 R:dr, med en folkmängd af 1,215 personer och en areal af 10,877 tunnli., hvaraf 3,480 äro kärr och sjöar. Kyrkan är nybyggd och invigdes d. 23 Okt. 1796; altartafeln af Hörberg föreställer Christi nedtagande från korset. Här finnes ett godt orgelverk. Mörnerska familjen har här fordom haft sin graf. Två stora altartafnor med fristående bilder förvaras ännu från katolska tiden. Här finnes ett slipstensbrott, hvars produkter ha mycken kredit och äro kända under namn af *Tvårskogsgrytet*. Till ålderdomslemningar räknas en ättebacke, en flat sten af 3 aln. bredd och 6 aln. i höjd, med en lagd stenrand rundt omkring på 2 alnars afstånd, hvarvid troligen i hednatiden någon slags gudstjenst firats; ett berg kalladt *Tingberget*, der i fornda dagar ting hållits, och på Gerstads bys ägor en af nordens äldsta och märkvärdigaste hållristningar, som omtalas af Liljegren. I socknen ligga *Tuna* öfversteboiställe (se detta ord), *Distorp*, 1 mtl. frälse-säteri, tillhörigt enkefru Williams; *Staby*, $1\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri, äges af handlanden Salander, och *Näsby*, $2\frac{1}{2}$ mtl. berustadt säteri utom underliggande skattehemman, har en stor trädgård och en betydlig mossodling, verkställd af kammarbefren Linder-sköld, som 1831 ägde säteriet. Här stod fordom

kyrkan, då Näsby var en församling, men hvilken 1782 nedrefs, då Näsby socken förenades med Rystad. Adr. Linköping.

Ryting, fordom ett slags *svärd*, som omtalas i konung Christoffers lag.

Ryting, Nicolaus, nämnes år 1453 såsom Carl Knutssons kansler; han var juris utr. doctor och mästare för Gråbröderne i Stockholm. Dog 1472. En annan, **Thomas Ryting**, skall omkring 1536 varit befallningsman på Åbo slott och fogde öfver Södra Finland.

Rytter, Johan Hindersson, till Lefverne och Bestorp, var 1631 ståthållare på Elfsborg, sedan i Jönköping, 1634 landsböfving öfver Elfsborgs län och kommandant i Götheborg. Dog 1644. Skall ha blifvit adlad 1615 och ätten utdöd med hans sonson, **Henrik Henriksson R.**, som dött barnlös d. 7 Maj 1720; men ingen af släkten lär tagit introduktion, emedan den ej finnes i matrikeln.

Rytterne, en socken, ömsom ett konsist., ömsom ett patron. pastorat i Snäfringe härad af Westerås län och stift, $1\frac{1}{2}$ mil S.V. från Westerås, består af $49\frac{3}{4}$ enl. Forsell, men enl. matrikeln och Tuneld af $52\frac{1}{4}$ mtl., uppskattade till 253,189 R:dr, med en folkmängd af 1,310 personer. Arealen är 13,353 tunnland, hvaraf 80 äro sjöar och kärr. Båda socknarna, Stora och Lilla Ryttern förenades till en under ofvanstående namn, då den nya, vackra och välbelägna stenkyrkan blef färdig 1818. Jordmänen är fruktbär och 10:de kornet är ingen sällsynthet. Här i socknen ligga *Stora* och *Lilla Ekeby*, *Fiholm*, *Tido* och *Tärnö* (se detta ord), hvilket sistnämndas ägare alternativt med konsistorium utnämner kyrkoherde, men ensam komminister, samt *Stenajo*, 1 mtl. frälse, som har en stor trädgård och en vacker park, der man stundom påstår sig ha hört näktergalar. Ön *Åholmen*, som utgör park och fruktträdgård till Ekeby, är märkvärdig genom en runsten samt genom tvenne monumenter, det ena öfver Linné, det andra öfver statsrådet greve Lagerbring. I denna socken ha legat borgarna *Wallby* och *Sörby*, hvaraf den förra är alldeles förstörd, men efter den senares ringmurar finnas ännu lemningar i behåll. Adr. Strömsholm.

Rytterskiöld, Carl, bette förut Andersson, och adlades 1651 såsom löjtnant, emedan han "tient i en rund tid manligen, troget och tappert." Blef major och lefde ännu 1679. Ätten är redan utgången.

Rå, Råande, ett troll eller öfvernaturlig varelse som, enligt folktron, företer sig i åtskilliga former och skepnader. Så t. ex. har man i Mora socken i Dalarna vid Fåsås fäbodars, S.O. om Färnäs by, i många år trott sig böra skall af hundar, ehuru intet sådant djur funnits i grannskapet. Det höres isynnerhet om aftnarna och långt in på nätterna, stundom så nära, att man fruktar ett anfall af de arga, skällande hundarne. Någon gång har en oförvägen fritänkare försökt härma ljudet, men sådant har alltid på ett eller annat sätt be-

kommit honom illa, och nu mera aktar sig hvar och en noga för ett dylikt öfverdåd. Dessa handskall tros vara ett af Råandens sätt att yttra sig. Allmänast troddes likväl rået vistas i skogar, vatten och berg, och kallades, efter dessa sina olika hemvist, *Skogsrå*, *Sjörå* eller *Bergsrå*. Dessa visade sig i menskelig skepnad och otaliga sägner äro gängse om deras uppenbarelser. Detta gäller isynnerhet om skogsrået, som dels ansågs bo i hvarje enskildt träd och utgöra dess ande, dess hemliga lif, dels herrska öfver hela skogen. Jägar och kolare besöktes ofta af ett sådant. Det infann sig isynnerhet om natten vid elden och vände alltid framsidan af kroppen, som var en skön jungfrus, åt mannen, som det talade vid. Men om denne då tog en eldbrand och slog rået på ryggen, befanns denna ihälig och formlös och anden for af bort åt skogen. — Många af dessa sägner lefva ännu i folkets minne, ehuru allt mer och mer upplösande sig i sagans dunskrets.

Rå och Rörshemman kallas sådana lägenheter, som blifvit uppröjda på säteriernas mark inom deras rågång. Dessa hemman hafva af ålder njutit i det närmaste samma friheter som sjelfva säterierna och höra således till den privilegierade jorden. Likasom sjelfva sätesgårdarnes var äfven rå- och rörshemmanens besittning ett privilegium för ridderskapet och adeln till dess vid 1809 års riksdag alla medborgare förklarades lika berättigade att förvärfa hvad slags jord som helst. Om nu i följd deraf rå- och rörshemman afsöndras från säterierna, behålla de likväl sin rå- och rörsfrihet. I de forna Danska provinserna, Skåne, Halland, Bohuslän, förekommer ej benämningen rå och rör, men saken finnes under ett annat namn. *Veckodagshemman* och *insockne frälse* hafva der samma privilegium som rå- och rörshemman, d. v. s. att de inom socknen belägna under säterierna lydande hemmanen njuta i det närmaste säteriernas frihet.

Råbeck, 1 mtl. säteri i Medelplana socken i Skaraborgs län, med underliggande $5\frac{3}{4}$ mtl. utom andra lägenheter, har en praktfull åbyggnad med en af de största trädgårdar i länet och en utmärkt skön belägenhet på Kinnekulles sluttning. Här finnes tillräcklig skog, skiffer- och sandstensbrott samt en kalkugn. Alla åbyggnaderna äro uppförda af sten, bruten på egendomen. Äfven finnes här en hälsokälla, som till egenskaper och verkningar anses jemförlig med Loka.

Råbelsöf eller **Råbelsöf**, annex till Fjelkestads moderförsamling i Christianstads län, $\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Christianstad, består af 24 förm. mtl. frälse, uppskattade till 67,450 R:dr, med en folkmängd af 510 personer. Arealen är 3,124 tunnland, hvaraf blott 25 utgöra sjöar och kärr. Socken, som i allmänhet har god åker och äng, med något skog och fiske, tillhör för det mesta *Råbelsöfs* säteri, hvilken egendom Carl XI i November 1677 lät omgifva med grafvar och vallar för att hindra besättningen i Christianstad att derifrån oroa Svenska arméen. Säteriet består af 21 hela hemman, med 2:ne qvarnar, 1 såg, 1 kalk- och 1 tegel-

brak. — I socknen ligger det bekanta *Balsberget* (se detta ord). Adr. Christianstad.

Råby, en socken i Vestra Rekarne härad af Nyköpings län, 2 mil V. från Eskilstuna, annex till Tumbo moderförsamling, består af 7 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 39,842 R:dr, med en folkmängd af 243 personer. Arealn är 3,934 tunn., hvaraf 90 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af okänd ålder utan torn och vapenhus, liten och oansenlig, endast 24 aln. lång, 8 aln. bred och 7 aln. hög, har i senare tider blifvit något reparerad och fått ett litet orgelverk. Altartaflan, år 1660 ditskönt af Zacharias Pauli och Brita Hårdh, är likväl så bristfällig, att fråga uppstått om dess utbyte mot en annan och bättre. I socknen finnas lämningar af någon gammal borg, dit förmodligen en bätled fordom gått från Mälaren. På *Kohlstå* ägor är en grotta, bildad af tvenne nedfallna klippstycken, som formerat en större sal med 2 mindre, till en del igenfallna, sidorum. Denna grotta kallas *Rangla kyrka*. Bland allmogen går den sägen, att man i fonden deraf sett ett altare med två ganska stora silfverljusstakar, men hvilka ingen vågat nalkas, emedan de bevakats af en der bredvid liggande väldig svart hund med brinnande ögon. — På skogen *Råby hed* är en gammal, nu mera vattenfylld, jerngrufva, och på ett annat ställe derstädes tror man sig ha upptäckt silfvermalms-anledningar, men hvilka ej lära motsvarat förhoppningarna. Adr. Thorsbälla.

Råby, med annexet Bärbo, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Rönö härad, Nyköpings län och Strengnäs stift, består af 27 $\frac{1}{4}$ förm. hemman, uppskattade till 103,204 R:dr, med en folkmängd af 735 personer. Arealen är 12,011 tunn., hvaraf 1,680 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Råby, Stora, moderförsamling och med annexet Bjellerup, ett konsist. pastorat af 3 kl. under Lunds universitet, $\frac{1}{4}$ mil från Lund, i Torna härad af Malmöhus län och Lunds stift, består af 9 $\frac{1}{8}$ hemman, uppskattade till 76,170 R:dr, med en folkmängd af 460 invånare och en areal af 1,689 tunn., hvaraf endast 2 äro kärr. Pastoratet är anslaget till prebende till första stadskomministraturen i Lund, eller det fordna archidiakoniet, som stiftades 1145. Egentligen är Råby annex till Bjellerup, men lärar, genom ett misstag af Djurberg, kommit att anses tvertom, och uppgifves nu som moderförsamling både i Stiftsmatrikeln och af Forsell. Åkerjorden bör till den bördigaste i Skåne och förmodligen i landet, och trakten har ett hälsosamt luftstreck. Båda förhållandena, tillika med allmogens tarfliga lefnadssätt, har gjort att hälsotillståndet här är i allmänhet ganska godt och mortaliteten ringa. År 1848 dogo i Råby endast 5 personer, hvilket är föga mer än en procent, och i Bjellerup 2, hvilket ej är en half procent. Menniskor om 80 och 90 år böra ej till sällsyntheterna. Kyrkan är gammal, men har i senare åren, under professor Brunii tillsyn, blifvit till sin inre arkitektur något förskönad. Socken har egentligen blott en märkvärdighet, nemligen: *Råby Räddningsinstitut*, hvilket stiftades år 1839

af öfverste-kammarjunkaren baron Gyllenkrook efter mönstret af *Das raue Haus* i Hamburg och några andra dylika inrättningar i Tyskland. Flera andra menniskovänner hafva sedan omfattat det med välvilja och deråt anslagit donationer, så att dess kapitalfond för närvarande är 24,000 R:dr B:ko. Här finnes en större tvåvånings byggnad, uppförd af professor Brunius i halfgöthisk stil, utom tillhörande ladugårdsbyggnader och flera mindre hus; det har en jordrymd af omkring 20 tunnland, hvaraf 6 utgöra en smakfullt anlagd trädgård med genomflytande kanal och flera hundra fruktbärande träd. Från sin början har inrättningen upptagit, undervist och vårdat omkring 40 värnlösa barn, hvaraf de flesta nu lemnat räddningshuset, äro anställda i olika yrken och kunna på ärligt sätt försörja sig sjelfva. Anstalten styres af en direktion, hvari landshöfdingen, biskopen och kyrkoherden i Stora Råby äro själfskrifna ledamöter. Den sistnämnde, Hr doktor Johan Åke Kahl, har utgifvit årsberättelser och redogörelser för stiftelsen, hvilka utgöra dess historia till och med år 1848.

Räckelsta, ett säteri om 4 mtl., i Helgesta socken i Södermanland, har förut tillhört släkterna Mannerstedt och Stuart, men nu mera familjen Holst, hvilken likväl lärar ha förbindelse, att deraf erlagga någon afgift till Wadstena adliga jungfrustift.

Räcksta. Se: *Åkers krutbruk*.

Råda, moderförsamling, med annexen Åsaka och Mellby, ett reg. pastorat af 2 kl., i Källands härad, Skaraborgs län och Skara stift, $\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Lidköping, består af 20 $\frac{1}{8}$ förmedl. mtl., uppskattade till 92,213 R:dr, med en folkmängd af 645 personer. Hela pastoratets areal utgör 13,585 tunn., hvaraf 180 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af sten och tros vara byggd i biskop Nils' tid, hvilken blef biskop i Skara 1358. Den har ett högt och spetsigt torn, som synes långt ut i Wernern. I socknen ligger säteriet *Ågården* (se detta ord), samt egendomarna *Trulsgården* och *Björksäter*, utmärkta för sina prydliga åbyggnader och sitt vackra läge. Adr. Lidköping.

Råda, ett af annexen till Eksbärads moderförsamling i Carlstads län och stift, vid Klarelven, 8 $\frac{1}{2}$ mil från Carlstad, består af nära 19 förmedl. hemman, uppskattade till 498,259 R:dr, med en folkmängd af 4,340 personer. Socken har en längd af nära 3 mil. Af socknens areal, som icke hos Forsell finnes särskildt uppgifven, äro 10,550 tunn. sjöar och kärr. Kyrkan är nybyggd af gråsten och invigdes d. 22 Febr. 1835, är rymlig och vacker, och har en altartafla, målad af Roselius i Upsala. Den gamla, föreställande Adam och Eva i paradiset i halft upphöjdt arbete, förvaras i sarkristian. På kyrkogården finnes en murad och hvälfd graf, tillhörande Geyerska familjen, men hvilken nu mera ej begagnas. Den är belagd med jordtorf, så att den liknar en ättehög, och omkring dess fot är lagd $\frac{1}{2}$ alns stenmur med jerngaller, inom hvilket löfträd äro planterade; på kullens spets står en grafsten med Uddeholmsbola-

gets stiftares Bengt Gustaf Geyers namn (se detta ord), samt födelseåret 1682 och dödsåret 1746. Fattigpersonalen inom socknen utgör vanligen 100 personer, som försörjas af församlingen, med särskildt bidrag af Uddeholms bolag. Inom socknen ligga *Stjernfors* och *Lovisebergs* bruk, samt vid Rådasjön landlegendomarna *Uddeholm*, *Risberg* och *Rissäter*. Adr. Carlstad.

Råda, annex till Amne härads moderförsamling i Skara stift. Socknen ligger likväl i Wisnums härad, Carlstads län och stift. Består af 23 $\frac{5}{7}$ förmedl. mtl., uppskattade till 164,633 R:dr, med en folkmängd af 1,188 personer. Arealen är 13,191 tunn., hvaraf 4,500 äro sjöar och kärr. Den oformligheten, att samma pastorat lyder under tvenne läns- och stifts-styrelser har länge varit öfverklagad och senast 1842 vid komministersledigheten, då det föreslogs, att antingen göra Råda till ett särskildt pastorat eller förena det med Rudskoga. Men som Skara konsistorium lade sig häremot, förföll saken. Kyrkan är liten och af träd, byggd på 1300-talet. På väggarna och i taket finnas många medeltidsmålningar. Adr. Christinehamn, hvarifrån socknen ligger 4 mil af lägsnåd.

Rådanefors, ett jernbruk i Ödebergs socken på Dalsland i Elfsborgs län, har vid 2 härdar 700 skepp:d smide af eget tackjern, som afsättes på Götheborg och Uddevalla. Manufaktursmidesverkstäder ha varit här privilegierade, men privilegierna ej begagnats. Bruksstämpeln är R. B. Åges af G. Kjerrulf.

Rådberg, Johan Jakob, död 1844 vid 61 års ålder såsom öfverfältläkare, regementsläkare vid Uplands regemente och R. af W. O., har 1835 skänkt till Westgötha nation i Upsala en summa af 6,000 R:dr B:ko, hvilken skulle användas att amortera nationens skuld för inköpet af dess gård i staden.

Rådberg, Adolf Fredrik, född d. 23 Febr. 1789 i Wenersborg, der fadern var regements-skrifvare med krigsråds titel, blef vid 15 års ålder student i Upsala, tog hofrätts- och kansliexamen, men öfvergaf den juridiska banan, återvände till Upsala 1811, blef magister 1818, prestvigdes s. å. och anställdes 1820 af grefve Posse på Fogelvik vid den af honom stiftade Hornsbergs vexelundervisningsskola. Då Tryserums pastorat blef ledigt, erhöll han af enkegreffvinnan Posse kallelse till kyrkoherde-beställningen derstädes, hvarpå han haft dess afidne mans löfte, men undandad sig det och flyttade i stället 1828 till Stockholm för att deltaga i tidningen *Journalen* såsom till hälften dess ägare; blef följande året lärare och konstituerad rektor vid nya elementarskolan, men hvilken plats han 1831 utbytte mot Tengeneds sacelani i Skara stift. Hade 1835 nästan enhälligt kallelse till sin födelsestads, Wenersborgs, pastorat, men emottog i stället följande året komminister-befattningen derstädes, som han ännu innehar, ehuru plågad af sjuklighet. Har utgifvit: *Läsning för bildade Fruntimmer*; *Praktisk Handbok för vexelundervisnings-skolor*; *Aforismer*

och *Paradoxor*, skaldestycken; *Staten betraktad som Uppfostrings-Institut*; *Litterärt Thema med variationer*, eller *Litterära Reminiscenser i Obunden Prosa och Bunden*; *Fridland*; flera predikningar och dessutom uppsatser i åtskilliga tidningar. Det säges om honom i Biogr. Lex.: "Det är en för det sanna, rätta och sköna mer än vanligt varm själ, som så ousägligt gerna ville på ett öfvertygande sätt frambära i ljuset allt hvad denna själ känner, men som, ehuru med äkta sinne för grundlighet och allvar, fått ifrån början en alltför mångsidig och alltför ytlig bildning, hvilken inbillningskraft i förtid förslöats genom bristande näring, hvilken minneskraft saknat nödig öfning och ansträngning, hvilken vettgirighet lemnats utan klok ledning och derigenom till en stor del gått miste om sitt mål."

Rådene, annex till Sjögerstads moderförsamling i Skaraborgs län och Skara stift, består af 17 $\frac{3}{4}$ förm. mtl., uppskattade till 61,273 R:dr, med en folkmängd af 392 personer. Arealen är 3,981 tunn., hvaraf 160 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af sten. På kyrkogården låg en runsten med Thors hammar och en inskrift, sägande att Rane lät resa stenen till sitt och sin fader Betars minne, men denna sten blef, vid kyrkans reparation, inlagd i golfvet. Här finnes en prydlig gravård i Götbisk smak, hvarunder öfverstlöjtnanten Sparrsköld med dess fru ligga begrafna, samt en pestgraf från 1711, då 24 inom socknen afidne personer här begrofvos. En bäck, som ur Simsjön störtar sig ned utför Billingsens klippor, driver icke mindre än 8 qvarnar. Sjön skall fordom ej haft något utlopp, men fru Ingeborg Gylta beredde trakten denna fördel, då hon år 1639 lät spränga en väg för vattnet. Härtill skall hon ha använt eld och flåsk, hvarför kanalen ännu kallas *Flåsk-grafven*. Hon ägde det här i socknen liggande säteriet *Rådene*, 5 $\frac{1}{2}$ mtl. med vacker åbyggnad ehuru af träd. — Flera petrifikater ha träffats i denna socken. Adr. Sköfde.

Rådhuset i Stockholm. Det gamla låg vid Stortorget der Börsen nu är belägen, lärar varit litet och trångt och hade åt torget en utbyggnad eller burspråk, hvarifrån menigheten tilltalades, då den borde underrättas om något, men ej kunde rymmas under tak. Sålunda hölls här 1499 burspråk med stadens invånare, då Christiern utsågs till efterträdare åt sin fader Hans. Det var härifrån denne samme Christiern 1520 åskådade Stockholms blodbad. Redan 1695 var huset ganska förfallet, men stod likväl kvar till 1767 då det refs för att lemna rum åt Börsen. Magistraten hade dock redan långt förut flyttat till det af staden inköpta Bondeska huset vid Riddarhustorget, der den höll sitt första sammanträde d. 7 Febr. 1732. Det sistnämnda huset blef uppygdt af riksskattmästaren Gustaf Bonde, hvars enka sålde det till Stockholms stad, som en tid uthyrde det åt Svea hofrätt. Efter slottsbranden hitflyttades kongl. biblioteket. De båda flyglarnas tillbyggnad företogs först 1758. **Rådhusrätt** eller **Rådstufvurätt** är städernes domstol likasom häradsrätten är landets. Käm-

nersrätterne hafva väl hitintills varit en lägre domstol under rådhusrätten, men kämnarsrättens befattning i småstäderna har i gröfre brottmål endast bestått i att ransaka, rådhusrätten har alltid fällt utslaget. Men i Stockholm har förhållandet varit annorlunda, ty der har kämnarsrätten äfven fått fälla dom. Rådhusrätten har ett gammalt ursprung, som återfinnes i den gamla stadslagen, hvilken talar om ett råd, som var utvaldt af statsboerne för att å deras vägnar vårda stadens styrelse. Detta råd jemte konungens fogde utgjorde städernes styrelse både i förvaltnings- och domareärenden. Rådet valdes årligen ibland stadens borgare, men de väljande utgjordes blott af det förra årets råd, så att rådet förnyade sig sjelf. En del af rådet satt såsom domstol och ur denna domstol hafva de nuvarande rådhusrätterna uppväxt. En lägre rätt fanns äfven, hvilken var begynnelsen till kämnarsrätterne, som formligen stadgades genom 1619 års stadga för städernes administration. Troligen var det dömande rådet ett eget utskott och det förvaltande ett annat, ehuru dessa båda myndigheter i senare tider blifvit förenade hos samma personer. Ty nu utgöres magistraten och rådhusrätten af samma personal, nemligen borgmästaren och rådmännen. Den förra utnämnes af konungen inom ett förslag, som borgerskapet uppsatt; de senare väljas af borgerskapet. I de fall, der kämnarsrätt haft rätt att dömma har rådhusrätt varit domstol i andra instansen, och sjelf subordinerat rådhusrätten under hofrätten. Rådhusrätten är permanent och sammanträder vissa dagar i hvarje vecka.

Rådjuret (*Cervus capreolus*) är ett af våra skönaste och lifligaste djur af hjortsläktet. Det är mindre och mera finformigt än hjorten, har en längd af omkring 4 fot och $2\frac{1}{2}$ fots höjd, saknar nästan alldeles svans och har korta trinda upprättstående och smågreniga horn. Färgen är under sommaren gulbrun, om vintern gråbrun med vitgul buk och bakdel. Hannen, som kallas råbock, utmärker sig för sina horn, hvilka nästan alltid saknas hos rågeten, samt genom en under buken nedhängande tofs. Hornen fällas årligen och vanligtvis i December månad. Först i fjärde året blifva de greniga. Rådjuret träffas ännu i Sveriges södra provinser och på vestra kusten af Norrige. Ända till 1788 funnos de i Bohuslän, men iohjälfröso då under den starka vintern. I Halland framskyntar det ännu här och der. De vistas mest i skogsbryn och på högländta, bergiga trakter, särdeles der sädesfält tillgränsa. De påstås lefva i engifte och att makarne aldrig öfvergifva hvarandra. Deras sinnen äro utomordentligt skarpa. Språnget är af de skönaste och luftigaste. Rådjuret lefver under sommaren af gräs och löf, samt under vintern af lafvar, ollon, ung bark, o. d. På sädesfält göra de ofta stor skada. Parnings-tiden infaller vanligen i November månad, och honan framföder i Maj eller efter 21 veckors dräktighet en eller två ungar, sedan hon smugit sig ifrån hannen, som stundom försöker uppåta de nyfödda ungarna. Sedan dessa blifvit en vecka gamla,

för moderna dem till fadern, som sedan allt framgent visar dem mycken ömhet. Rådjurets kött är att räkna ibland de smakligaste födoämnen. Skinnet användes på flera sätt. Man jagar rådjuren stundom med stöfware, men vanligtvis skjutas de för skuthäst.

Rådmansö, annex till Frötuna moderförsamling i Frötuna skeppslag af Stockholms län och erkestiftet, 2 mil Ö. från Norrtelje vid saltsjön, består af $51\frac{1}{2}$ förm. mtl., uppskattade till 152,850 R:dr med en folkmängd af 1,586 personer. Arealen är 14,696 tunn., hvaraf 580 äro sjöar och kärr. Socknens äldre namn var *Svinö*. Här ligger *Rådmansö* kungsgård och *Riddersholm* (se: *Frötuna*.) Den nuvarande kyrkan är byggd af sten, blef färdig 1819 och fick 1844 ett ganska godt orgelverk. Har ett torn af 36 aln. höjd. Adr. Norrtelje.

Rådmän. Se: *Magistrat*.

Rådessalarna på Stockholms slott voro belägna 1 trappa upp i östra sidan åt yttre borggården, och rådet hade här sin första session d. 13 Okt. 1755 samma dag riksdagen utblästes. Då riksrådet afskaffades 1789, tillstängdes äfven dessa salar och ha sedan endast varit begagnade som paradrum åt kongl. lik vid dessas offentliga förevisande.

Råsfelt, Erik, bondeson från Westergöthland, kallade sig Råberg och blef 1684 kammarskrivare i militie-afräkningskontoret, der han sedon blef kamererare, i hvilken beställning han adlades 1708 för det han "har til sitt välförtienta beröm bragt til riktighet monga och stora balancer, som för hans tid vid Contoiret sig befunnit, samt igenom sina påminnelser och bedrifvande afskaffat en hop dristigheter och sjelfsväld, inritade å somliga orter vid Fortificationsmedlens handterande;" blef sedan kongl. räntmästare. Dog i Stockholm d. 30 Jan. 1724 vid 62 års ålder. Hans son,

Råsfelt, Johan, född 1702, blef 1747 lagman i Nerike och 1750 revisions-sekreterare, 1756 landshöfding i Örebro län, hvilket han dock utbytte mot Elfsborgs genom öfverenskommelse med grefve Mörner. R. af N. O. Dog d. 6 Juli 1763.

Råg (*Secale cereale*), Sveriges allmänaste sädeslag, härstammar, likt de flesta af dessa, från Asien, der han på Himalajas bergstrakt igenfunnes ända upp till 14,900 fot öfver hafsytan. Den förekommer hos oss vanligen i tre hufvudsakliga artförändringar: *Tufråg*, hvars utmärkande egenskap är att, ehuru sådd ganska tidigt, till och med i början af Juli, likväl icke gå i lägg på hösten, utan blott tufva och utbreda sig på marken, hvarföre den bör sås tunnare än vanlig råg, samt att gifva längre halm och tyngre korn än denna; *Senråg*, som kan sås senare, till och med efter hvetet, har tjockare skal och ger mörkare mjöl samt mognar senare än den vanliga, och *Vår-råg*, hvilken ger mindre afkastning än den vanliga, är mera osäker och fordrar kraftigare jord. Det finnes således inlet skäl till dess odling, annat än der svårt bergningsväder och en ogynnsam höstväderlek hindrat att utså den beräknade mängden af

höstråg, eller der man odlar potatis utan att bäl-
la träda och jordmånen är för dålig för korn att
följa efter potatis, eller på torfjord, der höstråg
lätt felslår; i dessa och dylika fell kan sommar-
rågen förtjena att komma i åtanka. Den allmän-
na rågen kan sås på de mest olikartade jordmån-
ner, trivses bäst i lös jord, der den ger den stör-
sta afkastning och är den enda passande på jord,
som håller 85 proc. sand eller deratöfver. Den
fördrager illa fuktiga lägen, der ofta svingel in-
finnes sig och standom alldeles uttränger densam-
ma. Rågen anses ej hos oss tåla så stark köld
som kornet eller hafran, men i åtskilliga andra
länder är detta förhållande tvärtom. Den fordrar
mindre gödsel än hvetet och anses mätta jorden
mindre. Dess vigt är i allmänhet 14 lisp:d; den
dåliga kan gå ända ned till 11. Den högsta af-
kastning, man deraf erhållit, har varit på landt-
bruks-akademiens experimentalfarm 15:de kornet.
Medelafkastningen i Sverige är i Norrbottens län —
på de få ställen derstädes, som den kan odlas —
11 $\frac{3}{4}$, i Westerbottens 8 $\frac{1}{4}$, i Bohuslän 7 $\frac{5}{8}$ och
minst i Kronobergs, der den endast är 3 $\frac{1}{4}$. Me-
delafkastningen för hela riket är på landsbygden
5 $\frac{3}{4}$ och på stadsjord 6 $\frac{1}{4}$. — Att ett sädeslag,
som så väsendtligen ingår i vilkoret för menni-
skans tillvaro och utgör dess förnämsta födoämne,
äfvén måste spela en stor rol i dess inbillnings
föreställningar, är naturligt. Man tillskref sålunda
rågen allehanda mystiska betydelser. Dess halvt
begagnades vid jultiden allt dermed beströ golvet
och tjena till läger för hela hushållet. De faror,
som här af uppkommo genom eldens ovarsamma
handterande bland den lösa halmen, föranledde ett
förbud mot dess begagnande; men bruket fortfar
icke desto mindre, isynnerhet i de norra provin-
serna. I taket plägade man julaftonen upphänga
12 små råghalmskärfvar, som der fingo förblifva
hela året om och kallades *Burmänner*, hvilket ännu
sker på vissa trakter i Småland. Midsommars-
natten plägar man, på åtskilliga orter, ombinda
två lika höga rågstånd med hvar sitt band, det
ena rödt för glädjen, det andra svart för sorgen,
och följande dagen efterse, hvilketdera växt öf-
ver det andra. Dettas färg tros då bli betydelse-
full för det kommande året, hvars händelser bli
antingen af glad eller sorglig beskaffenhet.

Rågblomman (*Draba verna*) tillhörig tetradyna-
misternas klass, är en af vårens första alster. Den
har sitt namn deraf att när dess små hvita blom-
mor visa sig anser bonden tiden vara inne för så-
ning af vårråg. Den trivses endast på torra bac-
kar och jordvallar, samt erbjuder förmedelst sin
litenhet ingen känd nytta i hushållningen.

Rågård, annex till Högsåters moderförsamling i
Wahlbo härad af Elfsborgs län och Carlstads stift,
består af 8 $\frac{3}{4}$ förm. mtl., uppskattade till 30,839
R:dr, med en folkmängd af 838 personer. Are-
alen är 8,725 tunn., hvaraf mer än en fjerdedel
eller 2,875 äro sjöar och kärr. Adr. Weners-
borg eller Åmål.

Rågålanda, ett stångjernsbruk i Nyeds socken i
Wermlands län, hvarest vid 2 härdar smidas 933

skepp:d af köpetackjern. Afsättningsorten är Gö-
theborg. Ägare äro C. G. och B. A. Geyer m. fl.
intressenter. Bruksstämpeln är BL:R.

Rågräns och **Råkärrs** koppargrufter. Se: *Jern-
bods* socken.

Rågårdsvik är ett betydligt skärgårdssambälle
på Skafvöns södra udde utanför Öronst i Bohuslän.
Det är väl bebygdt och bebos af 46 hushåll, hvaraf
de flesta äro sjöfarande. Här funnos år 1840
sexton fraktfartyg om tillsammans 568 läster,
hvarmed idkades sjöfart på Frankrike och England.
Fisket idkas icke särdeles.

Råhus eller **Råus** (skrifves i Lästboms stiftsma-
trikel *Raus*), ett annex till Helsingborgs lands- och
stadsförsamling, ligger vid hafvet, $\frac{3}{4}$ mil från Hel-
singborg, består af 15 $\frac{5}{8}$ mtl., uppskattade till
136,945 R:dr. Arealen är 4,050 tunn. Folkmängden
1,580 personer. Här inom ligger *Råd* fiskeläge, som
1840 hade 61 huslägenbeter och en skattlagd
qvarn. Här uppkastades 1712 ett retranchement,
som sträckte sig från Råströmmen mot Landskro-
na till en längd af 4,800 alnar. Socknens jord
är i allmänhet mager, äfvensom ängsmarken, och
skog fattas alldeles. Danskarne hade landstigit här
d. 1 Nov. 1709, och man ville nu förekomma ett
dylikt företags förnyande. Fiskeläget uppbändes
1788 af den Ryska eskader, som under kriget
mot Sverige låg vid Köpenhamn. Adr. Helsingborg.

Råka (*Corvus frugilegus*), en flyttfogel tillhörig
korpslägtet, är ungefär 3 quarter lång, är svart
till färgen med stark stålblå glans särdeles på
hals och hufvud, näbben är rät och spetsad. Fjä-
derbeklädnaden på nyssnämnda kroppsdelar är olik
den hos öfriga arter af detta släkte, nemligen helt
silkeslen utan alla fjäderspolar. De glänsande vin-
garne och stjerten skifta i grönt och purpur. Un-
garne äro föga olika de gamle, endast att näs-
borrarna äro täckta med styfva borst, hvilka dock
snart bortnötas, då fogeln börjar borra i jorden
efter sin föda. Råkan hitkommer i början af Mars
månad, och lemnar oss åter i Sept. eller Oktober.
Hon går norr om Småland. Dess käraste tillhåll
är öppna fält, der skogsparker eller enstaka träd
förekomma. Ganska sällskapliga, förena sig dessa
foglar i större kolonier och sälla sig ofta till an-
dra foglar af samma släkt. Deras ljud är ett vi-
drigt skriande, som låter *gaarb, gaarb*. Boet till-
reda de uti höga träd helst i skogsbryn nära åker-
fält, och bygga der flera par tillsammans. Nä-
stena sammansättas af ris och qvistar, mossor, ull
och hår, äfvén jord. Äggen, som till antalet äro
4 å 5, äro långa, grönaaktiga och brundäckiga.
I slutet af Maj eller början af Juni äro ungarne
flygfärdiga, men hålla sig gerna länge i samma
träd, der de gamle haft sitt bo. Ungar råkor ätas,
och anses såsom en läckerhet. På nysådda åkrar,
särdeles ärtåkrar, göra dessa foglar icke ringa
skada, derigenom att de uplocka det groende ut-
sædet.

Råkoppar äfvén **Gårkoppar**, **Gårkoppar** el-
ler **Svartkoppar**, kallas kopparn i sin första
småta form, sådan den vid rostbruk framkommer,
då den ännu icke äger den högröda färg, den

mjukhet eller smidighet, som utmärker densamma, och merendels ännu innehåller en blandning af andra metaller, och hvarefter han måste undergå en ny smältning eller *Garning* (se detta ord), för att bringas till fullkomlig användbarhet.

Rålamb. Denna släkt härstammar från Anders Sigfridsson till Örn och Backa, som adlades 1541, själf son af Sigfrid Pedersson till Backa. Åtten introducerades dock först 80 år senare på riddarhuset bland friherrarne. De märkligaste deraf äro den ofvannämnde

Rålamb, Anders Sigfridsson, som var befallningsman på Stockholms slott 1563, då han af Erik XIV fick det obehagliga uppdraget att i Finland fångsla hertig Johan och dess furstinna samt föra dem till Stockholm. Han var då en af Eriks tillgifnaste anhängare, men föll sedan i dess onåd för det han och Nils Boije gifvit hertig Johan för goda vilkor. Göran Pehrsson befalltes således att föra dem båda "i triumf." Denna skymfliga behandling tyckes ha verkat en förändring i R:s tänkesätt, ty ehuru han äfven sedan tjente Erik och tappert slogs mot Danskarne vid Engelholm samt nedhögg en tropp Tyska soldater, kom han likväl, vid början af Johan III:s regering, i ynnest hos denne, till hvars förtrognare umgänge han hörde, och som 1571 gaf honom Aspevik i förläning. Afled 1583. Hans son,

Rålamb, Sigfrid Andersson, skickades 1591 af konung Johan, jemte Erik Falk, som sändehud till Krimske Tatarerne, hvilka förmåddes göra ett infall i Ryssland, som väl slog illa ut för dem, men för Sverige var en fördelaktig diversion. Hans yngre broder,

Rålamb, Lars Andersson, visade samma trohet som hans bror, ej blott mot Johan, utan äfven mot hans son, Sigismund. Denna blef för honom ganska olycklig, ty då han af den sistnämnde blifvit jemte Johan Sparre och Christoffer Gyllengrip satt till höfvidsman på Kalmar slott och de nödgades uppgifva det åt hertig Carl, lät denne d. 16 Maj 1599 halsugga dem alla tre och uppsätta deras hufvud öfver stadsporten. Han beskylldes äfven för någon benägenhet för katolicismen, och att han fört S:t Britas, S:t Catharinas och S:t Ingridis relikier från Wadstena till Sigismund i Kalmar.

Rålamb, Bror Andersson, yngste sonen af den ofvannämnde Anders Sigfridsson R., var född 1568. Han blef 1613 kammarråd, 1622 ståthållare öfver Nerike och Wermland, 2 år senare landshöfding i Westmanland och 1627 assessor i Svea hofrätt samt vice præses derstädes. Han blef väl 1630 utnämnd till president i Åbo hofrätt, men fick ej tillträda sysslan till följd af en befallning från Gustaf Adolf, som frantog honom icke blott den, utan äfven hans förläningar, till dess han inför domstol inställt sin son, som råkat begå en förseelse mot konungen (se nedanföre). Rådets bemedling hjelte ej, icke ens Gyllenhjelm, utan R. förblef afsatt från sitt embete och förvist på sin egendom under konungens återstående lifstid. Efter hans död, men likväl först 1634, blef

han utnämnd till landshöfding i norra och södra Finland, hvarifrån han tog afsked 1637 och dog d. 3 Juni 1647. Hans son,

Rålamb, Erik Brodersson, som råkat ådraga sig den store Gustafs onåd, hade studerat vid Upsala och sedan, efter vanan hos hans stånd, rest i fremmande länder. Han var kammarherre hos konungen, som d. 18 Nov. 1631 befallde honom vid bordet slå i, eller, som det heter "credensa", både sitt och gästernas glas. Detta uppdrag tyckte R. vara så under hans stånd och värdighet, att han icke allenast vägrade förrätta det, utan till och med lemnade salen. Häröfver förtörnades konungen icke utan skäl; men det märkliga och hos Gustaf Adolf ovanliga är, att hans vrede utbröt icke blott mot den vanvördige sonen, utan äfven mot fadern, som han trodde så illa hafva uppfödt sin son, att han på detta sätt kunde fela i skyldig aktning mot majestätet. Sannolikt skulle den store monarkens vrede hafva lagt sig, och hans mildhet och rättvisa både förlåtit sonen och godtgjort förbåttandet mot fadern, om ej hans död mellankommit. R. begaf sig genast ifrån hofvet och lärar sökt en fristad i fäderneslandet. Efter Gustaf Adolfs fall väcktes hos rådet fråga att skicka honom till Persien som sändebud; men detta ansågs mindre lämpligt, när han stått i onåd hos konungen. Drottning Maria Eleonora var likväl icke förtörnad på honom, utan rekommenderade honom hos rikskanslern, som tog honom till sig i Tyskland. Han skickades 1635 till Paris, hvarest han förvärfvade Hugo Grotii vänskap, men der han sjuknade och dog sistnämnde år. Hans halfbroder,

Rålamb, Claes, var född i Stockholm d. 2 Maj 1622, reste, efter slutade studier i Upsala, till Paris och återkom derifrån 2 år senare med Franske ambassadören; skickades med Svenska sändebuden till fredsunderhandlingarna i Brömsebro och tillbragte sedan 10 år på sitt gods med landtushållning och studier. Först efter Carl Gustafs uppträde på thronen, gick han åter i tjänst och följde denne i Polska kriget, samt användes i åtskilliga diplomatiska värf, särdeles i en beskickning till Turkiske kejsaren, hvarvid han, för att framkomma genom de fiendtliga länder han måste passera, antog åtskilliga förklädningar. Han uträttade uppdraget till konungens nöje och författade en berättelse om sin resa. Vid den riksdag, som samman kallades efter Carl Gustafs död, uppträdde han som försvarare af ständernas rättigheter och således emot konungens testamente. Utnämndes 1660 till landshöfding i Upland, hvarunder han åter uppbyggde en af Upsala slotts rundelar, som nedbrunnit under drottning Christinas tid, och verkade åtskilligt till länets bästa. Inkallades 1664 i rådet af Magnus De la Gardie, som trodde sig kunna lita på hans tillgifvenhet. Dervid mistog sig likväl denne, ty R. var för det mesta i opposition mot honom, utom i frågor rörande lärdomens, vitterhetens och vetenskapernas uppmuntran. Blef hofrättsråd i Åbo hofrätt, rikskammarråd och 1673 öfverståthållare i Stockholm samt följande året friherre, då han skref sig till Byestad, herre till

Bro, Länna, Björkevik, Beatelund, och Tranås. Var god aristokrat, men ogillade likväl förmyndareregeringens förfarande i många fall, hvarför han deltog i fordringarna på en granskning deraf. Emellertid var han ej vän af de nya regeringsåsigter, som af Carl XI gjordes gällande, hvarföre denne 1678 utnämde honom till president i Götha hofrätt, hvarpå följde lagmans-embetet i norra Finland. Man anmärkte, att under hans presidenttid, ingen enda dom, fälld i hans närvaro, blifvit öfverklagad, och intet mål, som under sessionen företagits, blifvit uppskjutet till en annan. Som han fann sig ej vara gerna sedd af konungen, nedlade han alla sina embeten 1682 och lefde sedan i lugn till sin död d. 14 Mars 1698. Var en i många hänseenden bildad man, som i mycket stod framom sin tid. Grundläggare af det "Rålambska biblioteket" och författare af *Observationes juris practicæ eller åtskilliga påminnelser i Rättegångssaker; Kort Beskrifning om thet, som vid den Constantinopolitanska resan dr förelupit*. Flera juridiska uppsatser m. m.

Rålamb, Åke Claesson, den föregående son, var född d. 1 April 1651 och dog som öfverste d. 25 Sept. 1718; är egentligen känd som författare. Har utgifvit en *Adelig Öfning*, en slags encyklopedi, som innehåller flera vetenskaper och grenar af nyttigt vetande: Arithmetik och landtmåteri, fortifikation, skeppsbyggeri och landthus-hållning, trädgårdsodling m. m., hvartill sedan kom en *Concordantie-Bok*; En samling af kongl. bref och förordningar, beslut och plakater; en annan öfver kongl. rescripter till kongl. Svea hofrätts tjänst; ett *Diarium öfver Danska kriget 1675 och Följande åren o. s. v.*

Rålamb, Claes Hansson, den föregående brorson och son af vice landshöfdingen i Stora Kopparbergs län Hans Claesson R., var född 1682, blef som helt ung kammarherre hos administratören öfver Holstein, hertig Christian IV, skickades till konung Carl i Bender och ditkom kort före kalabaliken, i hvilken han deltog och blef fången hos Turkarna. Frigifven, antog han Svensk tjänst, blef kammarråd och utmärkte sig efter Carl XII:s död som en ifrig försvarare af ständernas rätt och förebyggandet af magtens koncentration i alltför få händer. Sålunda utverkade han på riksdagen 1719 beslutet, att ingen skulle få längre än 3 år innehafva öfverståthållare-embetet, och blef 1737 landshöfding i Halland, hvarifrån han tog afsked 1745. Dödsåret är ej anteckadt. Hans son,

Rålamb, Claes, född d. 1 Nov. 1750, gick hofvägen och steg på den, utan att ha förvällat något af statens embeten eller vara utmärkt genom kunskaper eller särdeles förståndsgåfvor, till de högsta värdigheter; blef hofstallmästare, ledamot af krigskollegium för rättegångsärender, och i denna egenskap 1790 Kom. af N. O., ståthållare på Drottningholm, direktör öfver kongl. theatern, förste hofstallmästare, ledamot af tulldirektionen, Seraf.-riddare, öfverhofstallmästare och excellens. För öfrigt en beskedlig och hederlig man. Dog d. 29 Nov. 1826. I Biogr. Lex. berättas om hans tredje

fru, född grefvinna Düben, att då hon, dagen efter Carl XIII:s utropande till konung, skulle stiga i sin vagn och fann en sådan med "G. A." måladt på dörren, skall hon ha spottat derpå och sagt: "Aldrig i min lifstid skall min fot komma i en vagn med den satans chiffern." Biografen (Hr Wieselgren), tillägger: "Dylika anteckningar innehålla mycken historisk lärdom." Hans son,

Rålamb, Claes Hans, är född d. 3 Juli 1784, blef 1830, som kammarherre, ordförande i konstitutions-utskottet och R. af N. O., landshöfding i Stockholms län, hvarifrån han tog afsked 1842, R. af Ryska S:t Stanislai-ordens andra klass med kraschan, fullmäktig i riksgälds-kontoret och någon tid 1839 tillförordnad öfverståthållare.

Rålamb, Bror Claesson, son af riksrådet Claes R., född d. 2 Okt. 1668, ingick först i Svea hofrätt, sedan vid gardet och gick i utländsk krigstjänst, hvari han, bland annat, bistade Namurs belägring, blef sedan drabant hos Carl XII och följde honom från landstigningen på Seland till Pultava, der han blef fången och förd till Tobolsk. Återkommen härifrån 1722, blef han öfverste för Westgöthdals regemente, sedan vid adelsfanan och 1733 landshöfding i Österbotten, hvilket embete han dock icke länge förvaltrade, ty han dog i Wasa d. 27 April 1734. Var en flitig författare, som skrifvit åtskilliga tal vid högtidliga tillfällen och öfver märkeliga afidna personer, samt ett slags konversations-lexikon kalladt: *Alfabetiskt Tidsfördrif* och en *Fransysk, Latinsk och Svensk Dictionair*, eftersträfvande mycket att vara originell, särdeles i stafning och ordvändningar. Hans broder,

Rålamb, Anders Claesson, var född 1678, ingick äfven vid lifgardet, der han avancerade till kapten, bistade kalabaliken i Bender och föll likaledes i Turkisk fångenskap, men utlöstes af Holsteinske ministern Fabritius. Trött vid krigstjänsten reste han nu hem utan afsked och nedsatte sig på sin egendom Björkevik i Östergötland, sysselsatt med studier, samt afled der 1762. Han hade isynnerhet lagt sig på de Österländska språken och gjorde, med biträde af egna kunskaper, en sjelfständig öfversättning af bibeln, likväl skrifven med en så svårläst handstil, att efterverlden ej kunnat draga någon nytta af detta arbete, som varit nära ett halft århundrades verk. Ökade betydligt det redan förut ansenliga Rålambska biblioteket.

Rålamb, Gustaf Claesson, ännu en broder till de två sistnämnde, var född d. 5 Okt. 1675, skickades 1697 som ambassad-kavaljer till Ryssland och England, blef kammarherre, hofmarskalk, landshöfding i Skaraborgs län, president i kammar-revisionen, derefter i bergskollegium, Kom. af N. O. Dog d. 22 Juli 1750. Tessin säger om honom: "Han var en genomärlig, ärbär, stadig, arbetsam samt förmögen och städad man. Allt hvad mer eller mindre märkvärdigt bland Svenska saker kallas kan, undgick icke hans uppmärksamhet, eburu valet ej alltid var så noga. Dess bibliothek undergick två stora brandskador och med-

togs nästan belt och hållet i den sista. På eller inga Svenska böcker och skrifter felades der, ända till Stockholms Comedi-affischer. Hans noggranna nöje deri var ingen menniska till skada." Tessin tillägger om honom den egenheten att han aldrig åt bröd, hvarföre T. på skämt föreslog "att förekomma missväxt genom att aflägga brödatande, men använda allt arbete, som nu åkern upptager, på boskapsskötsel, o. d." Har utgifvit: *Stockholms stads Beskrifning*, samt en förteckning öfver sitt myntkabinett, hvilket han inköpt efter biskop Erik Benzelius, och som efter hans död såldes till banken för 120,000 daler kmt; en *Förteckning på Sveriges Råd*, o. s. v. Hans son,

Rålamb, Claes Gustaf, var född 1705, blef kammarråd, landshöfding i Södermanland, president, först i kommers-kollegium, sedan i statskontoret, Kom. af N. O. och död d. 29 Mars 1765. R. är egentligen märklig derföre, att det var i hans hus den unge Dalin var informator, och de tillgångar till studier och den umgängeston han här inhemtade, torde icke litet ha bidragit till hans anlags utbildning och den riktning de fingo. Gezelius säger om honom, att "han var en man af godt hjerta, mer vållustig och mindre ordningsman än fadern, ökade egendomarna, men förstörde egendomen för familjen, som, då Gezelius skref, ägde ingen enda fastighet."

Rålambstjerna, Magnus, son af fys. professor i Upsala, Elias Magni Rhalambius Gestrucius, var född i Upsala i början af 1600-talet, blef underlagman i Norrfinne lagsaga och assessor i Åbo hofrätt. Adlades 1651. Var ledamot i den kommission, som 1664 tillsattes att revidera lagen, men afled redan i April månad 1666, utan söner då ätten utgick med honom. Var en af Sveriges lärdeste jurister och åtnjöt allmän aktning, ej blott som sådan, utan äfven för sin redlighet och rättskaffenhet. Har efterlemnadt åtskilliga disputationer, betänkanden och förslag.

Rålstorpa bäck i Hasslöfs socken i Halland, är märklig derigenom, att man ofta i densamma träffat perlmußlor.

Rån kallas det brott, som begås genom att våldsamtt öfverfalla och plundra personer. Rån är således en gröfre art af tjufnad, förenad med personligt våld. Det förutsätter alltid att gerningen begåtts med berädd mod och straffas med dödsstraff. Rån betraktades af den äldsta lagstiftningen mindre strängt än tjufnad. Det öppna våldet hatades mindre i ett rätt, men ärligt tidehvarf, än det listiga, baksloga tjufveriet. Det kunde försönas med böter. Det är först sedan den allmänna stads- och landslagen trädte i landskapslagarnes ställe, som rån blef strängare bestraffadt. Då infördes dödsstraff för gröfre rån, och i vår nu gällande lag är detta straff stadgad för alla rån.

Råne, Bohuslänskt ord i stället för fargalt.

Råneå fögderi i Piteå län eller Norrbotten, består af socknarna Råneå, Neder-Kalix, Öfver-Kalix och Gellivare Lappmark, tillsammans 187 $\frac{1}{4}$ mtl., uppskattade till 610,047 R:dr, med en folkmängd af 12,027 personer. Arealen är 5,623,852

tunnl., hvaraf 608,000 äro sjöar och kärr. **Råneå**, Luleå och Piteå socknar, med Jokmoks och Gellivares Lappmarker utgöra Norrbottens södra domsaga, hvaremot de båda Kalix-socknarna höra till norra domsagan under Svea hofrätt.

Råneå, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Råneå fögderi, Norrbottens län och Hernösands stift, 4 mil N. från Luleå vid hafvet, består af 62 $\frac{1}{2}$ hemman enl. Forsell, men enligt Stiftsmatrikeln 63 $\frac{29}{68}$ mtl., uppskattade till 250,416 R:dr, med en folkmängd af 3,646 personer. Arealen är 457,603 tunnl., hvaraf 40,000 äro sjöar och kärr. Genom socknen flyter Råneå elf, som gifvit den sitt namn, och här faller ut i hafvet. Den kommer från Luleå Lappmark, grenar sig på flera ställen och är för det mesta grund, men har höst och vår så mycket vatten, att den på sina ställen förorsakar öfversvämningar; 4 $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan bildar den ett mäktigt vattenfall, kalladt *Korpsforsen*. Det ligger icke långt ifrån byn Degersele, är $\frac{1}{6}$ mil långt och 60 fot högt. Farten från sistnämnda by till kyrkan ansågs fordom så vådlig, att de, som begäfvos sig på vägen dit, togo afsked af släkt och vänner för detta lifvet, emedan de ej ansågo sig säkra att komma tillbaka. Denna fara förmädde likväl icke afskräcka den fromma andakten. Vid färjstället är elfven 543 fot bred. Nära derintill är kyrkan, som är byggd af träd, men har ett godt orgelverk. Socknen var till år 1654 annex under Luleå. Invånarne, som utom åkerbruket, hafva boskapsskötsel och skogseffekters förtyttande till näringsfång, äro i allmänhet välmående. I socknen ligga flera berg, hvaraf *Rånkålen*, som skall vara 345 alnar lodrätt öfver vattenytan, och har utseende af en trekantig batt, är landkänning för sjöfarande 10 å 12 mil ut på hafvet. *Pålsberget* är ganska högt, och har 2 grottor eller öppningar. På dessa berg synes solen hela natten midsommarstiden. Några märkeliga ålderdomslemningar finnas icke i socknen. Den har ett sundt läge, så att smittosamma sjukdomar äro sällsynta. Här ligga *Meldersteins* jernbruk och *Strömsunds* masugn (se dessa ord). Adr. Luleå eller Haparanda.

Rångedala, moderförsamling, med annexen Toarp, Espered, Warnum och Tärby, ett reg. pastorat af 2 kl. i Ås härad, Elfsborgs län och Skara stift, 1 $\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Borås, består af 23 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 82,582 R:dr, med en folkmängd af 1,084 invånare. Arealen är 5,027 tunnl., hvaraf 320 äro sjöar och kärr. Af sjöarna märkas *Folsjön* och *Mårsjön*. Kyrkan, som tros ha fått sitt namn af en drottning Raguhild, är af okänd ålder, men tillbyggdes 1752. Socknens åkerbruk är ej tillräckligt för invånarnes behof, hvarför många af dem idka gårdfärihandel. Ollonbergsska släkten skall härstamma från denna socken. En Thord Larsson från Orrekärr for nemligen under de oroligheter, som 1529 utbröto i Westergöthland, ut till Wittenberg, studerade der theologien och blef vid hemkomsten kyrkoherde i Rångedala. Hans sonson var Thore Ollonberg (se detta ord). Adr. Borås.

Rånums bro öfver Götha elf vid Wenersborg, är anlagd år 1694 af Polhem, och märkvärdig derigenom, att ehuru den är lång och elfven ganska strid, är den likväl så fast sammansatt, att den trotsat tiden och strömmen.

Rånums säteri, 1 mtl. i Tunhems socken i Elfsborgs län, $\frac{1}{2}$ mil från Wenersborg, har flera underliggande hemman och lägenheter, qvarn och ålfiske i Götha elf, en vacker åbyggnad, god åkerjord och skog af ek, al, gran och furu. Det säges derom i Tuneld, 8:de upplagan: "belägenheten är en af de vackraste. Säteriet är väl byggt; hufvudbyggnaderna, belägna på en höjd vid Götha elf, omgifvas på tvenne sidor af en stor och vacker trädgård samt af Götha elf, och å den andra sidan af allmänna landsvägen, med utsigt öfver dalen, emellan de närbelägna Halle- och Hunnebergen, hvilken dal dels med sina branta och höga klippor, dels med sluttande och skogbevuxna sidor, föreställer den behagligaste allé."

Rånäs, säteri och jernbruk i Fasta socken i Uppland. Denna egendom omtalas redan 1388 ibland andliga gods. Erkebiskop Johan Håkansson förordnade 1423, att Rånäs skulle tillhöra domkyrkan i Upsala, hvarför det ännu i 1542 års jordbok kallas konung Eriks hemman. Efter att ha tillhört åtakilliga ägare, innehafves det nu af aflidne friherre Axel Reuterskölds arvingar. Säteriet består af 2 mtl. och har en ganska vacker belägenhet. Hit hör äfven ett tegelslageri. Några ättehögar finnas på ägora. Jernbruket har vid 2 hårdar 1,500 skeppid smide af eget tackjern. Af-sättningsorten är Stockholm. Brukstämpeln är GG och bistämpeln: Sykes.

Rår kallas de på förkant af masterna och slängerna horisontellt hängande rundhultar; på stormasten: storrån, stormärrån, storbramrån, storbovenbramrån och storroyalsrån; på fockmasten: fockrån, o. s. v. Seglen få samma namn, endast med den skillnad, att ordet rå förbytes till *segl*. — **Råsegl** föres under den rå, hvarvid det är fäst, och **Råseglare** kallas hvarje fartyg, som isynnerhet förer råsegl. Galeaser, jakter, skonertar och slupar äro således icke råseglare.

Råshult, kaplans-boställe i Stenbrohults socken i Albo härad i Småland, $\frac{1}{2}$ mtl., är märkvärdigt såsom Linnés födelseort. Vid landsvägen har komministern P. M. Lång uppsatt ett monument till minne häraf.

Råssareds säteri. Se: *Fjärås* socken.

Råssö, ett reduceradt säteri i Stala socken på Öronst, har förr tillhört den gamla adliga släkten Gren (se detta ord), och sedan kommit till Hård-ska släkten, som ännu äger frälseräntorna deraf. Efter sägnen skall Råssö i fornda dagar varit ett väldigt vikingasäte, och stället der vikingaskeppen under vintern lågo uppdragna, kallas ännu Skeppsviken.

Rättsläggnet (Mus) bildar en vidsträckt undersafdelning af gnagarnes ordning. Dess kännetecken är en fjellringad svans af kroppens längd, med ingen eller ganska gles hårbeklädnad, långa, breda och nakna öronlappar, klafven öfverläpp, samt egen

tandbyggnad och hufvudskålsform. Slägtet delas uti Råttor och Möss. Af rättorna märkas först den *Svarta Råttan* (Mus rattus), med en svans, som är längre än kroppen och med ofvan svart och under askgrå färg. Denna råtta var förr ganska allmän i Norden, men blifver nu alltmera sällsynt, som man tror till följe af den bruna rättans fortgående utbredande och sannolikt äfven dennas hat mot den förra. I allmänhet är hon undanträngd ifrån kusterna, och träffas endast nu mera i det inre af mellersta Sverige. Den *Bruna Råttan* eller *Skeppsråttan* (Mus decumanus) är likasom föregående ett från utlandet hit med fartyg inkommet djur. Ännu i medlet af förra seklet var hon till exempel aldrig sedd på ön Öronst i Bohuslän, hvarföre man hade till ordspråk om detta land: "att det var befriadt från tre slags ondt, råttor, dragoner och vargar", då den deremot nu finnes derstädes, likasom på alla andra ställen i Skandinavien, hvilka icke äro särdeles långt afägsna från hafvet. I Skåne blef hon bekant först på 1790-talet. Skeppsråttan är ofvan brungul med svarta stickelbår och inunder gråhvit med skarp färggräns, samt svansen kortare än kroppen. Hon är den glupskaste af alla rättarter, och så mycket akadligare, som hon förökar sig alldeles otroligt. Mest uppehåller hon sig i magasin och andra hus, der god tillgång på födoämnen finnes och som äro belägna i närheten af vatten, hvars grannskap hon särdeles älskar. Hon är lika förstörande ute på åkern och i trädgårdarna, der hon afbiter sädesbrodden och köksväxter, som i busen, der hon äter och sönderskär allt hvad hon öfverkommer. Namnet skeppsråtta har hon erhållit deraf, att hon gerna uppehåller sig i skepp, hvarest man måste förse henne med föda och vatten om hon ej skall gnaga hål på fartyget. Af sjömännen plägar hon betraktas med en slags vidskeplighet, och man har haft exempel på att sådana skepp, från hvilka rättorna flytt, haft svårt att erhålla någon besättning på grund af den tron, att ett sådant fartyg skulle förolyckas. Man har försökt mångfaldiga medel att utrota denna rättart, men de flesta förgäfvos. Får hon fortplanta sig så, som under de senaste 25 åren, skall hon med tiden blifva Skandinavians mest olycksbringande skadedjur. Af mössen har man i Norden iakttagit tvenne arter: *Skogs-* och *Husmusen*. Den förra (Mus sylvaticus), är mörk på ryggen, gulgrå eller rostbrun på sidorna och vit på de undre partierna, med bestämd färggräns; svansen är något kortare än kroppen. Kroppens längd uppgår icke fullt till 4 tum, svansens oberäknad. Vinterdräkten är något olika den här beskrifna, som är djurets färg under sommaren. Skogsmusen förekommer öfverallt på Skandinaviska halfön, kanske med undantag af de högst belägna delarne deraf. Hon trifves helst ute på marken, derunder hon gräfer sig hål och gångar. Liksom alla arter af sitt släkte förtär hon alla slags födoämnen hon kan öfverkomma, dock helst ur växtriket. *Husmusen*, *Skåpråttan* (Mus musculus), den minsta af sitt släkte, träffas öfverallt der fasta människoboningar fin-

nas. Liksom gräsparfven flyttar han med den jordbrukande menniskan. Han är för väl bekant, för att här behöfva beskrifvas till sitt utseende. Det bör dock anmärkas, att man här i Norden äger af henne två varieteter, den ena med gulgrå och den andra med vit färg på kroppens undre delar, och af hvilka den senare träffas mest i södra provinserna. Man har äfven af henne en varietet, som är helt vit, och en annan som är hvitspräcklig, men hvilka båda äro ganska sällsynta. Skåpråttan håller sig större delen af året i husen, der hon orsakar icke ringa skada; endast sommartiden träffas hon på åkerfälten, särdeles då säden mognar. Hennes födoämnen bestå af alla möjliga ämnen, isynnerhet sådana som förtäras af menniskor. Hennes fina lukt sätter henne i stånd att vandra dessa genom väggar och andra fasta föremål, hvilka hon för att åtkomma de förstnämnda genomskär eller undergräfvat. Hon fortplanter sig ganska starkt, nästan hela året om.

Råånga hake. Vid vägen mellan Ljung och Qvånum i Skaraborgs län, tros ha varit lämningar efter en borg eller kungsgård, byggd af en konung Råde eller Röde. Här är en källa, som folket i orten fordom tillskrifvit många undergörande krafter, och hvarvid mycken vidskepelse bedrifvits af tvagningar, offer, o. s. v.

Rååcka kallas vid stångjernsbröken jernets utsmidande till stänger, till skillnad från *slåta*, då stången befrias från alla ojemheter och får sin behöriga form. — **Rååckhammare** är en kniphammare, hvilken benämnes så, emedan den användes till jernets uträkning i smala tenar att begagnas af klensmeder, vid manufakturier, jerntrådsdragerier, spiksmide, o. s. v.

Råådda hundar skälla mest, ett gammalt ordspråk, betydande den vanliga företeelsen, att ju mindre någon har, desto mer skryter han deraf. Våra förfäder hade många ordspråk, rörande deras förakt för fegheten och deras öfvertygelse, att det sanna modet är förenadt med lugn och blygsamhet.

Råådeken, Carl Gustaf von, son af kaptenen Carl Fredrik R., var född 1697 och ingick vid endast 16 års ålder som volontär vid gardet, der han 1716 blef fänrik och 1718 löjtnant. Bevistade begge årens Norska fälttåg och Fredrikshalls belägring; adlades 1751 som major och R. af S. O., men dog redan 1753 barnlös, då ätten utgick.

Rååf. Med detta namn ha på Svenska riddarhuset funnits tvenne adliga ätter, en i Finland och en i Småland, hvaraf blott den senare fortlefver. Den förstnämnde skref sig till Sjöläx och upphöjdes 1592 i adligt stånd af Johan III med **Henrik R.**, "för den villiga tjenst, som han honom och Riket bevisat hafver." Ätten utgick likväl med hans sonson, **Arvid Arvidsson R.**, som dog ogift. — Ätten **Rååf i Småland** såges i matrikeln ha varit namnkunnig redan genom **Gjerd Jonsson Rååf**, som blef känd 1397 och lefde ännu år 1417, men var redan långt förut anedd, ty i början af 1300-talet eller slutet af föregående sekel, anfö-

res en **Stigvald Rååf** i Rådelängden. En **Henric Rååf** till Utö var 1567 ståthållare på Kalmar slott och fick då befallning att häkta superintendenten Petrus Caroli; men då den sistnämnde, efter Johan III:s uppträdande på thronen, återvunnit sitt inflytande, blef R. 1569 i Stockholm anfallen och dödligt sårad af konungens drabanter. En **Jöns R.** följde Carl IX och Gustaf Adolf i fält och hade förut deltagit i domen öfver riksråderne i Linköping såsom ledamot i domstolen. Ätten introducerades på riddarhuset 1653 med öfverstlöjtnanten vid adelsbanan **Axel R.**

Rååf, Erik, var i folktron ett halftroll, som hade sin boning i Långaryds socken i Jönköpings län, och bebodde en bergsgrotta som ännu visas på kaptensbostället Mogårds skog. Han omgicks med ortens invånare, åt och drack med dem och hjälpte dem vid åtskilliga förrättningar. Då de en gång klagade öfver svårigheten att stänga en stor mosse mellan Mjälaryd och Nissaryd, begärde Erik en smörgås, gick med den utåt mossen och så långt han hann, innan smörgåsen var uppäten, behöfs än i dag intet stängsel att afhålla kreaturen, som instinktiakt respektera den osynliga gärdesgården.

Rååf (Canis Vulpes). Rååfen är ett rofdjur, tillhörigt hundsläktet, och igenkänligt på sin smala spetsiga nos, vertikalt aflånga pupill, långa yfviga svans, tillspetsade öron och rödbruna färg, är på samma gång ett af de slugaste och rofgrigaste, som för Svenska landbon förderligaste skadedjur. Den finnes utbredd öfver större delen af jorden och öfver hela Skandinavien, der han är allmännare än något annat rofdjur. Tusende berättelser vittna om hans utomordentliga slughet, hvilken han ådagalägger äfven i sitt fångna tillstånd. Hans planer att nalkas och bemäktiga sig sitt rof, att undgå sina förföljare o. s. v., röja en verkligt studerad beräkning. Sålunda kan man t. ex. få se honom, då han såsom tam hålles bunden, kringsparka sina födoämnen, för att derigenom locka fjäderfän inom håll, samt derefter låtsas sofva, för att betaga dessa all fruktan, och i ögonblicket, då de hunnit i håll för hans tänder, störta sig på och gripa dem. Ett bevis på hans beräknande slaghet är äfven, att han aldrig gör skada i närheten af det ställe, der han har sitt bo, för att icke derigenom låta upptäcka sig. Äfvenledes har man haft exempel på, att han nedgräft det rof han ej hunnit förtära och lagt sina ekskrementer derpå, för att hindra andra rååfvar att bemäktiga sig detsamma. Rååfen bebor mest bergiga trakter, utan afseende derpå om de äro skogbevuxna eller icke. Der tar han sitt bo antingen uti en bergsklyfta eller uti en kula, som han sjelf gräfvat, och hvilket bo han alltid försör med flera utgångar, för att i händelse af behof kunna rädas sig. Dessa utgångar leda vanligtvis till flera mindre hålor, hvilka sålunda stå i gemenskap med bufvadboningen, som är ganska rymlig. Rååfens vanliga födoämnen äro lefvande djur, från och med fåret till råttan, grodan, fisken och daggmasken. Af fjäderfän är han särdeles älskare. Igelkotten

är hans krasaste spis, och för att återkomma honom brakar han kasta sin urin i hans ögon, då igelkotten af smärta utsträcker sig och i ögonblicket blir sin elega fiendes rof. Räfven jagar mest om nätterna och amyger sig vanligen mot vinden på sitt rof, hvilket hans utmärkt fina lukt sätter honom i stånd att vädra redan på långt håll. Träffar han en flock af djur, som han kan återkomma, dödar han så många han kan, och samlar dem i något snår, derifrån han sedan transporterar dem hem till sitt bo. Räfven lever aldrig tillsammans, utom under parningstiden. Denna infaller i årets första månader och honan framföder i sitt bo, efter nio månader, fem till sex ungar. Ungarne födas af de gamla med färskt kött och fogelägg. Levande djur föra de ofta till dem, för att derigenom lära dem att sjelfve slagta. Mot hösten försas ungarne ut, för att på egen hand söka sin bergning. Man finner ofta räfven i tamt tillstånd, men han måste dock alltid hållas bunden; merändels befriar han sig förr eller senare, och blifver då närgångnare på de tama smådjuren än hans vilda kamrater eljest äro. Icke mindre för skillets skuld, som betalas med 6 till 12 R:dr, än för sin egenskap af ett skadligt rofdjur, är räfven föremål för ifrig jagt och fångst. Mest jagas han med stöfware, då han gör vidlyftiga bugter, för att nå sin kula. Dit inkommen, kan han antingen grävas ut eller ihjälrökas. Eljest skjutes han ganska ofta för skottgugg på åtel. De flesta räfvar tagas dock i räfsax och i räfgrop (se dessa ord), äfvensom i s. k. Holk, hvilken består af en slags fälla. Artförändringar af den allmänna räfven äro *Brandräfven* med blåaktig bringa, *Korsräfven* med ett svart kors, tecknad längs ryggen och öfver skuldrorna, samt den *Svarta räfven*, hvilkens skinn, likasom den senares, är särdeles dyrbart. Om *Fjellräfven* eller *Fjellracken* (*Canis Lagopus*), (se detta ord).

Blömmor (*Ononis arvense*), en i vestra och södra Sverige allmänt på feta ängar och vid vägar förekommande ärtblommig växt, med lika utmärkt prydliga blommor, som vedervärdig och stinkande lukt, förtäres färsk af nästan alla husdjur.

Räfgrop. Denna, som inrättas för fångst af räf och äfven varg, består af en rund och djup brunnsformig grop, innantill beklädd med bräder eller timmer, dels för att hindra de fångade djuren att gräfv sig upp och dels för att hindra jorden att nedrasa. Uti midten höjer sig en stock, på hvars öfra ända är en trissa, uti hvilken fästas käppar, hvilkas yttre ändar stödjas mot gropens kant. Käpparne täckas med balm, myrstack och dylikt, och på trissan sättes såsom lockbete ett fjäderfå, helst en anka. Då djuret skyndar till, för att gripa åteten, gifva käpparne sig undan och djuret nedstörtar.

Räfskär, harväpling (*Anthyllis vulneraria*), liknar ganska mycket en klöfverart, men skiljes derifrån genom sina perbladiga blad med aflångt lansa tlika småblad; roten är mångårig och uppskjuter en tufva af 1 till 2 kvarters böga stjelkar. Blommorna, sittande i toppen af de sistnämnda, i

tvänne låta hufvuden, och omgifna af handlikt delade blomskärmar, utspricka i Juli månad, och äro gula till färgen; fröna mogna i påföljande månad i enfröiga kapslar, som döjfas af det uppblåsta blomfodret. På torr kalkgrund, t. ex. på Öland, blifva blommorna högröda och på sandiga ställen hvita. Växten triffes bäst på torr skarp grund, och isynnerhet den som är kalkhaltig, hvarföre dess nytta som foderväxt, särdeles som den är högst begärlig för boskapen, är ganska betydlig. Man har i Danmark gjort försök till dess odling i större skala och deraf erhållit vid frömognadens omkring 100 lispd hö på tunnlandet.

Räfs-leken, en på många orter öfverd lek, der en af deltagarne föreställer räfven, sittande på en sten eller stol, en annan föreställer gåsen och de öfriga hennes ungar, som ställa sig bakom henne, hålla hvarandra i kläderna och med gåsen i spetsen gå några hvarf omkring räfven, sjungande:

"Gåsa går på gården och nappar grönt gräs.

Tvy vali den räfven så falsker han är,

Om sommaren!"

Derefter stanna de och gåsen frågar, om räfven är hemma? Denne svarar ja, och på gåsens fråga hvad han gör, säger han:

"Han sitter på en sten,

och knaper sina ben,

Väntar färskt till qvällen."

Då gåsen frågar hvem det skall bli, svarar räfven: "Du och dina ungar", springer upp och söker taga någon af dessa, som skyddas af gåsen med utbredda armar, men hvilken räfven ej får vidröra, endast kringgå. Den som han lyckas taga blir räf nästa gång och leken fortfar så länge man vill, eller till dess alla ungarna äro tagna. Leken sker äfven på andra ställen i något olika form. (Se: *Gåsen och gäslingarna*.)

Räfs-lo (*Felix Lynx*) är en varietet af lodjuret, hvilken man förut, ehuru, såsom det på goda skäl synes, riktigt upptagit, såsom en särskild art af loslägtet. Enda skillnaden emellan denna och andra lo'n är färgen, hvilken hos räfs-lo'n är rödbrun utan fläckar och streck på kroppen, men småfläckig på skenklar och ben.

Räfsrumpor (*Equisetum*) kallas ett allmänt bekant örtslägte, tillhörigt kryptogamerna. Det har flera arter, hvaribland må nämnas *Fräken* (*E. fluviatile*), som är den enda kryptogam, som kan få namn af foderväxt, och de egentliga räfsrumporna (*E. arvense*), hvilka förekomma såsom ett allmänt och besvärligt ogräs i vattensjuka ängar och åkrar. Dess rot är lång och krypande och uppskjuter i 1 till 2 kvarters höga spiror, som äro trinda, ihåliga, refflade, sköra och ledade, med hvarje led angifven af en svarttandad skida. Från de öfriga lederna sprida sig kransformigt en mängd grenar, som blifva kortare i samma mån de närma sig det i toppen sittande ägglika fruktaxet. Denna växt kallas äfven puggtrackor, gökhet och åkerskäfta.

Räfsmax. Denna är ett af de verkasammaste och säkraste medlen till räfvens fångande; men man bör vid dess anläggning gå till väga med mycken

försigtighet, emedan räffen är ett slugt och var-samt djur. Första vilkoret är, att ingen lukt kän-nes af jernet eller människohanden. Man bör der-före öfverstryka saxen med en vittring eller vä-drick, beredd af osaltadt smör eller gäsister i lin-drig värme sammansmält med enbär eller pulve-riserad anis, som derefter pressas genom linne. Saxen bör ej vidröras med blotta händerna, utan med handskar eller med något kläde, som emottager hudens utdunstning. Vid dess spänning bör man ha fjädern genomborrad med en skruf och tillvri-da denna så länge tills ändamålet är vunnet. Vid sjelfva utläggningen, som sker på ett ställe der man vet att snön lätt bortblåser och så öppet, att intet föremål i nejden väcker räffens fruktan för försåt, bör den nedsänkas i jorden så djupt, att den ej är synlig deröfver, och sedan höljas med snö eller hästgödsel, som af torndyflar blif-vit sönderskafd, och hvilken man för sådant behof gömmer om hösten. Betet eller brocken, som sit-ter fastbundet vid en tråd, hvilken genom pipan går till fällhaken, bör vara en brödbit, lindrigt stekt i smör eller ister, med tillägg af några skif-vor hvitlök. Äfven denna bör icke, vid fastbind-ningen, vidröras med blotta händerna, utan upp-tagas ur pannan med en ren papperslapp. Omkring den egentliga brocken, som fastbindes, utkastas några andra s. k. blindbrockar, dels omkring saxen, dels på vägen dit. Vid saxens utläggning plåga somliga, för att bortblanda lukten af mennisko-spåren, använda en underbindning af hästgödsel under skosålorna. Det är nyttigt om saxen är så konstruerad, att hon hoppar upp vid slaget, och detta vinnes säkrast genom två små utstående knän inunder skalmarna, nära ledgången vid fjädern.

Räfsnäs, 1 mtl. frälse-säteri i Fifvelsta socken i Östergötland, tillhörde fordom släkten Natt och Dag; har en stor och vacker trädgård.

Räfsnäs, en kungsgård i Thoresunds socken i Upland, $\frac{3}{4}$ mil från Mariefred vid Mälaren. Det tillhörde Sten Sjure d. ä., som skref sig till Räfs-näs och ärfte det från sina förfäder. Genom äk-tenskap tillföll det riksrådet Erik Johansson Wase, Gustaf I:s fader, och det var hit som Gustaf hem-ligen begaf sig, då han lyckats rädda sig ur Dan-ska fångenskapen, men icke vågade till Stockholm åtfölja sin fader och sväger, Joakim Brahe. Under vistandet härstädes lærer han ha planterat en ek, som ännu vårdas på ägora. Det var här han fick underrättelse om Stockholms blodbad, då han ansåg rådligast att lemna stället och färdas upp till Dalarna. Räfsnäs testamenterades sedan af honom till hans son, hertig Carl, som uppyggde stenhuset, och från hvilken det gick i arf till dess son, Carl Filip, samt, efter hans död, återföll till Gustaf Adolf. Denne lemnade egendomen, til-lika med Tynnelsö, åt sin gemål. Godset har allt-sedan utarrenderats för kronans räkning. Stenhu-set, som var 84 alnar långt och 15 alnar bredt, finnes aftecknad i Dahlbergs *Suecia*. År 1742 ernade man reparera det, men vid anställd syn befanns det obotligt, hvarföre det slutligen 1773 bortsålades på auktion, då en Benedictus, en på sin

bortförde materialerna. Man hade redan förut, 1737, uppfört en trädbyggnad af en våning, i hvilken finnes en med många sirater prydd sång af träd, som skall ha begagnats af Gustaf I. Man har från manbyggnaden en vacker utsigt öfver tid känd spekulant, inropade och nedref det, samt Mälaren med dess öar och holmar.

Räfst- och Rättareting voro fordom de högsta domstolarne i Sverige. Konungen, omgifven af sina följesmän och i folkets åsyn, skipade lag på allshärjartingen, men sedan dessa stora folkför-samlingar icke mera höllos, utöfvades den konunge-liga domsrätten på särskilda s. k. räfsteting. Dessa skulle hållas årligen af konungen sjelf eller af visse höge herrar å hans vägnar. Biskopen, två af domkapitlet, lagmannen och två af rikets råd eller andre gode och friborne män, som biskopen och lagmannen utsågo, höllo räfsteting i konun-gens ställe. Den ännu gällande grundsatsen, att konungen är högste domaren, men icke nödvän-digt måste personligen utöfva sin domaremagt, är således gammal i den Svenska lagskipningen. Dessa räfsteting voro landskapsting; rättareting åter skiljde sig ifrån dem deruti, att de voro härada-ting och artima ting, som konungen sjelf eller den han förordnade höll så ofta det behagade honom. Räfst- och rättaretingen skulle vara de högsta domstolarne, men det fanns dock exempel, att ko-nungen personligen pröfvade äfven sådana mål, som redan i hans namn voro afgjorda på räfst- och rättaretingen. Såsom öfverdomstolar tillhörde det egentligen dessa ting att döma i högre instans sådana mål, som redan förrevarit vid häradsting och lagmansting, men instansordningen var icke noga bestämd och rättegångarne drogos stundom omedelbarligen under räfst- och rättaretingens pröf-ning. Dessa ting tillhöra egentligen senare hälft-en af medeltiden och äfven 1500-talet. De vi-sade sig dock otillräckliga och höllos ej ordentli-gen, hvarföre behofvet af en stående öfverdomstol blef allt mera kännbart. Flere försök att inrätta en sådan gjordes af konungarne utaf Wasa-ätten, isynnerhet konung Erik XIV genom sin högsta nämnd, som dock förföll med konungens eget fall. Konung Gustaf II Adolf stiftade (1614) Svea hof-rätt, som var ämnad till en konungens högsta rätt och att träda i räfst- och rättaretingens ställe, hvilka sedermera försvunno. (Se: *Hofrätt, Högsta domstolen*.)

Räfsnäs, moderförsamling, med annexen Sundsjö, Bräcke och Bodsjö, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Jemtlands län och Hernösands stift, 5 mil från Östersund, består af 21 $\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 49,300 R:dr, med en folkmängd af 115 personer. Hela pastoratets areal är 588,522 tunn. l., hvaraf 85,000 äro sjöar och kärr. Af sjöarna förtjena nämnas *Räfsnässjön*, som har flera öar och höga berg, och deribland en af en mils längd och ut-märkt vackra stränder samt utlopp genom *Gimån*, hvilken vid Torphammar förenar sig med Ljungarna, och vid en bro, som man passerar icke långt der-ifrån, bildar väldiga fall. Åkerbruket är så godt, att flere af allmogen kunna sälja spannmål, något

i Jemtland ovanligt. Schubert, i sin resa, säger, att mycken sedlighet och enkelhet i klädsel och lefnadsätt råder bland invånarne. Kyrkan, som då (1818) var i fråga att ombyggas, är belägen på ett näs. Dess ålder är obekant, men hon troddes vara byggd af Danskarne och var försedd med ett fyrkantigt torn. — Deromkring äro flera grafhögar, som tyckas vittna om en förefallen drabbning, och man har i en fisknot 1766 i Råfsunds-sjön funnit ett slagvärd, 7 quart. långt utom den 3 quart. långa kaveln. Vid Gällö bro finnas lemningar af en skans, som 1644 intogs af Danskarne, men 1657 åter iständsattes af Henrik Haneman, hvilken der hade ett kompani prestdragoner. En saga förmäler, att jätten Anund i Gällön bott härstädes. I socknen ligger, $\frac{3}{4}$ mil från kyrkan vid ett soldattorp på Anviks bys ägor, en källa, kallad *Pikyrmsstaden*, dit folket fordom vallfärdade midsommarsaften och förrättade sina offer. Personer, som trodde sig der ha återfått sin hälsa, uppsatte i ett stort träd sina kryckor och käppar, hvilka de ej mer behöfde. Adr. Östersund.

Räfvelsta, en betydlig egendom i Altuna socken i Upland, tillhörde fordom det mäktiga riksdrotset Christer Nilsson Wase, som, då han här firade julen, fängslades på Carl Knutssons befallning, Tjugonedagen 1439. Sedan den gått genom flera ägares händer, tillföll den slutligen statsministern m. m. greve von Engeström, som skref sig till Räfvelsta. Man har här funnit ett par runstenar.

Räfven raskar öfver isen, en gammal folklek, omtalad redan i Rudbäcks *Atlantica*. De lekande dansa i ring, sjungande:

"Hå, hå, så' räfven raskar öfver isen,
Och vi ska sjunga en vacker skräddarevisa,
Så gör skräddaren hvar han går,
Och hvar han sitter och hvar han står;
Men aldramest när han i dansen månd' gånga."

Vid orden: "så gör skräddaren" m. m., stannar ringen och hvar och en härmar en skräddare när han syr. När andra handverk eller förrättningar användas, såsom bagarens, skomakarens, skrifvarens m. m. sker på samma sätt. En förman i leken visar det handverk, som skall härmas. Äfven användas olika åldrar och kön, såsom flickor, gubbar, o. s. v.

Räfvinge, en socken i Halmstads härad och Halmstads län, annex till Getinge moderförsamling, består af 25 $\frac{1}{2}$ förm. mtl., uppskattade till 73,122 R:dr, med en folkmängd af 517 personer. Arealen är 3,425 tunn., hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af sten. Om henne går samma sägen som om många andra, att, då hon stod under byggnad, blef det, som uppfördes om dagen, nedrifvet om natten. Man vidtog då det ofta försökta medlet att spänna 2 tvillingsoxar för ett lass byggnadsmaterialier och anläggä kyrkan på det ställe, der de stannade. Hon fick derföre sitt namn af den ofta förnyade rifningen och kallas i gamla handlingar *Refvinge*. Hennes altartafeln är målad 1640. Till socknens märkvärdigheter hör den s. k. *Ormstenen*, hvilken ligger på *Underlunda* ägor, och troligen varit en dopfont, på hvilken en ringslagen orm är uthug-

gen. Ormen spelade en vigtig rôle i både äldre och nyare folketro, och i Hallands beskrifning af Bexell berättas, att då tusentals menniskor år 1809 från Halland och Westergöthland strömmade till Helsingen att dricka och bada i dess vatten, på hvars undergörande kraft de trodde, skall ett barn, som vid sjön vaktade boskap, flera gånger ha sett en ung och skön kvinna sittande på vattnet med en orm i handen, en företeelse, som blott hvar 100:de år förnyades, och som antydde, att vattnet den gången vore hälsogifvande. I socknen ligger ett gammalt säteri *Bårarp* 1 mtl., utom underliggande hemman. Adr. Halmstad.

Räka betydde i forå-Svenskan detsamma som *hälsa*. Det betär i mindre Rimkrönikan: *Thå wart Hertughen illa til råka*. (Då blef hertigen sjuklig.) *Piltten wart till råka*. (Gossen återfick hälsan.)

Rällshammar. Se: *Löa*.

Rällmen. Den Bohuslänska allmogen begagnar detta namn i sina svarodomar, såsom t. ex. "Rällmen ta mig" o. s. v. Man har gissat att namnet erinrar om någon i orten förr fruktad ränsman eller trollkarl, som hetat Ramunder.

Rämdammkä kyrka var den första som byggdes i Finland af biskop Henrik vid Aura-flodens strand, dit folket samlades att höra kristendomen predikas och låta döpa sig.

Ränkefors bruk. Se: *Lennartsfors*.

Rännarebanan i Stockholm å Norrmalm, skänktes till en del åt staden 1640. Här höllos karuseller, bland andra Carl XI:s namnkunniga karusell, i ett trädhus, som svarstod ännu 1691. Hofvets löpare öfvade sig här i springande. Här byggdes sedan ett gjuthus, landbruks-akademien fick södra ändan sig anvisat till tomt för sitt hus och 1830 utlades södra ändan till Hötorgets förökande.

Ränne slätt, $\frac{1}{4}$ mil från Ekeshö, vid det höga berget Soåsen, är mötesplats för Smålands husarer och grenadierer.

Ränta. En stor del af de ordinarie skatterna i Sverige utgå af jorden under namn af ränta. Det är liksom kronan skulle äga jorden och innehafvaren blott vore en beständig, ärftlig, ouppsägbar arrendator, eller såsom kronan hade nedlagt ett kapital i jorden, för hvilket en viss ränta för everlideliga tider måste erläggas. Detta begrepp är en fiktion; kronan äger icke jorden, med undantag af kronojord, ej heller något sådant kapital, utan det som kallas ränta är i själfva verket en skatt som fått namn af ränta. Denna i sig själf oriktiga benämning härleder sig från den förblandning af begreppen skatt och afrad som isynnerhet visar sig i konung Gustaf I:s tid. Dessa oföränderliga skatter eller räntor äro af flere slag: *Ordinarie* eller *jordeboksranta*, *hemmantals* eller *extraordinarie ränta*, m. fl. De äro oföränderliga i den mening att de icke såsom bevillningen hero af ständernes beslut vid hvarje riksdag, utan äro stående utan annan rubbning än den som konung och ständer gemensamt kunna vidtaga. Sådana rubbningar äro dock ganska svåra att verkställa, ty räntorna beräknas i egendomens värde och rubbning i dem förändrar detta. Räntorna utgå in natura i en

mängd olika persedlar, olika i olika orter (se: *Extraordinarie ränta*). En annan sak är den ränta som erlägges å lånade penningar. Den är bestämd till högst sex för hundra. År räntan högre kallas den för ocker och sådant straffas med förlust af hela räntan och $\frac{1}{10}$ af kapitalet som tillfaller de fattiga. Räntan får vidare blott räknas på kapitalet, men icke tagas ränta på ränta. Detta får dock icke så förstås som skulle det vara förbjudet att lägga upplupen ränta till kapitalet. Ett sådant förfarande är nemligen detsamma som att låntagaren borgar såsom ny skuld den ränta han är skyldig att betala fordringsägaren. För att räntan skall gälla måste den vara utsatt på skuldebrevet; i annat fall, d. ä. vid räntefria lån, kan ingen ränteberäkning äga rum förr än efter det skulden förfallit. Om nemligen låntagaren försummar sin skyldighet att på utsatt tid eller efter laga uppsägning betala sin skuld, kan ränta visserligen fordras äfven på sådana lån.

Räntekammaren, kongl., är den afdelning af statskontoret, dit statens inkomster omedelbarligen ingå. Vid densamma äro anställda 2 kongl. räntmästare, 1 bokhållare och 1 kammarskrifvare.

Räntepersedlar kallas de olika slag af varor, som enligt gammal skattnädd utgå af jorden såsom grundskatt eller ränta till kronan. Dessa skatter bestodo fordom af leveranser in natura utaf hemmanens produkter och hafva derför kommit att utgöras utaf en mängd olika artiklar. Derigenom blifver uppbördsverket i hög grad inveckladt; frågan är väckt om dess förenkling genom naturpræstationens förvandling i penningar, men detta är ännu icke afgjort. Svårigheterna äro ganska stora dels för de många slag af räntepersedlar som finnas, dels för den invecklade beräkning af deras värde i penningar, som måste åtfölja en sådan förvandling, dels ock för de stridiga intressen, som fästa sig vid denna fråga. En stor del af dessa räntor äro nemligen indelade till embetsmän och inrättningar, hvilkas inkomster bero på huru de vid en sådan förvandling värderas. Räntepersedlarna lösas äfven nu understundom med penningar, men efter markegång, dervid hvarje persedel måste beräknas. Huru mångfaldiga de äro synes bäst, då man hör att t. ex. den s. k. ländtogsgården, som utgör en del af hemmantalsräntan, utgick i början på det sätt att för 16 bönder — ty de skattdragande sammansattes i rotar af 16 i hvar och en — betalades 24 t:r spannmål, 4 lisp:d smör, 24 lisp:d kött, 2 lisp:d humla, 1 oxe, 4 får, 8 lass hö o. s. v.

Räntan, ett af annexen till Bergs moderförsamling i Jemtland, 8 mil S. från Östersund, består af 9 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 14,960 R:dr, med en folkmängd af 558 personer. Arealen (se *Berg*.) Kyrkan, af trä, ligger vid Ljunga-elfven. Sjön *Råtan*, som gifvit socknen sitt namn, har fordom lemnat perlor. Som en sällsamhet funno fiskare der på 1770-talet en lax, hvilken de ansågo som ett vidunder och förde den till prestgården. Undret förklarades likväl deraf, att Matforsen i Tuna i Medelpad blifvit upprensad 1767, så att laxen

genom den kunnat inkomma i sjön. Adr. Östersund.

Rättta betydde på gamla Svenskan *anvisa, adressera*. Det heter i Södermanlandslagen: *Vill låna man, gäster är rätt till, hvarje givd eller saktä*. (Vill den som gästen är önskt till, som bör lemna herberge, hvarken gifva eller sälja.)

Rätttegångshärfeld kallades Erik Göransson Tegel då han vid rätttegången i Linköping 1600 uppträdde för att på hertigens vägnar uppläsa klagepunkterna mot de fängslade och tilltalade herrarne Banér, Bjelke, Sparre m. fl.

Rätttilka (*Raphanus sativus*) planteras vartiden af frö som läggs med 10 tums mellanrum och en half tum djupt, helst på fet sandblandad jordmån. Vinter-rättlikor äro svarta och sommar-rättlikor hvita. De skadas ofta af loppmasken medan plantorna äro unga.

Rättvik med Boda kapell, ett konsist pastorat af 1 kl. i Nedra Siljans fögderi af Stora Kopparbergs län och Westerås stift, 5 $\frac{1}{2}$ mil från Fahlun, består, med annexet Boda, af 68 $\frac{1}{2}$ hemman enl. Forsell, men enl. Stiftsmatrikeln 68 $\frac{1}{2}$, uppskattade till 462,525 R:dr. Hela pastoratets areal är 292,388 tunn., hvaraf 32,000 äro sjöar och kärr. Folkmängden i hela pastoratet är 7,439 personer, hvaraf 5,868 bo inom Rättvik. Kyrkan är ganska gammal, byggd af sten och utmärkt vackert belägen på ett näs i Siljan. Här var det som allmogem 1520 församlades på kyrkovallen och af Gustaf Eriksson Wase hörde den första berättelsen om Christian Tyranns grymheter. Bönderna vågade likväl icke ännu företaga någon resning att afskudda sig hans ok, hvarför Gustaf begaf sig till Mora. En lika betänksamhet visade de när Daljunkaren, 7 år senare, sökte förleda dem till affall från konung Gustaf. De trodde ej hans dikter, utan försäkrade, att de ville blifva sin konung trogne. Häröfver förskräcktes bedragaren och skyndade bort. I denna socken är en finmark, der lind, ask och lönn funnits växande högre i norr, än på åtskilliga längre ned liggande trakter. I socknen ligga *Dadrans bruk*, *Ichholms masugn*, *Mårtensbergs koppargruva*, *Osmundsberget* (se dessa ord.) Adr. Gagnef.

Rättviks kontrakt i Stora Kopparbergs län och Westerås stift, består af 3 pastorat: Rättvik, Orsa och Ore.

Rämf, Benjamin Magnus, en af de gamle Carolinerne, kornett vid Smålands kavalleri, blef fången med regementet efter slaget vid Poltava och förd till Tobolsk, der han gifte sig. Hans i detta äktenskap födde son afled likväl 1716. Han sjelf hemkom ur fångenskapen 1722, tog då afsked med löjtnants titel och dog 1743 vid 71 års ålder.

Rämf, Leonard Fredrik, kammarjunkare och R. af N. O., född på Thomestorp i Kisa socken af Östergötland d. 18 Sept. 1786. Blef student i Upsala 1802, tog kansli-examen 1805 och ingick 1808 i riksarkivet. Har under de senare åren gjort sig känd såsom en verksam riksdagsman, en ifrig motståndare af alla förändringar i gamla former

och isrättningar, för hvilka han byser en varm tillgifvenhet, och tillhörande hvad man i Frankrike skulle kalla yttersta högra sidan. Var ledamot i sällskapet *Vitterhetens Vänner* i Upsala, som han bidrog att stifta och af *Göthiska Förbundet*, der han har namnet *Refr*. Äf ledamot af vitterhets-, historie- och antiquitets-akademien.

RÖB, eller som det äfven skrives **RÖB** eller **RÖB**, annex till Rimbo moderförsamling i Stockholms län, 2 mil V.S.V. från Norrtelge, består af 22 $\frac{3}{4}$ mtl., tillika med moderförsamlingens 37 $\frac{3}{4}$, uppskattade till 322,075 R:dr. Folkmängden är 448 personer. Arealen är 9,003 tunn., hvaraf 1,030 äro sjöar och kärr. I socknen ligger *Rödsjön*, som förmodligen gifvit henne sitt namn, och *Wir*. Lemnigar efter murar, som det tros af en äldre kyrka, finnes 600 famnar från den nuvarande. Man här der träffat flera runstenar. — I socknen ligga *Beateberg* eller *Molnekulla*, ett säteri om 1 $\frac{1}{2}$ mtl., hvars äldste kände ägare är riksamiralen Gabriel Bengtsson Oxenstjerna. Det ligger nära *Wirasjön*, hvarifrån löper en å, som drifver en säteriet tillhörig qvarn och såg. Åbyggnaden är en gammal envånings träbyggnad med 4 flyglar, men som har en utmärkt vacker belägenhet. Här har fordom varit en stålberedning, anlagd af legations-sekretären Bange, men som nu mera upphört. Säteriet *Näs*, tillsammans 7 mtl., ägdes under Gustaf III:s regering af stats-sekretären Wadestjerna, som der uppförde en vacker åbyggnad med tvännen flyglar. Den äges nu af öfver-intendenten och riddaren Silfverstolpe. Vid *Nibble* skall fordom ha varit en offerlund, och på *Hersby* gårde ligger en stor ättehög. Adr. Upsala och Bergby.

RÖD, **RÖDE** eller **RÖDH**. Denna ganska gamla ätt, som torde ha sönderfallit i flera grenar med olika vapen, förekommer i Svenska historien straxt vid medeltidens början. Af densamma ha följande beklädt riksrådsvärdigheten: 1:o **RÖDH**, *Kieldersson*, riddare, hvilken af Lagerbring anses för den förste landshöfding i Upland, var en af dem, som 1292 utsågos att öfverse Uplandslagen. Inkallades i rådet 1295; 2:o **Magnus Nilsson R.** till Typta, riddare, inkom i rådet 1318 och stupade i träffningen vid Tillinge kyrka, der konung Magnus tillfångatogs 1365, förmodligen då en ganska gammal man; 3:o **Folke Nilsson R.**, vapnare, anføres 1362 bland rådet; 4:o **Nils Måns-son R.** till Typta, son af N:o 2, riddare, intogs i rådet 1358 och dog 1375. Hans son, 5:o **Ivar Nilsson R.**, blef riksråd 1388, lagman i Östergötland 1392 och dog i April 1417; 6:o **Ragvald Filipsson R.**, blef riksråd 1388 och var en af dem, som fjerde dag pingst s. å. underskrefvo rikets råds bref till drottning Margaretha. Hans son, 7:o **Olof Ragvaldsson** till Lindö, inkom i rådet 1416, blef lagman i Östergötland och häradsdomhafvande i Segunda och Gorunda härad. Dog 1439; 8:o **Christoffer Andersson R.** till Skälleryd, son till befallningsmannen på Wadstena slott *Anders Eriksson R.* till Hedåker, var en lärd man och skrifver sig *Artium liberalium magister*, blef öfverste-kammar. (Se: *Anders Christoffersson*.)

Han dog 1548 på Palmsöndagen, som det året inföll på Mariæ Bebdelsedag, d. 25 Mars.

RÖDA BOKEN. Se: *Liturgiska striden*.

RÖDA HUNDEN eller **Kapebåden** är ett farligt grund vid Gottlands östra kust framför Hamra kyrka.

RÖDA KON kallas en klippa bestående af en rödaktig fältspat, och belägen på Fontinsbergen vid Kongelf, gent emot Bobus fästning. Denna klippa dominerar fästningens innandöme, och har följaktligen under alla den senares belägringar blifvit okuperad af de anfallande, hvilka der uppkastat sina batterier. En liflig grönska på och omkring Röda kon vittnar ännu om det människoblod, som flöt vid densamma.

RÖDATORN kallades ett torn, som stod vid porten på Bobus slott, före dess ombyggnad på 1600-talet. Det var detta torn, som Svenskarne under belägringen 1565, stormade d. 26 Mars, understödda af en förfärlig eld från batterierna på Fontin och Röda kon. Soluppgången var signal för stormningen, hvilken tre gånger med största hjertmod tillbakaslogs af Danskarne. Den fjerdag gängen blefvo Svenskarne mästare af punkten. Svenska fanan uppsattes, och dånande segerrop skallade, då med en förfärlig knall tornet flög i luften och flera hundrade af våra slungades så högt upp, att de, enligt ett ögonvittnes anteckning: "icke sågo större ut, än kråkor och hajor." Huru dermed hade tillgått upplystes sedan. Då kommandanten, Jens Ulfstand, såg allt försvar omöjligt, lät han nedföra en half läst krat i de understa hvalfven, hvilket, sedan Svenskarne väl uppfyllt tornet, antändes af en soldat, hvilken frivilligt erbjudit sig till denna sjelfuppföring, sedan Ulfstand försäkrat honom om underhåll för hans bustru och barn. Explosionen räddade Bobus, som i vidrigt fall ofelbart varit förloradt.

RÖDBETA (*Beta vulgaris*), växer väl på all slags jord, dock helst på fet lerjord, och mognar tidigast på sandjord. Fröna sättas en tum djupt och med en half alns mellanrum. Bladen af så väl denna som af hvitbetan kunna stufvas som spenat, men begagnas vanligen för rotens skull, hvilken öfver vintern kan förvaras i källare.

RÖDHO socken, eller, såsom den ock kallas, *Kongelfs socken*, annex till Kongelfs stad, innefattar den nordligaste delen af Hisingen, och ligger således uti ett annat härad än moderförsamlingen. Den saknar egen kyrka, hvilken upprämdes af Svenskarne under kriget 1645, och invånarne bevista nu gudstjensten i Kongelf. Till ungefär samma tid var socknen prebende till slottspresten på Bobus. Trakten lifvas af någon löfskog, och är bebyggd med några utmärkt vackra landställen, tillhöriga personer i Götheborg och Kongelf. Socknen äger en stor högslett, den s. k. Rönningsslätten, tillhörig Rönninga (fordom benämnd Reynings) by. Efter denna by kallades invånarne i socknen fordom Reynir, och deltog mycket i de politiska oredorna under de Norska partistriderna. År 1151 gjorde de uppror mot konung Östen Haraldsson i Norrige, uppretade öfver dennes oupphörliga skatte-

pålagor, men blefvo slagna vid Lekberg, nuvarande Lexby (se detta ord), och öfver hvilken tilldragelse skalden Ejnar Skulasson diktade det första rimade skaldeqvåde i Norden. Socknens areala vidd är omkring $\frac{1}{4}$ qv.-mil, ianefattande ägorymd för 21 $\frac{7}{8}$ förmedl. mtl., samt bebodd af vid pass 600 personer. Till densamma hörer äfven den å motsatta stranden å Götha elf belägna Skärdalen, som fordom blifvit af Svenska kronan afsöndrad till Norrige mot vederlag på Hisingen, och lärers orsaken dertill varit att Bobus fästning behöfde dessa gårdars qvarnverk för mald till garnisonen. Jordmånen är god och bördig. De flesta fornlemningar bestå af skansar, såsom vid Jordfallet m. fl., hvilka tillkommit under de forna belägringarne af Bobus slott. Äldre minnesmärken träffas blott vid gården Lid, och bestå uti en triangelformig stensättning och några mindre grafkullar. Adr. Kongelf.

Rödbäck kallas det stångjern, som under smidning vid rödvarm hetta är benäget att sönderbri-
sta eller taga tvärbräckor i kanterna. (Se: *Jern*.)

Röde, Håkan I. Se: *Håkan I.*

Rödeby, annex till Fridlestad i Östra härad i Blekinge län, $1\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Carlskrona, består af 35 $\frac{7}{8}$ förmedl. hemman, uppskattade till 378,300 R:dr, med en folkmängd af 2,760 personer. Arealen är 27,702 tunn., hvaraf 1,680 äro sjöar och kärr. Det var i denna socken som Dacke, sedan hans skaror blifvit skingrade och han själf en flyktling, upphann af sina följare, hvaribland voro några af hans forne anhängare, hvilka, då de ej kunde taga honom lefvande, genomborrade honom med sina pilar. Socken är ännu nästan lika skogrik som på den tiden. Adr. Carlskrona.

Rödene, ett af annexen till Alingsås moderförsamling i Kullings härad af Elfsborgs län, $\frac{1}{4}$ mil från Alingsås, består af 5 $\frac{7}{8}$ mtl., uppskattade till 31,416 R:dr, med en folkmängd af 225 personer. Arealen är 5,161 tunn., hvaraf 1,450 äro sjöar och kärr. Kyrkan, som var af träd, lärers i senare åren blifvit nedrifven och sammanbyggd med Alingsås landskyrka. Här ligger *Rödene* säteri, $\frac{7}{8}$ mtl., som har en bördig jordmån och en väl belägen åbyggnad.

Rödsfjället, ett högt berg i Åsele Lappmark, hvars spets skall ligga 5,000 alnar högre än Her-nösand.

Rödgaufvel, ett ställe på Omberget i Östergötland, der en våldsam natur-revolution tyckes ha rasat, så att en stor del af bergsudden nedstörtat i Wetttern. (Se vidare *Omberg*.) Härifrån skall sten blifvit hämtad till byggande af Hede kyrka i trakten, om hvars uppkomst följande tradition är gängse: En kristen lärare, som bodde i grannskapet och här önskade kunna bygga ett Guds hus, värdigt sin höga bestämmelse, gick en dag omkring försänt i tankar, huru han skulle kunna utföra detta verk. Då mötte honom en jätte, som bodde i grottan på Omberg, och lofvade göra det inom ganska kort tid mot villkor att, som arbetslön, få mannen sjelf, när arbetet var färdigt. Mera råd-

frågande sitt nit än sin fara, gick läraren in på förslaget och jätten började arbetet. Med häpnad såg presten snart, huru det fortskyndade så, att det troligen skulle bli färdigt ännu före den bestämda tiden, och han var icke utan bekymmer för utgången. Då kom en afton en flicka, som mjölkat hans ko på berget, hem och berättade, huru hon inom detsamma hört ett jättebarn gråta och dess moder tröstande sjunga: "Tyst, tyst, so-nen min! I morgon kommer Påfvel, fader din, hem med Kristet blod." Nu kände läraren jät-tens namn och hade derigenom magt öfver honom. Följande morgon gick han ut att bese kyrkobygg-naden, som nu var färdig, med undantag af en af de fyra pelarne, som uppbära tornet. Läraren ropade då: "Påfvel, du har satt pelaren sned!" Nu störtade jätten ned från tornet och brast sönder som en krossad stenhäll, men pelaren är sned än i dag. Ungefär samma sägen berättas om flera andra kyrkor, byggda på samma villkor och slutan-
tande sig lika ofördelaktigt för den verkliga byg-garen, men lika gynnsamt för den nitiske, stundom helige, mannen som öfverenskommit med det be-dragna trollet om verkets utförande.

Rödhalen eller **Rödhalensångaren** (Sylvia rubecula), en af nordens allmännaste sångföglar, och hörande till de s. k. Qvickstjertarnes afdelning, med trind spetsig näbb, böga spensliga ben, framtill gulröd och ofvan grå- eller olivgrön med svartbruna och i kanterna olivfärgade ving- och stjärtpennor. Finnes utbredd öfver hela Skandina-vien ända upp till polarkretsen. Han är en af de flyttföglar, som dröja längst kvar hos oss. Ännu i Januari, då vintern är blid, kan man finna ho-nom i Skåne, och redan i Mars är han tillbaka. Det händer till och med, att han här qvarstannar hela vintern. Om somrarna söka de sig till sko-garne, der de dväljas, särdeles vid sjöstränderna. Deras sång är afbruten och låg, men ganska me-lodisk, särdeles om sommarqvällarne. Liksom alla qvickstjertar är rödhaken en liflig fogel och i ständ-ig rörelse. Under sitt hoppande på grenarne slår han oupphörligt upp sin stjärt och låter höra ett sivatrande qvitter. Han tämjäs lätt, men tål in-gen af sina likar i sin närhet. I vildt tillstånd lefver han af bär och insekter, i tamt åter förtär han allt ätbart; vatten älskar han särdeles, äfven för att deri bada sig. Sitt bo reder han på mar-ken af mossor. Vanligtvis lägger honan deruti 5 ägg, hvita med rödbruna punkter.

Rödholmen eller **Flottö**. Denna holme, be-lägen i sjön Rälängen i Jönköpings län och Mar-bäcks socken, midt för Svartåus inlopp i sjön och ungefär 1,600 alnar derifrån, är en sällsam natur-märkvärdighet. Hösttiden vissa år, eller då stark torka inträffat och efter stormig väderlek, höjer den sig till mer eller mindre del öfver sjöns yta, der den uppehåller sig längre eller kortare tid; men återsjunker på sitt förra ställe, innan vinter-kölden iufaller. Dess storlek, mätt år 1826, är: längden i öster och vester 218 alnar; största bred-den från nordvest till sydost 124 alnar, samt dess areal 15,422 kvadratalnar. Den har flera större

och mindre trädstubbar (år 1828 hade den 32 stycken), hvilkas rötter dels åtfölja jordytan, dels nedsjunka på djupet i den rödaktiga äfjan, hvaraf holmen hufvudsakligen består, och hvilken jord, så vidt den kunnat undersökas, är uppfylld med lemningar af förstörda vegetabilier. Dess sammansättning är därför ej fastare, än att den mellan trädstubbarna kan med en stång genomborras; dess öfra yta är af vattnet så upplöst och sank, att man måste betjena sig af pålagda bräder, då man vill gå derpå. Det oaktadt gungar ej holmen, ty den är orörlig, och kan bära tyngden af flera personer, utan att förändra sitt läge eller sjunka. Dess tjocklek är omkring $7\frac{3}{4}$ aln, och mellan dess undra sida och sjöbotten, som är hård och fast, är ett mellanrum af 3 alnar. Man förmodar att rötterna till de trädstubbar, som finnas på holmen, sträcka sig ända ned till sjöbotten, och skulle således vara orsaken till holmens oförändrade läge; men emedan ingen strand på norra sidan kunnat upptäckas, på en sträcka af 170 alnar, slutar man, att holmen, medelst denna sin del, hänger fast vid sjöbotten, och att dess skapnad således nästan liknar en tunga, hvars yttersta del vid de förutnämnda tillfällena, uppflyter öfver vattnet. När denna holme först börjat visa sig flytande, är ej bekant, men i Mårbecks kyrkobok finnas anteckningar, som börja med 1696 och sluta med 1790, under hvilken tid den varit synlig 17 gånger i Augusti, September och Oktober månader. Sista gången den varit synlig — så vidt uppgifter derom blifvit meddelade — var 1826. Den besöktes två särskildta gånger af Gustaf III, 1766 och 1773. Sistnämnda år upplöt öster om densamma en annan holme om 30 famnars längd, men hvilken hvarken förr eller senare varit synlig. På den funnos omkring 100 trädstubbar.

Röding, Jakob, har 1747 i Stockholm utgivit: *Utdrag ur Thesauri Historia*, och 1755: *Krigskonstens Historia i Sverige i Konung Gustafs tid*, införd i vitterhets-akademiens bandlingar.

Röding, rölla eller röllor (*Salmo alpinus*), en mjukflegig hemfisk, anträffas ända upp i fjällsjöarna; de hafva röda fläckar, äro ljusröda under buken, och ha ett löst i rött stötande kött. Deras lektid infaller om hösten i Oktober då löfskogen börjar blekna. Fångas med not, nät och ljuster, samt om våren på krok i uppbuggna vakar med nors till bete.

Rödinge backe och källa. Se: *Jungs socken*.

Rödinge, moderförsamling, med annexet Ramsåsa, ett konsist. pastorat af 3 kl., $2\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Ystad, består af $16\frac{7}{8}$ mtl., uppskattade till 90,875 R:dr, med en folkmängd af 625 personer. Arealen är 2,985 tunn., i allmänhet åkerjord, äng, torfmossa och någon skog, så att ingen egentlig oländig mark finnes. I socknen ligger *Ekeröds* frälse-säteri, $\frac{7}{8}$ mtl., som har en vacker belägenhet och åbyggnad, god åker, ymnigt höbol, mycken skog och flera torplägenheter. Det gamla säteriet *Rödingeborg* brukas under detsamma. Adr. Ystad.

Rödjenäs, ett mtl. frälse-säteri i Björkö socken i Jönköpings län, med underliggande säterierna *Sjöryd*, 1 mtl., och *Skuru*, $\frac{1}{2}$ mtl. Det är beläget vid sjön Stor Nömmen, har en vacker karaktärsbyggnad, omgifven af en prydlig trädgård och praktfulla löfskogar. Tillhörde 1621 Christer Sjöblad till Bergshammar, och ägdes sedan en lång tid af Mörnerska släkten.

Rödstjerten (*Sylvia Phoenicurus*), en liten älsklig och munter men ondsint sångfogel af quickstjertarnes familj, träffas under somrarne utbredd öfver hela Skandinaviska halfön, dit han anländer i medlet af April och kvarstannar till samma tid i September. Hannen igenkännes på sin roströda stjert och bröst, sin askgrå rygg och hvita pannan; honan åter på sin brungråa ryggfärg och mera bleka röda färg på bröstet, hvilket gifver henne stor likhet med rödhaken. Rödstjerten har en kort och afbruten, men ganska vacker sång. Dess lockton är en kort hvissling, och dess skrik, då han är rädd eller ond, ett ljud som kan uttryckas med ordet: "huitt-ke-ke-ke." Liksom stenskvätten triffes han bäst ibland klippor och stenar, deremellan han ock reder sitt bo, men vill gerna hafva vatten i grannskapet. Helst triffes han ibland låga buskar eller i småskog och trädgårdar, der han är i oupphörlig rörelse, samt har den egenskapen att skaka stjerten hvarje gång han sätter sig. Det är genom det sistnämnda honan kan på afstånd särskiljas från den henne annars mycket lika rödhaken. Nästet är helt enkelt sammanfogadt af grässtrån, m. m. Man finner deruti 6 till 8 små blågröna ägg. När ungarne blifvit fullvuxna, öfvergifva de de gamle och sprida sig åt alla håll för att på egen hand söka sin föda. En annan art af denna fogel är den s. k. Svarta rödstjerten, hvaraf hannen har svart bröst och underhals och honan askgrå färg på samma kroppsdelar. Dess vetenskapliga namn är *Sylvia Tithys*. Denna fogel är en af de äldra sällsyntaste af alla sångare, som besöka norden. Egentligen bar han sitt stambäll i mellersta och södra trakterna af vår verldsdel, derifrån han någon gång förrirrar sig till kusterna af mellersta Sverige. Han fortplanter sig icke härstädes enligt allt hvad man känner.

Rödön, moderförsamling, med annexen Näskott, Aspås och Åbs, ett konsist. pastorat, enl. Forsell af 1 kl., enl. Stiftsmatrikeln af 2 kl., i Jemtlands norra fögderi och Hernösands stift, $1\frac{1}{2}$ mil N.V. från Östersund, består af $33\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 64,920 R:dr, med en folkmängd af 1,072 personer. Hela pastoratets areal är 137,191 tunn., hvaraf 25,000 äro sjöar och kärr. Kyrkan, som ligger på en liten böjd, $\frac{1}{8}$ mil från Storsjön, är af obekant ålder, och har inuti hvalf af träd, såsom fallet är med de flesta kyrkor der på orten. Det första orgelverk i Jemtland hitförskaffades 1752; det är förfärdigadt af rådman C. Holm i Upsala. Åkerjorden, äfvensom ängsmarken, är god och gifvande. Hülphers berättar, att en major Silfverstolpe, som genom dikning, hvilken i början af 1770-talet der på orten var sällsynt, förbättrat

åkern på Rödö gård, fått 28:de kornet af hvete och 40:de af råg. Till socknens märkvärdigheter hör den s. k. *Tibrandshögen*, hvilken skall vara en forskansning, uppkastad af en Dansk kommandant, Tibrand, och som håller 100 alnar i lodrät höjd. Denne man blef ihjälslagen julmorgonen 1616 i Åhs kyrkas vapenhus. Adr. Östersund.

Röfors, ett stångjernsbruk med qvarn och såg, i Medåkers socken i Westmanland, $\frac{1}{2}$ mil från Arboga, skall vara anlagdt 1632 af riksrådet och landshöfdingen baron A. Lejonhufvud; har vid 2 hårdar 798 skepp'd smide af köpetackjern. Af-sättningsorten är Stockholm. Äges af enkefru friherrinnan Sparre, född Cederborgh.

Rögle, frälse-säteri, $3\frac{3}{8}$ mtl. i Wälinge socken i Luggude härad och Malmöhus län, har en vacker trädgård, vidsträckt och fruktbar åker, betydlig höfängst, skog till husbehof, torfjord och ett tegelbruk, bekant för sina goda tillverkningar. Egen- domen, tillhörig greve C. Wachtmeister, kan an- ses för en af de bäst skötta i länet.

Röhl, Maria, mamsell, född d. 21 Juli 1801, elev af Forsell, har i många år gjort sig känd genom sina måsterliga ritningar i svartkrita och på se- nare åren äfven i färgade kriter. Hennes porträt- ter hafva dessutom förtjensten af en träffande likhet. Mamsell R. gjorde år 1849 en konstresa till Paris m. fl. utländska orter.

Rök, moderförsamling, med annexet Heda, ett kon- sist. pastorat af 2 kl., i Lysings härad af Linkö- pings län och stift, 2 mil från Skenninge nära Welteren, består af $28\frac{1}{4}$ förmedl. hemman, upp- skattade till 112,439 R:dr, med en folkmängd af 1,100 personer. Arealen är 9,049 tunn., hvaraf 280 äro kärr och sjöar. De sistnämnda äro små: *Trehörningen*, *Laxen* och *Kälajön*. Den forda kyr- kan hade troligen varit ett gammalt offertempel, hvilket man slutar deraf, att vid dess rifning fun- nos i östra gälfveln inmurade fem urnor, troligen upptagna ur ättehögar, och hvilka nu förvaras i antiqvitetens-museum. Den nya, byggd af ekonomi- direktören Nyström och dess son, är ovanligt vac- ker. Hon invigdes d. 17 Aug. 1845. Till älde- domslemningar hör en i vapenhuset inmurad run- sten, hvars skrift väl är läsbar, men ännu icke kunnat tydas af någon fornforskare. Familjerna Snoilskys, Rosensvärds, Lejonsténs och Gisslers hufvudbaner förvaras i kyrkan. — Berzelius har efter sina föräldrars tidiga bortgång, här tillbragt en del af sin ungdom hos sina närmaste anhöriga, prosten Kinman och dess fru, Gertrud Berzelius. I socknen ligga säterierna *Sättra* 1 mtl. och *Walla* likaledes 1 mtl. Adr. Ödeshög.

Röke, moderförsamling, med annexet Torup, ett reg. pastorat af 3 kl. i Vestra Göinge härad i Christianstads län och Lunds stift, $4\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Christianstad, består af $17\frac{1}{2}$ förmedl. hem- man, uppskattade till 87,975 R:dr, med en folk- mängd af 1,175 personer. Arealen är 26,128 tunn., hvaraf 1,230 äro sjöar och kärr. Har medelmåttig åkerjord, men bättre ängsmark och behöflig bok- och ekskog. Adr. Christianstad.

Rökelse nyttjade våra förfäder vid förbrännigen

af sina lik. Den anträffas ännu i askurnorna i form af trekantiga remsor, hvilka synas hafva blifvit gjutna uti trädrännor. Stundom träffas den i form af stora kakor med hål i midten. Ämnet utgöres af ett slags hartz, som ännu brinner med klar lå- ga, och sprider en stark vällukt, luktande af bern- sten och näfver.

Rökelsekar nyttjades vid den katolska guds- tjensten, då det under messan kringbars i kyrkan med antändt rökverk. Många dylika hafva blifvit upphevarade till våra dagar, och träffas vanligtvis hängande från taket i choren till de gamla kyr- korna. Merändels äro de af bronz, genombrutna och af tornlik skapnad, samt hängande vid tre kedjor. Man äger ock rökelsekar af silfver.

Röla har samma betydelse som *Russla* (se detta ord).

Rölanda, moderförsamling, med annexet Gesäter, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Wedbo härad af Elfsborgs län och Carlstads stift, $6\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Wenersborg, består af $29\frac{1}{2}$ förmedl. mtl., uppskattade till 115,200 R:dr, med en folkmängd af 1,542 personer. Arealen är 21,083 tunn., hvar- af 2,350 äro sjöar och kärr. Här ligger den bot- tenlösa s. k. *Helfveteskällan*, som är en egen na- turmärkvärdighet. Adr. Wenersborg.

Rönbeck är namnet på en presterlig släkt i Skå- ne, hvaraf flera medlemmar der innehaft kyrko- herdebeställningar. Märkligast af dem äro:

Rönbeck, Jöns, prost och kyrkoherde i Malmö, der han dog 1740 vid 55 års ålder. Under den tid han var kyrkoherde i Skanör och Falsterbo hände honom följande äfventyr: Danske konungen hade en gång yttrat, att det skulle vara artigt att veta hvad folket i Sverige sade om Carl XII:s död och den politiska ställningen i landet. Tordensköld, som hört detta, tog en bemannad slup, for natten till d. 18 Jan. 1719 öfver till Skånska kusten, grep der ett bondebrudpar, en borgare, en prest och en adelsman, således en af hvaridera rikets fyra stånd, och förde dem öfver till Köpen- hamn, på det konungen af dem sjelfva måtte kun- na inhämta folkets tänkesätt. Rönbeck var den prest detta öde träffade. Han låg i sin säng då man kom och hämtade honom. I Köpenhamn fick han af Tordensköld befallning att infinna sig i de kungligas matsal och vänta att bli tilltalad. Un- der måltiden blef konungen honom varse, kallade honom till sig och frågade först om hans egen person, sedan om folket mycket sörjde den afid- ne monarken? Hvem som nu vore berättigad till thronen? Hvem undersåtarne helst önskade dertill? Hvem presten för sin person önskade? o. s. v., på hvilket allt R., åtminstone efter hvad hans egen berättelse derom utvisar, gaf förståndiga men und- vikande svar, som ej blefvo onådigt upptagna. Han förplägades sedan och hemsändes efter några dagars förlopp. Var för öfrigt, enligt Gezelius, "utrustad med förträffeliga ämbets-gåfvor, sparde sig aldrig, men arbetade snarare öfver förmågan; mycket vänlig och behagelig, ärlig, vänfast och färdig att tjena alla, som honom tillitade. Med et ord fullkomligen berättigad til detta loford: *Han lefde mera androm, än sig sjelfvom.*"

Rönbeck, Carl Sonnerberg, född d. 27 Sept. 1765 i Ljungby socken af Christianstads län, der fadern var vice pastor, blef student i Upsala 1781 och magister 1793, kyrkoherde först i Iſvetofta, sedan i S:t Petri klostern och Nöbbelöfs samt 1808 i Åsums och Skepparlöfs församlingar, fick 1816 kallelse till superintendents-embetet och kyrkoherdebeställningen vid storkyrko-församlingen i Carlskrona, men undanbad sig denna plats; kallades 1824 till Landskrona, Asmundstorp och Tosta församlingar som fjerde prosfrikant och uppfördes på förslaget, ehuru han undanbad sig det. Nu inträffade den ovanliga bändelse, att hans sockenboer i Åsum och Skepparlöf bådo, att han måtte kvarstanna hos dem, och att han efterkom denna önskan, ehuru med försakelse af de större ekonomiska fördelar, som väntade honom i Landskrona. Var riksdagsman vid 1815 och följande årens riksdagar till och med 1830. Dog d. 8 Aug. 1841. Har, utom sina presterliga förtjenster, äfven den, att ha vinnlagt sig om rika samlingar rörande Skånes kyrkohistoria och ryktbare Skåningars biografier, hvilka han testamenterade till Lunds universitet.

Rönbeck, Anders, häradsprost och kyrkoherde i Sjörup och Katslösa församlingar af Lunds stift, död d. 31 Jan. 1801. Han stiftade vid Lunds akademi ett stipendium, "Rönbeckska", d. 18 Febr. 1795, med 666 R:dr 32 sk. B:ko till fond, hvar af den årliga räntan 38 R:dr B:ko tilldelas tvenne studerande af Lunds stift under trenne år. Släktningar till testator eller dess hustru Charlotta L. Steenhoff hafva företrädesrätt. (Se vidare stipendier vid Lunds akademi.)

Rönn (*Sorbus aucuparia*), växer vild ända upp till Lappmarken, helst i bergs- och skogstrakterna, och på grusig och stenbunden mark. Ilinner hvarken betydlig storlek eller ålder, utan dör gemenligen ut vid 50:de till 60:de året. Planteras ofta som prydnad för sina vackra löf, här och blommor. Bären nyttjas som lockmat och föda för domberar, sidensvansar, trastar, orrar o. s. v., och löfven ätas begärligt af så väl hästar som hornboskap. Trädet som är temligen hårdt och segt brukas till hvarjehanda redskap. Det kan med förman planteras i annars onyttiga sten- och grusbackar på det sätt, att man här och der upphackar hål i marken och nedlägger mogna bär, hvilka betäckas med något mull att ej foglarna bita på dem. De unga plantorna skyddas för boskapen och växa temligen fort. Bären kunna samlas till vinterföda för böns, och blomkopporna lagda på renadt brännvin ger detta persikosmak. — De gamle nordboerne tillade detta träd en hemlig kraft. En staf eller käpp af detsamma troddes skydda mot trolldom, hvarför man gerna hade vissa stycken af rönn inpassade i fartyg och båtar för att med denna talisman motstå de stormar och andra vådor, som förorsakades af sjörån. Thor sjelf hade en rönn att tacka för sin räddning, ty då han, vid en öfversvämning, som trollen tillställt mot honom, var nära att bortföras af forsen, fick han till sin lycka tag i en rönn, som växte på stranden, och kom med dess hjälp i land.

Änna i dag har denna vidskepelse icke alldeles försvunnit i vissa landsorter.

Rönman, ett skär, 1 mil söder om Kråkelund, i norra delen af Kalmarsund, hvarifrån utskjuter ett ref i S.S.O., hvars yttersta grund kallas *Lekstugan* och *Rönneklack*.

Rönnebergs härad i Malmöhus län, består af socknarna: Asmundstorp, Tofta, S:t Ibb på Hven, Hårslöf, Säby, Wadensjö, Örja, Billeberga, Tirup, N. Svaluf, Glumslöf och Fellestad, med tillsammans 174½ hemman, uppskattade till 1,161,433 R:dr. Folkmängden är 8,157 personer. Arealen 31,402 tunn. hvaraf endast 14 äro sjöar och kärr. Utgör med Onsjö och Luggude härader en domsaga under Skånska hofrätten. Häradet skall ha fått sitt namn efter kämpen Rune, som blef slagen af Baldur och ligger begrafven i Runebergs högar. Häradet kallas äfven i gamla jordeböcker Rynebyargs eller Runebiargs härad. Det har i allmänhet obetydlig skog, men god åker och äng, som för det mesta odlas väl. Rådande jordmänen äro lera och svartmylla.

Rönnebergs kontrakt under Lunds stift, består af 10 pastorater: Landskrona, Wadensjö, Hårslöf, Billeberg, N. Svaluf, Kjells-Nöbbelöf, Qvistofta och S:t Ibb på ön Hven.

Rönneholm, frälse-säteri i Stödhafs socken i Onsjö härad af Malmöhus län, har ett vackert två våningars boningshus, beläget på en holme i den förbiflytande Rönne-ån, god åker och äng, betesmark, fiske i Ringsjön, flera under egendomen lydande frälsehemman, qvarnar och torp, betydlig ek- och bokskog samt torfjord.

Rönne Ljung. Så kallas en i Refteleds socken i Westbo härad och Jönköpings län befattlig samling af griftbögar, hvilken förtjenar en särskild uppmärksamhet, icke blott i antiqvariskt, utan äfven i geologiskt hänseende. Griftbögarna äro 25, sammanförda af jord och 4 deribland större än de andra, allesammans omgifna af mossar och kärr. En treudd af jord ligger ytterst i norr, bestående af 40 fots från medelpunkten utgående strålar, hvilka sluta med klumpformiga vårdstenar. En af de större högarna ligger helt och hållet mellan två af treuddens strålar, hvilka således liksom omfatta den mellan dem liggande griftkullen. Emellan grafbögarna synas spår efter en fordom banad väg, gående rakt fram till en öster derifrån liggande mosse. Vägen är djupt insänkt i marken och måste tydligen ha varit till före mossens bildning, emedan något tecken till bro deröfver ej kan märkas. Det är nu för tiden knappt under högsommaren möjligt att torrskodd komma fram till sandrefveln, än mindre att göra det med åkdon. Hr Allvin, utgifvare af "Beskrifning öfver Westbo härad", anser denna omständighet som ett fullständigt bevis, att mossarna äro af en senare dänning och att dessa ättebögar måste ha varit till före den ifrågavarande mossen. Rönne Ljung ligger på en sandrefvel till venster om landsvägen från Ölmestad till Refteled.

Rönneou, Magnus Dublar, var född 1665 i Åhus, der fadern var kyrkoherde (se nedanføre).

Magnus reste, med kongl. understöd, till Holland och Tyskland, studerade litigt Österländska språken och erbjöd sig att i England utarbeta en öfversättning af Talmud mot ett årligt underhåll, hvilket förslag dock icke antogs. Hans befordringar gingo trögt äfven hemma; han blef först 1714 protokolls-sekreterare vid inrikes ärenderna och 1719 assessor i antiqvitetts-kollegium samt upphöjd i adligt stånd, ehuru han ej tog introduction. Dock lade han till sitt namn *Dublar*, hvilket skall ha tillhört hans släkt, som han påstod härstammade från Skottland. Denna utmärkelse hade likväl icke för honom annan följd, än att folket på spe kallade honom *Måns Dobblare*, i anledning af hans oordentliga lefnadssätt. Han var något poet, och ehuru efterverlden tagit föga kunskap om hans poesier, satte han likväl själf ett högt värde derpå och trodde dem åtminstone berättiga sig att föra ett fritt och, efter den tidens åsichter, poetiskt lefnadssätt. Han blef emellertid missnöjd öfver att hans förtjenster så föga uppbyros både af regering och landsmän, hvarför han, kort efter sin utnämning till assessor, tog afsked och reste till England. Men äfven här var lyckan honom icke blidare, utan han måste åtnöja sig med en plats vid ett hospital, der han dog 1735. I ett poem öfver Carl XII, som han skrivit under konungens vistande i Polen, hade han kallat honom *Magnæ Scandinaviæ Imperatorem*. Detta poem har blifvit ryktbart derföre, att ofvannämnda uttryck, i brist af bättre skäl, upptogs bland krigsorsakerna i Danska manifestet 1710. R. skref sig själf *Rönnow* och detta är anledningen, hvarföre han här fått rummet framför fadern,

Rönnow, Casten, som var kyrkoherde i Åhus, och blifvit bekant genom den händelse, då Carl XI en gång vistades hos honom och en Dansk trupp, som fått kunskap härom, skyndade till prestgården att gripa den dyrbare fången. R. räddade honom då på det sättet, att han lät honom stiga upp i skorstenen och tillskjöt spjället under honom. Danskarne tittade väl äfven upp i skorstenen, men då de här ingenting sågo, anade de ej, att den eftersökte kunde befinna sig så högt uppe. De aftagade således med oförrättade ärender. Carl, som sedan insjuknade och deraf tvangs att en längre tid qvarstanna i prestgården, gaf sin räddare till belöning den försäkran, att, så länge någon af hans släkt innehade prestembetet, skulle Åhus pastorat tillfalla honom. Rönnows trohet emot den Svenske konungen är så mycket märkligare, som han själf var född Dansk.

Rönnow, Casten, var född d. 15 Febr. 1700 i Carlshamn. Hans fader, Otto R., var en brorson till den ofvannämnde Casten R. Faderlös vid 10 års ålder, upptogs han af sin farbroder, stadsfältskär i Götheborg, hvilken rådde honom att välja hans yrke, ett råd, som ynglingen äfven följde, och anställdes, endast 16 år gammal, vid arméen mot Norrige. Här förvärfvade han sig till den grad sine förmäns förtroende, att han erbjöds ingå i kansliet, men han föredrog att qvarblifva vid sin konst, hvars utöfning intresserade honom allt

mer, ju mer han deri blef hemmastadd. År 1728 företog han, efter fulländade studier, med ett fördubbladt kongl. stipendium, en utländsk resa genom Danmark, Holland och Tyskland till Paris, der han tjenstgjorde vid hospitalerna och så fördelaktigt utmärkte sig, att trenne hedrande anbud gjordes honom, ett till England, ett till Österrikiska arméen i Italien och ett som lifmedikus hos konung Stanislaus i Polen. Det sistnämnda antog han, följde konungen till Königsberg och, efter det misslyckade företaget att åter eröfra Polska kronan, till Lothringen, der han utnämndes till dess statsråd och uppdrogs jemte läkarevården om konungens person, äfven inseendet öfver medicinalväsendet i hela hertigdömet, och utnämnde honom till arkiater. Här inlade han många förtjenster om sjukvårdens förbättring och gjorde sig känd såsom en af sin tids störste läkare. Detta hans rykte, tillika med hans härkomst, ådrog honom Svenska regeringens och Svenska vetenskaps-akademien uppmärksamhet. Den förra utnämnde honom till Svensk adelsman och R. af N. O., den senare kallade honom till sin ledamot. Efter Stanislaus död år 1766, beslöt Rönnow återvända till sitt fädernesland. Drottningen af Frankrike, som ärfte sin faders förtroende för honom, gjorde honom de mest lysande anbud om han ville qvarstanna hos henne i samma befattning som den, han beklädt hos hennes fader; men då Rönnow urskuldade sig med sin längtan till hembygden, försäkrade honom honom om en listidspension af 4,000 livres. Han återkom då till Stockholm och tillbragte der sin öfriga lefnad, som han slutade d. 5 Maj 1787, då hans adliga ätt utgick med honom. I sitt testamente skänkte han 1,666 R:dr 32 sk. till Upsala akademi till förbättring af anatomie professors lön jemte sina kirurgiska och anatomiska instrumenter; 1,111 R:dr 5 sk. 4 rst. hvaraf intesset skulle utgöra stipendium för en utomlands resande yngling; 5,000 R:dr till serafimer-lasarettet i Stockholm; 1,650 R:dr till underhållande af en säng på Sahlgrenska sjukhuset i Götheborg; sitt bibliotek åt coll. medicum jemte 666 R:dr 32 sk. att med intresset derpå öka det; 333 R:dr 16 sk. åt frimurare-barnhuset i Stockholm och åt vetenskaps-akademien 1,666 R:dr 32 sk. att med räntan belöna det bästa medicinska, kirurgiska eller kemiska rönet, som under året infördes i akademien handlingar, till hvilka han själf lemnat åtskilliga bidrag, äfvensom i utländska medicinska tidskrifter. Efterlemnade i manskript en *Metheorologisk Journal*, förd ända till tre dagar före hans död.

Rönning en kapellförsamling under Tjörns prestegäll i Bohusläns skärgård, består till större delen af några fiskelägen och befolkade holmar. Invånarne stiga till omkring 600, hvilka för det mesta idka stor- och småfiske. Kyrkan uppbyggdes af träd, under det sista stora sillfisket (år 1795). Rönningen är förenad med Klädesholmen till ett kapellani.

Rönö härad i Nyköpings län, består af socknarne Bälunge, Tystberga, Ludgo, Spelvik, Sätter-

sta, Bogsta, Thorsåker, Låstringe, Ripsa, Lid, Runtuna, Råby, Allhelgona och Svärtuna, som utgöra tillsammans 403 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 1,695,788 R:dr. Folkmängden är 11,299 personer. Arealen 166,949 tunn., hvaraf 17,990 äro sjöar och kärr. Utgör tillika med Jönåker, Oppunda, Willåttinge och Hölbo härader en domsaga under Svea hofrätt.

Rönö, annex till Östra Ny moderförsamling i Björkekinds härad af Linköpings län och stift, 2 $\frac{1}{2}$ mil från Söderköping vid Östersjön, består af 32 $\frac{1}{2}$ förm. hemman, uppskattade till 146,950 R:dr, med en folkmängd af 696 personer. Arealen är 10,738 tunn., hvaraf 275 äro kärr och sjöar. Af de sistnämnda märkes en: *Öfvergårdsund*, hvarifrån en å faller ut i Östersjön. Kyrkan, som 1641 och 1642 uppbyggdes af pfaltzgreffen Johan Casimirs gemål, Catharina, kallades derföre efter henne Catharina kapell. Altartafeln, som består af 16 starkt förgyllda bilder och härleder sig från katolska tiden, är 1742 bitskänkt från Östra Stenby församling. Här finnes ett orgelverk. Inom socknen ligger *Rönö* kungsladugård, 4 $\frac{1}{2}$ hemman med en vidsträckt och väl underhållen trädgård och en skattlagd mjölkvarn. Här var fordom ett befastadt slott, hvars byggnadstid är obekant. Hvad man vet derom är, att det är 1299 af hertig Bengt, som då var biskop i Linköping, testamentarades till biskopshordet derstädes. Drottning Margaretha köpte godset af riksmarsken Carl Ulfsson till Tofta, och det ansågs sedan som hennes morgongäfvogods. Här afkunnades 1421 domen öfver Johannes Jerichini (se detta ord) i närvaro af Erik XIII, erkebiskopen i Riga, flera Danska biskopar och Svenske herrar. Slottet intogs 1434 af Engelbrekt, som förstörde det. Rönö gård kom, efter åtskilliga skiften, åter tillbaka under Linköpings biskopsstol, och biskop Brask anlade här, 1524, en saltpanna, hvarpå han fick privilegium. Vid Westerås recess indrogs gården till kronan. Johan III lät här uppföra ett präktigt slott, som innehades af hans enka och son, derefter af Johan Casimir, hvars son, hertig Adolf, fullbordade det nya slottet. I detta skick är det aftecknad i Dahlbergs *Suecia*; men 1719 uppbrändes det af Rysarne vid deras härjningar i skärgården, så att numera blott en mur och en hvälfd källare återstå. Kungsgården är nu bortarrenderad mot 65 tunnor spanmål och 1,000 R:dr B:ko., samt förbindelse för arrendatorn att underhålla en god boskapsafvel och en hingst till hästafvelns förbättring i orten. — Säteriet *Käreholm* 3 mtl., har en utmärkt vacker belägenhet vid Saltsjön, en smakfull åbyggnad och en af de bästa trädgårdar i trakten. På dess ägor ligger *Arvidsbergys* koppargrufta (se detta ord) och till gårdens förmåner hör ett ovanligt godt fiske, der, utom andra fisksorter, fångas en s. k. *prigg* i sådan mängd, att vissa år deraf kunna kokas 1,400 kannor olja, utom det betydliga gödningsämne som fallningen lemnar. Ett godt osttryckeri är här inrättadt. Vid hemmanet *Öfvergård* finnas lemningar efter forna forskansningar, troligen uppförda af någon

viking. En folksägen förtäljer nemligen, att man fordom seglat från saltsjön öfver Winterbo, Stäks och Rönö ångar till insjön vid Öfvergård, och öfver Baggetorps ångar åter ut i saltsjön. Tullbuset vid denna farled skall ha stått på det ställe, der en backstuga vid namn Bomhagen nu ligger. Adr. Söderköping.

Rör, **stenrör**, kallas en samling af klappersten, hopad för hvarjehanda ändamål. Ordet nyttjas vanligen för att beteckna ett slags grafminnen, som till stor talrikhet förekomma i Skandinavien och äro af tvenne slag såsom varande minnesmärken dels efter kelterna eller bronzfolket (se *Hallkiströr*), dels efter den sist invandrade folkstammen, då de äro liktydiga med ättehögar, endast med den skiljaktighet, att de ej såsom de senare blifvit försedda med jordbetäckning.

Röra socken, annex till Tegnaby pastorat i Orousts Vestra härad af Bohuslän, innefattar med en landvidd af 7 $\frac{1}{2}$ kvadratmil nordvestra delen af ön Oroust. Dess figur är sådan, att den stöter till alla socknarne på Oroust, utom Långelanda. Fordom bar hon namnet Riödr. Trakten är uppfylld af berg och något skogbevuxen. Jordmännen är rådande sand och sandmylla. Lera äga blott ett par gårdar. Hufvudsädet är blandkorn och hafre. Ioga utmärktare gårdar äro här belägna. Invånarnes antal uppgår till 1,500. De lefva af jordbruk, obetydligt fiske och skeppsbyggeri, hvilket senare särdeles idkas vid hvarfen på Kongsvik. Socken äger den märkvärdighet, att ingen indeldt väg leder genom densamma. Kyrkan är nybyggd 1846. *Fornlemningar*: En samling ättehögar ligger vid Henån, af hvilka den förnämsta kallas konung Björns hög, och en sten, som ligger der bredvid i hafsbrynet skall enligt sägen fordom hafva prydt grafven. Konung Björn skall hafva varit en fiendtlig hufding, hvilken infallit här, men blifvit nedgjord med hela sin här i en närbelägen backe, som bär namnet Björnbräcken, samt sedan här blifvit jordad. Vid gårdarne prestbacka och Göksäter ligga och mindre samlingar af ättehögar. En borglemning pryder det s. k. Hitsefjället, och sägen berättar, att en konung Hitse här haft sin hofbålloing. Denne Hitse skall hafva herrskat öfver Oroust Vestra härad och legat i ständig fejd med konungen i Östra härad, Borre, men efter ett misslyckadt försök att bemäktiga sig dennes borg blifvit nedhuggen vid Haga i Stala socken, der talrika forntidslemningar förekomma. Lemningar efter gamla borgar träffas äfven på Svinevik och Borg i hälleberget, hvilket senare är namnet på en brant öfver hafsviken hängande klippvägg. Adr. Oroust.

Rörabacken i Lossa socken i Upland, är en anseelig höjd, hvarifrån man har en vidsträckt utsigt af 3 till 4 mil åt flera sidor. På höjden är ett ställe, utmärkt med en ring af stenar, kallad: *Röraring*, hvarest ungdomen fordom sommartiden anställt hvarjehanda lekar och öfningar.

Rördrummen (*Ardea stellaris*), en större hägerart, är en 2 $\frac{1}{2}$ fots lång fugel spräcklig af svart och rostgult, med långa uppösta balsfjädrar, bred

panna, hög näbbrot, lång och spetsig näbb och långa krökta klor; träffas i Skåne och äfven anmörstades i södra Sverige, der han uppehåller sig i större mossar och kärr, i hvilkas vass han ofta tillbringar hela dagarne i en nästan orörlig ställning. Han står då med indragen hals och rakt uppstående näbb, som gör att han på afstånd liknar en tillspetsad påle. Pannans och näbbens byggnad göra, att han ser bäst uti perpendikulär ställning mot näbbens längd. Då han derföre söker sin föda, hvilken består af fiskar, grodor och andra djur, som uppehålla sig i vattnet, håller han näbben i horisontel riktning, då han bäst ser nedåt. Han är en af våra trögaste foglar, ehuru han kommen väl på farten, äger en lätt och hög flygt. Han har ett högst besynnerligt vrälände läte, som höres på långt afstånd, och hvilket män förr origtigt trodde honom kunna frambringa endast derigenom att han stack näbben i vattnet. Såråd och tagen söker han försvara sig derigenom, att han med sin spetsiga näbb hugger efter ögonen på sin fiende. Honan lägger 3 å 4 grönaktiga ägg på en tufva i vassen eller säfven, och ungarne sägas genast efter kläckningen springa med föräldrarna.

Rörhvalen (*Balena Boops*) är en hvalart, som någongång besöker Skandinavians nordliga stränder. Den har tjockare kropp än andra arter af sitt släkte, med undantag af Grönlandshvalen. Denna art uppkastar den svagaste rökstrålen. Stundom ligger han orörlig på vågorna och låter sig drivas af hafströmmen. Ibland gör han en kullerbytta i luften, så att han nedfaller på ryggen. Han visar också en egenhet deruti, att han piskar sig med de långa bröstfenorna, liksom sjöfoglarna med sina vingar. Späcket nyttjas mest såsom födoämne.

Rörrik Slaugvanbaug, son till Harald Hildetan, deltog, jemte sin broder Thrander Gamle i Bråvalla slag. Från en af dem härstammar *Ra/n* (se ofvan).

Rörshyttan, ett stångjernsbruk vid Rörshytteström i Husby socken af St. Kopparbergs län, var fordom en bergsmanshammare. Har vid 2 härdar 906 skeppd årligt smide af eget tackjern. Af-sättningsorten är Stockholm. Äges af brukspatronen S. von Stockenström.

Rörstrand, nära Stockholm på vägen till Carlberg, är ett porslinsbruk, länge det enda i riket. Stället nämnes redan 1286 i Magni Ladulås' donationsbref bland de egendomar, som lades under Klara kloster, och i denna egenskap indrogs det till kronan, till följd af Westerås recess. Det ansågs som ett "stadgehemman" och bortförläntes 1619 till Svante Bjelke, kom derifrån i Mårten Rosenstjernas händer, hvilken der lät uppbygga stora stenhuset, och återföll till kronan vid reduktionen. Det uppläts, till följd af kongl. brefvet d. 30 Maj 1698, till staden att der inrätta tjenliga manufakturver. Följande året beslöts att der anlägga ett rasp- och spinnhus, men hvilket ej kom till stånd, och 1729 utfärdades privilegium för ett bolag att der inrätta ett porslinsbruk för tillverkning af det s. k. Delftiska porslinet, hvar-

till 1735 af landthjelpsmedlen erhöles ett understöd af 32,984 dlr s.m.t. Verket fortsattes sedan med åtskilliga förändringar i privilegierna och inköptes 1797 af öfverdirektören Bengt Reinhold Geyer, hvars arfvingar för närvarande äga denna egendom, hvilken numera anses ligga inom stadens staket. Tillverkningen vid detsamma uppgick 1846 till 121,539 R:dr.

Rörsångaren (*Sylvia arundinacea*) är en mera sällsynt fogel af det talrika sångarsläktet. Han träffas endast i rikets medlersta trakter, der han uppehåller sig vid sjöstränder och i kärr ibland rör och säf. Han är vid pass fem tum lång ofvan gråbrun och iuunder hvit, med en rostgul anstrykning på bröstet, sidorna och uppre gumgen. Vingarne äro bruna och kantade med ryggens färg; stjerten är särdeles rundad. Han lefver af insekter och flätar ett konstrikt aflängt bo ibland säfven, uti hvilket han lägger 4 å fem grönaktiga och fläckiga ägg.

Rörum, Norra, moderförsamling, med annexet Hallaröd (enl. Stiftsmatrikeln, men hvilket Forsell kallar Matteröd), ett konsist. pastorat af 3 kl., 4 $\frac{3}{4}$ mil från Christianstad, 5 mil från Lund, dels i Vstra Göinge härad af Christianstads län, dels i Frosta härad af Malmöhus län, Lunds stift, består af 12 $\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 49,925 R:dr, med en folkmängd af 797 personer. Arealen är 10,530 tunn., hvaraf 30 äro kärr. I socknen ligger Ågerups frälse-säteri, tillhörigt greve Hamilton, har obetydlig äggnad men ansenlig åker och ängsmark, bok- och ekskog, samt en skattlagd vattenqvarn. Adr. Hörby.

Rörum, annex till Wemmerlöfs moderförsamling i Albo härad, Christianstads län, 1 mil V.N.V. från Cimbritshamn vid hafvet, består af 6 förn. mtl., uppskattade till 50,432 R:dr, med en folkmängd af 776 invånare. Arealen är 3,356 tunn., hvaraf endast 4 anses vara oländig mark; har medelmåttig åker men tillräcklig äng och godt fiske. Adr. Cimbritshamn.

Rörum, Södra, moderförsamling med Häglinge annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Frosta härad af Malmöhus län och Lunds stift, 4 $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Lund, består af 17 $\frac{3}{4}$ mtl., uppskattade till 100,425 R:dr med en folkmängd af 835 personer. Arealen är 13,492 tunn., hvaraf 268 äro sjöar och kärr; har i allmänhet mager åkerjord, men hjälplig ängsmark, skog och torfjord. Adr. Hörby.

Rösbergs malmfält på gränsen emellan Jernboås och Hjulsjö socknar i Westmanland, ligga på en ansenlig höjd kallad *Björkbergshojden*.

Rörjöhölms säteri i Tossjö socken i Christianstads län, består af 8 $\frac{1}{4}$ insockne frälse-hemman, $\frac{1}{2}$ mtl. skatte och en mängd torp, har qvarn, såg, fiske i elfva insjöar, samt ymnig löf och barrskog. Egendomen har haft många öden. En vid namn Göje bebodde den i slutet af 1300-talet och i medlet af 16:de seklet ägdes den af en Måns Krabbe till Wegehölm, som erhöles den genom gifte med Carin Geth, hvilken under sin mans frånvaro år 1533 lät nybygga gården på en holme. År 1696 ägdes den af friherrinnan Sibilla Moserilla von Fillsack och kom,

sedan den gått genom många händer, till ryttmästaren Silfversköld, som den bar att tacka för en stor del af sitt ekonomiska värde, emedan han uppbragte utsädet från 30 till 100 tunnor, lät uppbygga 32 nya torp o. s. v. Enligt Gillberg skall här funnits, i medlet af förra seklet, ett såpsjuteri och ett oljeslageri, men hvilka ej omtalas af Thersner. Gården låg i äldsta tider på Hallandsås vid slutet af Westensjön; sedan flyttades den på ett näs i en mindre insjö, och 1553 nära intill sitt nuvarande läge. Den bestod då af fyra stenhus, tre våningar höga med 7 torn, ön skyddad af en ringmur, vindbrygga och ett blockhus, men hvilket allt Danskarna, under Carl XI:s krig, förstörde och uppbrände. Den ofvannämnda fru Fillseck lät flytta åhyggan till fasta landet vid Rösjön, der den ännu ligger. Landshöfdingen Silfversköld, som ägde godset 1730, lät ånyo uppbygga gården, men som på sjelfva invigningsdagen blef lågornas rof, ty den anländes genom skjutning med tvenne metaltkanoner, som serverades i trädgården. De olycksbringande pjeserna nedgräfsdes sedan på den plats der de stodo, och hvilken nu utmärkes med en blomsterparterr, omgifven af en buxbomshäck. Slutligen nybyggdes gården för sista gången af landshöfdingen Silfverskölds enka. Den är af korsvirke, en våning hög med 2:ne flyglar, men har en vacker belägenhet och en ypperlig trädgård. Ur några af sjöarna skall man fordom hämtat myrmalm, som smältes på stället i masugnar, hvaraf för icke längesedan spår fannos. — Man har vid gården anmärkt ett ovanligt eko. Om man en lugn aften vid sjöstranden lossar ett gevärsskott, återskallar det mot Hallands-åsen såsom den väldigaste åska, och genomlöper inom några sekunder hela bergskedjan, än med utbållande dån än med starka knallar, som höras under täta afbrott.

Röst kallas om skeppsbord ett, något akter om hvarje mast, på ömse sidor af fartyget horisontellt fastbultadt, starkt plankstycke, hvari undra ändarna af ett undervant fasthållas medelst deri fästade jungfror (se detta ord).

Röstorp, ett säteri om 1 mtl., underliggande godset Ström, är beläget i Westerlands socken i Bohuslän. Det är af medelmåttig beskaffenhet, och har fordom tillhört Dahlpilska, Bildtska, Aschebergiska, Macleanska och Bennetska släakterna.

Röstånga, annex till Billinge moderförsamling i Malmöhus län, består af $5\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 47,825 R:dr, (enl. Forsell sid. 146, men sid. 134 uppgifves $4\frac{3}{4}$ mtl., uppskattade till 35,425 R:dr, hvilken olikhet torde härröra deraf, att en liten del af socknen ligger i Norra Åsbo härad af Christianstads län). Folkmängden är 291 personer. Arealen uppgifves i Norra Åsbo vara 3,009 tunn. och i Onsö härad i Malmöhus län 3,402 tunn. Adr. Lund och Trolleholm.

Röök, Nils och Carl Fredrik von, bröder, söner af kamreraren i krigskollegium Jakob R., hvars stamfader Rooke skall ha inkommit från Skottland i Gustaf Adolfs tid med Leslies trupper. Naturaliserades som Svenske adelsmän 1773. Den äldste, **Nils**, född 1722, hade då regeringsråds fullmakt och var anställd som legationssekreterare i Wien, der han dog ogift. Den yngre, **Carl Fredrik**, var född d. 11 Maj 1725, ingick vid fortifikationen 1741 som volontär, men trädde 1745 i Fransk tjänst, der han qvarstannade till 1748, och hivistade en mängd krigsföretag. Återkommen till fäderneslandet, blef han 1750 kapten vid fortifikationen och deltog i Pommerska kriget, der han vid flera tillfällen utmärkte sig, särdeles vid belägringen af Penemündes skans, der han var kommandant, och der han d. 11 April 1759 slutligen måste gifva sig. Befriad ur Preussiska fångenskapen, hivistade han åter flera krigsförrättningar, blef major och R. af S. O. Då han fått uppdrag att till Tyskland öfverföra fredspreliminärerna, utnämndes han af Österrikiske kejsaren till Tysk adelsman; blef sedan kvartermästare-löjtnant, öfverste och chef för Stralsundska fortifikationsbrigaden. Dog 1794. Hans son,

Röök, Lars Jakob von, kammarjunkare och hofintendent, R. af W. O., född 1782, ingick äfven först vid fortifikationen, men egnade sig särskildt åt den bildande konsten, och har, enligt Boije, "utvecklats sin talang i flera slag af målning, den han med framgång och mycket sinne för skön konst utför, så väl i oljefärg som lavis, med synnerligt afseende på arkitektoniska föremål. Dessutom utgifvit en intressant *Resa i Sicilien af en Svensk*. Har, som kamrerare vid kongl. museum, mycken förtjenst om de der förvarade konstsakernas restaurering och ändamålsenligare ordnande.

S.

S var i runalfabetet den elfte bokstafven. Ihre säger, att "ingen bokstaf var de gamle Götherne kårare och ingen begagnades af dem oftare."

Sa, ett ord, som i forn-Svenskan var liktydigt med *den*, och hvars femininum var *Su* och neutrum *Taf*. Det heter sålunda i Westgötha-lagen: "*Sa sam jord sær*", (den som jord säljer) och: "*dör su*" (dör hon).

Sabancorus, Nicolaus, född i Nerike, var år 1628 advokat i Svea hofrätt, har 1606—1610 i Jena utgifvit några juridiska afhandlingar och 1613 i Stockholm en om testamenten och om de kongl. rättigheterna.

Sabbatsberg, en egendom utanför Stockholm vid Rörstrandsviken, hette förut Rinkeshof, men fick sitt nuvarande namn efter källarmästaren Vallentin

Sabbat, som var ägare deraf under första hälften af 1700-talet. Den inköptes på auktion 1751 för Stockholms stads räkning att användas till fattighus för Storkyrko-, Tyska, Finska, Fransyska, Reformerta och Riddarholms församlingar. Franska kyrkan afsade sig sedan delaktighet deri, men för de andra församlingarna är anstalten bibehållen. Nära 300 fattiga underhållas derstädes. År 1847 var högsta antalet 269 och kostnaden dertföre 13,760 R.dr. Här är äfven en hälsobrunn, som anses för den bästa af Stockholms hälsokällor och en tid mycket besöktes. Den upptäcktes af amiralitets-apothekaren Johan Julius Salberg (se detta ord).

Sabbatsbrott kallas hvarje öfverträdelse af sabbatens helgd, så vida den är af beskaffenhet att kunna blifva föremål för laga åtal. Straffet består i böter, antingen för sabbatsbrottet ensamt eller ock på det sätt, att de böter, som ådömmas i och för en i alla fall brottslig handling, förhöjas i fall den blifvit begången på helgedag. All handel i bodar eller ombord på fartyg, likasom äfven allt arbete och handverk är förbjudet på helgedag, och, om det sker, innebär sabbatsbrott; likaså att företaga resor före gudstjenstens slut. Böterna för sådana sabbatsbrott äro 10 d:lr och 5 d:lr för den som utleger häst eller båt till resor på helgedagar. I afseende på sådana handlingar, som i sig sjelfva icke äro straffvärda, men af lagen stämplade till sabbatsbrott, hafva dock sederna visat sig mäktigare än lagen och dess bud hafva fallit i glömska. För att upprätthålla författningarna om sabbatens firande, vidtog man i Stockholm på 1730-talet den besynnerliga utvägen, att låta vakter under gudstjensten patrullera omkring på gatorna. Denna åtgärd hade en alldeles motsatt verkan än den åsyftade, ty slagsmål och oordningar föreföllo emellan patrullerna och dem de ville tvinga till gudstjenstens begående. De indrogos dertföre; men d. 28 Nov. 1744 utkom en förordning, hvarigenom de ånyo infördes. Samma följer uppkommo och hela åtgärden måste ånyo afskaffas. *Sabbatsbrott*, d. v. s. ej endast brott begångna på söndagar eller högtidsdagar mellan kl. 4 om morgonen och 9 om aftonen, utan äfven arbeten förrättade på ofvannämnda tider, äro i lagen belagda med böter af 10 d:lr smt. I det nya lagförslaget äro dessa böter ökade ända till 20 R.dr i silfver.

Sabel, Lennart, adlades 1575, utan att det uppgifves hvarken hvad han var eller hvad han förut betat. En annan, **Sabel, Peder**, förut Peder Jonsson, som var Rysk tolk, och skref sig "till Bagarebo", adlades sedan 1592. Den förstnämndes sonson, öfverste **Linved**, och den senares son, **Johan**, introducerades 1627; men bådas ätter äro utgångna.

Sabelfarna, Anders, hette förut **Anders Nilsson** till Talis, och var ryttmästare, då han 1563 adlades. Han blef sedan överbefallningsman på Wiborg. Hans sonson, **Gustaf Lennartsson**, introducerades 1633, men ätten är längesedan utgången.

Sabelfelt, Zacharias, hette förut **Nilsson**, hade deltagit i flera af Gustaf Adolfs fälttåg och var ryttmästare, då han 1643 adlades. Befordrades sedan till öfverstlöjtnant.

Sabellhjerta, Bengt, hette förut **Larsson** och adlades 1586 "för des hulle tro tjenst han oss och Rijket gjort och bevist hafver." Blef sedan slottsloffen i Narva. Hans sonson, ryttmästaren **Jakob S.**, introducerades 1633.

Sabelskjöld, Carl, förut **Jönsson**, adlades af Gustaf Adolf, utan att det finnes uppgifvet när. Han introducerades 1627 och blef 1649 major. Ätten utgick med sonen, ryttmästaren **Jöns S.**

Sabelstjerna, Henrik, hette förut **Henrik Eriksson** och adlades 1609 af Carl IX, "för det han tient troligen och väl." Att han måste ha stått i särdeles nåd hos konungen, kan slutas deraf, att hans tjenester, om hvilka man ej vet hvori de bestodo, lönades icke blott med adelskap, utan äfven med förlåningen af några hemman i Finland. Hans son, **Erik**, introducerades 1634, men ätten är längesedan utgången.

Sack, Otto, Lifländare, gick i Gustaf Adolfs tjenst, blef der öfverste för ett kavalleri-regemente och 1625 introducerad på riddarhuset som Svensk adelsman. År 1635 blef han slottshauptman i Riga och i Dünamünde och tog afsked 1649. Hans son, **Carl Filip**, dog som landshöfding i Kalmar 1661.

Sack, Johan Gabriel, af ofvanstående ätt, och son till öfverstlöjtnanten Carl Filip S., blef 1719, ehuru endast hofjunkare, upphöjd i friherrligt stånd. Han dog 1752 som kansliråd. — En **Gottfried Sack** har 1754 utgifvit ett *Sammandrag af Kongl. Bref och Resolutioner angående rang*. Om han tillhörde ofvanstående familj är ej bekant.

Sacka är på sjömansspråket detsamma som blifva efter, röra sig tillbaka, och *Sacka i lå* säges om ett fartyg, som blir efter andra, i hvilkas sällskap det kryssar.

Sacka betydde i forn-Svenskan detsamma som *silla* och *hvila*.

Sackenskjöld, Erasmus, hette förut **Sack**, och var född d. 23 Aug. 1633 i Giessen, der fadern var amtmän, och en af stadens 16 äldste. Han studerade fysiken och medicinen, reste till Holland och Danmark, samt ernade fortsätta vägen till Sverige, men måste, af brist på tillgångar, afstå derifrån. I Köpenhamn blef han likväl bekant med Svenska sändebudet Durell, som fäste uppmärksamhet vid den unge mannens bekymrade utseende och förmådde honom att åtaga sig en informators plats för hans sjuklige son, hvilken skulle besöka varmare länder. Denne följde han till några hälsobrunnar och efter dess död hans yngre broder till Frankrike och Italien, samt tillbaka till Sverige, der fadern fått sig uppdragen tillsynen öfver det nyigen stiftade universitetet i Lund. Här anställdes Sack, som 1666 blifvit promoverad till medicins doktor som professor i medicinen och botaniken. Under Danska kriget led han väl mycket af Danskarnes plundringar, blef en gång af dem tillfångatagen och förd till Köpenhamn,

men hade också blifvit känd och värderad af Carl XI och fick derigenom ersättning för sina missöden. Så snart konungen erhöill kännedom om hans fångenskap, besörjde han genast om dess utlösen, kallade honom sedan flera gånger till Stockholm att rådfråga honom, utnämnde honom till arkiater och 1688 till adelsman, då han antog namnet *Sackenstjöld*. Han förrättade d. 4 Dec. 1689 den första med. doktors-promotionen i Lund, då han likväl blott hade en enda licentiat, Mathias Neuman från Lausitz, att pryda med doktorshaten. Dog d. 1 Sept. 1697, allmänt värderad, ej blott för sin lärdom och praktiska skicklighet, utan äfven för sin humana och aktningvärdas karakter. — Hans ätt utgick med kaptenen *Hugo S.*, som dog barnlös i Stockholm d. 4 Febr. 1760.

Sacklén, Johan Fredrik, född d. 19 Sept. 1763 i Björneborg, der fadern var borgmästare med kommerseråds titel. Han blef student i Åbo 1778, men besökte Upsala 1783, och blef der 1788 med. doktor, då han var primus vid promotionen. Han hade dessförinnan vikarierat som provincial-medikus i Jönköping, som intendent vid Medevi brunn och regements-fältskär vid Westmanlands regemente, samt måste, då han anländt till Upsala att emottaga sitt doktorsdiplom, genast afgå till Finland och Södermanlands regemente, vid hvilket han blifvit utnämnd till regements-läkare. Han bevisade nu hela Finska kriget och utmärkte sig vid många tillfällen genom sitt mod och oförtrutenhet vid sårades förbindning. Efter krigets slut nedsatte han sig i Nyköping, der han alltsedan bott, äfven sedan han 1809 tagit afsked från läkarebefattningen. Har fått assessors och medicinalråds titel, samt blifvit R. af W. O. Har från och med 1802 fört noggranna anteckningar öfver väderleken och i orten gångbara sjukdomar, och gjort vigtiga samlingar af växter, foglar och mineralier, dem han skänkt till Strengnäs gymnasium och det dermed förenade provincial-museum. Mest bekant är han likväl genom sin *Läkarehistoria*, innehållande en, med mycken omsorg och möda, samlad biografisk förteckning på alla Sveriges läkare från och med Gustaf I:s tid ända till 1835, den enda källa man i detta fall har att tillgå. Han har äfven utgifvit en *Apothekaré-historia*.

Sacklén, Lars, född d. 5 Febr. 1788. Fadern var bäradsbörding i Wehmo lagsaga och sannolikt broder till den föregående. Ingick 1807 som auskultant i Åbo hofrätt, har sedermera genom flera grader befordrats till landshöfding i Kuopio län 1831, men hvarifrån han tog afsked 1837; statsråd, chef för finans-expeditionen vid Finska senaten och 1840 chef för kansli-expeditionen; adelsman 1836, Ridd. af Wladimirs, Stanislais och St Annæ-ordens 1:sta klass. — En äldre broder, **Nils Gustaf**, född d. 24 April 1780, var 1834 hofrättsråd i Åbo hofrätt och R. af St Annæ-ordens 3:dje klass.

Sadeshult, 1 mtl. säteri med Bodakulla $\frac{1}{2}$ mtl. och Ekhyttan $\frac{1}{4}$ mtl., i Fagerbults socken i Kalmar län, lög fordom i Mörlunda socken, Asplands härad, men som det hade 2 mil till kyrkan, för-

lades det 1807, med kongl. tillåtelse, till Fagerbult. I den gamla jordeboken af år 1540 kallas gården *Sadehult*; ägdes från 1620 till 1670-talet af den gamla adliga släkten Oxø, hvarifrån den kom till den Pyhlfeltiska och sedan till den Rothliebska. En af den sistnämnda, kaptenen C. F. Rothlieb, uppförde omkring år 1700 den nuvarande åbyggnaden, som är af träd. Till egendomen hör en skattlagd qvarn.

Saffmanstillverknningen i riket uppgick 1842 vid tre fabriker, der 8,289 skinn bereddes, till ett värde af 24,307 R:dr B:ko. Kommerce-kollegium uppgjer emellertid i sin berättelse för 1846, att tillståndsbref på anläggningen af tre saffiansfabriker det året blifvit meddelade. — *Saffian* är äfven namnet på rå och oraffinerad alun, hvilken inom 4 eller 5 dygn, af den kokade alunluten, sätter sig som en skorpa vid sidorna af saffianskaret, som är en i jorden nedsatt stark kista, hvilken kan innehålla dubbelt så mycket lut som rymmes i en alunpanna.

Saga (myth.). Häfdens gudinna. Hon förvarade alla sånger och historier om namnkunniga bjeltars bedrifter. Hennes boning var det svalkande och herrliga Sökvabäck, der hon dagligen mottog besök af Oden, som drack ur den i hennes tjugande lustpark sorlande källan. Saga räknades bland de förnämsta Asynjorna.

Sagatejårvi i Torneå Lappmark, ett berg, hvari finnes alanskiffer så rikhaltigt, att den ofta synes vit och mjölig af den förvittrade gedigna alun.

Sagered. Se: *Källered*s socken.

Sagån eller *Söva-strömmen* flyter från några smärre sjöar i nordöstra Westmanland, och utlöper i Mälaren i Teda socken, samt utgör gränsen emellan Upland och Westmanland. Der den flyter förbi Nyqvarn ses vid dess strand en vacker grön kulle, hvarunder Blotsven påstås vara begravnen.

Sahl socken, ett af annexen till Flo moderförsamling i Åse härad, Skaraborgs län och Skara stift, består af $10\frac{1}{8}$ förm. hemman, uppskattade till 42,068 R:dr med 422 invånare. Arealen är 3,402 tunn., hvaraf blott 10 äro oländig mark. Socknen är belägen vid sjön Dettern, $2\frac{1}{4}$ mil Ö. från Wenersborg. Kyrkan är ganska gammal, byggd af tålgsten, man vet icke när. År 1772 blef hon mycket förbättrad och nymålad, så att hon kan anses för en vacker landskyrka. Hon är dock liten och nästan trång för församlingen. Adr. Wenersborg.

Sahlfelt, Erik, son af Österrikiske öfverstlöjtnanten Henrik S., hvilken 1633 kom till Sverige för att åtnjuta religionsfrihet, emedan han var protestant. Den unge Erik S. gick 1655 i tjänst såsom ryttare vid öfverste Seens regemente, avancerade till ryttmästare och adlades 1680. Dog 1687 vid 52 års ålder.

Sahlfelt, Henrik von, adlades 1651 såsom generalauditör i Pommern. Det är allt hvad man vet om honom.

Sahlgren, Niklas, har gjort sig ett aktadt namn såsom en utmärkt patriot, en ära, som fler än en af hans stånd i förra århundradet eftersträfvade.

Han var född d. 18 Mars 1701 i Göttheborg, der fadern var rådman och handlande. För att utbildas sig i yrket, skickades han till Holland och företog, i sällskap med Jonas Alström, en resa genom Tyskland, Frankrike och England, hvarefter han återkom 1729 till Göttheborg, der han bosatte sig som köpman. Här stiftade han ett Westindiskt handelskompani, hvars direktör han blef, och som utsände ett fartyg, hvars befälhafvare tillhandlade kompaniet en liten ö vid namn Barima vid Oronoko-flodens utlopp, der man ernade grundlägga ett faktori och stifta medelpunkten för Svenska handeln på Westindien. Omständigheterna voro likväl icke gynnande och företaget öfvergafs, isynnerhet emedan man just vid den tiden stiftade det Ostindiska kompaniet, som upptog så tillräcklig tid och kapitaler, att dess styresmän ej kunde sysselsätta sig med ännu en stor och vigtig entrepris. Sahlgren, som ifrån början varit delägare i sistnämnda kompani, valdes år 1733 till dess direktör och förvaltningsmedlem med utmärkt insigt, redlighet och anseende detta förtroende-uppdrag. Hans handel fördes med sådan framgång, att han innan kort derpå förvärfvade en anseelig förmögenhet, hvaraf han använde en del att köpa flera gods i åtskilliga af rikets provinser. En sådan för honom själf, och genom en naturlig återverkan derigenom äfven för det allmänna, gagnande ideghet och verksamhet skulle redan varit nog att göra honom aktad och ansedd; men den utgjorde blott den mindre delen af hans anspråk derpå. Det verkliga anspråket på heder och erkänsla var sättet hvar han använde sin förmögenhet. Det var ej blott till enskild välgörenhet, till lindring af ögonblickets behof, till sina underhafvandes bergaing och förkofran; han gjorde ännu mer för det allmänna. Förteckningen på hvad han för sådana ändamål bortgaf, och hvari han biträdde och efterföljdes af sin svärson, den ofvannämnde Clas Alström, är verkligen förvånansvärd. Sålunda skänkte han åt vetenskaps-akademien, hvaraf han blifvit ledamot, 50,000 d:lr smt, hvilkas ränta skulle användas till belöningar åt dem, som afgifvit de bästa svar på frågor i landt-hushållningen, dem akademien ägde att framställa, eller gjort vigtiga rön och uppfinnningar derinom. Till ett barnhus i Göttheborg förärade han en tunna guld och till andra nyttiga inrättningar för nämnde stad halfannen tunna guld, utom en mängd smärre donationer. Han var således en af Sveriges utmärktaste mæcenater, ej blott på sin tid utan äfven för kommande tider, ty få hafva deri upphunnit och kanske ingen öfvergått honom. I sitt umgänge var han dessutom älskvärd och intagande och alla dessa egenskaper och lyckans förmåner voro hos honom förenade med ett ganska angenämt och imponerande yttre. Hans ädla och nyttiga lif slöts d. 10 Mars 1776.

Sahlmanius, Anders, född 1698 i Saleby socken i Westergötland af bondeföräldrar, blef student i Upsala 1721, prestvigdes 1728, blef först skolmästare, sedan kaplan och 1734 pastor vid stora barnhuset i Stockholm. Derjemte var han

predikant vid Smedjegårdshäktet och hade under sin tjänstetid derstädes följt mer än 100 lifdömda fångar till afrättsplatsen, hvilket är karakteristiskt, dels för brottens antal, dels för lagskipningens stränghet på den tiden. Han blef 1744 kyrkoherde i Amas härard i Skara stift, hvarest han dog d. 17 Dec. 1764.

Sahlmoon, Henrik, son af kyrkoherden i Färentana, Salmonius, född d. 1 Nov. 1693 och död d. 2 Febr. 1758 som hofrättsråd i Götha hofrätt och lagman i Östergötland, har utgifvit: *Kort Berdittelse om manufaktur och fabriker, deras första ursprung och flyttande från den ena orten till den andra.*

Sahlstedt, Abraham Magnusson, son af prästen i Stora Tuna Magnus S., var född 1716. Besynnerligt nog vet man om denne, på sin tid utmärkte författare och vittershetsidkare, ingenting mer, än att han var eller hade titel af kongl. sekterare och att han dog 1776. Denna uraktlåtenhet hos samtiden att anteckna hvad som rör en förtjent mans lefnadshändelser, är verkligen besynnerlig, helst på en tid, då man skref om ojemförligt mindre vigtiga saker och personer, och S. efter hvad som synes, för ingen del var obemärkt af denna samtid, och gift med en betydande mans, riksrådet Wallwijks, dotter. Hans fader hade varit Carl XII:s hofpredikant och hållit predikan för honom på hans sista lefnadsdag. Denne var själf älskare af vittnerheten och har författat *Stora Tunnas Minnesdome*, men beskylls för en ytterlig föfänga. Sonen började redan vid 22 års ålder sin författarebana, på hvilken han fortvandrade ända till sin lefnads slut. Dess hufvudföremål voro Svenska språket och vittnerheten och han har i anseende till dessa båda, särdeles det förstnämnda, länge gällt som en auktoritet. Hans debut var en öfversättning af Porées skrift: *Om teatern är eller kan vara en dygdeskola?* Sedan utgaf han en samling af verser på Svenska, *Sinnebildskonsten, Vittert snille af Amarantus* och *Kritiska samlingar*, hvari han dels meddelade egna poemer och kritiker, dels andra författares, eljest möjligtvis förgätna arbeten. Han byste, i anseende till poesian, den på hans tid allmänna meningen, att den moraliska nyttan var dess största förtjenst, en mening, som torde flunast ostridig, blott man först utreder, i hvar vidsträckt bemärkelse nyttan får tagas. S. skref äfven om näringsfriheten, om tryckfriheten m. m., men hvad som isynnerhet gjorde honom känd och bibehållit hans namn, är hans *Försök till en Svensk Grammatika* och hans *Svenska Ordbok*. Denna sistnämnda företog han, enligt hvad han själf upplyser i sina dedikationer, på kongl. befallning och med kongl. understöd, hvilka för honom utverkats af vetenskaps-akademien. Denna betygade honom, genom sin sekterare, Wargentin, sitt nöje och tillfredsställelse öfver arbetet, hvilket, som det heter, "är det första af det slaget, som på Svenska utkommit, hvareför det i framtiden utan tvifvel kan förbättras, men auktoritern har rätt att af sina landsmän fordras icke tadel, utan heder och tacksamhet: för sin lit

och möda." Författaren döljer icke, att det kastat honom svårigheter och att det, äfvensom förmodligen ännu mer hans kritiker, ädragit honom obehag, ty han säger i dedikationen till vetenskapsakademien: "Mitt dryga arbete, och mina trötta stunder ångra jag icke; mina förlorade lifskrafter och min förmörkade syn oroa mig mindre, mina förtretligheter glömmar jag bort, om jag någorlunda kunnat uppfylla kongl. akademiens önskan, och ernå det ändamål af nytta för det allmänna, som barmhet varit påsyftad." Onekligt är, att detta lexikon ej kan kallas ett mästerstycke och att det står under lhres Glossarium; men det är också utarbetadt efter en helt annan plan och vida ordrikare än lhres. Det har emellertid förtjensten att visa språkets då varande ståndpunkt, och i detta afseende ger det anledning till flera sällsamma jämförelser öfver språkets ökade rikedom och utveckling sedan den tiden. Man finner deraf t. ex. att åtskilliga ord, som nu äro i hvar mans mun, och dem mången anser ganska gamla, för 70 år sedan voro alldeles okända, t. ex. *tänkbar*, *beundra*, *bildning* (i dess nuvarande betydelse nemligen), *hvar-emet* andra, som numera äro nästan okända, då voro i allmänt bruk. Mot Sahlstedts lagstiftning rörande ordens genus, äfvensom i åtskilliga andra fall, kunna visserligen invändningar göras; men hans arbete iatar emellertid ett ganska viktigt rum inom vår litteratur, när man eriarar sig, att det ej blott var det första på sin tid, utan äfven intill närvarande stund det enda, och att det var en ensam persons verk, då Svenska akademien, ehuru bestående af 18 ledamöter, som i stadgarna ha denna skyldighet sig ålagd, ännu icke på 63 år, således 3 år mer än hela Sahlstedts lifstid, medhunnit detta värf. (Se: *Salsvärd*.)

Sahlströöm, Pehr, riksdagsman för bondeståndet vid 1840, 1844 och 1848 årens riksdagar och en af de utmärktaste inom sitt stånd, har utgivit en *Topografi öfver Wårdinge socken* och en skrift om *Folkundervisningen*.

Sakta väder förer och skeppet i hamn, ett gammalt ordspråk, likt flera andra i samma syftning, ämnadt att inskärpa tålmod och belåtenhet med sin lott, samt att lära, det lyckan väl småningom kan komma, ehuru ej brådstörtad.

Sakören. I äldre tider, då en stor del förbrytelser, äfven mord, kunde försonas med böter, utgjorde sakören en icke obetydlig inkomstkälla för staten. Böterna voro då ofta anseuiga, hvilket bland annat kan ses deraf, att när Westgötha lagmannen Emund förfrågade sig hos konung Olof Skötkonung hvad straff borde drabba den, som efter afkunnad dom bedrog sin vederdeloman, svarades: att brottlingen skulle erlägga dubbla böter till konungen och att, om domens verkställighet uppskjöts till årets slut, skulle hälften af hans egendom tillfalla konungen. Det hände äfven icke sällan, att all förbrytarens egendom hemföll under kronan. (Se: *Böter*.)

Sala stad, en bergstad i Westmanland, $3\frac{1}{2}$ mil från Westerås, ligger på en jevn slätt vid en å som kommer från Sala silfvergrufva, går på va-

stra sidan om staden in i Ekoby dammen, hvarur en annan å framdyter på norra sidan af staden in i Stora Sagan eller Sävarån öster från staden. Gustaf Adolf anlade staden och gaf den 1624 sina privilegier, hvilka ytterligare förökades under förmyndareregeringen 1641 och stadfästades 1646. Såsom belägen i Westmanlands sådesrikaste trakt och nära silfververket, borde den nybyggda staden kunna räkna på en snar förkofran, helst som den fick en anseuig jordvidd åt sig donerad, bestående af icke mindre än 14,308 tunn., hvaraf 1,303 äro åker, 2,045 äng och de öfriga äro hagar, skog och oländig mark. Staden har äfven tillväxt så att den, enligt landshöfdinge-embetets femårsberättelse af år 1844, innehöll 3,060 personer. Den var på de sista 5 åren dock ökad med endast 97. Staden är välbyggd med raka och breda gator samt ett vackert torg midt i staden. Kyrkan nedbränt, jemte största delen af staden, d. 10 Aug. 1736, men återställdes, så att hon änyo kunde till gudstjenst invigas 20:de söndagen efter Trefaldighet 1738. Drottning Ulrika Eleonora ditskänkte altartafeln såsom ett slags tacksamhetsbevis för den fristad hon och kongl. hofvet här funnit under pesten år 1710. Sedan denna tid har staden varit förskonad från några betydligare olyckshändelser och välmågan här är kanske jämförelsevis större, än på åtskilliga andra ställen. År 1843 var de handlandes antal 20 med 13 öppna saluboder. En ättikafabrik och en hageltillverkning äro här anlagda. Här hålles den 14 Febr. en anseuig marknad, isynnerhet ganska besökt af Norrlandske handlande. År 1836 var hela stadens uppskattningvärde 618,225 R:dr, eller mer än Köping och Arboga tillsammans. — Med landsförsamlingen, som består af 42 förm. hemman, uppskattade till 150,994 R:dr, med en folkmängd af 1,001 personer och en areal af 43,347 tunn., hvaraf 3,580 äro sjöar och kärr, utgör staden ett regalt pastorat af första klassen. Staden har en nyorganiserad skola, som utgör en högre apolo-gistskola, med rektor och två andra lärare. I socknen ligga *Wäsby* kungsgård (se detta ord), *Nystrands* bergsmansegendom, som har en klädesfabrik, men med endast 3 arbetare, och 650 R:dr tillverkningsvärde, *Loviss* bergverk (se detta ord) och *Cathrinelund* eller *Kroken*, en egendom med en löfrik trädgård och en herrlig utsigt.

Sala silfvergrufva eller **Sälberget**, ligger $\frac{1}{4}$ mil V. från staden på ett vidsträckt kalkberg, är det äldsta och förnämsta af rikets silfververk, hvars ålder uppstiger, såsom det påstås, till de första århundradena efter Christi födelse. Då Rästerna härjade i Mälaren 1188 förstördes arbetarnes boningar, men hvilka snart återuppsbyggdes. De äldsta schakten äro somera knappt till namnen kända; de, som man känner, voro *Lufansgrufvan*, *Mårtensrymningen*, *Långfors* och *Krokfors-skäppningarna*, hvilka båda sistnämnda drefvos af Finnar. Mer än 100 schakt äro nu spridda kring malmfältet; deribland äro *Torgschakts-grufvan*, anlaggd på den äldre grufvebyens torg, *Storgufvan* och *Carl IX:s schakt*, hvilka äro sammanbrutna, utgörande

en underjordisk sträcka af 1,400 almars längd, och hvilkas största djup är 150 famnar. I äldsta tider drefs bergsbruket af ortens invånare, fördelte i rotar och kallade *rotekarlar*; derefter började staten deltaga i brytningen för egen räkning, så att hon underhöll de gemensamma inrättningarna för malm- och vattenappfordringen, samt bekostade nya schakts upptagande och försöks anställande, hvaremot rotekarlarna blefvo skyldige att till kronan leverera deras silfver efter ett bestämdt ned-satt pris. För att bestrida dessa kostnader och åstadkomma det erforderliga arbetet, utskrefs folk från de angränsande 12 socknarna, som deremot voro befriade från att hålla knektar, och hvilken utskrifning med tiden förvandlades i en ständig ränta (grufvedrängs-gärd) af penningar, spanmål, kol och ved, samt deltagande, till $\frac{2}{3}$ emot andra socknar, i soldat-roteringen. Derjemte voro äfven 6 af dessa socknars ordinarie räntor anslagna till det gemensamma brukets underhåll med kol och ved, hvaraf rotekarlarna äfven erhöilo sitt behof emot betalning till kronan. Ifrån dessa rotekarlar, som för deras hästar hägnade beteshagar, hvilka de odlade till boningsplatser, och hvarå de af konung Gustaf I år 1554 fingo ägande rätt, uppkom Sala *Bergsfrälse* eller grufvejord. För att underhjelpa grufvedriften fick bergslagen äfven andra privilegier. Grufved skulle få buggas å kronans skog så långt den räckte, och alla brottslingar fingo här en fristad med undantag af mördare, förrädare, uppenbara tjuvar och förbrytare mot qvinnofriden. Icke desto mindre har under de sista århundradena grufvans afkastning i allmänhet mera af- än tilltagit. Enligt en vetenskaplig undersökning, som på ständernas begäran företogs år 1810 och de följande 5 åren, hafva på de sista trehundra åren här vunnits 1,642,197 lödiga marker, eller 13,138,000 R:dr Specie, eller i medeltal årligen 43,793 R:dr i silfver. Får man likväl tro äldre uppgifter, så skulle ifrån år 1400 mer än dubbla beloppet hafva vunnits, eller 3,369,000 lödiga mark eller 26,932,000 R:dr Specie. Åtskilliga olyckor, fall och störtningar hafva tid efter annan ägt rum, särdeles 1571, och emellan 1607 och 1609 tillverkades endast 40 till 70 lödige mark, och ett kongl. bref af den 7 Okt. 1588 hade till och med befallt grufvans nedläggande. Genom de ofvannämnda verksamma understöden af staten förbättrades emellertid förhållandet, men utan att afkastningen från 1601 till 1650 i medeltal steg till fullt 2,000 lödige mark. Under andra hälften af 17:de seklet var den i medeltal 4,202 mark, hvartill Balthazar Grills förbättrade method vid silfverprocessen mycket torde ha bidragit. Carl XI satte så stort värde på Sala silfvergrufva, att han kallade henne rikets förnämsta klenod, och besökte henne tvenne gånger. Sista gången var d. 13 Aug. 1687, då han, jemte presidenten i bergskollegium, kongl. rådet greve Fabian Wrede, i en tunna lät sänka sig ned till det understa rummet på 142 famnars djup. Till minne häraf är en krona inhuggen i berget på det ställe, der konungen hvilade, och en medalj slogs på bergslagets bekostnad. Flera andra kongl.

personer ha både före och efter honom besökt grufvan, men ingen mer än han lärar ha företagit den äfventyrliga färd. Man har tid efter annan gjort försök att utarrendera verket. Under åren 1839—1843 har medelafkastningen varit 3,584 lödige mark bergfint silfver årligen, och 273 skepp: d bly. Silfverglitt, som 1839 endast var 61 centner, har sedan stigit, så att det 1843 var 161 centner.

Sala kontrakt i Westerås län och stift, består af 7 pastorater, nemligen: Sala stads- och landsförsamling, Möklinta, Kila, Kumla, Björksta, Thortuna och Svalla moderförsamlingar.

Sala en benämning på flera floder och åar inom och utom Sverige, hvilket Ihre anser som ett bevis, att ordet fordom varit ett nomen appellativum, betecknande någon viss benägenhet hos floden. Vachterus har sökt betydelsen i *sol* (orenlighet), eller i *su*, som på gamla Scytiskan betydde vatten. För öfrigt finnas många ställen hvari ordet förekommer, såsom Salstad, Odensala, Westersala o. s. v., som Ihre säger sig ej vela om det betecknar vattnet hvarvid de legat, eller stängsela hvaraf de omgifvits, emedan *sale* på Anglesachsiska är *stolpe*, *stängsel*.

Salaholm i Trävattna socken i Westergöthland, $1\frac{1}{2}$ mil från Fabriköping, består af $3\frac{1}{2}$ mtl. frälse-äteri, $6\frac{1}{2}$ mtl. frälse och $\frac{1}{16}$ kronoskatte, 10 torp och en vattenqvarn i ån Lidan, har god jordmån, löf- och barrskog samt torfmossar, en vacer belägenhet och en prydlig åbyggnad.

Salamontanus, Johannes Erici, som Westén tror ha varit slägt med Göran Persson, hvilken äfven kallade sig Salamontanus, och med hvars son den ifrågavarande var med vänskap förenad under bådas vistande i Polen. Han var någon tid kaplan i Stockholm och troddes då hysa någon benägenhet för lithurgien; men sedan han, under en resa i Tyskland och vistandet vid någon af jesuiternes läroanstalter, närmare lärt känna det katolska presterskapets anda, blef han, efter återkomsten, tvärtom en af påvelärens häftigaste motståndare. Anställd som rektor i Enköping, dölde han icke sina åsikter, och blef derföre, på Johan III:s befallning, insatt i fängelse i Stockholm, hvarifrån han dock, efter någon tids förlopp, befriades på åtskillige rådsherrars förbön. Dessa hans tänkesätt bragte honom i mycken nåd hos hertig Carl, som utnämnde honom till sin hofpredikant och bekostade en ny utländsk resa för honom, hvarunder han blef magister i Rostock och sedan besökte Polen, hvarest prinsessan Anna, som då vistades der, antog honom till sin hofpredikant. Han råkade likväl, särdeles genom konungens sekreterares, Olof Sverkerssons, insinuationer, i misstanka för att underrätta hertig Carl om hvad han kunde uppsnappa rörande konung Sigismunds afsikter och företag, och ehuru denne var alltför godsinnad, att mot honom tillåta några förföljelser, indrogs likväl hans hofpredikantslön hos prinsessan och S. ansåg nu räddigast att begifva sig hem igen. Carl utnämnde honom då till sin hofpredikant och skickade honom 1595 till erkebiskop Abraham Anger-

mannus samt domkapitlet i Upsala, att föreställa dessa hvad allt hertigen gjort till religionens vård inom landet, men huru han derföre blifvit lönt med otack. Han följde sedan Carl på dess resor, besökte i Linköping den till döden dömd Gustaf Banér, som han tröstade under dess sista stunder, och skulle kanske stigit till högre värdigheter, om ej döden borttryckt honom år 1605 i Wenden i Lifland, dit han varit konungen följaktig. — En annan **Salamontanus, Anders**, född 1608 i Sala, der fadern var rådmän, dog 1684 som assessor i Åbo hofrätt. Han berömmes af *Lagus* såsom en "för sina kunskaper och sin rättrådighet utmärkt väl ansedd embetsman", samt ägare af en betydlig förmögenhet.

Salander, Erik, manufaktur-kommissarie, och död 1764, har utgifvit flera ekonomiska skrifter, såsom *Gårdsfogde-instruktion; Systematiska nödhjelpstankar; Höga vaxelkursen på Stockholms börs; Tre blinda fräufvare; Tankar om Myntväsendet; Tal om slöjder*, m. m. — En annan, **Salander, Nils**, måhända hans son, född i Hvarf d. 25 Nov. 1760 och död d. 4 Febr. 1824, såsom kyrkoherde i Åslede i Westergöthland, prost och theol. doktor, har utgifvit *Ciceros tesverne* och en öfversättning af hans afhandlingar om *Människans pigler*, om *Ålderdomen och vänskapen*, m. m.

Salanus, Jonas Nikolaus och **Petrus**, tvänne bröder, hvaraf den förre lärar varit rektor i Köping och gjort utländska resor, ha utgifvit två fornsagor, neml den senare: *Fosterbrödernes Eagles och Asumads Saga*, och den förre, den märkligaste af dem: *Torsten Wikingssons Saga, Gladius Scythicus*, som Lenström kallar "en god afhandling om de gamle Göthers vapen", och *Gnomologia*, utdrag ur Grekiska skaldar, hvilka alla skrifter utkommo under senare hälften af 1600-talet.

Salberg, Johan Julius, en utmärkt kemist och på sin tid landets förnämste farmaceut, var född d. 11 April 1680 i Stockholm, der fadern var kamrerare vid kongl. klädkammaren. Han åtnjöt en sorgfällig uppfostran och gjorde isynnerhet så stora framsteg i ritkonsten, att Carl XI, som i ritare-akademien fick se en teckning af honom, derföre gaf honom en belöning. I trots af denna uppmuntran, beslöt S. likväl att egna sig, icke åt konsten, utan åt vetenskapen, och gaf sig i lära hos hofapothekaren Freidenreich, som var gift med hans moster och ägde apotheket Svan. År 1701 reste han utrikes, särdeles åt Tyskland, blef provisor vid ett apothek i Berlin och gjorde sig känd som så skicklig, att han från flera håll fick fördelaktiga anbud; men då hans moster afdied 1709, reste han hem och köpte apotheket Morianen. Man gjorde snart rättvisa åt hans ovanliga insigter och använde hans råd vid flera tillfällen; han fick amiralitets-apothekare titel, och då vetenskaps-akademien stiftades, blef han en af dess förste medlemmar. Han har riktat dess handlingar med åtskilliga rön, såsom sättet att bestryka jernplåttak med linolja; om viktriolens förmåga att bevara träd; om sättet att utforska jernets närvaro i svagare mineralvatten, o. s. v. Sab-

batsbergs hälsobrunn upptäcktes af honom. I anledning af ett i Frankrike utfästadt præmium, uppfann han ett nytt fluidum, tjenligare till naturaliers förvarande och mindre kostsam, än spiritus vini, men dog innan han hunnit upptäcka sin hemlighet. Hans död påskyndades af eldsvådan d. 8 Juni 1751 (Klara brand), som beröfvade honom största delen af hans egendom, hvilken förlust högt grämde den 73-årige mannen. Hans hustru följde sin make i grafven, två dagar derefter. Dödsdagen är i Biogr. Lex. uppgifven till d. 23 Mars 1773, men är tryckfel och bör vara 1753. I sina båda äktenskap hade han haft 18 barn, men hvaraf endast 4 öfverlefvade honom. Af dessa voro två söner, hvaraf den äldre, **Casten Julius**, behöll apotheket och var, som fadern, vetenskapligt bildad. Den yngre, **Salberg, Johan**, född i Stockholm d. 22 Okt. 1741, promoverades till doktor i Upsala 1768, hvarvid han besvarade doktorsfrågan, förordnades 1769 att verkställa koppypmpning på allmogens barn i norra Helsingland, förestod i 3 år, utan lön, provincial-medici-sysslan i distriktet, hade åtskilliga uppdrag, bland andra det, att å Sveaborg undersöka en bland garnisonen uppkommen smittosam farsot, och blef 1774 provincial-medikus i Westernorrland. Fick 1783 assessors titel, då han tog afsked från ofvannämnda tjänst, som han utbytte mot log. och fys. lektoratet vid Hernösands gymnasium, hvilken plats bättre anstod honom, emedan han tyckes ha varit mera theoretikus än praktikus. Han hade under sina resor i länet lyckats samla fond till en lasarets-iorättning i Sundsvall för 2 sängar, och då denna flyttades till Hernösand, åtog han sig att der lemna undervisning åt ynglingar, hvilka skulle anställas som underläkare vid arméen i Finland. Afled 1810, och som han med sin hustru icke hade några barn, använde han sin egendom till välgörande ändamål. Således stiftade han en fattigskola och ett arbetsbus samt ett stipendium för studerande ynglingar i Hernösand och testamenterade sitt bibliothek till coll. medicum. Han har utgifvit några skrifter i sin vetenskap.

Salberg, Carl Henrik, den föregående brorson och sonson till den äldre Salberg, studerade först farmacien på faderns apothek, tjenstgjorde sedan som fältkirurg vid arméen i Finland 1788 och följande åren samt under riksdagen i Norrköping 1800 såsom hofkirurg. Han köpte 1795 apotheket Markattan i Stockholm, men sålde det åter två år senare. Straxt efter Norrköpings riksdag angreps han af en häftig sinnessjukdom, hvori han dog i Vermland 1801, endast 44 år gammal.

Salbohed i Fernbo socken i Westeras län, är mötesplats för Westmanlands regemente.

Saleby, säteri i Slöta socken i Skaraborgs län, 3 ½ mtl., har en vacker belägenhet tätt invid Älleberget, är väl bebyggt med 2:ne trädgårdar, god åkerjord och äng. Egendomen såldes 1285 af kaniken Carl till biskopen i Skara, Brynolf Algotsson, och den släkt, hvarifrån Torstensson härstammade och som hade till vapen en blå sköld med två guldsporrar och ett grönt sjöblad, skref sig

till Saleby. Det har sedan haft mångfaldiga ägarer, särdeles af släkterna Uggle och Fock. På ägerna är ett sandstensbrott. Vid plöjningen i en åker 1780 fann man här en gyllene arming om $7\frac{1}{2}$ lods vikt. Här har i äldre tider legat en kyrka, hvaraf spår ännu synas.

Saleby, en socken i Skaraborgs län och Skara stift, $1\frac{1}{2}$ mil S. från Lidköping, utgör med Träsborgs och Härjevids annexer ett konsist. pastorat af 2 kl. Saleby består af $54\frac{3}{4}$ mtl., uppskattade till 184,713 R:dr, med en folkmängd af 1,195 personer och en areal af 8,054 tunn., hvaraf endast 10 äro sjöar och kärr. Kyrkan, af huggen sandsten, har en vacker belägenhet på en höjd. Socken, hvars jordmån är god, genomflytes af Lidan och Qvarnån. Här finnas lämningar efter forntida skans och några grafhögar. Ett kloster tros ha legat på Lannaby ägor. I socknen ligga *Röcka*, *Öntorp* och *Ivarstorp*, alla tre smärre säterier. Adr. Lidköping.

Salerns socken, annex till Botkyrka i Stockholms län, $2\frac{1}{2}$ mil från huvudstaden, består af $83\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 262,425 R:dr, med en folkmängd af 893 personer och en areal af 12,196 tunn., hvaraf 1,580 äro sjöar och kärr. I kyrkan är familjen Höpkens praktfulla grafchor. I socknen ligger *Wollinge* sätesgård med qvarnar, och *Wiksbergs* hälsobrunn (se dessa ord). Adr. Stockholm.

Salen, en sjö i Allbo härad i Kronobergs län, ligger 429 fot öfver hafsytan och i den hämtas, för Huseby och Torne jernbruk, s. k. Ärt- eller Penningemalm, dels i skrofliga kakor, dels i större och mindre runda korn, dels i platt form.

Salfjället, en bergstopp i Särna socken i Dalarna, 3,897 Pariserfot öfver hafvet.

Salinus, *Baltazar*, född i Danzig, blef 1633 drottning Christinas lifbarberare med 200 R:dr i lön och hade två söner, *Carl* och *Magnus*, hvaraf den förre beklädde samma syssla hos enkedrottning Hedvig Eleonora, och den senare blef hans biträde. Ehuru skällsamt det låter, att vara barberare hos drottningar, förklaras sådant deraf, att dessa personer voro kirurger och till en del apothekare. De båda bröderna blefvo direktörer för barberare-embetet, och den sistnämnde Magnus S. hade öfverinseendet vid arméens medikament-, och instrument-kistor. Han dog d. 18 Sept. 1692, och Carl XJ kallar honom i sin dagbok "en trogen tjenare."

Sallern, *Rudolf August von*, af en Tysk adlig ätt, kom 1709 till Sverige, der han blef volontär vid Uplands regemente, deltog i slaget vid Helsingborg, utnämndes till fänrik, sedan till löjtnant, bevästade 1712 års sjöexpedition på örlogsskeppet *Pommern* och en derunder förefallen träffning mot Danskarne, blef regements-qvartermästare och adlades 1719. Ätten utgick med hans son, kornetten *Johan Wilhelm von S.*, död d. 27 Juni 1763.

Sallerup, en socken i Malmöhus län och Lunds stift, Oxie härad och kontrakt, ett reg. pastorat af 3 kl., $\frac{3}{4}$ mil från Malmö, består af 15 hem-

man, uppskattade till 136,420 R:dr, med en folkmängd af 716 invånare och en areal af 2,420 tunn., hvaraf endast 2 äro oländig mark. Församlingen var fordom anslagen till präbende åt kyrkoherden i Malmö, men utbyttes genom kongl. resolution 1806 mot Bunkedod. Här i allmänhet god åker och äng samt torfjord. Adr. Malmö.

Sallerup, *Östra*, med Långaröds annex, ett reg. pastorat af 3 kl. i Malmöhus län och Lunds stift, $3\frac{3}{4}$ mil från Lund, består af 24 hemman, uppskattade till 131,150 R:dr, med en folkmängd af 1,300 personer och en areal af 10,854 tunn., hvaraf 75 äro sjöar och kärr; har god, men till en del stenig, åker, bättre äng och betesmark, nödtorftig skog och torfjord. Adr. Hörby.

Sallerup, *Vestra*, i Malmöhus län och Lunds stift, med Remmarlöfs annex, ett dels konsist., dels patr. pastorat af 2 kl., till hvilket ägaren af Ellinge säteri har patronaträtt hvarannan gång ledighet yppar sig, ligger $1\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Lund; består af $30\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 234,030 R:dr, med en folkmängd af 1,595 personer och en areal af 7,313 tunn., hvaraf endast 10 äro sjöar eller kärr. Åkerjorden är i allmänhet god, men ängsmarken knappare. Inom socknen ligger *Ellinge* säteri (se detta ord). Adr. Lund.

Salmasius, eller som han verkligen hette *Claude Saumaise*, Fransman, född 1588, en af sin tids lärdeste män, känd bland annat genom försvaret för Carl I af England, inkallades, på Vosii förslag, till Sverige af drottning Christina och stod hos henne i så mycken nåd, att hon sade sig vörda honom som en far, lät honom bo på slottet och begagna en af hennes sexspända vagnar samt besökte honom flera gånger under hans sjukdom och anställde två af hans söner som officerare vid gardet. Han var till sin person en stilla och fredlig man, men såsom skriftställare anspråksfull och trätlysten, och låg i tvist med många af sina samtida. Stockholms klimat passade likväl illa för den gamle mannen, hvarför han, efter föga mer än ett års vistande derstädes, åter reste ut, då han af drottningen fick försäkran på en pension af 4,000 livres. Dog i Spaa år 1653.

Salma i Finland. Här föreföll i början af September 1808 en förpostaffär, som i sig sjelf icke var af någon betydelse, men hade den märkliga betydenheten, att general Adlercreutz dervid blef omringad med hela sin stab och nära att tagas till fånga, men lyckades att slå sig igenom.

Salmonius, *Abraham*, född d. 22 Nov. 1654 i Sala, der fadern då var komminister, innan han som kyrkoherde flyttade till Romfartuna. Den unge S. prestvigdes 1684 och blef följande året magister och bataljons-predikant vid Westmanlands regemente. Under en mönstring med detsamma, som konungen höll nära Kungsör, var S. nog lycklig att få räkna honom bland sina åhörare vid en der hållen predikan, som så behagade Carl, att han utnämnde honom till hofpredikant vid Kungsör, och 1688 till kyrkoherde i Fellingsbro, dock med befallning, att han skulle predika på Kungsör så ofta konungen var der, om ej sjukdom hinderade.

drade honom. S. lär verkligen ha varit en utmärkt predikant och tillika en ganska nitisk kyrkoherde, hvarför hans minne länge stod i högt anseende inom hans församling. Han afled der d. 30 Mars 1706, endast 51 år gammal. I kyrkan är ett prydligt epitafium upprest öfver honom, nära 8 alnar högt och 5 alnar bredt, der hans, hans hustrus, 4 söners och 4 döttrars porträtter i förgyllda gipsmedaljonger äro uppsatta. En af sönerne adlades som ryttmästare och kallade sig *Tannerhjelm*.

Salmecke sätegård i Gryta socken i Upland, tillföll, genom byte med Carl Ingbersson år 1802 Sko kloster, men kom sedan till erkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstierna mot vederlag i andra gods. Genom Westerås recess föll den under kronan och skänktes af Gustaf Adolf åt doktor von Dijk och sedan åt sekreteraren Filip Tottiler. Drottning Christiana gaf den år 1641 åt öfverbergsmästaren Grisback, som upphöjgde det nuvarande stenhuset. Egendomen tillföll sedan hofquarttermästaren Asp. Den har isynnerhet goda ängsmarker.

Salomon, Ernst Edrik, son af badare-äldermannen i Stockholm S., föddes der d. 21 Okt. 1746, blef regements-fältskär vid gardet 1773 och promoverades till doktor 1775; utsåmdes 1783 till assessor i coll. medicum och 1786 till förste fältmedikus vid arméen i Finland, der han tjenstgjorde ända till krigets slut. Efter freden skulle han resa hem och hade gått ombord på en båt, hemma i Nogu socken, åtföljd af två unga karlar, men öfverfölls mellan Åbo och Åland af en nordlig storm, hvarunder han omkom. Sökades som en utmärkt kunnig, flitig och driftig läkare, hvilken mycket bidragit till ordnandet af collegii bibliothek och efterlemnad en skrifven förteckning öfver Svenska läkare och alla intill den tiden i Sverige utkomna medicinska arbeten. Hans yngre broder,

Salomon, Elias, var född d. 9 Mars 1751, och blef 1775 elev hos general direktören Acrell, hvilken begagnade honom till åtskilliga kirurgiska förreättningar inom hofvet. Hans härvid ådagalagda skicklighet äfvensom hans angenäma sätt att vara och hans fördelaktiga yttre ådrogo honom Gustaf III:s uppmärksamhet, så att han år 1772 erhöi assessors fullmakt och utnämndes till konungens förste lifkirurg i sin livans. Denna ynnest ökades ännu mer, då han år 1783 fått behandla konungens armbrött på Parola malm. Han fick medfölja på den Italienska resan och blef år 1784 i Bologna upphöjd till förste lifmedikus samt assessor i coll. medicam. Denna utmärkelse var så mycket större, som Salomon ännu icke var promoverad doktor, hvilket han ej blef förr än följande året, eller d. 14 Juni 1786. Hans vård om konungens armbrött hade af serafimer-gillet belönats med en gifva af 3,000 dlr k.mt. Äfven genom Gustaf III:s död tog hans lycka icke slut. Gustaf Adolf utsåmdes honom till Ridd. af W. O., sin förste tjenstgörande lifmedikus och vice præses i collegium medicum med arkinters titel. Sjukligheten tvang honom likväl att år 1807 taga afsked från båda dessa befattningar, och han afled d. 19 Febr. år

1808, icke fullt 57 år gammal. Han tyckes ha varit klen stilist och Latinare, hvilket dock ej hindrar, att han kunnat vara en skicklig praktikus. Mest känd är S. genom den misstänka som kastats på honom, att han, jemte Acrell, genom Gustaf III:s vårdslöshet, kanske förrådiska, skötsel under hans sista sjukdom, varit egentligen vållande till hans död. Detta grundar sig på ett yttrande i Dalbergs "Anteckningar", att konungens tillstånd under första veckan efter mordskottet ej gaf anledning till några farhågor, men att Acrell natten mellan d. 25 och 26 Mars tillstyrkt, nästan påtrugat konungen en citronglace, efter hvars förtärande han påtagligen blifvit sämre och döden följde tre dagar derefter. Sådant skulle ha skett i samråd med vissa förnäma släkter, hvilka man ämnat genom pöbelas uppretande undanröjda, då konungen skulle visa sig i sin blodiga skjorta från slottsbalkongen och yttra några ord, hvarigenom den förut väl plågade och behörigen uppviglade massan skulle bringas i rasori och utföra den infernatiska planen. Wieselgren har en vidlyftig uppsats härom i Biogr. Lex., och synes ej obefogen att sätta tro dertill, stödande sig på tvenne auktoriteter: Skjöldebrands yttranden och Dalbergs manuskript, förvaradt på Löberöds bibliothek. Några mindre trovärdiga källor kunna likväl svärliken citeras. Skjöldebrand var en redlig man, men mycket böjd att låta hänföra sig af sin iabillning, dessutom fiendtligt stämd mot Gustaf III och en af d. v. hertig Carls favoriter, till hvilkas taktik det hörde, att tro allt som kunde vara förklenligt för konungen. Dalberg var en skicklig läkare för invärtes sjukdomar, men ej känd som någon utmärkt kirurg. Dertill var han, alldeles utan orsak, upprägt mot Gustaf, i hög grad egoist och egenkär, ofrönsjuk på sina embetsbröder och här särdeles förtrytt öfver att man hindrat hans tillkallande, som konungen önskat, hvilket han isynnerhet tillräknar Salomon, som han kallar "den neddriga personen, som hade att tacka mig för det han var." Tvenne läkare, hvaraf den ene var Sveriges störste kirurg, skulle således låtit bruka sig till verktyg för en rädd och uppskrämd aristokratisk liga, att uppsättligt mörda en åt deras vård förtrodd patient, och hvilken patient dertill var deras konung, hos hvilken de enskildt stode i förbindelse! Denna insinuation är så skändlig, så obygglig, att man ej bör lyssna dertill utan de obestridligaste anledningar, aldraminast när inga sådana finnas. De båda männens hela lefnad och död vederlägger den för öfrigt fullkomligt. Acrell var vid konungens sjukdom 74 år, lefde ännu i 14 år och dog vid 88 års ålder med det fullkomligaste sinneslugn utan sjukdom, nästan jollrande med döden. Tror man, att han skulle det gjort med samvetet befläckt af ett konungamord? Salomon var väl icke så gammal, men lefde dock ännu i 16 år, och åtnjöt hos Gustaf Adolf samma nåd och välvilja som hos Gustaf III. Tror man, att den fromme sonen skulle skänkt sin ynnest åt en man, på hvilken ens skymten af en misstänka hvilade, att ha vållat hans faders död?

Salomonsholmen, en af de små holmar, som omgifva Strömstads hamn, påstås ha fått sitt namn af en sjöröfvere, som der blifvit hängd. Holmberg, i sin "Bohusläns Historia", tror likväl, att emedan Salomon är ett i Norden fordom helt och hållet obekant namn, holmens benämning uppkommit genom något annat namns förvrängning, och att detta varit den bekante Sigurd Slembidjåkn (se detta ord), som här afrättades. Det var äfven i skydd af denna holme som Thordensköld afbidade tillfället att angripa Strömstad och der sedan begrof en del af de fallne.

Salomos ljusstake eller **Stillfrö** (*Thlaspi campestre*), växer som ogräs på åkrar, särdeles i Lerjord i Skåne, Östergötland och Upland, men utrotas utan särdeles svårighet genom åkerna rätta skötsel; ätes grönt af geten och svinet, äfven något af kon, men icke af hästen och fåret. — **Salomos Sigill**, se: *Sprängört*.

Salshult, ett mtl. frälse-säteri, i Stenbergas socken i Jönköpings län, tillhörde i gamla tider familjerna Lilje, Drake och Rääf. Det har en ganska vackert belägenhet mellan sjöarna Salgen och Galtasjön; en dubbel allé af kastanier och andra löfträd, 900 aln. lång, för från häradsvägen till gården, som är ganska välbyggd, ehuru af träd, har en god fruktträdgård, betydligt fiske och en qvarn.

Salso, bitter- (*Lepidium latifolium*), en ört, som växer på Landskrona strand och bland ruinerna af Westerviks slott. I trots af sin bitande skarpa smak, som är en blandning af senap, lök och salt, ätes den af nötboskapen och bästen. I England kallas den "fattig mans peppar." Trifves gerna i trädgårdsjord, men bör der ha sitt särskilda läge, emedan den hör till krypväxterna och lätt utgrenar sig. På de friska bladen kan slås vinätticka och nyttjas med fördel till säser och sallat.

Salsom eller **Salsim**, äfven **Beckskägg** (*Tragopogon pratense*), är en 2-årig växt, som finnes på ångar, hvilka hafva lerbottnen, mest i Upland och Skåne. Blomman öppnar sig tidigt om morgonen och drager sig tillhoppa vid solens nedgång. Örtens ätes gerna af nötboskapen, men ej af getterna. Roten eftersökes begärligt af svinet. Denna rot användes äfven med mycken fördel i hushållet och föredrages af många framför hafrerötterna, den s. k. vintersparrissen. Den bör sås glest, ett kvarter mellan hvarje stånd, och roten ej upptagas förr än på sena hösten.

Salsta eller **Salesta**, säteri i Tensta socken i Upland, 2 mil från Upsala, ligger nästan på en holme i Salsta-sjön. Det är ett urgammalt gods, som skall ha innehaft redan af lagman Thorgny. Den första med säkerhet kände ägare är likväl Greger Knutsson Läma, som lefde på 1200-talet och skref sig till Salesta. Den kom sedan till Oxenstjernska släkten, hvars ättlingar skrefvo sig till detta gods. Erkebiskop Jöns Bengtsson lät der uppföra en borg, som tros ha blifvit intagen af Sten Sture. Då erkebiskopen af konung Christian I fördes till Danmark, kom godset till Bjelke-släkten, och en ättling deraf, Thure Pedersson B., innehade det under Erik XIV:s tid. Han hade ådra-

git sig konungens vrede, hvilken därför skickade en trupp knektar till Salsta att gripa honom; men han drog upp vindbryggen och försvarade sig tappert, biträdd af en mängd bönder, som han i hast samlat. Knektarne återvände nu att hämta förstärkning, men under tiden hade Erik mördat Stenarne och tagit till flykten. Under den härigenom uppkomna förvirringen andslapp Bjelke den botande faran. Hans son uppförde det gamla stenhuset 1613, men hvilket 1675 nedrefs af fältmarskalken greve N. Bjelke, som i stället lät uppföra ett annat af byggmästaren Math. Spiter, hvilket finnes aftecknad i Dalbergs Suecia. Godset tillhör nu Brahesläkten. Här ha funnits åtskilliga samlingar af böcker, porträtter och vapen, men som flyttats till Sko kloster.

Salavård, **Jakob**, hette förut **Sahlstedt**, och var född 1736 d. 10 Okt. i Westerås, der fadern var slottsfogde och landtränsmästare. Släktens stamfader var brukspatronen Magnus Sahlstedt. Kanhända återfinnes man här litteratören, kongl. sekreteraren Sahlstedts (se ofvanföre) anförvandter, och det är icke otroligt, att det adelskap, som 1772 tilldelades den då varande löjtnanten vid arméens flotta, Jakob S., var en slags belöning åt dess farbroders eller släktings förtjänster. Jakob S. hade studerat i Upsala, vid 20 års ålder ingått som arklimästare vid galärflottan i Stockholm, bevisat sjöträffningen vid Frische Haff, befordrats till löjtnant och, efter Pommerska krigets slut, 1768 gjort ett fälttåg i Westindien på ett Fransyskt skepp. Återkommen till Sverige 1770, tjänstgjorde han på Sveaborg under Sprengtportens befäl, och har förmodligen utmärkt sig genom sitt nit vid revolutionen, hvarför han utnämndes till kapten och R. af S. O., samt adlades. Dog d. 9 Okt. 1783 såsom öfverstlöjtnant, och emedan han ej hade några söner utgick ätten med honom.

Saltberedning har förr bedrifvits i icke ringa skala å vestra kusten af Sverige, särdeles i norra Bohuslän och i trakten af Warberg. Nu mera idkas den endast här och der i förstnämnda ort till busbehof. Saltberedningen kunde dock blifva en icke oansenlig näringsgren för en del fattiga strandboar, emedan omkostnaderna därför äro eler skulle blifva högst ringa. Man tillgår dervid på det enkla sätt, att hafsvattnet uppöses i bergsbåligheter, och får afdunsta för solen, då saltet fäster sig i en skorpa på botten och sidorna af cisternen eller båligheten. Efter stark sjögång, orsakad af häftiga utanstormar, behöfver man blott göra sig besväret att hopsamla saltet, hvilket då i stor ymighet finnes kristalliseradt i bergskaviteterna. Lämpligast för en sådan handtering är kusten och öarne utanför Strömstad, t. ex. Kosteröarne, hvarest hafsvattnet äger den största saltä på hela Svenska kusten.

Saltbruket i Stockholm. Se: *Megander*, *Fredrik*. **Saltgräs**, **Hafsnätking** (*Triglochin maritimum*), växer på hafsstränder och i ångar, belägna nära hafvet, samt äfven på andra med fuktig botten. Dess saftighet och salta smak gör den begärlig för husdjuren, som må väl deraf.

Saltthenius, Daniel, var född 1701. Om fadern, kyrkoherde i Markims socken i Upland, berättas, att han varit en vildsinad och gräslig människa, som på predikstolen kallade sin komminister handsvott, piskade upp kronobetjeningen, försummade gudstjensten, tvistade med sina sockenbor och måste göra dem afbön och sannolikt endast af döden räddades från en afsättning, som han i många hänseenden förtjent. Hans exempel synes icke ha varit utan inflytelse på sonen. Denne visade väl en utmärkt fattningsgåfva, så att han snart kunde mer än sina informatorer, hvaraf han hade flera, och då han ganska ung blef student, förvånade han med sina theologiska insigter och sin kännedom af Hebreiskan. Men detta bibels språk hade likväl ej hos honom verkat ett mera bibliskt sinne, än att han förskref sig åt den onde. Detta väckte mycken skandal och togs allvarligare än det rätteligen bordt, emedan det var blott en ynglings obetänksamhet; han ställdes inför rätta, men släpp dock, såsom öfvermaga, med relegering från akademien och stockstraff. Denna stränghet verkade emellertid nyttigt på honom. Han begaf sig nu, knappt 18 år gammal, till Götheborg, der han till biskopen ingaf en Hebreisk ansökning om en kondition. Under det han väntade på en sådan, blef han bekant med några dervarande pietister, hvilkas lärosatser han antog. Således det vanliga språnget från en ytterlighet till en annan. Han begaf sig till Stockholm 1723 och slöt sig der till det sällskap, som höll sina andaktsöfningar på ön Sickla. Som emellertid pietismen icke stod i kredit på högre ort, tillsattes en kommission att undersöka dess satser. Saltthenius blef inför den illa anskrifven, och då han följande året i Upsala begärde tillåtelse att predika, afslogs hans begäran och man tillstyrkte honom att besöka ett annat lärosäte. Detta råd följde han äfven och reste till Halle, pietismens dåvarande hufvudsäte, der han 1728 blef inspector vid Latinska skolan på dervarande barnhuset, följande året magister och af konungen i Preussen utnämnd till log. et metaph. professor i Königsberg, 1733 theologie doktor, och slutligen förste theologie professor, hvilket embete han säges ha skött med flit och samvetsgrannhet. Han lär ha dött ogift 1750, och efterlemnade ett för en enskild ovanligt stort bibliothek, der folianterna och kvarterna allena voro 6,000 och de "rara" böckerna 3 200.

Saltkällan, ett säteri i Foss socken af Bohuslän, har ett utomordentligt naturskönt läge vid slutet af Gullmarfjärden och består, jemte underliggande hemman, af $4\frac{1}{2}$ mtl. Det blef säteri först för 110 år sedan, då säterifriheten dit öfverflyttades från Torreby. Egendomen är bland de bättre i länet, äger skog och godt laxfiske. Ägare deraf hafva varit Aschebergar, Virginier, Westfeldtar och nu en friherre Åkerhjelm.

Saltkällan ligger på en sidländ äng mellan Götheborg och fästet Götha Lejon, och innehåller salt vatten.

Saltlokberget i Rättviks socken i Dalarna, har

källor, som innehålla salt vatten, något i Sverige ovanligt.

Saltmate-fatet är en af kött och fisk bestående anrättning, hvilken på många ställen i Skåne ännu vid bondbröllop framsättes på bordet, der den skall kvarstå, så länge gästabudet varar, och det anses som ett elakt förebud, åtminstone som bevis på torftighet eller mindre goda anstalter, om man nödgas tillgripa denna skåderätt, innan gästerna åtskiljts. Samma bruk var äfven fordom vid sjelfva Danska hofvet.

Saltpanneplåtar kallas de tjocka, smidda plåtar af 10 till 11 quarters längd, 12 till 13 tums bredd och $\frac{1}{4}$ tums tjocklek, som smidas vid jernbraken eller valsverken och fordom utgjorde en betydlig exportartikel, isynnerhet till Holland och England.

Saltpetet (Nitrum Prismaticum), är ett neutralsalt, bestående af vegetabiliskt alkali, mättadt med en egen art af syra, tillkommet merändels på jordens öfra bryn, förnämligast under sammanblandade vegetabiliska och animaliska delars upplösning genom förruttelse. Här i Sverige tillverkas all saltpetet af jord, indränkt med kreatursspillning och urin, och emedan denna artikel är oombärlig för kruts beredning, således ett nödvändigt ingrediens i landets försvar, hafva tid efter annan en mängd författningar utfärdats om landtmannens skyldighet att bälla sina ladugårdar tillgängliga för kronans saltpetersjudare, om handeln med saltpetet, o. s. v.

Saltpetergården. Kronans rätt till saltpetejorden i Sverige är gammal. Fordom brukade jorden in natura framföras af allmogen till kronans saltpetersjudare. Detta bruk afskaffades, då allmogen år 1642 åtog sig i dess ställe en viss skatt, kallad saltpeterbjelpen eller saltpetergården. Kronan fortfor att begagna hemmanens saltpetejord, ända till 1805, då efter ständernes beslut vid 1800 års riksdag en ny ordning infördes. Hvarje hemman ålades nu att i stället utgöra $\frac{1}{2}$ lispd oluttrad saltpetet till kronan, hvaremot kronans rätt att begagna dess saltpetejord upphörde. Saltpetergården åter upphörde 1830 i följd af ständernes beslut, och ett särskildt anslag på stat anvisades för saltpeternäringen. Saltpetärenerna vårdas af en särskildt kommitté, som förvaltar det statsanslag, som saltpeternäringen erhåller. I provinserna utöfvas uppsigten öfver saltpeternäringen af särskilda utaf Kongl. Maj:t förordnade saltpetersjuderi-direktörer, som skola tillhandagå folket med upplysningar. Premier af saltpeterfonden lemnas till understöd för anläggande af saltpetelador, och saltpetersjuderi-direktören skall bevaka dessa medels riktiga användande, samt årligen afgifva berättelse till landshöfdingen om saltpeternäringens fortgång inom länet. Den tillverkade saltpetern inlöses af kronan efter för hvarje år bestämda priser.

Saltupplag. Ibland regeringens omsorger i äldre och nyare tider har äfven varit den, att landet icke skulle lida brist på salt. Det har således, genom särskilda förordningar, blifvit rikets stapel-

städers handlande ålagdt, dels att årligen införa en viss quantitet salt, dels att hålla ett ständigt upplag deraf, hvilket upplag ej fick anlitas förr, än brist på salt yppat sig i kringliggande ort. Stockholm är från denna skyldighet befriad; men af öfriga rikets städer äro Carlshamn, Luleå, Piteå, Westervik, Wisby och Ystad skyldiga att hålla ständiga saltupplag från 620 till 90 tunnor, och att, likasom de öfriga stapelstäderna, årligen införa: Gøtheborg 40,000 t.r., Kalmar 3,600, Gefle 5,350, Uddevalla 4,500 och så ända ned till Marstrand, som blott behöfver införa 200. Underlåta någon stads skeppredare och handlande detta åliggandes fullgörande, böta de 8 sk. B:ko för hvarje tunna som brister i den föreskrifna införsels- eller upplags-quantiteten. — Årliga införseln af salt till riket är mellan 2-till 300,000 tunnor, och befinner sig, genom folkmängdens tillväxt, i stigande, så att då den 1837 var 216,790 t.r., hade den 1846 uppgått till 272,165 t.r. — Huru mycket för öfrigt denna angelägenhet fordom brytt statsmagtarna, synes deraf, att ständerna en tid bestämde saltpriset, och att de 1750 tilläto regeringen, på hufvudstadens handlandes förslag, i Stockholm inrätta ett *Saltkontor*, hvilket skulle få uppbära 1 d:lr k:mt för hvarje dt inkommande tunna salt, undantagande Franskt, Lüneburger och Skottskt, hvilken afgift skulle användas till intressen och bodhyror för det salt kontoret måste upphandla och ständigt hafva liggande. Detta kontor borde tillse, att ett tillräckligt upplag af salt ständigt fanns i riket, att priset aldrig fick öfverstiga högst 19 d:lr k:mt, och att utskeppningen till öfriga handelsplatser i Östersjön måtte befrämjas. År 1761 funno likväl ständerna, att kontoret icke fullgjort sina förbindelser, hvarföre afgiften genast borde upphöra, och 1766 ålade kommerskollegium detsamma att till kronan återbetala 400,600 d:lr k:mt. — För 100 år sedan eller 1749, steg hela saltinförseln till Sverige och Finland endast till 145,625 tunnor.

Saltza eller **Saltzen**, **Erik von**, hofjunkare, hade i Stockholm dödats en Svensk adelsman vid namn Ikorn, hofjunkare hos grefve Johan Oxenstjerna, emedan Ikorn lockat hans fästmo ifrån honom. Då han för detta mord dömdes till döden, lade sig Lifländska adeln ifrigt ut för honom, till följd af hans ungdom, förut visade goda sinnesart och för hans moders skuld, hvilken sonens död troddes komma att lägga i-grafven, samt bjöd för hans lif 2,000 tunnor säd. Regeringen hänskjöt saken till det då församlade preteståndet, som enhälligt yrkade på den brottsliges död, att han ej måtte draga blodskulden öfver landet. Endast biskop Johan Mathiæ röstade för hans benådning, emedan, sade han, 2,000 tunnor säd kunde rädda mängden från att dö af hunger, hvaremot von Saltzens död gagnade ingen. I denna åsigt tyckes han haft så mycket mer rätt, som mord då för tiden i Stockholm var ingen sällsynthet, och man stundom på dess gator om morgnarna kunde finna ända till 10 lik, hvilka fallit som nationens offer. Den unge mannen blef således arkeb-

serad på Stortorget d. 30 Aug. 1650. Med honom utgick, enligt Stjernman, den Lifländska grenen af denna ätt, som han anser ej få förblandas med den Saltzas, hvilken leder sin härkomst från Tyska ordens stormästare, Herman von S., död 1246, och som räknar sina anor ända upp till, eller bortom Carl den Store.

Saltza, **Evert Fredrik** och **Jakob Ludvig von**, två bröder, söner af kaptenen Fredrik Antonsson von S. af en Lifländsk adlig ätt, introducerades 1731 på riddarhuset som Svenske adelsmän. Evert var då öfverstlöjtnant, hade följt Carl XII under en stor del af dess fälttåg såsom drabant och sedan som korporal vid drabant-korpsen, deltagit i slaget vid Pultava, i kalabaliken, i träffningen vid Stressow, Stralsunds och slutligen Fredrikshalls belägring, blef Ridd. af S. O. 1748, och dog d. 10 Aug. 1750 vid 69 års ålder utan söner, då hans ätt utgick med honom. — **Jakob Ludvig** var, vid introduktionen, kapten vid Upplands regemente, hade bevistat flera träffningar i Lifland och Finland, samt slaget vid Helsingborg, der han fått tre sår, blef öfverste för Elfsborgs regemente, general-major, landshöfding i Jönköpings län, friherre, Ridd. och Kom. af S. O., hvilka utmärkelser, enligt Tessins erinran, isynnerhet gäfvos honom såsom ersättning för det Ryske czaaren, hvilken han vägrat att hylla, till straff frångått honom arf- och lösnings-rätten till släktens stamgods i Finland. Dog 1763 vid 78 års ålder. Hans äldste son,

Saltza, **Hugo Herman von**, var född d. 6 Aug. 1726, ingick vid 12 års ålder som volontär vid general-major Zanders regemente och deltog som underofficer vid amiralitetet i Ryska kriget. Gjorde sedan en resa till Ostindien på kompaniets skepp; var under Pommerska kriget kapten och visade vid Neukalen mycken mandom, då han dref Preussarne på flykten, tog två 16-pundiga kanoner, en mängd amunition och fångar. Blef öfverstlöjtnant 1770, stod i särdeles nåd hos Gustaf III, hade förtroende om hans revolutionsplan och utsågs att fylla Sprengtportens plats, då denne afreste till Finland. Efter revolutionens fullbordan blef han öfverste i arméen och Kom. af S. O., sedan öfverste för ett värfvad regemente i Finland, men derifrån transporterad till Jönköpings regemente, vice landshöfding i Halland, general-major och slutligen landtmarskalk vid 1778 års riksdag. Vid denna var icke särdeles mycket att göra, och platsen således icke i behof af några utmärktare egenskaper; men S. lärar icke haft den representationsförmåga som platsen kräver och således icke stått i högt anseende hos ståndet. Han beskrifves såsom icke vuxen sitt värf, hvilken genom kunskaper eller umgängessätt, välmående och konstlad, men sjuklig, häftig och egensinnig. Gustaf III var likväl ganska belåten med honom och förklarade honom det både skriftligen och muntligen, utmärkte honom genom hedern att, såsom ständernas representant, bära kronprinsen till dopet och utnämnde honom såsom belöning, till Kom. med St. K. af S. O. samt grefve. Han

hade likväl föga gagn af denna sista nådebetygelse, ty då han afled d. 1 Mars 1785, endast 48 år gammal, hade han inga barn och den grefliga ätten utgick således med honom. Hans brorson,

Saltun, Edvard Fredrik von, greve, öfverste-kommarjunkare, Kom. af N. O. och af W. O. med St. K., R. af Carl XIII:s orden, hanérförare vid Seraf.-orden, är född d. 15 Maj 1775 på Åsakatorp i Westergötland, som ägdes af hans fader, kammarherren och R. af S. O., Carl Fredrik von S. Enligt hans självbiografi, införd i Biogr. Lex., var denne fader den åttonde, man efter man af släkten, som blifvit tvärt igenomskjuten, hvilket häadt vid Prag, och greffen berättar, att han äger 3 kulor, den ena som träffat hans fader, den andra hans farfar, och den tredje hans farfarsfar, hvilken stupade i slaget vid Dorpat. Den unge Edvard Fredrik hade mycken lätthet att fatta och lärde sig under lek Hebreiska samt äfven andra Orientaliska språk. Han skulle bli officer, men hade ingen böjelse för krigståndet och icke tillfälle att ingå i någon civil tjänst. Hans enda befattningar ha varit inom hofvet, men der han likväl vunnit alla de anförda graderna och utmärkelserna, förnämligast genom Carl Johans nåd, för hvilken han bekänner en nästan religiös vördnad, och vid hvars anblick han säger sig ha "rönt sanningen af hvad han alltid känt och trott, att det finnes en andefrändskap menniskor emellan, som icke behöfver årtal för närmare förtrohet." Han lade sig emellertid på ekonomiska företag, fick vid 10 års ålder af sin fader en mosse att uppodla, och detta lyckades så väl att, då odlaren var 14 år, växte råg och potatis på det fordom ofrukthara fältet. Han anlade sedan ett salteri i Götheborg, lärde sig i Stockholm kemi och bergsvetenskap, byggde ett trankekeri och företog sedan en utländsk resa med hvad han förtjent på denna industri. Nu besökte han Danmark, en del af Tyskland, Litland och Estland samt Ryssland, och anlade efter hemkomsten åtskilliga fabriker, dem han med framgång bedref. Förlag härtill fick han af en Tysk köpman, som utan borgen eller ränta, lånade honom en betydlig summa, den han ej återtog förr än S. kunde med sin bok bevisa, att han ägde full tillgång dertill. Han berättar, att han haft den lyckan att "finna nåd för Gud och menniskor"; att få haft så många och frejdade bekantskaper både inom och utom landet. Sålunda hade Goethe tackat honom för hans tolkning af Uppenbarelsebokens 5 kap. med försäkran, att den alldeles öfverensstämde med hans sätt att se, och att ingen före honom någonsin gifvit en sådan tolkning. Han underhöll en vidlyftig brevväxling med många theologer samt andre vittre och utmärkte män, hvarigenom han, som han säger, "fick många intressanta underrättelser, hvarifrån härloda sig de vidunderliga berättelser man gjort om mitt mångsidiga vetande, hvilket elakheten, afundnen och dambeten tillagt mystiska och vidskepliga handlingar." Grefve S. — han blef greve 1843

— har uppträdt som författare i flera riktningar. Bland hans arbeten må nämnas en *Bönebok*, som haft 42 upplagor; en *Nattvardsbok*; *Rådgifvaren* eller ett ord till alla åldrar; *Kristliga Betraktelser öfver Johannis Evangelium*; en öfversättning från Hebreiskan af *Salomes Högå Visa*; en *Tysk Riddarberättelse* af Johan von Turneisen; *De sista Folkungarne eller Grundläggningen af St Clara kloster*; *Målningar ur Sällskapslivet*, en komisk novell; *Snö Sigvaldsson och Gulta den Fagra*. Dessutom har han omarbetat 119 psalmer i vår gamla psalmbok, hvaraf 39 äro tryckta; är nu (1847) sysselsatt med en öfversättning af *Profeten Ezechiel* och har i manuskript färdiga sju theaterpjäser, ett större poem, *Engelbrecht*, en mängd mindre; en tolkning af *Johannis Uppenbarelse*; ett *Förslag till förbättrad Katekes*; ett par noveller, m. m. Enligt hvad Red. af Biogr. Lex. i noter tillägger, har greffen under sina senare år bott på det vackra Mem vid Götha kanals utlopp i Släthaken och efter exc. Cederhjelm ärfvt det präktiga Cedersberg jemte flera andra dithörande possessioner. Till det fördelaktiga intryck han säger sig ha gjort på Carl Johan, tror Red. att hans imponerande gestalt, hans ridderliga och intagande väsen äfven mycket bidragit.

Saltärma, en ö, i Ronneby socken i Blekinge, innefattar blott $\frac{1}{4}$ hemman med obetydlig åker, men så mycket ansenligare äng och betesmark jemte löf- och barrskog. Här är en god hamn.

Salu-acces kallas en afgift af vissa borgerliga ringar i städerna; den utgår icke i alla städer utan endast i de städer, hvarst landtmannen icke har rättighet att utan afgift till städerna försälja kött, bröd och dricka. Salu-accesen räknas ibland bevilningsmedel, men beloppet deraf är obetydligt och har i senare tider minskats; den uppfördes i 1830 års statsreglering till 7,500 R:dr, men vid 1848 års riksdag blott till 3,000 R:dr.

Salubodar. I dem får undersökning anställas efter olofligt gods, som blifvit infördt utan förtullning eller i trots af förbud.

Salus publica salus mem var Adolf Fredriks valspråk.

Salvator, Sanct, eller Helige Frälsarens orden, stiftades af Erik XIV vid hans kröning d. 29 Juni 1561 och har prydd dermed i kyrkan flera af de anseddaste bland rådet och sina omgifningar, till ett antal af 20, såsom Göran Eriksson, Thure Persson, Nils Gyllenstjerna, Dionysius Beurnæus o. s. v., samt dessutom två Pommerske sändebud. Riddaren föll på knä för konungen, som slog honom med sitt svärd på axeln sägande: "Först var du en hedning, sedan en kristen, nu är du en ridhare vorden." Efter återkomsten till slottet ökade han antalet med två Svenskar, Danska sändebudet Ugerup, Johan Audelius, syndikus i Lybeck, och Johan Praut, burggreve i Danzig. De två sistnämnde ansågo sig, såsom borgare, alltför ringa, att emottaga en sådan heder, men läto öfvertala sig af konungens förklaring, att förtjenst och skicklighet, hvar de funnos, voro värda att utmärkas med ridderligt namn. Orden upphörde med hans

regering. *Salvator mundi salva nos* bibehölls likväl som valspråk af Johan III, tillika med *Deus protector noster*. Drottning Christina nyttjade äfven det förstnämnda valspråket, och *Jesus hominum salvator* är ännu serafimer-ordens devis.

Salverplanus, **Gudmund Petrejus**, kyrkoherde i Säby, var en af dem, som Johan III förföljde, emedan han satte sig emot lithurgien och därför skiljde honom från embetet. Han tog nu sin tillflykt till hertig Carl, som gjorde honom till konrektor i Nyköping och sedan till domprost i Strängnäs, der han dog.

Salvia, äfven **Ängsalvia** (*Salvia pratensis*), växer vild vid åkrar och ängsvägar, vid Högstadsbro samt i Wendels socken i Upland. Har en för de flesta obehaglig kryddluk och smak, och nyttjas icke. Geten och fåret äta den likväl.

Salvius, **Lars**, son af kyrkoherden i Stigtomta Anders S., hvilken lärar härstammat från Adler Salvii broder, var förmodligen född i början af 1700-talet, emedan fadern dog 1710; men ingen af hans biografier vet att uppgifva hans födelseår. Han blef student i Upsala, men öfvergaf studierna, då han gifte sig med boktryckaren Horrns enka, som troligen var äldre än han, öfvertog hennes förre mans rörelse och blef en af landets förnämste boktryckare och bokbandlare, kanske den förste på sin tid. Äktenskapet lärar likväl ännu icke varit ingånget 1741, då första delen af hans *Beskrifning öfver Sverige*, innehållande Upland, utkom, ty den såges vara tryckt hos Sal. J. L. Horrns enka af Carl Johan Röpke. S. var sjelf en ganska god litteratör, har författat flera tillfällighetsskrifter, dem han blygsamt säger vara utgifne för att skaffa sysselsättning åt boktryckeriarbetarne, men som Hemmarsköld räknar bland de bättre på hans tid; redigerade *Lärda Tidningar*, hvilka uppnådde 28 årgångar, skref *Tankar öfver Svenska ekonomien*; *Den universala politiska historien för nybegynnare*; *Om de följder, hvarmed eget språks förakt verkar på folkets seder*; o. s. v. Var en förmögen man och fick direktörs titel. Dog d. 28 Juli 1773.

Salvius, **Adler Johan**. Se: **Adler Salvius**.

Sameland. Se: **Lappland**.

Samkonungar. Sådane funnos egentligen blott under hedniska tiden. De förste voro Alrik och Erik, Agnes söner, och efter dem Alf och Yngve, samt 4 århundraden senare Harald Hildetan jemte hans halfbroder Randver, och, efter dennes död, dess son Sigurd Ring, hvilka Harald upptog till till sine medregenter. Men de kunna icke rätteligen anses så, emedan den vidsträckt monarkien var delad mellan dem, då Harald innebad Danmark, men Randver och Sigurd kvarstannade i Sverige. I 9:de århundradet kom samregeringen först egentligen i gång inom Sverige allena. Erik II upptog sin broder Refil till medregent och efterträdde af sin son Erik III. Denne upptog sitt syskonbarn, Björn II Wigarfskonung, som lemnade regeringen åt sine söner, Erik IV och Björn III på Håga. Den sistnämnde upptog sin brorson till medregent. Erik V Wäderbatt upptog Björns på Håga son Olof, till medregent. Eriks son, Björn

IV, var först medregent åt Olof I och upptog, efter dess död, hans son Ring, hvilken lærer dött år 937, efterlemnande en son Emund II, hvilken blef medregent åt Olof II och fick det temligen oförtjenta namnet *den slemme*. Olof III Skötkonen blef tvungen att upptaga sin son Anund Jakob till medregent, men hvilken samregering endast räckte två år eller till 1026. Inge den Gode och hans broder, Halstan, Stenkils söner, blefvo samkonungar efter Håkan Rödes död och sedan Halstans båda söner, Filip och Inge den fromme. Med dem upphörde samregeringen, eller rättare med Filips död 1118, då Inge, den siste af Stenkilska huset, blef ensam regerande. Det aristokratiska partiet uppsatte väl sedan en slags samregering, då de gäfvu Magnus Smek först hans äldre son, Erik, och sedan den yngre, Håkan, till medregenter; men sådant var ej det fria valets verk såsom under föregående tidehvarf, då det syntes vara en antagen grundsats, måhända i afsigt att derigenom förebygga de blodiga tvister mellan bröder, hvar till ärelystnaden och regeringssjukan kunde förleda, eller af någon annan orsak, som man ej känner. De första olyckliga profsen på samregeringens verkningar, då de två första kungliga brödraparen mördade hvarandra, upprepades sedermera icke, utan de yngre samkonungarne tyckas ha herrskat i fred och endragt vid hvarandras sida, ty det krigståg Ragnar Lodbroks söner företogo mot Eisten Beli, och hvori denne stupade, var ej föranledt af politiska skäl.

Sammansättning emellan flere att utföra brott betraktas i allmänhet af lagstiftningen såsom ett af hvar och en begånget brott och alla straffas i mån af sin delaktighet i saken. Men i ett fall förekommer ett annat behandlingssätt, det är vid sammansättningar till myteri och uppror, vid hvilket tillfälle upphofsmanen och hvar tionde af de öfrige straffas till lifvet, men de andra med kroppsstraff. Sammansättningar af handverkare och handlande till vissa prisers bestämmande eller deras stegring voro förbjudna under den tid skråordningarna bibehölls i hela sin stränghet, och detta förbud var ett nödvändigt korrektiv mot åtminstone någon del af prohibitivsystemets skadliga verkningar. De, som beträddes med dylika sammansättningar, skulle, enligt Hallordningen af d. 2 April 1770, böta 20 d:lr och andra olofliga sammansättningar af handverkare eller andra för hvad ändamål som helst, der konfiskation af varan ej kunde äga rum, belades med böter från 2 till 500 d:lr s:mt. — Sammankomster i enskilda hus till andaktsöfningar eller gudstjänst förbjödos genom kongl. förordningarna 1716 och 1751 vid 200 d:lr s:mt böter för den som håller sådana och 40 marks för den som bistade dem. Straffet för den förstnämnda kategorien kunde tredje gången ökas ända till landsförvisning på två år.

Samme, **Mooty Medaa**, en Indisk jonglör, som 1827 besökte Sverige, troligen den förste af detta folk som der varit sedd, och med mycket bifall gaf sina representationer. I Stockholm förälskade han sig i ett Svenskt fruntimmer, öfver-

gick, för att få gifta sig med henne, till kristna läran, då han utbytte namnet Mooty mot Franz efter d. v. kronprinsen, som stod fadder åt honom, och hvarvid Franzén, som undervisat honom, förrättade dopet; reste sedan ut till Tyskland, men lärer förlorat sin förmögenhet genom åtskilliga motgångar; återkom flera år senare till Sverige, men gjorde då icke mer någon lycka, och dog i Hamburg 1848 vid ungefär 50 års ålder. Han hade haft 2 bröder, som tillika med honom lemnat Indien, af hvilka den ene snart dött och den andre nedsatt sig i Neapel.

Samsö, striden derstädes. Se: *Hjalmar*.

Samtal vid Gamla Upsala Höggar. Då Gustaf I började söka införa reformationen, satte sig allmogen deremot, dertill förnämligast uppviglad af presterne och munkarne. Konungen kallade en gång 1526 Uplands allmoge att möta sig vid Upsala högar, der han sökte öfvertyga dem om den evangeliska lärans företrädare framför den påfliga; men bönderne yrkade med höga rop att de ville behålla sina munkar och sin Latinska messa. Gustaf befallde då en af sina hofmän gå fram och tilltala dem på Latin. När de naturligtvis ej förstodo detta, sökte han visa dem orimligheten af att förrätta gudstjensten på ett obekant språk; men ingenting hjälpte. Gustaf måste dölja sin harm och återvända till staden, der erkebiskopen Johannis Magni gaf honom en präktig måltid och hvarvid han i sitt högmod yttrade: "Vår nåd dricker Eder nåd till ett godt år!" Gustaf svarade: "men din och vår nåd rymmas icke under ett tak."

Samtalen kallades under en del af medeltiden de möten, som konungen höll med de stora i landet rörande rikets ärenden. När efter kristendomens införande och det gamla förbundets upplösning emellan Svear och Götar äfven Allshärjartingen upphört, fanns icke någon nationalförsamling, utan aristokratien, som nu uppkommit, inkräktade de gamla odalmännens politiska magt. Det blef Herredagar i stället för Allshärjarting, och dessa Herredagar kallades med ett annat namn *Samtalu*. Konung Magnus Ladulås förklarade att ingen ägde infinna sig vid konungens samtalu, som ej vore kallad eller bado något att andraga. Således var icke folket alldeles uteslutet; det fanns ett tillfälle att vid samtalu framkomma med folkets önsknin- gar och behof, men mågten att afgöra hvilade hos konungen och de mäktige herrarne. Det är isynnerhet under Folkunga-ättens tid, som dessa aristokratiska församlingar brukades. Sedermera, eller i slutet af samma period, visa sig första spår- en till ständsrepresentationen, då genom borgar- nes och böndernes uppträdande såsom egna stånd ett demokratiskt element åter framträdde. Herredagarna fortoro likväl samtidigt att hållas, och det berodde på omständigheterna, om herredag eller riksdag tog afgörandet i sin hand. När aristokraterne kände sig mäktige, aktade de ej om folket, utan stiftade lag och afgjorde riksä- renderna sjelfva; men när någon mäktig höfding ville resa sig emot de öfrige, kallade han fram borgare och bönder, särdeles de sistnämnde, och

samlade riksdagar, hvilka den tiden egentligen icke voro annat än oroliga folksamlingar. Efter Kal- mare-unionens slut försvinna herredagarna.

Samueledal i Kopparbergs socken i Dalarna, är boställe för bergshauptmannen vid Stora Koppar- berget. Är beläget $\frac{1}{4}$ mil från Falun. Det har egentligen sin märkvärdighet deraf, att bergs- hauptmannen A. Pihl, som en lång tid innehade det, genom en mängd fruktträds och andra sällsynta in- och utländska träds och buskväxters planterande, förvandlat stället från en ofruktbar tallbacke till ett af de trefigaste och angenämaste landställen i orten.

Samuelsson, Maurits, historiemålare och agre- erad vid de fria konsternas akademi, hvars elev han varit, är född 1806 i Stockholm af föräldrar tillhörande Mosaiska trosbekännelsen. Han är äf- ven en lycklig porträttmålare och har särdeles vinnlagt sig om det historiska af konsten genom kostymers och andra forntida bruks studerande.

Samvetsfrihet är genom regeringsformen försä- krad åt hvarje Svensk medborgare. Fremmande religionsförvandter af kristna trosbekännelser samt judarne äga fri religionsöfning med rätt att bygga kyrkor, offentligens fira sin gudstjenst, döpa sina barn, ingå äktenskap och begrafva sina döda med sin egen kyrkas ceremonier, samt uppfostra sina barn i sin religion. De äga valrätt till riks- dagsmän, såvida de äro af kristen trosbekännel- se, och de reformerta kunna äfven väljas. Der- emot kan intet civilt embete beklädas af någon som icke tillhör den evangeliskt-lutherska kyrkan; i militärisk tjenst kan konungen deremot bruka äf- ven andre. Men religionsfriheten sträcker sig icke ända derhän att fritt utspida sin religion. Der- före få icke offentliga processioner anställas, ej kloster eller offentliga undervisningsanstalter anläg- gas, och luthersko trosbekännare äro förbjude att bivista den fremmande gudstjensten. Öfvergång till fremmande religion straffas med landsflykt; men blandade äktenskap, d. ä. då man och hustru äro af olika religion, äro icke förbudne och bar- nen få då uppfostras i den religion, som föräldrarna före vigseln bestämt. Vigseln till sådana äkten- skap förrättas med dubbla ceremonier efter båda kyrkornas bruk. Religionsfriheten i Sverige är ej äldre än sedan förra seklet. De utländske sänd- buden ägde förut blott att hålla sin gudstjenst inom eget hus och kretsen af sin familj. Fri religionsöfning beviljades 1741 åt reformerta och 1779 åt alla kristna trosbekännare, samt 1782 till judarne. De sistnämndes rättigheter äro dock något inskränkta, ty de få ej ingå äktenskap med kristne, och de äga ej att nedsätta sig hvar- helst de behaga utan blott i vissa större städer.

Samvet är tusende vittne, ett af våra faders ordspråk, som, jemte flera andra dylika, visar huru väl de förstodo samvetets magt och huru omutligt det är både som anklagare, vittne och domare.

Sanct Hans blomster. Se: *Hästfåbler*.

Sanda på Gottland, $2\frac{1}{2}$ mil från Wisby vid hafvet, med Westergarns och Mästerby annexer, 1 kon- sist. pastorat af 2 kl., består af $20\frac{1}{2}$ hemman,

uppskattade till 76,830 R:dr med en folkmängd af 787 personer och en areal af 8,401 tunnl., hvaraf 270 äro sjöar och kärr. Kyrkan är byggd af sten år 1058. Icke långt derifrån fannas på Gonnegårds ägor år 1733 silfver- och Arabiska mynt till 100 lods vikt.

Sandberg, Anders, theol. doktor, prost och kyrkoherde i Madesjö pastorat i Kalmar stift, en af de senaste riksdagarnas utmärktaste representer inom preteståndet, är född d. 24 Jan. 1797 i Thorsås socken nära Kalmar, der fadern var torpare. Blott under strid mot mångfaldiga svårigheter och försakelser lyckades det ynglingen att få följa sin böjelse för studier. Hans anlag för dem voro emellertid, som det visade sig, ganska afgjorda. Han prestvigdes 1820 och var 1823 primus vid magisterpromotionen, hvartill han i sina betyg erhölet 13 laudatur och ett cum laude, enligt Wieselgrens de högsta betyg, som på detta sekel i Lund utdelats. Flere professorer ville kalla honom till docent, men han anställdes som amanuens vid biblioteket, och blef 1825 theol. lektor i Kalmar, hvarifrån han 1831 flyttade till Madesjö, visserligen ett pastorat af 1 kl., men af hvars 6,000 personer starka folkmängd hvar tionde är hjälpbehöfvande, och der, på kommunionsdagar, 700 nattvardsgäster förlänga gudstjensten från kl. 9 till kl. 5. S. har varit riksdagsman vid 1840, 1844 och 1848 årens riksdagar, hvarunder han tillhört den moderata oppositionen och nitiskt ifrat mot allt slöseri med statsmedlen så väl af regeringen som af ständerna själfva. Den redlighet, oförskräckthet och allvar, han härvid ådagalagt, ha förskaffat honom det vackra tillnamnet: "Preteståndets samvete." Har af trycket utgifvit ett tal vid bibelsällskapets i Kalmar sammankomst, en öfversättning af Ciceros första tal mot Catelina och ett par Latinska afhandlingar om metallernas reduktion, om sättet att med barometern bestämma bergens höjd, m. m. Genom följderna af en sjukdom under sin studiitid i Lund 1816, då hans sköterska misstog sig om det läkemedel han skulle intaga, har hans hälsa försvagats och han för lifstiden blifvit besvärad af en halsåkomma, som hindrar honom från att förtära födoämnen i fast form.

Sandberg, Olof, den ende adelsman med detta namn, var assessor i Götha hofrätt och 1713 lagman i Wermland, då han följande året adlades. Han tog likväl icke introduktion, utan afled 1717 vid 74 års ålder. Hans son lærer dock sedan gjort detta 1719. Ätten utgick med sonsonsonen löjtnanten och R. af W. O., **Lars Ulrik S.**, som dog ogift d. 29 Nov. 1815.

Sandberg, Johan Gustaf, professor vid de fria konsternas akademi och dess nuvarande direktör, R. af W. O., en af Sveriges nu lefvande största konstnärer, är född i Stockholm d. 13 Maj 1782. I ungdomen delades hans studier mellan musiken och målarekonsten, till hvilka båda han drogs af en lika kärlek. Han njöt en tid Abbé Voglers undervisning och gaf sjelf sådan i klaverspelning; men bestämde sig slutligen för pen-

seln, dit han fann sig förd af den öfvervägande kallelsen. Han har ej utbildat sig genom utländska resor; han har bildat sig i Sverige och för Sverige, samt förnämligast valt till ämnen scener ur dess historia och folklif. "Hans arbeten", säger Boije, "värderas allmänt rättvisligen så väl i anseende till kompositionen som färgtonen." Till de yppersta bland dem räknas hans af fresco-målningar i Gustavianska grafkoret i Upsala domkyrka, altartaflan i Skeppsholmskyrkan i Stockholm, landtfolk från flera provinser kring Gustaf Wasas bildstod, Gustaf Adolf den stores friarebesök m. m., utom en mängd vackra och ganska karakteristiska porträtter.

Sandbordsplankor kallas på ett fartyg de plankor, som äro närmast kölen.

Sandbron i Stockholm omtalas ofta i gamla handlingar. Det var en trädbro, som gick längs nedra delen af Brunkeberg, der det nuvarande Gustaf Adolfs torg är, och förenade de båda lastageplatserna på Norrmalm, ungefär de nuvarande Röda bodarna och platsen nedanför Carl XIII:s torg, samt Helgeandsholmen. Då Christian I låtit fängsla erkebiskopen Oxenstjerna, och allmogem 1463 belägrade Stockholm för att utverka hans befrielse, skickade han några fartyg upp i Norrström för att bemäktiga sig Sandbron och hindra den ena bondhopen att undsätta den andra. Här uppkom nu blodbadet på Helgeandsholmen, hvarvid riddaren Thure Thursson förvärfvade namnet "bondslagtare." Af denna sandbro blef sedan den s. k. *Stora Allmänna Brogatan*, som omtalas i drottning Christianas donationsbref af d. 20 Nov. 1645.

Sandby, annex till Hardeberga moderförsamling i Malmöhus län och Lunds stift, $1\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Lund, består af $19\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 153,980 R:dr, med en folkmängd af 1,640 personer och en areal af 7,730 tunnl., hvaraf blott 20 äro kärr. Socknen har medelmåttig åker, god äng och något torfjord. Derinom ligger *Flyinge kungsgård* (se detta ord). Adr. Lund.

Sandby på Öland i dess medelkontrakt, $2\frac{3}{4}$ mil från Kalmar och $4\frac{1}{2}$ mil S. från Borgholm, är med Gårdby annex ett konsist. pastorat af 2 kl. i Kalmar stift, består af $19\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 48,160 R:dr, med en folkmängd af 628 personer och en areal af 9,141 tunnl., hvaraf blott 10 äro oländig mark. Kyrkan är af sten och gammal, men undergick 1782 en betydlig reparation. På kyrkogården är 2 runstenar. I socknen finnas lönningar af ett gammalt fäste, kalladt *Sandby borg*. Grå marmor brytes härstädes. Till socknens märkvärdigheter höra: *Prestgropen*, så kallad, emedan kyrkoherden Svebelius här undagömde sina redbarheter, då Danskarne 1677 härjade på ön, *Kycklinge högen* och *hoga kullen*, hvarest flera forntida minnesmärken stå, samt *Damkällan*, hvilken aldrig varit uttorkad.

Sandby, annex till Stoby i Christianstads län och Lunds stift, $2\frac{3}{4}$ mil N.V. från Christianstad, består af $14\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 74,325 R:dr, med en folkmängd af 740 invånare och en areal af 9,836 tunnl., hvaraf 750 äro sjöar och kärr.

Socknen har god åker och äng samt skog. Derinom ligger *Sandby säteri* (se nedanför). Adr. Christianstad.

Sandby kronosäteri i ofvannämnda socken, 3 $\frac{3}{4}$ hemman, med vidsträckt ågor, flera torp, fiske och skog, tillhörde före reformationen Lunds domkyrka, men föll, efter densamma, i adliga ägares händer. Den äldste af desse var en Matts Torbjörnsson, som innehade egendomen 1538; sedan en Petrus Mundt, som byggt husen, hvilka funnos der ännu i medlet af förra århundradet. Derefter kom den i en Jörgen Marsvins händer och från honom i Beckfrieska familjens, men tillföll kronan genom reduktionen och anslogs då till ryttmästareboställe vid Skånska kavalleriet. I Tuneld, 7:de uppl. 2 band. sid. 462, såges Sandby förut ha varit ett adligt gods, men nu kronosäteri, indelt till officers-boställe; men sid. 480 uppgifves det bland nuvarande säterier. Den förstnämnda uppgiften är dock den riktigaste. Enligt Gillberg bestod åbyggnaden af två grundmurade hus, två våningar höga, utom en korsvirks- och två trädbyggningar.

Sandbynke (*Artemisia campestris*), växer på sandfalten i Skåne, men träffas äfven i Upland och Westergötland. Späd ätes den af fåret, men icke af kon eller hästen. Kan användas till fästande af flygsanden. Grenarna kunna begagnas till qvastar.

Sande eller **Sanne** socken, ett af annexen till Krokstads moderförsamling i Bohuslän, 4 $\frac{3}{4}$ mil från Uddevalla, består af 18 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 55,712 R:dr, med en folkmängd af 920 personer och en areal af 7,660 tunn., hvaraf 880 äro sjöar och kärr. Socknen hette förut Sanderud och består till en stor del af bergstrakt, så att hvarje hemman i medeltal icke sår mycket öfver 20 tunnor om året. Deremot finnes god skogstillgång och några gårdar hafva ansenlig timmerskog. Här finnas samlingar af fossila hafsnäckor, fordom 'så rikhaltiga, att man deraf bränt kalk. Kyrkan har ett ganska vackert läge, hvarom det säges i Holmbergs *Bohusläns Historia och Beskrifning*: "Omgifven af barr- och löfskogar, som bekläda det brutna landskapet, dominerar hon den natursköna Sandsjöns stränder, och erinrar med sitt lilla korsprydda torn och sina mossupplupna väggar om ett åldrigt bönkapell i någon af Böhmens dalar." Föröfrigt är kyrkan likväl på intet sätt märkvärdig. Hon är nemligen blott en obetydlig, förfallen trädbyggnad från början af förra århundradet, som snart behöfver utbytas mot en bättre af sten, och har inga märkvärdigheter, om man ej dertill vill räkna en uråldrig och illa arbetad dopfont af sten, med rund skål. Några ättekullar finnas i trakten. Adr. Uddevalla.

Sandenberg, David af, hette förut **Sandberg** och var på sin tid en ganska ansedd köpman i Götteborg samt direktör vid Ostindiska kompaniet. Hade, som superkarg, gjort flera resor till Kanton och Malabariska kusten. Han upphöjdes 1772 i adligt stånd. Född 1726, död 1778.

Sandelhjelm, Märten, hette förut **Sandelin**. Dess stamfader var en Perser, hans farfarsfader, hvilken följde herr Thure Bjelke från Persien till Sverige, döptes i d. v. Tyska kyrkan i Stockholm och efter sin födelseort Isphabon kallade sig Spahandelin. Märten S. ingick i kammar-kollegium, blef 1695 kamrerare i likvidationskommissionen, öfverdirektör för småtullarna i Sverige och Finland och 1719 adlad tillika med sin måg, landskamreraren, sedermera kammarrådet Nils Stufve. Märten's ätt utgick väl med honom sjelf, men mågens fortlevde och anføres ej såsom utgången, ehuru dess namn och vapen, 1826, upptogs af

Sandelhjelm, Paul, född d. 10 Mars 1776. Fadern var proviantmästaren på Warbergs fästning Hugo Örvall. Sonen ingick i kammarrätten der han 1812 erhöill kammarråds titel. Tjenstgjorde vid krigs-kommissariatet under 1813 och 1814 ärens fälttåg, och hade sistnämnda år uppdrag att som Svensk specialkommissarie i Frankfurt am Mayn afsluta, jemte de öfriga magternas kommissarier, likvid om de Tyska staternas præstationer i och för kriget samt om de eröfrade ländernas inkomster under ockupationstiden. Bivistade i samma egenskap kongressen i Wien, och skickades 1816 till Holland att reglera likvidationen af Svenska statskulden derstädes. Blef kammarråd i kammar-kollegium 1818, landsböfding i Norrbottens län 1821 och flyttades derifrån till Elfsborgs län 1825. Adlades 1826. Kom. af N. O. Har 1834 utgivit ett *Underd. förslag att af Socknestyrelserna bilda Menighetsstyrelser*.

Sandell, Jonas, kyrkoherde i Fröderyds pastorat i Wexjö stift, är, enligt Wieselgren, "ett högt aktadt namn inom Wexjö stift, och äfven vidsträckt utom dess gränser." Han är född 1790 i Lenhofda socken nära Wexjö, af bondeföräldrar, blef vid 2 års ålder upptagen af en fru Sandell från Carlskrona, som var beslägtad med hans fader; student i Lund 1809, prestvigd 1813, collega scholæ och sedan domkyrko-kommisiter i Wexjö, samt 1829 kyrkoherde i Fröderyd, häradsprost i Westra härad 1839; har författat special-topografiska uppsatser, en utförlig bibel-exegetik och gjort ansenliga naturhistoriska och antiqvariska samlingar. "Vigtigare", säges det, "har dock hans verksamhet varit som Homilet och Casuistiker på det muntliga meddelandets väg."

Sandels, Samuel, född d. 14 Dec. 1724 i Hedemora, der fadern var prost, ernade först gå den theologiska vägen, men egnade sig i stället åt bergsvetenskapen, för hvilken han hade en afgjord böjelse, ingick i bergskollegium, utmärkte sig der lika mycket genom sina kunskaper och arbetsförmåga som genom sina umgängesgåfvor, och befordrades så, att han 1762 var bergsråd. Hans ovanliga duglighet togs sedan flitigt i anspråk och före sin död hade han varit ledamot i sex kommissioner eller beredningar och i fjorton direktioner. På alla ställen efterlemnade han spår af sin verksamhet och organisationsförmåga, såsom i enke- och pupill-kassan, i sjöassurans-direktionen, i assistans- och generaldiskont-verkens styrelse, i jern-

kontoret och brandförsäkringsverket, m. m. Han uppgaf planen till Strömsholms kanal, verkställde afvägningar, författade kartor och kostnadsförslag dertill, och hade 1780 uppdrag att låta upprena det oppgrundade strömdraget mellan Mälaren och Saltsjön genom Stönderteje stad. Det hastigt utförda arbetet igenrasade väl i anseende till sandens lösa beskaffenhet, men S. uppgjorde nu en plan att förvandla utloppet till en ordentlig farled och blott hans död hindrade verkställigheten. Fahlbergslag står hos honom i stor förbindelse, isynnerhet genom den omsorg han tog om kopparens fördelaktigare afyttrande mot hvad hittills skett. Denna hans förtjenst om det allmänna blef likväl förderlig för honom sjelf, ty då han, genom följderna af en förkylning, oförmodadt aflid d. 28 Mars 1784, befanns det, att han i sina räkenskaper väl debiterat sig för en betydlig summa, men underlåtit att sjelf föra egna anteckningar, så att man ej visste till hvilken utrikes ort han exporterat den emottagna kopparn. Följden blef att hans arfvingar, som trodde sig efter honom komma att erhålla en icke obetydlig förmögenhet, i stället måste göra sig urarfw. — S. hade, då Adolf Fredrik 1768 afsade sig regeringen, varit bland dem, som förklarade sig emot rådet, och för denna förtjenst, troligen mer än för någon annan, erhöles honom adelskap, hvilket han likväl för den gången undanbad sig och pryddes i stället med nordstjernan. År 1772 uppbjordes han likväl i adligt stånd, icke efter revolutionen, som det säges i Biogr. Lex., utan före densamma, eller d. 29 Maj 1772. Har utgifvit: *Anmärkingar öfver Finansverket och Statsbristen; Om varupris och arbetslönens reglerande; Åreminne öfver Riksrådet G. von Rosen; Åminnelsetal öfver Swedenborg, Tålas, Jennings; några tal och rön i vetenskapsakademiens handlingar, af hvilken akademi han var ledamot, o. s. v.* Hans son,

Sandels, Johan August, var född i Stockholm d. 31 Aug. 1764, ingick 1775 som kadett vid artilleriet, blef 1785 stabsryttmästare vid Finska kompaniet af adelsfanan och 1787 major vid dåvarande Karelska dragonerne, med hvilka han bevisade 1788 års fälttåg, men uppsatte följande året en egen frikorps af 600 man, som han anförde under de två följande krigsåren; blef 1803 chef för Savolax fotjägare-regemente, hvilken plats han innehade vid utbrottet af 1808 års krig. Detta var isynnerhet den lysande perioden af Sandels lefnad. Han blef nemligen kort efter fälttågets början chef för en särskild brigad, som väl endast bestod af 1,600 man, men hvarvid han hade ett par förträffliga bataljonschefer, isynnerhet den utmärkte major Malm, hvars strategiska sinne och ovanliga lokalkännedom voro mera värda än en flerdubbel mansstyrka. S. sjelf ägde dessutom mycket personligt mod och en särdeles gåfva att umgås med soldaten, hvilken derföre till honom hyste ett stort förtroende, isynnerhet som hans krigiska egenskaper understöddes af den yttre fördehlen: en imponerande figur. Genom allt detta förmodade den Sandelska brigaden verkställa åtskilliga

ganska lyckliga operationer emot den öfverlägsna fienden, tog vid Pulkila en Rysk trupp af 350 man, med en kanon, två fanor och mycken trost; vid Kärämäki kapell en anseelig proviant-transporthet jemte dess betäckning; ett nytt förråd vid Idensalmi kyrka, alla fiendens magasin i Kuopio o. s. v., samt gjorde vid Wirda bro d. 27 Okt. ett ärofullt motstånd mot 8,000 Ryssar, hvaraf 2,000 stupade, sårades eller tillfångatogs, bland de förstnämnde generalen furst Dolgorucki, och fienden nödgades begära ett stillestånd på 36 timmar. Belöningar fattades icke för brigadens anförare, som blef general-adjutant, general-major och Ridd. med St. K. af S. O. De fortforo i ännu större skala under de följande regeringarna, ehuru han då hade vida mindre tillfälle att göra sig förtjent deraf. Han förde väl 1809 befälet öfver armé-divisionen i Westernorrland, men endast träffningen vid Hörnefors föreföll derunder, och såsom fördelningschef i Tyskland och Norrige, kunde han ådagalägga sitt personliga mod blott i träffningen vid Roslau d. 29 Sept. 1813, men hvilken det varit fördelaktigare att undvika än att gifva. Han befordrades likväl till general-löjtnant och de öfriga graderna igenom till fältmarskalk, blef sekundchef för Svea lifgarde, president i krigskollegium, en liten tid öfverståthållare i Stockholm, landtmarskalk vid 1818 års riksdag och riksståthållare i Norrige från 1818 till 1827; blef friherre och grefve, Kom. med St. K. af S. O., Seraf.-riddare och excellens, alltså utan att derunder utveckla några framstående egenskaper mer än dem han röjt i 1808 års fälttåg. Yttre värdighet och representationsförmåga måste dock medgifvas honom. Aflid i Stockholm d. 22 Jan. 1831, efterlemnande 4 söner, alla militärer. Om dem säges i den af professor Palmblad i Biogr. Lex. författade biografien: "Den äldste utmärkte sig såsom befälhafvare både genom mod, lugn och moderation vid det oroliga gatuppträdet i Stockholm 1838; en yngre har i Algier vunnit ära och Hederslegionen." Den ofvannämnde äldste blef 1849 major och hofmarskalk.

Sandelsfors eller **Tenninge** masugn i Ore socken i Dalarna, vid Tenninge-åns utlopp i Skattunge-sjön, är privilegierad år 1752; enligt bergskollegii privilegium d. 9 Okt. 1826 är här anlagd ett valsverk med glödgugn för beredande genom garfning och valsning af tjenligt ämnesjern till skeppsankar- och grullinor, som af mycken godhet här tillverkas, och hvilket ämnesjern får afräknas på brukets årliga hammarskatt; bruket är beläget i en skön björkdäld och omgifvet af vackra alléer och planteringar. Arbetarne äro till stor del hämtade från Wermland.

Sandemar säteri i Österhaninge socken i Södermanland, $1\frac{3}{4}$ mtl. med underliggande $29\frac{5}{11}$ hemman frälse, $5\frac{1}{2}$ frälse skatte, och 5 utjordar. Hvem som först ägt godset är obekant, men riksrådet C. Bonde, som på 1640-talet innehade det, erhöill af förmyndare-regeringen, dels mot kontanta penningar, dels mot byte, flera hemman, som förut tillhörde kronan. Kongl. rådet grefve Gabriel Fal-

kenberg uppbyggde gården omkring år 1700. Egendomen såldes 1738 till lagman Wattring, som gjorde den till fideikommiss. Den har en vidsträckt park, stora trädgårdar, prydda med statyer och flerfaldiga samlingar. Manbyggnaden är aftecknad i Dahlbergs *Suecia*. Under Ryssarnes härjningar i skärgården skonades Sandemar, som det berättas, emedan deras befälhafvare var släkt med dåvarande ägarens fru, Beata Douglas. En träffning föreföll likväl här i Juli 1719 emellan en trupp kossacker och några få Svenske ryttare, der kossackerna nödgades draga sig tillbaka.

Sanderakjöld. Under detta namn adlades 1756 biskop Osanders söner, **Pehr Olof** och **Nils Anders**. Den förre blef president i Götha hofrätt; om den senare, se: *Osander*.

Sandhafra, **Sandrör**, äfven **Margräs** (*Arun-do arenaria*), växer vild på Fårön på Gottland och äfven i den Skånska flygsanden. Har på flera ställen, särdeles i Halland, utsatts att hämma flygsanden, och går i sandbankar, hvilka hafva någon fuktighet, med sina rötter ända ned till 20 alnars djup. Märkligt är att på alldeles släta fält, der flygsanden lagt sig stilla och redan är dämpad, så att icke någon sand betäcker den, aftynar den och går slutligen bort; men ju mera den af sanden höljes, dess starkare växer den. Planteras dels af rötter, dels af frön. Bladen äro väl något hårda, men ätas gerna af boskapen, sedan de blifvit frostbitna. — *Sandhvita* (*Alyssum incanum*) kan äfven begagnas för samma ändamål; den ätes af kon, geten och fåret, och biet besöker dess blommor. — Till samma slag höra *Sand-elm*, *Sandråg* (*Elymus arenarius*). *Sand-kampen* (*Phleum arenarium*), som blommor i Maj och Juni, men sedan bortvissnar; *Sand-starr* (*Carex arenaria*), som är hemmastadd vid Wenerns och Wetterns stränder och bäst passar till bindande af jemnare flygsandsfält. *Sandkloarten* (*Astragalus arenarius*) växer alltför låg och är för bladfattig att vara af något värde som bete. — *Sand-tåteln* (*Holcus mollis*), skall gifva en temligen betydlig afkastning på sandjord.

Sandhamnar, en landtudd på Skånska kusten mellan Ystad och Cimbritshamn, har två smala bankar, gående längs efter stranden, några kabel-längder från land och är ett farligt grund, der fartyg ofta förolyckas. Trakten häromkring kallas *Malarne* och beskrifves af Tuneld 1793 som en vidsträckt utmark, $1\frac{1}{2}$ mil längs sjöstranden, mellan höga backar som kallas *Sandskar*. Den har en ganska tjenlig belägenhet för skogsplantering, och har fordom burit ekskog. I tången, som hafsvågorna oppkasta på stranden, växer sparris vild. Vid stranden är ett godt älfiske, der, enligt Trozelli berättelse, ofta på ett dygn 20 lisp: d blifvit fångade.

Sandhamn, en ö i Stockholms skärgård, ungefär 9 mil från hufvudstaden, hör till Wermdö pastorat, har en god bamn, hvarest är en tullkammare och, vid botande farsoter, en karantänsplats. På denna ö finnes ett berg med en grotta, kallad *Frustugan*, så stor, att 6 till 8 personer kunna

rymmas stående deri. Den har sannolikt samma ursprung som jättegrytorna, hvilket intygas af flera fördjupningar i berget deromkring, uppkomna genom hafsvågornas squalpning och lösa stenars deraf föranledda rullning. Straxt bredvid är *Strömsundet*, ett ovanligt trångt farvatten, men som är tillräckligt djupt äfven för de största skepp.

Sandhamn i Thorhamns socken i Blekinge, har en god bamn. På byns utmark ligga tvenne forntida offerstenar, som kallas *Allaremo*, och på hvilka de förbigående ännu pläga kasta ris och småsten som offer.

Sandhem, med Härja, Utvängstorp och Nykyrka annexer, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Redvägs kontrakt, Skaraborgs län och Skara stift, $2\frac{1}{2}$ mil S.O. från Falköping, består med annexerna af $74\frac{2}{3}$ hemman (enligt Forsell, men enligt Stiftsmatrikeln af $72\frac{2}{3}$), uppskattade till 336,990 R:dr. Sandbems socken ensam har 1,650 invånare och en areal af 26,776 tunnland, hvaraf 1,170 äro sjöar och kärr. Jordmånen är sand med något matjord, hvilken här kallas mjelljord. Kyrkan är byggd år 1401 och helgad åt jungfru Maria, samt tillbyggd 1693. I en familjegraf, som nedrefs i början af detta århundrade, fanns en fru Anna Stakes dyrbara likkista af koppar, hvilken fick sin plats i sakristian. Enligt gamla handlingar har en Lindorm Pedersson af Forstena-släkten, d. 20 Juni 1383, emot Hasanshult i denna socken af Gothar Haquons-son tillbytt sig Hästeryd i Småland. Till sägner hör, att en af Hunabärens konungar skall på Hunareds hemmans ägor lidit ett nederlag. Han har här blifvit begravd och gården fått namn af händelsen. Flera andra stenkummel finnas i socknen, inom hvars gränsor en stad berättas ha legat, och betat Kylling. I socknen finnas för öfrigt icke mindre än 5 säterier: *Dintestorp*, 4 mtl., ligger så högt, att man derifrån kan se flera mil öfver Falbygden; hit höra 13 torp, en qvarn och en såg. *Grimstorp*, 2 mtl., har varit en kungsgård, der en konung Grim bott, och finnes i Erik XIII:s jordbok upptaget bland rikets slott och län. *Måseberg*, 2 mtl., äges af bönder. *Tunarp* med *Almesback*, 2 mtl. säteri med qvarn, såg och valkstämp samt en kniphammare, hvilken likväl 1828 endast hade 2 arbetare och 300 R:dr tillverkning, samt *Margretheholm*, 1 mtl. säteri vid sjön Stråken. Slättängs kniphammare, som äfven ligger här, hade ofvannämnda år 3 arbetare och 500 R:dr årlig tillverkning. Vid Slättängs gästgifvaregård hållas årligen tvenne marknader. Adr. Falköping.

Sandhults socken, $1\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Borås, ett af annexen till Bredareds moderförsamling i Elfsborgs län, består, jemte Hedared, af 27 hemman, uppskattade till 70,675 R:dr. Sandhult ensamt har 1,110 invånare och en areal af 18,098 tunnland, hvaraf 1,275 äro sjöar och kärr. Kyrkan är byggd af sten och dess ålder okänd. I socknen ligga *Hellereds* eller *Hallaröds* säteri, som var Kallsläktens stamgods, och hvartil *Wolfenforss* jernverk hör; *Källeberg*, 1 mtl. säteri, med en gammal karaktärsbyggnad samt *Börshult*, 1 mtl. frälse, med en vacker åbyggnad. Adr. Borås.

Sandjord. Denna är en af hufvudjordarterna, och finnes mycket i Sverige af flerebanda finhet och färg. Den allmännaste är så kallad golfsand, som är något rödaktig och grof, bestående af söndermalen blekröd fältspat, kvarts och glimmer, utgörande stora hedar och åsar, sannolikt uppkomnen af söndergrusade berg, och öfvergående uti groft grus och klapper. Den finaste sorten kallas flygsand och förekommer i Skåne, der man genom trädplantering söker dämpa dess öfversvämning. Till åkerbruk är sanden otjenlig om den ej är blandad med någon af de andra jordarterna. Den kan förbättras genom påkörning af torf, myrjord, lera, skogsjord, mergel, mull o. s. v., och blir då särdeles passande för råg och bohete. Sandjorden är lättbrukad, kan tidigt besås och skördas, assimilerar lätt gödningen, men håller den ej så länge kvar, lider snart af torka och tager lätt solvärmen till sig. Den är god att föra på myror till deras förbättring, äfvensom på lerjorden för att göra densamma mindre hård och svårbrukad. Märkvärdig är sandåsarnas strykning i vårt land, som merändels går från nordvest till sydost, parallelt med hufvudbergskedjorna; klapperstenarna finnes vanligtvis äfven utspridda i samma riktning från sin moderklyft och båda fenomenerna utvisa de forna hafsströmmarnas lopp i Sverige.

Sandman, Johan, pastor vid lifdrabanterne och Carl XII:s hofpredikant, följde honom under hans första fälttåg och stod i mycken nåd hos konungen, som gjorde honom till sin öfver-hofpredikant och bikfader samt 1704 utnämde honom till kyrkoherde i Borås, der han dog d. 23 Maj 1728 vid 59 års ålder. Då han tog afsked från Carl i Thorn, gaf denne honom en antik förgylld silfverkalk, som S. sedan skänkte åt Borås kyrka, och då konungen, på vägen till Norrige för igenom Borås nattetid, tillbragte han några timmar hos S., som han erbjöd superintendents-platsen i Hernösand, men hvilken denne undanbad sig.

Sandneglikan (*Dianthus arenarius*), är en vacker blomma, som växer i flygsanden i flera af rikets sydliga provinser, särdeles Skåne, och fyller luften med sin vällykt, isynnerhet om nätter och aftnar. Ätes med begärlighet af färet, äfven af hästen och nötboskapen.

Sandrulling. Se: *Strandpiparen*.

Sandseryd, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Jönköpings län, Wexiö stift och Tveta kontrakt, $\frac{1}{2}$ mil från Jönköping. Pastoratet är det minsta i stiftet, hvarföre 1845 års ständer anslog 27 tunnor kronotionde för att öka kyrkoherdens lön till en sådant minimibelopp; består af 18 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 63,175 R:dr, med en folkmängd af 710 personer och en areal af 10,738 tunnol., hvaraf 450 äro sjöar och kärr. Kyrkan skall ha varit byggd af en fru Susanna, men uppbrenn 1647; hon uppfördes sedan af sten och undergick 1820 en större reparation. I socknen ligga *Olofstorp*, 1 mtl. krono-skatte rusthåll, väl bebyggt och med två vackra trädgårdar; *Hedenstorp*, en sätesgård, med anseelig åbyggnad, trädgårdar och vattenledningar, hvaräst finnes en komplett samling af Sven-

ske konungars porträtter från Gustaf I af Ehrenstrahl, samt deribland en taffla, föreställande Carl XII i kroppsstorlek till bäst under slaget vid Narva, det enda original, som lär vara i Sverige; dessutom äro i socknen 11 bergslagshemman, som ha en gemensam masugn vid Taberg. Denna bär äfven namnet *Sandseryd*. (Se: *Tabergs bergslag*.)

Sandsjö, med annexet Wallsjö, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Jönköpings län, Wexiö stift och Westra härads kontrakt, består af 62 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 203,322 R:dr. Folkmängden år 1843 var 2,480 personer. Arealen är 43,925 tunnol., hvaraf 3,220 äro sjöar och kärr. "Rörande kyrkan", säger Wieselgren, "må nämnas, att den är af sten, sannolikt byggd i katholska tiden, reparerad 1696 "med öfverste Carl Printzenschölds pådrifvande"; målades på Gref. Fab. Wredes hufvudsakl. bekostnad 1709; utvidgad 1764. År 40 aln. lång, 26 bred. Altartafeln säges vara af Hörbergs första arbeten. Har 4 afdelningar. Jesu bön i Örtagården föreställes i ena, Tron och Hopet i andra, Korsfästelsen i 3:dje, Uppståndelsen i 4:de. Per Hörberg bodde här i församlingen såsom Häreadmälare på 1760-talet, och blef Annandag Jul 1769 sammanvigd med Pigan Maria Ericsdotter från Möcklamo. Han har en sväger, afsk. Soldaten Ång, som ännu lefver, nära 90 år g:l. Vid tornets fall 1635 krossades hvalfvet, då stapel uppbyggdes." I prestgården, som ligger nära kyrkan, nedslög Åskan natten emellan d. 9 och 10 Sept. 1819, förstörde eldstäder, fönster och dörrar, smälte en hop silfver och jern, meddelade filar och andra stålarbeten en stark magnetisk kraft, men skadade ingen och tände ej. Nära intill kyrkan har varit en hednisk begravningsplats, der en mängd grifthögar finnas, äfvensom några runstenar träffats i socknen. Här ligga *Printznds säteri* (se detta ord) och icke mindre än sju andra mindre: *Hattsjohult*, *Godanäs*, *Stora Åskås*, *Margrefoehult*, *Grimstorp*, *Aplaholm* och *Önarp*, hvartera 1 mtl. Dessutom tvenne mindre pappersbruk: *Nyholms* och *Strömsunds*. De förnämsta sjöarna i socknen äro: *Nommen*, *Storsjön* och *Wallsjön*. I socknen hållas tvenne marknader i Juni och Augusti, hvarom det heter hos Wieselgren: "De många marknaderna i denna ort prisas ej längre för sitt gagn. Krogarne på markn.platsen äro vanligen flera än hornboskapen, der "lätt afsättning" sker på den "vinst", som möjligen kunnat uppkomma "genom köp och byte". Afståndet från Jönköping är 5 $\frac{1}{4}$ mil. Adr. Wexiö ell. Jönköping.

Sandsjö socken, annex till Linneryds moderförsamling i Wexiö län, består af 34 hemman, uppskattade till 137,720 R:dr, med en folkmängd af 1,850 personer och en areal af 28,049 tunnol., hvaraf 1,790 äro sjöar och kärr. Kyrkan var af träd, men nybyggdes af sten 1837 och försågs med ett torn. "Predikstolen är utmärkt prydlig; belägenheten vid sjön är skön. Ringmur med jernportar och jerngaller, trädplanteringar m. m., vittna om folkets känsla för det vackra" (Wieselgren). I socknen ligga *Oremo* masugn och militiebostället *Henstorp*, som bebotts af Dacke, och der-

före allmänt kallas *Dackemåla*. Det indrogs till kronan i följd af ägarens uppror. Adr. Wexiö, hvarifrån socknen ligger, enl. Forsell, $4\frac{3}{4}$ mil, men enl. Wieselgren $5\frac{1}{2}$ mil.

Sandstad i Munktorps socken, ett ställe, som skall vara uppygdt af S:t David och efter honom blifvit kalladt S:t Davidsstad, hvilket sammandragits på detta sätt. I Trefaldighetskällan, som ännu kallas *S:t Davids källa*, skall han ha döpt många hedningar.

Sandstensklefvan kallas nedersta hvarfvet af Kinnekulle, 450 aln. bredt, men i lodrät höjd 41 alnar, består af hvit sandsten, som stöter något i gult, betäckt med sand samt svart och något rödblandad mylla. På västra sidan vid Hellekis och Råbäcks stränder ser man, då vattnet i Wenern sänkt sig, huru detta hvarf utskjuter i sjön flera famnar under vattenytan i tunna skifvor eller lager, ofta af icke fullt 2 tum's mäktighet, då deremot de ofvan besiftnliga äro 4 till 6 kvarter tjocka.

Sandströmer, Anders Peter, statsråd, chef för finans-departementet, hvartill han utnämndes i April 1848, R. af N. O., född d. 4 Okt. 1804, hette förut Sandström, när han 1847 upphöjdes i adligt stånd. Var då landshöfding i Jemtland, dit han flyttades 1844 från det kammarråds-embete i kammar-rätten, han förut innehade. Var ordförande i den kommitté, som 1846 sammanträdde i Stockholm att utarbete ett förslag till en förenkling af sättet för de ordinarie skatternas utgörande, och hvilket vidlyftiga arbete öfverlemnades till 1847 års ständer, men förföll, emedan det antogs endast af två stånd, borgare- och bondestånden, men afslogs af adel och prester. Frågan om sättet för detta ärendes afgörande, huruvida det skulle betraktas såsom ett af dem, hvilka böra gå till förstärkt utskott, eller som förfalla när 2 stånd stanna mot 2, väckte många debatter mot slutet af riksdagen.

Sandvik är namnet på en hamn i Kila socken i Södermanland, lastageplats för Stafsjö bruk, och tvenne hamnar på Gottland, den ena i Bunge, den andra i Westergarns socken.

Sandviks socken, ett af annexen till Burseryds moderförsamling i Jönköpings län, 9 mil S.V. från Jönköping, består af 5 hemman, uppskattade till 12,760 R:dr, med en folkmängd af 236 invånare och en areal af 6,364 tunnland, hvaraf 1,580 äro sjöar och kärr. Jordmånen är mager och till icke obetydlig del skogbeväxt. Alla gårdarna i socknen ligga enstaka. Kyrkan är af träd och en s. k. offerkyrka, som ofta erhållit gåfvor från andra orter, till och med från utlandet. Enligt Alvin sker detta "ännu i dag", men enligt Wieselgren hade hon 1725 från nära och fjerran så stora inkomster, att klockaren för uppbörden erhöi ett årligt arfvröde, och kyrkoherden äfven fick ett sådant åt sig beviljadt. Hon tillbyggdes år 1715, men den gamla delen anses för den äldsta i Wexiö stift, har en vacker belägenhet på en udde i sjön Fegen, 3 mil lång och den största af socknens nio sjöar. I "Westbo Härads Beskrifning" säges, att hon, ehuru undangömd af skogen, likväl 1744 spolierades af Danskarne, och Wieselgren uppger

att det skedde 1646. Båda uppgifterna äro osihliga, emedan Sverige intetdera året hade något krig med Danmark, utan torde böra vara 1644. Kyrkoskruden bortfördes af fienden och äfven den ena klockan. I socknen ligger säteriet *Sandvik*, 1 mtl. Adr. Qvarsebo.

Sandåsar. Många, och ganska betydliga, sådana genomskära landet i nordlig och sydlig riktning, särdeles i Upland, Westmanland och Nerike, och anses såsom bevis på den verkan ett länge öfverströmmande vatten utöfvat på Svenska jordens bildning. Några af dessa hafva 100 fots höjd och deröfver.

Sandö glasbruk, i Nora socken, $4\frac{1}{2}$ mil från Herösand, anlades 1750, men har i senare tider undergått flera förändringar och förbättringar, särdeles då det innehades af C. Ramström, som dervid införde tillverkning af flera slags glas, äfven takpannor.

Sandön. Se: *Gottiska Sandön*.

Sangie-ån i Westerbotten ansågs i slutet af förra århundradet för Svenska språkets gräns, på andra sidan om hvilket det Finska vidtog.

Sangö, en klippa i inloppet till Fredrikshall, som Svenskarne i Augusti 1814 bemäktigade sig och der de anlade 2 batterier, hvarmed de den 13:de började beskjuta fästningen. Man hade förut trott, att artilleri omöjligen skulle kunna föras upp på denna holme.

Sanna, en drottning, som, enligt sagan, under sin resa öfver Tiveden, angripits af födslovända och på ett ställe i skogen blifvit förlöst. Denna plats heter ännu *Sansstubble* och ligger i Wiby socken. Hon tros ha varit gemål åt konung Grim, som gifvit Grimstens bärad sitt namn. Andra hålla före, att den ofvannämnde Sansstubben rättare bör heta: Sone- eller Sunestubble efter Sune Folkunge, konung Sverker Carlssons måg, som här förlorade lifvet.

Sanna grufva i Winteråsa socken i Nerike, icke långt ifrån landsvägen, ger malm af god och rikhaltig beskaffenhet.

Sanna hed, i Kumla socken i Nerike, är exercisplats för Nerikes regemente.

Sannarps säteri i Årstads socken i Halland, består af 2 hemman, med god åker och äng samt ekskog, har en vacker åbyggnad och en betydlig trädgård.

Sannegården eller **Sandegården**, ett mtl. säteri i Lundby socken på ön Hisingen nära Götheborg, tillhörde fordom Oxenstjernerka släkten, men blef 1734 utbytt mot Burgården och anslaget till säte för Götheborgs biskopar. Här stod i Carl Gustafs tid en träffning mellan Svenskar och Danskar, hvilka förstnämnde slagit en brygga vester om gamla varfvet. De behöllo öfverhanden och Danskarne nödgades vika. I denna strid stupade den väldige kämpen Skialrup, som, enligt sägen, var en trollkarl, och således skottfri för blykullor, men blef skjuten med en silfverknapp; han fäktade likväl länge på knä, till dess han föll genomborrad af Svenskarnes korsgevär.

Sanningen tränger igenom som en åskvigg, ett gammalt ordspråk, som innebär sin egen förklaring. I en snart 200-årig samling: *Svenska Ordsäeder och Lärespråk* förekommer icke mindre än 17 sådana, ämnade att visa sanningens okufliga magt, att förespå dess slutliga seger, men tillika att erinra om huru farlig hon är att bekänna, och huru ogerna hon höres både af hög och låg.

Santesson, Anders Lorentz, född d. 12 Mars 1752 i Slättbøgs församling i Kronobergs län, der fadern var prost och kyrkoherde. Blef student i Lund 1769, men var länge tveksam om han skulle välja medicinen eller theologien till sitt hufvudstudium. Slutligen bestämde han sig för den förre, begaf sig till Upsala och promoverades der frånvarande till doktor 1780, blef stadsfysikus i Gefle, fick assessors titel och kallades till ledamot af vetenskaps-akademien. Ett fel i underlifvet lade honom i grafven d. 9 Maj 1810. Han var icke blott en lärd och erfaren läkare, utaf äfven en välgörande medborgare och menniskovän; stiftade redan i lifstiden en fond till understöd för fattiga ståndspersoner, hvartill han bland annat samlade bidrag genom anställda konserter, hvarvid han sjelf blåste flöjt, och som han genom sitt testamente ytterligare skänkte ett kapital; gaf dessutom ett sådant åt Gefle stads barnhusinrättning och åt sin födelsesocken, samt en del af sitt dyrbara bibliotek till Wexiö gymnasium. Har utgivit flera skrifter i sin vetenskap.

Santesson, Berndt Harder, kommerseråd, R. af N. O., Kom. af W. O., är född i Götheborg d. 15 Mars 1776. Fadern var en af stadens anseddaste handlande och en bland stiftarne af den Willinska fattigskolan derstädes. Som han då ännu tillhörde den Herrnhuthska sekten, skickade han sin son vid endast 6 års ålder till Christiansfeldt att uppfostras, ett exempel, som sedan följdes af många föräldrar i Götheborg, men återkallade honom derifrån 1786, då han öfvergifvit församlingen. Vid 13 års ålder afgick ynglingen till Upsala, men studierna afbröts redan 2 år derefter, 1791, då modern, som blifvit enka, hejkallade honom att biträda sig vid den vidlyftiga handels skötande. Den unge S. fann snart smak för denna nya samsättning, och blef sjelf innan kort en ansedd köpman, som dessutom lifligt intresserade sig för inhemska näringsars förkofran. Han anlade således 1802 på sin egendom Årnäs i Westergöthland, ett glasbruk för tillverkning af Böhmiskt fönsterglas, utvidgade det af honom inköpta Bromö glasbruk vid Wenern, och anlade 1814 ett nytt alunbruk, Carlsfors, vid en för sådant ändamål inköpt egendom på Billingen. Mest bekant är likväl S. såsom riksdagstälare och en bland de förnämste beforderarne af Götha kanals anläggning och utförande. Han hade redan som ung mycket intresserat sig för verkställigheten af Trollhätte slussverk, och genom sin bekantskap med grefve von Platen, intogs han af dennes nit för hans älsklingssid. Riksdagsman vid 1809 års riksdag, medverkade han betydligt till ständernas bifall för an-

läggningen och sedan enskildt till teckningens be-
drifvande, i hvilken han sjelf deltog med omkring 60,000 R:dr. Sådant var icke särdeles svårt på den tid, då företaget hade opinionen för sig; men det blef vida svårare, då denna opinion förändrade sig, och blef lika mycket emot kanalen och dess gynnare. S. förlorade likväl icke modet, uppträdde som en varm kämpa för densamma och var så öfvertygad om verkets framgång och fördelar, att han inlöste en mängd af dess aktier, hvilkas nominalbelopp i Biogr. Lex. uppgifves till 700,000 R:dr. Kanalbolaget var ej heller otacksamt för hans förtjenster om detsamma; det valde honom än till ledamot af sin direktion, än till ordförande deri, än till föreståndare för Motala verkstad, och anslog från och med 1846 åt honom en pension af 500 R:dr B:ko, hvartill 1848 års ständer lade en på lika summa. S. hade nemligen, dels genom missgynnande konjunkture, dels genom fallet af Götha kanals aktier, förlorat största delen af sin förmögenhet. Han har varit riksdagsman vid de flesta riksdagar till och med 1834, utmärkt sig genom ett särdeles lyckligt föredrag, och har ansetts som ett af landets yppersta finansiella hufvuden, hvarom opinionen uttryckte sig i det bekanta yttrandet, att staten borde öfvertaga reglerandet af Santessons affärer, mot det han öfvertog reglerandet af statens.

Sapieha, en högt ansedd Polsk furstlig familj, hvaraf flera medlemmar förekomma i Svenska historien under Sveriges krig med Polen. Den utmärktaste af dem är **Leo S.**, född 1557 och död 1631, hvilken anförde Polska bären emot Gustaf Adolf den Store och var en af dennes anseddaste motståndare.

Saracka var hos de forndne Lapparne en gudomlighet, ungefär svarande mot Gud, Skaparen. Högström erkänner likväl, att han icke af dem kunnat få något redigt begrepp om hvad de menade med detta väsen, som de kallade än *Sarack*, än *Saragads*. Andra ha likväl berättat honom, att de hålla Saracka för den skapande naturkraften, som är verksam vid människors och djurs födelse, samt verka till deras trefnad och bibehållande, men att den ej skulle vara densamma som Gud.

Sara Olofsdotter, en bondhustru i Moheda socken i Kronobergs län, afled 1819 i en ålder af 101 år. Hon hade under sin långa lefnad aldrig gjort längre resa än 2 $\frac{3}{4}$ mil från sitt hemvist, Torp, vid Wexiö. Under sina sista år fick hon nya tänder.

Sardinien. Med detta lands regering är till följd af den i Genua år 1839 afslutade handels- och sjöfartstraktat, öfverenskommit om en fullkomlig reciprositet emellan Svenska och Norska samt Sardinska fartyg i de motsvarande ländernas hamnar, så i anseende till afgifter som in- och utförsel af tillåtna varor. Handelsrörelsen emellan båda staterna är likväl ännu föga betydlig, så att t. ex. 1846 de till Sardinien från Sverige utskippade effekter: jern, trädvaror och styckeegods, icke ansågos utgöra högre penningvärde än 40,000 R:dr; att de dit ankomna Svenska fartygen voro tillsam-

mans 10 om 913 läster, hvaraf 6 kommo från Sverige och 4 från utrikes orter; att intet Svenskt fartyg derifrån gick tillbaka till Sverige och intet Sardinskt ankom hit. Det har likväl händt ett par år, att något Sardinskt krigsfartyg besökt Stockholm, egentligen för att afhämta i Sverige beställda kanoner.

Sarsfjön, ett nybygge emellan Hede och Storsjö kapell vid Jemtlandska gränsen, är den enda människoboning man träffar på den 5 mil långa ridvägen mellan båda dessa ställen.

Sarga. Se: *Hugg och slag*.

Sarmax blef, jemte Stararussa, Ladga, Tiffin m. fl. Ryska fästningar, af Jakob De la Gardie intagen under loppet af 1611 års fälttåg.

Saronsblomster (*Dianthus armeria*), träffas här och der på magra ängar och betesmarker i Skåne, Westergötland, Westmanland och på Gottland. Ätes af kon och fåret.

Sarpsborg, ett forntida fäste i Westergötland, dit prinsessan Astrid ledsagades och der hennes förmålning firades med Olof den Helige.

Sass, Johan, en Tysk kopparstickare, hvilken, jemte Wilhelm Svidde och Johan von der Avelen, under Carl XI:s tid inkallades till Sverige att gravera plancherne till Dahlbergs *Suecia*.

Sass, Henrik, var öfverste för Åbo läns infanteri och kommandant på Riga slott, då han 1650 introducerades på riddarhuset såsom Svensk adelsman. Han härstammade från

Sasse, Staffan, en Lybsk sjöman och anförare för den flottan, staden Lybeck 1520 skickade till Stockholm att undsätta Christina Gyllenstjerna. Han gick sedan 1521 i Gustaf Erikssons tjänst jemte 60 Tyska lansknekar och var, tillika med Knut Andersson Lilje, höfvidsman för lägret vid Rotebro. Då det flyttades till Järfva och fienden vunnit någon fördel öfver Svenska trupperna, hafvdsäkligen derför, att Sasses råd icke blifvit följdt af de andra anförarne, som voro Peder Fredag och Knut Bengtsson, afsatte Gustaf dem alla tre från befälet, men återtog honom snart till nåd, då han erfarit dess trohet, såsom chef för en afdelning af flottan, och adlade honom 1527. Vid konungens kröning hade han, i det då gifna tornerspelet, en strid mot Gudmund Slatte, hans medfriare till Olof Ryningens enka, men blef besegrad af sin motståndare och förlorade jemte segern äfven sin fästmö, som lofvat bli segervinnarens pris. År 1531 hade han det svåra uppdraget att afhämta kyrkklockorna i Dalarna och blef s. å. fogde på Stockholms slott. Hans födelse- och dödsår äro obekanta.

Sassabusken (*Osmunda regalis*), träffas på några få ställen i Sverige, men hvar den finnes, ymnigt, vanligen vid strandbräddar af åar och bäckar. Torkad är den nyttig till strö under boskapen, kanske äfven till dess foder och till stoppning i smärre sängkläder.

Satans grufveliga grasserande i Roslagen nämnes ännu stundom på skämt, men var på sin tid ett ganska allvarsamt mål, som då väckte mycket uppseende och hos den fromma enfalden mån-

ga bekymmer och förgelser. Händelsen tilldrog sig i en bondgård i Roslagen 1729, och en särskild berättelse är derom tryckt. Djefvulen oroade länge och svårt gårdens folk, som kallade presten till sin hjälp. Denne tvistade en stund med den onde på modersmålet; men befallde honom slutligen tala Latin. Då denna befallning ej efterkomms af djefvulen, förklarade presten sådant härröra deraf, "att denne djefval icke var Beelzebub eller Storsatan, utan en mindre underdjefval, som icke kunde eller hade lärt Latin, emedan han på sådana orter ej haft sine functioner." Han var således hvad man i dagligt tal kallar "en dum djefval." (Se vidare: *Trolldom*.) En gymnast, Olof Bergström, som i början af 1700-talet under rusigt tillstånd druckit satans skål, dömdes derför till 14 dagars fängelse vid vatten och bröd samt uppenbar kyrkplikt, hvarefter det tilläts honom fortsätta sina studier vid Strengnäs gymnasium.

Sate, i forn-Svenskan detsamma som *innebyggare, person*. Det heter således i Rimkrönikan: "Fulle med mycket folk och sate." Det kommer af *sitta*, och häraf: *undersäte*.

Saturnus. Se: *Mynttecken*.

Saud, i forn-Svenskan detsamma som *brunn*.

Sauer, Carl, föddes d. 25 Okt. 1742 i Carlskrona, der fadern var rådman, gick, vid endast 16 års ålder, till Pommern som underläkare vid Södra Skånska regementet, och kvarstannade här till krigets slut. Blef nu, 1764, student i Lund och promoverades 1772 till medicine doktor; blef 1776 regements-läkare vid konungens regemente, derefter provincial-medikus i Christianstads län, hvarifrån han tog afsked 1795, blef 1801 R. af W. O. och dog d. 26 Juli 1816. Har utgifvit åtskilliga medicinska afhandlingar och embetsberättelser.

Saulo fjäll, på gränsen mellan Piteå Lappmark och Norrige, är 5,309 fot högt och dess topp utan någon vegetation. Hvad som likväl egentligen gör det märkvärdigt är dess sällsamma formation. Det består nemligen af flera särskildta spetsar, vridna till skapnaden af en kägla, några med spetsen afplattad, andra med en hvass topp, och ett enda uppskjutande något öfver de andra i nära lodrät höjd. Denna dess besynnerliga bildning har vållat, att det tagits till titelvignett på Hermelins Beskrifning öfver Lappmarken och Westerbotten.

Sax. Härmed förstås vid myntverk ett af jern förfärdigadt verktyg, hvarmed myntplättar af silfver eller koppar uttryckas till bestämd storlek, af de dertill valsade jemntjocka banden, medelst en rund, i kanten stålbeklädd och stark, stamp, riktad mot ett dertill passande hål eller s. k. öga. **Saxe jernbruk**. Se: *Larsbo*.

Saxekunte eller **Knutshöjden** är ett märkvärdigt berg i Helleforss socken i Westmanland, $\frac{1}{2}$ mil från sjön Saxen, öfver hvilken det böjer sig omkring 150 alnar. Öfverst på kullen är råskillnaden emellan Helleforss, Saxhytte och Saxåns skogar, samt följaktligen emellan Nerike och

Wermland. Högsta kullen består af hällar och på öfversta toppen är, af sprängd gråsten, ett stort uppmuradt röse, som utvisar dessa skillnader; i denna håll, så väl som en derpå liggande stor sandsten, och i de omkring stående stora träden äro en mängd namn ristade.

Saxholms slott omtalas ofta i medeltidens historia. Det låg på en holme i Wenern vid Wermländska stranden, midt emot Kummelön, och lämningar af murar och hvalf finnas der ännu. Abraham Brodersson, drottning Margarethas gunstling, innehade det som län. Det tros ha blifvit förstörd under Engelbrekts uppresning. Olme härad har ännu fästets namn och figur i sitt sigill.

Saxtorps socken, annex till Vestra Karaby moderförsamling i Malmöhus län, består af 14 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 103,030 R:dr, med en folk-mängd af 1,080 personer och en areal af 4,906 tunn., hvaraf 3 äro kärr. Ligger vid hafvet, en mil från Landskrona, har en sandblandad åkerjord men betydlig ängsmark och torfjord. Adr. Lund.

Saxå, jernbruk i Fernebo socken i Wermland, var förut en bergsmanshammare. Här smidas vid en hård, af eget tackjern, 333 skepp:d 6 lisp:d stångjern, hvarföre i hammarskatt betalas 3 skepp:d 6 lisp:d. Afsättningsorten är Götheborg. Bruksstämpeln ett S med linie ofvan och nedanföre. Ägare: Hrr P. G. och B. Berggren.

Sborowsky, en ung Polsk adelsman, som, jemte en Lithauisk furste Coretsky, blifvit tillfångatagen af Svenskarne, skulle utvexlas mot Gyllenbjelm på Polska ständernas flera gånger förnyade begäran, men hvilket Sigismund, af hat mot sin farbror Carl IX, förstod att uppskjuta ända till halftannat år efter dennes död.

Scarin, Algot, född d. 20 Nov. 1684 i Skara, der fadern var rektor, blef 1704 student i Upsala och magister 1716. Hans studier gingo således icke fort men grundligt, och han tyckes i allmänhet hafva haft svårt både att fatta och skriva, ehuru han lärt och skrivit mycket. Blef 1722 hist. et moral. professor i Åbo, hvilket embete han innehade till 1761, då han tog afsked derifrån med kansliråds titel och löbens bibehållande. Dog d. 5 Nov. 1771 af ålderdomssvaghet. Var en ganska nitisk och litig lärare, som mycket syselsatte sig med de Svenska antiqviteterna. Har författat en *Afhandling om Kalmare-unionen*, skriven i anledning af thronföljarevalet i Sverige 1743, och förslaget att välja Danske kronprinsen; en *Jemlikning mellan två Svenska Prinsessor*, en *Beskrifning om Åbo Domkyrka*, flera parentationer och 126 disputationer.

Scarinius, Jonas Laurentii, född 1616 i Medelplana socken i Westergöthland, studerade och tog magistergraden i Dorpt, blef 1646 konsistori-notarie i Skara, rector scholar och theol. lektor derstädes, kyrkoherde och prost i Lidköping och 1673 superintendent i Carlstad, förnämligast genom Magnus Gabriel De la Gardies ynnest, hvilken han lærer förvärfvat genom sitt fina och bebagliga umgängessätt. Han hade likväl knappt hunnit tillträda detta embete, då biskopsstolen i

Wexiö blef ledig, på hvilken han samma år fick kongl. fullmakt, och den han innehade till sin död 1687. Han lemnade, säger Rhyzelius, "efter sig berömligit namn af Gudsfruchtan, fromhet och redelig tjenstachtighet."

Schmar, Gerhard von, öfverste och kommandant i Laholm, förmodligen af Tysk härkomst, hade länge varit i Svensk tjenst då han 1648 adlades. Han ibjälkskjöts på Laholms slott d. 26 Maj 1652, som det heter i Matrikeln "med fritt och motvilligt mod" af sin son **Gustaf von S.**, en yngling på 17:de året, hvilken också derföre straffades till lifvet. En yngre son af honom var

Schaar, Axel von, född i Stockholm d. 15 Dec. 1641, ingick 1657 i krigstjenst som kornett och var 1677 major samt 1692 öfverste för Smålands kavalleri; blef 1699 general-major och landshöfding i Westernorrland, friherre s. å., men lät ej introducera sig, och afled d. 18 Nov. 1702 i Gefle, samt begrofs i Norra Wi kyrka, till hvilken han och hans fru 1685 skänkte en altartafel. Under sin krigiska bana utmärkte han sig vid många tillfällen genom ett orubbligt mod, och Carl XI hade till honom ett sådant förtroende, att han kommanderade honom till alla sådana företag, der denna egenskap förnämligast togs i anspråk. Under Carl Gustaf hade han deltagit i Köpenhamns stormning; i slaget vid Halmstad 1676 sammanträffade han två gånger; i spetsen för sin skvadron, med en Dansk infanteribrigad, som han helt och hållet nedbögg. I det vid Lund fick han 2 hästar undanskjutne och erhöill vid slagets början ett svårt sår, men kvarblef icke desto mindre till stridens slut, hvarunder han elfva gånger sammandrabbat med fienden och fått ytterligare fem sår, till hvilkas läkande han fördes till Malmö. I slaget vid Landskrona 1677 blef hans bäst skjutne och hela fiendens skvadron red öfver honom, då hans bröst blef hårdt trampadt. Vid reträtten från Rönneberga skickades han med 200 man att understödja Johan Sparre, som med några rekryter från Sverige råkat bland fienden och var hårdt ansatt; förde arrièr-gardet vid reträtten till Christianstad, var i ständig träffning mot Danskarne och afhöll deras påträngande, intilldess Carl hann draga sig undan med sina trupper. Då fienden landstigit i Wenneberga för att undsätta Christianstad, var han bland dem, som skickades till dess fördrifvande och utförde sitt värf med fullkomlig framgång, o. s. v. — Ätten utgick med hans son, öfverstlöjtnanten **Johan Axelsson von S.**, som dog utan söner på Ribbingshof d. 7 April 1723.

Schade, Karsten, ryttmästare, hade 1599, under det hertig Carl belägrade Åbo slott, förvakten vid den trupp, som skickades mot de Finske bönder, hvilka anryckte till slottets undsättning. Desse vände väl först om; men då de funno hans ringa styrka, fattade de ånyo stånd och drefvo honom tillbaka, då han blef illa sårad, men räddades af ryttmästaren Hans Bock, som kom med sitt manskap till hans hjälp.

Schæfer, Johan, var född i medlet af 1600-

talet i Åbo, der fadern var rådman. Sonen studerade och blef magister i sin födelsestad, samt antogs 1684 till kongl. hofpredikant på greffe Lindskjölds rekommendation. Några ovarsamma uttryck i en predikan, hällen inför kongl. familjen Palmsondagen 1685, ådrogo honom likväl tilltal inför hofkonsistorium. Dessa uttryck voro bland annat, det brödet och vinet, efter consecrationen, verkligen blefvo Kristi lekamen och blod; att återlösningen, genom korsfästelsen, kostat Kristus hals och ben, den timliga och eviga välfärden; att fäderna i gamla testamentet blifvit saliga genom skuggan, men vi genom väsendet o. s. v. För dessa förseelser dömdes han, efter en vidlyftig undersökning, af konsistorium att tredje dag Påsk från predikstolen uppläsa sina villosatser och bedja alla, som deraf tagit förargelse, om tillgift, emedan felet skett af förseende, men icke af oförstånd och arghet. Märkligt nog skadade denna offentliga afbön icke hans anseende ej eller hindrade den hans framtida befordran; tvärtom blef han 1690 kyrkoherde i Gefle och visitator öfver Finnmarkerna i Helsingland och Gestrikland, der han mycket befordrade kristendoms-kunskapens utbredande. År 1702 var han præsens vid prestmötet i Upsala, der han, säger Westén, "med styrka och heder försvarade sin synodal-disputation." Men när denna skulle ventileras, blef den på flera fremmande ministrars begäran, inhiberad, emedan författaren tillåtit sig några hårda uttryck om fritänkeriet hos åtskilliga Europeiska nationer. På sin ålderdom råkade han ut för en ledsam process, hvars beskaffenhet ej nämnes, men som påskyndade hans död 1725. Han skänkte sin boksamling till Gefle gymnasium, som dermed grundlade sitt bibliotek.

Schaeff, Peter von, son af handlanden och rådmannen i Arboga Johan S., och född derstädes 1700, blef 1731 vice borgmästare i Söderhamn och vald till denna stads jemte Hudiksvalls fullmäktig vid det årets riksdag. Här utmärkte han sig som en verksam partiman, så att han följande året blef häradsbörding i Tveta m. fl. härader i Jönköpings län, sedan assessor i Götha hofrätt och i samma beställning adlad år 1751, hofrättsråd och vice president derstädes. Afled i Stockholm d. 12 Maj 1761. Hans ätt utgick med sonen, hofrättsrådet **Johan Wilhelm von S.**, död d. 13 Okt. 1805. Förmodligen en släkting till desse,

Schaeff, Johan, son af häradsbördingen Johan Persson S., född på Ryedahls säteri i Blekinge, d. 1 Maj 1727, inträdde vid 16 års ålder som volontär vid fortifikationen, blef sedan fänrik vid Bousquets regemente, kapten vid Skaraborgs och genom byte vid Uplands regemente, hvarifrån han 1768 tog afsked med majors titel; fick S. O. 1770, och adopterades 1784 på den adliga ätten von Schaeffs nummer, samt bistade 1786 och 1789 årens riksdagar. Genom misshushållning förstörde han sin egendom, och då han på gatan i Stockholm en gång blifvit öfverkörd, måste han deretter gå på kryckor. Han förstod likväl att draga parti af denna motgång, släpade sig, troligen utan

särdeles svårighet, i en slags uniform prydd med kord och svärds-orden, på sina kryckor kring befvadstadens gator, ansågs för en sårad, af staten förgäten, krigare, väckte derigenom mycket deltagande, insamlade rika allmosor och förde ett ganska komfortabelt lif. Detta väckte emellertid mycken skandal och han inlöstes, icke utan missnöje, i fribröd på Danviken, der han afled d. 22 Mars 1806 utan söner, då äfven hans ättegren utgick.

Schallerus, Peter. Se: *Gripenflycht*.

Schantz, Johan David, var född i Stockholm i första hälften af 1600-talet. Fadern var kongl. sekreterare och af en gammal adelig ätt från Hessen-Kassel. Sonen blef 1666 sekreterare i riksarkivet, sedan sekreterare vid militiestaten i Skåne, Halland och Blekinge, förhöll sig väl vid Malmö belägring 1677; blef derefter sekreterare vid preliminar-~~o~~erhandlingarnas avslutande med Danmark, innan fredskongressen öppnades, och såges ha "vist särdeles god conduite vid introducerandet af Svenska kyrkoceremonierne och lagen i bemälda provincier." Till belöning derföre upphöjdes han 1681 i adligt stånd. Ätten utgick med sonsonen, kaptenen **Johan David S.**, som dog ogift i Götteborg 1753. De yngre bröderna,

Schantz, Ludvig, Fredrik och Christian von, adlades 1693, då de lade von framför sitt namn. Den äldste af dem, **Ludvig**, var då sekreterare i banken, blef sedan protokolls-sekreterare, och 1701, efter Lejonmarks afgång, sekreterare i riksarkivet, med förbigående af den äldre och förtjentare Palmiskiöld, och med återopande af Schantz' aftagande krafter och syn såsom skäl för hans befordran. Han gick likväl icke länge sin medtäflore i vägen, ty han dog redan följande året d. 2 Okt. 1702, endast 52 år gammal. — **Fredrik** var landssekreterare i Nerike och Werm-lands län, och blef 1690 protokolls-sekreterare i senaten, i hvilken beställning han adlades. Född 1651, död 1697. **Christian** var, vid sitt upphöjande i adligt stånd, referendarius i kongl. kansliet, blef sedan anställd vid Tyska expeditionen af detsamma, och d. 16 Juli 1701 i Kurland ihjälskjuten af en snapphane, vid 46 års ålder. — De märkligaste af släkten voro:

Schantz, Johan Fredrik von, son af Fredrik von S., född i Stockholm 1680, blef, efter slutade studier, år 1700, anställd i kongl. kansliet, 1710 registrator vid kommers-expeditionen och 1719 sekreterare i riksarkivet efter Palmiskiöld. Hade vid riksdagarna uppdrag att i rådet föredraga och expediera prestandets besvär, hvilket han också gjorde till ståndets fullkomliga nöje, som derför rekommenderade honom till någon "förbättring till heder och förmåner." I följd af denna rekommendation erhöll han 1728 kansliråds titel och blef 1737 öfverpostdirektör. Afled efter en långvarig sjukdom d. 24 April 1743. Karakteristiskt för tidens seder är, att man vid hans graföl, för att hedra den afidne och hans embete, drack de bästa viner ur glas, formade som posthorn.

Schantz, Carl Ludvig von, var född i Stockholm d. 25 Maj 1681. Fadern var Ludvig von

S., och denne Carl den äldste af hans 10 barn. Han fick en vårdad uppfostran, och lærer ha tecknat med färdighet. Studerade numismatik och annan arkeologi; öfvade sig i läsning af run- och munkskrifter och lade sig äfven på genealogien. Dessa hans kunskaper togos isynnerhet i anspråk efter hans svärfaders, Brenners, död, då han till en del måste tjenstgöra som riksheraldicus, dock utan att derföre komma i åtnjutande af tjensten, ehuru kansli-kollegium föreslagit honom dertill. Carl XII lærer nemligen icke varit honom bevågen, och då tjensten, efter konungens död, tillsattes, utnämndes Casten Rönnow dertill och Schantz afspisades med en assessors-titel. Då likväl Rönnow kort derefter sjelfmant tog afsked, blef S. ändtliggen i Sept. 1719 utnämnd till Brenners efterträdare såsom assessor i antiquitets-arkivet och dess ritare. Han uppsatte nu en beskrifning öfver runstafven, som dock aldrig blef tryckt, författade en matrikel öfver ridderskapet och adeln, hvilken förvaras i riksarkivet bland de Tilas'ska samlingarna, en ättebok öfver många äldre och nyare Svenska familjer på 222 tabeller, en genealogi öfver Helfeltsska familjen, som han företog på Stockholms magistrats begäran o. s. v. Dog d. 25 Mars 1734, efterlemnande ett för sin tid ganska dyrbart bibliotek.

Schantz, Jakob Ludvig von, son af hofjunkaren Ludvig von S., var född d. 12 Nov. 1723, ingick i kansliet redan 1740, blef protokolls-sekreterare, lagman i Ångermanland och Westerboten 1766, och utbytte följande året denna lagsaga mot Nerikes; blef 1772 vice landshöfding i Örebro län, och erhöll 1776 landshöfdingetitel. Tog afsked vid 77 års ålder från lagmans-embetet, blef 1810 R. af N. O. och dog d. 13 Dec. 1817 vid 94 års ålder. Hans förnåma gifte med riksrådet grefve Lagerbergs dotter förmådde likväl icke skaffa honom högre värdigheter.

Schantz, Gustaf von, förste expeditiions-sekreterare vid ecklesiastik-expeditionen, med kansliråds titel, född d. 3 Okt. 1775, död 1847, har gjort sig känd som litteratör genom tre vältalighetsstycken, som belönats med Svenska akademien andra pris: *Äreminne öfver Sten Sture d. ä.* — Svar på akademien fråga: *Är vältaligheten en konst att blott pryda eller att bättre upplysa ett ämne?* och *Gustaf Erikssons tal inför rådet i Lybeck*, samt 2:ne historiska arbeten: *Försök till en historia öfver det förra Pommerska kriget* och en *Historia öfver kriget mellan Sverige och Ryssland åren 1788—1790*. Efter revolutionen 1809 utgaf han äfven som anonym flera politiska ströskrifter. Hammar-skjöld faller om honom det något stränga omdömet: "Alla dessa arbeten hafva samma karakteristiska egenskaper: tröttsam torrhet och tillskrufvad diction."

Scharf, Magnus Paul. Denne såsom läkare ganska obetydliga mans lefnad företer likväl ett par omständigheter, som äro karakteristiska för tiden. Han var son af en kyrkoherde Magnus S. och hade studerat i Upsala; blef sedan anställd som fältskär vid öfverste Hastfers regemente. Då pe-

sten år 1712 hotade Lund, lät magistraten förkalla "fältskärs-gesällen", som det då hette, Scharf, och antog honom till stadsfältskär mot de farliga villkoren af 15 d:lr synt genast, 40 d:lr i årlig lön jemte tjenlig pestrock och boställe. Han sökte sedan akademi-kirurg-tjensten och antogs dertill, emedan "man svärligen för 40 daler kunde få någon annan." Universitetet var då i sådan förlägenhet för erhållandet af en kirurg, att det måste taga en person, till hvars skicklighet flere af ledamöterna hyste ett välgrundadt misstroende, och Scharf, som var en förmögen man, emedan han var stadens gästgifvare, och endast betraktade kirurgien som en bisak, emottog tjensten för detta obetydliga arfvode, emedan en annan ej kunde lefva deraf. Straxt efter hans antagande råkade han likväl ut för en äfventyrlig rättegång. En kloakare i Dalby, Agrell, hade nemligen fått armpipan krossad af en soldat, som på honom lossat sin karbin, och dött under Scharfs behandling. För denna påstådda eller verkliga oskicklighet dömdes han af Götha hofrätt att böta half manabot och stå uppenbar kyrkoplikt. Man kan med skäl fråga: Hur skulle det gå med mången promoverad läkare, om följderna af hans kurer alltid skulle lika strängt bedömas? Scharf undandrog sig likväl det skymfliga straffet och flydde ur riket 1721. Han hade som pestläkare fått vitsoordet att vara "en litig, oförtrotan och försigtig kirurg."

Scharin, Axel von, härads-höfding i Westervika lagsaga, första häradsdömet, som då bestod af Tjusts fögderi och Sevedes härader, i hvilken beställning han adlades 1720, en af de många, som vid den tiden upphöjdes i adligt stånd, för att på riddarhuset skaffa hofvet pluralitet. Han hade likväl icke särdeles hugnad deraf, ty han dog redan 1724 utan manliga arfvingar, och slöt sjelf sin ätt.

Schartau, Henrik, var född d. 27 Sept. 1757 i Malmö, der fadern var rådman. Olikt i politiska tänkesätt söndrade fadern och borgmästaren Falkman; men då Schartau dog och efterlemnade sju, förut moderlösa, barn upptog Falkman dem alla och uppfostrade dem som sina egna — ett drag af heder och högsint människokärlek, som ej bör bli obekant för efterverlden. Henrik eignade sig åt studierna, var redan år 1778 magister i Lund, prestvigdes år 1780, och blef 1785 komminister i Lund, i hvilken befattning han kvarstannade till sin död d. 2 Febr. år 1825, sedan han år 1793 tillika fått Råby pastorat och blifvit prost öfver Torna härad. Några yttre utmärkelser tillföll honom ej, men han har gjort sig känd som en ganska nitisk själsörjare, såsom en verklig väktare på Zions murar, hvarken Herrnhutare eller pietist, men likväl så mycket skild från det vanliga slaget af andelige lärare, att man velat betrakta honom såsom stiftare af en ny sekt. Hans bok om *Nådeval* och hans skriftetal ha funnit många läsare och vänner. Har för öfrigt utgifvit en mängd skrifter i andeliga ämnen, såsom: *Utkast till betraktelser öfver vissa stycken af kathekesen*; *Frågor hörande till första undervisningen i*

salighetsdrän, jemte vägledning för dem, som skola undervisa; Utkast till predikningar; Undervisning i Christendomskunskapen, m. ö. S. var riksdagsman för presteståndet vid Örebro riksdag 1810.

Schartau, Ivar Ellert, kapten, erhöill 1811 Svenska akademien andra pris för ett skaldestycke: *Medboryaren*, och har för öfrigt utgifvit åtskilliga smärre poemer. Hans fru, Gustava S., har utgifvit ett par *Kokböcker* och några ekonomiska skrifter, samt derföre af regeringen mer än en gång erhöillit ett penningeunderstöd.

Schattau, Jakob von, född Tysk och adlad af kejsar Leopold, var "kongl. hofsekreterare" hos Carl XI och upphöjdes af honom äfven i Svenskt adligt stånd 1686. Det är allt hvad man vet om mannen. Hans ätt är redan utgången.

Schauman, Henrik Johan, var ryttmästare vid Åbo läns kavalleri och adlades 1686 för det han "under varande krigstid uti fells slag, belägringar och andra merkelige tillfällen betygat ett berömeligit förehållande och oförskräckt mod att gå fienden under ögonen, som en rättsskaffens krigsman"; blef sedan major och öfverstlöjtnant. Hans ätt härstammar från Kurland.

Schaumkell, Johan Ernst, var född d. 28 Nov. 1781 i Wismar, der fadern var stadsläkare, studerade vid Rostocks universitet, och kom 1802 till Stockholm, der han 1805 tog examen som kirurgie studiosus; blef 1806 uppbördsläkare på fregatten Camilla under en konvoj-expedition till medelhafvet; följande året på örlogsskeppen Gustaf III, Adolf Fredrik och Mänligheten, samt 1808 på Gustaf den Store. Åtföljde den expedition af flottans barkasser, som natten mellan d. 17 och 18 Aug. i Jungfrusund angrep Ryska skärgårdseskadern, förband och skötte de sårade midt under fiendens häftigaste eld, och fick, för detta bevis på mod och nit, en guldmedalj att i hvitt band bäras på bröstet. Tjenstgjorde äfven följande året vid flottan, och blef 1811 kirurgie magister. Fick 1818 assessors n. h. o. v. En försvagad hälsa lade honom i grafven d. 1 Nov. 1833. Var en ganska nitisk och menniskoälskande läkare. Testamenterade 2,000 R:dr B:ko åt Svenska Läkarsällskapet för stiftande af en pensionsfond för behöfvande enkör och barn efter läkare.

Scheder, Anders, var född 1608 i Skeda socken nära Linköping, och tog namnet efter födelseorten. Fadern skall ha betat Sven Andersson och varit befallningsman öfver Östergöthland. Studerade lagfarenheten först i Upsala och sedan i Nederländerna, der han i Gröningen promoverades till doktor. På hemresan led han skeppsbrott på Skånska kusten 1634, och då han sökte rädda sig med simmande, blef han väl dragen i land af en bonde, men hvilken till betalning afklädde honom hans skjorta, den enda klädespersedel han ägde. Upptagen och vårdad, först af en fattig fiskare och sedan af flere prester, begaf han sig derifrån till Stockholm, anställdes af regeringen, fick en slags beskickning till Holland, blef kapten vid Stockholms borgerskap och 1640 ståthållare öfver Stockholms slott och dess malmar. Dog 1649. Dessa

uppgifter äro hämtade från Gezelius, men hvarken Stjeroman eller Lästbom känna till dessa personer, far och son.

Schedin, braksbokbållare, var en af de upproriske Dalkarlarnes hufvudmän och anförare vid deras tåg till Stockholm 1743. Han, jemte riksdagsmannen Per Andersson från Sollerön och fyra andra bönder dömdes till döden och afrättades d. 30 Jan. 1744.

Scheding, Christina von, fru till Norrö och Ekesbo, har 1672 stiftat ett stipendium till förmån för Linköpings gymnasium, stort 2,000 R:dr B:ko, hvaraf räntan tillfaller någon theologie student, som dock ej får begagna det längre än 5 eller 6 år. Stipendiet bär gifvarinnans namn.

Schedvi socknar. Se: *Skevdi*.

Schedvin, Daniel, erhöill adelskap för den tve tydiga förtjensten att ha angifvit 1756 års konspiration, hvilken angivelse kostade så många menniskor lifvet. Var då korporal vid gardet, men blef på ständernas tillstyrkande, hvilket här vill säga befallning, befördrad till löjtnant, upphöjd i adligt stånd och erhöill en gratifikation af 100,000 d:lr k:mt. Huru skydsamt man här gick tillväga med både straff och belöningar, synes deraf, att angifvelsen skedde d. 22 Juni, att han redan d. 26 blef adlad, och i domen, som utfärdades d. 16 Juli, redan kallades ädel och välbördig. Ganska karakteristiskt fick han i sitt vapen devisen: *ob ci-ves servatos*, ehuru han bordt ha en alldeles motsatt. Hofvet måste således på detta sätt löna sina vänners verkliga mördare. S. var född d. 13 April 1724 i Orsa socken i Dalarna, der fadern var kyrkoherde, och dog d. 4 Jan. 1797 på Gällareds sätesgård i Småland, utan att ha avancerat längre än till löjtnant.

Scheel, Jochim, var född på Rügen af en gammal, men förmodligen icke adlig släkt, som redan på 1300-talet säges ha innehaft borgarerätt i Stettin. Jochim lærer dock ha varit adelsman, emedan han i sitt vapen förde ett hjorthufvud. Hans yngre års lefnadsbändelser äro obekanta, men 1596 fick han "befallning öfver alla kongl. maj:ts skepp", och kallas 1598 af hertig Carl "vår tillförordnade amiral", samt förlänades med lagmansrätten i Upland och Norrland såsom ersättning för en hans fordran hos Clas Flemming. Kallas 1599 riksamiral, då han blef ståthållare på Åbo slott och följande året ståthållare i Finland. Var en nitisk tjänare åt hertig Carl, som 1598 fördref de Sigismund tillgifne Finnarne från Grönborgs hamn, intog 1599 Kastellholms slott, hvars besättning måste gifva sig på nåd och onåd och sedan Åbo slott. Dog i Juni månad 1606. Ättlingar af denna släkt, ehuru ej i rätt nedstigande linie från riksamiralen, som afled utan bröstarfvingar, voro

Schéele, Adam och Christian Benjamin von, två bröder, söner af brökspatronen Christian S., hvilka naturaliserades 1768. Den äldre, **Adam**, var då assessor i Götha hofrätt och den yngre hade tagit afsked med assessors titel. Man har sagt, att Gustaf III, som under sin resa till

Italien fick höra en Schéele omtalas som en utmärkt vetenskapsman, men aldrig förr hört det namnet nämnas, upphöjde en bergmästare Schéele i adligt stånd. Förhållandet är emellertid, att detta är lika sant som så mycket annat man sagt om Gustaf III. Hans Italienska resa ägde ej rum förr än 15 år efter det bröderna Schéele blifvit upptagne på riddarbusen. I Biogr. Lex. förändras denna uppgift sålunda, att Gustaf III, "håpen öfver en ära, som vederfors en undersåte, hvars namn han näppeligen hört", befälte att han skulle utnåmnas till R. af W. O., men vederbörande tillade heders-tecknet åt bergsrådet von Schéele. Detta är lika oriktigt. Bergsrådet Christian Benjamin S. blef Wasa-riddare d. 21 Nov. 1796 och dog på Printznäs säteri d. 24 Febr. 1799.

Schéele, Carl Wilhelm, var född i Stralsund, der fadern var köpman, d. 9 Dec. 1742, icke, som det heter i Biogr. Lex. den dagen utgången från gymnasium i nämnda stad, visade i ungdomen inga särdeles anlag, och fick derföre följa sin önskan att bli apothekare, hvilket yrke en hans äldre broder redan omfattat. Då denne helt oförmodadt afled, skickades Carl Wilhelm som hans efterträdare till Götteborg, flyttade 1765 till Malmö och derifrån till Upsala. Här blef han bekant och vän med flere af landets d. v. utmärktaste kemister: Bergman, Gahn, o. s. v. och sysselsatte sig i deras sällskap med mångfaldiga kemiska rön. Kallad att förestå Köpings apothek efter förre ägarens död, öppnades det egentliga fältet för hans verksamhet och vägen till hans stora rykte. Ett litet afstängdt rum i ett uthus på Köpings gästgifwaregård, som han nyttjade till laboratorium, var det ställe, hvarifrån en mängd undersökningar och upptäckter utgingo, som öfverraskade den lärda världen och buro Schéeles namn kring Europa. Andra personer, med mera penningar, men mindre skicklighet, ville ingå köp om apotheket. Schéele beklagade sig häröfver hos några af sina vänner, och knappt blef detta bekant, förr än anbud af alla slag strömmade till honom. Gahn och Bergman tilbjudo honom sitt hus och sitt bord, Linné, Wargentin, bröderna Bergius och Alströmer m. fl. bjödo honom Alingsås apothek; man ville förskaffa honom en plats i Stockholm, anbud gjordes honom från Preussen och England o. s. v.; men Schéele önskade, dels af lycke för lugnet, dels kanske till följd af någon hjertats ömmare böjelse, att qvarstanna i Köping. Stadens och ortens invånare, som erforo, hvilken förlust hotade dem, skyndade också att afböja den, och utverkade åt Schéele privilegium på ett enskildt apothek. Härigenom blef det honom lätt att uppgöra handeln om det redan existerande, och då han år 1777 reste upp till Stockholm att taga apothekare-examen, var denna mindre ett vanligt kunskapsprof, än ett alags vetenskaplig högtid. Som ett bevis på sin aktning, efterskänkte collegium medicum alla vid sådana tillfällen vanliga afgifter, och Schéele erhöll ett årligt understöd af 100 R:dr till experimenters anställande. Hans nyttiga och verksamma lofsad afbröts alltför tidigt genom den

förtjente vetenskapsmannens död d. 21 Maj 1786, troligen till följd af trägna sysselsättningar och den farliga inflytelse de kemiska arbetena icke sällan hafva på deras hälsa, som dermed befatta sig. Schéele ansågs allmänt för en af tidehvarfvets största kemister. Flere utländningar lärde sig Svenskan för att kunna läsa hans afhandlingar, och jemte en plats i vår vetenskaps-akademi, valdes han till ledamot af en mängd utländska lärda samfund, hvaraf någras kallelse inträffade först efter hans död. Har utgifvit *Bref, rörande ett nytt kemiskt rön med phosphorus; Abhandlung von der Luft und der Feuer*; 20 Rön i vetenskaps-akademiens handlingar o. s. v.

Scheffel, Johan Henrik, var född d. 9 April 1690 i Wismar, der fadern var en ansedd läkare. Dess fyra söner gingo alla i Svensk tjänst och en af dem adlades under namnet Stjernfelt. **Johan** var den äldste, hvilken ägnade sig åt målarekonsten, studerade den i Frankrike och Nederländerna, och kom 1721 (enligt Boije 1723) till Sverige, der han med mycken välvilja omfattades af sin landsman David von Kraft. Han bosatte sig i Stockholm, ägnade sig isynnerhet åt porträttmålning, och var så ansedd, att det betraktades som en lycka att bli afbildad af hans hand. Vid målare-akademiens stiftelse blef han en af dess förste ledamöter och erhöill 1763 direktörs fullmakt. Först vid 75 års ålder nedlade han sin pensel, på hvilken han förvärfvat en anseelig förmögenhet, och flyttade till sin dotter, dess enda återstående barn, gift med borgmästaren i Westerås, assessoren Erik Ugla, der han tillbragte en glad och sorgfri ålderdom och dog d. 21 Dec. 1781. Hans fader hade aflidit 1756 vid 96 års ålder, och dessa två generationer upplaga således en tidrymd af 115 år.

Scheffer, Johan von, son af professor Schefferus (se nedanför), föddes i Upsala d. 4 Sept. 1653, blef auskultant i Svea hofrätt och 1681 underlagman öfver Westergöthland och Dal, samt två år senare häradshöfding öfver Hagunda, Ulleråker m. fl. härader i Upland, i hvilken beställning han adlades 1689. Tog afsked 1716 och dog följande året. Hans ätt utgick med sonen, majoren vid artilleriet och R. af S. O., **Peter Jakob von S.**, som dog barnlös vid 60 års ålder d. 26 Jan. 1752. — **Johans yngre broder, Scheffer, Peter**, var född d. 11 Juli 1657; studerade först i Upsala, sedan i Basel, Genève och Strassburg, blef sin braders efterträdare som underlagman i Westergöthland och Dal, och 1688 assessor i Svea hofrätt. Naturaliserades som Svenak adelsman 1698 med tillåtelse att kalla sig Scheffer von Gernsheim, till minne af denne man, hvilken vunnit ett odödligt namn såsom boktryckerikonstens uppfinnare och hvilken Schefferska släkten betraktade som sin stamfader. Han bortlade det likväl sedan. Blef 1712 vice president i Svea hofrätt och 1714 länshöfding i Södermanland, hvarifrån han 2 år senare flyttades till Skaraborgs län. Genom sin rättvisa och omvårdnad om folket vann han mycket anseende hos detsamma och hos rege-

ringen såsom en skicklig och användbar embetsman. Följden häraf blef, att han vid 1719 års riksdag inkallades i sekreta-utskottet och upphöjdes i friherrligt stånd. Han var en af de få som sökte motverka mynttecknens våldsamma nedsättning, hvarigenom så många skulle ruineras, såsom fallet också blef. År 1723 blef han president i Svea hofrätt, hvilket embete han innehade till sin död d. 19 Febr. 1731, efterlemnande namnet af en upplyst och rättskaffens domare. I anledning af det Dippelska öväsandet tillsattes en kommission, hvari Scheffer blef ordförande, och hvars resultat blef konventikelplakatet af år 1726, hvarmed S. visserligen hade de bästa afsigter, men som blifvit vid mer än ett tillfälle alltför illa uttydt och tillämpadt. Var 1727 på riksrådsförslag, men undanhåll sig denna värdighet. Hans äldste son,

Scheffer, Carl Fredrik, var född i Nyköping d. 28 Mars 1715, trädde, endast 16 år gammal, i kongl. kansliet, der han fick det förtroende att föra protokollet i rådkammaren, företog sedan en utländsk resa, följde grefve Tessin på dess beskickning till Frankrike och derefter underhandlingarna till fredsslutet med Ryssland 1742, samt utnämndes 1745, endast 30 år gammal, till minister vid Franska hofvet. Ett bevis på tidernas förändring i anseende till embetens vikt och betydelse är, att Scheffer först år 1748 erhöill fullmakt som kansliråd, hvilken plats då ansågs som en befordran för den, som i tre år varit minister i Paris. År 1751 inkallades han i rådet och återvände nu hem. Då Hattarne störtades och Mössorna blefvo de enväldigt rådande, skiljdes Tessin från sin befattning som kronprinsens guvernör och denna uppdrogs i stället åt friherre Scheffer. Att han, som emot den höge elevens och hans föräldrars vilja snart sagdt påtvangs dem, likväl kunde förvalta sitt kinkiga uppdrag, lika mycket till deras som ständernas tillfredsställelse, vittnar fördelaktigt, ej blott om hans förstånd och jemna sinnelag, utan jemväl om denna karakterens renhet och upphöjning, som bjuder en aktning, hvilken äfven den finaste klokhet ej i längden kan bibehålla, om den icke understödes af andra egenskaper. Prof på denna aktning erhöill han, då han vid sitt embetes nedläggande, år 1762, vid hvilken tid den 16-årige prinsens uppfostran ansågs fulländad, af ständerna tilläts behålla guvernörslönen för sin öfriga lifstid och 1766, då han vid kronprinsens förmälning af dess fader upphöjdes i grefligt stånd, hvari han dock ej lät introducera sig. Emellertid undgick Scheffer icke det, på denna tiden för alla statsmän och offentliga personer vanliga, ödet, att vara en lekboll för partiernas nycker och omskiftande åsigter, samt att vara det i desto högre grad, ju högre förtjensten och anseendet voro. Således förklarades han vid 1760 års riksdag hafva förlorat ständernas förtroende, återfick det några månader senare, föll ånyo år 1765, då man till och med, brytande ett äldre löfte, frantog honom guvernörspensionen, men återställdes i sin fordna rätt år 1769, hvarvid han

likväl, varnad af egen och andras erfarenhet, undanhåll sig den plats i riksrådet man för tredje gången ville anförtro honom. Han tillbragte sina återstående dagar i lugn och afled d. 27 Aug. 1786. Ehuru icke egentlig litteratör — ty de skrifter han utgifvit äro till det mesta öfversättningar eller imitationer — var han likväl en upplyst vän och värdare af vetenskaper, vittterhet och Svenska språket. Han valdes således till ledamot i vetenskaps-akademien, inkallades af drottning Lovisa Ulrika till den af henne inrättade vittterhets-akademi, i hvilken han, vid dess återupplifvande, var den äldste, och då Svenska akademien stiftades, blef han en af dess förste ledamöter, hvilken utmärkelse han likväl endast några få månader åtnjöt. Vittterhets-sällskapet i Götteborg valde honom äfven vid dess stiftelse, till sin beskyddare. Man tillägger honom, kanske utan skäl, någon böjelse för Fransysk flärd och ytlighet, hvilket tycke han skulle ha inympat på sin höge elev. Hans förnämsta skrifter äro: *Anmärkingar vid J. J. Krygers tankar om Svenska fabrikerne; Tillståndet näst före riksdagen 1765; Commerce Epistolaires entre un Jeune Prince et son gouverneur; Aminnelsebet afver riksrådet grefve Gabriel Seth; Efterättelse rörande Gustaf III:s och Prins Fredrik Adolfs utrikes resa 1770—1771; om Sveriges nuvarande rikedom och valmöja*, m, m., utom en mängd tal i de akademier, han tillhörde, och vid flera andra tillfällen (se: *Lottomöter-orden*). Hans yngre broder,

Scheffer, Ulrik, var född d. 5 Aug. 1716, ingick, efter studiernas slut, i kommers-kollegium 1733, blef hofjunkare 1736, men inträdde, vid Finska krigets utbrott, i arméen som löjtnant, och tjenstgjorde hos generalen grefve Lewenhaupt. Gick, efter krigets slut, i Fransk tjenst, gjorde 1744 års fälttåg i Tyskland och de följande årens i Flandern, samt avancerade till öfverste för regementet Royal Suédois. I Sverige blef han general-adjutant, öfverstlöjtnant vid Jemtlands regemente och R. af S. O., men qvarstod i Franska arméen till 1751, då han tog afsked och blef sin broders efterträdare som Svenskt sändebud i Paris. Reste hem till Sverige för att bivist 1755—1756 års riksdag och beskylldes för att derunder ha yrkat på stränga åtgärder emot Brabe och dess medskyldige, samt till krigsförklaring emot Preussen, hvartill han skaffade Franska subsidier. Blef öfverste vid kronprinsens och sedan vid Westgöthadals regemente, rapellerades från Paris 1769, blef riksråd och kansliråd, Kom. af S. O., seraf.-ridhare och 1771 grefve, men tog icke heller introduktion, gick ur riksrådet d. 7 Maj 1772, men återkallades dit dagen efter revolutionen, till hvars verksamaste befordrare han hört, och blef tillika kanslipresident. Tog afsked från dessa embeten 1783 och dog d. 4 Mars 1799, då den friherrliga Schefferska ätten utgick med honom. Han ansågs vara af ett redbarare och allvarigare lynne än sin äldre broder, och Gustaf III kallade honom det bästa hufvudet i sin konselj. Han var sparsam både som minister och människa, nekade att

emottaga mer än hälften af de 4,000 R:dr konungen erbjöd honom vid afskedstagandet, och Gustaf måste tvinga honom att af statsmedlen ta emot 20,000 livres till betalning af återstoden af de kulder, han som minister i Paris åsamkat sig. Den yngste af bröderna var

Scheffer, Pehr, född d. 23 April 1718, ingick i militärståndet, men utan att få tillfälle att utmärka sig med några krigsbragder, eburn han uppsteg till den högsta värdighet inom sitt stånd, den af fältmarskalk. Han lär dock för dessa befordringar förnämligast haft att tacka sina bröder. Blef chef för Skaraborgs regemente, Kom. med St. K. af S. O. och afled ogift d. 10 Dec. 1790. Någon har med ett par ord sökt karakterisera de ofvannämnde tre bröderna sålunda: "Carl Sch. talar mycket, tänker litet; Ulrik tänker mycket, talar litet; men Pehr hvarken tänker eller talar." Detta infall torde ha samma egenskap som så många andra, att vara mera pikant än sannt, och får åtminstone icke tagas alldeles efter bokstafven, visst icke i anseende till den äldste af bröderna.

Scheffer, Henrik Theophilus, sonson till professor Schefferus, var född i Stockholm d. 29 Dec. 1710. Hans far, sekreteraren i bergskollegium Ivo S., dog då sonen endast var 3 år gammal, men farbrodern, presidenten S., upptog honom bland sina barn. Han ingick 1731 i bergskollegium och egnade sig med mycken iver åt kemien, hvori han småningom förvärfvade högt anseende, så att vetenskaps-akademien kallade honom till sin ledamot; blef direktör och myntproberare samt 1756 naturaliserad som Svensk adelsman. Afled d. 10 Aug. 1759, efterlemnande sin familj i knappa omständigheter. Har upptäckt konsten att färga äkta gult på silke, äkta rött Turkiskt garn, och var den förste, som analyserade den nya metallen platina. Höll kemiska föreläsningar för färgeri-elever, hvilka sedan utgäfvos med anmärkningar af Thorbern Bergman, och erhöles tre upplagor, samt har efterlemnat flera rön i vetenskaps-akademiens handlingar. Den ännu fortlevande adliga Schefferska familjen härstammar från honom. Hans son,

Scheffer, Ulrik Theophil, öfverstlöjtnant och R. af S. O., var den siste kommandanten på Bobus fästning, som han måste lemna, då fästningen 1787 raserades. Dog d. 27 Nov. 1795 vid 52 års ålder.

Schefferus, Johannes, var född i Strasburg, der fadern var vaxelhandlare, d. 2 Febr. 1621; hade lika mycken böjelse för den bildande konsten som för lärdomen, reste genom Tyskland, Holland och Schweiz, och blef tidigt så utmärkt för sina kunskaper och sin skicklighet, att då Boeclerus kallades till Skytteanska professionen i Upsala, men undanbåd sig platsen, föreslog han i sitt ställe S., hvilken emottog embetet och högtidligt installerades deri d. 12 Juli 1648 i närvaro af drottning Christina och professionens stiftare riksrådet Skytte. Denna profession var ämnad förnämligast till unga ädlingars bildning i humaniora och Skytteanska huset var en boning för desse ynglingar, som der till en stor del åto vid pro-

festornas bord och hade egna rum, öfver hvilkes dörrar sänggudinnornas namn voro skrifna. S. var en ganska verksam man, nitisk i sitt embete och outtröttlig i sina forskningar, i hvilka han sökte inlägga mera kritik och fördomsfrihet, än som dittills användts på Sveriges fornlid. Då han fordrade att man icke, efter det vanliga sättet, skulle börja Svenska historien med Jafet och Magog, samt i sin *Upsalia antiqua* sökte bevisa, att det bedniska templet legat i Nya Upsala, der Bondkyrkan nu står, råkade han i strid med flera andra lärde män, och särdeles med Verelius, hvilken strid fördes med den tidens vanliga hetta och bitterhet, ehuru S. i sitt enskilda umgänge var mild och eftergifvande. Han stod i stort anseende både hos regeringen, den akademiska ungdomen och de förnåma, hvaraf många rådförde sig med honom om sina barns uppfostran. Då han hållit sitt tal om regementsförändringen 1654, hängde drottning Christina på honom en guldkedja och lofvade honom en pension af 1,000 R:dr; Carl XI gaf honom 100 dukater för dess första tal till honom; han blef derjemte juris natur. et gentium professor med 500 R:drs lön, fick bibliotekariesysslan efter sin svärfader Loccenius, o. s. v. För mycket arbete undergräfvade likväl hans hälsa och han dog d. 26 Mars 1678. Genom sin *Suecia literata* blef han den Svenska lärdomshistoriens fader, och blotta titlarna på hans skrifter fylla halfannan petsida i Biogr. Lex. Han är stamfader för de adliga ätterna Scheffer.

Scheiding, Christoffer von, var född i Meissen, inkom till Sverige och adlades af konung Johan III, 1582, samt introducerades 1625; blef 1587 hofmästare hos hertig Carl, och 21 år senare hos hans andra gemål. — Hans son, **Killp**, som hos Werwing kallas *Scheding* och lifven så lærer kallat sig sjelf, var hertigens hofmarskalk, hvilken vid dess kröning 1608 i ceremonielet anföres såsom ridande med en staf i banden. Han fick likväl af honom viktigare uppdrag, ty han skickades som sändebud än till pfaltzgrefven af Rhen och landtgrefven af Hessen, än till konung Jakob I af England, än till Polackarne att underhandla om fängarnes utlösning, blef öfverste och ståthållare på Narva, öfverste krigskommissarie vid Svenska arméen i Ryssland, 1615 riksråd och kammar-råd, följande året ståthållare öfver östra Dalarna och guvernör öfver kopparkompaniet; sändes 1627 till Estland att å Gustaf Adolfs vägnar emottaga hyllningen af dess adel och ridderskap, blef följande året guvernör derstädes, 1634 president i Dorpts hofrätt och kansler för dess akademi; hade s. å. ett uppdrag som sändebud till Ryssland, tog afsked 1642, och dog d. 9 Juni 1646 i Revel vid nära 68 års ålder. Hans söner,

Scheiding, Johan Christoffer och Otto von, uppböjdes 1653 i friherrligt stånd. Den äldste, **Johan**, var då vice president i Dorpts hofrätt och blef 1668 ståthållare på Revel. Den yngre, **Otto**, var landtråd i Lifland och gift med fältmarskalken Herman Wrangels dotter. Något mer om deras lefnad uppgifves ej.

Scheiding, Holger och Otto, två andra söner af ättens stamfader, Christoffer S., blefvo, den förre ståthållare på Nyköpings slott och den senare på Kronobergs, hvilket han måste lemna 1634, då länet skulle förenas med Jönköpings. Han blef i stället ståthållare öfver enkedrottning Maria Eleonoras lifgeding. Både den adliga och den friherrliga ätten äro utgångna, den sistnämnda med löjtnanten vid lifgardet **Wolmar Jakob von S.**, som dog ogift i Wenersborg d. 14 Maj 1797.

Scheinge, ett säteri om $1\frac{1}{2}$ mtl. i Werams socken i Christianstads län, med underliggande $24\frac{1}{2}$ frälsehemman och flera torp, 4 qvarnar, såg, skog med vildbråd af rådjur och fogel, fiske i 2 sjöar och i Helge-ån, hvaräst äfven fäs Mal af 2 till 3 hispsds vigt. Gillberg berättar, att på hans tid fanns här ett kalsinerverk med 6 paunor, som producerade en pottaska, öfverträffande den utländska. Godeset hörde i katolska tiden till kyrkan, men kom, efter reformationen, i världsliga ägares händer. I medlet af 1600-talet ägdes af en Ulf Grip, som bodde på Björkeberga (se längre ned), hvars dotter, Gertrud, blef gift med en Gyllenstjerna. Detta var likväl ett diktadt namn, och mannens verkliga var Wiwallius. När bedrägeriet upptäcktes, lät fadern förklara äktenskapet ogiltigt, fängsla mågen och insätta honom först i en källare på Björkeberga, men sedan föra honom till Kajana i Finland. Detta förfarande misshagade emellertid dottern så mycket, att hon flyttade ifrån fadern till Scheinge, hvilket då var ett frälsehemman, byggde gården, som är af träd med tvenne flyglar och utverkade deråt säterifrihet. Den har sedan varit i flera ägares händer och blef slutligen fide.kommiss i friherrliga Wrangel von Brehmerska släkten. Hit hör *Björkeberga*, $1\frac{3}{4}$ mtl. säteri, hvilket nu mera begagnas som ladugård och har ingen manbyggnad. Der finnes en hälsobrunn med ett jernhaltigt vatten. På en holme, kallad *Borggården*, synas lemningar af en åttkantig gråstens-ringmur, der fordome ett herresäte stått, hvilket omtalas i "Palteboken" och betat *Scheviaborg*, men då redan var förstördt.

Schekta, Finsk löjtnant och riksdagsman vid 1743 års riksdag, föreslog på riddarhuset upprättandet af en frikorps, som skulle gå mot fienden efter hvad det sades, men egentligen till försvar mot bönderne, som yrkade på kronprinsens af Danmark val till Svensk thronföljare. Häremot opponerade sig de öfriga stånden, och på riddarhuset isynnerhet Finnarne, bland hvilka öfversten Fabian Wrede anmälde som Finska adelns beslut "att Finska nationen varit och skulle vara trogen, så länge den hade hopp att under Sverige förblifva; men sedan Svenskarne ville bli Danskar, kunde de ej annat se, än att Finland blefve för eviga tider från Sverige skildt och att Ryssen skulle med magt behålla hvad han i händer hade; heldre än att underkasta sig denna fara, voro de beredde att godvilligt blifva Ryssar." Härtill ropade alla Finnarne *Ja*, och det var vid detta tillfälle Schekta gjorde ofvanstående förslag, hvarvid han sannolikt endast gick andras ärender. Det kan emellertid gif-

va ett begrepp om den animositet, som då herrskade emellan bönderne och deras medståndare, eburu de kort derefter läto af sin talman, Häkansson, öfvertala sig att deltaga i Adolf Fredriks val.

Schenberg, Peter, har 1744 utgifvit ett på sin tid värderadt *Latinskt och Soenskt Lexikon*, en berättelse om Göthernes bedrifter utom fäderneslandet, en annan om Stångebro slag o. s. v.

Schenbom, Anders, brukspatron, öfverdirektör och rådman i Norrköping, var en på sin tid betydande ledamot af borgareståndet vid 1751, 1756 och 1762 årens riksdagar. Dog d. 12 Juni 1785 vid 67 års ålder. Hans söner,

Schenbom, Erik Adolf och Balthasar af, adlades 1801; den förstnämnde, som var den yngre, var född d. 17 Nov. 1757, ingick, endast 14 år gammal, som volontär vid Stackelbergska regementet och konstituerades följande året till fänrik vid de trupper, som, under hans chefs befäl, afgingo från Finland till Stockholm att understödja revolutionen. Detta var början till hans lycka, och redan 1785 befordrades han till kapten vid enkedrottningens lifregemente; tjänstgjorde 1789, då major i arméen, som adjutant hos generalen greve Klingspor, blef 1796 öfverste i arméen, R. af S. O., ledamot af allmänna magasins-direktionen, general-intendent vid Finska arméen 1808 och landshöfding i Stockholms län vid samma års slut, men tog afsked 1810 och dog d. 19 Aug. 1811, utan söner. — Den äldre brodern, **Balthasar**, född d. 17 Mars 1744, hade lagt sig på handeln, gjorde vidsträckt utländska re.or, deribland till Spanien, och upprättade 1787 en egen handel i Petersburg, der han fick titel af "neutral Spansk köpman." Härigenom behöfde han ej lemna landet, då kriget kort derefter utbröt mellan Sverige och Ryssland, utan kom i tillfälle att derunder genom penningeförsträckningar och flera andra biträden tjena sina fångne landsmän. Till belöning derföre utnämnde Gustaf III honom, efter freden, till general-konsul i Petersburg, hertig Carl gjorde honom till R. af W. O. och Gustaf Adolf upphöjde honom, jemte hans broder, i adligt stånd. Han blef sedan chargé d'affaires, men dog barolös i Petersburg d. 30 Apr. 1812, då ätten utgick med honom.

Schenck, Peter, introducerades 1625 på riddarhuset som Svensk friherre, men ätten utgick med honom sjelf 1650. Han var son af Christoffer S., friherre till Tautenburg, hvilken först inkom till Sverige och blef hertig Carls furstliga råd samt gift med Catharina Brabe, riksdrotset Pehr Brahes dotter. Man vet för öfrigt icke något mer om denne, än att han vid Johan III:s liks bisättning ledde konung Gustafs enkedrottning Catharina Stenbock, dervid biträdd af hennes bror.

Schenfelt, Jonas, hette förut **Schening**, blef 1683 volontär vid öfverste Mackliers regemente i Stralsund, 1698 sergeant vid Kalmar regemente och 1694 fänrik, samt 1707 kapten. Han hade vid många tillfällen utmärkt sig, och blifvit illa sårad i slaget vid Klissow. Upphöjdes 1713 i adligt stånd, då han antog namnet *Schenfelt*.

Schening, Johan von, född i Stockholm d. 25 April 1700, ingick vid 19 års ålder, efter slutade studier, som auskultant i kommers-kollegium, blef sedan extra ordinarie kämnär i magistraten, rådman i Stockholm och 1747 embets- och byggnings-borgmästare derstädes. Var en på sin tid ganska ansedd man, begagnad i åtskilliga kommissioner och på riksdagarna en verksam ledamot af borgarståndet. Hans förtjenster dervid belönades genom adelkap, hvari han och hans då ännu endast 13-årige son, **Bengt**, 1751, upphöjdes. Han dog likväl ganska hastigt d. 21 Dec. 1754. Ätten utgick med hans son, **Bengt**, hvilken dog ogift som riddarhusfiskal d. 3 Juni 1777.

Schenmark, Nils, var född d. 14 Maj 1720 i Östra Stenby i Östergötland, der fadern, som sedan blef prost och kyrkoherde, då var komminister. Inskrefs 1738 som student i Lund, blef magister der 1745, och följande året math. docens samt custos machinarum derstädes. Han begaf sig likväl till Upsala för att någon tid begagna Klingenstjernas undervisning; blef, efter återkomsten till Lund 1749, astron. observator, men utan lön. Dock tilläts honom behålla det stipendium han undfått. Då observationer skulle anställas till utrönande af månens, Veneris och Martis parallaxer, för att motsvara dem De la Caille företog på Goda Hoppsudden, utsågs S. att anställa dem i de nordligaste landskaperna. Han reste derför 1751 till Hernösand och verkställde sitt uppdrag med sådan noggrannhet, att vetenskaps-akademien kallade honom till sin ledamot. Icke desto mindre kunde han ej erhålla någon af de sysslor han sökte, och då ekonomiska professionen i Lund äfven undgick honom, tröstades han med ett intyg af akademiens kansler, frih. Palmstjerna, att han ägde för stora insigter i matematiken för att dragas från sitt egentliga yrke. Man gaf honom dessutom som ersättning ett årligt understöd ur akademiens kassa af 100 plåtar och en skänk af 300 plåtar, samt uppdrog honom att företaga bestämmandet af orternas geografiska läge längs stränderna kring Kattegatt och Sundet. För detta ändamål företog han astronomiska observationer längs Bohuslänska skärgården. Ändtligen blef han 1763 mathes. professor i Lund, hvilket embete han innehade till sin död d. 28 Sept. 1788, sedan han likväl i 4 år varit sängliggande. Som hans äktenskap varit barnlöst, föräradé hans enka till akademiska observatorium alla hans astronomiska instrumenter och böcker. Har utgifvit: *Computus Ecclesiasticus* och *Geometria analytica*, samt 11 disputationer. Hans halfbroder,

Schenmark, föddes i Östra Ny d. 21 Maj 1753, blef student i Lund 1770, magister 1775. Kollega vid Söderköpings skola 1777, stadskommisster derstädes 1781. Kyrkoherde i Konungsund 1787, prest 1790, theol. doktor 1818, kontraktsprest 1820, jubelmagister 1826, död såsom senior ibland Linköpings stifts presterskap d. 13 Juli 1837. Utom i manuskript författade två folio-band med strödda anteckningar, såsom Försök till Linköpings stifts historia, samt en förteckning öf-

ver biskopen Erik Benzellii d. y. rika samlingar i litteratarens och Svenska historien (donerade till Linköpings gymnasie-bibliotek af dess son biskop Carl Jesper B.), hvilka samlingar af S. fördes till Linköping från Strengnäs, har han från trycket utgifvit: *Kyrko-Lagfarenhet*, 2 del., 1806 och 1825; *Prost- och Pastoral-Expedition för Linköpings stift*, 2 uppl.; *Linköpings Stiftsmatrikel* 1793 och 1800; tal, disputationer, m. m.

Schenusson, Fredrik Pontus, var född på Sjö sätesgård i Upland d. 13 Sept. 1774. Fadern var inspektör hos d. v. excellensen greve Pontus De la Gardie. Han röjde redan tidigt mycken fallenhet för ridkonst och hästdressur, blef 1790 extra stallmästare vid lätta dragenerne, såsom lifgardet till häst då kallades, och 1792 beridare vid hofstallet. Fick göra en utländsk resa att förkoffra sig i veterinär och hästens behandling i manegen, hvarifrån han återvände 1798; blef följande året kornett i arméen, 1801 löjtnant vid Smålands dragoner samt 1809 stallmästare hos konungen och direktör för Strömsholms stateri. Det missöde han hade, att Carl Johans kröningshäst ej kunde begagnas, emedan S. haft den oförfärdigheten att ensam rida honom, hvarföre det vackra djuret, ytterst apak under honom, var oragerligt under hvar och en annan, ådrog honom ett slags disgrace, och då åtskilliga andra förtretligheter tillstötte och några anmärkningar gjordes mot hans förvaltning vid Strömholm, måste han 1826 lemna denna befattning och afled d. 6 Juli 1828. S. var en vacker och välväxt karl, en utmärkt ryttare, och det berättas, att då hans lärare, stallmästaren Fagerström, efter hans återkomst från den utländska resan, för första gången åter såg honom till häst, fällde han glädjetårar. Vid en karusell, som 1800 gafs på Drottningholm, red Schenusson en bekant häst, Favorit, och både ryttare och häst ådrogo sig dervid allas uppmärksamhet och beundran.

Schepperus, Ericus Olaf, var son af Gustaf Is egen skeppare, Olof Ersson, och antog namn efter faderns yrke, hvarför han också vanligen kallades "Erik Skeppare" eller "Mäster Erik." Han var född i Ångermanland 1555, studerade och blef magister i Tyskland, efter återkomsten hvarifrån han 1577 blef komminister vid storkyrkan i Stockholm samt konung Johan III:s hofpredikant och bikt-fader. Vid denna tid var han tillgifven lithurgien och författade en skrift, hvari han sökte bevisa dess öfverensstämmelse med evangeliska läran; men ångrade sig sedan, återkallade i en annan skrift sin villfarelse och blef nu mera en af katholicismens häftigaste motståndare. Häröfver förbittrades konungen, lät arrestera S. och trampade honom, i sin vrede, under fötterna, en historia, som likväl berättas med mera trovärdighet om Ratt (se: *Martyrer*). En anledning till Johans enäd lärar äfven ha varit Schepperi oupphörliga tvister med sin kyrkoherde, Peder Påvelsson (se: *Paulinus Petrus*). Efter Johans död slapp S. ur sitt fängelse, var en af de 12 assessorerne vid Upsala möte och uppträdde, särdeles i storkyrkan, der han blif-

vt kyrkoherde, med den yttersta häftighet emot katolicismen och dess prester. Detta skedde isynnerhet efter Sigismunds ankomst, då han låg i oupphörlig fejd med jesuiten Justus, och de båda männen från predikstolen förföljde och förkättade hvarandra. S. lät äfven i storkyrkan nedbryta alla helgonbilder, hvarvid endast S:t Görans skonades, och var en bland nunnornas i Wadstena häftigaste förföljare, då bortig Carls vrede utbrastit emot dem. Han var emellertid icke mera fast i sin politiska öfvertygelse, än att han, när ryktet om Sigismunds seger öfver hertigen vid Stegeborg kom till Stockholm, i sina predikningar uppböjde konungen och fördömde hans farbror, men talade i alldeles motsatt riktning, när utgången af Stångebro slag blef bekant. Carl slöt nu en förlikning med Sigismund och ålade S. att hålla sig stilla. Denne gick likväl längre och talade nu till Sigismunds fördel, vann derigenom hans nåd, men i samma mån Carls ovilja. Följden häraf blef, att han kastades i fängelse och ställdes inför rätta vid Jönköpings riksdag. Här kunde han, i trots af sina invändningar, ej undgå att förklaras skyldig till trolöshet och flera förseelser. Man kallade honom "Vändekåpa" och hertigen förebrådde honom hans räfskta sinne. Icke desto mindre frigafs han efter ett års fängelse, 1600, och straffet blef hans förordnande till kyrkoherde i Upsala 1602, då äfven Bondkyrko-församlingen tilldeltes honom. Som han likväl icke ens här kunde hålla sig stilla, icke efterkom Carls befallning att ej uppträda på predikstolen, utan derifrån utfor mot Carl, skref denne 1607 till ståthållaren i Upsala ett bref, hvori det heter: "och befalle eder fördenskull allvarligen, att J straxt låter taga honom på stället, och sätte honom i en kammar, med starkt lås utanföre, och förhöre hos den förbde Skepparen, hvi han hafver tagit sig sådan dristighet uppå. Så framt det icke sker, så skole J få ett herberge, som J kunne blifva väl förvarade med honom. Det rätte Eder efter etc." Landshöfdingen måste efterkomma denna befallning och sätta S. inom lås och bom. Dock lærer han icke förblifvit der så särdeles länge, ty han uppträdde hösten derpå bland opponenterne mot Forbesius. Carl tog nu det parti att flytta den oeffterrättlige presten till kyrkoherde-beställningen i Enköping, der han dog d. 14 Mars 1620, utan att ha väckt någon vidare förargelse, antingen för det han tröttnat, eller för det åren lognat hans sinnes häftighet. — Det är icke otroligt, att hans nitälskan och stränga ortodoxi gifvit anledning till hans namns användande på det materiella medlet för lydnadens inskräpande: karbasen, hvilken i hvardagsspråket benämnas: "Mäster Erik."

Schepperus, Erik, son till en kyrkoherde på Wermdön, studerade medicinen, reste till Holland, blef 1733 doktor i Leyden; gifte sig och kvarstannade der.

Scherbeck, Christer, förmodligen af Tysk härkomst, anföres bland konung Birger Magnussons råd. Något mer om mannen vet man likväl icke. **Scherping, Jakob**, har 1734—1738 i Skara

utgifvit: *Nyckeln till förståndet, eller Inledning till Hebreiskan, Chaldeiskan, Syriskan och Arabiskan; Ordspråk och Sederegler, öfversättning från Rabbiniskan med anmärkningar; Ett litet Hushålls-Magazin; Collectio rerum curios. eller reglor ang. metaller, förgyllningar, pärlor.*

Schervengsel, ett spel, hvilket Læstadius omtalar såsom borgarnes favoritspel i Arjeplog, men hvarpå han ej lemna någon närmare beskrifning.

Scheutz, Georg, född d. 23 Sept. 1785, i Jönköping, der fadern var källarmästare. Studerade i Jönköping, Wexjö och Lund. Var en tid auditör vid Svea artilleri och sedan boktryckare i Stockholm. Har utgifvit åtskilliga skrifter och gjort mekaniska uppfinningar. Deribland må här nämnas: Originalarbeten: *Nattåfventyret*, skaldestycke; *Trollkammaren*, novell; *Slågtvålde och Idévålde*, politisk afhandling; *Nytt och enkelt sätt att lösa Nummeregvationer*, efter Agardhs theorien, jemte förordet till ett dertill af förf. utgifvet bihang af biskop Agardh, angående den *Konstruktion Analytisen*. — Öfversättningar från Shakspeare: *Julius Cesar*, *Köpmannen i Venedig*, *Konung Lear*; från Werner: *Dalens Söner*; från Fouqué: *Eginhard och Emma*; från Bocaccio: *Guiscardo och Sigismonda*; från Sommer: *Italiensk Läsebok, Ordbok och Språklära*. — Sammandrag, compilationer och af honom ensam redigerade tidningar: *Handbok i Ritkonsten*; *Vägen till Naturens Riken*, en elementarbok i naturhistorien; *Journal för Manufaktur och Hushållning*; *Svenska Industriföreningens Tidskrift*; *Tidning för Näringsarne*; *Anmärkarne*; *Spegeln*. — Tidningar, redigerade i förening med Joh. Johanson: *Argus*; *Argus den Andre*; *Argus den Tredje*. — Härtill kommer en mängd uppsatser på vers och prosa, införda i skrifter och tidningar, som utgifvits af andra. — Uppfinningar: en *Valspress*, för boktryck, stentryck och zinktryck; en *Säkerhetsventil* för ångpannor; ett instrument till *etsning af bokstäver*; ett delnings-instrument (s. k. *Sinus-delare*), m. m.; samt, i förening med sonen, **Edvard Scheutz**: en *Tabellmachin*, för uträkning, sättning och stereotyptryck af matematiska tabeller, lofordande omsformad i vetenskaps-akademiens årsberättelser, och på hvars alster prof införts i den ofvannämnda skriften om nummeregvationer.

Schewen, von, fyra bröder, adlades 1719. Den äldste, **Georg Bernhard**, var handlande i Stockholm, konung Stanislai agent, och hade gjort kronan anseliga penningeförskotter, hvilken tjänst på detta sätt belönades. Dog 1735. **Carl Wilhelm** var fänrik vid Skaraborgs regemente, föll vid Pultava i Rysk fångenskap, der han kvarstannade till 1722, då han vid hemkomsten fick kaptens titel. Dog 1764. **Ernest Ludvig** bevisade som ryttmästare slaget vid Helsingborg, gjorde 1718 års fälttåg i Norrige, tog afsked 1739. **Christoffer Fredrik** började sin bana 1711 som soldat, men var löjtnant då han deltog i slaget vid Gadebusch, och fick 1719 kaptens afsked. En medlem af denna släkt, ryttmästaren von S., ägare af Siggesta på Wermdön, har på de senaste åren haft en skan-

dalös process med sin son, till hvilken han skänkt all sin egendom, som han sedan velat återtaga, men sonen icke afstå.

Schlangeli fjäll i Torneå Lappmark nära Norska gränsen, 3 mil från Torneå träsk och ungefär 49 mil från Haparanda, är, ehuru omgifvet af ganska höga fjäll, likväl sjelft lågt, bestående af smärre höjder utan någon särdeles uppstigande topp. Det har emellertid fått en annan märklighet genom den kopparmalm det innehåller. Denna upptäcktes af en Lappman år 1696, och började kort derefter arbetas af Svappavaaras kopparbergs intressenter. Man måste likväl, för malmens smältning, bygga en hytta 12 mil derifrån, emedan på Schiangeli fjäll och inom 3 mil deromkring, finnes ingen skog, samt först på 8 mils afstånd någon af betydligare växt. Vid denna hytta tillverkade man af 86 skepp:d malm första året 11 skepp:d, det derpå följande 25 skepp:d af 205 skepp:d malm, och sedan från 10 till 20 skepp:d årligen. Emedan detta likväl icke syntes motsvara kostnaderna, öfvergafs arbetet kort derefter.

Schildt, Jürgen, af en Lifländsk adlig ätt och öfverste för ett Tyskt kavalleri-regemente, med hvilket han deltog i 30-åriga kriget. Naturaliserades 1642 som Svensk adelsman. Efter hans död gifte sig hans enka, Anna Kruus, med en ryttmästare Peder Stråle, som blef arkebuserad för någon begången förbrytelse. — En bokhandlare **J. J. Schildt**, hvarom man ej vet huruvida han tillhörde denna släkt eller icke, utgaf på 1780-talet: *Morskens Tidning eller Allehanda för i natt; Förtryckta Tidningar; Lojlige Tidningar; Roliga Historier*; veckoskriften *Ingenting*, o. s. v.

Schildte, J. H., en Tysk målare, hvilken af Lenström anföres såsom vistande i Sverige, der han under Fredrik I:s regering skall ha förfärdigat "Kröningsstaflor", men som Boije icke omnämner i sitt "Målare-Lexikon."

Schillerfelt, Samuel, son af prosten och kyrkoherden i Floda Carl Schillerus, blef 1640 kanslist hos d. v. Svenske residenten i Münster Björnklo, och 1646 dess sekreterare; anställdes sedan i samma befattning hos enkedrottning Maria Eleonora, blef sekreterare i Svea hofrätt och 1651 assessor derstädes, då han samma år adlades. Han påstods härstamma från den gamla Norska Kula- eller Kulli-ätten, som den Palmstjernska släkten äfven tillhörde. Dog 1666. Ätten utgick med hans 2 söner, som båda dogo ogifte 1695.

Schilling, Gustaf, var född 1640 i Westerås, der fadern då var domkyrko-sysselman; följde som student biskop Terserus till Åbo, prestvigdes der och blef slottspredikant i Riga, sedan pastor vid ett Finskt regemente och, på sin chefs rekommendation, hofpredikant hos Carl XI, som var mycket nöjd med honom, icke blott för hans predikningar, utan kanske ännu mer för hans "qvicka infall och lustiga historier, bvarmed han ofta roade hofvet." Dessa alla hans förtjenster belönades 1678 med Mora pastorat, der han likväl endast lefde till d. 10 Okt. 1682.

Schissabyttan, ett stångjernsbruk och stålverk i Norrberkes socken i Dalarna. Gamla byttan byggdes 1643, men är sedan ombyggd. Genom kongl. resolution af d. 14 Nov. 1827, tilläts ägaren att, emot dubbel hammarskatt i afräkning på stålberedningen, smida 150 skepp:d stångjern. Stålberedningen är likväl hufvudsaken, hvilken sker vid 4 hårdar. Dessutom drifves här spik- och annat manufaktur-smide. Hammarskatten är sedan nedsatt till det vanliga beloppet eller $1\frac{1}{2}$ skepp:d. Eget tackjern gifver ämnen till allt detta. Af-sättningsorten är Stockholm. Bruksstämpeln är ÖS, men garfstålsstämplarna äro ett blomblad och två S. Till bruket hörer äfven en betydlig landegendom med en vacker åbyggnad. Äges af Ilrr J. H. och C. H. Wengelin.

Schissler, Peter Pehrson, var född d. 25 Juli 1688 i Öregrund, der fadern var handlande; blef magister i Upsala 1716, följande året prestvigd och förestod någon tid eloqv. lektors-sysslan i Gefle. Utnämndes 1718 till pastor vid Enterkarla regemente i Westernorrland; men då det följande året indrogs, blef han utan tjänst. General-fälttygmästaren baron Hamilton antog honom nu till sin buspredikant och genom dess förord fick han 1721 fullmakt på regementspastors-beställningen vid artilleriet i Stockholm. Straxt derefter bemkom likväl förre pastorn Erik Velstadius från Ryska fångenskapen, företedde sin äldre fullmakt och S. var nu för andra gången utan syssla. Konung Fredrik kallade honom då till sin hofpredikant och under den korta tjänstgöringen vid artilleriet hade han så förvärfvat officerarnes välvälja, att de båda honom qvarstanna vid regementet mot en lön af 1,200 d:lr k:mt, som de sjelfva sammanskjöto. Då Velstadius 1725 fått ett pastorat, blef S. äntligen hans efterträdare, men befordrades 1728 till kyrkoherde i Jerfs församling i Helsingland, om hvars kyrkas utvidgande och förskönande han hade mycken förtjänst. Fick ett anfall af svindel, så att han under de sista 23 åren måste predika stående på gängen i kyrkan. Dog d. 17 April 1755.

Schlangenfelt, genannt Deglingk, Melcher von, hade ursprungligen blott det senare namnet, men som mannen tycks ha varit vän af långa titlar, tillade han sig, vid sin upphöjelse i adligt stånd 1647, icke blott namnet Schlangenfelt, utan skref sig äfven "till Alten och neuen Wald i Tyskland." Hans förtjenster voro, att han som faktor vid hufvudarméen i Tyskland, gjort kronan "merkeliga stora och ansenliga försträckningar", hvarföre han blef general-faktor, general-zahlmeister, och 1654 till och med friherre, i hvilken värdighet han likväl icke låtit introducera sig. Han dog i Stockholm vid 66 års ålder, d. 11 April 1682, och som han icke efterlemnade några söner, utgick ätten med honom.

Schletzerus, Johan, var född Tysk och med. doktor, då han kom till Sverige och antogs till Gustaf Adolfs lifmedikus. Hans son, **Adolf Fredrik**, var först hofråd hos kurfursten af Brandenburg och sedan dess resident vid Svenska hof-

vet, i hvilken egenskap han, besynnerligt nog, år 1650, blef Svensk adelsman under namn af *Schlezer*. Han dog likväl utan söner och slöt således sjelf sin ätt.

Schlippenbach, Christoffer Carl, var född i Kurland och härstammade från huset Salingen. Hans födelseår och lefnadsomständigheter äro höljda i mörker, och man börde ingenting af honom förr, än han under senare åren af Christinas regering oförmodadt framstod och i hast gjorde en lysande lycka. Hans medel dertill tyckas dock ha varit intrigens och det smidiga väsendets, ty han var på en gång Christinas och Carl Gustafs förtroende, och isynnerhet fiende till Magnus Gabriel De la Gardie, när denne stölt sig med drottningen. Hurudana än hans tjänster måtte ha varit, så belönades de åtminstone rikligen, ty han blef inom mindre än ett år öfverste för gardet, friherre och grefve, då han till grefskap fick Falköpings stad. Märkvärdigt nog bibehöll Carl Gustaf, under hela sin regering, för honom en oförminskad ynnest, gjorde honom till krigspresident och riksråd, samt använde honom vid flera underhandlingar, ehuru S. beskyldes för att vara obetänksam, häftig och våldsam, falsk och opålitlig, och konungen mycket tadelades för det besynnerliga valet af gunstling. Kanske bibehöll han sig förnämligast derigenom, att han smickrade Carl Gustafs passioner, underbläste hans krigslystnad och förespågade honom framtida stora eröfringar. Det är ovisst, hvad riktingen hans bana efter konungens död konnat taga, ty hans hufvudfiende, De la Gardie, hade nu kommit till magten. Men döden satte en lika oförmodad som sorglig gräns derför. Polska drottningen arbetade nemligen på ett förbund med Sverige, för att få prinsens af Condé son vald till Polsk tronföljare, hvilken plan Sverige skulle understödja med hjälptrupper. S. var en af dem, som hufvudsakligen gynnade detta förslag, och skickades sent på hösten till Polen att öppna underhandlingar härom. Fartyget stötte, kort efter sedan det lemnat Landsort, på grund, och S. omkom i vågorna, sedan han länge och med kraft kämpat emot dem, d. 18 Nov. 1660. Enligt adliga Matrikeln skola hans ättlingar ha nedsatt sig i Preussen; andra kvarblefvo i Sverige och fortplantade här ätten, som ännu icke anses utgångna.

Schlippenbach, Christer Reinhold, kom 1697 i tjänst vid öfverste Soops regemente, blef 1700 kornett vid öfverste Schlippenbachs dragoner, och bevistade slaget vid Narva; blef kapten 1702, deltog i slaget vid Gemauerthoff och flera andra träffningar; blef 1707 major vid Björnbergska bataljonen, med hvilken han afgick till Finland, der han deltog i alla förefallande krigshändelser; blef 1710 öfverstelöjtnant vid Södermanlands regemente och 1712 öfverste; utmärkte sig mycket i slaget vid Gadebusch, blef fangen i Tönningen och förd till Köpenhamn, men lyckades 1714 fly derifrån. Vid den fruktlösa stormningen på Fredrikshall, midsommarsdagen 1716, blef han illa sårad. Då han märkte sitt slut nalkas, sade han:

"Jag testamenterar regementet och min nallrock, de käraste egodelar jag har på jorden, till min vän öfverstelöjtnanten Rutger Fuchs." Denna utnämning af den döende bekräftades äfven af Carl XII, som sade: "S. har alltid gjort väl; utan tvivel har han äfven här valt rätt."

Schlippenbach, Carl Fredrik, en af den Svenske stamfaderens söner, född 1658, tog afsked som öfverstelöjtnant 1687 och gick i Preussisk tjänst, der han befordrades till general-löjtnant och dog 1723. Sändes flera gånger till Carl XII, med hvilken han hade åtskilliga öfverläggningar, sista gången 1715 i Stralsund, och hade äfven en beskickning till Holsteinska hofvet.

Schlippenbach, Wolmar Anton, sonson af Christoffer Carl, misstänktes af Carl XI för delaktighet i Patkulls företag och måste med ett värja sig. Han gick tidigt i krigstjänst och avancerade till öfverste; slog vid Rauke år 1701 Ryssarne, som dervid förlorade 5,000 man, för hvilken bragd han befordrades till general-major. Vid Reval led han likväl ett nederlag mot dem och blef åter misstänkt för vissa, som det heter, "vådliga uttåtelser"; föll vid Pultava i Rysk fångenskap och måste der deltaga i det triumftåg, hvori czaren i Moskwa tvang de Svenske fångarne att uppträda. Gick några år senare i Rysk tjänst. Hans öden der äro obekanta.

Schlu, Zacharias, var son till en ryttare vid ett Brehmiskt kavalleri-regemente, men såg aldrig sin fader, som dog före hans födelse; måste under Wismars belägring, med upppassning hos officerare, förtjena sig föda och kläder; följde med Svenska arméen till Holstein, var med vid Gadebusch och Tönningen, kom till Stockholm 1718, blef bataljons-kirurg vid Carl XII:s grenadierer, deltog i anfallet på Glommen och Fredrikshalls belägring; blef 1729 mästare-kirurg och dog 1761 såsom gruf-kirurg i Falun vid 67 års ålder. Hans son, **Johan**, som kallade sig **Schlou**, beträdde faderens bana, blef äfven kirurg, men utbytte medicinen mot slottsinspektorsplatsen vid Strömsholm 1781. Dog i Munktorps socken i Westmanland d. 28 Okt. 1830 vid 83 års ålder.

Schlyter, Carl Johan, hist. juris professor vid Lunds universitet och R. af N. O., är född d. 29 Jan. 1795 i Carlskrona, der fadern var kamrerare vid amiralitetet. Hans anlag utvecklades så tidigt, att han redan vid 12 års ålder blef student i Lund, der hans svåger, biskopen doktor Faxé, förskaffade honom tillfälle att kvarstanna, så att han år 1813 kunde taga nödiga embets-examina. Samma år fick han tillfälle att besöka Tyskland och blef d. 18 Aug. 1814 promoverad till filos. doktor i Rostock. År 1816 tillades honom i denna grad lika rättigheter med Svenska magistrar, och han blef sistnämnda år juris docens i Lund. År 1820 promoverades han till juris utr. doktor och inträdde i justitie-revisionen, men der han förbigicks vid en befordran. År 1822 uppdrogs honom att, i förening med den aflidne doktor Collin, besörja utgifvandet af Sveriges gamla lagar, för hvilket ändamål de erhöilo ett offentligt understöd. Detta ar-

bete, som han efter Collins död fortsatt, har isynnerhet gjort honom känd och värderad såsom en af fäderneslandets utmärktaste theoretici i lagfarenheten. År 1835 erhöill han professors titel och förordnades att förestå en profession i laghistorien vid Upsala universitet; men som vid detta embete icke fanns någon lön, emottog han år 1837 kallelse att förestå professionen i allmänna lagfarenheten i Lund, hvartill han följande året utnämndes. Denna profession har han 1844 utbytt mot den han nu innehar i laghistorien. Han är ledamot af vitterhets-, historie- och antiquitetsakademien samt af det Köpenhamnska Oldskrift-selskabet; har af Svenska akademien fått det pris Carl Johan stiftat för förtjenster om litteraturen och språket. Är sedan 1844 arbetande ledamot af lagberedningen. Har, utom lagsamlingarna, utgifvit: *Anmärkningar angående det forna förhållandet mellan Domare och Nämnd; Om Laghistoriens studium och dess förhållande till rättsvetenskapens öfriga delar; Juridiska afhandlingar m. m.* — Hans moder, som ännu 1845 lefde vid 92 års ålder, är i sina två äktenskap moder för 9 barn, hvarifrån härstamma 56 barnbarn och 48 barnbarnsbarn, tillsammans 113 descendenter.

Schlyter var i början af 1700-talet borgmästare i Helsingborg; men vid Danskarnes infall i Skåne trodde han, att de skulle bli herrar i landet och visade för tidigt sina verkliga tänkesätt, gick dem till handa med alla möjliga råd, upplysningar och handräckningar, hvarför han också, efter slaget vid Helsingborg, måste göra dem sällskap till deras land. Här tycks han likväl ha blifvit väl upptagen och hans son steg till kontre-amiral i Dansk tjänst.

Schmedeman, Johan, hette, före sitt upphöjande i adligt stånd, **Schmedman** och var född 1653 i Wiborg, der fadern var borgmästare. Ingick 1673 i kansli-arkivet, der han blef aktuarie, i hvilken beställning han adlades 1686. Hade bevisat de stora fältlagen samt reträtten från Rönneberga bögar under Carl XI:s krig. Blef sedan referendarie-sekreterare, öfver-postdirektör, kansli-råd och stats-sekreterare vid inrikes expeditionen. Dog i Stockholm 1713. Har utgifvit samlingar af kongl. förordningar rörande exekutionsverket, rörande postverket, o. s. v., Carl XI:s personalier; hans gemäls lefverne; två andliga visor och i handskrift efterlemnadt: *En samling af allt det, som tjänar till Hans K. M. Kon. Carl XI:s Historia, så eljest som enkannerligen hans bedrifter.* — Ätten utgick med kammarskrifvaren i kammar-kollegium **Johan von S.**, som afled 74 år gammal d. 19 Mars 1782.

Schmidelfelt, Jochim, hette förut **Schmidt**, en gammal krigsman, hvilken gjort hela 30-åriga kriget och, efter dess slut, 1649 adlades som öfverstlöjtnant under ofvanstående namn. Ätten utgick med hans sonsons sonson, kaptenen **Gustaf Ulrik S.**, som dog ogift d. 13 April 1788.

Schmidt, Henrik Joachim, var född d. 26 Febr. 1654 i Güstrow i Mecklenburg, der fadern var hertigens geheimeråd och lifmedikus; blef med.

doktor i Angers; kom till Stockholm 1682, der han blef ledamot af collegium medicorum och adlades 1692, då han bibehöll sitt namn och forna vapen, emedan han förut var Tysk adelsman. Dog i Stockholm 1632. Ätten utgick med hans yngste son, **August**, hvilken blef vice korporal vid lifdrabanterne, men dömdes från tjensten 1755, och dog ogift 1767 vid 57 års ålder.

Schmidt, Johan Fredrik, är ett af de många bevisen, huru lätt adelskap fordom förvärfvades. Han var född Tysk, hade varit informator för baronerne, sedan grefvarne och kongl. råden **Hans** och **Axel Wachtmeister**, och i Matrikeln såges uttryckligen att de "medelst deras förböner skaffade honom denna hedren och värdigheten." De skaffade honom äfven arrende af ett kronans gods, som han herömmes hafva "med anseelig cultur förbättrat." Adlades 1695. Ätten är utgången.

Schmidt, Carl Christian, justitieråd 1846 och R. af N. O. samt Carl XIII:s ordien, född i Jönköping 1792, har, såsom hofrättsråd i Skånska hofrätten, utgifvit *Juridiskt Archiv*, 15 årgångar.

Schmidt, Johan, äfven **Faber**, som endast är den Latinska öfversättningen af namnet (smed), var den som först anlade ett boktryckeri i Stockholm. Denna uppgift är hämtad från den gamla beskrifningen: *Det i flor stående Stockholm*, men torde icke vara fullt tillförlitlig, emedan en Johan Snäll redan 14 år förut, eller 1481, anlagt ett sådant. (Se: *Boktryckeri*.)

Schmidt, Johan Lars af, föddes d. 26 Nov. 1771 i Stockholm, der fadern var rådmän; blef 1790 fänrik vid örlogsfloktan, sedan vid Finska gardet, bataljonschef vid Stockholms läns landtvärn 1808, förste major vid andra gardet, landshöfding i Westerbotten 1817, adlad 1815; och upphöjd i friherrligt stånd 1841, R. af S. O. och Kom. af N. O. Död d. 31 Jan. 1842.

Schmiedeberg, Johan, var född i Stockholm på 1640-talet. Fadern var majoren vid Uplands regemente **Peder Staffansson Schmidt**, som stupade vid stormningen på Köpenhamn 1658. Sonen reste till Frankrike, ingick der 1662 som musketerare vid gardet, blef sedan ryttare vid fältmarskalken **Schombergs** regemente, men 1665 fänrik vid hans Tyska regemente och två år senare befordrad till löjtnant; tog afsked 1668 och begaf sig till Brehmen, der han blef löjtnant vid greve **Dohnas** regemente; 1669 kapten vid **Kronobergs** regemente; utmärkte sig så vid Danskarnes stormning på Malmö d. 22 Juni 1677, att han befordrades till general-adjutant; efter krigets slut kommandant på Wisby slott, sedan på Elfsborg, så på Marstrand, blef öfverstlöjtnant och öfverste samt adlad 1681, då han förändrade sitt namn till **Schmiedeberg**. Tog afsked 1700, och dog d. 7 Nov. 1706.

Schmiedem, Erasmus von, född Tysk, blef sekreterare hos **Jakob Casimir De la Gardie**, sedan oberhauptman öfver hans gods och 1661 assessor i Dorpts hofrätt, i hvilken beställning han adlades 1667. Ätten är utgången.

Schmilinski, Christoffer, var född i Polen d. 18 Aug. 1667; gick 1691 i Sachsisk tjänst och deltog i Sachsiska arméens alla fälttåg till 1707, då han föll i Svensk fångenskap som bombarderlöjtnant. Efter freden i Altranstadt, utbytte han Sachsiska tjänsten mot den Svenska, blef kapten vid öfverste von Schomers då uppsatta Sachsiska regemente, hvarmed han afgick till Ingermanland och deltog i följande årens krigsföretag, dels till lands, dels på flottan; kommenderades 1716 till Norrige och utmärkte sig der särdeles i träffningen vid Dunkil, så att han befordrades från major till öfverstlöjtnant. Då Danska eskadern 1717 anföll Nya Varfvet i Göttheborg, förhöll han sig så väl såsom befälhafvare på första batteriet, att han derföre naturaliserades som Svensk adelsman. Dog d. 3 Nov. 1741 på sin gård Frökullen i Westergötland barnlös, då ätten utgick med honom.

Schmitterlöw, fem bröder, adlades 1723. **Hans Georg**, den äldste och märkligaste af dem, för hvars skuld upphöjelsen vederfors hans släkt, var född d. 20 April 1686 på Rügen, der fadern, löjtnanten Göran Christian S., bodde. Gick vid 16 års ålder i tjänst som volontär vid öfverste Schultz' regemente, befordrades 1705 till kornett och 1707 till löjtnant vid öfverste Dükers dragoner; bevistade med det slaget vid Holofzin och befordrades till drabant; efter slaget vid Pultava följde han konungen till Bender, deltog i kalabaliken, blef 1714 öfverstlöjtnant vid Westgötha tremänningsregemente till häst, var med i träffningen vid Stressow och Stralsunds hela belägring, blef öfverste för Smålands kavalleri och gjorde med det fälttåget i Norrige 1718. Dog på sitt öfversteboställe Brevik d. 27 Okt. 1729. Hans fyra bröder voro mindre märkliga. **Henning Christian** fick afsked 1747 som major vid Östgötha kavalleri, och blef 1750 R. af S. O.; **Niklas** var löjtnant vid drottningens lifregemente i Pommern; **Bartram** fick 1742 afsked som ryttmästare i Hessisk tjänst och **Carl Philip** lärar tidigt lemnat krigstjänsten som löjtnant. En son till en af desse yngre bröder,

Schmitterlöw, Henrik Christian, född d. 9 Okt. 1754, var korporal vid lifdrabant-korpsen, tog afsked som öfverstlöjtnant 1793, erhöll 1812 landshöfdinge titel, R. af S. O. Dog d. 3 Mars 1813. Gjorde sig känd såsom författare af åtskilliga smärre poemer, tryckta i "Samlaren" och "Stockholms Posten", samt genom ett tal i Åsby kyrka i Östergötland, då friherre C. A. Wrangels vapen krossades.

Schmoll, Barthold Otto, var född i Kurland af en adlig släkt derstädes; blef 1676 ryttare vid öfverste Cronstjernas kavalleri, och 1678 kornett, men hade fört tjent under Sobiesky. Då Cronstjernska regementet reducerades efter freden, återvände han derföre till Polen, der han blef kapten och deltog i ett fälttåg mot Ungarne. Öfverenskom sedan med hertigen af Kurland om ett infanteri-kompani värfvande, hvilket han skulle öfverföra till ön Tabago i Amerika, som tillhörde hertigen. Detta uppdrag utförde han så väl, att han

blef vice guvernör öfver nämnda ö, tills han hemkallades 1688. Begaf sig 1691 till Stockholm, der han blef ingenjör-kapten med förbindelse att informera i geometrien, utgaf der *Inledning till Geometrien och Architectura militaris*, blef major, öfverstlöjtnant och kommandant i Marstrand, öfverste och kommandant i Göttheborg, adlad 1715 och dog på 1730-talet utan söner, då hans ätt utgick med honom. Han hade en dotter, som följt sin far till ön Tabago och sedan till Sverige, der hon dog 1772 vid 90 års ålder.

Schnell, Carl Christoffer, hade varit underkirurg vid ett infanteri-regemente, med hvilket han gjort flera af Carl XII:s fälttåg, och blef, efter Scharfs (se detta ord) afvikande, akademi-kirurg i Lund, ehuru han ej var examinerad af kirurgiska societeten, och aldrig blef det. På så klena fötter stod då, 1721, det medicinska studium i Lund, att dess konsistorium måste antaga i sin tjänst en person, som icke fullgjort de första prästanda, emedan, såsom professor von Döbeln yttrade sig till medicinska fakultetens protokoll, "stor brist nästan öfver allt är på goda fältskärer." S. kunde icke heller lefva af sina inkomster vid akademien, utan måste tillika utföra två andra befattningar, såsom kantor och spisvärd på det för medellösa studerande inrättade kommunitetet. Lönen var nemligen endast 50 dlr, men förbättrades från 1731 till 25 tunnor spanmål. S. ansågs likväl som en skicklig fältskär och hans behandling af en studerande Lovén, som blifvit genomstungen af en kamrats värja, betraktades som en slags underkur. Han tog afsked 1759, och lefde sedan på Snogeholm, der han dog, 1771, nära 83 år gammal.

Schoerbing, C. N., expeditions-sekreterare, kansliråd och R. af N. O., hade varit anställd som Pommerskt legationsråd vid riksdagen i Regensburg och dog 1820 vid 70 års ålder. Utgaf en *Samling af de äldsta Folkslagens religions-urkunder; Journal för statistik och allmän hushållning*, hvar af likväl blott 7 häften utkommo, och ett par andra ekonomiska skrifter.

Scholten, Jakob von, var en på sin tid ganska ansedd köpman, som, jemte sin fader, Rolf Lambertsson, grosshandlare i Göttheborg, under Carl XII:s krig gjort kronan ansevärd penningeförskotter. Denna förtjänst belönades med adelskap, hvari han upphöjdes 1726. Dog vid 68 års ålder, utan söner, d. 20 April 1734, då ätten utgick med honom. Släkten härstammar från Holland.

Schomerus, Petrus Andreæ, var född 1607 i Upsala, der fadern var skomakare, efter hvars yrke sonen antog detta namn. Blef här promoverad till magister 1632, astron. professor i Dorpt 1633, hvilken profession han sedan utbytte först mot den i Grekiskan och derefter mot den i theologien; flyttade 1643 till Stockholm, vid hvars gymnasium han blef anställd; sedan kyrkoherde i Riddarholmen, så theol. professor och doktor i Upsala, samt 1655 superintendent i Kalmar, der han dog år 1660.

Schonhelt, Johan Henrik, född Lidändare, var regements-fältskär vid Westerbottens regemente, men utbytte denna plats mot den af landsfiskal derstädes. Här anklagade han landshöfdingen greve Douglas för att ha vid roteringen undandöjt flera hundrade ödelagda heiman och fisken, arresterades derför och fördes tillbaka till Stockholm. Här beskyllde han riksrådet greve Piper och vice presidenten i Svea hofrätt Heerdhjelms m. fl. för egenlystlig hushållning med kronans inkomster i Lidand, hvilket han påstod vara förnämsta orsaken till missnöjet derstädes. Han dömdes för denna beskyllning af Svea hofrätt, men rymde till Hamburg, der han 1700 utgaf en skrift öfver samma ämne. Han hade sedan den oförsigtigheten att återkomma till Sverige, då han 1706 arresterades och insattes på Marstrand. Här anklagades han för gudsförsmädelse, hvortill han skulle gjort sig skyldig genom tvänne utgifna skrifter, en under titel: *Kyske Josef*, som utkom i Stockholm 1690, men förbjöds, och *Musai Historia*, som utkom 1696. Enligt kongl. rådets dom af d. 24 Maj 1706, blef hans tunga skuren ur hans bals, hans högra hand afbuggen och fastspikad på kåken, hvarefter han balsöggs och kroppen brändes på bål. Det synes häraf temligen tydligt, att atheismen icke var hans värsta brott, utan att det var hans förmodligen icke alldeles osanna anklagelser mot några mäktige herrar, som de och deras vänner på sådant sätt hämnades. Han beskylldes i öfrigt för mindre goda seder, emedan han skall ha narrat en borgarhustru i Umeå från sin man, och sedan gift sig med. Fant anmärker, att han på afrätsplatsen anropade Jesu namn, hvilket "bevisade, at han icke var Atheist, utan snarare Fanaticus, och hans bok, "Den Kyske Josef", som blef förbuden, har utan åtal blifvit i vår tid (år 1804) å nyo uplagd i Upsala."

Schoting, Adam von, född 1688 i Stockholm, der fadern var borgare; ingick, efter slutade studier, 1707 som underofficer vid Uplands regemente, der han efter hand beforderades till kapten; bevisade, utom flera mindre träffningar, slagen vid Helsingborg och Gadebusch; blef fangen vid Tönningen, men lyckades komma på fri fot; deltog i 1716 och 1718 årens fälttåg i Norrige samt i Finska kriget 1741—1742. Adlades 1727 och fick svärds-orden 1748, hvilken utmärkelse likväl, om man får tro Stjernmans matrikel, icke lärt kommit honom till godo, emedan han afled i Nyköping d. 6 Nov., dagen före sin utnämning.

Schultz, Nils Fredrik von, son af öfversteljtnanten och kommandanten på Svartholms fästning, Fredrik von S., hvilken härstammade från en Tysk adlig ätt, var född 1767, blef kanslist i Åbo hofrätt, assessor derstädes, häradshöfding i Rautelambi härad, med lagmans titel, vice landshöfding i Uleåborgs län en liten tid 1808, led. af allmänna beredningen, R. af N. O. Död d. 15 Jan. 1816. Hans dotter, **Johanna von S.**, uppträdde 1827 d. 3 Maj vid en af henne föranställd konsert i Ladugårdslandskyrkan och väckte mycket uppseende genom sin vackra röst; reste

sedan, för dess vidare utbildning, till Paris, der hon debuterade på Italienska operan; sjöng sedan på flera theatrar i Italien och var den första Svenska sängerska, som låtit höra sig i utlandet. Har nu mera öfvergifvit den artistiska banan och träd i äktenskap i Finland.

Schoutbrynacht, en grad inom flottan, svarande emot hvad nu för tiden kallas kontre-amiral. Namnet är lånt från Holländskan och begagnades så i Sverige som Danmark ännu i första hälften af 1700-talet.

Schrevellius, Fredrik, professor i den moderna civila lagfarenheten vid Lunds universitet, är född 1799 i Carlskrona, der hans fader då var amiralitetspastor. Denne, hvilken afled vid 67 års ålder 1829 såsom prost och kyrkoherde i Jemsbög, är känd genom en skrift, utgörande svaret på frågan: "Kunna symboliske böcker utöfva sin bindande kraft utan att förnärma samvetsfriheten eller hindra upplysningen?" Sonen kom 1818 till Lund, der han 1820 blef magister och 1824 docens i juridiken. Ingick följande året som auskultant i Skånska hofrätten och derefter i Svea hofrätt samt justitierevisionen; blef 1839 adjunkt i allmänna lagfarenheten och 1842, då två nya professioner i juridiska fakulteten stiftades, erhöill S. den han nu bekläder. Har utgifvit: *Om Svenska lagstiftningens bemödande att genom inskränkningar i handeln med utländningar göra denna handel för Sverige så för-måntlig som möjligt; Lunds academies constitutioner; Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civilrätt*, jemte några afhandlingar, införda i juridiskt arkiv.

Schroderus, Erik, var son af borgmästaren i Nyköping Bengt Nilsson Skraddare, och således en broder till riksrådet Skytte. Man vet om hans lefnadsöden icke mer, än att han i Upsala promoverades till magister; blef 1612 rektor i Nyköping, sedan translator regni; 1629 busgerådsskrifvare vid kongl. slottet, och fick följande året privilegium att i Stockholm inrätta ett eget tryckeri, på hvilket han endast tryckte egna skrifter och förlager. När han föddes och dog är obekant. Hans förnämsta arbeten äro: *En sannfärdig oration och trogen förmaning som . . . Hemming Gadd propo-nerat; Orsaker till och Lakemedel emot det allmänna onda; Korsskola; Om barnens rätta uppfostran; Chronicon Carionis*, o. s. v., utom en mängd öfversättningar och upplagor af klassiska och andra författare.

Schroderus, Laurentius, af en annan släkt, utan att man vet hvilken. Han var landtmätare och användes af greve Pehr Brabe att författa en karta och geografisk beskrifning öfver Finland, hvaraf han 1649 förfärdigat en betydlig del. Den flitige mannen kunde likväl blott med svårighet få ut sin välförtjenta lön och hade ännu 1657 åtskilligt deraf att fordra. — För öfrigt funnos på 1600-talet flera andra med namnet Schroderus, deribland en, som äfven hette **Erik**, och 1639 drunknade i Norrström i Stockholm. Han skall också varit filos. magister, studerat medicinen, och utgifvit flera skrifter. Af allmänheten är likväl mest bekant en **Henrik S.**, son af borgmästaren i Filipstad

Måns Skraddare. Denne blef först kandidat i Åbo, men utbytte pennan mot värjan och blef lifdrabant hos Carl Gustaf. Han har efterlemnadt namnet af en nästan fabelaktig storätare, som en gång på en Finnskuta i ett enda mål förtärt en fjerding smör och en annan gång en anrättning för 12 personer, som han beställt på ett värdsbus. Historien förmåler likväl icke om dessa produktioner voro följder af hans vanliga aptit eller om det blott var enskilda konststycken, som hans mages elasticitet då och då satte honom i tillfälle att göra.

Schrowe, Gerhard von, hade under 30-åriga kriget tjent sig upp från simpel soldat till major vid Nils Båts regemente, i hvilken beställning han adlades 1650, både för sina krigsbragder och emedan han tillhörde en Lifländsk adelig ätt. Blef sedan öfverslöjtnant och ståtbållare på Ivanogorod.

Schröder, Herman, var född i Uddevalla d. 13 Maj 1676. Fadern var handlande derstädes, dit inflyttad från Mecklenburg, men råkade i mycken fattigdom genom den våld, som 1690 öfvergick staden. Sonen måste då afbryta sina studier och bli sekreterare hos grefve Ascheberg i Götheborg, men sattes, genom ett understöd af den Hvitfeltiska stipendiifonden, i tillfälle att återtaga dem, så att han 1697 kunde bli student i Lund och 1706 magister; prestvigd 1710, då han blef log. et metaph. lector i Götheborg, men utnämndes till fältprost under Norska fälttåget s. å. Predikade för Carl XII år 1716 och belönades med fältsuperintendents-sysslan, då han fick Landvetters församling som präbende. Carl fann så mycken uppbyggelse af hans predikningar, att han ofta ville höra dem i både högmässa och aftonsång. År 1718 blef han kyrkoherde i Uddevalla, men innan han hunnit tillträda denna plats, utnämndes han till en dylik vid Catharina församling i Stockholm, en förflyttning, som i våra dagar skulle anses för något helt annat än en befordran. Efter Catharina brand 1723, använde han alla bemödanden att återställa kyrkan, samlade på in- och utrikes ort bidrag här till och använde dem, han sjelf erhöill, till kyrkoherdehusets byggnad. Blef biskop i Kalmar 1729, men tillträdde stiftet först 1732, och dog d. 12 Jan. 1744. Han hade varit riksdagsman 1713, 1719 och 1731, samt i egenskap af biskop vid de följande riksdagarna. Som sådan gjorde han likväl inl. uppteende och var föga på sin plats. Desto mer var han det deremot i sitt andeliga embete, der han utmärkte sig genom sin fromhet, sin välvilliga nitälskan och sin outtröttliga verksamhet. Har utgifvit: *Mening och omdöme om Ch. Democriti skrift om Wolfens Filosofia; Panegyrr. de Caroli XII fatis*, i anledning af konungens återkomst till Sverige 1715, samt åtskilliga predikningar. Af hans barn blefvo de två sönerne biskopar. Den äldste af desse var

Schröder, Georg Clas, född i Götheborg d. 9 Aug. 1713, blef student i Upsala 1728, men magister i Lund 1738, grec. ling. lektor i Kalmar 1739; företog sedan en resa till Tyskland,

lät efter återkomsten prestviga sig, hvilken akt hans fader förrättade, och kallades år 1741 af konung Fredrik till dess hofpredikant. År 1751 blef han pastor primarius i Stockholm och 1770 superintendent i Carlstad, hvars förste biskop han är, emedan detta stift tillika med Hernösands och Gottlands år 1772 ifrån superintendentier upphöjdes till biskopssäten. Han afled helt oförmodadt ännu i sin kraftfulla ålder d. 12 Jan. 1773, känd som en af sin tids lyckligaste predikanter, hvarföre äfven många af hans predikningar äro tryckta. Barnen adlades med namnet Schröderheim. Har, utom sina predikningar, skrivit ett företal till Gråbergs katekes. Hans yngre broder,

Schröder, Carl Gustaf, var född på Landvetters prestgård d. 25 Jan. 1717, följde sin broder till Upsala och derifrån till Lund, hvarest han på samma gång tog magisterkransen. Reste sedan till Halle, der han inackorderade sig i Michaelis hus och fortsatte sina studier. Blef efter hemkomsten 1741 gymnasiijadjunkt i Kalmar, sedan hist. et moral. lektor derstädes, prestvigd 1744, blef hofpredikant, och 1750 kyrkoherde i Högsby. Hade första rummet på biskopsförslaget till Kalmar stift, och utnämndes äfven dertill 1764, der han dog d. 27 Juni 1759. Var icke särdeles utmärkt, hvarken som prest eller riksdagsman.

Schröder, Georg Engelbert, en utmärkt porträttmålare, var född d. 31 Maj 1684 i Stockholm, der fadern var bankoverdie; blef elev hos David Kraft, men företog, vid endast 19 års ålder, till sin vidare utbildning en resa i fremmande länder, hvarpå han tillbragte 21 år. Hemkommen till fäderneslandet, utnämndes han till hofintendent och kongl. hofmålare, och stod i stor nåd hos Fredrik I. Enligt Boije målade han endast porträtter, men i Biogr. Lex. säges, att han äfven förfärdigat en mängd andliga och världsliga historiestycken, landskap, Venetianska vyer o. s. v. Dog efter en långvarig sjukdom i Stockholm d. 17 Maj 1740.

Schröder, Johan Henrik, är född d. 18 April 1791 i Westerås, der fadern var konsist. notarie, blef student i Upsala 1810, utnämndes 1812 af Sv. akademien till Gustaviansk stipendiat, blef konsist. amanuens i Westerås 1814, magister 1815, amanuens vid akademiska biblioteket 1820 samt präfekt för akademiens mynt- och medaljkabinett, vice bibliotekarie 1825, verklig bibliotekarie samt hist., litt. et archæol. professor 1830, historiograf vid Seraf.-orden 1834, R. af N. O., af Danska Danneborgs-orden och Grekiska Frälsareorden med guldkorset, Led. af vitterhets-akademien, vetenskaps-societeten i Upsala och vitterhets-sällskapet i Götheborg samt af samfundet för utgifvandet af handlingar rörande Skandinaviens historia; dessutom af 18 utländske lärda samfund. Har, som Rosenhansk stipendiat årligen under sommarferierna gjort hist. antiqvariska resor i fäderneslandet och dessutom besökt Norrige, Finland, Tyskland, Nederländerna, Frankrike, Italien, England och Skottland, ordnat åtskilliga biblioteker och på elfva dagar flyttat Upsala universi-

tets till dess nuvarande lokal, utan kostnad eller extra anslag. Erhöll af Svenska akademien Lundbladiska priset för ett tal i anledning af prins Oscars födelse. Förteckningen på hans skrifter, för det mesta rörande numismatiken och bibliografin, upptaga mer än en petitsida i Biogr. Lex. Af dem, som äro af annan syftning, må nämnas: *Tal och minnesteckningar*; *Bidrag till Upsala Universitets Historia*; J. O. Wallin, minnesteckning m. m.

Schröder, Erik August, föddes d. 25 Juli 1796 i Uddevalla, der fadern var kyrkoherde, prost och theol. doktor; blef 1813 student i Upsala, 1818 magister och 1820 docens i theor. filos. Valdes 1824 af studerande ungdomen till Byzantinsk stipendiat och företog som sådan en resa genom Danmark, Tyskland, Schweiz, Italien, Frankrike och England. Efter återkomsten 1827 förordnades han att under följande årets vårtermin förestå eth. et polit. professionen; hade sedan flera dylika uppdrag tills han 1836 utnämndes till log. et metaph. professor. Blef 1827 ledamot af vetenskaps- och vitterhets-samhället i Göttingen. Dog i Upsala d. 15 Jan. 1849. Har utgivit *Handbok i Filosofens Historia*, meddelat flera uppsatser i Svea, i Frey, i Sv. Litt. Tidning, o. s. v.

Schröderheim, Ellis, son af biskopen i Carlstad, Georg Clas S., var född d. 26 Mars 1747 i Stockholm, då fadern der var hofpredikant. Han fick till förnamn sin morfaders tillnamn, ingick, efter vid 17 års ålder slutade studier, i kongl. kansliet, der han blef kopist 1768, och blef här tidigt bemärkt af Gustaf, hvars ynnest han förvärfvade både genom sin embetsmannas skicklighet och sitt angenäma umgängessätt, som förskaffade honom ej blott hastiga befordringar i statens tjänst, utan äfven hedern att bli en af deltagarna i Gustafs förtroliga sällskapskrets. Den tid, han från dessa dubbla befattningar kunde undanstjälja, egnade han åt vitterheten, och hvad som för andra är ett arbete, blef för honom en hvila, en lek. Man har sålunda efter honom flera smärre tal och poemer, nästan alla i skämtsamt stil samt trenne, af en liflig och qvick dialog utmärkta, komedier: *Rängedala Riddaren*, *Fjasken eller den beställsamme*, ännu sedd med nöje, samt *Sladdret eller Fjaskens mirakler*. Den Svenska dramatiska litteraturen måste med skäl beklaga, att en utaf hennes älsklingar fick så föga egna sig åt hennes tjänst, hvaremot staten måhända äfven måste beklaga, att icke litet mera fasthet och allvar fannas i denna älskvärda karakter, som eljest hade så ovanliga resurser. Af Gustaf befordrad till statssekreterare, rikshärold, Kom. af N. O. upphörde ej blott hans yttre lycka utan äfven hans inre trefnad med hans beskyddares lif. Det förra hade den allmänna orsak vi redan antyd; det senare var en följd, dels af husliga missöden — hans glada och snillrika frus död (se nedanför) — dels af ekonomiska bekymmer, emedan Schröderheim af alla kunskaper var mest oerfaren i den visserligen prosaiska, men så högt nödvändiga: att hushålla. Efter Gustafs död skildes han från sin statssekreterareplats och flyttades till landsböfding i Upsala,

hvilket embete han likväl knappt innehade i tvenne år emedan han tog afsked 1794, då han såg sig misstänkt för delaktighet i Armfeltiska konspirationen; bodde sedan på Järfva, hvaraf han fått arrendet, och dog efter ett sorgligt och glädjelfadt tillbragt år nästan i elände d. 30 Aug. 1795. Han var en af de förste ledamöterna i Svenska akademien, hvarförutan vetenskaps- och vitterhetsakademierna äfven tillegnade sig honom. Utom de ofvannämnda komedierna har han skrivit: *Ärminne öfver Presidenten Lejonhufvud*; *Gustaf III:s Personalier*; flera tal i akademierna och öfversatt första delen af Carl V:s historia af Robertson. — Hans jemnlige, bland sitt kön, i snille och qvickhet, var hans hustru,

Schröderheim, Anna Charlotta, dotter af den på sin tid mycket aktade öfverdirektören v. Stapelmohr, född d. 24 Sept. 1754 och gift d. 26 Nov. 1776. Det Schröderheimska parets olycka var, att de för mycket liknade hvarandra. Båda voro af en sprittande qvickhet och liflighet, båda älskade glädjen och lefnadsnjutningen, båda lefde för mycket i stunden och beräknade för litet framtiden, och derigenom bereddes de husliga sorger, som stundom förmörkade deras dagar och lade fru Schröderheim i en för tidig graf. Man beskyllde henne för någon kärleksandel med en viss hofstallmästare, och en bekant anekdot i detta fall förtjenar anföras såsom karakteristik för tiden och hofvets ton. Då Gustaf III en dag skulle fara ut, och ekipagera dröjde att infinna sig, förlorade konungen tålmodet, gick ut i de yttre rummen och frågade med häftighet den förste han mötte, som just råkade vara Schröderheim: "Kan ni säga hvart D * * tagit vägen?" Denne fann sig i ögonblicket och svarade: "Nej, ers majestät, det vet jag verkligen inte . . . om han inte är hos min hustru." Infallet kom konungen att skratta och vreden var försvunnen. Saken tog likväl snart en allvarsammare vändning. Fru S. lärar ha tillåtit sig något oöfverlagdt skämt i anledning af historien om kronprinsen Gustaf Adolfs verkliga härkomst, hvilket den elaka beställsamheten fört till konungens öron, troligen väntadt genom tillägg och förvrängningar. Gustafs förtrytelse väcktes deraf och emot sin vana ville han straffa den obetänksamma skämterskan. Han skall då ha yttrat till hennes man sitt misshag och anbefallt honom begagna sin husfaderliga myndighet, för att afvärja från sig skymfen af det lefnadssätt, hon påstods föra. Schröderheim var nog svag att icke allenast efterkomma den kongl. viljan, utan äfven att göra det brådstörtadt och skoningslöst. Vid hemkomsten från slottet gick han in till sin fru, som då låg i barnsäng, förebrädde henne sitt uppförande, som, hurudent det än måtte ha varit, efter hvad ofvannämnda anekdot visar, ej var honom obekant, och förklarade, att när hon tillfrisknat, skulle hon lemna hans hus. Hon gjorde det också snart, men ej som frisk utan som död, ty sinnesskakningen, öfverraskningen och det för henne ovana uppträdet, grep den sjuka qvinnan så våldsamt, att hon följande dagen afled. Det var d. 1 Jan.

1792. Ångern och själföförelsen tros alltsedan hafva tärt hennes sörjande man och bidragit att förbittra hans sista lefnadsår.

Schröderheim, Herman, den ofvanstående yngre broder, var född i Stockholm d. 23 April 1749, blef vid 10 års ålder student i Upsala och vid 21 års magister; prestvigdes 1773, då han vid samma tillfälle kallades till hofpredikant; följande året kyrkoherde i Mönsterås, men som han aldrig tillträdde, emedan han 1776 blef pastor i Ölme härad i Carlstads stift, hvarmed han sedan fick förena Christinehamns stadsförsamling; blef theol. doktor 1779, kontraktsprost 1784, men undanbad sig öfverhofpredikantsplatsen, som, jemte storkyrkoförsamlingen, följande året tillbjödos honom. Utnämndes 1787 till biskop i Carlstads stift med bibehållande af sina förra pastorater. I Biogr. Lex. anmärkes, att S. hade "herdevärd öfver nio församlingar, som 1815 innehöllo en folkmängd af 19,437 personer." Detta var visserligen en uppenbar mannamän, så mycket mer i ögonen fallande, som biskopens broder var ecklesiastik-minister; men att biskopar ha haft präbenden har icke varit något ovanligt och är det ej heller nu, och den stora folkmängden bör ej heller så särdeles öfverraska eller bevisa omöjligheten af pastoralvårdens behöriga skötande, när man kommer ihåg, att t. ex. professorn, doktor Anders Fryxell, för närvarande i samma stift innehar ett pastorat med 17,293 invånare, säkert fler än hvad Schröderheims församlingar på sin tid innehöllo, och pastoralvården deröfver har likväl ej hindrat herr F. från fortsättningen af sina historiska arbeten, hvilka troligen upptaga lika mycken tid som biskopsembetet. Den nuvarande innehafvaren af Carlstads biskopsstol är äfven pastor i 6 församlingar, med 16,922 invånare samt dertill ordensbiskop. S. dog d. 13 Nov. 1802. Märkligt nog var han icke prydd med någon orden. Det tyckes således som om han satt mera värde på de materiella förmånerna, än på ytan.

Schröderstjerna, Samuel, föddes i Stockholm d. 10 Juni 1720. Fadern var handlanden Henrik Schröder. Ingick 1738, efter slutade studier, i bergskollegium, der han 1747 blef aktuarie; gjorde följande året, med offentligt understöd, en vidsträckt utländsk resa, hvarom han, efter återkomsten 1752, afgaf berättelse till sekreta-utskottet; blef direktör öfver de finare jern- och stål-manufaktur-fabrikerna i riket med bergmästare namn. Det säges i Rehbinders "Adeliga Matrikel" att "Ritäre- och Modelleur-Scholan här i Stockholm leder äfven från honom sitt första upphof." Blef assessor i bergskollegium, sedan bergsråd och i denna beställning adlad 1770 då han antog ofvanstående namn. R. af N. O. Gaf, bland annat, förslag till Ekilstuna fristadsinrättning. Dog d. 3 Jan. 1779. Hans son,

Schröderstjerna, Paul, var född d. 26 Nov. 1769, ingick vid endast 8 års ålder som sergeant och, några veckor senare, som underlöjtnant vid Svea artilleri, der han 1796 var kapten med majors titel och öfveradjutant; blef 1801 kommandant

på Carlsten, men hade det missödet att 1804 dömas från alla sina tjänster, emedan en falsk myntare, som på kommandantens eget ansvar var fängslad, rymt under hans frånvaro. Han återfick dem likväl sedan efter hand, kaptenstjensten s. å., majorsgraden 1806 och öfveradjutantsplatsen 1808. Avancerade vidare till major vid Wendes artilleri, öfverste i arméen, fälttygmästare, general-adjutant, general-major, Kom. med Sv. O. stora kors. Död d. 29 Apr. 1838. Var en bland stiftarne af krigsmanna-sällskapet, sedan krigs-vetenskaps-akademien, i hvars handlingar han låtit införa en uppsats: *Om arméens handgevär*, och två berättelser om anställda försöks-skjutningar.

Schröer, Godofrid Esaiasson von, var född d. 13 Aug. 1611 i Pommern, ingick i Svenska kansliet, blef arkivarie i Stettin, legationssekreterare vid fredskongressen i Oliva, assessor och hofråd i Pommerska hofrätten och 1652 adlad. Han skall likväl sedan ha råkat i en injurie-process med Pommerske kansleren och några andra ledamöter i hofrätten, men hvars utgång ej uppgifves, lika litet som hans dödsår. Ätten utgick med hans son, sterbhus-direktören **Benjamin von S.**, som dog utan manliga arfvingar d. 4 Febr. 1730 vid 85 års ålder.

Schulman, Otto, var född d. 29 Mars 1601 på Ösel, der fadern var landtdomare och skall, enl. Adl. Matr., "oskyldigt mist sitt lif." Sonen blef 1618 pikenerare vid Gustaf Adolfs lifregemente, tjente sedan upp sig så att han 1635 var öfverste för en korps, bestående af 4 Finska och 4 Svenska kompanier. Introducerades 1634 på Svenska riddarhuset, blef 1643 öfverkommendant i Leipzig, hvarifrån han tog afsked för sin sjuklighet 1747 med 1,000 Rdr pension och löfte om guvernementet på Ösel, när det blef ledigt. Utnämndes 1748 till öfverkommendant i Stralsund och Vor-Pommern. Dog i Stockholm d. 24 Nov. 1753.

Schultz, Johan, föddes 1677 i Romfartuna i Westmanland, der fadern var en välmående rusthållare. Blef student i Upsala 1694, reste utrikes 1702, återkom följande året då han blef magister i Upsala och var, enligt Westén, vid promotionen den förste, som pryddes med lagerkransen. Lät sedan prestviga sig, blef kongl. hofpredikant, reste ut till Svenska arméen, der han tjenstgjorde hos Carl XII, var med vid kalabaliken i Bender, der han föreställde konungen nödvändigheten att skona sitt lif. Han hade likväl det vida större modet, att flera gånger i sina predikningar ifrå mot Carls långa dröjsmål i Turkiet och hans uppförande derstädes. Detta misshagade väl flera gånger, men upptogs också vid ett tillfälle så nådigt, att konungen lofvade honom en betydande syssla i sitt födelsestift. Till en början utnämndes han till legationspredikant vid Svenska beskickningen i Constantinopel efter Eneman, men dog på vägen dit af blodstörtning i Adrianopel 1713. S. uppgifves som en stor kännare af Österländska litteraturen.

Schulte von Ritterfelt, Johan, hette förut

Schulte, och var född i Tyskland på 1620-talet. Tog, under 30-åriga kriget, tjänst som simpel soldat vid öfverste Alex. Irvings regemente; deltog i sjöslagen vid Femern 1645, tog afsked som förare, gick i Polsk tjänst och blef löjtnant vid Johan Casimirs garde, men återvände 1655 i Svensk tjänst, blef ryttmästare vid Yxkulls regemente, bevisade slaget vid Warschau, blef om violern fången af Tatarerne, bortförd till Tatariet der han qvarhölls i 6 år belastad med bojor; återkom 1662, då han anställdes som ryttmästare vid Koch von Crimsteins regemente, och sedan vid grefve Wittenbergs, der han avancerade till major och öfverstlöjtnant; deltog 1675 i träffningen på Rügen, var bland dem, som, enl. kapitulationsvillkoren, skulle från Stralsund af Danskarne öfverföras till Skåne, men hvilkas fartyg strandade vid Bornholm; kom der i land, blef, i trots af ofvannämnda villkor, jemte de andra, tagen till fånga och förd till Köpenhamn. Efter freden fick han 1680 afsked som öfverstlöjtnant med pension och adlades 1689, då han lade *von Ritterfelt* till sitt namn. Dog 1690.

Schultén, Carl, född 1677 i Svedevi i Westmanland, der fadern var kyrkoherde. Studerade i Upsala och ägnade sig der isynnerhet åt Orientaliska språken. I dem fick han oförmodadt en ännu erfarnare lärare än professor Palmrotb, nemligen en Judisk Rabin, som händelsevis en tid uppehöll sig i Upsala och der öfvergick till kristendomen under namnet Johannes Kemper. Af denne undervisades S. i Talmud och flera lefvande Österländska språk, så att han, promote-rad till magister, 1704, kunde vid tillträdet af log. et metaph. professionen i Pernau, dit han 1705 blifvit enhälligt kallad, göra skäl för den tidiga befordran, som träffat den knappt 28-åriga mannen. Flyttad till histor. professionen derstädes, höll han, i anledning af segern vid Gemauerthoff, en oration på Hebreiska, hvilket lärdomsprof han sedan vid mer än ett tillfälle förnyade. År 1709 måste han med många andra Svenskar fly från Pernau och kom till Stockholm nyårsdagen 1710. Under den tid han nu var ledig från embetsgörömal, ingick han 1713 i militärtjänst som kapten för en trupp frivillige, som grefve Thure Bjelke låtit uppsätta, men hvarmed han dock icke lärar kommit att möta fienden. År 1715 kallades han till eloqv. professor i Lund och följande året till professor i Österländska språken, då hans föreläsningar, och isynnerhet hans Hebreiska inau-gurationstal bedrades med Carl XII:s närvaro under dennes vistande i Lund. År 1728 blef han theol. professor med Wallkärra och Stångby pastorat till præbende och dog d. 5 Okt. 1730, värderad för sin lärdom, dygd och humanitet. Hans död vid endast 53 års ålder påskyndades icke blott af hans svaga hälsa, utan kanske än mer derigenom, att hans mannakraft blifvit tidigt bruten genom tvenne olyckshändelser, som djupt träffade hans hjerta. Den ena var då han nödgades vara vittne till sin svärfaders, landtränsmästaren Loens drunknande under en svag is nära Stockholm,

hvarvid han sjelf var nära att omkomma, och den andra då hans hustru, som han om morgonen lemnat frisk och sund i prestgården, efter hans hemkomst från Lund, några timmar derefter, fanns redan död.

Schultén, Nathanael Gerhard af, var född d. 29 Okt. 1750 på Prostviks gård i Nagu socken i Finland, som fadern, professorn vid Åbo akademi Samuel Schultén, ägde. Det tyckes som han skulle härstamma från samma släkt med den ofvanstående, ty hans farfarsfar var Hebr. linqr. lektorn i Westerås och kyrkoherden Widekind Johannis Grangius eller Grenigius, af hvars söner tre kallade sig Schultz, men den fjerdre Schultes, som blef den ifrågavarandes farfader. Nathanael inskrefs vid 12 års ålder som student i Åbo, der han blef magister 1772, då han var primus vid promotionen; förestod 1777 phys. professionen derstädes och blef 1779 "professor vid arméens flotta." Från 1783 till 1786 var han sysselsatt med astronomiska observationer och triangelmätningar för det påbörjade sjökartverket och mätte härunder Bottniska vikens kuster både de östra och de vestra. De afbröts, då han sistnämnda år beordrades att afgå med örlogsfregatten Diana till medelhafvet för att derunder i den theoretiska och praktiska astronomien undervisa några medföljande unge officerare; hade sedan ända till och med 1809 en mängd uppdrag af mätningar och kortors författande, hvaribland början af undersökningen af Östergöthlands skärgård, Wetteren och flera insjöar, genom hvilka Götha kanal skulle ledas, men äfven dylika af krigisk syftning för att undersöka farleder och upptäcka nya, hvari han vid mer än ett tillfälle lyckades; förde sålunda 1790 öfver Bottniska viken till Nystads inlopp och Hangö 18 nya kanonslupar, en hittills okänd väg till Svensksund, dit de i rättan tid framkommo; var under de följande årens krig med vid flera expeditioner och sist vid den till Rathen; befordrades efter hand till öfverste i arméen, chef för sjömåtningskorpsern och direktör öfver lotsverket; erhöill Nordstjerne-orden och upphöjdes 1809 i adligt stånd. Öfverflyttade, efter fredsslutet med Ryssland, till sin fädernebygd Finland, der han fick titel af statsråd och Annæ-ordens 2 kl. och dog 1825. Har utgifvit: *Sammandrag af spheriska trigonometrien*; *Läran om Globerna*; *Grunderna till mekaniken*; *Logarithmiska och till sjöväsendet hörande tabeller*, flera kortor och afhandlingar i vetenskaps-akademiens handlingar, af hvilken han var ledamot.

Schultz, Jakob, var född i Königsberg Löbenicht d. 12 April 1681. Fadern var borgmästare i staden Oletzka, men hade i ungdomen studerat läkarekonsten. Sonen trädde i detta fall i hans fotspår, började sina studier i Wilna och fortsatte dem i Leipzig och Breslau; kom 1703 i Svensk tjänst, först vid gardet och sedan som regements-fältskär vid Dalregementet, med hvilket han bivistade de flesta träffningar och krigsföretag, skötte bland andra, prins Franz af Würtemberg som blifvit sårad vid Beretzina och Carl XII

då denne vid Pultava sårats i foten, men föll efter slaget i Rysk fångenskap. Här ville en Rysk general tvinga honom att gå i Rysk tjänst och använde dertill, bland andra öfvertalningsmedel, äfven det af två dygns svält. Då likväl ingenting hjälpte, fördes han till Tobolsk, vann der guvernörens bevägenhet och lyckades utverka åtskilliga förmåner, ej blott för sig sjelf utan äfven för sina medfångar. Utlöstes af Carl XII i början af 1718 och blef på hemresan i Petersburg föreställd czar Peter, som tog honom i strängt förhör. Följde Carl XII till Fredrikshall, men erhöill ej den utlovade bofkirnrågsfullmagten, emedan konungens död hindrade det. Tog 1744 afsked från sin syssla vid Dalregementet, och dog på sin egendom Svartskär vid Falun, der han hållit föreläsningar för unga kirurger, d. 24 Maj 1766. Var känd som en bederlig man och kunnig läkare. Hans söner, se: *Schultzen* och *Schultzenheim*.

Schultz, Carl Gustaf, prov. läkare i Upsala län, R. af W. O., är född d. 18 Juli 1785 i Kisa socken i Östergötland, der fadern, som förnt varit apotbekare i Wadstena, då bodde. Blef student i Upsala 1806 och 1813 promoverad till doktor. Kallades s. å. till stadsfysikus i Upsala och följande året till provincial-medikus. Har utgifvit flera embetsberättelser och åtskilliga uppsatser i läkare-sällskapets handlingar.

Schultz von Ascheraden, Märten, son af öfversten vid artilleriet Simon S., som skall ha härstammat från en Ungersk adlig ätt och stupade under 30-åriga kriget vid Pfaffenhofen d. 31 Juli 1633. Märten ingick ung i kristtjänst, var 1652 major vid hofregementet, då han introducerades på riddarhuset som Svensk adelsman, avancerade sedan så att han, då han 1674 uppböjdes i friherrligt stånd, var general-löjtnant och chef för milisen i Skåne och Blekinge. Skref sig friherre till starostiet Ascherade och blef 1681 guvernör öfver Ingermanland och Kexholms län. Carl XI hyste till honom mycket förtroende, och då han 1677 sjelf reste till Landskrona att möta den anryckande Danska hären, kvarlemnade han S. vid Christianstads belägring. Dog 1682.

Schultzen, Johan Jakob, äldste son af den ofvannämnde Jakob Schultz, var född på Brusala i Stora Tuna, d. 27 Aug. 1724; blef vid 19 års ålder kompani-fältskär vid Dalregementet, som han följde till Carlskrona; reste året derpå utomlands, tog tjänst vid Holländska arméen, der han blef regements-fältskär vid regementet Guij, bivistade Bergen op Zoms belägring; tog afsked 1752, återvände hem, blef 1754 regements-fältskär vid Dalregementet, liksom hans far; följde det till Pomern, der han kvarstannade till 1761, då han fick kallelse att bli kirurg vid stora Kopparbergs grufve-lasarett. Nu reste han hem och blef sedan öfverkirurg vid länlasarettet; tog afsked 1797 och dog på sin egendom Svartskär, d. 12 Apr. 1815, vid 90 års ålder. Yngre brodern,

Schultzen, Mathias Gottlieb, var född d. 16 Juni 1727; ernade först bli prest, studerade teologi och de Orientaliska språken i Königsberg,

der han blef magister, och predikade efter hemkomsten 1748 i Tyska kyrkan i Stockholm samt blef 1750 docens i Österländska språken i Upsala, men ändrade lefnadsplan och valde sin släkts yrke, medicinen, samt promoverades 1758 till doktor. Blef s. å. vice lektor i matematiken och naturalhistorien vid Westerås gymnasium, men praktiserade derjemte som läkare och var den förste som 1760 i Westmanland införde koppypningen. Blef 1764 stadsfysikus i Göteborg med assessors titel, men måste taga afsked 1771, då han hade den olyckan att bli blind. Lejde i detta tillstånd till d. 25 Febr. 1800. Hade namn af en erfaren och skicklig praktisk läkare. Hans son, **Schultzen, Fredrik**, var född i Göteborg d. 4 Dec. 1770; blef 1778 student i Lund, magister i Greifswald 1790, kollega vid trivialskolan derstädes, men hemreste 1792 och började studera medicinen i Upsala, der han tog graden 1797. Kallades s. å. till amanuens vid Joseph Banks bibliotek och museum i London, der han kvarstannade i tre år, härunder icke försummande det medicinska studiet, hvilket han vidare fortsatte på flera ställen i Tyskland och Frankrike; återkom till Göteborg 1804, der han blef läkare vid den nyligen inrättade karantänsanstalten på Känö och ledamot i vetenskaps- och vitterhets-sällskapet i Göteborg, till hvars ordförande han utsågs 1813. Har utgifvit flera skrifter i sin vetenskap. Var den förste som 1798 hemsände vaccinnämne på glas, men hvarpå man då ännu icke gaf akt, emedan upptäckten var för ny.

Schultzenendorff, Barthold, son af borgmästaren i Åbo Barthold Schultz och född på 1680-talet, blef 1701 sergeant vid öfverste Köhlers regemente, korporal vid konung Stanislai dräbanter, ryttmästare vid Östgötha kavalleri och som sådan adlad 1720, tog afsked 1747; blef 1750 R. af S. O. och dog d. 12 Maj 1759 utan manliga arfvingar, då ätten utgick med honom. Hade, under sin krigarebana, vid många tillfällen utmärkt sig genom ett oförskräckt mod.

Schultzenheim, David von, son af den ofvannämnde Jakob Schultz, var född på Brusala vid Falun d. 27 Mars 1732; skickades vid 12 års ålder jemte äldre brodern M. G. Schultzen till Königsberg, der han blef student 1747, men återvände hem för att i Upsala under Rosén och Linné vidare utbilda sig i medicinen. Fick 1754, på sundhets-kommissionens förslag och med offentlig understöd, företaga en resa till England, Frankrike, Holland och Danmark. Härunder egnade han nitiska forskningar åt barnförlossnings-vetenskapen och koppypningen och, efter hemkomsten, ympade han, under Rosén von Rosensteins inseeende, prinsarne Carl och Fredrik samt prinsessan Sofia Albertina. Den lyckliga utgången af denna operation satte både honom och sjelfva saken i högt anseende. Han utnämndes 1770 till adelsman och arkiater, hvilken sistnämnda titel han likväl undanbad sig. Genom hans försorg och outtröttliga bemödanden inrättades ett koppypnings- och barnförlossningshus i Stockholm, hvilka båda stiftelsers

föreståndare han blef. Vid 46 års ålder eller år 1778, nedlade han sina offentliga befattningar, som det säges i Biogr. Lex., af missnöje med Gustaf III:s regeringsgrundsatser; men genom en besynnerlig händelsernas gång, återtog han dem mer än 30 år senare, år 1809, då han utnämndes till präses i collegium medicum, och då deltas titel förvandlades till *Sundhetskollegium*, erhöill han för sin person lika rang med presidenter i kongl. kollegier. Under sin tjänstledighet, och äfven sedan denna upphört, egnade han sig åt allmänna politiska värf, särdeles åt statsekonomien, och var vid riksdagarna en verksam ledamot i stats-, banko-, hemliga och andra utskott. Ledamot af de flesta Svenska och flera utländska lärda samfund, hedrades han äfven med statens synnerliga utmärkelser och nämndes till Kom. med St. K. af W. O. Han afled i Stockholm d. 24 April 1823 efter en 91-årig lefnad, hvars oförsvagade kropps- och själskrafter samt outtröttliga verksamhet endast döden kunde afbryta. Har utgifvit ett tal om *Barnskötsel*; ett annat *Om den rätta ålderdomens ernående*, båda öfversatta på Tyska; *Om den offentliga vården i hänseende till folkets seder och halsa, samt de fattiges lifbergnig*; *Bref om Rikets penningeverk och allmänna hushållning*; *Om Sveriges Bank och Riksgäldskontor*; *Anmärkingar vid Svenska språkets skriftsätt*; tragedien *Torkel Knutsson*, m. m. Flera grifte- och äminnelse-tal; recensioner, rön och uppsatser i vetenskaps-akademiens handlingar, i *Lärda Tidsningar*, *Svenska Merkuris*, *Läsning i Blundade Amnen*, o. s. v. Hans son,

Schultzenheim, Konrad Theodor, var född d. 18 Aug. 1768, idkade väl i början studier, men hvilka han öfvergaf för att ingå i militärståndet, dit böjelsen kallade honom; blef 1786 löjtnant vid Westmanlands regemente, der han redan vid 9 års ålder inskrifvits som sergeant, transporterades till Dalregementet 1795; blef följande året sekundmajor vid lifregements-brigadens värfvade infanteri-bataljon; 1806 major vid d. v. Finska gardet, nu andra lifgardet, hvarvid han qvarstannade och hvars chef han slutligen blef; befordrades till generalmajor, general-löjtnant, inspektör för lifbrigaden, ordförande i krigshofrätten, Ridd. af S. O. ända till kommandörsvärdigheten med dess stora kors; upphöjdes i friherrligt stånd 1815. Dog under en utländsk resa i Hamburg 1837. Under sin tjänstetid hade han bevistat fälttågen i Finland 1789, 1790 och 1808, det i Tyskland 1813 och det Norska 1814. Hans brorson,

Schultzenheim, David von, son af kaptenen vid Uplands regemente Carl Jakob S., var född d. 27 Aug. 1788, valde den civila banan, anställdes vid utrikes kabinettet, der han efter hand blef kabinetta-sekreterare, kammarherre, hofkansler, statsråd och förstod flera gånger utrikes statsministerembetet; blef, efter statsrådets nya organisation 1840, president i bergskollegium; upphöjd i friherrligt stånd 1830, Kom. af N. O., sekreterare vid Seraf.-orden, Ridd. af Ryska Hvita Örns och Anæ-ordens 2:dra klass, storkommandör af Grekiska Fräläro-orden och Ridd. af Preussiska Röda

Örns-ordens 3:dje klass. Dog d. 4 Jan. 1848. I fall man hade rätt att förundra sig öfver personers yttre lycka och befordran till högre värdigheter, så skulle man göra det öfver denne mans och hans ofvannämnde farbroders, ty båda, ehuru bederlige och oförvillige till sin personliga karaktär, ägde likväl ingenting utöfver vanligheten i embetsmannaskicklighet eller själsgåfvor; men det är ej efter måttet af dessa egenskaper lyckans och befordringarnas höjd får mätas.

Schultzenheim, Carl Fredrik von, yngste son till Jakob Schultz, var född på Svartskär d. 17 Juli 1745, blef 1762 student i Upsala och reste 1769 till Greifswald, der han promoverades till medic. doktor. Hemkommen, utnämndes han 1772 till läkare vid lazarettet i Stockholm, och att detta skedde på Acrells begäran, hvilken särskildt anhöll att få honom till medhjelpare, är ett obestridligt vittnord om den då ännu unge mannens lofvande anlag. Han svek ej heller detta löfte, och de 33 år han tillsammans med Acrell bestridde läkarevården vid lazarettet, kunde anses som denna inrättnings gyllene ålder. Efter Acrells afskedstagande blef han, åter på dess förslag, kallad till dess efterträdare och general-direktör öfver den offentliga sjukskötseln i riket. Tvenne andra successioner efter samme utmärkte man tillfölla honom sedan, nemligen befattningen som öfverkirurg vid nämnda lazarett och direktör för frimurare-barnhuset. Han hade fört blifvit förordnad till assessor i coll. medicum, upphöjd i adligt stånd under sin broders namn och nummer och prydd med N. O. Ehuru den ofvannämnde brodern var betydligt äldre, var han likväl bestämd att öfverlefva honom, ty Carl Fredrik afled d. 2 Sept. 1805, i en ålder af endast 63 år, ansedd som en af hufvudstadens utmärktaste läkare och en särdeles skicklig operatör, isynnerhet af kräftskador. Var ledamot af vetenskaps-akademien. Har ej efterlemnadt många skrifter, till hvilkas författande hans vidsträckta praktik ej lemnade honom någon tid öfrig.

Schultzenheim, Johan Jakob, hette fört **Schultzen** och var född i Stettin d. 14 Maj 1684; blef vid 19 års ålder sergeant vid öfverste G. A. Taubes regemente; hade tjent upp sig till kornett dervid och blef fången vid Pultava. Han lyckades dock få hemkomma redan följande året, då han anställdes som ryttmästare vid Östgötha kavalleri och adlades 1717, då han antog ofvansagda namn; bevistade fälttåget i Norrige 1718; fick majors afsked 1747, och dog d. 6 Mars 1751 barnlös, då åtten utgick med honom.

Schürer von Waldheim, Johan, född d. 25 Mars 1762 i Stockholm, der fadern, Josef Schürer, var handlande. Dennes fader, som hetat Schürer von Waldheim, men för politiska orsaker bortlagt adelsnamnet, inflyttade till Sverige. Johan blef vid 14 års ålder kadett vid artilleriet, två år senare underlöjtnant och 1787 löjtnant; bevistade de följande årens fälttåg i Finland och blef befälhafvare för ett 3-pundigt batteri, som fördeltes på Helsinges regemente, med hvilket han deltog i af-fären vid Kaypias d. 15 Juli 1789. Avancerade

så att han 1809 var öfverstlöjtnant vid Sven artilleri och R. af S. O., då han upphöjdes i adligt stånd och återtog sina förfäders namn; fick sedan general-adjutants titel. Dog i Stockholm 1822, känd för en särdeles hederlig och välsinnad man, men icke för några andra utmärkande egenskaper.

Schüttelhjelm, Jochim, son af rådmanen i Nyköping Henrik Schütte, föddes i Stockholm d. 14 Juli 1617; blef 1634 kanslist i Tyska hofkansliet och 1643 referendarie i räknekammaren, i hvilken beställning han 1650 adlades; sekreterare i banken och i kommers-kollegium, sedan kammarråd och död d. 5 Mars 1678. Ätten utgick med hans son, öfverstlöjtnanten vid Österbottens regemente **Jochim S.**, som dog i Stockholm d. 22 Juni 1796. Han var broder till biskop Henning Schütte, eller Skytte, hvilken äfven adlades (se: *Skyttenhjelm*), och skall vara af samma släkt med friherre Skytte af Duderhoff.

Schützer, Salomon, var född 1676 i Danzig. Fadern var öfverstlöjtnant och kommandant på Boltzenburg. Sonen, som i sin hemort studerat kirurgien, begaf sig helt ung till Stockholm, der han 1701 var åltgesäll; reste åter ut för att förkofra sig i anatomi och andra till yrket hörande kunskapsgrevar, men återkom 1704. Under kriget mot Danmark blef han 1711 generalstabs-kirurg vid Stenbocks armé, tillhandlade sig 1715 stadsfältskären Johan Krahnerts enkas barberäre-priviliegier och tog examen inför embetet, hvori han nu ingick som ledamot; blef derefter anatomie-operator i Stockholm, stadskirurg, fältskär vid allmänna barnhuset och 1741 præsens samt öfverdirektör i kirurgiska societeten, från hvilken befattning han dock tog afsked 1757. Dog i Stockholm d. 27 Juni 1760, vid 84 års ålder. Var en ganska skicklig kirurg, nitälskande för vetenskapen och har mycken förtjenst om kirurgiens utveckling i Sverige. Af hans söner blef den äldste, **Salomon**, assessor i kammar-kollegium; den andre, **Johan Christoffer**, reste ut till England, Frankrike och Holland, blef doktor i Leyden, sedan hofråd och lifmedikus hos hertigen af Zweibrücken. Den yngste,

Schützerantz, Herman, var född i Stockholm d. 24 Dec. 1718, studerade först i Upsala, men hemkallades att, som underkirurg, biträda sin fader. Vid 26 års ålder företog han en utländsk resa, isynnerhet till Berlin och Paris, på hvilka båda ställen han tjänstgjorde vid hospitalerna och öfvade sig i kirurgien, hvaråt, äfvensom åt barnförlösningskonsten, han isynnerhet egnade sig. Återkommen till Sverige år 1742, tjänstgjorde han en liten tid på Åland såsom bataljons-läkare vid gardet, men hemkallades snart till Stockholm för att sköta en benskada, hvaraf konung Fredrik angripits. Sådant rykte hade redan då den endast 28-årige mannen. En sällsam kontrast till förtroendet, att vårda den högste patienten i riket, var det icke mindre förtroende han följande året erhöi, att sköta de 96 upproriske Dalkarlar, som blifvit sårade vid Brunkeberg. Konungen utnämnde honom till sin lifkirurg, hvilken befattning han

äfven erhöi hos kronprinsen Adolf Fredrik. Då han åtföljde den förstnämnde på dess resa till Ystad, der han år 1745 skulle möta sin broder, landtgreffen af Hessen, som derstädes insjuknade, hade Schützer den lyckan att återställa honom till hälsan, hvarföre denne, några år senare, erbjöd honom att blifva dess lifkirurg, men hvilken heder han undanbad sig. Hans biträde vid kronprinsessan Lovisa Ulrikas förlösnningar förskaffade honom en gifva af 24,000 dlr k:mt (i Biogr. Lex. säges 400 plåtar), hvilken ständerna sedermera förvandlade till en årlig pension. År 1759 efterträdde han sin fader såsom stadsfältskär i Stockholm; utnämndes till arkiater, upphöjdes i adligt stånd, då han antog namnet *Schützerantz*, och pryddes med N. O., samt inkallades i vetenskapsakademien. År 1793 tillade d. v. regenten, hertig Carl, honom en pension af 200 R:dr. Han afled i Stockholm d. 3 Aug. 1802, efter endast 10 dagars sjukdom, 89 år gammal. Har utgifvit: *Svenska Konungars olycksöden, kroppsskador m. m.; Märkvärdiga handlingar i praktiska förlösningsvetenskapen; Om förlösningsvetenskapens theoretiska del; Sundhetsreglor för dem, som vilja behålla en god hälsa m. m.*, utom en mängd rön i vetenskapsakademiens handlingar och åtskilliga öfversättningar. En sonson af honom är:

Schützerantz, Adolf Ulrik, kapten vid andra lifgardet och R. af S. O., född i Stockholm 1802, om hvilken säges hos Boije: "målar skickligt i olja, och är ännu hittills mera känd genom sina lithografier af egen composition, med mycket anlag för det komiska efter naturen."

Schwabitz, Anders, kirurgie magister, regements-läkare vid Wermlands regemente, är född d. 19 Aug. 1780 i Polen, der fadern var pastor vid en Grekisk församling; studerade i Kiew och sedan i Petersburg; blef 1807 regements-läkare vid första Ryska pionier-regementet, men transporterades följande året till det Siewska, med hvilket han afgick till Finland; föll vid Kuopio i Svensk fångenskap, antogs till sjukhusläkare vid Svenska arméen och transporterades till Umeå att sköta de fängne sjuke Ryssarne. När Umeå om sommaren 1809 iatogs af fienden, befann sig S. äfven der, men föll för andra gången i Svenskarnes händer, när ofvannämnda stad af dem återtog efter träffningen vid Säwar. S., som önskade qvarstanna i Sverige, erhöi tillåtelse dertill, blef först sjukhusläkare på Gottland, undergick 1812 examen som kirurg. mag. med lika befordringsrätt som med. doktorer och erhöi s. å. sin nuvarande befattning. Har afgifvit ett par berättelser till Svenska läkaresällskapet.

Schwalch, Christoffer Fredrik von, son af en handlande i Stettin, antogs 1629 af Gustaf Adolf till tvenne unga hertigars af Mecklenburg informator, följde drottning Maria Eleonora till Tyskland, anställdes vid Svenska kansliet och hos Axel Oxenstjerna; adlades 1645 och dog 1656. Ätten utgick med hans son, hofjunkaren, **Fredrik von S.**, som dog vid 87 års ålder, barnlös, i Stockholm d. 12 Sept. 1734.

Schwan, Hans Niklas, född d. 12 Juni 1764, blef, vid sin ankomst till Stockholm 1781, informator hos grosshandlaren Schön, som snart erbjöd honom en plats på kontoret och icke långt därefter upptog honom till kompanjon samt gjorde honom till sin måg. Han förvärfvade innan kort så mycket förtroende hos sina medborgare, att han fick flera municipala befattningar, blef direktör i Ostindiska kompaniet, en af Stockholms femtio äldste och ledamot af vetenskaps-akademien, samt kallades 1809 till talman för borgarståndet, en ovanlig utmärkelse för den, som första gången beträdde riksdagsmannabanan, och hvilken heder för honom förnyades vid fyra efterföljande riksdagar. Efter Wirséns död ansågs han för den ende af nog finansiella insigter, att på något sätt kunna fylla hans plats, hvarför han 1828 inkallades i statsrådet, den förste ofrälse, som der tagit plats. Det säges också, att han för sitt inträde der gjort till ett bland vilkoren, att han ej skulle adlas. Han bibehöll likväl icke länge taburetten, ty han afled, efter att blott ett år ha innehaft densamma, d. 1 Maj 1829; blef nordstjerne-ridhare d. 8 Juni 1809, Kom. af W. O., och vid kröningen 1818 kommandör med stora korset. S. var af ett något sträft och fränstötande yttre, men af en fast karakter och ett redligt tänkesätt. Hans utväljande till talman 1809 härrörde troligen af hans initierande i deras plan, som då voro de styrande, och hvilka önskade utesluta hela Gustaf Adolfs familj från thronföljden. Han föreslog också därefter, som ledamot i hemliga utskottet, att thronföljarevalet skulle öfverlemnas åt konungen, med vilkor, att ingen minderårig valdes, genom hvilket förslag han kom i strid med greve Jakob De la Gardie, chef för det parti, som ville just motsatsen. Vid 1812 års riksdag yrkade han på rättigheten att lega för konskriptionsskyldige ynglingar, och var högligen emot det kongl. förslaget om statskuldens afskrifvande. Det säges om honom af Crusenstolpe: "I sitt yttre sträf och i sina tänkesätt snarare böjd för makten än för friheten utan starka tyglar, var han städse ett lefvande bevis på huru mycket hedern och den sanna dagligheten äro höjda öfver en lumpen och förgänglig popularitet. Schwan sökte den aldrig: han föraktade, för att ej säga rent af trotsade henne, och det var därför hon aldrig underlät, att i ödmjuk ställning åtfölja alla hans fjät. Aristokrat, hvarken genom börd eller sköldebref, var Schwan det icke desto mindre mera än de flesta, som nu för tiden så benämnas, i lynne, kraft, bestämdhet, oböjlighet, ihärdighet."

Schwanenvedel var, under Carl XI:s Skånska fälttåg, en Dansk partigångare, som företog många smärre ströftåg och vid flera tillfällen förorsakade Svenska hären icke obetydlig skada genom smärre truppers öfverraskande, transporters borttagande, o. s. v. Var i sitt slag jemförlig med den Svenske Hummerhjelm.

Schwartz, Gustaf Magnus. Denne förtjente vetenskapsman föddes 1783 i Helsingfors i Finland, der fadern, af Tysk härkomst, var köpman.

Denne afled under sonens 9:de år. Ynglingen studerade i Åbo, der han ernade qvarstanna och egna sig åt filosofiens studium, men hvilken plan han, efter en äldre förtjent mans återkomst till universitetet, öfvergaf, lade sig i stället på de fysiska vetenskaperna och ingick 1801 i bergskollegium samt 1805 i kontrollverket, der han 1811 blef förste kontrollör och 1816 öfverdirektör efter Geijer. Under tiden hade han bestridit åtskilliga andra befattningar. Sålunda höll han redan under vintern 1802—1803, turvis med Berzelius, på ridarhuset de s. k. Thamiska föreläsningarna öfver experimental-kemien; kallades 1803 till Åbo att föreläsa kemi och mineralogi under Gadolins rektorsår; flyttade 1805 till Rörstrands porslinsbruk, att biträda dess d. v. ägare, hans chef vid kontrollverket, med åtskilliga förbättringar i porslinsstillverknigen. Det var isynnerhet här han började vinnlägga sig om teknologiens studium. År 1809 utnämndes han till professor i fysik och teknologi vid vetenskaps-akademien med boningsrum i dess hus. De föreläsningar han, till följd af denna tjenstbefattning, höll, besöktes nästan uteslutande af oförberedda personer, och måste därför göras mycket populära och underhållande genom experimenter. De voro mera ett offentligt tidsfördrif än nyttiga och borttogo hans tid utan tillfredsställelse. Emellertid inrättade han i vetenskaps-akademins hus på egen bekostnad ett laboratorium, der han beständigt, med biträde af flera arbetare, anställde tekniska försök. Å regeringens sida gjordes honom anbud att sjelf få organisera och förestå ett teknologiskt institut, men hvilket han afböjde, emedan han misströstade om att kunna finna behörigen kvalificerade praktiske medarbetare. Då likväl inrättningen af ett sådant beslöts på statens bekostnad, emottog han direktörskapet vid detsamma, som på ständernas begäran af regeringen erbjöds honom, jemte uppdrag att föreslå planen för dess organisation, hvilken gillades med en enda förändring, och teknologiska institutet (se detta ord) öppnades 1826. Han förestod detsamma till 1845, då han på begäran erhöill afsked derifrån. År R. af N. O. och ledamot af vetenskaps-, landthruks- och krigavetenskaps-akademierna samt flera in- och utländska vetenskapliga och industriella samfund. — S. har tid efter annan företagit åtskilliga utländska resor, stundom med något offentligt understöd, men de flesta på egen bekostnad. Den första ägde rum 1816, då han genomreste Tyskland, Frankrike och England, åtföljd af sin första fru, en fröken Brand, med hvilken han gifte sig i Finland, och som genom döden frånrycktes honom 1817. I Hausmanns *Reise in Scandinavien* säges att hon med ovanlig talang och nit egnade sig att biträda sin man i alla hans göromål och att denne ansåg sin sammanlefnad med henne för den lyckligaste tiden af sin lefnad. — Den följande resan anträdades äfven till Frankrike, Tyskland och England att taga kunskap om dessa länders offentliga teknologiska läroanstalter; en tredje till Ryssland att lära känna åtskilliga der varande tillverkningar och industriella

förhållanden; en fjerdje till Danmark och England samt den femte och sista år 1837 till Österrike. — S. har 1804 utgifvit den *oryktognostiska delen af en Handbok i Mineralogien*. — Man har af honom flerfaldiga tekniska uppfinningar, hvaribland må nämnas: en *Rektifikator* vid brännvinsbränning, för hvilken 1814 från Ryssland, igenom dåvarande ministern Stroganow, en belöning förärades honom af 1,000 rubel; den är uti en särskild Tysk skrift beskrifven af Dorn i Berlin under namn af: *Der Schwedische Rectificator*, och utgör en väsendtlig del af det s. k. *Pistoriska Apparaten*, samt begagnas i alla länder der brännvin tillverkas; en *Vedkollningsmethod* i ugn, för hvilken en belöning af regeringen tillerkändes honom; en *Linberednings-machin*, hvarpå linet kan både bråkas, skäcktas och borstas; en inrättning för *spannmålstorkning*; ett *Utlaknings-apparat* att, på ett enklare och fullkomligare sätt än de vanliga, utdraga socker ur hvitbetor m. m., hvilka alla uppfinningar äro i tryck beskrifna. Dessutom finnas vid teknologiska institutet modeller till flera af honom gjorda uppfinningar, såsom: en förbättrad inrättning af flyttbara stående *ångpannor*; en *Regulations-inrättning* för att kunna med menniskokraft och vef, tramp-hjul eller gångspel, när så erfodras, alltid arbeta med lika kraft och beständigt kontrollera den; en *Dynamometer* att begagna vid undervisning för att undersöka menniskokraftens styrka vid dess användande på särskilda sätt; en *Tegelslagningsmachin* för torr lera; ett *Koknings-apparat* med lampa för kemiskt-tekniska försök; en *Dubbel-muffel* för afdrifning af silfverprof med större säkerhet m. fl. Han har också genom en väsendtlig förbättring af Taylors och Martinaus apparat för *Gasyörning* gjort det möjligt att dertill begagna äfven *Beckolja* samt till och med *Tjara*, på hvilken förbättring också de första uppfinnarne, efter hans meddelande, 1825 i England uttogo nytt patent. — Under sin tjänstetid har han varit ledamot i åtskilliga kongl. kommittéer och direktioner. — Öfver-direktören Schwartz har, efter befrielsen från offentliga besättningar, på sin ålderdom återgått till den filosofiska vetenskapen, och sysselsätter sig isynnerhet med forskningar i *hjernans fysiologi*.

Schwartzenhoff, Bengt, Johan och Anders von, söner af en Olof Svart, hade alla tre börjat tjena som soldater, men avancerat till kapten, och uppböjdes 1682 i adligt stånd, då de, efter tidens bruk, antogo ofvanstående förtyskade namn.

Schwartz, Christian von, född i Tyskland och borgmästare i Stralsund, adlades 1673; men sonen lät, först 50 år senare, eller 1723, introducera sig. Han hade varit kommissions-kommissarie vid Hannoverska hofvet. Dog i Stockholm 1754 utan manliga arfvingar, då ätten utgick med honom.

Schwarz, Casper, har utgifvit almanackor för åren 1644—1656, hvaraf den för 1655 för första gången innehöll posttaxen.

Schwedensteln. Se: *Gustaf II Adolf*.

Schwerin, von. Med detta namn finnas på riddarhuset två adliga, en friherrlig och en greflig

ätt. De härstamma alla från en gammal Tysk adlig ätt, som i början skref sig Citzwerijn, hvilket på Slavon-Wendiska betyder en fyrkant eller ruta, och leder sitt ursprung från en Henning von C., som lefde i Pommern omkring år 1150 och då lärer innehaft ansefnliga gods. De första af denna familj, som i Sverige naturaliserades, voro: **Schwerin, Filip Bogislaw** och **Cas Filip von**, då de uppböjdes, den förre 1717 och den senare 1720, i friherrligt stånd. **Filip Bogislaw** var då general-major af kavalleriet, men gick sedan i Rysk tjenst, der han blef general och dog i Siberien 1733. Hans kusin, **Cas Filip**, var 1720 öfverste för Uplands femmännings-regemente och dog i Stralsund d. 10 Dec. 1748 som general-major och Kom. af S. O. Den förstnämndes brorson **Otto Julius** och hans 3 söner adopterades 1778 som frierrar. **Cas Philips** son, **Schwerin, Jakob Filip von**, blef greve 1766. Han var född d. 8 Maj 1719; blef hofjunkare och kammarherre, som sådan först riddare och sedan Kom. af N. O., regeringsråd, 1763 president i Wismarska tribunalet, två år senare R. och Kom. af alla Kongl. Maj:ts orden, riksråd 1769; följde 1770 hertig Carl på hans utländska resa, blef 1771 enkedrottningens öfverste-marskalk, och dog d. 2 Jan. 1779, sedan han tre år förut utverkat adoption på sin grefliga nummor åt sin måg Werner Detlof von S., son af öfversten och R. af S. O. med samma namn (se nedan). Han blef sedan kammarherre och R. af N. O. En liten tid vice landshöfding i Östergötland 1785, och död d. 30 Jan. 1810 vid nära 65 års ålder. Jakob Philips son var **Schwerin, Fredrik Bogislaus von**, född i Stralsund d. 7 Okt. 1764. Såsom bestämd till krigsyrket, studerade han först vid militär-akademien i Berlin, sedan i Upsala, så i Strasburg och blef adjutant vid Westgötha kavalleri. Som emellertid krigstjensten föga öfverensstämde med hans böjelse och han ägde ingen förmögenhet, emedan fideikommisset tillfallit äldste brodern, rådde Gustaf III honom att egna sig åt det andliga kallet, lofvande honom det första lediga större pastorat. S. började nu med allvar studera theologien, prestvigdes 1786, blef kongl. hofpredikant, reste ut till Göttingen, der han promoverades till magister och utnämndes 1788 till kyrkoherde i Sala, eburu han ej stod på förslaget och utnämningen således stridde mot stadens privilegier. S. hade emellertid alltför tydligt ingått i det nya ståndet endast för inkomstens skuld, dugde ej till predikant och hade ingen smak för de öfriga presterliga göromålen, hvilka han lät skötas af en annan, och bodde de sista åren icke alls inom pastoratet, hvilket gaf anledning till det bekanta svaret, som en hans adjunkt lärar gifvit någon, som frågade hvad greffen gjorde vid embetet, när han icke predikade och icke skötte några af pastoralärenderna? "Jo, han har själavården." Deremot äger S. ostridiga förtjenster om landthushållningen. Han förskönade nemligen prestgården, nästan i trots af naturen, och upptog på andra sidan sjön ur vildmarken ett betydligt stycke jord, som han odlade till en för-

vånande fruktbarhet, och anlade en fruktträdgård, som ej hade sin like i trakten. Sedan verket var fullbordadt, förlorade det likväl för honom allt intresse och han bortsålde det med icke obetydlig fördel. Det roade honom att skapa, att öfvervinna hinder och motstånd, men hans krafter förslappades då ändamålet var vunnet. Derefter lade han sig på skriftstället och utgaf 1805 *Skrifter i uppfostran och allmän Kultur*, samt 1811 *Grundlinier till Staternas Historia*, ett arbete i 2 band med karta och 2 tidsstafior. De allmänna värften blefvo derefter föremål för hans uppmärksamhet och sysselsatte den intill hans död. Han bevistade 1812 års riksdag, då han likväl ännu icke lät höra mycket af sig; men uppträdde deremot så mycket verksammare 1815, då han afgaf sitt bekanta yttrande till särskildta utskottets protokoll *Om Förtägenheten i den allmänna rörelsen*, hvilken han sökte visa kom af den fria handeln och bote-medlen skulle bli inskränkingar och prohibitioner, hvarigenom den påstådda undervigten i handeln skulle afhjelpas. Grefve S. lade emellertid vid denna riksdag grunden till den Svenska oppositionen, som vidare utvecklades vid den derpå följande, då hans inflytande var ganska betydligt. Nu egnade han sig åt finanserna, blef fullmäktig i banken och medarbetare i en patriotisk tidskrift: *Läsning till utbredande af medborgertiga kunskaper*, hvilken dock afstannade med tredje häftet. En af honom stiftad debatterande klubb ådrog sig regeringens misstänka och tillstängdes af polisen. Realisationen sysselsatte honom derefter och han utgaf en skrift *Om Banker*, en annan rörande *Silfverköp* och en *Om Riksdagar i allmänhet*. Han hann emellertid icke upplefva realisationens verkställighet, ty han dog under den riksdag då denna ändtligen ägde rum, i Stockholm d. 9 April 1834, med fullkomligt lugn och sinnesredighet, sittande på sängen och nästan skämtande med sin sköterska. Han hade blifvit kontraktsprost, theol. doktor och R. af N. O. Eburn S. icke redbart och grundligt kände något utom landthushållningen, och någon gång genom sina bizarrier blef ett föremål för sarkasmen, gjorde likväl alla rättvisa åt hans redliga uppsåt. Hans äldste broder,

Schwerin, Curt Philip Carl von, var född d. 22 Juli 1751; blef fänrik 1769 och avancerade så att han 1777 var major vid Kalmar regemente. Blef 1784 öfverstlöjtnant och 1785 öfverste vid Jönköpings regemente. Utmärkte sig under 1788 års krig i träffningen vid Högfors, då han frälste hela korpsen och allt artilleriet från undergång och gjorde att reträtten icke våldade särdeles förlust. Tog afsked från regementet 1790 och ur krigstjensten 1801 såsom generalmajor och R. af S. O. med St. K. Såsom medlem af hemliga utskottet vid Norrköpings riksdag, nedlade han, liksom Hamilton och David v. Schultzenheim, sin befattning derstädes, när man ville hindra dem från att fritt yttra sig. Såsom generaladjutant afhöjde han Reuterholms af rådska och hätskhet lika förestafvade befallning, att skjuta på folket vid ett upplopp i Stockholm 1792.

Dog barnlös d. 21 Sept. 1828. En yngre broder, **Adolf Ludvig**, var öfverste för Uplands regemente, R. af S. O. och blef äfven general-major, men var af ingenting utmärkt, om ej, efter hvad det såges i Biogr. Lex., som epikuré.

Schwerin, Otto Fredrik och Werner Detlof von. De voro, som det heter i matrikeln, "sköldfränder." Den senare var son af kaptenen i Svensk tjänst Werner Detlof von S., som dog 1728. Den förre, som skref sig af Spanteckow, var son af en annan von S., hvars lefnadsomständigheter ej äro uppgifna. **Otto Fredrik** var född i Pommern d. 15 Nov. 1692, gick i krigstjänst hos konungen af Preussen 1709 och 1711 i Svensk, då han blef löjtnant vid sin broders Brehmiska dragonregemente, föll vid Stade i Dansk fångenskap, men utvexlades efter ett års förlopp; bevistade, som kapten vid gardet, Fredrikshalls belägring, och introducerades på riddarhuset 1723, tog afsked 1740 med öfverstlöjtnants titel och dog följande året. — **Werner Detlof** var född 1694, blef 1710 soldat vid Ekebladskas regementet, sedan fältväbel vid gardet, der han tjente upp sig till major och R. af S. O., samt ändtligen till öfverste. Dog d. 23 April 1762 på Stengeborg. Han introducerades först 1734 under samma nummer som den ofvannämnde sköldfränden.

Schwerin, Hans och Christian von, bröder och tvillingar, söner af landtrådet i Pommern Gregorius Fredrik von S., naturaliserades 1727. De voro födde i Svenska Pommern d. 12 Sept. 1692, gingo helt unga i Svensk tjänst och hade avancerat till kapten, då deingo inträde på riddarhuset. Den förre, som vid Adolf Fredriks kröning blef R. af S. O., och var den utmärktaste af bröderna, dog 1761 d. 1 Okt. utan söner, då hans ätt utgick med honom. Christians afkomlingar stannade i Sverige.

Schyberg, Svante Gustaf, förste expeditionssekreterare, t. f. direktör för konungens bokkapell och spektakler, R. af N. O., har 1827 af Svenska akademien blifvit belönt med stora priset för: *Äreminne öfver Kongl. Rådet och Kansli-Präsidenten Grefve Bengt Orenstjerna*.

Schylander var på sin tid en ganska utmärkt komisk aktör vid kongl. theatern, särdeles i käringroller, hvari han är oupphuppen. Hade fört varit tullförvaltare i St. Michel, der han kommit på balans, men såges ha fått löfte om befrielse från ansvar, om han ville ingå vid scenen, hvilket han äfven gjorde, och der han qvarstannade i mer än 20 år. Dog omkring 1810.

Schyllberg, Petrus Andreæ (Pehr Andersson), var född i Synnerby socken i Westergöthland d. 15 Maj 1669, kom till Upsala först 1697, reste två år senare med offentligt understöd till Danmark, Tyskland, Holland och England, hvarifrån han återkom 1707, då han promoverades till magister i Upsala; blef 1710 poes. professor och 1729 theol., då fakulteten i Greifswald förklarade honom för doktor. Kallades 1736 till biskop i sin födelseort Skara stift, som han innehade till sin död d. 19 Juni 1743. Rhyzelius säger om

honon att "han alltid varit idog och välmående." Har utgifvit: *Prodromus deliciar. Soccor. Poetarum*, innehållande Columbi, P. Lagerlöfs och Ol. Hermelins *Carmina Varia*. Sonen adlades under namnet *Carlshjöld*.

Schäfer, Pehr, föddes på 1660-talet i Åbo, der fadern var rådman. Denne, som härstammade från en Tysk släkt, hade dessutom två söner, hvaraf den ene, **Johan**, blef Carl XII:s hofpredikant (se: *Schäfer, Johan*) och den andre adlades under namnet *Heerhjelms* (se detta ord). Men om dessa söner gjorde sin släkt glädje, så gjorde den ifrågavarande henne deremot så mycket mer bekymmer. Han var den yngste, visade goda anlag till studierna och blef 1688 promoverad till magister. Straxt derefter gjorde han likväl bekantskap med tvenne personer, som beredde hans lefnads olycka, äfvensom sin egen. Dessa voro presten Lars Ulstadius och studenten Olof Ullhægius, som gäfv sig ut för Finlands profeter och sade sig vara upplifvade af samma ande, som Gamla Testamentets Guds män, dem de sökte likna derigenom, att de gingo i söndriga och orena kläder, försakade alla lifvets bekvämligheter och i sina predikaingar fordrade samma sjelfuppoffring af andra. De angrepo äfven den bestående kyrkans presterskap, som de ej ansågo nog renlärigt. Sålunda kom Ulstadius en gång, klädd i trasor, in i Åbo domkyrka midt under predikan och anföll predikanten med en mängd tillvitelser. Desso fingo nu magt med Schäfer och förvillade helt och hållet hans sinne, så att han i en till domkapitlet ingifven skrift af d. 28 Nov. 1689, afsade sig sin äret förut vunna magistertitel, sägande, att han, som en rätt Jesu lärjunge, icke kunde med godt samvete låta kalla sig mästare. De tre männen vandrade nu omkring i Finland och sökte sprida sina läror. De ställdes inför domkapitlet, som gjorde alla möjliga försök att bringa dem till sansning; men då intet hjälpte, hänvisades de till världslig domstol och dömdes af hofrätten till lifstidsfängelse. Ulstadius dog på Smedjegården i Stockholm, men Schäfer och Ullhægius sattes på fri fot 1692, sedan de återkallat sina irrmeningar. Den förre råkade likväl snart häröfver i samvetsqual, begaf sig säljande året ut till Tyskland och England samt derifrån öfver till Amerika. Här tyckte han likväl, att han ej uträttade all den nytta han borde, hvarför han återvände hem, der han började ånyo vandra omkring och predika, hvilket hade till följd, att han fängslades för andra gången och insattes på Gefle slott, der han dog omkring 1730. Hans broder, prosten S., sökte bringa honom på bättre tankar, men hvilket ej tjente till annat än att väcka hans förbittring mot denne, så att han till och med vägrade emottaga hvad han behöfde till sitt uppehälle, när det kom från brodern. Under sin fångenskap brevexlade han med flera lärda utländningar, hvilket dock ej blef känt förr än efter hans död. Har författat en skrift kallad: *Petri Hanerop*, men hvilken ej är tryckt.

Schäferier. Svenska regeringen har, tidigare än

de flesta öfriga Europeiska, varit betänkt på fär-afvelns förbättring och finulligare rasers införande i landet. Carl IX lät redan på sin tid införskrifva 100 stycken Tyska får och hans omsorger fortsattes af Gustaf Adolf och Christina. Ärendet lemnades likväl sedan å sido, intill dess Jonas Alströmer egnade sin uppmärksamhet äfven åt denna gren af den inhemska industrien. Han införskref 1715 några Engelska får, derefter Spanska och Eiderstädska, och 1739 anlades, genom hans bemödanden, en herdeskola i Alingsås, då regeringen äfven anslog lön för en införskrifven öfverherde. En egen herdestat inrättades i provinserna, men hvilken upphäfsdes 1762 såsom alltför kostsam och besvärlig. Regeringen utsatte deremot prämier för Spanska fårs införsel, och på detta sätt inkommo från 1751 till 1778 ett antal af tillsammans 430 sådana får, hvarförutan äfven andra af Eiderstädska- och Strelitzer-ras inkommo. Derjemte utsattes prämier för framalstring af Merinos-ull, men hvilka upphörde 1793. Man hade från 1751 till nyssnämnde år betalt prämier för tillsammans 507,356 skålp:d ull. Alla de för ullkulturens befordran använda statsmedel utgjorde under denna tidslängd 326,676 R:dr Sp. Märkligt nog bidrogo Hallrätterna och de tillsatta ullvärderingsmännen, hvilka för det mesta voro fabrikanter, i icke obetydlig mån till att motverka regeringens afsigter, emedan de på allt sätt sökte diskreditera den Svenska ullen och uppskattade den knappt till hälften af den utifrån införda af icke större godhet. En mängd landtmän och schäferi-ägare tröttnade derigenom vid den onyttiga handteringen och öfvergävo den. Under krigsåren 1809—1815 utfördes likväl icke ringa kvantiteter Svensk ull till England, och 1814 icke mindre än 138,203 skålp:d. Kronprinsen Carl Johan vände sedan ånyo sin uppmärksamhet på detta ämne, och lät 1813 införskaffa en hjord af 80 stycken Merinosfår af Rambouillet-stam, hvilka förledes till Flyinge kungsgård såsom stamschäferi, men flyttades 1823 till Näs egendom i Jönköpings län, der de sattes under ägarens, kongl. sekreteraren Nathorsts, vård, sedan likväl hjorden blifvit förstärkt med några, sedermera införskrifna, äkta Merinosfår. År 1838 flyttades detta schäferi till Årup. För närvarande äger kronan vid nedanstående stamschäferier följande antal:

	Baggar.	Tackor.
Målsåker	3.	10.
Ultuna	8.	147.
Ottenby	5.	43.
Barkestorp	3.	33.
Öfvedskloster	6.	24.
Winäs	3.	31.
Wisborg	23.	78.
Degeberg	9.	57.
Årup	16.	300.
Dahlforss	5.	27.
Ullavi	5.	25.
Malma	3.	8.
Stenstad (på Gottland)	2.	12.
Heide, Nahr och Björnö tillsammans	4.	—
Landtbr.-akademiens experimentalfält	—	6.

Således 95 baggar och 801 tackor, eller tillsammans 896 djur. Här af äro: af Southdowns-ras 51 baggar, 256 tackor; Electoral 27 baggar, 443 tackor; Natzer 11 baggar, 62 tackor och Strelitzer 6 baggar, 40 tackor. Schäferi-ägarna betala, för djurens begagnande, till kronan ett arrende af 6 får för hundradet, så att staten, i stället att det första schäferiet å Flyinge gaf en årlig förlust af omkring 2,000 R:dr R:gs, nu mera har någon vinst bärrpå. Schäferi-ägarna äro derjemte ställda under kontroll och tillsyn af landtbruks-akademien, som kan uppsäga kontrakterna med dem, hvilka befinnas ej med behörig omsorg sköta fåren.

Schönbeck, Carl Gustaf, föddes d. 26 Febr. 1786 i Lund, der fadern var akademi-kirurg; blef adjunkt här 1802, magister 1811, docens i fysiken följande året, och erhöi 1818 med. doktorsdiplom; blef s. å. anställd som läkare vid Lunds lazarett; förordnades 1823 att förestå direktörsbefattningen vid kliniska institutet. Har utgifvit åtskilliga skrifter i sin vetenskap och berättelser om läkarevården vid lazarettet, införda i läkarsällskapets handlingar.

Schönbeck, Christian, föddes d. 16 Jan. 1760 i Allerums socken vid Helsingborg, der fadern var klockare; blef 1777 student och 1784 magister i Lund, samt följande året prestvigd, då han förordnades till brigad-pastor vid Skånska artilleriet; blef sedan kongl. hofpredikant, vidare kyrkoherde i Mjälby och Tjärnarps församlingar, så pastor i Malmö, derifrån flyttad till Riseberga och Färingtofta pastorat, hvarest han afled 1826. Var känd som något vittter; höll på Knutssalen ett tal på Gustaf III:s födelsedag 1785 *Om Sederna under Konungens regering*; har utgifvit ett par åminnelse-tal och vunnit priset i vitterhets-sambället i Göteborg för ett äreminne öfver Adler Salvius. Hans äldste son,

Schönbeck, Henrik Olof, kyrkoherde i Hesslunda och Risekatslösa af Lunds stift, är född d. 28 April 1810; blef student i Lund 1824, magister 1829, docent i estetiken vid Lunds universitet 1831, e. o. kanslist i kongl. ecklesiastik-departementet 1833, prestvigd 1838 och s. å. utnämnd till kyrkoherde i ofvannämnde pastorat, som han tillträdde d. 1 Maj 1841. Har utgifvit: *Om Södra Skottlands Folkpoesi*; *Biskop Wilhelm Faxes historia*, m. m.

Schönberg, Nils och Jonas, bröder, och söner af kyrkoherden i Stenstorp i Westergötland Boethius Benedicti, kallade sig förut Erdtman, och adlades 1683, då de antogo namnet Schönberg. Den förre, **Nils**, var då kongl. räntmästare, blef sedan öfverdirektör vid stora sjötullen, kommerseråd, och dog d. 20 April 1728 vid 89 års ålder. Den andre, **Jonas**, var, vid upphöjelsen i adligt stånd, banko-kommissarie, blef sedan kongl. ombudsman vid reduktions-kommissionen, lagman, först i Westergötland, så i Nerike, derefter i Westmanland och Dalarna och sist vice president i Svea hofrätt. Dog d. 27 Mars 1695 icke fullt 50 år gammal. Hans son,

Schönberg, Anders, d. k., var född d. 27 Nov. 1689. Skickades med sin yngre broder, **Jonas**, hvilken blef löjtnant vid Dalregementet, fängnen vid Tönningen och kort derefter död, helt ung till Upsala, der begge bröderna voro nära att inbrännas vid den stora eldsvådan 1702, men räddades af deras raske informator, som sjelf undkom med möda, samt med förlust af två fingrar och sin nytryckta disputation. Bröderna skickades 1707 till Greifswald, vistades der i två år och skulle sedan resa till Holland och Frankrike, men råkade i Rostock i lifsfara, emedan staden var uppfylld af Danskar, ur hvilas händer de räddades sig blott med förlust af sina saker och **Anders** med ett värjstygn genom benet. Resan afbröts här af och båda återvände hem. Här blef **S.** 1713 anställd som kapten vid det s. k. Bergsregementet, ett slags landtvärnskorps, som af generaladjutanten Trafvenfelt uppsattes, bestående af jägeristaten, saltpetersjudare och bruksfolk i Upland. Han blef derjemte landtjägmästare i Westmanland. Då Ryssarne 1719 uppträde Löfsta bruk, samlade **S.** så mycket folk han kunde, och intog ett pass vid sin gård Aspenäs, der han satte sig i så fast position, att fienden fann för godt att återvända från det besök, han tillämnat i det inre af Upland. **S.** var en ganska skicklig jägare, som mycket bidrog till vilddjurens utrotande inom sitt distrikt, hvilket snart utvidgades, då han 1721 blef öfverjägmästare i Gestrikland, Helsingland och Herjedalen. Härunder hade han tillfälle att bli känd och värderad af konung Fredrik, som var en väldig jägare och en ganska skicklig skytt. **S.** anställde, på konungens befallning, ofta stora skall, både vinter och sommar, hvarvid en mängd djur dödades, och björnar stundom till och med togos lefvande. Från d. 31 Jan. till d. 12 Febr. 1729 höllos 9 särskilda mindre skall, hvarvid 14 björnar skjötos. Från 1720 till 1737 hade **S.** för konungen anställt icke mindre än 42 stora jagter, hvarom han i sina anteckningar berättar flera intressanta äfventyr. En försvagad hälsa tvang honom att 1737 taga afsked med hofjägmästare titel. Han var likväl derföre icke oberksam, utan bevisade riksdagarna, der han flitigt arbetade i bergs- och ekonomi-deputationerna, hade flera kommunala uppdrag, var den förste som underrättade regeringen om de försök Dalkarlarna gjorde att äfven uppvigla Westmanlänningarne och har äfven författat några poemer, samt en metheorologisk journal från 1748 till kort före sin död, som inträffade d. 1 Febr. 1759. Hans son,

Schönberg, Anders, d. y., var född d. 6 Okt. 1737; ingick 1754 som auskultant i Svea hofrätt, sedan i kansli-kollegium, blef rikshistoriegraf och riksheraldikus, kansliråd och R. af N. O., samt dog d. 6 April 1811, barnlös, då åttan utgick med honom. Han har utmärkt sig som riksdagsman, författare och menniskovän, fri från allt partisinne, men lifvad af varm fosterlandskärlek. Titlarna på hans skrifter, som äro af politiskt, historiskt och moral-filosofiskt innehåll, upptaga nära tre petersidor i Biogr. Lex. De märkligaste

af dem äro: *Historiska bref om Svenska regerings-sättet*; ett memorial, hvarigenom han visade det förderliga i borgmästaren Sundblads förslag till en ny instruktion för justitie-kansleren, som skulle göra denne till enväldig öfver hela domare- och embetsmannakorpsen, med ansvarighet endast inför rikets ständer; ett poem kalladt: *Menniskans elände och nojen*; *Uttolkning af en saga, som rör medborgares tankefrihet*; *Bevis att högsta magten i ett fritt samhälle är lagbunden*; *Bref från en Landtman m. m.*, jemte en mängd tal och uppsatser i vetenskaps- och vitterhets-akademierna, hvaraf han var ledamot. Skänkte sitt bibliotek åt Stockholms, Gefle och Hernösands gymnasier.

Schönborgska huset i Stockholm tillhörde ursprungligen greve Jakob De la Gardie och uthyrdes ofta åt främmande ministrar, bland andra åt Ryska sändebudet Panin, som der gaf 1755 en lysande fest till firande af, sedermera kejsar, Pauls födelse, hvarom länge talades. Huset uppträffades 1759, vid Maria brand, och tomten köptes af fabriören Schönborg, som sedan inköpte hela kvarteret, hvilket han bebyggde med det nuvarande huset. Det är det största i Stockholm, näst kongl. slottet, och man har beräknat, att flera människor bo derinom, än i åtskilliga af Sveriges småstäder.

Schönfelt, Greger von, hette förut **Valander** och var född i Magdeburg 1625, blef kassör hos Johan Oxenstjerna, så inspektör öfver hans gods, kommissarie i kommers-kollegium och adlad 1665 af kejsar Leopold, samt naturaliserad i Sverige år 1668. Blef assessor i kommers-kollegium och dog d. 7 Jan. 1676. Ätten utgick med riddarhus-sekreteraren och hofjunkaren **Carl von S.**, hvilken dog ogift vid 38 års ålder d. 1 Sept. 1784. I det tal A. G. Silfverstolpe höll vid hans graf, då hans vapen krossades, berömmar han honom för aktningvärda egenskaper af redlighet och orubblighet som domare, under den tid af 13 år han var ledamot af borgsrätten. Riddarhuset har honom att tacka för ordnandet af flera släkters genealogier och af en stor del nyare vapenplåtars uppsättning i riddarhusalen.

Schönfelt, Jakob, född 1707 i Götteberg, der fadern var embetsmålare. Det säges om honom hos Boije: "Han målade väl och med urskilning liflösa föremål och sinnebildliga ämnen i Westerås, der han 1744 var embetsmålare och ännu lefde 1766. I Kämnersrättens sessionsrum finnes en taffla, som har emblemen af Rättvisan till föremål, med hans namnteckning *J. Schönfelt Pinsl.*, som rättvisar ofvanstående omdöme."

Schönherr, Carl Johan, föddes d. 10 Juni 1772 i Stockholm, der fadern, som indflyttat från Sachsen, var sidenfabrikör. Då denne aflidit, redan 1783, öfvertog sonen, vid endast 19 års ålder, fabriken, som han fortsatte till 1812. Den drift, verksamhet och skicklighet han härunder utvecklade, ådrogo honom både regeringens och sina medborgares uppmärksamhet, hvilken gaf sig tillkänna af den förra medelst en förläning af kommerseråds titel och af de senare genom hans val till deputerad för societeten, och vid 1809 års riks-

dag till representant för Stockholms stad. Här blef han ledamot i besvär- och ekonomi-utskottet och hans åtgärder vid riksdagen förvärfvade honom till den grad hans kommittenters bifall, att de, såsom vedermåle deraf, förärade honom en gulddosa. Han hade likväl andra egenskaper än den industriella verksamhetens, hvarmed han kunde göra anspråk på en större uppmärksamhet och gagna i högre mått. Det var på den vetenskapliga banan. Redan år 1806 började han utgifva sin *Synonymia Insectorum*, som år 1808 förskaffade honom ett rum i vetenskaps-akademien. Då han år 1812 nedlade sin fabriksrörelse och flyttade till säteriet Sparresäter i Westergötland, der han alltsedan förblef boende, fick han mera ledighet att egna sig åt sin älsklingssysselsättning: naturalhistorien, och har i den utgifvit flera skrifter, särdeles om maskarna, och afhandlingar i landthushållningen, hvilka spridit hans namn kring Europa och förvärfvat honom en plats i trenne vetenskaps-akademier och fjorton lärda samfund. Blef R. af N. O. och Kom. af W. O. Dog d. 28 Mars 1848. Hans förnämsta arbeten äro, utom det ofvannämnda: *Genera et Species Curculionidum*; *Försök till Landthushållnings bokhålleri*; *Om Maisodling*, o. s. v.

Schönleben, Johan Benedict, var född d. 30 Okt. 1613 i staden Bautzen i Ober-Lausitz, der fadern var löjtnant i Österrikisk tjänst. Efter Gustaf Adolfs seger vid Leipzig, då soldater strömmade till hans här från alla sidor, gick äfven den 18-åriga Schönleben i hans tjänst, såsom ryttare, men befordrades samma år till officer, hvarefter han bevistade alla fälttågen under 30-åriga kriget, blef fangen i slaget vid Nördlingen, men åter frigifven, och hade vid Westfaliska freden avancerat till major. Vid detta tillfälle adlades han af kejsar Ferdinand III. År 1655 blef han adjutant hos Carl Gustaf och följande året öfverste för ett nytt kavalleri-regemente. Kort der-efter utnämnd till öfverste för Laalandska regementet, såg han större delen af detsamma stupa vid sin sida i den olyckliga träffningen på Fyen, och föll själf i Dansk fångenskap. Utvexlad derifrån, blef han öfverste för grefvens af Solm regemente, och då detta upplöstes, efter fredsslutet år 1660, erhöill S. afsked med pension som öfverste. År 1664 introducerades han på riddarhuset såsom Svensk adelsman. Carl XI ansåg sig emellertid behöfva den erfarne krigarens arm, och kallade honom år 1676 till vapen, såsom general-major af kavalleriet. Då den venstra Svenska flygeln i slaget vid Lund blifvit skingrad, var det S. som samlade de spridda trupperna, ånyo ordnade dem, fortsatte striden ända till nattens inbrott och derigenom väsendtligt bidrog till bataljens lyckliga utgång. I slaget vid Landskrona blef hans bäst skjutne och han själf föll under dess tyngd, samt blef liggande på marken, under det tvenne bataljoner drabbade tillsammans öfver honom. Illa sårad, blef han tillfångatagen af Danskarne och förd till Köpenhamn, men, efter återställd hälsa, äfven denna gång utvexlad. Efter freden förordnades han

till vice guvernör i Skåne, år 1682 till landshöfding i Bohuslän och utnämndes sedermera efter hand till friherre, general-löjtnant och general af kavalleriet. Det sistnämnda skedde år 1696. Fyra år derefter tog den 87-årige mannen afsked ur statens tjänst, och afled i Göttheborg år 1706, utan manliga arfvingar, så att den ätt, han stiftat, äfven utgick med honom.

Schönström, Peter, broder till biskop Svedberg, reste, efter studiernas slut hemma, utomlands; följde Engelska sändebuden Fleming och Coyet till England och Breda; blef 1670 kanslist i bergskollegium och slutligen assessor derstädes; adlades 1693, och dog d. 22 Mars 1692. Hans son, som äfven hette **Peter**, var född 1682, gick i krigstjänst, föll, som ryttmästare vid adelsfanan, i Rysk fångenskap vid Pultava; återkom derifrån vid den allmänna befrielsen 1722, tog 1726 afsked som öfverstlöjtnant, och lärar dött 1746. Under sin fångenskap använde han tiden på att studera de Ryska och Tatariska källorna till nordens historia, så vidt hon deraf kan upplysas. Efter sin hemkomst sysselsatte han sig med vidare forskningar i ämnet och författade en ganska lärd afhandling om Svenskarnes ursprung och vår historias första tidevarf, hvori han något skiljde sig från de Rudbeckska åsigtarna och använde mera kritik och opartiskhet, än man den tiden brukade medföra till historiens behandling. Hans arbete blef färdigt 1741 och har begagnats af Dalin och flere häfdatecknare, samt omtalas af Warmholtz, som säger det vittna om mycken insigt och beläsenhet; men Hammarsköld utgaf det först 1816 under titel: *En kort anledning till Svenska Historiens förbättrande*

Scandia Illustrata kallas ett lärdt och vidlyftigt arbete öfver Sveriges historia, författadt af den namnkunnige Johan Messenius på 1600-talet. Det är ett viktigt arbete för de senare tiderna, som ej lägo allt för långt ifrån författarens samtid, men i hög grad otillförlitligt för de äldre tiderna. Messenius hörde till den period, då Svenska historieskrifvare nödvändigt ville gifva Svenska staten en ofantligt hög ålder och därför antogo helt och hållet diktade regentlängder.

Scott, Jakob, född i Lifland, men härstammande från en gammal Skottsk ätt, son af öfversten och slottshauptmannen på Narva, Jakob S., gjorde sig först känd genom en i Dorpt hållen oration, en slags historia i Lifland, blef sedan kongl. hofjunkare, kapten vid hofregementet och slutligen öfverste för ett kavalleriregemente. Introducerades på Svenska riddarhuset 1650, med bibebällande af sitt namn. Ätten är utgången.

Scott är namnet på en methodistisk predikant, som här i Sverige en tid gjorde något uppseende, genom sitt inflytande på en mängd åhörare sekteriska sinne och den talrika mängd proslyter, han samlade omkring sig. Opinionen vände sig likväl sedan emot honom, då det blef känt, att han, under en resa i Norra Amerika, hållit en mängd tal, hvori han utmålat Sverige som ett land, befolkadt af bränvinssupare och försänt i alla fylleriets laster. Då år 1842

en theaterpjäs, kallad *Jesuiten*, gifvits, hvori Torsslow med mycken framgång härmat Scotts utseende och sätt att vara, ville en mängd åhörare af en hans aftonsångspredikan med våld föra honom med sig att se en representation af stycket, och S. fann nu rådligast att lemna Sverige, der methodistiska sekten sedan den tiden icke haft någon trefnad. (Se vidare: *Methodister*.)

Scriber, Christian. Denne genom sin *Själaskatt* för Svenske läsare väl bekante Tyske theolog, var född i Rendsburg i Holstein d. 2 Jan. 1629, blef magister i Rostock, archi-diaconus i Stendel och 1667 kyrkoherde vid S:t Jacobi församling i Magdeburg; fick kallelse till flera andra beställningar, bland andra till hofpredikant hos Carl XI:s gemål, drottning Ulrika Eleonora, som ville ge honom 1,000 R:dr i lön och lofvade taga all vård om honom, hans trefnad och bekvämlighet, "om han än skulle föras till Sverige nedbäddad i sin säng." Han emottog likväl icke denna kallelse, men lät slutligen öfvertala sig att bli öfverhofpredikant vid Kur-Sachsiska hofvet, samt kyrkoråd och pastor i Quedlinburg. Dog d. 5 April 1693. Utom hans "*Själaskatt*" äro flera andra af hans många theologiska skrifter öfversatta på Svenska, såsom: *Det förlorade och återfunna Järet*; *Guds barnas herrlighet och salighet*; *Goltholts sjuk- och segerbädd* o. s. v.

Sea betydde fordom i lagstil vara tillstådes, närvarande. Sälunda heter det i Östgöthalagen: "Nu vil Konunger räfst sea", (nu vill konungen själf vara närvarande i domstolen), och "nu ganger män edh fri annan, än the sea agher", (na aflägger man ed inför en annan, än den som bör emottaga eden).

Seaton, en Skottsk öfverste i Gustaf Adolfs tjänst, hade vid en mönstring begått något fel, som konungen förebrädde honom. S. sökte göra ursäkter, men detta retade konungen ännu mer, så att han gaf honom en örfil framför fronten. Seaton begärde genast sitt afsked och skyadade samma kväll öfver gränsen, för att gå i Dansk tjänst. Gustaf Adolf ångrade sig likväl snart, red efter honom och, då han upphunnit honom, sade han, att han kom, för att gifva honom upprättelse, "ty", tillade han, "här, utom Sveriges gränser, äro Gustaf Adolf och Seaton lika goda. Här äro två pistoler och två värjor, tag och hämna er." S. kastade sig för hans fötter och bad att få lefva och dö i hans tjänst. Gustaf Adolf omfamnade honom och de följdes åt tillbaka till lägret, der han i mängas närvaro omtalade, hvilken upprättelse den kække mannen erhölet.

Sebaldt, Carl Fredrik, son af trumpetaren Christian Fredrik S., hvilken vid Pultava fallit i Rysk fångenskap. Under denna föddes sonen i Moskwa d. 1 April 1713. Modern, en Maria Christina Sparre, dog här, då han var 6 år gammal, och sonen återvände med fadern, vid den allmänna befrielsen, till fäderneslandet. Här upptogs han af öfverste Ramsay, som lät honom studera i Åbo; hvarefter han 1756 blef auskultant i hofrätten derstädes, sedan sekreterare hos riksrådet Åker-

hjelms; ingick i justitie-revisionen, och fick 1759 föra protokollet i rådet. Han hade förut varit sekreterare i flera af ständernas deputationer och 1747 hos bondeståndet. Härunder hade han visat sig som en ifrig mössa, men hvilket hos honom tycktes vara en följd af öfvertygelsen, icke af partisinet eller beräkningen. Då mössorna kommo till väldet, gick det äfven raskare med Sebaldts befordringar. Han blef från 1760 till 1764 assessor i Svea hofrätt, hofrättsråd, embets- och byggnings-borgmästare i Stockholm, samt följande året förste tullråd i tulldirektionen och borgareståndets talman vid årets riksdag. Då Adolf Fredrik 1768 nedlade regeringen och alla embetsverk understödde denna handling, genom sin vägran att lyda ett råd utan konung, var han inom magistraten den ende, som förklarade sig emot detta beslut. Denna hans ständaktighet belönades 1771 med talmans-värdigheten för andra gången och justitie-kanslers n. h. o. v., som tilldeltes honom enligt ständernas föreskrift. När Gustaf III vid sistnämnde riksdag för talmännen yttrade sin ledsnad öfver den emellan stånden uppkomna oenighet och erbjöd sin bemedling till dess biläggande, vägrade S. att föredraga denna konungens enskilda proposition inför ståndet, såsom stridande mot formerna. Hans mening bestämde de öfriga talmännens och förslaget förföll, troligen icke till Gustafs missnöje. Ett sådant väckte S. deremot, när han nekade att underskrifva den nya grundlag, som revolutionen åstadkommit. Icke desto mindre gjorde Gustaf rättvisa åt mannens redlighet och förtjenster, och utnämnde honom 1777 till justitie-borgmästare. Men vid den följande året förestående riksdagen önskade han slippa den oböjliga talmannen i spetsen för borgarståndet och upphöjde honom derför i adligt stånd. S., som insåg, hvad dermed åsyftades och för öfrigt dels kanske icke eftersträfvade den nya värdigheten, dels icke kunde ha någon nytta deraf, emedan hans båda söner redan afidit, undanskylade sig med kostnaderna. Konungen betalade dem då sjelf, och nu fanns ej mer någon undflykt för honom. Han måste låta introducera sig, men förblef på riddarhuset en tyst åhörare af öfverläggningarna, tog afsked från borgmästare-embetet 1783 och dog d. 19 Okt. 1792, då den nya ätten utgick med stiftaren. Några riksdagstal af honom, som blifvit tryckta, visa, att hans vältalighet var manlig och kraftfull och skulle med oförändrade ordperioder taga sig väl ut äfven i våra dagar. Hans yngre halfbroder,

Sebaldt, Johan Henrik, var född i Östergötland 1732, blef 1758 bataljons-fältskär vid Dalregementet, med hvilket han bivistade Pommerska kriget, fick sedan fullmakt som regements-fältskär och deltog i 1788—1790 årens fälttåg; tog afsked med pension 1796 och dog d. 25 Juni 1814 nära 82 år gammal. Hans son, som bar samma namn, anställdes på samma villkor vid samma regemente och dog d. 21 Mars 1832, på Färna bruk vid 62 års ålder.

Sebelja, enligt sagan en ko, tillhörig konung

Östen eller Eisten Beli, och om hvilken berättas, att hon var ytterst vild, följde konungen i striden, der hon ihjälstängade många af hans fiender och med sitt fruktansvärda bölande dref de andra på flykten. Eisten skall också ha anställt offer åt henne. Hon ihjälskjöts med pilar af Ragnars söner, då de angrepp Eisten, och följden blef, att dennes folk tog till flykten, och han sjelf stupade.

Seckendorf, Tysk öfverste i Svensk tjänst under 30-åriga kriget, hade låtit förleda sig att ingå hemliga stämplingar med Österrikarne mot Svenskarne och särdeles mot Torstensson, som skulle undanrödjas. En trumpetare hade fått brefven sig anförtrodd, men tappat dem i stallet och brydde sig ej heller om att eftersöka dem, emedan han icke kände deras innehåll. En kattunge krefsade fram dem ur smutsen och började leka dermed. De upptogs och lemnades till Torstensson, som genast lät tillsätta en krigsrätt, bestående endast af Tyskar, af hvilka S. dömdes till döden och afrättades. Torstensson förbjöd alla vidare efterforskningar, emedan han ej ville känna de öfrige brottslingarne, och hade det ädelmodet att länge gifva understöd åt Seckendorfs enka och barn.

Secretessen. Så kallades stadgandet att tillståndet af bankens metalliska fond skulle vara en hemlighet. Det vidtogs redan vid bankens stiftelse 1668, såsom ett förmodadt onödgärligt villkor för beståndet af bankosedelns kredit, och bibehölls ända till 1823, ehuru det under denna tid mer än en gång visat sig, att hemligheten för ingen del kunde upprätthålla sedlarnas kredit. Bankens högre tjenstemän och ständernas fullmäktige måste således aflägga ed på att icke yppa tillståndet af bankens metalliska valuta. Den revers, som bankofullmäktige vid 1668 års riksdag ålades afgifva, lydde sålunda: "Vetandes vara min pligt det till min dödsstund förtegadt att hålla och för ingen uppenbara, som uti Banco och vid dess verk passerar, förutan det *Utskott*, som Rikets Ständer derom behörig information till sin säkerhet att intaga, förordnande och samtelige Fullmäktige föreställande värda." — Vid 1823 års riksdag beslöto emellertid ständerna: "att, till upplysning vid sina öfverläggningar om penningväsendet, genom Banco-Utskottet låta upprätta och offentliggöra tabeller öfver Bancoverkets hela ställning, från och med år 1776 till och med år 1822, samt att uppgifter, rörande Bancoverkets tillstånd i alla delar, med undantag af hvad som angår enskildas förhållanden till detta verk, skola hädanefter ej allenast vid Riksdagarne, utan ock dessemellan genom Rikets Ständers Revisorer till allmän kännedom öfverlemnas", och i lagen för rikets ständers bank af d. 1 Mars 1830 stadgas, att för hvarje *halfår* skall, inom en månad efter dess förlopp, en öfversigt, som klart och fullständigt visar vaxelbankens ställning, genom bankofullmäktiges försorg tryckas och med tidningarna utdelas, samt, efter hvarje års bokslut, en öfversigt, som visar bankens *hela ställning*.

Secund-chefer kallas befälhafvarne för de re-

gementer inom Svenska arméen, för hvilka konungen själf antagit högsta befälet. Konungen anses för regements-chef i egen person, men chefs-befattningen utöfvas af en secund-chef, hvilken är den verkliga befälhafvaren. Secund-cheferna innehafva, likasom regements-chefer, förtroendesysslor. De regementen, som stå under secund-chefers befäl, äro gardes-regementerna, samt lifregementets trenne korpsar, som äro dragonerna, hussarerna och grenadiererna.

Sedelstocken. Denna har under innevarande sekel visserligen till namnvärdet betydligt varierat, men till det inre värdet mindre än man skulle tro. År 1800 var den således 13,363,000 R:dr B:ko, hvaraf 12,037,000 voro riksgäldssedlar. Dessa hade då, efter 51½ sk. kurs på Hamburg, ett nästan lika stort silfvervärde. Sedelstocken bibehöll sig sedan vid 14 å 15 millioner; men genom de Engelska subsidierna 1808 och 1809 samt bankens utgifna sedlar till krigskostnadernas betäckande, ökades den så, att den 1810 var 27,419,000 R:dr. Då kursen ännu icke hunnit stiga i proportion mot sedlarnas i verkligheten fallna värde, kunde man anse landet dessa år hafva ett ganska stort rörelsekapital, hvilket ända till 1817 bibehöll sig vid 26 å 28 millioner. Då emellertid kursen på ett enda år, 1810—1811, steg från 79 till 112, sjönk rörelsekapitalet, som 1808 varit 22,070,000 R:dr i silfver, 1811 till 11,676,000. Götheborgs, Malmö och Götha kanal diskonters utelöpande sedlar, som stego till 6 å 7 millioner, bidrogo likväl att förse landet med ett behöfligt rörelsekapital, hvilket sålunda bestod af 33 å 34 millioner. Men då dessa sedlar, efter diskonternas obestånd, indrogos, uppkom 1819—1820 en kånbar penningebrist, helst som kursen sistnämnda år steg ända till 131, och landets rörelsekapital således i själfva verket ej hade högre värde än 11,020,000 R:dr i silfver. Sedermera har sedelstocken småningom ökats, så att den 1837, då den var störst, gick till 36,217,000 R:dr. Genom ofördelaktiga handelskonjunkturer, då en mängd silfver måste utföras, nedgick sedelstocken 1844 till 25,325,000 R:dr, eller ett silfvervärde af 9,870,000 R:dr, således till föga mer än två tredjedelar af hvad den varit några få år förut, och mindre än någon gång förr under detta sekel, hvilket naturligtvis måste medföra ett högst menligt inflytande på rörelsen i allmänhet och vållade många enskildas lidande, genom den minskade penningetillgången. Privathankernas utelöpande sedlar kunde icke heller fylla birsten, ehuru dessa 1845 voro något öfver 4 millioner, efter afdrag af deras behållningar i riksmünt.

Sedlar, som gälla för mynt, äger ingen annan än rikets ständer genom banken att utgifva. Privathankernas sedlar äro blott enskilda skuldebref, som det beror på hvar och en att emottaga eller icke. Men rikets ständers sedlar, utgifna af banken, äro lika gällande som klingande mynt, och inlösas i banken med silfver. Bankens skyldighet att inlösa dem grundar sig på lagen af d. 1 Mars 1830, då bankens s. k. moratorium eller anstånd

med skyldigheten att utvxla silfver upphäffdes. För fullgörandet af denna pligt är banken ställd under Svea hofrätt, som kan ådömma banken att verkställa inlösen, om denna under någon förövändning skulle vägras. Inlösningsskuden är bestämd efter 128 sk. för en R:dr i silfver, och sedlarnes silfvervärde således mindre än deras nominella värde. Denna grund bestämdes genom realisationen, som beslöts vid 1828—1830 årens riksdag och utfördes 1834. Den innehar en bankrutt, men som redan förut i verkligheten ägt rum, emedan sedlarne under de senare åren alldeles icke blifvit inlösta och på länge ej haft det värde, som de buro namn utaf. Realisationen var blott ett erkännande af ett faktum, som ej kunde hjälpas, och ett bestämmande af ett säkert, ehuru nedsatt värde för framtiden. Förr utgafvos äfven sedlar genom riksgäldskontoret: detta har nu upphört, och de gamla riksgäldssedlarne äro försvunna ur rörelsen; invexlingen af dem upphörde med år 1845. För att nu gällande bankosedlar skola erkännas af banken fordras, att på den skall vara i behåll nummer, littera eller seriebokstaf, årtal, vignetten emellan nummern och seriebokstafven, valören så väl midt på sedeln, som de i borderne intryckta riksgäldssedlarna, de underskrifna namnen och intrycket. Derjemte inlöses icke heller någon klistrad sedel. Förfalskning af sedlar straffas med årens och lifvets förlust, och utpräglaren af falska sedlar är förfallen till halsjern, spö och vatten och brödräff, samt mister äran. För den som upptäcker sedelförfalskning äro belöningar utfästade af 10 och ända till 1,000 R:dr B:ko, allt efter sakens beskaffenhet. Upptäckt af förfalskning belönas högre än af utprägling och en öfverbevisad förfalskning mera än då blott halfva bevis finnas, ehuru en mindre belöning äger rum äfven i detta fall.

Sef eller **Säf** i forn-Svenskan detsamma som *stilla, lugn*, hvaraf sedan blifvit *saflig*.

Sefredsboda eller **Sigfridsboda** ett hemman i Lennäs socken i Nerike. (Se: *Lennäs*.)

Sefström, Erik, borgmästare i Halmstad, har mellan åren 1763—1778 utgifvit: *Svenska Samlingar; Handelsbibliothek; Bref om plantagerne i Skåne*, o. s. v. Hans släktling,

Sefström, Nils Gabriel, var född i Helsingland d. 2 Juni 1787 på llsbo komministerboställe, som då innehades af hans fader; blef student i Upsala 1807, började sedan i Stockholm afböra Berzelii föreläsningar i kemien, omfattades af denne med mycken välvilja och förordnades 1812 att under hans utländska resa, hålla föreläsningar i naturalhistoria och kemi vid Carlberg samt till kem. och farm. e. o. adjunkt vid Carolinska institutet. Följande året blef han ord. adjunkt och promoverad till med. doktor; intogs 1815 i vetenskaps-akademien, och blef 1818 professor vid artilleriskolan på Marieberg; två år senare lärare vid praktiska bergsskolan i Falun, företog 1830 en resa till Tyska bergverken, återflyttade till Stockholm, der han blef adjungerad ledamot i bergskollegium samt föreståndare för dess mine-

raliekabinett och proberkammare. R. af N. O. och af Ryska S:t Annæ-ordens 2:dra kl., hvilken sistnämnda tilldeltes honom, för den undervisning han i Falun meddelat Ryske ynglingar. Dog hastigt d. 30 Nov. 1845. S. var lika enkel och okonstlad till sina seder och yttre väsen, som han var djuptänkt och skarpsynt i sina forskningar. Uppfann i stångjern, tillverkad af malm från Ta-berg, en ny metall, som han för dess färgglans kallade Vanadium efter Vanadis, och är upphofsman till teorien om den s. k. Rullstensfloden, som han trodde hafva gifvit riktning åt de parallella färör, hvarmed våra berg äro tecknade. Har författat åtskilliga afhandlingar i vetenskaps-akademien och Svenska läkare-sällskapets handlingar, i jernkontorets annaler, och, efter hvad som försäkras i Biogr. Lex., flera politiska uppsatser i rent konservativ anda i Statstidningen. Regeringen anslag åt hans efterlemnade enka och efter faderens död födda dotter, en pension af 1,000 R:dr B:ko. Hans yngre broder,

Sefström, Anders Gustaf, komminister i Rogsta och Ilsbo, sedan i Norrbo, och 1841 vice pastor derstädes, är född d. 20 Maj 1790; har haft uppdrag att inspektera skolorna i södra Lappmarken och har utgifvit: *Sång till Ungdomen*; *Några blad till historien om läsrne*; *En berättelse om sin Lappmarkresa*; *Försök till lärobok i kristendomen vid folkskolan*, o. s. v.

Sefvelin, Bengt Ulrik, en skicklig och väl ackrediterad läkare i Stockholm, anställd som fattigläkare i Ladugårdslands församling, var född i Säby i Östergötland d. 11 Febr. 1807, blef med. doktor 1835, men dog i sin bästa ålder 1842.

Segebaden, Henrik Gutzlof, var född på sitt fadernegods Ralow på Rügen d. 12 Sept. 1690, gick först i Holländsk tjänst och 1708 i Svensk som fänrik vid Lejonhufvuds regemente i Brehmen, derefter vid Krassows dragoner, så vid Östgötha kavalleri, med hvilket han bistade 1718 års fälttåg i Norrige, tog afsked som major 1719, men gick åter i tjänst 10 år senare; gjorde fälttågen i Finland 1741 och 1742. Afled på Solla gård d. 30 Juli 1745. Hans son,

Segebaden, Carl Otto von, född d. 28 Jan. 1718, gick vid 12 års ålder in som ryttare vid Östgötha kavalleri, blef 4 år senare lärkonstapel vid artilleriet, 1741 löjtnant vid Hamiltonska regementet; trädde 1745 i Fransk tjänst, der han avancerade till öfverste, fick 1760 samma grad i Svenska arméen, men var i verkligheten endast major vid Nerike och Wermlands regemente och R. af S. O.; sedan chef för Jemtlands regemente, landshöfding på Gottland, general-major, general-löjtnant, Kom. af S. O., och 1771 friherre. Tog afsked 1787, och dog på Frötuna i Nerike d. 3 Mars 1795, utan söner, då den friherrliga ätten utgick med honom.

Segelduksfabriker. Den första af detta slag inrättades af Gustaf II Adolf vid Stora Barnhuset i Stockholm och var bestämd till denna anstalts understödjande. Hans plan fortsattes af de följande konungarne och lärar äfven ha burit frukt

så vida, att fabrikationen tillväxte och segelduk kunde utföras. Detta resultat vanns likväl mest genom exportpræmier; men då dessa indrogos och fabrikenas antal ökats från 8, som det var 1772, till 17, så aftog tillverkningen, och det klagades 1787 att mer än 1,000 personer saknade den arbetsförtjenst de haft dervid. År 1819 voro segel- och tältduksfabrikerna 8, med 74 stolar och 131 arbetare, som tillverkade för ett värde af 78,604 R:dr. Sedan dess hafva de åter ökats och 1846 funnos 9 sådana fabriker, med en arbetsstyrka af 592 personer, som tillverkade 502,086 alnar, värderade till 266,633 R:dr. Största fabrikationen var på Jonsered i Bohuslän, hvilken fabrik tillhör grosshandlaren W. Gibson, och hvarst tillverkades för mer än 200,000 R:dr. Införseln af segel- och tältduk från fremmande orter steg endast till 4,986 R:dr, men exporten till 9,442. — Den ofvannämnda första segelduksfabriken vid Stora Barnhuset i Stockholm uppbörde 1826, då egendomen öfverläts af barnhus-direktionen åt staten till anläggande af en korrektions-anstalt för qvinnor, i stället för det forna spinnhuset, mot en hyra af 1,500 R:dr.

Segerberg, Johan von, hette förol **Frberg**, blef 1705 korporal vid lifregementets kavalleri, sedan löjtnant vid Södra Skånska kavalleriet, kapten vid Benderska dragonregementet, ryttmästare vid Östgötha kavalleri och i denna beställning adlad 1719. Blef illa sårad vid Pultava, men följde dock Carl XII till Bender, der han deltog i kalabaliken.

Segererantz. Med detta namn ha på riddarhuset funnits två adeliga ätter. Den äldsta infördes der 1720 med **Mårten S.**, son af arrendatorn i Ingermanland Mårten Enberg, född på 1680-talet; blef 1700 fältväbel vid Wiborgs fördubblingskavalleri, sedan löjtnant vid Åbo län, med hvilket han deltog i alla dess krigsföretag och utmärkte sig öfverallt, der tillfälle gafs dertill. I Narva var han 1704 posterad på bastionen Fama, från hvilken han afslog Ryssarnes anfall; men som de på andra ställen inträngt i staden, retirerade han med 16 man öfver polissaderna till Ivanogorod, der han kvarblef till fästningens kapitulation följande året; blef 1706 ryttmästare och med 100 hästar kommanderad till Ladogasjön, der han fördref Ryssarne, och tog en betydlig transport af lifsmedel; bivistade sedan träffningen vid Koporie, hade befälet i Wiborgs förstad Sickaniemo, hvarifrån han fördref Ryssarne och tog flere fångar; blef major vid Karelske dragonerne 1718, gjorde Norska fälttåget med Jemtlands arméen s. å., fick majors indelning 1740, följande året öfverstlöjtnants afsked; blef 1751 R. af S. O., och dog på Sätevalda gård i Finland d. 6 Aug. 1752 barnlös, då ätten utgick med honom. — Den andra släkten, som ännu fortlevver, inkom på riddarhuset 1756 med bröderna **Johan Fredrik** och **Carl Isak**, söner af öfverstlöjtnanten Johan Ekman. Den förstnämnde var född d. 7 Aug. 1730, blef, efter slutade studier, volontär vid fortifikationen, sedan styckjunkare vid artilleriet, i hvilken beställning

han adlades; derefter underlöjtnant; tillfångatagen vid Demmin i Pommern men utvexlad, löjtnant vid arméens flotta och bivistade som sådan träffningen vid Frische Haff, hvarefter han befordrades till kapten. — Yngre brodern, **Carl Isak**, född d. 8 Febr. 1734, var sergeant vid artilleriet, då adelskap beviljades dem båda under öfverstlöjtnant Mårten Segercrantz' namn, sannolikt för deras faders förtjenster. Deltog äfven i Pommerska kriget, blef sårad vid Neukahlen, fick löjtnants afsked med pension 1769, och 1775 kaptens titel.

Segercrona, Johan och Magnus, bröder och söner af häradshöfdingen i Halland, Johan Boderus, voro, den förre ryttmästare vid Gyllenstjernas tremännings-regemente, med hvilket han deltagit i slaget vid Helsingborg, och den senare landssekreterare i Jönköpings län, då de 1719 hörde till det stora antal, som då adlades. Ätten utgick med protonotarien **Johan Fredrik S.**, som dog barnlös d. 27 Juli 1789. Han hade väl förut adopterat sin halfbroder Erik Christian Wagener, men denne, som då redan var en gammal man och barnlös, ansåg icke mödan värdt att taga introduktion. Han afled vid 87 års ålder d. 8 April 1795.

Segerdahl, Jakob von, adlades samma dag som de föregående, men behöll sitt namn, emedan det förut lät adligt. Han blef 1701 inspektör öfver saltetersjuderierna i Skåne, Halland och Blekinge, och, vid Danskarnes infall i Skåne 1709, undanskaffade han en mängd salteter, som han skickade till Stockholm. Hade gjort kronan anseeliga förskotter, samt beklädt och utrustat 20 man ryttare, soldater och båtsmän; blef generalgevaldiger vid Stenbocks armé, hvilken beställning han innehade vid sin upphöjelse i adligt stånd. Ätten utgick, enl. Rothlieb, med honom sjelf, som dog utan söner d. 22 Maj 1724, men enl. Stjernman, med hans son, **Wilhelm Julius von S.**, död d. 13 Apr. 1739.

Segerfelt, Abraham, född d. 3 Nov. 1675 på Odensala prestgård, der hans fader, prosten Peter Melander, var kyrkoherde. Sonen studerade vid Upsala, ingick sedan vid drottning Hedvig Eleonoras lifregemente, derefter vid artilleriet i Stettin, blef löjtnant vid Nerike och Wermlands regemente, till hvilket han 1703 öfverförde en transport rekryter och bivistade Thorns belägring; blef 1704 kapten vid Södermanlands regemente, med hvilket han deltog i slagen vid Posen och Frauenstadt samt Pultavas belägring. Här sårad i venstra armen följde han likväl Carl till Bender och afgick med öfverste Gyllenkroks korps till Moldau. Föll i Rysk fångenskap vid Czarnowitz, fördes till Tobolsk; men utvexlades 1715 och blef major vid Westmanlands regemente. Adlades 1718, då han antog namnet *Segerfelt*. Fick öfverste-afsked 1730, R. af S. O. 1751 och död 1753, då ätten utgick med honom.

Segerfors, jernbruk i Arvika socken i Wermeland, smider vid 2 härdar 1,200 skeppd stångjern, hvarföre i hammarskatt erläggas 12 skeppd. Här idkas äfven spik- och annat manufaktur-smide.

Afsättningsort är Götteborg. Tackjernet köpes. Bruksstämpeln är ett sammanbundet S.L. Ägare herr A. Sandelin.

Segerhelm, Zacharias, son af öfverstlöjtnanten Magnus Sundin, var född 1735 i Ronneby köping, blef 1741 volontär vid fortifikationerna, men studerade sedan i Lund, ingick, som underofficer, vid Lantingshausenska regementet, med hvilket han 1758 kommenderades till Pommern, räddade vid Güstrow en kanon undan fienden, men föll 1759 vid Anklam i Preussisk fångenskap, der han måste kvarstanna till krigets slut. Hemkommen blef han fänrik vid Skaraborgs regemente, fick sedan löjtnants fullmakt vid det Lantingshausenska, kom under Sprengtportens befäl 1772 och blef efter revolutionen R. af S. O. samt upphöjd i adligt stånd. Sedan kapten vid Kronobergs regemente. Adopterade 1799 sin yngre broder **Johan David Sundin**, född d. 28 Mars 1745 och då amiralitets-kammarråd. Denne hade, under sin tjenstgöring i Götha hofrätt, haft icke mindre än 40 förordnanden att förestå häradshöfdingetjänster, deltagit i många kommittéer, bivistade 1800 års riksdag i Norrköping, och blef efter dess slut ledamot i krigskollegium.

Segerskjöld, Olof, född d. 2 Febr. 1660 i Boängen i Nerike, der fadern var rusthållare och smed, och hvarefter han antog namnet Boman. Blef 1680 ryttare vid lifregementet, der han kvarstod i 15 år tills han 1695 blef drabant. Under en simulacre vid Kungsör 1696 hade han det missödet att under konguens ögon bli genomstucken af prinsen af Baden. Detta sår lär dock icke haft någon menlig inflytelse på hans hälsa. Han följde sedan Carl XII, under hans flesta fälttåg, och utmärkte sig öfver allt med det orubbligaste mod, så att han befordrades till korporal vid korpsen och var med i hans lilla avit vid besöket hos konung August i Dresden. Då konungen befann sig i staden Pistri i Polen, räddade han d. 14 Sept. 1707 hans lif. Carl fick nemligen det infallet, att icke allenast rida på en smal gångstig längs Warta-floden, som flyter utanför staden, utan äfven att försöka rida uppföre en sandås der bredevid. På höjden stegrade sig hans häst och kastade Carl baklänges i floden. Nu sprang korporal Boman ned i vattnet ett stycke framför konungen, fattade tag i hans rockskjört, då han kom flytande der fram, och drog honom i land. I slaget vid Pultava gjorde han general-adjutantstjänst hos Rhensköld, följde sedan till Bender, deltog i kalabaliken, i slaget på Rügen, och befordrades till kvartermästare vid drabanterna, till öfverste för Uplands fem- och tremännings-regemente till häst, samt general-major. Adlades 1711. Tillbragte sina sista dagar i lugn, roande sig med flera slags smidesarbeten. Var en bottenärlig och välmenande man, men utan all yttre politur. Dog 1738 barnlös, då ätten utgick med honom. Gezelius berättar, att i Örebro stad fanns ännu på hans tid ett gammaldags konstrikt skåp, hvartill gubben förfärdigadt allt jernarbete.

Segersta, med Hanebo annex, ett konsist. pasto-

rat af 1 kl. i Gefleborgs län, södra Helsinglands fögderi, erkestiftet och Helsinglands Östra kontrakt, $2\frac{1}{2}$ mil V. från Söderhamn, består af 40 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 101,800 R:dr, med en folkmängd af 672 personer och en areal af 17,820 tunn., hvaraf 5,800 äro sjöar och kärr. Socknen är till vidden en af de minsta i Helsingland. Åkerjorden är mager och äfven ängsmarken är medelmåttig, men en icke obetydlig linodling och väfnad drifvas. Härinom ligger *Mårdnäs*, öfverste-boställe, vackert beläget på en udde vid södra stranden af Ljusne-elfven. Det består af $2\frac{1}{2}$ mtl. Adr. Söderhamn.

Segerstad, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Ölands södra Mot, Kalmar län och stift, södra kontraktet, 7 mil S. från Borgholm, består af 14² hemman, uppskattade till 36,404 R:dr, med en folkmängd af 635 personer och en areal af 6,943 tunn., hvaraf 8 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan, som är af sten, uppgifves 1832 såsom liten, förfallen och oansenlig. I socknen har legat *Treby* borg, som varit ganska betydlig. På flera ställen har man träffat bautastenar och grift-bögar.

Segerstad, med annexen Håkanstorp och Walterp, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Skaraborgs län och Gudhems härad, Skara stift och Winköls kontrakt. Segerstads socken, som ligger $1\frac{1}{4}$ mil från Falköping, består af 19 hemman, uppskattade till 82,856 R:dr, med en folkmängd af 536 personer och en areal af 2,060 tunn. (sjöar och kärr ej uppgifna). Kyrkan, som är af huggen sten, ombyggdes 1804. Socknens jordmån är bördig, för det mesta svartmylla, men något stenbunden. Här ligger säteriet *Stora Torpa* med mycken löfskog. Adr. Falköping.

Segerstad, ett af annexen till Nors moderförsamling i Carlstads län och stift, $1\frac{1}{2}$ mil från Carlstad vid Wenern; det är af 1 kl., består af 26 hemman uppskattade till 302,283 R:dr, med en folkmängd af 1,228 personer, och en areal af 12,729 tunn., hvaraf 75 äro sjöar och kärr. Fernow säger, att kyrkan är af träd, belägen invid Wenern; men tillägger: "Härom äges ej vidare underrättelse, än att man med visshet kan säga det boo nu va-ret til", men i Hammarins "Carlstads Stifts Herdaminne" uppgifves att en kyrka af sten upbyggdes på en för församlingen bekvämare plats och invigdes 1749. Härom hade Fernow, hvars bok utkom 1773, som det synes ej bort vara okun-nig. I socknen ligga säterierna *Aspeberg*, *Algulsta*, *Edsberg*, *Åsunda*, *Rud*, som tillhört familjen Sparfvenfelt; samt *Bråte* och *Hanevik*, men om hvilka alla inga vidare upplysningar äro att tillgå. Lemningar efter en gammal borg, *Korsholm*, finnas här, och ett stort stenkummel på det s. k. *Lompeberget*. Adr. Carlstad.

Segerstad, Stora, i Räfteleds socken i Jönköpings län, $\frac{1}{2}$ mil S. från kyrkan, består af 2 mtl. med 7 torp, samt qvarn och såg. Ågorna äro icke betydliga, ehuru förmodligen de bästa i häradet. Det är ett gammalt säteri inom Hårdskas släkten, ehuru man ej vet om den förste deraf,

som historien omtalar, biskopen i Skara, Gunnar Thomasson H. (se detta ord), var från Segerstad. Den äldste man med visshet vet ha ägt det, var på 1500-talet Lasse Pedersson H. Den siste af släkten, som innehafte det, var Olof Olofsson, som tillika ägde alla öfriga säterier och frälsehemman i ofvannämnde socken. Han var född 1686 och dog 1768, som ryttmästare; hade bivistat flera af Carl XII:s fälttåg och vid Pultava fallit i Rysk fångenskap, der han måste qvarstanna i 13 år. Efter hans död, utan söner, öfvergick egen-domen till hans fyra döttrar, hvaraf den ena fick Stora Segerstad, den andra Lilla Segerstad, den tredje Strand, också ett mtl. säteri, och den fjerde Wäböholm, tillsammans 3 mtl. Till säteriets märkvärdigheter hör Olof Hårds s. k. badstugubulle. Den är ett cylindriskt dryckeskärl om en kånas rymd, svarfvadt af manurbjörk och inuti öfverdraget med hartz. Det är 11 tum högt och 5 tum i tvär-linia, försedt ofvan och nedan med silfverringar, på hvilka de å våra dryckeshorn vanliga hiero-glyfer äro ristade. Vid öfra kanten är en fyrsidig silfverskifva fästad, hvarpå läses: "Af ålder heter jag Olof Hårds badstugubulle på Segerstad; af samme d. 31 Okt. 1630 aflidne och för detta landsböfdinge i Jönköping, min förste salig Herres och ägaren Olof Lärsson Hårds sonsons son, Olof Adolfsson Hård, född på Skemningsfors d. 3 Jan. 1686, och dess fru, Benedicta Jeanna Lennarsdotter Bock, ofvannämnde salig Hårds sonedotters sonedotter, född på Malma i Östergötland d. 16 Febr. 1700, är jag, efter många års kringvandrande hos andre, omsider med penningar igenlöst och till mitt första och rätta hemvist, ofvannämnde Segerstad, lyckligen återigen hembragt d. 14 Mars 1739." Dryckeskäret förvaras hos löjtnant Josua von Mentzer på Armsberg, dotterson till den siste Hårds på Segerstad dotter.

Segerstedt, Albrekt Julius, son af kyrkoherden i Tresa, S., var född d. 22 Juni 1763, blef vid 16 års ålder student i Upsala, och 1785 magister derstädes; studerade medicinen och promoverades till doktor 1788; förestod 1790 prov. läkaretjensten i Örebro, och blef 1795 lektor i naturalhistorien och medicinen vid Strengnäs gymnasium, hvars boktryckeri han arrenderade och hvarifrån han, som författare, öfversättare och förläggare, utgifvit en mängd skrifter. Lät prest-viga sig, och fick 1809 allmän kallelse till Kumla; men då detta pastorat tilldeltes Franzén, blef S. i stället kyrkoherde i Lerbo, och 1815 i Wingåker, men hvilket han icke hann tillträda, emedan han adlad d. 15 Sept. s. å., straxt efter hemkomsten från Stockholm, der han bivistat riksdagen. En af hans söner, **Fredrik S.**, född d. 3 Juni 1791, blef äfven läkare, promoverad 1829. Bland lektor S.'s skrifter må nämnas: *Lärobok i Medicinen*; *Inledning till kunskapen om jordiska kropparne*; *Afhandling om konsten att tillverka branvin af säd*; *Historiska annaler*; *Försök till granskning af Psalmbokmältéens förslag*, m. m.

Segerstjerna, Anders, son af kyrkoherden Berghin, blef 1697 ryttare vid Östgötha kavalleri,

mönsterskrifvare der, adjutant, och 1701 löjtnant; dömdes s. å. från tjensten, men hvilket väl icke lär skett för någon särdeles svår förbrytelse, emedan han följande året återfick den; blef 1705 ryttmästare, som belöning för den tapperhet han visat vid Klissow och Warschau, vid hvilket sistnämnda ställe han blef illa sårad. Återställd till hälsan, deltog han i alla regementets krigsförrättningar ända till Pultava, der han blef fängnen och förd till Tobolsk. Hemkommen derifrån 1722, fick han öfverstlöjtnants titel, men med bibehållande af sin ryttmästareindelning. Ilade 1707 blifvit adlad med namnet *Segerstjerna*; men som han dog ogift 1737, utgick ätten med stiftaren.

Segerstråle, Carl Fredrik, son af kaptenen och R. af S. O., Nils Ilander, död 1778 vid 87 års ålder och hvars fader, major I., varit en gammal Carolin. **Carl Fredrik** var född d. 2 Febr. 1734, ingick 1746 som volontär vid Kronobergs regemente, men reste 1757 till Frankrike, der han anställdes vid regementet Royal Suedois, med hvilket han deltog i flera fälttåg och bivistade många träffningar. Återkom 1760 till fäderneslandet och var med i det återstående af Pommerska kriget; blef kapten vid Nylands infanteri, R. af S. O. och adlad 1773; sedan major och bivistade Finska kriget och tog afsked efter dess slut.

Segerström, Lars af, son af frälseinspektoren på Stora Sundby, Lars S., var född d. 21 Sept. 1741, blef, efter slutade studier, notarie vid kämnersrätten i Nyköping, ingick sedan i kommerskollegium och jernkontoret, förestod advokatfiskalskontoret i kollegium, blef jernkontorets sekreterare, fick sig uppdragen värden öfver lifgardets barnhus, blef borgareståndets sekreterare vid Gefle riksdag 1791 och s. å. af enskildte aktieägare vald till direktör i diskonten, hvilken befattning han innehade till verkets upplösning 1806, då hans kommittenter öfver honom läto slå en medalj. Tog afsked från sin befattning i jernkontoret 1796, då en pension tilldeltes honom; blef vid 1800 års riksdag hondeståndets sekreterare, men undanbad sig arfvodet för befattningen; upphöjdes 1805 i adligt stånd, då han bibehöll sitt namn. Han var då kammarråd i kammarkollegium, men undanbad sig lönen, med villkor, att tjensten skulle få bero af hans tid och öfriga omständigheter. Död år 1807.

Segerö eller Segerstad i Lennäs socken i Nerike, $2\frac{1}{2}$ mil från Örebro, skall ha varit konung Waldemars fädernegods och skänktes af honom år 1281 åt biskop Amund i Strengnäs. Enligt sägen skall konung Sigar hafva bott här och Habor och Signilds äfventyr ha tilldragit sig, emedan man här, som på flera andra ställen, har ett Haborgs röse, en Signilds källa och Sigars hög. Men vissheten häraf är lika litet konstaterad, som vid de flera andra ställen, dit traditionen vill förlägga dessa romantiska äfventyr. Säkert är, att Segerö tillhörde Strengnäs biskopsstift och genom Westerås recess tillföll kronan. När Sigismund, efter Stångebo slag, måste öfverlemnas flera af sina vänner

till hertig Carl, blefvo Erik Sparre, Gustaf och Sten Banér samt Thore Bjelke förda, först till Kungälv i Östergötland, och sedan till Segerö, der Gustaf Banérs fru födde sonen Carl. Under Örebro riksdag 1608 vistades Carl IX stundom här. Godset skänktes af drottning Christina åt Torstensson. Då indragningen af kronogodsens beslöts på 1655 års riksdag, var Segerö ett af dem, med hvilka början skulle göras. Men då fråga härom föreföll i rådet, var det som Carl Gustaf fällde det bekanta yttrandet: "att om Segerö läge på min egen borggård, skulle Torstenssons arvingar det behålla, ty riket kan ej nog betala dess stora tjänster, och hvad jag vet, det har jag att tacka Torstensson före." Vid 1680 års reduktion kunde likväl detta gods ej undgå det allmänna öde, som träffade alla de afsöndrade kronogodsens. Det lærer först varit ämnadt att anslås till lön åt landshöfdingen i Örebro, men hvilket ej gått i fullbordan. Kronan behöll det och Carl XI vistades stundom här för att jaga. Här stod en gammal byggnad, som kallades kansli-byggnaden, men hvilken numera är nedrifven. Egendomen såldes sedan af kronan och tillhörde, bland andra ägare, presidenten Erland Broman; år 1768 köptes den af kommerserådet baron Josias Cederhjelm, som deraf gjorde ett fideikommiss. I denna egenskap tillföll den den allidne öfversten Montgomery-Cederhjelm, som använde mycken kostnad och omsorg på dess förbättring och försköning. Den består af 37 mtl., är välhyggt, har 3 trädgårdar, en betydlig park och i huset finnes en ensamlig boksamling. På ägorne har man träffat ett gammalt domaresäte, som numera är inbägnadt och omgifvet med planterade träd.

Seglations-ordningen. Flera sådana hafva tid efter annan af regeringens utfärdats; men den senaste och ännu gällande är af d. 15 Maj 1843. Enligt densamma bör intet skepp anses för Svenskt, som icke är bygd i Sverige eller derunder lydande länder, de fall undantagna, då ett utländskt fartyg, som strandat på Svensk kust, blifvit af Svensk man köpt, iståndsatt och utredt samt derefter behörigen naturaliseradt. — Skeppare må ej hissa utländsk flagg; Svenska skepp kunna, under krig, såsom neutrala, fritt segla till krigförande nationers hamnar, så framt de ej medföra sådana varor, hvilka anses för krigskontraband, och hvarmed förstås vapen af alla slag, krut, saltpeter, svafvel, patronkök, aablar, betsel m. m., sådana undantagna, som anses nödvändiga för skeppets och besättningens försvar. — Ingen Svensk undersäte må utrusta skepp att nyttjas till kapare mot någon af de krigförande magterna; icke heller må skeppare, på det fartyg han förer, bårtill nyttjas, utan att det sker af tvång och efter behörigen inlagd protest. Ingen Svensk undersäte må taga tjänst på fremmande kaparefartyg, och dessa sistnämnda är ej tillåtet att, utan bevislig nöd, inlöpa i Svenskhamn eller dit införa sina priser. — Lastadt fartyg må från utrikes ort ej inlöpa till annan Svensk plats än stapelstadshamn och olastadt fartyg icke, utan enahanda orsak, inlöpa till an-

nan plats än någon af Sveriges vid saltsjön belägna städer eller de köpingar och landthamnar, hvilka hafva ständig tullbevakning. Den skeppare, som härefter bryter eller tager annat inlopp än särskildt bestämda farleder, böte 300 R:dr. Är fartyget under 15 lästers dräglighet och odäckadt, är det förverkadt tillika med lasten. — Om skeppare inkommer till inloppsort, under den mörka tiden af dygnet, må han ej, utan verkligt nödtvång, gå i land, förr än det blifvit dager, vid 100 R:drs vite. Skeppsfolk, passagerare och andra må ej före skedd visitation begifva sig från fartyget, vid böter af 25 R:dr och dubbelt om det sker under den mörka tiden af dygnet. — För öfrigt innehåller seglationsordningen en mängd föreskrifter om hvad skeppare ha att iakttaga i afseende på tullförfattningarnas efterseend, när han seglar under konvoj, o. s. v.

Seglinge, ett säteri om 3 mtl. i Almunge socken i Upland, skall ha ägts af Månesköldska ättens stamfader, bonden Peder Bengtsson. En Carl Bengtsson Månesköld skref sig 1544 till Seglinge. Gården är väl byggd, har god åkerjord och skog.

Seglingsberg och **Fermanabo** bruk i Ramnäs socken i Westmanland, 3 $\frac{3}{4}$ mil från Westerås vid den s. k. Ramnäsströmmen; den ena hammaren anlades 1610 och den andra 1642. Här smidas nu vid 4 hårdar 1,986 skepp:d stångjärn, hvarför i i hammskatt betalas 19 skepp:d 17 lisp:d; tack-jernet här till köpes. Afsättningsorten är Stockholm. Ägare brukspatronen E. Öberg. Bruksstämpelein är ett träd med en krona öfver, omgifvet af bokstäfverne I A. Bruket har en vacker åhyggnad, stora trädgårdar, park, qvarn och såg.

Seglora, med annexen Fritsla, Kinnarumma och Skepbolt, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Kilsborgs län, Marks härad, Götheborgs stift, Marks och Bollebygd's kontrakt. Seglora socken, som ligger 2 $\frac{1}{4}$ mil från Borås, består af 23 $\frac{5}{8}$ hemman, uppskattade till 59,325 R:dr, med en folkmängd af 1,615 personer och en areal af 21,639 tunnland, hvaraf 2,010 äro sjöar och kärr. Hela pastoratet skänktes 1651 af drottning Christina åt riksrådet Fredrik Stenbock, då han upphöjdes i grefligt stånd. Seglora kyrka är af träd och obekant ålder; men tornet tillbyggdes 1786. Inom socknen ligg: *Wiskaforas* jernbruk vid Wiskaelfven, hvilket numera upphört att smida, och hvar till hör *Böldns* kopparhammare; *Grafven/örns* jernmanufakturverk, som byggdes på 1740-talet, men uppbrann natten till d. 30 Jan. 1831; derunder böra *Runebo* qvarn, en såg och en valkstamp. *Segloraberg* och *Eskilsared* eller *Eskilstjö*, äro tvenne mindre herregårdar i denna socken. Adr. Borås.

Sehested, **Hannibal**, Dansk ståthållare i Norrige i medlet af 1600-talet och gift med en af Christian IV:s döttrar med Christina Monk, var en tapper och i flera hänseenden utmärkt man, som isynnerhet under 1644 års fälttåg gjorde Svenskarne mycken skada. (Se: *Hannibalsfejden*.)

Sehrimner (myth.). Så hette en galt, hvaraf Einheriarne spisade i Walhall. Den var läcker och välsmaklig, samt tillräcklig åt alla de tusen sinom tusen kämparne, och märkligast var att den

om aftonen kokades och förtärdes, men var om morgonen åter lika hel. Kitteln, hvari den kokades, hette Eldrimner (Eldbrimner) och kocken i Walhall Andrimner (Andbrimner).

Seid (myth.). En trollkonst, som mycket idkades i forntiden. Den innefattade, bland mycket annat, konsten att tillreda en dryck af vissa slags örter och under en mängd hemlighetsfulla ceremonier. Den drycken benämndes trolldryck, och vidskepsen fästade dervid mycken vikt, ty ett stort antal personer i hedentima sysselsatte sig helt och hållet med s. k. trolleri, hvarigenom de lockade till sig sina, på den tiden, råa och enfaldiga samtidas både förtroende och penningar. Seidmän kallades de karlar, som drefvo detta yrke, och qvinnorna häxor. De senares boningar förlägger sagan merendels i jordhålor och djupt in i skogen. Man kunde medelst Seid göra svärd slöa och härnesk alldeles mjuka.

Seita, **Settes** eller **Passe** betyder hos Lapparne Gud, och skall, enligt Dalin, vara detsamma som *Zeuta*, hvilka hos de gamla Göterne eller Skyterne äfven betydde Gud, och skulle härleda sig från det Grekiska *teos*. De voro enkla gråstenar af någon ovanligare skapnad, merendels uppresta på holmar, vid forssar o. s. v., och höllos i större vördnad än trädgudarne. Då Lappen gick att offra för dessa, blottade han sitt hufvud, så snart han blef stenen varse, kröp så fram på händer och fötter, smorde guden med fiskfett eller renblod, och hembar åt honom hofven eller benen af sina fetaste renar. Det ansågs för ett groft brott, att utan vördnad och andakt nalkas eller vidröra ett sådant beläte.

Sejerling, född Tysk, och föreståndare för ett under senare hälften af förra seklet i landsorterna kringresande theatersällskap, är känd genom sin originalitet och den naiva förtrolighet, hvarmed han behandlade sin publik. Hans Tyska brytning gaf härät isynnerhet en komisk anstrykning och många anekdoter berättas ännu derom. Hans blinda dotter blef sedan bekant såsom P. A. Borgs intressanta elev, som ådrog sig förnämsta uppmärksamheten af alla, hvilka besökte hans institut, och särdeles vid den offentliga seance han gaf på börs-salen 1809. Hon lär ha dött omkring år 1830, vid ungefär 50 års ålder.

Sejsing, en sjömansterm, nyttjas om band, bopflätade af kabelgarn; och *Sejsa* är att med sådana band fästa två tåg längs vid hvarandra.

Sekter. Sådana hafva i Sverige icke varit många eller gjort något särdeles uppteende, dels till följd af allmänna tänkesättet, dels till följd af den ofta öfverdrifna stränghet, hvarmed regering och presterskap vakat öfver statskyrkans bibehållande i sin obesmittade renhet. Under början af Gustaf I:s regering sökte den bekante svärmaren och återdöparen, Knipper Dolling, jemte sin kamrat, Melchior Rink (se dessa ord), att i Stockholm tillställa något oväsen; men hvilket snart dämpades. Lithurgi's försökta införande hör mera till stats- än kyrkohistorien och var en följd af konungens benägenhet derföre, icke af folkets. Någre enskilde svärmare och irrlärlige främträdde väl

i början af 1600-talet, men deras villosatser hade ingen menlig följd, annat än för dem sjelfva, emedan de af den rådande intoleransen med allt för mycken stränghet behandlades. Man måste beklaga, att denna intolerans fick göra sig gällande äfven hos den eljest sjelfständigt tänkande Carl XI, så att han, på presterskapets begäran, nekade de Franke reformerte att nedsätta sig i riket, då de efter Nanteska ediktets upphäfvande anhölle derom, och hvarigenom eljest mycken penningeförmåga och mycken industri kunnat hit inkomme. Under hans regering hade De Geer och Claude Roquet i Stockholm inrättat en börsal, der de höllo enskilda religionsöfningar; men äfven sådant förbjöds dem. Pietistiet, som uppkom i Tyskland vid slutet af 17:de seklet, fick äfven här sina anhängare, och isynnerhet på Sickla-ön, nära Stockholm, höllo dessa enskilda andaktsöfningar, men hvaremot både de andliga och världsliga myndigheterna ifrådo; dock utan att sådant fick urarta till någon svårare förföljelse. Grefve Bonde säger likväl i sina memoirer, att år 1734 omkring 50 personer af de bättre stånden hemligen begifvit sig från Stockholm till Köpenhamn, hvarifrån de ernade sig vidare till Asien eller Amerika, för att uppsöka något ställe, der de, ostördare än i fäderneslandet, kunde få hålla sin gudstjänst. — Den s. k. *Nya Sekten*, som bestod af åtskilligt löst folk, visade sig isynnerhet i Stockholm år 1781, förebärande, att de drefves af en oemotståndlig inspiration, yrkande, att intet presterskap behöfdes, äfvensom inga kyrkor, att de utgjorde den osynliga församlingen, o. s. v. De väckte likväl snart åtlöje, isynnerhet sedan deras svärmeri eller spekulation blifvit föremål för skämtet från theatern, och de försvunno lika hastigt som de kommit. — På Gustaf III:s födelsedag, d. 24 Jan. 1781, utfärdades tolerans-plakatet, hvarigenom fremmande trosförvandter tillåtos under vissa villkor nedsätta sig i riket och der hålla sin gudstjänst. Till följd deraf begärde en Agneta Levrin, en Bluth, en Ottosson, Hahn, Schenbom och Kleen, att de s. k. "Främlingarna på jorden" skulle få nedsätta sig på Skeviks gård på Wermdön, hvilket tilläts dem (se: *Skevikarne*), och bergsrådmannen Hjärne fick äfven tillstånd att på Lilla Trädgårdsgatan i Stockholm inrätta en sal, der den Herrnhutbska Brödräfsamlingens medlemmar kunde hålla sin gudstjänst. — Till senare tiders sekterism hör det Norrländska läseriet, predikosjukan i Småland och Erik Janssons schismatiska lära. (Se: *Läseriet* och *Jansson, Erik*.)

Selanden, Mikkan, astronom vid kongl. vetenskaps-akademien, med professors titel, är född i Widhygerå d. 20 Mars 1804, der fadern var gästgifvare. Blef student i Upsala 1821, magister primus 1827, utnämndes 1828 till astronomie docens vid Upsala akademi; reste såsom Byzantinsk stipendiat utrikes åren 1830—32, genom Finland, Tyskland och Frankrike. Riksdagsfullmäktig 1844—45, samt ledamot af vetenskaps-akademien. Har utgifvit: disputationer, uppsatser i vetenskaps-akademins handlingar, m. m.

Selandus eller Stelandensis, Petrus, en Dansk från Seland, hvaraf han antog tillnamnet, blef af påfven utnämnd till biskop i Strengnäs, 1381, i trots af demkapitlets val, som fallit på kaniken Henrik Carlsson. De måste likväl lyda påfvens befallning och hålla till godo med den öfverherde, han behagat gifva dem, men som likväl icke qvarstannade längre än till 1387, då han flyttades till Århus biskopsstift på Jutland.

Sela-Ön, en ö i Mälaren nära Strengnäs, $1\frac{1}{2}$ mil lång och nära 1 mil bred, ligger mellan Prest- och Björk-fjärdarna och innefattar Öfver- och Ytter-Selö pastorater. Den är särdeles fruktbar och har en nästan sydländsk vegetation. Fornforskare ha också derföre velat tyda dess namn till *Salla*, de lyckligas hem. Hos Sturleson kallas den Sila; men Peringsköld, som var född här, håller sig till det förra namnet. Öns många naturförmåner har tidigt lockat inbyggare, befolkat den med kämpar och gjort den historiskt namnkunnig. Om de i krigen mot Grekerne och Romarne omnämnde Selingarne utgått härifrån, torde likväl böra lemnas derhän. Visat är att ön har många forntidsminnen, bautastenar och ättehögar. Liljegren uppräknar ej mindre än 16 runstenar. Ryktbarast är ön dock genom Ingiald Illrådas svekfulla handling, då han här inbrände Södermanlandskonungen Grammar. Dennes borg torde ha legat på ett högt berg, vid hvars fot byn *Fjälstad* nu ligger. På bergets topp äro några stenar hoplagda. Man har derifrån en vidsträckt utsigt öfver både Söder- och Westmanland, och straxt der nedanföre äro tvenne stora ättehögar. På bergets vestra sida går en ängaväg, mellan tvenne åkergräden, om ungefär 30 alnars bredd och 300 alnars längd. Traditionen säger, att det varit en fäkteroplats, der krigarne haft sina lekar och öfningar, och åkrarna på ömse sidor äro nästan betäckta med stenar, temligen lika hvarandra och passande till slungning. Invånarne hålla denna bana och dessa stenar i sådan helgd, att de knappt vidröra dem och icke ändra deras läge. Midti banan skall ligga en guldvagn, med hvilken det vanliga försöket gjorts att draga upp den af tvenne tvillingsoxar; men såsom vanligt händer, hade någon af formaliteterna försumrats. Här kunde man, då man blef varse den dyrbara vagnen, icke längre iakttaga den föreskrifna tystnaden, och genast sjönk skatten tillbaka i djupet. Nyckeln dertill skall ligga under en tall i Kraksta hage, och så länge denna står grön, hvilat vagnen i ostörd ro. Nämda tall har också, påstås det, i urmennes tider varit lika hög. Här i grannskapet skall ett stort fältslag ha stått, men hvilket börjats här och sedan dragit sig söder ut. De många bautastenarne på Åsa backe, nära Nervalla, vederlägga åtminstone icke denna sägen. På sistnämnda gårds bage finnes en runsten, hvarpå står ristadt: "Sirid lät resa denna sten åt Sven sin man, som ofta seglat till Sengallen, styrande krigskepp framom Domnans." **Seldener, Erik**, mamsell, omtalas i Boijes Mål.-Lex. såsom "född i Westergöthland, skicklig i konstens utföring, så väl i teckning som målning."

Selo betyder det flodens stillare löpp, som föregår vattenfallet; deraf *Arselo*, *Lyckselo*, o. s. v. På Lappska kallas det *sauvon* eller *soen*, och betyder, enligt Læstadius, en mindre sjö eller spak elf mellan två forsar.

Selebo härad i Nyköpings län och vid Mälaren, består af socknarna Thoresund, Öfver-Selö och Ytter-Selö, Aspö, Öfver-Renhörna och Ytter-Renhörna, Kärnbo och Taxinge, hvilka båda sistnämnda äro annexer till Mariefred. Alla dessa socknar bestå tillsammans af 258 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 1,027,033 R:dr, med en folkmängd af 6,799 personer och en areal af 79,426 tunn., hvaraf 2,215 äro sjöar och kärr. Utgör med Öster- och Vester-Rekarne, Daga och Åkers härader en domsaga under Svea hofrätt.

Selets och **Svartilå** jernbruk, båda i Neder-Luleå socken i Norrbottens län. Vid Selet smidas, vid 2 härdar, 600 skeppd och vid Svartilå 450 vid en härd. Hammarskatten på förra stället är 6 och vid senare 4 $\frac{1}{2}$ skeppd, men smidet är der tills vidare inställt. Vid Selet äro manufakturverkstäder. Båda bruken ha eget tackjern. Afsättningsorter äro Luleå och Stockholm. Bruksstämpeln S. B. Äges af intressenter, till hvilka konung Oscar sållt det. Vid bruket är en kyrka, der en särskild predikant är anställd.

Sellander, M., har utgifvit: *Juridisk Brefsamling* och *Juridisk Handbok*, som vunnit mycken kredit.

Sellergren, Peter Lorents, föddes d. 9 Apr. 1769 i Jönköping, der fadern var pistolsmed. Redan tidigt väckte han uppmärksamhet, genom sin ovanliga gåfva att tala ex tempore, och denna gåfva togs snart i anspråk, vid både allvarliga och glada tillfällen. Han predikade en och annan gång och tillfredaställde alla tycken och bildningsgrader; men drogs också in i bacchanaliska fester, blef talare och tillfällighetspoet öfverallt, och var nära att förfalla så till kropp som själ. Detta fortfor ännu sedan han blifvit prestvigd, 1794, till och med sedan han 1811, vid 42 års ålder, blifvit vald till komminister i Helleberga i Elgebolts pastorat af Wexjö stift, så att han till och med 1814 anklagades inför konsistorium i anledning af sitt otillbörliga lefnadsätt. Han ägde likväl krafter kvar att resa sig från fallet; att han kunde det vid den åldern, är måhända det beundransvärdaste i mannens karakteristik. Han blef från denna dag en ny människa, hvars lefverne fullt harmonierade med hans lära. Han betraktade sin kallelse nästan som en missionärs bland bedningarna, och af sådana kunde han verkligen till en del anse sina åhörare bestå, ty personer, icke blott från det kringliggande Blekinge, Kalmar län och Öland, der våldsamheter och grofva förbrytelser äro föga sällsynta, utan äfven från långt afägsnare orter strömmade till honom, och hans inlytande på många af dem var ganska mågtigt. Han rådfrågades äfven skriftligen och förde en ganska vidsträckt korrespondens i andliga ämnen, nästan kring hela landet. Man har utgifvit åtskilliga af hans predikningar, men verkan af deras läsning är ej densamma som af åhörandet, emedan värman, själen,

den inre öfvertygelsen i talarens föredrag dervid fattas. I trots af sin namkunnighet dog han som komminister på ofvannämnda ställe, d. 1 Maj 1843, barlös och fattig. Han hade gift sig först vid 55 års ålder, men blef enkling redan vid 60. Man har efter honom, utom strödda predikningar, äfven *Bref i Andeliga Ämnen*, 3 delar.

Sellevall. Se: *Hidinge socken*.

Selångers, med Sättna annex, ett reg. pastorat af 2 kl. i Westernorrlands län, Medelpads fögderi, Hernösands stift och Medelpads kontrakt. Selångers socken, som ligger $\frac{3}{4}$ mil från Sundsvall, består af 31 $\frac{5}{8}$ hemman, uppskattade till 176,159 R:dr, med en folkmängd af 1,178 personer och en areal af 31,706 tunn., hvaraf 1,000 äro sjöar och kärr. I denna socken har fordom legat en kungsgård, som i Helsingelagen räknas bland Upsala Ödes gods och kallas *Nås i Silangri*, men är nu löst till 1 mtl. skatte och heter *Kongensås*. I sockenkyrkan har Helsingelagen i äldre tider förvarat, fasthållad med jernkedjor. Vid byn *Knästan* finnas lemningar efter en borg, kallad *Jarlaborg*, och flera runstenar träffas på åtskilliga ställen. I socknen ligger *Granloholm*, koiphammarverk, som privilegierades 1758 och hvarvid smidas plogbillar, yxor, spadar, hästskor, liar, spik m. m.; det tillhörde på 1790-talet några borgare i Sundsvall. Pastoratet har 3 hälsobrunnar, hvaraf den bästa finnes på prestgårdens ägor. — *Selångersfjärden*, hvaraf socknen fått sitt namn, har tydligen fordom sammanhängt med hafvet, ty man har på *Mallings-Fluggen*, en bergshöjd i Atmars socken, som nu mera ligger 2 mil från hafvet, funnit en förmultnad skeppsköl. Adr. Sundsvall.

Selö kontrakt, **Öfver-**, i Södermanlands län och Strengnäs stift, består af 5 pastorater: Aspö prebende, Fogdö, Wansö, Ytter-Selö och Öfver-Selö, med dithörande annexer.

Selö, Öfver-, ett prebende-pastorat af 2 kl. i Nyköpings län, Selebo härad, Strengnäs stift och Öfver-Selö kontrakt, på Sela-ön i Mälaren, $\frac{3}{4}$ mil från Strengnäs, består af 76 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 211,981 R:dr, med en folkmängd af 1,190 personer och en areal af 10,831 tunn., hvaraf 20 äro kärr. Pastoratet är anslaget till prebende åt lektorerna vid Strengnäs gymnasium. Prestgården har en historisk märkvärdighet deraf, att riksrådet Erik Carlsson Wase här, år 1491, mördades af kyrkoherden Sigfrid, emedan han med våld ville gästa hos honom. Kyrkan är ganska gammal och hette förut Ulfvilla. Kanhända var hon uppbyggd af Sverker den Gamle, som kallade henne efter sin första gemål Ulfbild. Säkert är, att hon fanns till redan 1327, då erkebiskop Olof afgjort en tvist emellan präpositus i Strengnäs och vikarierna i Ulfvilla och Tuna på Selö, hvaraf den förre, den i Ulfvilla, skulle erlägga 20 mark silfver och en läst säd, och den andre 14 mark och $\frac{1}{2}$ läst. Kyrkan har ett behagligt läge på en sluttande höjd; i det hvälfda taket äro bilder ledigt målade, och på den gammalmodiga predikstolen finnas sådana icke illa huggna. I socknen ligger *Alje* eller *Aljö* säteri, som Tollstorp, i sin beskrifning

om Södermanland kallar *Algo* (se *Alje* i Suplemen-
tet), och till pastoratet hör *Tynnelso* f. d. kunga-
gård (se detta ord). Adr. Strengnäs.

Selsö, *Ytter*-, ett konsist. pastorat af 3 kl., lik-
som det förra på Sela-ön (se ofvan), består af 45½
hemman, uppskattade till 165,657 R:dr, med en
folkmängd af 985 personer och en areal af 10,113
tunnl., hvaraf blott 20 äro kärr. Kyrkan, som
föret betat *Tuna*, säges vara byggd af Norske
konungen Olof den Helige, såsom tacksamhetsbe-
vis för en undsluppen fara. Han skall nemligen,
under sina härjningar i Mälaren, blifvit anfallen af
ortens invånare, som till sitt försvar samlat några
fartyg, hvarvid han blott med möda undkommit.
Kyrkans ålder intygas af dess byggnadssätt, som
på tornsidan är ganska groft, och röjer icke otyd-
ligt ett hastverk. Östra ändan är senare tillbyggd
och vida omsorgsfullare. I fall sägnen är sann,
skulle denna kyrka vara en af de äldsta i landet.
Här är Gyllenstjernska grafven, prydd med en
mängd fanor och troféer. I kyrkans grannskap
äro många ättlehgår, och i en af dem skall en
bonde för längre tid sedan gjort ett fynd, hvar-
med han köpt Wittinge gård. I socknen ligger
Måladkers säteri (se detta ord). Adr. Mariefred.

Sem eller *Sjöhem*, ett säteri i Wermland i Grums
socken, tillhörde familjen Tre Rosor.

Sembla eller *Siunla* bruk i Westanfors socken
i Westmanland, anlades år 1607 vid den ström,
som kommer från södra Barken i Söderberkes soc-
ken och faller ut i sjön Aspen. Det var en tid
fideikommiss för Timms arvingar, men hvilken
atiftelse upphäfses 1826, då bruket såldes till
brukspatronen S. von Stockenström. Här smidas
af eget tackjern vid 3 härdar 1,866 skepp:d stång-
jern, hvarföre i hammarskatt betalas 18 skepp:d
13 lisp:d. Afsättningsorten är Stockholm. Bruks-
stämplar äro ett L med en ros och ett samman-
bundet PB.

Sembla, manufakturverk vid Sembla-ån, i Mör-
sils socken i Jemtland, anlades 1752. Här är ett
gårdmakeri med kopparhammare. Kopparn föres
sjöledes från hyttorna på båtar öfver sjöarna Kal-
len och Liten, sedan öfver land till Sembla, der-
ifrån till Ofne lastageplats, vidare öfver Storsjön
till Lunds lastageplats i Brunflo och så landvägen
till Sundsvall.

Semgaller eller *Kurländare* skola ha varit
skattskyldige under Sverige, vid Olof Skötko-
nungs tid. De hade några år försummat tribu-
tens erläggande, hvarför konungens son, Anund
Jakob, jemte Ingvar, afsändes för att utkräfv
den. Regerande fursten var icke obenägen till dess
erläggande, men tre höfdingar ville göra motstånd.
De blefvo likväl drifne på flykten, deras län ut-
plundrade, och en af dem gripen och upphängd.

Seminarium kallades den inrättning för den prak-
tiska prestbildningen, som stiftades vid de Svenska
universiteterna. Till seminarierne hörde dels före-
läsningar i de theologiska vetenskapsgrenar, som
närmast beröra den praktiska utöfningen af prest-
embetet, dels också homiletiska och katechetiska
öfningar, isynnerhet predikoskrifning. En theolo-

gie professor var director seminarii och hade till
sitt biträde yngre lärare inom de theologiska fakul-
teterna. Denna seminarii-kurs utgjorde den egent-
liga bildningskursen för prester; den förutsatte en
föret aflagd theologisk examen i dogmatik och bi-
blisk philologi. Seminarium är nu mera upphäfv
och de presterliga studierna ordnade på annat sätt.
Efter aflagd studentexamen erhåller den sökande in-
skrifning i theologiska fakultetens album, och full-
följer sedan sina studier, under ledning af denna
fakultets lärare. Södermera undergås en theolo-
gisk examen af samtliga till fakulteten hörande
läroämnen. Denna examen kallas dimissions-exa-
men, emedan den examinerade derefter dimitteras
ifrån fakulteten. Innan han alldeles skiljes der-
ifrån och från universitetet, återstå likväl de prak-
tiska öfningarna, predikoskrifning och katechetiska
samt liturgiska prof. Först sedan dessa äro af-
lagda får prestexamen försiggå och prestvigning
äga rum. Prestexamen äger icke rum vid univer-
sitetet, utan inför stiftets biskop och konsistorium.
På 2 å 3 år bör den theologiska kursen vid uni-
versiteterna kunna genomgås. Stundom blifver ti-
den något utdragen, genom en ofullständig student-
examen. För inträde i theologiska fakulteten for-
dras nemligen icke blott sex godkända betyg i
hvilka ämnen som helst, hvilket är minimum för
att blifva student, utan det fordras äfven godkän-
da betyg i vissa och nästan alla läroämnen, hvar-
före hvar och en, som icke erhållit sådana betyg
måste särskildt i dessa ämnen komplettera student-
examen, förr än den theologiska kursen får börjas.
(Se vidare: *Folkskolor*.)

Semtinger, en af Odens söner, hvilken skall ha
blifvit konung i Norrige.

Semtinghundra kontrakt i Stockholms län i er-
kestiftet, består af följande pastorater: Närtuna,
Widbo, Frösunda, Skeptuna, Markims och Skå-
nella moderförsamlingar med dithörande annexer.

Semtinghundra härad i Stockholms län, består
af Widbo, Frösunda, Skeptuna, Lunda, Markim,
Orkestad och Skånela socknar, tillsammans utgö-
rande 195½ hemman, uppskattade till 1,096,325
R:dr, med en folkmängd af 4,237 personer och en
areal af 44,433 tunnland, hvaraf 1,820 äro sjöar
och kärr. Här finnes väl ett och annat berg, men
inga större sjöar eller betydliga åkogar. Den od-
lade jorden ligger till det mesta på en slätt mark
och består vanligen af lera, hvaribland stundom
svartmylla, klapper och sand. Utgör med Erling-
hundra, Långhundra och Wallentuna härader en
domsaga under Svea hofrätt.

Senslerer. Så kallar man de till lefnadsåren äld-
ste inom stånd och embetsmannakörper. Det ges
egentligen blott ett stånd, det presterliga, som
deröfver håller någon noggrannare räkning; men
genom utgifna anciennitetsrullor är det äfven möj-
ligt att lära känna dem inom arméen och flottan.
Den äldste officer i Svenska arméen var enligt se-
naste anciennitetsrulla (lagd under pressen d. 8 Nov.
1848), ryttmästaren *Georg Henrik Klingspor*, född
1760, och hvilken 1795 fick sin fullmägt som rytt-
mästare. Näst honom äro majorerne *Johan Carl-*

qvist och Nils Erik Giltner, båda R. af S. O., födda 1766. Dessa, ehuru kvarstående i arméen, äro likväl icke tjänstgörande; men seniora bland de tjänstgörande är kaptenen med majors n. h. o. v., Fredrik Ridderhjerta (se detta ord), född 1768. Det högre befälets senior är kapten-löjtnanten, excellensen greve Carl Clas Piper, med generalmajors n. h. o. v., född 1770, och näst honom generalen, excellensen greve Gustaf Carl Fredrik Löwenhjelm, Svensk minister i Paris, född 1771. — Flottans senior är öfversten Hans Axel Cronstedt, R. af S. O., född 1760, och näst honom öfversten Christer Ludvig Jayersköld, R. af S. O., född 1762. Dessa båda äro satta på expektansstat; men den äldste bland de verkligt tjänstgörande är vice amiralen m. m. Carl Fredrik Coyet, född 1768, och som kom i tjänst 1780. Näst honom är kommandören med kontre-amirals n. h. o. v. Adolf Fredrik von Schneidau, äfven född 1768, men som ej kom i tjänst förr än 1782. — Presterskapets senior, prostén Joh. Autander, född 1757, dog d. 25 Mars 1849. Den äldste efter honom, som 1845 års stiftsmatrikel upptager, är komministern J. Strandberg och derefter prostarne J. Funqvist och doktor W. S. Huss samt komministern O. M. Broman, alla tre födda 1757. Bland civilståndets embets- och tjänstemän finnes intet tillfälle att inhämta hvarken deras ålder eller öfriga biografiska omständigheter, emedan ingen anciennitetsrulla öfver dem utgifves och inga biografiska anteckningar, så vidt man vet, föras vid de särskilda embetsverken. Universiteternas seniorer, d. ä. med andra ord deras emeriti, voro 1845, i Upsala: professorerne Johan Bredman, född 1770, Lars Georg Rabenius och Jöns Swanberg, båda födda 1771, samt doktor Henrik Wilhelm Romansson, född 1776; i Lund fanns då ingen emeritus.

Sentinelli, Ludvig och Franz Maria, Italienske grefvar och bröder, gingo i drottning Christinas tjeast, och kommo i hög gunst hos henne, men blefvo ovänner med Monaldeschi. Franz Maria var isynnerhet den som bidrog till hans onåd och var verksam vid hans afdragtagande.

Sent stänga buren när fogeln är utflugnen, **Sent spara i botten**, **Sent råda när skadan är skedd**, jemte 10 andra ordspråk af ungefär enahanda betydelse, uppräknas i den gamla Svenska ordspråksboken, alla ämnade att visa, hvilken ringa ära och fördel hämtas af en handling, en omtänka, ett råd, som ej sker eller gifves i rätten tid.

Senäte socken, annex till Otterstads moderförsamling i Skaraborgs län. Forsell säger, att pastoratet endast består af 30 $\frac{2}{3}$ hemman, uppskattade till 137,570 R:dr, med en areal af 10,599 tunnland, hvaraf 350 äro sjöar och kärr, samt en folkmängd, i Otterstad af 878 och i Senäte af 582 personer; men i Stiftsmatrikeln räknas till pastoratet äfven S:t Mariæ kapell, och hemmantalet till 35 $\frac{1}{2}$. Tuneld räknar dit äfven Leckö slott som ett annex. Senäte socken ligger, liksom Otterstad, på Källandsö och flera nästgränsande öar i Wenern. Kyrkan säges vara byggd 1579, men

är kanske ännu äldre, och det påstås till och med, att hon är en af de äldsta i orten, samt att invånarne på Dalsland lydt derunder, innan de sjelfve började uppföra kyrkor. Hon är en korskyrka och tillbyggdes 1766, då hon erhöill sitt torn. I socknen ligger *S:t Sigfrids källa*, troligen egnad åt den helige Sigfrid, och en gammal offerkälla. Adr. Lidköping.

Separatister i Småland, eller, såsom de äfven kallades, *Åkianer*, efter Åke Svensson, den fritaligaste af dem alla, uppkommo på 1780-talet i Elmaboda, Ljuders och Linneryds församlinger. De ledde egentligen sitt ursprung från en Anders Elfving, född i Kalmar, som blef prest vid endast 22 års ålder, och omkring 1760 adjunkt i Wissefjerd, der han med sin lära och exempel skall ha utträtt mycket godt. Han skall ha haft tilllopp af åhörare bland personer, som bodde ända till 18 mil derifrån. På en falsk angivelse blef han likväl fängslad och förd till Stockholm, der han skall ha dött 36 år gammal. Denna förföljelse mot honom och hans anhängare, vållade egentligen sektens uppkomst och att den skiljde sig från den allmänna kyrkan. De höllo före, att ingen lag var satt för de rättfärdige, att skillnaden i stånd och egendom människor emellan strider mot evangelium, hvarför de inrättat en allmän egendoms-gemenskap sinsemellan o. s. v. Presterskapet och domkapitlet ifrade mycket emot dem, men regeringen tillät ingen juridisk åtgärds vidtagande, utan inskränkte sig till att skicka hufvudmännen till Danviks hospital. Härigenom, och troligen ännu mer, genom presterskapets allvarligare vård om folkets undervisning och seder, tog detta oväsende småningom slut.

Seraffimer-Lazarettet. Se: *Lazaretter*.

Seraffimer-orden. I denna ordens historia, utgifven af framlidne presidenten m. m. af Tibell, egnas en vidlyftig undersökning åt dess uppkomst och fortsättning ända till 1748, då den anses åter upplifvad. Resultaterna af denna undersökning äro, att nämnda orden icke får förblandas med det allmänna chevaleriet, utan var en särskild Svensk statsinrättning, en s. k. politisk orden, i likhet med de riddare-ordnar, som andra länders regenter stiftat, t. ex. den Danska Elefanter-orden, den Engelska Strumpebands, den Franska S:t Michels, den Spanska Gyllene Skinnets o. s. v. Den allmänna kristna Europeiska riddarevärdigheten kunde meddelas af hvilken förut dubbad riddare som helst, och Franske konungen Franz I lät således, ehuru sjelf riddare af S:t Michels orden, efter slaget vid Morignan, af den adle Bayard dubba sig till medlem af det allmänna chevaleriet. Den Svenska riddarevärdigheten deremot kunde endast förlänas af en konung. Magnus Ladulås dubbade sålunda 1285 sin son Birger, då endast ett 5 års barn, till riddare, och lät honom sedan slå prinsen af Brunswig samt 40 Svenske herrar till riddare, hvilket han kunde göra, emedan hans fader på honom öfverfört sin rätt dertill. Hans efterträdare på thronen och särdeles hans sonson, Magnus Smek, bibehöllo inrättningen och sloga riddare vid sina

kröningar eller andra högtidliga tillfällen, förmåningar, tornerspel o. s. v. Han sammanräknar alla de Svenska riddarslag, som hållits i Sverige, från och med 1285 ända till 1627, då Gustaf Adolf höll ett riddarslag i fältlägret vid Dirschau, och räknar dem ej till fler än 32, hvarvid tillsammans ungefär 560 riddare blifvit dubbade, ett antal, som han finner alltför obetydligt mot den mängd af det allmänna chevaleriets riddare, som eljest kunde träffas, och hvarpå han som bevis anför, att vid ett stort tornerspel, som 1311 hölls i Rostock af Danske konungen Erik Menved, voro ej mindre än 948 riddare församlade och 489 nye blefvo der slagne; att 1382, efter bataljen vid Rosebeck, slogs 437 Fransmän till riddare, 500 före slaget vid Azincourt, o. s. v. Att orden icke kallas hvarken vid stiftelsen eller sedan under fortsättningen "Serafimer-orden", tror Tibell bevisa ingenting, emedan de gamla statsordnarna icke i början fingo något namn, och de Svenske riddarne kallades *Konungens Riddare*. Deremot anser han otvifvelaktigt, att serafimhufvudet var sinnebilden, icke blott på det ursprungliga ordenstecknet utan äfven på dem, som af de följande konungarne utdelades, till och med att de funnos på Erik XIV:s St Salvators orden. Att ingen sådan dekoration förvarats till efterverlden, förklarar deraf, att den varit af guld och att dess metallvärde föranlett dess uppsmältning, emedan kedjan kvarstannade i riddarens och dess familjs ägo, såsom andra gåfvor. Dock hade möjligen några förnämde Fransmän åtföljt prinsessan Blanka af Namur, då hon kom till Stockholm att förväljas med konung Magnus Eriksson, här blifvit af honom dubbade till riddare och medfört kedjan hem, der hon kvarblifvit i riddarens familj eller som en sällsynt dyrbarhet förärats ett kloster eller på annat sätt kommit att gömmas, så att hon blifvit sedd af den Franske författaren Favin, hvilken i sin 1620 utgifna *Théâtre d'honneur* beskriver den Svenska Serafimer-orden såsom sammansatt af englahufvuden och patriarkalkors, hvarjemte han uppgifver Magnus Eriksson som ordens stiftare. Detta är likväl orätt, ty som stiftare erkännes allmänt hans farfader, ehuru sonsonen bibehöll både orden och dess insignier. Detsamma gjorde äfven hans efterträdare, de Danske unionskonungarne icke undantagne, och Johan II (Hans), slog vid sin kröning 1497 åtskillige riddare, hvaribland en Dansk, Henrik Gyllenstjerna. Detta synes af hans sons, Knut Henrikssons, testamente, upprättadt 1551, hvori han testamenterar åt sin broder Gabriel "den guldkede med the Englehofveder utbi, som vår salige Fader fick till skienk af Koning Hans, ther hans Naade slog hannem med flere Rigens mœnd til Ridder utbi hans Konungliche Kroning i Stockholm", m. m. Äfven Erik XIV finnes porträtterad 1561 med ett blått band kring halsen, hvori hänger en oval plåt med bokstäfverna I. H. S. och korsot öfver bokstafven H. Huru de ordensdekorationer varit beskaffade, som Gustaf I och Gustaf Adolf utdelade, vet man ej. Sannolikt voro de endast en vanlig guldkedja, som hängdes

kring riddarens hals. Troligen ansågs Serafimer-orden profanerad, såsom utdelad af Danske konungar, och om Erik XIV burit någon pryddad, som dermed hade en slags likhet, kan det anses som ett bland de många dragen af hans besynnerliga lynne. För öfrigt passade bokstäfverna I. H. S. nästan ännu bättre på hans Salvators-orden, än på en, der Serafimerne apelade hufvudrolen.

Riddarnes företrädare voro att de ensamme fingo kallas herrar och deras hustrur fruor, att de togo företrädet af alla andra världsliga ädlingar, till och med af drotset och marsken, om desse ej voro riddare, att de fingo fara kring landet med 12 hästar, fingo gifva sina hustrur i morgongåfva 40 lödige marker, o. s. v.

Den nuvarande Serafimer-orden anses såsom endast den urgamla återupplifvad, med bibehållande af så många dess regler och stadganden, som man känner, och som med tidernas olikhet låter förena sig. Ständerna begärde af regeringen d. 12 Dec. 1747, att den gamla Svenska Serafimer-orden åter måtte upplifvas, "emedan till en ordens värde och anseende dess ålder icke ringa bidrager", och konungens bref derom, äfvensom om de två andra ordnarnas stiftelse, utfärdades d. 23 Febr. 1748. Märkvärdigt nog blef konung Fredrik samma dag rörd af slag i högra sidan, så att han, under sina tre återstående lefnadsår, ej kunde gå, utan att stöda sig på någon. Sjelfva instiftelsen skedde på hans födelsedag d. 17 April efter gamla stilen, eller d. 28 efter den nya, på hvilken dag ända till 1818, ordenskapitel alltid hölls, äfven om ingen ny riddare fanns att dubba, ja, till och med fastän konungen icke en gång var i staden. I statuterna föreskrifves, att Svea och Götha konung alltid skall vara herre och mästare af orden, hvarföre riddarne också kallas Svea och Götha riddare och icke serafimer-riddare; de benämnas af konungen herrar i alla de bref, som till dem skrivas. Ordenskedjan är sammansatt af 11 gyllene serafimhufvud med deras 6 utslagna vingar samt 11 blå emaljerade patriarkalkors, sammanhäftade med guldlänkar, o. s. v. Prinsar af kongl. huset äro sjelfskrifne riddare, genast vid sjelfva födelsen. De öfrige riddarnes antal är obestämdt. Vanligen har det varit några och 20, men också ofta derutöfver. År 1779 voro de 35; år 1800 hade de ökats till 43; år 1820 voro de 59 och för närvarande (1849) är antalet likaledes 59, hvaraf 34 utländska furstar och höga embetsmän. Den äldste serafimer-riddaren är marskalken af Frankrike, greve Reille, utnämnd 1810. Dessutom ännas vid orden 10 öfver-officianter, 5 under-officianter, 1 historiegraf, 2 bärolder, 2 kaplaner och 7 kanslister.

Serafimer-ordensgillet. Detta stiftades genom kongl. brefvet af d. 25 Nov. 1787. Förut hade, sedan 1751, öfverinsendet vid hospitaler, harnhus och lazaretter varit uppdraget åt tvenne serafimer-riddare; men nu lemnades denna tillsyn åt ett särskildt gille, hvars ledamöter skulle vara ordenskanslaren, 2 serafimer-riddare och 3 af dess embetsmän samt kommandörer af alla Kongl. Maj:ts

orden, såsom på den tiden de kallades, hvilka ej hade nog många anor att kunna bli verkliga serafimer-riiddare. Gillet fick 1791 en särskild instruktion, hvarjess göromål och behörigheter vidare fastställdes, och detsamma uppdrogs att afgöra alla frågor om i riket inrättade barnehus, hospitalers och lazaretters inre busbällning, inkomster och utgifter, betjeningens tillsättande och förfäskedande, m. m. För närvarande består Serafimer-ordensgillet af 6 ledamöter, som biträdas af general-direktören öfver hospitaler, lazaretter och kurbus i riket, samt har ett särskildt kansli och ett kamererare-kontor. — Tjenstemän och municipalbefattningars innehafvare, som en längre tid med särdeles nit och skicklighet bestridt sina uppdrag, belönas på Gillets förslag af konungen vid ordenskapitel med den s. k. Serafimer-medaljen, som är af guld och bäres på bröstet.

Serenius, Jakob, föddes d. 25 Juli 1700 i Färentuna i Upsala stift, der fadern var kyrkoherde, blef 1714 student i Upsala, magister 1722, prestvigdes s. å. och blef, efter faderns död, vice pastor i församlingen. Han var ännu för ung att bli hans efterträdare. Deremot utnämndes han till pastor vid Svenska församlingen i London. Denna hade ingen annan kyrka än ett byrdt Presbyterianskt kapell, en omständighet, som Serenius ansåg Svenska folket ovärdig. Han beslöt derföre att skaffa henne en egen kyrka. Reste för sådant ändamål hem till Sverige och, för att gifva kredit åt sitt förslag, utgaf han en afhandling i ekonomin, på hvilken uppmärksamheten då var i hög grad riktad. Denna afhandling kallades: *Engelske Åkermannen och Fårakerden*, och gaf sin författare mycket anseende. Detta begagnade han ej till egen vinning, utan till sin församlings, utverkade tillåtelsen att kringlämna en stambok, bar den omkring till alla förmögna och betydande personer, ej blott i Stockholm, utan äfven i Kiel, Lybeck, Hamburg, Amsterdam och Haag, och kunde sålunda återvända till London med en summa, tillräcklig för ändamålet. Han företog genast arbetet, och hade den glädjen att år 1728 få inviga sin nya kyrka. Hans bekantskap med Engelske biskopen Gibson gaf honom anledning att författa åtskilliga skrifter och deribland ett *Engelskt och Svenskt Lexikon*. År 1735 utnämndes han till kyrkoherde i Nyköping, der han ådagalade samma drift, och dess första omsorg blef att förskaffa församlingen hvad den saknade: ett fattighus, äfvensom han tog mycken omsorg om stadens trivialskola. År 1763 blef han biskop i Strengnäs och fick kort derefter förslag till erkebiskop, men var blygsam nog att undanbedja sig denna värdighet. Han gagnade emellertid betydligt, på den plats han innehade, förskaffade icke blott lektorerna vid gymnasium förbättrade löner, utan inrättade äfven derstädes en medicinsk och natural-historisk lektion, reparerade kyrkan och biskopshuset samt blef egentliga anledningen till bibelkommissionens stiftelse, hvarvid kostnaderna, enligt hans förslag, skulle bestridas af kyrkornas behållna tillgångar. Blef theol. doktor 1752, led. af vetenskaps-akademien, och dog

d. 4 Sept. 1776. Ehrensvärd har tecknat honom sålunda: "I England antog han de Engelskes fria tänkesätt och grofva seder och bibehöll beggadera. Vid 1765 års riksdag var han riksdagsman, ej medborgare. Han blef hård, genom begär att lysa med en öfverdrifven patriotism och ett Engelskt hat till Frankrike, hvarifrån ingenting behagade honom, knappt dess penningar. Som embetsman satte han ordning, skick och lydnad i alla sina underhafvande, vårdade sig om skolor och fattighus och den allmänna undervisningen. Han var sträng mot sina prester, sjelf deras eftersyn. Han bar omsorg om biblioteker, för vetenskaper och de konster, hvilka han ej ansåg tjena till yppighetens tillväxt eller de högas förmån. Han hade någon lärdom, mycken qvickhet, skref i alla ämnen utom theologi. Hans Engelska lexikon är ganska bra." I detta omdöme ligger likväl någon partiskhet, ty S. skref visserligen äfven i theologien, ehuru han derjemte skref i många andra ämnen, till och med satirer. Utom det ofvannämnda Engelska lexikon (Engelska, Svenska och Latin), har han äfven utgifvit ett företal till grefvinnan Gyllenstjernas öfversättning af Josephus Flavius: *Christendomens styrka af hedningarnas och särdeles Flavii Josephi omdömen om Christo; Minneshjelp för valprostar i Strengnäs stift; flera likpredikningar, åtskilliga berättelser i vetenskaps-akademiens handlingar o. s. v.* S. var äfven en väldig riksdagsman, ledde ofta diskussionerna inom sitt stånd, och Ehrensvärd kallar 1771 års riksdag intill revolutionen: "Funks, Serenius och Westins regering."

Sergel, Johan Tobias. Denne, icke blott Sveriges, utan måhända hela det nyare Europas störste bildhuggare var född i Stockholm d. 5 Sept. 1740 af Tyska föräldrar. Fadern var hofbrödör. Gossen röjde tidigt anlag för den bildande konsten och fick, vid den nystiftade målare-akademien två förträffliga lärare: Rhen och den äldre Masreliez, hvartill sedan kom l'Archeveque, hvilken han fick biträda vid åtskilliga arbeten till kongl. slottets prydnad och åtfölja på en resa till Frankrike år 1759. Återkommen derifrån, vann han, endast 20 år gammal, målare-akademiens stora guldmedalj, och nu började man småningom inse, att mycket kunde vara att vänta af honom, ehuru man ej anade huru mycket. Hans lön fördubblades och 1767 tilläts honom omsider, med ett offentligt understöd, resa till Italien. Anländ till Rom, betogs han så vid åsynen af antiakens mångfaldiga mästerverk, att han kände sig liksom nedtryckt, genom föreställningen af det ofantliga afstånd, som skiljde, ej blott honom, utan hela den nyare konsten, från den gamla, och han betvivlade att någonsin kunna uppnå samma höjd, eller att ens någon kunde det. Han tillbragte ett år nästan sysslolös, försänt i åskådande och begrundande af hvad han såg, tilldess hans kropp och själskrafter omsider återställdes genom en utflykt till Neapel. Han vände nu tillbaka till Rom och började med fördubblad ifver återtaga det försummade, studerade antiken, aflägsnade sig från det konstlade och maniererade, som den Franska

smaken infört, och han, jemte Winkelmann, anses såsom reformator inom den bildande konsten och återställaren af den klassiska eller rättare: den rent naturenliga smaken. Han qvarstannade 10 år i Rom och tyckte sig här finna sitt verkliga fädernesland, hvarföre han mindre angenämt öfverraskades, då Gustaf III år 1778 befälde honom återvända till Sverige. Han försökte göra invändningar, lofvade, om han fick qvarstanna, att årligen hemsända en staty, och föreställde i öfrigt af hvilken nytta hans vistande i Rom kunde vara både för konstbildningen i allmänhet och särdeles för resande Svenske artister, som besökte konstens fädernesland. Allt detta bjelpste likväl icke; han måste lyda. Gustafs mening var, att genom den store artistens närvaro i sitt fädernesland der sprida och utvidga en bögre konstodling och gjuta en glans af äfven detta nya slag öfver sin hufvudstad och öfver sitt hof. Denna afsigt vanns visserligen, ty Sergel verkade ofantligt inom sin krets på allt som omgaf honom, men [kanhända hade det varit bättre, både för konsten och konstnären själf, om han i detta fall fått följa sin böjelse. På hemresan tog han vägen öfver Paris, der han vistades 8 månader, och i hvars målarskola han vann inträde genom en staty, föreställande den döende Spartanen Othryades. Han hemkom, efter 12 års frånvaro, om sommaren 1779. Gustaf III gjorde allt för att trösta honom öfver förlusten af dess älskade Italien, lät honom åtfölja sig dit tillbaka vid den resa, han själf tre år senare företog, hvarjemte han, genom pensioner och talrika beställningar, satte honom i tillfälle, både att få lefva för sin konst och att kunna lefva med den bekvämlighet och trefnad som S. älskade. Gustafs efterträdare och hela den förnäma världen täflade att deri följa hans exempel, och Sergel kunde således anse sig som en furste i konstens rike, dagligen uppvaktad af ett talrikt och lysande hof. Han utnämndes till kongl. statybildhuggare, professor, hofintendent, adelsman samt R. af W. och N. O. Dog d. 26 Febr. 1814 och begrofs på Adolf Fredriks kyrkogård, der en minnesvård är upprest öfver honom. Hvad som karakteriserar Sergels bilder är ej blott formernas skönhet och fulländning, stilens klassiska renhet och enkelhet, utan äfven den anda, den karakter, som i dem uttrycker sig, och hvilken alltid är dens, som bilden föreställer. Isynnerhet äro hans porträtter i detta fall beundransvärda. Han förstod att i dem återgifva själens innersta i anletsdragen, och eburn, vid en jemförelse mellan dessa och bildens, åskådaren möjligtvis någongång tyckte sig upptäcka en liten olikhet, måste han dock alltid medgifva, att så *borde* åtminstone originalet ha sett ut. Hans förnämsta arbeten äro: Gustaf III:s staty, gruppen Amor och Psyche, en liggande Faun, den ofvannämnde Othryades, Diomedes, Oxenstjerna och Historien, en Venus Anadyomene, en Apollo, Mars och Venus, en Svea, sörjande vid Gustaf III:s byst, använd vid hans begrafning, o. s. v.

Serkel var hos de hedniska Lapparne det ondas ursprung, hvilket, allt från världens begynnelse,

låg i ständig strid med *Jubmel*, det godas ursprung.

Serlachius, Johan, var född i Finland d. 21 Febr. 1658, blef student i Åbo 1674, derefter i Upsala, och prestvigdes i Stockholm 1681, men återvände till Åbo, der han blef magister 1682; blef kyrkoherde i Kexholm 1689, i Helsingfors 1710 och, förjagad härifrån af Ryssarne, i Östra Husby i Östergötland 1715. Dog d. 5 Febr. 1729, med anseende af en utmärkt predikant och en god patriot. Han uppgifves i Biogr. Lex. såsom förmodligen fader åt skalden **Carl Serlachius**, hvilken efter hvad der påstås, icke skall ha varit lektor i Gölbehorg, och som utgifvit (1719—1750) *Drotte-skald öfver Utrica Eleonoræ kroning; Thet quidande och muntrade Sverige; Christliga F gnetimmar; Våhr-Blomman; Sommar-Liljan och Høst-Blomsteret* m fl.

Sernskjöld, Samuel och Pehr, bröder, och söner af prosten och kyrkoherden i Svärdsjö i Dalarna, Samuel Sernander; adlades 1772. Den äldre, **Samuel**, var då förste expeditions-sekretärer vid inrikes civil-expeditionen, fick sedan landshöfdinge-titel, och dog d. 24 Maj 1797 nära 84 års ålder. Den yngre, **Pehr**, var vid upphöjelsen lagman i Dalarna, och dog som sådan d. 14 Nov. 1779 vid 58 års ålder. Båda voro ogifte och ätten utgick således med dem.

Seseman, Hans Jakob, född d. 6 Sept. 1751, student i Upsala 1774, collega scholæ i Wadstena 1791, hvarifrån han erhöill tjenstledighet 1805, och död i Stockholm d. 19 April 1819; kallade sig själf "arimetices magister", och skall verkligen ha varit en mästare i räknekonsten. Dock har han blifvit mindre namnkunnig genom detta slags mästarskap, än genom sina rimmerier, hvilka han till en del lät trycka och i många år, både i hufvudstaden och provinserna, bar omkring till försäljning, förvarade i de djupa fickorna i hans gammalmodiga frack. Han var lika originell och tårflig i sin dräkt som i sina poesier, der det aldrig var fråga om tankar eller förnuftig mening, utan endast om en lycklig jagt efter rimslut, t. ex. "Mamsell Sebell, Som är så snäll, Och väfver dräll, I sitt kapell Med sin gesäll, Som är rebell Mot häfvergäll Och fontanell" m. m. Schröderheim understödde honom och har skrifvit ett glädtigt poem öfver hans bröllopp. Han var ett bland de sista originaler Stockholm, och Sverige i allmänhet, haft att uppvisa.

Sesrymner (myth.). En ofantligt stor och grannsäl i Frejas palats, Folkvang. Här vistades hälften af de på slagfältet fallne kämparne och lefde ett lif af oafbruten sällhet, i det de roade sig med spel, dans och alla slags kämpalekar, samt njöto äfven sötman af en ren och ostörd kärlek.

Seth, Johan von, var befallningsman öfver Oroust och Tjörn, blef 1696 landssekreterare i Gölbehorg, så guvernements-sekreterare och i denna beställning adlad 1716. Dog 1718. Hans son,

Seth, Gabriel von, var född på Käröd i Bohuslän d. 1 Mars 1690, blef student i Upsala och

ingick 1709 i krigs-expeditionen af kongl. kansliet, fältsekreterare och vice general-auditör, 1719 krigs-sekreterare, 1732 krigsråd, och 1744 stats-sekreterare vid krigs-expeditionen, hvarifrån han 1747 kallades till rådstolen, blef friherre, greve och Serafimer-ridhare. Var af Hattpartiet, ehuru icke någon af dess utmärktaste ledamöter, framdrogs af det, och föll med det. År 1765 måste han gå ur rådet, men erbjöds åter inträde der 1769, då Mössorna förlorat sitt korta välde. Han undskyllde sig likväl då med sin höga ålder och dog på Hörle bruk i Småland d. 13 Mars 1774. I Byarums kyrka hade han åt sig låtit inreda en präktig graf, hvaröfver ett monument af l'Archeveques hand är uppsatt. Hade, genom sitt äktenskap med en gammal enka efter en assessor von Brouwer, blifvit ägare af säterierna Bratteborg, Göthaforss och Hästra. En af hans söner, **Johan Gabriel**, kammarherre och R. af N. O. blef ledamot af vetenskaps-akademien.

Seth, Johan von, son af kronofogden Anders Boman, var född på Wegby vid Ulricehamn d. 7 Okt. 1781. Huru han kom att tillhöra den adeliga familjen von Setb är eget nog. En härads-höfding Pehr Hultgren, gift med kammarrådet Jean von Seths dotter, Catharina, adopterades som adelsman på sin svärfaders nummer, blef sedan lagman i Halland, der han några veckor bestred vice landshöfdinge-tjensten. Som domare i Kind och Redeväg hade han med mycken stränghet förfarit mot den ofvannämnde kronofogden Boman, hvilken i förtviflan deröfver afhände sig lifvet, efterlemnande enka och barn i yttersta fattigdom. Rörd, kanske ångerfull öfver denna oväntade följd af sitt nit, upptog S., som sjelf var barnlös, den ene sonen, som han lät studera, och adopterade honom slutligen 1809 under sitt namn. Johan Seth röjde som ung ovanliga anlag, fick vid endast 20 års ålder bestrida domareförrättningar, blef härads-höfding med tur och befördringsrätt, men begagnade sig ej deraf, emedan han, efter sin fosterfaders död, hade, såsom ägare af Ousbyholm, förmögenhet nog, att ej behöfva söka någon tjenst. Dog d. 6 Juli 1834. Kammarherre och R. af N. O. Han har efterlemnat det hedrande, men sällsynta namnet af medborgare och fosterlandsvän i dessa ords sanna betydelse. Var vid riksdagarne en slags medlande och försonande princip, som icke sällan förmådde återställa jemvigten mellan de stridande partierna, och hämma öfverdriften å ömse sidor. Som enskild man anlätades han af ganska många, hvilka gäfvu honom förtröende om sin ekonomiska ställning, den han vanligen lyckades reda och ordna; hade en mängd kommunala uppdrag och blef vanligen själen i alla de kommittéer, der han kallades till ledamot, men undandrog sig kandidaturen till den landshöfdingeplats i Malmö, man ville förmå honom mottaga. Så snart fråga var om något välgörande eller patriotiskt företag kunde man vara säker att träffa S. bland de förste på listan och hans bidrag bland de betydligaste, så att det påståtts, att han skulle ruinerat sig, om han lefvat länge. Sorgen

öfver hans för tidiga död var också i Skåne allmän och uppriktig.

Seton, Georg, af en gammal Skotsk adelig släkt, inkom efter Carl XII:s död till Stockholm, der han etablerade en grosshandel, på hvilken han samlade en ganska betydlig förmögenhet, så att han var i stånd att göra Gustaf III ganska anse-liga penningeförsträckningar. Då konungen ej kunde kontant återbetala dem, gjorde han det genom öfverlåtelsen på S. af Ekolsunds kungsgård, hvilken betraktades som Gustafs enskilda egendom. Han naturaliserades derjemte s. å. 1785 som Svensk adelsman, och dog följande året vid 90 års ålder. S. var känd för sina egenheter, sin tardiga klädsel och sin stränga hushållning, men hvilken icke sällan lät drag af frikostighet och ädelmod framskymta. Tillika med honom intogs på riddarhuset hans systerson, **Alexander Baron**, hvars ättegren härstammade från Frankrike, och hvilken adopterade **Robert Dundas**. Alexander S. var juris doktor, blef R. af W. O. och bivistade 1800 års riksdag, der han var ledamot af ekonomie-utskottet. Han hade tvenne söner, **Alexander** och **Patrik**. Den senare var med. doktor; den förre, Alexander, blef 1826 och följande åren föremål för allmänna uppmärksamheten såsom hufvudpersonen i en romanesk historia. Han hade, som det berättas, af sin fader och bror, under en resa i England, blifvit insatt på ett dårhus. Anledningen dertill uppgafs vara en vansinnig kärlek till hans stjufter. Här qvarhölls han i 18 år, ehuru fullkomligt återställd från sin sinnessjukdom, ifall denna någonsin existerat, men deremot besvärad med fängenskapens naturliga följder: en viss skygghet och besynnerlighet. En ny föreståndare för dårhuset, hvilken ej lærer haft samma motiver som företrädaren att qvarhålla honom, släppte honom fri och försåg honom med penningar att begifva sig till Sverige. Detta var emellertid icke så lätt, ty under sin vandring blef han åter gripen och inspärrad på en prestgård, hvarifrån endast prestens död befriade honom. Slutligen lyckades han komma till Stockholm om våren 1826, då en 62-årig man. Han sökte nu göra sina anspråk på fädernesarvet gällande; men brodern Patrik, som genom faderens testamente, blifvit ensam insatt i besittning deraf, vägrade brodern sin andel. Nu uppkom en process mellan dem båda, som likväl afbröts genom Alexanders död d. 1 Okt. 1828. Han hade köpt sig ett fjerdedels hemman i Ekolsunds grannskap. Då han skulle på en öckstock fara öfver sjön att köpa sig bräder till sin kajas reparerande, öfverfölls han af en storm, som tvång honom söka land på en obebodd holme, der han måste tillbringa natten under bar himmel. Följden här af blef en förkylning, som lade honom i grafven. Han var en vän af poesien och hufveforskningen, och understödde, med så mycken frikostighet, hans tillgångar medgäfvu, utgifrandet af *Svenskt Diplomatarium*. — Yngre brodern, **Patrik S.**, dog d. 14 Nov. 1837 vid 62 års ålder, utan söner, då ätten utgick med honom och Ekols-

Del. III.

64

sand ärfdes af hans ena dotter, gift med general Adlercreutz' son.

Setterblad, Anders Erik, med. doktor, kongl. lifmedikus, hofmedikus, regementsläkare vid lifbevärings-regementet, R. af W. O., är född d. 17 Dec. 1800 i Ekoby församling i Skara stift, der fadern var prost och kyrkoherde; blef student i Upsala 1819, med. lic. 1829, och promoverad doktor 1835; företog 1831 med doktor Ouchterlony en resa till Petersburg att inhämta kännedom om koleran och de sjukas skötsel derstädes; följde dåvarande H. K. H. kronprinsen 1833 på dess resa till samma hufvudstad; S., som är en bland Stockholms mest anlitade praktiske läkare, har utgifvit åtskilliga embetsberättelser och skrifter i sin vetenskap, införda i Tidskrift för Läkare och Farmaceuter och andra tidningar.

Settersta med Bogsta annex, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Nyköpings län, Rönö härad, Strengnäs stift och Nyköpings östra kontrakt, $2\frac{1}{2}$ mil från Nyköping. Settersta socken består af $16\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 73,118 R:dr, hade 1848 en folkmängd af 519 personer och en areal af 6,387 tunn., hvaraf 610 äro sjöar och kärr. Kyrkan är ganska gammal, byggd af gråsten och utan torn, men har undergått flera betydliga reparationer, de två sista åren 1776 och 1843. Om dess ålder vittnar en gammal altartafla af nära 3 aln. höjd och 5 aln. bredd i bildhuggeri, föreställande Christi lidande på korset och försedd med en inskrift i munkstil, samt ett på altaret stående krus med en runskrift. Predikstolen är en gåfva af kyrkoherden Anders Wallenius; uppsatt 1733. Dennes fru var märkvärdig derföre, att hon haft till män tre kyrkoherdar i församlingen efter hvarandra och att hon med den tredje, Wallenius, som öfverlefde henne, tillbragte ett 30-årigt äktenskap. — Socknens jordmän består af lera och är af medelmåttig bördighet. Blott hälften af hemmanen ha hjälplig skog. Folket har fordom varit någorlunda välmående, men hvilket numera är fallet med ganska få. Bland de berg, som omgifva socknen, förtjenar nämnas *Estaberget*, hvarpå finnes en runsten, på hvilken omtalas, att en Sigurd var Skeppshöfding med Skira, hvilket tros betyda den döpte. Adr. Södertelje.

Seulenberg, Henrik von, hette förut **Mühlman**, adlades 1651 såsom tygmästare vid artilleristaten i Lifland och Ingermanland, blef sedan öfverstlöjtnant vid artilleriet. Hans sonson, major **Henrik von S.**, uppsatte under Carl XII:s krig en bataljon Sachsare, som till största delen blef antingen nedgjord eller fången vid Pultava. Han sjelf dog i fångenskapen 1713. Hans son, **Seulenberg, Henrik Mathias von**, blef 1705 fänrik vid öfverste von Beckerns regemente och bevestade med det flera träffningar; ingick 1708 vid sin faders bataljon, blef fången vid Kolampä och fördd till Moskwa, hvarifrån han, efter 6 års fångenskap, lyckades undkomma med flykten till Sverige, då han 1714 blef kapten vid Tava-stehus regemente; tog afsked 1722 och begaf sig 1724 till Petersburg, der han blef igenkänd och

förd till Siberien, hvarest han strängt behandlades såsom förrymd krigsfånge. Kom likväl äfven här lös 1734 och återvände till Sverige, der han blef major vid Nylands infanteri och sedan öfverstlöjtnant. Han hade tagit introduktion 1720, men dog beröslös i Helsingfors d. 17 Mars 1747, då ätten utgick med honom.

Sevalla socken, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Westerås län och stift, Ytter Tjurbo härad och Sala kontrakt, består af $18\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 92,699 R:dr, med en folkmängd af 488 personer och en areal af 10,970 tunn., hvaraf 50 äro sjöar och kärr. Socknen, som äfven kallas *Sidevalla*, ligger 2 mil från Westerås och lika långt ifrån Sala. Jordmänen är temligen bördig och skog finnes till busbehof. Här framflyta *Sagån* och *Kiladn*, mellan hvilka ligger *Gullbo* borg, hvarom traditionen säger, att der under hedniska tiden varit ett vikinganäste och under medeltiden begagnats vid åtskilliga tillfällen, senast under striderna mellan Carl Knutsson och Christer Nilsson Wase. Vid *Knista* by har man äfven funnit spår af gamla fästningsverk. Adr. Westerås.

Seveberget utgör en del af gränsen mellan Sverige och Norrige.

Sevedes härad i Kalmar län, består af sockarna Wimmerby landsförsamling, Pelarne, Södra Wi, Djursdala, Frödinge, Hvena, hvaraf en del hör till Asplands härad, och Rumsdala, som till en del ligger i Ydre härad af Linköpings län. Dessa socknar utgöra tillsammans $234\frac{3}{4}$ mtl., uppskattade till 1,179,755 R:dr, med en folkmängd af 12,680 personer och en areal af 223,167 tunn., hvaraf 20,650 äro sjöar och kärr. Utgör med Asplands och Tunälans härader en domsaga under Götha hofrätt. Marken är i allmänhet stenbunden och en mängd sjöar genomskära trakten.

Sevedes kontrakt. Se: *Tunalans*.

Sevelin, Pehr Erik, en af kongl. theaterns utmärktaste komiske skådespelare, är född i Stockholm d. 15 Mars 1791. Han ingick helt ung vid kongl. theaterns balett, men uppträdde först som aktör på Djurgårds-theatern 1810. Han återvände dock snart till den kongl., vid hvilken han qvarblef intill år 1838, då han gick derifrån, för att göra konstresor i landsorterna, och uppträdde dels å Djurgården, der han tjenstgjorde ett år, dels vid nya theatern, intill dess han år 1844 ånyo engagerades vid den kongliga, hvarest han qvarstätt till år 1847, då han derifrån tog afsked. Herr Sevelin är komikus i detta ords fulla betydelse och finner sig ryckt ur sitt element, när han nödgas uppträda i roller af allvarsam syftning. Deremot rör han sig mycket lättare och otvungnare i karaktersroller af burlesk natur, det karrikerade, förvridda, öfverspända, i huru ringa, knappt bemärkt, eller huru brokigt utsväfvande form det må framträda, i den klemige, sockersöte, kammardukslune herr Pastureau, den bånande, bofaktige Pfefferkorn, i typen för alla girige: Harpagon, i den gamla Geronte (i *Universalfvingen*), den enfaldige hofmannen von Kalb (i *Kabal och Kärlek*), den Kotzebuiske incroyabeln Gyllenparfym (i *Ökänd*

de Sonen), den i olika masker framträdande be-tjenten l'Olive (i *Sannljugaren*) eller i den inbil-lade unge mannen, på hvars bela väsen den skräpp-liga ålderdomen tryckt sin stämpel: Baron Tor-rved (i *Ålderdom och Dårskap*). Äfven der det är fråga om att blott roa, såsom i den egentliga farsen, är han en i högsta grad lössläppt skratt-väckande Michel (i *Bre/-intrigen*), Pylad (i *Iphige-nie den Andra*), Bryngel (i *Kronofogdarne*), Ka-plänskan (i *Tillfallet gör Tjusven*) o. s. v. — Hans fru var den utmärkta sängerskan mamsell Thun-berg, af lika ålder med sin man, först af alla Svenska sängerskor utbildad i det Italienska ma-neret, som lemnade theatern 1837, men uppträdde sedan en och annan gång der mot serskild öfver-enskommelse. Hennes röst var den högsta i Sve-rige kända sopran, hvarföre hon ej blott först, utan äfven fullkomligast af alla exequerat: "Nat-tens Drottning" parti i *Trollflojten*, var länge vår enda och bitills den utmärktaste koncertsänger-ska, och exellerade isynnerhet i alla sängpartier af den Rossinska eller med densamma beslägtade genren.

Severinsen, Skrifvare, Peder, skänkte, jemte sin hustru Karin Lauritzdotter på Walda, åt Walda och Släps socknar i Halland, "husarne", och till Släps kyrka samt till Warbergs skola och "husarne", tillsammans en summa af, som det he-ter i gåfvobrevet, *Ett Tusende oförälskade enkla goda* (Danska) *Riksdaler*. Hade dessa penningar, såsom det så ofta hänt i Sverige, utsatts på ränta och undergätt alla de skiften, som på denna långa tid hemsökt penningevärdet, så hade de nu varit en obetydlighet, men till lycka för försam-lingarna och deras fattiga, inköptes på 1600-talet derföre 6 $\frac{1}{4}$ hemman i Nösslinge, Okome och Kö-inge socknar, hvilkas afkastning användes för det bestämda ändamålet.

Sexdräga moderförsamling, med annexen Roasjö, Ljushult och Hillared, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Elfsborgs län, Kinds härad och kontrakt samt Götheborgs stift, 2 mil från Borås. Sexdräga socken består af 19 hemman, uppskattade till 64,600 R:dr, med en folkmängd af 1,360 personer och en areal af 20,065 tunn., hvaraf 995 äro sjöar och kärr. Kyrkan, belägen 2 $\frac{1}{2}$ mil från Borås, nybyggdes af sten 1810, men måste kort derefter åter istandsättas, emedan hon redan år 1811 ska-dades af åskan. På kyrkogården finnes en stor, med bilder och vapen utsirad, grafsten, under hvil-ken öfverste Kyle och hans fru blifvit begrafna 1588. Socknen genomflytes af *Ätradn*, jordmä-nen är mager och uppfylld af berg, hvarför väf-nad och dennas föryttrande utgör den talrika be-folkningens (omkring 60 personer på hemmanet) viktigaste näringsgren. Carl Carlsson Gyllenhjelm fick 1616 Sexdräga län i förläning med all dess ränta. I socknen ligger *Handby-näs* säteri. Många forntida minnesmärken träffas här, flera stenkum-mel af ovanlig storlek, ringgravar, lemnigar efter ett hedniskt offerställe och spår af samlade stenrör och åkerrenar, vittnande om en urgammal odling. Vid *Ringestena* stomme har stått en träd-

kyrka, som Danskarne förstört. I *Kårto* hemmans äng finnes en källa med jernhaltigt vatten. Arki-atern Nils Rosén von Rosenstein är född här. Adr. Svenljunga.

Sexling är en dans, som brukas på kustlandet af Bohuslän och är egen för denna landsort. Den utföres af tre par, hvilka korsvis löpa om hvar-andra på ett sätt, som lättare låter sig ses än beskrifvas. Dansen går i början sakta, men sedan med en stormande hastighet. Musiken dertill är en sammansättning af menuett och polska.

Sexmän inom församlingarna väljas på sockne-stämman. De äro ett slag af kommunala ordnings-män, de utföra socknestämmobeslut, utföra kal-lelse till kyrkoråd, upptaga böter, som åläggas för öfverflöd vid bröllop, barndop och graföl o. s. v. Sexmännens antal var väl ursprungligen sex; nu är det olika efter socknens storlek. De angifva oordningar inom församlingen, som kunna föranleda till varningar af pastor, antingen enskildt eller inför kyrkorådet.

Sheldon är namnet på en släkt af fyra genera-tioner skeppsbyggmästare, hvilka Sverige har att tacka för den örlogsflootta det ägt före Chapman. Deras stamfader här i landet var Francis Sh., bro-der till erkebiskopen Gilbert och lordmayorn i London Josua Sheldon, hvilka alla tre gjort ett vågsamt försök till konung Carl I:s räddning ur sitt fängelse och derigenom ådrogo sig protektorns vrede. Utsluppen ur det hakte, hvari han länge hållits, begaf sig Francis Sh., år 1655 till Sve-rige, der han väl emottogs och kvarstannade i 30 år, hvarunder han byggde flera skepp. Han kla-gade likväl öfver, att han ej kunde utbekomma hvarken sin lön eller ens de förskotter han gjort af egna medel, hvarföre han lemnade Sverige 1685, erbjöd sin tjänst åt konungen af Danmark, och då denne vägrade att emottaga honom, återvände han till England, der han skall ha dött vid 80 års ålder. Hans söner, **Francis John** och **Charles** kvarstannade i Sverige. Den förre, som fick faderns tjänst, dog redan 1692, men Charles lefde till 1739, då han afled vid 74 års ålder. Båda bröderna voro oafärligt sysselsatta i sitt yrke, så att då Carl XII började sitt krig, ägde Sverige en örlogsflootta af 49 skepp af de 6 rang-ordningarna, förande 2,872 kanoner och beman-nade med 13,820 båtsmän samt 2,378 soldater. Dessutom funnos 19 skepp utom rangordningen. Ett skepp af 80 kanoner kostade då vanligen 71,000 d:lr smt, hvilket, beräknadt efter nuva-rande myntvärde, skulle utgöra knappt 64,000 R:dr B:ko. Enligt Forssell skall ett 74-kanon-skepp nu för tiden kosta att bygga 500,000 R:dr. Detta kan gifva ett ungefärligt begrepp om varu-prisens och arbetslönernas olikhet nu och för 150 år sedan. Ibland Charles Sheldons öfriga arbeten må nämnas skeppsdockan på Lindholmen i Carls-krona, som blef färdig 1724 och som åtskilliga kallat "Verdens åttonde underverk." Hans son, det femtonde barnet af de 19, hvarmed hans äk-tenskap välsignades,

Sheldon, Gilbert, var född i Carlskrona d. 21

Jan. 1710, studerade i Lund och antogs, vid 18 års ålder, som elev i skeppsbyggeriet. De goda anlag han dervid røjde, förskaffade honom år 1735 ett offentligt understöd för en resa till fremmande länder. Återkommen derifrån var hans anseende så stort, att han pröfvades värdig att upptagas bland vetenskaps-akademiens förste ledamöter. Efter faderns död blef han dess efterträdare, erhöi både af regeringen och ständerna flera belöningar, och då skeppsbyggmästarekorpsen förvandlades till flottornas konstruktionskorps och organiserades på militärisk fot, utnämndes han till öfverstlöjtnant dervid. I denna egenskap har han byggt oio linieskepp, åtta fregatter och femtiotvå mindre fartyg, samt utfört en mängd arbeten både i Carlskrona, vid Lyckeby, Helsingborg och flera andra ställen, vittnande om en solid beräkning, kunskaper och drift, ehuru senare framsteg i hans vetenskap kasserat en del af det system han och hans tid följde. Han afled d. 20 April 1794 vid 84 års ålder. Den yngste af hans söner,

Sheldon, Francis af, var född i Carlskrona d. 29 Juni 1755, och blef den fjerde innehafvaren af den plats hans förfäder med så mycken utmärkelse bestridt. Hans lefnad, helt och hållet ägnad åt hans yrke, erbjuder inga glanspunkter eller äfventyr och ovanliga tilldragelser. Hans nyttiga verksamhet belönades efter hand, ej blott med samma grad hans förfäder innehaft, utan äfven med en högre, eller den af öfverste och chef för konstruktionskorpsen; hvaraf hans flyttning till Stockholm blef en följd. Detta sistnämnda skedde år 1814. Han hade förut blifvit utnämnd till R. af W. O., hvarpå år 1817 följde en ny utmärkelse: adelskap, men hvilken han ej länge var bestämd att åtnjuta, ty icke fullt tre månader senare, d. 7 Maj, lades han i grafven af en förkylning, efter en lefnad af nära 62 år, och hvaråt en stark kroppsbyggnad samt en nästan oafbruten hälsa tycktes lofva en längre fortsättning. I Biogr. Lex. säges, att hans befordringar skulle till en del varit verkan af intrigen hos Chapmans fiender, som i Sh. ville finna en motvigt mot den förres öfverlägsna förtjenst och sökte svarta honom hos Gustaf III, hvilken likväl icke deraf lät missleda sig, ehuru contre-amiral Grubbe valdes att framföra deras ärender, och hertig Carl sjelf var på deras sida. — Troligen en kusin till Francis Sh., är den **Gustaf Sheldon**, som 1839 var kapten vid flottans konstruktionskorps och departementschef i Carlskrona, samt i 1849 års kalender uppräknas bland riddarne af W. O.

Sialand, enligt Dalin en gammal benämning på Roslagen och härledande sig från *Sea*, *Siav*, *Sui*, som på gammal Skytiska och ännu på Tatariska och Turkiska skall betyda detsamma som sjö, och beteckna, att Sverige, och särdeles den här ifrågavarande delen deraf liksom uppvuxit ur sjön. Benämningen *Sialand* eller *Siarike* skall ha nyttjats ännu i 13:de seklet.

Sibbarps socken, ett af annexen till Ljunghby moderförsamling i Halland, $1\frac{1}{2}$ mil från Falkenberg, består af $26\frac{2}{3}$ hemman, uppskattade till 55,780

R:dr, med en folkmängd af 736 invånare och en areal af 7,984 tunnland, hvaraf 410 äro sjöar och kärr. Sibbarp jemte Dagsås anföras ännu i Bexells "Hallands Historia", utgifven år 1818, som ett särskildt pastorat, och Ljunghby med Alfsbög likaså, hvarför de fyra socknarna, sedan den tiden, lära blifvit sammanslagna till ett enda pastorat. Sibbarps kyrka, af sten med brutet tegeltak, är byggd på 1500-talet, men i senare tider tillbyggd. Öfver predikstolen läses årtalet 1557. Socknens jordmån är mager och skoglös, men försedd med torfjord. Många ålderdomslemningar finnas här, såsom *Assmunds-* eller *Osmunds-källan*, hvilken ansetts äga en undergörande kraft, och af allmogen besökes midsommarsaftonen. Hon har fått sitt namn af erkebiskop Asmund eller Osmund (se detta ord), som döpte här. Vidare träffas här flera ovanligt stora stenrör, i ett af hvilka man funnit en af stenbärlar väl sammanfogad bällkista, och i denna en lurn, full med aska, kol och brända ben. Bexell säger: "Af de flera dylika monumenter jag i Halland undersökt, har jag kommit till den stadgade öfvertygelse, att de alle äro Göthiska minnesvårdar, och således icke äldre än sedan Odins tid. Deras inre struktur liknar i allmänhet Halländske ättehögarne, men uti ingen af dem har jag, som oftast sker i ättehögarne, funnit flera urnor nedsatte. Askvården äger en noga beräknad plats midt uti röret, och merändels har jag vid urnor funnit lemningar af stridsvapen. Dessa med så mycket arbete hopdragna grafmonumenter torde derföre kunna anses för en slags Ryktbarhetsvårdar, egnade åt någon utmärkt förtjenst." — På *Gödeby* ägor träffas åtskilliga stensättningar, och på *Jonstorps* gårde en besynnerligt stensatt håla i jorden, om hvars bestämmelse traditionen ingenting vet att berätta. På ljunghedarne, hvaraf flera här finnas, stå åtskilliga bantastanar. Adr. Falkenberg.

Sibbarp, träffningen vid. Se: *Ousby* socken.

Siberg, Erik, en utmärkt predikant och själsörjare, var född d. 20 Febr. 1688 på Nohlbaga vid Alingsås, der fadern då var skolmästare, prestvigdes i Skara 1710, blef adjunkt vid Catharina församling i Stockholm, magister i Upsala 1716, notarie i hofkonsistorium och, på detsamma rekommendation, 1722 kyrkoherde i Sköfde. När Catharina församling sedan blef ledig, begärdes han enhälligt till kyrkoherde derstädes, och fullmägt utfärdades äfven för honom; men hans sockenbor i Sköfde både honom qvarstanna och konungen gaf dertill sin tillåtelse. Valdes vid flera tillfällen af sitt stift till riksdagsman, men undanbad sig alltid detta uppdrag. Dog d. 6 Mars 1746. Har af trycket utgifvit åtskilliga predikningar.

Sicht är en term, som brukas vid utfärdandet af vaxlar och betyder *efter forevisande*, d. v. s. att om en vaxel skall betalas 8 dagar efter sicht betyder detta att innehafvaren äger att erhålla penningar 8 dagar, sedan han uppvisat vaxeln hos den, på hvilken den är dragen. Vaxlar ställas dock icke alltid på sicht eller *a vista*, såsom detta äfven kallas, utan också *a dato*, d. v. s. på viss tid efter

den dag, då vexeln är daterad, eller *a uso*, d. v. s. efter vanligt bruk, hvilket är olika på särskilda orter.

Sickla-kommissionen är ett af de många bevisen, huru det beställsamma nitet kan göra mycket af ingenting. År 1723 hade Stockholms stads konsistorium i memorial till justitie-kansleren Fehman anmält, att åtskilliga personer på ön Sickla hållit enskild gudstjänst och utspriddt satsen, stridande emot den rena evangeliska läran. Regeringen lät genast tillsätta en kommission att undersöka förhållandet. Hela saken befanns då bestå deri, att öfverstlöjtnant P. Cedersparre med sin betjent, auditör Brant med sin broder, syster och piga, tre studenter och några andra farit ut till Sickla, för att höra studenten Tellhom predika. Under vägen hade de sjungit några aftonpsalmer, och äfven efter framkomsten läst och sjungit. En student Hasselqvist hade på deras begäran förrättat aftonbönen, då de fallit på knä, hvarvid några djupt suckat. Dagen derpå, sedan predikan var slut, hade Cedersparre bjudit sitt sällskap med några andra lika tänkande, till ett antal af 26, till middagsmåltid hos sig på Sickla, hvarvid de talat om predikan, men icke vidrört några lärosatser. Under hemvägen, som togs på en båt, hade de jemväl sjungit psalmer, och, framkomna till staden, skiljts åt tyst och vänligt. Flera vittnen intygade förloppet. De anklagade förhördes likväl och tillsordes äfven om de återopade villsatserna. Några sådana kunde man ej med ringaste skäl öfverbevisa dem om; men väl påstodo de, att kristendomen var mycket förfallen, hvilket de bevisade med regeringens egna bref till konsistorierna. Lyckligtvis satt Rosenstolpe (se detta ord) i kommissionen, och alla de anklagade frikändes. Det är likväl icke omtalt att Stockholms konsistorium fått någon tillrättavisning för sitt otillbörliga fjesk.

Sickla-ön invid Stockholm utanför Danviks tull, hör till Danviks församling, innehåller en mängd smärre egendomar, hvaribland *Skuru*, *Duvenas*, *Jerla*, m. fl. De tre ofvannämnda donerades år 1629 af Gustaf Adolf åt general-löjtnanten vid artilleriet Antonio Monier. Här anlades 1759 ett kattunstryckeri af bröderne De Broen, hvilka Alströmer införskrifvit.

Sid, som nu mera endast nyttjas i sammansättning, hade fordom flera betydelser af *sen*, *neder*, *under* eller *mindre*; deraf *sist*, *sedan*, *omsider*, på *sidtycktone*, *sida hösten*, *sidvördnad*, o. s. v.

Sidenfabriker. Se: *Fabriker*.

Sidensjö moderförsamling, med Skorpeds annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Hernösands län och stift, norra Ängermanlands fögderi och kontrakt. Hela pastoratet består af 50 $\frac{2}{3}$ hemman, uppskattade till 216,950 R:dr, och en areal af 201,412 tunn., hvaraf 20,800 äro sjöar och kärr, 9 $\frac{1}{4}$ mil från Hernösand. Sidensjö socken allena har en folkmängd af 1,986 personer, och Skorped af 735, enl. Forsell; men enl. kyrkoherdens uppgift af 1849, i Sidensjö 1,846 och i Skorped 1,100. Sidensjö kyrka ligger 10 $\frac{1}{4}$ mil från Hernösand, och skall

vara en af de äldsta i orten. Hon ombyggdes efter en brand, som ödelade henne 1721, och har flera vackra målningar på läktarne, samt en förgylld kalk med Rysk inskrift. Socknen har betydlig skog och genomskäres af flera vattendrag. *Natra-* eller *Bjåsta*-ån uppkommer här och flyter genom Sannösundet ut i hafvet. *Orrviks-* och *Drömmesjön* äro de största af sjöarna, men fisket är ej betydligt. I *Ranjoberget* träffades 1764 kopparmalm, men hvilken ej ansågs löna mödan att bearbeta. Åkerbruket är icke obetydligt, men väfnad och linspånad jemförelsevis viktigare. Det finaste primalärft tillverkas här. År 1848 besigtigades 32,000 alnar, hvarföre premierna utgjorde 876 R:dr. Det klagas öfver lyxen bland allmog, särdeles dess kaffedrickning, hvilken gått så långt, att i sjelfva fattighuset bar hvarje hjon sin kaffeanna. — I socknen ligger *Bryngeströms* finbladiga såg, men hvilken 1848 genom kongl. resolution dömdes att utstrykas ur jordeboken, emedan den utan tillstånd blifvit flyttad tvärs öfver elfven. Denna är *Sidensjö elf*, som gifvit socknen sitt namn. Adr. Bjåsta och Nordmaling.

Sidens tillverkning och bruk. Redan tidigt började man i Sverige grubbla på sidentillverkning, och 1649 fick en Holländare Jakob van Utenhoven icke allenast privilegium på anläggandet af ett sidenväfveri jemte färgeri af silke och ylle, utan äfven en summa af 17,000 R:dr med löfte om mer, när det skulle behövas, och fritt begagnande af lokal. Drottning Christina skall ha låtit införskrifva en vid namn Toutin, som skulle inrätta en sidenfabrik i det s. k. Silkeshuset på Högbergsgatan i Stockholm; en Carl Godefroi, en Arnold Ziese och en Didrik Blom ha tid efter annan fått privilegier på silkesmanufakturiers inrättande, men hvilka allesammans icke velat lyckas. Jonas Alströmer införde likväl, bland andra näringsgrenar, äfven sidenväfverier. Dessa skola år 1762, således året efter hans död, varit i sitt högsta flor och då i Stockholm räknat 882 stolar med 1,914 arbetare. Sedan den tiden förföllo de likväl och det så hastigt, att redan 1767 återstodo endast 221 stolar med 519 arbetare, således endast fjerdelen. De tyckas likväl åter ha repat sig nästan lika snart, ty 1771 skola i Stockholm 1,218 personer ha sysselsatt sig med förfärdigandet af sidentyger, band och strumpor till ett värde af 1,303,552 d:lr s:mt. Kanske är ingendera af dessa uppgifter fullkomligt tillförlitlig. År 1818 funnos vid 46 siden- och halfsiden-fabriker 352 stolar med 598 arbetare och tillverkningsvärdet utgjorde 475,784 R:dr. År 1846 funnos i Sverige endast 15 sidenfabriker, hvilka alla voro i Stockholm och begagnade 585 arbetare. Tillverkningen steg till 134,684 alnar bel- och halfsidenväfnader och 145,798 dukar m. m., tillsammans värda 649,085 R:dr. Den största tillverkningen var på Casparssons och Schmidts fabrik med ett värde af 155,347 R:dr, och näst denna Hr Almgrens med 113,759 R:dr, samt Meyerssons med 106,798. Importen af färgadt och ofärgadt silke var 35,952 skålp:nd och af ut- och inländska bel- och halfsiden-

väfnader till ett värde af 278,275 R:dr. — Under det staten sålunda å ena sidan, genom privilegier, importförbud, höga tullar och penningeunderstöd sökt uppdrifva sidenfabrikationen, har hon också å andra sidan genom öfverflödsförbud sökt hämma och nedtrycka den. Sålunda utfärdade hertig Carl 1794 en dylik förordning, hvarest identygers bruk inskränktes till endast hvita, svarta och grå. Märkvärdigt nog ville man vid 1815 års riksdag, då en fullkomlig reaktionsanda yttrade sig i handelslagstiftningen, åter upplifva detta förbud med den skärpning "att sammetsklädningar för fruntimmer och halvesiden till foder under manskläder skulle förbjudas; att endast enfärgade svarta eller hvita siden- eller halvesidenkläder måtte af fruntimmer nyttjas, och att en allmän nationaldräkt, tårlig och passande efter klimatet, måtte fastställas för medelklasserna af båda könen." Denna åsigt lyckades väl icke att göra sig gällande, men man fastställde likväl en afgift till staten för större och mindre sidenpersedlars bruk, hvilken emellertid vid nästpåföljande riksdag åter upphäffdes.

Sidensvans (Ampelis garrulus), är en utmärkt vacker fogel, med hvars seder och lefnadssätt man likväl ännu icke är fullkomligt bekant. Dock är han sannolikt en inföding i den böga norden; han bygger sitt bo i djupa granskogar och tågar om vintern ut till sydligare länder. Träffas på olika år i högst olika antal, utan att man vet orsaken. Är ej rädd för menniskan. Leffer af en- och rönnbär, af insekter o. s. v. Man har ännu icke med säkerhet träffat hans bo, hvilket han tros bygga uti ihåliga stubbar och der han blott har två ungar. Hans kött är sundt och välsmakligt.

Sidney Smith. Af denna namnkunniga Engelska släkt hafva två medlemmar blifvit kända i Sverige: **Algernon S.**, martyren för sina republikanska tänkesätt, hvilken skickades, med flera andra Engelska sändebud, att medla fred emellan Carl Gustaf och hans fiender, samt **Georg S.**, Engelsk vice-amiral, hvilken på ett eget fartyg bevistade en del af Svenska flottans operationer under 1788—1790 årens krig, hvarom han, som det säges, efter sin hemkomst, vid sin audiens hos konungen, skall ha gifvit följande korta karaktéristik. Tillfrågad huru Ryssarne slogos? svarade han: "Som djeflar!" Och Svenskarne? "De slogos som Engelsmän, Ers Majestät!" Gustaf III utnämnde honom 1790 till Kom. med St. K. af S. O., hvilken dekoration han förmodligen burit längst af alla, ty han afled först 1840 eller 1841.

Sidoarfvingar kallas vid arfskiften de som å en eller båda sidor äro komne af samma stam som den döde, hvilken ärfves. Syskon äro närmaste sidoarfvingar, likasom son och dotter de främste bröstarfvingar och fader eller moder bakarfvingar. Bröstarfvingar ärfva först och främst; om de saknas inträder bakarfvingars arfsrätt och i sista rummet sidoarfvingars. Men om den ena af föräldrarne är död och den andre leffer, men inga bröstarfvingar finnas, blifver arvet blandadt bak- och sidoarf, ty syskonen ärfva då den del, som skolat

tillfalla den ibland föräldrarne, som är död. Å andra sidan ärfva äfven syskon framför bakarfvingar i andra led, d. ä. att om fader eller moder icke finnas, men väl fadermoder och faderfader, då ärfver syskonen framför dem. Näst efter bakarfvinge i andra led, följer sidoarfvinge i andra led, d. ä. föräldrars syskon, och efter dem åter bakarfvingar i tredje led, samt derefter sidoarfvingar i tredje led, o. s. v.

Sidrén, Jonas, med. pract. professor i Upsala, var född i Westergötland d. 8 Jan. 1723, blef 1742 student i Upsala, der han lyckades få Linné och Rosenstein till lärare; promoverades der till doktor 1751, blef med. adjunkt, och 1767 professor, från hvilket embete han tog afsked 1788, och dog d. 1 Maj 1799; som det heter hos Sacklén, "känd för lärdom och mångårig samt vidsträckt utöfning af läkarevetenskapen." Var intendent vid Sättra brunn. Har utgifvit en mängd disputationer och tal.

Siefvert är namnet på tre Svenska läkare, fader och två söner. **Johan Victor S.** var född i Quedlinburg, blef kompani-kirurg i Danska arméen, fången 1714, och kvarstannade i Sverige, der han blef regements-fältskär vid Södermanlands regemente; bestridde, med mycket förtroende, nästan ensam läkarevården i hela Södermanland, och dog 1763 vid 70 års ålder, med assessors titel och ägare af en icke obetydlig förmögenhet. Hans son, **Johan Gustaf**, blef faderns efterträdare, med. doktor i Greifswald, bidrog till iständsättande af Södermanlands regementes sjukhusinrättning vid Malmköpings mötesplats, tog afsked 1788 efter 40 års tjenstgöring och dog d. 19 Mars 1814 vid 84 års ålder. Hans yngre broder, **Johan Victor**, född d. 17 Mars 1738, blef äfven promoverad i Greifswald, prov.-medikus i Skaraborgs län med assessors titel, och dog d. 22 Juli 1791.

Siegroth. Med detta namn ha på Svenska ridarhuset funnits två redan utgångna adliga ätter, båda härstammande från en gammal familj i Schlesien. Den äldre grenen inkom med öfversten vid artilleriet och general-bergshauptmannen **David Fredrik S.**, som dog på 1640-talet och hvars enka, Crail von Bamberg, hvilken lefde ännu 1683, var namnkunnig som skaldinna, efter Stjernmans uppgift; men hvarom Hammarsköld ej haft sig något bekant. Hans son, **Gustaf Adolf S.**, kongl. kammarherre, naturaliserades som Svensk adelsman 1649 "för dess faders långliga och trogna tjensters skuld, samt emedan denna blifvit af konung Gustaf Adolf förlänad med jordagods, under adlig frihet och frälse." En sonson af honom, äfven **Gustaf Adolf**, född d. 11 Jan. 1725, blef först kanslist i kansli-kollegium, sedan kornett vid Westgötha kavalleri, gick derefter i Fransk tjenst, hvarefrån han tog afsked 1753, blef general-adjutant vid arméen i Pommern 1761, och åren 1770—1771 efter hvarandra chef för Jemtlands, Westmanlands och Södermanlands regementen, några veckor landshöfding i Södermanland, general-major, general-löjtnant och general; förde befäl öfver en division af arméen i Finland och utmärkte sig vid flera

tillfällen, särdeles vid reträtten från Likala, der han kommanderade eftertruppen; blef Kom. med St. K. af S. O., tog afsked 1792, efter konungens död, och afled d. 9 Sept. 1802. Har utgifvit ett par skrifter: *Tankar om Svenska gränsfästningar* samt: *Markeliga uppodlingar och foretaganden i landhushållningen*. Han upphöjdes 1754 af Tyske kejsaren till Romersk riksfriherre, men blef ej som sådan naturaliserad. Ätten utgick med hans son, kanslirådet *Carl Ludvig S.*, som dog utan manliga afkomlingar d. 23 Dec. 1805. — Den andra ättgrenen börjades med

Siegroth, Hans Henrik, son af en Münstersk landsdomare, Albrecht von Siegroth och Schlawikau född i Tyskland d. 12 Juni 1629, var först i Österrikisk, så i Brandenburgsk, Fransk och Holländsk tjänst, men gick 1655 i Svensk, der han blef drabant hos Carl Gustaf, följde honom i alla hans fälttåg, och blef slutligen öfverstlöjtnant vid lifgardet; naturaliserades som Svensk adelsman 1668, och stupade i slaget vid Lund d. 4 Dec. 1676. Hans son, *Gustaf Henrik von S.*, öfverste för Dalregementet, med hvilket han gjort alla Carl XII:s fälttåg, stupade vid Pullava ogift, då ätten utgick med honom.

Stende härad i Westerås län, består af socknarna Hubbo, Tillberga, Badelunda, Ibrsta, Kungsåra och Kärrbo, närmast omgifvande Westerås, tillsammans utgörande 204½ hemman, uppskattade till 912,304 R:dr, med en folkmängd af 4,290 personer och en areal af 47,282 tunnland, hvaraf blott 210 äro sjöar och kärr. Jordbruk är här hufvudnäringsen, hvartill den vidsträckt och i allmänhet goda åkerjorden lemnar full tillgång. Utgör med Tuhundra och Snåfringe härader en lagsaga under Svea hofrätt.

Stene socken, anhöf till Hools moderförsamling i Elfsborgs län, 1¼ mil från Alingsås, består af 12½ hemman, uppskattade till 45 539 R:dr, med en folkmängd af 555 personer och en areal af 8,378 tunnland, hvaraf 275 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af gråsten och obekant ålder, men undergick 1786 en betydlig reparation. I socknen ligger *Brunnild*, 1 mtl. säteri, som på 1750-talet tillhörde baronerna Alströmer, hvilka här anlaggt ett schäferi, hvarst, bland annat, funnos Angoriska getter. Stället är välbyggt, med en anseelig trädgård och har icke obetydlig skog. Adr. Skara, Guntorp.

Sif (myth.). En af Asynjorna och Thors gemål. Hon hade förut varit förmäld, sagan uppger icke med hvilken, men allmänt antages, att hon var moder till guden Uller. Med Thor hade hon sonen Thruder. Hon var mycket skön, isynnerhet var hennes rika, blonda hår af en utmärkt färging. Loke, som visste, att detta hår utgjorde Thors förtjusning, och hvars högsta glädje var att förorsaka förargelse, harm och olycka, passade en gång på när Sif sof och skar af henne det därefterliga håret. Thor vredgades svårligen och botade att döda Loke, men denne bad om nåd och lofvade godtgöra hvad han brutit. Han gick då till dvergarna Brok och Sindri, hvilka förfärdigade åt Sif hår af guld, som var af den beskaffenhet att

då det kom på hufvudet, växte det fast, liksom annat hår. Sif tycktes hafva varit den ärbaste af alla Asynjorna, ty då Loke, på ett gästabad, förebrådde alla de andra deras lättsinnighet, nämnde han icke Sif. Glad häröfver, räckte hon honom en full bägere och tackade honom för hans höflighet mot henne; han svarade då, att han ej velat lasta henne, emedan hon haft blott en älskare och denne var han sjelf.

Sif betydde fordom *hynda*, men äfven *släktling*. Der af *gudsif* (andelig släktling) och *kallsif* (släkt på manssidan).

Siga, nytjlades fordom i stället för *signa*, *nedfalla*.

Sigbrit. Denna qvinna, som äfven förvärfvat en slags tvetydig ryktbarhet, var till en början frukthandlerska i Amsterdam, der hennes dotters, Dyvikas, skönhet ådrog sig d. v. prins Christians, sedan Christiern Tyranns, uppmärksamhet. Moderas slughet fjättrade honom likväl nästan ännu starkare, och äfven efter dotters död utfölvade hon ett snart sagdt oinskränkt valde öfver den vildsinte Christiern, som emot henne allena var foglig och eftergifven. Hon ansågs för själen i hans rådslag och för anstiftarinna af många hans blodiga och förtryckande handlingar; åtminstone troddes hon ej hafva afstyrkt dem. Härigenom blef hon också delaktig i det hat, han ådrog sig. Efter tidens vana betraktade man henne tillika som en trollpacka, hvilken genom hemliga konster och drycker förhåxat konungens sinne. Hon var således utsatt för åtskilliga äfventyr, greps en gång af tvenne bönder, som kastade henne i vattnet, men hvarur hon räddades och bönderne aflifvades, samt förföljdes en annan gång af några soldater, som på henne lossade sina bössor. Då Christiern 1522, måste fly från Danmark, fördes Sigbrit om bord på fartyget, inpackad i en kista, för att undgå folkets förbittring. Hon skall nu ha tröstat den fallne med löftet, att om han ej kunde längre vara konung i Danmark, skulle han åtminstone bli borgmästare i Amsterdam; ett löfte, som hon dock icke kunde fullgöra. Hon undkom till Holland, men hennes sista öden äro obekanta.

Sigfrid, den helige, en af Svenska kyrkans helgon och apostlar, var till börden Engelsman, enligt några uppgifter erkebiskop i York, enligt andra och något troligare, en munk i Gladestone. Han har uppgifvits som den, hvilken döpt Olof Skötkonung i Husaby Lälla, men hvilket af andra drages i tvifvelsmål, emedan man tydligen förblandat Sigfrid med den Norske biskopen Jon Sigurd. Rhyzelius tror, att det var Anund Jakob, Olofs son, som Sigfrid möjligen kan ha döpt. Man har betraktat honom som den förste biskopen i Wexjö, men dertill finnes intet spår, och sannolikt var han äldre än Wexjö stifts inrättning. En annan berättelse är, att han kommit till Sverige med tre sina släktingar, Unaman, Sunaman och Vinaman, hvilka troget biträdt honom vid omvändelseverkets bedrifvande. Om de härvid gått något oförsigtigt till väga eller ej, är ovisst; men säkert är, att hedningarne uppreste sig mot dem, under Gunnar Gröpes anförande, halsböggo dem och kastade de-

ras hufvuden i en sjö. (Om sagan med dessa hufvuden och deras återfinnande, se: *Gunnar Gröpe*.) Sigfrid fortsatte sedan ensam i 47 år sitt fromma värf och skall isynnerhet ha varit nitisk att utrota slafveriet. Enligt Afzelius började han det på ett ställe, som han kallade U-tvägns-torp eller de utvagnas hem, och der förvärfvat så mycken kärlek, att folket, när han måste lemna orten, bådö honom gifva sig ett minne. Han gaf dem då sin vandringsstaf, hvilken ännu förvaras bakom altaret i Utvägnstorpas kyrka och visas för de besökande. Den förtjente mannen dog slutligen i Östrabo, der han satt sig ned och inrättat den första församling, som det tros 1067, d. 15 Febr.. hvilken dag ännu bär hans namn.

Sigfridl, Johannes, bar 1619 i Wiborg utgiftvit en öfversättning af sagan om Mårtens gås, kallad: *Een lustigh och kortviligh Poetisk Dicht om Mårtens Gås*, försvenskat aff J. S.

Sigfrids, Sit eller Lovers hamn. Se: *Hagby socken*.

Sigfrids källa, Sit. Se: *Svingarns socken*.

Sigfridsson, Sigfrid, var en af dem, hvilka hertig Carl 1599 lät halshugga, tillika med Sten Finke, m. fl.

Sigge var en af Odens söner, som skall ha blifvit konung i Frankland. Sb. Rosenbane gör vid denna uppgift den ganska riktiga anmärkningen: "Hur är det möjligt, att *Sigge*, som lefde inemot Hundrade år före Christi tid, kunde vara Konung öfver en Nation eller ett Samfund, som ej omtalas förr än i 3:dje Seculo?" Deremot anser han icke omöjligt, att han kunnat regera öfver något stycke land, som Frankerne sedan innehaft.

Siggeboda blyglansanvisning i Lindes socken i Westmanland, arbetades på 1770-talet, mera i afseende på blyvinst än för dess silfverhalt; men som försöket ej lönte kostnaden blef detsamma inställt.

Sigge Fridulfsson, var Odens egentliga namn. Se vidare: *Oden*.

Siggesta, säteri på Wermdön, med Eke och Kråkelund, 2 $\frac{1}{2}$ mtl., har en ganska vacker belägenhet vid en vik af Saltsjön. Det var från äldre tider ett allodial-frälse, tillhörigt Wasa-släkten, hvarifrån det tillföll kyrkan, och det tros, att ett kloster, Helgeandshus eller Gille, här varit beläget, hvilket dock är obestyrkt. Till följd af Westerstås recess, återtog Gustaf I det såsom ett släktgods. Erik XIV skänkte det åt amiral Jakob Bagge. Det har sedan varit i flere ägares händer.

Siggo omtalas som höfding på Stockholms slott år 1306 och en annan **Siggo Hulungersson** såsom konungens embetsman 1348; men Stjernman erkänner att det är ovisst, om han varit lagman i Upland eller Wermland.

Sigill. Att bekräfta sitt namns underskrift med sigill är ett vedertaget bruk vid upprättande af dokumenter, som skola hafva laglig kraft och verkan. Men detta är i de flesta fall icke något ovillkorligt villkor.

Sigillet, ett af regalierna vid Carl IX:s kröning. Se: *Regalier*.

Siglamund, den ende Svenske konung med detta namn, son af Johan III och hans Polska gemål Catharina Jagellonica, var född i föräldrarnes fängelse på Gripsholm d. 20 Juni 1566, i det rum, som ännu visas der. Genom åtskillige Svenske herrars intriger, som begagnade Johans svaghet och fåfänga för egna planer, blef han uppfostrad i katolska läran och vald till konung i Polen d. 9 Aug. 1587, samt krönt i Krakau d. 27 Dec., under namn af Sigismund III. Efter sin faders död blef han konung i Sverige d. 18 Nov. 1592, men utan kännedom om landet, utan särdeles kärlek för det, fiendtlig emot dess religion, icke utan skäl mistrogen mot sin farbror, hertig Carl, och omgifven af personer, som för ingen del bemödade sig att stifla fred och ett godt förstånd dem emellan. Han kom ej till Sverige förr än i September följande året och landsteg i Stockholm d. 30. Hans katolska prester, hvilka han alltför mycket gynnade, blefvo här snart föremål för folkets ovilja, och många bullersamma uppträden föreföllo mellan protestanter och katoliker, hvarvid blod stundom flöt. Så börjades hans regering i sitt verkliga fädernesland. Blott med svårighet kunde han förmås att underteckna Upsala mötes beslut, så att hans kröning kunde försiggå i Upsala d. 19 Febr. 1594. Han qvarstannade sedan icke länge i Sverige, utan gick redan d. 14 Juli ombord på sin flotta, då han ville medföra riksklenoderna, hvilka han endast på Nils Gyllenstjernas föreställning kunde förmås att qvarlemnna. Deremot medförde han sin späda dotter Catharinas lik, som blifvit född och död under vistandet i Stockholm. Vidriga vindar uppehöll flottan, så att hon först d. 4 Aug. kunde lemna Elfsnabben. Under hans vistande i Polen växte missbilligheterna mellan honom och hertig Carl, och Sigismund återvände ännu en gång till Sverige 1598, för att med en Polsk krigsmakt kufva det och sin farbroder (se träffningarna vid *Stegoborg* och *Sångebro*). Efter den sistnämnda afreste S. åter till Polen, och då han d. 25 Okt. lemnade Kalmar, dit han för storm nödgats inlöpa, lemnade han äfven för alltid sitt ärfda konungarike, mot hvilket han sedan förde ett blodigt och förbittrat krig i mer än 30 år (se stilleståndet vid *Stumsdorff*). Ständerna uppsade honom, på riksdagen i Linköping d. 19 Mars 1600, all tro och lydnad. Afled i Warschau d. 30 Apr. 1632, efter nära 45 års regering. Han var en godsint, redlig, godbjertad man, till det yttre af ett behagligt utseende och af en fördelaktig gestalt, icke oskicklig som fältherre, men för ingen del vuxen de brydsamma förhållanden, hvari han lefde. Något tungsint och obeslutsam, fick han spenamnet *rex crastinus* eller morgondagskonung af Polackerne, hvilkas tillgifvenhet han dock i viss grad ägde. Var två gånger förmäld (se *Anna* och *Constantia*).

Sigmund Völsungsson (myth.). Fader till Sigurd Fafnersbane. Sturlesons Edda säger, att "Sigurd Völsungsson var så mäktig, att han drack etter, utan att det skadade honom, samt att hans söner, Sinfjötle och Sigurd voro så hårdskinnade,

att efter icke skadade dem, äfven om det kom på deras kropp."

Signeri och spådom är förbjudet i lagen emot böter af 10 till 40 daler eller vatten och brödsstraff. Det stränga straffet emot trolldom uppbörde 1779, emedan sjelfva brottet icke kunde begås, men den mindre grad af försök till trolldom, som kallas signeri, eller att bedraga menniskor med föregifven kunskap om tillkommande ting o. s. v. är ännu föremål för lagens uppmärksamhet såsom en art af bedrägeri.

Signestad. Se: *Asige hed*.

Signild. Se: *Habor*.

Signildsberg i Håtona socken i Upland, hette fört **Forn-Sigtuna**, och tros vara bygd på den plats, der det ursprungliga Sigtuna legat. Det är nu ett säteri om 10½ mtl., som fordom tillhört Sjöbladiska släkten. Huset är aftecknad i Dahlbergs *Suecia*. Huruvida detta ställe varit skådeplatsen för Habor och Signilds romantiska kärlek och dess olyckliga slut, är svårt att afgöra, emedan traditionen förlägger dessa händelser till flera andra ställen. Emellertid går en sägen, att Habor slott skall ha legat midt emot det nuvarande Sigtuna.

Sigrid, en dotter af konung Knut, hvilken blef gift med Knut Jarl, en son af Birger Jarl Brosa.

Sigrid, Erik XIV:s dotter med Catbarina, var född på Hörningsholm d. 15 Okt. 1566, således före föräldrarnes äktenskap. Hon blef tvenne gånger gift, först med Henrik Classon Tott, landshöfding i Österbotten och sedan med Nils Nilsson Natt och Dag till Sähy, hofmarskalk och hofmästare hos Drottning Christina, Carl IX:s gemål. Hon åtföljde sin moder ofta och bodde hos henne under dess sista lefnadsår på Ljuxala gård.

Sigrid den fagra, en flicka af ringa härkomst, men skön och snillrik, som blef gift med Bengt af Ulfåsa, lagman i Östergötland och Birger Jarls broder, hvilken missförbindelse väckte hans förnämna släktingars ovilja. (Se vidare: *Bengt af Ulfåsa*).

Sigrid Storråda, en dotter till Skoglar Toste (se detta ord), och förmäld med Erik Segersäll. Han förskjöt henne likväl sedan, då han ej kunde fördraga hennes stolta och trotsiga sinne. Hon lefde nu på sina gårdar, vidt beryktad för sin skönhet, klokbet och rikedom, hvilka förskaffade henne flere friare. Bland desse var äfven fylkis-konungen Harald Grenske från Norrige och en Rysk underkonung Wifaval, som infunno sig hos henne på samma gång. De infördes i en sal, der de rikligt undfagnades med öl och mjöd. Men när de häraf blifvit druckne, lät Sigurd tillstänga dörrarne och antända huset i alla fyra hörnen, då begge friarne blifvit inbrände, sägande, att hon på detta sätt skulle lära småkonungar att våga fria till henne. Norske konungen Olof Tryggvason lät derefter anmäla sig i samma ärende och fick ett gynnsammare svar. Men då de möttes, fordrade han, att Sigrid först skulle låta döpa sig. Då hon vägrade att öfverge sina faders tro, men medgaf honom att dyrka hvilken gud, han behagade, steg han

vredgad upp, slog henne i ansigtet med sin handske och sade, i den tidens stil: "Hvarför skulle jag vilja äga dig, du hedniska hynda!" Sigrid, ursinnig häröfver, försäkrade, att det slaget en gång skulle blifva hans bane. Härmad höll hon också ord, ty icke långt derefter gifte hon sig med konungen i Danmark, Sven Tveskägg, och upphörde aldrig att söka reta honom, äfvensom sin son med Erik Sigersäll, Olof Skötkonung, emot Norske konungen, hvaraf följden blef slaget vid Svolderön.

Sigrun, en dotter af Norske konungen Högne, var en sköldmö, känd för sin skönhet och vishet och plägade rida på en så snabb häst, att den sades flyga genom luften. Hon älskade Helge Sigmondsson från Westergötland, men hade af sin fader blifvit förlofvad med Götha konungen Hodbrodd. Ett krig uppkom nu emellan denne sistnämnde och Helge, då både Hodbrodd, Högne och hans söner stupade i en strid på Svaringsbög. Blott en af Högnes söner, Dag, blef skonad och svor Helge trohetsed, men bröt den, och en dag, då han var på jakt med Helge, genomstack han honom med sitt spjut, hvarefter han for till Sigrun och berättade henne, huru han hämnats sin faders och sina bröders död. Sigrun förbannade då honom och hans hämd, begaf sig till Helges hög, der hon fällde bittra tårar, fick se sin älskling i midnattstöknet, och dog snart derefter af sorg och saknad.

Sigtrud. Se: *Gram* och *Groa*.

Sigtrud är den gamle sagokonung, till hvars tid fabeln förlägger historien om den sköna och kloka Disas uppenbarelse. (Se: *Distingen*).

Sigtruds eller **Sigtrygs** borg. Se: *Hardemo socken*.

Sigtuna. Denna urgamla stad vid Mälaren och dess vik Skarfven, 4½ mil landvägen från Stockholm, anlades, enligt alla sammanstämmande traditioner, af Oden och erhöill efter honom sitt namn: Sigges tuna eller Sigges gård. Han hade äfven der sitt tempel och domstol. Fastän Yngve Frey sedan flyttade konungahuset och gudstjensten till Upsala, förblef likväl Sigtuna i hela bedendomen en betydande ort, till dess det förstördes af Norske prinsen Olof Haraldsson. Efter den tiden har den kallats Forn-Sigtuna, i anseende dertill, att Olof Skötkonung uppbyggde staden ånyo på ett annat ställe midt öfver sjön, vid pass ½ mil från gamla staden (se: *Signildsberg*). Han hade ett särdeles tycke för det nya Sigtuna, och höll der ordentligen sitt hof, hvartill mycket lærer bidragit att han, såsom en kristen furste, ej ytterligare ville bivista afgudaoffren och bo i Upsala oftare, än han såsom konung var tvungen att öfvervara allmänna ting och möten. Han kallades också, till följd af denna sin förkärlek, ofta "Konung i Sigtuna." Härigenom växte emellertid staden, dref en anseelig handel, och skall ha varit så stor, att den knappt kunde kringgås på 6 timmar. Förmodligen har den likväl då varit glesast bebyggd och endast haft låga hus. Här voro 5 stenkrykor, S:t Pehrs, S:t Lars, S:t Olofs, S:t Berthels,

S:t Eriks och 2 kapell, S:t Jörans och S:t Gertruds. Dessutom en Mariæ kyrka, tillhörig Dominikanerne, hvilka här hade ett kloster, äfvensom Benediktinerna. S:t Pehrs kyrkan var den äldsta och förnämsta i Sigtuna. Hon hade fordom formen af ett Latinskt kors med armarna kortare än stammen och tornet midt i korset. Hvalfvet till detsamme qvarstår ännu. Hela längden utom murarne är $62\frac{1}{2}$ aln, skeppets bredd 20 och korets $32\frac{1}{2}$. S:t Lars kyrka var, näst den ofvannämnda, den äldsta i staden. Kyrkornas ringa storlek visar likväl, att de ej varit ämnade att inrymma många åhörare, och att folkmängden ej kunnat vara betydlig. Emellertid lär staden drifvit stark handel, hvilket kan slutas deraf, att Rysarne här hade en kyrka. Detta torde dock ha varit dess olycka, ty deras grannar, Ester och Kareler, finga härigenom kännedom om stadens rikedom och ödelade den derföre vid deras härjningståg till Mälaren d. 14 Juli 1188. De gjorde här ett ofantligt byte, hvaribland voro två portar eller kordörrar af silfver, som ännu skola finnas i en kyrka i Novogorod och sägas vara tagna i Czartuna. Staden hämtade sig likväl äfven efter denna förstöring, särdeles efter konungarne Erik X:s och Erik XI:s regeringar, och det lär varit under den sistnämndes, som dominikaner-klostret uppbyggdes. En värre fiende än både Olof Haraldsson och Esterne uppväxte emellertid kort derefter i det nyanlagda Stockholm, som drog till sig all utländsk handel, och från denna tid kan Sigtuna räkna sitt egentliga förfall, emedan många af dess invånare öfvergäfvos denna, för att bosätta sig i Stockholm. Aktningen för dess ålder och de minnen, som vid den voro fästade, bibehöll likväl länge dess anseende, och på riksdagen 1526 hade den andra rummet närmast Stockholm. Den styrdes af 4 borgmästare och ägde äfven sin egen stadslag, hvilken länge fanns i behåll, skrifven på pergament med munkstil. Professor Lundius, som önskade se denna lagbok, då han vistades på Sigtunidsberg omkring år 1720, skickade en person att hämta henne; men denna drucknade under hemvägen på den svaga isen, då det sista exemplaret af den dyrbara fornlemningen gick förloradt. Småningom nedsjönk staden likväl från sitt anseende, flyttades först i fjerde och sedan i femte klassen af städer, och förtjenar numera knappt namnet af stad. Pest och vålddar härjade den vid flera tillfällen. Af det sista slaget olyckor öfvergingo den isynnerhet tre inom 18 år; 1648, 1658 och 1666. Dominikaner-klostret hade indragits efter Westerås recess; kyrkorna voro öfverflödiga och man lät dem, efter eldsvådorna, falla i ruiner; endast Mariæ kyrka bibehölls och är den, som för närvarande begagnas. Numera utgör fiske och jordbruk stadens näringsmedel. Folkmängden har väl emellan åren 1832 och 1842 ökat från 377 till 446 personer; men i landshöfdinge-embetets i Stockholms län, dit staden hör, embetsberättelse för år 1844, säges att de ende af stadens 19 handverkare, som hafva god bergning af sin rörelse, äro kakelugsmakarne, att fisket är i stän-

digt aftagande, fattigdomen deremot i ständigt tilltagande, utvägarne till bergning minskas årligen, och 1842 söktes utmätning för fordringar till ett belopp af 6,700 R:dr B:ko, men hvaraf största delen ej kunde utgå i brist på tillgångar. Staden som har 1,134 tunn. stadsjord och är uppskattad till 67,515 R:dr, utgör med S:t Olofs och S:t Pehrs församlingar, ett reg. pastorat af 3. kl.

Sigurd (myth.). En i häfderna mycket omtalad hjälte, med tillnamnet Fafnersbane, hvilket tillnamn han erhöi deraf att han dödade draken Fafner (se denne). Han var af Völsunga-ätten. Hans fader var Sigmund, hvilken stupade i krig flera månader innan Sigurd föddes; hans moder var Hjördisur, sedermera förmäld med konung Hjalprek i Danmark. Sigurd var den sköna Brynhildas älskare (se denna) och sedan gift med Gudrum af Gjukung-ätten. Angående hans kärlekshandel och drakens dödande, samt hans död, får man läsa i sagan om Reidmar samt artiklarne Brynhilda och Fafner.

Sigurd Lam, Odens äldste son, hvilken han insatte till konung i Ryssland.

Sigurd Ring, son af konung Randver och efter honom af sin farbroder Harald Hildetan upptagen till medregent och konung i Sverige. Efter slaget på Brävalla hed (se detta ord) blef han ensam konung öfver Sverige och Danmark, i hvilket sistnämnda land, eller åtminstone en del deraf, han insatte sköldmön Heidis, som kämpat med honom i Brävalla slag, till regerande. Han upplifvade äfven de gamla anspråken å Northumberland, afseglade dit med en mäktig flotta och underlade sig landet, sedan logiald med sin son Ubbe stupat i striden. Här insatte Sigurd en af sina släktningar, Olof, till regent, och återvände hem. Trött vid fredslugnet härstädes, fordrade han nu skatt af Giukungarne, hvilka skola ha bett på något ställe i Nederländerna, emedan deras fader, Giuke, varit konung söder om Rhen. Då desse icke ville beqväma sig härtill, stämde de Sigurd till strid på ett ställe i Holstein, der de funno sig under anförande af sin sväger Sigurd Fofnshane. Enligt Rosehane skall han hafva stupat i detta slag, men enligt Lagerbring har han icke varit närvarande dervid, utan just då förehaft ett krigståg mot Kyrrer och Qvener, Finska folkstammar. Enligt sagan skall han ha förälskat sig i Alfsol (se detta ord), och särad i striden mot hennes bröder, lätt hämta den förgifna Alfsols lik, fört det ombord på sitt skepp, antändt detta och dödat sig sjelf. Sigurd Ring lefde i första hälften af 8:de århundradet och var förmäld med Alfild, med hvilken han hade sonen Ragnar Lodbrok. Hans sonson var

Sigurd Ormüga, Ragnar Lodbroks femte och yngste son med Aslög. Hvaraf han fått sitt tillnamn, om af en ring kring ögat eller af den slughet, hvärför han var beryktad, är ovisst. Efter sin faders död blef han konung öfver Eygothaland, alla Danska öarna samt Skåne och Halland, således i det egentliga Danmark, der han blef stamfader för Lodbrokska ätten.

Sigurd Slembidjahn, son af en Norsk prest,

som sjelf utöfvat presterliga embetet, hvarigenom han erhöill öknamnet "Slombidjaka" eller den elake presten, var en djerf äfventyrare och sjöördfvare, hvars framgångar ingåfvo honom den öfverdådiga planen, att göra sig till regent i Norrige. Han utgaf sig således för Magni Barfots son, uttog ur klostret den blinde och stympade Magnus Sigurdsson, som han sado sig vilja återförhjelpa till sitt rike, misslyckades väl i detta företag, men anställde fruktansvärda härjningar på kusterna, särdeles i Bohuslän, och ådrog sig derigenom ett allmänt hat. Slutligen blef han, efter drabningen vid Holmengrå, nära Strömstad, d. 12 Nov. 1139 tillfångatagen och af de förbittrade segrarne långsamt dödad med de förfärligaste plågor, hvarunder han dock visade en nästan fabellik sinnesstyrka, sjöng och pratade, som om han setat i ett gille. Hatet mot honom var så stort, att en prest, som fört liket till en kyrka, derför dömdes till dryga böter. Slutligen förskaffade några af hans anhängare de sönderslitna kvarlevorna i hemlighet en hvilostad i Aalborgs kyrka.

Sigvald, Jærl, son till Strutbarald, hade i Danmark blifvit beröfvad flera af sina förläningar till följd af de stämplingar och intriger, hvarmed han blifvit beträdd. Han hade genom allehanda ränker förskaffat sig konung Burislefs dotter till gemål och gjort sig till Palne Tokes efterträdare i herreväldet öfver Jomsborg. Han nyttjades af Sigrig Storråda och hennes gemål, konung Sven i Danmark, att först underhandla med Olof Skötkonung om det tillmånade försåtet för Olof Tryggvasson och sedan att locka denne sistnämnde deri, hvilket äfven lyckades.

Sigvater Thordarsson, Skald, född på Island, vistades i Norske konungen Olof den Heliges bof och skickades af honom till konung Olof Skötkonung, att underhandla om en förmåling mellan dess dotter och den Norske konungen, om hvilken färd han författat ett qvæde, som ännu förvaras. Fernow sätter Sigvater Skald "främst bland alle lärde Wermeländningar" under hedniska tiden, och säger att Sturleson "har betjent sig af många hans Versar, så att hela den Lärda Verlden är honom evig tack skyldig för många upplysningar i Nordiska Historien."

Sigyn (myth.). Dotter af Narve eller Nörve, Hon var den onde Lokes maka och hade med honom tvenne söner, Narve och Vale. Häfdatecknarne äro ej ense, antingen hon skulle räknas bland Asynjorna, eller icke. Sigyn är en rörande sinnebild af en rättskaffens makas trogna kärlek och ömhet i lust och nöd, ty då Loke, för sin myckna elskhet mot Asarne, blef af dem träffad, på det grymma sätt, att de bundo honom vid trenne klippor och upphängde öfver hans hufvud en giftig orm, hvars etter dröp honom i ansigtet och förorsakade olidliga smärtor, satte Sigyn sig vid hans sida och höll en skål under det droppande giffet, så att det ej måtte skada hennes olycklige make. När skålen var full, nödgades hon tömma den och derunder fick Loke en och annan etterdroppe i ansigtet, men så fort skålen var ut-

tömd, höll Sigyn den åter under giffet, och så skulle hon fortfa till Ragnarök.

Sihlborör, en vacker böjd i Häggums socken i Westergötbländ, dit stenläggningar leda och på hvars topp finnes ett stort stenrör samt många bautastenar.

Sihls socken, annex till Klefva moderförsamling i Skaraborgs län, $2\frac{1}{4}$ mil från Lidköping vid Kinnekulle, består af 9 hemman, uppskattade till 36,340 R:dr, med en folkmängd af 230 personer och en areal af 3,865 tunn. l., hvaraf 10 äro kärr. Socknens jordmån är lera. Kyrkan är ovanligt liten och gammal; af obekant ålder. Här ligger *Sihlboholms* säteri, 4 hemman, som är majorsboställe vid Westgötha regemente. Adr. Lidköping.

Sihvalf, betydde fordom detsamma som *rund*. Det heter således i Alexanders krönika: "*Lifvet sihvalt som en boll*" (lifvet rundt som en boll).

Siikajoki, träffningen vid. Den stod d. 18 Apr. 1808. Ryssarne hade försökt öfverflygla de Finska trupperna, hvilka endast bestodo af 1,460 man, då öfverste Adlercreutz, som märkte detta, och nu, efter general Löwenhjelm tillfångatagande, i egenskap af general-adjutant ledde operationerna, anföll Ryska centern och genombröt den, då Ryssarne nödgades draga sig tillbaka med en förlust af 400 man, hvaribland 200 fångar och flera officerare. Suchtelen berättar, att då öfverste Kulneff här såg en Svensk oficer, major Björnstjerna, utan all försigtighet blottställa sig för fiendens eld, befälde han sina soldater att ej skjuta på honom, och Adlercreutz, ledd af en lika riderlig känsla, gaf sina soldater samma befallning i anseende till Kulneff. Det var denna träffning vid Siikajoki, som utgjorde vändpunkten i 1808 års fälttåg, då Finska arméens reträtt upphörde, och hon började gå anfallsvis tillväga. Segern var äfven början till Adlercreutz' fältherreära, hvarföre man, när Leckö slott af ständerna donerades åt honom, ärnade förbyta dess namn till Siikajoki.

Silk (*Salmo lavaretus*), är en af våra bästa insjöfiskar med ett fett, hvitt och välsmakande kött. Han är mörk öfver ryggen och ljusare under buken med korta spol och fenor, med bred stjärt. Har sin lektid om hösten, då han beger sig från djupet, hans vanliga tillhåll, in på stränderna och till strömmarna, der han då fångas med not och nät. Om vintern fångas han på krok med nors till bete.

Sikfors stångjernsbruk i Hellefors socken i Örebro län, vid norra ändan af sjön Sörelgen, $9\frac{1}{4}$ mil från Örebro. Här smides vid 2 bärdar 1,066 skepp:d stångjern, hvärför i hammarskatt betalas 10 skepp:d 13 lisp:d. Härtill användes eget tackjern. Afsättningsorten är dels Götheborg, dels Stockholm. Ägare är brakspatronen A. J. Uggla. Bruksstämpeln är tvenne i kors lagda hammare med en darpil.

Sila myggor och svälja kameler, ett gammalt ordspråk, troligen infördt från andra länder, efter hvad det deri åberopade djuret bevisar, hvarmed menas att människan ofta är noggrann i små-

saker och blundar eller är likgiltig för saker af ojemförligt större vikt.

Silbodals socken, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Carlstads län och stift, Nordmarks härad och kontrakt, 10 $\frac{1}{2}$ mil från Carlstad, består af 26 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 140,875 R:dr, med en folkmängd af 1,969 personer och en areal af 52,164 tunn., hvaraf 5,750 äro sjöar och kärr. Sockenens hette fordom *Sibbendalen*, men har sitt nuvarande namn af sjön *Silen*, som ligger derinom. Under digerdöden lærer större delen af befolkningen utdött. Den nuvarande kyrkan, hvilken är af träd liksom den fordna, säges vara byggd 1664. Den större ringklockan är gjuten icke långt derifrån och en ofrukthar rund fläck på en åker nära derintill, berättas vara platsen, der det skedde. Silbodal var fordom förenadt med Blomskogs pastorat, men skiljdes derifrån 1640. I socknen ligger *Backa* gård, som har en vacker belägenhet vid *Silen* och varit Stråleslägtens stamgods. Adr. Carlstad.

Silbojock, en trakt i Lappmarken, skall i forna dagar haft en kyrka och någon odling samt en bruksrörelse, som sysselsatt flera hundra personer; men för mer än 100 år tillbaka upphörde det att utgöra en särskild församling, pastorn flyttade till Arjeplog, kyrkan blef lagd i aska "och Silbojocks pastorat tillhör endast sagorna." (Se *Læstadius*). Så vidt man kan sluta af det något obestämda i framställningssättet, synes det, som om han härmed endast menar en obestyrt, bland folket gängse sägen, hvilken saknar all verklig grund.

Silenius, *Nils Nilsson*, borgmästare i Stockholm, var anklagad för någon delaktighet i Meseniernas förbrytelse och afsattes från embetet af drottning Christina. Stockholms borgerskap ingick förgäfvess med en böneskrift för honom; men Carl Gustaf utnämnde honom, efter sitt uppträdande på thronen, till assessor i Svea hofrätt.

Silents, *Wilhelm de*, son af kaptenen vid Helsinges regemente, Herman Silents. Denne härstammande från en adlig Nederländsk släkt, hade tagit sin tillflykt till Sverige att undgå Spanska inquisitionens förföljelser, för hvilka de flesta af hans anförwandter fallit offer. Wilhelm var född på 1660-talet, blef först volontär vid sin faders kompani och avancerade till fänrik, bevistade slagen vid Lund och Landskrona utom andra mindre träffningar, och blef flera gånger sårad; tog afsked efter krigets slut, ingick vid landskansliet i Götteborg, blef landsskreterare derstädes, så justitie-borgmästare och bärådshöfding öfver Säfvedals härad, "president" i Götteborgs stad och lagman i dess lagsaga, i hvilken beställning han adlades 1716. Dog 1719. Sonen,

Silents, *Niklas de*, var född i Götteborg 1698, blef student i Upsala 1714 och sedan magister derstädes, lät prestviga sig 1724, blef pastor vid lifdrabantkorpsen och hofpredikant samt 1728 kyrkoherde i Näsby och Ervalla församlingar i Westerås stift. Var en högst utmärkt predikant, både i sin extempo-

ration och i sina skrifna tal, men också därför så mycket anlitad och sparade sig så föga, att han, utsläpad af öfverdrifvet arbete, afled d. 23 Aug. 1732 vid icke fullt 34 års ålder. Har i handskrift efterlemnadt en *Inledning till den Heliga Skrifts läsning*, ett arbete i två delar, som var färdigt till tryckning och af prästeståndet vid 1731 års riksdag fick en ganska fördelaktig rekommendation; men författarens död hindrade utgifvandet och manuskriptet har sedan förkommit.

Silents, *Govert*, född i Holland, var den förste som år 1621 i Sverige inrättade ett gärmakeri till förädling af råkopparen, hvilken dittills utförts till Lybeck att gäras. Det anlades först vid Säter, men flyttades 1636 till Avesta.

Silfberget, *Östra*, i Tuna socken i Dalarna, arbetades redan i drottning Margarethas tid och fick af henne flera friheter. Tillverkningen steg då här till 5 å 6,000 lödiga marker. År 1597 lemnades likväl denna grufva obruten, ehuru man bunnit till 104 famnars djup; men arbetet ansågs icke löna sig. I senare tider företogs det åter, men öfvergafs änyo. Malmen här innehöll något guld, hvaraf, under Carl XI:s tid myntades dukater, försedda å ena sidan med konungens bild och å den andra med en inskrift, som tillkännagaf att guldets funnits i Östra Silfberget af N. Gripenhjelm. Här träffas äfven blyglans och zinkblände, och ett rödfärgsverk anlades här 1773. — *Vestra Silfberget* och *Vestra Silfbergs kungsgård* (se: *Norrberkes socken*).

Silfplekarehålet kallas en utbuggning nere vid hafsbrynet i Kullen i Skåne, der Danskarne fordom skola ha sökt silfvermalm.

Silfver är den metall, som närmast guld och platin, bäst emotstår förgängligheten och äger, polerat och rent, den största hvithet och glans. Dess tyngd i förhållande till vatten, är som 105,522 till 10,000. Det antager väl ej i luften något slags erg, men flogistiska och isynnerhet svafvelartade utdunstningar fästa sig dervid och fläcka dess yta. Det är, näst guld, den smidigaste metall, men något hårdare för hammaren, och ett gran kan utsmidas till 288 quadr.-tums yta. Det låter utdraga sig till ett hufvudhårs finhet. Det löses fullkomligt och till största mängd i ren saltpetersyra, och kan i smältning förenas med alla hel- och half-metaller, utom nickel och kobolt. Dess förening med guld och koppar kallas *lojerinj*. Med jern förenas det fullkomligt. Tio delar fint silfver, sammansmälta med en del jern, utgöra en fin och ganska smidig blandning, nyttig till allahanda arbeten och föga hårdare än 13-lödigt silfver. Det finnes ofta gediget, då det är 16-lödigt eller bergfint. Det tillverkas dels genom sofring, dels genom handbokning, vattubokning, sällsättning, slamning och vaskning. Den malm eller blyglans, som kan utsofras i rena och hårda stycken, kallas vid Sala *stuff* eller *stuffmalm*. Hufvudsifigten med smältningsprocessen är att kunna i bly insamla det spridda silfret, hvarifrån det sedan kan skiljas genom afdrifning. I Sverige tillverkas allt silfver af blyglans. (Se vidare: *Silfvertillverkningen*).

Silfver. Med detta namn och en tillagd slutändelse ha på Svenska riddarhuset funnits 30 adeliga ätter, de inberäknade, som ursprungligen skrefvo sig *Sölver*. De märkligaste af dem följa här nedan:

Silfverarm, Pålvel, hette förut **Jönsson**, och var ryttmästare, då han 1634 upphöjdes i ädligt stånd. Skref sig *Sölverarm*. Han dog likväl utan manliga arfvingar, då hans ätt utgick med honom. Men en annan, **Erik Michaelsson** till Mieltylla, som af Carl IX blifvit benådad med adelig sköld och vapen, fick 1634 bekräftelse på sitt adelskap under namnet *Sölverarm*. Han skall ha tjent både i krigiska och fredliga värf i mer än 60 år. Detta är enligt Stjernman; men Rothlieb anför icke ätten "*Sölverarm*" såsom utgången, utan säger blott, att den ej får förblandas med en annan Finsk ätt, som icke blifvit introducerad.

Silfverax, Christian, hette förut **Christer Jakobsson Wiborg**, skref sig till Löfnäs och Ugglebo, var drottning Maria Eleonoras stallmästare, blef sedan underståthållare på Gripsholm och dit hörande hemman, derefter häradshöfding i Daga härad och adlad 1647. Afled d. 8 Nov. 1652. Ätten är redan utgången.

Silfverberg, Sven, hette förut **Larsson**, och var borgareson från Nyköping, lärde sig styckgjuteriet i Christiania i Norrige, hvilken uppgift later något besynnerlig, och utöfvade derefter sin konst i Köpenhamn; reste sedan till England, der han, som det heter, "inlät sig i Prints Roberts tjänst, och förfärdigade i sex års tid åtskilliga curieuse inventioner och konster i de Mechaniska vetenskaper, men i synnerhet i Jernstyckens tempererande." Härifrån begaf han sig i Holländsk tjänst, deltog i flera fälttåg mot Frankrike och uppfann pontoner af jernbleck, som ådrogo sig mycken uppmärksamhet; kallades af Ludvig XIV till Frankrike att aflappa vatten ur kärriga trakter, och återvände slutligen på Carl XI:s befallning till Sverige, der han blef ingenjör-kapten; användes vid bergverken till machineriers och mekaniska företags ordnande. Adlades 1637, då han skref sig *Sölverberg*, fick öfverstlöjtnants titel, och dog d. 7 Aug. 1727 vid 74 års ålder.

Silfverbjelcke, Olof. Denna ätt introducerades på riddarhuset 1625, d. v. s. vid adelsmatrikelns ordnande, med ofvannämnde **Olof**, om hvilken man ingen ting annat vet, än den korta under rättelse, som finnes hos Stjernman, att han var "son af Benct Nilsson til Ledinge, som berättas hafva varit Konung Johans Feltschär, samt blifvit balsbuggen för det han skiöt ihjäl hans — — —" Någon läkare med detta namn hos Johan III, finnes likväl icke hos Sacklén.

Silfverbrand, Jöns, var soldat för Räfsebo hemman i Småland och kallade sig derefter "Räfsebo Jösse"; tjente upp sig till regements-quarttermästare och adlades 1650.

Silfverbåiten och **Silfverkragar** höra till Laparnes prydnader. De förra bäras af både män och kvinnor, de senare af kvinnor allena. Silfverkragen (*Kraka*) är af mörkt kläde, till formen

liknande en stor gammalmodig nattkappa, hvarpå en mängd grannlåter äro insydda, tjocka plåtar, fyrkantiga, klotrunda eller äggformiga, för det mesta förgyllda, och utsirade med platta kors, ringar eller dylikt, allt ordnad i en viss symetri. Denna prydnad är ganska dyrbar, ty endast för ett par större knappar (*naulekah*) betalas stundom en renoxe, stundom en sådan och en kalf. En hel krage kan således kosta ända till 20 renars värde. Bältet är 2 tum bredt och fyrkantiga förgyllda silfverplåtar derpå fästade så tätt bredvid hvarandra, att intet af lädret synes. Det är naturligtvis endast rika personer, som kunna bestå sig dylika grannlåter, hvilka för öfrigt bäras blott vid högtidliga tillfällen, såsom vid bröllopp, nattvardens begående o. s. v. Stundom pläga likväl mindre förmögna brudpar låna ihop dylika saker från åtskilliga håll.

Silfverbüjel, Silfvergren, Silfverkloo och **Silfvermusquet** äro redan utslucknade ätter utan någon märklighet.

Silfvercrantz, Johan, hette förut **Hyltén**, och var son af kyrkoherden i Ölmestad i Småland, Andreas Jonæ Hyltbenius; blef advokat-fiskal i kammar-kollegium, sedermera assessor och kammar-råd, i hvilken beställning han adlades 1682; men dog i Stockholm vid 72 års ålder, d. 1 Febr. 1717, utan manliga arfvingar, då ätten utgick med honom. Hans äldre broder adlades sedan under namnet *Silfverskold*, och en hans brorson blef landshöfding och friherre, med bibehållande af slägt-namnet Hyltén (se detta ord).

Silfvercreutz, Peter, son af kapten Myra, blef 1703 förare vid öfverste von der Noths regemente, sedan fänrik och skulle med några rekryter afgå till arméen i Sachsen, men kom ej längre än till Riga, hvilken stads belägring 1710 han måste uthärda; blef fängnen hos Ryssarne, men räddade sig lyckligen ur deras händer 1711; hemkommen anställdes han vid Östgötha infanteri, deltog i Stralsunds belägring och beforderades för sin dervid ådagalagda tapperhet till kapten. Adlades 1719, men hans vidare öden äro obekanta.

Silfvercrona, Peter, hette förut **Spiring**, och var köpman i Holland; användes af Gustaf Adolf i åtskilliga finansiella ärenden, blef sedan general-tullförvaltare i Sverige och dess underliggande provinser, i hvilken beställning han adlades 1636 tillika med sin stufson, som då endast var ett 6 års barn. Blef kammar-råd och finansråd samt resident hos Generalstaterna; rapellerades derifrån 1650 och blef general-förvaltare öfver "licenter och portorier" i Lifland, Pommern och Mecklenburg; dog under en resa i Haag 1652, utan barn, då ätten utgick med honom. Hans stufson, **Johan Flitp**, som förut hette **de Bonmartz**, var född i Holland 1630, blef, endast 20 år gammal, efter stuffaderns resident i Holland, kommerseråd och sedan öfverdirektör vid stora sjötullen i Stockholm, hvarest han dog d. 12 April 1702 utan manliga arfvingar, då ätten helt och hållet utslucknade.

Silfverharnesk, Mathias, hette förut **Eriks-son**, hade länge och med tapperhet tjent under

30-åriga kriget och var ryttmästare, då han 1653 adlades, blef sedan major och kommandant på Tavastehus slott. Dog 1670.

Silfverhjelm, Henrik, son af en "Knechtehöfvidsman" i Gustaf I:s tid, Mathis Henriksson; var ståthållare i Kalmar, då han 1575 adlades af Johan III. Hans son, som var assessor i Svea och Götta hofrätter, introducerades 1625. Hans sonson,

Silfverhjelm, Göran, kom år 1700 i tjenst som drabant och gjorde alla de följande årens fälttåg, hvarunder han vid flera tillfällen utmärkte sig. Bland annat tillfångatog han år 1704 i Lemberg Polske guvernören Galetsky, som förgäfves bjöd honom 1,000 dukater för sin frihet; blef major vid lifregementet och 1709 öfverstlöjtnant, då han med endast 600 man inlagit staden Staritzandorowa, som hade en besättning af 6,000 kossacker. Under slaget vid Poltava var han posterad vid Stokolkow med 300 man af regementet, med hvilka han följde Carl till Turkiet. Här blef han 1712 öfverste för nämnda regement och skickades följande året af konungen till Wallachiet att uppköpa hästar och andra behöfver; deltog i Norska fälttågen 1716 och 1718, hvarunder han befordrades till general-major. Efter Carls död var han den förste af regements-cheferne, som hyllade Ulrika Eleonora, hvilket exempel följdes af de öfrige, och för S. medförde belöningen af friherreskap och general-löjtnants värdighet. Han blef sedan general af kavalleriet och 1734 fältmarskalk, men dog redan 1737 endast 56 år gammal. Hans son,

Silfverhjelm, Clas Erik, född d. 25 Jan. 1725, ingick vid Smålands kavalleri och avancerade der så hastigt, att han redan 1749, således vid blott 24 års ålder, var öfverstlöjtnant, R. af S. O. 1758, öfverste i arméen 1760, chef för Smålands kavalleri 1762, och s. å. landshöfding i Jönköpings län, 1778 i Skaraborgs, och 1784, genom byte med grefve Ekblad, i Upsala län. Var på riksrådsförslag 1769, men undanbad sig denna ära. Tog afsked straxt efter tillträddandet af Upsala län, och dog d. 21 Nov. 1792. I Gustavianiska Papperen anføres han som en bland de landshöfdingar, hvilka af Hattarne vid 1771 års riksdag anklagades för inblandning i riksdagsmannavalen, hvilken anklagelse dock icke för honom lärrer ha medfört några menliga följder. Hans son,

Silfverhjelm, Georg, hade flera diplomatiska beskickningar vid åtskilliga hof, uppträdde som författare med en skrift öfver magnetismen, utgaf *Samlingar för Hjertat och Snillet*, 4 häften, till det mesta innehållande sentimentala öfversättningar från Ossian, Sterne m. fl.; öfversatte Hubers *Hemliga Domstolen*, och ärnade, i förening med Carlander och Geijer ombesörja utgifvandet af Thorilds samlade skrifter; men dog innan början medhans.

Silfverklunga, Gustaf, son af kornetten Axel Eriksson, hvilken under 30-åriga kriget blifvit upphöjd i adligt stånd, då han kallade sig *Sölverklunga*, men stupade vid Eger. Hans son, **Gustaf**, som tjent vid Lievens Finska kavalleri-regemente,

der förhållit sig med mycken tapperhet och avancerat till ryttmästare, fick 1680 bekräftelse på sitt adelskap, hvilket han ej vidare kunde bestyrka, emedan diplomtet, jemte all hans öfriga egendom, förstörts af en vålded. Han dog likväl barnlös och slöt sjelf sin ätt.

Silfverling var i början af 1700-talet stenbuggare i Wadstena, hvarest han skall i sandsten ha huggit en vacker basrelief, föreställande Christi gång till Golgatha.

Silfverlood. Med detta namn finnas på riddarhuset två ätter, som båda skrifvit sig *Sölverlood*. Den äldsta inkom dit 1638, med **Olof Andersson**, son af en sockenskomakare i Westergöthland, hvilken efter 35 års krigstjenst adlades ofvannämnda år. Han var då major vid Westgötha kavalleri, blef sedan öfverste. Den andra ätten stiftades af hans yngre broder, **Jöns Andersson**, hvilken som regements-quartermästare vid ett Småländskt infanteri-regemente adlades 1647.

Silfverlås, Hans, son af en Peter Verklæs, född Holländare, som bodde vid Kalmar. Sonen blef borgmästare derstädes och adlades 1647, emedan han "befordrat stadens välstånd och förnöftiga regering", samt dessutom gjort kronan åtskilliga penningeförsträckningar.

Silfverpatron, Göran, hette förut **Jakobson**, och hade under Carl IX:s och Gustaf Adolfs tid från simpel soldat tjent sig upp till öfverste och ståthållare i Riga. Adlades 1635 med namnet *Sölverpatron*, då han fick afsked för sin höga ålderdom. Ätten utgick med hans son, öfverstlöjtnanten vid Uplands kavalleri, **Jakob S.**, född 1607, hvilken under Danska kriget blef d. 4 Aug. 1644 under ett ströftåg illa sårad, mellan Kiel och Rendsburg, tillfångatagen af Danskarne och af dem mördad.

Silfverskog, Michael, hette förut **Skog** och började sin bana som ryttare vid Hedvig Eleonoras lifregemente, i hvilken ringa grad han förblef i 10 år, då han äntligen befordrades till korporal. Sedermera gick det likväl något fortare, ty 1713 var han ryttmästare. I slaget vid Helsingborg 1710 hade han blifvit illa sårad, och följderna deraf tvungo honom att taga afsked 1717. Han upphöjdes 1719 i adligt stånd och dog 1726. Hans äldre broder hade förut blifvit adlad under namnet *Gyllenskog*. Ätten Silfverskog tros vara utgången, ty sedan 1734 års riksdag har ingen för densamma tagit säte och stämma på riddarhuset.

Silfverskrin. Två märkvärdiga sådana ha funnits i Sverige, nemligen det som förvarade Erik den Heliges ben och det, hvori den heliga Britas gümmedes. Det förra, som ofta bars omkring vid högtidliga tillfällen och dessutom årligen på hans dödsdag samt d. 24 Jan., till minne af benens flyttning till Gamla Upsala, hade dels derigenom, dels genom sin ålder, blifvit skadadt, så att det 1405 behöfde omarbetas, hvilket också skedde af guldsmiden Lambert. Hårtill åttingo 534 Engelska nobler. Johan III lät 1577 ånyo förbättra skrinet, hvarefter helgonets ben med stor högtidlighet på Allhelgonadag åter nedlades deri och det

Hyllades från slottet till domkyrkan att nedsättas under en för ändamålet särskild byggd marmorkur; men hvilken bortogs 1729. Det står nu bakom ett förgylldt jernskrank, der det beqvämligen kan ses. Inuti detsamma är en trädkista, klädd med gult siden, hvori förvaras helgonets ben och hufvudskål jemte halsknotan, som är af bödelns svärd genombuggen. Dock tror Peringsköld, att den rätta hufvudskålen är bortbytt mot en annan, som lagts i stället. I skrinet förvaras äfven den krona, som fanns i Eriks graf, hvilken är af förgylld koppar med några infattade ädla stenar, samt hans tagelskjorta och några andra helgons relikier. — S:t Britas skrin, som skall ha vägt 429 lödiga marker, blef under striderna mellan Sigismund och hertig Carl taget och bortfördt till Polen. Om helgonets ben då medföljde, eller om de, såsom några tro, blifvit på hertig Carls befallning i hemlighet begrafna, vet man ej med säkerhet.

Silfversköld, Niklas, son af kyrkoherden Anders Hyltbenius i Ölme stad af Wexiö stift, var född d. 18 Jan. 1635, gick, efter att ha blifvit magister i Upsala, 1664, i hertig Adolf Johans tjänst som handsekreterare, men kunde ej utbärda der längre än ett år, i anseende till hertigens ostadiga lynne. Som han efter sin fader ärft en icke obetydlig förmögenhet, företog han en resa till flera utländska universiteter, hvarifrån han hemkallades 1667 och utnämndes till juris Suetici et Danici professor vid Lunds universitet, hvars högtidliga invigning d. 28 Jan. 1668 han utförligt beskrefvit. Erhöll 1672, efter den afsatte Beckman, professionen i jus romanum; blef akademiens sekreterare och fick tillsynen öfver dess hushållning, hvarförutan han begagnades i flera kommissioner och särdeles vid landstatens i Skåne organisation. Han hade äfven under kriget gjort regeringen åtskilliga penningeförsträckningar, hvilka samfälda förtjenster 1686 belönades med adelskap, då han antog ofvanstående namn. Året derpå fick han tjänstledighet, då hans måg Ehrenborgh förordnades till vikarie; men då denne afled 1700, begärde han återfå sin tjänst, hvilket äfven beviljades honom. Han fick dock ej länge åtnjuta denna förmån, ty han afled i Stockholm redan d. 11 Jan. 1702. Har stiftat ett stipendium vid Lunds universitet, hvartill han anslagit 1,000 d:lr smt. Var broder till Silfvercrantz och farbroder till friherre Hyllén, samt borgarståndets talman 1719, borgmästaren von Hyllén. Hans son,

Silfversköld, Nils, född 1677, ingick 1698 i kammar-revisionen, företog 1703 en vidsträckt utländsk resa; blef, efter återkomsten 1707, sekreterare i Götha hofrätt, sedan assessor och hofrättsråd derstädes, samt 1739 landsböfding i Christianstads län, hvarifrån han tog afsked 1745, och dog på sin egendom Rösjöholm d. 16 Febr. 1753. Hans son,

Silfversköld, Arvid, född d. 17 Dec. 1710, ingick 1732, efter slutade studier, i Götha hofrätt, der han 1752 blef hofrättsråd, 1758 revisions-sekreterare, och 1761 landsböfding i Hallands

län, samt 1771 president i Götha hofrätt, och s. å. friherre. Var två gånger på riksrädsförslag, blef Kom. af N. O. 1772; tog afsked 1781 och dog d. 24 Nov. s. å. Hans son,

Silfversköld, Carl Ulrik, född d. 31 Jan. 1749, ingick vid artilleriet, der han 1787 var öfverstlöjtnant och tygmästare, blef sedan general-fälttygmästare, chef för Götha kavalleri, general-major, öfver-kommendant i Götheborg och öfver alla fästningar på rikets vestra kust, Kom. med St. K. af S. O. Tog afsked 1817, och dog d. 25 Juni 1819.

Silfversköld, Peter, en yngre son af professor S., var född på Tågarp i Skåne d. 8 Febr. 1691, ingick i Götha hofrätt, der han 1735 blef hofrättsråd, två år senare revisions-sekreterare, och 1742 justitie-kansler. Som sådan utförde han aktoratet mot generalerne Lewenhaupt och Budenbrock, samt begagnades dessutom af det rådande partiet vid många andra förrättningar. Dessa hans förtjenster belönades 1747 med presidentskapet i Åbo hofrätt. Han lär likväl icke här ha funnit sig fullkomligt väl, ty vid 1756 års riksdag klagade han öfver att han ej kunde vänja sig vid Finska klimatet, anförde sina 44-åriga besvärliga tjänster, sin bräckliga hälsa och begärde att, med lönens bibehållande, få vistas sin återstående lifstid i Sverige. Han fick likväl dertill tillåtelse endast till nästa riksdag, men begagnade sig ej deraf, och dog i Åbo d. 8 Febr. 1758. Var R. af N. O.

Silfversköld, Nils August, född d. 7 Juli 1787. Om honom vet riddarhusets genealogi ingenting annat att berätta, än att han rest utrikes, återkom 1812 och är utan tjänst; men hvad som vid hans namn fäster en slags märkvärdighet, är hans egenkap af innehafvare af en del af den Sahlgrenska donationen, om hvilken berättas i Biogr. Lexikon: "S. stiftade, enligt ett på Löberöd i afskrift förvaradt testamente af d. 2 Maj 1774, ett *Commendari för Wasa-Orden af Gåsevadsholm och Dal i Halland med allt derunder liggande frälse, afvel och lösören*, hvilket Konungen i Sverige, då nämnda ledighet inträffar, eger disponera åt någon Commendeur af Wasa-Orden till besittning och nyttjande för lifstid emot det att $\frac{1}{10}$ del utaf netto-revenuen inbetalas till Wasa-Ordens kassa. Likaledes bestämde han i samma testamente till *Riddargods Koberg i Westergöthland med gods, afvel och lösören*, hvilket Konungen då eger för lifstiden förläna till en Riddare af Wasa-Orden. Koberg med underlydande gods, alltsammans omkring 20 mantal säteri och frälse, stiftades till släkt-fidei-commis 1761, då S. köpt det af General B. Ribbing, och blef försedt med ofvannämnda tillägg af d. 2 Maj 1774, stadfästadt af K. Maj:t d. 7 Apr. 1775. Koberg med 3 underlydande ladugårdar eger 1,100 tunnland åker och äng under eget bruk, 300 tunnland under arbetstorpares och frälsebönders. Riddaren kommer att ock erlägga $\frac{1}{10}$ af årliga netto-revenuen till Wasa-Ordens kassa. Innehafves för närvarande, liksom den öfriga framtids-donationen, af Baron N. A. Silfversköld, Sahlgrens dotter-

dotters sonson, gift med en Fröken Ramel från Öfvedskloster i Skåne." Enligt en uppgift på ett annat ställe i samma Lexikon, är baron S. en af Sveriges rikaste possessionater.

Silfversparre, Isak, af en gammal ätt, som härstammar från en Harald Sunesson, hvilken lefde på 1400-talet, och var underlagman i Upland. Rothlieb säger, att den förmenas hafva samma ursprung som den utgångna Kjörringe-ätten; men Stjernman påstår, att den icke bör förblandas med densamma. Hon var en bland dem, som 1625 introducerades med den ofvannämnde Isak S., hvilken var öfverste för Uplands, Nerikes och Werm-lands kavalleri, samt dog 1642. — En ättling af denna släkt var erkebiskopen i Upsala Johannes Haquini, som dog 1431. — En annan ättling deraf, **Arendt Persson**, kornett vid hertig Carl Philips lifkompani, stupade i slaget vid Kockenhusen. Andra medlemmar af släkten ha varit,

Silfversparre, Pehr, född i Småland, ingick i krigstjenst 1696, deltog i de flesta af Carl XII:s fälttåg ända till Pultava, då han var major vid Södermanlands regemente, såsom chef för dess ena öfbrigblifna bataljon, följde han konungen till Turkiet, hvarifrån han skickades med öfverste Gyllenkroks korps till Kzarnovitz, der han, tillika med den, föll i Rysk fångenskap och fördes till Sibirien. Genom underofficern Gutofskys biträde lyckades han undkomma till Archangel och derifrån på ett Holländskt skepp 1720 till Sverige, der han åter tillträdde sin majorsbeställning med öfverstlöjtnants titel; blef 1739 chef för Jönköpings regemente och tog afsked 1747 som general-major, och dog s. å. barnlös vid 68 års ålder. Han hade blifvit illa sårad vid Riga.

Silfversparre, Arendt Gustaf, son af lagmannen med landshöfdinge titel Carl Gustaf S., var född d. 25 Febr. 1727, ingick i Svea hofrätt och kammar-revisionen, men isynnerhet vid hofvet, der han blef kammarherre hos Adolf Fredrik och sedan hos Gustaf III, men erhöill tjenstfrihet 1777; deltog i åtskilliga jagt- och skogs-kommissioner och upphöjdes 1809 i friherrligt stånd, då han tillika blef hofmarskalk. Detta skedde troligen för sonens skuld (se nedan), emedan mannen sjelf icke var på något sätt utmärkt. Dog 1817. Sonen, **Isak Lars S.**, hofmarskalk hos prinsessan Sofia Albertina, öfverste, chef för Smålands dragoner och Kom. af S. O., var en bland 1809 års män och en af Adlercreutz' följeslagare vid Gustaf Adolfs tillfångatagande. Han blef, sedan Adlercreutz inträdde i statsrådet, general-adjutant och chef för Stockholms garnison; men hans svaga och vacklande förhållande vid Fersiska mordet föranledde hans afägsnande från denna befattning. Dock utnämndes han äfven sedan till general-major och general-löjtnant, samt Kom. med St. K. af S. O. Dog 1833.

Silfversparre, Adolf Fredrik, född d. 21 Nov. 1744 och son af hofjägästaren och riddaren Lars Johan S., blef 1773 assessor och följande året hofrättsråd i Åbo hofrätt; flyttades 1775 till den kort förut inrättade hofrätten i Wa-

sa, der han blef vice president 1779, R. af N. O. och skulle sannolikt stigit ännu högre, om han ej dött i sin bästa ålder d. 13 Juli 1784.

Silfversparre, Sofie, hoffröken, född 1783, död 1815, omtalas af Boije, i hvars Mål.-Lex. det heter, att hon "copierade i olja ganska täckt andra mästares arbeten, och hade mycket sinne och värma för konsten i allmänhet."

Silfversparre, Johan, adlades såsom löjtnant 1647, emedan han, som det heter hos Stjernman, "beviste med en i Åbo Häf-Rätt gillad ättetafa sig vara å fäderne den siunde i rätt nederstigande linea ifrån Jöns Spåra, som lefde 1411 af den gamla adeliga Spåra-släkten, hvilken sedermera igenom tillstötta vedervärdigheter kommit af sig och begifvit sig till Presteligt och Borgerligt väsende." Att ingå i prestembetet eller i ett borgerligt yrke var således för en adelsman, enligt den tidens naiva uttryckssätt, att komma af sig. Hans ätt utlocknade emellertid utan hjälp med hans son, **Erik Johansson Silfversparre**, som dog barnlös d. 22 Febr. 1670. Förhållandet med honom är emellertid ett af de många bevisen, huru lätt adelskap då beviljades, ty Spåre-ätten innehade redan förut sitt nummer på riddarhuset och pretendenten hade således endast behöft hänvisas att ingå under det, utan att stifta någon egen ätt. (Se: *Spåre*.)

Silfverstedt, Bengt, son af bonden och nämndemannen i Kibla by i Alsters socken i Werm-land, Olof Månsson, kallade sig efter sin födelseort Kihlstedt, studerade i Upsala och blef 1719 sekreterare i högsta ombudsmans-expeditionen, då han samma dag upphöjdes i adligt stånd. Han antog nu namnet *Silfverstedt* och skref sig "till Lund, Skällerö och Söderby"; blef assessor och hofrättsråd i Svea hofrätt, och dog d. 13 Juni 1738. Till hans betordringar torde väl äfven hafva bidragit, att han var gift med en af kongl. rådet greve Gyllenborgs döttrar. Ätten utgick med kaptenen vid Uplands regemente **Johan Fredrik S.**, som dog d. 3 Nov. 1788.

Silfverstjerna, Johan, son af underlagmannen i Södermanland Måns Månsson, hade flera uppdrag i fremmande länder, man vet ej af hvad art, men hvilka han försäkras hafva "väl och troligen förestått", blef sedan hofråd, sekreterare af staten och "legat till Moscovitiska tractaten"; adlades 1638, men dog d. 1 Juni 1660 vid 54 års ålder, utan manliga arfvingar, och slöt sålunda sjelf sin adliga ätt. Gezelius säger, att han "lemnade otrolig rikedom efter sig uti reda penningar, men ännu mera uti fastigheter. Utom kontanter och de nämnda säterierna (Ludgonäs, Stjernrop, Nygård m. m.), fingo hans efterlevande trenne döttrar öfver 300 frälsehemman i arf, dem de intill konung Carl XI:s regering innehade. Vid reduktionen måste de återlemna, med många års räntor, till kronan, alla de gods, som drottning Christina till fadren bortskänkt"

Silfverstolpe, Gudmund. Denna ätt härstammar från Skottland. En man, hvars Skottiska namn icke är uppgifvet, måste, i slutet af 1500- eller

början af 1600-talet, för religionens skuld lemna sitt fädernesland och begaf sig till Wermland, der han kallade sig Anders Maskål eller Matsskåhl. Hans son, **Brynolfus Andree**, var först krigsprest, men blef sedan, 1641, kyrkoherde i Hesselkog på Dalsland, då han antog namnet Hesselgren. Han dog 1674. Hans son, **Abraham**, blef fiskal i banken och dennes son, **Gudmund**, inspektor öfver kammar-arkivet, sedan assessor i kammar-revisionen med kammar-revisionsråds titel; upphöjdes 1751 i adligt stånd, då han kallade sig *Silfverstolpe*. Han var då en man om 73 år. Hans sonson,

Silfverstolpe, Axel Gabriel, föddes d. 10 Aug. 1762. Hans fader var hanko-kommissarien och R. af Carl XIII:s orden, Fredrik S. Blef vid 17 år student i Upsala och ingick vid 18 års ålder i kansliet; blef 1782 förste riddarbus-kanslist och kopist i krigs-expeditionen; gjorde sig tidigt känd genom flera tal, hållna öfver aflidne medborgare, vann i Svenska akademien inom 3 år 3 stora pris, nemligen för äreminnen öfver *Birger Jarl* och *Sten Sture d. y.* samt *Skaldebref till dem, som söka ett odödligt namn*, hvarjemte vitterhets-akademien belönade honom för en på Fransyska författad afhandling, svar på akademiens fråga: "Om man med någon vissbet kunde sluta till ett folks seder af de sköna konsternas af- eller tilltagande hos detsamma?" Svenska akademien kallade honom till sin ledamot och hans inträdestal der d. 4 Mars 1795 blef märkvärdigt genom sina följder. Reuterholm hade nemligen affekterat den lediga platsen; men akademiens pluralitet fann ej för godt att i detta fall rätta sig efter gunstlingens önskan. Han ville således hämnas på henne och hennes motsträfvighet, och det ofvannämnda talet gaf förevändningen dertill. S. hade deri, frimodigt, men på ett varsamt språk yttrat sig med loford öfver Axel Fersens förhållande vid 1789 års riksdag. Häre såg regeringen eller låtsade se en tydligt uttalad opposition emot hennes system, som var den aflidne konungens; ett skarpt förebrående bref afläts d. 7 Mars till akademien, som derigenom uppbäddes och hvars papper togos i beslag. Det blef till och med fråga om att ställa hennes sekreterare, Rosenstein, under tilltal för det han icke hindrat talets hållande; men då varande riksdrotset, greffe Wachtmeister, afstyrde det, och den unge konungen, Gustaf Adolf, hindrade, genom sin mellankomst, den tillämnade förföljelsen mot sin lärare R., som man ville aflägsna från hans person. Mot Silfverstolpe, den egentligen brottslige, kunde man ingenting vidare göra, än att man öfvertalade enkedrottningen att skilja honom från den befattning såsom hennes handsekreterare och hofjunkare, hvartill hon 1792 valt honom. Lyckligtvis hade riddarbus-direktionen nog hederskänsla och sjelfständighet att, utan fruktan för premierministerns ovilja, utnämna honom till den då just ledigblifna riddarbus-sekreteraretjensten, så att han i ekonomiskt hänseende ingenting förlorade. På denna post kvarblef han till sin död, och de enda ynnestbevis från regeringens sida, som vederfors

honom, voro nordstjernan och kammarherrenyckeln, hvilka han erhöill 1810 och 1811. Dog d. 5 Sept. 1816. Hans offentliga verksamhet var dels litterär, dels politisk. Han tillhörde från ungdomen de mera frisinnaade grundsatzerna, åtminstone dem som bekändes af oppositionen mot Gustaf III, och förblef dem trogen alltigenom, dock utan att låta dem urarta till demokrati. Inkallad i konstitutions-utskottet 1809 är han en bland stiftarne af vår grundlag, hvilken han till en stor del redigerat, och isynnerhet lärar den ännu gällande tryckfrihetslagen till största delen vara hans verk. Som skald var han bildad i den då herskande Franska skolan, utan att vara slaf af hennes regler; hans diktation är flytande och vacker, tankarna sunda; men den högre flykten, den lifligare inbillningen och originaliteten fattas. Han egnade sig äfven på sista åren åt forskningen öfver ett nytt system för Svenska språkets stafningssätt, men hvilket icke möttes af allmänna bifallet. Något, hvarför det deremot odeladt egnades honom, var hans fasta, redliga, flärdfria karakter och hans varma nit för allt hvad han ansåg rätt, sannt och gagnande. Var ledamot af vitterhets-, vetenskaps- och musikaliska akademierna samt af Skandinaviska litteratur-sällskapet i Köpenhamn. Har utgivit tvenne delar *Skaldestycken*, en afhandling kallad: *Hvad synes allmänna Opinionen önska till en, nu (1809) möjlig förbättring af Svenska Statsförfattningen? Försök till en enkel, grundriktig och derigenom oföränderlig Bokstafverings-Teori för Svenska Språket; Öfningar i Fransyska Språket* m. m., samt dessutom åtskilliga tal, afhandlingar i Läsning i Blandade Ämnen och uppsatser i Stockholms Posten. Hans son,

Silfverstolpe, Fredrik Otto, född d. 25 Aug. 1795, utnämndes, af aktning för dess fader och som en belöning för dess förtjenster, redan vid 20 år till vice riddarbus-sekreteraresysslan; blef 1818 magister i Upsala, ryttmästare i generalstaben, löjtnant vid Skånska dragon-regementet, år 1832 riddarbus-sekreterare, major i arméen, R. af S. O., fullmäktig i riksgäldskontoret och 1844 statsråd samt föredragande för ekklesiastik-ärenderna; lemnade denna plats 1848, och blef 1849 landsböfving i Westerås län.

Silfverstolpe, Fredrik Samuel, yngre broder till Axel Gabriel S., född 1769 d. 28 Dec., öfverintendent och präses i de fria konsternas akademi, hvilken befattning han erhöill 1813 och lemnade 1836. R. af N. O.; hade förut varit chargé d'affaires i Wien från 1796 till 1802; är, enligt Boije, "elev af Desprez; utöfvar konsten, synnerligen landskapsmålning i gouache." Deras kusin, **Silfverstolpe, Gustaf Abraham**, föddes d. 31 Okt. 1772, blef student i Upsala 1790, magister 1794 och politices docens 1797. Han förenade sig nu med Höljer, hvars råd och vägledning han i allt blindvis lydde, inrättade ett slags politiskt sällskap, kalladt *Juntan* och en pensions-stiftelse för unge studerande, anlade en bokhandel i Stockholm och Upsala och utgaf en *Journal för Svensk Litteratur* samt var, alltid ledd af Höljer, själen

i den gäckelaktiga tillställning, som föröfvades vid den akademiska festen i Upsala på Gustaf Adolfs kröningsdag. (Se: *Musikprocessen*.) Följden här af blef hans relegation från Upsala. Lika olycklig var han i sitt bokhandelsföretag, som slöts med en bankrutt. Han flyttade nu till Stockholm, der han utgaf en ny tidning: *Läsning i ett och annat*, en *Svensk Geografi*, en *Lärobok i Gamla* och en i *Svenska Historien*; *Afhandlingar i Amnen rörande de Fria Konsterna*, o. s. v. Blef 1808 rektor i Norrköping; efter revolutionen och Carl Johans hitkomst blef han lektor i Linköping, rikshistoriegraf med kansliråds titel och fick en pension för att skriva *Historia öfver Förhållandena mellan Sverige och Norrige ifrån dessa staters uppkomst intill närvarande tid*. Lät prestviga sig 1821, och fick följande året Söderköpings pastorat, der han dog d. 2 Sept. 1824. Han var till det yttre liten och puckelryggig, af ett lifligt och eldigt sinnelag, föga grundlig, men qvick och böjd för satiren, samt alltför litet vårdande sin ekonomi, hvarigenom hela hans lefnad blef en fortsatt kedja af svårigheter och penningbekymmer.

Silfverstolpe, Lars, son af öfversten i arméen och R. af S. O. David Samuel S., och sonson af Gudmund, var född 1768, öfverstlöjtnant vid Svea artilleri och R. af S. O., stupade vid löpgravnen utanför Fredrikshall för en Norsk kanonkula d. 13 Aug. 1814. Han är den äldste Svenske officer, som föll under det sista korta kriget mellan Sverige och Norrige. Hans blod stänkte på hans der bredvid stående son, som kastade sig öfver faderens lik, men ihågkommande sina pligter som soldat, snart hämtade sig, kufvade sin smärta och återvände till sin kanon. Denne son är nuvarande chefen för Wendes artilleri-regemente, R. af S. O., **David Wilhelm S.**, född d. 26 Juni 1798. Blef underlöjtnant vid Svea artilleri 1813.

Silfverstråle, Isak, son af prosten och kyrkoherden i Norrköping, Johannes Enander, var född 1665, ingick 1691 i Svea hofrätt, gjorde derefter en vidsträckt utländsk resa och anställdes, återkommen derifrån, 1695 som assessor i Dorpts hofrätt, hvarifrån han 1704 flyttades till Svea hofrätt. Adlades 1698. Dog d. 11 Mars 1716. Broder till Enanderhjelm samt brorson till Gyllenadler och Enesfelt.

Silfverstråle, Gustaf, hofjunkare, född i Westmanland 1748, död 1816, hvarom säges hos Boije att "med mycket sinne för konsten var han en behaglig Landskapstecknare, samt skicklig i crayon och lavur med tusch."

Silfverström, Johan, son af en Lydert Otto, som kallas "bergsman på Åsen", och förmodligen var af Tysk härkomst. Sedan han studerat i Upsala, reste han 1634, endast 18 år gammal, ut till Tyskland, hvars förnämsta universiteter han besökte, återkom till Upsala, der han 1643 blef docens, 1646 syndicus i Falun, tre år senare bergmästare derstädes, hvilket embete han dock, efter några års förlopp, utbytte mot det af landsdomare i Öster- och Westerdalarna; fick 1658 uppdrag att, jemte landshöfdingen friherre Lorentz Creutz,

emottaga de delar af Norrige, som efter Roskilnska freden skulle tillfalla Sverige, och reglera gränsen mellan båda rikena. Då kriget kort derefter åter utbrutit, tillfångatogs han af Norrmännen och hölls under 9 månader i ett svårt fängelse. Befriad derifrån blef han 1660 bergmästare i Salberget, i hvilken beställning han adlades 1666, då han antog namnet *Silfverström*. Blef 1669 assessor i bergskollegium, tog afsked 1680, och lärar ha dött icke långt derefter af hypokondri. Ätten utgick med kaptenen vid artilleriet och R. af S. O. **Johan Otto S.**, som dog ogift d. 12 Nov. 1780.

Silfversvan, Henrik, son af kvartermästaren vid adelsbanan, Jon Eriksson, som dog 1709 af de sår han fått i en träffning mot Ryssarne. Sonen **Henrik** blef 1630 vid 26 års ålder simpel soldat, men tjente sig upp genom alla graderna, så att han 1642 var kapten; blef sedan major och adlades 1648 under namnet *Silfversvan*. Dog i Stockholm d. 19 Juni 1667.

Silfversvärd, Lars, son af bonden Lars på Qvånum och Bane, adlades 1630. Han hette förut Lasse Larsson. Som adelsman skref han sig till Wägestorp och var, då han uppböjdes dertill, ryttmästare; blef sedan kommandant på Elfsborg och 1640 ryttmästare öfver adelns rusttjenst i Södermanland, Östergöthland, Nerike och Wermaland.

Silfvertillgången i Banken. Denna har ganska mycket varierat på olika tider. Då realisationen 1776 beslöts, var den metalliska kassan endast 1,907,000, hvilken skulle motsvara en sedelstock af 8,369,423 R:dr. Redan följande året hade likväl genom åtskilliga medel en ökad silfvertillgång blifvit anskaffad, så att den då utgjorde 4,670,052 R:dr. Under den fördelaktiga handelskonjunkturen, som härpå följde, infördes betydligt silfver till landet, hvilket icke blott motsvarade det vid denna tid inträffade stora spannmålsbehovet, utan äfven lemnade något öfverskott. År 1800 utgjorde bankens silfvertillgång endast 1,284,000 R:dr, men icke desto mindre bibehöll sig kursen nära nog vid pari. Genom de åtgärder, som sistnämnda år beslötos till realisationens betryggande, ökades silfvertillgången, så att den 1804 var 3,437,000 R:dr, hvarvid den bibehöll sig under de följande åren till 1808, då den, genom de inkomna Engelska subsidierne ökades, så att den vid sistnämnda års slut utgjorde 5,437,000 R:dr. Ebara bankens metalliska fond således var mer än fyra gånger större än åtta år förut, så sågs det likväl kort derefter nödvändigt att stänga den för utvexling af silfver. Icke desto mindre nedgick den metalliska kassan så, att den 1814 endast var 4,830,541 R:dr. Silfverutvexlingen, som till namnet fortläp till ett visst inskränkt belopp af högst 2 R:dr på hvarje person, minskades ytterligare vid 1815 års riksdag, då den fastställdes till 200 R:dr hvarje vecka i 2 och 4 skillingstycken. Denna åtgärd tjente endast till att förskaffa en liten inkomst åt några af hufvudstadens sysslolösa befolkning, som lyckades tränga

sig fram till bankoluckan, men kunde naturligtvis ej medföra det ringaste indlytande på kursförhållandet, och afskaffades snart helt och hållet. Emellertid minskades bankens metalliska tillgång, i trots af alla dessa åtgärder, och utgjorde vid 1822 års slut 4,576,801 R:dr. Till dess kassas förstärkande föreslogs upptagande af utländska lån, men som ej kommo till stånd, hvaremot bankstyrelsen berättigades att uppköpa silfver. Härigenom ökades den metalliska kassan så, att hon vid 1830 års slut utgjorde 6,341,324 R:dr, och vid 1833 års slut 6,587,581 R:dr. Då silfverutvexlingen d. 1 Okt. 1834 äntligen började, hade hon snarare minskats än ökats, ty hon var då endast 6,554,648 R:dr. Märkvärdigt nog var allmänheten så litet begifven på det nya myntet, att under de första tre månaderna föga mer än 100,000 R:dr uttogos och vid årets slut var kassan ännu 6,478,045 R:dr. Hon ökades åter genom silfverköp och 1836 utgjorde hon 7,166,838 R:dr. Hon minskades likväl till följd af ogynnsamma handelskonjunkturer och de i Finland löpande Svenska sedlarnas aflysande, hvarigenom de måste i Stockholm invexlas mot silfver, så att hon vid 1843 års slut endast var 2,969,651 R:dr. Sedermera har dess tillstånd likväl förbättrats, så att hon vid slutet af 1845 utgjorde 4,977,067 R:dr. Dess tillväxt skulle sedermera blifvit ännu betydligare, om icke 1848 och 1849 årens krigstillstånd i Europa menligt inverkat derpå. Anmärkningsvärdt är emellertid, att ehuru mycket silfverfondens belopp varierat under de 26 år bankens hemlighetslöja varit aflyftad och dess ställning bekant för allmänheten, har likväl, särdeles efter silfverutvexlingens början, en högst obetydlig fluktuation i vextelkursen visat sig, så att sjelfva den metalliska kassans förminskning, efter hvad ofvan är visadt, på 6 år från 7 millioner till icke fullt 3, har kursen och priset å utländska varor bibehållit sig vid samma höjd.

Silfvertillverkningen i riket utgjorde 1842 vid Sala 3,717 och vid Falun 395 lödiga marker, således tillsammans 4,112 marker. De silfvergrufvor som förut funnits, dels på Nassafjäll i Lappland, dels vid Hellefors i Nerikes bergslag och på ett par andra ställen, lära numera vara nedlagda.

Silfåkra moderförsamling med Refvinge annex, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Malmöhus län, Lunds stift, Torna härad och kontrakt, 2 mil från Lund, består af $7\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 47,560 R:dr, med en folkmängd af 465 personer och en areal af 4,166 tunn., hvaraf 536 äro sjöar och kärr. I den af Bruzelius år 1840 utgifna nya upplagan af Gillbergs "Beskrifning öfver Malmöhus län", säges, att uppskattningsvärdet endast var 28,930 R:dr. Åkerjorden i socknen är mager och sandig, men ängsmarken god, och här finnas nästan outtämliga torfmossar, som lemna en icke obetydlig inkomst. En vacker åbyggnad med en prydlig trädgård vid en insjö, är här uppförd af grevinnan Ramel i Silfåkra by, som tillhör henne. Adr. Lund.

Siljan, en sjö i Dalarna, 5 mil lång och 3 mil bred, 570 fot öfver hafvet, genomlöpes af Däl elfven och förbindes genom den med Orsa-sjön, omgifves af sockarna Leksand, Mora, Rättvik och Wåmbus, har ganska täcka stränder och ett godt fiske. Deri ligger en ö, *Sollerön*, innefattande Sofia Magdalena socken (se detta ord).

Siljans fögderi, *Nedre*, i Dalarna, består af sockarna Leksand, Djura, Rättvik, Boda, Ohre, Åhl och Djursås, liggande norr om Falun, tillsammans 233 hemman, uppskattade till 1,550,692 R:dr, med en folkmängd af 25,397 personer och en areal af 855,178 tunn., hvaraf 106,950 äro sjöar och kärr, och hör till Österdalarnas domsaga under Svea hofrätt.

Siljans fögderi, *Öfvan*, i Dalarna, består af sockarna Orsa, Skatunge, Mora, Wåmbus, Sofia Magdalena, Elfdalen, Evertsberg, Särna och Idre, tillsammans 83 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 730,632 R:dr, med en folkmängd af 19,539 personer och en areal af 2,664,900 tunn., hvaraf 280,000 äro sjöar och kärr. Hör till Österdalarnas domsaga under Svea hofrätt.

Siljanafors jernbruk i Mora socken i Dalarna, ligger i en af berg omgifven dal; anlades 1738 af landssekreteraren Waltersson och brukspatronen Flygare. Der smidas vid 6 hårdar 2,700 skeppd stångjern, utom spik och annan manufaktur af eget tackjern, hämtadt till en stor del från Hertzbergs masugn. Afsättningsorten är Stockholm och Gefle. Äges af intressenter. Brukstämpeln är tvenne kronor öfver hvarandra, den nedra genomstungen af två i kors lagda dalpilar och derunder l.

Siljeström, *Olof*, rådmän i Stockholm under Carl XI:s tid, är känd genom det besynnerliga sätt, hvarpå han kom till denna värdighet. Han var född i Leksand i Dalarna, der fadern, Daniel Helsingus, var prost, men sonen antog namnet Siljeström efter sjön Siljan. Känd genom sin quickhet och liflighet, blef han antagen till handsekreterare hos öfverståthållaren i Stockholm, greve Christoffer Gyllenstjerna, hvars gemål, prinsessan Catharina af Stegeborg, han ofta lyckades att roa under de anfall af melankoli, som stundom angrep henne. Carl XI besökte mer än en gång Gyllenstjerna och spisade hos honom, hvarvid det uttryckligen var bestämdt som villkor, att allt skulle tillgå utan alla ceremonier och som om konungen icke varit väntad. Vid ett sådant tillfälle var S. äfven närvarande och bidrog icke litet till målrens underhållande genom sina infall och sitt fria språk. På Carls fråga hvad han ernade bli, och om han alltid tänkte vara hofnarr hos greven? svarade han: "Nej, Ers Majestät, jag tänker bli Kungligt Råd med tiden." Konungen inföll då: "Åh skäms, det går väl an för dig, om du får bli rådmän i Stockholm!" Följande dagen erhöi S. verklig fullmakt på en dylik syssla, som han innehade till sin död. Ehuru han sjelf ej blef kongl. råd, blef dock hans dotterdotter riksrådinna och grefvinna, såsom gift med greve Hermansson. — Hans broder, *Lars S.*, född i Stockholm d. 14 Nov. 1662, blef af Carl XI antagen till

hofpredikant vid Kungsör. Carl XII fattade för honom ett särdeles tycke i anseende till hans munterhet och oförskräckta sinne, så att han 1698 gjorde honom till pastor vid drabant-korpsen, sägande: "Den presten passar bättre för mina drabanter än för Kungsörs stalldrängar." Han utnämnde honom 4 år senare till kyrkoherde i Leksand, der han afled d. 16 Juni 1730, som det betes hos Westén "allmänt saknad som en i sitt ämbete myndig, men tillika älskad Ordningsman, glad Gästgifvare och pålitlig vän." Ett präktigt epitafium är öfver honom uppsatt i Leksands kyrka.

Silljeström, Pehr Adam, docens i experimentalfysiken vid Upsala universitet, custos machin. och tjänstförrättande Thamisk lektor vid vetenskaps-akademien, riddare af Franska hederslegionen, född i Kalmar 1815, har utgifvit: *Anteckningar och Observationer rörande Norrige, isynnerhet de nordligare delarne af detta land, och Ideer om den allmänna Undervisningen.*

Sillebro, nu mera **Brömsebro**, på gränsen mellan Blekinge och Småland. Här samlades Blekingsboerne i stor mängd år 1436, för att hindra Engelbrekts framtågande med sin här. För sådant ändamål började de upprifva bron; men innan de hunnit långt med arbetet, framstörtade Svenska rytteriet, nedhög en del af bönderne och dref de öfrige på flykten, hvarefter Engelbrekt fortsatte sitt tåg in i Blekinge.

Sillén, Carl Gustaf, Lars och Georg Wilhelm af, söner af tygmästaren Carl Sillén, hvilken redan af konung Fredrik 1737 fått resolution på adliga privilegier, men dött 1743 utan att erhålla något sköldemärke, upphöjdes 1770 i adligt stånd. Den äldste hade då kaptens afsked och var, som det betes i matrikeln "en namokunnig uppodlare, först vid Calmar och sedan på Öland", der han dog 1775, endast 54 år gammal; **Lars** var kapten, sedan major vid Götha artilleri och hade utmärkt sig i Pommerska kriget; **Georg Wilhelm**, född 1724 och död d. 17 Aug. 1794, var legations-sekreterare vid beskickningen i Konstantinopel och hemsänd 1755 i stället för en bit ämnad Turkisk ambassadör att notificera sultan Mahmuds död; återvände sedan till Konstantinopel, der han qvarstannade till 1760. Fick kansliråds titel. Var väl förfaren i Österländska språken.

Silleruds socken, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Carlstads län och stift, Nordmarks härad och kontrakt, 8 $\frac{1}{4}$ mil från Carlstad, består af 41 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 350,946 Rdr, med en folkmängd af 3,560 personer och en areal af 75,909 tunnland, hvaraf en femtedel eller 15,950 äro sjöar och kärr. Äfven denna socken har sitt namn af sjön *Silen*. Den var fordom annex till Gilberga pastorat, men blef, i anseende till sin storlek, ett eget sådant år 1609. Den kallades förut *Sillerith*. Kyrka fanns här i långt aflägsna tider och af träd; var i början trång och liten, men utvidgades efter hand. Hon förstördes af elden 1662. Kyrkoherden Erik Bjorius var härtill den oskyldiga orsaken, emedan branden kom från en rofåker, som han lät svedja nära derintill. Han var nu ange-

lägen att godtgöra den skada han vållat, och genom hans drift och verksamhet var en ny kyrka färdig redan tre år derefter. Den har sedan undergått flera till- och påbyggnader samt blifvit en korskyrka. I Hammarins "Carlstads Stifts Herdaminne" säges, att "den blef 1768 oljemålad och då öfverkluddad med en myckenhet groteska och till en del äfven mindre anständiga figurer." I socknen har *Buresås* slott legat. Enligt andra uppgifter låg det i Blomskogs socken. (Se: *Buresås*.) Erkebiskop Svebilus var född här på hemmanet Svensby. Inom socknen ligga *Carlsfors* och *Snarviks* bruk. Adr. Carlstad.

Sillfisket. Detta intager ett viktigt rum i den Svenska ekonomiens historia, och har drifvits hufvudsakligen i Bohuslänska skärgården, ty den sill som fångats vid Skånska kusten och på andra ställen af riket, är af alltför ringa qvantitet, att förtjena tagas i betraktande. I Bohuslän deremot, är denna näringsgren urgammal, hvilket, bland annat, synes af Olof Haraldssons förbud år 1020 att utföra sill till Sverige, hvaraf folket i Viken råkade i stor nöd. Fiskets gyllene tid tyckes dock ha varit mellan 1556 och 1588. Det drefs då af flera tusende fartyg, tillhörande alla nationer; hvarje skär bebyggdes med fiskarstugor och från Marstrand allena skola årligen ha utförts 600,000 tunnor. År 1587 fångade man likväl en sill af besynnerlig skapnad, hvilken ansågs som ett förebud till fiskets upphörande, såsom man trodde, till straff för folkets synder. Denna fruktan slog beklagligen ganska riktigt in, ty följande året försvann sillen, hvarigenom tusentals människor bragtes i det största elände. Efter 73 års frånvaro återkom emellertid sillen 1660 och regeringen utfärdade 1666 en författning, hvarigenom fiskets idkande inskränktes endast till Svenska undersåter. Det afbröts likväl under det år 1675 uppkomna nordiska kriget, och då sillen i början af 1700-talet, men särdeles 1727, ånyo började visa sig, kunde man likväl icke draga stor nytta af den erbjudna fördelen, emedan man saknade både redskap och skicklighet att för ändamålet begagna den. Omsider återvände likväl sillen i större mängd år 1747 och syntes periodiskt hvarje år om hösten intill 1808, då den ånyo försvann. Under denna tid drefs ifrågavarande näringsgren i stor skala, särdeles mellan 1784 och 1799. Icke blott mångfaldiga fisklägen anlades i skärgården, utan äfven en mängd trankokerier, hvilka 1763 voro 328 stycken, med tillsamman 1,092 kittlar. Man har beräknat, att dessa under de lyckligaste åren, förbrukade ända till 2,400,000 tunnor sill, att under samma tid insaltades minst 400,000, röktes 4,000, pressades till pilchards 4,000, förtärdes i skärgården och länet 80,000, och utfördes färsk till kringliggande orter 50,000, så att hela sillfångsten skulle ha varit omkring 3 millioner tunnor. Denna beräkning kan ej vara annat än på höft uppgjord; men hvad man känner af tillförlitliga dokumenter är exporten af sill och tran till utrikes orter under 30 år, från 1778 till 1808. Den utgjorde det förstnämnda året 142,000 tunnor sill och 3,460

fat tran. Sedermera steg den i allmänhet, så att 1793 utfördes 303,000 tunnor sill, och 1796, 60,850 fat tran. Detta är högsta utförselsbeloppet. Ännu 1806 exporterades 210,000 tunnor sill; men 1808 endast 3,000 och 2,790 fat tran. Från denna tid har förhållandet börjat omvändas, särdeles från 1815, då båda dessa varor börjat böra till de ständiga införselsartiklarna, så att t. ex. 1837 infördes 205,000 tunnor sill, och 1841, 328,000 kannor tran. Orsaken till sillens försvinnande från Bohuslänska kusten föranledde många gissningar. Man trodde sig isynnerhet finna två sådana: det myckna skjutandet i skärgården under tiden af sillens vistande derstädes, hvaraf den rädda fisken skrämdes och förljagades, samt utkastandet i sjön af den till tran pressade sillens afskräde, grumset. Den förra anledningen trodde man sig lätt kunna hjälpa, genom ett förbud mot skottslossande i skärgården under fisktiden; den senare anledningen var svårare att undanröjda. Man påstod, dels att sillen skydde de illa luktande lemnigarna af sitt eget släkte, dels att detta grums förtärde all vegetation på hafshottnen, så att dylika ställen ännu efter 40 års förlopp af fiskare kallas: *dödbottnar*. Man förbjöd redan 1766 grumsets utkastande i hafvet, och 1779 föreslog landshöfdingen i länet, understödd af kommersékolegium, detta förbuds förnyande och en uppsyningsmans öfver fiskerierna tillförordnande. År 1783 gick man ännu längre, och det beslöts, att alla trankokerier, belägna på kala klippor och berg i öppna sjön, så att grumset derifrån ej kunde beqvämligen bortföras och nedgrävas, skulle förbjudas, hvilket också skedde med 120 stycken. Nu anhöllo ägarne om en ordentlig vetenskaplig undersökning, hvars resultat blef, att grumset icke var menligt för sillfisket. Det säges härom i Holmbergs "Bohusläns Historia": "Undersökningsmännen mutades, vittnen köptes, och till de lärde åtföljde stora presenter de små sillgrumsburkarne, och hufvudsumman af allt blef, att både de lärde och de olärde svoro på, att grumset, i stället för att vara menligt för sillen, tvertom vore för densamma högst nyttigt, såsom ett begärligt födoämne!!! Trankokeriernaingo nu stå kvar, likväl med åliggande, att hålla täta grumsdammar; men i bottnen på dessa anbragte man hål med luckor, som uppdrogos då dammen blef full, och grumset drefs ut i hafvet, lika bra som förut." Alla handlingar i detta mål trycktes på intressenternes bekostnad under titel: *Trangrumsakten*. — Under den tid fisket varade, hade regeringen, enligt då gällande statsekonomiska åsigt, trott sig böra med flera slags föreskrifter och premier uppmuntra sillfisket. Ända till 3 d:lr s:mts premier, d. v. s. 4 R:dr R:gs, utsattes för hvarje saltad tunna sill, och man beräknar, att staten från 1752 till 1787 härpå oppoffrat 635,000 R:dr. År 1812 gjordes ett nytt försök att uppmuntra denna näringsgren och 50,000 R:dr utsattes till befordrande af sillfiske på djupet, men hvilka blefvo utan nytta. — Erfarna personer påstå, att, äfven under den tid fisket som mest florerade, drefs det på ett oför-

ståndigt och ändamålsvidrigt sätt, ty de stora väderna eller notarna, hvilkas begagnande äfven uppmuntrades genom premier, tillspärrade hela vikar, då så mycken sill iustängdes att den ej kunde dragas i land utan skockades mot stranden, der den dog och förruttnade, hvaraf fiskplatsen förderfvades. Ännu mera skall detta vara fallet med det småsillfiske, som nu drifves i skärgården, och hvori 1843 fångades 80,000 tunnor. Maskorna i de begagnade notarna äro nemligen så fina, att äfven det spåda sillynglet, den s. k. *styggen*, deri fångas. Som denna ej kan till något annat begagnas, säljes den till svinföda och gödsel, hvaremot, om den kunde utslippa genom gröfre maskor, skulle den växa till och i sin mån bidraga till släktets fortplantning. Huru stor förlusten är af denna oriktiga method, kan inbämtas deraf, att en enda fullbildad sill lägger årligen 50,000 ägg. — Sillfisket var visserligen i hög grad vinstgivande för riket och för många enskilda, samt dess upphörande en lika stor förlust för båda; men i anseende till den moraliska och ekonomiska vinsten för ortens invånare och allmoge, hysa många en alldeles motsatt mening. Redan under den ofvannämnda lyckligaste perioden 1556—1587, göra Danske författare en högst afskräckande skildring på sedlighetens tillstånd derstädes, isynnerhet under sillfångsten. Samma företeelse lærer ha återvänt under enahanda förhållande i förra århundradet. Härom säger Holmberg: "Det tygellösa lefverne, som under sista stora sillfisket fördes i skärgården och på stranden, öfvergär allt begrepp. Våldsgerningar, otukt, svordomar och det gräseligaste fylleri öfvades dag och natt. Från morgon till qväll raglade fiskaren och arbetaren i huset, på bryggan och i båten, och nätterna firades de afskyvärdaste Orgier — och huru kunde förhållandet väl vara annorlunda? Helt samlades ju många tusen arbetare af båda könen från alla landsänder — för det mesta afskum —, hvilka för vanära eller oduglighet icke kunde stanna i sin bemort; ingen polisuppsigt gafs, eller ens kunde gifvas, och de sjelfva, uti hvilkas händer den var anförtrödd, neddrogos oemotståndligt uti de rasande lasternas hvirvel. När sedan fisket tog slut, då stannade det aldra samsta skräpet kvar, och vidmakthöll det moraliska dödstillstånd, uti hvilket en del af skärgården ännu belinner sig." Det är derföre en temligen allmän tanka hos alla förståndiga Bohuslänningar: "Gud låte sillen aldrig komma tillbaka!"

Sillhofvet i Stockholm. På en tomt å Blasiholmen vid Ladugårdslandsviken, som drottning Christina skänkt riksrådet Herman Fleming, men en handlande Classon sedan inköpt 1723, hade denne der anlagt ett skeppsvarf, hvarvid i många år större och mindre fartyg blifvit byggda. Sedan varfvet upphört, inrättades der 1790, på kongl. befallning, ett s. k. *Sillhof* eller en nederlagsplats för all till staden kommande sill och annat lakegods, i afsigt att undvika den elaka lukt detsamma plägade medföra. Men denna inrättning upphörde snart, emedan den öfverklagades af både köpare och säljare, såsom för dem medförande tvång och kost-

ned. Vid den eldsvåda, som d. 12 Juni 1822 härjode en del af Blasiiholmen, förstördes de här be-
fintliga byggnaderna och staden inköpte platsen,
för att der inrätta en tackjernsvåg. Äfven är der
ett kröneri för alla slags målskärils stämpling.

Stilhvalem (Balæna Physalus), är en artförändring
af hvalsläktet, lika lång, men betydligt smalare,
än den Grönländska hvalen, så att en sådan sill-
hval icke ger mer än 10 tunnor tran. Han lefver
af smärre fisk och särdeles af sill, hvilken han tros
drifva till kusten, hvarför han i Bohuslän kallas
Stilfösare. Gamla fiskare tro också der, att dessa
hvalar visade sig i mängd, när silles var att vänta
och betraktade dem som förbehud till dess snara
ankomst till kusten. De voro också genom Dan-
ska lagen fridlysta, så att de ejingo jagas.

Stilhörda, ett kapell till Fridlefsstads moderkyrka
i Blekinge, är bygd af träd. Deri predikas hvar
fjerde söndag.

Silnecker, Olof och **Johan**, två bröder, ad-
lades, den förre 1680, den senare 1690. **Olof**
var 1668 föreslagen till eloqv. professor i Pernau,
der man ernade inrätta ett universitet, blef sedan,
1670, sekreterare och protonotarie vid Lunds aka-
demi, sekreterare vid den sekreta-kommissionen i
Skåne, landsdomare i Blekinge, och 1679 sekre-
terare vid fredskongressen i Lund. Till belöning för
sina härvid gjorda tjänster, adlades han, då han
behöll sitt namn och blef lagman i Halland. Var
en lärdd man, som författat ett Latinskt lycköns-
ningsqvåde i anledning af segern vid Lund. Dog
barnlös d. 19 Maj 1692, då ätten utgick med ho-
nom. — Brodern **Johan** var född 1627, blef
1650 sekreterare hos sändebudet till Ryssland **Johan**
Rosenlindt, ingick sedan i kongl. kansliet, blef
1658 fältsekreterare vid arméen mot Norrige och
följande året ränt- och proviantmästare i Malmö,
i hvilken beställning han adlades. Vid Malmös be-
lägring af Danskarne 1677 satte han sig i spetsen
för åtskillige andre civile tjänstemän, hvilka väp-
nade sig till stadens försvar, och utförde äfven
med mycket mod sitt åtagna värf, som det heter
"med stenkastande från vallarna och andra påfund."
Han dog d. 9 Juli 1694. En hans dotter, jung-
fru **Margaretha Silnecker**, skänkte, genom
testamente 1731 till Lunds akademi ett kapital af
5,000 d:lr smt, i anledning hvaraf en Joh. Bjugg
öfver henne hållit ett rimmat äminnelsetal. Ät-
ten utgick med hans son häradsböfdingen **Peter**
S., som dog ogift.

Siltö socken, annex till Hablingbo moderförsamling
på Gottland, ligger vid hafvet $5\frac{1}{4}$ mil från Wis-
by och består af 10 hemman, uppskattade till 30,291
R:dr, med en folkmängd af 422 personer och en
areal af 5,647 tunn. hvaraf 1,350 äro sjöar och
kärr. Socken kallas äfven *Sille* och *Sille*. Kyr-
kan är af sten liksom de flesta på Gottland. I
den finnes en liksten med runskrift.

Silvieberg, var ett litet lustställe på Mariebergs
ägor utanföre Kungsholmstullen i Stockholm, först
upptaget af Märten Triewald och sedan i flera äga-
res händer, bland andra sekreterarens vid Franska
ambassaden, Mondamair, som der gaf flera fester.

Stället ansågs så märkligt, att tvenne utsigter, der-
af äro graverade. Äbyggnaden är likväl nu mera
nedrifven.

Silvius, Johan, eller som han äfven skrifves
Sylvius, härstammade från en Olof Hansson, kyr-
koherde i Carlskoga i Wermland, hvilket föran-
ledde honom att antaga detta namn af *sylva* (skog).
Den ifrågavarande **Johan S.** var född i Carlsstad
1620, studerade i Upsala, följde som legations-
sekreterare ett utomordentligt sändebud till Frank-
rike, blef guvernements-sekreterare i Liffand 1649,
derefter handsekreterare hos Carl Gustaf såsom arf-
prins, så translator regius och sist häradsböfding.
Adlades 1653 med bibehållande af sitt namn. Dog
d. 2 Juni 1690. Har utgifvit en öfversättning af
Philippi Nicolai *Historia om Christi Jesu rike*, en
annan af Erici Olai *Historia*; Gerhardi *Meditationes*
Sacræ; Mornay *Om Lifvet och Döden*; en upplaga
af *Curtius*, m. m. — Hans son, kommerserådet
David S., var äfven författare, har utgifvit:
*Påminnelser angående Successions-rättigheter i Sve-
rige*, till förmån för Ulrika Eleonora, och ett Be-
tänkande *Om ett Öfverkonsistorii inrättande*. Han
dog barnlös d. 17 Okt. 1732 och ätten utgick med
honom.

Silvius, Richard, var en utmärkt Svensk må-
lare under slutet af Carl XI:s regering. Det he-
ter om honom hos Boije: "målade åtskilliga alle-
goriska plafonder på Drottningholm, äfvensom han
påbegan stora trappan derstädes af fresco, som
hans lärjunge Olof Pilo sedan fullföljde efter Syl-
vii död." När denna inträffade, vet man lika litet
som konstnärens födelseort och år. Konungen
besökte honom ofta under hans arbete och tillät
honom dervid behålla mössan på sig. En gång,
då det var tal om, huru många påfvar S. sett,
och han derpå svarade: två eller tre, tilläggande,
att han tyckte mest om den, som betalte honom
bäst, anmärkte Carl, att han icke hade något att
klaga öfver, emedan han, när allt sammanlades,
hade nära en öfverstelön. Härtill svarade S. med
den ofta begagnade påminnelsen, att konungen kun-
de göra tjugu öfverstar på en dag, men ej skaffa
en Silvius på tjugu år. Konstnären hade således
besökt Rom. Han sjelf var Svensk, men hans
hustru var Tyska; hon förde hans breffvexling och
skref till fröknarna i Stockholm, med underrättelse
om, när deras porträtter voro färdiga.

Silvius, Henrik, borgmästare i Helsingborg,
var ledamot af borgarståndet på 1719 och 1723
årens riksdagar, och dervid en af de inflytelse-
rikaste.

Silvius, Anders, var född 1684 i Ods prest-
gård i Westergötland, der fadern var kyrkoher-
de; blef student i Upsala 1703, magister derstä-
des 1710, och prestvigd i Skara 1711. Denne
man har det märkliga, att han var troligen den
förste Svenske Lutherske prest i Lissabon och den
ende, som i denna stad bestridt själavården äfven
för Tyska församlingen derstädes. Han ditkallades
af Svenske konsulin De Besche 1712, och fick på
stället en församling af 100 personer, alla Tyskar,
för det mesta Hamburgare. De infödde presternes

intolerans retades af den kätterska gudstjensten, som var dem en förgärlse. De sökte först omvända kättaren sjelf; men då detta ej lyckades, anställde de, och isynnerhet Jesuiterne, emot honom alla slags stämplingar. Förgäfvne protesterade konsulo, och Svenska regeringen gjorde eftertryckliga föreställningar hos den Portugisiska. Denna hade hvarken vilja eller förmåga att motverka de andliges intriger, och då Silvius slutligen på första söndagen i Fastan 1721 hörde sig från alla Lissabons predikstolar namngifvas, utpekades som kättare och förklarades fridlös, samt följaktligen måste frukta att bli mål för pöbelns raseri, nödgades han lemna landet på ett Holländskt skepp. En ny fara hotade honom, då fartyget vid Helsingörs hamn anhölls af en Rysk kapare, som förde honom fången om bord till sig. Han frigafs dock snart åter, och kom i land i Helsingborg, kallades till kyrkoherde i Stora Dala i Westergöthland 1724 och dog der d. 1 Febr. 1746. Har utgifvit flera skrifter, dels på Tyska, dels på Svenska, så i Portugal som i Sverige, men hvilkas titlar Gezelius ej uppgifver.

Stämninge socken, i Wemmenhögs härad och Malmöhus län, $3\frac{1}{4}$ mil från Malmö, är annex till Bösarps moderförsamling och består af $7\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 56,350 Rdr, med en folkmängd af 260 personer och en areal af 2,083 tunn., hvaraf endast 4 äro kärr. Sockenens har god åker och äng. Adr. Malmö och Anderslöv.

Stämningesköld, Erik, son af prostens och kyrkoherdens i Wingåker, Markus Simming, blef häradsbörding öfver Oronst och Tjörn i Bohuslän, i hvilken beställning han adlades 1689. En af hans efterkommande var

Stämningesköld, Johan. Hos Hammarsköld uppgifves, att han blifvit adopterad under sin farbroders, assessor Stämningeskölds nummer; men hos Rothlieb säges, att det var Eriks egen broder, son, som adopterades 1773, och att den här ifrågakarande var dess son. Denne Johan var emellertid född d. 22 April 1750, blef kongl. bibliotekarie och ordenshistoriegraf med lagmans titel, men afvek ur riket 1784, och dömdes af Svea hofrätt 1786 sitt adelskap förlustig, såsom anklagad för en mängd bedrägerier. Han lär på Svenska regeringens begäran blifvit gripen i Sachsen och insatt på fästningen Königsstein, der han dött ogift 1796. Hade på sin tid ett visst anseende som poet, genom åtskilliga tal och smärre skaldestycken, som han dels lät särskildt trycka, dels införde i tidningarna. Utgaf en politisk-satirisk tidning *Karbasen*, en *Riksdagskrönika* för 1769 och 1770, och *Samlingar af Vitterhetsnöjen*. Var ledamot af *Utile Dulci* och uppträdde som en låg smickrare af allt förnämt, särdeles af Gustaf III, men hvilket dock ej kunde skydda honom för följderna af hans förbrytelser, ehuru han slapp skymfen att offentligen umgälla dem i fäderneslandet.

Stämnenäppa (Phalaropus). Denna fogel har två arter, den brednäbbade och den smalnäbbade (Ph. fulicarius) och (Ph. hyperboreus), är omkring 8 å 9 tum lång, har tunn, spetsig näbb, medelmåttigt

höga och nakna ben, tät och doafull fjäderbeklädnad. Den förra arten är sällsynt hos oss, men den senare allmännare, mest uppe i höga norden, särdeles i Sorsele socken i Lappmarken. Könen äro lika, men honan något större och vackrare tecknad än hannen. Sommarfärgen är svartbrun eller rostgul, vinterfärgen askgrå och hvit. Fogeln är, som namnet utvisar, en simfogel, som alltid vistas på eller vid vatten; simmar lätt och sirligt, men dyker ej. Flykten är snabb. Dessa flyttfoglar, som mot den kalla årstiden begifva sig till sydligare trakter, frukta ej människan, lefva i engifte och hålla sig troget tillsammans; föda sig af insekter. Köttet är föga ätbart.

Simon omtalas af Fryxell såsom' Johan III:s läkare och apotbekare, hvilken, då konungen insjuknat för sista gången, sökte häfva det onda med en kraftig kur, men hvaraf det endast förvärrades, så att han äfven blef lam i ena sidan. Sacklen vet likväl icke af honom bland Johan III:s lifmedici.

Simons Ericus de Lemnared är förmodligen den äldste kände Svenske predikant, hvars predikningar finnas i behåll. De förvaras i manuskript på Upsala bibliotek.

Simonis, Olaus, en luthersk prest, skulle 1593, under Sigismunds vistande i Stockholm, förrätta gudstjensten i d. v. Gråmunkeholms kyrkan; men Polackarne, förbittrade öfver det nyligen föröfvade mordet på den katolske hofpresten och musikanten *Suca* (se detta ord), ryckte presten med våld från predikstolen, der han stängt in sig, släpade honom ned och misshandlade honom. Andra skyndade till hans föravar, man grep till vapen, blod flöt i kyrkan, stormklockan kallade borgrarne till vapen, och blott med yttersta möda förmodade rådet återställa ordningen.

Simon i Sälle, en gammal folklek i nästan alla Svenska provinser, då de deltagande ställa sig i tvenne led emot hvarandra, karlarne på ena sidan och fruntimren på den andra, nalkas hvarannan och sjunga:

"Här kommer Simon i Sälle,
Här kommer redeliga herrar,
Här kommer Södermänner alla."

På fruntimmersledets fråga svaras, att de komma för att fria, att de bjuda en trappsopare, en skoputsare eller något dylikt, och då detta vanligen afslås, dansa karlarne omkring i en ring, sjungande: "Så sorgelig dansar nu Simon i Sälle"; men om anbud emottages, dansar det utkorade paret mellan lederna under deras sång. Af Afzelius anföras första orden till sången sålunda:

"Fram kommer Offer, fram kommer Edla,
Fram kommer Simon sälle,
Fram kommer redeliger herre,
Fram kommer Nordmän och Sönnermänner alla!"

Han tror, att leken härleder sig från Olof Skötkonungs första vikingafärder och frieri till Edla, hvilken förmodan lemnas derbän. Men att leken är ganska gammal kan slutas deraf, att den finnes på Island, de nordiska sagornas och qvädernas

hembygd, der karlarne samlas utanför lekstogan och flickorna innanför sjunga:

"Hvad vill Hofin? Hvad vill Alfin?

Hvad vilja alla Hofins svenner?" o. s. v.

Simon Judas dag eller den 28 Oktober kallades under medeltiden "förebådshelgen", emedan den gick näst före Allhelgonahögtiden.

Simonsen, Carl, lärar ha hetat Grek, och antogs, vid Åbo hofrätts första inrättning, till handlingsskrifvare derstädes 1623; blef sedan notarie och 1653 häradsbörding i Wemo och Nedra Satakunda samt följande året tillika assessor i hofrätten. Dog 1662 så fattig, att tillgångar söknades för hans begrafning.

Simonstorps socken, eller **S:t Pehrs kapell**, annex till Qvillinge moderförsamling, i Linköpings län och stift, 2 $\frac{3}{4}$ mil från Norrköping, består af 9 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 52,750 R:dr, med en folkmängd af 780 personer. Arealen är med Qvillinge, 55,913 tunn., hvaraf 5,280 äro sjöar och kärr. Ebury denna socken till hemmantalet knappt är en tredjedel af moderförsamlingen, är den likväl till arealen mer än dubbelt så stor, emedan den är 3 mil i längd och 2 mil i bredd. Marken är bergig och stenbunden. Här ligga många insjöar, hvaribland *Flaten*, *Svengbogen*, *Wikmanglen*, *Gransjön*, *Bolen*, *Norrsjön* och *Södersjön* äro de största. Kyrkan byggdes af trä 1649 och kallades då *S:t Pehr*, men tillbyggdes 1697, och försågs 1757 med ett torn, som bär klockorna. Altartaflan är målad af Måns Griis och består af 3:ne afdelningar, den nedersta föreställande nattvardens instiftelse, den mellersta Christi korsfästelse och den öfversta hans himmelfärd. På kyrkogården är en 4 alnar hög minnesvård af grön och hvit marmor upprest öfver några här begravna personer, bland andra enkefru Brandt, förut gift med Graver, ägare till *Rodga* säteri (se detta ord). I socknen ligga dessutom två andra säterier: *Myckledsa*, 1 mtl. och *Tengtorp*, $\frac{1}{4}$ hemman, med endast 3 tunnors årligt utsäde, samt *Bråbo*, häradsallmänning, som är den största i Östergötland. Adr. Norrköping.

Simonstorps säteri i Blentarps socken i Malmöhus län, 1 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, har ett vackert boningshus, en stor och pryddlig trädgård, god ängsmark, bokskog och torfjord samt en skattlagd vattenqvarn.

Simper sades fordom om en tillgjord återhållsamhet i mat och dryck, hvaraf sedan blifvit *sipp*.

Simtuna härad i Westerås län, norr om Westerås, består af Löfsta, Enåker, Simtuna, Altuna och Fröshults socknar, tillsammans 248 $\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 1,136,093 R:dr, med en folkmängd af 6,063 personer och en areal af 88,567 tunn., hvaraf 6,590 äro sjöar och kärr. Åkerjorden är god och skogstillgången betydlig. Utgör med Thorstuna, Wåla, Öfver- och Ytter-Tjurbo härader en domsaga under Svea hofrätt.

Simtuna socken, 4 $\frac{1}{4}$ mil från Westerås och nästan lika långt ifrån Sala, utgör med Altuna annex ett reg. pastorat af 1 kl. i Westerås län men Upsala stift, består af 94 förm. hemman (enligt Forsell, men enligt Stiftsmatrikeln 98 $\frac{3}{8}$), uppskat-

tade till 440,788 R:dr, med en folkmängd af 1,796 personer, och en areal af 19,972 tunn., hvaraf 380 äro sjöar och kärr. Socknen hette fordom *Simbertuna* eller *Simbalunir*. Kyrkan är stor och anseelig och har det högsta torn i trakten. I dess golf ligger en grafsten, som, enligt hvad inskriften utvisar, förvarar stofvet efter Ingevalder Scatman, jemte hans hustru Elina, som aflidit 1290, och hvilkas bilder äro föreställda på stenen. Socknen har ett stort förråd på runstenar. Här ligga säterierna *Strömsnäs* (se detta ord), *Ekelunda*, 1 mtl., *Tisby*, ett berustadt säteri och *Albeck*, som Magnus Gabriel De la Gardie år 1652 köpte till frälse. Adr. Enköping.

Simson, Erik, hvars far var bergmästare i Uppland, adlades 1717, såsom ryttmästare vid norra Skånska kavalleriet. Han hade utmärkt sig vid flera tillfällen och särdeles i slaget vid Helsingborg. Bland hans bedrifter omtalas det sällsamma uppdraget att med 60 hästar gå öfver på isen till ön Hven och derifrån fördrifva den Danska posteringen, hvilket han äfven verkställde d. 8 Jan. 1716. Han dog likväl redan d. 8 Maj 1720 utan söner, och fick således icke lång glädje af sitt nyförvärfvade adelskap.

Sinclair. Af denna gamla Skottska adeliga ätt, som ursprungligen härstammar från S:t Clare i Frankrike, och som sedan vidt utgrenat sig i Skottland, härleda sig på Svenska riddarhuset en grefflig, en friherrlig och tre adeliga ätter. Den äldsta af dem är den som 1749 naturaliserades med

Sinclair, Franz. Han säges hafva genom "goda och tappra krigstjenster" tjent sig upp i Sverige, der han blef öfverste. Lärar dött samma år han introducerades på riddarhuset.

Sinclair, David, af en annan Skottsk ättegren, var öfverste för ett kavalleriregemente, då han 1655 adlades. Han stupade 1656 i slaget vid Warschau. Hans ätt utgick med sonsonsonen generalen och Kom. med St. K. af S. O., R. af Franska Pour les Merites-orden, friherre **Carl Gideon S.**, som dog barnlös på Gammelbo bruk d. 1 Sept. 1803 (se nedanför). Den sistnämndes farfader och en son af ättens stiftare, **David S.**, var kommandant i Malmö och blef 1713 generalmajor.

Sinclair, Anders, naturaliserades 1680, då han skref sig till Sinklärsholm. Blef 1635 simpel soldat vid öfverste Robert Stuarts regemente i Svensk tjänst, avancerade der till löjtnant, och blef 1653 kapten vid Skaraborgs regemente. Vid Thornes belägring afslög han 8 gånger fiendens anfall, men blef der illa sårad i båda armarna och hufvudet; beforderades genom alla graderna till öfverste och kommandant, först på Marstrand och sedan i Halmstad. Dog på 1680-talet.

Sinclair, Malcolm, var en son af David S., och född 1691. Han blef helt ung fänrik vid lifgardet, fången vid Pultava och förd till Siberien, der han måste kvarstanna till den allmänna befrielsen 1722. Hemkommen avancerade han småningom till major vid Westgöthadals regemente, uppträdde

med mycken framgång på riksdagarna och blef en af sitt partis förnämsta organer, samt ledamot af sekreta-utskottet. Af detta erhöill han det vigtiga förtroendeuppdraget, att afresa till Turkiet i det uppgifna ärendet att besörja likviden af konung Carl XII:s der efterlemnade skulder, men i sjelfva verket för några bemliga underhandlingar, riktade emot Ryssland. Dettas regering misstänkte också den verkliga afsigten, och häraf föranleddes det skändliga mord, som begicks på Sinclair, vid hans återresa från Turkiet, d. 17 Juni 1739. Sinclair färdades i sällskap med en Fransysk köpman, Couturier. Sedan de låtit visera sina pass i Breslau, fortsatte de resan, men anhöllos icke långt ifrån den lilla staden Grüneberg i Schlesien, af sex väpnade personer till häst, hvilka sedermera utröntes hafva varit två Ryske officerare, kapten Kettler och löjtnant Lewinsky, med fyra betjenter. De sade sig hafva befallning att arrestera dem, affordrade dem sina vapen och tvungo dem att stiga ur vagnen, hvarvid Kettler förmådde Sinclair att följa honom in i en småskog. Här börde man ett skott, som träffade Sinclair i underlifvet. Han föll likväl icke, utan sökte springa undan, men mördarne förföljde honom och fullbordade gerningen med sina sablar och värjor. Derefter deltes hans saker och Couturier fördes till Dresden, der han insattes på fästningen Sonnenstein, hölls der fången i två månader och utsläpptes sedan med en skänk af 500 dukater i skadestånd. Detta mord väckte det största uppsende och allmän ovilja i Europa. Både Ryska och Österrikiska regeringarna sökte afvända från sig all misstank; men denna föll deremot på den Ryska, som sökte rättfärdiga sig genom åtskilliga försäkringar och utspridde en smådeskrift mot den afidne, hvari han beskyldes för åtskilliga brott, såsom att ha mördat en kamrat under fångenskapen, att ha varit spion mot Ryssland o. s. v. Sinclair, föga märkvärdig genom sin lefnad, blef deremot så mycket mer namnkunnig genom sin död. Denna firades af talare och poeter, bland annat med det bekanta qvådet: *Sist när på hufvig blomsterplan af A. Odel*, som bibehållit sig ända till våra dagar. Hattpartiet begagnade med mycken skicklighet händelsen för sina ändamål att fanatisera sinnesstämningen mot Ryssland.

Sinclair, Carl Anders, var öfverstlöjtnant vid Åbo läns regemente, med hvilket han gjort Carl XII:s fälttåg, och blef fången vid Dniepern 1709. Tilläts under fångenskapen vistas i Moskau, hvarifrån han hemkom 1721, och återfick sin indelning vid regementet med öfverste titel. Blef verklig chef för regementet 1734, transporterades till samma beställning vid Östgötha infanteri 1743; tog afsked som generalmajor 1747, blef R. af S. O. följande året och dog 1753 vid 79 års ålder. Hans son,

Sinclair, Fredrik Carl, var född d. 17 Okt. 1723. Efter sin faders och alla sina anförwandters exempel valde han krigsyrket, blef officer vid Åbo läns regemente, och under det olyckliga kriget i Finland år 1742 inbegripen i kapitulationen i

Helsingfors, som lemnade hela korpsen i Rysk fångenskap. Han räddade sig likväl derifrån, och återvände till Sverige, gick 1745 i Fransk tjänst, blef äfven här fången af Österrikarne, men hade samma lycka att undkomma och deltog sedan i Franska arméens fälttåg till krigets slut. Återkommen till fäderneslandet, befordrades han der i vanlig ordning, och var vid Pommerska krigets början major vid Östgötha infanteri, utmärkte sig vid flera tillfällen och fick i träffningen vid Lökenitz icke mindre än 5 sår. Hans mod och skicklighet belöntes efter krigets slut med öfverste-fullmakt och en lifstidspension, hvarjemte han anställdes vid d. v. kronprinsens bof och upphöjdes sedan till friherre och K. af S. O. År 1769 inkallades han i rådet, och var en af dem, som Gustaf III efter revolutionen ej allenast bibehöll, utan äfven gynnade med större förtroende och bögre distinktioner. Han gjorde honom nemligen till grefve, serafimer-riddare och general-guvernör Pommern. Dess lysande bana afbröts likväl genom en hastig och oförmodad död under en resa till Carlskrona år 1776. Den skandalösa kronikan ville veta, att han ställt i ett förtroligt förhållande till drottning Lovisa Ulrika, måhända i anledning af den ynnest, drottningen visade honom, som dock var en naturlig följd af hans verksamhet för hennes planer och i allmänhet för hofvets afsigter. Han var således alltid af det parti, som gynnade hofvet och beskylltes i Frietzky's memoirer för egennytta och benägenhet för despotismens grundsatser. Man bör emellertid ihågkomma, att han först varit partichef och sedan konungagunstling, och sådanas öde är att strängt, stundom orättvist bedömas.

Sinclair, Carl Gideon, var son af Henrik Gideon Wilhelmsson Sinclair, hvilken kallas friherre, man vet ej af hvad skäl. Sonen föddes 1730 i Stralsund, der fadern var chef för det Tyska värfvade regemente, som sedan fick namn af drottningens lifregemente. Han studerade i Greifswald, ingick som förare vid Hamiltonska regementet i Malmö, trädde 1752 i Fransysk tjänst, bevestade de flesta fälttågen under 7-åriga kriget och blef 1762 öfverste vid regementet Royal Bavière. Tog afsked ur Franska tjensten 1778, hemkom och blef öfverste för Björneborgs regemente samt 1781 för Svea artilleri, general-fälttygmästare, generalmajor och general-löjtnant. Följde Gustaf III till Finska kriget 1788, sedan till vestra gränsen och anställdes derefter som ledamot af den hemliga krigsberedningen. Nedlade general-fälttygmästare-tjensten 1791 och chefskapet för artilleriet 1794; blef 1797 ordförande i general-krigsrätten och två år senare general af infanteriet. Kom. af S. O. St. K. Dog d. 1 Sept. 1803. Har utgifvit åtskilliga skrifter, dels på Franska, dels på Svenska, såsom *Institutions militaires*; *Taktiken, eller konsten att strida*; *Traité sur la cavallerie*; *Guerre de sept ans*; *Resonnement öfver Svenska artilleriet* o. s. v. **Sinclairsholm** i Gumlösa socken i Christianstads län, bestående af 13 $\frac{3}{4}$ insockne och 4 utsockne frälse-hemman samt 40 torp, qvarn och såg. Af

årtalet 1626, som stått öfver den äldre karaktärsbyggningen, förmodar man att denna vid nämnda tid blifvit uppförd af öfversten Anders Sinclair, hvilken sålde godset till herr Jörgen Maravia, som efter freden i Köpenhamn lemnade den till den Svenske ägaren Daniel Weider, hvarifrån den kom till landshöfdingen Skytte. Dennes ättling, general-majoren Carl Gustaf Skytte, uppförde den nuvarande åbyggnaden, som är af träd, men har ett vackert läge. Ladugården och öfriga byggningar äro af sten.

Sindal, ett slags tyg af blå färg, som under medeltiden bars af de förnåma. Sune Folkunges gemål, Elin, sjunger sålunda:

"Lägg skarlakan af, drag sindal blå uppå!

Slätt aldrig mer en konungadotter du får."

Singelen träffningen vid. Polackarne hade år 1601 sitt läger vid denna by, som ligger nära Riga, men fördrefvos derifrån af hertig Carl, hvarvid det lyckades en del att komma öfver floden, men de andre blefvo dels nedbuggne, dels drifna in i Riga. Hertigens page, Nils Stjernsköld, satte dervid eld på Rigas förstad, hvilket mycket ogillades af åtskilliga bättre tänkande, som deri sågo en onyttig förstöringslusta och ett militäriskt fel, emedan man från förstadens hus haft lättare att angripa sjelfva Riga.

Singer, Anders, var en Tysk läkare, som praktiserat i Magdeburg, efter hvilken stads förstöring han kom till Svenska arméen och blef Gustaf Adolfs lifmedikus. Han följde konungen till dess död, begaf sig sedan till Stockholm, men då han der förlorat sin hustru, reste han, för att skingra sorgen, tillbaka till sitt fädernesland. Berömmes som en ganska skicklig kemist.

Singö socken, annex till Häfverö moderförsamling i Stockholms län, belägen i hafsbandet, 3 mil från Östhammar, består af 14 hemman, med en folk-mängd af 418 personer och en areal af 5,855 tunnland, hvaraf 1,380 äro sjöar och kärr. (I Forssells "Anteckningar" är förmodligen uppgiften om sjöarnas och kärrarnas arealinnehåll orätt inflyttade, så att Singö med 5,855 tunnland, fått 5,940 tunnland sjöar och kärr, men Häfverö endast 1,380 och Waddö 1,050, ehuru den förra socknens areal är 30,780 tunnland och den senares 32,076.) Den ö, hvarpå detta kapell är bygd, består af steniga höjder, men södra kusten är låg och sandig, något ovanligt i denna skärgård, hvars stränder i allmänhet äro höga och bergiga. Här bearbetades i medlet af förra århundradet flera jerngrufvor, men hvilka nu äro mindre gifvande. Äfven koppermalm och silfverbaltig blyglans har funnits här. Hit höra *Fogdön* och *Medholma*. Adr. Norrtelje. **Sinn** hade fordom flera betydelser af *väg*, *föreslagare på vägen*, *genast*, *endast*. Deraf *någonsin*. *Optisinnis* betydde *ofta*, *omsinn* *endast*, *nu genast* o. s. v.

Siquier, till börden Fransman och i senare åren anställd hos Carl XII, som general-adjutant, skickades efter konungens död till Stockholm, dit han anlände d. 5 Dec., att framföra berättelsen om hans död och medförde såsom bevis hans hatt. Till

belöning för sin skyndsamma resa erhöill han af prinsessan Ulrika Eleonora en diamantring. Man har velat uppgifva honom såsom konungens hantman och förbytta hans namn till *Sicaire*, (lönnmördare). Under en sjukdom skall han till och med sjelf hafva uppgifvit sig derföre; men detta brott är likväl ingenting mindre än bevisadt, och i fall det ägt rum, är det åtminstone ganska troligt, att det ej begåtts af Siquier. Denne skall, berättar Voltaire, ha för honom försäkrat, det han hyste så stor vörndnad för hjelten, att om han än velat döda honom, skulle han ej kunnat det.

Sirishof på Stockholms Djurgård, hette föret **Korsvatorpet** och anslogs 1687 till boställe åt Djurgårds-inspektoren. År 1771 fick likväl gross-handlaren von Yhlen stället att derå bygga ett sommarnöje. Han kallade det *Maltshof*. Det såldes sedan till öfverste-kammarherren Piper, hvilken gaf det namnet *Sirishof* som det påstås, efter en sin favorithund. Konung Carl Johan köpte det år 1818 och skänkte det till grefvinnan Wetterstedt. Det har en ganska täck belägenhet vid Djurgårds Brunnsviken.

Sisar, konung i Westergöthland, skall ha härstammat från Kajana i Finland. Han stupade vid Wenern i ett slag mot Starkotter.

Sisschult, ett mtl. säteri i Åsbeda socken i Kronobergs län, ägdes vid 1400-talets slut af en Monpenne, men öfvergick först till den Tonnerska släkten och sedan till den Craffordska. Det har en väl inredd och bekväm åbyggnad samt en betydlig fruktträdgård.

Sitruger. Det enda man vet om denne är den vackra handling, att då folket, efter hans faders död, ville välja honom till dess efterträdare, var han alltför blygsam att åtaga sig ett värf, hvar-till han ansåg sig för ung och oerfaren. Detta skedde år 1135.

Sivar eller **Sigar**, är en af de många konungar, som skola haft till dotter den sköna Signild, ryktbar genom sin kärlek till Habor och sin tragiska död. Afzelius förlägger Sivars konungasäte till Nerike eller någon trakt kring Mälaren.

Sivard anföres af Rhyzelius såsom den tredje erkebiskopen i Upsala, hvartill han blifvit vald af erkebiskopen i Brehmen. Han tros ha varit af en utländsk och förnäm släkt. Man vet icke hvad han gjort i embelet, icke en gång när han lemnat det, men man har gissat att han icke länge qvarstannat dervid.

Sivers, Henrik Jakob, född i Lybeck d. 9 April 1709, gjorde sig tidigt känd genom sina utmärkta predikogäfvor, så att honom tillåts, ehuru icke prestvigd, att i sin fädernestad predika 300 gånger, alltid inför ett fullt auditorium. Han reste 1734 till Sverige, måste till följd af ett benbrott stanna någon tid i Linköping, kallades följande året till kompastor vid Norrköpings Tyska församling, tog pastoral-examen och lät prestviga sig, blef kongl. hofpredikant och 1746, på greffe Adam Horns kallelse, kyrkoherde i Tryserum, Hannäs och Fogelvik i Linköpings stift; prost och theol. doktor i Greifswald. Dog d. 8 Aug. 1758

endast 49 år gammal. Var en mångkunnig och mångskrifvande man, hvilken med lika lättbet behandlade Svenskan och Latinet som sitt eget modersmål. Var hemmastadd i vitterbeten, historien, sätqviteterna, medicinen och naturalhistorien, och har skrivit i alla dessa ämnen, så att man uppräknar titlarna på ända till 100 större och mindre arbeten, dem han författat. Var derjemte en flitig samlare af mineralier, mynt, petrifikater och andra saker, men nödgades, emedan han mindre rådfrågade sina tillgångar än sin böjelse sälja en del af dessa skatter åt riksrådet grefve Carl Gyllenborg, hvilken sedan skänkte dem åt Lunds universitet. Gagnade orten äfven som läkare och tillredde sjelf för det mesta de medikamenter han föreskref. I sitt första äktenskap blef han fader åt polismästaren *Liljensparre*.

Sjelfmörd. Dessa hafva under senare åren icke obetydligt tilltagit. År 1831 voro de endast 159, hvaraf 113 på landet och 46 i städerna; men ha sedan den tiden ökat, så att de 1845 voro 247. Deras antal under de näst föregående fyra åren var 193, 194, 200 och 186. Märkligt nog har antalet bland ståndspersoner under åren 1841—1845 varit: 14, 3, 2, 10 och 9, men af personer hörande till allmogen under samma tid, 45, 65, 54, 71 och 67. De förnämsta orsakerna ha varit religionsgrubbel, fylleri och deraf förorsakad sinnessförvirring.

Sjelfpantning eller att utan lagens åtgärd sjelf taga ut sin rätt är ovillkorligen förbjudet, vid skadeersättning och 20 dalers böter. Skillnaden emellan sjelfpantning och rån är den, att den som sjelf pantar tilllegnar sig icke en annans egendom utan sin egen, men på ett olagligt sätt. Ett undantag ifrån förbudet emot sjelfpantning är adelns rättighet att med tvenne nämndemän utpanta utskylder hos frälsebönderne.

Sjelfspilling eller sjelfmördare behandlas såsom förbrytare och begravas af skarprättaren afside, så framt icke sjelfmordet blifvit begånget under anfäll af vansinne, sinnessvaghet eller dylikt, i sådant fall begraves liket med presterlig åtgärd oburn utan klockor och på en aflägsen sida af kyrkogården. Den sjelfspilling åter, som misslyckas i företaget att afhända sig lifvet, pliktar efter omständigheterna med kroppsstraff, och detta lagrum tillämpas äfven, då någon fälskeligen bekänner på sig sjelf sådan sak, som lagen belägger med dödsstraff.

Sjette-penningesafgift kallas det afdrag, som äger rum på arf, som föres ur landet. Utländning äger arfsrätt i Sverige, såvida han bor å ort der Svensk man njuter arfsrätt, men innan det hemfallna arfvet får utföras ur landet, erlägges sjette-penningen till kronan. Samma sjette-penningesafgift af all sin egendom gifver äfven borgare, som flyttar utrikes, och denna sjette-penningesafgift delas i tveskifte emellan kronan och den stad, der borgaren haft burskap. Nu mera äro dock alla utflyttningsafgifter upphäfdas i afseende på vissa stater, som beviljat dylik frihet vid utflyttningar derifrån och hit.

Sjogerstads moderförsamling med Rådene annex, ett konsist. passerat af 2 kl. i Skaraborgs län och Godhems härad, Skara stift och Billings kontrakt. Sjogerstads socken, $\frac{3}{4}$ mil från Sköfde, består af $19\frac{1}{4}$ hemmen, uppskattade till 71,543 R:dr, med en folkmängd af 498 personer och en areal af 8,819 tunn., hvaraf blott 25 äro oländig mark. Sjogerstad tros ha fått sitt namn af en derinom boende myndig man vid namn Sjoger, hvars graf länge visades. Han bodde vid Regumatorp och vid kristendomens början fanns redan der en kyrka, men som fick förfalla när Sjogerstads byggdes. Detta skedde redan i 13:de seklet, ty år 1288 omnämnas en Benedictus såsom pastor derstädes. Hon är uppförd af sten. Socken ligger vid foten af Billingen och på flera ställen derinom erbjuda sig sköna utsigter. Här ligger *Loringa Storgården*, 1 mtl. säteri. På en äng, tillhörig prestgården, är en forntida grifhög, kallad *Kongshallen*, der troligen någon drott varit begravd, och på gårdet en kulle, som fått namnet *Ljusekulla*, i anledning af de många luktgubbar, som visa sig der om höstarna. — Till märkvärdiga personer inom socknen hör Helge Ekberg, kyrkoherde i församlingen, som dog der d. 10 Sept. 1746 vid 75 års ålder, efter att ha innehaft embetet i 44 år. Han var utmärkt, icke blott för sin rediga och ordentliga embetsförvaltning, sin resliga växt och kroppsstyrka, hvari få menniskor kunde mäta sig med honom, utan äfven för sin kännedom i läkarkonsten, hvilken förskaffade honom en mängd besök af när och fjerran boende sjuka. Han var lycklig i sina kurer, till och med i sina försök att bota blinda. Två af sina tjänstgossar, Sven Trolle och Håkan Jakobsson, inöfvade han, den ene i örtkännedomen och huskurers användande, den andre i veterinärkonsten. Adr. Sköfde.

Sjonhems moderförsamling med annexet Wiklau, 1 konsist. pastorat af 3 kl. på Gottland i norra fögderiet och medelkontraktet, $2\frac{1}{4}$ mil S.O. från Wisby, består af $7\frac{3}{4}$ hemmen, uppskattade till 25,442 R:dr, med en folkmängd af 197 personer och en areal af 8,865 tunn., hvaraf 470 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af sten och skall vara byggd år 1040. På kyrkogården finnes en runsten. Efter slaget vid Högebro mellan Wisbyboerne och bönderne blefvo åtskilliga af de sistnämnde tillfångatagne i denna socken.

Sjud i forn-Svenskan detsamma som *pund*, äfven *siud* eller *sud*. Det heter således i Uplandslagen: "Kiöpi then siud haver diupæstan" (Köpe den som har den djupaste, den bäst försedda, pungen).

Sjuhundra kontrakt i Stockholms län af erkestiftet, består af Norrtälje stad, Rimbo, Hushy, Frötuna, Lenna, Fasterna och Riala, tillsammans sju moderförsamlingar med sina annexer.

Sjuhundra härad i Stockholms län, består af socknarna Rimbo, Röd, Fasterna, af hvilken en liten del ligger i Nordinghundra härad, och Skederyd, alla fyra omgifvande Norrtälje, utgörande tillhopa $145\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 891,150 R:dr, med en folkmängd af 3,927 personer och en areal af 58,529 tunn., hvaraf 6,920 äro sjöar och kärr.

(I Tuneld finnas 5 socknar uppgifna: Rimbo, Röd, Fasta, Esterna och Skäderö; men Fasta och Esterna kyrkor sammanbyggdes till en enda 1801, hvar-
 efter pastoratet kallas med ett gemensamt namn *Fasterna*.) Den rådande jordmånen i detta härad är klapper; här finnes väl åtskilliga smärre berg, men inga bergsträckor, deremot många öppna slätter; ängsskötsel är medelmåttig och skogarna af-
 taga. Utgör med Nardinghundra, Lyhundra, Frötuna och Länna en domsaga under Svea hofrätt.
Sjukmaneredskap kallades under medeltiden två nödvändiga förrättningar, som ålago presten hos den sjuka, neml: *skriflande* och *oljande*. I Westgöthalagen föreskrifves, att om presten fick bud från tvenne sjuka, hvaraf den ene begärde oljning och den andre "bussel" (Nattvarden), då skulle presten först bussla och sedan olja, d. v. s. först kommunicera den mindre sjuka och sedan meddela sista smörjelsen åt den döende.

Sjukstugor. Sådana kallades under katolska tiden *Helgeandshus* (se detta ord). Efter reformationen måste regeringen taga vård om dessa inrättningar, sedan presterskapet upphört att befatta sig dermed, och de andeliga gillena blifvit upplösta. Gustaf I yrkade derföre på riksdagen 1529, att fattiga sjuka borde emottagas i klostren och allmosor till deras underhållande samlas i riket. År 1540 klagade konungen likväl att dessa anstalters föreståndare mera sökte sin egen fördel än de nödstäldas, och befallte derföre sine ståthållare att ha en noga tillsyn öfver dem. I kyrkolagen 1571 fastställdes att de få och svaga hospitaler och sjukstugor, som då funnos i landet, skulle vidmakthållas och förbättras. Som de allmänna hospitalerna icke vore tillräckliga, ansågs nödigt, att anlägga små sjukstugor och det i hvarje socken, så att 4 till 6 personer i dem kunde ber-
 bergeras, och landspresterna borde uppmana sina sockenboer att vara behjlpiga till sådanas uppbyggande. År 1602 beklagade sig Carl IX, att ehuru hospitalerna voro väl understödda af kronans ränta, så ledo likväl de derstädes intagne fattige sjuke den största nöd, så att flera af dem till och med dogo af hunger. Han uppmanade derföre presterskapet att hålla en sträng tillsyn öfver sysslomännen, och i sitt testamente af år 1605 glömde han icke hospitalerna. År 1686 befanns det, att sjuk- och fattigstugor ännu på många ställen fattades, hvarföre församlingarna tillsades, att icke allenast biträda vid sådanas byggande, utan äfven förse dem med nödortfigt underhåll. (Se vidare: *Lazaretter*.)

Sjukvårdsanstalter. Se: *Lazaretter*.

Sjuosofvaredagen den 27 Juli, hvilken under medeltiden var ämnad att förvara minnet af de sju kristne martyrerne, som i en grotta sofvo den långa sömnen — enligt några uppgifter 193, enligt andra 700 år — bibehölls äfven i den protestantiska almanackan likasom så många andra belgons dagar. Den har sedan länge ansetts såsom bemärkelsedag för landtmannen, hvilken trodde, att den väderlek som var nämnde dag, sedan skulle räcka i sju veckor, och fruktade isynnerhet då

regnväder, såsom skadligt för den stundande skörden. Ehuru hvarken sjelfva dagen — ty äfven rötmanadens början anses för en dylik bemärkelsedag — eller de sju veckorna få tagas just efter bokstafven, är det likväl onekligt, att den väderlek, som råder i slutet af Juli, vanligen sedan fortfar en längre tid.

Sju strömmar. Så kallas insjön Bogeviks på Gottland förening med hafvet. Dessa sju utlopp äro likväl endast 5 famnar långa, 2 famnar breda och 1 famn djupa. Vid dem är godt sikfiske.

Själlobod, en benämning, som landtfolket i Skåne ännu ger fattighus, emedan de voro "hus, byggda eller skänkta för själens frälsning."

Själlobägaren kallades hos de gamle den skäl man tömde till allidne vänners minne.

Själågårdsgatan i Stockholm, nu vanligen kallad Skärgårdsgatan, har fått sitt namn af den själågård eller hospital, som stiftades der i slutet af 1300-talet. Huset inrättades sedan till trivialskola, men hvilken 1820 förvandlades till gymnasium, och då flyttades till dess nuvarande lokal på Riddarholmen, hvaräst det invigdes d. 4 Okt. 1821.

Själkapell var en under medeltiden icke ovanlig benämning på sådana andaktsorter, hvilka hufvudsakligen voro ämnade till själamessors hållande. Särskildt anföras två dylika i Stockholms Storkyrka, det södra och det norra. Det södra var isynnerhet i kredit, och der hölls många mässor både för levande och döda. Carl VIII Knutsson öfverenskom 1449 med föreståndaren för själakoret, att han skulle årligen gifva dit 7 mark, med villkor, att kapellanerne borde hvar år på S:t Gregorie dag hålla ett anniversarium med vigiliis och själamässor för hans föräldrars själar.

Själammässa. Under katolska tiden skulle, då ett lik fördes till kyrkan, presten hålla en själamässa på utfärdsdagen, hvarvid folket skulle medföra bjellror och klockor att ringa i, när man passerade byarna, för att tillkännagifva likets närvaro, då alla voro skyldiga att följa det åt på sin sista färd. Grafven borde vara vigd och skärad, och när liket var jordadt, skulle presten få sin betalning, för hvilken han var skyldig att läsa tvenne själamässor utom den, som hölls på begrafningsdagen. Ville den dödas släktingar hafva ännu en "Själammässa ath Iamlanga mot", d. v. s. på årsdagen af den bortgångnes död, så skulle de derom öfverenskomma med presten, "*sum then å sember*" (som dem åsämjes). Af Östgöthalagen synes, att för hvarje sålunda hållen utomordentlig själamässa offrats "*tretingu Lius och tretingu penninga*."

Själårlingning, hvilket ord ännu bibehålles, ansågs under katolska tiden som en högst nödig handling för den dödas själar, emedan klockorna höllas heliga och såsom guds basuner. Isynnerhet ringdes mycket på Alla sjäalars dag och Alla sjäalars afton, d. v. s. den 1 och 2 November.

Själlevads socken, ett reg. pastorat af 1 kl. i Hernösands län och stift, Ångermanlands norra fögderi och nordvestra kontrakt. Hos Forsell är Mo dit hänfört som annex, och en gemensam areal

för båda socknarna uppgifven till 335,571 tunn., hvaraf 10,000 äro sjöar och kärr. Detta är likväl oränt, emedan Mo socken redan år 1824 skiljdes från Sjålevad och blef ett eget pastorat, hvarförutan tre byar sedermera blifvit derifrån afven förlagda till Mo. Forsell uppgifver hemmantalet till 91 $\frac{1}{2}$, hvari Stiftsmatrikeln äfven instämmer, och uppskattningvärdet till 336,950 R:dr, men kyrkoherden i församlingen, kontraktsprosten Carl Johan Holm (se detta ord), uppger hemmantalet endast till 88 $\frac{1}{2}$ mtl. och längsta afståndet till de i öster och vester belägna byarna blott till en mil, samt till en half för de i söder och norr aflägsnaste. Arealen måste således numera vara något mindre än den hos Forsell förekommande. Kyrkan, som kallas *S:t Olofs*, har intet torn, ligger vid ett sund nära stora landsvägen norr om Hernösand och ses vidt omkring. Den tros vara byggd, enl. Hr Holm, i 11:te eller 12:te, men, enligt Hülphers först i 13:de århundradet. Den är för närvarande ganska trång för folkmängden, hvilken af kyrkoherden uppgifves till 3,500 personer (i matrikeln till 3,100 och af Forsell till 3,146). I 16 af de närmast kyrkan liggande byarna är skogen så utbuggen, att de måste köpa sitt behof af byggnadstimmer. Deremot är åkerbruket i senare år betydligt utvidgadt och lemnar tillfälle till spanmåls afsättning. Nuvarande pastor säger sig "de sista 20 åren aldrig ha fått under 20:de kornets afkastning af råg, men väl 28, 30, 34:de till och med 38:de kornets afkastning efter utsädet; af korn aldrig under 9:de, men vanligen 10:de, 12:te någon gång 17:de och 18:de; hafran ger vanligen 9:de, 10:de å 12:te kornets afkastning; ett år skördades 93 tunnor efter 5 tunnors utsäde, mest på ny jord." Derjemte idkas i socknen mycken linnespånad och väfnad. Mindre lycklig är kanske den handelsanda som inrotat sig hos folket, och som väl ökat åtskilligas inkomster, men kanske icke alltid till sedlighetens fördel. Dock råder här mycken snygghet, ordentlighet, hederskänsla och hos många en mer än vanlig bildning. — Sockenboerne ha på sista åren börjat ett, för en landsförsamling märkligt, företag, nemligen att öfver Sjålevads-än bygga en stenbro, som blir 270 aln. lång. Hülphers omtalar redan 1780 som något märkvärdigt, att en 215 aln. lång bro är der anlagd på pålar. Till ortens historia hör, att när konung Carl XI reste till Torneå och åt midtag i Sjålevads prestgård, frågade konungen Bohlin, som var en allmänt högaktad och vördad pastor, efter hans barn, och när konungen fick veta att Bohlin hade tre döttrar, befälde han dem komma in till sig. Men flickorna voro så blyga, att fadern icke kunde förmå dem visa sig inför konungen. Omsider lät den yngsta, som hette Christina, förmå sig dertill, och då skall Carl ha sagt till henne: "Efter du kom in, så lofvar jag dig, att om du blir gift med en prest, så skall han få pastoratet efter din fader." Lochneus, som då var adjunkt i huset, gifte sig med flickan, fick pastoratet efter svärfaderns död och var pastor här i 49 år. Adr. Bjästa och Nordmaling.

Sjöaryd, 1 mtl. säteri rusthåll i Tofteryds socken i Jönköpings län, med en utmärkt vacker belägenhet vid Sjöaryds sjö, har en stor karaktersbyggnad, en ansenlig trädgård, husbehofsquarn och såg. Det tillhörde i äldsta tider Nydala kloster, men bortbyttes år 1268 af abboten Nils till en vid namn Brudda, mot Folkaryd i Wrigstads socken och Skardahäck. Har sedan ägts af adeliga ätten Stråle och från denna öfvergått i flera händer.

Sjöbacka. Se: *Ljunga* socken.

Sjöbeck, Carl Fredrik, kongl. lifmedikus, R. af N. och W. O., en af hafvudstadens mycket anlitade läkare, var född i Wexiö d. 28 Juli 1781, blef vid 16 års ålder student i Upsala och 1810 frånvarande promoverad till med. doktor. Han var då stadd på en resa i Tyskland, dit han åtföljt f. d. konung Gustaf IV Adolf och dess familj. Blef lifmedikus 1818. Död d. 7 Aug. 1849.

Sjöberg, Mathias, var född i Tyskland 1624 och kallade sig Otto, blef beridare och sedan stallmästare hos Carl Gustaf. Adlades 1668, då han antog namnet *Sjöberg*. Dog 1692. Ätten är utgången.

Sjöberg, Nils Lorentz, var född bondson i Jönköping, der hans fader då uppehöll sig, d. 4 Dec. 1754. Hans håg för studier ådrog sig Sjögrens uppmärksamhet och understöddes af honom mot det att gossen fick renskrifva hans Latinska Lexikon; blef 1774 student i Lund, ärnade först gå presterliga vägen, men fann sig ej passa dertill, och inträdde i stället i kongl. kansliet samt anställdes 1782 i utrikes expeditionen. Han gjorde sig snart känd som skald, vann tre pris efter hvarandra i *Utile Dulci* och det första pris i skaldekonsten Svenska akademien hade att utdela. Då Kellgren, hvars medarbetare i Stockholms-Posten han var en liten tid, yttrade: "Det är i dag för 4:de gången, som en tidigare lycka frälst mig från faran att vara eder medtäflare, för att lemna mig den hedern att tillställa eder en belöning", skallade från botribunen en handklappning, hvari genast hela salen deltog, något som aldrig sedan händt på det rummet. Öfvertygelsen om den unge mannens ovanliga skaldeanlag var så allmän, att han af akademiens ledamöter enhälligt valdes att fylla ett af de rum konungen vid dess stiftelse lemnat lediga, och sådant ehuru Gustaf III icke var benägen för valet. Han invände deremot bland annat, att han icke hade nog inkomster att lefva enligt den tromansrang, som åtföljde en färlöst af akademien. Då skall en af ledamöterna, Rosenstein eller Schröderheim ha anmärkt, att en ung man väl kunde lefva af 400 R:dr. Det medgaf Gustaf, men frågade hvar han hade dem? "Jo", svarade akademisten, "han har ettbundra i lön, han får ettbundra i lön af akademien och dertill är han Smäländning, hvilket är så godt som 200, facit 400 R:dr." Konungen skrattade och gaf efter. Sjöbergs lycka syntes likväl ha hunnit nästan sin kulminationspunkt med hans inträde i akademien. Orsaken dertill var måhända, att hans skaldeådra sedan flödade svagare och med alltför många afbrott, så att fortsättningen af hans bana

icke motsvarade sin början. Dertill hade han valt en tjänstemannaväg, på hvilken det fordrades antingen en hög börd eller en utomordentlig framgång för att stiga till några högre platser: utrikes stats-expeditionen. Hans befordringar gingo således trögt, och detta nedstämda förmodligen hans lyne, till hvars utmärkande egenskaper någon starkare moralisk spännkraft ej tycktes hafva hört. Han hann aldrig längre än till expeditionsskreterare, ibågkoms icke en gång med en stjerna, och drog sig inom skalet af de måttliga önskuingsgarnas belåtenhet, lefde för sig själf, något litet för umgänget med sina vänner och för astronomiens studium, föga bemärkt af allmänheten och själf liknöjd dertför. Dog d. 13 Mars 1822. I Biogr. Lex. säges han ha haft smak för flaskan, troligen ett af de antiakademistiska smådelustens påfund, äfven som den der förefallande anekdoten om Leopolds svar till honom, när hans Smäländsot var slut, ett infall, som tillhör Lidstrand, och sades åt en Smäländsk rimmande student, men som hvarken passar in på Sjöberg eller Leopold. Hvad denne sistnämnde tänkte om honom, kan synas af hans verser under Sjöbergs porträtt, der han prisar honom för lyckan:

"Att se med köld hvad hopens afund gör;

"Att göra verser, seklers bifall värde,

"Och ingen gerning, som han rodnar för!"

Han skref äfven en nekrolog öfver honom i Stockholms-posten. *Sjöbergs Skaldestycken* utkommo första upplagan 1796 och den andra tillfökt 1820.

Sjöberg, Erik, son af en arbetare i Trossa, föddes der d. 14 Jan. 1794, sträfvade från sin första barndom till sista andedrägt mot behovet och försakelsen, icke alltid med framgång, och både hans kropp och själ lågo under i denna strid, buro åtminstone de alltför märkbara spåren deraf. Hvarken hans yttre väsende eller hans inre bunno förvärfva den bildning, som är ett barn af umgänget med världen och man kan tillägga: af vana vid bildade omgifningar. Han lärde hvarken känna människorna eller världen och mistroddes och misskände dem således, ehuru mycket hans fromma hjerta var böjdt att älska dem. Lifvet var till det mesta för honom endast en plåga, och hans poesi bär äfven stämpeln af att han så fann det. Fattig, sjuklig, i strid med sig själf och världen, mistroende allt omkring sig, var hans allvar och hans löje en lika sorg, en lika bitterhet, en lika smärta, ehuru endast i olika former. Genom en frändes och välgörarens understöd lyckades han att få studera och hans ovanliga poetiska anlag ådrog honom snart uppmärksamhet bland kamrater och lärare, så att äfven d. v. kronprinsen, nu konung Oscar, vid ett besök i Upsala, ansåg honom förtjent af uppmuntran och anlog åt honom en pension af 200 Rdr. Ett utmärkande drag i Sjöbergs karakter är, att han efter ett års förlopp afsade sig denna pension, omedan han fruktade att något hemligt villkor dermed var förbundet, som han ej ansåg sig i stånd att fullgöra, enligt andra uppgifter, af förtrytelse öfver att den så oordentligt utföll. Om detta bevittnar hans själf-

ståndighetssinne, så röjer det å andra sidan äfven hans misstänksamma lynne, som öfverallt trodde sig se, om icke fiender och försåt, åtminstone egennyttia och dolda planer. Han blef, med möda och stark ansträngning mot den tilltagande sjukligheten, magister, men lyckades aldrig erhålla något embete eller befattning, som kunnat betrygga honom en sorgfriare existens, och dog d. 4 Mars 1828 på lazarettet i Stockholm, endast 34 år gammal. Såsom författare är Sjöberg allmänt känd under det antagna namnet *Vitalis*. Hans skrifter äro dels af allvarsam, dels af humoristisk art, de senare egentligen satirer, de förra till det mesta klagodikter, tankarna äro den lidande, men af hoppet tröstade, själens, som, missnöjd med egen och alla andra tings ofullkomlighet, sträfvade till någonting bättre med redliga, men icke alltid tillräckliga, krafter, vill förbättra sig och andra, lika sträng, lika hårdhärd mot båda, och hvori språket, uttrycket, ofta sakna den finare takten, den sista handläggningen. Med alla sina brister, komma hans skrifter likväl att intaga ett utmärkt rum bland vår nyare litteraturs alster. Geijer har i företalet till hans *Samlade Dikter*, karakteriserat honom sålunda: "Liksom hans fysik var motsatsen till hans själsstyrka, så var själen själf i många afseenden sin egen motsats, visande bredvid och om hvarandra vekhet och kraft, blidhet och stränghet, ödmjukhet och stoltthet, öppenhet och misstänksamhet, löje och smärta, barslig nyck och manligt förstånd. *Menniskans* beståndsdelar voro äfven *Skaldens*, och den högre harmonien fattades begge."

Sjöberg, Adolf, vetenskaps-akademiens Ekamrerare från 1785 och professor vid fortifikationsstaten från 1792, död i Stockholm d. 19 Febr. 1806, vid 62 års ålder, har utgivit ett arbete *Om Fästningsamurars styrka* och en afhandling *Om nyttan af Decimalbråkens användande i allmänna och enskilda räkenskaper*, sysselsatte sig under sista åren af sin lefnad med forskningar öfver uppfinningen af en simmachin och förfärdigandet af ett perpetuum mobile, hvarpå han använde en stor del af sina tillgångar.

Sjöberg eller **Sjöbolet**. Se: *Lugnås socken*.

Sjöbergs slott. Se: *Elleholms socken*.

Sjöblad är en gammal Svensk ätt, i utmärkt, icke blott för de tjänster dess medlemmar gjort fäderneslandet, utan äfven för den ålder de uppnått. Den härstammar från häradsböfvingen i Jönåkers härad i Södermanland, Lars Birgersson Sjöblad till Flättna, hvars son, **Christer Larsson**, 1529 anföres bland Svea rikes råd. Dennes son, **Peder Sjöblad**, **Peder Christersson**, var ännu 1603 ståthållare på Nyköpings slott och hade redan 1568 innehaft samma befattning på Kalmar slott, och 1595 på Westerås. Men om det är sant, att hans son, **Nils** (se här nedanför), var född 1519, så måste fadern Peder väl själf ha varit född på 1490-talet och således lefvat under tre olika sekler. Åtskilliga krigsförrättningar förtäljas om honom, såsom att han 1598, följaktligen då redan 100-årig, sändes med sin stufson Gyllenhjelm att hämma ett upp-

kommet oväsen i Westmanland. Genom sitt fjärde gifte med Karin Nilsdotter, som varit Carl IX:s älskariana, blef han stjuvfather åt Carl Carlsson Gyllenbjelm. Hans son,

Sjöblad, Nils Pedersson, skall, enligt Stjernman, ha varit född 1519 och död 1646, och hans hustru, Malin Kåse, med hvilken han sammanlevvat i 90 år, dog tre år före honom vid 111 års ålder. Han blef 1609 slottslofven på Kalmar fästning, året derpå på Kroneberg, och 1611 för krigsfolket eller den beväpnade allmogen i Sunnerbo. Följande året blef han fången af Danskarne och måste sjelf utlösa sig med 304 R:dr, emedan han pådiklat sig en högre värdighet än han verkligen ägde. Han hade 1560 blifvit adlad af Gustaf I, men introducerades först 65 år derefter, och då med sina tre söner, **Anders**, **Christer** och **Olof**, hvilka sistnämndas ättgrenar allesammans äro utslucknade, **Anders** med hans son, majoren **Nils S.**, som dog barnlös, **Christers** med sonen, öfverste **Peder S.**, och **Olofs** med honom sjelf, som afled ogift. Märkvärdigt nog bibehöll sig endast faderns egen. Han hade en son, **Johan**, öfverstlöjtnant vid konungens af Böhmen lifregementet, hvilken stupade vid Prag 1620. Dennes son,

Sjöblad, Carl Johansson, var född 1610 eller 1611. Man vet icke mycket om hans befordringar mer än att han blef öfverste vid artilleriet, sedan general, kommandant på Kronoborgs slott 1659, då det innehades af Svenskarne, att han 1687 upphöjdes i friherrligt stånd och dog 1696, vid 86 års ålder. Han visade sig alltid som en behjertad man. Så t. ex. då hertig **Adolf Johan** gjorde anspråk på förmynderskapet för den spåde **Carl XI** och begärde nycklarna till **Göteborgs stad**, der **S.** var befälhafvare, nekade han aflemna dem. Då drog hertigen sin värja, men **S.** drog äfven sin, sägande, att om **Hans Durchlaucht** icke stack in sin värja, skulle **S.** uppföra sig som en soldat och han skulle få se, att han hade med en karl att göra. Hans son,

Sjöblad, Erik, var född i Halmstad d. 28 Aug. 1647; ingick tidigt i sjötjensten, der han utmärkte sig genom drift och tapperhet, så att han år 1677 var utnämnd till amiral. Lyckan svarade likväl icke mot hans mod, och i slaget vid Rostock d. 31 Maj sistnämnda år, nödgades han, efter flera timmars eld och ett käckt motstånd, gifva sig fången åt Danske amiralen **Juel**. Först efter krigets slut återkom han till fäderneslandet, der han blef chef för **Göteborgs eskader**. **Carl XII** använde honom äfven vid en hemlig expedition till **Archangel**, men hvilken också misslyckades, emedan hemligheten icke bättre förvarats, än att fienden fått kunskap derom. **Sjöblad** ville nu försöka om lyckan, som svikit honom på krigets bana, kunde vara honom gynsamare i det civila embetsmannayrkets, och blef guvernör i **Göteborg**. Hans beräkning slog likväl felt, ty han invecklades i en process, som föranledde hans skiljande från tjensten för embetsfel 1711. Först efter **Carl XII:s** död återställdes han i sina embeten. Han torde ha varit af ett hårdt och ovänligt lynne, och be-

skylles för egennyttia. Var en fiende till Wachtmeister och det system denne sökte införa vid flottan. Hans son,

Sjöblad, Carl Georg, var född d. 2 Nov. 1683 och ingick äfven vid flottan, der han uppsteg ända till amiralsgraden med öfveramirals n. b. o. v. Blef 1733 landshöfding i Blekinge och 1740 i Malmöhus län, hvarmed öfverkommendants-värdigheten förenades, blef, vid ordnarnas stiftelse, Kom. af S. O. Var på förslag till riksråd, men undanhad sig denna ära. Dog d. 1 Sept. 1754. — En af **Sjöbladskas** släkten, majoren och R. af S. O. **Nils S.**, stupade i sjöbataljen vid **Svensksund** 1789, vid 54 års ålder.

Sjöbohm, Fredrik, född d. 13 Dec. 1753 i Carlskrona, der fadern var regements-skrifvare, och död derstädes d. 25 April 1829 såsom öfverste i flottan och R. af S. O.; hade, såsom yngling, i 6 år idkat sjöfart, dels på handels-, dels på krigsfartyg, bevisat 1768—1790 ärens fälttåg och alla derunder förefallna större krigsföretag, ända till reträtten från **Wiborg**, der han hade den olyckan att bli fången tillika med hela besättningen på linieskeppet **Hedvig Elisabeth Charlotta**, som blef skjutit redlöst och fastnade på grund. Befordrades efter hand ända till öfverstegraden, som han erhöll 1812. Förestod från 1786 till 1796 informationen vid amiralitets-sjömannsskolan och utgaf flera för yrket viktiga arbeten, såsom *Försök til et kort udkast af Sjömanövern*; *Något om Skeppsbyggeriet*; *Basta vägen för en ung Sjöman at framdeles vinna förtroende*; *Navigation med tabeller*, o. s. v.

Sjöberg, Nils Henrik, var född d. 6 Febr. 1767 i Högestads prestgård i Skåne, der fadern var kyrkoherde, blef 1783 student i Lund, 1787 magister, och 1790 docens i historien derstädes. Redan från barndomen röjde han en ovanlig håg för forskningar i antiqviteterna, hvilken håg ännu mer utvecklades genom den tillgång till en rik samling af de Isländska sagorna, som han fann hos en af sina morbröder. Den bestämde riktningen af hans lefnadsbana, och man kan se på **Sjöberg** såsom den, hvilken egentligen gifvit väckelse åt det yngre slägte af fornforskare, som i våra tider uppväxt och gjort nordens häfder och älderdomslemningar till föremål för sin granskning och sina lärda bemödanden. Redan år 1791 företog **S.** en förtresa i norra Tyskland för detta ändamål, och under hela sin följande lefnad förnyade han ofta dylika resor inom fäderneslandet, dels på egen bekostnad, dels på offentlig, dels på öfverintendenten **Thams**. År 1799 professor i historien, föranledde han ett historiskt musei stiftande i Lund och erhöll år 1814 tjänstledighet för att hafva inseende öfver rikets antiqviteter, för hvilket ändamål han tvenne år senare erhöll tillåtelse att flytta till Stockholm, der han afled d. 1 Juli 1838, vid 71 års ålder. **Sjöberg**, som ägde ett särdeles lyckligt föredrag, och hvars föreläsningar derigenom alltid voro mycket besökta, utgaf tid efter annan en mängd större och mindre skrifter, hufvudsakligast öfver sitt älsklingsstudium. De förnämsta deribland voro: *Inledning till kännedom af*

fäderneslandets antiquiteter; Beskrifning öfver Malmöhus län; Blekinges historia och beskrifning; Nomenclatur för Nordiska fornlemningar; Anteckningar om Knutagillet samt flera Medeltidens inrättningar och Brödraskap; Samlingar för Nordens Fornälskare, med 163 plancher, o. s. v. Hans yngre broder,

Sjöborg, Adolf Magnus, föddes d. 10 Okt. 1771, blef student i Lund 1785, tjänstgjorde under 1789 års fälttåg på örlogsflootan och promoverades till med. doktor i Lund 1794. Åtföljde s. å. som skeppsläkare en expedition till Tunis och Alger, blef 1796 provincial-medikus i Blekinge, men erhöill 1819 tjänstledighet till följd af ett anfall af slag, förenadt med Hemiplegi och oförmåga att uttala andra ord, än ja och nej, i hvilket beklagliga tillstånd han tillbragte återstoden af sin lefnad, som räckte till d. 24 Aug. 1828. Har utgifvit en *Beskrifning om Ronneby brunn* och några embetsberättelser.

Sjöbring, Pehr, föddes d. 25 Okt. 1776 i Drefs församling, Kronobergs län af bondeföräldrar; lyckades, icke utan egen ansträngning, att få studera, blef magister i Upsala 1803, företog, understödd af det Thuniska stipendiet, 1811 en utländsk resa, blef 1830 professor i Österländska språken, R. af N. O., ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala. Dog d. 12 Jan. 1842, och efterlemnade en icke obetydlig förmögenhet, hvaraf han testamenterade en del till stipendier för Smålands nation och andra välgörande ändamål. Han hade äfven under lifstiden icke gnidit på sina tillgångar, när det gällde att understödja medellöse studerande, särdeles Smäländningar, ehuru han i öfrigt älskade sparsamhet och predikade den för andra. Har utgifvit en *Hebreisk Grammatika* och öfversättning af flera stycken af Gamla Testamentet, såsom *Psaltaren, Jobs Bok, Salomos Ordspråk, Predikaren*, flera af Profeterne, o. s. v.

Sjöfart. Ehuru Sverige har ett af de fördelaktigaste lägen för sjöfart ett land möjligtvis kan äga, har denna näringsgren likväl aldrig der uppnått den höjd och blomstring man bordt kunna förmoda. Alltsedan vikingsfärderna upphörde, och hvilka för öfrigt icke voro beräknade på något fredens yrke, förföll sjöfarten och råkade till större delen i Hansasstädernas händer. Efter reformationen sökte väl regeringarna att då och då göra något till äfven denna näringsgrens höjande, men hvarmed icke mycket vanns. Under Carl XI:s tid ökades dock Svenska sjöfarten något, men förföll åter under hans sons långvariga och förödande krig, så att ännu 1724 bestod hela rikets handelsflotta endast af 150 segel, större och mindre farkoster deri inberäknade. Under de följande fredsåren och särdeles under Amerikanska frihetskriget, förbättrades detta förhållande, och mellan 1783 och 1787 varierade de på utrikes orter gående fartygen mellan 974 och 1,024, deras lästetal mellan 64,101 och 71,939, samt sjöfolkets mellan 9,203 och 10,674. Den inrikes handeln sysselsatte äfven ett icke obetydligt antal fartyg, men hvars belopp man ej känner. Efter 1808 års krig och Finlands deraf vållade förlust, minskades rikets sjöstyrka

med allt hvad som i denna väg tillbört Finland. År 1816 utgjorde likväl rikets handelsfartyg 1,012 stycken, af 64,631 läster och 6,955 mans besättning. Här af tillhörde 260 Stockholm, 207 Göteborg, 77 Gefle, 72 Kalmar, 39 Malmö, 35 Carlskrona, o. s. v. Från denna tid förföll likväl sjöfarten åter, och isynnerhet Stockholms, men har på de sista åren ånyo börjat stiga, så att förhållandet 1846 var följande: till inrikes sjöfart begagnades sistnämnda år 222 fartyg tillhörande stapelstäderna af 5,481 lästers dräktighet; 223 tillhörande sjöstäderna med 5,720 läster och 919 tillhörande landtmän med 19,399 läster, således tillsammans 1,364 fartyg med 30,600 lästers dräktighet. Det bör anmärkas som en väsentlig brist, att sjöfolkets antal icke är af kommers-kollegium uppgifvit. Enahanda är förhållandet med den utrikes sjöfarten. Denna sysselsatte 728 fartyg med 57,892 läster, hvaraf 115 tillhörde Stockholm, 112 Göteborg, 74 Gefle, 71 Kalmar, 57 Wisby, 32 Malmö, 30 Westervik, 29 Sundsvall, o. s. v. De länder, på hvilka den lifvigaste sjöfarten med Svenska skepp ägt rum, äro: Danmark, hvarifrån fartyg — antalet är ej uppgifvit — med 39,659 läster anländt; England med 16,189 läster; Portugal med 9,912 läster; Preussen med 7,637 läster, o. s. v. Till Norrige ha endast fartyg med 5,550 läster afgått, under det Norska med 38,965 läster hit anländt, och från det alläggsna Brasilien Svenska fartyg med 4,511 läster anländt. Från Ostindien och Australien ha fartyg med 1,706 lästers dräktighet hitkommit. Ehuru sjöfarten sålunda visserligen icke kan kallas betydlig, har den likväl under de förflötna 10 åren ansenligt nog ökat sig, ty 1837 utgjorde de ankomna fartygens lästetal 157,893 och de afgångna 161,570 läster; men 1846 var de förras dräktighet 262,987 och de senares 272,769 läster. Dock bör det anmärkas, att hvad som något jemnar missförhållandet emellan förr och nu är ångfarten, hvilken fyller en betydlig lucka i den inrikes sjökommunikationen. (Se: *Ångfartyg*.)

Sjöfinnar eller Sjötlappar. Werwing omtalar att Carl IX år 1610 skickade Stellan Mörner, med flera andra, till Titisfjorden vid Vesterhafvet att upptaga skatt af Sjöfinnarne ända ned till Malen-ger, till lika belopp i penningar och varor, som de förut betalt till Danske konungens fogdar och embetsmän. I fall desse senare vid samma tillfälle infunno sig och sökte hindra uppbörden eller ville gifva de Svenske blott en del deraf, skulle de ej emottaga det, utan vända hem igen, lofvande, att en annan gång återkomma med nog styrka, att kunna gifva eftertryck åt sina fordringar. Gränsorna emellan Sverige och Norrige voro således på den tiden ännu icke tillräckligt reglerade, när tvist kunde uppstå, huruvida denna del af Norriges kust borde lyda under Sverige eller Danmark.

Sjöförklaring är den berättelse en skeppare, efter ankomsten till land, bör afgifva om de händelser, som inträffat under hans resa och haft någon inflytelse derpå, eller eljest anses af vikt.

Denna berättelse bör noga öfverensstämma med den förda journalen, afgifvas inför behörig auktoritet och beedigas af kaptenen samt besättningen. Den bör isynnerhet skyndsamt aflemnas efter ett lidet haveri.

Sjöförsvars-departementet kallas den afdelning af konungens kansli, der regeringsärendet rörande flottan beredas till föredragning inför konungen och derifrån konungens beslut i sådana ämnen expedieras. Sjöförsvars-departementet består af två afdelningar, en kansli- och en kommando-expedition; den förra handlägger de ärenden, som afgöras af konungen i statsrådet, den senare åter kommandomålen. Den förra afdelningen består af civila tjänstemän; vid den senare tjänstgöra officerare af flottan. Hvardera afdelningen har sin särskilda expeditions-chef, men båda en gemensam departements-chef, som är ledamot af statsrådet och föredragande derstädes för departementets ärenden samt tillika för kommandomål inför konungen enskildt. Sjöförsvars-departementet inrättades likasom de öfriga departementerna år 1840; förut fanns en general-adjutant för flottan, som behandlade kommandomålen, och en stats-sekreterare för krigs-expeditionen, som var på en gång föredragande för landt- och sjöförsvarets ärenden. General-adjutants-expeditionen för flottan och den del af krigs-expeditionen, som angick sjöförsvaret, förenades 1840 till ett sjöförsvars-departement under gemensam chef, likasom general-adjutants-expeditionen för arméen och den öfriga delen af krigs-expeditionen förenades till att utgöra landtörsvars-departementet. (Se för öfrigt *Departement, Kommandomål*.)

Sjöförsäkrings-anstalter. En sådan stiftades redan 1739 i Stockholm under namn af *Sjöassurans-kompaniet*, men hvars reglemente 1828 undergick någon förändring. Dess fond bestämdes till 142,000 R:dr, fördelt i 852 aktier. Kapitalet skulle, så vidt möjligt var, efter hand förökas genom en viss andel af vinsten. När denna uppgått till 5 proc. af aktiekapitalet, får den till aktionärerna utdelas; men om den icke stiger så högt, bör den reserveras till framtiden. Är den mer än 5 proc., lägges öfverskottet till fonden, hvilken dock ej bör ökas till mer än 75 proc. öfver det ursprungliga beloppet. Verket styres af 4 direktörer, valda vid allmän bolagsstämma, som hålles i April månad. — År 1826 inrättades ett nytt *Sjöförsäkringsbolag*, hvars fond fastställdes till 250 å 300,000 R:dr, fördelt i 1,500 aktier. Försäkring meddelas ej å högre belopp än 25,000 R:dr å ett fartyg med dess last. Verket styres af 3 direktörer. — I Göteborg stiftades 1840 en *Sjöassurans-förening*, beräknad endast för på kravel byggda fartyg, hvilkas redare bo inom Göteborgs polisdistrikt eller i staden hafva burskap. Delägarna försäkra hvarann ömsesidigt om ersättning för de förluster deras fartyg kunna lida.

Sjöförsäkrings-öfverrätt är en särskild domstol för civila tvister om assurance på fartyg och laster m. m. Sjöförsäkrings-öfverrätten utgör en högre instans i sådana mål; den första handlägg-

ningen sker nemligen af s.k. *Dispatcheur* samt i vissa fall äfven af dömt saken, kan den fallföljas hos sjöförsäkrings-öfverrätten. Men med brottmål får denna icke taga någon befattning; sådana behandlas af de vanliga domstolarne; det är blott frågor om ersättningar o. dyl. tvistemål, som böra till den särskilda domstolen. Denna inrättades genom kongl. försäkrings- och haveri-stadgan 1750.

Sjögestad, annex till Rappestads moderförsamling i Linköpings län och stift, $1\frac{1}{2}$ mil från Linköping, består af $22\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 98, 84 R:dr, med en folkmängd af 570 personer och en areal af 4,999 tunn., hvaraf 40 äro odladig mark. Socknen, som genomflytes af Lillån, har en medelmåttig jordmån, för det mesta bestående af lera och sandjord. Kyrkan tillbyggdes 1751; har en gammal altartafla från katolska tiden. Till dess få märkvärdigheter hör en ljuskrona, tagen i Thora d. 5 Okt. 1703 och hitskönt af major Pihlcrantz. På kyrkans torn af sten år 1768 tillbyggt ett annat af träd, hvari ringklockorna hänga. I socknen finnes intet säteri, men åtskilliga välbyggda sätesgårdar, såsom *Sälla*, $2\frac{1}{2}$ hemman, *Ahlarp* 2 rusthåll och *Sjögestad*, 1 hemman. Adr. Linköping.

Sjögren, Mikael, var född d. 26 Jan. 1727 i Långsjömåla i Härlunda socken af Jönköpings län, der fadern var en välmående bonde. Under det gossen här en gång vallade sin faders boskap, blef han stucken af en orm, hvilket gaf honom en sådan afsmak för vallhjonsyrket, att han ej kunde förmås återtaga det. Fadern satte honom då i skola hos socknens klockare, der han fick smak för läsning och studier, en böjelse, som honom äfven tilläts följa, så att han 1748 blef student i Upsala och 1755 magister. Först två år senare, således vid 30 års ålder, lät han prestvis sig och anställdes som adjunkt i Sandseryd, hvarjemte han förrättade hospitals-predikants-sysslan i Jönköping, der han år 1762 blef adjunkt i stadsförsamlingen. Här gifte han sig och, genom en förståndig hushållning, hvilken utmärkte hela hans lefnad, var han i stånd, icke allenast att underhålla sitt eget hushåll, utan äfven att bidraga till bustrans anhörigas försörjning. Då en af dessa, en svägerska, sedermera erhölet ett arf, testamenterade hon vid sin död det såsom tacksambetsbevis till S. Denne emottog likväl ej gifvan, utan lemnade den åt den afidnas syskon, hvilka han ansåg höfvt behöfva henne. År 1767 uppmanade honom biskop Osander att afhjelpa en af det Svenska skolväsendets kändbaraste brister, den af et brukbart Latinskt Lexikon. S. efterkom denna uppmaning och utgaf år 1771 en *Liber Memoriale*, hvarpå år 1775 följde hans allmänt bekanta: *Lexicon Manuale, Latino Suecanum*, som han i andra upplagan betydligt utvidgade och förbättrade. Han var då endast konrektor och slotts-predikant i Jönköping, men hans befordringar, som dittills gått ganska trögt, påskyndades nu något genom hans här af vunna rykte. Samma år hans lexikon utkommit, blef han eloqv. lektor med Wederslöf till

præbende, sedan prost, theol. doktor vid Gustaf Adolfs kröning, domprost 1802 och 1808 prydd med nordstjernen. Han afled d. 20 Mars 1815 i en ålder af 88 år. Han var en utmärkt latinare, en strängt redlig man, nitisk om ungdomens undervisning, men stundom något pedantisk, så att han icke alltid stod på den bästa fot med sina lärjungar; derjemte var han en så noggrann hushållare, att han sjelf hemma hos sig sålde sina förlager och, som det påstods, till och med åt bustrun räknade brödkakorna. Frukten af hans besparingar användes likväl på det värdigaste sätt. Redan under sin listid bort gaf han till stipendier i Lund och Upsala, till löneförhöjning för skollärarne i Wexiö och Jönköping, till en industriskolas stiftelse i sistnämnda stad m. m. 14,126 R:dr, och efter hans död skänkte han till flera välgörande ändamål ännu större summor, så att samtliga hans donationer stego till 30,000 R:dr B:ko. Utom hans ofvannämnda lexikon må nämnas bland hans utgifna skrifter en ny upplaga af Rydellii *Grammatica philosophans* och af Strelings *Grammatica Latina*; en *ABC-Bok med kort undervisning om sättet att läsa Barn och Begynnare rätt läsa uti Bok*; *Practiskt Christendomsförhör*, o. s. v.

Sjöhjelm, Henrik, var född på Zeeland i Holland och hette **Gerdason**. Han var en erfaren sjöman, gjorde vidsträckta resor och utmärkte sig i sitt lands tjänst. Inkallades af drottning Christina och utnämndes 1645 till vice amiral samt 10 år derefter till amiral. Han förblef sitt nya fädernesland lika troget tillgifven som han varit det gamla, och då, under Carl Gustafs tid, Sverige kom i krig äfven med Holland, stridde han med mycken tapperhet i träffningen i Sundet mot sina egne landsmän d. 21 Okt. år 1658. Enligt adliga matrikeln har han dött i Holland 1668, och hans ätt är utgången. Gyllengranat berättar, att en Holländare vid namn **Sjöhjelm** år 1663 erbjudit sig att på en obekant väg uppsöka och angripa några Mohriska skepp, för hvilket ändamål han af Svenska regeringen försågs med tvänne fartyg, hvaraf det ena strandade vid Anholt och det andra af honom såldes i Goa, utan att det gjort några priser, som beläckte kostnaderna, för hvilket allt han efter hemkomsten ställdes under tilltal. Det måste således ha varit två olika personer. Deremot berättas i Matrikeln, att en **Liebert Wolter Sjöhjelm**, född Svensk, år 1725 vid Vigos i Spanien, gjort flera lyckade försök att uppliska det silfver, som 1702 der blifvit sänkt på sjöbotten vid ett skeppsbrott, och att han af Spanske konungen fått privilegium att åter upptaga de förfallna guld- och silfvergrufvorna i Andalusien och Estremadura.

Sjöhjelm, ett mtl. säteri i Östra Vingåkers socken i Södermanland, $6\frac{3}{8}$ mil från Nyköping, är ett af de äldsta säterier i denna provins. Det har en ganska vacker belägenhet på en holme i sjön Näsaren, men hvilken holme, genom sjöns sänkning, nu mera blifvit förenad med fasta landet. Det tillhörde omkring 1520 riksråden Johan Arendsson Ulf och Knut Koutsson Lilje, som skrefvo sig

till Sjöhjelm, och öfvergick sedan till Flemingska släkten, men derifrån till den Gyllenborgska. Den gamla byggnaden är aftecknad i Dahlbergs *Suecia*, men det torn, hvarmed den då var prydd, är nu mera borttaget. Här var fordom en hälsokälla, som likväl nu mera ej begagnas.

Sjöhjelm, Martin Johan, född 1720 och son af kaptenen vid Uplands regemente, Sjöhjelm, som året förut drunknat vid Stocksund, hade bevisat Finska och Pommerska krigen vid Blixenska regementet och lärar avancerat till förste major samt blifvit R. af S. O., då han 1773 adlades. Utnämndes 1778 till amtsbauptman öfver Frantzburgs och Barths amter. Dog. 1795. Hans son, **Carl Johan**, dog d. 22 Jan. 1845 vid 80 års ålder såsom öfverstlöjtnant vid flottan och R. af S. O.

Sjöhjelm, Johan Henrik, född i Götteborg 1804, elev af Sandberg och understödd af meniskovännen Carlander, omtalas i Boijes Lexikon såsom gifvande "de bästa förhoppningar att kunna bli till en högre grad i konsten." Han lär dock sedan hafva förfallit och dött utan att ha uppfyllt sin ungdoms löften.

Sjöhjelm, Greta, enka, var född i Malmö d. 15 Juli 1741, och dog i samma stad i Februari 1844, således vid mer än 102 års ålder. Märkligt nog, vållades hennes död icke af den ganska naturliga orsaken: den gamla kroppens bräcklighet, utan af en olycksbändelse, ty hon blef ute på gatan öfverkörd af en oförsigtig kusk och dog genom följderna deraf. Vid obduktionen befunnos alla kroppens organer fullkomligt friska och hon hade således, utom denna tillfällighet, troligen kunnat lefva i ännu många år.

Sjökarteverket börjades, enligt ständernas beslut, år 1756 genom kustmätningar, hvilka sedermera en längre tid fortsattes under amiralen Nordenankars ledning. Resultaten af dessa mätningar blef en generalkarta och 12 specialkartor öfver Östersjön. Sedan Nordenankar, till följd af andra besattningar, lemnat karteverket, råkade det i förfall, tills det 1798, i stället att förskingras, öfverlemnades åt sedermera vice amiralen Gustaf af Klint, som med utmärkt skicklighet och nit fortsatt de påbegynta arbetena intill sin död, hvarefter det öfvertogs af sonen, kaptenen Erik Gustaf. Efter dennes olyckliga död vid korvetten Carlskronas förolyckande 1846, har amiral Klints enka, år 1848, till staten försällt sin allidne mans samlingar och de till verket hörande förråder och materialier. (Se: *Sjömättnings-korpsen*.)

Sjökönungar. Så kallades under bedniska tiden anförarne för någon större krigsflotta, icke sällan söner af regerande furstar, som svärmade omkring alla haf att genom strider och röverier vinna byte och anseende. Deras folk kallade dem konungar, en titel, hvarmed man på den tiden var temligen frikostig, hvilket förklarar den stora mängden af konungar, som då omtalas. Många af dem tillbragte nästan hela sin tid på vattnet, utan att någonsin frivilligt sätta foten i land. Några andra ägde likväl anseelige riken, men benämndes likväl sjökönungar, emedan de oupphörligt lågo i vi-

kingafärder. Så kallas Gylfe, den siste af Fornjoterska ätten, sjökonung, och Hake och Sölve benämnas äfven med denna titel.

Sjökrig. De äldsta sjökrig, som i vår historia förekomma, äro *Vikingafärderna*. Friborna ynglingar, d. v. s. odalmännens söner, ansågo under bednaden ingenting mer hedrande, likasom och ingenting mer vinstgifvande, än att besegla hafven för att beskatta rikare länder och af dem vinna hvad som ej i hemlandet kunde förvärfvas. Den, som då sjelf ägde sitt fartyg eller sin snäcka, såsom de stundom kallades, hälsades genast med namn och värdighet af sjökonung. Sådana vikingar vistades också ej blott den vackrare årstiden på sina skepp, utan de hade ofta ej annan bostad och ansågo som en hederssak att aldrig sofva under *sofad* *ds*, såsom uttrycket lyder. Icke blott Östersjöns, Nordsjöns och Medelhafvets kuster hemsöktes af sådana vikingar; äfven till Afrika (Blåland) letade de sig väg, och Norra Amerikas kust (Vinland det Goda) blef långt före Columbi tid af dem upptäckt. Större och mer omfattande blef naturligtvis utrustningen, då konungasöner eller stundom Upsalakonungen sjelf satte sig i spetsen för en dylik härfärd. Af sådan beskaffenhet var det sjötåg, hvarmed Ragnar Lodbrok, redan till åren kommen, slutligen hemsökte England; med blott två stora drakskepp hoppades han kunna underlägga sig hela landet; men målet var här satt för hans oroliga och ärelystna sträfvanden, och efter ett skeppsbrott vid Northumberlands kuster blef han der öfvermannad och dödad. Ragnars söner voro äfven stora sjöhjeltar och synas hafva anført de vikingar, som under namnet Norrmänner vid denna tid inträngde i Carl den Skalliges rike och brandskattade Paris. Särdeles voro dock Östersjöns östra och sydliga kuster föremål för de Svenska vikingarnes härfärder och flitiga hemsökelse. Också gjordes redan under en af Ragnars närmaste efterträdare, Erik Emundsson, Finland, Estland och Kurland skattskyldiga under Sverige. Styrbjörn, en brorson till Erik Segersäll, förstörde vikinganästet Jomsborg på ön Wollin vid Swineflodens utlopp, men blef, då han sedermera seglat åstad att med Dansk tillhjälp fränrycka sin farbroder, af hvilken han ansåg sig vara förfördelad, thron och rike, af denne öfvervunnen, och stupade på Fyrisvalls slätt år 984. Ett annat öfver hela nordden ryktbart sjöslag, hvari äfven Svenskar deltog, var den stora träffningen vid Svoldern år 1000, hvaruti konung Olof Skötkonung af Sverige, Sven Tveskägg af Danmark, jemte de båda Norrmännen, Erik och Sven, på Sigrid Storrådas anstiftan föresatt sig att angripa den på allt oförberedde Norske konungen Olof Tryggvason, hvari de ock så väl lyckades, att denne blef öfvermannad och måste springa öfver bord. Följden af detta slag blef, att Norrige delades mellan de segrande, och en del af landet blef någon tid skattskyldigt under Sverige. Dock hemsöktes kort deretter Sverige sjelft af en Norsk konungason, Olof Haraldsson, som trängde in i Mälaren och härjade landet ända upp till Sigtuna, hvarefter han dock

endast genom att gräfva ett nytt utlopp från Mälaren, som tros vara det närvarande Söderström, förmådde rädda sig undan missödet att derstädes blifva innestängd. Icke många år efter konung Olof Skötkonungs död (1024) förenade sig hans son, Anund Jakob, med Olof Haraldsson i Norrige mot Danske konungen Knut den Store, som hotade den senares rike. Under Knuts frånvaro i England underlade sig de båda förenade nordiska konungarne Seland och Skåne och besegrade sedan genom ett krigsputs (medelst anlagda och i hemlighet åter nedbrutna fördämningar) den Danske konungen vid Helgeå, hvarefter de stridande å ömse sidor begåfvo sig hem. — Till oestridande af dessa och dylika sjötåg, som af Upsalakonungen sjelf anfördes, var redan tidigt på det sättet sörjdt, att alla närmast sjön belägna landskap, så långt in i landet som laxen i strömmarne kunde gå, voro indelta i vissa skepps- och hamnelag, hvilka voro pligtiga att underhålla ett bestämdt antal fartyg till landets tjenst. Påhjöds då ej härtåg, eller ville någon undandraga sig att deri deltaga, så måste han i dess ställe betala skatt, hvilken kallades *Ledungslama*. Ett ordentligt sjörustningssystem fanns således redan under bednaåldern, fastän det efter Sigurdska ättens utgång till följe af de nästan upphörliga thronstridigheterna och den undfallenhet för de andlige, som deraf till en del föranleddes, ofta i hög grad torde hafva försummats eller alldeles lemnats å sido. Så inbröto Esterne år 1188 utan motstånd i Mälaren och förstörde Sigtuna, hvilket nu gaf första anledningen till Stockholms grundläggande, som af Birger Jarl fullbordades. Dock företogs äfven under den katolska tiden, sedan omvändelsenitet trädte i den fornda vikingalustens ställe, åtskilliga med framgång krönta sjöexpeditioner af Svenskarne: sådana voro Erik IX:s tåg mot Finland 1156, Birger Jarls 1249 och Torkel Knutssons 1293. Den sistnämndes seger öfver Karelerne föllbordade Finlands undergifvenhet under Sverige; men denne Torkel, som till Finlands skydd mot Ryssarne äfven anlade fästningen Landskrona vid Newaströmmen, blef ock ända till Sturarnes tid den sista, som förmådde upprätthålla Svenska sjömagtens anseende. Ett försök, som af konung Magnus Eriksson år 1347 företogs mot Ryssland, slutade med förlust. Likaså denne konungs, i förening med Norrige och Hansestäderna, företagna anfall mot Danmark 1361, hvilket gaf anledning till Wisbys förhärjning af konung Waldemar, hvarigenom denna stad samma år förlorade sin fornda välmåga och upphörde att vara medlem af Hanseförbundet. Svenska sjömagtens kläna belägenhet vid konung Albrekts tid visar sig bäst af Stockholms belägring efter denne konungs tillfångatagande, då hans Tyska vänner och anhängare med några få kaparefartyg i flera års tid (1389 – 1395) förmådde afvisa alla drottning Margarethas af det öfriga landet understödda ansträngningar till stadens eröfring. Erik XII af Pommern begagnade den Svenska flottan till sitt skydd i fejden mot Hanseaterna, men försummade så alldeles att sörja för dess nödiga proviantering, att efter

ett lidet skeppsbrott och strandning vid Saltholmen, de af besättningen, som lyckats rädda sina lif ur vågorna, voro nära att omkomma af hunger och elände. Sedermera, då upprорот utbrast i Sverige, företog han flere sjöexpeditioner dit, plundrade dervid, oakadt skedd förlikning, sin egen kust och idkade slutligen, fördrifven från sin riken, i 10 års tid, från 1438 till 1448, ett nesligt sjöröfveri från Gottland, som han orätmäligt behöll under sitt valde. Ett sjötåg, som Carl Knutsson år 1447 mot ön utrustade, slutade med Eriks fördrifvande derifrån; men ön blef dock lagd under Danmark. Likväl lyckades det Carl Knutsson år 1452 att vid Windaström i Stockholms skärgård besegra en Dansk eskader, som gjort anfall på Stockholm, hvarefter Danskarne ändock på återvägen brände Westervik. År 1495 inbröto Ryssarne, 80,000 man starka, i Finland, men blefvo så väl detta som följande året tillbakaslagna af riksföreståndaren Sten Sture d. ä., som med en flotta af 130 skepp kom öfver till Finland och med tillhjälp af Svante Sture satte landet i försvarsstånd. År 1511 föreföll träffningen vid Bornholm, hvaruti en Svensk flotta af 9 skepp i förening med 26 Lybeckska besegrade Danmarks och Hollands förenade flottor. Men sedan Christian Tyrann bekommit riket i sina händer, hade han för sin egen säkerhet genast den omtänksambeten att förstöra eller bortföra återstoden af Svenska flottan. — Konung Gustaf I var och såsom riksföreståndare och i början af sin regering så alldeles i saknad af alla hjälpmedel för ett sjökrig, att han år 1522 af Lybeckarne mot dryg lega måste hyra några skepp för att förmå det belägrade Stockholm till att gifva sig; men genom nit och omtanka för sjövapnet bragte han det snart derhän, att han år 1524 kunde hjälpa Lybeckarne att från Gottland fördrifva den då i Östersjön herrskande Severin Norrby, hvilken likväl vid detta tillfälle spelade ön i Danskarne händer; besegrade sedan ännu en gång, nu i förening med Danskarne, samme Norrby utanför Blekingeska vallen (1526); tuktade, i förening med Danska flottan, Lybeckarne under Bornholm 1535, och skickade 20 år derefter mot Ryssarne en betydlig flotta för att försvara rikets östra gräns, hvilket ock lyckades, så att freden med Ryssland redan år 1557 åter kom till stånd. Svenska sjömagten, som sålunda redan under Gustaf I vann betydlig förkofran och först genom honom kan sägas ha kommit i reguliert skick, med aflöning af staten, uppnådde sedan under hans äldste son, Erik XIV, sin rätta glänspunkt. Erik begagnade den först till att med trenne kryssningseskadrar skydda Revel och de orter i Lifland, som underkastat sig Sveriges valde (1562), men förde sedan under hela sin regering ett i det hela lyckligt sjökrig mot Danmark och Lybeck, som på flerahanda sätt ansågo sig af honom förfördelade. De utmärktaste bland anförarne i detta krig voro Jakob Bagge, och efter det han i en träffning vid Ölands norra udde mot de förenade Danska och Lybeckska flottorna år 1564 måst gifva sig fängnen, Clas Christersson Horn, som år 1566 mellan

Bornholm och Rügen efter en blodig strid vann en betydlig seger öfver samma fiender. År 1567 dog denne tappre anförare af pesten, och konungens olyckliga förhållanden till sina bröder bidrade honom ifrån att efter denna tid egna sin förra uppmärksamhet åt flottans förkofran. Sedan efter Johan III:s antråde till regeringen Clas Fleming fått högsta befälet till sjös och jemväl öfver Danskarne vunnit några fördelar, afslöts dock 1570 en fred med Danmark, till följe hvaraf Estland åt Danska kronan afstods, och alla de från Danskarne eröfrade skeppen återlemnades; Lybeckarne deremot skulle få skadestånd i penningar. Ett nytt krig uppväxte deremot samma år med Ryssland, som anfallit Revel; äfven nu var Clas Fleming anförare för flottan, och lyckades att i förening med den tappre Pontus De la Gardie, som agerade från landsidan, år 1581 frångå Rysarne Narva och hela Ingermanland. Detta krig, som efter några års stillestånd ånyo började och för öfrigt ej företedde något märkvärdigt från sjösidan, fortfor till konung Johans död, upplagade på nytt år 1607 och slutades ej varaktigt förrän 1617 genom freden i Stolbova, som fullkomligt stängde Ryssarna från Östersjön. Under de efter Johans död mellan hertig Carl och konung Sigismund uppkomna misshälligheterna, höll Fleming, som innebad Finland, ständigt flottan konungen tillhanda, tilldess efter Flemings död (1597) och ständernes afsägelselförklaring mot Sigismund (1599), äfven Finland af hertigen med vald intogs. För att befästa sin magt, förde hertig Carl äfven sina vapen till Estland och Lifland och belägrade Riga 1605; men detta med omskiftande lycka förda krig öfverlefde konung Carl och slöts först genom fördragen i Stumsdorf 1629 och 1635. I Carl IX:s sista regeringsår utbrast nytt krig med Danmark, som deri lyckades att få Kalmar i sitt vald och jemväl förstörde det då nyanlagda Gøtheborg. Följande året lyckades Danskarne att äfven i sina händer få Elfsborg, som år 1613, då fred slöts i Knärd, med en million måste återköpas af Sverige. Dock erhöill Sverige genom denna fred tullfrihet i Sundet. Gustaf Adolfs ärofulla fälttåg i Tyskland var väl i det hela ett landtkrig; men då efter skedd krigsförklaring mot Danmark år 1644 Torstensson uppbrutit ifrån Mähren mot denna magt, blef flottans bistånd i striden åter för Svenskarne af största vikt. Tvenne blodiga sjödrabbningar föreföllo nu: den ena under Clas Flemings befäl, vid Femern, hvarvid konung Christian IV blef illa sårad, och den andra, ännu mer afgörande, under Carl Gustaf Wrangels befäl, som nu efterträdt den i striden fallne Fleming, mellan Langeland och Laaland. En Holländsk, af en enskild man, Louis De Geer, utrustad flotta om 30 skepp, bistod Svenskarne i det senare slaget och bidrog till den lyckliga utgången af denna sjöstrid, som i förening med Torstenssons kraftiga manövrer till lands följande året aftvang Danmark freden i Brömsebro. Carl X:s mot Polen företagna krig äyftade väl egentligen att komma i besittning af Preussiska och Kurländska hamnarna, ett ändamål, som

dock slutligen förfelades; men den hastiga framgång, han i början rönt i Polen, väckte grannarnes afund, och så snart en mindre gynnsam vändning der åter inträdde, voro Danskarne åter färdiga till krigsförklaring. Sedan Carl Gustaf nu genom Tyskland inbrutit i Holstein, föregick i Januari månad 1658 det märkvärdiga tåget med 12,000 man öfver Bälterna, hvarvid dock tvenne kompanier drunknade. Efter den snart brutna freden i Roskild, belägrades Köpenhamn, och Kronoborg blef eröfradt af Svenskarne, hvilka tillika, under C. G. Wrangels befäl, höllo Danska flottan innesluten i Köpenhamn. Endast Holländarnes ankomst med 35 örlogsskepp för att undsätta Köpenhamn räddade nu Danmark, sedan likväl förut en blodig sjöstrid mellan dem och Svenskarne levererats i Sundet. — År 1675, till följe af förmyndare-regeringens okloka politk, utbrast åter kriget med Danmark och Holland, likasom ock samtidigt äfven med Brandenburg, Spanien och Tyska riket. Ovana vid sjövapnet efter en 15-årig fred, jemte den oklokheten att till öfverbefälhafvare för flottan förordna personer, som voro alldeles ovana vid sjön, vållade under de nu följande åren en mängd betydliga förluster. Med en besättning af 11,988 man utlopp Svenska flottan under riksrådet grefve Creutz' öfverbefäl mot de förenade Holländarne och Danskarne, som anfördes af Cornelius van Tromp. Sedan desse redan eröfrat Gottland, mötte de Svenskarne på norra sidan om Bornholm, der en träffning hölls, utan afgörande fördel å någondera sidan; men, då Svenskarne derpå åter seglade norrut, jagade Danskarne efter dem, hvarvid den olyckan inträffade, att den oerfarne öfveramiralen Creutz's skepp genom oskicklig manövrering, mellan Öland och fasta landet sjönk med 63 kanoner och 842 mans besättning. Vice amiralen Ugglä blef ock omringad af fiendliga skepp och kastade sig, då hans skepp blifvit antändt af en Dansk brännare, öfver bord, heldre än att gifva sig fången. Svenskarnes nederlag var då afgjort, och de återstående skeppen räddade sig med flykten undan till Dalarön. Fienderna voro nu herrar i sjön, och Danskarne började landstiga i Skåne och Blekinge. Icke bättre gick det för amiral Sjöhlads eskader, som från Götheborg skulle begifva sig genom Bälterna att förena sig med hufvudflottan. I närheten af Rostock angreps han af Danska amiralen Juel och måste med 1,500 man gifva sig fången. År 1678 utnämndes till öfveramiral friherre Evert Horn, som i Kjögebugt med amiral Juel höll en sjöstrid, hvilken, oakadt mycken tapperhet från Svenskarnes sida, aflöpp så olyckligt, att af 25 rangskepp och 14 fregatter, som deltagit i striden, knappt mer än 10 fartyg undkommo till Kalmar. Antalet af döda och sårade Svenskar uppgifves till 4,000. Dessutom hände samma år den olyckan, att transportskeppen, som skulle öfverföra Svenska trupperna hem ifrån Tyskland, under en svår storm, alla utom tvenne, stötte på grund vid Bornholm, så att flera tusen man drunknade, och 3,000 man, som bergades, gjordes till krigsfångar. I freden, som följande år

(1679) slöts i Lund, återfingo dock Svenskarne alla af Danmark gjorda territoriala eröfringar. Efter återvunnen fred arbetade Carl XI ifrigt på flottans iståndsättande, och Carlskrona utsågs, på amiralen grefve Wachtmeisters förslag, till dess nya hufvudstation. Äfven tillämpades nu ett slags indelningsverk för flottan. Blekinge och Södermöre indeltes i 2,300 båtsmausnummer, och andra landskaper roterades efter samma grunder. Oakadt alla lidna förluster var derföre flottan vid konung Carl XI:s död i ett mer aktningvärdt skick än den någonsin förut varit. Också blef den nu endast alltför mycket anlitad. — Efter af Danmark skedd krigsförklaring, landstego år 1699 15,000 Svenskar på Seland för att belägra Köpenhamn; men freden slöts i Traventhal samma år. År 1700 och 1701 öfverfördes trupper till Estland och Lifland för att undsätta Narva och Revel, som af Ryssarne belägrades. På Peipus-sjön sökte Svenskarne, under kommandör Löschern, bibehålla herraväldet; men, öfvermannad af mängden, vidtog slutligen denne den förtviflade utvägen att spränga sig i luften med sin besättning. Under de följande krigsåren intill Carl XII:s hemkomst (1715) förekommo flera sådana smärre sjöstrider i Finska Viken och Östersjön, hvarvid Svenskarne, såsom vanligen underlägsna till antal, oakadt all tapperhet ledo mycken förlust. Sedan Danskarne 1710 åter brutit freden, tillämnade de ett anfall på Carlskrona, som dock af amiral H. Wachtmeister kraftfullt afvisades. Då Ryssarne år 1714 sökte intränga i Åbo-skärgården, oakadt en Svensk flottas dervaro, uppkom vid Hangö udd en svår sjöträffning, hvarvid Svenske schoutbynachten Ebrensköld uthöll striden mot en mångdubbelt starkare fiende, tilldess han slutligen, svårt sårad, blef öfvermannad och fången. Af 20,000 Ryssar stupade der 3,000 och af 900 Svenskar 700 man. Efter Carls hemkomst 1715 blef åter mer lif i sjöföretagen; eskadrar skickades så väl till Finska Viken som emot Danskarne i Östersjön; en af dessa senare, under befäl af C. H. Wachtmeister, förlorade efter mycken tapperhet sina 4 skepp i närheten af Femern mot en i antal öfverlägsen Dansk flotta, och 1,850 man blefvo dervid gjorda till krigsfångar. En häftig strid föreföll äfven samma år vid Ysedom, hvarvid mycket blod flöt å ömsa sidor, men Danskarne dock slutligen tillskrefvo sig segern, oakadt deras amiral, Juel, dervid stupade. Stora ansträngningar gjordes mot hösten för att rädda Stralsund, men förgäfves; konungen måste i December månad flykta undan till Skåne. I April månad 1716 gaf sig äfven Wismar. Då konungen detta år beslutit flytta kriget till Norrige, fick flottan ordres att lägga sig i hamn vid Dynökihl, 3 mil från Fredrikshall, i ändamål att derifrån understödja konung Carls operationer mot denna stad. Här angreps den af den ryktbare Danske schoutbynacht en Tordenskjöld med sådankraft, att större delen af fartygen måste antingen af Svenskarne sjelfve förstöras eller ock blifva fiendens rof. Deremot afslogs lyckligen ett försök, som Danskarne, med hvilka nu äfven Engelsmännen före-

nat sig, följande året företogo mot Götteborg. Äfven från Strömstad, dit Svenskarne efter olyckan vid Dynökihl förlagt sin flotta, lyckades det dem att slå Danskarne med stor förlust tillbaka. Efter konung Carls död fortsatte Tordenskjöld sina fiendtliga operationer på rikets vestra kust, hvarvid Götteborg flera gånger hotades och Marstrand intogs (1719). Ändtligen i början af år 1720 ingicks fred med Danmark, då Sverige miste tullfriheten i Sundet och måste betala 600,000 Rdr i krigsomkostnader, men deremot återfick Marstrand och Bohuslän. Äfven med Preussen slöts samma år fred, hvari det fick behålla Stettin och den del af Pommern, som det redan innehade. Ännu återstod dock att värja landet mot den farligaste och skadligaste af dess fiender, ty på rikets östra kust gjorde Ryssarne med sina galereskadrar täta landstigningar, från Westerhotten ända ned till Östgöthaskären, samt sköfde och brände. Östhammar, Södertelje, Nyköping och Norrköping tillika med en mängd byar, herrgårdar och bruk blefvo dervid lagda i aska. Äfven landstego 6,000 man vid Ståke, för att också uppträffa hufvudstaden; men dessa trupper blefvo lyckligtvis slagna och försöket sålunda afböjdt. Ända till hösten 1721 fortsoro dock härjningarne, emedan Svenskarne, i förtröstan på Engelsmännens bistånd, som likväl föga kraftigt lemnades, hoppades kunna tilltvinga sig bättre villkor än dem, hvarpå de slutligen genom freden i Nystad måste ingå. De Ryska galernas härjningar på kusten hade emellertid lärt Svenskarne inse nödvändigheten af mindre djupgående fartyg för att kunna skydda skärgården; men bristen på penningar tillät först efter hand att kunna bygga något större antal deraf. — År 1735 uppkom vid Porto Novo på kusten af Coromandel, dit det 1731 inrättade Svenska Ostindiska kompaniet ärligen afsände skepp, någon misshällighet med der vistande Fransmän och Engelsmän, hvilka sköflade och förstörde det Svenska faktoriet och bortdrefvo det anlända skeppet; denna affär slutades med en mängd vidlyftiga underhandlingar mellan Sverige och de respektive hofven. — Då år 1741 krig emot Ryssland änyo beslöts, utgick åter en flotta af 18 skepp, under vice amiralen Rajalins befäl; men denna flotta måste i 11 veckor ligga vid Aspö i Finska skären för att invänta förhållningsordres, hvarunder genom vattenbrist, salt och knapp föda större delen af besättningen insjuknade, Rajalin sjelf dog, och, sedan förhållningsorden ändligen kommit, ingenting kunde med flottan företagas. Äfven de följande åren intill 1743, då detta illa beräknade krig slutades, föreföllo blott kryssningar och smärre fäktningar med de Ryska eskadrarna. — Kort efter fredsslutet ankom på Svenska regeringens begäran en Rysk galerflotta med 10,000 man till Svenska skären, i ändamål att hjälpa Sverige mot Danmark, som hotade med fredsbrott i anledning af det då nyss gjorda thronföljarevalet; detta krig uteblef dock, och Ryska hjälptrupperne bemförsändes 1744. — År 1751, under det eljest onyttiga och för landet onödigtvis kostsamma krig med Preussen, som då

pågick, eller det s. k. Pommerska kriget, lyckades dock Svenska flottan under Ruthensparres befäl, att i närheten af Frische Haff eröfra en liten nybildad Preussisk eskader af 4 gallioter och 4 scaner, hvarvid dock äfven en Svensk barkass flög i luften. — Åren 1779—1787 utskickades flere smärre Svenska eskadrar i Norrdsjön och till Medelhafvet, ja äfven till Marocco och St Barthelémy, för att enligt det då mellan de nordiska makterna ingångna förbund, som fått namn af den *beväpnade neutraliteten*, skydda handeln mot kapare under då i Atlantiska oceanen pågående sjökrig; men största vinsten för riket, som af dessa expeditioner vanns, var utan tvifvel den öfning i sjövapnet, som derigenom bereddes. — År 1788 utbrast åter ett allvarsamt krig med Ryssland. Den då välrustade flottan undfick i Juni månad konungens befallning att under prins Carls öfverbefäl afgå till Finska viken. En Rysk mindre eskader, under amiral van Dessen, anträffades först; men som kriget ännu icke var formligt förklaradt tilläts den passera. Vid Hogland föreföll d. 17 Juli ett blodigt sjöslag, som dock ej blef afgörande. Skeppet Wladislaw med 783 mans besättning måste der gifva sig på Ryska sidan, och skeppet Prins Gustaf, anfördt af grefve Wachtmeister, med 560 mans besättning, på den Svenska. Under tiden hade van Dessens eskader, som afgått till Sundet, landstätt trupper vid Råå i Skåne, för att härja och bränna, dock bortlogs sedermera af en från Götteborg utgående Svensk eskader en till van Dessens eskader hörande fregatt. Sedan i September månad ett nytt krig börjat med Danskarne, föreföllo på rikets vestra kust några fiendtliga rörelser både till lands och vatten, hvarvid en Norsk transportflotta om 25 storbåtar af Svenskarne eröfrades. Genom konung Gustafs kraftfulla försvarsåtgärder och Englands och Preussens bemedling förmåddes dock Danmark att samma år åter inställa fiendtligheterna. Deremot fortsattes nu det Ryska kriget med så mycket större ifver. I Augusti månad år 1789 kom det i Svensksund, der Ebrensvärd anförde Svenska flottan, till en blodig träffning, hvari Ryssarne, oakadt all Svenskarnes tapperhet och skicklighet, dock genom sitt öfverlägsna antal behöllo öfverhanden. I Maj månad 1790 företog Svenska örlogsflottan under prins Carl och amiral Nordenskjöld mot den Ryska vid Revel ett häftigt anfall, som dock äfven slutades med mycken förlust för Svenskarne. Vid samma tid gjorde skärgårdsflottan under konungens eget anförande ett försök mot den Ryska vid Fredrikshamn, hvarvid Ryssarne ledo betydlig skada, men utan att dock Fredrikshamns uppfordrade fästning ville gifva sig. Konungens plan var nu att med båda flottorna avancera mot Petersburg, för att der aftvinga fienden en fördelaktig fred. En ny batalj hölls derföre vid Cronstadt; men då denna icke heller blef afgörande, inlopp flottan på konungens befallning i Wiborgska viken. Som fienden der snart afskar all tillförsel till flottorna både på sjö- och landsidan, blef ställningen högst bekymmersam, helst man icke utan den farligaste

strid kunde åter utkomma. En reträtt befanns likväl vara nödvändig, då Ryska skärgårdsflottan under prinsens af Nassau befäl allt mer drog till sig förstärkningar, och, ehuru förföljd af fienden, beslöt man äntligen att bryta sig igenom och återsegla vesterut samma väg man kommit. Genom en illa förd och i otid antänd Svensk brännare skedde under detta återtag en förskräcklig olycka, på så sätt, att en fregatt och ett skepp af vår örlogsflotta blefvo deraf antända och sprungo båda i luften med större delen af besättningarna. Den oordning, som häraf uppkom, var så stor, att flere Svenska både skepp och fregatter på ömse sidor om farvattnet stötte på grund och blefvo qvarsittande. Några af dem kantrade sedan, hvarvid mycket folk förgicks; men de öfriga blefvo tagna af fienden. Äfven hertigen-storamiralen fick under denna reträtt en skräkula i venstra armen. Återstoden af örlogsflottan lyckades äntligen att inkomma till Sveaborg; men skärgårdsflottan samlade sig i *Svenskaund*. Hela Svenska förlusten vid denna reträtt, som plägar kallas det Wiborgska gutloppet, var 7 linieskepp, 2 fregatter, 11 fartyg af skärgårdsflottan, 35 transportfartyg och 5,000 man. Ryssarne gjorde sig nu de bästa förhoppningar att med ens förstöra hela Svenska sjöstyrkan; men då det den 9 Juli under amiral Cronstedts befäl och konungens eget öfverkommando kom till en batalj mellan båda rikenas skärgårdsflottor, vunno Svenskarne en afgörande seger. Omkring 300 Svenskar och sannolikt öfver 3,000 Ryssar blefvo dödsdjutne eller sårade, och öfver 6,000 Ryssar togos till fånga. Efter detta slag slöts i Augusti månad freden i Werelä, då Sverige fick behålla sin bitills varande riksgräns, och alla fordna förhållanden båda staterna emellan återställdes. Blott en tredjedel återstod dock af den vackra flotta, som fanns vid krigets början, 50,000 Svenskar hade stupat under det 3-åriga kriget, och krigsomkostnaderna anses hafva uppgått till nära 1,400 tunnor guld. — År 1801 voro fiendtligheter nära att utbryta mellan Sverige och England. Under det envisa krig, som då fördes mellan England och Frankrike, ville England tillvälla sig rättighet att undersöka innehålllet af alla handelsfartyg, som voro ute i sjön och lägga beslag på dem, om de voro lastade med krigsförnödenheter och bestämda till Frankrike eller dess allierade. Då de nordiska magterna förenade sig att hindra detta, lades hastigt beslag på alla i Englands hamnar dem tillhöriga handelsfartyg, hvaribland voro 200 Svenska, och en flotta skickades till Östersjön. Dock var det nu egentligen Danmark, som fick röna Englands öfvermägt, och som den Svenske konungen Gustaf Adolf kort derefter fattade en outplånlig motvilja mot den i Mars månad 1804 till kejsars uppböjda Napoleon, blef England snart ifrån fiende förvandlad till buddsförvandt, och Sverige förband sig att emot Engelska subsidier öfverföra 12,000 man till Svenska Pommern, för att bistå Ryssland och Österrike i fejden mot Napoleon. Sedan dock så väl

Österrike som Preussen blifvit besegrade af Napoleons vapen och Ryssland öfvertaladt att med Napoleon ingå fred och förbund (Juli 1807), förjagades ock snart Svenskarne så väl från Pommern som från Rügen, hvarigenom dessa Svenska provinser nu voro förlorade. Ryssland skulle nu tvinga Sverige att ingå på kejsar Napoleons kontinentalsystem, hvarigenom ett krig med denna magt blef oundvikligt. Detta krig, hvarunder äfven Danskarne så väl ifrån Skåne som från Norska sidan hotade landet, var egentligen ett landt-krig och fördes i Finland med lika mycken tap- perhet som olycka, när Gustaf Adolfs felaktiga dispositioner till landets försvar gjorde alla Svenskarne och Finnarnes ansträngningar fruktlösa. Sedan efter Sveaborgs öfvergång genom förräderi hela Finland efter hand föllit i Ryssarnes händer, var nu sjelfva moderlandet i stor fara, då i Mars månad 1809 äntligen regementsförändringen skedde och Gustaf Adolf blef arresterad. För att af- tvinga Ryssarne en någorlunda dräglig fred, gjorde dock den nya regeringen ännu ett försök: under amiralerne Pukes och Cederströms befäl utrustades i hast en betydlig flotta, som i det af Ryssarne redan intagna Westerbotten landsatte 10,000 man landtrupper, hvilka likväl vid Sävar och Ratan ledo några motgångar och måste återinskeppa sig. Dock utrymde Ryssarne efter denna händelse större delen af Westerbotten, och freden slöts omedelbart derpå (d. 17 Sept. 1809). — Svenskarne år 1813 af Carl Johan anförda ärofulla deltagande i de Europeiska världshändelserna i Tyskland, äfvensom deras samma år skedda inbrott i Holstein och Schlesvig, erbjuda föga något märkvärdigt för sjökriget; men då slutligen året derpå sjelfva Norrige hemsöktes med krig, måste åter flottan utrustas, och den äldre konung Carl XIII antog sjelf befälet deröfver för att genom intagandet af Krageröe och Fredriksstad, som ock lyckades, understödja landtarméens rörelser. Striden med Norrmännen blef dock kort och slutades genom konventionen i Moss (i Aug. 1814), till följe hvaraf Norrige, med bibehållande af sin sjelfständighet, skulle blifva ett med Sveriges krona förenadt rike.

Sjölöw, Owenus, född Engelsman med namnet **Kox**, hade varit i sitt lands tjänst, men kom i Svensk under Carl Gustafs regering, blef 1659 vice amiral och utförde s. å. en sjöexpedition, hvarvid han med 5 skepp, som han hade under sitt befäl, vid Ebeltoff på Jutländska kusten, angrep lika många Danska och Holländska, uppräände ett och tog de öfriga, som han förde med sig till Kroneborg, hvilket Svenskarne då innehade. Var den förste som adlades under Carl XI:s regering, d. 28 Febr. 1660. Tog afsked samma år. Åtten är ntgången.

Sjömagten. Se: *Flottan*.

Sjömalin är egentligen en sammangyttad jernockra af åtskilliga former; finnes till stor mängd isynnerhet på sjöbottnar i Småland, der den upptages med jernrakor i stora säll, hvilket helst sker om vintern på isen, men äfven om sommaren på

timmerflottor. Är till färgen på ytan rostig, röd eller brun, i brottet läderbrun eller svart. Drages ej rå af magneten, men väl efter oppglödning, då den blir mörkbrun eller svart. (Se vidare: *Jernets historia*).

Sjömannasällskap äro föreningar, stiftade i Stockholm, Göteborg, Gefle, Carlstad och flera andra rikets städer, i afsigt att befordra handeln och sjöfarten samt de näringar och kunskapsgränar, som dermed äga gemenskap, och att förskaffa dem, som ägnat sig åt sjömannayrket, utvägar till bildning och bistånd i behovets stund. Det första sällskap af detta slag stiftades i Göteborg år 1831. Det utdelar pensioner åt fattige sjömän, understöd åt skeppsbrutne, har inrättat en skola till sjömans bildande, stiftat ett sjömanshem för sjuke och behöfvande sjömän, och utvidgar på flera sätt sin verksamhet. De hafva en gemensam flagga, ett hvitt fält, omgifvet på tre sidor af blå och gula kanter, i dess öfversta inre hörn ett blått ankare och i midten med blå arabiska siffror ledamotens nummer inom sällskapet. De hafva äfven utsett en *Bethel-kapten* (se detta ord). Det i Stockholm är, enligt hvad som säges i ingressen till stadgarna "en af fosterlandsvänner stiftad förening, hvars ändamål är: att befordra och uppmuntra handeln och sjöfarten, samt de vetenskaper, konster och näringar, hvilka antingen äro deras stöd, eller deraf bero; och att upprätthålla sjömannayrkets anseende genom lättade utvägar till moralisk och praktisk bildning, som skall i en framtid göra sjömannen oberoende af andras medlidande." Det stiftades förnämligast genom d. v. premier-löjtnanten vid flottan A. G. Oxebufvads verksamhet. Till högste styresman erhöill det kronprinsen Oscar, och, enligt den år 1840 tryckta berättelse, voro ledamöternes antal då 1,836. Hvarje sådan förband sig att årligen betala 3 R:dr Biko i 10 år eller på en gång 30 R:dr. Sällskapet anser d. 7 Maj för sin stiftelsedag. Det underhåller en skola för sjömansbarn och ett s. k. Sjömanshem eller försörjningsanstalt för behöfvande sjömän, och utdelar belöningar till den eller dem, som, med fara för eget lif, lyckats att rädda skeppsbrutne och i sjönöd stadde likar, samt gäfvor till enka eller barn efter den som, under hemdandet att ur sjönöd frälsa andra, sjelf tillsätter lifvet. Tillika utnämner direktionen Bethelkaptenen.

Sjömanshus. Det första sådant för hela riket inrättades genom kongl. reglementet af d. 30 Mars 1748; men på Göteborgs stads anhöllan meddelade regeringen 1752 den förklaring, att så väl Göteborg som alla andra stapelstäder kunde inrätta sina egna sjömanshus, hvartill 1780 kom det stadgande, att det ofvannämnda, för Stockholm alena utfärdade, reglementet borde vara gällande äfven för alla andra sjömanshus. Det förvaltas af en direktion, bestående af 5 handlande, som äro skeppsredare, och tvenne sjökaptener. De löpande göromålen bestridas af en skeppsombudsman, hvartill skeppare-societeten på förslag uppför 3, af hvilka direktionen utnämner en. Denne har till

sitt biträde nödig betjening. I sjömanshuset afslutas kontrakter med allt sjöfolk som enrolleras på afgående fartyg för resan eller för året, och vid det afmönstras efter återkomsten, då de äro skyldige att utgöra den afgift dem åligger, till sjömanshuskassan af deras förtjenta byra eller månadspenning, neml. en kapten 4 öre, en styrman 3 och de öfrige 2 af hvarje 6 daler. Häraf kunna och böra underhållspenningar betalas till fattige orkeslöse sjömän, samt dessas enkor och barn. — Skeppsombudsmannen kan, i mindre föraelsor, begångna om skeppsbord under resan eller i hamn, fälla den felande till böter från en half till 6 daler, hvaröfver besvär ej må anföras. För öfrigt har sjömanshus-direktionen och skeppsombudsmannen åtskilliga rättigheter och skyldigheter sig förskrifva i afseende på värfning, Svenskt sjöfolks enrollering å fremmande fartyg o. s. v. Bland besynerliga stadganden må nämnas det af 1781, som ålägger Svenska handverksesällar, arbetare eller betjente, hvilka begifva sig ur riket utan kommers-kollegii bifall, att till nästa sjömanshus böta 100 R:dr Specie.

Sjömansrutla kallas förteckningen på ett fartygs besättning samt dess kontrakt med befälhafvaren om hyran. Den utfärdas af magistraten i närmaste stad, hvarifrån fartyget utgår, eller af sjömanshus-direktionen på de ställen, der en sådan myndighet finnes.

Sjömärken, uppsatta till sjöfarandes vägledning, äro fyrbåkar o. d. tecken, såsom vettar och märken, som utvisa grund i segelleden. Det räknas i lagen såsom ett svårt brott att förstöra sådana inrättningar eller att ställa dem på oriktigt ställe och derigenom vilseleda i stället för att vägleda seglaren. Att tända falsk fyr kostar spöstraff, äfven om ingen skada skett, och dödsstraff, om skeppsbrott blifvit förorsakadt deraf. För underlåtet upptändande af riktig fyr pliktas med 10 dalers böter och, om det skett med afsigt, anses det lika som att tända falsk fyr. Likaså behandlas äfven den, som af uppsåt att skada, hugger hål i fartyg och derigenom vållar skeppsbrott.

Sjömättningskorpsen inrättades 1809, och fick äfven tillsynen öfver lotsverket, samt uppdrag att anställa årliga mätningar å rikets kuster. Dessa hafva äfven ägt rum, så att hela Svenska kusten med alla sina större och mindre öar är afmätt i en skala af 1,000 alnar på dec.-tummen från Norska gränsen till Haparanda, med undantag af en liten del af Nyköpings skärgård. Alla dessa kartor äro genom framlidne vice amiralen Klints försorg kopierade, sammandragne och utgifne i en 200,000:del af naturliga storleken. Sjömättningskorpsen upplöstes 1824.

Sjönevadsborg i Wessige socken i Halland, ligger på en ö ett stycke från Sjönevads gästgifvaregård och ungefär 300 alnar från vestra stranden. Detta forntida fäste har varit 100 aln. långt och 90 alnar bredt. De omgifna vallarna ha 8 å 10 aln. höjd öfver vattenytan. Här ha troligen några af Hallands fylkiskonungar fordom bott, och stället upptages på Langebekska kartan af år 1277.

Sjöorre (*Fuligula nigra*). Hannen är 1 fot 9 tum, med korta vingar, som hoplaggda räcka blott öfver stjertroten. Honan är något mindre. Hannen är svart med en rund knöl på näbbröten, honan brongrå utan näbbknöl. Hafsorren tillhör den högre norden af gamla och nya världen, och derifrån flyttar han vintertiden till mer tempererade länder. Han delar sina flesta samlägingars sed, att under fortplantningstiden vistas vid färska vatten i det inre af landet, och att, sedan denna period är förbi, mest söka hafvet, der han lever tilldess åter fortplantningsdriften vaknar. Dess stambäll hos oss om sommaren är isynnerhet polartrakterna, der han i det inre af landet är allmän, t. ex. vid Karesvando och på flera ställen i de norra lappmarkerna. Likväl inskränker sig dess sommarstation icke blott till polarzonen, som man förmodat, han häckar äfven långt sydligare, såsom i fjällvatten i det vestra Norrige vid Hallingdalen och troligen i alla egentliga fjällhygder. Föder sig af musslor och maskar, sällan af vattenväxter. Fjäder och dun äro förträffliga, men köttet tranigt, segt och osmakligt. Icke desto mindre ätes det under fastlagen i Frankrike af goda katoliker, emedan denna fogel anses något beslägtad med fisken, såsom lefvande i vattnet, der han dyker alldeles som en fisk och således förmodas begäfvad med något kallare blod.

Sjöprotest kallas en skeppares och dess besättnings edeliga förklaring inför behörig auktoritet, öfver alla omständigheter vid ett timadt hafveri och dess orsaker, samt de åtgärder som vidtagits i ändamål att minska det samma.

Sjörup moderförsamling, med annexet Katslösa, ett reg. pastorat af 3 kl. i Malmöhus län och Lunds stift, Ljunits härad och kontrakt, $1\frac{1}{4}$ mil från Ystad, består af $16\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 90,462 R:dr, med en folkmängd af 900 personer och en areal af 2,916 tuonl., hvaraf endast 3 äro oländig mark. Socknen har i allmänhet god åker men sämre ängsmark och torfjord till busbehof. Der inom ligger *Rynge gård* (se detta ord). Adr. Ystad.

Sjösa i Svärta socken i Södermanland, tros under kristendomens äldsta tider ha varit ett kloster, hvarpå likväl inga bevis finnas. Säkert är, att egendomen är så gammal, att dess anläggning förklarar sig i de adägnaste tider. Ståtbållaren Jost Kursell, riksrådet och amiralen Rynge och kongl. rådet grefve Axel Stålarm skrefvo sig till denna gård. Generalen baron Löwen gjorde den till fideikommiss för äldste sonen. Den ligger $\frac{1}{2}$ mil från Nyköping, består af ett mtl., har en åbyggnad, som finnes föreställd i Dahlbergs *Suecia*, och vackra trädgårdar. Vid Ryssarnes härjningar år 1719 räddades gården af en bönsvakterska, som slog på en gammal trumma, hvilket hos fienden väckte frukten att någon väpnad trupp var i anmalkande.

Sjöskada. Konungens och kronans rätt i skeppsbrott är enligt Sjölagen följande: "Hvar något skepp eller annat fartyg råkade på de orter, som under Sverige höra, till att stöta eller stranda,

så att det förgås, eller något förgånget eller öfver bord kastadt gods drefves till Svensk strand, eller ock någon Svensk undersåtare funne sådant i sjön, det uppfiskade eller bärgade, hörer samma skepp eller gods någon till som Svensk är, eller ock dess undersåtare, som med kronan i vänskap står, och samme ägande affordrar det skepp eller gods innan natt och år, sedan skadan känd är, betale då omkostnaden och bärgarelönen till den, som det bör, och tage silt igen, som hans med rätta är. Men hörer skepp eller gods till någon rikssens ovän och fiende, eller sjöröfvere, eller ock att äganden intet gifver sig an innan natt och år, då är konung ägande att taga det gods till sig och det behålla, deras lön oafkortad, som bärgat hafva." — Vid skeppsbrott är skepparen pligtig först rädda folket, dernäst skeppets redskap tackel och tåg och sist köpmansgodset. Förgås skepp och gods alldeles, då har skepparen och hans folk intet att fordra af den byra dem kunde återstå; men ha de bergat så mycket af skeppsredskapen, att det kan svara mot byran, då njuta de deraf full lega. Allt gods som finnes, uppfiskas och bergas ur sjönöd, skall genast angifvas hos landsböfsdingen; men den som undandöljer sådant gods, anses som tjuf och röfvere och straffas till kroppen eller lifvet som saken är till. Om han är i redarnes eller fraktarnes tjänst och njuter deras lega, har han förverkat både lif och gods. Den som mördar någon skeppsbruten skulle, enligt Missgerningsbalken, rådråkas, det enda brott hvarföre lagen utsatte ett sådant straff, men hvilket numera är förmildradt till halsbuggning. Den som genom falska eldars antändande nattetid eller andra påfund söker föranleda skeppsbrott, straffas till lif och egendom som gerningen och skadan äro till. — Om något af skeppets redskap eller lasten behöfver kastas öfver bord, för att rädda det hela från undergång, bör det först värderas, och sedan ersättas af det frälsta. Sådant kallas *Hafveri*. Kastas gods förr än halfva resan är gjord, betalas det efter inköpspriset, men sedan efter värdet å destinationsorten. Om några af passagerarne, rädda för den hotande faran, förmå skepparen att afhugga mast eller tillfoga skeppet någon annan skada, böra de sedan gälda den.

Sjöstad, numera **Skýrestad**. Se: *Hammar* socken. **Sjöstjerna**, **Otto**, hette förut **Kröger**, var son af en borgare i Lybeck, och född derstädes omkring år 1650; hade varit i flera sjömakters tjänst och öfverallt utmärkt sig genom sin skicklighet och mandon; kom 1677 såsom kapten på ett Lybskt fartyg till Sverige, der han antogs till brännare-kapten; blef 1689 kapten vid amiralitetet och befordrades så att han 1703 var amiral. Hade 1693 blifvit upphöjd i adligt stånd med namnet *Sjöstjerna*. Dödsåret är obekant. Hans son,

Sjöstjerna, **Anders**, född d. 9 Apr. 1682, inträdde äfven vid sjöstaten och gjorde, under Carl XII:s krig, flera fälttåg till sjöss, blef 1715 kommandör, 1736 vice amiral och följande året kommandant i Carlskrona. Inkallades i rådet 1739,

men dog, sedan han blott 6 månader innehaft rådstolen, d. 18 Okt. sistnämnda år.

Sjöstorp i Ödeshögs socken i Östergötland, var fordom en kungsgård, men är nu en välbyggd sätesgård, som omkring år 1650 innehades af riksmarskalken greve Kagg. Här var på 1790-talet ett schäferi för Spanska får.

Sjösås moderförsamling, med annexen Dref och Hornaryd, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Wexiö län och stift, Upvidinge härad och kontrakt, $2\frac{1}{2}$ mil från Wexiö, består af $28\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 87,490 R:dr, med en folkmängd af 850 personer och en areal af 20,481 tunn., hvaraf 4,530 äro sjöar och kärr. Socknen ligger till största delen på en ås, omgifven af sjön Örken på vestra sidan, och *Madkroken* jemte flera mindre sjöar på den östra. Denna ås, som genomskäres af en å, är något öfver $1\frac{1}{4}$ mil lång och $\frac{3}{8}$ mil bred. Kyrkan, som ligger vid sjön Örken, är byggd af sten. Om henne säges hos Tuneld, att hon är gammal och otillräcklig för folkmängden; men hos Wieselgren heter det: "Kyrkan var af sten, 34 aln. lång, 14 bred, och i godt stånd 1770. Den lösa "Altarstenen" förvarades då ännu, liksom en S:t Olofs bild och ett fönster, hvarpå en biskop var målad. Sedan skedde en större reparation i Prosten Bruns tid." Denna reparation lär likväl, efter hvad som säges i biografien öfver Brun, hvilken kom till pastoratet 1772, och dog der 1782, ha bestått i att han "lät utvidga fenster m. m." I socknen ligger *Lidboholms* säteri, 6 mtl. med qvarn, har en vacker karaktersbyggnad fastän af träd, anlagd på en hög udde i Örken. — På *Hagreda* gårde finnas några bautastenar och på åtskilliga ställen grifthögar. Vid nyårstiden 1756 timade här det naturfenomen, att isen brast utanför Sjösås prestgård och ett rödbrunt vatten uppsteg derpå, liknande lut, som qvarstod i 8 dagar. Dervid hördes ett ljud som af skällande hundar. Adr. Wexiö.

Sjöstofta socken, ett bland annexen till Tranemo moderförsamling i Elfsborgs län, $5\frac{1}{4}$ mil från Borås, består af $13\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 42,530 R:dr med en folkmängd af 628 personer och en areal af 16,686 tunn., hvaraf 1,380 äro sjöar och kärr. En Ambjörns fru, Skegga på Ilögaled, skall ha låtit bygga den gamla kyrkan och kallat socknen *Skjäggetofta*. Denna kyrka är likväl längesedan förfallen. Den nuvarande är byggd af träd 1625 och har en vacker belägenhet vid en insjö. I socknen ligga säterierna *Ekedaht*, 1 mtl., hvarest finnes en mindre porträttsamling af namnkunniga personer, samt *Severedsholm* och *Bosared*, hvartera 1 mtl., som 1829 ägdes af bönder. Adr. Svenljunga.

Sjöstorp. Se: *Larfs* socken.

Sjöstullrätterne voro särskildta domstolar i konfiskationsmål m. m. som hörde till tullärender. De upptogo t. ex. frågor om embetsfel af tullbetjenter och om våld, begånget emot sådane tjänstemän. De funnos redan på 1600-talet och upphörde först år 1831, sedan ständerne redan vid 1823 års riksdag begärt att dithörande mål skulle

öfverlemnas till de vanliga domstolarne. Konungen förordnade nu att rådstufvurätterne skulle träda i deras ställe.

Sjövexel kallas ett skuldebref, utfärdadt för ett erhållet lån å afakeppade varor att af låntagaren gäldas å utsatt dag å destinationsorten. Den som förskjuter penningar på en dylik vaxel, står själf risken för alla de skador, som på sjön kunna träffa godset. (Se: *Bodmeri*.)

Sjökörenderna, förvaltningen af. Då amiralitets-kollegium år 1791 upplöstes och de mål, som egentligen rörde stora flottan behandlades i Carlskrona, iurättades en särskild kommitté för arméns flottas ärender, men hvilken 1801 förvandlades till *Förvaltningen af sjökörenderna*. (Se detta ord.)

Skabersjö moderförsamling med annexet Törringe, ett patr. pastorat af 2 kl. i Malmöhus län, Lunds stift, Bara härad och kontrakt, $1\frac{1}{4}$ mil från Malmö, består af $34\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 104,320 R:dr, med en folkmängd af 1,040 personer och en areal af 5,369 tunn., hvaraf endast 6 äro oländig mark. Inom socknen, som har sin postgång på Malmö, ligger

Skabersjö, ett frälse-säteri om $8\frac{1}{2}$ mtl., ägdes i slutet af 13:de seklet af en Owe Passow och kom, efter att ha gått genom flera ägares händer, omkring år 1600 till Danska riksrådet och länsmanen öfver Skåne, Halland och Blekinge, Tage Tott, som lemnade det 1658 åt sin äldste son. Man har anmärkt som en sällsamhet att på en tid af nära $2\frac{1}{2}$ sekel, endast 6 ättlingar af denna familj efterträtt hvarandra såsom godsets innehafvare. Det är fideikommiss inom släkten. Åbyggnaden, som förstörts af elden, första gången 1523 och andra gången i början af 17:de seklet, uppfördes, efter den sistnämnda olyckan ånyo 1623 af sin d. v. ägare; men 1772 ombyggdes den och är nu en sammansättning af antik och modern byggnadskonst. Trädgården är stor och pryddig, och säges i Thersners "Sverige" vara den enda i sitt slag i Skåne; ägorna äro vidsträckta, men af olika beskaffenhet, med tillräcklig skog och torffångst. Gården var fordom befastad, försedd med grafvar, vallar och vindbryggor. Ägaren har patronaträtt till Skabersjö pastorat.

Skade (myth.). En skön flicka från Trymhem, jätten Tjasses dotter. Hon begaf sig till Asgård, för att hämta sin fader, hvilken blifvit mördad af Asarne (se *Tjasse*), men i stället att strida med en fager mö, tillbjödo de henne förlikning, hvarjemte hon stannade kvar hos dem och blef Njords maka. Med honom hade hon sonen Frej, solguden, och dottern Freja, kärleksgudinnan. Men hon trufdes ej i Noatun, der Njord bodde, utan längtade tillbaka till Trymhems fjäll. (Se vidare *Njord*.)

Skadedjur eller rofdjur äger hvar och en rättighet att döda och undfår till och med belöning dertför eller s. k. skottpenningar. Dessa äro af olika belopp efter de olika slag af djur, som blifvit dödade och kunna äfven genom särskildta öfverenskommelser i orterna förhöjas. I allmänhet betalas en björn högre än en varg, denna högre

än ett lo, detta högre än en räf o. s. v. Jagt på rofddjur är icke inskränkt af det allmänna förbudet att jaga på andras ägor, ehuru man är skyldig att anmäla den hos jordägaren. Han äger dock ingen rätt att neka någon annan att verkställa den. Deremot är det förbjudet att använda gillrade skjutgevär för att fånga rofddjur, och att under den tid, då annat villebråd är fridlyst, använda andra jagthundar än bårhundar. För att bevisa sin rätt till skottpenningar fordras att uppvisa öronen och skinnen af de dödade djuren, samt hufvudena ifall det varit roffoglar.

Skagbockäddor kallas på rikets vestra kust, särdeles omkring Götneborg, en slags stora flundror, som dit införas af Danske fiskare och säljas till ganska godt pris. Som denna handel gör de Bohuslänske fiskarne mycket förfång, anhöllö de för några år sedan hos regeringen om denna varas beläggande med någon tull; men frågan förföll sedan magistraten i Götneborg upplyst att det fattigare folket omöjligen skulle kunna berga sig, om det icke för så billigt pris fick köpa dessa fisksort, som vore ett af dess förnämsta näringsmedel.

Skagens kapell i Hallna socken och Udenäs moderförsamling i Skaraborgs län, ligger i en trakt kallad Skagenäs, som nu knappt utgör 2 hemman, men som i forntiden skall ha varit sju hela gårdar, hvilkas befolkning utdött under digerdöden. Der växte hög skog, som utbögs, förmodligen af Finnar, då man upptäckte den försvunna Skaga kyrka, hvilken då ansågs för ett dyrbart fynd. Hon är säkert af ganska hög ålder, som synes af dess byggnadssätt: hon är nemligen bopfogad af resta furuplankor, ofvan och nedan med ändarna fästade i urholkade stockar. Utanför kyrkan är en källa, hvars vatten påstås ha gjort många och lyckliga kurer, och förmodligen icke litet bidragit till det stora anseende, hvori det urgamla kapellet stått hos menigheten. Ehuru man ett helt sekel öfverlagdt om man icke borde låta kyrkan förfalla, för att utrota den vidskepelse, som folket här bedrifvit, och ehuru det vid prostvisitationen 1779 blifvit förordnadt, att ingen gudstjänst der fick hållas, utan att man borde låta kyrkan, såsom bofällig med tiden alldeles förfalla, har likväl för deras skull, som bo långt borta på Tiveden, blifvit beviljadt att kyrkan får repareras och gudstjänst der hållas, hvilken 3 å 4 gånger om året plägade förrättas, hvarjemte presterskapet ålades att söka förekomma och hämma all qvarvarande vidskepelse. Som denna afsigt icke lärt vunnits, nedrefs kapellet slutligen 1825.

Skageru eller Skagerack. Se: *Kattegat*.

Skagern, en insjö mellan Wermland, Nerike och Westergöthland, är 2 mil lång och ligger 232 fot högre än Östersjön. Deri finnas en mängd bolmar.

Skagersholms säteri och stångjernsbruk i Finneböda socken i Skaraborgs län. Säteriet består af 2 mtl. nära sjön Skagern med underlydande 1 $\frac{1}{2}$ kronoskatte, 8 $\frac{3}{4}$ frälse, $\frac{1}{2}$ skatte frälsehemman och 20 torp, har en 2 våningars hög manbygg-

nad af tegel, omgifven af trädgård med orangeri och en Engelsk park. Bruket, som anlades på 1650-talet af landshöfdingen Gabriel Falkenberg, smider, vid 4 härdar, 1,800 skeppd stångjern som afsättes i Götneborg. Tackjernet köpes. Hammarskatten är 16 skeppd 15 lispd. Bruksstämpeln *G F* med en krona öfver. Ägare G. Camitz. *Skageholm*, beläget der säteriet nu är, och som ligger icke långt härifrån, skall fordom ha varit ett fäste, anlagdt för att afvärja Danskarnes anfall från Wermland. När Carl Knutsson år 1449 vid julhelgen, stadd på sin Eriksgrata, var i Skara, befälde han att fästet skulle sättas i försvarstillstånd, i anseende till kriget med Danmark.

Skagershults socken i Örebro län, Strengnäs stift, Edsbergs härad och kontrakt, 4 $\frac{1}{2}$ mil från Örebro, är ett konsist. pastorat af 3 kl., bestående af 15 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 181,625 Rdr, med en folkmängd af 985 personer och en areal af 22,911 tunn., hvaraf 6,400 äro sjöar och kärr. Skagershults socken skiljdes först 1648 från Wiby, hvarunder det fordom var en kapellförsamling. Kyrkan är liten och af träd. En betydlig del af marken upptages af mossar: Rankmossan, Vidfastemossan, Skagershultsmossen m. fl. En vidsträckt sandås, skogar och berg upptaga en stor del af den öfriga arealen. Åkerjorden är mager, stenbunden jordmylla med sand, och anses nästan för den sämsta i Nerike, liksom klimatet det mest ofördelaktiga för de många kärrrens skuld. Såsom en alags ersättning för dessa olägenheter har naturen just i denna osunda nejd förlagt en af de yppersta hälsokällor i riket. Här inom ligger nemligen *Porta källa*. Man märker dessutom *Hasselors* bruk (se dessa ord), samt *Bolby* eller *Bohbyn*, ett berustadt säteri om 3 $\frac{1}{4}$ mtl., som fordom tillhört Falkenbergskä släkten och sedan den Wachtmeisterska. — Icke långt från Hasselfors bruk har man träffat en magnetsten af ovanlig kraft. Adr. Ramundeboda.

Skalhus. Se: *Safsjöström*.

Skala var det gamla namnet på jordkulor, det sämsta slaget af beningar, till en del nedgrädda i jorden och ofvan dem temligen formlost popvräkt af stockar och stenar. I Rolf Krakes saga omtalas en vid namn Elgfröde, som skall ha bott i en sådan skala, och derifrån födt sig med röfveri mot vägarande.

Skaldekonst. Denna öfvades tidigt i Sverige och är der, liksom i de flesta länder, lika gammal med den första skymten af själsodling, religion och ordnadt samhällsskick. Skalderne voro sitt lands visaste män och som sådana omfattade med nåd och välvilja af konungarne, i hvilkas hof de vistades, hvilkas sällskap och rådgifvare de voro, som de följde i striden, och efter hvars slut de besjöngo deras bragder, hvori de sjelfve deltog. Deras sånger beledsagades vanligen af enkla ackorder på harpan. I hvad anseende de och deras konst stodo kan skönjas deraf, att den gamla mytologien tillade dem en egen Gud, Brage, som skyddade och inspirerade dem. Krönikan har upptecknat namnen på åtskillige utmärktare skalder,

men hvilka för det mesta tillhöra hedniska tiden. Med kristendomens införande började skaldekonsten småningom förblekna och öfvergå dels till legenden, dels till folkvisan. Dock omtalas, under konung Sverkers tid, två berömda skaldar, Halder Sqvaldri och Einar Skulason, hvaraf den senare skall ha varit den, som först använde rimmet i sin poesi. Detta skedde i qvädet öfver Norrskö konungen Östens seger vid Lekbergs by öfver de upproriske bönderne på Hisingen. Han sjelf stupade under Sverkers krig mot Danskarne, och en runsten vid Holm, ej långt från Halmstad, skall vara upprest öfver honom. — Birger Jarl lär varit den siste, som haft en skald vid sitt hof. (Se: *Folkvisor och Poesi*.)

Skale betydde fordom detsamma som *hus*, *koja*.

Skalka luckorna kallas om skeppsbord att betäcka luckorna med presänningar och fastspika dessa med smala lister, för att hindra vattnet från att intränga deri.

Skalleruds dal i Nerike är en stor remna i den bergssträcka, som utgör sjön Tisarens norra gräns. Södra stranden af denna sjö består af branta berg, den norra åter af långsluttande, på hvars docering ett betydligt sandlager emellan uppstående bergkullar utbredd sig och hvar på vidsträckt mossar bildats; midt emot den s. k. Skeppsleden eller Björnhålan, på en af dessa mossar, ej långt ifrån Toskebäck, öppnar sig norra bergskedjan med en remna kallad Skalleruds dal, som i början är obetydlig men tilltager längre ned i djuplek och bredd, så att den derstädes har omkring 150 fots djup med 30 à 40 fots bredd i botten och omkring 200 fots bredd i dagen; dalens sidor äro branta med skogbeväxta afsatser; i dess botten rinner en bäck, som får så mycket vatten från de ofvanför liggande mossarna, att den har salt åtskilliga qvarnar och säger i gång, men hvilka dock nu, med undantag af en enda såg, tillhörig Säbylond, blifvit nedlagda; i bäcken finnes stycken af sandsten, kalksten och alunschiffer; på Skallerudsdalens östra brädd, vid dess öppning mot den s. k. Hjelmaredalen, synas ännu lemningar efter en utan-förskansning, hvaraf för icke särdeles lång tid sedan, gångjernen till portarne ännu auto qvar, och gamla personer ha varit med vid deras utbrytning. Fästet har likväl till största delen försvunnit genom okynnet, som roat sig med att lossa stenarna och låta dem rulla utför bergets sidor. Från denna höjd är en vidsträckt utsigt, emedan man har Kilsbergen och en stor del af Hjelmaredalen under sig.

Skallgång kallas den allmänna jagt, som anställes af hela menigheter mot rofdjur. Den sker under kronobetjeningens och jägeristatens ledning, och hvarje bushåll i orten är skyldigt att deltaga deri. Den trakt, hvari vilddjuren förmodas uppehålla sig, instänges af jägarne, som på detta sätt omringa djuren och drifva dem framför sig till jagtplatsen. Sådane jagtplatser äro en gång för alla bestämda, och skall anställas så snart rofdjur visat sig, och personer, som äga kreatur, begära skallgång. Jagtplatsen är fridlyst, så att ingen

äger rätt att fälla skog eller jaga i dess grannskap. Skjutgevär brukas ej af alla närvarande, utan blott af dem som befälhafvaren utsett; de öfriga gå med spjut, yxa eller påk. Äfvenså är plikt föreskrifven för oförsigtigt skjutande.

Skallsberget i Medelpad belyses, vid sommar-solståndet, hela natten af solen.

Skallafjäll ett af annexen till Lundby moderförsamling i Elfsborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil från Götheborg, består af 33 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 313,033 R:dr, med en folkmängd af 1,436 personer och en areal af 33,511 tunn., hvaraf 7,660 äro sjöer och kärr. Kyrkan är af sten och mer än 200 år gammal. Flera af Utfallska släkten äro här begrafna. I sosknen ligga Floda säteri och jernmanufakturverk, Näs säteri (se dessa båda ord) och Högboholm samt Örnebergs säterier, hvilka båda höra under Floda. — En skans säges fordom ha legat vid de s. k. *Portarna* i denna socken. Adr. Götheborg och Lerum.

Skalm. Med detta namn ha på Svenska riddarhuset funnits tre adeliga ätter: Skalm i Finland, två ätter, och Skalm af Karelen. Den äldsta af dessa är den släkt, som en **Nils Skalm** tillhörde, hvilken var Johan III:s tjenare; misstänktes, jemte många andra, af Erik XIV, fängslades och lades på sträckbänken, då han bekände, troligen dertill förmädd af plågorna, det Johans afsigt varit att beröfva konungen lif och rike. Han blef sjelf, tillika med flera andra, d. 1 Sept. 1563 af konungens nämnd dömd från lif och gods. Hans son eller sonson introducerades 1627. — Den andra, Skalm i Finland, **Lars** till Rövvernas, adlades 1461 af konung Christian I. En **Claes S.** till Storgården introducerades 1638. Han var då assessor i Åbo hofrätt. Stjernman uppgifver ätten som utgången, men Rothlieb påstår, att den ännu existerar. — Skalm af Karelen adlades med en **Johan Mattsson** 1649; men utan att något vidare uppgifves om honom. Ätten är utgången.

Skalmeja socken, ett af annexen till Synnerby moderförsamling i Skaraborgs län, $1\frac{1}{4}$ mil från Skara, består af 16 hemman, uppskattade till 62,720 R:dr, med en folkmängd af 522 personer och en areal af 3,495 tunn., hvaraf endast 12 äro oländig mark. Kyrkan är af huggen sten och har en vacker belägenhet. Inom socknen ligger *Hästhalla*, 1 mtl. säteri, som i medlet af 1600-talet tillhörde en Lejonbufvud, hvilken sålde det åt landshöfdingen Soop. En direktör Malm, som i senare tider ägt det, har der uppfört en prydlig karaktersbyggnad af sten. Adr. Skara.

Skalp, i forn-Svenskan detsamma som *slida*.

Skalunda socken, annex till Rackeby moderförsamling i Skaraborgs län, vid Wenern, $1\frac{1}{4}$ mil från Lidköping, består af 10 $\frac{5}{8}$ hemman, uppskattade till 48,140 R:dr, med en folkmängd af 312 personer och en areal af 2,314 tunn., hvaraf intet anses oländigt. Kyrkan skall vara den äldsta i orten. Det berättas, att invånarne på södra Dalsland haft sin gudstjänst här, tilldess en gång 16 hästar derifrån under en storm kontrade på Wenern, hvarföre de hemmavarande beslöt att

bygga en egen kyrka. I socknen ligger *Skalunda* sätesgård, hvilken fordom tillhörde Upsala Öde. Man har här anmärkt åtskilliga ålderdomslemningar. Till sådana hörer *Skalenehogen*, i form af en kägla, 14 famnar hög och 106 i omkrets nere vid foten. Gråfoingar äro här anställda, men utan att man funnit något. En annan hög, *Kong Skjolns hög*, har fordom varit ett tingsställe och många fastebref äro här utfärdade. På *Lindön*, en holme, betäckt med löfskog och för ortens invånare en vacker lustplats om sommaren, synas lemningar af ett slott. Stället har varit vid sidan åt sjön. På denna holme finnas ännu hjortar och rådjur. Den, eller rättare den derå liggande borgen, intar ett rum i historien. Då Folke och Carl Algotssöner hade bortröfvat Svante polk Knutssons dotter från Lindön och derföre af den stränge Magnus Ladulås dömdes till döden, måste de här undergå sitt straff, på samma ställe, der våldet föröfvats. (Se vidare *Lindö*.) Adr. Lidköping.

Skam betydde fordom äfven *kort*. *Skamstund* (en kort tid). I Westmanlandslagen säges: "Jak var med bonda minum skæmber æn jak skulde, ok vit vildum badben" (jag lefde tillsammans med min man kortare tid än jag borde och vi båda ville. *Skamder död* (en hastig, oförmödad död).

Skam är fattig mans skada. I den af Christoffer Grubb utgifna Ordspråksboken, gifves en förklaring på detta ordspråk liksom på de flesta andra. Denna förklaring är märklig nog såsom betecknande fornlidens i många fall skiljaktiga åsigt från våra. Vi skulle i närvarande tid vara benägna att tyda ordspråket på den falska blygsel, som afbåller den fattiga från det ärliga arbetet, den löfliga omtanken eller den försigtiga sparsamheten, och förmår honom att ingenting företaga till sin bergning eller förleda honom att lefva öfver sin förmåga. Grubb åter förklarar det sålunda: "Om en fattig blyges att tiggas, så måste han svälta." På den tiden (1665) var tiggas icke ansett med det förakt som nu. Det var nemligen då ojemförligt sällsyntare, utvägen tillgreps aldrig annat än framtvingen genom den verkliga nöden, som ej på annat sätt kunde hjälpa sig, och den kristliga barmhertigheten, mindre onlitad och trötad, var ej obenägen att bispringa hvar behovet tog henne i anspråk. Att denna åsigt icke tillhörde Sverige allena, synes på Grubbs citationer från Tyskan, der ordspråket finnes alldeles ordagrant, och från Erasmus af Rotterdam som säger, att "den får frysa, som är för lat att tiggas." Det var då icke ett okynne, en vanart att anropa medlidandet, utan det ansågs för en dumbet, ett bevis på lättja, att icke göra det.

Skamper nyttjades fordom i stället för *amper*, sedan i detta ord, liksom i många andra, *sk* blifvit utelemnadt.

Skandien och **Skandinavien** äro gamla benämningar på Sverige och Norrige. De äro af Romerskt, icke af inhemskt ursprung. Den förste författare, som känner namnet Scandinavia och Scandia är Plinius den äldre i sin *Historia Naturalis*. Han föreställde sig dessa länder såsom öar och

den belägenhet, han låter dem intaga, utvisar tydligen en aning om Sverige och Norrige. Skandien och Skandinavien ansågos för särskilda öar; något senare visste geografen Claudius Ptolemæus ifrån Egypten att berätta om fyra öar, som kallades de Skandiska. På folkvandringens tid talar Jordanes i sin Göthiska Historia om en stor ö, Scanzia eller Scandia, och uppräknar en mängd folk, som bodde der; bland dessa förekomma namn, som häntyda på Svenska och Finska folkstammar. Föreställningarna om dessa länder voro i hög grad orediga; man icke blott gjorde ett land till flere och half ö till ö, utan sammanblandade äfven Norden med det östra Europa, Skandinavien med Skythien, hvilket egentligen betecknar nordöstra Europa eller det land som nordboerne sjelfve kallade *Svitthiod hin mikla* eller stora Svithiod. Scandinavia och Scandia troddes vara öar norr om Europas fasta land, och detta åter föreställde man sig långt mindre, än det verkliga är. Der de Ryska länderna äro belägna, tänkte man sig ett haf, som skiljde den nordliga kusten i samma riktning från vester till öster som Medelhafvet, och i detta nordliga haf ansågos de Skandinaviska öarne ligga. Ett ännu äldre namn på samma länder är *Baltia*, som man äfven tänkte sig såsom en ö i det Baltiska hafvet, Östersjöns gamla namn. Från fremmande historieskrifvare har således det Skandinaviska namnet inkommit i vårt språk och litteratur såsom en historiskt-poetisk benämning på Sverige och Norrige. Politisk betydelse har det aldrig haft; en stat eller ett rike med namnet Skandinavien har aldrig funnits.

Skandinaviskt sällskap kallas de föreningar, som de senare åren blifvit ingångna så väl inom som utom Skandinavien, för att verka i och för den för Sverige, Norrige och Danmark gemensamma nationalitetens utbildande. Dessa sällskapers ändamål är just att utveckla känslan af en nationalitet, icke Svensk, Norsk, Dansk, utan Skandinavisk. Deras grundsats är att dessa trenne nordiska stater utgöras af samma folk, och att derföre den närmaste förening emellan dem bör befordras. Denna grundsats fordrar dock icke någon förening till ett enda politiskt samhälle, ty den inre nationella enheten kan finnas äfven under särskilda regenter och i vissa fall olika samhälls-inrättningar; men den fordrar en innerlig förbindelse i andligt afseende genom litteraturens gemensamhet. Sällskapernas ändamål är således närmast litterärt, och de hafva äfven verkat i denna riktning. Det Skandinaviska sällskapet i Upsala har öfversänt en mängd Svenska skrifter till Köpenhamn och derifrån erhållit dylika prof af Danmarks nyare litteratur. Derigenom har uppkommit ett Skandinaviskt bibliotek; genom denna litteraturens gemensamhet och genom känslan att de tre nordiska folken äro bröder af samma stam, verka de Skandinaviska sällskaperna för befordrandet af fred och förtroende emellan folken. När Skandinaviska sällskap bilda sig i aflägsna länder, hvilket skett t. ex. i Amerika, hafva de naturligtvis äfven det särskilda ändamål att sammanhålla

och genom gemensamt biträde understödja de medlemmar af de Skandinaviska folken, som träffa hvarandra långt ifrån hembygden. Det är hos den studerande ungdomen vid universiteterna, som den Skandinaviska ideen isynnerhet vunnit bifall. I Sverige väcktes den förnämligast genom studenternas ifrån Köpenhamn besök i Upsala år 1843; det var omödelbart derefter som det Skandinaviska sällskapet i Upsala stiftades. Det bestod och består ännu mest af studenter; det har stundom sysselsatt sig med offentliga föredrag öfver ämnen, angående de Skandinaviska folkens gemensamma forntid eller andra ämnen af Skandinaviskt intresse. Dess egentliga verksamhet beror dock på besittningen af det ofvansämda biblioteket. Dess inkomster bestå af ledamöternes årsavgifter.

Skandäck kallas på ett fartyg relingens plankbeklädnad, som betäcker ändan af topptimren och hindrar vattnet från att intränga mellan bordläggningen och garneringen.

Skaning, Johan Jönsson, en Dansk fogde på Nyköpingshus, som han år 1435 måste uppgifva åt Engelbrekt. En annan med samma namn, men som äfven kallas Fleming, skall 1437 och 1438 innehaft Stegeborg. Han uppgifves som en "arg skalk och sjöröfware, ärelös slagen på mun; våldtog qvinnor på Mörkö, lät dem i rök upphänga och döda, sköflade kyrkor."

Skansberget i Jomkils socken i Upland är 200 famnar högt. På dess nordvestliga sida finnas lämningar af murar, som tros ha tillhört ett gammalt jarlasäte. (Se vidare: *Jomkil*.)

Skansen å Stockholms Djurgård ligger på berget straxt vid slätten ofvanför theaterhuset. Grosshandlaren Burgman lät omkring år 1816 här med mycket kostnad anlägga en trädgård och park, hvartill jorden för det mesta döfördes. Man har derifrån en herrlig utsigt öfver staden och Ladugårdsgärdet. Arealen är $8\frac{1}{2}$ tunn., taxeringsvärdet 6,000 R:dr.

Skansholmen, i Sunne socken i Jemtland, har fått sitt namn af den skans, som öfverstlöjtnant Drakenstjerna år 1650 här anlade på en udde, hvilken kringgräfdes och sålunda förvandlades till en bolme. Den var då ganska stark, men fick sedan förfalla.

Skans Tull i Stockholm. Se: *Grinds Tull*.

Skanör, en gammal stad i Malmöhus län, på en landtudd i hafvet, $65\frac{1}{8}$ mil från Stockholm och 3 mil från Malmö, ligger i en mager och sandig trakt. Tiden för dess anläggning är obekant, men den förmenas vara ganska gammal, isynnerhet om man får tro den Danska versen: "När Christus lad sig föde, stod Lund och Skanör i gröde." Torphæus förmenar, att den redan 879 var en mäktig stad. Det betydliga sillfisket, som drefs derstädes ännu för 300 år sedan, torde härtill ha bidragit. Der fanns ett Knattgille, stiftadt år 1256, som var en öfverdomstol för de öfriga gillena af samma slag. Märkligt nogingo bagare ej upptagas deri. Malmö uppkomst har likväl beredd Skanörs förfall. Den har för närvarande hvarken hamn eller redd och föga eller ingen handelsrö-

relse. Den är förenad med Falsterbo (se detta ord) under en gemensam borgmästare, som bor i Skanör, och kyrkoherde; hör till 5:te kl. städer och har på riksdagen N:o 92. Dess enda kyrka har märkvärdiga rödmålade fönster af en sällsynt klarhet och genomskinlighet. I Falsterbo kyrka, helgad åt Olof den Helige, infinner sig, enligt en gammal plägsed, midsommarsdagen mycket landfolk, som här frir gudstjensten och lemna offer, hvilka delas lika mellan kyrkan och stadens fattiga. Detta kallar allmogen att resa till "S:t Hans stad", och tror sig derigenom fredad för de sjukdomar, hvorför den eljest under årets lopp skulle varit blottställd. Kyrkan förmenas nemligen ha stått redan före syndafloden. Denna plägsed har dock på sista åren mycket aftagit. Icke långt ifrån Skanör ser man ännu kvarlevor af gravar och vallar, som omgifvit ett der beläget slott. Falsterbo lider mycket af flygsand, hvilken isynnerhet hotar att snart begrava kyrkan, mot hvars ena sida den bildar ett litet berg. Flera gator äro alldeles öfverhöljda deraf. En ganska ändamålsenlig s. k. Lentille-fyr, som synes 6 mil ut i hafvet, uppfördes 1843 och varnar de sjöfarande för det eljest farliga Falsterborefvet, men har å andra sidan beröfvat de fattige invånarna en del af den förtjenst de fordom hade att påräkna för biträde åt de seglare, isynnerhet Engelsmän, som stölt derpå. — Skanör och Falsterbo utgöra ett reg. pastorat af 3 kl. År 1839 hade Skanör 630 invånare och Falsterbo 315, således tillsammans 845; men hvilket antal, enligt landsböfdinge-emhetets berättelse af år 1844, då ökats till 898. Båda städerna tillsammans ha 152 hus och tomter samt 3,243 tunn. stadsjord, alltsammans uppskattadt till 60,649 R:dr.

Skara stift intager tredje rummet bland rikets biskopsstift, och innefattar största delen af Westergöthland eller hela Skaraborgs län och 7 härader af Elfsborgs samt Mo härad i Jönköpings län. Dess areal är 115 qv.-mil, hvaraf 5 äro sjöar. Det innehåller 6,372 mtl., uppskattadt till 29,741,965 R:dr, med en folkmängd af 252,755 personer. Det delas i 14 kontrakter, som tillsammans innefatta 114 pastorater med 118 sacellanier samt 4 kapell- och brukspredikants-beställningar. Fyratioen pastorater äro regala, 63 konsistoriella, 5 patronella och 5 prebender, neml. 2 till biskopen och 3 till gymnasii-lektorerne. Efter den på prestmötet 1833 antagna, nu gällande, klassifikation, höra 20 pastorater till första, 69 till andra och 25 till tredje klassen. Detta stift är sannolikt det äldsta i landet, hvilket man slutar deraf, att Westergöthland, såsom liggande närmast för band för de kristne lärarne, som isynnerhet från England kommo till Sverige, blef första egentliga stamhället för den nya religionen, och Olof Skötkonung här lät döpa sig och flyttade till Westergöthland, då han icke trodde sig med full trygghet kunna hålla sin gudstjenst i grannskapet af det stora afgodatemplet. Han anses då hafva insatt Thorgot eller Thurgot till den förste biskopen i Sverige och gifvit honom sitt hemvist i Husaby, hvars

kyrka då blef domkyrka. (Se: *Husaby* och *Thor-got.*) Då sedan andra biskopar tillsattes och kristendomen vann allt flera anhängare, minskades Skara biskops område, men var dock länge ganska betydligt, omfattande hela Westergöthland, Wermland, Dalsland, Bohuslän och en del af Småland. Men efter hand inskränktes stiftets område och erhöill egentligen 1646 sina nuvarande gränser, då Carlstads superintendentia inrättades. Bland märkliga biskopar må nämnas Adalvard d. ä., Benedictus den gode, Brynolf Folkunge, Didrik Slagbök, Sven Jakobsson från Skenninge, den förste evangeliske biskopen härstädes, Spegel, Peter Rudbeck, Jesper Svedberg och Lundblad.

Skara stad, belägen $35\frac{1}{2}$ mil från Stockholm och $12\frac{1}{2}$ mil från Götheborg, i en något sidländ trakt, omgifven af åkerfält. Enligt sagan skall staden varit byggd år 2793 efter världens skapelse af Göthernes konung Skarin. Visst är, att hon är en af de äldsta i riket och sannolikt fått sitt namn af den "skara", stora mängd, af folk, som här var församlad. Omkring år 1000 var den en anseelig stad, der jarlarna Ulf och Ragvald Ulfsson hade sitt residens, och ett mycket besökt afgodatem-pel fanns här, men som förstördes i Håkan Rödes tid, då Frejas bild sönderlogs, hvilket vållade åtskilliga oroligheter. Såsom hufvudort i ett af rikets mest odlade och befolkade landskaper var Skara vittne till åtskilliga af medeltidens viktigare tilldragelser. Det var således här eller på det vid staden liggande Gälaqvist, Folkungarne öfverföll och mördade den förhållige Ingemar, och hit de bjödos af Magnus Ladulås, men föllo i den snara han utlagt för dem; här öfverlade nämnde konung med Erik af Danmark om båda rikenas intressen, och ingingo ett förbund, som skulle befastas genom Magni sons förmälning med Eriks dotter. Vid det tornerspel, som då hölls härstädes, var det, som den kække Ebrenigle Plata (se detta ord) besegrade den öfvermodige Danske utmanaren, och här som Magnus Ladulås år 1289 försonade sig med biskop Brynolf genom knäfall vid altaret och anropande om förlåtelse. Här hade konungen 4 år förut uppsatt sitt testamente. År 1318 valdes Matts Kettilmundsson här till den unge prins Magni förmyndare och rikets föreståndare; här valdes Erik af Pommern till Sveriges konung. De evangeliske lärare, som Gustaf I, till följd af Örebro möte, skickade till Skara, funno här mycket motstånd och fördrefvos, ej blott ur staden utan äfven ur landet, hvilket var början till Westgötharnes uppror. Skara har flera gånger bemsökts af fiendens härjande och våldedar. I Januari 1277 förstördes den af Danskarne; år 1380 af en våldeld; 1566 åter af Danskarne och ännu en gång af samma fiender 1612, då konung Christian inföll i Westergöthland, men fördrefs af den tappre ryttmästaren Johan Stårck (se detta ord); år 1719 afbrann staden till en stor del, och d. 30 Mars 1827 var här en betydlig våldeld.

Skaras förnämsta märkvärdighet är dess domkyrka, hvars byggnad påstås ha blifvit företagen redan af dess förste biskop Thurgot. Likväl til-

lägges, att biskop Ödgrim år 1132 lät nedtaga nästan allt det byggda och i stället uppföra en ny kyrka af sandsten, hvilken berättas hvila på 18,000 asppålar, något som blifvit sagdt om flera andra byggnader, äfven om f. d. Dramatiska theatern i Stockholm, hvilken också skall varit byggd på 18,000 pålar, men af ek. Kyrkan blef färdig år 1150, då Ödgrim hade den glädjen att få inviga henne, och hvarvid dömen egentligen lär ha blifvit bitflyttad från Husaby. Härtill hade hvarje bonde bidragit med fem penningar, svarande mot 7 skäppor hafra eller 3 skäppor korn. Hon har sedan den tiden undergått flera betydligare reparationer, den sista åren 1809 och 1810. Bland dem, som i äldre tider särdeles medverkat till dess förbättring och försköning, nämnas biskoparne Sven Store, Brynolf och Torsten. Till dess märkvärdigheter höra Soopska och Hästhufvudska familjernas grafchor. Öfverste Erik Soop, Gustaf Adolfs räddare, hvilat här i en marmorkista, på hvars lock hans och hans frus bilder äro utbuggna, och hans bedrifter föreställas på tre albastertafvor i upphöjdt arbete. Han har till kyrkan skänkt en guldalk med patén, vägande $58\frac{1}{4}$ lod med 60 deri infattade små diamanter. Guvernören Hästhufvud och dess fru, ha, utom flera silfververkärl, bitskänt kyrkans gamla altartafva, som var i tre afdelningar. Om kyrkan säges i *Topografiska och Statistiska uppgifter om Skaraborgs län*, att hon "qvarstår ännu efter 8 sekler, en vördnadsjudande minnesvård af forntidens storartade men dystra byggnadssätt, med sina väldiga murar af huggen sten, sina grofva stödpelare och sina spetsiga hvalf, uppborne af höga pelarrader, äfven af huggen sten; erinrande om de sköna domkyrkorna i Lund och Linköping, vid sidan af hvilka denna med allt skäl kan ställas." — Det gamla fästet *Skaraborg*, hvarest länet har sitt namn, har nu mera så försvunnit, att man icke ens med säkerhet vet, hvar det legat. Likväl tros, att de lemningar efter murar och vallar, som finnas på hemmanet *Uddetorp*, $\frac{1}{8}$ mil från staden, skola vara ruiner efter denna borg, dit nämnda hemman år 1583 hörde såsom ladugård. Enligt andra uppgifter skall det ha legat $\frac{1}{2}$ mil från staden på hospitalshemmanet *Tvetas skog*, som nu kallas *Skagabery* eller *Skurabery*, och platsen, hvarpå fästet stått, varit 130 alnar lång. Men allt detta är obestämdt. I staden ha varit flera kyrkor, såsom S:t Peders, S:t Nicolai, S:t Lars, S:t Olofs, S:t Catharina, Helga Korskyrka, o. s. v. Äfven funnos här tvenne kloster, såsom Dominikanernes, anlagdt omkring år 1240 under Erik Läspes tid, och Fransiskanernes, som torde varit lika gammalt. Steden har i senare tider delat de flesta gamla städers öde att nedsjunka från sin storhet och anseende, men hvilket med denna är så mycket sällsammare, som ingen annan stad i provinsen höjt sig på dess bekostnad. Dess mindre fördelaktiga läge torde dock förklara dess förfall. Carl XI var derföre sinnad att flytta gymnasium härifrån, men återhölls af domkyrkan, sägande på sitt vanliga, något familjera, språk: "Stode du,

Maja, icke der, så skulle här snart icke vara något lärosäte.⁷ — I Skara är rikets största och äldsta *Veterinär-inrättning*. (Se detta ord och *Hernquist*.) Staden har nu mera 110 hus och gårdar och 2,780 tunnl. stadsjord, alltsammans uppskattadt till 231,568 R:dr. År 1842 var folkmängden 1,639 personer. — Skara landsförsamling består af 12 $\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 74,050 R:dr, med en folkmängd af 517 invånare och en areal af 7,406 tunn., hvaraf 175 äro sjöar och kärr. Med denna, samt annexen Herrlunda och Hendele, utgör Skara stad ett regalt pastorat af första klassen. Ungefär 300 steg från stadens västra port, på Lidköpingsvägen, ligger Skara helso-brunn, den s. k. *Skara Lisa*, som 1740 upptäcktes af tullinspektoren Herman Zetbrén, och der sedan ett brunnshus byggdes. Källan bibehåller, äfven under starkaste förka, ett godt och helsosamt vatten, ehuru bäcken, hvarvid hon ligger, ofta uttorkar. — I Skara socken märkas för öfrigt *Brögården*, *Hospitalgården*, *Brunsbö*, *Gataqvist* och *Göfala kungsgård* (se dessa ord).

Skara Beslut. Efter Birger Magnussons fall, hans sons afrättning och den 5-årige Magni Eriksons val till konung, besvarade likväl aristokratien att några vådor kunde förestå henne, dels såsom följd af hennes egen oernighet, dels igenom den spåde konungens moders, prinsessan Ingeborgs, och ännu mer hennes gunstling, sedan hennes gemål, Knut Porses anseende och inflytelse. Den samlades sålunda på en herredag i Skara 1322, der man öfverenskom att bilägga och döda alla inbördes tvister, och troget bistå hvarann som bröder, att icke införa utländningar i riket och att underkasta sig erkebiskopens och biskopens af Linköping dom, hvilka ägde att bannlysa hvar och en, som bröt mot denna förbindelse. Som man fruktade äfven för Matts Kettilmundssons betydelse, måste han, som förut nedlagt riksföreståndarevärdigheten, nu äfven nedlägga riksdrots-embetet, som anförtroddes åt Knut Johansson Blå. Denna förening, som egentligen gaf adelsväldet sin stadga och konsistens för kommande tider, afslöts på Margarethadagen d. 20 Juli ofvannämnda år mellan 29 världslige och 6 andelige herrar, hvilka 35 personer således i sjelfva verket blefvo de styrande i landet.

Skaraborgs eller **Marlestads län**, det tredje i ordningen af rikets län, ligger mellan 57 gr. 50 min. och 59 gr. lat. och gränisar i nordost till Örebro län, i sydost till Wetteren, i sydväst till Wenersborgs län och i nordväst till Wenern. Det håller i längd 12 mil och i bredd 7. Dess areal är 1,663,785 tunn., hvaraf 109,873 äro sjöar och kärr. Det innehåller 4,692 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 22,982,628 R:dr. År 1839 var folkmängden 179,449 personer. Derinom finnas 6 städer: Mariestad, Lidköping, Skara, Sköfde, Iljo och Fahlköping; 15 härader: Skånings, Walla, Gudhems, Wilske, Kåkinds, Wartofta, Frökinds, Laske, Barne, Wiste, Åse, Kållands, Kinnefjerdings, Kinne och Wadsbo, hvilka utgöra 5 domsagor under Götha hofrätt, samt 5 fögderier: Wads-

bo, Højentorps, Wartofta, Skara och Leckö. Hela länet ligger inom det egentliga Westergötland. I ecklesiastiskt hänseende hör länet under Skara stift. **Skaraborgs regemente.** Se: *Regementen*.

Skara Gymnasium stiftades d. 31 Aug. 1641. Äfven här fanns förut ett kanoniskt kollegium eller en bildningsanstalt för prester och kyrkotjenare; men det nuvarande gymnasium inrättades först ofvannämnda år. Vid detsamma finnas utom domprosten, 6 lektorer, en i theologien, en i filosofien, en i Grekiska och Hebreiska språken, en i matematiken, en i historien samt en i värtaligheten och poesien. Det gamla gymnasiehuset upptrann 1719, men iståndsattes åter genom offentligt understöd samt bidrag af kommerserådet Tham och assessor Göthenstjerna. Biblioteket är ett af de anseeligaste vid något gymnasium.

Skarabogar kallas i Jemtland ett slags skidor, hvilka göras af runda vidjor och fastbindas under fötterna på både människor och kreatur, att dermed gå på skarsnö. Kallas äfven *Tryggar*.

Skarbönedagen kallas, enligt Læstadius, af Lapparne den andra böndagen af året, emedan snön då vanligen tillflyser om natten. Svenskarne kalla den deremot Blötböndagen, emedan den upplisar om dagen.

Skarda eller **Skärda** i Fornsvenskan detsamma som *skada*. Deraf *skård*, (brytning, öppning). *Wyskård* (skottglugg i en mur).

Skarfdörrem kallas i Jemtland en öppning mellan tvenne bergväggar af ett fjäll, som häraf fått sitt namn, och hvarigenom en väg går från Herjedalen och Jemtland inåt Norrige. Flera sådana fjällöppningar finnas vid gränsen och kallas *portar*. De likna på afstånd verkligen en stor port eller gata.

Skarfvaskär, träffningen vid. I denna skall Ragnar Lodbrok ha besegrat en konung Rafn. Men om med stället menas Skarfven, en fjärd i Mälaren, eller något annat ställe, är omöjligt att bestämma.

Skarhult, en socken, annex till Strö moderförsamling i Malmöhus län, 1 $\frac{1}{2}$ mil från Lund, består af 21 $\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 106,775 R:dr, med en folkmängd af 750 personer och en areal af 4,860 tunn., hvaraf blott 6 anses vara odladig mark. För öfrigt har socknen god åker och äng, torf och skogstillgång. Derinom ligger *Skarhults säteri* (se nedanføre). Adr. Hörby.

Skarhult, i ofvannämnda socken, 8 mtl. frälse-säteri med underliggande 29 $\frac{1}{4}$ mtl. insockne och 22 utsockne frälsehemman, utom en mängd torplägenheter, en vatten- och en väderqvarn, vidsträckt skogar, betydliga torfmossar, god åker och äng, ligger 1 $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Lund. Gården är år 1562 uppbyggd af Danske generalen Rosensparre och består af 3 grundmurade byggnader, 3 våningar höga, med ett torn och till en del omgifna af en massiv ringmur, 5 aln. hög med skottgluggar. Den breda grafven der utanföre är numera igenfylld. Öfver borgporten finnes en basrelief föreställande Treenigheten och försedd med Rosensparreska och Rosencrantzska vapnen samt

en inskrift, som tillkännager, när och af hvem borgen uppfördes. Efter Skånes förening med Sverige, afträdde Skarhult af sin d. v. ägare, Corfitz Trolle, till Svenska riksdrotset greve Gabriel Oxenstjerna. Det kom sedan till De la Gardieska släkten och, genom gifte, till den Brabeska. Grefve Magnus Fredrik Brabe sålde det till konung Carl Johan för 500,000 R:dr R:gs, och denna handel säges vara den fördelaktigaste nämnde konung gjort i Sverige. Hans son och efterträdare, konung Oscar, har sedan åter förytttrat detta gods, liksom flera andra af sin faders egendomar. — Ägaren har jus patronatus till Strö och Skarhults pastorat.

Skarlakansgrundet är ett farligt grund icke långt från Utholmen på Gottlands vestra kust, som har några stenar upp i vattenbrynet, och hvilka ofta äro olyckabringande för sjöfarande.

Skarp äga gör blidig barn, ett gammalt ordspråk, liksom flera andra af lika betydelse, vittnande, huru våra förfäder betraktade stränghet både i uppfostring och lagskipning som ett nödvändigt och helsosamt medel mot det onda i menniskolynnet hos unga och gamla. Om detta begrepps riktighet kan tvistas; men visst är, att det uttrycker tidehvarfvets länkesätt och stöd i sammanhang med många andra förhållanden. Att vår tid byser andra åsikter kommer kanske lika mycket af nödvändigheten som af upplysningens och de mildare sedernas magt. Att våra fäder för öfrigt icke älskade öfverdriften i allvaret, visar ett par andra ordspråk: *Skräck gör många gäck och Skräck gör mannen stum*.

Skarpeds jernbruk i Sunne socken i Carlstads län, hörer till de s. k. Rottneverken. Här smidas, af köpt tackjern, vid 2 härdar, 600 skepp:d stångjern, hvarför i hammarskatt erlägges 6 skepp:d. Afsättningsorten är Götheborg. Bruksstämpeln *G S* med en krona öfver; men bruket har äfven en bistämpel: *R. O. S.* Ägare är Hr A. Gullström jemte flere intressenter.

Skarphyttan, ett jernbruk i Kroppa socken i Wermland, var förut en bergsmanshammare. Här smidas, af eget tackjern, vid en hammare, 435 skepp:d stångjern, hvarför i hammarskatt erläggas 4 skepp:d 7 lisp:d. Afsättningsorten är Götheborg. Bruksstämpeln *S. K.* Ägare: enkefru C. Hagberg.

Skarprättaren är tagen under konungens höga beskydd och hvarje förolämpning emot honom, för hans embetes skull, straffas såsom öfverträdelse af konungens bud; sker det med våldsamt anfall med stenar, hugg och slag, så är straffet 200 dalers plikt af hvar och en som deltagit deri. Å andra sidan är skarprättaren underkastad plikt till 10 daler, eller derutöfver, eller äfven kroppsstraff, om han af oförstånd, fylleri eller dylik anledning begått något grofvt fel vid afrittning.

Skarp vom Feldt, Isak, hette förut **Scharp**, och var son af kyrkoherden i Höreda, Peter Nilsson Skarp. Han adlades 1650, såsom endast korporal vid Smålands kavalleri, men kallas i adelsbrevet *Skarpensfeldt*. Stjerman anser ätten utgå-

ngen, men Rothlieb berättar, att den 1771 bevisat sig ännu fortfara.

Skarstads moderförsamling med annexen Wabra, Önum och Hällum, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Skaraborgs län och Barne härad, Skara stift och domprosteriet. Skarstad ligger $2\frac{1}{2}$ mil från Lidköping och ungefär lika långt från Skara, samt består af $18\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 81,697 R:dr, med en folkmängd af 606 personer och en areal af 3,610 tunn., hvaraf intet anses oländigt. Jordmänen består af lera och orten anses äga ett ganska helsosamt klimat. Kyrkan är byggd af huggen sandsten och af hög ålder, men flera gånger tillbyggd och senast 1749. Bland dess handlingar är ett Latinskt brev från biskop Spegel, som skall vara af särdeles märkvärdighet. I socknen ligger säteriet *Dunstorp* vid Lida-ån, beläget på ett högländt ställe. Adr. Skara.

Skata (*Corvus Pica*), är en fogel af korpslägten som har upphöjdt rund killik näbb, brosklik och klufven tunga samt gångfötter; hon är svart, skimrande i blått och grönt; skuldrorna och nedra delen af bröstet och magen äro hvita; stjerten lång och vigglik. Någon gång är hon äfven alldeles hvit. Hon finnes i hela Europa, dock allmännast i de nordliga länderna. Hon håller stjerten i ständigt rörelse likasom en qvickstjert, och bär den under sittande och hoppande alltid något högt, för att icke smutsa den. Likasom de flesta foglar af sitt släkte, förer hon glänsande saker tillsammans; hon lär sig äfven att eftersäga ord, hvilket i många hus har gjort henne omtyckt; ja hon låter till och med vänja sig vid att flyga in och ut, och kan äfven såsom fången uppnå en ålder af 18 till 20 år. Hanne och bona lefva år från år oafbrutet tillsammans. Hon uppebåller sig gerna i grannskapet af städer, byar och bondgårdar, om trädgårdar, alar, pilar och ängar ligga i närheten. Om höst och vår bo de ända till parningstiden tillsammans i små sällskap, och bygga sedan, ofta redan i Mars månad sina bon på de nämnda träden, äfvensom på fruktträd, och då nästan alltid högt i trädtopparna. Honan lägger 3 till 6 aflånga ägg, som inom 10 dagar utkläckas. Så snart ungarne äro 8 veckor gamla, göra de gamla förberedelser till en ny liggtid. Om vintern äta de möss, orenlighet, puppor, gräsrotter, åtel och små foglar; om sommaren nära de sig af regnmaskar, lordylar, larver, löfmaskar och andra insekter, jemte allehanda rotter, frukt och ollon, samt röfva stundom ägg och ungar ur fogelbon, eller tillgripa unga böns, änder, gäss och fasaner. Skatan har en ganska fin lukt, och är så försigtig, varsam och skygg, att man knappast ännorlunda än genom list kan komma henne nära. För hennes fladdrande rösts skull, som hon ofta låter höra, har man gjort henne till en sinnebild af pratsambeten.

Skatalundr (myth.). Så hette den lund eller skog, der den sköna Brynhilda låg försänkt i en trolldömn och väcktes af Sigurd Fafnersbane, hvilken med sitt svärd skar upp hennes brynja och såmedelst befriade henne från den dödsdöval, som hade

benägtigt sig hela hennes person. I Samund den Vises sånger står deremot att Sigurd och Brynhilda gjorde bekantskap hos hennes svägar, Haimar, der hon satt och i en konstfull väfnad invärfde historien om Sigurds bragder.

Skatteby, en sätegård af 2½ mtl. i Askers socken i Nerike, har ett utmärkt vackert läge nära landsvägen mellan Skyllersta och Länna gästgärvaregårdar, är väl byggt, med en ypperlig jordmån, stor fruktträdgård, humlegårdar, fiske och ett outtömligt kalkbrätt, hvarför en kalkugn här är anlagd.

Skattelöf, moderförsamling, med annexen Vestra Thorsås och Härlunda, ett reg. pastorat af 1 kl. inom Wexiö län och stift, Albo härad och kontrakt, 2½ mil från Wexiö. Halfva Skattelöfs socken ligger likväl i Kinnevalds härad. Den består af 66½ hemman, uppskattade till 121,153 R:dr, med en folkmängd af 2,700 invånare och en areal af 28,744 tunn., hvaraf 6,010 äro sjöar och kärr. Till sjöarna höra *Äsnen* och *Salen*. Socknens jordmån är dels svartmylla, dels sand. Den gamla kyrkan var försedd med blytak och hade en tålla, föreställande slaget vid Narva. Den nya uppb ygges 1820—1821. I socknen ligger *Museby bruk*, *Bråvalla* bed och *Skägglösa* sten (se dessa ord). Denna trakt var således skådeplatsen för Blendas fabellika bedrifter och är rik på forntidaminnen. Till sådana höra *Blod-* eller *Pukaberyet*, der åtskilliga kummel finnas, och hvarst en tempelgrotta skall ha legat; flera ättehögar och *Helge Thors källa*, som allmoges besöker skärthorsdagsnatten och som fått sitt namn af den kristne aposteln Thordo, som här blifvit dödad af bedingarna för sitt öfverdrifna omvändelsenit och af hvars blod källan uppsprang. En annan sägen låter henne ha blifvit framkallad af danderguden Thor på det ställe, der en flicka mördad och begravit sin fästman. — Då Danskarne 1611 inbrutit i trakten, tillbakadrefvades de af Skattelöfsboerne under en Helges anförande. Danskarne jagades ned i ett kärr, "Jutabråten", och de fallnes lik inkastades i en bergsskrefva, som efter dem fick namnet "Jutehallar." Ibland namnkunniga personer, som tillhört denna socken är *Jon Bengtsson* i Ströby, hvilken bevistat alla riksdagar från 1756 till 1789, och mördades 1797 af en rånare, som hoppades hos honom finna mycket penningar, hvari hans väntan dock skall ha blifvit bedragen. Han skall hvarken ha kunnat läsa eller skriva, men varit en slug talare, som, under enfaldens yta, och aldrig bortläggande sin Smålandsdialekt, dolt mycken förslagenhet och haft stort inflytande hos ståndet. Enligt Wieselgren skall han ha hört till oppositionen, och motstått både hot och förförelser. Sålunda skall en landshöfding med blottad värja en gång velat förmå honom att sätta sitt bemärke under ett papper, som han sedan trodde sig lätt kunna förmå de andre bönderne att underlocka. Då Jon dröjde, sysselsatt att formora sin penna och landshöfdingen sänkte värjspetsen, fattade benden en stol och dref honom på dörren. Gustaf III kallade honom till sig, för att tala med honom i

samma ämne. Han dröjde länge attöfver den bestämda tiden, ursäktande sig vid ankomsten med det myckna han haft att göra. "Jag måste", sade han, "föret låta skriva till min hustru, att jag nu gick upp till kungen, och om hon aldrig sporde mig mer, emedan jag måste säga nej till det jag visste Hans Maj:t ville, så skulle hon göra så och så i det och det af hushållssäkrer." Konungen afbröt, och det taltes ej mer om passevolansen på den riksdagen. I febr detta år saunt, har Jon således gått den aristokratiska oppositionens ärenden och gjort sitt stånd en dålig tjänst, ty den passevolansen, Gustaf III begärde, var vida lindrigare och ställd på billigare villkor, än den ständerna i senare tider åtagit sig. — På auktionen efter honom skall en fattig person ha köpt en linnetröja, i hvars kragstopning han sedan klistrat bankosedlar på flera tusen riksdaler. Visst är att Jon var förmögen, emedan han kunde låta sina söner studera och gå den civila embetsmannavägen. — Här i socknen ligger majorsbostället *Silkenäs*. Adr. Wexiö.

Skatt är i Sverige af två slag, grundskatt och bevilling. Den förra är en orubblig ränta eller afgift och betraktas såsom en kronans egendom; den senare är grundad på ständernes beslut vid hvarje riksdag. Bevilling gifves från den ena riksdagen till den andra, men hvarken för längre eller kortare tid och kan af följande riksdag upphävas, ökas, minskas. Grundskatten åter anses orubblig, såvida icke konung och ständer gemensamt besluta någon förändring. Det har visserligen blifvit yrkadt att grundskatten, likasom bevillingen, skulle bero af ständerne allena, i följd af deras magt att allena utöfva Svenska folkets urgamla rätt att beskatta sig sjelft. Men denna tydning af beskattningsrätten har icke vunnit biföd; grundlagens ordalydelse är icke alldeles bestämd, men synes dock förutsätta grundskatten eller de ordinarie statsinkomsterna såsom något gifvet, oberoende, och bevillingen, såsom det tillskott, som fordras derutöfver och som beror på ständernes fria beslut att vägra eller bevilja. Svenska folkets urgamla rätt att sig beskatta har ock angått bevillingen allenast, ty kronans inkomster af sin egendom voro af ålder oberoende af ständerne. Det fanns efter de gamla lagurne vissa skatter, som konungen i alla bändelser ägde rätt att upptaga, och blott för extra bevillningar fordrades särskildt bifö. Dessa skatter eller inkomster voro afkastningen af Upsala öde och andra kronogods, dansarf, dulgsdråpsböter, konungsandelen i andra böter, samt ett sammanskott till konungens underhåll under hans resor i landet. Sedermera tillkommo flera, som ursprungligen varit bevillningar, men småningom blifvit stående beskattningar såsom lätungsåla, ættærgäld, skipsvist m. fl. Den viktigaste grundskatten nu för tiden är den ordinarie räntan af skattejorden, samt den extraordinarie eller hemmantalsräntan. Denna består till en stor del af bevillningar, som uppkommit på 1600-talet och sedan blifvit stående skatter. Ty all skatt, äfven grundskattorna, har ifrån början

varie beviljning, som efter hand fått hufvud för sig, så att den blifvit orubblig; begreppet skatt eller beviljning, som ifrån början vore detsamma, har blifvit förblandadt med begreppet ränta, men nyare beviljningar hafva dock behållit sin rätta natur; och på detta sätt har skillnaden uppkommit emellan grundskatt och beviljning. Nu afgöras beskattningsfrågor på det sättet att konungen framlägger en berättning af de ordinarie tillgångarne och af statens behof, hvarstef visar sig huru mycket de senare öfverstiga de förra; detta öfverskott fyllas genom beviljning, så vida ständerna anse behöfven onödgångliga. Skatternas användande beror äfven af dem, såväl grundskatternas som beviljningens, så att inga statsmedel få dragas till andra ändamål än ständerna föreskrifvit. Deremot tillhör dispositionen och förvaltningen af grundskatterna konungen, allt efter af ständerna stadgade regler. Beviljningsmedlen deremot förvaltas af ständernes eget verk, riksgäldskontoret. Beskattningsfrågor behandlas af statsnådet och afgöras i ståndens plena; tre ständs beslut utgör rikets ständers, ehvad än må beslutas af det fjerdde, och om två stånd ståna emot två, afgöras frågorna om anslag och om medlens förvaltning genom tyst votering i förstärkt statsnådskottet.

Skattefrälse. Se: *Skattehemman*.

Skattegården Smtvelje, ett mti. säteri i Skjelfvums socken i Westergötland har en ypperlig jordmån och utmärkt vacker belägenhet. Stenhuset derstädes är uppfygt af Magnus Gabriel De la Gardie, men som förlorade det vid reduktionen. Carl XI skänkte det, under en resa från Högjontorp till Leckö, åt en vid namn Elfving. Anledningen härtil berättas sålunda: Konungen skall ha blifvit förtörnad på denne man, emedan han för tvenne rustbäll visat en och samma häst två gånger och därför gifvit Elfving några slag af värjan, men efteråt ångrat det, hvarföre konungen, sedan han rest förbi Smtvelje, skall ha sagt: "Efter detta hemman är vårt, skall Elfving hafva det som ett bevis, att han återfått vår nåd."

Skattehemman kallas den mest skattdragande jorden i motsatts emot den privilegierade eller frälsejorden och kronojorden. Ifrån Sveriges äldsta tider funnos blott tvenne jordnaturer, skatte och krono. Skillnaden emellan dem var blott den att enskilda medborgare ägde den ena och kronan den andra. Af den förra erhöill kronan skatt, af den senare drog den inkomst såsom ägare af sin egendom. Skatten som utgick af skattejorden var en frivilligt gifven beviljning. Sedermera i 12de seklet stadgades skillnaden emellan skatte och frälse, i det att en del af jorden befriades från skatt, nemligen all den jord, hvars ägare underkastade sig att i stället för skatt draga rusttjänst. En del af denna frälsejord erhöill sedermera ytterligare friheter och blef säteri. Men den gamla skattejorden deremot börjades betraktas såsom ytterst tillhörande kronan och skatten deraf såsom en kronans orubbliga ränta. Ännu i dag afgår den gamla skatten under namn af ränta och jorden kallas därför kronoskatte, hvilket namn

betecknar att äganderätten är på det sätt gemensam för kronan och innehafvaren att den förra äger stånden och den senare jorden. Vid kronohemman deremot äger kronan, både jorden och räntan; vid frälsehemman äger innehafvaren begge delarne. Frälsekatte kallas de frälsehemman, der ägaren upplåtit genom köp eller på annat sätt äganderätten till räntan åt någon annan. Dessa likna kronoskattehemman deruti att räntan och jorden hafva olika ägare, men äro olika kronoskatte deruti att både dessa ägare äro enskilda personer, icke kronan. Innehafvaren af sådan jord betalar den icke till kronan, utan till någon annan. Denna ränta kallas frälseränta. Frälsekatte är i det hela detsamma som skattefrälse, ehuru kameralister sökt uppdraga en viss åtskillnad emellan dem. Skattefrälse skulle då vara sådana hemman, som varit krono men blifvit frälse, genom det att kronan uppdragit sin rätt åt frälsemannen. Om då räntan och jorden förblifva hos samma ägare får jorden natur af frälsejord, i annat fall af frälsekatte.

Skattekonungar, detsamma som fylkiskonungar, tillattes i början endast i de aflägnaste landskaperna, dit Upsala-konungen mera sällan kunde färdas, att utöfva hans makt, att skipa lag och uppbära skatter. Efter hand förordnades likväl sådana konungar äfven i de närmare provinserna, så att alla landskap hade fylkiskonungar och sjelfva häraderna Tiunda, Attunda och Fjerdhundra i Uppland varo dermed försedda, hvarföre de också särskildt benämnades *folkländarna*, en förändring af *Fylkisländarna*. De voro ursprungligen öfverkonungens embetsmän eller jarlar och skattskyldige under honom. Det tyckes dock som om de småningom lyckats undandra sig hans öfvervalde, hvilket endast bestått i namnet, så att sjelfva hans inkomst af deras riken endast var *veisto* eller gengärd, som han utskref vid de tillfällen då han sjelf for igenom deras landskap, hvilket berättas om Braut-Anund. De hade äfven andra förpligtelser mot öfverkonungen, såsom att hålla hans svärd vid högtidliga tillfällen, att uppfostra hans barn när de anmodades derom o. s. v. Deras tilltagssenhets och sjelfrådighet lära likväl varit anledningen till Ingiald Illrådas plan att utrota dem och underkasta sig deras länder. Ehuru detta förslag slutligen hade en olycklig följd för upphofsmanen, fullföljdes likväl hans idé af efterträdarne, och från hans tid bör man icke mer talas om några fylkiskonungar.

Skatteköp kallas den afhandling, hvarigenom ett kronohemman antager skatte natur. I allmänhet kunna alla kronohemman säljas till skatte, utom de som äro anslagne till något visst ändamål, som ej kan stå tillsammans med skatteförsäljningen, såsom indelta löningshemman o. s. v. Köpskillningen brukar vara 10 års ränta af hemmanet; i händelse denna summa anses för hög eller för låg bestämmes köpskillningen genom särskild värdering. Landshöfdinge-embetet i första hand afgör frågor om skatteköp, och de underställas sedermera kammar-kollegium.

Skatte-rusthåll kallas de rusthållshemman, som äro af skattenatur till skillnad från krono-rusthåll, som äro kronohemman, anslagna till rusthåll. Rusthållaren på kronorusthåll är icke ägare, blott åbo; på skatte-rusthåll deremot har han full äganderätt till jorden, ehuru väl denna äganderätt är en slags borgen för rustningens fullgörande. Deremot har kronan i allmänhet såsom en slags vedergällning för rustningsbesväret efterskänkt vissa räntor af rusthållshemmanet.

Skattevrak kallades de skattehemman som kronan tilllegnat sig, när hemmanet fallit i vanhäfvd eller icke längre förmådde utgöra sin ränta till kronan. Denna kronans rätt att taga sådana hemman hade ingen grund i den gamla statsförfattningen utan hvilade på den falska åsigt, som isynnerhet under konung Gustaf I:s tid blef rådande, att kronan ansågs såsom ytterste ägaren till all jord och skatteräntan icke såsom en vanlig skatt, utan såsom ett orubbligt intresse eller afråd, likasom skattebonden blott varit åbo. Konung Gustaf I förordnade nemligen, att om skattebonden vanskötte sin jord, så att kronan icke fick sin tillbörliga skatt så skulle hemmanet vara förfallet under kronan och besättas med kronoåbo. Ifrån denna förordning utgingo de senare författningarna om skattevrak, hvilka upphäfdes först 1789, då konung Gustaf III förklarade skattebondens äganderätt till sitt skattehemman vara lika vidsträckt och orubblig som frälsemannens öfver sitt frälsehemman. Detta var ibland de fördelar, hvarmed konungen vann de ofrälse ståndens bifall, då han genomdref förenings- och säkerhets-akten.

Skattläggning kallas den handling, hvarigenom viss skatteränta sättes på jorden. Den verkställles af kronobetjeningen efter de regler, som blifvit antagna i särskilda provinser. Sedan ägorna blifvit afmätta af landtmätaren uträknas grundräntan och visst mantal sättes på jorden. Skattläggningen granskas af landshöfdinge-embetet och slutligen af kammar-kollegium.

Skattmansö bruk i Westmanland. Se: *Hvitlinge* socken. Vid en härd smidas derstädes 345 skepp:d af köpetackjern. Afsättningsorten är Stockholm. Bruket äges af enkefru M. Conradi. Bruksstämpeln är ett sammanbundet *W* och *R* med en stjerna öfver, och omgifna af 6 större prickar.

Skattunge kapell, annex till Orsa moderförsamling i Dalarna, 9 mil från Falun. Hela pastoratets hemmantal är 49, uppskattningsvärdet 234.000 R:dr och en areal af 529,439 tunn., hvaraf 35,000 äro sjöar och kärr. Skattunges folkmängd allena är 730 personer. Kapellet ligger $1\frac{3}{4}$ mil från Orsa kyrka vid Orse-elfvens utlopp ur Skattungesjön. (Se vidare: *Orsa*.) Adr. Gagnef.

Skeberga, 2 mtl. säteri i Thorsö socken i Skaraborgs län, beläget på Thorsön midt emot Mariestad. Drottning Christina lät 1651 utfärda köpbref å detsamma åt landshöfdingen i Skaraborgs län, sedermera riksrådet friherre Harald Stake, som år 1664 härpå fick evärdelig frälsefrihet. Det har sedermera tillhört flera ägare.

Skebo säteri och stångjernsbruk, i Ununge socken i Stockholms län, låg fordom i Edebo socken, men flyttades af erkebiskop Kenicinus till Ununge. Dess qvarn tillhörde Clara kloster, men efter hvars indragning den, liksom godset, tillföll kronan. År 1588 ägdes det af Erik Tönnesson Thott. Bruket anlades 1622 af Henrik Lämmens. Erik Thotts enka, fru Månsköld, uppbyggde masugnen 1645. Bruket har en vacker åbyggnad. Direktör Arvidsson inrättade der ett dubbelt valsverk till utvalsning af 2,000 skepp:d jernplåtar. Han anlade äfven ett nytt tackjernsmachinery och tvenne puddlingsugnar. Utom plåttillverkningen smidas här för 3 härdar 2,300 skepp:d stångjern af eget tackjern. Afsättningsorten är Stockholm. Bruksstämpeln ett *S.*, omgifvet af 2 cirklar. Disponent Hr C. J. Mickaelsson. Till egendomen hörer äfven ett tegelbruk.

Skeby socken, ett af annexen till Källby moderförsamling i Skaraborgs län, belägen vid Weena, 1 mil från Lidköping, består af $7\frac{5}{8}$ hemman, uppskattade till 43,725 R:dr, med en folkmängd af 297 personer och en areal af 1,990 tunn., hvaribland icke finnes någon oländig mark. Kyrkan är byggd af sten och dess ålder obekant. Dess torn uppfördes 1828. Adr. Lidköping.

Skebäck, en hamn vid Hjelmaran, $\frac{1}{8}$ mil från Örebro, hvars lastageplats den är.

Skeckta, **Börje**, son af Jakob De la Gardies hauptman på Leckö slott och grefskap, gick som belt ung i Holländsk och sedan Fransysk tjänst, der han blef simpel soldat, men avancerade så att han 1654 var major. Med denna grad anställdes han i Svensk tjänst, der han blef öfverste för lifregementet till häst och sedan för kavalleriet i Jemtland och Bohuslän. Adlades 1661. Dog på Frösö skans d. 11 Maj 1670, endast 43 år gammal. En af hans efterkommande, som skref sig *Scheckta* (se detta ord), fick en viss namnkunnighet vid 1743 års riksdag. — Ätten utgick med majoren i Preussisk tjänst **Magnus Magnusson S.**, som dog ogift i Strömstad d. 15 April 1771.

Skeda socken, ett preb. pastorat af 3 kl., anslaget åt lektorerne vid Linköpings gymnasium. Socken ligger i Linköpings län och stift, Hälskinds härad och kontrakt $\frac{3}{4}$ mil från Linköping, och består af $38\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 183,730 R:dr, med en folkmängd af 1,720 personer och en areal af 13,076 tunn., hvaraf 50 äro kärr. Längden är $1\frac{1}{2}$, största bredden 1 mil, och jordmänen dels lera, dels sand. Kyrkan, som varit helgad åt St Catharina, ligger vid stora landsvägen mellan Skenninge och Wimmerby. Den ombyggdes och utvidgades 1794. Tornet, som står vid dess vestra gavel, uppfördes från grunden 1754, men har sedan fått en tillbyggnad af träd. Kyrkan har en altartafla af Hörberg, en predikstol, som hör till de vackraste i orten, och hvilken åtskillige sockenboer bekestat, samt ett orgelverk. Det hela af kyrkan ger en på samma gång gläd och imponerande anblick. Inom socknen ligga *Häkerstads* eller *Åkerstads* säteri, $3\frac{3}{4}$ hemman, och hvari *Wargdatters* rustnings-säteri, sambygd med

Krokstorp och *Skeninge*, 1 mtl., samt *Persbo* och *Kolhyttens* allmänningar. Socknen omtalas i gamla handlingar på 1300-talet, då Bo Jonsson Grip här köpt ett par gårdar. Adr. Linköping.

Skede socken, ett af annexen till Alsheda i Jönköpings län, $2\frac{3}{4}$ mil från Ekosjö, består af $39\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 124,370 R:dr, med en folkmängd af 1,335 personer och en areal af 16,524 tunn., hvaraf 510 äro sjöar och kärr. Den gamla kyrkan nedrefs och ersattes 1834 af en ny, hvilken försågs med ett orgelverk, men hade ännu 1846 icke någon altartafel, som dock skulle anskaffas. Folket föder sig dels af åkerbruk, dels af linodling och allahanda slöjder, för hvilka det har mycket anlag. I socknen lågo de s. k. *Böla skansar*, som Wieselgren tror vara hvad Tuneld kallar *Skede skansar*, och hvilka skola tillhört Witala stad, hvars tillvaro likväl torde få hänföras till sagan. Icke långt derifrån ligger *Kungsberget*, från hvars höjd en konung skall ha äsatt en drabbning mellan sin och fiendens här. Vid *Rösa gård* är *Sjunden* eller *Sjunnejall*, der Emån störtar sig mellan tvenne klippor, åtskiljda 5 till 6 alnar, på 5 alnars djup. Detta vattenfall kallar Wieselgren ett af de vackraste i Sverige, och berättar, att 6 tjuflar en gång lyckats hoppa deröfver, men den sjunde störtat i djupet, och tror att detta vågstycke var dem tillåtet, för att dermed rädda sig undan straffet. Adr. Hvetlanda.

Skederid, **Skederyd** eller **Skäderö** socken, annex till Husby moderförsamling i Stockholms län, 1 mil från Norrtälje. Skederid socken ligger i Sjuhundra härad och består af $35\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 169,000 R:dr, med en folkmängd af 729 personer och en areal af 10,808 tunn., hvaraf 620 äro sjöar och kärr. Kyrkan är byggd af gråsten, innehållande tre afdelningar, de två högre uppförda af Uplands-lagmannen Birger Pehrsson, den beliga Britas far, men den tredje och lägsta läser funnits före honom. Han har från Rom beställt och skänkt till kyrkan en altartafel, som ännu finnes kvar i sakristian; föreställande jungfru Marias bild med den döde frälsaren på sitt knä, utmärkt väl arbetad och förgylld. Tafelns dörrar ha haft målningar, äfven vittnande om en skicklig hand, men hvilka tiden för det mesta utplånat. I korat är ett monument, af brun marmor, öfver prostarne Humble och Anjou. — I socknen ligger *Finsta* säteri, den heliga Britas födelseort. Hennes juvelskrin $1\frac{1}{2}$ qvarter långt, af tackjern, med ett konstrikt lås, förvaras der ännu. Då kyrkan reparerades 1831, fanns en källare, som troddes leda till hennes underjordiska gång, men hvilken ej undersöktes. (Se: *Finsta*.)

Skedeskammas socken, annex till Kongsäter. (Se: *Carl Gustaf*.)

Skedevi eller **Skefve**, $2\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri i Tjärstads socken i Östergötland, har en ovanligt vacker belägenhet, mellan sjöarna Åsunden och Åmmern. Här finnes en tre våningar hög karaktärsbyggnad af sten, uppförd 1781 af riksrådet greve Falkenberg. Har 3 trädgårdar och en Engelsk lustpark. Magnus Gerasson förpantade det

till biskop Anund i Strengnäs för 140 mark Södermanlands mynt. Brevet derom är utfärdadt i Hölje d. 22 Mars 1279.

Skedingenäs säteri. Se: *Forssheda* socken.

Skedvi, **Stora**, skrives i stiftsmatrikeln *Skedevi*, men hos Forssell *Skedevi*, 1 konsist. pastorat af 1 kl. i Kopparbergs län, Westerås stift och Mora kontrakt, $2\frac{3}{4}$ mil från Falun, består, enl. Forsell af $89\frac{1}{8}$, men enl. matrikeln af $95\frac{1}{2}$, enl. Tuneld af 93 hemman, uppskattade till 532,863 R:dr, med en folkmängd af 3,550 personer och en areal af 51,609 tunn., hvaraf 6,550 äro sjöar och kärr. Folkmängden, som af Forsell uppgifves för 1839 till ofvanstående belopp, säges i matrikeln, tryckt 1845, endast vara 3,509 personer. Det yttras likväl i företalet till denna matrikel, att uppgifterna om hemmantalet äro hämtade ur Forsells "Anteckningar", men att 1835 års quinquennii-tabeller äro begagnade. (Man anmärker härvid, att vid alla i detta Lexikon förefallande uppgifter om socknarnas hemmantal, uppskattningsvärde, folkmängd och areal, har man följt Forsells "Anteckningar", der icke någon särskild källa är antydd.) Dalelfven genomflyter socknen, inom hvilken för öfrigt liggas sjöarne *Lungevattnet* eller *Lönnavattnet*, *Klingarne*, *Hyen* och *Ryggen*, utom några mindre. Jordmännen är i allmänhet fruktbar och de flesta byarna hafva nödtorftig skog. Åkerbruket är förnämsta näringsgrenen och skötes väl. Allmogen har, utan allt offentligt understöd, sjelf verkställt en betydlig utdikning af en mosse, hvarigenom ägorymden förökats. Belöningen för denna flit och omtänka har äfven visat sig i ett ökad t välstånd hos folket. Kyrkan är af sten, rymlig, ljus och vacker på en höjd nära Dalelfven. Den är försedd med torn och en nybyggd orgel. I socknen liggas *Lofds* silfververk (se detta ord); *Tomtebo* koppargrufva (se detta ord); *Lofdsen*, en egendom vid silfververket, hvaräst ett rödfärgsverk är anlagdt; *Lunaberg*, der fordom varit en koppargrufva m. m. Vid *Uppbo* gård har 1521 stått en träffning mellan Danskarne och Skedevi-boerna. Adr. Säter.

Skedvi socken i Östergötland, 5 mil NNV. från Norrköping, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Linköpings stift, Bergslags kontrakt, består af 55 hemman, uppskattade till 305,442 R:dr, med en folkmängd af 2,880 personer och en areal af 70,841 tunn., hvaraf 12,950 äro sjöar och kärr. År 1848 skall folkmängden varit 3,050 personer. Socknen är en af de största i Östergötland, 4 mil lång och 2 mil bred, genomskuren af mer än 100 insjöar, hvaribland *Tisnaren*, *Hunn*, *Ytersjön* och *Börsjön* äro de största. Marken omväxlar med höjder och dälдер; allmännaste jordarten är lera. Allmogen skiljer sig i sin klädsel något från andra socknars, kvinnorna isynnerhet genom ett s. k. huckle af fin och mycket stark sockerduk, hvilken svepes om hufvudet i vissa veck, och så sammanknytes i nacken, att ena snibben vändes uppåt och den andra nedåt högra axeln tätt förbi örat. De bära för öfrigt korta randiga kjortlar, röda strumpor och skor med höga klackar. Karlarne gå i långa, grå eller ljusblå rockar med häktor,

men är i senare tider mycket förbättrad till ärmare likhet med slättbygdens och städernas. Kyrkan, som ligger nära Tisnaren, nybyggdes 1807, hvarvid dock en del af den gamla kyrkan bibehölls. Öfver korot är en dom, hvilken sprider ljus genom en lanternin med 19 fönster. Altartafeln är af gammalt hvitmåladt bildhuggeriarbete. Ett prydligt torn, hvarmed kyrkan är försedd, hör till de vackrare i orten. Från kyrkogården har man en skön utsigt. I socknen ligga *Reymyre* glasbruk, *Johannoslunda* säteri, *Häfla* jernbruk (se dessa ord), och dessutom säterierna *Tinenhult*, $2\frac{1}{2}$ mtl., *Frängsäter*, 1 mtl., *Säljö*, 1 mtl. m. fl. andre välbyggda gårdar. Man har oyligen upptäckt ett kopparmalmsrebeck, som börjat bearbetas. Till fornlämnningar hör ett domaresäte, en oval stensättning af 81 aln. längd och 15 aln. bredd, omgifven af en 4 aln. bred och $1\frac{1}{2}$ aln hög mur, hvarinom de ferdne hedniske invånarne tros ha anställt sina offer; en gammal borg, som en vid namn Kale skall ha bebott, och en annan, kallad *Borgstigen*, hvaraf lämningar ännu finnas. Vid *Finnviken* har en viking vid namn Finn haft sitt hemvist. Ättehögar finnas på flera ställen, isynnerhet en ganska stor nära kyrkan. Adr. Norrköping.

Skeedvi, *Vestra* eller *Lilla* (skrifves i matrikeln *Schedvi*), 1 konsist. pastorat af 3 kl. i Westerås län, Åkerbo härad, men en liten del inom Örebro län, Westerås stift och Fellingbro kontrakt, 2 mil NV. från Köping, består af $26\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 149,075 R:dr, med en folkmängd af 830 personer och en areal af 32,192 tunn., hvaraf 4,680 äro sjöar och kärr. Gustaf Adolf erhöill som hertig denna socken i förläning. Socken är genomskuren af 87 sjöar. Man tror, att kyrkan var anlagd af biskop Israel Erlandi i Magni Smeks tid. Socken har moblandad och mindre fruktbar jordmån. Här ligga *Westlanda* säteri, *Eriksbergs* och *Norrhammars* jernbruk (se dessa ord). På Björknäs-skogen finnas flera stensättningar, som i orten kallas jätteringar. Adr. Arboga.

Skee, ett reg. pastorat af 1 kl. i Bohuslän, består, utom Skee socken, af annexerna Strömstads stad och Tjärnö. Skee och Tjärnö innehålla tillsammans 56,978 tunn., hvaraf 2,400 äro sjöar och kärr. Hemmantalet i Skee socken allena är $134\frac{3}{4}$, uppskattade till 526,725 R:dr. Folkmängden uppgifves af Forsell år 1839 till 4,380, men af Holmberg 1840 endast till 4,347. Det säges likväl på sistnämnda ställe, att invånarne på 35 år ökat sig med 1,490 personer. Kyrkan är af hög ålder, men likväl en bland de ljusaste och rymligaste i länet. Hens förlängdes något år 1794. Altarprydnaden är af bildverk, ett vackert prof på medeltidens snidkonst. Den föreställer korsfästelsen. Utom hufvudpersonerna, qvinnorna och krigsknektarne, ser man på sidorna derom de tolf apostlarna och derunder lika många belgon, hvaribland man igenkänner de tre nordiska rikenas skyddspatroner: Erik, Kent och Olof. I kyrkan finnes en urgammal dopfont af tälsten, prydd med sällsamma figurer, och i norra muren sitter

ett tälgstenshufvud i en nisch, som säges föreställa Sct Anna, åt hvilken kyrkan varit helgad. — I socknen ligger säteriet *Blomsholm*, 3 mil, som tillhör H. M. konungen, och ännu för en af de bästa egendomar i länet. Det är för öfrigt icke utmärkt hvarken genom belägenhet eller byggnad. I socknen finnas många forntida märkvärdigheter och lämningar. Ht hör gården *Wetland*, fordom säte för konungens läsherrar öfver denna trakt och som redan för 830 år sedan skall ha varit en stor egendom. För närvarande är den kronofogdeboställe. Gården skall ha lemnats den mäktige odelhonden Brynjolf Ulfaöldi till belöning för det bistånd han gifvit konung Olof den Helige. — På en liten höjd, icke långt från Blomsholm, står den märkliga *skeppsformen*, som ådragit sig så många fornforskarens blickar och föranlett så många gissningar. Den består af 47 uppresta stenar, som bilda en så lång figur lik ett skepp, bakstammen $7\frac{1}{4}$ aln hög, framtammen $5\frac{1}{2}$. Afståndet mellan dessa båda är 70 alnar och bredden midskepps 15. Allt som stenarnas sågning ifrån stammarna bli de lägre och de mellersta äro blott $1\frac{1}{2}$ aln höga. Håromkring ligga 5 grofakullar, hvaraf den största är 56 steg i omkrets. Man har i dem träffat urnor med brända ben. Denna stensättning är den största man känner i Sverige. Ett stycke derifrån finnas vid Foss kvarnar 3 uppresta bällar och 2 kullfallna, och i skogen nära derintill ett af nordens största domaresäten, bestående af 10 grofva stenar, de största mao sågonstädes träffat vid fornlämnningar af denna art, ställda i en krets af 52 alnars genomskärning och i midten ett stenblock $2\frac{1}{2}$ aln högt och nära 12 alnar i omkrets. Denna domering är för närvarande samlingsplats för ortens ungdom, som der anställer sina lekar. — Här finnes Bohusläns största ättehög, *Grönhögen*, 175 steg i omkrets och 36 i slutningshöjd. Der omkring finnas 10 mindre kullar. Här är äfven ett monument, som af allmoget kallas *Dyrhuset*. Det består af en $3\frac{1}{2}$ aln lång och nästan lika bred, betydligt tjock stenhäll, hvilande på 6 uppresta breda stenar. Utom dessa finnas här i socknen en mängd hällristningar, föreställande menniskor, djur och skepp, flera stenistor m. m. Ett atskjutande berg bildar här ett märkvärdigt ram af 110 alnars längd, 26 alnars djup och 13 alnars höjd, skyddadt af en jordvall, som öfversten för grenadiererne Johan Claussen begagnade till förrådshus för sitt regemente, då han 1717 och 1718 här var postad till betäckning af Strömstads magasin. Rammet kallas efter honom *Claussenborg*. — Till socknens märkvärdiga personer här en af folksagan omtalad jätte, *Wråd*, som varit så stor, att han åt upp en fjerding sill till frukost och att hans lik var så tungt, att det ej kunde rullas ur stället af 10 par dragare, samt högbåtsmannen i Danstjenst, *Christian Jacobsen Drachenberg*, som var född på Blomsholm år 1626 och dog i Aalborg 1773, således vid den ovanliga åldern af 146 år. Af hans porträtt, som finnes på Blomsholm, och är måladt året före hans död, synes, att han

änna måste ägt mycken styrka och liflighet i behåll.

Skeems pappersbruk, i Annerstads socken och Kro-nebergs län, anlades redan år 1681 af kyrkoher-den i socknen, Wallin, och har sedan drivits af Lemchenska och Norlanderska släkterna gemen-samt, men på senare tider af faktor Norlander, som der år 1819 äfven anlade ett Engelskt läder-garveri. Bruket är beläget på en holme några hundra alnar från sjön Belmens utlopp. Ilär äm-nes ett godt älske, tillhörigt kronan, hvarföre socknens pastor på 1760-talet erhöill 96 alar i tionde. På brukets ägor äro åtskilliga bautaste-nar och deromkring flera grafrör, heplagda med klappersten. Ett ibland dem är ganska stort och finnes omgifvet vid sidorna med större stenar. En mängd grifvöggar ligga äfven härintill och tvenne helt nära omnämnda grafrör. En stenhäll med små stenar omkring träffas äfven här. Förmodligen har detta varit fylkiikonungars eller andra betydande mäns begravningsplats, och då stället än i dag kal-las *Lunderne*, ehuru der på århundraden ej funnits några träd, förmodas, att här varit ett offerställe och en allmän mötesplats, dit konungarne på Pika-borg kallat allmogen och der de eller deras för-sämda tjenare ligga begräfne.

Skeftiloken, en källa i Särna socken i Dalarna, mellan byarna Idre och Hede, är en s. k. *hunger-brunn*, d. v. s. en sådan, som uttenkar i våta år, men har vatten i torra somrar. Den är således en slags thermometer för årsväxten, så att när Skeftiloken är full med vatten tros den bebåda dyr tid, men deremot ett godt år när dess vatten fär-evannit.

Skegge, Peder, en bonde från Småland, var en af Dackens ifrigaste medhållare och anförare i upproret. Vid Dackens sista nederlag öfvergiök Skegge till konung Gustaf, men höjde på nytt upprorsfennan 1543, dertill förmodad af den hård-het, med hvilken konungen begagnade sin seger. Han blef dock inom kort tillfångatagen och af-rättad.

Skeglinge socken, annex till Borrlunda moderför-samling i Malmöhus län, $1\frac{1}{2}$ mil från Lund, be-står af $5\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 44,875 R:dr, med en folkmängd af 205 personer och en areal af 1,551 tunn. I hvaribland ingen oländig mark finnes. Jordmänen här är god och både åker och äng bördiga. Adr. Lund och Ellinge.

Skegräte socken, annex till Tomarps moderför-samling i Malmöhus län, nära hafvet, $2\frac{1}{4}$ mil från Malmö, består af 12 hemman, uppskattade till 69,450 R:dr, med en folkmängd af 365 personer och en areal af 1,504 tunn., hvaraf endast tre äroes utgöra oländig mark. Alla hemmanen, med undantag af ett par mindre beställsgårdar, tillhöra bönder, af hvilka ingen äger öfver 100 tunnland jord. Denon, ehuru sandmylla, är bördig, hvar-igenom välmågan så tillväxt hos folket, att i van-liga år ingen ligger fattigförsörjningen till last. Som en liten skuggsida till detta tafsans ljusparti, kan emellertid räknas den lyx, som irriterat sig bland allmogen, så att man icke sällan ser "ben-

den klädd i 40 å 12 Rids kläde och qvinnorna i siden." — Socknen har en vacker kyrka, som år 1845 försågs med ett torn efter professor Bruun ritning, och hvars uppförande kostade 5,200 R:dr B:ko. Altartafian är målad af Bøger. — I sock-nen finnas flera forulemningar af stenkammal m. m., och i en damm, kallad *Lökdammen*, af allmogen *Lökdammen*, träffas i mängd *Lökgrödan* (se detta ord). Adr. Treilleborg.

Skefsvams socken, ett af annexen till Hasaby moderförsamling i Skaraborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil från Lidköping och lika långt ifrån Skara, består af 15 hemman, uppskattade till 68,870 R:dr, med en folkmängd af 396 personer och en areal af 3,633 tunn., hvaraf endast 10 äro kärr. Kyrkan är af hög ålder, byggd af huggen sandsten och har ett spetsigt torn. I socknen ligger *Skallegrä-den Sunträlje* (se detta ord). Adr. Lidköping.

Skellänge fiskläge på Skånska kusten, en mil sö-der om Cimbritshamn, har en ren ankargrund med 4 till 5 famnars djup, några kabellängder från stranden.

Skellefteå socken, ett regalt pastorat af 1 kl. i Umeå län, Hernösands stift, Westerbottens andra fögderi och kontrakt, vid hafvet, $12\frac{1}{2}$ mil från Umeå, säges i Forsells "Anteckningar" år 1823 ha blifvit delad i två församlingar, nemligen Skel-lefteå med Finträsk kapell och Norsjö med Hög-bedens kapell; men i "Stiftsmatrikeln" säges Nor-sjö utgöra ett pastorat med Jörens kapell, hvar-emet Finträsk icke derstädes omnämnes. Emeller-tid anför Forsell för Skellefteå och Norsjö till-sammans, ett hemmantal af $177\frac{2}{3}$, och en areal af 1,424,628 tunn., hvaraf 112,000 äro sjöar och kärr, men för Skellefteå alena ett uppskattnings-värde af 881,040 R:dr och en folkmängd af 11,070 personer. Hülphens uppgif 1789 hemmantalet till 152 och folkmängden till 5,445. Han räknar dit *Åby kapell*, som likväl då var förfallet, och i hvars ställe man på Skötgrundet och Rönskär uppfört två kapell för fiskare. Norsjö socken omtalas ej af honom, och Tunell känner den icke heller, men väl Schubert, som kallar den annex. Skellefteå socken kallades fordom Skeldept, Skellopt och Skel-let, och tros ha fått sitt namn af det vattendrag, som här framgår från Norska fjällen, och hvilket i Lappmarken kallas *Skatdud*. *Skeleledd elj* kom-mer från Piteå Lappmark och gör vid Bamansfor-sen, 3 mil från hafvet, ett 50 famnars högt fall, samt vid *Finnforsen* ett ännu högre. *Burån, Kä-ge-dån* och *Byake-dån* äro mindre betydliga. Flera sjöar och kärr härstädes hafva $\frac{1}{2}$ till 1 mils längd. Åtskilliga fisklägen äro anlagda i skären. Berg af någon betydighet träffas först upp mot fjälltrak-ten. Kyrkan var på Hülphers tid af sten, utan torn, $70\frac{1}{2}$ aln lång, $25\frac{1}{2}$ aln bred. Den invigdes 1507, men är sedan flera gånger reparerad och var redan då alltför otillräcklig för folkmängden. I början af detta århundradet ombyggdes hon, så att hon rymmer 5,000 menniskor. Schubert kal-lar henne den vackraste i Norrland. Hon är en korskyrka. Den skönt hvälfda kupolen, de stora Göthiska fönsterna och kolonnerna vid ingången

göra redan ett mäktigt intryck. Det inre svarar också deremot; det är värdigt, enkelt och sublimt. Kyrkan har ett förträffligt orgelverk och en konstrik altartafla från äldre tider. En präktigt broderad messbake af flera hundra riksdalers värde, var en skänk af en bondbustru. Bland porträtterna af några Skellefteås kyrkoherdar, finner man äfven den snillrike Högströms, som gjort sig så förtjent om Lappland, och hvars brorson nu är församlingens komminister. (Han blef 1839 kyrkoherde i Arnäs.) Från tornets galleri har man en skön utsigt åt elfven och dess ängsstränder. Omkring kyrkan ligga mer än 300 små s. k. kyrkohus, bestående af stuga, bod och stall, hvilka den långt bort boende allmogen begagnar vid sin ankomst till gudstjensten och der den förvarar sina helgdagskläder. Dessa hus äro indelta i gator och gifva stället utseende af en stad. Piteå köpmän hålla äfven om söcknedagarna här sina bodar öppna, så att stället ej heller då ser öfvergifvet ut. Vid kyrkoherde-bostället fann Schubert en stor och skön trädgård, der allehanda trädgårdsväxter trifes förträffligt. Hos allmogen deremot, träffade han mycken lyx, hvilken, bland annat, äfven yttrar sig i de tillnamn många antaga. Åkerbruk, fiske, boskapsskötsel, tjärubrännning och trädvaruförsäljning utgöra dess näringsfång. — I socknen märkes *Ytterstfors* bruk, hvarvid en predikant underhålles, och *Storkäyed* by, som har en mängd grannar, en vacker belägenhet vid elfven af samma namn och den bästa hamn vid Westerbottens kust, hvarföre också fråga var år 1666 att bitflytta den då kort förut af en vålded ödelagda Piteå stad. — Flera älderdomslemningar finnas här, såsom spår efter ett stenhus, hvilket tros ha varit ett kloster, och på en holme efter ett s. k. "Buregille." Socknen har marknadsplats och eget postkontor.

Skenkenberg, Iwo, en borgarson i Revel, som under stadens belägring af Ryssarne, 1577, sattes till befälhafvare för en trupp, bildad af bönder och annat löst folk. Både denna trupp och dess anförare utmärkte sig genom mycket mod och beslutsamhet så väl vid försvaret som utfallen och Revelshoerne kallade därför Skenkenberg sin Hannibal och hans skara Hannibalsfolket.

Skenninge, en ganska åldrig uppstad i Östergötland, $24\frac{1}{4}$ mil från Stockholm och 3 mil från Linköping. Dess namn härleder sig från Skenån, hvarvid den ligger, och som höst och vår flödar med sådan häftighet, att den tyckes "skena som en häst." Tiden, då staden anlades, kan ej uppgifvas, men redan under Sverker I:s regering var den af betydelse och ansågs något senare för en bland de förnämsta städerna i Götta rike; hade 1,800 borgare med 4,000 gesäller och sin egen lag, hvilken var så sträng, att ett gammalt ordspråk i trakten sade: "Från Skenninge rätt och Wadstena slätt bevara oss milde Herre Gud." Hvad som gjorde denna lag ännu förfärligare var, att det ej tilläts vädja från de domar här fälldes. En person, som begått en kyrkostöld af 6 styfver, straffades därför till lifvet, hvilket gaf anledning

till lagens upphäfvande. Magnus Ladulås anlade här år 1285 ett mynthus, och här stiftades i 13:de seklet en högskola, det förnämsta lärosätet i Norden, ämnadt isynnerhet till prestera bildning och hvarvid den berömde Petrus de Dacia (se detta ord) skall ha varit anställd som lärare. Lärosätet nedsjönk likväl snart till en vanlig trivialskola. I staden funnos på den tiden 3 kyrkor: Vårfrukyrkan, som nu är stadskyrka; Allhelgonakyrkan, som ännu 1516 hade sin egen pastor, och efter hvilken några lemningar finnas kvar, der man för nära ett sekel sedan hittade en kyrkokalk af silfver, som nu mera begagnas vid sjukbesök, och S:t Märtena kyrka, om hvars belägenhet man saknar tillräcklig viashet. Dominikanerne bade här ett munkkloster, stiftadt år 1150 af konung Sverker, som ämnade det åt Cirstersiensers-orden, men som Erik Läspe år 1234 anslag åt Dominikanerne. Ett nunnekloster anlades här år 1272 på S:t Ingridis anhängen af konung Waldemar, då tillika en rikssal byggdes att begagnas vid ständernes sammanträden eller andra högtidliga tillfällen, hvarom en bland ruinerna funnen inskrift vittnar. Sista nämnda nunnekloster hade äfven en bildningsanstalt för ansedde mäns döttrar, hvilka kunde åter lemna den, om de saknade böjelse för klosterlifvet. Prinsessan Margaretha, Waldemars dotter, blef här abbedissa efter Ingridis död. Klostret afbrann 1531 och de kvarvarande materierna användes, lika som munkklostrets murar, till uppbyggande af Wadstena slott. Staden hade äfven ett helgeandshus eller hospital, hvaråt hertigarne Erik och Waldemar i sitt testamente anslago 20 mark penningar. Detta hospital fanns ännu till år 1686. Staden Skenninge förlänades 1538 åt riksrådet Abraham Eriksson Lejonhufvud, drottning Margarethas broder, sedan åt hertig Magnus, och 1611 åt hertig Johan. Drottning Christina förlänade den 1654 åt riksstallmästaren generalen greve Douglas, men hvilken förläning indrogs af förmyndarre-regeringen tio år derefter, och staden anslogs jemte flera häradar till enkedrottningens lifgeding. Här höllos under medeltiden flera möten och herredagar, såsom 1280, 1284, då Magni Ladulås' son, Birger, valdes till konung, 1303 då konung Birger upplifvade och skärpte sin faders stadga om straff för landsstrykare, och utförandet af spanmål och viktualier förbjöds, och 1381, då konung Albrekt hit instämde de Skånska ständerna, dem han förelade åtskilliga villkor, till hvilkas antagande eller förkastande de begärde och erhöilo 15 månaders betänketid. Det märkvärdigaste af alla dessa var likväl det bekanta *Skenninge Möte* (se här nedan). På Skenninge torg stod fordom en bild af *Thore Lång*, som berättas ha varit en furste från Helsingland, ovanligt stor till växten, hvilken ofta vistats i Skenninge och, efter sin död tillbads, nästan som ett belgon. Vid denna bild undergingo misadådare nersliga straff. Den borttogs efter reformationen, för att undanröjda den blinda vidskepelse, som det ringare folket bedref dervid. — Stadskyrkan, den gamla Vårfrukyrkan, har blifvit istandsatt, sedan det äldriga stenhvålfvet på 1750-talet förstördes

genom tornets nedstörtande. Dess altartafla är en kopia af den stora taflan i Linköpings domkyrka. — Skenninge har ofta hemsökts af våldar och andra allmänna olyckor. Åren 1447 och 1466 inträffade sådana, hvarvid isynnerhet den senare var förderlig för staden, som lades helt och hållet i aska, tillika med kyrkor och kloster, och sedan aldrig återvann sitt forna välstånd. År 1520 förstördes den af Christian Tyraon, då äfven stadens gamla handlingar och privilegier dels uppbändes, dels förstördes. År 1543 inföllo de uppriske Smälänningarne under Dackefejden, plundrade och mördade i staden, och två år senare, 1545, ödelades den alldeles af elden. Den förvandlades nu till en bondby, som brukades af 16 kronobönder, till dess Johan III år 1570 åter gjorde den till en stad och förnyade dess privilegier. Pesten borttryckte i staden och dess landsförsamlingar åren 1710, 1711 omkring 500 personer. Andra mindre eldsvådor ha inskränkt sig till vissa delar af staden, som emellertid genom dessa föränade missöden helt och hållet nedsjunkit från sin forna rikedom och anseende. Den är nu af oregebanden form, ungefär 1,200 aln. lång och 700 aln. bred, bör till fjerdte klassens städer och har N:o 49. År 1815 var dess folkmängd endast 851 personer, men vid 1843 års slut hade den stigit till 1,066. Landsböfdinge-embetet säger i 1844 års Femårsberättelse: "Någon märkbar tillväxt i handel och rörelse har ej försports. Handeln är endast minuthandel med kringliggande landsort och temligen inskränkt. Af handtverkerier äro här få, och lönande egentligen blott för garfvare och kaelagsmakare. De tvänne färgerierna äro ringa. Tillväxten uti folkmängd härrör utaf det, sedan laga skifte ägt rum, förbättrade jordbruket af staden tillhöriga 1,499 tunnland, mer och mindre fruktbar mark. Denna jordvidd är nu mera grundvalen för stadens fortfarande bestånd, jemte marknaderna, hvilka forifara att vara betydande för den stora oxhandeln, som då sker; rörelsen då utgör en af stadens största inkomstkällor." Uppskattningsvärdet är 144,388 Rdr. — Staden utgör med Allhelgona och Bjelbo församlingar ett reg. pastorat af 1 kl. under Linköpings stift. — I sitt vapen för den jungfru Marias bild med en gyllene krona och barnet Jesus på armen.

Skenninge Mäte är af alla under medeltiden i Sverige hållna kyrkomöten det viktigaste. Det var år 1248 sammankalladt af påfliche legaten, kardinalen Nicolaus Albanensis. Här förbjöds presteres giftermål, hvilket beslut likväl icke kunde genomdrivas utan betydligt motstånd och emot medgifvande af åtskilliga andra förmåner. Först och främst lemnades presterne ett års tid att ordna sina husliga förhållanden och de förskonades från den eljest vanliga afgiften till kardinalens underhåll, hvilket borde utgå af biskopar och kyrkor. Vidare inskränktes biskoparnes rättighet att vid visitationer taga mer af presten än som behöfdes till förplägning åt honom och hans följeslagare, som ejingo vara mer än 20. En dag indrogs äfven på visitationstiden, så att der denna förut

räckt i fyra dagar, skulle den nu endast räcka i tre. Påfliche lagen infördes äfven vid detta möte, och biskoparne borde inom ett års tid ha förskaffat sig Gregorii IX:s decretales och hafva studerat dem. Tillika inrättades ett bestämdt antal kanonikater vid hvarje biskopsstift, och åt dessas innehafvare öfverläts biskoparnes utväljande, hvilket dittills skett af kyrkoherdarne. Det var således egentligen genom detta möte som påfveräldet först stadgades och organiserades i Sverige.

Skenningensis, Petrus Caroli, antog ofvan nämnda tillnamn af sin födelseort Skenninge, blef omkring 1535 hofpredikant hos Gustaf I, som 1541 gaf honom fullmakt på Martini präbenda i Linköping. Han kom äfven i stor ynnest hos Erik XIV, hvilken som kronprins gjorde honom till kyrkoherde i Kalmar och en slags superintendent. Han beskyldes för att vara en nitisk anhängare och biträde åt Göran Persson, samt att icke ha varit utan skuld till Sturarnes mord. För att under den följande regeringen öfverskylda detta, visade han sig som en ifrig förfäktare af lithurgien, hvarför han af Johan III år 1582 belönades med Linköpings biskopsstol, under hvilken han lyckades att äfven få Kalmar län och Öland lagda. Dog d. 26 Okt. 1587, troligen då en ganska gammal man. Var illa känd i sitt stift. Rhyzelius säger om honom: "Denne M. Petrus var fuller väl til ålders, när han kom til Linköping, dock voro de laster, för hvilka han förut blifvit beryktad, icke hos honom försvagade. Han lopp så sedan som förr med Hof-sqvallet och bragte många oskyldiga, genom bakdantän, i onåd hos konungen. Uti Embettet befanns han vara girig, hatfull, tvär, obillig och orättträdig, så att Prästerskapet i Stiftet, tillika med andra, både litet älskade honom medan han lefde, och icke eller mycket sorgde öfver hans död." Hans hustru hade intet bättre namn om sig, så vida man får tro hvad som säges i *Linköpings biskopars rimkrönika*, der det heter:

"Hans Hustru var fælle værre

Therfore måste prästerskapet kalla henne herre.

Then hon lade till ondt och stodh emott

Han kunde icke ønske sig värre soott.

Een prästman kom hon snart ifrå sitt gäld

Hon var tillfridz, han kom ther aldrih mera till",

o. s. v.

Skenks säteri i vestra Wingåkers socken i Södermanland, $7\frac{1}{2}$ mil från Nyköping, består af $1\frac{1}{4}$ mtl. säteri med underliggande 16 hemman, har en vacer belägenhet på ett näs, omgifvet af löfskog, i en angenäm, men icke särdeles fruktbar, trakt. Före reformationen tillhörde det Juleta kloster. Stället har en egen märkvärdighet deraf, att det tid efter annan varit ett hemvist för snillen och skalder. Grefve Dahlberg tillbytte sig det emot några hemman i Halland och förvärfvade det frälsefrihet. Han uppförde de byggnader, som ännu finnas der, och vistades der, så ofta hans göromål det möjligtvis tillåto. Det har sedan förskönats af grefve Gyllenborg, som omhyggde huset efter den våld, hvaraf det 1766 förstördes. Här uppehöll sig Ronius, som besjungit stället; Dalia var här

Del. III.

71

ofta; Gyllenborg uppfostrades här och undervisades tillika med sin vän, grefve Creutz; Johan Gabriel Oxenstjerna föddes här och handledes af skalden Bergklimt. I poemet *Skördarne* omtalar han denna sin födelseort. — På det höga *Ufberget*, nära sjön, midt emot Skenäs, finnas lemningar af murar, förmodligen från vikingatiden.

Skenäs, fordom **Schedenäs**, en kungsgård om $3\frac{7}{8}$ mtl. i östra Husby socken i Östergötland, har ett vackert läge vid Bråviken, $2\frac{1}{2}$ mil från Norrköping. Godset tillföll år 1342 genom byte Knut Folkesson Grip, som i stället afstod andra gårdar åt konung Magnus Smek. Drottning Margaretha Lejonhufvud innehade det till sin död 1551, hvar efter hennes dotter, Cecilia, erhöi godset. Det lemnades 1572 åt hertig Magnus och 1610 åt hertig Carl Filip, som innehade det till sin död 1622. Gustaf Adolf gaf det nu först åt sin moder och sedan åt pfaltzgreffen Johan Casimir, som betydligt förbättrade slottet och ofta här hade sin hofhållning. Efter hans död indrogs godset åter till kronan. Vid Ryssarnes härjningar i skärgården 1719 plundrades och uppbrändes slottet, om hvars utseende man likväl får ett begrepp i Dahlbergs *Suecia*. Efter den ofvannämnda härjningen byggdes en skans på kungsgårdens stora äng och 1742 anlades här två batterier. En ny befästning uppfördes 1788 på kronans och Norrköpings stads bekostad, men öfvergafs efter krigets slut. Den nuvarande åbyggnaden är af träd och förfallen, äfvensom trädgården.

Skephulta socken, ett af annexen till Seglora moderförsamling i Elfsborgs län, $2\frac{1}{4}$ mil från Borås, består af $9\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 23,700 R:dr, med en folkmängd af 750 invånare och en areal af 7,845 tunn., hvaraf 550 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af träd, ganska gammal, och säges vara byggd redan 1390. Adr. Borås.

Skepp. Dessa voro hos våra hedniska förfäder af ett i flera afseenden olika utseende emot våra. De voro vanligen högbyggda, dels för att försvåra antring, dels för att motstå vågornas insläende. Utombords rundt omkring relingen var en kant, hvarpå man kunde gå, och bröstvänet var försedd med två portar på hvardera sidan. Framstammen kallades *hals*, och pryddes vanligen med något af bildbuggeri förfärdigadt djurs hufvud, helst en drakes. Detta var löst, så att det kunde borttågas då skeppet var i öppna sjön. Drakbuvudet gjorde stundom samma nytta som flaggan i våra dagar, den nemligen att utmärka hvarifrån skeppet kom, eller till hvilket folk det hörde. Den höfding, som ej vågade uppsätta stambuvudet, ansågs sålunda för att vara rädd att gifva sig tillkänna. Stundom uppsattes sjelfva guden Thors bild i stammen, och efter kristna lärans antagande, det heliga korset. Under hedniska tiden fick dock icke något skepp, som förde en gudabild i stammen, inlöpa i fremmande hamn, der annan religion herrskade. Segelfärdiga härnadskepp brukade också upphänga en sköld i framstammen, såsom signal till afsegling. Akterstäfven af ett drakskepp formerades af drakens svans, så att om man

föreställde sig skeppsskräfvet som kroppen, och seglen som viagarna, hade det hela någorlunda utseende af en bevingad drake. Främre delen af skeppet eller backen var däckad, likaså den aktersta; tvärt öfver skeppet i mellandelarne voro roddarbänkar. På backen stod konungens märke eller fana, och bakom den hade märkismannen sin plats. Under backen var förrummet beläget. Der voro de sjuka och sårade inqvarterade. Der var ock *hörsaleskistan*, hvaruti vapnen förvarades. Aktersta delen af skeppet kallades *skants*. Derunder var kajutan, uti hvilken konungen och hans förnämste män hade sina säten. Mellandäcket af skeppet, som kallades *krapperummet*, var bestämdt för besättningens begagnande, och var endast betäckt med ett tält af valmar eller segelduk, till skydd mot väderleken. Detta tält, som gemenligen var tjäradt, för att emotstå regn, borttogs naturligtvis under träffning. För och akter voro öserummen; pumpar hade man ännu icke. Fartygens storlek bestämdes efter antalet af roddarbänkar, dem man trott betecknas med ordet *sexa*, men hvilket ej lär vara tillförlitligt. Dessa bänkar voro från 15 till några och 30. Ormen den Långe hade 34 sådana. Roddarne deltog äfven i striden, men egentligen fördes denna af krigsfolket och bågskyttearne. Fartyget hade vanligen ej mer än en mast, men som begagnades blott när vinden var gynnande. *Byrding* var namnet på handelsfartyg, som vanligen voro däckade, och *Långskepp* på krigsfartyg, som endast hade back och skans. De större af dessa sistnämde benämndes vanligen *Drakar*, de mindre *Snekor*. Sedan krutets bruk blifvit infördt, vållade detta en väsendtlig förändring i krigsskeppens byggnadsätt och utseende. Ännu i slutet af 1600-talet hade dessa en ganska hög resning i aktern.

Skepparhällan i Westra Grimnäs-fjärden i Räfunds socken i Jemtland, är inloppet till kyrkan och har fått sitt namn af den inskärning, som Olof den Helliges jernskodda skepp, enligt sagan, skall ha gjort i näset, då han kom seglande hit från Norrige.

Skepparslöfs socken, annex till Åsums moderförsamling i Christianstads län, $\frac{1}{2}$ mil från Christianstad, består af $24\frac{2}{3}$ hemman, uppskattade till 142,152 R:dr, med en folkmängd af 1,135 personer och en areal af 6,063 tunn., hvaraf 50 äro kärr. Jordmånen är medelmåttig, dock har socknen någon bok- och ekskog. Härinom ligger *Uddarps* säteri (se detta ord). Adr. Christianstad.

Skepperstada socken, ett af annexen till Hallsjö moderförsamling i Jönköpings län, 7 mil från Jönköping, består af 20 hemman, uppskattade till 55,726 R:dr, med en folkmängd af 880 personer och en areal af 8,193 tunn., hvaraf 1,220 äro sjöar och kärr. *Linnö-sjön* ligger härinom, och *Skepperstads-ån* går igenom socknen. Hon skall fordom ha varit segelbar och burit större båtar. Kyrkan var byggd redan år 1300 och försedd med ett torn. Det nedtogs på 1600-talet och ersattes af en klockstapel; men då denna d. 27 Maj 1801 förstörts af åskan, hvarvid båda klockorna

uppsmältes, byggde man 1809 ett nytt torn på det gamlas grund. Kyrkan tillbyggdes 1833. Inom socknen ligger *Skärsjö* säteri, 3 mtl. med qvarn, som hvars äldste ägare Wieselgren räknar Turgut och Holme. Det har i senare tider blifvit styckadt och såldt åt bönder. Vid *Tammebäck* träffas grifthögar, hvari man funnit vapen. En drabning tros fordom ha stått här. Adr. Jönköping.

Skepplanda moderförsamling med annexen *Hålanda*, *S:t Peder* eller *Gamla Lödöse*, *Tunge* och *Sköfde* församlingar i *Elfsborgs* län och *Ale* härad, *Götheborgs* stift och norra kontraktet, är ett reg. pastorat af 1 kl. *Skepplanda* ligger vid *Götha* elf, $3\frac{1}{2}$ mil från *Götheborg*, och består af $60\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 265,700 R:dr, med en folkmängd af 2,787 personer och en areal af 11,247 tunnl., hvaraf 1,030 äro sjöar och kärr. Kyrkan är gammal, byggd af gråsten och försedd med torn. På gäfveln synes en kongl. krona, *Carl XII:s* namn och året 1698, allt af jern, hvilket tyckes gifva tillkänna, att kyrkan blifvit ombyggd. *Christian Tyraon* lade sig här vid ankar, då han återkom till norden, för att söka änyo eröfra sina riken; men han kringrändes på alla sidor och all tillförsel afskars honom. I denna socken ligga *Alfhems* säteri (se detta ord) och *Lilla Alhem*, 2 mtl. kronoskatte med qvarn och en vacer trädgård. Adr. *Götheborg*.

Skeppsafmätare. Sådana inrättades genom kongl. brefvet af d. 1 Okt. 1723 till kommerser-kollegium, hvari stadgades att, till bevarande af kronans och städernas rättigheter i anseende till skepps-umgälderna, skulle alla till handel byggda fartyg afmätas och mätarebref derå utfärdas. Dervid toges till grund, att en svår läst anses lika med 18 skepp:d jernvigt, 17 tunnor kronobeck, 15 tunnor *Finsk* tjära, 15 tunnor *Cagliari* eller $16\frac{1}{2}$ tunnor *S:t Ybes* salt, $1\frac{3}{4}$ famn god björkved eller 8 tolfte 2 tums bräder af 7 alnars längd och 8 tums bredd. Till skeppsägarnes förmån bestås 3 procents remedium af hela tyngden. Äfven fremmande fartyg böra mätas vid första bitkomsten.

Skeppsbron i *Stockholm* torde vara föga yngre än ajfvela stadens anläggning, emedan de från *Östersjön* anländande fartyg här lade till. Den omnämnes redan 1315, och har sedan den tiden flera gånger blifvit ombyggd och utflyttad. På 1547 års karta ser man, att allmänna vägen var vid skeppsbrons södra ända, der nu bankohuset ligger. Bland de stadens byggnader, som 1695 ansågos högst nödvändiga att företaga, var äfven skepps- och jernbron, isynnerhet framme vid kongl. slottet, der, enligt öfverståhållarens berättelse, nästan ingen kunde komma fram torrskodd. Kostnaderna dertill anslagos till 2,000 d:lr s:mt. Skeppsbrons södra del kallades äfven en tid *Jernbron*, emedan jerntorget tjänade till upplagsplats för denna metall.

Skeppsbrott. Se: *Sjöskada*.

Skeppsholmen i *Stockholm*. Så benämndes fordom den nuvarande *Blasiholmen*, då rikets örlogsflootta der hade sin station; men på 1630-talet

flyttades hon till den straxt derintill belägna *Wångisön*, som äfven kallades *Wagnsjö* eller *Wångensöna*, och hvilken var så ansedd för sin täkhet och sitt vackra läge, att den äfven kallades *Lustholmen*, så att *Johan III* här byggde sig ett lusthus. Detta tros ha varit detsamma som ännu ligger på en klippa till höger om vägen straxt man passerat bron, samt 1844 och följande åren undergått en betydlig reparation, då det försetts med fyra torn och erhållit en slags *Göthisk* arkitektur. *Holmens* namn förbyttes nu till *Skeppsholmen* eller *amiralitetsholmen*, och den försågs med byggnader för sitt behof. Der uppfördes ett saluthatteri, som nyttjades vid kongl. namos- och födelsedagar samt andra högtidliga tillfällen, och ett brandbatteri, hvarifrån signal gafs vid eldsvådor, men hvilket i senare tider blifvit borttaget. Efter *Carlskronas* anläggning flyttades den egentliga stora flottan dit och *Skeppsholmen* blef endast station för den mindre, sedan så kallade skärgårdsflottan. Tid efter annan ha åtskilliga af behofvet påkallade bus här blifvit uppförda, dels till boställen för flottans befäl, manskap och handverkare, dels till förvarande af flottans krut och amonitions-förråd samt utredningspersedlar och för de af arméens beklädnads- och beväringseffekter, som ej förvaras vid regementerna. *Skeppsholmen* har länge utgjort en särskild församling, dit flottans befäl och manskap hörde. Den höll sin gudstjänst i en liten trädkyrka, men som afbrann vid den eldsvåda, som d. 12 Juni 1822 härjade en del af *Blasiholmen*. I dess ställe har en vacker stenkyrka blifvit uppförd på sjelfva *Skeppsholmen* på klippan till venster om bron, hvilken invigdes d. 24 Juli 1842 och fick namn af *Carl Johans* kyrka. Den är byggd af öfverste *Blom* i 8-kantig form med en hvälfd kupol och har en altartäfla, förfärdig af *Sandberg*. Till denna holmes historia höra tvenne stora eldsvådor, som der ägt rum, neml. om hösten 1676, då den der belägna reparebanan uppbrann, hvarvid linieskeppet *Westervik* äfven blef lägnas rof. En ny bana anlades, i hvilken man 1697 inqvarterat en stor mängd fattiga, som i anseende till den svåra hungersnöden, här måste herbergas och spisas. Då elden antände *Stockholms* slott d. 7 Maj sistnämnda år, fördes brinnande ämnen af blåsten öfver sjön och antände banan, som uppbrann tillika med flera hundra trossvagnar. De fattige blefvo härigenom busvill, och under den förvirring, som nu uppkom, skola mer än 1,000 af dem ha förgåtts af hunger och köld.

Skeppshögar kallas sådana forna ättehögar, som äro af oval form och således skola föreställa ett skeppsskrof. Sådana finnas mer i *Norrige* än i *Sverige*. Det var också icke ovanligt, att vikingahöfdingars lik lades i deras skepp, som drog i land, hvarefter jord kastades öfver dem. Sådant berättas, bland andra om *Ejgil Ullsärk* jemte flera af hans stupade följeslagare. — *Skeppskullar* voro en slags mindre skeppshögar, hvarpå stenar voro uppresta.

Skeppslag. Se: *Härad*.

Skeppsta bruk i Gåsinge socken i Södermanland, har varit i gång redan i slutet af 1500-talet, och lär anlagts af en hammarsmed, Paul Rennare, som ägde det 1635, då han afstod det, mot ersättning i penningar och 2 hemman, till enkedrottning Maria Eleonora. Det har sedan gått genom flera ägares händer och tillhör nu friherre von Wahrendorff. Vid 4 härdar smidas här 1,330 skepp: d stångjern, utom en betydlig tillverkning af stål, spik och manufaktursmide. Tackjernet köpes. Afsättningsorten är Stockholm; bruksstämpeln är en kam med 3 prickar öfver. Till bruket höra 15 $\frac{5}{8}$ mtl. frälse och kronoskatte. Här ligger en hög ås, som sträcker sig fram mot Blacksta gästgifvaregård, och på hvilken, och i synnerhet der nedomkring, äro flera grafhögar, hvari man tid efter annan träffat urnor, fyllda med aska och ben.

Skeppsvarf i Stockholm. Sådana finnas för närvarande 5, hvaraf 2 tillhöra kronan och 3 enskilda. De förstnämnda 2 äro: det å Skeppsholmen, der mindre fartyg för skärgårdsflottans räknning byggas, och hofjagtvarvet å Kungsholmen, hvarst hofvets roddslupar förvaras. År 1686 föreslog öfverståthållaren, på magistratens begäran, att någon anstalt måtte tagas till befördran af Svenska handelsfartygs byggnad och att ett skeppsvarf för sådant ändamål måtte på stadens bekostnad inrättas vid Tegelviken. Detta skedde äfven, men 1691 öfverlemnades det åt några af de förnämste skeppsredarne i staden. Genom kontrakt af d. 12 Dec. 1758 uppläts det på 12 år till grosshandlaren Seaton mot 6,000 dlr k:mt, hvilket kontrakt förlängdes till 1783; men dessförinnan afstods varvet 1781 på 90 år till vissa associerade mot en summa af 6,000 R:dr specie, och på det villkor, att icke något annat varf på samma tid får anläggas på Södermalm. — Om Djurgårdsvarvet eller det s. k. Lodsackska, se: *Lodsack*. På Långholmen finnes äfven ett mindre varf, men hvarst på sista åren fartyg af större dräktighet börjat byggas. År 1715 köpte handelshuset Grill af greffinnan Elisabeth Oxenstjerna, i ändan af Gref Magni-gatan på Lödögårdslandet, en tomt till byggande af ett varf. Som en del af tomten måste i sjön utflyttas, kallades varvet *Terra Nova*, men äfven Köpmanna-skeppsvarvet. Det kom i gång 1721 och fortfor i 100 år, tills det omkring 1820 nedlades, då tomten inköptes af kronan, som der låtit bygga en kassern för andra lifgardet.

Skeppsvist, en skatt, som under medeltiden uppbars såsom ersättning för den personliga utskrifningen till sjötjenst, eller skyldigheten att utrusta krigsfartyg, hvarifrån allmogen befriades. Den var olika i olika landsorter. I Upland erlades den med spanmål, boskap, smör, hö och humbla, allt till bestämdt belopp och en mark penningar för hvarje åra. I Helsingland utgick skatten i budor, skinn, lärft o. s. v.

Skeppsås moderförsamling med Älfvestads annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Linköpings län och stift, Bobergs härad och kontrakt, 2 $\frac{1}{2}$ mil från

Linköping, består af 26 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 120,736 R:dr, med en folkmängd af 550 personer och en areal af 3,009 tunnland, hvaraf endast 20 äro kärr. Svartån flyter härigenom och socknen tros ha fått sitt namn af kyrkans läge på en ås, der landningställe varit för de skepp, som befarit en sjö SO. om kyrkan, men hvilken lägesedan är uttorkad, och hvars ställe intages af bördiga ängar. Kyrkan är ganska gammal och har varit helgad åt St Jakob. Hon tillbyggdes 1750. Altartaflan är af gammalt bildhuggeriarbete. Ett spånbeklädt torn finnes väl på kyrkan, men hvilket är för litet att rymma klockorna, hvarför en särskild klockstapel för dem måst byggas. I socknen finnes kalksten och mycken orsten, men som allmogen ej dragit någon nytta af, emedan dess enda näringsfång är åkerbruk. I socknen ligger säteriet *Kolbäck*, 2 $\frac{1}{4}$ hemman, med en vacker åbyggnad, stor trädgård och fiske i Svartån, och rusthållet *Rimstad*, 2 $\frac{3}{4}$ hemman, som har en bördig jordmån, vacker trädgård och stor skog. — Vid *Hedenstorp*s by finnas några bautastenar och ättehögar. Adr. Skenninge.

Skepthammars eller **Skefthammars** socken, annex till Hökhufvuds moderförsamling i Stockholms län. Skepthammars socken ligger likväl i Upsala län, Olands härad, 5 $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Upsala, består af 25 hemman, uppskattade till 403,948 R:dr, med en folkmängd af 543 personer och en areal af 8,216 tunnland, hvaraf 680 äro sjöar och kärr. Vid kyrkan har fordom varit en marknadsplats. I socknen ligger *Gimo* bruk (se detta ord). Adr. Upsala.

Skeptuna moderförsamling med Lunda annex, ett reg. pastorat af 2 kl. (uppgifves origtigt hos Forsell för konsistorielt) i Stockholms län och erkestiftet, Seminghundra härad och kontrakt, 5 mil från Stockholm, består af 46 $\frac{3}{8}$ hemman, uppskattade till 244,175 R:dr, med en folkmängd af 820 personer och en areal af 8,331 tunnland, hvaraf 125 äro sjöar och kärr. Socken har fått sitt namn af den skeppsgård som här fordom varit, då segelleden gick fram, derigenom från Östersjön, genom en å in i Åkers socken ända till Upsala stad. Kyrkan säges vara byggd af den heliga Brita och har ännu i behåll åtskilliga medeltidslemningar, såsom en altartafla och biskop Ansgarii bild i kroppsstorlek förgylld. Socken har god åker och äng men ingen skog. Derinom ligga *Lofhammars* säteri, 2 mtl, med en vacker belägenhet och god åbyggnad, samt *Wasa* sätesgård, 3 mtl, som fordom varit en kungsgård. Adr. Upsala.

Skerfvet, 1 mtl. i Stenberga socken i Jönköpings län. Enligt Tunold tillhörde det år 1770 kornetten J. Nyman, som 1751 här anlagdt ett pappersbruk, såg, mjölkvarn och vadmalstamp. Wieselgren, i sin 1846 utgifna "Nya Smålands Beskrifning", vet icke heller mer om stället.

Skerfvor. Se: *Skyttetyg*.

Skerike socken i Westerås län och stift, Norrbo härad och domprosteriet, $\frac{3}{4}$ mil från Westerås, är ett preb. pastorat af 3 kl., anslaget för lektorerna vid Westerås gymnasium. Socken be-

står af 21 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 71,478 R:dr, med en folkmängd af 420 personer och en areal af 4,169 tunnland, hvaraf endast 25 äro oländig mark. Jordmänen består af lera och svartmylla på *Hofsta* eller *Hofsta* äng i denna socken hade Puke 1436 föreslagit ett möte med Carl Knutsson, som väl infann sig der, men utan att träffa någon af Pukes folk. I byn bodde i början af 1600-talet en Peder, känd genom sin tillgifvenhet för judaismen. Kyrkan är af gråsten och en bland de äldsta i orten. Har ett spetsigt torn. Adr. Westerås.

Skerpentiner och **Skärbräcker** ett slags kanoner, som användes på flottan i äldre tider. I 1568 års skeppsgårdsräkenskaper omtalas bland jernskyttet 10 Skärbräcker och 7 Skerpentiner.

Skevikarne, eller, såsom de sjelfva kallade sig, **Erkämmlingarne på Skevik**, af en liten egenhet på Wermdön, som för deras räkning var inköpt, en slags religionssekt, något beslägtad med flernaturarna, som uppkom i Sverige omkring år 1746, då en köpman Almqvist från Norrköping skänkte dem ofvannämnda gård, hvartill sedan kommo flera rika donationer. Sekten lärar numera vara utdöd. De hade sin begravningsplats på Jobannis kyrkogård i Stockholm, der deras lik jordfästades i all tysthet om morgonen. De lefde i en slags klosterlig gemenskap, gäfvos hvarandra titeln *vän*, spisade vid ett gemensamt bord, på hvilket blod, kreaturs innanmäten och svinkött aldrig fick serveras. Mellan män och hustru ägde intet äktenakapligt umgänge rum. Deras dräkt var snygg och ganska ren, men tarflig och utan alla prydnader o. s. v.

Skickare kallas bland Lapparne uppsattare åt häradshöfdingar och fogdar, som af desse begagnas att vid marknadstiderna för menigheten kungöra deras bud och föreskrifter, och hvilka, enligt Læstadii försäkran, ofta icke äro litet stolta öfver sitt värf.

Skidbladner (myth.). Ett underbart skepp, tillhörigt guden Frej. Det var förfärdigadt af dvergen (Ivaldes söner) och så konstigt sammansatt af en oräknelig mängd små bitar, att det kunde hopvecklas som ett kläde och stoppas i fickan. Det seglade i både med- och motvind, och var så stort, att alla Asarneingo rum derpå.

Skidlöpare förekommo i Gustaf Adolfs krig, brukade för militäriska ändamål. De användes vid rekognosceringar och äfven vid krigsföretag, som fordrade stor skyndsambhet, särdeles då djup snö hindrade den öfriga hären att marschera. Det var ett temligen betydligt antal skidlöpare, som Gustaf Adolf underhöll; det talas om 4,000 skidlöpare ifrån Norrbotten i Polska kriget.

Skifarp socken i Wemmenhögsk härad af Malmöhus län, är annex till Nöbbelöfs moderförsamling i Ljunits härad. Skifarp ligger vid hafvet 1 $\frac{1}{2}$ mil från Ystad och består af 20 $\frac{1}{8}$ hemman, uppskattade till 160,010 R:dr, med en folkmängd af 1,215 personer och en areal af 3,587 tunnland, hvaraf endast 5 äro kärr eller oländig mark. Socken har i allmänhet god åkerjord, sämre ängsmark, men

någon torfjord. Der inom ligger *Abbekås* fiskläge med 34 hus och *Höstemölla*, en qvarn, som haft en ganska god hamn, men hvilken i senare åren blifvit något uppgroddad. Här finnas lemningar efter de upplagsbodar Lybeckarne begagnat under den siffångst de fordom med mycken fördel idkade här på kusten. Adr. Malmö, Ö. Wemmenhög. **Skillingaryds** gästgifvaregård i Tofteryds socken i Jönköpings län, 4 $\frac{1}{4}$ mil från Jönköping. På beden här invid har Jönköpings regemente sin mötesplats. Stället är bekant i historien, emedan Sten Sture d. ä., som år 1503 skall hos presten Sven i Forsboda fått förgift af Danska drottningen Christinas lifmedikus, doktor Carl (se: Sten Sture d. ä.), från Skeffungeröd, som det då kallades, af bönder bars till Jönköping, der han afled d. 13 Dec. — Gården är en af de bästa i socknen.

Skillinge i Munkalångby socken i Christianstads län, $\frac{3}{4}$ mil från Engelholm, öfver hvilken stad, som hör till ofvannämnda pastorat, ägaren har jus patronatus. Den förste kände ägaren af detta gods, som nu består af 6 $\frac{1}{2}$ insockne och 3 $\frac{1}{2}$ utsockne frälsehemman med 20 torp, qvarn och säg, betydlig skog, fiske samt god åker och äng, var Jakob Krabbe. Efter Freden i Roskilde tillföll det Gustaf Banér, och ägdes på 1770-talet af generalen greve Horn, som uppförde den nuvarande stora och prydliga åbyggnaden, hvilken är omgifven af en vacker park. Här är ett ansenligt stuteri och ett schäferi. I en bäck, som flyter förbi trädgården och faller ut i Rönnö-ån, har man funnit perlor, hvaraf flera halsband blifvit samlade.

Skillingmarks socken, ett af annexen till Köls moderkyrka i Wermland, 16 $\frac{1}{4}$ mil från Carlstad, består af 7 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 41,470 R:dr, med en folkmängd af 990 personer och en areal af 23,259 tunnland, hvaraf 3,850 äro sjöar och kärr. Socken hette fordom *Skeringamark* eller *Skijemark*. Dess kyrka har haft tre särskilda lägen, nemligen först på Rambolmsön inom Medskog (Fernow säger Edskog) i Norrige, sedan vid hemmanet Klefverne, der hon endast var 10 aln. lång och 8 aln. bred; men slutligen byggdes 1689 den nuvarande, hvilken likväl endast är af träd. Anledningen till dess namn, berättar en saga, att då den äldsta kyrkan blef för trång och folket ville bygga en ny, eller tvänne nya, men ej kunde komma öfverens om platsen, beslöt man att låta ödet bestämma den. Man fyllde derföre två urholkade stockar, den ena med Norska styfrar (skillingar), den andra med hästskor, och lät dem flyta utför strömmen. Den förta stannade då vid Klefverne-sundet, der man byggde en kyrka, som, efter stockens innehåll kallades Skillingmarks, och den andra vid Stommen. der man uppförde Jernskogs kyrka. Fernow, som anför denna tradition, håller likväl för vida sannolikare, att namnen uppkommit af den afskiljda marken, der den ena socknen bildades, och af det jern man funnit i den andra. — Under kriget mellan Sverige och Danmark i Carl XII:s tid, plundrade Norrmännen ofta i denna socken, särdeles i *Boda* gård, der

de borttogo hästar, boskap, lösören och sjelfva åkerredskapen, så att folket ej fick så ett enda sådeskorn på sju år. Adr. Arvika.

Skillingfors järnbruk i Skillingmarks socken i Wermland. Här smidas vid 2 hårdar 900 skepp:d stångjern, hvarföre i hammarskatt betalas 9 skepp:d. Äfven drifves här spik- och annan manufaktur-tillverkning, hvarförutan en kupolugn är privilegierad. Tackjernet köpes. Afsättningsort är Götneborg. Bruksstämpeln en triangel med ett kors öfver. Ägare: Hr H. Hanneborg m. fl.

Skilnad till säng och säte kallas den åtgärd, hvarigenom domstolen åtskiljer äkta makar, utan att likväl äktenskapet upplöses. Sedan oeniga makar förgäfvres blifvit varnade af församlingens pastor och, när detta ej hjälpt, af domkapitlet, kan rätten genom dom till skilnad till säng och säte upplösa deras sammanvaro för någon tid. Denna skillsmässa utgör en varningsgrad och först sedan den är genomgången, kan äktenskapsskilnad beviljas.

Skilå grufvor. Se: *Riddarhytte* grufvor.

Skinfaxe (mytb.). Dagens häst, hvarmed denne, från morgon till qväll, för omkring på himmelen. Denne springares man var så skinande, att hela världen upplystes deraf.

Skinkåget är detsamma som äfven blifvit kalladt *Korfidet* (se detta ord).

Skinarmålet. Se: *Malung*.

Skinnerus, Ericus Jacobi, var professor i Upsala under det stora mötet derstädes 1593, och höll d. 27 Febr en Latinsk oration, som räckte i två timmar, och hvori han underviste sina åhörare om guds ords och bokliga konstors nytta, om det gagn Luther gjort kristenheten o. s. v.

Skinnskarpe, en jätte, hvars skelett träffades i en graf i Hvetlanda socken 1673. Benen lågo $5\frac{1}{2}$ alnar djupt under gamla kyrkomuren. Hufvudskålen var nära 1 tum tjock, 8 tum i diameter från nacken till pannan, samt 6 tum tvärsöfver. Lärbenet 3 kvarter, $4\frac{1}{4}$ tum, underbenet 3 kvarter 4 tum o. s. v. Skelettet hvar tillhört en storväxt person, men derföre ingen som särdeles öfverskred menniskomåttet annat än i den enfaldens tid, då inbillningen förstörde allt i ringaste mån ovanligt.

Skinskatteberg, ett härad i Norra delen af Westerås län, består af socknarna Skinskatteberg, Gunnilbo, Hed och Ramsberg, af hvilken sistnämnda en del ligger i Lindes härad af Örebro län, utgöra tillsammans $76\frac{1}{4}$ mtl., uppskattade till 1,287,081 R:dr, med en folkmängd af 5,726 personer och en areal af 136,428 tunnl., hvaraf 14,530 äro sjöar och kärr. Utgör med Norrebro, Wagnsbro och gamla Norbergs härader en domsaga under Svea hofrätt, samt hörer jemte Norbergs bergslag, till Öster och Vester Bergslags bergmästaredöme. Ehuru jordmänen icke är dålig, till en stor del bestående af lera, helst kring sjöarna och kärren, är likväl bergsbruket hufvudnäringen, hvar till de stora och vidsträckt skogarna och grufvorna gifva anvisning. Skinskattebergs bergslag kallades fordom *Skinsäckeberg*. Inom densamma

ligga *Allmäningsbo*; *Främshyttan*, *Långriks* och *Skild* masugnar. Den förnämsta delen af bergslagen och häradet är

Skinskattebergs socken, 8 mil N.V. från Westerås och 5 mil från Köping, hör till 2 kl. konsist. pastorater, består af $48\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 658,244 R:dr med en folkmängd af 2,700 personer och en areal af 65,171 tunnl., hvaraf 4,890 äro sjöar och kärr. Dess nämn härleder sig troligen derifrån, att invånarne der fordom utgjorde sin skatt till kronan i skinsäckar. Den gamla kyrkan lärar varit byggd omkring 1540; den tillbyggdes år 1580, då församlingen blef skild från Malma, dit hon förut hört, och fick sin egen pastor; denna kyrka blef sedan omkring år 1647, för dess bofallighet och ringa utrymme skull, nedtagen, och den nuvarande trädkyrkan i stället uppgydd; den norra utbyggnaden tillsattes år 1727 och den södra i senare tider; vapenhuset är försedt med torn. Sjelfva kyrkans torn uppgyggdes år 1747. I kyrkan förvaras en kalk med Longobardiska bokstäfver; ett prydligt jernstaket med jernportar, uppsatt år 1798, omgifver kyrkogården, på hvilken är brukspatron W. Hisingers vackra grafkor. Här ligga en mängd sjöar, hvaribland öfra och norra *Veltern*, *Haraldssjön*, *Linsjön*, *Surtjern*, *Entjern*, m. fl., *Skild* eller *Riddarhytte* grufvor (se detta ord), samt jerngrufvorna *Morberget*, *Bastjo*-grufvan och *Skarsjo*-grufvan, hvilkas jernmalm dock beskylles för att vara rödbräckt, och å *Karbo* ägor brytes rödfärg och svafvelkis, ehuru icke i särdeles mängd. Denna trakt har redan från urminnes tider varit bebodd, men 1282 års riksdagsbeslut visar att socknen då tillhörde kronan. Johan III förlänte den också åt sin syster, prinsessan Cecilia, och Carl IX år 1609 åt sin son Gustaf Adolf. Här var också fordom en kungsgård, som låg vid sjön nedra *Veltern*, der Magnus Ladulås ofta vistats, och hvarifrån flera af hans bref äro daterade. Der stod för ungefär 250 år sedan ett anseeligt hus balladt *Kungsbyggningen*; men år 1676 sålde kronan gården, jemte en äng kallad *Kronön*, till kronobefallningsmannen Simon Funk, som då innehade *Skilå* eller *Riddarhytte* koppargrufvor. *Skinskattebergs by*, straxt nedanför kyrkan, var fordom ganska stor, liknande en stad och beboddes mest af ståndspersoner. De, som der ägde gårdar, erlade tomtören till kronan; hvilken afgift ännu bibehålles, så att för den s. k. *Skinskattebacke* betalas 5 R:dr årligen. — I socknen ligga *Skärviiken*, *Yttersbergs*, *Baggå*, *Borgfors* och *Skinskattebergs* samt *Riddarhytte* bruk (se dessa ord). Dessutom *Presthamaren* eller *Prestsmedjan*, hvilken byggdes under Gustaf Adolfs tid, hvaraf ena hälften är inlöst af Skinskattebergs bruk, men den andra är anvist till församlingens presterskap, så att pastor smider till trefjerdedelar och komministern till en fjerdedel. Arliga smidet vid en härd är 200 skepp:d af köpetackjern, och afsättningsorten Stockholm. *Stellbergs* stångjernsbammare, hvars smide likväl är flyttadt till Iled (se detta ord), och *Allmäningsbo* bergshammare, som ligger midt emot byttao. Adr. Köping.

Skinskattebergs bruk, nära kyrkan, har en prydlig mangårdsbyggnad med flyglar af sten, en trädgård med orangeri och park, samt är ett af de både vackraste och förmänligaste i orten, med qvarn och underliggande hemman. Här smidas vid 6 hårdar 3,835 skepp:d stångjern, hvarföre i hammarskatt betalas 36 skepp:d. Bruket har eget tackjern. Afsättningsorten är Stockholm. Ägare brukspatronen och Kom. af Wasa-orden, Hr W. Hisinger. Bruksstämpeln är S ^G inom en dubbel ring.

Skinskatten erlades i de nordliga provinserna fordom in natura af dem som hade god tillgång på skog och djurfångst. De betalte då först ett ekorrskinn och sedan ett lokattskinn; men år 1693 förvandlades den till penningar.

Skipås, ett hemman säteri i Steninge socken i Halland, lyder under Stensjö säteri (se: *Elta* socken). På Skipås ägor finnes i en brant bergvägg en runristning af 3 aln. längd, der runorna äro $\frac{1}{4}$ aln höga. Denna skrift är numera oläslig och var det redan i medlet af förra seklet. Sagan berättar om deras uppkomst, att en sjönymp en gång uppstigit ur den närbelägna Undars mosse. Hon gick uppför berget med ett barn på armen och kastade sig ned från höjden. I fallet brast hennes gördel och märken deraf intrycktes i stenen. Ett fäste, kalladt *Blomsborg*, skall ha stått nära här intill.

Skirner (myth.). Frejs förtrogne tjenare eller skosven, som Eddan kallar bonom. Då Frej hade varit nog förmäten att sätta sig i Odens högsäte, Lidskjalf, straffade gudars fader honom dermed, att han blef kär, alldeles olyckligt kär, ty han hvarken åt eller drack, sof eller talade.

Skirning betydde under kristendomens första uppkomst i Norden och sedan under medeltiden, *dopelsen* eller egentligare den andeliga verkan af deuna heliga förrättning. ty den döpte *avågs* skird och renad från sina hedniska synder och brister.

Skirö moderförsamling med Nye annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Jönköpings län, Wexiö stift, Östra härads kontrakt, 5 mil från Ekesjö. Skirö består af 31 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 90,980 R:dr, med en folkmängd af 860 personer och en areal af 10,854 tunnland, hvaraf 1,780 äro sjöar eller kärr. I denna socken förenas sjöarna *Salven* och *Skirö* genom en bäck. Den nya kyrkan, hvilken fanns nödvändig i anseende till den gamla tränga utrymme, invigdes 1837. Den har ett torn med lykta, och altaret i söder. Hon anses för den vackraste i orten. Här ligger *Gohlbergs* säteri i Tunelds Side upplaga orätt kallad *Göiberya*, 4 $\frac{1}{4}$ mtl., som Erik Gris ägde 1635 och som sedan gått genom flera händer, samt tillbört släkterna Odencrantz och Tilas. Det har en prydlig åbyggnad, en vacker trädgård och park, god jordmån och vattenfall. *Wallby* säteri (se detta ord). I socknen påträffades 1761 i ett stenrör, en graf med tvenne rum, innehållande två benrangel, den ena af medelmåttig, den andra af ovanlig storlek. Adr. Ilvetlanda.

Skisseklack eller **Jätturvalen** i Norrberkes socken i Dalarna vid sjön Jätturen och Bråfallsbygden, är ett berg, märkvärdigt genom sina tre grottor, hvaraf den största, kallad *Jattekyrkan*, har ett urholkad rum med golf och takvalf, så stort, att 6 till 7 personer kunna rymmas der inom.

Skjalf, dotter till Finske konungen Froste, har blifvit i gamla historien bekant såsom sin faders hämnarinna och sin gemäls mörderska (se: *Agne*.)

Skjegge. En gammal handskrift från 1500-talet, uppsatt af en nära Kongelf boende pastor, omlälar att konung Erik XIV lät enkom för belägringen af Bohus fästning år 1564 gjuta en oerhörd stor kanon. Den skall hafva varit så grof, att en skomakare kunde sitta i mynningen och sula skor. Öfver denna jätte i sitt slag hade man gjort ett rim, så lydande:

"När Skjegge kommer till att gnägga,
Så rista både murar och väggar."

Skjegge kom emellertid aldrig i aktiv tjenstgöring, ty då han skulle transporteras öfver den tillfrusna Göthaelf till Bohus, brast isen och den oerbörda pjesen sjönk, utan att sedan kunna upptagas. Detta skall hafva skett utanför Gammellös.

Skjolan, en forntida konung i Westergöthland, hvars grafhög skall ligga vid Wenerns strand och på hvilken tvister länge afgjordes, emedan han troddes ha varit så rättvis, att någon orätt dom på hans graf icke kunde fällas.

Skjut betydde fordom detsamma som *häst*. Det heter i Södermanlandslagen: "Hvar som Skjut annars takær" (Den som tager annans häst.)

Skjutagård betydde skyldigheten att hålla hästar tillhanda för åtskilliga statens behof. I Westmanlandslagen heter det: "Komber nokor a konungs vægna med skiutabreve, fare till rättarens, han fare med hanum till Präst, ok late Breff læsa" (kommer någon å konungens vägnar med bref om hästars anskaffande, fare han till rättaren, och denne med honom till presten att låta läsa brefvet.) Här af *skjula*, *skjulta*.

Skjutsrättningen i Sverige daterar sin uppkomst från drottning Christinas tid. Den gamla seden att taga fri skjuts hade urartat till stora missbruk, hvarföre drottningen genom en förordning af d. 1 Okt. 1649 befriade bönderne från den gamla skjutsningsskyldigheten emot en viss årlig afgift i stället derför. För resandes bekvämligheter inrättades gästgifvaregårdar eller, såsom de kallades, krogar och taverner, der ett visst antal hästar höllos de resande tillhanda emot betalning. Sedan dessa hästar utgått, kunde bönderne i grannskapet kallas till skjutsning, men blott emot bestämda skjutspenningar. På detta sätt grundlades skjutsväsendet. Klagomål öfver våldgästning och fri skjuts, som aftvingades bönderne, fortforo dock ännu länge, och man har stränga förbud deremot ifrån konung Carl XI:s tid. Skjutslegan har sedermera tid efter annan blifvit förböjd och utgör nu i allmänhet 24 sk. B:ko för milen på landet och 28 sk. B:ko då skjuts tages ifrån städerna. Denna sista bestämning af skjutslegan infördes år

1844 i förening med skjutsens öfverlättande åt entreprenörer. Afsigten med denna förändring var att lindra jordbrukarens besvär, som ofta öfverklagades vid riksdagarne. Genom entreprenaderna kan nu jordbrukaren emot en viss afgift friköpa sig ifrån skyldigheten att när som helst nödgas utlemna sin häst mot en ringa skjutslega. Utom gästgifveriskjutsen för enskilde vägfärande är jordbruket belastadt med s. k. kungsskjuts eller requisition af hästar för den kongl. familjens resor samt kronoskjuts för kronans transporter.

Skjöld (Sköld), en af Asa-anföaren Odens söner. Han blef af sin fader satt till konung öfver Danmark, och enligt sagan gift med Gefion (se detta ord). Sköld var stamfader för Sköldungaätten.

Skjöldarm, Julius, Lars, Jonas och Hans Henrik, söner af hofsekreteraren och saltpetersjuderi-direktören Julius Pontelius, kallade sig Pontelin, då de d. 13 Sept. 1772 upphöjdes i adligt stånd, hvarvid de antogo namnet *Skjöldarm*. Två af dem, **Julius** och **Hans Henrik**, hade varit i Fransk tjenst, den förre derunder bevistat fem fälttåg och blifvit riddare af orden *Pour les Mérites Militaires*. Han var då kapten vid Helsingö regemente och R. af S. O. samt hade visat mycket nit vid Gustaf III:s revolution, hvilket sålunda belönades på honom och hans bröder. Han dog som major d. 10 Febr. 1795, vid 71 års ålder ogift, då hans ättegren utgick med honom. **Lars**, den äldste af bröderna, var saltpetersjuderi-direktör och dog d. 24 April 1803, vid 85 års ålder. **Jonas** var krigsskål, blef sedan krigsråd och dog, 58 år gammal, d. 19 Maj 1778.

Skjöldebrand, Erik, son af rådmannen i Köping Fredrik Brander, föddes der d. 16 Nov. 1722, gick, efter slutade studier, 1747 in i banken och kansli-kollegium, skickades 1753 till Algier, der han emottog konsuls-sysslan, som han bestridde till 1766, då han hemkom på permission. Under sitt vistande i Algier hade han förvärfvat sig icke blott sin regerings förtroende och välvilja, utan äfven Deyens, som ofta såg honom hos sig och gaf honom flera bevis på sin bevägenhet. Han gjorde stora samlingar i naturalhistorien och antiquiteterna, hvilka förvärfvade honom ledamotskapet i Upsala vetenskaps-societet, och hemskickade på egen bekostnad 10 stycken de bästa Barbariska hingstar, för att förbättra hästafveln i fäderneslandet. Efter återkomsten dit tog han afsked från konsulsbefattningen, fick kommerseråds titel och blef ledamot i vitterhets- och musikaliska akademierna. Han hade redan 1767 upphöjts i adligt stånd, då han antog namnet *Skjöldebrand*. Dog i Stockholm d. 27 Jan. 1814 vid 92 års ålder med bibehållna själsförmögenheter, men efter att i näro 15 år ha varit blind. Han älskade och idkade äfven vitterheten, och har författat tragedierna *Cleopatra*; *Habor* och *Signild* samt *Aslöy*; *Gustaviaden*, en hjeltedikt i 12 sånger; öfversatt Racines *Iphigénie* i *Auliden*, skrifvit en afhandling om det sublima i litteraturen; en kritisk afhandling om en guldpennig i kongl. myntkabinettet, m. m. Hans son,

Skjöldebrand, Anders Fredrik, var född i Algier d. 14 Juli 1757. Den näd, hvori fadern stod hos Deyen, gjorde att honom tilläts mer än en gång taga gossen med sig vid sina besök i palatset, hvaraf S. ännu i ålderdomen bibehöll minnet. Vid 17 års ålder blef han kvartermästare vid södra Skånska kavalleri-regementet, kort derefter kornett och var 1783 ryttmästare; bevistade 1784—1790 årens fälttåg på örlogsbotten som adjutant hos hertig Carl, blef 1793 anställd som adjutant på stat hos honom, löjtnant vid lifdrabant-korpsen, öfverste i arméen och R. af S. O., men tog afsked 1797. Den ledighet, han härigenom erhöill, använde han för att egna sig åt konsterna och vitterheten, besökte Trollhättan och gjorde en resa till Nordkap, öfver hvilka båda resor han utgifvit en beskrifning med plancher. År 1808 ingick han åter i tjenst såsom chef för Östergötlands landtvärn, beordrades att om hösten samma år som befälhafvare förelaga en expedition sjövägen till Finland, men hvilken aldrig framkom till sin bestämda ort, emedan den utlofvade kryssaren, som skulle meddela order om landstigningstället, icke träffades. Expeditionen måste återvända, en af skutorna förolyckades och 90 man omkommo. S. blef i Februari 1809 chef för norra arméens andra fördelning, deltog i revolutionen och, då hans fordné vän och gynnare hertig Carl derigenom kom på thronen, uppgick nådens sol för S. Han blef vid kröningen general-adjutant, K. af S. O. och andre fullmäktig vid fredsunderhandlingen i Fredrikshamn, efter hvars afslutande Carl XIII skref till honom ett egenbändigt tacksägelsebref "för det han räddat fäderneslandet." Sverige har likväl aldrig afslutat en nesligare och ofördelaktigare fred, och det var ej möjligt att göra det på sämre villkor, än då man lemnar fienden allt hvad han innehade, beviljar honom alla fördelar och förbehåller sig själf ingen enda. S. belönades emellertid, för sin delaktighet i denna fred, med general-majors titel och fick förtroendet, att om hösten 1809 följa den afsatte konung Gustaf IV Adolf till Baden. Härunder förvärfvade han sig, genom sitt humana och värdiga uppförande, till den grad konungens förtroende, att denae, såsom ett bevis på sin aktoing, skänkte honom ett diamant-hattband, men hvilket S. hade den grannlagheten att ej behålla. Vid oroligheterna i Stockholm d. 20 Juni 1810 blef han för tillfället förordnad till öfverståthållare, hvilken plats han dock endast bibehöll till d. 7 Augusti. Blef 1812 Kom. med St. K. af S. O. och 1813 general-löjtnant, samt chef för Svenska arméens kavalleri-division i Tyskland. Härunder utförde han d. 6 Dec. sistnämnda år en lysande träffning vid Bornhöft, der han med 900 man kavalleri slog den från Lybeck retirerande Danska styrkan, som han frantug 7 artilleripjesser och 700 fångar, en träffning, företagen emot alla krigskonstens regler, men som genom Svenskarnes djerfva mod och fiendtlige befälhafvarens oskicklighet lyckades. Till belöning blef han friherre och R. med St. K. af S. O. I Norrige hade han uppdrag att, tillika med gene-

ral Björnstjerna, avsluta konventionen i Moss. Inkallades 1815 i statsrådet, blef chef för kronprinsen Oscars hof, general, grefve, excellens, R af Seraf.-orden och Carl XIII:s orden, inspektör öfver andra infanteri-inspektionen; tog afsked från statsråds-embetet 1828. Dog d. 23 Aug. 1834, ej af koleran, men just då sjukdomen börjat gå i Stockholm, hvarför hans begrafning måste ske i tysthet. Var tvenne gånger gift, då han ena gången gjorde ett förnämt och andra gången ett rikt parti. Om hans möte med sin första fru betar det i hans biografi af Wieselgren i Biogr. Lex., att då han såg presidenten baron von Höpkens sköna dotter, "ländes en af de starkaste kärlekseldar, vi i nyare tider veta omtala, i begges hjertan." Hans andra fru, som öfverleffer honom, är dotter af grosshandlaren i Gefle, Ennes, och öfverhofmästarinna hos H. M. drottningen. Hans förhoppningsfalla son i första giftet, **Carl Erik S.**, chef för andra lifgrenadier-regementet, general-adjutant, R. af S. O. med St. K. och kammarherre, dog 17 år före honom, troligen genom följderna af en i Norrige erhållen blesstyr, d. 31 Mars 1817, vid endast 36 års ålder. — S. var ledamot af alla Svenska akademier och kunde i dem alla sägas försvara sin plats. Han var för sin person en bederlig och välsinnad man, men till sina egenskaper en polyhistor, så hemma i litet af hvarje, att han ej kunde bli utmärkt i något. Han var militär, statsman, tecknare, poet, musikus och bar utgifvit saker i alla dessa ämnen, men hvaraf troligen intet kommer att gå till efterverlden mer än hans *Voyage pittoresque au Cap Nord* och hans *Descriptions des cataractes de Trollhatta*. Med all sin goda vilja och sina kunskaper var han ett temligen medelmåttigt statsråd. Likaledes var han torr och och safilös både som författare och musikkompositör. Icke desto mindre har han skrifvit icke obetydligt både i vitterhet och musik. Det bästa af hans vittra arbeten är förmodligen skådespelet *Herman von Unna*. Hans öfriga vitterhetsstycken äro hjältedikterna *Odin* och *Gustaf Eriksson*, tragedierna: *Hjalmar* och *Carl XII:s död*, öfversättning af *Tassos Jerusalem*, af *Lucani Pharsalia*, första sången, och af *Byrons Childe Harold*, musiken till *drammen Warbeck*, till melodramen *Tancred* och *Clorinda*, till *Hjalmar* och *Carl XII* samt till operetten: *Det Kantiska Giftermålet*. Äfven har han författat en skrift kallad: *Försök om Kavalleriet*; *Påminnelser vid Platens Afhandling om Kanaler* och har i manuskript efterlemnade sina *Memoirer*, som förvaras förseglade i vitterhets-akademien. — Hans yngre broder,

Skjöldebrand, Pehr Erik, föddes d. 8 Dec. 1769, och ingick, efter slutade studier, i kommersse-kollegium. Sändes 1794 som konsulat-sekreterare till Algier, der han en tid var vice konsul; blef 1799 expeditions-sekreterare i kongl. kansliet och utnämndes 1815 till landshöfding i Södermanland, hvarifrån han 1824 flyttades till general-tulldirektörs-befattningen, som för hans person upphöjdes till presidentsvärdighet. Blef R. och sedan Kom. af N. O., samt 1819 friherre. Dog d.

11 Nov. 1826. Några månader före sin död gifte han sig med enkan efter den rike grosshandlaren och bruksägaren Bengt Magnus Björkman, född Levin, och förstod af henne utverka sig ett testamente till förmån för sina barn af första giftet, hvarigenom han kunde åt dessa efterlemnna någon förmögenhet.

Skofteby eller **Lillån** går från Hornborgasjön i Gudhems härad i Westergöthland genom Skånings och Kinnefjerdings härader och förenar sig med Lidån, $\frac{1}{2}$ mil från Lidköping vid

Skofteby, 1 mtl. säteri rusthåll, som har en vaccher belägenhet på en udde, der de båda åarna sammanflyta, $\frac{5}{8}$ mil från Lidköping, är väl bygdt, har en förträfflig jordmån, godt fiske och en anseelig fruktträdgård. Denna egendom förekommer år 1584 i skiftebrevet mellan drottning Catharina Stenhock och hennes systrar och svägrar, då en fru Margaretha bodde der, hvilken omtalas i nämnda handling. Här har fordom stått en kyrka af samma namn, men som nedrefs år 1783.

Skogaholms jernbruk i Svennevads socken i Nerike, $3\frac{1}{2}$ mil från Örebro, anlades först af lagläsaren Zacharias Andersson, som 1641 derpå erhöill privilegium. Från honom köptes det af krigskommissarien Simon Simonsson Rosenberg, som redan ägde Skogaholms landtegendom. Det öfvergick sedan till presidenten friherre Wennerstedt, som betydligt utvidgade både bruket och egendomen, men hvilket i ännu större skala skedde af hans son general-majoren W., hvilken här anlade en Engelsk park och en stor trädgård, samt flyttade båda stångjernshamnarna tillsammans till ett ställe. Gården omgifves på två sidor af Skogasjö och en genom ägorna gående å, som kommer från sjön Tisaren, gifver tillfälle till ett betydligt ålfiske, samt drifver 3 mjöl- och sägqvarnar. För närvarande smidas här vid 5 härder 2,090 skeppd stångjern, hvarföre i hammarskatt betalas 17 skeppd 16 lisp:d. Här är äfven ett manufaktursmide. Bruket har eget tackjern. Afsättningsorten är Stockholm. Bruksstämpeln är C. W. S. Äges af intressenter, och disponeras af G. von Post.

Skogar, stora, hafva från äldsta kända tider funnits öfverallt i Sverige, lemningar från de förhistoriska tidevarf, då hela landet troligen utgjorde en enda sammanhängande skogstrakt. Det medlersta och sydlige Småland utgjorde ännu i S:t Sigfrids tid i 11:te århundradet en nästan ogenomtränglig tjock skog. Det vestra Småland, vest-Halländska gränsen, äfvenså, och kallades länge *Finnskogen*. Denna skog var ganska vidsträckt och sammanhängde med de stora skogar, som skiljde Westergöthland från det nuvarande Bobuslän och Dalsland, hvilket sistnämnda landskap var helt och hållet betäckt af skog och derföre länge kallades *Markbygden*, d. v. s. skogsbygden. Uti Westergöthland, der nu den skoglösa Fälbygden är, funnos i forntiden de flera dagsresor långa skogarna *Öster Falan* och *Vester Falan*. Södra delen af Östergöthland begränsades af den djupt in i Småland-ska bergstrakten sig sträckande stora skogen *Holaved*, öfver hvilken ingen främling vågade sig.

Emellan norra Östergötland och Södermanland, emellan det forda Gauthiod och Svithiod, sträckte sig den tio raster breda, och med arga stigmän eller röfvere uppfyllda skogen *Kolmården*, äfven kallad *Kolmirke* eller *Myrkvid* (den svarta skogen). Denna gränsade i väster till den lika osäkra, tolf raster breda skogen *Tiveden*, som åt andra sidan sammanhängde med den stora skogen *Kägglan* i Nerike. Uplands hela östra och norra del utgjordes af en obebyggd skogstrakt, som derföre fick namnet *Olanda mor*. Vestra delen af Wermland upptogs af den ofantliga *Eda skogen* (öde skogen) som sträckte sig ända till Norrrikes gräns. På sin flykt från sistnämnda rike drog konung Sverre i 12:te århundradet, med den flock, som utkorat honom till höfding, genom *Tolfmilaskogen* in i Wermland. Derpå genom en ännu längre skog in i Vester-Dalarna, och sedan genom en 15 raster bred skog till Öster-Dalarna. Der mötte han en skog, som var aderton raster djup, genom hvilken han kom in till Härjedalen. Ännu utgör Sverige ett af de mest skogrika länder i Europa, och man beräknar att minst 2,000 qv. mil af dess yta äro betäckta af skog. Således bestå omkring $\frac{2}{100}$ af dess hela arealvidd af skogsmark, då endast $\frac{3}{100}$ af Ungerns, $\frac{2}{100}$ af Böhmens, $\frac{4}{100}$ af Preussens, $\frac{9}{100}$ af Frankrikes, $\frac{7}{100}$ af Danmarks och blott $\frac{5}{100}$ af Englands areal beräknas upptagna af skog.

Skogekår Bergbo, en anonym benämning, antagen af friherre Gustaf Rosenhane vid några af honom utgifna poetiska arbeten: *Thet Svenska språkets klagomål*, *alt thet*, *och sig bör icke åhradt blifver*, tryckt 1658, och *Venerid*, ett långt kärlekspoem på 101 strofer, med 14 dryga rader i hvardera; båda skaldestyckena af ringa värde.

Skoglar Toste, en rik och mycket ansedd odalbonde, lefde på 800-talet i Olof Björnssons och Erik Segersälls tid. Ut i sin ungdom hade han varit en ganska mäktig och beryktad viking, som ofta for ut på härfärder och vann stort byte. På sin ålderdom satt han i ro på sina stora gårdar, belägna dels i Westergötland, dels i Wermland, och var mycket aktad samt vida omtalad för sina stora rikedomar och sitt redbara väsende. Oberoende och sjelfständigt, en värdig ättling af den gamla Svenska myndiga odalmannastammen, försmäddade han att söka konungatjänst samt lefde och dog som bonde, men ansågs dock lika god som jarlar och höfdingar, hvarföre ock sagorna säga om honom: "Han bar ej Tignarnamn, men var dock de förnämstas jemnlige." För sin magt och rikedom var han i så stort anseende, att icke allenast flera Norska prinsar sökte ingå vänskap och fosterbrödralag med honom, utan äfven Sveriges konungar på allt sätt hedrade honom. Genom sina barn blef han en stamfader både för en Svensk och för en Dansk konungätt. Hans son, Ulf Jarl, den ryktbara Styrbjörns morbroder och fosterfader, var fader till Ragvald Ulfsson, den mäktige jarlen öfver Westergötland, hvars son, Stenkil, uppsteg på Svenska thronen, der hans ätt nära ett århundrade fortfor att styra, till dess den med Inge den

yngre utdog. Dottren Sigrid, hvilken för sin stolt och högdragenhet bekom tillnamnet *Storråda*, blef först förmäld med Upsala-konungen Erik Segersäll, och födde honom Olof Skötkonung, men ingick, sedan hon blifvit skild från denna sin gemål, ett nytt gifte med Danska konungen Svea Tveskagg, med hvilken hon bade en dotter, Estrid, ifrån hvars son, Sven Estridsson, den följande tidens Danska konungahus härstammade.

Skogman, Carl David, föddes d. 26 Okt. 1786 uti Finska staden Lovisa. Föräldrarna voro prosten Jakob Skogman och dess bustru Maria Magdalena Starck. Blef, efter fullbordade studier vid Borgå gymnasium och Åbo akademi, 1804 antagen till e. o. kanslist vid dåvarande civil-expeditionen af kongl. kansliet och samma år auskultant i Åbo hofrätt, der han någon tid tjenstgjorde. Befordrades 1806 till kopist i inrikes civil-expeditionen och biträdde de följande åren med protokolls-föring så väl i rikets allmänna ärenders beredning, som uti de då förordnade kongl. regeringarna. Befordrad 1809 till kanslist och samma år till protokolls-sekreterare vid den då inrättade handels- och finans-expeditionen, blef han derstädes 1811 förste expeditions-sekreterare. Tjenstgjorde vid 1810 års riksdag såsom sekreterare i allmänna besvärs- och ekonomi-utskottet och vid expeditionen under 1812 års urtima riksdag i Örebro. Anträdde om hösten sistnämnda år på Kongl. Maj:ts befallning och bekostnad en utrikes resa, hvars ändamål i allmänhet var att inhämta kunskaper och erfarenhet i de till statsbushållningen hörande ämnen, samt egentligen att, efter samlande af erforderliga upplysningar, föreslå de åtgärder, som borde äga rum för besittningstagan- det och förvaltningen af den till Sverige afträdde ön Guadeloupe. Besökte under samma resa England, Skottland, Guadeloupe med flera af Westindiska öarna samt Nordamerikas förenta stater, och återkom till fäderneslandet om sommaren 1815. Bestridde efter bemkomsten föredragningen inför Kongl. Maj:ts af besvärmål, och förordnades tid efter annan till ledamot uti flera särskilda kommittéer. Utnämndes d. 3 April 1821 till ledamot uti dåvarande general-tulldirektionen och blef samma dag förordnad att tills vidare förvalta stats-sekreterare-embetet i handels- och finans-expeditionen, hvilket embete han 1824 fick tillträda, genom utfärdad kongl. fullmakt. Förordnades 1829 till ledamot i kongl. nummerlotteri-direktionen och 1830 till konungens ombud i riksgäldskontoret samt till chef för kongl. myntet under dess ombyggnad. Blef 1833 förordnad att tills vidare förvalta presidents-embetet i kongl. kommers-kollegium och utnämndes 1838 till president derstädes. Utnämndes 1836 till ordförande i konvoj-kommissariatet och 1838 till ordförande i direktionen för teknologiska institutet. Allmänt ansedd för en af Sveriges skickligaste, erfarnaste och kunnigaste embetsmän med vidsträckta insigter isynnerhet i finansiella och kommersiella ämnen, har han dessutom haft mångfaldiga viktiga och magtpåliggande uppdrag, samt så väl af konungen som af in-

ländska och utländska samfund åtnjutit flera utmärkelser. Blef 1822 R. af N. O., 1825 ledamot i vetenskaps-akademien, 1826 uppbörd i adligt stånd, 1827 Kom. af N. O., 1834 hedersledamot af sjömannasällskapet i Götteborg samt ledamot af oldskrift-sällskapet i Köpenhamn och af sällskapet för spridande af nyttiga kunskaper, 1835 hedersledamot i Wermländska hushållnings-sällskapet, 1838 R. af K. Ryska S:t Annæ-ordens 1:sta klass, 1842 hedersledamot i vitterhets-, historie- och antikvitets-akademien, m. m. Kallades 1847 till en af de aderton i Svenska akademien efter Hans Järta. Han har utgivit åtskilliga skrifter af högt värde, hvaribland *Afhandling om Sparbanker; Auteckningar om Rikens Ständers Bank och Allmänna Lånerörelsen i Sverige*; en öfversättning af *Says Afhandling uti Statshushållningsläran* med särskild inledning dertill, jemte andra arbeten, äfven på Franska språket.

Skogs socken i Gefleborgs län, erkestiftet, Södra Helsinglands fögderi och Östra kontrakt, $2\frac{1}{2}$ mil från Söderhamn, är ett konsist. pastorat af 3 kl. bestående af $27\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 216,667 R:dr, med en folkmängd af 1,925 personer, och en areal af 98,634 tunn., hvaraf 16,500 äro sjöar och kärr. Socken är uppfyllt af berg och skogar, och invånarnes hufvudsakliga näringsfång är bokapsskötsel samt användande af skogarnas alster. Härinom ligger *Sunnas bruk*. Tuneld uppger, att äfven *Guldgruva bruk* hitflyttades 1692; men i jernkontorets "Stämpelbok" säges det ligga i Söderala socken. Adr. Gefle.

Skogs socken, ett af annexen till Nora moderförsamling i Hernösands län, $3\frac{1}{4}$ mil från Hernösand, består af $18\frac{2}{3}$ hemman, uppskattade till 84,825 R:dr, med en folkmängd af 760 personer. Area-len är icke särskildt uppgifven, men är för hela pastoratet 88,591 tunn., hvaraf 10,800 äro sjöar och kärr. Socken ligger vid Ångermanns-elfven och fördelas af *Skogs-, Lof- och Storsjön* i flera delar, och landet upptages af skogbeväxta berg. Dessa skogars afverkning, jemte spånad, gifver invånarne en del af sina näringsmedel. Kyrkan är af obekant ålder. Dess tak afbrändes af åskan 1646. Adr. Hernösand eller Bjästad.

Skogsafkastningen beräknas i Sverige till vid pass 8 miljoner famnar årligen, hvaraf omkring 3 miljoner anses åtgå till bränsle, 2 miljoner till bruksrörelsen och kolbränningen, 1 miljon till byggnader och stängsel, en half miljon till bränvinsbränningen; samt återstoden till exporten af bräder och bjelkar, ångmaskiner och diverse förbrukningar. Landets skogsvidd anses dock böra kunna lemna en ända till tre gånger större afkastning, om skogarne bättre vårdades och alla deras tillgångar på ett ändamålsenligt sätt tillgodogjordes.

Skogsdufvan (*Columba Oenas*) är $12\frac{1}{2}$ tum lång, mindre än både Ringdufvan och Klippdufvan, af hvilken sistnämnda de tama dufvorna härstamma. Vingarnas färg är mörkgrå, med några brokiga schatteringar på hals och bröst. Hon uppehåller sig i skogiga trakter öfverallt i gamla världen. I

norden är hon en flyttfögel, som anländer till de nordliga trakternas skogar i Mars eller April och flyger sin väg i stora skaror i September eller Oktober. Skogsdufvan lefver helst i löfskog och hämtar sin näring af säd, såsom korn, hafra, råg och ärtor, samt äfven gräsfrön. Dess kött är mörkt och derföre omtyckt.

Skogseld åligger grannar och socknemän att släcka. Kronobetjeningen har uppsigt öfver släckningsarbetet, så vida det icke lyckats att genast dämpa elden; budkaflar utsändas då, hvilka måste hörsammas vid straff af böter. Likaså äro böter jemte skadeersättning föreskrifna för ovarsamt bruk af elden ute på marken, och uppsättligt anlagd skogseld straffas med högsta kroppsstraff.

Skogs-Institutet. Detta stiftades 1828, då stadgar för detsamma utfärdades under d. 15 Okt., med ett anslag af 3,500 R:dr från skogsplanteringskassan. Det ställdes under ledning af Djurgårds-intendenten, som är dess chef och direktör, och försågs med två lärare, en i matematik och skogsbushållning och en annan i zoologi och jagt. Eleverneingo boningsrum sig anvisade å det forna hofjägmästarebostället, beläget vid början af Djurgårdsbrunnsviken, på dess norra strand och nära bron. De inflyttade här i September 1829, men ha sedan fått ett visst stipendium och förlorat boningsrummen, som anvisats åt lärarne. Mer än 80 elever ha härifrån utgått såsom skickliga skogsbushållare och blifvit anställda, dels i statens, dels i enskildes tjänst. De göra årligen resor åt landsorterna för att praktiskt undervisas i hvad till yrket hör. I institutets hus finnas betydliga samlingar af växter och djur. — På Vest-Sura egendom nära Ferna i Westerås län är äfven ett skogs-institut inrättadt på Jernkontorets bekostnad och förestås af assessor Obbarius.

Skogsmård och Stemmård. Se: *Mård*.

Skogs- och Jägeristaten kallas den embetsmannakorps, som har sig anförtrodd uppsigten å statens vägnar öfver skogarne och jagten. Den är fördelad på de särskilda provinserna, så att hvarje län har sin egen jagtbetjening. I äldre tider fanns en riksjägmästare, men detta embete indrogs af konung Carl XI år 1682, och jägeristaten sattes under landshöfdingarnes uppsigt.

Skogsplanteringskassan hade 1843 en behållning af 207,437 R:dr 27 sk. 1 rst B:ko, hvarföre rikets ständers revisorer föreslogo en ökad verksamhet för skogarnas vård samt till skogsplanterings befämjande. Från denna kassa afgår ungefär 20,000 R:dr B:ko till skogs- och jägeristatens utbildning. Kassans inkomster nämnde år utgjorde i hemmansräntor, skogsförsäljningsmedel, betesmedel och bötesmedel 28,696 R:dr, men 1842 års dylika inkomster gingo till 40,344 R:dr, allt banko.

Skogsrån. Tron på dylika inbillade andeväsen har varit mycket allmän öfver hela norden, alltifrån de äldsta hedniska tiderna. Då stormvinden far genom de djupa skogarna och skakar de brakande trädstammarna, tros ännu mångenstädes skogs-rået eller *skogsfrun* vara i annalkande. Den i sko-

gen vaudrande jägaren slår då gerna eld med sitt stål, om han bär sådant på sig, för att undvika skogsråets möte, hvilket anses för ganska olycksbådande. Skogsrån äro, enligt folktron, blott af qvinliga släktet, samt alltid ondskefulla och lättfärdiga till lynnet. Då eldar stundom om nätterna uppgöras i skogen, tros skogsrået tycka mycket om att få framkomma till dem för att värma sig, och mången vidskeplig skogsbo tror sig hafva, vid ett sådant tillfälle, på afstånd skådat den farliga varelsen, men lyckats drifva den på flykten medelst en mot densamma slungad eldbrand.

Skogsöre eller **Skogsrekognitionssafgift** kallas den skatt, som bergverken betala för rättigheten att bruka de s. k. rekognitionsskogarne. Dessa äro kronoskogar, som blifvit upplåtna åt bergslagerna emot erläggande af en afgift *in recognitionem dominii*, hvaraf namnet rekognitionsskogar uppkommit.

Skokloster, ett patr. pastorat af 3 kl. i Upsala län och stift, 2 mil från Upsala, vid Mälaren, består af 19 $\frac{1}{8}$ hemman, uppskattade till 85,830 R:dr, med en folkmängd af 490 personer och en areal af 4,999 tunnlar, hvaraf blott 20 äro sjöar eller kärr. Patronaträtten tillhör ägaren af

Skoklosters säteri. Det ligger vid en udde i Mälaren, består af 4 $\frac{1}{8}$ mtl. säteri med 23 större och mindre torp, ett hemman Kadala, $\frac{1}{2}$ Bagarbo och 12 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, $\frac{3}{4}$ mtl. Eggeby, samt $\frac{1}{2}$ mtl. i Wassunda församlingar. Jordmänen är mindre bördig, med knappt utsäde, som gifver en sparsam afkastning. Dess förnämsta märkvärdighet är des historiska namn och det här anlagda stora och dyrbara slottet. Godset var, straxt vid medeltidens början, en Folkungosläktens tillhörighet. Knut den Långe uppbyggde här, i början af 1200-talet, ett dominikaner-kloster, som sedan förvandlades till ett nunnekloster. I kyrkan begrofs slottets stiftare, Knut den Långe sjelf, sedan han aflidit af de sår, han erhöi i slaget vid Sparsätra, och efter honom hans bror, Holmgeir, som fick ett ännu sorgligare slut för bödelns svärd efter sin förnyade, men lika misslyckade, uppresning. Klostret afbrann 1297, men uppbyggdes åter af den heliga Britas fader, Uplands-lagmannen Birger Pehrsson. Det fick en mängd donationer och stod i högt anseende under hela katolska tiden, ända till dess det måste dela de öfriga klostrens öde vid reformationen. Dock tillätos nunnorna här kvarstanna en längre tid, ty en abbedissa, Benedicta Eriki, anfördes som den sista af de 19, hvilken valdes år 1540. Johan III skänkte klostrets fastigheter åt sin syster Sofia, men Carl IX gaf det åt Christer Some, som dock snart förverkade det genom sitt förräderi. Gustaf Adolf förlänte det åt riksrådet och fältmarskalken Herman Wrangel, hvars son, Carl Gustaf Wrangel, född här, är slottets uppbyggare. Det var 30-åriga krigets byten, som här till användes. Början gjordes efter krigets slut 1649 och fortsattes under hela fältherrens lifstid, samt slutades först efter hans död af hans måg riksrådet och vice riksamiralen Nils Nilsson Brabe. Till mönster tjente kurfurstliga slottet i Aschaffenburg

och kanske till en del De la Gardieska palatset i Stockholm, sedan dramatiska theatern, som likväl var mindre. Det är en liksidig fyrkant, hvar sida 72 aln. lång och 21 aln. bred inom murarna, samt 32 alnar hög upp till taklisten. Det innesluter en fyrkantig borggård, är 4 våningar högt och skall hafva lika många fönster som dagarna i året. Hvardera af de fyra hörnen har ett torn, som höjer sig med en våning öfver hufvudbyggnaden, och hvars kupol och spira är täckt med koppar. I det sydöstra tornet är ett urverk. Godset undgick ej reduktionen, men det lyckades ägaren att, emot andra hemmans afträdande till kronan, ej allenast få behålla det, utan äfven att deråt förvärfva frälsefrihet. Dock måste han med 18,000 R:dr lösa de åtta hvita Joniska marmorpelare, som drottning Christina skänkt fältmarskalken Wrangel och som uppbära hvalfbågarna i förstugan.

Egentligen har slottet aldrig varit fullständigt inredt och knappast bebott, utan ett mindre hus, byggt vid sidan deraf, begagnas af Brabe-familjen vid dess vistande härstädes. Slottet har endast betraktats som ett monument af uppbyggarens storhet, rikedom och praktkärlek, i hvilken syftning det äfven af de efterföljande ägarne sorgfälligt underhållits. Här finnas således en mängd samlingar af dyrbarheter af alla slag, i hvilket hänseende det öfverglänser alla andra enskilda egendomar i Sverige. Redan trapporna och förstugorna äro prydda med målningar, till en del af Ehrenstrahl, och i rummen äro en mängd sådana, för det mesta porträtter, men äfven historiska, landskaps- och genretaflor. Åtskilliga dyrbara gobelinstapeter pryda väggarna och i ett rum i första våningen, den s. k. Kungssalen, som har ett praktfullt gipstak, förvaras en stor samling dyrbarheter i tre särskilda skåp. Deribland må nämnas ett schatull med sockerskrin af bersten; en förgylld silfverbägare med ädla stenar; en kanna af elffenben, infattad med emaljeradt silfver, hvarpå föreställes Bacchi fest; en skål af karniol med förgylld silfverfot; en spinrock af elffenben, en snäcksamling, flera Japanska och Indiska sällsyntheter o. s. v.; ett bibliotek, som upptager sju rum och innehåller 22,000 volymer, och en dyrbar manuskriptsamling, till en stor del bref från namnkunniga personer i 17:de och 18:de seklerna, en mängd gamla kartor och planritningar, mathematiska och astronomiska instrumenter o. s. v. Rustkammaren härstädes har ett betydligt värde. Der finnas 1,250 skjutgevär af alla slag, en mängd sablar, svärd, slagsvärd, några från urgamla tider, dolkar och bågar, hvaribland flera Indianska. Bland svärden och sablarna äro några inlagda med guld och silfver och prydda med ädla stenar. Det svärd Husiternes anförare, Ziska, skall ha burit, förvaras här, och en olycklig märkvärdighet: det svärd, hvarmed de fyra riksråderne halsbaggos på Linköpings torg 1600. Åtskilliga fullständiga rustningar, hvaraf några tillhört kungliga och andra märkvärdiga personer, visas i denna rustkammare, som är den betydligaste i Sverige.

Icke långt ifrån slottet ligger kyrkan, byggd i

Göthisk stil med 2 rader pelare. Den ursprungliga var anlagd af Birger Pedersson, men hon afbrann 1502 tillika med klostret, och stod länge öde, till dess Carl Gustaf Wrangel åter iståndsatte henne. Hon är nu en af de prydligaste landskyrkor i riket. Altartaflan, hufvud från Oliva kloster, är en skänk af Wrangel, och anses som ett mästestycke. Äfvenså predikstolen, hvilken likaledes tillhört nämnde kloster. En bild i kroppsstorlek, föreställande en man af hög andelig värdighet, en dopfont och en vacker tafla: den bolfärdiga Magdalena, ha enahanda ursprung. Äfven orgelverket var ett krigshyte från Oliva, men såldes till Hågeby kyrka och ersattes sedan med ett annat, förfärdigadt af en Pehr Lond. I kyrkan är det Wrangelska grafkoret, prydt med flera föreställningar af Wrangels segrar, hans bild till höst i kroppsstorlek o. s. v. — Icke långt från kyrkan ligger den genom fru Nordenflychts vistande der och dess tragiska död bekanta lägenheten *Qvarnlot* (se detta ord). Några rustenar ha anmärkts här, äfvensom lemningar af en gammal vikingaborg. — Rotblieb har år 1819 utgifvit en fullständig beskrifning om Skokloster.

Skoll (myth.). En af de obyggliga ulfvar, hvilka på himmelen jagade solen och månen. De voro, som Eddan uttrycker sig, barn af "den gamla i Jeraskogen", en jätteqvinna, benämnd Gyge. När Ragnarök (verldens undergång) inföll, skulle de ryslige ulfvarne uppsluka solen och månen.

Skollärare vid de offentliga läroverken tillhöra på visst sätt preteståndet, ty de äga presterlig befodringsrätt ifrån den stund de aflagt prestexamen och låtit prestviga sig. De få sedan beräkna sin tjenstetid vid läroverket lika som bade de tjenstgjort inom kyrkan. Ja, de hafva till och med räknat dubbel tjensteårsberäkning, hvilken dock badanefer kommer att upphävas. En del af skollärarne, nemligen gymnasii-lektorer, utöfva äfven sin andel i kyrkans styrelse såsom ledamöter af konsistorierne. I presterlig befodringsväg äga gymnasierne och lärdomsskolornes lärare rätt att söka regala pastorater äfven utom för-lag och således äfven utom sitt födelsestift. Deremot hafva deras löneförmåner varit obetydliga, men komma badanefer att förbättras genom det anslag rikets ständer gifvit läroverken i sammanhang med den förändrade organisation, som är på väg att införas. Ansökningsrätten till lärareplatser har varit inskränkt inom födelsestiftet med undantag af lektorssysslor vid gymnasierne, dem universitetslärare ägt rätt att söka öfver hela riket, men detta kommer nu att förändras, och ansökningsrätten blifva fri öfver allt. Allt detta gäller dock endast om lärdomsskolor och gymnasier; för folkskolornas lärare finnas särskilda föreskrifter (se *Skollärareseminarium*). Skollärare utnämnas i de flesta fall af domkapitlen efter aflagda prof på kunskaper och skicklighet att undervisa.

Skollärare-seminarier eller särskilda bildningsanstalter för skollärare finnes i Sverige blott för folkskolelärare. De anbefalldes genom Kongl. Maj:ts stadga om folkundervisningen d. 18 Juni

1842, och finnas så väl i Stockholms stad som i hvarje stiftstad. De stå under domkapitlens uppsigt, som förordnar en föreståndare för undervisningen. Der så behöfves, kunna äfven flere lärare förordnas. För inträde såsom elev fordras att kunna läsa innantill Svensk och Latinsk stil, skriva, räkna qvatuor species i hela tal, samt äga kristendoms-kunskap enligt Luthers katekes och någon insigt i bibliska historien. De läroämnen som meddelas i folkskolorna, och deruti således fordras insigter af folkskolelärare, äro kristendoms-kunskap, välskrifning, biblisk historia, fysisk och politisk geografi, fäderneslandets historia och det allmänaste af allmänna historien, arithmetik, till och med sammansatt regula de tri, de allmänna begreppen af geometri och linearteckning samt naturläran; äfven bör folkskoleläraren kunna undervisa efter vaxelundervisningsmetoden samt i gymnastik och kyrkosång. Dessa kunskaper inhämtas nu vid seminarierna eller, om den sökande icke genomgått seminarium, afläggas prof inför seminarii-föreståndaren i närvaro af någon ledamot utaf domkapitlet. För behöfvande och skickliga skollärare-elever finnas stipendier å 33 R:dr 16 sk. å 50 R:dr B:ko. Folkskole-lärare tillsättas genom val i socknestämman, sedan skolstyrelsen uppsatt tre sökande på förslaget. Halva icke så många sökande anmält sig, utsättes ny ansökningstid, så vida icke skolstyrelsen och församlingen anse detta öfverflödigt, varande belåtna med den ende eller de två, som anmält sig. Om domkapitlet så finner lämpligt kan skollärare-befattningen förenas med presterlig tjenst, och om församlingen och kyrkoherden så vilja, med klockaretjenst. Skollärarens lön är minst sexton tunnor spanmål, hvar af hälften utgår in natura och hälften med penningar till ett belopp af 53 R:dr 16 sk. B:ko, samt boställe. Afskedstagande skollärare kan efter skolstyrelsens och församlingens pröfning erhålla en del af lönen såsom pension.

Skolor för soldatbarn. Inom vissa korpser af arméén, såsom Svea lifgardet, Lifgardet till häst, Andra lifgardet, Svea, Götha och Wendes artilleriregementen samt Kronobergs regemente, är genom särskilla, under regementspastorernes närmaste tillsyn ställda, skolor sörjdt för soldatbarnens undervisning. Innanläsning af modersmålet, kristendom, bibliska historien, arithmetik och kalligrafi, samt i några af dem äfven Svensk grammatik, geografi, historia och sedelära, utgöra undervisningens föremål. Respektive chefsembeten jemte kongl. hofkonsistorium äga högsta öfverinsendet öfver de fyra förstnämnda korpsernas soldatbarnsskolor, af hvilka Svea artilleri-regementets soldatbarnsskola är med Andra lifgardets förenad; Götha artilleri-regementets hufvudskola, som är förlagd i Götheborg, der den äger eget skolhus af sten, samt bär namn af *Prins Oscar*, styres af en egen inom korpserna utvald direktion och meddelar undervisning åt så väl gossar som flickor, af hvilka de förra jemte den öfriga undervisningen vissa timmar om dagen äfven undervisas i skräddare- eller skomakare-handtverket, samt de senare i fruntimmers-banda-

slöjder. Äfven vid Lifgardet till häst och vid Wendes artilleri-regemente mottagas så väl flickor som gossar till undervisning, och vid sistnämnda korps få flickorna begagna skolundervisningen till dess de fyllt högst femton, samt gossarne till fyllda fjorton års ålder. Till skolmästare vid Wendes artilleri utses alltid en gift man, på det hans hustru må kunna hafva flickornas undervisning om hand.

Skolstyrelse kallas den direktion, som har uppsigt öfver socknarnes folkskolor. En sådan skolstyrelse finnes för hvarje socken, som har egen skola, och om flera skolor finnas i samma socken är skolstyrelsen gemensam för dem alla. Deremot om flera socknar förenat sig om en skola hafva dessa socknar gemensam skolstyrelse. Ordförande i skolstyrelsen är församlingens pastor eller den som förrättar pastors tjänst; ledamöter väljas af församlingen. Skolstyrelsen uppgör reglemente för undervisningen, värder skolans angelägenheter, uppsätter förslag till skollärare o. s. v. Skolstyrelsen äger äfven att afskeda oskicklige eller genom oanständig lefnad ovärdige skollärare. Skolstyrelsen har också uppsigt öfver de folkskolor, som blifvit inrättade på enskildt bekostnad, dock utan att kunna rubba de vilkor som af stiftaren föreskrifvas; likaledes om någon enskildt vill såsom lärare öppna en folkskola bör den stå under skolstyrelsens inseende. Skolstyrelsen står sjelf under domkapitlets uppsigt och bör årligen till detsamma ingifva en berättelse om folkundervisningens tillstånd i dess distrikt, hvarefter domkapitlet hvart tredje år insänder till Kongl. Maj:t en underdånig berättelse om folkskolorna inom hela stiftet.

Skolväsendet. De äldsta skolor i Sverige uppstodo under medeltiden och voro dels klosterskolor (i eller invid klostren), dels domskolor, som upprättades vid biskoparnes residenser. I enlighet med det sätt hvarpå de uppkommit, stodo båda slagen uteslutande under kyrkans beskydd, löntes och vidmagthöllas af den, och deltog med tiden i dess alltmer tillväxande förderf. Hufvudsakliga föremålet för undervisningen var munk-kristendom, någon färdighet att läsa i bok, några psalmmelodier, några utanlästa böner, såsom Ave Maria och Credo (allt blott till minnets uppöfvande), samt, då anspråken stego högt, en förderfvad Latin. Kyrkolärans dogmer ansågos som oantastliga axiomer och höjden af filosofisk lärdom bestod uti att kunna tappert disputera om dunkla, på ett barbariskt språk uttryckta abstrakta begrepp, sådana som *quidditates*, *entitates* och *quodlibetica*, m. m. De läroböcker, som vid första undervisningen begagnades, såsom *Doctrinale* och *Græcismus*, hvilka voro på latinsk vers författade latinska grammatikor som lästes utantill, öfverensstämde med de rådande principerna. Några få, som eftersträfvade att förvärfva högre och vidsträcktare bildning, reste, särdeles innan Upsala akademi år 1476 blifvit stiftad, efter slutade skolstudier hemma, till utrikes universiteter, bland hvilka det Parisiska då för tiden stod i högsta anseende, och från hela

Europa lockade till sig ynglingar och män. Här, likasom mot medeltidens slut någongång äfven i Bologna, Köln, Löven, Prag eller Leipzig, förvärfvade de nordiske lärdoms-sökarne sina doktors- eller magister-värdigheter, hvilka efter hemkomsten berättigade dem till kyrkans, eller stundom äfven statens, höga embeten och värdigheter. De högre insigter härmed vunnos, synas dock hafva varit föga fruktbärande för lifvet; i skolan bibehölls alltjemt det gamla barbariet, och hvad skoltakten beträffar, finna vi att stryk, hugg och slag voro det förnämsta medlet, hvarmed i medeltidens skolor, ordning och lit skulle upprätthållas. Sådant bestraffning med ris och fella, hvarmed ej blott under medeltiden utan äfven långt derefter fortsattes, begagnades också icke blott för verkliga förseelser, utan äfven för sådana fel som att inom skolan uraktlåta att i modersmålets ställe begagna latinet till uteslutande samtalspråk. Kyrkoförbättringen och den sedan 1440 bekantgjorda boktryckarekonsten började dock småningom att äfven inom skolans inrättning och organisation införa några tjenliga förändringar. Luther och Melanchton blefvo i viss mån äfven skolans reformatorer; förstånd och eftertankå började genom deras anmaningar träda i bokstafvens och den döda utanläsningens ställe, och Melanchton utgaf sjelf en något lämpligare latinsk grammatik än den hitills nyttjade. Likväl, då efter reformationen de stora andeliga godsens och prerogativerna anseeligt indrogos, blefvo ock skolorna mindre lockande och mindre än förut anlitade af lärjungar, hvaröfver och redan konung Gustaf I klagade, med förmaning till allmogen, att nu såsom förr bidraga till skolornas underhåll samt hålla sina barn till skolan. Skolan förblef dock ännu länge som förut egentligen en förberedelse-anstalt för kyrkans tjenare, och äfven 1571 års skolordning stadgar att ingen skolmästare skall vara förpligad att i skolan lära annat än "Latijn och Svensko." Först konung Gustaf II Adolf, som grundlade gymnasierna i Strängnäs, Westerås och Linköping samt trivialskolor i Wexjö, Skara, Wiborg, Kalmar och Hernösand, jemte en borgareskola i Jönköping, synes derjemte hafva egnat någon större uppmärksamhet åt skolans vikt och betydelse för det borgerliga lifvets kraf och behof, i thy att i de instruktioner som för dessa skolor utfärdades, lärare i matematik, fysik, estetik och politik nu för första gången omtalas. År 1649 utkom en ny skolordning, i hvilken språkförfarenhet (*peritia linguarum*) som skulle sträcka sig till trenne hufvudspråk, modersmålet, latin och grekiska, jemte kristendomskunskapen, antagas såsom skolans förnämsta syftsmål. Konung Carl X:s skolordning af år 1693 öfverensstämde hufvudsakligen med drottning Christinas, och gymnasierna behandlades uti den, ännu bestämdare än i den förra såsom prest-seminarier. I båda anbefalltes latinets såsom skolans umgängesspråk, och nesliga straff bestämdes för skolelever som inom skolan nyttjade modersmålet. Den nya skolordningen af år 1724 bibehöll den lärda skolan hufvudsakligen sådan hon var, men lade ökad

vigt på apologistens eller räknemästarens klass, i hvilken de skulle undervisas, "som icke ernade framgent hålla vid studierna, men likväl ästundade lära de dem nödiga stycken." Först i denna skolordning nämnas anthropologi och geografi bland skolans läroämnen; likasom ock för gymnasial-afdelningen någon kännedom om filosofien deruti anbefalles. År 1758 fingo lärarne i rikets gymnasier och skolor befallning att läsa öfver rikets regeringssätt och grundlagar, hvarjemte ock, till förekommande af genom mycket stillasittande vållad sjuklighet, handasljuder skulle idkas mellan lase-timmarna. I allmänhet började skolan vid denna tidpunkt att få en mera realistisk tendens, i öfverensstämmelse med den mer industriella riktning som tidehvarfvets kultur antagit. Dessa åsikter hafva ock sedermera allimer vunnit insteg, så att den nya skolordning, som år 1807 till försök på 5 års tid anbefalles, bemödade sig att åt den offentliga undervisningen, hvilken hittills förnämligast haft en *litterär*, gifva en *allmänt medborgerlig* riktning, till nytta för näringsständer, genom de flera läroämnen som ålades apologistläraren och "den allmänna förberedelse trivialskolans nedersta klass borde gifva all ungdom." I öfverensstämmelse dermed anbefalles ock i den skolordning som samma år utgafs att utom räknekonst och aritmetisk undervisning i sin för näringsidkare nödvändigaste tillämpning, äfven det enklaste af geometri och mekanik till praktiskt bruk skulle meddelas de mera försigkomne, samt derjemte äfven en historisk kunskap om de allmänna förökommade fenomenerna i naturen samt deras förklaring, äfvensom moderna språk, synnerligen tyska. Dermed skulle ock förenas öfningar att författa bref, attester m. m. I den senaste ända hittills gällande skolordningen af 1820, som till de förra läroämnena lade tvenne nya, nemligen gymnastik och teckning, hafva öfverbuftvad samma principer blifvit följda, dock med den skillnaden, att sistnämnda skolordning uppdragit en skarpare gränsskillnad mellan den lärda och borgerliga skolan, trivialskolan och apologistien, hvarigenom den förstnämnda nästan helt och hållet förlorat sin bestämelse, att i nedersta afdelningen vara en allmänt förberedande bildningsskola, samt i stället antagit karakteren af en bildningsanstalt för blott embetsmannen eller den lärde. Och då derjemte äfven apologist- eller borgareskolan i sin praktiska verksamhet synts lemna alltför litet utrymme åt sakkunskap för att fullt motsvara sitt ändamål såsom en nationell bildningsanstalt, hafva öfver skolornas inrättning och skick nya klagomål alltjemt förnummits, hvilka, efter mångfaldiga kommittéer och betänkanden, omsider ledt till det nya kongl. cirkuläret af d. 6 Juli 1849, hvaruti bland annat stadgas, att lärdoms- och apologistiska samt gymnasium skola utgöra ett sammanhängande läroverk, med rättighet till dispens ifrån skyldigheten att inhämta vissa läroämnen för dem som det önska. Skolans närmaste syftsmål uppgifves för öfrigt i samma kongl. cirkulär vara att meddela "de för undergående af student-examen erforderliga kun-

skaper." — I afseende på skolmethoden hafva ock i nämnda cirkulär några nya stadganden utkommit, hvarigenom en betydande förändring synes förestå det Svenska skolväsendet. Ämnesläsning kommer nemligen att införas i stället för klassläsning, d. v. s. en och samma lärare kommer att undervisa i samma ämne hela skolan igenom och icke såsom förut en och samma lärare i alla ämnen inom en viss klass. Fri flyttning efter afslagd examen utan afseende på viss i hvarje klass tillbragt lärotid kommer också att antagas. Ansökningsrätten till lärareplatser kommer att blifva fri öfver hela Sverige utan afseende på härkomst ifrån något visst stift. Hittills hafva nemligen vid läroverken likasom inom preleståndet endast de som varit födde inom stiftet ägt rätt att söka läraresysslor, med undantag af docenter vid universiteterna, som ägt ansökningsrätt till lektorater vid gymnasier öfver hela riket. Men alla dessa förändringar, ehuru anbefallda, lära dock icke på en gång och genast kunna ställas i verket. I sammanhang dermed står äfven en lönerreglering för lärarne, hvarigenom deras löner ökas, men deremot den förhöjda prestärsberäkningen upphör. (Se för öfrigt *Elementar-läroverk, Folkskola, Gymnasium.*)

Skonert kallas ett tvåmastadt, skarpt byggt fartyg, hvars master luta något akter ut och hafva ingen märs utan blott salningar. Äfven skepp kunna vara skonertacklade, och ett sådant kallas då *Tremastadt skonert*.

Skorpedes socken, annex till Sidensjö moderförsamling i Vesternorrlands län, $11\frac{1}{4}$ mil från Hernösand. Om dess hemmantal, folkmängd och areal, se: *Sidensjö*. Kapellkyrkan byggdes 1775 till mera bekvämlighet för fjällboerna och nybyggarna, hvilka då ansågo sig i stånd att löna en predikant; men som denna 1846 var förfallen, byggdes en ny af trä, med torn. Socknens äldste innebyggare voro Finnar. Två af desse, boende i Holm och Hellåsen, hade blifvit ovänner, utmanat hvarandra och mötts på halfva vägen mellan bådas hemvist, der en fruktansvärd strid uppkom, och på denna plats som ännu visas midt i vilda skogen, skall marken ha förlorat all växtlighet. — Folkets förnämsta binäring är premielärfts tillverkning och brädsågning. Adr. Bjästa och Nordmaling.

Skorperöds fura omtalas i traditionen på Bakenäset i Bobuslän, såsom ett ofantligt träd i sitt slag, och hvilket troddes hafva vuxit upp före syndafloden. Deraf kommer ett i orten gängse ordspråk: så gammal som Bakenäs kyrka och Skorperöds fura. Stället, der detta träd har stått, visas på Skorperöds gård i Bakenäs socken.

Skorta i forn-Svenskan detsamma som *fattas, sakna*. Det säges i rimkrönikan: "Han skortade ej gods eller rijk" (Honom fattades ej gods eller rikedom.)

Skottar förekomma flera gånger i Sveriges historia. Redan i Skottlands äldsta folksånger besjungs den Skottiska hjelten Fingals besök hos Göthernes konung Harno, huru denne först lofvade honom sin dotter, den sköna Agandeka, sedan satte försät för honom, och slutligen med allt sitt folk föll för den vredgade Fingals svärd. Bobus-

län, det forlida Alfhem, hemsöktes ofta af Skottiska vikingar, och vid Tanums kyrka utvisas ännu många minnesmärken efter ett i forntiden der hållet blodigt fältslag, hvaruti Skottarnas konung Walbret säges hafva stopat, hvarefter han blifvit begravnen i det stora stenkummel som nu kallas Stenkistan. Vid Kuserö gård, ett stycke derifrån, finnas äfven gamla stenlagda grafställen, hvilka förmodas utmärka den plats, der den till stranden flyende Skottiska hären, jemte sin anförare Kuser, nedergjordes af Svenskar och Norrmän. Under de stora allmänna härfärderna i nionde århundradet, hemsöktes Skottland flera gånger af nordiska vikingar. Ragnar Lodbrok härjade der kort före sitt fall i England, och hans söner vunno år 874 ett stort slag i Skottland, der 10,000 Skottar stupade, hvarefter dessas konung, Konstantin, af segrarne tillfångatogs och halshöggs. Under konung Johan III:s tid ankommo till Stockholm 5,000 anvrifvade Skottar, hvilka af Carl de Mornay lockats att deltaga uti en af flera missnöjda uppgjord sammansvärjning emot konungen. Planen var att under en vid hofvet anställd högtidlighet uppföra en Skottsk svärdsdans; derunder mördade Johan III samt sedan befria den i fängelse hållna Erik XIV och återuppätta honom på thronen. Planen gick ej i fullbordan, men Johan III, som dock fattat stort misstroende till Mornay och Skottarne, sände dem öfver till Liffland.

Skottmyran, ett ställe i Venjans socken i Dalarna, 2 mil från kyrkan och $\frac{1}{2}$ mil från Kettilbo. Här skall i början af 1500-talet stått en drabbning mellan Dalkarlarna och en hop hitträngande Norrmän eller Danskar. Malungs och Venjans-boerne hade här samlats och gjort en förhugning, som Danskarne sökte genombryta. Dalkarlarnes pilar fördrefvo dem emellertid härifrån och de måste fly efter ett kort motstånd samma väg tillbaka de kommit. En af dem, som blifvit sårad i ryggen af en pil, kunde ej fly så fort som de andra; han begaf sig upp till en lada i Kettilbo by, der en qvinna var sysselsatt att tröska det lilla sådesförråd fiendens hästar qvarlemnade; han ropade till henne: "Smukke mor, drag denna pil ut!" Hustrun svarade: "Vänd dig om, så skall jag draga honom ut", hvarefter hon med slagbulten slog till pilen så att den trängde ut genom bröstet. *Vimmohed* eller *Vimmo Ring*, sträxt vid Skottmyran, är ännu i dag benämningen på det ställe, der de slagne skola blifvit begravne.

Skottmän benämndes på 1600-talet vissa kringvandrande krämare, hvilka, mot en till städernas borgerskap erlagd afgift, ägde rättighet att å de i stad bosatta köpmäns vägnar vandra omkring landsbygden och försälja allahanda köpmansvaror åt allmogen.

Skottorps säteri i Skummeslöfs socken i Halland, $2\frac{1}{2}$ mil från Halmstad, utgöres af 3 hemman, har en särdeles vacker belägenhet vid Stensån, en betydlig åbyggnad, god och väl odlad åker, trädgårdar och väderqvarn. Dess förste kände ägare var en Anders Nilsson Jernskägg. Det gamla huset är byggt efter Nic. Tessins ritning och afteck-

nadt i Dahlbergs *Suecia*. Stället har fått en historisk märkvärdighet genom Carl XI:s här firade biläger med sin gemål Ulrika Eleonora. Det ägdes då af hofkansleren Örnstedt, som stod i mycken nåd hos konungen. Anledningen, som förmäde Carl att välja det till skådeplats för den vigtiga ceremonien, berättas i Bexells "Hallands Historia" sålunda: "Alla anstalter voro vidtagna till bilägets firande i Halmstad, men någon under vägen yppad farhåga för en blifvande rang- eller företrädestvist emellan Danska och Franska ministrarne skall hafva verkat ändring deruti, och konungen, för att undvika det obehagliga af en dylik oenighet vid biläget, reser därför upp till Skottorp. På sista skjutsombytet upptoges all den framställda skjutsen för den först ankomna kongl. sviten, så att, då den efteråt kommande Franska ministern framkom, funnos inga hästar. Ministern, underrättad att de kongl. personerna rest upp till Skottorp, anar hvad som förbehades, och söker således att skynda dit, men kunde, oagadt alla sina otåliga bemödanden, icke få skjuts, så att han efter önskan hann fram." — Stället kallas *Gamla Skottorp* till skillnad från *Nya Skottorp*, äfvenledes ett säteri, men blott $\frac{1}{2}$ hemman och afsöndradt från det gamla. Det har åbyggnad af korsvirke, en vacker trädgård och tegelbruk.

Skrafva ett slags krigsredskap som fordom nyttjades vid belägringar, detsamme som *stormlak*. Skrifves äfven *skraga*.

Skragge, Samuel, adlad under namnet *Skragensstjerna*, föddes i Stockholm omkring år 1660, då fadern, Elof Skragge var predikant hos riksmarskalken grefve Gabriel Oxenstjerna. Studerade i medicinen vid Upsala akademi och företog sedan en utrikes resa, hvarunder han 1684 erhöi doktorsgraden. Vid hemkomsten följande året blef han provincial-medikus i Westmanland. Fick 1699 uppdrag att åtfölja den då till Ryssland afsända Svenska ambassaden och gick 1706 i fält såsom konung Carl XII:s lifmedikus, åtföljde honom sedan under hans vidare fälttåg. Till belöning för dervid gjorda tjänster upphöjd i adligt stånd. Efter olyckan vid Poltava följde han konungen till Turkiet, der han tillbragte fem fulla år och äfven var med vid kalabaliken i Bender. Har upptäckt och beskrifvit flera hälsobrunnar, så väl inom Sverige som utomlands. Dog i Hamburg 1718.

Skrafogeln (Mergus) hörer äfven till simfoglarne och har långa framtår med bel simhud; baktån sitter högt och är försedd med en bred skinnflik; denna fogel lefver på vattnet, så väl i salt som sött. Hannens längd går ända till 29 tum och vingbredden till 3 fot och 6 tum. En art deraf, *Hålskraken* förekommer i hela Skandinavien från Lappland till Skåne och fortplantar sig der såväl i träd och bergskrefvor i hafvets grannskap, som vid de inne i landet belägna insjöarne och floderne. Dock synes hon mest trifvas vid de nordliga kusterne. Om vintern sprider hon sig mot södern och träffas då talrikt på floderna i Tyskland eller sjöarna i Schweiz, liksom ock vid Medelhafvets kuster, men de flesta återvända till

norden vid vårens annalkande. Skrakfogelne plåga om hösten med förenade krafter hopdrifva fisken i en grund vik för att der uppsluka honom, och har af denna instinkt fått namn af *Korfogel*. Han är således en väldig fiskslukare, men skärgårdsböerna ha ock på flera ställen lärt sig att beskatta honom, dels genom att bygga fiskbus, der den af roffågeln förföljda fisken tager sin tillflykt, dels genom att utlägga *håtkar*, i hvilka fogeln värper ägg. *Småskranken* är en något mindre art, som hos oss är den allmänaste. Skrakfogelns hona kallas *Skracka*.

Skram, Peter, Dansk amiral på Erik XIV:s tid, led flera förluster till sjäs emot den kække Svenske amiralen Jakob Bagge, och fick, bland annat, under en träffning vid Ölands norra udde, sjelfva sitt amiralskepp skjutet i sank.

Skrea socken, annex till Falkenbergs pastorat och belägen $\frac{1}{2}$ mil från denna stad, består af 20 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 102,563 R:dr, med en folkmängd af 1,080 personer och en areal af 6,133 tunn., hvaraf 265 äro sjöar och kärr. Socknen omgifves på vestra och sydvestra sidan af hafvet, på den norra af Etråån, och på den södra af Suseån. Den besväras mycket af flygsand, och jordmånen är i allmänhet sandig. Kyrkan är af sten, försedd med blytak, men har inga särdeles märkvärdigheter. Rexell gör en nedslående beskrifning på näringslütens och välmågens tillstånd inom socknen. Han säger att dess skuld stiger till 30,000 R:dr och fordringarna endast till 5,000; att blott 7 åboer ha utlånade penningar, några äga nått upp hvad de behöfva, men de flesta äro försatta i skuld. Utom tånggödseln skulle åkerbruket föga löna sig, och med få undantag kunna karlarne icke förfärdiga de nödvändigaste redskap, det erfordrar." Deras hufvudsakliga sysselsättning är sjelfva åkerbruket och fiske; qvinnan deltagar merändels beständigt i karlarnes arbeten. Man ser henne således arbeta både vid stranden med tängs upptagning, på åkren och i torfmossen. Likväl köper hon någon gång nöthår och förfärdigar bästäckten, och s. k. ryor, hvilka uppköpas af Kindboen. Utom något s. k. fyrtråd, som säljes på Halmstads marknad, göras här icke andra väfnader till afsalu. Dagen användes, så länge jorden är bar, med hackning, plöjning, då ej hafsvågen på stranden uppkastat tång. Morgon och afton tröskar mannen, och qvinnan spinner eller väfver till husbehof. När trösket är slutadt, binder mannen lax eller sillgarn af det garu qvinnan spunnit." Detta skrefs 1818, och man bör boppas, att tillståndet sedan dess något förbättrat sig.

Skreflinge, Venträ, annex till Hussie moderförsamling i Malmöhus län, $\frac{1}{2}$ mil från Malmö, består af 13 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 137,530 R:dr, med en folkmängd af 560 personer och en areal af 2,037 tunn., hvaraf endast 2 äro oländig mark. Kyrkan är af obekant ålder, har tid efter annan undergått tillbyggnader och förete inga märkvärdigheter. Inom socknen ligger *Bulltofta gård*, 2 mtl., som äges af landtbrukaren J. D. Kockum, hvars "betydliga och stora landtgård

gifver en ovanligt stor afkastning, så väl i spannmål som af ladugården och bränneriet", (se: Bruzelii Beskrifning öfver Malmöhus län). I socknen finnas 3 ättebögar. Vid en plöjning träffades, för flera år tillbaka, en större samling kanonkulor, en lemning från de krigiska uppträden, hvilka mer än en gång ägt rum i denna nejd. Om lefnads-sättet och välmågan hos folket, se: *Hussie*. Adr. Malmö.

Skreflinge socken, annex till Torrlösa moderförsamling i Malmöhus län, 2 $\frac{1}{4}$ mil från Landskrona, består af 7 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 62,212 R:dr, med en folkmängd af 344 personer, enligt särskild år 1849 meddelad uppgift, och en areal af 994 tunn., hvaraf intet anses för oländig mark. Jordmånen är god, för det mesta lera, och ången tillräcklig. Kyrkan är liten och oansenlig och äger liksom sjelfva socken ingenting märkvärdigt. Adr. Lund och Trolleholm.

Skredviks socken, med annexerna Herrestad och Högås, ett reg. pastorat af 2 kl. i Bohuslän, 1 $\frac{1}{2}$ mil N. om Uddevalla vid hafvet, består af 44 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 235,740 R:dr, med en folkmängd af 2,162 personer, och en areal af 15,992 tunn., hvaraf 375 äro sjöar och kärr. Kyrkan är urgammal och, till och med i sjelfva koret, öfverfylld med läktare, den ena öfver den andra. Altartaflan är en oljemålning. I kyrkan förvaras 6 belgonbilder af träd, men skurna af en mestare-hand. Äfven visas här ett urgammalt hen af en hvalfisk, som sägnen påstår vara af en sjöorm. Socknen har en god jordmån och betydlig skog till och med af bok, och jordbruk är invånarnes nästan enda näringsfång. Många af dess trakter, omvexlande af höjder och dalar, äro en typ af den Bohuslänska naturen och stundom särdeles täcka. Här ligger säteriet *Gulmarsberg*, 2 mtl., med 7 $\frac{1}{2}$ mtl. skatte, år 1772 af afidne grosshandlaren i Uddevalla Anders Kuape donerad till den af honom stiftade barnhusinrättningen vid Gustafsberg. Det omtalas redan på 1300-talet under namnet *Dynge*, och ägdes af riksrådet greve Ascheberg, som gaf det sitt nuvarande namn och uppförde manbyggnaden. Egendomen är en af de naturskönnaste i länet. Vidare märkes här *Cederlunds* egendom, som är ganska gammal. I socknen finnas flera ålderdomslemningar, såsom efter bedniska begrafningsplatser, en grotta kallad *Tju/hålet*, hvari sju röfvere skola bott, o. s. v. Adr. Uddevalla.

Skrifkonsten tros i allmänhet i Sverige vara införd af Oden, som medförde den från sin hembygd och lärde landets barn runornas bruk. Men att skrifkonsten är äldre än kristendomen, anser Lagerbring obestriddigt, åberopande Ansgarii vittnesbörd, att konung Björn år 831 skulle skrifvit ett egenhändigt bref till kejsar Ludvig den Fromme. Rimbartus säger nemligen, att Ansgarius och hans följeslagare återvände till kejsaren med bref af den kungliga handen oformligt skrifvit, såsom sedan der i landet är (*literis, regia manu more ipsorum, deformatis*).

Skriftermål. Med skriftermål eller bigt förstås "syndernas bekännelse inför ordets tjänare, af läng-

Del. III. 73

tan efter syndernas förlåtelse för Christi skull.² En sådan bigt har i kristendomens första tider, och så väl inom Grekiska som Romersk-katholska församlingen, dels offentlig, dels enskildt, varit bruklig före nattvardens begående, i ändamål att efter gjord sjelfspröfning och meddelande till presten af dess resultater, af denne bekomma *afösning* eller försäkran och tillsägelse om syndernas förlåtelse. Fastän detta bruk i bibeln ingenstädes finnes anbefaldt, blef dock på fjerde Lateranska mötet i Rom år 1215 påbudet, att hvar och en trogen skulle åtminstone en gång om året kommunicera och bekänna alla sina synder för deras egna prester i hemlighet; ett påbud, som sedermera på mötet i Florenz 1439 stadfästades. Derpå stödde sig således den katholska *öronbigten*. Den evangelisk-lutherska lärans förste förkunnare ogillade väl syndernas särskilda uppräknande för en skrifte- eller bigtfader, men ansågo den enskilda syndabekännelsen inför presterne såsom med Guds inrättning öfverensstämmande: läraren sattes nemligen derigenom i stånd att lämpa förmaningen efter hvars och ens behof, samt meddela nödig undervisning vid förekommande samvetsmål. Man har dock dervid gjort det kraftiga förbehåll, att vid en sådan syndabekännelse icke göres det ringaste tvång. Det gjordes tillfyllest att synderna i allmänhet bekändes. Dock om samvetet fordrade att upptäcka någon besynnerlig angelägenhet, skulle det stå fritt. Denna enskilda syndabekännelse har således så väl den evangelisk-lutherska som äfven den reformerta kyrkan egentligen bundit vid den heliga nattvardens begående, för att erinra nattvardsgästerna om den nödiga sjelfspröfningen. Emedan denna församlingens inrättning dock ingalunda borde anses som gudomlig och till saligheten nödvändig, gick äfven Luther sjelf, som eljest gillade och rekommenderade skriftermålet, några gånger till Herrans nattvard, utan föregående skrift och afösning. Inom Sverige hafva dock till och med böter af 50 dlr samt blifvit ålagda den, som oskriftad går till nattvarden. Skriftermål före nattvardens begående ansågs också af våra evangeliska förfäder vara af mycken vikt. Intill vid pass år 1650 förrättades (enl. *Balter*) skriftermålet på följande sätt: Predikanten gick upp i kyrkan om helgedagarna, en eller åtminstone en half timma förr än bögmessan börjades, till att böra dem som ville skrifton sig. Han satte sig på ett uppenbart rum i kyrkan för allas ögon, att undvika förtal och misstanka. Så framträdde den ena efter den andra, och talade med honom enskildt om sin angelägenhet. Man bekände en eller annan synd, som oroade samvetet. Men om man ej hade någon besynnerlig förbrytelse att upptäcka, läste man inför skriftefadren det allmänneliga skriftermålet, såsom *Barmhertige Gud, käre himmelske Fader m. m.* Dervid frågade skriftefadren honom, som gjorde sin bekännelse: Om han begärde blifva aföst? Om han ville bättra sig, öfvergifva synden och lefva uti gudsfruktan? Om han ville förlåta dem, som brutit honom emot, och förlika sig med dem, som han förtörnat? Derjemte förmanade han honom, att taga sig tillvara

för sjelfva synden och äfven för allt, som dertill kunde gifva tillfälle, bifogandes goda råd, huru de syndiga retelserna och den onda vanan bäst kunde öfvervinnas. Så lade han handen på skriftebarnets hufvud och afkunnade afösningen, icke på Latin, som tillförene, utan på Svenska sålunda: "Såsom du tror, så sker dig. Och jag, utaf våra Herras Jesu Christi befallning, förlåter dig dina synder, i namn Faders och Sons och den Heliga Andas, Amen. Gack i frid." Eller ock med andra dylika ord. — Detta enskilda skriftningsätt är i senare tider icke förbjudit, endast är derbredvid ett annat sätt antaget, i så måtto, att flera personer kunna tillika framkomma att bekänna sina synder och bekomma afösning. Kyrkolagen stadgar härom följande: "Till det allmänna Skriftermål, som uti alla våra Svenska Församlingar brukas, kommer folket fram för Skriftefadren, stundom få, stundom många, som sina synder bekänna och begära ifrån dem blifva aföste, eller ock en person särskildt och allena. Hvilka bägge sätt äro i sitt rätta bruk loflige. Och fördenskull bör den särskilda afösningen, der hon begäres eller i vårt rike brukas, ingom förvägras." Det oakadt har det enskilda skriftermålet i vår tid alldeles kommit ur bruk. Öfver hundrade personer infinna sig nu stundom på en gång i choret eller sakristian. De falla der på knä och predikanten håller för dem ett kort tal om bot och bättring, och värdiga nattvardsgästernas egenskaper. Sedan uppläser han på deras vägnar syndabekännelsen och afkunnar afösningen. Skriftermålet synes således nu mera hafva öfvergått till en prestens förhandling, hvaruti han genom ett för alla gemensamt undervisande och väckande tal söker att beröda dem, som ernä att begå den heliga nattvarden. Så länge skriftermålet var enskild bigt, ägde ock folket rättighet att välja den prestman till skriftefader, med hvilken de dristigast och förtroligast kunde tala. I vår tid är deremot ingen tillåtet att gå ifrån den församling, uti hvilken han bor och till hvilken han hör, och låta skrifton sig samt anamma herrans nattvard uti en annan, och af hvad prest han helst vill. Vid dessa ärenden skall man hålla sig till församlingens ordinarie kyrkoherde eller kapellan. Endast nödfall kan häruti vålla undantag. I afseende på ordningen, hvar efter skriftningen skall tillgå, finnes i 1686 års kyrkolag följande föreskrift: "De, som vilja låta skrifton sig, skola något förut hos predikanten sig anmäla. Ut i städerna, der som så tillförene varit brukligt, skall man till Skriftermål församlas i kyrkan, om Lördagen, eller den dagen, som näst föregår andra Helge- och stora Bönedagar, och efter föregående Guds åkallan, med sång och böner, träda till någon af ordinarie presterne, antingen Kyrkoherden eller Kapellanen, och låta skrifton sig. Men på landet skall folket om Söndags-, Högtids- eller stor Bönedags morgon skrifton sig, sedan Catechesförhör är förbi och förr än det sammanringes till Högpredikan. Hvilket äfven väl dem, som i städerna boende äro, skall efterlåtas, om de det åstunda."

Skriftpenningar. Likasom Judiska folket gaf åt presterna sin andel i alla de offer de frambaro, så plägade ock de första kristna i stället för offer medföra bröd och vin, då de skulle begå den heliga nattvarden; men dessa gåfvor utbyttes sedermera till penningar, som användes till presterskapets och de fattiges underhåll. Denna afgift, som sålunda dels af ovassa, dels af nödvändighet uppkommit, skulle ingalunda emottagas som en betalning för aflösningen, utan dels som en belöning för prestens möda, dels som ett tecken af åhörarnes välvilja mot sina själasörjare. I anseende till det missbruk, som vantren och girigheten deraf började göra, förspordes dock under Carl XI:s regering öfver dessa då s. k. *Dukpenningar* hvarjehanda klagomål, hvilka då gifvo anledning till åtskilliga kungliga förordningar, såsom först år 1688, att i dukpenningarnes ställe, skulle i de församlingar på landet, der de varit brukliga, pålysas fyra samledagar om året, nemligen de fyra faste- och bönedagarna, då efter bögmessans slut offer i choret skulle lemnas åt presterne; i städerna deremot skulle nattvardsgästerna vid det tillfälle, då de på fredagen eller lördagen sig till nattvarden begående anmälte, presten med någon frivillig gåfva ihågkomma. Likväl, sedan bönderne till konungen framfört klagomål öfver de nya offerpenningarna, som snart antagit karakter af tvångsavgift, blefvo äfven dessa år 1691 afskaffade och i deras ställe påskpenningarna fördubblade i de församlingar, der tillföre varit vanligt att gifva dukpenningar; dock så, att det skulle ske af frivilja, ej af tvång. På Gottland är dessutom särskildt förordnad, att den prest, som besvärar någon, som vill gå till bikt och herrans nattvard, skall böta 50 dlr s:mt.

Skrifvare, *Peder*, en af Dackens förtrolige vänner och underbefälhafvare, blef slutligen förrädisk mot honom, öfvergick till konung Gustaf, men aföll på nytt och blef gripen, och afrättad år 1543. **Skrifvareberget** i Sandby Ottung i Upland, är ett berg fullristadt med runor, slingrade i band. **Skrock** betydde fordom *dikt, osanning*, således *Skrockviti* (ett falskt vittne).

Skrock förekommer utaf mångfaldiga slag öfverallt i vårt land, särdeles bland allmogen och de mindre upplyste, men ej så sällan spåras drag här af äfven bland de upplystare. Det mesta skrock hvilat ytterst på en historisk grund, och har oftast sin källa uti förut inom landet rådande gudeläror, ty merändels blir en äldre, utrotad religions sätser och heliga bruk ämnen för skrock och vidskepelse bland en yngre läras bekännare. De urgamla sägnerna om *Dvärgar* och *Nissar*, små listiga, i bergsskrefvor boende väsen, som finna sitt högsta nöje uti att gäcka och narra människorna, hafva troligen alstrats af forntida förhållanden emellan landets ur-inwånare och senare inflyttade folkstammar. Åbakiga *Jättar* troddes hafva sin boning inuti bergen, och stundom dit till sig införa bortröfvade människor, hvilka då sades vara bergtagna, och hvilka, någonsång återkommande till de sina, visste berätta om mångfaldiga underbara

saker och stora dyrberheter, som de skadat hos jättarne i bergen. Ett i den äldsta forntiden här i nordn boende folk, *Jotnarna*, har väl till stor del gifvit anledning till dessa sägner. Vissa träd ansågos ganska heliga, hvilka man ej vågade fälla, särdeles de uti södra Sverige på gamla ättekummel ofta växande vårdträd, isynnerhet Hagtorn, Alm och Flygrönnen. Den som nedbögg ett sådant vårdträd, troddes blifva straffad med lambet eller någon annan sjukdom, hvarför de, ända in i senare tider, äfven på skoglösa orter aldrig fälldes. En Smälänning, som, i början af detta århundrade, händelsevis råkat att af misstag nedbugga ett dylikt träd, trodde sig hafva gjort så illa, att han af förskräckelse blef stum för hela sin tid. I Wärend omfamnar barnsängsbustran ofta i sin nöd ett almträd, för att vinna lindring. Flygrönnen tros ännu allmänt bota en mängd sjukdomar, men anses isynnerhet verksam mot all slags förgöring och trolleri. Den bör då helst upptagas St Hans aften, eller midsommaraftonen, Samma aften samlas äfven vissa örter och blommor, hvilka anses då få en stor läkande kraft för både människor och djur. Om dylika blommor instickas mellan bjelkarna i stugan, en för hvarje medlem af familjen, tror man sig, af den blomma, som först vissnar, kunna förnimma, hvilken af husets medlemmar först skall dö. Att belighålla vissa träd och växter är en lemming af de forna Jotnarnes Druidkult. Vid många djur äro äfven skrock fastade. När hunden äter gräs och svinet drager strå, anses det förbåda ondt väder. Då katten tvättar sig bakom örat, eller tuppen gal om natten, väntar man regn följande dagen. Om katten slickar sina tassor, tros gäster komma till gården. Göken tros med sina rop kunna uppenbara kommande händelser, om man, stående under det träd der han sitter, rådfrågar honom derom. Många tro sig af eko kunna erbålla dylika uppenbarelser, om de uppstiga på ett berg och ropa derifrån. Östenvinden anses medföra sjukdomar. Månens skiften iakttagas med mycken vantro. I ny skall husbyggnad börjas, såning förrättas, slag anställas samt väfstol uppsätts, om arbetet skall blifva lyckosamt, och i allmänhet anses allt, som företages i ny, hafva bästa framgång, och det som sker i nedan blifva mindre lyckligt. Så uttages icke gerna lysning till äktenskap under nedan, äfven inom de upplystare samhällsklasserna. I nedan anses dock de träd böra fällas, som skola användas till virke, då detta tros blifva starkare. Nyårsnyet anses såsom särdeles märkligt. Den, som håller penningar i handen, när han första gången skäddar det, tros ej komma i penningebefoh under årets lopp. Om man vid dess varseblifvande uppslår en psalmbok, tror man sig af den då uppfallande psalmen kunna sluta till huruvida man det året blir gift, sjuk, död o. s. v. Af den gamla nordiska *Thorsdyrkan* kvarleva ännu många spår, synnerligast uti södra Sverige, der thorsdagen anses märkligare än andra dagar. Då begrafvas icke gerna några lik, inga brudpar vigas, inga barn dop hållas på en sådan dag. Den, som

bar i sitt hus en s. k. *Thorvigg* (en meteorsten), anses vara fredad från många faror. Att gamla qvinnor skärthorsdagsnatten kunna på qvistar fara genom luften till Blåkulla och der träffa den onde, var länge en allmän öfvertygelse, som ännu i konung Carl XI:s tid kostade många olyckliga lifvet. Att vissa personer medföra lycka, andra olycka, att somliga gifva lyckligt, andra dåligt handsöl, såsom första köpare för dagen, att allt går illa, då vissa personer åskåda arbetet, är ännu hos många en djupt inrotad mening. Många finnas ännu, som äro öfvertygade, att somliga menniskor, isynnerhet gamla qvinnor, kunna genom hemlig trolldom tillskynda så väl folk som djur skador och sjukdomar. Såsom verksamt medel häremot anses förnämligast stål, hvarföre dylikt mångenstädes hos allmogen anträffas, fästadt vid barnens vaggor, insatt i väggarna eller öfver spiltorna i stall och fähus, inslaget i dörrtrösklarna, o. s. v. Spotting anses äfven såsom ett kraftigt medel emot mycket hemligt ondt, som kan finnas i jorden, i vattnet eller i luften. Man spottar på marken, der man ämnar nedsätta sig, i den källa, hvarur man vill dricka, vid korsvägar, mot hvirvelvindar, m. m. Den urgamlas tron på drömmar är ännu ganska liflig, och man tror sig hafva noga reda på hvad hvarje särskild sak skall betyda, som förekommit i drömmen. Härvid ske ofta ganska besynnerliga tolkningar. Så t. ex. anses det betyda stundande förargelser, om man drömmar om mycket penningar; att drömma om löss och obyra deremot tros förbåda penningar. Särkrast förmodar man sig kunna lita på den dröm man haft, första gången man sofvit på ett fremmande ställe eller i en ny säng. Tron på spöken, ande-uppenbarelser och dylikt, ehuru den på senare tider mycket aftagit, är dock på långt när icke utslocknad, och att vissa personer hafva en s. k. *vdlnad*, som ger sig tillkänna en stund före dess ankomst till ett ställe, tros ännu af ganska många, af både bättre och sämre.

Skrukeby, Östra, moderförsamling, med annexet Lillkyrka, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Linköpings län och stift, Åkerbo härads och kontrakt, vid Roxen, 1 $\frac{1}{4}$ mil från Linköping, består af 29 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 125,250 R:dr, med en folkmängd af 735 personer och en areal af 7,637 tunnland, hvaraf 2,150 äro sjöar och kärr. Jordmänen är lera, blandad med svartmylla, och åkerbruket, som allmogen väl sköter, utgör dess enda näringsfång, emedan fisket i Roxen, som fordom gaf en god afkastning, numera är obetydligt. Kyrkan undergick 1793 en betydligare reparation. Hon har ett orgelverk och en altartafel af Hörberg. Släkterna Rosengren, Ribbing, Spens, Cederholm och Roxendorff ha här sina grafvar. I socknen ligga säterierna *Grensholm* och *Förård* (se dessa ord), samt *Grimstad*, 2 mtl., som har knapp åker och äng, men en god trädgård. — Vid Roxens strand finnas ruiner efter en gammal borg, som på tre sidor omgifvas af sjön och på den fjerde af kärr. Adr. Linköping.

Skrukeby, Västra, ett af annexen till Högby

moderförsamling i Linköpings län, $\frac{3}{4}$ mil från Skenninge, består af 20 hemman, uppskattade till 62,760 R:dr, med en folkmängd af 465 personer och en areal af 2,777 tunnland, hvaraf 25 äro kärr och en liten insjö, kallad *Sjögarpsjön*. Jordmänen är temligen god, men ängen liten och betet knappt. Kyrkan är af ökänd ålder och behöfde åtskilliga förbättringar. I dess hvalf funnos historiska målningar, men hvilka man haft det oförståndet att med hvitlimning öfverstryka. Ett gammalt rökelsekar, som fanns här sedan katolska tiden, har man äfven bortsålt. Här i socknen föreföll, under Dackefejden, en häftig strid emellan de upproriske bönderne under Dackes befäl och de kongl. trupperna. De sistnämnde blefvo väl tillbakadrifne och måste återvända till sitt läger; men Dacke hade förlorat 1,000 man och bönderne knötade att han lockat dem så långt ut på Östgötha slätterna. Adr. Skenninge.

Skrukhäll, ett berg i Husby socken i Dalarna, märkligt derigenom, att 7 socknar med sina gränser der sammanslöta.

Skrytare. Så benämnas af Ericus Olai uti hans kronika den år 1443 utnämnde biskop Ericus i Strängnäs.

Skrå, Handtverkskrå (Societas opificum), uppkom först under medeltiden, då under den osäkerhet, som mångväldet och regeringslösheten förorsakade, den värnlösa näringsliften sökte skydd under städernas murar och dess idkare ingingo sammansvärjningar och förbund, för att försvara lif och egendom mot roflystna feodalherrar, och sedan utvidgade dessa förbund till befrämjande af gemensamma handelsintressen ända derhän, att de äfven afsöndrade sig ifrån och på visst sätt sammansvoro sig emot den fredliga landtmannabefolkningen, som skulle utestängas från all delaktighet i vinsten af deras arbets- och konstlif. Den uteslutande rättighet en sådan korporation eller förening af näringsidkare då tillvällade sig, att enligt vissa regler drifva ett och samma yrke, gaf upphof åt *Skråtvånget*, såsom ett monopolium, hvars nödvändighet man sökte försvara dermed, att näringsidkarne, för att vara förvisade om sin utkomst, måste skyddas mot intrång i sina yrken. Den rättighet näringsidkarne sålunda tilllegnade sig var väl ifrån början sjelftagen, men då deras antal i förstene var ringa, och konstliften, likasom ock dess förnämsta uppehållsort, städerna, behöfde förkofras, beviljade snart regeringarna, fastän vanligtvis ej utan betydligare afgifter, sitt skydd åt de näringsidkande korporationerna, hvilkas sjelftagna rättigheter sålunda förklarades för lag. Sådant var upphofvet till skråförfattningen i Tyskland, och efter detta mönster bildade sig äfven skråföreningarna i Sverige, der städernas förste handtverkare, under hansestädernas blomstringstid, synas hafva varit Tyskar. Dock ägde detta förhållande i vårt fädernesland under medeltiden endast rum i de förnämsta städerna, ty ännu i slutet af 15:de seklet ägde handtverkare på landet inom Sverige en fullkomlig näringsfrihet, hvilken ock i konung Christoffers landslag uttryckligen finnes erkänd. För

att upphjelpa de inbemska handtverkerierne och äfven i detta fall göra landet oberoende af utlänningen, vidtog först Gustaf I den åtgärden att förflytta ett större antal af landtbygdens handverkare till städerna, hvilka icke blott erbjödo dem flere naturliga förmåner, utan äfven delaktighet i de företrädesrättigheter, som härvarande fremlingar redan tillvällat sig. Från denna befallning för handverkare att till städerna inflytta gjorde dock denne konung flere undantag, på det att allmogen icke skulle sakna sitt nödtorfliga behof af gerningsmän. Ännu mer än konung Gustaf I, gynnade Carl IX och Gustaf Adolf skråtvånget, som nu äfven inskränktes till landsbygden, hvarjemte i städerna åldermannen och bisittarne i hvarje embete fingo magt att tillsätta vissa personer för att jaga, gripa och lagföra bönhasar och försvars-karlar, hvilka senare till en del skyddades af adelns privilegier. Då till krigens utförande folket (år 1622) äfven åtagit sig lilla tullen och accisen af alla ätliga och förnötliga varor, som fördes till torg och marknad, så blef det ock för tillväxten och uppbörden af dessa kronans inkomster nödvändigt att så mycket som möjligt draga all rörelse från den öppna landsbygden till de med stängsel och tullportar försedda städerna. Handverksmästarne, som på detta sätt alltmera vuxit till en betydande del af städernas borgerskap, hafva sedan äfven under de följande regeringarne i mer eller mindre mån fått sina exklusiva privilegier, som till en början måhända voro nödiga till skydd för den späda industrien, i större eller ringare mån gillade och bekräftade. År 1669 utgafs den första allmänna skråordning, som ingenting ändrade i landsbygdens förhållande till städerna (alla, som ville idka handverk, skulle nemligen inflytta till de senare), men deremot stadgades, att skråen ej (såsom sedan Carl IX:s tid varit påbudet) behöfde eller fingo vara slutna, utan bland mästarnes antal borde så många sökande upptagas, som redligen och väl lärt ett handverk, och om mästerprof m. m., som fordrades för inträde i skrået borde ej blott embetet utan äfven borgmästare och råd hafva domsrätt. Kort derefter fingo äfven s. k. frimästare, med 10 års frihet från borgerlig tunga, tillstånd att nedsätta sig på Kungsholmen, hvars handverkaregata deraf har sitt namn. Äfven Carl XI vidmagthöll skråtvånget med stränghet, men gjorde dock det afseende på allmogens föreställningar i detta ämne, att han tillät, att hvarje socken skulle få äga en skräddare och en skomakare, likasom ock de större församlingarna med landsböfdingens begifvande ännu flera, till följe hvaraf dessa landthandverkare mot vissa gerningsören till kronan befriades från all skatt till städerna och från all åtalan af skråen. År 1720 utgafs en ny skråordning, som föga skiljer sig från den af 1669, utom genom det stadgandet, att hit anländande utländske manufakturister och mästare icke skulle vara förbundne att ingå i något skrå, utan vara verkliga mästare, samt åtnjuta vissa frihetsår från borgerlig tunga, då de inför magistraten kunde visa prof på sin skicklighet i yrket. Äfven konung

Gustaf III, som eljest ej var obenägen för näringsfriheten, förmåddes dock år 1789 af särskilda politiska bevekelsegrunder att gå borgerskapets önskingar till mötes med en försäkran, som bland annat innehöll, att ingen skulle få drifva borgerlig handel och rörelse, som derä ej burskap vunnit, samt att societeten eller embetet, stadens äldste och magistraten skulle äga rätt att inskränka antalet af handlande eller handverkare, om flere anmälte sig till vinnande af burskap, än som med afseende på deras utkomst på hvarje särskild ort skäligt syntes. Genom 1846 års fabriks- och handverks-ordning hafva ändtligen skrå-embetena upphört och landtmän förklarats oförhindrade att med biträde af sina hemmavarande barn och lagstadda tjenstehjon, utan särskild tillåtelse så väl till eget och underhåfvandes behof, som till afsalu, förfärdiga de fabriks- och handverks-arbeten, hvilka såsom föremål för husflit af dem kunna åstadkommas. För rättigheten att i stad eller å land *hålla handverksverkstad* eller med gesällers och lärlingars biträde idka bageri-, bryggeri- eller slagterihandtering, fordras nu mera ingen viss lärotid, men ändock äfven nu vissa villkor, såsom att hafva begått herrans heliga nattvard, råda öfver sig sjelf och sin egendom, äga god frejd, kunna skrifva läsligt och räkna quatuor species i enkla tal, samt jemväl att förvärfva mästerskap eller, om belägenheten är i stad eller inom en half mil ifrån stad, burskap i samma stad å det yrke, som skall utföras. (Huru mästerskap vinnas, jemte öfriga hit hörande förhållanden, jemför art. *Handverk*, samt om burskaps vinnande art. *Burskap*.)

Skrå-måse eller **Skrå-tärna** (*Sterna Caspia*) är äfven en simfogel, med stor, grof, karmosinröd näbb och svarta ben, samt håller i längd omkring 22—23 tum. Träffas, fastän i ringa antal, i skärgårdarna så väl vid vestra som östra kusten. Hon är föga sällskaplig och mycket skygg, men försvarar oförskräckt sina ägg eller ungar, då någon hotar dem. Hon flyger högt, men lever af fisk, som hon fångar genom dykning. Hennes ägg likna till skapnaden hönsägg, och hon lägger dem på bara klippan.

Skuggan, en lägenhet på Stockholms djurgård, var förut ett jägareboställe, kalladt *Roslusttorpet*, men donerades af Gustaf III åt dåvarande kansli-rådet, sedan presidenten friherre Edelcrantz. Denne gjorde här flera vackra anläggningar och byggde bland annat det åttkantiga huset på kullen. Efter hans död sålde hans arfvingar stället åt konduktör Enander, som ytterligare förskönade det, hvar till den täcka naturbelägenheten liksom sjelf bjuder handen. Stället är nu fördelt i *Stora* och *Lilla Skuggan*, den förre på höjden midtför värds-huset vid Fiskartorpet, den senare utmed Wärtan. Hit höra 4 tunn. åkerjord, 67 tunn. äng och, med skog och berg, tillsammans 207 tunn. Hele egendomen är värderad till 30,000 R:dr, neml. Stora Skuggan till 26,000 och den Lilla till 4,000 R:dr. I årliga afgifter till Djurgårdskassan betalas dertföre 252 R:dr.

Skuld (myth.). Den yngsta af de höga nornorna

eller ödets gudinnor. Deras boning var vid den roten af världsträdet Ygdrasil, hvarest Urdas brunn var belägen. Der kommo de tre systrarna hvarje dag ut ur deras granna palats och rådslogo, under bar himmel, om människors öden. De höga nornors rådslut voro oryggliga, så att sjelfve gudarne måste underkasta sig dem, hvilket man bäst kan se af sagan om Balder. — Hvarje dag öste nornorna vatten ur Urdas brunn och bestänkte dermed asken Ygdrasil, så att den ej måtte vissna.

Skuldebref. Se: *Löpande skuldebref*.

Skule, Kilar, berättas varit den, som vid pass år 1150 först införde rim uti nordiska poesien, till följe hvaraf sedermera psalmer med rimslut infördes och kommo i bruk vid den offentliga gudstjensten.

Skulptur. Bland de sköna konsterna är Skulpturen icke den som minst blomstrat i Sverige, särdeles i nyare tider. Några minnen af medeltidens konst finnas qvar, såsom jätten Finns bild i Lunds domkyrka m. fl. Någon större utbildning uppnådde dock aldrig den bildande konsten i Sverige, under denna tid. Sedermera funnos väl konungar som gynnade den sköna konsten, men inhemske idkare saknades för det mesta. Den utmärkt vackra grafvården öfver konung Johan III och hans första gemål är Italienskt arbete. Under och efter trettioårskriget och Christinas lysande regering arbetade idel utländske konstnärer i Sverige; ännu på 1700-talet gjötos sådana arbeten som konung Gustaf I:s och Gustaf II Adolfs statyer efter modeller af en Fransman l'Archeveque, men emot slutet af samma århundrade uppträdde den förste store skulptören af Svenskt blod. Denne var Sergel, hvars arbeten, Amor och Psyche, den liggande Faunen, konung Gustaf III:s staty m. fl. ännu beundras såsom mästerverk. Efter Sergel hafva följt Byström och Fogelberg, den förre isynnerhet berömd för sina qvinnliga bilder, liksom Fogelberg för de manliga. Båda desse konstnärer hafva för det mesta lefvat i Rom, men deras arbeten finnas till en stor del i Sverige. Af Fogelberg äga vi de berömda statyerna af Oden, Thor och Balder, af Apollo och Venus m. fl.; Byström åter har i sin villa på Djurgården vid Stockholm bildat ett enskildt museum af sina egna arbeten. Genom dessa trenne snillen, Sergels, Fogelbergs, Byströms, har den Svenska skulpturen fått Europeisk betydelse. (Se: *Bildhuggeri*.)

Skultorp, en by i Westergöthland, tros hafva fått sitt namn efter *Skule*, en broder till den gamle bonden Hrane den Rike, hvilken, på Rolf Krakas färd till Upsala, härbergerade honom och hans män. Vid samma by skall nämnde *Skule* hafva, under ett hämdekrig, blifvit dödad af sin broder Hrane.

Skultuna socken i Westmanland, $1\frac{1}{4}$ mil från Westerås, består af $50\frac{1}{4}$ förm. hemman, enl. Forsell, men enl. stiftsmatrikeln af $48\frac{3}{16}$ och enl. Tuneld af $49\frac{3}{4}$. Invånarnes antal 1839 var 1,412 personer. Uppskattningsvärdet 254,132 R:dr. Arealen är 15,598 tunn., hvaraf 680 äro sjöar och kärr. Svartån genomflyter hela socknen, som i allmänhet

är skogbeväxt. Här ligga *Frövi-sjön*, *Mosjön* och *Toftsjön*, vid hvilken sistnämnda är ett berg, *Toftberget*, som fordom skall ha ägt en asenlig silfvergrafva, men hvilken förföll under digerdöden. Kyrkan är gammal och byggd af gråsten. I Skultuna socken höll Carl Knutsson fruktlösa möten med Puke, som förmått bönderne att resa sig. På föreställning om deras ofog, begärde och erhöles förlåtelse, som beviljades dem, hvarest de begäfvos sig hem. — I socknen ligga *Skultuna jern- och messingbruk*, *Slådärda* (se dessa ord), *Hagervallen*, en gård som fordom varit säteri. Adr. Westerås.

Skultuna bruk lærer blifvit anlagdt i början af 17:de seklet, till följd af Carl IX:s bref, dateradt Westerås d. 14 Jan. 1608, hvari länets allmoge befallles framföra virke, tegel m. m. till ett messingsbruk, som här skulle inrättas, Sveriges rike och dess innevånare till gagn och godo. Anläggare lærer ha varit en Valon, Marcus Kock. Det pantsattes 1612 till mästare Jakob Johansson, messingsmakare, på behaglig tid för 300 daler. Han skulle betala till kronan 60 d:lr för hvarje skeppd koppar han erhöles, men få 100 d:lr för hvarje skeppd oarbetad messing han lemnade. Bruket hade sedan flera ägare intill år 1645, då drottning Christina skänkte det åt en H. L. Schintz. Det återtogs likväl vid reduktionen, och 1715 köpte brokspatron P. Mathissen det af kronan till skatte. Denne utvidgade och förbättrade anläggningen betydligt. År 1780 d. 9 Aug. förstörde en eldsvåda alla byggnaderna med undantag af en trädhytta, hvilken likväl delade de öfrigas öde d. 9 Mars 1792, då äfven trädgården förstördes. Allt har emellertid sedan blifvit återställt. Tillverkningen är ungefär 333 skeppd årligen. Här är äfven ett jernbruk, hvarest vid 2 härdar smidas 1,200 skeppd, hvarföre i hammarskatt erlägges 12 skeppd. Tackjernet köpes. Afsättningsort är Stockholm. Brukstämpeln är S. B med H derunder.

Skunnemeåsa socken, annex till Karups moderförsamling i Halland, $1\frac{1}{4}$ mil från Laholm, består af $11\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 76,415 R:dr, med en folkmängd af 692 personer och en areal af 7,406 tunn., hvaraf 320 äro sjöar och kärr. Socken ligger på en slätt vid hafvet och är blottställd för alla vindar, samt lider af flygsand, hvilken fordom uppdämde de båda vattendragen *Stensån* och *Bredhusån*, samt gaf dem ett förädradt lopp. Kyrkan ligger på en höjd, är liten men vacker, har ett trädhvalf, och är så gammal, att folket säger om henne som om många andra, att hon stått redan före syndafloden. Hon har för icke länge sedan fått ett orgelverk. — Inom socknen ligger *Skultorps* säteri (se detta ord). Adr. Laholm.

Skumparp, $\frac{1}{8}$ mtl. skatte i Frenninge socken i Malmöhus län, har blifvit bekant som riksdagsmannen Nils Månssons födelseort.

Skunk, Nils, son af prosten och kyrkoherden i Wadsunda och Haga, Petrus Olai, föddes d. 14 April 1614. Blef, efter fullbordade studier och

mångåriga ntrikes resor, 1645 utnämnd till stads-skrifvare i Stockholm. Var författare till den ansökan, genom hvilken ofrälse stånden vid 1650 års riksdag begärde kronogodsens indragning, samt blef i och för denna sin åtgärd ganska förhatlig för den högre adeln, som önskade att, så vidt möjligt var, afhänga en så farlig man. Något invecklad i Messeniernas sak, skiljdes han därför, efter rättegångens slut, från stadsskrifvaresyslan och utnämndes i stället 1652 till assessor i Åbo hof-rätt. Haa undanbad sig flyttningen och lyckades att efter någon tid åter komma i drottning Christinas ynnest, så att hon utnämnde honom till assessor i kammar-kollegium, på det att han, efter önskan, måtte få kvarstanna i Stockholm. Axel Oxenstjerna lagade dock så, att fullmagten aldrig blef utfärdad. År 1654 uppdrog Christina honom något slags inseende öfver hofhållningen, men äfven denna befattning kom han aldrig att tillträda. Konung Carl Gustaf var honom mycket bevägen, samt utnämnde honom 1655 till assessor i Svea hofrätt, 1658 till revisions-sekreterare, 1659 till häradsbördföring i Upland, samt upphöjde honom 1660 till adlig värdighet med en gård i förläning. Den efter Carl Gustaf följande förmyndare-regeringen förflyttade honom som landtdomare till Blekinge 1666, hvari man spårar oviljan från 1650 års riksdag. Afled d. 4 Dec. 1676. Han anses hafva härstammat af den gamla adliga Skunkarnas stämma från Jemtland, hvilken genom olyckliga tid-skiften kommit i förfall.

Skurdgudar, af fornnordiska ordet *Skurdr*, som betydde skärning eller täljning, kallades de i träd utskurna gudabilder, som under hedniska tiden mångenstädes i Norden uppsattes uti särskilda små bönehus, vid allmänna vägar, på grindstolparna, vid böndernas gårdar, o. s. v. De stora i templet uppsatta gudabilderna benämndes icke skurdgudar.

Skurup, **Stora**, en sätesgård om 1 $\frac{1}{4}$ mtl. i Mattaröds socken i Christianstads län, har en vacker belägenhet, god åker, äng och fiske. Gården afbrann 1757, men uppbyggdes genast ånyo. Hos Gillberg omtalas: "Fördom har här varit ett så starkt spökande på gården, att egaren, Befallningsmannen Nils Stobæus, Julenatten 1689 med allt sitt folck måste utflytta och söka sig annat Boställe. Ehuru otroligt detta låter, så skall det likväl så vara händt. Se *Arch. Stobæi Person.*" Denna uppgift är likväl gjord 1767!

Skurups socken, ett patron. pastorat af 2 kl. i Malmöhus län, Lunds stift, Wemmenhög's härad och kontrakt, vid hafvet, 2 $\frac{1}{4}$ mil från Ystad, består af 52 $\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 251,950 R:dr, med en folkmängd af 1,600 personer och en areal af 7,059 tunnland, hvaraf 485 äro sjöar och kärr. Sockenen har till en del utmärkt god åker, men mindre äng och någon skog. Åkerbruket har här uppnått en mindre vanlig höjd, hvilket får tillräknas fosterlandsvännen Macklean, hvars egendom *Spåneholm* (se detta ord) är belägen härstädes. Adr. Ystad.

Skutillsvenner, eller **Skutullsvenner**, kallades här under medeltiden de tjenare, hvilkas be-

fattning var att i förnämre hus uppassa gästerna under större dryckeslag. Skutillsvennen hade hand om alla dryckeskärl, iskänkte och bar dem omkring till hvar och en. Benämningen hade sin uppkomst från det fornnordiska ordet *Skutill* eller *Skutull*, hvarmed betecknades ett litet rundt bord på en fot, som gemenligen brukade framsättas framför hvarje person i dryckessalen, för att han derpå skulle sätta sin bägere.

Skuttunge socken, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Upsala län och stift, Bälings härad och Ulleråkers kontrakt, 1 $\frac{3}{4}$ mil från Upsala, består af 62 $\frac{5}{8}$ hemman, uppskattade till 219,758 R:dr, med en folkmängd af 955 personer och en areal af 22,055 tunnland, hvaraf 1,500 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af gråsten och ganska gammal samt påbyggdes 1801 med ett prydligt torn. Inom socknen ligga säterierna *Tupen* eller *Bemeråberg*, som tillhört Axel Oxenstjerna, och *Ytterby*, båda temligen små, och som nu ägas af Upsala akademi. Det förra uppgifves af Salvius (1741) att bestå af 6 öresland, och det senare af 8 öres. Vid *Öfverbo* sätesgård, 1 mtl., har fordom varit en masugn. Här ligga till större delen de s. k. *Bälings mossar*, utgörande omkring 1,740 tunnland vattendränk och nära oduglig mark, men hvilka genom en i flera riktningar företagen stor och kostsam utdikning, blifva mer och mer gagnande, samt med tiden odlingsbara. Den södra eller betydligare delen af socknen är ett vidsträckt slättland, och enda hufvudnäringen åkerbruk, men nordvestra åter, der Bälinge allmanning till en del är belägen, är skogbeväxt, stenbunden och glesare bebyggd, och afsättes härifrån, utom något spanmål, ved och andra skogseffekter på Upsala. — Allmogens bibehåller ännu till en stor del sina förfäders enkelhet och allvar i klädedrägt, seder och bruk, är icke fallen för lyx eller så kallad grannlåt, utan begagnar till det mesta bemvädda kläder, och qvinfolken äro allmänt utstyrda med stycke och mössa, såsom deras förnämsta hufvudbonad. Vid deras större och mindre samkväm, är det enda anmärkningsvärda, att isynnerhet vid bröllop och begrafningar vankas en myckenhet af maträtter, som fördröjer måltiden till 3 å 4 timmar; för öfrigt går det mycket stilla och ordentligt till, sedan bränvinets bruk mer och mer blifvit bortlagt, hvilket isynnerhet inträffar med den uppväxande ungdomen. På flera ställen i socknen finnas efter utseendet mindre grafhöggar, såsom de enda kvarlemnningar från forntiden. Adr. Upsala.

Skutån benämnes i sagan den å, vid hvilken Svearne brände drottens Vanlands lik, och der de satte hans bantastenar. Detta är det första grafställe för en Svensk regent, som häfderna veta att omläta.

Skyddsafgift kallas den skatt, som det åligger hvar och en inbyggare i Sverige att årligen utgöra endast för sin person, utan afseende på yrke eller förmögenhetsvillkor, hvarföre den äfven är lika för alla. Genom rikets ständers beslut vid 1845 års riksdag bestämdes att den förut vanliga personliga skyddsafgiften skulle nedsättas och till

följe deraf utgör den nu blott 12 sk. B:ko för man och 6 sk. B:ko för qvinna. Ett lika stort belopp erlägges deremot i stället särskildt af hvar och en till folkundervisningens befrämjande.

Skylbergs jernbruk i Lerbäcks socken i Nerike, vid än af samma namn, $4\frac{1}{4}$ mil från Örebro, består af $\frac{1}{2}$ mtl. krono och $\frac{1}{2}$ mtl. skatte. Vid bruket, som har 3 hårdar, smidas 1,432 skepp:d, hvarföre i hamarskatt betalas 14 skepp:d 2 lisp:d. Tackjernet köpes. Afsättningsorten är dels Stockholm, dels Götbeborg. Bruksstämpeln är ett sammanbundet OB. Åges af brokspatronen J. D. Burénstam. Brukspatron Buréns manliga afkomlingar hafva jus patronatus öfver Lerbäcks församling, så länge de innehafva Skylbergs bruk.

Skyllesta eller Sküllersta härad i Örebro län, består af socknarna Skyllesta, Ekeby, Gällersta, Svennevad, Bo, hvaraf en del tillhör Finspångs härad i Linköpings län, Regna och Norrbyås, tillsammans 242 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 1,052,449 R:dr, med en folkmängd af 9,499 personer och en areal af 120 019 tunn., hvaraf 14,440 äro sjöar och kärr. Utgör med Fellingsbro, Glanshammar, Örebro och Askers härader en domsaga under Götha hofrätt. Jorden är god, men häradet till en stor del skoglöst.

Skyllesta socken, ett konsist. pastorat af 2 kl. inom Örebro län och Strengnäs stift, Skyllesta härad och Örebro kontrakt, $1\frac{3}{4}$ mil från Örebro, består af 76 $\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 284,827 R:dr, med en folkmängd af 2,505 personer och en areal af 20,967 tunn., hvaraf 1,280 äro sjöar och kärr. Dess kyrka är ganska gammal. Invånarnes hufvudnäring är åkerbruk, endast till eget behof, men af skogens och ladugårdens produkter kan något försälgas. Midt igenom socknen går den höjdsträckning, som skiljer Telgeåns vatten från Tisarns. Här inom ligga *Wrana* sätesgård och *Åkerstadby*, som i andra hälften af 17:de seklet tillhörde Bärnhjelmiska släktens stamfäder. — *Amhall* och *Tarstaborg* äro två skansar, belägna på branta berg, $\frac{1}{4}$ mil från hvarandra och omgifna med murar, hvaraf ruiner ännu finnas. De skola, enligt sägnen, ha tillhört tvenne konungabröder, som kämpat med hvarandra. Man har gissat, att de kunnat vara konungarne Amund och Sigar eller Sigveider, som lefde i 6:te århundradet, och som bekrigade hvarann i Nerike på Ilöga hed, nu Lanna högar. Adr. Örebro.

Skylt kallades en plåt, som fästades framtill på bringan af hästen i krig, och utgjorde en del af den hästbeväpning, som kallades *Bars*. Skylt brukades äfven midtför pannan af hästen.

Skyrd, i gamla Svenskan *inkäring*, fördjupning. Det heter i Björkörätten: "Gräfver noghor nya skyrder fra sion", (om någon gräfver nya kanaler från sjön).

Skyttabackar voro ett slags smärre krigsfartyg om ungefär 80 läster och omkring 30 mans besättning, som funnos i Svenska flottan vid slutet af 15:de och början af 16:de seklet.

Skytte, Johan, född i Nyköping 1577 af Anna Andersdotter, då gift med borgmästaren i nämnda

stad, Bengt Nilsson Skräddare, ansågs allmänt såsom en naturlig son till dåvarande hertig Carl, sedermera konung Carl IX, hvilken han äfven till både kroppställning och anletsdrag mycket liknade. Det vissa är, att hertig Carl, som den tiden residerade i Nyköping, ofta med sitt höga besök hedrade hans föräldrars hus. Den med sällsynta anlag begåfvade ynglingen, hvilken i början har namnet *Schroderus*, studerade med sådan flit först i Nyköpings skola och sedan vid det då till Stockholm förlagda universitetet, att han vid en der-efter gjord utrikes resa, hvilken han till sina studiers fullkommande fick företaga, kunde, ehuru ännu blott femtonårig, väcka uppteende vid berömda utrikes universiteter genom Latinsk vältalighet öfver ämnen, som rörde fäderneslandets ära, och genom verser på samma språk. Utrustad med en ovanlig vältalighet och en djup matematisk insigt isynnerhet, utom sin öfriga grundliga och omfattande lärdom, samt en vidsträckt världskänedom, återvände han hem till fäderneslandet. Efter hemkomsten adlades han 1603 och upptog då namnet *Skytte* efter en utslöcknad ätt, beslägtad med hans möderne. Redan fört hade han blifvit utsedd till den unge Gustaf Adolfs och hans kusins, hertig Johans lärare. Utnämnd till sekreterare i rikskansliet, begagnades han af Carl IX vid flera viktiga och ömtaliga uppdrag, i hvilka han genom klokhet och vältalighet rättvisade konungens ofta obegränsade förtroende. Mot slutet af dennes regering åtföljde han den högtidliga beskickning, som 1610, under Gustaf Stenbock, skedde till England, der konung Jakob I. sjelf lärd, genast intogs af den lärde och vältalige Svensken. Redan såsom hertig af Westmanland hade Gustaf Adolf 1611 utnämnt Skytte till ståthållare öfver detta landskap; såsom konung lemnade han 1612 hela rikets penningverk i hans händer. Under titel först af kammarråd, som den tiden nästan svarade mot finansminister, och sedan 1620 af president i kongl. räntekammaren, förestod han i aderton år denna befattning. Skicklig och nitisk i sina åligganden, fick han af konungen tid efter annan emottaga flera bevis på ynnest, dels genom förlåningar, dels genom äreställen. Redan 1617 blef han nämnd till riksråd och fick derjemte norra Finlands lagmansdöme. År 1622 blef han Upsala akademies kansler, och fick 1624 friberreskap i Lifland, hvilket, jemte andra förmåner, satte honom i jernbredd med landets högste herrar. Slutligen förordnades han 1629 till general-guvernör öfver Ingermanland, Lifland och Karelen, samt 1634 till president i Götha hofrätt. Mot slutet af Gustaf Adolfs regering, synes konungens förtroende till honom dock hafva något aftagit, och han fick ofta nog upphära förebräelser för långsamhet m. m. Hans sista offentliga värf var att med Oxenstjerna deltaga i fredsunderhandlingarne i Brömsebro med Danmark. Han fick likväl knappt börja detta arbete, förrän han insjuknade, och afled på sin gård Söderåker, ej långt från sistnämnda ställe, d. 25 Mars 1645. Särdeles ryktbar har han blifvit för sina politiska åsigt, och han anses för den egent-

lige stiftaren af det parti, som sedan, under namn af *Skytteanska ligan*, arbetade på nedsättandet af Svenska böghadeln. Mellan honom och rikskansleren Axel Oxenstierna rådde någon tid en stark spänning, och hans ovilja mot flera af de rådande herrarne är nogsamnt känd. En berättelse föregår till och med att han, vid Gustaf Adolfs tillträde till regeringen, tillstyrkt den unge konungen att fullfölja sin faders verk, och genom hela adelns undertryckande, och indragningen af deras gods upphöja sig sjelf till en fullkomlig enväldsherre. Hans mycket omtalade adelshat synes dock icke hafva varit af någon särdeles betydhet. Han hatade nemligen blott de förnämre ätterna, ej adeln i allmänhet, i afseende på hvilkas fördelar och anseende han ofta verksamt uppträdde. Utom sin lärareverksamhet för Gustaf Adolf, har han äfven beredt sig ett odödligt namn såsom vetenskapernas beskyddare. Upsala universitet räknar från honom och Gustaf Adolf ett nytt tidevarf. Han var dess förste ordentlige kansler, och alltid outtröttlig för dess bästa. Han gaf detsamma lagar, och förökade antalet af dervid anställda lärare på egen bekostnad, samt undersökte ofta, sjelf närvarande, dess inre tillstånd. Det var också i början af hans kanslerstid, som konung Gustaf Adolf till Upsala akademi skänkte de Gustavianske arfgodsens, hvarvid kanslerens gällande förord anses hafva varit ganska verksamt. Tvenne år förut hade han sjelf inrättat den *Skytteanska professionen* i Upsala. Hans nit för undervisningen sträckte sig äfven till de mindre läroverken, för hvilka han sjelf utkastade en plan, som ännu torde förtjena uppmärksamhet. Hans äldsta dotter, *Vendela Skytte*, ansågs för det lärdeste fruntimmer på sin tid. Bland hans flera utgifna skrifter må nämnas: *Dissertatio de mechanicæ Artis Prestantia; Problemata ex Artium Liberalium Fontibus desumpta; Oratio de Specorum Gothorumque Vetustate et Fortitudine militari; Een kort underrijnsning utti hvad Konster och Dygder en Fursteligh Person skall sig öfva m. fl.*

Skytte, Bengt, yngste son till den föregående och dennes hustru, Maria Näf, föddes d. 30 Sept. 1614. Af sin fader erhöill han den bästa handledning i studier, och begäfvad med en god färdningsskänka, utmärkte han sig tidigt för ovanliga kunskaper. Redan vid femton års ålder åtföljde han en beskickning till England, och blef der af konung Jakob I slagen till riddare. Nitton år gammal befordrades han till kammarherre, och sju år derefter till kammarråd. Genom lärdom, qvickhet och ett smidigt uppförande var han just skapad för drottning Christinas hof, der han äfven gjorde hastig lycka, sedan drottningen blifvit myndig. Så blef han 1646 landshöfding i Upsala; vid 1647 års riksdag var han landtmarskalk, och 1648 utnämndes han till riksråd. Samma år blef han kansler för universitetet i Dorpt. Derefter erhöill han i Helsingland och på Munsön betydliga förläningar. Vid Amaranter-ordens stiftelse 1651 var han en ibland dem, som då af drottningen slogs till riddare af denna orden. Det vacklande i fadrens skaplyonne och grundsatser öfvergick hos so-

men till ett fullkomligt vingleri, länge doldt, men slutligen afslöjadt. Än den trognaste slaf för Christinas enväldsnyster, än i hemligt förstånd med rörelsepartiet, var han tillika en listande framtidsmän hos Carl Gustaf. Drottning Christina, lika nyckfull i sin gunst, som Skytte var ombytlig i sin tjensteifver, kom snart i ett spändt förhållande till honom. Efter flera misshälligheter och derpå följande förlikningar, kom drottningens bitterhet mot honom till fullt utbrott 1652, någon tid sedan han hemkommit från en utrikes resa, hvarunder han haft tillstånd att besöka en Tysk hälso-brunn, men tillika utan permission begifvit sig till Konstantinopel. Under hans frånvaro upptäcktes Messeniernes stämplingar, och den äldre Messenius vidhöll ända in i dödsstunden, att Skytte, som flera gånger visat sig fiendtlig emot drottningen och regeringen, uppenbarat honom mycket af hvad han sedan meddelat åt sin son. Drottningen befallde laga åtal emot Skytte, och deltog sjelf under rättegången i första förhöret, som fördes med mycken strängbet, men slutligen frikändes han och återvann Christinas förtroende, då han förmådde henne befalla, att alla rättegångshandlingarna skulle förstöras, utan att någon afskrift finge tagas af dem. Han ingick åter i rådet, och lät der af drottningen bruka sig som spejare på embetsbröderne. Hans anseende i det allmänna var dock numera ganska ringa, och han ansågs af många såsom en opålitlig och falsk man, en både narraktig och elak menniska. Saknande alla bättre, så väl moraliska som religiösa grundsatser, lefde han utan försyn i sedeslöshet och utsväfningar. Som han mycket arbetat för Carl X Gustafs upphöjelse på thronen, användes han i början något af honom, och ställdes i spetsen för underhandlingarna med Kurland och Lithauen. Snart aftog dock konungens förtroende, och han sattes i överksamhet. Under Carl X:s sista regeringsår lefde han i London, dock icke i någon offentlig egenskap, och efter konungens död erhöjd han sig att framföra Svenska hofvets lyckönskan till den vid samma tid på Engelska thronen uppstigne konung Carl den Andre. Anbudet blef likväl ej emottaget, utan den högtidliga beskickningen lemnades åt en annan. Sedermera besökte han flera ställen i Tyskland. Efter att, ehuru riksråd, icke på något sätt hafva tjenstgjort, utan hela tiden vistats utrikes, befalldes han återkomma till fäderneslandet. Först efter långt dröjsmål och på förnyad, strängare kallelse, infann han sig i Februari 1662 och började deltaga i rådets öfverläggningar. Snart ledsnade man dock der vid hans närvaro, och 1663 förordnades han till president i Wismarska tribunalet med uppdrag att tillika vara rikets legat i Tyskland. Vid samma tid utnämndes han till lagman öfver Ingermanland, men invecklad i flera rättegångar, och under yrkan på lönetillökningar samt ersättningar af mångfaldiga slag, qvarstannade han framgent i Stockholm, utan att tilltråda dessa befattningar, oakadt erhållna förnyade befallningar. Han tilltalades flera gånger skarpt inför rådet och ålades att göra afbön. Omkring denna tid blef han be-

skyldt allt på ett verkamt sätt hafva deltagit uti hertig Adolf Johans planer på riks-marskembetet och lemnat denne hemliga underrättelser, om hvad uti rådet förbejades, ett förhållande, som uppenbarligen stridde mot en rådsberres pligt och svurna tysthetsed. Slutligen öfverbevisad härom, förklarades han 1664 rådsemetet förlustig. Efter sin afsättning trufdes han ej mera i Sverige, utan reste till Tyskland, Frankrike, Holland och England, sökande hjälp och understöd i penningebryderier, dels af hertig Adolf Johan, dels af andre, ofta nog såsom en fullkomlig äfventyrare, merändels utan att lyckas. Ville bland annat öfvertala kurfursten af Brandenburg att anlägga en s. k. *Sophopolis*, eller de vises stad, hvarest lärde och snillen från alla länder skulle på allmän bekostnad underhållas och få ostördt arbeta. Då alla hans planer misslyckades, råkade han slutligen i stor torftighet och måste ej sällan af bekante tigga lån för de nödvändigaste behofvens fyllande. Sökte flera gånger göra sig vigtig för Svenska regeringen och konung Carl XI, genom förbärande af utaf honom gjorda maktpåliggande upptäckter och kända betydande hemligheter, men lyckades icke att vinna gehör. Efter hand indrogos flera af hans förlänningar; likväl fick han vid den eljest så stränga reduktionen behålla sitt friherrskap. Han aded i Stockholm d. 23 Juli 1663, utan manliga afkomlingar, och med honom utslucknade hans friherrliga ätt. Bland af honom utgifna skrifter märkas flera Latinska afhandlingar och orationer.

Skytte, Gustaf Adolf, den föregående brorson, och riksrådet Johan Skyttes sonson, har gjort sig på ett bedröfligt sätt beryktad, såsom sjörförare, innan han ännu fyllt tjuga år. Han var i ungdomen både qvick och liflig samt utmärkt för goda kunskaper. Tillika med några likasinnade, hyrde han om hösten 1637 en Holländsk jakt. Utkomne på hafvet, mördade de den lilla Holländska besättningen, hvarefter man uppsatte och med den dödade skepparens sigill förseglade ett köpekontrakt på skutan, hvilken Skytte derefter begagnade såsom sin egen. En af deltagarne i sjörföreriet, hvilken sedan visade sig hågad att röja dådet, blef af Skytte och dess syster Anna mördad. Med erhållen smak på dylika vikingabragder beslöt Skytte några år derefter att förnya sin illbragd. Han och svågern Gustaf Drake, gift med förbemälda Anna, hopsamlade till ett dylikt företag tretton man, hvaraf flere likväl icke kände afsigten med resan. Från Kalmar styrde sällskapet ut på hafvet, och begagnade dervid det förut rövade skeppet. Efter åtskilligt kringsväfvande, anträffade man i trakten af Öland ett Holländskt fartyg. Drake tvang då hela sin besättning att aflägga trohetsed, hvarpå sällskapet angrep Holländaren, mördade besättningen, som utgjordes af sju man, samt flyttade alla dyrbarheterna och de förnämsta varorna ombord på sjörförarskeppet. Sedan blef den Holländska skutan grundborrad och sänkt, icke långt från Öland. Vågorna drefvo henne dock närmare stranden, och snart spordes bland folket der i nejden dofva rykten om illbragden.

Drake med sin bostra lemnade fäderneslandet. Allt blef slutligen upptäckt och Skytte dömdes till döden. Hans svärfar, en öfverste Hugo Hamilton, bad förgäfvos om nåd för honom. Hans moder, landsböfvingen Jakob Skyttes enka, Anna Bielkenstierne, dog af sorg. Sjelf visade han stor ånger, och efter en kristlig dödsberedelse arkebuserades han d. 27 Apr. 1663 i Jönköping.

Skytte, Walram, en Tysk, skildrad såsom särdeles vild och grym, var den, som år 1317 på Nyköpings slott fick af konung Birger befallning att fångsla dennes tvenne bröder, hertigarne Erik och Waldemar, hvilken befallning han på det omenskligaste sätt verkställde. De båda olycklige hertigarne blefvo, midt i natten och oakadt kölden, halfnake, fångslade till händer och fötter med tunga jernkedjor, på flera sätt misshandlade och inkastade uti ett ohyggligt fängelsehvalf. Walram Skytte blef följande året, på samma gång som Johan Brunke, steglad på sandåsen utanför Norrmalm, eller det derefter s. k. Brunkeberg, till straff för sitt grymma dåd.

Skytteholm på Eckerön i Mälaren, på ett näs, en sätesgård af 3 mtl., har en åbyggnad, som tros ha varit uppförd af riksrådet Johan Skytte, hvilken gaf gården sitt namn.

Skyttet är ett gammalt namn, hvarunder hvarjehanda artilleripjäser förekomma i gamla handlingar rörande Svenska krigsmagten. Skyttet var dels *Groft skytt* eller s. k. *Murbräckor*, dels lättare eller *Fältskytt*. Murbräckorna voro åter af flere slag; dit hörde de olika arterna Kartoger och de s. k. *Notslangorna*. Äfven fältskyttet hade flere särskilda klasser af vapen, sådana som Stormstycken, Falknetter, Mickhakor. Den dubbla Kartogen var det tyngsta af allt skyttet, till dess konung Johan III lät gjuta fyrdubbla Notslangor, som voro ännu tyngre, vägande ända till 75 skepp;d; den dubbla Kartogen vägde 50 å 60 skepp;d, Notslangan 24 skepp;d, Falknetter 1 å 2 skepp;d, Stormstycken ungefär lika mycket, Mickhakor 6 lip;d, o. s. v. Kulans vikt skall hafva varit 100 mark i den dubbla Kartogen och i proportion mindre i de öfriga, t. ex. i Falknetter 1 å 2 mark. Rörande styrkan af Sveriges artilleri i äldre tider har man en förteckning, som upptager vid år 1594 ett antal af 1,432 större och mindre kopparstycken och 2,027 jernstycken; deribland voro af kopparskyttet Falknetter de talrikaste, och bland jernskyttet Stormstyckena; af de förra funnos 259, af de senare 464; af dubbla Kartoger hade man blott 5.

Skyttetyg kallades i de äldre krigen ett slag af kavalleri-rustningar. Den utgjordes af *Stormhall* eller *Stormhufvud* och *Krage*, en *Ryggbetäckning* och s. k. *Kräfsvete*, som skyddade bröstet, samt lår- och armharnesk, hvilka kallades *Skerfvor* och *Pucklor*. Stundom brukades äfven *Pantzarskjorta* och s. k. *Fyråggare* samt *Höftharnesk*. Skyttetyget måste hafva haft en betydlig tyngd, ty man säger att Stormhatten ensam vägde 6 marker och Krage 8 marker, samt Skerfvorna 7 marker.

Skytts härad i Malmöhus län, består af socknarna Hammarlöf, Wemmerlöf, Trolleborg, Maglarp, Tom-

arp, Skegrie, Reng, Stora Hammar, Hårsjöf, Bodarp, Hvellinge, Fuglie, Vestra Alstad, Fru Alstad, Stora och Lilla Slågarp, Gylle, Kyrkoköpinge, Bösar, Dalköpinge och Gislöf, tillsammans 294½ hemman, uppskattade till 2,351,090 R:dr, med en folkmängd af 12,705 personer och en areal af 44,876 tunn., hvaraf endast 56 äro sjöar och kärr. Utgör med Wemmenhögs och Oxie härader en domsaga under Skånska hofrätten. Häradet tros fordom ha hetat *Sjoudde harad* af den udde, som vid Skanör och Falsterbo skjuter ut i hafvet. Trakten är skoglös och har inga sjöar eller större åar, utan endast några mindre bäckar, som för det mesta uttorka om sommaren. Jordmånen är allmännast svartmylla på lerbotten, utmärkt lättbrukad och bördig, och som alla hemman här en längre tid varit enskiftade, är åkerbruket väl vårdadt och folket för det mesta välmående.

Skytte häradets Sparbank stiftades d. 27 Jan. 1848 och öppnades för första gången Carlsdagen, d. 28 Jan., s. å. Ändamålet med inrättningen är, att af personer inom häradet, isynnerhet arbetsfolk, tjenstehjon och barn, emottaga småre summor, samt genom beräkning af ränta och räntans läggande till kapitalet, förkofra dessa summor till insättares nytta. Sista söcknedagen i hvarje månad (December undantagen) sammanträder sparbankens direktion i Trelleborg, hvarvid insättningar (ej under 12 sk. R:gs) och uttagningar kunna göras. Insättningarna löpa med 4½ procents årlig ränta. Direktionen består af 9 ledamöter, utom sekreteraren, af hvilka 3 årligen afgå, men kunna återväljas. Årssammanträdet med principalerna är d. 31 Aug. hvarje år. Under första räkenskapsåret uppgick sparbankens fond till 343 R:dr R:gs, insättningar å 142 kontraböcker uti 241 poster till 5,466 R:dr 34 sk. och uttagningarna i kapital och räntor endast till 95 R:dr 10 sk. samma mynt. Sparbankens ordförande och egentlige stiftare är prosten magister Johannes Brozelius i Tomarp.

Skytte kontrakt i Malmöhus län och Lunds stift, består af 12 pastorater, neml.: Trelleborg, Hvellinge, Reng, Hårsjöf, Stora och Lilla Slågarp, Vestra och Fru Alstad, Bösar, Tomarp, Hammarlöf, Gylle, Dalköpinge samt Skanör och Falsterbo moderförsamlingar, med dithörande annexer.

Skå socken, annex till Sänga moderförsamling i Stockholms län på Svartsjölandet, 2 mil från Stockholm, består af 26½ hem., uppskattade till 114,875 R:dr, med en folkmängd af 527 personer och en areal af 3,448 tunn., hvaraf endast 20 äro kärr och oländig mark. I socknen, som har medelmåttigt åkerbruk och knappt fiske, finnes ingen skog. Der ligger säteriet *Eddy* vid segelleden i sjön Mörbyfjärden. Det ägdes af fältmarskalken Helmfeldt och landshöfdingen Josef Andersson Cruus. Några runstenar träffas i socknen. Ådr. Stockholm.

Skådepenningar. Skådepenningar, eller som de med ett från Fransyskan lånadt namn kallas, *medaljer*, äro tvåsidiga metallstycken, som äro märkta med hvarjehanda tecken och figurer, för att dermed förvara åminnelsen af någon person eller händelse. Forntidens penningar hos Greker och

Romare voro på en gång mynt och medaljer; särdeles var detta händelsen under kejsaretiden, så att en och samma penning, både i allmänna rörelsen kringlopp till ett visst stadgad värde, och tillika förvarade minnet af kejsarnes dygder, bedrifter och märkvärdigheter. En aftagande och försämrad smak röjer sig dock äfven i detta fall mot kejsartidens slut, och under medeltiden förekomma ej mer några skådepenningar; först i 14:de seklet, sedan forskningen åter uppdagat dem jemte flera ålderdomslemningar, hafva de åter införts och de gamles skådemynt hafva blifvit efterdömen för de nyares. Det äldsta preglade skådemynt lär hafva blifvit slaget under påfven Julii II:s tid, således i början af 1500-talet; alla de äldre mynten voro gjutna. Skådemynt äro försedda dels med *påskrifter*, dels med figurer och bilder, hvilka äro antingen *sanna* och *verkliga*, eller ock *diktade* (symboliska), då de på vårt språk kallas *sinnabilder*. Omskriften bör då upplysa sinnabilden. Särskilda bilder, påskrifter eller omskrifter pläga ock finnas på en medaljs åtsida och fränsida, men båda sidorna böra dock hafva sammanhang och uttrycka en gemensam tanka. Man plägar ock med ett tvärstreck ifrån den ofvanstående bilden afskära ett stycke nederst på penningen, som då kallas *exerg* eller, med ett Svenskt namn, *afskärning*; denna begagnas då vanligen till att dermed suppleras den del af omskriften, som ej fått rum i omkretsen af penningen. Standom har äfven *randskrifter* nyttjats: d. v. s. påskrifter på sjelfva kanten eller randen, som utgör tjockleken mellan penningarnes båda sidor. Exempel derpå gifver en skådepenning öfver konung Carl XI:s trenne, inom ett är vunne, segrar öfver de Danske, der Jupiter synes nedstörtande jättarne; denna medalj är utan omskrift, men i dess ställe läses i randen: *OPFUGNABIT DOMINUS OPFUGNATORIS MEOS*, hvarjemte dagarne äro antecknade, då alla tre segrarne vunnos. Sådan randskrift finnes isynnerhet ofta på Tyska skådepenningar, och äfven i randen på Svenska silfver-riksdalern läser man orden: *MANIBUS NE LEDAR AVARIS*.

Såsom exempel på i vårt land slagna skådepenningar skola vi först anföra några bland de märkligare af dem, som angå rikets framfarne konungar eller afser landets allmänna historia.

En af medaljerna öfver konung Gustaf Wasa föreställer konungens bröstbild med ett långt skägg och öfverskriften *GOSTAVS D. G. REX SUECIE*. På fränsidan synes Wasavapnet i en krönt sköld med omskriften: *DEUS DAT CUI VULT*. På mynt, slagna under denne konungs regering, läser man eljest ofta inskriptionen: *OMNIS POTESTAS A DEO EST*. På en medalj öfver Erik XIV finnes äfven samma omskrift: *DAT CUI VULT*. Ett af skådemynten öfver Johan III föreställer riksvapnet, hvaromkring hänger kedjan till riddare-orden af Guds Lamb, som konungen stiftade 1569. Bredvid är ordens lösen: *DEUS PROTECTOR NOSTER*, och konungens namn *J. R.* Ett öfver konung Sigismund pregladt nyare skådemynt föreställer på fränsidan den Polska och Lithauiska skölden med omskrift: *HOC TECTUS NUDA-*

TUR AVITO. På Carl IX:s skådemynt finner man ofta omskriften: JEHOVAH MEUM SOLATIUM. Att beteckna Danmarks lycka emot Sverige finnes också under denne konungs sista år en medalj slagen, hvars åtsida föreställer konung Christian IV till midjan i harnesk, under det fränsidan betecknar Kalmar slott, med namnet CALMAR deröfver och denna omskrift: OBSESSA 3 MAJI ET EXPUGNATA 3 AUGUSTI A:O 1611. Inunder står: CEDE MAJORI och nederst: CUM GRATIA ET PUBLICA LICENTIA REG. MAJESTATIS. En af skådepenningarne öfver Gustaf II Adolf, syftande på hans uppträdande i Tyskland, föreställer konungens bröstbild, samt på fränsidan ett på bakfötterna upprest lejon, som håller ett svärd och en bok. Öfverst är Guds namn och nedanför på marken ligger en krona. Påskriften lyder: PRIVATA RELINQVO, PUBLICA DEFENDO. På en nyare, öfver denne konung slagen, medalj ser man på fränsidan solen förestäld, och deromkring omskriften: TOTUM HAUD CAPIT INTEGER ORBIS. Öfver drottning Christina finnes en medalj, hvars fränsida föreställer tre sänggudinnor med deras tillhörigheter, hvilka hafva till omskrift: DULCES ANTE OMNIA (sc. Musæ). En nyare öfver samma drottning slagen medalj föreställer på åtsidan hennes bröstbild, och på fränsidan en parnass med Pegasus, samt deromkring orden: SEDES HÆC SOLIO POTIOR. En penning öfver konung Carl X, då denne hjetle ensam stridde mot sina mäktiga fiender, föreställer Herkules, som dödar den månghöfdade Lerneiska hydran, med omskrift: NEC NUMERUM HORRESCIT VIRTUS. En annan af år 1658 föreställer Svenska krigsbären gående öfver Bält; åtsidan visar konungens namn och bröstbild i harnesk med lagerkrans kring hufvudet; på fränsidan ses omskriften NATURA HOC DEBUI UNI, och Svenska krigsbären synes der i fullt tågande öfver isen. På den vackra skådepenning, som slogs, när konung Carl XI från Danskarne återtagit Skåne, ser man denna provins såsom en kvinna, med sin vapensköld i handen, för den segrande konungens fötter, båda i Romersk drägt. Inunder läses: REDEO VETERES AUCTORA TRIUMPHOS. På ett skådemynt, som slogs vid samme konungs begrafningsakt, afbildas Sverige såsom en sörjande kvinna vid en likkista, och ofvanföre läses den epigrammatiska omskriften: LUCTUS NON JUSTIOR ULLUS, samt nederst den förklarande meningen: DENATO PATRE PATRIÆ. På en skådepenning öfver konung Carl XII:s bemedling vid Rysswijkska freden föreställes konungen, som räcker det i kvinnoliknelse föreställda Europa fredens oljovist. Omskriften heter: AUSPICIUM IMPERII FELICITAS EUROPÆ; och meningen utföres i underskriften tydligare genom orden: PACE ORBI CHRISTIANO PARTA RUSVICI MDCXCVII. På en medalj öfver segern vid Narva synes Carl XII till häst på valplatsen; staden Narva och slottet Ivanogorod synas längre bort, deröfver står: SUPERANT SUPERATA FIDEM, och nederst D. 20 NOVEMBRIS ANNO 1700. År 1709 slogs deremot i Ryssland flere skådepenningar öfver Svenskarnes nederlag, af hvilka en på åtsidan föreställer czar Peter såsom segevinnare till häst, i Pultava-slaget, med öfverskrift

HIC HONOR IN NOBIS INVIDIOSUS ERIT; på fränsidan synes en Herkules emellan troféer på valplatsen vid Pultava; deromkring står PULTAVA MIRA CLADE INSIGNIS och nederst UNIVERSO SVECORUM EXERCITU DELETO D. 27 JUNII 1709. År 1720 slogs äfven i Danmark en anseelig medalj till minne af freden i Fredriksborg; denna medalj föreställer på åtsidan Fredrik IV:s bild och på fränsidan synas floden Eider och Neptunus falla på knä för det, som en drottning, sittande Danmark. Deromkring står: DANMARK SUNDETS TOLD BEKOM, MED HELE SLESVIG FYRSTENDOM; och nederst läses: FRUGTEN AF DEN FRIDERICHBORGISKE FRED SLUTTET D. III JULII MDCCLXXI. Likaså preglades äfven i Preussen år 1721 en medalj med å ena sidan konungens af Preussen bild samt på fränsidan följande inskription: NACHDEM STETTIN SAMBT DEM DISTRICT SWISCHEN DER ODER UND DER PEHNE VON DEN SCHWEDEN AN PREUSSEN CEDIRET WORDEN HABEN DIE UNTERTHANEN IHRE HULDIGUNG GELEISTET DEN 10 AUG. 1721. På en skådepenning öfver drottning Ulricæ Eleonoræ den yngres död 1741 afbildas denna sorgliga händelse genom en bild af solens förmörkelse med omskrift: NON MEA SED ORBIS; samt i nedanskriften: NATA 1688 DENATA 1741; hvilka ord jemte bilden på åtsidan låta förstå att drottningen mentes med solen, och hennes död med förmörkelsen. En penning öfver konung Fredrik I:s hemkomst till Sverige 1731 föreställer solen, lysande öfver en rusten, med orden: EXHILARAT REDITU, hvarvid således äfven här regenten betecknas med solen. Konung Adolf Fredriks kröningspenning föreställer hans bröstbild, omgifven af orden: PECTORE IN HOC PATER EST, till betecknande af hans fadershjerta för sitt folk. Bland de belöningspenningar som under denne konungs regering preglades, var äfven en för uppodlingar, hvilken på ena sidan föreställer konungens bröstbild och på den andra en bonde som plöjer; i omskriften läses: LÄNDER FREDSAMT INTAGNA, och i nedanskriften: UPPODLAD JORD. Andra belöningsmedaljer med olika, efter ändamålet afpassade, iöskrifter blefvo under samma regering slagna till hederstecken för bergsmän, för stenbyggnaders uppförande på landet, samt på allmänna brandförsäkringskontorets bekostnad till belöning för hjälp vid eldsvådor. En skådepenning, slagen öfver regementsförändringen af år 1772, föreställer på åtsidan frihetens bild i en kvinnas liknelse, hållande i venstra handen en scepter med hatt uppå, och stödjande armbogen mot en pelare, hvarpå rikets grundlagar ligga. Högra handen räcker hon upp mot himmelen. Öfver står: LIBERTAS MANENS och inunder PROSCRIPTA LICENTIA. På fränsidan läses: GUSTAVO III S. G. V. R. REGI FORMA REGIMINIS QUÆ ANTIQUA FUERAT AB ORDD. R. REDDITA A. MDCCCLXXII. D. 21 AUG. ET HSDEM ROGANTIBUS FUNDATÆ QVIETIS NUMMO INSCRIPTA MEMORIA. Efter segrarna vid Hogland och Svensksund, under konung Gustaf III:s tid, blefvo äfven åtskilliga tapperhetsmedaljer slagna, äfvensom under Gustaf IV Adolf åtskilliga andra belöningsmedaljer slogs, såsom 1) för handel och slöjder en medalj, hvars fränsida föreställer konungens bröstbild med om-

skrift: GUSTAF IV ADOLF SVERIGES KONUNG samt från-
sidan Merkurii hatt med vingar och derinunder tven-
ne olivqvistar. I afskrifningen läses: *HANDEL OCH
SLÖJDER.* 2) För uppfinningar i vetenskaper och
fria konster en medalj, på hvars fränsida läses:
QVOD INVENTAS VITAM EXCOLUERE PER ARTES. 3)
För berömliga gerningar en medalj, på hvars från-
sida, inom en krans af eklöf, läses: *SUI MEMORES
ALIOS FECERE MERENDO.* Dylika belöningsmedaljer
hafva äfven under Carl Johans tid blifvit slagna,
nemligen en af 12:te storleken, som på fränsidan
inom en lagerkrans förete orden: *ILLIS QVORUM
MERUERE LABORES,* samt en annan med orden: *SUI
MEMORES ALIOS FECERE MERENDO* inom en eklöfs-
krans. Den belöningsmedalj för tappperhet i krig
som under Carl Johans tid blifvit slagen, före-
ställer på åtsidan konungens bröstbild med svärda-
ordenstecknet och på fränsidan läses inom en la-
gerkrans: *FÖR TAPPERHET I FÄLT.* En annan dito
för flottan har på fränsidan inskriften: *FÖR TAP-
PERHET TILL SÖS,* och lagerkransen är här prydd
med skeppsstäver. Båda dessa medaljer äro af
7:de storleken. Kastpenningen vid H. M. K. Carl
XIII:s kröning 1809 föreställer på åtsidan konun-
gens bröstbild med kongl. krona på hufvudet och
omskrift *CARL XIII S. G. OCH V. KONUNG KRÖNT 1809;*
på fränsidan läses, inom en lagerkrans, konungens
valspråk: *FOLKETS VÄL MIN HÖGSTA LAG.* Vid Carl
XIV:s kröning 1818 utdelades en den förra lik-
nande skådepenning, men med konung Carl Johans
valspråk: *FOLKETS KÄRLEK MIN BELÖNING* inom en
krans af ek- och olivqvistar. Öfver dynastiför-
ändringen i Sverige slogs år 1818 af rikets stän-
der en medalj af 19:de storleken, hvars åtsida
föreställer den sist aflidne konungens och konung
Carl Johans bröstbilder, vända emot hvarandra; i
omskriften läses: *CAROLUS XIII CAROLUS XIV JOH.
R. R. SUECIE ET NORVEGIE;* fränsidan föreställer en
lagerkrans och der utomkring en ring af stjernor,
samt inom lagerkransen denna inskription: *NEC
SANGVINIS ORDO SED VIRTUTIS HONOR,* samt nedan-
för och utom stjernringen: *ILLUM AD ASTRA HUNC
IN SOLIUM EXEKIT 1818.* Till firande af konung
Carl XIV Johans 25-åriga regerings-jubileum år
1843 blefvo äfven af särskilda korpsar åtskilliga
skådepenningar slagna, hvilkas särskilda bilder och
påskrifter här dock vore för vidlyftigt att anföra.
Den medalj, som af rikets ständer preglades öfver
kröningsfesten d. 28 Sept. 1844, föreställer på åtsi-
dan DD. MM. konungens och drottningens bröst-
bilder konjugerade, med omskrift: *OSCAR I ET JO-
SEPHINA SUEC. NORVEG. GOTIE. VAND. REX ET REGINA,*
samt på fränsidan sanningen och rättvisan med de-
ras vanliga attributer, spegeln och vägen, åsyf-
tande H. M. konungens antagna valspråk. Omskrif-
ten är ur Virgilius: *TALIBUS AUSPICIS REGNA IN-
CEPTA;* och i afskrifningen läses: *IN MEMORIAM FESTI
CORONAT. HOLMIE DIE XXVIII SEPT. MDCCCLIV ORDD.
REGNI SUEC. F.F.*

Bland den mängd af minnespenningar, som af
och öfver särskilda samfund eller enskilda per-
soner blifvit preglade, torde vara nog att här en-
dast omnämna några få. Så slogs år 1735 öfver

Svenska målare- och bildthaggare-akademiens in-
stiftelse en penning, på ena sidan föreställande ko-
nung Fredrik I:s bröstbild och titel, samt på den
andra ett ungt träd med omskrift: *FORMATUR AD
JUSTUM,* hvilken penning sedan länge blifvit utdelad
till belöning åt skickliga elever vid akademien. —
År 1788 slogs öfver Svenska bankens jubelfest en
skådepenning bestående af två sinnebilder; den ena
på åtsidan föreställande en man med tillhörigheter,
som utmärka banken, och omskriften: *FISCUS ORDD.
R. S.,* under det att fränsidan föreställer Nilström-
men med titel: *AMPLIATOR CIVIUM.* En penning öf-
ver frimurare-barnbusets inrättning i Sverige, vid
tillfället af prinsessan Sofia Albertinas födelse, fö-
reställer Pharaos dotter som räddar den spåde Mo-
ses ur Nilströmmen med öfverskrift: *SERVAVIT RE-
GIA NATA* och nedöfverskriften: *INTER PUBLICA GAUDIA
EX SOPHIA ALBERTINA SUEC. REGIS PRIMOGENITA EGO-
NORUM INFANTULIS PROSPEXIT PIETAS LIBERORUM FRA-
TRUM MURARIORUM HOLMIE 1753.* Af allmänna brand-
försäkringsverket finnas flera förnyade belöningsme-
daljer, preglade för dem som på ett utmärkt sätt
bidraga till eldsväders dämpande; på den af detta
verk år 1810 preglade medalj ses på åtsidan
brandförsäkringsverkets insignier: en med kongl.
krona försedd glob, på hvars öfra segment äro
tre kronor och på det nedre en ur lågorna upp-
stigande Phœnix m. m., och på fränsidan läses
denna inskrift: *FÖR MOD I FAROR OCH MEDBORGER-
LIGT NIT.* — Den minnespenning, som Svenska aka-
demien år 1836, i anledning af sin 50:de årsfest,
lät preglas, föreställer på åtsidan H. M. konungens
bröstbild med omskrift *CARL XIV JOHAN BESKYDDARE*
och på fränsidan läses: *SVENSKA AKADEMIENS FEM-
TIONDE ÅRSFEST D. 5:te Apr. 1836.* — Vid kongl.
vetenskaps-akademiens sekularfest år 1839 lät sam-
ma akademi preglas en medalj, på hvars åtsida sy-
nes H. M. konungens bröstbild med omskrift: *CA-
ROLUS XIV JOHANNES PROTECTOR* och på fränsidan
synes en gammal man, sysselsatt med trädplante-
ring (akademiens sinnebild) vid sidan af ett full-
vuxet löfriktt olivträd. Omskriften lyder: *EXIIT
AD CÆLUM RAMIS FELICIBUS ARBOR.* I afskrifningen
läses: *ACAD. REGIA SCIENT. HOLM. ANNO SÆCULARI
MDCCCXXXIX.* — Bland minnespenningar som pregl-
ats öfver enskilda personer anföra vi här blott
en eller annan. Så slogs år 1749 öfver den be-
römda C. Polhem en minnespenning, hvars frän-
sida föreställer en häfstång, som med en liten
motvigt lyfter en stor börda; deromkring läses:
IN TALIA PONDERA VIRES och nederst: *ANNIS NATO
87. år 1749.* En medalj öfver riksrådet greve
Nicod. Tessins fru, grefvinnan Hedvig Stenbock,
föreställer på åtsidan grefvinnans bröstbild och ti-
tel, samt på fränsidan en stenbock, som betar högst
på ett berg med omskrift: *PASCITUR IN ALTIS,* syf-
tande dermed på grefvinnans ädla och upphöjda
tänkesätt. — Några vänner af gymnastikern P. H.
Ling läto år 1821 öfver honom preglas en medalj
af 20:de storleken, hvars åtsida föreställer hans
bröstbild med öfverskrift: *PETER HENRIK LING,* samt
fränsidan en harpa, bakom hvilken ses en lager-
qvist och ett svärd af fornauldrikt skapnad, korsvis

lagda; omskriften är författad på Isländska med runbokstäver och lyder: FURIA FORNFRÖTHUM IDROT-TA MANNI, d. ä. *dt den fornkunniye Gymnastikern*, och i afskrifningen läses: THOKKAMARKI UK KENSLA-LAUN, d. ä. *Viddermåte af högaktning och erkänsla*. — En minnespenning, som Svenska akademien år 1836 lät pregla öfver biskopen doktor F. M. Franzen, visar på åtsidan hans bröstbild med omskrift FRANS MICHAËL FRANZÉN NAT. IX FEBR. MDCCCLXXII, samt på fränsidan religionen med korset sittande och skaldekonsten med lyran stående vid ett altare; öfverskriften lyder: NIS AMOR UNUS. Svenska akademiens stora pris består eljest af en skådepenning i gold om 26 dukater, med Apollos bild på åtsidan för skaldestycken, och Merkuri för väl-talighetsprof, samt dess andra eller mindre pris af en guldmedalj om 10 dukater, med Gustaf III:s bild på åtsidan, och på fränsidan akademiens antagna valspråk: SNILLE OCH SMAK inom en lagerkrans. Dessutom plägar samma akademi emellan-åt bortgifva sin hedersmedalj om 26 dukater, åt någon utmärkt inbemsk författare i vitterheten. Smärre belöningsmedaljer bortgifvas äfven af flera andra samfund, såsom af kongl. landtbruks-akade-mien för odlingsdit, af sundhets-kollegium för bo-främjad vaccination, af patriotiska sällskapet åt redligt och troget tjenstefolk, af hushållnings-sällskaperna i länen, o. s. v. — I afseende på skådepenningarnas storlek anmärka vi slutligen, att sådana i nyare tider inom Sverige blifvit förfärdigade ifrån $\frac{1}{2}$ till $3\frac{1}{10}$ decimaltum i tvär-linea. Kännare hafva inom dessa gränser inskränkt dem, och bland det oändliga antal grader som deremellan finnes, upprättat 26 mått eller sär-skildta storlekar såsom egentligen bruklige. Till-ernas en skådepenning, så förfärdigas den dock ej gerna under 11:te storleken eller $1\frac{1}{2}$ tums tvärlinea. Deremot plägar man föga låta honom öfvergå 22:dra storleken eller en tvärlinea af $2\frac{1}{2}$ tum. Det är ock en godtycklig, men likväl temligen antagen sed, att ju viktigare en hän-delse anses, ju större skådepenning slår man der-öfver. Bruk och sedvana har stadgat, att alla penningar, som hålla mindre än den ofvannämnda 11:te storleken, helst hänföras till räknepenningar eller jettoner. I vårt land hafva nu mera sedan längre tid alla uppgifter till skådepenningar varit underkastade kongl. vitterhets-, historie- och anti-qvitets-akademiens granskning.

Skålar druckos vid de högtidligare gästabuden re-dan af våra äldsta förfäder, dels till gudarnes ära, dels till ryktbare mäns och tappre hjelters heder, dels åter såsom en ärebevisning för någon i sam-qvämet deltagande gäst. De skålar, som tömdes för aflidna namnkunniga personer, kallades *Min-nen*. Mycket brukligt var att välkomna tappre kämpar med dessa ord: *Hell eder med Rolf Kra-kes skål!* till äminnelse af denna mycket berykta-de hjelte. En särskild, i forntiden mycket omta-lad skål, var den s. k. *Bragafull*, då en ny ko-nung, innan han besteg högsätet eller thronen, tömde *Bragebägaren* till företrädarens minne, hvar-vid han äfven gjorde ett löfte om någon bragd,

som han ämnade utföra. Benämningen *Skål*, hvil-ken många oriktigt förmenat härleda sig från en bland de fornde Götherne stöndom förekommande sed, att till dryckeskärl begagna slagne fienders hufvudskålar, är egentligen samma uttryck som ordet *Skal*, och dermed betecknades de äldsta skål-formiga bägare, hvilka, ofta nog dyrbart arbeta-de af silfver, redan tidigt började begagnas i stäl-let för de vanliga dryckeshornen.

Skåleklint, ett ganska högt berg i Halsbergs socken i Nerike, bredvid sjön Tisaren. Här fin-nas flera grufvor, men som nu mera äro öfver-gifna.

Skållerud, ett af annexen till Örs moderförsam-ling i Elfsborgs län och Dalsland, vid Wenern, $5\frac{1}{2}$ mil från Wenersborg, består af $14\frac{3}{4}$ hemman, upp-skattade till 280,243 R:dr, med en folkmängd af 1,392 personer och en areal af 10,391 tunn-l., hvar-af nära en tredjedel eller 2,810 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af träd och har flera vackra målningar. Inom socknen ligger *Upperuds* jernbruk (se detta ord). Adr. Wenersborg eller Åmål.

Skålpund eller **Mark** viktoalfevigt, som är den egentliga handelsvigt, motsvarar 32 lod = 128 quintin = 512 ort = 8,847 ass; i bergsvigt är den lika med 1,126 mark; i uppstadsvigt = 1,195; i stapelstadsvigt = 1,25; i medicinalvigt = 1,193 liber, och i myntvigt = 2,182 mark; i det före-slagna decimalsystemet motsvarar ett skålp:d 100 ort = 10,000 korn. (Se vidare: *Mått*, *Mål* och *Vigt*.)

Skåne, sydligaste delen af den Skandinaviska half-ön, 14 mil i längden och 13 mil i bredden, tros, enligt Tuneld, ha fått sitt namn *Skaney*, såsom det fordom kallades, af *Skana* skepp och *ey* ö, eme-dan landet ansågs i äldre tider ha varit kringfå-tet af vatten. Det var i afägsna tider ett sjelf-ständigt sambälle med egne konungar. Sagan an-för af sådana Hake och Sölve, men den något tro-värdigare historien vet ej med anspråk på visshet att anföra någon förr än Gudröd, Harald, Sigurd Ring och Orm såsom Skånske konungar. Det för-enades likväl sedermera med Seland och sålunda med Danmark. Det är ganska troligt, att med Skåne förstods jemväl Halland och Blekinge, hvil-ka landskaps öden och historia, för det mesta, tem-ligen nära sammanfalla med Skånes. De Svenska berättelserna vilja skylla konung Edmund Gammal för det politiska felet, att vid gränsregleringen mellan Sverige och Danmark ha låtit Skåne af-söndras från Sverige, hvarföre smädenamnet *Slem-me* tillades honom; men det är likväl vida sanno-likare, att det allt dittills tillhört Danmark, och att endast en närmare gränsreglering skedde under Edmund den Gamles regering. Vål lærer Erik Se-gersäll, efter en vunnen sjöslagning öfver Dansko konungen Sven Tjuguskägg, ha bemäktigat sig Skå-ne; men det torde ej länge stannat under hans valde. Först 400 år senare kom det, på en kort tid, verkligen under Sverige. Det skedde då Magni Smeks förmyndare-regering år 1332 löste till sig Skåne, jemte Halland och Blekinge, från grefro Johan af Holstein, hvilken, under det upplösnings-

fillstånd, hvori Danska staten då befann sig, erhållit panträtt derå, men gjorde sitt välde förhållit hos alla klasser af invånare. Hela historien om dessa provinser förvärfvande och åter förlorande är emellertid så oredig och så insvept i mörker, att man icke med visshet vet någonting derom mer, än att Sverige verkligen erhöill dem, men att de, ungefär 30 år senare, åter frångingo detsamma. Konung Magnus, hvilken 1333 såsom myndig tillträdde regeringen, utfärdade 1340 i Helsingborg, en stadfästelse på Skåningarnes fri- och rättigheter; men detta bref stödjer sig på en äldre förklaring, år 1332 afgifven i Kalmar. Det måste således ha varit der och sistnämnda år, som den verkliga handlingen försiggått. Hvad Svenska regeringen gjorde, för att försäkra sig om de nyförvärfvade landskapernas besittning är, enligt Cronholms "Skånes Politiska Historia", följande: Till grefve Johan af Holstein erlades den pantsumma, för hvilken nämnda landskaper blifvit till honom upplåtna. Pantsumman utgjorde 34,000 mark silfver Kölnisk vikt; och i en följande tid bar konung Waldemar, sedan han år 1340 åter bestigit sina förfäders thron, från Sverige upphurit 8,000 lödig mark "pant sölf", hvarjemte äfven till honom afträdtes Köpenhamns slott, som konung Magnus tagit i pant för 7,000 "lödog mark sölf Kölnisk vikt." Dessa utgifter och afträdelser å Svenska sidan, som äro officiellt bestyrkta, kunna beräknas till 49,000 mark silfver. Man har påstått, att lösesumman gick ända till 70,000 mark, och detta är möjligt för det fallet, att flera panthafvare, än den Holsteinske grefven, fått vederlag för sina rättigheter. Ludvig Albrektssons enka fick en sin fordran hos Danska kronan på 8,000 mark silfver godkänd till betalning af konung Magnus, som gaf henne anvisning på 2,000 mark Skånska, af myntet i Lund, hvarjemte hon erhöill i underpant Blekinge och Lister, med Mürrums fiskeri och all (kunglig?) rättighet derstädes, likväl med villkor, att inkomsterna deraf borde afräknas från hufvudstolen af hennes fordran. De omkostnader, som här blifvit uppförda, stiga visserligen icke till det angifna beloppet af 70,000 mark silfver, och i saknad af närmare underrättelser är det omöjligt att afgöra, om nämnda siffra är för högt anslagen, eller om tillfredsställandet af alla fordringsägares anspråk medtagit en så stor summa. Den skeddä afträdelsen bekräftades sedan 1343 af Danske konungen Waldemar, som med Danmarks rikets råds och dess ypperste mäns, prelaters, riddares och svenners, köpstadsmäns och menige allmogens samtycke, från Danmarks rikets krona afhände omförmälda land med slott och landvärn, med all konungslig rätt och alla egodelar till ett rätt köp, konung Magnus till evig tillegnelse. Waldemar gaf här vika för nödvändigheten, men försakade derföre icke hoppet att i en framtid kunna återvinna det förlorade. Sådant lyckades äfven genom den Svenska aristokratiens hersklystnad och tilltagsenhet, då hon gjorde Magnus allt möjligt förfång, retade hans söner till trotsighet mot honom, satte den ene efter den andre till

bans medregenter, och på allt sätt bjöd till att kränka och förnärma honom, både som regent och människa. I denna nöd tog han mot de inhemske fienderne sin tillflykt till den utländske, föga mindre farlige, hycklande vännen, Waldemar, och samtyckte, för att bringa denne på sin sida, att i hemlighet till honom åter afträda de dyrköpta provinserna. Huru dermed tillgått, vet man icke heller med någon visshet. Dock synes det icke otroligt, att afträdelsen skedde vid Svenska konungahusets besök i Köpenhamn 1359, då Magnus till Waldemar lärar ha utlemnat alla de dokumenter, som bestyrkte Sveriges rättigheter till dessa provinser, och hvilka dokumenter Waldemar lät uppböräna. För att inför världen bemanla denna öfverenskommelse, skulle Waldemar med härmagt söka bemäktiga sig desamma. Hvad som likväl något mildrar det tadelvärda af Magni förfarande i detta fall, och hans glömska af sin pligt som konung, är, att vid det ofvannämnda besöket i Köpenhamn, trolofvades hans ende son, Håkan, med Waldemars enda dotter, Margaretha, och deras äktenskap fullbordades 1363. Sålunda skulle Sverige och Danmark med tiden komma under samma konungs spira, och det förespeglades väl då den lättsinnige Magnus, såsom en sak af mindre betydighet, om provinserna till namnet sades tillhöra det ena eller andra riket. Hvad Magnus genom denna svaghet äsyftat: ett stöd för sin vacklande krona, vanns likväl icke; tvärtom förlorade han henne just derigenom. De Svenske aristokraterna begagnade tillfället att högt klaga öfver hans förfarande, och folket, instämmande deri, tillade honom spenamnet: *Smek*. Man förklarade honom förlustig kronan tillika med sin son, Håkan, när denne ej ville förena sig med rådet mot sin fader, och satte emot dem Albrekt af Mecklenburg, som genom slaget, vid Tillinge också verkligen blef konung i Sverige. Men att härmed äsyftades endast att få en ny figurant på thronen, ännu mer heroende af de mäktige, icke att återvinna de förlorade klenoderna, synes tydligt deraf, att man hvarken gjorde till något villkor för Albrekts val, att han skulle söka föra dem tillbaka under Sveriges lydnad, eller sedan vidtogs något för detta ändamål. Tvärtom talde man, att Albrekt genom fördraget i Aaleholm år 1366, ytterligare afhände Sverige Gottland, Währends härad, Finveden, Elfsborgs fästning och alla de slott och länder som Danskarne då innehade. Om således Magnus förtjenar klandras för sin svaghet, förtjena de Svenske aristokraterna än mera att fördömas för deras verkliga förräderi. Detta blir så mycket oförlätligare, som Waldemar kort deretter råkade i strid med Hanseatiska förbundet, och måste till detsamma afträda de ifrågavarande landskaperna, då de för Sverige varit så mycket lättare att bemäktiga sig, i fall man verkligen dermed haft något allvar. Äfven då Kalmar-unionen afslutades, yrkade man icke Sveriges anspråk derpå, utan de förblefvo under Danmarks välde, ända till dess de, genom freden i Roeskilde, äntligen återkommo under Sveriges. — Skåne, som inne-

fattar tvenne län: *Malmöhus* och *Christianstads* (se dessa ord), är, utom all jämförelse, den rikaste och fruktbaraste provins i Sverige. Det består af tillsammans 6,750 hemman, uppskattade till 45,400,719 R:dr, med en folkmängd af 380,883 personer och en areal af 2,298,013 tunnln., hvaraf 90,767 äro sjöar och kärr. Det äger inom sig icke blott tillräckliga förråder af födoämnen, isynnerhet spanmål, utan äfven nog att dermed förse en del af det norra Sverige. Der finnas dessutom rika kalkbrott och skog till eget behof. De förnämsta strömmarna i provinsen äro: *Rönne-ån*, *Helye-ån* och *Kafinge-ån*; de största sjöarna äro: *Ringsjön*, *Immelsjön*, *Ifresjön* och *Finjasjön*. Både sjöarna och strömmarna, äfvensom bafskasterna, gifva tillfälen till ypperligt fiske. Sveriges nuvarande (1850) kronprins, Carl Ludvig Eugène, bär titelu: Hertig af Skåne.

Skånelagen. Skåne hade likasom de öfriga provinserna under den gamla Svenska förbunds författningens tid sin egen lag. Den är i sin närvarande gestalt af ungefär samma ålder som de öfriga landskapslagarna eller ifrån 13:de seklet. Den utgafs af trycket i Stockholm år 1676 genom Hadorphs försorg.

Skånela moderförsamling, med Norrsunda annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Stockholms län, erkestiftet, Seminghundra härad och kontrakt, 3 mil norr från Stockholm, består af 32 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 190,975 R:dr, med en folkmängd af 739 personer och en areal af 7,521 tunnln., hvaraf 680 äro sjöar och kärr. Socknen hette förut *Skand*, hvilket ord Rudbeck i sin "*Atlantica*" anser betyda en skeppshamn. Här skall fordom ha varit ett vinterläger för fartyg. Inom socknen ligga säterierna *Skånellaholm*, 2 mtl., med underliggande hemman, vid sjön Fysingen, aftecknad i Dalbergs *Suecia*, och *Solna*, 1 mtl., som ägdes af riksrådet grefve Bonde. I denna socken finnas flera runstenar, till och med i vapenhusdörren, i kyrkomuren och på kyrkogården. Adr. Stockholm och Skånellaholm.

Skånings härad i Skaraborgs län mellan Skara och Lidköping, består af socknarna Skara landsförsamling, Herrlunda, Händene, Saleby, Trässberg, Härjevad, Ljung, Öttum, Fyrunga, Synnerby, Skallmeja, Gerum, Winköl, Marum, Wånga, Edsvära, Qvånum och Åsaka, tillsammans 366 $\frac{2}{3}$ hemman, uppskattade till 1,458,812 R:dr, med en folkmängd af 12,988 personer och en areal af 104,588 tunnln., hvaraf 1,702 äro sjöar och kärr. Utgör med Kinnefjerdings, Kinne och Laske härader en domsaga under Götha hofrätt. Detta härad, som genomflytes af Lill-ån och hör till Westergöthlands slätbygd, har en god och väl odlad jord. Det innebades som morgongäfv af hertig Eriks enka, Ingeborg.

Skånska Brandförsäkrings-inrättningen.

Ett förnyadt reglemente för denna inrättning, enligt ett af delägarne antaget förslag, har under d. 2 Mars 1847 vunnit kongl. bekräftelse. Vi anföra här de väsentligaste punkterna deri: 1:o. Del-

ägare i inrättningen är hvarje ägare till i inrättningen försäkrad byggnad eller tomt. 2:o. I inrättningen få försäkras alla i Skånska städerna eller å deras områden befintliga allmänna eller enskilda byggnader, som äro uppförda af sten, brändt tegel, råsten, lera, kalkbruk, eller med någotdera af dessa ämen ifylld korsvirke; dock så att inga bofälliga byggnader, icke heller väderqvarnar, eller i annan inrättning försäkrade byggnader deruti få till försäkring antagas. Huseråd eller mobilier, om ock väggfasta eller inmurade, inbegripas icke under försäkringen. 3:o. I tjugu näst på hvarandra följande år, från och med det, hvarunder försäkringen sker, erlägges till inrättningen årlig afgift, som dock enligt byggnadernas olika beskaffenhet utgår till olika belopp. Sådana byggnader nemligen, som äro täckta med metallplåtar, skiffer eller brändt tegel, och äro byggda af tegel eller råsten, räknas till 1:sta eller högsta klassen, och för dem erlägges årligen blott en fjerdedels procent af det antagna försäkringsvärdet; sådana byggnader åter, som hafva tak, yttre väggar och gaffar lika beskaffade med 1:sta klassens, men i hvilkas skiljoväggar finnes korsvirke, mellanmuradt med brändt tegel eller råsten, räknas till 2:dra klassen, och för dem erlägges årligen tre åttendedels procent; byggnader, hvilkas tak äro af ofvan beskrifna beskaffenhet, men hvilkas yttre väggar eller ock gaffar till någon del bestå af lera, kalkbruk eller korsvirke, tillhöra 3:dje klassen och betala en half procent årligen; de byggnader slutligen, som äro täckta med annat än metallplåtar, skiffer eller brändt tegel, tillhöra 4:de klassen och betala årligen en och en half procent af brandförsäkringsvärdet. 4:o Den årliga afgiften erlägges forskottsvis den 1 Oktober näst före det år, för hvilket den är beräknad. I utomordentligt fall, såsom om genom betydligare utbetalningar, inrättningens fond fallit under 5 procent af inrättningens ansvarighetssumma, kunna dock särskilta tillskottsafgifter af delägarne påfordras: likaså, om behållningen af inrättningens fond stiger öfver 10 procent af inrättningens ansvarighetssumma, skall till de delägare, som i tjugu års tid haft sina fastigheter i inrättningen försäkrade, samt i allt öfrigt fullgjort reglementets föreskrifter, årligen, så länge detta förhållande fortfar, utdelning ske, motsvarande högst 5 procent af hvarderas sammanlagda årsafgifter. 5:o. Inrättningens angelägenheter vårdas och ombesörjas af en *Förvaltning*, bestående af 3:ne personer, som delägarne å allmän års-sammankomst dertill välja, och hvilka inom sig utse ordförande. Till förvaltningsmedlem kan ingen utses, som ej är delägare i inrättningen. Hvert tredje år utgår en ledamot af förvaltningen och inväljes en ny. Dessutom väljas årligen tre suppleanter. Förvaltningen skall hafva sitt säte i Lund, äger konstitueras en tjänsteman med arfvode, och sammanträder minst en gång i hvarje vecka, för att handlägga alla inkomna eller hvilande ärenden. För att gå förvaltningen tillhanda med de upplysningar och åtgär-

der, som kunna finnas af nöden, skall dessutom i hvarje uti inrättningen deltagande stad en kommitté, tillsättas. Denna kommitté skall af delägarna i staden och bland dem utväljas inför magistraten, till ett antal af minst 5 och högst 7 personer. Hvarje år den 15 Juni hålles en allmän års-sammankomst, på hvilken hvarje stads delägarers ombud, bland sina kommittéer utnämner en revisor och en suppleant till granskning af förvaltningens och kommittéernas åtgärder och räkenskaper under samma år. Hvarken medlemmarne i förvaltning och kommitté eller revisorerne åtnjuta någon vedergällning för sina befattningar. 6:o. Sedan eldskada å försäkrad byggnad skett, skola samtliga medlemmarna i stadens brandförsäkrings-kommitté intyga, huru stor skada ägaren till byggnaden, efter dess vid brandens utbrott varande beskaffenhet, lidit, samt för hvilken penningssumma samma byggnad, med begagnande af det dugliga, som finnes kvar, kan, efter deras öfvertygelse, i alldeles lika stånd åter försättas. Förete sig stridiga meningar mellan ersättnings-sökande och kommittéen, eller ock förvaltningen, afgöres frågan genom kompromiss, hvars ledamöter äfven måste vara delägare i inrättningen. Finnes vid granskningen af de inkomna handlingarna, ej något emot sökandens ersättningsanspråk att anmärka; då skall skadan ersättas efter thy, som den af kommittéen eller kompromissen pröfvad och värderad blifvit, dock ej öfver byggnadens af förvaltningen antagna försäkringsvärde. Förete sig åter anledning att försäkringshafvaren uppsättligen sett eld å sin försäkrade egendom, eller af grof vårdslöshet vållat branden, eller ock i öfrigt handlat tvärfemot reglementets föreskrift eller låtit byggnaden till tak och eldstäder förfalla, så att den inträffade brandskadan deraf varit en ovillkorlig följd, då innehålles ersättning för sådan brandskada och föranstaltas att deröfver må utan dröjsmål vid vederbörlig domstol ransakas och dömas. Varder då försäkringshafvaren ansedd säker till något af ofvanberörda förhållanden, blifver han sin rätt till ersättning förlustig.

Skånska Dragon-Regementets Korporalskola. Denna skola hålles vid Herrevadskloster, och dess ändamål är att bilda volontärer till instruktörer samt af det manskap som dervid erhåller undervisning, bilda så stort antal dugliga korporals-ämnen sig göra låter; bilda alla till utmärkt duglige kavallerister, och söka hos dem framkalla och fästa en sann bederskänsla, kärlek för konung och fosterland, samt vördnad för lag och ordning. Skolans läroämnen afse dels allmän, dels speciel bildning och slutligen äfven praktisk färdighet. De *allmänna* bildningsämnena äro: innaläsning af tryckt och skriven stil, skrifning, räkning till och med quatuor species samt geometri (de båda sista ämnena, i den mån tiden och individernes fallenhet det medgifver); de *speciella* ämnena äro examen för ryttaren samt utdrag af krigslagarna för manskapet, instruktion om handgevårens kännedom och vård, grunderna för rigtning och målskjutning, bästskännedom, kartritning och

rekognoscering, befästningskonst, fälttjänst, rapporters afgifvande om lokala och andra förhållanden, jemte förmåga att instruera i ridning, fäktning, gymnastik, förning af tropp till fots samt flankör-afdelnings förande till fots. Den praktiska färdighet åter som meddelas, äsyftar ridning, gymnastik, fäktning till fots och till häst, exercis i slutten ordning och i flankering, målskjutning till fots och till häst, skarpa patroners förfärdigande och simning. Tjenstgörande majoren inspekterar skolan, minst hvar fjärde vecka, och examen anställles i närvaro af general-befälhafvaren, till hvilken då äfven prof på hvars och ens af manskapet skicklighet i skrifning och kartritning öfverlemnas, hvarefter särskildta, af majoren undertecknade betyg, efter fastställt formulär, meddelas hvarje individ af manskapet.

Skånska Dragon-Regementets uniform: Kask af lakeradt läder och förgylld messing, samt med tagelliggare. Hatt, trekantig. Plym, svart. Lägermössa, mörkblå, med trän och beläggningssnöre af guld och mörkblått redgarn. Jacka, mörkblå, med gula revärer, 9 kullriga gula knappar på hvardera sidan, korta skört, fodrade med gult; ficklock, kantade med gula passepoiler. Frack, mörkblå, med 2 knapprader; blå uppveck, utan ficklock. Epauletter af mörkblått kläde och förgylld messing, samt guldgaloner; på mattan bokstäfverna S. D. R. (Anglosachsiska) i ciseleradt bronzarbete. Epaulett-sleifer af guldgalon på mörkblått kläde. Skärf af gult och blått silke. Cartouche af lakeradt läder med vapenplåt; cartouchesrem af samma slags läder med förgyllda beslag. Sabel med stålbalja. Värja. Sabelkoppel af lakeradt läder med förgyllda beslag. Långbyxor, mörkblå, med dubbla gula klädeslister och dem emellan en gul passepoil. Långbyxor, mörkblå, med tvenne gula klädeslister, skinn innanpå, samt nederst på benet påsydt i form af stöfvel. Surtout, mörkblå med gult foder. Kappa med gul klaff. — *Sadelmundering.* Valtrapp af mörkblått kläde, kantad med tvenne gula ränder, rundade hörn, pryddes med Kongl. Maj:ts höga namnchiffer af förgylt ciseleradt bronzarbete. Remtyg, svart, utan beslag.

Skånska Husar-Regementets Korporalskola. För denna skola, som hålles vid Tomarp, gäller, i afseende på ändamål, undervisning och examina, nästan i allo detsamma, som rörande Skånska dragon-regementets korporalskola redan blifvit anfördt.

Skånska Husar-Regementets uniform. Husarmössa af ljusblått kläde; kokard framtill; förgylld knapp i midten af kokarden; trän af guldgalon; pompon af guld med tofs af guldbouillon; kordon af guld och blått silke. Lägermössa, mörkblå, med trän och beläggningssnöre af guld och mörkblått redgarn. Päls, mörkblå, med grå bräm och ljusblått klädesfoder, tre rader gula busarknappar, snören och pälsbällare af guld. Hvarje knäppsnöre bildar vid yttre knappraden 3:ne öglor. Dollma, mörkblå, med ljusblå uppslag; knappar och snören som å pälsen. Knutskärf af mörkblått och gult silke, med guldknutar, samt kordon med

guldouillonstoffsar. Cartouche af förgylt mes-sing med emaljerad vapenplåt; rem af guldgälön på mörkblått kläde med gula beslag. Sabel med läderbalja och gula beslag. Sabelkoppel, jemte sabeltaskremmar, af guldgälön på mörkblått klä-de med gula beslag. Sabeltaska af mörkblått klä-de med gulgraman rundt omkring, fodrad med gult saffian, och vapenplåt med strålar. Lång-byxor, mörkblå, med ett gröfre beläggningssnöre af guld i yttre sömmarne. Husar-vapenrock, mörk-blå, med ljusblått foder; spetsiga uppslag; en rad knappar af snörmakare-arbete; blå snören. Husar-slångkappa, mörkblå, med dubbla knäppsnören af guld å kragen. — *Sadelmundering.* Engelsk sadel med baksvitts och stål- eller pläterade stigbyglar. Sadel- och öfverjolar samt omslagsrem af mörk-blå och ljusblå radig väf. Valtrapp, brokig af ullgarn eller s. k. rya, omringad med blått kläde och ytterst en taggig kantning af ljusblått kläde. Remtyg, hufvudlag med tyglar, förhygel och länd-stycke, af svart läder med gula beslag. Pistol-hölster af svart läder med gula beslag. Kappsäck med ljusblått kors i ändarne.

Skånska Hypotheksföreningen. Se: *Hypo-theksförening.*

Skånska Privatbanken. Se: *Privatbanker.*

Skånska Regementet. Se: *Regementet.*

Skånske kungen, en benämning, som man, vid tiden af Roeskildska freden, gaf riksrådet Tage Ot-tosson Thott (se detta ord).

Skåpsund kallas sundet emellan Öarne Oroust och Tjörn; det är föga bredt, men starkt strömmande. Öfverfarten ombesörjes förmedelst en färja. Å Oroust-stranden ligga lemsingarne efter en forntida borg, der en konung Sköpte skall hafva bott, och efter hvilken sundet blifvit uppkalladt.

Skårby socken, ett af annexen till Balkåkra moderförsamling i Malmöhus län, $\frac{3}{4}$ mil från Ystad, består af $17\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 63,238 R:dr, med en folkmängd af 918 personer och en areal af 3,819 tunn., hvaraf endast 8 äro oländig mark. Socken har i allmänhet mager åker, men bättre ängsmark. Der inom ligger *Hunne-stads säteri* (se detta ord). Adr. Ystad.

Skårebo eller Skårevik, 2 mil öster om Falsterbo fyr, är en nu nästan öfvergifven hamn, som knappt begagnas af små fartyg, och det med skäl, emedan den är alldeles öppen för sydliga vindar.

Skäfte eller Skurgräs, se *Fråken* (*Equisetum fluviatile*). En annan art fråken är *Skogsäfte* (*E. sylvaticum*), som i Jemtland anses vara ett af de förnämsta hästfoderslagen.

Skåfvesund. Se: *Glanhammars socken.*

Skåggasson. Se: *Markus.*

Skåggelösa sten är ett kullrigt berg i Urshults socken i Kronobergs län, hvaräst Blenda, under kriget mot Danskarne, stundom skall ha hvilat om nätterna. Platsen var i sådant fall väl vald, ty man har härifrån en vidsträckt utsigt öfver den kringliggande nejden. Folket i trakten byser en vidskeplig vördnad för detta berg, och en lund, som förut legat nära härintill, stod äfven i bögt anseende.

Skåggemå, en i Kalmar sund utgående udde, har fordom varit en från fasta landet skild ö, men som efter hand blifvit dermed förenad genom sundets uppgrundande. Här är en hamn och en slags köping. I förra seklet var här ett saltraffiknaderi och ett skeppsvarf. I historien är stället bekant genom det skeppsbrott Erik XIII här led, då han med en flotta, i fiendtlig afsigt, ernade besöka Sverige. Här är den trängsta delen af Kalmar sund.

Skållby, ladugård. Se: *Kalmar socken.*

Skållem (*Phoca Vitulina*) är ett däggdjur med simfötter eller fenor, som företrädesvis finnes i de nordliga hafven, särdeles i stora hafsvikar, vid hafsstränder och mynningar af stora floder. Dess kropp är nästan triad, hufvudet tjockt och glatt, utan yttre öron, med uppdrifven mun och ett best skällande, hvarföre den ock kallas *Sjökund*. Som den ofta plägar lägga sig upp på stenar och skär, för att hvila eller dägga sina ungar, har den i Norrige fått namn af *Stenkobbe*, och för sin vana att besöka de inre vikarne kallas den i Bleking-ska skärgården *Bottenskdäl* eller *Inbottenskdäl*, och i Uplands skärgård *Vikareskdäl*. De korta, tjocka och fetaktiga härens färg stöter i mörkbrunt, blandadt med hvitt. Fötternas alla hår äro förenade med en läderlik, hårig simhud, hvilket gör skålen till en skicklig simmare och dykare, hvaremot han på land blott med möda och smäbielikt kan fortskaffa sig. Dess föda utgöres af fisk, och mest älskar han sillen. Ingen djurart är så rik på varieteter som denna, ty man har svarta, hvita, silfverfärgade, gråa, mörkbruna, grågula, små och stora arter. För Eskimäer, Kamtschadaler, Grönländare och de nordliga hafvens kustboer i allmänhet är detta djur af största vikt både för sitt fett, sitt kött och sin hud. En enda fet skäl kan gifva 40 till 60 skålp:d tran. Äfven sydligare länders inbyggare bereda sig af skålskinnet mössor, jagt-väschor, tobakspungar och goda, vattentåta jagt-stöflor; det plägar dessutom äfven nyttjas till koffert-öfverdrag, hästtäckan, muffar, handskar, o. s. v.

Skållig, i Fornsvenskan detsamma som *skaf, sned*.

Skållby, en sätesgård af 3 mtl. krono-skatte i Svedvi socken i Westmanland, har betydliga åbygg-nader och en stor trädgård. Söder om gården är en hög kulle, som tydligen varit en forntida be-grafningsplats.

Skållinge socken, ett af annexen till Hvalinge moderförsamling i Halland, $1\frac{1}{2}$ mil från Warberg, består af $36\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 76,572 R:dr, med en folkmängd af 842 personer och en areal af 12,196 tunn., hvaraf 1,230 äro sjöar och kärr. Socken har i allmänhet god jordmån och skog. Der inom finnas flera insjöar, hvaribland *Måsern*, *Nålsjön* och *Skottsjön* äro de största. *Himble-dn* har sitt ursprung från den förstnämnda, flyter genom socknen och har ett icke obetydligt fall. — Kyrkan är af sten, med ett rådmåladt trädtrö och ligger vid *Skållingesjön*, hvaraf hon fått sitt namn. Hon var i medeltiden helgad åt S:t Hans och tillbyggdes 1772. — I socknen stod,

på *Kjöleryked* d. 24 Febr. 1611 en träffning mellan en Svensk och en Dansk rytteritrupp, den Danska anförd af konung Christian IV sjelf. Han hade med sin häst sjunkit ned i ett kärr och var nära att bli tillfångatagen af Svenskarne, då öfverste Barnekow tvang honom att rädda sig. "Jag lemna", sade denne käcke man, "åt konungen min häst, fienden mitt lif och åt Gud min själ." Christian hade knappt hunnit undan, förrän Barnekow angreps af Svenskarne. Han sprang upp på en sten och försvarade sig en stund mot öfvermagten, men stupade slutligen. Allmogén visar ännu några röda strimmor och en rödaktig mossa på stenen, som den tror vara efter Christian Barnekows här gjutna blod. Danskarne nederlag var för öfrigt så fullkomligt, att konungen endast med några få ryttare kom undan till Warberg. — På heden står en 9 aln. hög sten, som några vilja påstå vara en minnesvård, rest i anledning af denna träffning, men hvilket icke är fallet. Sagan förmäler, att den är ett svärd, tillhörigt en af tvenne jättar, som här kämpat med hvarandra och efter striden nedstuckit i jorden sina svärd, som förvandlats till sten. Det andra har försvunnit. Adr. Warberg.

Skällmora kungsgård i Frestads socken i Upland, 3 $\frac{3}{4}$ mtl., innehades fordom af Carl Ulfsson till Tofta, som 1389 testamenterade godset, jemte dess qvarnar, till Wadstena kloster. Det lærer likväl sedan blifvit utbytt derifrån, ty det ägdes 1610 af riddaren Knut Bonde; men Erik XIV skänkte det 1561 åt d. v. ståthållaren, sedan riksrådet och amiralen Clas Christersson Horn. Genom reaktionen återföll det likväl till kronan 1681. Här stod fordom ett stort stenhus af 3 våningars höjd med dubbla flyglar, aftecknad i Dalbergs *Suecia*, men hvilket nedrefs 1640, och ett annat uppfördes i stället. En vacker trädgård är här anlagd på det ställe, hvaräst förut varit en sjö.

Skällviks moderförsamling, med St Anas kapell, ett regalt pastorat af 2 kl. i Linköpings län och stift, Hammarkinds härad och kontrakt, vid Östersjön, 1 $\frac{3}{4}$ mil från Söderköping, består af 53 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 281,293 R:dr, med en folkmängd af 1,296 personer och en areal af 17,241 tunn., hvaraf 250 äro sjöar och kärr. Socknen tros ha fått sitt namn af klockorna i den kyrka, som vid kristendomens början här byggdes, och hvilka hedningarne i sin förtrytelse kallade "skällor." Jordmänen är stenbunden, men icke dålig. I socknen finnes en enda insjö, *Trasken*, men som småningom igengrundas. Kyrkan, som är ganska gammal och varit helgad åt jungfru Maria, var fordom en korskyrka, men har småningom blifvit tillbyggd, så att hon nu är fyrkantig. Altartafeln är en skänk af pfaltzgrefvinnan Elsa Elisabeth Brahe. Bland fornlemningar förtjena nämnas en gammal dopfont af sten, som skall ha funnits i Stegeborgs slott, samt lemaningar efter en skans på Ekenön, kallad *Eltersunds* skans. — I socknen ligger *Stegeborgs* kungsladugård och ruinerna efter det gamla slottet (se: *Stegeborg*). *Herreborum* (se detta ord) och *Degerhof* eller *Degerhufvud*, ett berästat säteri om 2 hemman med en manbyggnad af

träd, en vatten- och en väderqvarn jemte såg. — Prestgården har en utmärkt god trädgård och en vacker park, anlagda af prosten Brunnius, som 1803 tillträdde bostället, och, såsom det heter hos Widegren, "med ospard möda och kostnad omskapat det till ett af de vackraste i Östergötland." Adr. Söderköping.

Skällamma betydde fordom äfven *hus, tak*. *Kornskiamma* (spennmålsbod).

Skällningsfors, 5 $\frac{3}{4}$ mtl. säteri med flera underliggande hemman och 15 jordtorp i Brandtorps socken i Skaraborgs län, 4 mil från Jönköping och 2 $\frac{1}{2}$ mil från Hjo, har ett utmärkt vackert läge vid Wetterns och en å, som genomströmmar den hit hörande trädgården och parken. Manbyggnaden är ett 2-våningars stenhus i Toskans stil. Åkerjorden är god och på ägorna växer en icke obetydlig skog. Hit hör en såg och en qvarn.

Skällant i tiden står *väl till lida*, ett forntida ordspråk antydande skämtets behag och nytta, när det med förstånd och i rättan tid användes.

Skällantemånad kallades hos de gamle den månad af året, som börjades med första nytändningen, till följd af de lekar, gästbad och förlustelser, som då förebad. Dess egentliga namn var Thorsmånad och äfven Juletunglit.

Skällkleken, *Smussla sko*, *Skifta bocken*, *Skifta makar*, *Smilareleken*, *Söka efter musik*, *Sisslas barnsöl*, *Sko hästen*, *Stångvägg*, m. fl., äro folklekar, kända i de flesta landsorter och beskrifna i *Arwidssons* "Svenska Fornsånger", Del. III, sid. 426 och följande.

Skär, i gamla Svenskan detsamma som *del*, och *skära, dela*. Det heter i Uplandslagen: "Tha skal han sväriæ, at aterfang, sum framme liggia, äru hans skær ok hemul." (Då skall han svärja att de saker, som blifvit honom afhända, men han återfått, äro hans del och lagliga tillhörighet.)

Skära Lid, en romantisk bergformation på gränsen af Christianstads och Malmöhus län samt af Onsjö och norra Åsbo härader, utgör en anseelig dal, börjande litet norr om en gård kallad *Konga ö*, och derifrån gående nära $\frac{1}{2}$ mil i NO. till gårdarna Lierna och Allarp. Namnet *Skära Lid* har den fått af *Skära-ån*, hvilken genomflyter den s. k. Söderåsen, en af Skånes betydligaste höjdstäckningar och sedan genom Bonarps hed faller ut i Rönne-å. I Thersners "Sverige" äro tvenne teckningar deraf, tagna vid ett ställe kalladt *Hjorta Knipan*, som fått sitt namn deraf, att hjortar stundom vågat sig ut på bergets yttersta spets och derifrån nedfallit i djupet. Det säges i nämnda arbete: "Sjelfmant intager den föreställningen åskådarens själ, att den våldsammaste flod med jernstyrka på en gång här nedstörtat, lösslitit och sammenvrängt klippor, ekstammar och grus, och nu löper helt stilla, i botten af dessa afgrunder, den obetydliga Skära-ån med ringa vattenmassa, nästan öfverallt vadbar och af 12 till 20 fots bredd; dess låga och krökta stränder äga de skönaste omgifningar, hvilkas motstycken på ett stort och förvånande sätt bildas af de kringstående ofantliga bergmassorna. — Vid en undersökning finner

man snart, att endast nämnde vattendrag, hvars källor ej äro långt borta, träffas i några mossar vid Konga ö, åstadkommit dessa stora naturverkinningar."

Skärblacksa jernbruk i Kullerstads socken i Östergötland, anlades vid Motala ström år 1639. Här är en qvarn med 6 par stenar, såg och ålfiske. Vid bruket smidas, vid en härd, 450 skeppd stångjern, hvarföre i hammarskatt erläggas $4\frac{1}{2}$ skeppd. Tackjernet köpes. Bruksstämpeln är ett L med 3 kronor omkring. Dit hör *Ljusforss* manufaktur-smedja, som år 1828 privilegierades, och hvarvid spik- och annat manufaktursmide drifves. Af-sättningsorten är dels Norrköping, dels Stockholm. Ägare: fabriksör C. C. Pamp. På *Ljusforss* ägor, nära sjön Glan, finnas tre jättegrytor.

Skärf, ett af annexen till Wings moderförsamling i Skaraborgs län, 1 mil från Skara, består af $15\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 75,825 R:dr, med en folkmängd af 472 personer och en areal af 4,953 tunnland, hvaraf 460 äro sjöar eller kärr. Kyrkan är gammal, men tillbyggdes 1786, hvarvid sten hämtades från det gamla Axevala slott. Hon invigdes i sitt nya skick d. 11 Sept. 1791. Inom socknen ligger *Axevala* hed och slott, *Wallen* eller *Nya Axevall* (se dessa ord), *Husgardet* och *Tejenborg*, ett litet säteri, som skall vara byggt på en af de 8 skansar, hvilka fordom tillhört Axevala slott, och har en vacker belägenhet vid Billingen; *Bjorken*, en sätesgård om $\frac{3}{4}$ hemman, med en särdeles täck belägenhet mellan två små sjöar och Axevala hed, med en 18 aln. djup brunn, som har det förträffligaste vatten, en stor trädgård och stengårdsgårdar kring alla inägorna, samt *Sverkerstorp*, som skall ha varit en kungsgård, der en konung Sverker blifvit ibjälslagen, och hvarest en grifhögt visat, som kallas *Sverkers backe* eller *Svaltkis backe*. Denna historia torde dock falla inom sagans område. — På *Axevala* hed fann man i Maj 1805, vid ett stort kummels borttagande, flera menniskoskeletter. Adr. Skara.

Skärfsjöholm, en udde i Skärfsjön vid hemmanet Skärfshult i Åsenhöga socken af Jönköpings län, är till sin areal obetydlig, blott 1 tunnland, men har en viss märkvärdighet deraf, att den är allmänt känd som en forntida offerlund, och af denna orsak står i sådan helgd, att ingen vågat derifrån hugga eller bortföra en enda buske, af fruktan för den olycka, som skulle följa på ett sådant helgerån. På de sista åren lärar likväl kyrkoherdens föreställningar verkat så mycket, att man dristat fälla några af de tätt stående granträden och upptaga litet af marken till äng.

Skärfva, en sätesgård i Nätraby socken i Blekinge, 1 mil från Carlskrona med bokskog och en stor, vacker trädgård. Sjöborg säger att "byggnaden är underbar", och tillägger att den "har icke något stort utvärtes anseende, utan liknar den snarare en koja. Det inre är så mycket mer oväntadt och förnöjande. De många rum, som der finnas, äro alla olika och af annan beskaffenhet, än dem man vanligen ser. Salen är 8-kantig med en hög dome, hvaruti, äfven som på de 4 väggar,

äro fönster. Man ser här porträtter af de gamle Romerske kejsare. Äfven äro alla rummen beprydda med målningar och bilduggare-arbeten. Genom skogen äro åt sjön gjorda uthuggningar, så att man har vackra utsigter från rummen, hvarifrån äfven synas ett Göthiskt Torn, Dianæ Tempel och antique Urner, uppreste på Piedestaler i skogen." Stället ägdes vid den tiden af dess uppbyggare, amiral Chapman, under hvars lifstid det fått sig tillagdt frälsefrihet. Det är eljest kronoskatte. Den nuvarande ägaren lärar ha bibehållit det i sitt ursprungliga skick. Schubert berättar, att de många rummens dörrar äro ställda i en snörrätt linia, så att man från ett enda kan öfverse hela sträckan. I ett af dem finnes, säger han, dåliga karikatyrer, från den tid, då Chapman ägerade fritänkare; men hvilken svaghet han sedan bortlade.

Skärkind härads i Linköpings län, består af socknarne Skärkind, Gistad, Yxnerum, af hvilka båda sistaämnda en del ligger i Bankekinds härads, Gårby och Östra Ryd, tillsammans 172 hemman, uppskattade till 807,980 R:dr, med en folkmängd af 4,940 personer och en areal af 64,269 tunnland, hvaraf 6,110 äro sjöar och kärr. Utgör med Östkind och Lösings härader en domsaga under Götha hofrätt. Skärkinds härads bör till Östergötlands slättbygd, och ligger vid Roxens norra strand.

Skärkind kontrakt i Linköpings län och stift, består af 5 pastorater: Björsäter, Skärkind, Gistad, Gårdeby och Östra Ryd moderförsamlingar med dithörande annexer.

Skärkind socken, ett reg. pastorat af 1 kl. inom Linköpings län och stift, Skärkinds härads och kontrakt vid Götha kanal, $2\frac{1}{4}$ mil från Linköping, består af $58\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 241,997 R:dr, med en folkmängd af 1,665 personer och en areal af 12,844 tunnland, hvaraf 470 äro kärr. Marken är jemn, ebara några mindre berg och kullar finnas här och der; lera och klappersten äro rådande. Här inom ligga inga insjöar, men Hallebynsjön och Roxen gränsa härintill. Kyrkan är en af de äldsta i länet och på en der ännu förvarad dopfont af sten, står årtalet MCC. De tillbyggnader som i senare tider skett, ha förvandlat henne till en korskyrka. Hon har ett högt och spetsigt torn, men som ansetts för svagt att bära klockorna, hvilka derföre sitta i en särskild trädstapel. Altartaflan, som skall vara en skänk af biskop Henrik Tidemanni, är ett konstrikt bildbuggeri, föreställande Mariæ himmelsfärd och deromkring de förnämsta händelserna i frälsarens lefnad. — Inom socknen låg fordom *Skärkinshus*, (se nedanför). *Halleby* och *Skörtinge* säterier (se dessa ord), *Ulberstad*, $\frac{3}{4}$ mtl. berustadt säteri, som presidenten baron Cederhjelm köpt till skatte, och *Frö*, 2 mtl. frälse, fordom säteri, som hör under Skörtinge. Adr. Linköping.

Skärkindshus tros ha blifvit byggt af biskop Tidemanni, och lemningar deraf finnas ännu på Hallebyns ägor. Skärkind var likväl fordom en kungsgård, tillhörig Folkungarne. Hertigarne Erik och Waldemar utfärdade härifrån år 1308 ett

skyddsbref för Linköpings domkyrka. När Magnus Ladulås år 1280 lät en sträng dom öfvergå flera af sin släkt och indrog deras egendomar, tillföll äfven Skärkindshus kronan. Några lemningar efter en borg finnas verkligen på Hermansbults ägor, och den höga *Saxbacken*, som omgifves af Halleby-sjön. I *Hermansbults* by har under flera sekler bott en bondesläkt, som förmenas härstamma från Folkungarne och skall förvara flera permebref från medeltiden. Den nedsjönk från sin höjd till bondklassen, när den blef för fattig att bestrida den rusttjänst, som tillhörde frälsemän. Man har på *Lunnebjörke* ägor år 1800 funnit en silfverkalk med mynt från Erik den Heliges tid.

Skärma brukades fordom för *skrika*, *ropa*; hvaraf *beskräma* sig.

Skärmtak voro ett slags forntida ofantliga sköldar, oftast hopfogade af bräder eller bjelkar samt beläckta med våta budar, för att icke kunna af fienden antändas. Dessa skärmtak, hvilka stundom voro så stora, att ända till hundra man kunde stå derunder skyddade, framfördes gemenligen på särskilda ställningar till foten af de fästen eller murar, som skulle angripas, då det anfallande manskapet under dem sökte genombryta. Fienden åter sökte och lyckades stundom att krossa skärmtaken, genom nedkastade stora stenar, eller tända eld på dem.

Skärmselden, af det gamla nordiska ordet *Skara*, skira eller rena, på fornspråket äfven kallad *Skirslældir*, *Skärslældir*, troddes under katolska tiden vara ett särskildt ställe, hvarest de aflidnas själar en längre eller kortare tid efter döden skulle uppehålla sig, för att, genom eld och smärtor, rena sig från allt det onda, som ännu kunde vidläda dem ifrån deras jordiska lif, innan de kunde blifva värdiga att inträda uti den eviga saligheten. Ja flera synder man hade på sitt samvete, desto längre anågs själen vara tvungen att dväljas i skärmselden. Deremot troddes att vistandet derstädes kunde betydligt förkortas genom de efterlevandets böner, själaringningar och själamesor, och till följe häraf erhöles kyrkor och kloster ofta rika skänker af fromma personer, för det att presterne och munkarne genom flitig bön och messning skulle bereda någon kär anhörigs snara befriande från skärmseldens plågor. Tron på skärmselden, eller, såsom den på Latin benämnes, *Purgatorium*, är ännu allmän inom alla katolska länder.

Skärstad, ett patr. pastorat af 1 kl. i Jönköpings län och Wexiö stift, Wista härad och kontrakt, 2 mil från Jönköping, består af $72\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 303,275 R:dr, med en folkmängd af 2,180 personer och en areal af 22,842 tunnland, hvaraf 1,690 äro sjöar och kärr. Jordmänen är froktbar och består af lera och mjelljord. Derinom ligger *Landsjön*, som genom Hanafors å utgjuter sig i Wettern. Kyrkan var gammal och förfallen, hvarföre den nybyggdes 1819 och försågs med ett torn och slagur, samt ett orgelverk. Inom socknen ligger *Lyckås* säteri med *Drettinge* (se detta ord), hvars ägare har patronatsrätt till församlin-

gen, och *Säby* sätesgård, 2 mtl., som fordom tillhört Lyckås, men af vice presidenten baron Köhler 1778 såldes till assessor Bråkenhjelm, som der uppfört en vacker trädbyggnad. Gården har en skön belägenhet och två goda trädgårdar. Vid arfskiftet mellan enkedrottning Catharina Stenbock och hennes syskon på Strömsholm d. 16 Maj 1584 tillföll Säby hennes bröder. — På Skärstads ängen vid Lyckås finnas lemningar efter griftbögar och på Bosgårds ägor ligger *Wista kulle*, ett högt berg, hvarifrån man har en praktfull utsigt öfver Wettern och Wisingsö. På kullens spets är i en sten följande inskrift huggen: "Petrus Brabe Comes in Wisingsborg. R. S. Drotzet. Anno 1671. Några steg derifrån är en fyrkantig fördjupning i klippan, som folket kallar: *Offerkällan*, hvilken aldrig uttorkar. På kullens södra sida är en i berget djupt ingående, genom flera fornsagor ryktbar, håla, öppen åt söder, men åt alla andra håll begränsad af tvärbranta bergväggar. En ofantlig håll, som fordom betäckte dessa väggar, har vid medlet af det sist förflutna århundradet blifvit bortsprängd af skattsökare, som likväl der funno ingenting. Wieselgren frågar: "Männe ej här funnits ett *Conclave Virginum* för orten?" På Wista kulle bodde, enligt sagan, en drake, vaktande en stor skatt. Han flög stundom ut, och genom den öppnade jerndörren såg man då ett bord, hvarpå låg en stor hund. Äfven såg man tvenne trolljungfrur dansa der nära intill. Adr. Grenna eller Jönköping.

Skärthorsdag, i fornda tider stundom äfven kallad **Skärdagshelgd**, har sin benämning af det gamla nordiska ordet *Skara*, som betyder rena, feja, emedan man på den dagen borde, såsom en beredelse till påskhögtidens firande, rena sig från den aska, som man, till tecken af djup sorg, under fastlagen haft strödd öfver sig. Som Kristus om aftonen på skärthorsdagen instiftade den heliga nattvarden, har det, så väl i äldre som nyare tider, varit ganska brukligt att på denna dag företrädesvis gå till skrift, och den har länge i kristna församlingen hållits för en helgedag. Redan år 692 påbjöd kejsar Leo II dess firande såsom kyrkohögtid öfver hela kristenheten, och troligt är, att enstaka församlingar firat den ännu tidigare. I Sverige har den på senare tiden upphört att hållas helig, men betraktas ännu mångenstädes i landsorterna såsom en lätthelgdag. På skärthorsdagen invigdes under katolska tiden högtidligen de till gudstjänsten hörande trenne heliga oljorna: då skulle alla tvaga och rena sig, presterne rakade sina hufvuden, altarduken aftogs och dammdes ren, sjelfva altaret tvättades med vin och vatten, kyrkogolfret renskurades och helgonbilder samt öfriga kyrkprydnader fejades och putsades på det nogaste. Uti kristna församlingens första tider anställdes på skärthorsdagen, hvilken hos de gamla kyrkofäderne ofta benämnes "Kalkens födelsedag", allmänna kärleksmåltider, eller s. k. "Agapæ", då nattvarden annammades under säng och bön, allmosor utdelades, och, till tecken af kristlig ödmjukhet, en tvagningsanställdes af de fattiges föt-

ter. En dylik fottvagning äger ännu rum på många ställen inom den katolska kyrkan, och isynnerhet plägar då påfven, samt i klostren den bögste andlige, tvätta tolf fattigas fötter. Den kristna skärthorsdagen har i folktron äfven fått en särskild vidskeplig betydelse, genom en viss sammanblandning med den ännu icke helt och hållet utslucknade hägkomsten af en i forntiden om våren firad hednisk högtid, hvars hufvudsäte egentligen varit det Tyska Blochsberg. Många vidskepliga inbilla sig nemligen, att skärthorsdagsaftonen visa trollkunniga qvinnor, isynnerhet gamla käringar, förelaga sig att fara osynliga genom luften på qvaster till Blåkulla, för att der träffa den onde, och vistas hos honom öfver långfredagen och lördagen till påskmorgonen, då de återvända. Om de härvid råka att fara öfver ett kyrktorn, hvari det ringes med klockorna, tros de genast nedfalla nr luften, då de sägas hafva blifvit nedringna. Denna vidskepelse, som ännu i våra dagar icke hunnit fullkomligt utrotas, var på Carl XI:s tid så allmän, att särskilda domstolar tillsattes att ransaka om det förmenta trolldomsväsendet, och många olyckliga afträttades, som af full öfvertygelse bekände på sig och ansågos öfverbevissade, att hafva deltagit uti dylika ogudaktiga *Skärthorsdagsfärder*.

Skärvikens i Skinskattebergs socken i Westmanland var fordom ett s. k. frälsebruk, som tillhörde fältherren Jakob De la Gardie. En direktör Brandt, som ägde det 1714, fick tillåtelse att här anlägga en hammare, men hvilken två år senare utdömdes. Gården, som består af 1 mt. säteri, har en vacer belägenhet och ett godt fiske.

Sköfde, en gammal uppstad i Skarsborgs län, 34 mil från Stockholm och 15 mil från Götteborg, har en fördelaktig belägenhet öster om Billingen. Namnet tros komma af *Skede*, fält, slätt, och *vi*, belga, emedan man förmodat, att någon afgodetjänst här firats i hedniska tiden. I den kristna, blef staden ryktbar genom den heliga Helena, (se *Helena*, S:t.) som skall ha bott här, och hvars fest, Elinsmessa, här firades d. 31 Juli. Genom Gustaf I:s testamente, tillföll staden hans son hertig Magnus. Då hertig Johan af Östergötland äfven fick Kåkinds härad och således blef herre öfver Sköfde, tillsatte han år 1610 här en superintendent, magister Phrygius, men hvilken befattning upphörde efter hertigens död 1618. Staden led 1566 och 1611 betydligt genom Danskarne härjningar, och 1659, natten emellan d. 11 och 12 September, afbrann den helt och hållet, men upbyggdes sedan efter en ordentligare plan med rätta gator och jemnstora kvarter. Rådhuset, som vid detta tillfälle äfven lades i aska, är af sten, ett vackert tvåvåningshus. Den gamla kyrkan, som vid branden delade stadens öde, stod under medeltiden i högt anseende, och riktades med en mängd gåfvor och testamenten. Der fanns ett hvalf, som påstods vara S:t Helenas graf. En ny uppfördes nu i hennes ställe, som blef färdig 1769, och är en af de vackraste landsortskyrkor med ett prydligt torn. Man vet ej hvem som gifvit staden dess

äldsta privilegier, men de förata man känner äro utfärdade af Gustaf I år 1526. Sköfde hör nu till 5 klassens städer och har N:o 67. Den innehåller 66 tomter och 1,475 tunnl. stadsjord. Uppskattningsvärdet är 96,417 R:dr, och folkmängden år 1842 var 669 personer. Nära staden är en hälsobrunn, kallad *Mörke källa*, som innehåller ett lindrigt mineralvatten. — Sköfde stad med landsförsamlingen, jemte annexerna Ryd, Santetorp, Sventorp, Forsby, Hagelberg, Kyrketorp och Wärfrubem utgör i reg. pastorat af 1 kl. i Skara stift. **Sköfde landsförsamling** består af 24 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 110,783 R:dr med en folkmängd af 820 personer. Tillika med Ryd är arealen 11,780 tunnl., hvaraf 780 äro sjöar och kärr. I Sköfde socken ligger *S:t Elins kapell* (se detta ord), och pappersbruket *Gustafsbruk*. Man trodde sig i en backe vid byn Horsåa vid en gräfning för 80 år sedan, finna guldsmäl. På *Ulfcke*, en backig trakt, beväxt med ek, skall en konung Ulf vara begravnen i en silfverkista. Han hade under en lång regering gjort sig älskad och vördad af sitt folk.

Sköfde socken, ett af annexen till Algustorps moderförsamling i Elfsborgs län och Skara stift, 2 $\frac{1}{4}$ mil från Alingsås, består af 24 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 113,816 R:dr, med en folkmängd af 1,096 personer och en areal af 10,299 tunnl., hvaraf 95 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af gråsten och okänd byggnadstid, men tillbyggdes 1828, då Tumbers kyrka raserades och sammanbygdes med denna. Nära henne synas lemningar efter ett gammalt tempel och på Sköfde hed träffas bauta-stenar och mindre griftbögar, i hvilka man funnit sporrar och afbrutna spjut. Adr. Alingsås.

Sköfde socken, ett af annexen till Skeplanda moderförsamling i Elfsborgs län och Götteborgs stift, 4 $\frac{1}{4}$ mil från Götteborg, består af 33 $\frac{3}{4}$ mt., uppskattade till 116,692 R:dr, med en folkmängd af 1,506 personer och en areal af 12,613 tunnl., hvaraf 1,380 äro sjöar och kärr. Kyrkan, som utvidgades 1754, är af gråsten och ganska gammal. Adr. Götteborg.

Sköldeknektar. Se: *Knektar*.

Sköldinge socken, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Nyköpings län och Strenguås stift, Oppunda härad och kontrakt (skrifves hos Tuneld *Styllinge*), 5 $\frac{1}{2}$ mil NV. från Nyköping, består af 34 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 222,523 R:dr, med en folkmängd af 1,510 personer och en areal af 17,635 tunnl., hvaraf 2,180 äro sjöar och kärr. Inom socknen har fordom legat en mäktig borg vid sjön *Wammeln*s utlopp, och hvarest lemaningar ännu synas. Den lærer betat *Tavesta*. I nämnda sjö har legat ett annat fäste, kalladt *Waldemarsborg*. I sjön fanns i början af 1700-talet vid *Guldholmen* en stor guldring, omgifven af flera smärre, tillsammans vägande 2 marker och 10 lod. På *Ramstadat*, nära Sköldinge kyrka, skall fordom en Ramer ha hållit ett fäktslag med Sachsarne, hvarom *Saxbacken* och flera andra griftbögar i trakten bära vittne. Tuneld kallar denna socken *Styllinge*. Adr. Nyköping.

Sköldpaddor finnas, så vidt man vet, numera iogenstades i Sverige, men såväl i Skåne som på Öland hafva af Sötvattens- eller Kärr-sköldpaddan (*Emps Lutaria*) funnits fornlemningar, som intyga att denna amfibie inom den närvarande organiska verldperioden här funnits eller möjligen ännu finnes. I Preussen och större delen af det öfriga Europa finnes den ännu.

Sköldsläktningar. Dermed menas sådane adelsmän, som från sina fäder ärft ett vapen, tillhörigt en bekant ätt, utan att kunna uppgifva i hvad förvandskap de stå till densamma.

Sköldaven kallades i forntiden en vapendragare, som hade det särskilda uppdrag att bära sin herres sköld och stundom hålla densamma framför honom i striden.

Sköfve, moderförsamling med annexen Häf, Sämbo och Källunga, ett reg. pastorat af 2 kl. i Elfsborgs län, Skara stift, Jäseneds härad och Ås kontrakt, 4 mil från Alingsås, består af 13½ hemman, uppskattade till 46,208 R:dr, med en folkmängd af 334 personer och en areal af 3,471 tunn., hvaraf 130 äro sjöar och kärr. Jordmännen äro stenig och dels sand, dels mulljord. Socknen är skoglös, emedan den forda skogen blifvit uthuggen, hvilket i förening med markens beskaffenhet vållat fattigdom hos allmogen. Den har deremot lagt sig på väfnad, isynnerhet af valmar, till hvars färgning den begagnar ett ämne, hämtadt ur *Svar-testj*, som fått sitt namn af detta ämne. Den färg, det ger åt tyget, förlorar sig aldrig. Kyrkan är gammal, men tillbyggd 1748 och toroet 1823. Kyrkogården är trädplanterad. Flera grifthögar finnas nära intill kyrkan. Vid en gräfnings träffades här år 1750 några mynt från Erik XIV:s tid, hvaraf två voro fyrkantiga klippingar. Adr. Alingsås.

Skön, moderförsamling med annexen Alnön och Timrå, ett reg. pastorat af 2 kl. i Hernösands län och stift, Medelpads fögderi och kontrakt, 1 mil från Sundsvall vid hafvet, består af 31 hemman, uppskattade till 163,600 R:dr, med en folkmängd af 930 personer och en areal af 5,554 tunn. De sjöar och kärr, som förmodligen finnas här, äro ej till arealen uppgifna i Forsells "Anteckningar." Kyrkan är den märkligaste i orten. Den var fordom ett slott, tillhörigt Bararne, och, som ett sådant, försedt med skottgluggar. Hvidfelt kallar det *Byrisholm*. Fale Bure d. y. förvandlade borgen till en kyrka. Han är begravnen på kyrkogården under en sten, 4½ aln lång, hvar på hans vapen är uthuggen: en arm med 2 bilor. Schubert beskriver dalen, hvari denna kyrka ligger, såsom utmärkt både fruktbar och vacker. "Blomstermalter", säger han, "betäcka ängarna; tusenskön, fältnejlikor och andra blomster omkransa vägen, som är beständigt backig. Opphörligen här det uppföre och utföre, tilldess oförmodadt en hafsvik öppnar sig, som omfamnar det skönaste landskap. På en kulle vid hafvet ligger Timrå präktiga kyrka, annex till Skön." Adr. Sundsvall.

Skönnarbos säteri i Slimminge socken i Malmö-

hus län, består af 1 mtl., har mycken åker och äng, en skattlagd vattenqvarn samt en oljepress. Manbyggnaden är 2 våningar hög, vackert belägen vid en uppdämd liten sjö, uppförd af landtrådet Cornelius Sjöcrona. Framför boningshuset är ett springvatten anbragt, något i Sverige mindre vanligt.

Skönnarbo socken, annex till Söderköpings pastorat, belägen $\frac{1}{4}$ mil från staden vid Götha kanal består af 34½ hemman, uppskattade till 224,670 R:dr, med en folkmängd af 1,250 personer och en areal af 12,289 tunn., hvaraf 250 äro sjöar och kärr. *Tvärån* rinner midt igenom socknen och delar den i två hälfter; hvaraf den ena är jemn, den andra bergig. Jordmännen äro dels lera, dels sandmylla. Kyrkan, som är gammal, har fyra särskilda gänger blifvit tillbyggd. Altartaflan är af hög ålder och består af några förgyllda bilder. I koret är riksrådet Johan Axelsson Bjelke, fader till Johan III:s andra gemål, begravnen. Till kyrkans märkvärdigheter hör ett afätsbref, utfärdadt af biskop Nils. Inom socknen ligga säterierna *Skälbo*, fordom *Skalum*, 3 hemman, med en vacker manbyggnad af träd och en betydlig trädgård; *Liljestad*, 2½ mtl., med en stor och pryddig åbyggnad af sten, men flyglar af träd; här föddes Gunnilla Bjelke: *Bolltorps* säteri, sambygd med fyra andra gårdar, tillsammans 5 hemman, har ett pappersbruk, ett af de äldsta i riket, emedan det privilegierades 1716, ett tegelbruk, såg och qvarn: *Wiggeby* berustade säteri, 1½ hemman, med *Eggeby* 1 hemman, har en temligen vacker trädgård. — Flera ättehögar finnas i socknen, en offerkälla, som kallas St: Annas, och fordom hållits i mycken helgd, samt en offerlund, hvars träd man af aktning för stället, så länge skonade, tills de af ålder utdaga. På *Ljunga* ägor har häradets oräddriga domaresäte varit, men hvaraf nu mera icke en sten finnes öfrigt.

Sköndal, en egendom i Brännkyrka socken 1 mtl., $\frac{3}{4}$ mil söder från Stockholm, har fordom varit betydligt större. Konung Fredrik brukade ofta jaga här.

Skön Bengela är en lek, som stundom förekommer i åtskilliga landsorter, men som är något svår att bringa i ordning, emedan dertill fordras ett ngt fruntimmer med någon mimisk förmåga, som deri är hufvudpersonen. Hon kallas äfven *Skön Gundela*, *Skön Wendela*, o. s. v. En vidlyftig beskrifning härpå finnes i Arwidssons "Svenska Fornsänger", Del. III, sid. 233.

Skönnarbo eller **Skinnarbo** jernbruk i Tjellmo socken i Östergötland, anlades 1705. Här smidas vid en bård och af köpt tackjern, 290 skepp: d stångjern, som afsattes dels till Norrköping, dels till Stockholm och hvarför i hammarskatt betalas 2 skepp: d 15 lisp: d. Här är äfven en stålugn. Bruksstämpeln är C. F. med en krona öfver. Till bruket hör *Skönnarbo* gård 1 mtl. skatte med *Ånga* $\frac{3}{8}$ mtl. frälse, beläget vid en liten insjö. Här är en stor reveterad åbyggnad med tvenne flyglar. Under egendomen lyda flera bondhemman och 2 sägar. Ägare Hr P. A. Wasserin.

Sköra i fornsvenskan *bryta, förstöra*. I rimkrönikan säges: "Tu skipp af them tha skörde", (två skepp förstördes då af dem).

Skörbjuggsört (*Cochlearia officinalis*) finnes på stränderna, särdeles i de nordliga hafven, och är, då den begagnas färsk, af ovanligt uppfriskande egenskap för personer, som i dessa trakter angripas af en förlamande skörbjugg.

Skördalsporten, en slags portlik fjällöppning vid Norska gränsen på vägen till Trondhiem.

Skörden. Efter mångåriga observationer har man funnit, att skörden, öfver hela riket taget, vanligtvis förhåller sig på det sätt, att af 7 år hafva 3 varit goda, 3 medelmåttiga och 1 missväxtår. Under loppet af 28 år, från 1815 till 1843, har skörden inom hvarje län varit följande:

L ä n.	God.	Medelmåttig.	Under medelmåttan.	Svag.	Missväxt.
Malmöhus . . .	16	8	3	1	—
Christianstads	13	10	3	2	—
Halmstads . . .	8	7	8	2	2
Carlskrona . .	6	14	6	1	—
Wexiö	5	15	6	—	2
Jönköpings . .	7	12	7	1	1
Kalmar	6	16	5	1	—
Linköpings . .	11	13	1	2	—
Mariestads . .	4	10	9	3	2
Wenersborgs	5	10	9	3	1
Götheborgs . .	10	13	3	1	—
Wisby	10	11	7	—	—
Stockholms . .	8	16	—	3	1
Upsala	11	11	1	3	2
Westerås . . .	6	12	7	—	1
Nyköpings . .	7	14	—	6	1
Örebro	10	12	1	3	—
Carlstads . . .	4	9	10	1	2
Fahl	4	10	7	2	2
Gelle	6	9	10	—	3
Hernösands . .	9	12	6	—	1
Östersunds . .	6	8	8	—	6
Vesterbottens	3	10	8	—	6
Norrbottens .	3	12	3	1	7

då för några år uppgifter saknas om förhållandet inom vissa län. Skörden utgjorde, med afdrag af utsädet, år 1810, 6,702,835 tunnor spanmål af alla slag jemte potatis, år 1828, 9,758,109 tunnor och år 1842, 11,661,333 tunnor, samt år således uti ett jemt och ganska betydligt stigande.

Sköri betydde i gamla Svenskan *buller, oväsande*.

Skörstors socken, ett af annexen till Hångsdala moderförsamling i Skaraborgs län, 1 mil från Falköping, består, med Hångsdala och Gerum, af 36 $\frac{1}{8}$ hemman, med en folkmängd af 331 personer för Skörstorp allena, och för hela pastoratet en areal af 4,281 tunn., hvaraf 125 äro sjöar eller kärr. Uppskattningsvärdet för pastoratet är 129,797 R:dr. Kyrkan är af sten och rund med en tornspira; åldern okänd. Skörstors socken består nästan af en enda by. Jordmånen är svartmylla, till en del sandblandad, men brukas illa. I socknen ligger säteriet *Orreholmen* (se detta ord). Adr. Falköping.

Skörtinge, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri i Skärkinds socken i Östergötland, med derunder lydande 9 mtl., har en vacker manbyggnad och stor trädgård med orangeri. Säteriet uppbyggdes af öfverste Wenerstedt.

Skötikonung, detta tillnamn gafs åt Erik Segersälls son, den unge Olof, då han, buren i Thorgny Lagmans famn, eller sköte, dagen före slaget på Fyrisvall, 984, af Svenska allmogen hyllades såsom blifvande konung och sin faders efterträdare, i händelse denne skulle omkomma i striden mot Styrbjörn Starke. Olof var då omkring 10 år gammal.

Skött i gamla Svenskan *fort, snart*. I rimkrönikan säges: "Helge Olaff svarar skött", (Olof den Helige svarar hastigt).

Slabbning kallas om skeppsbord gammalt, odugligt tågvirke, som lindas om ankartåg och rundbult på de ställen, der de äro utsatta för nötning (skamförlning).

Slafhandel. Sedan Europas folk och regeringar äntligen insett den skändliga orättvisan af slafveriet, har lagstiftningen i de Europeiska staterna börjat motarbeta först slafhandeln och sedan sjelfva slafveriet. Det senare kan nemligen finnas utan det förra och är i de länder der det vunnit seklers häfd svårt att utrota, emedan det utgör grundvalen för en mängd förhållanden i den enskilda bushållningen och affärlifvet. Slafhandeln inom landet torde vara svår att skilja från slafveriet, men slafhandeln från land till land, människohandeln i den ena verldsdelen och exporten af slafvar till en annan, denna stora och mest skändliga slafhandel, har deremot blifvit förbjuden långt förr än lagstiftaren ansett tiden vara inne att angripa sjelfva slafveriet. Det är förnämligast ifrån England, som protesterna emot slafhandel och slafveri utgått; den Engelska regeringen har afslutat traktater för detta ändamål med andra länder, och deribland äfven med Sverige. I sammanhang med dessa diplomatiska förbindelser, stiftades vid riksdagen 1828—30 en särskild lag emot slaf- eller såsom den underligt nog benämndes, Negerhandel. Allt deltagande i sådan handel, vare sig genom personernas bortförande eller genom utrustande af fartyg för sådan handel, belades med dödsstraff. Hvarje fartyg, som tillhör Svensk undersäte och förer negerslafvar, konfiskeras med all den laddning det i öfrigt kan medföra. Den som i mindre mån, såsom kommissionär för sådan handel eller såsom matros på slafskepp, befordrar slafhandeln, straffas med fästnings- eller tukthusstraff, och om han är embetsman mister han tjensten. Denna lag erkände dock ännu äganderätt till slafvar och rätt att köpa och sälja dem i de länder, der slafveri lagligen finnes. Detta inträffar inom Svenska länder blott på ön S:t Barthelemy, och äfven der afskaffas småningom slafveriet.

Slafveri har icke funnits i Sverige sedan den gamla trälldomen redan under medeltiden upphörde. På ön S:t Barthelemy fortför Negerslafveriet ända till dess rikets ständer vid 1844—45 årens riksdag vidtogo åtgärder för slafvarnes friköpande, hvar-

efter slafveriet äfven der småningom upphör. Slaf-handeln var redan förut förbjuden, i sammanhang med de traktater om dess utrotande, som Svenska regeringen ingått med den Stor-Brittanniska. I Sverige får icke någon slaf finnas, utan om någon sådan införes i landet, upphör hans herres äganderätt, i samma stund den Svenska jorden beträdes.

Slagbjörn. Se: *Biörn*.

Slagfalk (Falco Lanarius) hörer till roffäglarne och är ofvantill gråbrun med rödbruna kanter; på undra sidan hvit med bruna fläckar. Ben och näbb äro blå; näbbhud och ögonkrets gula. Dess längd är 1 fot 8—10 tum; är i Sverige mycket sällsynt.

Slagfredsviff kallades här i Sverige under katolska tiden den kvinna, som, utan att vara laggift hustru genom kyrkans välsignelse, förde en förtrolig sammanlevnad med någon man.

Slagga betecknade ffordom: *skrapa ihop med rått och oratt*.

Slaghech, **Didrich**, af Svenskarne kallad **Didrik Slaghök**, till börden en Westfalisk bondson och sedan någon tid harberare eller fältskär, lyckades genom ett smidigt och listigt väsende ställa sig synnerligt väl in hos Holländska qvinnan, moder Sigbrit, hvilken var Christian Tyranns rådgifverska i de flesta mål, och vann derigenom snart äfven nämnde konungs ynnest. Smickrande dennes herrsklytnad och våldsamma böjelser, innästlade han sig allt mer och mer i den grymme regentens innersta förtroende, så att han blef hans skriftefader, hans hemliga råd och andra hand, en tjenare lik sin herre. Då efter Stockholms eröf-ring, konung Christian rådgjorde med sina förtrogna om hvilka mått och steg, som voro de lämpligaste att företaga emot Svenska rådet och rikets förnämste herrar, yttrade Slaghech: "Sveriges rike och dess råd äro hannlysta utaf den helige fadern; och kättare, såsom de alla äro, må ingen hålla tro och loften. De hafva förgripit sig mot den heliga kyrkan, thy kan dödsdom utan omsvep dem alla, såsom det konungen bäst behagar, öfvergä; konungen har nemligen väl gifvit förlåtelse och läfvat glömska för sin egen person, men på påfvens och kyrkans vägnar har han hvarken gifvit eller kunnat gifva ett sådant löfte"; och denna mening antogs. Efter Stockholmska blodbadet förordnades Slaghech till ståtbållare på Stockholms slott, blef kort derefter utnämnd till biskop i Skara, och 1521 erkebiskop i Lund. Då Gustaf Eriksson började sitt befrielsekrig, drog Slaghech, tillika med Gustaf Trolle och Jöns Beldenacke, i spetsen för 6,000 man, upp till Dalarna, för att qväfva upprорот straxt i dess början. Danskarne blefvo dock slagne vid Brunbäcks färja, då Slaghech flydde, först till Westerås, och sedan, efter slaget vid Bolundås, ännu längre undan, ända till Stockholm. Försedd med konung Christians uppdrag att föra hela regeringen i Sverige, fick han dock föga styra här. Stolt och högmödig, samt dertill lömsk och grym, hatades han så väl af Danskarne, hvilka trodde att upprорот förnämligast var rigtadt emot denne man, och att det skulle af-

stanna om han straffades, som ock isynnerhet af Svenskarne, hvilka i honom sågo upphofsmannen till Stockholms blodbad. Föremål för allmänt hat, och numera, sedan det började gå så olyckligt, äfven för konungens missnöje, fängslades han ändt-ligen samt fördes till Köpenhamn, der han lagfördes för många begångna skålmstycken, och d. 24 Jan. 1522 på Christian Tyranns befallning af-rät-tades, lefvande å bålet bränd.

Slaghech, **Henrik**, af Svenskarne kallad **Henrik Slaghök**, troligen en släginge till den bekanta Didrik Slaghök, nämnes som en af konung Christian II:s höfvidsmän på Stockholms slott, då Gustaf Eriksson började sin uppresning, till hvars qväfvande han afsände några fartlyg med manskap och lifsmedel till Westerås. Han deltog sedan i Stockholms dagtingan, då han, jemte de öfrige af besättningsens höfvidsmän, under de Lybske rådherrarnes bemedling, erhöi af Gustaf Wasa det kapitulationsvillkor, att fritt få lemna staden med vapen och lösören, så många de kunde föra med sig, och öfverföras till hvilken Tysk harnn de sjelfva åstundade, emot löfte att på två månaders tid icke deltaga uti några fiendtligheter mot Sverige. **Slaghökem** eller **Bivråkem** hörer till roffäglarna, är stor som en höna, har starka gula fötter, är askgråbrun på öfre kroppsdelen, hvitspräckligt på magen och undre lifvet, förekommer sällsynt hos oss och håller sig då i skogiga och sum-piga trakter; flyger vanligen lågt och långsamt, samt lefver af de stickande insekterna, såsom humlor och bin, men äter äfven ödlor och grodor m. m.

Slagkrut. I kongl. krigs-vetenskaps-akademiens handlingar och tidskrift 1833, 1:sta häftet, förekommer en artikel om *Slagkrutsantandningens användande till krigsbruk*, hvilken på ett afgörande sätt synes visa slagkrutsgevärens företråde framför flintgevä. De försök dermed som anstälts vid de Hannoverska infanteri-regementerna hafva lemnat det resultat, att 1:o under vanliga förhållanden flintlåsen klicka 20 gånger oftare än slagkruts- eller perkussions-låsen; 2:o under en längre fortsatt skjutning klicka de förra 64 gånger oftare än perkussionsgevären; 3:o under häftigt regn har, efter 7:de flintgevärs-skottet, elden ej mer varit möjlig, då under en hel timmes skjutning perkussionsgevären blott en gång klickat; 4:o om ge-vären utsättas för väta, dels laddade, dels oladdade, klicka flintgevären två gånger oftare än perkussionsgevären.

Slagordning utaf flera olika sätt förstodo redan våra hedniska förfäder att anordna, efter som lämp-ligast befanns vid hvarje särskild strid. Den mest beryktade slagordning, var den af Harald Hildetand begagnade så kallade Svinfylking, då hären upp-ställdes på det sätt att den bildade liksom en kil eller vigge. En äldre uppställning var att alla krigarne samlade sig uti särskilda flockar, hvilka benämndes Fylkingar eller Hundari, inom hvilka alla till samma släkt hörande eller närmast hvar-andra boende kämpade hvar för sig. Flera fylkingar bildade tillsammans en s. k. Sveit. När

Olof Haraldsson föll vid Stiklarstad, bildade hans krigshär en utsträckt linie, uti hvars midt, der det kungliga baneret eller märket fördes och der sköldborgen var, konungen sjelf fäktade och hvars flyglar anfördes af särskilde höfdingar. Vid några tillfällen, då en mindre härskara hade att strida mot en öfverlägsen fiendtlig styrka, finner man densamma hafva slutit sig tillsammans uti en tät fyrkant, för att så mycket lättare kunna göra motstånd åt alla sidor.

Slagsvårdet i de tider, då detta vapen begagnades, var så stort att det måste föras med begge händerna och brukade, ej hänga vid sidan utan öfver axeln. Utom slagsvård funnos många andra dylika vapen af mindre storlek; sådana voro det tvååggade harnesksvårdet, som var både hugg- och stickvapen, torneresvårdet m. fl.

Slagårda eller **Slagåla** i Skultuna socken i Westmanland, en sätesgård om 2 mtl., dönerades under första hälften af 1600-talet åt öfverste Grubbe, men uthyttes 1662 mot vederlag från kronan i Elfsborgs län. Vid reduktionen 1683 indrogs det åter till staten.

Slaka socken i Linköpings län och stift, Hane-kinds härad och kontrakt, $\frac{1}{2}$ mil från Linköping, är ett prebende pastorat af 3 kl., anslaget till löneförbättring åt lektorerna vid Linköpings gymnasium. Socken består af 41 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 212,409 R:dr, med en folkmängd af 1,374 personer och en areal af 5,554 tunn., hvaraf endast 30 äro kärr eller oländig mark. Jordmånen är sandig, men bördig och väl brukad. Kyrkan är ganska gammal, undergick en reparation redan 1335, utvidgades sedan 1470 och 1689, men nybyggdes slutligen helt och hållet 1781. Vid dess invigning 1783 var prinsessan Sofia Albertina närvarande, under sitt vistande på Lambobof, och skänkte kyrkan en prydlig messbåke. Vid kyrkans nybyggnad bibehölls likväl det redan befintliga tornet, som uppfördes 1746 på den gamla muren. — I socknen ligga *Haddorps* eller *Haddetorps* säteri (se detta ord), och *Lambobofs* frälse-säteri, 2 mtl., vid stora landsvägen. Erik Läspes onka, Catharina, skänkte det, jemte hela Slaka socken, d. 3 Juli år 1253 till Gudhems kloster. Det har sedan tillhört åtskilliga släcter och i medlet af förra seklet riksrådet greve Sinclair, som här uppförde den vackra åbyggnaden, der han 1767 besöktes af Gustaf III. Det var hos en af hans döttrar, prinsessan Sofia Albertina vistades vid kyrkans invigning. Här äro två trädgårdar, en vacker park och alléer. Thersner har afritat stället i sitt "Sverige." På Lambobofs ägor äro flera griftbögar, hvarförutan man träffat andra minnesmärken efter ett fältslag, som stått härstädes. Vidare ligga här *Tollstorps* frälse-säteri 1 mtl., och *Normestorp* 3 mtl. berustadt krono-säteri, som har en särdeles vacker belägenhet. Adr. Linköping.

Slang, Erik Berthelsen, till Balkis och Mälkilä, blef 1569 befälhingsman öfver Tavastehus, Kymmenegårds och Raseborgs län, 1570 slottslofven på Wittenstein, 1571 slottslofven på Wi-

borg och 1573 slottslofven på Reval. Utnämndes d. 1 April 1574 till amiral uti det Harvigiska farvattnet. Blef 1576 befälhingsman öfver Wiborgs stad, slott och län, samt 1580 underamiral vid Finska flottan. Ståthållare på Kexholms slott 1583.

Slang, Erik, en son af underståthållaren på Narva fästning, Clas Slang, född i Finland, men uppfostrad i konung Gustaf Adolfs hof, var en af våra käckaste krigare under det Tyska trettioåriga kriget, der han tjente sig upp ifrån de lägsta graderna till general-major. Banér aktade honom mycket för hans stora egenskaper. Flera slott och fästen eröfrades af honom, och vid många tillfällen nedbögg han med lifregementet, hvars öfverste han var, flera fiendtliga regementen. Vid belägringen af Salfeld, 1640, förlorade han ena armen, men fortfor icke desto mindre med krigstjensten, lika käckt som förut. Omringad vid Regensburg af femton kejserliga regementen, då han ville tåga till Banérs undsättning, försvarade han sig, i spetsen för endast trenne kavalleriregementen, flera dagar, utan att kunna öfvermannas af fiendernas mångfaldigt större styrka. Då en gammal mur, bakom hvilken han sökte skydd, af fienden nedskjöts, fortsatte han med sina ryttare det tappra försvaret bakom grushögarna, och sex ordentliga stormningar, som fienden efter hvarandra försökte, blefvo alla, med utomordentligt hjeltemod, af den omringade lilla skaran fullkomligt afslagna. Öfvervunnen måste han på fjerde dygnet med sina ryttare gifva sig fången, af brist på lifsmedel och foder åt hästarne, samt fördes då liksom i triumf till staden Regensburg. Hans hjeltemodiga strid vid denna stad, hvarigenom han så länge uppehöll fiendens trupper, var af högsta vikt för Banér och den stora Svenska härens operationer. Sedan han sluppit ur sitt fängelse, fortsatte han sin tjänst under Torstensons anförande, till dess han stupade i det blodiga slaget vid Leipzig 1642. I likhet med så många andra af Gustaf Adolfs krigare, utmärkte han sig lika mycket genom en oskrymtad gudsfruktan som genom mod och tapperhet.

Slangor benämndes ett slags kanoner af de äldsta som i Sverige tillverkades. De voro gemensamma smidda af jernstänger, innan man påfann att gjuta dem, och hade oftast en betydligt längd. Vanligen lades de på särskilda ställningar, då de skulle brukas, hvarigenom de dock blefvo både osäkra och svåra att handtera.

Slantig, i allmänna Svenskan detsamma som *släfvig*, *trasig*.

Slatte, Gudmund Pedersson, äfven kallad Gudmund Skrifvare, åtnjöt mycket förtroende af konung Gustaf I, som 1525 gjorde honom till slottslofven på Stegeborg. År 1528 var han höfvidsman på Westerås slott, och vid konungens kränning i Upsala d. 12 Jan. samma år, berättas han hafva hållit en ridderlig tornering med höfvidsmannen Staffan Sasse. År 1529 kallas han höfvidsman på Stockholms slott, då han samma år blef sänd till Östergötland, att stilla det började

upproret. Var 1538 slottslofven på Kalmare slott. År 1534 slottslofven på Leckö. År 1542 blef hon på sin gård Gräskåal i Småland af Nils Dacke ihjälskjuten med tre lod på sin säng, då han låg i själftåget.

Slatte, Lyder, till Söderby, nämnes år 1544, jemte flera andra, såsom slottslofven på Stegeborg. **Slatte, Nils**, till Algö och Högström, en son af Bengt Wernersson Slatte, var öfverstlöjtnant på Gustaf Adolfs tid, och berömmes för mycken käckhet. Adlades och introducerades på riddarhuset 1625.

Slavika eller **Slavach, Claus**, en son af herr Claus Clausson den Gamle i Myreby och fru Märta Wase, herr Ingemund Johanssons till Ekeby dotter, nämnes år 1440 såsom riddare och underlagman i Upland å Bengt Jönssons vägnar.

Sledorn, Henrik, magister, uppgifves hafva varit en af Gustaf Wasas lärare, som i hans ungdom undervisat honom uti åtskilliga vetenskaper. Blef år 1514 professor i Upsala, och höll erkebiskop Gustaf Trolles parti, under dennes fejd emot riksföreståndaren Sten Sture d. y. Var sedan någon tid konung Gustaf I:s kansler, till början af året 1531, då han i denna befattning efterträddes af Olaus Petri. År nämnd ibland dem, som bevisade mötet i Örebro sistnämnda år.

Steincour, Johan Peter, född 1714, blef 1765 eth. och polit. professor vid Upsala akademi. Utmärkte sig för en synnerlig lärdom och stor arbetsambet. Följde i sina föreläsningar Pufendorfs och ännu mera Wolffs föreställningssätt, hvilken sednares geometriska metod han alltid ansåg såsom säkraste vägen till visshet och bästa grundläggningen för vetenskapliga afhandlingar. Ytterst öfifull för ungdomens undervisning, var han outtröttlig i det muntliga meddelandet, men hade ej sinne för att såsom skriftställare framträda infor en större allmänhet. Var icke endast utmärkt såsom en grundlärd man och djupsinnig tänkare, utan har äfven inom det samhälle, der han verkade, efterlemnadt ett kärt minne genom sitt milda och fögliga lynne, samt genom sin stora välgörenhet, som, så vidt förmågan räckte, alltid var den nödställdes tillflykt. Bland andra vackra drag, man om honom känner, berättas äfven huru han en dag, med noggrann stränghet i rättvisans fordringar och med ett för alla böner och tårar döft öra, i sittande konsistorium afslog en fattig enkas böneskrift om ett ringa understöd, på den grund att akademiens medel, efter hans åsigt, icke borde bero af konsistorie-ledamöternes bevägenhet, men sedan af egna medel årligen understödde samma enka med en större summa än den hon begärde. Afled 1785 efter ett långsamt aftynande och kroniska lidanden.

Slens betydde fordom trög, lat. *Slentra*: gå och taltjas.

Slif i gamla Svenskan *rockärm, handske* äfven *Stålhandske, armharnesk*.

Slitka i gamla Svenskan *krypa, smygga*; deraf *slinka*.

Slimminge socken, annex till Elverlöfs moderförsamling i Malmöhus län. Slimminge ligger i

Wemmenbögs härad, 2 mil från Ystad, och består af 32 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 218,470 R:dr, med en folkmängd af 1,790 personer och en areal af 6,364 tunul., hvaraf endast 10 äro oländig mark. Jordmänen är i allmänhet mager och höfängsten medelmättig, men torftägt finnes till husbehof. I socknen ligga säterierna *Skönabäck* (se detta ord) och *Brodda* 1 $\frac{1}{2}$ mtl., som är väl bygd, har tillräcklig skog och god äng. Adr. Lund.

Slind i gamla Svenskan *bred, vid*.

Slipa i gamla Svenskan *hemligt smygga sig undan*; deraf *underslef*.

Slisk i gamla Svenskan detsamma som *girig*.

Slissing benämndes fordom ett slags linneväfnad, som tillverkades i Schlesien och deraf kallades "Schlesiskt linne", hvilken benämning med tiden förvängdes till "Slissing." Konung Carl XII nyttjade skjortor af sådant linne.

Slitö hamn i Othems socken på östra sidan af Gottland, är den största och bästa hamnen på denna ö och en af de yppersta i Östersjön. Den har två inlopp, ett på hvardera sidan om *Eneholmen*, en ö, der Carl Gustaf lät anlägga en fästning, som likväl längesedan är raserad. Det har ofta varit fråga om att göra Slitö till en frihamn, men hvilket hindrats af stridiga intressen. År 1827 fick emellertid hamnen tillåtelse att in- och utföra löfgifna varor.

Slopa ett fartyg säges, när det anses odugligt att vidare begagnas, och därför sönderhugges för att använda de brukbara delarna till andra behof. Detta ord blef 1837 bekant för allmänheten genom en tvist, som då fördes mellan förvaltningen af sjöärenderna och befälhafvande amiralen på Skeppsholmen i Stockholm, rörande elfva kanonslupar, hvilka regeringen, på förvaltningens förslag, tillätit att nedhugga till svar reparation, d. v. s. att förbygga dem till kanonjollar, men som befälhafvande amiralen och varfschefen i stället företagit sig att slopa, således helt och hållet förstöra. Man hade medhunnit 6 slupars söndertagande, då saken blef bekant genom en artikel i Aftonbladet. Regeringen, som ingenting visste derom, infordrade uppgifter från vederbörande, och nu uppkom en vidlyftigare skriftvexling mellan de särskilda embetsverken om betydelsen af orden "slopa" och "nedhugga." Ehuru det ej kunde döljias att amiralsembetet på Skeppsholmen öfverskridit gränserna af sin behörighet, följde likväl derpå intet ansvar, utan regeringen lät bero vid hvad som skett, och äfven de öfriga fem sluparna blefvo sedan slofade.

Slottshjelpen beviljades såsom ett allmänt skattebidrag till Stockholms slottsbyggnad år 1727. Den var från början blott beviljad för fyra år, men förnyades sedermera tid efter annan. Genom 1810 års riksdagsbeslut blef den inbegripen under den allmänna bevilningen.

Slottsladugården, en liten kungsgård på Gottland, $\frac{1}{8}$ mil från Wisby, som varit utarrenderad på 50 år åt ad. öfverste Klints arfvingar.

Slottslofven kallades fordoms den, som hade

vården och uppsigten öfver ett slott eller fäste, sednare benämnd *Slottsfogati* eller *Slottsfogde*. Enligt Flinberg förstods dermed en domstol, bestående af flera personer, inrättad på de ställen, der kronans slott voro belägna, hvilka personer, jemte det de ägde slotten i sin vård, innan rikets kollegier inrättades, granskade borgmästare och råds domar i ekonomiska mål, samt likasom öfver- och underståthållare samt landshöfdingar nu för tiden, understuodm beviljade magistraternes öfverläggningar, hvarefter vidare slottslofvens domar gingo till konungens eller rikets råds pröfning. I Christian II:s försäkran, gifven på Wangsö utanför Stockholm, onsdagen näst efter Sancti Ægidii Abbotis et confessoris dag 1520, uppräknas de då varande ledamöterna i slottslofven, eller så kallade slottslofvere i Stockholm, nemligen Bengt Arens-son, Måns Green, Erik Kuse, Michel Nilsson, Peder Erlandson, Clas Kyle och Olof Björnson. Denna domstol kallades i somliga handlingar slottslagen, änskönt det Svenska ordet Lag sedermera förmodligen blifvit, under de Danske konungarnes regering, förbytt i det Danska ordet Low, som äger samma betydelse.

Slottsrätt kallades den särskilda domstol, som från gamla tider funnits för de lagbrott, som begingos inom området af konungens slott. Slottsrätter inrättades af konung Carl XI år 1696. Deras domsrätt rörde från början blott slottsbetjeningen och förseelser, som dithörande personer begått. Den utsträcktes sedermera till alla oordningar, hvem det mände vara som begått dem, inom konungens borg. Stundom fick äfven slottsrätten tienstgöra i stället för krigsrätt, när domfördt antal ledamöter icke fanns på stället för att utgöra krigsrätt. Slottsrätten i Stockholm hade en ännu vidsträcktare domsrätt, nemligen öfver alla oordningar, som begingos inom de kongliga kollegierna, emot fremmande ministrar och deras betjening, emot publika vakter, samt alla brottmål och oordningar, som härrörde från två eller flera personer, hvilka eljest lydde under serskilda domstolar, och begingos på torg, gator och allmänna platser. Stockholms stad hade sin särskilda slottsrätt och Stockholms slott en annan. Denna upphäffdes redan för längre tid tillbaka och nu äro alla slottsrätterna afskaffade sedan år 1844, samt dithörande mål förlagda under de allmänna domstolarne.

Slägarp, Stora och Lilla, ett reg. pastorat af 2 kl. i Malmöhus län och Lunds stift, Skytts härad och kontrakt, vid hafvet, 2 mil från Malmö. Af dessa båda socknar är Stora S. moderförsamling och Lilla S. annex. Sällsamt nog är Stora S. den i alla hänseenden ojemförligt minsta. Den består nemligen endast af $7\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 60,300 R:dr, med en folkmängd af 315 personer och en areal af 1,319 tunn. Deremot består Lilla S. af $22\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 203,510 R:dr, med en folkmängd af 1,020 personer och en areal af 3,485 tunn. Endast här anses 5 tunn. bestå af kärr och oländig mark, hvaremot inga sådana finnas i moderförsamlingen. Åkerjorden är

nästan öfverallt god, men ängen svagare. Någon torfmossa finnes. Båda socknarnas kyrkor anses af Linné i dess "Skånska Resa" för de två närmast hvarandra belägna landskyrkor i hela Sverige. Engeströmska ättens stamfader, biskop J. Engeström, föddes i denna församling. Adr. Trelleborg. **Släddene** socken i Kollands härad af Skaraborgs län, annex till Levene moderförsamling i Wiste härad, $2\frac{1}{4}$ mil från Lidköping, består af $16\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 70,447 R:dr, med en folkmängd af 250 personer och en areal af 3,286 tunn., hvaraf endast 15 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan är af träd och säges vara upp- timrad i Wermland. Den har ett torn och ligger på en vacker kulle. Adr. Lidköping.

Slägrfid eller **Slökfrid** betydde fordom *sköka*, *frilla*. **Släp** på fruntimmerskjortlar förbjudas att bäras vid 70 d:lr s:mts vite. Se kongl. påbudet mot öfverflöd i klädedräkten af d. 30 Aug. 1664.

Släp, annex till Walda moderförsamling i Halland, 1 mil från Kongsbacka vid hafvet, består af $47\frac{1}{8}$ hemman, uppskattade till 145,369 R:dr, med en folkmängd af 1,366 personer och en areal af 8,517 tunn., hvaraf 160 äro sjöar och kärr. Socknens jordmån anses för den bördigaste i Halland, och består till det mesta af god mergellera samt lerblandad sandmylla. Endast två små insjöar, *Knipsjön* och *Råbosjön* ligga här inom. Flera berg finnas dock i socknen, som har många vackra naturbelägenheter. Kyrkan är af sten och flera gånger tillbyggd, senast 1669. Dess ursprungliga ålder är obekant. Inom socknen ligga *Stjernebergs* säteri och *Säro* sätesgård med hafsbadsinrättning (se dessa ord). I socknen finnas på åtskilliga holmar flera s. k. *Bodar* eller inbägnader af sten, som under krigstider ha utgjort invånarnes tillflyktsorter undan fiendens våldsamheter. På dessa holmar har man också fört krigsfångar, hvilka skolat sammansläpat de stora stenrör, som der ligga. På *Kyfviks* ägor äro rum, bestående af ofantliga stenmassor, dem folket kallar kyrkor, och som Bexell anser för tempelkummel, hvari ett antiodinskt folk firat sin gudstienst. Man ser äfven här två stora uppresta stenar inom en stenkrets, hvilka sägas vara minnesvärdar efter två kämpar, som här i envig dödat hvarandra och blifvit begrafne på stället. Ett annat grafmonument, bestående af flera uppresta, 2 alnar höga, stenar vid *Malmvika* gård, tros ha varit, ej blott en graf, utan äfven stället der liket blifvit förbrändt. — Till socknens historia hör *Mötet i Släp*, som år 1254 hölls mellan Birger Jarl, Norrsko konunger Hagen Hagensson och Danske konungen Kristoffer, hvari öfverlades om biläggande af åtskilligt missförstånd, som hotat stora lugnet i Norden. Traditionen berättar, att alla tre regenterna infunnit sig ridande. Bexell berättar om socknens och hela pastoratets invånare, att karlarne, då de skola vara högtidsklädde, gå i svarta frackar, pantalonger af nankin eller annat tyg, och randiga västar, samt kvinnorna i siden, kamlott eller hemnaväfdt fyrskäftadt tyg. Adr. Kongsbacka.

Slättbyg, moderförsamling, med Mistelås annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Wexiö län och stift, i Allbo härad och kontrakt, $2\frac{1}{2}$ mil från Wexiö, består af 42 hemman, uppskattade till 116,580 R:dr, med en folkmängd af 2,050 personer och en areal af 25,342 tunnland, hvaraf 1,610 äro sjöar och kärr. Jordmänen är dels svartmylla dels mojord. Inom hela pastoratet räknar man 110 större och mindre sjöar, hvaraf den största är *Rymmen*, 1 mil lång och $\frac{1}{2}$ mil bred. *Tollstorpssjön*, som var ganska fiskrik, är numera uttappad. — Kyrkan nybyggdes 1841–1842 på samma ställe, der den gamla stått. Hon är försedd med torn. Det gamla altartäcket, som numera är förmultadt, var gjordt af den mantel, Turkiske sultan skänkte Lars Tursenius (se detta ord). I socknen ligger *Strömhult*, 1 mtl. säteri, som fordom tillhört Strömfeldska släkten. — Ett kalcinerverk, i medlet af förra seklet inrättadt på Iddbergs skog af bandländen Broms i Stockholm, är numera nedlagt. Adr. Wexiö.

Slättåkra moderförsamling med Quibille annex, 1 reg. pastorat af 2 kl. i Halmstads län, Göteborgs stift, Halmstads härad och kontrakt, $1\frac{1}{2}$ mil från Halmstad, består af $61\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 106,457 R:dr, med en folkmängd af 1,396 personer och en areal af 23,328 tunnland, hvaraf 1,240 äro sjöar och kärr. Socknen har förmodligen fått sitt namn af den slättbygd, som utgör densamma, i motsats till bergstrakten hvaraf den omgifves. Jordmänen är dock stenbunden och *Nissådn* och *Storån*, utom ett par mindre, genomflyta socknen. Kyrkan är af sten och tillbyggdes senast 1776. — I socknen äro åtskilliga fornlemningar af ättehögar och bautastenar. — Här föreföll, under Erik XIV:s krig mot Danmark, slaget vid *Marekurr* (se detta ord i supplementet), och man har ofta vid gräfningar i jorden funnit benrangel, vapen och rustningar. År 1784 träffades en väl förgylld hjälm, hvari satt en dödskalles. Till sällsamma fynd må räknas det som gjordes i en ek, nedbuggen på 1780-talet. Man fann der nemligen en benrangel med ett gevär bredvid sig, båda invuxna i trädet. Förmodligen hade soldaten sökt skydd i den ibåliga eken, der träffats af en kula och trädet sedan tillslutit sig kring hans lik. Allmogen vet äfven berätta om ett annat fältslag, som skall hafva ägt rum mellan Svenskar Danskar på *Frösökes* skog, men hvilket torde vara mera osäkert. Adr. Halmstad.

Slöinge moderförsamling med Efttra annex, ett reg. pastorat af 2 kl. i Halland, Göteborgs stift, Årslads härad och Halmstads kontrakt, $1\frac{1}{4}$ mil från Falkenberg vid hafvet, består af $21\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 66,775 R:dr, med en folkmängd af 596 personer och en areal af 4,189 tunnland, hvaraf endast 15 äro kärr eller oländig mark. Socknen skall ha fått sitt namn af *Slunga* (slynge), emedan jungfru Maria befallt, det en kyrka skulle byggas på så långt afstånd från Efttra som den starkaste karl i socknen kunde slunga en sten. Viist är, så långt kyrkan är gammal. Dess altartafeln, i bildhuggeri föreställande frälsaren på

korset, med Maria och Johannes stående der bredvid, är förfärdigad 1667. I socknen finnas åtskilliga fornlemningar, såsom bautastenar, domkretsar, en offersten o. s. v. I *Långaberg*, vid Berggård, är en grotta, hvilken går så långt in i berget, att man icke vågat undersöka hela dess längd af fruktan för någon olycksbändelse. På en utmark ligga en mängd större och mindre lösa stenar, hvilka vid första anblicken se ut som kvarlefvor af ett nedsjunket berg. Bexell tror sig icke böra våga någon gissning öfver deras tillkomst. Adr. Falkenberg.

Slöjdexpositioner. Det offentliga utställandet af inhemska slöjdalster till allmänhetens skärskådning och betraktande, måste naturligtvis bidraga att göra industriens produkter till beskaffenhet, nytta och pris allmänare kända, så väl inom landet som ock för utländningar, dymedelt befordra afsättningen och bereda den för dylika produktioner nödiga uppmuntran. Detta har ock varit grundideén för de i Sverige hållna industri-expositioner, af hvilka den första större hos oss föranstaltades i Stockholm sommartiden år 1823. Framl. stadsmajoren och riddaren J. Westin var den man, som dertill först gaf väckelse, i det han vid ett sammanträde af i hufvudstaden boende eller vid riksmötet närvarande industri-idkare utvecklade, hursom en sådan exposition skulle kunna bevisa, att vårt lands fabriker och verkstäder vore i stånd att åstadkomma lika vackra, goda, och till möjlighet lika priser säljbara industriprodukter, som de utländska i samma väg. Sedan derefter äfven direktören, brukspatronen och riddaren A. Zethelius åtagit sig att ombesörja vården och det materiella bestyret vid den nu beslutade första allmänna Svenska slöjdexpositionen, öppnades den slutligen i Aug. månad 1823 i Kejserska huset vid Rödbotorget. 25 olika slöjddarter af 62 särskilde insändare blefvo der representerade och de inlemnade profstyckernas antal besteg sig till 436. Äfven den s. k. "hussløjden" hade dit infördt flera profver af bomullsväfnader, tillverkade af fruntimmer, bland hvilka äfven en bondbustru på Gottland insändt bomullstyger. De förnämsta bland de utställda industri-produkterna voro dock insända från rikets utmärktare fabriker i siden, bomull, linne, snickare-arbeten, musikaliska instrumenter, ur, jern-, stål-, messings- och brons- samt bleck-arbeten, äfvensom porslins- och glasvaror. — Den andra större slöjdexpositionen hölls i Stockholm år 1834, på Svenska industriföreningens föranstaltande, och företedde icke mindre än 2,002 i en särskild katalog specificerade artiklar af olika slag och beskaffenhet. Tredje större slöjdexpositionen hölls år 1840, äfven genom Svenska industriföreningens föranstaltande, och de utställda artiklarnas antal befanns då vara 1336, hvilkas totalvärde beräknades att uppgå till omkring 45,000 R:dr B:ko. Smärre slöjdexpositioner hade dessutom under denna tid hållits dels i Christinehamn i Mars månad 1834, på dåv. landshöfdingen af Wingårds föranstaltande, dels i Göteborg år 1836, i Chalmerska slöjdskolans lokal, äfvenledes till följe af

den dåv. landshöfdingen, H:r G. af Edenhjelm's uppmaning till Götheborgs och Bohusläns kongl. hushållnings-sällskap, samt slutligen samma år äfven i Carlstad under Pehrnesso-marknaden. — År 1846 tacktes Kongl. Maj:t, sedan rikets ständer året förut i underdånighet anmält, att de ansågo statens mellankomst för anställande af slöjdexpositioner vara nödig samt dertill anvisat ett särskilt anslag af 1,000 R:dr om året, för att under 3 års tid utgå, genom särskild nåd. skrifvelse till kongl. kommers-kollegium i nåder anbefalla, det en Svensk slöjdexposition under en tid af minst 1 och högst $1\frac{1}{2}$ månads tid skulle i hufvudstaden anställas, hvar till äfven utnämades en egen bestyrelse, bestående af 8 ledamöter, bland hvilka kommers-kollegii president, H:r C. D. Skogman, skulle vara ordförande och H:r professor Palmstedt sekreterare. Efter af denna bestyrelse gjord kungörelse och vänlig uppmaning till Svenska slöjdidkare af alla slag, att med sina tillverkningar deltaga i expositionen, försiggick slutligen denna från d. 23 Juni till d. 24 Juli 1847 i H. K. K. bertigens af Uplands palats (der äfven de trenne nästföregående större slöjdexpositionerna höllits) och antalet af insändare befanns slutligen bestiga sig till 243, äfvensom de insända slöjdprodukternas antal till 2,007. Expositionen hölls öppen för allmänheten hvarje söckendag, både för och eftermiddag, mot en afgift af 8 sk. B:ko, om söndagarne hölls den på vissa timmar kostnadsfritt öppen, särdeles för industri-idkare och deras arbetare, som på denna dag hade bästa ledighet att om de utställda produkterna taga kännedom. Till denna den första, af den offentliga makten i Sverige anbefallda slöjdexposition hade äfven utläningar iafunnit sig, såsom ifrån Danmark tvenne sakkunnige män, neml. H:r fabriksdirektören och etatsrådet O. J. Ravert samt H:r J. Hellman och ifrån Frankrike H:r Frédéric Marguerite, rådgifvare i tekniska ämnen vid Franska ministären för åkerbruket och handeln, alla i afsigt att om vår industriella verksamhet taga närmare kännedom. Värdet af de till denna exposition utställda industriprodukterna anses kunna uppskattas till omkring 57,000 R:dr B:ko och ett betydligt antal af dem fann redan under expositionstiden köpare. Såsom en brist vid den nu gjorda expositionen anmärkes dock, att vår vigtiga jernhandtering, som ensam utgör en högst betydande del af våra förädlingsnäringar, dervid icke alls var representerad. Samma var och förhållandet med flera andra industrigrenar, såsom cigarrfabriker, Eau de Cologne-, kort- och lackfabriker, kattunstryckerier, pappers- och sockerbruk, Norrländska och bu-lärfter m. m., hvar af prof eller insända produkter antingen alldeles eller i det närmaste saknades. Af bestyrelsens utsågs slutligen en pröfningsnämnd af 29 personer, för att jemte 3 af bestyrelsens ledamöter, enligt Kongl. Maj:ts nåd. föreskrift, granska och till erhållande af belöningsmedalj anmäla de slöjdidkare, som deraf syntes företrädesvis vara förtjente. 20 medaljer i silfver och 40 i bronx blefvo då af denna nämnd föreslagna till utdelning, äfvensom

ett omtämsande med loford tillerkändes flera industri- och konstidkare, hvilkas produkter ansågos förtjena denna ringare grad af utmärkelse.

Slöta moderförsamling, med annexet Karleby, ett konsist. pastorat af 1 kl. i Skaraborgs län, Skara stift, Wartofta härad och kontrakt, $\frac{3}{4}$ mil från Falköping. Hela pastoratet består af $76\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 309,919 R:dr. Slöta socken allena har en folkmängd af 1,096 personer och en areal af 4,582 tunn., hvaraf intet synes vara oländig mark. Jordmänen är bördig svartmylla, till en del sand, lermylla och mergel. Kyrkan, en af de vackraste i provinsen, började byggas 1787 och blef färdig 1794. I pastoratet har dessutom fordom legat 5 andra kyrkor. Smedby, Faleqvarna, Lofvene, Leaby och Saleby, således sju inom en half Svensk mil. När de blifvit raserade är obekant. Socknen, som gränsar intill Alleberget, lider af skogsbrist. De grafva trädrötter, som stundom träffas i marken, vittna dock om den skog här fordom stått, och hvaraf något fanns kvar ännu i börjen af 1600-talet. — Här inom ligger *Salebo* säteri (se detta ord), *Warkullen* eller *Walkullen* är en kulle, som, med temligen liten omkrets, reser sig till en lodrät höjd öfver den nedanför gående landsvägen. Den har tjenat till plats för vårdkasor, genom hvilkas antändande man varnade nejden för fiendtliga anfall. *Ingelsdalen*, flera hundra famnar i längd, tros förvara minnet af höfdingen Ingel, som stupat i slaget på Nyckelängarna, och *Hemminghögen* är en kulle, der en konung Hemming skall ha blifvit begravnen. En annan hög, *Krumpehög*, är af en sorgligare märkvärdighet, emedan den fått sitt namn af Christian Tyranns fältherre, Otto Krumpe, hvilken 1520 här for fram med mord och plundring. Han skall ha lockat en mängd bönder att samlas på detta ställe, der de alla blifvit nedgjorde. Adr. Falköping.

Smedby moderförsamling, med annexet Södra Möckleby, ett konsist. pastorat af 2 kl. på Öland, dess södra Mot och kontrakt, i Kalmar stift, $5\frac{3}{4}$ mil från Borgholm, består af 18 hemman, uppskattade till 47,041 R:dr, med en folkmängd af 518 personer och en areal af 6,272 tunn., hvaraf endast 8 äro kärr och oländig mark. Kyrkan är af sten, men liten och oansenlig. Inom socknen finnas två hamnar, *Gåsesten* och *Kildöenhall*. Man omtalar en fruktansvärd storm, som rasade här d. 20 Dec. 1824, och hvaraf 8 väderqvarnar inom pastoratet kullstjelpes. I socknen finnes en runsten och flera grifvbjörar.

Smedjebacken i Norrberkes socken i Dalarna och vid dess kyrka, är en icke obetydlig köping med ett faktori, och en stark handelsrörelse drifves här af handlande, som likväl äga burskap i Sätters stad. En för några få år sedan härstädes afviden handlande, J. Hagstedt, har, genom testamentarisk disposition, anslagit en summa af 53,333 R:dr 16 sk. B:ko till en arbetsinrättning för Norrberkes fattiga, så väl äldre och yngre, hvilka deraf kunde vara i behof.

Smedjegården. Detta häkte, som nu är Stock-

holms länsfängelse, der grofva missdådare förvaras, var, enligt Stockholms Tänkebok 1624, ett fängelse för tjuvar på sjelfva Stockholms slott, innanför förborgen; de brottslige skulle derifrån, under öfverhetens ögon, föras till afrättsplatsen. Redan Gustaf I och Johan III hade dock öfver denna inrättning yttrat sin missbelåtenhet, och år 1667 blef ändtligan stadgadt, att fängelserna på slottet och Smedjegården skulle flyttas dit, der de nu ligga (vid Rörstrandsgatan, i närheten af Barnhuset). Namnet Smedjegården åtföljde då fångarna dit; men Smedjegården på slottet kallades sedan Lilla Borggården. Dock gjordes vid denna flyttning det undantag, att brottsliga, som börde under konungens borgrätt och skulle straffas till lifvet, skulle på slottet både förvaras och derifrån till exekution utföras.

Smedstorp, annex till Qverrestads moderförsamling i Christianstads län, $1\frac{1}{2}$ mil från Cimbritshamn, består af $22\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 146,973 R:dr, med en folkmängd af 1,386 personer och en areal af 8,239 tunnland, hvaraf 320 äro sjöar eller kärr. Jordmänen äro goda, åker och äng bördig; skog, torvfjord och kalkstensbrott finnas inom socknen. Här ligger Smedstorps säteri (se nedanför). Adr. Ystad.

Smedstorp, ett berustadt säteri i ofvannämnda socken, $3\frac{3}{8}$ mtl. med underliggande $10\frac{1}{8}$ hemman skatte, $4\frac{1}{16}$ krono och $\frac{7}{8}$ kyrkohemman med en mängd torp, 3 mjölkvarnar, 1 stampvarn, någon, men otillräcklig, skog, fruktbar åker och fiske. Gården säges vara anlagd af Danske amiralen Anders Bing, hvars epitafium af marmor finnes i kyrkan. Sedan landet kom under Svenskt välde, förläntes egendomen åt Svenske officerare och deribland till general Faltzburg. Manbyggnaden beskrifves af Gillberg såsom bestående af 2:ne grundmurade tvåvåningshus och en liten flygelbyggnad af korsvirke. Med egendomen följde fordom patronatsrätt till församlingen, men hvilken numera är upphäfven.

Smedstorps jernbruk i Lilla Malms socken i Södermanland, smider, dels af eget, dels af köpt, tackjern, vid 2 härdar 550 skeppd stångjern, hvarför i hamarskatt betalas $5\frac{1}{2}$ skeppd. Afsättningsort är Stockholm. Bruksstämpeln ett ansigte inom halfmånan. Disponent: Hr L. G. v. Celsing.

Smedstorps säteri, 2 mtl. i Björketorps socken i Elfsborgs län, 4 mil från Götneborg och 3 mil från Borås, har en betydlig åbyggnad, stor trädgård och godt fiske i flera på ägor liggande sjöar.

Smek. Detta tillnamn gafs konung Magnus Eriksson, för hans eftergifvenhet emot Danska konungen Waldemar Atterdag, hvarigenom denne fick obindadt fullfölja sina planer på Skånes, Hallands och Blekinges underkuifvande, ehuru dessa länder blifvit inlösta till Sverige. Samma tillnamn gafs biskopen i Strengnäs, Andreas Johannis, emedan han lät sig af konung Erik och drottning Philippa, genom smicker och löften, öfvertalas att afsäga sig erkebiskopsvärdigheten, till hvilken han 1409 blifvit enhälligt och lagligen kallad, samt i det ställe

emottaga Strengnäs biskopstift, dit han icke blifvit kallad.

Smeviken är en gård i Mo socken och Bullarens härad i Bohuslän, der ett mindre lager lermergel och några fossila snäckor anträffas.

Smidem utaf jern och andra metaller voro kända af våra förfäder ifrån de äldsta bekanta tiderna, hvarföre äfven benämningen *Smed* är en af de få rent inhemska, som i vårt språk förekommer. Redan våra äldsta sånger och sagor omtala ypperliga svärd, smidda af konstfärdiga dvergar, hvarmed väl egentligast må förstås det i äldsta tiden inom vissa delar af landet boende folket Alferna. Minnet af en forntida ryktbar vapensmed och tillverkare af utmärkta guldprydnader, vid namn Waulunder, prisades länge af sången och folksägner. Äfven i Ossians gamla Gaeliska sånger berättas Fingals ypperliga svärd hafva varit förfärdigadt af en Skandinavisk vapensmed. Plogar, skärar och andra åkerbruksredskap smiddes i Sverige så långt tillbaka, som häfden vet omtala. (Om jernsmidets förhållanden i senare tider, se art. *Jern*.)

Smog, i gamla Svenskan detsamma som *cirke*, deraf *halssmog*, *hufvudsmog* (halskrage, hufva).

Smula, ett af annexen till Åsarps moderförsamling i Elfsborgs län, $1\frac{3}{4}$ mil från Falköping. Smula socken, hvaraf en större del ligger inom Skaraborgs län, Frökinds härad, består af $6\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 17,530 R:dr, med en folkmängd af 105 personer och en areal af 3,633 tunnland, hvaraf 33 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan är nedbruten 1830 och socknen sammanlaggen med Åsarp. På en runsten inom socknen läses följande skrift: "Kuli reste stenen efter Asbjörn och Juli, sin bustrus söner, Riddare, stridgode män, innan de vordo (slagne) döde i Österland." Vid *Rakabacke*, nära landsvägen till Skaraborgs länegräns, äro två böga stenar, utvisande stället, der en konung Raka skall vara begravnen. Adr. Falköping.

Smult vatten kallas då en seglare från en stormig och hög sjö kommer in i ett lugnare farvatten.

Smyle, ett fiskeläge i Östra Torps socken i Malmöhus län, med 19 gatubus, är den sydligaste ort i Sverige, belägen under 55 gr. 20 min. lat.

Smylta betydde fordom *klarna* och sades om himmelen, om vädret. Deraf ännu i sjömansspråket *smult väder*, *smult vatten*.

Småbarnsskolor, uti hvilka barn emellan 3 och 8 år samlas från kl. 9 till 12 f. m. och kl. 2 till 5 e. m., för att under ledning af en lärarinna tillöfvas att vara lydiga, sediga och uppmärksamma, äro bland senare tidens mest nyttiga och välgörande inrättningar. De späda barnen få härunder tillfälle att inhämta kunskapsämnen, som kunna vara passande för deras unga ålder, men all undervisning meddelas under lekar och joller, samt en stund hvarje timma få barnen fritt springa omkring efter behag. Sjelfva undervisningen är i dessa skolor icke hufvudsak, utan barnens sedliga värd, lämplig sysselsättning samt väckelse till ordning och uppmärksamhet, och denna uppföstran under

den vigtiga epok af människans lefnad, hvarunder hon oftast antager de böjelser och vanor, som följa henne hela lifvet igenom, måste nödvändigt medföra ett högst välgörande inflytande. Isynnerhet äro småbarnsskolorna förträffliga anstalter för fattig mans barn, hvilka annars, då ofta både fader och moder måste lemna hemmet, för att hvar på sitt håll genom arbete söka förtjena det dagliga uppehållet, ofta måste utan all vård och tillsyn stanna hemma eller ock stundom föra ett kringstrykande lefnadsätt, som begynner med tiggeri och oarter, samt slutas med uselhet och brott. År 1845 funnos redan i hufvudstaden trenne offentliga och tvenne enskilda småbarnsskolor för tillsammans omkring 300 barn. Dessutom voro uti flera större landsortsstäder dylika inrättade och deras antal tilltager årligen.

Småkonungar benämnas i hufvuden de regenter, hvilka styrde öfver särskilda landskap, såsom i det närmaste sjelfständiga konungar. De skulle väl egentligen lyda öfverkonungen, den så kallade Thiodkonungen, såsom sin öfverherre, men med tiden blef detta band af undergifvenhet allt lösare. Vid Ynglingaättens tid känner man, att särskilde dylika småkonungar funnos uti Tiundaland, Attundaland och Fjerdhundraland, i Upland, i Nerike, i Södermanland, i Westergötland, i Östergötland och i Skåne. Desse blefvo af den namnkunnige Ingiald Illråda utrotade och deras länder underkufvade. Troligen funnos många flera dylika småkonungar på samma tid, hvilkas namn historien icke antecknat. Efter Ivar Widfarnes tid uppstodo åter mångenstädes småkonungar, och dylika omtalas ända till nionde och tionde århundradena. De, som styrde öfver hela landskap eller fylken, voro de egentliga småkonungarne, i forntiden alltid benämnda fylkeskonungar, hvaremot den stora massan af andra herrar, hvilka, såsom gemenligen härstammande från konungsätt, äfven fingo konunganamn och benämndes härkonungar, häradskonungar, näskonungar, sjökonungar, icke styrde öfver någon större landsträcka, utan gemenligen endast hade sitt vikingabol och sin härflotta, med hvilken de svärmede omkring på plundring. De voro således egentligen endast kunglige prinsar, hvilka underhöllo sig med sjöröfveri.

Småland. Denna del af Götta rike kallades fordom *Ridgöthaland*, men lærer sedan fått namnet Småland deraf, att man ingenstädes träffade några större slätter, utan man måste här och der i skogarna bland hergen rödja smärre tegar, "små land." Det hade fordom sina egne konungar, bland hvilka förtjena nämnas Harald; dess måg Heidrecker, dennes son Angantyr och Hildebrand, jemnårig med Harald Hildetan. Det innehåller 279 qv.-mil och är deladt i trenne län: *Jönköpings*, *Kalmar* och *Kronobergs* (se dessa ord), hvilka sins emellan äro betydligt olika till naturförmåner och karakter. Några allmänna likheter finnas dock inom hela provinsen, både hos landet och folket. Sålunda är landet till en stor del bögre beläget öfver hafvet, än de på ömse sidor liggande landskaperna Skåne samt Öster- och Westergötland, och derigenom

på många ställen kallare än det till följd af sin polhöjd synes böra vara. Så t. ex. har kölden i Wexjö, som ligger 500 fot öfver hafvet, varit lika stark som i Stockholm, ehuru det är beläget $2\frac{1}{2}$ grad sydligare än hufvudstaden. Folkets flit och idoghet har emellertid ersatt hvad en njugg natur förnekat det, och Smälänningen anses vanligen flitigare, omtänksamare, bändigare, frommare och belåtnare, än hans grannar på ömse sidor. Dess näringsfång äro åkerbruk, isynnerhet boskapsskötsel, hvilken här är längre drifven än i de flesta rikets provinser, och bergsbruk. Skogarnas afkastning lemnar äfven ett icke obetydligt bidrag till invånarnes underhåll. Landet är till en stor del bergigt och genomskuret af strömmar och åar. De förnämsta strömmarna äro: *Emmån*, *Nissan-ån*, *Laga-ån*, *Helga-ån*, *Alster-ån*, utom åtskilliga mindre. Sjöarna äro: *Fregan*, *Flan*, *Helga-sjön*, *Möcklen*, *Vidöstern*, *Bolmen* och *Somen* med flera mindre betydliga. — Hertig Erik, Birger Jarls son, erhöill Småland till hertigdöme. I samma egenkap tillföll det Erik, Magni Ladulås' son, Erik, Magni Smeks son, och Erik XIV såsom prins. Gustaf III:s andre son, Carl Gustaf, erhöill titeln: Hertig af Småland.

Smålands Grenadier-Bataljon. Se: *Regementen*.

Smålands Grenadier-Bataljons uniform. Kask, med vapenplåt af den för lif- och hustruperna särskildt fastställda modell. Lägermössa, mörkblå, med gula passepoiler. Vapenrock, mörkblå, med gult foder; gul passepoil i kanten af kragen och fram från kragen ända ned, omkring uppslagen samt uppslags- och fick-kläffarne; å hvardera sidan af kragen 2:ne och å uppslagen 3:ne knapphål af guldgälön; gula kullriga knappar; epaulette-sleifer broderade i guld på mörkblått kläde. Epauletter af förgyld messing med en granat å nedre kanten, öfre delen ornerad med Medusæ-hufvud, till en del mörkblå klädesmattor. Skärp, långhyxor, värja och kapp, lika med indelta infanteriets. — *Sadeln* undering för officerarne af staben, lika med indelta infanteriet.

Smålands Husar-Regemente. Se: *Regementen*.

Smålands Husar-Regementes Korporalskola. Denna skola, som, de år då den äger rum, föregår vid Ränneslätt, sysselsätter sig hufvudsakligen med praktiska öfningar i tjenstens alla delar, och äsyftar att åvägabringa högsta möjliga färdighet deri; den tid, som sedan blir öfrig, användes, enligt befälhafvarens för skolan egen urskillning, till inöfvande i vissa theoretiska ämnen, som inom korporalskolorna äro vanliga, nemligen innanläsning, skrifning, arithmetik, kartritning och geometri.

Smålands Husar-Regementes uniform. Högmössa med guldgälön, guldtöfs i ändan af flygeln, kokard framtill, hvit plym af korta stratsfjädrar, guldpompon samt kordon med töfsar af guldbouillonier och blått silke. Hatt, trekantig. Plym, svart. Lägermössa, mörkblå, med träs och beläggningsnåre af guld och mörkblått redgarn. Päls, mörkblå, med svart bräm, fem rader

gula busarknappar, guldsnören och påls hållare af guld. Dollma, mörkblå, med gul krage och gula uppslag, guldhroderi; snören och knappar, som å pålsen. Frack, mörkblå, med gul passepoil å kragen och uppslagen; blå uppveck, 2:ne rader gula busarknappar; guld-aiguillette å högra axeln, en träs af matta guldbouillonier å den venstra. Knutskärp af mörkblått och gult silke med guldknutar, jemte kordon af guld och blått silke med guldbouillonstoffsar. Cartouche, af lakeradt läder, med vapenplåt; rem af guldgalon på blått kläde; gula beslag. Sabel med läderbalja och gula beslag. Värja. Sabelkoppel, jemte sabelaskremmar, af guldgalon på blått kläde och med gula beslag. Sabeltaska af lakeradt läder med gult saffiansfoder, jemte vapenplåt. Långbyxor, mörkblå, med en bred guldgalon och 2 guldsnören på hvardera sidan om densamma. Ridbyxor, mörkblå, med gul passepoil i yttre sömmarne. Chavader, mörkblå, med guldhroderi framtill och på sidorna. Biguèche, mörkblå, med blått foder och blå snören. Kappa, mörkblå, med gul klaff och gul passepoil å ståndkragen. Dansstöflor med guldbouillonstoffsar. — *Sadelmundering.* Engelsk sadel med baksvitta. Valtrapp, brokig, af ylletyg, omringad af blått kläde och ytterst en uddig kantning af gult kläde. Remtyg med snäckor. Pistolhölster af svart läder.

Smålands Infanteri-Regemente. Se: *Regementen.*

Smålands prestost, hvars godhet beror så väl af mjölkens myckenhet, hvaraf den beredes, som af ortens ypperliga bete, tillverkas på de så kallade ostmötena, vanligen hållna midsommardagen om aftonen, då, på grund af en gammal rättighet, presten äger att bekomma aftonens mjölk från socknens alla kor. Mjölkens silas i stora kar och ostarna blifva färdiga samma natt.

Smålands Privatbank. Se: *Privatbanker.*

Smålands stenar. Dessa utgöras af 15 cirkelrunda stensättningar i Westbo härad af Jönköpings län och äro belägna på en jemn plan, ej långt från Nissa-ån, nära ett torp på Wickelsbergs ägor. Den största af rundlarna har 30 alnars diameter, samt håller 22 stenar, som äro groft flisformiga och 2 å 3 fot höga; en annan rundel har blott 10 stenar och 26 alnars tvärlinea, men sterna äro 5 till 6 fot höga. Sådana rundformiga stenkretsar anses i allmänhet ha varit tingsbanor, men då här det i domkretsar vanliga 12-talet ingalunda är rådande, har äfven Sjöborg ansett namnet Smålands stenar häntyda på ett ställe, der Småländningar, Halländningar och Westgöthar plägar samlas till firande af någon slags högtid, eller någon lysande hyllning, som här, likasom vid Mora stenar, varit öffig. Denna förmodan vinner styrka deraf, att i den ofvan beskrifna rundeln af 26 fots diameter en större stenhäll finnes upprest, hvilken är fullkomligt lik de stenar, som arkeologerne anse vara bedniska offerbörd, nemligen $4\frac{1}{2}$ fot hög, kubisk och försedd med en ofvanpå jemn yta af 7 fots sidor. Midt emot Smålands stenar, öster om Nissa-ån, ser man på en sandkulle 3:ne större väl formade högar, i en sned triangelformig ställ-

ning till hvarandra, 3 till 4 alnar mellan hvarje. Dessa offerhögar, som hafva vid pass 40 fots tvärlinea, hafva måhända tillhört offeranstalten vid Smålands stenar och en bro har då sannolikt der varit lagd öfver Nissan.

Småläkning. Flera personer förekomma i våra häfder med detta namn. En **Arvid Småläkning** räddade konung Birgers son, Magnus, vid Hätunaleken 1306, och förde honom till Danmark. En **Knut Småläkning** var 1582 befallningsman på Westerås och en **Måns Småläkning** förekommer under åren 1602—1604 såsom slottslofven på Elfsborg.

Småmålaland diktas uti Samson Fagres fabelaktiga saga hafva varit ett långt upp emot nord, på ett uti hafvet utskjutande näs liggande land, hvarest folket aldrig blef mera än femton år gammalt, men deremot voro fullvuxna och födde barn redan vid sju års ålder.

Småvesulan (*Mustela vulgaris*) är ett 6 till 7 tum långt rofdjur, som i nordet ändrar färg efter årstiden, och är der hvit om vintern. Den vistas i stenrös eller jordhål invid gårdesgårdar, eller ock i lador, ibåliga träd, vid flodstränder och i jordbrinkar, samt anträffas så väl i de kallaste, som i de tempererade och varma trakterna af Europa och Asien. Tamd, är den mycket nygirig och ganska rolig, genom sin qvickhet i åtbörder och vändningar. Den äter icke blott tama och vilda foglar, utan äfven råttor, mullvarar och möss, till och med ormslår, ödlor och grodor, och förföljer dem helst nattetid. Äfven i dufslag gör den ofta stora förödelser, hvarföre man noga måste skydda dessa emot dem. Äfven ägg söka de mycket begärligt. Deras fiender äro kattor och hundar. Pelsverk deraf värderas föga.

Små tjuflar hängas, för de stora tar man hatten af, ett urgammalt ordspråk, som visar huru samhällsförhållandena i många fall varit sig lika förr som nu, huru rättvisan skipats både af lagen och opinionen, i äldre som i nyare tider. I Grubbs ordspråksbok uppräknas 27 särskilda ordspråk, antydande, huru man ej bör förakta det ringa, hvarken hos människor eller saker, hvarken i det goda eller i det onda. Ett af dessa är: *Små hus och höga ljus ha varit de gamlas välstånd*, hvilket så förklaras, att de gamla tyckte om små, varma och bekväma rum, men fulla visthus, hvilket utgifvaren här anser betecknas med ljus, ett ord, som förmodligen för rimets skull blifvit begagnadt.

Småögen är en ö i Bohuslänska skären, Sotenäs härad och Tossene pastorat, några mil ifrån Uddevalla. Denna ö har ett starkt befolkadt fiskeläge, som behos af Bohusläns mest kunnige, ordentlige och förmögne fiskare.

Smöraske-hofmän var ett öknamn, som förekommer i en på Carl IX:s tid utgifven smådeskrift, kallad *Fitt godt råd i Sverige*, och synes hafva haft afseende på de utspisnings- eller underhållsbref, som hofmarskalkarne i konung Johan III:s och sannolikt äfven i Carl IX:s tid meddelade hofbetjeningen, i kraft hvaraf dessa inkvarterade sig på kungs-

Del. III.

77

gårdarne, och ej allenast för sig och sitt folk, utan ock för vänner, gäster och fremmande, fordrade ur konungens kök och källare, samt af kungsgårdens underlydande allmoge, hvad de helst behagade.

Smörbakelser. Sådana läckerheter, på stället äfven kallade bladjakor, och gjorda af hvetemjöl med smör och ägg till ett tefats storlek, pläga af kvinnorna i Westbo härad, jemte annan traktering, medtagas i deras förningar till bröllopsgården, aftonen före der i orten tillställda bröllop.

Smörjelse. I tredje eller fjerde seklet af vår tideräkning infördes den seden, att, då någon skulle döpas, icke blott hans hufvud, utan ock kroppens öfriga lemmar smordes med olja, hvilket skulle tjena som en förberedelse till den heliga akten, och syftade derpå, att den döpte i och genom döpselen fördes till kamp emot satan, såsom Jesu Christi stridsman, på samma sätt som i forna tider kämparne i det gamla Rom eller Grekland plägade smörja sig, innan de uppträdde till brottning vid fäktarespen. Äfven i Sverige begagnades ännu vid reformationstidens början samma ceremoni vid barndop, på det sätt, att prästen, efter vissa till barnet framställda frågor, som af faddrarna besvarades, tog olja, gjorde dermed ett kors för bröstet och ett annat mellan skuldrorna på barnet och sade: "Gud, som af sine stora misskund dig till Döpselen kallat hafver, han smörje dig med glädjones oljo!" Detta bruk blef dock snart derefter afskaffadt. Men smörjelsen har dessutom äfven haft en annan betydelse. Apostlarne, som predikade uti judalandet, plägade nemligen smörja många kranka med olja, och bota dem. Ehuruval ett sådant botningssätt måste anses vara öfvernaturligt och sjelfva smörjelsen symbolisk, blef den dock omsider, inom den katolsk-kristna församlingen, ansedd som en helig förrättning, hvilken borde försiggå med dem som lägo i själtåget, och år 1438 fick den på mötet i Florenz sitt rum bland de egentliga sakramenten. Den skulle, efter de påfviskes förmenande, "gagna människorna i sista stunden af deras lefnad, afstryka syndernas öfverlefvor, tilldela och föröka Guds nåd, samt tjena själen till styrka." Detta var således upphofvet till den hos katolikerna brukliga yttersta smörjelsen. Men i Sverige har efter reformationens införande äfven detta blifvit aflagdt.

Smörklippen i Westbo. Detta namn har man gifvit åt Dannäs i detta härad belägna socken, der marken prunkar med rika bokskogar, i stället för de eljest i häradet allmänt förekommande moarnas furuträd. Dock visar mängden af fururötter i mossarna, att furuskogar äfven här fordom funnits. Jordmånen i Dannäs består af mer eller mindre grusblandad svartmylla; men oakadt socknens bördighet och rika tillgång på löfskog är ändock fattighjensantalet der störst i häradet.

Smörtionde. Sådant tionde utgår i Bobuslän, äfvensom i andra orter, med en mark årligen efter hvarje ko, som bonden på gården äger, hvilket beräkningssätt ingalunda har sin grund uti senare konventioner, utan i ett urgammalt bruk, hvilket upplyses af åtskilliga i pastorsarkiverna förvarade

pergamentsdomar från Danska tiden. Kadast på ett par ställen utgår denna utskyld efter en på hemmanen åsatt bestämd kvantitet smör, hvilket i alla afseenden synes vara det riktigaste. Det förstnämnda beräkningssättet gifver nemligen anledning till många underslef, ithy att bönderne ofta uppgifva ett mindre antal kor än de äga, och tyckas sålunda, i fullkomlig motsats mot hvad fordom skedde, nu för tiden, allt mer visa sin benägenhet att undanhålla presterskapet äfven dess lagliga inkomster.

Snafvunda socken, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Örebro län, Strengnäs stift, Sundbo härad och Kumla kontrakt, $4\frac{3}{4}$ mil från Örebro, består af $41\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 141,785 R:dr, med en folkmängd af 1,688 personer och en areal af 22,217 tunn., hvaraf 2,200 äro sjöar och kärr. Redan år 1314 omnämas "Snafvalunda" och förteckningen på socknens kyrkoherdar börjar vid slutet af 1500-talet. Kyrkan är ombyggd 1770. Marken är högländ och en mängd små vattendrag genomskära den åt alla håll, stundom upprinnande från 4 till 500 fots höjd. Sjön Anten, vid socknens södra gräns, ligger 383 fot öfver hafsvattnet. Inom socknen märkes *Tjellvestads* säteri, 3 mtl., som fått namn efter den forne landdroten Tjellve, hvars ättelög och griftsten visas här. Hans hustru hette Däfra, och efter henne skall Däfrasjön ha fått sitt namn. *Aspa* och *Ahlyrena* bruk ligga till en del inom socknen. Adr. Askersund.

Snafvunda qvarnar i Ånsta socken, ligga $\frac{1}{2}$ mil från Örebro. Här äro äfven flera sägar. Gevärsfaktoriets borrh- och sliphus hade här sin plats; men då faktoriets i Örebro upphörde 1798, förvandlades borrhuset till en vanlig smedja. Man har här funnit trippel.

Snakenborg, Gerhard, riddare och riksråd, var år 1367 höfvidsman på Axevall, då han samma år med konung Magnus i Stockholm upprättade ett fördrag. Nämnes under år 1386 såsom höfvidsman på Hästholm.

Snakenborg, Gustaf Laurensen, var 1434 höfvidsman på Kleckberga vid Kalmar och riddare. Samma år riksråd, då han i Stockholm, tillika med flera af riksens råd, underskref en skrift om konung Eriks af Pommern okristliga regemente och edsbrott. Var 1452 höfvidsman på Åbohus, då han underskref ett skiftesbref med Nådendals kloster, 1460 lagman i Tio härad, då han bland annat utgaf ett dombref för abboten i Nydala kloster på en gård. Var 1463 för andra gången höfvidsman på Åbohus.

Snakenborg, Laurens, var riddare och riksråd år 1435, då han i Stockholm bevistade och underskref förlikningen mellan konung Erik af Pommern och riksens råd. År 1438 bevistade han Telge möte, och 1440 var han ett af de Svenska sändebuden till mötet i Lödese, hvarest han ock med de Norska sändebuden slöt ett förbund d. 9 Febr. År 1441 slöt han ett förbund emellan Sverige och Norrige, och samma år i Kalmar d. 25 Juni ett annat förbund dessa begge rikerna emellan. År 1449 var han höfvidsman på Axevall, då han utgaf ett

stadfästelsebref på sin aflidne broder Ragvald Göstafssons testamente till Wadstena kloster på en i Ullene socken belägen gård. År 1450 underskref han dagtingan i Halmstad med begge rikens råds fullmäktige, och samma år var han bland deras antal, som styrkte konung Carl VIII Knutsson att lemna ifrån sig Norrige till Danske konungen Christiern. År 1466 deltog han i dagtingan uti Jönköping med konung Christierns fullmäktige om den gamla föreningen emellan Sverige och Danmark. Han förde i sitt vapen en grön sköld med en bjelke af guld, som gick snedt öfver skölden från venster till höger och uppå bjelken var en krypande orm afbildad.

Snakenborg, Magnus Laurensen, var fogat på Åbodus åren 1493 och 1494, då åtskilliga bref och befallningar till honom utfärdades af riksföreståndaren Sten Sture.

Snakenborg, Melena, dotter af riksrådet Ulf Henriksson Snakenborg till Fyllingerum och Norrnäs och dess hustru Agneta Knutsdotter (Lillie) till Ökna, föddes år 1549. Var hofdam hos Erik XIV:s syster, prinsessan Cecilia, och fick vid 16 års ålder medfölja denna på hennes besök hos drottning Elisabeth i England, i hvilket land hon äfven efter prinsessans afresa till Baden qvarstannade. Genom sin utmärkta skönhet och blomstrande ungdom, väckte hon uti sjelfva Elisabeths lysande hof ett så stort uppseende, att hon snart vann den stolta drottningens synnerliga tycke och hade den utmärkelsen, att blifva upptagen bland hennes hoffruntimmer. I sådan egenskap blef den unga och sköna Svenskan genom drottningens tillskyndan gift med markisen af Northampton, och åtnjöt genom detta äktenskap den hedern att komma i förbindelse med Englands förnämsta ätter. Sedan markisen af Northampton med döden afgått, utan att efterlemna några bröstarfvingar, trädde hans enka i ett annat gifte med en af drottning Elisabeths hofmän och ledamot af dess hemliga råd, Sir Thomas Gorges af Langford i Wiltshire, och i detta äktenskap blef hon moder till fyra söner och tre döttrar. Efter drottning Elisabeths död 1603 drog hon sig efterhand ifrån hofvet och blef 1610 för andra gången enka. Afled, efter ett långvarigt onkostånd, d. 1 April 1635, och ligger begravnen, vid sin senare mans sida, uti domkyrkan i Salisbury, under en präktig minnesvård, hvilken äldste sopen, Lord Edvard Georges, baron af Dundalk, låtit åt sina föräldrar upprea.

Snapphanar, så kallade efter det Tyska ordet "Schnappen", snappa, uppsnappa, benämndes under de Danska krigen på 1600-talet ett slags oregelbundna krigarehopar, hvilka gjorde de Svenska trupperna stor skada. De uppstodo först under 1644 års krig i Holstein och Ditmarschen, då Danska konungen Christian IV der begynte, hvad han sedermera fortsatte i Norrige och Skåne, att nämligen, i brist på tillräckligt antal soldater, locka bönderne till resning mot fienden. Snapphanarna uppförde sig vanligtvis med mycken vildhet och omensklighet. Flera gånger, då de lyckats att öfverraska och tillfångataga eller nedergöra Svenske

soldater, misshandlade de dem på det grymmaste, och roade sig bland annat med att afskära näsorna samt på annat sätt stympa liken. En mycket ryktbar anförare för Snapphanarna, först i Göinge i Skåne och sedan på Seland, under 1659 års krig var Sven Pålsson, hvilken var särdeles skicklig att under allahanda förklädnader, än som krigsvandrande krämare, än som klöckare, än som balt tiggarkäring o. s. v., smyga sig in bland Svenskarne och utspeja deras afsigter, för att sedan öfverraska och nedhugga de utskickade truppafdelningarna. Vildast rasade Snapphanarna, hvilka allmännast bestodo af bönder, ifrigt tillgifna Danmark, uti de fordna Danska landskaperna, Skåne, Halland och Blekinge, under konung Carl XI:s krig. I Juli 1676 lyckades de vid Loshult öfverraska och bortsnappa en stor mängd af konungens tillhörigheter, samt flera tunnor silfvermynt, ämnadt till Svenska härens aflöning. Deras förnämsta anförare voro nu den förut omnämnda Sven Pålsson, Ubbe på Frisholmen i Göinge och Nils Tideman på Hallandsås. Snapphanarna framforo äfven nu på det vildaste och omenskligaste sätt emot alla, som ansågos hålla med Svenske konungen. Vildhet och roflystnad voro mer än ofta driffjedrarna till deras företag. Deras ströfverier gjorde alla vägar osäkra och smärre Svenska truppafdelningar blefvo ej sällan af dem öfverraskade och på ett obyggligt sätt nedhugna. Sedan Carl XI segrat öfver Danskarna, sökte han både genom mildhet och stränghet hämma Snapphanarnas ofog. Personer utsändes att blidka och öfvertala folket till lugn och fredlighet. En kungörelse utfärdades, att för hvarje Svensk, som af Snapphanarna mördades, skulle socknen der mordet skett, böta tusen riksdaler, och hvar tionde, stundom hvar tredje sockenman, efter lottkastning, nedskjutas. Hvarken mildheten eller strängheten hjälpte. Snapphanarnas obyggligheter fortforo likafullt. Enskilde Svenskar blefvo gång efter annan öfverraskade, fångade, samt omenskligt stympade och nedskjutna. Hämden retade Svenskarne och skärpte straffen. I Februari 1677 blefvo 70 Snapphanar af Johan Gyllenstjerna steglade utaför Kristianopol. I socknarna Finja och Matteröd blefvo gårdarna brända och en stor hop af bönderne nedhugna. Vid slutet af året lät Carl XI återigen bjuda Snapphanarna frid och förlåtelse, om de höllo sig stilla, men fåfängt. Under året 1678 urartade Snapphanekriget till de vildaste och mest otyglade grymheter. Deras illbragder retade Carl XI så, att han i April 1678 lät bränna och förhärja nästan hela Örkeneds socken. Tagna Snapphanar blefvo på det grymmaste sätt aflifvade. Man spetsade dem på glödgade spjut tvärs igenom kroppen, och uppsatte dem så längs efter landsvägarna till skräck och varnagel. Blekinges skogar voro fulla af Snapphanar. Tjugo dylika blefvo i Sölvisborg tillfångatagne och dömda att hängas. Då bödel ej fanns för hädd, erbjöd sig en af dem att hänga kamraterna, om han sjelf skonades till lifvet, och detta verkställdes äfven uti den sedan länge s. k. *Snapphane-eken*. År 1679, då freden slöts, återvände

en stor del af Snapphanarna till sina boningar samt sökte nåd och förlåtelse hos Svenske konungen. Många fortsatte dock ännu länge efteråt det blodiga och vilda yrket.

Snarkills jernbruk i Silleruds socken i Wermland, smider vid en hård 450 skepp:d stångjern, hvarföretan bär idkas brännstålstillverkning samt ett betydligt spik- och manufaktur-smide. Hammar-skatten är $4\frac{1}{2}$ skepp:d. Tackjernet köpes. Afsättningsort är Götheborg. Bruksstämpeln är ett sammanbundet *IHR*. Äges af intressenter, men disponeras af Hr O. C. Groth.

Snart fånget, snart förgånget, ett forntida ordspråk, som visar huru de gamle misstrode den hastiga lyckan och de alltför lätta förvärfvsmedlen.

Snasa högar eller **hög**, ett fjäll i Jemtland, hvilket Hisinger anser äga Åreskutans höjd. Schubert säger, att det är betäckt af eviga snöfält och lyser öfver de andra fjällan, hvilka bilda en halfkrets omkring Ånnsjön.

Snackenborg, Jöran Ulfsson, herre till Norrnäs och Häberg, en son af Ulf Henriksson till Fyllingerum och Norrnäs, var 1604 hofmästare hos hertiginnan Sofia af Sachsen, 1607 och 1608 ståthållare på Leckö och 1609 ståthållare på Upsala slott.

Snackenborg, Jakob Jakobsson, till Stäffö, blef 1608 slottslofven på Kalmar slott under ståthållaren Hans Erikssons frånvaro. Utnämndes 1609 till vice amiral och fick följande året det uppdrag af konung Carl IX, att med åtta smärre skepp hålla farvattnet i Kalmar sund, så vidt möjligt var, fritt från fiender. Blef 1611 ståthållare på Kalmar slott och 1612 öfverste öfver allt Smålands rytteri och knektar. Gustaf II Adolf utnämnde honom 1621 till vice president i Svea hofrätt, och således fick han tjena sitt fädernesland både som krigsman till sjös och lands, embetsman och domare. Han dog år 1627.

Snell, Johan, hette den första boktryckare som fanns i Sverige. Han nedsatte sig omkring år 1483 i Stockholm, och anlade der det äldsta Svenska boktryckeri. På detsamma trycktes nämnda år den första bok, som blifvit utgifven i Sverige. Den hade till titel: *Dialogus Creaturarum moralizatus*, eller moraliskt samtal emellan djuren, och är prydd med flersfaldiga träsnitt. Ett exemplar af denna bok visas ännu på akademiska biblioteket i Upsala.

Snelleröds säteri, 2 mtl., i Färingtofta socken i Christianstads län, med underliggande $5\frac{3}{8}$ insockne och $5\frac{3}{8}$ utsockne fräsehemman, utom torp, har god åker och äng, tillräcklig bok- och eskog, 2 qvarnar och en såg, samt en vacker trädgård. Om dess ålder och anläggning har man ingen underrättelse.

Snellingeberg i Börstils socken i Upland, $1\frac{1}{2}$ mtl., ägdes 1625 af en Pehr Mattsson, men har sedan kommit under kronan, emedan drottning Christina år 1646 skänkte det till grefve Pehr Brahe, som bortbytte det mot en egendom i Tierp. Här anlades af ryttmästaren Gethe ett mindre linskäckverk.

Snibestugan. Se: *Woztorps* socken.

Snima betydde i gamla Svenskan detsamma som *nyligen*.

Snogeholms säteri, $1\frac{1}{4}$ mtl., i Söfde socken och Malmöhus län, har en enkel och föga betydlig, men täckt belägen åbyggnad vid en udde i den insjö, hvaraf stället fått sitt namn. Der har fordom legat en befästad borg, hvaraf några få lämningar ännu synas. På ön *Hagerholmen*, som ligger icke långt från gården, finnas, i ett bokträd, tvenne hjertan inskurna med året 1731, ett bevis, huru länge en sådan ristning kan förvaras i stammen af ett träd.

Snogerups säteri i Mälby socken i Vestra Göinge härad i Christianstads län. (Se: *Mellby*).

Snolisky, Georg Fredrik von, af en ifrån Schlesien härstammande ätt, skref sig herre till Sättra. Född d. 20 Dec. 1647, var han en son af Svenska envoyén till Regensburg, Georg Hansson von Snoilsky, hvilken af drottning Christina adlades 1651. Ingick i tjenstgöring vid kongl. kansliet, och blef 1681, såsom kommissions-sekreterare, samt sedermera såsom envoyé extraordinaire från Svenska hofvet anställd vid riksförsamlingen i Regensburg, hvarest han bland annat med mycken ifver arbetade på allianstraktaten med Hannover och Braunschweig-Lüneburg. Utnämndes sedan till kansliråd, och blef 1704 hofkansler. Dog d. 1 Mars 1705.

Snolisky, Johan von, en sonson till Georg Hansson Snoilsky, utnämndes 1769, såsom varande schouthynacht, eller som det nu kallas kontre-amiral, och R. af S. O. till riksråd. Blef samma år Kom. med St. K. af S. O. Upphöjdes 1770 till friherre och 1771 till grefve, men blef uti ingendera egenskapen introducerad på riddarhuset. Nedlade rådsemetet d. 27 Mars 1772, och afled d. 13 Mars 1787.

Snoken är en giftlös orm, som har hufvudet ofvamtill belagdt med plåtar och långt afsmalnande stjert, som utgör omkring $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ af kroppslängden. Tvenne arter förekomma i Sverige: *Allmänna Snoken* och *Slata Snoken*; den förra är ofvamtill svart eller grå med svarta fläckar, samt under svartblå med ett hvitt eller gult band längs åt nacken; den senare brunaktig med svartaktiga fläckar längs ryggen samt ett svartaktigt tvärband öfver nacken. Allmänna snoken håller sig helst på lågländta och fuktiga platser, samt besöker äfven säbodar och stundom människoboningar, gödselhögar o. s. v., emedan han älskar värmen; men den släta snoken vistas företrädesvis på högländta, torra, klippfulla, med buskar eller ljung bevuxna ställen. Den allmänna snoken kallas efter sina vistelseorter äfven *husorm*, *tomtorm* och *vattuorm*, och gifver, retad eller skräm, en vätska ifrån sig, som har en egen från lukt, hvilken stundom kan förorsaka äckel och kräkning. Bland Svenska ormar är han den största och blifver stundom ända till vid pass 2 alnar lång. Båda arterna lefva af möss, ödlor, grodor, maskar och insekter, samt ligga om vintern i ide under löfhögar, trädrötter, o. s. v.

Snoter, i gamla Svenskan detsamma som *talsam*, *snabbordig*.

Snotttra (myth.), en af Asynjorna. Prosaiska Eddan uppgifver henne såsom vettets och klokhetens gudinna och säger, att hvarje man eller qvinna som var klok och förständig kallades *Snotr*. Ling har dock i sitt herrliga poem *Gylfe*, betraktat Snotttra ur en helt annan synpunkt. Han kallar henne skämtets glada gudinna, och säger, att hon var alldeles för yr, för att ett ögonblick kunna sitta stilla. Detta tyckes strida mot ordet förständig, som Eddan nyttjar.

Snus- och Tobaksfabrikerna i Sverige utgjorde år 1842 ett antal af 82, vid hvilka tillverkades 2,450,918 skålp:d snus och 1,693,446 skålp:d diverse sorter tobak, till ett sammanlagdt värde af 1,206,722 R:dr. Den största fabrikationen bedrefs af Th. A. Aspelin i Stockholm med en tillverkning af 614,699 skålp:d, dernäst af J. F. Ljunglöf, äfven i Stockholm, med 500,934 skålp:d, samt af P. C. Rettig i Gefle med 344,000 skålp:d.

Snårestads socken, ett af annexen till Balkåkra moderförsamling i Malmöhus län, vid hafvet, $\frac{3}{4}$ mil från Ystad, består af 18 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 87,875 R:dr, med en folkmängd af 612 personer och en areal af 2,245 tunn., hvaraf endast 6 äro kärr eller oländig mark. Socken har i allmänhet god åker och äng, småskog och torfjord. Adr. Ystad.

Snårestads säteri, numera **Charlottenburg** i ofvannämnda socken, består af 4 $\frac{1}{2}$ mtl., har en betydlig åbyggnad af korsvirke, mycken och god åker och äng, anseelig skog och torfjord, lyder under Marsvinsholm. Vid södra sidan af Snårestads kyrkomur finnes en stor ättebög, hvarom berättas, att en kämpe, benämnd Sigurd Snåren Sven, der skall vara begravnen, sedan han stupat i enviget mot en annan stridsman vid namn Kampe. Efter den förstnämnde skola Snårestads gård och socken ha fått sina namn.

Snäckbankar. Sådana finnas lägrade på mycket olika höjd, såväl vid stränderna af Östersjön, som Vesterhafvet. Vid Östersjösidan träffar man dem på en höjd af nära 100 fot öfver hafsytan och vid Vesterhafvet träffas sådana, som ligga 350 fot högt öfver hafvet, och dessa hafva dock alla tillkommit under hafsytan. Man har anmärkt, att af de snäckbankar, som äro lyftade ur Vesterhafvet, bestå de öfverst liggande och således de, som först uppstigit ur vägen, af sådana arter eller former, som nu lefva i den kallare zonen, såsom vid Grönland och Spetsbergen; de nederst liggande af arter, hvilka nu lefva i det haf, som sköljer samma bergs fot, och de medlerst liggande äro blandade af arter, som tillhöra både spetsbergens kallare zon och Skandinavians mer tempererade. Professor Nilsson, efter hvilken vi anföra detta, anser dessa fakta tala för den åsigten, att de norra trakterna af Skandinaviska vallen småningom höjt sig och i en förhistorisk tid måhända varit helt och hållet försäinkt under hafsytan och kanske betäckt af is, men att dessa snäckbankar efter hand afsatt sig på sidorna af de ur hafvet småningom uppstigande bergen. Då

det deremot genom erfarenhetsrön blifvit ådagalagdt, att de sydliga trakterna af Skandinaviska vallen alltmera sänka sig, så synes denna omständighet i förening med flera geologiska och zoologiska data bevisa rigtigheten af den förmodan, att Skåne fordom varit landfast med Tyskland och utgjort den stora Germaniska kontinentens norra gräns.

Snäck-klöfver, **Blå** och **Gul**, jfr. *Luzern* (Medicago). Den senare arten äfven kallad *Linnés Hofro* (*M. falcata*) förekommer äfven vild i Sveriges sydligare landskaper och synes särdeles passande som foderväxt i kalk- eller mergelhaltiga trakter, der den länge kan bibehålla sig på samma plats och lemna dubbla skördar årligen.

Snäckor benämndes ett slags forntida långskepp, hvilka hade höga både fram- och bakstammar, samt således en viss likhet med en snäcka. På dem brukade man stundom äfven transportera hästar. Under medeltiden kallades ett slags krigsfartyg, af omkring 80 lästers dräktighet och bemannade med cirka 30 man, äfven snäckor.

Snäckringe härad i Westerås län mellan städerna Westerås och Köping, består af socknarna Munktorp, Svedvi, Ramnäs, Sura, Kolbäck, Rytterne, Säby och Berg, utgör tillsammans 369 $\frac{1}{4}$ hemman uppskattade till 1,866,133 R:dr, med en folkmängd af 10,630 personer och en areal af 142,769 tunn., hvaraf 5,040 äro sjöar och kärr. Detta härad utgjorde fordom Strömsbolms län. Här finnas väl inga egentliga bergssträckor, men deremot flera insjöar och vattendrag, hvaribland förnämligast Kolbäck-än; med hvilken de flesta vattenverk i trakten drifvas. Jorden är god och skogarna tillräckliga. Utgör med Tubundra och Siende häraden en lagsaga under Svea hofrätt.

Snäppan (Totanus) hör till Vadareslägtet, med höga men spensliga ben och lång bals, framtärna dels skilda, dels förenade med half simhud. Snäpporna hafva smal näbb och baktän rör vid marcken blott med spetsen. De äro flyttföglar.

Snö den Gamle uppgifves i den gamla fabelaktiga berättelsen Fundin Horegr såsom den fjerde regenten af en diktad urgammal nordisk konungaätt, hvilken, efter stamfadern Fornjoter, blifvit kallad den Fornjoterska, och hvilken skall hafva herrskat öfver nordlanden före Odins hitkomst. Snö den Gamle angifves der såsom en son till Froste Jokul (Isberget), samt fader till Thorre (Torr frost) Drifva, Fönn (kram snö) och Mioll (lös snö).

Snökonungen. Denna benämning tillades spefullt konung Gustaf II Adolf, då han först uppträdde att deltaga i trettioåriga kriget, af hofvet i Wien och kejsarens anhängare. Man skämtade bland hoffolket öfver den obetydliga konungen från Norden, som började våga en kamp mot sjelfva Tysklands mäktige och segerrike kejsare. *Snömajestätet*, sade man, tycker sig vara bält stort och starkt, men det skall förmålla till intet, då det kommer närmare den södra solen.

Snöptogen. Denna benämning brukade konung Gustaf II Adolf ofta på skämt gifva den tappra Åke Tott, hvilken, som konungen sade, alltid skulle gå förut och rödja vägen för de andra.

Snöregionen kallas de delar af jordytan, som, till följd, antingen af deras högländta läge, eller ock närmare grannskap till någondra polen, äro betäckta af en beständig snö. Den beständiga snöregionen vidtager i Skandinavien, enligt gjorda iakttagelser, under 60:de latitudgraden på omkring 5,800 fot öfver hafsytan, under 61:sta graden vid 5,600 fot, under 62:dra graden vid 5,300 fot, under 64:de graden vid 4,800 fot, under 67:de graden vid 3,900 fot, under 70:de graden vid 3,600 fot, samt under 71:sta graden vid 2,400 fot öfver hafsytan. Blott en ringa del af den nordiska halfön uppnår dock de höjder, som erfordras för att räcka inom den eviga snöregionens område. Granen upphör att växa 3,200 fot nedom gränsen för den beständiga snöregionen. Sik och Harr saknas i vattnen, belägna vid denna höjd. Blåbären komma der ej väl fort. Högre går ej björnen. Kärren antaga ett högst ödsligt utseende. Kornet har upphört att mogna; men små gårdar, hvilkas innevånare lifva af fiske och boskapsskötsel, finnas ända till 2,600 fot nära snögränsen. Tallen upphör 2,800 fot, och björken 2,000 fot nedom den eviga snön. Rödingen är den sista fisk, som trivdes i så högt belägna isjöar. Ännu 1,600 fot ifrån snöregionen finnas buskar, svartaktigt ris af dvärgbjörken; bjortron mogna der, men ej högre. Pilfrasen besöker ännu dessa höga trakter. Därefter upphöra äfven alla buskar; backarna betäckas af mera bruna än gröna fjällörter; de enda bär, som mogna, äro kråkbär. Högre än 800 fot nedom snögränsen sätter ej gerna Lappen sina tält. Snön inom den eviga snöregionen liknar icke vanlig snö; den är af den beständiga kölden liksom beröfvad all fuktighet.

Snösparfven (*Emb. nivalis*) är en sparfart, som har de mellersta vingpennorna och äfven en del af stjärtpennorna hvita och uppehåller sig om sommaren i de nordliga trakterna af Skandinavien, bland Lapplands och Norrrikes fjäll; om vintern deremot flyttar han ned till rikets södra landskap och håller sig mycket på marken, der han hoppar omkring att plocka frön eller spillda sädeskorn. Lefver eljest om sommaren af insekter.

Snöstorps moderförsamling med Trönninge annex, ett reg. pastorat af 2 kl. i Götheborgs stift, Tönnesjö härad och Laholms kontrakt, $\frac{1}{4}$ mil från Halmstad, består af 39 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 125,290 R:dr, med en folkmängd af 1,425 personer och en areal af 16,107 tunn., hvaraf 390 äro sjöar och kärr. Sockenens har haft åtskilliga namn, såsom *Snidstorp*, *Snidstrup*, m. m. Jordmånen är af medelmåttig godhet, åkern likväl bättre än ängen. Den tång, hafvet uppkastar, måste genast bortföras, emedan den eljest öfverhöljes af flygsanden, hvilken mycket besvärar trakten, sedan all skog blifvit utbuggen. Ännu 1804 fanns likväl något deraf i behåll. Kyrkan är byggt af sten med torn. Inom socknen ligga *Skedala* säteri, 2 $\frac{1}{2}$ mtl., har en vacker åbyggnad. *Snidstrup* var fordom ett säteri, hvaraf några spår ännu finnas, men som blifvit flyttadt till Klackarup i Öfraby socken. Slaget vid Halmstad käm-

pades här emellan Fyllebro och Kistinge. På sistnämnde gårds ägor står den s. k. Lytzwostenen, der den tappre Danske öfversten Lytzwostupade, sedan han länge försvarat sig (se: Segern vid Halmstad). Till fornlemningar höra en s. k. andaktsvård, bestående af uppresta stenar, bildande en fyrkant, och der sägen, som på så många andra ställen vill förlägga en forntida kyrka; flera ättehögar och 6 *Restestener*, som allmogen kallar dem, hvaraf den högsta, som numera kullfallit, är 6 aln. hög och nära 3 aln. bred. Ett annat äldersminne är *Solaberget*, der en sköldmö vid namn Sola skall ha haft sin borg, hvarefter några obetydliga lemningar ännu finnas. Adr. Halmstad.

Snösk, järnbruk, i Jerna socken, privilegierades 1811, vid *Snödhylta*, som anlades redan 1599. Belägenheten är emellan vattendraget af Storsjön och Westerdalselven. Här smidas vid 2 hårdar 900 skeppd stångjern, hvarföre betalas i hamnarskatt 9 skeppd. Dessutom idkas här ett betydligt lie- och annat manufaktur-smide, hvilket till en stor del afsättes i Norrige, men stångjernet i Stockholm. Liesmidet för vattenbammare drifves efter en af öfverdirektören Hagström förklarad metod; äfvenså smidet af jernlinor. Bruket äges af stora Kopparbergs bergslag. Brokastämpeln är bergslagets vanliga stämpel, sådan den synes på de s. k. Falupoleterna och 2 ikorslagda pilar med bokstäfverna M. Ö. F.

Socken är ett urgammalt namn på landets indelningar i afseende på kyrkoväsendet. *Sokn*, *Kirkusokn* omtalas redan i landskapslagarna. Ordet har man velat härleda af *sokia*, söka; *kirkusokn* skulle då betyda besökande af samma kyrka. Häraderna hade fordom en hufvudkyrka och flera mindre för särskilda delar af häradet, troligtvis från början tolf. Sedermera hafva med ökad folkmängd och utspridd odling socknarnes antal ökats, och deras storlek blifvit mycket olika. För närvarande finnas uti Stockholms stad 8 territorialförsamlingar, som svara emot socknar på landet; för öfrigt äro socknarna i allmänhet större i skogsbygden, der stundom, såsom i Norrland och Dalarne, en enda socken kan vara af betydlig omkrets och innefatta 10—12,000 och ännu flere invånare. Fera socknar utgöra ofta ett pastorat, eburn med särskilda kyrkor. I sådana fall hafva de gemensam kyrkoherde, och en del af dem äfven gemensam komminister, men på andra ställen finnas åter särskilda komministrar för hvarje socken inom pastoratet. Socknarnas antal ökas efter hand, genom delning af stora socknar; stundom hafva äfven de små socknarna blifvit sammanslagna med gemensam kyrka. Pastoraternes antal är som följer: i Upsala stift 161, Linköpings stift 146, Skara 114, Strengnäs 102, Westerås 93, Wexjö 90, Lunds 226, Götheborgs 100, Kalmar 42, Carlstads 42, Hernösands 83 och Wisby 44.

Sockenbud kallas de sjukbesök som presterskapet aflägger på kallelse af den sjuka eller dess omgifning, för att bugna den sjuka eller döende med religionens tröst. Vanligen äro dessa besök förenade med den heliga nattvarens meddelande.

Det är en ovillkorlig rättighet för dödssjuka personer att erhålla besök af presten. Den prest som försummar eller utan stort förfall vägrar att infinna sig i sockenbud pliktar ett halft års lön första och andra gången, och om det händes tredje gången förlorar han embetet. Förbindelsen att infinna sig gäller lika mycket, om än den sjuke är behäftad med dödligt smittande farsot, ty den religiösa trösten får aldrig i något fall förmenas den sjuke och döende. Äfven fremmande trosförvandler hafva rättighet att påkalla Svensk prest för sådant ändamål, och prestens åliggande är då att framställa allmänt kristelige förmaningar, utan att qvälja den sjukas samvete med religionstvister. Dessutom åligger det presterskapet att, äfven utan särskild kallelse, flitigt besöka sjuka och döende, särdeles uppenbara syndare, för att söka väcka deras hjertan till bättring.

Sockenhandtverkare. Se: *Gerningsmän.*

Socken-Lapp. Detta namn har man gifvit åt Lappar, som vid socknarne i Norrland eller äfven Helsingland äro angagerade såsom afdragare, professorer och dylikt. Lappar hafva der så allmänt kommit att användas till sådant yrke, att till och med en eller annan Svensk, som har sådan handlangare-befattning, på dessa orter kallas Socken-Lapp. Anledningen härtill är sannolikt den, att då Lapparne fordom mera och vidsträcktare än nu ströko omkring landet och tiggde, utgäfvos flera gånger, såsom 1720 och 1723, kongl. förordningar om att behörigen tillhålla de besvärliga gästerna och beledsaga dem tillbaka öfver gränsen, hvilket då sannolikt föranledt en hop af dem, någon här och någon der, att i socknarne antaga dylika tjänst, för att derigenom få något försvar och blifva socknens Lappar. Sälunda har denna klass af Lappar nu bildat sig till en egen afdragare-nation, som i allmänhet blott inom sig ingår giften och synes blifva lika evig som judar och zigenare. En stor del af dessa socken-Lappar äro dock nu kände som idoga menniskor och händiga, isynnerhet till korgarbeten af tågor.

Sockenmagasiner. Genom kongl. brefvet af d. 6 Apr. 1842 har blifvit stadgadt, att för värden och förvaltningen af sockenmagasiner andra bestämmelser i allmänhet icke äro erforderliga, än som på menigheternas egna öfverenskommelser få bero, att då förslag till nya reglementen för sockenmagasiner eller till ändringar eller tillägg i redan af Kongl. Maj:t fastställda reglementen för sådana inrättningar hädanefter ifrågakomma, på landshöfdingen må bero att förslagen pröfva och, så vidt det med lag och laga stadgar är förenligt, till efterrättelse fastställa.

Socken-nämnder inrättades genom Kongl. Maj:ts nämnda förordning d. 29 Aug. 1843. En sockennämnd bör finnas i hvarje socken eller åtminstone i hvarje pastorat. Den utgör en municipalmyndighet för värden af åtskilliga ekonomiska och politieangelägenheter. Så är t. ex. uppsigten öfver hälsövärderna, som förut ålegat kyrkorådet, öfverflyttad på sockennämnden. Denna nämnd väljes af församlingen med så stort antal ledamöter, som

församlingens storlek anses kräfva, och hvarje ledamot är underkastad nytt yal hvartannat år. Hvar och en välfrejdad person, som äger rösträtt i sockenstämma, är också valbar till ledamot i sockennämnden. Förtroendet att vara ledamot i nämnden innebär tillika ett åliggande, som ingen utan giltiga skäl äger rätt att undandraga sig. Sockenstämman pröfvar sådana afsägelser, utom när de göras af embetsmän, som hindras af sina tjensteåligganden, eller af sådane personer, som äro öfver sextio år gamle eller redan tjenstgjort tvenne år i nämnden. Ledamöterna väljas från olika distrikter inom socknen och hvar och en är ordningsman inom sitt distrikt. Sockennämnden utgör en verkställande kommunalmyndighet, åt hvilken församlingen kan uppdraga sådana ekonomiska ärenden, som icke tillhöra någon viss embetsmans befattning. Sockennämnden handlar oberoende af församlingen, men är ansvarig för utförandet af de skyldigheter, som författningarna ålägga församlingen, men som blifvit sedermera uppdragna åt nämnden. För om händelser hafvande penningar ansvarar den inför sockenstämman. Sockennämnden vakar öfver ordning och sedlighet, samt kan pålägga böter för uppenbara förseelser deremot, i de fall der böter finnas stadgade genom författningar. Den har således äfven en viss dömande magt. Klagomål öfver dess beslut pröfvas af landshöfdinge-embetet.

Sockenstämma kallas de sammankomster för kommunalärenden som hållas af alla socknens invånare, hvilka äga eller bruka fastighet, eller njuta lön eller idka något yrke och draga bevilling dertill. Rösträtt räknas efter hemmantal, der sådant finnes äsatt, i annat fall efter bevillningsförordningens andra artikel, på det sätt, att ett visst bevillningsbelopp svarar emot en viss hemmansrymd. Rösträtt kan äfven utöfvas genom fullmakt; vid paria vota gäller ordförandens mening. Ordföranden åter är alltid församlingens pastor eller den hans tjänst förrättar. Han ansvarar tillika för protokollets riktighet, och meddelar protokollsutdrag, när sådant så äskas. Sockenstämma hålles alltid en gång vår- och en gång hösttiden, samt dessutom när omständigheterna så fordra. Dess sammankallande kan äskas af magistrat, kronobetjent, sockennämnd eller enskilda ledamöter, men ordföranden pröfvar, huruvida skäl är för handen att anställa sockenstämma. Begäres den af landshöfdinge-embetet eller domkapitlet, får dess sammankallande icke vägras. Sockenstämman besluter i en mängd allmänna angelägenheter och utväljer kommunal-tjenstemän såsom sockennämnd, skoldirektion, kyrkovärddar och kyrkobetjening. Till dess befattning hör att granska kyrkans och skolans räkenskaper, värden af kyrkans egendom, kyrko- och prestgårdsbyggnader, öfverenskommelser om presterskapets rättigheter, brandstodsföreningar, fattigförsörjningen. I alla dessa och dylika mål kan sockenstämman gifva föreskrifter, och äfven hos embetsmyndigheter begära föreskrift om böter, för öfverträdandet af dess beslut. Den kan äfven besluta allmänna afgifter. Öfver sockenstämmobe-

slut kunna klagomål anföras hos domkapitlet eller landsböfdinge-embetet, allt efter sakens beskaffenhet.

Sockerraffinering. År 1842 funnos i Sverige 25 sockerbruk, hvilkas tillverkning utgjorde tillsammans 9,416,881 skålp:d socker och 3,713,079 skålp:d sirap, till ett sammanlagt värde af 2,833,062 R:dr. De största kvantiteterna bereddes vid Carnegies verk i Götheborg med 4,143,600 skålp:d, samt vid ett annat sockerbruk dersammastades, tillhörigt bolaget L. E. Magnus & Cii, till ett belopp af 1,383,720 skålp:d. I Stockholm ägde det s. k. Brunkebergs-bolaget största tillverkningen, neml. 822,754 skålp:d. I Landskrona fanns då ett särskildt sockerbruk, hvarest af hvitbetor tillverkades 5,901 skålp:d socker och 32,311 skålp:d sirap. Samma år införetullades 16,264,960 skålp:d råsocker, och exporten af raffineradt socker uppgick till 1,105,650 skålp:d.

Sockne-beskrifningar och **Sockne-kartor** finnas på vissa orter ibland kyrkornas handlingar. Det är dock icke någon skyldighet för pastor att ombesörja sådana. Men de finnas här och der, stundom i manuskript från äldre tider och förtjena mycken uppmärksamhet af sornforskaren.

Socknegång kallades fordom af Djeknarne eller den studerande ungdomen årligen företagen vandring kring landsbygden, för att i dervarande gårdar upphämta understöd till studiernas fortsättande. De lämnade bidragen utgjordes dels af penningar, dels af matvaror, ljus, klädespersedlar m. m. och många fattiga djeknar fingo härigenom större delen af sina behof fyllda. De hade härtill laglig rättighet och socknegången ansågs ingalunda för något tiggeri, hvarföre och kongl. förordningen d. 28 Juni 1692 stadgar: "att inga tiggarpojkar, utan endast indelta djeknar skulle få sjunga för allmogens dörrar." Bidragen utgingo icke heller efter hvar och ens välbehag, ty det var en bestämd taxa, huru mycket hvar och en hemmansägare skulle betala. Gemenligen gafs dock öfver taxan, särdeles åt de djeknar, som lyckades att göra sig intressanta, så att, då de, som det hette, gingo omkring och uppteblade sina socknar, de vanligtvis fingo vida mera, än de hade rätt att få. Vid hvarje lästermins slut, således i äldre tider fyra och sedermera två gånger om året, fingo djeknarne anvisning af hvilken socken en hvar skulle få uppbära denna afgift. Hvarje djekne erhöi då af skolans eller gymnasiets rektor ett s. k. *Socknebref*, på Latin, ställt till socknens pastor, och hvori en lång jämförelse förekom mellan djeknar och slitiga myror, som draga till stacken. Detta blef alltid först öfverlemnadt till pastorn, hvilken nästa helgedag på predikstoln offentligentligen utlyste uppbördsdagen, ofta med en välvilig uppmaning till frikostighet. Stundom anställdes före socknegångens början på kyrkogården i den stad, der skolan var, en offentlig *Socknemarknad* bland djeknarne, då de, som helst ville uppbära vissa socknar, tillhandlade sig rättigheten dertill af dem, hvilka fått dem på sin lott. Socknarna voro indelta i *Försocknar* och *Eftersocknar*, de förra inbringade mest. På dessa

uppbördsfärder åtföljdes vanligen tvenne djeknar. Det tillgick just icke alltid så ordentligt och sedligt, som det borde, under socknegången, och ännu finnes bland allmogén många berättelser om djeknarnas härvid begångna flersaldiga skalkstycken. Regeringen insåg och slutligen att detta kringstrykande lif icke var någon god uppfostran, och började dertföre efterhand förbjuda den ganska gamla socknegången. Redan på mötet i Örebro 1529 blef det djeknarne förbjudet "att gå allt för länge på bygden efter deras allmosor" och genom riksdagsbeslutet 1624 förbjöds socknegången, "såsom ett stort hinder för ungdomens studier, samt en rot till allabanda odygd, lättja och tiggeri." Socknegången fortfor dock äfven sedan, och kongl. brefvet d. 4 Nov. 1695 säger uttryckligen, "att det icke må betagas djeknarna, att sjelfva besöka församlingarnas invånare och således upphämta deras del." Ändtligen afskaffades socknegången på 1770-talet, genom en kongl. förordning, och det uppdrogs åt kronofogdarne att indriva *Socknepenningarna*, eller, såsom de äfven kallades, *Djeknepenningarna*, hvilka sedan skulle fördelas bland den studerande ungdomen.

Sockne-predikant eller **Sockne-adjunkt** kallas de prester, som biträda det ordinarie presterkapet i dess embete. Sådane äro till största delen beordrade af konsistorium, såsom pastorer och komministrars enskilda biträdare. Men på vissa ställen finnas äfven adjunkter, som församlingen lönar, särdeles i pastorater, som bestå af många kyrkor. Dessa äro de som egentligen kallas *Sockne-adjunkter*.

Socknestuga kallas det rum, der sådana sammanträden, som äga rum socknevis ibland menigheterna, anställas; der hållas isynnerhet socknestämor. Socknestuga bör enligt författningarna finnas i hvarje socken.

Soem, Konstantin, son af bagare-äldermannen Anders Soem i Stockholm, ägde en för sin tid utmärkt skicklighet i kirurgien. Blef 1675 antagen till regementsfältskär vid Österbottens manskap och tjenstgjorde i sådan egenskap uti Skåne under Danska kriget, då han tvenne gånger blef tillfångatagen och dervid hade det missödet att förlora all sin egendom. Praktiserade sedan flera år såsom kirurg utrikes, mestadels uti Ostindien och Westindien, och erhöi 1684 af doktor Reusch i Amsterdam ordentligt mästebref i kirurgien, hvilken vetenskap han sedan uti nämnda stad en lång tid utöfvade. Hemkom 1704 till sin födelsestad Stockholm, der han önskade bosätta sig och idka praktik, men detta mötte mycket motstånd, ty barberare-embetet eller kirurgiska societeten i nämnda stad lade sig deremot och ville ej medgifva honom rättighet att der praktisera såsom kirurg, med mindre han underkastade sig ny examen och skaffade sig något ledigt ampt (barberarestuga) i hufvudstaden. Uppå hans bäröfver hos konung Carl XII anförda underdåniga besvär, blef genom kongl. rådet den resolution meddelad, att arkialter Hjärne samt några ledamöter af collegium medicum och de förfarnaste mästare i barberare-

embetet skulle med honom anställa en kirurgisk "discurs", men ehuru denna aföpp till hans synnerliga beröm, så att han i protokollet antecknades hafva en ogemen skicklighet i yrket, till följe hvaraf han äfven erhöill nådigt tillstånd att såsom kirurg få sätta sig ned i Stockholm, fortfor dock embetets motsträfvighet, hvarföre och dess ledamöter på konungens uttryckliga befallning uppkallades i kongl. kansliet, der de blefvo strängeligen varnade för dylika förgripelser, och tillika anbefallda att bereda utväg för Soem att få tillhandla sig ett ledigt amt. Kallades 1707 till fältskär vid Danviks hospital och befordrades 1711 till stadsfältskär i Stockholm. Jemte de göromål, som åtföljde denna befattning, uppdrogs honom med tiden äfven att bestrida läkare-befattningen vid allmänna barnhuset och slutligen likaledes primariekirurgssysslan vid kongl. amiralitetet i Stockholm, hvilka alla uppdrag han med utmärkt nit och skicklighet fullgjorde. Afled år 1727.

Sofia, en dotter af Sverker den gamles gemål Richissa, men osäkert om hon födt henne med Sverker eller med sin förste man, den Kiowska fursten Walader, i hvilket sednare fall hon endast varit konung Sverkers stufdotter; blef förmäld med Danske konungen Waldemar I, hertig Knut Lavardsson.

Sofia, en dotter af konung Carl VII Sverkersson, blef förmäld med hertig Henrik af Mecklenburg.

Sofia, en dotter af Danske konungen Erik Plogpenning, förlofvades 1258 med Svenske konungen Waldemar, då påfven Alexander IV lemnade sitt apostoliska samtycke härtill, och medgif att de måtte bygga äktenskap med hvarandra, änskönt de voro i tredje skyldskapsleden beslägtade. Förmäningen skedde 1263 i Jönköping, vid hvilket tillfälle den unga drottningen äfven kröntes. Vid bilägrat lemnades henne i bemgift städerna Malmö och Trelleborg. Den öfriga hemföljd, som hon förde med sig, beskrifves i rimkrönikan såsom ganska präktig, och det säges att hon medhaft många tunnor fulla med guld och silver. Hennes skönhet, qvickhet och behag prisas storligen, och i glädjen öfver detta giftermål samt till att för alltid bevara äminnelsen deraf, utgif konung Waldemars fader, Birger Jarl, en allmän förordning att dädanefter syster alltid skulle taga arf till hälften mot broder. Då år 1273 hennes gemål, konung Waldemar, hade sitt förtroliga umgänge med hennes syster, den sköna Jutta, och detta blef allmänt känt, var drottning Sofia länge otröstlig, samt förlorade mycket af sin förra munterhet och färging. Hon skildras i gamla handlingar såsom ganska herrsklysten och fäfång, samt säges mycket hafva bidragit till oenigheten emellan konung Waldemar och hans båda bröder, hertigarne Magnus och Erik, hvilka hon spefullt plägade benämna Magnus Kittelbotare, och Erik Allsintet. När slaget vid Hofva stod, 1275, var drottning Sofia hos konungen ett stycke derifrån på Ramundaboda, och just sysselsatt med att spela schack, då en sårad riddare i hast ditkom och förkunnade den hotande faran. Hon flydde då skyndsamt undan till närmaste kloster. Sedan

Waldemar blifvit afsatt, hade hon svårt att gifva sig tillfreds och sökte flera gånger att uppägga honom till bänd och missnöje. Om hösten 1277 begaf hon sig till Danmark. Hon dog år 1286.

Sofia, en dotter af Svenske konungen Waldemar, säges år 1295 hafva blifvit förmäld med Danske prinsen Erik, hertig af Langeland.

Sofia, konung Gustaf Wasas fjerde dotter med Margaretha Lejonhufvud, föddes i Stockholm d. 29 Okt. 1547, förmäldes d. 4 Juli 1568 med hertig Magnus III af Sachsen-Lauenburg. Äktenskapet blef olyckligt. Hertig Magnus förde en utsväfvande lefnad, missbehandlade sin gemål och förvisades slutligen ur riket, hvarefter han för upproriska stämplingar mot sin broder, den regerande hertigen, blef insatt i fängelse, der han dog 1603. Hans gemål, hertiginnan Sofia, förde ett stilla lif på Ekolsund, der hon afled natten mellan d. 16 och 17 Mars 1611 och ligger begravnen i Strengnäs.

Sofia Albertina, dotter af Svenske konungen Adolf Fredrik och drottning Lovisa Ulrika, föddes i Stockholm d. 8 Okt. 1753. Valdes d. 20 Sept. 1767 till coadjutrice af abbotstiftet Qvedlinburg, och blef år 1787 vald till abbedissa derstädes. Vistades sedan stundom i Qvedlinburg, men för det mesta i Sverige, öfverlefde sin ätts störtande från thronen med Gustaf IV Adolf och utslocknande med Carl XIII, samt dog, efter en långvarig och stilla lefnad, d. 17 Mars 1829.

Sofia Magdalena församling, eller såsom den vanligen benämnas Sollerön, är en socken, belägen på en ö i sjön Siljan i Dalarne, och blef eget pastorat, afskiljdt från Mora, under konung Gustaf III:s tid, efter hvars drottning den sedan fick namn. Socknens arealvidd är inalles circa 109,790 tunn., hvaraf en betydlig del åker och äng, och nästan all skogsmark ligger på fasta landet. Ön håller i längd ungefär $\frac{3}{4}$ och bredd $\frac{1}{2}$ mil. Jordmänen, som är mycket stenbunden och kalkhaltig, frambringa bättre spannmål än de flesta nordligare Dalsocknarne, och den är, genom sitt läge och de omgifvande vattnen, skyddad emot de i denna ort eljest så förstörande nattfrostrarna om hösten. Fruktträd af äpplen, päron och körsbär trifvas här, och odlas icke obetydligt. Kalkbrott äro här på åtskilliga ställen. Socknen har inga betydligare egendomar eller herregods, utom prestgården är här allenast ett militär-boställe, förut kapiteus- nu fanjunkare-boställe. I afseende på skatt, utgör socknen 22 soldat-rotar. Kyrkan, byggd af sten midtpå ön och på dess högsta spets, är stor och en af de vackraste i orten, grundlades 1780 och blef färdig 1785. Af drottningen, hvars namn hon bär, har hon blifvit begåfvad med dyrbart och vackert komunion-silver. Invånarnes antal, som alltjemt tillväxer, uppgår till 1,560; de hafva alla sina bostäder på ön, ehuru de under sommaren tidtals flytta till sina s. k. fäbodas på fasta landet, der de hafva sina egentliga betesmarker. Deras förnämsta binäring är båtbyggeri, hvarnti de hafva erkänd skicklighet. Klädedrägt, äfvensom öfriga bruk och plög-

seder är i det närmaste lika som i Mora. Utom de vanliga hvita skinnkläderna, under kalla årstiden, aytta karlarne allmännast hvita vadmalserockar med blå uppslag, och qvianorna likadana tröjor. Vid bröllop bära likväl männen ofta blå rockar, äfvensom vid barnsöl och andra högtider unga qvinnor äro klädda i gröna tröjor, med gula sömmar och kanter, samt röda uppveck vid händerna. Trolofningar ske alltid en viss årstid, nemligen vid slutet af julen; de anmålås och bekräftas korrt derefter hos presten, hvarefter bröllop följer i Mars eller April. Graföl hålles sällan den dag begrafningen sker, utan oftast flera månader efteråt, när det faller sig lägligt. I sydväst, vid pass $\frac{3}{4}$ mil från kyrkan, ligger på fasta landet ett högt berg, kalladt Ersunda-berget, hvars spets erbjuder en herrlig och vidsträckt utsigt öfver hela Siljan och dess kringliggande nejder. Adr. Mora.

Sofia Magdalena, dotter af Danske konungen Fredrik V, föddes i Köpenhamn d. 3 Juli 1746, förlofvades redan 1751, och förmäldes 1766 på Kristiansborgs slott med Svenske kronprinsen Gustaf, hvarefter biläget firades i Stockholm d. 4 Nov. samma år. Kröntes d. 29 Maj 1772 till drottning af Sverige. Förlorade sin gemål d. 29 Mars 1792, och dog d. 21 Aug. 1813.

Sol (myth.). Mundilfaris dotter och månans syster. Hennes bror och hon voro så sköna, att gudarne togo dem upp till himmelen och gifvo dem hvar sin kärra, den de skulle köra omkring på himlafästet. Solens kärra är af guld och drages af tvenne hästar: Arvaker (den tidigt vakne) och Alsvider (den allt förbrännande). Sol måste påskynda sin fart så mycket som möjligt, emedan hon förföljes af en ohygglig ulf, kallad Hate, hvilken, när Ragnarök inträffar, upphinner och sväljer henne.

Solander, Daniel, son till presten Carl Solander i Piteå och dess hustru Magdalena Bodstadius, blef 1750 student i Upsala, och egnade sig der med särdeles nit åt botaniken under Linnés ledning. Då år 1759 Linné anmodades ifrån England att ditsända en skicklig student, för att derstädes upphjelpa det naturalhistoriska studiet, föreslog han härtill Solander, som äfven ditreste och snart lyckades att förvärfva sig mycket förtroende, och isynnerhet omfattades med särdeles välvilja af Englands dåvarande storkanalar, lord Northington. Vid ett tillfälligt besök på ett skepp, som händelsevis afseglade, utan att han märkte det, kom han oförmödat att medfölja till Kanariska öarna, der han begagnade tillfället att betydligt utvidga sina naturalhistoriska insigter. Efter återkomsten till England utnämndes han till Assistent Librarian vid Brittiska museum, och valdes derpå till ledamot af vetenskaps-societeten i London. Åtföljde 1768 presidenten Banks på dess resa omkring jordklotet, under hvilken de sedan gjorde rika samlingar, och med gemensam nit uppsatte beskrifningar öfver sina många upptäckter. Utnämndes, efter fullbordad resa, till bibliotekarie vid Brittiska museum, samt erhöi juridiska och medicinska

doktorsvärdigheten i Oxford. Ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala 1772, och af vetenskaps-akademien samt af Götheborgska vetenskaps- och vitterhets-samhället 1773. En afton, då han var i ett sällskap och om morgonen mått rätt väl, anfölls han af lambet, och dog af slag d. 12 Mars 1782 i Banks hus, 47 år gammal. Två år förut hade han haft en häftig näsblod, som ansågs vara kritisk, men vid liköppningen upptäcktes, att orsaken varit ett i hjernan söndersprunget blodkärl. Ansågs för en af sin tids största naturforskare och hans tidiga bortgång sörjdes, såsom en stor förlust för vetenskapen. Örtslägtet Solandra och insekten Tortrix Solandra bevara hans namn. Baronerna Alströmer läto 1784 i Götheborg slå en minnespenning öfver bonom. Utgifna skrifter: *Elementa Botanica*; *Beskrifning öfver petrifikater*; utom en mängd smärre afhandlingar.

Solberga socken, annex till Flisby moderförsamling i Jönköpings län, $1\frac{1}{4}$ mil från Ekesjö, består af $43\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 127,300 R:dr, med en folkmängd af 1,496 personer och en areal af 20,505 tunn., hvaraf 1,670 äro sjöar och kärr. Kyrkan var en gammal offerkyrka. Hos Tunold säges, att hon var "af sten och af obekant ålder, tillbyggd 1663 och 1750, af träd. En dopengel af träd hänger i choret, med dopskålen i högra handen; denna engel har fordom blifvit nedsänkt, genom ett vindspel, vid döpsesförrättningar, men på 40 år ej begagnad." Under altargolfvet förvaras, troligen från katolska tiden, en ask med menniskoben och en Latinsk pergamentsskrift, som säger, att det var af jungfrurs ben från andra ställen. I socknen ligga säterierna *Humnaryd*, 2 mtl., med en prydlig åbyggnad, qvarn, säg och kalkbrott; *Grimberg* äfven 2 mtl., likasom *Åskhult*, *Gisskult* och *Brunseryd*, hvardera 1 mtl., samt *Slutkult* $\frac{1}{2}$ mtl. På Åskhults ägor ligga på en höjd två källor, hvarifrån *Svartån* och *Emån* hafva sitt ursprung. Nära Hamnaryd finnes en s. k. jättebacke. Adr. Ekesjö.

Solberga socken, annex till Korsberga moderförsamling i Jönköpings län. Solberga, som ligger i Westra härad, $9\frac{1}{4}$ mil från Jönköping, består af $16\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 39,308 R:dr, med en folkmängd af 698 personer och en areal af 12,219 tunn., hvaraf 350 äro kärr och sjöar. De sistnämnda, som ej äro stora, heta *Gramhults Lökyrds* och *Bosquarns*. Jordmänen äro mager. Kyrkan stod, enligt Wieselgren "lutande till sin undergång" redan 1770, ombyggdes 1834 och invigdes 1837. Hon är vacker och rymlig, stående på det högsta berget i socknen, men ändå 1846 skadad af svamp. — I socknen ligger *Källeryds* säteri, med qvarn och säg. Nära derintill är en jättetryta och ett högt berg med en slät spets å ena sidan, som folket kallar *Predikastolen*. På ett annat berg, likaledes med en slätt ofvanpå, är ett domaresäte af 12 stenar och den 13:de midtuti. Adr. Hvetlanda.

Solberga moderförsamling, med annexet Hassle-Bösarp, ett regalt pastorat af 3 kl. i Malmöhus län, Lunds stift, Wemmenhögs härad och kontrakt,

1 $\frac{1}{2}$ mil från Ystad, består af 13 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 94,850 R:dr, med en folkmängd af 480 personer och en areal af 2,037 tunn., hvar af 50 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan är af gråsten, byggd i spetsbågstil i 12:te eller 13:de århundradet, men sedan tillökt med ett torn, brödare än själfva kyrkan. Altartafeln och predikstol äro utsirade med brokiga, temligen illa skurna bilder. På norra sidan är Lewenhauptska familjens grafchor. Inom socknen ligger *Thorsjö säteri* (se detta ord). Allmogen är i allmänhet from, arbetsam, tårdig och gästfri, samt befinner sig i temligt välstånd. I hvardagslag bibehåller den sin forna enkelhet i lefnadssätt och klädedrägt; men vid högtidliga tillfällen göras märkliga undantag derifrån. Vid bröllop och begrafsningar räcker den kraftiga undfagnaden 3, 4 till 5 dagar; till densamma hör, bland annat, kakor och spetsbakelser, utsirade med blommor af färgade lappar, hvilka vid begrafsningar äro svarta och hvita. Vid bröllop dansas icke kronan af bruden, emedan hon ej bär någon sådan, utan hennes öfvergång till det gifta ståndet, utmärkes sålunda: under en ringdans med sina ungdomssystrar upplystes bruden af dem och bäres en stund på händerna, hvarunder hennes far eller närmaste anförvandt framträder med ett ifyllt glas vin, hvilket räcker åt bruden, af henne emottages och tömmes och derpå slungas i taket, så att glaset går sönder. Derefter fortsättes dansen med flickorna ännu en stund, hvarunder de gifta kvinnorna samlas kring de dansande, anfalla dem och bemäktiga sig bruden, hvilken då sätter sig på en för henne framsatt stol, hvarpå en af hennes närmaste anhöriga, faster eller moster, binder på hennes hufvud ett hvitt kläde af tyll, nettelduk m. m. enligt ortens bruk. Sedan fortsätter hon dansen med de gifta kvinnorna, tilldess brudgummen kommer och befriar sin brud, hvilken derefter gör en stunds omdansning med honom och sedan med hvar och en af de gifte männen. Samma vindicerande af brudgummen från ungarlärne har förut gjorts af de gifta männen. — Klädedräkten är vanligen för karlarna blå busaronger, korta smala tröjor och vestar af blått eller svart vadmal med metallknappar. Helgdagsdräkten är af fint kläde med silfverknappar, hvartill komma stöflor och galoscher. Kvinnorna bära hvita hufvudkläden af linong eller annat fint tyg, konstrikt lagda i många veck, med ena snibben hängande nedåt ryggen. Detta är likväl helgdagsdräkten. Om hvardagarna bära de ogifta häret bart i två korta flåtor, lagda kring hufvudet; de gifta ha häret något afklippt och ett blått kläde värdslost knutit kring hufvudet, blå stickade ylle-nattröjor och ett s. k. öfverlif eller vest med mycket smalt ryggstycke, djupt arringadt under bröstet och der sammanknöppt med messingsbåktor. Dessa öfverlif äro vanligen af blått vadmal, men om heldagarna ofta af svart sammet. Hit böra de s. k. tröjespännena, två runda plåtar af förgylt silfver, med vidhängande små kulor eller bjellror. Yttertröjorna äro vid högtidliga tillfällen af fint kläde, kantade med breda svarta siden-

band, och kring kjortlärne dylika band, svarta eller kulörta. Folket har icke obetydlig fallenhet för slöjder, så att hvarje husbonde förfärdigar sina vagnar, åkerredskap, trädskor o. s. v. Qvinnorna sätta en ära i att tillverka allahanda väfnader af ull och lin. Skrock och vidskepelse har mycket aftagit. Adr. Ystad.

Solberga pastorat begränsas af Hakefjord, och innefattar södra hälften af Nordre härad i Bohuslän, eller socknarna Solberga, Jörlanda och Håltå. Marken i detta pastorat är den jemnaste i Bohuslän. Genom Solberga och Jörlanda utbreder sig en stor, bördig och med anseliga byar och gårdar öfversädd slätt, som dels nedgår ända till stranden och dels stänges derifrån af lägre berg-åsar. Öster om denna skoglösa slättmark, som utgör nära en tredjedel af pastoratet, möter en kuperad och af någon löfskog lifvad trakt, som mer efter forna än närvarande förhållanden kallas Skogsbygden. Håltå socken, som utgör den sydligaste delen af pastoratet, är den bergaktigaste. Såsom sädesbygd, torde Solberga böra ställas främst bland alla pastorater af lika hemmantal i Bohuslän, men jordbruket är också der nästan den enda näringen. Allmogen prisas såsom ett stilla, förståndigt och skäligen hyfsadt folk, och befinner sig i allmänhet i temligen bergliga villkor, men kunde med någon idoghet och förfarenhet i handslöjder, som här alltför mycket saknas, utan tvifvel vara vida förmögnare. Inom socknen finnas 5 skattlagda mjölkvarnar. Solberga sockens lastageplats kallas Rörtången, och bebos af några fattiga fiskarefamiljer, som väl idka småfiske i Hakefjord, men för det mesta lifnära sig genom tiggande. Solberga pastorat är regalt af 2 klassen. Korntionden utgör 105 tunnor. Pastorsbostället utgör ett mtl., Källatorp, som utsår 32 tunnor i god jord och har 4 torp, och 2 små trädgårdar; men ingen skog eller torfmosse. Kyrkan, belägen under 57 grad. 55 min. polhöjd, är stor och rymlig, samt försedd med ett 32 alnar högt stentorn, men företer för öfrigt föga något märkvärdigt. Inom socknen förekomma några fornlemningar af hopförda stenrör äfvensom en brant hafsklippa, som bär namnet Blåkullen. I Solberga socken inskjuter en vik af Hakefjord, kallad Wallbykilen, som är märkvärdig genom den traditionen, att 12 lass silfverpenningar, som ifrån Norrige skulle öfverföras till Danmark, i forna dagar här blifvit nedkörda på isen. Hemmantalet i Solberga socken utgör 56 $\frac{1}{6}$, hvaraf 3 $\frac{1}{2}$ mtl. äro frälse och 3 dito krono. Folknummern i socknen besteg sig år 1840 till 2,329. Adr. Kongolf.

Solberga, ett af annexen till Åsörps moderförsamling i Elfsborgs län, 2 $\frac{1}{2}$ mil från Ulricehamn, består af 7 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 19,510 R:dr, med en folkmängd af 240 personer och en areal af 2,939 tunn., hvaraf endast 25 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan är gammal och belägen på en kulle. Inom socknen ligger sätesgården *Baggevarn*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, väl byggd och med en vacker belägenhet. Hit hör en qvarn och såg. *Ålra-ån* flyter här förbi och en bro är på detta

ställe slagen deröfver (se vidare: *Asarp*). Adr. Falköping.

Solberga, vid Götha elf. Der blef år 1250 en fred sluten emellan Sverige och Norrige, hvarigenom säkerheten i handeln emellan båda rikena stadfästades, äfvensom ett giftermål fastställdes emellan Norrskes konungens son, prins Håkan och Birger Jarls dotter Richissa. Ett bland fredsvillkoren var, att inteldra riket skulle bistå det andras fiender, ett stadgande, som förnämligast hade afseende på Danmark, hvarest då för tiden flera oroligheter ägde rum. År 1302 hölls på samma ställe en sammankomst emellan Svenske konungen Birger, Norrskes konungen Håkan, hertig Erik af Sverige, grefve Jakob af Halland och Witzlau, herre af Rügen, då en traktat ingicks, att båda konungarne skulle bistå och komma hvarandra till undsättning på egen kostnad, så ofta behof deraf gjordes, och att dervid all förmån och skada skulle vara gemensam och lika för dem begge.

Solberga var fordom ett nunnekloster af Bernhardiner- och Cistercienser-orden i södra förstaden af Wisby. Redan år 1246 säges detta kloster, genom ett af biskop Lars i Linköping utfärdadt gåfvobref, som 2:ne år derefter stadfästades af pålige legaten, Wilhelm af Sabina, hafva erhållit en donation af S:t Olofs altare i Åkergårn med hvad derpå kunde falla. År 1349 erhöll äfven Solberga nunnekloster af konung Magnus Smek frihet från alla skatter jemte flera privilegier. År 1361 läser detta kloster, vid Danske konungen Waldemar IV:s infall ha blifvit förstördt, men återuppygdt. Några lemningar af klostrets kyrka voro ännu år 1727 på stället synbara.

Soldater. Uti äldre tider, då samhällsskicket ännu icke var ordnad, funnos icke eller några soldater i den mening detta ord nu tages. Hvar och en var då sin egen försvarare och behöfde ej söka skydd annorstädes. Men under de ständiga vikingatågen och de oupphörliga stridigheter, hvari de serskilda släktarne råkade med hvarandra, var det naturligt att det personliga modet och den egna kraften skulle få tillfälle att utmärka sig och derigenom vinna högre anseende hos vapenbröder, för hvilka stridens gny gällde allt och det fredliga värfvet intet. Sålunda uppkom höfdingen, det krigiska följets anförare. Med samhällets utveckling och landskapsförfattnings införande bestämdes närmare den häfdvunna grundsatsen, att hvarje sjelfständig och friboren man borde bidraga till landets försvar. Medborgaren blef således krigare, förenande i sin person både fredens och stridens sinnebilder. I de yngre lagarne inskränktes dock denna värnepligt till fosterjordens försvar, hvadan folkets samtycke erfordrades, om konungen ville föra krigets fackla utom landamäret. Det var egentligen infanteriet, som under denna tid utgjorde arméens styrka och spelade hufvudrollen i alla drabbningar. Något rytteri kände man ännu ej; ty det var först under Magnus Ladulås tid som ett ordnad kavalleri bildades genom rusttjenstens införande. Emellan dessa båda vapen ägde dock den väsendliga skillnad rum, att då skyl-

digheten att tjena till fots var en medborgerlig pligt, hvarifrån endast ålder och oförmågenhet kunde frikälla, så utgjorde deremot hästtjensten ett frivilligt åtagande, en rättighet för den enskildte att medelst presterande af häst och karl förskaffa sin jord frälsefrihet. Rusttjensten utgjorde således icke blott ett frivilligt rytteri, grundadt på motsvarande skattefrihet, utan äfven ett temporärt, hvars antal bestämdt måste omväxla, enär det alltid stod i den enskildtes fria val att afstå frälsefriheten och tjena till fots. Sedermera kommo utskrifningarna i gång, då ett visst antal vapenföra män måste taga till svärdet. Under Gustaf I:s tid utsågos bestämda vapenplatser, der krigsfolket vid påkommande fara borde samlas. Vanligen uppbådades då hvar femte eller sjette man; men i högsta nödfall måste hvarenda vapenför man gå ur huset. Några bestämda föreskrifter i detta afseende voro dock ännu ej gifna, hvadan utskrifningens storlek rättade sig efter behovet. Under denne store konungs tid begynte ock den stående arméen att erhålla en någorlunda ordentlig organisation, och i slutet af hans regering utgjorde den inhemska hären redan 12,934 knektar och 1,379 ryttare, samt 549 knektar och 296 ryttare Tyskt manskap. Denna krigsmakt underhölls dels af årslön, dels genom inqvartering, som på den tidens språk kallades att ligga i borgläger. Af ett kongl. beställningsbref d. 9 Okt. 1555 synes, att ibland de inhemska erhöill hvar höfvidsman öfver knektarne, motsvarande den nu brukliga benämningen kaptän, i månadspenningar 6 mark, hvilka då utgjorde omkring $2\frac{1}{2}$ R:dr i silfver, och hvar befälloingsman, eller löjtnant 5, hvar knekt 4 mark, en skytt eller med skjutgevär beväpnad ryttare 8 mark. För denna aflöning borde krigsfolket sjelfva underhålla sig. Men jemte den inhemska hären fanns äfven utländskt krigsfolk, som åtnjöt högre sold. Under de följande konungarne användes äfven i arméen mycket utländskt värfvad manskap, särdeles Tyskar och Skottar. En ny, eller rättare: en gammal inrättning begynte nu äfven att uppkomma, nemligen landtvärnet, om hvars upprättande till inrikes tjenst Carl IX förordnade, "medan han med krigsmakten låg ute mot fienden." De, som utskrefvos till detta landtvärn, skulle njuta en viss eftergift i skatten och vara fria från gästning och skjuts; dock synes hela denna inrättning hafva stannat vid blotta förslaget derom. Hvad åter kavalleriet beträffar, så fanns, utom rusttjensten, redan i Gustaf I:s tid ett slags indeldt rytteri, hvilket konungen underhöll på kronans hemman. Genom en "ordning huru rytteriet hädanefter skall hållas" af d. 24 Okt. 1603 organiserade Carl IX denna inrättning, bestämde fanornes eller skvadronernes storlek till 120 man för hvardera, samt huru med solden i fred och krig jemte utrustningen skulle förhållas. Hvar hofman eller ryttare under fanan skulle hafva duglig häst, ett skottfritt barnesk, två korta och två långa bössor, ett godt rappeer, god sadel och tyg. För att uppmuntra till krigstjenst, erböd konungen derjemte frälserätt åt alla ofrälse, som på

egen utrustning ville tjena antingen till häst eller fots, och derigenom visa, "att Göthanamnet ej alldeles vore förqväddt i deras hjertan." Utskrifningarna, verkställdes dels efter mantalet, dels efter gårdatalen, utgjorde dock under denna och följande tiden den förnämsta källa, hvarur arméen rekryterade sina leder och ersatte lidna förluster. De oopphörliga krigen kräde alltjemt nya offer; och med behofvens tillväxt samt den förfärliga åtgången på folk uppstå nya, förnt okända benämningar. Det är från denna krigiska tid, som man får höra omtalas frälse- och presteknektar, då rikets tvenne första stånd, hvilka eljest voro befriade från utskrifning, måste deri deltaga för sina underhållande; sköldknektar, så kallade af den sköld och hjälm, hvarmed de voro bevärade, och hvilka öfvergingo på dem sjelfva och deras efterkommande, hvarförutan de åtnjöto frälsfrihet för sina gårdar, samt bergslags- och fogde-fennika, hvilkas bemärkelse ligger i sjelfva orden. Men jemväl på den personliga friheten och rättigheten att försvara sig sjelf ägde utskrifningarna ett väsendtligt inflytande; och lagarna utvisa i detta afseende märkvärdiga tecken till stränghet. Redan i 1569 och 1617 års adelsprivilegier påbjöds, att adeln, hvars landtbönder inom en mil från sätsgården, eller den så kallade fredsmilen, endast i nödfall skulle till krigstjenst utskrifvas, icke ägde rätt att i ofredlig tid försvara mera folk på deras hemman, än som nödvändigt behöfdes, hvar efter detta stadgande jemväl utsträcktes till presterskapets nödortliga folk. Redan i kongl. förordningen d. 4 Jan. 1577 hade man vid utskrifningarna följt den grundsats, att lösa personer borde först uttagas till krigstjenst, tilldess 1635 års riksdagsbeslut skärpte detta stadgande ända derhän, att sådana personer skulle oskrifne vara förfallne till knektetjenst. Den oriktiga åsigten att anse krigstjenst såsom ett straff förekommer ännu i 1798 års krigsartiklar och värfningsstadgan d. 7 April 1802, enligt hvilket senare lagrum ej allenast lösdrifvare och ur tjensten vräkte eller tjenstlöse betjenter och drängar voro förfallne till krigstjenst, utan äfven handtverksesäll, som inom 14 dagar icke inställt sig i arbete hos mästare; betjent eller dräng, som under förbuden tid anträffades å näring, kallare eller gästgifvaregård; och gällde detta äfven för handtverksesäll, som tredje resan i lika måtto sig förbröt, äfvensom för afsigkomne borgare, samt för torpare, betjent eller dräng, som vållat att han ej blifvit i mantal skrifven. Genom kongl. brefven d. 8 Sept. och d. 13 Okt. 1824 upphäffdes omsider dessa föreskrifter. Huru man i Gustaf Adolfs tid gick tillväga vid utskrifningen synes af konungens fullmägt d. 12 Febr. 1627 för utskrifnings-kommissarierna, enligt hvilken bönderne borde sammankallas häradsvis, tillika med presterne, krigsfolket och kronobetjeningen. På utskrifningsdagen skulle kommissarierna, sedan de uppläst sin fullmägt och efterfrågat om alla voro tillstädes, af presten emottaga en af honom på förhand, med biträde af länsmän och sexmän, upprättad rulla på allt

manfolk af 15 år och derutöfver, och sedan häradsnämnden salt sig, hvarigenom det hela antog ett mera folkmessigt utseende, skulle allmogen indelas i rotar, tio skatte- och kronobönder och tio frälsebönder i hvar rote. I roteskrifningen skulle man ej gå efter det förut brukliga hemmantalet, utan efter mantalet, hvilket i allmänhet betyder: efter antalet af hushåll, ehuru det ibland utmärker antalet af manspersoner. Den utskrifne borde vara frisk, stark och manhaftig, så att han, "när så behof göres, dristade sig till att se en vred karl under ögonen", samt ifrån 18 till 30 år och deröfver. Bondens drängar skulle först utskrifvas; och borde den, som ägde större hemman, så mycket som möjligt förskonas. Konungens mönsterherrar allenast ägde att tillåta lejdning, hvilken året derpå helt och hållet afskaffades. Under Gustaf Adolfs tid lades grunden till indelningsverket; och Vester- samt Österdalarne ingingo då ordentliga knektekontrakt med konungen för att slippa utskrifningen. Dock upphörde utskrifningarna ej fullkomligt förr än i Carl XI:s dagar.

Svenska arméen utgöres nu för tiden dels af ständiga trupper, bestående af indeldt eller värfvadt manskap, dels af reservtrupper, hvartill höra extra roteringen och beväringsmanskapet. Vid värfvade arméen är rekryteringen ställd på passevolsans, vid den indeldta deremot tillhör det rust- och rotehållare att sjelfve, eller genom andra, lega folk till ersättande af lediga nummer, samt samsam mellan öfverenskomma om det lindrigaste sättet att rekrytera. Från värfning äro vissa personer befriade, såsom bruksfolk, arbetare vid fabriker, manufakturier, boktryckerier, skeppsvarf, sjöfolk. Hvarje Svensk mansperson, emellan 18 och 30 år, af god frejd och kroppsstyrka, utan lyten och bräckligheter, minst 5 fot 7 tum lång, anses såsom mönstergill karl och får bibehållas till fyllda 55 år. Vid antagandet undfår soldaten af rust- och rotehållare ett visst belopp i penningar för en gång, under benämning lega, sedan han vid rekryteringsmötet blifvit godkänd. Vid några regementen utgår legan i kreatur eller persedlar; hvar för ock, i kompanichefens närvaro, kontrakt emellan rust- och rotehållaren samt rekryten böra upprättas. Tiden, inom hvilken lediga nummer vid indeldta arméen skola fyllas, är i allmänhet fastställd till 6 veckor, högst 3 månader. Vid åtskilliga regementen sker rekryteringen efter skåf. Manskapets vid indeldta arméen antagande och inskrifvande sker vid rekryteringsmöte. Regementschefen öfverenskommer derför med landshöfdingen om termin och ställe för detta möte, hvarom rust- och rotehållare genom landshöfdingens kungörelse underrättas. Rust- och rotehållare få sjelfve eller genom ombud dervid närvara; och lyda de i öfrigt endast under konungens befallningshafvande, genom hvars allmänna kungörelser de om sina skyldigheter underrättas. Vid utbrott af krig bör indeldta arméen kompletteras; men rekryteringsskyldigheten upphör under den tid kriget påstår, och vidtager deremot efter återställd fred 3 månader efter det trupperne återkommit till sin hemort.

Rotehållare inom den nya ordinarie roteringen bära, då uppbåd sker, anskaffa och aflemna en soldat. Så länge vakans under fredstid tillåtes, erlägger rotehållaren en roteringsbesvärer fullt motsvarande, genom årlig markgång bestämd, afgift till statsverket. Vid utbrytande af krig och så framt Kongl. Majt finner nödigt att extra roteringsmanskapet uppbåda, anskaffar extra rotehållaren en fullt beklädd karl; dock får rotehållaren fullgöra denna skyldighet medelst aflemnande af en mönstergill trosshäst. Den värfvade soldaten är, efter uttjenad kapitulation, berättigad till afsked. Den indeldda soldaten, hvars tjänstetid är obestämd, erhåller afsked för ålder, sjuklighet eller hemmans bruk. Men i krigstid erhåller hvarken värfvade eller indeldda soldaten afsked, med undantag af sjukdom eller ålderdomsbräcklighet. Vid afsked erhåller han afskedspass; men kasseras han för brott eller vanart, så erhåller han endast kassationsbetyg.

Soldattorp. Dessa torp förskrifva sig egentligen från Carl XI:s tid, då indelningsverket upprättades, dervid konungen öfverenskom med allmogen att uppsätta soldater för den indeldda arméen till fots. Vanligtvis blefvo 2 hela hemman sammansatte uti en rote att hålla en soldat; men der rotarne varit svagare, fingo de till understöd hjälper eller utrotar, hvilka till stamrotarne borde erlägga en viss afgift, kallad planpenningar, och utgörande ersättning för den jord, de senare måste till uppsättning af soldattorpet afstå, eller andra förmåner, som utöfver knektekontrakternaes stadgaanden, på stamrotarnes bekostnad, tid efter annan soldattorpen tillkommit. Sålunda blef den indeldda soldaten på en gång krigare och jordbrukare. Om dessa torp är nu mera stadgadt, att då soldaten får afsked, varder kasserad, eller dör, så får han, när vakansen sker efter Vårfrudag, sitta kvar på torpet till Michelsmessan; men inträffar detta efter Michaelitiden, så är han berättigad att nyttja torpet till nästa midfasta och af efterträdaren njuta ersättning för höstutsädet och arbetet derå; dock är vid begge tillfällen soldaten eller enkan tillåtet, att vid torpet fodra sina kreatur med det dorstades bergade foder. Torpet måste han sjelf sköta och underhålla, så att rust- och rotehållare äro befriade från alla mindre reparationer derå. Till stängsel och vedbrand får han taga skog, om sådan finnes i tillräckligt antal på ägorna, dock ej efter behag, utan efter rust- och rotehållarens anvisning. Sina gärdesgårdar bör han likaledes sjelf underhålla; dock får hustrun, när mannen är frånvarande, hjälp dertill af roten. Och på det ingenting i detta afseende måtte försummas, böra, likasom å andra boställen äger rum, synas å soldattorpen anställas.

Soldorp eller Eggebecke i Finland. Der hölls år 1410 ett fältslag, hvaruti grefve Adolf af Schauenburg öfverrumplade och nedgjorde en konung Erik XIII:s trupp af öfver 8,000 man, som han utsändt att plundra och röfva hos Friserne. Troppens båda anförare, Magnus Munck och Scharpenbug, blefvo den förre dödad, den senare tillfångatagen.

Solens nedgång inträffar omkring två eller tre minuter sednare för hvarje dag ifrån vintersolståndet till sommarsolståndet, och lika mycket tidigare dagligen ifrån midsommar till jul inom medlersta delen af Skandinavien. På kortaste dagen om året i Stockholm, d. 18 Dec., då dagen blott är 5 timmar och 45 min., inträffar solnedgången redan kl. 2 och 56 min. eftermiddagen. *Solens uppgång*, som sker allt tidigare i mån som nedgången försenas, sker den 25 Dec. ej förr än en minut efter kl. 9 f. m. Solnedgången på längsta dagen, d. 22 Juni inträffar kl. 9 18 min. e. m. och tidigaste soluppgången, d. 18 Juni, är kl. 2 och 45 min. f. m. Längsta dagen är således der 18 $\frac{1}{2}$ timme. I Lund är längsta dagen 17 timmar 28 min. samt den kortaste 6 timmar 56 min. Vid Torneå är längsta dagen 21 $\frac{1}{2}$ timma, samt den kortaste blott 2 timmar och 30 min. Vid Öfver-Torneå, på berget Ava-Saxa, kan man se solen hela midsommarnatten. Vid Wardöebuus, Skandinavies yttersta gräns i norr, går solen icke under horisonten från d. 21 Maj till d. 21 Juli, samt höjer sig icke deröfver ända ifrån medlet af November till slutet af Januari månad.

Solfjedersorden kallades en egen hoforden, hvilken drottning Lovisa Ulrika, såsom kronprinsessa, inrättade, och hvilken på hennes tid bars utaf flera bland hofvets herrar och fruntimmer. Anledningen till denna ordens stiftande var följande: Vid Lovisa Ulrikas första segling till Drottningholm, sommaren 1744, tappade hon sin solfjäder, som föll på botten i slopen och gick sönder i flera bitar. Hvar och en af hennes omgifning plockade då upp ett stycke, och grefve Tessin, som äfven upptagit en bit, föreslog artigt inrättandet af en favörorden att bäras i brandgult band, såsom varande Brandenburgska färgen. Lovisa Ulrika biföll förslaget och alla de närvarande, så damer som kavaljerer, fingo orden. Grefve Tessin var den siste kavaljer och ståthållaren Carl Sparres grefinna den sista dam, af hvilka solfjedersorden bars. Utdelningen af denna orden afstannade för öfrigt nästan samma dag den börjat.

Solkhög, en ättehög i Weinge socken i Halland, vid vägen mellan Öringe och Weinge, har en sluttningshöjd af 25 steg, och på dess topp synas spår efter gräfvningar. Den är till en del bildad af naturen, hvars verk människohänder sedan fulländat. En tid trodde folket, att denna hög julnatten upplyftades af trollen, och då stod på guldpelare. — I Thorups socken finnes en annan hög, äfven kallad *Solkhög*, hvarest står en sten upprest om 5 $\frac{1}{2}$ alns höjd och 1 $\frac{1}{2}$ alns bredd.

Sollefteå moderförsamling med annexen Malträ, Ed och Långsele, ett konsist. pastorat af 1 kl. ioom Hernösands län och stift, Södra Ångermanlands fögderi och Ångermanlands Vestra kontrakt, 7 $\frac{1}{2}$ mil från Hernösand, består af 25 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 150,000 R:dr, med en folkmängd af 1,075 personer. Hela pastoratets areal utgör 189,309 tunnol., hvaraf 10,500 äro sjöar och kärr. Denna socken är belägen i den s. k. Stora Ådalen, söder om Ångermanns-elfven, och tros ha

fått sitt namn deraf, att solen middagstiden bär skiner längs ån. Det fall elfven här bildar, är dess sista, innan den utfaller i hafvet. Kyrkan, som tillbyggdes 1773, är till sitt inre värdig och skön; men liknar, säger Schubert, till sitt yttre mer en danssal än ett tempel. Den har en vacker altarlåda, men ännu 1820 intet orgelverk. Från klockstapeln har man en praktfull utsigt öfver nejden, en fruktbar slätt, vattenfallet och ett kägelformigt, skogbeväxt berg, som höjer sig midt deremot. Till pastoratet hör *Graninge* bruk (se detta ord), som har egen pastor. I socknen ligger *Sollefled* bruk (se nedanför) och en helso-brunn, som började begagnas 1745 och har god tillgång på ockra. Schubert berömmar mycket invånarnes sedlighet, hvartill han anser som orsak att få handelsbönder finnas här. Af 84, år 1816, här födda barn, voro blott 4 oäkta. Man hade då knappt något exempel på äktenskapsskillnad. Fattigantalet var ock så litet, att intet fattighus hvarken fanns eller behöfdes. Församlingen delade sig emellan de få nödställdas underhåll, hvilka fördes från den ena gården till den andra, och inackorderade de faderlösa barnen hos vissa familjer. Hülphers säger, att missväxt sällan besvärat denna trakt. Man minnes likväl här ännu det s. k. Hvitåret 1703, då intet regn föll ifrån sädesanden till hösten, och eld efter brända svedjeländ härjade i skogarna intill påföljande vinter. Ett annat märkvärdigt år var 1750, då våren inföll så tidigt, att säningen kunde ske redan i April. Han kallar Sollefteå elf den största i riket. (Se: *Ströms socken*). Socknen har eget postkontor.

Sollefteå jernbruk privilegierades 1737. Här smidas vid 3 härdar 1,933 skepp:d stångjern, hvarföre i hammarskatt betalas 19½ skepp:d. Bruket har till en del eget tackjern. Afsättningsort är Stockholm. Brukstämpeln är ett S öfver 3 strömmar. Åges af intressenter, men disponeras af J. E. Gavelius.

Sollentuna härad i Stockholms län, består af Spånga, Jerfälla, Brömma, Ed och Sollentuna socknar, alla liggande nära intill Stockholm, norr och nordvest från staden, utgörande tillsammans 172½ hemman, uppskattade till 1,492,068 R:dr, med en folkmängd af 3,823 personer och en areal af 44,828 tunn., hvaraf 1,975 äro sjöar och kärr. Häradet genomskäres af en mängd vikar och smärre insjöar. Marken är i allmänhet bergig, omvexlande med höjder och dalar, och producerar säd till innebyggarnes behof. Det saknar ej heller tillgång på skog. Utgör, med Färentuna, Danderyd, Åker och Wermdö härader, en domsaga under Svea hofrätt.

Sollentuna socken, annex till Eds moderförsamling, 2 mil från Stockholm, består af 39½ hemman, uppskattade till 333,575 R:dr, med en folkmängd af 820 personer och en areal af 11,988 tunn., hvaraf 1 000 äro sjöar och kärr. Allmogens näringsfång är åkerbruk, men äfven till en stor del skjutsning till och från Stockholm, hvilken dock något aftagit, sedan ångbåtsfarten och diligensen till Upsala kommit i gång. Inom sock-

nen ligga *Edsbergs säteri* (se detta ord) och *Sollentunaholm*, vid Norrviken, 5 mtl., har betydligt utsäde och något fiske, samt *Wiby*, 3 mtl., som hör under Edsberg. *Rotebro* gästgifvaregård, som ligger inom denna socken, har blifvit bekant genom träffningen derstädes. (Se: *Rotebro*.) Åtskilliga ränstenar träffas här. Adr. Stockholm.

Sollerön. Se: *Sofia Magdalena församling*.

Solna socken, straxt utanför Stockholm, är ett regalt pastorat af 3 kl., under erkestiftet, anslaget som präbende för theologie lektorn vid krigsakademien på Carlberg, hvilken tillika är slottspastor derstädes. Derunder hör *Ulriksdals lustslott*. Sjelfva Solna socken består af 17¾ hemman, uppskattade till 432,700 R:dr, med en folkmängd af 1,188 personer och en areal af 4,096 tunn., hvaraf 348 äro sjöar och kärr. Enkedrottning Catharina Stenbock fick 1611 Solna i förläning. Sedan lades socknen under Ulriksdal, och Salvius berättar, att dåvarande drottningen, Ulrika Eleonora, ägde jus patronatus dertill. Kyrkan, som i sig sjelf är af föga betydighet, har likväl i senare tider vunnit en sådan, genom de många utmärkte personer, som på dess kyrkogård fått ett hvilorum, och de minnesvärdar, som blifvit uppresta öfver dem. I socknen ligga, utom Carlbergs, Ulriksdals och Haga lustslott, *Rörstrand*, *Frösunda*, *Hufvudstad*, *Alby* och *Ottesta* säterier, jemte en stor mängd mindre lägenheter och landtställen. De få hemman, hvaraf socknen består, torde också, med några enskilda undantag, derföre vara de högst uppskattade i landet.

Solsången, eller *Solarljöd*, är namnet på en af de skönare sångerna i den gamla poetiska Eddan. Detta qvåde, hvilket dock icke i sin helhet blifvit bevaradt till efterverlden, röjer på flera ställen tydliga spår af kristendom, men saknar likväl icke många drag af den forna bedendomen, och synes således hafva blifvit författad vid tidpunkten för brytningen emellan dessa tvenne läror. Den är af ett blandadt innehåll, framställande dels sederegior, under formen af en döende faders råd till sin son, dels skildringen af en aflidens färd genom skärselden, dels förhållanden ur andeverlden, m. m. Bland de flera deri förekommande sköna ställen, må här blott till prof anföras följande:

8 v. För rikedom och hellsa
råder ingen man,
fast honom väl mände gånga;
Mången händer
det han minst sig väntar,
Sjelf för sin frid ej någon råder.

15 v. Förmåtenhet hysa
mände ingen man,
det har jag alltid sett sannas;
Ty de flesta,
som denna håg följa,
de vika från Gud.

39 v. Solen såg jag,
sanna dagens stjerna

sorgligt uti molnen sjunka;
Men Hels grind
på ett annat håll
tungt jag börde gnissla.

Den slutar med följande ord:

Underlig visdom
blef dig i drömmen sjungen,
men du såg det sanna;
Ingen man så vis
är skapad vorden,
som af Solens sång förr hörde orden.

Solvike borg i Kärro socken i Westmanland, är belägen på ett högt berg nära en vik af Mälaren, ett gammalt minnesmärke af forntida befästningskonst. Åt vestra sidan är berget ganska tvärbrant; der nedanför har fordom varit sjö. I dess väggar funnos ännu i mannaminne på betydlig höjd två stora jernringar, förmodligen för att deri fästas fartyg. Bergväggens höjd är öfver 40 alnar, hvaraf 28 äro tvärbranta; stenvallarna äro gjorda af nästan lika stora, runda stenblock, hvaraf några äro 16 aln. breda och 6 aln. höga; dessutom är af dem, rundt omkring berget, en betydlig del af sammanhängande massor nedramlad; emellan södra och vestra sidan synas lemningar af trappan. Den längsta sidan af borgen, som ännu kvarstår, är 97 alnar, den närmaste 82, den tredje 55, men af den fjerdre äro endast 17 alnar i behåll.

Sommar, Magnus, en för sin tid ganska lärd och mångkunnig man, blef 1518 domprost i Strengnäs, och sedan, år 1522, på Gustaf Wasas "befallning", vald till biskop derstädes. Af naturen from och eftergifvande, samt ganska ifrig att stå väl hos konungen, var han, på den märkvärdiga riksdagen i Westerås 1527, den förste biskop, som samtyckte till Westerås recess, erbjudande sig att till konungen öfverlemnas sitt slott Tynnelsö. Ehuru biskop Magnus visste skicka sig efter tiden och "gå konungen under ögonen", fick han dock stundom af denne uppbära ganska allvarssamma skrapor, och då han slutligen något obetänksamt svarade derpå, afsattes han genast 1536 och hölls någon tid fängslad, till dess ändtligen "af kongl. mildhet" honom lemnades tillstånd, att få lefva sin öfriga tid på Krokeks kloster. Hans dödsår är okänt.

Sommar är namnet på en ansedd prestsläkt inom Lunds stift, som under mer än tvenne århundraden blomstrat inom Lunds stift. Det är ovisst huruvida denna släkt är densamma, som biskopen i Strengnäs Magnus Sommar var af, emedan släktens stamträd icke uppbringas högre än till första hälften af 1600-talet. Men man tyckes dock kunna sluta här till deraf, att nästan hvarannan medlem af den föga talrika släkten bär förnamnet Magnus, hvilket äfven biskopen bar. Af släkten äro följande minnesvärda:

Sommar, Jöns, föddes d. 24 Juni 1675 i Svensköp. Fadern var Daniel Ingvardsson Sommar, kyrkoherde i Huaröd och Svensköp. Blef student i Lund 1695 och d. 21 Jan. 1704 kyrkoherde i Hof-

by församling samt d. 7 Sept. 1737 kontraktsprost i Ingelstads härad. Död i Hofby 1750. Var en sträng, men redlig och aktad man. Hans son, **Sommar, Magnus**, föddes i Hofby d. 10 Aug. 1710. Blef student i Lund 1728, magister 1734 d. 11 Juni och 1738 prestvigd, hvarefter han under några år tjenstgjorde vid församlingarne, men kallades till akademien i Lund, der han d. 30 Okt. 1743 blef utnämnd till docens i filosofiska fakulteten, d. 14 Nov. 1745 till filosofie adjunkt, hvartill genom kongl. nåd d. 11 Mars 1748 kyrkoherdebeställningen i Ståfvie och Lackalänga prebendepastorat kom, prost d. 3 Okt. 1750. Hrmed stannade Sommars befordringar på den akademiska banan, ty ehuru obestriddigen en af Lunds akademis lärdeste och flitigaste lärare, kunde han icke erhålla någon professorsbeställning, ehuru han speciminerade för professioner i theologi och ekonomi, samt åren 1755—56 förestod eloqv. & poes. professionen samt 1757 höll föreläsningar i naturalhistorien. Tvenne gånger var han förelägen till professioner, 1756 till eloqv. & poes. professionen och 1757 till ekonomie professionen, till hvilken senare han innehade första rummet. S. var mycket omtyckt af de studerande och i anseende till sin stora vigbet och lätthet, samlade han ofta en mängd studerande utom staden, der han undervisade dem i gymnastik. Trött vid de ständigt återkommande motgångarna vid akademien, måste han, likt så många annan förtjenst, söka sig ut på landet och utnämndes d. 7 Okt. 1760 till kyrkoherde i Ingelstorp och Walleberga församlingar. Blef kontraktsprost i Ingelstads härad d. 8 Aug. 1771 och vid Gustaf III:s kröning 1772 theol. doktor. Doktor Sommar hade äfven deltagit i den theologiska tvisten emellan biskopen dokt. J. Bagström och Tyske theologen Carpow och utgaf emot den senares satser 1749 en akademisk afhandling: "De duplici peccato in Spiritum Sanctum inchoato et consummato, nova ratione a celeb. Carpovio explicato", hvilken Carpow ansåg såsom det bästa af allt, som mot honom blifvit skrifvit. Dessutom presiderade Sommar vid prestmötet i Lund 1754 och bar utom ofvannämnde afhandling utgifvit 4 disputationer m. m. Afled i Ingelstorp d. 14 Maj 1782. Hans ende son,

Sommar, Jöns, föddes i Ingelstorp d. 28 Sept. 1769, erhöill sin första undervisning af sin fader och vid dennes sjuklighet af sin moder Erika Sommar (se detta ord), hvarefter han blef student i Lund 1781 d. 2 Aug. och magister 1790. Blef theol. docens 1791 och höll derefter i 4 års tid offentliga föreläsningar, samt blef theol. fakultetens notarius och prestvigd 1794. Följande året uppfördes han å förslag till en theol. adjunkt. Blef kollega vid Lunds skola d. 24 Aug. 1796, rektor derstädes d. 9 Juni 1803, hvilken syssla han förvaltade uti 6 års tid med "särdeles beder." Blef kyrkoherde i Härslöf och Boderup d. 22 Jan. 1809, prost 1812, kontraktsprost i Skytts härad d. 1 Maj 1823. Sommar hade 1797 afägd theol. kandidata-, 1798 licentiats-examen och således de högsta lärdomsprof., som fördras för erhållande af

theol. doktorsvärdigheten, hvilken han först 1818 vid Carl Jobans kröning erhöill. Ehuru S. aflagdt dessa lärdomsprof, som (1849) ingen enda vid Lunds akademi eller stift aflagdt, hedrades han icke af sina förmän med någon enda utmärkelse. Blef jubelmagister i Lund 1841 och afled i Håslöf d. 9 Mars 1843 ogift, och utgick med honom på manssidan Sommarska släkten. Var preses vid prestmötet i Lund 1814, och har dessutom utgivit 3 disputationer m. m., samt i manuskript författat flere uppsatser och afhandlingar. Doktor J. Sommar var, liksom sin fader, allmänt känd och aktad, så väl för sin lärdom, som sitt stilla väsen, anspråkslöshet och blygsamhet.

Sommar, Erika, föddes 1738 i Lund. Hennes fader var rektorn vid Lunds skola Reinb. Liebman, en son af prosten Thure Liebman (se detta ord). Hon blef af sin fader undervisad tillika med skoldisciplinerna uti allt hvad som lästes uti skolan, så väl de lefvande som de gamla språken, likasom ock i andra vetenskapsgrenar. Äfven af utländske författare blef hon räknad bland Sveriges lärda fruntimmer. År 1761 blef hon gift med prosten Magnus Sommar (se detta ord), och undervisade sjelf sin son, Jöns Sommar, under sin mans sjuklighet. Hon afled uti Ingelstorp d. 11 Mars 1803. Hennes dotter,

Sommar, Johanna Charlotta, dotter af Magnus Sommar, föddes i Ingelstorp d. 22 Apr. 1765, blef d. 22 Sept. 1781 gift med kontraktsprosten i Skytts härad, kyrkoherden i Tommarp, magister Nils Nilsson Bruzelius. Afled såsom enka d. 8 Dec. 1847 i Tågarp, efterlemnade 11 barn, 56 barnbarn och 12 barnbarnsbarn eller 79 afkomlingar, utom svärsöner och svärdöttrar, samt barnbarnens männer och hustrur. Äldste sonen var vid hennes död 63 år och yngste 46. Dessutom voro då döde: 4 barn, 13 barnbarn och 2 barnbarnsbarn. Alla de som från henne härstammade voro vid hennes död (vid nära 83 års ålder) 98 personer.

Sommarliden säges en skald hafva hetat, som lefvat uti konung Sverker II Carlssons hof. Några uppgifva hans namn till *Sunnarlidi*.

Somme, Måns Svensson, till Westerby, ridhare och riksråd, förde i sitt vapen ett brunt oxhufvud i blått eller rödt fält med två gula horn på bjelmen. Nämnas 1526 såsom konungens fogat på Åbo slott samt styresman öfver Åbo stad, Raumo och de län, som derunder ligga. År 1528 lät han, på konung Gustaf Wasas befallning, nedrifva Kusto slott vid Åbo. År 1530 var han ännu fogat eller fogde på Åbohus. År 1535 utnämndes han till amiral, och slog manligen Lybeckarnes örlogsflootta, tagande 9 af deras krigskepp samt 12 deras köpmansskepp. År 1537 blef han lagman på Öland, samt var 1544 och 1548 slottslofven på Stegeborg. Vid konung Erik XIV:s kröning 1561 var han en ibland dem, som blefvo slagne till riddare. Utnämndes 1562 till riksråd. Blef 1565 ståthållare på Kalmar slott och 1569 åter lagman på Öland, då han för sjuklighet måste begära afsked från ståthållareskapet. Hans broder,

Somme, Germund Svensson, förordnades år 1525, tillika med Arvid Westgöthe, till slottslofven på Stegeborg; blef 1540 höfvidsman och ståthållare på Kalmar slott, hvilken befattning han ännu innehade 1557. Härunder fick han år 1544 konung Gustaf Wasas befallning och föreskrift, om de anstalter, som skulle vidtagas för Kalmar stads befastande.

Somme, Kristoffer, till Gjödeberg, en son af Abraham Germundsson Somme och fru Märtha Sjöblad, blef 1602 förordnad till slottslofven på Narva. Utnämndes 1608 till fältmarskalk och blef 1610 satt till ståthållare på Kalmar slott. Följande året, 1611, gjorde han sig till en skälm och landsförädare, då han, utan nödtvång, öfverlemnade Kalmar slott till de Danske. Rymde sedan öfver till Danmark och derifrån till Lybeck. Han hade alltid varit en bland Carl IX:s ifrigaste och mest nyttjade anhängare och redan tidigt användts af honom till flera hemliga beskickningar, samt sedan i rättgången mot Hogenskild Bjelke, och nju tit många bevis af Carls nåd. Då han gifte sig, höll konungen sjelf hans bröllop; han fick anföras adeln vid kröningen samt erhöill Skokloster i förläning. I hjertat lärar han dock alltid hafva närt ett bittert hat emot konungen. Orsaken härtill uppgifves olika. Somliga säga, att Carl IX låtit afträta en hans nära anförvandt; andra åter, att Somme en gång fått mottaga en örfyl, vid ett utbrott af konungens häftiga lynne. Då Somme började underhandla med Danskarne, dolde han i början sina verkliga tänkesätt, förmanade besättningen ganska ifrigt till trohet mot konungen, lät soldaterna rifva gatläggningen och hära stenarna upp på vallarna att försvara sig med, ty, sade han, på slottet finnes ej qvar mer än halftannat fat krut. Då han besökte Danska lägret, lemndes alltid för sken skull någon Dansk herre såsom gisslan uppe på slottet. Vid slottets öfverlemnande funnos der 200 kanoner och omkring 3,000 tunnor säd. Det berättas, att Somme till belöning för sitt förräderi, af Danske konungen erhöillit ett fullrustadt skepp, tusen riksdaler i kontanta penningar, ett gods, benämndt Kolsdorf, icke långt ifrån Lybeck, samt slutligen alla de dyrbarheter, som folket i staden och på landet deromkring, af fruktan för den annalkande fienden, låtit föra upp på slottet, för att, som de trodde, vara i så mycket större säkerhet. Han hade förut, under kriget mot Ryssland och i Lifland, ådagalagt stor tapperhet, men äfven visat prof på särdeles grymhet. Vid Kåkenhusens belägring fick han i sina händer vid pass tjugo Polackar, hvilka sökt rymma utur fångenskapen. Dessa lät han leda upp på den vall, som låg utöfver Dünafloden, och hvarifrån de tydligen kunde ses af sina landsmän på slottet. Sedan blefvo de, den ene efter den andre, nedstörtade i strömmen och derpå ihjelskjutne.

Sommellus, Gustaf, föddes i Malmö 1726; föräldrarna voro rådmannen derstädes Johan Sommelius och dess hustru Anna Elis. Hoffinghoff. Var en man af stor lärdom för sin tid och utmärkt genom en outtröttlig flit, så att han, näst Lager-

bring, kan anses för den störste samlare i vår litteraturhistoria bland alla, som varit lärare vid Lunds akademi. Förvärfvade sig, under en utländsk resa, magisterdiplomet i Greifswald 1748. Blef, efter återkomsten hem, docens i Grekiska och Österländska språken vid Lunds akademi, sedan akademie adjunkt, och 1756 rektor vid Lunds skola. Utnämndes slutligen 1767 till akademiens bibliotekarie, och kan då egentligen anses hafva kommit på sin rätta plats, ty att ordna och katalogisera böcker, att samla och redigera manuskript, samt att i ljuset framhafva bortglömda litterära förtjenster, var hans synnerliga lust, och i dessa afseenden kunna få jämföras med honom. Genom sitt ifriga bemödande och sina vidsträckta bekantskaper lyckades han äfven att åt det akademiska biblioteket förskaffa flera sällsynta verk, hvilka han ofta betalte ganska dyrt; så t. ex. inköpte han fjerdelen af Rudbecks *Atlantica* för 500 d:lr k:mt, en på den tiden icke obetydlig summa. Lunds akademi-bibliotek har honom att tacka för en anseelig del af sina rikhaltiga samlingar. Öfverallt var han högt aktad, både för sin karakter och för sina vidsträckta kunskaper, och hans föreläsningar i lärdomshistorien, hvilka alltid voro ganska talrikt besökta, lofordades mycket. Utgifna skrifter: *Försök till en Grekisk Grammatika*; *Skånska Clericiets historia*; *Imitationer till Ciceronis epistlar*; *Akademiska och Stiftstidningar*; utom ett stort antal *Akademiska Disputationer*. Äfven manuskript till betydlig mängd.

Son (myth.). Så hette ett af de kar, hvaruti dvergarne Fjalar och Galar tappade Qvasers blod, hvar af de tillredde skaldemjöd.

Sonargaltur (myth.). Så kallades den store galten, som vid julfesterne i drottars och höfdingars hof framsattes helstekt på bordet, och vid hvilken man gjorde heliga löften. Denne galt var helgad åt Frej. Sonargaltur betyder *sonings-* eller *offergalt*.

Sondén, Pehr Adolf, son af prosten Johan Adolf Sondén och dess hustru Anna Catharina Kernell, föddes å Landeryd i Östergötland d. 12 Maj 1792. Blef, efter att hafva genomgått Linköpings läroverk, 1809 student i Upsala, der han redan började fördelaktigt utmärka sig genom flera värdefulla, dels poetiska, dels prosaiska bidrag till många derstädes då utgifna vittra kalendrar och tidskrifter. Måste år 1814, såsom konskriberad, deltaga i fälttåget till Norrige, och erhöi, efter hemkomsten derifrån, filosofie magistergraden det följande året. Prestvigd 1817, blef han året derpå rektor vid Johannis kyrkoskola, sedermera pastorsadjunkt i Adolf Fredriks församling samt amanuens, och 1831 notarie vid Stockholms stads konsistorium, med hvilken syssla han förenade bataljonspredikants-befattningen vid Svea lifgarde, den han tillträdde 1826. Slutligen utnämndes han 1833 till komminister i Clara församling, och denna underordnade syssla var det högsta mål han, med alla sina djupa och mångsidiga kunskaper, sina stora vetenskapliga förtjenster, sin outtröttliga flit och etroliga verksamhet, lyckades att hinna. Utom

den trägna flit, han, såsom en nitisk arbetare i Herrans vingård, egnade åt sitt presterliga kall, hvarom hans flera förtjenstfulla öfversättningar af värdefulla andliga verk bära vittne, egnade han all den ledighet, som hans tjenstebefattningar och ständiga brödomsorger, en naturlig följd af medellöshet och ringa inkomster, unnade honom, åt fosterlandets litteraturhistoria, hvilken af honom alltid med synnerlig värma omfattades och som har honom att tacka för ganska mycket. Här var han helt och hållet på sitt egentliga fält; här hade han tillfälle att ådagalägga den noggrannhet och samvetsgrannhet, som utmärkte honom så väl till hans menliga som litterära karakter. Hans omarbetning af *Hammar-skölds Anteckningar i Svenska Vitterhetens Historia* har, isynnerhet genom den utmärkte omsorg, som öfverallt deråt blifvit egnad, gjort detta i sitt slag ounbärliga arbete, hvilket i sitt ursprungliga skick, i anseende till de många deri förekommande oriktigheter och felaktigheter, var föga användbart, till en förträfflig hufvudkälla för vår Svenska litteraturhistoria. Anspråklös och glad i umgänget, vänfast och rättskaffens, samt för öfrigt en af de bederligaste män man någonsin kunde känna, hade han talrika vänner, och var af alla både älskad och värderad, af ingen afundad. Af sina embetsbröders aktning njöt han ock flera prof, såsom då han, den ringe prestmannen, 1832 kallades till sekreterare i revisionen öfver rikets elementarverk, sedermera till sekreterare i samfundet pro Fide et Christianismo, samt 1833 till sekreterare i preteståndet vid dåvarande riksdag. Saknande deremot mäktige gynnare, äfvensom förmågan att sjelf göra sig gällande, kunde han aldrig erhålla någon högre befordran och såmedelst ernå en välförtjent belöning för sina sträfvan. Då han, efter den för honom så mödosamma riksdagens slut, med omkring 40 meritår, sökte Motala pastorat i sin födelsebygd och hyste välgrundade förhoppningar, att nu äntligen vinna sitt mål och en tryggad framtid, hade han det missödet att, efter en långvarig plågsam väntan, se sig förbigången af en annan. Denna motgång tros i någon mån hafva bidragit till hans sista sjukdom. Kort derefter insjuknade han i en häftig nervfeber och afled, efter några få dagars sjukdom, d. 2 Juni 1837. Utgifna skrifter: *Poemer*; *Recensioner*; *Olai och Laurentii Petri Lefvernesbeskrifningar*; *Latinskt Vocabularium*; *Minne af Pehr Kernell*. Har öfversatt: *Correggio af Oehlenachlager*; *Luthers skrifter i urval*, 10 band; *Klocktjuden af Strauss*; *Thereminus Predikningar*; samt utgifvit: *Cornelius, Sallustius, Virgilius, med Svenska anmärkningar*; *P. Kernells Predikningar*; *Fredmans handskrifter*; *Bellmans samlade arbeten*; *Frees*, *O. Berghlinds*, *Stagnelti och Kexells arbeten*.

Sondén, Carl Ulrik, son till prosten och kyrkoherden Johan Adolf Sondén och dess hustru Anna Catharina Kernell, föddes i Östergötland d. 29 Maj 1802. Studerade vid Linköpings gymnasium och Upsala akademi, samt blef 1828 medicine licentiat och kirurgie magister. Förordnades föl-

jande året till läkare vid korrektionsierättningen å Långholmen, samt erhöi 1832 fullmakt att vara läkare vid Danviks hospital och dårhus. Företog 1833, med understöd af stipendiemedel, en utrikes resa, hvarunder Danmark, Holland, Frankrike, Schweitz och Tyskland besöktes, samt kändedom togs om dessa länders inrättningar för sinnessvagas vård och behandling. Efter hemkomsten derifrån 1834 promoverades han följande året i Upsala till medicine doktor. Har, ifrån dess början, varit en ibland utgifvarne af Tidskriften för Läkare och Pharmaceuter. Bland hans särskildt tryckta skrifter märkas: *Sinapismens Tudehvar*, ett upplysande bidrag till den populära medicinens historia i Sverige; *Doktor F. Hartmans Handbok i Dietetiken, enligt den homöopathiska principen*, öfvers.; *Praktisk afhandling om Rheumatism och Gikt*; *Praktisk afhandling om Halsens, Lungornas och Mat-smältningsoorganernas Slemmsjukdomar*, öfvers.; *Om Homöopathiken*; *Allmän Sundhetslära*, öfvers.; *Råd emot Choleran*, m. fl.

Sonderburgs slott, på ön Femern i Danmark, var uti nära aderton år konung Christian II Tyrannns fängelse, der han, afskild från hela den öfriga världen, under hård behandling pliktade för sin grymhet och sina brott. Sommaren 1532 infördes han dit och med honom till enda sällskap en dvärg, som var i hans tjänst. De sattes uti ett mörkt och trångt fängelsehvalf, utan alla bekvämligheter och dörren tillmurades, endast en liten glugg lemnades öppen. Genom denna och ett litet med galler försedd fönster erhöi den olycklige fången mat och ljus, båda i sparsamt mått. Så satt han uti fulla tolf år, utan betydlig mildring eller förändring. Först år 1544 öppnades dörren och han erhöi derigenom sedermera frisk luft samt åtskilliga bekvämligheter, dock beständigt under lika sträng bevakning. Ändtligen år 1549, när man ej mer ansåg sig behöfva frukta den då 68-årige gubben, utsläpptes han ur detta fängelse och fördes till Kallundborgs slott, hvaräst han åtnjöt temlig frihet.

Sonnboheden i Folkärna socken i Dalarna var, under Gustaf Wasas uppresning mot det Danska öfvervaldet, vittne till en häftig strid mellan Dalkarlärne och Danskarne. De sistnämnde måste slutligen gifva vika, en mängd stupade, några blefvo fångne, andra störtade sig i Dalelfven och blott en ringa del undkom till Westerås. Detta var egentligen drabbningen vid *Brunbäckss farja*, under hvilket namn den allmänast är känd.

Sonstorp, ett mtl. frälse-säteri med *Holmen*, äfvenledes 1 mtl., i Hollestads socken i Östergötland. Gården har förut hetat *Carismås* och varit byggd på en halfö i den förbilöpande ån, hvaräst nu är en ång med några lemningar efter gamla hyggnader och planteringar. Den har redan i början af 1400-talet tillhört släkten Rosenstråle och derefter genom gifte släkterna Krusbjörn och Gyllenpistol. Från urminnes tider har här varit en masugn, hvarom nämnes i ett konung Johan III:s bref af d. 2 Mars 1580, och som blef ödelagd år 1719, sedan ingen blåsning skett från 1706.

I samma bref förklaras Sonstorp för kronabruk, men genom hertig Karls bref, dat. Nyköping d. 9 Juni 1597, återfick bruket sin frälsestatus, och man tror, att Finspong i stället blef kronabruk. Sonstorps nuvarande jernbruk, norr om gården i Emmaströmmen, erhöi privilegier d. 11 Mars 1680, bekräftade af bergskollegium d. 9 Dec. 1690, och skulle bestå af 4 hamrar och 8 härdar, hvaraf den ena hammaren flyttades år 1715 längre upp i skogen vid *Holmsjön* och kallades *Holmsjöfors*. En nu mera förfallen knipphammare uppbyggdes då i dess ställe. År 1782 blef Holmsjöfors hammare ödelagd och flyttad till Boxholms bruk i Ekeby socken. För närvarande smidas här af köpetackjern 2,615 skepp:d stångjern, hvarför i hammar-skatt betalas 24½ skepp:d. Äfven idkas här något manufaktursmide. Afsättningsorter äro Norrköping och Stockholm. Bruksstämpeln är *M. Riksrådet greve Palmstjerna*, som ägde bruket 1760, uppförde den nuvarande karaktärsbyggnaden, som är af sten, 3 våningar hög, och omgifven af trädgård och park. Hela egendomen med underliggande lägenheter, utgör 20 frälsehemman, hvartill höra 2 mjölkvarnar, 1 såg och 1 tegelbruk. Äges af intressenter och disponeras af Fredrik Mannerstråle.

Soop, Hans Åkesson, herre till Stora Bjurum och Mälsåker, en son af riksrådet Åke Haraldsson Soop och fru Brita Posse, var 1590 konung Johan III:s hofmarskalk. Blef 1606 ståthållare på Skaraborg, 1609 riksråd och kammar-råd, samt 1611 ståthållare på Stockholms slott och öfver dess län. Dog 1619.

Soop, Mathias, friherre till Limingo, herre till Stora Bjurum, Mälsåker och Nygård, en son af riksrådet och kammar-rådet Hans Åkesson Soop, föddes d. 7 Sept. 1585. Hans äldste kände stamfader var Harald, underlagman i Wermland 1355. En **Hjörn Soop** lefde 1385 och var då underhåradshöfding i Tjust. En **Olof Persson Soop** var 1557 lagman i Wermland, och en **Ånaut Haraldsson Soop** omtalas såsom konung Erik XIV:s kammarjunkare, hvilken 1561 blef riddare, och 1563 såsom höfvidsman inföll uti Norrige, samt intog Jemtland och Herjedalen, hvarföre han 1564 blef utnämnd till ståthållare öfver Jemtland och en stor del af Norrige, men samma år föll i konungens onåd och åter blef afsatt. Mathias Soop bar 1612, vid Carl IX:s likfärd, Westgöthafanan från Nyköping till Strengnäs. Blef 1615 hofmarskalk hos enkedrottning Christina, 1616 hofmarskalk hos hertig Carl Filip, och samma år lagman i Wermland. År 1627 utnämndes han till riksråd och assessor i Svea hofrätt. Blef 1630 ståthållare på Kalmar och 1634 lagman öfver Ingermanland. Deltog uti fredskongressen i Brömsebro 1645, och uppbjordes 1651 till friherre. Dog d. 1 Jani 1653. Hans broder,

Soop, Åke, kallas af somliga lagman i Westergötland.

Soop, Gustaf Mattsson, son af riksrådet friherre Mathias Soop och Anna Gyllenstjerna, friherre till Limingo, blef 1653 landshöfding öfver

Nerike med Nora och Lindes bergslager, samt 1654 tillika landshöfding öfver Wermland. Utnämndes 1657 till riksråd. Blef 1660 kammar-råd, sedermera president i reduktions-kollegium, hvarifrån han 1663 åter fick afsked; derpå guvernör öfver drottning Hedvig Eleonoras lifgeding och 1667 lagman i Östergötland. Afled d. 1 Dec. 1679.

Soop, Carl, en broder till den föregående, föddes 1621. Företog 1641 vidlyftiga utrikes resor och blef, efter återkomsten till fäderneslandet, drottning Christinas kammarherre 1645, samt fick följande året åtfölja grefve Magnus Gabriel De la Gardie på dess ambassad till Frankrike. Utnämndes 1651 till drottningens öfver-kammarherre, och 1652 till enkedrottningens marskalk, samt blef 1654 riksråd. Vid drottning Christinas afresa från Sverige beledsagade han henne till Hamburg, och förordnades, efter hemkomsten, af konung Carl X Gustaf att, såsom särskild ledamot i kammar-kollegium, bevaka kronans rätt derstädes. Afled 1655 uti en ålder af blott 34 år.

Soop, Erik, utmärkte sig vid flera tillfällen under Gustaf II Adolfs krig uti Polen och Tyskland, i spetsen för Westgötha regemente. År 1627 vid Dirschau, då vid ett tillfälle Polackarne gjorde ett så häftigt anfäll, att alla Svenska ryttarehoparna veko tillbaka, bejdade Soop med sina Westgöthar fienden, och gaf derigenom de andra tid att sansa sig och förnya striden. Till belöning för denna tappra bedrift, slog konungen honom om hösten samma år på riksdagen, i ständernas närvaro, till riddare. Hans märkvärdigaste bragd var dock, när han, i Juni månad 1629, lyckades att rädda Gustaf II Adolfs lif. Konungen hade, under en mindre träffning vid Weissenburg, råkat att blifva omringad af fienderne, och var nära att erhålla dödsbugget af en kroat, som med ena handen höll fast konungens bögra hand och med den andra böjde sin sabel öfver hans hufvud, då den tappra öfverste Soop framsprängde på sin häst, sköt kroaten genom bröstet, och befriade konungen.

Soop, Carl Gustaf, friherre till Limingo, en son af riksrådet Gustaf Mattsson Soop, var drottning Hedvig Eleonoras kammarherre, och blef 1707 landshöfding öfver Skaraborgs län. Afled 1711, och med honom utslocknade den friherrliga Soopiska ätten. En annan friherrlig ätt börjades och slöts med general-majoren och guvernören uti Riga, **Erik Soop**, som blef friherre 1687 och dog år 1700, och var en son af landshöfdingen öfver Jönköpings län, Knut Hansson Soop till Bronäs.

Soop, Åke, en son af kapitenen Hans Åkesson Soop, föddes d. 26 April 1682. Skref sig herre till Intorp, Attarp, Rustorp, Jerstorp, Björneberg och Olshammar. Blef 1710 häradsböfding på Gottland; 1718 häradsböfding i Jönköpings län; 1721 assessor i Götha hofrätt och 1732 lagman i Skåne och Blekinge. Erhöll 1747, på begäran, afsked, och dog d. 14 Nov. 1748.

Sor eller **Saur** på Häga, eller at Hangi, nämnes såsom en forntida Svensk småkonung, om hvilken en gammal skald, vid namn Erpur Lotande, hvilken för ett begånget dråp blifvit förklarad frid-

lös, säges hafva författat ett qvæde, som ansågs så förträffligt, att han därför erhöill nåd och såmedelst räddade sitt lif.

Sorg betalar ingen skuld, ett forntida ord-språk åsyftande att varna för det modlösa öfverlemmandet åt sorgen utan verksamhet, utan bemödande att godtgöra den lidna förlusten. Att de gamle äfven förstodo den verkliga djupt gripande sorgens betydelse, visar emellertid ett annat ord-språk: *Sorgfullt hjerta tider intet skämt.*

Sork, i gamla Svenskan detsamma som *mulload*, kallades äfven *mullsork*. I Skåne och på Gottland betyder ordet: *gosse*.

Sorsele socken, ett s. k. Lappmarks-pastorat i Umeå län och Hernösands stift, Lappmarkens fogderi och Westerbottens första kontrakt, 20 mil N.V. från Piteå, består af 8 $\frac{1}{8}$ hemman, men hvilka hos Forsell icke hafva något uppskattningsvärde. Folkmängden uppgifves till 905 personer och arealen till 1,270,427 tunnland, hvaraf 98,000 äro sjöar och kärr. Församlingen var fordom ett annex under Lycksele, men har i senare tider blifvit skild derifrån. Sorseles kyrka, byggd 1742 och reparerad 1791, ligger på en ö i Windelfven. Den förste presten i socknen var en Lapp, kallad Herr Henrik, som tillträdde 1691, men dog redan följande året. Hans efterträdare, Lars Rangius, var äfven en Lapp, som öfversatte Nya Testamentet på Lappska. Hans manuskript förvaras på Upsala bibliotek. Schubert berättar, att då han besökte orten, voro komministerens lönevillkor 30 tunnor spanmål och 23 R:dr 16 sk. B:ko i penningar, utom 8 R:dr för sina båda fjällresor. De lära dock i senare tider blifvit förbättrade. Pastoratet räknas af Læstadius till de helt och hållet Lappska, d. v. s. till dem, der kyrkoherden, för att förrätta sitt embete, måste grundligt förstå och tala Lappska språket. Adr. Umeå.

Sorunda moderförsamling med Thorö annex, ett regalt pastorat af 1 kl. i Stockholms län och Upsala stift, Sotbolms bärad och Södertörns kontrakt, 5 $\frac{1}{2}$ mil från Stockholm vid saltsjön, består af 87 $\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 418,507 R:dr, med en folk mängd af 2,438 personer och en areal af 34,460 tunnland, hvaraf 1,550 äro sjöar och kärr. Kyrkan tros ursprungligen vara byggd af Folkungesläkten, som bott på Folloås eller Folkunganäs, och sedan 1410 förbättrad af riddaren Johan Hålfvarsson, samt derefter af Bååt-släkten. Hon skadades illa af åskan d. 12 Maj 1689, men återställdes genast. Här bar riksrådet Erik Fleming till Lais ett präktigt grafchor, och riksskattmästaren Seved Bååt ett annat. I socknen ligga *Fittuna*, *Föllnäs* (se dessa ord), *Aska*, $\frac{1}{2}$ mtl., *Biltsta*, $1\frac{1}{2}$ mtl., *Fogelsta*, 2 mtl., *Härhamra*, $1\frac{1}{2}$ mtl., samt flera andra större och mindre egendomar. Folket i denna socken har icke det bästa namn om sig, åtminstone i Stockholm, hvartill likväl torde få anses som en väsendtlig orsak, att det gjort till sitt hufvudsakliga näringsfång oloflig skogsuggning på allmänningarna och timmerhandel på stadens torg med alla de olater, som kunna åtfölja både åtkomsten och sjelfva handelen.

Flera runstenar träffas här, såsom på *Trollestads* ägor, i *Stuteby* skog och vid sjelfva kyrkodörren. Adr. Stockholm.

Sorö kloster i Danmark var ganska ryktbart under medeltiden och dess namn förekommer flera gånger under Kalmar-unionen äfven i vår historia. Drottning Margaretha besökte det ofta, under sken af gudaktighet, och ett rykte gick allmänt att en närmare förtrolighet ägde rum emellan henne och abboten derstädes, hvarföre hennes fiende konung Albrekt äfven till hån gaf henne benämningen *Hunkedeja*. När hansenstädernas flotta år 1428 angrep Köpenhamn, flydde konung Erik af frukten för densamma från staden och tog sin tillflykt till Sorö kloster.

Sotaskär i Stockholms skärgård har förut varit en vikingaborg och fått sitt namn af *Sote*, hvilken der hade sitt fäste. Denne *Sote* stridde mot Olof den Helige och besegrades af honom. *Sotaskär* benämnas äfven en klippa i Bohuslänska skärgården.

Sotberg, Erik af, son af rådmannen i Wadstena, Gustaf Sotberg och dess bustra Christina Giöthe, föddes d. 16 Maj 1724. Blef 1744 student i Upsala, der han måste söka sitt uppehälle genom enskild undervisning. Erhöll år 1750 ett stipendium på tvenne år, och antogs 1752 af Ihre till amanuens, hvarvid han med trägen ifver biträdde denne med samlingarna till dess ryktbara arbete *Glossarium Sviogothicum*, dess Svenska Dialekt-Lexikon, m. m. Uppmanades äfven af Ihre att granska Junii, Stjernhjelm och Benzeli arbeten öfver *Ulphilas*; ett arbete, som fordrade vidlyftiga studier, och frukten här af blef *Ulphilas Illustratus*, elfva delar i 4:o, hvarefter han 1755 blef filosofie magister, såsom primus vid promotionen. Icke endast åt Mösogöthiskan, äfven åt Isländskan egnade han sina grundliga forskningar, samt företog en granskning af Upsala biblioteks pergaments-codex af Eddan och Skalda, hvilken han till större delen afskref. Inkallades 1756, såsom ämneshen, i vetenskaps-societeten i Upsala och utnämndes 1761 till lector moralium et historiarum vid kadettkorpsen i Carlskrona, der han några år med berömvärdt nit skötte sin utan ansökning erhållna syssla. Företog, med nådigt tillstånd, år 1763 en utrikes resa, hvarunder Danmark, Tyskland, Schweiz, Frankrike, England och Holland besöktes, samt kallades, efter hemkomsten härifrån, år 1765 till informator för prinsessan Sofia Albertina. Som han likväl kände sig föga bågad och mindre skicklig till hofuppvaktning, förbehöll han sig att blifva bibehållen vid lektorsbefattningen, hvilket ock beviljades på så sätt, att en vikarie antogs, emot hela lönens åtnjutande, men sedan måste han likväl, år 1770, på sekreta-utskottets tillstyrkande, belt och bället afstå från nämnda befattning, hvaremot han fick försäkran om sin innehafvande hoflön, till dess han vunne annan befordran. Erhöll 1768 lagmans fullmakt och adlades vid kröningen 1772, då han enligt konungens egen föreskrift kallades af *Sotberg*; sjelf hade han ämnat antaga namnet *Gölher-*

hielm. År 1773 utsåmdes han till ledamot och sekreterare i den då, efter en längre tids tillalutning, ånyo öppnade vitterhets-akademien. Entledigades 1775 från prinsessans undervisning, men forlör likväl, på dennes, äfvensom enkedrottningens, särskilda åstundan icke desto mindre att allt framgent tillhöra hofvets förtroligare krets, ända till sin d. 30 Dec. 1781, efter några dagars sjukdom, timade död. Bland hans många skrifter må nämnas: *Ulphilas Illustratus*; *Begängetse-akt*, då *Datta* och *Klingenstjerna* lades i hög tillsamman på *Lofon*; *Om Romar-brevet på Mäso-Gothiska*; *Om Svenska språket*; *Historisk afhandling om Mäso-Gothiskan*, m. fl.

Sote omtalas såsom en tapper och vida beryktad vikingaböfving på Erik Segersalls och Olof Skötkonungs tid, hvilken bodde i Södermanland och hade sitt mycket fruktade vikingaböl på det efter honom uppkallade *Sotaskär*. Han blef slutligen öfvervunnen och fälld af Danske prinsen Olof Haraldsson, då denne i sin ungdom med en vikingaflotta härjade i Svea-skären och Mälaren.

Sotenäs härad i Bohuslän, består af socknarna Tossene, Askum och Gräfverna, Kungshamns kapell samt Bessendal, tillsammans 103 hemman, uppskattade till 251,149 R:dr, med en folkmängd af 4,727 personer och en areal af 30,179 tunn., hvaraf 935 äro sjöar och kärr. Utgör med Lane, Kunge, Stängenäs och Sörbygdens härader en domsaga under Götha hofrätt.

Sotholms härad i Stockholms län, består af socknarna Sorunda, Thorö, Östmo, Öster- och Westerbanninge, Muskö, Ornö, Utö, Nämndö, Hyresö och Dalarö, allesammans, dels i hafsbandet, dels i skärgården, utgörande tillhopa 377 $\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 1,999,219 R:dr, med en folkmängd af 11,643 personer, och en areal af 185,028 tunn., hvaraf 6,240 äro sjöar och kärr. Detta härad, som tillhör Södermanland, utgör sydöstra delen af Södertörn. Det är i allmänhet ganska bergigt. Långa och kalla vårar äro ej sällsynta, och skulle förorsaka mer skada om icke jordmänen i allmänhet vore god, till det mesta svartmylla på lerbotten, stundom blandad med mergel. En sandås, kallad *Hanveden*, och som fordom varit en krono-allmänning, sträcker sig genom hela fögderiet. Skogarna, fordom ganska vidsträckta, ha i senare tider mycket medtagits. Utgör med Ökneby och Svartlösa härader en lagsaga under Svea hofrätt.

Sothönan hör till Vadareslägtet, har korta fötter med långa tår och kort näbb. Hon uppehåller sig i sött vatten och besöker hafvet endast under flyttningstiderna, samt lefver af insekter och maskar, samt äfven vattenväxter och deras frön. Träffas icke sällan på slättbygden i Skåne; men äfven högre upp i landet, der insjöar med rör och vass finnas.

Spanfors jernbruk i Unnaryds socken i Jönköpings län, smider af eget tackjern vid en härd 450 skepp:d stångjern, hvarför i hamarskatt betalas 4 $\frac{1}{2}$ skepp:d. Här är ett mindre manufakturverk. Afsättningssort: Götheborg. Bruksstämpeln

S. F.; ämnehades 1845 af grefve John Hamiltons storbhusdelägare.

Spabodde, hvilken, enligt en forngammel sägen, skall hafva bott på *Finninge* gård, nu *Olivehöll*, en sätesgård nära staden Strengnäs, uppgifves i legenden såsom en af den helige Eskils mördare. Då Blotsven, efter hedningarnes uppror emot Inge den Äldre, utropades till konung och lät vid Strengnäs anställa ett blodigt offer åt de gamle gudarne, ilade Eskil, som den tiden bodde i *Fors* på Rekarne, vid underrättelsen härom, till offerstället, och sökte i helig ifver med oförskräckt mod afböja folkets förebofande, frambällande för dem afguderiets vederstygglighet. Hans varnande, straffande ord, hans föreställningar och förmaningar hade på hedningarne ingen verkan. Då upplyfte han sina ögon och händer mot höjden. Svarta moln drogo sig tillsammans på himmelen, ett forsande regn nedströmmade öfver det församlade folket, åskdån och ljungande blixlar genomforo rymden. Detta uppror i luften tyddes såsom framkalladt af den fremmande mannens besvärjningar. Såsom den, hvilken genom trolldom stört och oskärat den åt gudarne helgade offerfesten, blef Eskil öfverfallen af den uppretade menigheten; Spabodde sargade hans hufvud med en sten, hvar-
 efter en annan klöf hans hjässa med en yxa.

Spak betydde i forn-Svenskan äfven *förståndig*, *vis*. Sålunda betydde *Speking* det *tol/manna-utskott* af rådet, som alltid borde vara närvarande hos konungen och gå honom tillhanda, när han ville inhämta deras mening.

Spaldencreutz, *Gustaf*, ättens stamfader, föddes d. 28 Sept. 1709. Fadern var brukspatronen Georg Spalding på Gusums messingsbruk. Förde protokollet i rikens ständers sekreta-deputation 1741, adlades 1756 och utnämndes 1763 till lagman. Död i Stockholm d. 11 Dec. 1778. Hans ende son

Spaldencreutz, *Johan Adolf*, född den 17 Juni 1747, utmärkte sig ganska mycket på riksdagsbanan och ansågs för riddarhusets bäste talare vid 1788 års riksdag, hvarunder han insattes i det sekreta utskottet, som då, genom de adliga ledamöternes enighet, patriotism och fogliga politik, frälste beskattningsrätten och adelns beder, kanske mångas hufvuden, som möjligen kommit i fara, om laglig räfst ägt rum. Då Liljehorn försäkrat, att han vid sitt hufvuds förlust ej vågade proponera bevillningen på annat än obestämd tid, uppträdde Sp. bevisande, "med sin vanliga eld och styrka", illusionen af folkets själfbeskattning, under det konungen ensam ägde rätt att sammankalla ständerna, i fall ej viss tid bestämdes. Då konung Gustaf III sedan, d. 27 Apr., själf infann sig på riddarhuset, under det en stor skrålande meoniskomassa uppfyllde hela riddarhuset och dess omgifningar, upptog Sp. konungens argument och vederlade dem, med klarhet och lugn kraft ådagaläggande, att allmänna krediten ovillkorligen skulle mer ökas än minskas af en på bestämd, i stället för obestämd, tid åtagen bevillning. Död den 21 Dec. 1794 såsom lagman i Östergöth-

land, hvars lagsaga han sedan år 1775 innehaft. Sonen

Spaldencreutz, *Arvid Johan*, född d. 31 Aug. 1782, ingick i hofstjenst och dog som kammarberre d. 27 Mars 1828. Han tryckte på ett litet handtryckeri små upplager af derföre ganska sällsynta arbeten: *Svärmarinnan*, originalroman; *Gusums Veckoblad*; *Tidningskrift för mina vänner*; samt några öfversättningar, såsom *Karleksdrottningen*; *Lotterivinsten*; m. m.

Spandemager, *Hans*, en förutvarande hospitalermunk, var den som, i förening med Klaus Bötcker, först uppträdde och förkunnade den evangeliska lärans grundsanningar i Malmö, hvilken stad snart blef medelpunkten för reformationen i Skåne. Med stort nit och allvar började dessa tvenne att år 1527 uti offentliga predikningar, under ett beständigt tilltagande tillöpp af åhörare, oförtäckt förklara för folket, att ända ifrån apostlarnes tid ingen sann kristlig lära blifvit predikad; att inga andra varit verkliga kristne, än de, som kyrkan förföljt såsom kättare; att alla Romerske påfvar varit antikrister, och att goda verk och gerningar, som af det katolska presterskapet så högeligen prisades, voro mera till skada än nytta, emedan de lätt gäfvo anledning till själfberöm och hyckleri. Med dessa lärdomar förhånde de den yttre gndstjenstens förändring; fastande, skillnad på mat, som vissa dagar kunde förläras, heliga löften och dylikt förkastades; messan afskaffades och all katolsk prydnad borttogs ur kyrkorna; sjelfva högaltaret blef ej mera begagnadt vid komunionen, utan ett vanligt långt bord framsattes i kyrkan, vid hvilket nattvardsutdelningen försiggick. Inom kort tid var hela staden evangelisk. Bötcker utnämndes till pastor och Spandemager tillbjöd sig, att med en af de ifrigaste motståndarne bland klerkeriet disputerade ur skriften om tron och goda gerningar. En stor förbittring ägde rum mellan båda partierna, men reformationen segrade allt mer och mer, oakadt allt motstånd samt fastän isynnerhet Fransiskanerne visade särdeles häflighet och med allt nit sökte hämma dess framsteg. Erkebiskopen i Lund kallade de dristiga reformatörerna i Malmö till sig, att göra reda för de nya lärosatserna, men de infunno sig icke, utan fortforo att likasom förut ifrå mot klerkernes förderf. Sjelfva erkebiskopens resa till Malmö verkade ingenting. Tvertom togo de båda dristiga lärarna nya steg till kyrkans förbättring; Spandemager utgaf 1528 en psalmbok på landets språk, som med begärlighet lästes. Borgarena afskaffade slutligen sjelfva munkarnes privatmessor såsom onyttiga, och bortjagade derjemte de oordentligt lefvande klosterinvånarne. Till yttermera bekräftelse utverkades kongl. tillåtelse, att af de indragna andliga godsens stifta ett gymnasium och fattighus.

Spangereel kallades ett slags harnesketäckning öfver axlarne och baksidan af armen ned emot armbogen; den brukades fordomdags i krig och var af betydlig tyngd, omkring 8 markor. Spangerele förekomma äfven under ett annat namn, nemligen *Azlinger*. De utgjorde en del af den

slags rustning, som kallades *Drabtyg*, hvars sammansättning beskrifves af Adlersparre uti dess afhandling om Svenska krigsmagten i äldre tider, hvilken finnes tryckt i vitterhets-, historie- och antiquitets-akademiens handlingar.

Spannmål har i senare tider begynt alstras till en betydligt större mängd än fordom i Sverige, så att nu mera landet de flesta år icke allenast kan af egna tillgångar fylla alla sina behof, utan äfven utskeppa ansenliga quantiteter. Ända till år 1820 ägde ingen utskeppning af spannmål rum, men deremot infördes årligen en betydligt mängd sådan från fremmande länder. De minsta spanmålsinförseln var 1808, 58,000 tunnor och 1805, 94,000 tunnor. Åren 1783 och 1784 infördes hvaritdera året öfver en million tunnor spannmål och de öfriga åren ända till 1791 öfver en half million. Sistnämnda år infördes 386,000 tunnor. De följande åren minskades införseln efter hand ända till och med 1795, då 107,000 tunnor importerades, steg sedan åter till 1798, då importen var 714,000 tunnor. Under början af detta århundrade infördes de flesta år i medeltal omkring 300,000 tunnor. År 1813 infördes 901,000, och 1814, 560,000. De största spanmålsimporter efter år 1820 hafva varit 1826, med 201,000; 1827, med 336,000 och 1838, med 528,000 tunnor. Deremot hafva flera år spanmålexporten från Sverige öfverstigit importen, såsom år 1821 med 71,000, 1824 med 16,000, 1828 med 211,000, 1829 med 270,000 1830 med 22,000, 1831 med 41,000, 1833 med 177,000, 1834 med 170,000, 1835 med 48,000, 1836 med 50,000, 1840 med 117,000, 1841 med 72,000, 1842 med 20,000, 1843 med 73,000, och 1844 med 270,000 tunnor.

Spannarps socken, annex till Tvååkers moderförsamling i Halland, $\frac{1}{2}$ mil från Warberg; består af $23\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 61,707 R:dr, med en folkmängd af 595 personer och en areal af 4,744 tunn., hvaraf endast 30 äro kärr eller oländig mark. Jordmånen är ojemn och mager samt uppfyllt med berg. Deribland utmärker sig den höga och långt ut i Kattegat syaliga bergsryggen *Nackhellarna* eller *Nackhellerberg*. Kyrkan är af sten med tegeltak; dess predikstol och altartafeln bestå af gammalt bildhuggeriarbete. Några bautastenar finnas inom socknen. Allmogens klädedräkt består för karlarna dels i mörkblå kappor med långa kragar, dels i fotsida mörkblå syrtater, dels i matroskläder, korta, mörkblå tröjor, långbyxor och tygsvästar. Qvinnorna bruka mest egna tillverknningar, hvita hufvudkläden och hvita eller kulörta halskläden. De förfärdiga icke obetydliga quantiteter finare och gröfre linneväf, valmar, hår-täcken och golfmattor till försäljning. Adr. Warberg.

Spannarps säteri i Anås socken i Christianstads län; 4 mtl. säteri med underliggande $34\frac{1}{2}$ insockne, $2\frac{5}{8}$ utsockne frälsehemman, jemte en mängd torp, fruktbar åker och äng, ek- och alskog, 2 vattenqvarnar och en våderqvarn. Manbyggnaden säges af Giltberg vara åren 1740 och 1741 upbyggd af öfversten Isak Cedercrantz, och består af

ett tvåvåningars grundmuradt hus med 2 flyglar. Den ligger in i skogen, men påstås dock hafva en angenäm belägenhet.

Spanska floren var ett straff-instrument, som enligt en § i 1798 års krigsartiklar skulle användas till att dermed näpsa trätosamma soldathustrur, på det sätt, att de, nedsatta uti en sådan maschin, åtskilliga gånger neddoppades i vatten.

Spanska piaster hafva gemenligen utgjort en högst väsentlig del af Svenska bankens metalliska valuta. Af de 2,914,111 R:dr silfver, hvarmed bankens metalliska kassa under åren 1842 och 1843 minskades, och som utgingo, dels till Finland, dels till Hamburg, utgjordes mera än en tredjedel af Spanska piaster, hvilka banken lemnade till särskildt fastställda pris, lämpade efter noteringar i Hamburg, der de tillfälligtvis voro särdeles begärliga och betaltes utöfver deras metalliska värde, beräknadt äfven med hänsigt till deras guldhaltighet. År 1842 utlemnades under Maj till och med September månader 842,663 Spanska piaster, hvaraf 473,276 stycken, utförda i Maj, betaltes med 122 skillingar banko, eller det pris, som i 1835 års bankoreglemente hade varit bestämdt. Priset ökades sedermera, i Juni till 123 sk., i Juli till 123 sk. 9 rst., i Augusti till 124 sk. 3 rst och i September till 125 sk. stycket. År 1843 uttogos 378,621 piaster, först efter 125 och sedermera efter 126 och 127 sk. stycket. Dessa piasters sålunda företagna försäljning ansågs hafva gifvit banken en vinst af nära 100,000 R:dr, uppkommen genom skillnaden emellan deras beräknade värde och den för dem erhållna betalningen. Efter beräkning af 27 R:dr 12 sk. per mark fnt och 128 sk. kurs utgör en Spansk piasters metallvärde 122 sk. $2\frac{1}{2}$ rst B:ko i Svenskt mynt.

Spanska ryttare kallades, enligt Ibre, hos våra gamle förfäder, *hårsporrar*. Det säges i Heims Kringla: "Han let sla berspora, ok kasta yfir a Joans völlu", (Han lät slå hårsporrar och kasta öfver till Johans vall). Eljest voro hårsporrar *blysteiptur*, ett slags klubbor, som nyttjades om skeppsbord.

Spanska ryttarebacken kallas ett ställe i Fryksdalen i Vermland, söder om sjön Kymmen, der ortens invånare, under den s. k. Hannibalsfejden, 1644, uppkastade en skans för att försvara sig mot Danskarne, som plundrat på flera ställen i orten och särdeles i Kjöla socken.

Spansk hufva kallades en art lättare stormhatt, som fotfolket brukade i krig under 1500-talet. Den var af stål, kallades äfven *Päcknelika* och vägde blott 3 marker, hvarmot rytteriets stormhatt vägde ända till 6 marker.

Spant kallas de timmer, som utgöra fartygets skelett. De bestå af en bottenstock, 2 zittor, 2, 4 till 6 upplängor efter fartygets storlek och 2 topptimmer.

Sparbankar. Den första Svenska sparbank inrättades i Götheborg år 1820, den andra i Stockholm 1821, och sedan dess hafva sådana spridit sig, fastän ganska långsamt, till flera delar af

riket, så att dylika nu mera finnas, icke allenast uti många städer, utan ock på flera bruk och större landtegendomar, samt inom vissa socknar på landet. Genom ett kongl. bref af d. 4 Maj 1825, föreskrefvos de för Stockholms sparbank gällande reglor. Enligt dessa är inrättningens ändamål att af mindre bemedlade personer af båda könen, isynnerhet af den arbetande och tjänande klassen, emottaga smärre summor och till deras nytta förkofra dem, genom beräkning af ränta och räntans läggande till kapitalet. Insättningarna få för hvarje gång ej understiga 8 sk. B:ko. Mera än 100 R:dr får ej något år för samma person insättas. Det högsta räntebärande kapital en delägare i sparbanken får hafva der innestående är 1,000 R:dr B:ko. För hvarje full riksdaler beräknas ränta från och med månaden näst efter den, då han blifvit insatt. Ett års outtagen ränta lägges följande året till kapitalet. Den årliga räntan, sparbanken i början gaf på de insatta medlen, var fem procent, men ifrån och med 1831 års början blef räntan nedsatt till fyra procent. Den, som i tvenne hela år, räknadt från det årets slut, då sista insättningen skedde, försummat att göra någon insättning, förlorar, efter denna tids förlopp, fördelen af räntans läggande till kapitalet och godtgöres endast räntan å den då upplupna summan. Underlåter någon i tio år att göra insatser, upphörer för honom all ränteberäkning, och äger han, i fall han sedermera sig anmäler, endast rätt till det vid de tio årens slut upplupna kapitalet. Uttagningar af större eller mindre belopp af insatta medel får när som helst ske, efter förut skedd uppsägning. En direktion är ansvarig för fondens och de insatta penningarnas förvaltning. Sparbankernas förvaltning sker till en betydlig del utan arfvode; hela den årliga förvaltningskostnaden af Stockholms sparbank uppgår blott till 3,265 R:dr. Insättningar och uttagningar derstädes få äga rum alla lördags-eftermiddagar.

-Vid 1847 års slut ägde disponenterne, till ett antal af 13,045, i Stockholms sparbank följande summor:

5,672 ägde under 25 R:dr insatta . .	377,351.
1,372 fr. o. m. 25 „ t. o. m. 50	50,074.
1,659 „ 50 „ „ 100	118,455.
2,919 „ 100 „ „ 300	132,986.
967 „ 300 „ „ 600	403,268.
353 „ 600 „ „ 1,000	271,692.
103 öfver 1,000	108,898.

13,045 delägare. Summa R:dr 1,462,724.

Dessa delägare utgjordes af:

Embets- och tjänstemän	157.
Handlande	22.
Handtverksmästare	170.
Äldre personer af åtskilliga stånd	74.
Studerande och kadetter	71.
Handelsbetjenter	105.
Handtverksgesäller och läringar	1,266.
Vaktmästare och kyrkobetjenter	231.
Soldater och spel	145.

Sjöfarande	100.
Tjänande personer af mankön	641.
Enkor	410.
Hustrur	717.
Ogifta fruntimmer	1,691.
Tjänande personer af qvinkön	2,263.
Barn, under 16 års ålder	4,478.
Fabriksarbetare och arbetsfolk	374.
Elever vid institutet för döfstumma och blinda	104.
Arrestant	1.
Skolinnrättningar	4.
Välgörenhets- och andra kassor	21.

Summa 13,045.

Sparfelt, Anders, före sitt adlande kallad **Sparman**, ingick i krigstjänst såsom volontär 1655, da han en tid derefter blef af Brandenburgiska trupper tillfångatagen på ön Rügen. Befriad ur fångenskapen anställdes han såsom gemen vid grefve Wrangels regemente, och genomgick der alla graderna till år 1664, då han blef fänrik. När Turkiska kriget begynte, gick han som volontär med de Svenska hjälptrupperna till Ungern. Blef, efter sin återkomst vid detta krigs slut, löjtnant och 1674 kapten vid Uplands regemente till fot. Utmärkte sig genom flera tappra bedrifter, under det följande Svenska kriget i Tyskland, isynnerhet uti drabbningen på Landt-Rügen 1678, hvarföre han ock samma år adlades. Blef slutligen major vid Uplands regemente, och stupade d. 9 Juli 1701 utanför Riga, vid öfvergången öfver Düna. Var barnlös och den enda af sin ätt.

Sparfökken (Falco Nigus) är ofvantill askgrå, inunder hvit med roströda tvärfäckar och tvärskuren stjärt. Finnes i alla landskap af den Skandinaviska halfön, men om vintern ymnigare i de södra. Han lefver af smärre foglar, såsom lärkor, sparfvar, dufvor m. fl., på hvilka han med pilens hastighet störtar sig. Äfven mullvadar och möss håller han till godo. Honan är nära en gång till så stor som hannen.

Sparfugglan (Strix passerina) är stor som en domerre, och har fötterna tätt beklädda med hårlika fjädrar, är för öfrigt tjockhufvad, brun- och hvitfäckig och uppehåller sig i skogarna. Förekommer i hela Sverige, men mest i de medlersta landskaperna. Hon jagar midt på ljusa dagen och blir då omgifven af sparfvar, som följa efter henne med skrik. Lefver af småfoglar och råttor.

Sparfven (Emberiza) utgör ett eget släkte bland Gångfoglarna, med kort näbb, klufven stjärt och små ögon. De lefva hufvudsakligen af mjöliga växtfrön och förtära äfven insekter, samt vistas i skogar och buskmarker eller på odlade fält, sjunga kort och entonigt. Om hösten, sedan de ruggat, äro båda könen lika färgade, förut olika. Äro flyttfoglar.

Sparlösa socken, ett af annexen till Levene moderförsamling i Skaraborgs län, 2 $\frac{3}{4}$ mil från Lidköping, består af 22 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 81,458 R:dr, med en folkmängd af 868 personer

och en areal af 6,711 tunn., hvaraf endast 10 äro oländig mark. Kyrkan är byggd af gråsten och af böj ålder, hvarom dess ovanligt tjocka murar vittna; hon förlärdes af en våld 1684, utvidgades följande året, vid den då företagna reparationen; skadades af åsken d. 14 April 1730, men blef sedan åter iståndsatt och täckt med skiffer. Köblerska familjen har här sitt grafchor. På kyrkogården äro en mängd korsbärs- och andra träd planterade. Inom socknen ligger *Frittorps*, *Ullstorps* och *Skogs* säterier, det förstnämnda två hemman, de andra ett hvardera. Adr. Lidköping.

Sparre. Denna märkvärdiga släkt, en af Sveriges äldsta och mest lysande ätter, hvilken räknat bland sina medlemmar icke mindre än femtio riksråder och många andra utmärkte män, och nu har en känd ålder af omkring sju sekler, anses härstamma från *Sixten Sixtensson* till Tofta, hvilken lefde i slutet af tolfte och början af trettonde århundradet. Hans söner voro: *Knut Sixtensson*, stamfader för den äldre Sparregrenen, och *Nils Sixtensson* till Tofta, gift med Svenske konungen Erik X:s dotter, Märtha, stamfader för den yngre grenen. Sparrarne till Hellekis förde ännu i femtonde seklet i vapnet en sparre med två rosor ofvan och en ros under sparren. Bland de många under medeltiden märkliga medlemmar af denna ätt, som öfverallt framlysa i vår historia, må endast nämnas: *Ambjörn Nilsson*, som var riksdrots 1286; *Ambjörn Sixtensson* till Tofta, Salestad och Ängsö, hertig Eriks drots, död 1310; *Nils Ambjörnsson* till Salestad, Svea rikes drots omkring år 1350; *Hennig Larsson*, erkebiskop, död 1351; *Matts Gustafsson*, som satte tre rosor i sin sparre uti vapnet, och blef stamfader för de Svenske Rosensparrarne till Hellekis, död 1389; *Carl Ulfsson* till Tofta, som förde i vapnet en gyllene Sparre i blått fält, kallas än marsk, än drots, lefde på 1300-talet; *Stigge Ulfsson*, biskop i Strengnäs, död 1463; *Knut Bengtsson* till Ängsö, som sökte förmana Gustaf Eriksson Wase att afstå från sin påbörjade oppressning, och hos hvilken, på dess gård Ängsö, vid samma tid de konung Christian tillgifne rådsherrarne församlade sig. Blef skjuten vid belägringen af Westerås 1522.

Sparre, Lars Siggesson, var en af Gustaf Wasas förnämste fältöfverstar. Nämnas först i händelserna såsom en af de sex Svenske ädlingar, hvilka 1519 lemnades såsom gisslan till konung Christian Tyrann, och af honom förrädiskt fördes fängne till Danmark. Sedan han återkommit ur Danska fångenskapen, var han 1521 ståthållare på Örebro slott. Sändes 1523 såsom riksmarsk med Svenska trupper till Norrige, der han intog en betydlig landsträcka, inom hvilken allmogen, som var böjd för en förenig med Sverige, svor Gustaf Wasa trohetsed. Af brist på lifsmedel måste han dock snart åter lemna Norrige. Såsom rikets marsk, deltog han med det öfriga riksrådet uti den, på herredagen i Söderköping, till den utvalde konungen Gustaf Eriksson afgifna försäkran, att de alla ville försvara, lida och umgälla med konun-

gen. År 1525 nämnes riksmarsken såsom tillika lagman i Nerike, då honom förläntes allt Nerike, Vester-Rekarne, Sätermo och Vestermo samt Mäl-lösa socknar. Slogs till förste riddaren vid konung Gustaf I:s kröning 1528, vid hvilken han bar svärdet. Sändes 1531, bland flera rådsberrar, att hämta den utkorade drottningen Catharina af Sachsen, och deltog uti det vid konungens sedan skeende biläger hållna tornerspel, då han rände så skarpt tillhoppa med Birger Nilsson Grip, att de båda föllo af hästarna. Sändes 1536, jemte tvenne andra herrar, till Danmark, der förbundet emellan detta rike och Sverige förnyades, och skickades följande året med en krigsmagt ned till Småland, att der hålla konungsräfäst efter Sveriges lag, samt förhöra alla saker och klagomål för rätta, sträffa skuldar och hålla dannemän samt fromma vid mågt. Flera trakter blefvo då hårdt belagda med sakören och de anseddaste bönderne insatte på Kalmare slott, tills summorna utbetalades. Så gafs anledning till den bekanta Dackefejden. Då upproret uppblossat 1542, förordnades Lars Siggesson jemte Johan Thuresson till fältöfverstar, och drogo de då neder till Småland ifrån Östergötland med största delen af krigsfolket till häst och fot samt "tragtade" med allmogen. De måste dock snart sluta en dagtingan med Dacke och lofva böter på hans klagomål. Följande året plundrade och brände de allt hvad de förmådde i Småland, men bönderne ville ej dermed låta beveka sig. Slutligen höllo de vid Carlstorps prestgård i Östra härad en hård drabbning med Dacke och hans bondebär. Dacke hade emellertid blifvit skjuten genom benen och måste hålla sig dold. Den 30 April 1543 utfärdade begge fältöfverstarne ett bref om nåd och tillgift, hvarpå folket började mangrannt lyssna, och snart derefter var hela Småland en lydig provins under Gustafs spira. Lars Siggesson dog i Örebro d. 12 Jan. 1554.

Sparre, Göran, en son af Lars Siggesson, skref sig till Rossvik och Roma. Höll hertig Carls parti och var hans furstliga råd. Var icke inblandad i 1600 års oroligheter, hvarunder tvenne hans bröders hufvuden föllo för bödelsvärdet. Satt 1606 med uti den domstol, som dömde erkebiskopen Abrahamus Angermannus.

Sparre, Gustaf Adolf, son till riksrådet och öfverståthållaren Axel Sparre, friherre till Kronoberg, föddes 1649. Ingick tidigt i tjenst vid flottan, och förde som major skeppet Draken om 64 kanoner i det olyckliga sjökriget 1676, under amiral Creutz' befäl. I en drabbning d. 26 Maj samma år fick skeppet Draken så många grundskott, att major Sparre, fruktande dess sjunkning, satte på land vid Öland. Följande året förde han skeppet Venus af 62 kanoner. Han dog som amiral 1689.

Sparre, Axel Axelsson, friherre till Kronoberg, sedermera grefve till Brokind, föddes d. 9 Jan. 1652 i Wisby, då fadern, friherre Axel Carlsson Sparre, var landshöfding på Gotland. Tog 1671 tjenst som volontär vid kongl. lifgardet i Stockholm, och blef följande året fänrik vid ett

Tyskt regemente i Holland. Blef sedan, år 1674, kapten vid ett Svenskt regemente i Stade och fick året derpå ett kompani vid ett Tyskt regemente, under fältmarskalken Henrik Horns befäl. Ut 1677 års fälttåg i Skåne deltog han såsom kapten vid lifgardet. Blef sedan öfverstlöjtnant vid Nerikes och Wermlands regemente, samt 1678 kommandant i Götteborg. Uppkommen till riksdagen 1697, efter konung Carl XI:s död, förmärkte han att den genom reduktionen krossade högadeln började stämpla för en reaktion; men eburu han sjelf och hans familj varit ibland de mest lidande, var han dock icke böjd för reaktionen, utan föreslog tvärtom, på en af riksdagsmän och officerare hållen sammankomst, att ointetgöra planen, genom att uppbäffa konung Carl XI:s testamente, och utropa Carl XII i dess femtonde år till enväldig konung. Förslaget gillades, såsom det enda möjliga bote-medlet, medständerna öfverraskades i riksståndens plenum plenorum på riddarhuset och saken genomdrefs. Sparre blef 1699 öfverste för Westmanlands regemente, och då Carl XII 1700 drog i fält, gick han ut med konungen. Utmärkte sig vid öfvergången öfver Düna 1701, äfvensom i slaget vid Klissow 1702, der han med endast 300 man tillbakaslog Lubomirski, som med 24 fanor anfällt honom, samt blef 1705 general-major. Segern vid Frauenstadt 1706 begyntes genom ett lyckligt anfall af Sparre. Han började äfven det olyckliga slaget vid Pultava, genom ett raskt anfall på trenne vid fiendens bögra flygel varande skansar, dem han lyckligen öfversteg och intog, då hela deras besättning nedhögs. Åtföljde Carl XII till Bender, der han 1710 utnämndes till general-löjtnant och 1713 till general af infanteriet. Deltog uti kalabaliken i Bender, och har sjelf författat en berättelse om tilldragelserna dervid. Alltid en gynnad gunstling hos konung Carl XII, som fann stort behag i hans burtiga och muntra lynne, förstod han atåndom att på ett eget sätt draga fördel häraf. Såsom prof härpå må följande utdrag af en räkning tjena, hvilken han, kort efter slaget vid Klissow, öfverlemnade till konungen:

D e b e t.

Dukater.

Anno 1701, den 14 Martii, Hans Kongl. Maj:t försäkrat mig första occasion att blifva ihjälskjuten, eller i vidrigt fall gifva mig 1,000 Dukater. Sachsarnes maladresse och mitt sega lif, facit . . . 1,000.
Den 23 Maji s. å. Hans Maj:t tagit den mödan och sønderrifvit en fattig Öfverstes ben, med sin sporre, för olaga blessure 200.
För sveda och värk 100.
För barberarelönen och tidspillan 100.
etc. Räkningen, ända igenom i samma smak, sletar sig på 1,650 dukater, och det berättas, att konungen, så snart han genomläst densamma, betalt den in specie till den lustige författaren. Sparre sändes som envoyé 1716 till Hessen-Cassel och följande året till konung Stanislaus, som då residerade i Zweibrücken. Gick sedan åter till-

baka till Hessen-Casselska hofvet, och återkom 1719 till Sverige. Upphöjdes 1720 af drottning Ulrika Eleonora till grefve och uppträdde vid den då hållna riksdagen såsom en af hennes ifrigaste anhängare. Var en stor förfäktare och förespråkare af konung Fredriks upphöjande på thronen, samt ansågs för en personlig vän till Hessiska huset. Utnämndes till fältmarskalk 1721, lefde sedan i stillhet och dog d. 31 Maj 1728.

Sparre, Erik Axelsson, friherre, sedan grefve till Sundby, den förras broder, föddes d. 15 Juli 1665. Trädde redan ung i Fransk krigstjänst, såsom fänrik vid Königsmarkska regementet, och blef 1690 kapten. Efter flera i Italien aflagda tapperhetsprof utnämndes han, straxt efter slaget vid Maestricht, till major och steg sedan, 1694, till öfverste och 1701 till brigadier vid regementet Royal Suedois, som efter honom någon tid benämndes Sparreska regementet. År 1703 begaf han sig till Carl XII i Polen, och emottog af honom befälet öfver ett värfvadts Pommerskt regemente, med hvilket han gjorde detta års fälttåg. Deltog i belägringen af Thorn, men återvände följande året, med konungens tillstånd, till Frankrike, der han utnämndes till Marechal de Camp, hvarefter han 1707 upphöjdes till general-löjtnant vid de Franska arméerna. Carl XII visade stort missnöje med denna hans befordran och yttrade harmet om honom: "Han kan vara mig förutan och har valt en annan berres tjänst framför min, då kan jag väl också vara honom förutan." Han begaf sig då till Sverige, för att återvinna sin konungs nåd. År 1712 sändes han till Frankrike, för att anskaffa subsidier, och 1714 hade han uppdraget att vid fredskongressen i Baden emellan Tyske kejsaren och konungen i Frankrike bevaka Svenska kronans intressen. Följande året sändes han till Frankrike, för att söka detta rikets bemedling emellan Carl XII och de mot honom krigande magterna, och han förvärfvade sig härvid ett stort anseende för sin snillrikhet och skicklighet i de politiska ärenderna. År 1717 blef han general-löjtnant af infanteriet samt fick befälet öfver Nerikes och Westmanlands tremännings-regemente till fot. Vid samma tid begärde och erhöill han afsked ur Franska krigstjensten, vid hvilken han då varit anställd i 31 år. Efter konung Carl XII:s död, blef han d. 18 Dec. 1718 riksråd och kansliråd, och afgick följande året såsom ambassadör till Franska, Engelska och Wienska hofven, ifrån hvilken beskickning han dock snart återvände. Vid riksdagen 1719 yrkade han på att Görtzens afriktning måtte uppskjutas, röstade emot att den afriktades kropp skulle nedgrävas i galgbacken o. s. v., eburu bland anklagelsepunkterna äfven var, att baron Görtz förtalat riksrådet Sparre. År 1719 blef han grefve och fältmarskalk, men föll kort derefter i drottning Ulrika Eleonoras och hennes gemäls onåd, eburu han äfven sedan några gånger sändes såsom ambassadör till fremmande hof. Han afled d. 4 Aug. 1726. Sonen med första giftet,

Sparre, Axel Wrede, grefve till Sundby, född

d. 3 Dec. 1708 och uppkallad efter sin morfader, Fabian Wrede, blef 1731 löjtnant, 1744 ryttmästare, 1747 öfverstlöjtnant vid Westgötha kavalleri, 1748 R. af S. O., 1749 öfverste för Westgötha kavalleri, 1760 general-major, 1768 president i krigskollegium och K. af S. O., samt 1770 öfverståthållare i Stockholm och riddarhusdirektör. Dog d. 19 Jan. 1772. Han berömmes för duglighet och belevfvenhet.

Sparre, Clas, greve till Söldeborg, son af amiralen friherre Gustaf Adolf Sparre och fru Elisabeth Stjernschjöld, föddes d. 6 Jan. 1673. Färde redan ung, såsom kapten vid flottan, en Svensk konvoj på Portugal och Spanien och afgick 1700, såsom schouthynacht på skeppet Wenden om 80 kanoner med en del af flottan till Sundet. Blef amiral 1712. Seglade 1715 med Svenska flottan till Rügen, der han med de Danska höll en skarp träffning, hvilken konungen själf från stranden åskådade, och som förskaffade honom dennes synnerliga loford. Vid 1719 års riksdag var han en ifrig förfaktare af flottans bästa och föreslog att åtskilja amiralitetsstaterna i Stockholm, Carlskrona och Götteborg. Blef samma år utnämnd till riksråd, öfver-amiral samt president i amiralitetskollegium. Den 24 Maj 1719 hölls under hans öfverbefäl den för Svenska vapnen högst ärofulla striden utanför Sandhamns-skären mot en mångdubbel fiendtlig styrka. Med anledning af en härunder upkommen rangstrid med Engelske amiralen Norris, blef Sparre rappellerad för visad alltför stor eftergifvenhet, men förklarade sig och återfick befälet följande året. Rappellerades likväl snart på nytt. Dog d. 25 April 1733.

Sparre, Pehr Georg, greve till Söldeborg, sonsonson till den föregående och sonson af amiralen och presidenten i amiralitets-kollegium greve Erik Arvid Sparre, föddes d. 4 Maj 1790. Blef 1807 fänrik vid Kronobergs regemente och deltog åren 1808 och 1809 uti expeditionen till Gottland samt flera smärre strider i Finland. Gjorde vinterkampanjen på Åland, reträtten isvägen öfver hafvet till Sverige och expeditionen till Westerbotten, der han vid Sävar blef svårt blesslerad och erhöill tapperhetsmedaljen. När kriget 1813 utbröt, anställdes han såsom brigad-adjutant hos öfverste Hederstjerna och bevistade i denna egenskap Hamburgs bombardering. Blef sedan adjutant hos general Boye, samt öfvervar bataljerna vid Grossbeeren, Jüterbock och Leipzig, äfvensom Glückstadts belägring. Utnämndes 1814 till kapten i arméen samt deltog i Norska fälttåget och träffningen vid Trögstad. Blef 1816 kapten och 1820 major i generalstaben. Ridd. af S. O. 1819. Utnämndes 1823 till kompanichef och transporterades följande året, såsom öfverstlöjtnant i arméen, till öfverstlöjtnant vid den då uppsatta flottans sjö-artillerikorps, samt förordnades derjemte till placemajor i Carlskrona. När sjö-artilleri-regementet (nu mera marin-regementet), år 1832 organiserades, utnämndes han till öfverste och sekundchef för detsamma. Blef 1844 Kom. af S. O. och kommandant i Carlskrona. Greve Sparre har

vunnit ett välförtjent rykte såsom romanförfattare. Bland de af honom utgifna arbeten må nämnas: *Thora eller Grimsholms saga*; *Den siste Frisegelaren* och *Adolf Findling*, samt skådespelet *Kungslensfärden* med flera mindre noveller.

Sparre, Gustaf Adolf, en sonson af riksrådet greve Clas Sparre till Söldeborg, är märkvärdig såsom en af det förflutna århundradets störste konst-kännare och tafvelälskare bland alla Svenskar. Under långvariga vidsträckta resor, genom Europas mest bildade länder, samlade och uppköpte han med dryg kostnad alla större mästares arbeten, som han kunde öfverkomma, och lät hemföra dem till Sverige, der han sedan grundlade den rika tafvelsamlingen på Kulla-Gunnarstorp, den förnämsta enskilda, som finnes i vårt land. Han dog 1794, utan att någonsin hafva haft någon titel eller beställning i rikets tjänst.

Sparre, Johan, greve till Söldeborg, en son af riksrådet och öfver-amiralen greve Clas Sparre, föddes d. 10 Jan. 1715. Blef 1733 fänrik och deltog sedan såsom volontär i det Polska successionskriget. Återkommen till fäderneslandet 1741, utnämndes han till öfver-adjutant i Finland, och sändes sedan på en beskickning till Ryska kejsarinnan. Blef 1747 stabskapten vid lifgardet, 1749 kompanichef och R. af S. O., samt 1752 öfverstlöjtnant vid Westgötha-Dals regemente. Under Svenskarne för öfrigt obetydliga deltagande i det Tyska 7-åriga kriget, utmärkte han sig vid flera tillfällen såsom befälhafvare för en husarkorps, med hvilken han 1760 deltog i affären vid Friedland och anfallet på Taschenberg. Fick afsked 1761, och var sedan utan all beställning till år 1772, då han, efter att hafva biträdt vid konung Gustaf III:s regementsförändring, utnämndes till general-adjutant, general-major och kommandant på Sveaborg samt blef Kom. af S. O. Befordrades sedan 1778 till general-löjtnant och blef 1781 Kom. med St. K. af S. O. Hans sista värf var att 1788, då Gustaf III kom till Götteborg och bealöt att försvara denna stad mot fienden, föra befälet öfver den dit sammandragna krigsmagten. Han afled d. 10 April 1789, ansedd såsom en af Sveriges förnämste militärer på sin tid.

Sparre, Fredrik, son af landshöfdingen friherre Fredrik Henrik Sparre och dess senare fru, Ulrika Maria Tessin, föddes d. 2 Febr. 1731. Denne siste "Sveriges Rikes Rika-Kansler" som han själf plägade skriva sig, är föga märklig för sina personliga egenskaper, men desto mera beryktad för sina besynnerligheter och vissa förhållanden inom hofvet, uti hvilka han hade del. Han ingick 1745 i kongl. kansliet, blef 1747 kansli-junkare, 1748 hof-intendent, 1756 kavaljer hos kronprinsen, 1770 kansliråd, 1772 R. af N. O., 1773 hofkansler, 1776 Kom. af N. O. och 1781 riksråd. Under åren 1781 till 1787 var han guvernör för den unge kronprinsen, och 1789, då råds-kammaren upphäfdes, förordnades han till ledamot af högsta domstolen. Efter Gustaf III:s död blef han, 1792, först öfverste hofmarskalk och kort derpå rikskansler samt kansli-president, huf-

vudsakligen af den orsaken, att då hertig Carls gunstling, baron Reuterholm, önskade få styra utan ansvar inför både lag och allmänhet, han ej kunde finna någon annan af tillräckligt förnäm börd, som ansågs nog medgörlig att blott vara ett blint verktyg i den allsmäktige gunstlingens hand, den lätt ledde och enfaldige Sparre här till utsågs såsom den ende lämplige. Genom att smickra hans standom barnsliga fäfänga, fick Reuterholm honom äfven merändels till allt hvad han ville, men bland sina förtrogne benämnde han honom ej sällan spefullt för "Gubben med peruken." Uti högmålet mot fröken Rudensköld utmärkte han sig genom att rösta för att hon måtte dömmas att slita ris, "åtminstone ett par ris", och detta votum förskaffade honom sedan bland allmänheten benämningen "Ris-kansleren." Gustaf IV Adolf gjorde honom 1797 till grefve. Han nedlade rijkanslers-embetet d. 14 Dec. 1800 och dog d. 30 Jan. 1803. Hans kroppsställning var lika besynnerlig, som hans uppförande var eget. En särdeles liten och spenslig kropp uppbar ett alldeles ovanligt stort hufvud.

Sparre, Petter, uppgifves uti en gammal handskrift, osäkert med hvad tillförlitlighet, hafva varit en person, som haft många besynnerliga öden. Född 1590 i Sverige, der hans fader, en af rikets förnämsta herrar, blifvit halshuggen, säges han tio år gammal hafva blifvit bortförd till konung Sigismund i Polen. Kom sedan vid 15 års ålder, såsom erkehertiginnan Marias kammarjunkare, till Österrike, och for någon tid derefter till Spanien. I Madrid utrustades då en Armada till Westindien och vid denna blef Sparre anställd såsom kapten för ett kompani infanteri. Under ett par stormar omkom fartygets hela besättning, utom Sparre och tvenne kvinnor, hvilka lyckades att rädda sig på en skön obebodd ö. Han tog då de båda kvinnorna till sina hustrur och efter 40 års förlopp räknade han 330 afkomlingar. Först år 1674 skall ett Engelskt fartyg hafva upptäckt denna ö, som uppgifves hafva legat under Kräftans vändkrets och haft 60 mils omkrets. Sparre lefde då ännu och styrde som konung öfver mera än 800 personer, hvilka bekände sig till katolska religionen. Hela denna berättelse, om ock någon grund derföre kan finnas, synes dock förtjena föga trovärdighet.

Sparre, Bengt Erland Franc, en son af kaptenen Gabriel Sparre till Rossvik och dess hustru Vendela Ulfsparre, föddes d. 14 Mars 1774. Utnämndes redan vid 11 års ålder till Fänrik vid Södermanlands regemente. Studerade derefter i Upsala, och blef 1793 fortifikations-officer. På denna bana, der han framdeles skulle med så mycken utmärkelse förtgå, dröjde han som yngling blott tre år. Stabstjenstgöring upptog sedan hans tid, från 1796 till 1800, dels vid general-adjutants-expeditionen i Stockholm, dels vid generalbefälet i Finland. Blef 1796 löjtnant i arméen, stabadjutant och kapten i arméen, 1799 kapten vid Björneborgs regemente, 1801 öfver-adjutant hos Kongl. Maj:t, major i arméen och derpå major vid Nyländska brigaden. Företog år 1803, på

allmän bekostnad, en strikes resa, för att fullkomna sina redan bemärkta vackra kunskaper i fortifikationsväsendet, och besökte härunder, bland annat, de förnämsta Österrikiska och Preussiska fästningar. Tjenstgjorde under de följande årens krigsrustningar såsom adjutant och generalstabs-officer, samt blef 1805 general-adjutant af flygeln och öfverstelöjtnant i arméen. År 1806 utnämnd till öfverstelöjtnant vid fortifikationen, förde han någon tid fortifikationsbefälet dels vid arméen, dels i Stralsund. Som öfver-adjutant tjenstgörande vid Vestra arméen, deltog han 1808 i träffningen vid Lier och blef vid slutet af året öfverste i arméen. Förde åren 1810 och 1811 fortifikationsbefälet i Skåne. Efter kongl. ingenjör-korpsens nya organisation och fältmättnings-brigadens förening dermed, blef han dess sekundchef 1811, och följande året chef. Afgick 1813 till arméen i Tyskland, der han utmärkte sig genom skicklighet och verksamhet, samt, bland annat, återställde de af Fransmännen förstörda fästningsverken kring Stralsund. Deltog äfven uti det följande Norska fälttåget, och återgick efter krigets slut till befälet öfver kongl. ingenjör-korpsen. Utom sin militära befattning, deltog han i det följande uti flera allmänna värf, som bevisa det stora förtroende han städse åtnjöt. Vid 1823 års riksdag var han ordförande i det särskilda utskott, som hade att granska organisationen af rikets styrelseverk. Blef 1824 ordförande i direktionen öfver arméens pensionskassa. Vid 1829—30 årens riksdag ordförande i banko-utskottet och efter grefve Platen ordförande i Götha kanaldirektion, hvilken befattning han innehade till år 1833. Blef 1832 tillförordnad president i krigskollegium. Äfven andra utmärkelser och nådebevisningar tilldelades honom tid efter annan af flera slag. Så blef han 1798 ledamot i krigsmannasällskapet; 1810 R. af S. O.; 1812 generalmajor; 1814 R. af kejsarl. Ryska S:t Annæ-ordens 1:sta klass; 1815 friherre, då han antog namnet *Franc Sparre*, i anledning deraf, att han ärfte en fideikommiss-egendom, som tillhört adliga ätten Franc; 1816 Kom. och 1820 Kom. med St. K. af S. O.; 1826 general-löjtnant; 1833 grefve; 1835 styresman i krigsvetenskaps-akademien och 1836 ledamot af vetenskaps-akademien. Han afled d. 20 Aug. 1837. Begåfvad med djupa kunskaper och ett outtröttligt nit, utförde han på ett berömligt sätt flera svåra och magtpåliggande uppdrag. Med små anslag åstadkom han sådana arbeten, som anläggningen af Carlsborgs fästning och uppförandet af de nya befästningarna på Kungsholmen utanför Carlskrona. Götha kanal blef under hans ordförandeskap i direktionen fulländad, och till en stor del äfven anläggningen af Motala mekaniska verkstad. Det Svenska nykterhetssällskapets inrättning var hufvudsakligen hans verk, och han blef dess förste ordförande.

Sparre, Erik Larsson, till Sundby, den ryktbare och slutligen så olycklige rijkansleren, föddes d. 13 Juli 1550. Han var en son till Lars Siggeesson Sparre och dennes senare hustru Brita Trolle. Erhöll i ungdomen en grundlig och lärd

undervisning, samt tjänstgjorde äfven som småsven eller page i Erik XIV:s hof. Kort tid efter denne olycklige konungs fall hände det sig, att han en dag på gatan mötte en misstänkt person, som bar en säck med någonting uti. Sparre anhöll karlen, framtog honom hans börda och fann i säcken Sveriges erkände kronprins Gustaf Eriksson, hvilken var bestämd att dränkas, men hvars lif han sålunda lyckades att rädda. Vid konung Johan III:s kröning blef Sparre slagen till riddare. Förordnades 1578 till lagman i Westmanland och Dalarna, samt blef 1582 riksråd och ståthållare öfver Westmanland, Dalarna och Bergslagen, äfvensom vice kansler. Nämd 1583 af konung Jakob VI i Skottland till friherre, med gyldene sparre i skölden, fick han dock icke tillgodonjuta denna utmärkelse för Johan III, hvilken i Sparres närvaro lät genom sin sekreterare sönderrifva det erhållna Skottska diplomtet, under löfte likväl att Sparres barn framdeles skulle uppböjas i friherrligt stånd. Emellertid kallade han sig senare för friherre Gyllensparre. Sändes 1587, tillika med Erik Brabe, till Polen, att derstädes bevaka Sigismunds intresse, och beledsagade sedan detta rikets valde konung, Sigismund, till Warschau. Efter konung Johans och hertig Carls derpå följande förlikning, föll Sparre i onåd, afsattes 1589, samt anklagades följande året på riksdagen i Stockholm af både konungen och hertigen, såsom den der, jemte några andra medanklagade, stämplat att rycka till sig regeringen. Ständerna förklarade uttryckligen, att de ej hade den ringaste kunskap om dylika planer, men öfverlemnade till konungen att dem straffa, om de befunnos brottslige. Sparre visade sig frimodig och oförskräckt, samt vägrade att ingå på alla föreslagna förlikningsvillkor. Konung Johan visade då mycken vrede, och var obeveklig, ehuru Sparres hustru, fru Ebba, på knä bad om nåd för sin man, men hela rättegången stannade vid föga viktiga trakasserier. Sedan Johan III dött, följde en förlikning emellan herrarne och hertig Carl, hvarefter Sparre 1593 besökte Upsala möte och underskref dess beslut. Mötte derpå konung Sigismund i Danzig och tillstyrkte honom att erkänna Upsala mötes beslut samt återskicka de jesuiter han medförde. Vid Sigismunds kröning framlemnades en skrift om adelns privilegier, den Sparre författat, och sedan forlfor han några år, att, i spetsen för aristokraterne, kämpa emot hertig Carl, ända till 1597, då fiendtligheterna började öfvergå till inbördes krig. Sparre önskade väcka resning i Westergöthland, till trotsande af Arboga mötes beslut, men måste, då hertig Carl dit ankom, fly med hustru och barn, samt begaf sig öfver Danmark till Polen. Sökte nu icke allenast öfvertala konungen i Danmark att börja krig emot Sverige, utan röstade ock ifrigt för att konung Sigismund skulle med Polskt krigsfolk angripa detta sitt rike. Efter den olyckliga utgången af Stångebro slag, hvori Sparre togs till fånga, fördes han i fängelse på Nyköpings slott. Rättegången emot honom och de öfrige fångne herrarne började d. 3 Mars 1600. Hertig

Carl var anklagare i egen person, främst emot Sparre. Domen fälldes d. 17 Mars, och d. 25 Mars föll hans hufvud för bödelsvärdet på Linköpings torg. Erik Sparre var en man af mycken skarp-sinnighet och djup lärdom. Hans skrifter utmärka sig genom kraft, klarhet och skön stil, ej blott på Svenska, men ännu mer på Latin, hvilket språk var liksom hans modersmål. Med sina stora kunskaper och sin utmärkta skicklighet förenade han en glödande äregirighet, eggad af missnöje med de skrankor, Gustaf Wasa satt för adelns magt, ett missnöje, som var lätt förklarligt hos honom, enär han hos sig kände så väl lust som förmåga, att under tider, sådana som unionens, svinga sig upp till högsta magt och anseende. Efter honom finnes ganska många märkvärdiga skrifter, både på Latin och Svenska.

Sparre, Johan, till Bergqvara, den föregående yngre broder, föddes d. 10 Okt. 1551. Ingick tidigt i krigsståndet och anförde redan 1577 ett Svenskt anfall emot Norrige. Man finner honom 1582 bland det högre befälet i Pontus De la Gardies segervanda här. Inlemnade 1590, tillika med Erik Oxenstjerna, en skrift till rådet, deri de anhöll att rådet ville afstyra konung Sigismunds hemresa; sedan undertecknade han, jemte sextio andra af adeln, en ny petition till konung Johan III med afseende på Sigismund. Han blef då fängslad och insatt i samma rum, der förut Nils Sture mördats. Sedermera lösgifven, sändes han, efter Johan III:s död, af Sigismund att uti Lifland, Estland och Finland mottaga trohetseden åt denne nye konung. Återvändo derpå till Sverige, försedd med en myndighet, som var ganska vådlig. Det var nemligen honom uppdraget, att, om han ansåge hertig Carl föra regeringen Sigismund till godo, befalla ståthållarne att bevisa honom hörsambet, men i vidrigt fall dem allvarligen förbjuda göra något, förrän de sin konung om alla saker hade befräogat, samt derpå erhållit visst svar och besked, ett uppdrag, som icke kunde annat än högeligen missbaga den stolte och häftige hertigen. År 1598 förordnades han till ståthållare öfver Kalmar stad och län. Kort derefter blef Kalmars viktiga fästning angripen af hertig Carls trupper, och efter ett ibärdigt, hjeltmodigt försvar, måste fästningen slutligen uppgifvas d. 12 Maj 1599. Den öfvervunne Sparre blef ofördröjligen, jemte tvenne sina underhövvidsmän, Kristoffer Gyllengrip och Lars Rålamb, halshuggen på den vredgade hertigens befallning, och hufvodena af dessa hämdens olyckliga offer sattes på jernstänger öfver Kalmar stadspört. Sparres enskilda egendom blef af hertig Carl frändömd hans maka och barn, hvilka af konung Sigismund deremot begåfvades med rika skänker och årliga pensioner, samt fingo tillstånd att i vapnet insätta tvenne styckekulor, till erinran om faderns käck försvar af Kalmar slott. Johan Sparre var en orädd och frimodig, men tillika häftig och ostadig herre. Genom skällsord hade han redan i Johan III:s tid uppretat hertig Carls vrede mot sig. År 1595 sågs han en natt, vid hemgåendet från ett gästa-

bud, duellera med Carl Sture på sjelfva Stortorget i Stockholm.

Sparre, Johan Eriksson, friherre till Kronoberg, föddes 1587. Blef 1625 gubernator öfver kopparhandels-kompaniet. Vid 1627 års riksdag var han landmarskalk, den förste efter riddarhusordningens utfärdande. Utnämndes 1628 till riksråd och rikskammar-råd. Sändes samma år såsom legat till Danska hofvet, och följande året såsom minister till Lybeck, för att deltaga i en traktats uppgörande emellan de kejserlige och de Danske. Blef 1630 lagman i Tio häraders lagsaga och förordnades 1632 till öfverståthållare i erkebiskopstiftet Mainz. Afled derstädes d. 12 Aug. 1632.

Sparre, Lars Eriksson, friherre, skref sig till Döderön, Bergvara, Kafvelecht, Ulfåsa och Hökerum. Föddes d. 1 Jan. 1590. Blef redan 1601 anlagen till småsven hos Carl IX, och 1606 kammarjunkare. Sändes 1615 såsom legat till Nederländerna. Utnämndes 1622 till hofmästare hos drottning Maria Eleonora och 1627 till assessor i Svea hofrätt. Blef samma år ståthållare öfver Jönköpings slott och län samt 1628 hofrättsråd i Svea hofrätt. Landshöfding i Upland 1634 och slutligen riksråd 1641. Under riksdagarna 1633, 34, 35, 36 och 38 i Stockholm samt 1640 i Nyköping, var han landtmarskalk. Dog d. 18 Dec. 1644.

Sparre, Svante Larsson, friherre, föddes d. 13 Mars 1623. Var redan vid 26 års ålder vice president i Åbo hofrätt, landshöfding i Upland och ståthållare på Upsala slott, då han 1649 kallades till landtmarskalk, en befattning, som han äfven innehade 1650 och 1651. Afled d. 15 Maj 1652.

Sparre, Erik Larsson, friherre, föddes d. 25 Juni 1624. Utnämndes 1651 till landshöfding öfver Helsingland, Geströland och Herjedalen samt 1654 tillika öfver Ångermanland. Riksråd 1654, blef han 1658 president i Åbo hofrätt, och 1665 lagman i Kalmar län, hvartill sedan lades Öland och Gotland. Dog d. 12 Okt. 1675.

Sparre, Gustaf Larsson, föddes 1625. Blef 1660 landshöfding öfver Westmanland, 1661 assessor i bergskollegium och 1666 riksråd. Var en af dem bland rådet, som af Clas Fleming läto inbilla sig att de borde begära tjenstledighet, för att vistas på sina gårdar och endast inkomma, då de påkallades, men hvilka dervid afskedades och i afskedsresolutionerna hårdt anseddes, såsom de der genom sin dåliga förvaltning satt riket i ett uselt tillstånd. Blef sedermera president i Dorpts hofrätt. Afled d. 19 Mars 1690.

Sparre, Carl Larsson, friherre, född 1627, blef redan i vaggan kapten af hof- och lifregementet. Utnämndes 1648 till major, 1649 till öfverstlöjtnant och 1651 till kommandant på Halmstads slott. Deltog såsom öfverste i Carl X Gustafs segertåg genom Polen och Danmark, samt förordnades 1659 till guvernör på Ösel. Utnämndes 1664 till general-major samt öfverste för lifgardet till häst och fot. Erhöll i denna egenskap uppdrag att bevaka hertig Adolf Johan, och förhindrade hans tillämnade afresa från slottet, hvar-

vid, då hertigen med våld ville bana sig väg samt derföre drog svärdet emot Sparre, denne fattade deri och sönderbröt detsamma. Blef 1664 äfven guvernör öfver Westernorrland med underliggande Lappmarker samt Jemtland och Herjedalen; 1668 general-löjtnant, och förordnades 1674 till president i den kommission, som skulle ransaka öfver det märkvärdiga trolldomsväsendet. Utnämndes 1675 till general, då samma år honom anförtröddes försvarsverket i Westernorrland, hvarvid han, några år senare, gjorde ett infall i Norrige och lät förstöra kopparverket vid Rörås. Blef 1681 lagman öfver Westernorrland. Hans dödsår finnes ej uppgifvet.

Sparre, Thure Carlsson, föddes 1654. Ingick såsom ganska ung i Holländska republikens krigstjenst, hvarvid prinsen af Oranien anförtrödde honom fanen vid sitt eget lifkompani. Stred med tapperhet i slaget vid Senef 1674, der han farligt sårades, samt vid belägringen för Maestricht 1676 och i drabbningen vid Monte Cassel 1677, der han tog en högre Fransk officer till fånga. Såsom öfverstlöjtnant deltog han i slaget vid St Denis, der han blef svårt sårad. Blef sedan öfverste vid ett infanteri-regemente. Återvändande, efter tvenne års vistande i Paris, till Sverige, hvar-est han afled 1683 vid blott 28 års ålder. Var betäckt af en mängd ärr öfver hela kroppen, be- drande minnen af de blodiga strider, hvari han deltagit.

Sparre, Carl Gustaf, friherre, en son till majoren Jakob Casimir Carlsson Sparre och Brita Lejonhufvud, föddes 1689. Blef 1704 fänrik, 1706 löjtnant och 1709 regements-quartermästare vid Skaraborgs regemente. Fången vid Pultava 1709 utvexlades han redan följande året och beforderades 1711 till kapten vid Westmanlands regemente. Utnämndes 1716 till major och öfver-adjutant, samt 1717 till general-adjutant. Han förordnades till marskalk vid fredskongressen på Åland 1718 och sändes året derpå, då han äfven utnämndes till öfverste, såsom envoyé extra ordinaire till Engelska hofvet. Efter hans vistelse i London, såsom Svensk minister, åren 1727 och 1728, berättas följande anekdot: En son, som då blef honom född, och hvilken ansågs så svag, att han ej förmodades komma att lefva länge, blef i hast och utan fremmande faddrars närvaro döpt af dåvarande Svenske legations-predikanten Serenius. Kort derefter omnämnde Sparre för Engelske konungen, att hans hustru födt honom en son. Konungen erbjöd sig då att stå fadder, och Sparre, mån om denna ära, kunde ej motstå frestelsen att fördölja det barnet redan var döpt. Han tillställde således ett nytt dop med all högtidlighet och då legations-predikanten Serenius ej ville gå in härpå, utan sökte förhindra detta gyckel med ett beligt sakrament, lät Sparre döpelse-akten för rättas af en annan prest och förklarade under tiden sin legations-predikant för arresterad. Sparre sändes 1728 såsom ambassadör till kongressen i Soissons. Blef 1732 öfverste för Smålands kavaleri och samma år kapten-löjtnant vid drabanter-

ne samt general-major. Återvänd till London, fortfarande att vara Svensk minister derstädes till år 1735. Rapellerad derifrån blef han, efter hemkomsten till Sverige, 1737, landshöfding i Södermanland. Vid riksdagen 1738 insattes han, såsom den ifrigaste förfaktare af haltpartiets politiska system, i sekreta-utskottet, der han var ibland de käckaste att yrka på rådets afdankning och förbereda Ryska kriget. Då derefter Malkolm Sinclair, under resan från Turkiet, blifvit mördad, bläste Sparre efter yttersta förmåga på passionernas glödd, till dess Ryska kriget upplågade. Han öfverlefde dock ej följderna af sin ifriga verksamhet, utan dog i Stockholm d. 24 April 1741.

Sparre, Pehr Larsson, Svensk friherre och sedermera Fransk greve, föddes d. 12 Mars 1628. Ingick tidigt i krigstjenst, och deltog såsom öfverste för Kalmar infanteri-regemente i Carl X Gustafs Polska och Danska fälttåg. Utnämndes 1660 till guvernör i Riga och samma år till general-major. Blef 1663 guvernör öfver Götheborgs och Elfsborgs län, 1664 general-löjtnant, 1668 general och 1674 rikstygmästare. Han användes icke allenast till militäriska värf, utan ännu mera på den diplomatiska banan. Så sändes han 1672 såsom ambassadör till England, Frankrike och Holland, och bevästade 1673 kongressen i Köln. Begaf sig derifrån till Paris, hvarest han 1675 uppböjdes till Fransk greve, genom ett i smickrande ordalag affattadt diplom. Återkommen till Sverige, deltog han i Carl XI:s Danska krig och den s. k. "Gyldenlöwsejden" 1676 och 1677. Vid 1680 års riksdag var han oppositionspartiets bäste talare, som ifrigt motsatte sig enväldets införande och rikens råds förvandling till kungliga råder. Han dog d. 3 April 1692.

Sparre, Ebba, en dotter till riksrådet Lars Eriksson Sparre, och gift med greve Jakob Casimir De la Gardie, är ryktbar dels för sin stora skönhet, hvilken tillskyndade henne benämningen "la belle Comtesse", dels isynnerhet af den särdeles ynnest och otomordentliga förtrolighet, hvarmed hon ständigt omfattades af drottning Christina.

Sparre, Pehr, friherre, en son till Erik Larsson Sparre, föddes 1592. Var assessor i Svea hofrätt, då han 1631 blef president i Dorpts hofrätt. Utnämndes 1633 till riksråd. Blef 1640 tillika kansliråd, äfvensom 1644 lagman i Kalmar län och Öland samt 1646 tillika på Gottland. Deltog i fredskongressen i Brömsebro 1644 och blef samma år president i Götha hofrätt. Friherre till Kronoberg 1647. Afled 1648. Hans son,

Sparre, Pehr Pehrsson, friherre till Kronoberg, herre till Ängsö, Skälnoa, Trollebo, Eriksstad och Aspenäs, föddes d. 10 Nov. 1633. Gjorde vidsträckta resor kring flera af Europas länder under åren 1652—1656. Blef vid återkomsten kammarherre hos drottning Hedvig Eleonora, och åtföljde denna under hennes besök hos sin gemål i Preussen och Polen. Blef 1658 vice president i Svea hofrätt, 1660 guvernör öfver Lifland, och 1664 riksråd samt kansliråd. Vid riksdagarna 1660

och 1664 var han landtmarskalk, och 1661 afsändes han såsom envoyé extra ordinaire till kejserliga hofvet, i afseende på några måls afslutande rörande den Osnabrückska freden. Afled d. 7 Jan. 1669. Han ägde mycken lärdom och har lyckligt öfversatt Curtius på Svenska, samt på Latin författat en berömd panegyrik öfver konung Carl X Gustafs segerbedrifter, jemförda med Alexanders.

Sparre, Thure Eriksson, friherre till Kronoberg, herre till Eriksstad och Kavelås, föddes d. 20 Juni 1593. Blef 1633 ståthållare öfver Westmanland och Westerdalarna, 1639 hofmarskalk, 1645 riksråd och assessor i Svea hofrätt, samt 1648 lagman öfver Gottland, Kalmar län och Öland. Fick 1661 afsked med bibehållande af sin fella lön, och dog d. 17 Jan. 1664 barnlös.

Sparre, Carl Eriksson, friherre till Kronoberg, herre till Sundby, Stäringa, Allmenäs och Säby, föddes 1594. Blef kammar-råd och 1632 ståthållare i Östergötland. Dog sistnämnda år. Har fortplantat rikskansleren Erik Sparres ätt.

Sparre, Axel Carlsson, friherre till Kronoberg, herre till Sundby och Moholm, föddes d. 16 Juni 1620. Var 1645 riksjägmästare. Blef 1650 landshöfding på Gottland och kommandant i Wisby, 1654 landshöfding öfver Östergötland, 1655 riksråd och 1657 lagman öfver Tio härader. Åren 1658 och 1661 utnämndes han åter till riksjägmästare. Blef 1664 president i Wismarska tribunalen, och 1665 öfverståthållare i Stockholm, hvilken befattning han innehade till år 1673, då han skildes derifrån, genom sin efterträdare, Clas Rålamb, tillställning. Han nämnes stundom i äldre skrifter såsom en berömlig öfverståthållare. Afled d. 16 April 1679.

Sparre, Knut, friherre, den förres sonson, föddes 1680. Ingick tidigt vid lifgardet och var löjtnant 1709, då han föll i Rysk fångenskap. Fördes först till Wolagda och sedan till Tobolsk i Siberien. Återkommen till fäderneslandet 1722, efter freden i Nystadt, blef han kapten vid lifgardet och dog 1733.

Sparre, Sixten, friherre, son af ryttmästaren Carl Gustaf Sparre, föddes 1787. Erhöll i sin ungdom föga undervisning; men var begåfvad med ett särdeles hurtigt och tilltagset lynne, och ett manligt skönt utseende. Deltog, såsom fänrik, vid lifregements-brigadens grenadier-korps uti fälttåget mot Norrige 1808, hvarvid han med några få, då hela den öfriga truppen, hvilken han tillhörde, blef af fienden tillfångatagen, lyckades slå sig igenom och undkomma, för hvilken bedrift han hedrades med Svärdsorden. Blef derpå, såsom löjtnant, kammarherre hos drottning Hedvig Elisabeth Charlotta. Deltog såsom kapten i 1813—14 årens fälttåg. Blef major vid lifregements-brigaden, och derpå chef för Smålands grenadierbataljon, sedan öfverstlöjtnant och öfverste, samt transporterades 1825 till chef för Uplands regemente. Som kabinets-kammarherre och förste adjutant hos konung Carl XIV Johan, kom han i stor ynnest hos denne monark och uppsteg efter hand till sekundchef för Svea lifgarde, och general-ma-

jur. Blef 1837 Kom. med St. K. af S. O., och bognades, vid Ryska kejsarens besök i Stockholm 1838, med Ryska St: Stanislai-ordens första klass. Afd 1843. Han ägde en ovanlig förmåga att elda sin trupp samt göra sig ätlydd och älskad; hade stor praktisk skicklighet och bravur, men ringare theoretiska insigter.

Sparre, Henrik Georg, friherre, en son till baron Erik Knutsson Sparre på Hjelmlyd, född d. 6 Sept. 1750, afskedad såsom kapten vid Svea lifgarde 1787 och död 1817, har vunnit en viss tvetydig namnkunnighet. Anledningen härtill var följande: I Augusti månad 1786 skedde, eller ansågs hafva skett, en större stöld på Drottningholms slott, hvarvid ett betydligt antal dukater skulle hafva blifvit drottning Sofia Magdalena framtagna. Misstanken för delaktighet här i föll på kapten Sparre, och denna misstanka stärktes af den omständigheten att hans betjent, kort efter sedan stölden skulle hafva timat, vexlat en dukat på Drottningholms värdshus. Saken blef ej någonsin fullkomligen utredd, men slutades så att Sparre, ehuru konungens förklarade gunstling, måste, till följd af en allvarsam opinionsyttring från de öfriga gardesofficerarne, begära sitt afsked, hvar efter han var nödsakad att lemna Sverige.

Sparre, Carl, friherre, son till general-löjtnanten och landshöfdingen öfver Westernorrlands län, friherre Fredrik Henrik Sparre till Moholm, föddes d. 6 Dec. 1723. Han var en af de personer, som för en tid anses daga till allt, hvilka smickret upphöjt öfver all höfva och smädelsen lika obehjadt nedsatt. Han tjenstgjorde i sin ungdom både såsom underofficer vid lifgardet och som auskultant i Svea hofrätt, rådstufvurätten och kämnarsrätten, för att lika bereda sig för så väl stridens som fredens värf. Då grefve Tessin 1739 afgick såsom minister till Frankrike, tog han den sextonårige Sparre med sig som kavaljer, och snart anställdes han såsom kapten i Fransk krigstjenst. År 1741 återkallades han till fäderneslandet, för att deltaga i Ryska kriget. Tjenstgjorde derunder såsom adjutant hos arméens befälhafvare grefve Lewenhaupt. Blef sedan öfveradjutant hos general Marcks von Würtemberg. Vid hemkomsten från kriget blef han fänrik, och 1744 stabsryttmästare vid södra Skånska kavalleri-regementet. Vid Dalkarlsupproret försvarade han tillgångarna till det "Gamla Kungshuset", der de kungliga då bodde. Ingick sedan som frivillig i krigstjenst hos Fredrik den Store i Preussen, och bevisade slagen vid Sorr och Kesselsdorff 1745, samt sändes därefter af Preussiske konungen till Svenska hofvet med underrättelse om de vunna lysande framgångarna. Blef 1748 major vid Elfsborgs regemente, 1749 öfverlöjtnant och 1751 R. af S. O. Sistnämnda år började han sin riksdagsmannabana, och vid 1756 års riksdag var han ledamot af sekreta-deputationen och af den s. k. mindre sekreta-deputationen, som hade det ministeriella sig uppdraget. Blef 1760 öfverste i arméen och tjenstgjorde under 7-åriga kriget, än som general-adjutant hos kommenderande genera-

len, än som general-quartermästare, än som general-krigskommissarie. Efter fredens afslutande fick han uppdraget att 1762 återföra de Svenska trupperna till fäderneslandet. Samma år utnämndes han till öfverste vid Jemtlands regemente, till landshöfding i Österbotten, samt slutligen till landshöfding i Gefleborgs län. Hans styrelse inom sistnämnda län utmärktes af stor drift och många nyttiga åtgärder. Särskilda landsting, hållna på aflägsnare orter inom länet, inrättades; Gestrikland och Helsingland erhöilo hvar sin provincial-läkare, med löneanslag af bruksägarne; hemmansindelningen ordnades och allmanningsskogarna fredades från förut vanlig inkränkning. Under tidt och ofta företagna resor, höll den nitiske landshöfdingen allestädes samspråk med allmogen å sockenstämmor, der beslut fattades om mossars odling, vägars anläggning, m. m. Idoge män framställdes till eftersyn, och ej sällan åstadkom hans loford belöningar från öfverheten. Han tålde länge de fäkonligaste motsägelser, och blef derigenom än mera i stånd att vinna seger i folkets öfvertygelse, sedan det sunda folkförståndet hört både motsägelserna och hans därefter saktmodigt andragna skäl. Också lyckades han stundom åstadkomma det, som det svårligen skulle lyckas någon läns-herre nu för tiden att genomdrifva. Såsom prof här af må anföras, att då bönderne förut ur allmanningsskogarna ökat sina ägor efter behof, Sparre dock kunde förnäma hela socknar att frivilligt underkasta sig en ny delning, som gaf lika jord åt lika, med samma onera belagda delar inom församlingen. Äfvenså, då han efter missväxten 1770 reste omkring i länet, förmådde han så väl stads- som landsförsamlingar att frivilligt inställa all bränvinsbränning, denna menighetens alltid med största ifver förfäktade näring. Sparre inrättade det första fria arbetshus i riket, och samlade der till genom frivilliga gåfvor en fond, som han började grundlägga af egna bidrag. Spaumålsmagasinerna inrättades mångenstädes genom hans nitälskan, och den mer än 100 alnar långa Gustafsbron lades under hans uppsigt öfver Gefleströmmen. Vid 1769 års riksdag satt han uti sekreta-utskottet. Vid samma tid blef han general-major. Vid följande riksdagen var han äfven ledamot af sekreta-utskottet. År 1772 förordnades han att vara general öfver de norra regementerna, och 1773 utfärdade Kongl. Maj:t fullmakt för honom att vara öfverståthållare i Stockholm. Här vann han ett rykte, som öfvergick alla hans företrädares, och ännu bibehåller sig, så att det, som han under sin adertonåriga verksamhet som öfverståthållare uträttat, blifvit bället för det märkligaste i Stockholms stads historia. Han lyckades att förena allas tankar, rörande den borsbyggnad, som ända dittills ej kunnat uppföras, i anseende till beständiga stridigheter emellan magistraten och borgerskapet, förskaffade Stockholm ett arbetshus, lät anlägga flera nya gator, uppföra bron från Riddarhustorget till Riddarholmen och påbörja anläggningen af Norrbro. Södra delen af Blasieholmen förvandlades från en otillgänglig plats till en

god bann, packhuset och slagtarhusen fallbordades, jernvågen utvidgades, Brankebergs sandbäck började bortföras och nya boningstomter derigenom beredas. Under hans styrelse byggdes det nuvarande prins Gustafs palats. Han började äfven först att allmänna krigsprida barnbusbarnen på landet, i stället för att kasnera dem. Vid Danviken uppstod ett nytt hospital, med hvilket det gamla ej kunde jämföras, och fängelsernas inrättning förbättrades högst väsendtligt. Belöningar för hans många förtjenster uteblevo ej. Så blef han 1774 Kom. med St. K. af S. O. och 1775 riksråd, hvilket embete han fortfor att innehafva till 1789, då rådkammarén upphäfdes. Särskildt lemnades honom det uppdrag att företråda en krigsministers kall och förena den vidsträckt vårdan öfver försvarsverkets förbättring med verkställande myndighet i åtskilliga delar. Nu bidrog han, att rikets fästningar, förräder och tygbus vunno styrka och tillväxt. Ett fältkommissariat inrättades, de Finska vargerings-korpserna togo sin början och passevolansfrågan infördes både i rådkammaren och på riksdagarna. Men han var på sätt och vis äfven en sjöminister och bidrog till en stor del så väl till skärgårdsflottans uppkomst som örlogsfloottans förkofran. Han förordnades 1777 att jemte greve Scheffer i Carlskrona efterse rikets försvarsverk till sjös, och flera viktiga författningar anses vara följden af hans nit för sjöangelägenheterna. År 1778 blef han ordförande i general-assistanskontoret samt derefter ordförande i direktionen öfver Strömsholms kanal- och slussverksbyggnader, ett verk, som länge skall hedra hans minne och vittna om hans patriotiska nit. Hedrad med ett stort och allmänt anseende, kallades han till ledamot af vetenskapsakademien, af målare- och bildbuggare-akademien, af patriotiska samhället och flera andra samfund. Blef 1782 Seraf.-riddare och 1783 kansler för Åbo akademi. Åtföljde konung Gustaf III på dess resa till Rom och hedrades derunder af påfven på det utmärktaste sätt. Han afled d. 28 Juni 1791, till följd af en misslyckad stenoperation. Han klandrades af sina fiender för sin iver att vilja inblanda sig i alla saker, och skildras såsom en ödmjuk smickrare inför konungen, men deremot en stolt och ofördragsam man mot alla andra. Hans driftiga verksamhet kan dock icke med skäl bestridas, likaså litet som hans mångsidiga skicklighet. Stockholms borgerskap uppreste på börsen hans bild i marmor och hufvudstaden lät till hans minne slå en skådepenning.

Sparre, Konrad, friherre till Malma, en son till kammarherren friherre Carl Sparre till Moholm och Beata Falkenberg, föddes i Stockholm 1680. Blef 1697 page, men visade snart större håg för krigstjensten än för hoflefnaden. Begaf sig derföre 1698 uti Fransk tjenst, hvarvid han under sin farbroder, öfverste Erik Sparres befäl med utmärkelse deltog i det blodiga Spanska successionskriget, och efter hand befordrades till fänrik, löjtnant 1702, samt efter slaget vid Ramilies 1706 till kapten. Lifvad af begär att få tjena

sin egen konung, den tappre Carl XII, lemnades han Frankrikes tjenst. Blef 1708 löjtnant vid lifdragonerna och deltog med detta regemente i slaget vid Holfzin, der han sårades i hufvudet. För sin under slaget visade stora tapperhet, befordrades han till kapten vid Nerikes och Wermlands regemente. Följde sedan hären till Ukrän, der han blef illa sårad i benet, och bars på en bår till Pultava. Åtföljde, efter det olyckliga slaget derstädes, konungen till Bender, der han satt vid sin krycka uti två månader inne i konungens kammar och uppritade i figurer en mängd exercitier, hvilka sedan sändes till fortifikationskontoret. Sändes sedan, 1710, jemte två andra officerare, af konungen till Palestina och andra orter i österlanden, för att bese och afrita de märkvärdigheter, som der funnos. Han mätte härunder Cheops pyramid i Memfis, besökte Kristi graf och återvände 1711 till Bender, medförande en mängd samlade märkvärdigheter och 2 till 300 kompletta ritningar öfver de ryktbaraste orter han besökt. Utnämndes då till kapten vid lifgardet och skickades till Pruthströmmen, der han afritade belägenheten af både Ryska och Turkiska lägren. Vid kalabaliken i Bender 1713 föll han i Tartarernas händer, plundrades inpå bara kroppen, och fördes till ett gräsligt slafveri, hvarunder hans enda föda bestod af litet hafrebröd sammanrördt med ljumt vatten. Han måste om dagarna vakta boskapen och hissades om nätterna ned i en brunn. Genom Holsteinske envoyéns bemedling befriades han efter sju dygns fångenskap. Var sedan en tid anställd vid konung Stanislai garde. Mötte konung Carl i Stralsund, och blef sårad på Rügen; var nu den ende gardeskaptan, som kunde göra tjenst. Gjord till Preussisk fänge, fick han först i December 1717 återkomma till fäderneslandet. Blef då öfverstlöjtnant vid ett Holländskt regemente, som dock efter konungens död afdankades. Sedan Carl XII fallit, gafs honom väl öfverste titel, men hvarken pension eller någon gratifikation. Han dog barnlös d. 15 April 1744.

Sparreholms säteri i Hyltinge socken i Södermanland, hette förut **Hyltingevik**, består af 33 $\frac{1}{6}$ mtl. och har under sig säterierna *Ramsberg* 1 mtl. och *Kambol* $\frac{1}{2}$ mtl. Der finnas äfven tegelbruk, kalkbränneri och ett holländeri med ostfabrik. Godset har länge tillhört Sparresläkten af Rossvik, som gaf det sitt namn, men såldes af riksrådet Fredrik Ulrik Sparre, till ambassadören friherre von Sprengporten, och äges nu af f. d. öfverståthållaren friherre J. W. von Sprengporten. I desse ägares händer har egendomen betydligt förbättrats. Den har en särdeles vacker belägenhet vid sjön *Båfven*; manbyggnaden är anlagd på en holme, med en hvälfd stenbro förenad med fasta landet, och har 8 flygelbyggnader; en allé af lindar för till den midt emot liggande Hyltinge kyrka. Ägaren har, enligt kongl. brefvet af d. 28 Febr. 1777 jus patronatus till församlingen.

Sparresäter. Se: *Lerdala socken*.

Sparrefelt; **Johan Nilsson**, till Schönfelt och *Del. III.*

Sophienhoff, född d. 16 Dec. 1611, blef 1620 kammarskrifvare i räknekammaren, 1633 fältkassör vid Svenska krigsmakten i Tyskland, och 1643 räntmästare vid den Hinter-Pomerska staten i Stettin, med hvilken befattning han sedermera förenade handhafvandet af drottning Maria Eleonoras inkomster. Utnämndes 1648 till kongl. räntmästare i Pomern och blef på samma gång adlad. Blef 1656 kongl. kapitulär vid stiftskyrkan i Alten Stettin, 1658 öfver-commissarius vid Svenska krigshären i Pomern och Brandenburg, 1661 director öfver Pomerska kammaren och 1671 inspector öfver hela kammarsväsendet i Pomern, med säte och stämman i regeringen. År 1672 utnämndes han till krigsråd i krigskollegium. Han dog d. 21 Juli 1674. Sonen,

Sparrfelt, Anders, född 1645, blef 1668 kanslijunkare, 1674 kapten och 1676 major. År 1686 utnämndes han till öfverstlöjtnant vid Elfsborgs regemente och 1698 blef han öfverste för samma regemente. Utnämndes 1708 till landshöfding på Gottland, 1709 till generalmajor samt 1710 till landshöfding öfver Elfsborgs län och Dal. Erhöll 1716 afsked, i anseende till sjuklighet, och dog d. 14 Mars 1730, barnlös.

Sparrgren, Lorentz, född i Götheborg 1763, gjorde i yngre åren en resa till Ostindien, för att lära sig konsten att måla på glas, men blef sedan miniaturmålare. Reste 1796 på nytt utomlands, då han länge uppehöll sig i Paris, och utvecklade sig till en ganska skicklig miniaturporträttmålare, i en god stil och med en behaglig färgton. Han dog 1828 i Stockholm, såsom professor samt ledamot af kongl. målare-akademien.

Sparrin, Johan, född 1656, visade vid flera tillfällen stora prof på käckhet och ett oförskräckt mod, hvarigenom han bragte sig upp till ära och anseende. Utnämnd 1676 till mönsterskrifvare vid lifgardet till fot, erhöill han dock tillstånd att tjänstgöra såsom underofficer uti det då pågående Danska kriget. Vid stormningen af Helsingborg deltog han uti den skarpaste fäktingen. Uti slaget vid Lund tog han en Dansk kapten till fånga och bemäktigade sig en af fiendens fanor, sedan han med värjan nedstött fänriken. I slaget vid Landskrona höll han sig så tappert, att han nämndes till fältväbel vid gardet. År 1677 besegrade han, i konungens åsyn, ensam tre Danske officerare, och gjorde den ene fången. Vid Christianstad dref han äfven, endast åtföljd af en korporal, trenne Danske officerare på flykten. Utnämndes 1678 till adjutant vid gardet, och blef 1684 kapten vid Kronobergs regemente. År 1688 upphöjdes han i adligt stånd. Han blef slutligen ihjälskjuten under en duell i Posen, 1704.

Sparr-Lofta eller **Back-Skäfting** (*Brachypodium pinnatum*) är en gräsväxt, som förekommer på hårda, magra och torra skogsängar och betesmarker vid Sveriges östra ända, ätes gerna af boskapen och synes såsom på dålig mark temligen gifvande, förtjena att på sådana lokaler användas till gräsväxtens förbättring.

Sparrman, Anders Nils, föddes 1609 i Sparr-

sätra socken i Upland, hvarest fadern, Nicolaus Olai, var prost och kyrkoherde. Inskrefs 1625 som student i Upsala, hvarest han en tid studerade, men sedan åtnöjt han ett års enskild undervisning i medicinen af presten i Tärabo, magister Magnus, som för sina insigter i läkarevetenskapen på den tiden var mycket berömd. Antog, efter födelseorten, namnet Sparrman, och började praktisera som läkare i Stockholm, der han genom sin skicklighet snart kom i rop, hvarpå han af Stockholms stad erhöill ett stipendium, för att komma i tillfälle att under en utländsk resa inhämta en större erfarenhet. Blef på denna resa, 1637 i Leyden, promoverad till medicine doktor. Efter hemkomsten förordnades han 1641 till drottning Christinas lifmedikus, och blef såsom sådan adlad 1647, då han antog namnet *Palmkron*. Kallades 1652 till Stockholms stads fysikus, och när konung Carl X Gustaf uppsteg på thronen, blef han 1654 dess lifmedikus. Afled d. 30 Nov. 1658. Bland hans utgifna skrifter märkas: *Kort underrättelse huru man sig i pestilens-tiden förhålla skall*; *Sundhets-Spegel*; m. fl.

Sparrman, Olaus, kyrkoherde i Tillinge i Upland, född 1640, död 1690. År 1683 uppkom en sådan oenighet emellan honom och sockneboerna i Tillinge, att de en söndagsmorgon bemäktigade sig kyrkonycklarna och instängde Sparrman, som måste förrätta gudstjänst för några få personer. Saken inberättades, och hofrätten dömdo de uppstudsige bönderne att de skulle gifva 200 dlr s:mt till sin pastor, 100 dlr s:mt till orgelbyggnad, upphofsmännen hvardera 40 mark s:mt, sitta en månad på vatten och bröd, och undergå uppenbar skrift.

Sparrman, Anders, föddes i Upland d. 27 Febr. 1748. Son till prosten Erik Sparrman och dess hustru Brita Höghom. Studerade vid Upsala akademi, der han blef en af Linnés utmärktaste lärjungar. Gjorde åren 1765—1767, i egenskap af skeppsläkare, en resa till Ostindien. Hans skeppskapten, Ekeberg, som var en stor vän af naturhistorien, hade, under ett besök på Goda Hoppsudden, utverkat tillstånd att få ditsända en naturforskare, och Sp., som antog det honom i detta afseende gjorda anbud, hvarvid fri resa bestods af Ostindiska kompaniet, afseglade i Januari 1772, efter några års vistande i fäderneslandet, till Goda Hoppsudden, dit han framkom i April månad samma år. Sysselsatte sig der ifrigt att samla och beskrifva förekommande naturalster, till dess han i November, i sällskap med de vidtbekante Engelsmännen, professor Forster och kapten Cook, gjorde resan till Sydpolen, hvarifrån de, efter 60,000 Engelska sjömil segling, år 1775 återkommo till Cap. Företog derefter en 8 månaders resa inåt Hottentotternes land och Kafferlandet, hvarifrån han återkom i April 1776, då han genast begaf sig hem till fäderneslandet, och anlände i Juli månad till Götheborg, försedd med en mängd naturalster, som på vetenskaps-akademiens bekostnad transporterades till Stockholm. Samma höst reste han öfver till London, der han besökte alla

de förmämsta naturalie-kabinetterna, och jemförde sina upptäckter med dervarande samlingar, hvarpå han i början af året 1777 återvände till Sverige. Sedan han i tio år vistats hemma, reste han 1787 till Paris, samt derifrån, i sällskap med Svenskarne C. A. Arrhenius och Wadström, till Senegal, Cap Verd och ön Gorée för att, enligt Gustaf III:s uppdrag, inåt Afrikas fasta land utse en för kolonisation tjenlig plats; men som detta ej kunde verkställas, återvände han 1788 till Paris, hvarifrån han, efter ett kort besök i England, hemreste till fäderneslandet. Promoverades 1775, då frånvarande, till med. doktor, utnämndes 1781 till professor i naturalhistorien, och blef 1790 assessor i collegium medicum. Vida berömd för sina mångfaldiga kunskaper, kallades han till ledamot af flera utländska lärda samfund, såsom både af medicinska och af Linnéiska societeten i London, af filosofiska societeten i Philadelphia, af Parisiska Naturalhistoriska sällskapet m. m. Inom fäderneslandet blef han 1776 ledamot af vetenskaps-akademien af fysiografiska sällskapet i Lund samt af vetenskaps- och vitterhets-sambället i Götteborg, och 1794 ledamot af sällskapet för medborgerliga kunskaper i Stockholm. Åtog sig 1814, ehuru ålderstigen, fattigläkarebefattningen inom Clara församling i Stockholm. Död i nämnda stad d. 9 Aug. 1820. Örtsläktet *Sparrmannia*, örtslagen *Erica Sparrmanni* och *Gladiolus Sparrmanni*, samt insekterna *Tortrix Sparrmanniana* och *Tinea Sparrmanella* äro uppkallade efter hans namn, och hans bild har fått ett rum uti det 1797 i Paris utgifna arbetet: *Les Hommes Illustres Vivants*. Bland det stora antal skrifter och afhandlingar han utgivit, må isynnerhet nämnas: En öfversättning på Engelska af *Nils Rosensteins underrättelse om barnsjukdomar*, verkställd under resan i Söderhafvet och sedan af Forster utgifven i London; *Resa till Goda Hoppsudden, södra polkretsens och omkring jordklotet, samt till Hottentott- och Kafferlandet*, ett arbete, som blifvit öfversatt på flera språk; *Museum Carlsonianum, Philosophia chemica*, öfv., *Rön och samlingar i medicin, pharmaci, kemi och naturkunnighet m. m. Svensk ornithologi m. fl.*

Sparrekiöld, Erik, son af assessorn i Götha hofrätt N. Sparren, härstammade från Sparsätra socken i Upland. Blef 1675 kanslist i kammarkontoret och 1678 sekreterare hos rikskansleren greve Magnus Gabriel de la Gardie. Sedermera häradsböfding i Bohuslän, då han adlades 1680. Hans dödsår är ej känt. Sonen,

Sparrekiöld, Daniel, var först häradsböfding på Wikbolandet och öfver angränsande härad, sedan assessor i Götha hofrätt, samt utnämndes 1721 till lagman öfver Östergötland. Han dog i Stockholm d. 1 Maj 1739. Hans brorson,

Sparrekiöld, Adolf Fredrik, en son af öfverstløjtnanten och riddaren *Nils Sparrekiöld*, född d. 3 Jan. 1746, blef 1765 auskultant i Götha hofrätt, 1766 hofjunkare, 1773 kanslist, 1774 notarie, 1780 assessor och 1793 hofrättsråd. Han har gjort sig känd i vitterheten såsom öfversättare af flera theaterstycken, nämligen: *Den ogrundade*

svartajukan; De Mexikanska systerna; Den bedrägliga anledningen; Pupillen m. fl., hvilka äfven blifvit uppförda på Svenska theatern.

Sparrekiötra moderförsamling med annexet Bred, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Upsala län och stift, Åsunda härad och kontrakt, 4 mil V.S.V. från Upsala och 1 mil från Enköping, består af 32½ hemman, uppskattade till 118,890 R:dr, med en folkmängd af 730 personer och en areal af 5,462 tunn., hvaraf 50 äro kärr eller oländig mark. Socknen är i allmänhet skoglös, men åkerjorden är god, ehuru ängsmarken är mindre betydlig. Adr. Enköping.

Sparrsätra, ett ställe i Westergötland och Wadsbo härad, två mil från Skara. Der hölls om hösten år 1234 en blodig slagting emellan den upproriska folkungen Knut Johansson den Långe och konung Erik XI Eriksson. Knut Johansson, som efter segern vid Oluströmmen herrskade öfver Sverige, hade sitt säte på Ymseborg ett stycke derifrån, och när han förnam, att den fördrifne konung Erik, till hvars understöd dennes morbroder, Danske konungen Waldemar, utrustat en väldig krigshär, var i antågande för att med härsnakt återtaga sitt fädernrike, drog han honom till mötes med det krigsfolk, han redan förut samlat på Ymseborg. Någre af de förmämsta bland Folkungarne voro på konung Eriks sida, såsom den ryktbare Magnus Måneskölds söner; andre kämpade för sin frände Knut Johansson. Striden stod på en stor äng, der ännu vallar och andra märken visas, som, enligt sägnerna i orten, härleda sig från detta slag. Efter en hårdnackad strid och stort manfall på båda sidor, stupade folkungen Knut Johansson Långe och hans medhållare skingrades. Hans båda söner Holmgeier och Filip flydde ur striden upp till Gestrikland, och Erik XI Eriksson blef genom denna seger åter konung öfver Sverige. Mångfaldiga gyldene smycken, gammaldags hästskor, svärd och stridsyxor hafva sedermera tid efter annan hittats i jorden på valplatsen vid Sparsätra och trakten deromkring, lemningar från den blodiga fejden derstädes.

Sparvenfeldt, Johan Gabriel, föddes d. 17 Juli 1655 i Åmål. Föräldrarna voro öfversten Johan Sparvenfeldt och Christina Ugglä. Enligt gamla uppgifter skulle han på fädernet härstamma från Stenkilska och på modernet från Erikska ätten. Efter fleråriga trägna studier i Upsala, ämnade han besöka fremmande länder, då han på vägen till England uppbargtes af Danska flottan och fördes till Norrige, hvarst han qvarhölls i åtta månader. Slutligen lössläppt, begaf han sig till Götteborg, der han steg ombord på ett Engelskt skepp, som af storm väderdrefs till Holland. Derifrån begaf han sig till Frankrike och Italien, samt hade då i Rom företrädde hos drottning Christina. Återkommen till fäderneslandet, efter fem års frånvaro, anbefalldes han genast att åtfölja de då till Moskwa afgående kongl. Svenska sändebuden. I nämnda stad studerade han Slavonska språket så grundligt, att han författade ett Lexikon Slavonicum uti tre stora folianter, som ännu förvaras på

Upsala bibliothek. År 1687 återvände han till Stockholm, men fick icke länge vistas hemma, ty följande året erhöi han uppdrag att, efter en särskild utfärdad instruktion, uti alla de länder, dit våra förfäder ansågos fordom hafva framträngt, uppsöka gamla Svenska och Göthiska minnesmärken, hvarvid han borde öfverallt uti kloster, biblioteker, raritetssamlingar o. d. noga efterspana allahanda gamla manuskript och böcker, inskriptioner, "stridstyg" m. m., för att finna runor och annat, som kunde bevisa Göthernes forna dervaro. Ehuru han dervid gjorde all sin flit, förfelades likväl hufvudändamålet helt och hållet, hvilket äberopats såsom ett hufvudsakligt stöd för deras mening, hvilka antaga, att ingen uråldrig runskrift funnits, utan att den sedan brukade endast varit en afart af den under medeltiden vanliga Latinska skriften. Under denna sin tredje utländska resa, besökte han Tyskland, Nederländerna, Frankrike och Spanien, samt öfverreste äfven till Afrika, hvarifrån han ämnade sig vidare till Egypten, Palestina och Syrien, men måste, för den i dessa länder då grasserande pesten, från Tunis återvända till Frankrike. Vid ett förnyadt besök i Rom, då han presenterade påfven Innocentius XII sitt *Lexicon Slavonicum*, emottogs han af denne med sådan välvilja, att påfven sjelf lemnade honom nycklarna till det Vatikanska biblioteket, med frihet att efter behag genomgå alla der befintliga skatter, en ynnest, som ingen lutheran före honom åtnjutit. Vid hemkomsten till Sverige 1694 förordnades han till ceremonimästare. Tog sedan, år 1712, afsked och lefde derefter i stillhet på sin gård Åbylund, hvarest han 1727 afled. Ganska lärd och isynnerhet ovanligt språkkunnig, så att han med färdighet talade och skref fjorton språk, var han vida beryktad och finnes ofta med loford nämnd af utländske författare, äfvensom han underhöll en ständig brevvetxling med flere af sin tids lärdeste män. Till Upsala bibliotek skänkte han ett stort antal sällsynta böcker och manuskript på Arabiska, Persiska, Turkiska, Armeniska, Syriska, Koptiska, Kinesiska, Japanska m. fl. språk. Bland de af honom utgifna skrifter, må nämnas: *En liten handbok, innehållande några Dygdeundervisningar*; *Dygdereglor för den unga Lelio*; *Vocabularium Germanico-Turcico-Arabico-Persicum*; *Parentation på Slavonska öfver Carl XI m. fl.*

Spätel kallas en liten platt trädspade, hvarmed man sammanför och upphemtar färgen, under det den rifves, och hvaraf man tillika betjenar sig att utbreda färgen, då man preparerar duken, hvilket derföre äfven kallas *Spatta*.

Speck, Tönnis Adriansson, utmärkte sig såsom en hurtig skeppskapten på ett litet fartyg, benämndt "*Katten*", af blott några och 80 mans besättning, då han, uti sjökriget 1644, under amiral Flemings anförande, antrade ett större Danskt skepp. Blef sedan 1653 major, och 1658 amiral-löjtnant. Dog i Stockholm d. 14 Okt. 1668.

Spegel, Haqvín, föddes d. 14 Juni 1645 i Ronneby, der fadern, Daniel Haqvínsson Spegel, var köpman; moderns namn var Margaretha Fischer.

Båda föräldrarna dogo tidigt, och den värnlöse gossen, hvilken de efterlemnade i stor torftighet, vandrade då in i Småland, der hans släkt förut hott, och der han fann några fränder, som vårdade sig om honom. Efter sex års privat undervisning derstädes, sändes han vid tretton års ålder 1658 till Lunds skola, der han studerade till år 1662, då han blef student. Fortsatte sedan sina studier uti Greifswald, Wittenberg, Leipzig och Köpenhamn, samt besökte äfven, intagen af en stor lust att bese världen, Holland och England, men som de respenningar, hvarmed han blifvit försedd af välgörande gynnare, slutligen trötto, måste han återvända till fäderneslandet. Han fick då en enskild kondition i Malmö, hvilken han innehade i fyra år. Uti sistnämnda stad blef han känd af general-guvernören öfver Skåne, grefve G. O. Stenbock, som tog honom till informator eller "hof-mästare", för sin son, den sedan så namnkunnige bjelten Måns Stenbock, med hvilken han till en början sändes till Upsala akademi. Sedan, när högskolan i Lund kommit i stånd, begåfvo de sig likväl tillbaka dit, och blefvo bland de förste som der inskrefvos. Vid första promotionen som hölls i Lund, 1671, blef Spegel promoverad till magister, hvarefter den knappt 27-årige magistrern kallades af riks-enkedrottningen till hofpredikant och på samma kallelse prestvigdes. Som predikant väckte han straxt ett utomordentligt stort uppseende och följaktligen en betydlig afund, hvilken sedermera ökades, när han utsågs att, såsom konungens hofpredikant, åtfölja konungen på dess Eriksgata, samt slutligen steg till sin höjd, när han 1675, ännu ej 30 år gammal, nämndes till konungens öfverhofpredikant, bikt-fader och superintendent öfver arméen i Skåne. Följande året intog han presidium i kongl. hofkonsistorium, der många reformer befunnos nödiga. Ständigt omfattad med konungens nära förtroende, var han dagligen i tillfälle att meddela den unge konungen sina råd och lärdomar, dels mundtligen, dels äfven genom en under flera år fortsatt dagbok, hvilken konungen läste, och hvari historiska och moraliska ämnen, äfvensom flera dagens tilldragelser på ett oförställdt sätt afhandlades. Då det märkvärdiga trolleriväsendet förekom, förstod Spegel, att den onde anden här ville helst "ljuga" lif af folk; men allmänna opinionen ansåg, att det onda talet var santt och således hjälpte icke hvad Spegel anförde: "att de kristna ej med hedningarna antogo den ondes uppenbarelser, hvilken undervisade ingen, utan den, som är otrogen och lättrogen." Kallad efter hvarandra till pastor vid församlingarna i Götheborg, Malmö och Ronneby, utnämndes han d. 3 November 1679 till superintendent öfver Gottlands stift och kyrkoherde i Wisby, uti hvilken egenskap han det följande året vigde konung Carl XI och dess gemål Ulrika Eleonora. Nitisk i kyrkans tjänst, arbetade han med ifver och framgång för kyrkoväsendets ändamålsenliga förbättring; införde Svenska språket och liturgien vid gudstjänsten, gaf första anledningen till en ny skolordning, och återväckte frågan om nya kyrkolagen. Äfven-

så genomsåg han den kyrkoordning, hvilken flere lärde män redan utarbetat, och så uppkom kyrkolagen af år 1686. Alla författningar, som konung Carl XI vidtog till Svenska kyrkans bästa, meddelades först Spegel, antingen som författare eller granskare, och hans deltagande i Svenska bibeln, handbokens och psalmbokens utgifning var högst väsendtligt. Isynnerhet utmärkte han sig, på ett för alla tider beundransvärdt sätt, genom sina många förträffliga bidrag till sistnämnda andaktsbok, och framstår genom dem, såsom den mest fulländade psalmförfattare för sin tid. Hans psalmer äro den lyckligaste sammansmältning af det lyriska och didaktiska elementet, hvilka det just tillhör psalmen att bringa till enhet. Äfven då han översätter, är han så rik på nya tankar och skönare uttryck af den äldre psalmens tankar, att man gern ställer honom jemte den författare han översätter. Hans psalmer och andra andliga sånger äro till större delen utmärkt sköna och hänförande samt ett bevis, att tron bar de "vingar", han besjüng. Han flög därför som helig sångare vida högre, än då han uppträdde som världslig skald, ehuru han dock alltid kan anses hafva i allmänhet ägt stora estetiska studier och åsichter i poetik framom de flesta af sina samtida. Utnämndes 1686 till biskop i Skara, och tog genast med hela sin kraft och ifver i frågan om att hela Svenska allmogen skulle, vid ansvar för presten om det förbisågs, lära sig läsa inuanti, hvarpå han äfven lyckades utverka ett lagbud. Alltsedan har sjelfva arbetsfolket ingenstädes i världen allmänare kunnat läsa än i Sverige; ingenstädes på jorden hafva lika ringa och fattiga samhällsklasser haft lika kristendoms-kunskap med Svenskarne. Få segrar hafva burit lyckligare frukter för Svenska folket, än den Spegel vann i denna sin ädla strid för sina landsmäns opplysning. År 1692 blef han biskop i Linköping, följande året theol. doktor primus, och slutligen 1711 Sveriges erkebiskop, då konung Carl XII, som gjorde utnämningen i Bender, genom ett ganska nådigt handbref uppdrog åt honom att, i egenskap af prokansler, låta Upsala akademis vård och välstånd vara sig högst angeläget. Vid 1711 och 1714 årens riksdagar var han talman för presteståndet, då han, isynnerhet vid den senare, klandrades af "patrioterne", såsom allt för konungsk, hvilket klander, hvori hans gamla vän Svedberg och än mera hans egen domprost Molin lära deltagit, så djupt verkade på den 69-årige talmannens hälsa, att han insjuknade i Stockholm d. 10 Febr., och fördes sjuk till Upsala, der han väl något förbättrades; men insjuknade åter och dog d. 17 April 1714. Hans skaldegåfva var utmärkt bland hans samtida; som predikant var han öfverlägsen i uttryckets nästan poetiska herrlighet, som historisk författare är han af mindre betydelse. Hans *Kyrkohistoria med skriftliga bevis* är märklig såsom det första försök i modersmålet, ehuru man deri skönjer bristande tillgång till behöfliga källor samt mindre kritisk skarpsinnighet. Hans *Glossarium Sviogothicum* eller *Svensk Ordbok* är en värdig förelöpare till *Ihres*, och hans allvar-

liga nit för språkets renhet är aktningsvärdt, samt bar säkerligen god frukt, under den tid vårt tungomål rensades från en stor del af de deri inkomna fremmande ord och talesätt. Afundsmännen hafva blott kunnat framvisa ett enda drag af svaghet hos Spegel. Anekdoten härom är följande: En fattig prest i Skara stift sökte pastorat hos konung Carl XI. Konungen varnade honom för den ovilja, domkapitlet fattade mot de prester, hvilka lupo kapitlet förbi till öfverheten, samt rådde honom söka biskopen. Presten invände då, att han visst gjort det, men förgäfves; han var nämligen fattig, och de som hade gåfvor funnos alltid äga större förtjenster. Jag har, tillade han, ingen silfverkanna att gifva åt hans högvördighet. Konungen, som ville pröfva Spegel, gaf då presten en silfverkanna att skänka biskopen, men förbjöd honom tillika nämna något om att han sjelf fått den af konungen. Derefter erhöill presten pastoratet genom biskopens förord. Konungen bekände nu för biskopen, hvilket prof han låtit honom undergå, samt tillade ett ord om sin ledsnad att det slagit så illa ut, hvartill biskopen säges hafva svarat: *Ingen Spegel utan flack*, hvilket sedermera blifvit ett gängse ordspråk, om det icke, måhända, var så förut. Spegels oskrymtade gudsfruktan har aldrig blifvit betviflad. I Linköpings domkyrka plägade han dagligen efter morgonbönen gå en lång stund omkring under stilla betraktelser. Äfven som erkebiskop såg man ännu den vördnadsvärde gubben hvar morgon i den offentliga morgonbönen, der han säkerligen tillfredsställde behovet af morgonoffrets högtidliga frambärande, ett behof, hvarom vår, på annat sätt fostrade tid, mindre kan göra sig begrepp. "Guds verk hade han verkat på jorden, Guds hvila fick han njuta i himmelen." Bland de många af honom utgifna skrifter förtjena att anmärkas: *Några Christeliga böner; Barna-Bibel; Himmelsk Brude-kammare; Gudz Verk och Hvila; Thet öppna och tillslutna Paradiset; Then Svenska kyrkohistorien; Skrifteliga bevis, hörande till kyrkohistorien eller Biskops-Chrönikan; Glossarium Sviogothicum eller Svensk Ordbok* m. fl., utom ett stort antal likpredikningar, andeliga tal m. m. **Spekeröds** pastorat i Inlands norra härad af Bohuslän utgjordes fordom af socknarna Spekeröd och Norum, men för att underlätta kommunikationerna har genom en kongl. resolution af 1841 ett socknebyte skett, så att Uklums socken blifvit med Spekeröd förenad i Norums ställe, hvilken senare blifvit lagd till Ödmåls pastorat, dit Uklum förr hörde. En sjö af tre fjerdedels mils längd, benämnd Stora Hällungen, utgör till en del gräns emellan Ödmål och Spekeröd, som för öfrigt är omgifvet af Forshälla, Iljutums och Solberga pastorater. Hela östra delen af Spekeröd är uppfyllt af små insjöar, som nästan alla äga gemensamt utlopp i ett vattendrag, som rinner genom Spekeröds socken och vid Anräs i Jörlanda socken faller i hafvet. Näringarna äro jordbruk och någon skogsbehandling, hvartill Uklum mestadels gifver råämnet, hvilket sedan afyttras på Tjörn och Götheborg. Allmogen berömmes och såsom

skicklig i trädvarusläjd. Tvenne större frakthära slätter förekomma inom Spekeröds socken, nämligen Spekeröds slätten, som i söder sammanhängar med den slättbyggd, som öppnar sig inom det angränsande Solberga pastorat, samt längre inåt Rördalen, vid sjön Älvattnet. Kyrkan är en oansenlig stenbyggnad, med tresidig chormur och ett vid vestra sidan uppfördt torn af träd. Socknens skattlagda verk utgöras af 3 mjölqvarnar och 2 sågverk. Antalet af gårdar utgöra tillsammans 30 $\frac{3}{8}$ mtl., deribland 4 $\frac{1}{2}$ frälse, 3 $\frac{3}{4}$ krono-, och 22 $\frac{1}{8}$ skattegårdar. Folkmängden 1,357 personer. Närmaste staden är Kongelf, som ligger på 2 $\frac{1}{4}$ miles afstånd från Spekeröd. Adr. Kongelf.

Spekingar (af *Spahr*, vis) är ett urgammalt Svenskt ord, som betecknar kunnige, skicklige män. Tolfmannarådet, hos Olof Skötkonung, som omtalas i Olof den Heliges saga, sades bestå af spekingar, hvilket blott utmärker att det utgjordes af män, berömda för insigter och vishet.

Spekulantenhjelm, Filidor, skogsråd, herre till Taklösa, ledamot af riksgälds-orden m. m. så ock ordförande i sällskapet de Lönlöse Bröderne. Under denna pseudonym utgaf H. J. Törneblad i början af detta århundrade flera skämtsamma skrifter, såsom: *Tre gånger tio Jutklappar*; *Ett spittler nytt extra-ordinärt-Beskattningsätt*; *Taxeringsmethod* m. fl.

Spel och dobbel är förbjudet vid böter. Härunder begripas likväl icke sådana spel som öfva eftertanken, såsom Schack m. fl., ej heller sällskapsspel, men blott hazardspel, som öfvas för vinnings skull med kort eller tärning. Sådana äro Phrao, Biribi m. fl. Böterna drabba både de spelande och spelhusvärden, och tillfalla hälften angifvaren och hälften stora barnduset. Vid samma påföljd är äfven allt spel, utom Billard, förbjudet på källare och kaffehus. Böterna äro 25 R:dr för hvarje person, och fördubblas vid hvarje upprepande af förbrytelsen. På krogar och spisqvarter äro böterna mindre, nämligen 3 R:dr 16 sk. B:ko af hvarje deltagande samt krogvärden.

Spelkort. Kongl. förordn. d. 23 Febr. 1842 stadgar, att ett kortblad i hvarje lek, näml. af vanliga spelkort hjarter äss, och af andra kortsorter det kortblad, som har största delen af åtsidan blank eller otryckt, skall förseas med en bevillnings- och en hallstämpel; hvarförutan kortlekarna skola hvar och en för sig inneslutas i konvolut af särskildt för detta ändamål vid bankens pappersbruk tillverkadtt papper, hvilket konvolut, sedan de stämplade korten blifvit deruti inlagda, i skarffen längs efter kortleken öfverklistras med ett papper, hvarå hallstämpeln i konstgraver finnes anbragt, och hvilket papper jemväl bör betäcka ändarna af uppvecken å konvolutet. Papperet till konvoluten är ljusblått och ljusrött, af lamelleradt eller tredubbelt hampspapper, med vattenmärken af samma beskaffenhet som i de nya bankosedlarna, hvarå tryck i konstgraver skall anbringas, innefattande på ena sidan omkring en otryckt plats, som i midten af hvarje konvolut lemnas öppen för fabrikantens namn och adress,

orden "Bevillnings-Stämpel", och på den andra tvenne mindre ovaler för utsättande af kortsorterna, samt i kanten af konvolutet, med något större bokstäfver, ordet "Spelkort." — Papperet för hallstämpeln är gult, men för öfrigt af samma beskaffenhet som det till konvoluten, trycket derå på en allång mörk botten innefattar orden "Kort-Hallstämpel", jemte stämpelortens namn. — I bevillnings-afgift erlägges för hvarje kortlek 8 sk. b:ko, stämpelkostnaden inbegripen. Utbyte af makulerade eller annorlunda skadade kortkonvolut, får, när de icke varit begagnade, ske med riksgäldskontorets kommissariats bifall, hvarom anmälan derstädes göres. — Bevillningstämplingen verkställs i Stockholm hos nämnda kommissariat och i landsorterna inför magistraten, i närvaro af konungens befallningshafvandes ombud; hallstämplingen förrättas hos vederbörande hallrätter eller magistrater. Den, som försäljer eller till sala håller ostämplade, eller med behöriga konvolut ej försedda spelkort, bötar 50 R:dr och hafver förverkat varan: den, som nyttjar ostämplade spelkort, bör derföre böta 5 R:dr, angifvarens ensak.

Spelmän. Af våra gamla sagor finna vi, att skicklige harpospelare, som då vanligen också voro skaldar, hos våra bedniska-förfäder voro både aktade och ärade. Så omnämnas Isanger i Wilkna-sagan såsom öfvad i alla slags strängaspel, och i Björners sagodoock omtalas, huru Gester på sin harpa kunde slå både Gunnars slag och Gudrums konstiga grepp. Spelmän, äfvensom skaldar, skola i äldre tider ock varit i så stort anseende i Norden, att de hade frihet att i frid färdas mellan höfdingarne, hvilket för misstänkars skull ej tilläts andra, hvarför de äfven lära varit försedde med en egen klädedräkt, för att bättre kunna igenkännas. Spel af pipor, trummor, samt skri och sång nyttjades vid de hedniska offren, dels för att behaga gudarne, dels ock att förtaga offrets ljud. Till anställande af krigsmusik nyttjades isynnerhet lurar (ludrar, såsom de fordom kallades), krumhorn, trumpet, pökar och trummor. Äfven vid bröllopp, gillen och andra högtidligheter sakuades icke dans och strängaspel på harpor, gigor och säckpipor. Dock tyckes denna konst af en hop sysslööst folk i Norden snart hafva börjat missbrukas; hvarföre ock kringstrykande spelmän och lekare redan i våra gamla landskapslagar omtalas såsom gycklare och komedianter, de der ingalunda borde gynnas och underhållas. (Se för öfrigt i detta ämne artikeln *Musik*).

Spelvik, f. d. annexförsamling till Ludgo i Rönö härad och Södermanlands län. Genom landshöfdinge och biskopsembetenas utslag af d. 25 Febr. 1840, fastställdt af Kongl. Maj:t 1847, kommer Spelviks församling, att med Ludgo förenas till församling med Ludgo kyrka, och Spelviks kyrka att nedrivas. Adr. Nyköping.

Spennarebacken, Se: *Kalmar* socken.

Spens, Jakob, född i Skottland, kom 1610 till Sverige såsom Engelske konungen Jakob I:s legat, då en förmälning var i fråga emellan Svenske kronprinsen Gustaf Adolf och en Engelsk prinsessa.

Begaf sig derefter öfver till Danmark, för att erbjuda Englands bemedling i striden mellan Carl IX och Danske konungen, men blef härunder ganska illa emottagen, samt kom med möda och lifsfara undan tillbaka till Sverige, sedan han blifvit fullkomligen utplundrad. Iagick derpå i Svensk tjänst, och sändes 1612 af Gustaf II Adolf såsom dess ambassadör till England, hvarifrån han till denna konung hemförde strumpebands-orden. Sedan han för Svensk räkning värfvat åtskilliga Engelska och Skottska regementen, utnämndes han till öfverste. Upphöjdes 1622 till Svensk friherre, med friherreskapet Orreholmen. Blef 1629 hofråd samt general öfver det Engelska och Skottska krigsfolket i Svensk sold. Var mycket ömtyckt af Gustaf II Adolf, och älskade honom äfven så bögt tillbaka, att då han i Stockholm erhöill underrättelse om denna store konungs död vid Lützen, han genast dog, rörd af slag 1632.

Spens, Jakob, den förres sonson, samt son af majoren friherre Axel Jakobsson Spens, var öfverste för lifregementet till häst vid Carl XII:s kröning 1697, och blef 1698 utnämnd till general-major af kavalleriet. Visade flera prof af tapperhet under fälttåget 1701 emot Ryssar och Polackar, samt utnämndes samma år till general-löjtnant. Ut i slaget vid Klissow 1702 kommanderade han högra flygelns andra linie. År 1704 utnämnd till general, förordnades han tillika till mönsterherre i Sverige. Blef 1710 kongl. råd och derjemte president i bergs-kollegium. Upphöjdes 1712 till Svensk greve, då han skref sig greve till Höja. Tjenstgjorde någon tid 1714 såsom öfverståthållare i Stockholm, under öfverståthållaren greve Kant Posses sjukdom. Afled d. 6 Jan. 1721.

Spens, Axel, friherre, sedan greve, den förres son, var öfverstlöjtnant vid Uplands tremänningsregemente, då detta 1709 tillfångatogs vid Dnieperströmmen, och vistades sedan i fångenskap i Moskwa till år 1722, då han fick återvända till fäderneslandet. Blef då öfverste med öfverstlöjtnants indelning vid lifregementet. Befordrades 1730 till general-major, hvarefter han följande året förordnades till öfverste för Westgötha kavalleri, hvarifrån han 1737 fick transport till lifregementet. År 1742 förde han befälet öfver den norr om Stockholm sammandragna observations-arméen. Befordrades 1743 till general-löjtnant, och dog år 1745.

Spens, Gabriel, greve till Orreholm och Engelholm, son af hofmarskalken och öfverhofjägarmästaren greve Carl Gustaf Spens, föddes 1712. Fältmarskalk samt öfverste för Nerikes och Wermlands regemente, utnämndes han 1776 till riddare af serafimer-orden, och fick 1778 öppet bref på att vara en af rikets herrar. Erhöll på begäran d. 10 Febr. 1779 afsked från sina embeten, och dog d. 8 Sept. 1781.

Spens, Carl Gustaf, greve, son af lagmannen Carl Gustaf Spens, föddes d. 3 Okt. 1792. Blef 1812 filosofie magister i Upsala, och samma år underlöjtnant vid fältmättnings-brigaden. Deltog uti 1813 års fälttåg till Norrige och, efter stille-

ståndets afslutande, uti rekognoseringen af en del utaf landet. Sedan han uppgjort en ny method för kartors affattande, hvilken fastställdes till grund för det Svenska kartverket, egnade han med stort nit och skicklighet större delen af sin tjänstetid åt de noggranna triangelberäkningar, hvilka ligga till grund för nämnda kartverk. Han befordrades 1817 till löjtnant, 1823 till kapten och 1844 till major i topografiska korpsen, sedan han redan 1836 blifvit utnämnd till major i arméen. Ledamot 1817 af vetenskaps-akademien, och sedan ledamot af krigsvetenskaps-akademien; riddare af Svärds-orden 1829. Vid riksdagarna, hvilka han bivistade alla från 1818, omfattade han med särdeles nit vissa frågor, dem han egnade mycket arbete, utan att befatta sig med de öfriga. Under de tvenne riksdagar, som föregingo 1844 års riksdag, var han ledamot af konstitutions-utskottet, och tillvann sig härvid stor uppmärksamhet och böghaktning. Redan 1834 utgaf han ett förslag till representation genom landskapsting, och kort före hans död utkom en af honom upprättad sammanställning af de från senaste riksdag hvilande grundlagsförslag. Han afled i Stockholm d. 24 Febr. 1845.

Sper, gammal benämning på *spjut*, *lans*, tydligen ett lån från Tyskan.

Spergel, Åker-Spergel, (*Spergula arvensis*) är en enårig växt, som förekommer allmänt vild i Sverige, helst på sandiga åkrar. Såsom närande och begärlig för kor och får odlas åkerspergeln, och passar isynnerhet att utsås på trädesfält, der den hastigt utvecklar sig, och, om den i rätt tid skördas, ej mattar jorden. Den kan då utsås på samma plats tvenne gånger om året och begagnas som betesväxt för fåren. *Bergs-spergeln* (*Sp. pentandra*) är mindre gifvande, men passar på de torraste platser.

Sperling, Jöran, friherre, sedan greve, en son af generalmajoren och landshöfdingen friherre Kasper Otto Sperling till Rådmansö och Sperlingsholm, föddes d. 6 Dec. 1630. Blef, efter idkade studier vid Upsala akademi och företagna utrikes resor, 1651 hofjunkare hos hertig Carl Gustaf och 1654 kapten-löjtnant vid öfverste Herman Wrangels regemente, med hvilket han följde på en expedition till Polen. Utnämndes 1655 till kapten vid dragonerna och 1658 till öfverstlöjtnant. År 1664 blef han öfverste för Bobuslänka och Skånska dragonerna och befordrades 1676 till general-major samt förordnades samma år till kommandant i Götheborg. Derifrån förflyttades han dock snart till landshöfding i Halland, för att vaka öfver det af Danskarne hotade Halmstad. Deltog derpå i slaget vid Landskrona 1677 och ådagalade der sådan tapperhet, att han samma år befordrades till general-löjtnant samt förordnades till vice guvernör öfver Skåne, Halland och Blekinge. Kort derefter blef han guvernör öfver Skåne. År 1678 befullmäktigades han att avsluta preliminarerna af den fredstraktat, som sedermera slöts i Lund. Efter fredslutet 1679 förordnades han till guvernör öfver Gestrilands, Helsingland, Medelpad, Än-

germanland, Härjedalen, Jemtland och Lappmarken, af hvilka alla provinser det ansågs nyttigt att bilda ett guvernement, hvars guvernör skulle föra befälet öfver all den Svenska krigsmakt, som der var förlagd till gränsens försvar. Följande året 1680 utförde han en angelägen besikning till Pommern och Bremen, hvarefter han 1683 blef general af infanteriet samt förordnades till guvernör öfver Ingermanland och Kexholms län. År 1687 blef han kongl. råd samt uppböjdes samma år till grefve, då han skref sig till Sperlingsholm och Attorp. Slutligen utnämndes han 1690 till fältmarskalk. Han dog i Narva d. 22 Sept. 1691. Hans ätt utgick med sonsonen grefve Jöran Kasper Sperling, hvilken 1769 dog som kapten.

Sperlingsholms säteri i Öfraby socken i Halmstads län, är ett af de betydligaste gods i Halmstad. Det består af 5 hemman säteri, 29½ insockne och 58½ hemman utsockne frälse. Egendomen utgöres af de forna godsen Snidzterup, Klackerup och Frännarp. År 1539 var en Johan Falster, "konungens Mand, Tjenare och Embetsmand", ägare af Snidzterup, och efter att ha gått igenom flera bänder, kom det slutligen till generalguvernören friherre Casper Otto Sperling, hvars son, fältmarskalken grefve Göran Sperling, flyttade säteriet från Snidzterup till Klackerup, och gaf det sitt nuvarande namn. Det tillföll sedan, genom giften, familjen Wrangel af Adinal. Den äldre byggnaden är uppförd år 1651, men den nuvarande, som är ett smakfullt tvåvåningars hus, 1811. Egendomen har en vacker belägenhet vid Nissa-ån och godt fiske deri, samt andel i Halmstads laxegård. Icke långt derifrån ligger

Sperlingsholms bälsobrunn, ¼ mil nära Halmstad i Snöstorps socken. Källan, som varit känd och begagnad i nära 100 år, framspringer ur en sandbacke med en temligen stark stråle, så att 17 till 18 glas kunna fyllas på en minut. Provincial-medikus doktor Montin var den förste, som fäste behörig uppmärksamhet dervid, och förmådde fältmarskalkinnan Wrangel att här uppföra ett litet brunnshus. Stället soll dock efter hand i förgätenhet, till dess prov.-medikus professor Lorentz Wessberg åter tog befattning dermed. År 1818 upptäcktes en annan källa, 170 alnar från den gamla och närmare ån. Ett badhus är äfven här anlagdt af ett bolag. Vattnet är kristallklart, af en icke obehaglig jernsmak och luktar något hepatisht vid omsvalpning. Det rekommenderas isynnerhet emot gikt, hufvudvärk, rheumatism (hvarvid det visat sig fördelaktigare i ringa quantitet, än drucket till större mängd), skörbjuggs-utslag, nervösa åkommor, såsom svindel, hypokondri, kramp i underlifvet, svag mage och hysteri, samt vidare emot sten och ödematösa ben-svullnader. — Brunnbyggnaderna äro både vackra och bekväma.

Spets utgjorde, i de gamla krigen, under de Gustavianska konungarne, ett vanligt vapen jemte *Hillebården*. Spetsen var af två slag: *lång* eller *half* spets, den förra ända till 10 alnar lång.

Spett, Johan, troligen en utländning, var orgelbyggare i Fahlun, Örebro och annorstädes ifrån 1630 till 1660.

Spikaten, en stor oformlig sten på Kolmorden, som fått sitt namn af en deri inslagen kopparslagel eller spik, hvilken likväl icke numera synes till. Den är märkvärdig deraf, att den utgör gränsskillnaden mellan 2 landskap, Södermanland och Östergötland, 3 härader och 4 socknar.

Spiktunnan. Bland de många grymma och obbyggliga uppfinningar, hvarpå den bändgiriga och blodtörstiga människans tankegåfva varit så rik, för att plåga och förderfva sina olyckliga likar, är spiktunnestrafvet visserligen en bland de omenskligaste. Spiktunnan var en större tunna, invändigt beslagen med spikar, hvilkas spetsar voro rigtade mot tunnans medelpunkt. Den till döden dömda inlades deri, ett lock påslogs, hvarefter tunnan kringrullades och den olyckliga deruti inneslutna, efter grufliga plågor, småningom bragtes om lifvet. Man har inga bestämda uppgifter, att detta rysliga straff någonsin blifvit brukadt här i Sverige, men flera hafva velat göra sådant troligt. Säkert är åtminstone att konung Gustaf I:s kansler, den ryktbara von Phyby, i förening med den förste Lutherske biskopen i Westerås, Henricus Johannis, försökte att införa användandet af detta grymma afrättningssätt på visse missgerningsmän, men att konung Gustaf I, genast då han fick underrättelse härom, strängeligen förbjöd detsamma.

Spillkråkan (Pines martius) kallas äfven **Svart Häckspett**, se: *Häckspett*; hörer till Klättrarne (första underordningen af Sparffoglarna). Hon är ungefär så stor som en vanlig kråka, svart och röd på hufvudet. Hon uppehåller sig företrädesvis i barrskogar, men äfven i löfskog, äter insektlarver och myror, samt äfven allahanda slags frön och nötter. Hon plägar ock backa på murka träd, för att uppsöka insekter. Hon flyttar icke, utan stannar i den trakt hon en gång valt till sin vistelseort.

Spjela betydde i gamla Svenskan äfven *tala*, *berätta*.

Spjutbäcks bruk i Warnums socken i Wermland, ett gammalt jernbruk, anlagdt redan i början af 1600-talet. Här smidas vid 2 härdar af köpt tackjern, 600 skepp:d stångjern, hvarföre 6 skepp:d erläggas i hammarskatt. Afsättningsort är Gölbeborg. Bruksstämpeln är O. P. S. Ägare herr C. D. Löthner.

Spjutstorps socken, annex till Tryde moderförsamling i Christianstads län, 2¼ mil från Cimbritsbamn, består af 8½ hemman, uppskattade till 39,026 R:dr, med en folkmängd af 677 personer och en areal af 3,425 tunnln., hvaraf 125 äro sjöar och kärr. Socken har medelmåttig åker, men bältre äng och någon torfjord. Adr. Christianstad.

Splittsa, en sjömansterm, som betecknar tvæne tågs sammanfåtning, för att kunna begagnas som ett enda. Det sker på flera sätt, genom *kor-splitts*, *långsplitts*, *ögonsplitts* och *ankartågs-splitts*.

Spofven (Numenius) är en fogel af Vadarnes ordning, har lång näbb, smala näsborrar och temli-

gen höga, öfver knäna nakna ben. Är flyttfogel, men vistas om sommaren på sankt ängar och härr, så väl i skogar som på slätter, eller ock på ljunghedar, ej långt från vatten. Den skriker starkt och flyger bögt och uthållande. Dess föda utgöres af dagmaskar, sniglar och insekter. Man åtskiljer tvenne arter deraf: *Storspol*, som blir närmare 23 tum lång, och *Småspol* som är betydligt mindre. Båda arterna äro mycket skygga och försigtiga.

Spole, Anders, föddes d. 10 Juli 1630 i Småland. Fadern var smeden Peder Andersson vid Takabergs bruk. Besökte Greifswald samt flera Tyska akademier och studerade derpå i Upsala. Företog 1664, i sällskap med några ynglingar, hvilkas informator han var, en vidlyftig resa genom Holland, England, Frankrike och Italien, hvarunder han isynnerhet vinnlade sig om matematiska studier, och äfven lärde sig glassliperi. Återvändo till fäderneslandet, efter att 1667 hafva erhållit konungens kallelse till matematiska professionen vid den i Lund stiftade akademien. År 1676, under Danska kriget, fick han i Malmö konungens befallning att fara till Halmstad, för att varna dervarande guvernören, men blef under vägen öfverfallen af Snapphanarne, och måste efter många besvärigheter återvända till Lund. Sedermera användes han vid Smålands försvar emot fienden och begagnades af konungen till flera angelägna uppdrag, hvarunder han vid många tillfällen råkade uti stor lifsfara. Hans härvid ådagalagda nit och trohet belönades konungen, dels med rika penningeskänker, dels med fullmakt att vara häradshöfding öfver Sönnarbo härad. Honom erbjöds äfven adelskap, hvilket han dock undanbad sig. Sönerne adlades först 1715 under namnet Rosenborg. Under slaget vid Lund 1676 fick han sin gård uppbänd och förlorade all sin egendom. Uti slaget vid Landskrona 1677 anförde han en hop sammandragne bönder och var med i den häftigaste elden. Förde sedan de tagna trofeerna till Halmstad, och belönades ytterligare för visad trohet med öppet bref på frälsfrihet för alla de hemman han kunde tillhandla sig. Utnämndes 1679 till matheseos professor i Upsala, och handledde alltsedan derstädes den studerande ungdomen. Fick 1695 det uppdrag att, tillika med prosten Billberg, företaga en resa till Lappmarken och Tornen, i ändamål att derstädes anställa observationer öfver polhöjder och andra ortens märkvärdigheter. Den 1 Aug. 1699 slöt han sin omvexlande och besvärliga lefnad, under hvilken han gagnat sitt fädernesland genom både krigiska och fredliga värf. Bland flera af honom utgifna skrifter må nämnas: *En kort relation om Cometer*; *Computus Ecclesiasticus*; Almanakor för flera år; Matematiska disputationer m. m.

Sponge, Jonas Sigon, kyrkoherde i Norrtelge, har författat: *Threni* eller klagoskrift öfver then Stormechtige Högborne Furste och Herre, Herr Gustavi Adolphi Andres och Stores m. m. sorgeliga fränfalle uti Tyskland then 6 November 1632 och nu den 22 Junii 1634 med höghberömligh

konungslig process bleff i Stockholm i Gråmunka Closter begrafven. Denna klagodikt börjar sålunda:

Vaker upp, dalar sköna
I Europe skog,
Vaker upp, lunder gröna
Som uti Svea bo.
I palmeträ ther stånda,
Med ympaqvistar fin,
Se dock den stora vända,
J ären stadd uti o. s. v.

I denna ton uppräknar han alla bibliska "hjeltar" och jemför dem med konung Gustaf Adolf samt tilltalar emellertid alla himmelens stjornor samt jordens olika träd och blomster.

Spord betydde fordom *sista slutet af en sak*. Det heter i Östgöthalagen: "Varden han dräpin fri borde älla bryggju sporde", (blir han dräpen om skeppshord eller på yttersta ändan af bryggan). När fråga är om djur, betecknar ordet *rans*.

Sporrbacka eller **Tofverums** stångjernsbruk anlades 1744 och 1746 af öfverstlöjtnant Stephan Klingspor i Locknevi socken i Kalmar län. Här smidas vid 4 hårdar 805 skepp:d stångjern, hvarföre i hammarskatt erläggas 7 skepp:d. Äfven idkas något manufaktursmide. Bruket har eget tackjern. Afsättningsorter äro Westervik och Stockholm. Bruksstämplar äro *T S* inom en krans af stjornor och ett *T* öfver två korslagda jernstänger. Äges af herr brukspatronen de Maré. — Vid torpet *Sollall* å Tofverums ägor, finnes en märkvärdig båla, kallad *Silfverberget*, som fordom varit tillhåll för röfvere och tjuvar.

Sporanialler hette den sista fylkeskonung, som herrskade öfver Nerike. Han omkom, tillika med de andre småkonungarne, vid den stora "branden i Upsala", då Ingiald Illråda frade sin faders graf-öl och, för att utvidga sin makt, lät på en gång innebränna sex fylkeskonungar.

Spotta inte den lyckan är vrång, ett gammalt ordspråk, uttryckande den aktning man fordrade för olyckan, hvilken man snarare borde söka lätta än förtynga.

Sprakeleg, eller den fräknige (spräcklige), var ett tillnamn, som gafs åt den namnkunnige Ulf Jarl, gift med Sigrid Storrådas dotter Estrid, hvaraf hans afkomlingar äfven stundom benämnas *Sprakeleggar*.

Sprengtporten. Stamfadern för denna först adliga, sedan friherrliga ätt, Wolmar Jakob Rolandt, föddes i början af sjuttonde seklet i Tyskland, tjente sig upp under Svenska fanan i 30-åriga kriget, och blef såsom löjtnant af artilleriet adlad 1651 under namn af Sprengtporten. Var 1675 kommandant på fästningen Wolmar, samt dog 1689 såsom öfverstlöjtnant och kommandant på fästningen Nöteborg.

Sprengtporten, Magnus Wilhelm, den föres son, född 1685 och död 1744 såsom major, måste uthärda en svår trettonårig fångenskap i Siberien, och derunder ett sjutton månaders grymt fängelsestraff, då han, inspärrad i ett mörkt torn och sjettrad i jern, endast episades med vatten

och bröd, för ett gjordt försök att fly ur fångenskapen till konung Carl XII i Turkiet, hvarvid han ansågs äfven hafva velat läcka med sig de fångna Tyska dragonregementen, som voro förlagda i Kasan. Hans broder,

Sprengtporten, Carl Henrik, född 1687, blef 1746 öfverste för Smålands regemente till häst och 1755 general-major. Fick 1757 afsked såsom blind, och dog 1770.

Sprengtporten, Johan Wilhelm, föddes 1720 i Siberien, der hans moder, Anna Margaretha Amnorin, delade sin makes fångenskap. Sedan föräldrarna 1722 fått lemna Siberien, stannade de i Nyland, der sonen 1741 blef bataljons-adjutant och fänrik. Efter faderns död gick han i Fransk tjänst, hvori han deltog uti 1746 års expedition till England och 1748 års fälttåg i Flandern, under marskalken af Sachsen. Återkom 1751 till fäderneslandet, men gick snart tillbaka i Fransk tjänst, och blef 1754 öfverste vid regementet Royal Suedois. Bevistade år 1757 fälttåget i Westphalen, och blef samma år R. af S. O. samt kapten vid Svenska lifgardet. Sedan han 1758 erhöillt afsked med pension ur Franska krigstjänsten, utnämndes han 1760 till öfverste i Svenska arméen, och blef 1763 öfverste för ett värfvadts regemente, som sedan kallades Sprengtportens regemente. År 1761 sändes han som envoyé till kongl. Danska hofvet och undertecknade i sådan egenskap, jemte ambassadören greve Horn, 1766, giftermålskontraktet mellan den Svenske kronprinsen Gustaf och Danska prinsessan Sofia Magdalena. Sistnämnda år upphöjdes han till friherre och blef sedan 1770 general-major, 1771 Kom. med St. K. af S. O., 1775 general-löjtnant och 1778 Seraf.-riddare. Var en bland de hemlige medverkare till Gustaf III:s revolution år 1772, men drog sig sedan ifrån politiken. Dog 1795.

Sprengtporten, Jakob Wilhelm, friherre, den förres son, föddes d. 9 Okt. 1794. Blef 1811 auskultant i Svea hofrätt och 1812 kornett vid lifgardet till häst. Löjtnant 1814, attaché vid missionen i Petersburg 1816, Ridd. af Ryska St. Wladimir-ordens 4de klass 1817, stabsryttmästare 1818, R. af S. O. 1822, major 1823, öfverstelöjtnant i arméen 1824, öfverste-kammarjunkare 1825, öfver-hofjägmästare 1827, öfverste i arméen och chef för skogs-institutet 1828, general-adjutant 1830, samma år öfverståthållare i Stockholm, Kom. af N. O. 1832, general-major 1834. Erhöll 1838 afsked från öfver-hofjägmästare- och öfverståthållare-embetena. Utnämndes 1844 åter till öfverståthållare i Stockholm, men erhöill på nytt afsked 1848. Sistnämnda år ledamot af vetenskaps-akademien. Seraf.-riddare 1849.

Sprengtporten, Jakob Magnus, en son af Magnus Wilhelm Sprengtporten, föddes 1727. Ingick redan 1739 såsom volontär vid fortifikationen och blef 1743 underofficer vid lifgardet. Utnämndes derefter 1751 till fänrik, 1755 till kapten vid fortifikationen och 1756 till kapten vid lifgardet. Bevistade, såsom adjutant hos greve Fersen, Tyska kriget under åren 1757—1759,

hvarvid han deltog i flera mindre träffningar och äfven blef evärt sårad. Utnämndes till major i arméen samt R. af S. O. Efter återvunnen halsa, deltog han i 1761 års fälttåg såsom general-adjutant, hvarunder han flera gånger höll lyckliga kavalleri-träffningar mot en öfverlägsen fiendtlig styrka. År 1762 blef han öfverstelöjtnant vid gula husar-regementet, och förordnades till ledamot i en militärkonsej, der han uppgaf förslag till ett exercis-reglemente för husar-regementena, som konungen äfven stadfästade. År 1766 upphöjdes han till friherre och förordnades till ledamot i Finska fästnings-kommissionen, inom hvilken han utarbetade den defensionsplan för Finland, hvilken kommissionen sedan framgaf såsom sitt betänkande samt af konungen gillades och stadfästades. År 1767 flyttades han till öfverstelöjtnant vid lifdragonerna, samt blef 1769 öfverste för Nylands och Tavastehus länns dragoner jemte Karelska skvadronen. Vid sistnämnda års riksdag, var han ledamot af sekreta-utskottet, och uppgaf deri förslag till nya organisationer med åtskilliga regementen, hvilkas verkställande äfven uppdrogs honom. Vid riksdagen 1771 ansågs han såsom chef för den mest af unge officerare bestående rojalistiska klubben, som kallades "Svenska Botten", och från honom antages första planen till den sedan timade revolutionen egentligen hafva utgått, vid hvørs utförande han äfven var den mest verk samma personen. Härvid begagnade han isynnerhet den i Sverige välbekanta planen att söndra stånden, för att neutralisera deras inflytande, och söka ställa så, att två stånd måtte stanna emot två, hvilket måste hafva till följd, att konungens makt ökades. Af ständerna öfägnad till Finland, lyckades han att revoltera detta land, på samma gång som Toll bragte resningen i Skåne till fallbordan. Uti Augusti 1772 undertecknade garnisonen på Sveaborg den af honom förestafvade eden, och kort derefter afseglade han med 800 Finnar till Sverige, för att understödja revolten derstädes. Vid ankomsten till Stockholm mottogs han utanför staden af konungen, som tackade honom för hans nit och trohet, samt, framför fronten af den medförda truppen, dubbade honom till Kom. med St. K. af S. O. Sedan blef han innom kort general-löjtnant, öfverste för lifgardet, hvarmed följda dragon-korpsen då förenades, samt direktör öfver Finska fästningsbyggnaden. Han var nu, sade man, rikets mäktigaste undersåte. Längre fortfor dock icke denne häftige, orolige och äregirige, men i grunden hederlige man, hvilken Gustaf III erkände sig, näst Gud, hafva att tacka för sitt rikets frälsning, att åtnjuta konungens odelade förtroende, såsom dess förnämste gästling. Med anledning af en i början af år 1774 uppkommen tvist, i afseende på tillsättandet af en krigsrätt, som skulle ransaka öfver ett några dagar förut hållet slagsmål emellan lifgardister, dragoner och brandvakter, begärde den betlefrade Sprengtporten sitt afsked, hvilket konungen äfven, efter några försök att afböja ansökningen, meddelade, jemte ett pensionsbref på 30,000 dlr smt

äriligen. En så obetydlig anledning vållade uppbörandet af hans vidare politiska verksamhet, och hans öfriga lefnad tillbragtes i ett stilla lugn, för det mesta på Biskopsudden på kongl. Djurgården, hvilket ställe blifvit honom förlämnadt af konungen. Han kunde ej lida den ungdom, som snart gjorde sig gällande vid hofvet, och de forðne partigångarne, ehuru blifne konungamagtens underdånige tjenare, kunde icke förglömma, att han gifvit planen till revolutionen, samt sökte genom flerfaldiga förtroeligheter låta honom umgälla detta steg. Han dog barnlös 1786.

Sprengtporten, Göran Magnus, var yngste sonen af Magnus Wilhelm Sprengtporten i dess senaste äktenskap med Elsa Catharina Ulfsparré. Efter fulländade studier, egnade han sig åt den militära banan, och blef 1761 kapten i arméen, hvarifrån han transporterades till Sprengtportens regemente. Erhöll Svärdsorden 1767, och utnämndes 1770 till sekund-major. Efter att i någon mån hafva biträdt sina bröder vid revolutionens genomförande, blef han 1772 öfverstlöjtnant i arméen och sedan vid lätte dragonerna, samt 1775 öfverste för Savolax infanteri-regemente och Kareliska dragon-korpsen. Ett oroligt och ärelystet sinne föranledde snart hos honom steg, som följdes af hans begäran om afsked, hvilket utan invändningar bifölls 1780. Hans förnämsta plan gick ut på att afsöndra Finland från Sverige, såsom en egen sjelfständigt fristat under Rysslands beskydd, och för denna plan vidtog han flera hemliga, till och med förrädiska stämplingar. Redan trettondagen 1784 gjorde han i hemlighet hertig Carl på egna och Finnarnes vägnar det tillbud att blifva storfurste af Finland, oafhängig af Sverige. Följande året var han öfverste för en frikorps i Holländsk tjenst. Vid 1789 års riksdag förklarade konung Gustaf III honom, som emellertid gifvit sig öfver till Ryssland, offentligen såsom en förrädisk orostiftare, och af Åbo hofträtt dömdes han d. 9 Febr. 1790 från lif, ära och gods, hvilken dom konungen sedan stadfästade. Han anses med skäl icke hafva saknat delaktighet uti det ryktbara Anjala-förbundet, och uti ett af sina bref till general Armsfelt yttrade han sig i afseende härpå: "Med största tillfredsställelse får jag äran låta Herr Generalen veta, att Hennes Maj:t Kejsarinnan, vid erhållen kunskap om det ädla och patriotiska beslut, trupperna under edert befäl tagit, att af Konungen och nationen begära Rikens Ständers sammankallande, på det de tillsammans må kunna stilla det hotande stormväder, som nuvarande bedröfliga och oförväntade händelser åstadkommit, befallt mig gifva Herr Generalen tillkänna, att Hennes Maj:t alltid med nöje ser dessa beslut vinna ytterligare styrka hos ett fritt folk, det hon hedrar med sin välvilja." — Den i Sverige för förräderi dömd öfverste Sprengtporten blef sedan Rysk friherre och general-löjtnant. Tog derefter afsked, men blef åter 1799 general af infanteriet och 1800 chef för ett musketör-regemente. Efter att hafva erhållit St: Annæ-ordens, St: Alexander Newskys orden och storkorset af

Joh. af Jerusalem orden, utnämndes han redan d. 19 Nov. till den förste Ryske general-guvernör i Finland. Följande året fick han åter afsked, då han tillika förklarades för Finsk grefve. Han dog d. 1 Okt. 1819.

Springer, Kristoffer, föddes d. 7 Juni 1704. Egnade sig i ungdomen åt handeln, men började 1741, när Sverige förklarade Ryssland krig, att på ett verksamt sätt deltaga uti den tidens politiska stridigheter, och detta steg förde honom från det borgerliga lifvets lugn uti flera omskiftande öden. Vid thronföljarevalet 1743 var han inom borgarståndet den ryktbare Plomgrens främste politiske motståndare, och dref den så kallade "principalatsquestionen." Slutligen blef han 1747 ett statsoffer, flydde undan i Engelske ministerns hus, men uttogs en natt med våld derifrån och fördes till Marstrand i Januari 1748. Der satt han till år 1752, då han rymde derifrån, utgående midt på dagen från fästningen, förklädd som käring med en bränvinskagge under armen. Han satte ut från stranden tillika med tre andra personer uti en båt, som han lyckats komma öfver, och uti hvilken han borrar ett stort hål, endast tilltappat med en tapp, i afsigt att genast sänka båten och hellre drunkna än på nytt blifva fången, i händelse af förföljelse. På den öppna farkosten, utan alla bjelpmedel, samt med blott fyra kakor bröd samt tre marker kött till proviant, begäfvade sig ut på hafvet och ankommo lyckligen tredje dagen derefter till Jutland, hvarifrån Springer begaf sig till Ryssland, antog namnet *Sperat*, samt blef af kejsarinnan Elisabeth utnämnd till assessor i kommerskollegium i Petersburg. Företog sedan en resa till Ryska handelns befordran och residerade någon tid i Archangel till år 1754, då han återkallades till Petersburg. Som Svenska regeringen nu utfordrade honom, begaf han sig derifrån, och kom, efter en vidlyftig resa genom Polen, Ungern, Tyskland och Holland, till England, der han blef väl emottagen, och der han, emedan ingen Svensk minister då residerade vid Engelska hofvet, vid flera tillfällen bevakade sitt fäderneslands intresse, och säges hafva gjort det vissa stora tjenester, helst han ägde en djup kännedom om samtidens politik och hemliga historia. Björnståhl, som 1775 var i London, och som derunder besökte den då 71-årige gubben, hvilken ännu lefde derstädes och ansågs för den Svenska församlingens förnämsta stöd i London, yttrar om honom i sin resebeskrifning: "Han talade som en profet om både förbigångna och tillkommande ting, blef rådfrågad som ett orakel äfven af de störste herrar, var klippt och skuren för statsrådens, och hade ett ganska godt politiskt bufvud."

Springkulor var en art ammunition, som användes i äldre tiders drabbningar och beskrifves såsom varande af en förfärlig verkan. Det säges att en springkula kunnat förderfva ända till 100 man. Springkulorna hörde till det s. k. fyrverket; de voro ämnade att riktas på visst mål och krevera vid ankomsten dit. De bestodo af ihåliga kulor af koppar eller jern, som fylldes med bly,

krut och allehanda fyrverk; de större springkulorna fylldes med 10—11 marker slangekrut. De voro ganska stora, af fem lispunds vikt och ännu tygre.

Springskatten påstås uti vissa gamla handlingar hafva varit en särskild skatt och börd, som blifvit pålagd innebyggarna uti Östra härad i Småland, till straff derföre, att de icke, då den namnkunniga hjeltinnan Blenda, med qvinnorna från de öfriga häraderna i Wärend, nedergjorde Danskarne krigshär, kommo henne till bistånd, utan segt sprungit undan uppåt landet. Senare forskningar hafva deremot ådagalagt, att med "Springskatt" egentligen menats sådan skatt, som blott vissa år betalades, till skillnad mot de skatter, som hvarje år utfordrades, och att dylik skatt ingalunda förekommit endast i Småland.

Sproge socken, annex till Ekstad eller Eista moderförsamling på Gottland, $4\frac{3}{4}$ mil från Wisby vid hafvet, består af $6\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 21,596 R:dr, med en folkmängd af 346 personer och en areal af 5,091 tunnland, hvaraf 1,020 äro sjöar och kärr. Kyrkan är ganska gammal, men tornet tillbyggdes 1686. I dess golf finnas 3 likstenar med runskrift. Vid Snoders gård fann man här på 1820-talet, vid några småkullars bortröjdande, flera fragmenter af silfverarmringar o. s. v.

Språkkunskapen var ännu vid slutet af sjuttonde seklet i allmänhet ej synnerligt högt drifven i Sverige. Tyskan lärde man sig genom öfning, nästan blott såsom en mundart af Svenskan. Franska språket var så litet känt, att då en gång ett Fransyskt bref kom till biskop Emporagrius i Strengnäs, kunde hvarken han eller någon annan i hela staden öfversätta det, utan det måste för sådant ändamål skickas till Stockholm. Italienskan blef något mera läst, men blott af de förnämste och mest bildade. Engelskan var nästan helt och hållet okänd. Latinet lästes uti alla skolor, likväl var öfningen deri ej så högt drifven, som den sedermera blef. Grekiska språkets kännedom blef då för tiden ganska mycket upparbetad i jämförelse mot förut. En professor Ausius i Upsala samt biskop Gezelius i Åbo anses såsom grundläggare af detta språks allmänare och högre studium, den ene på vestra, den andre på östra sidan om Östersjön. För modersmålets renhet och hyfsning ifrades och talades mycket, men gjordes mindre; både lärde och förnämne fortforo att så väl i tal som i skrift inblanda en mängd främmande ord och talesätt. För öfrigt hade språkvetskaperna, såsom sådana, ett jämförelsevis ringare anseende; de värderades mest såsom medel att inhämta andra ämnen och troddes derföre egentligen tillhöra de förberedande skolorna. Vetenskaperna, isynnerhet theologi och dialektik, ansågos af tidsandan utgöra den egentliga lärdomen och stå på spetsen af tidehvarfvets bildning; derföre skyndade en hvar, att så fort som möjligt hinna dit ifrån de förberedande språkstudierna.

Spåmanutistel (*Carlina vulgaris*) förekommer allmänt i Sverige på torra fält och backar i skogsbygderna. Den har fordom ansetts äga en o-

griplig kraft, och allmogen i flera trakter tror ännu, att växten, buren i handen, meddelar åt den bärande styrka, hvilken åter den, på hvilken han dervid tänker, förlorar. Denna växt är egentligen ettårig, men dess rot varar i tvenne år, hvarföre örten hela den följande sommaren och till och med på tredje året kvarstår nästan oföräddad och det torra blomfodret visar ännu ett slags lif, genom sin ömtålighet för väderskiften. Denna omständighet har ock gifvit örten sitt namn, ty man har funnit, att, om på en klar förmiddag dess blomfoder ej öppnar sig, blir eftermiddagen mulen; och om på en mulen morgon blomfodret öppnar sig, blir den senare delen af dagen molnfri och vacker. För öfrigt röres örten af intet djur utom af geten, som stundom vägar sig på dess stickande blad.

Spånga moderförsamling med Jerfälla annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. inom Stockholms län, Upsala stift, Sollentuna härad och Vestra Roslags kontrakt, $1\frac{1}{2}$ mil från Stockholm, vid Mälaren, består af 52 hemman, uppskattade till 394,966 R:dr, med en folkmängd af 1,030 personer och en areal af 10,831 tunnland, hvaraf 200 äro sjöar och kärr. Folkets näringsfång består af åkerbruk och till en del skjutsning i Stockholm. Kyrkan har två gånger blifvit skadad af åskan, d. 29 Juni 1666, då torn och tak afbrunno, samt d. 12 Maj 1723. Runstenar finnas här i kyrkomuren och vid sakristians dörr, samt på flera ställen i socknen. Här ligger *Hesselby* säteri, $1\frac{1}{2}$ mtl., vid Mälaren och segelleden till Upsala, med ett prydligt stenhus, som riksskattmästaren greve Bonde lät uppbbygga, hvarjemte han anlade stora trädgårdar, dammar och alléer. Härunder lyda 12 frälsebemman, utom en mängd torp. — *Hagerstalund* eller *Hånsta*, hvars åbyggnad af träd landsböfdingen flägrflyckt anlagt. Han inrättade äfven här ett betydligt bibliotek, hvari bland annat fanns en samling af 900 disputationer, en rustkammare med en mängd dyrbara vapen och gevär, samt en "vacker munderingskammare", och antydde allt detta genom en öfverskrift på porten: *Aut Studiis, aut Armis*. Hans arfvingar skingrade icke blott dessa samlingar, utan lät sjelfva gården förfalla så att, efter hvad som berättas, ägaren vid hemkomsten en dag fann salsgolfvet med det dukade bordet nedstörtadt i källaren. — *Risna* sätesgård, 3 mtl., har fordom varit en kungsgård, men är nu ryttmästareboställe vid lifregementet. Här är ett stort tvåvånings stenhus. Adr. Stockholm.

Spånga jernbruk, i Vestra Wingåkers socken i Stockholms län, smider vid 2 härdar 500 skeppd stångjern, hvarför i hammarskatt betalas 5 skeppd. Tackjernet köpes. Afsättningsorten är Stockholm eller Norrköping. Bruksstämpeln N och S, ställda öfver hvarandra. Har samma ägare som Billsbro, Hr Ghr. Norstedt.

Spånga skansar. Se: *Fellingsbro* härad.

Spåqvinnor förekomma i vår historia ända ifrån den äldsta hedniska tiden och intill senaste tider. Forntidens spåqvinnor, eller de s. k. *Seidkonnorna*, höllos, isynnerhet af de mindre upplyste bland fol-

ket, uti synnerlig vördnad och anlitades ofta, samt begäfvades då alltid med rika skänker. Dessa spåqvinnor, gemenligen gamla kvinnor, brukade en egen dräkt och voro vanligtvis iklädda långa, med allehanda smycken rikt prydda kappor, hopfästade omkring lifvet med ett utsiradt bälte af hundskinn, vid hvilket hängde en stor pung, hvari flera slags trollredskap förvarades. På hufvudet brukade dessa qvinnor gemenligen en svart lamskinnsbufa, invändigt fordrad med hvitt kattskinn, på fötterna skor af ludet kalfskinn och på bänderna kattskinnsvantar, samt bölla i handen en grannt utsmyckad staf med knapp i ändan. Sedan spåqvinnan undfågnats med gröt, kokad i getmjölk, och en anrättning af allahanda djurs hjertan, anställde hon en kokning af en mängd örter och andra ämnen i en kittel, samt uppsteg derefter på en enkom apphöjning, der hon, sittande på en med bönsfjäder stoppad kudde, efter afsjungandet af en troll-sång och många vridningar på kroppen hit och dit, uttalade sina besvärjningar och förkunnade för de kringstående åhörarne inträffande händelser. Bland de uti våra häfder från medeltiden omförmälda spåqvinnor, må här nämnas den, som säges hafva spådt Carl Knutsson konungadömet. Från mötet i Kalmar, midsommartiden 1439, red denne herre, som då var riksföreståndare, helt bekymrad om rikets ställning, och tveksam, om hvilka utsigter till framgång hans egen ej så ringa äre-girighet kunde hafva uti sakernas då för tiden ganska förvirrade ställning. Uti en afsides belägen skogsbyggning lefde då, helt afskild från världen, en 80-årig kvinna, vida beryktad för sin spådomsanda, sina syner och uppenbarelser. Somliga säga, att hon förut hade varit en klosterjungfru i Wadstena kloster, men utgått derifrån och sedan inneslutit sig uti huset i skogen, samt derpå i hela 20 år aldrig lemnat detsamma eller varit ute under bar himmel. Då Carl Knutsson på sin färd kom i trakten af hennes boning, skilde han sig från sina följeslagare och tog vägen dit. Han bad den gamla spåqvinnan undervisa sig, hvad han nu hade att företaga, och hvad honom kunde vara förelagdt, då annan konung snart skulle komma i landet. Sägner förmåler icke, hvilka spådomsmedel hon begagnade; det berättas endast att hon svarat: "Gud, den eder af så många farligheter frälst hafver, vill det så, att j skolen blifva Sveriges konung." Carl Knutsson sade föga liknelse mer vara dertill, att denna spådom sannades, emedan rikets herrar nyss i Kalmar förenat sig att uppdraga konungadömet åt Kristoffer af Båjern. Den gamla genmålte då: "Gifver nu akt på hvad mig är gifvet, att eder och Svenska folket uppenbara: Tre plågor skola för det konungavalets skull riket öfvergå, örlig, hungersnöd och pestilens, och skolen j ändock blifva konung." Denna spådom, som snart spriddes ibland folket, anses till icke ringa del hafva bidragit till Carl Knutssons sedermera timade konungaval. Bland senare tiders mest beryktade spåqvinnor, är mest omtalad den i sjelfva upplysningens tidevarf lefvande mamsell Arfridsson, hvilken spådde i kaffe

för hela den förnåma Stockholmsverlden, och förutsade densamma kommande händelser, samt hvilken, hemligen rådfrågad af sjelfva Gustaf III, säges hafva varnat honom för Mars månad och antydtt hans blifvande mördare.

Spåra, Jöns, hvilken redan 1411 finnes nämnd såsom en ärlig och välbördig man, är den äldste kände stamfadern för den gamla Spåre-ätten i Finland. Hans dotterson,

Spåra, Erik, som skref sig herre till Hyvikkälä, upptog sitt mödernens namn, men förde sin faders vapen, en femuddig stjärna och ofvanpå hjelmen ett kors. Han förordnades 1535 till slottslofven på Nyslott, 1542 till slottslofven på Stockholms slott, och 1558 för andra gången till slottslofven på Nyslott. År 1560 utnämndes han till härads-höfding i Hattula härad, och 1561 blef han befallningsman på Tavastebus. En hans ättling,

Spåre, Henrik, som skref sig herre till Skyttälä, Juttala och Kyfverkälä, blef 1618 utnämnd till ståthållare öfver Kexholm och dess län, samt 1627 introducerad på riddarhuset såsom Svensk adelsman. Han erhöill afsked från sin befattning 1636.

Spånnas bälte. Så kallades en ohygglig, ännu i medlet af sistförflutna århundradet inom vissa delar af Småland, särdeles i Kinnevalds härad, gängse sed ibland allmogen att afgöra inbördes tvister. Bältespänningen var således ett slags envige. Sedan tvenne utmanat hvarandra, spände de ett bälte omkring sig så fast, att de ej kunde åtskiljas. Derpå tog hvardera sin ofta tre kvarter långa knif, och hvar och en bestämde på förhand, huru mycket deraf han trodde sig kunna tåla. En så stor del af udden lemnades bar, resten af knifven omlindades hårdt med remmar. Det ansågs för skamligt att vid sådana tillfällen tåla alltför litet stål. Den utmanade bögg först, sedan den andra, derpå vexlades stundom flera hugg. Den som först yttrade någon klagan hade förlorat tvekampen. Ofta var högmödet så starkt att man teg, tills såren blifvit så många eller så djupa, att de medförde döden för de begge kämpande. Det vanliga uttrycket för enviget var: "Jag skall skära dig ena flise, så att sol och måne skola skina deri." Då gräl och tvister under dryckeslagen isynnerhet ofta plågade gifva anledning till dylika bältespänningar, var ej ovanligt, att bustrurna, då de åtföljde sina män till något gästbud, medförde deras svepningar, för att genast hafva till hands, i händelse af behof.

Spöken. Tron på dylika är mångenstädes ännu ganska allmän, isynnerhet förmenas de uppenbara sig nattetid, och klockan mellan tolf och ett på natten anses för den egentliga *spöktimman*. Deremot anses de sky dagsljuset och tros vara tvungna att genast, då första hanegället höres vid dagens gryning, flykta från människors grannskap tillbaka till andeverlden. I kyrkor, vissa gamla byggnader, och på kyrkogårdar anses spöken hafva ett beständigt tillhåll, och kring gamla tingsställen samt galgbackar tros de ofelbart skola husera, hvarföre ock otaliga sägner om deras uppen-

berelser derstädes berättas och tros. Hvad som egentligen förstås med spöken är ej alltid så nega bestämdt. Stundom menas dermed de inbillade andeväsen, Nissar, Tomtar, Rån m. fl., hvilkas tillvaro vidskepelsen i alla tider tagit för afgjord. Merändels anses dock spökerna vara vålnader efter aflidna personer, hvilka af en eller annan omständighet icke funnit ro i grafven. Att skåda eller möta spöken, hvilka alltid föreställas såsom okroppsliga andeväsen eller tomma skuggor, anses vanligen för farligt och olycksbådande. Sådant toges för tecken till en snart förestående olycka, sjukdom, egen eller någon nära anhörigs död, o. s. v. Spökerna anses i allmänhet icke vara talande, utan endast genom tecken eller ock sin blotta närvaro antyda, hvad de vilja gifva tillkänna. Personer, som äro födda på en söndag, eller s. k. *söndagsbarn*, tros isynnerhet besitta förmågan att ofta skåda spöken. Såsom ett pålitligt medel att kunna undvika dylika syner, uppgifves stundom att vända ut och in på mössan eller vantarna. Såsom särskilda *spökerier*, utan att någon verklig syn äger rum, betraktas äfven ofta ovanliga knäppningar i möbler, väggar o. dyl., en saks nedfallande från en hylla o. s. v., utan någon insedd orsak; då dessa tilldragelser merändels anses åstadkomma af något osynligt i rummet närvarande spöke, och äfven tros behåda något särdeles, såsom t. ex. en frånvarande släktinges eller väns död i samma ögonblick, o. s. v.

Spörling, Herman Edrik, föddes d. 19 Okt. 1701 i Stockholm, der fadern var rektor vid Tyska skolan. Ägde redan en vacker kunskap i botaniken, när han vid 17 års ålder kom till Upsala, der han studerade medicinen hos professorerne Rudbeck och Roberg. Reste 1723 utrikes, då han i Leyden åtnjöt den berömda Boerhaves undervisning, samt litigt besökte hospitalerna i Paris. Blef 1726 medicine doktor i Harderwijk och förordnades, sedan han följande året återkommit till fäderneslandet, 1728, att vara medicine professor i Åbo. Mycket ansedd för sin skicklighet och sina djupa kunskaper, kallades han till ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala 1730 och af vetenskaps-akademien 1742. Dog af slag d. 17 Juli 1747. Var genskt berömd såsom en både förfaren och ömsint läkare, samt visade sig under sin tjänstetid i Åbo ytterst nitfull för akademien bästa. Bland hans många utgifna lärda arbeten må nämnas: *Theses Medicæ Inaugurales*; *Medicina Salernitana*; *Kort beskrifning om sättet att ympa koppor på människor*, m. fl.

Squallerpott eller **Squallertunna** benämndes fördom ett slags böter, som af allmoges i vissa delar af Skåne, på eget bevåg, stundom ådömdes den, som inom en by lupit med squaller eller förtal. Om det bevisades, att någon sagt om en annan en osanning, som kunde vara förklenlig för dess goda namn och rykte, blef han, för att på ett högtidligt sätt skaffa den förfördelade upprättelse, af bymännen dömd att erlægga så kallad squallerpott eller squallertunna, och mot denna dom var det ej rådligt för någon att bjuda till

att vädja. Öl och brännvin måste då af ljugaren anskaffas, och laget samlades på någon bestämd dag hos äldermannen, för att förtära det anskaffade. Ljugaren måste då framträda med glas i hand och säga: "Hvad jag sagt om den eller den personen är skamligt förtal, och har ingen grund, hvarföre jag nu tager denna lögnen i mig igen." Härpå skulle han tömma sitt glas, fick den förfördelades tillgift och förlåtelse, och ålåg det honom sedermera att hela aftonen, såsom en villig botöfning, vara en stilla, fast nykter åskådare af huru de öfriga tömde baus i böter erlagda dryckesvaror.

Staaff, Pehr, son af bergshauptmannen vid Sala grufva, Pehr Staaff och des hustru Christina Elisabeth Stockenström, föddes d. 7 Nov. 1776. Blef, efter fullbordade studier vid Upsala akademi, e. o. kanslist uti inrikes civil-expeditionen 1794, samt år 1796 kopist derstädes. Undergick icke vid akademien någon juridisk examen, men hade dock redan tidigt med synnerlig flit och ifver börjat vinnlägga sig om lagstudier, samt blef 1795 antagen till auskultant och e. o. notarie vid Sveriges hofrätt, äfvensom följande året vid rådhus- och kämnarsrätterna i Stockholm. Började samtidigt härmed att utföra enskilda juridiska uppdrag och fortfor alltsedan att såsom saksförare och juridiskt ombud biträda rättsökande ur alla samhällsklasser, hvarunder han förvärfvade sig ett stort anseende, såsom en bland Sveriges skickligaste jurister på sin tid. Innehade dessutom flera gånger åtskilliga uppdrag af allmän natur samt rättegångsuppdrag för Kongl. Maj:ts och kronans räkning. Blef 1800 notarie vid Stockholms stads magistrat, 1807 adjungerad ledamot i rådhusrätten, samt erhöll 1810 advokatfiskals namn, heder och värdighet med ter och befodringsrätt. Då kongl. lagkommittén 1811 organiserades, förordnades han till ledamot deraf och fortfor i denna befattning till 1832, då kommittén, efter slutadt arbete, upplöstes. Blef 1826 R. af N. O. Förordnades 1835 till ledamot uti kommittén för upprättande af jämförelse-tabliér emellan 1734 års lag och de nya lagförslagen; men afsade sig detta uppdrag. Utänmdes 1839 till ledamot i rikets allmänna ärenders beredning och kallades 1845 till ledamot i lagberedningen, sedan han, redan fyra år förut härtill kallad, då undanbedt sig detta uppdrag. Han dog d. 21 Juli 1846.

Stabergs bergfrälse-egendom i Wika socken i Dalarna, har en vacker belägenhet vid sjön Runn, nära stora landsvägen, 1 mil S.O. från Falun. Åbyggnaden är betydlig och omgifven af en angenlig fruktträdgård. Hit hör en qvarn, en säg, och ett godt fiske i de kring ägorna liggande insjöarna. Gården tillhörde på 1400-talet en Bostolf och sedan fogden Jösse Finnsson, i hvars släkt den bibehölls i nära tre sekler.

Stabur benämnes i Lappmarken en mycket liten bod, ihopslagen af bräder och uppförd högt upp i luften, i öfversta ändan af en grof spira eller bjelke, hvars nedra ända är nedgräfd i jorden, hvarifrån spiran reiser sig upp vertikalt, och här i

toppen ofvannämnda bod. Denna inrättning är för filfrasens skull, som eljest plägar vara ett stort skadedjur på bodar, hvilka stå i ödemarken. Med sin styrka och sina skarpa tänder rifver han och biter sönder tak och dörrar på vanliga bodar, samt tränger in och förtär allt, som är af kött samt gör äfven skada på annat, i det han tager och drar bort eller förstör det. Uppför den enstaka stående spiran är han ej i stånd att klättra. Vid staburen har Lappen också ofta en *Gall*, eller byggnad utan väggar, med ett på fyra spiror hvilande tak. När Lappen om hösten flyttar ifrån sitt höstställe och drager öster ut, så lemnar han i staburen sin värkost, det vill säga kött och hvad annat han kan ämna till föda åt sig under vartiden, ty då kan han icke slagta några renar, emedan de den tiden äro utmagrade.

Staby $1\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri i Rystads socken i Östergötland, ägdes fört af kronan, men, till följd af byte, år 1685, tillföll det öfverkamreraren i Brehmen, Samuel Franc. Säterifrihet erhöles derå 1731. Karaktärsbyggningen afbrann d. 16 Juli 1757, men en ny och ganska vacker bar blifvit uppförd i stället. Härunder hör *Beatelund*, en uppodling af $1\frac{1}{2}$ mtl.

Stabäckas jernbruk i Wåla socken i Westmanland, är en gammal bergsmanshammare, hvars fortfarande tilläts 1689, emedan smidet kunde drifvas med kol af egna skogar. Här tillverkas af eget tackjern vid 2 hårdar, 173 skeppd 6 lisp:d stångjern, hvarföre i hammerskatt erlägges 1 skeppd 14 lisp:d. Afsättningsort är Stockholm. Brokstämpeln är *E. B* och *T*. Ägare herr G. C. Timm och bergsmän.

Stackenäs, ett mtl. säteri i Carl Gustafs socken i Elfsborgs län, har ett vackert läge nära sjön Jeffen, med en prydlig åbyggnad, trädgård samt stor ek- och björkskog. Det tillhörde år 1599 Per Börjesson Gyllencornäät, som skref sig till Stackenäs och Sjöryd, hade under hertig Carls befäl bivistat Stångebro slag, försvarat Elfsborg 1612, och dog 1627. Egendomen kom sedan till Silfverlodska släkten.

Stadslag kallas den särskilda lag, som gällde i de Svenska städerna fordomdags, då en allmän för hela riket gällande lag icke fanns. Likasom hvarje landskap hade sin lag, så hade också stad och land sine särskilda lagar. Dessa stadslagar förekomma i Sveriges urkunder under den egna benämningen af Birckerätter eller Byærkörter. Sådana funnos åtminstone i 12:te seklet. Den äldsta betydelsen af detta namn är onafjord. Ihre, i sitt *Glossarium*, anser *birck*, *berck*, *bierck* betyda bory, och Birckerätt således borgrätt. Det vissa är att namnet förekommer både i Sverige, Norge och Danmark, såsom betecknande stadsrätt. Sådana lagar uppkommo i den mån köpstäderna uppnådde den vigt, att deras invånare bildade slotna samfund med egna från landtboerne skilda yrken. Då utbildade äfven dessa sin särskilda lag efter den gamla grundsatsen, att hvarje sambälle lefde efter sin egen lag. Den ännu bibehållna s. k. *Biarckörter* hör till 18:de seklet, då Birger Jarl stadfästade

den att gälla för den af honom privilegierade staden Stockholm. En annan stadslag är den s. k. Wisbyrätten, äfven Gottlands stadslag benämnd. Den skall först hafva blifvit gifven eller bekräftad af kejsaren Lotharius i första hälften af 12:te seklet. Gottland var nemligen redan den tiden en vigtig nederlagsort för Tyskarnes handel, och Wisby kunde i följd af sina Tyska förbindelser anses lika mycket för en Tysk som Svensk stad. Sedermera bekräftades Wisby stadslag ytterligare af de Svenske konungarne Magnus Ladulås och Magnus Eriksson, från hvilken sistnämnde konungs tid den härstammar i sin nuvarande lydelse. Från samma tid vill man äfven härleda den ähmäna stadslagen, som förnämligast grunder sig på Byærkörter. Det dröjde dock ända till konung Gustaf II Adolfs regering, innan den utkom af trycket, som skedde år 1618. Den trycktes då, med de förändringar den under tiden undergått, så att den i sin dåvarande form icke alldeles motsvarar, hvad den varit under medeltiden.

Stael. Denna familj, som härstammar från Westfalen, men sedan spridt sig öfver hela Tyskland, Kurland, Lifland och Estland, naturaliserades på Svenska riddarhuset 1652, då sönerne till handelsmannen Johan Stael, och till dennes broder, borgmästaren Matthias Stael i Pernau, förklarades för Svenske adelsmän.

Stael, Jakob Mathiasson, som skref sig till Hanigeggi och Ingelecht, blef 1658 kommandant i Köge, 1660 öfverste för artilleriet i Lifland, Estland och Ingermanland, 1666 tillika krigsråd, 1673 ståthållare på Reval och 1674 generalmajor vid artilleriet. Han blef ihjälsticken uti en duell 1679.

Stael von Holstein, Otto Wilhelm, den förres son, född den 28 Juni 1668, var generalmajor, då han 1719 uppbjödes till friherre, och dervid antog namnet *Stael von Holstein*. Utnämndes 1728 till öfverste för Uplands infanteriregemente. Död 1730.

Stael von Holstein, Jakob, den föregående broder, född omkring år 1670, var major i Svensk tjenst, då han fick Carl XII:s tillstånd att ingå i Polsk krigstjenst, der han sedan blef öfverste för ett Tyskt regemente. Är mest beryktad för sin duell emot den Danske sjöhelten, amiral Tordenskiöld, hvari denne stupade. Härvid skall det, enligt en samtida berättelse af general Löwenörn, hafva tillgått på följande sätt: Stael hade ärfvt en orm med sju hufvuden, som Königsmark tagit i Prag. En afton i Hannover kommo tvänne personer till honom för att se denna orm, och då densamma för tillfället var bortlånad och skulle efterskickas, satte man sig under tiden att spela, hvarvid den ena af gästerne på ett tvetydigt sätt sades hafva förlorat ända till 27,000 R:dr. Tordenskiöld, som fått höra det härom utspridda ryktet och trodde detsamma, sammanträffade kort därefter, om aftonen d. 9 Nov. 1720, med Stael hos kammar-presidenten Görtz i ett stort sällskap och yttrade då till honom spefullt, att det väl vore dyrt att betala 27,000 R:dr för att få se en orm

med sju hufvuden. Då Stael frågar hvad amiralen ville säga dermed, svarar denne med böjd röst, att man skall hålla efter spelbofvar, som röfva penningar af folk. Stael yttrar då: Hvarför skriker ni? Har ni något att säga mig, så kunna vi gå ut, för att ej förolämpa sällskapet med edert skrik. Deingo ut och Stael begärde förklaring, men Tordenskiöld svarade, att han hade intet att göra med en sådan roffare, som Stael. Då vankades käpprapp, som besvarades, hvarpå man möttes i Hildesheim och duellerade, hvarvid amiralen genomborrades af Staels värja. Stael måste genast fly undan för ditkommande bönder, hvilka med störor och stenar jagade honom såsom en mördare. Han dog i Stralsund 1730. Kallades allmänt, med anledning af sin pudrade peruk, för *Hvita Staelen*, till åtskillnad från brodern, som nyttjade svart peruk.

Stael von Holstein, Georg Bogislaus, friherre, en son af Johan Matthiasson Stael von Holstein, föddes d. 6 Dec. 1683. Ingick såsom volontär vid lifgardet 1700, samt blef 1701 kornett, 1702 löjtnant och 1703 kapten. Beordrades derpå att med ett enda grenadier-kompani slå sig igenom till den af Ryssarne belägrade fästningen Narva. Företaget var högst äfventyrligt; men dåvarande krigsbruk var att trotsa sjelfva omöjligheten. Med sina 150 man föll han i Kossackernes händer, hvilka togo honom tillfånga, afklädde honom och förde honom så, bunden med streck mellan tvenne bästar, hela två mil till fots, hvarefter han sändes till Siberien. I fångenskapen gifte han sig med general-majoren Horns dotter Ingeborg och utvexlades genom hennes försorg, efter åtta år, då han 1711 återkom till fäderneslandet. Hans hustru blef dock ej så snart utlöst, utan återkom först 1722, då hon redan länge ansetts för död, hvarföre och hennes man, som trodde sig vara enkling, just då höll på att ingå nytt gifte med en fröken Ridderschantz. Denna fick då stå tillbaka, men blef likväl sedan gift med sin tillämnade brudgom, ehuru först efter nära 40 års väntningstid, eller 1761, då den förra hustrun aflidit. Hon blef sedan öfver 90 år gammal och afled först 1787. Sedan Stael von Holstein återkommit, sändes han genast till Carl XII i Bender uti viktiga ärender. Der utnämndes han 1711 till major vid Skaraborgs regemente. Kom tillbaka till Sverige 1712, samt blef 1715 öfverstlöjtnant och 1717 öfverste. Vid Danskarnes landstigning på Hisingen, 1719, dref han dem tillbaka och lyckades äfven att rädda det hotade Elfsborg. År 1720 erhöill han afsked och gick i Holsteinsk tjänst, der han 1721 blef general-major och general-krigskommissarie, hvarefter han 1726 nämndes till riddare af Preussiska orden de la Generosité. År 1731 upphöjdes han till Svensk friherre, blef 1733 öfverste och kommandant i Kalmar samt 1734 landshöfding derstädes. Sedermera general-major i Svensk tjänst. Öfverkommandant 1743, sändes samma år till prins Adolf Fredrik att notificera dennes utkorande till Svensk thronföljare, då han vid återkomsten blef utnämnd till general-

löjtnant. Riddare af Svärds-orden 1748 och kommandör af samma orden 1751. Förordnades 1754 till landshöfding och kommandant i Malmöhus län, samt blef samma år serafimer-riddare. Utnämndes sist till fältmarskalk 1756, med rättighet att räkna tor från d. 6 Nov. 1753. Han dog d. 17 Dec. 1763, utan manliga afkomlingar.

Stael von Holstein, Erik Magnus, friherre, en son af ryttmästaren Mathias Gustaf Stael von Holstein, föddes d. 25 Okt. 1749, blef 1767 fanrik, 1772 löjtnant och kapten vid Södermanlands regemente samt riddare af Svärdsorden, 1776 kammarherre hos drottningen och 1778 attaché vid Svenska beskickningen i Paris. Hans der ifrågakomma gifte med den utomordentligt rika och då förtiden mäktige Franske bankiren och premierministern Neckers dotter, förskaffade honom en hastig upphöjelse till friherre 1778, och efter grefve Creutz hemkallande blef han 1783 utnämnd till ministre plenipotentiaire vid Franska hofvet. Det var, enligt en uppgift, Staels intima vänskap med Franska drottningens favorit, grefve Axel Fersen, som förskaffade honom ambassadörsposten, i förening med Gustaf III:s spekulation att genom en ambassadör, som var Franska ministerns måg, så mycket lättare kunna utkomma de Franska subsidiererna. Han kvarstannade i Frankrike till skräckregeringens början, då han med sin fru for till Sverige, hvarefter han någon tid var Svensk minister i Köpenhamn. År 1795 återvände han såsom ambassadör till Paris, der han å Svenska konungens vägnar erkände republiken. Rapellerad 1797, nedlade han sin befattning som ambassadör, men bodde såsom privat man i Paris till 1802, då han på en resa till Schweiz afled. Hans hustru,

Stael von Holstein, Anne Louise Germaine, född Necker, är obestriddigen en ibland senare tiders ryktbaraste fruntimmer. Född d. 22 April 1766, blef hon tidigt bemärkt för sin ovanliga snillrikhet, på samma gång som hennes rikedom och faderns anseende gjorde henne till föremål för flera giftermålsplaner. Hon valde den nye Svenske friherren Stael von Holstein framför alla de förmåga partier, som inom Frankrike kunnat stå henne till buds, och blef hans maka 1786. Den snillrika frun gjorde snart Svenska ministerhotellet till en samlingspunkt för alla dagens prisade snillen. Nu började hon äfven uppträda såsom författarinna. Hon utgaf 1788 sina "*Lettres sur Rousseau*" och 1793 sitt "*Défense de la Reine*", i ögonblicket då hon hoppades kunna rädda den olycklige Marie Antoinette ur bödlarnes händer genom kraften af de bildades opinion. År 1794 utkommo "*Reflexions sur la Paix*", adresserade till herr Pitt och Fransmännen, i moderationens och byfsningens namn samt 1795 "*Reflexions sur la paix interieure*", hvarigenom hon sökte rädda republiken från ett inre sönderfallande, hvilket hon visade blott ske till enväldets förmån. Bland hennes för öfrigt utgifna många utmärkta arbeten må här endast nämnas "*Sur l'Allemagne*", författadt under ett långre vistande i Berlin och Weimar, sedan hon blifvit nära bekant med flera af Tysklands förmåsta snil-

len, såsom A. W. Schlegel, Göthe, Schiller, Wieland, och hvilket arbete till den grad retade Napoleons vrede, att han befallte hela första upplagans förstörande, samt det förträffliga verket "*Corinne ou l'Italie*." Hennes äktenskap blef mindre lyckligt, och de föga harmonierande makarne voro nära att besluta en skiljsmessa, som dock i anseende till mannens inträffande sjuklighet uteblef. Under sin "tioåriga landsflykt" kom fru Stael till Stockholm, der hon utgaf några af sina arbeten. Sedan uppehöll hon sig någon tid i London, och efter det att Napoleon, hvars ifriga motståndarinna hon så länge varit, fallit, återvände hon till Paris, der hon d. 14 Juli 1817 afled.

Stael von Holstein, Otto Wilhelm, friherre, son af general-adjutanten friherre Joachim Stael von Holstein, föddes d. 24 Sept. 1802. Var kammarberre och hofrättsråd i Svea hofrätt, då han 1840 blef justitieråd. Utnämndes 1841 till konsulttillfäst statsråd; Kom. af N. O. 1844. Erhöll afsked 1847 ifrån statsråds-embetet, och återgick till högsta domstolen.

Staffby socken, annex till Tuna moderförsamling i Upsala län, 3 $\frac{1}{2}$ mil från Upsala, består af 39 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 220,579 R:dr, med en folkmängd af 806 personer och en areal af 12,613 tunnol., hvaraf 180 äro sjöar eller kärr. Jordmännen i socknen äro mager, och någon koluing är folkets förnämsta hjälpkälla, näst åkerbruket. I socknen ligga *Husby* och *Lydinge* säterier; det förra består af 2 mtl. med skog och bördig jordmån; tillhörde en tid familjen Tott. Lydinge, som ligger vid en sjö, med en vacker åbyggnad, ehuru af träd, en smakfull Engelsk park och ett utvaldt bibliotek, tillhörde riksmarskalken greffe Clas Fleming, som testamenterat det åt Upsala akademi. Adr. Upsala, Skoby.

Staffan, eller den helige **Stephanus**, var Helsinglands apostel, som först omvände folket i denna landsort till kristendomen, och mångfaldiga sänger och berättelser lefva ännu på Helsing-almogens läppar om denne märkvärdige man; en stor mängd minnesmärken finnas ännu kvar på de ställen, der han verkat för kristna lärans utbredande. Ung till åren och oförskräckt till sinnes, uppträdde han först såsom en modig Kristi stridsman vid sjelfva Gamla Upsala tempel, och, fruktande hvarken mörkrets välde eller bedningarnes stora makt, predikade han frimodigt emot folkets bedniska tro samt offerpresternes skändliga bedrägerier. Många började redan tro på honom, då Asalärens Blotmän togo fatt på den djerfve predikaren, gisslade och kastade honom i fängelse. Lyckligen utkommen härifrån en natt, flydde han undan förföljelsen upp till Helsingland, der han med framgång förkonnade evangelium och snart upprättade flera små kristna församlingar. En sägon går ännu bland folket huru denne nitiske och outtröttlige lärare en gång hvarje vecka for omkring till alla sina församlingar, för att predika herrans ord. Vid dessa förrättningar säges Stephanus, som var en god rytare och mycket älskade hästar, hvarföre han äfven i folkvisan fått namnet *Staffan Stalledräng*, hafva följt solens

lopp, så att han om morgonen for ifrån Norrala och hvilade öfver natten i Arbrå. Derifrån fortsatte han vidare sin färd till Järfås, Ljusdal, Sundhede och Nordanstigen. Slutligen, då han något för tidigt dristade sig att nedbryta afgudarnes tempel och bildstoder, väckte bedningarne en förföljelse emot honom, hvarvid han måste fly. Under flykten upphunno bedningarne honom på Ödmords skog vid Tynnebro å, der de stenade honom till döds. Den olycklige martyrens lik begrafdes af hans sörjande anhängare vid Norrala, der ännu underhålles ett litet opptimradt kapell öfver grafven, som kallas af folket *Hille-Bror-Staffans-Stupa*. På Stephani dag, annandag jul, firar folket ännu mångenstädes i Helsingland hans minne. Alla drängar i bygden vilja den dagen skryta med sina bästar, och visa att de äro väl skötta. De anställa då en färd, som skall likna den helige Staffans, hvilken red så fort öfver hela Helsingland. De ridande kallas *Staffanman*, och deras lek kallas att rida *Staffans skede*. De begifva sig ut tidigt på morgonen, långt innan det börjar dagas, och vid hvarje gård, dit de ankomma, uppstämman de den gamla bekanta *Staffansvisan*.

Staffan född 1527, antog predikoembetet år 1552, och blef kort derefter konung Gustaf I:s hofpredikant. Han läser sedan icke hafva erhållit någon befordran, utan på sin ålderdom nedsatt sig på något domkyrkan i Westerås tillhörigt hemman, och till underhåll undfått 24 tunnor spannmål årligen. Der lefde han ända till sommaren 1617, då han afled 90 år gammal.

Staffan Rörcksson, äfven benämnd **Stephanus Roderici**, hvilken förde i vapnet tvenne sporrar öfver hvarandra, var konung Birgers ädle man och råd samt lagman i Södermanland åren 1308 och 1315, vid hvilka tider han utgifvit åtskilliga dom-bref.

Staffans Bank ligger V.N.V.vart, nära $\frac{3}{4}$ mil från Landskrona, och S.O.vart knappa $\frac{3}{4}$ mil från Hven, är för sjöfarande en pålitlig ankarsättningsplats med 7 till 8 famnars djup och en Singels med sand samt stark lerbotten. Ifrån denna ankarsättning ser man Kronobergs fästning, något utom Ilvens östra udde i N. t. V. Sofienbergs lustslott på Seland nära, intill bemålte ös södra udde i N.V. t. V. $\frac{1}{4}$ V., samt Dagtorps kyrka straxt norr om stadskyrkan i Landskrona uti S.O. $\frac{1}{2}$ O. På alla sidor djupnar denna bank hastigt, och botten är ojemn.

Staffhult, ett hemman i Wisseltofta socken i Christianstads län. Gillberg berättar: "Vid en skog härstädes, Kyrkohult kallad har fordom stått en kyrcka och är där ett trä som kallas altare boken hvilken skall vara uppvoxen varest altaret stått. Här i nejden är en killa som kallas Kongskillan, hvilken fått sitt namn af en Konungsman eller bontient vid namn Kull Biörn Katteryg, som då han kommit från en vigeskamp med Gudmun Laxe förfriskat sig af denna kiella. Här är ock Präsherget samt Rörsherget bekant för de många träll som här fordom sig uppehållit: likaledes Rövareberget hvar fordom en hop rövare borttagit en

Brud då Brudesviten kom färdandes från Wäslunga: Detta alt finnes af ett manuskript som herr Laurent Oppman, pastor i Wißeltofta, lemnat eftervärlden."

Stafkarl betydde i gamla Svenskan *tiggare*. Ännu på 1730-talet lästes följande på benhuset i Mariæ Magdalenas kyrka:

"Du som oss skådar här, säg om du skiönja kan,
Hvem af oss varit hög, och hvem en ringa man?
Hvem fattig och hvem rijk, hvem olärd och hvem
lärd?

Hvem framför andra täck, och mer at älskas
värd?

Hvem af oss gått bakom, hvem suttit och stått
främst?

Tör ock en staf-karl här snart liggia Kongen
nämst?

Ty lijt på ingen ting, men tänk att så skall gå:
Oss klädes i en bann, vi hoopas i en vrå
Seen duden oss har fält. — — — — —

Stafnäs moderförsamling med annexen Glafva, Wermskog och Högerud, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Carlstads län och stift Gillbergs härad och kontrakt, $5\frac{1}{2}$ mil från Carlstad, består af $35\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 434,571 R:dr, med en folkmängd af 3,064 personer, och en areal af 45,762 tunn., hvaraf 8,850 äro sjöar och kärr. Stafnäs socken hette i äldre tider *Stavanas*. Kyrkan byggdes sannolikt straxt efter kristendomens införande och var ett prof på tidens enkelhet och fattigdom. På väggarna, högt upp emot taket, voro hål eller gluggar, $\frac{1}{2}$ aln långa och $\frac{1}{4}$ aln breda, genom hvilka kyrkan upplystes, men så sparsamt, att man ändå alltid måste begagna ljus i stora jernlyktor. Ett par af dessa lyktor förvaras ännu. Hon tillbyggdes väl 1665, då flera smärre torn uppfördes utom det stora; men äfven denna tillbyggnad var för ringa, hvarför man beslöt 1669 uppföra en ny, som blef färdig 1705. Hon är korskyrka. Det har berättats, att två unga flickor från denna socken blifvit år 1515 salta till nunnor i Riseberga kloster, som med dem fick gårdarna Ryd, Näs och Sättersbo. Inom socknen ligger *Stömnedes* bruk (se detta ord). Adr. Carlstad

Stafrum är benämningen på ett visst mått ved, som vid bergshandteringen ofta förekommer. Ett stafrum ved anses lika med 18 tunnor kol, enligt bergskollegii bref till bergmästarne d. 1 Dec. 1750. Medelst kongl. brefvet till bergskollegium d. 14 Mars 1689 fastställdes, att af de allmänningar, som till vissa masugnar och tackjernsbläsningar voro anslagna, skulle för hvar stafrum ved, som der högs, betalas ett öre s:mt. Härvid förblef det till år 1747, då genom kongl. brefvet till bergskollegium d. 24 Nov. samma år, skogsrekognitions-afgiften för de allmänningar, som betjenade masognarna, utsattes till 3 öre s:mt stafrummet; hvilken förhöjning dock icke borde sträcka sig till de allmänningar, hvilka voro bergsmanshyttorna anslagna. Numera bör den gamla rekognitionsafgiften, ett öre s:mt stafrummet, beräknas efter tre dlr s:mt på riksdalern; men 1747

års förhöjning, efter sex dlr s:mt för riksdalern, samt bergsmännen betala lika rekognitionsafgift med brukspatronerna, utgörande således denna inalles fyra öre s:mt, eller en skilling specie för stafrummet.

Stafvinge socken, annex till Winbergs moderförsamling i Halland, $\frac{1}{4}$ mil från Falkenberg, består af $30\frac{2}{3}$ hemman, uppskattade till 103,805 R:dr, med en folkmängd af 1,074 personer och en areal af 10,229 tunn., hvaraf 750 äro sjöar och kärr. Kyrkan skall, enligt sägen, ha blifvit byggd af två bröder, Staffan och Inge, hvilkas förenade namn hon erhöill. En annan version är, att de voro söner till en rik man, som vunnit sin förmögenhet genom uppbyggning af stafver på Olofsbos stora skog. Hon är af sten och altarprydnaden är ett förgylt kors, med derpå hängande törnekrona. Orgelverket är öfver altaret. I socknen ligger *Lindhult*, 1 mtl. säteri med underlydande 7 hemman och 10 torp. Åbyggnaden är ett två våningars högt stenhus med 2 flyglar. I socknen finnes en ättebög af 5 aln. höjd, med en derpå upprest 4 aln. bred sten. En ryttare af Aschebergs regemente, gräde deri 1689, för att finna penningar, men träffade endast på en lerurna, stående i en lika starkt byggd som omsorgsfullt tilltäppt askvård, hvares instängda giftiga luft ädrog honom och hans följeslagare en svår sjukdom. Skalden Olof Dalins fader var kyrkoherde här, men dog 1709, efter att blott 2 år ha innehaft pastoratet. Äfven han var känd som lycklig poet. Adr. Falkenberg.

Stafvå, ett styckebruk på Kolmorden i Kila socken i Södermanland, har 2 masugnar, hvilka hämta sin malm från Sjösa. Vid Ryssarnes härjningar 1719 ödelades det, men istandsattes snart åter. Stället är vackert, har en vidsträckt park och brukets tillverkningar skickas till Norrköping, hvarest från det endast ligger $\frac{3}{4}$ mil allägset. Äges af hofmarskalken friherre Ridderstolpes arfvingar.

Stafvelungor benämndes ett slags kastvapen, som i förda tider mycket begagnades på härskppen uti vikingarnas sjöstrider.

Stafrund på Eckerön i Mälaren, en sätesgård af nära 6 mtl. Dess utseende är aftecknad i Dahlbergs *Suecia*. Beboddes sist af justitie-statministern greve Rosenblad, och äges nu af hans arfvingar.

Stafvåtter $2\frac{3}{4}$ mtl. berustadt säteri i Wists socken i Östergötland, ligger vid sjön Rengen, $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan. Hette förut *Stufvaresäter* och *Farsbo*. Ägdes i 1600-talets början af öfversten Anders Stuart, sedan af riksskattmästaren baron Gustaf Bonde och efter honom af dess mäg, presidenten greve Jakob Spens. Ägaren tillsätter, enl. kongl. resolutionen af d. 14 Maj 1740, skiftevis med Säby och Sturefors' innehafvare, pastor och komminister.

Stafva Hall, ett ganska brant berg i Hallas socken i Westergötland vid sjön Unden. Här var fordom en ättestupa. Det berättas, att sedan folket bällit lekar och dansar på Skalebolets äng, har det sedan från berget störtat sig ned i den djupa sjön.

Stag kallas om skeppsbord ett tåg, vid ena ändan fästadt omkring hvarje mast- eller stångtupp, och gående ned till undra delen af närmast förut varande mast, stång eller bogspröt, i afsigt att stötta masten eller stången för ifrån. Detta ord användes ofta i sammansättning, såsom *stagegel*, *stagtakel*, *stagvanda*, o. s. v.

Stagnelius, Erik Johan, son af prosten, sedermera biskopen i Kalmar, Magnus Stagnelius, föddes på Öland d. 14 Okt. 1793. Redan tidigt utmärkte han sig genom ett starkt minne, en snabb uppfattning och en eldig inbillningskraft, så att han snart inhemtade ganska grundliga studier. Sedan han några terminer uppehållit sig vid Lunds akademi, reste han upp till Upsala 1812, der han inom tvenne år fullbordade sin akademiska bana och tog kansli-examen. Antagen 1815 till e. o. kanslist i ecklesiastik-expeditionen af konungens kansli, befordrades han 1819 till kopist och 1822 till kanslist derstädes. Få år voro tillräckliga för detta unga snille, att frambringa en förvånande stor mängd de skönaste poetiska skapelser, och ådagalägga, att den dittills obemärkte, oftast inom sig själf i enslig stillhet slutne ynglingen var en af senare tiders störste och mest hänförande skald. Han var redan nära tjugufyra år gammal, då hans namn först 1817 blef känt af allmänheten, efter utgifvandet af den episka skaldedikten *Wladimir den Store*, hvilket arbete med skäl berättigade till stora förhoppningar. Året derpå orhöll han Svenska akademien pris för poemet *Qvinnorna i Norden*, dock var det först efter utgifvandet af *Liljor i Saron*, 1821, som nationen förvissades om att i honom äga en skald af första ordningen. Detta hopp besannades snart genom det antika sorgspelet *Bacchanterna*, ehuru detta var allt för djupsinnigt att blifva behörigen uppskattadt, och slutligen genom hans *Samlade Skrifter*, utgifna i tre band, sedan han själf bortgått ur lifvet. Med förvåning faan man deruti en rikedom på de dyrbaraste skatter af alla poesien arter, vittnande om en utomordentligt mäktig skaparformåga, och en bildningsgåfvas flödande lätthet, som öfverraskade hvar och en så mycket mera, som en stor del af författarens blott 30-åriga lefnad varit oroad af sinnesqual och kroppsliga plågor, till hvilkas bedöfvande den olycklige beklagligen alltför ofta flydde till glasets njutningar, så att dessa rika offer åt sänggudinnorna till större delen kunde anses vara förrättade på smärtans och rusets mellanstunder. Den olyckliges lidande hade sitt ursprung från en missbildning af några bland kroppens finaste inre delar, i följd hvaraf också den sköra lifstråden så tidigt brast. Denne skald, en af de rikaste och mest älskliga sångarnaturer, drifven af en inre oemotståndlig kraft, sjöng oupphörligt, likasom fogeln, icke för att behaga andra eller förvärfva sig pris, utan af en mäktig naturdrift, af en inre nödvändighet. Mången gång, i dystra stunder, offrade han flera af sina skaldestycken åt elden, och på sådant sätt hafva troligen ej så få äfven af hans skönare skapelser gått för allmänheten förlorade. En grund-

lig lärdom bidrog att fullkomna uttrycken hos denne för öfrigt af känslans fullhet flödande naturskald, och gaf åt hans språk en välklang, åt hans rytmer en melodisk skärhet, hvaruti ganska få af fosterlandets skaldar med honom kunna täfna. Knappt finnes någon författare, hos hvilken vårt modersmål framstår i större skönhet. En förtidig död slutade d. 23 April 1823 detta ädla, åt sänggudinnorna egnade lif.

Stake, Olof, till Hönseäter, var 1559 fogde i Östersysslet; år 1561 ryttmästare för Westgötha rytteri; stupade 1563 under Danska fejden vid Halmstads stadspört.

Stake, Mauritz Olofsson, till Råbeck, blef 1548 befallningsman på Dal, hvilket embete han ännu förvaltade 1565, då han d. 25 Juli detta år fick befallning att företaga ett fälttåg öfver Norska gränsen.

Stake, Erik Olofsson, till Hönseäter, Ökna och Brennegård, hertig Carls råd och marsk, blef 1595 ståthållare öfver Wadsbo härad i Westergöthland och Dalsland, samt 1597 ståthållare öfver Elfsborg. Dog om hösten 1598.

Stake, Olof Eriksson, född d. 24 Juli 1593, blef 1613 kornett och 1623 ryttmästare öfver ett kompani Westgötha ryttare. Befordrades 1629 till öfverstlöjtnant och sedermera till öfverste. Utnämndes 1639 till landshöfding i Wermland och Dal, i hvilken egenskap han d. 12 Apr. 1644 med blott 100 ryttare utdref 2,000 Danskar, som infallit i Wermland. Tog afsked 1648, och dog d. 21 Nov. 1664.

Stake, Harald, friherre till Wik, herre till Hönseäter och Lilla Bjurum, en son af hertig Carls råd och marsk Erik Stake samt fru Ingeborg Posse, föddes d. 20 Juni 1598 på Hönseäter i Westergöthland. Blef 1614 kammarspage hos hertig Johans gemål, och 1618 kammarsjunkare. Konung Gustaf Adolf, som hos honom fann en synnerlig höjelse för krigsyrket, sände honom att studera detta uti Holland, som då kämpade mot Spanien, och understödde honom härvid äfven med penningar. Hemkommen till fäderneslandet 1623, befordrades han efter hand till fänrik, kornett, härads höfding, löjtnant 1627, och ryttmästare 1629. Han bevistade Gustaf Adolfs fälttåg i Tyskland, och råkade derunder i konungens synnerliga ynnest, genom sin visade tapperhet vid ett vådligt tillfälle. Konungen hade nemligen, år 1631, då han låg med sitt hufvudläger vid Würben, en dag ridit ut med en liten trupp kavalleri, och råkade oförmodadt uti träffning med några kejserliga regementen. Hans följeslagare fäktade väl tappert, men stupade till större delen för de vida öfverlägsne fiendernes kulor, och konungen kom omsider själf i fara, samt var ej mera säker om återvägen. I detsamma visade sig ett nytt fiendtligt regemente. Emot detta skickade konungen straxt Staken med blott ett kompani ryttare, jemte order: "Att ingalunda studsa, vända eller komma tillbaka." Stake lydde, fäktade manligen, ehuru han härunder blef sårad, och öppnade dermed för konungen en säker reträtt. Efter denna dag fick

han aldrig skiljas från Gustaf Adolfs sida, och följde honom oafbrutet till hans död. Sedan befordrades han 1634 till major, och 1635 till öfverstlöjtnant. Han utmärkte sig genom tapperhet uti slagen vid Dömitz och Wittstock, samt blef derpå under en skärmytsling tagen till fånga af Brandenburgiska trupper, sedan han blifvit illa skjuten samt fött båda kindbenen och tungan genomstungna. Kurfursten af Brandenburg, som högsaktade hans tapperhet, bemötte honom med mycken artighet, och utvexlade honom snart mot en Tysk öfverste, hvilken Stake sjelf förut tagit till fånga. Efter att hafva deltagit uti 1637 och 1638 ärens fälttåg, utnämndes han sistberörde år till öfverste för Westgötha kavalleri, med hvilket regemente han 1639 hemkom till Sverige. Dermed tågade han 1643 till Skåne, hvarest han följande året vid Hasslebro nedlade 700 Snapphanar. År 1645 uppdrogs honom befälet uti Westergötland, som då både från Norrige och Halland angreps; fiendens afsigt var att intaga Gölheborg, hvilket uppsåt dock Stake flera särskilda gånger hindrade att gå i fullbordan. År 1648 utnämndes han till landshöfding i Skaraborgs län, och upphöjdes 1654 till friherre. Då Carl X Gustafs krig mot Danmark 1657 utbröt, utnämndes Stake till general-major af kavalleriet och befälhafvare öfver de trupper, som skulle agera mot Norska gränsen. Åter lemnades honom nu nya tillfällen att visa mannamod, och sedan Bobuslän, genom freden med Danmark, kommit under Svenska kronan, förordnades han till guvernör deröfver, hvarjemte konung Carl X Gustaf utnämnde honom till riksens råd. Innan konungen sedan for till Tyskland, uppdrog han honom hela defensionsverket emot Norrige, skänkte honom ett landtogs, i biskopsdömet Ermeland, af 30,000 R:drs värde, och begäfvade honom dessutom med en präktig guldkedja. Åter måste han gå i fält mot Danskarne vid Norska gränsen, och lyckades att öfvervinna alla svårigheter, hvarest han 1659 blef general-löjtnant. Efter fredens afslutande, fortfor han att såsom guvernör sätta Bobuslän uti godt försvarstillstånd, anlade och upparbetade Carlsten och Gustafsborg, samt lät förbättra Bobus slott. År 1664 utnämndes han till krigsråd. När Bobus 1676 af Danskarne belägrades, gick han, då på sitt 79:de år, att försvara denna fästning, gjorde i spetsen för 100 ryttare sjelf ett utfall och upphäfde belägringen. Tvungen 1677 af ålderdomssvaghet att taga afsked, dog han d. 28 Sept. samma år. Han var onekligen en af Sveriges tappreste och skickligaste fältherrar på sin tid, och har gjort sitt fädernesland stora tjänster.

Stakelberg, Berendt Otto, en son af öfversten och landträdet Wolther Stakelberg med fru Helena Liewen, föddes i Lifland 16—. Egnade sig tidigt åt krigstjensten, och genomgick snart de lägre graderna. Såsom öfverstlöjtnant utmärkte han sig 1701 under en häftig träffning med Rysarne, och såsom öfverste slog han 1704 ett parti Polackar vid Janinski, samt kort derpå en del af Polske anföraren Oginskis trupper. Deltog sedan

i slaget vid Jakobstadt, och intog fästningen Birsen genom kapitulation. Uti slaget vid Gemauert-hoff 1705, visade han flera prof af tapperhet, och utnämndes följande året till general-major. Uti denna egenskap anförde han venstra flygeln af greffe Lewenhaupts armée i slaget vid Liesna 1705, och hade samma år åter en lycklig träffning med Rysarne vid Dessna. Efter det olyckliga slaget vid Pultava 1709, måste han dela så många andre tappre Svenscars lott, att som fånga falla i Rysarnes händer, då han fick utstå många besvärigheter och svår behandling, samt medfördes vid czarens triumftåg i Moskau. Slapp först 1722 ur fångenskapen, då han återvände till fäderneslandet. Upphöjdes 1727 till friherre, och utnämndes samma år till fältmarskalk samt befälhafvare öfver arméen i Finland. Dog derstädes 1734 d. 29 Aug. **Stakelberg, Mathias**, major och kommandant på Ösel samt landträd, naturaliserades 1664 såsom Svensk adelsman. Sonen, **Stakelberg, Carl Adam**, upphöjdes till friherre 1714. Var då general-major af infanteriet och öfverkommendant i Stade. Blef sedan, 1715, general-löjtnant; tog afsked 1723 och gick till Estland, der han dog. Med general-majoren **Wolter Reinhold Stakelberg** upphöjdes ätten 1763 uti grelligt stånd.

Stala socken, jemte Röra, ett annex till Tegneby pastorat på ön Oroust, innefattar detta pastorats sydöstra del, jemte öarna i Stigfjorden. På en landvidd af 7,475 tunnland, äger Stala 34 $\frac{1}{2}$ förmedlade mantal och en folkmängd af 1,737 personer. I socknen finnes en stor dal, kallad *Waldalen*, som är utmärkt för sin bördighet och uppodling, samt bebyggd med flera stora bondgårdar. I söder utskjuter en hög bergsudd, kallad *Wanekilsnaset*, som är skogbevuxen och till en del försör socknen med dess behof af bränsle; hvad härifattas, ersättes med brännstoff, hvarpå socknen afvenledes äger någon tillgång. Bland gårdar märkas här säteriet *Svanvik* med 85 tunnlands inägor, frälsehemmanet *Råssö*, som fordom säges hafva varit vikingasäte, hvarföre dess östra sida ännu kallas Skeppsviken; *Rörevik*, *Hjeltnvik*, *Stala*, o. s. v. Kyrkan, som är upbyggd 1706, består af ett enda stenhus, och uppbär ett stentorn af 37 alnars höjd. Bland ålderdomsminnen märkes här ett högt, och från tre sidor otillgängligt berg, vid namn Borrefjäll, som på norra sidan, der det lätt är åtkomligt, bär spår efter nedrasade befästningar. Detta berg, äfvensom ett annat likaledes befästadt berg, som bär namnet Borrevägg, skola hafva sitt namn af en forntida konung öfver östra Oroust, vid namn Borre, om hvilken vid artikeln *Röra* socken redan är taladt. I utmarken, invid hemmanet Hoga, finnes en mängd stora grafhögar, och i närheten af dessa åtskilliga runda stenkretsar, bland hvilka den största utgöres af 12 klumpformiga stenar med centralsten. Dylika stenkretsar förekomma äfven i Krabberöds dal, äfvensom i Nordre Hjeltnviks ägor på ett ställe, som kallas Köpstad, och der en marknadsplats sannolikt fordom har varit. Adr. Oroust.

Stalenus, Johannes Laurentii, som anses hafva varit en son af kyrkoherden Laurentius Olmstadus, föddes omkring år 1594 i Olmestad nära Grenna. Blef först 1624 student i Upsala, och 1640 theol. professor. Underskref bland Clerus Comitialis 1647 förklaringen om de symboliska böckernas antagande, och yrkade att dessa borde än ytterligare förökas med flera bekännelser. Blef 1648 förordnad till superintendent i Dorpt; men tillträdde aldrig denna befattning, emedan han följande året utnämndes till biskop i Wexiö. Som biskop deltog han i riksdagen 1650 och stod då på folkets sida emot aristokratien, förklarande för högst nödvändigt, att de bortlemnade godsens komma under kronan igen. Han berömmes såsom en ganska lärd man, men säges hafva hyst en i hög grad vidskeplig tro på drömmars vikt och betydelse samt allabanda jättecken. Så berättas det, att han, sedan han tillträdde biskopsembetet i Wexiö, en natt drömt om en svart häst med ett svart blodstänkt flor om hufvudet, som skulle ledas till kaplanen Hr Sven i Rottne. Morgonen derpå kom en svart oxe, sänd från Hr Sven till biskopen, hvilken, uppskrämd genom sin dröm, ej ville emotaga densamma, utan lät bedja Hr Svens hustru, som diltfört oxen, att hon skulle gifva honom till hospitalet. Kaplanskan fick ej en gång sjelf tala med biskopen, hvaröfver hon mycket förtörnades. När biskopen kort derpå dog, detta skedde 1650, sex månader sedan han tillträdde stiftet, misstänkte dess efterlemnade anhöriga starkt, att den "kloke" Hr Sven, som ej från komministaturen i Rottne, oaktadt den erbjudne oxen, fått befordran till Gårdsby pastorat, genom svartkonst vållat biskopens död.

Stalerus, Andreas, doktor och hofpredikant hos konung Sigismund, förestod en vid Drottningholm inrättad papistisk skola, hvilken der florerade till dess rikets presterskap år 1595 afklagade den. År 1596 blef denne hofpredikant, tillika med flera härvarande katolske prester, med stöd af Söderköpings beslut, drifne utur riket, då de genom Finland och Lifland gingo öfver till Polen.

Stallhoff, Gerhard, född i Danmark d. 12 Jan. 1622. Lärde först kirurgien på en barberarestuga i Amsterdam, men började sedan studera medicinen, och blef 1648 medicine doktor. Kom, sedan han vistats på flera andra orter, till Sverige, der han 1655 blef hertig Johan Adolfs lifmedikus, och sedan gruf-läkare i Fahlun. Var en skicklig, nitisk och särdeles noggrann läkare, men af ett hastigt och underligt sinne. Då han andra gången gifte sig, tog han sin egen piga till hustru, och firade brölloppet efter sitt eget besynnerliga lynne. Han bjöd några vänner till måltid, kom så inspringandes med jungfrun vid handen, utropande: "Hvad tycken j, skulle jag väl kunna göra mig en hustru af denna här?" Öfvergaf mot slutet alla medicinska studier, och studerade blott theologi. Dog d. 14 Nov. 1683.

Stallare, hvilket sedan blef detsamma som riksmarsk, var uti forna tider en af konungarnes högsta ombetsmän. Hans befattning var dels en

hofsyssla, dels en högre militärpost. Stallarens syssla var nämligen både att föra ordet på konungens vägnar vid hoftingen och annorstädes, förlika och afgöra tvister emellan hirdmännen eller hoffolket och fullgöra konungens särskilda uppdrag, samt att anförda krigsmakten till lands, under konungens öfverbefäl, äfvensom flottan, när så påfordrades. Stallare omtalas ganska tidigt, till och med i våra gamla landskapslagar, dock ännu icke såsom konungens, utan som andre herrars betjenter. Uti ett konung Johan I Sverkerssons bref, dateradt Riseberga 1219, nämnes likväl en *Dan Stallare*; likaledes nämnes uti ett bref af konung Erik XI Eriksson en *Brynolf Stallare*, som hade ägotvist med Alvastra kloster.

Stallbrödralag betyder detsamma, som forntidens mycket omtalade fosterbrödralag, emellan tvenne män.

Stallman, en öfverdådig partigångare, förut Svensk soldtagare och kansler i Magdeburg, fattade i April månad 1635 det lömska beslut, att genom ett förrädiskt mord undanröjda Svenske befälhafvaren i Tyskland, den tappra Johan Banér, hvars anseende och duglighet af Sveriges fiender mycket fruktades. Hans hat mot Banér hade sin grund deri, att han af denne blifvit afsatt från sitt embete, och för att så mycket säkrare lyckas i sitt förehafvande, ingick han en sammansvärjning med en viss öfverste Capo från Rügen, hvilken äfven var bögligen missnöjd, emedan han ansåg sina gjorda tjänster icke hafva blifvit nog belönade. De värfvade flere anhängare, ibland andra Capos broder, hvilka voro kända under öknamnet Kapunerne. Banérs död framställdes såsom det enda medel att förskaffa Tyskland lugn. Slutligen vände de sig också till en öfverste Plato, som var personlig fiende till Banér. Denne afskydde dock det ifrågasatta brottet, nekade att deltaga deri, och uppenbarade hela sammansvärjningen. De sammansvarne flydde då, och dogo sedermera alla i fattigdom och elände.

Stalpet, ett vattenfall vid Horsnäs säteri i Marbecks socken i Jönköpings län, hvarest Svartån, från en lodrät höjd af 56 fot, störtar sig ned i en stor och bred bergöppning, som synes danad genom någon natur-revolution; dess vatten rinner sedan derifrån lugnt genom ängarna till Ralången. Fallet vid Stalpet delar sig i flera grenar, hvaraf en drifver en dervid belägen såg och qvarn. När mycket vatten är i ån, som vanligen inträffar höst och vår, samt regniga år, är isynnerhet detta fall oändligen vackert och pittoreskt, likasom stället. Svartån har, ofvanför detta fall, en annan märkvärdig belägenhet vid säteriet Anebys qvarnar, der strömmen till en del löper emellan böga lodräta stenväggar, och visar der samma karakter som vid Stalpet.

Stamberg, Anders Henrik, son af handlanden Jakob Stamberg, föddes i Köping d. 9 Dec. 1759. Studerade vid Westerås trivialskola och gymnasium, der han atädse genom flit och kunskaper utmärkte sig framför alla sina kamrater, och blef 1780 student i Upsala. Såsom medellös nödgades han för-

sörja sig genom konditionerande, men skötte här- under tillika med en brinnande håg sina egna studier. Hans ifver härvid var så stor, att han oftast sof på bara golfvet, för att desto säkrare vakna vid banens första rop; endast lördagsnätterna hvilade han ordentligt i säng, för att ej blifva tung under gudstjensten, hvilken han, alltifrån de första ungdomsåren, ända in i sena ålderdomen, aldrig försummade. År 1782 blef han magister och 1784 extra docens vid gymnasium i Westerås, hvarst han 1785 befordrades till notarie och konsistorie-amanuens, samt 1789 till gymnasie-adjunkt och bibliotekarie. Han utnämndes 1797 till eloqv. et poes. lektor, hvilken befattning han 1810 uthytte mot första theol. lektionen. Fick 1812 professors namn, heder och värdighet och utnämndes 1815 till kyrkoherde i Badelund. Prost 1816, theol. doktor 1818, ledamot af N. O. 1824. Tog afsked 1828 från lektorssysslan, efter att uti 44 år hafva varit gymnasie-lärare, och dog d. 31 Maj 1840. Han berömmes såsom en utmärkt nitisk och skicklig lärare och var alltid villig att efter förmåga bistå de studerande, så väl med kostnadsfri undervisning i flerfaldiga ämnen, som med penningeunderstöd för de behöfvande. Den af honom utgifna samt med förträffliga anmärkningar och noter försedda *Qu. Horatius Flaccus* är den bäst kommenterade klassiske författare, som uti vårt land blifvit utgifven.

Stambo, eller **Stamgömmare**, kallades i forna tider de kämpar, som hade i uppdrag att med sitt folk intaga framstammen af ett härsknepp och försvara denna under striden, så att fienden, som vanligen lade till med sina fartyg mot skeppets framstam, ej måtte lyckas att äntra densamma. Der försiggick således i allmänhet den skarpaste och blodigaste striden, eller den egentligen så kallade huggstriden, emedan man der mest fäktade med svärd och stridsyxorna. Bakom stamboen och hans kämpar stodo de, som kastade med spjut och handsaxar, samt ännu längre bakom, uti det så kallade Krapprummet omkring masten, de som sköto med pilar. Stamboen, hvartill gemenskapen valdes den kunnigaste och tappraste kämpen om bord, var oftast den förnämste mannen på skeppet, näst sjelfve skeppsböfvingen, som vanligen hade sin plats uti bakstammen af fartyget.

Stambolländerier, för Svenska beskapsafvels förbättrande, hvarifrån hvem som helst skall äga rättighet att, emot en viss afgift, få sina kor betäckta af tjurar utaf utsökta utländska racer, samt hvarifrån äfven kalfvar småningom må utspridas kring landet, beslötos att inrättas vid 1845 års riksdag, då rikets ständer, till 8 stambolländeriers upprättande på särskilda ställen i riket, anslögo en summa för en gång af 70,000 R:dr B:ko. Då rikets nuvarande hornboskap beräknas till nära halfannan million, kan likväl några stambolländeriers inrättande blott i ringare mån bidraga till den inhemska racens förädling.

Stammel, **Johan**, var öfverste och höfvidsman för de trupper, hvilka Lybeckarne 1522, på en

flotta af 10 örlogsskepp, under amiralen Brun, sände till Gustaf Wasas hjälp emot Danskarne; men hvarken af flottan eller trupperne hade denne något särdeles bistånd. Då Danske amiralen Severin Norrby sent om hösten nämnda år, med 15 skepp lepp in i Stockholmsskären, och kölden helt hastigt blef så stark, att isen lade sig öfverallt, vägrade både amiral Brun och öfverste Stammel att biträda Svenskarne med att anfalla de sålunda infrusne Danskarne, hvarvid den förre förbar såsom skäl, att ännu aldrig någon krigshär gått öfver hafvet till fots, och att han sådant aldrig för Lybska rådet skulle kunna försvara. Stammel hade till och med om natten ett hemligt möte med Norrbys utskickade, och öfvertalade sedan sina soldater att äfven vägra slåss. Någon tid der- efter dref en hastigt uppväxande storm åter bort isen, så att Norrby kom lös med sina skepp. Han såges vid detta tillfälle sjelf hafva yttrat, att Lybeckarne som förrädare tjente Ilr Gustaf.

Stammared, ett af annexen till Ilvalinge moderförsamling i Halland, $1\frac{1}{2}$ mil från Warberg, består af $10\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 25,000 R:dr, med en folkmängd af 354 personer och en areal af 2,939 tunn. l., hvaraf 125 äro sjöar och kärr. Jordmånen är ej dålig och består af en blandning grus och mylla. Socknen är en bergsbygd, som har ek-, björk- och alskog samt öfverflöd på torf. Kyrkan är af sten och ganska gammal, hvilket bestyrkes af dess mörker. År 1683 lærer hon blifvit sista gången renoverad. Tornet har blott en enda klocka. — Några små bäcker, som genomflyta socknen, äro dock tillräckliga att der drifva flera husbehofsqvarnar. Adr. Warberg.

Stampebröd, så kallas det nödbröd, som allmog- en i de norra provinserna begagnar vid knappa skördar att fylla sådesbristen, då det rena mjölet blandas med söndermalna agnar eller furubark. Som felslagna skördar icke äro någon sällsynthet i dessa trakter, och innan handelslusten, såsom i senare tider skett, bland folket spridt en större penningetillgång, plägade det, för att icke öfverraskas och för hårdt tryckas af den onda tiden, redan i den goda vänja sig vid sådant slags bröd, hvartill man äfven bland annat använder roten af *Missne* (se detta ord).

Stampning såges om ett fartyg, då det våldsamt och gungande rör sig längskepps under en svårare sjögång.

Stamschäferier. Se: *Schäferier*.

Standaerhjelm, **Hans Fredrik**, en son af vinskänken i Stockholm Johan Standaert och Margaretha Hoff, vinskänken Kasten Hoffs dotter, föddes d. 18 Aug. 1677. Blef, efter idkade studier och några års tjenstgöring vid Stockholms domstolar, år 1700 fältauditör, i hvilken egenskap han bevistade de följande årens fälttåg. Befordrades 1703 till auditör vid arméen, 1704 till landssekreterare på Gottland och 1716 till sekreterare uti slottskansliet. Adlades 1720 och utnämndes 1741 till underståthållare i Stockholm.

Stapelstäder. Rikets stapelstäder äro: Stockholm, Götheborg, Norrköping, Gefle, Carlskrona,

Malmö, Kalmar, Wisby, Westervik, Uddevalla, Landskrona, Nyköping, Christianstad, Carlshamn, Ystad, Jönköping, Carlstad, Warberg, Halmstad, Helsingborg, Söderköping, Hudiksvall, Hernösand, Sundsvall, Söderhamn, Umeå, Piteå, Luleå, Marstrand, Kongelf och Strömstad. Stapelstäderna äga att besörja den utrikes handeln, så väl hvad utgående varer vidkommer, som ock att införskaffa hvarjehanda nödiga och lofgifna varor, att dermed riket och uppstäderna förse, samt äga till den ändan att reda i skepp, och dermed besöka alla in- och utrikes hamnar, äfvensom att i egna hamnar emottaga fremmande nationers fartyg.

Stapull är en forntida benämning på den nu så kallade klockstapeln. Enligt gamla Uplandslagen tillkom det biskopen att inviga: "Kyrkior, Kloster, Helgonsbus, Kyrkegårdar, Klärka, Kalk, Mässukläde, Klockor och Altarekläder; item Löösaltaresten, Stapull, Crusser och Klock-Chor, samt nybotat Kyrkiogård."

Starbrak, i gamla Svenskan detsamma som *solstånd*.

Starby socken, annex till Höja moderförsamling i Christianstads län, 1 mil från Engelholm, består af 12³ hemman, uppskattade till 60,450 Rdr, med en folkmängd af 530 personer och en areal af 2,569 tunn. hvaraf endast 2 äro oländig mark. Socknen har god åker och äng, men ingen skog, om man ej dit vill räkna några planterade pilar. Adr. Engelholm.

Starby kungsladugård. Se: *S:t Pehrs* socken.

Starckhufvud, *Mårten*, af obekant härkomst, tjente sig upp genom mod och tapperhet från ringa stånd. Blef 1676 korporal vid öfverste Nils Gyllenstjernas regemente till häst och 1677 kvartermästare, uti hvilken egenkap han, med särdeles beröm och tapperhet, deltog uti åtskilliga träffningar under det då pågående Danska kriget, samt isynnerhet vid belägringen för Malmö, under ett utfall med ett parti afsutne ryttare i fiendens löpgrafvar, visade en sådan käckhet, att han genast derföre befordrades till kornett. Icke mindre tapperhet visade han vid ett annat utfall till häst, då en skans, som de Danske hade uppkastad vid stadsporten, blef stormad och förstörd. Han befordrades sedan 1686 till löjtnant, och 1694 till regements-kvartermästare. Adlades 1699, och blef 1700 ryttmästare. Under 1702 års fälttåg, råkade han i fångenskap, tagen af ett parti Polackar nära Pinschow. Sedermera utvexlad, begärde han afsked 1707. Såväl hans födelseår som dödsår äro alldeles okända.

Staren (*Starnus vulgaris*) hörer till gångfåglarna, och är i allmänhet svartaktig med purpurröd, grön och blå metallglans; hans längd är omkring 8 $\frac{1}{2}$ tum. Han är flyttfogel och finns i allmänhet blott om sommaren i Skandinavien skogstrakter. Lefver af insekter och larver samt allebanda slags frön och korn. Fången och tamd, kan han uppfödast med bröd, hampfrö, maskar, ost o. s. v. Han bygger sitt bo i gamla träd, under tak eller i ihåliga träd stycken(hålar), hvilka i några trakter, såsom på Öland och i Norrige, stundom med afsigt uppsättas för hans räkning.

Starenflycht, Peder, förut kallad **Peder Carlsson** i Rönås, uppgifves hafva blifvit adlad i Bergqvare af riksföreståndaren Svante Sture 1508 "mandagin nest för S:t Petri dag Cathedre, för velvilligh och troscaap och tjenist." Han kallas i adelsbrevet "Min och Richsens Troman." Hans sonsonsson,

Starenflycht, Olof, förut kallad **Stare**, kamerare och kassör vid stora sjötullen och sedan assessor i kommerskollegium, född d. 29 Aug. 1624 och död d. 15 Okt. 1679, fick adelskapet förnyadt år 1664.

Starensköld, Elias Haraldsson, förut kallad **Stare**, född i Upland d. 31 Okt. 1624, antogs 1647 till kanslist i kongl. kansliet, och utnämndes 1650 till landssekreterare i Wiborgs län. Förordnades 1657 till sekreterare vid general-guvernamentet och militiestaten i Finland, samt kort der- efter till häradsböfving. Befordrades 1679 till assessor i Åbo hofrätt. Adlades 1686 och dog 1692.

Starkodder benämnas flere af nordiska forntidens utmärktaste kämpar, isynnerhet prisar sagan mycket de storverk och bedrifter, som utförts af trenne med detta namn. Starkodder den Gamle var sjökonungen Hakes väldigaste kämpe, då han anföll konung Hugleik i Upsala, och bidrog mycket till segern på Fyrisvall, hvarigenom Hake, efter Hugleiks fall, gjorde sig till Svearnes konung. En Starkodder säges hafva dödat Danske konungen Ale den Raske, hvilken gjort sig till Svearnes konung, och återuppsatt den fördrifne konungen Aune den Gamle på Svithiods thron. Starkodder, Storverks son, var Sigurd Rings väldigaste kämpe i det ryktbara Bravallaslaget, och den som förnämligast afgjorde segern, sedan han fällt ett stort antal af Harald Hildetands bästa krigare och, eburn svårt sårad på flera ställen, med svärdet banat sig väg igenom och sprängt hans krigsordning. Denna Starkodder uppgifves äfven såsom författare till ett mycket gammalt, ännu till en del i behåll varande, qvæde om detta märkvärdiga forntida slag. En Starkodder, kallad Aludräng, eller kämpe från Ale härad, om hvilken man ej bestämt vet på hvilken tid han lefvat, berättas vid Trollhättan hafva hållit ett väldigt envig med gotnisko kämpe Hergrim från Bolmsö, för att bemäktiga sig dennes maka, hvilken dock, efter Hergrims fall, sjelf gaf sig döden med dennes svärd, för att ej falla i den afskydde segrarens våld.

Starr (*Carex*) hörer till halfgräsen, och förekommer ymnigt och i mångfaldiga arter, dels i täta skogar, dels på magra ängar och betesmarker, men mestadels på sumpig mark, i kärr, mossar, myror, vid åbräddar o. s. v. Så dåligt och magert foder detta halfgräs gifver, så håller dock fåret och geten tillgodo med de arter, som växa på torra marker, äfvensom boskapen och hästen stundom med höet deraf, som kallas *bladh*, såvida starrängen och kärret slås någorlunda tidigt, innan gräset blifvit groft. Starrgräset bör dock alltid, endast sönderskuret eller i form af hackelse, gifvas åt kreaturen. — Bland utmärktare starrarter

nämna vi *Sand-starren*, som, genom sina famns-långa rötter, är af utmärkt sandbindande egenskap, och förtjenar att hägnas och forplantas på flyg-sandsfält.

Starrbäck, Nolgården, Nedre. Se: *Gustaf Adolfs kapellförsamling*.

Starrbäck moderförsamling, med annexen Kilanda och Nödinge, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Elfsborgs län och Götteborgs stift, Ale härad och norra kontraktet, 3 mil från Götteborg vid Götthelf, består af 50 $\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 177,908 R:dr, med en folkmängd af 1,910 personer och en areal af 15,228 tunnland, hvaraf 1,375 äro sjöar och kärr. Jordmänen i socknen är god. Kyrkan är af okänd ålder, men tornet lär vara tillbyggt 1721. Nära henne och på prestgårdens ägor låg en ättebög, som kallades *Starkotters graf*, men hvilken förstördes, mellan 1821 och 1840, af dåvarande pastor. Besynnerligt nog att sådant fick ske opåtaladt. En mindre jättegryta finnes kvar i socknen. Till ännu bibehållen vidskepelse hör, att en äktenskapslysning icke bör börjas under nedanet. Adr. Götteborg.

Stat kallas, i det politiska språket, det förordnande, som bestämmer utgifternas belopp och storlek för allmänna behof. En sådan stat för alla rikets utgifter är den s. k. riksstaten, som af rikets ständer bestämmes vid hvarje riksdag att gälla till dess den nya staten vid nästkommande riksmöte blifvit antagen. Denna stat utgöres af flera s. k. hufvudtitlar eller särskilda stater för de olika grenarna af statsförvaltningen. Första hufvudtiteln innefattar anslaget för konungahusets och hofvets underhåll; sedan följer en hufvudtitel för hvarje statsdepartement och äfven en s. k. indragningsstat, som innehåller åtskilliga utgifter, som äro ämnade att försvinna med tiden, isynnerhet löner för öfvertalige embetsmän, och pensioner för dem, som tagit afsked o. s. v. Sjelfva uppgörandet af denna riksstat kallas statsreglering, och utgör ett af rikets ständers viktigaste göromål. Utom de bestämda utgifterna, upptages äfven i staten ett anslag för extra utgifter, att användas af konungen vid förfallande behof. På grund af denna allmänna stat utarbetas sedermera specialstater för de till rikets styrelse inrättade verk.

Statistik, som nu mera utgör ett viktigt föremål för vetenskapliga bemödanden, har i Sveriges litteratur haft blott få arbetare. Denna vetenskaps begrepp är också ganska obestämdt. Då nemligen statistiken skall uppgifva en stats tillstånd i alla delar, måste den omfatta en mängd olika ämnen. Den står i det närmaste sammanhang med historien, och kan sägas utgöra just produkten af statens historia, men den är också ett bibang till statsekonomien, emedan statistikens uppgifter innebålla resultaten af de statsekonomiska grundsatser, som blifvit följda. En hufvuddel af statistiken består nemligen uti framställningen af åkerbrukets, bergverkens, fabrikenas och bandelns tillstånd, dess af- och tilltagande m. m., samt en annan lika vigtig del uti öfversigten af folkmängdens af- och tilltagande, samt fördelning på olika

kön, åldrar, lefnadsyrken, bostäder, såsom skillnaden emellan stad och land, o. s. v. Den del af statistiken åter, som angår statens författning och förvaltning, är af öfvervägande juridisk och politisk natur. En fullständig statistik öfver ett land fordrar således ett vidlyftigt arbete och mångsidiga kunskaper. Den har icke heller, hvad Sverige beträffar, ännu konnat åstadkommas, och torde endast kunna det genom flere personers medverkan. Den statistik öfver Sverige, som utgafs af Carl af Forsell, är ett förberedande arbete dertill; andra bidrag har man ock uti de många äldre och nyare provinsbeskrifningar, som utkommit, samt till en del äfven i landshöfdinge-embetenas femårsberättelser, som likväl äro af ett mycket olika värde. Tabellkommissionens arbeten, kollegiernas embetsberättelser, en del riksdagshandlingar samt en mängd officiella akter, som finnas spridda i embetsverken, utgöra hufvudkällorna för Sveriges statistik; deras samlande och bearbetande till en öfversigt af Sveriges tillstånd, fordrar mycken tid och arbete, men skulle onekligen vara af stor vigt för kändedomen af fäderneslandets behof och framtida utsigter.

Statsbidragen, eller alla de utskylder Svenska folket årligen utgör för statens vidmakthållande, vård och styrelse, äro egentligen att hänföra under trenne särskilda hufvudtitlar: den ordinarie riksstaten, som innefattar de bestämda årliga anslagen för statsverkets styrelse, vård och förvaltning, den extra statsregleringen, som innefattar de olikartade och tillfälliga anslag, hvilka rikets ständer vid hvarje riksdag särskildt anvisa för vissa nödvändiga eller nyttiga ändamål, och hvilka, ensamt afsedda här till, sedan icke vidare fortsära, samt de municipala utgifter och bördor af mångfaldiga slag, som inom hvarje stad och socken årligen utgöras till samhällsinrättningens iare underhåll och förkofran. Den ordinarie riksstaten, uppgående för närvarande till omkring 11 eller 12 millioner, är fördelad på 9 hufvudtitlar, och fastställdes vid 1845 års riksdag på följande sätt:

1:a hufvudtitl.:	bof- och stallstaterna	686,700.
2:a dito	justitie-departementet	811,900.
3:e dito	utrikes depart.	225,650.
4:e dito	landförsvars-depart.	4,118,240.
5:e dito	sjöförsvars-depart.	1,414,100.
6:e dito	civil-depart.	860,740.
7:e dito	finans-depart.	1,705,600.
8:e dito	ecklesiastik-depart.	1,038,200.
9:e dito	pensions- o. allmänna indragningsstaten	524,460.

Så R:dr B:ko 11,385,590.

Den extra statsregleringen varierar efter de tillfälliga behofvens antal och belopp, men uppgår ofta nog till en ganska betydlig summa, ej sällan närmare hälften af sjelfva riksstaten. Så anslago rikets ständer vid 1841 års riksdag en extra beviljning af ända till 5,472,746 R:dr, att af riksgäldskontoret utbetalas. De hufvudsakligaste utgifterna härunder voro: till fängelsernas ombyggnad eller förändrade inredning 900,000 R:dr; till

båradsbåktenas ombyggnad 100,000 R:dr; till färgelsebyggnaderna i Stockholm och rikets öfriga städer 300,000 R:dr; till fältartilleriets komplettering 24,000 R:dr; till beväringmanskapets beklädnad och förrådernas ökande 60,000 R:dr; till gevärsfabrikationen 250,000 R:dr; till befästningsarbetena å Waxholm och i Stockholms skärgård 200,000 R:dr; till Carlsborgs fästningsbyggnad 200,000 R:dr; till fästningsbyggnadsarbeten å Carlsten 160,000 R:dr; till bombkanoners anbringande 40,000 R:dr; till förbättring af båk- och fyringsväsendet 160,000 R:dr; till dockbyggnaden i Karlskrona 133,333 R:dr; till vattenkommunikationernas befrämjande inom riket samt hamnars anläggning och förbättring 293,000 R:dr; till ombyggnad af Strömsbolms slussverk 750,000 R:dr; till landsvägarnas förbättring 222,000 R:dr; till vattenaftappningar 131,000 R:dr; till flodrensningar och hamnbyggnader m. m. 172,000 R:dr, o. s. v. De municipala afgifterna och bördorna, såsom rustningen, roteringen och båtsmanshållet, boställen och deras vård, presterskapets underhållande, väghållning, skjuts och postföring, fattigförsörjning m. m. uppgå till minst 7 å 8 millioner om året, så att om man sammanräknar både direkta och indirekta statsbidrag, belöper sig deras samfälda summa, med inberäkning af räntan å boställen, till nära 22 millioner R:dr B:ko. Enligt 1842 års Femårsberättelser från landsböfdingarne, utgjorde totalbeloppet af skattebidrag från landet . 13,345,276. samma bidrag från alla städerna var . 2,269,715. tulluppbörden år 1843 3,706,910. handels- och sjöfartsfondsmedel . . . 352,471. båk- och fyrmedel 71,563. postmedlen uppgingo år 1841 till . . 606,145. chartæ-sigillatæ-medlen samma år . . 467,104. räntan å alla boställens uppskattade värde, 21,682,000 å 5 proc. . . . 1,084,100.

Se R:dr B:ko 21,903,284.

Enligt gjorda beräkningar betalar hvarje Engelman omkring 28 R:dr i årligt statsbidrag, hvarje Fransman $15\frac{1}{2}$ R:dr, och hvarje Svensk omkring 7 R:dr. Detta utgör af Englands grundkapital $\frac{1}{35}$ och af dess årsproduktion $\frac{1}{10}$; i Frankrike, af grundkapitalet $\frac{1}{27}$ och af årsproduktionen $\frac{1}{6}$. Af Sveriges grundkapital utgör dess skattebidrag nära $\frac{1}{10}$.

Statsbrist kallas den summa, hvarmed statens behof öfverstiga de ordinarie tillgångarna. Svenska kronan har nemligen betydliga inkomster af sina kronogods, kronotionde, ränta af jorden o. s. v. Dessa inkomster, som äro bestående från riksdag till riksdag, såsom en stadigvarande egendom, kallas de ordinarie tillgångarna. Deras sannolika belopp under de nästkommande åren, beräknas vid hvarje riksdag och jemföras med statens behof. När då behofven visa sig större, uppkommer ett deficit, som fylles genom bevilning. Detta deficit kallas statsbrist. Om det sedan visar sig, att de ordinarie inkomsterna stiga till högre belopp än man beräknat, uppkomma öfverskott; likaså om bevilningen inbringar mera än man vågat förmoda.

Statsdepartement kallas de särskilda afdel-

ningarna af konungens kansli. De äro sju till antalet, nemligen utrikes, justitie-, civil-, finans-, landtförsvärs-, sjöförsvärs- och ecklesiastik-departementerna. De två förstnämnda stå hvardera under en statsministers och de andra under föredragande statsråds öfverinseende. Regeringsärendena äro, efter sin olika beskaffenhet, fördelade på de särskilda departementerna, och beredas der under departements-chefens ledning till föredragning inför konungen i statsrådet. Utrikes departementet utgör dock ett undantag, emedan dess ärender icke tillhöra statsrådets behandling, utan afgöras af konungen enskildt. Samma förhållande är med de s. k. kommandomålen i landt- och sjöförsvärsdepartementerna. Statsdepartementerna inrättades 1840; förut funnos i deras ställe de fyra statsexpeditionerna för finans-, kammar-, krigs- och ecklesiastik-ärender. Justitiemål föredrogs af revisions-sekretärer och kommandomål af konungens generaladjutanter för armén och flottan.

Statsekonomi. Se: *Ekonomi*.

Statsexpeditioner kallades fördelningarna af konungens kansli före den sista organisationen af statsrådet år 1840, då expeditionerna fingo namn af departement. Expeditionerna voro efter 1809 års regeringsform fyra till antalet, nemligen en krigs-, en handels- och finans-, en ecklesiastik- och en kammar-expedition. I spetsen för hvar och en af dessa stod en statssekreterare, såsom föredragande inför konungen i statsrådet. År 1840 upphäufdes statsexpeditionerna och i deras ställe sattes statsdepartementerna, sju till antalet. De som tillades voro: justitie-, sjöförsvärs- och utrikes departementerna. Förut hade nemligen justitiemålen tillhört justitie-revisionen, och flottans ärender varit förenade i en expedition med arméens. Utrikes ärendernas behandlingssätt undergick ej någon förändring, utom att hofkanslersemetet upphäufdes och ett statsråd förordnades att, likasom förut hofkanslern, vara närvarande vid utrikes ärendernas föredragning inför konungen. Vid de militära ärenderna ägde äfven den olikhet rum mellan de förra expeditionerna och de nuvarande departementerna, att kommandomålen ej tillhörde expeditionen, utan hade sina egna föredragande. Nu deremot, ehuru dessa fortfara att behandlas efter egna former, tillhöra de dock samma chef som de egentliga militäriska regeringsärendena. (Se för öfrigt *Statsdepartement*, *Statssekreterare*.)

Statskontoret, som af konung Carl XI inrättades år 1680, sattes då i förening med kammar-kollegium, med hvilket det hade gemensam president till införandet af 1720 års regeringsform, då det erhöi sin egen president. Statskontoret skulle hafva förvaltningen af alla kronans medel. Konungen öfversåg årligen i egen person rikets stat, hvilken icke det ringaste fick öfverskridas, samt hade lofvat att sjelf aldrig rubba den, och statskontoret hade sig uttryckligen ålagdt, att göra allvarsamma föreställningar deremot, om sådant någon gång skulle hända. Räkningarne blefvo pröfvade med största noggrannhet och räkenskaps-sättet blef ordentligen inrättadt. Alltsedan har

statskontoret fortfarande att uppbära alla de ordinarie statsinkomsterna, samt deraf utanordna de särskilda genom riksstaten bestämda utgifterna. Emellan åren 1765 och 1778 var riksgäldskontoret förenadt med statskontoret, men sedan sistnämnda tid har det förra utgjort ett afskildt riksens ständers verk för de allmänna bevilningsmedlens förvaltning, hvarifrån statskontoret vid särskild anfordran erhåller dylika medel, för att sedan utbetala dem till de bestämda ändamålen. Ifrån och med 1850 års början är förvaltningen af de fjerdre hufvudtiteln tillhörande statsanslag öfverflyttad från statskontoret till krigskollegium. Statskontoret, med hvilket för närvarande magasinssärendernas förvaltning, samt mynt- och kontrollverket äro förbundade, utgöres af en president, tre statskommissarier, föredraganden för magasinssärenderna och äfverdirektören för mynt- och kontrollverket. Ärendena äro fördelade på kansliet, advokat-fiskalskontoret, expeditiöns-kamererare-kontoret, riksboksluts-kontoret, kongl. räntekammaren, chartæ sigillatæ-kontoret och allmänna magasinsskontoret. Det årliga anslaget för statskontoret med kronomagasinen och vägstaterna bestämdes vid 1842 års statsreglering, på riksstatsens sjunde hufvudtitel, till 41,979 R:dr. Statskontoret är olik de öfriga kollegierna deruti, att presidenten äger ensam beslutande rätt och statskommissarierna äga blott att göra föreställningar. Denna egenhet för statskontoret torde härleda sig derifrån, att konung Carl XI, när verket först inrättades, arbetade såsom sjelf dess förste president, och äfven derifrån att detta verk varit ansett mera såsom ett kassakontor, hvilket blott ägt att utbetala anordnade medel.

Statsministersembetet inrättades 1809, och är på visst sätt en lemning af de gamla riksembetena. Dessa försvunno väl redan på konung Carl XI:s tid, men ett nytt embete, kansli-presidenten, kom dock i stället för den gamla rikskanslersvärdigheten. Kanslipresidentsembetet medförde under frihetstiden anseendet af en förste minister, och dit hörde ledningen af de utrikes ärenderna. Under Gustaf III och Gustaf IV Adolf var kansli-presidenten att betrakta såsom chef för utrikes departementet, men hade för öfrigt icke samma stora anseende som under frihetstiden. När slutligen år 1809 detta embete upphäfdes, kom utrikes statsministersembetet i dess ställe. Justitie-statsministersvärdigheten inrättades på samma gång i stället för riksdrottensvärdigheten, som upphäfdes. Detta gamla riksembete, som upphäfdes af konung Carl XI, hade blifvit återställt af Gustaf III, och försvann nu för andra gången. De båda statsministernarne äro dock olika de forna riksembetena deruti, att de ej äro chefer för något kollegium, utan blott ledamöter af statsrådet och föredragande för sina departement. Det är ingen annan skillnad emellan dem och statsråden än namnet och rangen, ty statsministernarne beklåda rikets högsta värdigheter, och njuta derföre alltid den höga titeln exellens. Utrikes statsministern är konsultativ ledamot af statsrådet, ty såsom föredragande för ut-

rikes ärenderna arbetar han inför konungen enskildt, blott i närvaro af ännu en ledamot af statsrådet, den konungen dertill utser. Justitie statsministern är föredragande för justitieärender. Detta senare blef han år 1840, då han deremot upphörde att vara ledamot af högsta domstolen. Förut — ifrån 1809 till 1840 — var han både konungens rådgifvare och äfven domare, hvarutaf följde en oformlig karakter för hela embetet. Ty såsom statsrådsledamot var han ansvarig inför konstitutions-utskottet och rikets ständer; såsom domare åter var han underkastad votering i opinionsnämnden, men för öfrigt oafsättlig, utom genom dom och ransakning. Opinionsnämnden kunde således tvinga konungen att afskeda en ledamot ur dess råd, men å andra sidan kunde konungen icke efter fritt val ålägsna justitie-ministern ur statsrådet, ehuru regeringsformens grundsats var, att konungen ägde till- och afsätta sitt råd. Deremot var justitie-ministern då icke föredragande för justitie-ärender. Genom 1840 års nya organisation af statsrådet upphörde detta förhållande, och justitie-ministern blef departementschef, liksom de öfrige. Dessutom fick han då sig ålagd en del af hofkanslersbefattningen, nemligen uppsigten öfver och beifrandet af tryckfrihetens missbruk. Denna åtgärd delar han, likasom förr hofkanslern, med justitie-kanslern, på det sätt, att då justitie-statsministern beslutat anställa en tryckfrihetsrättegång, utföres den af justitie-kanslern. Statsministerns embeten kunna, likasom alla andra, beklådas af frälse eller ofrälse män, men hittills har konungen icke utnämnt någon ofrälse man till dessa embeten. Statsreglering kallas det beslut, hvarigenom rikets ständer bestämma anslagen för rikets behof och anvisa medel för deras betäckande. Det är således genom statsregleringen som ständerna utöfva Svenska folkets urgamla rätt att sig sjelf beskatta. Vid statsregleringen fästes ett gemensamt afseende på inkomster och utgifter. De senares nödvändighet för rikets behof prövas i sammanhang med de tillgångar staten kan äga. Den brist, som då uppkommer fylles genom bevilning. Rikets ständer äga således först att beräkna, huru stort belopp de ordinarie statsinkomsterna kunna utgöra och sedan, huru stor bevilning Svenska folket kan och bör underkasta sig. Dervid måste ett förenadt afseende fästas på utgifternas nödvändighet för det allmänna och tyngden för medborgarne af ökade skatter. Denna sistnämnda kan blifva ett skäl att neka anslag, den förra åter att öka eller bibehålla förut varande bevilning. Bevilningens fördelning eller sättet att anskaffa de extra tillgångar, som ej kunna umbäras, blifver åter en särskild omsorg, som står i sammanhang med statsregleringen derigenom, att den beror på storleken af de erforderliga summorna. Likaså sammanhänga med statsregleringen äfven ordnandet af förvaltningen af kronans egendom, såsom kungsgårdarne m. m. Hvad beräkningen af de ordinarie inkomsternas belopp beträffar, äfvensom åtagandet af bevilning och medlens fördelning på de särskilda statsbehoven, äro ständerna ensamt

beslutande; konungen kan endast framställa propositioner och ständerna äga magt att till och med fränsäga sig all bevilning, om de anse staten kunna bära sig den förutan. Men i afseende på de ordinarie inkomsterna äro de dock ej i allo enväldige, ty dessa kunna svårligen borttagas utan konungens bifall. Denna fråga, om ständerna äga samma enväld öfver dessa inkomster som öfver bevillningen, är omtvistad och besvaras olika efter olika sätt att tyda grundlagarne. Sammanhanget af dit hörande punkter i regeringsformen synes dock utvisa, att ständerna icke äga denna makt. Statsregleringen utarbetas i rikets ständers statsutskott och dess yttrande föredrages sedermera i de fyra stånden. Stadna tre stånd i samma beslut, så gäller detta såsom rikets ständers, ehvad det fjerde må besluta, men om två stånd stadna emot två, afgöres frågan genom tyst votering, utan vidare öfverläggning i förstärkt statsutskott. Utskottet grundar sina tillstyrkanden och riksstånden sina beslut på pröfning af hvarje särskild inkomst-titel och hvarje särskildt uppgifvet statsbehof. Anslagen ordnas efter vissa hufvudtitlar och ingå sålunda i riksstaten. Till ledning för statsutskottet öfverlemnar konungen vid riksdagens början en allmän proposition om statsverkets tillstånd och behof, äfvensom enskilde riksdagsmän kunna väcka motioner i dithörande frågor. Den upprättade statsregleringen öfverlemnas sedan till konungen, som derefter anordnar de särskilda utgiftsposterna. De ordinarie inkomsterna handhållas af statskontoret, som är ett verk under konungens uppsigt; men bevillningen ingår till riksgäldskontoret, som är ett rikets ständers verk. Dess fördelning behandlas vid riksdagarna icke i stats- utan i bevillnings-utskottet.

Staterrevision. Rikens ständer skola, i den ordning stånden hvart för sig lämpligast finna, vid hvarje riksdag förordna om revisorer, att emellan riksdagarna, enligt af ständerna utfärdad instruktion, öfverse och granska statsverkets, bankens och riksgäldskontorets tillstånd, styrelse och förvaltning, eller förändringar besluta. Dessa revisorer, sex af hvarje riksstånd, böra emellan riksdagarna sammanträda så ofta, att hvarje revision må kunna omfatta tvenne års afslutade räkenskaper, och skall derföre alltid revisionsförrättningen taga sin början den 15 September; skolandes så väl rikens ständer, som afgående revisorer, utsätta tiden för nästpåföljande revision, till hvilken revisorerne böra af konungen kallas. Ingen revision må öfverskrida en tid af tre månader.

Statsrådet inrättades genom regeringsformen år 1809. Det gamla rådet eller rikets råd upphäfdes af konung Gustaf III, efter förenings- och säkerhetsaktens antagande år 1789, och under de tjugu år, som förflöto ifrån denna tid till regementsförändringen 1809, fanns ingen af konstitutionen föreskrifven rådkammare. Statsrådets bestämelse är att utgöra en konselj, hvars råd konungen måste inhämta, men utan skyldighet att följa dem. Statsrådets pligt är att yttra sig öfver hvarje förekommande ärende; dess tystnad an-

ses såsom ett tillstyrkande af det beslut konungen fattat. Deremot fattar konungen i alla händelser beslutet allena. Strider konungens beslut emot statsrådets mening, äger statsrådet och hvarje dess ledamot att anföra sin afvikande mening till protokollet. Statsrådet är nemligen ansvarigt för sina råd och kan på två särskilda sätt blifva underkastadt ansvarspåföljd. Konstitutions-utskottet kan nemligen ställa statsrådet inför riks rätt, om detsamma styrkt konungen till något beslut, som strider emot gällande lagar; detta är det ena sättet. Det andra inträffar, då konstitutions-utskottet, utan att anklaga statsrådet för något lagbrott, likväl anmärker att detsamma styrkt konungen till beslut emot rikets samskyldiga nytta, i hvilket fall det beror på ständerna att ingå till konungen med begäran, att han måtte afskeda statsrådets ledamöter, så många som deltagit i det öfverklagade rådslaget. I förra fallet uppstår en rättegång inför laga domstol; i senare fallet uttryckes endast ständernas bristande förtroende. Riksrätten kan döma statsrådet så väl till andra straff som äfven till afsättning från tjensten; men den kan också frikänna statsrådet. Den senare åtgärden, eller anmälan om entledigande, kan endast äga rum efter konstitutions-utskottets hörande och sedan detta utskott gjort anmärkning; men beslutet derom beror på ständerna sjelfva. Åtal inför riks rätt deremot beror på konstitutions-utskottet, icke på ständerna, att anställa. Dessutom är statsrådet så till vida ansvarigt äfven inför konungen, att han kan efter behag afskeda dess ledamöter, likasom han äger att utnämna dem efter eget val bland infödde Svenske män. Statsrådet är deruti olik det gamla rådet, att det kan bestå af både frälse och ofrälse män, då deremot endast adelsmän kunde vara rådserrar. För öfrigt kan man svårligen jemföra statsrådet med det forna rådet, emedan detta var sig så olik under olika perioder, att det som liknar rådet under en period, liknar det icke under en annan. Statsrådet är en stadigvarande regeringskonselj, likasom rådet var ända ifrån 1602, men det har icke den sjelfständiga myndighet, som rådet under en stor del af 1600-talet erhöi genom omständigheterna mera än genom konstitutionens föreskrift. Icke heller är statsrådet såsom Carl XI:s s. k. kungliga råd, blott en samling af konungens tjenare, dem konungen rådfrågar, så ofta han vill. Lika litet är statsrådet ett kollegium af ständernas fullmäktige, som endast redogöra inför dem, men kunna öfverrösta konungen och tvinga honom till hvad beslut som behagar rådet. Sådant var rådet under frihetstiden. Rådet efter 1772 var åter en konselj, den konungen ej i alla mål behöfde höra, och hvars råd, när han hörde dem, han i de flesta fall kunde undgå att följa; men i några vissa fall var konung Gustaf III förbunden att ej afvika ifrån rådets mening, så vida den var enhällig. Här af synes att statsrådet är en helt annan inrättning än det forna rådet, eburu ämnadt att fylla samma behof i samhället, nemligen att vara konungens rådgifvare. Statsrådet är också vida mindre

talrikt än det gamla rådet. Det bestod efter 1809 års regeringsform af två statsministrar, sex statsråd, en hofkansler och fyra stats-sekreterare, som dock endast hade säte och stämma, när de föredrogo, hvar och en för sin expedition. Justitie-ärenden föredrogo revisions-sekreterarne, och justitiekansleren samt två justitieråder voro då tillkallade. Allt detta blef helt annorlunda genom en grundlagsförändring 1840. Statsrådet består sedan dess af två statsministrar och åtta statsråder. Af dessa äro fem chefer hvar, och en för ett visst departement, och såsom sådane föredragande. Skillnaden består deruti att de föredragande äro ledamöter af statsrådet vid alla tillfällen, och icke blott när de sjelfve föredraga. De tre statsråden, som icke äro departementschefer, hafva deremot samma befattning som de förra statsråden före 1840, nemligen att yttra sig öfver de ärenden, som departementschefen föredrager. Vidare blef år 1840 justitie-ministern föredragande för justitie-ärenden och upphörde deremot att vara ledamot i högsta domstolen, hvilket han förut varit jemte sin befattning i statsrådet. Stats-sekreterare- och hofkanslers-embetet upphäufdes; i stället för det förra kommo departementscheferne, och det senares göromål öfverflyttades till en del på justitie-ministern och en del på de statsrådets ledamöter, som konungen särskildt utser. Skyldigheten att öfvervara behandlingen af diplomatiska mål inför konungen och att vara konungens organ hos ständerna, hvilka båda förrättningar tillhörde hofkanslern, kan konungen nu uppdraga åt hvilken ledamot af statsrådet han helst vill. Uppsigten öfver tryckfriheten — också ett hofkanslerens åliggande — tillhör nu justitie-ministern. Justitiekansleren har nu mera icke säte i statsrådet, men de två justitieråden tillkallas ännu vid föredragningen af justitie-ärenden. — De enda riks-ärenden, som icke tillhöra statsrådet, äro ministeriella eller diplomatiska mål, som föredragas af utrikes statsministern inför konungen enskildt, i närvaro dock af en statsrådets ledamot, samt kommandomål, som äfven föredragas inför konungen allena, men af samma personer, som äro chefer för landt- och sjöförsvarsdepartementerna. Äfven detta var olika före 1840; föredragningen skedde väl, likasom nu, enskildt inför konungen, men af särskilda personer, de s. k. general-adjutanterne för arméen och flottan. — I vissa fall regerar statsrådet med kunglig makt, nemligen då konungen är sjuk, vistas utrikes eller thronen är ledig, eller konungen omyndig samt förmyndar-regering ännu icke utsedd. Dock får statsrådet äfven i dessa fall endast regera högst ett år, ty om konungens sjukdom eller frånvaro räcker längre tid, sammanträda ständerna och förordna om riksstyrelsen. I fall åter att konungen aflägsnar sig från bufvudstaden, men utan att lemna Sveriges och Norriges land, utförfvar han regeringen sjelf, der han vistas, och medförer för detta ändamål minst tre statsrådsledamöter. Af de öfriga förordnas fyra att utgöra en regering för de löpande ärendernas handläggning, men konungen förbehåller så mycket han

vill till sin personliga behandling. Såsom regerande är statsrådet likväl underkastadt den inskränkning att ej utnämna, blott tills vidare förordna, embetsmän, ej upphöja till adliga värdigheter och ej utdela riddare-ordnar. Hvarje sådan regering med kunglig makt är gemensam för Sverige och Norrige, hvarföre äfven Norska och Svenska statsråden då sammanträda i Stockholm.

Stats-sekreterare-embetet är temligen gammalt, ehuru det icke alltid varit af samma vikt och betydelse. Det uppkom ifrån den tid, då rikets råd börjat utgöra en stadigvarande riksskonselj, för hvars öfverläggningar behöfdes protokoll. Stats-sekreterarne voro den tiden en art af protokolls-sekreterare. Under det Carolinska enväldet var hela rådets betydelse förminskad och äfvenså stats-sekreterarnes, såsom dess protokollister. Det är ifrån frihetstiden, som stats-sekreterare-embetets större politiska vikt härleder sig. Den blef en följd af riksärendernas fördelning i afdelningar af kansliet eller de s. k. statsexpeditionerna. Förut hade statsförvaltningen varit delad emellan kollegierna, hvilkas chefer voro de fem höga riksembetsmännen. Konung Carl XI upphäufde riksembetena, men lät kollegierna bestå. Efter konung Carl XII:s död upphörde presidenterne i kollegierna att vara ledamöter af rådet tillika, och kollegierna skildes alldeles ifrån rådsförsamlingen. Deremot behandlades nu regeringsärenderna i kansliet och delades der, efter sin beskaffenhet, i olika expeditioner. En stats-sekreterare stod i spetsen för hvarje expedition och var föredragande i rådet för dithörande ärenden. Derigenom blefvo stats-sekreterarne ej mera endast protokollister, utaningo äfven inlytande på sjelfva saken. Ministrar voro de dock ej, ty de hade ej säte och stämma i rådet. Under konung Gustaf III:s tid torde detta embete hafva stigit i inflytande i samma mån som rådet blef af mindre vikt; men det var förnämligast genom 1809 års regeringsform, som stats-sekreterarne erhöilo en större politisk vikt. Det stadgades då, att ärenderna skulle ej blott föredragas af dem, utan stats-sekreterarne äfven vara konungens ansvarige rådgifvare, hvar och en för de till hans expedition hörande mål. Deremot var den ene stats-sekreteraren icke närvarande, när någon af de öfrige föredrog. Deras vikt erkändes aldremest genom den skyldighet, som ålades dem, att vägra kontrasignation, i händelse konungens beslut stridde emot regeringsformen. Härigenom kunde de hindra utfärdandet af konungens påbud. De voro således, hvar och en för sin gren af styrelsen, alldeles like med statsrådets öfrige ledamöter och underkastade samma eller till och med större ansvar än de. Expeditionerna voro, efter 1809, fyra: krigs-, handels- och finans-, ecklesiastik- och kammar-expeditionen. Justitie-ärenderna föredrogo icke af stats-sekreterare, utan bereddes i nedra justitie-revisionen; utrikes ärenderna föredrogo då, likasom nu, af statsministern för utrikes ärenderna. I och för ärendernas beredning hade stats-sekreterarne biträde af rikets allmänna ärenders beredning, som utgjorde ett

kollegium af åtta embetsmän under stats-sekreterarnes ordförandeskap. Denna beredning ägde att yttra sig öfver regeringsärenderna, isynnerhet bevärsmålen, innan de föredrogs i statsrådet. Stats-sekreterare-embetet, så väl som beredningen, uppbäddes 1840, och i dess ställe inrättades departementschefs-embetet. Antalet af departementschefer blef sju i stället för de fyra stats-sekreterarne, och medför beständigt säte i statsrådet, samt något större makt än stats-sekreterarne haft, att erinra om verkställandet af konungens beslut.

Statskuld. Väl ordnade finanser äro lika oombärliga för staters som för individers lycka och trefnad. Att nödgas, såsom England, Frankrike, Österrike med flera andra länder, årligen afsätta många millioner till att betala räntor på ett förut redan använt kapital, innan något för de löpande statsutgifterna får anordnas, är icke någon afundsvärd belägenhet. Detta oakadt fortgå de flesta Europeiska stater på statsskuldshanan, nästan i en jemn progression med det stigande missnöjet öfver de redan förut nog dryga skatterna. Förgäfvos hafva de utmärktaste statsekonomer höjt sina varnande stämmor mot all statsskuld, och påstått, att den borde anses blott såsom en nödhjelp, hvilken man i behofvets stund väl må tillgripa, men sedan, så fort sig göra låter, genast åter döda. De betrakta henne alldeles icke såsom något önskvärdt eller godt att eftersträfvat och söka visa, att man icke handlar hvarken rättvist eller billigt, då man sålunda skuldsätter efterkommande släkten. Också hafva Nordamerikanerne, som otvifvelaktigt äga mycken praktisk kännedom i dessa ämnen, skyndat att döda sin statsskuld, så snart unionens inkomster gjort detta möjligt. Under det att vår närmaste granne Danmark sträfvar med en statsskuld af öfver 140 millioner riksbanksdaler, hvarå årlig ränta och amortissemang utgör öfver 6 millioner, är Sverige i den lyckliga belägenhet att alldeles icke äga någon statsskuld. Vårt fädernesland är snart sagdt det enda land i Europa, som icke belungas af en sådan tryckande börda, och har således alltid det vida fältet öppet för sig, att inträda på denna bana, när tvingande omständigheter beklagligen så skulle fordra, i händelse af trängande behof eller för stora och viktiga nationalangelägenhetens utförande.

Stats-utskott kallas det af ständernas utskott, som handlägger ärender rörande statsregleringen och riksgäldsverket. Detta senare verk har nemligen så många beröringspunkter med statsverket, att dess ärender ansetts böra handläggas af samma utskott som det förras. Stats-utskottet brukar derföre dela sig på tre afdelningar, utgifts-, inkomst- och riksgälds-afdelningen. Stats-utskottet består af trettiosex personer, nemligen nio af hvarje stånd. Det är både ett granskande utskott och tillika en beredande kommitté för stats- och riksgäldsverkens reglering. Båda dessa verks förvaltning sedan nästföregående riksdag granskas af stats-utskottet, som derföre också får emottaga de berättelser, som rikets ständers revisorer af-

gifvit. Så väl med ledning af dessa berättelser som egen granskning, kan stats-utskottet göra anmärkning hos rikets ständer rörande den föregående förvaltningen, och föreslå åtgärder i anledning deraf. Dock, om fel blifvit begångna, får stats-utskottet aldrig uppbäva sig till domstol, ej heller besluta åtal emot någon tjensteman. Sådant kan endast ske af justitie-ombudsmannen eller af konungen. Ständerna kunna, efter stats-utskottets förslag, blott ingå till konungen med underdånig begäran derom; och äfven detta kunna endast ständerna göra, men ej stats-utskottet allena. Det högsta stats-utskottet kan företaga sig, är att göra anmärkning hos konstitutions-utskottet emot konungens rådgifvare, hvilken anmärkning då prövas i vanlig ordning af konstitutions-utskottet. Men väl kan stats-utskottet föreslå nya förvaltningsregler, för att förekomma framtida öfverträdelse. En annan kontroll består åter i ständernas makt att neka bevilning, hvilket kan ske med eller emot stats-utskottets mening, men ej utan dess hörande. Ty stats-utskottet yttrar sig öfver hela statsverkets reglering, således äfven öfver alla ifrågasvarande anslag; likaså öfver beräkningen af statsinkomsternas belopp och ordnandet af de ordinarie inkomsterna. Bevilningen böder till stats-utskottets sfer, blott så vida frågan är om de utgifter, som skola bestridas genom bevilningen; men sjelfva medlens anskaffande, bevilningens fördelning, böder till bevilnings-utskottet. I afseende på riksgäldsverket hafva ständerna större makt, ty detta verk står under deras styrelse, oberoende af konungen, hvarföre också, om fel blifvit begångna, ständerna kunna genom justitie-ombudsmannen ställa sina fullmäktige i riksgäldskontoret under åtal. En afgörande makt, så i stats- som riksgäldsfrågor, erhåller stats-utskottet blott såsom förstärkt. När det nemligen inträffat att två stånd stannat emot två i besluten om sådana frågor, och ingen pluralitet, riksstånden emellan, är gifven, hänskjutes saken till förstärkt stats-utskott. Detta består af 120 ledamöter, nemligen det ordinarie stats-utskottet och så många särskildt valde, som fordras för att bringa antalet till 30 af hvarje stånd. Detta förstärkta utskott får dock ej ingå i vidare granskning eller öfverläggning, utan blott votera med slutna sedlar, men dess voterings resultat utgör rikets ständers beslut.

Statsverk kallas kronans ställning i afseende på inkomster och utgifter. Statsverket ordnas vid hvarje riksdag af ständerna, sedan konungen vid riksdagens början öfverlemnar sin proposition om statsverkets tillstånd och behof. Statsverkets inkomster äro dels ordinarie, dels bevilningar eller extra ordinarie. Till de förra böra först och främst jordeboksräntan eller — såsom den ock kallas — ordinarie räntan, vidare bemantals- eller extra ordinarie räntan, kronotien, mantalspenningar, hammarskatt af bergverken m. m., äfvensom arrendet af kronogods. Till senare slaget hör bränvinsskatten, stämplade pappersafgiften, tullinkomsterna, postmedlen, samt allmänna bevilningen. De extra ordinarie inkomsterna bestämmas

af ständerna allena, i kraft af deras urgamla rätt att beskatta Svenska folket, och kunna äfven af ständerna borttagas. De ordinarie inkomsterna äro stående från riksdag till riksdag och kunna blott upphävas af konung och ständer gemensamt. Så har åtminstone förhållandet varit, ehuru väl konungens rätt att dela beslutande makten med ständerna i detta fall understundom blifvit bestridd. Statsinkomsterna disponeras af konungen, dock endast efter stater, dem ständerna upprättat. Ständerna icke blott bestämma inkomsterna och deras anskaffande genom beskattning, utan äfven deras fördelning till bestridande af statsutgifterna. (Se för öfrigt *Stat*, *Statsreglering*.)

Stande, Christian von, föddes i Stralsund d. 26 Febr. 1662. Blef, efter fullbordade studier och gjorda utrikes resor, år 1689 presidents-sekreterare i kansliet, ifrån hvilken befattning han 1703 tog afsked. Adlades 1705 och kallades 1714 till kansliråd samt åter 1719 genom en förnyad fullmakt; men undanbad sig denna heder, för att i ro och under lärda sysselsättningar få tillbringa sina dagar på sin egendom Rosersberg, der han äfven afled d. 2 Jan. 1723. Han är mest utmärkt såsom en af de lyckligaste Latinske poeter i senare tider, hvarom äfven hans så kallade *Otium Rosenbergensse*, en ännu till större delen otryckt skrift, bär vittne. Hans lik fördes till Stralsund, der öfver hans stoft i S:t Nicolai kyrka finnes ett sinnrikt epitafium, af honom själf författadt.

Standen, Claudius von, son af kaptenen Johan Staut och fru Gertrud Gezelia, biskopen Johannes Gezelii den äldres dotter, föddes 1684. Blef efter flera sjöresor, så väl inrikes som utrikes, år 1702, underofficer vid amiralitetet. Befordrades redan 1711 till öfverstlöjtnant vid amiralitetet och blef 1717 skeppskapten. År 1733 utnämndes han till amiralitets-kapten, och blef samma år adlad. Befordrades vidare 1743 till kommandör vid amiralitetet och blef 1748 R. af S. O. Slutligen blef han schoutbynacht, eller vice amiral, 1749, och dog såsom sådan i Carlskrona d. 23 Maj 1753.

Stearinljus. Den första stearinljusfabrik i faderne-landet anlades år 1839 af L. J. Hjerta och Joh. Michelsson vid Liljeholmen nära Stockholm; men sedermera hafva flera dylika fabriker blifvit anlagde i Sverige.

Stedingk, Curt Bogislaus Ludvig Kristoffer von, en son af majoren Kristoffer Adam von Stedingk och fru Christina Charlotta Schwerin, föddes i Pommern d. 26 Okt. 1746 samt härstammade från en gammal adlig ätt, som omkring slutet af 1200-talet inflyttat ifrån Westphalen till Pommern. Då Sverige uppträdde emot Preussen uti det stora Tyska sjuåriga kriget, ingick den ännu knappt trettonårige Stedingk såsom fänrik vid kronprinsens, sedermera konungens, eget värfvade regemente, och efter krigets slut begaf han sig till Stockholm, för att i sin faders namn begära någon ersättning för den skada familjens gods i Pommern lidit under kriget, men hvilket icke lyckades. Nu infördes han vid hofvet och

deltog i den med honom jemnårige kronprinsens och hans bröders lekar. Under läseterminerna 1763 och 1764 vistades han för öfrigt i Upsala, fortsättande sina studier. År 1766 erhöill han tillstånd att ingå i Fransk krigstjänst, då han blef underlöjtnant vid regementet Royal Suedois, hvar-efter han 1770 befordrades till kapten, och 1773 till kapten-major, sedan han året förut hemma utnämnts till kapten vid konungens eget värfvade regemente. Under tiden hade en egen händelse timat, som troligen gjort ej så litet angenämt intryck på konungen. I början af Augusti månad läste Stedingk uti en tidning, som då för tiden utgafs i Trier af den bekante Trenk, att konungen i Sverige hade medelst en revolution störtat rådets och ständernas makt, samt antagit enväldet. När officerarne vid det då i Strassburg förlagda regementet Royal Suedois läste berättelsen i tidningen om denna händelse, som likväl ännu icke timat, samlades de hos Stedingk, hvilken på deras begäran uppsatte en lyckönskningsskrift, hvilken genast afsändes till Sverige, och kom konungen tillhanda just på sjelfva revolutionsdagen, så att den första offentliga lyckönskan Gustaf III efter fullbordadt värf fick emottaga, kom från de Svenske officerarne i Strassburg. År 1776 utnämndes Stedingk till öfverstlöjtnant och 1778 till öfverste à la suite i Frankrike, medan han i Sverige 1777 utnämndes till kammarherre hos konungen och korporal vid kongl. lifdrabant-korpsen, samt 1783 till chef för Karelske dragonerna. Sålunda gick hans befordran ungefär parallelt i tvenne särskilda riken, så att han i det ena var öfverste för ett infanteri-regemente, i det andra på samma gång för ett kavalleri-regemente, också delade han den tiden sitt vistande emellan Stockholm och Paris. I Frankrike bodde han hos greve von Fersen, som införde honom i drottning Marie Antoinettes lilla förtroliga krets, och derifrån meddelade han, under flitig brevexling med Gustaf III, denne tidt och ofta nyheter från Franska hofvet. Då Frankrike uppträdde, för att bistå de Nordamerikanska kolonierna i deras frihetskamp emot England, fick Stedingk befälet öfver en infanteri-brigad och steg med den om bord 1779, för att öfverfara till Amerika, under greve d'Estaings öfverbefäl. Först tvang man Engelsmännen att upphäfva belägringen af Newyork; derefter seglade man till Westindien, intog ön S:t Vincent samt landsteg på ön Granada. Han förde befälet öfver den mellersta af de tre kolonnerna, hvaruti den 1,300 man starka landstigningsbåren var fördelad. Anfallet riktades mot en på en hög och brant klippa belägen fästning, hvilken, omgifven af tredubbla förskansningar och öfverst späckad med ett batteri af fem 36-pundiga kanoner, beherrskade staden och hela reddan. Fransmännen uppklätrade, emellanåt tagande händerna till hjälp, på branta stigar, som slingrade sig mellan klyftorna; kulor, bomber och granater regnade öfver de förvägne, dels nedifrån skansarna vid hamnen, dels från öfre fästningen; hela berget tycktes stå i låga. Fransmännen fortsatte sin väg, utan att

aflossa ett enda skott; palissaderna uppräcktes, och förskansningarna borttogas, den ena efter den andra. Stedingk gick i spetsen för avantgardet, men när han framkom till det murade batteriet, befanns detta vara alltför högt, för att utan bistånd kunna öfverklättras. Han bad derför en närstående soldat hjälpa sig, och erbjöd sig att för denna tjänst lemna honom sin börs. Soldaten sade då sig vilja själf klifva upp och sedan upphjälpa honom, men blef i detsamma nedskjuten, och hans kropp fick nu tjena denne till trappsteg. En kort stund derefter var hela berget eröfradt och allmän plundring anställdes, hvarvid ett ofantligt byte togs. Under den massaker, som härvid ägde rum, lyckades Stedingk att rädda lifvet på tvenne Engelske officerare, som voro nära att nedstickas. Vid den mot slutet af samma år försökta men misslyckade stormningen af fästningen Savannah i Georgien, lyckades han att i spetsen för sitt folk plantera Amerikanska fanan på den sista skonsvallen, men blef genast tillbakaträngd och äfven, fastän lindrigt, sårad. Ej långt derefter återseglade man till Frankrike, der Stedingk fortfor att åtnjuta kongl. familjens nåd, och fick deltaga i drottningens "petits soupers", hvilken ära dittills ej under denna regering vederfarits någon frémaling. Han fick nu l'Ordre de mérite, en lifstids-pension af 6,000 livres samt öfverstefullmakt. Samtidigt befordrades han i Sverige till generaladjutant af flygeln och blef R. af S. O. Nordamerikas förenta stater tilldelade honom Cincinatiorden, men Gustaf III vägrade honom tillstånd att bära denna af ett upproriskt folk stiftade orden. Sedermera delade han några år sin tid mellan sitt regemente och hofvels nöjen, men då hans inkomster ej ville räcka till för detta höga lif och Gustaf III ej fanns benägen att lemna något extra understöd, följde han konungens råd att resa öfver till Sverige. Sedan återvände han ännu en gång till Frankrike, hvilket land han änyo 1787 lemnade. Under Gustaf III:s derpå följande Ryska krig blef det icke Stedingks lott, att få vara närvarande vid hufvudarméen och deltaga i dess rörelser, men utnämnd till öfverbefälhafvare öfver försvaret af Savolax, kom han på en plats, der hans krigserfarenhet måhända kunde göra än större gagn, och der han fick tillfälle att skörda verkliga lagrar. Han förblef på denna post ända till fredsunderhandlingarnas början, och stod hela tiden med konungen i en oafbruten förtrolig brefvexling. I träffningen vid Porosalmi 1789 uppehöll öfverste Stedingk med en trupp af endast 500 man infanteri och 75 dragoner samt till en början med blott en kanon, under tio timmars tid, den af 5,000 man bestående och med kanoner väl försedda Ryska hären, till dess den af Svenskarne väntade förstärkningen ändtligen ankom, då, efter några timmars ytterligare strid, fienden, med förlust af 900 man jemte en mängd ammunition och gevär, flyende lemnade platsen och begaf sig till Christina. Vid nederrättelsen härom, utnämndes konungen Stedingk till Kom. med St. K. af S. O., den första af landtarméen, som fältt denna grad,

samt skickade honom ett pensionsbref på 1,000 plåtar. Då derefter norra Finska arméen, botad af en ny öfverlägsen fiendtlig styrka, nödgades draga sig tillbaka, angrep Stedingk likväl Rysarne vid Parkumäki den 21 Juli med den framgång, att de måste gripa till flykten med förlust af 850 man jemte arkiv, läger, baggage och kanoner. Segraren belönades med general-majors fullmakt och ett artigt handbref från konungen. Sedan utförde Stedingk lyckligt ännu några mindre träffningar, såsom 1789 vid Laita Silda, der fienden lemnade 300 man på platsen, samt 1790 vid Pertimäki, der Ryssarne med förlust blefvo tillbakaslagne, i anledning hvaraf Stedingk hugnades med en hedersvärja. Efter den stora segern vid Svensksund, då fredsunderhandlingarna skulle taga sin början, erbjöd konungen honom att blifva ambassadör i Petersburg, och hvilken befattning han, eburn efter någon tvekan, äfven emottog. Småningom steg han vid Ryska hofvet i hög gunst hos kejsarinnan Catharina och blef slutligen den, bland alla i Petersburg varande fremmande diplomater, som ägde största inflytandet. Äfven hos Catharinas efterträdare, kejsar Paul, fortfor han att stå uti en synnerlig ynnest. Redan 1794 hade han blifvit Seraf.-riddare och 1796 utnämndes han till en af rikets herrar, utan att ännu vara på Svenska riddarhuset intagen, hvilket dock sedan skedde samma år. Efter uppstigandet på thronen, fortfor kejsar Alexander att, såsom förut, mera betrakta Stedingk såsom en af kejsarliga familjens vänner än såsom ett sändebud från ett fremmande rike, och år 1801 utnämnde han honom till riddare af Rysslands trenne förnämsta ordnar, St: Andrew-orden, St: Alexander Newsky-orden och St: Annæ-ordens första klass; redan förut hade han blifvit Svensk friherre. Under krigsrustningarna 1805 mot Frankrike, var han ofta med i öfverläggningarna emellan de Ryske ministrarne och generalerne. Då brytningen emellan Ryssland och Sverige tillstundade, varnade Stedingk sin konung, redan ett halft år före anfallets början, eburn förgäfvess, och då kriget slutligen utbröt lemnade han Ryssland. Redan 1807 utnämnd till general af infanteriet, användes han dock denna gång icke vid arméen, hvaremot det blef hans lott att deltaga i undertecknandet af den dyrköpta freden i Fredrikshamn 1809, hvarefter han, såsom sin nye konungs representant, återgick till det hof, som han för föga mera än ett år sedan lemnat. Samma år upphöjdes han i grefligt stånd. Hemkallad 1811, utnämndes han till fältmarskalk och 1813 erhöi han högsta befälet, näst efter kronprinsen, öfver den till Tyskland öfvergående Svenska hären, samt deltog, utnämnd till befälhafvare en chef, i slagen vid Gross-Beeren, Dennewitz och Leipzig. Efter krigets slut åtföljde han kronprinsen till Paris, der han undertecknade den allmänna freden den 30 Maj 1814, hvarefter konungen i Preussen sände honom Svarta och Röda Örnens-orden. Den följande tiden, emellan 1818 och 1826, tillbringade han utan annan befattning än som kansler för krigs-akademien å

Carlberg, och sistnämnda år, ehuru nära 80 år gammal, åtog han sig uppdraget, att, såsom utomordentligt sändebud, afgå till Ryssland, för att beklaga sorgen öfver kejsar Alexanders död, och bevista den nye kejsarens kröning. Återkommen från denna bedrande beskickning framlefde den grånade hjelten sina tio sista år i ro, ömsom på sin egendom Elghammar i Södermanland, ömsom i hufvudstaden, alltid bedrad af sin konungs vänskap, omgifven af allmän aktning och huslig lycka, samt fröjdande sig öfver fäderneslandets återställda välstånd, sedan han under en 90-årig lefnad sett det samma undergå så många både glada och sorgliga skiften. Han afled i Stockholm d. 7 Jan. 1837 och så väl hela Svenska arméen, som konungen sjelf, i egenskap af arméens högste befälhafvare, betygade sin saknad öfver förlusten af denne arméens Nestor, vår krigsäras patriark, genom anläggandet af åtta dagars allmän sorg.

Steffans stol, Sst., i Husby socken i Dalarna, är ett af naturen i berget bildadt säte, som fått sitt namn af den belige Steffan, hvilken fordom varit abbot i klostret härstädes. (Se vidare: *Husby socken*.)

Steffens, Hans, född Tysk, fick 1640 generalhergsamts-fullmakt, först öfver Hedemora och Gestriklands bergslager, men sedan 1644 tillika öfver Upland, och sist assessors titel. Förestod syslan i 13 år och dog 1653. S. anses vara den förste som i Sverige inrättade blåsbälgar af träd. Berättelsen derom är sådan: Under Tyska kriget hade S. begifvit sig till Sverige; under sin sjuklighet, efter skeppets strandning i skären vid Norrköping, skall han gjort en liten trädпуст, hvarom Gustaf Adolf snart fick kunskap och kallade honom till Stockholm, då han anmodades att utöfva sin konst i stort, som han också gjorde i Fahlon, och derföre fick 40 skeppd koppar. Blef derefter öfver-bälgmästare och älderman för smederna i riket, bergsfogde, bergmästare &c. Denna revolution i bälsbälgar tyckte tjuvarne ej om, emedan de ofta bortstulit lädret från de stora läderbälgarne, vid hvilka man i forna tider brukade ställa hundar, som derföre kallades bälgbunder.

Stegeborgs eller Ståkeborgs slott, i Skellviks socken i Östergötland, på en holme i en vik af Östersjön, 6 mil från Linköping, har mycken historisk märkvärdighet. Tiden för dess första anläggning är obekant, men det omnämnes redan i början af 1300-talet. Konung Birger Magnusson hade här sin hofhållning och dess son, Magnus, försvarade det efter faderns brott och olycka med mycken tapperhet emot Matts Kettilmundsson, tills han lät förmå sig att dagtinga mot villkor, som på ett skamligt sätt brötos. Fästet blef nu i grund förstördt af segren. Det är ovisst, huru länge det sedan låg i ödesmål; men Magnus Smek skänkte det år 1332 åt biskopen i Linköping, Carl Bonde, som år 1338 på afvelsgården byggde det första stenhuset. Det kom sedan tillbaka under kronan och 1431 var en Italienare, vid namn Johan Franco, kommandant derstädes. Engelbrecht intog det 1434, då fogden Wale från Borganäs

i Dalarna flyktat dit, och anförtrodde det åt biskop Knut Boson, och sedan åt riksmarsken Carl Knutsson. Denne förtrodde det åt sin sväger, Nils Stensson Natt och Dag, som afföll till Erik, så att en belägring mot slottet måste företagas, men hvilken drog långt ut på tiden och slutligen om bösten upphäfdes. Efter Carl Knutssons död, nödgades Sten Sture d. ä. intaga Stegeborg, som han lemnade åt Ivar Axelsson Tott, hvilken äfven förrådiskt afföll till Christian I. Under Gustaf Wasas uppresning belägrades Stegeborg af Arvid Westgöthe, som afslog ett försök af Norrby att undsätta borgen, hvilken genom dagtingan af befälhafvaren derstädes, Berndt von Melen, d. 18 Dec. 1521, uppgafs åt Gustaf. Dennes sväger, grefve Johan af Hoja, fick derefter slottet i förläning, och sedan Holger Carlsson Gera. Gustaf I skall ha uppbyggt det sista praktfulla slottet, hvartill materialier hämtades till en del från de förstörda klostren i Söderköping. Johan III föddes här. År 1543 belägrade de upproriske Smälänningarne Stegeborg, som då innehades af Svante Sture, hvilken med förakt afslog deras tillbud af thronen, liksom deras anfall. — Då hertigarne år 1568 uppreste sig mot Erik XIV, intogs slottet af hertig Carl. Ständerna anlogo det följande året åt drottning Catharina Jagellonica jemte Linköpings stad och kringliggande distrikt såsom lifgeding. Johan III förbättrade slottet betydligt och gaf det 1571 åt enkedrottning Catharina Stenbock, för att sålunda öka hennes underhåll. Här lät prinsessan Anna, Sigismunds syster, viga Sigrid Brabe med Johan Gyllenstjerna. — Sigismund landsteg d. 28 Aug. 1598 vid Stegeborg, och bär föreföll d. 8 Sept. en blodig drabning emellan hans och hertigens folk; men då konungen natten emellan d. 20 och 21 Sept. lemnat slottet, intogs det straxt derefter af hertig Carl. — Den afsatte erkebiskopen Angermanns hölls här år 1600 i fängsligt förvar. — Hertig Johan fick år 1608 Stegeborg med dess län till furstendöme i stället för Finland. Efter honom öfverlemnades det åt pfaltzgreffen Johan Casimir såsom hans gemål Catharinas brudskatt. Vid pfaltzgreffvens död ärfdes det af hans son, hertig Adolf Johan, som var född här. Det berättas att i Februari månad år 1671 här i nejden ett berg störtat dels öfver vägen och dels i sjön, hvarvid några hertigens hästar dött i stallet och hans egen häst stupat under honom, då han red ut att bese bergraset. År 1689 d. 24 Febr. afled här hans gemål Elsa Elisabeth Brabe, och samma år d. 14 Okt. han sjelf. Så väl Johan Casimir, som dess son, bidrogo mycket till slottets förskönande och utvidgande. Efter hertig Adolf Johans död stod det utan vård och förföll alldeles; det indrogs till kronan vid reduktionen. Under konung Fredrik blef det af ständerna dömdt att nedbrytas och teglet derifrån affördes, dels till slottsbyggnaden i Stockholm, dels till ett kronomagasins uppbyggande i Norrköping, men gagnet avarade icke mot müdan och omkostnaden. Lemningar af det fordom så präktiga slottet finnas ännu på den lilla ön; byggnaden har varit dels af

gråsten, dels af tegel, och anses innefatta en omkrets af minst 400 alnar; murarna äro ännu på många ställen 9 å 10 alnar höga, och det på västra sidan befintlige tornet, med tre rader fönstergluggar, har en höjd af 25 å 30 alnar; på inre borggården, som är betäckt med sten och grus, synas ännu ingångar till kallrar och förstugor; nedanför östra sidan är en köksträdgård, som lär varit den fordna slottsträdgården. Sista slottets utseende är förestäldt i Dalbergs *Suecia*, samt i Thersners *Fordna och närvarande Sverige*.

Stegeborgs säteri, 3 mil öster om Söderköping, var fordom en kungsladugård under Stegeborgs slott, består nu af 2 mtl. frälse säteri med underliggande 6 $\frac{1}{4}$ mtl. frälse, har en utmärkt vacker belägenhet vid inloppet till Slätbaken, bland odlade fält omgifna af skog. På 1731 års riksdag tillät ständerna kommerserådet Höckerstedt att lösa skatterättigheten på Stegeborgs kungsgård, att dermed understödja sitt nya blyverk; men han sålde, tre år senare, samma rättighet till banken, för att uppbjelpa Norrköpings bruk. Banken sålde det åter till öfverste von Schwerin. Mangården träffades 1778 af en svår eldsvåda; men kammarherren greve v. Schwerin uppförde i stället 1806 ett prydligt stenhus, som är omgivet af trädgård och park. På ägora är ett tegelbruk. En trädbro är anlagd mellan fasta landet och slottsholmen. År 1725 upptogs på ägora en blygrufva, men hvars bearbetning sedan ansetts icke lönande.

Stegeholm, Stäkeholm eller Stäkalhus, i Lofta socken af Kalmar län, straxt utanför Westervik på en holme, är ett gammalt, och i medeltiden mycket omtaladt, fäste. Det var i godt stånd i Albrekts och Eriks af Pommern tid. Riddaren Bo Jonsson ville år 1385 taga det i pant såsom säkerhet för sin fordran hos Albrekt. Hans son, Bo Knutsson, utgaf derpå 1399 ett försäkringsbref till riddaren Bengt Nilsson, hvilket skedde i närvaro af drottning Margaretha och dess råd. Försäkran inneböll, att Knut Boson och Bengt Nilsson skulle hvardera under sin listid behålla hälften af förenämnde slott och län, till dess deras konung och drottning löst dem. Efter Knut Bosons död skulle hans arfvingar hafva två tredjedelar och Bengt Nilsson eller hans arfvingar en tredjedel; att då konungen och drottningen löste dessa förpantningar, äfven två tredjedelar skulle tillfalla Knut Boson och en tredjedel Bengt Nilsson i arf, och att Knut Boson lofvade, att ingen af hans svenner eller folk skulle djerfvas att borgfrid bryta å Stäkeholms slott emot Bengt Nilsson, hans vänner eller tjenare o. s. v. Engelbrekt intog slottet, men konungen återfick det snart och öfverlemnade det åt sin kammartjenare Olof Finne. Nu lät Engelbrekt 1436 intaga och förstöra det som ett röfvarnäste. Det blef dock snart åter iståndsatt, och riddaren Erik Carlsson, som innehade det 1469, ströfvade härifrån omkring i Östergötland och hitförde sina fångar och sitt byte. År 1517 blef slottet tillika med Westerviks stad uppbändt af den flyende Danska hären; stora ved-

högar lägo då utanför slottet; fienden tände eld derpå och omgaf slottet så att nästan ingen kom ut. Elden tog öfverhand, och hela slottet med mycket folk, som deruti var, blef uppbändt. Slottsfogden Johan Arendsson Ulf saknade i denna brand sin husfru, Agnes Knutsdotter Båt, af Norska Båtsläkten; hon herömmes i häfderna för "dygd och ära." År 1521 tillföll slottet konung Gustaf I, genom Hans Skrifvares belägring. Då konung Erik XIV, vid sin kröning i Upsala år 1561, gjorde Svante Sture, son af riksföreståndaren Sten Sture d. y., till greve, gaf han honom Westervik och Stegeholm till grefskap. Denna släkt skref sig derföre grefvar till Stäkeholm och Westervik. Christina skänkte det 1651 som grefskap åt fältmarskalken Hans Kristoffer Königsmark, hvars son här upphyggede ett nytt och präktigt slott i det gamlas ställe; men detta ödelades tillika med staden år 1677 af Danskarna. Nu återstår af hela slottet blott en obetydlig ruin, ofvanpå hvilken en liten trädhbyggnad är uppförd för skeppsvarfets behof.

Stegliten (*Fringilla Carduelis*) hörer till gängfoglarna och håller 5 $\frac{1}{2}$ tum i längd. Hans panna, kinder och strupe äro skönt karmosinröda, vingpennorna svarta eller gula med en hvit fläck i spetsen. Han är en munter och liflig fogel, som förekommer i hela Skandinavien, och synnerligen i södra Sveriges skogar. Om hösten och vintern infinner han sig på sådana ställen, der tistlar och karborrar växa, ty detta är hans förmärsta föda, hvarföre han äfven stundom kallas Tistelfink. Honan kläcker två gånger om året, hvarje gång 3 till 4 ungar. Han qvarstannar hela vintern öfver hos oss; men om mycket snö faller, drager han till mildare länder. Hans sång är hög och angenäm, men dock icke såsom hämplingens. Fångna i bur kunna de lära sig allehanda konstler, såsom att äta ur handen, ställa sig som de vore döda, uppbissa till sig sin föda i ett litet ämbar o. s. v. Man underhåller den då med bamp-, vallmo- eller sallatfrön, som de mycket tycka om. Den nytta de göra består deruti, att de i trädgårdar och på åkrar förtära en oerbörd mängd tistel-, karborr- och andra frön, och dermed förhindra dessa växter att allt för mycket frodas.

Stegluckor. Så finnas kyrkportarna stundom kallade i gamla skrifter, af den anledning att, såsom på somliga ställen ännu äger rum, på sjelfva porten var en mindre dörr, eller liten lucka, anbringsad, igenom hvilken kyrkofolket, då ej någon högtidligare procession skedde, skulle gå in och ut, således stigande öfver den nedre delen af sjelfva porten.

Stegman, Jakob, tjente sig genom tapperhet upp från det lägsta stånd till höga värdigheter. Började med att 1637 blifva simpel musketerare vid general-majoren Lohausens regemente, befordrades sedan, 1641, till drabant vid gardet, 1644 till förare och 1645 till fältväbel derstädes. Utnämndes 1647 till löjtnant vid gardet samt 1649 till regements-qvartermästare och 1655 till kapten. År 1656 blef han major vid fältmarskalken

greffe Gustaf Lejonhufvuds regemente, och 1657 öfverstelöjtnant vid general-guvernören Simon Helmfeldts regemente, hvars öfverste han 1658 blef. År 1661 förordnades han till kommandant på Käkenhusen, i hvilken befattning han 1664 adlades. Skref sig då herre till Wittsjö, Wiele och Honhendijk. Blef 1669 kommandant på Malmö slott och 1670 kommandant i Dorpt. Utnämndes 1672 till öfverste för Westerbottens regemente och förordnades 1675 till kommandant i Götheborg. Han omkom vådigen 1676 genom drunkning, då han var kommanderad på flottan. Hans adliga ätt är utgången.

Stegresare kallas sådane masmästare, som förstå att ifrån början till slut uppföra en masugnsbyggnad. Detta är den förklaring af ordet stegresare, som förekommer i 1766 års masmästare-ordning. Då icke alla masmästare kunde vara fallne för den delen af byggningskonsten, så anbefalldes antagandet af särskilde stegresare i hvarje bergmästaredöme.

Steikare kallades uti forna tider en högre embetsman vid konungarnes hof, hvars befattning motsvarade den sedan så kallade öfver-hofköksmästarens eller hofmarskalkens syssla. Han hade högsta uppsigten öfver konungens kök och husgeråd, samt skulle anordna alla gästabad. Benämningen är af ordet *Steika*, steka.

Steinbaltus, Pater Adam, bördig från Flandern, förordnades 1594 till papistisk predikant på Stockholms slott. Efter konung Sigismunds afresa till Polen, blef han af hertig Carl förbjuden att predika och omsider fördrifven ur riket. Han gick då åter till Jesuiterne i Polen, och skall hafva dött i ett kloster derstädes.

Steinberg, Jakob von, var konung Gustaf II Adolfs och drottning Christinas hofråd och adlades 1642 under sitt förra uamn. Blef sedan landtdrost i Bremen. Sonen,

Steinberg, Antonius von, stod i synnerlig ynnest hos drottning Christina, som 1653 uppböjde honom till friherre och 1654 till greffe, då han fick Enköpings stad till grefskap och skulde skriva sig greffe till Enköping. Han var då öfverste för ridderskapets och adelns rusttjänst i Sverige och Finland. Christina utnämnde honom äfven till riddare af den utaf henne stiftade Amandus-orden. Sedermera blef han öfver-kammarherre. Utnämndes 1663 till general-major af kavalleriet, och förordnades samma år till guvernör i Wismar. Blef 1667 general-löjtnant och 1675 general af kavalleriet. Han adled i December 1678 utan söner, och utgick således med honom sjelf den greffliga ätten.

Stek betyder på sjömannsspråket de olika sätten huru ett tågs ändar fastgöras. Det heter således *ankarstek*, *kortstek*, *pligtstek*, *timmerstek*, o. s. v.

Stekamets, fordom ett slags *svärd* eller *dolk*.

Stekta harar, *gudda svin* är en allmänt känd folklek, med nästan inga förändringar, använd i alla ländsorter, då en dansande går in i ringen, fattar en annan i armen och dansar om med honom under de andras sång.

Sten, Srensk arfprins, en son af konung Gustaf I och drottning Margaretha Lejonhufvad, föddes 1546, men dog redan 1549, och blef begravnen i Linköpings domkyrka.

Stenar, en förmögen Götthisk man af förnäm härkomst, som räknade släktkap med sjelfva Sverkerska konungahuset, var först Cistercienser munk, blef sedan, omkring år 1159, genom val efter den tidens sätt, med konungens samtycke och påfvens konfirmation, förordnad till biskop i Linköping, då till hans biskopsstift skulle böra Östergötthland och hela Småland. Han skildras såsom en anseelig, myndig och driftig man, men derjemte ostadig, äregirig och trätosam, hvarsföre och, när hans hopp att blifva erkebiskop slog felt, och han såg till denna värdigheten sig föredragas Stefanus, en född utländning och simpel munk från Allvastra kloster, han så högligen förtröt detta, att han, på femte året af sitt biskops-embete, antvadtade sin biskopsstaf i erkebiskop Eskils i Lund händer och sjelf gick i kloster. Påfven, som underrättades om biskop Stenars afsägelse, misstuckte i början mycket detta steg, men skref dock sedan till erkebiskop Stefanus i Upsala, att han väl måtte samtycka till Stenars åstundan och tillåta honom att vara munk, emedan han icke ville vara biskop. Icke långt derefter ångrade likväl Stenar sin gjorda afsägelse, samt utverkade genom sina många och mäktiga släktingar och vänner, att Wärendsboarna eller Smälänningarna, hvilka voro missnöjda med att lyda under den så fjerran ifrån dem boende Linköpingsbiskopen, begärde Stenar till sin enskilde biskop, hvartill äfven konung Carl VII Sverkersson samtyckte och förordnade honom 1166 till biskop i Wexiö. På sådant sätt fick Småland sin förste egne biskop, sedan det allt ifrån St Sigfrids död och inrättandet af Linköpings biskopsstift hört derunder. Stenars biskopsdöme, eller det nya Wexiö stift, blef dock till en början icke särdeles stort, ty han förmådde ej att från den myndige och stridsamme biskop Kol i Linköping tilltråta sig mera än Wärends fem härader. Missnöjd och orolig i all sin tid, ådrog han sig det ena klagomålet efter det andra, så att påfven måste förordna en undersökning öfver hans beteende af biskop Garpulf i Skara och några andra prelater. Efter konung Carl VII Sverkerssons död, nödgades han flykta till Danmark, der erkebiskopen Absalon Ilvide i Lund, för sin släktskaps skull med Sverkerska huset, tog honom i beskydd. På sitt stifts trägna böner kom han dock efter någon tid tillbaka igen till Wexiö, och styrde sedan stiftet till omkring år 1192, då han slutade sin oroliga lefnad.

Stenberga socken, annex till Näsholts moderförsamling i Jönköpings län, 5½ mil från Ekeshö, består af 38¼ hemman, uppskattade till 103,552 R:dr, med en folkmängd af 854 personer och en areal af 13,076 tunnland, hvaraf 2,150 äro sjöar och kärr. Inom denna socken ligga sjöarna *Salgen*, *Galle*, *Hagseryd* och *Sjöarp*. I Salgen upptages jernmalm, som föres till Klafrestråms jernbruk. Kyrkan är gammal och af trä, men har

ett stentorn, byggt 1762, sedan trädtrönet blifvit antändt af åskan. Altartaflan, föreställande Christi begrafning, är en skänk af general-majoren Klingström, den tid han bodde på majorsbostället Boo. I socknen ligga säterierna *Salshult* (se detta ord), och *Ekholmen* 1½ mtl., som ägts af familjen Stålhammar och *Skarvete* pappersbruk. Adr. Hvetlanda.

Stenblock, ofta af en ofantlig storlek, finnas på mångfaldiga ställen kringspredda lösa öfver jordytan inom hela vårt land. Huru dessa ditkommit kan icke med någon bestämdhet förklaras och de lärdes meningar derom hafva i alla tider varit ganska skiljaktiga. Att andra krafter, än dem vi nu varseblifva, fordom varit verkande på jorden och att dessa jordens urkrafter i många årtusenden ostörda utöfvat sitt mäktiga inflytande på jordens bildning, innan hon emottog sin nuvarande organiska värld, är utom allt tvifvel, men när och huru de våldsamma katastrofer inträffat, hvaraf Sverige i de på dess yta öfverallt kringströdda stenkastningar bär så många omisskänneliga spår, är svårare att förklara. Några antaga, att dessa stenkastningar, som äfven sträcka sig öfver en del af norra Tyskland, äro tillkomna genom öfversvämningsar och isgång, som kommit norr ifrån, och ryckt med sig dessa stenblock ur den Skandinaviska stamåsen, Kölen, som åtskiljer Sverige och Norrige. Andra lärde män antaga med lika sannolikhet, att en öfversvämnings eller störtflod kommit söder ifrån.

Stenbock. Denna gamla ätt härledes af några från Jon Blå, en myndig man, som lefde redan år 1129, hvars son, Jon Blå till Gröneborg år 1223 var en af konung Erik XI:s förmyndare, samt hvars sonson var det mäktiga riksrådet Ivar Jonson Blå till Gröneborg, hvilken ästadkom konung Waldemars val år 1250. Denna härledning är dock temligen osäker. Genom Gustaf Olofsson till Tofta, riddare och riksråd vid slutet af 1400-talet, och hvilken antages såsom den sista af den äldre Stenbocksätten, skall, förmedelst dess dotter Annas gifte med Arvid Knutsson till Torpa af Store-ätten, och deras son Olof, som upptog mödernevapnet Stenbocken, den yngre Stenbocksätten vidare hafva blifvit fortplantad.

Stenbock, Gustaf Olofsson, till Torpa, riksråd och riksmarsk, upphar med heder det gamla namnet och förökade dess anseende. Man finner honom tidigt vid Gustaf I Wasas sida och han har troligen ej haft ringa del i det stora verk, som gjort denne konung odödlig. År 1529 blef han befälhafvare på Elfsborg och var 1531 en bland dem, som sändes att till Sverige hemföra konung Gustafs drottning Catharina af Sachsen Lauenburg. Åren 1534, 1535, 1536 och 1537 sändes han i viktiga uppdrag till Danmark. År 1540 var han ståthållare öfver Westergötthland och höfvidsman på Elfsborg, samt 1542 lagman i Westergötthland och krigsöfverste. Såsom sådan drog han under Dackefejden in till Finveden i Småland, der de trenne häraderna lofvade att ej hålla med Dacke, utan vara konung Gustaf trogna.

Drog sedan in i Wärend, då Dacke höll ting i Wexjö med allmogem, men måste snart för de upproriske böndernas stora myckenhet falla usdan och lägga sig med sitt folk på Bergqvara slott. Den 24 Juli 1542 slogo de kongl. trupperna Nils Dacke och Lille Jösse vid Bergqvara qvarn, så att de upproriske Smälänningarne, ehuru 2,500 man starka, måste vika tillbaka. Sedan dagtingades, och de konglige drogo åter från Småland till Westergötthland. År 1546 lemnade konung Gustaf, på herr Gustaf Olofssons hän och begäran, Hofsnäs till byte mot någon lika god gård i Westergötthland, som denne sjelf ville bestämma. Efter drottning Margaretha Lejonhufvuds död kom den sörjande konungen 1552 till Torpa, för att uppgöra några arfskiftsangelägenheter med sin svåger Gustaf Olofsson, hvilken hade till hustru den afidna drottningens syster Brigitta, och nu intogs den gamle konungen af husets äldsta dotters, den unga Catharina Stenbocks skönhet, begärde henne till gemål och firade sitt biläger d. 22 Aug., då den förre konungasvågern således blef sin konungs svärfader. Den 1 April 1560 möttes konung Gustaf och Gustaf Olofsson, som då kallas tromen och öfverste-sekreterär, höfvidsman och ståthållare i Westergötthland, samt böllö ett jordskifte i Arboga. Vid konung Erik XIV:s kröning 1561 blef Gustaf Olofsson friherre till Lena och var samma år den nye konungens legat till Danmark. Under Danska kriget hade han uppdrag att förse hären med lifsmedel från Westergötthland. Blef slutligen riksmarskalk 1569, och dog år 1571. Hans dotter, **Stenbock, Catharina**, född d. 22 Juli 1536, förmåldes i Wadstena d. 22 Aug. 1552 med den redan äldrige konungen Gustaf I, med hvilken hon sedan framlefde ett ömt och förnöjdt åttaårigt äktenskap, ehuru det berättas att bruden i början gömt sig undan för sin konglige friare, som älfv flera gånger måste söka upp den undgängömda. Enka 1660, öfverlefde hon sin kongl. gemål uti mera än 61 år, och dog ej förr än d. 13 Dec. 1621, sedan hon sett alla sin store herres och konungs söner, efter många omskiftande öden och bedröfliga inbördes strider, nedstiga i grafven, och fäderneslandet åter resa sig till förnyad samt ökad glans, under konung Gustafs store sonson. Hon ligger begrafven i Upsala högchor jemte sin gemål och hans tvenne förra drottningar. Hon ätnöjt under sitt långvariga enkestånd ett stort lif-gedning af konung Erik XIV, hvilket sedermera ytterligare förhöjdes af Johan III och Sigismund.

Stenbock, Abraham Gustafsson, friherre till Öresten och Kronobäck, var ett af de offer som föllo vid det s. k. Sturemordet i Upsala 1567. Han var fängslad för misstankar att hafva deltagit uti en sammansvärjning emot konung Erik XIV, och i hans fickor fanns efter mordet en skrifvelse, som ansågs innehålla några förtänkliga ord och meningar. Konungen lät likväl sedan offentligen förkunna så väl hans som alla de öfriga mördades fullkomliga oskuld d. 24 Juli samma år. Hans broder, **Stenbock, Erik Gustafsson**, friherre till Öre-

sten och Kronobäck, föddes omkring år 1540. Blef friherre tillika med fadren 1561, men erhöi icke särskildt friherrskap, förr än han deltagit i konung Eriks störtande. Då var han redan riksråd, i hvilken egenskap han finnes nämnd sedan år 1567. Fick samma år, efter Warbergs eröfring, öfverbefälet och nämndes kort derefter till fältherre; men detta oaktadt skref konung Erik hemligen till flere sina förtrogne vid hären, att de ej borde lyda hvarken honom eller den andre fältherren, Hogenskild Bjelke, i annat än der konungens eget namn visades på ordena. Genom den oreda, som häraf nödvändigt måste alstras, vann Danske generalen Ranzow seger och de båda Svenska fältherrarne kunde med möda fly undan. År 1569 blef Erik Stenbock riddare, och sändes samma år vid fredsunderhandlingarna med Danmark såsom generalissimus öfver krigsfolket i Småland och Westergöthland, för att gifva vigt åt underhandlingarna; legaterna skulle underrätta honom om fortgången af alla göromålen. År 1573 blef han hela Sveriges talänne genom sitt romantiska frieri till den sköna Malin Sture. Hennes moder, gamla fru Märta, grefve Svante Stures enka satte sig obehagligt emot de båda älskandes förening, på den grund att de voro syskonabarn och i denna åsigt styrktes hon ytterligare af erkebiskopen Laurentius i Upsala, hvilken förklarade ett sådant äktenskap stridande emot Guds bud. Då Stenbock såg alla sina försök fruktlöst aflypa, anförtrorde han sin sak åt den unge hertig Carl, och erhöi af honom 200 ryttare till hjälp. Med dessa begaf han sig i Mars månad nämnda år till Hörningsholm, der Sturefamiljen bodde, dolde ryttarne ett stycke derifrån och öfvertalade fröken Malin att under dessas skydd fly med sig från den obehagliga modern. Konung Johan III beifrade i början med stränghet denna enlevering; Stenbock blef, då han kom till Stockholm, för att anbjalla om konungens förlåtelse, fängslad och afsatt från alla embeten samt mistade sina förläningar, ehuru snart nog alla frökens fränder visade sig försonliga, utom fru Märta. Hans släktingars förböner utverkade dock snart så mycket att han återfick friheten och sedan äfven förläningarna. Han for då, halfstannat år efter fröken Malins flykt från Hörningsholm, med henne öfver till Halland, der de läto viga sig af en Dansk prest, hvarefter brölloppet firades på Stenbocks fädernegård Torpa. På samma gång tillställdes, att konung Johan, enkedrottningen, hertig Carl, prinsessorna, riksens råd och alla Stenbockarnes släktingar skrefvo till fru Märta för herr Erik och hans fru, men moderns sorg och harm uppretades ånyo genom underrättelsen om giftermålet, som skett utan hennes vetskap. Oaktadt de böga förbönera, ville hon ej veta af hvarken dotter eller mäg. Mägarnes och sönernes idkeliga böner och slutligen alla döttrarnas knäfall bevekta äntligen fru Märtha, och hon gaf, ehuru först mera än ett år efter giftermålet, tillåtelse, att de båda förskjutna skulle få återkomma. Deingo dock icke straxt komma upp på slottet, utan måste några veckor bo i badstugan,

innan fru Malin, djupt sorgklädd och krypande på sina knän, fick visa sig för den stränga modren och undfå hennes förlåtelse. Stenbock underskref 1593 Upsala mötes beslut bland riksens råd och fick af konung Sigismund bekräftelse på alla sina förläningar 1595, då han ånyo utnämndes till ståthållare i Westergöthland; men emedan han ej infann sig på riksdagen i Söderköping samma år, frändömde hertig Carl honom 1596 hans embeten. Stenbock lemnade dock ej godvilligt befälet på Elfsborg, hvarföre hertigen beställade fästningen, enligt Arboga riksdagsbeslut. Stenbock lastade då sina dyrbarheter på ett skepp, och när hertigen syntes kunna vara viss att snart intaga fästningen, sedan stadsboerne öppnat stadens portar för honom, steg han skärthorsdagen ombord och seglade öfver till Danmark. Kort derefter förklarade hertigen honom hafva förverkat friherreskapet. Erik Stenbock dog i Danmark 1599.

Stenbock, Olof Gustafsson, den förres broder, friherre till Öresten och Kronoborg samt herre till Kungs-Lena, är mest känd för sitt vilda och vådsamma lynne. Redan 1564 anklagades han af Jöran Pehrsson inför en kongl. nämnd i Upsala, der de vanlige domarnes antal ökades med 25 adelsmän och rikets biskopar, derföre att han samma år i allmogens närvaro, tillika med grefvarne Sten och Erik Sture, yttrat mycket otillbörliga hotelser och grofva ord emot konungen, särdeles med hänsyn till reduktionen af vissa adelns landtogs. Han dömdes derföre "af samtliga hvar och en isynnerhet, att mista ära, lif och gods, såsom en menedig trolös förrädare eignar och anstår; detta efter Sveriges beskrifna lag och kongl. maj:ts hofartiklar, så ock efter all naturligt skäl och förnuft." Han benådades väl af Erik XIV, men byste dock alltså mot denne ett oförsonligt hat, hvilket han fick lägligt tillfälle att på sitt vanliga vildsinta och grofva sätt visa, då han sedan blef den olycklige konungens fängvaktare på Stockholms slott. Då berättas han vid flera tillfällen hafva beröfvat den fängne konungen sina kläder, för att plåga honom i kölden. En gång säges härunder en ordvexling dem emellan hafva uppstått, hvarefter Stenbock knuffade till konung Erik, men denne stötte till honom igen, så att han föll baklänges mot dörren. Tvisten öfvergick nu till örfilar och hårdragningar, slutligen fattade den vilde Stenbock i raseri en bössa, riktade den mot Erik och tryckte af. Erik hann med möda vika undan; likväl gick kulao genom armen, så att konungen föll till golfvet, badande i sitt blod. Stenbock skyndade då ut, och lät honom så ligga flera timmar utan all hjälp. Ett kort fängelse säges hafva varit det enda straff konung Johan låtit följa på detta nidingsdåd. Johan III utnämnde honom sedan till riksråd, föröfrigt känner man icke mycket om honom. Han sändes som legat till Polen 1593 och till Danmark 1597. År 1598 kom han till Stockholm, då han berättas vid ett tillfälle hafva, utom sig af raseri, utfarit med så mycket ovet och hot emot sin egen syster, fru Cecilia, hvilken emot honom försvarade hertig Carls sak,

att hon, af fruktan för misshandling, måste springa från middagsbordet, der de sutto tillsammans. Efter Stångebro slag följde han Stålm till Finland, der han, straxt sedan hertigen 1599 landstigit, blef tagen till fånga och framhåll för hertigen, som då var i Lundo länsmanngård. Stenbock tiggde nu om nåd i ödmjuka ordalag, men hertig Carl svarade: "Du har lagt händer på vår salige broder konung Erik, då han var stedd i fängelse och dertill i ömklig sinnessvaghet, och din mordlystnad åsyftade till och med hans lif. I lika måtto har du nyligen hotat mig sjelf, hvarförutan du bedrivit många grofva missgerningar. Derföre skall du denna gång straffet icke undgå." Han fördes då ut i skogen och bands vid ett träd. Några ryttare sköto på honom, men alla gevären klickade. Detta ansågs för trolldom. En ryttare gick nu bakom trädet, satte mynningen af sin bössa mot Stenbocks nacke och brände af ett skott, som fälde denna till marken. Flera skott aflossades sedan på den döda kroppen, hvilken slutligen nedgräfdes i ett kärr derbredvid, såsom om det varit ett oskäligt djur. Der nära intill på Ljuxala gård bodde då den forna drottningen Catharina Mänsdotter, mot hvars förening med konung Erik Stenbocks släkt verksamt arbetat. Hon förglömdes så väl detta som hans senare brottsliga förfarande mot hennes älskade konung, lät uppgräfva och svepa den döde samt gifva honom en anständig begrafning.

Stenbock, Arvid Gustafsson, friherre till Boxholm, herre till Tofta och Grolunda, skickades 1569 af konung Johan III i ett uppdrag till Polen och befullmäktigades 1576 att föra högsta befälet på Wadstena slott och öfver staden, hvartill följande året äfven länet lades. Utnämndes 1580 till riddare. År 1584 kallas han ståthållare på Wadstena och Westanstång, samt var 1594 äfven ståthållare på Wadstena, då han blef landsflyktig och förverkade sina jordagods. Han drog då öfver till konung Sigismund i Polen, hvilken 1596 skickade honom med Erik Brahe och Lindörn Bonde samt de Polske och Lithauiska ständernas sändebud till Stockholm, der de först efter en månads väntan, fingo audiens hos hertig Carl, hvilken temligen oblidt emottog dem. Den sista uppgift man känner om friherre Arvid Stenbock är att han 1597 utnämndes till general, ståthållare på Reval och styresman öfver Estland.

Stenbock, Carl Gustafsson, till Toftsholm, friherre till Kungs-Lena, var 1593 befallningsman på Kexholm. Nämnd till ståthållare på Kalmar jemte Nils Gyllenstjerna genom konung Sigismunds fullmakt, fick han icke tillträda denna beställning, emedan hertig Carl tillskref befallningsmannen derstädes, Jörgen Månsson, att han ej skulle inrymma honom fästningen, emedan Carl Gustafsson var en papist och ej velat underskrifva Söderköpings mötes beslut. Sedan fick han dock 1597 hertigens fullmakt att vara ståthållare på Kalmar slott och öfver dess län med Öland. Hertigen ångrade innan kort detta val och belägrade ordentligen Kalmar, då Stenbock förklarade fästningen för konungens

egendom. Stenbock gaf sig då fången och insattes i lindrigt fängelse på Gripsholm, der han förhade åtskilliga stämplingar. Hans förslag att genom en tjenare uppbränna hertigens spaumålsfartyg misslyckades. Han uppgjorde sedan en plan på dervarande gevärssamling, hvarföre han öfverdrog sin nyckel med vax och försökte den i dörren till rustkammaren. I vaxet sågs då märken, der nyckeln ej passat, och dessa borttölades, hvar efter rustkammaren hemligen upplästes, många af de bästa gevären uttogos, hvilka sedan nattelid nedhissades genom fönstret till några anhängare och förvarades till framtida bruk, då Sigismund skulle komma. Stenbock gjorde derefter ett försök att rymma, men upptäcktes, hvarvid ock undansnillningen af gevären blef uppdagad. Den 29 Maj 1598 hölls ransakning med honom på Gripsholm, då han dömdes till ett hårdare fängelse. Vid processen i Linköping 1600 mot de fängslade herrarne upplästes äfven mot Stenbock en anklagelse af Erik Jöransson Tegel. Honom tilläts då att med ed betyga sin oskuld, men under tiden fortför han att hållas i fängsligt förvar. Vid de lifdömde rådsherrarnes afrittning måste han vara närvarande. Det, hvarigenom han troligen mest uppretat hertigens ovilja emot sig, var att han, som varit öfverste och hertigens förtrogne, först åtagit sig att öfverfara till Finland och förmå sin sväger Clas Fleming att hålla hertigens parti, eller, om så ej kunde ske, frantaga honom befälet öfver arméen och flottan; men öfverkommen till Finland genast gjorde gemensam sak med denne sin sväger, och underskref Finnarnes trohetsförsäkran mot konung Sigismund. Han adled 1609.

Stenbock, Gustaf Eriksson, friherre, den förste som skref sig med ättnamnet Stenbock, föddes d. 11 Sept. 1575 på Hörningsholm, kort efter det hans moder, fru Malin, på sina knän krupt fram till den stränga fru Märta, för att få förlåtelse. Uppfostrad i sin faders och sina farbröders politiska tänkesätt, fruktades han i hörjan af hertig Carl och måste fly ifrån fäderneslandet, men fick 1604 tillstånd att återvända dit. År 1609 blef han riksråd och följande året skickades han, jemte Johan Skytte till England, der han blef slagen till riddare och rikligen begåfvad. Utnämndes 1611 till lagman i Tio härad och var 1612 en af de Svenske kommissarierna vid fredstraktaten med de Danske i Ulfsbäck. Blef 1613 ståthållare öfver hela Westergötland och återfick samma år det af konung Carl IX såsom förverkadt förklarade friherreskapet. Blef 1615 hofrättsråd i Svea hofrätt och sändes 1617, då gränsskillnaden emellan det gamla Ingermanland och Ryssland skulle uppdragas, öfver till sistnämnda rike, der han, efter att tillika i Moskva hafva uppvaktat sjelfve tzaren, lyckades att bringa saken till ett godt slut. Han dog d. 16 Juni 1629, berömd såsom en redlig och ganska rättskaffens man.

Stenbock, Fredrik Gustafsson, friherre till Kronobäck och Öresten, sedermera grefve till Bugesund, föddes d. 22 Mars 1607. Blef redan som

ytling kammarherre hos konung Gustaf II Adolf och tjente sig sedan upp under de Polska, Preussiska och Tyska krigen till öfverste för Smålands kavalleri, hvartill han 1631 befordrades. Illa sårad i slaget vid Lützen, fanns han liggande i sitt blod på fältet så svårt skadad, att eburu han kunde räddas till lifvet, han dock nödgades taga afsked från krigstjensten, då han insattes såsom assessor i Götha hofrätt. Sedermera, fullkomligen läkt och tillfrisknad, återvände han likväl än en gång till krigets bana, då han blef öfverste för adelsfanen, hvilken han 1644 med tapperhet anförde mot de Danske. Blef 1648 riksråd och tillika president i Götha hofrätt samt 1650 lagman öfver Tio häradar. År 1651 fick han afsked såsom president och upphöjdes till greve, då honom äfven, till sitt nya stånds uppehållande, förlänades Seglora gåld och socken i Westergötland, bestående af 72 hela och halfva hemman. Redan förut hade den frikostiga drottningen donerat till honom 28 hemman i Elfsborgs län, Kungslena by med 49 derunder liggande gårdar, samt dessutom 14 hemman i Uphärad i Westergötland och 53 skattehemman i Finland. Han dog d. 29 Juli 1652. Sonen,

Stenbock, Johan Gabriel, greve till Bogesund, föddes d. 28 Aug 1640. Drottning Christina tog honom tidigt till kammarpage och skänkte honom 1651 ett stenhus, som kronan köpt af P. Brahe. Ynnest vann han derefter äfven hos enkedrottningen Hedvig Eleonora, då han efter gjorda utländska resor återkom såsom en fulländad riddersman och straxt blef kammarherre. Han säges ofta hafva plitad med de öfrige ungherrarne, 1663 med unge Axel Lillie, 1664 med Pehr Persson Sparre, 1667 med O. W. Königsmark o. s. v. Hela sitt lif igenom bibehöll han ett ridderligt, stolt och finkänsligt sinne, blef omtyckt af alla och ej minst af fruntimren. År 1664 blef han enkedrottningens hofmarskalk och guvernör öfver lifgedinget, 1667 riksstallmästare, 1668 riksråd och 1673 riksmarskalk. Han var i nära 40 år en af de inflytelserikaste männen både i rådet och vid hofvet, och det oakadt han, som af naturen var häftig och till seder visst icke fin, på skarpt sätt plägade uttala sin mening och ej sällan motsatte sig öfverhetens infall. Han delar ock äran med friherre Johan Gyllenstjerna att af anekdotister blifva uppgifven såsom anledning till bildandet af ordet *Grobian*, som skall betyda *Grob-Jan* eller den grofve Jan, och gafs åt endera såsom vedernamn af riksenkedrottningen, hvilken alltid bröt på Tyska. Han var en stor mästare i att rida, dansa, fäkta, och andra ridderliga idrotter. Lärdom hade han ej mycken, men det klara förstånd, det goda minne och lätta sätt, som visste att icke blott dölja denna brist, utan ock gifva honom utseende af en bildad och kunskapsrik man. Alltid ganska klok och ordentlig i värden så väl af egna som allmänna hushållsangelägenheter, följde han inom rådet Bjelkiska partiet, kraftigt och städse talande för sparsamhet och bättre hushållning med kronans inkomster. Han stod sig väl

vid den stora kommissionens domar och kunde blott pliktfällas till några högst obetydliga böter. År 1685 fick "greffe Johan" 1,700 lod arbetadt silfver i nyårsgåfva och stod högt i den kongliga ynnesten, samt användes såsom ordförande i flera viktiga kommissioner. Man finner af allt, att han hörde till rojalisterna, som krossade aristokraterna, och när desse dogo i armod, hade han anseende såsom en af de förmögna herrar i riket. Äfven hos den unge konungen Carl XII stod han i stor ynnest. Under en sjukdom besöktes han af denne, och sedan han tillfrisknat, befalltes han att kl. 5 kvarje afton infinna sig hos konungen, hvilket ej litet väckte de öfrige höge herrarnes afund. År 1702 satt han främst inom den afdelning af rådet, som utgjorde konungens högsta domstol. Han dog i Stockholm d. 15 Aug. 1705 och slöt sjelf sin grefliga gren. Han säges hafva haft den svagheten att bråka med guldmakeri och de visas sten, och det påstods att han under sina experimenter härvid råkat intaga ett medikament, som förkortade hans dagar.

Stenbock, Erik Gustafsson, friherre, föddes den 12 Maj 1612. Utnämndes 1643 till generalmajor och blef följande året tillika öfverste för ett Finskt fotregemente. Guvernör öfver Riga samt öfver Wendiska och Pernauiska kretsen 1645, vid samma tid äfven generalguvernör i Ingermanland. Jemte generalmajorsemetet vid infanteriet uppdrogs honom 1647 att kommandera kavalleriet i Lifland. Benådades dessutom flera gånger med förlänningar och förmåner. År 1655 fick han generalkommando öfver Pommerska milisen och konfirmerades 1657 såsom lagman i Westernorrland, Lappmarken och Härjedalen. Blef 1649 riksråd och förordnades 1651 till generalguvernör öfver Ingermanland, Karelen och Kexholms län. År 1655 utnämndes han till generalkommendant öfver alla fästningar och all milis i Halland, samt förordnades 1657 till rikstygmästare. Han blef skjuten natten emellan d. 11 och 12 Febr. 1659 vid Köpenhamns belägring. Hans yngre broder,

Stenbock, Gustaf Otto, greve till Bogesund, friherre till Öresten och Kronobäck samt herre till Torpa, Kijda, Kolcka, Hesslebyholm, Harg, Wapnö, och Spanrep, var en krigare, utmärkt af stora segrar och stora motgångar, en rörande bild af lyckans omskiftan äfven i det enskilda, såsom än i rikedom lik en furste, än i armod lik en invallid. Han föddes d. 17 Sept. 1614 på Torpa i Småland. Blef 1632 kornett vid Smålands busaregemente och följande året fänrik vid ett Tyskt regemente, med hvilket han deltog i eröfringen af Landsberg och Frankfurt an der Oder 1634. Kort efter slaget vid Nördlingen, togs han tillfånga men utvexlades snart åter, hvarefter han bistod slaget vid Dömitz 1635. I Wittstocker-slaget 1636 utmärkte han sig såsom major vid ett Småländskt infanteriregemente, med hvilket han deltog i fiendens förföljande in i Hessen det följande året, likasom i eröfringen af Werben och Erfurt, samt i Leipzigs misslyckade belägring och Torgaus intagning. År 1638 blef han öfverste för det Små-

ländska regementet och såsom sådan deltog han i eröfringen af Gartz, Wolgast, Demmin m. fl. orter. I slaget vid Chemnitz visade han lysande prof af tapperhet och bidrog ej litet till segern, hvarefter han alltmer ökade sitt anseende hos Bannér genom flera tappra bedrifter, såsom belägringen af Freyburg, stormningen af Pirna m. m. Efter Bannérs död vann han ökad anseende hos fältherren Torstenson, såsom ett godt generalsämne. Han sändes att lägga broar öfver floden under fiendens eld, att intaga välbefästade ställen o. s. v. I det stora slaget vid Schweidnitz bidrog han att förstöra det kejserliga kavalleriet. Torstenson gaf honom general-majors kommando, då han var åsyna vittne till hans uppförande vid Olmütz, der fästningen och staden eröfrades. Genom hans tapperhet intogos derpå de med starka garnisoner besatta, befästade orterna Neres och Oppeln i Schlesien, Eylenberg och Neustadt i Mähren, belägrades Brieg och bragtes Zittau under Svensk lydnad. Ut i det stora slaget vid Leipzig 1642, bemäktigade han sig fiendens artilleri, men blef dervid, illa sårad i venstra benet, liggande bland de döde och sårade på slagfältet. Sedan han åter tillfrisknat, anförde han såsom general-major en s. k. "*Corps volant*" bredvid hufvudarméen, och förordnades 1644 till guvernör öfver Minden. Återkom följande året till Sverige, der han återeröfrade några orter i Wermland, som Danskarne intagit, hvarigenom fredsvillkoren lättare dikterades i Brömsebro. Samma år förordnades han till öfverkommandant i Westfalen och förde, i sådan egenskap, befälet öfver denna del af Tyskland till år 1647, då han befordrades till general-löjtnant af infanteriet, hvarefter han året derpå blef general. Honom uppdrogs att utföra det sista värfvet i trettioåriga kriget, nämligen att indriva de "*Satisfactionspenningar*" somliga orter icke ville erlägga med godo. Vid drottning Christinas kröning 1651 blef han uppbörd till grefve, och samma år utnämnd till riksråd. Sedermera blef han 1652 guvernör i Riga samt 1653 krigsråd och tillika lagman öfver Ingermanland. Då, efter Carl X Gustafs thronbestigning, oroligheter utbröto i Bremen, sändes grefve Stenbock dit för att med vapens makt kufva desamma och denna expedition tillskyndade honom 1655 utnämningen till rikstygmästare. Följde sedan konungen till Polen och deltog der i dess flesta segrar, hvarför fältmarskalkstafven 1656 blef en förtjent belöning. Samma år slog han Tartarerne vid Philippova, och biträdde följande året furst Ragozki att intaga Warschau. När konungen derpå drog emot Danmark, uppdrog han Stenbock att, näst riksdrotset Brabe, föra befälet öfver arméen och fästningarna i Sverige, särdeles i Halland och Westergöthland samt förordnade honom 1658 till general-guvernör öfver Skåne, Halland och Blekinge äfvensom Bornholm. Då kriget åter utbröt 1659 kallades han till Danmark, der, till följe af fiendens alltför stora öfvermakt, träffningen vid Nyborg adopp olyckligt, hvarefter hela truppen måste gifva sig fången, hvilket gaf Carl X Gustaf anledning att i

första helten vid onderrättelsen härom yttra om den ensam återkommande fältmarskalken: "Då f-n tog getterna, kunde han hafva tagit bocken med." När konungen likväl sedan begaf sig till riksdagen i Götheborg, uppdrog han honom omsorgen för hela Svenska arméen i Danmark, ehuru kommandot tillhörde pfaltzgreffen. Efter Köpenhamnska freden 1660, fortfor han att styra sitt government till år 1664, då han utnämndes till riksamiral. I denna äreställning fick han icke tillfälle att göra någon sjökampanj förr än 1675, då kriget mot Danmark utbröt. Han hissade segel för att gå till Pommerska kusten och råka den Danska flottan, men hela expeditionen adopp olyckligt, till följe af motväder, stormar och sjukdomar. Ingenting uträttades och fyra skepp förgingos. Riksamiralen ställdes då 1676 inför en kongl. kommission, såsom den der mindre aktat på sina skyldigheter, och fälldes till ett skadestånd af 200,000 dlr samt samt förklarades inkapabel att vidare tjena, hvilken stränga dom konungen likväl sedan mildrade. Honom uppdrogs då öfverbefälet öfver alla Svenska trupper i Westergöthland, Wermland, Dalsland och Bohuslän, hvarunder han visade flera prof af skicklighet, isynnerhet vid belägringen af Bohus 1677 och försvaret af Hisingen 1678. Reduktionskommissionen behandlade honom med stränghet och 1682 drefs han att taga afsked, liksom flere af rådet. Han åldrades sedan i ro och fattigdom till sin död d. 24 Sept. 1685, då hans begrafning af brist på medel måste uppskjutas öfver ett halft år, men bistades då af konungen, drottningen och enkedrottningen. Hans son,

Stenbock, Magnus, grefve till Vapnö, Allarp och Kjellstorp, friherre till Kijda och Kyrdö, herre till Rånäs, Medevi och Ugglénäs, Carl XII:s ryktbare härförare, har blifvit ett folkminne i Sverige, kärare än många konungaminnen. Han föddes i Stockholm d. 12 Maj 1664. Hans ungdomslärare voro H. Spegel och O. Hermelin. År 1678 inskrefs han såsom student i Upsala, der han vistades i fyra år. Efter faderns ruinerande, understöddes han af släkt och vänner, och 1683 ingick han som fänrik i Holländsk krigstjenst. Efter att sedan uti 14 månader hafva studerat isynnerhet matematik i Paris, tjenstgjorde han åter i Holland till år 1687, då han fick afsked ur Holländska krigstjensten, varandes samma år utnämnd till kapten vid Wellings regemente i Stade. Blef 1688 major vid ett regemente, som grefve Nils Bjelke med konungens tillåtelse upprättat, för att dermed gå i Holländska republikens tjenst. Återvände följande året till Stockholm, der han såsom löjtnant vid lifgardet kom i synnerlig nåd hos drottning Ulrika Eleonora och äfven fick kanslipresidenten grefve B. Oxenstjernas dotter Eva Magdalena till äkta. Såsom brigad-major utmärkte han sig genom tapperhet i slaget vid Flepny, samt utnämndes kort derefter till öfverstlöjtnant vid Wellingska regementet i Bremen, hvilket tågade till de kejserliges bistånd. År 1693 blef han generaladjutant hos den tappre marggreffen Ludvig Wilhelm af Baden, som då var kejserliga arméens an-

förare och kort derefter kejserlig öfverste, samt gjorde sig under dessa års fälttåg vid Rehn redan känd såsom en klok och tapper härförare. Vid ledigheter från krigsbestyren satt han helst vid sin svarfstol, på hvilken han förstod att frambringa mätterliga arbeten, eller roade han sig med sin pensel och sitt strängaspel, hvaruti han äfven besatt en utomordentlig skicklighet, eller arbetade han på sin "*Knechtleschola*", ett arbete, som han ämnade utgifva, men hvilket omständigheterna sedan hindrade honom att fullborda. Efter konung Carl XI:s död utnämndes han af förmyndarregeringen till öfverste för ett Tyskt regemente samt till kommandant i Wismar, och 1699 blef han öfverste för Kalmar regemente. År 1700 fick han Dalregementet, hvilket han sedan i sex år behöll. I spetsen för detsamma, deltog han äfven i landstigoingen på Seland 1700, och utmärkte sig sedan i slaget vid Narva, der han blef svårt sårad. Som general-major anförde han der venstra flygelns andra attack, eröfrade 28 fanor och kastade Ryssarne ur en af deras starkaste förskansningar. Slutligen måste en general och 11,000 man nedlägga sina vapen för honom. Vid de derpå följande högtidligheterna i Svenska lägret, anordnade den snillrike Stenbock oftast nöjena, och härunder anses han hafva författat den stridsång, som blifvit känd under namn af *Stenbockens marsch*, samt hvilken länge ljudade från de segervande Svenske krigarnes läppar. Dess ord:

Marsch, bussar! gå på uti Herrans namn,
Spännen banen friskt opp, läggen sedan ifrigt an,
Gifven fyr, bräcken af, tan pliten i band,
Gån på, frukten ej hvarken mord eller brand,
Gån på för vårt fädernesland!

Att våga sitt lif för sin konung och släkt
Det är både Gudi och människom täckt.

Derför ska vi käckt,
I vår blå dräkt,
Gå på, stå, dundra och slå,
Ja dem klå, alla så,

Att de döda ligga neder som strå.

Helt litet vi akta, att vi äro få;

I Gudi så äro vi många ändå;

verkade städse hänförande på konung Carls soldater. Vid öfvergången af Düna 1701 och det derpå följande slaget anförde han lyckligen infanteriet på fronten, slog sedan Polackarne i tvenne träffningar, öfverrumplade Wilna och bidrog ej litet till den herrliga segern vid Klissow 1702. Med 300 man stod han utanför Krakau, då han och konung Carl ensamme bemäktigade sig fästningsporten till denna starkt befästade stad, hvars kommandant, helt förbluffad genom de angripandes djerfbet, genast gaf sig. Stenbock, som från denna tid alltmör blef konungens förklarade gunstling, förordnades till kommandant och guvernör öfver det välbefästade slottet. Konungens förtroende och välvilja för den burtige krigaren, hvilken ofta så väl muntligen som skriftligen af Carl XII skämtsamt benämndes än *Måns Lurifax*, än *Måns Bock*, vann ständigt en större höjd och rättfärdigades alltid af dennes uppförande. År 1703

förordnades han till direktor af krigskommissariatet, och sändes esomofast ut att indrifva kontributioner, helst han kunde med "så goda lämpor" verkställa dylika svåra uppdrag. Med ära deltog han i slaget vid Plutowsk 1703, der hela Sachsiske hären blef i grund slagen, och intog derpå Thorn, der han blef satt till guvernör. Samma år blef han, jemte bibehållande af Dalregementet, öfverste för ett af honom sjelf upprättadt regemente dragoner, så att han nu på samma gång var chef för general-krigskommissariatet och för tvenne regementen. År 1704 utnämndes han till general af infanteriet och förordnades 1706 till guvernör öfver Skåne, ehuru han först följande året fick lemna arméen och begifva sig dit. Der utmärkte han sig snart genom en allvarlig och driftig styrelse, beifrande mångfaldiga missbruk samt afhjelpande flera billiga klagomål. När, genast efter det olyckliga slaget vid Pultava, Danmark åter började visa sig fiendtligt, skyndade den nitiske Stenbock, vid första underrättelsen om de Danska krigsrustningarna, att sätta sig i försvarstillstånd, och nu visade han sig vara icke allenast en stor härförare, utan äfven en ganska skicklig organisatör. Ehuru otoliga svårigheter voro i vägen för en tillräcklig krigsstyrkas sammandragande, hvaribland bristen på medel och vapenfört folk isynnerhet voro kännbara, lyckades han dock innan kort att samla och någorlunda utrusta de för Skånes försvar behöfliga trupper. Icke allenast gamle ryttare och soldater finga liksom nytt lif, utan och unge bonddrängar och gossar lupot hotsats godvilligt till och läto inskrifva sig såsom soldater, när de börde, att den käcke grefve Stenbock skulle komma att föra dem an. Med oöfvade och illa klädde krigare, till större delen Småländske getherdar, började han sina skärmytslingar emot Danskarne och jagade dem till Helsingborg, der han d. 20 Febr. 1710 med 6,000 ryttare och 8,000 fotknektar öfverföll och tillbakadref den 15,000 man starka Danska hären, hvaraf 4,000 stupade, 3,000 togos till fånga och 3,000 sårade flydde inom stadens murar, hvarest flera tusen tunnor säd och öfver 6,000 hästar af Danskarne förstördes, för att ej öka segrarens byte. Anfall skedde, som vanligt vid dylika tillfällen, på samma gång äfven från Norrige, för att ännu mera splittra Sveriges krafter, men Stenbock sändes dit, och fienden drog sig snart åter inom sina berg. Segern vid Helsingborg förskaffade Stenbock utnämning till fältmarskalk, och 1711 blef han riksråd samt vald till kansler öfver Lunds akademi. Då Carl XII sedan befallte att flera nya regementen skulle utrustas och öfverföras till Pommern, genomdref Stenbock emot det öfriga rådets betänkande och oakadt den stora penningbristen, verkställigheten af denna konungens befallning, reste sjelf till Stockholm och sammanbragte genom sina hänförande tal och hevekande föreställningar inom en månad mer än 300,000 dlr samt, hvarefter han med ett antal utrustade handelsfartyg öfverfor till Tyskland. Under vägen föreföll en träffning emellan de Svenska transportskeppen och

Danska flottan, hvarvid mera än 30 Svenska skepp gingo förlorade. Sedermera, med återstoden öfverkommen på Tysk botten, utförde han der lyckligen med ringa styrka flera bedrifter, som väckte en allmän öfverraskning och beundran. Han eröfrade Rostock och besegrade i December månad 1712 med 13,000 man en dubbelt så stor fiendtlig armé vid Gadebusch, der 4,000 togos till fånga och 2,000 man stupade. Efter denna ärofulla drabbning gick han, på greffe Wellings inrådan in uti Holstein, der staden Altona på ett barbariskt sätt uppbändes, en onödig grymhet, som förbittrade allas sinnen. Derefter, innesluten af öfverlägsna Danska, Sachsiska och Rykska härar, måste han i Maj månad 1713 kapitulera, med hela sin armé af 11,000 man, och gifva sig fången. Uti kapitulationen bestämdes att general en chef och trupperna skulle kunna utlösas mot 100,000 R:dr specie, och denna summa sammanskrapades äfven i Sverige samt öfversändes till greffe Wellings; men denne, som ej ogerna såg den konungsske Stenbock afägsnad, använde lösepenningen för andra ändamål, hvarföre segraren vid Helsingborg och Gadebusch måste försmäkta i bojor. Han infördes såsom fång i Köpenhamn och behandlades i början väl, ända till d. 31 Juli 1714, men då, efter ett upptäckt försök att undkomma, behandlades han strängare, och slutligen fördes han till kastellet på Fredrikshavn, der hans fängelse blef i hög grad barbariskt, sedan en af honom författad skrifvelse, som utomordentligt retade Danske konungen, råkat att blifva känd. Han sattes nu uti ett rum på kastellet, der golvet utgjordes af tunna, öfver stinkande valten lagda bräder, och der fönsterna icke på ett halft åringo öppnas. Så satt han, afskild från hela världen, inom tjocka jerngaller och starkt tillbommade dörrar. Mat, som en hund ej skulle vilja äta, bars till honom, och med någon läkare fick han ej tala. Ändtilligen tilläts det honom, att om söndagarna få höra en predikan, dock utan att få samtala ett ord med presten. Den 23 Mars 1716 undertecknade han sitt testamente i fängelset. Det skrefs på små lappar, som instoppades mellan två bottnar i Stenbocks koffert. Här finner man att hans elände steg till sin höjd genom en elak lakej, som var hans plågoande i hela 16 månader. Han kunde då ej utan kryckor röra sig ur stället, och måste tålligt fördraga alla misshandlingar och skymfer. Endast hans oskrymda gudsfruktan förmådde ännu uppehålla hans af plågor och själslidanden nedtyngda sinne. Slutligen befriades han d. 23 Febr. 1717 genom döden från sitt hårda fängelse och begrofs med militärisk ståt uti Köpenhamns garnisonskyrka. Då freden sedermera slöts med Danmark, öfverfördes liket först till Wapnø kyrka i Holland, samt nedsattes sist 1722 uti grefliga Oxenstjernska grafven uti Upsala domkyrka. Uti mångfaldiga *Relationer*, *Bref*, *Tal*, *Berättelser* m. m., har han äfven visat sig vara lika så stor författare och statsman, som utmärkt härförare. Hans yngste son,

Stenbock, Gustaf Leonhard, född d. 19 Aug.

1711, var lagman i Tio härader, kammarherre och vice landshöfding i Kronobergs län, samt dog d. 30 Maj 1758.

Stenbockska arkivet, tillhörigt kammarherren greve Magnus Albert Stenbock, förvaras (1849) på Thorsjö säteri. Det innehåller många värderika och för Sveriges historia upplysande handlingar, såsom: Magnus Stenbocks handskrifter i 20 band, kansli-presidenten Bengt Oxenstjernas samlingar, prinsessan Sofia Albertinas alla tillhöriga handskrifter, hvaribland träffas bref från Gustaf III, hertig Carl och Fredrik Adolf, Lovisa Ulrika och Fredrik den Store i Preussen m. fl. kongliga och furstliga personer. En mängd handlingar rörande Lunds akademis äldsta historia under akademiekanslern G. O. Stenbocks styrelse, skänktes 1848 af d. v. ägaren till Lunds akademies bibliotek.

Stenbrohults socken i Wexiö län och stift, Allbo härad och kontrakt, 5 mil från Wexiö, ett konsist. pastorat af 3 kl., består af 40½ hemman, uppskattade till 152,810 R:dr, med en folkmängd af 1,628 personer och en areal af 27,563 tunnland, hvaraf 5,880 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligger sjön Möcklen, 2 mil lång och ½ mil bred. Gamla kyrkan var till hälften af sten, hälften af träd, men den nya, som byggdes 1830, är helt och hållet af sten med ett torn. Socknens jordmån är stenbunden. Här, vid *Getabacken*, skall fordom varit gränsskillnaden mellan Skåne och Småland. Här inom ligga *Möckelans* säteri, 1 mtl. med underlydande 2½ frälsehemman, ägdes i medlet af 1400-talet af riddaren Carl Tagesson, och tillföll i förra århundradet släkten Falkengren. Stället har en utmärkt vacker belägenhet på ett näs i Möcklen. Vegetationen är till en del Skånsk. På den härunder liggande *Taxds* södergård är *Taxdsklint*, som fått sitt namn af en Dansk höfving vid namn Taxe, hvilken på Brävalla hed blifvit ihjelslagen med en sten. Enligt en annan berättelse skall han rusig ha lagdt sig att sofva och krossats af ett nedfallet klippstycke. — Socken är historiskt märkvärdig såsom födelseort åt Linné, hvilken här såg dagen på Råshults komministerteställe, der 1827 ett monument är upprest åt honom af komministern P. M. Lång. Nu är den bekante lagpredikanten P. Nyman kyrkoherde härstädes. — Wallqvist anför berättelsen om ett skandalöst uppträde, som tilldrog sig här 1643, då biskop Krok skulle installera kyrkoherden Torgerus, föranstaltadt af företrädarens söner och måg. Biskopen infann sig med "Kongl. M:ts och den Kongl. Reg:s collationsbref i handen, dock Enkans nådär behållet. Han kom först med plats i kyrkan, efter de unge prestmän nycklen förstuckit och låto Bispnen stå ute på en timme till görandes. Der tumultuerades i vapenhuset, särdeles af en Dansk, som dock brukade en gård i Sverige. Då ändtilligen öppnadt vardt, höllo de 2 unge prester folket från att gå in; emellertid satt *Episcop.* stilla i kyrkan. Då past. Nils skulle gå på predikstolen, mötte de 2 unge presterne honom tagande honom i bröstet, viljande förmäna honom predik-

Del. III.

86

stolen. Då stod *Episc.* upp och sade 3 gånger: *vachter idor hats.* Då mjukade de sig så mycket att past. med tiggande kom i predikstolen. Då Bisk. började tala från altaret, stormade de unge prästerne och prestenkans son Evert m. fl. emol så *Episc.* som *Electum.* Den från ära och redlighet af Landshöfdinge-Embetet dömdes Birger, som sedan restituerats, sade till Biskopen: *Jag begär ingen promotion af Eder.* Evert hade botat Länsmannen till lif eller lefverne. Hr Birger lofvade Länsmannen först för medhåll en oxe, några lofvade han frihet från prestaränta" &c. Oväsensdet bilades dock slutligen. Märkligt nog är, att regeringen befallte landshöfdingen resa dit och med stränghet ransaka om förloppet, i fall de brottslige voro tre eller fyra; men eljest skulle han se till om ej menigheten kunde öfvertalas att vara nöjd med den, som pluraliteten kallat, och regeringen utnämnd. Adr. Wexiö.

Stenby, Westra. ett konsist. pastorat af 3 kl. inom Linköpings län och stift, Aska härad och kontrakt, $\frac{3}{4}$ mil från Wadstena, består af 33 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 138,586 R:dr, med en folkmängd af 1,070 personer och en areal af 1,412 tunnln., hvaraf endast 15 äro kärr eller oländig mark. Socknen hette fordom *Sten* och äfven *Kälfsen*, har en jemn, och i allmänhet frukthar, mark. En liten insjö, *Kälfsen*, som fordom legat här, och genom en bäck attömde sig i Wettern, är längesedan igengrundad och nu känd under namn af *Tranberga mosse.* Den innehåller ett rikt förråd af brännrotf, som är en skatt för denna skoglösa ort, men hvars värde Widegren beklagar att folket då (1818) ännu icke allmänt förstod. Kyrkan har en vacker belägenhet och är byggd 1812. Altartaflan är af Hörberg, men som deri endast kopierat en af Ehrenstrahl. Som hon ansågs för liten för kyrkan, tillökades hon 1818 af målaren Kock från Wadstena. I kyrkan hänger äfven en annan tafla, som fordom skall ha varit altartafla i Linköpings hospitalskyrka, och är en skänk af ingenjören Leffler. — I socknen finnas flera ättekullar och bautastenar samt en källa, som kallas *St Britas*, man känner ej rätt af hvad skäl; dock vill en tradition veta, att då den heliga frun en gång, under sina vandringar mellan Ulfåsa och Wadstena här hvilat sig, bar en källa med godt vatten uppsprungit på stället. Man har emellertid 1815 straxt der bredvid träffat en annan med lika godt vatten, men starkare äder. — Vid *Sjökumla* rasthåll har fordom varit ett öfvergifvet kapell, der häradsting hållits. — Stenby är Johan Mesenii födelseort. Adr. Wadstena.

Stenby, Östra. ett konsist. pastorat af 3 kl. i Linköpings län och stift, Östkindis härad och Wikbolands kontrakt, 1 $\frac{3}{4}$ mil från Norrköping vid Bråviken, består af 70 hemman, uppskattade till 240,959 R:dr, med en folkmängd af 1,070 personer och en areal af 8,794 tunnln., hvaraf 130 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn, men stenbunden; tvenne åar, *Bjerkhusa-* och *Tuna-*ån genomflyta socknen. Kyrkan är ganska gammal, uppmurad af grof gråsten, men tillbyggdes 1684 af

friherre Kurk. Altartaflan skall vara ett byte, taget i Elbingen i Preussen. Arkiatier Benjamin Hunter har här stiftat den efter honom benämnda skolan (se: *Hunter*). Inom socknen ligga *Rotenbergs* säteri (se detta ord), *Näs*, 1 $\frac{3}{4}$ mtl. frälse-säteri med underliggande *Gredby*, 1 $\frac{1}{2}$ hemman, har en icke obetydlig stenhusbyggnad och en vacker trädgård. *Ollonö* frälse-säteri, 4 $\frac{1}{2}$ hemman, hade fordom en prydlig åbyggnad, som är aftecknad i *Dalbergs Suecia*; men den uppbrändes 1719 af Rysarne, och har sedan ej blifvit återställd i sitt fordnas skick. *Näs* var dervid lyckligare och räddades genom ett blindt allarm. Adr. Norrköping.

Stenby skans på Tosterö i Strengnäs socken i Södermanland, har fordom varit en fast borg, anlagd på ett berg vid Mälaren till försvar för farvattnet, på den tid Esterne härjade, innan Stockholm blef anlagdt. Denna skans var öfvervuxen med tät skog, och nästan förgäten, intill dess biskop Serenius lät afrodja skogen. Den kallas *Stenby skans* efter Stenby gård, som nu tillhör Bergshammar, men som 1325 såldes af riksrådet Niclis Ambjörnsson åt domprosten i Strengnäs för 500 mark.

Stenbyssor voro en art gamla vapen, som användes att skjuta stenlod, som brukade vara från half-femte till tio tums diameter. Det fanns isynnerhet tolf stora stenbyssor för lod af den sistnämnda, anseeligaste storleken. Dessa tolf voro gjutne i konung Gustaf I:s tid, men jemte dem hade man äfven tvenne ännu större, kända under namn af *Dyvel* och *Dyvels moder*.

Steneby moderförsamling med annexen Ertemark, Ödsköld, Tisselskog och Bäcke, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Elfsborgs län, Carlstads stift, Wedbo härad och Norra Dals kontrakt, 4 mil från Åmål, består af 27 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 282,300 R:dr, med en folkmängd af 2,091 personer och en areal af 20,620 tunnln., hvaraf 4,500 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligger *Billingsfors* bruk (se detta ord) vid sjön Lelångens utlopp, som har sin egen kyrka, hvarvid en predikant underhålles af bruket. Detta räknar ensamt en folkmängd af 475 personer. Det ödelades af en eldsvåda natten till d. 8 Okt. 1785, men återställdes snart. — Nära Steneby kyrka framspringer ur berget en klar källa, kallad *Klockebergs källa*. I nämnda berg synes aftryckt figuren af en jätte. Adr. Åmål.

Stenehed. Se: *Svarteberg*.

Stenen i Grönan Dal. En gammal sägen har varit, att en gång, när den helige Stefan, Hellsinglands apostel, ridit öfver till Jemtland, skall han der, längst upp emot fjällen och nära gränsen till Norrige, kommit till en herrlig grön dal, hvarest han låtit uppresa en anseelig runsten, med följande profetiska inskrift:

När Svenske anamma Ryska seder,
Och landet mister sin gamla heder:
Ån står Stenen i Grönan Dal.

När kyrkor varda fångahus,
Gudstjensten mister sitt fägna ljus:
Ån står Stenen i Grönan Dal.

När skalkar och bofvar trifvas,
Och ärlige män fördrifvas:
Än står Stenen i Grönan Dal.

När prester varda bönder,
Och bönder blifva vidunder:
Då ligger Stenen kull i Grönan Dal.

På hvilken grund denna ganska gamla sägen möjligen kan hvila, och när den först uppkommit, har aldrig blifvit tillförlitligen utredt. Hvar sjelfva Stenen i Grönan Dal står och huru den kan vara beskaffad är ej heller känt, emedan ingen ännu lyckats påträffa den, ehuru flera gjort sig besvär att uti den uppgifna trakten leta kring de vidsträckt obyderna efter densamma. Efter all sannolikhet har den aldrig funnits till i verkligbeten.

Stenestad, annex till Kågeröds moderförsamling i Christianstads län. Stenestads socken ligger dock i Södra Åsbo härad, $3\frac{1}{2}$ mil från Helsingborg, och består af $7\frac{5}{8}$ hemman, uppskattade till 63,700 Rdr med en folkmängd af 615 personer och en areal af 6,295 tunn., hvaraf endast 8 äro oländig mark. Åkerjorden är medelmåttig, men ängen bättre och här finnes tillräcklig löfskog. Vid *Klöfva moll*, en kronoqvarn, ligga de s. k. *Klöfva hallar*, hvarst rufvare skola ha bott i en kula, som ännu finnes i behåll, och har en trång ingång. Bäck, som drifver qvarnen, gör ett högt fall. I denna bäck finnas foreller. I socknen ligger *Dragsholms* be-rustade säteri, $1\frac{1}{2}$ hemman. Stället var fordom be-fäst och spår efter gravar och vallar finnas ännu. Här är en vacker trädgård, en ruddam och en qvarn. — Kyrkan var fordom en offerkyrka, som det kringboende folket på vissa tider besökte med gåfvor; men detta har nu mera alldeles upp-bört. Adr. Landskrona.

Stenfalken (*Falco Lithofalco*) är en mindre falk-art; håller ofta ej mer än 11 tum i längd. Är ofventill blågrå med svarta streck; bröst och mage äro rostgula, och näbben hornblå med svart spets, benen böggula. Är den minsta bland de Skandinaviska falkarterna och uppehåller sig om sommaren i de bergiga trakterna af norra Skan-dinavien, men utflyttar om hösten mot södern och åtföljer då de smärre utvandrande foglarne, såsom snösparfvar och finkar, för att af dem hemta sin näring. Har ock blifvit inöfvad till jagt på smär-re foglar.

Stenfelt, Georg, son af borgaren Lorenz Sten-felt i Malmö, föddes d. 9 Maj 1683. Blef 1706 volontär och 1707 korporal vid lifgardet. Deltog derpå i slaget vid Holofzin 1708 och vid Pultava 1709, der han blef fången, men friköpte sig sjelf följande året, då han befordrades till furir och fältväbel. Utnämndes 1712 till löjtnant vid vestra Skånska infanteri-regementet till fot, vid hvilket han tillika i tre år förrättade regements-kvarter-mästare-tjensten. Utnämnd 1718 till kapten, be-vistade han i sådan egenskap åtskilliga träffningar med de Danska på Norska gränsen, deltog i Fre-drikshalls belägring samt i 1719 års fälttåg i Bo-huslän. Adlades sistnämnda år med bibehållande

af sitt förre namn. Tog afsked 1722. Hans döds-år är ej känt.

Stenflycht, Johan, före sitt adlande kallad *Se-gersten*, född i Östergötland, blef 1691 volon-tär vid kejserliga arméen i Ungern. Afskedad 1697 derifrån, ingick han 1701 såsom volontär i Sven-ska arméen. Befordrades 1702 till korporal och 1705 till adjutant vid Östgötha kavalleri, samt bivistade under tiden alla de fältslag och träffnin-gar, hvari detta regemente deltog. Sistnämnda år råkade han uti en duell, som hade den följd att han öfvergick till Ungern, hvarst han genast ut-nämndes till ryttmästare vid furst Ragotzskis trop-per, och med beröm utförde flera krigsföretag. Om-sider kom han tillsammans med general Smilinski. Tågade med honom genom en del af Polen och Preussen, nedergjorde några smärre Ryska och Sachsiska truppafdelningar, och uppbrände 3 mil ifrån Thorn 150 vagnar med Ryska munderingar. Med ett temligen anseeligt samlat bytte ankom han sedan till Pommern, och upprättade der ett frikompani dragoner, hvilket han sjelf anförde. År 1712 blef han befalld att med detta sitt kom-pani draga ut, för att uppbringa fångar, hvilket uppdrag han med sådan lycka utförde, att han i hela Sachsiska kavalleriets åsyn tillfångatog en Dansk brigad-major med 20 grenadierer. Bevista-de derpå slaget vid Gadebusch med den tapperhet, att han derföre, 1713, utnämndes till öfverstlöjt-nant för sitt värfvade frikompani, hvilket han nu af egna medel hade förstärkt till 140 man. År 1714 blef han öfverstlöjtnant vid det Niesterska dragonregementet, och deltog derpå 1715 i stri-derna vid Stralsunds belägring med sådan tapper-het, att han samma år blef öfverste för nämnda dra-gonregemente. Efter Stralsunds öfvergång, hvar-vid han blef fången, men snart åter utvexlad mot en Sachsisk öfverste, sökte han öfvertala Polackarne till ett tappert motstånd mot konung Au-gust och Sachsarne. Sjelf anförde han stormnin-gen af Storcknäs och intog denna ort. Sedan er-öfrade han Posen och tog till fånga Sachsiska general-löjtnanten Zeidlitz, som med 700 man försvarede denna stad. Jagade derpå Sachsiska general-löjtnanten Bosen med 5 fanor Polackar och 60 dragoner öfver Weichseln tillika med 3,000 Sachsare, och fick derigenom Thorn och hela Pol-ska Preussen till sin disposition. Adlades härefter 1716. Deltog sedan i 1718 års fälttåg mot Nor-rige. Afskedad 1719, blef han någon tid deref-ter general-major i Holsteinsk tjenst. År 1733 utnämndes han till konung Stanislai general och den konfedererade Polska republikens general-löjt-nant öfver alla på Tysk fot organiserade trupper, samt fick tillika af republiken fullständig indigenats-rätt, hvilket för honom, såsom lutheran, ansågs för en särdeles utmärkelse. Derefter blef han ge-neral-löjtnant i Frankrike med 5,000 livres årlig pension, och slutligen öfver-kommandant i Ham-burg, ifrån hvilken befattning han 1742 erhöill afsked. Nämndes 1748 till R. af S. O. Hans dödsår finnes icke antecknad.

Stenfors jernbruk i Tingsås socken i Kronobergs

län, flyttades i början af 1700-talet hit från Ekfors i Wäckelsångs socken. Namnet *Stenfors* hade det fått år 1679 af assessor P. Rudbeck, hvilken erhållit tillåtelse att tillverka gjuterier i den nybyggda masugnen och att der uppföra en hammarsmedja. För närvarande smidas här vid 2 härdar 301 skepp:d stångjern, hvarför i hammarskatt betalas 3 skepp:d. Dessutom tillverkas här spik och diverse svartsmiden. Bruket har eget tackjern. Afsättningsorter äro Carlsbamn och Carlskrona. Bruksstämpeln är *S. F.* med 6 punkter omkring. Till bruket höra vackra åbyggnader, säsensliga ägor och skog. Betydliga odlingar af karr och mossar ha här företagits. Ägare är greve G. Hamilton.

Stenfrid uppgifves af några såsom biskop i Skara uti elfte århundradet efter den Asmund eller Osmund, som konung Emund Gammal der tillsatte. Denne man förekommer dock icke uti Bremiska handlingar, hvaraf synes troligt, att han icke varit någon lagligen förordnad biskop, ehuru han möjligen till en del förvältat biskopsembetet, innan Adalvard d. ä. ankom till Skara, och att han på den grund kommit att räknas bland biskoparne i Skara stift. Enligt biskop Brynolfs vittnesbörd har denne Stenfrid varit en ganska märklig man.

Stengudar. Äfven sådana gudomligheter hafva, enligt kyrkoherden Högströms berättelse, på konung Adolf Fredriks tid varit dyrkade och heligbällna hos Lapparna, särdeles i Luleå Lappmark. De stenar, de tillbedt och hedrat med offer, hafva vanligen funnits liggande vid bergsändar, vid uddar af träsk, på holmar, vid forsar eller andra helgade orter; de hafva ej haft någon egen djoreller menniskolik form, men ändock mestadels en sällsynt skapnad, såsom petrifikater, krusiga och knotttriga. Lapparna trodde dessa stenar om att hafva helsa och sjukdom, lif och död i sitt våld, och omtalade mångfaldiga exempel, huru de personer blifvit angripna till lif och helsa, som velat öbeliga eller förstöra dessa ställen. En Lapp, som offrade hufvudet, fötterna och vingarna af en tjäder på en sådan sten ej långt ifrån Gellivare, svarade på tillfrågan, hvarföre han detta gjorde, att deraf skulle växa andra och nya foglar igen, hvilka han då skulle få skjuta. Dock funnos äfven i landet en mängd stenar, hvilka vantron redan upphört att hedra med offer, och dessa ansågos då som maktlösa och afsigkomna gudar, för hvilka ingen mer fruktade. Man bar ock en gammal berättelse om en jernyxa, som varit liggande vid en sten ej långt söder ifrån Gellivare, och på hvilken intet rost kunde bita. Denna yxa berättas på sådant sätt hafva kommit dit, att då en Lapp i äldre tider kommit att dräbba ihop med en jätte, som han märkte hafva tillhåll med hans dotter, och han ej kunde blifva jätten öfvermäktig, anropade han denna stenen till sin hjälp. Men emedan jätten gjorde detsamma, kunde ingendera få öfverhanden; ty, allt hvad Lappen lofvade att gifva åt sin hjälpare, det lofvade ock jätten. Men omsider lofvade Lappen sig vilja gifva åt stenen den yxa, som jätten hade i sin hand, och i det-

samma blef han honom öfvermäktig, så att jätten måste sätta lifvet till. Ifrån den tiden säges samma yxa beständigt ha förblifvit vid denna sten.

Stengårdshults moderförsamling med annexen Unaryd, Öreryd, Hestra och Waldshult, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Jönköpings län, Skara stift, Mo härad och Redvägs kontrakt, $4\frac{1}{2}$ mil från Jönköping, består af $14\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 28,350 R:dr med en folkmängd af 610 personer och en areal af 23,004 tunnland, hvaraf 2,380 äro sjöar och kärr. Jordmänen är mager och stenbunden, men fattigdomen afvärjes något genom folkets flit och slöjdskicklighet. Allmogen har sjelf anlagt flera stålträdsdragerier och förfärdigar många eggjern och andra smidesarbeten, laggkärll, skåp, bord m. m., som försälgas till det mesta i kringliggande provinser, till och med i Skåne. — Socknen genomskäres af *Nissa*, *Spåna* och *Rada* åar. *Isaberget* höjer sig som en kägla med 2,000 alnars omkrets. Kyrkan är af träd, ombyggd 1769, ljus och rymlig. Adr. Qvarsebo.

Stenhammar, Matthias, son af prosten och kyrkoherden Adolf Stenhammar i Småland, föddes d. 6 Juli 1766. Blef 1788 magister, och företog följande året en resa till Tyskland, Frankrike, England och Norrige. Prestvigd 1791, förordnades han året derpå till ordinarie kongl. hofpredikant och assessor i hofkonsistorium, samt var en bland de fyra hofpredikanter, hvilka under konung Gustaf IV Adolfs minderårighet anbefalldes att särskildt predika inför Hans Maj:t. Utnämndes 1797 till kyrkoherde i Risinge, hvilket pastorat han innehade ända till sin död. Blef 1798 prost, 1809 theol. doktor, och 1815 ledamot af N. O. Vid promotionen 1839 var han jubelmagister, då han vid samma tillfälle i filosofiska fakultetens förvar nedlade ett försegladt konvolut, att öppnas efter hans död, hvilket sedermera befanns innehålla en gifva af 10,000 R:dr B:ko, hvaraf räntan blifvit anslagen till tvenne stipendier för studerande inom Östgötha nation. Svenska akademien tilldelade honom flera gånger sina pris, och musikalska akademien, samfundet Pro Fide & Christianismo, Danska Oldskriftselskapet, landtbruks-akademien samt Östgötha och Södermanlands hushålls-sällskaper kallade honom till ledamot. Utmärkt genom förstånd, ordning och praktiskt sinne samt en strängt redlig karakter och en oberoende förmögenhet, kallades han af stiftets förtroende sex särskilda gånger till riksdagsman. Han var en af de rikaste Svenske prester i senare tider. Inom sitt stånd hörde han till oppositionens hufvudmän. Han dog d. 7 Maj 1845. Skrifter: *Kyrkopsalmer*, *Tal*, *Öfversättningar* m. m. Brodern,

Stenhammar, Johan, föddes d. 17 Juni 1769. Vann 1789 stora accessit i Svenska akademien och sedermera tvenne stora pris, det ena 1790 för *Sång öfver segern vid Spenssund*, det andra 1794 för *Skaldestycke om Religionens nödvändighet för Samhällets bestånd*. Under tiden hade han gjort en utrikes resa och 1791 blifvit filos. magister i Upsala, hvarvid han intog första bedersrummet, samt kallades kort derefter till docens. Kärleken

till vittterheten drog honom dock snart till Stockholm, der han blef amanuens vid Svenska akademien samt började jemte Leopold utgifva *Extra Posten*, hvilken tidoing snart genom sina snillrike föfattares poemer och lätta uppsatser, oftast i ekämtsam stil, vann stort bifall hos allmänheten. Kellgren yttrade före sin död den önskan, att hans förtrogne vän och lärjunge, Stenhammar, måtte blifva hans efterträdare i Svenska akademien och 1797 öfverraskades allmänheten genom den vittre magistraterns kallelse till den store skaldens lediga stol i detta samfund, en bedersplats, som då för tiden var ganska högt aktad och eftersträfvad af personer med den högsta rang. Året derefter utnämndes han till græcæ linguæ lektor i Linköping, men fick aldrig tillträda denna tjänst. Redan under flera år hade han burit dödens frö inom sitt bröst; en fotresa, som han i sällskap med en vän företog, förvärrade ännu mera det onda. En lärande lungсот förstörde småningom hans krafter och ändade d. 31 Jan. 1799 hans lif. Som tänkare var han ej särdeles djup, såsom skald saknade han originalitet och fantasi, men ägde deremot ett väl värdadt språk och ej så ringa qvickhet. Hans känsla var öm, men något sval. Hans *Poetiska Skrifter* utgäfvos 1807; de flesta dock fört tryckta i Svenska akademiens handlingar och i *Extra Posten*.

Stenhammar, Carl, halfbroder till den föregående, föddes d. 22 Maj 1782. I sin första ungdom idkade han, liksom alla sina bröder, vittterlek, men mer och mer begynte han rikta sina studier åt botaniken, hvaruti han förvärfvade utmärkta insigter, skaffade sig ett utmärkt bibliotek och ett rikt berbarium. Denna vetenskap upptog så hans tid, att han först 1813 blef kandidat och följande året licentiat i medicinen. Promoverades 1817 till medicine doktor och utnämndes 1818 till bist. nat. professor vid kongl. Carolinska institutet. Dog af lungsot på Carlberg d. 31 Juli 1827. Hans broder,

Stenhammar, Christian, född d. 18 Okt. 1783, blef vid 1809 års promotion filosofie magister primus, och följande året docent i fysiken samt gymnasieadjunkt i Linköping, hvarest han förestod historiska lektionen till år 1815, då han utnämndes till rektor scholæ i nämnda stad. Under tiden prestvigd 1813, blef han kyrkoherde i Törnevalla, och prost 1820; tillika bist. & moral. lektor 1822. Tog afsked från sin lärarebefattning, då han 1826 utnämndes till kyrkoherde i läradsstaden och Jonsberg. Har varit ledamot af presteståndet vid 1830, 1840, 1844 och 1847 års riksdagar och revisor 1837. Led. af N. O. 1841; theol. doktor 1846; ledamot i den af Kongl. Maj:t förordnade kommitté för reglerande af en pensionsinrättning för ecklesiastike tjänstemäns enkör och barn 1846. Led. af fysiologiska sällskapet i Lund, Östgöta hushålls-sällskap och Linköpings stifts bibelsällskap. Bland de af honom utgifna skrifter må märkas: *Lärobok i den äldre och nyare, fysiska och politiska geografin*; *Schedulæ critica de Lichenibus Suecanis*, m. å., samt öfversättningar af: *Vår*

tids historia, af Menzel; *Drag ur kyrkoherden Oberlins lefnad*; *Neanders historia om kristna kyrkan*.

Stenhammar, 1 mtl. säteri i Flens socken i Södermanland, 5 mil från Nyköping, ägdes af riksrådet friherre Johan Rosenhane, som adled der, och sedan af presidenten Conrad Ribbing. Det är aftecknad i Dalbergs *Suecia*. Ägaren har patronat till Lilla Mellösa och Flens församlingar.

Stenholm, Johan, född d. 8 Juni 1677, var son af gulddragaren i Stockholm Johan Pebrsson Holm. Blef 1711 landsekreterare i Östergötlands län, i hvilken egenskap han 1720 adlades. Utnämndes 1721 till assessor i Götha hofrätt och 1733 till hofrättsråd. År 1735 förordnades han till lagman i Kalmar län och på Öland. Han adled d. 29 Maj 1743 barnlös, och med honom utlocknade således hans adliga ätt.

Stenhusgården kallas ett ganska gammalt hus i Halmstad, märkvärdigt för sin ålder, emedan det omtalas i magistratens protokoller redan år 1562. Det tros ha tillhört ett kloster, en förmodan, som dessa byggnadsätt icke heller jäfvar. Vid den stora brand, som 1619 öfvergick staden, voro detta hus och St Annæ kloster de enda, som elden skönade.

Steninge socken, annex till Harplinge moderförsamling i Halland, $2\frac{1}{2}$ mil från Halmstad vid hafvet, består af $13\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 43,675 R:dr, med en folkmängd af 391 personer och en areal af 5,346 tunnland, hvaraf endast 15 äro kärr eller oländig mark. Jordmänen äro till en stor del flygsand och ängarna medelmåttiga. Några hemman hafva likväl skog. Kyrkan är byggd af sten med spåntak. Altartaflan är en skänk af handlanden Falk i Borås. Inom socknen ligger *Skipås* säteri, som disponeras af ägarne till Stensjö i Eftra socken. — Till fornlemningar hör en runristning i ett brant berg på Skipås ägor (se detta ord). Adr. Halmstad.

Steninge säteri i Husby socken i Upland, tillhörde på 1400-talet Oxenstjernska släkten, hvarifrån det öfvergick till den Gyllenstjernska och slutligen till den Fersiska. Det har ett vackert stenhus, sköna trädgårdar och en vidsträckt park, hvari ett monument är upprest öfver den i Stockholm d. 20 Juni 1810 mördade riksmarskalken greve Axel v. Fersen. Det har form af ett Götthiskt kapell och är prydt med en basrelief i sandsten, huggen af Göthe. Huset är aftecknad i Dalbergs *Suecia*.

Steningsberget, äfven kalladt **Strandberget**, i Stråvalla socken i Halland, var en forntida minnesvård, förmodligen upprest öfver några ryktbare krigare. Det var nemligen ett högt stenkummel, som syntes långt ut åt hafvet. År 1743 tilläts allmogem nedrifva det, för att begagna materialerna till stengärdesgårdar. Man fann då der 18 grafvar, omsorgsfullt byggda, hvar och en bestående af en stenkista af en mans längd, hvari funnos brända ben, kol och aska, samt i några af dem kopparsvård och andra stridsvapen.

Stenitzsa, under medeltiden en del af fruntimmers-toiletten, en *foltsid kjortel* eller öfverklädnad. I

Uplandslagen omtalas *stenitza*, *kiortil*, *mantol* och *hufvudduka*.

Stenkil, en son till den på Olof Skötkonungs tid mycket ryktbare, Ragvald Jarl i Westergötland och dennes hustru Astrid, en ättling af Norske konungen Harald Hårfager, uppfostrades hos Svenske konungen Emund Gammal, som efter Ragvald Jarls död gifte sig med dennes enka och således blef stjuffader åt Stenkil, hvilken, sjelf föräldrad med en dotter till Anund Jakob, på sådant sätt blef nära befryndad med Svenska konungahuset. Af en jättelik växt, stark och oförskräckt, och dertill beryktad såsom den bästa bågskytt i nordens, karlavulen och hurtig, men tillika af ett jemnt och stilla sinne, var han af alla både äktad och älskad. Sedan han, under Emund Gammals tid varit dennes jarl, blef han efter hans död, år 1061, vid Mora stenar vald och hyllad till Sveriges konung, den förste, som på detta ställe valdes. Uppfostrad i kristna läran, var han dock alltid fördragsam mot hedendomen, och därför städse vänsäll och afhållen både af kristne och hedningar. Den vise och fridsamme konungen, om hvilken i häfden säges, "att han mest älskade Westgötharne af alla de män, i hans rike voro, hvarföre och Westgötharne alltid gladdes åt honom, medan hans lifsdagar varade", uppehöll sig mesta tiden i sin fädernebygd, Westergötland, der kristendomen fått öfverhand, och trufdes ej gerna uti det ännu mycket hedniska Svea rike. Han afsomnade år 1066 och säges ligga begravnen vid Levene i Wistehärad, der stora landsvägen går fram, vid pass 3 mil vester ut från Skara. Der visas ännu en väldig grafhö, som kallas Kungskullen och tros gömma hans stoft. Han var stamfader för den s. k. *Stenkiliska* ätten.

Stenknäcken (*Fringilla Coccythraustes*) hörer till gångfoglarne och förekommer blott i de södra och inre trakterna af den Skandinaviska halfön (mest i Skåne och Halland) och är flyttfogel. Hans längd är 7 tum, hans rygg mörkbrun, underlifvet ljus grårött och näbben ovanligt tjock och stark. Han vistas om sommaren i skogarna, men när körsbären mogna, infinner han sig i trädgårdarna och uppsöker dem. Köttet på körsbären kastar han då bort, men sönderbiter kärnorna i fogningen. Dervid förhåller han sig helt tyst och stilla och gömmer sig bakom löfven, så att man sällan tydligt ser honom, och endast ljudet af knäckningen förräder hans närvaro. Inom en kort tid kan en liten flock af denna fogelart bortplocka alla körsbären på ett träd. Hans näbb är så utomordentligt stark, att den lemna blodiga intryck, då man af honom blir biten, och fången försvarar han sig dermed till och med mot hund och katt, om han af dem oröas. Då körsbär ej finnas, närar han sig af åtskilliga slags frön och kärnor, såsom frön af ask, lönn, furu och gran, äfvensom hampfrön, rönnbärskärnor m. m. I April månad bygger han sitt bo i de högsta trädtopparna. Hans kött är synnerligen välsmakande.

Stenkol finnes i Sverige, så vidt känt är, endast uti Skåne vid Högånäs (se detta ord), der

ett betydligt stenkolsverk redan länge drifvits. Stenkolslagret derstädes, af omkring 4 fots måltighet, ligger på 40 å 50 famnars djup. Ett mindre lager af en fots tjocklek träffas på 27 till 33 famnars djup. Stenkolen sorteras under tre eller olika numror, efter deras bättre eller sämre beskaffenhet. Kolen N:o 1 äro af en utmärkt god egenskap, tjenliga äfven för finare smiden. Kolen N:o 2 äro mindre goda, men likväl användbara till vanliga bebof i ugnar, ångmaskiner och spisar. Kolen N:o 3 äro af vida sämre beskaffenhet, samt endast användbara i sådana ugnar, der ett starkt luftdrag underbjelper förbränningen, enär de alltid äro uppblandade med en betydlig tillsats af jordarter. (Se vidare: *Höganäs*.)

Stenkumla moderförsamling med annexen Westerheide och Träkumla, ett konsist. pastorat af 2 kl. på Gottland, norra fögderiet och medelkontraktet, 1 mil från Wisby, består af 11 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 50,794 Rdr, med en folkmängd af 418 personer och en areal af 6,156 tunn., hvaraf 220 äro sjöar och kärr. Kyrkan, som är af sten, tros vara byggd i slutet af 1100-talet.

Stenkyrka socken på ön Tjörn intager hela längden af denna ö från norr till söder och innehåller på en ägovidd af 14,927 tunn. 74 $\frac{1}{2}$ förmedlade mtl. Till socknen höra tvenne kapell, med nemligen *Kladesholmen* och *Rönning* och, ioberäknadt dessa församlingar, af hvilka den förra egentligen blott är ett fiskeläge, utgjordes socknens folkmängd år 1840 af 4,063 inbyggare. Socknens frälsehemman tillhöra mestadels gymnasii inrättningen, och kronohemmanen äro anslagna till boställen. Bland kronoskattehemmanen märka vi Olsnäs, som fordom jemte flera närliggande hemman tillhört den adliga Månesköldska släkten och ännu, fastän isolerad, äges af dess descendenter, hvilka numera äro bönder. Socknens kyrka, som är belägen i en utmark och nybyggd 1843, är den största i Bohuslän. Dess längd är 58 alnar och bredden 28. Så väl stenredskap som hällkisterör förekomma i mycken ymighet i denna socken, liksom öfverallt på Tjörn och i dess skärgård. Vid länsmansbostället Hoga finnas 80 grafkullar, hvilka befunnits innehålla jernbräte och brända ben, som tros hafva tillhört Skottar, om hvilka sagan berättar, att de här i en aflägsen forntid landstigit vid *Hummarsund*, men blifvit tillbakaslagne och nedgjorde af en konung Alf eller Alfkonung, som hade sin bostad på *Borgeberget* å Stordals ägor. Den största af dessa bögar bär namnet *Kungshöjen* och Skottarnes anförare säges deruti hafva blifvit jordad. Dylika borglemningar, som vid Borgeberget, finnas dessutom på flera ställen å ön. Vid Sunnaby förekommer ett dyrbus, hvarest griften är ivändigt 6 alnar lång, och 3 alnar hred samt täckt af stora hällar. Omkring detta monument är en hög af 70 alnars omkrets uppkastad. I Skärs hage finnas, uti en liten backe under en klippvägg, flera stenvårdar uppreata, och detta ställe bär namnet *Wahlhall*. Vid torpet *Marksten* säges Thor i Hofgård vara jordad, en guldhammare ligger vid hans sida och på grafven stod förr en runsten, som dock

nu är borttagen. På prestgårdens ägor förekommer dessutom en märkvärdig naturbildning, som kallas *Torborns Adla* och utgör en 20 alnar lång, hög och smal grottgång uti ett berg. Ingången dit bildas af ett litet trångt hål, hvilket med svårighet kan passeras, och utanför detta är en annan grift af 10 alnars längd, som kallas *Förstugan*. Adr. Kongelf.

Stenkyrka moderförsamling med Tingstäde annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. på Gottland, norra fögderiet och kontraktet, $2\frac{1}{4}$ mil från Wisby, består af 16 hemman, uppskattade till 57,750 R:dr, med en folkmängd af 570 personer och en areal af 10,993 tunn., hvaraf 1,160 äro sjöar och kärr. Kyrkan säges vara byggd år 1032 af Likar Snälli, den rikaste och anseddaste man på ön, och som hon var den första af sten uppförda kyrka på Gottland, fick hon detta namn. I koret finnes 2 gamla grafstenar med munkskrift. Inom socknen ligger Liekers hamn.

Stenqvista moderförsamling med Ärila annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Nyköpings län, Strengnäs stift, Östra Rekarne härads och kontrakt, $\frac{3}{4}$ mil från Eskilstuna, består af 24 hemman, uppskattade till 86,111 R:dr, med en folkmängd af 930 personer och en areal af 9,766 tunn., hvaraf 120 äro sjöar eller kärr. Adr. Eskilstuna.

Stenredskap. Verktyg af sten äro onekligen våra äldsta fornlemningar. De hänvisa på folkstammar, som, stående på odlingens lägsta trappsteg, saknade kunskap om metallers användande, likasom äfven om åkerbruk, men lefde af jagt och fiske, och tillskapade sina vapen och redskap af sten och ben. Dylika stenredskap förekomma isynnerhet talrikt i Bohuslän och Sveriges sydligare landskaper, stundom äfven på Gottland och Öland, men eljest sällan i östra Sverige och nästan aldrig i det norra. Professor Nilsson har gjort troligt, att en nation af sannolikt samma stam som våra Lappar, och som begrafvit sina döda uti stora kummelgrottor eller s. k. halfkorsgrävar, i en för-Odinsk tid bebott kustländerna från Oderns till Garonne's mynningar, Brittiska och Danska öarna, samt genom Skåne och Blekinge gjort ett besök uppåt Westgötha-landtryggen. Ett med dessa beslägtadt folk har sannolikt i en allägsen forntid kringvandrat i Bohuslän och en stor del af det öfriga Skandinavien, samt genom dylika redskap lemnat minnen efter sig. I Bohuslän förekomma stenverktyg synnerligen ofta, och man har stundom, såsom vid Hunnebo i Sotenäs och vid Påland uti Bollaren, djupt i jorden funnit ett slags hållkistor af 3 till 4 alnars längd, utan lemningar efter ben, som förruttnat, men med flera redskap af så väl flinta som gråsten. Samlingar af stenredskap hafva ock stundom på flera ställen, såsom på Tjörn, i Qville och Stångenäs anträffats mycket ordentligt sammanlagda under en större sten, flera fot djupt ner uti jorden, eller ock uti sandbackar. Det folk, som heredit och begagnat dessa stenverktyg har utan tvifvel utgjort Sveriges uräldsta folkstam, och man har efter dessa redskap kallat dem Stenfölk.

Stenrör. Sådana förekomma ymnigt i Sveriges flesta landskaper och åtföljas vanligen af den traditionen, att jättar samlat dem vid sina strider. Sådana griftrör finnas antingen *med* eller *utan* hållkistor. Äro de med hållkistor försedda, kallas de *Hållkisterör* (se detta ord); sakna de åter hållkistor, så äro de blott vanliga ättekullar, hvilka ej fått jordfyllnad.

Stensborg, ett gammalt fäste på Norrby ägor i Öster Haninge socken i Södermanland vid Stensjön. På den sidan af berget der fästet ställt, är en tvärbrant. Muren har varit rund af en famns höjd, och omgifven med kaststenar att afslå fiendens anfall. Det berättas att allmogen förbättrat detta fäste under konung Carl Gustafs krig med Danmark; man är för öfrigt okunnig om dess ålder. I ett tingsprotokoll kallas detta fäste *Canterborg*, man vet ej af hvad anledning.

Stensborg uti Östergötland uppgifves såsom säte för några forntida fylkiskonungar och Östgöthajarlar.

Stens bruk. Se: *Näckna*.

Stensele, ett Lappmarks-pastorat i Westerbottnens län och Hernösands stift, Lappmarkens fögderi och Westerbottnens första kontrakt, 19 mil från Piteå, uppgifves i Forsell för att bestå af $6\frac{1}{2}$ hemman med 910 invånare, men utan uppskattningssvärde. Arealen är sammanräknad med Lycksele. Då Schubert besökte Lappmarken, var kyrkan ännu under hyggnad. Att hon ej kunde bli stor, inses deraf, att halfva byggnadskostnaden, som togs af Lappska ecklesiastikfonden, endast var beräknad till 1,000 R:dr R:gs. Först 1816 hade en kapellpredikant här blifvit förordnad, hvilken predikade i en stor s. k. kyrkstuga. Hans lön var "20 R:dr B:ko, 12 tr säd, jemte smör, ull, torkadt kött och en fogel af hvarje hushåll, som då voro 25 i hela församlingen; äfven en renstek af hvarje skattlagd Lapp." Han hade derjemte förbindelsen att två gånger om sommaren resa till Terna kapell, hvilket skall vara byggt redan 1762, men vid Schuberts besök ej var invigt, och der hålla gudstjänst för de nomadiserande Lapparne. Rundt der omkring skola stå kyrkhyddor för prästen och hans åhörare, och en begravningsplats finnes här. Han har bit från Stensele 11 mil, dels båt-, dels gångväg. Emellan sjelfva Lycksele och Stensele är den 9 mil långa vägen af samma beskaffenhet. I stiftsmatrikeln anföres emellertid Stensele som ett eget Lappmarkspastorat, men Terna kapell nämnes ej. Adr. Umeå.

Stensholms säteri. Se: *Hakarps socken*.

Stenshyttan i Thorsåkers socken i Gefleborgs län, är en gammal bergsmanshammare, en mil från kyrkan, låg länge öde, men upptogs åter 1656. Här smidas vid en hammare af eget tackjern 147 skepp:d stångjern, hvarför i hammaraktt erlågges 1 skepp:d 9 lisp:d. Afslättningsort är Gefle. Bruksstämpel S. Ägare herr S. v. Stockenström.

Stensjö säteri i Stora Rytterns socken i Westmanland på Nyckelön vid det s. k. *Mallansundet* i Mälaren, innefattar hela denna ö, består af 1 mtl. och skänktes af Carl XI år 1675 åt landshöfdin-

dingen Mårten Reutercrantz' enka, Wendola Hammarssköld. Köptes år 1818 af bergsrådet Groen, som betydligt förskönade det, och utvidgade parken och trädgården. Man skall här fordom ha hört näktergalar.

Stenajö säteri i Eftra socken i Halland vid hafsstranden har ett godt tegelbruk och en anseelig torfmosse. Vid *Fogelholmen*, nära derintill, är en hamn för 7 fot djupgående fartyg. Stensjö var fordom en konungens skeppsgård, hvarest en del af Danska örlogsfloktan var stationerad. Dess förste kände ägare var Danska riksrådet Arvid Oxenstjerna, som lefde i medlet af 1500-talet, och hade patronatsrätt till församlingen. Egendomen har sedan varit anslagen åt general-guvernörerna i Halland; men då sådana upphörde att finnas, kom den till familjen König. Slutligen skingrades godset, sätesgården förföll, trädgårdarna förvandlades till åkrar, de stora åbyggnaderna nedrefvos och skogarna uthöggs. Bexell berättar, att 1818 voro åkrarna och ängarna väl skötta och fördelta mellan två bönder samt en afskedad länsman, hvilka hvaradera hade sina åbyggnader, den ene bondens af tegel.

Stensjö säteri i Eftra socken i Halland. Se: *Eftra*.

Stenskrävel. Enligt Læstadius begagnas detta ord af Lapparna såsom ett poetiskt uttryck för att dermed beteckna deras gömda eller skrinlagda egendom.

Stensqvättan (*Saxicola Oenanthe*), hörer till gångfoglarne, som är en underordning af sparfoglarna; den har grå rygg, pannan, öfvergumpen och ett streck öfver ögonen hvita, samt stjerten vit med svart spets; dock äro deras färger något olika på olika årstider, äfvensom bonans olik hannels. De rugga och fälla bräm en gång om året. Stensqvättan förekommer på hela Skandinaviska halfön i steniga och för skog blottade trakter, såsom på klippor, stenhögar o. s. v. Är flyttfogel, samt lefver af insekter och flugor.

Stensson, Henrik, 1502 fogde på Tavastehus och åren 1507—1518 lagman i norra Finland, blef, tillika med Tönnes Eriksson Tott, Hemming Gadd och flera andra, halshuggen på Åbo slott 1522, då junker Thomas der lät verkställa konung Christian II:s grymma befallning att mörda alla misstänkte Svenskar han kunde öfverkomma, så väl af adel som ofrälse män. Henrik Stensson förde ett renshufvud i sitt vapen; med honom utgick hans ätt.

Stensta jernbruk i Fellingsbro socken i Örebro län $2\frac{1}{2}$ mil från Arboga, tillhörde af ålder kronan, men har vid medlet af 1700-talet kommit i enskilde ägares händer. Anläggningstiden lär vara omkring år 1500. I Jernkontorets "Stämpelbok" uppgifves, att vid bruket vid en hård smidas 200 skepp:d, och att det äges af Lorentzsons sterbhusdelägare och J. F. Kraus; men förhållandet är, att bruket har 400 skepp:d smidesrätt och att det äges af de ofvannämnda till ena hälften, samt till den andra af brukspatronen J. Rosenblad, hvilken dock drifver Stensta smide vid Grönbo bruk i

samma socken. Den hälft, som innehafves af Lorentzsons sterbhusdelägare och J. F. Kraus' hustru, utgör för närvarande det Billingska fideikommisset, hvilket 1796, till följd af kongl. resolution, flyttades hit ifrån dess ursprungliga bestämmelse, som var en vida betydligare fast egendom i Stockholm. Brukets afsättningsort är Stockholm; hammerskatten 2 skepp:d, bruksstämpeln ett W med krona öfver. Tackjernet köpes.

Stensta, en egendom om 4 mtl. i Carls kyrkas socken i Upland, tillhörde i medeltiden en då ganska bekant adlig ätt, kallad Stenstada- och Lisaslåkten. Riksrådet Stefan Ulfsson d. ä. skref sig 1357 och 1371 till Stensta. I rådslängden upptages likväl icke något riksråd med detta namn, utan erkebiskop Henrik Carlsson är den ende, som der nämnes af denna ätt. Egendomen kom sedan till Oxenstjernska släkten och öfvergick derifrån genom giften till den Bjelkiska.

Stenstorps moderförsamling med annexen Kyrkotorp och Brunnhem, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Skaraborgs län, Skara stift, Gudhems härad och Billings kontrakt, $1\frac{1}{2}$ mil från Sköfde, består af $16\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 56,202 R:dr, med en folkmängd af 362 personer och en areal af 2,523 tunn., hvaraf endast 5 äro kärr eller oländig mark. Jordmänen består i dalarna af svartmylla, men på höjderna af örjörd och söndersmulad skiffer. En å genomflyter församlingen, kommande från Simsjön på Billingen. Annexens kyrkor raserades 1817, emedan de voro alldeles förfallna, och Stenstorps kyrka nybyggdes så stor, att den kunde rymma hela pastoratets folkmängd. Hon invigdes d. 19 Sept. 1819. I socknen ligger säteriet *Stammestorp* 1 mtl., men som bebos af bönder och i intet hänseende skiljer sig från vanliga bondhemman. Några ålderdomslemningar träffas här såsom domaresäten och ättehögar, bland andra den s. k. *Sirsa-kullen*, från hvars topp man kan räkna 17 kyrkor och som förmodligen icke är gjord endast af människohänder. Enligt Afzelius skall konung Sisar derunder vara begravnen. Han hade bott på borgen Kinnagård, nära Kinnekulle och angreps af Norske konungen Wikar, som kom öfver Wenern, biträdd af Starkotber. Sisar mötte dem, men blef sårad i fotleden och måste förklara sig öfvervunnen. Adr. Sköfde.

Stenstugor. Se: *Jättestugor*.

Stenum, ett af annexen till Wings moderförsamling i Skaraborgs län, $1\frac{1}{4}$ mil från Skara, består af $15\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 68,441 R:dr, med en folkmängd af 448 personer och en areal af 6,225 tunn., hvaraf 1,427 äro sjöar och kärr. Socknen lär förut ha varit prebende under Skara och Skärf moderförsamling till pastoratet, men hvilket sedan ändrades. Dock var Stenums kyrka i högre anseende än de båda andra, emedan Carl XI, då han var på Højentorp 1685, förordnade att gudstjänst dädanefter skulle hållas i Stenum alla helgedagar, men i Wing och Skärf hvarannan. Kyrkans ålder är obekant. Inom socknen ligga *Westomten* och *Östomten*, 2 mtl. säteri, och *Tubeltorp*, en sätesgård om 2 hemman, väl belägen

och bebyggd, som fordom varit domprostens i Skara prebendehemman. Adr. Skara.

Stenåsa socken, annex till Hulterstads moderförsamling på Öland, 3 $\frac{3}{4}$ mil från Kalmar och 5 mil från Borgholm, består af 23 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 63,758 R:dr, med en folkmängd af 685 personer och en areal af 9,141 tunn. l., hvaraf endast 10 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan är af hög ålder, byggd af sten, liten och oansenlig, men ganska fast, emedan dess murar äro oformligt tjocka. På kyrkogården träffas några runstenar, men som äro sönderslagna. Jätten Tanne skall ha uppyggt kyrkan, och hans grafhög visas vid *Qvinneby* bro. Vid nämnda ställe har man i jorden funnit silfvermynt och en malmgryta med penningar samt brända ben. Detta *Qvinneby* skänktes 1256 till Wreta kloster af Svantepolk, då hans dotter skulle intagas der. Hela Stenåsa socken härjades 1677 af Holländarne.

Stenså, ett litet näs utanför Kalmar stad, der Gustaf Wasa landsteg i Maj månad 1520, då han återkom från sin fångenskap i Danmark. När Ludvig XVIII besökte Kalmar, följde honom d. v. landshöfdingen Anckarsvärd till stället. Här stod Ludvig en stund tyst, föll sedan ned och kysste jorden och den stora granithällen, tog derefter fram sin knif, hvarmed han uppskar en stor torfva, den han invecklade i sin nåsduk och lemnade sin betjent. Han tog äfven upp sin plånbok och blyertspenna, samt författade en Latinsk inskrift på ett papper och öfverlemnade den vid afresan, tillika med 100 R:dr B:ko åt landshöfdingen och biskop Wallenstråle, med begäran att den måtte på stenen inristas. Detta skedde med Gustaf Adolfs tillåtelse. (Se: *Ludvig XVIII.*)

Stenså, i Östlands härad af Östergötland, var uti forna tider ett säte för flera småkonungar och Göthajarlar.

Stenså eller Stensborg, på en holme i Bråviken vid inloppet till Norrköping, har varit ett forntida fäste, hvars ålder ej kan uppgifvas, och hvaraf lemnningar ännu synas.

Stentryck. Se: *Lithografi*.

Stephanus, en munk från Alvastra kloster, föreslogs af konung Carl VII Sverkersson till Sveriges förste erkebiskop, och blef, med påfven Alexander III:s bifall samt i dennes egen närvaro, högtidligen invigd härtill 1164 i staden Sens i Frankrike af erkebiskopen Eskil i Lund, hvarvid han bekläddes med Pallium och den öfriga biskopliga skruden. Påfven begäfvade honom då sjelf med en evangelii-bok och två små kors, öfverdragna med guld, hvaruti några små stycken af frälsarens kors sades vara inneslutna. Den nye erkebiskopen i Upsala skulle framdeles stå i en underordnad ställning till erkebiskopen i Lund, hvilken förklarades för hela nordens primas, men deremot skulle han hafva under sig fyra andra lydbiskopar, nemligen biskoparne i Skara, Linköping, Strengnäs och Westersås. Erkebiskop Stephanus beskrifves såsom en mycket from och gudfruktig man. Han lät på en sin gård Wiby, nära Sigtuna, anlägga ett kloster, som dock sedan förflyttades till Säby i Söderman-

land, der det med tiden s. k. Saba eller Juleta kloster uppstod. Han dog i konung Knut Eriks-sons tid och fick sin lägerstad hos sina forna kamrater, klosterbröderna i Alvastra.

Sterbhusafgift kallades en skatt, som erlades af död mans qvarlätenskap inom vissa stånd och orter. Den betalades af adel och prester både i städerna och på landet, af ståndspersonsklassen i städerna och af borgare i städerna, utom Stockholm och Götheborg. I dessa båda städer erlades i stället en viss årlig afgift, under namn af matlagspenningar af hvarje matlag, utom de fattiga. Sterbhusafgiften var af bevillningsnatur, och disponerades af statskontoret såsom en statsinkomst. Den bestod utaf en fjerdedels procent af den behållna qvarlätenskapen. Den upphäfdes vid 1840—1841 årens riksdag, sedan vid den föregående riksdagen 1834—1835 Stockholm och Götheborg blifvit underkastade samma regler som de öfriga städerna.

Sternbach, Henrik, son af Brandenburgiska hofrådet Christoffer Coelestinus, föddes i Berlin 1613. Blef 1643 magister i Wittenberg, samt juris professor i Stettin och juris doktor i Frankfurt. Sedermera assessor i Stettinska hofrätten. Adlades 1649, samt skref sig till Schillersdorff och Schöninge. Utnämndes 1652 till assessor i Wismarska tribunalet, och utförde 1656 en beskickning till fursten i Siebenbürgen. Blef 1658 kansler i Pommern. År 1661 skickades han såsom sändebud till Chur-Brandenburg. Förordnades slutligen 1671 till vice president i Wismarska tribunalet. Afled i Lybeck 1679. Var en utmärkt skicklig embetsman med djupa juridiska kunskaper.

Sternburg, Johan, före sitt adlande kallad **Steffens**, född i Lifland, gick 1644 i Venetiansk tjänst såsom fänrik, och deltog i 1645 års fälttåg emot Turkarne på ön Korfu, Morea och andra Grekiska orter. Följde derpå under generalen Marina Capellas befäl med på en expedition till Kandia och sedan till Dalmatien. Tog afsked 1648 och ingick då i Spansk krigstjänst, såsom volontär vid den armé, som stod i Piemont. Afskedad på begäran 1649, ingick han kort derefter i Fransk krigstjänst och deltog derunder i belägringen af Pavia. Efter erhållet afsked 1656 kom han till Lifland, och blef anställd såsom adjutant vid den der stående Svenska arméen. Bivistade tvenne års fälttåg derstädes, och gick 1658 med Svenska arméen in i Danmark, der han bland annat gjorde tjänst vid artilleriet på Kroneborg. År 1659 följde han med Svenska ambassaden till fredstraktaten i Oliva, hvarifrån han åtskilliga gånger afsändes med bref till konung Carl X Gustaf, som då stod för Köpenhamn. Deltog härunder i stormningen på denna stad 1660. Efter fredslutet blef han hofmästare hos riksdrotset greve Magnus Gabriel de la Gardie, ifrån hvilken befattning han 1668 transporterades till en kaptenbeställning vid artilleriet i Tyckland. Åtföljde 1669 riksrådet greve Clas Tott på ambassaden till Polen, och befordrades 1670 till major. Förordnades samma år till kommandant på Kåbenbusen, i hvilken befattning han 1683 adlades.

Sternlew, Georg, son af regements-fältskären Hoffman, föddes 1690 i Stockholm. Blef 1708 extra ordinarie i riksarkivet samt tillika auskultant i Svea hofrätt. Utsåmdes 1710 till auditör vid greffe Lewenhaupts bataljon i Stade, och bistade följande året Stades belägring och bombardering. Vid Stades öfvergång gjordes han till fånge af Danskarna, men återkom 1713 till Sverige och blef följande året löjtnant vid Södermanlands regemente. I sådan egenskap bistade han 1716 fälttåget mot Norrige och affären vid Fredrikshall, der han blef svårt sårad och fången. Några veckor derefter utvexlad, och sedan han blifvit återställd från sina blesyrer, utnämndes han mot slutet af sistnämnda år till regements-quartermästare, hvarefter han 1718 befordrades till kapten. För sin ådagalagda tapperhet, isynnerhet i affären vid södra Stäket emot Ryssarna 1719, blef han samma år adlad. År 1729 gick han utan afsked från regementet, för det att han sig ej der efter ordres inställt, men erhöi dock sedan 1731 ordentligt afsked, då han gick i Rysk tjänst, der han blef major. Han dog i Ryssland 1738.

Stettin. Ut i denna stad ingicks, d. 13 Dec. 1570, under Tyske kejsarens, Frankrikes och Sachsens bemedling, en fred emellan Sverige och Danmark, som slutade det under konung Erik XIV uppkomna Danska kriget. Genom denna fred, som plägar i historien kallas *Stettinska Fördraget*, måste konung Johan III afsäga sig alla anspråk på Gottland, Jemtland och Härjedalen, förbinda sig att inlösa Elfsborga fästning med en summa af 150,000 R:dr, återställa åtta af de under kriget tagna Danska skeppen, ersätta staden Lübeck dess lidna skada med 750,000 R:dr, samt erkänna kejsaren såsom Estlands länsherre, och äfven förbinda sig att till honom öfverlemna alla der gjorda öfringar, så snart krigsomkostnaderna blifvit Sverige godtgjorda. Tvisten om riksvapnet tre kronor, för hvilken Sverige gjort så många långvariga och ärofulla ansträngningar, måste lemnas oafgjord. Sveriges farhåga för Ryssland, i förening med Danmarks utblottade tillstånd, samt Danske konungens Fredriks höjelse för freden åstadkommo äntligen denna förlikning.

Stewart, Simon, son af en Engelsk herre, Robert Stewart till Touccours, kom först in till Sverige 1627, då han blef amiralitets-kapten. Han bevisade sitt gamla adelskap i England å fäderne och moderne till sex led och blef således 1634 introducerad på Svenska riddarhuset. År 1638 var han underamiral och 1644 blef han amiral-löjtnant. Såsom sådan afled han mot slutet af året 1646.

Stiby socken, genom kongl. resolution af år 1814 tills vidare förenad med St Olof (se detta ord), utgör med den ett regalt pastorat af 3 kl. i Christianstads län, Lunds stift, Järestads härads och kontrakt, 1 mil från Cimbritshamn; består af 13½ hemman, uppskattade till 45,020 R:dr, med en folkmängd af 846 personer och en areal af 2,430 tunol., hvaraf 28 äro kärr eller oländig mark. Socken har i allmänhet god åker, men svagare äng. Adr. Cimbritshamn.

Stieklarstad, i Norrige, nära intill Sula-elfven, vid pass 9 mil i norr från Trondhiem, är märkvärdigt för det blodiga slag, som Olofsdagen d. 29 Juli 1030 der hölls, och hvari en mängd Sveaskar, som skulle bistå Norske konungen, Olof Haraldsson den Helige, att återeröfra Norriges thron, äfven deltog. Konung Olof Haraldsson med blott 3,000 krigare kämpade mot den 10,000 man starka Norska bondebären, och gjorde under af tapperhet; men föll slutligen tillika med större delen af sitt folk. Vid konungens sida stupade äfven alla hans skulder, hvilka med honom deltagit i den blodiga striden.

Stift. Biskopsstiften i Sverige äro 12. Äldst ibland dem är Skara, hvartill grunden lades år 1015, dernäst Wexjö, som grundlades 1030, så Lunds 1065, Linköpings och Westerås 1080 samt Upsala och Strengnäs år 1100. De öfriga 5 äro yngre: först inrättades Gottlands år 1512, så Carlstads 1586, Kalmars 1607, Göteborgs 1620 samt slutligen Hernösands år 1647. Deras närvarande omfång är följande:

Upsala eller Erkestiftet innefattar hela Upland med 23 prosterier och 125 pastorater, samt hela Gestrikland och hela Helsingland med 6 prosterier och 34 pastorater.

Strengnäs innefattar hela Södermanland med 11 prosterier och 72 pastorater (ett pastorat, nemligen Carlskyrka och Torpa, af V. Rekarne hörer under Westerås län), samt hela Nerike med 4 prosterier och 29 pastorater.

Westerås, hela Westmanland med 8 prosterier och 56 pastorater samt hela Dalarne med 7 prosterier och 37 pastorater.

Carlstads innehåller hela Wermland med 9 prosterier och 30 pastorater (bland dem ligger ett, neml. Carlskoga och Bjurkärr samt Carlsdal, inom Örebro län), samt hela Dalsland med 3 prosterier och 12 pastorater.

Linköpings innefattar hela Östergötland med 15 prosterier och 108 pastorater; 2 prosterier med 13 pastorater inom Jönköpings län, samt 4 prosterier med 25 pastorater inom Kalmar län.

Kalmar stift innefattar det öfriga af Kalmar län med 8 prosterier och 93 pastorater.

Wexjö stift innefattar 6 prosterier inom Jönköpings län och 6 inom Kronobergs län. Pastoraternas antal inom Jönköpings län äro 48 och inom Kronobergs län 43.

Wisby innefattar hela Gottland med 3 prosterier och 44 pastorater.

Lunds innefattar hela Skåne med 21 prosterier och 202 pastorater, samt Blekinge med 3 prosterier och 20 pastorater.

Göteborgs innefattar hela Halland med 4 prosterier och 45 pastorater; 3 prosterier af Elfsborgs län med 22 pastorater, samt hela Bohuslän med 4 kontrakter och 34 pastorater.

Skara innefattar hela Skaraborgs län med 12 prosterier och 88 pastorater, samt inom Elfsborgs län 4 prosterier med 35 pastorater.

Hernösands stift innefattar slutligen Jemtlands, Hernösands, Umeå och Piteå län med tillsammans 13 prostrier och 74 pastorater.

Stiftsjungfrur eller **Stiftsfrökmar** kallas de adliga jungfrur, som äro inskrifna i Wadstena adliga jungfrustift. Denna inrättning bildades år 1738, genom ridderskapets och adelns beslut. Af-sigten var att anlägga en uppfostringsanstalt för adelns döttrar och tillika pensionsanstalt. Drottning Ulrika Eleonora skänkte lokal till inrättningen; adeln sammanskjöt frivilliga gåfvor, och de som ville njuta inrättningens fördelar för sina döttrar inskrefvo dem i stiftet, med erläggande af en viss inskrifningsafgift. Inrättningen fortgår ännu och ett stort antal adliga jungfrur dels njuta pension derifrån, dels äro inskrifna med rättighet till pension efter tur och ordning. Inrättningen är ridderskapets och adelns egen tillhörighet, och står under riddarhusdirektionens uppsigt.

Stig kallas ett mått, hvarmed kol mätes, stundom äfven benämndt *Last* eller *Ryss*. Enligt kongl. resolutionen på allmogens bevärd d. 29 April 1748, skall med en stig kol förstås tolf tunnor, och koltunnan bör innehålla trettiosex kappar, undantagandes i Stora Kopparbergs län, der allmogen, så länge kolröntan är bergslagen anslagen, får leverera koltunnan efter trettiotvå kappar. Med en *Stor Stig* förstås tjugufyra tunnor kol.

Stig Andersson, Dansk marsk och riddare, var Danska hjälphärens banerförare uti slaget vid Hofva 1275, då han bistod hertig Magnus att besegra konung Waldemars trupper. Han blef öfver hela Norden prisad i mångfaldiga sånger, huru han satt vänsäll och glad i sin gästsäl, der sådana hofmän drucko, som söga gåfvo konungens egna efter i lysande rustningar, och än mindre i mandom; huru han å tinget var blid och vänlig mot folket och gemenligen styrkte deras sak mot våld och olag, samt huru i striden hans svärd var det mest fruktade och baneret stod säkrast i hans hand. Ryktbar var väl marsken Stig såsom en bland de skönaste och rikaste riddersmän, utmärkt af sin höga ätt och mandom i striden, dock mest af sina senare olyckor och sitt mod att dem bära. Längre lefde i Norden sången om marsken Stigs döttrar, som fattiga och fridlösa, efter både faders och moders död, vandrade kring världen. Anledningen till dessa olyckor var det våld, som den lättfärdige konung Erik Glipping af oloflig kärlek öfvade mot marskens husfru, den sköna och dygdiga fru Ingeborg, medan hennes man var i Svenska kriget. Sedan Erik Glipping blifvit mördad af de sammansvurna, blef marsken Stig med dem förklarad fridlös och slutligen slagen uti det bämdekrig, som dennes son Erik Menved mot honom utförde.

Stigmän benämndes i forna tider de röfvere och rånmän, hvilka vanligen uppehölo sig i de djupa och obebodda skogarna, för att på vägar och stigar öfverfalla och utplundra ensamma vägsfarande.

Stigsjö moderförsamling med Wiksjö kapell, ett prebende-pastorat af 3 kl. under Hernösands gym-

nasium i Ångermanlands södra fögderi och kontrakt, $1\frac{1}{4}$ mil från Hernösand. Hela pastoratet är $29\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 185,525 R:dr. I Stigsjö socken är folkmängden 1,280 personer. Arealen är ej hos Forsell uppgifven särskildt för detta pastorat, utan det, tillika med Säbrå, Hernö och Häggdånger, anföres vara 115,529 tunn., hvaraf 5,500 äro sjöar och kärr. Hülphers säger, att Stigsjö på hans tid (1780) lydde under Säbrå pastorat, och att kyrkan var 500 år gammal, af sten, men trång och bristfällig, hvarföre hon skulle utvidgas. Inom socknen ligga *Westand*, *Brunnefors* och *Sörgårds* bruk samt *Wiksjö* Finnmark (se dessa ord). Såsom ortens enda märkvärdighet anföres, att flere lärde män här blifvit födde, såsom erkebiskop Stigzelius, biskop Brunnius, prosten Agrelius o. s. v. Adr. Hernösand.

Stigtomta moderförsamling med Nykyrka annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Nyköpings län, Strengnäs stift, Jönäkers härad och Nyköpings vestra kontrakt, $1\frac{1}{4}$ mil från Nyköping vid sjön Yngarn, består af $54\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 205,812 R:dr, med en folkmängd af 1,330 personer. Arealen uppgifves för hela pastoratet till 24,532 tunn., hvaraf 5,750 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligger den stora skogen *Stigtomta Malm*, säterierna *Över-Watinge* och *Wik* (se dessa ord). Adr. Nyköping.

Stigtomtensis, Magnus, född i Stigtomta församling uti Södermanland, var konung Erik XIV:s hofpredikant. Han har författat i manuskript: *Diarium rerum memorabilium a natali Regis Erici XIV Anno 1533 ad annum 1574*.

Stigzelius, Laurentius, föddes d. 27 Okt. 1598 uti Stigsjö socken i Ångermanland, der fadern, Matthias Laurentii, då var kaplan. Redan tidigt utmärkte han sig vid skolan och akademien genom flit och qvickhet, så att riksrådet Skytte antog honom till lärare för sina barn. År 1625 blef han magister, och förordnades 1630 till logices professor. Derefter besökte han flera universiteter i Tyskland, Frankrike, England, Holland och Danmark, under en trenne års utrikes resa. Ut-nämndes 1640 till theol. professor och 1648 till theol. doktor. Redan året före sistnämnda år hade han blifvit domprost i Upsala. Drottning Christina hyste stor bevågenhet för honom samt åhörde ofta hans föreläsningar och disputationakter. Då han redan var 72 år gammal, kallades han 1670 genom enhälligt val till Sveriges erkebiskop. Såsom sådan satte han 1675 kronan på Carl XI:s hufvud, och samma år blefvo hans barn upphöjda i adligt stånd, under namnet *Littiemark*. Han dog d. 31 Aug. 1676.

Stikil i gamla Svenskan detsamma som *horn*.

Stille, Albert, kirurgisk instrumentmakare vid Carolinska institutet i Stockholm. Hans arbeten berömmas mycket af professor Palmstedt i dess berättelse om slöjdexposition 1847, att de äro jemngoda med de förnämsta utländska, hvarföre också S. erhöill slöjdföreningens medalj i silver.

Stipendier för studerande vid Kongl. Akademien i Lund äro följande:

I. Magnat- eller af Enskilde stiftade stipendier, upptagne i alfabetisk ordning, äro:

1. **Æryleanska**, stiftadt för en studerande i allmänhet. Detta stipendium har, liksom N:o 15 och 16, tillhört Lunds gymnasium, men då akademien instiftades tillfallit den senare

Stiftaren var Nils Georgsson Æryleus, född d. 1 Jan. 1564, dekanus i Lund, död d. 1 Febr. 1642.

2. **Anderssonska**, stiftadt d. 10 Nov. 1824, för en ofrälse theologiæ studiosus inom Lunds stift. Icke ännu realiseradt

Stiftare: Roloff Andersson.

3. **Batramska**, stiftadt d. 17 Juli 1823, att såsom resstipendium tillfalla en studerande af Skånska nationen, för att utrikes inhämta kunskaper i skogshushållningen. Tillsattes för första gången i December 1849

Stiftare: aflidne statssekreteraren, R. N. O., friherre Herman Battram.

- 4—7. **Bergendorffska**, stiftadt d. 6 April 1789 (och af Kongl. Maj:t d. 8 Maj 1790 stadfästadt) för stipendii-stiftarens släktingar med 833 R:dr 16 sk. banko grundfond. Men när ingen släkting bivistade akademien skulle af räntorna nya stipendier bildas, hvardera å 500 R:dr banko, och dessa tilldelas studerande, som gått i Wexiö skola och helst födda i Berga socken. Innev. år (1849) finnes ett stipendium å 31 R:dr 32 sk. för släktingar och 3:ne på ofvannämnda sätt bildade å 30 R:dr. Släktingar äro själfskrifne till det första och lotta om de äro flere.

Stiftare: Johan Bergendorff, född af bondföräldrar i Berga 1720, hofkamrer och domkyrkoinspektör i Lund, död d. 30 Jan. 1793.

8. **Bildtska**, stiftadt d. 9 Sept. 1820 med 666 R:dr 32 sk. bankos grundfond, hvilken, enligt donationsbrevfets föreskrift, nedsattes i fast egendom och skulle stipendiet utgå i spannemål. För närvarande (1849) åtnjuter stipendiaten, som icke får vara magister och oafbrutit bör bivista akademien, 6 tunnor 15 $\frac{3}{4}$ k:pr korn efter markgångspris.

Stifterska: Svenske ministern i Köpenhamn Bildts enkefru Apollonia Müller.

9. **Bringo-Lagerlöfska**, stiftadt den 8 Maj 1807 och tillökt d. 18 April 1827 för en studerande med namnen Bring eller Lagerlöf, eller i brist deraf en af Blekingska nationen

Stifterska: enkefru professorskan Ingrid Katharina Ringberg (se detta ord).

10. **Bunthska**, stiftadt d. 11 Dec. 1812 och med stadgar af d. 7 Juni 1819 för en theologiæ studiosus af Skånska nationen, med företrädesrätt för stiftarens släkting. Tillsattes för första gången i December 1849

Stiftare: prostén Christoffer David Bunth i Hörby och Lyby, född d. 7 Juni 1761, död 1831.

Bortgifves af	Innehaf- ves un- der år.	Stipendiifond. Banko.	Årligt belopp Banko.
Konsistorium academicum.	3.	100 — —	5 32 —
Domkapitlet i Lund.	obest.	400 — —	22 32 —
Kanslern, Pro- kanslern och Ekonom. pro- fessorn.	4.	5,000 — —	285 — —
Småländska nationens ku- rator och se- niorer.	4.	2,750 — —	{ 31 32 — 30 — — 30 — — 30 — —
Konsistorium academicum.	3.	— — —	— — —
D:o d:o.	4.	1,000 — —	57 — —
Pro-kanslern, theol. fakult. och Skånska nationens in- spektor.	3.	1,000 — —	57 — —

11. Danckwardtska , stiftadt 1849 af f. d. statssekreteraren, K. N. O. m. St. K., Magnus Georg Danckwardt för 2:ne studerande		obest.	1,333	16	—	{ 19 — — 19 — —	—	—
Tillsättningen börjar med vårterminen 1850.								
12. Engeströmska , stiftadt d. 2 Aug. 1765 för en theologiæ studiosus af Skånska nationen, men företrädesvis för testators släktingar och descendenter, af professor S. J. Munthe	Theol. fakult.	4.	600	—	—	34	—	—
Stiftare: theol. doktor Åke Engeström.								
13. Faltzburgska , stiftadt d. 18 Jan. 1750 och af Kongl. Maj:t stadfästadt d. 29 Okt. 1754, för studerande i allmänhet, men företrädesvis för stiftarens släktingar. Stipendiaten skall hvarje termin bivista akademien. Utgår med 3/4:delar af räntan, så vida stipendiaten icke gör resor in- och utrikes, då hela räntan erhålles	Akad.kanslern.	4.	1,500	—	—	64	—	—
Stiftare: general-adjutanten friherre Carl Gustaf Faltzburg, född 1693, död på Lindhof nära Warberg d. 20 Okt. 1753.								
14. Grammiska , stiftadt d. 18 Juni 1784 för en theologiæ studiosus af Lunds stift (som ständigt bör bivista akademien), med företrädesrätt för släkterna Gram och Roos	Theol. fakult.	3.	250	—	—	14	—	—
Stiftarinna: mamsell Magdalena Margaretha Gram, född d. 16 Jan. 1758, död d. 15 April 1785.								
15—16. Grubbo-Piperska , stiftadt d. 12 Jan. 1625 med namnet "Grubbeska" och insattes i Andrarums bruk. Genom sedermera blifvande ägares obestånd, kunde hvarken ränta eller kapital utfås ur Andrarums bruk. Men ägarinnan af en del af Andrarums bruk, riksråddinnan grefvinnan Christina Piper, född Törnflycht, utbetalade slutligen (1726) hela kapitalet jemte flera års räntor, som tillades kapitalet, hvarefter stipendiet kallades "Grubbo-Piperska". Tilldelas 2:ne studerande i allmänhet (se Äryleanska) .	Caput i greff. familjen Piper.	3.	1,000	—	—	{ 28 24 — — 28 24 — —	—	—
Stiftare: Sifvert Grubbe till Hofdala, befallningsman på Malmöhus.								
17 & 18. Gyllenkrookska , stiftades d. 13 April 1842 för 2:ne studerande i allmänhet, som icke äro magistrar eller akademiske lärare. Utdelas d. 27 Nov. hvarje år	Stiftaren.	1.	1,000	—	—	{ 28 24 — — 28 24 — —	—	—
Stiftaren är: majoren, R. S. O., R. K. Ryska S:t Annæ-Ordens 2:dra klass Fredrik Elof Gyllenkrook, född 1785, broder till menniskovännen och mecenen Axel Gustaf Gyllenkrook (se detta ord).								
19. Hadelinska , stiftadt 1804 för en studerande, som fyllt 17 år och 2 terminer varit vid akademien, med företrädesrätt för släktingar	Konsist. akad.	3.	1,000	—	—	57	—	—
Stiftare: kommissions-landtmätaren Alexander Hadelin, död 1804.								
20. Henschenska , stiftadt d. 26 Okt. 1822, för en studerande af Blekingiska nationen. Ej ännu realiseradt	D:o d:o.	2.	2,222	10	8	126	32	—
Stiftare: öfverste-löjtnanten, R. S. O. Erik Gabriel Henschen, död 1825.								
21. Hessléniska eller Engeströmo-Hessléniska , stiftadt d. 2 Nov. 1812, för en studerande i allmänhet, med företrädesrätt för stiftarinnans släktingar .	Theol. fakult. och biskopen.	4.	1,333	16	—	76	—	—

Stifterska: Maria Beata Engeström, född d. 2 Nov. 1744, gift med biskopen i Lund, C. N. O., D:r Nils Hesslén, död d. 8 Sept. 1822.									
22. Humero-Steuchiska , stiftadt d. 21 Okt. 1734, företrädesvis för stiftarinnans och dess mans släktingar; om sådana icke finnas, alternerar stipendiet emellan en studerande af Smålands nation, som bivistat Wexiö skola samt studerande i allmänhet. Det njutes 3 år, af hvilka stipendiaten skall vara utrikes de 2, och står sedan ledigt 2 år, hvarunder räntan besparas till nästa utdelning	Konsist. akad.	3.	2,000	—	—	190	—	—	
Stiftarinna: Anna Steuch, enka efter domprosten i Lund D:r Bonde Humerus (se detta ord) och sedan gift med landshöfdingen, R. N. O., J. Wulfenstjerna, död d. 4 Okt. 1737. Hon var dotter af erkebiskopen D:r Mathias Steuchius.									
23—24. Högfeldska , stiftadt d. 14 Maj 1798 för 2:ne studerande, helst af Skånska nationen, med företrädesrätt för stiftarens släktingar. Nuv. (1849) disponent af stipendiet är friherre H. Ramel	Ägaren af Öfvedsklosters säteri i Skåne.	obest.	450	—	—	{ 12 32	—	—	
Stiftare: landjägaren i Malmöhus län, hofjägaren Anders Högfeldt, född af bondföräldrar i Qvidinge d. 8 Dec. 1738, död på Öfvedskloster d. 11 Okt. 1806.						{ 12 32	—	—	
25—26. Krookska , för stiftarens släktingar, då det utgår åt en stipendiat; i brist deraf delas det emellan 2 studerande, födde i Malmöhus län. Släktingar njuter det i 3 år, men annars 2 år	Konsist. akad.	2 el. 3.	400	—	—	{ 11 16	—	—	
Stiftare: advokat-fiskal Daniel Johan Krook, född d. 3 Maj 1732, död i Hellestad d. 4 Sept. 1819.						{ 11 16	—	—	
27—28. Ledebourska , stiftadt d. 31 Okt. 1820 för 2:ne studerande från Malmö eller Lund, men företrädesvis för dem, som äro födde i Malmö; åtnjutas så länge stipendiaterne vistas vid akademien och förete bevis om flit och goda seder	D:o d:o.	—	2,250	—	—	{ 63 32	—	—	
Stiftare: afl. handlanden i Lund, Kornelius Ledebour.						{ 63 32	—	—	
29. Lidtgrenska , stiftadt d. 20 Aug. 1795 företrädesvis för en studerande af Westgötha nation, som under tiden bör bivista akademien	D:o d:o.	3.	300	—	—	16	32	—	
Stiftare: astronomie observatorn och adjunkten vid Lunds akademi, magister Andreas Lidtgren, död 1805.									
30. Ljungbergska , stiftadt d. 13 Febr. 1731 för en studerande af Smålands nation. (Jemte räntan utgår årligen 9 R:dr 32 sk. i hemmantalsräntor)	D:o d:o.	3.	166	32	—	18	—	—	
Stiftarinna: Märtha Ljungberg (se detta ord), född annandag Pingst 1656, gift med hofrättskommissarien Tockenström, död d. 4 Okt. 1741. Syster till Abrah. Ljungfelt (N:o 1364 ibl. adel).									
31. Lundeska , stiftadt d. 22 Febr. 1783 för studerande i allmänhet, men företrädesvis för dem, som äro dimitterade från Carlskrona skola. Stipendiaten skall ständigt vistas vid akademien. Hvert 4:de år stipendiet ledigt	D:o d:o.	3.	1,244	21	4	70	—	—	
Stiftare: handlanden i Karlskrona, Nils Lunde, född af bondföräldrar i Gärdslösa 1702, död d. 22 Nov. 1784.									
32—33. Lundegrenska , stiftadt d. 1 Dec. 1844 för 2:ne studerande af Skånska nationen	D:o d:o.	3.	1,000	—	—	{ 28 24	—	—	
Stiftarinna: fru Sophia Lundegren, född Lundsten 1780, död i Malmö d. 12 Sept. 1846, uti en ålder af 66 år och 2 månader.						{ 28 24	—	—	

34. Lybecko-Weidmanska , stiftadt d. 1 Sept. 1820 för en studerande af Lunds stift, men företrädesvis för testators släktingar. Stipendiaten skall ständigt vistas vid akademien	Konsist. akad.	3.	2,500	—	—	142	24	—
Stiftare: kontraktsprosten Pehr G. Weidman (se detta ord).								
35. Malmrosiska , stiftadt d. 31 Mars 1814 för en studerande af Skånska nationen, som under terminerna bör biva akademien	Akad.kanslern.	3.	1,000	—	—	57	—	—
Stiftare: afl. akademi-kamrern i Lund Gilius Malmros och dess fru Anna Lovisa Trana.								
36. Morsingska , stiftadt d. 30 April 1821 för en studerande af Skånska nationen, isynnerhet en, som har fallenhet för ekonomiska yrken	Konsist. akad.	1½.	500	—	—	28	24	—
Stiftare: afl. handlanden Lars Morsing i Ystad.								
37. Nierothi-Hellmanska , stiftadt d. 18 Sept. 1783 för en theologiæ studiosus af Skånska eller Bleking-ska nationerna, som fyllt 17 år; med företrädesrätt för slägterna Liebman, Bruzelius och andra testators släktingar	Lunds stifts H. biskop.	4 el. 5.	200	—	—	11	19	2
Stiftare: prosten magister Thure Hellman (se detta ord i Supplementet) och dess fru friherrinnan Fredrika Eleonora Nieroth, död d. 12 Mars 1789, omkring 60 år gammal.								
38. Oscarska , stiftadt d. 30 Dec. 1822 af Direktionen för de af Skånes innevånare tillställda högtidligheter vid däv. kronprins Oscars återkomst från sin utrikes resa d. 17 Dec. 1822. Fonden uppkom af från dessa högtidligheter öfverblifna medel. Stipendiet, som med nådigt tillstånd bär nuv. H. M. Konungens namn, tilldelas genom lottning Oscarsdagen d. 1 Dec. hvart tredje år en studerande af Skånska nationen, som icke är kandidat eller magister. Stipendiaten bör minst en termin vistas vid akademien.	Genom lottning efter förslag.	3.	1,000	—	—	57	—	—
39. Ohlssonska , stiftadt d. 1 Maj 1807 för en theologiæ studiosus af Lunds stift, med företrädesrätt för släktingar	Biskopen och theol. fakult.	3.	133	16	—	7	28	10
Stiftare: kontraktsprosten, kyrkoherden i Hjernarp Måns Ohlsson, född af bondföräldrar i Wiby d. 17 Dec. 1725, död såsom senior ibland Lunds stifts presterskap d. 17 Maj 1817, och dess fru Elisabeth Ring, född d. 16 April 1726, död 181—.								
40. Palmerentzka , stiftadt d. 24 Sept. 1764 för en studerande i allmänhet, äfven för magistrar och docenter, men företrädesvis för testators släktingar och adelsmän	Caput familiae inom släkten Hallenborg, n. v. kammarherren Karl Hallenborg.	4.	500	—	—	28	24	—
Stiftare: hofjunkaren Pehr Palmcreutz, född 1742, död på Bjersjöholm i Dec. 1764.								
41—42. Petréenska , stiftadt d. 31 Dec. 1804 och tillökt d. 22 Maj 1823, för infödde Skåningar och ofrälse, helst officerares eller underofficerares barn, men i brist deraf andras. Ingen får detta stipendium, som icke fyllt 16 år	Ägaren af Esperöds frälse-säteri, n. v. öfversten, R. S. O. Henr. Rosencrantz.	3.	666	32	—	{ 19	—	—
Stiftare: ryttmästaren Robert Wilhelm Petrée, död på Esperöds frälse-säteri i Tranås socken 1824.						{ 19	—	—
43. Reiserska , stiftadt d. 28 Mars 1782 och d. 3 Dec. 1799, af Kongl. Maj:t med stadgar försedt och stadfästadt, för en studerande i allmänhet såsom resstipendium att vid utländska akademier inhämta kunskaper. Stipendiet utbetas af v. Reiserska donationskapitalerna	Landsböfdingen i Kristianstads län efter förslag.	obest.	—	—	—	100	—	—
Stiftare: Anders von Reiser (se detta ord).								

44—47. Roldhska , stiftadt d. 1 Mars 1734 för 4 studerande, hvaraf 3 tillhörande theologiska fakulteten och en juridiska fakulteten. Släktarna Ehrencrona, Patersson, Schartau och Horster äga företrädesrätt	Theologiska och juridiska fakulteterna.	4.	1,833	16	—	—	20 20 20 20	—	—
Stiftare: Christian Mårtensson Roldh (se detta ord).									
48—49. Rönbeckska , stiftadt d. 18 Febr. 1795 för 2 studerande af Skånska nationen, med företrädesrätt för testators släktingar eller Rönbeck och Stéenhoff	Konsist. akad.	3.	666	32	—	—	19 19	—	—
Stiftare: kontraktsprosten And. Rönbeck (se detta ord) och dess fru Charlotta L. Stéenhoff.									
50. Silfverschöldska , stiftadt d. 12 Okt. 1702 för en studerande i allmänhet, men företrädesvis för stiftarens släktingar	Caput familjæ inom släkten Silfverschöld.	5.	200	—	—	—	9	24	—
Stiftare: professorn i Lund Nils Silfverschölds (se Ståhl, professorn) enka Juliana Gripenslycht och dess son presidenten Nils S. (se detta ord).									
51—52. Silneckerska , stiftadt d. 31 Aug. 1731 för 2:ne studerande i allmänhet. Kapitalet inestår i Jordberga sätesgård	Konsist. akad.	3.	555	26	8	—	16 16	32 32	—
Stiftarinna: fröken Margaretha Silnecker (s. d. o.).									
53. Sjöbladska , stiftadt d. 31 Okt. 1765 af arfvingarne efter öfver-amiralskan grefvinna Beata Elisabeth Sjöblad, född Stenbock, för en studerande af Smålands nation	Caput familjæ i grell. släkten Ruuth.	3.	166	32	—	—	9	24	—
54. Sjögrenska , stiftadt d. 12 Juli 1806 för en theologie studiosus af Smålands nation, som fyllt 22 år och varit student i 2 eller 3 år samt är prest- eller bondson	Smålands nations inspektor, kurator och seniorer.	2.	1,000	—	—	—	57	—	—
Stiftare: domprosten Dr Håkan Sjögren (se Biogr. Lexikon).									
55. Sorbonska , stiftadt d. 19 Maj 1829 och tillökt d. 4 Sept. 1845 för studerande födde i Carlshamn, med företrädesrätt för släktingar. Stipendiaten skall åtminstone en termin hvarje år vistas vid akademien.	Konsist. akad.	3.	500	—	—	—	28	24	—
Stiftare: öfver-direktören Hans Henrik Sorbon, död 1846.									
56. Stjernclo-Liljenbergska , stiftadt 1753 för en juris studiosus och tillöktes 1805 med 3/4:delar. Kapitalet inestår i Ågerups gård	Ågaren af Ågerups fideikommiss.	3.	666	32	—	—	33	16	—
Stiftare: Anders Daniel Stjernclo Liljenberg, lagman och friherre, död ogift d. 17 Mars 1777 på fideikommisset Ågerup i Frosta härad (se Rehbinders, Adels-Matrikeln s. 117), och presidenten friherre O. E. Lagerheim (se detta ord), som förstörde det ifrån 8 R:dr 16 sk. till 33 R:dr 16 sk. årligt belopp.									
57—58. Svenssonska , stiftadt d. 25 Dec. 1841 för 2:ne studerande i allmänhet, med företrädesrätt för släktingar	Konsist. akad.	3.	7,200	—	—	—	205 205	—	—
Stiftarinna: enkefru Magdalena L. Svensson (se detta ord).									
59. Thottska , stiftadt d. 24 Jan. 1785 för en studerande i allmänhet, som hvarje termin skall biva- sta akademien. Kapitalet inestår i N:o 1 $\frac{1}{16}$ mtl. Wanmåda i Svedala socken	Äldste manlige arfvingen af Thottska ätten eller fideikommis- sarien till Skabersjö.	3.	250	—	—	—	14	—	—
Stiftare: Tage Thott, greve, landshöfding i Malmöhus län, C. W. O., R. S. O.									
60. Trolleska , för en studerande i allmänhet		3.	2,000	—	—	—	114	—	—
Stiftare: friherre Trolle.									

61. Trozelska , stiftadt d. 14 Febr. 1778 för en <i>œconomiae studiosus</i>	Konsist. akad.	obest.	400	—	—	22	32	—
62. Wickelio-Bergianska , stiftadt d. 30 Juni 1824 för en studerande af Småländska nationen, som är minst 17 år och icke redan är kandidat eller magister; men företrädesvis för stiftarnes släktingar. Stipendiaten skall ständigt vistas vid akademien . . . Stiftare: professor Anders Wickelius i Wickelsång och assessorn, possessionaten E. R. Berg på Eriksberg i Blekinge.	D:o d:o.	3.	300	—	—	16	32	—
63. Wählianska , stiftadt d. 4 Febr. 1824 för en studerande af Skånska nationen, som ej är magister. Stiftare: domprosten i Lund Dr Christian Wählin.	D:o d:o.	3 el. 4.	500	—	—	28	24	—
64. Wæströmska , stiftadt d. 10 Aug. 1818 för en <i>theologiæ studiosus</i> , helst från Landskrona stad . . . Stiftare: kyrkoherden Bengt Wæström.	Domkapitlet i Lund.	obest.	666	32	—	38	—	—
65—66. Zibethska , stiftadt d. 10 Nov. 1809 och af Kongl. Maj:t stadfästadt d. 1 Mars 1810, ett för en <i>theol. studiosus</i> och ett för en, som studerar till hofrätts- eller kansli-examen. Släktingar äga företrädesrätt Stiftare: arfvingarne efter hofkanslern, C. N. O., en af de aderton i Sv. Akad., friherre Christoffer Bogislaus Zibeth, död i Stockholm d. 16 Maj 1809, efter dess i lifstiden uttalade önskan.	Kommersrådet E. L. Zibeths äldste manlige arfving och efter släktens utgående Akad.kanslern.	3.	1,500	—	—	{ 42	36	—
67—70. Åbergska , stiftadt d. 27 Juli 1823 för ynglingar, som gått i Christianstads skola. Stipendiaten skall ständigt vara vid akademien och taga kansli-, juridisk eller bergs-examen, eller filosofiska graden Stiftare: possessionaten Johan Alexander Åberg.	Konsist. akad.	4 å 5.	8,355	26	8	{ 100	—	—
II. Kongl. och Riks-Statens Stipendier äro:								
a) 8 af H. M. Konungen donerade å 50 R:dr årligen Af dem tillkomma 3 filosofiska fakulteten och ett eller 2 hvar och en af de öfriga vexelvis.	D:o d:o.	1.	—	—	—	400	—	—
b) 9—39 Kongliga , hvilka utgå af universitetets fond och realiserades 1834. De äro 31 stycken, hvaraf 7 tillkomma theologiska, 4 juridiska, 5 medicinska och 15 filosofiska fakulteten. De utgå med 25 R:dr årligen	D:o d:o.	3.	—	—	—	775	—	—
c) 40—50 Musikaliska , hvilka liksom de föregående utgå af universitetets fond. De äro 11, hvaraf 4 å 15 R:dr, 4 å 10 och 4 å 6 R:dr 12 sk. . . .	D:o d:o.	obest.	—	—	—	125	—	—
d) 51—58 Mediko-Theologiska , hvilka utgå af statsanslag, och 5 tillkomma medicinska och 3 theologiska fakulteten. 8 stycken å 100 R:dr banko . . .	Medic. och theol. fakult.	3.	—	—	—	800	—	—
III. Riddarhus-Stipendier , hvilka äro de största vid akademien, äro 5 st., neml. 2 å 240 R:dr och 3 å 160 R:dr hvardera De tilldelas endast studerande adelsmän. Inspektör öfver riddarhus-stipendiaterne är: professorn i historien magister Ebbe Samuel Bring (se detta ord).	Riddarhusdirektionen.	—	—	—	—	960	—	—

Stipendier för Studerande vid Kongl. Akademien i Upsala äro:

I. **Magnat-stipendier**, inrättade af någon bland rikets högt uppsatte män eller eljest enskilda personer, samt de s. k. Riddarhus-stipendierna, äro:

B:ko R:dr sk rist.

1. **Acrellska** för studerande af Roslags nation, hvilken nu är förenad till en och samma med Uplands nation, 2:ne rum, hvardera à 83: 16. 166: 32. —
2. **Adlersparreska** för studerande från Jemtland och Herjedalen, 2:ne rum, hvardera à 100: 200: — —
3. **Ahlbörnska** för Westmanlänningar, 5 rum, af hvilka hvart och ett åtnjuter 16: 32. 83: 16. —
4. **Banériska** för en theologiæ studiosus 98: 40. —
5. **Barchæiska** legatet för en akademi-adjunkt 74: 4. 10.
6. **Bergensonska** för släktingar ell. studerande från Medelpad ell. Jemtland, 2:ne rum, hvardera à 38: 16. 76: 32. —
7. **Bergstedtska** legatet för en all. 2:ne studerande, utmärkte för skicklighet i Grekiska litteraturen, samt vid hvar tredje ledighet för en studerande, som vinnlagt sig om naturalhistorien, och som då utnämnes af kongl. vetenskaps-societeten i Upsala 300: — —
8. **Bergströmska** för en studerande ifrån Westerdalarna 50: — —
9. **Bjelkeska** för en theologiæ ell. politices studiosus 140: 20. —
10. **Björnståhlska** för en studerande, född af militärståndet, men hvars fader ej innehaft högre än fänriks grad. Stipendiaten bör vara Södermanlänning och studera Österländska språken 87: 33. 7.
11. **Burmanska**, ett för en Jemt-länning 100: — —
12. **Burmeisterska** för testators släktingar, eller i brist deraf, för Gottlänningar, 2:ne rum, hvardera à 40 R:dr. 80: — —
13. **Bylundska** för en medic. studiosus ifrån Medelpad ell. Jemtland 87: 24. —
14. **Byzantinska**, inrättadt af en-voyén v. Asp, bortgifves hvar tredje gång af kongl. vetenskaps-akademien, och är resestipendium. Stipendiaten vistas utrikes $2\frac{1}{2}$ à 3 år och åtnjuter inalles 3,000: — —
15. **Danckwardtska** för Östgöthar och Dalkarlar, 2:ne rum, hvardera à 16: 32. 33: 16. —
16. **Ekendalska**, ett rum 16: 32. —
17. **Elgeriska** för släktingar eller Östgöthar, ett rum, dervid stipendiaten erhåller värdet af 20 tunnor spanmål. — — — —
18. **Falkenbergiska** för Falken-

- bergiska och Sparre-slågterna eller eljest studerande af adligt stånd, 2:ne rum à 32: 6. 4. 64: 12. 8.
19. **Falzburgska**, ett rum, med företräde för släktingar 30: — —
20. **Fledinska** med vissa rum för ofrälse ståndspersoners, vissa för magistratspersoners och borgares söner samt åter andra för prestsöner, allt af Östgötha eller Stockholms nation. Stipendiirummen äro af olika storlek, en del à 266: 32, andra à 100: utgörande tillsammans 2,433: 16. —
21. **Franzeliska** för släktingar och prestsöner af Westmanlands och Dala nation, ett rum 5: 26. 4.
22. **Getjerska** för en Wermländning, som förenar theologiska, naturalhistoriska och medicinska studier 57: — —
23. **Graffmanska** för släktingar eller studerande från Södermanland och Nerike, helst prestsöner, 4 rum, hvardera à 100: 400: — —
24. **Grönvalliska** för Westmanlänningar och Dalkarlar, 5 rum af olika belopp, dels à 33: 16., dels à 16: 32., dels à 11: 5. 4. tills. . 88: 42. 8.
25. **Gullichska**, för en studerande från Medelpad 21: — —
26. **Gustavianska**, inrättadt af ett sällskap Svenske män, som nitälskade för konung Gustaf III:s minne, hvarföre stipendiaten ålades att hålla ett offentligt åminnelsetal öfver denne konung. Stipendiet gifves åt en för studier i Svenska språket, vitterheten och historien utmärkt studerande och utgår med 57: — —
27. **Guthermuthska** för theologiæ studiosi, är dels resestipendium med 1,330 R:dr under 2:ne års resa, dels s. k. hemrum, 3:ne rum af olika belopp, dels 55 R:dr, dels 66. — — — —
28. **Gyllenhjelmiska** för Ribbing-ska släkten eller i brist derpå för adlige studerande i allmänhet, 2:ne rum, hvardera à 150: 360: — —
29. **Hammarsköldiska** för en studerande ifrån Kalmar län och af Östgötha nation 12: 20. 2.
30. **Hedmanska** för släktingar . . 332: 37. 2.
31. **Hellvikiska** för Östgöthar, 3:ne rum à 63: 16 samt dessutom s. k. premiimedel à 66: 32, tillsammans . 256: 32. —
32. **Helmsfeldtska** dels för släktingar, dels för andra studerande, med särskilda rum för adel och särskilda för ofrälse studerande. De förre uppbära 150, de senare 100 R:dr årligen. Rummen äro 4 till antalet af hvardera klassen, utgörande inalles 1,000: — —
33. **Holmgrenska** för en släkting tillhörande Westgötha nation . . . 38: — —

34. Hyltingska för släktingar eller studerande ifrån Roslagen, 2:ne rum å 35: 30.	71: 12. —	56. Palmbergiska för Södermanlänningar, 4 rum, hvardera å 77: 9.	308: 36. —
35. Jernfeltska för en theologiæ studiosus af Södermanlands och Nerikes nation	64: 24. —	57. Piperska med företråde för släktingar eller adelsmän, eljest för två theologiæ studiosi å 27 R:dr hvardera, för tre filosofæ, en juris och en medicinæ studiosus å 20 R:dr, samt ett reserum å 85: 32.	239: 32. —
36. Josefneanska, inrättadt af boktryckaren Norberg i Göteborg, för studerande i allmänhet	120: — —	58. Platinska för en Smäländning	100: — —
37. Jungbladiska, 3:ne rum för Westgöthar, ett rum för en Södermanlänning och ett rum för den i afseende på stipendier sämst lottade nation, hvar och ett å 100: . . .	500: — —	59. Posslethska för släktingar eller Stockholmare och studerande från Roslagen, 5 rum för hvardera af dessa nationer, hvar och ett rum å 60 R:dr	300: — —
38. Kniggeska, ett resestipendium, går i tur emellan nationerna	83: 16. —	60. Ranselliska för 2:ne släktingar, som studera bergsvetenskapen, ett rum å 100 R:dr, ett å 66: 32. hvarjemte ett reserum samlas af besparingar.	166: 32. —
39. Kåhreska, 3:ne rum för Smäländningar, 2:ne för Westgöthar, 1 rum för Upländningar, dels af 26 R:dr, dels å 20: — tillsammans . .	150: — —	61. Reimeraka för en släkting eller skiftevis en Östgöthe och en Stockholmare	57: — —
40. Leijelska för släktingar eller adlige studerande, 4 rum, hvar och ett å 72: 36.	291: — —	62. Rhyzelliska för en släkting eller skiftevis en Östgöthe och en Westgöthe	31: 32. —
41. Levinska för en släkting eller studerande ifrån Stockholm	47: 24. —	63. Riddarhus-stipendier, 4 rum å 240 R:dr, 4 å 160: och 2 å 150: 1,900: — —	
42. Lidénska för Östgöthar, 2:ne rum, hvardera å 47: 24.	95: — —	64. Robsahnska, företrädesvis för släktingar, som tillhöra Södermanlands, Westmanlands och Dala eller Wermlands nationer, samt studera bergsvetenskapen; 2 rum å 76 R:dr hvardera och ett reserum, som kan förenas med ett af hemrummen, å 189 R:dr	341: — —
43. Lindblomska för en släkting eller Östgöthe	47: 24. —	65. Rosenhaneska för en studerande, utmärkt af kunskaper i Svenska historien och antiqviteterna . .	150: — —
44. Lindelliska för släktingar eller eljest en Upländning eller Södermanlänning, 2:ne rum, hvardera å 19: 38: — —	38: — —	66. Rydbergiska för en Westgöthe, helst ifrån Borås, som förenar presterliga och medicinska studier .	90: — —
45. Melanderhjelmiska, Malletska och Prosperiska för observatorii-amanuenser	19: — —	67. Rydéniska för en theologiæ studiosus, skiftevis af Smälands och Helsing nationer	28: 24. —
46. Melanderhjelmiska för en mathematices studiosus, helst Stockholmare	41: 32. —	68. Rönnowska för en anatomie studiosus	13: 16. —
47. Molinska för släktingar, eller, om sådana saknas, för Westmanlands och Dala nation, 2:ne rum, hvardera å 69: 6.	138: 12. —	69. Sandbergiska för Kalmarboar, både i Upsala och i Lund, 3:ne rum å 50 R:dr	150: — —
48. de Mornayska för studerande af Kalmar nation, dels i Upsala och dels i Lund, ett rum	63: 16. —	70. Schedingska för Östgöthar, 2:ne rum, hvardera å 38 R:dr . .	76: — —
49. Nesseliska för släktingar eller studerande från Upland, Westmanland, Södermanland och Finland, ett rum å 50 R:dr och 13 rum å 28 R:dr, inalles	414: — —	71. Segrelska för en släkting eller Westgöthe af ofrälse stånd och helst bondson	57: — —
50. Norbergiska för släktingar eller för Norrländningar, 2:ne rum 100: 200: — —	110: — —	72. Sernsköldiska, med företråde för släktingar och Westmanlänningar eller Dalkarlar, ett rum å 102: 29. och ett å 68: 18. 4.	170: 47. 4.
51. Nordvalliska för släktingar eller Östgöthar	114: — —	73. Sjögrenska för en Smäländning, bondson eller preston, som studerar theologi	76: — —
52. Norenska, 2:ne rum, hvardera å 57 R:dr	120: — —	74. Steincouriska för Östgöthar, 2:ne rum, hvardera å 21: 32. . . .	43: 16. —
53. Oscareanska, inrättadt af boktryckaren Norberg i Göteborg, ett rum för studerande i allmänhet . .	120: — —	75. Solleniska, 4 rum, hvaraf ett	
54. Oxenstjernska för theologiæ studiosi, 2:ne rum, hvardera å 60: 31: 32. —	31: 32. —		
55. Palmæriska för en släkting eller Östgöthe			

å 25 R:dr för adelsmän, beslätade med familjen Tilas, ett för prestsöner ifrån Fjerdhundra-trakten, ett för borgarsöner, skiftevis af Uplands nation och ifrån Ångermanland, samt ett för studerande från Lappland och utgå dessa tre sistnämnda rum med 16: 32 hvardera	75: — —
76. Sparfeldtska helst för släktingar, 3:ne rum, hvar och ett å 39: 16.	118: — —
77. Stieglerska , 3 rum för Stockholmare, 2 för Ångermanlänningar, 1 för Östgöthar, 1 för Westgöthar, 1 för Upländningar, inalles	466: 32. —
78. Stierncreutzska för släktingar eller för 2:ne studerande af hvarje fakultet, 7 rum å 100 R:dr, 1 å 83: 16.	783: 16. —
79. Strandbergiska för ofrälse medicinæ studiosi från Östergötland, 2 rum å 63: 16 och ett rum för en amanuens vid akademiska sjukhuset, helst en Östgöthe, å 44: 16.	171: — —
80. Sundlerska för en släkting eller theologiæ studiosus	63: 16. —
81. Tengmalmiska för en Westgöthe	71: 12. —
82. Terscriska för släktingar eller Westmanlänningar och Dalkarlar, ett rum å 65: 31. 10. och ett å 32: 39. 10.	98: 23. 8.
83. Thunska för två Smäländningar och en Stockholmare, ett reserum å 500 R:dr och 2 hemrum å 66: 32.	633: 16. —
84. Tolltenska för släktingar eller en ifrån Upland och en ifrån Ångermanland å 33: 16 hvardera	66: 32. —
85. Wadelliska för släktingar eller Westgöthar, 2 rum å 76 R:dr	152: — —
86. Walterska för en släkting eller Upländning af ofrälse stånd och helst son af en militär	100: — —
87. Wictorinska för släktingar eller prestsöner af Westgötha nation, 7 rum å 50 R:dr	350: — —
88. Wijkiska för Kalmarboer, dels i Upsala, dels i Lund, 4 rum å 100: 400: — —	
89. Winbomska för släktingar eller en Upländning och en Westgöthe, 2 rum å 57:	114: — —
90. Wredeska , 3 rum å 62: 24.	125: 24. —
91. Zedritska för släktingar eller Upländningar, 4 rum, hvardera å 43: 12.	173: — —
92. Ålfviska , för en Östgöthe, helst släkting	40: — —
II. Kungliga stipendier, anslagna af konung Gustaf II Adolf, voro ursprungligen ämnade dels till stipendier, dels till ett kommunitet ell. gemensamt underhåll för ett visat	

antal studerande. Nu mera utgå dessa understöd endast såsom stipendier, och äro delade emellan de fyra fakulteterna. De äro 44 till antalet och utgå med 32 R:dr för hvar och ett, eller tillsammans	1,408: — —
Dertill komma 11 stipendiirum för deltagare i musikaliska kapellets öfningar, hvaraf ett å 18 R:dr, 6 å 16: 32 och 4 å 12: 24, inalles	168: — —
III. Konung Carl XIV Johans stipendier för 2:ne filosofie magistrar af de 2:ne sista promotionerna, ämnade till understöd för unge vetenskapsidkare, som efter vunnen magistergrad önska att fortsätta sina akademiska studier; hvardera stipendiirummet utgår med 200: 400: — —	
IV. H. K. H. Kronprinsen Carl Ludvig Eugènes stipendier, af hufvudsakligen enastående beskaffenhet som konung Carl XIV Johans, 2:ne rum, hvardera å 200: 400: — —	
V. Riksstatens stipendier äro anslagna af rikets ständer och utgå af statskontoret, voro från början ämnade till befordran af förenade medicinska och theologiska studier, hvarföre de kallades mediko-theologiska stipendier, äro nu mera delade emellan den medicinska och theologiska fakulteten och utgå på 12 rum, hvardera å 100: 1,200: — —	
Utom de här ofvan uppräknade finnas äfven andra stipendier vid Upsala akademi, som dels icke stå under akademiens förvaltning och vård, dels tillhöra särskilda nationer vid universitetet och äro beroende af temporära förhållanden; stipendier finnas nemligen, som utbetalas af testator under dess lifstid, men utan att någon stadigvarande fond blifvit stiftad. Andra åter finnas, som väl årligen utgå, oberoende af sådana förhållanden, men hvarom ingen särskild stiftelse-urkund är tillgänglig. Stipendierna grunda sig till en del på tillkännagifvanden i akademiens äldre otryckta handlingar. Alla dessa stipendierna rörande urkunder äro ämnade att utgifvas af trycket, hvarefter först en fullständig kännedom kan vinnas. Stipendiernas antal är, såsom synes, stort, men deras belopp mången gång ganska litet. En del äro fästade vid vissa vetenskapers studium, andra vid vissa nationer, andra åter vid vissa släkter. Tiden, hvarunder stipendierna åtnjutas, är olika, ett å två, ända till fem å sex år. Stipendiaterna tillsättas i allmänhet af den akademiska styrelsen, ehuru på olika sätt för olika stipendier och med några undantag. I Helfeldtska stipendiaterne utnämmande deltagar Stockholms magistrat, den Byzantinska stipendiaten utnämnes af ett utskott af den studerande ungdomen; vid vissa stipendier tillhör utnämningrätten testators familj, o. s. v. Sjelfva beloppet är icke alltid detsamma, ty en del af stipendierna utgå af hemmansräntor och vexla of-	

ter spanmålspriserna; andra åter tillväxa genom besparingar, o. s. v. De ungefärliga beloppen äro här ofvan angifna.

Stjern eller **Stjernfors** jernbruk i Råda socken i Wermland, anlades 1670, och hör till Uddeholmsverken. Här smidas vid en bård 460 skepp:d, hvarför i bammarskatt erläggas 4 skepp:d. Två stålagnar äro äfven privilegierade. Bruket har eget tackjern. Afsättningsort är Gölheborg. Brukstämpeln ett sammanbundet UB. Ägare, se: *Uddeholmsverken*.

Stjerna kallades förr rytteriets slagtdorning. Namnet kommer sannolikt af den form, hvaruti rytteriet uppställdes.

Stjernanckar, Johan, son af drottning Christinas trädgårdsmästare, Fransmannen Anders Mollett, föddes i Stockholm 1655, och ingick 1675 såsom volontär vid amiralitetet. Blef 1678 arklimästare och 1679 konstapel, då han under tiden bistade flera bålloa sjödrabbningar, särdeles den skarpa träffning, som major Anckerstjerna med några skepp i tre hela dygn höll med Danska flottan i Kalmar sund. Efter slutad fred, gick han i utrikes krigstjänst, och visade flera lysande prof af tapperhet både i Frankrike, Spanien, England och Holland. Befordrades efter hand 1686 till underlöjtnant, 1689 till öfverlöjtnant och 1694 till amiralitetskapten, i hvilken beställning han 1695 adlades. Bland hans mest berömda aktioner var en 1691 med tvenne Biskayiske sjörofvare, af hvilka han, förande kofferdiskeppet "Kalmare kastell", vid Spanska kusten blef anfallen, men emot hvilka han, under en strid, som räckte från middagen ända till oftonen, försvarade sig så manligen, att sedan den ena blifvit skjuten i grund, den andra måste med stor förlust taga till flykten, äfvensom en strid 1692 emot ett stort Turkiskt fartyg, som förde 50 kanoner och 800 mans besättning, samt hvilket efter ett hårdt fäktande, med förlust af sin flockmast, måste draga sig tillbaka. Han dog i Carlskrona i November månad år 1700 och ligger begravnen i Strengnäs domkyrka, der ett epitafium öfver hans sköldemärke och välförhållande till sjös, författadt af prosten Thun, bland annat förmäler:

Det skall ock till hans lof vid denna graf bli prisadt,
Att han som achitect det första ämne visadt
Af Bombarderer skiepp, som i den Svenska skiär,
För segel drifvit har, här efter drifva lär.

Stjernarps eller **Stjernorps** socken, annex till Wreta klosterns moderförsamling i Östergötland, $1\frac{3}{4}$ mil från Linköping vid Roxen, består af $23\frac{3}{4}$ hemman, med en folkmängd af 1,130 personer, samt en areal af 5,832 tunn. Uppskattningsvärdet är af Forsell icke uppgifvet för socknarna särskildt, utan för hela pastoratet, till 369,438 R:dr, och sjöarna och kärren till 6,080 tunl., eller något mer än en sjundedel af hela ägoviddens. Stjernarps socken är skogsbygd, och genomskäres af flera sjöar, hvaraf *Skiren* är den största. Jordmånen består af lera och sandblandad mylla. Kyrkan är belägen i ena flygeln af *Stjernarps* säteri (se nedanför), men med frihet för kringliggande

skogsbor att der hålla sin gudstjänst. Predikstolen är klädd med svart siden med guldblommor. Klockorna äro i en särskild stapel. Inom socknen ligger *Rossta* bergsmanshammare och *Sandvik*, en välbyggd sätesgård vid Roxen, som för omkring 30 år sedan af dess ägare, magister Egnell, mycket förskönades. Man har på ett par ställen i socknen börjat bryta jernmalm, men åter öfvergifvit arbetet, emedan det ej ansågs löna sig. Adr. Linköping.

Stjernarps säteri bestod af nära 17 hemman med 40 torp och var stamgods för grefliga släkten Douglas. Det har en romantisk belägenhet vid Roxens strand. Åbyggnaden, uppförd år 1654 af faltmarskalken greve Robert Douglas, var i stor stil, bestod af ett 4 våningar högt stenhus med torn och altan på taket, samt 2 flygelbyggnader, äfven af sten och 2 våningar höga. Huset växte till den ofvannämnda höjden, emedan Douglas och greve Lilje på Löfstad skola ha öfverenskommit att bygga sina boningar så, att de kunde se till hvarandra och gifva signaler sins emellan. Löfstad har bibehållit sig, men Stjernarps hufvudbyggnad förstördes d. 12 Mars 1789 af en våldeld, och har sedan dess icke blifvit iståndadt. Godset köptes 1807 af brukspatronen Burenstam, efter hvars död hans arfvingar styckade det i särskilda egendomar, som de 1822 sålde på auktion, då ruinerna af Stjernarps slott med säteriet och flyglarna, hvari kyrkan och komministerbostället ligga, jemte $4\frac{1}{2}$ mtl., qvarn, såg och 22 torp, köptes af handlanden Wirén i Linköping. Stjernarps forda utseende kan inhemtas i Dalbergs *Suecia*.

Stjernarps säteri, $4\frac{1}{2}$ hemman i Edsbergs socken i Halland, har en utmärkt vacker naturbelägenhet, är välbyggt, äger vidsträckt åker, god ängsmark och skog, tegelbruk, sågverk och husbehöfsqvarn.

Stjernberg, Nils, son af borgmästaren i Sala Peder Nilsson Wolff, föddes d. 12 Okt. 1641. Berömd för en utomordentlig språkkunskap, så att han utom de lärda språken, med synnerlig färdighet skref och talade Franska, Italienska, Spanska, Portugisiska, Tyska och Holländska språken, förordnades han 1666 till legations-sekreterare hos riksrådet friherre Sten Bjelke på dennes beskickning till Danmark och det Kur-Sachsiska hofvet, samt blef 1668 extra ordinarie hist. & eloqv. professor vid akademien i Lund. Utnämndes 1670 till ordinarie professor philosophiæ theoretices. Vid de Danskes infall i Skåne 1675, måste han flykta till Malmö, lemnande all sin egendom i sticket. Brukades sedan af faltmarskalken von Fersen i åtskilliga angelägna uppdrag, samt uppgjorde 1677 förslaget till Danska lagens och rätttegångsordningens afskaffande, samt likhets införande härutinnan med det öfriga riket, hvilket förslag sedan, efter fredens afslutande, vann bifall och verkställighet. Utnämndes 1679 till filos. & moralis professor i Upsala, uti hvilken beställning han adlades 1689, då han skref sig till Markie. Blef samma år tillika akademiens bibliothekarie. Han afled 1694 barnlös, och med honom utslocknade således hans adliga ätt.

Stjernborg, Olof, före sitt adlande kallad **Borg**, föddes d. 26 Mars 1629. Blef på 1670-talet amiralitetskapten och 1677 major af amiralitetet. Utnämndes 1683 till schouthynacht och blef i denna beställning adlad 1685. Han afled d. 7 Okt. sistnämnda år i Carlskrona.

Stjerncrantz, Peder, son af landsbokhållaren Arvid Pedersson, föddes i Wermland 1630. Kallade sig Roman, innan han 1674 upphöjdes i adligt stånd. Han har städse genom goda och trogna tjänster gjort sig väl förtjent om sin öfverhet och fäderneslandet, hvarföre han ock befordrats från den ena tjänsten till den andra och var sist general-guvernements-kamererare uti Ingermanland och Kexholms län. Han afled 1682. Hans son i tredje gifet,

Stjerncrantz, Peter, född d. 4 Nov. 1681, upphöjdes 1720 till friherre. Han var då landsböfding öfver Nylands och Tavastehus län. Dog d. 30 Apr. 1737.

Stjerncrantz, Arvid Adrian, född d. 20 Maj 1755, volontär vid enkedrottningens regemente 1773, lifdrabant 1774 och död natten emellan d. 12 och 13 Mars 1785, har gjort sig känd såsom en lycklig vittor författare. Af hans arbeten äro väl ganska få tryckta, utom de, som influtit i hvarjehanda ströskrifter, men de, som förvaras hos älskare af vittra yrken, vårdas såsom en helgedom af ypperligt värde, och igenkännas lätt genom sin okonstlade art och sitt träffande snille. Han skref ganska vackra vers, hvaruti han isynnerhet valde satiren. I våra dagblad var han en af de auktorer, hvars penna aldrig misskändes, alltid utmärkt genom de skönaste drag af frihet och lätthet i uttrycken. S. räknade ej sina år från Christi födelse, utan från kronobränneriernas stiftelse. I sällskapet Par Bricol var S. en stor parentator.

Stjerncrona, Gabriel, en son af slottsfogden i Upsala Peter Welt, föddes d. 28 Sept. 1669. Sedan han vid akademien inhemtat grundliga insigter i hvarjehanda lärda ämnen, anställdes han såsom auskultant i Svea hofrätt, der han tjänstgjorde till år 1694, då han förordnades till häradsböfding öfver Tjnst härad. Förflyttades 1696 till lika beställning öfver Sotholms, Svartlösa och Öknebo härader. Adlades 1699 och blef 1701 assessor i Svea hofrätt. År 1712 blef han lagman, hvarefter han 1714 utnämndes till förste ombudsman, men sedan detta embete vid 1719 års regementsförändring blifvit indraget, blef han samma år förordnad till förste justitie-kansler, och upphöjdes straxt derefter i friherrligt stånd. Skref sig då friherre till Åkehof, herre till Sjöberg och lilla Casby. Slutligen förordnades han 1723 att vara president i Svea hofrätt. Friherre Stjerncrona utmärkte sig för mycken patriotism; under de svåra krigsåren och då allmänna krediten var förfallen, har han haft sin förmögenhet ospard till rikets tjänst och dessutom vid hvarjehanda tillfällen gjort staten anseliga förskotter. Han satt med i kommissionen öfver baron Görtz. Afled d. 8 Sept. 1723. Hans broder,

Stjerncrona, Peter, som skref sig till Söderby i Österbanninge, blef, efter idkade studier vid Upsala akademi, 1711 auskultant i Svea hofrätt, och tjänstgjorde 1716 såsom sekreterare på en beskickning till Spanien. Han utnämndes 1719 till kommissarie i kommersse-kollegium med assessors titel och adlades samma år, hufvudsakligen derföre, att han gjort kronan anseliga lån och försträckningar. Död d. 20 Okt. 1726.

Stjernndat, Paul, förut kallad **Wickman**, var först borgare och juvelerare i Stockholm, sedan kongl. guldarbetare och öfverinspektör öfver perlfskerierna, då han 1698 adlades. Ständernas deputerade hade anställt honom vid bankoverket såsom kommissarie och värderingsman, då han säges hafva påfunnit en nyttig method vid juvelpanterna, hvarigenom sedan bankoverket erhöll en anseelig årlig vinst.

Stjernebergs säteri i Släps socken i Halland, tillhörde kronan, tilldess det 1654 inlöstes af Claud Roquelle Hegerstjerna, hvars måg, öfverste von der Noth, år 1683 deråt förskaffade säterifribet. Det köptes 1760 af agenten König, men efter hvars död egendomen skingrades. Bexell säger (1818), att för 30 år sedan lydde derunder 31 hemman, men att sistnämnda år utgjorde åkern endast 3 tunn. och ängen 9. Stjerneberg torde således för närvarande ha sin enda märkvärdighet såsom förmodligen en bland de minsta egendomar i landet, hvilka bära den stolta titeln: säteri. Det skall likväl ha en vacker åhyggnad och en god jordmån.

Stjernecreutz, Zacharias, en son af postdirektören Lars Johan Kniberg, var häradsböfding i Bohuslän, då han 1775 adlades. Fick 1795 hofrättsråds namn och lefde ännu 1807. Han hör till de medborgare, hvilka det är efterverldens pligt att tacksamt ihågkomma; han har nemligen skänkt till Upsala akademi 15,666 R:dr 32 sk. b:ko, hvilket kapitals räntor utdelas i åtta stipendier till studenter, utan hänseende till nation. En Stjernecreutzisk folkskola med 60 barn och en presterlig lärare finnes i Bärby, Säfveds socken af Götheborgs stift, med $\frac{1}{2}$ hemman till boställe och 125 R:dr B:ko lön. Der infördes vexelundervisningsmetoden först inom detta stift.

Stjernehults säteri i Anderstorp socken i Jönköpings län, hette förut Fidlaryd. Det består af 2 mtl., hvaraf ett ligger på östra och ett på västra sidan om Anderstorpån. De benämnas derföre: östra och västra Stjernehult. Gårdarna ha små ägor. För längre tid tillbaka innehades de af en Stjerna, som gaf detsamma namnet *Stjernehult*; sedermera af löjtnanterne Gyllenböök och Wallerman, och senast af öfverstlöjtnanten baron Fr. U. Fleetwood, som afhände sig säteriet, dels såsom gåfva till sin betjent Gisslander, för trogen tjänst, och dels genom förpantning till bönder. Östra Stjernehult äges för närvarande till hälften, med qvarn och sågverk, af landskamreraren Job. M. Seth. Det öfriga innehafves af bönder. En åttendedel af Ö. Stjernehult skänktes 1839 af drängen P. Ekström till bostad åt komministern,

som annars har sitt boställe i Nennesmo by i Refteleds socken, samt 400 R:dr B:ko, hvaraf räntan bör användas till fattiga barns undervisning.

Stjerneld. *Lars Gustafsson*, en son af konung Erik XIV:s son, prinsen Gustaf och Brita Karth, dotter af ståthållaren öfver Westergöthland, Wermland och Dalsland, föddes 1596 och räknas såsom stamfader för Stjerneldska släkten. Han kallade sig förut *Kartesky*, för att dölja sin börd, hvilken kunde väcka misstankar, men antog namnet *Eldh*, sedan han bosatt sig i Norrköping. Han dog 1639, efterlemnande trenne söner: *Lars*, adlad *Eldstjerna*, hvilken sedan blef friherre och dog såsom landshöfding i Östergötland, *Samuel*, adlad *Stjerneld*, 1694, och död 1716 såsom kamrerare i kammar-kollegium, samt *Abraham Eldh*.

Stjerneld, Lars, en son af kamreraren Samuel S., föddes den 12 Dec. 1669. Blef landssekreterare på Ösel 1689 och, efter denna sysslas indragning, öfver-exekutions-kommissarie vid Svenska arméen i Lifland 1700. Utnämndes sedan till kapten vid enrolleringsmanskapet på Dagön, derpå till major och kommandant derstädes, men måste 1710 flykta för Ryssarnes infall, sedan han i två år försvarat Dagön med kringliggande smärre öar så värdigt, att kongl. regeringen d. 7 Okt. 1714 ansåg sig böra till konung Carl XII afsända ett rekommendationsbref för honom. Vid riksdagen 1714 var han bland prinsessan Ulrika Eleonoras förespråkare och talade högt om nödvändigheten af hennes insättande i senaten. Han ansågs äfven hafva förmått bondeståndet att gå med en deputation till adeln, rörande prinsessans insättande i regeringen. År 1718 blef han assessor i Götha hofrätt. Efter konung Carls död framträdde han åter på den politiska banan och blef 1719 en af de verksamaste medarbetarne uti Sveriges nya statskick. Var ibland oppositionens hufvudmän på riksdagen, hvilka yrkade på att kriget skulle föras med allvar samt önskade åtal och straff för dem af befälet, som vid utförandet ej tillbörligen gått till väga. Han utnämndes 1720 till lagman i Nerike och dog den 6 Maj 1721. Hans son,

Stjerneld, Samuel, föddes d. 26 Dec. 1700. Var i sin ungdom page hos konung Carl XII, som mången gång, då han sent gick till hvila, bredde sin kapp öfver den af trötthet insomnadepagen, hvilken han varsamt undvek att väcka. Tjenstgjorde såsom ordennans hos general Düker, när Carl XII föll vid Fredrikshäll, och sändes då af generalen till hertigen af Holstein med underrättelsen härom. Var 1724 fänrik och 1738 löjtnant vid gardet. Vid sistnämnda års riksdag gjorde han sig känd såsom talare. Under Finska kriget anförde han en deputation till general Lewenhaupt af unge officerare, hvilka yrkade på krigets afstannande. Då konung Adolf Fredrik besteg thronen 1751, uppbjordes han till friherre, och blef då en lika ifrig mössa, som han förut varit ifrig hatt. Han var då öfverste för Westmanlands infanteri-regemente. Då hofvet 1765 öfvergaf mössorna och slöt förlikning med hattpartiet, följde Stjerneld med och

förblef sedan hatt. År 1772, då han var general-löjtnant och kommandör af S. O., ville Gustaf III förmå honom att taga afsked, och lofvade honom, om han gick undan, fältmarskalkstafven. Han fick den till mångas förargelse, hvilka icke kunde inse hvad han uträttat såsom krigare; men någon afskedsansökan afhördes icke.

Stjerneld, Adolf Ludvig, den föregåendes son, föddes d. 1 Sept. 1755. Redan före 1789 års riksdag räknades han till den blifvande oppositionen. Han hade stått högt i konungens ynnest, men fallit i onåd och tagit sitt parti. Slöt sig på riksdagen nära intill riddarhus-oppositionen och var då bland de arresterade. När de andra frigäfvos, utom öfverste Almfelt, fördes Stjerneld till Warbergs fästning, der han qvarhölls till 1790. Hans tillämnade giftermål med grefve Gyldenstolpes dotter beredde honom då friheten. Vid 1792 och 1800 årens riksdagar var han bland "thronens stöd", och efter 1809 års regementsförändring, gjorde han sig mest utmärkt genom sitt nit för historiska urkunders bevarande och allmängörande, samt bidrog hufvudsakligen till stiftandet af samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinavien historia. Han dog d. 31 Juli 1835 såsom öfverkammarherre, Kom. af N. O. och riddare af konung Carl XIII:s orden. Sonen,

Stjerneld, Gustaf Nils Algernom Adolf, föddes d. 12 Juli 1791. F. d. minister plen. vid Engelska hofvet och öfverste kammarjunkare, blef statsminister för utrikes ärenderna 1838 och samma år Seraf.-riddare, erhöill afsked 1842. Utnämndes åter till statsminister för utrikes ärenderna 1848.

Stjernfors bruk i Nya Kopparbergs socken i Westmanland, $7\frac{1}{2}$ mil från Örebro vid nordöstra ändan af sjön Ljusnarn, som har utlopp i en å, hvilken löper genom bruket. Detta är för närvarande deladt i *Öfra* och *Nedra*, hvaraf det förra tillhör enkegreffinnan C. U. Mörner och det senare brukspatronen E. R. Cederborg. Belägenheten är vacker. Vid hvardera bruket smidas för en händ 700 skepp:d stångjern, hvarför i hammarskatt betalas 7 skepp:d. Bruket har egen tackjernstillgång. Afsättningsorten är Stockholm. Brooksstämpeln: S F med en stjerna öfver.

Stjerngranat, Olof, son af en bonde vid namn Jon i Floda socken af Skaraborgs län, föddes d. 1 April 1667. Kallade sig i början *Hjerpe*, och ingick 1686 såsom gemen vid artilleriet, der han genom tapperhet och skicklighet tjente sig upp till kapten, som han blef 1710. Ut i denna beställning adlad 1716. Han deltog med heder uti flera fälttåg, och brukades äfven vid artilleriet i Stockholm, der han en tid väl och berömligen förestod fyrverkeristaten. Erhöill afsked i början af år 1720, och dog d. 27 Febr. 1737.

Stjernheim, Peter, son af gymnasii-bokhållaren i Strengnäs, Anders Sundel, föddes d. 5 Juli 1681. Blef 1704 auditör vid grefve Taubes dragonregemente, och åtföljde detsamma i fält, då han 1709, efter slaget vid Pultava, blef tillfångatagen vid Dnieperströmmen. Snart åter fri, återvände han till Sverige, då han 1710 först utnämndes

till regements-quarttermästare och derpå till ryttmästare vid öfverste Bennets regemente. Sedan blef han ryttmästare vid adelsfanan, och deltog med god tapperhet uti flera den tidens krigsbragder. Adlades 1719, och dog d. 27 Sept. 1734.

Stjernhjelms, Georg, föddes i Svartskärs by af Wika socken uti grannskapet af Fahlun d. 2 eller 7 Aug. 1598. Föräldrarne voro hergsmannen Olof Marqvårdsson och Karin Matthisdotter. Säsom studerande, upptog han namnet *Lilja*. År 1625 utnämndes han till ethices lektor i Westerås, men reste vid samma tid utrikes med Gyllenhjelm och besökte Tyskland, Frankrike, Italien, England och Holland. I England blef han, först af alla Svenskar, ledamot af den då nyss inrättade vetenskaps-societeten; uti Greifswald disputerade han, och öfverallt beundrades han redan såsom en vetenskapsman af de största förhoppningar. Efter hemkomsten underhåll han alltsedan en liflig breffvexling med flere af samtidens lärdeste män, hvilkas bekantskap han gjort under sina resor. Från Westerås förflyttades han genast till collegium illustre i Stockholm; 1632 assessor i Dorpts hofrätt; adlad 1631, då han förlänades med Stjernlunds och Wasula gods i Lifland; samt 1639 landtråd i Lifland, hvarvid han tillika tjänstgjorde såsom revisions-kommissarie och medlem af Dorpts öfverkonsistorium. I följd af de oroligheter, som en tid bortåt hemsökte Lifland, vistades han från 1642 mycket i Stockholm, hvarunder han deltog i lagheredningen. Den 1 Sept. 1648 fick han fullmakt såsom antiqvarie. Sommaren samma år hade han blifvit utnämnd till vice president i Dorpts hofrätt, men nödgades genom krigsoroligheter att snart begifva sig från Lifland, sedan han blifvit plundrad på sina tillhörigheter, och genom skeppsbrott under hemfärden förlorade han på Ålands haf den ringa återstoden. Alltid af ett muntert och sorgglöst sinne, tröstade han sig dock snart, och ingen motgång förmådde någonsin betaga honom hans glada mod. Följande året förordnades han till riksarkivarie, samt ålades äfven att för-rätta hofkanslersembetet vid fremmande gesändters emottagande. Vid drottning Christinas hof var han en tid mycket uppburen och använd, och skulle alltid stå tillreds vid anfordran med "poesier, bletter och upptåg"; äfven vid hennes stora kröningsfest bidrog han med sina stora snilleprof. Längre kunde han dock icke finna sig vid drottningens nycker och lättsinniga uppförande, utan yttrade allt mera ohöjdt sitt missnöje, och råkade då i onåd. Nu fick han befallning att genast begifva sig till Lifland, och uthekom ej ens sista årets arvode såsom ledamot i lagkommittéen. Stjernhjelms, som aldrig satt någon lit till hofgunsten, lydde straxt befallningen, samt återtog med lugn och ny kraft sina lärda arbeten. Af konung Carl X insattes han i reduktions-kollegium, men undanbad sig uppdraget och återvände till Dorpt. Sedan Ryssarne 1656 åter hade förfogad honom från Lifland, led han stor nöd och var utan all befattning, till dess han utnämndes till landtdomare-eller lagman uti det 1658 till Sverige afträdde

Trondbiems län. Denna tjänst mistade han dock snart åter, genom krigets förnyade utbrott, och derefter synes han en tid hafva lefvat endast af allmänna och enskilda understöd. År 1660 blef han af förmyndare-regeringen åter insatt i reduktions-kollegium, men undanbad sig änyo denna befattning, hvarefter han följande året utnämndes till krigsråd. Han erhöill likväl vid samma tid tillika en med hans lynne mera öfverensstämmande sysselsättning, då, i anledning af ett hans till regeringen ingifna memorial, honom uppdrogs att närmare bestämma rikets antagna mått, mål och vikt, samt uppfinna en tillförlitligare allmän mätare för dem. Dertill antog han vattnet, efter hvilket han afvägde alla ämnen, och konstruerade på fysiska grunder sin s. k. *Linea Carolina*. Hans bestämelsegrunder gillades af regeringen, och bibehölls till allmän efterlefnad ända till 1737, då erfarenheten upptäckt hans misstag att anse allt slags vatten lika tungt, och vissa deraf härflytande oroder blifvit öfverklagade. Då antiqvitetts-kollegium 1666 inrättades i Upsala, blef Stjernhjelms dess förste præses eller direktor. Han fortfor dock att mest vistas i Stockholm, emedan han tillika skulle sköta sin förra syssla. Stjernhjelm förtjenster såsom embetsman och vetenskapsman öfverglänsas dock vida af hans rykte såsom skald, ehuru han var nära femtio år gammal, innan han först började öfva poesi. Honom tillskrifves med skäl den bättre skaldekunstens införande i Sverige, och han förtjenar visserligen det namn af "Svenska poesies fader", som länge blifvit honom tillagdt. Hans skaldestycke "*Hercules*" beundras ännu i dag såsom ett mästerverk för sin tid, hvilket under flera mansåldrar icke fann något motstycke inom Svenska vitterheten. Högt värde äga ock hans öfriga i allmänhet didaktiska dikter. Mathematik var en af de många vetenskaper, som Stjernhjelms med framgång öfvade. Han lärar ha varit den förste som till Sverige införde mikroskoper och solglas. En bonde, hvars skägg han antände med ett dylikt glas, angaf honom för hexeri. Han troddes äfven länge plåga umgänge med en Spiritus familiaris, sedan han under tystbetslöfte låtit professor Virginius genom förstoringsglas betrakta en loppa, hvarmed denne ej kunde tåga för sin pratsjuka bustru. I Algebran var han, så långt man ännu den tiden hunnit, väl förfaren och efterlemnade en handskrifven inledning till Algebran, äfvensom manuskript till en Trigonometri. Svenska språket var ock ett kärt ämne för hans forskningar. I företalet till Ulfilas afhandling han alla språks upprinnelse från ett urspråk och nekar att några nya språk uppkommit vid Babyloniska förbistringen. Schytiakan eller Svenskan ansåg han såsom det äldsta språk. Stjernhjelms genomgick alla våra äldre lagar, samt utgaf Westgöthalaen. Han var ock den förste, som till någon af våra lagböcker fogat förklaring. Stjernhjelms var af ett gladt och lustigt sinne. I sin hushållning lät han allt gå vind för våg, utan att sörja för morgondagen. Också kom han ofta i bryderi, synnerligen efter bustruns död, då penningpungen all-

tid fick ligga på bordet, och pigan tömde dess innehåll efter behag. Han led ofta verklig nöd, men var dock beständigt lika glad och förnöjd, samt upprepade flitigt den satsen: "*Bonæ mentis comes est paupertas.*" Då hans vän Columbus, vid hans sotsång, talade med honom om hans grafskrift, sade han: "sätt blott: *Vixit, dum Vixit lætus.*" Han var mycket friskspråkig i religiösa ämnen, mera än tiderna tillåto, och lärar det vara grundadt, att han af Lilländska presterskapet blef exkommuniserad såsom atheist och ej förr absolverades, än han i Dorpt offentliggjort sin trosbekännelse om Gud och dess under i naturen. Drottning Christina hyste en tid mycken nåd för Stjernhjelm, samt kallade honom och Stjernhök för sina *Dalstjornor*, med afseende på dessa båda snillemäns härkomst från Dalarna. Flera anekdoter berättas om hans vanliga friskspråkighet. När han en gång på hovet mötte abbé Bourdelot, som då för tiden var drottningens förklarade gunstling, och denne tilltalade honom med förebråelsen: "*Tu es valde morosus*", svarade Stjernhjelm genast med sin vanliga fintlighet: "*Sed tu es ultima syllaba.*" En annan gång, då han, i närvaro af en viss embetsman, som troligen på olofliga vägar och på kronans bekostnad skaffat sig både rikedomar och anseende, af en hög herre under vänligt skämt fick höra den förebråelsen, att han, ehuru mångkunnig och lärd, dock var fattig och mager, hvaremot den andre prisades såsom förmögen och korpulent, svarade Stjernhjelm dristigt: "Den som har läst något, så vet han något, och den som har stulit något, så har han något." Enligt de flesta uppgifter, skall han hafva aflidit d. 22 Nov. 1672. Han blef begrafven först d. 28 Juni 1674 uti Clara kyrka i Stockholm, vid hvilket tillfälle dåvarande kyrkoherden i Clara, Terserus, höll likpredikan och deri yttrade, att han visste ingen som talat friare om Gud, än Stjernhjelm, men äfven ingen, som mera ångrat sin fritalighet. Hans lik fördes sedan till Sönga kyrka på Svartsjölandet, med hvilken kyrka omsider en af dessa vandaliska reparationer, hvilka i vårt land äro så vanliga, företogs, då Stjernhjelm's graf plundrades och hans stoft utkastades ur sitt hvilorom. Hans adliga ätt utgick i Sverige med sonsonen *Carl Otto Stjernhjelm*, hvilken varit löjtnant i Fransk tjänst, och dog som kapten 1767 på sin gård Dagholm vid Uddevalla. Utom en stor mängd efterlemnade arbeten i manuskript har Stjernhjelm utgifvit mångfaldiga lärda och vittra skrifter, hvaribland endast må nämnas: *Mugog Arameo Gothicus; Gamla Svea och Gotla Måles Fatebur, seu Lexicon Vocabulorum antiquorum Gothorum; Archimedes Reformatus; Runa Suetica; Westgötha Lagbok; Hercules, en Hjelledigt; Uphilas; Musæ Suetizantes m. ö.*

Stjernhoff, Göran, son af kyrkoherden i Rums-kulla, Thomas Bäck, hvilket tillnamn han förändrade till *Hircinius*, föddes d. 8 Aug. 1631. Blef 1658 stadsfogde i Stockholm, 1663 sekreterare i krigskollegium, 1667 sekreterare vid kongl. slottskansliet, och 1675 slottsfogde på Stockholms slott. I samma beställning adlad 1682. Slutligen förord-

nades han 1700 till underståthållare på Stockholms slott. Afled d. 10 Okt. 1710. Han var en på sin tid en ganska lärd man och har efterlemnadt flera, så tryckta som otryckta arbeten af mycket värde.

Stjernholm, ett säteri af 12 mtl. i Nikolai socken i Södermanland, 1 mil S. från Nyköping. Dess förste kände ägare var sekreteraren Silfverstjerna, som dog 1660. Egendomen hette först *Beneborg*, men han gaf den sitt nuvarande namn, och byggde boningshus med tvenne flyglar. Då hörde äfven Nälveqvarns bruk och en mängd andra hemman dit, men hvilka sedan afsöndrats derifrån, dels genom arf, dels genom försäljning. Den har ett betydligt tegelbruk, en ypperlig åkerjord och äng. Gården omgifves af en ansenlig trädgård. Här är en dyrbar tafvelsamling, hvari flera klassiske mästares arbeten finnas. Fordom holls här gudstjänst i en kyrka, som ännu qvarstår; men sådant sker numera blott sällan, då ingen beständig predikant underhålles.

Stjernhök, Johan, son af komministern Olaus Petri, föddes d. 27 Febr. 1596 i Rättviks socken uti Dalarna. Såsom många andra af våra store män hade han, som i början har namnet *Dalecarlus*, ett kämpa med brist och medellöshet samt blef tidigt fader- och moderlös. Utom bekymmer för egen räkning måste han draga försorg om 6 små syskon. Han begagnade Arboga skola, men studerade tillika mest på egen hand. Innan kort vann han den utmärkelsen, att förordnas till kollega i skolan, ehuru långtande till Upsala, som han ännu ej besökt. Först år 1619 kunde han begifva sig till akademien. Biskop Rudbeckius blef samma år biskop i Westerås. Han förskaffade den unge, arbetsamme ynglingen ett stipendium, hvarmed han sattes i tillfälle att resa till Tyskland och der fortsätta sina studier. Ifrån Lybeck, dit han fått fri resa med Oxenstjerna, vandrade han till Leipzig och Jena, hvarest han studerade uti tvenne år. År 1622 begaf han sig till Wittenberg, der han förblef till sommaren följande året, då han drog till Rostock och ifrigt studerade matematik samt filologi. Vid midsommartiden 1624 anlände han tillbaka till Sverige, då han snart förordnades till politices & juris lektor vid Westerås gymnasium. Emot sin vilja blef han då nödgad att stå examen i Upsala och disputerat samt taga magistergraden. Med en liten bespard penning samt någon hjälp af stiftet och konsistorium begaf han sig åter utrikes mot slutet af år 1626, och studerade någon tid juridik i Rostock. Om våren 1628 gick han om bord på ett Holländskt fartyg, för att besöka England. Kriget emellan Holland och Spanien fortfor ännu, och då fartyget hunnit nära Engelska kusten uppbragtes det af 4 Spanska fregatter, som utplundrade alla om bord varande. Sedan for han till Frankrike, Holland, och slutligen till England, hvarefter han i Oktober 1628 återkom till Sverige. Som under tiden en annan erbållit hans plats i Westerås, utnämndes han nu till professor juris patrii derstädes, och undervisade med mycket beröm. I Mars 1630 utnämndes han till referendarie i kongl. kansliet,

eller föredragande för de utrikes ärenderna, och detta just som konungen skulle begifva sig ut i Tyska kriget, då en skicklig man framför allt behöfdes på denna plats. Stjernhööök, som ej älskade hoflifvet, undslapp likväl den erbjudna befattningen genom biskop Rudbeckii förord, eburu konungen, hvilken troligen länge haft honom i sigte för denna plats, tog vägrandet illa, och gaf honom befallning att inställa sig såsom assessor i Åbo hofrätt, "så ljuft honom vore att undvika Kongl. Maj:ts onåd." Då universitetet i Åbo inrättades 1640, blef han dervid professor juris, med bibehållande af assessorstjensten, och kallades 1642 till ledamot af lagkommissionen i Stockholm. År 1646 utnämndes han till häradsbööfving i Örbyhus län, och följande året kallades han af drottning Christina att vara dess sekreterare i justitiesaker, samt blef således den förste revisionssekreterare. I denna egenskap adlades han 1649. Han åtnjöt stor ynnest hos drottningen, hvilken plägade kalla honom och Stjernhjelm för sina båda *Dalstjornor*. Hon yttrade vid afresan från Sverige sin önskan, att han måtte qvarblifva i hennes tjenst äfven på utländsk botten, ett anbud, som han dock afslog, och när hon vid Flötsund tog afsked af Carl Gustaf, rekommenderade hon Stjernhööök särskildt hos honom till det bästa. Konung Carl X gaf honom äfven, när han begaf sig ut i kriget, uppdrag att jemte riksråden deltaga i behandlingen af de justitiesaker, som genom revisionen kunde hänskjutas till konungens eget afgörande. Då han 1658 började få försvagad syn, förordnades hans son, Anders, till hans biträde, på kronans bekostnad. År 1666 fick han uppdrag att återgifva landslagen och stadslagen på nyare Svenska och 1668, då han utnämndes till hofråd, erhöill han regeringens uppmaning att offentliggöra sitt arbete i Svenska laghistorien, hvilket verk gjort hans namn odödligt. Geijer ytrar om honom: "Hela det sjuttonde århundradet har i Sverige frambragt en enda stor vetenskapsman, Stjernhööök, den Svenska lagfarenhetens fader genom den anda, hvarmed han omfattade Svensk serntid och medeltid, i deras sammanhang med det närvarande. För hans rena, billiga och sansade blick försvinner blandverket af lärda fabler, med hvilka hans samtida och närmaste efterträdare mer än någon sin omhöljde Sveriges fornålder." Han afled d. 25 Juni 1675. Sonen,

Stjernhööök, Anders, var äfven en på sin tid ganska ansedd jurist och en uti många vetenskaper mycket förfaren man. Född 1634, blef han 1663 förordnad till assessor i Dorpts hofrätt, och utnämndes 1668 till häradsbööfving i Ingermanland. År 1676 erhöill han nådigt afsked från sina tjänster i Lifland, med särskildt löfte om den första lämpliga tjenst inom Sverige, som kunde blifva ledig, då han derom gjorde ansökning. Han sökte likväl sedan icke något embete. Då på 1670-talet det ansågs nödigt att tillsätta s. k. Trollkommissioner, att ronsaka öfver det då mycket öfverklagade trolldomsväsendet, förordnades han till ordförande uti flera dylika kommissioner i Hel-

singland och Upland. En länge trodd sägen var att han härunder en gång haft besök af sjelfva den Onde. Stjernhööök, som ganska svårt plägsades af en efter sin fader ärfd ögonsjuka, begärde och fick äntligen 1676 entledigande från dessa uppdrag. Han afled 1686.

Stjernklo, Anders Dantel, son af häradsbööfvingen Daniel Göransson Wessman, var häradsbööfving i Westra och Mo härader i Jönköpings län, och sekreterare vid skogskommissionen inom Skaraborgs län, då han 1692 adlades. Blef 1698 assessor i Götha hofrätt, 1714 lagman i Bobuslän, och 1718, då hans lagmansdöme delades, lagman i Södra Bobusläns lagsaga. År 1719 åter lagman öfver hela Bobuslän. Dömdes 1730 från tjensten af Götha hofrätt, men benådades likväl samma år med nådigt afsked och halfva lönens åtnjutande under sin lifstid. Afled d. 28 Juni 1733.

Stjernman, Anders Anton von, son af handlanden och vinskänken Anton Andersson From, föddes d. 27 Sept. 1695. Redan år 1701 blef han faderlös, men fick snart en öm stjuffader uti komministern i Clara Olof Andersson Stjernman, hvars namn han äfven upptog. Redan såsom gymnasist i Strengnäs utmärkte han sig genom flit och lyckliga naturgåfvor, samt höll offentliga föredrag på gymnasium, icke blott på Latinsk, utan äfven trene gånger på Grekisk vers. Grekiskan var städse företrädesvis hans älsklingsämne och blef nära nog som hans andra modersmål. Blifven student i Upsala 1715 var han, särdeles för sin medellöshet, länge i villrådighet om hvilken bana han skulle välja. Hittills hade han tänkt blifva prest, och ställt sina studier derefter; men nu började sinnet vackla och hägon leka på krigsäfventyr. För honom fanns dock ingen utsigt att blifva militär, hvarföre han stannade vid boken och begynte med allvar studera historien. År 1719 röntes han den utmärkelsen, att, eburu endast student, utan något ännu afägd t lärdomsprof, blifva föreslagen till professor i historien och geografin vid Dorpts universitet; men som vid samma tid våra Östersjöprovinser kommo under Rysslands väld, uteblef denna befordran; i stället anställdes han såsom kanslist vid antikvitets-arkivet, och der kom han på sin rätta plats. Med ifver grep han verket an och arbetade derpå med outtröttlig flit. På lediga stunder emellan de dagliga göromöten upprättade han det första inventariet öfver arkivet efter 1697 års brand, och redan 1719 utgaf han Åbo akademis historia, eburu Finland då var i fiendens våld och inga underrättelser i ämnet kunde derifrån hemtas. Vid konung Fredrika kröning 1720 höll han ett "*Fröjde-Tal*" på Latinsk vers, för hvilket han erhöill 200 dukater. Känd för sin quickhet och munterhet, fick han den nåden att 1722 åtfölja Deras Majestäter på den s. k. Eriksgatan, då han ifrån Skåne reste öfver till Köpenhamn och besökte ortens namnkunnigaste bekrädder samt berömdaste lärde, besåg hvad märkvärdigt der fanns och förköade sina samlingar. I samma ändamål besökte han 1724 Estland, Lifland och Ingermanland. Förordnad 1722 till extra or-

dinarie och 1725 till ordinarie registrator i antiqvitets-arkivet, fick han 1727 ständernas uppdrag att fullborda den påbegynte beskrifningen öfver Dalberga Suecia Antiqua et Hodierna, men honom mötte härvid samma hinder, som yppat sig för de flere berömlige män, hvilka redan förut tid efter annan lagt handen vid detta arbete, och mycket blef således icke uträttadt. Med bättre framgång använde han sin möda på andra samlingar. Beklagligen blef endast andra bandet utgifvet af hans förtjensfulla verk, *Bibliotheca Sviogothica*. Sedan han i flera år och vid många viktiga tillfällen fört protokollet i rådet, samt vid 1731 års riksdag föredragit ständernas enskilda besvär, förordnades han 1732 till aktuarie och 1740 till sekreterare i riksarkivet. Adlades 1743 och erhöll 1747 kansliråds namn, heder och värdighet, men först år 1759 full kansliråds lön. Blef 1746 ledamot af vetenskaps-akademien och 1751 R. af N. O. Begåfvad med en vidsträckt kunskap och en outtröttlig arbetsförmåga, användes han utom sina egentliga tjänstebefattningar, vid mångfaldiga andra tillfällen, och få torde hafva skrivit så mycket i vår Svenska historia och våra fornbärfder som han. År 1744 blef han ledamot af ett sällskap, som skulle utarbete en fullständig Historia Sueciæ Numismatica, 1746 insattes han som medlem af reduktions- och liqvitations-deputationen, och 1750 i kongl. förkortnings-kommissionen, hvilken skulle förminska de formaliteter, som åstadkomma onödig vidlyftighet och långsambet i ärenderna afslutande. Dessutom var han vid 1751 års riksdag medlem af urskillnings- och riddarhus-deputationerna, samt 1760 af ständernas särskilda stora deputation. Vid 1765 års riksdag skulle han, såsom riddarhusets direktor, granska fullmakterna; ett tråget arbete, som varade långt in på eftermiddagarna, hvarvid han, sittande i ett kyligt rum, ådrog sig en häftig sjukdom, som, efter några veckors sängliggande, ändade hans lefnad d. 2 Mars samma år. Bland de många af honom utgifna skrifter må nämnas: *Aboa literata*; *Petri Nyri eller Svarts historia om Westerås biskopar*; *Samlingar af Kongl. Stadgar, Bref och Förordningar rörande religionen*; *Svea och Götha Höfdingaminne*; *Sigmunds och Carl IX:s historia af Werwing*; *Stadgar och Förordningar rörande Commerce-, Æconomie- och Politie-väsendet i Sverige*; *Erik XIV:s historia af Tegel*; *Svea Rikes Ridderskaps och Adels Matrikel*; *Bibliotheca Sviogothica*; *Herrar Landtmarskalkars historia*, m. fl.

Stjernmarck, Magnus, kallad *Stierman* före sitt adlande, en son af kyrkoherden Nils Sigonius, föddes i Småland 1658. Studerade i Åbo och reste sedan utrikes såsom lärare för en ung greve Lillie. Uppehöll sig äfven någon tid i Rom såsom drottning Christianas sekreterare. Efter hemkomsten blef han 1688 extra ordinarie och 1692 ordinarie assessor i Svea hofrätt. Han räknades bland sin tids lärde män, isynnerhet i moralfilosofien. Konung Carl XI brukade honom mycket i extra kommissioner och uppböjde honom 1696 i adligt stånd, sedan han suttit som ledamot i den kommission, som dömdo Patkull och Lifländska

landtråden för deras klagan öfver reduktionen i Lifland. Dog år 1700. Sonen, **Stjernmarck, Nils**, ingick i krigsståndet och dog 1767 såsom stadsmajor i Stockholm med öfverstelöjtnants namn och R. af S. O. Berömmes för kunskaper i matematik, sedolära och vittnerhet. Gjorde sig äfven känd såsom snäll poet, genom flera skaldestycken, och utgaf några goda öfversättningar.

Stjernroos, Magnus, son af borgmästaren i Strengnäs och häradsbödingen i eukedrottningens lifgeding, Johan Stjernroos, hvilken 1692 uppböjdes i adligt stånd, var född 1684. Blef antagen som volontär vid sjöstaten i Carlskrona 1700, och åtföljde året derpå flottans expedition till Archangel, i egenskap af arklämstare. Blef fänrik 1702, löjtnant 1705 samt lifdrabant 1707, och bivistade sedan alla drabbningar och mindre träffningar, der konung Carl var själf närvarande. Blessersades i slaget vid Holofzin 1708, och följde efter Pultava-slaget resten af lifdrabant-korpsen öfver Dniepern till Bender. Sändes derifrån än till Tartarna, än till Taman i Asien, än till Turkiska fastningen Taganrok i konungens uppdrag, ofta under allabanda förklädningar. Deltog som drabant i kalabaliken i Bender 1713, och blef följande året vice korporal. Följde efter Carl XII till Pommern 1715, der han bivistade träffningen vid Stresow och Stralsunds belägring samma år. Deltog sedan i Norska fälttågen och utnämndes till korporal 1718. I sådan egenskap gjorde han utan aflösning vakt hos konungen i trelion veckor, vid Strömstad och Fredrikshall, samt bestred tillika adjutantstjensten vid drabant-korpsen. Utan tvifvel hade han äfven, samma afton som konungen skjöts, vakt om hans person, efter han konnat af samtida inblandas i uppgifterna om hans mördare. Stjernroos befordrades sedan, 1723, till öfverste, 1732 till löjtnant vid lifkorpsen, 1744 till kapten-löjtnant vid lifdrabant-korpsen och general-major vid kavalleriet, 1751 till general-löjtnant och 1755 till general af kavalleriet. Han afled d. 16 Maj 1762, några veckor efter erhållet afsked.

Stjernachantz, Johan, son af en Lifländsk köpman vid namn Wessman, föddes d. 24 Juni 1670. Blef 1692 volontär vid öfverste Brakels regemente, med hvilket han bevistade belägringen af Namur, och åtskilliga andra träffningar. Härunder sårad och fången, utvexlades han först efter sluten fred, då han gick till Riga och der 1700 anställdes såsom fältväbel vid öfverste von Campenhauens regemente. Utnämndes 1701 till löjtnant och deltog derpå i striden vid öfvergången af floden Düna, der han aflade många prof af tapperhet. Sedan blef han äfven brukad vid flera tillfällen, då han alltid visade stor mandom och käckhet. År 1702 utnämnd till drabant, förhöll han sig så tappert i slaget vid Plutowsk 1703, att han samma år befordrades till major vid Wiborgska fördubblings-bataljonen. I denna beställning adlad 1705, blef han sedan öfverstelöjtnant och 1709 kommandant på Kexholm. Utnämndes 1710 till

öfverste för Savolax och Nyslotts läns fördubblings-infanteri. Måste samma år, efter 14 dagars bombardering, uppgifva Kexholm till Ryssarne genom kapitulation. Fick afsked 1724 och gick sedan i Rysk tjänst, der han blef brigadier-general, och efter någon tid stupade på Persiska gränsen.

Stjernsköld. Ätten är af gammal Svensk härkomst. Tre sexuddiga stjernor å klufven sköld förde redan en **Jöns Ebbesen**, som var riksråd 1357. Hans sonson, **Hans Pedersson** till Hvalstad, var gift med en Karin Slavike, son-dotter af Märta Wase. Den siste katolske biskopen i Wexiö, **Jugemar Pedersson**, lærer hafva varit dennes broder. Hans Pederssons son, **Göran** till Wernön, var fogde i Östergötland 1538 och utnämndes till riksråd 1561. Sonen, **Clas Göransson**, skref sig till Nornäs, hans moder var Ingeborg Sparre, dotter af riksrådet Sigge Larsson Sparre.

Stjernsköld, Göran Classon, som skref sig till Biby och Tuna, var bertig Carls hofråd, då han 1593 förordnades till slottslofven på Stockholms slott. Utnämndes 1597 till ståthållare öfver Stockholms slott, stad och malmar med underliggande län, jemte Hr Axel Ryning. År 1598 var han, tillika med hertig Gustaf af Sachsen, Olof Hård och Sven Bagge, ståthållare på Kalmar slott, och då de andre öfverlemnade fästningen till konung Sigismund, förde denne, emot löfte, Stjernsköld och Hård med sig till Polen, der de någon tid måste utstå ett svårt fängelse. Hemkommen ur fångenskapen, var han närvarande vid herrarnes afrättning på Linköpings torg 1600 och sändes följande året såsom legat till Ryssland. Blef 1602 riksråd och riksmarskalk. Han bar äpplet vid Carl IX:s kröning 1607, då han och Hans Ulfsparrar voro förordnade till marskalkar, hvilka skulle stå framför konungen och hjälpa erkebiskopen att påkläda konungen den kungliga manteln. Han afled d. 18 Aug. 1611. Hans ende son,

Stjernsköld, Nils, en bland Sveriges ryktbaraste landt- och sjöbjeltar, föddes d. 12 Juni 1583. Då fadern 1598 fängslades, följde han med som fånge, men fick dock efter öfverkomsten till Marienburg konung Sigismunds tillstånd att gå i tjänst vid hertigligna hofvet i Pommern. Då hans fader 1600 fick återvända till Sverige, följde han honom åter till fäderneslandet, hvarpå han blef kammardräng hos hertig Carl, hvilken han sedan som lifpage år 1601 åtföljde under hela Lifländska fälttåget, i belägringarna för Pernau, Felin, Karkhus, Dorpt, Wolmar och Kockenhusen, samt i slaget vid Riga. Derefter erhöill han tillåtelse att ingå i utländsk krigstjänst, då han som simpel soldat anställdes vid Holländska arméen under prins Moritz af Nassau. Deltog i eröfringen af Grawe och begaf sig, efter ett års tjänstgöring i Holland, till Ungern, der han vid kejserliga arméen gjorde trenne års fälttåg mot Turkarne, hvarunder han blef illa sårad i benet och befordrades till officer. Vid bemkomsten 1605 utnämndes han till fanrik vid konungens lifdrabanter och beordrades att åtfölja Carl IX, som nu åter begaf sig till Lifland.

Deltog nu i Dünamündes intagande, Rigas belägring och slaget vid Kirkholm, samt befordrades, till följd af härunder ådagalagd tapperhet, till kammarherre och ryttmästare vid adelsfanan 1606. Under grefve Johan af Mansfeld deltog han vidare i belägringarna af Wittenstein, Wolmar och Dorpt, samt förordnades 1608 till ståthållare på Pernau, hvarifrån han dock snart förflyttades till Dünamünde. Under det att han på sistnämnda ställe belägrades af Polackarne, föllö hans i Pernau kvarlemnade maka och son genom förräderi i fiendens händer, likväl utbårdade han belägringen ett helt år, och då Polske generalen Chodkewitz affordrade honom fästningen, med hotelse att annars hämnas på deu fångna hustrun och barnen, svarade han: "Deras öde rör mig nära; men de äro mina egna, då deremot fästningen hör konungen till." Det var först lång tid derefter han med konungens bifall uppgaf den på de hederligaste villkor. Under berrasan led han skeppsbrott, och kunde med möda rädda sitt och de sinas lif. Straxt derefter sändes han till Ryssland, der han adöste Herman Wrangel uti Iwanogorods belägrande. Då han der en gång vågade sig för nära fienden, träffade honom ett skott på samma ställe, der han förut under Turkiska kriget blifvit sårad, så att han måste intaga sjuksängen. Ifrån denna kallades han till Danska kriget, ehuru han ännu i trenne år fick gå på kryckor. Då Carl IX 1611 lemnade Ryssby skans, för att begifva sig till sin dödsäng, förordnade han Stjernsköld till öfverste öfver krigsfolket i skansen. Der led han brist på friskt manskap, lifsmedel och krigsförråd, hvarföre han, sjuklig som han var, bad regeringen om entledigande, men uppmuntrades i de förbindligaste ordalag att till sin egen beder kvarstanna i fäderneslandets tjänst, som nu behöfde honom så väl. År 1612 var han öfverste för krigsfolket i Småland, med uppdrag att uppsätta en ny ryttarefana, samt att, om fienden inföll öfver gränsen, straxt uppbåda man ur huset eller sjelf infälla i fiendens land. Han rättvisade förtroendet och var ytterst verksam i det mindre kriget, men då han, utnämnd till ståthållare på Elfsborgs fästning, lät bedraga sig af falska uppgifter och drog åt ett annat håll, gick fästningen under tiden förlorad, hvarpå han begaf sig till Nerike och Wermland, samt uppbådade bönderne att fälla bråtar i skogarna, för att hindra fiendens vidare framryckande. År 1613 förordnades han till ståthållare öfver Jönköpings slott och län, samt kort derefter tillika till öfverbefälhafvare öfver krigsfolket både till häst och fot i Westergötland, Småland och på Öland. Utnämndes 1617 till riksråd, och sändes derpå i viktiga uppdrag till Holland och Kurland. På sistnämnda ställe förde han befäl, och vidare eröfrade han Riga och Pernau, hvarefter han 1617 blef guvernör öfver Lifland. Segrade vid Hapsal, der Polackarne förlorade mycket folk, och utnämndes 1619 till general-ståthållare på Elfsborg, krigsöfverste samt general-landsherre öfver Westergötland och Dal. Hellekis gods lemnades honom vid samma tid såsom kongl. donation. År 1626 förordnades han

till ståthållare på Dorpt med dess underliggande orter, och året derpå utnämndes han till amiral öfver den utanför Danzig liggande Svenska flottan. Med endast tvenne skepp höll han d. 18 Nov. en lysande drabbning mot en öfverlägsen fiendtlig flotta, hvilken han i början tappert tillbakadref; men då straxt ytterligare tio väl utrustade fiendtliga skepp omringade honom, gaf han befallning att antända krutkammaren och spränga amiralskeppet i luften. Innan detta dock hann ske, blef skeppet taget, hvarvid Stjernsköld, på flera ställen sårad, fann hjeltdöden med svärdet i handen. Hans son,

Stjernsköld, Clas, född i Juli 1617, rymde 1638 ur riket med en drottningens kammarjungfru, Margaretha Scheding. Erhöll både för sig och henne pardon 1642, dock med villkor, att han skulle böta 1,000 R:dr, hälften till Strengnäs och hälften till Skara domkyrka. Derefter började han sin tjenstebana såsom landshöfding i Westmanland 1643. Blef 1648 tillika assessor i general-riksbergsamtet. Fick afsked härifrån 1651, då han blef landshöfding i Wernmland. Samma år upphöjdes han till friherre, i anseende till faderns, i diplomets prisade, bedrifter. Skref sig friherre till Stjernberg, herre till Biby, Tuna och Alfhem. Var 1657 general-krigskommissarie vid krigsaffärerna i Sverige, samt blef 1658 guvernör öfver Trondhiems län, Jemtland och Herjedalen. Fick uppdrag att reglera nya gränser mot Norrige. Blef 1660 riksråd, 1661 amiral och amiralitetsråd, 1663 häradshöfding öfver Wasa och Walla härader, samt 1665 lagman i Bobuslän. Insattes 1666 att föra direktion i reduktions-kollegium. Han afled d. 3 Maj 1676, och med honom utslucken Stjernsköldska ätten.

Stjernsparre, Magnus Gabriel, son af rådmannen och faktoren i Arboga, Erik Nilsson Arbin, föddes d. 29 Nov. 1679. Blef 1702 kanslist vid general-krigskommissariatet. Bivistade sedan fälttågen uti Polen och Litbauen till år 1707, då han blef guvernements-sekreterare i Skåne. Förordnades sedan till provincial-inspektör öfver landtullarna i Skåne, och fick 1719 öfver-inspektors karakter, och rang med guvernements-sekreterare. Adlades 1727. Utnämndes 1731 till præsens vid tull- och accis-rätterna uti Skåne, Halland och Blekinge, samt 1734 till öfver-inspektör vid småtullarna, och præsens vid tull- och accis-rätten i Stockholm.

Stjernetedt, Johan, före sitt adlande kallad **Theslef**, född i Wiborg, var 1670 auskultant i Åbo hofrätt, 1672 ordinarie advokat, 1675 aktuarie, 1678 tillika häradshöfding i Pickie härad, 1680 sekreterare vid militie-kommissionen i Finland och samma år häradshöfding öfver tre härader i Wiborgs län. Förordnades 1694 till guvernements-sekreterare i Narva, uti hvilken beställning han 1697 adlades, under namnet Stjernetedt. Under Carl XII:s regering användes han, hvilken sannolikt ägt en ovanlig ombetsmannaskicklighet, uti flera vigtiga förrättningar, samt åtnjöt förnyade befordringar och nådebevis. År 1699 utnäm-

des han till justitie-borgmästare i Narva, och 1703 till lagman i södra Finland. Sedermera blef han 1705 vice landshöfding i Åbo län, 1706 i Österbotten, 1711 åter i Åbo län och 1712 ordinarie landshöfding derstädes. Upphöjdes till friherre 1719. Afled d. 7 Febr. 1722.

Stjernetedt, Carl Johan, friherre, son af den föregående, föddes d. 29 Sept. 1686. Sägdes redan 1699 hafva varit anställd såsom extra ordinarie vid guvernements-kansliet i Narva, men ingick, efter krigets utbrott, i krigstjenst, då han 1700 blef förare och sergeant vid Henrik Horns regemente. Befordrades följande året till fänrik vid Björneborgs regemente. Deltog i träffningen vid Padoga 1703, och i det kända försvaret af Narva 1704, då han vid stadens slutliga stormning slog sig igenom till Iwanogorod, der han blef inbegripen uti den betingade hederliga kapitulationen. Begaf sig då till Stockholm, men återgick snart till Polen med 200 rekryter, och blef 1705 kornett vid adelsbanan. Deltog i slaget vid Frauenstadt, och blef derpå löjtnant 1706. Utnämndes 1708 till ryttmästare, i hvilken egenskap han framförde en anseelig konvoj till konung Carl, som då stod vid Pultava. Efter det olyckliga slaget derstädes, togs han till fånga vid Doieperströmmen, och fördes till Solikanski, der han under 13 års fångenskap måste utstå mångfaldiga besvärigheter. Då han 1722 hemkom, fick han majors namn; men först 1733 majors indelning. Visade under denna tid stor verksamhet i den honom anförtrodda uppsigten öfver barnhus- och Danviks-inrättningen. Blef 1740 öfverstlöjtnant, då han tog afsked ur krigstjensten; men när kriget följande året utbröt, förordnades han till landshöfding öfver Kymenegårds och Nyslotts län, der han, ehuru med ringa manskap försedd, skyddade Savolax för fiendens härjningar, så att blott några byar ytterst på gränsen blefvo bemsökta. Efter fredsslutet uppdrogs honom underhandlingen om gränssornas reglerande. Utnämndes 1746 till riksråd och blef 1748 Kom. af S. O. samt Seraf.-ridare. Han afled d. 20 Nov. 1753.

Stjernetolpe, Jonas Magnus, son af tullförvaltaren Pehr Fredrik Stjernetolpe och Ulrika Eleonora Silfverbrand, föddes på gården Norrtorp uti Stenqvista socken i Södermanland d. 8 Dec. 1777. Ätten härstammar från Bettna socken i Södermanland, der stamfadern, Botvid Krank, varit kyrkoherde och hvars son, Jonas, som varit häradshöfding öfver Strömsholms och Svartsjö län, adlades 1696 med namnet *Stjernetolpe*. Han var den siste af Carl XI:s adelsmän, och hade, såsom det lyder i matrikeln, " varit ifrån ungdomen brukad uti åtskilliga angelägna beställningar, och dervid visat många och berömliga prof af kapacitet, hvarjemte han räknade sitt ursprung af en hederlig släkt, som af uråldriga tider både uti det andliga och verldsliga ståndet tjent troligen och väl kronan Sverige uti åtskilliga förnåma beställningar." Nästan helt och hållet medellös, måste den unge Stjernetolpe i början kämpa mot nöd och bekymmer. Vägörare och vänner, hvilka blifvit upp-

märksamma på den snällrike gossens redan tidigt mycket lofvande anlag, beredde honom utväg att i Strengnäs trivialskola få börja utvecklingen af sina gryende själsförmögenheter, hvarefter han fortsatte sina studier vid dervarande gymnasiam. Stundom var dock härunder hans belägenhet så svår, enligt hvad han själf berättar i sina anteckningar, att han led brist på det nödvändigaste, hungrade, frös och slutligen blef barfotad, så att han måste afbryta skolgången. Sedan drog han sig fram såsom informator i enskilda hus. Sålunda kämpande med medellösheten, genomgick han emellertid med beder sin akademiska kurs och började sin embetsmannabana i Stockholm. Till en början försörjde han sig nu med läsning i en pension och med romanöversättning, men 1802 lyckades han att blifva antagen till informator uti grosshandlaren Beskows hus, och sedermera blef hans ställning betydligt förbättrad. Sedan han aflagdt kansli-examen, ingick i krigsexpeditionen af konungens kansli, der han, efter att hafva genomgått alla tjänstegraderna, 1818 befordrades till expeditions-sekreterare. Dermed nådde han sin högsta befördran i statens tjänst; också behagade honom sångadinnornas glada lekar långt mera än det sträfva embetsmannalifvet. I vitterhetens tjänst var han deremot outtröttlig, och då hans förra patron, grosshandlaren Beskow, som såg, huru föga detta slafveri vid skrifbordet inbringade, erbjöd honom en plats på sitt kontor, med vida större inkomster för långt mindre arbete, svarade honom den unge vitterhetsidkaren, att han "hellre ville skrifva vers och dricka vatten, än skrifva siffror och dricka vin." Ifrån 1802 till 1806, då han mest sysselsatte sig med romaners översättande, utgaf han 21 volymer, och slutade med de tvenne sista, af honom själf författade delarna af romanen *Herr Thomas*, hvilken den Tyske författaren lemnat ofullbordad. Efter denna tid inträffade en 7-årig period af stillestånd uti hans litterära verksamhet, eller rättare i utgifvandet af skrifter, ty under tiden sysselsatte han sig troligen med *Horatii Epistlar* samt *Blumauers Æneis*, med hvilka han 1813 öppnade sin nya bana, som nu mera upptogs af översättningar och imitationer på vers. Med 1819 kan man säga, att en tredje period i hans författareverksamhet begynte, hvilken hufvudsakligen utmärkes af originalpoemer, omväxlande med nya översättningar. Han ämnade sluta sin bana med en översättning af Ariostos *Orlando*, och det är att beklaga, att döden derifrån hindrade honom, då både hans poetiska och prosaiska översättningar tycktes röja en ständigt tilltagande fullkomlighet. En stor del af hans arbeten tillhöra den lekande stilen, särdeles parodien, helst i form af sagor, och af detta slag äro äfven hans flesta originalarbeten, såsom *Lunkentus*, *Trollhandskarna*, *Det bedrägliga Oraklet*, m. fl. Alla utmärka sig genom en enkel uppfattning af ämnet, en lätt och flytande versifikation, samt ett vårdadt och otvunget språk, i förening med uttryckets egenlighet och klarhet. Hvad man saknar, är originalitet och upphäring. Skämtet är

godt, utan att någonsin sänka sig till råhet; hans qvickhet är icke blixtrande, utan en stilla, behagligt värmande låga. Svenska akademien, som den tiden helt och hållet inskränkte sina uppmuntrigar "till det allvarsamma", gaf honom blott sin andra guldpennning 1813, och dessutom Lundblad-ska priset 1816. Stjernstolpe saknade dock icke anlag för den upphöjdare komiken, och uti hela hans personlighet fanns poesi. Såsom människa var Stjernstolpe en af de älskvärdaste och ädlaste män, enkel, anspråkslös, öppen och vänfast, ofta utöfver sina små tillgångar, otillgänglig för egen nytta, afund och lycköskeri, alltid sträng i seder nas och pligtens fordringar. Såsom umgängesman i mindre lag, särdeles tillsammans med "en af hans äldsta bekanta" (så plågade han kalla ponschbålen), var han oöfverträfflig, och det var då, som iafäl len, sarkasmer och epigrammer flödade från hans läppar eller hans aldrig hvilande penna; uti större sällskap återhölls hans qvickhet af en medfödd, aldrig fullt besegrad blyghet. Det löjlige upptäckte han lätt, men hans satir var harmlös; om han gycklade med någon, gaf han äfven frikostigt sig själf till pris. Han var en af de få, som aldrig ägt någon ovän och aldrig förlorat någon vän annat än genom döden. Med allt detta ägde han visserligen också små svagheter, sina men skliga fel och öfverdrifter, men alla af det slag, som endast gjorde honom mera älskvärd. Bland de många dragen af hjertlig godhet, som blifvit upptecknade vid skildringen af Stjernstolpes karakter, må följande tvenne rörande anekdoter anföras. En tid ville han förlufva sin enslighet genom en samling utmärkt vackra böns med sin präktiga topp ibland sig; men af fruktan, att de icke skulle nog samvetsgrannt vårdas, om han förtrodde dem endast åt tjänstfolkets uppsigt, inrymde han sin egen sängkammare till deras boing. Hans vännar funno honom nu med pennan i hand, omgifven af denna vingade seralj, hvars kacklande icke störde honom i författandet af hans harmoniska verser, och hans artighet mot de galande älsklingarna gick så långt, att mången gång, då han kom hem för att sätta sig vid sitt skrifbord och fann någon af dem händelsevis liggande i den öppna pulpeten, uppskjöt han hellre sitt eljest så kära arbete, än han ville störa den hvilandes ro. Emellertid ökades detta sällskap uppbörligt, helst ingen af dem någonsin fick slagtas, så att han slutligen lopp fära, att själf blifva husvill. Han nödgades då, till sin stora saknad, skiljas vid dem och skänkte dem då åt en bekant, på hvars landtgård de skulle erhålla rikligt underhåll till döddagar, om hvilket villkors uppfyllande han äfven genom täta besök derstädes förvissade sig, och underlät icke allt, vid hvarje af de bedagade kräkens ställiga frånfälle, med ett rörande äreminne upphöja den bortgångnas egenskaper. — Under den tid han bodde vid Carlbergsalléen, var det isynnerhet för honom en fägnad att, så länge den kalla årstiden varade, mata sparfvar och hämplingar utanför huset. De vingade gästerna samlade sig i otrolig mängd kring hans fönster och, af vanan att vissa stund

der på dagen undfågas af värden, gäfvos de med höga ekri tillkänna sin närvaro, i händelse han någon gång försummade den vanliga timmen. Vid hans afflyttning från denna lantliga bostad var ett af hans största bekymmer, huru det under den påföljande vintern skulle gå med hans sparvar och hämplingar, och han kunde icke afhålla sig, vid den stränga årstidens anskande, att tidt och ofta besöka Carlbergsallén, för att fortsätta sin matbällningsanstalt till de öfvergifna kräkens förman. Detta gaf anledning till en rolig händelse. Bland de läckerbeter, som den ömsinte fogelvännen ville uppduka för sina skyddlingar, räknade han äfven rönnbär. Vid Observatoriebacken hade han upptäckt åtskilliga träd, som pryddes af denna frukt, och han begaf sig stundom dit nattetid, för att ostörd göra en liten skörd till följande dagens utdelning. Denna lika ovanliga som oskyldiga fruktsköld lyckades några gånger; men en vacker natt hade ett par brandvakter upptäckt hans gymnastiska öfningar i träden, och som de icke kunde undgå att anse slikt såsom ett slags obägn, afpassade de ögonblicket, då han nedsteg från sin luftiga höjd, med rönnbärsknytet under armen, för att bemäktiga sig den misstänkta personen och föra honom i häkte. Alla hans föreställningar voro fruktlösa och endast med yttersta möda kunde han förmå brandvakterne, att följa sig till det närliggande observatoriehuset, der han inför astronomie observatorn rättfärdigade sig, och genom dennes bemedling ändtligen åter försattes på fri fot. Denna händelse, i förening med några andra af ungefär enahanda beskaffenhet, lärar grundlagt den antipati han hyste och ofta yttrade emot brandvakter, hvartill han föregaf orsaken vara, att "de sjöngo så illa och ej läto folk gå i fred om nätterna." — Starkt byggd, åtnjöt han alltid en god belse, med undantag af en röjmatisk verk, som infann sig några dagar före hans död; men, sittande vid sitt bord, träffades han d. 16 Sept. 1831 af ett slaganfall, som genast gjorde honom mållös och följande dagen på morgonen ändade hans lif. Sörjande vänner, Byström, Westin, Södermark, Beskow, Dahlgren, tälade, enhvar med sina särskilda talanger, att för eftervärlden framställa bilden och qvarhålla minnet af den bångnagne, älsklige sångaren. Stjernetolpe tillhörde aldrig något lärdt eller vittert samfund; ej heller traktade han någonsin efter en sådan utmärkelse, emedan han ansåg alla dylika inrättningar mera skadliga, än gagneliga för odlingen. Likaledes pröfvades han aldrig "värdig" att huggas med nordstjernan, de Svenska vittra och lända snille- nas officiella utmärkelsetecken, hvilket pryder så många hundra andra snillemans bröst. Hans äre- girighet tillfredsställdes genom utnämningen till ordensskald i sällskapet Par Éricol, en värdighet, hvilken endast Bellman och Kexell före honom innehafte. Bland hans skrifter märkas: Öfversättningar: *Den fyratiödriga Fruen; Jägarflickan; De fyra Spantörerna; Herr Thomas; Don Quixote; Blumauers Äneis; Oberon; Pervonte; Hvad som mest behagar Damerne; Den guldklockige Prinsessan; Den*

bortröfvade Härlocken; Kärlekens Ordbok; Nenni- skans olika dlar; Gamla sagor på vers; Arnds resa i Sverige; Om jordytans revolutioner af Cu- vier; Verlden i sitt ursprung af Ballensled; m. fl. Originalarbeten: Wilhelm, komisk roman; Trollhand- skarna samt det bedrägliga Oraklet; Pelegrimen och Nezmästaren, trollsaga; Lunkentus, dramatiserad folksaga; Den oförnöjda eller Fiskaren och hans hustru, saga på vers; Vitterhelastycken, m. fl.

Stjernstråle, Johan, son af en borgare uti Strengnäs, föddes 1607. Kallade sig först **Jo- han Eriksson** och sedan **Johannes Eriel**. Sedan han år 1638 i Dorpt utgivit tvenne dispu- tationer, *de Theoria Solis* och *de Homine*, blef han samma år der magister samt 1641 astronomiæ et physices professor. Utnämndes 1650 till assessor i Dorpts hofrätt, men förordnades tillika att vara extra ordinarie juris professor vid akademien. Be- römd för flit och grundlig lärdom, adlades han 1652. Följande året fick han, utom sina öfriga befattningar, förordnande att vara häradsbörding öfver Koporie län uti Ingermanland. Blef vid samma tid ordinarie juris professor. Förordnades 1667 att tillika vara häradsbörding öfver Jamo och Iwa- nogorods län, samt utnämndes sist 1675 till vice president i Dorpts hofrätt. Han dog d. 22 Dec. 1686. Hans son,

Stjernstråle, Magnus, var öfverstlöjtnant och kommandant på slottet Iwanogorod år 1704, då han måste lemna det i Ryssarnes händer, med till- stånd för garnisonen att afgå till Reval och Riga. Bivistade sedan anfallet på Petersburg 1708, då han blef blesserad, samt utnämndes derefter till öfverste och kommandant på Wiborg. Blef der tagen till fånga, då fästningen genom kapitulation öfverlemnades till Ryska arméen d. 10 Juni 1710. Vistades under fångenskapen uti Poisgorod, till år 1721, då han fick hemkomma till fäderneslandet och utnämndes till general-major. Fick sedermera Savolax regemente, hvarifrån han lærer hafva ta- git afsked år 1735.

Stjernsunds bruk i Husby socken i Dalarna, an- lades år 1700 af Polhem samt dåvarande härads- bördingen, sedan presidenten och kommandören Stjernkröna för manufakturering af 300 skeppd ämnesjern och 50 skeppd stål. En eldsvåda öde- lade verket år 1737, hvarefter det först 20 år senare blef fullkomligen iståndsatt. För närvaran- de smidas der vid 3 härdar 1,800 skeppd stång- jern, hvarföre betalas i hammarskatt 18 skeppd. Dessutom drifves här ståltillverkning, spiksmide, ett plåtvalsverk och annan manufaktur- tillverkning. Till bruket hör en masugn, som 1787 flyttades derifrån till Sjöbytte-ån på gränsen af Gestrik- land. Afsättningsorter äro Stockholm och Gefle. Ägare: Hr S. v. Stockenström. Brucksstämpeln är ett kors och en pilspets, sittande i linie på en ring. Vid bruket finnes en kyrka med en särskild der- vid anställd predikant.

Stjernsunds säteri, $\frac{1}{2}$ mil söder om Askersund och i dess socken i Nerike, har en sällsynt vac- ker belägenhet på en hög udde vid ett smalt sund mellan Wetteren och Åsen. Det består af 5 mil.

med underliggande 16 $\frac{1}{2}$ frälse och $\frac{1}{2}$ mtl. skattefrälse. Grefve Johan Oxenstjerna uppbyggde här först ett trädbus; men då egendomen, efter att ha gått igenom flere händer, slutligen år 1785 tillföll brukspatronen Burenstam, nedref han år 1798 den gamla hufvudbyggnaden och lät, efter Sundvalls ritning, här uppföra ett nytt 3-våningars stenhus med koppartak, hvilket ger en praktfull anblick, särdeles från Askersunds stad och sjösidan; byggnaden blef först färdig 1808 och lärer, med de diithörande mindre husen, ha kostat 100,000 R:dr B:ko. Dit för en vacker, nära $\frac{1}{2}$ mil lång, allé från landsvägen, och huset omgifves af en utmärkt stor och väl underhållen trädgård med orangerier. Egendomen, som har en god och bördig jordmån, köptes år 1823 från dåvarande ägaren, Burenstams måg, öfverste Hagelstam, af konung Carl Johan, som, under sina resor i landet, stundom vistades här. — Till godset hörde förut *Dohna-fors* bruk (se detta ord), men som skildes derifrån vid arfskiftet efter brukspatron Burenstam.

Stjernsvärd, Rudolf Hodder, född 1728, skrifver sig till Åkerholm. Blef, efter studiers inhemtande vid Lunds akademi, 1745 d. 20 Mars volontär vid Bousquetska regementet; 1746 korporal vid Södra Skånska kavalleriet; 1747 lifdrabant; 1750 korsett vid norra Skånska kavalleriet; 1753 löjtnant; 1757 stabssyrtmästare och 1759 ryttmästare derstädes; 1760 riddare af kongl. Svärds-orden; 1762 major i arméen med tur från 1753; 1768 secund-major vid berörde regemente; 1769 öfverstlöjtnant vid Bohusläns dragoner; 1771 transporterad till lika beställning vid södra Skånska kavalleriet; 1772 öfverste, från hvilken beställning han tog afsked 1774, samt benåddes för sina krigsförtjenster med ackord och pension. Bivistade hela Pommerska kriget och deltog med tapperhet i alla der förekommande krigsrörelser, såsom 1757, då han i Uttermark blef attackerad af en fiendtlig trupp husarer och jägare, hvilka han dref på flykten och tog flera till fångar; äfvensom han 1758 med 200 män fördref ett parti Preussare, hvilka trängt sig öfver Pene-strömmen. Han kommanderades derefter med 1,000 man till den vid Preutzlau stående arméen, och bivistade träffningen vid Locknits, samt 1759 träffningen vid Güstrow, och blef samma år, under en rekognoscering, vid Zaventin i Uttermark, jemte en stor del af sitt manskap illa blesserad, men hade icke destomindre hedern att med sig återföra flera fångar. Var stamfader för ätten, hvilken förut hette Ahlberg. Adlades för sina krigsförtjenster år 1762 och kallades Adlerhjerta, hvilket dock i enlighet med konung Adolf Fredriks önskan förbyttes till Stjernsvärd, såsom minne derutaf, att han någon tid förut frälst drottning Lovisa Ulrikas lif. Vid nedfärden till bron, som går öfver Laga å vid Labolm, började nemligen hästarna för drottningens vagn att skena, hvarvid kusken kastades af kuskbocken. Stjernsvärd, som varseblef detta från andra sidan af bron, hvarest han var uppställd till parad med sitt regemente, sprängde då emot de skenande hästarna och dödade med svär-

det båda förlöparne, hvarigenom vagnen stadnades. Introducerades på riddarhuset 1776. Erhöll år 1768 af Romerske Tyske kejsaren Joseph II diplom såsom Romersk adelsman, under namn af von Ahlberg. Gift 1762 med ryttmästaren Otto Thotts till Skabersjö enka, fru Wendela Margretha Skytte, dotter af majoren Håkan Skytte till Säfjuström och friherrinnan Elsa Kruse till Verseau. Död d. 7 Juli 1793.

Stjernsvärd, Carl Georg, son af föregående. Född 1767, korsett vid södra Skånska kavalleriet 1777, hvarefter undervisning inhemtades vid kongl. kadettskolan i Carlskrona. År 1786 löjtnant och 1790 ryttmästare vid berörde regemente. Lemnade krigstjensten med majors r. h. o. v. 1791. Deltog i Finska kriget som stabsadjutant hos general-löjtnanten friherre Armfelt, och blef för af-fären vid Savitaipal d. 4 Juni 1790, uti hvilken han särdeles, utnämnd till riddare af Svärds-orden. Efter sitt afskedstagande öfverlemnade sig Stjernsvärd uteslutande åt landtmannayrket. I arf efter sin fader emottog han, 1794, Engeltosta egendom i Skåne, som då ansågs hafva ett värde af 40,000 R:dr Rgs, och producerade 700 tunnor säd. S. insåg i hvad linda och råhet det Svenska åkerbruket hvilade, forskade efter idén till ett förbättrade system, och antog med förtjenstfull urskilning att modellen härtill borde utgå från England. S. lät derföre, efter mogen öfverläggning och sakkännedom, år 1803, genom en dess vän lord Kellies försorg, från Skottland införskrifva ett större antal arbetare, tillhörande landbrukets flesta fordringar, hvilka utgjorde en koloni af 12 personer, eller enligt lordens eget uttryck, "ett helt ekonomiskt batteri." Med biträde af desse kolonister upptände S. ett nytt ljus för Skånska åkerbruket. Den gamla ofullständiga plogen, som i Skåne varit brukad sedan Peder Oxes tid, eller i två och ett halft sekel, ersattes genom den första Engelska plog, som i Sverige blifvit införd, samt med öfriga nyttiga åkerbruksredskap efter Engelska modeller, hvilka blefvo förfärdigade vid en af S. endast för detta ändamål anlagd fabrik af de skicklige Skottarne: mekanici David, Donallsson, Robert Machai, Alexander Bouthrow, samt smeden David Pride. — De här tillverkade redskapen blefvo snart utspredde i Skåne, oftast såsom presenter af S., för att hastigare utränga de gamla barbariska instrumenterna. Genom en kraftfull vilja, i förening med ovanlig ihärdighet, åstadkom S. på ganska ringa tid de mest storartade resultat af ett förhållande och förädladt åkerbrukssätt. Egendomen indelades efter Engelskt mönster i farmers, som till större delen utarrenderades. Trenne af dem eller hufvudfarmers bedrefvos efter det rationella system, som i ett halft sekel derefter bibehöllt sig som modell för hvarje Svenskt åkerbruk. Ibland S:s förtjenster som patriot och landbrukare bör nämnas, att han kraftigt medverkade till jordens enskiftande; på sin egendom afskaffade det obestämda hofverit, var den förste inom Sverige, som i stort brukade jorden i en rationell cirkulation, uti hvilken han införde odlingen af foderväx-

ter, potates, rofvor och morötter; bannlyste från bränvinsbränningen säd, och i stället dertill uteslutande använde potates; med stor kostnad från utlandet införskref förädlade racer af boskap, får och svin samt var den andre i ordningen inom Sverige, som anlade ett mejeri för ost och smörtillverkning efter utländskt mönster. Af den bok S. utgaf 1821, kallad "Engeltofta förr och nu", har blifvit ådagalagdt, att egendomens afkastning uppdrefs af honom ifrån 700 t:r säd till 7,000 t:r, oberäknadt 10,000 t:r jordfrukter, hvilka dels användes till utfodring dels till bränvinsbränning. Sällan är det dock, som någon, hvilken på enabanda sätt som S. uppfattar sitt lufs bestämmeelse, deraf får skörda några materiella frukter. Olyckor och missgynnande konjunkturen nödgade honom i sin ålders höst att lemna skådeplatsen för sitt hela lufs gagnfylla verksamhet. År 1817 förstördes genom mordbrand, ej allenast hela ladugården vid Engeltofta, utan äfven hela årets inbergade gröda och foder-tillgång. Egendomens försäljning blef deraf en följd. Den försälldes jemte inventarier år 1819 till konung Carl XIV Johan för en summa af 450,000 R:dr B:ko, sedan den af utsedda ombud blifvit värderad till 600,000 R:dr B:ko utan inventarier. Stjernavärd hade under sin rastlösa ekonomiska bana många och stora svårigheter att motkämpa, stridiga och bristfälliga hushållsförfattningar, tidsandans stränga konservatism, orimliga och tygel-lösa missbruk, penningebrist och olyckor, samt slutligen sina likars begär att såsom projektma-kare bedömma hvarje reformator. Men oakadt allt detta fullbordade S. sin plan, oppdrog för efterkommande ett system i landtushållningen, som om det efterföljdes, skulle lända såväl till allmänt som enskildt gagn och nytta. S. blef dock, innan han slutade sin verkamma bana, vittne till den största olycka honom kunde vederfaras, att se den egendom, der han offrat kärnan af sina krafter och sitt väsende för ett ädelt och fosterländskt ändamål, rubbad till sitt system, vanvårdad till sin helhet och den höge ägaren beröfvad all väntad afkastning genom en okunnig och hallstarrig admin-istrator. Det missöde, som S. erfor genom egen-domens förintelse, blef ej för honom ensamt; efterkommande erkänna nu allmänt med grämlse, att de läto vilseföra sig af denna utgång och af-stadnade uti att taga S. till efterdöme, till dess den framåtskridande impulsen kom från annat håll, men hvilket orsakade för Skånes häfd och kultur ett uppehåll af nära ett fjerdedels sekel. S. dog 1825 innan denna sanning blifvit uttalad och innan efterkommande bannit uppskatta hans förtjenster. Men hvad samtiden bryter, det godtgör ofta efterverlden. Så har det åtminstone inträffat med S. — Vid det 1849 i Skåne hållna första allmänna landtbruksmötet, förklarades offentligent S. hafva varit den, "som från första början beredt nya banor, nya vägar för det Svenska åkerbruket, hvar-före äfven Skåne i alla tider hos honom stod i så stora förbindelser." Gift med Anna Pettersson och efterlemnade 7 barn, af hvilka för närvarande endast lefva 2:ne söner och 2:ne döttrar.

Stjernavärd, Gustaf Mauritz. Son af före-gående. Kapten vid södra Skånska infanteri-rege-mentet; riddare af Franska Heders-legionen och kongl. Spanska Isabella Catholica-orden. Född 1800; kadett vid krigsakademien 1819; under-officer vid Wendes artilleri-regemente 1822; of-ficer vid berörde regemente 1825. Tog afsked med rättighet att i arméen qvarstå 1830, samt iogick som under-löjtnant i Fransk krigstjenst. Deltog med utmärkelse i Algeriska kriget åren 1832, 33, 34 och 35, hvarunder han för ådagalagdt välförhållande befordrades till löjtnant. Återgick i Svensk tjenst 1836. Har gjort sig känd dels som samlare, ordnare och utgifvare af hvad som tillhör vårt militärförfattningsväsende genom följande tryckta arbeten: *Handbok i infanteri-exercisen*; *do i Militär-Gymnastik och Bajonett-fäktning*; *Samling af Gällande Författningar rörande Arméen, dess Styrelse och Förvaltning* (ett arbete, hvaraf 15 delar äro utgifne och 13 ännu enligt plan återstå); *Utdrag af Krigslagarne för Manskapel samt Förslag till Instruktions- och Munderingsbok för Soldaten*; dels som militär-organisator, genom ett till rikets ständer vid 1848 års riksdag ingifvet fullständigt *Förslag till förändrad organisation af Sveriges landt-försvär*, afseende indelta truppernas reglering och arméens sammansättning af en värfvad, ständigt tjenstgörande stam, i förening med under 3:ne år exerserad beväringsmanskap. Ledamot och sekre-terare i den för utarbetandet af 1848 års infan-teri-exercis-reglemente nedsatta kommitté. Som riksdagsman vid 1840, 44 och 48 årens riksdag-ar, tillhörde S. den del af riddarhuset, som if-rade för ett förändradt, på allmänna och samfälda val, grundadt representationssätt.

Stjernavärd, Rudolf Hodder, yngre broder till den sistnämnde. Född 1803; kadett vid krigs-akademien 1821; under-löjtnant vid Skånska dra-gonerne 1830; afsked med ryttmästare-karakter 1843. Ägare genom gifte af Widtsköfde säteri i Skåne. Har gjort sig känd som skicklig landt-brukare, och har, genom de föredömen han i denna väg lemnat, mycket mera provinsen gått framåt. **Stjernvik.** Med detta namn finnas 4 säterier, ett i Oppeby socken i Östergötland, $3\frac{1}{8}$ mtl. beru-stadt säteri, har förut betat Oppeby, och är be-läget vid sjön Åsunden; ett i Risinge socken, äf-ven i Östergötland, 2 mtl. frälse-säteri vid sjön Gron, har förut betat *Boursjö* eller *Borsjö* och hvartill *Borsjö* jernbruk hörer; ett i Frödinge soc-ken i Kalmar län, 1 mtl. frälse-säteri, och ett i Täfvelsås socken i Kronobergs län, hette förut *Täfvelsås*, 2 mtl. säteri, som mycket förbättrades af landshöfdingen, general-majoren Hederstjerna. Åbyggnaden är vacker, ehuru af träd.

Stjert-And (*Anas acuta*). Denna Andart har jem-förelsevis längre och smalare hals än de flesta dess samslägtingar, den är ock i allmänhet smär-tare, och skönt färgad. Fogelns längd är omkring 2 fot. Han uppehåller sig den varmare årstiden i de nordliga delarne af vår halfö, såsom i Lapp-markernas floder, sjöar och träsk. Endast under flyttningstiden visar han sig i det sydligare Skau-

dinavien, och vintern tillbringar han i södra Europa. Hans föda består i vattengräs och deras frön, insekter, grodrom och någon gång småfisk. Man finner denna fogels bon vid stränder eller på holmar i sjöar och dammar, eller ock bland säf och vass, och oftast ligga då deri 8 till 12 blågröna ägg. Om hösten blir han mycket fet och hans kött är då välsmakande.

Stjertmesen (*Parus Caudatus*) hörer till den familj af gångfoglarna som kallas *Meser*, och hafva en kort, syliskt-kegelformig, vid roten med borst försedd näbb. Stjertmesen skiljer sig från sina samsläktningar genom en vigglik stjärt, som är mycket längre än hela kroppen; den förekommer i täta och beskiga skogar i Sverige och Norrige, och är en mindre fogel med ett gällt skri. Lever af små insekter och larver.

Stjälka hū och **Svara** för den motsittande äro trenne pautlekar ungefär lika hvarandra, hvar af den senare äfven är känd i Frankrike. Idéen i båda är, att den som tilltals af lekens anförare och af honom beskiljes för något, t. ex. att ha stulit hū, icke själf får svara, utan att sådant måste ske, antingen af dess make i förra leken eller af den midtemot sittande i den andra. Sker annorlunda, måste den felande ge pant.

Stobæus, Anders, var son af kyrkoherden Jöns i Stoby, hvilken ännu vid 95 års ålder ägde den kraftfullhet, att han kunde stiga till häst och förrätta gudstjensten i kyrkan, samt slutligen uppnådde en ännu mycket högre ålder. Anders, född 1642, kom vid 8 års ålder i Köpenhamns skola, der han snart skref Latinsk vers så skickligt, att det väckte lärarens förundran. Sedan han derefter studerat vid akademien i Greifswald, blef han 1664 kollega och 1669 rektor i Christianstad. Promoverades 1670 till magister i Lund. Genom en Latinsk ode, vann han den frikostige mecenaten greve Magnus Gabriel Dela Gardies uppmärksamhet, och anställdes för någon tid hos honom såsom hans bibliotekarie. Genom denne herres förord, utnämndes han 1674 till extra-ordinarie poëseos professor i Lund, och 1682 blef han ordinarie eloquentiæ & poëseos professor derstädes. År 1687 fördelades hans profession på det sätt, att han endast blef lärare uti historien, och 1710 förordnades konung Carl XII honom att vara akademieens bibliotekarie. Han dog d. 15 Dec. 1714. Han har förvärfvat sig en ej ringa namnkunnighet för stor insigt i de Skånska antiqviteterna, men ännu mera för sina Latinska poemer. Dessutom skref han äfven ej så dålig Svensk vers, och utgaf sin sång öfver segern vid Helsingborg 1710 både på Latin och i Svensk öfversättning. Han uppgifves hafva i hög grad bidragit att försvenska Skåne, och säges alltid hafva varit en ifrig Svensk af öfvertygelse om Sveriges företrädan i alla väsendtliga händelser.

Stobæus, Niklas, den föregående son, föddes d. 2 Okt. 1694. Ansågs redan 1714 äga den skicklighet, att han förordnades till amanuens vid akademiska biblioteket i Lund, som då stod under fadrens uppsigt, och efter dennes död förval-

tade han bibliotekariesysslan uti halftannat år. Fältherren för Zaporagiske Kossackerne, Orlick, den bekante Mazepas efterträdare, som vid denna tid uppehöll sig i Skåne och åstundade en informator för sina söner, valde honom härtill på samtliga professorernes tillstyrkan, och denna befattning förför han att innehafva uti ett och ett halft år, eller till dess Orlick lemnade Skåne. En resa till Stockholm 1719 förskaffade honom anbud att såsom legations-sekreterare få afgå till Konstantinopel med Svenska beskickningen; men som denna blef inställd, återvände han till Lund, der han 1723 blef docent och 1729 akademie-sekreterare. Slutligen utnämndes han 1735 till eloquentiæ & poëseos professor. Han afled 1754. Ägde stora insigter och skref så väl Latinsk, som Svensk och Dansk vers. Hans Latinska arbeten berömmas för sin klassiska stil. Sonen,

Stobæus, Anders Peter, född d. 19 Nov. 1732, blef äfven eloquentiæ & poëseos professor i Lund, såsom hans fader och farfader före honom varit. Härtill utnämndes han 1771. Förut hade han blifvit magister 1751; docent i Romerska väl-taligheten, skaldekonsten, historien, antiqviteterna och de lärda språken 1752; akademieens vice sekreterare 1756, filosofie adjunkt 1758 och sekreterare 1763. Utnämndes vid Gustaf III:s kröning till juris doktor. Saknade ej goda kunskaper, men kunde dock ej upphinna sina båda berömda företrädare. Han dog d. 12 Jan. 1799.

Stobæus, Kilian, föddes i Skåne d. 6 Febr. 1690. Föräldrarna voro akademi-räntmästaren Nils Stobæus och dess hustru Brita Sofia Treutiger. Studerade vid Lunds akademi, och promoverades 1721 till medicine doktor. Förordnades 1728 till extra ordinarie professor, och blef 1732 ordinarie professor i Lund med archiaters värdighet. Ansågs på sin tid för en af Sveriges ypperste lärde, samt var i högsta grad arbetssam. Gynnade och understödde på ett utmärkt sätt de ynglingar, som i Lund studerade medicin. Till växten var han liten och osynlig, enögd och halt, samt brukade en stor svart peruk, gemenligen af en hel marks vikt. Hans minne, som naturforskare, bevaras af örtsläktet *Stobæa* och af snäckan *Ammonites Stobæi*. Han afled d. 12 Febr. 1742. Efter honom finnes en mängd akademiska disputationer och lärda afhandlingar.

Stobæus, Lorentz Christoffer, son af professoren Anders Stobæus, föddes d. 10 Maj 1676. Studerade i ungdomen synnerligen de matematiska vetenskaperna och blef 1696 landtmätare i Skåne, hvarefter han några år tråget sysselsatte sig med geometriska och geografiska afmätningar samt kartors förfärdigande. Utnämndes 1699 till löjtnant vid fortifikationen, då han genast beordrades till Ryska gränsen, hvarest han lade hand vid åtskilliga fästningsbyggnader. Förestod åren 1700 och 1701 informationen vid fortifikationskontoret i Stockholm samt bestyrde om fästningsarbetena å Waxholmen, hvarefter han, 1703 utnämnd till kapiten, sändes att iordningsställa försvarswerken vid Wiborg och Kexholm. Deltog sedan uti de föl-

jände årens alla krigsrörelser under general-majorerne Cronhjort och Maidel, äfvensom uti försvaret af Wiborg. Utnämndes 1706 till general-quarttermästare-löjtnant, och upphöjdes 1707 uti adligt stånd. Fortsatte derpå med drift befästningsarbetet vid Wiborg till stadens andra belägring af Ryssarna 1710, då han i 13 veckor, under det kända försvaret, visade dagliga prof på skicklighet och mod, samt ofta utsattes för den största lifsfara. Garnisonen måste slutligen kapitulera, men czaren bröt trolöst kapitulationen, förklarade besättningen för krigsfångar och lät bortföra Stobée med hustru och barn i fångenskap till Ryssland, der han 5 år användes till dessi-ners författande och utförande vid trädgårdars anläggning och dylikt mera. Härunder vann han czarens tycke till den grad, att denne erbjöd honom en general-majors-befattning. Då Stobée vägrade att emottaga detta anbud, blef han strängt bevakad i Archangel, men lyckades dock slutligen 1715 att komma på flykten, genom några kamraters bistånd och en särdeles egen tillställning. Han låtsade sig blifva sjuklig och höll sig någon tid inne. Ibland hans bevakning fanns en guvernören tillhörig tam björn, åt hvilken gafs öl, blandadt med brännvin, hvaraf han berusades och somnade, då han i tysthet dödades och nedkastades i en källare, under det man inbillade ägaren att han lupit till skogs. Stobée utgafs nu hafva fallit i rölleber och spelte så väl rollen af sjuk, att guvernören afbröt sina besök, för att ej smittas, särdeles som några bland kamraterna, hvilka besökt Stobée, äfven låtsade som de hade blifvit smittade. En natt lades nu björnens stinkande kadaver i Stobées säng, vändt mot väggen, iklädt hans kläder och med hans vanliga nattmössa på hufvudet, djupt neddragen. Kommissarier, som skulle undersöka om Stobée var död, jagades af stanken bort, innan de gått öfver tröskeln in i rummet och hessalle de öfriga fångarne att straxt begrofa liket, på det icke pesten måtte spridas i staden. Begrafningen skedde äfven utan dröjsmål, och guvernören följde sjelf likkistan till grafven. Emellertid vandrade Stobée bort, förklädd som en kringresande landtkrämare. Uti Petersburg förklädde han sig till amma åt en fänrik Harlins lilla barn, och kom så efter nästan ett helt års förlopp inom Svenska gränsen 1716, sedan han vandrat till fots öfver 200 mil. Under tiden hade en officiell underrättelse om hans död bekräftat det förut varande ryktet, och hans hustru, hvilken trodde sig vara enkla, stod just i beredskap att ingå ett nytt gifte, då han återkom. Han begaf sig nu till Carl XII i Skåne, samlade alla de penningar han kunde anskaffa och sände dem till sina vänner i Archangel, hvilka dock, när bedrägeriet med hans förmenta död upptäcktes, härför straffades med förvisning till Siberien. År 1717 följde Stobée konungen till Skåne, der han fick tråget arbete med förfallna fästningsverks iståndsättande och nya redatters anläggande. Beordrades följande året till Norrige, der han äfven kallades till Fredrikshalls belägring. År 1719 blef han öfverste vid forti-

fikationen. Följande året anklagades han falskeligen, att på ett offentligt värdsbes häfva talat förgrifligt om konung Fredrik. Hans oskuld upptäcktes dock, anklagaren, Gyllenroth, fick gå till döden, tvänne af hans falska vittnen brännmärktes och sändes till Marstrand, två andra rymde. År 1723 fick han sin post vid fästningarna i Skåne, deltog sedan åren 1730—31 uti fästningskommissionen i Stralsund, samt blef 1737 vice- och 1739 ordinarie direktör vid fortifikationen. Ut-nämndes 1741 till landshöfding och öfverkommen-dant i Götheborg, och deltog såsom direktör uti Ryska gränse-kommissionen ifrån 1740 till 1747. Fick på begäran afsked från sina embeten 1749, och dog d. 31 Maj 1756. R. af S. O. 1748. Han ansågs för ganska lärd, isynnerhet uti de praktiska mathematiska vetenskaperna, äfven uti theologien, filosofien och kemien var han välbevandrad, samt dessutom känd både som Latinsk och Svensk skald. Invaldes 1739 bland de första ledamöter i vetenskaps-akademien.

Stoby moderförsamling med annexet Sandby, ett patron. pastorat af 2 kl. i Christianstads län, Lunds stift, vestra Göinge härad och kontrakt, 3 mil från Christianstad, består af $34\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 188,275 R:dr, med en folkmängd af 1,600 personer och en areal af 17,820 tunn., hvaraf 796 äro sjöar och kärr. Socknen har i allmänhet hjälplig åker och äng, samt skog till husbebof. Der inom ligger säteriet *Hasselholm*, $1\frac{1}{2}$ hemman med underlydande 6 in- och utsockne frälsehemman, 14 torp och någon torfjord. Åbyggnaden var på Gillbergs tid (1767) af korsvirke, och omgifven af en god trädgård. Äldste ägaren är riddaren Henning Walckendorf, som 1646 erhöi patronaträtten till Stoby församling, mot vederlag af frälsehemman i Önesta socken och Skoglösa by. Denna rätt har sedan bibehållits vid egendomen. Adr. Christianstad.

Stockaryd socken, annex till Hjelmserids moderförsamling i Jönköpings län, $6\frac{1}{4}$ mil från Jönköping, består af $20\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 56,612 R:dr, med en folkmängd af 720 personer och en areal af 11,571 tunn., hvaraf 1,370 äro sjöar och kärr. Socknen är omgifven af höga berg, men jordmånen är god, så att invånarne ofta kunna afyttra säd. Kyrkan är af trä. Dess ålder är obekant, men redan 1282 fanns kyrka i Stockaryd. Den närvarande målades 1719 med scener ur bibeln. Adr. Jönköping.

Stockenström, Erik von, son af bergmästaren Erik Stockenström; föddes d. 9 Apr. 1703. Sedan han studerat, isynnerhet kemien och bergsvetenskapen, anställdes han 1725 såsom auskultant i bergskollegium, der han följande året blef extra notarie. Utnämndes 1730 till Geschvornier vid stora Kopparberget, och anträdde 1732 resor genom Norrige, Tyskland, Holland, England och Frankrike, der han besökte de förnämsta grufvorna och bergverken. Hemkommen 1736 förordnades han 1738 till bergmästare i Södermanland, Östergöthland, Tjust och Småland, och vid vetenskaps-akademiens stiftelse 1739 invaldes han till

dess medlem. Befordrades 1747 till assessor i bergskollegium och 1749 till justitie-revisions-sekreterare, i hvilken egenskap han 1751 adlades. År 1758 utnämndes han till justitie-kansler, sedan han, redan några år förut, på förordnande bestridt samma tjänst. Allmänt känd för duglighet och mångsidiga kunskaper, erhöll von Stockenström snart flerfaldiga lysande utmärkelser och befordringar. R. af N. O. 1758; Kom. af N. O. 1759; samt riksråd och serafimer-ridhare 1769. Upphöjdes 1770 till friherre, då han förordnades till president i lagkommissionen, och blef 1771 grefve, samma år som han förordnades till kansler för Åbo akademi. Den 27 Mars 1772 begärde han afsked från riksråds-embetet och sina öfriga befattningar, men återtog det förra d. 22 Aug. samma år efter revolutionen. Tog slutligen afsked 1789 och afled natten emellan d. 22 och 23 Febr. 1790. Hans förtjenster om det allmänna voro stora och berömliga. Som en verklig mecenat, understödde och befrämjade han mångfaldiga nyttiga företag samt visade ej sällan sin frikostighet mot förtjente män, hvilka befunnos värdige hans understöd. Redan 1724 anlade han i Grythytte socken ett plåtverk, hvaraf sedan blef ett jern- och manufakturverk. Gallmejrufvan i Sätters socken upptäcktes och iordningställdes genom hans oförtrutna bemödanden. Han gaf äfven planen till Wedevågs stora manufakturverk, och erhöll sedan 1748 i uppdrag dess besigtigande. En brukspatron Olsen hade i Tjust upptäckt Solsta koppargrufva, men saknade medel att deraf begagna sig; Stockenström inlöstade då halfva verket, skaffade nödigt förslag, besörjde grufvans iståndsättande och anlade der vaskverk, hyttor, garhytta och kopparhammare. Då jernkontoret inrättades, var von Stockenström bland dem, som gäfvö planen dertill, samt förblef hela tiden fullmäktig derstädes ända till år 1766, då det förbjöds vissa embetsmän, deribland justitie-kansleren, att hafva sådana extra befattningar. Vid mösspartiets seger 1765 sattes han på flera prof, men hade dock den utmärkelsen att blifva omvald till justitie-kansler af sjelfve sine politiska motståndare. Som Hatt, räknades han bland dem, som närmast slöt sig till hofpartiet och hade en betydlig del i 1772 års-revolution till konungamaktens utvidgande.

Stockholm. Sedan Gamla Sigtuna år 1156 af Ester, Ingrare och Kareler blifvit förstördt, och Upsala med bedendomens undergång och den kristna lärans införande nära upphört att vara konungasäte, föll omsider Birger Jarl på den tanken att förvandla det fiskeläge, som af ålder funnits på Stockholmen, till en stad, som på en gång skulle befästa inloppet till Mälaren och tillika blifva ett värdigt konungasäte för Sveriges blifvande regenter. Början till stadens anläggning gjordes med fästningsverk. Tvenne torn blefvo uppförda; det ena (kalladt *Karnan*) vid Norrström eller det då så kallade Stocksund; det andra på Jerntorget, der Mälarens södra utlopp då förefanns. Dessa torn förenades genom murar, i riktningen af Öster- och Westerlånggatan, och derinom byggdes den nya

konungastaden. Den del af egentliga staden, som nu ligger utanför denna inskränkta rymd, såsom Nygatorna, Skeppsbron m. m., har i en senare tid tillkommit och är anlagd på pålar. Från 1255—1260 fick den nya staden sina första privilegier; 1264 började Bykyrkan, der nu Storkyrkan står, anläggas, och grunden till en slottsbyggnad lades äfven vid samma tid. År 1262 lade konung Magnus Ladulås grunden till S:t Clara nunnekloster, grundlade äfven Fransiskaner- eller Gråmunkeklostret på Riddarholmen, samt lät på Norrmalm bygga ett hospital, kalladt S:t Jörans hus, och dit flytta de sjuka från det förut på Helgeandsholmen belägna hospitalet eller s. k. Helgeandsbuset, hvilket då uppläts åt Johannitermunkar, för att der berbergera pilgrimer, munkar och andra resande. Staden tillväxte snart, och Magnus Ladulås blef år 1290, efter eget förordnande, begravnen i Gråmunkekyrkan. Hans söners förmyndare, den redlige riksmarsken Torkel Knutsson, blef 16 år der efter på Södermalms torg med svärd afrättad, och fick omsider äfven sin graf i Gråmunkekyrkan. Under det oafbrutna inbördes brödrakrig, som från 1306 till 1318 söndrade riket, inkommo i landet många Tyskar och andra utfällningar, bland hvilka Hanseaterne omtalas såsom de der år 1312 erhöillt privilegier, till förfång för de inföddes handel. År 1319 blefvo konung Birger Magnussons förnämste rådgifvare och handtlångare, marsken Johann Brunke samt Lyder Foss och Walram Skytte halsbuggne och steglade på sandåsen utanför Norrström, som, fastän nu till större delen borttagen och jennad, af denna händelse dock ännu behåller namnet Brunkeberg. I en senare tid blef äfven den bekante Jöran Persson Tegel, år 1568, på samma ställe afrättad. Den första kungliga kröning i Stockholm berättas hafva skett år 1336, då konung Magnus Eriksson, jemte sin gemål Blanka af Namur, under stor prakt och högtidlighet lät kröna sig i Storkyrkan. Samma år anlades äfven, emellan Jerntorget och Tyska kyrkan, ett kloster för Dominikaner-munkar, hvilket vanligen blifvit kalladt Svartbrödraklostret, i anledning af munkarnes svarta dräkt. (Deraf den s. k. Svartmangatan i egentliga staden.) I den svåra pest, som år 1349 hemsökte så väl Stockholm som hela Sverige och Europa, afledo många infödde Svenske borgare, och allt flere Tyskar med för staden och riket fremmande intressen invandrade i deras ställe. Sedan den svaga och usla konung Magnus Eriksson om hösten år 1363 på en riksdag i Stockholm blifvit förklarad sin krona förlustig, och tvenne år derefter af den inkallade Albrekt slagen och tillfångatagen på Gataskogen i Westmanland, måste han i 7 års tid sitta fängnen på Stockholms slott, der han förut så lång tid varit herre och regent, och befriades endast genom sin son Håkans ansträngningar, hvilken år 1371 med en väldig här ankom från Norrige till Stockholm, och slog läger på den backe, som efter honom fått namnet Kungsbacken. Med konung Albrekts inkallande, blefvo Tyskarne först rätt bemästade i Sverige, och då de af konungen syn-

nerligen gynnades framför de infödde, blefvo de snart genom våld och list herrar och mästare i Stockholm. Särdeles blef detta händelsen, då, efter Albrekts besegrande vid Falköping år 1388, af den inkallade drottning Margaretha, hans anhängare i Stockholm, under föregifvande att hålla honom staden tillhanda, sökte att der uppbåfva sig till sjelfständiga herrskare och göra Stockholm till en medlem af det då så mäktiga Hanseförbundet. Genom desse Tyskar, som vid denna tidingo benämning af Hättebröder, och i samråd med sina landsmän i Tyskland ofredade både Öster- och Nordsjön, blef Stockholm under loppet af några år förvandlad till en verklig röfwarekula, och var under 10 års tid (från 1388—98) likasom en stat i staten. År 1398 utrymde äntligen Tyskarne det förödda Stockholm åt drottning Margaretha; men Hanseaternes vidsträckt privilegier fortforo dock under hela Kalmare-unionen, hvilken i sig sjelf naturligtvis var föga gynnande för staden såsom hufvudstad. Äfven tillfälliga olyckor inträffade vid denna tid; år 1407 lades staden, med undantag af 6 stenhus, slottet, kyrkan och rådhuset, i aska; äfven Svartbrödraklostret blef då förstördt, och öfver 400 personer skola hafva omkommit i lågorna. Under de oroliga tiderna af Erik XIII:s och Carl Knutssons regeringar, var Stockholm ofta medelpunkten för fejderna och ett föremål för täta belägringar; slutligen (år 1441) ankom dit äfven konung Christian I med en flotta af 71 skepp, ankrade först utanför Waldemarsön (Djurgården) och Wangensön (Skeppsholmen), till dess han omsider lät sina trupper landstiga på Norrmalm och slog läger på Brunkeberg. Svenskarnes endragt och taperhet tillskyndade dock Danskarne denna gång ett svårt nederlag, och till erkänsla för Stockholms stads kraftiga medverkan dertill upphäfde rikets råd, jemte riksföreståndaren Sten Sture, vid detta tillfälle den lag, som berättigade Tyskarne att utgöra hälften af stadens magistrat, och bekräftade äfven i öfrigt stadens privilegier. Äfven 1484 och 1495 lærer svår pestsjukdom hafva hemsökt den då eljest blomstrande staden; antalet af i pesten år 1484 aflidna personer uppgifves till 15,000. Oaktadt sin seger öfver Christian I, måste dock Sture ännu en gång före sin död i öppen fejd kämpa mot Danska partiet, och endast genom en formlig belägring förmådde han om vintern 1501—2 åter rycka Stockholms stad och slott ur Danskarnes händer. År 1518 ankom Christian II med en flotta till Stockholm och slog läger på Södermalm, men kunde för den gången ingenting uträtta. Samma år ankom äfven aflatskrämaren, pålige legaten Archimbaldus till Stockholm, och bekräftade stadens privilegier både på Svenska och Latin, hvarföre han till föräring erhöill en silfverkanna, som vägde öfver 200 lod. Omsider, sedan Sten Sture d. y. i Februari månad år 1520 aflidit af sina vid Bogesund undfångna sår, ankom konung Christian i Maj månad år 1520 åter med en stor flotta och mycket folk till Stockholm, och erkebiskop Trolle lög då samtidigt med 5,000 man till hans understöd på Norrm-

malm. Icke våld, men list och öfvertalningsgåfva samt de beligaste löften och försäkringar blefvo dock nu de medel, som förmådde Christina Gyllenstjerna och Stockholms borgerskap att uppgifva staden. Det förfärliga blodbad, som Christian, efter hållet intåg i staden, på Stortorget lät anställa, lærer han sjelf ifrån en utbyggnad på stadens rådhus, som då var beläget vid detta torg, der nu börsen står, hafva åsatt och anordnat. Denna utbyggnad kallades då Burspråk (se detta ord). Tyrannens våld blef väl ej långvarigt; men längst höllo sig dock Danskarne i Stockholm, der de först efter en långvarig, af Lybeckarne understödd, belägring, sedan Christian II äfven i Danmark blifvit förklarad afsatt, och en svår hungersnöd börjat rasa i staden, kunde förmås att mot fritt aftåg kapitulera och uppgifva staden och slottet till den då utkorade nye konungen, Gustaf Eriksson (hvilket skedde vid midsommartiden år 1523). Sedan den tiden har Stockholm aldrig mer varit utsatt för någon belägring. Ännu vid Gustaf Wasas högtidliga intåg i Stockholm sistnämnda år utgjorde dess nuvarande medelpunkt, den s. k. Stadsholmen, stadens egentligen bebyggda del. Dock hade man börjat att äfven bebygga förstäderna och äfven uppbyggt S:t Mariæ kyrka på Södermalm och Jakobs på Norrmalm. Konung Gustaf lät dock nedrifva dessa och andra der uppförda hus, emedan han fruktade, att sådana byggnader lätt kunde blifva tillhåll, der fienderne kunde dölja sig, endast uthus och kålgårdar skulle på malmarna få finnas; deremot drog han försorg om förbättrandet af sjelfva stadens befästningar, och lät påbygga det norra tornet, som då bar namn af Tre Kronor, så att det uppnådde en höjd af 110 fot. Mot slutet af hans regering, sedan freden blifvit mera tryggad, började man dock ånyo bygga på Södermalm (då kalladt *Äsöna*) och i grannskapet af Brunkeberg. Under inbördes kriget år 1568 anryckte väl åter en fiendtlig här emot Stockholm; men staden öppnade snart sina portar och fejden blef ej långvarig. Johan III, som genom revolutionen sistnämnda år blef konung, återuppbyggde de kyrkor som konung Gustaf hade låtit nedrifva, samt påbyggde äfven ytterligare tornet Tre Kronor, så att det uppnådde en höjd af 254 fot. År 1604, under Carl IX:s regering, erhöill Norrmalms förstad privilegium att utgöra en särskild stad, hvilket den fortfor att vara ända till 1635, då beslut utfärdades om dess införlifvande med den egentliga staden. Under dessa 30 år hade emellertid Norrmalm fått sin egentliga tillväxt, så att den i stället för 100 gårdar år 1604, 30 år derefter innehöll öfver 1,000. År 1635 förordnades äfven, att Södermalm med Äsöna (som var den obebyggda delen deraf och nyttjades till mulbete) skulle läggas under staden, hvars privilegier d. 10 Mars 1636 ytterligare bekräftades. Slottet, som hade mycket lidit af våld, blef vid samma tid mycket förskönadt, och ståtliga palatser uppfördes af 30-åriga krigets hjeltar; man uppförde nya kyrkor och lade grunden till Riddarhuset, som under Carl XI:s regering blef

fullbordadt. Carl X var den som isynnerhet förskönade södra förstaden och lät uppbbygga St Catharinæ kyrka. Carl XI lät ock nedrifva en del af slottet och återuppbbygga det efter den berömda Nikodemus Tessins ritning; men samma år konungen dog (år 1697), uppbrann slottet af en förfärlig eldsvåda, hvarvid tornet Tre Kronor störtade ned och konungens lik med möda kunde räddas. Carl XII bodde efter denna händelse en tid på det då nyligen uppförda Carlbergs slott, och kungliga familjen tog sedan sitt residens i grefve Wrangels hotell på Riddarholmen, eller det deraf sedermera s. k. Gamla Kungshuset; Teasin återuppbbyggde emellertid det gamla slottet och hofvet återflyttade dit år 1753. Under upproret år 1743 marscherade Dalkarlarna mot Stockholm, för att tvinga regeringen att utnämna konungen af Danmark till tronföljare; de inryckte då på Norrmalm och måste mötas med vapenmakt. Några kanonkulor voro dock tillräckliga att bringa dem ur fattning; 50 man blefvo dödade, 80 sårade, och de öfriga sträckte gevär och bådo om nåd. År 1756 föregick på Riddarhustorget en obygglig tillställning; grefve Erik Brahe och baronerna Horn och Wrangel jemte några andra blefvo der afrättade, emedan de ingått en hemlig förening till utvidgande af konungens, genom rådet och ständerna alltför mycket inskränkta, makt. Det förra Hornstorget var eljest vid denna tid afträtsplats för Stockholm, men fick under denna regering sitt nuvarande namn af Adolf Fredriks torg, och begagnades sedan af Gustaf III till hans lysande karuseller. År 1759 timmade den största eldsvåda, som öfvergått Maria församling, då sjelfva kyrkan jemte 300 egendomar i församlingen lades i aska. Konung Gustaf III bidrog under sin regering mycket till hufvudstadens försköning; han lät uppbbygga Norrbro (som förut varit en trädbro) af sten, och uppföra flera utmärkta byggnader, bland andra arfurstens palats och operahuset. På Riddarhustorget var det äfven som det obyggliga Fersiska mordet år 1810 af pöbeln fullbordades. Under Carl XIV Johans regering har Carl XIII:s torg blifvit anlagdt, äfvensom garnisons-sjukhuset under hans regering uppförts på Kungsholmen. På Lädugårdslandet, som under drottning Christinas regering börjat bebyggas, hafva äfven under Carl Johans tid flera kaserner blifvit uppförda, äfvensom på Skeppsholmen den nya kyrkan, som här namn af Carl Johans kyrka. Bland betydligare eldsvådor, som under Carl Johans regering drabbat hufvudstaden, märka vi Blasiiholmsbranden år 1823, som äfven lade Skeppsholmsförsamlingens kyrka, belägen på den lilla s. k. Kyrkholmen, i aska; dramatiska theaterns brand i November månad 1825 då detta vackra theaterhus i grund nedbrann, samt slutligen Riddarholmskyrkans brand d. 28 Juli 1835.

Hufvudstaden kan nu indelas i 6 hufvuddelar, nemligen: 1:o *Egentliga staden*, anlagd på de 3 holmar, som kallas Stadsholmen, Riddarholmen (fordom Kedjeskär eller Gråmunkeholm) och Helgeandsholmen (äfven kallad Stallholmen); 2:o *Norrmalm* eller norra förstaden med Blasiiholmen (som

fordom kallades Kärplingen och genom den nu igengrundade Näckström, som öfver Träsksjön stod i förbindelse med Brunnsviken, var skild ifrån Norrmalm); 3:o *Lädugårdslandet*; 4:o *Kungsholmen*; 5:o *Saltjöholmarna*, bestående af Skeppsholmen (fordom Wangensön eller Lustholmen), Kastellholmen, Waldemarsön (med Kongl. Djurgården) och Beckholmen; 6:o *Södermalm* (södra förstaden) med Långholmen och Reimersholm. Stadens territoriala församlingar äro 8, nemligen: Storkyrkoförsamlingen, Claræ, Jakobs och Johannis, Mariæ Magdalenzæ, Catharinæ, Ulricæ Eleonoræ, Hedvig Eleonoræ och Adolf Fredriks; dertill kan, som den nionde, läggas Skeppsholms församling, hvars kyrka fått namn af Carl Johans, samt Djurgårdskyrkan. Dessutom finnes i staden inemot 20 andra kyrkor eller kapell, bland hvilka vi märka Riddarholmskyrkan (nu mera egentligen blott nyttjad till kongliga eller förnäma begrafningar); Tyska kyrkan för här ännu vistande Tyskar; Finska nationella kyrkan; Slottskyrkan för kongl. slotts församlingen; Norra och Södra korrektionsinrättningarnas kyrka; Danviks, Enkhusets, Franska reformerta församlingens, Gubbhusets, Gäldstugukyrkan, Herrnhutare-kyrkan, Reformerta kyrkan, Katholska kyrkan, Ryska kyrkan, Sabbatsbergs kyrka, Wesleyanske methodisternes kyrka, samt en Judisk synagoga. Staden är säte för kongl. regeringen med dess statsexpeditioner, konungens högsta domstol, Svea hofrätt, krigshofrätten, riksmarskalks-embetet (f. d. öfre och nedre borgrätten), justitie-revisionen, öfverståthållare-embetet, en rådhusrätt, en magistrat, rikets kollegier och förvaltande verk (bergs-, kommers-, kammar-, krigs- och sundhets-kollegierna, kammar-rätten, statskontoret och förvaltningen af sjöärenderna), sjöförsäkrings-öfver-rätten, rikets ständers bank, riksgäldskontoret, öfverintendents-embetet, general-postdirektörs-embetet, general-landtmäteri-kontoret, serafimer-ordensgillet, general-tullstyrelsen, landshöfdinge-embetet i Stockholms län, styrelsen öfver fängelser och arbetsinrättningar i riket, styrelsen af allmänna väg- och vattenbyggnader, 2 konsistorier (stadens och hofkonsistorium), myntkammaren, jernkontoret, 5 särskilda instituter (gymnastiska central-institutet, Carolinska institutet, skogsinstitutet, teknologiska institutet med modellkammaren, orthopediska, samt ett institut för blinda och döfstumma); 7 akademier (akademien för de fria konsterna, krigsvetenskaps-, landbruks-, musikaliska-, Svenska-, vetenskaps- samt vitterhets-, historie- och antiquitets-akademien); 2 museer (kongl. slottets och kongl. vetenskaps-akademien), ett gymnasium, en mängd allmänna skolor, 2 navigations-skolor, ett observatorium astronomicum, ett kongl. operahus, 3 lazarett (serafimer-lazarettet, garnisons-sjukhuset och lazarettet för sjömän), 2:ne brandförsäkringskontor (ett allmänt och ett för staden), jemte städernas allmänna brandstodsbolag, 2 barnbördsbus (allmänna barnbördsbuset och barnbördsbuset Pro Patria), en veterinär-inrättning, en sparbank, en kapitalförsäkringsanstalt, stora allmänna arbetsbuset samt 2 korrektionsbus. Stadens bus och tomter voro

år 1844 3,961 och värderades till en summa af 83,978,800 R:dr B:ko. Mer än en tredjedel af denna summa beräknas för Norrmalm med Blasiiholmen; närmast dertill i ägovärde är Södermalm, dernäst staden, så Ladugårdslandet och sist Kungsholmen. Folkmängden har efter senaste uppgift blifvit beräknad till 90,400. Broar i staden äro: Norrbro med Spången, de båda slussbroarna till Södermalm (nu 1850 under ombyggnad), Nybron, Kungsholms Nya och Gamla bro, Djurgårdsbron och bron till Liljeholmen (utom Horns tull). Stadens tullar äro 13: Norr tull, Roslags tull, Sabbatsbergs tull, Carlbergs tull, Ladugårdslands tull, Blockhusudds tull, Djurgårds tull eller Blå Porten, Horns tull, Skans tull, Danviks tull, Hammarby tull, Långholms tull och Kungsholms tull. Torgen äro 24, nemligen på Norrmalm de 10 följande: Gustaf Adolfs, Carl XIII:s, Jakobs, Brunkebergs, Hötorget, Oxtorget, Packartorget, Träsktorget, Rödabodtorget samt Blasiiholmstorget; i egentliga staden 8: Mynttorget, Stortorget, Riddarhustorget, Riddarholmstorget, Munkbrotorget, Kornhamnstorget, Jerntorget och Köpmantorget; på Södermalm 3, neml.: Södermalms torg, Adolf Fredriks torg och Nytorget; på Ladugårdslandet 2, neml.: Ladugårdslands torg och Nybrotorget, samt på Kungsholmen Kungsholms torg. Bland stadens bamn- och lastageplatser äro följande de förnämsta: Munkbron, Skeppsbron, Kornhamn, Stadsgården, Tegelviken, Röda Bodarna, Södra och Norra Fiskarehamnen, Ragvaldsbro, Skinnarvikshamnen, Nybrohamnen, Blasiiholmshamnen, tegel-lastageplatsen vid Nya Kungsholmsbron, samt hamnen nedanför Kungsholmstorget. Hela staden innehåller i omkrets emellan tullarna tvenne Svenska mil. Statyer äro på offentliga torg uppresta åt följande framfarne konungar, nemligen åt konung Gustaf I på Riddarhustorget, åt Gustaf Adolf på f. d. Norrmalms torg, som nu bär Gustaf Adolfs namn; åt Gustaf III vid norra ändan af Skeppsbron; samt åt konung Carl XIII i den förr s. k. Kungsträdgården. Dessutom är, efter konung Gustaf III:s förordnande, en obelisk på södra slottsplanen upprest till minne af Stockholms borgerskaps trohet och nit under kriget åren 1788—90.

Bland offentliga, staten tillhöriga, hus i Stockholm märkas, utom kongl. slottet, arsprinsens palats och kongl. stallet, samt de under ört. *Publika Byggnader* (se detta ord) särskildt omnämnda hus, följande, nemligen: riksgäldskontoret, gymnasium, posthuset, banken, stora tull- eller packhuset, serafimer-lazarettet, Fredrikshof, artillerigården med dess byggnader, stora barnbårdshuset, södra och norra korrektionshusen (det förra för mankön, på Långholmen, det senare för qvinnor, vid Rörstrandsgatan) samt Smedjegårdsfängelset. Öfriga dels staten, dels staden tillhöriga hus, äro: öfverståthållarehuset, slottskansliets eller öfverståthållare-embetets kanslis hus, rådbuset, börsen, Kastenhof eller norra stadsbuset, södra stadsbuset, auktionshuset, Stockholms stads och läns kurbus, stora harnhuset, borgerskapets enklus med ett eget kapell, borgerskapets gubbhus, stora varfvet vid

Tegelviken, de särskildta skol- och fattighusen i hvardera af territorial-församlingarna, tullhusen vid tullarna, o. s. v.

Andra märkligare hus och egendomar i hufvudstaden, äro: kongl. vetenskaps-akademiens hus och dess astronomiska observatorium, kongl. akademien för de fria konsterna, läkaresällskapets, allmänna brandförsäkringsverkets, Stockholms stads brandförsäkringskontors, jernkontoret, frimurareordens, jemte flera enskilda sällskap eller embeten tillhöriga hus. Bland enskilda personer tillhöriga hus, till en del med väcker arkitektur, märka vi: det Bondeska vid Rosenbad, det Fockiska, Fersiska och Pechlinska på Blasiiholmen, Nya Theatern, Bronkebergs hotell, Kirsteinska huset, Piehlska huset vid Drottninggatan, Schönborgska huset vid Göthgatan (det största i Stockholm), Bergstrålska huset vid Riddarhustorget, m. fl. I Engeströmska huset vid Göthgatan förevisas en mängd samlingar i vetenskap och skön konst; från Mosebackes trädgård och vårdshus har man en herrlig utsigt öfver staden och en telegraf är uppförd i dess grannskap; vid Rörstrand utom Sabbatsbergs tull finnes ett postlinnsbruk, samt vid Bergsund (i närheten af Horns tull) ett jerngjuteri. Under byggnad äro ett nytt riksmuseum på Blasiiholmen, till hvars uppförande rikets ständer anslagit en summa af 500,000 R:dr B:ko, en ny dockbyggnad på Beckholmen eller Tjärbofvet (i närheten af kongl. Djurgården), en ny fängelsebyggnad vid Myntgatan, en ombyggnad af Södersluss, m. m.

Efter denna allmänna öfverblick af hufvudstaden, skola vi nu något närmare skärskåda vissa af dess intressantare föremål. Vi börja med

1) *Kongl. Slottet*. Stockholms slott bildar en fyrkant, byggd af tegel, med ett Italienskt tak. Dess norra façad utbreder sig mot Gustaf Adolfs torg och Norrmalm. Uppgången dit utgöres af en i zickzack gående slottning (rampe), och bevakas af tvenne kolossala bronzlejon, som under konung Carl XII:s tid blifvit gjutna, och som gifvit det hela namn af Lejonbacken. Till den reparation af denna rampe, som år 1825 tog sin början, beviljade ständerna ett särskildt anslag af 120,000 R:dr B:ko. Mot östra sidan och i samma linie med slottets façader utskjuta 2:ne flyglar, som innesluta en blomsterparterr och några häckar, och en trappa leder derifrån ned till platsen utanföre. Denna anläggning kallas Logården, emedan några vilda djur der fordom underhöllos. Den södra façaden, framför hvilken en öppen plats, nemligen Slottsbacken med sin granitobelisk, befinner sig, är prydd med stora kolonner och deröfver rika, i bly gjutna grupper af krigstrofeer, och slottets vestra façad prydes af i sten huggna kolossala bilder samt stora, i bly gjutna medaljonger öfver Sveriges konungar, från Gustaf I ända till Carl XI. Framför denna façad utgå tvenne halfrunda byggnader, hvilka bilda en slags förgård till den egentliga borggården. I den norra af dessa båda byggnader är högvakten inrymd, och den södra innehåller underkonmendantens och öfverintendentens byråer. Det hela utgör en byggnad, som intager ett ganska ut-

märkt rum bland alla Europas moderna palatser, särdeles om man dertill äfven lägger det sköna läget. Men vi skola nu äfven kasta några blickar i dess inre. I hela norra sidan af slottet äro begge våningarna inredda och möblerade till rum för konungen och drottningen; åt drottningen nemligen i första, och åt konungen i andra våningen; våningarna åt Logårdssidan deremot bebos af kronprinsen och kronprinsessan. Vid ingången genom södra slottsporten, har man till höger slottskapellet och till venster rikssalen, hvilka hvardera intaga sin hälft af denna del af slottet. Slottskapellet, som är 125 fot långt och 42 fot bredt, intager i höjden 2:ne våningar af slottet; dess tak är prydt och öfver allt beströdt med guldstjerner på himmelsblå botten; altaret föreställer frälsaren i Örtagården, predikstolen är af bildbuggeri-arbete, bel och hållen förgyld och hvilat på en grupp af de fyra evangelisternes emblemer. Rikssalen är af lika längd, bredd och höjd som kapellet, och en trappa motsvarande kapellets leder ock dit. Rikets ständer pläga vid högtidliga tillfällen församla sig inför konungen i denna sal, som mellan riksdagarna stundom begagnas till masknader eller stora festiviteter vid kongl. hofvet. Slottets nordöstra flygel innehåller kongl. biblioteket och tafelmuseum. Derinunder är det s. k. stenmuseum, eller samlingen af marmorstatyer och bilder. En kunglig boksamling började redan att samlas af Gustaf I, men som den då gjorda samlingen snart införlivades med Upsala bibliotek och den af drottning Christina och konung Carl X anskaffade dels förskingrades, dels förhärjades af slottsbranden år 1697, kan den nuvarande samlingen knappt räknas från längre tid tillbaka än från Carl XII:s tid, men innehåller dock bland sina nära 70,000 volymer flera arbeten af sällsynt och dyrbart värde. Den är inrymd i en stor och vacker sal, som går igenom 2:ne våningar, och bland sällsynta arbeten finner man der ett manuskript, kalladt Codex Aureus, som innehåller de fyra evangelierna i förgylda bokstäfver på skiftevis hvita och röda blad; ett annat ofantligt manuskript, skrifvet på pergament, beredt af äsnehudar och inbundet i mer än tumstjocka messingsbeslagna permar; detta manuskript innehåller hela bibeln efter Vulgata, flera arbeten af kyrkofäderne, Cosmas krönika öfver Böhmen samt slutligen ett porträtt af djefvulen, som säges hafva skrifvit hela boken. Bland andra der förvarade arbeten märkas för öfrigt: ett exemplar af Coburger-bibeln, full med Luthers egenhändiga anteckningar i brädden, Rudbecks *Atlantica* samt en xylograf: *Speculum humanæ salvationis*, m. m. Denna sal är för öfrigt prydd med bildstoder af Gustaf I, Carl X och Carl XII. Kongl. museum härleder sig till största delen från Gustaf III:s tid och består af ansefliga samlingar af bildbuggeri-arbeten, taflor och ritningar. Marmorbilderna äro till en stor del från Italien hitförda, och bland de skönaste af dem beundrar åskådaren en Apollo med Muserna, en Minerva och en sofvande Endymion, den sistnämnda ett mästestycke af Grekisk konst, som i Rom köptes för 2,000

dukater; men man finner här äfven arbeten af Svenska mästare, såsom en Amor och Psyche af Sergel, en drucken Faun af samma konstnär, jemte Fogelbergs statyer. Tafvelsamlingen innehåller taflor af Holländske och Flamandske samt äfven Italienske mästare; äfven några Svenska taflor, såsom en Ariadne på Naxos af Wertmüller, finnas här att beskåda. En stor mängd af de bästa taflorna äro dock uppflyttade i de rum, som bebos af den kongl. familjen.

2) *Stadens styrelse, domstolar och kommunalråd.* Stockholms stad utgör sedan år 1634 ett eget öfverståthållareskap. Öfverståthållaren äger att hafva högsta tillsyn och inseende öfver alla inom staden eller i dess närmaste grannskap förefallande mål och ärender af civil, juridisk eller ekonomisk beskaffenhet, äfvensom att inom staden utföra den exekutiva myndigheten. Instruktionen för öfverståthållaren gäller ock för underståthållaren, som, i den förres frånvaro, eller då han är hindrad, embetet förvaltar och hans ställe företräder. Till polisärendernas afgörande har sedan år 1776 en särskild tjensteman, under namn af polismästare, varit förordnad att i allt hvad dertill börer hafva en noggrann och osflätlig tillsyn, samt tillhandgå öfverståthållare-embetet vid alla tillfällen, då han påkallas; hvarjemte han tillika bör hafva närmaste inseende öfver stadens fiskaler och poliabetjening. Henrik v. Siewers, adlad Liljensparre, var stadens förste polismästare. Stadens angelägenheter ombesörjas för öfrigt af en magistrat, hvaraf stadens borgmästare och samtliga rådmän äro ledamöter. Borgmästarne blifva hädanefter blott 2, af hvilka justitie-borgmästaren intager-främsta rummet. Rådmännen äro till antalet 15 och bland dem 12 litterate och 3 illitterate; dessutom finnes en magistrats-sekreterare och flere notarier. Desse embetsmän, med undantag af de 3 illitterate rådmännen, utgöra tillsammans rådstufvurätten, som nu mera arbetar på 6 afdelningar, och, vid handläggningen af vissa ekonomiska mål, kallar sig magistrat. Utom öfriga förefallande mål af civil eller kriminell beskaffenhet, afgör rådstufvurätten nu äfven sådana ärender, som förr tillhörde justitie-kollegium och förmyndare-kammaren, äfvensom det fordnä politie-, embets- och byggningskollegium samt handels-kollegium. Vid syner och värderingar jemte öfriga ekonomiska ärenden, som fordom tillhörde de båda sistnämnda kollegierna, men nu tillhöra den magistrats afdelning, som kallas Stockholms stads handels- och ekonomi-kollegium, biträda de trenne rådmännen af illiterata klassen, hvilka eljest icke äro ledamöter uti rådstufvurätten. Den fordnä kämnarsrätten är ock nu mera afskaffad och dess göromål fördelade på rådstufvurättens särskilda afdelningar. Genom ett kongl. bref af d. 10 Aug. 1813 är ock en särskild drättselkommission insatt (hvarom se detta ord). Af borgerskapets femtio äldste väljas ledamöterna i borgerskapets bemedlings-kommission, som förvaltar borgerskapets årliga sammanskott till vissa stadens allmänna behof. — För att befrämja god ordning och åt den behöfvande eller nödställda

bereda lättare tillfälle till arbetsförtjenst, är nu mera hela hufvudstaden indelad i 175 särskilda distrikter, med hvar sin ordningsman och dess suppleant, hvilka äga att dels sjelfve med råd och upplysningar eller förmaningar tillbandagå dem, som deraf äro i behof, dels ock att om förhållandena inom hvarje distrikt eller om de åtgärder, omständigheterna kunna påkalla, afseena berättelse eller göra hemställanden, antingen till vederbörande pastors-embete, polismyndighet, eller till den uti hvarje af de 8 territoriella församlingarna inrättade församlings-nämnden, hvilken äfven ombesörjer hvarje församlings fattigvård och har sin centralpunkt i den för hela staden gemensamma kommunal-styrelsen, som kallas stadsnämnd. Likasom församlings-nämnderna, har äfven stadsnämnden tvenne afdelningar, den ena för den egentliga fattigvården och den andra för ordningsmål, hvarföre ock denna senare afdelning, fastän inom en vidsträcktare krets, äger samma skyldigheter och åligganden, som i allmänhet tillhöra de nämnde ordningsmännen. Två gånger om året, nemligen i Maj och November, hålles sockenstämma i hvarje stadens territorial-församling, samt äfven eljest, då nödvändigheten det fordrar. Begäres den af öfverståthållaren eller stadens konsistorium, får den ej vägras. Församlingens ordnings-nämnd och enskilda ledamöter, som i sockenstämma äga rösträtt, kunna ock begära dess sammankallande för uppgifvet ärende, dock så att kyrkoherden, eller banns vikarie, äger pröfva deras anhållan. Vid frågor, som angå hela hufvudstaden samfäldt eller till hvilkas afgörande erfordras församlingarnas gemensamma beslut, skall sockenstämma på en och samma dag i stadens alla territorial-församlingar hållas. För att, i den händelse församlingarnas afgifna meningar då befinnas skiljaktiga, utöfva deras gemensamma afgörande-rätt och i de till församlingarna hänskjutna frågor fatta beslut, utväljes årligen i November månad, på utlyst sockenstämma, från hvarje af territorial-församlingarna, ett antal deputerade, hälften fastighetsägare, hälften icke-fastighetsägare, tillsammans 60 med 34 suppleanter, hvilka då bilda en sockenstämmanämnd, och när behof göres sammanträda. Inom denna nämnd afgöras alla förefallande ärender, under ordförandens ledning, genom öppen omröstning per capita, och nämndens beslut meddelas sedan den embetsmyndighet, som ärendets handläggning äskat.

3) *Polis och nattbevakning.* Enligt ett från regeringen till öfverståthållare-embetet för kort tid sedan utgåenget reskript, kommer dermed inom hufvudstaden att från d. 1 Sept. 1850 på 3 års tid så inrättas, att hela staden indelas i 80 särskilda bevaknings-distrikter, nemligen 16 i sjelfva staden med Norrbro, 24 i Södermalm, och 40 på Norrmalm med Kungsholmen, Ladugårdslandet och Djurgårdsstaden. Hvarje sådant distrikt erhåller till bevakning 2 ordinarie poliskonstaplar, med 250 å 300 R:dr B:ko årlig lön hvardera, och 2 extra poliskonstaplar å 100 R:dr B:ko hvardera, hvilka tjänstemän böra vara boende inom distriktet eller i närheten derintill. Dessutom förordnas 20 öf-

verkonstaplar, med lön af 400 R:dr B:ko hvardera, en inom hvarvt fjerde distrikt, till biträdande befäl och kontrollanter öfver den egentliga bevakningspersonalen. Ständig tillsyn öfver polisbevakningen och den allmänna ordningen utöfvas dessutom af 10 poliskommissarier, med 600 R:dr B:ko årlig lön hvardera, af hvilka 2 skola bo i sjelfva staden, 3 på Södermalm och 5 på Norrmalm med Kungsholmen, Ladugårdslandet och Djurgårdsstaden. Likaså skola stadsfiskalerne vara fördelte inom vissa trakter af staden, nemligen en i inre staden, en på Söder- och en på Norrmalm, dock så att så väl desse som äfven polisbetjeningen, vid händelse af behof, kunna af öfverståthållare-embetet beordras till andra trakter af staden, för att der vidmakthålla ordningen. Hvarje natt, från kl. 10 på aftonen till kl. 6 på morgonen, skola en ordinarie och en extra poliskonstapel inom hvarvt och ett distrikt vara i ständig verksamhet, nemligen 2:ne från kl. 10 till 2 och 2:ne från kl. 2 till 6, hvarefter de extra konstaplarne äro från bevakning å den öfriga tiden af dygnet befriade. För att åt de ordinarie konstaplarne bereda erforderlig hvila och tillfälle för dem att tillstädeskomma vid poliskammaren och domstolarne, skola i och för dagbevakningen de två hvarandra närmast belägna distrikterna sammanslås till ett, der bevakningen turvis förrättas af dessa distrikters ordinarie konstaplar. Öfver-konstaplarne, poliskommissarierne och stadsfiskalerne böra vara de vid domstolarna och i poliskammaren egentligen uppvaktande tjänstemännen, samt dit rapportera hvad som inom distrikterna förefaller. Till bestridande af nattbevakningen, äger polisbetjeningen att vid förefallande behof påkalla hjälp af de tre fasta vaktposteringsarna från hufvudstadens garnison, äfvensom de vanliga militärvakterna samt patrulleringen å nya Kungsholmsbron. Böter för förbrytelser, angifna af polisbetjeningen, skola ej direkte tillfalla angifvaren, utan ingå till en särskild kassa, hvilken skall användas dels till belöningar åt förtjenta, dels till understöd åt behöfvande eller sjukliga personer bland polisbetjeningen.

4) *Erklesiasitik- och Skolväsende.* Kyrkostyrelsen inom Stockholms stad förvaltas af ett hof- och ett stadskonsistorium. I hofkonsistorium presiderar konungens öfver-hofpredikant; de öfriga ledamöterna äro hofpredikanterne jemte stadens garnisons-församlingars pastorer samt pastorn vid arméens flottas Svenska eskader, hvilken tillika är kyrkoherde i Skeppsholms församling. I stadskonsistorium presiderar erkebiskopen; men ordinarie præsens är Storkyrko-församlingens pastor, som kallas pastor primarius. Dess öfriga ledamöter äro alla pastorerne i Stockholms territorial-församlingar, samt dessutom pastorerne i Tyska och Finska kyrkorna. Bland hufvudstadens många offentliga undervisningsanstalter, skola vi här anföra de förnämsta. De, som stå under uppsigt af kongl. direktionen öfver Stockholms stads undervisningsverk äro följande, neml.: kongl. gymnasium, som år 1821 ånyo i Stockholm inrättades; St. Clara och Maria högre lärdomaskolor, Jakobs och Catha-

rina högre apologist-skolor, Adolf Fredriks, Storkyrkans, Kungsholms och Ladugårdslandets lägre apologistiskolor, allmänna barn- eller fattigskolorna i hufvudstadens territorial-församlingar samt Djurgårdsskolan. Närmaste tillsynen öfver dessa skolor tillkommer dock pastor i den församling de tillhöra. I nämnda skoldirektion äro öfverståthållaren och erkebiskopen ordförande; dess öfriga ledamöter äro: pastor primarius, stadens justitieborgmästare, 3 af stadens pastorer, 2 ledamöter af magistraten, 2 af grosshandels-societeten, 1 ledamot af vetenskaps-akademien, 1 af Svenska akademien, samt 1 af vitterhets- historie- och antiquitets-akademien. En särskild skola, som är ämnad att efter en ny method, medelst ämnesläsning och fri flyttning, innefatta både trivialskola och gymnasium, inrättades år 1828, under namn af nya elementarskolan; denna skola, som styres af en egen direktion, och till en början blott var profskola, har hittills på en gång endast inrymt 100 elever; men kommer framdeles att, såsom permanent förklarad, likasom de öfriga skolorna emottaga ett större antal. Under en egen direktion står ock sällskapets för vexelundervisningens befrämjande Normalskola, der folkskolelärare bildas och barn af båda könen, kostnadsfritt erhålla undervisning i vanliga till barnskolor hörande läroämnen samt bandslöjder och gymnastik. Andra särskilda stiftelser äro söndagsskolorna, hvilka numera äro af 3:ne slag, nemligen: 1) Katechet-skolorna, stiftade af sällskapet Pro Fide & Christianismo, en i hvardera af de åtta territorial-församlingarna, och meddelande söndaglig undervisning åt barn af båda könen i de stycken, som äro nödiga för beredelsen till Herrans Nattvard, d. v. s. innan- och utanläsning samt kateches; 2) Stadens borgarenskola, till hvars befrämjande ett eget sällskap bildat sig, och hvars ändamål är att bilda dem, som egnat sig åt borgerliga yrken, till ett rätt uppfattande och del möjligen bästa uppfyllande af borgarekallet. Denna skola meddelar för närvarande undervisning på trenne särskilda lokaler, nemligen en på Norr, en på Södermalm och den tredje i staden; samt har på Norrmalm och i staden förenat sig med der förut befintliga handverksskolor, hvarföre dess undervisning på dessa ställen äfven fortgår under 2:ne timmar af måndagen eller annan söcknedag; läringar och gesäller eller idkare af stadens borgerliga yrken äro dess elever, och undervisningsämnen äro aritmetik, modersmålets korrekta skrifvande, medelst öfningar i grammatik och satslära, enkel bokföring, samt brefs och räkningars uppsättande. Dessutom meddelas genom muntligt föredrag af lärarna, för de till högre klasserna uppflyttade, någon undervisning uti hufvudräkning, det allmänaste af fäderneslandets geografi, statistik och historia samt de enklaste grunderna af geometri, populär naturkunnighet och teknologi. Ännu en söndagsskola är 3) Slöjdskolan, äfven stiftad af ett enskildt sällskap och till förmån för vissa närings- eller slöjddikande klasser, men med ännu mera praktisk rigtning; undervisning meddelas nemligen der i

matematikens grundsanningar samt konsten att modellera, göra ritningar o. s. v. Såsom en högre bildningsanstalt för idkare af alla slags konster och borgerliga yrken är numera teknologiska institutet att anse; äfvensom fria konsternas akademi för särskildt bildande af arkitekter, målare, bildhuggare o. s. v. Särskilda bildningsanstalter äro äfven stadens navigationsskola och sjömanssällskapets skola, äsyftande deras undervisning, som egnat sig åt sjötjensten. Dessutom finnas i och för den mindre hemedlade folkklassens barns nödiga uppfostran eller undervisning flera, mestadels genom enskilda donationer i hufvudstaden grundlagda inrättningar, bland hvilka vi må nämna: prins Carls uppfostringsanstalt; allmänna barnhusets skola, der äfven verkstäder varit inrättade, och stundom öfver 200 barn, mestadels tillhörande inrättningen, njuta undervisning; frimurare-ordens skola, der omkring 100 barn njuta fri undervisning; garnisons-regementernas fattigskolor, Tyska national-lyceum; Kraftiska skolan för borgares barn i S:t Nicolai församling; en skola för fattiga flickor, med en läseafdelning och en afdelning för handarbeten i S:t Clara; Jakobs och Johannis fri- och fattigskola för båda könen, med särskilde läromästare för handverk; Skeppsholms församlings skola; fria läro- och arbetsinrättningen eller Philipsenska skolan för barn af båda könen i Maria församling, samt fattigflick-skolorna i hvardera af Catharinæ, Ulricæ Eleonoræ och Hedvig Eleonoræ församlingar. Genom särskilda småbarnsskolor är och i somliga församlingar (S:t Nicolai, Jakobs och Johannis, Maria och Catharina samt Hedvig Eleonora) sörjdt för de smärre barnens lämpliga tillsyn och sysselsättning, då ej föräldravården dertill kan göra tillfyllest. Såsom en vigtig bildningsanstalt för den fysiska uppfostran, lemnar slutligen gymnastiska central-institutet kostnadsfritt sitt bidräde åt flera af nu nämnda skolor. Hufvudstadens öfriga privata skolinrättningar vore för vidlyftigt att här beskrivas; om en af de betydligaste bland dem, hvars stiftare äfven bekommit statsanslag, är ock redan förut skrifvet, under ordet *Lyceum*.

5) *Militäravseende till lands och sjö.* I hufvudstaden förlagda regementen och korpsen af arméen äro de begge scientifika korpserna, neml. kongl. topografiska korpsen (under chefens för landförsvarsdepartementet öfverbefäl), och kongl. ingenjörkorpsen; kongl. första och andra lifgardet (tillsammans 1,600 man), konungens lifgarde till häst (400 man), kongl. Svea artilleri-regemente (975 man), och Stockholms borgerskaps militär-korpsen. Bland dessa korpsen finnes af de båda förstnämnda blott befäl; båda gardesregementerna jemte konungens lifgarde till häst äro förlagda vid Fredrikshof, samt kongl. Svea artilleri-regemente vid artillerigården, på Ladugårdslandet och vid Hamlegården. Dessa korpsers inqvartering bekostas till någon del af statsverket, men mestadels genom en egen kommission, den s. k. inqvarterings-kommissionen, hvars inkomster utgöras, dels af tolags- och vägpenningar, dels af en egen inqvarteringsavgift af stadens husägare och borgerskap.

Tillsammans utgöra de nämnda fyra regementerna, jemte lifbevärnings-regementet, stadens garnison (jfr detta ord), och 3:ne fasta vaktposter ingår bestridas af dem inom hufvudstaden, nemligen en på Norrmalm, en vid kongl. slottet och en på Södermalm. Dessutom finnes i hufvudstaden en egen stadsvakt eller *Stockholms stads militär-korps* (se detta ord), hvilken likväl vid den nya polisens införande kommer att upphöra. — Vid Skeppsholmen är Stockholms eskader af skärgårdsflottan stationerad, och en mängd af galerskjul äro till dess skydd uppförda, dels på Skeppsholmen, dels på den motliggande kongl. Djurgården. Staden är dessutom, enligt ett kongl. bref af d. 21 Sept. 1839, skyldig att underhålla 437 båtsmän, eller att erlagga deremot svarande båtsmanshålls-afgift.

6) *Handel och sjöfart.* Stockholm ägde år 1847 212 grosshandlare, med en betjening af 223 män; minuthandlare voro 668 män och 104 kvinnor, med en betjening af 677 män samt 9 kvinnor; handlande kvinnor enligt 4 § handels-ordningen voro 595. Den beviljning dessa handlande utgjorde, besteg sig till 53,552 R:dr. Sjöledes inkommo till Stockholm år 1842 2,647,135 kannor brännvin; år 1826 från inrikes orter 77,366 famnar ved, samt af sädesarter 25,387 t:r hvete, 73,008 t:r råg, 100,942 t:r korn, 11,084 t:r malt, 34,723 t:r hafre, 8,144 t:r ärtor och 1,314 t:r blandsäd. Från inrikes orter ankommo till staden år 1847 840 lastade och 6 olastade fartyg, om tillsammans 24,152 läster; deremot afgingo till inrikes orter 807 lastade och 264 olastade fartyg om tillsammans 29,118 läster. Från utrikes ort ankommo till staden år 1848 652 fartyg, bland hvilka 350 voro Svenska, de öfriga utländska; deremot afgingo samma år till utländsk ort 962 fartyg, hvaribland 529 voro Svenska. Af stångjern utfördes från jernvägen år 1848 321,866 skepp:d, samt af gjutet jern ett värde af 42,125 R:dr, utom öfriga smides- och bruks-effekter. Trädvaror utfördes ifrån Stockholm år 1842 till ett värde af 103,057 R:dr (betydligt mindre än de föregående åren), samt tjära till ett värde af 25,352 R:dr. Antalet af Stockholms fartyg år 1830 var 168 om 13,226 läster; år 1840 150 om 13,024, samt år 1847 113 fartyg om 10,471 läster, bland hvilka 110 fartyg, om 10,404 läster, begagnades till utrikes sjöfart, hvaraf vill synas, att stadens handel på senare åren något nedgått eller minskats. Antalet af stadens skeppare uppgick år 1847 till 146 personer, utom 1,064 man annat sjöfolk. En stor del af koffierdi-skeppare-societetens ledamöter voro dock utan fartyg och en annan del förde fartyg från andra städer, så att knappt flere än hälften af societetens hela personal voro (år 1842) befähafvare på Stockholms fartyg. Inom minuthandelsklasserna har isynnerhet klagan förts öfver ofördelaktiga handelskonjunkturer, och staden räknade år 1842 inom dem 22 bokhandlare, 32 diversehandlare, 17 jern- och 17 klädeskramhandlare, 173 kryddkrämare, 45 lärftskrämare, 22 sidenkramhandlare, 131 spanmåls-, minut- och viktualiehandlare, 40 andra minuthandlare, 67 vinskänkar

och källarmästare, 47 traktörer, spieqvarTERS- och vårdshus-idkare, o. s. v. Totalvärdet af importen till Stockholm af utländska varor besteg sig år 1848 till 9,737,627 R:dr 87 sk., och totalvärdet af exporten samma år till 9,213,326 R:dr 27 sk. Stockholms införselstull uppgick år 1847 till 1,503,854 R:dr, och utförselstullen till 34,479 R:dr, summa 1,538,333 R:dr B:ko.

7) *Fabriker, manufaktur och handverk.* Följande fabriker voro år 1845 i Stockholm de betydligaste, neml.: klädesfabriker, bomulls- och linneväfvaads-fabriker, sidenfabriker, bandfabriker, katunstryckerier, färgerier, socker-raffineringsverk, tobaks- och snusfabriker, läderfabriker, olje-raffineringsverk, såpsjuderifabriker och en porslinsfabrik. Tolf klädesfabriker, med ett sammanlagt fabriktionsvärde af 334,836 R:dr, funnos nämnda år i Stockholm; bomulls- och linneväfnaden var störst vid Heleneborg, der 104,409 alnar bomullslärf för-färdigades; sidenfabrikerna utgjorde 18, med en använd arbetspersonal af 565 personer; sockerfabrikerna i staden voro 12 och lemnade tillsammans en produktion af 6,424,503 skålp:d socker och sirap; bland tobaks- och snusfabriker, var J. F. Ljunglöfs den största, och quantiteten af der beredd tobak och snus besteg sig till 513,368 skålp:d; bland garfveriverk hade bolaget H. Lewin & v. Koch det största, och quantiteten af läderfabrikater besteg sig der till 63,000 skålp:d; G. Sommeli olje-raffineringsverk i staden lemnade en produktion af 110,788 R:drs värde; Stockholms 11 såpsjuderiverk lemnade år 1844 den största produktionen af såpa, som värderades till 67,800 R:dr och Rörstrands porslinsfabrik tillverkade följande året porslinsgods till ett värde af 130,773 R:dr B:ko. Fabriks- och manufaktur-idkarnes antal utgjorde sammanräknadt (år 1842) 618 personer, deras arbetare 3,481 och tillverkningsvärdet besteg sig till 3,685,242 R:dr B:ko. Klagan öfver ofördelaktig konjunktur och otillräcklig arbetsförtjenst har isynnerhet förekommit inom handverks-embetena, och såsom orsaker dertill hafva uppgifvits, dels förökad införsel af utländska tillverkningar, som, ehuru stundom till beskaffenheten sämre, dock för det lägre prisets skull stundom vunnit snarare afsättning, dels ock den inom landet allt mer utvidgade arbetsfriheten inom näringarna. Bland mestare i staden funnos år 1842 58 bagare, 39 bokbindare, 48 bryggare, 16 byggmästare och arkitekter, 19 distillatorer, 18 färgare och 11 garfvere (utom de till fabriksidkare räknade), 19 gelbgjutare, 10 glasmästare, 10 gravörer, 39 guldsmeder, 22 hattmakare, 26 hofslagare och grofsmeder, 25 instrumentmakare, 13 juvelrare, 17 kopparslagare, 11 murmästare, 69 målare, 29 sadelmakare, 312 skomakare, 129 skräddare, 25 slagtare, 21 klensmeder, 100 soickare, 24 sockerbagare och schweitzare, 30 urmakare och 66 åkare.

8) *Sjukvård och Hospitaler.* Öfverinseendet för Stockholms läkarevård och sjukskötsel, likasom för hela rikets, tillkommer sundhets-kollegium. Nu mera finnes äfven för hvar och en af territorial-församlingarna i hufvudstaden en fattigläkare för

distriktet, samt sjukhus och sjuksalar inom fattighusen, der äfven medikamenter fritt anordnas för fattiga sjukas behov. Särskilda inrättningar i staden till sjukas emottagande och vård äro för öfrigt: serafimer-lazarettet, som håller 295 sjuksängar, utom de särskilda sängar, som alltid hållas lediga för inträffande olycksbändelser; denna inrättning gifver kostnadsfritt inträde åt fattige sjuka från Stockholms stad, som äro försedde med intyg om sjukdom och fattigdom af behörig läkare och fattigvårdsdirektör; provisoriska sjukhuset, som emottager med smittkoppor eller andra epidemiska sjukdomar behäftade personer; kurbuset, som kostnadsfritt vårdar fattiga, med venerisk sjukdom behäftade personer; allmänna barnbördsbuset, der barnaföderskor mottagas och ammtjenst sökande qvinnors helsotillstånd undersökes; sällskapet Pro Patrias barnbördsbus och barnbus; allmänna garnisons-sjukhuset; fabriks-fattighusets och sjömanshusets särskilda sjukhus; allmänna institutet för blinda och döfstumma; Josefinska orthopediska institutet för afhjelpande af snedheter och andra kroppsliden; Bruhska elektricitets-anstalten hos kongl. sundhets-kollegium till undanrödjande af lämbeter, giktlidanden m. m.; samt Strandbergska läkare-inrättningen för i Stockholm boende fattiga ståndspersoner, deras enkör eller oförsörjda döttrar. Särskildt finnes vid Sabbatsberg ett brunns-lazarett, som år 1840 åt 74 fattiga sjuka från hufvudstaden lemnade fri brunnsdrickning, bad, läkemedel, boningsrum, sängkläder, fullt underhåll och sjukvård, samt åt 24 andra bostad och sängplats samt ett kontant understöd af 3 R:dr 16 sk. B:ko hvardera. Tvenne andra, äfvenledes för några fattiga sjuklingar årligen tillgängliga dylika inrättningar äro de båda, som bära namn af Norrmalms och Djurgårdens helsobrunnar. Dertill kommer äfven Danviks hospital, som till vård emottager sinnessjuka och dårar; timmermans-ordens hospital, som till husrum, vård, beklädnad och månadligt understöd emottager åldrige, afskedade krigare eller under byggande ofärdiga vordna personer; konungens hospital, som gifver pensioner och understöd åt fattige, afskedade soldater, till största delen inom Stockholms garnison; konungens militär-hospital, med Filénska donationen och af H. M. konungen tillagda medel, som åt förtjenste eller behöfvande militärer samt deras hustrur och barn, meddelar årliga eller tillfälliga underhåll; drottningens hospital vid Svea lifgardes församling, som åt vid pass 60 män och 20 kvinnor bland gamla, behöfvande, afskedade gardister vid regementet och deras enkör gifver pensioner från 12 till 30 R:dr B:ko; H. K. H. prins Oscars hospitalsinrättning vid lifgardets till häst församling, som åt fattige, afskedade krigsmän, deras hustrur och barn, har vid pass 60 pensionsrum från 12 till vid pass 20 R:dr hvardera; samt H. K. H. kronprinsessan Josefins pensionsinrättning vid andra lifgardets församling, som åt behöfvande, afskedade korporaler, spel, gardister, deras enkör och barn samt underofficerare, meddelar understöd eller skolundervisning. — Som man finner,

äro dock de 5 sistnämnda inrättningarna egentligen pensions- eller understöds-inrättningar.

9) *Fattigvård och fromma stiftelser.* Såsom i en föregående afdelning redan är nämnt, är hvar och en af hufvudstadens territorial-församlingar försedd med sin särskilda nämnd eller fattigvårdsstyrelse, hvilkas anteckningar rörande utdelade understödsmedel, till vinnande af en i möjligaste måtto fullständig enhet och likstämmighet i fattigvårdsförvaltningen, aflämnas till stadsnämnden, hvilken, i en egen s. k. Liggare, deröfver förer bok. Summan af understödsmedel från de välgörenhetsanstalter, som till stadsnämnden inkommit med uppgifter, utgjorde år 1847 105,790 R:dr 14 sk. 7 r:st., hvilka utgått till sammanräknadt 2,342 underbållstagare. Samtliga inkomster, som tillhöra hufvudstadens fattigvård och välgörenhetsanstalter, hafva dock blifvit beräknade till en årlig summa af omkring 454,528 och utgifterna till 434,852 R:dr. Vid Stockholms stads allmänna arbetsbus (beläget å Södermalm) hade, under loppet af år 1848, i medeltal under vintermånaderna 6 å 700 *samtidigt* haft sysselsättning, och erfarenheten synes allt mer hafva visat den välgörande inflytelse, som allmänna arbetshusets inrättande och verksamhet utöfvat på hufvudstadens fattigvård; helst de derigenom beredda arbetstillfällen, för en myckenhet sysslolösa personer, betydligt bidragit till det minskade fångantalet inom stadens båkten, samt en derunder i allmänhet ökad säkerhet till person och egendom. Under namn af Norra frivilliga arbetshuset och Hedvig Eleonoras enskilda arbetsinrättning, finnas äfven på Norrmalm och Ladugårdslandet särskilda anstalter af dylik syftning. Till utfattiges herbergerande nattetid har dessutom under senare åren på Södermalm en s. k. fattigbarack varit inrättad, hvilken under loppet af år 1847 begagnades af tillsammans 1,173 behöfvande eller under vintermånaderna af mestadels 1—200 personer på dygnet. — Angående förhållandena inom stadens särskilda fattig- och försörjningshus anmärka vi följande: St: Nikolai församlings fattighus underhöll år 1848 280—290 fattighjon och understödde 30—33 utombus boende personer med en inkomstsumma af 13,417 R:dr; Clara församling 168—180 hjon samt 89—129 utombus boende, med en årlig tillgång af 13,511 R:dr; Jakobs och Johannis 174 hjon på fattighuset samt 41—84 på försörjningshuset, med en årlig tillgång af 12,909 R:dr; Maria församling 155—159 hjon på fattighuset samt 36—60 på försörjningshuset, med en tillgång af 10,895 R:dr; Catharinæ församling 144—150 på fattighuset samt 70—102 på försörjningshuset, med en inkomst af 12,972 R:dr; Kungsholms församling 43 på fattighuset samt 16—23 på försörjningshuset, med en årlig tillgång af 4,253 R:dr; Ladugårdslands församling 73 på fattighuset samt 80—160 på försörjningshuset, med en tillgång af 12,290 R:dr; samt Adolf Fredriks församling 78 på fattighuset och 85—144 på försörjningshuset, med en årlig tillgång af 10,132 R:dr. Summan af årliga inkomster och utgifter vid dessa hufvudstadens fattigvårdsanstalter

bestiger sig således till 90,282 R:dr. Dertill kommer äfven Sabbatsbergs församlings fattighusinrättning och Tyska församlingens under dess kyrkoråd stående välgörenhetsfonder. — Såsom till fattigvården hörande kunna vi äfven med skäl räkna hufvudstadens barnhus, af hvilka de förnämsta äro: a) Stadens allmänna barnhus, som med en inkomst af omkring 100,000 R:dr, år 1842 vårdade tillsammans 1,012 barn, och af dem samtidigt i medeltal 238, derjemte utom inrättningen bekostade underhåll åt 3,186 barn, och dessutom äfven inbefattar en vaccinations-anstalt; b) frimurare-ordens barnhus, der utrymme finnes för 100 barn, hvilka der åtnjuta vård, föda, kläder och undervisning, och hvarifrån dessutom ett antal af nära 300 barn utombus åtnjuta understöd; c) Prins Carls uppfostrings-inrättning för fattiga och vanvårdade barn, som år 1842 inom uppfostringsafdelningen hyste 107 barn, samt inom förbättrings-afdelningen 25 gossar; samt d) Murbeckska inrättningen, som meddelar underhåll och undervisning åt 25 fader- och moderlösa fattiga flickor. — Bland andra betydligare understödsmedel till hjälp åt behöfvande inom hufvudstaden märka vi i första rummet de gratifikation, nådegåfvor och pensioner, som af statsmedel utgått från kongl. statskontoret, och som år 1842 utbetaltes åt sammanlagt 246 personer inom hufvudstaden, till ett summeradt belopp af 108,645 R:dr 24 sk., samt dessutom de särskilda summor, som från statskontoret samma år utbetalats: a) till barmbertighetsverk inom staden, utgörande ett belopp af 18,260 R:dr; b) till sjukvårds-inrättningar 40,592 och c) till undervisnings-anstalter 48,474 R:dr. — Andra pensioner eller understödsmedel af mera enskild natur, hvar till delägare-rätt icke heller beredes genom årliga afgifter, äro inom hufvudstaden öfver 100, och vi nämna ibland dem såsom de betydligare följande, nemligen: Stadens allmänna fattigkassa, med en årlig inkomst af 31,680 R:dr; Drottninghuset, en stiftelse af Ulrika Eleonora d. ä. för fattiga, åldriga och sjukliga enkor och döttrar efter officerare, prester, borgare och kongl. betjen-te, bland hvilka 90 fattiga här åtnjuta hus, värme, medikamenter och skötsel, samt månadligt penningeunderstöd; Kniggeska pensionsfonden, stor 16,666 R:dr 32 sk., som äfven förvaltas af direktionen öfver Drottninghuset, och hvaraf 10 fruntimmer af medelklassen uppbära årliga räntemedel; kongl. invalid-inrättningen på Ulriksdal, som med en årlig tillgång af 16,500 R:dr underhåller afskedade, förtjente krigsmän; Stockholms borgerskaps gubbhus- och samma borgerskaps enkhus-inrättning, hvilka med tillgångar, det förra af 7,583 och det senare af 10,514 R:dr, båda äsyfta bergning för lifstid; fabriksfattighuset, med årlig tillgång af 9,017 R:dr, som försörjer eller understödjer fattiga sjuka fabriksarbetare; fabriksfattigkassan, som årligen meddelar understöd åt fattiga och behöfvande fabriksarbetare, till ett belopp af minst 2,000 R:dr; H. K. H. f. d. kronprinsen Oscars pensions-inrättning för hufvudstadens fabriksarbetare vid väfverierna, med 10 pen-

sionsrum å 25 R:dr årligen; enkefru v. d. Ostens pensioner å 100 R:dr B:ko årligen för 2:ne nödlidande enkor eller döttrar inom fabriks-societeten; Wadstena krigsmanshus-inrättning, som gifver pensioner eller gratialer åt behöfvande, afskedade krigsmän af landtarméen; Guthermuthiska, Humbleska och Platinska testamentsmedlen, som åt mindre arbetsföra eller till arbete oförmögna kvinnor gifva pensioner och understöd; Filéenska pensions-inrättningen för civile embets- och tjenstemän, deras enkor och barn; civilstatens fattigfond för samma ändamål, (som öfverhufvud för fattiga utbetalar 819 R:dr årligen); segelmakare-enkan Godu's testamente till förmån för enkor efter embetsmän inom Stockholms magistrat och civile tjenstemän, som af öfverståhållaren tillsättas; enkefru Stråhles disposition inom Catharina, Maria, Clara och S:t Nikolai församlingar, äfven till förmån för fattiga, öfver 50 år gamla enkor, efter civile embetsmän; Wadströmska pensionsfonden för 60 år gamla, i torftighet stadda jungfrur, 5 af civil- och 5 af borgarståndet; Asplundska pensionsfonden, stor 80,000 R:dr B:ko, för behöfvande borgare samt deras enkor och barn; Törnboomska fonden, till närallika belopp och för samma ändamål; Nyströmska testamentsfonden för fattiga fångar; Pauliska, Kniperska och Zetterstenska donationerna, äfven till förmån för fattiga borgarenkor eller döttrar, den sistnämnda med 9 rum å 50 R:dr för hvardera; Fagerbergiska inrättningen, omkring 100 rum, för sedesamma och obemedlade borgersmän, deras hustrur, enkor och oförsörjda barn; grosshandels-societetens pensionsfond, med 4,828 R:drs årlig inkomst, för behöfvande medlemmar af grosshandels-societeten, deras hustrur, enkor och oförsörjda barn; Hagboomska fonden, 6 rum å 100 R:dr B:ko, för skeppsklarerares döttrar eller enkor, eller, i brist deraf grosshandlare-enkor och döttrar; kryddkramhandels-societetens 2:ne kassor med 4,279 R:drs årlig inkomst, till understöd för nämnda societet; Nordbergiska kassan, stor 6,250 R:dr, för behöfvande sjömän och deras familjer; kofferdi-skeppar-societetens fond för samma ändamål; Stockholms nödhjelpskassa för pauvres hon-teux; Törnboomska fonden för behöfvande enkor och barn efter aflidne ofrälse, civile tjenstemän vid Stockholms stads juridiska verk, eller fabriks-idkare, som varit borgare i Stockholm; fattigpensioner under allmänna enke- och pupill-kassan, med årlig tillgång af 534 R:dr; de nödlidandes vänners fond; välgörande fruntimmers-sällskapets fond; de fattiges vänners fond; sällskapets för troget och dygdigt tjenstfolks belönande fond; Drakeska fonden, stor 18,375 R:dr, för personer kända för gudsfruktan; apothekare-societetens fattig-kassa; Claræ kyrkas donationsmedel, utgörande 470 R:dr årligen; segelmakare-enkan Godu's testamente för Catharina församlings behöfvande (223 R:dr årligen); kanslirådet Noréns pensionsfond, 112 rum från 8 till 200 R:dr, för enkor och döttrar af civil-, militär- eller borgar-stånd; en fond af 10,130 R:dr 23 sk. 2 rst., bildad af sammanskott för värnlösa barn inom Jakobs och Johannis för-

samlingar; viktualiehandels-societetens fattigfond för societetens behöfvande medlemmar, 52 rum från 13 R:dr 16 sk. till 33 R:dr 16 sk.; lärftskramhandels-societetens fattigfond, 6 rum, tillsammans 300 R:dr årligen; linkramhandels-societetens dito, 4 rum (177 R:dr årligen); tobakshandels-societetens (75 R:dr årligen); vinskänks-societetens, 6 rum (tillsammans 100 R:dr årligen); skomakare-embetets, 11 rum (tills. 136 R:dr årligen); skräddare-embetets enke- och fattigkassa (137 R:dr årligen); siden- och klädeskramhandels-societetens fattigfond (100 R:dr årligen); Neptuni-ordens utdelning af gåfvor hvarje halfår åt behöfvande, orkeslöse kofferdi-sjömän (tills. 800 R:dr årligen); samt sällskapet redlige Svenskars gåfvor. — Bland förättningar eller sällskaper, som gagna de fattiga, genom beredande af arbetsförtjenst, är äfven det af dåvarande H. K. H. kronprinsessan Josefine stiftade sällskapet för arbetsambetens uppmuntran, hvars system är att för fattiga kvinnor bereda förtjenster af tjenligt arbete, såsom spånad och stickning. Ett annat, under samma höga beskydd stående, samfund är sällskapet för uppmuntran af öm och sedlig modersvård, hvars föremål är att mera direkt understödja fattiga, men om barnens vård och uppfostran sorgfälliga mänar.

10) *Fodde och döde, olika yrken, m. m.* Antalet lefvande barn, som år 1840 föddes i Stockholm, var 1,394 man- och 1,359 qvinkön. Inalles föddes således i Stockholm nämnda år 2,753 barn, af hvilka 1,229 voro oäkta. Dödfödda barn voro samma år i Stockholm 82 af äkta, men 102 af oäkta säng. Antalet af inom Stockholm samma år ingångna äktenskap var 627, och synes öfverhufvud hafva något förminskats. Genom konsistoriell åtgärd, upplösta äktenskaper i staden voro 15. Inalles dogo i Stockholm 1,814 personer af man- och 1,505 af qvinkön, således tillsammans 3,319 personer. Folkmängden i Stockholm utgjorde år 1840 84,161 personer, deribland 38,624 man- och 45,537 qvinkön; år 1844 hade deremot totalsumman stigit till 86,000, samt efter sista beräkningen (för år 1850) till 90,400. Af nämnda folk-mängd befann sig år 1840 största antalet personer mellan 25 och 30 år och ingen hade öfverstigit det 95:te åldersåret. Bland stadens manliga befolkning räknades samma år till prästerskapet och kyrkobetjeningen 109 personer, till öfriga lärostaten 293; till studerande 1,049; till civilstaten 2,794; till militärstaten 4,286; till sjöfarande 733; till handlande borgerskap 904 husbönder och 1,058 man betjening och kontorister i bandeln; till bruks- och fabriks-klassen sammanlagdt 242 ägare och mästare, samt 1,693 kontorister och arbetsbetjening; konstnärer och handverkare 1,658, jemte 7,501 man handtverks-betjening (gesäller, lärgossar, verkdrängar och bodbetjenter); enskildes betjening 1,913; arbetskarlar och diverse andra personer 4,521; fångar 994 (deribland 694 på korrektions-inrättningar); judar 198; samt utlänningar 132. Giffta hustrur voro 6,826; enkör 6,566; bland ogiffta kvinnor, öfver 10 års ålder, funnos 704 arbetskvinnor vid fabri-

kerna och 156 vid handtverken; 537 hushållerskor, och 10,832 öfver 15 år gamla kammarjungfrur och pigor i enskildes tjänst; i arresterna vistades 385; judiska kvinnor voro 190, och kvinnor af utländsk nation 119. Hushåll inom staden utgjorde ett sammanräknadt antal af 14,321.

Stockholms blodbad. Denna rysliga tilldragelse, som kostade Christian Tyrann Sveriges krona och snart nog medförde Kalmare-unionens slutliga upplösning, timade d. 8 Nov. 1520. Konung Christian, som d. 4 i samma månad blifvit högtidligen krönt uti Storkyrkan, hade för afsigt att genom detta, straxt derpå vidtagna, våldsamma steg krossa adelns makt och betaga den all tanke på uppstudsighet. Han gick till råds med sina förtrogne vänner, Didrik Slagheck, Nils Lycke, Jöns Beldenacke och några andra. Det blef dem emellan snart afgjort, att man borde passa på tillfället att utrota större delen af hela Svenska adeln nu, då man hade dem nästan allesamman i sina händer, och biskop Otto Svinhufvud hade redan gifvit konungen en lista på alla dem, som borde falla. Den svåraste frågan blef likväl nu, under hvilken förevändning detta lämpligast skulle ske, ty konungen ville sjelf synas oskyldig, och hade förut, vid Stockholms kapitulation, högtidligen lofvat förlåtelse och glömska af allt det fördutna. Några föreslogo att man borde tillställa ett upplopp och alagsmål emellan Svenskarne och Danskarne i staden, samt sedan derföre anklaga och adfiva de Svenske herrarne; men detta förslag ogillades, emedan det vore fara värdt, att det tillställda upploppet kunde blifva verkligt, ty borgerskapet ålskade ingalunda konung Christian och Danskarne. Andra rådde att lägga krut under slottet och anklaga Svenskarne derför, såsom de der velat spränga konungen i luften; men denna list var alltför uppenbar. Åter andra ville att man skulle begagna sig af påfvens bannlysning, och anklaga dem för deras förgripelse emot erkebiskopen Trolle; men konungens löfte om glömska af det fördutna, hans högtidliga och heliga ed derpå, kunde ej inför allas ögon så fräckt brytas. Då invände Didrik Slagheck, att konungen väl gifvit förlåtelse och lofvat glömska för sin egen person; men på påfvens och kyrkans vägnar, hade han hvarken gifvit eller kunnat gifva ett sådant löfte. Dessutom voro Sveriges rike och dess råd bannlysta af den helige fadren, och kättare, som de voro, mände ingen hålla tro och loften. De hade förgripit sig mot den heliga kyrkan, i det att Sankt Eriks hus, Stäket och Arnö biskopsgård blifvit plundrade och ödelagda, thy kunde dödsdom utan omsvep, dem alla, såsom det konungen behagade, öfvergå. Tredje gästbudsdagen, som slutade kröningshögtidligheterna, eller d. 7 Nov. var en onsdag. Denna dag blefvo en mängd Svenske herrar, under allahanda förevändningar, uppkallade på slottet. Der infördes de uti en stor och rymlig sal; men sågo med förskräckelse att portarne bakom dem tillstängdes, så att ingen kunde komma ut, men väl in i slottet. När alla voro samlade, inträdde konung Christian och intog sin plats på thronen, omkring

hvilken hans förnämsta herrar och råd ställde sig. Nu steg erkebiskop Gustaf Trolle fram, och började anklaga den äldne herr Sten Sture och Svenske rådsherrarne, men då han härvid ej yrkade nog hårdt ansvar, afbröt konungen hans tal och lät hviska honom i örat, att hans eget hufvud ej satt fastare än någon annans, om han ej grep saken an med större ifver och yrkade de brottsliges lif. När erkebiskopen begärde, att de anklagade, som voro närvarande, skulle häktas och deras sak efter lag dömmas af påfven, sade konungen, att denna sak ej borde skjutas under påfven, utan här hemma i riket afgöras, och dermed förklarade äfven erkebiskopen sig nöjd. Sturens enka och de anklagade skulle nu för syns skull höras. Christina Gyllenstjerna återopade då det stora pergamentsbref, som innehöll Trollens dom på riksdagen i Stockholm 1517. Alla som underskrifvit det, framkallades nu hvar efter annan. Först kom Biskop Hans Brask i Linköping. Han visade då en liten sedel med de orden: "*Hartill är jag nödd och tvungen*", hvilken han gömt under vaxsigillet vid sitt namn under domen, och blef derföre frikänd. Derpå framkallades de andre biskoparne och sedan rådsherrarne. Hvar och en sökte göra sin ursäkt; men ingen frikändes mer än biskop Otto Svinhufvud. Konungen gick slutligen ut; men hans råd fortsatte undersökningen, som drog långt ut på mörka aftonen, så att ljus och facklor måste inbäras. Sist kommo Severin Norrby och Clas Bille in. Före och efter dem gingo knektar med svärd och bloss och de vandrade så rundt omkring hela salen, utväljande och gripande bland den förfärade mängden dem, som skulle fängslas. Allesammans blefvo de anklagade, med undantag af biskoparne Mathias och Vincentius, hvilka sattes i förvar uti ett särskildt rum, inkastade i tornet om hvarandra rådsberrar, prelater, borgmästare, adelsmän, borgare m. m. Härbland voro de förnämste herrarne Erik Abraham Lejonhufvud, Erik Rymning, Erik Johansson Wasa, Knut Kurk, Eskil Banér, Erik Gyllenstjerna, Joachim Bräbe m. fl. En ende borgare vid namn Klaus Boje undslapp härvid, genom en egen omständighet. Han var en ovanligt tjock och fet man, och när han skulle kastas in i fängelset med de andra, befanns fängelsedörren vara för smal. Han ställdes då i en vrå, och lyckades sedan undkomma. Den öfriga myckenheten, som var innestängd på slottet, släpptes ej heller ut, utan måste under bäfvan och ångslan derstädes tillbringa hela natten. Morgonen derpå Thorsdagen d. 8 kl. 9 på förmiddagen blefvo flere af de innestängde Svenske presterne kallade till stora salen, der de, tillika med Jöns Beldenacke, Gustaf Trolle, samt biskoparne Hans Brask och Otto Svinhufvud, skulle utgöra en andlig domstol. Jöns Beldenacke framställde då till dem den frågan: "Om ej de, som sammansvurit sig mot påfven och den heliga Romerska stolen, borde anses såsom kättare." Hårtill svarade alla *Ja*, och med detta utslag var konungen nöjd; det öfriga af domen tillade han sjelf. De Svenske herrarne hade nemligen satt sig emot påfven; de voro der-

före, enligt domstolens beslut, kättare, och skulle således såsom kättare dö. En bödel sändes derföre omkring i fängelserna och afkunnade dödsdomen; olycklige dödsfångars tröst, prest och sakramentet, blef dem förnekad. Hela dagen voro stadsportarna tillstängda, så att ingen kunde slippa ut. Redan tidigt på morgonen hade trumpetare ridit omkring i hela staden och utropat, att ingen borgare finge vid lifsstraff gå ut ur sitt hus, förr än det åter blefve tillåtet. Stora bopar af beväpnade Danskar uppställdes här och der på de förnämsta platserna, skarpt laddade fältstycken framdrogos på Stortorget, och mynningarna vändes mot de största gatorna. Hela staden var uti en hemsk och förskräcklig väntan. Klockan 12 på dagen öppnades äntligen slottets portar. En väldig skara beväpnade knektar kommo först fram derutur, och uppställde sig i tvenne rader, allt ifrån slottet till det vid Stortorget belägna rådbuset. Mellan dem framfördes de fängne Svenske herrarne ända till torget, der en stark spetsgård af Danske soldater slöts omkring dem. Folket, som nu fått tillstånd att åter gå ut, strömmade talrikt dit och åskådade med bäfvan och ångslan dessa förskräckliga tillredelser. Då framträdde på rådbusets burspråk Danske rådsberren Nils Lycke, och tilltalade menigheten, sägande, att de gode Svenske männen icke skulle undra öfver, hvad de här fingo se för sina ögon, ty de dömde voro allesamman arge kättare och olydige mot den helige fadren i Rom; de hade laggt krat under slottet, för att derigenom ombringa konungen, likväl hade han ämnat skona dem; men erkebiskop Trolle hade trenne gånger gjort knöfall för honom och begärt att få rättvisa, och nu kunde han ej annat än, fastän mot sin vilja, verkställa påfvens bannlysning. Nu afbröt honom biskop Vincentius nedifrån torget, och ropade bögt att allt detta vore endast drasvel och lögn; men att Gud skulle en gång straffa Christians grymhet och trolöshet. Tvenne rådmän i Stockholm, Anders Carlsson och Anders Rut, ropade också högt på de andre Svenskarne, både och förmanade dem, att framdeles ej låta bedraga sig af falska löften, men att en gång hämnas detta rysliga våld och tyranni. De Danske krigsknektarne gjorde likväl härunder ett så starkt buller, att dessa tal ej mycket kunde höras, och på befallning af konungen, hvilken påstas hafva åskådat alltsammans från ett af rådbusets fönster, skulle nu afrättningen taga sin början. Hert Clas Bille ställde sig derbredvid, för att af de förnämste herrarne emottaga den gyllene riddarkedjan och ringen, innan hvar och en afrättades. Då både fångarne ännu en gång, att de åtminstone måtte få bikta sig först och auamma de heliga sakramenterna; men äfven detta nekades. Biskop Mathias ledde först fram. Då han nu låg på knä med sammanknäppt och opplyftade händer, kom hans kansler, Olaus Petri, och dennes broder Laurentius Petri springande dit, när i detsamma svärdet blixtrade och den älskade biskopens hufvud rollade ned mot dem på marken. Utom sig af fasa, ropade de, att detta var en omenslig gerning.

Straxt rycktes de för sådana ord inom spetsgården, och hade säkerligen blifvit afträttade med de andra, om ej en af de fremmande knektarne, som någon tid förut sett dem i Wittenberg, försäkrat att de voro Tyske män och icke Svenskar. Sedan hellsböggs biskop Vincentius och derefter kom ordningen till rådhsherrarne och ridderskapet, af hvilka tillsammans tretton aflifvades, nemligen: Erik Abrahamsson Lejonhufvud, Erik Knutsson Kurk, Erik Johansson Wasa, Erik Bengtsson Ryning, Erik Nilsson Gyllenstjerna, Eskil Nilsson Banér, Joakim Bräbe, Måns Gren, Erik Kuse, Olof Bröms, Olof Wallram, Gunnar Galle och Bengt Gregerson Lillie. Derefter afträttades stadens tre borgmästare och tretton rådmän, Jöns Gudmundsson, Anders Olsson, Anders Henriksson, Olof Hansson, Måns Budde, Baggans Björn, Anders Rut, Anders Karlsson, Mickel Nilsson, Knut Öning, Erik Helsing, Pehr Åbsmund, Matts Krone, Jakob Persson, Nils Birgersson och Hemming Grönskalle, samt slutligen femton af de meat ansedde borgarena, hvilka, somliga utan att veta af det minsta, rycktes bort utur sina hus och fördes till döden. En borgare, Lars Hansson, stod och betraktade under tårar det förskräckliga uppträdet, då soldaterna ryckte honom in uti spetsgården, der han, till straff för sitt visade medlidande, måste själf böja sitt hufvud under svärdet. Ändtligen slutades afträttningen den dagen; de halsbuggnes hufvuden blefvo uppspetsade på pålar, med undantag endast för biskop Mathias, åt hvilken, för hans förut gjorda tjänster emot konungen, den nåd bevisades, att hans hufvud ej spetsades, utan lades emellan hans fötter. Alla de döda kropparnaingo ligga kvar på torget, till allmän förskräckelse. Ett häftigt regn kom, som vanställde liken ännu mera och det blodblandade vattnet strömmade öfver allt från Stortorget ned åt gatorna, bärande ett blodigt budskap om hvad deruppe förevarit. Andra dagen, Fredagen d. 9, märkte Christian, att många hållit sig undangömda, hvilka han gerna ville aflifva. Han lät då utropa, att alla nu tryggt kunde visa sig, ty han ville inga flera straffa. Många läto bedraga sig häraf, och voro nog oförsigtiga att komma fram. Straxt börjades blodbadet ånyo. Sex eller åtta blefvo på torget halsbuggne. Galgarna voro beständigt fulla med döda kroppar, och flera af de aflifvade herrarnes tjenare, hvilka, okunnige om hvad som skett, kommo till staden, rycktes hastigt af hästarne samt bissades med stöflor och sporrar upp i galgen. Man räknar att inalles 94 eller 96 personer sålunda omkommit uti det rysliga blodbadet. Sedermera ströfvade konungens drabanter och knektar öfverallt omkring i busen, mördade männen, våldförde qvinnorna och plundrade allt hvad de kunde öfverkomma. Ännu ett dygn ingo liken ligga på Stortorget. Med fasa och afsky såg folket, huru hundarna började sönderslita så mången ädel och oskyldig mans kropp, och, som det dessutom var varmt i luften, så började en elak stank kännas, så att man fruktade för pesten. Före sabbatens ingående, skulle derföre kropparna bort-

föras. Då erinrade Jöns Beldenacke, att de såsom kättare ej borde få åtnjuta en riktig begrafning, utan voro värda att brännas. Så skedde ock. På Södermalm, just der nu Catharina kyrka står, uppfördes ett stort bål. Dit utkördes Lördagen lasstals de bleka och vanställda kropparna och förbrändes till aska, tillika med de uppgårda liken af riksföreståndaren Sten Sture d. y., dessnes unge son och Sturens förne kansler, Märten Jönsson.

Stockholms borgerskaps militär-korpsen, hvilka äro fördelade uti stadsbataljoner, första norra bataljonen, andra norra bataljonen, första södra bataljonen och andra södra bataljonen, samt fyra skvadroner under 5 bataljonschefer med 19 kapten och 4 ryttmästare, skola, i händelse af krig, öfvertaga värden om Stockholms stad. Konungen förer själf högsta befälet öfver dessa korpsen och en särskild befälhavare öfver alla korpserna tillsattes under senare åren af konung Carl XIV Jobans regering; men denna beställning har sedan länge varit otillsatt. Förut hade de ända till 1820 stått under en stadsmajors befäl. Korpsernas egentliga organisering skedde 1764, ehuru de alltsedan 1660-talet varit inrättade, och under Gustaf III:s Ryska krig, äfvensom sedermera under Gustaf Adolfs krigsår, gjorde borgerskapet trägen tjänst med vakthållning inom hufvudstaden. Dessutom hafva borgerskapets kavalleri och infanteri flera gånger paraderat. Under 1789 års riksdag, då hertig Carl af Södermanland förde högsta befälet öfver borgerskapets militär-korpsen, lät han några af borgerskapets officerare arresteras flera ledamöter af ridderskapet och adeln. Äfvenså infördes till Stockholm de för delaktighet i Anjala-förbundet arresterade officerare af borgerskapets kavalleri. Vid öfverste Hästeskos afträttning på Ladugårdslandstorget, utgjorde borgerskapets militär spetsgården. Den 30 Sept. 1790 förrättade Gustaf III i egen person, omgifven af sin hofstat och stora vakt, en lysande mönstring med alla borgerskapets militär-korpsen på Adolf Fredriks torg, och anställde sedan på börssalen en stor middag, hvarest på Operan skådespelet Gustaf Wasa gafs, dit samtliga borgerskapets öfver- och underofficerare voro inbjudna. Den följande 23 Okt. aflöstes borgerskapet af lifgardet, efter en vakthållning af öfver två år. Efter Gustaf III:s död och ända intill Gustaf IV Adolfs senare regeringsår, voro borgerskapets militär-korpsen nästan helt och hållet befriade ifrån all tjänstgöring. Först d. 6 Maj 1808 blef borgerskapet, genom general-ordres, anbefalldt att följande dagen deltaga i garnisons-tjänstgöringen, samt emottaga vakterna vid Gustaf Adolfs torg, Riddarholmen, Södermalms torg och alla tullar. Ifrån den 23 Sept. fick borgerskapet äfven bestrida vaktgöringen vid kongl. slottet och öfriga poster. Den 24 Aug. 1814 emottogs vaktgöringen i hufvudstaden åter af borgerskapet; men detta upphörde redan d. 17 Sept. I den stora paraden d. 16 Dec. 1814 af Stockholms bela garnison, deltog äfven Stockholms borgerskaps militär. Sedermera hafva dessa korp-

ser deltagit i paraderingen vid de flesta större högtidligheter, såsom vid Carl XIII:s begrafning, vid Carl Johans kröning och hyllning, vid drottning Hedvig Elisabeth Charlottas begrafning, vid aftäckandet af Carl XIII:s staty, vid prinsessan Sofia Albertinas begrafning, vid Carl Johans begrafning o. s. v. Dessa korpser äga rang näst efter konungens liftrupper; officerarne utnämnas af Kongl. Maj:t, efter uppgifvet förslag, grundadt på borgerskapets eget val.

Stockholms Fördrag. Så plägar gemenligen i historien den öfverenskommelse benämnas, som konung Erik XIII af Pommern såg sig nödsakad att år 1435 om bösten ingå med de Svenske herrarne på Helgeandshuset i Stockholm. Konungen, som måste förbinda sig till allt hvad honom förelades, gaf löften på det han aldrig ämnade hålla. Förnämligast lofvade han högtidligen, att inga andra höfdismän skulle på slotten och i länen insättas än infödde Svenskar, hvilka blifvit utaf rådet fasttill utsedde. Endast rikets trenne förnämsta fester orter Stockholm, Nyköping och Kalmar, förbehöll konungen sig rätt att disponera. Nödtvungen utnämnde han då till rikets drots en gammal svag man, Krister Nilsson Wase. Honom fäste han icke, såsom brokligt var, räckande honom ett stort slagsvärd, utan ett helt litet, liknande en leksak; icke heller med guldring, såsom landets sedvana tillföre varit. Till rikets marsk nämnde han åter en ung, ännu dådlös man, Carl Knutsson Bonde, räckande honom likasom på spe en liten hvit marskalkstaf, och då Carl Knutsson begärde, det konungen skulle, enligt gammal sed, genom allvarligt tal tillsäga honom de pligter, han sig iklädde, svarade denne honom gåckande: "Sträck bara icke ut dina ben längre än skinnfällan räcker."

Stockholms kyrkomöte 1577 sammankallades af Johan III, i ändamål att åstadkomma liturgiens införande. Det öppnades d. 8 Febr., och konungen hade härtill sökt bereda sig presterskapets beredvillighet, genom ny bekräftelse på dess privilegier. Han hade dock föga att frukta för sina afsigter, alldenstund erkebiskopen och de förnämsta andliga voro honom tillgifna. Dessutom förordnades en urtima domstol, der *Nicolaus* förde ordet, öfver alla dem, som talade något fritt mot liturgien eller detta konungens förförande. Hemlige spejare voro äfven öfverallt tillreds att angifva dylika, så att ingen tordes öppna sin mun till motsägelse. Således felades all den frihet, som borde herrska på ett kyrkomöte. Ett allmänt samtal anställdes på slottet i konungens närvaro om åtakillnaden emellan *Offer* och *Sakrament*. Biskopen af Linköping och mästare *Abraham Andreae*, som härvid förfäktade den evangeliska meningen, blefvo snart öfverröstade. Liturgien blef ånyo öfversedd i alla sina delar och enhälligt underskrifven, ej allenast af presterskapet, utan ock af rikets råd. Alla tvifvelsmål uttyddes till konungens och hans listige rådgifvares behag. De enfaldige amickrades med en viss samvetsfrihet, såsom att få anamma altarets sakrament under en eller begge dess synliga delar, hvilketdera de ville. De miss-

nöjde lärarne blefvo dock icke tillfreds, huru strängt de äfven handterades; hvarken erkebiskopens vältalighet eller jesuiternes skrifter förmådde dem att gifva vika i sina åsigter.

Stockholms län. Detta höfdingedöme, som innehåller en yta af 66 $\frac{1}{4}$ qv.-mil, med en befolkning af 112,520 personer, innefattar östra delen af Upland, som kallas *Roslagen*, samt östra och mindre delen af Södermanland, som kallas *Södertörn*. Mälaren och Fyrisån samt söder ut Södertelge kanal utgöra till en stor del länets vestra gräns. Dess längd utgör 16 och bredden 5 mil, och 4 qv.-mil af hela omfånget utgöra sjö eller vatten. Till mer än fyra femtedelar omgifves länet af Mälaren och Östersjön, hvilka oräkneliga fjärdar, vikar och bugter, under många olika namn, här bilda en myckenhet öar, holmar, klippor och skär. Skärgården på östra kusten är ock den vidsträcktaste i riket. De betydligaste af deri ligande öar äro följande, nemligen: *Gråsö, Söderö, Singö, Rådmansö, Norra och Södra Ljusterön, Wermdö, Namdö, Ingarö och Lidingö*, samt söder om Stockholm: *Ornö, Muskö, Yzelö, Herrö, Utö och Torö*. Bland öarna i Mälaren, som böra till länet, äro följande de viktigaste, nemligen: *Lofö, Eckerö, Färentuna, Munsö, Adelsö och Björkö*. De ansenligaste bland de många vikar och fjärdar, som hafvet här bildar, äro: *Öregrundsgrepen, Hargsfjärden, Furusundsfjärden, Wärtan, Tyresöfjärden och Sorundafjärden*. I östra delen af länet är marken mest ojemn och malmtrakter förekomma der, så väl inom Roslagen som Södertörn. På Utön, som ifrån gamla tider gifvit beständiga jernmalmsgångar, finnes äfven ansenliga kalkbrott. Mot gränsen till Upsala län är marken deremot jemnare och består till en stor del af ansenliga sädesfält. Betydligare enskilda skogar förekomma så väl i norra Roslagen som äfven i Södertörn, men hafva blifvit nog strängt anlitade, dels för jernverkens behof, till kolning, dels till afsättning på Stockholm af ved och hvarjehanda skogseffekter. De här och der i länet spridda smärre bergssträckorna äro ock i allmänhet skogbevuxna. På Adelsön, Munsön, Eckerön och Lofön finnas skogar mer än till husbehof. För öfrigt är jordmånen i länet mycket omvexlande, men i allmänhet bördig, och består mer af ler- än sandjord. Insjöar inom länet äro *Damsjön och Ginningen*, som begge hafva aflopp i Öregrundsgrepen; *Wellen*, med utlopp i Edboviken; *Erken*, med utlopp i Norrtelgefjärden, och *Fysingen*, med utlopp i Mälaren. År inom länet äro: *Mälarens vattuled*, som här genom trenne grenar har sitt utlopp i hafvet; *Fyrisåns vattuled*, som genom Stäke har utlopp i Mälaren; *Hökhusfouds-ån*, som är 6 mil lång och faller i en vik af Öregrundsgrepen samt *Skebo-ån*, som faller i en havsvik vid Hargs socken och är 4 mil lång. Kanaler, utom Södertelge kanal, äro: *Waddö kanal*, mellan Baggusfjärden och Ortala-viken; *Akers kanal*, mellan Garnsviken och Salt-sjön, samt *Djurgårdskanalen*, mellan Wärtan och Djurgårdsviken. — Jordbruket är länets allmänna hufvudnäring, och odlingsfliten har på de senare

ären tilltagit. På de flesta större egendomar kring hufvudstaden är cirkulationsbruket infördt. Afkastningen beräknas i vanliga år till nära 6:te kornet af råg, korn, hafra och blandsäd, omkring 7:de af havete, omkring 5:te af arter, och omkring $6\frac{1}{2}$ af potates, samt öfverstiger länets behov. Lin, hampa och humle odlas i allmänhet obetydligt. Boskapskötseln är ej högt drifven; kreaturen äro små och utfodras ofta illa, emedan allmogen söker att i Stockholm få afyttra så mycket foder som möjligt. För en stor del af skärgårdsboarne är fisket ett hufvudsakligt näringsfång och strömmings- och sikfångsten är i detta afseende betydligast. Allmogen i skärgårdssocknarna, från Gräsön (Örskär) ända till Landsort, äger äfven i sjöfarten en betydlig näringsgren, hvilken bedrives hufvudsakligen med fraktfart, dels till Stockholm med bjelkar och bräder från Norrland samt med ved, dels till bruken både norr och söderut. Bergsrörelsen sysselsatte inom länet år 1842 1 masugn och 19 härdar; men större delen af den malm, som i länet brytes, tillgodogöres vid masugnar och bruk utom länet, isynnerhet i Norrland samt i Kalmar och Nyköpings län. Fyra häradsallmänningar finnas i länet, nemligen: *Sollentuna, Seminghundra, Erlinghundra och Långhundra*. Befolkningens beskaffenhet är för öfrigt sig mycket olik; raskast, idogast och hårdigast, äfvensom snyggast, är skärgårdsbon och Mälåröbon, och ju aflägsnare socknar från hufvudstaden man besöker inom länet, desto allmännare sedlighet och mera jemnt fördelad välmåga står öfverhufvad att finna. En stor del af egendomarna närmare Stockholm brukas med statdrängar i stället för jordtorpare, och inkomsten af skjutning mellan Stockholm och de närbelägna gästgifvaregårdarna förleder en stor del af allmogen att försumma sin landthushållning och atköra kreaturen. Husslödjer och konstflit äro här i allmänhet icke anmärkningsvärda; dock idkas af skärgårdsallmogen, särdeles i Wätö socken, något skeppsbyggeri. Sex kattuistryckerier, 2 pappersbruk, 9 valkvarnar, 370 mjölkvarnar, 94 sågar, 16 tegelbruk samt 30 lax- och ålfisken finnas inom länet. På Gräsön idkas äfven skålfångst, och i Riala socken finnes ett bolag för saltpetertillverkning. — Länets 6 städer äro: *Öregrund, Östhammar, Norrtelge, Waxholm, Sigtuna och Södertelge*. I länet märkes för öfrigt köpingarna *Grisselhamn och Dalarö, Fredriksborg* på Wermdön invid *Oxådupet*, samt i Roslagen de kongl. slotten: *Rosersberg, Drottningholm, Ulriksdal, Carlberg och Haga*. I Roslags-skären märkes dessutom: *Yxlan*, med hamnen och tullstationen *Furusund*; *Sandö*, med hamnen *Sandhamn*, och inom Södertörn hamnen *Elfsnabben*, belägen mellan Muskön och Utön samt, ytterst i skären, *Landsorts fyrbåk* på ön *Öjan*. — Länet indelas i *ecclesiastiskt* afseende i 11 prostrier, bland hvilka 9, neml. *Olands och Frösåkers, Nordinghundra, Lyhundra, Sjuhundra, Östra Roslags, Waxala, Seminghundra, Västra Roslags, Erlinghundra och Svartsjö* tillhöra erkestiftet, samt 2, neml. *Södertörns och Södertelge*, tillhöra Strengnäs stift. Dessa prostrier

innefatta tillsammans 66 pastorater, af hvilka 13 äro regala, 44 konsistoriella och 9 patronella. I *juridiskt* hänseende är länet lydande under *Svea* hofrätt, och innehåller 5 domsagor med 19 tingalag, hvilka äro följande, nemligen: 1) *Frösåker, Wäddö och Häfverö, Bro och Wätö*; 2) *Sjuhundra, Nordinghundra, Lyhundra, Frötuna och Länna*; 3) *Wermdö, Åkers, Danderyds, Färentuna och Sollentuna*; 4) *Långhundra, Erlinghundra, Seminghundra och Wallentuna*; 5) *Svartlösa, Sotholms och Öknebo*. Den *administrativa* indelningen utgöres af 7 fögderier, 13 härader (jemte några socknar af Håbo härad, för öfrigt 10 härader inom Roslagen och 3 inom Södertörn), samt 6 skeppslag. De sistnämnda äro: *Wäddö och Bro, Danderyds, Åkers, Frötuna och Wermdö* skeppslager. Socknarnas antal är 118. I *militärist* hänseende är länet indeladt i 844 rotar och 239 rusthåll. Inom länet finnas $63\frac{1}{2}$ hemman, kungsgårdar och kungsladegårdar, $563\frac{1}{4}$ säterier, $92\frac{2}{3}$ berustade säterier, 1,625 frälsehemman, 1,128 krono-skatte, $52\frac{1}{4}$ militärboställen, $26\frac{7}{8}$ civila boställen och $114\frac{2}{3}$ ecclesiastiska boställen. Allmänna bevillningen utgör 134,912, och hela statsbidraget 809,610 Rdr. Inalles innehåller länet 4,040 mtl. på en areal af 1,555,104 tunnland, hvaraf 100,318 äro sjöar och kärr.

Stockholms stadsvakt, hvilken 1835 omorganiserades, under namn af *Stockholms stads militär-korps* och *Stockholms stads militär-kompani*, är en gammal inrättning. Denna militär blef fordom och redan i Gustaf I:s dagar kallad *Gårdvarar*, af orden *Gård*, samt *Var*, *Vårda*, och denna forntida benämning ligger till grund för det sedermera genom förvrängning uppkomna öknamnet "*Korvar*." Ut i Stockholms stads tänkebok för år 1594 heter det: "Den 1 Oktober blef tillsagd, att hvar och en skulle villigt utgöra knektepenningar till dem, som bevaka staden, till dess ett bättre sätt kunde påfinnas till stadens vakt och vård. Den 16 December samma år blef samtyckt, att staden skulle hålla de 32 knektar, som höfvidsmannen Erik Larsson hade på stadens vägnar antagit, och blefvo dem handfångne stadens värjor, 24 bildebårder, men d. 23 Mars 1597 befalldes att staden skulle hålla 100 knektar till de förra som staden höll." Af öfverståthållaren friherre Rosenhanes år 1663 utgifna relation om stadens tillstånd, synes som denna militär-korps sedan blifvit förminskad, ty om stadens militia yttrar han sig, det vara således bestäldt, "att staden årligen underhöll 70 soldater, hvilken militia en löjtnant förestod och förde på vakten; men att staden någon tid, under de mörkaste nätterna, underhållit 20 kronans ryttare att bevara säkerheten." Förmodligen till fyllnad i stadsvaktens ringa antal inrättades d. 19 Nov. 1669 de s. k. *Archerer*, eller en beriden nattvakt, utgörande 36 man med nödigt befäl, som det ålåg att förekomma oljud och oskiök mattelid på gatorna; men redan d. 1 Dec. samma år upplöstes denna korps, och förenades med stadsvakten till fot, emedan det blifvit utrönt, att *archererna* icke kunde göra den nytta man påräknat.

År 1670 anbefaltes en ytterligare förstärkning af stadsvakten; men då staden förklarade sig icke äga några medel dertill, förklarade Kongl. Maj:t genom brevet d. 5 Apr. 1671 sig vilja befria och förskona staden från det arrende, som förut till kronan blifvit erlagdt för Norrström samt dess-likes lindra borgerskapets inqvartering. År 1741 bestod stadsvakten af 133 gemene, 2 trumslagare, 1 pipare och 2 profosser, med sina öfver- och under-officerare, alla under stadsmajorens befäl. Dess corps de garde hade ifrån längre tid tillbaka varit i gamla rådhuset vid Stortorget, men flyttades sedan till det nya eller nuvarande rådhuset vid Riddarhustorget. År 1761 bestod stadens militärkompani af 1 kapten, 1 löjtnant, 1 fänrik, 5 under-officerare, 1 mönsterskrifvare, korporaler, trumslagare, pipare, profosser samt 139 man gemene. Dessutom en s. k. extra- eller separationsvakt. På 1740-talet bestod stadsvaktens uniform af en blå jacka med lika reverer, med hvita snören och uppslag, hvita underkläder, blått och hvitt skärp; svartastibletter, rund hatt med hvitt band omkring kullen; banderoller och patrontaska, musköt med bajonett samt till sidogävar en sabel. Stadsvakten lyder under krigslagarna och d. 1 Okt. 1720 utkom en kungörelse om deras straff, som förolämpade stadsvakten. Uppå vederbörandes hemställan blef, genom kongl. brevet d. 30 Okt. 1809, en ny förändrad stat fastställd för befälet och manskapet vid Stockholms stads militär-kompani, som på borgerskapets bekostnad, genom bemedlings-kommissionens försorg, skulle underhållas. Kompaniets styrka minskades då från 166 till 136 man, af hvilket senare antal endast 90 man i dagliga tjenstgöringen skulle användas, och de öfriga 46 man ständigt och tur vis inom kompaniet permitteras, samt gädet för de permitterade innehållas och fördelas på de 90 i tjenstgöring varande soldaterna.

Stockstraff. Att sätta människor i stock utanför kyrkodörren, sig till blygd inför hela församlingen, var ett bestraffningssätt, som isynnerhet i Carl XI:s tid infördes och lades i presterskapets hand, såsom ett medel att upprätthålla kyrkotukten och bestraffa smärre förbrytelser, der den felaktige ej ännu ansågs vara hemfallen under världslig kriminal-domstol. Så skulle, enligt den kongl. stadgan om eder och sabbatsbrott af år 1687, svärjare och sådana, som sällan eller aldrig komma till kyrkan, efter erhållna varningar genast böta, eller om tillgångar saknades, sättas i stock. En sådan stock skulle derföre vid hvarje kyrka uppföras, "slikom ogudaktigom till skräck och straff." Rättighet att efter meddelade varningar utföra denna bestraffning vid allahanda förbrytelser mot god ordning, såsom vid fylleri och dryckenskap, öfverlöddigt tobaksrökande vid kyrkorna uppå sammanringningen, squaller och stim under gudstjensten, prediko-embetets förakt m. m., inrymdes presterskapet äfven genom kongl. resolutioner åren 1714, 1719 och 1723, och kyrkornas sexmän samt vederbörande läns- och fjerdingmän skulle dervid vara presterskapet behjelplice. År 1735

åladades presterskapet att använda detta straff äfven mot dem, som upprepade gånger afhöllo sig från husförhören; äfven skulle på landsbygden i sockenstämmorna ransakas om tjenste- och arbetshjon, som uti logar, lador, rior, foder- och slöjdehus, vindar, vedbodas och stall gingo med bart ljus utan lyckta, eller ock eljest vårdslöst handterade elden; sådana obetänksamma personer skulle, utom böter till angifvaren, åläggas en eller två söndars stockstraff, äfven om ingen skada skett. — I senare tider (år 1813) har denna bestraffning äfven blifvit förordnad att jemte böter tillämpas för 4:de resan fylleri, äfvensom (år 1815) mot den, som trenne eller flere gånger blifvit beträdd med att försälja brännvin å sönd- eller helgedag vid eller inom $\frac{1}{4}$ mil ifrån en kyrka. Genom en kongl. förordning af år 1841 har ändtligen stockstraffet blifvit afskaffadt, och i dess ställe sättes förbrytaren i häkte.

Stocksund, af det gamla ordet *Stocka* sig, benämndes i äldre tider Norrström, eller Mälarens utlopp i Östersjön, och af den deruti, emellan den med tiden s. k. Helgeandsbolmen samt norra stranden belägna lilla *Stockholmen* har Sveriges hufvudstad fått namn. Enligt en yngre, af okunnighet om namnets ursprungliga betydelse uppkommen sägen, skola Stocksund och Stockholmen hafva bekommit sina namn deraf, att Sigtunas borgare, efter deras stads ödeläggelse af Esterne, uti en urhäkad trädstam inlagt allt sitt guld och silfver, samt sedan kastat stammen i sjön och låtit honom drifva för vind och våg, på det att han sålunda, der han stannade, måtte utvisa, hvarest ödet ville, att de skulle nedslå sina bopålar med mera trefnad och lycka. Då skall den slutligen hafva stannat vid Stockholmen i Stocksund och der blifvit upptagen, hvarest en stad, uppkallad efter stocken, på samma ställe grundlades. Hela denna dikt är allt för enfaldig, för att förtjena någon uppmärksamhet. Flera ställen, så väl i Mälaren, som i andra sjöar, der vattnet finnes sammanträngdt, eller stockadt, emellan tränga sund, bära för öfrigt ännu i dag likaledes namn af Stocksund.

Stocksunds färja i Danderyds socken af Stockholms län, $\frac{1}{2}$ mil från Stockholm på Roslagsvägen. Färjan är nu mera förvandlad till en bro. När de begge olycklige och oskicklige bärförarne i Finska kriget, generalen greve Ch. Emil Löwenhaupt och general-löjtnanten baron Buddenbrock år 1742 i Augusti månad ankommo hit ifrån Finland, blefvo de här, på konungens befallning, tagne i fångsligt förvar af öfverste Saltza.

Stod betydde i gamla Svenskan äfven *hjälp*, *bistånd*. *Likstod* var således en betalning till presten, för hans biträde med likets jordande.

Stol, af det Latinska ordet *Stola*, benämndes under katholska tiden den prydliga messklädning, de ändlige vid bögtidligare religionsförrättningar iklädde sig. Med *Stol* förstods äfven det bögsäte, som företrädesvis tillhörde biskopen i stiftet, hvarföre ock, emedan *Staf* och *Stol* voro biskoparnes ut-

märkande värdighetstecken, biskopsägorna i gamla handlingar ofta finnas kallade *Stafs- och Stolsbo*.

Stola, 1 mtl. säteri i Strö socken i Skaraborgs län, ligger på Källandsö i Wattern. Det har af ålder tillhört en Thore Pyring och sedan Ekeblad-ska släkten, hvars stamfader, Anders Hansson, blef gift med en Agneta Nilsdotter Ulf, som efter sin fader ärfvt godset. Här är en vacker karaktersbyggnad med flyglar, i hvars stentröskel middagslinien är inbuggen efter Elfvi uträkning 1748. Till stället märkvärdigheter hörde en, icke långt ifrån gården, för sig sjelf stående åldrig ek, kallad familj- eller grefve-eken, som redan 1608 förvarades med ett deröfver bygd tak, och hvars grenar understöddes af stolpar. Den utdog 1808, jemnt 200 år efter sedan man sålunda börjat omhägna den, och samma år som öfverste kammarjunkaren, grefve Clas Ekeblad afled.

Stolbova, en by icke långt från Ladoga. Der slöts d. 27 Febr. 1617 en för Sverige förmånlig fred med Ryssland. Detta sistnämnda rike afträdde till Svenskarne Kexholm med hela dess län, Nöteborg med den delen af dess län, som låg mellan Ladogasjön och Finska viken, Ingermanland med fästningarna Iwanogorod, Jama och Koporie, samt alla anspråk på Lifland, och erlade dessutom 20,000 Rubel. Sverige deremot nedlade hertig Carl Filipis anspråk, erkände Michael Romanow som Ryssarnes storfurste, och återlemnade de eröfrade fästena Ladoga-Nowgorod, Stara-Russa, Porchow och Augdow. Freden afslöts på Svenska sidan af Jakob De la Gardie, Arvid Wildman och Henrik Horn. Ryssarne voro vana att anse De la Gardie såsom den förmämste man i Sverige näst konungen. Som äldre i rådet skulle likväl nu Horn vid fredsunderhandlingarna egentligen taga plats öfver De la Gardie; men denne vägrade sådant, dels af stolthet, dels under föregifvande, att genom en sådan nedsättning skulle hans anseende och inflytande hos Ryssarne minskas, och freden derigenom fördröjas. Henrik Horn gaf då efter af vördnad för De la Gardies bragder, samt för att ej genom enskilda tvister förspilla det allmänna bästa, och freden blef således på ofvannämnda villkor afslutad.

Stolkonung. Denna benämning tillägges i häfderna ofta de konungar, hvilka tillhörde Ynglingaätten, samt Ivar Widfamnes och Sigurd Rings ättlingar, hvilka såsom öfverkonungar sutto på Upsalas gamla konungastol. Under Stenkiiska ätten och de följande regenterne, då hela det öfriga riket sammansmält med det forna Sveaväldet, finnes denna benämning icke vidare brukad.

Stolpe, Nils, af gammal adlig ätt, omtalas såsom väpnare redan år 1385.

Stolpe, Peder, en af hans ättlingar, var officer på amiralen Scheels flotta 1598, då Lasey ditsände några sändebud med bref från konung Sigismund och från erkebiskopen, för att förmå flottan att öfvergå på konungens sida. Då detta misslyckades, sökte en skeppskapten, Wilhelm de Wik, att locka sina medbröder till affall, och i början hade han någon framgång; men då Stolpe märkte

detta, bjöd han honom till gäst på sitt skepp, och under dryckesglam afhände honom åtskilliga bref, med anledning hvaraf de Wik dagen derefter dömdes till döden och blef på Åland ihjelskjuten, hvarmed hela denna anläggning blef till intet. Följande året skickades Stolpe med några trupper till Estland, der Narva genast öppnade sina portar för honom, hvarefter han förordnades till ståthållare derstädes. Reval och landet deromkring vägrade dock att gifva sig under hertig Carl, förebärande att de ingalunda kunde bryta sin ed till konungen. Vid Kockenhusens belägring d. 12 Mars 1601 tillsatte Peder Stolpe lifvet. Hans son,

Stolpe, Clement, som var assessor i Svea hofrätt, och skref sig herre till Yttersjöholm, introducerades 1625 på Svenska riddarhuset.

Stoltz, Matthias, född i Falun, d. 5 Jan. 1768, magister 1790, rektor i Helsingborg 1795, ledamot af det Skandinaviska litteratur-sällskapet i Köpenhamn 1800, kyrkoherde i Høj och Kjeilinge 1804, extra ordinarie hofpredikant 1808 och professor 1812; har författat några *Poemer* samt ett *Äreminne öfver Riksföreståndaren Sten Sture den Äldre* och några tillfällighetstal, i hvilka han sökt imitera Lehnberg. Han dog d. 12 Mars 1814.

Stom. I katolska tiden betydde *Stom* detsamma som boställe. Så äfven i Gustaf Wasas tid och jemväl senare. Man säger ännu *Soldatstom*. Prestgården i Nedra Ulleruds socken kallas i 1625 års jordbok för *Tilldelningsstom*. I Kilns häradsrätts dombok för d. 6 Aug. 1655 heter det: "Sedan vittnade samtliga nämnden, att prestgården och klockaregården i Nedra Ulleruds socken hafva af ålder och urminnes tid, förr än de blefvo köpta af kronan under frälse, lydt till kyrkan dersammastädes, den ena för Stom, den andra för klockarebord."

Stomhemman kallas vissa hemman, som tillhöra prestgårdarna. De äro af samma slag som de s. k. Mensalhemmanen, och utgöra en slags utgårdar, som skötas jemte den egentliga prestgården, antingen af presterne sjelfve eller af åboer. (Se: *Mensalhemman*.)

Stommen. Med detta namn finnas i Westergöthland icke mindre än 4 säterier, det ena $1\frac{1}{2}$ mtl. i Hofs socken, det andra $\frac{1}{4}$ mtl. i Hellestads socken, det tredje stommen *Qvanun*, 1 mtl. i Qvånums socken och det fjerde 1 mtl. i Sätters socken, de två första i Elfsborgs län och de två senare i Skaraborgs län.

Stor eller **Sör-grufvan**. Se: *Hellestads socken* i Östergöthland.

Stora ofreden kallar allmogen i de mot Norrige gränsande provinserna Gyldenlöwsfejden, som påstod här åren 1675—1679. Denna ofred gjorde epok i deras historia, och man begynte derifrån en ny tideräkning.

Storberhus eller **Storbjörn**, en Westgöthe, var den förste biskop i Skara, som dertill förordnades af Romerske påfven. Ända dittills hade konungarna förbehållit sig rättigheten att tillsätta biskopar på det sättet, att de gifvo dem *staf* i

hand och guldring på fingret, såsom hederstecken till deras herde- och läro-embete. Vid år 1113 blef Storbjörn biskop, och säges han hafva försummat ingenting, som af en påvisk biskop mån- de fordras, för att draga gods och gårdar under biskopsbordet och domkyrkan. Om denna senares fullbordan vinnlade han sig med stor flit; men kunde dock icke komma dermed till slut, innan döden år 1131 öfverraskade honom. Han var den förste biskop, som hade sitt säte i Skara, der han äfven dog; men hade tillika under sig Huseby och Mildeshed, med flera andra gårdar.

Storbjörn, hvilken äfven finnes benämnd **Storbermus**, blef 1308 vald till biskop i Strenguäs och såsom sådan af påfven stadfästad. Han deltog uti flera riksmöten och herredagar under den oroliga tiden, då konung Birger kifvades med sina bröder, och säges icke hafva försummat att med råd och däd styra allt till det bästa. Efter hertigarnes ynkliga död i Nyköpings torn var han, tillika med biskop Carl i Linköping och biskop Bengt i Skara, exekutor af deras testamente, och i denna egenskap deltog han i Magnus Erikssons val 1319, hvarvid han, jemte de andra biskoparne och herrarne, underskref en stadga om rikets rätt samt alla gamla privilegiers bestånd och kraft. År 1330 förordnades han till uppsyningsman öfver konung Magnus Erikssons lag och stadgar för Nerike. År 1322 underskref han det svar, som blef gifvet Norske erkebiskopen Olof, hvilken påstod, att hertig Eriks lik borde öfverföras till Norrige, der bemålde hertig varit förmäld. Af andra skrifter, der denne biskops namn finnes, kan man sluta, att han varit en myndig och ganska verksam man, samt att han i nära 35 år förestått stiftet och varit konung Magnus Erikssons kansler med beröm. Han afled påskafston 1343.

Storboda. Se: *Rockhammar*.

Storbritannien. Hela den Skandinaviska norden, och således äfven Sverige, har med detta land haft mångfaldig beröring, redan längre tillbaka, än våra äldsta arkunder veta omförmåla. Nyare fornforskare hafva med många skäl gjort troligt, hvad redan äldre häfdatecknare antydt, att i urgamla tider bosättningar skett af Skandinaviska folk på Shetlands och de Orkadiska öarna, och att Pikterne, ett namnkunnigt forntida folk i Skottland, härstammat från Skandinavien. Det språk, som ännu talas i de Skottiska s. k. Lågländerna, röjer en mycket nära frändskap med de Skandinaviska tungomålen. Detta och den lifliga skildring af forsnordiska seder och bruk, man återfinner i Ossians sånger, i hvilka så ofta qvädes om det skogrika *Lochlin*, samt om de många striderna mellan Kaledoniens och Lochlins hjeltar, lägga vikt till hvad ännu andra omständigheter göra sannolikt, att förbindelser och färder, så väl fredliga som krigiska, mellan Skandinavien och de Brittiska öarna från uråldriga tider ägt rum. De ständiga härfärderna sedermera till Britannien, under Anglo-sachsernes långa strider med Britterne, och den framgång, hvarmed ett så stort land blifvit med vapen eröfradt, hade äfven till följd att göra Skan-

dinaverne allt mera förtroliga med farvattnen i dessa trakter, och att rigta deras båg dit. Under vikingafärdernas period hemsöktes Storbritanniens länder på ett förfärligt sätt. Skandinaviska vikingar visade sig på kusterna af England redan omkring år 753, och plundrade då ön Thanet. Några och trettio år derefter i Birtrijs, konungens af Westsex, dagar, anlände till England en skara af vikingar från norden. Konungens fogde gick dem till mötes. Han blef dödad, och föll, säga de Engelska krönikorna, bland de första offren af de tusen sinom tusende, hvilka sedan stupade för nordmännens svärd. År 795 kommo andra vikingar, som härjade Irland samt öarna derinvid. År 832 landsteg en här af vikingar på ön Shepey i Kentshire, på sydöstra kusten af England. Sedan de plundrat denna ö, kommo de med fem och trettio skepp till utloppet af floden Carr i Dorsetshire, gingo i land, framforo grymmeligen och riktade sig med ett ansenligt byte. Då drog Egbert, konungen i Westsex, en krigsmakt tillsammans och höll med dem ett stort slag. Striden varade hela dagen, manfallet var stort på ömse sidor; men vikingarne beböllo segern. Hittills hade blott små, spridda vikingafloetter visat sig i de Brittiska farvattnen, likasom de endast velat bespeja kusterna och inloppen, hvarföre och endast de närmaste kusttrakterna varit blottställda för deras anfall; men efter år 836, säga de Engelska krönikorna, utsände den allsmäktige Guden svärmar af grymma hedniska folk, Danskar, Norrveger, Götter och Svear m. fl., hvilka i nära tvåhundra och trettio år förhärjade det syndiga England, från den ena hafsstranden till den andra, dödade menniskor och boskap, skonande hvarken kvinnor eller barn. Det båtade icke att öfvervinna dem på ett ställe, ty kort derefter visade sig ännu större härar och flottor på andra. Drogo Englands konungar att försvara rikets östra del, så hunno de icke fram till floden, innan budbärare med hastande steg skyndade efter dem, sägande: "Hvart, o konung! drager du? Med en oräknelig flotta hafva hedningarne landat på södra kusten, härja städer och byar, samt förgöra på sin väg allt med eld och svärd." Och på samma gång hördes lika budskap från vester och norr. Så skildras af Engelske krönikeskrifvare i dessa tider landets stora vända och nöd för de fruktansvärda härskarorna från norden. År 851 kom till England en flotta af icke mindre än 350 skepp, då intogos Canterbury och London, sedan anlände 866 dit en väldig här af Svear, Götter, Danskar och Norrmän. Flottan, den största som hittills utlupit från norden, anfördes af 8 konungar och mera än 20 jarlar. Då underkufvades nästan hela England, der nordmännen spela herrar, ända till dess den tappra konung Alfred 878 ändtligen vann en afgörande seger öfver dem. Hela Skottland blef Norrmännens byte, sedan de 874 vunnit ett stort slag, der 10,000 Skottar stupade, hvarvid Skottiske konungen Konstantin äfven blef tillfångatagen och halshuggen. När Sven Tveskägg af Danmark 1013 eröfrade England, och under de

krig hans ryktbare son, Knut den Store, der sedan förde, deltog talrika skaror från Sverige äfven uti fejderna. Sedermera blef Sveriges krigiska beröring med England mera sällsynt, eburn en fredlig handelsförbindelse mellan dessa länder alltid ägt rum. Ända till år 1715 forlfor oafbrutet ett fredligt förhållande emellan Storbritannien och Sverige; men då lät konungen i England, Georg, hvilken äfven var kurfurste af Hannover, och som af Danmark köpt Bremen och Verden, Svenskarne tillhörigheter, förklara Sverige krig. Detta slutades genom Stockholmska freden 1719. År 1810 tvingades Sverige af Napoleon att förklara Storbritannien krig; men 1812 slöts åter fred, utan att några särdeles fiendtligheter emellan de tvenne rikena under tiden ägt rum.

Stord, i gamla Svenskan detsamma som *mängd*, *myckenhet*.

Storeberg, 1 mtl. säteri, med underliggande 3 $\frac{3}{4}$ mtl. i Tädene socken i Skaraborgs län. Gården är så gammal, att konung Stenkil tros hafva vistats här, och ett af hans i Westergötbland uppsatta skottmärken skall ha stått härstädes, hvarom lilla rimkrönikan säger:

"Then bästa Skytta var jak tha
Skottmärcken än i Westergötbland sta,
Konungasten thet första är
Konungs lidstolpe thet andra, som ther ligger när.
Å Stordsberg thet tredje mände vara
Som the väl veta, ther fram pläga fara" m. m.

På 1300-talet tillhörde det en Algot Krumme, som gaf kyrkoherden boställe, för hvilken frikostighet han erhöill patronatsrätten öfver Tädene församling. Denna rätt tillvällade sig M. G. De la Gardie, då han erhöill Leckö grefskap; men Storebergs ägare återvann den 1799. Manbyggnaden är ett 2 våningars stenhus, hvarifrån man har en förträfflig utsigt öfver Wenern och kringliggande nejd. Här äro goda vattenqvarnar.

Storebro eller Sjundevills stångjernsbruk i Wimmerby socken af Kalmar län, vid stora vägen mellan Linköping och Kalmar samt en mil söder från Wimmerby, anlades 1728 af en friherre Oxenstjerna och en Pauli på rusthållet Sjundevills ägor vid Stångån. Det är i senare tider ombygdt, har ett två våningars karaktershus af trä med flygelbyggningar, större trädgård och en park. Under egendomen lyda nära 6 mtl. frälse och kronoskatte samt 1 mtl. säteri *Qvafhult*. Det ägdes på 1770-talet af general Pechlin. På säteriets ägor ligger en kulle, *Gisseskalle*, så hög, att man derifrån vid klart väder kan öfverse 7 socknar och räkna lika många kyrkor, hvilket är ovanligt i denna skogbevuxna trakt. Bruket har 2 härdar, hvarvid smidas 900 skepp:d stångjern, hvarför i hamarskatt erläggas 9 skepp:d. Bruket har eget tackjern. Här idkas äfven manufaktur- och spiksmide. Afsättningsorter äro Westervik och Stockholm. Bruksstämpeln är *St: B:* Ägare: assessoren Hr Clas Fries.

Storegården. Af detta namn finnas 4 säterier i Skaraborgs län. Det första, som äfven heter Carlsberg, är $\frac{1}{2}$ mtl. berustadt säteri i Foglås socken;

det andra 1 mtl. säteri i Otterstads socken, hvaräst synas lemningar af S:t Catharinas kapell; det tredje 1 mtl. säteri i Flistads socken och det fjärde 4 mtl. i Rackeby, var fordom en kungagård, med namnet *Rackeby*, och tillhörde Upsala äde. Hertigarne Erik och Waldemar skänkte gården år 1304 till Gudkems kloster, och 40 år senare gaf Magnus Smek Hr Algot Bengtsson fullmakt att här installera nunnorna från Gudhem, som af Cirstensienster-ordens abbot fått tillåtelse att bitflytta, emedan de i Gudhem voro mycket besvärade af gästning och ledo brist på vedbrand. De lära likväl icke länge qvarstannat här, emedan af gamla handlingar synes, att abedissan i Gudhem år 1403 "för drottning Margarethas trägna bön skull upplåtit Hr Erik Erlandsson och hans fru Ingrid klostrets gård Rackeby i deras lifstid med villkor, att de i 8 år skulle deraf årligen till klostret gifva 2 tunnor smör i landskyld och sedan framdeles 3 tunnor smör hvarje år, så länge de lefde."

Storflockar. Hvar och en af rikets många mäktiga herrar var uti de oroliga tiderna på 1300- och 1400-talen här i Sverige nästan såsom en liten konung, samt hade ett hof och en hop krigsfolk till egen säkerhet. De flesta förde en kostsam hofhållning och lefde i stort öfverdåd. Af gamla handlingar synes, att stundom en sådan liten furste kunde hafva i sitt bröd fyra till fem hofmästare och lika många kockar, samt en skara ringare tjenare under dem, och dessutom 500 knektar och derutöfver. När två eller tre sådana herrar förenade sig och foro genom landet med allt sitt folk, så kallades sådant att fara med "*Storflockar*." Det var då den stackars allmogen som skulle underhålla alla dessa hof, och som kom till korta, när dylika ströfvade omkring i bygden.

Storforsen, ett af Piteå-elfvens fall, 9 mil från gammelstaden. Elfven skall här störta sig i ett enda perpendikulärt fall från en 50 alnars höjd. Hölphers erkänner likväl, att han sjelf icke sett stället, och att han anser det uppgifna alntalet något för rundt beräknadt.

Storfors-verken, i Kroppa socken i Wermland, bestå af norra och södra Storfors, Lillfors och Hättelf i ofvannämnda socken, samt dessutom Bjurbäck och Äminnefors i Lungsunds socken (se: *Bjurbäck*). De 4 förstnämnda verken, hvaraf de flesta äro gamla, och anlagda i början af 1600-talet, ha tillsammans 8 härdar, hvarvid af eget tackjern smidas 3,900 skepp:d stångjern, hvarför i hamarskatt erläggas 39 skepp:d. Här begagnas för en del af tillverkingen Lancashire-smidesmetoden. Dessutom drifves här en betydlig ståltillverkning samt spik- och manufaktur-smide. Afsättningsorten är Götteborg. Verken hafva 4 särskilda stämplor, men dessutom en bistämpel *Lancash.* Ägare äro: Hr greve C. G. Löwenhjelm och medintressenter; disponent: Hr C. L. af Geyerstam.

Storhammaraklint, en bergstopp, icke långt ifrån Lima kyrka i Dalarna, af 1,721 fots höjd.

Storhars silfvermalms-skärpning i Elfdals socken i Dalarna, vid Dalelven, upptäcktes 1734, och ett bolag bildade sig, ståldt på 69 lotter för att

verkställa arbetet; men detta befunns, efter någon tids försök, så föga lönande, att det åter öfvergafs.

Storjungfrun en täckt stenkolsfyr, som tändes första gången d. 7 Okt. 1838, är belägen på en skogbevuxen ö med samma namn och omkring 300 alnar från stranden, med 31 fots höjd öfver vattenytan. Den är hvitrappad, hvarföre den äfven är ett ypperligt sjömärke om dagen. Lågan brinner 68 fot öfver vattenytan, och är synlig på $3\frac{1}{2}$ mils afstånd. Nordvest från fyrtornet, hvilket på alla sidor, utom den södra och östra, är omgifvet af en lägre skog, står ett rödfärgadt boningshus med utbus, hvilka, jemte fiskarekapellet, synas till sjö. Fyren är uppförd till rättelse för kustfarare, som norrifrån erna sig till Gelle, men hufvudsakligast på det att, med rättelse af densamma, under undvikande af det farliga Finngrundet, äfvensom af de grundklackar, hvilka ligga utanför Storjungfrun, må kunna sätta tillförlitlig kurs på Örskäret och inloppet af Öregrundsgrepen. Fyren är belägen: Lat. N. $61^{\circ}9'56''$. Long. O. om Ferró $35^{\circ}30'$. Long. O. om Greenwichs meridian $17^{\circ}20'15''$.

Storjunkare. Ännu under konung Adolf Fredriks regering berättar kyrkoherden Högström, att i Lappmarken sådan vidskepelse varit rådaande, att folket, ehuru till namnet döpt och kristnadt, dock i hemlighet tillbådo stockar och stenar. Flerstädes under sina resor i Lappmarkerna påträffade han beläten af träd, merändels uppnedvända björkrötter, hvilkas öfversta ändar voro med yxa täljda likasom till form af hufvud, hvaremot sjelfva stubben utvisade en kropp med fötterna. Sådana afgudar stodo antingen ständigt på sina vissa ställen och hedrades då ärligen med offer, vid de tillfällen då Lappen kom dem nära, eller uppsattes de hvarje år höstetiden på de platser, der Lappen slagade sina renar, eller ock upprestes de på anseeligare berg eller höjder, der de af en stor mängd Lappar på en gång besöktes och hedrades. Sådana afgudar synas hafva varit af flera slag, men den störste, som de mest firade, plägade få namn af Storjunkaren.

Storken (Ciconia) hörer till vadarne och har en näbb som är mycket längre än hufvudet samt rät och spetsig; benen äro höga och nakna högt öfver knäna; tvänne arter deraf finnas i Skandinavien: den hvita och svarta; den senare är sällsyntast. Hvita Storkar förekommer temligen allmänt i södra Sverige, och uppehålla sig så väl i skogstrakter som på slätthygden. Är hos oss föga skygg och har hög och vacker flygt. Haas längd är omkring $3\frac{1}{2}$ fot. Han bygger sitt bo på åsen af ett hus eller på ett stympadt träd, och uppbryter derifrån i Augusti månad, för att i stora skaror flyga öfver till Afrika. Den svarta Storken, som endast har bröst och mage hvita, men på öfriga delar af kroppen är svart, träffas någon gång i Sveriges sydligare landskaper, men tillhör egentligen östligare trakter. Båda arterna lefva af groddor, mullvader, råttor, ödlor, regumaskar, snäckor o. s. v.

Storkyro, en by i Österbotten; der hölls d. 19

Febr. 1714 en för Svenskarne olycklig drabbning. General-majoren Armfelt, som skulle skydda landet för Ryssarnes anfall, och som redan, i anseende till sina ringa stridskrafter, måst utrymma hela södra Finland för den påträngande Ryska öfvermakten, beslöt, emot alla de öfrige befälhavernes råd och tillstyrkan, att der våga en afgörande drabbning, huru mycket än trupperne ledo af den starka kolden. Han angreps snart af fienden och fotfolket, kämpade länge med sådant mod och ytterlig förbittring, att segern en stund tycktes luta åt Svenskarnes sida; men då rytteriet försummade rätta ögonblicket att komma till undsättning, måste infanteriet draga sig tillbaka med stor förlust, så att knappt hälften undkom. Isynnerhet led fotfolket ett stort nederlag på sina officerare, af hvilka icke mer än tio funnos kvar efter striden. Svenska arméen måste efter denna olyckliga drabbning utrymma hela Österbotten och draga sig uppåt ända till yttersta gränsen af detta landskap. **Storkågeå-elfven** i Skelefteå socken i Westerbotten, slingrar sig genom en stor by af samma namn, som har ett ganska vackert läge och skall vara den bästa hamnen i hela Westerbotten, hvarföre det år 1666 var fråga om att hit förlägga den då nyss af en vålded förstörda Piteå stad.

Stormhatt, Lars, före sitt adlande kallad **Lars Eriksson**, var född 1588. Beträdde först den civila tjänstebanan och blef 1606 kammarskrifvare i räkningekammaren; men egnade sig sedan åt krigsståndet, inom hvilket han, genom ett särdeles mod och lysande tapperhet, efterhand tjente sig upp ifrån de lägsta graderna till höga värdigheter. År 1613 ingick han såsom gemen vid ett regemente till häst, och blef 1617 sergeant vid hertig Carl Filips lifregemente. Sedan befordrades han 1618 till löjtnant, 1621 till kapten och 1623 till regements-qvartermästare. Utnämndes 1628 till major vid Södermanlands regemente och 1633 till öfverstlöjtnant derstädes. Förordnades vidare 1643 till slottslofven på Iwanogorod, 1645 till slottshauptman på Nöteborg, och 1657 till kommandant på Nyköpings slott. Adlades 1643. Dog d. 18 Okt. 1657. Han var en af de många hjeltar, hvilka fostrades i Gustaf Adolfs krigarskola, och hvilkas bragder endast derföre blifvit mindre prisade, att de fördunklades af ännu större hjeltars mera lysande bragder.

Stormkransar kallades en art kulor, som brukades i 1500- och 1600-talets krig. De utgjordes af en art påsar eller bollar, som fylldes med krut och dylika brännbara ämnen, omlindades med garn och beströkos med tjära och beck. Deras ändamål var att antända föremål, hvaremot de slungades.

Stormstycken kallades på 1500-talet ett slags större skjutpjäser eller kanoner, förfärdigade af jern eller koppar, med hvilka stora jernkulor afskötos. **Stormhakar** åter voro ett slags mindre kanoner, till hvilka endast blylod användes. De omtalas bland flottans bestyckning.

Stormvasar. Så finnas Wasa-ättens medlemmar benämnda af flera Danske genealogister, hvilka

uppgifva att Wasa-släktens vapen egentligen föreställer en sådan risknippa, hvaraf man fordom betjenade sig att fylla fästningsgrafvar med, då man gick till storms.

Storsjön i Jemtland är en af de största insjöar i Sverige, 9 mil lång, omkring 3 mil bred och belägen 1,020 fot öfver hafvet; den har på sina ställen 40 till 50 famnars djup. Deri ligga flera öar, hvaraf de förnämsta äro *Frösön*, *Norderön*, *Werkön* och *Anderson*. Ej mindre än 17 socknar gränsa derintill. Den förmerar många vikar, hvilka äfvensom de holmar, hvarmed dessa äro uppfyllda, förorsaka mycket ombytliga vindar, hvaraf sjöfarten blir äfventyrlig. Vattnet är hvitaktigt och har en kalksmak. Isen lägger sig derä merändels i slutet af November och bortgår sällan förr än i medlet af Maj; men qvarligger stundom i Juni. Folket i orten säger, att sjön till sin figur liknar en tupp med framsträckta vingar, mellan hvilka Frösön utgör skillnaden. — En *Storsjön* ligger äfven i Kalmar län, men som är vida mindre.

Storsjöns kapell, ett af annexen till Hede moderförsamling i Jemtland, 8 mil från Östersund, har 275 invånare. Detta var enligt Forsell, förhållandet 1839; men 1805 voro de blott 104. De hade således på 34 år ökats 170 procent. Detta kapell har klockor, hvarmed ringes till gudstjensten, som firas två gånger om året, och till hvilken Lapparna församla sig. (Se: *Sar/sjön*).

Storskiftesverket. Hemmansklyfningen i Dalarna, grundad på en särskild tillåtelse af konung Carl XI, har blifvit alltför vida utsträckt, så att verkliga binder i jordbrukets förkofran, och ännu mer i folkets besuttenhet samt förmåga att berga sig, derigenom uppstått. Dels genom köp, dels genom arf och dels genom skiftning emellan flera barn hafva hemmanen blifvit klufna i så många delar, att oredan af ägoblandning och små vidt afskilda ägolotter, redan långt för detta hunnit den största höjd. Hemman hafva funnits, som icke ägt mera än 50 tunn. jord, men icke desto mindre varit fördelade uti öfver 300 olika tegar, belägna i alla möjliga direktioner. Tegarna äro ofta så små, att, om ett nödvändigt dike skulle upptagas, en stor del af åkern ginge förlorad. Det är icke sällsynt att finna possessioner af blott ett-hundra qvadratalnars storlek och äfven derunder. Inom hvarje familj fordras alltid en äldste, som har reda på hvar alla tegarna äro belägna. Det händer ofta att Dalallmogen säljer sins emellan jordlotter för 2 å 3 R:dr, och då kan den besynnerliga omständigheten inträffa, att lösen för laga fasta blifver högre än köpeskillingen. Att afhjelpa allt det onda, som genom ofvannämnda för vida sträckta hemmans-klyfning vållat fattigdom och binder i jordbrukets förkofran, har staten alltsedan 1802 låtit, med icke obetydlig kostnad, besörja det s. k. storskiftesverket i Dalarna. Det består deruti, att hvarje socken för sig blifvit noga afmätt till åker, äng och skog, hvarefter ny reglering i ordentliga hemman och besuttenheter, som fått sina ägolotter endast i 2 å 3 skiften, blifvit utstakad. Man kan dömma till vidden och svårigheten af dessa förrättningar, då för refningsböckerna endast inom Leksands socken, hvilka äro skrifna med tät stil till 35 å 38 rader på hvarje sida, åtgått öfver 4,000 ark papper. Äfven inom Gefleborgs, Westernorrlands, Jemtlands, Westerbottens och Norrbottens län, har i senare åren pågått ett slags storskifte, eller rättare afvittring, såsom det också kallas, bestående deruti att hvarje hemman och by, efter förutgången mätning och uppskattning, fått sig tilldeladt ett tillräckligt utrymme, från 700 till 2,500 och i Gefleborgs län ända till 3,000 tunn. ländig mark till ett helt mantal, hvarefter den öfriga jorden, på hvilken dock nya hemman och torp utses, blifvit staten förbehållna. (Se vidare *Enskifte*.)

Stor stig. Så benämnes ett vid bergshandteringen ofta använt mått för mätning af kol. Med *Stor stig* förstås 24 tunnor, enl. kongl. resolutionen på allmogens besvär d. 29 Apr. 1748, och bör koltunnan innehålla 36 kappar, undantagandes i Stora Kopparbergs län, der allmogen, så länge kolröntan är anslagen till bergslagen, får leverera koltunnan efter 32 kappar.

Stor ära, stora sorger, och Stor lycka, stor fara, forntida ordspråk som, jemte flera andra af enahanda betydelse, utmärka huru de gamle förstodo uppskatta höghetens och maktens verkliga värde.

Storön kallas den största holmen i sjön Storavan. Den är vid pass 1 mil lång och temligen bred, samt har tvenne skogsberg. En Skogslapp har der sin renhjord om sommaren. På norra sidan om Storön ligger Storbodsfjärden och på södra sidan är den egentliga Storavan.

Stotgarn kallas om skeppsbord finare, skörare kabelgarn, och på *Stotgarn* säges då en sjöman tillåtes att lägga sig i kläderna för att, när så behöfs, hastigt åter vara på benen.

Stradra bruk. Se: *Finnd*.

Strafflagen. Utarbetandet af en ny sådan har i fem och trettio år varit föremål för Sveriges kunigaste och mest lagfarne mäns noggranna efterseende och pröfning. Lagförslaget är nu underställt ständernas granskning. Denna nya lag, ett barn af tiden, bär pregeln af de mildare åsigt, som under loppet af de sista decennierna gjort sig gällande, och följaktligen hafva dödsstraffen blifvit afskaffade för mera än hälften af alla de brott och förbrytelser, på hvilka det förut tillämpades. Äfvenledes hafva de obyggliga spö- och ris-slittingarna, hvilka icke tjänat till annat, än att förvilda och i grund förderfva dem, som voro offer för desamma, blifvit helt och hållet bannlysta. I stället har ett vidsträckt fängelse- och inspärnings-system blifvit föreslaget. Dödsstraffen äro bibehållna för: förräderi; våld, som medför döden, mot kongl. familjen, mot medlemmarne af riksstyrelsen, mot riksdagsmän i ändamål att störa friheten i deras öfverläggningar; dråp å den som vill stilla uppror; spridandet af pest; uppsåtlig förgiftning, så att döden deraf följer; uppsåtligt mord; dråp å skyldeman i rätt uppstigande led; våldtäkt, hvaraf döden följer; falsk angivelse ia-

för domstol, så att den tilltalade därför ljugit dödsstraff; mordbrand, så att någon på stället der-af ljuter döden; uppsåtligt föranledande af skeppsbrott, så att lif dervid spilles; samt rån, der den rånade i följd af våldet förlorar lifvet. Alla andra förbrytelser kunna försonas dels med fängelse, dels med böter. Fängelsestraffet är fördeladt i 7 grader, nemligen: första grad, på lifstid; andra grad, från 8 till och med 10 år; tredje grad, från 6 till och med 8 år; fjärde grad, från 4 till och med 6 år; femte grad, från 2 till och med 4 år; sjette grad, från 6 månader till och med 2 år; sjunde grad, från 30 till och med 128 dygn.

Straff- och benådnings-rätt har, sedan oråldriga tider tillbaka, tillkommit Sveriges konungar, hvilka alltid uti sin hand haft högsta domsrättigheten öfver folket. Härvid äger dock den skillnad rum, att då konungen, såsom högste domare, dömmar till straff efter lag, kan han deremot, i kraft af sin benådningsrätt, mildra den lagligen fällda domen efter billighetsgrunder. Konungen kan således gifva nåd ifrån det straff, hvartill han sjelf förklarar den anklagade skyldig. Också utöfvar konungen benådningsrätten i egen person, efter blott statsrådets hörande, hvaremot högsta domaremyndigheten är anförtrord åt konungens högsta domstol, hvilken dömmar i konungens stad och ställe. I afseende på konungens benådningsrätt är nu mera föreskrifvet, att den blott får gälla brottmål. Konungen kan således efterskänka eller mildra straff; men icke frikalla någon från dess borgerliga förbindelser, eller, under form af nåd för en person, heröfva en annan dess lagliga rätt. Deremot lemnas det alltid i den dömda och benådade personens eget fria val, att emottaga konungens nåd eller att undergå det ådömda straffet.

Stralenberg, Filip Johan, son af landtmästaren i Stralsund Israel Tabbert, föddes 1676. Ingick 1694, efter förut gjorda goda studier, i krigstjänst, och blef då först volontär och sedan korporal vid öfverste Macbliers regemente. Befordrades därefter 1695 till förare, 1697 till underkonduktör vid fortifikationen, och följande året till löjtnant derstädes. År 1701 utnämndes han till regements- kvartermästare vid Södermanlands regemente, och 1703 till kapten. Såsom sådan uppböjdes han 1707, jemte tvenne sina bröder, uti adligt stånd. Deltagande uti den tidens många krigsbragder, utmärkte han sig vid flera tillfällen genom stor käckhet, särdeles vid belägringen af Posen och slaget vid Frauenstadt, samt drabbningen vid Holofzin. Äfven uti det olyckliga fältslaget vid Pultava var han närvarande och kom lyckligen derifrån, till och med öfver Dnieperströmmen, undan den efterjagande fienden, men då han härvid saknade sin bröder ibland de räddade, gick han i en öfverstock tillbaka öfver strömmen för att ock hjälpa honom i säkerhet, hvilket likväl icke bättre lyckades, än att han sjelf föll i Rysarnes händer, under det att brodern redan på ett annat håll räddat sig. Tillfångatagen fördes han först till Moskwa och sedan in uti Siberien. Under sin trettonåriga fångenskap derstädes reste han

omkring i landet och utarbetade en vidlyftig geometrisk karta öfver detsamma, hvilken han sedan skickade till en köpman i Moskwa i förvar, till dess han en gång skulle kunna återvinna sin frihet. Då köpmannen någon tid därefter dog och bland hans qvarlätenskap anträffades denna karta, blef den inskickad till czaren, som behöll densamma och tillika gaf befallning, att när författaren inställde sig för att återfå sin karta, skulle han genast sändas till czaren. Stralenberg, som här om fick underrättelse och för öfrigt hade sin konceptkarta i behåll, fortfor ännu uti trenne år att fara vida omkring inom landet, sparande hvarken kostnad eller besvär för att iakttaga och på kartan affatta alla märkvärdigheter derstädes. Slutligen kom han till Petersburg, der han föreställdes för czaren, hvilken, beundrande hans ovanliga skicklighet, på allt sätt sökte öfvertala honom att gå i Ryks tjänst, hvarvid honom tillbjöds att få direktionen öfver ett landtmäterikontor, som då skulle inrättas, med löfte tillika om anseelig lön och många förmåner. Detta lysande tillbud afslög han dock, och kom så slutligen, utarmad och sjuklig, tillbaka till fäderneslandet, der konung Fredrik väl 1722 hugnade honom med öfverstlöjtnants karakter, men med samma kapstensindelnings, som han fått redan 18 år förut. År 1730 utgaf han i Lybeck sin karta, jemte *Historische Geographische Beschreibung von Nord- und Ostlichen Theil von Europa und Asia*, ett arbete, som väckte stort uppmärksamhet och länge var en hufvudkälla för geografernes uppgifter om denna del af jorden, samt ännu nämnes med aktning af de lärde. År 1740 utnämndes han till kommandant på Carlsbarns fästning och 1746 blef han major vid Södermanlands regemente. Afled i September 1747. Brodern, **Stralenberg, Pehr Sigfrid**, född 1681, hvilken äfven ingick i krigstjänst, började som gemmen soldat vid samma regemente, der hans bror var förare, och blef sedan 1700 styckjunkare vid artilleristaten i Stettin, då han tillika med flit lade sig på matematiken och fortifikationsväsendet. Blef 1702 konduktör och sedan löjtnant vid Stralsundska brigaden. Vid belägringen för Posen visade han den burtigbet, att Carl XII, till belöning dervör, utnämnde honom till kapten vid Södermanlands infanteri-regemente. Uti slaget vid Frauenstadt sårades han illa i bröstet af en kula. Gjorde äfven fälttågen till Polen och Ukrän. Följande året adlades han tillika med sina bröder, och sedan han lyckligen undkommit nederlaget vid Pultava, åtföljde han konungen till Bender, der han användes vid åtskilliga kommanderingar. Bland andra uppdrag afärdades han en gång från Bender med en kassa af 6,000 dukater, ämnad till underhåll för ett Svenskt parti, som skulle rekognoscera fiendens ställningar. År 1714 följde han konungen till Stralsund, och sedan han med sitt regemente gjort det svåra tåget mot Norrige, samt derunder visat mycken tapperhet, utnämndes han 1716 till major. Samma år transporterades han till stadsmajor i Malmö. Han afled d. 10 Jan. 1742, och med hans son, **Pehr Stralenberg**,

som var löjtnant vid kroupirasens regemente, utslucknade ätten.

Stralenheim, Hemming, som uppgifves hafva varit son af en källarmästare i Stockholm, föddes 1670 och ingick tidigt i kansliet, hvarefter han, ännu helt ung, användes vid åtskilliga beskickningar. År 1699 nämnes han såsom Svensk minister vid kejsarliga hofvet i Wien, der han vederlade det ogrundade ryktet, att Carl XII hade i sinnet bemäktiga sig riksstaden Bremen. Samma år utnämndes han till Svensk friherre, måhända redan färdt varande Tysk adelsman; men han tog dock aldrig introduktion på riddarhuset, hvarken såsom adelsman eller som baron. Då konung Carl XII 1704 lät genom honom yrka på fri religionsöfning i Schlesien, bemöttes han temligen ovänligt; men då senare denna fordran medgafs, hade hans ihärdiga bemödanden i betydlig mån bidragit till en sådan utgång af saken. År 1714 utnämndes han till general-guvernör i Zweibrücken, och derifrån öfversände han flera penningesummor till konung Carl, vid dennes ankomst till Stralsund. Samma år emottog han konung Stanislaus i Zweibrücken och bestyrde om dess hofhållning. En uppkommen oenighet med konung Stanislaus (enligt Rosenhanes uppgift), eller med general Poniatowski och några andra Polske herrar (enligt Gezelius), föranledde hans entledigande såsom general-guvernör 1718. Han inköpte då ett gods i Elsas, der han nedsatte sig och bodde till sin död d. 15 Sept. 1731. Han var gift med grefviinnan Sofia Elisabeth Christina, hvars fader var en grefve af Wasaborg, son af konung Gustaf II Adolfs erkände naturlige son, grefve Gustaf af Wasaborg. Sonen,

Stralenheim, S., blef grefve, marechal de camp i Frankrike och Kom. med St. K. af S. O. Grefvarne Stralenheim i Elsas lefde ännu vid slutet af förra seklet i rikedom och anseende.

Strand, Carl Johan, äldste sonen af kyrkoherden i Lerbo Olaus Olai Strand, föddes omkring 1728 och blef 1752 filosofie magister i Upsala. Under åren 1755—57 biträdde han dåvarande prosten, sedermera biskopen, Serenius vid utgifvandet af senare upplagan af hans Engelska lexikon, och lärar han härvid till en betydlig del hafva bidragit genom viktiga filologiska undersökningar. År 1758 anställdes han såsom o. o. kanslist vid riks- och antiqvitets-arkiven, och följande året blef han hopist i riksarkivet, sedan han vägrat emottaga ett anbud att blifva lärare i geografi och Engelska språket för kadett-korpsen vid örlogsfloTTan i Carlskrona. År 1761 blef han kanslist. Under sin första tjänstetid i riksarkivet författade han diari-er eller register öfver arkivets registratur 1550—1560, sedan biträdde han vid inventeringen af riksarkivets akter, samt fortsatte Stjernmans Pol. Ekon. och Kom. Samlingar. Blef 1766 registrator, 1768 aktuarie och 1771 chef för arkivet. Valdes till ledamot af vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien vid dess förnyelse 1786. Afled d. 25 Mars 1795. Han var en man af mångsidig kunskap och af stor arbetsambet, hvarom en

mängd i riksarkivet förvarade memorialer och afhandlingar bära vittnesbörd. Han har utgifvit en samling poemer under titel: *Mina Tidsfördrif*, ibland hvilka ett stycke, kalladt *En Tiggares testamente*, väckte något uppseende.

Strand, P. Z., direktör och på sin tid Sveriges troligen störste orgelbyggare, afled i Kumla d. 25 Febr. 1844, deder dervarande orgels ombyggnad. Bland de af honom uppförde orgelverk, må isynnerhet nämnas, den herrliga orgeln i Lunds domkyrka, utan tvifvel den yppersta i hela norden. Strands allmänt erkända mästarskap, såsom orgelbyggare, dertill konstsinnet och hans fina öra gemensamt bragt honom upp, samt hans osvikliga redbarhet och liberalitet både såsom artist och mekanisk, hade öfverallt förvärfvat honom ett stort förtroende.

Stranda kontrakt i Kalmar län och stift, består af 3 pastorater: Ålem, Mönsterås och Döderhult, hvaraf ingendera moderförsamlingen har något annex. **Stranda** härad i Kalmar län, består af socknarna Mönsterås, Ålem och Döderhult, tillsammans 177 hemman, uppskattade till 1,033,470 R:dr, med en folkmängd af 10,692 personer och en areal af 122,519 tunn., hvaraf 3,520 äro sjöar och kärr. Utgör med Handbörds och Norra Möre härader en domsaga under Götha hofrätt. Här finnas mindre berg och insjöar, således flera stenfria odlade slätter. Klimatet är blidare och åkerbruket tillräckligt för ortens behof.

Strandberg, Zacharias, föddes d. 12 Okt. 1712. Hans fader var kyrkoherden vid Sunds församling i Östergötland Peter Johan Strandberg. Sedan han genomgått Linköpings skola och gymnasium, blef han 1730 student i Upsala. Redan från spädate åren road af blomster och deras kännedom, valde han nu läkarevetenskapen till sitt framtida yrke; men sysselsatte sig först i fyra år med de filosofiska vetenskaperna, innan han under arkiater Rosensteins handledande började med allvar vinlägga sig om medicinen. Genom sitt stilla och sediga uppförande samt sin håg för läkarepraktiken, vann han snart Rosensteins synnerliga bevägenhet, fick nyttja dess boud och besöka hans sjuka. Snart erhöil han allmänt förtroende, och blef innan kort anlitad ej allenast af enskilda sjuka, utan ock vid farsoter bland allmogen, efter landshöfdinge-embetets föranstaltande, såsom hela ortens ordentlige läkare. År 1741 promoverad till medicine doktor, begaf han sig till Stockholm, hvarest han följande året förordnades till amiralitets-medikus vid galler-eskadern, hvilken syssla han, under dåvarande krig med Ryssland, förrättade med lika så stor heder som fara. Utnämndes 1748 till assessor, med säte och stämman i collegium medicum, och kallades 1745 till ledamot af vetenskaps-akademien. Under konung Fredriks svåra sjukdom biträdde han med goda råd, samt fick 1747 tillbod på lifmedici-sysslan, men undanbad sig densamma och emottog i stället fullmakt på att vara stadsfysikus i Stockholm. År 1757 erhöil han tillika värden om stora barohuset, spinhuset och Danviks hospital, samt kalla-

des till ledamot af kongl. sundhets-kommissionen. År 1764 lemnade han sin befattning såsom stadsfysikus, och erhöll 1776 tjenstfrihet såsom assessor, med lönens bibehållande. Ända dittills hade han i Stockholm idkat den mest vidsträckt praktik; men ifrån den tiden vistades han om somrarna på sin landgård och sysselsatte sig med allehanda förbättringar i åkerbruk och trädgårdsskötsel, samt med nyttiga försök i ekonomien. Ibland dessa voro hans försök, att under det svåra missväxtåret 1780, till säds besparing, baka bröd af allehanda jordfrukter, hvaraf han äfven, i en vetenskaps-akademiens sammankomst, hvilken Gustaf III bebadade hedra med sin närvaro, uppvisade flera prof, som konungen smakade och berömdo. Vintertiden bodde han i Stockholm, der han gaf goda råd och föreskrifter åt sina vänner, understödde fattiga och biträdde med sin erfarenhet yngre läkare. Blef härunder 1774 ledamot af patriotiska sällskapet och 1786 ledamot af fysiografiska sällskapet i Lund. Han afled d. 30 April 1792. Alltid mycket ömtålig för allt, som i ringaste mån kunde angå Gustaf III, och detta i så hög grad, att han ej ville se någon som hyste andra tänkesätt, angreps han så häftigt af underrättelsen om skottet på konungens person, att det blef hans dödspest. Af nitälskan för all nyttig lärdom samt alltid öm om det som kunde befrämja vetenskapens och det allmännas bästa, disponerade han för sådant ändamål med stor frikostighet sin efterlemnade qvarlätenskap. Till vetenskaps-akademien donerade han en summa penningar, för att med räntan deraf öka akademiens förste sekreterares lön. Upsala akademi och kollegium medikum erhöilo ett stort antal medicinska böcker, och under medicinska fakultetens i Upsala speciella vård satte han en annan boksamling, med en myckenhet utländska disputationer samt inrikes och utrikes läkares porträtter. Till Östgötha nation i Upsala skänkte han ett kapital, hvars ränta en medicine licentiat eller doktor af samma nation skulle få begagna, i egenskap af amanuens vid akademiens sjukhus. Samma nation erhöil äfven tvänne stipendier för medicinæ studiosi. I Stockholm anslog han ett visst kapital, med hvars ränta en särskild doktor skulle underhållas, för att vårda sjuka och fattiga af bättre stånd. Frimurarebarnhuset och Danviks hospital erhöilo hvardera en viss summa, och patriotiska sällskapet en utvald samling af ekonomiska skrifter. Dessutom gaf han en fond till sockenmagasins iarrättning i sin hemort, ökade pastors inkomster och bidrog till kyrkans nybyggnad, m. m. Såsom vedermåle af sin aktning för assessor Strömbergs förtjenster, lät vetenskaps-akademien 1794, slå en minnespenning öfver honom.

Strandgästar eller **Strandvaskare** benämnas af vidskepligt folk, isynnerhet i Skåne, de vålodder, som de förmena nattetid irra omkring stränderna, efter personer som omkommit i hafvet, och hvilkas lik, antingen qvarliggande på hafsbotten eller af vågorna uppkastade på någon afsidas strand, icke fått en ordentlig kristlig begrafning, till följ-

hvaraf deras själar aldrig skola finna någon ro. Denna vidskepelse är ganska allmän bland kustboernes fiskare och sjömän.

Strandhugg. Att göra strandhugg kallades i den forna vikingatiden de tillfälliga plundringar, som vikingarne här och der företogo sig på fremmande kuster, då de lade i land och drefvo all boskap, som de kunde öfverkomma i trakten, ned till stranden, der den slagades och köttet fördes om bord på skeppen för skeppsfolkets behof. Vid sådana tillfällen medtogos gemenligen äfven så många fångar man möjligen kunde bemäktiga sig, hvilka genast gjordes till trälar. Någon egentlig strid afsågs vanligen icke med dylika strandhugg, ehuru en sådan ej sällan inträffade, då landfolket på den plundrade kusten hana samlas i tillräckligt antal, för att göra något allvarsammare motstånd. Sedan strandhugget var gjort, aflägsnade sig gemenligen vikingafloattan och for till en annan ort. Strandhuggen voro således till sin natur ganska väsendtligt åtskilda från de egentliga härnadsstången, hvilka, ehuru äfven de medförde sköfning och plundring, dock hufvudsakligen voro beräknade på ett långvarigare vistande i landet, och hade till syftemål antingen dettas fullkomliga eröfning eller tvingande till skattskyldighet, samt medförde ordentliga fejder med landets hela församlade krigstyrka under en längre tid.

Strandkaffe (*Alopecurus nigricans*) tillhör egentligen det östra Europa, men förekommer vild äfven på Skandinavians östliga kuster, helst på fuktiga, feta ängar, och utmärker sig genom sin vidt krypande rot och sin vida yppigare växt framför Ångskåfen, hvilken han för öfrigt icke står efter i duglighet och godhet som foderväxt.

Strandpiparen (*Charedrius hiaticula*) är en art Brockfogel (jfr detta ord), har näbbens bakre hälft pomeransgul och den främre svart, samt förekommer vid stränderna, särdeles i södra Skandinavien. Han uppehåller sig gärna vid vattenfall eller der vattnet brusar starkt, och skriker högljudt, synnerligen under regn; deraf dess namn. Är flyttfogel och lefver af små maskar, krustaceer och insekter. *Större Strandpiparen* är omkring 7 ½ tum lång; men utom denna förekommer äfven i Sverige den *Mindre Strandpiparen*, som är omkring 1 tum kortare och har svart näbb och gulaktiga ben, samt kallas i Södermanlands och Uplands skärgård *Nolavårstyta* (Nordanvänderstyda), emedan dess ängsliga skrik anses förbehåda nordenvind. Dess kött anses som en lækkerhet.

Strandråg eller **Sandråg** (*Elymus arenarius*) är ett groft gräs, som mest förekommer på sandfält, och endast som hackelse kan begagnas för kreaturen.

Strandkrätt var i forna tider den rättighet ägaren af en strand ansåg sig hafva till allt det gods, som genom timade skeppsbrott och olyckshändelser kunde komma att uppkastas på stranden. Redan tidigt tillvällade höfdingar och konungar sig företrädesvis denna rättighet. Man har inga bestämda uppgifter på att denna rättighet blifvit i all sin stränghet utöfvad i Sverige, tvärtom stad-

gas i Uplandslagen, att allt hvad som bergas af sjönöd hörde rätta ägaren till, men troligt är dock icke att våra förfäder i dylika fall alltid visat större misshandelsambet än deras grannar, och att konungarne i Norden vetat betjena sig af strandrätten, synes af berättelsen om huru Harald Gormson i Danmark tillägnade sig ett Isländskt fartyg, som strandat på Danska kusterna, jemte allt det deri befintliga rika godset.

Strandskatan (*Hemalopus ostralegus*), hörer till Vadarne, har näbben längre än hufvudet, med hård, rät och vigglikt tillskräppt spets, är svart på öfre delen af kroppen, med bakryggen och underlifvet hvita. Hennes längd är $16\frac{3}{4}$ tum. Hon förekommer på Skandinavien's hafskuster; särdeles på stengiga ställen, och träffas stundom äfven vid Wenern och Welteren samt andra insjöar. Hon lefver af maskar, insekter och musslor, flyger lätt och bortflyttar om hösten.

Strandvrak kallas på hafsstränderna uppkastadt gods efter förolyckade fartyg. Bergningen af skeppsbrutne och af strandvrak har tillhört dykerikompaniet, men är, efter dess upplösning, lemnadt åt den enskilda omtanken och välgörenheten. (Se: *Dykeri*.)

Streckmur, **Streckvärja**, **Strijkvärn** voro gamla namn på vissa delar af fästningsverk. Streckmur kallades den mur eller vall, som gick långsamt sidorna af fästningen; hvarje sida hade sin streckmur. Streckvärja eller Strijkvärn åter voro torn eller rundelar, som med sina skott beströko muren och utgjorde dess skydd. De kommo efterhand ur bruk, i den mån man lärde sig inse den större nyttan af s. k. *Pastejer* (bastioner). Utanför dessa verk gick fästningsgraven rundtomkring, och denna åter var ofta försedd med *Staket* eller *Plankverk*.

Streling, Johan, son af kyrkoherden E. Streling, föddes 1693. Blef 1725 magister, 1727 konsistorii-notarie i Wexjö, 1730 konrektor och 1731 rektor vid Wexjö skola. Prestvigd 1741, blef han sedan prost i Norrviddinge och 1771 professor. Aflid 1773. Var, enligt Ödmann, en liten mager gubbe, lätt som en vante, och lopp på gatorna qvickt som en djekne. Som rektor hotade han den djekne, som drunknade under skridskoåkning, med "våt stut." Då hans söner gjort något pojkestreck, straffades de genom att få bopsalmer till utanläxor. Han brukade läsa Hebreiska efter Opii's method, och hann gemenligen på en termin blott att genomgå bokstäfverna. Var alltid af ett framt och mildt sinne. Hans *Grammatica Latina* befriade vår ungdom först från det onödiga besväret att lära Latin i en lärobok på Latinska språket. Få läroböcker hafva bibehållit sig i våra skolor så länge som denna; nu mera är den dock föråldrad, äfven med Sjögrens omarbetning.

Strelovius, Johannes Nicolai, en Gottlänning, född i Wisby, blef ännu ej 20 år gammal, 1607, utnämnd till pastor i Wall och Hogren, samt 1628 prost i Norra Tredingen, och 1630 prost i Medel-Tredinge. År 1633 lät han uti Köpenhamn

trycka sin *Guthlandiska Chroniko*, hvilken han uti ett vidlyftigt företal dedicerade till konung Christian IV i Danmark. Denna krönika synes enkom vara sammanskrifven för att behaga Danskarne och deras konung, hvarföre öfverallt deruti den historiska sanningen fått stå tillbaka för orimliga dikter och gissningar. Till belöning härför utnämndes han 1644 till superintendent på Gottland, och blef han sålunda den siste Danske superintendenten på denna ö.

Strengnäs, en gammal uppstad i Södermanland på en udde i Mälaren vid det sund, som skiljer fasta landet från Tosterön, der allmänna segelleden framgår, $8\frac{1}{2}$ mil landvägen och 7 mil sjövägen från Stockholm. Namnet tros härleda sig från en skog, kallad *Streng*, som sträckte sig ända fram till näset. Här var i bednatiden ett offerställe, der ortens invånare höllo sina årliga samting och idkade sin byteshandel. Den första gång det omtalas i historien var, då Sit Eskil år 1036 här mördades (se: *Eskil*, *S:t*). Till försoning för detta mord anlades sedan Benediktinernes kloster på det ställe, der Eskil stenades, och biskop Andreas lät 1412 bygga ett kapell på den plats, der han stod då han först blef slagen, och hvarest en sten, färgad med hans blod, då ännu skall ha legat kvar. De kristne presterne och munkarne bemäktigade sig snart den vigtiga orten, och började här bygga en domkyrka, hvartill biskop Vilhelmus under sin embedstid, mellan 1160 och 1208, lagt grund. Hon blef likväl icke färdig förr än 1291; men på sjelfva invigningsdagen hände, genom någon vårdslöshet med vaxljusen, eller, enligt andra uppgifter, genom åskan, att elden förstörde öfra delen af byggnaden. Hon återställdes väl, men blott långsamt, och först 1448 var tornet alldeles färdigt. Hon afbrann åter 25 år derefter 1473, hvarefter hon tillbyggdes med det praktfulla högkoret, hvarom biskop Rogge isynnerhet hade förtjenst. Han lät äfven på sin bekostnad i Brüssel förfärdiga den gamla altartafeln, som var af upphöjdt arbete och ansågs för ett mästestycke, men som nu är undanflyttad. Denna domkyrka är belägen på största höjden i staden, och ger en majestätisk anblick åt sjösidan. Den är nu 150 alnar lång och 28 alnar bred. Tornets höjd intill murens slut, är 75 alnar, spirans med baken, 50. Tornet är således, i anseende till höjden, det 5:te af rikets kyrkors. Hon har undergått flera förändringar, dels till följd af våldar, som skadat henne, såsom 1556 och 1630, dels till följd af de reparationer och förändringar, som ansetts nödvändiga, men hvilka alla icke varit förbättringar. En sådan ägde rum under Johan III:s tid, då höjden minskades med 16 alnar, till stor skada för dess utseende, och sist från åren 1814 till 1818, då kyrkan väl blef något ljusare, men kanske icke vackrare. Isynnerhet ha konstkännare tadlat förändringen med orgel-läktaren. — I denna kyrka är Carl IX begravnen, och konungens bild till bäst i riddar-rustning pryder grafven. Hans måg, pfaltzgreffen Johan Casimir och hans so, Gyllenhjelm, hvilat här. Den sistnämndes grafver

är isynnerhet praktfullt, och de bojar, han bar under sin fångenskap, äro här upphängda. Flera furstliga personer ha dessutom här sina hvilostäl-
len, såsom Gustaf I:s dotter Sofia, Johan III:s dot-
ter Isabella, pfaltzgreffen Johan Adolf d. ä. och
Johan Adolf d. y. Äfven Sten Stures d. ä. ben hit-
fördes 1577. Biskop Rogges graf är nära alta-
ret, och hans tofflor visas som en forutida säll-
samhet. — Staden, som fordom var i högt anse-
ende, saknar icke sin historiska betydelse. Här
ha hållits åtskilliga herredagar och riksdagar. Den
första man känner var år 1273, då hertig Mag-
nus valdes till riksföreståndare, under dess bruder
och konung Waldemars bortovaro, hvilken upp-
gift likväl af andra bestrides. Vissare, ehuru icke
heller alldeles tillförlitligt, är, att Waldemar efter
sin återkomst lät här sammankalla ett herremöte
1275 vid samtiget, för att besvära sig öfver
Magni förvaltoing. År 1437 höllo rikets råd här
ett sammanträde, för att öfverlägga om huru man
skulle möta konung Erik XIII, som väntades till-
baka till riket. Vigtigast, och för Sveriges fram-
tid i högsta grad betydelsefull, var likväl den riks-
dag, som här hölls år 1523, då ständerna d. 6
Juni valde Gustaf Wasa till Sveriges konung. Vid
detta tillfälle predikade Olaus Petri för första gån-
gen emot de påfviska villfarelserna, och föredrog
den rena evangeliska läran enligt Luther. Under
hans regering höllos här sedan tvenne riksdagar;
1529, då Thure Jönssons och dess medskyldiges
sak undersöktes af en domstol, bestående af 29
ridders- och adelsmän, jemte fullmäktige från borg-
are- och bondestånden, och då Westerås recess
bekräftades, samt 1547, då ständerna gillade ko-
nungens utkast till sitt testamente. — Stadens äld-
sta privilegier äro af år 1336, utfärdade af ko-
nung Magnus Smek. De stadfästades sedan af Gu-
staf I och flere af hans efterträdare. Här funnos
då tvenne borgmästare; men hvilkas antal min-
skats till en, då stadens handel och betydenhet af-
tagit. Den hade 1839 en folkmängd af 1,150 per-
soner, och dess uppskattningsvärde var 178,130
R:dr. Stadsjorden var 2,662 tunn. och husen el-
ler tomternas antal 218. Den hör till 5:te klas-
sens städer och har på riksdagen N:o 31. I lands-
höfdinge-embetets årsberättelse för år 1844, sä-
ges att "handel och handtverkerier äro ej särde-
les betydliga. — Desamma, jemte jordbruk och
inkomst af den studerande ungdomen, är hufvud-
näringarna. Mindre af böjelse för fylleri än af
lätthet, i förening med stegrade anspråk på under-
stöd, är välståndet åtminstone icke i tilltagande." På
1770-talet funnos här 60 handtverkare; men
för närvarande ej mer än 24, hvaraf icke ens alla
anses hafva sin bergoing, och 6 handlande. — I
staden ha varit 2:ne kloster, 3 kapell och 2 gil-
len. Det första klostret var Benediktinernes
och det andra Dominikanernes; men några fullkomligt
tillförlitliga underrättelser om dessa klosters upp-
komst och öden äger man ej. Lika litet om det
Helgeandshus eller hospital staden ägt, eller om
dess kapell och gillen. Det enda man känner är
det som ofvan blifvit sagdt om S:t Eskils kapell,

der biskop Rogge år 1501 inrättade s. k. *Vårfru-
tider*, då 6 prester skulle alla dagar, utom lörda-
gar och söndagar, sjunga till jungfru Mariæ ära.
— Staden har undergått flera vålddar, isynner-
het d. 15 Juni 1535, då hon nästan helt och hål-
let ödelades.

Strengnäs socken, tillika med Strengnäs stad, 1
reg. pastorat af 1 kl., ligger i Åkers härad, och
består af 36½ hemman, uppskattade till 144,265
R:dr, med en folkmängd af 875 personer, och en
areal af 9,396 tunn., hvaraf endast 20 äro sjöar
och kärr.

Strengnäs biskopstift är ett af de äldsta i
riket. Presterne ville gerna angifva martyren S:t
Eskil som dess förste biskop, men hvilket Rhyze-
lius icke anser troligt, ehuru han förmodar att
denne varit kristendomens förste apostel i Söder-
manland. Deremot anser han Gerderus som den
förste biskopen, och att han ungefär i medlet af
1100-talet kommit till embetet. Stiftet kallades
då *Olfvanskog*, emedan det låg norr om Kolmården.
Hans efterträdare, Vilhelmus, var den som börja-
de bygga domkyrkan. Bland deras märkligaste ef-
terträdare förtjena nämnas Kol, Birger Jarls kan-
sler, Rogge, Jöns Beldenacke, Bolvidus Sunonis,
den förste evangeliske biskopen i Strengnäs, Pau-
linus Gotthus, Emporagrius, Erik Benzeliu och o-
rientalisten Tingstadius. Stiftet, som innehar fjer-
de rummet bland Svenska biskopstift, består af
landskaperna Södermanland och Nerike, eller hela
Nyköpings län, södra delen af Stockholms län el-
ler Södertörn, södra delen af Örebro län, 2 sock-
nar af Westmanlands och en socken af Östergöt-
lands län. Arealen är 103 qv.-mil land och 8 qv.-
mil sjö. Kontrakterna äro 15, fördelade i 102
pastorater eller 10 stads- och 152 landsförsam-
lingar med 8 kapell. Af dessa pastorater äro 16
regala, 60 konsistoriella, 17 patronella, 14 alter-
nativt konsistoriella och patronella, samt 5 pre-
benden, deraf 2 till biskopen, 2 till gymnasii lek-
torer och 1 till konrektor scholæ i Örebro. En-
ligt nu gällande klassifikation, upprättad vid prest-
mötet 1831, tillhöra 18 pastorater första, 54 an-
dra och 30 tredje klassen. Stiftet innefattar 6,009½
mtl., uppskattade till 30,789,069 R:dr och en folk-
mängd af 218,194 personer. — Biskop Rogge bygg-
de biskopshuset, det nuvarande gymnasiihuset, hvil-
ket, efter tidens sed, var försedt med skottglug-
gar och befästadt. Biskopen och kyrkan hade då
oerhörda inkomster, och antalet af de gods och
gårdar, som tillhörde dem, var mellan 5 och 600.
Dessa indrogos efter Westerås recess, men Gustaf
I gaf biskoparne till boställe halfva Sundhy, hvar-
till hans son, Erik XIV, lade andra hälften. Det
nuvarande biskopshuset är byggt af Johan Mathei,
och på Emporagrii förslag inköpt till domkyrka.
Strengnäs gymnasium. Af ålder har utan tvif-
vel varit i Strengnäs, liksom i andra biskopsstä-
der, ett Collegium Canonicorum och en skola för-
sedd med lärare; men det var Gustaf I, som här
inrättade en verklig läroanstalt, till hvars under-
håll han anslog en del af den indragna kyrko-
tionden. Hertig Carl fortsatte hans verk; men

egentliga förtjensten om en högskola läroanstalts, ett gymnasium, stiftelse härstades, tillhör Gustaf Adolf, som år 1626 inrättade det nuvarande gymnasium, hvartill han skänkte biskop Rogges stenhus, jemte åtskilliga andra gårdar och tomter för lektorerna. Drottning Christina gaf iorrättningen år 1652 en utvidgad löningsstat. För närvarande består det af 7 lektorer, en i theologien, en i Grekiskan, en i filosofien, en i värtaligheten och poesien, en i historien, en i medicinen och naturhistorien samt en i matematiken. Gymnasium har ett icke obetydligt bibliotek, hvaribland finnas flera dyrbara bibelupplagor, samt en mynt- och en fogelsamling, den förra isynnerhet riktad med kyrkoherdens i Mariefred, Höckerts, donation af sitt myntkabinett, bestående af en mängd silfver- och guldmynt, uppskattade till ett värde af minst 5,000 R:dr B:ko.

Strengnäs herredag år 1437 börjades på söndagen, då man först öfverenskom att fortfara uti föreningen, som blifvit gjord i Kalmar nästförlutna året, samt beslöt, att riksdrotsen skulle innehafva Nyköpings slott, och riksmarsken ensam blifva befälande i Stockholm. Sedan dessa hufvudsakliga afgjorda, skred man till andra sakers afgörande måndagen och tisdagen efter på söndagen, då ibland annat fastställdes, att ingen skattebonde skulle äga tillstånd köpa mera gods än han sjelf kunde bruka, att ingen frälsebonde eller bonde-landtbo skulle förvärfva något skattegods, utan genom arf, att de bönder och landtbor, som under den förra tvekrigstiden rymt till städerna, skulle antingen flytta tillbaka till de gårdar de tillföre bebo, eller ock taga tjänst på landet, och icke längre tillåtas att lättjas i städerna, samt att barn, som voro födda på landet af bönder eller landtbor, icke skulle skiljas från sina föräldrar, utan deras goda vilja och samtycke. Dem, som ihjelsloge någon med vilja eller förakt, skulle hvarken njuta kyrkofred eller klosterfred. Inga hästar eller älliga varor skulle få föras ifrån Uppland eller Södermanland, vid vite af 40 mark och varans förlust. Slutligen förbjöds ock all enskild fejd mellan undersåtarna, vid straff till lif och gods, utan hvar och en skulle bruka lag och rätt emot sin vederpart.

Strengnäs riksdag, hvarifrån Wasa-ätten räknar sitt uppsittande på Sveriges thron, öppnades d. 6 Juni 1523 af den då nyss utvalde erkebiskopen Knut med ett tal på Latin. Många af de närvarande förstodo väl icke det långa och lärda talet, men man fick dock veta, att det angick nödvändigheten af ett nytt konungaval, nu sedan riket, genom Guds hjälp och den käcke Gustaf Erikssons förtjenster, blifvit förloradt ur fremmande bojor. Alla ropade med en mun, att de ingen annan kunde välja till sin konung, än Gustaf Eriksson, hvilken gjort sig så förtjent af kronan. Han, som blifvit fäderneslandets befriare, kände bäst dess tillstånd. Han hade dessutom sjelf försökt både höghet och ringhet, armod och rikedom. Gustaf Eriksson, hvilken härvid erinrade sig Carl VIII Knutssons forna missöden, och alla de vedervär-

digheter Sturarna likaledes fått utstå af missöden-samme landsmän, som så lätt och hastigt förgätt dessa ädla mäns många förtjenster, vägrade i början att antaga den honom erbjudna konungavärdigheten. Han undanbad sig ständernas anbud i de ömmaste ordalag, och försäkrade att han med all undersåttlig trohet skulle åtlöda hvilken af de närvarande herrar, som de med sitt val ville hedra. Då uppsteg påfvens legat, Johannes Magnus, och förmanade folket att förena sina böner med hans, och ej dermed afstå, innan de bevekt Hr Gustaf Eriksson att åtaga sig konungabesväret. Nu begynte alla bedja och tala hvar efter sitt sätt på det bevekligaste, anhöllande att Hr Gustaf ej nu ville undandraga sig sitt folks förtroende, alldenstund han vore likasom af Gud sänd till Svea rikets räddning. Många sökte äfven med tårar och knäfall beveka honom. Då ville Gustaf ej längre neka, utan emottog deras anbud, förklarande dock, att detta skedde mera af varkundsamhet öfver det betryckta fäderneslandet, än af någon åtrå efter det höga embetet. Alla svuro honom nu med uppräktade händer och högljudd röst trohet och lydnad. Derpå afgaf han sin konungsförsäkran, och ständerna utfärdade ett bref, hvaruti de tillkännagifvo, att de utvalt den öfvervinnerlige fursten och herren, Hr Gustaf Eriksson till Sveriges och Göthes ende, rätte och nådige konung. Sedan derefter Lybeckska sändebuden framlagt sina fordringar för den hjälp de under frihetskriget lemnat Sverige, och dessa, ehuru högst öfverdrifna, måst bifallas, hvarigenom Hansestäderna bekommo rättighet till en uteslutande handel på Sverige och tullfrihet öfverallt, med förbud dessutom för alla Svenskar att handla utom Öresund, upplöstes åter, efter några få dagar, denna märkvärdiga riksdag.

Strengsereg, ett af annexen till Hösna moderförsamling i Elfsborgs län, 2½ mil från Ulricehamn, består, jemte det andra annexet Gullered, af 20½ hemman, uppskattade till 70,900 R:dr. Strengsereg har en folkmängd af 439 personer och en areal af 12,335 tunnland, hvaraf 780 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af trä, reparerad 1824, och nu mera ljus och vacker. Biskop Falk förordnade 1554, att hon skulle förläggas till Gullered. Hon lär äfven då ha blifvit nedrifven, men sedan åter uppbyggd. Adr. Ulricehamn.

Stricker, Johan Kristoffer, son af komministern vid Storkyrkan Johan Stricker, föddes d. 28 Jan. 1726. Blef student i Upsala 1746 och besökte sedan utländska lärosäten, hvarunder han 1750 promoverades till magister i Greifswald. Återkommen 1752, vigdes han samma år till prest och förordnades till adjunkt hos doktor Abr. Pettersson. Blef 1755 e. o. hofpredikant samt huspredikant hos riksrådet Bjelke. Utnämndes 1764 till ordinarie hofpredikant och pastor vid lifdrabant-korpsen, samt 1768 till kyrkoherde i Carls- hamn och Asarum. Prost 1769 och theol. doktor 1772; ledamot af uppfostrings-sällskapet, af sällskapet Pro Fide et Christianismo 1775; häradsprost 1781. Dog d. 24 Febr. 1792. Doktor Stricker, en för sin tid utmärkt predikant af Petters-

sonska skolan, är berömd för en utomordentlig arbetsambet både i sitt embete och i litterära samsättningar. Han ägde säkerligen den största enskilda samling i Sverige af homiletisk litteratur; redan 1771 uppgick den till 2,100 Svenska predikningar. Denna samling blef sedan lemnad till Lands akademi-bibliothek. Med säker hand kunde han således skriva sitt *Försök till ett Svenskt Homiletiskt Bibliothek*.

Stridsberg, Haqvin, son af kyrkoherden i Spånga Haqvin Stridsberg, föddes 1660. Redan såsom en ung student i Upsala ådrog han sig en stor uppmärksamhet för ovanliga kunskaper, särdeles för sina utomordentliga insigter i Grekiska språket. En lärd afhandling, *De Asazel vel hirco emisario*, hvilken han under den namnkunnige orientalisten Gustaf Peringers presidium utgaf, och utan ringaste biträde försvarade, grundlade hans litterära anseende och gjorde honom känd äfven vid Lands akademi, der professor Anders Stobæus föreslog att åt *Carolina* tillägna denne så hoppgivande yngling. Kallelsebref afgick således till honom följande året 1684 att infinna sig i Land, der han, ännu blott student, efter undergången examen rigorosum och sedan han disputerat, erhöill fullmakt att vara "*Præpositus convictorii regii*", d. v. s. prost vid akademiska kommunitetet, i hvilken egenskap han utarbetade ett förslag till de förträffliga stadgar för denna inrättning, som af akademiens kansler, greffe Lindschiöld, antogs, och sedan många år till universitetets gagn och bästa blefvo efterlefda. Samma år befordrades han tillika till professor i Grekiska och Orientaliska språken. Såsom sådan utgaf han en mängd disputationer, alla utmärkte, och sömliga ådagaläggande en lika ofentlig lärdom som sällspord och fin kritik, så att de till och med beredde sin författare ryktbarhet i fremmande länder. Dessa disputationer blefvo dock de enda för efterverlden synliga frukter af hans utomordentliga lärdom och snillrikhet, hvilka lära hafva varit ganska ovanliga. Som föreläsare hvar han isynnerhet gagnat mycket på en tid, då de akademiska föreläsningarna utöfvade ett större inflytande, än som nu för tiden vanligen äger rum. År 1712 erhöill han transport till theologiska fakulteten i Lund och 1716 utnämndes han till förste theologie professor och domprost. Då synes det som hans krafter redan varit brutna, ty af någon hans presterliga eller theologiska verksamhet finnas alldeles inga spår. Såsom ledamot i akademiska konsistorium gjorde han mycken nytta både genom sitt minne, hvilket skildras såsom utomordentligt starkt, som genom sitt skarpa omdöme och sin rätträdighet. Sina sista lefnadsår led han af lungkot, och borttrivnade allt mer och mer, tills han slutligen afled d. 24 Jan. 1718.

Stridsklubben var ett vapen, som mycket användes i äldre tider, icke blott för att krossa motståndaren, utan äfven i förening med en apparat, som användes att neddraga honom ifrån hästen. Stridsklubban brukade nemligen vara försedd med en krok för detta ändamål. Den förekommer ännu

i trettioåriga kriget, och brukades i Gustaf Adolfs här af det lätta rytteriet; men synes dock vid den tiden hafva börjat komma ur bruk.

Strijk, Johan, som skref sig till Mörsel, Skoga-Ekeby och Norrby, föddes i Lifland 1595. Kom derifrån till Sverige, när han var tolf år gammal, och blef page hos riksrådet friherre Johan Skytte. Gick sedan uti fremmande krigstjänst och tjente i Tysk, Fransk och Venetiansk sold. Återvände vid 28 års ålder till fäderneslandet, hvarefter han genom mod och tapperhet tjente sig upp, under Gustaf Adolfs och drottning Christinas tid, uti Preussiska, Tyska och Danska krigen, till öfverste för Helsinges regemente. Introducerades 1631 på Svenska riddarhuset. Förordnades 1644 till kommandant i Jemtland, samt blef 1645 landshöfding öfver Jemtland, Medelpad och Ångermanland. Afled d. 14 Febr. 1653. Hans ätt utgick med sonsonen, öfversten för Westmanlands regemente *Gothard Gothardsson Strijk*, som dog ogift d. 13 Nov. 1733.

Strijk, i medeltiden en *fruntimmerslöja* eller *hufva*, *kyrkhäls*.

Strindlund, Nils, föddes år 1792 i Skedom uti Sollefteå socken af södra Ångermanland. Föräldrarna voro bonden Hans Hansson och Greta Hansdotter. Eget hemmansbruk emottog han 1813. Blef första gången riksdagsman för Ångermanlands södra domsaga 1823, och har sedan såsom riksdagsfullmäktig af bondeståndet bevisat alla följande riksdagar, vid hvilka han alltid räknats bland de utmärktaste af sitt stånd. Ledamot uti stats-, banko- och riksgäldsverkens revisioner åren 1831, 1835 och 1845, samt af Kongl. Maj:t kallad till ledamot af tullkommittén åren 1829 och 1830. Den 16 Dec. 1831 tilldelades honom af konung Carl XIV Johan en medalj af guld att bäras på bröstet.

Strinnholm, Anders Magnus, son af förste landtmätaren i Westerhottens län Anders Magnus Strinnholm, föddes d. 25 Nov. 1786 uti Umeå socken. Farfadern, Magnus, upptog namnet Strinnholm efter sin födelsebygd, Strinne by, der hans fader, bonden och nämndemannen Måns Månsson bodde. Sedan Anders Magnus studerat vid Umeå apolojistiska skola, Piteå trivialskola och Hernösands gymnasium, blef han 1809 student i Upsala. Lemnade akademien vid slutet af år 1810 och aflyttade till Stockholm, der han åren 1812—1818, dels såsom delägare, dels såsom biträdare, hade befattning med boktryckeri. Började 1819 utgifva *Svenska Folkets historia under konungarne af Wasaätten*, hvilket arbete, på eget förlag utgifvet, afstannade med tredje delen i brist af uppmuntran och understöd. Biträdde åren 1825—1827 som sekreterare vid det ad interim upprättade och sedermera upphörda statistiska arkivet, hvilket under de trenne år detsamma fortvarade; utgjorde en afdelning af kongl. landtbruks-akademien. Under åren 1828—1830 upprättade han, enligt honom af bankofullmäktige gifvet uppdrag, åtskilliga register öfver bankens handlingar ifrån och med år 1800. Började 1834 utgifningen af Sven-

ska *Folkets historia från äldsta till nuvarande tider*, hvaraf hittills trenne band, gående till Sverker den gamles död, lemnat pressen. Undfick år 1836 af Svenska akademien det då första gången utdelade, af Kongl. Maj:t stiftade årliga pris af 300 R:dr B:ko till belöning och uppmuntran för litterära förtjenster, samt blef 1834 arbetande ledamot i vitterhets-, historie- och antiquitets-akademien; 1837 ledamot af Svenska akademien; 1842 hedersmagister i Upsala; 1843 R. af N. O. och 1845 ledamot af vetenskaps-akademien.

Strokirch, Laurentz, son af borgaren och handelsmannen i Stockholm Michael Strokarch, föddes 1644. Gjorde mångåriga, vidsträckt resor genom de förnämsta länder i Europa och blef sedan 1675 förordnad till öfver-krigs-kommissarie vid defensionsverket mot Norrige. I samma beställning adlad 1686. Han afled 1725. Brodern

Strokirch, Johan von, född d. 8 Juni 1645, blef kamerarer uti kammar-kollegium, och vid många tillfällen brukad uti åtskilliga angelägna sysslor, så väl vid kommissionen till öfverseende af regeringens förvaltning, som vid militär-verkens öfverseende och förfärdigande. Adlades 1691. Blef sist assessor i kammar-revisionen, och dog d. 17 Mars 1719.

Strokirch, Paul von, en annan broder, blef 1675 kammarkrifvare i drottning Christinas kontor i Stockholm, 1677 fältkassör vid Svenska armén i Preussen, 1679 fält-proviantmästare och 1680 ekonomie bokhållare vid general-guvernementet i Lifland, samt general-guvernements-kamerarer. I samma beställning adlad 1691. Var sist öfverinspektör vid stora sjötullen i Riga, och dog der 1710 i pesten tillika med alla sina barn.

Strokirch, Michael von, äfven en broder till de föregående, född d. 7 Juni 1649, blef 1675 sekreterare vid en beskickning till England och 1677 militär-sekreterare vid Svenska hufvudarmén i Norrige. Samma år af de Danske tillfångatagen, och först efter femton veckors fångenskap lösgifven. Förordnades 1681 till kommissarie och sekreterare vid en kommission till Lifland. I samma beställning adlad 1684, då han skref sig till Ostrominsky och Blombergshåf. Utnämndes 1684 äfven till reduktions-kommissarie i Lifland och blef 1690 ekonomie-ståthållare derstädes. Afled d. 26 Maj 1723. Under det han, för Ryssarnes öfvervalde i Lifland, med sin familj flyttat öfver till Sverige, sammanskref och utgaf han 1721 sina *Lucubrationes Sundbyenses de Moralitate, sive scientia semetipsium aliosque regendi*. Åtten upphöjdes 1756 i friherrligt stånd.

Strokirch, Carl Michael von, konduktör vid fortifikationen, lemnade till presteståndet vid 1734 års riksdag en skrift, hvaruti han, på anförda skäl, offentligan undandrog sig presterskapets lärokal. Följande året bildade han, i ett hus, af nio personer utaf hegge könen, en särskild församling. Tvenne frökne och tre studenter ökade ytterligare hans anhang. De förkastade den yttre gudstjensten, sakramenternas bruk och ministerium ecclesiasticum, samt erkände blott Guds

omedelbara styrelse, och sökte öfvertala andra att hvarken låta döpa sina barn eller gå i kyrkan. Sekten hade intet bestånd, och en af dess ifrigaste medlemmar, studenten Sven Rosén, blef genom bofrättens utslag 1741 drifven i landsflykt.

Stromberg, Nils, son af postmästaren i Jönköping Jöns Gudmansson Brattman, föddes d. 25 Mars 1646. Han var major i Holländskt tjänst, när han, tillika med fyra sina bröder 1674 upphöjdes i adligt stånd, och general-major samt öfverste för Skaraborgs regemente, då han 1699 förklarades för friberre. Sistnämnda år öfverförde han några regementen ifrån Sverige till Pommern och besatte 1700 staden Reinherk med Svenska trupper. Sedermera utnämnd till general-löjtnant, bevisade han Thorns belägring och intog sjelf Elbingen med sitt manskap. År 1705 hade han sin ställning vid Krakau, der hans armée betydligt ökades af sjelfve Polackarne, hvilka talrikt antogo tjänst under honom, emedan han förstätt att göra sig i hög grad älskad af dem. Följande året följde han konung Carl till Sachsen, då han upphöjdes till grefve, samt utnämndes till riksråd och general-guvernör i Reval. Då Ryssarne 1707 inföllo i Lifland, sökte han på allt sätt hämma deras våldssamma framfart och uppmanade, genom utfärdade bref, Lifländarne på det kraftigaste att icke svika uti sin trohet emot Svenska konungen eller öfvergifva landet; försvarade äfven länge Riga emot de belägrande Ryssarne, till dess han 1710 måste genom kapitulation uppgifva staden. Tvärt emot de öfverenskomna kapitulationsvillkoren, blef han då kvarhållen såsom krigsfånge; men hans fångenskap varade dock icke länge innan han åter utvexlades. Hemkommen till Sverige utnämndes han 1711 till president uti kammar- och statskontoret. Afled 1723. Sonen,

Stromberg, Clas, född 1698, egnade sig åt hof-tjensten. Uti sina yngre år var han kammarkjunkare hos landtgreffen af Hessen, konung Fredrik I:s fader. En kärlekshandel med konungens syster nödgade honom att hastigt resa från Kassel. Prinsessan dog af sorg; men Stromberg återvann konung Fredriks nåd och blef dess kabinetts-kammarherre. Han var hofmarskalk samt Kom. af N. O., då han 1751 utnämndes till riksråd. Följande året blef han Seraf.-riddare, och då Tessin afgick, förordnades han 1754 till prinsarnes guvernör. Detta klandrades dock af 1756 års ständer, emedan rådets tanka derom ej blifvit officiellt inhemtad, hvarföre äfven grefve Stromberg förklarades entledigad från sin befattning, till kronprinsen Gustafs stora grämelse. Vid samma års riksdag under-tecknade Stromberg, jemte de öfrige riksråden ett memorial till ständerna, hvari tillkännagafs, att sedan föregående riksdag i många mål ett olika förstånd af fundamental-lagarna, och följaktligen af sjelfva riksstyrelsen, emellan Hans Maj:t konungen och rådet sig yppat, bestående deri, att Kongl. Maj:t ej ansågo rådets tillstyrkan vidare för sig bindande, än så vida han dertill, efter skedd pröfning, kunde gifva sitt samtycke. Under de första åren af vetenskaps-akademiens inrättning var

han dess ledamot; men som han på flera år aldrig visade sig uti akademien, så blef han slutligen, 1748 eller 1749, på riksrådet Ebremprens' föreställning, utesluten. Mycken och daglig rörelse, jemte god diet, förlängde hans lefnad till nära 84 års ålder. Han afled d. 25 Juni 1782, sedan han ett helt år lidit svåra plågor af ett kräftsår på ena kindbenet. Med honom utslocknade hans grefliga ätt.

Strug, i gamla Svenskan detsamma som *agg*, *groll*, *hemlig ovänskap*. Det heter i rimkrönikan:

"Tbå drog hvar vid annan strugh,
Med krankom vilja och ondom hug."

(Då hyste hvar och en agg mot den andra, med sjuk vilja och elak håg.)

Strussenfelt, Alexander Michael, son af kaptenen Michael Thomasson Strussenfelt, af en gammal Schlesisk ätt, föddes d. 22 Okt. 1716. Blef 1733 volontär vid fortifikationen, men gjorde tillika tjänst såsom underofficer vid Helsinges regemente; 1741 konduktör, 1743 löjtnant och 1747 kapten, R. af S. O. 1748. Befordrades 1750 till major, och upphöjdes 1751 uti adligt stånd. Användes vid flerfaldiga uppdrag, och utmärkte sig, både uti Svensk och utländsk krigstjänst, genom nit och skicklighet. Deltog i Finska fälttåget 1741 och 1742, då han biträdde vid prämybyggnaden och rekognoscerade Ryska lägren vid Hoplax. Gjorde tjänst 1743 vid arbetet på Fredriksskans nära Gefle och samma år vid Bohuslänska arméen, der han förfärdigade kartor längs Norska gränsen. Reste 1745 utrikes, då han bevisade belägringarna för Oudenarde, Ostende Gent, Antwerpen, Mons, med flera andra orter samt slaget vid Liège. Deltog uti alla stormningarna, lade handen vid fortifikationsarbetena och bestyrde om minors anläggning. Sårades i axeln vid belägringen af Charleroi. Återkom 1747 och kommanderades samma år till Finland, för att vara behjlpelig vid planers författande till de nya fästningaverken uti Helsingfors och Lovisa. Företog 1751 en resa till Holland och Flandern, för att bese dess förnämsta fästningar samt de verk, som till hamnarnas försvar der voro under byggnad. Blef 1755 öfverlöjtnant af fortifikationen och 1772 Kom. af S. O.; general-major. Dog d. 29 Mars 1797.

Strussflycht, Daniel, före sitt adlande kallad **Strutz**, var en af de utmärktare bland våra sjömän på 1600-talet. Sedan han alltifrån sin ungdom seglat till sjöss utrikes och genomvandrat många länder, tjente han sig i Sverige genom alla graderna upp till skeppsmajor, hvartill han nämndes 1644. I denna beställning adlad, skref han sig till Nölinge och Wässby. Blef slutligen 1657 amiral-löjtnant. Dog d. 23 Mars 1672. Ätten är längesedan utgången.

Strusshjelm, Lars, före sitt adlande kallad **Lars Mattsson**, tjente sig upp ifrån gemen båtsman, genom alla graderna, ända till amiral-löjtnant, som han blef år 1600. Han afled 1651, sedan han 1647 blifvit uppbörd i adligt stånd. Brukades mycket vid åtskilliga tillfällen, samt ådagalade

många prof på skicklighet och oförskräckt mannamod.

Strusskjöld, Jesper, före sitt adlande kallad **Jesper Svensson**, född 1600, blef 1620 simpel båtsman, och tjente sig sedan, genom alla grader, upp till skeppskapten, i hvilken beställning han 1654 adlades, efter att hafva gjort åtskilliga besvärliga resor och tåg, både i fredliga och krigiska tider, till flera utländska orter. Han afled 1658.

Strutenbo eller Stråtenbo i Aspeboda socken i Dalarna, en gård, som vunnit sin märkvärdighet derigenom, att den i början af 1600-talet ägdes af en Erik Staffansson, hvilken, utan att vara gift, likväl hade 17 söner. Detta kunde på den tiden icke undgå att väcka förargelse, och han anmälades således hos konung Gustaf Adolf till bestraffning för sin oordentliga lefnad; men benådades, emedan de flesta af hans söner voro krigsmän.

Strutharald hette en fylkeskonung i Skåne, under Harald Blåtands tid. Hans namn var egentligen blott Harald; men namntillökningen gafs honom af den anledningen, att då han skulle visa sig i sin fulla pråkt, han plägade bära en besynnerlig hatt, på hvilken kullen, som de gamla kallade "struten", var af rent guld och vägo de tio märker. Hans öfriga högtidskläder voro ej mindre präktiga, ty de, tillika med batten, svarade emot tjugo märker guld, så att, när han var i sin rätta prydnad, hans klädesel värderades till åtminstone tolfhundraåttio dukater. Strutharald, vida berömd för sin pråkt och stoltbet, hade trenne söner: **Sigvald**, **Thorkil Ham** och **Hemming**. De trenne äldste härjade först på Bornholm och begåfvo sig sedan till Jomsborg, der de blefvo upptagna bland de namnkunnige Jomsvikingarne, hvilkas hufvudman Sigvald med tiden blef. Bornholms dåvarande konung, **Wesete**, lät plundra några Strutharald tillhörande byar, af hämnd derför, att dennes söner härjat i hans land, hvarpå Strutharald åter plundrade några af Wesetes gods. Sedan på sådant sätt ett slags krig dem emellan någon tid ägt rum, stämde konung Harald dem till ett möte, då deras tvist blef i vänlighet bilagd, och Wesetes son, Sigurd, förlofvades med Strutharalds dotter, Tofva.

Strypsystemet. Så benämndes det system i afseende på landets näringar, som under senare delen af den s. k. frihetstiden följdes af det då herrskande mösspartiet och medförde stora olägenheter samt mycken nöd bland de arbetande klasserna. Mössorna följde ett hushållssystem, som var alldeles motsatt det, hvilket af hattarna alltifrån år 1720 hade blifvit följdt. Hattpartiet sökte på allt sätt uppmuntra näringar och fabriker, så väl genom premier som isynnerhet genom ett vidsträckt lånesystem, som gick så långt, att man utlånade under flera af de sista åren, då detta parti hade öfvervignen, mera än en million R:dr årligen från banken. Härigenom sattes alla arbetande krafter i rörelse, då der fanns lätt tillgång på penningar, produktionen tilltog och med densamma handel och välmåga. Hattarna voro ej så mycket fallna för att hushålla och spara rikets

medel, utan ansågo fastmer liflighet i handel och rörelse såsom det förnämsta målet för statsbehållningen, samt trodde ett utvidgadt lånesystem vara bästa medlet dertill. Till detta parti hörde merändels personer af de största naturanlag och insigter, driftige män, som önskade att liflighet och välmåga skulle spridas öfverallt. Mösspartiet deremot tänkte endast på att snålt hushålla med bankens medel, göra myntet mycket godt, obekymradt om det menliga inflytande, som ett sådant system i ett fattigt land skulle utöfva på alla näringar, hvilka hufvudsakligen blifvit grundade på lån och kredit. Således föreskrefvo mössorna, att rörelsekapitalet skulle minskas; banken indrifva alla sina lån, som aflemuats mot 8 procent, hvaraf 4 afbetaltes på kapitalet och 4 erlades såsom ränta; inga vidare lån skulle i sedlar beviljas hvarken till enskilda eller till kronan, och alla möjliga uppeffringar göras för att nedsätta kursen, hvilken likväl, enligt hvad en senare erfarenhet visat, mera gagnar de inhemska näringarna då den är något hög än då den är låg. Därföre stadgades ock att stora sjötullen, hammarskatten samt tackjerns- och aluntionden skulle betalas i speciemynt, allt till kursens och myntets upphjelpande. Manufakturkontoret, som betydigen bidragit till fabrikerens förkofran, upphäfdes, och dess förvaltning öfverflyttades på kommersé-kollegium, emedan, som det heter i 1766 års riksdagsbeslut, det varit belastadt med en stor och onyttig stat, deraf enskilda personer, men ej fabriker, båtnad tillflutit. År 1770 måste likväl kommersé-kollegium förökas med en hel division och flere af gamla manufakturkontorets embetsmän deri intagas, emedan kollegium, som det då bette, ej kunde behörigen bestrida alla manufakturkontorets förrättningar, hvilket bevisade att detsamma af misstag blifvit uppbäddt. Uti sin ytterlighet att förstöra allt hvad hattarna hade inrättat, gingo mössorna till och med så långt, att Ahlströmerska inrättningarna vid A. lingsås förlorade sina privilegier och de planteringar af nyttiga fabriksväxter, som på städernas jord med stora kostnader blifvit verkställda, förstördes. Följden häraf blef fastighetsvärdenas fall och med detsamma åkerbrukets tillbakagående, näringarnas förqväfning, fabrikerens förstöring och mycket elände. Ryssarne köpte på Stockholms auktioner till vanpris de väfstolar, som kostat Sverige mycket penningar, och länge varit i en för landet högst nyttig verksamhet. De gingo i hela skeppslaster till Petersburg, och med dem följde ett stort antal skickliga fabrikanter. Sålunda blefvo under mössornas tio-åriga valde från 1762 till 1772, de fabriker förstörda, hvilka uti 42 år, från 1720 till 1762, blifvit med all omsorg skötta. Förgäfvos framställde näringsidkarne vid riksdagarna sin nöd, gifvande, för att beteckna sin betryckta ställning, det nya hushållssystemet namn af *Strypsystemet*. Ingen ändring skedde, ehuru slutligen uti sjelfva 1770 års riksdagsbeslut yttrades: att ständerna med oro funnit manufakturer och handslöjder uti ett beklagligt aftagande under de sistförflutna åren, i det att arbetarnes an-

tal dervid ausenligt minskats samt en stor mängd väfstolar och de flesta spinnerier blifvit nedlagda. **Strå socken**, ett af annexen till Wadstena stadsförsamling och belägen $\frac{1}{2}$ mil från staden, består af 19 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 110,964 R:dr, med en folkmängd af 755 personer och en areal af 3,402 tunn., hvaraf endast 15 äro kärr eller oländig mark. Jordmånen är lera och dugjord. *Molna-ån* flyter derigenom. Kyrkan är af buggen kalksten; altaret är af bildbuggeri och föreställer Christi korsfästelse. I socknen ligger *Åbylunds* säteri (se detta ord) och *Kalfvesta* rasthåll, 2 $\frac{1}{2}$ mtl. med en prydlig åbyggnad af sten och trädgård. Adr. Wadstena.

Stråle. Denna gamla Svenska adliga ätt räknar sina anor ända från **Ottar Kungjaldsson** af Sibbendalen, som blef lagman i Wermland 1131 och begåfvades med brynja af Ragvald Knaphöfde. Dennes sonsons son, **Heldo Olofsson Stråle**, var 1260 Wermlands lagman och anses såsom stamfader för de trenne ätterna **Stråle**, **Grip** och **Gyllengrip**. En **Olof Stråle**, hvilken förde tre strålar eller piluddar i sitt vapen, lefde 1330. En **Anders Olofsson Stråle** adlades af konung Carl Knutsson 1477. Dennes ättling, **Anders Svensson Stråle**, adlades af konung Johan III 1574, och skref sig herre till Eknaholm. Han var ståthållare på Kronoberg och broder till biskopen i Wexjö, **Johannes Svenoni**. Hans son, **Stråle, Olof Andersson**, var 1599 befallningsman på Kronoberg och öfver dess län, samt 1601 ståthållare på Dorpt, då han detta sistnämnda år skickades såsom Svenskt sändebud till Romerska kejsaren. År 1608 sändes han med en hop krigsfångar, som Svenskarne tagit under Polska kriget, till Pommern, för att der utvexla dem med de Svenskar, som fallit i Polsk fångenskap. År 1610 skickades han såsom legat till Frankrike, för att förnya de gamla förbunden emellan detta rike och Sverige, anbålla om fredsbedemling med Polen samt utverka handelsfriheter för Svenska flaggan, af hvilka uppdrag man finner det stora förtroende Carl IX haft för hans duglighet. Vid hemkomsten anförtröddes honom ståthållarskapet på Elfsborgs fästning, som var Sveriges nyckel emot vester. Den 5 Maj 1612 började Danska konungen Christian belägra denna fästning, och Stråle, som klagade öfver att densamma var illa försedd samt att han vore oförmögen att den försvara, begärde då att blifva entledigad från sin befattning. Han hade blott 400 man att försvara denna vigtiga ort, utan hopp om förstärkning. Konungen skref genast sjelf till Stråle, lofvade honom bekräftelse på alla hans förläningar och mycket annat, om han blott med yttersta makt ville försvara den dyrbara platsen, till dess han kunde hinna få undsättning. Nils Stjernsköld, som skulle skynda till hjälp, drog sig dock åt annat håll, för att hindra fiendens kringströfvande i landet, påstående att ingen fara vore för Elfsborg. Emellertid sprängde Danskarne d. 13 Maj en port utanför fästningen och dermed eröfrades ett utanverk. För att lägga en mina under fästningen, hade man

d. 15 Maj gräft ända till femton fot under muren och vallen. Stråle lofvade då, på konung Christians uppmaning, att uppgifva fästningen, om ej inom fjorton dagar Svenske konungen sändt honom någon hjälp. Troligen ville han på sådant sätt förekomma fästningsverkens sprängning i luften. Danskarne fortsatte dock skjutandet och Svenskarne gjorde tvenne utfall, oaktadt de blifvit hotade med att, efter fästningens eröfring, till sista man dödas, så vida de ej hällö sig stilla. Den 17 och 18 Maj besköt konung Christian fästningen från sina nyss förut uppförda batterier. Då sammanstörtade öfre delen af tornet, som, jemte de derpå stående stycken och en del af den sidan, hvilken vette mot Danska lägret, ramlade ner i löpgravnen. Nu uppfordrade konung Christian åter fästningen. Stråle begärde då två timmars betänketid, efter hvilkas förlopp han lönade det svar, att man ville försvara sig i det yttersta; nu gälde inga andra samtal än genom kulor och krut; här vore icke något Kalmar. Då lät konung Christian beskjuta fästningen med ny ifver och försökte taga henne med storm. Det första anfallet, som skedde af de värfvade Engelska trupperna, blef modigt afslaget af Svenskarne, och fienden erkände sjelf att 200 Danskar dervid stupade. Nu sårades den Svenske befälhafvaren af en kanonkula, hvilket mycket nedstämde besättningsmod. Konung Christian sände sitt eget lifregemente och det folfolk, hertig Georg af Lüneburg anförde, att försöka en ny storm. Den afslogs äfven med tapperhet och besättningen tvang de anfallande att afstå från vidare försök, medelst nedkastande af beckkransar och andra brännbara saker. Slutligen uppkom en eld, som angrep sjelfva fästningstornet. Konung Christian måste nu draga sig tillbaka, men sökte skjuta fästningen i brand på andra ställen. På ny uppfordring, med hot om en allmän massaker, i händelse af längre dröjsmål, svarade den i läret svårt sårade Stråle, att han begärde betänketid öfver natten. Nu hade 200 Svenskar fallit eller voro svårt sårade. Efter nitton dygns häftig belägring fann Stråle sig då nödsakad att uppgifva fästningen, mot villkor, att besättningen fingo utgå med flygande fanor, klingande spel och fulla vapen, samt att alla sjuka och sårade skulle få kvarstanna tills de återvunnit hälsan, hvarefter de fritt skulle få begifva sig derifrån. Dessa villkor antogos, och Stråle uttåg. I första missnöjet härmed sattes Stråle af sin konung i fängelse; men vid närmare besinnande blef han åter frigifven. Sedermera blef han likväl, 1619, stämd att stå till svars, för det han oförsvarligen öfvergifvit Elfsborgs fästning, och dömdes då att betala 4,000 R:dr, hvilka konungen fördelade mellan Westerås och Upsala domkyrkor. År 1614 utnämndes han till den förste vice president i Svea hofrätt, och 1617 användes han såsom rusttjenst-kommissarie i Småland. In-
troducerades på Svenska riddarhuset, vid detsamma upprättande 1625, då ätten genom lottning fick N:o 87 bland ridders- och adelsmän.

Stråle, Nils Wilhelm, son af kommerserådet

och riddarhus-kamereraren Carl Wilhelm Stråle och Hedvig Ulrika Lundberg, föddes d. 16 Apr. 1787. Blef 1803 auskultant i Svea hofrätt och 1804 e. o. kanslist i justitie revisions-expeditionen; vidare 1806 kanslist vid herrar fullmäktiges i riksgäldskontoret expedition samt 1810 registrator och arkivarie derstädes. Befordrades 1807 till kopist i nedre justitie-revisionen, 1809 till kanslist och 1810 till protokolls-sekreterare derstädes. Förordnades 1814 att förestå ett revisions-sekreterare-embete och utnämndes 1820 till revisions-sekreterare. Förestod 1822 någon tid justitie-kanslers-embetet, och utnämndes slutligen 1826 till justitieråd, då han erhöill afsked från riddarhus-kamererare-tjensten, hvilken han bestridt sedan år 1815. Blef 1825 R. af N. O. och kamererare vid K. M. orden, från hvilken befattning afsked erhöills vid 1826 års slut. År 1836 Kom. af N. O. och 1844 Kom. med stora korset. Med undantag af riksdagen i Örebro 1810, har han deltagit i alla riksdagar från år 1809. Var 1818 ledamot af lagutskottet och 1823 i banko-utskottet. Dessutom har han såsom ledamot suttit uti flera särskilda kommittéer.

Strålhjelm, Arvid, son af kyrkoherden Haqvinius Gallander i Småland, föddes 1665. Salpeter-näringen i Sverige har honom i betydlig mån att tacka för sin utveckling och förkofran. Redan 1682 blef han anställd vid oppbörden af salpetersjuderiverken uti Jönköpings och Kronobergs län, och 1689 förordnades han till salpetersjuderinspektör uti Kalmar län och på Öland. Flyttades 1690 till Skaraborgs med Wermlands, Dahls och Bobusläns, der han 1692 på Carl XI:s befallning gjorde en ordentlig indelning, hvarefter sedan en dylik indelning öfver hela riket blef fastställd och inrättad. Utnämndes 1710 till vice öfverinspektör öfver salpetersjuderiverken i bemälda landskaper och 1720 till öfverinspektör öfver salpetersjuderiverken inom Westergöthland, Småland, Kalmar län och Öland. För sina stora förtjenster om salpeter-näringen adlades han 1720, då han skref sig till Eknaholm. Afled d. 5 Juli 1732.

Strålsnäs säteri i Åsbo socken i Östergöthland, 4 mtl. frälse med underliggande $1\frac{1}{2}$ mtl. rå och rör samt 18 torp, hette fordom *Hammarekulla* eller *Hermannakulla* och äfven *Näs*, förmodligen af dess läge vid tvenne sammanlöpande åar. Dess förste kände ägare voro Ragvald Tykesson, dess måg, riddaren Sven Krumedicke, och dess son Nils Ragvaldson, hvilka från gården skänkte plats till Åsbo kyrka. År 1596 tillföll egendomen släkten Stråle, då den erhöill sitt nuvarande namn. År 1781 köptes det af brukspatronen Burén, hvars son ombyggde och förbättrade sätesgården, hvilken har en romantisk belägenhet. Till egendomen höra mjölkvarn och säg.

Stråvalla socken, annex till Wärü moderförsamling i Halland, $2\frac{1}{4}$ mil från Warberg vid hafvet, består af $15\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 50,033 R:dr, med en folkmängd af 433 personer och en areal af 3,865 tunnland, hvaraf 25 äro kärr eller oländig mark. Jordmänen är till en stor del lera

och af god beskaffenhet, så att icke obetydligt af spanmål kan säljas, ehuru man icke beräknar afkastningen bögre än till 4:de eller 5:te kornet. Kyrkan är byggd på en valplats, hvilket man trott sig finna af dess namn, som skulle betyda ett ställe, der lik ligga liksom balm (strå). Härledningen tyckes vara något sökt. Den nuvarande kyrkan är uppbyggd sedan det gamla munkkapellet vid Lyftabro så förfallit, att det ej mer kunde begagnas. Hon har fordom varit helgad åt S:t Olof, hvars bild ännu här förvaras. Det är en man med krona på huvudet, en stridsyx i handen, och trampande på ett litet halsbugget barn. Ruinerna efter det ofvannämnda munkkapellet finnas ännu. Det har legat på en höjd, varit försedt med ett torn och utgjort märke för sjöfarande. Inom socknen ligger *Steningsberget* (se detta ord). — Jemte åkerbruk utgöra fiske och husslöjd, samt någon sjöfart, allmogens näringsfång. Man ser stundom äfven äldre karlar vid spinrocken. En utmärkt god sill fångas här i Okt. Orten lider brist på skog, men har några torfmossar, hvilka man likväl fruktar äfven skola taga slut. Adr. Warberg.

Strängaspel af flera slag omtalas redan hos våra äldste kände förfäder, och musikanter funnos ofta vid sjelfve konungarnes hof. Om konung Hagleik berättas, att han han hade hos sig alla slags lekare, harpspelare, gigare och fidlare, såsom de kallas i ynglingasagan. Olof Skötkonung brukade ordentlig taffelmusik, och så snart rätterna sattes på bordet, kommo spelmän in med harpor, gigor och andra instrumenter, för att spela för konungen medan han åt.

Strö socken, annex till Färlöfs moderförsamling i Christianstads län och Lunds stift, $1\frac{1}{4}$ mil från Christianstad, består af $22\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 82,000 R:dr, med en folkmängd af 760 personer och en areal af 5,091 tunn., hvaraf 280 äro sjöar och kärr. Derinom ligger säteriet *Strö*, 2 hemman, med åbyggnad af träd, två goda trädgårdar och fiskdammar. Egendomen har länge tillhört Danckwardtska familjen; *Torsebro* krutbruk (se detta ord). Socken har medelmåttig åker, men icke obetydlig skog och mycken torfjord. Kyrkan är byggd af buggen sten, och på vapenhuset står årtalet 1589. Adr. Christianstad.

Strö i ofvannämnda socken, består af $10\frac{1}{2}$ insockne, $11\frac{1}{6}$ utsockne frälsehemman, $1\frac{1}{4}$ krono samt 15 torp och såg, ligger $1\frac{1}{2}$ mil från Christianstad. Man vet icke mer om dess första anläggning, än att säteriet förut hade sin plats i Koleberga by, och beboddes af Johan Taube samt att det sedan tillhörde landshöfdingen Georg Henrik Lybecker, hvars enka, till följd af hemmansbyte med kronan, flyttade gården till Strö by. År 1783 köptes godset på auktion af ryttmästaren baron Rålamb, som ombyggde gården. Dess byggnadssätt är enkelt, och erbjuder ingenting märkvärdigt; men i trädgården finnes en åttkantig byggnad, som får dagen från fönstren i dess öfra afdelning. Här förvaras det dyrbara Rålambska biblioteket, hvilket 1820 bestod af 3,400 volymer, 384 manu-

skripter, förutan kortor och antika samlingar. Biblioteket har sin förnämsta rikedom i böcker rörande historien och antiqvitetslära. Deribland finnes biskop Brynolfs lefnad, förmodligen tryckt i Nürnberg 1498, en annan tryckt i Stockholm, innehållande S:t Britas och hennes dotters underverk, och hvilka båda exemplar äro de enda i Sverige. *Breviarium Stregnese*, tryckt i Stockholm 1495 m. fl. sällsynta och dyrbara verk. Bland manuskripterna må nämnas några påfåiga bref; egenhändiga skrivelser från de fleste regenter af Gustavianska ätten; Isländska lagen, Sveriges landslag af år 1470 på pergament m. m. Inland samlingarna är ett ovalt flickur, ett af de första som funnits i Sverige, och som tillhört Axel Oxenstjerna.

Strö moderförsamling med annexet Skarholt, ett patron. pastorat af 3 kl. i Malmöhus län, Lunds stift, Frosta härad och kontrakt, 2 mil från Lund, består af $9\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 34,900 R:dr, med en folkmängd af 465 personer och en areal af 2,823 tunn., hvaraf endast 4 äro oländig mark. Jordmänen är god, isynnerhet ängsmarken, och någon skog finnes. Ågaren af Skarholt har patronaträtt till församlingen. Adr. Lund.

Strö socken, annex till Bosarps moderförsamling i Malmöhus län, $2\frac{3}{4}$ mil från Lund, består af $8\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 31,610 R:dr, med en folkmängd af 468 personer och en areal af 2,407 tunn., hvaraf intet anses vara oländig mark. Jordmänen i socknen är god. Adr. Lund.

Strö socken, annex till Sunnersbergs moderförsamling i Skaraborgs län, 1 mil från Lidköping vid Wenern, består af $12\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 75,345 R:dr, med en folkmängd af 370 personer och en areal af 5,022 tunn., hvaraf endast 10 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan är gammal och byggd af sten. I den är Oxenstjernaska grafven, hvari herr Bengt Gabrielsson Oxenstjerna, död d. 25 Juli 1586, är begravnen med sin fru, och midtemot kyrkdörren den grefliga Ekebladska. Inom socknen ligga *Stola* säteri och *Lindholmen* eller *Falun* (se dessa ord), samt *Ströbery* 1 mtl. säteri. På den s. k. *Spårön* under Lindholmen finnas hjortar. För öfrigt äro i socknen flera lemningar af forntida försvarsverk. Till sådana höra *Stenhistgårdarna*, som tros varit anlagda omkring 10:de århundradet af besättningen i *Järnåhus* eller *Jarlåhus*, att afvärja Danskarnes anfall, och *Hjorteröret*, en stensamling, hopförd att användas för att slungas mot fienden. Vid *Klint* är en hamn. Adr. Lidköping.

Strö, en sätesgård i Köpings socken i Westmanland $\frac{1}{4}$ mil från Köpings stad, består af 2 mtl. skatte rustbäll med underlydande gården Kramstad. Den var fordom en kungsgård. Danske ståthållaren på Örebro slott, Anders Persson, hvilken vid Köping år 1521 nedhögg Gustaf Wasas höfvidsman Peder Ugglas tillika med hans trupp, hade sedan af konungen blifvit benådad, och uppehöll sig år 1527 på Strö; men de stupade Svenskarnes vänner och anförwandter samlades här och dödade honom. Stället är väl byggt, har en vacker träd-

gård och park. Här straxt bredvid ligger *Ströbo hög*, en af de största och märkligaste ättehögar i landet, omgifven af flera smärre.

Ströfvelstorps socken, annex till Ausås moderförsamling i Christianstads län. Ströfvelstorp ligger likväl i Malmöhus län, Luggude härad, $1\frac{1}{2}$ mil från Helsingborg, och består af $8\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 50,750 R:dr, med en folkmängd af 318 personer och en areal af 2,083 tunnland, hvaraf endast 2 anses vara oländig mark. Jordmånen är till en stor del sandig och mager, samt ängen knapp. Någon tillgång finnes dock på skog och fiske. Inom socknen ligger *Wegeholms säteri* (se detta ord). Adr. Engelholm.

Ström, Berge Olofsson, grosshandlare i Stockholm och död derstädes i Maj 1762, är märklig såsom den der, på egen bekostnad, låtit ombygga det stora runda tornet på nordvestra udden af Riddarholmen, hvaräst det första torn skall hafva blifvit uppfördt vid fästningsverkens anläggande af Birger Jarl. Samma förmögne handlande har äfven låtit ånyo uppföra den prydliga byggnaden på klippan emellan Riddarholmen och Norrmalm, som än i dag efter honom benämnes *Strömsborg*.

Strömbäcka bruk i Bjuråkers socken i Gefleborgs län, anlades på 1730-talet. Här smidas af eget tackjern vid 6 hårdar 3,251 skeppd stångjern, hvarför i hammarskatt betalas 32 skeppd 7 lispd. Afsättningsorten är Stockholm. Vid bruket idkas äfven valonsmide på tackjern af Dannemoramalm, för hvilket kongl. brefvet af d. 19 Mars 1839 beviljar en extra smidesrätt af 1,150 skeppd mot särskild skatt. Dessutom finnes här spik och annat manufaktursmide. Bruksstämpeln är C.W. med krona öfver PAT. och dessutom för valonsmidet 2 gröfre ringar bredvid hvarandra. Ägare är friherre P. A. Tamm.

Strömberg, Hans Jakob, är född i Strömstad 1821. Fadern handlande. Blef studerande i Lund 1839, men har sedan egnat sig åt arkitekturen, under Brunii ledning. Han har uppgjort flera ritningar till större byggnadsföretag, bland hvilka må nämnas Lunds student-förenings nya hus, hvartill grundstenen lades d. 1 Maj 1848, och hvilket byggnadsarbets ledning är anförtrödd åt herr Strömberg.

Strömborg, Henrik Wilhelm von, son af borgmästaren i Stockholm, Anders Strömborg, föddes d. 14 Febr. 1692. Blef, efter idkade studier vid Upsala akademi, 1707 volontär vid fortifikationen och 1709 sergent vid gardet. Följande året kommenderad till Neumünde skans, visade han stora prof af tapperhet, i det han med endast tre kompanier af gardet länge försvarade sig mot de belägrande Ryssarne. Efter skansens öfvergång kom han till Stockholm med några få öfverblifna och utnämndes 1711 till löjtnant vid Södermanlands regemente. Befordrades 1712 till kapten-löjtnant vid vestra Skånska regementet till fot, och 1716 till kapten vid Skånska dragonregementet. Erhöll 1719 afsked, då han, jemte sina båda bröder kaptenerna Carl Fredrik och Anders Magnus Strömborg, upphöjdes i adligt

stånd. Placerades åter 1723 med kapten-löjtnants indelning vid Adlerfelts regemente, samt blef 1732 regements-kvartermästare, och 1736 kapten derstädes. Utnämndes 1741 till major vid Österbotens regemente, i hvilken egenskap han bivistade 1741 och 1742 årens fälttåg i Finland. Befordrades slutligen 1747 till öfverstlöjtnant, och blef 1748 R. af S. O. Erhöll 1750 på begäran afsked.

Strömcrona, Nils, son af en rådmän Ström i Marstrand, har inlagt stora förtjenster om det Svenska lotsverket. Redan vid akademien i Lund utmärkte han sig genom djupa kunskaper i astronomi och geometri, med hvad mera som till styrmanskonsten hör, och 1691 förordnades han till informator uti bemälda vetenskaper, med uppdrag att såsom t. f. styrmans-kapten i Carlskrona tillsätta styrmän och lotsar. Befordrades 1696 till öfverlöjtnant vid amiralitetet samt 1697 till styrmans-kapten och lots-direktör. Beordrades 1699 att aftaga hela sjökusten ifrån Kullen och Öresund till Götheborgs-skären samt plikta samma trakter, hvaröfver han sedan författade ganska goda sjökartor. År 1700 kommenderad på amiral-general-skeppet "Konung Carl", bivistade han landstigningen på Seland, hvilken bedrift han äfven afritat, stuckit i koppar och låtit på egen bekostnad utgifva, jemte vidlyftig beskrifning. Efter fredens afslutande med Danmark sändes han till Amager, för att skaffa Danska lotsar till flottans utförande utur det obekanta farvattnet; men då dessa androgo sig att härvid bidra med sin hjälp, lyckades han genom anställda pejlingar och väl vidtagna försigtighetsmått, att föra hela Svenska örlogsflottan oskadd åter ut i Östersjön. År 1704 inrättade han på nådig befallning en särskild korps af lotsar, och utsåg tjenligt ställe för en båk på vestra kusten till landkänning. Användes 1711 på örlogsflottan, då hon skulle skydda den till Tyskland öfvergående transportflottan med den nyutskrifna hären. Utnämndes 1717 till kommandör, med bibehållande af sina förra befattningar, och adlades 1727. Under flera år sysselsatt med lotsverkets inrättande och anordnande i Östersjön, ända från Ryska gränsen längs Finska vikens kuster, hvilka trakter han noga pejlat och pliktat, har han deröfver uppgjort ganska goda sjökartor, samt dessutom utgifvit en i koppar stucken hydrografisk gradkarta öfver Östersjön. Han afled d. 24 Jan. 1740, utan några manliga afkomlingar.

Strömer, Johan, son af kronobefallningsmannen Jonas Eriksson, föddes på Strömsbols kungsgård 1666. Efter trägna studier vid Westerås trivialskola och Upsala akademi, företog han 1694 en utrikes resa, hvarunder han än vidare utvidgade sina kunskaper. Hemkommen 1698, sattes han på förslag till en adjunktur i theologiska fakulteten i Upsala, och följande året blef han prestvigd. Vid ett år 1700 i Westerås hället prestmöte, erhöll han ett särskildt tillfälle att utmärka sig. Den dervid förordnade präses sjuknade hastigt dagen förut, och ingen af de äldre vågade i sådan hast åtaga sig hans befattning; men Strömer, som ej härom underrättades förr än kl. 7

på aftonen och som endast var ett års prest, åtog sig presidium, och uppförde sig dervid följande dagen på det sätt, att ingen kunnat vänta det bättre af någon annan, som haft ett helt års beredsetid. Det beröm han härigenom förvärfvade sig, tilldrog honom en så utmärkt nåd af konung Carl XII, att konungen genast därefter gaf honom fullmakt på Örebro pastorat. Stiftet visade honom sedan flera gånger prof på sitt förtroende, genom att välja honom till sin fullmäktig vid fem särskilda riksdagar, samt genom rum på förslaget till Strengnäs biskopsstol. Han var en slug och i sitt embete myndig man. Utom en djup theologisk kunskap, ägde han äfven särdeles stora insigter uti matematik och fysik, samt hade under sina utländska resor utgifvit en lärd akademisk *Afhandling om hafvets Ebb och Flod*. Han adled 1739. Hans son,

Strömer, Mårten, född 1707, har förvärfvat sig ett utmärkt rum bland Sveriges för matematiska kunskaper mest ryktbare lärde. Snillet visade sig hos honom redan såsom barn. Innan han ännu fyllt elfva år, kom han af en händelse att titta i professor Elvii almanacka för år 1718, hvaruti en solförmörkelse, som det året skulle inträffa, var utsatt. Gossen, betagen af förundran, att en sådan kunskap kunnat falla på någon dödligs lott, frågade fadern, hvilken tillika var hans lärmästare, samt alla andra som han råkade, huru människorna kunnat bana sig väg till himmelen. Man sökte väl, så godt som görligt var, tillfredsställa hans nyfikenhet; men han fortfor likväl att högeligen tvifla på uppgifternas sannfärdighet och kunde knappt gifva sig ro att vänta ut dagen, då solförmörkelsen skulle infalla. Den kom i inom tid och förhöll sig alldeles så, som den i almanackan var beskrifven. Den unge Strömer stod då i början så betagen af förundran, att han en stund var liksom utan sansning, och genast beslöt han att göra astronomin till sitt älsklingsstudium. Som geometrien var första grunden till astronomiens kännedom, skaffade han sig skyndsamt Euclidis Elementa, hvaraf han på sina lofstunder redan både läst tre böcker, innan ännu någon visste, att han hade en sådan bok i sina gömmor. Vid 14 års ålder ansågs han redan mogen att besöka akademien. En tillfällighet var då nära att helt oförmodadt afbryta hans förhoppningsfulla bana. Just då han skulle afresa till Upsala, öfverfölls han af en svår sjukdom. En häftig yrsel tillstötte, och föga hopp var om lifvet. Som all sömn var försvunnen, orderades ett starkt opiat, hvarmed den sjuke då och då skulle strykas under näsan. Hans moder, alldeles afmattad af sorg och vekande, skildes för en stund från sjuksängen, sedan hon föreskrifvit de kvarblifvande, hvad slags medikamenter under hennes frånvaro skulle nyttjas. De ville säkert göra det bästa, men i stället för ett annat medikament gäfvu de den sjuke in opiatet. Han somnade snart och modern gladdde sig vid sin återkomst i början åt hans sömn, men när hon öfversett medikamenterna och märkte att hela opiatet var förtärdt, betogs hon af ångest och sände

genast efter läkaren, hvilken förklarade det vara ganska osäkert, om hennes son någonsin mer skulle vakna. Hela huset var uti den yttersta bestörtning, och Strömer sof i två hela dygn. Smäningom vaknade han dock och emot allas förmodan blef han frisk. Emellertid blef ej Upsala-resan verkställd förr än 1724. Nu gjordes de största framsteg i matematik och fysik, och den tid då inga föreläsningar höllas, användes att se tillämpningen af hvad han lärt. Flera grufvor besöktes för detta ändamål. Emellertid gjorde han sig färdig att erhålla magistergraden, och genast efter dennas erhållande utnämndes han af filosof. fakulteten i Upsala till docent uti matematiken. Adjunkts-fullmakt följde snart härpå. Någon tid därefter uppfördes han på förslag till matheseos professor vid Lunds akademi, men Upsala var dock nog lyckligt att få behålla den utmärkte vetenskapsmannen, då han kallades att, såsom astronomie professor, värdigt fylla det lediga rummet efter den namnkunniga professoren Anders Celsius. När, först på 1740-talet, de naturkunnige gjorde så stora framsteg att upptäcka elektricitetens natur och egenskaper, var Strömer en ibland de första i Europa, som försökte dess verkan i läkarekonsten. Han skötte med stort anseende sin syssla i Upsala, allmänt älskad och vördad, när rikssens ständer vid riksdagen 1756 öfvertalte honom att åtaga sig inrättningen af den s. k. *Amiralitetets cadette-korps* eller *plantskola*, som skulle inrättas i Carlskrona, och försedd med konungens konstitution, begaf han sig således dit 1757. Ett långvarigt och tråget arbete, så väl i Upsala som i Carlskrona, nödgade honom att anhölla om ledighet från astronomie professionen. Detta blef honom äfven beviljadt, men sedan lät han öfvertala sig att på nytt gå till Carlskrona, för att sätta i utföring den af rikssens ständer utstakade nya planen för kadett-korpsen. Denna sednare gång vistades han i Carlskrona på sju år, och gjorde allt hvad man af hans nit och erfarenhet kunde vänta till denna krigsskolas förmån och anseende. Slutligen lemnade han Carlskrona 1765, då han åtog sig att lägga handen vid nya och pålitliga sjökartors utarbetande öfver hela Svenska skärgården, och härpå arbetade han tråget till sin död, jemte flera andra skickliga ledamöter. Till följe af en svår förkylning, adled han d. 2 Jan. 1770 i Stockholm. Hans öfversättning af *Euclidis Elementa* har erhållit mångfaldiga upplagor. Dessutom har han författat *Disputationer; Rön; Tal i Vetenskaps-akademien; Anmärkningar vid gamla Svenska tidräkningen eller runstafven* m. m.

Strömfelt, Johan, före sitt adlande kallad *Feggräns*, var, som det heter, troman och konungens sekreterare, då han 1632 upphöjdes i adligt stånd, för det han uti de honom anförtrödda embeten och tjänster varit trogen och flitig. Blef sedan sekreterare af staten och resident i Danmark, samt landshöfding i Södermanland. Hans son, **Strömfelt, Harald**, född på 1650-talet, blef, efter idkade studier och gjorda utrikes resor, 1673 assessor i Götha hofrätt. Sedermera bestyrde han,

såsom vice landshöfding i Jönköpings län, om försvarsverket vid Småländska gränsen emot Skåne och Halland, till dess att han 1692 utnämndes till lagman i Tio härads lagsaga. Någon tid var han vice landshöfding i Kronobergs län, men flyttades 1695 såsom ordinarie landshöfding till Skaraborgs län. Till följe af en derstädes tillsatt skogskommissions beslut, lät han omrösa alla inom detta län beottliga parker och allmänningar, med de af dömda hemman och inrättningar, samt förde ytterligare direction vid skogskommissionerna i Elfsborgs, Dals, Uplands och Örbyhus län, skiljande på behörigt sätt allmänningarna från annan privat egendom. Utmärkt för skicklighet och drift, uppböjdes han 1696 till friherre. Han dog 1707.

Strömfelt, Johan, son af ryttmästaren Carl Johan Strömfelt, föddes 1678. Han var kapten vid lifdragonerna, när han 1706 nedergjorde en Sachsisk trupp af grefve Schulenberg's korps, och öfverste, då han 1712 försvarade sig med mycket mannamod emot den allierade arméen, som ville bemäktiga sig Stralsund. Sedermera deltog han i slaget vid Gadebusch, der han ådagalade en synnerlig tapperhet, hvarföre han dek 1713 uppböjdes till friherre. Vid Tönningens belägring var han närvarande och öfverförde till Danska lägret kapitulationspunkterna angående stadens öfverlemnande i Danskarnes händer. Befordrades till general-major af kavalleriet och följde med Carl XII till Rügen, der han togs till fånga i en träffning 1715. Lösgifven ur fångenskapen, åtföljde han sedan sin konung till Norrige 1718. Efter konungens död utnämndes han 1719 till general-löjtnant, och blef sedermera 1727 riksråd, samt 1731 grefve. Han afled 1736, och hans grofliga ätt utslöcknade med sonen, **Carl Johan Strömfelt**, hvilken dog vid 20 års ålder såsom fänrik vid lifgardet.

Strömfelt, Otto Reinhold, friherre, son af ståtballaren öfver den Estniska delen af Lifland Gustaf Adolf Strömfelt, föddes d. 15 Jan. 1679. Sedan han studerat i Dorpt, isynnerhet juridik, och derunder inhemtat berömliga kunskaper, fick han 1697 åtfölja kongl. rådet och extra ordinarie ambassadören grefve Carl Bonde till Rüswijska fredskongressen, och följande året var han likaledes med på samma herres ambassad till England. År 1700 anställdes han såsom e. o. kanslist i riksarkivet, och 1701 blef han e. o. assessor i Dorpts landträtt. Befordrades sedan 1704 till assessor i Lifländska hofrätten, 1712 till lagman på Gotland, samt 1718 till lagman i Kalmar läns lagsaga. Sistnämnda år utnämndes han till vice landshöfding i Kalmar län, och 1719 blef han lagman i Westmanland. Samma år landhöfding i Westerbottens län, samt derpå flyttad till Stora Kopparbergs län, äfven uppförd på förslag till riksråd. År 1720 uppböjd till friherre, sändes han följande året såsom andre ministre plenipotentiaire till fredskongressen i Nystad, och 1723 utnämndes han till president i kammar-kollegium, i hvilken egenskap han utarbetade hela planen till inrättande af general-tullarrende-societeten, hvilken inrättning af-

ven kom i gång 1726. Snart derefter beskyldes han dock af Ehrenpreis att, på kronans bekostnad, genom tullerrendet hafva förvärfvat stora summor. Hans sista befordringar voro till president i Svea hofrätt 1736, och till president i Åbo hofrätt 1743. Försedd med grundliga och vidsträckta kunskaper, ådagalade han städse synnerlig drift och verksamhet uti sina många olikartade tjenstebefattningar, samt har äfven efterlemnadt flera handskrifter i politik, juridik och historia. Till och med i afseende på kyrkoväsendet sökte han åstadkomma nyttiga förändringar och arbetade mycket på införandet här i riket af *Consistoria mixta*, med både civila och andliga ledamöter, i likhet med hvad som uti åtskilliga andra protestantiska länder var brukligt. Han afled d. 3 April 1746.

Strömhjelm, Arvid August, son af bergsmannen Anders Boström, föddes d. 1 Aug. 1685. Blef 1702 volontär vid Nerikes och Wermlands regemente, samt 1703 enspannare. Deltog derefter i slaget vid Klissow samt uti Thorns belägring, hvarest han blef blesserad. Användes sedermera vid åtskilliga ströftåg och kommanderingar till Ungerska gränsen, till Schlesien, Polen och Ryska gränsen, samt bevistade träffningen vid Dyringerwald och slagen vid Holofzin och Pultava. Trene dagar efter sistnämnda slag togs han till fånga af kossackerna, men lyckades snart att åter fly från dem, då han begaf sig till konungen i Bender. Derifrån kommenderad till Polska gränsen, råkade han för andra gången i fångenskap, men fick äfven denna gång tillfälle att undfly, och kom till Polske woiwoden Kiowski, som för hans visade käckhet och rådighet genast utnämnde honom till kornett. Deltog kort derefter uti slaget vid Adrienoff mot Ryske fältmarskalken Goltz, men blef då sårad och för tredje gången fången af Ryssarne. Flyktade 1713 på nytt ur fångenskapen och kom till Sverige, der han 1714 befordrades till kornett och 1716 till löjtnant vid Westgötha regemente. Gjorde sistnämnda år fälttåget i Norrige, der han, utom åtskilliga andra ströftåg, hvilka han lyckligen och med särdeles godt loford förrättade, isynnerhet förskaffade sig stort pris och beröm genom en utmärkt lysande bragd, då han, utsänd med ett avantgarde af blott 8 man, tre mil från Christiania, anföll en Dansk förvakt af 120 man, dref den tillbaka, tog några fångar samt nedergjorde 32 man på platsen. Utnämndes, till belöning för sin visade tapperhet, 1717 till ryttmästare. Under 1718 års fälttåg i Norrige visade han äfven vid flera tillfällen ett ogemönt tappert uppförande. Efter konung Carls död uppböjdes han väl 1719 uti adligt stånd, men saknade dock all vidare befordran, hvilken väl ej synes hafva bordt uteblifva för en så käck och mångpröfvad krigare. Först 1746 nämndes han till major, då hans bästa ålder redan var förbi, och följande året erhöill han afsked. År 1750 belönades den gamle Carolinen med svärdsorden. Hans dödsår finnes ej uppgifvet.

Strömkarlen, ett i folktron ännu allmänt levande andeväsen, är mångenstädes i vårt land fö-

remål för de vidunderligaste sägner. Benämnes stundom äfven Necken. Han anses såsom strömmars och floders urgamle invånare, och tros gemenligen hafva sin bostad under gamla broar, vid forsar och starka vattenfall. Ofta påstås han hafva blifvit skadad, sittande i vassen och spelande sorgliga, men förunderligt ljufva toner på en herrligt ljudande fiol. Han förmodas då sörja deröfver, att han, såsom hedning, icke har att förvänta de kristnas förlossning, och strida tårar sägas härvid rinna utför den åldrige mannens långa sjögröna skägg. En annan gång, berättar man, höras raska och glädliga toner från hans väljudande instrument, och då tros han vara lifvad af en glad förhoppning om en ståndande frälsning. Då en bonddräng, såsom ofta nog är fallet, af naturligt anlag, snart och oförmodadt kommer till en ovanligare grad af skicklighet i fiolspelning, glunkas det gerna i hans hembygd om att han fått lära sin konst af sjelfva Strömkarlen, och då någon spelman spelar med vissa starka och kraftfulla drag, heter det gemenligen, att han spelar med *Strömkarlatag*. Vid Hornborga bro i Westergöthland säges Strömkarlen en tid hafva blifvit hörd sjunga till en behaglig melodi dessa orden, tre gånger upprepade: "Jag vet, — och jag vet, — och jag vet — att min Förlossare lefver." En yngre läras fördömande och vanställande framställning af en äldre tros, i folkmycket ännu lefvande föremål för en högre dyrkan, spåras lätteligen öfverallt i de gängse folksägner om den gamle, än såsom ond och listig, än såsom mild och välvillig skildrade Strömkarlen.

Strömmen, Anders, son af en frälsebonde vid namn Erik Pedersson, har gjort sig väl förtjent om det Svenska myntverket. Han var född d. 20 Dec. 1646, och blef 1662 mönsterskrifvare vid Westgötha regemente, 1665 proviantmästare i Marstrand, 1666 kammarskrifvare i Bohusläns landskontor och 1668 kammarskrifvare i generalbokhålleriet. År 1669 anställdes han i banken såsom kassör, och blef 1671 bokhållare derstädes. Hans befattning med myntverket tog sin början 1680, då han förordnades till myntkamererare, hvarefter han 1681 blef vice myntmästare, 1683 tillika bankokommissarie, och 1684 ordinarie myntmästare. För sina förtjenster om myntverket upphöjdes han 1689 uti adligt stånd. Befordrades vidare 1699 till assessor i bergskollegium, samt 1719 till extra ordinarie och 1720 till ordinarie bergsråd. Han adled d. 31 Maj 1730, utan manliga afkomlingar.

Ströms socken, ett af annexen till Hamnerdals moderförsamling i Jemtland, 9 mil från Östersund, med 1,097 invånare. Hos Forsell är hemmantalet icke uppgifvet särskildt för denna socken, utan i förening med Alanäset och Frostviken, hvilken sistnämnda socken hör till Förlinge pastorat, till 20 hemman, uppskattade till 47,600 R:dr. Arealen deremot är uppgifven för hela pastoratet till 1,467,049 tunol., hvaraf 95,000 äro sjöar och kärr. Inom denna vidsträckt socken, som håller 5 mil i längd och 4 i bredd, den bebodda delen

nemligen, äro många sjöar och berg; de största af förra slaget äro *Flåsjön*, 4 mil lång, *Gåsgrund*, *Malm*- och *Fång*-sjöarna. Kyrkan är af sten och skall vara en bland de äldre i orten. Åkerbruket anses lönande, och jordmånen är på flera ställen bördig. Södra "Watu- eller Wassdalen", säger Hülphers, "är den märkeligaste dæld i riket. Detta Watudrag begynner innom Norrska gränselinien i Norr Lie socken, öster om Fjällen, och utgör till Ströms kyrka öfver 18 mil. Man kan genom denna bätled, ifrån Ångermanland, komma innom Norriges gräns, på det här vanliga sätt, att draga Båtarne med Fororne förbi Forsarne öfver de så kallade Ed eller Land. Af deane Watuled, som $\frac{1}{4}$ mil ifrån kyrkan har ett brusande Strömfall, torde ock Sockenens fått namn. Här infalla många Sjöar, som på vissa ställen göra Elfen anseeligt bred, särdeles ofvan och nedan om kyrkan, der stora Fjärdar möta. Ifrån Ström löper den med små sjöar och lagnvatten, 2 mil ned till Stamsele by i Ångermanland, hvarest den delar sig i 2 grenar. Den ena går nordost åt Linden socken i Resele Pastorat, och infaller der i Ångermanna-Ån, som från Åsele Lappmark nedkommer. Den andra grenen löper i öster genom Ramsle och förenas i Sollesteå med samma vatled, som sedan blir mycket bred, utfaller ofvan om Hernösand i Norrbotten, och är den största Elf i Riket." I *Wassdalen* äro qvarnstensbrott, det norra och södra Qvarnberget, dit några af socknens invånare, efter skörden begifva sig att bryta stenar, som de sedan med mycken svårighet måste forsla den 10 mil långa vägen. Vid en $\frac{1}{2}$ mils strid fors i Murelven, måste de gå i västnet ända under armarna, dragande sina båtar. Schubert berömmar mycket folket i denna socken. "Det är", säger han, "ett godt och förträffligt mennisklag, högväxta och kraftfullt byggda; 50-åriga qvinnor äro ännu sköna. Mildhet, värdighet, frytlighet, öppenhet, hjertlighet, kraft och lif tala i deras blickar. Jag kände mig lycklig bland dessa menniskor. Deras klädsel är enkel, men smakfull. Männen äro klädda i vallmar, qvinnorna i hemmaväfdt kamlot; endast förkläde, halsduk och mössa af finare tyg, d. ä. siden eller kattun. Flickornas sidenmössa kläder särdeles väl; den är rosenfärgad, sluter sig tätt till hufvudet, är litet urtagen framtill och på sidorna, och upptill ombunden af ett bredt och ljusrött band. Hustrurna bära svarta sidenmössor med svarta band. Både äldres och yngres tänder äro hvita som elfenben. Ansigtet är starkt och aflängt, pannan bred, näsan lång, munnen rund, ögonen stora och blå. Bland både hustrur och flickor såg jag få, som ej kunde kallas skönheter." Fattigdom och fylleri äro ytterst sällsynta. Vålmågan allmänt spridd; själfmord, äktenskapsskillnad, kortspel och veneriska sjukdomar obekanta. Bland 30, som i medeltal födas, är ofta ingen oäkta. Adr. Östersund.

Ströms stångjernsbruk i Harmångers socken i Gefleborgs län, privilegierades på 1670-talet. Der smidas vid 3 härdar 1,333 skepp:d stångjern, hvarsför i hamnskatt erläggas 13 skepp:d 6 lisp:d. Bru-

ket har eget tackjern. Afsättningsorten är Stockholm. Brukstämpeln är 2:ne i kors lagda brinnande sacklor. Manufakturverkstäder ha här varit tillätta; men hvilka nu endast begagnas för hushöfvid för Franshammars bruk (se detta ord), som nu tillhör samme ägare, frih. W. F. Tersmeden.

Strömsafrad. Likasom afrad eller jordränta erlägges af jorden, så betalas äfven en dylik skatt i och för begagnandet af de kronan tillhöriga strömmarna. Då någon enskild får begagna kronans strömmar till anläggande af mekaniska inrättningar, som behöfva vattenkraft för att drifvas, erlägger han derför en viss skatt, som kallas strömsafrad.

Strömsbergs bruk i Tolfta socken i Upsala län, byggdes 1645 af Flamändaren Verier. Det har sedan förenats med Ulfsors i Tierps socken, då båda kommo i De Geerska familjens ägo, och bruket hafva samma stämpel, ett dubbelt W med en furstlig krona öfver hvardera armen, men Strömsberg med två prickar och Ulfsors med en mellan båda armarna. Vid Strömsberg smidas vid 2 härdar, 1,650 skepp:d, hvarföre $16\frac{1}{2}$ skepp:d betalas i hammarskatt, och vid Ulfsors likaledes vid 2 härdar, 1,450 skepp:d, allt af eget tackjern. Här idkas äfven spik- och manufaktur-smide. Afsättningsorten är Stockholm. Disponent: nuvarande sjöministern grefve B. von Platen.

Strömsbergs säteri, i Ljungarums socken i Jönköpings län, $\frac{3}{4}$ mil från Jönköpings stad, hette förut Ljungarum, innan det i början af 1600-talet tillföll borgmästaren Strömberg, som byggde det till säteri och gaf det sitt namn. Det består af 10 mtl., har en vacker åbyggnad med trädgård, betydlig barrskog, mjölkvarn och såg, en lastageplats för segelfarten på Wettern och en helsobrunn, som besökes af många sjuka, för hvilkas behof byggnader här äro uppförda. På ägorna finnas flera smärre grifvöggar, och i en sådan, som öppnades 1758, träffades en urna. Man slutar häraf, att en drabning fordom stått i trakten.

Strömsholms kanal och slussverk. Detta företag var ämnadt att förena sjöarna Barken och Galten, en vik af Mälaren, och sålunda lätta transporten af jern och andra effekter från de nordliga bergslagerna ända upp från Smedjebacken, som ligger 336 fot öfver Mälarens vattenyta. Arbetet företogs år 1787 med bidrag af staten, 40,000 R:dr af jernkontoret och åtskillige patriotiske medborgare, och blef färdigt 1795. Kanalen innehåller 25 slussar, och öppnades d. 18 Okt. sistnämnda år. Den har sitt huvudkontor på ett ställe i Kohlbäcks socken, kalladt *Skansen*, som, genom den här uppkomna lifliga rörelsen, nästan fått utseende af en liten stad. Kanalen, som i senare tider funnits mindre väl uppfylla sitt ändamål, ombyggdes 1842 med bidrag af staten, hvilket stigit till 1,311,884 R:dr. Den har för närvarande 32 slussar, 3 broar och är 10 fot djup. År 1846 passerades kanalen af 823 fartyg, som betalte i afgifter 24,571 R:dr Biko.

Strömsholms kungsgård i Kohlbäcks socken i Westmanland, 13 mil från Stockholm och nära 2

mil från Westeras. Gustaf I började år 1557 här bygga en sätesgård, och hans enka, drottning Catharina Stenbock, fick den af Erik XIV år 1561 i förläning. Hon vistades också större delen af sin tid der, och dog äfven på detta ställe d. 13 Dec. 1621, i en ålder af 85 år. Hertig Carl, sedan Carl IX, sökte draga den till sin första gemäls, prinsessan Marias, lifgeding, och hotade att med våld skaffa sig rätt, i fall den nekades honom; men detta temligen obilliga påstående afböjdes af Johan III, som påminste honom hvad de voro skyldige deras stjäfmoder, och att han, Carl, i stället fått Wadsbo och Walla härader i Östergötland, hvarmed saken afstannade. Gustaf Adolfs enka fick kungsgården i förläning år 1650, och, efter hennes död, anslogs den åt Carl X:s gemål, drottning Hedvig Eleonora. Hon lät efter Tessins ritning här anlägga det nuvarande vackra slottet på den s. k. *Slottsholmen*, som Kohlbäcks-ån bildar vid dess utlopp i Mälaren. Kyrkan anlades senare och invigdes 1741. Carl XI vistades ofta här under sina jagtpartier, och vid mönstringar i trakten. Äfven sedermera ha de kongl. personerna, vid sina resor genom landet, ofta uppehållit sig här. Trädgårdarna äro vackra, ehuru liggande något sankt. Här finnes nu ett kongl. sluteri, det största och betydligaste i riket, och ett postkontor. Slottet är aftecknad i Dalbergs *Suecia* och i Martins *Svenska Vyer*. Strömsholm var fordom ett eget län, som omfattade Snåfringe härad, hvilket ännu kallas *Strömsholms län*.

Strömsholms sätesgård, i Svartarps socken i Jönköpings län, hette förut *Åfalla*, består af 3 hemman, hvaraf 2 sedan 1666 varit säteri. På ägorna har man vid plöjning tvenne gånger funnit forntida stridsyxor och andra vapen.

Ströms kanal. Förbi Götha elfs fall vid Lilla Edet (se: *Edet*), leder den å säteriet Ströms ägor anlagda Ströms kanal. Denna kanal anlades i stället för de i äldre tider på andra sidan elfven, vid Lilla Edet insprängda slussar, hvilka, i förbällande till de öfriga i kanal-linien voro för tränga, och dessutom behäftade med flere olägenheter. Ströms kanal påbörjades 1826 och fullbordades 1832. Den håller i längd 2,000 alnar och har vid hvardera ändan en sluss, hvars bredd är lika med slussarnas i Götha kanal, eller 18 alnar. Vid södra ändan af kanalen ligger, på Ströms ägor, en lifig och temligen välbyggd lastageplats, vid namn *Sundören*. Ett ångfartyg, benämndt Götha Elf, bogserar mellan Götheborg och denna ort de fartyg, som ämna sig till eller komma ifrån Götha kanal och Wenern.

Strömskjuöld, Olof, son af en bonde vid namn Anders Olofsson, upphöjdes 1653 af drottning Christina uti adligt stånd, utan att, så vidt man vet, någonsin hafva varit någon egentlig statens tjänsteman, utan endast såsom ett enskildt biträde hos de mäktige och gynnade Tottarne. Väl säges han i början hafva blifvit brukad i kronans tjänst vid utskrifningar, mönstringar och kronoräntornas uppbärande; men hans förnämsta befattningar bestodo sedan uti att uträtta åtakilliga ärenden och

uppdrag åt fältmarskalken Åke Tott under Tyska kriget, och efter hans död var han kamererare hos dennes son, riksrådet greve Clas Tott. Han skref sig till Jureby och Karestad. Född d. 29 Juli 1601 och död d. 21 Maj 1664.

Strömenhå säteri, i Simtuna socken i Westmanland, 3 mtl., utbyttes 1632 från kronan af en Jesper Andersson Krus, som uppyggde mangården och skaffade egendomen säterisfrihet. Den hette förut *Hannevad*. Landskamereraren Jöns Eriksson köpte den, och, efter hans död, flyttade hans enka hit och uppfostrade här sina båda söner, hvaraf den ene sedan blef fältmarskalken och kongl. rådet greve Dalberg.

Strömenhå sätesgård nära Arboga, hette förut *Porsgården*, och äfven *Westra Herregården* till skillnad från Östra Herregården, som efter Westerås brand nedrefs 1714 och hitflyttades. Den bestod 1539 af 3 mtl., men är nu ett säteri om 2 mtl. Har af ålder tillhört släkten Porse, kom sedermera till den Stureska, och derifrån till De la Gardies, men köptes 1744 af ryttmästaren Danckwardt-Liljeström, som gaf deråt namnet: *Strömsnäs*, och i hvars släkt den sedan bibehållit sig. Då Arboga stad nedbrann d. 12 Maj 1650, ödelades äfven åbyggnaden härstädes. Den nuvarande består af två flygelbyggningar, som omgifvas af en frukt-trädgård.

Strömsrum i Ålems socken i Kalmar län, $3\frac{1}{2}$ mil från Kalmar, fordom en kungsgård, bestod på 1500-talet af Ålems och Mönsterås socknar och hörde till Gustaf I:s arfgods. Genom giftermålskontraktet mellan hertig Johan, Johan III:s son, och prinsessan Maria Elisabeth, fick den sistnämnda, bland andra gods, Strömsrums gård till lifgeding och ekesäte. Efter hennes död 1618, tillföll det hennes bror, konung Gustaf Adolf, hvilken 1622 sålde det till sin fordone informator, sedermera riksrådet Johan Skytte, som det heter i köpebrevet, emedan han "hafver uppå vårt anmodande och Nådiga begäran gjort Oss och Riket uti denna nuvarande och högrängda lägenhet, och särdeles till detta krigs utförande emot de Pohler, ett troget och ansenligt bistånd med 19,000 Svenska Daler reda penningar." Icke desto mindre indrogs godset till kronan vid reduktionen. De underlydande hemmanen hafva sedan blifvit inköpta till skatte eller frälse och fått flera ägare; men sjelfva Strömsrum, 14 mtl., bibehöll sin egenkap af kungsgård, och uppläts på arrende åt grefvarne Bjelke. General-löjtnanten frih. Rappe inlöste det 1762 till kronoskatte, och köpte sedan 1786 från Tullgarn säteri-rättigheter åt Strömsrum, hvilket nu består af $7\frac{1}{2}$ förmedl. mtl. Egendomen har en lika vacker lokal, som viktiga naturförmåner. Den är belägen vid Kalmar sund, och på dess ägor ligger köpingen och lastageplatsen *Pataholm*, der fordom varit ett kapell, men hvilket utdömdes vid reformationen. I skärgården är godt fiske, äfvensom i den genom egendomen löpande Alsterån. Hit höra 3 qvarnar, med tillsammans 10 par stenar, och 3 ågar. Skogen, som varit ganska betydlig, föröddes till en stor del af

elden 1826. Åbyggnaden är stor, men gammalmodig, omgifven af en vidlyftig trädgård och park. På ägorna ligger en kulle, kallad *Skyttens kulle*, der Gustaf Adolf Skytte (se detta ord), enligt sägen skall ha förvarat sina röfvade skatter. Sådant är icke otroligt, emedan man i denna kulle, för ungefär 70 år sedan, upptäckte en murad underjordisk gång. — Strömsrum uppträndes d. 21 Aug. 1677 af Danskarne under amiral Juel, och, som det påstås, 40 år senare af Tordenskjöld, men hvilket är mindre säkert.

Strömstad är en stapelstad i Bohuslän, 2 mil från Svinesund och Norska gränsen, samt anlagd på några strandklippor å begge sidor af Strömsån, som här rinner ut i hafvet. Redan af ålder fanns på ömse sidor af Strömsån en samling fiskarekojor, som med ett gemensamt namn kallades Strömmen. Den lifvigare rörelse, som genom handeln på Norrige här uppstått, fästade Carl XI:s förmyndare-regerings uppmärksamhet, och Strömmen erhöi köpingsrätt år 1666. Tio år derefter bekräftades dess stadsprivilegier genom ett kungligt bref, men staden blef samma år, under den då pågående s. k. Gyldenlöwsejden, antänd af fienden och uppgick i lågor. Väl uppyggdes den snart ånyo, men förblef under hela 17:de århundradet i ett föga blomstrande tillstånd, hvartill de hinder, som mötte dess handel genom de fria landsköpen på en mängd kringliggande orter, såsom Grebbestad, Fjellbacka, Hafstensund, Sannäs, Sallbobacken och Buvalisstrand, äfvensom af de norr om boende strandsittarne under Blomsholm, mäktigt bidrogo. Derjemte bar Strömstad allt ifrån början haft en mäktig medtäflare uti Fredrikshall, hvilket genom de fribeter, hvarmed det är utrustadt, varit iståndsat att betala allmogens varor högre och lemna sina egna för bättre pris än Strömstads handlande; hvarigenom det ock lockat till sig hela allmogen uti de Strömstad närliggande häraderna, så att redan i 17:de seklet hela landthandeln ifrån större delen af Wermland, Dal och Bohuslän der hade sin förnämsta afsättningsort. För öfrigt har staden under pågående krig med Danmark flera gånger varit medelpunkten för operationerna på denna kust. Carl XII lät med 3:ne batterier befästa staden och ämnade göra den till en af rikets militära hufvudpunkter, hvarföre äfven den Danske amiralen Tordenskjöld härutänför år 1717 led stort afbräck, men dock jemväl tillfogade staden betydlig skada. År 1720 utsträcktes stadens område äfven till norra sidan om ån, och strandsittarne under Blomsholm kommo då under dess välde. Stadens handel har dock aldrig rätt velat lyckas; väl tycktes invånarnes spekulation på sillfisket i senare hälften af förra århundradet något upphjelpa rörelsen, men ännu år 1769 kalla dock Strömstadsboerne sin stad "en ruinerad handelsstad." Då under kriget mellan England och Danmark i början af detta århundrade alla varor, som ifrån Norrige öfverfördes till Danmark och tvärtom, ginga genom Strömstad, syntes väl den sålunda gynnade mellanhandeln lifva välmågan och rörelsen; men denna för-

kofran blef dock blott ögonblicklig och öfvergående. Oaktadt regeringens på försök åt staden år 1822 medgifna nederlagsfrihet för alla till införsel lofifna varor, som till staden införas från utrikes ort med egna fartyg, är all handel nu så godt som afstannad, särdeles sedan hummerhandelen kommit omedelbart i Engelsmännens händer. Stadens förnämsta näringsfång är nu dess badinrättning, som genom den här befinthliga gytthan, jemte hafsvattnets här särdeles salta beskaffenhet, för många sjuka torde förtjena företråde framför de öfriga på denna kust. Strömstads gytthan består af jernoxid, svafvelbundet väte och något lerjord, har svartblå färg och begagnas till ingnidning i kroppen, som sedan afsköljes med dousch. Stadens utseende är för öfrigt ruskigt och förfallet; husen, alla af träd, äro högst oansenliga och gatorna trånga och oregelbundna. Kyrkan, efter en våldelig nybyggd år 1817, är dock en rymlig, ljus och pryddig gråstensbyggnad, hvars predikstol står öfver altaret. För öfrigt finnes här en apologistkola och en vaxelundervisningsskola, båda inom trähus. Stadens hamn är förträfflig. Dess folkmängd utgjorde år 1840 1,302 personer och stadens fartyg voro 6, af något öfver 200 lästers dräktighet tillsammans. Bland stadens fornlemningar synas ännu några kvarlevor af batteriet *Carolus*, som Carl XII uppfört på *Laholmen*, äfvensom ett litet trähus på Långgatan påstås vara detsamma, der denne konung bodde under sitt vistande här. I ecklesiastiskt hänseende utgör Strömstad ett annex till Skee regala pastorat af 1:sta klassen.

Strömstad, en gård i Odensvi socken i Kalmar län, hvarvid finnes oljeslageri, tegelbruk och qvarn.

Strömstjerna, Olof, var en af de få lyckliga sjömän, som under Carl XlIs regering utmärkte Svenska örlogsbottan. Son af en fiskare på Gullholmen i Bohuslänska skärgården, vid namn Nils Knape, for han i sin ungdom på kofferdfartyg och gjorde flera resor på Frankrike, England och Holland, Indien och ännu allägsnare länder, samt förhöll sig härunder så väl, att han blef löjtnant i Holländsk tjänst och sedermera anförtrödd att föra eget skepp. Vid återkomsten till Sverige, anförtroddes honom uppdraget att värfva och enrollera sjömanskap uti Bohuslän, hvarvid han visade ett sådant nit att han derföre utnämndes till amiralitetskapten år 1700. Under de påföljande oroliga tiderna användes han åtskilliga gånger att konvojera handelsfartyg, företaga kryssningar emot fienden och betäcka Bohusläns kuster mot dess angrepp, hvilka uppdrag han hvarje gång så väl och omsorgsfullt utförde, att han alltid bragte de skepp uti säkerhet, hvilka han konvojerade, ofta hemförde fiendtliga priser och merändels körde fienden bort ur Bohusläns skärgård, ehuru han ofta hade en underlägsen styrka. Till belöning utnämndes han 1715 till schoutbynacht och upphöjdes i adligt stånd. Befordrades sedan 1716 till vice amiral. Erhöll 1719 afsked, med värdighet af amiral, och dog i Sept. 1730. Han efterlemnade inga barn, så att hans ätt utslocknade med honom.

Ströningar benämndes under katolska tiden de flerfaldiga prydnader och kruseringar af guld och silver, hvarmed messhakar, helgonbilder, brudskrudar o. d. behängdes. Af en gammal anteckning, finner man att år 1528, sedan reformationen blifvit genomförd och katolska läran afskaffad, hvarvid en mängd af kyrkornas dyrbarheter blifvit indragna till kronan, Juleta kyrka i Södermanland åt sig af kronan inlöst de *Ströningar*, som uti bemälda kyrka förut hängt på jungfru Marias bälte, och i lösen härför utgifvit tvenne Ungerska Gyllen.

Stuart, Johan, af en gammal Skottsk ätt, som åberopar en känd ålder af öfver 800 år och ihland sig räknar flere konungar, hertigar och grefvar, hade under en sjöresa till Danzig blifvit af Danskarne tagen och förd till Warberg, på misstankor att han ämnade ingå i Svensk tjänst. Vid Warbergs fall 1565 togs han tillfång och fanns snart villig att tjena Svenska kronan. Blef efter hand ryttmästare, hertig Carls kammarjunkare, öfverste general-fältqvartermästare samt 1609 general-krigs-kommissarie och general-mönsterherre. Dennes sonson,

Stuart, Carl Magnus, hvilken började sin bana 1668 såsom simpel båtsman, öfvergaf dock snart sjön, för hvilken han ej fann särdeles behag, och valde i stället krigsyrtel till lands. Först tog han tjänst vid kongl. gardet i London, der han ingick i lägsta graden såsom pikenerare, för att grundligt lära känna en krigsmans första pligter, och derunder använde hvarje ledig stund att studera artilleri- och fortifikations-vetenskaperna. Slutligen återvändande han 1671 öfver Holland till Sverige, och blef då till en början hofjunkare. Vid hofvets vistelse på Kungsör och i Nyköping, författade han ritningar öfver kringliggande trakter, hvilka vittna om stor skicklighet och djupa insigter. Sedermera kom han i Dahlbergs skola, och blef snart hans förnämsta medhjelpare. Han uppgjorde nu kartor öfver alla skärgårdarna i Östersjöns vestra kust samt öfver en mängd i der uppförda skansar och andra försvarsverk. Äfven uti Carlskronas anläggning och befästande har han en väsendtlig del, enär han var den egentlige verkställaren deraf, ehuru under Dahlbergs och Wachmeisters öfverinseende. Försedd med auslag af allmänna medel, företog han 1685 en utrikes resa, i ändamål att bese de förnämsta utrikes fästningar, då han stred i Ungern mot Turkarne, bivistade belägringen och stormningen af Neubäusel, samt besåg öfver 80 särskilda fästningar uti Italien, Schweiz och Holland. Hemkommen 1687, fick han uppdrag att undervisa den unge prinsen Carl uti fortifikationsväsendet, då han sammanskref en särskild, numera förkommen, bok i detta ämne till prinsens undervisning. Vid denna tid var han kammarherre. Sedan inrättades för hans räkning en ny syssla, då han förordnades till general-qvartermästare-löjtnant under Dahlberg, i hvilken egenskap han med stor drift och skicklighet undersökte samt iståndsätte alla försvarsverken i de eröfrade gränsprovinserna Pommern, Bremen, Ka-

relen, Ingermanland och Lifland. Vid krigets utbrott var han i Reval, färdig att följa den Finska hären till Riga; men fick befallning att infinna sig i Sverige, der han först ordnade försvarsverken omkring Stockholm och sedan begaf sig till Skåne, för att åtfölja landstigningshären till Seeland. Nu utnämndes han 1700 till general-major och erhöill uppdrag att leda hela landstigningen. Efter aftal med de fremmande amiralerna om bruket af deras fartyg, reste han till Landskrona för att verkställa inskeppningen. Följande dagen diktade konungen, som gillade alla hans anstalter och nu gick man till segels. Under försöket att intaga ett fientligt batteri vid Humlebäck sårades han af ett skott i venstra läret, men fortfor icke desto mindre att, sittande i sin slup, anvisa de ställen på kusten, som de ankommande örlogsskeppen skulle taga. Medan de lade sig för ankar, for han konungen till mötes och underrättade honom om ställningen, lät sedan ro sig till båtarna och visade befälhafvarne för de trupper, som skulle föras i land, det ställe hvar och en skulle intaga på stranden, allt under det att kulorna hveno omkring dem ifrån fiendens kanoner. Vid sjelfva landstigningen bars Stuart, som ej kunde gå, af några båtsmän, och ordnade folket på stranden efter uppgjord plan. Med flit hade han utvalt ett ställe, der, straxt invid den låga stranden, som Svenskarne intogo, voro några höjder, på hvilka fienden nödgades stå ett mål för kanonaden från skeppen. Denna kunde således, öfver Svenskarnes hufvuden, fortfara ända till dess att de gjort sig till mästare af höjderna. Sedan allt lyckats, befallte konungen Stuart att fara ombord, för att låta förbinda sig. Detta skedde dock icke förr än han för öfverstiljtnant Zaders visat, huru Svenskarnes förskansning skulle anläggas. Så snart förskansningen var färdig, reste han för att sköta sitt år till Malmö, der han uppgjorde så väl plan som anstalter till Köpenhamns belägring, hvilka dock icke behöfdes, emedan freden oförmodadt mellankom. Anordningen och verkställigheten af den ärorika öfvergången öfver Düna 1701 var till större delen Stuarts verk, ehuru under Dalbergs öfverinseende. Samma år lät han vid Libau uppbygga en skans, och indelade arméens vinterquartier i Kurland. Hans vacklande hälsa tillät honom icke att åtfölja konungen längre, hvarsföre han qvarstannade i Kurland, der han 1702 förordnades till guvernör. Under sin förvaltning derstädes, som varade föga öfver året, hade Stuart ej blott återställt ordning och lugn, utan äfven upphjelp hushållning och handel, förbättrat kyrkoväsendet och lagskipningen, inrättadt ett eget garnisonsregemente och vunnit 21 segrar. Nu blef han 1703 general-löjtnant och friherre, erhöill rättighet att tillsätta officerare vid de under honom stående trupper, och emottog, efter den nyss aflidne Dahlberg, högsta styrelsen öfver fortifikationen. För att förbättra sin hälsa, reste han till baden i Achen och Ems, men förgäfves. Efter ett års vistelse i Bremen, återkom han till Sverige, och dog d. 6 Dec. 1705. Hans friherrliga ätt utlocknade

med sonen Carl Stuart, som afled i Batavia på 1740-talet.

Stubbe och **röjsefräts-hemman** kallas en art af kronobemman. De besittas med ärftlig äborätt och få lösas till skatte. Namnet kommer deraf att de i gamla tider blifvit upptagna af stubben på kronans skogar.

Student-examen vid universiteterna fordras af hvar och en studerande, som vill åtnjuta akademisk medborgarerätt och aflägga någon af de examina, som öppna inträde i rikets tjenst, eller ock om han vill erhålla någon akademisk grad. Studentexamen är således ett förberedande prof, gemensamt för alla. Den afläggas gemonligen vid ankomsten till universitetet; dock händer understundom att de studerande ynglingarne uppehålla sig någon tid derstädes, för att bereda sig till studentexamen, äfvensom de hvilka misslyckats i denna examen, pläga qvarstanna för att bereda sig till ny examen. Det finnes således en klass studerande, som äro inskrifne vid universitetet, men utan att hafva genomgått student-examen. Dessa kallas preliminarister och tillhöra de särskilda nationerna, men utan åtnjutande af akademisk medborgarerätt. Så vida desse icke blifvit demitterade till akademien ifrån publikt läroverk, måste de för att få inskrifvas, vara underkastade sponson eller borgen för sina seder och studier af någon akademisk lärare eller äldre student; denna borgen kan uppsägas, i hvilket fall det åligger preliminaristen att anskaffa ny löftesman eller s. k. sponsor, eller blifver han i vidrigt fall utstruken. Derjemte äga nationerna, hvar och en öfver sina preliminarister, en allmän uppsigt, och kunna äfven utsluta dem ur sina samfund. Sjelfva student-examen åter afläggas numera inför filosofiska fakultetens decanus samt ett erforderligt antal af yngre akademiske lärare, adjunkter och stundom äfven docenter. Decanus examinerar icke, utan är blott uppsyningsman öfver examen och examinerarnes ordförande. Anmälan till examen sker hos honom och han afkunnar examinerarnes totalomdöme, hvarigenom examen förklaras godkänd eller också ogillad. Sedermera äger hvarje examinerad yngling att utlösa ett betyg öfver godkänd eller ett protokolls-utdrag öfver misslyckad examen, och deruti uppgifvas de särskilda betygen för hvarje ämne. Examen består dels af ett skriftligt prof, dels af ett muntligt samtal. Skrifprovet afläggas först, och om detta icke godkännes, äger ynglingen icke rätt att försöka examen. Skrifprovets godkännande fordras således ovillkorligt. Detta skrifprof åter består i författandet af en uppsats på Svenska och en öfversättning ifrån Svenska till Latin. Det Latinska proftet äger dock icke rum för dem, hvilka anmäla sig till examen utan de klassiska språken. Ämnen utgifvas af examinerarne och skrifningen försiggår af alla på en gång i närvaro af någon examinerator såsom vittne. Den muntliga examen äger rum några dagar senare, då examinerarne fällt sitt omdöme öfver skrifningarna. Examen räcker i åtta timmar för dem, hvilka anmält sig för alla tre döda

språken, Latin, Grekiska och Hebreiska; i motsatt fall är examenstiden kortare. Examinatorernas antal är nio, af hvilka en examinerar i theologi och kyrkohistoria, en i Latin, en i Grekiska, en i Hebreiska, en i de moderna språken, en i historia och geografi, en i matematik, en i filosofi och en i naturalhistoria. De examinerades antal äro gemenligen åtta. För att examen skall anses godkänd, fordras sex godkända betyg samt att den examinerade i alla ämnen erhållit vitsord om minst *forvarlig* och således i intet ämne *otillräcklig* insigt. Dessa sex betyg behöfva dock ej sökas i sex särskildta ämnen, ty vitsordet *med berom godkänd* gäller för två och vitsordet *berömtlig* insigt gäller för tre betyg. Men om betyget innehåller om än aldrig så många vitsord om berömtlig insigt, men tillika något intyg om *otillräcklig* kunskap är examen ogiltig. I sådant fall, då sex betyg eller mera erhållits, behöfver dock ny examen endast undergå i det eller de ämnen, der vitsordet *otillräcklig* blifvit gifvet; men om antalet af godkända betyg icke uppgår till sex, måste ny examen undergå i alla ämnen. Härvid gäller åter den skillnad att de som erhållit fyra eller fem betyg äga rätt att efter två månader, på den tid examen anställes, ånyo undergå densamma; de åter som fått mindre än fyra betyg måste dröja i sex månader innan ny examen får försökas. De anses nemligen, i följd af sin större underhållighet, behöfva en längre beredelsetid. Ännu ett annat förhållande inträffar med dem, hvilka tagit examen utan de klassiska språken, men sedan vilja genomgå en akademisk kurs, för hvilken fordras betyg öfver student-examen i dessa språk. Då för nemligen examen tagas särskildt i det språk, som behöfves, utan ny examen i de öfriga ämnena, så vida nemligen saken gäller Grekiska eller Hebreiska; men är det Latin som fordras, måste examen i alla ämnen förnyas. Likaså inträffar att någon genomgått student-examen, men erhållit betyget *forvarlig* i något ämne, deruti han för fortsättande af sina studier måste äga betyget godkänd. I sådant fall tillåtes honom att komplettera sin student-examen genom särskildt förhör i detta ämne. Så t. ex. fordras för erhållande af första officersgraden inom arméen betyget godkänd i vissa ämnen i student-examen, för hvar och en som icke genomgått krigs-akademien, och de som erhållit sex betyg, men i andra ämnen, måste då särskildt examineras i dessa. Student-examen anställes fyra gånger om året, i början af Februari, i början af Juni, i senare hälften af September och i början af December månader. Den fortgår då dagligen, till dess det antal, som anmält sig, hunnit examineras. Antalet af dem, hvilka anmält sig till student-examen, uppgår vanligen till något öfver 200 årligen, af hvilket antal dock en mindre del vanligen ogillas antingen i skrifningen eller i examen.

Student-föreningar eller Akademiska föreningar ännas vid de Svenska universiteterna. Deras ändamål är att bilda ett närmare föreningsband emellan universitetets medlemmar, så väl lä-

rare som studenter. Dessa föreningar hafva därför öppnat tillfälle till sammankomster, för så väl litterära öfningar som dagligt umgänge. Den akademiska föreningen i Lund äger ett eget hus och bibliotek, samt utgöres af hela den vid detta universitet befintliga student-korpsen och besökes äfven af de akademiske lärarne. Den är således en förening för umgänget universitets-medlemmarna emellan och tillika ett läsesällskap. En dylik bestämmelse hade äfven studentföreningen i Upsala, då den stiftades år 1846. Men denna förening omfattades hvarken då eller sedermera med samma intresse som den i Lund. Den består blott af en mindre del af student-korpsen samt några få akademiske lärare. Den har emellertid en ständigt tillgänglig lokal för läsning af Svenska, Norska och Danska tidningar, samt en och annan Tysk, Fransysk, Dansk och Norsk litterär tidskrift. Student-föreningen i Upsala har, förnämligast genom bidrag af personer som intresserat sig för dess idé, samlat en fond, som förräntas, och räntan deraf, jemte terminaliga afgifter utaf en och annan af de studerande nationerna samt de enskilde medlemmarna af universitetet, som önska att tillhöra föreningen, utgör student-föreningens årliga tillgång för anskaffande af tidningar, tidskrifter, lokal, uppassning o. d. Föreningens ekonomiska förvaltning granskas årligen af revisorer, dem föreningen väljer; förvaltningen besörjes af en utaf föreningen vald direktion af sju ledamöter. Ut i föreningens systemål ingå äfven s. k. fack-föreningar eller sammankomster för gemensamma litterära arbeten; men sådana hafva ännu icke kommit till varaktigt bestånd.

Stadli-skatt kallas en afgift till understöd för studerande, den finnes blott i Halland och ingår till Götteborgs gymnasium; domkapitlet derstädes fördelar medlen och gör räkning för dem.

Stugun, ett af annexen till Ragunda moderförsamling i Jemtland, $4\frac{1}{2}$ mil från Östersund, består af $6\frac{1}{8}$ hemman, uppskattade till 16,030 R:dr, med en folkmängd af 590 personer. Area-len är ej af Forsell uppgifven särskildt för socknarna, utan för hela pastoratet tillhopa. (Se: *Ragunda*). Kyrkan är af träd, belägen jemte Lits eller Ragunda-elfven, som flyter genom socknen och stundom gör skada med sina öfversvämningar. Hon skall vara byggd 1671. Åkerbruket är ringa och folket har lagt sig mycket på handeln. Sedlighet och tålighet skola dock råda bland det samma. Här finnes lemningar efter en skans mellan Stuguberget och elfven, till hvilken besättningen säges ha haft en lönngång. Adr. Sollefteå.

Stuma, en obetydlig ort, ej långt från Marienburg. Der höllos i Juni månad 1629 några skarpa träffningar emellan Svenskarne och Polackarne. En var isynnerhet ganska blodig. Den kække Polske anföraren Koniecpolsky lyckades att öfverrumpla och nedbugga 200 Svenskar. I detta ögonblick ankom Gustaf Adolf med det öfriga rytteriet och en ytterst häftig strid begynte. Svenskarne voro underlägsne i antal, öfning och utrustning, likväl icke uti mod, hvarföre utgången också länge blef

tvifvelaktig. Sjelfve anförarne kastade sig in uti handgemängel. Koniecpolsky blef en gång fången, men åter befriad. Gustaf Adolf hade än mera skiftande öden. Uti stridens hetta hade han okänd kommit in midt ibland Kroaterna och af dem blifvit tillfångatagen. En Svensk ryttare, som såg detta, räckte honom obemärkt sin pistol, sägande: "Se der kamrat!" Konungen fattade pistolen, jagade en kula genom den ene kroat, slog den andre med kolfven i ansigtet och gjorde sig med den Svenske ryttarens tillhjelp fri; men blott för ett ögonblick. En annan fiendtlig ryttare fattade tag uti konungens bälte och drog honom med sig, så att Gustaf Adolf icke hade någon annan utväg än att vränga bältet öfver hufvudet, hvarvid han förlorade hatten, men lyckades dock att komma lös. Ögonblicket derpå blef han likväl angripen af en tredje kroat, som var nära att döda honom. Det var då han räddades af den tappre öfverste Erik Soop. Träffningen räckte ända till dess aftonen inbröt, då Gustaf Adolf fann för godt att under nattens mörker draga sig tillbaka inom Marienburgs murar. Han medförde från fienden nitton fanor; men hade sjelf förlorat elfva och dessutom tio kanoner, och fienden qvarstannade som segrare på slagfältet. "Aldrig", sade Gustaf Adolf sedan, "har jag varit i ett betare bad."

Stum- eller **Stubbholmen**, öster om Carlskrona stad, hvaraf den utgör en del. Här finnas åtskilliga byggnader och inrättningar för flottans behof. Här ligger en 96 pundig kanon, hvilken aflössas till ett tecken att någon af fästningsfångarne kommit på flykten.

Stumma personer, hvilka ända från barndomen saknat förmågan att tala, finnas i Sverige till ett icke så ringa antal. År 1840 utgjorde de döfstummas belopp öfver hela riket 1,999 personer af båda könen; dessutom räknades 90, hvilka voro uti den olyckliga ställningen att vara både blinda och döfstumma.

Stund betydde i forn-Sveuskan äfven *omsorg, välvilja, åstundan*, hvilket sistnämnda ord härleder sig derifrån.

Stumadorf, äfven benämnd **Altmark**, en by, der i September månad 1629, under bar himmel, afslöts ett stillestånd på sex år emellan Sverige och Polen, hvilket stillestånd dock sedan tid efter annan förlängdes och varade uti hela tjugufem år. Utom några slott och fästningar kring Danzig, dem Sverige återlemnade, behöll detta rike alla de eröfrade Preussiska sjöstäderna, hvilka isynnerhet voro af stor vikt för sina rika tullar, samt Lifland och Estland, och grundlade derigenom sitt välde kring en stor del af Östersjön. Gustaf Adolf blef nu äntligen erkänd för Sveriges rättmätige konung af Sigismund, ehuru denne senare icke kunde förmås att för alltid uppgifva sina anspråk på Sverige eller ingå fullkomlig fred.

Stupugræwæn kallades i de gamla lagarne den rättsbetjent, som verkställde kroppsstraffen. Hvad dödsstraffen beträffade, så behöfdes icke någon bödel under landskapsförvaltningen, emedan målsäganden ägde att sjelf verkställa sådana straff på

sin sakfälda motpart. Lagens åtgärd var blott att reglera sjelfhämden och domen var en förklaring att målsäganden ägde rätt att utkräfa hämden af den förolämpande parten. Det bände dock att målsäganden öfverlemnade den brottslige åt konungens länsman. Sedermera i landslagen omtalas en offentlig bödel, hvars tillvaro utmärker den förändrade synpunkt, hvarar straffet betraktades, nemligen icke mera såsom en af samhället erkänd sjelfhämd, utan såsom ett ådömdt straff. I stadslagarna omtalas deremot bödeln eller kanske rättare fängvaktaren tidigare. Då nemligen stadslagarna i åtskilliga fall förbjödo målsäganden att taga lösen upphörde straffet att hafva karakteren af hämd och blef deremot helt och hållet en offentlig handling å samhällsordningens vägnar. Dessutom fanns ock enligt stadslagarna en person, som hade vård om stadens fängelser och verkställde kroppsstraffet eller hudstrykningen på dem, som för bristande tillgång till böter underkastades en sådan behandling. Denne tjänsteman kallades **Stupugræwæn**.

Sture. Detta namn, ett af de käraste bland våra historiska minnen, lyser med oförvansklig glans bland de förnämsta uti Sveriges häfder, och skall alltid högaktas, mera än mångel konunganamn, af den, hvars hjerta klappar för Sveriges ära och sjelfständighet. Man räknar egentligen fem Sture-ätter i Sveriges och Danmarks historia med olika ättmärken, och dessa släkter böra noga särskiljas. 1) **Sturar** med en "*Stor*" (fisk) i vapnet hafva i Skandinavien det äldsta historiska datum. En **Eggo von Sture** och hans broder, båda på sin tid ansedde Holsteinske adelsmän, försvarade Segebergs slott mot Henrik Lejonet, som belägrade detsamma. Den siste af denna ätt, hvilken bodde på Gammelgård i Holstein, var **Thomas Sture**, död 1563. Då denna Danska Stureslägt utdog, väcktes arfsanspråk från den yngre Stureslägten i Sverige. 2) **Sturar** med hufvudet af en vildoxe (*Stiur*, tjur) uti vapnet, framstå i södra Sverige mot slutet af trettonde seklet. En **Rörek Sture** af denna ätt var hertigtligt råd och riddare 1300. En **Magnus Sture** beseglade som riddare förlikningen i Lund 1358, emellan konungarne Magnus Smek och Erik XII. En riddare **Magnus Sture** nämnes i början af 1400-talet. Hans son, **Bengt Sture**, fick 1394, jemte sin moder, af drottning Margaretha ett bytesbref, deri hon tillägger dem ersättning för den mark, på hvilken Oppensten blifvit uppbyggt. En **Carl Magnusson Sture** var riddare och lagman i Tio häraders lagsaga 1405. En **Carl Sture** begrafns i Wadstena 1419, med sönerne **Rörek Sture** och **Erik Sture**. Namnkunnigast uti denna vidt utbredda Stureslägt var **Sven Magnusson Sture**, hvilken, jemte sin broder **Sune Sture**, 1388 var borgensman för **Algot Måns-son**, slottsherren på Faxaholm i Helsingland och på Sturesholm i konung Albrekts tid. Med samme **Sven Sture** tros denna ätt hafva på manliga sidan utgått, men en hans dotter Karin blef gift med **Bo Stenason**, som på 1400-talet var riddare, rika-

råd och bäradsböfving i Bankekind, och så uppkommo 3) Sturar med *Natt och Dag* i vapnet. Möjligen i följd deraf, att Bo Stenssons yngste son, **Nils Boson Sture**, ärfde sin moders fädernegods, upptog han hennes ättname, men bibehöll sin egen ätts vapenmärke; hans äldre broder, riddaren Svante Boson, finnes deremot ingestädes kallad Sture. Nils Sture, som skref sig till Eksjö och Penningby, lærer dock sedan äfven hafva ärfv broderns lott, och förenade således både fäderne och moderne. Han var redan 1452 riddare, blef sedan riksråd samt ståthållare öfver Westmanland och Dalarna; död 1503. Gift med Brita Bonde, Carl Thordssons dotter till Penningby. De hade tvänne söner, Svante, hvilken fortplantade den yngre Sturesläkten, och Mauritz, som dog 1493. 4) Sturar med *Tre svarta sjöblad* i vapnet tillhörde en gammal Uppsvea-ätt, hvilken ansetts kunna föra sina anor upp ända till Erik den Heliges tid. Säkert känner man ättledningen dock blott från **Tunne Amundason**, som lefde 1305. Hans son, riddaren **Amund Sture**, som dog 1361, var den förste af denna släkt, som kallade sig Sture. 5) Nyare Sturar, med vapnet *Natt och Dag*, uppstodo först ett århundrade efter det den yngre Sture-ätten utdött. Denna ännu fortlevande Sturesläkt uppkom, då öfversten vid Kalmar regemente, general-majoren **Sten Arvidsson**, hvilken 1720 blifvit uppbörd till friherre, och som ansågs tillhöra ätten *Natt och Dag*, ehuru han ej förde denna ätts namn, 1723 fick ridderskapets och adelns samtycke att upptaga det gamla Sturenamnet.

Sture, Sten, den äldre, som skref sig herre till Gripsholm och förde i vapnet tre svarta sjöblad i gyldene fält, började redan under Carl VIII Knutssons tid utmärka sig, och nämnes i handlingarna såsom riddare redan 1462. Då konung Christian I, 1463, drog upp till öfra Sverige, för att kufva den upproriska allmogen, lade Sten Sture och biskop Kettil sig i bakhåll med hela Svenska hären vid Hellekogen uti Westmanland och angrepo honom med stor häftighet. Der blef då den Danska krigshären slagen och led ett så stort nederlag, att konung Christian med öfverlevorna deraf straxt flydde till Stockholm och icke ens vågade stanna der, utan seglade tillbaka till Danmark, hvarefter Carl VIII Knutsson åter uppsteg på thronen. När Carl Knutsson sedan åter afsattes, arbetade Hr Sten och andra af adeln på hans återinkallande, härvid troget understödde af Dalkarlarne. Då Carl Knutssons anförare Bo Dyre Bonde öfverfölls och led ett nederlag af Erik Carlsson Wase, kom Sten Sture med 300 hofmän och 20,000 bönder från Södermanland, Dalarna och Roslagen. Erik Carlsson hade 30,000 bönder och 800 hofmän. När krigshärarna möttes, yppade sig ett häftigt uppror uti Sten Stures här och många ropade, att de heldre borde slå ihjäl Hr Sten, hvarefter denne med en del af krigsfolket måste fly undan till Dalarna. Den öfriga delen skingrade sig. Då Erik Carlsson hörde att Hr Sten jemte Nils Sture samlade trupper uppe i Da-

larna för att bistå Carl Knutsson, drog han dit med 30,000 man. Två mil ifrån Falun mötte honom Hr Sten med 500 man, och uppsatte der Dala-baneret. Erik Carlsson gjorde flera häftiga anfall deremot, men Hr Sten hade valt en så god ställning och försvarade sig så tappert med sina Dalkarlar, att de anfallande slutligen, efter stora förluster, måste draga sig tillbaka. Då sedermera konung Christian inbröt med en krigshär i Westergöthland och belägrade Öresten, ditsände Carl Knutsson sitt förnämsta försvar, den unge riddaren Hr Sten Sture. Denne drabbade också manligen tillsammans med Danskarne, och ehuru Christian sjelf var en tapper man och hans folk försvarade sig väl, så blefvo de dock slutligen tvungna att vika, och Christian sjelf måste särad fly undan till Danmark, hvarefter Hr Sten, tillika med Nils Sture, utdrefvo alla fiender i landet. På sin dödsbädd utnämnde Carl VIII Knutsson Sten Sture till riksföreståndare och antvordade honom Stockholms slott; men tillika förmanade han honom att icke eftersträfv konunganamnet och kronan. Den ärelystnaden, sade den döende konungen, har bräckt min lycka och kostat mitt lif. Efter Carl Knutssons död uppkom stor oenighet uti landet, emedan Danskarne anhängare, Erik Carlsson Wase, Ivar Månsson Gren, Trotte Carlsson med flera andra, sade att Carl Knutsson icke varit rätter konung öfver Sverige, och således ej kunnat derom förordna. Dessa ville derföre ingalunda erkänna Hr Sten såsom riksföreståndare, utan höllo konung Christians parti, för hvilket de äfven sökte uppegga allmogen. Sådant gick dock trögt, ty bönderne voro af gammalt hätske mot Danskarne och Sturen tillgifve. Nu uppretades de dessutom så mycket mera emot konung Christian, emedan han lät hindra all tillförsel af sill och salt, så att allmogen kom i stor saknad af dessa nödvändighetsvaror. Dalkarlarne och Stockholms borgerskap voro isynnerhet Hr Sten trogne, och han hade äfven på sin sida den nyvalde erkebiskopen Jakob Ulfsson, den tappra Nils Sture samt de genom sina stora rikedomar mäktige bröderne Erik och Ivar Axelssöner Tott. På detta sätt fick Sten Sture slutligen öfverhanden. Efter flera blodiga strider i Upland, drefvos Christians anhängare ur landet, och sedan flera möten fäfängt blifvit hållna, sammankallades en allmän riksdag i Arboga, der Sten Sture d. 1 Maj 1471 af alla antogs och byllades till rikets föreståndare och höfvidsman. Det herrättas af somliga, att en läst Tyskt öl sändes från Stockholm till Arboga, för att ytterligare uppmuntra bönderne, hvilka redan förut voro Hr Sten tillgifve, hvadan desse också blefvo så högljudde i sina rop för honom, att de afundsjuke herrarne icke längre vågade sätta sig emot hans utnämning. Då konung Christian såg, att hans anhängare i Sverige ej förmädde ensamme hjälpa honom, utrustade han en stor krigshär och seglade dermed till Stockholm. Slaget vid Bronkeberg d. 10 Okt. 1471 förstörde dock alla hans förhoppningar, och stadgade Hr Stens valde. Efter denna strid fick Sverige i många år åtnjuta fred och lugn. Daa-

skarne tordes ej mera vexla bugg med Svenskarne, och de Ryska infallet i Finland förorsakade på länge ingen betydlig oro i Sverige. Sten Sture bevisade sig såsom en stor och förträfflig regent, äfven under freden, samt upphjelpste och förbättrade, så vidt de svåra tiderna medgäfvö, landets tillstånd. Han införde boktryckerikonsten, lät anlägga Upsala akademi och kallade borgare och bönder till riksmötena, för att genom deras talrikhet motväga herrarnes makt, och detta steg, som sedan följdes af de andre Sturarne och af Wasakongarne, bar Sveriges allmoges att tacka för betryggandet af sin sjelfständighet. Ehuru konung Christian efter slaget vid Brunkeberg icke vågade försöka något uppenbart krig emot Sverige, stämplade han dock beständigt efter dess krona. Derröre höllos nästan hvarje år möten emellan de Svenske och Danske herrarne om unionens förnyande; men Hr Stens kloket och det allmänna hatet mot Christian omintetgjorde alla dylika försök. Slutligen kunde Sten Sture dock icke hindra att Christians efterträdare, konung Johan, valdes till Sveriges konung på mötet i Kalmar 1483; men Hr Sten var ingalunda så lätt att tränga undan. Han satte sig väl ej med öppen makt emot konung Johan, men sökte uppskuf, och lofvade att straxt antaga honom, så snart han uppfyllt villkoren i sin afgifna konungaförsäkran, isynnerhet hvad rörde Gottlands återlemnande. Detta åter ville Johan ej göra, förr än han blifvit krönt, och så utdrogs det på tiden genom underhandlingar. Så använde Hr Sten makt emot makt och slughet emot slughet, och konung Johan förmädde ej genomdrifva sina planer. Han försökte då att genom andra medel tvinga Svenskarne. Han underbläste Ivar Totts uppror; men denne blef snart fördrifven. Han utverkade sedan af påfven en bannlysning emot Hr Sten och Svenskarne; men denna aktades intet. Slutligen begagnade han sig af det missnöje det långvariga Ryska kriget uppväckte i landet och de öfrige mäktige herrarnes missämja med Hr Sten, hvilka ändtligen 1497 uppsade honom all tro och lydnad, samt inkallade konung Johan. Sten Sture kunde väl lita på ett kraftigt bistånd; men som han förutsåg ett långvarigt och landsförderfligt krig, så beslöt han att gifva efter. Johan måste dock förut lofva att hålla sin konungaförsäkran i Kalmar, och tillika förbehöll sig Hr Sten både af konungen och rådet, att de ej skulle draga honom till rätta för hvad han under sin riksföreståndartid gjort. Tillika erhöill han för sig så stora förläningar, att han blef den mäktigaste man i landet. När sedan 1501 hela landet uppreste sig emot konung Johan och fördref Danskarne, blef Hr Sten mot slutet af året återigen antagen till riksföreståndare. Hans regering blef dock denna gång icke långvarig. Då han två år därefter ledsagade konung Johans drottning ned till Danska gränsen, insjuknade han hastigt och häfligt på återresan, samt dog d. 13 Dec. 1503 i Jönköping. Ett rykte gick, att denna sjukdom härrörde från förgift, som han vid gränsen hade fått af drottningens läkare, andra

åter förmene, att Svante Stures fästmö, Märtha, hemligen gifvit honom förgift, på det att hennes blifvande make skulle så mycket snarare kunna blifva riksföreståndare efter honom. Sten Sture var en af de ädlaste karakterer, redlig och trofast. "Jag lofvar det vid mina tre sjäblad" var hans vanliga ed, och på denna kunde man fastere förlita sig än på konungarnes och biskoparnes beligaste och högtidligaste förbindelser. Han efterlemnade endast en dotter, som var nunn i Wadstena kloster.

Sture, Svante Nilsson, till Eksjö och Penningby, nämnes såsom vapnare 1481, samt var året derpå riksråd och höfvidsman på Örebro slott. Sven rikets marsk 1497, samt riddare och höfvidsman på Elfsborgs slott, kallades han efter Hr Stens död till Sveriges rikshöfvidsman och riksföreståndare d. 21 Jan. 1504. Hurtig och tapper, älskades han högeligen af allmogen; men många af de Svenske herrarne voro Danska partiet tillgifna, och isynnerhet bemödade sig erkebiskopen Jakob Ulfsson, biskopen i Westerås Otto Svinhafvud och riksrådet Erik Trolle att återinsätta konung Johan på thronen. Dessa herrar lofvade på ett möte att antingen hylla Johan såsom konung eller också till honom betala årlig skatt af riket; men detta nesliga beslut bröts med harm af Hr Svante, hvilken ej kunde tillåta, att Sverige blef ett skattriike under Danmark. Svante Sture slöt förbund med Hansestäderna och en femtioårig fred med Ryssland, samt sökte på allt sätt främja landets väl. Hans oroliga och bulletsamma regering varade dock icke länge. Vid en sammankomst som han d. 2 Jan. 1512 höll i Westerås med bergsmännen vid Sala grufva, knäde han sig helt oförmodadt, just då han satt vid middagsbordet, ganska illamående. Han steg genast upp och gick ut, men hade knappt hunnit utom dörren, förr än han föll hastigt ned och var död. Hans död hölls i början hemlig, till dess att man hunnit vidtaga nödiga åtgärder för att försäkra hans son, Sture, Sten, den yngre, om riksföreståndarskapet. Hr Sten, som skref sig till Eksjö och Penningby, var riksråd och höfvidsman på Nyköpings slott redan 1497, höfvidsman på Westerås slott och riddare 1499, höfvidsman i Örebro 1510 och i Stockholm 1511. Ödmjuk inför Gud, redlig och trofast emot menniskor, klok och skarp-sinnig i rådslag, tapper och oförskräckt i strid, mild, vänlig och godhertad, framstår han i händerna såsom en af de ädlaste karakterer. Ofta såg man honom, såsom ung gosse, med lärar och knäfall söka blidka sin fader, då dennes häftiga sinne uppbrusade mot någon försumlig tjenare. Älskad af allmogen, fick han dock till fender de höge herrarne, hvilka voro afundsjuke på Sturarne, samt icke ville, att riksföreståndarvärdigheten skulle så länge stanna inom samma släkt, och presterskapet var, såsom vanligt, Danmark tillgifvet. På en herredag i Arboga d. 19 Jan. 1512 valde den högre adeln till riksföreståndare Erik Trolle; men den yngre adeln valde Hr Sten. Ingen förlikning kunde träffas. Ett nytt möte i Up-

sala utsattes till d. 18 Maj. Den gamla adeln och högre presterskapet stannade i staden, och höllo med Erik Trolle, hvaremot bönder, borgare och det öfriga folket samlade sig på Kungsängen utanför staden och hyllade Sten Sture. Då ingendera partiet ville gifva vika, möttes de för tredje gången i Stockholm d. 22 Juli. Sturen och hans folk innehade staden och slottet; Trolle och hans anhängare hade besatt Riddarholmen. Det höll på att komma till öppet handgemäng dem emellan, men slutligen måste dock Trolles parti gifva vika, ty Hr Sten innehade alla slotten och menigheten ville ingalunda höra talas om Erik Trolle. Sedan Sten Sture på sådant sätt blifvit allmänt hyllad såsom riksföreståndare, började han på allt allvar vårda sig om rikets angelägenheter. Han reste beständigt kring landet, för att lära känna folkets tillstånd, och hans öra var städse öppet för de klagomål, som af menigheten anfördes. Sedan Erik Trolles son, Gustaf Trolle, blifvit Sveriges erkebiskop, uppbörde det lyckliga lugn, som de första åren af Sten Sture den yngres regering hade ägt rum. Vid Distingen 1516 erbjöd Sturen inför högaltaret af Upsala domkyrka erkebiskopen vänskap och försoning; men den högmådige prelaten afslog föraktligt detta anbud, och begynte stämpla för uppror. Då beslöt Sturen att genom kraftiga åtgärder hämma ett dylikt ofog, afsatte flere slottsberrar, hvilka i hemlighet höllo erkebiskopens parti, och belägrade slutligen honom sjelf, på hans välbefästade slott Stäket. Danskarne sökte bistå den belägrade Trolle; erkebiskopen i Lund utfärdade en bannlysning öfver Sturen och hela Svenska rådet, men hvilken dock föga aktades, och konung Christian sände trupper till Sverige, hvilka likväl Sturen snart slog tillbaka. Sedan Danskarne än en gång blifvit slagne vid Dufvenäs, begärde erkebiskopen att dagtinga; men detta var nu mera för sent. På en riksdag i Stockholm d. 23 Nov. 1517 förklarades han för rikets förrädare och afsattes från sitt embeta. Följande året ankom konung Christian sjelf till Sverige med en flotta; men led då ett nederlag vid Brännkyrka och måste efter flera förnyade försök återvända till Danmark. Sedan hela året 1519 användts till rustningar, inbröt slutligen i början af år 1520 en ny här under Otto Krumpe befäl öfver Svenska gränsen. I spetsen för 10,000 bönder tågade Sturen honom till mötes. Slutligen möttes härarna vid Bogesund, der en drabbning föreföll, då redan vid tredje skottet en kanonkula, som studsade mot isen, genomborrade Sturens lår och dödade den häst, hvarpå han red. Denna olycka nedslog Svenskarne mod och de måste efter någon strid begifva sig på flykten. Den Svenska hären, utan anförare, upplöstes och förskingrades. Fienden framträngde snart allt högre och utbredd sig öfverallt i Nerike och Westmanland. Riksföreståndaren hade emellertid på en släda blifvit förd från det olyckliga slagfältet uppåt riket; men hans sår förvärrades allt mer och mer, benet svullnade och såret syntes dödligt. Under all smärta var likväl bekymret öfver Sveriges stundande öde Sturens största sorg. Han beställde om förhugningar på Tiveden och Svenskarne motstånd der, sökte förlikning med Trolle, samt skyndade sedan till Stockholm, för att vidtaga anstalter till dess försvar. Då han härunder fördes i en släda öfver den tillfrusna Mälaren, dog den ädle riksföreståndaren under vägen nära staden Strengnäs, efterlemnande hela riket i sorg, nedslagenhet och förvirring, beröfvadt sitt säkraste stöd.

Sture, Nils, riksföreståndaren Sten Sture d. y:s äldste son, föddes 1513. Så snart Sturens död spordes, begaf sig hans enka, Christina Gyllenstjerna, med sina två söner till Stockholm, då den äldre straxt sändes till Danzig; men senare på året måste hon på Christian Tyranns befallning återkalla honom, på det han måtte följa sin moder i fängelse, hvilket han först några år senare, jemte henne, fick lemna. Många af ridderskapet, som voro Gustaf Wasa obenägne, tänkte då på denna unga Sture, och Severin Norrby friade till modern med den uttryckliga förklaring, att han skulle förhjelpa hennes son Nils till reringen i Sverige; men den ädla Christina svarade härpå, att hon gerna såg sitt barns förmån, men ingalunda ville, att den skulle vara förknippad med fäderneslandets förderf. År 1525 vistades Nils Sture på Kalmar slott, hvilket von Melen förklarade sig vilja försvara för hans räkning, och då slottet sedan af Gustaf Wasa intogs, fördes den tolfåriga gossen, hvilken ansågs helt och hållet oskyldig, till Stockholms slott, der han uppfostrades i konungens hof. Han dog i Upsala på sitt femtonde år 1527 af sjukdom, ehuru Gustaf Is ovänner sedan utspredde det förtal, att han varit vållande till hans död.

Sture, Svante Stensson, riksföreståndarens yngre son, föddes d. 1 Maj 1517. Äfven han fick dela sin hjettemodiga moders fängelse i Danmark uti Blå Tornet och på Kallundborgs slott, samt med henne återvända till fäderneslandet. År 1528 var han i Danmark och 1533 utsändes han af Gustaf I att vid främmande hof inhämta tidens högre ridderliga bildning. Medan han vistades hos hertig Magnus i Sachsen, sökte konung Gustafs fiender förleda honom till uppror emot denne, under löfte att erhålla Sveriges krona, och sedan de narrat honom till Lybeck, ville man till och med förmedelst våld tvinga honom att ingå på dylika planer; men den ädle Sturen afslog med harm alla dessa anbud och lät icke af några frestelser förleda sig till otrohet emot konung Gustaf. Under tiden insände Lybeckarne falska bref till Sveriges folk och ständer, derunder de satt Sturens namn och ett förfalskadt sigill. Häri manades folket till uppror emot konung Gustaf; men om allt detta nämnde de ingenting till Sturen, hvilken fick beta den unge riksföreståndaren, ej beller derom, att de slog mynt i hans namn. Slutligen släpptes han lös, sedan han dock måst lofva, att hvarken han eller hans släkt, vänner eller arfvingar, skulle klaga öfver att han blifvit så besvärad. Kort efter konung Gustafs bröllop med Margare-

tha Lejonhufvud, hemkom Svante Sture, som älskat henne allt ifrån sin barndom. Ung och häftig, uppsökte han snart sin forden älskarinna och kastade sig på knä för hennes fötter. Härvid öfverraskades han af konung Gustaf, hvilken oförmodadt inträdde och frågade: "Hvad betyder detta?" Margaretha fann sig och svarade hastigt: "Han begär min syster Märtha till äkta." "Det vare honom ock beviljadt", svarade straxt konungen, och sedan dristade ingen tala mera derom. De så oförtänt förlofvade ärade sitt bröllop på Nyköpings slott. Sturen hade 1537 fått Stegeborgs slott och län i förläning, samt 1538 Söderköpings stad. År 1541 slogs han till riddare, och samma år lemnades i hans vård de Danska riksråden, som blifvit gifne till gislan, då konung Gustaf vid mötet med Danske konungen gick öfver till Danmark. Än en gång frestades Sturen med anbud af våldet öfver Sverige. Den upproriske Nils Dacke skref 1542 ifrån Wexjö till honom, att menige man i Småland ville till Sturen utgöra sina årliga skatter och utskylder, om han ville vara deras herre och höfvidsman, hållande dem vid rätt, lag och sedvanor, såsom hans fader förr gjorde. Sturen svarade budbäraren, att bonden bör köra plojen, men ej utbjuda kronor, och sände brefvet genast till konung Gustaf. Han var då höfvidsman på Stegeborg; men följande året kallas han ståthållare. Då drog Dackehären till Stegeborg, der han bodde, för att med våld tvinga honom att blifva deras anförare och emottaga Sveriges krona. Tidigt underrättad om de upproriskes ankomst, gick han dem till mötes med sitt krigsfolk. Efter en timmas fäktande, vände sig 500 Smälänningar genom en skog mot slottet, i akt och mening att intaga det, förr än Sturen kunde hinna dit. Svante Sture skyndade nu hem till slottet och måste trängas med bönderne om slottsporten. Han intog slottet, men bönderne lägrade sig uti ladugården. En del drog ut, för att genom ringning i klockorna samla flere bönder och öka sin styrka. Sturen gjorde då två utfall utur slottet, första gången med framgång, men andra gången kom den skaran, som gått ut att ringa, tillbaka och kastade sig emellan slottet och Sturen, så att denne med värjan i handen måste slå sig igenom till porten. Böndernes anförare förlorade då modet och gick öfver till Sturen, som sedan drog in i Tjust, der han äfven afväpnade flera upproriska svärmar. Kort derefter fick han Leckö slott och län med underliggande härader i förläning, och 1544 utnämndes han till riksråd. År 1558 hade Svante Sture i uppdrag att hålla de kungliga råfstetingen i Westergöthland, Wermeland och Dalsland, och 1559 kallades han till konungens sekreta-råd; man finner således, att han ägde sin gamle konungs fulla förtroende, och detta med allt skäl, då under 30 år ingen anledning till misstänka uppstått. Äfven i början af konung Erik XIV:s regering var Hr Svante i synnerlig nåd; han kallas då tillika lagman i Småland. Han var konung Eriks ombud vid arfskiftet efter Gustaf I, och vid Erik XIV:s kröning 1561 erhöill

han första rummet ibland grefvarne, som då nämnades. Hans grefskap blef Westervik med Stegeholms slott; Hörningsholm kallades Sturarnes friherrskap. På samma gång förklarades han äfven för rikets marsk. Kort derefter utnämndes han till guvernör öfver Finland. Följande året blef han guvernör öfver Lifland. Snart utbröt dock konung Eriks misstänksamhet mot Svante Sture och hans ätt, och konungens klander öfver hans uppförande tilltog allt mer och mer. En offentlig anklagelse skedde; men konungens nämnd benådade uti Upsala i Maj 1565 Svante Sture, tillika med Pehr Brahe och Gustaf Stenbock, hvilka äfven blifvit anklagade. Slutligen gjorde behandlingen emot sonen, Nils Sture, i Juni 1566 ställningen ohjelpig, ehuru en skenbar förlikning för någon tid inträffade. Ändtligen timade d. 24 Maj 1567 det hemska Sturemordet, hvarvid den ädle grefve Svante föll ett offer.

Sture, Nils Svantesson, grefve till Stegeholm och Westervik, friherre till Hörningsholm, föddes d. 20 Juni 1543. Han var ej fyllda 24 år, då han mördades af sin konungs hand, och hade då likväl blifvit så ofta och i så olika uppdrag använd, att man med allt skäl kan bos honom sluta till ovanliga både anlag och kunskaper. Redan vid 18 års ålder kunde han sändas till drottning Elisabeth i England i det svåra frieri-ärendet, som hertig Johan ej kunnat uträtta. Då han fått förtrede hos drottningen skulle han, enligt en meddelad instruktion, hålla ett långt och grannt Latinskt tal, samt sedan noga svara på alla möjliga förekommande frågor. Sedan sändes han på en föga mindre grannliga beskickning till hertig Johan i Finland, och samma år, eller 1562, blef han anförare för den kongl. lif-fanan, så att han då ännu synes icke hafva varit något misstänkt af konung Erik. Snart började dock Eriks misstänksamhet att upplåga emot den unge Sturen. Ifrigt begifven på astrologi, trodde han sig hafva läst i stjernorna, att en man med ljust hår skulle beröfva honom kronan. Han fruktade, att spådomen skulle slå in på Nils Sture, hvilken hade ganska ljust hår, och yttrade derföre flere gånger: "Det hvita hufvudet bringar mig till slut i olyckan." Nils Sture sändes emellertid ned till Danske kriget; men då härunder slaget vid Svarterå adopp mindre lyckligt, och Jakob Hästesko skyllde förlusten på Sturens förräderi, blef konungens ovilja allt större. Konung Erik dolde likväl ännu en tid sina misstänkar. Straxt efter slaget vid Svarterå, kallades Nils Sture upp till Wadstena och emottogs ganska nådigt. Göran Persson till och med gaf honom på konungens vägnar 200 gårdar, och lofvade andra 200 dertill, om han med sitt folk ville öfverrumpla och nedhugga de Tyske ryttare, som flytt vid Svarterå, samt sedan utkräffa böga böter af några härader i Westergöthland, hvilka uraktlätit att göra dagsverken till Warbergs slott, och, om bönderne ej ville böta, bränna deras byar och härja landet. Han vägrade att göra detta, och Sturens släktningar påstodo sedan, att konung Eriks vrede kom

förnämligast deraf, att Hr Nils vägrat utföra dessa grymma värf. Nu sändes han att hjälpa Boijen vid belägringen af Bohus, men ej heller der blef hans tjänst väl ansedd. Boijen sade, att Nils Sture hela tiden uppförde sig, såsom den der med flit ville förhindra Svenska vapnens framgång. Sturen kallades då att ofördröjligen infinna sig på Svartsjö hos konungen. Denne emottog honom väl och bjöd honom till middagen. Öfver bordet började talas om Svarteråslaget, men Hr Nils gjorde sin undskyllan, hvilken blef väl upptagen af konungen, som till och med drack honom nådigt till. Efter måltiden begärde Sturen och erhöill tillstånd att resa till Stockholm för att skaffa sig nya kläder, emedan de gamla voro i kriget alldeles förslitna. När han varit tre dagar i Stockholm, fick han tidigt en morgon bud från Göran Persson, att denne ville komma till honom för ett angeläget samtal. Sturen lät då anskaffa vin och mat samt väntade på Görans ankomst, men på eftermiddagen kom en Sturens tjänare inspringandes och berättade, att härolder redo omkring på gatorna och utropade, att Nils Sture vore en landsförrädare. Straxt derpå ankom Göran Persson själf, åtföljd af en hop Tyske knektar. Han gaf då Hr Nils att välja emellan, antingen han ville, krönt med en balmkrona och ridande på en åkarehäst, hålla ett skymfligt intåg i Stockholm, eller också inför rätta svara till de beskyllningar, Göran på konungens vägnar kunde göra och lida hvad derföre ådömdt blefve. Hr Nils valde det senare, och uppleddes straxt i nämnden. Tyske knektar sattes för dörren, så att ingen fick slippa in och höra rättegångens förlopp. Nils Boije, Anders Rålamb och Nils Sture voro de, som anklagades för åtskilliga fel under det förra krigståget, särdeles i slaget vid Svarterå och belägringen af Bohus. Tvenne dagar varade förhöret. Boijen och Rålamb frikändes, Sturen åter dömdes från lif och gods, derest konungen ej ville benåda honom. Den nåd, konung Erik bevisade, blef ett skymfligt intåg. Den 15 Juni 1566 tidigt om morgonen samman kallade Göran Persson de Tyske knektarne och tillsade dem strängeligen, att de ej skulle taga Hr Nils i försvar. På eftermiddagen fördes denne af några rotar knektar utom Söderport, hvarifrån intåget skulle ske. En gammal utsvulten åkarehäst framleddes, men Nils Sture vägrade harmfult att godvilligt stiga upp. Knektarne vräkte honom då med våld upp i sadeln, hvarvid hatten föll af honom och näsan flög i blod. Knektarne böllo fast hans armar, så att han ej en gång fick torka af sig blodet. Nu började tåget från Söderport till Jerntorget. På båda sidor stodo knektar uppställda; framföre gingo tiggarbarn och trasiga käringar i en lång rad, två och två i ledet, efteråt kom en gammal vit åkarehäst, hvilken släpade efter sig ett par gråruskor, för att sopa gatan efter landsförrädaren. På Jerntorgsgatan kom Sturens tjänare springande med hatten, och satte den på sin herre, samt aftorkade det rinnande blodet. Som tåget kom fram på Jerntorget, började några der uppställde Finnar att blåsa i

larar och horn. Öfverat vid torget bodde Göran Persson, och der stannade tåget. Jakob Teist, en af Görans anhängare, kom ut, halfvande i ena handen en tjärad balmkrona och i den andra ett rent pappersark. Kransen satte han på Sturens hatt och papperet lade han framför honom i sadeln, sägande: "Här, Nils Sture, din förrädare, har du den ståtliga föräring, du förtjenat ute i marken, och här har du ett register på de gods, som äro dig lofvade." Då svarade Hr Nils: "Ett bastrep kring din hals vore dig en mera passande belöning, än denna är för mig. Jag hafver fast annat af konungen förtjenat. Detta kunnen j nog samt bevitna, j som hafven varit med mig ute i kriget", tillade han, vändande sig till knektarne. Då svarade först en kvartermästare och sedan flera andra, ropande högt, att Hr Nils hade förbällit sig såsom en ärlig Svensk emot fienden. Då Göran Persson, som stod på lur i sitt hus, för att se, huru allt skulle aflöpa, hörde knektarnes rop, sprang han ut och sade: "Hvad, Nils Sture, förtalar du konungen, din förrädare! det skall ditt lif plikta för." Sturen svarade: "Jag har ej talat något emot konungen, det kunna alla, som tillstådes äro, veta och vittna." Knektarne ropade nu, att Sturen ingenting hade sagt emot konungen, och att han var oskyldig. Göran Persson botade dem; men de ropade allt ifrigare. Då sprang Göran in i sitt hus och gaf ett öfverenskommet tecken, hvarvid Finnarne blåste i sina lurar och tåget fortsattes. Det gick så öfver Westerlånggatan, Stortorget, Köpmangatan, och stannade slutligen vid Sturens hus, dit han infördes. Natten derpå mellan klockan två och tre uppväcktes han och bortfördes så hastigt, att han ej en gång riktigt hann kläda sig. Han leddes ned till sjön och sattes i en båt, som skulle föra honom till Örbyhus, att der hållas i fängelse. Då Jakob Hästesko fick veta detta, tyckte han, ehuru sjelf Sturens ovän, att konungen gick för långt. Han skyndade då upp till slottet, der han först efter mycket besvär slapp in, och bad konungen för Guds skuld icke låta Göran Persson handtera Svenske män så som honom lysste, ty der kunde aldrig följa något godt af. Konungen urskuldade sig och sade, att han ej visste af, det Sturen var bortförd. Befallning utfärdades straxt om hans återhämtande, och efter tvenne dagar kom han tillbaka till staden. Knappt en vecka härefter sände konung Erik bud till Nils Sture, att han skulle fara till Lothringen och fullfölja Eriks frieri till prinsessan Renata, hvilket nu var i full gång. Hr Nils svarade, att han vore pligtigt att lyda konungens befallning, tyckte dock att en så skymfadt och förnedrad man föga passade till en konungs friarebud. Erik XIV svarade, att intåget skett på onda menniskors tillstyrkan, och att konungen nu ville blifva honom en nådig herre. Han fordrade blott, att Sturen skulle underteckna en skrift, hvori han erkände sig brottslig, och att 6 ansedde herrar skulle gå i borgen för hans trohet. Sturarne påstodo väl sedan, att Hr Nils och borgensmännen aldrig undertecknat denna skrift;

men emellertid gick försoningen för sig, och inom två veckor efter intåget, uppslogs på gathörnen och utropades offentligen, att ingen vid lifsstraff skulle förebrå Hr Nils hans intåg, eller tala om honom något annat, än godt vore. Nils Sture gick straxt om bord; men skeppet blef för motvind en dag qvarliggande vid Waldemarsön. Under denna tid kommo ganska många af hans släktingar och vänner för att besöka honom. Alla deras ord blefvo noga bespejade af en Göran Perssons handlangare. Under resan föll Sturen i en svår sjukdom, hvarunder hans hår till en del afföll. Sturepartiet påstod sedan, att skeppskaptenen gifvit honom förgift i en stekt gädda. Sedan han tillfrisknat i Stralsund, fortsatte han resan till Lothringen. Snart återkom han med prinsessan Renatas gynnsamma svar och ring; men vid hemkomsten fann han redan sina anförvandter fängslade och måste genast dela deras fängelse, hvarefter, sedan en vrångvis dom fallit, konung Erik med egen hand på den unge Nils Sture började de rysligheter, som fått namn af Sturemordet. Han ligger begravnen uti Sturekoret i Upsala domkyrka, der man ännu förvarar hans genomstungna kläder. Hans yngre broder,

Sture, Sten, greve, född d. 4 Nov. 1544, uppfostrades hemma och i konung Gustaf I:s hof. Ännu blott 21 år gammal, utnämndes han af Erik XIV till amiral, då han utsändes på örlogsskeppet Svanen under Danska kriget. Han hade den lyckan, att, före Sturemordet i Upsala, stupa i sitt blod för ett bösslod, som träffade honom midt i pannan, d. 5 Juli 1565, i sjöslaget emellan Bornholm och Landt-Rügen, der Danska flottan så illa tilltygades, att den sedan det året ej mera vågade visa sig på hafvet; men segern för Svenskarne blef dyrköpt.

Sture, Erik, greve, en tredje son till greve Svante, föddes d. 18 Maj 1546. Vid 17 års ålder hade han slutat sina studier och var då hofjunkare hos hertig Johan. När fadern märkte, att samsyn emellan konungen och hertigen höll på att upphöra, skref han 1563 ett ömt bref till denne sin son, att han skulle lemna hertigens hof och söka tjänst i konungens. Brevet sändes skyndsamligen till Åbo med en trogen tjänare, men det föll i hertig Johans händer, som läste och upptrände det, hvarigenom greve Erik aldrig kom i tillfälle att få veta hvilka råd fadern gifvit honom. Han följde ock sina bröder till Danska kriget, der han, likasom Nils, tjente till lands. För släktskapens skuld blef äfven han fängslad, dömd och dödad i Upsala. Vid hans dom återopades emot honom följande: På Sivard Kruses bröllop hade Margaretha Nilsdotter stått och hållit en fana i handen. Häröfver skämtade några af de närvarande ungherrarne med henne och kallade henne för fänrik, hvarefter morgonen derpå greve Erik i de andras namn skref ett bref till henne, deruti de begärde få veta hvarest hon ämnade uppsätta sin fännika, då de alla ville blifva hennes landsknektar. Detta uttyddes att syfta på opproriska

stämplingar och förberedelser till truppers ansvärfvande.

Sture, Mauritz, greve, fjerde sonen af greve Svante, född d. 24 Nov. 1552, var i Holland, då fadern och bröderne mödades. Blef 1571 hofjunkare hos konung Johan, och företog året derpå en utrikes resa, hvarunder han besökte Tyskland, Holland, England, Frankrike och Italien, i hvilket senare land han af påfven Pius V emottogs, såsom ättling af regerande herrar, med mycken beder. Greve Mauritz Sture blef hofmarskalk och 1586 Svea rikets råd. Följde konung Johan till Reval, och underskref 1589 rådets supplik, att ej konung Sigismund måtte få afresa till Polen, hvarföre han föll både i konung Johans och hertig Karls onåd. Han undslapp likväl de följande stormarna, derigenom att han dog på Hörningsholm d. 14 Mars 1592. Hans son,

Sture, Svante, greve, föddes d. 23 Jan. 1587. Blef tidigt furstligt råd och kansler hos hertig Johan af Östergöthland. Han har författat en *Sturefamiljens historia* på Svenska, men är för öfrigt en föga anmärkningsvärd person. Han afled d. 3 April 1616 och med honom utlocknade den grefliga Sture-ätten. Grefskapet Stegeholm och Westervik återföll till kronan.

Sture, Carl, greve, femte sonen af greve Svante Stensson, föddes d. 13 Dec. 1555. Blef hofjunkare hos konung Johan redan 1571, lagman i Nerike 1579, hertig Carls furstliga råd 1593, samt ståthållare öfver Stockholms slott, stad, malm och län 1594. Utnämndes 1595 till lagman i Södermanland. År 1594 förde han ridderskapets talan, då erkebiskopen frågat om adelns tanka i religionen, försäkrande att adeln enhälligt ville med de andra ständerna både lefva och dö vid Guds ord, enligt Augsburgiska bekännelsen och Upsala mötes beslut. År 1597 nämndes greve Carl Sture, som stadsö höll hertigens parti, att vara fältherre emot de Finnar, som höllo med konung Sigismund, men redan d. 28 Jan. 1598 afsomnade han på Tullgarn, mycket sörjd af hertig Carl.

Sture, Sten, friherre, var en son af vice presidenten Arvid Ivarsson Natt och Dag. Under namn af Sten Ivarsson följde han, såsom kapten vid gardet, konung Carl XII till Turkiet, och 1711 blef han generaladjutant, då han sändes på en beskickning till storvisiren, hvilken i början förklarade honom för fånge, men sedan snart åter lösgaf honom. Öfverste 1712, afsändes han i ett ärende till Polen. Efter kalabaliken i Bender fördes han till Adrianopol. År 1716 utnämndes han till chef för Kalmar regemente. Efter konungens död utmärkte han sig mest på riksdagarna, och var en af hufvudmännen i den kommission, som dömd Görtz till döden. Sten Arvidsson blef 1719 generalmajor, 1720 friherre och 1723 introducerad på Svenska riddarhuset, under namnet Sture. Han afled 1730.

Sture, den falske. Se: *Dafjunkaren*.

Sturefors i Wists socken i Östergöthland, 5 1/2 mtl. frälse-säteri med utmärkt vacker belägenhet

vid sjön Erlängen, $1\frac{1}{4}$ mil från Linköping, är ett af de största godsen i Östergötland. Det tillhörde i äldsta tider Bjelkesläkten och hette då *Forsa*; men när riksrådet Thure Nilsson Bjelke, en af de i Linköping afträttade, vid slutet af 1500-talet blef dess ägare och gift med Margaretha Sture, kallades det ömsom efter honom *Thurefors* och efter henne *Sturefors*. Det uppbyggdes af honom till säteri. Men den nuvarande hufvudbyggnaden är uppförd år 1704 af sten, efter grefve Nicod. Tessins ritning i en stor och ädel stil, 3:ne våningar hög, med 2 flyglar af en våning och innehåller tillsammans 50 boningsrum med en praktfull salong, inredd efter framlidne hof-intendenten Rhens teckning, utom kök och andra busehållsrum. Gårdens äldre och nyare utseende kan inbemas af grefve Dahlbergs *Suecia* och i Thersners *Fordna och närvarande Sverige*. Den egentliga trädgården är gammal, med skuggrika alléer, hvaraf tvenne af äldriga lindar; här äro ett betydligt orangeri, flera drifbus, rika blomsterpartier och ruddammar. Jemte den inre och yttre parken, med hvilken senare den är förenad inom samma stängsel, utgör trädgården 50 tunnland. Den är prydd med ett vackert Joniskt tempel af sten, och ett mindre Kinesiskt lusthus af träd. Templet är uppfördt till minne af grefvinnan Christina Piper, och prydd med dess bröstdbild, en urna och inskrifter. Äfven finnes i denna park ett monument upprest år 1807 åt grefve N. Ad. Bjelke. Parkerna, äfvensom templet, äro anlagda af riksrådet grefve Bjelke. Under säteriet höra lägenheterna *Bryssstorp*, *Tagneby* och *Sjövalla*, det sistnämnda beläget vid sjön Erlängen, hvilken genom Stångån, utlöper i Roxen, $17\frac{1}{2}$ bondhemman, en mjölqvarn med 3 par stenar, en stålqvarn, 2 sågar, ett tegelbruk, en kalkugn och 29 torp. Här privilegierades 1760 ett manufakturverk till förädling af 200 skeppd jern, för tråd, spik och andra svartsmides sorter.

Sturehof, ett säteri i Botkyrka socken i Södermanland vid Mälaren, $2\frac{1}{4}$ mil från Stockholm, består af 4 mtl. säteri, 8 frälse hemman och 14 torp, med tillräcklig skog och fiske i kringliggande sjöar. Det har af ålder tillhört Sturesläkten, hvaraf det fått sitt namn, och kom till den från Brabeska familjen; men hvaraf en ättling, gift med hertig Adolf Johan — man vet icke antingen det var Elsa Beata eller Elsa Elisabeth — sålde det åt en Banér. Slutligen tillföll det d. v. statssekreteraren, sedermera riksrådet grefve Liljencrantz, som använde mycken kostnad och omsorg på egendomens förbättrande, och satte den i sitt nuvarande skick. Han sålde den 1790 åt brukspatronen Wahrendorff, hvars efterkommande ännu innehafva den. Här finnes ett dyrbart bibliotek, en samling oljefärgstaflor och handteckningar af store mästare samt äfven en liten rustkammare.

Sturemordet. Så benämnes i historien den blodiga tilldragelse, som d. 24 Maj 1567 timade i Upsala och som snart utbredde en allmän fasa och afsky för Erik XIV öfver hela landet. Konungen, iklädd en svart Spansk sammetsklädnad, med mantel öf-

ver skuldrorna, värja vid sidan och på hufvudet en svart mössa med styfva svarta fjädrar uti, gick vid middagstiden först till Sten Lejonhufvuds fängelse, kastade sig på knä för honom och bad honom förlåta, att han blifvit oskyldigt fängslad och illa bemött. Herr Sten, helt förskräckt, föll då sjelf på knä, bedjande konungen om nåd. Derpå stego de upp och följdes åt till Svante Sture, der samma äthörder upprepades. Konung Erik begärde och erhöll förlåtelse för det oförtjenta fängelset och för att bekräfta försoningen, begärde han en af grefve Svantes döttrar till gemål. Sturen svarade, att han sjelf, hans dotter, och allt hvad han ägde, tillhörde hans konung. Nu skulle de gå ut, och Hr Svante samt Hr Sten befrias, men i dörren vände konung Erik sig om, och sade: "J kunnen dock aldrig förlåta mig Hr Nilses skymf." I detsamma kom Göran Persson och sade: "Nädigste herre, här ute är en part, som icke menar eders majestät väl." "Hvem är det?" ropade konungen och sprang ut. Härvid inneständes Hr Svante återigen och Sten Lejonhufvud sändes tillbaka till sitt fängelse. Då berättades för konungen, man vet ej af hvem, att hertig Johan kommit lös och börjat uppror. Straxt afsändes några knektar med befallning att taga hertigen död eller lefvande. I detsamma kom Petrus Caroli, hvilken konungen tog med sig på en spatsergång till Sandviken. Hvad de härunder talat vet ingen. Mäster Petrus påstod sedan att de hållit ett kristligt samtal; men då konungen kom tillbaka mot slottet, syntes han ganska upprörd. Han tryckte mössan djupt ned öfver ögonen och gick in så fort, att drabanterne, som följde honom, voro nära att tränga ihjel hvarandra i porten. Han skyndade genast till Nils Stures fängelse. Den unge Sturen låg på sin säng, läsande uti en bönbok, när konungen trädde in med en blottad dolk i handen, ropande: "Är du nu här, din riksförrädare?" Herr Nils sprang ur sängen, kastade sig på knä och sade: "Allernädigste konung! jag är ingen förrädare, utan har troligen tjent och vågat mitt lif för eders majestät." Konungen stötte då dolken genom armen på honom. Herr Nils drog ut den, aftorkade blodet, kysste på fästet och återlemnade dolken åt konungen, sägande: "Nädige herre, skona mig, jag har ej förtjent onåd." Erik ropade då: "Hör hur den skälmen kan bedja för sig!" Nu framsprang drabanten Peder Wiljamsson och sade: "Du är ändå en förrädare, och derföre skall du hafva detta", hvarvid han stack honom med sin hillebård i ena ögat. Några säga att Erik gaf honom detta andra sår. Sturen störtade till golvet och bad qvidande: "Nädige konung! skona mitt lif!" men Erik svarade: "Hör, den förrädaren talar ännu." Då fulländade Peder Wiljamsson mordet med sju stygo genom kroppen. Knappt var detta slutadt och Erik utkommen, förr än han fattades af ångest och samvetsförebälser. Han sprang till grefve Svantes fängelse, kastade sig på knä och sade: "Käre frände! vi bedje eder för Guds skull, att i viljen tillgifva oss allt det, vi hafva gjort eder emot." Vid denna ömkliga

syn, började Sturen att bittert gråta sågande: "Allernådigaste konung! om min son ej lidit skada till lifvet, så vill jag af hjertat eders majestät gern tillgifva; men är hans lif förspildt, så skolen j derföre svara mig inför Gud." — "Ja, se der!" sade Erik och sprang upp, "J förlåten oss det aldrig, derföre måste eder detsamma öfvergå." Derpå sprang han ut, befällte vaktens hafva noga vård om fångarne och skyndade sjelf, åtföljd af några drabanter, ut ur slottet på vägen åt Flötsund. Han visste ej mera hvad han gjorde. Sedan derefter Dionysius Beurres, som uppsökt konungen, för att söka stilla hans raseri mot de fångne herrarne, sjelf blifvit mördad, sände konung Erik den befallning till slottet, att alla fångarne skulle aflifvas, undantagandes Hr Sten. Peder Gadd hade befälet på Upsala slott, och då han fick Eriks befallning om de andra herrarnes aflifvande, gick han till Göran Persson och begärde dess råd. Göran satt då och spelte kort. Han svarade korteligen: "Jag hvarken vet eller vill veta något i denna sak; råd dig sjelf!" Peder Gadd samman kallade då knektarne och tillsporde dem om de ville rätt hålla sin trohetsed emot konung Erik, hvartill de svarade: ja. Ytterligare frågade han dem, om de kände den dom, som på Svartsjö blifvit fälld öfver de fångne herrarne, och då de nekade härtill, sade han: "Men jag känner den domen och vet att den går på dessa herrars lif. Konungen vill dock ej låta utföra dem på afrätsplatsen för deras fruars skull, utan har befallt mig att döda dem här. J skolen dertill hjälpa, derest j ej viljen falla i konungens ogunst." De vågade ej säga något emot, utan gingo till grefve Svantes fängelse. Först togo de af sig alla sidovapen, att ej Sturen skulle kunna rycka till sig ett sådant och dermed försvara sig. Sedan öppnade de dörren och en af knektarne gick in, låtsade vara rusig, raglade och stötte till Sturen. Denne yttrade vänligt: "Min vän, har du druckit ditt öl, så gack och hvil dig!" Knekten sade då till de andra: "Jag kan icke göra det." — "Kan ej du, så kan jag", sade en annan och befallde då Sturens dräng komma ut efter fångens mat. Då drängen härvid ej skyndade sig nog, ryckte knekten ut honom så häftigt, att han mot dörren stötte näsa och mun i blod. När Sturen såg detta, bleknade han och sade: "Hvi slår du min dräng?" Knekten svarade: "Du får nog värre sjelf." Sturen sade då: "Hvarföre kommen j hit? hans majestät har i dag tillsagt mig sin gunst och nåd; jag måtte väl få hafva frid i mitt fängelse." Peder Gadd svarade: "Liten frid är eder detta; befaller eder i Guds händer, ty oss är ålagdt, att taga eder af daga." Sturen sade: "Görer då såsom ärlige och kristlige män, och låter mig först få skriftemål och aflösning"; men härtill svarade Peder Gadd, att det vore för sent på dagen, samt att man icke kunde få någon prest dit. "Då befaller jag min själ i Guds händer, min kropp är lemnad i menniskors", sade Sturen. Vid han ännu talade, stack en af knektarne till honom med en hillebård. Det träffade i axeln. Sturen sade då:

"Gud vare mig nådig! du arme man, stack ej rätt." Han föll härvid i sängen, vecklade sparlakanet om sig och pekade sjelf på sitt hjerta, att mördarne skulle hitta rätt. Nu framsprungo flera och genomborrade honom. Derpå gingo de till Abraham Stenbock; han blef också mördad i sitt fängelse. Erik Sture och Ivar Ivarsson leddes ut för att, som det sades, få bättre boning. De infördes i ett rum på nedra botten, hvarest mördarne angrepp dem; men der låg en hop vedträd iane. Med dessa försvarade sig herrarne både länge och väl. Två af knektarne blefvo ihjälslagne, innan Erik och Ivar, öfverhopade af sår, sjönko döde till golvet. Sedan nedburos de andra mördade herrarne uti detta rum, der de fingo ligga uti fjorton dagar, utan någon tillsyn. Sten Lejonhufvud och Sten Banér undsluppo båda, emedan Peder Gadd ej visste, hvilkendera konungen menat med den Hr Sten, som skulle skonas. Flera dagar höllos slottets portar stängda, så att hela staden var i okunnighet om hvad som tilldragit sig, och denna tid använde Göran Pehrsson att öfvertala ständerna att underskrifva domen, för att sålunda göra de redan verkställda morden lagliga.

Sturkö, eller som det på provingsspråket kallas: **Storkö**, socken, annex till Thorhamns moderförsamling i Blekinge, ligger på den största af dess öar, $1\frac{1}{4}$ mil från Carlskrona. Den består af $10\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 86,375 R:dr, med en folkmängd af 520 personer och en areal af 3,911 tunn., hvaraf endast 15 äro oländig mark. Ön skall ha fått sitt namn antingen af de storkar, som besöka den, eller af sin storlek. Invånarne voro fordom beryktade sjörofvare. Jordmänen är sandig, men ången god och skogen tillräcklig. Fiske utgör förnämsta näringsfånget. I socknen finnes en runsten med orden: *Skipar Eirik Gudis raist stin* (skepparen Erik Gudisson har upprest stenen). Adr. Carlskrona.

Sturla Thordsson, systerson till Snorre Sturleson, var på sin tid väl bekant både i Islands och Norriges historia. Han är författare, åtminstone till en stor del, af *Sturlungasagan*, som innehåller hans egen släfts och Islands historia i tolfte och intill medlet af trettonde århundradet. Han har äfven diktat en sång till Birger Jarls ära.

Sturleson, Snorre, den gamla nordens vidtfredade historiske författare, föddes 1178 af en släkt, som räknade sina anor både från Ynglinga-ätten och den Lodbrokska, samt uppföddes hos Jon Loptson, hvilken var sonson af Sámund bin Frode och dotterson af konung Magnus Barfot i Norrige. Snorre Sturleson blef den vittraste, rikaste och mäktigaste Isländare på sin tid, samt tog en högst lidlig, honom sjelf stundom ej bedrande del i de många sinsemellan stridiga partier, hvilka den tiden söndrade öns mäktigare släkter. Ej sällan kom han i spetsen för nära tusen väpnade män till Alltinget. År 1218 besökte han första gången Norrige och följande året Sverige, der han blef väl emottagen af Götha-lagmannen Eskil och hans hustru Christina, förut förmäld med Norske jarlen Håkan Galin, till hvars ära Snorre Sturleson dik-

tat ett skaldeqvåde. Nu diktade han ett sådant äfven öfver Christina och fick då, ibland andra gåfvor, af henne till skänks den fana, som konung Erik Knutsson brukat i kriget mot Sverker den Unge. Han författade sedermera äfven en äredikt öfver konung Erik Läspo. I Norrige blef han konung Håkans drots och länsmän. Vid sitt andra besök i Norrige år 1237 upphöjdes han af hertig Skule till jarl, men är dock mest känd såsom lagman på Island, hvilken befattning han flera gånger med stort anseende innehade. Snart efter sin upphöjelse till jarl, föll han i konung Håkans onåd, och detta gaf, efter återkomsten till Island, anledning till utbrottet af hans fienders stämplingar. Gissor Thorvaldson, som förut hade varit hans mäg, nu utnämnd till jarl af konung Håkan, lät öfverfalla och mörda honom på hans gård Reikholt, om natten d. 22 Sept. 1241. Sådant slut fick den namnkunnige Snorre Sturleson i sitt 63 år. Någon vän, som fått kunskap om den hemliga stämplingen mot hans lif, säges dagen förut hafva tillsändt honom en varningsskrift, men denna, för att ej af hvem som helst kunna läsas, skall hafva varit hopsatt med s. k. vänderunor eller binderunor, och detta så konstigt, att sjelfve den vitre Sturleson ej kunde tolka dem, samt derigenom taga sig tillvara för sitt stundande öde. Isländska annaler tillägga honom författandet eller ordnandet af den yngre Eddan och yttre om honom, att han var en vis och mångkunnig man, en stor och slag höfding. De af honom författade herrliga *Norska Konungasagorna*, stundom benämnda "*Heims Kringla*" efter de första orden i företalet, räknas med skäl för ett af de yppersta historiska arbeten i alla tider och på alla språk, samt utgöra hufvudkällan för kunskapen om hela nordens äldsta forntid.

Sturlög den **Stärke** hette en forntida kämpe, som säges hafva fått konunganamn af Svenske konungen Yngve och af honom blifvit antagen till hans landtvärnsman. Denne Sturlög omförmäles hafva varit gift med Asa, dotter af en Svensk jarl vid namn Ring.

Sturtzenbecher, Mårten, son af bruksägaren Henrik Sturtzenbecher och född d. 5 Juli 1760, har vunnit en egen namnkunnighet. Blef vid 23 års ålder antagen till lärare vid fortifikationen och snart derpå äfven vid krigsakademien. Tjänstgjorde i Finska kriget under åren 1788—90 såsom stabsadjutant hos general-major von Hermansson och sändes efter fredslutet till Konstantinopel, under hvilken resa han besökte en mängd fästningar samt studerade krigs- och befästningskonsten. Vid trettio års ålder blef han informationskapten vid kongl. ingenjör-korpsen samt slutligen öfverstlöjtnant i arméen. Dessutom R. af S. O. och ledamot af krigsvetenskaps-akademien. Han afled d. 16 Okt. 1836. Han hade djupa kunskaper uti matematik samt ingenjör-vetenskapen och hans *Föreläsningar i Fortifikationen* väckte på sin tid ett visst uppteend. Mest beryktad blef han dock genom sina vurmerier och skrifter i Svedenborgianismen. Han lyckades väl aldrig att få

förnimma några andeuppenbarelser, huru ifrigt han än önskade sådant och oaktadt han flera gånger satt om nätterna i mörkret i one hos lik, för att få tillfälle till någon andesyn; men hans nit för Svedenborgs lära blef dock oförminskad, och han inblandade theosofi till och med uti sina geometriska skrifter, såsom uti *Geometri på filosofiskt sätt betraktad*. Mindre uppmärksamhet vann han med dessa geometriska nyheter, än med sin *Tröst för den brottslige*, hvilket arbete blef aktionerad. Bland hans andra arbeten märkas: *Tankar om syndafallet*; *Tankar om Guds ord*; *Tankar om lifvet efter detta*; *Anmärkningar om högre geometrien*; *Försök till Spherisk Trigonometri*; *Geometri på nytt sätt betraktad*; *Fördomsfria tankar om ötskilliga ämnen*, m. fl.

Sturtzenbecher, Oscar Patrik, såsom författare äfven känd under pseudonymen Orvar Odd, son af kamreraren Patrik Sturtzenbecher, föddes d. 28 Nov. 1811. Blef 1827 student i Upsala och lemnade akademien såsom filosofie licentiat 1832, då han ingick i konungens kansli. Öfvergaf dock snart tjänstemannabanan, då han på allvar började sysselsätta sig med journalistik och litteratur. Företog åren 1838 och 1839 en utrikes resa till Tyskland och Frankrike, samt begaf sig 1844 till Danmark, der han uppehöll sig mesta tiden intill 1847, hvarunder han i Köpenhamn utgaf några skrifter, i förening med C. Ploug redigerade "*Nordisk Litteraturtidende*", samt höll föreläsningar öfver den nyare Svenska sköna litteraturen. Nedsatte sig 1847 i Helsingborg, der han anlagt ett tryckeri, hvarifrån han utgifver en tidning under namn af "*Öresundsposten*." Bland af honom utgifna arbeten märkas: *Romarskölden*; *Tre Septemberdagar*; *Sexor all*; *Med en bit krita*; *Med en bit biyerta*; *En utflygt ur boet*; *Min fattiga Sångmo*; *Ur Stockholmslifvet*; *Sex litterär-historiska föreläsningar*; *Hinsidan Sundet*; *Nordtuset*, de flesta af humoristiskt innehåll. För poemet *Veidi Alf* erhöill han Svenska akademien mindre prispenning.

Stut, eller den fordom på skolpojkar ofta begagnade afstraffningen medelst slag på sätet, användes, enligt Ödmanns intressanta skildringar i *Höykomster från Hembygden och Skolan*, ännu i förflutna århundradet vid Wexiö skola. Tre slag med risets klump utanpå skinbyxorna kallades *Stut*, fem slag kallades *Dubbel Stut*. Tre slag med risets lilla ända på bara kroppen kallades *Våt Stut*; denna var förenad med ignominia och merändels med relegation. Den användes sällan och endast i vissa svårare fall. Ödmann säger sig blott en enda gång hafva äsatt ett sådant straff, hvilket då gafs för snatter. Den bekanta Streling plögade förbjuda gossarne att gå på isen, med följande tillsägelse: "Hvar och en som går på isen och dränker sig, skall få en våt stut." Hvarje Lördag höllos så kallade

Stutarnöten, då allmänna bestraffningar för hela veckans förseelser ägde rum. Akten anfördes af skolans rektor. De samlade gossarne, som visste sig stå på fiskalernes listor, infunno sig modfäld och bolfärdige. I det ögonblick då rektor inträdde,

uppstämde hela den församlade ungdomen versen: "Misskundelig Gud, lät nådenes sol upprinna." Medan versen sjöngs, uppträdde rektorn i katedern. Sedan föllo alla på knä, och *Claviger*, eller den gossen som hade vården om skolans ris, messade ur psalmen 104: "Du upplåter din ande, så varda de skapade." Hela ungdomen svarade i samma ton: "Och du förnyar jordens ansigte." Sedan fortfor *Claviger*: "Låter oss bedja", samt sjöng en lång bön tillika med välsignelsen. Efter denna besynnerliga förberedelse befälte rektor fram ris, dem *Claviger* inbar. Emellertid uppläste *Notarius*, eller den högsta gossen i skolan, sin "*Tabula*" eller förteckning på den ingående veckans funktionärer. Hvar och en gaf då noga akt på sin nya beställning. Omsider framgafvo *Notatores*, eller de gossar, hvilkas befattning var att anteckna alla begagna fel och förbrytelser, sina listor. Dessa borde vara skrifna på vikta ark in folio. För hvar brottslig stod ett nummer, som tillkännagaf hans klass. Dessa listor voro systematiskt författade under vissa rubriker: *Absentes*, *Strepentes*, *Loquentes*, *Ridentes*, ja ock *Pedentes*. De anklagade uppropades, ransakning anställdes, vittnen hördes och stundom jäfvades; men slutet var gemenligen risets åtgärd.

Stuterier. Till hästafvelns förkofran hafva särskilda stuterier på allmän bekostnad blifvit inrättade, hvilka äro ställda under en stuteri-öfverstyrelse. Strömsholms stuteri inrättades redan 1694. Der funnos vid 1848 års början 98 hingstar, 1 vallach samt 81 ston, och af stuteriets hingstar betäcktes samma år 2,483 ston, tillhöriga enskilda personer. Ottenby stuteri bestod vid ofvannämnda tid af 170 hästar och stuteriets hingstar betäckte under årets lopp enskilda personers ston till ett antal af 241. Detta stuteri tog sin början 1830. Flyinge stuteri eller hingstdepôt inrättades 1836. Der funnos vid 1848 års början 52 hingstar, hvaraf 2,188 ston, tillhörande enskilda personer, under året betäcktes. Ifrån stuterierna utsändas hvarje sommar till tjenliga stationer de stuteri-hingstar, hvilka skola såsom landtbeskällare vara inom provinserna fördelade, der de, emot en viss bestämd s. k. språngavgift, få begagnas till betäckande af enskilda personers ston. Ifrån Strömsholms stuteri utsändas årligen hingstar till ställen inom Stockholms, Upsala, Nyköpings, Linköpings, Westerås, Stora Kopparbergs, Örebro, Skaraborgs, Jönköpings och Kalmare län. Hingstarne få betäcka tvenne dagar å rad, likväl ej mera än ett sto hvarje dag, men hvilat den tredje dagen. Från Ottenby stuteri afgå landtbeskällare till vissa der till utsedda orter inom norra delen af Öland, Kalmare och Carlskrona län; ifrån Flyinge hingstdepôt åter till ställen inom Malmöhus, Christianstads, Carlskrona, Kalmare, Kronobergs, Jönköpings och Halmstads län. Inom hvarjdera af Norrbottens, Westerbottens, Westernorrlands, Jemtlands, Gelleborgs, Elfsborgs samt Götheborgs och Bohus län, hvilka sju län icke få sig tillsända hingstar från stuterierna, skola dessutom, i mån af tillgång, två hingstar såsom landtbeskällare

finnas stationerade, för att allmänheten tillhållas. Rikets ständers anslag till hästafvelns förbättrande var enligt 1842 års riksstat 26,527 R:dr B:ko.

Stützer, Martin Christian Wilhelm, föddes 1727 i Oranienburg i Preussen, hvarest fadren var källarmästare. Efter att i Berlin hafva tillärande bragt den kirurgiska lärotiden och tillika derstädes något öfvat sig i antomien, förkofrade han sig vidare under resor i Frankrike och Spanien och kom slutligen till Sverige, der han 1753 anställdes såsom under-fältskär vid greffe Hamiltons regemente i Finland. Derifrån reste han 1757 till Stockholm, för att begagna undervisnings-anstalterna i medicin och göra tjenst på serafimerordens-lasarettet. Efter väl undergången examen, blef han 1760 ledamot af kirurgiska societeten. I densamma behöll han sedermera sitt rum uti nära 37 år, under hvilken tid han danade flere skicklige kirurger. Praktiserade flitigt och med stort förtroende och var äfven någon tid läkare vid Danviks hospital, sedan han förut uti flera år varit sin svärfaders, Christian Soems medhjelpare derstädes. Han afled d. 6 Dec. 1806. Tvenne hans söner hafva äfven gjort sig kände såsom ganska skicklige och mycket berömde läkare.

Stützer, Johan Arnholdt, född d. 13 Febr. 1763, studerade medicin än i Upsala, än i Stockholm under sin fader till 1785, då han, för att fullborda sin bildning uti vetenskapen, företog, med understöd af ett kirurgiskt stipendium, en utrikes resa till Tyskland, Frankrike och Holland, hvarunder han 1786 blef medicine doktor i Leyden. Samma år reste han som skeppsläkare från Amsterdam till Batavia, hvarest han qvarstannade några år, under hvilken tid han tvenne särskilda gånger åtföljde ambassaden till Japan. Sedermera flyttade han för sin sjuklighets skull från Batavia till Ceylon, der han länge var praktiserande läkare. Brodern

Stützer, Carl Wilhelm, född d. 2 Okt. 1764, studerade äfven under sin fader och i Upsala, samt fullföljde sedan i Stockholm den kirurgiska kursen. Undergick 1788 examina rigorosa, och förordnades att vara provincial-kirurg inom Drottningholms och Svartsjö län. Samma år utgick han såsom hofkirurg med stallstaten till Finland, der han vistades till krigets slut 1790, då han med en ansedd Ryss, Sabakin, företog en resa genom Ryssland, Pohlen Schweiz, Frankrike och Italien, hvarifrån han om hösten 1792 återkom till Stockholm, der han sedan var praktiserande läkare. Erhöll 1807 fullmakt att vara hofmedikus. Dog d. 17 Juli 1832.

Styckeportar kallas alla på bevärade skepps sidor varande öppningar, genom hvilka de under däck stående kanonernas mynningar framticka. Dessa öppningar tilltappas ofta med luckor, isynnerhet vid hård sjögång, för att förekomma vattnets inströmmande. När styckeportar först upphöggos, är icke känt, troligen skedde det i början af 16:de århundradet. Förut stodo örlogs-

skeppens alla kanoner på däck, förnämligast uti de höga kastellerna i för- och akterskeppet.

Styggsforsen, i Boda socken i Dalarna, är ett märkvärdigt vattenfall, der än nedstörtar i ett bredt, flera hundra fot djupt, svalg, sedan den förut gjort ett par fall från en hög och smal klippa. Det största fallet läser dock icke vara öfver 30 alnar djupt; men vattenmassan var, då Schubert besökte stället, så ringa, att en del af flodbädden syntes aldeles torr. Hans beskrifning härpå är också mindre redig.

Styke, Henrik, en beryktad sjöörfvere, bördig från Mecklenburg, kom till Sverige under konung Albrekts tid och qvarstannade här efter hans afsättning. Denne vildsinte, men kække man sattes utaf konung Erik af Pommern till slottslofven på fästet Ringstaholm i Östergötland, der han med hårdhet och stränghet förtryckte de arme Östgöthabönderne. När Engelbrekt under sitt befrielsetåg drog till Östergötland och kom till Ringstaholm, uppmanade han äfven Styke att lemna borgen; men Styke svarade trotsigt och stormodigt: "Sent skall det hända, och icke utan strid, att du får detta slott." Då blef Engelbrekt vred och sade: "Inom sju dagar skall jag draga dig här ut vid håret." Slottet låg på en holme, som förenades med fasta landet genom en stark stenbro öfver strömmen. Framför bron lät nu Engelbrekt bygga en skärma, att betäcka sitt folk mot anfall från slottet. Derefter lät han ofvanför bron i strömmen bygga en flytande fästning, sådan man aldrig tillföre hade sett, med fem våningar eller skansverk, det ena öfver det andra. Denna skans kallades Barfrid, och när den var färdig, lät Engelbrekt besätta densamma med krigsfolk och skyttar, samt så drifva med strömmen ned mot slottet. Då Styke såg detta, började han rädas att Engelbrekt kunde hålla ord med sin hotelse, och gaf fästet i hans händer, förbehållande sig allenast lif och gods, hvilket Engelbrekt äfven beviljade. En annan **Styke**, broder till Henrik, var konung Eriks slottslofven på Nyköpings slott, hvilket han enligt dagtingan, lemnade i Engelbrekts händer.

Stylen, den Gamla och Nya Stylen, se dessa ord.
Styra socken, annex till Hvarfs moderförsamling i Östergötland, 1 mil från Wadstena, består af 12 $\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 44,931 R:dr, med en folkmängd af 410 personer och en areal af 2,060 tunnli, hvaraf endast 15 äro kärr eller oländig mark. Jordmänen består af lera, svartmylla och sandjord. En bäck, som kommer från Tranberga mosse (se: *Stenby, Westra*), genomflyter socknen. Kyrkan är af byggen kalksten och hög ålder. Adr. Skenninge.

Styrbliskop. Se: *Upsala slott*.

Styrbjörn Starke, en son till Upsala-konungen Olof Björnsson och brorsson till den ryktbare konung Erik Segersäll, är ett märkvärdigt exempel på de forne Svearnes okufliga mannamod och allt trotsande öfverdåd. Redan vid tolf års ålder satte sig den djerfve gossen på sin faders grafhög och började, inför den till Allshärjartinget i Upsala

församlade allmogen, att pockande yrka sin arfsrätt till tronen. Svearne ogillade hans anspråk, samt drefvo honom med gny och ovilja från tinget. Af sin farbroder erhöi han då några väl bemannade skepp, med hvilka han begaf sig ut på vikingafärder, hvarunder han inlade många rön af tapperhet och härjade flera länder. Först öfverföll och nedergjorde han en sin farbroders underkonung. Sedan for han omkring till många fremmande orter, der han segrade och vann byten, bland andra kufvade han ock den ryktbara staden Jomsborg i Pommerska landet, hvilken var ett hemvist för de mest djerfve och oförfärade krigare, samt gjorde sig till Jomsvikingarnes höfding. Derefter anföll han konung Harald Blåtand i Danmark, tvang honom att gifva sig dess dotter Thyra till gemål, samt med tvåhundra skepp åtfölja sig på det vidare krigståg han ämnade företaga mot Svithiod, för att med våld tillvälla sig konungadömet öfver Svearne. Med en flotta af öfver tusen skepp och ett talrikt antal utvalde kämpar styrde han då till Svea-skären, der han steg i land för att tåga upp emot Upsala. På det att hans folk skulle inse att för dem icke återstod annat val, än att segra eller dö, lät han, genast efter landstigningen, antända och uppbränna hela sin flotta. Konung Erik Segersäll med Svea hären mötte honom på den stora slätten Fyrisvall, och der hölls då, omkring år 984, det ryktbara och blodiga slag, som i våra häfder benämnes Fyrisälтан. Uti trenne dagar kämpade Styrbjörn Starke med sina män emot hela Svea hären; men slutligen vann Erik Segersäll en fullkomlig seger. Styrbjörns flesta kämpar föllo och han sjelf omkom slutligen af ett nedrasande sandberg, till hvilket han, omkring af öfvermakten, med de få återstående, sökte taga sin tillflykt. En anseelig grafhög uppkastades öfver hans lik och en bautasten restes der att tolka hans minne.

Styrell, Carl, född i Östergötland d. 28 Maj 1766, blef 1790 student i Upsala och 1792 prestvigd. I förtviflan öfver en obesvarad kärlek, begärde han 1798 afsked från prestembetet och lät sedermera värfva sig till gardist. Slutligen blef han mäkklare vid bokauktionskammaren i Stockholm och dog d. 20 Aug. 1827. Han har gjort sig känd såsom författare af några poetiska arbeten, såsom: *Kriget, poetisk måtning; Carl Björnviks födelse, uppfostran och äfventyr; Hyrkuskvagnen eller höstens perpetuum mobile; Flera anonyma småskrifter*.

Styrelseformen i Sverige har under tidernas längd undergått många olika förändringar. Uti de äldsta tiderna, under Ynglinga-ättens regering, var konungadömet rent patriarkaliskt, då folket i sin drott eller öfverkonung vördade den gudaborna föreståndaren för de allmänna offren, den högsta domaren på tinget och landsbärens anförare i krig, samt lydde hans bud mera af öfvertygelse och tillgifvenhet än af nödtvång. Med Ivar Widfamne och hans krigiske efterträdare började först konungamakten att, grundad till en del på eröfringens öfvermakt, antaga ett mera ovillkorligen be-

fällande väsen, ehuru ännu mycket af den forðna patriarkaliska andan fortlevde. Under Stenkiiska samt Sverkerska och Erikska ättarnas tid utbildade sig, efter den gamla odalmanna-myndighetens förfall, en af aristokrati och prestvälde till allmogens förtryckande understödd, men af desamma åter ofta nog kringskuren konungamakt, som under Folkunga-ätten slutligen genom regenternes egna svagheter och brott nästan alldeles förföll i vanmakt. Under den för Sverige så olyckliga Kalmare-unionens tid var styrelseformen nästan helt och hållet aristokratisk, i det att den mäktiga adeln och det lika mäktiga som ärelystna presterskapet tillvällade sig rättigheten att nästan uteslutande bestämma om rikets öden, och konungarnes makt blott utgjorde en skugga af värde. Med Gustaf Wasa återställdes konungadömet, och en nära till oinskränkt envælde gränsande konungamakt uppstod, som ännu mera utvidgades under hans son Carl IX och ännu fortfor under hans store sonson Gustaf II Adolf. Med drottning Christinas minderårighet uppstod en, sedan, efter någon tids inskränkning på Christinas och Carl X:s regeringstider, under Carl XI:s minderårighet fortsatt blandad styrelseform, då konungaväldet motvågades af en mäktig aristokrati. Derpå följde ett oinskränkt envælde under Carl XI:s och hans sons Carl XII:s regeringar. Detta upplöstes efter Carl XII:s död uti en fullkomlig ständer-regering, då, under Ulrika Eleonoras, Fredrik I:s och Adolf Fredriks tider eller den s. k. frihetstiden, Sverige egentligen var en aristokratisk republik med skenbart konungavælde. Genom Gustaf III:s revolution återställdes konungamakten, som, föga inskränkt, fortfor att äga bestånd under honom och hans son. Efter Gustaf IV Adolfs afsättning infördes den inskränkta, genom konstitutionella former bundna konungamakt, som allsedan ägt rum i vårt fädernesland.

Styrelsen öfver ett rike, under hvilken form som helst, utöfvar alltid ett högst väsendtligt inflytande icke allenast på hela rikets yttre politiska ställning, utan äfven på sjelfva folkets inre förhållanden, dess moralitet, utbildning och förkofran, eller urarthing och förfall. Det är från styrelsen den anda och de principer utgå, hvilka, först genom dess närmaste omgifning och sedan genom embetsmännen, uppenbara sig för nationen och inverka på densamma. Är styrelsens princip: rättvisa, klokhet, allvarlighet, sparsamhet och en sann, icke blott skenbar, välvilja mot folket, så förkofrar sig nationen utomordentligen hastigt; men om en motsatt anda har bemäktigat sig de allmänna ärendernas ledning, såsom: slöseri, småsinne, favoritvälde och militärprål, då undertryckes eller förslappas allt, i mån af den nations större eller mindre inneboende kraft, hos hvilken detta olyckliga förhållande äger rum. Hvad Svenskarne angår, så äro de vane att se på thronen män med utmärkta egenskaper, och de hafva äfven från urminnes tider egnat sina konungar vördnad och kärlek. Dessa känslor äro likasom medfödda och hafva i folkets sinnen slagit så djupa rötter, att

det nästan aldrig tillräknar konungen, utan rådgifvarne de misstag som begås eller de olyckor, som inträffa.

Styrestads socken, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Linköpings län och stift, Lösings härad och kontrakt, $\frac{1}{2}$ mil från Norrköping, består af 40 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 179,332 R:dr, med en folkmängd af 850 personer och en areal af 3,726 tunn., hvaraf endast 40 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan ombyggdes 1782 och försågs med en ny altartafel af två borgare vid namn Sandberg i Norrköping. I församlingen finnes sedan 70 eller 80 år tillbaka en skola, stiftad af grosshandlaren Görges i Stockholm, der fattiga barn utan betalning undervisas i läsa, skriva och räkna. Några runstenar ha träffats i socknen. Adr. Norrköping.

Styrisholm uti Ångermanland nämnes redan i sagorna såsom säte för flera forntida jarlar och höfdingar. Då drottning Margaretha 1398 höll möte på Almare Stäk med Sven Sture, Henrik Thua och några andra konung Albrekts anhängare, öfverenskom man att Styrisholm med hela Ångermanland skulle till henne öfverlemnas, innan vintern slut det följande året. Under resningen mot Erik XIII af Pommern lät Erik Puke storma denna borg, ihjälslå den der varande Danske fogden, hvilka gjort sig känd såsom en bondplägar, med hela besättningen, och förvandla fästet till en grushög. Den låg uti Styrnäs socken vid den lilla Styre-ån, som faller in i Ångermanna-elfven.

Styrkalmar. Denna benämning gafs af Danskarne åt det af Christian IV år 1600 anlagda samt 1603 befästade Christianopel, emedan denna fästnings ändamål var att hålla staden Kalmar uti beständigt tvång.

Styrnäs socken, ett af annexen till Bothea moderförsamling i Hernösands län och stift, $5\frac{1}{2}$ mil från nämnda stad, består af 22 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 90,625 R:dr, med en folkmängd af 694 personer. Hela pastoratets areal är 22,657 tunn., hvaraf 9,300 äro sjöar och kärr. Till de förre räknas *Wass, Skjär, Id, Fåla m. m.*, utom några mindre så kallade tjärnar, hvilkas vatten samlas i Loströmmen, som atfaller i Ångermanna-elfven, och vid hvilken en *qvarn* och ett *finbladigt sågverk* äro anlagda. Kyrkan är af sten, med ett litet torn, som tyckes antyda att det fordom varit nyttjadt till försvarsverk, belst som märken efter kanonkulor synas derpå. Dess inre är likväl smält och brokigt. Här är *Styrisholms borg* (se detta ord) *legat*. — Schubert berättar att "kyrkvaktarens bustru, som för min skull öppnade kyrkan, blef helt bestört när jag ville gifva henne drickspenningar. Människorna synas här vara af en helt annan natur, det gör dem ett större nöje att tjena än att belönas." Adr. Hernösand.

Styr-Schweden kallades ett nytt amiralskepp, lika stort som det Svenska S:t Erik, hvilket Lybeckarne under 1565 års krig emöt Sverige låto bygga och med hvilket de skrytsamt förkunnade, att de nog skulle veta att hålla Svenskarne *delta*

i styr. Det låg alldeles färdigt att afsegla från Travemünde, när den käcke Svenske amiralen Clas Horn d. 1 Juni ankom dit med sin flotta. Då Lybeckarneingo se honom på långt håll, kastade de all barlast ur Styr-Schweden, samt lade skeppet på sex alnars djup vid stranden, så att Svenskarne ej kunde komma nära intill det. Sedan sköto Svenskar och Lybeckare på hvarandra en stund, utan någon skada. Slutligen seglade Clas Horn derifrån, för att ej blifva inneslängd i den tränga viken. Följande året, d. 26 Juli 1566, träffade Clas Horn Danskarnes och Lybeckarnes förenade flottor vid Ölands norra udde och der blef då en skarp träffning. Clas Horn med amiralskeppet St Erik kom i färd med Lybska amiralskeppet Styr-Schweden. Efter en liten stunds skjutande sprang Clas Horn till en stor fältslanga, som låg öfver bogen på St Erik, rigtade själf och afsköt den, för hvilket skott stormasten på Styr-Schweden föll öfver bord. De fiendliga flottorna drogo sig då undan till Gottland, der de under en uppkommen förfärlig storm, som varade i trenne dagar, ledo skeppsbrott och förlorade 16 fartyg, deribland det stora amiralskeppet Styr-Schweden.

Stå för ett blankt svärd, på sten, för långer, hemligt skriftermål, på hufvud i brunn, bildstod, säga sin kärestas namn, osanningar, sina tankar, m. fl. allt olika sätt att, efter en pantleks slut, lösa panterna, och hvilka beskrifvas i Arvidsons "Svenska Fornsånger", Del. III, sid. 302 o. f.

Ståhl, Magnus Laurentius, föddes d. 14 Aug. 1761 i N. Wram, der fadern, den skicklige prosten Laurentius Ståhl, var kyrkoherde. Blef student i Lund 1778, magister 1784 och följande året docens i Svenska vitterheten och Latinska väl-taligheten vid Lunds universitet; men lemnade snart den akademiska banan, blef rektor i Ystad 1786 samt d. 3 Sept. 1792 förflyttad till samma beställning i Christianstad. Efter 32 års tjänstgöring vid skolverket, erhöill han d. 4 Nov. 1818 beständig tjänstfrihet och 1823 professors titel. Blef d. 16 Jan. 1828 utnämnd till ordens-historiograf, 1835 jubel-magister, 1836 R. af N. O. Död d. 13 Apr. 1843. Professor Ståhl var känd såsom en utmärkt lärare och särdeles kunnig i Svenska lärdoms- och personal-historien. Han har utgifvit ett stort antal skrifter, hvaribland följande må nämnas: *Matrikel öfver ordinarie tjenstemän vid församlingarna och läroverken i Sverige*, 2 band; *Biografisk förteckning på de herrar och män, som blifvit utnämnde till kommandorer eller ledamöter af de kongl. Svenske ordnarne*; *Biografiska underrättelser om professorer vid kongl. universitetet i Lund ifrån dess inrättning till närvarande tid*; *disputationer*; tal m. m.

Ståhl, Anders Johan, son af prosten och kyrkoherden Lars Ståhl och Elisabeth Katarina Bolmstedt, föddes d. 1 Nov. 1767. Blef redan med goda kunskaper student i Lund 1782, då han till lefnadsyrke valde läkare-vetenskapen och 1789 undergick medicine licentiat-examen. Samma år för-

ordnades han till sjukhusläkare i Carlskrona, men sjuknade i fältfebern, hvarföre han ej kom att emottaga denna befattning, utan blef i stället 1790 bruksläkare på Heljerum i Småland. Promoverades följande året till medicine doktor och utöfades till provincial-medikus uti Kuopio i Finland. Förordnades 1794 att tillika vara läkare vid Kuopio länslasarett. För att göra sig underrättad om landets belägenhet och allmogens lefnadssätt, företog han på allmän räkning en resa genom länet, och iordningsställde härunder Gregorii hälsobrunn i Randasalmi socken, dervid han äfven anställdes såsom brunn-intendent. Erhöll 1798 afsked från sin tjänst såsom provincial-medikus, och öfverflyttade följande året till Stockholm. Förordnad att vara lasarett-medikus vid Uleåborgs länslasarett och stadsfysikus i Uleåborg, återgick han dock snart till Finland, då han 1802 erhöill professors namn. År 1808, då kriget närmade sig till Uleåborg, lemnade han åter sin tjänst der och reste till Sverige, då han pedsatte sig såsom praktiserande läkare i Westervik, hvarest han äfven några år förestod veneriska kurhuset. Blef 1813 ledamot af Svenska läkare-sällskapet, och antogs 1831 af vetenskaps-akademien till dess bibliothekarie, i hvilken egenskap han utarbetat fullständigt *Register öfver vetenskaps-akademiens handlingar; Aminuetsel; Inträdelsel; Presidial, m. m.* Man har efter honom flera tryckta bref och afhandlingar i läkare-vetenskapen.

Ståhlberg, Israel, komminister vid Finska församlingen i Stockholm och sedan befordrad till ett pastorat uti Finland, utgaf 1792 *En kristens flyttning ur tiden i evigheten samt derpå följande saliga tillstånd, och Samling af poesier och nya psalmer öfver Frälsarens lidande*. Hans sångmö var i hög grad sentimental; Klopstocks *Messias* och Youngs *Natt-tankar* voro hans mönster; likväl kunde han ej, i sina ledigt nog byggda och rimmade alexandriner, på långt håll närma sig dessa stora mästerverk, hvilka han valt till sina förebilder.

Ståhlsvärd, Magnus Tieder, son af kaptenen vid Uplands regemente, Johan Thoresson Tieder, föddes d. 20 Juni 1724. Blef 1741 volontär vid fortifikationen och samma år kommenderad vid försvarsverken i Svenska skären. Beordrades 1743 såsom under-officerare vid Uplands regemente med ett detachment, som sjövägen afsändes till Norrland. År 1745 ingick han såsom fänrik i Fransk krigstjänst och samma år blef han under-konduktör vid fortifikationen i Sverige. Befordrades 1747 till löjtnant i Frankrike, hvarefter han deltog uti Franska arméens fälttåg uti Flandern samt följande året bivistade Mastrichts belägring. År 1748 blef han kapten i Tyska rikets tjänst vid de Westfaliska kretstrupperna, och utnämndes 1750 till fortifikations-kapten i Sverige. Året derpå befordrades han till ingenjör-kapten vid lifgardet, i hvilken beställning han samma år upphöjdes i adligt stånd. De följande åren förestod han informationsverket vid lifgardet, fortifikationen och kadett-korpsen till år 1756, då han, invecklad uti den samma år gjorda sammansvärjningen till konungamaklens

utvidgande, därför ställdes för rätta och d. 23 Juli blef halshuggen. Han var en man af vidsträckta kunskaper och mycken skicklighet, samt har utgifvit *Föreläsningar uti regutera fortifikation*. **Stålarm**, Arvid Eriksson, som skref sig till Lindö och Peitze, härstammade från en gammal Finsk adlig ätt, hvilken räknade såsom sin stamfader en *Fader Nilsson*, som lefde omkring år 1370. Bland alla Svenskar har näppeligen någon så många gånger gått döden till mötes för trohet mot sin konung, som generalen, amiralen och ståthållaren Arvid Stålarm. Han var en af konung Sigismunds trognaste anhängare, men deremot hertig Carls afsurne fiende, hvilket han ock vid alla möjliga tillfällen med stolthet visade, ehuru han till slut måste ge vika för Carls makt. Han var redan 1584 amiral i Finland och utnämndes 1592 till ståthållare i Narva. Efter Clas Flemings död 1597, blef han af konung Sigismund förordnad till dess efterträdare, såsom befälhafvare öfver så väl krigsmakten som flottan uti Finland, samt ståthållare på Åbo slott; men med denna fullmakt följde likväl hvarken penningar eller trupper. Hertigen skickade Stålarm flera bref, att förena sig med honom; men denne afslog alla anbud, och när Åbo slott belägrades, gjorde han alla möjliga anstalter till dess försvar. Bland annat lät han göra en lönnport på slottet, för att i händelse af dess intagande kunna sjelf, jemte de förnämste konungens anhängare, draga sig i tysthet undan. Hertigens spejare utforskade och berättade detta, då höfdingen Samuel Nilsson sade: "Vi skola slå en stålplugg för hålet", hvarefter utgången spärrades med vakt. Då slottet intogs, tågade Stålarm med sitt manskap till Tavastehus och gjorde inga vidare försök emot hertigen; men så snart hertig Carl rest öfver till Sverige, återvände Stålarm till Åbo, öfvertalade besättningen till affall, samt blef ånyo antagen till slottsherre. När Sigismund 1598 med Polska hären ankom till Sverige, skyndade Stålarm till Stockholm med Svenska flottan samt förenade sig med konungens dervarande anhängare, befriade de fängslade herrar och fruar, som blifvit ifrån Finland dit öfverförda af hertigen, samt beredde sig att angripa hans furstendöme. Snart ankom dock underrättelsen om Stångebro slag samt den emellan konungen och hertigen ingångna förlikningen. Nu häfvade Stålarm och hans vänner för sitt öde, samt skrefvo ändtligen till hertigen för att vinna tillgift, urskuldande sitt förfarande, hvarpå de återseglade till Finland. Hertig Carl skref då till Stålarm följande märklige bref: "Hvad du förmåler, att du med de andra på den sidan vele hålla eder stilla och fredligt, och icke något fiendtligt företaga, ej heller dertill orsak gifva; så känne vi väl dina och dina medhållares krokodilgråt och tårar, och vele väl hvad som bygges och ställes i verket, ändock oss hoppas till Gud Allsmäktig att der skall blifva klo för björnskinn, som man plägar säga." Stålarm började dock ånyo fatta mod, emedan konung Sigismund lofvat honom säker hjälp. Han gjorde hertigens anhängare allt möjligt afbräck, föraktade alla varningar och af-

slog äfven alla underhandlingar. Hertigen skref derpå ytterligare till honom följande allvarsamma bref: "Det är vår befallning, att du begifver dig till oss och afstår med den otillbörliga handel, som du dig företagit hafver och nu en lång tid drifvit, så framt du icke vill bekomma samma löa, som Johan Sparre fick vid Kalmar. Och skall du veta, att så snart vi hafva följt den andra hopen af ditt parti till härberget, skall du ock intet blifva förgäten, utan få din kål kokad. Rättar dig derefter. Carolus." Slutligen uti Juli månad 1599, skickade hertigen en flotta under Joakim Scheels befäl, för att belägra Åbo. Stålarm försvarade sig tappert; men d. 11 Sept. begärde han dagtinga, emot löfte att blifva fri för allt tilltal. Scheel skref till hertigen flera gånger härom, äfvensom Stålarm; men deingo ej annat svar, än att de belägrade, efter lag och rätt skulle svara för sitt uppförande. På detta villkor måste Stålarm slutligen uppgifva slottet d. 28 Sept. Då hertigen ankom till Åbo, tillsattes genast en domstol öfver fångarne, hvilka jemte Stålarm blefvo dömda till döden. Den 11 November på eftermiddagen förkunnades, att afrättningen skulle ske påföljande dagen, då äfven Johan Fleming och elfva andra personer halshöggos. Stålarm och Kurck fingo likväl nåd på afrättsplatsen, tills vidare undersökning skett, samt öfverskickades fängslade till Sverige. Vid ankomsten till Stockholm fördes Stålarm inför hertigen, som sökte af honom få några vittnesmål emot de då i fängelse varande riksråden; men förgäfvos. Den uppskjutna afrättningen skulle nu försiggå, men under vägen till spetsgården begärde Stålarm att få tala vid Sten Banér, hvilket tilläts, då han emot honom utfor i bittra förebräelser, såsom den der uppmuntrat Finnarne till motstånd och sålunda åstadkommit hela olyckan. Stålarm och Kurck återfördes derpå i fängelset, men emedan de icke ville bekänna något ytterligare, utfördes de för tredje gången. Stålarm, såsom alltid glad till sinnes, skämtade nu om sin egen död. Då han blef varse fruntimmer uti fönstret, aftog han hatten och sade: "Jag har alltid gernat uppvaktat fruntimmer, ville de nu genom sin förbön hos hans fursteliga nåde, hjälpa mig härifrån, skulle jag vara deras tjänare igen, så länge jag lefver." Sedan bjöd han dem farväl, satte hatten på hufvudet samt fortsatte sin väg. Då de dömdo inkommo uti spetsgården och afrättningen skulle börja, steg Gyllenhjelm fram och tillkännagaf, att den skulle uppskjutas till riksdagen, hvarefter fångarne återfördes i fängelset. Vid Linköpings riksdag 1600 företogs åter rättsgången med Stålarm och de öfrige anklagade, tolf till antalet. Den 17 Mars afkunnades dödsdomen öfver flera, hvaribland äfven var Stålarm, och skärtorsdagen d. 20 Mars utfördes han till afrättsplatsen, då riksråden Erik Sparre, Thure Bjelke, Gustaf och Sten Banér samt Bengt Falk afrättades, hvarefter klädet utbreddes för Stålarm; men i detsamma framträdde Erik Tegel med en skrifvelse från hertigen, att han ville skänka Stålarm och Kurck lifvet, och i stället låta dem undergå lifstidsfängel-

se, om ständerna det biföllo. Alla ropade då: "Nåd!" De begge benådade knäböjde nu för folkhopen och tackade, samt kastade derpå 10 daler hvardera till skarprättaren. Det säges, att fråga varit att utbyta Stålarm emot den fångne Carl Carlsson Gyllenbjelm; men att Polackarne icke antagit detta anbud. Då Stålarm gick tillbaka från afrättsplatsen, skämtade han ånyo och yttrade: "Hvad skola mina medbröder nu tänka, medan jag intet kommer efter? visst lära de mena, att jag är till helvetet faren, efter de icke se mig hos sig i himmelen, der de vänta mig." Han hölls sedermera uti fängelse på Gripsholms slott, tills han slutligen 1602, på Finska adelns förböner och försäkringar, återfick sin frihet samt förordnades till lagman i Karelen och krigsöfverste i Finland. Man borde förmoda, att Stålarm, efter så många minnesbetor, skulle blifva hertigen trogen eller åtminstone ej företaga något emot honom; men han fortfor likafullt att hemligen verka allt hvad i hans makt stod till Sigismunds fördel. Hertigen kallade honom till Stockholm efter förlusten af Wittenstein, då 21 fanor, 7 fältstycken och 3,000 man förlorades, till hvilken olycka Stålarm, som då var anförare för en del af Svenska arméen i Lifland, beskyldes vara en orsak. Han måste nu genast, genom natt och dag, skynda till Stockholm, der han vid ankomsten straxt sattes uti fängsligt förvar, hvarest han för femte gången blef dömd till döden. Nu bad han icke hertigen om förskoning för dödsstraffet, utan endast: 1) att få blifva skjuten af soldater; 2) att ostympad blifva begravnen, och 3) att hans arvegods ej måtte indragas förr, än hans skulder blifvit betalda, hvilket allt hertigen beviljade. Den 30 April 1605 utfördes han till afrättsplatsen, men återfördes äfven denna gång till fängelset. Den fordom så glade Stålarm var nu genom olyckor och det långa fängelset alldeles förändrad, samt försvagad genom ålder och sjukdomar, jemte de pinliga förhören, och snart slöts hans lidande på Gripsholms slott, der han senast satt fängslad. Han blef begravnen i Kärnbo kyrka i Södermanland; men 1624 flyttades hans vapen derifrån och uppsattes uti den nära derintill belägna Mariefreds stadskyrka.

Stålarm, Axel, son af öfverstlöjtnanten Erik Stålarm till Åbrestad, föddes d. 3 Sept. 1630. Blef kommissarie i reduktions-kollegium 1664, landshöfding i Nyland och Tavastehus län 1668, landshöfding i Östergötland 1678, riksråd och president i Götha hofrätt 1687, samt opphöjdes samma år till friherre och grefve, då han skref sig grefve till Sjösa, friherre till Åbrestad samt herre till Frötuna och Axelborg. Han afled d. 4 Juni 1702, utan manliga bröstärvingar.

Stålarm, Arvid Eriksson, till Sidama och Grabacka, väpnare, var 1489 landsfogde i norra Finland, samt häradsböfding i Masko härad. Åren 1510, 1515 och 1525 omtalas han såsom lagman i Karelen.

Stålarm, Svante Eriksson, till Kisla, blef 1573 slottslofven på Wiborg, 1577 befallnings-

man på Nyslott; 1578 åter slottslofven på Wiborg; 1579 slottslofven på Reval, samt fick samma år högsta befälet öfver Revals slott, stad och hela dess län. År 1583 blef han den första Svenska ståthållare öfver Koporie slott och län. Han var en ibland dem, som höllo vakt om den fångsalade konung Erik XIV.

Stålboga bruk i Dunkers socken i Södermanland, smider vid 2 härdar 902 skepp:d stångjern af eget tackjern. Afsättningsorten är Stockholm. Hammarskatten 8½ skepp:d. Ägare: friherre von Friesendorffs arfvingar. Bruksstämpeln är ett sammanbundet PB.

Stålbogar brukades att skjuta med i krig och voro af flera slag, såsom *Vindebogar*, *Vippebogar* och *Hakestålbogar*; eljest funnos äfven *Hornbogar* eller s. k. *Hornkanter*. Dessa slag af vapen förekommo ännu på konung Gustaf I:s och hans söners tid.

Stålhammar, Peder, son af en torpare i Småland, vid namn Jon Gudmundsson, och född 1613, gick i vall med sin faders getter till dess han var 10 eller 12 år gammal, då han kom i tjänst hos ryttmästaren Kasper von Witten, hvars trosspojke han ungefär 10 års tid var. År 1634 antogs han, under namnet Hammar, till ryttare vid Smålands regemente. Hans utmärkte tapperhet och förstånd ådrogo honom ofta uppmärksamhet och förskaffade honom täta befordringar. Så blef han 1640 kvartermästare, 1644 korporal, och i sådan egenkap uppböjd i adligt stånd, 1650, under namnet Stålhammar. Befordrades sistnämnda år till kornett, 1656 till löjtnant, 1657 till ryttmästare, 1663 till major och 1677 till öfverste vid samma regemente, der han börjat tjenstgöra såsom trosspojke. Under Skånska kriget inlade han med sitt regemente ett rykte, som länge fortlefde i folkminnet. Vid Landskrona såg man den 64-åriga gubben främst i elden med sitt käck regemente, likasom vid Lund och Halmstad. Vid indelningsverkets fulländning var han än fullt verksam, och städse åtnjöt han en synnerlig bevägenhet af Carl XI, som ofta hedrade den gamle krigsbussen med sina besök. År 1692 måste han taga afsked för sin höga ålders skuld. Han dog 1701. Hans son-datter,

Stålhammar, Ulrika Eleonora, har vunnit rykte såsom amazon. Då fäderneslandets ställning vid riksdagen 1713 så ömt lades på folkets hjerta och utskrifnings-kommissarierna öfverallt sökte efter män som kunde draga svärd, klädde denna jungfru sig i sin faders kläder, tog ett hans hemma kvarlemnade svärd och begaf sig på en af hans ridhästar till Stockholm, der hon, under namnet Wilhelm Edstedt, erbjöd sig att gå ut i fält. Medan hon väntade på transport, nödgades hon någon tid tjena, dels som taffeltäckare hos landsböfdingskan Mannerborg, dels som jägare hos en löjtnant Berg. Inmönstrades slutligen såsom artilerist och skötte sin kanon till dess Sverige fick fred. Ännu mera besynnerligt var, att hon efter freden, ännu alltid klädd som karl, gifte sig med en flicka, vid namn Maria Löhman. Fjorton da-

gar efter bröllopet upptäckte den föregifne Wilhelm sitt kön för sin maka, hvilken, märkvärdigt nog, icke yttrade någon misabelåtenhet dermed, hvarefter de sedan länge i stilla fred lefde tillsammans. Först efter 10 år upptäcktes förklädningen, då Ulrika Eleonora Stålhammar först dömdes till döden, men sedan benådades med 14 dygns vatten och bröd, hvaremot hennes maka, för det hon dolt bedrägeriet, dömdes till 8 dagars fängelse.

Stålhandske, Thorsten, var sonson till slottslofven på Gullberg Sven Andersson, hvilken 1565 adlades, och som var stamfader för Westgöthätten Stålhandske till Söderbo, hvilken ej må förblandas med den Finska adliga ätten af samma namn, den der härstammar från Jon Tyrilsson till Sjöläx och Trotteby, hvilken var konung Erik XIV:s kammarjunkare samt sedermera slottslofven på Wiborgs slott. Thorsten Stålhandske, född 1587, utmärkte sig bland Tyska 30-åriga krigets många hjeltar, i spetsen för det af honom anförda Finska rytteriet, hvilket alltid var främst i striden, samt under sin tappre anförare utgjorde Svenska arméens stöd och fiendernes skräck. Uti slaget vid Leipzig 1631 stod öfverste Stålhandske med sina ryttare på den af Gustaf II Adolf sjelf anförda högra flygeln, och bidrog väsendtligen till segern. I träffningen vid Nürnberg sprängde han med sina Finnar Österrikiske öfversten Cronbergs "oöfvervinnerlige" krigare och fällde sjelfve anföraren. I slaget vid Lützen, sedan konungens död blifvit känd, sprängde Stålhandske i spetsen för högra flygeln, med förtvifadt mod öfver grafvarna, då det ena fiendtliga regementet efter det andra måste taga till flykten. Dagens slutliga seger var till betydlig del hans verk. I slaget vid Wittstock var segern nära att förklara sig på fiendens sida, då den kække Stålhandske oförmåadt inbröt med sitt rytteri, genom ett ytterst häftigt anfall öfverändakastade de nära att segra varande fiendtliga skarorna, nedsablade flere tusen, dref de andra på flykten och afgjorde dagens öde. Uti slaget vid Chemnitz 1639 nedergjorde Stålhandske och Slangé med sina krigare nästan hela det fiendtliga fotfolket. Derpå eröfrade han Aussig och Leutmeritz, hvarefter han af Banér sändes till Schlesien, der han hela det följande året försvarade sin ställning emot Mansfeld. År 1641 fortfor Stålhandske att kämpa, först emot Götz och sedan mot hertig Frans Albert; men blef mot slutet af året tvungen att dröga sig tillbaka ur Schlesien och taga vinterläger i Neu-Mark. Orsaken härtill ansågs vara dels de kejserliges öfverlägsenhet, dels den omständigheten, att Stålhandske, ehuru en tapper krigare och lycklig partigångare, dock var mindre skicklig att på egen hand leda större företag. I Mars månad 1642 förenade han sig med Torstenssons armée, och deltog sedan i dennes krigsrörelser till slaget vid Leipzig, d. 23 Okt., då han illa sårades, hvarefter han d. 26 Nov. 1642 öfled. Han var då general öfver allt kavalleri. Ehuru liten till växten, ägde Stålhandske dock en utomordentlig styrka, isynnerhet i sina händer, hvarföre alla buro

en stor respekt för hans väldiga handslag. Då någon fången officer, som han ej tyckte om, isynnerhet Polack eller Österrikare, ankom till Svenska lägret, helsades en sådan vanligtvis af Stålhandske välkommen med ett handslag, hvaraf följden för den fågne gemenligen blef, att blodet sprang ut genom naglarna. Merändels bad Stålhandske dylika öfficerare, då de utvexlades, helsa sitt befäl, att han önskade träffa äfven dem, för att få gifva dem ett godt Svenskt handtag.

Ståndeklasserna inom Sverige, betraktade med hänseende till antalet af medlemmar, hvaraf hvardera består samt beloppet af den egendom hvarje klass representerar, utvisade följande förhållanden, enligt 1844 års af tabellkommissionen afgifna berättelse: *Adeln* bestod af 11,069 personer med en grundförmögenhet af 75 millioner R:dr B:ko; *Prestesåndet* bestod af 14,995 personer med en grundförmögenhet af omkring 1 million; *Borgareståndet* bestod af 69,143 personer med en grundförmögenhet af 35 millioner; *Bondeståndet* bestod af 2,232,667 personer med en grundförmögenhet af 172 millioner, och *Ofrälse ståndspersoner* voro 65,013 med en grundförmögenhet af 59 millioner R:dr B:ko. Alla andra, såsom soldater, båtsmän, bergs- och fabriksfolk, arbetare, sjömän, lotsar, gesäller och lärgessar, enskilde och offentliga tjenare m. fl., uppgå till ett antal af öfver 700,000 personer. Det är icke längesedan adeln ägde en tredjedel af all Sveriges jord, men sedan frälsejorden numera kan förvärfvas och besittas af hvem som helst, försvinner den allt mer och mer ur adelns händer. Mången vill således anse Svenska adeln blott för en pergaments-adel, som äger föga kvar af sina forna företrädesrättigheter, utom den att vara sjelfskrifven representant vid våra riksdagar. Att denna adel det oakadt kan tälla i historiskt och genealogiskt hänseende med hvilken adel som helst i Europa är ett välförtjent beröm för densamma. Att presterskapet i afseende på dess bestämda syftning, verkningsskrets, sammansättning och kunskaper, är den mest sammanhålliga af Sveriges alla korporationer och den bäst tillbakahållande, bevarande eller medlande makt emellan det monarkiska och demokratiska elementet, ligger i sakens natur och öfverensstämmer äfven med erfarenheten. Borgareståndet är alldeles för ringa i proportion till den jordbrukande äfvensom till den manufakturidkande klassen i flera andra länder. En stor produktion, en liflig handel, välstånd och rikedom synas stå i ett nära samband med antalet af de inom hvarje stat vid manufakturerna sysselsatta folkklaser. Sverige befinner sig i detta fall på ett af de lägre trappstegen. Lyckligtvis äro individernas likasom staternas belåtenhet och trefnad icke ovillkorligen bundna vid ett större eller mindre välstånd, utan blott vi äga vår tarvliga bergning och med en förståndig urskillning veta bedömma vår ställning, så kunna vi vara fullkomligt lika så nöjda med vår lott, som de rikaste nationer med sin. Till Sveriges egenheter hör, att bondeståndet, jemfördt i antal med de öfriga samhällsklasserna, äger en högst

ovanlig öfvervigt. Dessutom deltagar mer än hälften af städernas invånare i lantmannayrkena, äfvensom de flesta brukspatroner och bergsmän på samma gång idka jordbruk, så att troligen icke mera än 200,000 personer kunna räknas såsom icke vid jordbruket, i mer eller mindre mån, sysselsatta. Om man, såsom stundom sker, vill fördela hela folket uti s. k. herrar och arbetande personer, så förhåller sig herreklassen till den arbetande klassen såsom 1 till 18. Att endast hvar adertonde person i Sverige skulle vara i den, efter sydlänningarnes begrepp, lyckliga belägenhet att icke behöfva arbeta, visar blott huru föga produktivt Sverige är, eller huru stor ansträngning som fordras för att här aftvinga naturen lifvets nödvändiga behof.

Stång, betydde i gamla Svenskan äfven *sjö, damm*. **Stång**, **Anders**, en soldat i hertig Carls här vid Stångebro slag, skall, enligt sägen, hafva deri visat utomordentliga prof af styrka och tapperhet. Det berättas nemligen att han fattat ett stort slagssvärd, kastat tröjan utaf sig, för att vara ledigare, samt derpå brutit in bland fienderna och ensam nedbuggit omkring 75 man.

Stångsö socken, annex till Burgs moderförsamling på Gottland, $4\frac{3}{4}$ mil från Wisby, består af $13\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 44,675 R:dr, med en folkmängd af 534 personer och en areal af 7,961 tunn., hvaraf 1,660 äro sjöar och kärr. Kyrkan är byggd af kalksten såsom flera på ön; men dess byggnadsstil vittnar om en större utveckling i konsten, ty här finnas marmorpelare med förträffliga kapitäl. Adr. Wisby.

Stångapellebro i Skåne. Der skall, efter några Danske historieskrifvares uppgifter, Danske konungen Knut den Store hafva vunnit ett slag öfver Svenske konungen Anund Jakob. Den gamla Svenska krönikan och Olaus Petri berätta detsamma; men hela berättelsen, som ursprungligen synes hafva blifvit hämtad från Saxo Grammaticus, som talar om ett slag vid Stångeberg samt tillika nämner om en der befintlig pålad bro, bör räknas till de förvirrade och ogrundade uppgifter, hvaraf vår äldre historia länge varit uppfylld.

Stångby med Wallkärra, ett præb.-pastorat af 3 kl. till theologiska fakulteten i Lund, i Torna härad och kontrakt, $\frac{1}{2}$ mil från Lund. Stångby socken allena består af $7\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 83,430 R:dr, med en folkmängd af 480 personer och en areal af 1,759 tunn., hvaraf intet anses utgöra oländig mark. Denna socken som har mycken och god åker och äng samt behöflig torfjord, var fordom en särskild församling, till hvilken decens i Lund hade patronaträtt, men är nu mera förenad med Wallkärra. Adr. Lund.

Stångebro slag, som utkämpades d. 25 Sept. 1598 och som kostade konung Sigismund Sveriges krona, hölls straxt utanför staden Linköping. Hertig Carl var genom Stångån skild från staden och Sigismunds här. Tvenne broar ledde öfver denna lilla å, nemligen Lilla Stångebro, ej långt ifrån det ställe, der den nuvarande bron är, och Stora Stångebro ett stycke längre ned åt norr. Hertig

gen delade därför sitt folk; emot Stora Stångebro sändes Anders Lennartsson med Samuel Nilsson, mot Lilla Stångebro åter Hans von Mosenbach, Hans Eriksson Ulfsparre med flere. I staden väntade man stundligen ett anfall af hertigen; därför hade Sigismunds hela här redan i grynningen stått slagfärdig vid båda broarna; men då, efter en stunds väntan, ingen fiende hördes af, tågade största delen tillbaka in i staden och lemnade endast några få trupper samt några kanoner kvar på östra sidan om ån. Då såges det, att borgmästaren i Linköping genom klämtning i storklockan gifvit hertigen ett förut öfverenskommet tecken, det nu vore bästa tillfälle att angripa. Båda härarna voro ungefärligen lika, hvardera omkring 8,000 man stark. Hertig Carl ryckte fram och i detsamma sjönk dimman, som på morgonen betäckt hela trakten, så att Sigismunds vakter sågo hela fiendtliga härren komma framtågande öfver fältet. Hastigt slog de larm. Krigsfolket i staden, som knappt hunnit sitta af hästarna, måste åter upp och ut mot fienden. Mot Stora Stångebro sändes Arvid Drake; men emedan det var ett stycke väg från staden till bron, hade hertigens folk redan slagit de derstädes kvarlemnade trupperna, och då Drake kom dit öfver, hann icke hans folk ställa sig i ordning, innan de hufvudstupa jagades tillbaka öfver bron, der många i trängseln drunknade och ännu flera nedhöggos. Åtskilliga nya anfall gjordes af Polackarne att återtaga bron, men förgäfves. Hertigens folk besatte den just här belägna Gumpeskulla backe, med en hop bakeskyttar och några från Polackarne tagna kanoner. Med dessa underhöllo de en så stark eld, att ingen onäpst vågade fram på motstående stranden, der träd och grenar söndersplitrades för kulorna. Johan Gyllenstjerna med adelsfanan skickades af konungen till undsättning; men just då den skulle angripa, kom Lindorm Ribbing från staden och ropade, att de ej borde gå öfver bryggan, utan stanna kvar i staden, för att nu under skarpaste striden hafva vakt om konungens person. Härigenom lemnades hertigens folk i ostörd besittning af bron och alla på den flygeln vunno fördelar. Vid Lilla Stångebro blef striden hårdare; hit hade Sigismund sändt Polska, Ungerska, Skottska och Smäländska fotsoldaten under Farenbach, och Westgötha ryttare under Göran Nilsson Posse. Som denna bro låg närmare staden, hunno de komma öfver densamma och uppställa sig på andra sidan, bakom en gärdsgård, hvarifrån de gäfvro en mördande eld mot den anrykande fienden. På den vid Lilla Stångebro liggande Ladugårdsbacken voro dessutom några fältstycken uppförda, hvilkas kulor också anställde stor förödelse bland hertigens leder. Dessa veko tillbaka. Då lemnade Polackarne den skyddande gärdsgården och jagade efter dem ut på fältet öfver 1,300 steg till en skogig bergshöjd, der Svenskarne åter följade stånd och förnyade striden med största häftighet. De fremmande knektarne försvarade sig tappert, ehuru hertig Carl flera gånger sände förstärkning åt de sina. Då

detta förspordes till Stora Stångebro, skyndade ryttmästaren Nils Germundsson uteder ån till Lilla Stångebro, borttog Polackarnes dervarande stycken och antände deras krutförråd. På samma gång ilade Anders Lennartsson med en betydlig del af sitt rytteri öfver fältet, dit striden stod. Sigismund på sin sida sände Göran Nilsson Posse med Westgötha rytteri till Polackarnes undsättning; men hela regementet stannade overksam vid bron. Emellertid rasade striden häftigt vid andra ändan af fältet. Det fremmande folket försvarade sig med mycket mod; men Svenskarne voro öfverlägsna till antal och äfven till ställning, då de från tvenne sidor kunde angripa sin fiende. Detta ökade ifverna och modet hos alla, isynnerhet svängde den tappre Hans Ulfspärre sitt slagsvärd härjande bland fienderne. När Sigismunds krigare så häftigt angrepos, och dertill sågo sina egne ryttare stå sysalolösa vid bron, förlorade de mod och hopp. Snart grepo alla till flykten samt förföljdes i hamn och bäl af Anders Lennartsson med rytteriet. I vild oordning rusade nu alla ned på den lilla bron, hvarest en förfärlig trängsel uppstod. Många störtade i vattnet och omkommo; än flere blefvo nedbuggna på stranden. Vid andra ändan af bron lågo åtskilliga qvarnbus, i hvilka Polackarne fatade stånd och började gifva eld på Svenskarne; men hertig Carl lät då framdraga några kanoner och besköt dermed qvarnhusen, så att Polackarne måste hoppa ut genom fönsterna och springa derifrån. De antände dock dervid byggnaderna och bron, på det att hertigen icke skulle kunna följä den längre. Hans här stod emellertid på backarna öster om ån, och hans kanoner spelade obehindradt mot staden. Dessutom innehade han Stora Stångebro och kunde deröfver, när som helst, framtränga vidare. Nu var slaget förloradt. Underhandlingar började och hertigen fordrade såsom det första och förnämsta villkoret för stridens slut att i sina händer bekomma herrarne Erik Sparre, Gustaf och Sten Banér, Thure Bjelke och Göran Knutsson Posse. Slutligen måste de äfven utlemnas; då drog hertigen sina trupper tillbaka och striden var slutad. Hertigens förlust deri uppgafs till endast 40 man, hvilket troligen är alltför litet. Konung Sigismund åter förlorade 2,000 man, 7 fältstycken och slutligen Sveriges krona.

Stångensås härad i Bohuslän, innefattar Bro pastorat, med socknarna Bro, Brastad och Lyse (se dessa ord). Häradet utgör en stor landtunga som ifrån norr, der det sammanhängar med Tunge härad, utskjuter mellan Aby- och Gullmarfjordarna. Orten är bergig och innesluter endast tvenne dalar af större betydenhet, nemligen *Brodalen* och *Pidje hedar*, hvilka båda fordom synas hafva sjöbotten. Jordbruket är hufvudnäringen, men äfven fiske och sjöfart idkas betydligt; boskapsskötsel utgöres mest af fårafvel. Inbyggarne beskrifvas såsom fallna för yppighet och lyx.

Stångjern, har sedan långliga tider tillbaka utgjort Sveriges förnämsta och vigtigaste exportvara. Det Svenska stångjernet betraktas ännu i allmänhet såsom det bästa i världsmarknaden, och

få utländska tillverkningar förmå att täfva dermed, samt, om de och stundom äga ett billigare pris, motvara dock sällan dettas inre godhet. Det bästa stångjern i världen är det, som vid bruken Löfsta, Österby, Gimo och Rånäs tillverkas af Dannemoragrufvornas ypperliga malm, och hvilket, försåldt till England, der det uteslutande beredes till det finaste stål, betalats med ända till 32 å 35 R:dr B:ko per skepp:d. Ett utmärkt godt stångjern är äfven det, som tillverkas vid Ramsbyttans och Hammarby bruk, och hvilket gemenligen betalas med 2 å 3 R:dr mera än de vanliga sorterna. **Stångjernspriset** i Stockholm var 1804 10 R:dr, 1805 9 $\frac{1}{2}$, 1808 7 $\frac{1}{2}$, 1810 6 $\frac{3}{4}$, 1812 7 $\frac{1}{2}$, 1814 9 $\frac{1}{2}$, 1815 11, 1816 16, 1818 17, 1819 19, 1820 21, 1822 16, 1825 20, 1828 19, 1830 17, 1834 16, 1837 19, 1839 18, 1840 17, 1842 16 $\frac{1}{2}$, 1844 13 och 1845 15 R:dr B:ko, och företer således stundom ganska betydliga förändringar. **Stångjernsmidlet** har i medeltal utgjort, under åren från 1813 till 1822, 335,092 skepp:d; från 1823 till 1832, 387,365 skepp:d, och från 1833 till 1843, 562,659 skepp:d, samt således varit i ett jemnt stigande. **Stångjernsexporten** har år 1821 uppgått till 314,945 skepp:d, 1825 450,701 skepp:d, 1828 416,734 skepp:d, 1831 428,204 skepp:d, 1838 544,848 skepp:d, 1841 565,008 skepp:d, 1842 424,506 skepp:d och 1845 573,724 skepp:d. Den till läneunderstöd för bergshandlingen afsedda **Stångjernsfondens** kapital utgjorde enligt 1843 års bokslut 1,540,997 R:dr B:ko.

Stångpiskor nyttjades mycket allmänt under senare hälften af förflutna århundradet och ännu i början af detta; men upphörde sedan efterhand alldeles att brukas. S. Ödmann i sina "*Hätkomster*" berättar härom följande: Ända till 1760 baro alla i Wexiö hängande här, såsom allmoges, men vid den tiden begynte en och annan Abiturient att klippa sig en toupé; dertill lades snart lockar vid öronen och kort derpå hårpiskor. Det förstår sig, att denna yppighet höll sig inom gymnasii område. Dessa hårpiskor tälades af lektorerna, såsom en beredelse till akademiska hårpungar. De bestodo först af två runda, hårdt hopvridna tåtar, sedan af tre flata och lösa flåtor; men öfvergingo omsider till stångpiskor, som höljdes med band. Allt detta fördrogs; men omkring 1767 började man sätta en liten kokard på piskan och kläda denna med sidenband. Då kunde ej sjelfva biskopen Osander längre vara en tyst åskådare af ti dens förderf, utan böll vid 1767 års examen ett vidlyftigt straffal om högfärd in genere och högfärd in specie med dess fördelningar och följder. **Stångs kungsgård** vid Stångån har från äldre tider varit bebyggd nära Linköping. Konung Albrekt gaf den i utbyte i stället för Humlarum åt den yngre biskop Nils.

Stångeskär. Till rättelse för det vestra inloppet till Carlskrona igenom Arpö sund, är en stång eller spira, 60 fot hög, försedd med ett hvitt färgadt kors vid den öfra ändan, upprest på det så kallade Stångeskär. Bemålde Stångeskär, med de

klippor, som ligga öster och söder derom, äro helt låga och kala. — En känningsbåk bestående af 16 spiror af 40 fots längd, ställda i en cirkel omkring en hjertaspira af 54 fots höjd, försedd med en tunna, som sitter tvärs för farvattnet, finnas äfven under namn af Stångskär. Inloppet till Stångskär, (der lotsar hafva uppsättning) leder dels till Arkösund och vidare uppför Bråviken till Norrköping, som ock möt Slättbaken till Söderköping och Götha kanal, samt är derföre ofta begagnadt.

Stångån i Östergötland, håller $7\frac{1}{2}$ mil i längd, går genom sjön Kron, faller vid säteriet Åby in i sjön Åsund och sedan vid Råmsfors by i Roxen. (Se: *Stångebro.*)

Ståthållare på de kongl. slotten tillhöra konungens hofstat och bero således helt och hållet af konungens godfinnande. Stockholms slott har sin egen ståthållare; vid slotten i landsorterna är det vanligt att ståthållare-embetet förenas med landshöfdingens, åtminstone vid de slott, som äro landshöfding-residenser. Med Gripsholms och Strömsholms slott är förhållandet annorlunda. Någon ståthållare eller guvernör, med makt öfver land och län får nu mera icke förordnas, ty grundlagen föreskrifver, att den gamla landtregeringen under landshöfdingarne skall förblifva oförändrad. Stockholms stads öfverståthållare är åter en statens, ej hofvets embetsman; han är för hufvudstaden hvad landshöfdingarne äro för länen och tillhör, liksom desse, förtroende-embetsmännen, d. v. s. de afsättligen, antal.

Stäck, Josef Magnus, son af en handlande i Lund, föddes d. 4 April 1812. Härstammar från en Italiensk släkt, som bär namnet *Stecchi*. Blef 1829 student i Lund och studerade först läkarevetenskapen, men öfvergaf snart detta studium af en oemotståndlig häg för målarekonsten, och begynte med framgång egna sina bemödanden åt den sköna konst, hvarit han, såsom elev vid de fria konsternas akademi, först någon tid vinnlade sig om figurteckning, men sedan uteslutande egnade sig åt landskapsmålningen. Erhöll 1835 Meijerska medaljen, och följande året ett mindre stipendium, samt ären 1837 och 1838 akademions högsta stipendier för målning. Företog 1842, med understöd af ett stipendium, en resa till München och Rom, hvarifrån han 1846 begaf sig till Paris, der han till tådan på Louvre-expositionen 1847 uppsatte en tafla, som af La Société des Amis des Arts inköptes. Samma utmärkelse åtnöt han äfven följande året med en större tafla. Återvände då, öfver Belgien och Holland till fäderneslandet. Bland hans förnämsta taflor räknas: *Cascatellerna vid Tivoli*; *Ruiner i Romerska Campagnan*; *Stadsporten i Haarlem*; *Vinterstycke med granskog och Vue af Neapel*.

Städer. Städerna i Sverige äro till antalet 86, hvarvid Stockholm och Göteborg utgöra No 1 och 2 och bilda en egen öfverklass. De öfriga, med undantag af de yngsta, neml. Arvika, Borgholm och Haparanda, hvilka ännu ej blifvit klassificerade, äro i mån af sin storlek och befolkning indelade i 5 klasser, som äro följande: 1:sta

klassen: 3 Norrköping, 4 Goffe. 2:dra klassen: 5 Carlskrona, 6 Upsala, 7 Malmö, 8 Kalmar, 9 Wisby, 10 Westerås. 3:dje klassen: 11 Westervik, 12 Uddevalla, 13 Lunds-krona, 14 Nyköping, 15 Falun, 16 Christianstad, 17 Carlshamn, 18 Ystad, 19 Örebro, 20 Jönköping, 21 Linköping, 22 Lund, 23 Carlstad, 24 Borås. 4:de klassen: 25 Warberg, 26 Arboga, 27 Christinehamn, 28 Halmstad, 29 Helsingborg, 30 Köping, 31 Wexjö, 32 Söderköping, 33 Hudiksvall, 34 Mariestad, 35 Her-nösand, 36 Wenersborg, 37 Sala, 38 Wadstena, 39 Hedemora, 40 Sundsvall, 41 Söderhamn, 42 Umeå, 43 Piteå, 44 Luleå. 5:te klassen: 45 Marstrand, 46 Skara, 47 Skenninge, 48 Nora, 49 Askersund, 50 Filipstad, 51 Wimmerby, 52 Kong-elf, 53 Engelholm, 54 Strengnäs, 55 Thorshälla, 56 Eskilstuna, 57 Enköping, 58 Sigtuna, 59 Lidköping, 60 Öregrund, 61 Södertelje, 62 Norrtelje, 63 Lindesberg, 64 Eksjö, 65 Ulricehamn, 66 Hjo, 67 Sköfde, 68 Mariestad, 69 Falköping, 70 A-lingsås, 71 Sölvitsborg, 72 Laholm, 73 Trosa, 74 Östhammar, 75 Säter, 76 Åmål, 77 Skanör med Falsterbo, 78 Falkenberg, 79 Kongsbacka, 80 Cimbrishamn, 81 Strömstad, 82 Grenna, 83 Östersund. — Flera af dessa städer äro dock så små, att 13 af dem tillsammans år 1828 i uppskattningsvärde utgjorde mindre än värdet af Löfsta bruk i Upland. Dessa 13 voro Sköfde, Marie-fred, Kongsbacka, Östersund, Skanör, Falsterbo, Grenna, Hjo, Falköping, Öregrund, Östhammar, Trosa och Borgholm. Orsaken till det mindre blom-strande skick, hvari flera bland städerna befina sig, är dock för ingen del att söka i bristande omtänka hos styrelsen; tvärtom finner man af en mängd ända till orimlighet gränsande förordningar till deras skydd och oppmuntran på landtmännens och jordbrukarens bekostnad, att just de varit re-geringens rätta skötebarn. Redan 1546 förbjöds allmogem att annorstädes än i städerna till köp-männen sälja eller handla med spanmål, och det vid så hårdt straff, att det tredje gången gällde hufvudets förlust. Icke heller fick någon bonde betala sina tröskare eller arbetskarlar med säd, utan säden skulle först förärras i staden, på det att arbetaren måtte få sin betalning i penningar. Icke ens fiskarne i skärgårdarna ägde rätt att sälja sin fisk på landet, förr än den en hel vecka varit förgäfvad utbjuden i staden. På det att landtmannen skulle ovillkorligen nödgas att föra sina varor till staden, förbjöds år 1640 äfven stadsbon, vid vite och varans förlust att på lan-det uppköpa säd. Ännu år 1762 utkom förbud mot all landthandel med spanmål. Prohibitiv-sys-temet gällde dock ej endast åkerbruket, utan äf-ven alla slags slöjder och näringar, som på land-bygden kunde ifrågakomma. Utan särskild tillätelseingo inga handtverkare bosätta sig på lan-det, och sådana tillståndsbref medgäfvas ganska sparsamt och blefvo ofta återlagda. Bönderne på Öland, som af gammalt plägat idka stenhuggning såsom en binäring, förbjödes år 1649 att dermed befatta sig; sådan bandtering skulle blott få drif-vas i Kalmar stad. Alla handtverkareingo flera

gångar, under drötsning Christinas tid, befallning att inflytta till städerna, men då man tyckte, att de der blefvo för många, utdrefvos de snart lika godtyckligt åter. Vid vite af 10 dlr smt förordnades år 1748, att ingen på landet boende fick väfva åt någon annan än sig sjelf, utom hvad som ej medhånsa till husbehof, skulle *aflemnas* till väfnad i städerna, till förekommande af allt "klädande" på landet. Såsom en naturlig följd af detta prohibitiv-system, anmärker Forsell, att sädesproduktionen derigenom började förminsas och näringslöshet, brist och elände utbreda sig så väl på landet som i städerna. Dessa författningar och deraf beroende förhållanden hafva väl nu mera

efterhand alltmer blifvit undanröjda; men ännu kvarstår dock af forna härvid begångna misstag den lärdomen, att der städer ej af sig sjelfva uppkomma, genom tillströmmande folkmängd och produkter, samt deras förmånliga afsättning, der förmå ej heller några konstlade författningar att bringa dem i blomstrande skick. — Folkmängden af alla Sveriges städer tillsammanstagna utgör 310,238 personer, och man finner deraf, att då hela rikets folkmängd utgör 3,233,570, är i Sverige blott hvar tiende person stadsbo. — För att meddela en öfversigt af särskilda viktigare förhållanden inom hvarje stad, bifoga vi följande tabell:

Städernas namn.	Grundlagd år.	Folkmängd 1844.	Hus och Tomter.	Uppskattningsvärde år 1842.	Stats- och Stadsbidrag i Bankomünt.				
					Bevilling.	Stadens styrelse.	Klerociet.	Fattigförsörjning.	Summa jemte andra oera.
Stockholm ...	1260	86,000	3,961	33,978,800	379,541	22300,000	42,694	61,811	763,313
Malmö Län.									
Malmö	1319	10,850	868	2,000,276	21,431	17,273	3,706	10,822	140,283
Landskrona ..	1413	3,950	331	626,817	5,243	4,150	372	2,400	16,783
Helsingborg ..	urgammal	3,300	372	700,777	4,534	3,811	2,598	2,173	14,410
Lund	före 1200	5,500	373	1,211,500	12,083	2,800	680	4,000	31,517
Ystad	urgammal	4,280	551	865,936	10,008	2,300	839	1,440	37,120
Skarö	d:o	650	162	62,329	890	251	466	200	2,976
Faksterbo	d:o	230	162	—	—	—	—	—	—
Christianstads.									
Christianstad .	1614	4,580	346	1,113,997	11,245	2,400	3,255	3,000	25,297
Cimbritshamn .	urgammal	1,060	156	154,513	1,484	794	544	246	4,489
Engelholm ...	d:o	1,100	186	175,908	1,520	—	333	—	2,764
Halmstads.									
Halmstad	1327	2,340	245	396,374	4,718	1,125	1,380	376	12,012
Warberg	urgammal	1,670	260	387,820	2,641	1,482	1,520	1,210	9,231
Leholm	före 1400	1,010	177	123,643	1,400	494	518	410	5,197
Falkenberg ..	före 1434	860	117	124,857	1,190	725	725	500	5,808
Kongsbacka ..	priv.1676	490	88½	106,896	1,279	536	400	130	3,711
Carlskrona.									
Carlskrona ...	omkr.1650	12,550	1,429	1,303,125	16,941	9,565	1,404	5,164	53,985
Carlshamn ...	d:o 1665	4,500	572	609,575	8,160	4,198	1,460	2,910	25,703
Sölvisborg ..	urgammal	1,320	152	257,425	1,959	767	867	450	6,254
Wexjö.									
Wexjö	före 1200	2,350	201	519,650	3,522	1,180	1,279	1,284	11,342
Jönköpings.									
Jönköping ...	före 1300	4,860	337	897,120	9,310	1,933	1,892	1,491	24,401
Eksjö	d:o 1300	1,760	125	208,642	1,585	1,445	335	1,051	7,029
Grenaa	1652	750	142	64,911	734	480	169	24	1,933
Linköpings.									
Linköping ...	före 1200	4,980	268	835,629	10,966	4,784	3,222	3,205	30,636
Norrköping ..	d:o 1200	14,000	923	3,010,980	26,937	10,148	5,993	6,099	58,712
Söderköping ..	d:o 1200	1,270	169	252,746	2,200	1,613	1,544	276	7,713
Skeanninge ...	d:o 1100	1,090	126	172,252	1,395	696	633	419	5,123
Wadstena ...	1390	2,000	199	239,048	2,431	3,370	708	801	9,624
Kalmar.									
Kalmar	före 1200	5,780	610	824,477	10,861	5,909	2,534	5,994	33,016
Westervik ...	1433	3,650	500	403,313	4,370	1,800	1,415	1,236	12,777
Wimmerby ..	priv.1604	1,580	115	161,514	1,685	1,012	335	500	5,889

Städernas namn.	Grundlagd år.	Folk- mängd 1844.	Hus och Tomter.	Uppskatt- ningsvärde år 1842.	Stats- och Stadsbidrag i Bankomynt.					
					Bevill- ning.	Stadens sty- relse.	Kleregiet.	Fattigför- sörjning.	Summa jemte andra onera.	
Mariestads.	Mariestad	1586	1,650	130	321,550	2,876	1,636	222	667	6,486
	Skara	före 1000	1,680	110	261,837	2,024	723	653	450	6,150
	Lidköping . . .	d:o 1100	2,150	201	435,273	3,174	1,525	486	1,200	9,755
	Sköfde	urgammal	660	66	121,969	971	412	312	145	3,506
	Hjo	d:o	640	79	102,853	915	200	447	250	3,164
Falköping . . .	före 1300	600	58	69,111	557	677	340	300	3,802	
Wenersborgs.	Wenersborg . .	1642	2,680	435	113,400	4,179	4,107	1,394	1,600	15,556
	Alingsås	1619	1,290	205	245,629	2,157	578	474	1,000	5,007
	Borås	1622	2,450	496	174,669	4,884	2,062	1,468	2,812	21,135
	Ulricehamn . . .	urgammal	1,360	79	170,152	3,108	2,200	1,050	400	9,624
	Åmål	1640	1,480	250	221,874	1,966	350	765	450	5,585
Göteborgs.	Götheborg . . .	1607	21,200	865	4,914,283	55,936	118,359	13,306	48,511	296,866
	Kongelf	före 1200	760	121	147,588	1,596	1,543	582	367	5,741
	Murstrand . . .	1132	950	203	81,448	777	—	67	600	2,876
	Uddevalle . . .	före 1200	3,600	456	556,956	5,549	3,300	1,473	2,553	16,922
	Strömstad . . .	1666	1,320	236	165,822	1,603	900	75	110	4,574
Wisby	före 1200	4,200	974	540,184	10,681	3,415	1,770	2,155	26,645	
Upsala.	Upsala	urgammal	5,250	492	1,660,958	16,055	6,431	3,325	4,142	39,974
	Enköping	d:o	1,330	198	234,517	2,255	—	1,217	800	8,447
Westerås.	Westerås	före 1100	3,480	424	987,938	3,974	3,754	2,750	3,301	22,536
	Sala	1622	3,390	208	625,000	4,783	2,500	2,500	2,000	29,542
	Arboga	före 1200	2,050	335	378,856	3,610	2,440	1,700	1,033	14,804
	Köping, nya . .	1639	1,500	254	277,043	2,762	2,786	2,903	1,518	11,625
Carlstads.	Carlstad	1586	3,160	195	656,486	7,138	3,589	812	2,189	19,815
	Christinehamn .	1642	1,730	300	445,549	3,419	3,104	677	1,060	11,763
	Filipstad	1611	1,150	81	251,227	1,834	1,000	464	800	7,109
Stockholms.	Sigtuna	urgammal	410	96	68,995	530	395	107	42	1,349
	Södertelje . . .	före 1200	1,180	280	225,938	2,187	1,350	570	343	7,899
	Norrtelje	1622	1,080	146	195,008	1,771	—	935	325	5,514
	Öregrund	1491	600	153	56,281	700	213	122	—	1,809
	Östhammar . . .	före 1300	580	108	54,006	682	306	245	100	1,780
	Waxholm	1549	940	147	90,982	859	250	805	150	2,197
Nyköpings.	Nyköping	före 1200	4,258	592	590,640	7,032	3,233	1,633	1,273	19,744
	Strengnäs	urgammal	1,150	202	187,020	2,218	850	3,246	1,216	10,528
	Thorshälla . . .	före 1400	600	100	90,015	1,201	650	317	660	3,730
	Eskestuna	d:o 1200	3,380	236	286,054	3,478	583	182	1,600	12,743
	Mariefred	1590	584	82	94,248	965	150	258	156	2,584
	Trosa	före 1200	534	143	36,013	650	517	322	67	1,983
Örebro.	Örebro	före 1200	4,310	363	975,023	9,914	2,176	1,968	2,501	24,167
	Askersund	1643	980	188	149,068	1,279	600	713	160	4,729
	Nora	1644	780	121	211,735	1,836	414	311	689	5,743
	Linde	1644	790	175	133,813	1,530	138	265	365	3,829
Falun.	Falun	1608	4,180	327	901,398	9,685	3,400	4,540	3,598	54,414
	Hedemora	1446	1,020	138	227,303	1,933	1,600	733	300	5,693
	Säther	1642	560	89	128,219	945	337	417	300	3,517

Städernas namn.	Grundlagd år.	Folk- mängd 1844.	Hus och Tomter.	Uppskatt- ningsvärde år 1842.	Stats- och Stadsbidrag i Bankomunt.					
					Bevill- ning.	Stadens sty- relse.	Klerociet. .	Fattigför- sörjning.	Summa jemte andra onera.	
Gefleborgs. Hernösands. Jemtll. Umeå. Piteå.	Gefle	960	8,200	1,047	1,784,135	19,120	12,346	3,200	11,750	79,663
	Söderhamn . . .	1620	1,610	218	331,783	2,909	1,400	1,447	650	8,285
	Hudiksvall . . .	1582	1,980	328	359,605	3,214	1,403	1,113	610	8,887
	Hernösand . . .	1584	2,300	252	280,534	4,218	1,200	1,570	1,240	10,872
	Sundsvall	1624	2,090	338	351,372	3,869	1,670	900	970	10,257
Östersund . . .	1786	480	69	27,220	848	163	188	71	1,656	
Umeå	1605	1,280	154	206,920	477	867	550	900	5,519	
Piteå.	Piteå	1621	1,192	155	136,619	2,807	922	355	252	5,559
	Luleå	1621	1,160	226	151,035	1,888	1,110	567	100	5,180
S:ma för Städerna		—	310,238	27,974	74,169,962	801,791	292,877	154,631	230,423	2,287,836

Städja kallas en afgift, som en antagen åbo er-
lägger till jordäganden, såsom bekräftelse på er-
hållen åborätt. Nu mera gifves icke städja för
kronohemman, så länge åborätten förblifver inom
släkten. Ty städjerätten på kronohemman är ärft-
lig, men kan med vederbörligt tillstånd transpor-
teras på annor man. Städja, såsom afgift betrak-
tad, kallas äfven städsmålspenningar.

Städjarn, en bergstopp i Särna socken i Dalarna,
en af de högsta och märkligaste i Sverige. Hi-
singer säger derom i sina "Anteckningar": "Re-
dan vid Särna-sjön mötes ögat af de i N.V. upp-
stigande höga skogsberg, som utgöra första af-
satsen för fjällen, bland hvilka det namnkunniga
Städjan på $2\frac{1}{2}$ mils afstånd upphäfver sin pyramid-
lika spets vida öfver skogsgränsen och är ett af
de yttersta utskotten af fjällen, 2,155 fot öfver
Särna-sjön och 3,568 fot öfver hafsytan. Sjelfva
fjället, som uppstiger från en hög plattform, re-
dan beröfvad skogväxten, är likväl efter sin längd
ryggformigt eller en egentlig bergås, hvars tvär-
sida, sedd från Särna, presenterar en hög pyra-
mid med smal, afhuggen spets, ej olik ett ham-
marstäd, som gifvit anledning till dess benämning.
På ömse sidor omgifves det af tränga, men djupa
dalar, som mycket bidraga att upphöja dess skö-
na form." Han tillägger vidare: "På detta berg
slutas vanligen turen för de resande, som nyfiken-
heten någon gång lockat öfver *Elfdals* porfyrberg.
Den med vagn brukbara vägen slutar vid *Elfdals*
kyrka; till *Åsbyn*, en och en half mil, kan kärra
nyttjas, men sedan endast ridbäst till Särna kyr-
ka, 6 mil." Det bör likväl anmärkas, att detta
skrefs år 1819.

Städö kallas det aftal, hvarigenom en husbonde
antager ett tjenstebjon. Laglig städö förutsätter
orlofsedel; städjer någon utan sådan, är han för-
fallen till böter, husbonden pliktar 6 R:dr 32 sk.
B:ko, samt tjenstebjon, jemte städjepeningen, 3
R:dr 16 sk., och städö är ogild. Tager tjen-
stebjon städö af två, tjene hos den, som först
lagligen städde; men städö, i laga ordning gif-
ven, är å ömse sidor bindande: den städjepening,
som dervid gifves, beror på öfverenskommelse.

Städö säteri med *Hjörnö* i Åby socken i Öster-
götland, består af 2 hela hemman, med under-
lydande $34\frac{1}{4}$ mtl. frälse, ett skatte-frälsehemman
och 2 halfva rustbäll med tillhörande augment,
utom 3 väderqvarnar, en skattlagd vattenqvarn
med 2 par stenar och sigt, 2 enbladiga sågar,
tjärubränneri och kalkugn, samt ett stort och väl
anlagdt tegelbruk med tvänne ugnar. Det har en
vacker belägenhet, betydlig åbyggnad och stor
trädgård. Har tillbört flera äldre adliga familjer,
deribland Borelägten. Carl IX hade här 1599
sitt fallläger. Det uppbrändes 1677 af Danske
amiralen Juel. I medlet af 1700-talet ägdes det
af en greve Levenhaupt. Hit fördes då en frem-
mande högtförmig gäst, en markgrefinna af Bay-
reuth, Dorothea, som fallit i sin gemäls onåd för
en något skandalös kärlekshandel, hvarföre han i
16 år bällit henne fangen, till 1734, då hon ut-
gafs för död och af landshöfdingen von Brehmer i
hemlighet fördes till Sverige till en gård, som äg-
des af hans syster. Här bodde hon en lång tid i
ganska knappa villkor, till dess markgreffen änd-
ligen befallde, att hon skulle begifva sig till Städö,
der hon vistades till sin död, under namn af öfver-

stinnan Zeidewitz, på en pension af 6,000 dlr h:mt. Denna berättelse är hämtad ur *Tessie och Tessiniana*.

Stäfvie moderförsamling med Lackalänga annex, ett preh-pastorat af 3 kl. i Malmöhus län, Lunds stift, Torna härad och kontrakt, 1 mil från Lund, består af 11 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 118,600 R:dr, med en folkmängd af 600 personer och en areal af 2,384 tunnol., hvaraf endast 2 anses utgöra oländig mark. Socknen har god och bördig jordmån, isynnerhet i anseende till åkern, samt skog. Adr. Lund.

Ståholm. Se: *Munktorps socken*.

Stäcke, det Norra eller Almarestäck, 3 mil från Stockholm, i Näs socken på en ö i Mälaren, var fordom ett fäste till försvar för segelleden till Upsala; men hvilket intogs och förstördes år 1188 af de plundrande Esterne, som vid samma tillfälle här mördade erkebiskop Johannes. År 1397 tillhörde det riksrådet och lagmannen Anund Jönsson Lejonansigte, som skref sig till Almarestäck. Erik af Pommern lät 1435, under Engelbrekts oppresning, förstöra det genom en af sina anhängare, Erik Niepertz. Carl Knutsson förlänade det åt erkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstjerna, från hvilken konung Christian I likväl lät återtaga det, när prelaten fallit i onåd hos honom. Erkebiskopen Nicolaus Ragvaldi tillbytte sig det sedan mot andra gods, och från denna tid kallades det *Biskopsstet* eller *S:t Eriks stott*, ty erkebiskopen hade låtit befästa det. Gustaf Trolle utvidgade ännu mer dessa befästningar och trodde sig här kunna trotsa Sten Sture och hela Svenska regeringen; men det blef af Sturen intaget och i grund förstördt 1517. (Se: *Gustaf Trolle*.) Några lemningar deraf finnas ännu. Det var på denna tid ett eget län, som kallades: *Almarestäcks län*. Sedan den tiden har det dels tillhört kronan, dels varit i åtskillige ägares händer, och äges nu af statsrådet m. m. friherre Åkerhjelm. Här är en vacker stenhusbyggnad med trädgård och orangeri. Dess forna och nuvarande utseende är aftecknad i Dalbergs *Succia*. Till egendomen hör ett tegelbruk. Här är en bro med vindbrygga, hvarigenom de fartyg passera, som gå till Upsala eller komma derifrån. Här är en vacker sten af porfyr upprest med en inskrift, som förvarar minnet af den första öfverfarten öfver bron. Icke långt härifrån äro de s. k. *Dalkarlsbackarna* och den af allmogeen ännu benämnda *Ryssgraven* (se detta ord).

Stäcke, Södra, i Bo kapell i Wermdö socken, 1 $\frac{1}{4}$ mil från Stockholm, är ett af de fyra inloppen till hufvudstaden och det smalaste af dem alla. Det kallas *Södra Stäcke*, till skillnad från det norra, men hette i forna dagar: *Herrestaket* eller *Baggarstaket*. Här voro tvenne små skansar anlagda, och en träffning föreföll här d. 13 Aug. 1719, då 6,000 man Ryssar landstigit, förmodligen i afsigt att nalkas Stockholm. De uppehöllas likväl med mycken tapperhet af en bataljon af Södermanlands regemente, anförd af öfverste Baltzar von Dahlheim (se detta ord), till dess han om aftonen hann få förstärkning af öfversten Fuchs

(sedermora riksråd och öfverståthållare), då Ryssarne måste draga sig tillbaka med en förlust af 500 man. Svenskarnes var endast 80 man.

Stämmedöter kallas det vite, som åläggas för försummad inbetalning af kronoutskylder.

Stämpladt papper. Se: *Charta Sigillata*.

Ständerna, eller Svenska folkets representanter, utgjordes ursprungligen af bönderne eller de frie *Odalmanuen*, hvilka på tinget fattade beslut om alla hela riket rörande frågor. Med tiden, isynnerhet efter Ynglinga-ättens fall, började höfdingar eller *Tynarman*, det sedan så kallade adelsståndet, utöfva ett afgörande inflytande på tinget. Under Sverkerska och Erikske ättarnas regering fick *Presteståndet* säte och stämma på riksdagarna, hvilka snart nog förvandlades till herredagar, der endast adeln och det högre presterskapet fattade beslut. Natts Kettilmundsson sammankallade först en riksdag 1319 bestående af alla fyra stånden: adel, prester, köpstadsmän eller ledamöter af *Borgareståndet* och bönder. Sedan sammankallades dylika riksdagar flera gånger, såsom af Engelbrekt, Sturarne o. s. v.; men merändels höllos endast herredagar ända till Gustaf Wasas tid. Äfven *Krusbejålet* finnes någon gång serskildt nämnt bland rikets ständer på 1500- och 1600-talen.

Stärtinge. en sätesgård om 4 mtl. i Årdala socken i Södermanland, 3 mil från Nyköping, ägdes af riksråden Åke Johansson Tott och Gustaf Björnsson Bååt samt presidenten friherre Conrad Ribbing, som skrefvo sig till detta gods. Huset är aftecknad i Dahlbergs *Succia*. Här finnes en runsten, rest till minne af en Byrsten, Offe Jarls son.

Stöde socken, ett af annexen till Tuna moderförsamling i Westernorrlands län, 3 $\frac{1}{2}$ mil från Sundsvall, består af 28 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 158,275 R:dr, med en folkmängd af 2,100 personer, och en areal af 127,910 tunnol., hvaraf 12,300 äro sjöar och kärr. Inom denna socken ligger *Stodesjön*, en af de djupaste insjöar i Norrland, som på åtskilliga ställen har 50 famnars djup och derutöfver, *Patsjön*, der man funnit perl-musslor m. fl. Man anser Stodesjön för ganska farlig, hvarföre de farkoster, som derpå begagnas, äro starkt byggda. Kyrkan är ungefär 100 år gammal och har en vacker altartafla. Schubert gör en särdeles gynnsam beskrifning på folket härstädes, dess flit och sedlighet. Stölder och andra oseder äro nästan alldeles obekanta. Man har ännu aldrig i denna församling funnit en själfmördare. Man lefver tårligt, men gladt och fredligt, älskar hvarandra, men hatar processer. Klädelsen är enkel men smakfull. S. berättar följande anekdot, som vittnar till fördel både för folket och den tjensteman deri omtalas, så mycket mer som bans likar icke vanligen utmärka sig genom försök att molarbeta hvad de tro vara öfverhetens vilja, men som synes dem stå i strid med högre ändamål: "När Gustaf III införde nationaldräkten, som endast var bestämd för ståndspersoner, klädde sig äfven ett par bondsöner deri, och tyckte sig

derigenom äga ett stort företäde. Läsmanen, som ansåg för sin pligt att vaka öfver bibehållandet af folkets enighet och fruktade en efterhärming, lät på sin bekostnad afdragaren bära samma dräkt och placerade honom i kyrkan bredvid desse bondsöner, som genast aflade densamma, och ingen försökte vidare att dermed utmärka sig." I Stöde och flera andra Medelpads socknar, Torp, Borgsjö, Attemar, Ljustorp och Selånger bo Finnar, som säga sig härstamma från Tavastland. Schubert berättar, att de tala bruten Svenska och endast några gamla bland dem Finska. De gifta sig ofta med Svenskar, äro ett händigt folk men af mindre kroppsbyggnad, plattare näsor, ljusare hår och gladare lynne; men misstänksammare än Svenskarne. Ganska stränga i sina seder, så att okyskhet ibland dem är nästan alldeles oerbörd. Adr. Sundsvall.

Stödhafs socken, ett patr. pastorat af 3 kl. i Malmöhus län, Lunds stift, Onsjö härad och kontrakt. Nära en fjerdedel ligger dock i Harjagers härad. Stödhafs församling, belägen $3\frac{1}{2}$ mil från Lund, består af 25 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 95,855 Rdr med en folkmängd af 1,090 personer och en areal af 8,679 tonnl., hvaraf endast 6 äro kärr eller oländig mark. Socknen har i allmänhet god åker och äng, samt skog och torfjord. Derinom ligger *Rönneholms säteri* (se detta ord), hvars ägare har patronatsträtt öfver församlingen. Toneld har alldeles förbigått Stödhaf, om det icke är den han menar med *Stehag*, som han tillägger endast 23 $\frac{1}{4}$ hemman. Adr. Lund.

Stötenhjelm, Peter, fört kallad **Pehr Larsson**, född i Örebro 1610, blef 1630 volontär vid Gula regementet, och befordrades sedan 1631 till fänrik, 1632 till löjtnant, 1636 till kapten, 1640 till major och 1646 till öfverstelöjtnant samt kommandant på Wenersborg med kringliggande skansar. En modig och käck krigare, hade han det särdeles missödet att mångfaldiga gånger i striden blifva illa qväst och sargad, isynnerhet vid belägringen för Landsberg, der han förlorade sitt venstra ben, så att han sedan måste gå med stylta, hvaraf han äfven fick sitt nya namn, då han 1649 adlades. Likaledes antydde hans adliga vapen härpå, ty det visade, i blått fält, ett svart trädben och läret med ett rött bandage, dervid ett spjut och ett bart svärd korsvis lagda samt deremellan fyra kanonkulor. Han afled d. 27 Jan. 1668 och hans adliga ätt utgick med sonen, öfversten för lifregementet till häst, **Lorenz Gustaf Stötenhjelm**, som år 1719 dog utan manliga arfvingar.

Stötned, jernbruk i Stafnäs socken i Wermland, smider vid 3 hårdar 1,500 skepp:d, hvarföre i hammarskatt erlägges 15 skepp:d. Vid bruket finnes en stålugn och spiksmide. Tackjernet köpes. Afsättningsort är Göteborg. Bruksstämpeln är H. K. Ägare Hr E. Frisell.

Stötpåfors jernverk i Sunne socken i Wermland, anlades 1747. Här smidas af köpt tackjern vid 2 hårdar 940 skepp:d, hvarförutan en stålugn är privilegierad och spiksmide idkas. Hammarskatten

är 9 skepp:d 8 liap:d. Afsättningsorten är Göteborg. Bruksstämpeln är S. F. och deremellan ett mindre T med en punkt. Ägare Hr Fr. Svensonius med flera intressenter.

Suen. Dom., var hofpredikant och tillika musik hos konung Sigismund. Om honom är intet mera bekant, än att han blef mördad vid ett af de många blodiga slagsmål, som under Sigismunds vistande i Stockholm der nästan hvarje natt föreföllo emellan Polackarne och de Svenske. Han begrofs d. 20 Nov. 1593 uti Gråmunkholms eller nuvarande Riddarhulms-kyrkan med full påfvisk prakt, vigda ljus, kors, fanor och flera dylika papistiska ceremonier. Liktåget utgjordes af en mängd i staden varande katolikker och jesuiter, samt beledsagades af 200 konungens hejdukar med skarpladdade gevär. De få uti kyrkan närvarande Svenskar sökte förbindra liktåget att inträda; men katolikerna inträngde med våld och en lutherisk prest, Olaus Simonis, prinsessan Annas hofpredikant, som just då skulle hålla gudstjenst, blef drifven från predikstolen, nedsläpad på golvet, illa handterad och slagen med en bössa i hufvudet, så att blodet rann honom öfver ansigtet. Sablarna drogos och många nedtrampades och sårades. Under detta oväsende aprang en jesuit upp i predikstolen och förrättade likpredikan. Hela staden kom i rörelse, borgerskapet började väpa sig och ville ringa i stormklockan. Rikssens råd skickade då greve Gustaf Brabe och Erik Bjelke upp till konungen att klaga öfver detta oskick och våld, men konungen svarade: "att jorden var herrans, hon borde åtminstone unnas åt de katolska, som fördom upphyggt kyrkan och sedermera icke ändrat sin tro." Riksmarsken Clas Fleming med manakop och några rådsherrar samt borgmästare och råd i staden med goda ord stillade emellertid oväsendet. Stränga föreställningar gjordes konungen genast och vid konungens kröning i Upsala talades uppenbarligen om kyrkorån och om hans pligt i anseende till den rådande religionens beskydd; dock utan all påföljd eller afseende å konungens sida. När lutherska presterskapet efter dylika uppträden ej vidare ville hålla någon gudstjenst i Gråmunkholms-kyrkan, och sådant anmälades för konungen, skall han dervid hafva yttrat: "att der icke Svenske prestarne ville gudstjensten uppehålla, så skulle han väl få andra i deras ställe och jesuiterne den mödan sig åtaga."

Successionsordningen af d. 26 Sept. 1810, som är en af rikets nu gällande grundlagar, bestämmer att efter dåvarande kronprinsen Johan Baptist Julius skall i regeringen efterträda H. K. H:s förstfödde son och efter honom denne senares manliga efterkommande, i rätt nedstigande led, efter förstfödsrätt. Dör konung i Sverige, utan att lemna manliga bröstarfvingar; men hans efterlemnade drottning sig i välsignadt tillstånd befinner, före statsrådet regeringen med kongl. makt och myndighet, till dess rikssens ständer, enligt regeringsformen, hunnit sammankomma, då dem tillkommer att om regeringens förande förordna.

Blifver drottningens lifsfrukt af mänkö, förordne då rikens ständer förmyndare för den emyndige konungen, på sätt i regeringsformen stadgad är. Blifver drottningens lifsfrukt af kvinnokön, tråde den af ätten, som efter förstfödsrätt den afidne konungen i arfföljd närmast är, till regeringen. De af kongl. huset af kvinnokön, och deras efterkommande, ändock desse äro af mänkö, hafva ingen rätt till Sveriges krona och regering. Prinsar af det kongl. huset skola uppfödas i den rena evangeliska läran. Den af kongl. familjen, som ej sig till samma lära bekänner, vare från all successionsrätt utesluten. Prins af det kongl. huset må ej gifta sig utan konungens samtycke. Sker det ändock, hafve han förverkat arfverätt till riket för sig och efterkommande. Lag samma vare om han tager till gemål enskild Svensk och utländsk mans dotter. Dock vare honom ej förment, att med konungens vetskap och samtycke taga gemål af Svenska konungahuset, inom ej förbjudna leder. Prinsessor af det kongl. huset må ej utan konungens vetskap och samtycke tråda i gifte, eller någonsin sådant tillåtas med Svensk man utom det kongl. huset. Prinsar och prinsessor af det kongl. huset må ej antråda utrikes resa, utan konungens vetskap och samtycke. Prins af det kongl. huset må ej, utan konungens och rikens ständers samtycke, blifva regerande furste af utländsk stat, vare sig genom val, arf eller gifte. Sker annorlunda, vare han och hans efterkommande ej berättigade att succedera till Svenska thronen. Skulle den olycka tima, att hela konungahuset, antingen på manliga sidan utginge, eller genom oräktlåtande af hvad successionsordningen uttryckligen föreskrifver, förlorat successionsrätt, vare thronen ledig till nytt val, och utkåse då rikens ständer ett nytt konungehus.

Sudlareplats omtalas i beskrifningen på den gamla krigsordningen i de Svenska arméerna. Det börde nemligen till krigsdisciplinen att ingen obehörig erhöill inträde i lägret, utan om någon ville träffa en soldat, anvisades en särskild plats utanför lägret, der sådana besök linge emottagas. Denna plats kallades sudlareplats.

Suell, Frans, son af handlanden i Malmö Nicolaus Suell, föddes d. 9 Juni 1744. Tidigt bestämd för handelsyrket, hade han, efter den tidens sed, vid 12 års ålder tagit till biträde i fadrens handelsbod. Som man likväl snart hos honom upptäckte ovanliga anlag, inskrefs han 1758 bland de studerande vid Lunds akademi, der han under två års studier gjorde lyckliga framsteg i historia, geografi, lefvande språk, matematik och mekanik. Sedermera företog han resor i fremmande länder, hvarander han fick tillfälle att göra personlig bekantskap med en rik handlande i Hamburg, vid namn Salomon Roosen, som omfattade den unga Svensken med mycken välvilja och med tiden blef en betydlig befordrare af hans timliga framgångar. Sedan hans fader dött, ingick modern nytt gifte med handlanden, sedermera rådmannen och borgmästaren Henrik Falkman i Malmö, hvilken med sina egna förenade Suellska husets af-

färer, och 1771 ingick bolag med den unge Frans Suell. Olyckliga konjekturet vållade snart, att bolagets affärer gingo ganska illa och voro nära att gå under, då Salomon Roosen gaf detsamma tillräcklig kredit, för att kunna fortsätta och reda sina affärer. Vid samma tidpunkt inträffade en egen tillfällighet. Bolaget skulle nemligen hos Roosen requirera sitt vanliga behof af tobak för sin fabrik, då genom misstag en nolla kom att skrivas för mycket i requisitionen. Detta misstag medförde dock stor vinst, i stället för förlust, ty i detsamma steg tobakens pris betydligt till följd af Amerikanska frihetskriget, och Roosen bistod emellertid ädelmodigt bolaget med sin kredit. Genom en sådan tillfällighet kom Suell i välstånd och begagnade detta snart till befrämjande af samhällsnyttiga företag. Då det länge erkända behofvet af en hamn i Malmö äntligen kom till allvarsamt behjertande, blef Suell den mest ledande och verksamma personen i hamndirektionen och allt ifrån 1777 till sin död, fyra-tio år senare, forlfor han att oafbrutet vara direktionens verksamma ordförande. Hans förtjenster härvid hedrades sedan af staden med en minnessten. Flera nyttiga inrättningar hade honom att tacka för sin uppkomst. Han var på sin tid stadens största skeppsredare, han utvidgade betydligt den tobaksfabrik han ärfst efter sin fader, bidrog väsentligt till inrättandet af en klädesfabrik, införskref kard- och spinomaskiner, och uppgjorde, biträdd af sina matematiska kunskaper, njelf goda ritningar för de anlagda fabrikerna. Äfven brukshandlingen och jordbruket hafva till honom stora förbindelser, och han var ibland de första i Sverige, som införde det s. k. cirkulationsbruket. Hans förtjenster sålunda ej offentliga belöningar. Så blef han 1801 ledamot af patriotiska sällskapet, fick följande året kommerseråds värdighet och sedan Wasa-orden. Denne förtjente borgare afled d. 15 Nov. 1817, lagd på sotsängen af sorg öfver Malmö diskonts fall och det finansiella missöde, som derigenom drabbade hans födelsestad.

Suggan. Se: *Gallen*.

Sulitelma, ett af de högsta berg i Sverige i Pitteå Lappmark nära Norska gränsen under 67 gr. lat. Wahlberg beskriver det sålunda: "Sulitelma är egentligen en hel fjällsträckning eller en hög och vidsträckt basis besatt med många bergstoppar. De norra af dessa toppar hafva fått namn af Norra Sulitelma, och de södra kallas Södra Sulitelma. Bestämdare skillnad är det icke emellan dem; också bruka Lapparne nästan icke denna distinktion, utan nämna helt obestämdt de södra och de norra spetsarne (tjocko). Jag har således måst efter eget godtyckande nogare namngifva de bästa spetsarne. — — — Denna gemensamma basis eller pall är något aflång, sträckande sig från öster till väster i mer än en Svensk mils längd. Den sluttar åt söder och höjer sig med sin norra kant. Denna högre kant af basis är besatt med bergstoppar nästan i form af en half cirkelbåge. Passen emellan dessa toppar eller, som är detsamma, det högsta af gemensamma basen är 4,600 fot

öfver hafvet. På denna stora och vidsträckt höjd samlas en sådan mängd snö, att den anse-
liga glacieren, som betäcker hela basens sluttning
åt söder, deraf bildats och underhålles, hvilken
glacier är nog mäktig för att nedskjuta till 700
fot nedom snögränsen, eller tills blott 2,400 fots
höjd återstår öfver hafsytan. I allmänhet ned-
skjuter en glacier dess längre, ju större den är.
Derigenom har ock en sådan kyla uppkommit, att
snögränsen här blifvit nedsänkt till 3,100 fot öf-
ver hafvet, och således är Sulitelma 2,600 fot öf-
ver snögränsen. Omkring Lommijauri, som är
endast 2,120 fot öfver hafvet, ser man mycken
snö qvarligga öfver hela sommaren, och det enda
tecken till buskar, som der finnes, är litet ris af
Salix lanata, som växer i en brant mot söder.
Först nedom halfvägs emellan Lommijaur och Lang-
vand mötes man af björkbuskar, som här icke
uppstiga till mer än 1,000 fot öfver hafvet. —
Namnet Sulitelma eller Sulitälma (icke Sulitielma)
skall betyda Högstidsberg, ty Lapparne offrade här
fordom vid vissa högtider åt någon öfvernaturlig
fjällens beherrskare. Nu mera äger det intet
märkvärdigt för Lapparne, såsom alldeles utan allt
renbete; fast mera anses det likasom ett *Mont-
blanc*, med flera böga berg, för ett *montagne-mau-
dite*.⁷ Således skulle Sulitelmas öfversta apets vara
5,700 fot öfver hafvet; men Forsell uppgifver
den till 6,342. Schubert åter antager den endast
till 5,541 fot, och säger, att utsigten från höj-
den här föga behag, emedan allt nedanför för-
svinner i dunkelhet.

Sulå jernbruk. Se: *Lögdö verken*.

Sund, ett säteri på Wermdön, 4 mil från Stock-
holm, med Söderåfva och Råfsjö, 3 mtl., ägdes i
drottning Christinas tid af en sjökapten Frans Hol-
länder, från hvilken det tillföll Arvid Ivarsson
Natt och Dag, som der byggde ett vackert hus,
och lyckades skaffa egendomen säterifribet år 1660.
Denna byggnad förstördes likväl 1719 af Ryssar-
ne, och endast några ruiner deraf qvarstå ännu.
Sundals härad i Elfsborgs län på Dalsland, vid och
nära intill Wenern, består af socknarna Bolstad,
Grinstad, Gestad, Eriksstad, Frändefors, Rålanda
och Ryr, tillsammans 241 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade
till 1,133,855 R:dr, med en folkmängd af 13,371
personer och en areal af 122,543 tunn., hvaraf
10,360 äro sjöar och kärr. Utgör med Nordals
och Walbo härader en domsaga under Götha hof-
rätt. Har i allmänhet god jordmån och skogs-
tillgång.

Sundberg, Peter, son af urmakaren P. Sund-
berg, föddes i Sunds socken i Östergötland d. 10
Okt. 1770. Blef 1789 student i Upsala och an-
togs, efter adlad medicine kandidat-examen, 1796
till biträde åt dåvarande provincial-medikus inom
Drottningholms och Svartsjö län, doktor Hedin.
Utnämndes 1799 till kongl. hof-medikus, blef me-
dicine licentiat 1800 och 1801 provincial-medikus
i Carlstad. Valdes 1802 till ledamot af Werm-
lunds hushålls-sällskap, till hvilket han 1805 in-
gaf ett mycket väl utarbetadt förslag till vac-
cinationens befrämjande inom länet, som äfven an-

togs och sattes i verkställighet. Biträdde under
krigsåren 1808 och 1809 i egenskap af fältläkare
vid arméens sjukhus i Carlstad. Promoverades
1810 i Upsala till medicine doktor. Erhöll 1813
kallelse att vara ledamot af Svenska läkare-säll-
skapet, fick 1816 professors namn, heder och
värdighet, samt utnämndes 1824 till R. af W. O.
År 1830 erhöill han nådigt afsked från provincial-
läkare-tjensten i Carlstad. Utgifna skrifter: *Nå-
gra strödda underrättelser för dem, som utan när-
mare kannedom vilja sig befatta med vaccination;
Erinringar andende den i landet gångbara feber, m.
fl. medicinska afhandlingar och uppsatser*.

Sundblad, Johan, borgmästare i Sigtuna, var
en af de märkvärdigaste och mest inflytelserika
personer i Sverige under den s. k. frihetstiden.
På den tid han var borgmästare, emellan åren
1760 och 1774, blef han fyra gånger riksdagsfull-
mäktig, och styrde såsom sådan borgareståndet
med en jernspira, isynnerhet vid riksdagen 1771,
da han, för att tillvägbringa en spänning och
oenighet emellan borgareståndet och presterne,
upptog den af de öfriga stånden vid föregående
riksdag väckta frågan om presternes vederlag.
Han var ett utmärkt exempel af de demagoger,
frihetstiden i sin urartaing fostrade. Genom hat-
arna gjorde han sin lycka; men blef sedan en
stor affälling af deras parti. Han var qvick och
tilllagsen, samt till den grad girig och snål, att
få hans likar kunna nämnas; utom den andel af
partipengarna, som han vid riksdagarna tog, lät
han särskilt betala sig för alla söker, hvilka skulle
genomdrifvas i ståndet. Dessutom skildras han
såsom i botten arg och elak. I Sigtuna hade han
mycken egendom och lånade ut stora kapitaler
mot hög ränta. Uppblåst öfver sitt stora infly-
tande, lät han sin äregirighet förespegla sig de
djervaste förhoppningar. Kort före Gustaf III:s
revolution, skref han till sin hustru: "Vi äro nu
så befästade i vildet, att ingen dödlig makt kan
taga oss derifrån." När sjelfva regements-förän-
dringen deremot inträffade, blef han helt försagd
och rädd. Revolutionsdagen gömde han sig un-
dan, och skref till sin hustru: "Jag vill med dessa
rader endast låta min kära hustru veta, att jag
lever." Han hade undanstuckit sig i Solna-sko-
gen; men ertappades der af utskickade patruller
och fördes till Stockholm. Lösgafs dock snart
åter och afled icke långt derefter, eller år 1774.
Han uppgifves hafva varit född i Askersund; men
hans födelseår är ej känt. Då han dog, var han
ännu i sin bästa ålder. Eboru han var född fat-
tig och alltid hade ganska svaga lönevillkor, visste
han dock göra sig så betydliga extra inkomster,
att han vid sin död efterlemnade en förmögenhet
af mera än en million d:r k:mt.

Sundbo härad i Örebro län består af socknarna
Askersunds landsförsamling, Hammar och Snaflunda,
tillhopa 164 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 760,115
R:dr, med en folkmängd af 7,853 personer, och
en areal af 128,374 tunn., hvaraf 13,390 äro
sjöar och kärr. Utgör med Leke och Carlskoga
bergslager, Kumla, Hardemo, Edsbergs och Grim-

stens härader en domsaga under Svea hofrätt. Detta härad hörde under Carl IX:s tid till Östergötlands bergslag. Det ligger till större delen omkring Watterns norra ända.

Sundboholm var fordom ett anseeligt herresäte i Bälinge socken i Södermanland, beläget på en holme utanför det nuvarande Mostena. Nästan hela Bälinge och Tystberga, samt en del af Lästringe socken hörde derunder. Egendomen innehades omkring 1360 af Magnus Ingevaldsson och dess fru Ingrid Ehrengisle af Hammarstada-släkten; efter deras död kom egendomen genom arf till fru Ingridis släkting, lagmannen i Södermanland, riksrådet Ehrengisle Nilsson Grip till Hammarstada, de s. k. yngre Griparnes stamfar. Af hans ätt bibehölls egendomen osöndrad till riksrådet Bo Nilsson Grip (se detta ord) år 1525, ihjälslags af bönderne i Wingåker, såsom en af Christian Tyrannus medbällare, då den delades af hans mågar, Carl och Göran Erikssöner Gyllenstjerna till Wins-torp. Redan långt före den tiden var Sundboholm förstördt, ovisst genom hvad händelse, och hufvudsätet flyttadt till Häljö. Efter den gamla gården synas ännu några spår, af hvilka man kan sluta, att åbyggnaden varit en af de praktfullaste på den tiden.

Sundborns socken, ett konsist. pastorat af 3 kl., belägen i Stora Kopparbergs län, 1 mil N.O. från Fahlun i en utmärkt vacker trakt, rik på omvexlingar mellan vatten och löfbevuxna höjder. Längden 3 mil, bredden $\frac{3}{4}$. Den bebyggda delen af socknen utgöres af 2:ne dalar. I den östra ligger stora landsvägen mellan Fahlun och Gefle, hvilken väg år 1846 blef med tillskott af statsmedel i dessa bergiga trakter omlagd och förbättrad; i den vestra dalen framminner ifrån sjön Toftan det stora vattendraget, som har namn af de olika trakter, det passerar, och här kallas Sundborns-ån, vid hvars stränder flera vackra herrgårdar äro belägna, för det mesta bebodda af bergsmän och tjenstemän inom orten. Bland dessa märkas: *Risholm*, bergsmannen A. Carlborg; *Dahnholm*, bergsmannen C. Johansson; *Backa* en utmärkt belägenhet, tillhörig bergsmannen Danielsson; *Krokfors*, kommissions-landtmätaren Bergdö; *Kohlbrengsbo*, kommissions-landtmätaren Albert Steffenburg; *Lofnäs*, kommissions-landtmätaren Jac. Steffenburg; *Carlborn*, proviantmästaren Job. Steffenburg, och prestgården, der den fjerde brodern, som är pastor i församlingen, bor, hvilket torde kunna nämnas som en sällsynthet bland tjenstemän; *Hyttlös*, härads-skrifvar Rathsmän m. fl. Allmogens jordbruk är ej af betydelse, hvarföre de söka sig biförtjenst vid Fahlun grufva och hyttor. Dess klädedrägt, seder, lefnadssätt och uttal likna arbetsklassen i Fahlun. Kyrkan anlades 1620, år sedan ombyggd till en vacker chorkyrka af trä, på Toftans strand. Socknen låg förut under Svärdsjö. Under den verksamme agronomen Johnsons handledning äro här på senare år flera stora arbeten med sjö- och myrtdikningar verkställda, och ett dylikt till sjön Toftans sänkning pågår för närvarande. Folk-mängden är 1,600, arealen 40,000 tunn. Här

finnes blott 5 soldater, resten är bergsfrälsejord. Bland märkliga personer, som här bott, må nämnas: *Peder Skrifvare*, eller som han kallades Peder Hansson Skrifvare (Svinhufvud) på *Risholm*, hvilken varit Dala-domare i Gustaf I:s tid; "år 1540 af konung Gustaf Eriksson för sin bulda tjänst väl ansedd och begåfvad." Stället heter ännu Svinhufvudsbacke på Risholm. Hans son, Jöns Persson Svinhufvud var domare öfver Bergslagen, sist ståt-hållare på Upsala slott. *Jan Ersson* på Hyttlös, en betydande bergsman på sin tid, gaf under grufvans florerande tid 1651, näst den bohrlrike *Anton Trotsig* i Fahlun, högsta kopparräntan till kronan. Hans måg *Johan Otto*, adlad *Silfverström*, bodde ock på Hyttlös, var assessor i bergs-kollegium, bergmästare och landsdomare i orten, samt bergmästare i Fahlun, blef sist bergmästare i Sala, dog 1689, begrofs här i kyrkan. Han var så myndig, att presten ej vågade ringa samman, förrän "Herr assessorn" syntes kommen till ett visst ställe på kyrkvägen. *Mäster Pehr* var pastor i Fahlun, hade till landtställe nedre *Krokforsen*, dog 1663. Han var en snillrik, men besynnerlig man. Om honom finnas många anekdoter. Stället beboddes efter honom af dess måg, den på sin tid i orten namnkunnige landsdomaren Magnus Persson, som höll den fanatiska trollranskningen i Dalarna; han dog 1696. *Sam. Ugla*, länsman i Sundborn 1706, bodde i *Sparet*, var farfar till excellensen S. af Ugglas. Flera grufvor hafva här bearbetats, men ingen af särdeles värde. I tiden då Fahlun grufva var i sitt flor, funnos här många kopparhyttor, efter hvilka, liksom vid alla vattenfall i trakten af Fahlun, stora slagghvarp ligga kvar till evärdeligt minne af den enorma rörelse, som här i orten fordom drifvits. Till en del af dessa byttor gick malmen sjöledes, dock mest på vinterföret; men blef stundom till och med klöfjad på hästryggen, innan vägar funnos. På socknens utskogar mot Gestriklands rå anlades af Fahlun bergslag år 1839 ett nytt jernverk, *Korsån*. Adr. Fahlun.

Sundby socken, annex till Kjula moderförsamling i Nyköpings län, 1 mil från Eskilstuna vid Mälaren, består af $16\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 60,179 R:dr, med en folkmängd af 490 personer och en areal af 3,147 tunn., hvaraf 110 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligger *Sundbyholms* kungsgård (se detta ord). Adr. Eskilstuna.

Sundby säteri i Westra Ryds socken, i Upland, $1\frac{1}{2}$ mtl., ägdes 1583 af Pontus De la Gardie och sedan af hans son; öfvergick derefter till Storkirchska släkten och ifrån denna till greffe Lan-tingshausen.

Sundby, ett säteri i Öja socken af Södermanland vid Hjelmar, $9\frac{1}{2}$ mil från Nyköping, 2 mtl. med underliggande 16 hemman, utom en mängd torp och lägenheter. I första hälften af 16:de seklet ägdes godset af riksrådet och riksmarsken Lars Siggesson Sparre, hvilken, liksom flera af hans släkt, skref sig till Sundby. Han började först bygga det stora stenhuset, som var uppfördt i Göthisk stil och är aftecknad i *Dahlbergs Suecia*.

År 1711 indrogs godset till kronan för någon skuld, men löstes 1719 tillbaka af riksrådet och fältmarskalken greve Erik Sparre. Gården pryddes af en vacker allé af äldriga träd, och på slottet förvarades en mängd jagstücken och porträtter af Sparresläktens ledamöter, bland andra af Erik Sparre, som halsböggs i Linköping år 1600. Godset äges nu af H. Ex. m. m. Hr greve De Geer, som der låtit uppföra ett stort och praktfullt slott i Göthisk stil, hvartill ritning lär vara hemtat från England. Godsets ägare har jus patronatus till Öja församling.

Sundbyholm, en kungsgård om $4\frac{3}{8}$ mtl. i Sundby socken i Södermanland, belägen på en i Mälaren ntskjutande udde, kallad Långås-udde, ägdes af riksrådet och riksamiralen Carl Carlsson Gyllenbjelm, som skref sig herre till Sundbyholm. Det tillföll sedan Båat-släkten. Åbyggnaden är aftecknad i Dahlbergs *Succia*.

Sundet är det enklare namnet på Öresund (se detta ord).

Sundevall, Carl Jakob, född d. 22 Okt. 1801, son af inspektorn Jakob Sundevall, blef 1817 student i Lund och 1823 promoverad filosofie magister. För naturhistoriska undersökningar hade han redan 1821 besökt Bohuslänska skärgården; sedan företog han för samma ändamål resor 1823 till Danmark, 1824 till Öland, Gotland och Blekinge samt 1826 till Skåne. Utnämndes 1826 till docens i ekonomin och undergick medicine kandidat-examen. Afreste i Juli månad 1827, egentligen såsom naturforskare, med ett Svenskt fartyg till Ostindien, hvarifrån han återkom mot slutet af följande året, och erhöll 1830 medicine doktors-diplom. Samma år, äfvensom 1831, förestod han, enligt förordnande, natur-historiska professionen i Lund; år 1832 åtog han sig att vara lärare vid lyceum i Lund och blef 1833 utsedd till förman för convictorium af akademiska föreningen derstädes. Biträdde sommaren 1833 såsom vikarierande intendent vid zoologiska riksmuseum i Stockholm, der han sedan erhöi en särskild anställning, i och för ordnandet isynnerhet af mesei entomologiska samlingar. Förordnades 1835 att vara intendent vid naturhistoriska museum i Lund. Ledamot af fysiografiska sällskapet i Lund 1826 och af vetenskaps-akademien i Moskwa 1830. Professor, riddare af N. O. och af Franska Hederslegionen. Utgifna arbeten: *Om insekternas överkan på våra skogar*, *Beskrifning af en Hinduisk religionsfest*; *Seenska spindlarnas beskrifning*; *Några arter af fogelslägtet Euphonia*; *En Engelsk grammatika*; *En lärobok i Zoologien* m. m.

Sundin, Pehr, en bonde i Brundö socken i Jemtland, en annan Hörberg, hvilken gjort sig känd genom flera vackra altartaflor. Han finnes icke nämnd i Boijes målare-lexikon, men Schubert omtalar honom i sin resa. Brundö, Hallens, Bergs, Wemdalens m. fl. kyrkor ha taflor af hans hand. På sistnämnda stället träffade Schubert mästaren sjelf, hvilken han fann "sysselsatt med att pryda denna med målning och förgyllning; en enkel bonde, blygsam och anspråkslös och likväl den stör-

ste nu lefvande kyrkmålare, som förtjenar att jämföras med den framlidne Hörberg. Hans far var äfven målare, och har dekorerat några kyrkor med sina taflor; likväl var han ej särdeles långt kommen i konsten. Men faderns böjelse väckte sonens, som till större delen sjelf blef hvad han nu är. Han började med att måla buskar och foglar. Snart kopierade han bibliska målningar, men ännu oftare kopparstick. Dessa förträffliga kopior pryda många kyrkor, förnämligast i Jemtland och Herjedalen. Som ett af hans bästa arbeten nämner man: "Christi nedtagande af korset" i Rödö kyrka. I sednare åren kom han till Stockholm, studerade en kort tid hos en dervarande målare, bivistade 16 timmar undervisningen i akademien för de fria konsterna och vann priset af en medalj. I hans portfölj såg jag ett par lyckade Lappar, icke kopior, utan eget arbete. Han är äfven ganska skicklig byggmästare och har mycken färdighet i allehanda konst och slöjder. En af hans söner, Göran, synes träda i hans fotspår. Först 20 år gammal, hade han redan gjort några lyckade teckningar, som vunno mycket bifall i Stockholm och förskaffade honom understöd af dåvarande kronprinsen. Nästa vinter ville fadern föra honom till Stockholm." Deona föresats lär likväl icke blifvit verkställd och Sundin har blifvit ett i den Svenska målarekonstens historia obekant namn, som endast den ofvannämnde utländske författaren sökt rycka undan glömskan.

Sundius, Nils Johan, föddes i Stralsund d. 25 Sept. 1761, fadern var kyrkoherden i Qviinge, Gust. Echarb Sundius. Blef student i Lund 1773, kyrkoherde i Harlösa och Hammarlunda 1790, i Christianstad och Wää 1808, i Fjelkinge och Nymö 1817, i Fjelkestad och Råbelöf 1820. Prost 1825. Ehuru ograderad, theol. doktor 1809. Död d. 19 Maj 1828. En utmärkt predikant och allmänt aktad prestman. Har utgifvit: *Sammandrag af Schröcks allmänna världshistoria* 3:ne delar; *Försök till en kort och grundelig förklaring öfver de ärtiga helgedagars evangelier*, 3:ne delar; *Lärobok i Christendomen, lämpad efter doktor Lutheri mindre catecheses*; *Predikningar*, 2 delar; *Öfversättning af Jesu lefverne af Hess*; 9 *likpredikningar*, m. m.

Sundheden uti Helsingland var uti fordnä tider ett särskildt fylke, som styrdes af sin egen fylkeskonung.

Sundre socken, annex till Wamblingbo moderförsamling på Gottlands sydliga udde, 8 mil från Wisby vid hafvet, består af $2\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 18,850 R:dr, med en folkmängd af 218 personer och en areal af 3,448 tunn. hvaraf 50 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan är af hugen sandsten, och dess ålder obekant. I den finnas 3 likstenar med urnor. Assessor Camitz upptäckte här år 1761 två röda marmorstreck, hvaraf det ena liknade agat. Äfven har der träffats ganska godt Florentinerlack. År 1828 hittades under nedbuggning af en buske på fria fältet, en ask af köppar med ineliggande omkring 300 st. Anglosachsiska och Cufiska silfvermynt m. m. af

46 lods vikt. I denna socken ligger det bekanta *Hoberget* (se detta ord).

Sunds socken, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Linköpings län och stift, Ydre härad och kontrakt, $8\frac{1}{2}$ mil från Linköping, består af $35\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 147,450 R:dr, med en folkmängd af 1,243 personer och en areal af 24,717 tunnl., hvaraf 2,020 äro sjöar och kärr. Till de förra, som äro aderton, höra *Sundsjön*, vid kyrkan, den största af dem alla. *Buhljo-ån*, som flyter genom socknen, har perlsnäckor. Jordmånen består dels af svartmylla, dels af sand. Kyrkan ligger i en behaglig dæld, är byggd 1794 och en af de vackraste i orten. Altartaflan är af Hörberg. Orgelverket har 18 stämmor. Tornet är försedt med en pryddig balkong. I socknen ligga säterierna *Buhljo*, som fordom betat *Booldaa* och *Buhledaa*, består af 2 hemman och har länge tillhört Båst- och Drake-familjerna; *Ed*, 1 hemman; *Forsnäs*, 1 hemman, med qvarn och säg; *Grafby* 2 hemman och *Sundsö* $\frac{1}{2}$ hemman. Flera ättebögar finnas inom socknen. — Under Dackefejden uppretade d. v. kyrkoherden Simon allmogen mot konungen, hvarför han sedan blef gripen och straffad. — Adr. Ekesjö.

Sundsholm. Se: *Espereds socken*.

Sundsjö socken, ett af annexen till Råfsunds moderförsamling i Jemtlands län, $3\frac{1}{2}$ mil från Östersund, består af $15\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 29,170 R:dr, med en folkmängd af 784 personer. Arealen är icke särskildt uppgifven för socknarna, men utgör för hela pastoratet 588,522 tunnl., hvaraf 85,000 äro sjöar och kärr. De förra äro omkring 20. *Råfsundsjön* kallas *Sundsjön* i den arm, som går upp till *Sundsjö kyrka*. På Hülphers tid var denna af träd med torn, och skall vara en af de äldsta i landet. Schubert berättar att hon skulle ombyggas. Jordmånen är svag, men åkerbruket skötes väl, så att man stundom kan sälja spanmål. Dessutom idkar allmogen jakt, fiske och allabanda handverk, hvartill invånarne ha mycken fallenhet. Äfven lägga de sig på handel och flera af dem göra Stockholmsresor. Adr. Östersund.

Sundsvall, en sjö- och stapelstad i Medelpad och Westernorrlands län, vid Selångeråns utlopp i hafvet $41\frac{1}{4}$ mil från Stockholm, är väl belägen mellan höga berg, som skydda den mot vindarna. Den anlades under Gustaf Adolfs tid och fick af honom sina privilegier, men flyttades 1647 $\frac{1}{2}$ mil från sin förra plats till den nuvarande. Privilegierna bekräftades 1676 och förbättrades vid 1765 års riksdag, då den fick tillåtelse att deltaga i Hernösands stapelrätt, men har sedan fått sin egen. Här var af ålder en köpstad eller en handelsplats, hvilken förvandlades till stad i afsigt att här anlägga ett gevärsfaktori, men som i det stället anlades i Söderhamn. Staden är reguliert byggd med breda och rätta gator, men hvilka ännu 1794 icke voro stenlagda. Stadskyrkan är ganska vakker; men blef ej fullbordad förr än 1753, en följd af Ryssarnes härjningar, som d. 25 Maj 1721 träffade Sundsvall och ödelade den nästan

helt och hållet. Här var landshöfdingesätet för Westernorrlands län från år 1762 till 1778, då det flyttades till Hernösand. — Hamnen är djup och bekväm, $\frac{1}{2}$ mil från hafvet och anses för en af de bästa i hela Norrland. Också utgöra handel och sjöfart stadens hufvudsakligaste näringsfång, och äro grunderna för dess tilltagande välstånd. År 1842 var, enligt landshöfdinge-embetets berättelse, invånarnes antal 2,104, men hvilka i stiftsmatrikeln för 1844, uppgifves endast till 2,017. Olika formulärer måste således begagnas för dessa uppgifters affattande. Enligt kommerskollegii berättelse för 1846 funnos i staden 46 handlande med 36 betjenter, 92 handtverksmästare med 59 gesäller och 55 lärningar, samt 120 idkare med 7 betjenter af sådana näringar, som ej kunna bestämdt hänföras till handel eller handverk och ej heller lyda under hallrätt. Stadens fartyg, som användas till utrikes sjöfart, voro 29 med 3,039 lästers dräktighet, och till inrikes sjöfart 9 af 231 läster. Stadens bus och tomter 1839 voro 280 och stadsjorden 1,976 tunnl., alltsammans uppskattadt till 308,875 R:dr. Landshöfdinge-embetet säger i sin sista årsberättelse: "Utrikes handel och sjöfart hafva varit i starkt stigande och den årliga exporten är högst betydlig, dels af jern, tillverkad vid bruken inom orten, men hufvudsakligast af träddvaror från skogarne i Medelpad samt några socknar af Jemtland, till hvilka artiklar i sedoare ären äfven kommit pottaska. Exporten sker till en del med stadens egna fartyg, hvilkas antal årligen ökats och hvaraf 17 st. om 1,359 lästers sammanräknad dräktighet blifvit under sednaste 5 åren nybyggda, och i öfrigt med andra städers samt utländska fartyg, deribland ett större antal Norska årligen såsom fraktsökande infinna sig i stadens säkra och bekväma hamn." Staden har en helsobrunn, som upptäcktes på 1730-talet, men lemnades obegagnad till 1769, då den åter upptogs och iständsattes, men lär icke vara särdeles anlitad. — Sundsvall, som hör till 4 kl. städer, är ett reg. pastorat af 3 kl. under Hernösands stift.

Sune Folkesson, en son till Folke Bengtsson af Folkunga-ätten, hvilken var jarl hos konung Sverker II Carlsson och stupade uti slaget vid Gestilren 1210, röfvade med våld konung Sverkers dötter, prinsessan Helena, ur Wreta kloster, der hon var insatt såsom nunna och tog henne till sin hustru. Denne Sune Folkesson blef sedan jarl hos konung Erik X Knutsson. Om hans djerfva klosterröf, som på sin tid väckte ett ganska stort uppseende, sjunger en gammal folkvisa:

Det var stor ymka i Sverige, Och bjeltarne de
voro vrede,
Allt sedan de herrar af Folkungaslägt bruto Wreta
klostermur neder.

Konung Sverker bodde i Sverige, Han var både
rik och bälld,
Så sköna ägde han döttrar två, De fägrast med
ögon man såg.

Konung Sverker låter en herredag hålla, Och de
rädde alla så:
Stolts Elin skulle i Wreta kloster, och stolts Ka-
rin för landet rå.

Det var herr Sune Folkvardsson, Sade till sin bro-
der herr Knut;
Vi vilja rida till Wreta kloster, Och taga fröken
Elin derut.

Det var herr Sune Folkvardsson, Han talte till
broderen sin:
Och vinna vi nu den jungfrun ut, Så visst skall
hon blifva min.

När de kommo till Wreta kloster, Så redo de tre
gångar omkring,
Och midt uppå den klostermur De begynte bryta
sig in.

Vaknade jungfruns yppersta riddare, Han talte till
stallbröder så:
Vi vilja våga våra unga lif För den ädla jung-
fru vår.

De herrar båda af Folkungaslågt, De gjorde det
stolts Elin emot,
De slogo hennes riddare tolf, Att de lågo döda
för fot.

Barhufvad och barfota, den jungfrun, Hon fördes ut
af Wreta gård,
Och aldrig hördes ett konungabarn Så ymkelig ut-
färd få.

Så kastade de öfver henne En kappa och den var
blå,
Så satte de henne på gångaren grå, Och förde
henne derifrån.

Sune Ivarsson, en jarl i Götha land, som upp-
gifves hafva hällit Danske prinsens Magnus Nilssons
parti, hade med Astrid, Norske jarlen Ögmund
Ormsöns dotter, sonen Carl Sunason, hvilken med
tiden blef Sverker den Gamles jarl i Götha land
och som sedan, i anledning af sitt gifte med Bri-
gitta, konung Harald Gylles dotter, gjorde anspråk
på Norska kronan.

Sunnanskog benämndes i forna tider de delar
af Sverige, hvilka voro belägna söder om de stora
skogarne Kolmården och Tiveden, eller det äfven
så kallade Götha land, hvaremot de landskap, som
lägo norr om samma skogar, kallades med ett ge-
mensamt namn *Nordanskog*. Dessa benämningar
torde dock icke vara alldeles så gamla som man
i allmänhet förmodar, så länge större delen af
landet öfverallt var nägorlönnad lika skoglupen,
ägede de förmodligen ännu icke rum, utan de upp-
stodo sannolikt först sedan skogarne i de närgrän-
sande trakterna blifvit utödade. St Eskilds legend,
som anses skriven mot slutet af trettonde århun-
dradet, är den äldsta urkund, hvori benämningen
Nordanskogs förekommer, senare anträffas uttryc-
ket Sunnanskogs.

Sunnanvåder jernbruk i Grangärde socken i Dalar-
na, en bergsmanshammare, anlagd 1627, i vat-
tendraget från sjön Malungen till Bysjön, nära

Grangärdes kyrka, bar föret bört tillsammans med
Nyhammar, men är nu skiljdt derifrån. Här smi-
das vid 2 härdar 400 skepp:d stångjern, hvarför
i hammarskatt betalas 4 skepp:d. Eget tackjern
lemnar tillgång dertill. Afsättningsorten är Stock-
holm. Innehafves af Ludvika bruksägare och bergs-
män. Bruksstampeln är två korslagda S.

Sunnanväder, Petrus Jakobi, född i Wad-
stena, förekommer först någon tid såsom kanik i
Westerås och äfven några år såsom decanus der-
städes. Var 1512 Sten Sture d. y. kansler och
deltog i hans hemligaste rådslag, äfven var han
derefter på Sturens befallning närvarande vid be-
lägringen af Almarastäk, men detta ådrog honom
sedan, på erkebiskopen Gustaf Trolles anstiftan,
synnerlig onåd af påfven, hvilken bannlyste och
pliktfälde honom till 10,000 dukators böter. Vid
Gustaf Erikssons tillträde till regeringen, då We-
sterås biskopsstol var ledig, ansågs Sunnanväder,
såsom en erkänt skicklig man och Sturens forde
förtrogne samt en gammal kämpe i det foster-
ländska partiets leder, sjelfskrifven till biskop i
Westerås, och domkapitlet trodde sig således vä-
særligen icke gå Gustafs önsknigar emot; hvil-
tvekade Gustaf Wasa länge att bekräfta detta val,
troligen derföre att han af Sunnanväder, såsom
en ifrig anhängare af Sture-familjen, fruktade nå-
gra framtida stämplingar för Sturens unge söner.
Slutligen gaf han dock, på domkapitlets enträga
begäran och emot dess afgifna försäkran om en
beständig trohet, sitt bifall till valet. Redan för-
sta året efter sin utnämning, yttrade biskop Sun-
nanväder sitt missnöje deröfver, att Gustaf Wasa
ej återlemnade honom det till biskopsstolen hö-
rande Grönsö slott, och snart kom oenigheten dem
emellan till fullkomligt utbrott. Ifrån enskildt
missnöje öfvergick Sunnanväder till upproriska
stämplingar. Ut i bref till presterne i Dalarna bör-
jade han orda om de dryga utlagorna och många
orättvisa sköflingarna. En annan styrelse hade det
varit i Sturarnes tid. Gustaf Eriksson frantog
presterne de förmåner, som dessa dem förunnat,
dessutom hade han orättvisligen beröfvat Sture-
huset regeringen; men så länge der funnos erf-
vingar borde de bibehållas, ty sådan tacksamhet
vore Svea folk skyldigt dessa omyndiga barnens
fader, hvars hastiga död af alla ännu med tårar
beklagades. Dalkarlarna, som uppsatt Gustaf på
tronen, kunde väl äfven flytta honom nedåt o. s.
v. Landshöfdingen Lars Olsson uppsnappade snart
dessa bref och sände dem till Gustaf. Denne be-
gaf sig genast till Westerås med flere riksråd,
uppträdde med breffen i domkapitlet och begärde
på stället rådets dom. Biskopen afsattes genast
och den nya, ännu icke från Westerås afflyttade,
erkebiskopen Knut, som vågade yttra sig i saken
med några anmärkningar, röntes samma öde. Der-
på befälte Gustaf kanikerne helt oväntadt att oför-
dröjligen företaga ett nytt val, då på hans för-
slag Petrus Magni utan motsägelse blef utvald.
De afdankade berrarne begäfvu sig till Dalarna,
der de hade många vänner bland folket. Dalkar-
larne anförde äfven 1524 besvär och klagomål till

konungen, men följande året kom han med en stor krigshär och då föllo Dalkarlarne till föga samt skylldes ifrån sig på Sunnanvåder. Nu måste de afsatte herrarne för öfvermakten flykta till Norrige, der Sunnanvåder blef väl emottagen af flere förnämliche män, samt inleddes af dem i nya planer och förtroenden. Erkebiskop Olof i Trondhjem beskyddade dem en tid, men nödgades slutligen utlemna dem, då de af konung Gustaf tillförsäkrades om fullkomlig lejd och säkerhet, att få försvara sig inför vederbörlig domstol. Icke destomindre blef Sunnanvåder, innan ens något förbör inför domstol blifvit hållet, tillika med erkebiskopen Knut, lemnad till pris för ett nesligt hån och behandlad som en dömd brottsling. Klädda uti gamla utslitna korkåpor fördes de, sittande baklänges på ett par utsultna kampar, genom Stockholms alla gator. Sunnanvåder bar på hufvudet en balmkrona och vid sidan ett trädsvärd; en biskopsmössa af näfver pryddes Knuts hufvud. Allestädes omringades de af utklädda personer under begabbande spe; från alla sidor skallade hänfulla sånger. Utklädde gycklare stöjade omkring dem, frågande folket, om någon hade sett konung Gustaf eller visste hvar han var, emedan nu var kommen en ny konung, Hr Peder kansler Sunnanvåder. Tåget stannade på Stortorget, der de olycklige ställdes vid käken och måste dricka brorskål med bödeln, under det att den omkringstående utklädda hopen afsjög hånande verser. Sunnanvåder fördes sedan från Stockholm till Upsala, dit äfven konungen ankom vid distingsmarknaden 1527. En dag sammankallade han der till stora salen i biskopsgården alla närvarande riksråd äfvensom Stockholms och Upsala borgmästare och råd samt Upsala domkapitels ledamöter. Då alla samlat sig, infördes Sunnanvåder, hvarpå konungen tog till ordet såsom åklagare, och åskade dom. Prelaterne protesterade emot att en verldslig domstol, tvärt emot tydlig lag, blifvit nedsatt öfver en andlig man; men de verldslige rådsberrarne, styrde af konungen, aktade ej prelaternes protest, utan dömdes Sunnanvåder genast till döden. Samma dag, d. 17 Febr. 1527, blef han balseggen och hans kropp steglad på Upsala slottsbacke. Detta förfarande gjorde på de fleste ett hemskt intryck och väckte mycken ovilja. Menige man trodde sig hafva sett syner på himmelen, och ett upplopp föranledde slutligen nedtagandet af Sunnanvåders lik, som jordades i Upsala fransiskaner-kloster.

Sunnø moderförsamling med annexen Östra och Westra Emtervik af Gräsmark, ett reg. pastorat af 1 kl. i Carlstads län och stift, Fryksdals härad och kontrakt, $6\frac{1}{2}$ mil från Carlstad, består af $65\frac{3}{8}$ hemman, uppskattade till 1,097,891 R:dr, med en folkmängd af 8,812 personer. Sunne, med Gräsmark, har en areal af 193,822 tunnland, hvaraf 25,500 äro sjöar och kärr. Kyrkan, som troligen blifvit anlagd straxt efter kristendomens införande, var i början af 1640-talet förfallen och för trång, hvarför hon då nybyggdes af sten. Åsken antände henne d. 9 Juli 1699, då taket och allt innauredet uppbrändes; men hon återställ-

des snart. Ett århundrade senare fanns hon dock änyo otillräcklig, hvarföre hon 1798 betydligt utvidgades. I sitt nuvarande skick är hon rymlig och vacker. Inom socknen ligga *Annafors*, *Rottneholms*, *Skarpeds* och *Støpefors* jernbruk (se dessa ord). — Sunne pastorat, ehuru för närvarande ganska stort och innefattande en folkmängd af mer än 17,000 personer, var likväl fordom ännu större, då äfven Fryksände hörde dit. Men 1814 beslöts dess afdelning i två hälfter, hvilket beslut, efter d. v. kyrkoherden Kjellins död, gick i verkställighet, då komministern i Fryksände, Althar, utan förslag eller val, 1821 utnämndes till kyrkoherde i det nystiftade pastoratet Fryksände (se detta ord). Nuvarande kyrkoherden i Sunne pastorat, är historieforskaren Anders Fryxell. Adr. Carlstad.

Sunnø moderförsamling med annexen Frössön, Hallen, Norderön och Marby, ett reg. pastorat af 1 kl. i Jemtlands län, Hernösands stift, södra fögderiet och kontraktet, $1\frac{1}{4}$ mil från Östersund, består af $31\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 51,300 R:dr, med en folkmängd af 882 personer. Hela pastoratets areal är 254,756 tunnland, hvaraf 76,000 äro sjöar och kärr. *Storsjön* gränsar intill pastoratet och Frössön är, såsom ofvan nämdes, ett af dess annexer. Kyrkan är af sten och ganska gammal. Vid Schuberts besök härstädes, hade man beslutat dess ombyggnad. Han fann der en taffla, föreställande Luther, Calvin, Zvingli, Huss, Wiclef och 12 andra af reformationens hjeltar sittande vid ett bord, hvarpå bibeln ligger och hvarifrån ett ljus sprider sina strålar. Jordbruk är invånarnes hufvudsakligaste näringsfång. Bland dem råder välmåga och goda seder. — Inom socknen ligger *Skansholmen* (se detta ord). Adr. Östersund.

Sunnøbol. Se: *Ölsboda*.

Sunnemo socken, ett af annexen till Eks härads moderförsamling i Carlstads län och stift, 7 mil från Carlstad, består af $13\frac{1}{8}$ hemman, uppskattade till 105,027 R:dr, med en folkmängd af 1,450 personer. Hela pastoratets areal utgör 406,271 tunnland, hvaraf 4,500 tunnland sjöar och kärr belöpa sig på Sunnemo och Gustaf Adolfs kapell. I särskild meddelad uppgift från pastors-embetet säges folkmängden 1845 ha varit 1,634 personer och arealen ungefär $1\frac{1}{2}$ qv.-mil. Sockenens bette fordom *Sundmo* och äfven *Tutemo*. Kyrkan byggdes 1653 af träd, förnämligast genom borgmästaren i Carlstad Johan Börjessons omsorg, hvilken äfven gaf något bidrag till prestens underhåll. Ordinarie predikant tillsattes likväl först 1744 och 1762 delades saccelantiet Råda och Sunnemo i två delar. På invånarnes begäran beviljade regeringen likväl 1794 att de skulle få åter förenas med förbindelse för komministern att här hålla en adjunkt, men som församlingen skulle få välja med löfte att bidraga till dess underhåll. Sockenens omgifver sjöarna *Lidsjön* och *Grådsjön*. Välmågan är hjälplig, emedan arbetsförtjenst i allmänhet icke saknas. Ett öfverflödigare lefnadssätt har här af blifvit en följd, särdeles vid bröllop. I socknen ligga *Sunnemohyttan* och *Bosjöhyttan*. Adr. Carlstad.

Sunnanburs slott på ön Ösel afträdde genom freden i Knäröd 1613 till Danmark, då Sverige afsade sig alla anspråk derpå. Detta slott har för öfrigt föga historisk märkvärdighet.

Sunnerbo kontrakt i Kronobergs län och Wexiö stift, består af 11 pastorater, nämligen: Agunnaryd, Pjetteryd, Hallaryd, Götheryd, Markaryd, Hvittaryd, Ryssby, Ljunga, Annerstad, Angelstad och Odensjö moderförsamlingar med dithörande annexer.

Sunnerbo härad i Kronobergs län, S. och V. från Wexiö, består af socknarne Agunnaryd, Pjetteryd, Hallaryd, Götheryd, Traberyd, Markaryd, Hinne-ryd, Hvittaryd, Berga, Dörarp, Ryssby, Tutaryd, Ljunga, Hamneda, Annerstad, Nöttja, Torpa, Angelstad, Ljunghy, Känea, Odensjö, Lidhult, Wrå och Femsjö, tillsammans 743 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 1,982,649 R:dr, med en folkmängd af 30,034 personer och en areal af 648,232 tunn., hvaraf 74,280 äro sjöar och kärr. Utgör en egen domsaga under Götha hofrätt. Jordmänen i detta vidsträckta härad äro svaga, till en stor del bestående af sandblandad mylla eller s. k. mjäljord. Här finnas likväl betydliga skogar, deribland ek och bok, men hvilka i senare tider blifvit ganska medtagna. Detta härad utgjorde fordom, tillika med Östbo och Westbo i Jönköpings län den s. k. Finheden eller Finveden. Under Gustaf I:s tid lades det till hertig Magni furstendöme och till Nerikes lagsaga. Här var, under Dackens uppror, ofta skådeplatsen för strider och brandskattoingar, än af det ena än af det andra partiet. I häradsdet ligga sjöarna *Bolmen*, 3 $\frac{1}{4}$ mil lång, 1 $\frac{1}{2}$ mil bred, hvari *Bolmsön*, som utgör nära en hel kyrksöcken; *Mocklen* 2 mil lång, *Widöstern* och *Flåren*. *Laga-ån* flyter härigenom.

Sunnersbergs moderförsamling med annexen Jösslunda och Strö, ett reg. pastorat af 2 kl. i Skaraborgs län och Skara stift, Källands härad och kontrakt, $\frac{3}{4}$ mil från Lidköping vid Wenern, består af 27 $\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 125,160 R:dr, med en folkmängd af 905 personer och en areal af 7,663 tunn., hvaraf endast 20 äro kärr eller oländig mark. Socknen, som hos Forssell skrifves *Sonnersberg*, ligger till en del på åtskilliga holmar, och har till det mesta god jordmån af lera. Kyrkan var ganska gammal och förfallen när hon 1709 ombyggdes af sten, och är numera rymlig, ljus och vacker; har ett prydligt torn, som skadades af åskan 1713, men återställdes; orgelverk och en altartafel af van Dyk, en skänk af grefve Ekeblad och dess grefvinna år 1779. Predikstolen, som är försedd med mycket bildbugeri, ditskänktes af grefve G. M. De la Gardie. Ekebladiska familjen har här sitt grafkor. I socknen ligger *Fröstunda* säteri, 1 mtl., som tillhört Ekebladiska släkten. — I Kapellsbacken finnas lemningar efter en kyrka och 1763 fann man i jorden ett stycke sammanviket guld af 91 $\frac{1}{2}$ dukaters vikt. Adr. Lidköping.

Sunnäs jernbruk i Skogs socken i Gefleborgs län, hör till de s. k. Ljusneverken. Det anlades 1682. Här smidas vid 2 härdar 1,066 skepp:d 13 lisp:d

stångjern, hvarför i hammarskatt erläggas 10 skepp:d 13 lisp:d. Bruket har eget tackjern. Af-sättningsorten är Stockholm. Bruksstämpeln är ett sammanbundet DC. Åges af intressenter, men disponeras af bergsrådet Axel Beskow.

Suno Sik, uppgifves, ehuru ej med fullkomlig säkerhet, hafva varit yngste sonen af konung Sverker den gamle och fader till Ingrid Ylfva, förmäld med Magnus Månesköld och Birger Jarls af Bjälbo moder. Huru med denne Suno Sik egentligen förhåller sig, är ej så alldeles tydligt. Ericus Olai nämner honom icke, utan Olaus och Laurentius Petri äro de äldste författare, hvilka tala om denne konung Sverkers son, Suno Siks grafsten i Wreta kloster är ej så gammal att densamma kan äga vitsord, ty denna sten med sin inskrift är ej äldre än sedan Johan III:s tid och vittnar således på sin höjd om ett då gängse gammalt rykte. Enligt sägas äsigt var Ingrid Ylfva dotter af Ulf Eriksson, som tillhörde den gamla Trolle-ätten och skref sig till Bjälbo i Östergötland.

Suntak, ett af annexen till Hvalstads moderförsamling i Skaraborgs län, 1 $\frac{3}{4}$ mil från Falköping. Hemmantalet är icke uppgifvet särskildt för sockarna, men utgör för hela pastoratet 59 $\frac{3}{8}$, uppskattade till 240,295 R:dr. Suntaks folkmängd är 285 personer och dess areal 3,032 tunn., hvaraf endast 15 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan är af sten, liten och oansenlig samt af obekant ålder. Socknen börde en tid till Wisingsborgs grefskap och var då af grefve Brabe förenad med Sandbems församling, men lades 1691 åter till det förra pastoratet. Adr. Sköfde.

Suntetorp, ett af annexen till Sköfde moderförsamling och beläget 1 mil från staden, består af 7 $\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 57,058 R:dr, med en folkmängd af 468 personer och en areal af 6,781 tunn., hvaraf endast 35 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan nedrefs redan 1615 och lemningar deraf synas på en backe vid *Suntetorps* säteri. Detta, med *Säterkullen*, består af 2 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse och berustadt säteri, med en prydlig åbyggnad, vackert läge och utsigt, god jord, betydlig skog, qvarn och såg. I socknen ligger äfven *Knistads* säteri (se detta ord).

Suntkitt är ett half-Engelskt ord, sammansatt af *sun* och *tall*, och borde rätteligen hets *soltall*, ett segelduksstycke, som uppsattes, isynnerhet i de varma klimat, för att skydda ett fartygs besättning mot solbetta.

Superintendenten, eller andlige uppsyningsman af mindre anseende och makt än biskopar, hafva understundom funnits förordnade i några orter. Den förste och märkligaste superintendent i Sverige var dock Gustaf Wasas namnkunniga biträde vid reformationen, den skicklige *Georg Norman*, hvars befattning var helt anoorlunda. När Gustaf Wasa började blifva missnöjd med sina evangeliske prester, förordnade han Norman till superintendent öfver hela det andliga ståndet, så att sjelfva biskoparne sattes under hans uppsigt. Han fick sina särskilda medhjelpare, hvilka kallades *Religionsråd*, med hvilka han i alla stift skulle

hålla flitiga förhör och ändra all oreda både i läran och kyrkoförfattningen. Han ägde ock att med konungens begifvande få afsätta och tillsätta prester efter deras duglighet.

Superkarg kallas den person, som ett fartygs redare skickar med detsamma att ombesörja lastens försäljning, inköp af ny last och för öfrigt sköta dess ekonomi i land. Superkarg-platserna vid det forna Ostindiska kompaniet ansågos för ganska förmånliga och anförtröddes blott åt dem kompaniets direktion särdeles ville gynna, emedan en sådan kvarstannade en längre tid i Kanton och vanligen der samlade förmögenhet.

Suptallar kallas i Lappmarken några märkliga tallar, der man, enligt gammal vana, plägar under sina färder från det ena stället till det andra göra halt och taga sig en sup i ödemarken. Suptallarne äro sannolikt ett påfund af tingsfarande nybyggare, ty af Lapparne sjelfva kan man ej vänta en sådan regelbundenhet; hvarje tall, der begärelsen faller på och kan tillfredsställas med en sup, är för Lappen en suptall. Äfven midt på sjön tar han flaskan ur barmen, sätter den till mun och tar sig en klunk. Derföre hafva suptallarna på den norra karavanvägen börjat allt mer och mer råka i förgätenhet, sedan tingspersonen ej mer roser der fram. Äfven på de öfriga vägarne hör man numera sällan talas om sådana, förmodligen emedan nu flera gårdar finnas i vägen, der man kan köra upp och göra ifrån sig saken.

Sura socken, annex till Ramnäs moderförsamling i Westmanland, 3 mil från Westerås, består af 10 $\frac{3}{4}$ hemman med en folkmängd af 690 personer och en areal af 11,433 tunn., hvaraf 1,000 äro sjöar eller kärr. Socknen hette fordom *Thura*, och orten bäromkring kallades äfven *Thuraorten* eller *Thuramarken* efter den borg som låg här vid ån, hvilken vid Kolbäck utgjuter sig i Mälaren. Den skall ha ägts af en kämpe vid namn *Sure* eller *Thure*, och eröfrats af en konung *Olof*, men vet ej om det varit *Olof Skötkonung* eller *Olof den Helige*. Denne eröfrare hade emellertid nedrifvit, icke blott borgen, utan äfven det deri beflintliga afgudatemplet, på hvars ruiner han byggde en kristen kyrka, hvilken blef en offerkyrka, dit folket strömmade med böner och skänker när och fjerran ifrån. Att någon sanning måste ligga till grund för dessa sägner, finner man af namnen *Olofsberga*, en gård, der konung *Olof* skall ha rastat, *Olofsbomuren*, der lemningar synas af en skans, och *Hofgården*, en by vid kyrkan, der konungen hållit sitt bof, då han vistades på orten. Flera ättebackar, ruiner efter murar o. s. v. träffas äfven här. — I socknen ligga *Sura-hammare* (se nedanför) och *Westura säteri*, 2 mtl. under Ramnäs bruk, som Carl XI skall ha besökt d. 23 Febr. 1687, då han jagade i socknen. Adr. Westerås.

Suraborg i Nerike nämnes såsom säte för några forntida höfdingar och småkonungar.

Surahammare i ofvannämnda socken, äges för närvarande af kaptenen C. H. Hammar-sköld. Här smidas af köpetackjern vid 2 händar 807 skepp:d

stångjern, hvarför i hammarskatt betalas 7 skepp:d 5 lisp:d. Afsättningsorten är Stockholm. Bruksstämpeln är *S. C. R.* med en krona öfver.

Surkullor (*Anthemis Cotula*) är en ört af Syngenesiaternees klass, som växer allmän på gator, vid vägar, hus, på kyrkogårdar o. s. v. Den har en sur och något stinkande lukt och paddor uppehålla sig gerna derunder. Dess saft innehåller något skarpt, så att om man länge håller på att upprycka den, får man blåsor och sår på fingrarna. Den ratas af alla hemdjur, utom af färet och geten, som i nödfall kunna äta något deraf. Den skall ock vara skadlig för bin, emedan dessa dels emellan örtens täta blad lätt förlora en del af det förråd, hvarmed de vända hemåt, dels lätteligen kunna bortsnappas af paddor, grodor och dylika djur, som gerna hålla sig under växten. Örten bär också namnet *Baldersbrå* (se detta ord).

Surströmming, som utgör en de fleste Norrlänningars favoriträtt, tillredes på följande sätt: Då strömmingen blifvit gälad och sköljd, lägges den i kolfat ett halft dygn eller mera, att vattenet får väl afriinna. Sedan tages till hvarje fjerdning strömming sönderstött salt, sju marker i början af sommaren, men sex marker emot hösten, som allt blandas tillhopa i något stort kärl och väl omröres. Derpå lägges den sålunda behandlade strömmingen i tunnor med salt ofvaopå, då kärlet få stå öppna i åtta till fjorton dagar, hvar efter bollnen slås till. Tunnorna stjälpas nu omkull, då strömmingen surnar. Härvid måste dock iakttagas att på kärlets öfra sida anbringas ett svickhål med tapp, som stundom öppnas, på det att de under jäsningen bildade gaser må kunna utgå.

Surteby moderförsamling med annexen Foutskäl och Tostared, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Elfsborgs län, Götheborgs stift, Marks härad och kontrakt, 4 mil från Borås. Surteby socken består af 21 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 57,575 R:dr, med en areal af 7,429 tunn., hvaraf 150 äro sjöar eller kärr. Forsell anför likväl *Kallunga* annex, som en särskild församling, ehuru den är utsluten i matrikeln, emedan dess kyrka, såsom alldeles förfallen, nedrefs 1820, och församlingen förenades med Surteby. Man lär således äfven na mera till den sistnämnda få räkna Kallungas hemmantal 9 $\frac{1}{4}$, med ett uppskattningsvärde af 30,250 R:dr, och en areal af 2,476 tunn., hvaraf 95 äro sjöar eller kärr. Båda socknarnas folkmängd steg 1839 till 1,534 personer. Surteby kyrka är ganska gammal, men ombyggdes 1784, och försågs 1826 med ett torn. Den är af sten. *Surteby skøy* hörde fordom till Gudhems kloster. Adr. Borås.

Surtur (myth.). Eddan berättar att från början, då himlen och jorden ännu icke voro skapade, funnos endast tvenne hvarandra motstridiga verldar eller riken: Muspelhem som var idel ljus och eld, samt Niflhem, som var idel köld och frost. Öfver Muspelhem regerade en som hette Surtur, men hurudan denne ljusets och eldens beherrskare för öfrigt var, nämnes icke. Det berättas blott att då verlden en gång skall förgås och Ragna-

rök (gudarnes skymning) inbryter, skall Surtur komma ridande med alla sina kämpar, hvilka kallas Muspels söner, och skall han då med eld förstöra hela den synliga världen.

Suttung (myth.). En jätte, hvilken i sagan om skaldemjödets spelar en ganska vigtig roll. Han var son af Gilling, som tillika med sin bustru, begärde herberge hos dvergarna Fjalar och Galar, hvilka mördade de båda makarne. Suttung, som var deras son, kom då dit i vredesmode, för att bämnas sina föräldrars död, men lät öfvertala sig att skona dvergarnes lif, med villkor att de lemnade honom det herrliga skaldemjödets, hvilket de, med tillsats af bonung och efter behörig jäsning, tillredt af den vise Qvasers blod. Suttung tog då kitteln Odrärer, samt karen Bodu och Son, deruti mjödets förvarades, till bot för sina föräldrars lif. Efter att hafva fört de tre kärnen med sig hem, satte han sin sköna dotter Gunlöd att vakta dem, hvilken syssla hon ej bestred till faderns tillfredsställelse. (Se: *Gunlöd*.)

Svab, Anders, son af bokhållaren vid Falu kopparkontor Anton Svab, föddes d. 7 Dec. 1681. Blef, efter idkade studier vid Upsala akademi, år 1702 anskultant i bergskollegium, samt, efter fyra års utrikes resor, 1713, vice bergmästare öfver Roslags och Norrländska bergverken. Begåfvad med djupa kunskaper och en outtröttlig verksamhet, har han gjort sig synnerligen väl förtjent om den Svenska bergshandlingen. Befordrades 1714 till bergmästare vid Stora Kopparberget och 1716 tillika till assessor i bergskollegium. För sina stora förtjenster år 1719 upphöjd i adligt stånd, och 1730 utnämnd till bergsråd. Utom annat, har han med synnerlig omsorg och försigtighet afböjt samt förekommit den skada och äfventyr, som hotade bergverken under dåvarande svåra tider, samt alltid uppehållit samna verk genom nya förträffliga inrättningar och hvarjebanda goda anstalter, så att det lände till kopparverkets samt hela samhällets nytta, äfvensom kronans stora fördel. Han afled d. 2 Juni 1731. Hans broder,

Svab, Anton von, född 1703, blef, sedan han vid högskolan studerat bergsvetenskapen, 1723 antagen såsom ämnessven uti bergskollegium. Besökte sedan först de inrikes bergslagerna, för att taga närmare kännedom om deras tillstånd samt lära sig smältningsprocesserna, besåg derefter de Norska bergverken och företog slutligen 1730 en vidlyftig utrikes resa till England, Frankrike, Tyskland, Böhmen, Ungern och Italien. Vid de Sachsiska bergverken uppehöll han sig längsta tiden, för att under den lärde Henckel studera kemien och bergshandlingen. Genast vid hemkomsten till fäderneslandet 1736 förordnades han till bergmästare i Skåne, der han inom halftannat år bragte stenkolsverken i gång. Under samma tid upptäckte han de Smäländska guldgrufvorna. Till undvikande af de många juridiska göromål, som äro förenade med bergsdomstolarna, sökte han 1741 afsked från sin bergmästarebefattning. Denna begäran bifölls på vissa för honom bedrande villkor, och han fick en annan befattning, som mera pas-

sade för hans lynne. Förordnades 1748 till assessor i bergskollegium och befordrades 1757 till bergsråd. Året förut, eller 1756, hade han blifvit öfverdirektör vid det af riksens ständer inrättade kontrollverk öfver guld-, silfver- och tennarbetens rätta och lagliga balt, med säte och stämma i kommerskollegium i alla kontrollverket rörande ärenden. Bergskunskapen, i hvilken han hade särdeles djupa insigter, var dock icke uteslutande hans yrke. Han hade stora kunskaper uti mångfaldiga handels- och hushållsgrenar, samt var väl bevandrad i medicin, fysik, matematik, ja till och med i vitterhet och de lärda språken. Detta gjorde honom också redan 1742 förtjent af ett rum i vetenskaps-akademien, och sedan han 1750 blifvit ledamot af vetenskaps-sällskapet i Upsala, uppfördes han samma år på förslag till den första kemie profession i Sverige. Adlad 1751, blef han 1767 R. af N. O. Så länge Sverige har grufvor och bergverk, skall Anton von Svabs namn lefva uti ett tacksamt minne. Han afled 1768 barnlös, och med honom upphörde således hans adliga ätt.

Svabens järnverk i Alfta socken i Gefleborgs län. Här smidas vid 5 härdar af eget tackjern 2,250 skepp:d stångjern, hvarför i hammarskött erläggas 22½ skepp:d. Afsättningsorter äro Söderhamn och Stockholm. Smidet är emot särskild skatt oinskränkt; men vissa kontroller, stadgade af bergskollegium under den tid två för Morellska smidet beviljade extra härdar här finnas. Äfven äro manufakturhammare här privilegierade. Bruksstämplarna äro fyra: *Sv.dR* och *RD* öfver hvarandra, samt en större ring, omgifven af fyra mindre, med hvar sitt dubbelstreck emellan. Ägare är Hr Jakob de Ron. Vid bruket är en särskild kyrka, hvartill ägaren kallar predikant, och skollärare, som af honom underbålles.

Svade kallades på 1500-talet en rytteri-afdelning, motsvarande någorlunda hvad som nu benämnas squadron, hvarmot infanteriets afdelningar kallades fännikor. En svade ryttare utgjordes merändels af 60 hästar och en fännika af omkring 100 knektar.

Svafvel finnes på flera ställen inom landet, isynnerhet uti Westmanland, Nerike och Dalarna, der ej så obetydliga kvantiteter årligen åstadkommas. År 1842 lemnade Dylta svafvelbruk i Örebro län 216 skepp:d, Stora Kopparberget 86 skepp:d och Kopparbergs län i öfrigt 204 skepp:d. På senare tider har dock svafveltillverkningen ansenligen minskats emot hvad den förut var.

Svalan (Hirundo) hörer till gångfoglarnes ordning, har liten, trind, mot roten nedtryckt näbb. I storlek håller den från 7 till 5 tum. Vingarna äro mestadels långa och särdeles egnade för en hastig och uthållande flykt. Stjerten är klufven och innehåller 12 pennor. Om dagen flyger hon beständigt; man ser henne aldrig gå, alltid blott flyga eller sitta. Såsom flyttföglar samlas de sig om hösten i stora skaror och uppgifva dervid ett eget skri, hvarmed de tyckas sammankalla alla i närheten boende af sitt släkte. Med största trygghet göra de en resa af kanske mer än tusen mil

fram och tillbaka och återfinna alltid det lilla stället, der de förra sommaren hade sin bostad. De böra till de nyttigaste foglarna, derigenom att de flitigt jaga efter mestadels skadliga insekter, som utgöra deras föda. Derföre fredas de också af allmogen, och man anser för orätt att oroa eller döda dem. — Af svalorna gifvas flera arter, såsom *Hussvalan*, som ofvantill är blåsvart och inunder hvit, samt bygger sitt bo under takkransarna af husen i byar och städer och der lägga sina ägg, som blifva hvita med bruna punkter; *Ladusvalan*, som liknar den förra till färgen men är rödbrun på pannan och strupen, och större till längden; äfven denna art uppehåller sig vid husen och gårdarna öfverallt i Skandinavien och flyger högt i luften, då himlen är ren och klar, men håller sig lågt vid jorden i mulet eller regnigt väder, hvarföre beskaffenheten af hennes flykt stundom anses förebåda regn eller torka; *Strandvalan*, som är gråbrun och håller sig i närheten af vatten i sandbackar eller jordbrinkar, der hon stundom flera alnar djupt gräver sig in, för att lägga sina ägg under det hon mestadels lever af vatteninsekter; *Tornsvalan* slutligen, som egentligen tillhör ett annat släkte (*Cypselus*), med endast 10 pennor i stjertringen; foglarna af denna art hafva långa sabelformiga vingar och krokiga klor, äro svartaktiga med hvit strope, hafva utomordentligt snabb och hög flykt, samt bygga sina bon i springor i höga murar och torn eller ock i klippor och ibåliga träd, samt förekomma i hela Skandinavien. — Svalans ankomst till det mellersta Sverige, hvilket plägar antagas såsom det säkraste kännetecken till vårvärmens snara instundande, har, sedan år 1802, enligt gjorda iakttagelser, i medeltal inträffat omkring d. 16 Maj.

Svalaland eller **Svalar** kallas i Norrland, och särdeles i Herjedalen, de ängar, som vid byarna brukas och hägnas, och för det mesta bestå af hårdvall. En del deraf uppköres, gödes och besås i tvēne år, igenlägges sedan till äng och ger då en rik gräskörd. Hülphers säger, i sin "Beskrifning öfver Herjedalen", tryckt 1777, att på många ställen finnes ingen annan öppen åker.

Svalin, **Olof August**, son af länthbrukaren Jobannes Svalin, föddes i Fjärås socken af Götheborgs stift år 1808. Blef 1825 student i Upsala, 1833 medicine licentiat och kirurgie magister, samt promoverades 1835 i Upsala till medicine doktor i andra hedersrummet. Utnämndes 1834 till underkirurg vid kongl. serafimerordens-lazarettet. Är en af hufvudstadens för närvarande mest anlitade läkare, isynnerhet berömd för stor kirurgisk skicklighet. Har författat flera uppsatser uti Tidskrift för Läkare och Farmaceuter, m. m.

Svaluf, **Norra**, socken, ett patron. pastorat af 3 kl. i Malmöhus län, Lunds stift, Rönnebergs härad och kontrakt, 2 mil från Landskrona, består af 12 hemman, uppskattade till 86,538 R:dr, med en folkmängd af 638 personer och en areal af 4,929 tunnland, hvaraf endast 3 anses för oländig mark. Socken har god åker och äng, ehuru något af den sistnämnda är sidländig. Den rådande

jordmånen är lera. Någon skog finnes äfven. Socknen ligger *Axelbolds* frälse-säteri, 8½ mtl., har åbyggnad af korsvirke; men med ett behagligt läge på ett näs, bildadt af uppdämdt vatten, som på tre sidor omger gården. Härunder lyda flera andra hemman och torp, qvarnar, mycken bok- och ekskog samt en stor torfmosse. På denna egendom har alltid funnits en ovanligt god hästras. Ägaren har patronaträtt till församlingen. Adr. Landskrona.

Svan, **Arvid**, började redan utmärka sig under Engelbrekts frihetskrig, hvaruti han med ifver och käckhet deltog. Honom anförtröddes då Laholms slott, som Engelbrekt intagit. Mera ryktbarhet förvärfvade han sig under Carl Knutsson Bonde. Denne sände honom 1438 med 700 utvalda huskarlar upp till Wermland, för att stilla de der uppkomna oroligheterna. Arvid Svan skingrade böndernes sammanrofsade flockar, och då de upproriske drogo sig småningom tillbaka, följde Svan efter, görandes dem beständiga och allvarliga föreställningar, att afstå från sina upproriska tillbud, betala marsken den tillbörliga skatten samt utlemna alla, som uppviglat dem till resning. Större delen af allmogen efterkom hans tillsägelse, och hyllade marsken änyo. Emellertid tågade Svan allt längre in uti landet; men när han kom in i Jösse härad, fick han underrättelse, att Wermlänningarne hade samlat sig på nytt, i tanka att oförmodadt öfverfalla honom, och uti denna sammangaddning deltog äfven de, som kort fört försäkrat marsken om sin tro och lydnad. Fiendtligheterna måste således än vidare fortsättas. Bönderne hade uppslagit sitt läger på ett näs och hade omgifvit detsamma på landsidan med förhugningar. Detta afhöll likväl icke den tappre Arvid Svan, som med sina krigare tågade oförskräckt emot bondebären, hvilken åtminstone var sju gånger starkare. Deras förhugning tjente till ingenting, emedan Svan tog vägen öfver isen. Så snart han kom så nära, att bönderna kunde höra hvad som talades, lät han utropa, att alla de, som ville vara säkra om lif och egendom, skulle nedlägga vapen; men när bönderna härtill svarade, att de ernade sjelfva skaffa sig säkerhet både till lif och egendom, började han genast anfallet, hvilket skedde med all häftighet, så att 120 bönder i första anloppet blefvo nedergjorda. Då föll deras trohet, somliga sprungo till skogs, andra föllo på knä och både om nåd, sedan allt deras förråd med hästar och aläddar blifvit segervinnarens byte. Nederlaget upphörde nu och Wermlänningarne hyllade marsken. Sedermera lät Svan uppsöka de upproriske förste anförare, Torsten Ingelsson och Jösse Hansson, hvilka blefvo afträttade. Följande året sändes Arvid Svan af Carl Knutsson att belägra Kalmar, der Bengt Stenason och Bo Stenason Natt och Dag voro befallningshafvande. Arvid Svan var länge lagman i Tio häradslagsaga. Hans öfriga öden och bedrifter äro ej närmare kända; men hans tapperhet prisas högligen. En annan,

Svan, **Arvid**, nämnes såsom en gammal och red-

lig adelsman, hvilken under Stångebro slag sändes af Sigismund att dagtinga med hertig Carl. Svan ställde sig med en trumpetare vid åbrädden och begärde att få tala vid hertigen. En riddare, Samuel Nilsson, red då bort att söka denne, som just då fallit på knä, och höll på att tacka Gud för segern. Så snart hertigen fick höra, att konungen önskade stillestånd och förlikning, befälte han straxt sitt folk att uppböra med fiendtligheterna och red på sin sida ned till åbrädden, för att öfver strömmen tala med Arvid Svan. Då de som bäst voro sysselsatta härmed, hördes ett skott från staden och en blykula slog hertigen för bröstet, så att märke derefter syntes i barnesket. Hertigen frågade om förräderi vore å färde; men Svan nekade och bedyrade, att han trodde det vara något händelsevis lossadt skott. Slutligen uppgjorde hertigen med Arvid Svan stilleståndsvillkoren, hvaribland först var de hatade rådsherrarnes utlemnande. Denne Arvid Svan, som skref sig till Rosendal och Kåltorp, var år 1572, tillika med Thure Bjelke, ståthållare på Kalmar och blef 1595 slottslofven på Gullberg. Han dog d. 8 Apr. 1610.

Svanberg, Jöns, föddes d. 6 Juli 1771 i Neder-Kalix socken, der fadern var bonde. Blef 1787 student i Upsala, 1789 amanuens vid astronomiska observatorium, 1794 filosofie magister ultimus vid promotionen, samma år docent i matematiken, 1796 vetenskaps-akademiens vice sekreterare samt 1803 dess astronom och 1809 dess ordinarie sekreterare. Anställdes åren 1801—1803 gradmätningar i Lapp-land. Erhöll 1806 Franska national-institutets astronomiska pris. Samma år professor vid fältmättnings-körpsen. Matheseos professor i Upsala 1811. R. af N. O. 1815. Ledamot af Upsala domkapitel och prost 1824. Anställdes följande året, tillika med professor Sim. Cronstrand, pendelförsök i Stockholm och åren 1832—33, tillika med professor Rudberg, försök till bestämmande af mått-, mål och vikt. Theol. doktor 1831. Erhöll afsked från sin profession med bibehållande af lönen 1841. Jubelmagister 1845. Känd för en djup lärdom med rykte af en bland samtidens utmärktaste matematiker och astronomer, har han blifvit kallad till ledamot af en stor mängd vittra samfund, såsom af vetenskaps-akademien, af vetenskaps-societeten i Upsala, af krigsvetenskaps-akademien, af vetenskaps-akademien i Amsterdam, af Franska national-institutet, af Svenska landtbruks-akademien, af vetenskaps-societeten i Philadelphia, af vetenskaps-sällskapet i Trondhiem, samt hedersledamot af Finska vetenskaps-societeten. De af honom utgifna afhandlingar och akademiska disputationer uppgå till ett ganska stort antal.

Svanholmss säteri. Se: *Vestra Harya* socken.

Svanholmss säteri i Åhs socken i Jönköpings län, består af $2\frac{1}{2}$ mtl., med underliggande 3 mtl frälse, hette förut Flatteryd och skänktes 1569 af Johan III till Erik Månsson Gyllenstjerna såsom sätesgård. Denne lärar nu ha ändrat dess namn efter ön Svanö i sjön Bolmen, hvarpå den är belägen, och som har en vacker bokskog. Den kom sedan i Fleet-woodska släktens ägo, och tillföll slutligen hof-

rättsrådet Odencrantz, gift med en fröken Fleet-wood. Denne sålde 1821 egendomen till bönder, då den skiftades mellan 19 särskilda personer, och torpen gjordes till hemmansdelar. Dessa, hette det i Westbo bärads beskrifning, ansågos till lika värde med gården. Hela denna egendom, förut i en enda persons händer, är nu (1846) fördelad på omkring 40. Gården har godt fiske i sjön Bolmen.

Svanholmss säteri, $7\frac{1}{2}$ mtl. i Skurups socken i Malmöhus län, med ett fyra våningar högt boningshus, hvaraf de två öfversta äro i senare åren tillbyggda. Det är beläget på en holme i Svanholmssjön, har en borggård och erbjuder åt sjön en imponerande anblick. Egendomen ligger $2\frac{3}{4}$ mil från Lund, 3 mil från Malmö och $2\frac{1}{4}$ mil från Ystad. Den hette förut *Skurdorp*, och dess förste ägare, som man känner, var omkring år 1450, en Dansk Hemming Meinstrup. År 1530 flyttades gården till Svansjö, och fick då sitt nuvarande namn. Denna egendom har i Svenska landbrukets historia blifvit ryktbar genom det förändrade förvaltningssättet baron Rutger Macklean (se detta ord) der införde, och hvilket tjänar till exempel för många andra egendomar i Skåne. Den äges för närvarande af kammarherren Hallenborg.

Svanholmss jernbruk i Svanskogs socken i Werm-lands län, smider af köpt tackjern vid 4 härdar 1,800 skepp:d stångjern, hvarföre i hammarskallt erläggas 16 skepp:d 16 lisp:d. Afsättningsort är Götteborg. Bruksstämpeln C U med två prickar öfver sistnämnda bokstaf. Äges af intressenter, men disponeras af Hr C. G. Uggla.

Svanjagt, Skånsk. Den art af *Swan* (Cygnus Olor), som i Skåne vild anträffas, träffas ofta i stora flockar vid kusterna af detta landskap. Man har kallat honom tam svan, emedan han lätt låter tämja sig, och då låter uppföda sig till prydnad för insjöar och dammar vid herregårdarna. Rörande jagten af denna svan finnes i Tidskrift för Jägare och Naturforskare en berättelse intagen, hvarur vi här meddela det hufvudsakligaste. — Svanjagten i Malmöhus län får ej idkas af någon annan än landshöfdingen och är åt honom anslagen såsom lön, fastän nu mera mindre någon inkomst, än nöje och förlustelse af denna jagt står att vinna. Landshöfdingen sättes nemligen derigenom i tillfälle att gifva presenter af levvande svanor till personer, som äro roade af att se dem simma i dammarna invid busen. Yttersta leden af vingen afbugges då på fogeln, och han gör sedan icke mer något försök att flyga bort, oakadt han under hela vintern ej har mera vatten att svänga sig uti, än en vak på dammen, bredvid hvilken födan lägges. Jagten efter denna fogel plägar nu anställas blott en gång om året, omkring d. 8 Aug. eller den tid, då de flesta svanorna rugga och hafva förlorat sina vingpennor, samt derigenom äro oförmögna att flyga. Vissa båtar från hvarje fiskläge infinna sig då efter ordres på samlingsplatsen, som vanligen är *Ammebugten* eller en annan vik, der svanorna pläga hafva sitt förnämsta tillhåll. Om dagen vistas nemligen dessa fog-

lar mest ute i hafvet; men mot aftonen begifva de sig mot land in uti vikarne, och söka sin födo. Klockan mellan 12 och 1 om natten begifva sig då jägarne ned till stranden, der båtarna (till antalet vanligen några och tjugu) då ligga, och man begifver sig till sjöns — vanligen 6 i hvarje båt — och rodden förelages till yttersta udden af viken, vid pass $\frac{1}{2}$ mils väg. Tystnad måste derunder noga iakttagas. Efter ankomsten till denna udde formera båtarna en linia åt motsatta udden af andra stranden och innesluta på detta sätt hela viken. Meningen dermed är att mota svanen, hvilket måste ske med hastighet, emedan svanen eljest begifver sig ur viken, innan man hinna stänga honom. Så snart svanen märker faran, försöker han att skaffa sig utflykt åt sjön, och de som då kunna flyga, begagna sig deraf, men pluraliteten söker genom simmande rädda sig emellan båtarna. Hvarje båt jagar då efter dem, som äro närmast; men länge kan ej en svan simma förr än en liten båt med fyra roddare hinna upp honom, och då fogeln märker, att båten är nära, springer han på vattnet med tillhjelp af sina vingar, och den hastighet, hvarmed detta sker, öfvergår ofta roddens. Denna rörelse är dock för fogeln mycket tröttnande och jagtens utgång beror hufvudsakligen på roddarnes styrka och ihärdighet, ty om svanen har mycket fjäder i vingarna, kan han fortsätta springandet länge och stundom bänder, att man efter en halftimmas förföljande ändå måste öfvergifva sitt rof. Svanen fångas lefvande ganska lätt med ett tunuband fästadt på en lång stång; man behöfver endast kasta det öfver svanens hufvud så att halsen kommer inom bandet; då fogeln, i stället för att böja halsen undan, håller den styf och gör tillräckligt motstånd för att med lätthet kunna balas till båten och tagas upp; hvartill äfven en båtshake kan begagnas. Skall svanen åter skjutas, så begagnar man tillfället, då han springer på vattnet, ty då upplyfter han fjädrarna och är nästan alldeles naken; äfven har man då den fördelen att få skjuta mot fjädrarna. Efter förrättad fångst bindas de lefvande på vägnen på samma sätt, som man i Skåne brukar vid forsling af gäss; de döda åter plockas och kropsparne, hvilkas kött är något tranigt, lemnas vanligen åt de fattiga.

Svanshals moderförsamling med Kumla annex, ett konsist. pastorat af 1 kl. i Linköpings län och stift, Lysings härad och kontrakt, $1\frac{1}{2}$ mil från Skenninge, består af $44\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 208,602 R:dr, med en folkmängd af 1,150 personer och en areal af 7,128 tunnland, hvaraf 2,900 äro sjöar och kärr. Jordmånen i socknen består af lera och dungjord. Marken är för öfrigt jemn och en liten å, *Satra-ån*, flyter fram genom socknen. Kyrkan, som ligger nära sjön *Tåkern*, var fordom ett hus tillhörigt junker Ehrengisle, gift med fru Ramborg, den heliga Britas moster. Han är sjelf begravnen här. En annan berättelse säger, att stenen, hvaraf kyrkans vestra del är byggd, blifvit hämtad från de raserade herrgårdshusen på Svanshals, en egendom, som nämnde Eh-

rengisle skänkt kyrkan, hvilken deraf fått sitt namn. Tornet skall vara bygd omkring år 1150, men östra delen af kyrkan långt senare. Altartaflan, som anses för ett mästestycke i bildhuggeri och föreställer Frälsaren, ätande påskelammet med sina lärjungar, påstås vara räddad ur Stockholms slott vid dess bränd 1697, och bitskänkt af drottning Ulrika Eleonora. Kyrkan plundrades af Danskarna 1567. Hon reparerades 1818. I socknen ligga säterierna *Kyleberg* och *Renstad* (se dessa ord); *Glands*, 1 hemman, och *Walla* $1\frac{1}{4}$ hemman, båda berustade säterier. Efter en anteckning i kyrkboken, skall d. 29 Maj 1758 det fenomen ägt rum, att vattnet i *Tåkern* "steg upp i sky och liksom yrade öfver sjön ett par timmar", hvarunder man hvarken kunde se sjön eller landet, till dess en nordvestlig bläst äntligen skingrade vattnet och gjöt det ut öfver vestra stranden, hvilket välgörande regn var ganska kärrkommet i denna ovanligt torra sommar." — Några baulastenar finnas i socknen. — Adr. Skenninge.

Svanskogs socken, ett af annexen till Kila moderförsamling i Carlstads län. Svanskog ligger emellertid dels i Tössbo härad i Riksborns län på Dalsland, dels i Gillbergs härad i Wermlands län, och består på förra stället af $9\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 57,000 R:dr, med en folkmängd af 765 personer och en areal af 20,319 tunnland, hvaraf 2,452 äro sjöar och kärr, samt på senare stället af $19\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 189,809 R:dr, med en folkmängd af 1,378 personer och en areal af 13,307 tunnland, hvaraf 280 äro sjöar och kärr. Afståndet från Ämål är $2\frac{1}{4}$ mil. Sockenens har fått sitt namn af sjön *Svan*, hvarvid hon ligger. Kyrkan var ganska gammal, men befanns 1733 förfallen, hvarföre hon då nedrefs och en ny uppfördes på dess plats af träd, liksom den förra. Hon är en korskyrka med ett torn, som upptimrades fem år senare. Hon målades 1813. Efter mycken tvist beslöts på en sockenstämma nämnda år, att begravningsplatsen skulle flyttas från kyrkan i öster på andra sidan elfven. Detta skedde följande året, men allmogen vägrade länge att begravva sina lik i den nya kyrkogården och kunde endast dertill förmås genom höga viten, som landshöfdinge-embetet utsatte. — I socknen ligger *Svanholms* jernbruk (se detta ord). Adr. Ämål.

Svansstems bruk. Se: *Kengisverken*.

Svanströmmen, **Anders**, komminister i Kila socken i Wermland, född 1709 och död 1791 d. 18 Maj, var en man af ett särdeles besynnerligt lynne, om hvilken man har många kostliga berättelser. Han var munter och liflig, men föga presterlig i sitt sätt att vara. Till bildning, klädsel, seder och lefnadssätt föga skild från den råare allmogen. En skicklig och ifrig skytt, bar han alltid, isynnerhet höst och vår, då han vandrade till kyrkan för att predika, bössa på axeln. Äfven var han en skicklig smed och vistades, då han var hemma, för det mesta i smedjan. När man då kom till honom med barn som skulle döpas, hände det ofta att han ogera ville afbryta sitt arbete, hvarföre han stundom förrättade dopet i smedjan och

dertill begagnade vattnet i smedhon. Han afstak aldrig sitt skägg och var den sista prest i stiftet, som var utstyrd med en lurvig baka.

Svantepolk Knutsson till Wiby, var son till hertig Knut i Reval, och nämnes bland riksens råd omkring år 1270. Hans hustru, Bengta, var syster till konung Erik Låses drottning, Catharina, hvilken lemnade henne hela Söderköping med dess tillhörigheter, som deras fader köpt, då han var jarl i Östergötthland. I Söderköping inrättade Svante-polk och hans hustru Bengta år 1254 ett Fransiskanerkloster; sedermera blef han gift med en Ingegärd till Hendelö, som skänkte ett prebende till Linköpings domkyrka. Svante-polk Knutsson deltog i Skenninge herredag 1280; blef sedan lagman i Östergötthland 1286, och dog 1310.

Svanå säteri och bruk i Harakers socken i Westmanland, 2 mil från Westerås och lika långt från Sala, består af Sigurds eller Sigols qvarn och Almonda säteri jemte Svanå bruk. Härunder lyda 2 mtl. rusthåll, $7\frac{3}{4}$ skattehemman, $2\frac{3}{4}$ rå och rör samt frälsehemman, 20 torp och en ganska betydlig åkog. Hit hör en ansenlig trädgård, som genom en färja är förenad med en Engelsk park, prydd med lusthus och grottor. Ett icke obetydligt bibliotek finnes här. Svanå har af ålder tillhört Brabesläkten, kom derefter till den Stenbockska och sedan till den Posseska. Bruket iständsattes 1760. Här smidas för närvarande vid 7 härdar 3,659 skepp:d stångjern utom spik- och annat manufaktursmide. Hammarskatten är 34 skepp:d 17 lisp:d. Bruket har eget tackjern. Afsättningsorten är Stockholm. Brukstämpeln B. K. Äges af grefve K. L. Posses arfvingar. Disponenter äro Hrr W. von Ehrenheim och M. G. Rosén. Hit hör *Nardansjö masugn* (se detta ord).

Svanås säteri. Se: *Ormesberga* socken.

Svappavaara koppar- och jernmalmsfält i Torneå Lappmark, $1\frac{1}{2}$ mil vester från Torneå elf, 3 mil söder om Jukkasjärvi kyrka och 32 mil N.V. från Torneå stad. Berget utgör en sträckning af 200 famnar i längden och 44 famnars höjd öfver kringliggande mossar och fjäll. Kopparverket anlades 1655 af Abraham och Jakob Renstjerna, hvilka Lappen Olof Tolek underrättat om malmens tillvaro. Den gaf, särdeles från den s. k. Storgruftan, 18 procent, och till 1670 tillverkades här årligen 6 till 800 skepp:d koppar. Efter denna tid blefvo likväl grufvorna djupa och vatten-sjuka, hvarföre man småningom upphörde med brytningen derstädes, och 1684 alldeles öfvergaf den. Några qvarblifna arbetare sysselsatte sig sedan med sofring i de gamla varpen samt bokning och slamning af slagghögarna vid hyttan, hvilket gaf dem ett utbyte i början af 30, men slutligen af endast 6 skepp:d årligen. Brukspatronen Steinholtz tillhandlade sig bergverket år 1745, och började bearbeta den s. k. Stålnackens skärpning samt Smedsgrufvan; men allt arbete upphörde omkring 1780. När grufvorna voro mest gifvande, var vid Kengisfors ett myntverk anlagdt, der den tillverkade kopparen preglades; men det ödelades under kriget med Ryssland 1717. — Jernmalmen,

som här finnes, har emellertid varit mera lönande att bearbeta. Härmed gjordes likväl början först 1740. Malmen härstädes är en tät och fin Kornig blodstensmalm, som anses hålla 60 å 70 procent, och blir alldeles förträfflig genom blandning af dess olika arter. Den måste med renar transporteras till Junossuando, emedan i Svappavaaras grannskap endast växer en låg björkskog. Jernmalmen är i dagen synlig på 30 till 38 famnars bredd samt 150 famnars längd. — I Stockenströms grufva, ett af de här bearbetade schakten, fann man 1742 gediget guld i kopparlazar med qvarts.

Svaran, en konung i Lochlin, såsom Skandinavierna nämnes i de Irländska annalerna, besjungen mycket af den gamle Kaledoniske barden Ossian, uti dess stora qvåde *Fingal*, som afhandlar denne konungs landstigning på Irland och dess krig mot den Irländske konungen Kukulin. Denne, öfvervunnen, sökte bistånd och hjelp af den tappre Skottske härskaren och konungen Fingal, farfader till den hjeltmodige Oskar, Ossians son. Fingal kom, öfvervann Svaran, "hafvets konung", tog honom äfven till fånga, men behandlade honom ädelt och lät honom åter draga hem till sitt land; han ville icke döda en broder till den af honom i förra dagar så högt älskade Agandecka, dotter till den Lochlinska konungen Starno och Svarans syster. Hvilken denne Skandinaviske konung Svaran varit, derom lemna våra nordiska urkunder icke den ringaste upplysning. Troligen var han en af de många forntida konungar i Alfhem eller på Bohuslänska kusten, hvilka långliga tider herrskat der, oberoende af så väl Götha lands konungar som Sveaväldet; men hvilka namn och bedrifter häfderna icke bevarat för efterverlden.

Svart, Ericus Nicolai, föddes i Upsala, der hans fader var borgare. Studerade hemma och vid utländska akademier, samt utnämndes 1514 till professor i Upsala, då äfven Gustaf Eriksson var ibland hans lärjungar. Ifrån år 1530 var han domprost i Upsala till år 1556, då han af konung Gustaf I kallades till biskop i Strengnäs i den afsatte biskopen Bothvids ställe, men då denne, efter konungens död, 1561 återfick sitt biskopsembete, beforderades magister Erik Svart till det då lediga Skara stift, hvilket han sedan med saktmodighet och försigtighet på ett berömligt sätt förestod uti nära tio år. Med de öfriga riksens herrar vittnade han d. 25 Jan. 1569 om Sturarnes oskyldighet. År 1570 nödgades han för ålderdomssvaghet begära afsked från biskopsembetet, då han flyttade tillbaka till Upsala, der han d. 8 Okt. 1572 slutade sin lefnad. Han var en grundlärdd och allvarsam man, hvarföre han äfven 1549, då han var domprost i Upsala, af konung Gustaf I befälldes att, jemte några andra, granska och afgifva sitt utlåtande öfver den förtretliga s. k. Interimsboken.

Svart, Petrus Andreæ, äfven känd under namnet Petrus Niger, kallas i några gamla handlingar konung Gustaf Erikssons skyldman. Sedan han studerat och gjort utrikes resor samt blifvit magister, var han en lång tid Gustaf I:s hofspredikant

och bigtfader till år 1556, då han förordnades till biskop i Westerås. Han berömmes för en sårdeles lärdom och arbetsambet, samt har författat icke allenast psalmen N:o 312 i 1695 års psalmbok, hvilken utmärker sig så väl genom sin mystiskt poetiska anda, som genom den egenheten i tekniken, att den är det första Svenska poem man känner, i hvilken skalden genom strofernas begynnelsebokstäfver gifvit sig tillkänna, utan äfven medelst betydliga prosaiska arbeten. Det allmännast bekanta bland dessa är hans "Historia om Westerås stifts biskopar", ett i anseende till arbetets fullständighet och noggrannhet dyrbart verk, samt äfven till stilen af ett mera värdadt skick, än öfriga den tidens analistiska arbeten. I stilistiskt afseende förtjenar likväl hans "Äre-Predikning öfver konung Gustaf I" mera uppmärksamhet. Dessutom har han äfven, enligt Messenii berättelse, skrivit sin älskade konungs. "Lofvernes- och Regerings-historia" både på rim och prosa. Poemet, hvilket Spiegel säger hafva varit tryckt, finnes verligen nu icke mera; men den prosaiska krönikan finnes ännu, fastän blott i åtskilliga sinsemellan mycket olika afskrifter, hvilka alla dock deri öfverensstämma, att de sluta med prins Eriks födelse 1533. Biskop Petrus Svart var icke länge styresman i Westerås. Han afled der 1562.

Svart, Sven, till Sundby, Gladö och Fogelbro, en son af amiralitets-kaptenen Sven Pedersson Svart, föddes d. 13 Jan. 1606. Efter idkade studier ingick han i krigstjänst, och blef fänrik 1624. Introducerades på riddarhuset 1627. Utnämndes 1634 till kapten vid artilleriet, men blef sedan, 1646, assessor i Åbo hofrätt. Förordnades 1674 till häradsbörding i Pijkis uti Finland. Afled d. 27 Jan. 1688. Ätten utdog med hans son, landtjägmästaren Jakob Svart år 1701.

Svarta Jungfrun kallades ett af de många plågorredskap, hvilka förut här i Sverige begagnades vid den tortyr, som användes för att förmå anklagade att bekänna sanningen, men hvilka af konung Gustaf III afskaffades under början af hans regering.

Svartalfer (myth.). Prosaiska Eddan indelar alferne i tvänne klasser, ljusalfer, hvilka voro "skönare än solen" och bodde i den högste himmelen Vidblain, i en trakt kallad Alfhem, eller Ljusalfhem, samt svartalfer, de der bodde i Svartalfbem, under jorden. Desso senare voro, enligt Eddan, "svartare än beck." De förorsakade menniskorna mycken olycka och skada, då ljusalferne deremot beredde dem glädje, frid och tröst; ty likasom ljus- och svartalfer voro olika till utseendet, så voro de ock till sitt skaplynne. De förre utsändes af gudar och nornor till att skydda eller varna jordens invånare, de senare deremot funno sin glädje i att göra ondt.

Svarta pesten benämndes på somliga ställen i nordlanden den annars under namn af Digerdöden allmänt bekanta förfärliga farsot, som år 1350 härjade i Sverige och Norrige, samt borttryckte nära två tredjedelar af dessa länders folkmängd. (Se: *Digerdöden*.)

Svartarps eller **Svartorps** moderförsamling med

annexet Lekeryd, ett reg. pastorat af 1 kl. i Jönköpings län, Wexjö stift, Tveta härad och kontrakt, 1 $\frac{3}{4}$ mil från Jönköping, består af 44 hemman, uppskattade till 133,800 R:dr, med en folkmängd af 958 personer och en areal af 14,673 tunn. l., hvaraf 1,470 äro sjöar och kärr. Jordmänen är en bördig sandmylla, på många ställen blandad med lera. I vanliga år kan säd aflåtas. *Husqvarna-dn* eller *Stordn* genomflyter socknen. Inom densamma ligga sjöarna *Yten* och *Ramsjön*. Kyrkan är af sten, och biskop Brask invigde henne 1527 åt den helige Laurentius, till minne af hvilket helgon ett halster är uppsatt på taket. Hon utvidgades 1702. Pesten borttryckte i denna socken 1710—1712 af 1,200 personer 414. Detta är enligt Wieselgrens uppgift. Socknen skulle då ha haft en betydligt större folkmängd än nu, hvilken han för år 1643 uppger till 1,007 personer. — I socknen ligger *Ramsholms* säteri, Adlerbethska släktens fideikommiss. Ader. Jönköping.

Svartbröder kallades i Sverige för sin svarta dräkt de till Dominikaner-orden hörande munkar, hvilka äfven benämndes *Predikomunkar* och *Mariäbröder*, samt i allmänhet åtnjöto ett stort anseende för sina kunskaper. Svartmonkeklostret i Stockholm, hvaraf Svartmangatan ännu i sitt namn bevarar minnet, stiftades af konung Magnus Smek 1336, då han, sedan hans bröllop och kröning lyckligen försiggått, lät uppbygga ett kloster åt Svartbröderne, som dock förut lära haft något näste i Stockholm. Dessutom hade Svartbröderne kloster på flera andra ställen i riket.

Svarteborg, en socken i Bohuslän och annex till Fors, innefattar jemte den dermed förenade Tose socken norra hälften af Tunge härad med tillsammans 66 förmedl. mtl. Jordmänen är mest lermylla, mo- och sandjord. Större delen af socknen är skoglös och en af de fulaste i länet. Hafra och korn utgöra hufvudsädet. Boställen i socknen äro *Skarvum* med *Sioselangen*, majorsboställe, 1 $\frac{1}{2}$ mtl.; *Bräcke*, kaptensboställe, 1 $\frac{1}{4}$ mtl.; *Westeräter*, 1 $\frac{1}{4}$ mtl., f. d. löjtnantsboställe, m. d. Kyrkan ligger på en höjd utmed landsvägen och skall vara uppförd på ruinerna af en forntida borg, samt anses ännu någon gång såsom offerkyrka, i hvilken man låter bedja för de sjuka i angränsande socknar. År 1727 blef den målad af Schönfelt, och har en altartafel omgifven af symboliska bilder och prydd med Fredrik I:s namnschiffer. Några katholska antiqviteter förvaras här, såsom ett 5 alnar långt krucifix af trä och ett dylikt af ben, som står på altaret. En folksägen förmäler, att der kyrkan står fordom varit en borg, som efter en mäktig och stridsam höfding vid namn Rane, som bott här, benämndes *Raneborg*. Denne fick ett giftermålsanbud af sin stolta granne, drottningen på Hudt i Tanum, som beundrade hans tapperhet. Rane gaf ja, men då drottningen med sitt följe ankom till sin brudgums borg, hade han ångrat förbindelsen och ridit ut på jagt. Förbittrad deröfver, lät drottningen sitt folk genast storma och uppbränna borgen och ytttrade, då hon red ifrån dess svarta, rykande ruiner: "Hittills har du

betat Raneborg, men hädanefter skall de kallas Svarteborg." Ilunnen till Köpstadshäcke, gjorde hon halt vid en dervarande källa, aftog sin rustning, lade kronan på en sten och svalkade sig med vattnet ur denna källa, som deraf blifvit kallad *Godlakalla*. Men medan hon här rastade, framstörtade Rane, som varsnat lågorna från sin brinnande borg, och klöf i vredesmod med svärdet hufvudet på den stridsamma drottningen, hvarvid hennes kämpar togo flykten och blefvo nedbuggne på *Stenehed*, der några vackra fornlemningar, som synas vittna om en forntida valplats, ännu kvarstå. På en jemn ljunghäcke finnas nämligen 9 stenbällar upprest i rät linea från norr till söder, och straxt nordvest om denna stenrad upptäcker man 25 ättehögar, af hvilka ett par utgöra ovala, men 2:ne andra äro fulla cirkelformer med midstenar; derjemte ses der ock lemningar efter en större s. k. domkrets samt några spridda bautahällar. Dylka fastän mindre rökullar och högar finnas äfven på flera andra ställen inom denna socken, och på Bräcke gårds ägor har för några år sedan anträffats en myckenhet ben, som, enligt traditionen, skola vara lemningar efter Carl XII:s olycklige soldater, hvilka efter hjeltens död här omkommo af elände. Adr. Uddevalla.

Svarterå socken, ej långt från Warberg. Der hölls d. 20 Okt. 1565 en blodig träffning emellan Svenskar och Danskar, hvilken äfven blifvit kallad slaget vid *Axtorna*. Nära byn af detta namn är ett vad öfver floden Ältran. Dit skyndade Danske generalen Daniel Rantzow för att komma öfver, Svenske generalen Jakob Hästesko för att hindra honom, och båda kommo på en gång. Rantzow vågade ej gå öfver i Svenskarnes åsyn, utan lägrade sig fördelaktigt på en höjd, omgaf sitt läger med en vagnborg och besatte denna med fältstycken. På en höjd midt emot, i lika fördelaktig ställning, lägrade sig Svenskarne. De voro mera än dubbelt så många som Danskarne. Ingendera anföraren ville öfvergifva sin goda ställning, utan väntade att den andra skulle angripa. Slutligen började Svenskarne, i förlitande på sitt stora antal, att ropa på strid och Hästesko beslöt att anfälla. Han tågade ned från höjden med fotfolket midt uti och det Tyska rytteriet på flyglarne. Rantzow ordnade hastigt sitt folk och nedskjöt många af de angripande; men Svenska fotfolket trängde dock tappert fram, till och med inom vagnborgen, samt bemäktigade sig fiendens kanoner. I detsamma vände det Tyska rytteriet om och flydde. Rantzow passade på och angrep då Svenska fotfolket på båda de öppna sidorna. Härigenom kom det i oordning och nödgades draga sig tillbaka från vagnborgen samt lemna hvad som blifvit eröfradt. Svenskarne måste nu allt mer och mer vika tills natten slutligen gjorde en ända på striden. Båda parterna tillagnade sig segern. Danske konungen höll tacksägelse deröfver, och Svenska konungen lät anställa en triumf. Enligt Svenska uppgifter förlorade Svenskarne 1,700 män, men Danskarne 2,300 män. Svenskarne togo många Danska herrar till fånga och eröfrade flera fanor,

deribland den Jutiska adelsfanan; men deremot togo Danskarne lika många fångar och fanor, samt dessutom 30 Svenska kanoner.

Svarte Skåning, var en ibland de fremmande höfdingar, som under drottning Margarethas fejd med konung Albrekt af Mecklenburg flera gånger omtalas i våra Svenska häfder. Första fiendtligheten mellan Albrekt och Margaretha yppade sig i Westergötland, der drottningens folk låtit uppföra en fästning, icke långt ifrån Axevall, hvarigenom hennes befallningshafvande på fästningen, Svarte Skåning, fick tillfälle att afskära all tillförsel till Axevall, hvaraf konung Albrekt tog sig anledning att 1358 förklara drottningen krig. Uti Nyköpings riksdagsbeslut 1396 omnämnas han äfven, då honom tillförsäkrades förläningen af Mark, som han fått af drottningen.

Svarte Skåning, äfven benämnd Åke Jansson, som förde i sitt vapen en krypande orm med två hufvuden i svart fält, var riddare, riksråd och lagman i Södermanland 1451, samt höfvidsman på Ringstaholm 1453. Nämdes 1462 såsom höfvidsman på Axevall. År 1465 fick han förskring af erkebiskopen i Upsala och riksföreståndaren Jöns Bengtsson Oxenstjerna, att vara qvitt och fri, när han hade öfverantvaradt slottet Axevall till Ivar Grens tjenare. År 1474 var han lagman i Södermanland, hvilken befattning han ännu 1490 innehade. År 1475 St Mathias apostels dag, fick han i Warnhem af Hr Sten Sture förläningsbref på Gudhems härad. Hans dödsår är ej känt, men han begrofs i Krokeks kloster.

Svarthäll, ett säteri i Torpa socken i Westmanland vid Arboga-ån, i mtl. frälse. På en holme i denna å har fordom legat en vikingaborg.

Svarthöfde (myth.). Stamfader för alla Seidmän och trollkarlar.

Svarthulubben, en stillastående spegelfyr på ett skär med samma namn, är 40 fot från grunden till altanen. Fyren brinner på 70 fots höjd öfver vattenytan, och bör i klart väder synas på 3 å 3½ mils afstånd. Ett stycke från fyrtornet, hvilket är hvittrappadt, stå boställshuset, uthuset, och en lotsuppassningsstuga, alla af träd och rödfärgade. Fyren är anlagd till rättelse för fartyg, som från Ålands haf söka Öregrunds skärgård, äfvensom för dem, som gå öster om Gräsön. Fyren ligger: Lat. N. 60° 10' 20". Long. O. om Ferrö 36° 58' 15". Long. O. om Greenwichs meridian 18° 48' 30".

Svarthåsa jernbruk. Se: *Selet*.

Svarthåsa härad i Södermanland och Stockholms län, består af socknarna Grödinge, Huddinge, Brännkyrka, Nacka och Erstavik, Botkyrka och Salem liggande omkring Stockholm, dels vid salt-sjön, dels vid Mälaren, och utgörande norra och vestra delarna af Södertörn, består tillhopa af 216½ mtl., uppskattade till 2,324,925 R:dr, med en folkmängd af 7,254 personer och en areal af 101,991 tunnl., hvaraf 9,350 äro sjöar och kärr. Jordmänen är god och åkerbruket i ständig tillväxt. Utgör med Solholms och Ökneby härader en lagsaga under Svea hofrätt.

Svartmå bruk i Svärdsjö socken i Dalarne, anlades 1735 af Stora Kopparbergs bergslag, som ännu innebar det, men masugnen skall vara byggd redan 1636. Manufakturmidet privilegierades på 1750-talet. En väg af $2\frac{3}{4}$ mils längd är anlagd från bruket till gästgifvaregården Lumsheden. Här smidas vid 6 hårdar 2,745 skepp:d stångjern, hvarför i hamarskatt betalas 27 skepp:d. Bruket har dertill egen tackjernstillgång. Afsättningsorten är Gefle och Stockholm. Bruksstämpeln är Falu bergslags egen stämpel, samt två korslagda dalpilar med ett A öfver. Bistämpeln är ett Johannis-kors. Invånarne på den hit hörande *Svartmåns Finnmark* skilja sig både i tal, seder och klädedräkt från de öfrige sockenboerne.

Svartmå eller **Svarterå** socken, ett af annexen till Okome moderförsamling i Halland, $2\frac{1}{2}$ mil från Warberg, består af $11\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 19,700 R:dr, med en folkmängd af 430 personer och en areal af 6,827 tunnland, hvaraf 530 äro sjöar och kärr. Jordmänen är stenblandad och mager. Kyrkan är af sten, men tornet af trä. Deri hänger en klocka, 2 aln. i diameter, som deraf blifvit kallad Håradsklocka. Den fältigdom, som skulle vara en följd af den magra jordmänen, förekommes genom folkets flit och idoghet. Karlarne förfärdiga boktannor och qvinborna spinna och väfva. Bexell anmärker, att invånarne i detta pastorat bli ganska gamla och mortaliteten derstädes är ringa. Deras antal, säger han, "som uppnå 70 å 80 år är stort, så att på de sist förflutna 50 åren en dött som fyllt sitt 10:de år och 18 som varit emellan 88 och 98 år gamla." Emellertid utvisar tabellverket ingen särdeles tillväxt i folkmängden, ty 1805 var den 1,407 och 1839 hade den ej stigit till mer än 1,662 personer. Adr. Falkenberg.

Svartsjö, en kungsgård i Sänga socken i Upland, 3 mil från Stockholm, på en ö i Mälaren, som fordom hette *Färingsö* eller *Kampaö*, men numera kallas *Svartsjölandet*. Gården var en af Upsala ödes tillhörigheter. Här anlade Sten Sture d. ä. år 1491 ett munkkloster, som Gustaf I år 1545 förvandlade till ett kongl. slott, hvilket Johan III betydligt utvidgade och förbättrade. Det upptrann likväl kort efter sedan det blifvit sålunda iståndsat år 1597, och blott några få murar återstå deraf. Det nuvarande slottet, som är ett temligen vanligt hus, utan alla arkitektoniska prydnader, uppbyggdes på 1760-talet, men på ett helt annat ställe. Svartsjö var fordom ett län, omfattande Färentuna, Hillersjö, Sänga och Skå socknar, men hvilket 1810 blifvit förenadt med Stockholms län. Drottning Christina skänkte det åt sin moder i förläning, jemte Drottningholm, och lät här plantera näktergalar. Lovisa Ulrika hade kungsgården till enkesäte och afled här. Till slottet, som numera står öfvergifvet, hör en trädgård och isynnerhet en vacker park. I denna finnes en lind, planterad af Gustaf Adolf den Store, och derunder en kolossal marmorgrupp, föreställande konungen och Axel Oxenstierna, inbegripne i en öfverläggning. Kungsgården består af $10\frac{1}{2}$ hemman. Svart-

sjölandet är befriadt från rotering. — Till stålslats historia hörer, att Erik XIV ofta vistades här, äfven efter Sturarnes mord, och att han härifrån skref ett bref till hertig Johan med förlikningsförslager, hvori han yttrade den tanken, att han var en fånge på Svartsjö slott. Han hade likväl förut just här låtit fängsla Svante Sture och dess son.

Svartsjö kontrakt i Stockholms län och erkestiftet, består af 6 pastorater: Färentuna med annexet Hillersjö, Sänga med annexet Skå och Öarna Ekerö, Adelsö och Monsö.

Svartsjölandet. Se: *Färentuna*.

Svartsång, en bergsmanshammare i Kroppa socken i Wermland. Här smidas af eget tackjern vid en hård 256 skepp:d 13 lisp:d stångjern, hvarföre i hamarskatt erläggas 2 skepp:d 11 lisp:d. Afsättningsort är Gölbeborg. Bruksstämpeln är S. O. P. S. Ägare Hr P. Wikland m. fl.

Svarttorp, $1\frac{1}{4}$ mtl. säteri i Åsleås socken i Skaraborgs län, har en vacker manbyggnad, uppförd i slutet af 1770-talet af regementsskrifvaren A. Sandberg, som då innehade det under förpantningsrätt, en god trädgård och en betydlig löfskog.

Svartz, **Olof**, son af fabrikkören i Norrköping, Olof Svartz, och Maria Elis. von Broberger, föddes d. 21 Sept. 1760. En grundlig underbyggnad i språk och vetenskaper bibringades honom genom dels enskild dels allmän undervisning, hvarefter han 1778 inskrefs som student vid Upsala akademi. Redan ifrån yngre åren visade han en särdeles böjelse för natural-historien, hvarföre han, för att närmare lära känna sitt fäderneslands naturalster, nu hvar sommar företog resor, 1779 uti trakterna kring Mälaren, följande året till Luleå Lappmark, Österbotten och Jemtland, 1781 till Åland och Finska skärgården samt 1782 till Gottland. Sedan han om våren 1783 undergått medicine kandidat-examen, derefter under sommaren genomrest Bobuslänska skärgården och besett Ahlströmska naturalsamlingarna, jemte den vid Gölbeborg anlagda botaniska trädgården, anträdde han emot hösten, på egen bekostnad, en resa till norra Amerika. Efter att hafva dels i Boston, dels i Philadelphia under tvenne månader sysselsatt sig med deromkring varande naturalster, begaf han sig vidare till de varmare och södra länderna och anlände vid början af år 1784 till Jamaika, hvarest han vistades ett helt år, under hvilken tid han gjorde rika samlingar. Promoverades härunder frånvarande till medicine doktor i Upsala 1785. Samma år företog han en resa till St. Domingo, Kuba, Portorico, och kusten af södra Amerika, hvarifrån han, efter åtta månaders bortovaro, återvände till Jamaika, hvilken ort han om hösten 1786 lemnade och afseglade till London, der han, för att jemföra sina upptäckter med de i England varande samlingar, qvarstannade till hösten 1787, då han återvände till Sverige. Året derpå besökte han Norrland och Jemtland. Valdes 1789 till ledamot af vetenskaps-akademien och blef samma år förordnad att hafva inseedet öfver natural-kabinetet på Drottningholm. Gjorde då en forskningsresa

genom Wermland, Dalarna och in i Norrige. Ut-nämndes 1791 till professor vid Bergianska träd-gårdsskolan, samt kallades vid samma tid till le-damot af patriotiska sällskapet i Stockholm och af fysiografiska sällskapet i Lund. År 1798 blef han ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala. Fick 1802 tillbud att blifva intendent vid botaniska trädgården i Petersburg, men vägrade att antaga detta. Samma år besökte han Öland och rikets södra landskap. År 1807 uppdrog vetenskaps-akademien honom att vara intendent vid dess mu-seum och 1811 blef han akademiens sekreterare. R. af W. O. 1808. Kallades 1810 af collegium medicum att biträda vid utarbetandet af den nya Farmakopé som sedan 1817 utgafs, och erhöll 1811 diplom att vara beders-ledamot af samma collegium. Genom kongl. utnämning förordnades han 1812 till arbetande ledamot af landtbruks-akademien och föredragande uti akademiens klass för trädplantering och trädgårdsskötsel, samt för-ordnades 1813 att vara botanices och historie naturalis professor vid Carolinska institutet i Stock-holm. R. af N. O. 1814. Efter en kort feber-sjukdom, afled han d. 19 Sept. 1818, djupt sörjd och saknad, ej mindre för sina grundliga och vid-sträckta kunskaper i natural-historien, hvaruti han gjort många och viktiga upptäckter samt utgifvit rikhaltiga skrifter, äro för sin ädla karakter och sitt älskvärda omgängessätt. Han ligger begraf-ven på Solna kyrkogård, der hans talrika vänner år 1820 lätto öfver grafven uppsätta en minnes-vård af Svensk marmor. År 1824 lät vetenskaps-akademien på sin högtidsdag utdela en genom dess försorg präglad minnespenning öfver honom. Känd och aktad öfver hela den lärda världen, kallades han till ledamot af ett stort antal utländska lärda sällskaper, såsom af Academia naturalis curiosorum 1788; af Society Linnean i London 1790; af Fy-siska societeten i Göttingen 1794; af Société Mé-dicale i Paris 1796; af Société Philomatique i Paris, Gesellschaft Naturforschender Freunde i Ber-lin och Skandinaviske Litteraturselskab i Köpen-hamn 1798; af Fytografiska societeten i Göttingen 1801; af Americ. Phil. Soc. of Massachuset i norra Amerika 1804; af Société des Naturalistes des Moscou 1806; af Phil. Society i Philadelphia 1807; af Akademie der Wissenschaft i München och af Société für die gesammte Mineralogie i Jena 1808; af Fysiografiska societeten i Corinka 1810; af Academia Italiana 1811; korresponderande ledamot af vetenskaps-akademien i Berlin 1812; af Institut de France 1814 och af Kur-Hessiska naturhistoriska sällskapet i Marburg 1818. Flera naturalster hafva blifvit uppkallade efter hans namn, såsom: örtslägtet *Svartzia*; örtslagen *Paspalus Svartzianus*; *Rosa Svartziana*; *Hyppnum Svartzii*; *Lichen Svartzii*; *Diatoma Svartzii*; *Fucus Svartzii*; *Agaricus Svartzii*; *Clavaria Svartzii*; *Arthomia Svartziana*; *Lecanora Svartzii* samt insekten *Cassida Svartzii*. Bland det stora antalet af honom utgifna arbeten må endast nämnas: *Nova Genera et Species Plantarum*; *Observationes botanicæ*; *Nya Svenska ekono-miska Diktionären*; *Flora Indiæ Occidentalis aucta*

et illustrata; *Svensk Botanik*; *Svensk Zoologi*; *Ma-gasin för blomsterälskare*; *Lichenes Americanæ*; m. fl. **Svartå bruk** i Qvistbro socken i Nerike vid sjön Björken, 5 mil från Örebro, anlades af kronobe-fällningsmannen Jöns Grubb, som år 1658 fick privilegium derpå. Dess efterträdare bitflyttade smidet från Munkfors och Krokfors bruk, hvari-genom Svartå fick sin nuvarande betydendhet. Det är välbygdt, har tillräcklig vattentillgång, högst betydliga skogar och till en del eget tackjern. Der smidas för närvarande vid 7 hårdar 3,975 skepp:d stångjern, hvarföre i hammarskatt betalas 39 skepp:d 3 lisp:d. Afsättningsorten är dels Stockholm, dels Göttheborg. Det äges af intres-senter, men disponeras af friherre C. Fock. Bruks-stämpeln är ett kors med en krona öfver.

Svasuder (myth.). Sommarens fader. "Han är mild och ljuf", säger Eddan, "och allt hvad som är blidt och varmt kallas efter honom svasligt."

Svea artilleri. Se: *Regementen*.

Svea lifgarde. Se: *Regementen*.

Svea rike ansågs för det förnämsta i äldre tider derföre, att det var sätet för de lysande och myc-ke prisade Asarne, samt derföre att Upsala rykt-bara tempel der var beläget. Konungasätet har deremot icke alltid varit der beläget. Till Ivar Widfamnes tid fannos konungasäten likväl bland Götherne eller Svearne. Efter hans tid ända till Erik den Helige var konungasätet nästan aldrig i Svea rike, med undantag af Erik Segersalls och någon gång Olof Skötkonungs samt Anund Jakobs tid. Äfven efter Erik den Helige hade regenterne ända till Folkunga-ättens slut vanligast sitt säte i Göttha rike. Till det egentliga Svea rike räknades redan i Erik Segersalls tid provinsen Wermland, den hör dit äfven nu. Af Svea rike har, genom en sammandragning sedan blifvit *Sverige*. Det egent-liga Svea rike består af 5 provinser: Upland, Sö-dermanland, Nerike, Westmanland och Dalarna, innefattar 6 landshöfdingedömen, 3 stift och 25 städer. Det äger jemförelsevis mot de andra de-larna af riket, det största antalet bergverk och bruk.

Sveaborgs öfvergång. Denna händelse, en bland de skamligaste uti vårt fäderneslands häfder, med-förde nästan lika bedröfliga följder, som det olyck-liga slaget vid Poltava. Då Sveaborg, nyckeln till Finland och en af de starkaste fästningar på jorden, emedan fästningsverken äro för det mesta utsprängda uti sjelfva de omgifvande bergen, ge-nom en neslig kapitulation öfverlemnades åt Rys-sarne, afträdades i sjelfva verket äfven hela Fin-land åt dem. Att fästningen ej behöft uppgifvas är påtagligt, ty den ägde en besättning af öfver 6,000 man och den belägrande hären var föga talrikare, hvaremot, för att fullkomligt omringa och belvinga denna fästning, skulle erfordras minst 50,000 man och en stark flotta. Dessutom inne-hade Sveaborg omkring 2,500 kanoner samt så stora förråder af proviant och ammunition, att den lätteligen bort kunna utan all undsättning försvara sig öfver ett helt år. Hvad som förmådde kom-mendanten, vice amiralen Carl Olof Cronstedt, till

det skamliga uppgifvandet, har väl aldrig blifvit tillförlitligt styrkt; men att ett verkligt förräderi ägde rum, har man all anledning att antaga. De, som velat försvara Cronstedt, hafva skyltit på vanhelmod och rådlöshet, och återopat burusom han låtit narra sig genom den listan, att Ryske befälhafvaren låtit trycka ett falskt exemplar af Post- och Inrikes-tidningen, hvori tillståndet i Sverige skildrades helt annorlunda, än det verkliga var, och hvilken skickligt skall hafva blifvit Cronstedt meddeladt. Rätta orsaken var väl dock mutor, underlättade af politiskt missnöje, ty hans befäl på Sveaborg kunde med allt skäl betraktas såsom en onåd, enär han vid början af Gustaf Adolfs regering var general-adjutant för flottan, men miste denna post och sändes till Sveaborg, för att afhängnas. Hvad som slutligen gjorde förräderiet lättare verkställbart, var den omständigheten, att Gustaf Adolf oklokt uppbäckt den paragraf i krigsartiklarna, som tillät hvilken officer som helst att taga befälet i en fästning, så snart dess kommandant förklarade sig vilja kapitulera. Den 6 Mars 1808 visade Ryssarne sig första gången utanför Sveaborgs vallar och jemt en månad derefter, eller d. 6 April, sedan endast några obetydliga skärmytslingar ägt rum, hvaraf blott fem man af besättningen stupat och 28 blifvit sårade, afslöts konventionen om fästningens uppgifvande, så vida icke inom en månad tillräcklig undsättning ankom. Bland annat innehöll äfven kapitulationen sådana villkor, som ej kunde rimligen uppfyllas, såsom t. ex. att innan d. 3 Maj 5 Svenska linieskepp skulle hafva med trupper inlopit i Sveaborgs hamn. Till kapitulationens betryggande öfverlemnades ytterligare redan d. 9 Apr. till Ryssarne utanverken på Långörn samt Wester- och Öster-Svartö. Slutligen föll Sveaborg, som kostat staten öfver 25 millioner, d. 6 Maj 1808 i Ryssarnes händer.

Svear eller **Sviar** hette det folk, som, enligt sagans berättelse, hitkom med Odin ifrån Asgård i trakten af Svarta hafvet, och nedsatte sig i medlersta delen af vårt land, hvilken ännu i våra dagar efter dem benämnas *Svea rike*. Svearne befolkade först Upland; utbredde sig sedan med tiden derifrån till landskapen Westmanland, Södermanland, Dalarna och Gestrikland. Uti Nerike blandade de sig med landets äldre Götbiska folkstam, och i Wermland sambygde de med Alferna. Detta var det i sagorna ofta omtalade *Svea valde*. Äfven upp till Helsingland, Medelpad, Ångermanland, Westerhottan och Norrbotten hafva Svearne framträngt och småningom sammansmält med dessa landskaps ursprungligen Finska befolkning. Svearne, som länge ansågos för landets förnämsta och yppersta folk, hafva slutligen äfven blifvit de öfverherrskande, och alla öfriga i landet varande folkstammar måste med tiden, hyllande deras företrädare, i dem erkänna sina herrar. Så uppstod det nuvarande Svenska folket. Ännu i trettonde och fjortonde århundradena skiljde man bestämdt emellan Svear och Göther, såsom tvenne särskilda, ehuru ursprungligen samslägtade folk, hvilka då

redan i flera sekler kämpat med hvarandra om öfvervåldet. Olof Skötkonung, son till Erik Segersäll, den förste konung som herrskade öfver hela Sverige, antog först titel af *Svea konung*, då hans företrädare endast barit namn af Upsala konungar. Götherna betraktades då såsom underordnade Svearne, hvilka ensamme valde konungar. Sedan, då Götherne allt kraftigare yrkade sin rätt att deltaga i konungavalet, antog Carl VII Sverkersson, som i dem haft sitt förnämsta stöd, namn af *Svea och Gottha konung*, hvilken benämning sedan länge nyttjades af de efterföljande regenterne. Öarna och skärgården utanför de af Svear bebodda landskapen Upland och Södermanland benämndes länge *Svea skären* och voro uppfyllda af många beryktade vikinganästen.

Svebilus, **Olof**, son af häradsfogden i Södra Möre, Göran Eriksson, föddes på Råby gård i Ljunghy socken vid Kalmar d. 1 Jan. 1624. Studerade redan 1638 i Upsala, två år senare i Königsberg och derefter åter i Upsala, der han 1649 blef filosofie magister. Derefter antagen till handledare för de tvenne unge grefvarne Nils och Clas Gyllenstjerna, anträdde han 1651 med desse en utrikes resa, hvarunder Tyskland, Holland, England, Frankrike och Italien besöktes. Efter hemkomsten 1656, blef han prestvigd och utnämnd till rektor i Kalmarskola, samt 1658 theologie lektor och slottspredikant. Derpå utnämndes han 1663 till kyrkoherde öfver sin fädernessocken, Ljunghy församling, der han tridfes så väl, att då han 1666 kallades till theologie professor i i Lund, han undanbad sig denna nåd. Hans vistelse i Ljunghy blef dock icke långvarig, ty 1668 erhöill han kallelse att vara ordinarie kongl. hofpredikant och 1671 blef han kongl. öfverhofpredikant och konungens biktader, samt tillika pastor primarius vid Storkyrkan i Stockholm. Ifrån denna tid omfattades han af konungen med en synnerlig nåd, och utnämndes 1675 till theologie doktor samt 1678 till biskop i Linköping. Slutligen blef han 1681 Svea rikets erkebiskop och Upsala akademies prokansler. Svebilus beredde 1670 konung Carl XI till dess första nattvardsgång, förrättade jordfästningen vid arfprinsarne Carl Gustafs, Gustafs och Ulrika begrafningar, begrof drottning Ulrika Eleonora den äldre och konung Carl XI, krönt konung Carl XII och förrättade hertigens af Holstein Gottorp och prinsessan Hedvig Sofias förnämningssakt. Hans förtjenster om vår andliga litteratur äro ganska stora. Konung Carl XI anförtrodde honom att besörja om en förbättrad bibelupplaga; kyrkoordningen, handboken och psalmboken utkommo genom hans försorg, öfversedda och förbättrade. Hans kateches har varit allmänt begagnad intill våra dagar; konungen genomsåg sjelf arbetet, gillade det, samt anbefallde detsamma antagande vid alla skolor; Svebilii afkomlingaringo för evärdeliga tider privilegium derpå. Han afled d. 29 Juli 1700 i Upsala, och hans barn adlades under namnet Adlerberg. Man har af honom flera *Likpredikningar* och *Akademiska disputationer*.

Svecia antiqua et hodierna af greve Dahlberg är ett bland de förnämsta och mest namnkunniga Svenska planchverk af stor förtjenst. Han arbetade derpå uti flera år med stor ifver uti konung Carl XI:s minderårighet, då han af förmyndarregeringen lemnades utan all befattning i statens tjenst. Arbetet framställer ypperliga arbeten af nästan alla Sveriges märkvärdigaste slott, byggningar, egendomar, städer o. s. v. på hans tid, i allmänhet med mycken noggrannhet utförda, ehuru han stundom tillagt då påtänkta förändringar, hvilka sedan aldrig inträffat, hvarigenom händt, att de någonsång icke till alla delar öfverensstämma med verkliga förhållandet. Kopparplåtarna till detta verk voro under en lång följd af år förkomna; men påträffades slutligen på en vind i Stockholms rådhus bland en hop skräp, och förvaras nu på kongl. biblioteket.

Svedala socken, ett patronelt pastorat af 3 kl. i Malmöhus län, Lunds stift, Wemmenhög's härad och Bara kontrakt, $1\frac{3}{4}$ mil från Malmö, består af $26\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 354,010 R:dr, med en folkmängd af 2,610 personer och en areal af 5,702 tunnol., hvaraf 428 äro sjöar och kärr. Jordmånen är god både till åker och äng, och betydlig ek- och bokskog finnes. Inom socknen ligger *Lindholms* berostade säteri (se detta ord) och *Södra Lindved*, $\frac{3}{8}$ mtl. skatte, med underlydande 2 mtl. frälse, är fideikommiss åt afidne hofsekreteraren Flinks äldste manlige arfving; har stor bokskog, torfjord och ängsmark, men mager åker. I stiftsmatrikeln säges, att patronatsrätten utöfvas af ägaren till Boslätt, men i den nya upplagan af Gillbergs beskrifning öfver Skåne, utgifven af Bruzelius, uppgifves den tillhörä Skahersjös ägare. Adr. Malmö.

Svedberg, Jesper, föddes d. 28 Aug. 1653 på gården *Sveden*, vid pass en fjerdedels mil från Fahlun, der hans fader, bergsmannen Daniel Isaksson, hade sitt hemvist. Hans moder, Anna, var dotter till kyrkoherden i Svärdsjö, magister Petrus Bullernæsius. Båda hans föräldrar voro gudfruktiga samt barnatukten i deras hus gudelig, sträng och allvarlig. Han hade många syskon, men, ehuru fattiga, ansågo dock föräldrarne den talrika barnskaran såsom en rikedom, och då med tiden deras villkor förbättrades, betraktade de denna lycka såsom en dem för barnens skuld tillskyndad guds välsignelse. Sedan han genomgått Fahlus skola, sändes han 1666, vid tretton års ålder, till Upsala under en enskild lärares handledning; men skickades 1669 till den nyss inrättade akademien i Lund, der han ägde en släktinge, professoren i orientaliska språken M. P. Holm, hvilken ledde den unge Jespers undervisning, som nu började göra snabba framsteg. Äfven den lärde Pufendorf, hvars förtroliga umgänge han fick åtnjuta, hade ett afgjordt inflytande på hans vetenskapliga utbildning, äfvensom på hela hans lif för öfrigt. År 1674 återvände han till Upsala, sedan han förut gjort en kort resa till Köpenhamn och några andra städer på Seland. I Upsala blef han efter någon tid antagen till informator uti theologie

professor Brunners hus, hvarest, efter hans egen förklaring, han lärde mycket godt, så väl i afseende på seder som kunskaper, framför allt att föra ett gudfruktigt, ärbart och allvarligt lif. Sedan han med heder tagit sin kandidat-examen och disputerat, blef han 1682 filosofie magister. Följande året prestvigdes han, och utnämndes till pastor vid lifregementet. Redan förut hade han flersfaldiga gånger, genom hållna predikningar, gifvit prof på sina ovanliga andliga gåfvor. Åren 1684 och 1685 företog han, med konungens tillåtelse, en utrikes resa. Uti England gjorde det stränga kyrkliga lifvet, isynnerhet den belgd, hvarmed söndagen firades, på honom ett djupt intryck; i Frankrike lärde han att högakta sjelfva den Romersk-katolska kyrkans utmärkta vård om de fattige och nödlidande; sedan genomreste han Tyskland och Holland. Efter hemkomsten förordnades han att uppvakta vid hofvet, med lika tjenstgöring som de kongl. hofpredikanterne, och härunder kom han i tillfälle att framföra mången vigtig sanning för den ädle och rättänkande Carl XI, hvilken alltid lyssnade till den oförskräckte predikantens ord och oftast skyndade att kraftigt understödja hans bemödanden, såsom t. ex. då han yrkade på skolväsendets förbättring förmedelst beredande af bättre villkor för skollärarne, en sats, som fann sådant välbehag hos konungen, att han samma dag förordnade den frimodige yrkaren till sin ordinarie hofpredikant. Hans oförskräckta predikningar mot tidens missbruk förskaffade honom ej sällan hat och förföljelse äfven af mäktige herrar; men konungens nåd mot honom förblef dock alltid lika oförändrad. År 1690 förordnade han honom till kyrkoherde i Wingåker, utan hans ansökan, och der vann han snart genom sitt milda och fromma beteende sina sockneboers kärlek till den grad, att få prester varit så älskade som han. Också trufdes han så väl ibland dem, att han flera gånger undanbad sig de förmänligare beställningar, hvilka konungen erbjöd honom, deribland äfven domprostsysslan i Westerås. Emellertid fortfor han att tidt och ofta predika för konungen, som visade honom ett nästan obegränsadt förtroende, hvilket han äfven aldrig med vett och vilja missbrukade. Frågades han om råd till något embetes eller sysslas besättande, kunde det väl hända, att han ej alltid föreslog den allrabästa; men alltid den, om hvars daglighet och förtjenst han var öfvertygad. Sjelf yttrar han i afseende härpå uti sin lefvernesbeskrifning: "När Hans Maj:t frågade mig om någon tjenlig prestman till kyrkoherdelägenheter, och jag nämnde dem jag väl kände, sägande: den är af den gamla världen och allvarsam, den vardt flux kallader och med kongl. fullmakt försedder. Hvaraf ofta hände, att många ovetande, hvidan det kom, kommo till ställiga och vackra lägenheter." Hans verksamhet i Wingåker, der han upplefde sina ljufvaste stunder, blef emellertid ganska kort. Konungen utnämnde honom nemligen mot slutet af år 1692 till theologie professor i Upsala, och ehuru mycket han, som redan i många år nu varit fremmande för all aka-

demisk verksamhet, undanbad sig denna sysla, nödgades han dock slutligen gifva vika för konungens enträgenhet, och emottaga densamma. Såsom akademiens rektor firade han den stora jubelfesten 1693. Redan före sitt tillträde till Wingåkers pastorat, hade Svedberg 1691 emottagit kallelse att såsom ledamot biträda i den kommission, konungen förut tillsatt att öfverse och förbättra den gamla bibelöfversättningen. Han sparade härvid hvarken möda eller omkostnader, och hans oförtrutna nit bidrog väsendtligen dertill att hela arbetet var fullbordadt redan vid medlet af år 1692. När allt var i ordning till den förbättrade bibelupplagans utgifvande, uppskötts detta dock af oförmodade hinder. Betänkligheter framställdes af kommissionens ordförande, Erik Benzelius, som förklarade sig emot de gjorda förändringarne, såsom alltför vidsträckta, hvarjemte han framställde den mening, att uti vår Svenska bibel "icke något som märkas kunde, borde ändras." Förnyade revisioner och konungens flera gånger gjorda påminnelser att bringa arbetet till slut, voro lika fruktlösa, och Carl XI dog innan verket hann till slutlig fullbordan. När den stora Carolinska kyrkobibeln under hans efterträdare utkom, inskränkte sig förbättringarna hufvudsakligen till en och annan förändring i stafningssättet. Med smärta såg Svedberg, att det verk, han omfattat med så stor flit och uppoffring, icke förde till ett grundligare resultat. Föga hugneligare utgång fann han på sina mödor för psalmboksförbättringen, som utgjorde den förnämsta glanspunkten i hans lif, ehuru man kunde hafva skäl till stora förhoppningar af sådana mäns samverkan, som Svedbergs och Spegels. Sedan den utarbetade psalmboken genomgått mångfaldiga granskningar, utgafs den 1694; men knappt hade boken blifvit tryckt, förrän den äfven blef förtryckt och svåra anfäktad. Biskop Carlsson i Westerås, professor Jernfeldt i Dorpt och superintendenten på Ösel, sedermera biskopen i Linköping, Lang, började en häftig strid emot densamma såsom kättersk och irrlärlig, och slutligen fann konungen sig föranlåtten att ge vika för de angripandes häftiga skrik, samt befälte att alla exemplar af "den olyckliga Svedbergiska psalmboken", såsom hon härefter benämndes, skulle indragas och i säkert förvar på Skeppsholmen inlemnas, till dess rikets biskopar kunde komma tillsammans och densamma antingen gilla eller förkasta. En förlust af 30,000 dlr komt drabbade Svedberg, genom den vändning saken sålunda tog. Den Svedbergiska psalmboken begagnades likväl sedan i långliga tider vid Svenska församlingen i *Nya Sverige* uti Amerika. År 1694 utnämndes Svedberg till förste theologie doktor och domprost i Upsala, och sedan fortfor han att både som akademisk lärare och som predikant visa ett lika outtröttligt nit. Äfven förvärfvade han sig studenternes tillgifvenhet i hög grad, och desse visade honom mångfaldiga prof på aktning. Vid den stora branden i Upsala 1702, natten efter Kristi himmelsfärdsdag, afbrunno tvenne honom tillhöriga gårdar, deribland ett stort nytt

stenhus, som han sjelf några år förut låtit uppbygga. Fyra dagar efter branden nämndes han till biskop i Skara, der han såsom en from och nitisk herde fick en lång, välsignelserik verksamhet. Samma förtroende han åtnjutit af konung Carl XI, fortfor han äfven att åtnjuta af dennes högtänkande son, hvilken flera gånger med uppmärksamhet lyssnade till den frimodige predikanten, då denne talade om landets nöd och de många besvärligheter folket måste vidkännas för det beständiga krigets skuld. Svedbergs ifrånvaro mot öfverflöd och maktmissbruk förskaffade honom dock flere mäktige fiender, hvilka orsakade honom ej så få ledsamheter. År 1705 promoverades han till theol. doktor. Den nitiske biskopen sträckte sin verksamhet äfven utom landets gränser, och arbetade med särdeles ifver för det Svenska missionsverket, hvarföre han ock bedrades med kallelsen att vara biskop för den Svenska kyrkan i Amerika. Vid 1719 års riksdag misstänktes Svedberg, såsom alltför konungskt sinnad och ingalunda böjd för konungamaktens inskränkning, att vilja stifta oenighet mellan drottningen och ständerna, och då dessa misstankar gáfvo sig allt mer och mer luft, gick sådant den gamle bedersmannen djupt till sinnes. Svedberg hade en egen olycka att gång på gång hemsökas af eldsvådor. Vid den stora brand, som öfvergick Skara 1710, gjorde han väl icke några enskilda förluster, så vidt man känner, men den vållade honom dock stora bekymmer i och för det belt och hållet nedbrända gymnasiihusets uppbyggande, och den betydligt skadade domkyrkans förbättrande. Deremot afbrann biskopsgården Brunsbo 1712, då sätesbyggningen med allt hvad deruti var på två timmars tid lades i aska jemte Svedbergs alla böcker och handskrifter, på mycket få när. Sedan hemsöktes han ännu en gång 1730 med en häftig eldsvåda. Denna gång var olyckan så mycket kännbarare, som den omiskänneligt invercade på den redan ålderstigne mannens hälsa. Uti hela sin vandol utgjorde han en värdig försyn för andlige lärare. Under hela 26 års tid, så kunde han vittna om sig sjelf, hade han aldrig försummat någon gudstjänst, men oförtröttad predikat öfver evangelier och epistlar, hållit skriftermål, mässat med kapellanerne o. s. v. Det analytiska enkla predikosättet, som otvunget flyter af texten, föredrog och rekommenderade han, ty, menade han, "så känner Gud igen sitt ord." Vinningslystnaden var så fjerran från honom, att han ännu såsom biskop icke läst förordningen om tionde och accidentier; derföre, hvad man gaf honom frivilligt, mottog han med tacksamhet, men fordrade intet. Än mindre sökte han öfverhetens handräckning, för att indrifva något, eller ingaf han någonsin någon restlängd. Icke lätteligen skulle någon embetsman kunna berömmas för en större praktisk verksamhet än han, och likväl studerade och skref han så mycket, att han äfven här har få sina likar. Det under hans tid i Skara anlagda boktryckeri sysselsattes nästan uteslutande med tryckningen af hans arbeten, och ofta nog medhannas icke tryckningen och granskningen af hans

skrifter så fort, som han författade. Hans "*Schibboleth*", eller *Svenska språkets ryckt och riktighet*", ett verk, som kostade honom mångårig möda, har betydligt bidragit till språkets renhet och regelbundenhet, och oaktadt allt det klander han fick uppbära af Hiärne o. fl. för sin ortografi, är hans förtjenst om modersmålet dock obestridlig, och af den på hans tid gängse flården att inmånga fremmande ord från andra språk, bära hans skrifter knappast ett spår. Svedbergs stil låter äfven sluta till beskaffenheten af hans umgänge. Hufvudkaraktären var allvar, men likväl icke sådant, som dömmar hvarje glädjeyttring otillätlig. Han fann i likhet med så många andra af kyrkans allvarligaste män, en stor förnöjelse i musiken. Af sjelfva försarnes brus och qvarnarnes gång erindrades han om den himmelska musik, hvartill han fann grundtonen i uppenbarelseboken och hvarje afton kom sedvanligen hans goda vän, doktor Hesselius, till honom samt spelade för honom psalmer på sin basfiol. Man har många anekdoter om den fromme biskopens något stora lättrogenhet, såsom att han, då en klockare en afton, vid det biskopen i en kyrka förrättat sin aftonbön, uppstigit i tornet och ropat: "Svedberg! i morgon skall du dö", tagit detta för en tillsägelse från en god ande, och skyddat hem att beställa om sitt hus. Sjelf berättar han följande tilldragelser: En gång framfördes till honom en piga, vid namn Kerstin, som var mycket underlig och förställd, och bad honom i kraft af sitt embete frälsa henne från hennes anfäktoingar och plågor. Svedberg bad med henne på knä och läste öfver henne, och hon blef genast "sund, glad och alldeles befriad." Tre år derefter kom samma piga till honom på Brunsbo och ville tjena hos honom, samt blef äfven antagen. Der kom en gång en annan piga i gräl med henne, hvaraf hon blef så förbittrad, att hon gick till köllan att röka ihjel sig. "Mot kl. 2 ankar det mig", säger Svedberg, "der jag sitter i min bokkammare i mina studier och skrifver. Mig ankar det mer och mer om denna Kerstin, när jag dock ingenting hade att ängslas öfver, icke heller visste hvad sig med henne tilldragit. Jag blef i hastighet öfver henne illa bekymrad, som hade jag fått eld i mig. Jag frågar hvar Kerstin vore? Svarades, att ingen sett henne, hon måste vara i köllan. Dörren var i lås, röken slog ut ur alla hål och springor. Då dörren blef uppbruten, fanns Kerstin liggande öfverst på lufven, i tjockaste röken framstupa, att vi af röken snart hade blifvit förqvälda. Hennes armar och ben voro utsträckta. Jag ropar, jag skriker; ingen rörelse, ingen röst. Vi lägga henne i säng, såsom en stock. Då suckade jag och ropade till henne med hög röst: Kerstin, vaka upp och stätt upp i Jesu Kristi namn! straxt vederfås hon och reser sig upp och begynte tala. Sedan styrker jag henne med Guds ord och gifver henne en god dryck Rhenskt vin; derpå gick hon och gjorde sina sysslor." På ett annat ställe fullföljer han: "Utaf detta måtte det vara utkommet, som öfverallt här i riket, ja ock utom riket, i Holland, England och annorstädes,

om mig bördes 1712 och 1713, att jag skulle hafva uldrifvit hin onde genom ett litet hål på en fönsterruta, som till mig här på Brunsbo skall hafva varit kommen i en kavaljers skepnad, och diskurerat med mig om Sveriges dåvarande tillstånd och hvad för en ända kriget taga ville; eller ock af det, som nu i sanning följer: Här var i Skara i Henda socken en stor missgerningsqvinna, som för sina grafveliga missgerningar skulle vid galgen adlifvas. Hon ville ingalunda tillstå och bekänna missgerningen och undergå döden. Ändtligen efter långt och svårt arbete, som presterne hade med henne, sändes hon till mig här på Brunsbo med vakt. Jag tager henne för mig i min bokkammare, och talar med henne af Guds ord det bästa jag hade lärt och på det bevekligaste jag kunde, och kommer till slutet med henne, att hon alltsammans och mer till bekänner och hjertligen ångrar. Jag försäkrar henne, i förmågo af mitt embete, om förlåtelse. Dagen derefter gick hon frimodigt till döden. Gudi allena ära! En tid derefter fördes en besatter kring landet. När vi om sommaren kommo ur Åsaka kyrka, såg jag en stor hop folk stå i ring på kyrkogården, men frågade intet efter hvad på färde var. Men när vi kommo hem, frågade jag min betjent hvad det var. Svarades, det var en besatt, den tio karlar förde, och när han fick se mig, sade han: du grå gubbe med korta håret, gjorde mig det stycke, du togs en stek af mig, der skall jag betala dig för. Den besatte sade sedermera, att han hade varit i följe med synderskan, när hon fördes till Brunsbo, men kunde intet komma längre med henne än till porten, der han måste stanna. Så talade den orene anden, och när qvinnan kom ut igen, hade han ingen makt mera med henne. Läfva nu en gång betala detta. Betalningen var förmodligen denna, att han fick af Gudi såsom öfver Job tillstånd att med häftigt vådeld år 1712 i Februari månad förgöra Brunsbo gård med all min egendom. Elden begyntes om midnattstid i samma kammare, der synderskan omvändes. Men derigenom vann han icke mycket, ty Gud har gifvit mig sedan, såsom sin vän Job, dubbelt och långt bekvämligare hus och boningar." Biskop Svedberg var trenne gånger gift. Hans berättelser om sina tvenne första giftermål äro ganska karaktéristiska. Om sin första hustru, Sara Behm, yttrar han, "att ehuru hon var assessorsdotter och kyrkoherde-hustru i Upsala, dertill med af stor rikedom, klädde hon sig aldrig efter förmögenheten öfver höfva. När alla skulle den tiden draga den syndiga och förargeliga hufvudbonaden, som kallas "*Fontange*", nödgades hon följa hopen åt och så bära; men då hon fick höra att en ko på Gottland hade med mycken pino, qval och vända och ömkeligt bölande burit fram en kalf med fontange, så tog hon sin och sina flickors fontanger och kastade dem i elden, görande ett löfte, att hon och barnen, så länge de voro under hennes makt, aldrig skulle bära mer." Om sin andra hustru berättar han följande: "Om Andersmässodag 1697 hade jag i en välsignad stund bröllop

med sin andra käre hustru fru Sara Bergia. Jag var aldrig tillförene med henne bekant, visste mig och aldrig hafva sett henne, eller om hon var till en gång. Blef oförmodeligen underrättad om hennes gudfruktighet, fromhet, frikostighet emot de fattiga, och att hon var välmående, såg väl ut och var en snäll hushållerska och hade inga barn. Summa, en sådan stod mig väl an. Jag skrifver till henne och upptäcker mina tankar. Hon samtycker till min begäran. Två dagar före brölloppet kommer jag till Stockholm, dit hon ock tre dagar förut, efter aftal kommen var. Jag föres in allena i en kammare, der hon allena för mig satt; men jag visste intet, kunde ock intet tänka att det var hon, ty ingen sade mig det. Jag satte mig neder bredvid henne och vi talades länge vid; jag med henne såsom en annan helt fremmande eller någon af hennes sällskap om allahanda saker. Tills hon ändtligen frågar: hvad tycker professorn om vår bandel? Jag svarar: hvad skall det vara för en bandel? Det han har skrifvit mig till om. Hvad har jag skrifvit henne till om? det vet jag intet. Skola vi icke, sade hon, i morgon vara brudfolk? Är hon densamma? sade jag, och så bekräftade vi vår vänskap med handslag och kärligt famntag." År 1719 uppbjordes biskop Svedbergs fru och hans barn i adligt stånd med namnet *Svedenborg*. Svedbergs vidsträckta och mångsidiga arbeten förutsätta ej blott en utomordentlig flit, utan ock en hög ålder. Han uppnådde äfven 82 år. Han är ock bland Skara stifts biskopar den som, näst *Benedictus hin gode*, allralängst förestått detta stift. Hans hälsa och själsförmögenheter voro i det mesta oförsvagade intill 1730, men efter eldsvådan detta år började han blifva mycket darrande, så att han hade stor svårighet att skriva. Minnet försvagades ock de sista åren betydligt; men intill sin död hade han så god syn, att han icke någon tid nyttjade glasögon. Han afled d. 26 Juli 1735, och ligger begravd i Warnhems klosterkyrka. De af honom utgifna arbeten på Latin och Svenska uppgå till ett utomordentligt stort antal och hafva för det mesta ett ganska högt värde.

Svedenborg, Emanuel, den namnkunnige Jesper Svedbergs ännu namnkunnigare son, föddes i Stockholm d. 29 Jan. 1688. Redan i sin späda ålder förlorade han sin moder, Sara Behm; och detta bidrog ej litet att höja det fantasirika barnets tankar ofvan jordrymdens krets. Han berättar sjelf i sina senare bref, huru han från sjerde till tionde året hade tankarna oafbrutet sysselsatta med Gud, saligheten och menniskans andliga lidande, samt huru från det sjette till det tolfte året hans största nöje var att med de andlige tala om tron. Med sinnet vänt åt höga mål och utrustad med de rikaste anlag, fann han sedan i vetenskaperna en kär hamn undan lifvets stormar. En allvarlig gudsfruktan samt en vidsträckt kännedom i de Österländska och klassiska språken inplantades af fadern; derom bära flera i ungdomsåren författade skrifter hedrande vittnesbörd. Un-

der det olyckliga peståret 1710, då nästan alla studerande lemnade Upsala och de akademiska lärrosalarna stodo öde, företog Svedenborg en utrikes resa, hvarunder han tillbragte fyra år uti England, Holland, Frankrike och Tyskland. Då han anlände till London, inträffade en händelse, som nära nog hastigt gjort slut på hans vidare bana. En sträng karantän hade nemligen blifvit påbjuden för alla Svenska fartyg, och då han, troligen okunnig härom, gick i land, kom han för denna öfverträdelse uti den största fara att blifva hängd. Efter att hafva uppehållit sig isynnerhet en längre tid uti städerna Oxford, Utrecht, Paris och Greifswald, återvände han 1714 till Sverige. Hemkommen förvånade han alla genom sina kunskapsskatter, och deltog en tid uti vetenskaps-societetens i Upsala förhandlingar. Nu voro ej mera den Latinska verskonsten och den klassiska språkritiken hans förnämsta forskningsämnen; han framstår snart såsom en af Sveriges mångkunnigaste män. Det vetenskapliga sinnet inom större delen af den lärda världen var, efter Newtons märkvärdiga upptäckter, nästan uteslutande vänt åt det matematiskt experimentala undersökandet af naturen, hvilken ansågs såsom en konstrikt sammanfatt mekanism, hvars förhållanden kunde uträknas, och ett sådant betraktelsesätt allmänlighet förde snart Svedenborgs spanande snille in i den högre matematiska analysen och den praktiska delen af naturläran. Då Carl XII 1716 läg i Lund, blef Svedenborg genom Polhem honom föreställd; han skrifver derom, att han då af konungen blifvit erbjuden "tre characterer och functioner att välja af och sedan fullmakt på E. O. Assessors rang och character." Mot slutet af nämnda år företog han en resa till Götteborg, Trollhättan, Wenern, Hjelmar och Gullspång, för att utse lägenheter till nya slussars anläggande, och åtföljde för öfrigt tidt och ofta Polhem på hans resor och förrättningar inom landet. Under dessa Polhems och Svedenborgs gemensamma slussarbeten, intogs den senares hjerta af den häftigaste kärlek till den förres andra dotter Emerentia, hvilken sedan blef gift med hofrättsrådet Rückersköld, men som den älskade ej var mera än 13 å 14 år och för öfrigt ej hade någon höjelse för friaren, lät hon ej öfvertala sig till förlofnings. Fadern, som var Svedenborg mycket bevägen, gaf honom likväl ett skriftligt kontrakt på henne för framtiden, i hopp att hon med tilltagande år skulle bättre låta beqväma sig dertill, och detta besynnerliga kontrakt måste hon af barnslig lydnad underskrifva. Som hon emellertid derigenom råkade i grubbel och började förtäras af själslidande, förmäddes slutligen hennes broder af medlidande att hemligen taga detta kontrakt från Svedenborg, hvars stora tillfredsställelse der var att dagligen genomläsa detsamma, hvarföre han ock snart upptäckte sin förlust. Hans oro deröfver var så sybar, att den gamle Polhem nödgade honom att omtala förhållandet, och då Polhem derom underrättades, ville han genom sin fädernemakt återskaffa den sörjande det förlorade kontraktet; men när Svedenborg

slutligen själf insåg, hvilket stort bekymmer han förorsakade sin älskade, uppgaf han frivilligt allt anspråk på henne och tog afsked från huset med en dyr ed, att han aldrig skulle hvarken länka på fruntimmer eller ingå något äktenskap. Så slutade hans enda bekanta kärleksaffär. På sin älderdom försäkrade Svedenborg en gång sin fordnas älskades döttrar och mågar, vid ett deras besök i hans trädgård i Stockholm, att han kunde när som helst tala med deras då redan alidna moder. Snart kallades Svedenborg till en annan verksamhet. Vid Fredrikshalls belägring fortskaffade han från Strömstad till Idefjord, två och en half mils väg öfver berg och dalar, genom en egen inrättning, två galerier, fem stora båtar och en slup, hvarigenom konungen blef i stånd att, under betäckning af galerierna och båtarna, med prämar föra under Fredrikshalls fästning ett större artilleri, än till lands konnat ske. Emellertid utgaf Svedenborg flera förträffliga arbeten af astronomiskt, geologiskt, matematiskt och mekaniskt innehåll. Tillika med sina syskon, erhöll han 1719 adlig värdighet, hvarefter han flitigt deltog i riksdagsförhandlingarna. Tjänstebefattningen inom bergskollegium hade han ännu icke tillträtt, och ville icke komma i åtnjutande af dess förmåner, förr än han skaffat sig säker kunskap om det egentliga praktiska bergsbruket. Därför besökte han först med oafbruten uppmärksamhet de förnämsta Svenska bergverken, och derefter anträdde han sommaren 1721 sin andra utländska resa. Han vände sig först till Danmark och Holland, alltjemt författande nya skrifter. Från Amsterdam reste han till Aachen, Lüttich och Köln, besökande bergverk och metallförädlingsanstalter. Under vistelsen bland de Sachsiska och Harziska grufvorna, gjorde han den namnkunnige Wolfs bekantskap, och denne berömda lärde fattade en så hög aktning och så stort förtroende för Svedenborgs snille och skarpsinnighet, att han under hela sin lifstid sökte hans råd och upplysningar i flera invecklade ämnen. Hans utmärkta skicklighet erkändes äfven af hertig Ludvig Rudolf i Braunschweig, som därför på sin bekostnad lät honom genomresa hela sitt land, och vid afskedstagandet skänkte honom sin medalj i guld jemte en stor silfverbägare. Efter ett års och tre månaders resa, återvände han till Sverige, och först vid slutet af år 1722 trädde han i aktiv tjänstgöring, hvarefter han 1724 blef ordinarie assessor. Under de följande tio åren, delade han sin tid emellan embetsgöromålen och studierna. Genom de förras noggranna utförande, förvärfvade han såsom embetsman lika mycken bögaktning, som han genom sina skrifter vunnit anseende och flera offentliga bedersbetygelser. Consistorium academicum i Upsala erbjöd honom 1724 den efter Celsius lediga matematiska professjonen, "till nytta för ungdomen och prydning för akademien"; men han vägrade att antaga detta anbud. Till ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala kallades han 1729, till ledamot af kejserliga akademien i Petersburg 1734 och af vetenskaps-akademien i Stockholm 1741. Märkvärdigt

nog hade den fört så förundransvärdt produktive Svedenborg nu under tolf års tid icke låtit trycka det minsta. Men också hade han 1733 färdigt ett jätteverk, *Opera philosophica et mineralia*, utgörande trenne stora folianter med 155 kopparstick, och då detta arbete svårigen kunde tryckas i Sverige, måste han åter besöka utlandet. Under tryckningen, som sedan pågick både i Dresden och Leipzig, tillbragte han ett helt år vid Österrikiska samt Ungerska bergverk och grufvor. Hans gynnare, hertigen af Braunschweig, hvars hof han ofta besökte, bestred kostnaden för detta stora verks utgifvande. Första bandet innehåller naturfilosofiens principer eller nya försök att filosofiskt förklara elementarverldens fenomen. De andra och tredje banden handla företrädesvis om alla metoder för metallförädling i Europa och Amerika. Verket, som väckte stort uppseende inom hela den lärda verlden, blef mycket berömdt för snillrikhet och djup lärdom. Snart derefter egnade han sig förnämligast åt anatomen och fysiologien. Företog 1736 åter en utrikes resa; besökte Italien och tillbragte ett helt år i Rom och Venedig. Utgaf sedan i Amsterdam "*Djurrikets Ekonomi*", tvenne stora kvarthand samt tvenne stora delar af "*Djurriker*" i Haag och den tredje i London. Dessa tvenne verk utgöra ett högtäckt och originellt system i animalisk geometri och mekanik. I tankkraft och i kunskaper visade Svedenborg sig härutinnan öfverlägsen alla sina landsmän. Geometri, fysik, astronomi, anatomi, kemi, den gamla filosofien, allt hade han med en ofantlig beläsenhet följt, så långt samtiden framfört dem. Dertill hade han laggt egna observationer och experimenter. Han genomtänkte allt och formerade så ett eget system. För hans ondriansvärda bildningsgåfva var allt åskådligt, själfva naturkrafterna hade sina figurer. Ingen har väl uppställt en så empirisk transcendental-filosofi som han; ingen så betraktat filosofien såsom ett slags intellektuell algebra, hvilken förklarade uppkomsten och tillvarelsen af fenomenverlden. Ehuru hatade af tom metafysik, tillhörde Svedenborg dock ingalunda den klass af empirister, som stanna vid atomer, mekanik och kemi till naturens förklaring. Han förnekade aldrig en högre klass af orsaker, lika litet som han fränkande förnekat allt anspråk att i naturbetraktelsen återfinna dem. Han antog serier af naturalster, undersökte dem så långt den sialliga erfarenheten möjligen kunde gå, och från de kända länkarna slöt han till de osynliga, genom analogier och induktioner. Allt i naturen vore mekanik, både i den elementära, den liflösa och den organiska skapelsen; hela verldshyggnaden vore grundad på mekanisk rörelse, som skapar figur och rymd. Allt är ett sammanhang från det största till det minsta. I sin fullkomlighet behöfde människan blott åskåda och hon begrep; i sitt förderfvade tillstånd behöfver hon rön och argumenter, och ju högre hon stiger med dem, desto mera lär hon att beundra den vishet, som skapat allt. Sträfvandet derefter är både den ädlaste böjelse och den heligaste pligt, ty ju visare människan

är, desto hjertligare dyrkar hon Gud och desto älskligare blir hon inför hans kärlek. Hela Svedenborgs system, ifrån det lägsta lifvets organisation till de höga andliga varelserna, utgår från en enda princip, som gifvit honom sin omätliga serie med en konsekvens, som ingen naturfilosof före honom uppnått: att allt lif är skapande, en ifrån skaparen härledd kraft, med bestämda gränser att bilda omkring sig för hvarje ur-atom, som blef nedlagd i den jordiska naturen till stamfrö för hvarje genus af organiserade varelser. Med denna princip bevisade han, att den lefvande naturen verkligen representerar en slags evighet i tid; ty denna kraft, oföränderligt fortplantad från den första skapelsen tills nu, skall fortfara lika så oförändrad så länge naturen består, helst den inom sig själf har ingen orsak till förgängelse, ehuru dess produkter förgås. Denna skapande kraft blef ej fri, förr än hos förnuftiga varelser, och utvidgas i ett kommande lif, i mån af människans då erhållna fullkomlighet. Det var denna skapande kraft, hvaraf andarna begagnade sig för att visa sig och samtala med Svedenborg; men dertill kom en särskild egenskap hos honom att kunna se mera än andra. Så uppstod och utbildade sig slutligen hans andeskåderi, hvilket snart nog ådrog honom en egen utomordentlig ryktbarhet, som nära nog fördunklat hans annars så stora och välförtjenta rykte såsom en af sin samtids mest djupsinlige och lärde vetenskapsmän. Enligt hans gamla städerskas i Stockholm försäkran, kunde man ganska väl märka på hans ansigte, om han nyligen varit besökt af goda och lyckliga andar eller af onda och lidande. I förra fallet var hans uppsyn mild och förnöjd; i det senare bar hans ansigte tydliga spår af medlidsambet och bedröfvelse. Under det att en sådan ande-uppenbarelse påstod, skall hon äfven hos sin herre hafva upptäckt den besynnerligheten, att hans ögon förunderligen glänste, liksom med ett häftigt brinnande sken, och detta förhållande skall han själf hafva sålunda förklarat, att Gud understundom på detta sätt iurätade hans ögon, på det att andarna genom dem måtte kunna se och inhämta denna världens skick och hvad der tilldrog sig. Under vistelsen i London hade Svedenborg i medlet af April 1745 sin första uppenbarelse. Han har beskrifvit den själf på följande sätt: "Jag var i London och spisade sent middag i mitt vanliga spisqvarter, der jag hade förbehållit mig ett rum, för att deri efter behag kunna tänka öfver naturvetenskapliga föremål. Jag var hungrig och åt med stor appetit. Mot måltidens slut märkte jag, att ett slags skymning utbredde sig öfver mina ögon och jag såg kammargolfvet betäckt med de obbyggligaste krypande djur, såsom ormar, grodor m. m. Jag blef deröfver bestört, ty jag var helt och hållet vid mina sinnen och vid fullt medvetande. Mörkret tog nu allt mera öfverhand, men försvann dock snart åter och jag såg nu i ett hörn af rummet en man sitta, hvilken, helst jag var ensam, genom sina ord satte mig i förskräckelse. Han sade nemligen med en förfärande röst: Ät icke så

mycket! Min syn förmörkades nu åter, men återvände snart och jag fann mig då ensam i rummet. En så oväntad förskräckelse påskyndade min hemgång. Jag lät min värd ingenting förmärka, men öfvertänkte ganska noga hvad mig händt, och kunde ej anse det såsom verkan af en tillfällighet eller af någon fysisk orsak. Den person jag i synen skådat, hade visat sig i ett klart strålände sken; men ehuru skenet var ganska lifligt, väckte det dock icke någon smärtande känsla i mina ögon. Den uppenbarade hade varit klädd i purpur, och synen räckte en fjerdedels timma. Jag gick genast hem och följande natt inställde sig samme man ännu en gång. Jag förskräcktes nu icke det minsta. Mannen sade: Jag är Gud, Herren, världens skapare och återlösare. Jag har utvalt dig, att för människorna utlägga den beliga skrifts andliga mening. Jag skall själf för dig diktera hvad du skall skriva. Samma natt öppnades till mitt öfvertygande andeverlden, helvetet och himmelen, der jag fann flera personer af mina bekanta ur alla stånd. Från denna dag afsade jag mig all verldslig lärdom och arbetade blott i andliga ting, i enlighet med hvad Herren befallt mig att skriva. Dagligen öppnade mig Herren i det följande min själs ögon, till att vid fullt vakande tillstånd se hvad som föregick i andra världen samt att fullkomligt vaken tala med englar och andar. — Svedenborg återvände från England till Sverige i Augusti 1745 och hängaf sig omedelbarligen derefter åt studium af llebreiskan och ett flitigt genomforskande af bibeln. År 1747 begärde och erhöill han afsked från sin tjänst i bergakollegium med lönens bibehållande. Han sysselsatte sig sedan outtröttligen med författandet af theologiska verk eller gjorde utländska resor för att låta trycka dem, hvarunder han ofta uppehöll sig uti London och Amsterdam. Vid jultiden 1771 träffades han i London af ett slaganfall, hvarefter han aldrig blef fullkomligt återställd. Han dog d. 29 Mars 1772 uti London och blef begravnen i Svenska kyrkan derstädes. Svedenborg förklarade sina andesyner vara utaf trenne olika slag. 1) Att befrias från sin kropp till ett mellanstånd emellan sofvande och vakande, i hvilket tillstånd han hört, sett, ja till och med vidrört andar. Detta hade vederfarits honom blott tre eller fyra gånger. 2) Att till själen blifva bortförd, utan att derigenom störas i sina kroppsliga förrättningar, under hvilket tillstånd han i andanom flera timmar varit på helt andra ställen och der skådat hos, människor m. m., till dess han hastigt återkommit till sig själf. Detta hade händt honom blott två eller tre gånger. 3) Det vanliga slaget af syner, som han dagligen hade under det han var fullkomligt vaken, och från hvilka han hämtat sina berättelser. Enligt Svedenborgs påstående stå alla människor i en lika innerlig förbindelse med andeverlden, men de känna det icke, och skillnaden emellan honom och andra vore blott den, att hans sinne var öppnadt. Menniskorna hade ett yttre och ett inre sinne. Andarnes närvaro gör väl intryck blott på människans inre sinne; men detta intryck verkar

dock, att hon tror sig se dem utom sig och detta under mensklig form. Andarnas språk är ett omedelbart meddelande af idéer, men har dock sken af det språk, menniskan vanligen talar, och föreställer sig såsom varande utom henne. Den inbillade föreställningen vid en andeuppenbarelse förorsakar en så klar och varaktig illusion, att den liknar de verkliga intryck föremål göra. Svedenborg talar derföre om andarnas trädgårdar, om stora landsträckor, boningar m. m., hvilka han med egna ögon sett i det klaraste ljus, och försäkrar att han, under samtal med sina döda vänner, nästan alltid funnit det de, som nyligen aflidit, knappt kunde öfvertygas, att de voro döda, emedan de sågo en alldeles lika värld omkring sig; äfvensom att andesällskaper af samma iore tillstånd syntes uppehålla sig i en lika trakt och omgifvas af samma föremål; men att med deras sedan skeende förändring till sitt iore tillstånd följde ställets skenbara omskapning. Ehuru Svedenborg plögade ett flitigt umgänge med andar, fann han sig dock ingalunda alltid väl i sådant sällskap eller trodde han på allt hvad han af dem förnam. Tvärtom varnade han ofta för dem och sade, att det nu för tiden är ganska farligt att umgås med andar; att deras illfundighet och sätt att bedraga menniskor äro oräknelige, samt att ofta hela deras sysselsättning och nöje bestode i att förföra och bedraga menniskan, med hvilken de söka att identifiera sig. För öfrigt anmärker Svedenborg, att invånarna i de lägre andegrader, som ännu vistas emellan himmel och helvete samt äro stadda i ett renings-, övrihets- och förväntningstillstånd, bibehålla samma passioner och fördomar, som de haft på jorden. I öfverensstämmelse härmed skildrar han t. ex. Luthers och Melancthons tillstånd, hvilka personer han sade sig ofta hafva sett i anderlden. Då Luther hade ankommit till andra världen, heter det, befann han sig på ett ställe, som fullkomligt liknade hans omgifningar i Wittenberg. Med stor sjelfförnöjelse samlade han här omkring sig alla sina lärjungar och anhängare, allt efter som de ankommo. Svedenborg såg Melancthon en gång sysselsatt med en boks författande, men han kom ej ur stället dermed. Opphörligt nedskref han orden: "tron allena gör salig"; oupphörligt försvunno de åter, ty i andra lifvet kan ingen villfarelse bestå. Äfven såg han Melancthon klädd i en tjock fårskinnspels och det oakadt darrande af köld, emedan han yrkat, att tro utan kärlek vore tillräcklig för saligheten. Utom himlarna och helvetena funnos äfven, efter Svedenborgs påstående, ett slags mellanrum, hvilka han benämnde förödelser (Vastationes) till andarnas rening, ty menniskan införer med sig till andra lifvet ifrån begångna synder oräkneliga ondskor och falska meningar, hopar dem på hvarandra och sammanknippar dem. De fromma kunna icke beller upplyftas i himmelen, innan deras ondskor och osannheter förskingrats, och denna förskingring kallas förödelse. Af förödelser äro flera slag, och tiderna för förödelsen större eller mindre. Några införas i himmelen efter en kort tid,

andra straxt efter döden. Det är flera, som, medan de varit i världen, inattat hos sig af enfald och okunnighet falska meningar i afseende på tron och icke haft ett slags samvete enligt deras tros principer; men likväl icke, såsom andra, tillbragt en lefnad i bat, hämd och lösaktighet. Så länge dessa i andra lifvet ännu äro kvar i det falska, kunna de icke insläppas i himmelska samfund, ty de skulle smitta dem, hvarföre de någon tid hållas i lägre regioner, att de der må afkläda sig det falskas grundsatser. De tider, som de der förblifva, äro längre eller kortare, allt efter naturen af det falska och ett deraf förvärfvad lif, samt efter de hos dem antagna principers bestyrkelse. Några lida der nog hårda ting, andra icke något särdeles svårt. Följande spridda drag ur denne märkvärdige mans lefnad förtjena slutligen att anföras: Han bodde i Stockholm i en honom tillhörig egendom, N:o 43 vid Hornsgatan, der uti en väl skött, men i gammalmodig smak anlagd trädgård det fanns ett litet åttkantigt lusthus af träd, hvilket han oftast begagnade till arbetsrum, och der han äfven hade sina flesta syner. För trädgårdsskötsel och botanik hade han mycken lust. Hans busbällning besörjdes af trädgårdsmästaren och dess hustru. I början talade han utan förbehåll med hvem som helst om sina syner; men då de flesta behandlade detta endast såsom ett föremål för nyfikenhet eller ållöje, blef han mindre meddelsam och yppade dem sedan blott för sina förtroligaste vänner. Mest besöktes han af nyligen döda menniskors andar, isynnerhet inom ett halft år efter aflidandet, ty sedermera förglömde de allt mer och mer detta jordiska, och förblefvo helst inom sina himmelska boningar. Af nyss aflidna personer, som besökt Svedenborg, uppgifves Polhem, hvilkens ande, då Svedenborg följde hans lik till grafven, skall hafva trädt till dennes sida, och af honom blifvit underrättad att det var han sjelf som begrofs. En dylik underrättelse säges äfven kapellmästaren Roman under sin jordfästning hafva erhållit. Ehrenpreus säges äfven straxt efter sin död hafva besökt Svedenborg, dröjt hos honom en hel dag och berättat, att han, i andra världen, inom sin societet beklädde ett domarembete; men under förklaring af sin innerliga blygd öfver sin nu först insedda ringa kunskap om det verkligt rätta. En Finsk lärdd, som hyste ganska litet förtroende till Svedenborgs mycket omtalade andesyner, men, som beundrade honom för hans djupa lärdom, gjorde en gång, under en resa till Stockholm, äfven ett besök hos den märkvärdige mannen. Ditkommen anmodades han att vänta uti salen. Sittande der hörde han Svedenborg samtala uti ett inre rum på en flytande Latin med någon, hvars svar han dock alldeles icke förnam. Slutligen öppnades dörren, och Svedenborg ledsagade en osynlig gäst till salsdörren, der han med många vördnadsbetygelser tog afsked af honom. Helt upprymd, som han i början var, yttrade han då till den besökande, som förvånad betraktade detta uppträde, att han haft ett besök af Virgilius; men straxt derpå ville han ej vidare yttra något här-

om, utan började tala om andra ämnen. Under 1756 års riksdag spatserade Svedenborg en gång med några vänner i sin trädgård, då dit inträdde en för dem alla okänd yungling, hvilken under ett själföfnöjdt spelöje steg fram till Svedenborg och anhöll att ur andarnas samfund erhålla underrättelse om sin nyss aflidne faders tillstånd i andra världen. Svedenborg svarade: "Beklagligen var er fader af det stånd, derur ej många varda salige. Er fader var ju prest?" Som gissningen var riktig, rodnade fremlingen och afägsnade sig; men drifven af harm återvände han snart i mordisk afsigt. Vid hans inrusande genom porten fastnade då kappan i låset och en nedfallande värja blottades. Svedenborg lät sedan under riksdagen tillsluta porten för alla obekanta. Vid andra tillfällen förlitade han sig mera tryggt på sina öfverjordiska vänner beskydd. En Strassburgare, trovärdig man och Svedenborgs vän, har berättat, att då han i Paris skaffat honom en betjent, denne sedermera beklagat sig deröfver, att hans herre lemnade sina dörrar olästa, och yttrat fruktan, att den stöld, som genom en sådan vårdslöshet ej kunde undgås, möjligen skulle skyllas på betjenten. Då detta berättades för Svedenborg, svarade han småleende: "Han må vara lugn; han vet ej huru säker väktare jag har vid mina dörrar." Också stodo sedan dörrarna alltid olästa, utan att något förlorades. Eburu Svedenborg, i anseende till en medelmåttig förmögenhet, inskränkte sig till det blott nödvändiga, vet man att han dock haft betydliga utgifter, och det är mycket väl käändt, att han upphjelpit flera handelsbus, som varit nära att ramla. Det påstås, att sjökaptenerna Harrison och Browell, med hvilka han gjort några resor, gerna önskade att hafva honom till passagerare, äfven gratis, emedan de i hans sällskap räknade på snabb och lycklig resa; också med gaf Svedenborg sjelf, att han ofta gjort förundransvärdt lyckliga resor. Om en hans resa med kapten Dixon berättas följande sällsamma händelse: Då han 1758 skulle från London återvända till Stockholm och betingat sig öfverfart med nämnde kapten, var kommerserådet Springer, aftonen före afseglingen, anländ till hans boning för att besöka honom. I afsigt att i rättan tid kunna vara färdig till resan, gick Svedenborg bitida till sängs, men Springer stannade kvar i rummet utanföre, fortsättande ett samtal med värden. Det dröjde dock icke länge, förrän de märkte ett buller inuti kammaren, och då de tittade in, sågo de Svedenborg med armarna högt lyftade mot himmelen och under häftiga rörelser med kroppen tala fort och lifligt, likväl utan att de deraf hörde mera än slutet, som bestod i utropet: "Min Gud!" i detsamma han nedfällde armarna. Nu inträdde de båda, frågande om han vore illamående. "Långt derifrån", svarade han, "jag har endast haft ett lifligt samtal med några himmelska vänner, och detta har gjort mig helt våt af svett, så att jag behöfver ömsa linne." Då alla hans saker redan voro förda om bord på skeppet, måste värden låna honom en skjorta, och sedan han pådragit sig

den, inslomrade han och sof godt hela natten. Då han om morgonen nedkom på skeppet, visade kaptenen sig bekymrad deröfver, att Svedenborg icke medtagit tillräcklig resekost, ty han fruktade, att den han hade om bord ej skulle hinna till; men Svedenborg svarade: "Har ingen fara! ty i dag åtta dagar till, kl. 2 på eftermiddagen, skola vi med Guds hjälp välbehållna ankra vid Stockholms brygga." Sjöfolket åhörde med ett tvisande löje denna förutsägelse, som föreföll dem temligen orimlig; men alla erforo snart att den till alla delar inträffade. Dock skola andarna, enligt hvad Tessin förmäler sig hafva hört af Svedenborg, vanligen icke pläga förutsäga tillkommande händelser, emedan hvad hända skall endast för Herrans egen allvetenhet är bekant. Också känner man efter Svedenborg blott ännu en besannad profetia, nemligen då han år 1768 i sitt 80:de år företog en af sina vanliga sjöresor till England, och hans hemmavarande vänner voro oroliga deröfver, att en gammal man utsatte sig för sådana besvär och farligheter; men han tröstade dem, sägande: "Vi återse visserligen ännu hvarandra, så mycket mera, som jag ännu en gång måste göra en sådan resa, och jag icke dör förr än jag utgifvit min bok om den sanna kristna religionen." Berättelsen om Svedenborgs synbara bedröfvelse, under det alla andra voro högst glada vid frändet af Gustaf III:s döpelseakt, och den orsak han dertill skall hafva uppgifvit, att han i andanom såg att den unge prinsens tillkommande regering i intet afseende skulle blifva lyckosam, är troligen en af partihat uppfunnen dikt, som ingen af hans närmare vänner eller anhängare åberopat. Deremot påstod han sig äga eller lätteligen kunna förvärfva en så mycket vidsträcktare kunskap om det förflutna och det närvarande, så inom andliga världen, som inom hela området af den jordiska. Bland de flera besynnerligheter, hvilka i detta afseende efter honom berättas, är det förnämligast en, som, i fall något dylikt kunde bestyrkas, genom ojäfaktiga vittnesbörd är så bevisad, att de flesta aldrig i tvifvel satta historiska fakta, hvart för sig, på långt när icke hafva en så stor auktoritet för sig. Förhållandet var följande: Drottning Lovisa Ulrika hade en bror, August Wilhelm, hvilken hastigt afled 1756. En kort tid efter sedan denna händelse blifvit bekant i Stockholm, infann sig Svedenborg efter sin plägsed på couren, och då drottningen fick se honom, sade hon, med erkänd afsigt att något roa sig med gubbens underliga inbillning: "Apropos Hr assessor! har ni sett min bror?" Då han härvid gaf ett nekande svar, tillade H. Maj:t: "I fall ni skulle råka honom, så helsa honom ifrån mig!" hvarefter hon vände sig med sitt samtal till någon annan. Åtta dagar derefter infann sig Svedenborg åter på couren, men så bittida, att drottningen ännu icke lemnat hvita rummet. Ehuru inträde i detta rum endast var förunnadt åt personer af en viss upphöjd rang, afbadade Svedenborg icke drottningens utkomst, utan trädde in, steg fram till H. Maj:t och anhöll om ett särskildt företräde, emedan han hade

något af vigt att meddela. Drottningen svarade då, att han gerna i allas närvaro kunde underrätta henne om hvad han hade att säga; men efter den försäkran, att hans uppdrag endast var stäldt till H. Maj:t och för öfrigt af den beskaffenhet, att det inför fleras öron icke kunde uttalas, ingick drottningen i ett annat rum, sedan hon likväl befallt riksrådet Schwerin att följa sig, men stanna vid dörren. Då förde Svedenborg drottningen till fonden af rummet och sade: "Eders Maj:t befallte mig att helsa sin aflidne broder, då jag råkade honom; detta har nu skett, och till bevis derpå, har han gifvit mig förtroende om följande: Eders Maj:t tog vid sin hitresa afsked af denne sin salige broder på Charlottenburg, den och den dagen samt den och den timman på eftermiddagen. Men då Eders Maj:t återkom i det långa galleriet af nämnda slott, mötte ni åter eder broder, som tog Eders Maj:t vid handen och förde eder till ett fönster, der ingen kunde höra samtalet, och då sade prinsen — — —" Hvad prinsen yttrat, hviskade nu Svedenborg till drottningen, som, betagen af förvåning, genast derefter började att må illa. Drottningen har väl aldrig berättat hvad Svedenborg tillhviskat henne; men hon har sjelf flera gånger bedyrat, att det varit noggrannst samma ord, som hennes salige broder sagt henne, och hvilka voro af den beskaffenhet, att han omöjligen under sin lefnad för någon menniska kunde hafva upptäckt dem. Lika förvånande, men ej mindre ofta och säkert intygad, är bändelsen med Holändska ministern Martevilles enka i Stockholm. Hennes man afled 1760, och någon tid derefter infann sig en guldsmed med räkning öfver en förfärdigad silfverservis, hvilken den icke alldeles i de bästa omständigheter efterlemnade enkan visste vara betald, ehuru hon ej kunde igenfinna det erhållna qvittenset. Då guldsmeden hotade med stämning och hon fruktade att nödgas ånyo betala en för henne ganska kännbar penningssumma, beslöt hon att våga sista försöket, och badja Svedenborg fråga hennes aflidne mans ande om det förkomna betalningsbeviset. Hon berättade också för honom ganska troget alla omständigheter, och efter några dagar lemnade Svedenborg det svar ifrån mannen, att qvittenset, tillika med andra angelägna papper, blifvit inlagdt i en lönnlåda af hans fordom begagnade skriftpulpet, der det äfven igenfanns, enligt hvad legations-sekreteraren Letocard, såsom utredningsman af Martevilleska sterbhuset, sedan både skriftligen och muntligen försäkrat. Lika säkert bevittnad är äfven följande händelse: En dag, då Svedenborg från England återkommit till Götteborg, var han, tillika med flera andra personer, bjuden till aftonmåltid hos sin gamle vän, direktör Sahlgren. Alla voro till en början ganska muntre; men plötsligen förstummades Svedenborg, och på hans ansigte syntes tydliga spår af bedröfvelse. Då man nu trängde sig omkring honom, för att få veta orsaken härtill, sade han: "En eldsvåda har utbrustit i Stockholm på Södermalm i Mariatrakten." Derefter bestämde han nogga den riktning, som branden hade tagit, sade hu-

ru länge den skulle fortfara, och anmärkte tillika, att hans egen gård, ehuru belägen midt emellan lågorna, skulle blifva räddad. Genast utspredde sig ryktet om denna berättelse kring hela Götteborg, och några dagar derefter erhöill man bref från Stockholm, hvilka i allt, ända till den minsta omständighet, bekräftade den. Under sin sista sjukdom, hvilken började med lamhet jultiden 1771, förlorade han sina andeuppenbarelser, en omständighet, hvilken satte honom i den största ångest, så att han ofta skall hafva utropat: "O! min Gud, har du då slutligen öfvergifvit din tjenare!" Vid slutet af Februari fick han dock sin siareförmåga så vida tillbaka, att han för sin värdinna skall hafva bestämt sin dödsdag att inträffa en månad derefter. Sedan var han lugn, och ehuru hans kroppskrafter dagligen minskades, bibehöll han dock fullkomlig redighet till sin dödsstund. En prest, vid namn Mathesius, hvilken alltid visat sig fiendtlig emot Svedenborg, utspred sedan, att han på sotsängen återkallat hela sin lära och förklarat alla sina syner för blotta förvillande dikter af fantasien; men som detta af Svedenborgs beundrare ansågs såsom en smädelse, blef hans värd uppkallad inför Lord Mayorn i London, der han på sin ed afled ett sådant vittnesbörd om Svedenborgs sista stunder, som här ofvanföre blifvit anfördt. Svedenborgs umgänge var alltid muntert och glädtigt, ehuru derjemte ärbart och lärorikt. Bjuden till någon förtrolig vän, satte han sig gerna bland de öfrige gästerna vid ett präktigt kallasbord och drack då äfven väl ett eller par glas vin; men var för öfrigt alltid ganska måttlig i mat och dryck. Lemnad åt sig sjelf, lefde han för det mesta endast af starkt sockeradt kaffe, mjölk och hveteskorpor, samt drack då ingenting annat än vatten. Då och då lät han väl tillreda måltider, förnämligast af köttträtter, och lät i sitt lusthus duka för flera personer, ehuru han hos sig icke hade något synligt fremmande, och af maten förtärde han sjelf lika litet, som hans omärkliga gäster. Till sin uppsatterska skall han öfver ett så besynnerligt förfaringssätt hafva lemnat den förklaringen, att andarna, hvilka utgjort hans bordsällskap, väl icke smaka af det egentligen animaliska, men njuta så mycket mera af den åa eteriska ånga, som plägar uppstiga från det väl-lagade köttet. Svedenborgs utseende beskrifver Tessin såsom mycket liknande hans fader, med den skillnad blott, att han var af mindre kroppslängd. Hans ögon voro svaga, hans hy blek, men öfver hans något breda mun syntes ett vänligt leende och hela hans uppsyn uttryckte en af inre lugn härflytande fryntlighet. Efter den tidens sed, bar han på hufvudet en yfvig, men icke lång peruk, och till den öfriga kroppen var han vanligen klädd i en ljusblå eller gredelin, framtilt halskuren lång sammetsrock, med underkläder af svart taft, strumpor och skor, samt i dessa stora spännen af guld. Han var alltid väl emottagen i alla samkväm, ty han talade gerna, väl och sinnrikt, utan att ioblanda något af sina föreställningar, dem han aldrig ville påtruga någon menni-

ska. För öfrigt var han städse den ädlaste, rätt-sinnigaste och välvilligaste människa i världen. Att äfven i en småsak afvika från hvad han ansåg vara sannt och rätt, eller att försumma uppfyllandet af ett gifvet löfte var, enligt sammanstående försäkran af alla, som personligen känt denne besynnerlige man, för honom alldeles omöjligt. Alltid var han mild mot sitt tjenstefolk, öfver-seende med alla andras svagheter, välgörande, så vidt hans tillgångar sträckte sig, mot den nödlidande som redligt och genom arbete sökte för-tjena sitt bröd, samt af en oskrymtad gudsfruktan. Sjelf skall han hafva bekant, att han ofta anfölls af hårda och starka frestelser; men mot dem sökte han hjälp i en ifrig och andäktig bön, och då han sålunda segrat i den inre striden, plä-gade han säga, att han blifvit återställd till hel-san, och det så mycket egentligare, som hans kropp verkligen led under ett sådant tillstånd. De af honom dels utgifna, dels i manuskript efter-lemnade arbeten, för det mesta vittnande om en djup lärdom, utgöra ett alldeles ofantligt stort antal. Deribland må endast nämnas: *Dædatus Hyperboreus*, eller några nya matematiska och fysiska försök och anmärkningar; *Om jordens och planeterernas gång*; *Prodromus principiorum rerum naturalium*; *Opera philosophica et mineralia*; *Prodromus philosophiæ ratiocinantis de infinito*; *Æconomia regni animalis*; *De cultu et amore Dei*; *Arcana Cælestia*; *De cælo et ejus mirabilibus, et de inferno, ex auditis et visis*, m. fl.

Svedenborgianismen, som uti England och ännu mera uti norra Amerika blifvit vida utbredd, har inom vårt fädernesland ej vunnit så särdeles många anhängare. Svedenborg sjelf, mera religiös siare, än egentlig theolog, sträfvade icke att bilda någon särskild religionssekt, och en sådan har först efter hans tid uppstått. Han ansåg tron förkastlig, men deremot goda gerningar såsom rätta vägen till salighetens lif; genom bön till Gud och eget arbetande, kunde man ernå förmåga dertill, ty Gud önskar intet tvång och gör intet underverk vid denna vår omvändelse. För öfrigt skall man lifva i ett visst stånd, och lifvets vanliga bestyr såsom andra. Guds ord har både en bokstaf-lig bemärkelse och en andlig mening; hvilken senare Svedenborg, med biträde af hvad han utom kropparnes värld sett och hört, uti sina skrifter sökt utförligen ådagalägga. Anhängarne af hans lärosystem äro i hufvudpunkterna temligen lika. Gud är den allena Kristus, Herren, som i sin person förenar skaparen, återlösaren och tröstaren, och efter sitt första människoblifvande, hvarom evangelisterna tala, för andra gången uppenbarades för sin tjenare Svedenborg, för att upptäcka den heliga skrifs inre mening. De nyare fenomenerna af animala magnetismen lämpa de hit. Yttersta domen förstå de blott andligt om den gamla kyrkans moraliska undergång. Englar och djeflar hålla de för adidna människors själar. Uti himmelen finnas äktenskap, embeten m. m., likasom på jorden, dock af ett bögre slag. Jesus Kristus kallas Guds son i afseende på det i tiden antagna

menskliga; detta menskliga är gudomligt, och endast genom detta gudomligt menskliga kommer man till fadren. Att fly det onda och göra det goda samt tro på Herren Gud, det är hufvud-innehållet af den heliga skrift. Utan tidsföljd, såsom evig, utan rymd, såsom oändlig, styrer Gud allt genom sin försyn. Den naturliga världen är en afbild af den andliga, i denna äro föremålen substantiella, i den naturliga är allt materielt. Menniskan utgör föreningslänken mellan det naturliga och det andliga. Gud, den eviga kärleken, straffar ingen; utan människans tillgifvenhet för det onda, som hon medtager i evigheten, blifver efterhand stegrad till allt bögre grad, hennes bel-vete; hvaremot de rättfärdiges böjelse för det goda, småningom alltmera stegrad och renad, blif-ver deras eviga salighet. Svedenborgianismen har aldrig inom Sverige haft offentlig religionsutöfning, ej en gång anhängare bland allmogen, utan blott ibland ståndspersoner. En ibland dess ifrigaste förvarare i nyare tider var prestmannen *Johan Tybeck*, som derföre af konsistorium i Strengnäs år 1819 afsattes ifrån prestembetet.

Svedenhjelm, Hans, son af rusthållaren Hans Svede, född 1669, började sin bana såsom simpel artillerist 1686 och befordrades 1687 till konstapel. Reste 1694 till Holland, hvarefter han gjorde följande årens fälttåg i Brabant och Frankrike samt hemkom 1697, då han befordrades till adjutant. Var löjtnant, då han 1701 bivistade slaget vid Riga samt öfvergången öfver Dünaströmmen och slaget vid Klissow. För bevisad tapperhet, befordrades han 1705 till ryttmästare vid adels-fanan, i hvilken egenskap han deltog i slaget vid Frauenstadt, hvarefter han 1707 upphöjdes i adligt stånd, då han skref sig till Näringsberg. Gjorde de följande årens fälttåg i Polen och Ukrän samt blef, efter slaget vid Poltava, tagen till fånga vid Dnieperströmmen. Under fångenskapen vistades han i Tobolsk. I anseende till den brist Svenske fångarne derstädes hade på psalmböcker, företog han sig att pranta sådana på fint papper uti duodesformat, hvarigenom han förtjente något till sin bergning. En dylik psalmbok, skriven i Tobolsk 1714, hvilken han förde med sig till fäderneslandet, skänktes sedan af hans son, öfversten **Hans Leonard Svedenhjelm**, till Upsala bibliotek, der den ännu såsom en märkvärdighet förvaras. När han 1722 återkom från fångenskapen, fick han öfverstlöjtnants karakter, men med ryttmästare indelning. Man känner icke när han tagit afsked; men hans död inträffade d. 7 Juni 1743.

Svedenstjerna, Nils, förut kallad **Nils Larsson**, var född bondson d. 28 Dec. 1655, och då han 1719 upphöjdes i adligt stånd, bruks-patron samt ägare af Finåker, Öby, Wässlunda, Hult och Götarsvik. Han berömmes för att i all sin tid hafva använt mycket flit, möda och omkostnad på bergsbruk och jernhamrars drifvande, samt flera gånger hafva gjort kronan ansenliga försträckningar. Trenne hans söner, hvilka 1706 ingingo i krigstjenst och, efter flera prof af tap-

perhet, slutligen blefvo gjorde till fångar i det olyckliga slaget vid Poltava, lät han genom en dryg lösen befria ur fångenskapen. Han afled 1727.

Svederus, Magnus, son af kyrkoherden Georg Svederus, föddes d. 14 Juni 1707 och blef 1737 filosofie magister i Upsala. Släkten lärar hafva fått sitt namn af Svedvi socken, sedan en bondson derifrån blifvit prest. Redan 1530 fanns en prestman Svederus, hvilken dog af pesten på flottan utanför Lybeck, och sedan känner man flera generationer af prester under detta namn. Magnus Svederus blef 1744 utnämnd till tjänstgörande kongl. hofpredikant, och kallades 1751 till kyrkoherde i Skultuna församling. Under sin tjänstetid härstädes, berömmes han för en i sitt embete mycket nitisk och verksam lärare samt i ungdomens undervisning nästan outtröttlig handledare. Med utsökt prydlighet och icke mindre redighet utarbetade han alla sina predikningar. År 1761 blef han hastigt rörd af slag, hvars svåra påföljder dock för någon tid blefvo lyckligen öfvervunna; men det återkom d. 31 Dec. 1770, och ändade hans dagar d. 3 Jan. 1771. Hans son,

Svederus, Nils Samuel, föddes d. 24 Aug. 1751. Blef, efter afgadga lysande prof på grundliga studier, 1779 filosofie magister i Upsala. Under vistandet vid akademien lade han grunden till de ansefliga kunskaper han ägde i den delen af naturalhistorien, som rör kännedomen om insekterna och han förskaffade sig efterhand en insektsamling, som ansågs för en af de rikaste inom hela landet. Också har professor Thunberg uti en af sina akademiska dissertationer efter hans namn oppkallat insekten *Tinea Svederella*. Predikombetet var dock alltifrån ungdomen det yppersta föremålet för hans bemödanden, och 1780 vigdes han till prest, då han antogs såsom extra ordinarie bataljons-predikant vid dåvarande enkedrottningens lifregemente, hvarvid han gjorde ständigt tjänst till år 1783. Befordrades under tiden 1782 till tjänstgörande hofpredikant hos enkedrottningen och blef, efter hennes snart timade död, konungens hofpredikant. Företog 1784 en vetenskaplig resa till England, Frankrike och Holland, hvareifrån han 1786 återkom. Utnämndes 1790 till kyrkoherde i Näsby och Ervalla församlingar. Han var ledamot af flera både in- och utländska lärda samfund och har utgifvit många lärda, andliga, samt äfven vittra arbeten, hvilka till en del äga högt värde.

Svederus, Georg, son af fältprosten Magnus Svederus, föddes d. 19 Juli 1796. Blef 1821 filosofie kandidat i Upsala; men sökte aldrig promotion, utan afstod från befordringsbanan, helst en mångårig sjuklighet tillstötte, och började idka litteratur såsom ett yrke. Upphörde dock härmed 1829, då han sökte sin lefnadsbestämmelse i studier inom statshushållningens område. Såsom uppehållsmedel använde han översättnings-arbeten, dels förlagsartiklar, dels för hufvudstadens tidningar. Vände slutligen sin verksamhet hufvudsakligen åt fabriksväsendet och stiftade *Svenska Industriöreningen* 1831, hvars ständiga sekreterare

han blef till år 1833, då en svår sjukdom afbröt denna hans befattning. År 1834 förordnades han att vara fabriks-ombudsman och skötte denna befattning till år 1841, då han företog en tre-årig utländsk resa, i ändamål att forska efter de förhållanden, i hvilka det allmänna välståndet kommit till följd af näringsfrihetens införande. Bland af honom utgifna skrifter märkas: *Cholera Morbus efter utländska kallar*; *Äreminne öfver Jonas Alströmer*; *Svensk Bondepractica, omgjord efter den gamla*; *Jagtlezikon*; *Patentlagen af år 1834, kritiskt behandlad*; *Om jernhandteringen i Sverige*; *Förslag till ny smidesstadga*; *Bref om ståtningar och förhållanden efter d. 19 Juli 1838*; *Näringsväsendet i Sverige*; *Kateches för småbarnsskolor*; *Om fattigväsendet*; *En stor mängd öfversättningar, tidningsartiklar m. m.*

Svedvi socken, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Westerås län och stift, Snåfringe härad och Munktorps kontrakt, $1\frac{1}{2}$ mil från Westerås, består af $35\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 134,842 R:dr, med en folkmängd af 1,010 personer och en areal af 12,937 tunnland, hvaraf 60 äro sjöar eller kärr. Kyrkan är af de äldsta i orten, och nära intill henne skall ha varit en bednisk offerlund. En källa derstädes har fordom varit en offerkälla. Flera ättebögar och runstenar ha träffats här. Jordmånen är bördig, men ängsmarken svagare och skogen knapp till husbehof. Inom socknen ligga *Wahlsta* och *Skallby* sätesgårdar (se dessa ord), *Amsta*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, med en vacker frukt-trädgård och flera stenkummel samt en ättebög; belägenheten är vid Strömsholms kanal och *Carl XI:s sluss* ligger på gårdens ägor; *Eriksbergs* sätesgård; 1 mtl., har en vacker åbyggnad och en trädgård, omhägnad med stenmur. På *Tuna gårde* är en hälsokälla, som i senare åren börjat mycket besökas, hvarför en brunnsalong och badhus der blifvit anlagda. — Adr. Strömsholm.

Sveg moderförsamling med annexen Elfros, Lillherddal och Linsell kapell, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Herjedalen af Jemtlands län, Hernösands stift, Herjedalens fögderi och Jemtlands södra kontrakt, $12\frac{1}{2}$ mil från Östersund, består af $23\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 48,770 R:dr, med en folkmängd af 1,110 personer. Arealen är icke oppgifven särskildt för församlingarna, utan sammanlagden, ej blott för hela pastoratet, utan äfven med Öfver-Hogdals socken, som ligger i Gefleborgs län. Hela denna areal är 990,746 tunnland, hvaraf 76,000 äro sjöar och kärr. *Ljusna elf* genomflyter socknen. Kyrkan, uppbyggd i början af 1500-talet, är af sten, utan torn, liten och trång. Den 2 alnar höga altartaflan är försedd med dörrar, prydda med målningar. Deribland beskriver Schubert en Magdalena-figur såsom ganska skön och uttrycksfull. — Jordmånen är icke egentligen dålig; men de många här framflytande fjällelfvarne och träskan alstra en kall dimma, som, när den sänker sig till jorden, skadar åkern. På Hülphers tid räknade man att blott hvar femtonde år fick säden bergas fullkomligt oskadad, och att man ofta på 5 å 6 år icke erhåller nå-

gon kärna deri. Änne i dag lärer förhållandet icke vara särdeles bättre. Allmogen sår likväl alltid lika mycket, för att i nödfall begagna halmen. Boskapsskötseln är nemligen en hufvudnärning, och hvitmossan, som här finnes i ymnighet, utgör en tredjedel i utfordringen. Hülphers säger att på flera hemman födas 50 till 60 kor; på mången mindre del 20 sådana, och att 1769 ägde invånarne tillsammans 1,193 kor, 100 oxar, 140 hästar, 1,400 getter och 1,800 får. De göra äfven handelsresor och ha mycken slöjdskicklighet, så att många förfärdiga sina behöfver, ej blott af trädvaror, utan äfven af jern, koppar och till och med silfver. — I detta pastorat, äfvensom i några trakter af Helsingland, finnas de s. k. *Boland* d. ä. fullkomligt inredda gårdar, men adägnade från de egentliga hemmen och belägna i mindre odlade trakter, dit hela hushållet flyttar en tid af året, för att der förrätta skörden. — I Sveg äro ett par finbyar, hvilkas invånare likväl till det mesta icke förstå någon Finska, utan tala ren Svenska. De äro stilla, allvarsamma, kloka, öppna och okonstlade människor, ganska renliga och med mycket sinne för musik. Således hade en Pehr Mårtensson i Fogelsjö på egen hand lärt sig spela klaver och orgel, hvori han hunnit betydlig färdighet. — Till socknens historia hör en obygglig händelse, lyckligtvis en sällsynthet, ej blott i dess, utan äfven i hela det norra Sveriges tideböcker. Den andre lutherske pastorn i ordningen, vid namn Didrik, blef nemligen vid altaret mördad af en bonde, Otto, från Rismyr i Elfros. Denne hade af någon anledning blifvit uteslängd från nattvardens begående; men då han icke desto mindre trängde sig fram med de andra till duken, förbigick kyrkoherden honom. Då drog han förbittrad sin knif och stack den i prestens bröst, ropande: "Har du gått förbi mig, så skall jag likväl icke gå förbi dig!" Detta nidningsverk väckte en allmän ovilja och man skyndade att stänga kyrkdörrarne, för att gripa mördaren. Denne sprang nu upp på predikstolen, kastade sig ut genom fönstret och skyndade till elfven, der han hoppade i en båt, men sköt ut alla andra, så att han lyckades komma undan. Han uppehöll sig sedan länge i skogen, 8 mil från kyrkan; men drucknade slutligen i *Hundsjön*. Några säga, att han hetat Otto Hund, och att sjön fått namn efter honom. A. Östersund.

Svegger var Svearnes fjerde drött efter Odin. Om honom berättar sagan att han företagit tvenne resor till Asarnes forna hem, Asgård vid Svarta hafvet, för att der träffa sina stamförvänder. På den senare resan säges han hafva omkommit på det sätt, att en afton, då han ifrån dryckesstugan skulle begifva sig till sitt sofrum, narrades han af en dverg in i en stor vid vägen liggande sten, under förevändning att han der skulle få råka den gamla Odin; men kom sedan aldrig mera ut derifrån.

Svek i dryckjöm, svek i androm styckjöm, ett gammalt ordspråk, karaktäristiskt för tiden och dess människor. De drucko säkert i allmänhet vida mindre än vår tids, ty drycken-

skap och de laster och förderf, den har i sitt följ, voro fordom oändligt sällsyntare än nu; men deras oförderfvade kroppar satte dem i stånd att fördraga öfverdriften i de dryckesgillen, hvaråt de stundom hängäfvö sig. Den som icke ville deltaga i laget, ansågo de derföre icke som en måttlig och nykter person, aktningvärd för denna slags dygd, utan för en som hade ondt i sinnet och derföre fruktade den öppenhet och fitalighet ruset ofta plägar medföra, och hvarunder man ofta förråder sina bemliga tankar.

Sven, konung Inge den Äldres svåger. Se: *Blot-sven*.

Sven Estridsson, en son till Sven Tveskäggs och Sigrid Storrådas dotter Estrid och den namnkunnige Ulf Jarl i Sverige, kallas gemenligen med detta namn efter sin från Danmarks konungaätt härstammande moder, annars benämnas han äfven stundom efter fadern *Sven Ulfsson*. Efter det att hans fader, på Danske konungen Knut den Stores befallning blifvit mördad, tog han sin tillflykt till sina anhörige i Sverige, der han många år gjorde krigstjänst hos sin frände, Svenske konungen Anund Jakob. Efter Knytlinga-ättens utgång, blef han med Svenskarnes bistånd uppsatt på Danmarks tron.

Sven Segersäll säges uti konung Sölves tid hafva varit en fylkeskonung i Skåne, hvilken friat till fylkeskonungen Hakes sköna dotter och då hon föredrog en annan, skall han hafva utlofvat att blifva dens hantman, som fick den förmån att äga den sköna prinsessan; men försöket slöpp ej bättre, än att han led ett fullkomligt nederlag.

Sven Tveskägg, stundom äfven benämnd **Sven Tjuguskägg**, var Danske konungen Harald Blåtands son och efterträdare. Emellan honom och hans fader rådde länge en stor fiendtlighet, så att de öppet bekrigade hvarandra. Kort efter sitt uppstigande på thronen, anfölls han af Svenske konungen Erik Segersäll, hvilken snart underlade sig hela Danmark. Sven flydde då öfver till England. Då Erik Segersäll 994 afdied, återkom Sven till sitt fädernesrike Danmark; men blef snart åter på nytt fördrifven af Erik Segersälls son, Olof Skötkonung. Sedan kort derefter båda konungarne antagit kristna läran, blef förlikning ingången dem emellan; Sven återfick sitt rike, och vänskaps-förbundet stadfästades genom Sven Tveskäggs förmedling med Olof Skötkonungs moder Sigrid Storråda. På dennas tillställning, ingingo båda konungarne ett gemensamt förbund emot Norske konungen Olof Tryggvason, som af dem besegrades i sjöslaget vid Svolderö år 1000, hvarefter de sinsemellan delade hans länder. Då några år derefter Engelske konungen Ethelred lät anställa ett blodbad bland de i England varande Danakar, seglade Sven Tveskägg dit med en väldig flotta och underlade sig 1013 hela England, hvarest hans efterkommande sedan någon tid voro konungar. Sven dog 1017, och efterträddes af sin son Knut den Store. **Svenalek** kallades i forna tider de kämpalekar, som, isynnerhet vid konungarnes hof, höllas till öfning och tidsfördrif, då prinsarne valde sig hvar

och en några hufvudmän, för hvilka de voro anförare, och gingo så emot hvarandra på samma sätt, som det plägade ske, när man var i fält. Detta skedde väl endast för ro skull; men ofta nog slutade leken temligen blodigt.

Svenarums socken, ett af annexen till Wrigstads moderförsamling i Jönköpings län, $3\frac{3}{4}$ mil från Jönköping, består af $34\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 155,636 R:dr, med en folkmängd af 1,610 personer och en areal af 37,538 tunnland, hvaraf 1,380 äro sjöar och kärr. De förstämda äro 10, *Hook*, *Storarp*, *Långsrum*, *Stensjö*, m. fl. Kyrkan invigdes 1814, sedan hon undergått en betydlig reparation och förändring. Altartaflan är af Hörberg, en skänk af professor Svanberg och C. W. Rydbeck på Lundholmen. Här hänger ett ur midt i kyrkans kors, visande timmarna mot alla fyra sidorna, äfvensom på gäfveln. Det är förfärdigadt af en i socknen boende bonde, Sven Holmström, och skänktes 1788 af ryttmästaren Erland Broman på Hubberstad. Predikstolen är förfärdigadt af en annan sockenbo, byggmästaren Wennerholm. Inom socknen ligga *Hubberstads säteri* och *Lindfors jernbruk* (se dessa ord). Till det sistnämnda hör säteriet *Stensjö*, fordom bebott af en öfverste Stålhammar, hvars dotter skall, förklädd till karl, ha bevisat flera af Carl XII:s fälttåg, hvarför hon i förläning erhöill säteriet. Öfriga egendomar inom socknen äro: *Angved*, der P. Stålhammar, familjens stamfader, bodde, samt *Norrhulls* och *Svenarums säterier*. — *Kungs- och Stridsbergen* äro två höga berg, belägna $\frac{1}{2}$ mil från hvarandra, och der lemningar efter förskansningar ännu synas. Här i trakten ha flera träffningar ägt rum och minnesmärken deraf träffas af grafvar, uppresta stenar, o. s. v. Allmogens härstädes uppreste sig 1529 mot Gustaf I, och utfärdade härifrån bref till flera städer och socknar i Östergötland, för att oppvigla dem mot konungen; men anslaget misslyckades för den gången. Adr. Wexiö.

Svenners borg i Svennevads socken i Nerike, icke långt ifrån kyrkan vid landsvägen, har varit ett gammalt fäste, som tros ha fått sitt namn af en landtdrott vid namn *Svender*, hvars graf visas icke långt ifrån bron. Sjön kallas ännu deraf *Svendersvatten*, och troligen har hela socknen blifvit kallad efter honom. (Se vidare: *Svennevads socken*.)

Svenke Stenarson säges hafva varit en mäktig höfding i Wiken eller Bohuslän under konung Inge Stenkilssons tid, med hvilken Norske konungen Magnus Barfot hade flera stridigheter. Konung Magnus sände sin tappra höfding Sigurd Ullsträng till denne Svenke, hvilken bodde vid Götba elf, med befallning att han skulle lemna ifrån sig sina förläningar och fara ur landet, sedan konungen numera underlagt sig detsamma; men Svenke for den utskickade till mötes med femhundra jernklädde män, och hotade Sigurd så allvarsamt, att denne var glad att på sin häst skyndsamt komma undan till konungen. Magnus Barfot kom då sjelf med en liten krigshär ned till Göta elf, då Svenke tå-

gade honom oförfärad till mötes. Slutligen giango dock begges vänner emellan och förlikte dem så, att Svenke skulle fara tre år ur landet och behålla sina lösören, men hans fastigheter och förläningar skulle anses för konungens, till dess han kom igen. Så snart han dragit bort, blefvo dock Wikboerne så ostyrige, att Magnus Barfot önskade hafva honom tillbaka, och måste sända tvenne bud till honom i Westergötland, innan han ville återvända. Då blefvo de alldeles förlikta och var han sedan alltid konungens gode vän. Denne Svenkes dotter Ragnhild blef med tiden Norske konungen Håkan Magnussons drottning.

Svenljunga moderförsamling med Ullasjö, Örsås, Refvesjö och Redslareds annexer, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Kinds kontrakt i Elfsborgs län och Göteborgs stift, $2\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Borås, består af $9\frac{1}{2}$ förm. hemman, uppskattade till 36,343 R:dr, med en folkmängd af 583 personer och en areal af 5,948 tunnland, hvaraf 55 äro sjöar och kärr. Trakten har i allmänhet en mager både åker och äng, och skog till behof. Kyrkan sammanbyggdes 1829 med Ullasjö, är af sten och en af de vackraste i stiftet. Här tros ha legat en gammal uppstad vid namn *Ljunga*, hvaraf ännu några lemningar finnas, men öfvervuxna med torf och ljung. Den skall ha blifvit uppbränd af Danskarne under Gustaf Adolf, hvilket likväl synes föga troligt. Att en våldsamt förstöring öfvergått stället bevisas dock af en mängd kol och brända stockar, som stundom träffats under sanden. — På *Wiseberg*, en höjd, $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan, skall ha legat en borg, tillhörig en småkonung vid namn *Wise*. Här är en rund plan, kallad *Ridbanan*, der konungens hästar skall ha blifvit inöfvade. Spår af murar och flera stenrös synas ännu, och en gubbe från Svenljunga påstås der ha träffat en jernkista i en fyrkantig håla, som ännu visas. På bergets vestra sida har ett kapell legat, hvaraf åtskilliga lemningar finnas. Ur detta berg framflyta flera källor med klart och godt vatten, som icke uttorkade, när detta år 1826 inträffade med alla andra källor i trakten. På berget växte i äldre tider en stor timmerskog; men hvilken kyrkoherden Mårten Kalf hade det besynnerliga infallet att låta afbränna, för att slippa det besvär grefvarne Stenbock på Torpa förorsakade honom med sina besök vid deras ofta förnyade jagter. Der funnos nemligen då en mängd hjortar, som genom detta medel förjagades. Adr. Svenljunga.

Svenneby socken, ett af annexen till Hjälstads moderförsamling i Skaraborgs län, $1\frac{3}{4}$ mil från Mariestad, består af $8\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 61,175 R:dr, med en folkmängd af 268 personer och en areal af 2,685 tunnland, hvaraf 565 äro sjöar och kärr. Kyrkan är ganska gammal, men tillbyggdes 1746 på landshöfdingen greve A. O. Lagerbergs bekostnad och reparerades senast 1817. Inom socknen ligga *Hageby säteri* (se detta ord) och *Svenneby säteri*, 6 mtl. med underliggande *Solebacka* $\frac{1}{2}$, *Rådshof* 1 mtl. och *Ljungsås* $\frac{1}{2}$ mtl. säteri. Åbyggnaden är ett två våningars stenhus, utmärkt vackert beläget vid sjön *Östen*. Man för-

modar att det fått sitt namn af den, som anlagt säteriet och kyrkan. Ordet kan äfven betyda *Svenars by*, betecknande att de voro friborne män. Adr. Mariestad.

Svenneby socken i Bohuslän är ett annex till Qville, och utgör sydvästra hörnet af detta pastorat. På en jordvidd af 5,500 tunn. äger det $23\frac{2}{5}$ hela hemman, och en folkmängd af 961 personer. Orten är skoglös och äger högst obetydlig tillgång på brännrotf. Malbetet är otillräckligt och boskapsskötsel till följe deraf föga betydlig. På Tyfta utmark, vid gränsen mot Bottna socken, finnes ett vackert ålderdomsminne, bestående af stensättningar i tvenne hvarf efter hvarandra, och deromkring vid pass 40 större och mindre ättehögar, af hvilka ett par hafva så långt skapnad och tvenne andra äro rundade cirkelformer. I det s. k. Jätteberget vid Svenneby, finner man några utsvärvingar, dem vattnet här gjort i en urtid; men bönderne i orten förklara denna ingelunda ovanliga företeelse såsom vållad af en jätte, hvilken Thor slungat emot klippväggen.

Svenneby, $3\frac{3}{4}$ mtl. frälse-säteri i Örtomta socken i Östergötland, var i fornda dagar konung Carl Knutssons frälsegård. Johan III anlog, efter sitt bröllop med Gunilla Bjelke, detta gods till hennes morgongåfva. Det kom sedan till släkten Gyllenstjerna. Egendomen är likväl ej betydlig, har svagt bete och ingen skog, men något fiske.

Svenner af flera slag börde till de fornda tidernas hofhållning. *Källarsvennerne* skulle hålla dryckeskärilen snygga, kredensa dryckerna, och sjelfve först smaka derpå, när de frambruos. *Småsvennerne* eller pagerne buro upp maten, uppvaktade vid bordet, voro alltid tillstädes i *Maket*, eller rummet utanför konungens kammare, och följde efter honom, hvart han gick. *Kammarsvennerne* betjänade ej allenast konungen, då han klädde af och på sig, utan hade ock alla hans kläder i ordning, för vinter och sommar, fälttåg och högtidligheter, äfvensom till ombyte vid lekar och kroppsöfningar, de skulle ock hos köpmännen uttaga hvad nytt som behöfdes och hålla skraddaren till sin skyldighet. *Dörrsvennerne* vaktade ingången till konungens egna rum och släppte ingen in, som ej hade der att göra; de skulle ock hålla konungens drängar i aga.

Svennevads moderförsamling med annexet Boo i Nerike, Strengnäs stift, Skyllerstads härad och Örebro kontrakt, $3\frac{1}{2}$ mil från Örebro, är ett konsist. pastorat af 2 kl. Hos Forsell finnes blott invånarnes antal specificerad, och utgör för Svennevad 1,955 personer; men hemmantal, uppskattningssvärde och areal äro sammanräknade för hela pastoratet samt för Regna, som ligger i Östergötland, och hvaraf blott en liten del är belägen inom Örebro län. För dessa tre församlingar är hemmantalet här uppgifvit till $62\frac{1}{8}$, uppskattningssvärdet till 413,299 R:dr och arealen till 75,168 tunn., hvaraf 8,800 äro sjöar eller kärr. I stiftsmatrikeln uppgifves Svennevads och Boos sammanlagda hemmantal till $59\frac{5}{8}$. En betydlig skogstrakt ligger i denna socken och kallas efter

den *Svennevadsskogen*. Kyrkan är ganska vacker, nybyggdes 1786 och kallades, efter då regerande konungen, Gustaf III:s kyrka. — Bergkalk finnes på åtskilliga ställen i socknen. Här ligga *Haddabo* och *Skogaholms* jernbruk (se dessa ord), samt *Bo* säteri, hvilket i gamla handlingar kallas *Baholm*, och består af säteriet *Iboholm*, $2\frac{1}{2}$ mtl., med några andra frälsegårdar, tillsammans 32 mtl. *Gryts* jernbruk och *Hjortqvarns* masugn (se dessa ord). Egendomens hela areal utgör nära 27,000 tunn. Hemmanen antecknades i de gamla jordeböckerna dels som frälse, dels som konungens arv och eget. Fältherren Horn fick en del af dem som donation. De kommo sedan till Flemingka, och derefter till Hamiltonska släkterna. Den nuvarande åbyggnaden är anlagd af fältmarskalken baron Hamilton. Der äro orangeri, drifhus, fruktträdgårdar, stor park, ett bibliotek af 3,000 band, en samling af mer än 150 taflor, de flesta af Italienske och Flamändske mästare, m. m. — *Svenders borg* (se detta ord) ligger här i socknen, som har flera andra ålderdomslemningar. En sådan är den s. k. *Jättestenen*, en vid stora landsvägen stående hög sten, upprest till minne af någon märkelig händelse eller af landtdrotten Svenders hustru, Glottra, som här skall vara begrafven. *Julpussen*, ett kärr icke långt derifrån, säges vara det ställe, dit man kastat liken af de Danskar, som stupat i en här förefallen träffning. I Svennevads socken finnas åtskilliga s. k. *Hack-hemar* (se detta ord). Adr. Örebro.

Sveno Grotte, af den gamla Storeätten, föddes i Östergötland och blef 1436, då han var dekanus och prost öfver Wermland, genom ordentligt och lagligt val, som af påfven bekräftades, kallad till biskop i Skara. Han berömmes för mycken omvårdnad om kyrkorna och klostren inom sitt stift. Domkyrkan lät han ånyo måla och stiftade der tvenne nya kapell, Kristi lekamens och S:t Eriks, hvartill han anlog rika räntor. År 1436 invigde han S:t Laurentii beläte i Horns kyrka, och 1441 underskref han, jemte andra rikstens råd, det förnyade förbundet i Lödöse emellan Sverige och Norrige. Samma år lade han under dekanatet i Skara, till ett beneficium ecclesiasticum, fyra socknar, Ekeby, Ystrum, Ögelunda och Skärf. Han säges för öfrigt hafva i allt varit en ärlig och klok man, som ifrigt arbetade på fäderneslandets allmänna välfärd. Som han dock, under konung Kristoffers besvärliga regering och de följande tidernas oroligheter, fann sig föga kunna uträtta, tog han 1449 afsked från biskopsembetet, och satte sig i ro på sina gods i Östergötland, ehuru han äfven sedan några gånger, under sin efterträdares frånvaro, finnes hafva befattat sig med sitt fornda stifts angelägenheter.

Sveno Kolsson, en Östgöthe, och, såsom några förmåna, en farbroder eller broder till konung Sverker den Gamle, anses hafva varit den andre biskopen i Upsala och redan 1130 hafva blifvit vald och invigd dertill. Han säges, genom sina råd och sin myndighet, i väsendtlig mån hafva bidragit dertill, att Sverker blef vald till konung och så-

som sådan erkänd af Uppsvearne, hvaremot Sverker påstås hafva visat sin tacksamhet genom att förbättra och utvidga Upsala domkyrka. Äfven påstås det, att samme konung, på denne biskopens tillstyrkan, företagit sig anläggandet af Allvstra kloster i Östergötland. Biskop Sveno Kolsson uppgifves hafva dött år 1140. Han benämnes i några handlingar äfven *Snen Kolle*.

Sveno Svenonis, född i Skärfs socken af bondeföräldrar 1565, blef, sedan han under stor fattigdom studerat i Skara och vid några utländska akademier, lärare uti Skara kathedralskola, och slutligen 1590 rektor derstädes. Sedan han uti 7 år med mycket beröm förestått Skara skola, befordrades han till domprostsemetet, hvilket han skötte till sådant allmänt nöje och beröm, att han 1618 erhöill enhälligt kallelse till biskop, sedan han redan 9 år förut varit uppförd på förslaget, tillika med sin då utnämnde företrädare. Ut i 20 års tid förvaltade han sedan sitt biskopsemet så väl, att hans namn länge inom stiftet var i kär åminnelse för hans berömliga vaksamhet, försigtighet, fromhet och gifmildhet. Bland annat säges han på egen bekostnad hafva låtit gjuta Skara domkyrkas utmärkta storklocka. Han afsonnade år 1639.

Svenonius, Enevald, son af en jernhandlare vid namn Sven, föddes i Småland d. 24 Dec. 1617. Studerade uti Wexiö samt sedan vid Åbo och Lunds akademier, samt blef 1647 magister, hvarefter han följande året anställdes såsom adjunkt vid Upsala akademi, då han gaf kollegier i värtalighet, fysik, metafysik och logik, samt sjelf ifrigt studerade Arabiska, Syriska och Hebreiska. Kom åter till Åbo 1650, och företog sig följande året en resa till Danmark och Tyskland. Predikade härunder uti Wittenberg på Tyska från Luthers predikstol och responderade under alla theologie professorerne. Kom sedan till Böhmen och Wien, hvarifrån han i sällskap med några Turkiska köpmän åmnade resa till Konstantinopel; men måste vända om vid Turkiska gränsen. Besökte slutligen Holland och kom 1654 tillbaka till Wexiö, der han prestvigdes samma år. Blef genast derpå eloquentiæ professor i Åbo, samt 1660 theologie professor. År 1663 reste han öfver till Stockholm i tvisten om Terseri katekes, och följande året erhöill han kallelse till Wiborgs biskopsstift, men afslog detta anbud och valde hellre att blifva pastor för Svenska och Finska församlingen i Åbo, hvartill han ock 1666 utnämndes. Blef slutligen 1687 kallad till biskop i Lunds stift, hvilket han dock ej hann tillträda, innan han d. 28 April 1688 afled i Åbo. Han hade då d. 26 Febr. samma år hållit sin 2,497:de predikan. Hugfull och väl rustad med en stor mångsidig lärdom, drog han länge vida kring såsom en lutheranismens viking. Om han hörde, att en jesuit ville förfäktas katholska läran i Schweitz, så vandrade han dit från Wittenberg, och sporde han i Schweitz att en Calvinist vid Odern ville försvara någon stridig, reformerta lärans sats, så ilade han dit. Såsom disputator var han ej blott stark genom

dicta probantia, utan äfven genom sin logik. Han skref vers på Svenska, Tyska, Finska, Latin, Grekiska, Hebreiska, Kaldeiska, Syriska och Arabiska, samt disputerade på Hebreiska med de lärdeste rabbiner. En stor mängd akademiska disputationer och afhandlingar vittna om hans stora verksamhet och utomordentliga lärdom.

Svenqväll. Se: *Möqpäll*.

Svensborg, en gammal kungsgård i Nerike, skänktes af konung Johan I Sverkersson till det af hans fader grundlagda Riseberga kloster.

Svenska akademien instiftades af konung Gustaf III d. 20 Mars 1786. Akademiens offentliga invigning skedde å stora börssalen d. 5 Apr. samma år. Ledamöternes antal beständes till 18, hvilket aldrig får ökas. Af desse är en ständig sekreterare. Ordföranden, hvilken bär namn af direktör, och vice ordföranden, hvilken benämnes kansler, ombytas hvart halft år, eller d. 1 Juni och d. 1 Dec. Akademiens sammankomster äro af tvenne slag, offentliga och enskilda. De förra hållas å stora börssalen hvarje år d. 20 Dec., som är akademiens högtidsdag, och för öfrigt då någon ny ledamot skall i akademien göra sitt inträde. De enskilda sammankomsterna hållas uti riksmarskalksrummen i kongl. slottet.

Konung Gustaf III utnämnde sjelf 13 ledamöter, och tillät dem att genom val af 5, komplettera antalet. Nedenstående tablå utvisar af hvilka hvarje fätölj inom akademien innehafts eller nu innehafts.

1. Riksrådet greve A. J. v. Höpken 1786—1789. Landshöfdingen greve N. P. Gyldenstolpe 1789—1810. Erkebiskopen J. O. Wallin 1810—1839. Professoren A. Fryxell 1840.
2. Riksrådet greve C. F. Scheffer 1786—1786. Presidenten frih. A. N. Edelfcrantz 1786—1821. Pastor primarius C. P. Hagberg 1821—1841. Biskopen C. E. Fablerantz 1843.
3. Biskopen O. Celsius 1786—1794. Biskopen J. A. Tingstadius 1794—1827. Envojen frih. C. G. v. Brinkman 1828—1847. F. d. statsministern för Utr. Ärend. frih. A. E. Ihre 1849.
4. Kongl. sekreteraren J. H. Kellgren 1786—1795. Lektor J. Stenhammar 1797—1799. Riksmarskalken greve C. Fleming 1799—1831. Biskopen C. A. Agardh 1831.
5. Riksrådet greve M. v. Hermanson 1786—1789. Biskopen M. Lehnberg 1789—1808. Erkebiskopen J. A. Lindblom 1809—1819. Erkebiskopen C. v. Rosenstein 1819—1836. Professoren Frih. J. Berzelius 1837—1848. Amanuensen vid kongl. biblioteket kongl. sekr. J. E. Rydqvist 1840.
6. Biskopen J. Wingård 1786—1818. Statsrådet greve A. G. Mörner 1818—1838. Professoren A. A. Grafström 1839.
7. Riksrådet greve A. Fersen 1786—1794. Kammarherren A. G. Silverstolpe 1794—1816. Biskopen A. C. af Kullberg 1817.
8. Riksmarskalken greve J. G. Oxenstjerna 1786—1818. Biskopen E. Tegnér 1818—1846. Professoren C. W. Böttiger 1847.

9. Statsrådet frih. G. G. Adlerbeth 1786—1818. Landshöfdingen H. Järta 1819—1847. Presidenten C. D. Skogman 1847.
10. Kammar-rådet A. af Botin 1786—1790. Hofkansleren frih. C. B. Zibet 1790—1809. Statsrådet grefve G. Løgerbjelke 1809—1837. Erkebiskopen C. F. af Wingård 1837.
11. Landshöfdingen N. v. Rosenstein 1786—1824. Professoren L. M. Enberg 1824.
12. Stats-sekreteraren E. Schröderheim 1786—1795. Justitie-rådet J. R. Blom 1797—1826. Statsrådet grefve G. F. Wirsén 1826—1827. Hofmarskalken frih. B. v. Beskow 1828.
13. Kanslirådet grefve G. F. Gyllenberg 1786—1808. Biskopen F. M. Franzen 1808—1847. Akademie docenten B. E. Malmström 1850.
14. Öfverste-kammarjunkaren frih. G. M. Armfelt 1786—1794. Riksrådet frih. M. Ramel 1797—1824. Professoren E. G. Geijer 1824—1847. Professoren E. M. Fries 1847.
15. Biskopen C. G. Nordin 1786—1812. Medicinal-rådet C. B. Rutström 1812—1826. Kanslirådet J. D. Valerius 1826.
16. Stats-sekreteraren C. G. af Leopold 1786—1829. Statsrådet S. Grubbe 1830.
17. Rektor J. Murberg 1787—1805. Öfverståthållaren frih. G. M. Armfelt 1806—1811. Statsministern grefve G. af Wetterstedt 1811—1837. Sekreteraren A. M. Strinnholm 1837.
18. Expeditions-sekreteraren N. L. Sjöberg 1787—1822. Generalen grefve A. F. Skjöldebrand 1822—1834. Professoren P. H. Ling 1835—1839. Professoren P. D. A. Atterbom 1839.

Akademien fick sig ålagdt att arbeta för litteraturens och språkets förkofran, samt att upplifva och vårda fäderneslandets stora minnen. I sådan afsigt utsätter hon täflingsämnen så i vältalighet som skaldekonst; dock äger äfven en täflande frihet att välja sitt ämne, med förbehåll att det är allvarsamt. Akademien skulle årligen, enligt stadgarnes föreskrift, utdela 2:ne stora pris (hvardera å 26 dukater), det ena åt den i vältaligheten bästa och det andra åt den i skaldekonsten yppersta, af de insända täflingsskrifterna. Men, då mängden gång inträffat att en skrift, ehuru utmärkt framför de medtäflande, dock icke ansetts äga det värde, att den med det stora priset kunnat belönas, har det händt, att ända till 8 år förflutit mellan hvarje gång ett stort pris blifvit utdeladt. Konung Gustaf III hade dessutom stiftat ett pris, bestående af en medalj af silfver, hvilken borde tilldelas den författare, hvars skrift närmast upphunnit den med det stora priset belönade. Denna medalj kallades hedersaccessit, och dess vinnande medförde åt författaren, likasom det stora priset, hedersrum vid akademiens offentliga sammankomster, samt berättigade till skrifteus tryckning i akademiens handlingar. En mindre jetton, äfvenledes af silfver, ägde akademien ock att tilldela de skrifter, hvilka i ett eller annat afseende gjort sig värdiga akademiens uppmärksamhet, utan att derföre ha kunnat komma i

fråga till det stora prisets erhållande. Denna jetton kallades uppmuntrings-accessit, men har jemte heders-accessit upphört. I dessa begges ställe, utdelar akademien nu för samma ändamål, en guldmedalj af 10 dukaters vikt, hvilken bär namn af andra priset.

En af akademiens framlidne ledamöter, hofkansleren frih. C. B. Zibet, har äfven stiftat ett pris, till värde och heder lika med akademiens eget stora, för att tilldelas skrifter i vältalighet eller skaldekonst, hvilka upplifva något af fäderneslandets stora minnen.

Doktor Lindahl i Norrköping, hvilken förärade akademien ett dyrbart bibliotek, öfverlemnade ock åt henne en gifva af 100 dukater, såsom belöning för 2:ne afhandlingar, hvilka han önskade måtte af akademiens egna ledamöter utarbetas; och år 1808 öfverlemnade några medlemmar af Finska nationen ett pris af 26 dukater, att af akademien utdelas för en sång till Finska arméens ära. Af en okänd gifvare har akademien dessutom fått emottaga en gifva af 100 dukater, med begäran att någon af akademiens medlemmar måtte derföre utarbeta en karakteristik af tiden från Carl XII:s död till Gustaf III:s antråde till regeringen. År 1835 tilldelade konung Carl XIV Johan äfvenledes en gifva af 100 dukater att tillerkännas ett äreminne öfver konungarne Gustaf II Adolf och Carl X Gustaf, och redan under första året af sin tillvaro hade akademien af en okänd fått emottaga 2:ne pris, hvardera å 52 dukater, för att tilldelas jemförande lefvernesbeskrifningar af grefve Magnus Stenbock och Franske marskalken hertigen af Villars, samt rikskansleren Axel Oxenstjerna och kardinal Richelieu. Professor Lundblad i Lund, stiftade år 1789 ett pris af 25 dukater, att årligen tilldelas någon författare, som antingen under året utgifvit något förtjenstfullt arbete, eller genom en längre fortsatt litterär verksamhet, gjort sig värd af allmänhetens aktning och akademiens belöning uppmärksamhet. Sedan detta pris år 1833 upphört, stiftade konung Carl Johan år 1835, ett för samma ändamål, stort 300 R:dr B:ko, hvilket bär den höge stiftarens namn (se *Lundbladiska priset*). Äfvenledes bör omnämnas att Svenska akademien utnämner stipendiat till det af ett sällskap år 1806 stiftade Gustavianska stipendium i Upsala, samt att akademien tilldelat reseunderstöd åt K. A. Nicander, C. W. Böttiger, J. E. Rydqvist, B. E. Malmström m. fl. Åtskilliga yngre litteratörer, hvaribland må nämnas, J. Nybom, C. J. Bergman, G. L. Silfverstolpe, B. E. Malmström och P. H. Scherini, hafva dessutom, i mån af akademiens tillgångar, fått emottaga understöd för fortsättande af deras akademiska banor. Utom en mängd af akademiens egna ledamöter, hafva dessutom följande fått af akademien uppbära pensioner: Hallenberg, Regnér, Nordfors, fru Lenngren, biskopinnan Lehnberg, enkegrefvinnan Gyllenberg, samt Thorilds enka, m. fl. Åt Gyllenberg och Leopold bar akademien upprättat minnesvårdar å deras grafvar, den förra i Clara kyrka, den senare å kyrkogården, hvarjemte hon be-

slutit en dylik hedersbevisning åt skalden C. M. Bellman.

Af Hr bergsrådet Beskow har akademien fått emottaga en byst af Kellgren, utförd i hvit marmor af Byström. Sjelf har hon vid sidan af denna, i sitt bibliotek låtit uppställa en dylik af Leopold, utförd af Göthe, en dylik gärd åt N. v. Rosenstein, Wallin, Tegnér och Franzén.

Antalet af de med akademiens pris utmärkte författare, utgör nu, (Sept. 1850) 149. De med det stora priset belönade skrifterna i vältaligheten äro 25 och de med det 2:dra priset, 24. Skaldestycken, belönade med det stora priset, uppgå till 40, och med det 2:dra, till 100. Af dessa äro 4 i vältaligheten belönade med dubbla priset eller 52 dukater, samt 1 med 100 dukater. Af skaldestyckena äro 2:ne belönade med dubbla priset, 1 med 200 dukater, och 1 med 100 dukater. Häraf synes att akademien ifrån sin stiftelse till och med 1849 års slut, för belönande af insända täflingsskrifter utdelat i vältaligheten 1,078 dukater och i skaldekonsten 2,340, eller tillsammans 3,418 dukater. Om nu härtill lägges 1:o de 100 dukater, hvilka tilldelats professor Geijer för dess karakteristik öfver frihetstiden, 2:o de 100, hvilka fördelats mellan Hrr Silfverstolpe och Blom, för deras begge afhandlingar i 2:dra och 3:dje delarne af akademiens handlingar, 3:o 44 Lundblad-ska pris, hvardera å 25 dukater; samt 4:o de medaljer akademien såsom en gärd af sin aktning bortgifvit, utgör totalsumman af utdelade dukater: 5,028.

Antalet af de till akademien insända täflingsskrifter utgör 1,313, hvaraf 303 varit i vältaligheten och 1,010 i skaldekonsten. De belönade skrifterna uppgå till 190.

Förteckning öfver de skrifter i Vältaligheten, hvilka blifvit belönade af Svenska akademien med dess stora pris, och andra priset, med den heder, som åtföljer det stora.

1786. Äreminne öfver Lennart Torstenson, af konung Gustaf III.
 1787. Äreminne öfver Birger Jarl, af Magnus Lehnberg.
 — *). Äreminne öfver densamme, af Axel Gabriel Silfverstolpe.
 1788. Äreminne öfver Carl Carlsson Gyllenbjelm, af Magnus Lehnberg.
 1790 **). Lefvernesbeskrifningar öfver grefve Magnus Stenbock och hertigen af Villars, af Göran Ludvig Oxenstjerna.
 1791 **). Lefvernesbeskrifningar öfver rikskansleren grefve Axel Oxenstjerna och kardinalen Richelieu, af Fale Burman.
 — Äreminne öfver riksföreståndaren Sten Sture d. y., af A. G. Silverstolpe.
 1794 **). Äreminne öfver Jakob Pontusson De la Gardie, af Er. Dan. Leffler.
 1802. Om ålderdomen, af Gustaf Regnér.

*) Belönt med andra priset, men med samma heder, som åtföljer det stora.

**) Belönt med dubbla stora priset.

1803. Äreminne öfver riksföreståndaren Sten Sture d. ä., af Erik Gustaf Geijer.

1808 **). Äreminne öfver Axel Oxenstjerna, af Carl Peter Hagberg.

1810. Svar på frågan: Hvilka fördelar kunna vid människors moraliska uppfostran dragas af deras inbillningsgäfvor? af Erik Gustaf Geijer.

1812. Svar på frågan: Hvilka äro medlen att hos ett folk uppväcka och underhålla patriotism och en rätt nationlig anda? af A. G. Mörner.

1814. Äreminne öfver Johan Banér, af Lars Magnus Enberg.

1815. Försök till det första korstågets historia, af Josef Wallin.

— Afhandling om sambandet emellan en rätt smak och en rätt förståndssodling m. m., af Lars Magnus Enberg.

1816. De två Rosornas strid om Engelska kronan, af Johan Peter Theorell.

1817. Äreminne öfver Magnus Stenbock, af L. M. Enberg.

1821 **). Äreminne öfver Carl von Linné, af Carl Adolf Agardh.

1822. Viljan. Moralisk afhandling, af Carl Gustaf Nordforss.

1824. Försök att utreda orsakerna till drottning Christinas afsägelse af Svenska kronan, af Carl Thomas Järta.

1827. Äreminne öfver Bengt Oxenstjerna, af Sv. Gust. Schyberg.

— *). Framfarna dagars vittra idrotter, i jämförelse med samtidens, af Johan Erik Rydqvist.

1830. Karakteristik af tiden och de utmärkta handlande personerna i Sverige från år 1592 till 1600, af Anders Fryxell.

1836 **). Äreminne öfver konungarne Gustaf II Adolf och Carl X Gustaf, af Carl Thomas Järta.

1841. Försök till en historisk framställning af de orsaker, hvilka under konung Carl XI:s regering föranledde statsskickets förändring, af Wilhelm Erik Svedelius.

1844. Berättelse om riksdagen i Stockholm 1713 — 1714, af Robert Mauritz Bovallius.

Förteckning öfver skrifter i Vältaligheten, hvilka blifvit belönade af Svenska akademien med dess andra pris.

1786. Äreminne öfver Lennart Torstenson, af Sam. Niklas Casström.

1791. Äreminne öfver Sten Sture d. y., af . . .

1794. Äreminne öfver Jakob Pontusson De la Gardie, af . . .

1799. Äreminne öfver Sten Sture d. ä., af Gustaf v. Schantz.

— Äreminne öfver densamme, af Gustaf af Bjerkén.

— Äreminne öfver densamme, af Peter Adolf Granberg.

*) Belönt med andra priset, men med samma heder, som åtföljer det stora

**) Belönt med dubbla stora priset.

***) Belönt med 400 dukater.

1800. Om rätta sättet att skriva historien, af Joh. Adolf Hertzman.
— Om vältaligheten, af Gustaf v. Schantz.
1801. Upphofvet till människoslågtets sanna upplysning, af J. G. Bore.
1802. Om ålderdomen, af Sven Björck Svensson.
1803. Äreminne öfver Sten Sture d. ä., af P. A. Granberg.
1809. Tal af Gustaf Wasa, af Gustaf v. Schantz.
1813. Äreminne öfver Johan Banér, af Josef Wallin.
— Historia om det första korståget af Er. Sam. Ödmann.
1814. Ansgarius, af Carl Emanuel Bexell.
1816. Försök öfver Islamismen, af Er. Sam. Ödmann.
1818. Arabernas utvandring till Spanien, af Joh. Arv. Winbom.
— Longobardiska rikets fall, af Joh. P. Theorell.
1820. Några idéer om förståndets och fantasiens förhållande till hvarandra, af And. Lindeberg.
1824. Teckning af Venetianska republikens stora handelsvälde, dess uppkomst och dess minskning genom upptäckten af begge Indierne, af Johan Adolf Hertzman.
1826. Slutet af konung Albrekts regering, af Carolina Elis. Ruders.
1828. Historisk och filosofisk jemförelse emellan konungarne Gustaf I och Gustaf II Adolf, till storhet och konungavärde, af G. v. Schantz.
1839. Äreminne öfver Georg Stjernhjelm, af Carl Aug. Hagberg.
1845. Äreminne öfver Erik Dahlberg, af Magnus Constans Pontin.
1847. Om lärodikten, af Rudolf Cederström.
— Jemförelse emellan Epaminondas och Gustaf II Adolf, af Z. W. Ziedner.
1849. Om sambandet mellan den ästhetiska och den religiösa känslan, af Carl Herman Levin.

Förteckning öfver de skaldestycken, hvilka af Svenska akademien blifvit belönade med stora priset, och andra priset, med den heder, som åtföljer det stora.

1786. Gustaf II Adolfs anträde till regeringen. Ode af Nils Lorentz Sjöberg.
1787. Försynen. Ode af Samuel Niklas Casström.
1788. Gustaf Wasa till Hemming Gadd. Heroid af Gustaf Regné.
1789. Sång öfver Baltzar Horn, af C. G. Nordforss.
— *). Sång öfver Baltzar Horn, af Joh. Stenhammar.
- 1792 **). Skaldebref till dem, som söka ett odödligt namn, af J. R. Blom.
— Skaldebref i samma ämne, af Axel Gabriel Silverstolpe.
1793. Sång öfver segern vid Svensksund, af Joh. Stenhammar.
1794. Skaldestycke om religionens nödvändighet för samhällens bestånd, af Joh. Stenhammar.
— *). Skaldestycke i samma ämne, af Isak Reinhold Blom.

*) Belönt med andra priset, men med samma heder, som åtföljer det stora.

**) Belönt med dubbla stora priset.

1797. Sång öfver grefve Gustaf Filip Creutz, af F. M. Franzén.
1802. Ålderdomen, skaldestycke af A. C. Kullberg.
— *). Ehrensvärd, skaldesång af Michael Choraëus.
1803. Tålmodet, ode af Johan David Valerius.
— *). Öfversättningar från Horatius, af Joh. Olof Wallin.
1805. Uppfostraren, lärodikt af Joh. Olof Wallin.
— *). Den busliga sällheten, skaldestycke af A. C. Kullberg.
- 1808 **). Gustaf III, sång af Johan Olof Wallin.
1809. Sång till Finska arméns ära, af P. A. Wallmark.
1810. Sång öfver Kronprinsen Carl August, af C. G. Nordforss.
— *). Verldens fyra åldrar och Julii Cesars Apo-teos; imitationer efter Ovidius, af Lars Fredrik Gravander.
1811. Svea. Skaldestycke, af Esaias Tegnér.
1812. Jorund. Lyrisk tragedi af Pehr Adolf Granberg.
1815. Sång öfver Sveriges och Norriges förening, af D. Aspelin.
1817. Sång till konung Gustaf III:s ära, af Carl v. Becker.
1819. Mina drömmar. Skaldestycke af A. Lindeberg.
1821. Snillels verld. Skaldestycke af C. G. v. Brinkman.
1824. Sveriges anor. Skaldestycke af Bernhard Beskow.
— *). Massilias belägring; öfversättning från Lucanus, af J. D. Valerius.
- 1825 ***). Sång i anledning af DD. KK. HH. Kronprinsens och Kronprinsessans förmälning, af And. Abr. Grafström.
1826. Tassos död. Skaldestycke af Karl August Nicander.
1834. Slaget vid Brunkeberg, skaldestycke af Olof Fryxell.
— *). Mötet på Odins hög, af Carl Wilh. Böttiger.
— Sång i anledning af minnesfesten d. 6 Nov. 1832, af C. A. Hagberg.
1836. Gustaf II Adolf, sång af Georg Gabriel Ingelman.
1840. Angelika. Elegier af Bernh. Elis Malmström.
- 1845 †). Sång öfver konung Carl XIV Johan, af C. W. Böttiger.
1849. Augusti tidehvarf, af Pehr Hampus Scherini.

Förteckning öfver skaldestycken, belönade af Svenska akademien med dess andra pris.

1786. Ode öfver Gustaf II Adolfs anträde till regeringen, af Nils Gustaf Palin.
1787. Ode öfver äran, af Sven Niklas Warman.
1799. Poem till teaterns sånggudinnor, af A. C. Kullberg.
— Poem till teaterns sånggudinnor, af Michaël Choraëus.

*) Belönt med andra priset, men med samma heder, som åtföljer det stora.

**) Belönt med 200 dukater.

***) Belönt med dubbla stora priset.

†) Belönt med 400 dukater.

1800. En blick på mensklighetens missöden, af Anders Carlsson Kullberg.
 — Sanningen, af Johan David Valerius.
 — Framtiden, af Johan Peter Grangren.
 1801. Fosterlandskänslan, af Emanuel Wablgren.
 1804. Den allmänna kärleken, af Joh. Dav. Valerius.
 — Handen, af Pehr Adam Wallmark.
 — Öfversättningar från Horatius, af Bengt Kjellander.
 1805. Öfversättningar från Horatius, af Johan Olof Wallin.
 — Öfversättning af episoden om Camilla i Virgili *Æneis*, af J. O. Wallin.
 — Öfversättning af fabeln om Ceyx och Halcyone i Ovidii *Metam.*, af J. V. Tranér.
 1806. Öfversättning af episoden om Pallas begrafning och Evanders sorg, i Virgili *Æneis*, af M. Stenhammar.
 — Öfversättning af fabeln om Orpheus och Eurydice i Ovidii *Met.*, af J. V. Tranér.
 1807. Öfversättning af beskrifningen på stormen i 1:sta boken af Virgilius, af Joh. Ol. Wallin.
 — Mannastyrkan, af Johan David Valerius.
 — Samhällsförbindelserna, af J. P. Grangren.
 — Öfversättning af fabeln om Deucalion och Pyrrha i Ovidii *Met.*, af J. V. Tranér.
 1808. Öfversättning af Boileau's *Art Poétique*, af Matthias Stenhammar.
 1811. Skaldedikter af Lars Fredrik Gravander.
 — Landtmannens lycksalighet. Öfversättning af L. F. Gravander.
 — Medborgaren, af Ivar Ejler Schartau.
 1812. Vishetens källa, af Lars Fredrik Gravander.
 1813. Framtiden, af Pehr Adolf Granberg.
 — Öfversättning från Horatius, af Jonas Magnus Stjerastolpe.
 1814. Menniskan, af Pope. Öfversättning af Johan Wetterbergh.
 — Odödligheten, efter de Lille, af Pehr Adolf Granberg.
 1815. Öfversättning och imitation af Boileau's *Art Poétique*, af Gustaf Snoilsky.
 — Vid Carl Johan Adlercreutz' graf, af Carl v. Becker.
 1816. Vålgörandet, af Carl v. Becker.
 — Grafven, af David Aspelin.
 1817. Drottning Blanka. Tragedi af A. Lindeberg.
 — Carl XII, af Olof Filip Utterström.
 1818. Carl Johans uppstigande på Svenska thronen, af David Aspelin.
 — Sång till kvinnorna i nordén, af Erik Johan Stagnelius.
 1819. Sinnesstyrkan, af Carl v. Becker.
 1820. Sång på Carlsdagen, af Johan Andersson.
 1822. Sång i anledning af konung Carl XIII:s bildstod, af Carl v. Becker.
 1825. Fosterlandskänslan, af Karl Aug. Nicander.
 — Sång öfver kronprinsens och kronprinsessans förmålning, af . . .
 1826. Sång i anledning af arsprinsen Carl Ludvig Eugènes födelse, af J. A. Afzelius.
 — Diktens ära, af Carl Gustaf v. Brinkman.
 1827. Lifvet, af Anders Lindeberg.

1828. Erik XIV och hans son. Monologer af Gustaf Henrik Mellin.
 1830. Leopold, skaldestycke af K. A. Kullberg.
 1831. Mänskensnatten vid Albano, af K. A. Nicander.
 — Grafven i Perrho, af Joh. Ludvig Runeberg.
 — Främlingen, af Assar Lindeblad.
 — Öfversättning af en episod i Tassos *Gerusalemme liberata*, af C. A. Hagberg.
 1832. Minnessång i Israël, af Joh. Jak. Nervander.
 — Aristomenes på Rhodus, af Elias Wilh. Ruda.
 — Veidi-Alf, en dikt, af O. P. Sturzenbecker.
 — De bergtagne, af Olof Fryxell.
 1833. Gustaf Adolf vid Lützen, af C. W. Böttiger.
 — Gyriith, af Gustaf Henrik Mellin.
 1834. Kärleken i döden, af Carl Aug. Adlersparre.
 1835. Bröllopet på Gulleråsen, af Oscar Fredrik Wahlén.
 1836. Årets tider, af Georg Gabriel Ingelman.
 — Byrons monolog, af Carl Aug. Adlersparre.
 — Menniskans åldrar, af Nils Lilja.
 1837. Luthers prestvigning, af Carl Edmund Wenström.
 1838. Missionären, af Assar Lindeblad.
 — Aminos sång, af Johan Nybom.
 1839. Segerkronan, af Gudmund Leon. Silfverstolpe.
 — Maria Eleonora, af Israël Tollin.
 — Bröllopet på Arolsen, af Carl Joh. Bergman.
 — Hånden eller bröllopet i Schweitz, af C. A. Adlersparre.
 1840. Gustaf Wasa, af Sofia Henrika Hollander.
 — Slafven, af Gustaf Henrik Mellin.
 1841. Sadis' syn, af Gudmund Leon. Silfverstolpe.
 — Haralds graf, af Carl Johan Bergman.
 — Sappho på Leukas, af Fredrik Aug. Dahlgren.
 1842. Fosterländska sånger, af Assar Lindeblad.
 — Idealet, af Carl August Adlersparre.
 — Sång öfver Lennart Torstenson, af Gustaf Sanndahl.
 — Vikingens drapa, af Carl Sæve.
 1843. Rafael Sanzio, af Carl August Adlersparre.
 — Sapphos klagan, af Pehr Johan Pettersson.
 1844. Lidandets väkter, af Arvid August Afzelius.
 — Sång öfver Johan Gabriel Oxenstjerna, af Rudolf Cederström.
 1845. Christliga elegier, af Johan Nybom.
 — Slaget på Bråvalla, af Olof Fryxell.
 — Fjellbruden, af Johan Christoffer Jolin.
 — Öfversättning af Goethes Herman och Dorothea, af Johan Erik Lundgren.
 1846. Hake, sjökonung; af Pehr Olof Eneroth.
 — Erotiska Distiker, af Frans Frode Theodor Bergström.
 — Drottning Christinas första natt i Rom, af Johan Herman Hörner.
 — Runosångarens död, af Wilhelm Roos.
 — Första bönhörelsen, af Sven August Hollander.
 1847. Kvinnans skapelse, af Carl A. Kullberg.
 — Freden, af Lars August Ekmarck.
 — Öfversättning från Latinska skaldar, af Zacharias Göranson.
 — Lappska minnen, af Jonas Ulrik Grönlund.
 1848. Sonetter till Julia, af Carl A. Kullberg.

1848. Frans Michaël Franzén. Elegier af Thor Fri-thiof Grafström.
 1849. Hoppets engel, af Axel Gustaf Virgin.
 — Öfversättningar från Horatius, af Carl Gu-staf Strandberg.
 — Amor och Psyche, af Carl Ferd. Alexander Holmström.

Förteckning öfver minnespenningar, preglade af Svenska akademien.

1786. Kongl. rådet och fältmarskalken greve Erik Dahlberg.
 1787. Riksrådet och amiralen friherre Clas Christerson Horn.
 1788. Kanslirådet och ambassadören Pehr Julius Coyet.
 1789. Riksrådet och amiralen Nils Göranson Stjern-sköld.
 1790. Kongl. rådet och fältmarskalken greve Rut-ger v. Ascheberg.
 1791. Krigsrådet och præsens i antiqvitetts-kolle-gium Georg Stjernhjelm.
 1792. Riksrådet och fältmarskalken friherre Simon Grundel Helmsfelt.
 1793. Erkebiskopen doktor Haquin Spegel.
 1794. Stats-sekreteraren Samuel Klingensstjerna.
 1797. Riksrådet och öfverste marskalken greve Nikodemus Tessin.
 1798. Hofkanslaren Olof v. Dalin.
 1799. Riksrådet och fältmarskalken greve Adam Ludvig Lewenhaupt.
 1800. Öfversten Erik Hansson Soop.
 1801. Riksrådet, öfverståthållaren och amiralen Clas Fleming.
 1802. Astronomie professorn Anders Celsius.
 1803. Riksmarsken greve Gustaf Horn.
 1804. Kongl. rådet och general-amiralen greve Hans Wachtmeister.
 1805. Arfherren till Wredenhoff och Nyenhoff, Henrik Wrede.
 1806. Kommercerådet Christoffer Polhem.
 1807. Riksrådet och fältmarskalken greve Hans Christoffer v. Königsmark.
 1808. Hof-intendenten David Klöcker v. Ehrenstrabl.
 1809. Riksdrotset greve Pehr Brahe d. y.
 1810. Kongl. rådet och kansli-presidenten greve Bengt Oxenstjerna.
 1811. Kansli-rådet och Skytteanske professorn Jo-han Ihre.
 1812. Riks-fälttygmästaren Johan Nilsson Liljehöök.
 1813. Riksrådet friherre Johan Skytte.
 1814. Archiatern doktor Nils Rosén v. Rosenstein.
 1815. Hof-intendenten Johan Tobias Sergel.
 1816. Kongl. rådet greve Jakob Gyllenberg.
 1817. Vice amiralen Fredrik Henrik af Chapman.
 1818. Fru Anna Maria Lenngren född Malmstedt.
 1819. Amiralen Jakob Bagge.
 1820. Riksrådet Matthias Björnkloa.
 1821. General-löjtnanten frib. Carl Magnus Stuart.
 1822. Biskopen i Lund, doktor Andreas Rydelius.
 1823. Riksdrotset greve Magnus Gabriel De la Gardie.
 1824. Kommercerådet Jonas Alströmer.

1825. Riksrådet friherre Schering Rosenhane.
 1826. Riksrådet och fältmarskalken greve Arvid Wittenberg.
 1827. Chemisten Carl Wilhelm Scheele.
 1828. Kongl. rådet friherre Clas Rålamb.
 1829. Louis De Geer.
 1830. Kongl. rådet greve Erik Lindskjöld.
 1831. Amiralen och presidenten Gust. v. Psilander.
 1832. Biskopen i Westerås doktor Johannes Rud-beckius.
 1833. General-amiralen greve Carl August Ehren-svärd.
 1834. Landshöfdingen frib. Pehr Abrah. Örnköld.
 1835. Riksrådet och kansli-presidenten greve Gu-staf Filip Creutz.
 1836. Fältöfversten greve Nils Brahe.
 1837. Hofrådet Johan Stjernhöök.
 1838. Skalden Bengt Lidner.
 1839. Kanslirådet Henrik Gabriel Porthan.
 1840. Riksrådet greve Gustaf Bonde.
 1841. Riks-amiralen greve Carl Gustaf Wrangel.
 1842. Erkebiskopen Laurentius Petri Nericius.
 1843. Riksrådet greve Carl Rudenschöld.
 1844. Kongl. Vetenskaps-Akademien sekreterare Pehr Wilhelm Wargentin.
 1845. Fältmarskalken greve Otto Wilhelm Kö-nigsmark.
 1846. Riksrådet greve Gustaf Cronhjelm.
 1847. Professoren Olof Rudbeck d. ä.
 1848. Skalden Samuel Columbus.
 1849. Skalden Carl Michaël Bellman.

Tablå, utvisande för hvarje år antalet af de till Svenska akademien insände täflingsskrifter.

	V.	S.	V.	S.
1786	4	3.	1816	9
1787	6	12.	1817	8
1788	1	6.	1818	6
1789	2	10.	1819	8
1790	7	10.	1820	6
1791	6	17.	1821	8
1792	1	18.	1822	5
1793	1	4.	1823	1
1794	9	9.	1824	5
1797	9	9.	1825	13
1798	12	1.	1826	5
1799	6	5.	1827	6
1800	9	16.	1828	4
1801	5	21.	1829	2
1802	12	13.	1830	5
1803	10	25.	1831	0
1804	8	30.	1832	2
1805	5	40.	1833	1
1806	7	21.	1834	2
1807	5	25.	1835	1
1808	7	21.	1836	8
1809	5	19.	1837	2
1810	3	19.	1838	4
1811	6	17.	1839	4
1812	4	19.	1840	3
1813	6	13.	1841	1
1814	5	10.	1842	0
1815	6	13.	1843	2

1844	3	21.	1847	4	45.
1845	1	28.	1848	3	28.
1846	3	31.	1849	2	18.
				304	1,010.

Svenska Botten kallades en vid början af år 1772 stiftad, mest af unge officerare bestående, rojalistisk klubb, hvars chef var öfversten friherre Jakob Magnus Sprengtporten. Denna politiska klubb, som föregick och förebådade Gustaf III:s revolution, uppkom af följande anledning: För att främja den så kallade "kompositionen", hade det blifvit öfverenskommet att från och med 1772 års början upphöra med allt utdelande af "Partipenningar." I följe deraf borde äfven konungen upplösa en klubb af honom tillgifne adelsmän, hvilkas uppförande på flera håll väckt misstankar. Major Boye tillkännagaf klubbens tillslutande d. 30 Dec. 1771. Ryktet om upphörandet af riksdagsmännens underhåll väckte stort missnöje. Alla svuro, att de ville sätta till äfven sina kläder, för att underhålla sig vid riksdagen, att de hade uppmannat sina kamrater att med dem förena sig, och att, oakadt deras fattigdom och ett gammalt bruk, som gjort det till en vana för dem att emottaga penningeunderstöd, de likväl ej ville låta behandla sig såsom byrlingar. Franska ambassadörens tillbud att bestå dem respenningar afslogs med förakt. Slutligen presenterade någon en skrift af följande innehåll: "*Hvem skulle vilja skiljas från Stockholm förr än han sett en efterlängtd konungens kröning och ett godt slut på riksdagen? Ingen af oss som på detta papper teckna sina namn*", samt uppmannade hvarandra att underteckna skriften. Öfverstarne greve Creutz och De Carnall gjorde så först och alla de öfrige följde deras exempel. Två unge officerare ville urskulda sig med sin medellöshet, men några andra gjorde då sammanskott till deras underhåll. Derefter lemnade de huset och marscherade en corps till ett annat, som de redan byrt. Den nya klubben samlades sedan alla aftnar.

Svenska drycken kallades af Tyskarne under trettioåriga kriget ett eget slags tortyr, antingen af hat till Svenskarne eller derföre att den först användes vid den i Svensk sold stående Weimarska hären, der den säges ofta hafva blifvit begagnad. Detta plågomedel bestod uti att bakbinda sitt offer, med en kaffe spärra upp dess mun och sedan dithålla gödselvatten i den mängd, att magen svällde till onaturlig höjd, hvarefter några personer hoppade upp och ned derpå, tills vattnet på sådant sätt åter utpressades genom munnen.

Svenska folkets lynne och karakter. Likasom Svenska språket röjer en nära anförvandtskap med Danskan, Tyskan, Engelskan och Holländskan och således antyder ett gemensamt ursprung, likaså synes Svenska nationen till utseende och egenskaper närmast likna dessa fyra folkslag, ehuru vissa samhällsklasser uti senare tider äfven antagit mycket af det Franska folkets sätt uti några hänseenden. Den så kallade medelklassen, hvilken numera synes vara den, som hufvudsakligen leder folkens öden och hvilken följakt-

ligen förtjenar största uppmärksamheten, företer dock inga väsendtliga egenheter, utan sträfvär i likhet med hvad som sker i alla andra stater, endast att vinna allmän humanitet; men Svenska allmogen har, så väl genom sitt lefnadssätt, som genom sin spridning öfver ett vidsträckt land och sannolikt äfven genom den hos nationen inneboende kraft och allvar, bibehållit vissa utmärkande karaktersdrag, hvilka förtjena att uppmärksammas. Dessa allmogens vackra karaktersdrag äro: sann gudsfuktan, redbarhet, laglydnad, sedlighet, tårlighet, naturlig fallenhet för handaslöjder, tillförsigt till egna krafter, arbetsambet och en välvillig gästfrihet; dess förnämsta fel deremot: afundsamhet sinsemellan och mot herreklassen, en viss öfverdådighet, som stundom föranleder till obetänksamma steg, ett misskännande af egna förmåner och en öfverdrifven aktning för hvad som är utländskt, samt slutligen en viss råhet, med deraf härflytande våldsambet, hvilken senare dock oftast är föranledd af ett omätligt bruk af brävin. Svenskarnes urgamla och djupt rotade kärlek för sina regenter är särdeles anmärkningsvärd. Den har af gammalt varit en ren, på bögaktningsgrundad tillgifvenhet, men alltid fullkomligt fri från den i andra länder ofta vanliga fruktan. Då andra folk redan tidigt blefvo vana att oftast i regenten frukta den mäktige eröfraren och våldsverkaren, som tilltvingade sig en ovillkorlig lydnad, sågo de fria folken här i Norden i sin frivilligt erkände öfverhöfding endast den vördade och älskade drotten, hvilken, den förnämste i kunskaper och visdom, för dem tolkade gudalärans, sedolärans och vishetens sanningar, den gemensamma härföraren, åt hvars klokhets och tapperhets viligt förtrodde sig vid förefallande fejder med andra folkslag, och slutligen den högste domaren, som, på folkets vägnar, handhade de af detsamma antagna lagars belgd. Också hafva Svenskarne, som uti alla tider i grunden älskat sina konungar, alltid vördat och gerna följt dem, då de hos dem funnit själsstorhet, klokhets och tapperhet; de hafva bebjertat deras olyckor, urskuldats deras svagheter, men aldrig slafviskt fruktat, sålän blindt lydt dem, svårligen fördragit våld eller godtycke, förtryck eller orättvisa af dem. Menige man af den arbetande klassen är långsam i sina rörelser, fordrar god betänketid, saknar icke finlighet och godt omdöme, och älskar mera att öfvertygas än öfvertalas. Dess verksamhet är för det mesta lugnt beräknad, och han fördrager snarare manligt våld än barnsligt fjesk, snarare att blifva misshandlad än gäckad. Ordhällighet är hvad han isynnerhet fordrar. Svenska allmogen har en berömlig lärgirighet, också torde knappt något land finnas, der äfven de lägsta klasserna så allmänt kunna läsa och skriva, som i Sverige. Om äro bondens och torparens stoga i allt öfrigt vittnar om det högsta armod, så finner man der nästan alltid en psalmbok, en bibel, en postilla och ibland flera andra andaktsböcker. Då bland Svenska allmogen knappt en af 1,000 finnes, som ej kan läsa, räknar man i Frankrike att så är förhållandet med

60 af 100, och enligt en uppgift af Engelska lordkansleren Brougham år 1816 hade på de sex nästföregående åren i Manchester blifvit vigda 9,765 par, af hvilka ingen enda person kunde hvarken läsa eller skriva. Slutligen må följande yttrande af konung Gustaf Wasa om Svenska folkets lynne här äfven anföras: "Svenskarne äro starka, viga, modiga af lynnet att gärna blifva namnkunniga, äro ock dugliga till något hvarje. I krig vilja de veta af blod, men ingen parlamentering och skämmas vid att hafva litet gjort. Snälla och påhittuge och rätt så till lärdom fallne som något folkslag, fastän temligen Drön-Göther."

Svenska Mågar, kallas temligen höga kala klippor, beläckta af stenrös, belägna $3\frac{1}{2}$ mil öster ut från Sandhamn. Ytterst N.O.-vart derifrån ligga *Svenska stenarne* samt *Svenska Björn*, de förra utmärkta af en ljus färg, den senare af sin jemna höjd och sina branta sidor.

Svenska Minerva. Under detta namn utgafs åren 1830—1848 en tidning i Stockholm af förste expeditions-sekreteraren J. K. Askelöf. Den förde med Aftonbladet och öfriga Stockholms tidningar en beständig polemik, hvarvid den utmärkte sig för sina ironiska och qvicka artiklar, hvilka med begärlighet lästes af en del af allmänheten. Före d. 9 Mars 1844 ansågs Svenska Minerva, såsom regeringsorgan, men blef sedan oppositionsblad. Tidningen, som utkom tre gånger i veckan, upphörde straxt efter redaktören Johan Kristoffer Askelöfs (se detta ord) död i Stockholm d. 12 Juli 1848.

Svenska missionen i Amerika har kostat riket ansemliga utgifter, äfvensom flere missionärs hälsa, lycka och lif, utan att hafva i någon särdeles mån kunnat svara emot ändamålet. Under Gustaf II Adolfs regering utsändes från Sverige en hop kolonister, som nedsatte sig på båda stränderna af floden Delavare. Landet föreföll dem så inbjudande, att de kallade det "Kanaans land", men sedermera lät man denna prisade ort så förfalla i glömska, att man numera knappt vet hvar den låg. År 1655 underkufvades kolonien af Holländarne, och nio år senare gjorde Engelsmännen sig till berrar deröfver. Ända till de sista tiderna bibehöllo kolonisterna vid Delavare sina ifrån Sverige öfverförda seder och bruk, och omkring år 1700 räknade de ibland sig ännu 1,200 personer, som talade Svenska. Tillsättningen af lärare vid dervarande Svenska församling ombetroddes ifrån år 1737 åt Svea rikets erkebiskopar och konsistorium i Upsala. Kyrkan Vikakoa, som låg en half mil utom nuvarande staden Filadelfia hade flera mindre annexer under sig. Prostar och kyrkoherdar vid denna mission hade kongl. fullmakter, men lönen var ringa. Då med tiden större delen af kolonisterna bäst förstod Engelska språket, nödgades presterne bruka sådana Engelska ceremonier, som med våra närmast öfverensstämde, emedan vår handbok aldrig blifvit på Engelska öfversatt. Folket ansåg äfven i allmänhet Svenska lutherska och Engelska kyrkan för en och densamma. Också hafva tid efter annan de Svenske kolonisterna blif-

vit betydligt uppblandade genom giften med Engelska och andra Europeiska afkomlingar. Man fann slutligen, att denna mission ej kunde i längden uppehållas såsom Svensk, ehuru sådant i politiskt afseende kunde vara önskligt och förmånligt, hvarföre den numera har helt och hållet upphört. Den siste Svenske predikanten derstädes, doktor N. Collin, afled 1831 i Filadelfia uti en hög ålder, älskad och vördad af både landsmän och främlingar.

Svenska varors stämpling. Denna stämpling kan indelas i följande slag, nemligen af a) guld, silfver och tenn, hvilka tecknas med kontrollstämpel, bestående af tre kronor. Smärre guld-, silfver- och tennarbeten äro härifrån befriade; dock så, att tillverkaren skall lika fullt ansvara för halten. Men innan dessa arbeten få kontrolleras, måste de först vara tecknade med stadens och mästarens märke, karathalten å guld och finheten å tenn, samt årsbokstafven, hvilken för guld och silfver utmärkes med det Latinska A och med det Svenska M för tenn. För att utmärka årsbokstafven, satte man år 1783, då berörde alfabetet gingo till ända, siffran 2 efter bokstafven; och sedan alfabetet ånyo blifvit genomgånget, siffran 3 o. s. v., hvilken siffra således betyder att alfabetet håller på att för tredje gången löpa till ända. Argent haché eller med silfver belagdt messingsarbete bör tecknas med tillverkarens stämpel och årtal, det senare utmärkt med 1, 2, 3, o. s. v. Bladguld och bladsilfver äro fria från stämpling. Gulddragare-arbeten böra inläggas i papper, å hvars ena sida tre kronor med en stämpel äro tryckte, samt förses med oblat och tillverkarens sigill. b) Jern- och metalleffekter. Allt jern-, stål- och metall-manufaktursmide eller kram bör, innan det probas, stämplas med tillverkarens namn, årtalet och nummer. Tackjern bör vara märkt med den för hvarje masugn tillåtna stämpel, och det vid bergsmanshyttor tillverkade dessutom med hvarje hytteägars särskilda bistämpel. Stångjern skall äfven vara märkt med den för hvarje bruk eller hammare tillåtna stämpel. De stänger, som befinnas ostämplade, äro konfiscation underkastade. För stämpling af saltpanneplåtar och gröfre bultjern gäller detsamma som för stångjern. Å finare knipp-, band- och bultjern jemte skärjern, bundet i knippor, försedda med trenne band på hvarje knippa, bör bruksstämpeln inslås på de vid båda ändarna af hvarje knippa fästade band. Plåtar och jernbleck böra inläggas i täta lådor, hvarå inbrännas: brukets stämpel, plåtarnes antal, deras längd, bredd och vikt, äfvensom orden U. Sk., då lådan innehåller utskottsplåtar. På lådor, hvilka innehålla spik, bör vara inbränd: brukets stämpel, spikens storlek, deras antal och vikt, hvarjemte utanpå lådan bör vara fästad en profspik. På lådor med handhammarspik, tillverkad af allmogen, bör fästas en profspik, jemte ett inbrändt märke, föreställande tvenne spikar i kors samt initial-bokstafven af socknens namn, der spiken blifvit tillverkad, hvarjemte vigten bör utsättas. På lådor, innehållande

jern- eller ståltråd, skall vara inbrändt: brukets stämpel, trådens nummer, samt dessutom på hvarje inneliggande jerntrådsring samma märken häftade. På bunkar eller lådor, innehållande stål, skall vara inbrändt: brukets stämpel, stålets groflek och vikt. Bergsmansjern skall, för att kunna exporteras, utom den vanliga hammarstämpeln, märkas midt på stängen med bokstäfverna BmJ. Å grytor bör byttans märke eller nummer sättas. c) Fabriksvaror, hvaraf numera endast följande böra förseas med Svensk tillverkningsstämpel, nemligen: väfnader af hvad beskaffenhet som helst, spelkort, toppsocker, tobak i karduser, cigarrer i lådor, sulläder, tillverkad vid s. k. Engelskt lädergarveri och saffianer. Af dessa varor bör väfnads- och gods vara försedd med tillverkarens namn, och de öfriga med hans stämpel eller märke. Af vanliga spelkort böra hjerters äss, och, af andra kortsorter, det kortblad, som har största delen af åtsidan blank, förseas med en bevillnings- och en tillverkningsstämpel, hvarest kortlekarne inneslutes i konvolutpapper af ljusblå och ljusröd färg, försedd med konstgravor, innefattande orden "Bevillningsstämpel" och "Spelkort." Nyttjar någon ostämplad spelkort, böte 5 R:dr. d) Handtverksvaror. Instrumenter skola tecknas med mästarens stämpel. Allt handtverkeri-arbete, som kan stämplas, skall med mästarens stämpel eller bomärke betecknas. I öfrigt böra alla slags mått, mål och vikt krönas. På pottaske-kärl bör tillverkarens namn eller antagna fabriksmärke inbrännas, jemte namnet på stället hvarest och året då de varit blifvit tillverkad. Då vraktjärna och tjärparma till utrikes ort utföres, bör i tunnans botten inbrännas stämpeln VT eller TB. Utom hvad nu är sagdt, finnas i lagarne många föreskrifter meddelade om stämpling, kröning och märkning, som i speciella fall böra användas.

Svensk Ecclesiastik-tidning, utgifves 2 gånger i månaden i Stockholm och afhandlar med största noggrannhet de förändringar, som genom befordringar eller dödsfall o. s. v. inträffat i de särskilda stiftet. Äfven innehåller tidningen ett kort referat öfver de af Kongl. Maj:t angående ecclesiastika förhållanden och personer utgifna utslag, recensioner öfver utkomna theologiska böcker o. s. v. Tidningen hade i början af sin verksamhet föga afsättning, hvarföre den efter några års fortvaro upphörde med Dec. 1838, men började ånyo 1842.

Svenske, Peder, son af Bengt Persson Svenske, var 1521 häradshöfding i Lysings härad, 1529 slottslofven på Elfsborg och 1530 fogde öfver Tavastehus med dess län. Blef 1531 fogde öfver Linköpings gård och de härader, som derunder hörde, samt förordnades 1533, jemte flere andre herrar, till slottslofven öfver Kalmare slott, stad och län med Öland, att hålla detsamma drottning Katharina tillhanda, som fått detta i morgongåfva. Han blef skjuten vid Warberg thorsdagen för Lucie dag 1534. Hans son,

Svenske, Hans, var 1564 befallningsman öfver Österbotten. Dennes broder,

Svenske, Peder, den yngre, annars kallad Lille Peder Svenske till Rånöm, blef 1547 fogde och befallningsman på Roseborgs slott och förestod samma embete ännu 1549. Var sednare åren 1562—1565 krigsöfverste, och lefde ännu år 1577. En af hans ättlingar,

Svenske, Anders, son af Lennart Pedersson Svenske, introducerades 1638 på riddarhuset. Denna gamla ätt härstammar från Westergöthland, och en Lars Ambjörnsson Svenske, som lefde redan 1490, räknades då bland landets utmärktare män.

Svensk-Lutherska kyrkan i Orienten, eller missionen i Konstantinopel, har ifrån början haft att kämpa med många svårigheter. Så snart defensiförbundet år 1739 ingicks med Ottomanska porten, utverkades fri evangelisk religionsöfning i denna del af Orienten, med tillstånd derjemte att i Konstantinopel få bygga en luthersk kyrka, hvilket tillförene aldrig varit lofgifvet. Till denna församling räknades från början ej allenast de Svenskar och Finnar, som i denna folkrika hufvudstad hade sitt hemvist, utan ock alla ditkommande resande och sjöfarande af Svensk härkomst. Församlingen var således ganska spridd och dess medlemmar ganska olika; okunnighet i kristendomen och oordentlighet i vandel utmärkte de fleste. Många förstodo ej en gång fullkomligt sitt modersmål. Församlingen var som oftast blottställd, än för den härjande pesten, än för Turkarnes intolerans, än för munkarnes förföljelser, som sökte alla tillfällen att locka lutheraner att öfvergå till påfviska kyrkan.

Svensksund, ett af Sveriges sjökrigshistorias märkvärdigaste namn, har varit vittne till Svenska flottornas tapperhet och bragder, både då de åtföljts af nederlag och af svåra förluster samt af lysande segrar. Den 24 Aug. 1789 angreps der Svenska skärgårdsflottan under amiral Ebrensvärds befäl af en tredubbelt starkare Rysk flotta, samt måste, efter en tio timmars skarp fäktning och sedan hon förstört flera Ryska fartyg, retirera med förlust af många skepp. Fottan hade dervid ådagalagt sådana bedrifter, att Gustaf III efter nederlaget belönade sin tappra men olycklige amiral med Svärds-ordens stora kors. Följande året, 1790, d. 9 Juli, som var Ryska kejsarinnans kröningsdag, tänkte Ryssarnes amiral, prinsen af Nassau, få fira denna sin herrskarinnas högtidsdag med en fullkomlig seger öfver Svenske konungen, åt hvilken han redan på sitt eget chefskepp låtit inreda ett serskildt arrestrum. Han angrep dervore med 230 fartyg den Svenska flottan, som blott räknade 190 fartyg, vid Svensksund; men trängde så oförsigtigt in i dervarandé tränga farvatten, att hans många skepp icke fingo tillräckligt utrymme att manövrera. Emottagna af Svenskarne med en häftig och mördande eld, sökte de åter draga sig tillbaka, men hindrades af den starkt påliggande vinden. Ett stort antal Ryska skepp skjötos då i sank, andra strandade mot klipporna och flöto på vattnet upp- och nedvända. Striden varade med raseri hela dagen och förnyades den följande, då Svenskarne vunno en fullkomlig seger.

Ryska flottan blef helt och hållet skingrad samt förlorade 53 fartyg och 1,743 kanoner; 6,000 Ryssar togos tillfång och minst 3,000 stupade. Om detta slag afupit olyckligt för Svenskarne, hade troligen hela Finlands förlust blifvit en följd deraf; nu åter ledde det till den hedrande freden i Werelä.

Svensksunds-medaljen. Denna medalj, slagen till minne af skärgårdsflottans segrar vid Fredrikshamn 1789 och vid Svenssund 1790, utdeltes såsom orden till alla officerare vid både sjö- och landataten, hvilka vid dessa tillfällen varit närvarande. Gustaf III har själf delta distinktionstucken. Man berättade då för tiden att grefvinnan Höpken, under ett samtal med konungen, noga betraktat den på hans bröst hängande prydnaden. "Kan min sköna grefvinna läsa inskriften", bade monarken frågat. — "Jo, Ers Maj:t", svarade hon, "om jag läser rätt, så står der: Hvad hade min son på galejan att göra." (*Que diable allait-il faire dans cette maudite galère!*)

Svensköps socken, annex till Huaröds moderförsamling i Christianstads län. Svensköp, som är beläget $3\frac{1}{2}$ mil från Christianstad, ligger likväl till större delen i Malmöhus län, Frosta härad, och består af 8 hemman, uppskattade till 39,802 R:dr, med en folkmängd af 771 personer och en areal af 7,868 tunnland, hvaraf 249 äro sjöar och kärr. Åkerjorden är till större delen mager, äfvensom ängsmarken; men deremot finnes här mycken skog och torfjord. Adr. Christianstad.

Svensson, Håkan. född 1558, af Thorsrums släkten, studerade i Söderköping, blef sedan sjöman, men återkom slutligen till Norrköping, hvilken stad han förbättrade och der anlade skeppsvarf, vatten och bamarverk, och äfven hos Gustaf Adolf utverkade stadens privilegier. Drunknade 1622. Sonen Olof blef borgmästare i Skenninge, var gift med Anna Margaretha Nolanvader, hvilken vid 2 års ålder blef bortstulen af en Wingäkersbo, men tjufven bekände på dödsbädden sitt brott för presten, efter 13 års förlopp, då flickan återkom, och var sedan länge namnkunnig i orten för sin skönhet.

Svensson, Broder, riddare, var en af de många tappra härförare, hvilka under frihetshjelten Engelbrekt drogo med bondebären genom landet, för att utdrifva de Danske fogdarne och förstöra de slott, hvarifrån de utöfvade sina våldsambeter. Han hade förut under kriget med Hansestäderna utmärkt sig genom stor hurtighet och äfven råkat i fångenskap, samt derpå hemkommit och var med på Söderköpings herredag, men blef då alldeles förbigången vid länens utdelning. Som han varit Engelbrekts förtrogne vän, var Carl Knutsson honom hätsk och den stolta riddaren Broder Svensson kunde ej fördraga att tåligt underkasta sig hans missaktning; derföre samlade han sitt folk på fältet utanför Söderköping, och gick själf tillbaka in i staden till Carl Knutsson, som då var i samtal med några af de förnämste herrarne. Här öfverhopade han marsken med hårda beskyllningar om mannamän och egennyttia, blandade med ho-

telser; men Carl Knutsson lät genast gripa honom och döma honom till döden. Domen verkställdes äfven helt tidigt följande morgonen, så att riddarens vänner icke hunno komma honom till undsättning. Detta hände i November månad 1436.

Svensson, Jon, en björnskytt från Hafverö, erhöll 1848 en gratifikation af 66 R:dr 32 sk. b:ko, för det han skjutit öfver 30 björnar samt utrotat andra rofdjur. Han omkom vådligt d. 11 Maj 1849 på det sätt att ett timmerträd föll hastigt öfver honom, under det han och några andra män höll på att fälla sådana. Måhända är det samma S., som Lloyd omtalar i sina jagtnöjen i Sverige, hvilken redan före 1828 hade deltagit i närmare 70 björnars nedgörande och själf skjutit en stor mängd af desse. Lloyd omnämner honom äfven såsom blind på ena ögat.

Svensson, Peder, till Wibberhoda, en hugfull och namnkunnig bergsman, sattes af Gustaf Wasa öfver den del af hären, hvilken han under sitt frihetskrig sände att bistå allmogen i Dalarna och bergslagen vid dess uppresning.

Svensson, Måns, till Wästerby, af familjen Somme, var en mycket berömd amiral åren 1535 och 1536, samt blef riddare vid konung Erik XIV:s kröning 1561. Hans broder,

Svensson, Germund, var befallningsman på Kalmars slott, och utmärkte sig fördelaktigt under Dackefejden.

Svensson, Nils, riksdagsman af bondeståndet för Willands, Gälds och Albo härad i Christianstads län 1778, samt ståndets talman vid 1786 och 1800 årens riksdagar, var en på sin tid mycket ansedd bonde, som i hög grad åtnjöt ståndets förtroende och hade mycket inflytande.

Svensson, Nils, född 1767 af bondeföräldrar, blef 1782 student i Lund och valde först den juridiska vägen, men ändrade sedan beslut och lät prestviga sig 1791. Såsom s. ministerii adjunkt i Lunds stift gjorde han sig bekant, icke allenast för ett kristligt sinne och lefverne, utan ock för en djup kännedom af bibeln på grundspråken samt öfversatte några andliga skrifter; men då han i sina predikoföredrag yrkade den satsen, att de fördömde omsider förintas, tillika med spåda barns själar, åberopande sig isynnerhet på Mal. 4 v. 3., och då mången enfaldig dymedelst sattes i oro, inkallades han till domkapitlet att undergå förhör. Då han ej kunde föras till annan öfvertygelse, blef han 1822 förklarad tjenstledig, och lefde sedan såsom enslig fromt och stilla.

Svensson, Magdalena L., enkefru, död i Jönköping 1842; testamenterade d. 25 Dec. 1841 till en stipendiifond vid Lunds akademi köpeskillingen af ett sitt i Lidköping ägande hus, hvilket såldes för 7,200 R:dr B:ko. Stipendiet utföll 1846 och tilldelas 2 studerande, som innehafva det i 3 år. (Se: *Stipendier*).

Svenstorp socken, annex till Tollstorp moderförsamling i Malmöhus län, $2\frac{1}{2}$ mil från Ystad vid hafvet, består af 8 hemman, uppskattade till 90,200 R:dr, med en folkmängd af 610 personer och en areal af 1,643 tunnland, hvaraf 120 äro sjöar

och karr. Socknen har i allmänhet vidsträckt och god åker, ymte höfångst och mycken torfjord. Adr. Malmö.

Svenstorpas säteri i Östra Odarslöfs socken i Malmöhus län, $6\frac{1}{2}$ mtl. utom flera in- och utsockne frälshehemman. Antalet uppgifves icke i den år 1840 utkomna nya upplagan af Gillbergs "Beskrifning öfver Malmöhus län", men hos Thersner säges att godset består af 39 hemman, utgörande lggelösa och Odarslöfs församlingar och en folkmängd af 1,005 personer, hvilket är till både hemmantal och folkmängd något mer än hela pastoratet innehåller, till hvilket Svenstorps ägare har patronatsrätten. Är fideikommiss i Gylleakrookska släkten. Här finnas flera ekonomiska inrättningar, ett stort schäferi, ett betydligt osttryckeri o. s. v. Godset är ganska gammalt och tros ha varit ett af de kommanderier Tempelorden innehade i Sverige. Af en skrift, inbuggen öfver inkörsporten, ser man, att det nuvarande huset byggdes år 1596 af "erlig oc velbyrdig fru Beathæ Hvittfeld, salig Knut Hvittfeldt efterleverske." Denna byggnad har ett äldrigt utseende. På östra sidan är ett åttkantigt torn, som fordom hade en hög spira, men hvilken nu är utbytt mot en altan med jerngaller, hvarifrån man har en vidsträckt och förtjusande utsigt. På husets vestra sida är en fyrkantig utbyggnad, lika hög med tornet, på hvars nedra botten finnes ett rum, kalladt *Kungshvalvet*, der Christian V tillbragte natten före slaget vid Lund d. 4 Nov. 1676, men som Carl XI intog natten derpå. I trädgården är ett springvatten, som i forna tider skall ha kastat sin stråle ända till 24 alnars höjd.

Svenstorps socken, ett af annexen till Sköfde moderförsamling och belägen 1 mil derifrån, består af $19\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 130,239 Rdr, med en folkmängd af 875 personer och en areal af 7,012 tunn., hvaraf endast 20 äro karr eller oländig mark. Kyrkan är temligen ansenlig för socknens storlek, och har ett torn. Inom församlingen ligga säterierna *Frökullen*, $\frac{1}{4}$ mtl. och *Piggatorp*, $\frac{3}{8}$, som har en betydlig löfskog af asp. Vid hemmanet *Lilla Björstorp* synas några ruiner, hvilka man påstår vara efter en stad, Hallebacka, den en konung Hallö skall hafva byggt. Här äro stenläggningar i räta linier, stenrör och 8 stora stenar, lagda som domaresäten.

Svepning. Seden att insvepa de döda uti linne-lakan nyttjades af de kristna redan i de första tiderna, dels för anständighets skull, dels till efterföljande af Kristi exempel, hvars lekamen på sådant sätt blef svept. Eljest lærer bruket af likkistor ej ha uppkommit förr än i fjärde seklet, emedan judarne ej plägade lägga sina döda uti kistor, utan insatte dem med blotta svepningen i grafven.

Sverige. Detta land, den östra delen af den stora Skandinaviska halfön, är beläget emellan $55^{\circ} 20'$ och 70° nordlig latitud, samt 30° och 49° östlig longitud. Dess yta är omkring 3,868 qv.mil och dess folkmängd något öfver tre och en half milion. Genom klimatet och jordmånen beskaffen-

het blifver större delen af landets vidsträckta yta af mindre betydelse, ty deraf utgöra de oländiga Lappmarkerna nära en tredjedel eller 1,033 qv.-mil och de föga odlade norra länen ofvanför Dal-elfven vid pass 1,487 qv.mil, så att allt det öfriga, jemförelsevis bördigare landet, blott utgör 1,348 qv.mil. Den mellersta delen af Sverige, med sina ansenliga insjöar Wenern, Wetteren, Mälaren och Hjelmaren, har på sätt och vis ett annat och mildare skaplynn än större delen af hela det öfriga riket, men den söder derom sig sträckande breda Smäländska bergskedjan framställer åter alla de egenheter, som vidlåda nordens sträfvande natur. Det är blott i Skåne, Sveriges aydligaste samt herrligaste och rikaste landskap, som vårt fädernesland i någon mån närmar sig sydligare och mera lyckligt lottade länders beskaffenhet. I geologiskt hänseende är Sverige af stor märkvärdighet, ehuru dock ej fördelaktig i afseende på jordens fruktbarhet, ty vi sakna denna djupa feta svartmylla, eller mergelartade lera, hvarmed våra sydligare grannar blifvit begåfvade och som så rikligen belöna den möda jordbrukaren på henne nedläggger. Deremot ha vi otaliga gråberg af granit eller gneis, hvilkas skarpa och ofruktsamma delar, söndersmulade och afvittrade, blifvit utbredda öfver våra dalar och kullar samt sedermera på sina ställen betäckta med ett tunnt lager af växtmylla, erforderande, för att aftvingas en medelmåttig skörd, en arbetsamhet och ansträngning, som, oberäknadt klimatets strängbet, vida öfverstiga hvad andra länders innebyggare behöfva använda. De flötsbildningar, hvilka öfverallt annorstädes anträffas, och som medföra de viktiga samt för nationalrikedom den högst fördelaktiga tillgångarna af stenkol, saltlager jemte andra till mineralriket hörande dyrbara alster, saknas helt och hållet i Sverige. Deremot har landet många flötslägriga och flölägriga berg, hvaraf somliga af en ansenlig både vidd och mäktighet, men de äro alla af en så uråldrig beskaffenhet, hörande till hvad geologerne kalla öfvergångsbildningen, att man i dem, med få undantag, saknar alla nyare till flötserna räknade alster. På Kinnekulle hvilas trappen på ett svartaktigt lerskiffer och på några ställen finnes kalken, isynnerhet på Gottland och Öland, hvilka äro till hela sin vidd utgöras af kalkbäddar. Emedan kalk ingår som en hufvudbeståndsdel i de Svenska flölägriga bergen, och kalk vid jordblandningar befordrar växtlighet och bördighet, så äga äfven dessa trakter, i mån af kalkens större eller mindre närvaro, en deraf härflytande större fruktbarhet. Näst kalken förtjenar alunskiffern i våra flölägriga berg, såsom varande af nytta för national-industrien, största uppmärksamhet. Den förekommer i Halle- och Hunneberg, Kinnekulle och Billingen i Westergötland, vid Garphyttan i Nerike, vid Andrarum i Skåne och på Öland. Mest anmärkningsvärd är dock den slösande hand, hvarmed naturen utdelat jernmalmen i de Svenska bergen. Ifrån Lappland ända ned till Skåne träffas den, med få undantag, öfverallt. Ett bälte tvärt öfver landet, innefat-

tande Wermland, Dalarna, Nerike, Westmanland och Upland, innehåller våra bästa, rikaste och mest bearbetade jerngrufvor. Taberget i Småland består helt och hållet af en mjuk och smidig jernmalm, som dock blott gifver 25 procent, berget Gellivare i Lappmarken består äfven helt och hållet af en 70 å 80 procent rikhaltig, ypperlig jernmalm och ur de Småländska sjöarna upphämtas en mängd myrmalm. Den vestliga kusten af Sverige, från Strömstad till Skåne, har ett mildare och ostadigare klimat, än den motsvarande östra kusten från Stockholm till Carlskrona, men kusten från Stockholm till Torneå är kallare än den motsatta Norska sidan. För öfrigt är vintern icke den årstid, som för Svenskarne faller sig mest besvärlig. Deremot hör den mörka, regniga och djupa hösten, samt den gallblåst, som nu mera än fordom vonkas om våarna, till vårt klimats olägenheter. En frisk vinter, likasom vår obeskrifligt sköna sommar, har för oss ett stort behag. Vintern i Sverige medför en alldeles egen liflighet, hvarom söderlänningen svårigen kan göra sig begrepp, och den härdar samt stärker dessutom både kroppens och sinnets krafter, hvarom vår landtmans friska hy, raskhet och glädtighet bära ett ojäfaktligt vittne. De sydvestliga och vestliga vindarne råda mycket öfver de norra och ostliga, så att när det i medeltal belöper sig 74 dagar om året för S.V. vinds blåsande, har det blott varit 34 dagar som nordlig vind rådt, dock har sedan 1812 den ostliga vinden märkligen förökats sig. Nederbörden utgör årligen i mellersta Sverige, enligt medium af 36 år, $17\frac{1}{2}$ decimaltum. Den Skandinaviska halön, till en del ett polarland, är dock det blidaste och mest beboeliga på jorden under en så nordlig bredd, och i afseende på dess befolkning samt växtalstring företer den i allmänhet en större rikedom än andra länder af motsvarande polhöjd. Så har Skåne 4,356 personer på qv.milen och 915 växter, Gottland 1,621 personer och 711 växter, Upland 1,812 personer och 738 växter, Norrland 405 personer och 310 växter, endast Lappland blott 74 personer på qv.milen och 93 växtalster. Svenska folket, hvars skiljaktighet och olika lynne ännu äro ganska märkbara uti de särskilda landskapen, har äfven ursprungligen icke utgjort en enda, utan flera skilda folkstammar, hvilka, på mycket olika tider i landet inkomna, länge lefvat afsöndrade från hvarandra och först småningom under tidernas längd sammansmält till ett folk. De första innebyggare Sverige haft, och hvilka redan funnits här måhända vida mera än 2,000 år före Kristi födelse, voro Lapparne, hvilka redan i de äldsta tider, såsom ännu i dag, spridda här och der, framlefde ett kringflyttande lif, då likväl boende ända ned till Sveriges sydligaste landskap. Ett annat, föga känt folk, Alferne, bodde före historiens tid på landets vestra kust uti det efter dem uppkallade Alfbem, men när de inflyttat upplysa inga häfder. Bland de äldste innebyggare i Sverige voro äfven de i sagan och sången ofta förekommande Jötterne, hvilka bodde i landets

sydvestra landskap, men af hvilkas öden man känner föga mera, än några sagofyllda berättelser om deras strider med och underkufvande af Götherne, hvilka, inflyttande omkring 4 å 500 år före kristna tideräkningen, nedsatte sig i Westergötland, Östergötland och på Gottland, hvilka landskap efter dem bekommo sina namn. Då bodde Danskar i Skåne och ännu andra folkstammar i Småland och Blekinge. Slutligen nedsatte sig, sannolikt omkring 200 år efter Kristi födelse, i mellersta Sverige de med Odia hitkomne Asarne eller Svearne, hvilka upprättade det efter dem så kallade Svea välde. Följande öfversigt visar de särskildta landskapens ursprungliga befolkning, öfverräknadt Lapparne, hvilka fordom varit spridda öfver större delen af landet: Skåne och Halland befolkades af Jötner och Danskar; Blekinge af Heruler, Småland och Öland af Jötner och Heruler, måhända äfven af någon annan okänd folkstam; Westergötland af Jötner och Göther; Östergötland och Gottland af Göther; Bohuslän af Jötner och Alfer; Dalsland af Alfer och Göther; Wermland af Alfer och Svear; Nerike af Göther och Svear; Södermanland, Westmanland, Upland, Dalarna och Gestrikland af Svear; Helsingland, Medelpad, Ångermanland, Westerbotten och Norrbotten af Finnar och Svear; Herjedalen och Jemtland af Norrmän och Lappmarken af Lappar. Sedan Svenska staten bildat sig af Svea och Götta väldenas sammansmältning, har densamma undergått flerfaldiga omskiften af vexlande tillväxt och förfall på olika tider. År 1156 lades södra Finland och Österbotten af konung Erik den Helige under Sveriges välde, och 1249 eröfrade Birger Jarl Tavastland, hvarpå sedan omkring år 1300 följde eröfringen af Savolax och Karelen genom Torkel Knutsson. Skåne, Halland och Blekinge gäfvos sig 1332 under Svenska kronan, men återföll 1360 under Danmarks välde. År 1388 pantsattes Gottland af konung Albrekt till Tyska Riddare-orden, hvarefter det 1449 tillföll Danmark genom förräderi af konung Carl VIII Knutssons afundsmän. Estland och Reval gäfvos sig 1561 under Sverige. Genom fördraget i Stettin 1570 afsade Sverige sig alla anspråk på Skåne, Halland, Blekinge och Gottland, samt afträdde Jemtland och Herjedalen till Danmark, och genom freden i Knärd 1613 afsade Sverige sig herraväldet öfver Lapparne vid vesterbafvet. Genom freden i Stolbova 1617 afträdde till Sverige Ingermanland och Kexholms län, och genom första stilleståndet i Stumsdorf 1629 tillerkändes Sverige Lifland och Estland, äfvensom Polska Preussen, hvilken senare genom det andra stilleståndet i Stumsdorff 1635 dock återlemnades. Freden i Brömsebro 1645 förskaffade Sverige Jemtland, Herjedalen, Gottland och Ösel, samt Westfaliska freden 1648 hela Vor-Pommern med ön Rügen och städerna Wismar, Bremen och Verden. Genom freden i Roeskild 1658 erhöill Sverige Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslän, Trondhiems län samt öarna Hven och Bornholm; men genom freden i Köpenhamn 1660 afträdde åter Trondhiems län och Bornholm till Danmark. I

Stockholmska freden 1719 afträdde Bremen och Verden till Hannover, och genom freden i Nystadt 1721 förlorade Sverige Ingermanland, Estland, Lifland och Wiborgs län till Ryssland, hvilket rike sedan genom freden i Åbo 1743 ytterligare bekom Fredrikshamn, Willmanstrand och Nyslott, samt slutligen genom freden i Fredrikshamn 1809 hela det öfriga Finland. Sedan Norrige 1814 blifvit förenadt med Sverige under en konung, afstods Pommern 1815 till Preussen. Sverige är i administratift hänseende fördeladt uti 24 län, 241 härader och 113 fögderier, utom Stockholms stad, enligt hvad nedanstående tabell närmare utvisar:

Län.	Innebyggare.	Härad.	Fögd.
Stockholms stad . . .	92,000.		
Malmöhus län	240,000.	13.	5.
Christianstads	180,000.	10.	4.
Halmstads	100,000.	8.	4.
Carlskrona	105,000.	4.	2.
Wexiö	135,000.	6.	4.
Jönköpings	160,000.	9.	6.
Kalmare	200,000.	11.	6.
Linköpings	220,000.	21.	8.
Mariestads	190,000.	15.	5.
Wenersborgs	230,000.	18.	6.
Götheborgs	180,000.	20.	5.
Wisby	45,000.	2.	2.
Stockholms	115,000.	19.	8.
Upsala	90,000.	13.	6.
Westerås	100,000.	13.	7.
Nyköpings	120,000.	10.	4.
Örebro	130,000.	16.	4.
Carlstads	205,000.	13.	5.
Falu	140,000.	7.	7.
Gefle	115,000.	3.	3.
Hernösands	100,000.	3.	3.
Östersunds	50,000.	3.	3.
Umeå	60,000.	3.	3.
Piteå	50,000.	3.	3.

Uti juridiskt hänseende är Sverige fördeladt i 90 domsagor och 11 bergmästaredömen under trenne hofrätter (förut äfven i 13 lagsagor), samt uti ecklesiastiskt hänseende uti 12 biskopsstift, med 172 prostier, 1,147 pastorater, 1,214 annexer och 129 stadsförsamlingar, enligt följande fördelning:

Stift.	Proster.	Pastor.	Annexer.	Stadsförs.
Lunds	24.	210.	201.	22.
Götheborgs . . .	7.	69.	104.	19.
Wexiö	14.	100.	111.	5.
Kalmare	12.	64.	31.	5.
Linköpings . . .	15.	103.	47.	7.
Skara	11.	84.	172.	6.
Carlstads	8.	52.	166.	5.
Wisby	3.	43.	49.	1.
Upsala	27.	151.	87.	11.
Westerås	15.	88.	30.	8.
Strengnäs	15.	88.	59.	12.
Carlstads	8.	26.	56.	3.
Hernösands . . .	12.	69.	93.	6.
Stockholms stad —	—	—	—	12.

Utgörande rikets samtliga socknar ett antal af 2,490.

Sverige. Så benämndes ett örlogsskepp, som år 1738 blef i mycken tysthet utrustadt till present åt Turkiska storherren, eller rättare till att betala konung Carl XII:s skulder i Turkiet. Ett förbyrdt skepp, kalladt Patrioten, på hvilket besättningen sedan skulle hemsegla, förde från Stockholm till Carlskrona 6 stycken 12-pundiga metallkanoner med 100 kulor för hvarje kanon, en mörssare med 100 bomber samt 8,000 gevär, och denna laddning intogs hemligen på örlogsskeppet, hvilket i September månad afseglade under kommandör Vagenfeldts befäl; men hade den olyckan att i November gå förloradt på Spanska kusten med hela lasten. Besättningen räddades.

Sveriges källa är en liten göl, som uppväller i sjön Strömmaren i Upland, och temligen oegentligt fått detta skrytsamma namn.

Sveriges och Norriges förening ägde första gången rum, då Magnus Eriksson 1319 på samma gång erkändes såsom konung i Sverige efter sin farbroder och såsom konung i Norrige efter sin morfader. Denna förening räckte likväl endast under Magni regering och upphörde, då han af de stora i landet förmåddes att dela makten med sina söner, samt åt den yngre, konung Håkan, afträdde Norrige. Under Kalmare-unionen ägde väl sedan åter en förening rum, men Norrige ansågs dock alltid närmare förenadt med Danmark än med Sverige, utom under Carl VIII Knutssons första regeringsår, då det ensamt var förenadt med Sverige. Slutligen förenades Norrige med Sverige genom freden i Kiel 1814, då konungen i Danmark afträdde landet såsom en provins till Sverige. Ståthållaren i Norrige, prins Christian Fredrik, sammankallade väl en riksdag i Eidsvold, der Norrmännen antogo en egen regeringsform, förklarade Norrige för en sjelfständig stat och valde prins Christian till sin konung; men Svenska trupperna inbröto oförtöfvadt i Norrige, och snart sågo Norrmännen sig tvungne att gifva vika. Norska stortinget sammanträdde i Christiania och antog der frivilligt föreningen med Sverige, hvilken ingicks på grund af fullkomligt gemensamma rättigheter emellan båda rikena, så att det ena folket icke har minsta företräde framför det andra. Hvertdera riket har sin egen statsförfattning, egen regering och egna riksdagar, så att båda rikena endast äro förenade under en konung till gemensamt försvar mot utländska fiender. Som Norska regeringsformen är författad och frivilligt antagen af Norrmännen sjelfve, så är den i hög grad frisamt i alla afseenden förmämlig för rikets sjelfständiga utveckling, så att Norrige genom föreningen med Sverige erhållit sådana fördelar, som det aldrig ägde under föreningen med Danmark.

Sveriges olyckor. Peringsköld uppgifver, att uti Grämonkeholms (nu Riddarbolmen) klosterkyrka funnits en gammal stentafel, hvars ålder var okänd, och på hvilken stod ristadt med munkstil och förkylda bokstäfver följande: "Sex stycken hafva varit, äro och blifva orsaker till Sveriges olyckor, nemligen: 1) egennyttan; 2) inbördes hat och oenighet; 3) lagens och rättvisans förakt; 4) det all-

männa bästas vårdslösa handhafvande; 5) ett oförsigtigt förtroende till utländskt sinnade, och 6) en fördömelig afund på våra egna, som igenom bepröfvad frejd, vetenskap, mandom och skicklighet gjort sig till det bästa välförtjente."

Sveriges regenter. Få länder kunna uppvisa en så lång regentföljd som Sverige, och ej många hafva äfven haft ett så stort antal utmärkte män i spetsen för sig. De gamle konungarne af Ynglinga-ätten och Upsala-ätten kunna dock icke egentligen räknas till Sveriges regenter, emedan de endast herrskade öfver Svea välde, och andra samtida regenter då funnos bland Götherne och södra Sveriges folkslag, men hvilkas namn och bedrifter inga häfder förvarat för efterverlden. Dessa Uppsvea-konungar voro: Odin, Niord, Yngve Frey, Fjolner, Svegder, Vanland, Wisbur, Domalder, Domar, Dygve, Dag den Vise, Agne Skeppsbo, Alrik och Erik, Alf och Yngve, Hugleik, Jorund, Aune den Gamle, Eigil Tunnadolgr, Ottar Wendilkrake, Adils, Östen, Yngvar Harra, Braut Anund, Ingjald Illråda, Upsala Erik, Anund eller Emund, Erik Emundsson Wäderhalt, Björn, Olof och Erik Segersäll. Efter Ingjald Illrådas död herrskade Ivar Widfamne och Harald Hildetand någon tid öfver hela Sverige och sedan Sigurd Ring samt hans son Ragnar Lodbrok öfver södra Sverige. Genom Erik Segersälls eröfringar, kom Sverige under en konungs välde och hans son, Olof Skötkonung, † 1024, den förste kristne konung i Sverige, samt dennes söner, Anund Jakob † 1051 och Emund Gammal, † 1061, styrde öfver så väl Göther som Svear. Detta förhållande fortfor under den fredlige och rättsinnige Stenkil, † 1066, under hvars lugna regering kristendomen utbredde sig öfver hela Götta rike, samt under den föga bekante Håkan Röde, † 1079; men då dennes efterträdare, den dristige Inge d. ä., † 1112, med våld ville utrota den ännu återstående hedendomen i Svea rike, medförde detta rikets söndering, derigenom att Svear och Smälänningar valde sig egna regenter i Blotsven och sedan dennes son, Erik Årsäll. Inges söner, den gode Filip, † 1118, och Inge d. y., † 1129, voro föga utmärkte, och herrskade förnämligast blott öfver Westergötland. Efter denne senares död blef sönderingen ännu större, då så väl Svearne, som Götherne valde egna konungar; men både den af de förre valde Ragvald Knäpphöfde, och den af de senare utkorade Danske prinsen Magnus Nilsson omkommo snart, och Sverker den Gamle, † 1156, erkändes för hela landets konung. Under honom stadgades kristendomens öfvervälde och upphörde nästan alldeles den fornda hedendomen. Hans ifrigt kristne och ädle efterträdare, Erik den Helige Jedvardsson, † 1160, intog södra Finland, och hans mördare, Danske prinsen Magnus Henriksson, styrde blott ett år såsom konung. Carl VII Sverkersson, † 1167, intagen af ett blindt nit för kristna läran, öfverhopade de andlige med stora förmåner, hvilket äfven fortsattes af hans efterträdare Knut Eriksson, † 1195, och af Sverker II Carlsson, † 1210, hvilka genom frikostighet mot presterskapet sökte vin-

na ett stöd för sitt vacklande välde. Under de följande konungarne Erik X Knutsson, † 1216, Johan I Sverkersson, † 1222, och Erik XI Eriksson den Låspe, † 1250, svage och obetydliga ynglingar, var konungamakten blott en skugga och de mäktige andlige och världslige herrarne styrde godtyckligt hela landet. En af dem, Folkungen Knut Johansson Långe, † 1234, herrskade till och med, efter ett lyckadt uppror, såsom erkänd konung. Med Folkunga-ättens uppstigande på thronen, återställdes för någon tid konungamaktens anseende, väl ej genom den svage och vällustige Waldemar, † 1302, hvilken visade sig alldeles oskicklig till regent, men genom hans kraftfulle fader, den namnkunnige Birger Jarl af Bjälbo, † 1266, hvilken i sexton år styrde sin sons rike, såsom dess jarl och förmyndare, samt genom den praktälskande Magnus Ladulås, † 1290, hvilken utmärkte sig genom en klok och djupt ingripande lagstiftning. Hans son, Birger Magnusson, † 1321, har förnämligast gjort sig namnkunnig genom sin rysliga tvist med sina bröder, hvilken, sedan landet länge lidit af oroligheter och svåra utpressningar, slutade med det hemska brodermordet i Nyköping. Under hans efterträdare, Magnus Smek, afsatt 1363, och dennes medregerande söner, Erik XII, † 1359, samt Håkan, afsatt 1363, försvann nästan all konungamakt och de mäktige världslige och andlige herrarne styrde oinskränkt öfver landet, hvilket de betraktade såsom sitt prisgifna byte. Detta ledde slutligen till inkallandet först af den utländske konungen Albrekt af Mecklenburg, afsatt 1389, under hvilken riket fick erfara alla de menliga följder ett fremmande herravälde medför, och sedan af den Danska drottning Margaretha, † 1412, hvilken, under sken af en nära förening emellan de trenne nordiska rikena, genom den namnkunniga Kalmare-unionen, gjorde Sverige till ett Danskarnes lydrike, som styfmoderligt behandlades. Hennes efterträdare, Erik XIII af Pommern, afsatt 1439, var Sveriges måhända uslaste regent, hvars långvariga regering var en kedja af orättvisor och förtryck, samt deraf alstrade uppresningar. Kristoffer af Bäjern, † 1448, svag och liknöjd, kunde ej återgifva landet lugn och ordning, hvarföre Svenskarne ändtligen, trötte vid den förderliga Kalmare-unionen, valde sig åter en inhemsk konung i Carl VIII Knutsson, † 1470, men hvilken, mera äregirig än verkligt stor, föga mäktade återställa landets lugn och sjelfständighet, samt, tvenne gånger afsatt, måste se sitt rike än i händerna på den rofgirige Christian I af Oldenburg, afsatt 1463, än ett byte för en orolig och herrsklysten erkebiskop. Med den ädle riksförståndaren Sten Sture d. ä., † 1503, började landet återvinna sin fornda sjelfständighet, men eburu han genom en mängd nyttiga inrättningar och en kraftfull styrelse beredde dess lycka, måste han dock för någon tid, till följd af de mäktige herrarnes egennyttiga och förrådiska stämplingar, vika för den gode, men svage Johan II eller Hans, afsatt 1501. Den krigiske och kraftfulle riksförståndaren Svante Sture, † 1512, och hans son,

den ädelsinnade Sten Sture d. y., † 1520, kämpade med lycka, så länge de lefde, mot Danmarks stämplingar att åter lägga Sverige under sig; men efter den senares död föll det ett blödande offer för den grymme och blodtörstige Christian II Tyrann, afsatt 1521, hvars himmelsskriande brottslighet dock snart gjorde ett slut på Sveriges förnedring och uppväckte en hämnare i den tappra fribetshjelten Gustaf Wasa, † 1560, hvilken, en bland de störste konungar af alla tider något land förmår uppvisa, återställde landets sjelfständighet och anseende, krossade det öfvermåktiga katolska presterskapets välde, samt efter en lång regering lemnade sitt rike i ett blomstrande tillstånd. Hans svage, misstänksamme och okloke son Erik XIV, afsatt 1568, förstörde mycket här af genom sin obetänksamhet och störtade sig slutligen sjelf genom sina brott, då våldet tillföll brodern, Johan III, † 1592, hvilken satte konungabögheten mera uti en yttre prakt än i en inre verklig storhet och genom sina religionsstrider åstadkom mångfaldiga oroligheter. Dennes son, Sigismund, afsatt 1600, äfven konung i Polen, vårdade sig föga om Sverige, der under tiden hans farbroder, sedermera konung Carl IX, † 1611, med kraft och en till grymhet gränsande hårdhet kufvade den mäktiga adeln och återställde konungamaktens förlorade anseende. Med hans son, den segerrike och förträfflige Gustaf II Adolf, † 1632, började Sverige förvärfva sitt böga anseende bland Europas nationer, hvilkas beundran det väckte genom sina lysande krigsbragder, på samma gång det såg sitt inre välstånd i hög grad befrämjad genom en mängd nyttiga inrättningar. Detta goda förhållande fortfor under dotterns, drottning Christinas minderårighet, men led ett betydligt afbräck genom hennes egen okloka och slösande styrelse, som blef mera förderlig för landet än månet olyckligt krig. Då den snillrika, lärda och lättsinniga drottningen 1654 lemnade regeringen åt sin tappra och hjeltemodige kusin, Carl X Gustaf, † 1660, fick Sverige i spetsen för sig en eröfrare, hvars segrande vapen förskaffade det dess bästa och ännu viktigaste landvinningar. Hans son, den store rikshushållaren Carl XI, † 1697, snart beklädd med en enväldig makt, använde denna till landets båtnad genom en mängd visa och om en djup statsmannablick vittnande inrättningar, hvaremot sonen, den tappra, men öfverdådige hjelten Carl XII, † 1718, väl öfverhöljde sitt land med en utomordentligt lysande krigsära, men genom sin oklokhet och sin halsstarrighet slutligen bragte det nära sin fullkomliga undergång. Under den ränkfulla Ulrika Eleonora, den veklige och vållustige Fredrik I, † 1751, och den gode men svage Adolf Fredrik, † 1771, fanns knappt någon skugga kvar af konungamakten, när de allsmåktiga ständerna, dels ledda af egennyttiga beräkningar, dels köpta för fremmande guld, efter partiplaner bestämde om landets öden, och partiförföljelser gällde mera än rikets sannskyldiga bästa. Med Gustaf III, † 1792, snillekonungen på thronen, återställdes konungens makt,

samt landets välstånd och sjelfständighet, på samma gång som det genom lysande vittra bragder i förening med krigsbedrifter begynte förvåna det öfriga Europa. Den okloka envishet, som utmärkte hans son, Gustaf IV Adolf, afsatt 1809, bragte snart åter riket i oreka och förvirring, samt slutade med att, sedan landet onyttigt förspillt sina bästa krafter, och förlorat tredjedelen af sitt område, bringa det nära sin fullkomliga undergång. Under konung Carl XIII, † 1818, sökte det småningom återhämta sig, och började erhålla den länge efterlängtade fred, hvarunder det, styrdt af den store segerhjelten Carl XIV Johan, † 1844, och hans son, konung Oscar, gått jemna och säkra steg till en lugn förkofran.

Sveriges rikets patroners dag firades årligen under katolska tiden; men hvilken denna dagen varit, vet man nu mera ej med fullkomlig visshet. Endast så mycket är känt, att den infallit emellan den 2 och den 25 Juli. Hvilka som räknats till Sveriges patroner, synes af följande verser i den stora Svenska Rimkrönikan, der de uppräknas: Sveriges Ryke är thet bästa land
I hela verldenne finnas kan.

Med helige Män och Qvinnor hafver Gud thet begåfvat,

Therföre vare han evinnerliga lofvat!
Först then milde Konung Sancte Erike,
Erkebiskop Sancte Henrich aff Upsale,
Thernäst helige Biskop Bryngel af Skara,
Hemmingus oc Biskop i Åbo monde vara,
Sigfridus aff Wäxiö som christnade Sveriges Land
Eskillus aff Strengnäs then helige Man,
Nicolaus aff Linköping Biskop helig och säll,
Henricus som ock styrde Gudelig och väl;
Confessor aff Munchetorp Sancte David,
Och then helige Martyr S. Bothvidh.
Birgitta Wadstens och hennes dotter Catharin,
Aff Sködevæ then helige Fru S. Elin,
S. Ingri aff Skenninge then helige Qvinna,
Aff Tälje S. Ragnild, som är nu heligh i minne,
Ther til många som fruchtade Gudh,
Ther the lefde och fullföljde hans budh,
The hafva nu fått evinnerlig lön,
The hjelpa thetta Riket nu med sin bön.

Sveriges vapen, en fyrdelad sköld med tre kronor uti första och fjerde fälten samt ett krönt lejon öfver trenne strömmar uti andra och tredje fälten antages vanligen med det förra tecknet antyda Svea rike, samt med det senare Götha rike. Detta är dock mera en gissning, än en fallkomligt bevisad historisk sats. Flera historieskrifvare hafva sökt styrka, det tre kronor af ålder tillhört Svenska vapnet och hafva till och med påstått, att ett dylikt tecken funnits på de äldsta Mora stenar, äfvenså har man uppgifvit, att redan 1164, när Stefanus invigdes till erkebiskop, han på ryggen af sin biskopskåpa haft Svenska vapnet tre kronor i blått fält; men alla dessa och andra dylika uppgifter hålla icke stånd för en noggrannare kritik. Tre kronor påstås äfven finnas på några mycket gamla mynt; men dels äro dessa mynts ålder temligen obestäm, dels är kronornas

ställning på dem icke sådan som i Svenska vapnet, samt allt skäl till den förmodan, att de mera utgöra en tillfällig prydnad, än egentligt vapenmärke, helst ordentliga vapen först i trettonde århundradet började nyttjas här i Sverige. Konung Johan I Sverkerssons sigill torde vara det äldsta säkra bevis på begagnandet härstädes af vapenmärket tre kronor. Uti detta sigill föreställes han till häst med värja i högra handen och en sköld för bröstet, med tre kronor, ställda på samma sätt, som i vårt senare riksvapen. Omskriften är: *Clipeus Johannis Regis Sueorum*. Samme konung begagnade dock vid andra tillfällen ett sigill med lejon på skölden. Tre kronor finnas på några mynt, hvilka tillskrifvas konung Erik XII, och konung Albrekt nyttjade tre kronor i sitt sigill såsom riksvapen, hvilket alltsedan fortfarit. Ett lejon öfver tre strömmar var ett sköldemärke, som de flesta af Folkungarne nyttjade, och var detta deras enskilda familjevapen, som synes deraf, att t. ex. äfven Magnus Mänesköld, eburu han icke en gång var Jarl, nyttjade detta vapen. Med Folkungarnes uppstigande på thronen infördes deras ättvapen uti rikssigillet, men dervid iaktogs den åtskillnad, att uti detta brukades ett krönt lejon, hvar emot de af ätten, som icke tillhörde den kungliga grenen, hade i sitt vapen ett lejon utan krona. Uti det sigill, som Magnus Ladulås begagnade, finnes skölden med lejonet öfver tre strömmar omgifven af tre kronor, men dessa böra snarare anses såsom tillfällig prydnad än såsom ett vapenmärke. Under unionstiden var skölden med tre kronor det Svenska riksvapnet, och Danskerne påstodo sedan, att dermed betecknades de trenne rikenas, Sveriges, Danmarks och Norriges förening. Detta gaf i början af konung Erik XIV:s regering anledning till det olyckliga Danska kriget, eller togs åtminstone till förevändning dertill. Erik XIV klagade öfver att Danske konungen nyttjade Sveriges tre kronor i sitt vapen. Denne svarade, att han ärfte detta vapen efter sin fader, samt att det vore ett minne sedan den tiden, då de tre rikena voro förenade. Då lät Erik XIV insätta Danska och Norska vapnet i sitt sigill, hvar öfver åter Danmark anförde klagomål. Sedan drefs saken någon tid med mycken bitterhet å ömse sidor, och flera låga smädeskrifter utspreddes från båda hållen. Man har ännu kvar en sådan emot konung Fredrik, med ett kopparstick, som skall förlöjligen hans antagna vapen, och hvaruti, bland annat, finnas tre narrkapor, i stället för Sveriges tre kronor. Vid fredsslutet i Stettin blef tvisten om vapnet uppskjuten. Då Gustaf I uppsteg på thronen, insatte han sitt familjevapen, vasen, såsom hjertvapen i det Svenska riksvapnet, ett bruk, som äfven efterföljts af alla hans senare efterträdare.

Sverkeisholm eller **Sverkeisholm**, fordom **Sverkeisho**, i Ringarums socken i Östergötland, 1 mtl. säteri med såg och underliggande 5 hemman. Det skall fordom ha varit bebodt af en fylkiskonung, hvaraf det fått sitt namn. Lemningar efter gamla murar och källare finnas ännu un-

der jorden. Det berättas härifrån, att d. 27 Okt. 1829 rasade der en ovanligt stark orkan, som först uppkom vid hemmanet Öd i Skönberga socken, der den aflyfte ett tegeltak. Derifrån rasade hvirfveln fram genom skogen öfver en vik af sjön Tien till bemälda sätesgård. Under orkanens fart öfver sjön, uppbrusade vattnet i hvitt skum och slangades isynnerhet i den s. k. Badstugaviken af 3 till 4 alnars djup, med den häftighet upp i luften, att sjöbottnen på flera ställen kom i dagen. Derifrån anföll hvirfvelvinden ladugården, som öfversköldjades af vattenmassan, och lyfte ett nyss af groft virke uppfördt större hus från sina knutstenar och kastade det på en derintill varande åker, der det sönderkrossades. Detta naturfenomen var så mycket sällsammare, som orkanen icke sträckte sig vidt omkring i nejden.

Sverker den Gamle var son till *Kol*, hvilken förmodas hafva varit densamme, som Svearne benämnde *Erik Årsall*, och hvilken var en son till den namnkunnige *Blotsven*. Sedan de båda efter Stenkiiska ättens utlocknande valde konungarne *Ragvald Knapholde* och *Maynus Nilsson* omkommit, korades Sverker Kolsson till konung, först af Götherne och sedermera äfven af Svearne, och blef han så stamfader för den sedan regerande Sverkerska ätten. Född hos Götherne och ibland dem räknande sina trognaste anhängare, uppehöll han sig för det mesta i Westergöthland, der flera ortnamn sägas bevara hans minne. En äng derstädes bär ännu namn af *Sverkershagen*; en liten höjd, på hvilken, enligt folktron, konung Sverker fordom bodde, kallas allmänt *Serkersbacken*, och ett ställe benämndes länge *Sverkerstorp*. I Götha land uppbyggdes på hans tid de första kloster i Sverige, *Alastra*, *Warnhem* och *Gudhem*, jemte *Nydala* i Småland, då de förste munkar hitsändes från Frankrike af den helige Bernhard. Mångenstädes uppfördes äfven på hans tid präktiga kyrkor. Gamla Upsala domkyrka uppbyggdes på det forna afgudatemplets ruiner, och Skara domkyrka invigdes. Stillsam och okrigisk, inblandade Sverker den Gamle sig icke uti de många oroligheter, som på hans tid ägde rum i Danmark, och då mot slutet af hans regering Danske konungen Sven Grate gjorde ett fiendtligt infall i södra Sverige, hvilket dock af Smålands inbyggare tappert afvärdjades, synes Sverker icke hafva tagit någon del i landets försvar. På hans tid besöktes Sverige, år 1152, af en påflig legat, kardinalen *Nicolaus Albanensis*, som höll det namnkunniga Linköpings möte, på hvilket hela Sverige åtog sig att betala en dryg årlig skatt till påfven, under namn af *St. Peters penning*, och då det äfven beslöts, att allmogem ej mera skulle äga rättighet att, såsom förut varit allmänt brukligt, gå beväpnad, ett stadgande, som lade grunden till undergräfvandet af den gamla nordiska odalmanna-sjelfständigheten. Konung Sverker den Gamle mördades af sin egen stallbetjent juldagen 1156 på vägen emellan Alebäck och Tollstad, då han skulle fara till julottan i Alvastra kloster, troligen på Danske prinsen Magnus Henrikssons tillställning. Han ligger be-

gråfven i Alvastra. Sverker var förmäld först med *Ulfrild*, enka efter Danske konungen Nils, och sedan med *Rikissa*, en Polsk konungadotter och enka efter Danske prinsen Magnus Nilsson.

Sverker II den Unge, en son till Carl VII Sverkersson, var ännu i sin spädaste barndom, då hans fader mördades på Wisingsö. Han fördes då till Danmark, och understödd derifrån uppsteg han på Svenska thronen 1195, efter Knut Erikssons död. För att stödja sin vacklande thron, sökte han genom nära föreningar förbinda sig med den mäktiga Folkungaätten, och vinna presterskapets kraftiga bistånd medelst de andliges öfverdrifna gynnande. Så förmålde han sig, efter sin första gemäls, *Bengt*s död, med Folkungen *Birger Bros*s dotter *Ingrid*, lät sin dotter *Helena* gifta sig med Folkungen *Sune Folkesson* och gjorde tvenne Folkungar, hvar efter annan, till sina jarlar. År 1200 befriade denne konung de andlige från all skyldighet att stå till rätta för världslig domstol, samt kyrkans jord och gårdar från all skatt och tunga. Hans företrädare, Knut Erikssons barn uppreste sig någon tid derefter emot honom, men tre af dem stupade i en drabbning vid Eljarås år 1205, och den fjerdje, Erik Knutsson, måste fly till Danmark. Några gamla uppgifter tala om "dråpet vid Eljarås", och enligt deras framställning skulle konung Sverker der hafva låtit mörda de trenne prinsarne, hvarvid den äldste af bröderne, genom en trogen tjenares, *Fale Bares*, åtgärd lyckades att undkomma till Norrige. Med en fremmande krigshär återkom Erik Knutsson några år derefter till Sverige, för att eröfra sin faders thron, och Sverker II måste då fly till Danmark. Sedan han der värfvat en betydlig mängd krigare, kom han tillbaka, men led ett stort nederlag d. 21 Jan. 1208 vid *Lena* i *Westergöthland*, och måste åter flykta till Danmark. Slaget vid *Lena*, der segern hufvudsakligast tillskrefs *Uplandsböndernes* visade tapperhet, var en af de hårdaste strider, som här i nordnen blifvit hållna. Minnet af denna blodiga dag bibehöll sig länge öfver all nordlanden och bar ännu på sjelfva stället ej slocknat. Barnbarnsbarn talade derom, säga Svenska krönikor; en Norsk berättelse påstår att i detta slag den gamle *Odin* för sista gången visat sig för sina Svear, och en Dansk sägen omförmäler, att af 8,000 från Danmark utgångna män, blott 55 kommit åter. En gammal munkvers på blandad Latin och Svenska sjunger härom:

Contigit in Lenum,
Duo Danske lupo för enom,
Af Svenskom Svenum
Togo dorsum verbere plenum.

Och en annan forntida folkvisa qväder, hursom:
Imellan Berg och Dala, der ligga de krigsmän döda,

I Dannemark efter dem barnen små de gråta fast
efter sin föda.

Der de Danska fruarna de vänta sina män hemkomma,

Hästarna komma blodiga hem och sadlarna de
äro tomma.

Konung Sverker II sökte, med Danakt bistånd, ännu en gång återtaga sin krona, men förlorade dervid lifvet i en ny drabbning vid *Gestilren*, ej långt ifrån *Lena*, 1210. Hans egna släktingar Folkungarne sägas der hafva fält honom. En Svensk krönika påstår att Uppsvearne fattat ett djupt hat till honom, för det öde, som öfvergick konung Knut Erikssons söner. Bland Gøtherne deremot skall han hafva efterlemnadt ett kärt och aktadt minne. Sverre, Norske konungen *Sigurd Haraldssons* son, som lefde i tolfte århundradet och slutligen äfven lyckades att göra sig till konung i Norrige, hade många äfventyr i Sverige, dit han flera gånger måste taga sin tillflykt. Okänd af alla, ankom han först till *Liodhus*, det sedermera s. k. *Lödose*, och der beslöt han, styrkt af en dröm, att försöka Norriges eröfring. Af sin frände, Folkungen *Birger Brosa* och sin svåger, lagman *Thorricder* i *Wermland*, väntade han bistånd. Hos denne senare vistades han, då tidningen kom om Norske konungen *Östens* fall, och de Norske *Birkebenarne*, som nu saknade höfding, samlades i *Wermland* till Sverre och uppmanade honom till hämd, utlofvande sig vilja blifva honom trogne, som de varit hans frände konung *Östen*. Sverre, sjelf fattig och utan hopp att, som det höfves en anförare, kunna försörja och uppkläda desse trasige, fast oförskräckte krigare, vägrade länge, men slutligen gingo *Birkebenarne* inför honom och förelade honom tvenne villkor, antingen att blifva deras höfding och gifva dem ed derpå, "eller ock", sade de, "vilja vi nu dråpa dig och dermed vianna oss kost och kläder af konung *Magnus* samt tjena honom." Sverre blef så *Birkebenarnes* höfding. Med sina trogne anhängare begaf han sig, om våren vid islossningstiden, under många besvärligheter, genom skogar och ödemarker, öfver trask och moras, från *Wiken* upp till norra delen af landet. Genom *Tofmilaskoyen* kom han in i *Wermland*, derpå genom en ännu längre skog in i *Westerdalarna*, och sedan genom en femton raster bred skog till *Österdalarna*. Der mötte han en skog, som var aderton raster djup, genom hvilken han kom in till *Herjedalen*. Inbyggarna uti dessa aflägsna trakter hade aldrig sett någon konung och voro mycket förundrade öfver hans tåg. Slutligen drog han in i Norrige, besegrade *Tronderne*, och blef i staden *Trondhem* hyllad såsom konung. Sedan drog han ned till *Wiken*, för att möta konung *Magnus*, och någon tid derefter drog han återigen genom norra Sverige med sitt folk, hvilket mycket misshagade inbyggarna i dessa trakter, som sade sig icke vara vana vid slika kungsfärder. I fem år hade Sverre sedan att strida mot konung *Magnus*, till dess denne slutligen 1184 besegrades och drunknade i sjöslaget vid *Fimbreid*, då Sverre blef ensam Norriges konung. Han var gift med Svenske konungen *Erik den Heliges* dotter *Margaretha*.

Svet, i gamla Svenskan detsamma som *samling*, äfven *riksmöte*. Ibro tror ordet vara af fremmande ursprung och ett lån från Fransyska *suile*, som äfven betyder *samling*.

Sveverne, en Tysk folkstam, hvilken uti Taciti tid bebodde länderna emellan Elbe och Weichsel, samt ännu i början af sjunde århundradet dyrkade den gamla Wodan i Schweitz, voro sannolikt beslägtade med de Götter, som bebodde de södra delarna af Sverige. Cæsar kallar dem det största och tappreste folk af alla Germaner. En del af dem åtföljde sedan Vpotalerne och Alanerne till Spanien. Af de kvarvarande tros Schwaben hafva fått sitt namn.

Sviagris benämnas i sagorna en mycket stor och väl arbetad guldring, hvilken ägdes af konung Adils i Upsala och länge gått i arf hos hans förfäder, de gamle Upsala-konungarne. Denna guld-ring ansågs för det yppersta smycke i hela Norden, och var vida berömd. Då konung Adils en gång af den namkunnige konung Rolf Krake i Danmark erhölet dennes tolf förnämste kämpar till bistånd, under en fejd med en Norsk konung, Ale, hvilken äfven besegrades på isen af sjön Wenern, fordrade kämparne, efter vunnen seger, att bland andra kostbarheter äfven bekomma ringen Sviagris. Adils vägrade att utlemna den. När de till Danmark återvändande kämparne berättade detta för Rolf Krake, beslöt denne att sjelf hos konung Adils utfordra den lofvade, men svekfullt förhållna ersättningen för kämparnes biträde. Han red då upp till Upsala, hvarest han ej blef särdeles väl emottagen af Adils; men hans moder Yrsa, konung Adils drottning, lemnade honom, utan konungens vetskap, vid afskedet ett stort dryckeshorn, uppfyllt med gyllene ringar samt andra kostbarheter, och underst i hornet låg ringen Sviagris. Vid afresan eftersattes Rolf och hans kämpar af konung Adils med hans män, då Rolf, under ridten öfver Fyrisvall ned till stranden, efter hand utkastade på marken de i hornet förvarade dyrbarheterna, med hvilkas uppluckande de följande något uppehölo sig. Då slutligen konung Adils sjelf hann nära inpå Rolf Krake, tog denne upp ur hornet ringen Sviagris samt kastade den på marken, och när Adils såg detta, böjde han sig ned för att med spjutskaftet upptaga den kostliga dyrbarheten.

Svikingslid. Se: *Kisa socken*.

Svimraros eller **Svineyraros** nämnes uti Norske konungen Sigurd Jorsalafarares saga, såsom ett ställe uti Skåne, hvilket han under sitt härjningståg till Kalmar, eller det s. k. *Kalmare-Ledung*, utplundrade, af harm deröfver att konung Nils i Danmark ej efter sitt löfte gjorde honom sällskap på samma färd. Stället kallades sedan *Simmers* och heter nu *Cimbrishamn*.

Svinaboderna, ett grund vid Kullen på Skånes vestra kust, har blifvit märkligt deraf, att Danske amiralen Tordenskjöld strandade här d. 7 Dec. 1717, sedan han haft en träffning med Svenske kaptenen Lind. Den huckert, hvarpå T. befann sig, togs sedan af Svenskarne, och hade om bord dyrbara priser till ett värde af 30,000 R:dr.

Svinbönan är en afart af den vanliga *Bondbönan* (*Vicia Faba*), en kulturväxt, som både för sina frön, hvilka nyttjas till människoföda, och äfven

för sin helm, som kan nyttjas till grönfodring åt kreaturen, är af mycket värde, helst den lyckas så väl på styf lerjord, som äfven på mossjord.

Svindemsvik, ett litet ställe snedt emot Blockhusudden vid Stockholm, så kalladt efter sin anläggare, en Holländare Hans van Schwinden, som år 1647 fick privilegium att här bränna beck.

Svinefot, **Olof**, Mäster, en broder, som man förmodar, till den sista katolska erkebiskopen, Johannes Magnus, utmärkte sig derigenom, att då konung Gustaf I 1528 reste upp till Upsala, för att låta kröna sig, var han nog förmäten, att i ett bref till denne platt ogilla de regenter, som af Lutherske biskopar blifvit krönta. Konungen åktade dock icke härpå, utan tillkännagaf, hureledes han byste den tro och förhoppning, att han och alla kristliga potentater, hvilka rätt bekände, dyrkade och ärade Jesum Kristum, voro rätteligen krönta, hvarföre han alldeles intet frågade efter en slik papistisk vantro; och kröningen försiggick.

Svinehufvud, **Jöns**, af Qvalsta, son af Peder Hansson Svinehufvud, blef 1613 befallningsman och fogde på Upsala slott med staden och de kongl. lädugårdarna. Han hade redan 1574 blifvit adlad, och hans ätt, som härstammade från en Pehr Seffresson till Fremmandeby i Dalarna, hvilken lefde i slutet af 1400-talet, introducerades 1627 på Svenska riddarhuset. En annan ätt, *Svinehufvud*, kallad den gamla, fanns redan i Sverige 1325, och dit räknas *Lyder Svinakula*, som förde i sitt vapen ett svart svinhufvud i guld, och utmärkte sig omkring år 1334.

Svinet (*Sus scrofa*) hörer till de höfdjur, som ej idisla (*Pachydermata*, tjockhudade). Af detta släkte finnas tvenne arter: det *Tama svinet* och *Vildsvinet*; endast det förra förekommer nu mera i Sverige. Såsom husdjur är det utspriddt öfver hela jorden. Det har ett grymtande läte och ett genomträngande skrik, då det angripes eller slagas. I trynet har det mycken styrka, och kan skickligt uppböka till och med en hård mark. Eljest äro alla dess rörelser plumpa och styfva. Ryggen är nästan orörlig. Fargalten har vidt utstående hörntänder. Svinets finaste sinne är lukten; eljest är det dumt, trögt och oläskligt. Det är af naturen orenligt och tycker om att vältra sig i trask, kärr och gödselhögar. I sin snålhet uppäter det nästan allt hvad som förekommer, och är alls icke grannlaga; det åter till och med sina egna angar; dock äro ben farliga och pepparkorn ett gift för detta djur. Man har till och med exempel på, att dibarn och små barn blifvit uppäten af svin, äfvensom att illa jordade lik af dem blifvit uppgrädda och förtärda. För sin skarpa lukts skull, inöfvas de i många trakter till att uppsöka tryffel. De kunna uppnå en ålder af 20 år, och fortplanta sig redan vid 8 månaders ålder. Bland alla däggdjur föder suggan de flesta ungarna, nemligen 2—14 grisar, vanligen 2 gånger om året. Dock vårdar hon dem föga. Många slägas redan som digrisar. Af svinet kan allt begagnas. Köttet ätes färskt, saltadt och rökt. Inelfvorna begagnas till korfstopning. Svinistret nytt-

Del. III.

105

jas icke blott till matredning, utan äfven till allhandla pomador, vagnsmörja, o. s. v. Svingallan är ett verksamt medel mot alla sår. Den garfvade svinhuden begagnas af bokbindare och sadelmakare; af borsten göras borstar, penslar, qvastar, o. s. v. Blåsen begagnas till tobakspungar, länderna att polera med; den hetande spillningen begagnas på fet och fuktig mark, särdeles vid humleplanteringar och till hampodling. Endast Judar och Mahomedaner försmå köttet, som dock icke för alla är sundt, minst i de hetare klimaterna, der de nämnda folkslagen äro hemma. Det feta späcket, som stundem oöfverligt hastigt infinner sig, kan anses som en sjukdom hos djuret, men är i sig själf en känslösa del, hvarföre de äfven tåla att råttor och möss gnaga derpå och stundom genom den yttre huden äta sig så djupt in deri, att de der kunde bygga bo. Från trädgårdar och ängar måste man afhålla svinen, emedan de genom sitt gräfvande efter rötter, insektlarver och maskar, der göra mycken förstörelse. Att förekomma sådana skada, plägar man stundom sätta en ståltrådering i näsan på dem. — *Vildsvinet* (*Sus scrofa*, feras) har fordom funnits talrikt i Skåne och infördes år 1723 genom konung Fredrik I:s försorg till Öland, der de mycket förökade sig, men måste, för den skada de förorsakade på åkrar och ängar, åter utrotas. Nu mera finnas de i hela Europa, utom Skandinavien och England, äfvensom i en stor del af Asien.

Svingarnas socken, annex till Tillinge moderförsamling i Upsala län, $\frac{1}{4}$ mil från Eköping vid Mälaren, består af $20\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 135,436 R:dr, med en folkmängd af 500 personer och en areal af 3,518 tunn., hvaraf 60 äro härr eller oländig mark. I socknen finnes föga skog, utan är den till det mesta slättmark. Den är isynnerhet namnkunnig genom sin källa, *St Skjfrids* eller *Korskallan*, hvilket sistnämnda namn hon fått deraf, att de offerande här nedsatte ett trädkors i vattnet, och ett stort sådant var der upprett, som 1544 på erkebiskopens befallning fördes till Upsala, der det oppbrändes. Hit samlades sedan urminnes tider vid Korsmessan en mängd folk från alla orter, för att två sig i källan och af dess vatten återställas från sitt både andliga och lekamliga onda. Af de offer, som de här nedlade i en stock, hvilken ännu fanns kvar i Salvii tid (1741), skall den gamla kyrkan hafva blifvit byggd, och ett kloster, hvaraf, enligt Afzelius, lemningar ännu skola visas af stora källare i en bondgård nära kyrkan, men hvarom Rhyzelius ingenting vet. Ännu besökes källan hvarje trefaldighetsafton af allmogen. Hon omtalas ofta i gamla handlingar, och är aftecknad i Dalbergs *Svecia*. I socknen ligga *Haga* säteri och *Huseby* sätesgård (se dessa ord). På sistnämnda gårds ägor ligger källan. — I kyrkan är en ruusten. Adr. Eköping.

Svingel eller **Råglösta** (*Bromus secalinus*) är en ettårig växt, som utgör ett allmänt ogräs i rågåkrar, men särskildt odlad på vanlig åkerjord ger god höskörd. — *Rödsvingeln* (*Festuca rubra*) skiljer sig från Färsvingeln genom en krypande rot,

som här och der utskjuter rotskott, och gifver på åkerrenar och torrare ängar ett godt bete, synnerligen för fåren. — *Rörsvingeln* (*Festuca borealis*) blir mansbög, har ännu ej blifvit odlad, men förekommer i Sverige i de vatten, som stå i sammanhang med sjön Roxen. — *Borstlösa svingeln* (*F. inermis*) förekommer i Sverige endast sådd, och är tjenlig att utså på torrare, sandblandade ställen. — *Strandsvingel* (*F. arundinacea*) är en mångårig gräsväxt, som förekommer på fuktiga, steniga och sandiga ställen vid Sveriges östra kust, söderifrån ända till Gefle, och der den trives, gifver tät gräsvall och god afkastning.

Svinhufvud, Otto Olavi, en son af Olof Olofsson Stjerna och Ingeborg Jakobsdotter Svinhufvud, blef, efter gjorda grundliga studier, magister i Greifswald 1462, och utmärkte sig sedan en lång tid så väl genom kloket och förstånd, som genom tilltagenhets och bögmö. Hos konung Hans var han städes i synnerlig nåd, och blef af honom emot domkapitlets vilja insatt till biskop i Westerås 1501. Såsom sådan var han Romerska hofvets skattmästare och visste göra sig sådant till godo. Att vinna denne myndige prelat, tilldömde man honom under Sturarnes tid tienden af hela bergalagen, fastän hans inkomster voro nog tillräckliga; men ingenting kunde förminska hans tillgifvenhet för Danmark, och han förde alltid hemliga stämplingar vid Danska hofvet. Såsom rikets råd var han med på alla riksmöten och vid allmänna afhandlingar, jemväl en och annan gång på de Svenskes vägnar afördad till Köpenhamn. Han utdelade många aflatsbref i stiftet och umlade dermed stora penningar, men han visste också att nyttja dem, ty han förde icke allenast en präktig hofstat, nästan som en konong, aldrig resande med färre hofmän än sextio, utan kostade och mycket på Westerås biskopsgård, hvilken han ansemligen förbättrade och förökade med ett slott, öfver hvars port han lät inbugga sitt vapen. Till Westerås domkyrka och till kyrkan i Fernö skänkte han två kostliga altartaflor, hvarför utan han till presterskapets tjänst inom sitt stift lät 1513 på egen bekostnad i Basel trycka en Latinsk messbok, benämnd *Breviarium Arosiense*, uti hvilken han lät införa alla de legender, böner och sånger presterne borde använda vid gudstjensten på alla högtidsdagar hela året igenom. Under allt detta blandade han sig beständigt i de politiska oroligheterna, samt hade deraf mycken förtret och olägenhet. Bland annat såges riksförståndaren Sten Sture d. y. en gång på sjelfva annandag påsk hafva låtit hämta honom från kyrkan till slottet, der han sattes i förvar, hvar efter hans biskopsgård genomskötes och plundrades. På hvilket år och för hvad orsak detta skett, är ej bekant; men förmodligen var han svårt misstänkt för några förrådiska stämplingar med de Danske. Detta styrkes deraf, att, när vid Stockholms blodbad de öfriga närvarande biskoparne måste räcka sina halsar för bödelsvärdet, han ensam blef förskonad. Han var ofelbart Danskt sinnad i all sin tid. Därföre förde äfven Didrik Slagheck honom

med sig ifrån Westerås till Stockholm, för att gömma honom undan Gustaf Wasa, när denne vid Westerås första gången hade segrat öfver de Danske. Biskop Otto kvarstannade i Stockholm, och måste under stadens belägring i stank och elände sluta sin lifnad, sommaren år 1522.

Svinhufvud, Engel Månsson, på Gylla, en son af Hans Jeppasson på Kopparberget, var konungens fogde uppe i Dalarna 1527, samt blef, för tillställande af Dalkarlarnes uppror emot Gustaf I, 1534 halsbuggen och steglad i Stockholm, tillika med Måns Nilsson i Aspeboda och Anders Pebrsson. Hans son,

Svinhufvud, Nils Ingelsson, som uti sitt vapen förde ett svart svinhufvud i gult fält, blef 1562 befallningshafvande på Åbo slott, 1573 konungens fogde i Westerås, och 1576 fogde på Lindesberg.

Svinhufvud i Westergöthland. Denna ätt adlades 1581 med Daniel Thorkelsson och introducerades med dennes sonson, öfversten Carl Svinhufvud, 1633 på Svenska riddarhuset.

Svinhufvuds socken, annex till Vestra Ryds moderförsamling i Linköpings län, 9 mil från Linköping, består af 23 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 79,960 R:dr, med en folkmängd af 930 personer och en areal af 32,122 tunn., hvaraf 1,080 äro sjöar och kärr. Socken är till största delen skogsbygd, men uppfylld af 14 stycken större och mindre insjöar och omkring 20 s. k. gölar. Åkerjorden består af svartmylla. Folket är idogt och händigt, så att här finnas många snickare, smeder, garfvere, kam- och vaxtapel-makare, m. fl. Värmågan är således temligen allmän. Kyrkan är af trä, men sakristian af sten. Här finnes en ödelagd koppargruva. Adr. Eksjö.

Svinmagem. Så benämndes det första Svenskt-Latinskt-Grekiska lexikon, som fanns här i landet. Det bestod af en utaf lektora i Skara, Elias Petri Helsing, gjord öfversättning från Tyskan af Johannis Serrarii *Synonymorum tibellus ex optimis latinis et græcis scriptoribus congestus*, hvilken utgafs 1587. Denna bok var länge den enda hjälprede man vid sina studier här i landet hade att tillgå.

Svinrot (*Scorzonera Humilis*) förekommer på något fuktigare skogsängar i rikets södra och mellersta landskaper, och är af värde som belesväxt. Roten är mörk och toppformig, blomman gul och tunglik (som *Lejontandens*), och en mjölkvit bitter saft utflytar då växten säras.

Svinsfjädor, på Tyska *Sveinesfeder*, kallades ett vapen, som brukades i Gustaf Adolfs krig. Det användes af fotfolket emot anfall af fiendtligt rytteri. Det bestod af ett långt skaft, försedt med en jernudd i ena änden och afspetsadt i den andra, så att det kunde stötas ned i marken. Användandet skedde så att Svinsfjäders nedsläts i jorden med seed riktniing, så att spetsen vändes emot den anmarsande hästen och musketeraren deremot stod bakom Svinsfjäders och lossade skottet. Svinsfjäders förekom isynnerhet under Polska kriget, men bortglades under det Tyska, och användes sedan blott vid hastiga förskansningar.

Svinstads socken, ett patr. pastorat af 2 kl. i Linköpings län och stift, Bankedinds härad och kontrakt, 1 mil från Linköping, består af 46 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 219,010 R:dr, med en folkmängd af 1,185 personer och en areal af 11,710 tunn., hvaraf 1,190 äro sjöar och kärr. Till de förstaämnade höra *Svinstads* och *Öfversjön* samt *Eridngen*. Jordmänen är för det mesta en bördig lera. Kyrkan är nybyggd och invigdes 1758. Den då förfärdigade altartaflan renoverades 1802. Orgelverket är en skänk af kammarherren Johan Steuch. I kyrkan förvaras en bild af Olof den Helige. Riksrådet och fältmarskalken greve G. A. Taube har här sin graf. Tornet är bibehållet från den gamla kyrkan. I socknen ligger säteriet *Gråsten* (se detta ord), hvars ägare har patronaträtt till församlingen. — Adr. Linköping.

Svinstafel, se: *Mjölktafel*. Växten är tjealig till grönsfördring, och ätes i detta skick gerna af kreaturen, särdeles kor.

Svinö, en skoglös mindre ö på norra sidan om Kalmar och i dess socken, begagnas till beto af staden och kungsladagården Skälby. På södra änden af ön är det s. k. *Kongabordet*, en stor flat sten med omkringlagda 5 st. smärre, der Carl XI en gång skall ha spisat. På öns norra ända är en gammal skans. Utanför *Svinö*, *Jutnabben* och *Ekerums hamn* låg Danska flottan, 38 segel stark, år 1677, för ankar.

Svipdager är ett gammalt nordiskt namn, som uti sagorna tilläggas flere af forntidens ryktbare kämpar. En *Svipdager*, Svarans son, säges hafva besegrat Danskarne, fället den unge Gram, sin faders haneman och derpå gjort sig till konung i Westergöthland; men sedan blifvit slagen och dödad af den tappre kämpea Hading. En *Svipdager* var bland konung Hagleiks förnämste kämpar, då han blef anfallen af sjökonung Hake, och slogs så tappert emot denne på Fyrisvall, att sex af Hakes starkaste krigare måste förena sig till gemensamt anfall, för att kunna fälla honom. *Svipdager* hette äfven en af Danske konungen Rolf Krakes tolf kämpar, hvilka åtföljde honom på hans vida beryktade färd till konung Adils i Upsala, der de modigt slogs sig igenom alla försätt och fiendtlige angrepp. *Svipdager den Blinde* var Tiundalands siste konung och Ingiald Illrådas fosterfader, hvilken, med sina söner, bistod denne Ynglinga-ättens siste regent i Svithiod vid branden i Upsala och de öfriga småkonungarnes utrotande, samt slatligen stapade i striden mot konung Granmar i Södermanland.

Svithiod var fordena benämningen på den del af Sverige, som beboddes af Svearna. Ordet, bildadt af *Soia* och *Thiod* (folk), betyder dock egentligen *Sosa folk*. Till Svithiod räknades först endast Upland och en del af Westmanland, men med tiden ansågos äfven Södermanland, Gestrkland och Dalarna höra dit. Sedan Svithiods konung, Ingiald Illråda, dödat småkonungarne i Nerike och Westergöthland, och lagt dessas länder under sig, hörde nämnda landskap länge till Sven väld; men ansågos dock al-

drig såsom delar af det egentliga Svithiod. Svithiod var skildt från det söderat liggaude Gaathiod, eller Götternes land, genom de stora skogarne Kolmården och Tiveden.

Svolderö, hvilken förmodas hafva varit den lilla ön Ruden utanför floden Odens utlopp vid Pommerska kusten, är märkvärdig i Svenska historien för det stora och namkunniga sjöslag, som derinvid hölls om hösten år 1000. Svenske konungen Olof Skötkonung och Danske konungen Sven Tveskägg, i förenig med de tvenne Norske jarlarnes Erik och Sven, angrepp der med en samlad talrik flotta den Norske konungen Olof Tryggvasson, hvilken blifvit försätligt lockad i ett bakbäll. Med sitt stora och vidtberömda drakskepp Ormén Långe och endast tio skepp till, kämpade Olof Tryggvasson länge emot hela den förenade fiendtliga flottan samt gjorde under af tapperhet, men öfvermannades slutligen och störtade sig i hafvet, för att undgå att falla i segervinnarnes händer.

Svuckofjället i Särna socken i Dalarna nära Norska gränsen, höjer sig 2,338 Pariserfot öfver Fämundsjön och 4,404 öfver hafsytan. Det är en af topparna på det s. k. Långfjället, hvilket, såsom Hisinger säger, oppreser sig från fjällslätten såsom en ofantlig dom, på tre sidor temligen brant, men på den fjerde sammanhängande med de öfriga lägre stötarna på Svuckofjället, från hvilket sistnämnda hela fjällsträckningen kan öfverskådas. Snön befanns, vid Hisingers besök derstädes, qvarliggande efter medlet af Juli och var på några djupare ställen flera famnar tjock, ganska fast, och på ytan vågad af fjällblåsten. Den låter bortsmälta i Augusti månad, men hvilket torde vara sällsynt, emedan Svuckos topp nära vidrör snögränsen.

Svärd kallas på sjömansspråket en apparat, i form af en skosåla, som består af medelst jernband vid hvarandra fästade plankor och hvilken bänger på sidorna af plattbottnade fartyg, såsom smackar o. s. d. samt nedförs på läsidan i vattnet, för att minska afdriften. Holländarne, som egentligen nyttjade sådana svärd, emedan smackar ursprungligen tillhörde dem, lära dock i senare tider börjat aflägga dem.

Svärdsmedaljen är ett den 26 Juni 1850 instiftadt hederstecken för manskap af arméen och flottan, som genom ett hedrande uppförande under minst sexton års tid utmärkt sig under fred, eller ock uti fält tjenstgjort öfver fem år, eller derunder visat någon särdeles tapperhet och rådighet. Svärdsmedaljen, som är af silfver med kongl. krona öfver, bäres på bröstet i gult band med blåa kanter. På framsidan ses Sveriges tre kronor med ett upprättstående svärd. Innehafvare häraf äro, inom tur och ordning till ett antal af tvåhundra, berättigade till en serskild årlig pension af 10 R:dr B:ko, då de uppnått den lefnads- och tjensteålder, som berättigar till pension af arméens eller amiralitets-krigsmanshus-kassorna.

Svärds-orden instiftades af konung Fredrik I d. 23 Febr. 1748, till vederhälle åt krigsbefälet för hjeltemod samt långlig och nyttig tjenst, och att

lika vara ett efterdöme af förfädrens tapperhet och mod. Den förklarades för rikets andra orden. Orden innehåller fem särskilda värdigheter för officerare, nämligen: kommandörer med stora korset, kommandörer, riddare med stora korset, 1:sta och 2:dra klassen, samt riddare. Konungen är ordens Herre och Mästare, men äger ej makt att uppbåda eller afskaffa orden, hvilken skall stånda orygglig, till ett fast bevis på Svea manna dygd, tapperhet och ära. Ej må någon af denna ordens, utan konungens tillstånd emottaga af en annan konung eller makt någon riddare-orden. Begär någon denna orden för sig, vare ovärdig att den någonsin undfå. Denna ordens kommandörer med stora korset skola vara tjugofyra, samt kommandörernas antal lika, utom de Serafimer-riddare, hvilka äfven äro kommandörer af denna ordens; dock står det i ordens-mästarens välbehag att öfver detta antal intaga utländske män. Ej må någon till kommandör med stora korset eller kommandör af denna orden utses, som icke åtminstone äger öfverste värdighet. Riddare med stora korset må ej bindas till något visst antal. Dess värdighet må aldrig utdelas utan under flygande fana, då riket är i örlog, och till ett hedrande bevis af det mannamod, som Svenske stridsmän för sitt fädernesland ådagalagt; och må aldrig någon Svensk konung, tronföljare eller arfvrise denna grad antaga och bära, förrän Svenska krigsbären under dess befäl segrat, antingen uti fältslag eller genom eröfring. Riddare med stora korset äro af tvenne klasser. Ej må någon till första klassen utnämnas, som ej äger minst värdighet af general-major, och skall ingen kunna föreslås att erhålla denna klass, som ej kommanderat emot fienden, antingen i uppställd batalj eller belägring m. m. i befattning af divisions-general, eller ock anfört en särskild korps af divisionsstyrka, eller blifvit nyttjad mot fienden i en egenskap, som med divisions-generals befäl kan jämföras. Ej må någon till andra klassen utnämnas, som ej äger regements-officers värdighet; äfvensom icke någon dertill kan föreslås, som ej kommanderat mot fienden till det minsta i egenskap af bataljonschef. För denna ordens riddare är ej något visst antal bestämdt. De måga till riddare väljas, som krigsmän äro, och af konungen tro män eller tjenare kallas, samt i fredstid väl tjänat i tjugo år. Ett års tjenst i krig räknas mot flera års tjenst i fredstid. Den, som i örlog blifvit sårad, eller af fienden vunnit segermärke, kan vardas riddare, utan afseende på den längre eller kortare tid han tjänat. Uti orden kan ock den intagas, som till fäderneslandets beder, i fremmande makters tjenst utmärkt sig för mod och tapperhet. Uti 1850 års kalender upptagas af denna orden: kommandörer med stora korset, 19; dito utländske, 32; kommandörer 29, dito utländske 30; riddare med stora korset, 1:sta klassen 3; andra klassen 3; samt riddare 873; dito utländske 371. Under den 26 Juni 1850 har en sjetta värdighet inom Svärds-orden blifvit inrättad, hvilken, under namn af "Svärdsstecknet" kommer

att tilldelas underofficerare af arméen och flottan, hvilka utmärkt sig i krig eller under fred på ett hedrande sätt. Innehafvarne häraf, hvilka benämnas "*Svärdsmän*", och som skola hafva tjänat minst 16 år och deraf sex såsom underofficerare, eller ock ådagalagt någon särdeles utmärkt tapperhet i fält, äga förmånen af en särskild pension till 30 R:dr årligen, då de uppnått den lefnads- och tjänsteålder, som berättigar till pension af arméens eller amiralitets-krigsmansbuskassorna, till ett antal af sextio i mån af inhördes tur.

Svärdsriddarnes orden, hvilken egentligen tillhörde Preussen, Lifland och norra Tyskland, är den första orden man känner här i Sverige hafva blifvit offentligen utdelad. Samma dag, då konung Magnus Ladulås grundlade Sankta Klaras kloster, slog han sin son Birger, den utkorade tronföljaren, som då ännu endast var ett barn om tre års ålder, till riddare af Svärdsriddarnes orden, och skulle han sedan slå furstar och herrar till riddare.

Svärdsdala i Bettna socken i Södermanland, en sättegård om 3 mtl., $3\frac{1}{2}$ mil från Nyköping. På dess ägor ha funnits en mängd ättehögar, och i grannskapet, på det s. k. *Wiseberget*, lemningar af en gammal borg.

Svärdsjö moderförsamling med Enviks kapell, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Dalarna, Westerås stift, Kopparbergs fögderi och Stora Tuna kontrakt, $2\frac{1}{2}$ mil från Fahlun, består, med kapellet, af $48\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 345,034 R:dr, med en folkmängd af 5,788 personer och en areal af 278,941 tunn., hvaraf 30,600 äro sjöar och kärr. Af pastors-embetet uppgifves folkmängden till 6,050 personer. Utom åkerbruket försörjer sig allmogeen med försling till Westerås och Gelle, spånad och väfnad, samt framför allt med kolning i de vidsträckta, men nu något medtagna, skogarna. Man räknar att här kolas årligen 75,000 stigar. Lefnadssättet är enkelt. Brölloppen äro vanligen i Maj, men isynnerhet bösttiden. De rätta merendels tre dagar. Efter dansens slut första natten, åligger det ungarlarna att hemskaffa och på gården uppresas en frodig gran, hvari hängas alla byns koskällor, dem barnen sedan roa sig med att under hela bögtiden sätta i rörelse. Efter första måltiden börjas skänknigen under oafbruten musik, det s. k. *Skankldtet*. Brudgummen ger hvar och en af karlarna en lerpipa, utsirad med rött lack, och bruden utdelar nattkappor, balsdukar eller band, samt undfår i stället åtskilliga busgerådssaker eller penningar. Moderkyrkan är urgammal och är på taket prydd med 2 stora förgyllda silfverkronor, om 3 skålp:ds vikt, den ena skänkt af Gustaf I, den andra af drottning Christina. Kyrkan, som flera gånger blifvit tillbyggd, är nu ljus och rymlig. *Enviks kapell* är af trä och uppbyggt 1669. Dessutom finnes vid *Svartnäs* bruk en kyrka, och vid byn *Lums heden* ett bönehus. Inom socknen ligga 306 sjöar, som det påstås, hvaraf de betydligaste äro: *Balungen*, *Svärdsjön*, *Ågsjön*, *Hyn*, *Svarten* m. fl. De största bergen äro *Orreberget*, *Gumberget*, *Kamhafs-*

berget; *Ågsberget*, *Windtjernsberget*, *Ryssjöklack* m. fl. *Isala-ån*, *Svartnäs-ån*, *Hyns-ån* o. s. v. gå genom socknen. Här ligga *Svartnäs* jernbruk (se detta ord), *Svartviks* kopparmalmfält på en landthöjd, nästan öfverallt omgifven af vatten, der man skall börjat arbeta redan i 13:de århundradet, *Windtjerns* malmfält, som uppfanns 1722 af Finnen Olof Andersson, och af hvars goda malm år 1839 uppfordrades 27,940 skepp:d. *Sjögrufvan*, som upptogs på 1780-talet, utom flera andra dels ännu begagnade, dels öfvergifna koppar- och jerngrufvor. Denna socken är isynnerhet historiskt märkvärdig genom Gustaf Wasas vistande härstädes, hans tröskande i Isala-ladan (se *Isala*), hans åtta dagars dröjsmål hos kyrkoherden Hr Jon, och hans räddning genom kronoskytten Sven Nilssons och dennes bustrus rådhighet. Här visas en liten holme, kallad *Benön*, der han skall legat gömd sedan han i halmlasset blifvit stungen i benet. I *Benytsheden*, $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan, uppehöll han sig någon tid i *Åkersgården*, der en bondbustru bedt honom göra sig några korfstickor, hvartill Gustaf svarat: "Inte kan jag göra er pölsepinningar." — I socknen ligger en välbyggd egendom *Borggårdet*. Adr. Fahlun.

Svärdsjö prestgård i Dalarna var under Gustaf Erikssons flykt för Danskarne bland de ställen der han någon tid hemligen uppehöll sig. När han kom dit, gick han först till drängarne på logen, hjälpte dem att tröska och underrättade sig emellertid om kyrkoherden Hr Jons tänkesätt. Då han kunde förstå, att denne ej var af det Danska partiet, yppade han sig för honom och blef väl emottagen samt hyst under 3 dagar, helst Hr Jon hade förut varit Gustaf Erikssons vän och bekant i Upsala. Slutligen väckte han dock misstankar. Hr Jons hushållerska öfverraskade dem en gång, då Gustaf tvättade sig, och frågade Hr Jon, hvarföre han stod och höll handklädet åt honom. Denne svarade, att det icke kom henne vid, men beslöt straxt att söka för Gustaf ett säkrare gömställe, och sände honom derför till Sven Elfsson i Isala, ett stycke från Svärdsjö kyrka.

Svårta eller **Svarterå**, ett jernbruk i Södermanland i Svårtuna socken (se *Norshammar*). Här samlade Erik XIV:s befälhafvare, Ivar Månsson Stjernkors, d. 28 Aug. 1568 en styrka, och angreps här af hertig Jobans folk, som kom tågande från Wingåker. Stjernkors blef slagen och måste draga sig tillbaka. — En Georg Thomas von Berchner ägde bruket i slutet af 1600-talet och uppdrof med mycken kostnad kanongjuteriet till större fullkomlighet. Den nuvarande åbyggnaden är från början af innevarande århundrade.

Svärtinge säteri. Se: *Östra Eneby* socken.

Svärtings Kulle i Rafunda socken i Christianstads län, är en ättebög, i hvilken konung Svärting skall vara begravnen. Icke långt derifrån ligger en annan kulle af klappersten, kallad *Stora Ting*, hvari en Dansk konung säges ha sin graf.

Svårtuna socken (hos Tuneld *Svårta*), annex till Nyköpings Östra stadsförsamling, $\frac{3}{4}$ mil från staden vid Östersjön, består af $44\frac{1}{4}$ hemman, upp-

skattade till 205,128 R:dr, med en folkmängd af 1,450 personer och en areal af 21,546 tunn., hvaraf 1,100 äro sjöar och kärr. Socknen kallas äfven *Svarta* efter den här genomflytande *Svartadä*. I socknen ligga säteriet *Sjösa*, *Norshammars* och *Svarta* bruk (se dessa ord) samt *Ullabergs* masugn, anlagd 1623 af Gert Störning.

Sylva eller *Syde* socken, annex till Östra Tollstads moderförsamling i Östergötland, $2\frac{1}{2}$ mil från Linköping, består af 15 hemman, uppskattade till 77,030 R:dr, med en folkmängd af 440 personer och en areal af 5,091 tunn., hvaraf endast 25 äro kärr. Socknen kallades förut *Syö*. Marken bärstädes är bergig. Kyrkan ombyggdes 1774. Altartafeln, målad af Frökenberg i Linköping, är en skänk af nämndemannen Anders Andersson i Hydinge vestergård. Icke långt från kyrkan ligger en runsten, men hvars skrift till största delen är utplånad. Adr. Linköping.

Sylfjellstopp, ett berg i Herjedalen vid Norska gränsen, enligt Tuneld, af 1,525 alnars lodrät höjd, har blifvit olyckligt namnkunnigt deraf, att en del af de från Norrige år 1718 hemtågande Svenska trupperna här omkommo af köld. Forsell anser det för det högsta i Sverige näst Salitelma och uppper dess höjd till 5,920 fot. Schubert uppper den till 3,326 alnar.

Syltmjölk benämnes i vissa trakter af Skåne surad färmjöl, som i stor mängd samlas om sommaren och förvaras i en tunna i vishuset öfver hela vintern. Mängstenädes har hvarje busbäll, om det skall anses vara rätt väl försedt, en sådan syltmjölkstunna. Syltmjölken förtäres vanligen med bröd till aftonmåltid.

Sylvander, Josua, son af landskamreraren Joh. Gabr. Sylvander, föddes d. 1 Juni 1769. Studerade och undergick examina i Lund, hvarefter han 1785 blef auskultant vid amiralitets-öfverrätten, och 1787 auskultant i Svea hofrätt. Befordrades 1788 till notarie vid direktionen öfver allmänna magasins-inrättningen, 1790 till vice notarie vid civilprotokollet i Svea hofrätt, och 1791 till vice auditör vid enkedrottningens lifregemente. År 1792 valdes han bland de notarier, som skulle föra protokollet i rannsakningen om konung Gustaf III:s mord. Utnämndes 1794 till vice advokatfiskal i magasinsdirektionen, blef 1800 sekreterare i Svea hofrätt och erhöill 1801 lagmans karakter. Han hade då redan haft flerfaldiga uppdrag, som visade, att hans utmärkta duglighet redan gjort sig känd och gällande. År 1804 inkallades han såsom ledamot i lagkommissionen och var t. f. revisions-sekreterare åren 1805—1810, då han förordnades till ledamot i en kommitté uti hufvudstaden, för att reglera fattigvården på ett bättre sätt. År 1807 var han ordförande i en gränsreglering mellan Nerike och Wermland. Utnämndes 1810 till häradsbörding i Daga, Åkers m. fl. härader, och 1811 till vice landsbörding i Halland. Adlad 1812, blef han samma år ordinarie landsbörding, 1814 R. af N. O. och 1818 justitieråd. Hittills hade Sylvander ej använts, der han behöfde trotsa den allmänna opinionen; men vid riksdagen 1823 egga-

des sinnena så skarpt mot den erkändt duglige mannen, att han nära nog blifvit utvoterad ur högsta domstolen af opinionsnämnden. Detta var ej för hvad han gjort eller icke gjort såsom justitieråd, utan derföre, att han ansågs hafva skrifvit åt den aktör, som i Svea hofrätt kräfde C. H. Anckarswärds hufvud, då denne kallat ett regeringssteg landsförderligt. Sylvander blef följande året Kom. af N. O., och 1826 president i Svea hofrätt. Uti denna egenskap uppbjordes han 1830 till friherre. Han dog af slag d. 28 Aug. 1833 på kongl. slottet vid en uppvaktning, då han nys förut talat med sin konung. Sylvander var ej blott känd för sin ovanliga embetsmannaskicklighet, utan ock för en särdeles stränghet i seder och gudsfruktan, och man såg honom ej sällan hämta sin uppbyggelse i Brödrasalen bland de fromme.

Sylvius, Johan, son af kyrkoherden Jacobus Jonæ, föddes 1620 i Carlstad. Blef först kanslist uti kongl. kansliet och sedan registrator derstädes. Sändes vidare såsom legations-sekreterare till Frankrike, och utnämndes 1649 till guvernements-sekreterare i Lifland. År 1653 blef han sekreterare hos hertig Carl Gustaf, då han samma år uppbjordes i adligt stånd. Befordrades derpå till assessor i Svea hofrätt, till häradsbörding i Tio härad, och till translator regius, samt slutligen 1685 till lagman i Wermland. Denne med mycken skicklighet och lärdom begåfvade man afled 1690. Bland de flera verk han på Svenska öfversatt och utgifvit, märkas: *Philippi Nicolai historia om Jesu Christi rike*; *Gerhardi Betrachtelser*; *Sleidani historia*; *Erici Olai The Svenskars och Göthers historia*, samt *Quinti Curtii Rufi historia om konung Alexander Magnus*. Sonen,

Sylvius, David, född 1663, som var kommerseråd, blef äfven något namnkunnig af sina år 1719 utgifna *Påminnelser om Successionsrättigheten i Sveriges Rike samt det så kallade Souveräna väldet*. Han afled 1732, och med honom utslocknade denna adliga ätt.

Symboliska böckerna, hvarmed förstås Luthers större och mindre Katekes, Augsborgiska bekännelsen, Augsborgiska bekännelsens förvar, de Smalkaldiska artiklarna och Formula Concordiæ, blefvo sent antagna i Sverige. Ända till mötet i Upsala 1593 var aldrig tal om några symboliska böcker, ehuru Luthers, Melanchtons och andra ansedde Tyske theologers skrifter voro till någon del öfversatta på Svenska, till och med nyttjades så litigt, att man i kyrko-ordningen af 1571 klagade öfver missbruket af postillor. Det var ännu den bibliska kristendomens tid, och denna hade af landets lagar sitt värn. På riksdagen 1611 omnämndes väl concordiæformeln i bredd med kyrkans öfriga bekännelseskrifter såsom uttryckande statens uppfattning af evangeliska läran, men den saknade ännu offentlig auktorisation. Det var Carl XI:s förmyndare-regering förbehållet att förse staten med en ny religion, den symboliska. För att tillbomma allt tilltråde för kalvinismen, funno Svenske prästerne bestämda symbolers införande vara af nöden, hvarföre de, under de synkretistiska tvi-

sterna med Duræus, åberopade sig på Formula Concordiæ såsom innehållande Lutherska församlingens rätta lära. Omsider framställde, på hög befallning, biskopen i Skara Jonas Magni den förmenta nyttan af concordieformelns antagande. Theologiska fakulteten i Upsala utgaf 1647 sitt betänkande om denna bok, och då rikskansleren ej hade något deremot, så beslöt Clerus comitalis dess antagande såsom trosnorm. Regentinnan kunde dock ej förmås till stadfästande häraf, helst hennes fordrade lärare, Johannes Matthiæ, med ifver satte sig emot denna bokens gällande myndighet. Terserus förklarade sig äfven deremot, och det, som han sade, emedan denna bok var så stor som hela bibeln, och emedan uti densamma funnos många fria och onödiga kontroversier. Med rätta anmärkte han ock, att bland Svenska presterskapet, som ville antaga denna bok såsom regel i gudaläran, näppeligen en af hundra hade läst eller förstod den. Genom regeringens plakat 1663 tillades först symboliskt anseende åt Luthers större och mindre Katekes, Augsbургiska bekännelsen, Augsbургiska bekännelsens försvar, de Smalkaldiska artiklarna och Formula concordiæ stricte sic dicta, hvilket religionsplakat, godkändt af ständerna genom riksdagsbeslutet 1664, vann laga kraft. Efter denna tiden finner man i alla publika akter dessa symbola, näst den heliga skrift och jemte den Augsbургiska bekännelsen, anförda såsom rättesnören, hvarefter religionens allmänna lärdomar skulle drifvas. Föga fattades, att ej äfven sedermera nya symbola af Svensk hand blifvit lagda till dessa. Sådant var nära att inträffa med den af professor Erik Odbelius författade skriften "Palma pacifera" 1672, samt den af erkebiskopen Svebilus utgifna katekesen 1687, men kunde lyckligtvis icke drifvas igenom.

Sym (myth.). Sanningens gudinna. Hon vaktade dörren i Frejas sal, Sessymer, så att ingen obehörig fick dit inkomma.

Syndal eller **Sindal**, ett slags fint tyg, troligen siden, i bruk under medeltiden.

Synkretistiska stridigheterna. Så benämndes vissa religionsoroligheter, som i sjuttonde seklet ägde rum i Sverige, med anledning af ett utaf samliga theologer förfäktadt välment förslag att tillvägbringa en fullkomlig öfverensstämmelse och förening emellan de båda protestantiska kyrkorna, ett förslag, som af andra theologer åter ifrigt förkastades. De synkretistiska tvisterna hade redan någon tid fört oroad systerkyrkan på andra sidan Östersjön, innan de började yppa sig i Sverige. Redan Carl IX lånade ett beredvilligt öra deråt, och hans store son Gustaf II Adolf var ej heller obenägen derför. Den som isynnerhet ifrade för förslagets genomförande inom Sverige och gaf anledning till de senare stridigheterna derstädes, var en presbyterian från Skottland och själasörjare för en liten församling i Elbingen, vid namn *John Dury* eller *Duræus*. På resor i sitt fädernesland hade han redan vunnit många anseende och fromme andlige män för sin menniskoälskande plan, då han framlade den för Gustaf Adolf, så-

som det bästa verktyget för dess utförande. Konungen, hvilken han träffade i Würzburg, afhörde med uppmärksamhet hans förslag, talade länge och förtroligt derom med honom, samt hänvisade honom slutligen till sina begge hofpredikanter, Jakob Fabricius och Johan Matthiæ. Den förre, en ifrig Lutheran, afskydde all gemenskap med Calvinisterna; den senare åter omfattade både honom och hans sak med orubblig välvilja. År 1636 inkom han till Sverige, der han af Axel Oxenstjerna med välvillighet och aktning bemöttes. Han lät nu trycka en skrift, deruti han uppgaf att detta verk vore öfverlagdt med de Franska, Schweitziska, Polska, Nederländska och Tyska kyrkorna, samt med universiteterna af båda religionerna; äfvenledes lät han trycka det Leipzigska samtalet af år 1631, för att låta de andlige deröfver rådpläga. Förslaget blef så vida antaget, att professorerna i Upsala borde ingifva sitt betänkande deröfver; men desse uppsatte sådana förlikningsvillkor, att ingen reformert kunde gerna derpå ingå. Duræus lät likväl icke afskräcka sig; han framlade en uppsats öfver de punkter, hvarpå det hufvudsakligen vid föreningen kom an, och denna skulle man söka tillvägbringa icke på den skolasatiska utan på den asketiska vägen. De af honom uppgifna billiga föreningsvillkor voro följande:

- 1) Att en full öfverensstämmelse må vara uti alla tronens grundartiklar, ingen undantagen;
- 2) Att de villfarelser, som kullstötat grunden eller syfta på dess kullstötande, må förkastas;
- 3) Att i ceremonier och likgiltiga ting begge delarna tolerera hvarandra, efter den heliga skrift;
- 4) Att emellan de förenade delarna uppriktigheten iakttages, på det man ej med tvetydiga talesätt må betäcka villfarelserna;
- 5) Att efter slutet frid ingen måtte försvara, urskulda eller vidare utsprida villfarelser;
- 6) Att de onödiga disputationerna och ordkrigen må upphöra;
- 7) Att en amnesti för de förra smädande utfallen må äga rum; och
- 8) Att kyrkostyrelsen må inrättas enligt det apostoliska rättesnöret.

Domkapitlena i Westerås och Strengnäs förklarade utan omsvöp, att de, i anseende till de många mötande svårigheterna, alldeles misströstad om framgången af detta i sig sjelf nyttiga förslag. Biskop Rudbeck, som trodde sig häri genomskåda en hemlig plan af rikskansleren att söndra presterskapet, satte sig isynnerhet med häftighet emot Duræi bemödanden. Icke dessmindre utsattes ett theologiskt samtal att hållas i Juli månad 1637. De Svenske atridskämparne funno väl då Skottlän-darens nit lofligt, men yrkade att Calvinisterna först skulle aflägga sina grundvillfarelser och tve-tydiga uttryck; hvarjemte de ingåfvo till riksrådet en förklaring, ställd emot den utländska synkretisten. Denne kunde ej en gång utbekomma protokollet öfver samtalet, om hvilket många falska och förklenliga rykten blifvit utspridda, utan måste ur minnet uppsätta en till rådet inlemnad berättelse härom. Då Rudbeck, i trots af rikskan-

alerens förbud, af alla krafter fortfor att motarbeta honom, sökte han genom ett par utgifna skrifter vinna sinnevid riksdagen 1638; men emot sin vana visade han sig här något bitter, och presterskapet förklarade då, att den oförändrade Augsburgiska bekännelsen skulle för begge kyrkorna blifva en norm, hvarföre alla vidare underhandlingar afbrötos. Slutligen anhöll klereciet, att Duræus måtte ur riket aflägsnas, och detta beviljades äfven af regeringen, dock med tillägg, "att regeringen ej hade sig bekant, det han här åstadkommit någon synnerlig förargelse." Ehuru således Duræus måste lemna riket med oförrättadt ärende, hade han dock här förskaffat sig och sin sak många betydande vänner, och flera försök att genomdrifva hans åsikter gjordes sedermera tid efter annan, ehuru de äfven misslyckades. Bitterheten emot Calvinisterna ökades häraf, i stället för den påyrkade förlikningen, och ännu 1693 blefvo de stämda till rätta och dömda till böter, för det att de vågat sammanträda till sin gudstjensts utöfvande.

Synnerby moderförsamling med annexen Skalmesja och Gerum, ett reg. pastorat af 2 kl. i Skaraborgs län, Skara stift, Skånings härad och domprosteriet, 1 mil från Skara, består af 19 hemman, uppskattade till 103,635 R:dr, med en folkmängd af 925 personer och en areal af 6,087 tunnland, hvaraf endast 15 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan har en vacker belägenhet, är ganska gammal, byggd af buggen sten och tillbyggd 1755. Åskan antände henne 1775, men hon återställdes straxt derefter. Här är ett grafkor, tillhörigt Hårdskas släkten, och i vapenbuset en runsten med en lång inskrift. I socknen finnes väl någon skog, men otillräcklig för behofvet. Adr. Skara.

Syreen, Peder Håkansson, son af hemmansägaren Håkan Håkansson, föddes i Blekinge d. 13 April 1776. Efter att hafva genomgått Wexiö skola, blef han student i Upsala. Han synes hafva älskat bokauktionskammaren mera än bokkammaren, också blef han, ehuru ämnad till prest, bokhandlare och dog såsom sådan 1830 i Karlskrona. Ehuru han ej synes haft någon utmärktare kallelse för författarskap, lade han sig likväl tidigt och mycket derpå, samt har utgivit ganska många skrifter. Deribland må nämnas: *Magazin för evangelisk-biblisk kristendom*; *Christelig sångbok till bruk vid enskild husandakt*; *Christelig exempelbok*, m. fl.

Sysror utgöra en familj af de rätvingade insekterna, hvilken utmärker sig med tråd- eller borstlika antenner, samt till hoppfötter utbildade bakfötter; somliga af dem lefva i jorden, der de gräfva sig gångar och hål samt lefva af gräsrötter, larver och insekter, andra uppehålla sig i husen, bakom ugnar, under golfven o. s. v., der de söka sin näring af mjöl, säd, malt m. m. Af det förre slaget är *Mullvadssyras* störst (ända till 2 tum i längd) och blir skadlig för ängarna genom de gångar hon gräver sig under sjelfva gräsväld; dock är denna insekt i Sverige hittills endast fun-

nen i de sydligare provinserna, såsom Skåne, Halland, Blekinge, Kalmar län och Öland. Dess närvaro röjer sig genom de mullhögar hon likasom mullvaden bär och der uppkastar; men genom innehållande af kokhett vatten i hennes hål, hvilket dock bör ske före början af September månad, emedan larverne efter den tiden börja sprida sig, kan detta skadedjur, hvars underjordiska gångar på ängen blifva synbara genom gulaktiga strimor af vissnad gräs, utrotas och förstöras. Likasom *Mullvadssyras*, då hon i Juni månad uppkryper ur jorden, har äfven *Hussyras* (*Gryllus domesticus*) ett entonigt sångläte, som till en del förmedlas af hennes täckvingar, med hvilkas ständiga ljudande hon ofta blir besvärlig om nätterna i de hus, der hon valt sin bostad, och helst uppehåller hon sig der, hvarest brödbakning, bryggd och dylik handtering ofta förehafves. Hennes längd blir nära en tum, hennes utseende är gulaktigt och glatt, hennes hufvud och rygg brunfläckade. Genom kärll, fyllda med sockervatten, kan hon lockas ur sitt näste och fördränkas; hon plägar och förgöras genom insprutning af kokhett vatten i hennes hål, eller genom att i det rum der hon vistas anställa rökning af friska fläderblommor på het glöd.

Syssele. På samma sätt, som landskapen uti öfriga Sverige fordom indelades uti *Hundari* och *Småland* samt *Götha land* uti *Härader*, delades *Wermeland* uti *Syssele*, och sedan hvar *Syssele* uti sina *Härader*. Denna indelning synes vara länad från *Norrige*, hvarest man finner *Borgnyssle*, *Skiesnyssle* m. fl., och tvörligen har *Wermeland* fått samma indelning på den tid, då det var förenadt med *Norrige*.

Syster, syster Ädla min, en allmän folklek i flera landsorter, då en karl eller fruntimmer går utom de dansandes ring och af dessa under sång uppmanas att säga sin kärestas namn. När en sådan blifvit nämnd, dansar paret om in i ringen, och så fortfares med ombyte af personer.

Systerbäck var fordom gränsen mellan Sverige och Ryssland. Der var på Ryska sidan ett gevärsfaktori, en Grekisk kyrka och ett pappersbruk, drifvet med ånga, hvilket Schubert uppger såsom det betydligaste i Ryssland.

Systrabokarna. Om dessa ryktbara bokträd, som finnas i Åkarps socken af Göinge härad i Skåne, är följande saga gängse i orten. Tre små bröder, som bodde i närheten jemte sina föräldrar och syskon, fingo den spådom, att de i framtiden skulle komma att döda sina trenne systrar. Till att förekomma detta, begäfvos de sig i fremmande land, men sedan de blifvit fullvuxne, förde hemlängtan dem åter tillbaka. De kände nu ingen i hembygden, men höllo till i ett stenrör, som ännu kallades Rölfvare-röret. En jultorgon varnade de trenne unga flickor, som ernade sig till ottesång i Åkarps kyrka; dem grepo de, vanärade och dödade dem. Dessa trenne oskyldiga tärnor voro deras egna systrar, hvilka de ej kände. På stället skall derefter trenne bokar hafva uppväxt, som fått namnet *Systrabokarna*.

Syta, i gamla Svenskan detsamma som *sköta*, *ombesörja*. Deraf *sysla* och det nu mera bortlagda ordet *sytning*, *skolsæl*, *omvårdnad*.

Sådan herre, sådan dräng, så är by som bonde, m. fl. dylika ordspråk, visa huru de gamle förstodo vanans inflytelse, exemplets makt och huru den ena icke sällan bildar sig efter den andra.

Sångs socken med Skå annex, ett regalt pastorat af 2 kl. i Stockholms län och erkstiftet, Svartsjö härad och kontrakt, 2½ mil från Stockholm på Svartsjölandet, består af 26¼ hemman, uppskattade till 185,300 R:dr, med en folkmängd af 671 personer och en areal af 6,526 tunnland, hvar af 60 äro körr eller oländig mark. Inom socknen ligga två små sjöar: *Igelvik* och *Svartsjövik*. Socknen har medelmåttig jordmån och föga skog. Der inom ligger *Svartsjö kungsgård* (se detta ord). Flera runstenar finnas här och äfven en i sakristians norra mur. Adr. Stockholm.

Sångs socken, ett af annexen till Botheå moderförsamling i Westernorrlands län, 7 mil från Hernösand, består af 7¼ hemman, uppskattade till 25,100 R:dr, med en folkmängd af 328 personer. Arealen uppgifves för hela Botheå pastorat till 122,657 tunnland, hvaraf 9,300 äro sjöar och körr. Sångs socken är en af de minsta i orten, emedan dess bebyggda del endast räknar 2 mil i längd och ½ i bredd. Kyrkan är ganska gammal, af sten, och påstås vara byggd genom gåfvor af pilgrimer, som besökt den i sakristians hörn belägna underbara källan, hvilken under katolska tiden stod i högt anseende, och dit mycket folk vallfärdade. Hon igenfylldes efter reformationen, men upptäcktes åter 1745 af doktor Gissler i jordvallen nedanför kyrkan och förvandlades till en vanlig helsobrunn med badhus, samt försågs med en rymlig brunnssalong, ligger vid Ångermanlands-elfven. Hon uppräknas under namnet *Sångs helsokälla* i den 1842 utgifna "Handbok för Brunnsgäster" bland Sveriges förnämsta helsobrunnar. Schubert säger om utsigten från kyrkogården att den är "obeskrifligt skön." Adr. Hernösand.

Sångarensåttet (Sylvia) hörer till gångfoglarnes ordning, innefattar Europas utmärktaste sångfuglar och äger många arter inom Skandinavien. Fuglarna af detta släkte utmärka sig med rät syllik näbb, äggrunda näsborrar och en trådlikt delad tunga, äro små, äta insekter och äro flyttfuglar. Somliga af dem vistas i skogarna bland lummiga träd och buskar, andra hålla sig bland säf, rör och vass vid sidan af åar, gravar och insjöar. De utmärktaste arterna äro *Naktergalen*, en omkring 7 tum lång grå- eller rödbrun fugel, som dock i Sverige ej förekommer högre upp än i Kalmar län, samt *Rödhamen*, *Blåhamen*, *Trädgårdssångaren*, *Årtångaren*, *Rödstjerten*, m. fl.

Såpsjuderierna i Sverige voro år 1842 femton, vid hvilka fabriker tillverkades 15,001 fjerdingar såpa, beräknade till ett värde af 104,440 riksdaler.

Såra betydde fordom äfven *mycket*. Det betär i rimkrönikan:

"Poken begynte mycket truga
Och för almogen såra ljuga."

Sätenäs, 1 mtl. säteri i Thuns socken i Skaraborgs län, tillhörde 1490 Nils Johnsson Posse, som skref sig till Sätenäs och Thun. Manbyggnaden är ansenlig och man har derifrån en vacker utsigt öfver Delttern, en vik af Wenern. Till gården hör en god hamn, Tvättstugan, der ett rymligt upplagsmagasin är byggt. På ägorina finnas flera grifvbjörar. Här hölls fordom den 5 Augusti en marknad, hvilken sedan blifvit flyttad till Storesten.

Sjö, i gamla Svenskan detsamma som *haf*, *sjö*. Det kvarstår ännu i sammansättning i åtskilliga ställens namn, såsom Säby, Sätuna, Säfva, o. s. v.

Sjöberg i Winbergs socken i Halland, är ett vidsträckt berg, som utgör ett märke för seglare och finnes upptaget på sjökorten. På dess topp äro fem stora stenar, lagda i en krets, hvarest traditionen säger att en afträtsplats varit. På norra sidan är en stenkrets kallad *Domsätet*, och öster om berget äro flera ättekullar, bland hvilka isynnerhet den s. k. *Tingshöjen* är märkvärdig. Härifrån till byn Fårås har fordom gått en väg, som i orten kallas *Tjufsvägen*. En mängd ålderdomslemningar äro hopade i trakten bäromkring och har föranlett den meningen, att här antingen varit ett stridsfält eller en begravningsplats. Der är äfven en samling stenar, som tros ha tillhört en forntida offertjenst, och stället kallas derför *Stenkyrkan*.

Säby kallades i forna tider det ställe i Skåne, der nu staden Landskrona är belägen.

Säby, äfven benämndt *Saba*, hette i äldre tider en gård i Södermanland, dit S:t Bothvids lik fördes och der sedan Juleta kloster anlades.

Säby socken, annex till Herslöfs moderförsamling i Malmöhus län, ½ mil från Landskrona, består af 9¼ hemman, uppskattade till 67,735 R:dr, med en folkmängd af 359 personer och en areal af 949 tunnland, hvaraf intet är oländig mark. Socknen har god åker och äng. Derinom ligger *Säbyholms säteri* (se detta ord). Adr. Landskrona.

Säby socken, ett reg. pastorat af 1 kl. i Jönköpings län, Linköpings stift, Norra Wedbo härad och kontrakt, 6¼ mil från Jönköping, består af 123¼ hemman, uppskattade till 414,250 R:dr, med en folkmängd af 3,610 personer och en areal af 43,231 tunnland, hvaraf 4,480 äro sjöar och körr. Socknen är en af de vidsträcktaste och folkrikaste ej blott inom Linköpings stift, utan äfven inom Jönköpings län. Dess längd är 2½ mil och dess bredd 1 mil. Kyrkan är af gråsten, ledande sitt ursprung från medeltiden, men sedan dess flera gånger ombyggd, sist 1760 och 6 år senare försedd med ett torn. Wrangelska och Rosenborgska släkterna ha här sina grafkor. Inom socknen ligga säterierna *Gripenberg*, *Restad* (se dessa ord), *Gransbo*, 3¼ mtl., med en vacker åbyggnad af träd och en trädgård; *Trands*, 1 mtl., väl bebyggt; *Traneryd*, 2 mtl., med en vacker manbyggnad, trädgård och park, samt underliggande

Fredrikshammars manufakturverk; Åbonäs, 2½ hemman, som 1832 hade en förfallen åbyggnad, men en god trädgård och en vacker belägenhet, samt *Norraby*, 2 mtl. Den stora skogen *Holaveden* ligger till en del inom denna socken. På frälsehemmanet *Mada* finnas ruiner, som man tror, efter ett hedniskt offerhus med en borg. Här i grannskapet är en källa, som allmogeen ännu besöker. Domaresäten och ättehögar träffas här. Vid gården *Falla* är ett berg kalladt *Helyaktint*, på hvars spets är en källa, fordom i högt anseende bland folket. Lemningar efter ödelagda grufvor träffas här, och man tror, att de varit det guldverk, som upptäcktes 1579 och Johan III gaf i förläning åt Hr Lejel, jemte några gårdar, för det han satt verket i gång. — En träffaing skall år 1566 här i socknen ägt rum mellan Svenskar och Danskar. Adr. Boxholm.

Säby socken, ett konsist. pastorat af 3 kl. i Westerås län och stift, Snäfringe härad och Munktorps kontrakt, 1½ mil från Westerås, består af 25¼ hemman, uppskattade till 105,784 R:dr, med en folkmängd af 550 personer och en areal af 5,300 tunn., hvaraf endast 25 äro kärr eller oländig mark. Jordmänen är god, bestående af lera, hvarför åkerbruket är invånarnes nästan enda näringsfång. Socken ligger vid Mälaren. I kyrkan är en minnesvård med inskrift öfver kommissarien J. Juyst, född Preussare, som först anlagt *Mölnatorps* gård, och dog 1680. Mölnatorp är ett frälsehemman, med underliggande *Ribbholmen*, som kringflytes af den här framrinnande Kolbäckssån. Man tror att en knipsmedja förr legat här. Nu är en vattenqvarn här anlagd. Åbyggnaden är vacker. Park och trädgård betydliga. Nära härintill är *Borgby skans* (se detta ord). Vid *Åskbro* by har man funnit lerkärl med aska och brända ben, hvaraf man slutar, att här varit en hednisk begravningsplats och byn deraf fått sitt namn. I socknen ligga *Utnastöten*, exercisplats för lifregementets grenadierer, *Forsa* gård och qvarn, som fru Karin Sonne, Knut Stensson Bjelkes enka, år 1493 skänkte åt Husaby kloster, samt *Walby*, som biskopen i Westerås Lydike Abelsson 1471 köpte för 30 mark. Strömsholms kanal framgår genom socknen, och *Carl XII:s sluss* ligger vid den ofvannämnda gården Ribbholmen. Adr. Strömsholm.

Säby, ett säteri i Wisnums socken i Wermland, tros ha varit bebodt redan af Olof Trätälja, och sedan af höfdingar och drottningar i orten. Det blef derefter troligen en kungsgård, eller tillhörde det någon af de förnåma slägter, som föllo i Carl IX:s onåd, hvarföre deras gods indrogos till kronan. Fernow, som berättar detta, medger likväl, att det blott är en gissning, men tillägger såsom säkert, "att höga Herrskaper här bodt, emedan vid denna tid voro här *Kyrka*, *Fatabur*, *Rangelse* och mera sådant, som tjente at göra et lysande Hof på Landsbygden, efter den tidens vis." Hade icke Säby i långliga tider varit en märkelig ort, så hade aldrig *Hondius* utsatt den på sin General-Charta öfver Europa. Troligen var den Adelsmannen, Erik Halfvardsson, ägare af Säby, som 1511,

med orätt hade underlagt sig Löfön." Säby har i senare tider tillhört Lindrothska familjen.

Säbyholm f. d. kungsgård, men numera 6¼ mtl. berustadt säteri, i Säby socken af Malmöhus län, har ett vackert (1825 uppygdt) grundmuradt corps de logis i tvenne våningar, med front d'espace, stora ladugårdsbyggnader, samt en betydlig och väl underhållen trädgård med tillhörande park, utmärkt god och fruktbärande åkerjord bestående af 690 tunn., utom ängsmark och torfmosse. Åkerbruket och ladugårdsskötseln bedrifvas här med sådan ordning och skicklighet att få så väl skötta ställen i länet finnas och är ett verkligt efterdöme för ett godt åkerbruk. Under de senare åren har egendomen lemnat i afkastning 2,000 tr säd, 1,000 tr rotfrukter och 25,000 lispd hö. Under egendomen lyder frälsehemmanet *Brorslorp*, 7/8 mtl. i Herslöfs socken, och finnes äfven vid gården en skattlagd Holländsk väderqvarn. År 1709 blef denna gård af Danska krigshären uppbänd, och i grund förstörd, hvarefter den låg öde till år 1718 då den åter upptogs af landshöfdingen friherre Wilhelm Bennet. Egendomen tillhörde general-löjtnanten m. m. friherre Albrekt Bror Cederström, men inköptes 1849 af ryttmästaren Rudolf Stjernsvärd på Widtskölle för den betydliga summan af 283,333 R:dr 16 sk. R:gs.

Säbrå socken, ett preb. pastorat af 2 kl. i Hernösands län och stift, södra Ångermanlands fögderi och kontrakt, ½ mil från Hernösand vid hafvet, består af 50 5/8 hemman, uppskattade till 250,675 R:dr, med en folkmängd af 2,256 personer. Arealen är ej särskildt uppgifven för denna församling, utan i förening med Stigsjö och Häggångers pastorater. Säbrå är annex under Hernösands biskopsstol, hvars innehafvare är kyrkoherde härstädes. Kyrkan är uråldrig, men ombyggdes 1759. Hon är utan torn och har utvändigt föga utseende af en kyrka. Det inre är värdigare; men ännu vid Schuberts besök derstädes fattades orgelverk, och altartaflan var en "eländig oljemålning", men öfver hvilken voro i en nisch anbragta två sofvande barn under lammet med segerfanan i bildbuggeri, "en skön idé och mäterligt utförd." Kyrkan har 13 kvarters murar. Sockenboerne föda sig af åkerbruk, boskapskötsel och fiske samt väfnad. Adr. Hernösand.

Säckekestad, ett säteri i Trästena socken i Skaraborgs län, 1½ mtl. säteri, 4½ mtl. frälse och 17 torp, 1½ mil från Mariestad, beläget på en holme i sjön Ymsen, dit en stenbro förer. Belägenheten är den vackraste i orten. Åbyggnaden omgives af en vidsträckt park och en ypperlig fruktträdgård. Den har en god jordmån, löf- och barrskog, bräntorf i öfverflöd och fiske. Stället var fordom en befäst kungsgård, hvarefter lemningar ännu synas på Nyruds äng. Från år 1190 tillhörde det Bondesläkten, och öfvergick sedan till biskoparne i Skara, af hvilka biskop Sigge, död 1435, gaf det sitt namn och kallade det Siggestad, som sedan blifvit Säckekestad. Då säteriet efter reformationen återkommit till sina ursprunglige ägare, lät Filip Jönsson Bonde år 1580 flytta

åbyggnaden från fasta landet till dess nuvarande plats.

Skådeskåra. Se: *Ringåra*.

Skådgåsen (*Anser segatum*) har svart näbb med ett gulrött tvärband och rödgula ben, dess längd är något öfver 3 fot. Hon uppehåller sig om sommaren på öarna och skären vid Norriges västra kuster vid och inom polcirkeln, och lärer äfven vara funnen vid myrorna och kärrnen i Sorsele socken af södra Lappmarken. Höst och vår flyttar hon regelbundet och i stora skaror öfver Skåne från och till de nordliga trakterna. Otroliga skaror af dem anlända om hösten till England, Holland, Tyskland, Frankrike och Italien, men i Februari eller Mars börja de åter visa sig i Skåne och beta då i mindre flockar på ängar eller rågfält. Tåget fortsättes derefter högre mot norden och på öarna och holmarna utanför Helgelands, Saltens och Finnmarkens kuster ha de sina egentliga kläckställen och förekomma der i stor mängd. I dessa orter blir hon ock genom sin åverkan på rågåkrarne ganska skadlig och hindrar åkerbrukets trefnad. För sin skygghet är hon svår att få inom skotthåll, men fångas bäst under ruggtiden, emedan hon då icke kan flyga, utan dyker i vattnet och kan tagas af fiskare.

Skär. Säf (*Scirpus*) tillhör Linnés klass *Triandria*, är ett halfgräs och förekommer endast i fuktig mark. De allmännaste Svenska arter deraf äro: *Myr-Säf* (*Scirpus Cæspitosus*), som är allmän icke blott i torfmåssar och kärr, utan äfven på betesmarker, i ängar och skogsbackar, der bottnen är sur och torfartad. Svin äta gärna färsk roten, och äfven andra kreatur äta den friska växten, i brist på bättre; dock är det angeläget att på ängar genom dikning och gödsel utrota Myr-säfen. — *Sjö-Säf*, äfven *Kälvas* (*Scirpus lacustris*), förekommer allmänt i åar, sjövikar och dammar och ätes i allmänhet ogerna af kreaturen. I norra Sverige nyttjas den stundom till taktäckning i stället för balm, äfvensom här och der till stoppning i klöfsadlar och putor på seldon, samt till allabanda slags gröfre matlor. Af sjösäf beredes äfven en svärta, som är särdeles tjenlig till trycksvärta, och säfen bör då upptagas vid midnattstiden, då den är i sitt fullkomligaste tillstånd. — *Hafs-Säf* (*Scirpus maritimus*) som förekommer på bafsstränderna i Skåne, Öland, Roslagen o. s. v. och hvars rötter, torkade och sönderstötta, äfven kunna nyttjas till välling, brödbakning o. s. v. *Knapp-Säf* (*Scirpus palustris*) som förekommer allmänt i kärr och gamla diken samt stundom i brist på bättre ätes af gelen och hästen. På sumpiga ställen i skogar växer äfven *Skogs-Säf* (*Scirpus sylvatrius*) som, der den finnes i mängd, stundom nyttjas till taktäckning.

Skåfjösäteri med *Safsjöströms* eller *Skohus* jernbruk i Lenhofda socken i Kronobergs län, består af säteriet *Såfsjö*, 6 $\frac{1}{4}$ mtl. och underliggande tillsammans 4 hemman. Det var före och under drottning Christinas tid ett Skyttegods, hvaraf flera hemman vid reduktionen indroges till kronan. Här anlades på 1600-talet ett pappersbruk,

som är ett af de äldsta i Småland. Bruket anlades år 1728 af majoren Håkan Skytte, som fick privilegium på byggandet af en masugn och en stångjernshammare, jemte spik och kniphamar. År 1778 på fjerde böndagen hände den olyckan, att den samlade vattenmassan söndersprånge alla dammar vid bruket, hvarigenom masugnen aldeles förstördes och har sedan ej blifvit återuppgydd. De öfriga verken ledo äfven betydligt, men äro dock änyo iståndsatta. År 1812 nedlades smidet vid en stångjernshammare och flyttades till Orrefors. För närvarande smidas här vid 2 hårdar af eget tackjern 520 skepp:d stångjern, utom spik och annan manufaktur, hvarföre i bammarskatt betalas 5 skepp:d, 4 lisp:d. Afsättningsorten är Kalmar eller Carlskrona. Bruksstämpeln är 3 S öfver hvarandra med 2 pilar emellan. Vid säteriet finnas qvarn och såg. Der har fordom varit en god trädgård, men hvilken i Tunelds geografi, 8:de upplagan säges vara förfallen, emedan ingen ägare sedan 80 år bott på stället. Wieselgren, hvars "Nya Smålands Beskrifning" är utgifven 1846, nämner ingenting härom. Ägare är greve G. Hamilton.

Skåfataholms socken, ett patron. pastorat af 2 kl. i Dalarna, Westerås stift Westra Dalarnas fögderi och Norrberkes kontrakt, 13 mil från Falun, består af 3 $\frac{1}{2}$ mtl., uppskattade till 424,948 R:dr, med en folkmängd af 2,480 personer och en areal af 140,847 tunnl., hvaraf 12,500 äro sjöar och kärr. Denna socken, som innefattar Näs forna Finnmark, var förut ett kapell-lag till densamma, men blef 1822 ett eget pastorat, hvartill patronrättigheten tillhör socknens bruksägare, hvilka i sjelfva verket äga hela socknen, som äfven kallas *Safsén*. Den är 4 mil lång och 3 mil bred. Der inom ligga sjöarne *Leijen*, *Skärsjön*, *Stora Låsen*, *Såfsjön* och *Håen*. Låselven är den största derinom, men flera andra finnas, äfvensom några höga berg: *Leijberget*, *Kullerberget*, *Österhöjden* och *Eskilsberget* m. fl. Åkerbruket är ringa, men boskapskötseln betydligare. Bruksrörelsen gifver dock invånarne deras förmåsta sysselsättning och närings-utvägar. Utom det skulle denna trakt, som ännu föga framgått ur naturtillståndet, nästan icke vara annat än en vildmark, der Finnarnes svedjeland voro den enda odlingen. Efter dem finnas här också flera benämningar: *Soasjer/oi*, *Ama-* och *Koko-So*, *Ackas-Peckas*, *Quicklambi* m. fl. Inom socknen ligga *Gravendals*, *Fredriksbergas* och *Thyfors* bruk (se dessa ord), samt *Strömsdals* och *Ulriksbergas* masugnar. Den förra anlades 1727 af Sebastian Grafve och H. O. Ström; den senare af Ström allena 1735. Adr. Smedjehacken.

Skåfataholm, ett säteri i Vestra Wingåkers socken i Södermanland, 22 mtl. med underlydande hemman. Dess förste med säkerhet kände ägare var kammarherren baron Lars Svantesson Sparre, som genom sitt gifte med Charlotta Carlsdotter Soop år 1666 erhöi denna egendom, och derpå uppgyggde ett 3 våningar högt stenhus med 2 flyglar, som finnes förestäldt i Dahlbergs *Svecia*. Det afbrann helt och hållet 1762, hvarvid biblioteket med en

mängd handskrifna handlingar, gingo förlorade, men uppbyggdes ånyo, äfven med den gamla kringbyggda borggården, som fanns dervid. År 1804 började likväl stället nuvarande ägare, H. Ex. öfverste-kammarjunkaren greve Gustaf Trolle Bonde, hvars slagt egendomen tillhört ända sedan 1719, ombilda huset och dess omgifningar i en bättre smak, efter Gjörvells ritning. Byggnaden var fullbordad 1815. Ägaren, en af Sveriges så mecenater, har här gjort ganska betydliga samlingar af böcker och konstsaker. Här finnas statyer af Byström och Fogelberg, tador af Fablerantz, Sandberg, Laureus, Breda m. fl. Svenske mästare, utom af en mängd utländske, och en byst af Linné; ett bibliotek af flera tusen volymer och många gravyrverk. Egendomen prydes af en skön trädgård och ett stort orangeri.

Säfsångaren (Sylvia Schoenobæus) hör till den afdelningen af sångfoglarna, som kallas *Karrsångare*, hvilka hafva korta vingar, temligen lång stjärt och stora, spetsiga klor. Säfsångaren är ofvantill olivgrå med bruna fläckar och har kroppen undre delar rostgult hvita. Han är $5\frac{1}{2}$ tum lång och uppehåller sig om sommaren bland täta säf och rör vid brädden af floder, insjöar, mossor och kärr. Förekommer ofta i Skåne och äfven i öfra Sverige, och är en munter och litlig fogel, som kryper och klättrar på vassen. Hans sång är munter och rask. Lefver af insekter i vassen och bortflyttar i September. Han bygger sitt näste bland några rör i vassen, och lägger deri 5 hvitaktiga eller brungråa ägg.

Säfsvar med annexet Holmöns kapell, ett reg. pastorat af 3 kl. i Westerhotten och Hernösands stift. I Forsells "Anteckningar" finnes endast folkmängden 1839 uppgifven till 1,790 personer och uppskattningvärdet till 136,350 R:dr, men hvarken areal eller hemmantal äro detaljerade; i stiftsmatrikeln åter säges pastoratet vara nära 29 hemman och folkmängden 1,660 personer. Adr. är Umeå, hvarifrån församlingen ligger på $2\frac{1}{2}$ mils afstånd. Här är

Säfsvars jernbruk, hvaräst, vid 2 härdar, smidas 1,000 skepp:d stångjern af köpt tackjern, hvarför i hammarskatt betalas 10 skepp:d. Här idkas äfven spik- och annat manufaktursmide. Bruket har egen lastageplats, men skickar äfven sina tillverkningar till Stockholm. Brukstämpeln är F. S. L. Ägare O. Forssell. Här föreföll d. 19 Aug. 1809 den sista träffning, som gifvits på Svensk botten. (Se: *Ratan*). Schubert berättar, att man ej medhann de dödes begrafning, utan att deras förrottande lik spridde en dödande lukt rundt omkring. De flyktade invånarna, som, efter fiendens aftåg återkommo utblottade på allt, påtogo till en del de fallnes kläder, hvaraf många dogo. Han meddelar äfven följande anekdot: "I de för Svenskarne så ärofulla träffningar vid Säfsvar och Ratan, hvari Svenska artilleriet försvarade sin fordnar ryktbarhet, stridde äfven en amazon, bustruad till soldaten Servenius vid drottningens regement. Hon hade funnit utväg att i manskläder gå ombord på den till Ratan bestämda flottan, för att vid sin

mans sida lefva eller dö. Vid Säfsvar blef hennes man skjuten eller fången. Midt under fiendens eld samlade hon ny ammunition och försåg dermed de soldater, som redan hade använt hela sitt förråd af patroner. Den hjelttemodiga qvinnan hade bevisat slaget vid Ratan, när man upptäckte hennes kön. Den kommenderande generalen gaf henne tapperhetsmedaljen."

Säfsvareds moderförsamling med annexen Lindärfva och Hasslösa, ett reg. pastorat af 3 kl. i Skaraborgs län, Skara stift, Kinnefjerdings härad och domprosteriet, $1\frac{1}{4}$ mil från Skara vid Wenern, består af $18\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 91,288 R:dr, med en folkmängd af 850 personer och en areal af 6,225 tunn., hvaraf endast 25 äro kärr eller oländig mark. Jordmänen är sandig. Kyrkan är af obekant ålder, förtärdes 1649 af en våldeld, men vid dess återuppbyggande begagnades de gamla murarne, som äro af obuggen gråsten. Koret är i senare tider tillbyggt och tornet 1754. Inom socknen ligger *Fitsback*, 1 mtl. säteri med en vacker belägenhet vid Wenern och betydlig skog och *Brakelund*, nu en stor sandhed, men som fordom skall ha varit skogbeväxt. Här äro 21 smärre griftbögar, som det tros efter ett fältslag, hvilket ägt rum på heden. En sägen är, att här i gamla tider legat en stad. Adr. Lidköping.

Säfsve pastorat på ön Hisingen innefattar 3:ne socknar, Säfsve, Backa och Björlanda, och utgör mellersta och största delen af denna trakt, som fordom kallades Norska Hisingen (jfr. ordet *Hisingen*). Säfsve socknen innehåller på en jordvidd af 10,715 tunn. $68\frac{1}{4}$ mtl. och en folkmängd af 1,950 personer. Löfskog och brännrotf finnas på några gårdar i socknen till busbehof, fastän sparsamt. De förnämsta gårdarne i socknen äro säteriet *Hökalla*, som har den mesta skog af alla egendomar på Hisingen, men ett svagt jordbruk; *Barby*, som är häradshöfdinge-huställe och har synnerligt god jordmån; pastorsbostället *Trollerod*, ett svagt hemman om 1 mtl. samt *Nordåka*, *Klaraberg* och *Bäckebot*, hvilka alla äro vackra och goda egendomar. Säfsve kyrka är en större stenbyggnad med 8 fönster och oljemåladt tak. Fornlemningarne i orten utgöras af några hällkistor, hvaraf en vid Svensby gård benämnas Kong Borres graf, en annan, som med ena ändan sluter sig till ett berg och i den motsatta har en 3 alnar hög sten, kallas i orten S:t Jörans graf. Dessutom finnes vid Borräs några i krets ställda bautastenar samt på Brunnstorps mark några små högar, som kallas kyrkogårdarna och befunnits innehålla obrända lik, hvilka sannolikt äro lemningar efter folk, som stupat i de många strider, som fordom höllos här i elfmyningen. Dylka grafhögar jemte stenvårdar förekomma på flera ställen inom socknen. En vaxelundervisningsskola, efter stiftaren benämnd den Stjerncreutzska, har sedan 1812 här varit inrättad och räknade 1842 51 lärjungar. Från Säfsve kyrka till Götbeborg är $1\frac{3}{8}$ mil och till Kungälf 1 mil. Adr. Götbeborg.

Säfsvedals härad i Bohuslän, består af socknarna Örgryte, Landwetter, Partilä, Härryda samt Carl

Johans och Nya Warfs församling vid Götheborg, tillsammans 103 hemman, uppskattade till 2,423,692 R:dr, med en folkmängd af 11,161 personer och en areal af 40,940 tunnland, hvaraf 4,195 äro sjöar och kärr. Utgör en egen domsaga under Göttha hofrätt.

Säfvenfors. Se: *Hellefors*.

Säkerhetsakt. Se: *Forenings- och Sakerhetsakt*.

Sälig. Sälgen (*Salix Caprea*) förekommer på ångar öfverallt i riket såsom ett lägre träd eller oftast en buske, blommar på bar qvist och skiljer sig från pilarter med skaffade, ulliga fröhus, samt aflånga, slutligen tandade eller sågade, under ludna blad. Fuktig lermylla är för detta träd särdeles gynnande. Dess ved är den bästa af de Svenska pilsorternas, den är hvit, lätt och seg, men mjuk och tar väl emot polering äfvensom betsnings, hvarför den är tjenlig till hvarjekanda smärre möbler, såsom skåp till spadar, smärre yxor m. m. Barken kan nyttjas till läderberedning, utgör förnämsta ämnet vid beredandet af klippingsskinn, och begagnas äfven till svart färg af ylle och linne samt till lädersvärta. Grenarna begagnas till korgar, tunnband och vidjor. Löfven ätas begärligt af bornboskaper, och äfven bien söka gerna blommorna.

Sälja pottor är en folklek i åtskilliga provinser, såsom Upland, Öster- och Westergöthland, Småland och på Öland. De dansande gå i en rad, sjungande: "Jag kör mig åt torget, torget; jag har pottor att sälja, sälja" m. m., stannar sedan framför en af dem som icke delta i leken och utbjuder under sång sin vara. Då denne gör ett anbud, som ej kan emottagas, fortsättes vandringen under sång: "Och förr än jag skall sälja mina pottor så pätte, skall jag köra mina hästar så trötte" m. m., stannar åter framför en köpare, och då denna äntligen gjort ett antagligt anbud, lemnas honom en af raden. Nu börjar utbudningen änyo tills alla de dansande äro afyltrade. Det hör till saken, att köparens anbud i början måste vara ganska låga, att han skall föna fel på varan och att utbudaren deremot skall prisa dess egenskaper. En variation af denna lek är, *Sälja krukor*, som tillgår på samma sätt, men hvarvid slutverserna äro:

"Hå, hå! Jag har narrat en bonde!

Och jag har sålt en kruk ny,

Och den var sprucken i botten.

Hå, hå! Jag har narrat en gumma!" m. m.

Sällboda, ett jernbruk i Gunnarskogs socken i Wermland, smider af köpt tackjern, vid 3 hårdar, 1,350 skeppd stångjern, hvarför i hammarskatt erläggas 13½ skeppd. Här idkas äfven knippjerns- och spiksmide. Afsättningsort är Götheborg. Bruksstämpel W. R. Ägare Herr W. Röhss och J. C. Bressander.

Sällernhögs säteri $\frac{7}{8}$ mtl. i Asklanda socken i Elfsborgs län, har en vacker belägenhet med en utsigt, hvarifrån man ser 20 kyrkor, Kinnekulle, Hanne-, Mösse- och Älleberg. Husen äro byggda af ek. Egendomen tillhörde i äldre tider Rödesläkten.

Sällskaper till religionens befrämjande.

I senare tider hafva flera sådana i Sverige uppstått, hvilka hvar för sig i mer eller mindre mån haft ett välgörande inflytande. Det 1771, i den goda afsigten att förekomma kristendomens förfall, inrättade *Samfundet pro fide et christianismo*, som består af två afdelningar, en pastoral-afdelning och en uppfostrings-afdelning, hvardera med sin egen ordförande, håller årligen fem allmänna sammankomster, utom särskilda för afdelningarna när så prövas nödigt. Detta samfund har ej utbredt sina bemödanden utom landet, undantagandes att det en gång lemnade bidrag till Malabariska missionen. Bland dess berömliga företag räknas med skäl, att det utdelat läroböcker åt fattiga skolbarn. Af samfundet underhållas ock i Stockholm trenne kateketer, som hvarje söndags eftermiddag undervisa kostnadsfritt dem, hvilka ej haft och ej hafva annan utväg att få lära sin kristendom. Sällskapet *Pro Patria*, som räknar sitt första ursprung ända från det af Engelbrekt stiftade Svenska landtgille, men som först 1767 blef ett särskildt ordenssällskap och 1799 ett kongl. sällskap, hvars föremål är välgörenheten, söker, utan att hafva antagit karakteren af en kyrklig inrättning, befordra religionens och kyrkans stora ändamål genom att uppsöka och belöna borgerliga dygder, hvarjemte det utdelar medaljer åt nitiske skolmästare på landet. *Theologiska samfundet i Carlskrona*, stiftadt 1772, har utgifvit ett band af sina handlingar "till tro och gudaktighet." Det *Theologico-homiletiska sällskapet i Upsala*, stiftadt 1778, har utgifvit "Homiletiska försök", till förklarande af vår religions hufvudläror samt den goda smakens befordrande uti andliga värtaligheten, äfvensom utsatt prisämnen och utdelat premier intill år 1790. *Evangeliska sällskapet* har verkat i en större omkrets och haft god framgång. Sällskapets stadgar fastställdes 1809. Till ledamöter skulle blott sådana antagas, hvilka genom tänkesätt och vandel utmärka sig såsom kristendomens sanna vänner och befordrare; uppbyggliga, sedolärande och andliga skrifter af högst ett arks omfång samt författade på ett populärt språk skulle spridas bland allmänheten, dels genom försäljning till lågt pris, dels genom bortskänkning. Sällskapet har ock på sådant sätt redan spridit flera millioner sådana skrifter, hvilka åtminstone till en del läsas med begärlighet och medföra sin nytta. *Bibelsällskaperna* uti Stockholm och flera andra rikets städer hafva med en berömvärd drift och ej ringa kostnad redan spridit hundra tusentals biblar och nya testamenten bland folket, så att dessa viktiga böcker snart sagt finnas i hvars mans hand. *Stockholms Prestsällskap*, stiftadt på evangeliska kyrkans jubeldag d. 31 Okt. 1817, men först år 1819 formligen konstitueradt, har för afsigt att bereda tillfälle till en närmare förening inom embetsbröder, hvilka inom samballet hafva enahanda bestämmelse, samt att främja en inbördes uppmuntran till bemödandet för Kristi rikets tillväxt. *Götheborgs prestsällskap* inrättades redan år 1814; *Skånska prestforeningen*

1835 och *Prestertliga Litteratur-sällskapet i Skåne* 1838. *Svenska missionssällskapet i Göteborg* stiftades 1829 på Ansgarii dödsdag till tacksammt minne af hvad denne nordens förste apostel här uträttat. Dess verksamhet har bitills varit temligen inskränkt, i ännu större grad är detta förhållandet med det år 1835 i Stockholm inrättade *Missionssällskap* för protestantiska bekenntelsens utbredande.

Skillestorp socken, ett af annexen till Weddinge moderförsamling i Halland, 2 mil från Warberg, består af $16\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 53,923 R:dr, med en folkmängd af 510 personer och en areal af 3,147 tunn., hvaraf 95 äro sjöar och kärr. Jordmånen är sandblandad, men i allmänhet ganska bördig. Skog och torfmossar finnas till husbehof. Kyrkan är byggd på ett sumpigt och osundt ställe vid foten af ett berg. Hon var fordom en offerkyrka och erhåller ännu icke obetydliga gåfvor, särdeles af sjöfarande, hvilka likväl sällan dervid yppa sina namn. Linodlingen är högt drifven härstädes, och karlarna äro skickliga timmermän och snickare samt byggmästare, hvilka icke sällan på ackord åtaga sig byggnaden och inredningen af hus. Denna trakt är fri från flygsanden, som eljest utgör en stor olägenhet i denna landsort. Adr. Warberg.

Skilleström, Pehr, föddes i Petersburg af Svenska föräldrar år 1802. I Stockholm anställd vid ett boktryckeri, blef han af sina omgifningar snart utmärkt genom sin sällsynt sköna röst och år 1820 engagerad som elev vid kongl. theatern, der han första gången lät höra sig med en romans i skådespelet: *Röda och Hvita Rosen*. Du Puy åtog sig hans bildning, men denne mästares död afbröt densamma, och var sålunda i mer än ett hänseende skadlig för den unge eleven, som rycktes från sin skola, för att något brådstörtadt, ej blott införas på scenen, hvilken han redan beträdd, utan deri öfvertaga sin lärares repertoire, d. v. s. lyriska scenens största och svåraste partier. Han utförde många af dem till allmänhetens och konst-kännarens stora belåtenhet, men skulle säkert gjort det ännu mer, om han först fått fullända sin musikaliska uppfostran. Icke desto mindre förblef han i femton år en af sångscenens yppersta prydnader; hans sköna, böjliga tenor, uttrycket i hans föredrag, lifligheten i hans spel gjorde honom alltid hörd och sedd med nöje, mången gång med förtjusning, särdeles i romanser och kupletter, hvilka voro hans triumf. Till hans favorit-röler hörde Max i *Friskytten*, *Don Juan*, *Fra Diavolo*, *Joconde*; mindre lycklig var han i den stora operan, hvari han också mera sällan uppträdde. Öfveranstängningen, måhända i förening med ett mindre försigtigt lefnadssätt, hvilket är så lätt förklarligt genom sångarens lifliga temperament och de många tillfällen till förstörelser, hans glada umgänge förskaffade honom — allt detta angrep hans hälsa, till hvars återställande han 1835 företog en resa till Italien. Han återkom väl till fäderneslandet, men endast för att der dö. Detta inträffade d. 18 Dec. 1839, dagen efter en kon-

sult, som hans kamrater föranstallt till lättande af hans ekonomiska bekymmer.

Somma, i gamla Svenskan detsamma som *passa*, *anstå*, af Tyska ordet "Ziemen." *Sämd* betydde således *ansändighet*, *hedersbevisning*, äfvenså *Somi*. Det heter sålunda i den gamla öfersättningen af Alexander den Stores historia: "Folket undfångade han med dygd, ok Somma," (folket emottog honom med artighet och hedersbevisningar.)

Sömmb socken, hos Forsell *Sem*, ett af annexen till Skölfsvene moderförsamling i Elfsborgs län, 4 mil från Alingsås, består af $8\frac{3}{8}$ hemman, uppskattade till 25,318 R:dr, med en folkmängd af 182 personer och en areal af 1,805 tunn., hvaraf 560 äro sjöar och kärr. Kyrkan är liten och mörk och lär vara byggd på 1100-talet. Inom socknen ligga *Allestads* säteri (se detta ord) och *Sämsholm*, 1 mtl. säteri med derunder afhyta 3 mtl. frälse och 4 underliggande mantal med en qvarn, har ett vackert läge på en odde i *Samsejön*, med ett förträffligt fiske. Adr. Alingsås.

Sömmb eller **Sembs** socken och by var fordom en egen socken, anslagen till Bogesund, släkten Tre Rosors grefskap. Nu är den förenad med Ulricehamns moderförsamling. Kyrkan, som leder sin ålder från kristendomens första tider i Sverige bibehålles ännu såsom sockenmagasin.

Sämje- och **Stadge-hemman** kallas en del lägenheter med afseende på den besittningsrätt, hvarunder de innehafvas. De äro sådana hemman, som upptagits inom andras rågång, särdeles på skogsallmanningarna. De äro för öfrigt dels af frälse och dels af krono natur. Namnet kommer deraf att de varit underkastade en stadgad ränta, allt efter som innehafvaren kunnat öfverenskomma eller sänjas med den, på hvars jord hemmanen upptagits.

Sämningr uppgifves hafva varit en af Odins söner, hvilken han haft med Skade, bergfursten Tjasses dotter i Trymbem, och som han sedan satte till höfding eller konung öfver en del af Norrige. Ifrån honom, som säges hafva varit en god skidlöpare, skicklig bågskytt och väldig kämpe, samt hvars många strider med bergfolken i Norrige, sagorna och en gammal folkvisa, hvilken man ännu eburu sällan, får höra sjungas, mycket prisa, ledde de under medeltiden ganska ryktbare, rike och mäktige Hlade-jarlarna i Norrige sin fädernehärkomst.

Sämunder **hin Vise**, eller **Sämund Frode**, prest på Island, lefde under senare hälften af elfte och början af tolfte århundradet. Hans dödsår uppgifves till 1133. Han anses vara den, som först samlat till ett helt den äldre eller s. k. Poetiska Eddans från flera olika, äldre tider härstammande sånger och ordnat dem på det sätt, hvarunder de nu förekomma i de gamla bandskrifterna. Häraf har denna bok fått benämningen *Sämunders Edda*, som stundom finnes använd.

Sångledning var en ceremoni, som i äldre tider och ända till 17:de seklets slut nyttjades, sedan presten efter i kyrkan förrättad vigsel åtföljt brud och brudgum samt hela bröllopsskaran till brud-

huset. Vissa psalmer skulle då sjungas och böner läsas, när brud och brudgum begäfvos sig till sängs. Båda föllo under denna akt på knä vid brudsängen, och alltsammans slöts med den vanliga välsignelsen. Dessa ceremonier framflyttades sedermera, så att de genast förrättades så snart bröllopskaran från kyrkan återkommit till brudhuset, men bland allmogen bibehölls dock det gamla namnet sängledning.

Sämska betydde fordom äfven *brodera*. Sålunda heter det i Margarethas krönika: "Æn hær Benkt læt thæn delen besänckia med gull och perlom." (En Herr Bengt lät brodera tröjan med guld och perlor.)

Särestads moderförsamling med annexen Bjärby, Tång, Håle och Flakeberg, ett reg. pastorat af 1 kl. i Skaraborgs län, Skara stift, Åse härad och Wäne kontrakt, 3 mil från Wenersborg och lika långt från Lidköping, består af 18½ hemman, uppskattade till 71,648 R:dr, med en folkmängd af 688 personer och en areal af 3,865 tunnol., hvaraf inlet anses vara oländig mark. Inom socknen idkas mycken gås- och får-afvel. Kyrkan är af tågsten och byggnadstiden ohekant. Hon har ett vackert torn. Här har träffats en runsten. ADR. Lidköping.

Särkilax, Peter, en infödd Finne och magister, som hade studerat under Luther i Wittenberg, men om hvars öfriga lefnadsförhållanden man har alldeles inga eller åtminstone högst ofullständiga uppgifter, var den förste Finne, som började göra sina landsmän närmare bekanta med den evangeliska lärans nya åsikter och förbereda reformationen inom Finland.

Särkland, eller Saracenernes land, omtalas ofta uti våra gamla nordiska sagor. Dermed förstods i allmänhet alla i Asien vid Medelhafvets östra kust belägna länder. Äfven runstenar finnas, hvilka omförmåla färder söderut till Särkland, och många sägner visste i forntiden berätta om en ryktbar, vida kringfarande kämp, vid namn Ingvar, som for till Särkland och der blef kristen, samt slutligen stupade uti en strid mot kristendomens fiender.

Särna moderförsamling med Idre kapell, utgör ett konsist. pastorat af 3 kl. i Westerås stift och Stora Kopparbergs län. Pastoratet är det nordligaste af Westerås stift högst upp i Dalarna invid Norska gränsen. Gränsar i norr till Norrige och Herjedalen, i väster till Norrige och Dalarna, i öster till Herjedalen och i söder till Dalarna. Socken är 12 mil lång och 5 mil bred; innehåller 3 större byar Särna, Hed och Idre. Denna socken eröfrades under kriget med Danmark år 1644 af 200 Dalkarlar, aförde af en komminister Buschovius i Elfdalen, och blef vid freden i Brömsebro 1645 lagd under Sverige. Klimatet är ganska kallt till följe af socknens nordliga läge, på tre sidor omgifvet af fjällryggar. Kölden är i Januari och Februari icke sällan 40 grader. Fjällen äro betäckte af en evig glacier och snö. Skogen uppfyllt af mossar och kärr, som kallas frostnåsten. Areal 925,857 tunnol., deraf 65,000 äro sjöar och

kärr. Folkenumren 950 är i ständigt stigande. Afståndet från närmaste Svenska stad är 24 mil. Läkare och apothek finnes icke på närmare håll än 16 mil. Här förrättas ingen mantals- och skattskrifning och ingen rotering äger här rum. Jordmånen sandig, grusig och ofruktbar. Korn, det enda sädeslag som kan odlas, mognar sällan. Potates lyckas någon gång. Lin, bampa och humla växa ej. Blott några enda trädgårdsväxter kultiveras. Både åker och hårdvallsäng måste årligen gödas, om säd och gräs skall kunna frambringas. I slutet af September kommer vintern och snön, och kreaturen måste fodras inne till den 13 Juni, således minst 8½ månad. Boskapsracen liten och dålig. Boskapsakötsel är hufvudnäring, derjemte fiske och jagt. Korn kostar vanligen 24 R:dr tunn; salt 20 R:dr. Malbetet godt och öfverflödigt. Vidsträckt odlingslägenheter finnas, men fattigdom och brist på uppmuntran lägger hinder i vägen för alla odlingsföretag. Ingen industri kan väckas ibland ett folk, så afskildt och uteslutet från all civilisation. Närmaste afståndet till någon landsväg är 6½ mil, och då ingen kommunikationsanstalt blifvit förunnad åt denna i alla afseenden högst vanlottade socken, måste alla varor sommartiden transporteras på hästryggen genom skogar och moras, kärr och myror. Genom väganläggning eller strömningsning skulle betydliga skogsprodukter kunna afsättas och folket uppkomma ur sin långvariga nöd och armod. Stora tillgångar af myrmalm och outömliga skogar borde väl kunna locka till anläggning af jernbruk vid de ypperliga vattenfall, som öfverallt finnas. På socknar i Sverige torde vara så uppfyllda af sjöar och vattendrag som denna. De största strömmarna äro Österdalelven och Westerdalelven, som äfven kallas Fulu-elfven. Bland naturskönheter märkes fjället *Stadjan*, i anseende till sitt sköna symetriska läge och sin ansehliga höjd, 3,904 fot, samt vattenfallet *Njupeskar*, der Njup-ån gör ett fall af 210 alnar ned i Fulu-elfven. En högst imponant syn, ensam väl värd en dalresa. Fjällen synas på 2 mils afstånd såsom himmelsblå höjder med sina silfverglimmande snömassor. *Fulufjället* är 5 mil långt och 1 mil bredt. En högst besynnerlig omständighet är, att flera sjöar äro belägna uppå detta fjäll. På 6½ mils afstånd ifrån Särna kyrka sträcker sig gränslinien emot Norrige. Nordanstormen rasar förfärlig, ofta i 3 veckor kontinuerligt, till och med i Juli månad, och har då vanligen frostnätter i sitt rysliga sällskap. Särna kyrka är gammal och förfallen, men torde snart, så vida stambok beviljas, blifva utvidgad och nytt torn uppfördt. — Idre kapellkyrka, belägen 3 mil ofvan Särna, är nybyggd och någorlunda vacker eburn af träd, emedan tegel icke kan tillverkas inom socknen af brist på lera. Båda kyrkorna äro belägna vid elfstranden. Särna kyrkoherdebeställe är svagt och lönen af socknen ringa; men 50 tunnor ständigt vederlag af kronan utgör en trygg årlig inkomst. ADR. Mora.

Särslöfs socken, annex till Gärdslöfs moderförsamling i Malmöhus län, 1 mil från Malmö, be-

står af 9 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 61,740 R:dr, med en folkmängd af 300 personer och en areal af 1,111 tunnland, hvaraf intet är oländig mark. Socknen har god åker och äng, torvfjord och fiske i Sege-ån. Adr. Lund.

SÄTER i Släps socken i Halland, 2 $\frac{1}{2}$ mil från Götneborg, är ett säteri om 1 hemman med underlagda 2 $\frac{3}{4}$. Gården har en utmärkt skön belägenhet på en ö, medelst en brygga skild från fasta landet. Det var kronohemman till 1651, då Hans Mackler på Gåsevadsholm tillbytte sig det från kronan. Åbygganden består af tvenne större hus. I senare tider har stället blifvit bekant genom de der inrättade bafsbaden, som mycket besökas, hvartill vattnets salta samt gyttjans finhet och svafvelhaltighet varit anledning. Badhuset uppfördes 1839 af stället ägare, Hr A. H. Åkerman, och badgästernes antal var redan det året 72, men har sedan betydligt tilltagit. Följande året anlades der en s. k. Gräfenberger-dusch om 22 fots höjd.

SÄSSA i fornsvenskan *säte*, äfven *roddarbänk*, och läser jemväl betecknat *roddare*, hvarföre det talas om "Sässa på sjelf sins kost."

SÄTTA i fornsvenskan detsamma som *hjelpa*, *gagna*. Således: "thet säter ej att bedja honom." (Det hjälper ej att bedja honom.)

SÄTER eller **SÄTHER**, en uppstad i Dalarna vid sjön Ljustern, 19 $\frac{3}{4}$ mil från Stockholm, 3 mil från Falun, anlades i Gustaf Adolfs tid på Sätters kungsgårds ägor, men fick sina privilegier först 1642. Här inrättades det första gärmakeri af en Holländare vid namn Govert Silentz och ett myntverk, som sedan flyttades till Avesta. Kyrkan, som är af sten, ombyggdes 1778 och försågs med ett torn, hvilket likväl måste nedrivras, i anseende till bristfällig grund och konstruktion, hvarefter ett nytt och prydligare uppfördes 1805. I kyrkan ser man landshöfdingens i Sätters län P. Kruses och hans frus bilder, huggna af sten. Denna fru skall ha varit född Lappska och har bevist staden många välgörningar. Det var förmodligen till minne häraf de båda makarnas bilder här fått en plats, ty de äro begrafna i Thorsängs kyrka. Staden har icke kunnat höja sig till någon betydelse eller välstånd, helst som en stor del af handeln dragit sig till Smedjebacken. Den har 84 hus, för det mesta af träd. Rådhuset är vackert, men torget, der det är beläget, ännu icke stenlagt. Till staden höra 1,400 tunnland jord. År 1839 var folkmängden 610 personer och uppskattningssvärdet 108,078 R:dr. Staden hör till 5:te kl. och har N:o 75. Med landsförsamlingen, som består af 19 $\frac{3}{8}$ hemman, uppskattade till 166,425 R:dr och har en folkmängd af 1,763 personer, samt en areal af 26,614 tunnland, hvaraf 3,880 äro sjöar och kärr, utgör Säter ett reg. pastorat af 2 kl. I denna socken ligga *Risshytte* hammare, *Nisshytte* masugn, *Bisbergskluck*, ett högt berg, icke långt ifrån staden, från hvars topp man ser 8 kyrkor, och har en ganska vacker utsigt öfver den på naturskönheter rika Sättersdalen, *Eltzburgs* grafva (se detta ord), *Betsbergs* eller *Bisbergs* graf-

va, som upptogs redan i drottning Margarethas tid och har en ganska gifvande malmart. — Här finnes en helsobrunn, som har tvenne källor, den ena mera jernhaltig, den andra saltaltig och en god badinrättning.

SÄTER, uti Näsgårdslän i Dalarna, var uti forna tider ett säte för Dalhöfdingar och småkonungar, hvilka herrskade öfver trakten deromkring.

SÄTERIER leda sitt ursprung ifrån de urgamla tider, då de gamla Thignarmännens gårdar voro fria ifrån den vanliga skatt, som konungen ägde att uppbära. Sedermera blef på konung Magnus Ladulås tid all frälsefrihet förenad med rusttjänst, men tillika utsträckt så till vida, att hvar och en som ville och kunde rusta ägde rättighet dertill, och åtnjöt då äfven frälsefrihet. Konung Erik XIV införde den nyare säterifriheten, då han fritog för en grefve tre, för en friherre två och för en adelsman en gård ifrån rusttjensten, men med bibehållande af deras frälsefrihet. Säterierna blefvo således en särskild klass, den fördelaktigaste af frälsegods. Nu mera, då rusttjensten icke längre utgöres in natura, består skillnaden emellan säterier och annan jord i den frihet, som dessa åtnjuta ifrån största delen af de bördor, som hvila på jorden. Säterierna utgöra den mest privilegierade af de olika jordnaturerna. Deras antal får nu mera ej ökas; i äldre tider klagades, att adeln olagligen bebyggde allt för många sätesgårdar. Säterierna voro, utom sin rusttjänstfrihet, äfven befriade från kronotjendens utgörande (efter 1600), och deras frihet sträckte sig till en mils omkrets, inom hvilken rymd adelns landbönder voro fria från gårdar, utskrifningar, skjutsningar, gästningar o. dyl. I säteribegreppet låg äfven att de skulle vara adelns bostäder, hvarföre det var förreskrifvit i lag, att en för en adelsman passande karaktärsbyggnad der skulle finnas. Nu för tiden, då adeln afsagt sig den uteslutande besittningsrätten till säterier, är detta påbud upphäfvit och säterierna skilja sig ifrån annan egendom blott genom sina lindrigare onera. Det var vid riksdagen 1809, som adeln medgaf åt medborgare af alla stånd rättigheten att besitta säterier. Dessa hafva således upphört att vara ett privilegium för adeln. Genom konung Carl XI:s reduktion kommo äfven en del af säterierna under kronan, och dessa behöllo sin säterifrihet, äfven sedan de blifvit krono-egendom. Dessa hafva dels blifvit indelade till boställen, dels utarrenderade såsom kungsgårdar, dels hafva de blifvit lemnade i enskildta personers everldliga besittning emot vissa dem ålagda skyldigheter. Några af dem blefvo underkastade rustning och kallas derföre berustade säterier, innehafvande för öfrigt säterifrihet.

SÄTER socken, ett af annexen till Horns moderförsamling i Skaraborgs län, $\frac{3}{4}$ mil från Sköfde, består af 22 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 93,100 R:dr, med en folkmängd af 845 personer och en areal af 6,017 tunnland, hvaraf 175 äro sjöar eller kärr. Kyrkan är af sten och gammal, men tillbyggd i medlet af förra århundradet. Socknen ligger vid Billings fot och har en god jordmån.

Vid hemmanet *Wallerjö*, som ligger på berget, är en ganska djup sjö, 500 alnar lång och 200 alnar bred utan adöpp. Der inom äro *Multorps säteri* (se detta ord), *Carls alunbruk*, som hör under ofvannämnda säteri och 1724 anlades af öfverstlöjtnant *Hammarhjelm*. Kokningen sker med skiffer, hvaraf tillgången kan anses outtömlig. Här sysselsättas omkring 80 arbetare, och tillverkningen stiger till ett värde af omkring 9,000 R:dr. Man skär äfven här sandstensbällar, som med fördel användas vid byggnader. Mycken löfskog finnes vid egendomen. Vidare säterierna *Stångsäter*, 1 mtl., *Stommen*, likaledes 1 mtl. och *Ingasäter*, $\frac{1}{2}$ mtl., hvaräst växa några resliga bokträd, nästan de enda så högt norr upp i landet. Adr. *Mariestad*.

SÄTERS fögderi i Dalarna, består af socknarna Sätters landsförsamling, Gagnef, Mockfjerd, Stora Tuna och Gustafs församling, tillsammans 391 $\frac{3}{8}$ hemman, uppskattade till 1,953,574 R:dr, med en folkmängd af 18,709 personer och en areal af 346,356 tunnland, hvaraf 30,680 äro sjöar och kärr. Kallades fordom *Saters län*. Hör till Österdalarnas domsaga under Svea hofrätt.

SÄTERS gård bredvid staden midt emot kyrkan, kallades fordom *Sätra* eller *Satträ*, var då kungsgård och Dalaböfdingens säte; är nu boställe för öfversten vid Dalregementet. Trakten deromkring kallades af gården *Sathers län*. Här bodde år 1520 Bruu Bengtsson, konung Christierns befallningsman, och det var här han emottog Arendt Persson, då denne kom med underrättelsen om att Gustaf Eriksson vistades hos honom på Ornäs, då höfdingen genast begaf sig åstad att fångsla hjetten. Gustaf Adolf den Store uppehöll sig ofta här och äfven Carl XI, som 1695 här mönstrade och exerceade Dalregementet.

SÄTERS stångjernsbruk och manufakturverk bestod, dels af gamla verket, det fordom järnakeriet och myntet, dels af det nya, som anlades 1748. Det har i senare tider blifvit förvandladt till stångjernsbruk med något spiksmide. Här tillverkas nu vid 3 härdar 550 skepp:d stångjern, hvarför i hamarskatt betalas 5 $\frac{1}{2}$ skepp:d. Tackjernet köpes. Afsättningsorten är dels Gefle, dels Stockholm. Ägare L. P. Löthman. Bruksstämpeln: *Sather*.

SÄTTILA moderförsamling med Hysna annex, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Elfsborgs län, Götteborgs stift, Marks härad och kontrakt, 3 $\frac{1}{2}$ mil från Borås, består af 43 $\frac{3}{8}$ hemman, uppskattade till 143,038 R:dr, med en folkmängd af 2,210 personer och en areal af 24,578 tunnland, hvaraf 4,675 äro sjöar och kärr. Här inom ligger *Satillasjön*. Kyrkan är af sten och okänd byggnadsålder, men tillbyggdes 1725. Tornet, som uppfördes 1821, skadades kort derefter af åskan natten emellan d. 28 och 29 Nov., men återställdes 1822. I socknen ligger *Bosgårdens* pappersbruk, som nedbrann natten mellan d. 11 och 12 Maj 1830, tillika med ett lager färdigt papper af 4,000 R:drs värde. Adr. Borås.

SÄTRA helsobrunn vid Sättra by i Kila socken i Westmanland, 3 mil från Westerås, 1 $\frac{3}{4}$ mil från Sala, är en af de äldsta i landet. Den upptäcktes först händelsevis af häradsböfdingen Pebr Gyllenhök (se detta ord), som, genom källans begagnande åren 1698 och 1699, botades från en lamhet i armen. Källan hade väl förut varit besökt af allmogen för åtskilliga krämpor, men efter Gyllenhöks botande undersöktes hon af doktor Skragge (se detta ord) år 1700, och följande året af Urban Hjerne, hvilken försäkrade, att källans vatten icke eftergaf Mededis, och i vissa fall öfverträffade det. Nu börjades här 1701 en ordentlig brunnsdrickning, eburu intet hus hunnit byggas, utan blott en jordvall uppkastats omkring källan, eller rättare kring källorna, emedan hon flödar med fem ådror, 1 $\frac{1}{2}$ aln från hvarandra. Helga Trefaldighetskällan var den som först upptogs, men sedan träffades Segerkällan, hvars vatten allmogen länge begagnat till bad. År 1744 köpte biskopen i Westerås, Anders Kalsenius, brunnen för 24,000 d:lr k:mt och skänkte den 1748 till Upsala akademi (se: *Kalsenius*, A.). År 1760 uppfördes här en brunnskyrka, hvaräst under brunns-terminerna förrättas gudstjenst af en brunnspredikant, som här till utses bland yngre prestvigde academici af brunnsintendenten med konsistorii vetenskap och bifall. Brunnsbuset var redan byggt 1741, men nedrefs i senare tider och ombyggdes. I parken finnes en minnesvård upprest öfver erkebiskop von Troil, som afled här. Arkiatern P. von Afzelius var länge intendent härslädes och verkade mycket till ställets förbättring och försköning; hans byst är uppställd i brunnessalongen.

SÄTRAR kallas i Wermland de fåbodar i skogen, der allmogen om somrarna hafva sina döttrar och pigor flera månader boende, ofta ganska långt ifrån gården, för att efterse de i skogen betande korna, uppsamla mjölken, samt deraf bereda smör och ost.

SÄTTA betydde i fornsvenskan äfven *försona*, *ingå vanskap*.

SÄTTER. en benämning på Särnaboernes fåbodställen. (Se: *Särna* socken.)

SÄTTERBO socken, annex till Arboga stads- och landsförsamling, $\frac{1}{2}$ mil från staden vid Hjelmaren, består af 22 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 126,004 R:dr, med en folkmängd af 812 personer och en areal af 11,132 tunnland, hvaraf 250 äro sjöar eller kärr. Jordmänen är fruktbar lerjord, ängsmarken god och skog finnes till husbehof. Inom socknen ligger *Reutersbergs* säteri (se detta ord) och byn *Magnas*, som blifvit bekant genom den olycka, hvilken här tilldrog sig d. 15 Dec. 1801, då arfprinsen Carl Ludvig af Baden, Gustaf IV Adolfs svärfader, här fick ett slaganfall, när hans vagn stjelpte i en backe på landsvägen. Prinsen återfördes till Arboga och dog dagen derpå.

SÄTTNA socken, annex till Selångers moderförsamling i Westernorrland, 1 mil från Sundsvall, består af 15 $\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 147,648 R:dr, med en folkmängd af 1,489 personer och en areal af 47,327 tunnland, hvaraf 1,500 äro sjöar och

kärr. Kyrkan ligger på en höjd vid *Sättna-dn*, som här genomflyter en fruktbar dal. Inom socknen ligger *Nora/fors* jernbruk (se detta ord). Adr. Sundsvall.

Sättning är i kameralverket det skattebelopp, hvartill ett hemman blifvit skattlagdt. Den årliga ränta, som vid skatlläggningen ålades hemmanet, var den ordinario skatten, men dit kom äfven det belopp i extra-ordinära gårdar, som också pålades hemmanet, och detta kallades sättning samt beräknades olika för olika hemman efter deras olika tillgångar.

Sättna socken, ett af annexen till Broddetorps moderförsamling i Skaraborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil från Skara, består af $11\frac{7}{8}$ hemman, uppskattade till 43,960 R:dr, med en folkmängd af 242 personer och en areal af 1,898 tunn., hvaraf 347 äro sjöar och kärr. En stad skall fordom ha legat inom socknen, och på de s. k. *Odinsängarna* ligger en sten, kallad *Markus'-sten* efter en skald hos konung Inge, som här sjungit för folket. — Kyrkan är af huggen sten, ganska gammal, mörk och liten. — Inom socknen ligger *Båltoorp*, $1\frac{1}{2}$ mtl. säteri, med utmärkt bördig jordmån och vackra löfskog, som skall i fornda tider ha tillhört en fru Bälle Blå, efter hvilken gården lärar fått sitt namn. Man tror sig här ha funnit lemmingar af ett kloster. Adr. Skara.

Sättna i Björklinge socken i Upland, vid Sättnasjön, 2 mil från Upsala, består af 4 mtl. Här var fordom en kungsladugård och ett schäferi, som kronan anlagdt 1613. Riksdrotset greve Gabriel Oxenstjernas enka, Brita De la Gardie, lät år 1641 här uppbygga ett vackert stenhus, som är aftecknad i Dahlbergs *Specia*; det nedbrann år 1700, men reparerades ånyo. Det såldes i senare tider till öfverstlöjtnanten baron Casper Wrede, som lät förena Långsjön och Mjölångssjön medelst en 600 alnar lång kanal.

Säve, *Salomon Fredrik*, son af hofpredikanten, prosten och kyrkoherden, theologie doktor Pehr Säve, föddes på Gottland d. 11 Dec. 1797. Blef 1815 student i Upsala, 1821 medicine licentiat och följande året promoverad till medicine doktor. Förordnades 1822 till läkare vid Stockholms stads och läns venoriska kurhus, och blef bataljonsläkare vid Jemtlands fältjägare-regemente. Utnämndes 1824 till bataljonsläkare och sjukhusläkare vid flottans station i Stockholm. Företog samma år en resa till Danmark, Tyskland och Frankrike, samt anträdde 1826 en resa öfver Köpenhamn till Berlin m. m., för att studera öronsjukdomar och vid större sjukinrättningar få tillfälle att närmare utveckla och bestämma elektricitetens verkningar och bruk i medicinskt hänseende. Blef 1828 antagen till läkare vid institutet för döfstumma och blinda. Kongl. lifmedikus 1834. R. af W. O.

Söderala socken, ett reg. pastorat af 1 kl. i Gefleborgs län, erkestiftet, södra Helsinglands fögderi och östra kontrakt, $\frac{1}{2}$ mil från Söderhamn vid hafvet, består af $72\frac{1}{3}$ hemman, uppskattade till 270,125 R:dr, med en folkmängd af 2,320

personer och en areal af 53,692 tunn., hvaraf 6,500 äro sjöar och kärr. Invånarnes näringsfång är, utom jordbruket, koloing, linodling och laxfångst. Inom socknen ligger *Mardkers* och *Gullgruva* bruk (se dessa ord), *Ljusne* masugn, som anlades 1671, och *Nyhamn*, en rymlig och säker hamn, der fartyg ofta söka en tillflyktsort. Den-na socken har i senare åren blifvit bedröfligt ryktbar genom det Erik-Janssonska läseriet, som här haft ett af sina stambäll och ett eget tryckeri, hvarifrån dess skrifter utgått. Adr. Gefle.

Söderarm, en omgående spegelfyr, är uppförd af sten på det s. k. Tollskäret och tändes första gången d. 17 Okt. 1839. Tornet är 50 fot högt från grunden till altanen, samt 69 fot till lanternspetsen. Grunden är 42 fot samt fyrskenet 102 fot öfver vattenytan, och synes vid klart väder på $3\frac{1}{2}$ à 4 mils afstand, samt är en säker rätelse för inseglingen till Ålands haf. Utmed fyr-tornet, som är hvitmenadt, står ett rödfärgadt boningshus samt ett uthus, hvilka byggnader, belägna på det alldeles kala skäret, synas jemväl till sjös. Fyrapparaten består af 6 polerade messings-reverberer, hvilka medelst utvexlingsverk beskrifva en cirkel på 6 minuters tid, och derunder gifva 3:ne blinkar och sken af omkring 30 sekunders varaktighet, med $1\frac{1}{2}$ minuts mörka mellantider. Fyren synes i alla väderstreck emellan V. t. N. nordöfver till S.S.V. Vid Söderarm uppassa lotsar för fartyg, kommande in genom detta farvatten. Fyrens Lat. N. $59^{\circ}45'22''$. Long. O. om Ferrö $37^{\circ}34'$. Long. O. om Greenwichs meridian $19^{\circ}24'15''$.

Söderberg & Aroenius, ett klädesfabriksbolag i Norrköping, hvilket 1845 hade den betydligaste klädestillverkningen förstades, uppgående till 224,498 R:drs värde. För sina till Svenska slöjdexposition 1847 insända kläden erhöill bolaget en medalj i silfver. (Se vidare: *Aroenius*.)

Söderberg, Olof, en lärdd magister och docent i Upsala, användes af det revolutionära partiet, då han jemte Fernebo 1754 utgaf "*Sayan om Lejonet och Råben*", som befanns förgriflig emot rikets ständer, hvarföre han landsförvisades. Upphöll sig derefter några år i Köpenhamn, der han utgaf "*Den Danske Partiegænger*" 1758, men slutligen eftersatt af Svenska regeringen, togs han i Preussiskt beskydd och utnämndes till professor i Halle. På resan till Lybeck satte skeppet på grund vid Möen, då han omkom.

Söderberke socken, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Stora Kopparbergs län, Westerås stift, Westra Bergslags fögderi och Norrberkes kontrakt, $7\frac{1}{2}$ mil från Falun, består, med Malingsbo kapell, af $44\frac{2}{3}$ hemman, uppskattade till 810,217 R:dr, med en folkmängd af 3,505 personer inom moderförsamlingen och 710 inom kapellaget, samt en areal af 119,509 tunn., hvaraf 15,000 äro sjöar och kärr. Socken ligger vid sjön *Barken*, häller 6 mil i längd och $2\frac{1}{2}$ mil i bredd. Den gafs år 1610 i förläning åt dåvarande kronprinsen Gustaf Adolf. I drottning Christinas tid var fråga om att här anlägga en stad. Kyrkan är gammal,

men ombyggdes fullkomligt i medlet af förra Årbandredet, hvortill bergsrådet Jakob Tersmeden på Larsbo bruk betydligt bidrog. Inom socknen ligger *Malingsbo* bruk (se detta ord), som har en egen kyrka, *Larsbo*, *Leksjöbo* och *Nyfors* bruk, samt *Klotens* manufakturverk och *Saxe* hammare (se dessa ord). *Korslångens* hammare anlades vid samma tid som *Nyfors*, *Gerajöbo*, *Tollabo* och *Wads* hammare, allt bergsmanverk, byggda på 1600-talet. — Inom socknen ligger *Malingsbo Finnmark* och *Wik*, en betydlig köping med postkontor. Adr. Wik.

Söderby eller **Sörby** gård i Åhls socken i Dalarna, har fått en slags märklighet deraf, att den år 1531 ägdes af bergsmannen *Nils*, som de upproriske Dalkarlarna då valde till sin anförare. (Se: *Nilsson, Måns*.)

Söderby Carls socken, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Stockholms län, erkestiftet, Lybundra härad och kontrakt, $\frac{1}{2}$ mil från Norrtelje, består af 61 $\frac{1}{4}$ hemman, uppskattade till 297,350 R:dr, med en folkmängd af 1,738 personer och en areal af 15,320 tunn., hvaraf 2,200 äro sjöar och kärr. Församlingen var fordom del i tvenne socknar, Söderby moderförsamling och Carls annex, hvars kyrka skall ha varit uppbyggd till minne af en Carl Folkunge; men hvilken sedan blifvit raserad och båda socknarna förenade till en. Här har också varit en bekant offerkälla. Enligt Afzelius skulle denne Carl vara den ryktbare Junker Carl (se detta ord), Birger Järls samtiding och till en del hans medtäffare. Inom socknen ligger *Stensta* säteri, 4 hemman med qvarn och såg. Till fornelminningar böra flera stenkummel och ättehögar. Adr. Norrtelje.

Söderbyn på Norrön i Börstils socken i Upland, en sätesgård om 2 $\frac{3}{4}$ mtl., ägdes år 1650 af rikshistoriegrafen Arnold Messenius, som fått det i vederlag under Norrköpings besluts villkor. Hans enka ägde det efter honom, men bortbytte det till riksskattmästaren Sten Bjelke mot några hemman på Öland. Här finnas 2 betydliga jerngrufvor: *Carlsångsgrufvan*, upptagen 1767, och *Jonsgrufvan* 1788.

Söderfors socken, ett patronellt pastorat af 3 kl. i Upsala län och stift, Örbyhus härad och kontrakt, 7 mil från Upsala vid Dalelven, består af 6 $\frac{3}{4}$ hemman, men enligt stiftsmatrikeln 26 $\frac{7}{8}$ oförmedlade, uppskattade till 365,731 R:dr, med en folkmängd af 850 personer. Arealen är hos Forsell icke särskildt uppgifven, utan sammanförd med Tierp och den lilla del af Wåla socken, som ligger inom Upsala län. För dessa tre utgör den 104,397 tunn., hvaraf 7,850 äro sjöar och kärr. Socken tillhör Söderfors bruk (se här nedan), hvars ägare har patronaträtten öfver församlingen. Adr. Tierp.

Söderfors jernbruk och ankarsmedja, anlades 1676 och privilegierades för Clas Deppken, som adlades med namnet Ankarström. Det kom sedan i Grillska släkten och äges nu af intressenter, men disponeras af brukspatronen frih. P. A. Tamm. Det ligger på en ö i Dalelven, Jötsön, en knapp mil lång och

$\frac{1}{4}$ mil bred. Gränsskillnaden mellan Upland och Gestrkland går tvärt igenom bruket. Här smidas vid 3 härdar 2,453 skeppd stångjern, för hvilka betalas 22 skeppd i hammarskatt. Malmen hämtas från Dannemora grufvor. Afsättningsorten är Gefle och Stockholm. Dessutom drifves här ett ankarsmide, det största i Sverige, och tillverkas åtskillig manufaktur. Flera vackra byggnader äro här uppförda, och en mängd anläggningar gjorda till stället försköande, af kanaler, grottor, tempel m. m. Bland dess största märkvärdigheter är likväl ett naturalie-kabinett, isynnerhet rikt på Svenska foglar, och ett dyrbart naturhistoriskt bibliotek. En vaxelundervisningsskola är här anlagd, hvari 60 barn undervisas. Bruksstämpeln är ett 8 med två stjernor.

Södergöthland. Så finnas stundom södra delen af Östergöthland och Småland benämnda uti gamla handlingar. Dessa trakter utgjorde under Ingo den Äldres tid ett eget rike, hvarest Blotsvensson, Erik Årsäll, styrde och vidmakthöll de inom det öfriga Sverige allt mer och mer upphörande gamla bedniska offren och afgudarnes dyrkan.

Söderhamm, en sjö- och stapelstad, i Helsingland och Gefleborgs län, 27 $\frac{1}{4}$ mil från Stockholm och 9 mil från Gefle. Den började först bebyggas af gevärs- och kopparsmeder, som i den genomflytande ån anlade ett horrhus till "bösserörs" förfärdigande. Gustaf Adolf gaf den 1620 sina privilegier och tillade densamma 5 $\frac{3}{4}$ mtl. af närliggande byar, jemte åtskilliga fiskskär. Staden är ej särdeles gynnad af naturbelägenhet. Anlagd vid foten af två berg, som slänga utsigten, har den här af blifvit oregelbunden, och det 2 mil långa inloppet från hafvet är trångt, farligt och grundt, så att fartygen måste aflastas $\frac{1}{4}$ mil från staden och varorna uppföras på båtar. Icke desto mindre har under de senare åren både folkmängd och välstånd i staden tilltagit, och landshöfdingembetet säger i sin Femårsberättelse för år 1843 här om: "Folket är i allmänhet sedligt, och den benägenhet för starka drycker, hvarom anmärkning blifvit gjord uti sist afgifna berättelse, har under sednaste år betydligt aftagit; och har, såsom följd deraf, allmänne välstånd visat sig hos många handverkare och fiskare, äfvensom hos den egentliga arbetsklassen eller det så kallade försvarsfolket. Tillfälle till arbetsförtjenst har icke saknats, och för ett dagsverke betalas vanligen 28 à 32 sk. B:ko." Staden hade 1846, enligt kommers-kollegii uppgift, 8 fartyg af 987 läster, använda till utrikes sjöfart, och 7 af 165 läster till inrikes. Detta gör ej mer än tillsammans 15 fartyg af 1,172 läster; men landshöfdingembetets ofvannämnda berättelse uppgifver, att stadens handlande år 1842 hade 18 fartyg af tillsammans 1,772 läster, hvaraf de flesta göra resor på utrikes orter." Någon tillfällig förminskning måste således ha ägt rum 1846. Sistnämnda år voro de handlande, enligt kommers-kollegii berättelse, 29 med 24 betjenter; men landshöfdingembetet uppgifver för 1843, att af stadens 30 handlande endast 12 äro i verksamhet och begagna för sin rök-

relse 23 betjenter, men att de öfrige uppbört, dels för ålderdom och sjuklighet, dels i följd af inträffadt obestånd. Kommerse-kollegium uppger för 1846 ett antal af 70 mästare, 27 gesäller, 41 lärningar och 2 andra vid handverk skattskrifna personer, samt dessutom bland "idkare af sådana näringar, som ej kunna bestämt hänföras till handel eller handverk, och icke heller lyda under Hallrätt", 72 idkare, 28 betjenter i och för näringen, och 35 andra i och för densamma mantalskrifna personer. Landshöfdinge-embetets ofvannämnda berättelse upptager endast 2 färgerier, 1 urfabrik, 1 segel-, 1 kruk- och kakel-fabrik, sysselsättande inalles 13 personer, samt dessutom 50 "med verkstad försedde handverkare", med 28 gesäller och 42 lärningar, samt 28, som i följd af obestånd eller andra förhållanden, icke drifva någon rörelse. I staden finnas 63 burskapsägande fiskare med 38 lagstadda drängar. Om man sammanräknar de båda uppgifterna, så befinnes det, att landshöfdinge-embetet har 275 vid handverk och näringar (utom handeln) anställda personer, men hvaraf det medger, att 28 icke idka någon rörelse, således blott 247 dervid egentligen sysselsatta, men kommerse-kollegium 262 skattskrifna för rörelsens bedrivande. Man har sett att samma slags olikhet finnes mellan de båda embetsverkens uppgifter om fartygen och deras lästetal samt om de handlande. Huruvida denna olikhet, som visar sig icke blott här, utan äfven vid flera andra städer, härrör från den förändring förhållandena på tre år kunna ha undergått eller från olika begagnade formulärer, är svårt att bestämma. Folkmängden år 1842 var 1,617 personer, men uppgifves i stiftsmatrikeln för år 1844 till endast 1,590. År 1839 hade staden 656 hus och tomter och 4,918 tunn. stadsjord, alltsammans uppskattadt till 222,287 R:dr. Tuneld uppgifver att genom stadens väg gå årligen omkring 10,000 skepp: d stångjern (1794); men landshöfdinge-embetet säger, att det i medeltal utgör 12,774 skepp: d, hvaraf synes, att beloppet på 50 år ej ökats med mer än 25 procent. Äfven omtalar Tuneld ett krono-gevärsfaktori, som förstnämnda år fanns här, med 70 mästare utom gesäller och lärningar, och hvarifrån 1788 utförts ett antal af 484 lodbössor, utom de för kronan förfärdigade muskötter, karbiner och pistoler; men detta faktori är nu mera nedlagdt. — En våldel ödelade staden år 1675 och d. 21 Maj 1721 uppbändes den nästan hel och hällen af Ryssarne. — Söderhamn, som hör till 4:de kl. städer, är ett reg. pastorat af 3 kl. under erkestiftet.

Söderhviddinge moderförsamling (skrifves hos Forsell *Södra Weddinge*) med annexet Annelöf, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Malmöhus län, Lunds stift, Harjagers härad och kontrakt, $1\frac{1}{4}$ mil från Lund, består af $9\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 76,300 R:dr, med en folk mängd af 705 personer och en areal af 1,527 tunn., hvaraf endast 2 äro kärr eller oländig mark. Jordmänen i socknen är sandig, men ängen god; någon torfjord finnes för behovet. Adr. Lund.

Söderköping. Staden är belägen i Östergötlands län inom Hammarkinds härad, vid Storån, som en half mil nedanför utfaller i Slätbaken. Nära intill staden har ock Götba kanal sitt utlopp i Slätbaken. Dess afstånd från Stockholm utgör nära 19 mil, från Norrköping $1\frac{1}{2}$, från Linköping 4, och från Westervik 10. Nästan ruadt omkring den liggja fruktbara åkrar, men i nordost gränsar den till det höga berget Ramundershäll. Staden är en ibland de äldsta i Götba rike, och har fordom varit ett vikingabol. I ett af riksföreståndaren Sten Sture d. ä. år 1481 underskrifvet bref, äfvensom ock i Upsala mötes beslut år 1593, omtalas Söderköping i främsta rummet bland Östergötlands städer. I äldre tider var ock staden vidsträcktare och mera befolkad, hvarföre den äfven intill slutet af 16:de seklet på en gång hade fyra borgmästare och sedermera två; men ifrån slutet af konung Carl XI:s regering har här blott funnits en. Stadens nuvarande form är irregulier: dess längd utgör 2,400 alnar, bredd 700 alnar och vidd 52 tunnland. I staden finnas nu 2 kyrkor, nemligen Laurentius eller stadskyrkan, som är den vackraste, samt Dorothea eller Drothems sockens kyrka, hvars kyrkoherdeboställe ligger ett litet stycke utom staden. Staden är stapelstad, men idkar dock nu mera ingen utrikes handel med egna fartyg. Inom landet afsätter den bräder, tjärs, säd och något jern. År 1826 funnos här 14 handlande och 50 handverksmästare. Tobaks- och potatesplantering äro borgerskapets binärningar. Staden äger en trivialskola och en vexelundervisningsskola samt har apothek och postkontor. Dess vapen är trenne strömmar med nio stjernor. Staden har flera gånger varit hemsökt af svåra olyckor, såsom 1291, 1350, 1580, 1622 och 1711, då pestartade sjukdomar rasade; 1393, då den härjades af Tyskt krigsfolk från Stockholm; 1517, 1567 och 1612, då staden plundrades och uppbändes af Danskarne, samt 1400, 1684 och 1784, då svåra öfversvämningar här inträffade, hvarföre utan staden ock åtskilliga gånger varit hemsökt af våldel. Riksdag hölls här år 1523, då Danske konungen Fredriks anspråk på Svenska kronan afslögs, samt 1595, då rättighet tillerkändes hertig Carl att under Sigismunds frånvaro styra riket. Söderköping är bland rikets städer försedd med N:o 32 och hörer till 4:de klassen. Dess nuvarande folk mängd är omkring 1,145 personer. Utanför staden, straxt vid östra tullporten ligger S:t Ragnilds källa, hvilken redan i äldre tider varit berömd för sitt helsofigivande vatten och i senare tider genom den här anlagda vattenkuranstalten tillskyndat staden icke ringa tilllopp och anseende. Denna källa tros hafva erhållit sitt namn efter konung Inge d. y:s första gemål Ragnhild, som lefvat omkring 1100 och besökt Jerusalem, hvarifrån hon efter många svårigheter återkommit till Sverige och der sedan blifvit dyrkad som helgon. Källan är 4 alnar djup, har ett klart och välsmakande vatten samt lär gifva 700 tunnor om dygnet. Ut i Inrikes Tidningar, 1764, N:o 67, berömmes dess vatten mot "stenpassion, lång-

varig kvartanfeber, borttagenhet, tvinsoth, svag mage, matkär, ögonsjukdomar och isynnerhet rheumatism samt giktplågor." Den s. k. Gräfenbergska badkur-metoden har här i senare tider redan i en längre följd af år under Hr doktor J. O. Lagerbergs tillsyn blifvit nitiskt tillämpad och i många fall med framgång använd. — Jemte Skönberga socken utgör Söderköpings stad ett regalt pastorat af 1:sta klassen.

Söderköpings förening benämnes i historien den förläkning, som, efter Danska konungen Waldemar Atterdaga inföll i Sverige till Magnus II Smeks bistånd, afslöts i Söderköping d. 18 Nov. 1359 emellan konung Magnus och alla Sveriges inbyggare. Der blef då aftaladt, att den fördrifne hertig Bengt Algotsson skulle för everldeliga tider vara landsflyktig, emedan rikets män ville bevisa, att han var efter Sveriges lag fördrifven, hvarföre han och icke borde hafva någon frid inom Sveriges gränser. Men i fall konung Magnus och hans son Håkan för sin egen heder icke desto mindre ville förse hertig Bengt med någon förläning, borde detta ske så långt ifrån Sverige, att derigenom ingen skada kunde riket tillfogas. Dock skulle hertig Bengt innan följande påsk leverera ifrån sig alla bref och handlingar, som till honom voro öfverlemnade, så väl dem, som honom enskildt kunde angå på förläningar, hvilka han af konungen undfått, som dem, hvilka annars kunde röra Sveriges rike. Om hertig Bengt gjorde något, som vore stridande bäremot, och icke ville vara nöjd med hvad sålunda betingadt vore, förpligtade sig konung Magnus och hans son, att de skulle hålla sig till riket och riksens män. Såsom för öfrigt mycken skada med rof och brand uti riket var förorsakad för hertig Bengts skull, hvaruti konungens son Erik och riksens män varit invecklade, så skulle allt sådant och all förut varande tvedrägt alldeles förglömmas samt icke hämnas, hvarken af konung Magnus, drottningen eller deras son konung Håkan. Yttermera lofvade konung Magnus alla inbyggare i Sverige och Skåne, samt de öfriga landskapen, all kärlek, välvilja och rättvisa, som en rätt konung och herre är skyldig att visa sina tjänare och nndersåter, dock kronans rätt alltid förbehållen. Denna kärlek och välvilja skulle innefatta kyrkor, kloster och deras förmän, riddare, svenner, klerker, bönder och köpmän, hvilka alla skulle hägnas och skyddas vid rätt och landslag. Ändtligen, såsom många under den förra ofreden förlorat sina gods med orätt, och konung Magnus icke hade tid att denna gången afgöra alla sådana tvister, skulle två gode män med lagmännen i orten pröfva och afgöra målen, och domen sättas i verkställighet sex veckor efter dess afkunnande, vid 40 markers plikt för den olydiga, dock skulle ingen rätttegångskostnad yrkas eller ersättning äskas för hästar, mat och foder. Denna öfverenskommelse bekräftades med konung Magnus Erikssons, drottning Blankas och konung Håkans sigiller.

Söderköpings herredag hölls 1436, kort efter sedan konung Erik XIII af Pommern under re-

san till denna stad ifrån Stockholm lidit skeppsbrott, och medan ännu ryktet allmänt gick, att han dervid vådligan omkommit. Både Svenske och Danske herrarne hade i stor myckenhet förfogat sig till Söderköping, sjelfve konung Eriks slottsfogdar hade äfven församlat sig dit. Riksmarsken Carl Knutsson begaf sig dit i sällskap med Erik Puke, hvilken nu åter ställde sig såsom hans uppriktige vän, samt höll, omgifven af ett talrikt antal Svenske adelsmän från närliggande orter, sitt högtidliga intåg i staden under spel af pipor och basuner. Sedermera ankom riksdrotset Krister Nilsson Wase. Slottsherrarne blefvo då sammankallade och marsken föreställde dem, att det nu vore tid, i anledning af Kalmare dagtingen, att afträda fästningarna, hvarmed konungen sjelf hade gjort hörjan genom Kalmare slotts öfverlemnande. Slottsherrarne ville likväl icke bekväma sig här till, under förevändning, att de ej kunde göra sådant, innan man blifvit säkert underrättad om konungens öde. Sådant dröjsmål bebagade icke marsken, hvilken lät dem förstå, att om de gjorde någon svårighet härvid, säge han sig nödsakad att försäkra sig om deras personer. Denna påminnelse verkade en fullkomlig öfvertygelse. Olof Fiine öfverlemnade Ståkeholm, Folke Axevall, Mathias von Kalen Elfsborg och Henrik Clausson Åbo. Johan Fleming, befälhafvare på Ståkeborg, var den ende, som ännu gjorde motstånd, pockande och hotande; men äfven han nödgades slutligen gifva vika och lemna ifrån sig denna fästning. Erik Nilsson, slottsherre i Stockholm, lärrer förmodligen icke varit närvarande på Söderköpings berredag; men icke desto mindre blef äfven denna fästning uppgifven, då drotset och marsken efter berredagens slut återkommit till Stockholm. På sådant sätt kom nu hela Sveriges rike i Svenska händer, undantagades Gottland, som ännu en lång tid måste vidkännas utländskt öfverherrskap.

Söderköpings riksdag sammankallades i September månad 1595, af den då allrådande hertig Carl, i trots af konung Sigismunds förbud. Sedan der rådet och ständerna någon tid skjutit saken fram och tillbaka sins emellan, fattade ändtligen prester, borgare och bönder sitt beslut att bevilja hertigens fordringar, och äfven adeln måste bifalla. De beslut som fattades, voro således helt och hållet öfverensstämmande med hertigens afsigter, så mycket mer, som han sjelf lade till i riksdagsbeslutet, hvad honom bebagade. Genom detta bestämdes, sedan man förutskickat en bekräftelse på rikets trohet och lydnad emot konung Sigismund, att Upsala mötes beslut emot de påfviske noga skulle verkställas, samt katolska läran för alltid vara förvisad ur Sverige, och alla dess ännu bibehållna ceremonier afskaffas. Hans furstelige nåde hertig Carl antogs till allas förman och riksens föreståndare, till dess hans majestät konungen sjelf kunde varda till riket återkommande, och alla lofvade att visa honom all tillbörlig lydnad, trohet och tjenst. Ville konungen hafva några viktiga ärenden utförda, skulle han derom

först tillskrifva hertigen och rådet. Om detta underläts, ägde hans befallningar ingen kraft, och hvar och en, som erhöile sådana, skulle alltid först underställa dem hertigen och rådets afgörande, innan de efterkommos. Likaledes blef det förbjudet, att i några ärenden vädja till konungen, helst denne icke hade ute hos sig sådane män, på hvilka han i Svenska saker kunde lita. Alla rättegångar och klagomål skulle derföre endast efter Sveriges lag och inom riket afgöras. Konungens dom, utomlands gifven, förklarades icke äga någon kraft, dock kunde man vädja till hans hemkomst. Hertigen och rådet skulle äga allt alla rikets embetsmän tillsätta samt efter laga dom afsätta. Alla, så väl närvarande som frånvarande, hvilka utan rättmätiga skäl nekade att instämma i detta beslut, förklarades för orolige och upproriske män, hvilka med all makt borde motstås och förföljas. Slutligen förbundo sig ständerna, en för alla och alla för en, att ansvara för beslutets fullkomliga verkställande. Sedan riksdagsbeslutet var uppsatt, lät hertigen hopkalla ständerna på torget. Der var uppförd en majestätspall, från hvilken han ämnade tala till det församlade folket och mottaga dess hyllning. Det var vid sådana tillfällen vanligt att först vända sig till rådet och adeln, hvilka voro de förnämste; men som hertigen ej var alldeles säker på hurdant svar dessa skulle gifva, så vände han sig först till borgare och bönder samt frågade dem, efter en kort framställning af mötets anledning och beslut, om de ville en för alla och alla för en försvara hvad der blifvit beslutadt, samt hjälpa hertigen att straffa alla dem, som kunde vilja stå deremot. De ropade och sorlade allesammans: "Ja! ja! nådige herre, det vilja vi", och derpå aflade de med uppräckt finger sin ed, att vara hertigen lydige uti allt hvad han befälde. Derpå vände hertig Carl sig till rådet, biskoparne och adeln, frågande dem, om de ville söndra sig från de andra. Rådet svarade då, på de andras vägnar, att de ville tillsäga hans furstliga nåde hörsamhet och välvillig tjänst uti allt, som kunde lända konungen och fäderneslandet till gagn och nytta. Härpå höjde hertigen handen, samt uppmanade dem att svärja, det de skulle vara honom lydige uti allt, som han kunde blifva påbudandes. Somliga upplyfte sina händer och svuro, andra åter rörde hvarken hand eller tunga, men det blef dock ansedt för en allmän och giltig ed. Genom Söderköpings riksdagsbeslut fick hertig Carl regeringen i sina händer med nästan lika makt, som om han varit en verklig konung. Hela riket blef bundet till hörsamhet, och ingen kunde nu mera sätta sig emot honom, utan att bryta sitt gifna löfte och sjelf fälla sin dom såsom upprorisk och otrogen undersåte.

Södermanland. Detta landskap, som intager andra ordningen bland Sveriges provinser, har sitt namn af Mannabem eller Mannaland, de mäns hemvist, som bodde söder om Upland. Dess vapen är en svart mot höger rest grip med utsträckta vingar i guldält. Det är 25 mil långt och 12 mil

bredt. Gränsar i norr till Mälaren, i öster till saltsjön, i söder till Östergötland och i vester till Nerike. Det ägde fordom en egen konung och en egen lag. Den siste af dess konungar var Grammar, som inbrändes med sin mäg, Hjordvard, af Ingiald Illråda, eburu Hjordwards son, Hermunder, någon tid fick styrelsen öfver landet. Södermanlands lag öfversågs, förbättrades och stadfästades, under Magnus Erikssons minderårighet, af dess förmyndare-regering. Landet ligger högre öfver hafvet än Upland, men är mera jordbetäckt och i allmänhet fruktbarare, och åkerbruket der drifvit till betydlig höjd. Till ortens egenheter hör, att svanor här fordom företrädesvis uppehöll sig, hvarför lagen till och med vid lifsstraff förbjöd att fälla dem. Landskapet är mindre malmrikt än Upland, men har dock betydliga malmtillgångar. Här har i fornda dagar varit en anseelig kopparbergs-lag (se: *Tunaberg*) och omkring Nyköping finnas både jern- och kopparmalmer. Marmor träffas i Stora Malms och Wingåkers socknar, grön och hvit samt röd och hvit, och kalkberg finnas här och der. Till betydligare skogar räknas *Glysamo*, hvarest en jättinna blifvit begravnen och hennes graf ännu visas; *Dunkeraheden*, *Magdestigen*, *Biemo*, *Grismo* och *Tjuldå*, der en runsten är upprest till minne af Tjoles höfding, Spjuter. Bland berg anmärkas *Frubergel* (se detta ord), ett i Bälinge socken, ett vid Julia säteri, *Storgårdsberget* vid Nyköping, med en jätttegryta, *Hornsberget* och *Jungfrubergel* i Mörkö socken. Landskapets behag och frukthet ha förmått flera enkedrottningar att här välja sitt lifgeding, och åtskilliga hertigar ha burit titeln af Södermanland. Sådant var fallet med hertig Carl Filip, Carl XIII och konung Oscar före deras uppstigande på thronen. Verklige hertigar deremot voro *Magnus Ladulås* och Carl IX. — Provinsen delas i 3 trakter: det egentliga Södermanland, Södertoro och Rekarne, hvilkas invånare något skilja sig från de andra till uttal och klädedräkt. — De betydligaste strömmar i landskapet äro: *Nyköpingsån*, hvarigenom sjön Långhalsen utlöper i hafvet; *Bergshammarsån*, som kommer från Kolmorden och vid Svanviken faller ut i saltsjön; *Thorshälsån*, som ofta stått stilla och utgör *Hjelmarens* föreningslänk med Mälaren; *Åkefors*, med hvilken det samma inträffar; *Trosån*, som kommer från åtskilliga sjöar i Åkers socken och slutligen faller ut i hafvet. Dessa äro de betydligaste, men man räknar dessutom 12 andra mindre, såsom: *Björkviksån*, *Forsaström*, *Wadsbroån*, m. fl. De betydligaste sjöarna, utom Mälaren och Hjelmaren, äro: *Bålven* eller *Bogen*, som påstås innehålla 365 bolmar, och hvari fångas en välsmakande fisk, kallad "Mal", som judarne äro förbjudne att äta; *Albosjön*, *Wetången*, *Drefviken*, *Långhalsen*, *Skrånsjön* i Ärla socken, utmärkt för sitt klara vatten, *Wingåkerssjön*, *Eknaren*, *Fleten*, *Miseln* i Gryts socken, som har ett ymoigt braxenfiske, hvarför den blifvit kallad: "Herr Öknas visthus", m. fl., utom en mängd smärre, hvaraf 24 finnas endast i Dunkirs socken. Större delen af Södermanland utgöres af Nykö-

pings län; men en del deraf tillhör äfven Stockholms län. Man menar således förnämligast denna provins, när man nämner

Södermanlands eller Nyköpings län. Det består för det mesta af västra delen af landskapet Södermanland, och är i ordningen det åttonde af rikets län, är beläget mellan 58 gr. 35 min. och 59 gr., 30 min. latitud, håller i längd 11 mil, i bredd 8 och dess areal är $66\frac{1}{2}$ kv.-mil. Det innehåller 7 städer: Nyköping, landshöfdingens residens; Trosa, Malmköping, Mariefred, Strengnäs, Eskilstuna och Thorsbälla (enligt Forsell; men hvilket antal rätteligen bör nedgå till 6, emedan Malmköping icke är någon stad), 4 fögderier: Röne och Hölebo, Oppunda och Willättinge, Öster och Wester-Rekarne samt Åkers, Daga och Selebo, och 10 härader: Jönäkers, Rönö, Hölebo, Oppunda, Willättinge, Östra Rekarnes, Westra Rekarnes, Åkers, Daga och Selebo, hvilka bilda 2 domsagor under Svea hofrätt. I ecklesiastiskt hänseende höra länets pastorater till Strengnäs stift. År 1839 var folkmängden 113,752 personer och uppskattningsvärdet 15,989,713 Rdr. Landshöfdingembetet säger i sin årsberättelse af år 1844 om folkets lefnadssätt, näringsfång och industri: "Till jagt såsom näring eller bidrag dertill, nemligen den ändamålsenliga jagten, gifves ingen häg, och således med hvarje år är allt mindre tillfälle, med undantag likväl af sjöfogel-jagten, som förnämligast i skärgården bidrager till föda för invånarne och lemna tillfälle till afsalu. — Fångst och jagt af skjalar brukas — jagten kan knappast räknas till binäring, men kunde vara det i betydlig grad. — Skogarnes förstörande verkar visst i detta afseende; men sätlet, hvarpå jagten i allmänhet skötes, gör det vida mera. — Sällan öfvas och vårdas jagten af jordägare. — Med få undantag är den öfverlemnad åt skogvaktare eller idkas den af torpare, drängar, inbysesbjon och lösa personer, som endast hafva till ögonmärke den närvarande förmånen eller lättaste sätlet. — Fiskes idkande erbjuder sig öfver hela länet, fast i allmänhet icke annorlunda än till husbehof; men i skärgården utgör det hufvudnäring. — I städerna äro konst och näringsflit i tilltagande och bereda jemn utkomst för dem, som icke låta ett uppöadt välstånd förläda sig till lättja och ntsväfningar, hvilket dock ej sällan inträffar. På landet deremot, stanna de egentligast vid tillredande af den mest nödvändiga åkerbroksredskapen och de oondgängligaste väfnader samt att sköta jorden, hvari allmogon tycks vilja förkofra sig."

Södermanlands regemente. Se: *Regemente.*

Södermannalagen. Provinzen Södermanland, liksom de andra landskaperna af det gamla Sveaväldet, hade sina egna rättssedvänjor, som, efter att genom århundraden hafva lefvat i traditionen, omsider upptecknades skriftligen. Detta upptecknande, hvarpå den nu s. k. Södermannalagens redaktion grundar sig, skall hafva skett vid pass år 1327. Södermannalagens redaktion är således något yngre än Uplandslagens, som hänföres till år 1296. Den är utgifven i tryck under konung Carl

XI:s tid, då i allmänhet mycket arbetades för kändomden af Sveriges fornhäfder; i våra dagar har den åter blifvit utgifven af Hr professor Schlyter i hans klassiska samling af Sveriges gamla lagar.

Södermark, Olof Johan, son af dåvarande löjtnanten, sedermera öfverstlöjtnanten P. Södermark, föddes d. 11 Maj 1790, tvilling med en syster. Han hade en dubbel lefnadsbana, såsom krigare och konstnär. Blef 1803 frikadell vid krigsakademien, hvarifrån han 1808 utexaminerades såsom officer, då han inträdde vid fältmättnings-korpsen. Befordrades 1812 till löjtnant, 1814 till kapten och 1816 till major i arméen. Utnämndes 1825 till lärare i topografi vid krigsakademien, en befattning, hvilken han, i anseende till konststudiers idkande utrikes, dock endast utöfvade vintern 1829—30. År 1833 erhöill han afsked från topografiska korpsen, med tillstånd att såsom öfverstlöjtnant kvarstå i arméen. År 1814 hade han fått medaljen för tapperhet i fält och 1820 svärdsorden. Han afled d. 15 Okt. 1848. Såsom fältmättnings-officer utmärkte han sig berömligt och ansågs framför alla andra äga förmåga att efter ögonmätt med säkerhet bestämma ställets afstånd och lägen, samt markens ojemnheter. Han behöfde blott färdas genom en trakt eller öfverskåda ett fält, för att återgifva dess utseende på papperet. Bland mångfaldiga andra kommenderingar och rekognosceringar, beordrades han äfven 1819 att undersöka platsen för anläggandet af Carlsborgs fästning, och deltog sedan likaledes i utarbetandet af planerna för denna fästningsbyggnad. År 1824 erhöill han tjänstledighet för att resa utrikes, hvarmed hans militära verksamhet upphörde. Derunder hade han icke allenast ådagalagt skicklighet utan äfven mod, hvaribland må nämnas den oförskräckthet, hvarmed han, i spetsen för trupperna, utförde öfvervadandet af Tistedalselven i Norrige under fiendernas kulor. Hans anlag såsom konstnär röjdes redan vid krigsakademien, der han aflecknade kamrater och lärare, men först 1824 började han studera och med allvar handlägga konsten. Han reste då öfver Frankrike till Italien, hvarifrån han återkom 1828. Sin andra konstresa gjorde han 1832, då han var två år i München, innan han begaf sig till Rom. År 1838 för han öfver Frankrike till London, och öfver Norrige hem; men återvände efter några veckor till England och Paris, hvaräst han förblef till 1840, då han återkom till Italien. Blef 1839 ledamot af de fria konsternas akademi och 1840 vice professor derstädes. Återvände till Sverige 1841 och vistades der till sommaren 1844, då han, i hoppet att under ett mildare luftstreck återvinna helsen, än en gång besökte Italien, hvarifrån han slutligen 1847 vände tillbaka till fäderneslandet. Hans utmärkte skicklighet såsom porträttmålare och synnerliga förmåga att träffa likheten äro allmänt bekanta, och i detta hänseende har Sverige aldrig haft någon så stor konstnär. Hans porträtter synas på ett förvillande sätt nästan levande, och man igenkänner lätteligen hos hvar person dess egendomliga uttryck.

Hans målningar utgjorde hans sällskap, han talade med dem, såsom med sina bekanta; han steg upp om nätterna och lyste på dem, bannade och trätte på dem, när de missbagade honom. Hans största njutning var att måla, och intill döden var denna kärlek för konsten lika lefvande och verksam. Hans sista dröm, på dödsdagens morgonstund, var att han återvunnit helsan och kunde måla som förr. Porträtter: konung Carl XIV och hans gemål; konung Oscar och hans gemål; prinsessan Eugenia; baron Berzelius; brukspatron Tamm; arkitekt Edholm; justitie-kansleren v. Kock; fru v. Kock; fru Sterky; fru Bohnstedt; presidenten Hartmannsdorff; fru Lavonius; grefvinnan Piper; grefvinnan Brahe; grefve M. Brahe; grefve N. Brahe; grefvinnan Fersen; direktör Arfvidsson; landsböfving Kræmer; baron Ridderstolpe; friherrinnan Ridderstolpe; mamsell Lind; grefvinnan Gyldenstolpe; biskop Butsch; general Lefrén; generalskan Lefrén; grefve Wedel-Jarlsberg; grefvinnan Wedel-Jarlsberg; excellensen Anker; brukspatron Hedengren; brukspatron Celsing; kammarherre af Harmens; fru Harmens; fru Hazelius; professor Fogelberg; professor Bystrom; baron Beskow; friherrinnan Beskow; kammarherren Nordenfeldt; ministern Bodisko; friherrinnan v. Rehausen; brukspatron Invenius; öfverstlöjtnant Pehr Södermark; sitt eget porträtt; grefve v. Stedingk; grefve Pnke; grefve Hjalmar Mörner; fru Woyna; Hr Riepenhausen; löjtnant Troili; löjtnant P. Södermark; skalden Nicander; mamsell Bremer; grefve G. Löwenhjelm; baron Bonde; mamsell Bygler; generalkonsuln Michaelson; fru Cantzler; fru Michaelson; baron Åkerhjelm; Hr Blumm; general-direktör Ekströmer; excellensen De Geer; excellensen v. Platen; grefvinnan v. Platen; envoyén Palin; grefve Bjelke; grefvinnan Adelsvärd; friherrinnan Cederström; grefve Henning Hamilton; excellensen Nordenfalk med fru; Hr St Georg och dess fru; baron Nordin; presidenten Skogman; öfver-direktör v. Sydow; öfver-intendenten Anckarsvärd, m. fl.

Södersjö-kompaniet, iorrättadt under Gustaf II Adolfs tid, bestod af ett bolag, som hade sig tillagd rättigbeten att drifva handel på orter hertum Gibraltars sund. Kompaniet fick också rättigbet, att i konungens namn sluta förbund med makter i fremmande världsdelar samt att anlägga kolonier, men deremot var det kompaniet strängeligen förbjudet, att i fiendtlig afsigt angripa af lägsna länders inbyggare, vare sig af Europeisk eller inhemsk härkomst. Konungen hoppades för riket utomordentliga fördelar af detta förslag, och han sökte förmå alla kapitalister att ingå i kompaniet, genom framställning af de fördelar, kolonialbandeln borde tillskynda en sådan stat som Sverige, så mycket gynnad af naturliga förmåner i detta hänseende; men ehuru icke obetydliga kapitaler sammanbragtes, gingo kompaniets affärer dock ingalunda så väl, som man hade väntat. Några handelsförsök gjordes väl, men icke i stort, och några handelsskepps konfiskeringar i Spanien bragte kompaniet i så utblottade omständigheter, att tvenne skepp måste försälas, för att kunna

utrusta de öfriga. Det var ifrån Götteborg, som Södersjö-kompaniet egentligen bedref sin handel.

Söderström, Nils, född 1730 i Östra Fernebo utmärkte sig såsom orgelbyggare och har i kompaniet med M. Svalberg byggt nya orgelverk i Danmarks, Folkerna, Jomkils, Österna, Wika och Kila socknar; rensade och iståndsätte år 1763 orgelverket i Upsala domkyrka, och har på flera ställen, så väl i städerna som på landet, reparerat och förbättrat orgelverken.

Södertelje, en gammal uppstad i Stockholms län, $3\frac{1}{2}$ mil landvägen från hufvudstaden, belägen på ett näs mellan hafvet och Mälaren. Den har, liksom många andra gamla städer, fordom varit af vida större betydhet, ägt en vidsträcktare handel och en större folkmängd. Här begrofs drottning Ragnild, Inge Halstanssons första gemål; en källa, nära staden, bär ännu hennes namn, hon var stadens skyddshelgon och hennes bild pryder ännu dess vapen. Här höll Magnus Ladulås en riksdag år 1279; ett århundrade senare, 1351, var här ett herremöte, då det beslöts, att en afgift, en s. k. Wårfrupenning, skulle utgöras till Wadstena kloster. På riksdagen år 1491 afsade sig Sten Sture d. ä. här riksförestånderskapet, men hvilket han sedan återtog. Sedan denna tid har stadens storlek och anseende mycket aftagit. Den räknades år 1842 en folkmängd af endast 1,139 personer, men hvilka, enligt landsböfvinge-embetets sista årsberättelse, utmärkte sig för laglydnad, ordningssinne och nykterhet, och "ehuru ingen rikedom finnes i staden, äro dock de flesta af invånarne väl bergade, till följd af deras lit, sparsamhet och ordentlighet." Näringsfängen äro förnämligast jordbruk, handel, handverk och fabriksrörelse. Vid 1842 års slut funnos här 6 bandlande och 46 handverkare. Bland de sistnämnda var en, hofslagaren Ekenberg, utmärkt genom sin tillverkning af goda åkdon af alla slag, och en kopparslagare Edström genom sina väl akrediterade bränvins-apparater och brandsprutor. År 1839 var stadens uppskattningsvärde 179,401 R:dr, dess gårdstomter voro 149 och stadsjorden 1,522 tunn. — Vid Ryssarnes härjningar i skärgården 1719 ödelades staden af dem d. 22 Juli; endast kyrkan och några få hus undgingo förstörelsen.

Södertelje Kanal. Stadens fördelaktiga läge och näsets obetydliga bredd, hvarpå den är belägen, väckte redan tidigt tanken att, medelst dettas genomgrävande, här öppna en förbindelse mellan saltsjön och Mälaren, af så mycket större vikt, som sjövägen rundt omkring genom skärgården är 26 mil till Stockholm, men genom Mälaren endast 4 mil. Redan Engelbrekt lät år 1435 härmed göra en början; men arbetet afstannade snart. År 1780 företogs det åter, men endast i afsigt att minska Mälarens dåvarande ovanliga vattenhöjd. År 1806 stiftades ett bolag för en kanalbyggnad härstädes, och arbetet började följande året. Ehuru till utseendet obetydligt det var, drog det likväl ut på tiden i 12 år och först d. 7 Sept. 1819 öppnades kanalen af d. v. konungen Carl Johan. Hela kanalens längd är 1,590 alnar, dess djup 6 och dess

bredd i botten 10 alnar. Den går från Mälareviken till sjön Maren, från denna till Saltskogsfjärden och så strömmen utföre till saltsjön. Den skall ha kostat 556,509 R:dr B:ko. Den passerades 1846 af 2,802 fartyg och båtar, och inbragte i afgifter 14,617 R:dr. Den har således på intet sätt betalt kostnaderna och blott till en ringa del uppfyllt det afsedda ändamålet: sjöfartens lättande och stadens uppkomst. Nästan endast ångfartyg passera den; alla större skepp fortfara att gå genom skärgården, och Södertelje har icke genom kanalens tillvaro erfarit någon tillväxt i sin folkmängd och välmåga.

Södertelje socken utgör med staden 1 reg. pastorat af 2 kl., innehåller 25 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 270,850 R:dr, med en folkmängd af 737 personer och en areal af 13,191 tunn., hvaraf 950 äro sjöar och kärr. I stiftsmatrikeln uppgifves folkmängden till 1,300 personer.

Södertelje kontrakt i Strengnäs stift, dels Stockholms dels Södermanlands län, består af 7 pastorater: Södertelje stads- och landsförsamling samt Tvela annex, Öfver och Yttre Enbörna, Ölö, Öfver och Ytter Järna, Mörkö, Thuringe och Wårdinge moderförsamlingar.

Södertow i Lyby socken i Malmöhus län, en egendom, bestående af 3 $\frac{1}{2}$ mtl. skatte, $\frac{7}{16}$ mtl. utsockne frälse, $\frac{3}{8}$ mtl. domkyrko, $\frac{1}{4}$ mtl. hospitalshemman och 1 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri, hvilka hafva åker af lermylla, god ängsmark, någon småskog och torfjord. Efter att ha anfört detta, tillägger Bruzelius: "Deremot har Södertows säteri både mycken och god åker, skog och torfjord, och kommer att i nuvarande ägarens hand innå kort vinna ett fördubbladt värde." Denne ägare var 1840 "Landbrukaren och R. af W. O. Falkman."

Södertörn. Så kallas östra delen af Södermanland mellan Mälaren och hafvet samt Stockholm och Södertelje. Det är nästan på alla sidor omgifvet af vatten, lyder under Stockholms höfdingedöme, innefattar två kontrakter, två fögderier och Sotholms, Svartlösa och Öknebo häradar. Derinom ligger Södertelje och 784 hela hemman.

Södertörns kontrakt i Stockholms län och Strengnäs stift, består af 8 pastorater: Botkyrka, Grödinge, Iluddinge, Sorunda, Hysesö, Wester-Haninge, Ösmo och Öster-Haninge moderförsamlingar med dithörande annexer.

Söderåkra socken, ett konsist. pastorat af 2 kl. i Kalmar län och stift, Södra Møre härad och kontrakt, 3 $\frac{3}{4}$ mil från Kalmar vid hafvet, består af 76 $\frac{2}{3}$ hemman, uppskattade till 378,955 R:dr, med en folkmängd af 3,592 personer, och en areal af 20,759 tunn., hvaraf endast 85 äro sjöar och kärr. Kyrkan är af sten, nybyggd 1795, och då Gustaf Adolf, ännu omyndig, for igenom socknen vid sin resa till Carlskrona, tillät han att den då ännu icke färdiga kyrkan skulle efter hans moder få kallas Sofia Magdalena. Inom denna socken ligger det genom fredsslutet namnkunniga Brömsebro, Brömsehus, Brimsisten eller Brömsstenar, Sillebro och Jernsida (se dessa ord). Ett annat ställe, som tyckes utmärka någon forntida hän-

delse, är hemmanet *Ragnarboda*, hvilket tros ha fått sitt namn af Ragnar Lodbrok, antingen för det han vistats här, eller för det han här utfört någon bedrift. Söderåkra prestgård, som ligger 1 $\frac{1}{2}$ mil från Brömsebro, uppbrändes af Danskarna 1564. De Svenske sändebuden vid fredsslutet 1645 bodde här och arbetade i en stuga, som stod i vester på gården. Denna borttogs likväl 1709, då tillika de inskrifter förstördes, som voro ämnade att förvara minnet bäraf. Riksrådet Johan Skytte, en af desse fullmäktige, dog i byn Söderåkra d. 25 Mars 1645. Adr. Kalmar eller Carlskrona.

Södra Mot, Ölands. Se: *Öland*.

Södre härad. Se: *Inland*.

Söfde moderförsamling med annexet Blentarp, ett patr. pastorat af 2 kl. i Malmöhus län, Lunda stift, Färs härad och kontrakt, 2 $\frac{1}{4}$ mil från Ystad, består af 34 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 115,500 R:dr, med en folkmängd af 1,345 personer och en areal af 15,020 tunn., hvaraf 1,396 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligger *Söfde-sjön*, bekant genom den karp, som der fångas. Socknens jordmän är af medelmåttig beskaffenhet. Der finnes någon skog och torfjord. Här ligga *Snogeholms* och *Söfdeborgs* säterier (se dessa ord); det sistnämndas ägare har patronaträtten till församlingen. Adr. Ystad.

Söfdeborg, 8 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri, beläget i Söfde socken af Malmöhus län, har ovanligt vidsträckt ågor, god åkerjord, ymnigt höbol och de största skogar i länet, hvari hjortar och råddjur till stor myckenhet uppehålla sig. Under egendomen lyda 18 $\frac{3}{4}$ mtl. insockne och 31 $\frac{1}{4}$ utsockne frälsehemman, utom många större och mindre torp, hvarjemte jus patronatus till Söfde pastorat tillhör ägaren af detta säteri. Söfdeborgs slott, som uppfördes 1597 af Fredrik Lunge och dess bostru Dorothea Lindesnow, ligger belt nära en mindre insjö (den s. k. Söfde-sjön) och består af en hufvud- och tvenne flygelbyggnader, hvilka bilda 3:ne sidor af en regelbunden fyrkant med ett rundt hörntorn. Hufvudfasaden håller 164 och hvardera sidofasaden 138 fot i längd. Alla ha 36 fots bredd samt ifrån grunden till taklisten 37 fots höjd. Hörntornet håller i tvärmått 28 fot och ifrån grunden till taklisten 76 fot i höjd. Omgifningsmurarna ha 4 fots tjocklek. Midtpå hufvudfasaden är en ansenlig inkörsport, med lågspända bvalf. Detta slott har varit uppfördt i Nederländsk stil, hvilken under dess byggnadstid var allmän i Danmark; men 1842 undergick det en total-reparation, under ledning af professor C. G. Brunius i Lund, hvarvid den äldre medeltidsstilen följdes. Likasom slottets hela yttre blef i medeltidsstil, så blef äfven dess inre till listverk, dörrar, kakelugnar m. m. i samma hållning med undantag af 2:ne salar, som bibehöllo sina märkvärdiga 200-åriga tak. Under största delen af byggnaden sträcka sig stora källrar med lågspända takbvalf. Härpå följa 2 höga våningar, med sina ofvannämnda 2:ne salar. Den nedra salen, som håller 36 fot i längd 28 fot i bredd har ett tak, hvilket är utfördt i gips.

Del. III.

108

Midten intages af en fyrkant, som å hvarje sida har en halfrund utdragning. Intill denna fyrkant sluta sig 4 likadana fyrkanter, hvaraf uppkommer en korsform, uti hvars vinklar ovaler inneslutas. Uti dessa särskilda fält och öppningar deremellan föreställas mythologiska och historiska scener, djurskepnader, samt löfverk och fruktklasar. Figurerna, af hvilka somliga äro temligen stora, äro dels hel- dels half-uppböjda och icke utan skicklighet utförda. Den öfre salen håller 59 fot i längd och 29 fot i bredd. Hithörande tak siras med ett rikt snidverk, som omfattar sex stora fält, af hvilka ett kolossalt tak bildas, och hvarje vinkel af samma kors upptages af tvenne fält, hvadan alla fälten tillsammans utgöra 14. Detta snidverk, hvilket i takets midt företer en ofantlig ros, måste egentligen betraktas, såsom tafvelomfattningar, och består af snerklar, spiraler, bladprydnader och fruktklasar, hvaribland somliga sänka sig 2:ne fot från takets yta. Ifrågavarande prydnader äro väl utarbetade af grofva eckblock och fastade med säkra jernbaspar uti ett groft bjelklager. Taklisten är äfven af träd och siras med en mängd beluppböjda hufvuden af skiljaktiga menniskoraser. Allt detta snidverk prydes med starka förgyllningar och hjerta färger; men fälten ha deremot släta fyllningar af bräder med blå anstrykning. En sägen förmäler, att dessa fält varit ursprungligen uppfyllda med drifna kopparskifvor, hvilka föredett mythologiska och historiska scener och haft starka förgyllningar; samma sägen förmäler jemväl, att dessa konststycken blifvit vid Danskarnes uppbrott från Skåne år 1679 öfverförda till Danmark. Den moderna konstutöfningen har lyckligtvis icke fått någon befatning med detta slotts iständsättande, då troligtvis dessa märkvärdiga tak, ofelbart de enda i Skandinavien, gått för konstlaskaren förlorade. — Före reparationen 1842 hade omgifningsmurarna, som höjde sig nära 5 fot öfver vindsgolvet å yttersidorna, skottgluggar för handgevär, hvaremot tornets öfra våningar hade skottgluggar för atycken; men ofvannämnda år borttogos skottgluggarna och de höga vindarna såsom vanprydliga och onyttiga. Byggnaden har varit, för icke lång tid tillbaka, omgifven af breda och djupa vattengravar, öfver hvilka midtför inkörsporten legat en bro, som bestått af 4 stora rundbågar, af huggen gråsten, med en vindbrygga närmast borgvallen. Från Söfdeborgs torn kan man till mer än 2 mils sträckning öfverskåda dels herrliga bokskogar, dels odlade sluttningar af åsens utgreningar, som beberrskas af Romelikint. Bland Söfdeborgs förre ägare må nämnas: general-guvernören och riksrådet greve Johan August Mejerfelt (se detta ord), öfverste-kammarjunkaren, greve Erik Piper och ordonans-officeraren greve Erik Piper (född 1808 död d. 22 Jan. 1849 i Stockholm), under hvars innehafvande af Söfdeborg, slottet återställdes från nästan en ruin till ett af södra Sveriges herrligaste herresäten. Nuvarande ägare är greve Erik Pipers enka och trenne barn.

Söfvestads moderförsamling med Bromma annex, ett dels konsist., dels patron. pastorat af 2 kl. i Malmöhus län, Lunds stift, Herrestads härad och kontrakt, $\frac{3}{4}$ mil från Ystad, består af 32 hemman, uppskattade till 145,415 R:dr, med en folkmängd af 1,135 personer och en areal af 8,702 tunn., hvaraf 950 äro njöar och kärr. Jordmänen är i allmänhet god äfvensom ängen, och tillgång finnes både på skog och torfjord. Inom socknen ligger *Krageholma säteri* (se detta ord), hvars ägare har patronaträtt till församlingen hvarannan gång pastor tillsättes. Adr. Ystad.

Sökqvabäck (myth.). Gudinnan Sags herrliga boning i Gudhem, der hon hade nöjet att nästan dagligen få besök af Oden.

Sölfamplar, eller Amplar (af Latinska ordet *Ampulla*) af silfver, voro ett slags kärl, som ofta nyttjades vid den katolska gudstjensten, samt finnas under detta namn upptagna uti flera gamla inventarier öfver kyrkornas forna tillhörigheter och dyrbarheter.

Sölfverberg, Sven, före sitt adlande kallad Larsson, föddes 1653 i Nyköping, der hans fader var borgare. I ungdomen reste han till Norrige, hvarest han uppehöll sig 5 hela år och lärde sig styckgjuteriet, deruti han vidare fullkomnade sig under något vistande i Köpenhamn, hvarest han tillbragte 6 år i England, der han ådagalade en synnerlig skicklighet genom många märkvärdiga mekaniska inrättningar, men särdeles genom ett eget behandlingssätt vid jernstyckens tempererande. Ifrån England öfvergick han till Flandern. anställdes i holländsk krigstjänst och hivistade med utmärkelse åtskilliga fälttåg och drabbningar mot Fransmännen, hvarunder han flera gånger fick tillfälle att visa arméen vigtiga tjänster genom sin stora skicklighet, isynnerhet medelst konstiga broars förfärdigande af bleckplåtar. Efter fredens avslutande, begaf han sig tillbaka till England, der han lade sig på konsten att boxera fartyg. Hans snille och utmärkte färdighet att utföra sina inventioner förde sedan hans namn för Franska konungen Ludvig XIV:s öron, hvilken monark kallade honom till Frankrike att utföra åtskilliga vattenledningar och andra mekaniska arbeten. Efter någon tid bem kallades han af konung Carl XI, utnämndes till kapten-ingenjör, adlades 1687 och benådades slutligen med öfverste-löjtnants karakter. Hemma i fäderneslandet visade han sedan mångfaldiga prof af sitt förstånd och sina insigter, så väl till nytta för rikets bergverk, som i anseende till flera slags konstinrättningar. Denne särdeles förtjente man adlad år 1727.

Söfverklingsa, Gustaf, son af kornetten Axel Eriksson, började sin bana såsom simpel ryttare 1666 och tjente sig upp genom tapperhet. Blef 1674 korporal vid öfverste Lievens Finska regemente till bäst, 1676 kvartermästare och adjutant, samt 1678 löjtnant och ryttmästare, sedan han isynnerhet visat synnerliga prof på tapperhet i drabbningen på Landt-Rügen. Fick 1680 stadfästelse på sitt adelaskap, emedan dess faders

adelsbref blifvit upphändt, och introducerades 1682 på riddarhuset.

Sölvisborg, en gammal stad i Blekinge och fordom den förnämsta derstädes, har fått sitt namn af byn *Solve* enligt Sjöborg, men sannolikare efter den borg, som der blifvit upphyggt af sjökonungen Sölve. De lemningar deraf, som ännu finnas i behåll, visa att fästet varit betydligt, anlagdt på en holme, och ganska fast. Der har bland annat funnits ett rundt och djupt torn, i hvars botten man träffat några jernkanoner med lös krutkammare, hvori skottet kunde inläggas och krutkammaren tillåsas medan skottet lossades. Tiden för dess och staden anläggning är obekant, men hänföres af åtskilliga till omkring år 500, då konung Sivart grundlagt densamma. För man tro sagan, att Longobarderna här haft sitt hemvist och härifrån utvandrat till södra Europa, så skulle dess ålder vara ännu tydligare. Berättelsen härom torde dock få hänvisas till diktens område. De första privilegier, som man vet blifvit utgifna för staden, äro af konung Christoffer år 1445, hvori han likväl omtalar de friheter, hans företrädare redan beviljat staden. De förnyades sedan flera gånger af hans efterträdare. Här var säte för hofdingen i lanet, hvilket har stadens namn och hvarmed fortfors ända tills dess landet afträdades till Sverige. Det skall ha bestått af Medelstads, Listers och Bräkne härader. Staden förekommer ofta i historien, men mest genom sina missöden. Sälunda intogs den år 1359 af Waldemar, upphändes af Carl Knutsson 1452, af Berndt von Melen 1523 och 2 år senare af Norrby, hvilken här en tid hade sitt säte, tills han fördrefsin derifrån 1526 af Danskarne med Smälänningarnes tillhjälp. En Weiner Passberg, som 1564 var befalhafvare på slottet, satte eld derpå d. 6 Dec., då han erfor Svenskarnes framryckande. När desse anländt, funno de inlet motstånd och ödelade då hvad som var öfrigt af staden. Harald Hildetand skall ha bott här och Tuneld säger, att staden då "var i stort välstånd." Den innebades under medeltiden i förläning af åtskilliga, och deribland af Ivar Axelsson Tott och Pålvel Laxman. Sedan Carlshamn och Carlskrona blifvit anlagda, har staden mycket förlorat af sin forna betydenhet, och är numera en af de ringare bland femte klassens städer. Här till torde väl, utom den ofvannämnda anledningen, ha bidragit de svåra eldsvådor som hemsökt staden, nemligen natten emellan d. 20 och 21 Aug. 1790 och d. 4 Juni 1801, då förstörelsen just träffade de anseeligaste husen. Likväl synes, att döma efter folkmängdens tillväxt, stadens rörelse och välstånd vara i tilltagande. Invånarnes antal var 1838 endast 1,072, men hade 1842 ökat till 1,317. I landshöfdinge-embetets sista berättelse säges: "Stadens fördelaktiga läge intill Skånska gränsen ger tillfälle till liflig omsättning af landtmanna-produkter. Hufvudsakliga handeln är dock exporten på Stockholm af brännvin, hvilken, i förening med de för allmogen ruinerande brännvinskontrakter, som i denna berättelse blifvit omnämnda, kanske

hufvudsakligast bidragit till den ökade välmåga inom Sölvesborg finnes." Staden hade sistnämnda året 20 handlande, hvilka äfven fraktade varor på utrikes orter. Husen och tomternas antal är 151 och stadsjorden 1,075 tunn., alltsammans uppskattadt till 222,257 R:dr.

Sölvisborgs landsförsamling, hvaraf en liten del ligger i Willands härad i Christianstads län, består af 10 $\frac{3}{4}$ mtl., enligt stiftsmatrikeln, men enligt Forssell af 9 $\frac{1}{4}$, uppskattadt till 70,575 R:dr, med en folkmängd af 565 personer och en areal af 4,767 tunn., hvaraf endast 15 äro sjöar eller kärr (Sjöborg uppgifver folkmängden till inemot 800, hvilket dock torde vara ett misstag). I socknen ligger *Wallsjö* sätesgård. — Staden med landsförsamlingen utgör ett reg. pastorat af 3 klassen.

Sölvisborgs hällsöbrom ligger nära staden, har en vacker belägenhet, ett ändamålsenligt badhus och vidsträckt promenader.

Sölve uppgifves i Norska urkunder hafva varit en son af Harald Hildetand och fader till den Helge, som var ibland de första, hvilka nedsatte sig på Island.

Sölje jernbruk i Stafväs socken i Wermland, smider af köpt tackjern vid 2 härdar 1,333 skeppd 6 lisp:d stångjern, hvarför i hammarskatt betalas 13 skeppd 6 lisp:d. Här finnas äfven manufaktur-smides-verkstäder. Afsättningsort är Göteborg. Bruksstämpel *SL*. Ägare Hr J. N. Nordström.

Sölve, en tapper och tilltagsen sjökonung från Niardö i Norrige, hvilken påstods leda sina anor ända från den fabelaktige konung Nore, företog sig först ett härtåg till Jutland, der han bemäktigade sig en del af landet, hvaraf han fick benämningen Sölve Jule. Sedan härjade han uti Svithiod, der han en natt helt oförmodadt öfverföll Sveakonungen Östen på Lofön, omringade hans gård med sina män, och brände honom inne med allt sitt hoffolk. Derefter drog han till Sigtuna och fordrade, att Svearne skulle erkänna honom för sin konung. Svearne nekade här till, och sökte värja landet mot den fremmande inkräktaren; men efter en hårdnackad strid, som, enligt sagans uppgift, räckte elfva hela dagar, behöll Sölve slutligen öfverhanden, och var sedan en lång tid konung öfver Svea väld, till dess slutligen Svearne sveko honom och gifvo honom sin bane.

Söma, i gamla Svenskan detsamma som *neka*, *bestrida*. Skrifves äfven *Suna*, *Synia* och *Suna*. Det heter i Westgöthalagen: "Tha ma Präster banom tianista syniä" (då må presten förneka honom nattvarden).

Söndag. Denna dag, såsom den första i veckan, helighölls redan af apostlarna, och i anseende dertill att Frälsaren på den dagen uppstått ifrån de döda, ansågo de förste kristne anständigast att på den fira sin veckosabbat, till erinran af Jesu uppståndelse. Af vördnad för detta bruk, hafva våra evangeliska förfäder till helge- och hvilodag utvalt söndagen. Anledningen till vissa söndagars betecknande med Latinska namn, såsom septuagesima, sexagesima, quinquagesima och quadragesima,

syftande på talen sjuttio, sextio, femtio och fyrtio, synes sannolikast vara den, att de 70 dagarna ifrån söndagen septuagesima till första söndagen efter Påsk utgjorde en egen tidecykel, inom hvilken alla bröllop i den Romerska församlingen voro förbudna. Måhända hafva dessa benämningar ock sålunda uppkommit, att då söndagen quadragesima utgör den 40:de dagen före Långfredagen, denna dag deraf bekommit sitt namn, och de föregående söndagarna sedan blifvit benämnda med de nästpåföljande tiotalen. Adventet, som innefattar de fyra veckorna näst före Jul, bemärker Kristi tillkommeelse, till hvars firande vid denna tid man i 5:te seklet började bereda sig, och första söndagen deri börjar kyrkoåret. Palmsöndagen åter, som infaller åtta dagar före Påsk, har fått sitt namn af de palmqvistar, som Judarne strödde på vägen vid Kristi inridande i Jerusalem. Bönsöndagen, som är söndagen näst före Kristi Himmelfärdsdag, har äfven i 5:te seklet börjat att firas såsom en faste- och bönedag. Hel. Trefaldighets-söndagen var såsom en särskild högtid okänd inom den första kristna församlingen; alla söndagar ansågos invigda till den hel. treenighetens lof, och först i 12:te seklet lärer denna fest på en egen söndag börjat firas. Denna söndag utgör nu hos oss den första efter Pingst.

Söndrums moderförsamling med annexet Wapnå, ett reg. pastorat af 2 kl. i Halland, Götteborgs stift, Halmstads härad och kontrakt, $\frac{1}{2}$ mil från Halmstad vid hafvet, består af 25 $\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 69,233 R:dr, med en folkmängd af 720 personer och en areal af 6,503 tunn., hvaraf endast 12 äro kärr eller oländig mark. Jordmänen består af sand och sandmylla. Kyrkan med sitt spetsiga torn, belägen på en mot hafsstranden sluttande höjd, synes på långt håll från hafvet, och utgör ett landmärke för seglare. Altartaflan är af Hörberg, målad 1797. Inom socknen ligger *Tylen*, en ö, med ankarplats för 18 fot djupgående fartyg. Till fornlemningar höra *Kirles* eller *Erlandshögarna*, tre 12 fot höga kullar, som synas på långt håll och från hvilkas topp man har en vidsträckt utsigt öfver hafvet till Hallandsåsen. Flera andra ättehögar finnas här. *Komlesten*, en 5 $\frac{1}{2}$ eln hög sten, skall förvara minnet af en jätte vid namn Komle, som här stupat och blifvit begrafven. *Bondegården*, i Eketånga by vid hafsstranden, har sin märkvärdighet af en ännu bibehållen tradition, att en konung förklädd ditkommit natten efter slaget vid Nissa-ån. Gården har fått sitt namn, säger Bexell, "efter den der boende Carl Bonde, till hvilken, enligt Sturlesons berättelse i Harald Hårdrådas saga, Danske konungen Sven Ulfsson förklädd och under antaget namn Wanradder, ifrån Nissaslaget räddad undkom. Bondegårdens läge vid hafvet och Sturlesons berättelse, att de i sjöslaget kämpades härskri och rop, om Larsmesso-natten, hade stört nattron för Carl Bondes hustru m. m., lemnar full anledning till den, äfven af stället benämning Bondegården, styrkta förmodan, att det är detta ställe, som uti berättelsen omtalas." — Vid *Kohall*, nära hafsstranden,

är ett badhus uppfördt för begagnande af saltsjöbad. Bexell försäkrar, att dervarande inrättningar kunna (1818) tälla med de bästa dylika i riket. Stället finnes likväl icke upptaget i "Handbok för Brunns-gäster." Adr. Halmstad.

Söne socken, ett af annexen till Örslösa moderförsamling i Skaraborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil från Lidköping vid Wenern, består af 15 hemman, uppskattade till 60,516 R:dr, med en folkmängd af 472 personer och en areal af 2,037 tunn., hvaraf intet anses vara oländig mark. Jordmänen består af lera. Kyrkan såges vara uppbyggd af ett rikt fruntimmer, som blifvit räddadt ur sjönöd och här kommit i land. Af tacksamhet lät hon då uppföra kyrkan, som hon kallade *Sjönöd*, hvaraf sedan blifvit *Söne*. — I socknen ligga säterierna *Fremmestad*, 1 mtl., beläget vid Wenern, *Foyelberg*, 1 mtl., *Kihl*, 1 mtl. och *Sörby Kronogården* på en kal höjd, boställe för kronofogden. Den del af Wenern, som går intill Söne, kallas *Dahlbosjön*. Adr. Lidköping.

Sönnarålfors socken, annex till Efveröds moderförsamling i Christianstads län, 2 mil från nämnda stad, består af 25 hemman, uppskattade till 89,980 R:dr, med en folkmängd af 1,160 personer och en areal af 10,623 tunn., hvaraf endast 6 äro kärr eller oländig mark. Uti kyrkan hvila, uti marmorkistor, Malte Ramel och dess båda hustrur, Hedvig Sofia Skytte och Gertrud Elisabeth von Liewen. Inom denna socken, som har god åker och äng samt nödig skog och torfjord, ligger *Multesholms* säteri (se detta ord). Adr. Christianstad.

Sönnarålfors socken, annex till Qvidinge moderförsamling i Christianstads län, $2\frac{1}{2}$ mil från Engelholm, består af 12 $\frac{3}{4}$ hemman, uppskattade till 73,250 R:dr, med en folkmängd af 960 personer och en areal af 3,610 tunn., hvaraf endast 5 äro kärr eller oländig mark. Jordmänen i socknen är god, ängen likväl bättre än åkern. Någon bok- och ekskog finnes här. Adr. Åby.

Sönnnerberg, Jakob, föddes på gården Qvistorp i Långelöts församling på Öland d. 25 Nov. 1770; fadern, underofficeren vid fortifikationen Peter Sönnnerberg. Blef student i Lund 1790, magister 1796. Egnade sig åt läkarekonsten och blef anatomie docens vid Lunds universitet 1798, hvarefter han d. 2 Maj 1800 blef kirurgie magister och d. 18 Juni s. å. med första rummet promoverad medicine doktor. Förste läkare vid Lunds lazarett åren 1807—18 och medicine adjunkt 1810, direktor för kliniska institutet 1812, samt d. 4 Febr. 1818 professor i praktiska medicinen vid Lunds universitet. Förrättade d. 22 Juni 1825 den hitills sista medicine doktorspromotion i Lund och har tvenne gånger varit akademien rektor. R. af N. O. 1843. Död i Lund d. 26 Maj 1847, ogift. Har utgifvit: *Forteckning på de sjukdomar, som blifvit behandlade vid Cliniska Institutet i Lund år 1815*; *Översättningar af Loders medicinska Anthropologie*; *Arnemans system i Kirurgien och Hufelands afhandling om brännvinets giftiga verkan*; samt dessutom 36 disputationer, m. m.

Sörby moderförsamling med Gumlösa annex, ett reg. pastorat af 3 kl. i Christianstads län, Lunds stift, vestra Göinge härad och kontrakt, 2 mil från Christianstad, består af $14\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 51,750 R:dr, med en folkmängd af 489 personer och en areal af 3,587 tunn., hvar af 25 äro sjöar eller kärr. Åkern och ängsmarken i denna socken äro af medelmåttig beskaffenhet. Någon bok- och ekskog finnes till husbehof. Kyrkoherden Baltzar Platius, som dog 1727, har donerat räntorna af $1\frac{3}{4}$ hemman till prestenkorna i Sörby med villkor, att om ingen eoka finnes, skall denna ränta användas till underhåll af en skolmästare. Inom socknen ligger *Sinklärsholms* säteri (se detta ord). Adr. Christianstad.

Sörby socken, ett af annexen till Gökhemms moderförsamling i Skaraborgs län, 1 mil från Falköping, består af $15\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 48,456 R:dr, med en folkmängd af 372 personer, och en areal af 2,569 tunn., hvaraf endast 10 äro kärr eller oländig mark. Kyrkan är ganska gammal och försedd med torn. Inom socknen ligger *Torrevalle* säteri, 1 mtl., med en vacker åbyggnad och trädgård. Adr. Falköping.

Sörby eller *Åbyhammar*, ett stångjernsbruk i Fellingsbro socken i Örebro län. Här smidas vid en hård 461 skepp:d stångjern, hvarför i hamarskatt betalas 4 skepp:d 3 lisp:d. Dessutom drifves här spik- och manufaktur-smide. Tackjernet köpes. Ägare är brukspatronen C. W. Hedin. Bruksstämpeln är D. S.

Sörby i Örtomta socken i Östergötland, 1 mtl. gammalt frälse-säteri med flera underlydande hemman och en mängd torp, är välbyggt och har vackra trädgårdar. Tillhörde i äldre tider släkterna Bagge, Lilje och Natt och Dag. — Ett annat **Sörby**, se: *Hörfs* socken.

Sörbygdens härad i Bohuslän består af socknarna Krokstad, Sände och Hede, tillsammans 97 hemman, uppskattade till 274,194 R:dr, med en folkmängd af 4,701 personer och en areal af 59,709 tunn., hvaraf 3,755 äro sjöar och kärr. Utgör med Lane, Kunge, Slängenäs och Sotenäs härader en domsaga under Götha hofrätt.

Sörfors jernbruk i Atmars socken i Westernorrlands län, smider af eget tackjern vid 2 hårdar, 600 skepp:d stångjern, hvarför i hamarskatt erlägges 6 skepp:d. Afsättningsorter äro Sundsvall och Stockholm. Bruksstämplar C. J. H., hvilka bokstäver delas af två korslagda dalpilar. Ägare brukspatronen J. C. Holmqvist.

Sörj inte för den dag du aldrig såg, och Kommer dag, så kommer råd äro två gamla ordspråk, åsyftande att varna för det onödiga bekymret om framtida utkomst eller blifvande svårigheter, lika oriktigt som den tanketoma bekymmerslösheten.

Sörjås säteri i Wernamo socken i Jönköpings län, ett mtl. med 7 underliggande torp och en vacker åbyggnad. Dess förste kände ägare var greve Helmert Lilje; det indrogs vid reduktionen till kronan, men löstes sedan till skatte-säteri. På ägor-na funnos 1826 vid gräfning i en ättebög, 2 stenar, en aflång metallurna med lock, väl arbetad, och ett trekantigt smycke, hvilket, liksom urnan, tyckes ha varit förgylt. Något senare fann man i samma bög en jernurna full med kol och aska samt ett svärdfäste, båda så förrostade, att de sönderföllö, när de vidrördes.

Sörskogs gästgifvaregård i Dalarna, $3\frac{3}{4}$ mil norr ifrån Falun, är märklig deraf, att den ligger i en bergstrakt 1,386 fot öfver hafvet, men till hvilken odlingen likväl sträckt sig och som menniskor funnit skäligt att befolka.

Sösdala, en by i Mellby socken i vestra Göinge härad i Christianstads län (se: *Mellby*). Här skall i forna dagar ha stått ett fältslag, hvilket synes af följande vers:

"På Jelttery Wättery der ständer ett Gny

När slaget stod mellan Gunnarp och Medelby." Stället utmärkes af en mängd stenar, hvilka likväl af andra tros vara uppresta öfver ansedde män i orten, hvilka här haft sin begravningsplats. Carl XI tillbragte här nyårsaftonen 1677, och uppbrot nyårsdagen med en del af sina trupper till Hasslebro.

Sösta helsobrunn i Romfartuna socken i Westmanland, har äfven en badinrättning. Brunnsdrickningen börjar här, enligt intendents annons, den 11 Juni och slutas den 11 Juli.

Sötgräs, *Ent* (*Molinia distans*), förekommer på fuktiga sandiga stränder i grannskapet af hafvet på båda sidorna af Skandinavien, dock utmed Östersjön ej längre än till Gestrikland. Det lemnar godt bafsbete och kan med fördel odlas, der jordmånen är tjenlig. — *Blå Sötgräset* (*Molinia caerulea*) växer på sjöstränder, samt i allmänhet på fuktig och solöppen mark. Gräset blir styft, men tufvar sig vid roten, och ätes af boskapen, hvarför det på fuktig torfgrund kan begagnas till bete. — *Stort Sötgräs*, se: *Jallegras*.

STOCKHOLM, P. G. BERG, OKTOBER 1850.

